

Current Debates on Social Sciences

Human Studies

Bütün Yayın Hakları Saklıdır

Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve edidörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

ISBN:

1.Baskı 2018

Sosyal Bilimlerde Güncel Tartışmalar

İnsan Çalışmaları 1

Türkçe ve İngilizce yayın hakları Bilgin Kültür Sanat Yayın Dağıtım Pazarlama Ltd. Şti.'e aittir. Fikir ve sanat eserleri yasası gereğince yazılı izin alınmadan kısmen ya da tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Editörler/Editors

Zeynel KARACAGİL

Efecan ANAZ

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Cansu ARAL

Yayınlayan

Engin DEVREZ

Bilgin Kültür Sanat Yayınları

Sertifika No:

Selanik Cd. No: 68/10 06640 Kızılay / Ankara

Telefon: 0 (312) 419 85 67 – Fax: 0 (312) 419 85 68

www.bilginkultursanat.com

bilginkultursanat@gmail.com

Sosyal Bilimlerde Güncel Tartışmalar İnsan Çalışmaları 1

Editörler/Editors

Zeynel KARACAGİL

Efecan ANAZ

Bilgin Kültür Sanat Yayınları
2018

İçindekiler

Öğretmenlerde Din Görevlisi Algısı.....	13
Ahmet Ali Çanakçı	13
The Nusayri Reaction against the Egyptian Rule in Syria, 1831-1840.....	26
Ali Çapar	26
İbn Fûrek'in Tevhid Risalesinin Kelam İlmi Açısından Kritiği	34
Ali Öge	34
Yeniden Yerleşim ve Türkiye'den Örnek Bir Uygulama: Çöpler Altın Madeni	43
Alper Sezener	43
Meryem Bulut	43
Ekonomik Göstergelerle Aile.....	58
Arzu Şener	58
Sevde Yücel	58
Türkiye'de Yayınlanan Çocuk Dergilerinin İncelenmesi	68
Tuğçe Sarı	68
Ayşe Öztürk Samur	68
Türkiye'de Çocuk Edebiyatı Alanında Yapılan Lisans Üstü Çalışmaların İncelenmesi	75
Fadime Ezgi Yıldız	75
Ayşe Öztürk Samur	75
Bir İtiraz olarak Absürd Tiyatro ve OYUN SONU	86
Ayşegül Demir	86
Türkiye'de Oda Müziği Alanında Yapılmış Lisansüstü Tezler	92
Şebnem Yıldırım Orhan	92
Ayşegül Göklen.....	92
İngilizce ve Sosyal Bilgiler Öğretmen Adayları İle Yaratıcı Drama: Yerel Tarihimi Öğreniyorum	101
Perihan Korkut	101
Ayten Kiriş Avaroğulları.....	101
Çocukta Resim Eğitiminin Önemi	114
Banu Akgün	114
Ders İçeriğinin Öğrenci Memnuniyeti ve Motivasyona Etkisi	118
Betül Özaydın Özkara	118
Güray Tonguç	118

Türkiye’de Okulu Terki ile İlgili Yapılan Tezlerin İncelenmesi	128
Betül Özaydın Özkara	128
Liselerde Yetenek Yönetiminin Öğretmen Performansına Etkisi	137
Beyhan Akçadağ	137
Z Kuşağının Psiko-Sosyal Sorunları	149
Bilge Abukan	149
Elif Sinem Arıkan	149
Filiz Yıldırım	149
Hemşirelerde Kuşaklar Arası E-Ticaret Kullanımı ve Etkileyen Faktörler	157
Burcu Küçükkaya	157
Hatice Kahyaoğlu Süt	157
Yönetimin İş Güvenliği Bağlılığının Çalışan Perspektifinden Sendikalılık Haline Göre Analizi: Bir Büyükşehir Belediyesi Örneği	162
Bülent Arpat	162
Mobbing ve Duygusal Zekâ	165
Bülent Şen	165
Sivil Toplum, Savunuculuk ve Sosyal Pazarlama	177
Büşra Uslu	177
Tolga Şentürk	177
The Evaluation of the EU Common Agricultural Policy Reforms in regard to Turkish Agriculture	184
Çağdaş Cengiz	184
İskilip Hanönü Camii Minaresindeki Servi Tasviri Üzerine Notlar	196
Çiğdem Karaçay	196
Kabullenme ve Kararlılık Terapisine Dayalı Girişimlerin Engelli Bireyler Üzerinde Etkisi: Literatür İncelemesi	203
Ecem Çiçek Gümüş	203
Selma Öncel	203
Finlandiya'da Özel Gereksinimli Bireylere Hizmet Veren Meslek Gruplarının Tutumlarının Belirlenmesine Yönelik Bir Ön Çalışma: Nitel Çalışma	207
Ecem Çiçek Gümüş	207
Selma Öncel	207
Zeynep Güngörmüş	207
Türkiye’deki Suriyeli Kesimin Kimlik Mücadelesi ve Yaşanan Travmalar	210
Ecem Naz Nazlıer	210

Credit Dynamics in Turkey: An Insight from Bank Loans Tendency Survey	221
Ekin Ayşe Özşuca.....	221
Türkiye’de Tek Parti İktidarlarının Hükümet Dönemleri İtibariyle Makroekonomik Performanslarının Karşılaştırması	230
Ekrem Erdem.....	230
M. Fatih İlgün	230
Stratejik Yönetim ve Halkla İlişkilerin Stratejik Yönetimi Üzerine.....	242
Elif Asude Tunca.....	242
Assos Batı Nekropolünden Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönem Kremasyon Gömüleri	250
Erdoğan Buruldağ.....	250
Hemşire Adayların El Yıkama ve Kişisel Hijyen Alışkanlıklarının Değerlendirilmesi	278
Erhan Şensoy.....	278
Mehmet Çakır	278
Akran Aracılı Fiziksel Aktivitelerin Orta Düzeyde Zihinsel Yetersizliği Olan Öğrencilerin Davranış Problemleri Üzerindeki Etkisi: Bir Pilot Çalışma	287
Erkan Yarımkaş.....	287
Finansal Performans ve Pay Senedi Getirileri Arasındaki İlişki: BİST30’daki Bankalar Üzerine Bir Araştırma	295
Ersin Kanat	295
Türkiye Sosyoekonomik Gelişiminin Neresinde? Kapsayıcı Kalkınma Endeksi Bağlamında Bir İnceleme	304
Esin Aslanpay Özdemir	304
Asuman Altay	304
Havayolu İşletmelerinin Büyüme Stratejilerine Yönelik Bir Değerlendirme: Türk Havayolları A.O. ve Lufthansa Group İşletmelerinin Karşılaştırması	315
Eyüp Bayram Şekerli.....	315
Liberal Ekonomiye Geçiş Çabaları: 1950-1960 Dönemi Türkiye Ekonomisinin Analizi	335
Fatih Ayhan	335
Comparative Analysis of 8th Grade English Language Curriculum and the Common European Framework of Reference for Languages	343
Fatma Özudoğru.....	343
İvan Vazov’un “Boyunduruk Altında” Romanında Türkler.....	353
Filiz Çölmekçioğlu.....	353
Eskişehir’de Orta Paleolitik Dönem’e Ait Yeni Bir Buluntu Alanı: Seyitgazi	360
Gizem Kartal.....	360

Beceri Eğitimi Kapsamında Erasmus+ Programına Katılan Meslek Lisesi Yönetici, Öğretmen ve Öğrencilerinin Türkiye ve Portekiz'deki Uygulamalara İlişkin Görüşleri	370
Gülçin Zeybek	370
Başbakan Recep Peker'in Muhalefet ve Cumhurbaşkanı İle İlişkisi	378
Gültekin Kâmil Birlik	378
Alternatif Bir Turizm Modeli; Jeoturizm ve Beypazarı Örneği	385
Timur Gültekin	385
Nehir Varol	385
Sadı Uymaz	385
Leyla Derin	385
Okul Öncesi Dönemde Çocuğu Olan Annelerin İnternet Ortamında Çocuk Fotoğraflarının Paylaşılmasına İlişkin Görüşleri	395
Nazan Kaytez	395
Güzin Yasemin Tunçay	395
Gül Kadan	395
Beylikler Döneminden Krallığa: Yeraltı Örme Oda Mezar Geleneği	403
Hanifi Biber	403
Sabahattin Erdoğan	403
Kıbrıs Türk Basın Tarihinde Siyasal Gazetecilik: Tepkisel Gazetecilikten Parti Gazeteciliğine	415
Hasan Erçakıca	415
Mekan Tasarımında Işık ve Renk Etkisi	425
Hilal Kahveci	425
Parisa Göker	425
Özlem Candan Hergül	425
Türkiye'de Üniversite Öğrencilerinin Akıllı Telefonlar Üzerinde Sergiledikleri Okuma Davranışları	434
Hüseyin Odabaş	434
İpek Yolu ve Doğu Türkistan'da Budizm'in Yayılması	447
İbrahim ONAY	447
Tanpınar Romanı ve Yüce Deneyimi	459
Jale Özata Dirlikyapan	459
Salda Kayak Merkezi Çiğ Duyarlılık Analizi	464
Kerem Hepdeniz	464
Female Knight in the Shining Armour: Britomart of Edmund Spenser's the Faerie Queene	472
Kübra BAYSAL	472

Rus Edebiyatında Tüccar Tiplemesi.....	478
Lada Aksüt.....	478
Beslenme Alışkanlıkları Üzerine Oruç İbadetinin Etkileri.....	485
Mehmet Arif İçer.....	485
Sıdika Bulduk.....	485
Dini İnançlarda Besin Yasaklarının Beslenme Alışkanlıkları Üzerindeki Rolü.....	489
Mehmet Arif İçer.....	489
Sıdika Bulduk.....	489
Tataristanlı Yazar, Şair ve Folklor Araştırmacısı Nekiy Isenbet.....	493
Mehmet Er.....	493
Aliye Uslu Üstten.....	493
Hatice Saat.....	493
Sağlık Hizmetlerinde Öncelik Belirleme ve Türkiye Sağlık Sisteminde Öncelik Belirleme Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi.....	498
Mehmet Gözlü.....	498
Ümit Çıraklı.....	498
Kenan Gözlü.....	498
Türk Kamu Sağlık Sektöründe Sağlık Bakım Hizmetleri Yöneticilerinin Yetkinliklerinin İncelenmesi.....	514
Mehtap Çakmak Barsbay.....	514
Performansın Belirleyicileri: Kamu Hizmetleri Motivasyonu Kuramı ve Meslek Normları Işığında Yüksek Öğrenimde Motivasyon Örüntüsü.....	521
Mehtap Çakmak Barsbay.....	521
Modernleşme ve Tiyatro: Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu'nda Modernleşmenin İzdüşümleri (1923-1946).....	526
Melih Görgün.....	526
İslamın İlk Döneminde Arap Yarımadasında Ekonomik ve Ticari Yapı.....	534
Murat Akarsu.....	534
Madde Bağımlılığı Tedavisinde Manevi Desteğin Ekip Çalışması ile Yürütülmesi.....	541
Selin Arıkın.....	541
Elif Öztürk.....	541
Murat Altuntaş.....	541
An Examination on Investment-Savings Relationships in G-19 Economies: A Panel Data Analysis.....	551
Musa Atgür.....	551
Ne Seninle, ne de Sensiz! Hollanda Kimliği Neden Göçmenler Üzerinden Sorgulanıyor?.....	561

Mustafa Güleç	561
Hans Hartung Sanatında Gelişen Dinamik ve Lekesel Duyarlılık.....	567
Muteber Burunsuz	567
Türk Eximbank Kredilerinin Ülkemiz İhracatına Olan Etkileri	571
Muzaffer Şahin	571
Yasaklanmış İçecekler ile İlgili Hadis Rivayetlerinin Değerlendirilmesi.....	585
Nejla Hacıoğlu	585
The Böhler's Angle in the Iron Age Skeletons: Eastern Anatolia	593
Nevin Göksal	593
Hakan Yılmaz.....	593
Adam Mickiewicz ve Romantik Kahramanı "Konrad Wallenrod"	599
Nevra Vardal Atak	599
Bhabha'nın Yaklaşımı ile Ömer Seyfettin'in "Primo Türk Çocuğu" Öykülerindeki Yanlış Batılılaşma ve Milli Bilincin Uyanması	608
Nilay Erdem Ayyıldız.....	608
Suriye'den Zorunlu Göç Eden Kadınların Yaşam Doyumlarının İncelenmesi	613
Nurcan Tüfekci	613
Prof. Dr. Oya Hazer	613
Geç Babil Kralı Nabonid ve Bu Krala Ait Anadolu'daki İzler	623
Nurgül Yıldırım	623
Seleukos Kralı Antiokhos IV Epiphanes Döneminde Antiokheia'da Yapılan İmar Faaliyetleri	632
Nurgül Yıldırım	632
Meltem Temizkan	632
Bilgi Erişim Sistemlerinin Akademik Bilginin Üretilmesine Katkısı	640
Okan Koç	640
Kütüphaneciliğin Etik Sorununa Kavramsal Bir Bakış.....	651
Okan Koç	651
Seda Balta	651
The Influence of French Symbolism on Turkish and Spanish Poetry at the Beginning of the 20th Century	664
Olca Öztunalı	664
Bilişsel Dilbilim ve Yabancı Dil Öğretimi. Ya da... Karahindiba ile Yastık Arasında Ortak Bir Şey Var Mı?	671
Olena Kozan	671
Sanatın Tanımı Mümkün Mü: Sorunlar ve İmkânlar	679

Ömür Karalı	679
Bilişsel Düşünce Modelleri ve Etkileşimleri.....	684
Özay Önal	684
Kore Kültüründe ‘Hyo (Hayırlı Evlat)’ Kavramı ve Dildeki Yansımaları.....	692
Özlem GÖKÇE	692
Şifa Bahçelerinin Pediatrik Hastanelerin İç Mekan Tasarım Kriterlerine Dahil Edilmesi	706
Hikmet Özlem Yurtgün.....	706
Ebru Erdoğan.....	706
Başlık Âdetinin Yirminci Yüzyılda Irak Türkleri ve Türkiye’de Bölgeler Açısından Araştırılması.....	716
Rabia Kocaman Aydın	716
Van/Çavuştepe Kalesi’nden Bir Grup Kemik At Yanaklığı	723
Rafet Çavuşoğlu	723
Dilara Demirtaş	723
Mahkum İkilemine Felsefi Bakış: Toplum Sözleşmesi Örneği	730
Recep Batu Günör	730
Türkiye’de ADNKS Döneminde Nüfus Yapısının Değişimi (2007-2017)	736
Salih Şahin	736
Songül Aslan.....	736
THRAKIA-HADRIANOPOLIS’İN KURULUŞ EFSANESİ VE SİKKELER ÜZERİNDE BETİMLENMESİ	749
Sehriye Şahin.....	749
Ülkü Tamer’in ithafli Şiirlerinde İmge Kodlarını Çözmek	763
Emine Selcen Bekmezci.....	763
Spor Yöneticisi Adaylarının Empati Düzeylerinin Belirlenmesi	771
Serkan Kurtipek.....	771
A Study On Turkish EFL Students’ Readiness For Learner Autonomy: Learning Activities Inside And Outside The Classroom	777
Serpil Meri Yılan	777
Medya Endüstrisinin Siyam İkazleri: Televizyon ve Müzik	785
Sevgi Can Yağcı Aksel	785
İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu’nun İş Kazaları Üzerine Etkileri	790
Sibel Çelikel Yiğiter.....	790
O’connor Devletin Mali Krizi ve Yunanistan.....	802
Şahin Karabulut.....	802

2008 Küresel Krizinin Uyarı Mekanizması Ve Krizin Öncülleri	810
Şahin Karabulut.....	810
Haldun Taner'den Bir Dostoyevski Uyarlaması: Timsah	819
Şener Şükrü Yiğitler	819
Osmanlı'da Bir Konargöçer Problematığı: Yerleşikler ve Vergi Eminleri Meselesine Dair	827
Şeyda Büyükcan Sayılır.....	827
Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Ailelerinin Okuma Yazmaya Hazırlığa İlişkin Uygulamaları.....	835
Şeyda Kılıç	835
H. Gözde Ertürk Kara.....	835
Enformasyon Yönetimi ve Siber İletişimin Ekonomi-Politiği Üzerine Bir İnceleme	846
Tolga Tellan	846
A.S. Puşkin'in Şiirlerinde Prenses Mariya Nikolayevna (Rayevskaya) Volkonskaya	852
Tuğba GÜNÖR	852
Modern İnsan Üzerine Arendtçi Bir Yaklaşımla Kafka Okumaları	860
Tuğba YAZICI	860
Psychometric Qualities of Medical Outcomes Study Social Support Survey (MOS-SSS) in Turkish Culture	865
Tuğba Yılmaz	865
ozo Özen	865
Marguerite Duras'nın Pasifik'e Karşı Bir Bent'inde Kadın İmgesi	877
Ümran Türkyılmaz.....	877
Devlet Güvenliğinin Sağlanmasında İstihbarat Servislerinin Yeri ve Önemi	882
Ünal ACAR	882
The Interrelationship Between the East and the West in E.M.Forster's A Passage to India and H.E.Adivar's Sinekli Bakkal	891
Victoria Bilge Yılmaz.....	891
Öğretmen Adaylarının Öğrenen Tarafından Üretilen Örnekler İçeren Ders Planları Hakkındaki Görüşleri	903
Yasemin Sağlam Kaya.....	903
Kanguru Bakımı ve Yararları.....	908
Zehra Çoktay	908
Rukiye Türk.....	908
The Problematic Sides of Credit Rating Agencies	915
Zeynep Karaş	915

Öğrencilerin Çevresel Sürdürülebilirlik ve Yeşil Sağlık Konusundaki Görüşleri.....	922
Zülfiye Bıkmaz	922
Seda Ağbaba ²	922
Sağlık Çalışanlarının Çevresel Sürdürülebilirlik ve Yeşil Sağlık Konusundaki Görüşleri.....	931
Zülfiye Bıkmaz	931
Berna Toktaş ²	931

Öğretmenlerde Din Görevlisi Algısı

Ahmet Ali Çanakcı¹

Giriş

1. Konu-Problem

Yaygın din eğitimi² Hz. Peygamber (SAV)'den günümüze kadar kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Türkiye'de yaygın din eğitimi ve hizmetleri, 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) kuruluş ve görevleri hakkındaki kanunun 1. maddesi gereğince "İslam dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek" görevi DİB'e verilmiştir.³ Bu görevin merkezinde ise toplumsal olaylarda önemli bir fonksiyona sahip olan ve halkın sürekli içinde yer alan din görevlileridir. Bu görevliler, cami içi-dışı yaptıkları faaliyetlerle, davranışlarıyla, dini, sosyal, kültürel ve ahlaki konuşmalarıyla her zaman ön planda olmuşlardır. Aynı zamanda toplumun manevi eğitiminde öğretmenlerle birlikte etkin rol oynamışlardır. Bu süreçte örgün eğitim dışında görev yapan, ancak daha büyük insan kitlesine hitap ederek, yaygın din eğitiminde büyük bir fonksiyona sahip olan din görevlilerinde bulunması gereken özellikler (Köylü, 1993; Özek, 1991: 216; Fersahoğlu, 2000: 146,147; Yavuz, 1977: 141-143) yanında din görevlilerinin, örgün eğitimin merkezinde olan öğretmenler⁴ tarafından nasıl algılandığı (mesleki, pedagojik⁵, andragojik⁶ yeterlik, rol model olma, rehberlik, halkla ilişkiler, sosyal faaliyetlere katılım vb.), öğretmenlerin bakış açısıyla problemlerin tespiti ve bunlara çözüm önerileri, sağlıklı, nitelikli ve verimli bir din eğitimi açısından büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla öğretmenlerin din görevlisi algısının ve bu görevlilerden beklentilerinin ele alındığı çalışmanın temel problemini şöyle belirtebiliriz: "Öğretmenler din görevlilerini nasıl değerlendirmektedir?"

Amaç-Önem

Bu çalışmanın amacı, betimsel bir yaklaşımla öğretmenlerin, din görevlilerinin yaygın din eğitimindeki rolleri hakkındaki görüşleriyle toplumda, "Eğitmcilerin Din Görevlisi Algısını" tespit etmeye çalışmak ve bu süreçte karşılaşılan sorunları belirleyip bu sorunlara eğitimci gözüyle çözüm önerileri getirmektir. Bununla birlikte örnekleminin, din görevlilerinin yaygın din eğitimindeki rolleriyle ilgili kanaatleri üzerinde çok yönlü bir araştırma ve tanımlama da yapabilmektir.

Ayrıca yaygın din eğitimi faaliyetlerinin daha verimli hale getirilmesini ve bu süreçte uygulamalarda görülen sorunların çözümüne yardımcı olmayı amaçlandığı için bu yönüyle sosyal/din bilimler ve topluma yararlı olabileceği düşünülmektedir.

Diğer yandan, çalışmanın bölgedeki din görevlilerinin yaygın din eğitimindeki yeterlikleri hakkında bilgi vermesi bakımından da Türkiye'deki örgün-yaygın din eğitimi ve öğretmen-din görevlisi ilişkisi profiline ortaya çıkarılmasına katkı sağlaması beklenmektedir.

¹ Ahmet Ali Çanakcı, Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, aa_canakci@yahoo.com

² Yaygın din eğitimi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Keyifli, 2017; Buyrukçu, 1995; Aydın, 2003: 11; Aşkoğlu, 2003.

³ DİB Görev ve Çalışma Yönergesi, Ankara, Aralık 2006, R-10/1, R-10/2;

www.diyaret.gov.tr/UserFiles/foyyolant/5_yonergeler/10.pdf, (Erişim Tarihi: 21.07.2014)

⁴ Öğretmenlik mesleği ile ilgili geniş bilgi için bkz. Erden, 2005; Şişman, 2007.

⁵ Pedagoji, kelime olarak ilk defa, 1500'lü yılların ikinci yarısından sonra kullanılmaya başlanmıştır. "Bir çocuğa öğretmek veya rehberlik etmek" anlamındadır. Androgoji ise "yetişkinlere öğretmede kullanılan yöntem ve teknikler" olarak ifade edilmektedir. 1800'lü yıllarda ilk olarak Alexander Knapp tarafından kullanıldığı görülen bu kelime, 1960'larda yetişkin eğitime odaklanan Malcolm Knowles ile popülerlik kazanmıştır. Günümüzde pedagoji çocuk eğitimi olarak tanımlanırken androgoji yetişkinlerin eğitimine rehberlik etme sanatı olarak tanımlanmaktadır. "Pedagoji (Çocuk Eğitimi) ve Androgoji (Yetişkin Eğitimi) Arasındaki Farklılıklar", <http://dlearningbasics.blogspot.com.tr/2015/04/pedagoji-cocuk-egitimi-androgoji.html>. Erişim Tarihi: 03.05.2016; pedagojik formasyon ile ilgili bilgi için bkz. Öcal, 1999: 26-30; ayrıca pedagojik ve androgojik formasyonun eğitim-öğretimdeki önemi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ada ve Baysal, 2013.

⁶ Anragoji ile ilgili bilgi için bkz. Köylü, 2002; Tosun, 2015.

2. Varsayımlar

1. Öğretmenlerin anket sorularını anladığı kabul edilmiştir.
2. Öğretmenlerin kendilerine yöneltilen soruları sağlıklı bir şekilde cevapladığı kabul edilmiştir.
3. Öğretmenlere uygulanan anket formlarının araştırma için gerekli verileri sağladığı kabul edilmiştir.

3. Hipotezler

- 1- Din görevlileri pedagojik ve andragojik açıdan yeterli değildir.
- 2- Öğretmenler, dini bir konuda bilgi edinmek için din görevlilerine başvurmaktadır.
- 3- Toplumun dini inançlarını karşılama ve tebliğde din görevlileri önemli bir role sahiptir.
- 4- Din görevlileri, mesleki bilgileri yeterli olmadığı için kendilerine sorulan sorulara yeterli cevap verememektedirler.
- 5- Din görevlilerinin söz ve davranışlarının uyumlu olması, öğretmenler üzerinde olumlu etki bırakmaktadır.
- 6- Din görevlilerinin özellikle cenaze/mevlit işlerinde karşılık bekleme ve yaptıkları ek işler saygınlıklarını zedelemektedir.
- 7- Din görevlilerinin en önemli görevi sosyalleşmedir.

4. Kapsam ve Sınırlılıklar

Bu araştırmanın⁷ kapsamı, Balıkesir’de yaygın eğitimdeki din görevlilerinin, örgün eğitimdeki öğretmenler tarafından değerlendirilmesi olduğu için, Türkiye’nin diğer illerindeki öğretmenleri ele almamaktadır; dolayısıyla araştırma, konu açısından Balıkesir’deki öğretmenlerle sınırlıdır. Ayrıca araştırmada din görevlisi olarak, imam-hatip, müezzin, vaiz, Kur’an kursu öğreticisi, murakıp, müftü gibi din görevlilerinin hepsini ele almak sağlıklı ve uygulanabilir olmadığından çalışma soruları din hizmetlerinde en yaygın ve etkin konumda olan imam-hatip ve müezzinlerle sınırlıdır.

Öte yandan, araştırmanın ampirik bulguları, zaman açısından 2017 yılı ile sınırlıdır. Ayrıca araştırma Balıkesir Altıeylül ve Karesi İlçelerinde görev yapan öğretmenlerden alınan örneklem üzerinde uygulandığından yer açısından örnekleme birimi ile de sınırlıdır.

5. Yöntem

Araştırmada çeşitli veri toplama teknikleri kullanılmıştır. Bu bağlamda, literatür tarama, anket⁸ ve gözlem⁹ tekniklerinden faydalanılmıştır. Anketin uygulanması, araştırmacı tarafından yapılmıştır. Öncelikle bir pilot uygulama yapılmış, öğretmenler tarafından iyi anlaşılmayan ya da yanlış anlaşılmalara neden olabilecek durumdaki sorular, bu sahada uzman olan kişilerin de yardımıyla düzeltilmiş ya da çıkarılmıştır. Bu bağlamda araştırmanın örnekleme göz önünde bulundurularak 200 adet anket formu basılmış ve anket formları öğretmenlere dağıtılmıştır. Uygulama yapılmadan önce öğretmenlere, araştırmanın amacı ve anket formunun nasıl doldurulacağı hakkında açıklamalar yapılmış, uygulama sırasında deneklerin soruları cevaplanmıştır. Anketler öğretmenler tarafından doldurulduktan sonra toplanmıştır. 40 adet anket formu çeşitli sebeplerle değerlendirilememiştir. Bu nedenle 160 adet anket formu değerlendirmeye alınmış ve öğretmenlere uygulanan bu anket formlarından elde edilen verilerin istatistiksel analizi SPSS programı (bkz. Tekin, 2009) ile yapılmıştır. Bu süreçte tüm bağımlı/bağımsız değişkenler için frekans (n) ve yüzde (%) tabloları düzenlenmiş ve elde edilen veriler yorumlanmıştır.

Evren ve Örneklem

Çalışma evrenini, Balıkesir Altıeylül ve Karesi İlçe Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı okullarda görev yapan öğretmenler oluşturmaktadır. Bunların arasında basit tesadüfî örneklem yoluyla seçilen 30 okul ve 160 öğretmen ise araştırmanın örneklemini (bkz. Karasar, 1995) oluşturmaktadır.

---

⁷ Araştırma, bir gerçeği ortaya çıkarmak, bir sorunu çözmek ve elde edilen verileri arttırmak için bilimsel yöntemlerden yararlanılarak yapılan düzenli bir çalışmadır. Başaran, 2007: 35, 36.

⁸ Anket tekniği ile ilgili bilgi için bkz. Arslantürk, 2001; Bayyigit 2013.

⁹ Gözlem tekniği ile ilgili bilgi için bkz. Aziz, 2010, Karasar, 1995; Sönmez, 2011; Öcal, 2001; Yıldırım ve Şimşek, 2004.

6. Literatür Özeti

Konu ile ilgili yapılan bilimsel çalışmalarla ilgili literatür ve YÖK'ün lisansüstü tez veri tabını incelendiğinde ulaşılan parametreler, din görevlileri ile ilgili bir çok teorik ve uygulamalı çalışmanın (Acuner ve Artan, 2008; Başkonak, 2016; Buyrukçu, 1995; Buyrukçu 1996; Çanakcı, 2014; Çanakcı, 2015; Dam, 1992; Demir, 1996; Karasu ve Bilmez, 2015; Kaya ve Küçük, 2015; Keyifli, 1997; Keyifli, 2012; Keyifli 2013; Korkmaz, 2000; Korkmaz, 2012; Köylü, 1989; Köylü 1993; Öcal, 2003; Özdemir, 2012; Özdemir ve Arıcı: 2011; Sağlam, 2011; Taşpınar, 2008; Tatlıoğlu, 1996; Tetik, 1998; Tosun, 1992; Turan, 2013; Uygun, 2002; Yıldız, 2003; Yılgin, 1997) yapıldığını ve bunların önemli bir kısmının ise yine din görevlileri ve/veya cami cemaati gözüyle yaygın din eğitim sürecini ve din görevlilerinin değerlendirilmesi şeklinde olduğunu ortaya koymaktadır.

Din görevlilerinin din hizmeti faaliyetlerinin temelinde eğitim önemli bir unsurdur. Dolayısıyla günümüzde örgün eğitimin merkezinde olan öğretmenlerin perspektifinden din görevlilerinin nasıl algılandığı ve değerlendirildiği, din hizmetlerinin fonksiyonelliği açısından önem arz etmektedir. Ancak öğretmen-din görevlisi ilişkisi ve öğretmenlerin din görevli algısı üzerine yapılan benzer bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Buradan hareketle çalışmanın, örgün eğitimin merkezinde olan öğretmenlerin, yaygın din eğitiminin merkezinde olan din görevlilerine bakışını ortaya koyması, bu boşluğun doldurulması ve alandaki literatürün gelişmesine katkı sağlaması beklenmektedir.

7. Bulgular ve Tartışma

7.1. Demografik ve Sosyokültürel Profil

Tablo 1: Ankete Katılan Öğretmenlerin Demografik ve Sosyokültürel Özellikleri

Demografik ve Sosyokültürel Profil			
Değişken		n	%
Cinsiyet	Erkek	75	46,9
	Kadın	85	53,1
	Toplam	160	100,0
Yaş	20-30	23	14,4
	31-40	71	44,4
	41-50	45	28,1
	51-yukarısı	21	13,1
	Toplam	160	100,0
Medeni durumu	Bekâr	10	6,2
	Evli	147	91,9
	Dul	1	0,6
	Boşanmış	2	1,2
	Toplam	160	100,0
Öğrenim durumu	Ön lisans	6	3,8
	Lisans	139	86,9
	Yüksek lisans	14	8,8
	Doktora	1	0,6
	Toplam	160	100,0
Kadro Durumu	Asil/Kadroolu	150	93,8
	Ücretli	10	6,2
	Toplam	160	100,0
	.....1000TL	2	1,2
	1001-2000TL	5	3,1

Aylık gelir	2001-4000TL	136	85,0
	4001-8000TL	16	10,0
	8001TL ve üzeri	1	0,6
	Toplam	160	100,0
Görev Birimi	Anaokulu	23	14,4
	İlkokul	27	16,9
	Ortaokul	70	43,8
	Lise	29	18,1
	Diğer	11	6,9
	Toplam	160	100,0
Branş Dağılımı	Özel Eğitim	2	1,2
	PDR	3	1,9
	İngilizce	12	7,5
	Matematik	13	8,1
	Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi	12	7,5
	Teknoloji Tasarım	2	1,2
	Fen ve Teknoloji	6	3,8
	Türkçe	12	7,5
	Sınıf Öğretmenliği	27	16,9
	Çocuk Gelişim ve Okul Öncesi	28	17,5
	Bilişim Teknolojileri Ve Yazılım	4	2,5
	Rehberlik	4	2,5
	Sosyal Bilgiler	9	5,6
	Türk Dili Ve Edebiyatı	12	7,5
	Tarih	3	1,9
	Beden Eğitimi	4	2,5
	Görsel Sanatlar	2	1,2
	Felsefe	1	0,6
	Coğrafya	2	1,2
	Müzik	2	1,2
Toplam	160	100,0	

Tablo 1’de örnekleme grubuna giren öğretmenlere demografik ve sosyokültürel profil açısından bakıldığında, cinsiyet değişkeninde kadınların (% 53,1), yaş değişkeninde 31-40 yaş grubunun (% 44,4), medeni durum değişkeninde evlilerin (% 91,9), öğrenim durumu değişkeninde lisans mezunlarının (% 86,9), kadro durumu değişkeninde asillerin/kadroluların (% 93,8), aylık gelir değişkeninde 2001-4000 TL’nin (% 85), görev birimi değişkeninde ortaokulun (% 43,8), branş değişkeninin de ise çocuk gelişimi ve okul öncesinin öne çıktığı görülmektedir.

9.2. Tartışma: Öğretmenlerde Din Görevlisi Algısı

9.2.1. Pedagojik, Andragojik ve Mesleki Yeterlik Açısından Din Görevlisi

Din görevlilerinin, genelde din eğitimi özelde ise yaygın din eğitimi alanında gerekli formasyona sahip olmaları, onların işini kolaylaştırırken, muhatap kitleyi de memnun etmektedir. Şüphesiz din görevliliği, çok yönlü formasyon elde etmeyi gerektirmektedir. Bunların en önemlileri ise pedagojik, andragojik ve mesleki formasyondur. (bkz. Sağlam, 2010: 275; Tosun, 2015: 183,184; ayrıca pedagojik ve andragojik formasyon ile ilgili geniş bilgi için bkz. Köylü, 2002).

Tablo 2. Din Görevlilerinin Pedagojik Açıdan Yeterlilik Durumu

Din görevlilerini “Pedagojik Formasyon (Çocuk Eğitimi)” açısından yeterli buluyor musunuz?	n	%
Evet	2	1,2
Kısmen	64	40,0
Hayır	90	56,2
Diğer	4	2,5
Toplam	160	100,0

Tablo 2’ye göre, araştırmaya katılan öğretmenlerin % 56,2 gibi yarıdan fazlası, din görevlilerini pedagojik formasyon açısından yeterli bulmazken, % 40’ı kısmen yeterli bulmaktadır. Yeterli bulanlar ise yok denecek kadar azdır. Buna göre öğretmenlerin büyük çoğunluğunun din görevlilerini pedagojik açıdan yeterli bulmadığı söylenebilir.

Buna göre; örgün eğitimde etkin olan ve pedagojik formasyona sahip olan öğretmenlerin, yaygın din eğitiminde sürekli çocuklarla beraber olan ve onlara din eğitimi veren din görevlilerini pedagojik açıdan yeterli bulmaması, bu süreçteki hayati bir eksikliğe dikkat çekilmesi açısından oldukça önemlidir. Pedagojik açıdan ortaya çıkan bu durum, din görevlilerinin gerek camide cemaat olarak gerek DİB’in yeni düzenleme ve uygulamaları ile gelişme gösteren yaz Kur’an kurslarında gerekse yaygın din eğitimi etkinliklerinde hedef kitle potansiyelinde olan çocuklar ve gençleri gelişim özelliklerine göre tanıma, anlama ve onlarla sağlıklı iletişim açısından üzerinde durulması gereken bir husustur.

Bir başka ifade ile yaygın din eğitimi faaliyetlerinin icrasında birinci derece önemli olan husus, çocuklara ve gençlere nasıl yaklaşılacağına, onlara nelerin, ne zaman, nerede ve nasıl verilebileceğinin bilinmesidir. Din görevliliğinde/din eğitimciliğinde başarının sırrı buradadır. Din görevlilerinin bu özelliği ancak, iyi bir pedagojik formasyon kazanarak elde etmeleri mümkündür. Çünkü bir pedagoğ ve psikolog gibi çocuğun ruh dünyasına giremeyen, bir sosyolog gibi toplumun milli ve manevi değerlerini tespit edip ona aktaramayan, onu terbiye edip, iyi insan, iyi müslüman olarak yetiştiremeyen bir din görevlisinin vazifesini hakkıyla ifa ettiğini söyleyebilmek zordur (Öcal, 1999: 27).

Din Görevlilerinin Andragojik Açıdan Yeterlilik Durumu

Araştırmaya katılan deneklerin % 53,1 gibi yarıdan biraz fazlası, din görevlilerini andragojik formasyon açısından kısmen yeterli, yaklaşık üçte biri yetersiz bulmaktadır. Yaklaşık onda bir gibi düşük bir oran ise yeterli bulmaktadır. Bu sonuca göre, öğretmenlerin önemli bir bölümünün din görevlilerini andragojik açıdan tam olarak yeterli bulmadığı söylenebilir.

Din görevlilerinin özellikle cami eksenli din hizmetlerinde (namaz, hutbe, vaaz), kurslarda, sosyal etkinliklerde muhataplarının önemli bir bölümünü yetişkinler ve yaşlılar teşkil etmektedir. Yapılan araştırmalar da din görevlilerinin en çok problem yaşadığı kesimin, en çok muhatap oldukları yetişkin ve yaşlılar olduğunu ortaya koymaktadır. Bu hedef kitleyle din görevlilerinin arasındaki problemlerinin temelinde ise din görevlilerinin andragojik açıdan yeterli olmaması yatmaktadır. Andragojik formasyon eksikliği din görevlileri açısından olumsuz bir durumdur. Çünkü yaşam boyu öğrenme bağlamında toplumun bütün kesimlerine hitap eden din görevlilerinin mesleki ve pedagojik açıdan donanımlı olması tek başına yeterli değildir. Ayrıca bu süreçte andragoji ön plana çıkmaktadır. Andragoji ise, bir din görevlisinin yetişkinleri gelişim özelliklerine göre nasıl tanıyacağı, onlara nasıl yaklaşım sergileyeceği, onlara hangi yöntemlerle nasıl eğitim vereceği hususlarını ortaya koyan önemli bir formasyon alanıdır. (bkz. Tosun, 2015) Dolayısıyla din görevlileri için andragoji, pedagoji gibi hayati öneme sahiptir ve mutlaka DİB tarafından din görevlilerine hizmet içi eğitim seminerleri ile kazandırılmalıdır.

Sonuç olarak, öğretmenlerin pedagojik ve andragojik yaklaşımları ile ilgili elde edilen verilerin, 1 numaralı hipotezlerin kısmen doğrulanmasına katkı sağladığı söylenebilir.

Dini Görev ve Sorumlulukları Yerine Getirmede Din Görevlilerinin Mesleki Bilgilerinin Yeterlilik Durumu

Araştırmaya katılan öğretmenlerin yarıya yakını (% 43,8) dini görev ve sorumlulukları yerine getirmede din görevlilerinin mesleki bilgisini orta seviyede görmektedir. Öğretmenlerin yaklaşık üçte biri (% 31,9) din görevlilerini yeterli, yedide biri % 13,8’i yetersiz, yaklaşık onda biri (% 7,5) ise çok yetersiz görmektedir. Ancak

çok düşük bir oranla % 3,1'i çok yeterli bulmaktadır. Bu veriler dikkate alındığında öğretmenlerin dörtte üçünden daha fazlasının (% 78,8) dini görev ve sorumlulukları yerine getirmede din görevlilerinin mesleki bilgisini yetersiz görmedikleri söylenebilir.

Bu durum yaygın din eğitiminde etkin rol alması gereken din görevlileri için olumlu yönde bir sonuçtur. Zira mesleki yeterlik, din görevlilerinin DİB'in yeni düzenlemelerinin uygulanmasında, hedeflere ulaşılmasında ve din görevlilerinin sorumluluklarını yerine getirmesinde önem arz etmektedir.

Din Görevlilerine Sorulan Sorulara Yeterli Cevap Alma Durumu

Araştırmaya katılan öğretmenlerin % 65 gibi yarısından çoğunun, din görevlilerine sordukları sorulara kısmen yeterli cevap aldığı görülmektedir. Bunu % 30 ile yeterli, % 5 ile hayır cevabı takip etmektedir. Bu sonuçlara göre, öğretmenlerin üçte birlik bir bölümünün din görevlilerinden yeterli cevabı aldığı anlaşılmaktadır. Bu oran peygamber varisi olarak kabul edilen din görevlilerinin toplumsal beklentilere ne kadar cevap ver(ebil)diği hususu ile ilgili ipuçları vermesi açısından dikkat çekicidir.

Bu sonuçlardan hareketle, din görevlilerinin kendilerine sorulan sorulara zaman zaman yeterli cevap verdiği ve öğretmenler üzerinde kısmen olumlu etki bıraktığı söylenebilir. Bu durumun, genelde toplum özelde ise öğretmenler nazarında din görevlilerinin istenilen yetkinliğe tam olarak yeterli ölçüde sahip olamadığına işaret ettiği söylenebilir.

Din görevlilerinin insanlar üzerinde etkili olabilmeleri, görev ve sorumluluklarını yerine getirebilmeleri, onlara rehberlik edebilmeleri, sorulan sorulara yeterli cevabı verebilmeleri için görevlilerin mesleki alanda bilgi ve becerilerinin istenilen düzeyde olması büyük önem taşımaktadır.

Mesleki yeterlik ve sorulara yeterli cevap verebilme durumu ile ilgili elde edilen bulgularda görüldüğü üzere, örneklem grubunun önemli bir kısmının, din görevlilerini görev ve sorumluluklarını yerine getirmede ve sorulan sorulara cevap almada, mesleki bilgi ve yeterlik açısından tam olarak yeterli görmemeleri+ olumsuz bir gelişmedir. Bu oranın artırılması, görevlilerin mesleki açıdan alanlarına hâkim olması, kendilerini daha çok geliştirmesi, rol model olması ve amaçlanan başarıya ulaşılması açısından önemlidir. Dolayısıyla ulaşılan bu sonuçların 4 ve 5 numaralı hipotezleri ve dolaylı olarak da 1 numaralı hipotezi kısmen doğruladığı ifade edilebilir.

Ayrıca pedagojik, andragojik ve mesleki yeterlik ile ilgili verilerin hepsi birlikte değerlendirildiğinde, genelde toplumun özelde ise öğretmenlerin ihtiyaç ve beklentilere cevap verebilmesi için din görevlilerinin kendini geliştirmeleri, çağın gerisinde kalmamaları ve yeterliklerini (mesleki, pedagojik, andragojik, sosyal, kültürel, teknolojik) artırma gayreti içerisinde girmeleri gerektiği, bu yeterlik alanlarının da yaygın din eğitimindeki işlevselliği ve verimliliği artıracığı söylenebilir. Böylece din görevlilerine bakışın değişeceği görülebilir.

9.2.2. Görev ve Sorumluluk Açısından Din Görevlisi

Tablo 3. Din Görevlilerinin Meslekleri Dışında Herhangi Bir Ek İşle Uğraşmaları Durumu

Din görevlilerinin mesleği dışında herhangi bir ek işle uğraşmaları konusunda görüşünüz nedir?	n	%
Görevlerini aksatmamak kaydıyla çalışabilirler	77	48,1
Sadece haftalık izinlerinde çalışabilirler	19	11,9
Hiçbir şekilde başka bir işle uğraşmamaları gerekir	52	32,5
Diğer	12	7,5
Toplam	160	100,0

Tablo 3'te din görevlilerinin ek iş yapma durumuna bakıldığında, öğretmenlerin yaklaşık yarısının (% 48,1) din görevlilerinin görevlerini aksatmamak kaydıyla ek işle uğraşabileceklerini, üçte birinin (% 32,5) hiçbir şekilde başka bir işle uğraşmamaları gerektiğini belirttiği görülmektedir. Ayrıca yaklaşık onda birinin (% 11,9) sadece haftalık izinlerinde çalışabileceklerini, % 7,4'lük bir oranın ise din görevlilerinin maddi durumlarının daha da iyileştirilmesi gerektiğini ifade ettiği anlaşılmaktadır. Öğretmenlerin yaklaşık üçte ikisinin, din görevlilerinin görevlerini de aksatmamak şartıyla, ek iş yapmalarında bir sakınca görmediği söylenebilir. Ancak gözlemlerden, yapılan ek işlerin zaman zaman din görevlilerinin mesleki yeterliliğini ve yaygın din eğitimindeki rollerini olumsuz etkilediği ve toplumdaki saygınlığını azalttığı anlaşılmaktadır.

Din Görevlilerinin Mevlit, Hatim, Cenaze Teçhiz ve Tekfin İşleriyle İlgili Yaptıkları Hizmetlerin Karşılığını Alma Durumu

Örneklem grubuna giren öğretmenlerin hemen hemen yarısının (% 50,6), din görevlilerinin yaptıkları mevlit, hatim, cenaze teçhiz ve tekfin gibi işlerinin karşılığını, asli görevleri olmasından dolayı alamayacaklarını, beşte bire yakın bir oranın (21,9) hediye olarak alabileceklerini, yaklaşık onda birlik iki oranın (% 13,8 / % 13,8) yaptığı işlerin karşılığını almaları gerektiği, cami görevi dışında yaptıkları işlerin gönül rızasıyla ve kayıt altına alarak karşılığını alabileceklerini belirttiği anlaşılmaktadır.

Genel olarak sonuçlar değerlendirildiğinde öğretmenlerin yarısı, din görevlilerinin namaz dışında yaptıkları cami içi ve dışı din hizmetlerinin (mevlit, hatim, cenaze teçhiz, tekfin vb.) karşılığını hediye olarak almalarında sakınca olmadığını vurgulamaktadır. Çalışma esnasında yapılan gözlemler, din görevlilerinin bu hizmetlerin karşılığında bir karşılık beklmeleri veya almalarının mesleğin saygınlığına gölge düşürdüğünü ve din görevlilerinin itibarını zedelediğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla din görevlileri bu konuya hassasiyet göstermelidir.

Sonuç itibarıyla din görevlilerinin ek iş yapma ve mevlit, hatim vb. işlerden karşılık beklmeleri ile ilgili ulaşılan değerler, 6 numaralı hipotezin doğrulandığını göstermektedir.

Din Görevlilerinin En Önemli Görevi

Araştırmaya katılan öğretmenlerin % 49,4'ü din görevlilerinin en önemli görevinin toplumla kaynaşma ve sosyal ilişki olduğunu belirtmektedir. Öğretmenlerin % 25'i topluma rehberlik etmek, yönlendirmek, söz-davranmış uyumu ile örnek olmak, % 18,1'i cami içinde namaz kıldırmak, % 5,6'sı çocukların din eğitimi ve öğretimi, % 1,9'u ise mevlit, hatim, cenaze, nikâh gibi işlere katılmak olduğunu belirtmektedir. Elde edilen bu sonuçlardan, öğretmenlere göre din görevlilerinin en önemli görevleri ve sorumlulukları arasında toplumla kaynaşma ve sosyal ilişkilerin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Ulaşılan bu sonuçlar, 7 numaralı hipotezi büyük oranda destekler niteliktedir.

Diğer yandan araştırma esnasında yapılan gözlemler de bu sonuçları doğrulamaktadır. Bu gözlemler, bu süreçteki en temel problemlerden birinin din görevlilerinin sosyalleşme sorunu olduğunu ve bu sorunun din görevlisi-toplum/öğretmen ilişkisini ve yaygın din eğitimi faaliyetlerinin niteliğini etkilediğini göstermesi açısından önemlidir.

9.2.3. Yaygın Din Eğitimindeki Fonksiyonellik Açısından Din Görevlisi

Tablo 4. Dini Bir Konuda Bilgi Edinmek İçin İlk Olarak Başvurduğu Yer/Şahıs

Dini bir konuda bilgi edinmek istediğinizde ilk olarak kime/neye başvurursunuz?	n	%
İmam ve müezzin (Din görevlileri)	17	10,6
Alo Fetva Hattı	7	4,4
Dini kitaplar	77	48,1
Kanaat önderleri	3	1,9
Diğer	56	35,0
Toplam	160	100,0

Tablo 4'te görüldüğü gibi, öğretmenler, dini bir konuda bilgi edinmek istediklerinde ilk olarak başvurdukları yer ile ilgili olarak, % 48,1'lik bir oran ile dini kitaplara yöneldiklerini belirtmektedir. Bunu sırayla, "Diğer" kategorisi ile internet, sosyal medya, anne-baba, DKAB öğretmenleri, il müftülüğü (% 35), imam ve müezzin (%10,6), Alo Fetva Hattı (% 4,4) ve kanaat önderleri (% 1,9) takip etmektedir. Dini bir konuda bilgi edinmede öğretmenlerin kaynak olarak dini kitaplara daha çok yöneldiği, internet ve sosyal medyanın ikinci sırada olduğu, din görevlilerinin ise üçüncü sırada yerini aldığı anlaşılmaktadır. Kanaat önderlerinin ise en az başvurulan kaynak olduğu görülmektedir. Ayrıca araştırma sürecindeki gözlemlerden de, din görevlilerinin dini konularda ilk başvuru mercü olmadığı, dini kitaplar, internet ve sosyal medyadan sonra geldiği anlaşılmaktadır. Bu durum dikkat çekici ve manidardır.

Sonuç itibarıyla tablo 4'ün verileri, dolaylı olarak 2, 4 ve 5 numaralı hipotezlerin kısmen doğrulandığını ortaya koymaktadır.

Toplumun Dini Problemlerinin Çözümünde ve Tebliğde Din Görevlisinin Rolü

Dini problemlerin çözümü ve tebliğde din görevlilerinin rolü ile ilgili soruya, araştırmaya katılanların % 77,5 gibi büyük çoğunluğunun, önemli bir role sahiptir, % 15'inin pek önemli rolleri yoktur, % 4,4'ünün hiç rolleri yoktur, % 3,1'lik çok az bir oranın ise "biraz" cevabını verdikleri görülmektedir. Öğretmenlerin çoğunluğuna göre, dini problemlerin çözümü ve tebliğde din görevlilerinin önemli bir role sahip olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla 3 numaralı hipotezin büyük oranda doğrulandığı söylenebilir.

Bu süreçte öğretmenler, din görevlilerine dini problem ve tebliğde önemli rol oynama noktasında büyük bir misyon yüklemektedirler. Ancak ulaşılan verilerde de görüldüğü gibi din görevlilerinin, dini konularda ilk danışma mercii olmaması, sosyal medya ve internetten sonra gelmesi, uygulamalarda bu misyonu bunu tam olarak gösteremedikleri ifade söylenebilir. Bunun için dini ihtiyaçları karşılama ve toplumsal/dini sorunları çözmede din görevlilerine büyük görevler düştüğü, görevlilerin de bunun bilincinde olmaları, kendilerini çok iyi yetiştirmeleri, tebliğ ve irşad yöntem ve teknikleri açısından kendilerini geliştirmeleri gerektiği ifade söylenebilir. Dolayısıyla din görevlilerinin kendilerini bu şekilde çok yönlü geliştirdiklerinde, din hizmetlerindeki amaçların gerçekleşme düzeyi de artacaktır.

9.2.4. Dil ve Üslup Açısından Din Görevlisi

Tablo 5. Camilerde Dinlenen Hutbe veya Din Görevlilerinin Konuşmalarının Değerlendirilmesi

Camilerde dinlediğiniz hutbe veya din görevlilerinin konuşmalarını nasıl buluyorsunuz?	n	%
Dini bilgilerimizi geliştirici olduğundan ve dini yönden aydınlanmamızı sağladıklarından çok faydalı buluyorum	57	35,6
Hep aynı konular anlatılıyor, etkisi az ve sıkıcı oluyor	51	31,9
Dini konulardan ziyade sosyal içerikli oldukları için pek faydalı bulmuyorum	18	11,2
Genelde görevliler konuşma adabına uymadıkları için pek hoşuma gitmiyor	4	2,5
Diğer	30	18,8
Toplam	160	100,0

Tablo 5'e bakıldığında, ankete katılan öğretmenlerin üçte birinden biraz fazlası (% 35,6) camilerde dinledikleri hutbe ve konuşmaların dini bilgilerini geliştirdiğini ve faydalı olduğunu belirtmektedir. Bunu % 31,9 ile hep aynı konular anlatıldığından sıkıcı ve etkisinin az olması, % 11,2 ile dini konulardan çok sosyal içerikli olduğundan faydalı olmaması, % 2,5 ile de genelde görevlilerin konuşmalarında etkili olmalarını takip etmektedir. % 18,8 ile "Diğer" kategorisine yönelenler ise, hutbelerin daha çok mahalli özellikler taşımasına, her zaman halkın gündemiyle örtüşmesi gerektiğine, güncel olmasına ve insanların özellikleri dikkate alınarak uygun bir dil ve üslup ile sunulmasının önemine vurgu yapmaktadır.

Buna göre öğretmenlerin çoğu hutbe ve vaazları etkili bulmamaktadır. Dolayısıyla, yaygın din eğitimi faaliyetlerinin en önemlilerinden olan, toplumda etkili ve her kesime ulaşma potansiyeline sahip hutbe ve vaazların daha işlevsel hale gelmesi gerektiği hususu öne çıkmaktadır.

Din Görevlilerinin Konuşma Yeteneği

Din görevlilerinin konuşma üslubunu öğretmenlerin % 40'ının iyi, yaklaşık üçte birinin (% 31,2) orta dereceli, % 6,9'unun ise çok iyi bulduğu görülmektedir. Bununla birlikte yaklaşık beşte birinin (% 19) zayıf, % 2,5'inin ise çok zayıf bulduğu anlaşılmaktadır. Genel olarak değerlendirme yapıldığında, büyük çoğunluğun (% 78,1) din görevlilerinin konuşmasını yetersiz görmediği söylenebilir. Yetersizlik ise % 21,9 oranındadır. Bu oran azımsanmayacak derecede önemlidir. Din görevlilerinin yaygın din eğitiminde etkin olabilmelerinde, öğretmenlerle olduğu gibi toplumun her kesimi ile iyi bir ilişki-diyalog kurma zorunluluğu vardır. Bu ilişkilerde görevlilerin kullandığı dil, üslup, yaklaşım ve muhabatı ile aynı dili konuşması çok önemlidir.

9.2.5. Rol Modellik ve Örneklik Açısından Din görevlisi

Tablo 6. Din Görevlilerinin Söz ve Davranışlarının Öğretmenler Üzerinde Olumlu Etki Bırakma Durumu

Din görevlilerinin söz ve davranışları, sizde olumlu davranış değişikliğine yol açıyor mu?	n	%
Evet	74	46,2
Hayır	44	27,5
Diğer	42	26,2
Toplam	160	100,0

Tablo 6 incelendiğinde, ankete katılanların yarıya yakını üzerinde, din görevlilerinin söz ve davranışlarının olumlu bir etki bıraktığı, yaklaşık üçte birinde olumlu bir etki bırakmadığı görülmektedir. “Diğer” cevabı ile öğretmenlerin dörtte birinden biraz fazlasında ise kararsızlık yaşandığı ve kısmen olumlu bir etki bıraktığı anlaşılmaktadır. Buna göre öğretmenlerin yarından çoğunun söz ve davranışlarıyla kısmen de olsa öğretmenler üzerinde olumlu bir etki bıraktıkları söylenebilir. Ancak bu sonuç toplumda rehber ve rol model olması gereken din görevlileri için düşündürücüdür. Ayrıca araştırma esnasında yapılan gözlemler de din görevlilerinin en önemli özelliklerinin başında söz-davranış uyumu ve bilginin eyleme dönüşmesi özelliğinin geldiğini göstermektedir.

Din Görevlilerine Atfen Söylenen “Hocanın Dediğini Yap, Yaptığını Yapma” Gibi Sözlerin Değerlendirilmesi

Toplumda din görevlilerine atfen söylenen “Hocanın dediğini yap, yaptığını yapma” vb. sözlerle ilgili olarak, araştırmaya katılanların yarısından biraz fazlası (% 52,5) az da olsa böyle görevlilere rastladıklarını, yaklaşık dörtte biri (% 26,9) bu sözlerin din görevlilerini rencide eden yanlış sözler olduğunu, onda biri (% 10) bu sözlerle aynen katıldığını ve din görevlilerinin toplumda itibarlarının olmadığını, çok düşük bir oran (% 2,5) ise asla bu tipe uyan bir kimse görmediğini ifade etmektedir. “Diğer” kategorisinde ise % 8,1’in kararsız olduğu görülmektedir.

Genelde eğitim özelde ise din eğitiminde rol modellik ve örnek olmada söz-davranışların birbirini tamamlaması çok önemlidir. Dini referanslarda (Saff, 61/2,3; Bakara, 2/44) da buna vurgu yapılmaktadır. Din görevlileri ile ilgili yapılan çalışmalarda ve araştırma esnasındaki gözlemlerde, zaman zaman din görevlilerinin söyledikleri ile yaşantılarının birbirine uymadığı, bu durumun ise görevlilerin toplumdaki itibar ve saygınlıklarını menfi yönde etkilediği ve genelde toplum özelde ise öğretmenler üzerindeki etkisini azalttığı ifade edilebilir. Ayrıca bazı din görevlilerinin yaptığı hatalar ve yanlışların toplumda genellendiği de görülmektedir. Bunun için din görevlilerinin bu konuda azami ölçüde hassasiyet göstermesi gerekmektedir.

Diğer taraftan din görevlilerinin söz ve davranışlarının öğretmenler üzerinde etki bırakması ile ilgili bulgular, 5 numaralı hipotezi kısmen doğrular mahiyettedir.

Toplumda Din Görevlilerinin Saygınlık Durumu

Toplumda din görevlilerinin saygınlığı ilgili soruya, ankete katılan örneklem grubunun yaklaşık üçte ikisi, din görevlilerinden kişisel davranışlarıyla saygınlıklarını yitirenlerin görüldüğünü, beşte birinden biraz fazlası normal bir saygınlığa sahip olduklarını, hemen hemen onda biri yüksek bir saygınlığa sahip olduklarını belirtmektedir. Çok düşük oranlar ile % 3,1’i toplumda itibarları olmadığını, %1,9’u ise yorum yapmak istemediklerini ifade etmektedir.

Bir diğer ifade ile ulaşılan verilere göre, öğretmenlerin % 32,4’ü din görevlilerinin toplumda saygın bir yeri olduğu görüşündeyken, % 3,1’i toplumda saygınlıklarının olmadığı düşüncesindedir. % 62,5’i ise din görevlilerinden kişisel davranışlarıyla saygınlıklarını yitirenlerin olduğu görüşündedir. Bu durum, eğitimci olan öğretmenlerin gözüyle yaygın din eğitimcisi olan din görevlilerinin saygınlığının ortaya konması açısından dikkat çekicidir. Bunun altında yatan sebepler, alan araştırmalarıyla derinlemesine ve çok yönlü araştırılmalıdır.

Din Görevlilerinin Toplumda Saygınlığının Olmama Sebepleri

Araştırma sonucu ulaşılan verilere göre, öğretmenlerin % 44,4'ü din görevlilerinin toplumda itibarının olmamasının sebebinin, görevlilerin bilgi eksikliği ve mesleki yetersizliğinden kaynaklandığını vurgulamaktadır. Bunu sırasıyla davranışlarındaki samimiyetsizlik, medyanın din görevlileri hakkındaki olumsuz yayınları, toplumun dine karşı ilgisizliği izlemektedir. “Diğer” şikkına yönelenlerin ise üzerinde durdukları hususların saygı, empati eksikliği ve söz-davranış uyum eksikliği olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre din görevlilerinin daha çok bilgi eksikliği, mesleki yetersizlik ve ahlaki tutumdan toplumda itibar kaybettikleri ifade edilebilir.

Bu sonuçlardan hareketle toplumda din görevlileri ile ilgili olumsuz sözler ve görevlilerin saygınlık durumu ile ilgili elde edilen veriler birlikte incelendiğinde 5 ve 6 numaralı hipotezlerin kısmen doğrulandığı söylenebilir.

Din Görevlisinin Yerinde Olmak İsteme Durumu

Din görevlilerinin yerinde olmayı isteme durumu ile ilgili olarak, araştırmaya katılan örneklem grubunun üçte ikisinden biraz fazlası (68,8), imkânları olsaydı din görevlisi olmak istemediklerini, yaklaşık üçte biri ise din görevlisi olmak istediklerini belirtmektedir. Buradan hareketle, öğretmenlerinin çoğunluğunun din görevliliğini tercih etmek istemediği söylenebilir. Din görevlisinin yerinde olmak istediğini belirtenlerin oranının ise azımsanmayacak derecede önemli olduğu düşünülmektedir.

Ulaşılan bulgulardan hareketle, öğretmenlerin din görevlisinin yerinde olmak istemelerinin sebepleri şöyle sıralanabilir:

1. Bireylere ve topluma dini ve dünyevi konularda çok faydalı olunması
2. Bilginin günlük yaşamda uygulanması
3. Dünya ve ahiret için önemli kazanımlar oluşturması
4. Cami içinde ve dışında insanların her türlü yardımına koşulması

Din görevlilerinin daha çok dini, dünyevi konularda faydalı olmaları ve söz-davranış uyumuna sahip olmalarının, öğretmenler üzerinde olumlu bir etki bıraktığı, farkındalık oluşturduğu söylenebilir. Ayrıca elde edilen bu bulgular ile 6 numaralı hipotezin kısmen doğrulandığı ifade edilebilir.

Öğretmenlerin din görevlisinin yerinde olmak istememelerinin sebepleri ise şöyle sıralanabilir:

1. Sorumluluk alanının çok geniş olması, mesuliyetinin ağır olması ve kendilerini yetersiz görmeleri
2. Mesleki yönden yetersizlik, toplumun ihtiyaçlarının karşılanamaması ve sorulara cevap veremediği için küçük düşmesi
3. Ekonomik hırsla görevin aksatılması, cami hizmetlerinin sağlıklı yürütülememesi.
4. Toplumumuzda yeri ve saygınlığının olmaması
5. Davranışlar ile kötü örnek olunması
6. Agresif hareketler, düzensiz giyim kuşam ile toplumda olumsuz bir imaj bırakılması

Araştırma esnasında yapılan gözlemler dikkate alındığında, bütün bu olumsuzlukların din görevlilerinin yaygın din eğitimindeki işlevselliğini/etkinliğini ve rol model olma özelliğini sekteye uğrattığı söylenebilir. Sonuç itibarıyla öğretmenlerin din görevlilerinin yerinde olmak isteme durumu ile ilgili bulgular birlikte değerlendirildiğinde, 4 ve 5 numaralı hipotezlerin kısmen doğrulandığı söylenebilir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırmaya katılan öğretmenlerin görüşleri bağlamında incelenen ve analiz edilen bulgular, din görevlilerinin yaygın din eğitimi ve din hizmetlerindeki motivasyon ve verimlilik üzerinde etkili olan faktörler ile ilgili mesleki, pedagojik andragojik yeterlik, dil, üslup ve rol modellik ile ilgili sonuçları ortaya koyması açısından önemlidir. Ayrıca bu süreçte karşılaşılan sorunların eğitimcilerin gözüyle tespit edilmesi ve bu sorunlara pedagojik/andragojik çözüm önerileri getirilmesi bakımından dikkat çekicidir. Bu bulgulara göre:

Din görevlilerinin dini görev ve sorumluluklarını yerine getirmede din görevlilerinin mesleki, pedagojik ve andragojik yeterlik durumu çok önemlidir. Buna göre araştırmaya katılan öğretmenlerin din görevlilerini pedagojik, andragojik ve mesleki açıdan kısmen yeterli bulunduğu sonucuyla karşılaşılmaktadır. Görev ve sorumluluk açısından ulaşılan bulgular; din görevlilerinin çoğunlukla, görevlerini aksatmamak şartı ile çalışabileceğini, mevlit, cenaze teşhiz ve tekfin işleriyle ilgili yaptıklarından karşılık beklememeleri gerektiğini,

bu durumun ise saygınlıklarını etkilediğini ve en önemli görevin de toplumla kaynaşma olduğunu göstermektedir. Dil ve üslup açısından öğretmenler, din görevlilerini kısmen de olsa yeterli bulmaktadır. Din görevlilerinin günümüzde her zamankinden daha fazla ön plana çıkan rol model olmaları ile bulgular ise dikkat çekicidir. Buna göre din görevlilerinin söz-davranışları ile öğretmenler üzerinde kısmen etkili olduğu, saygınlık düzeylerinin yüksek olmadığı, kişisel davranışları ile saygınlıklarını yitirenler olduğu, bunun önündeki en büyük engelin ise din görevlilerinin yetersizliğinden (mesleki, pedagojik, andragojik) ve söz-davranış uyumsuzluğundan kaynaklandığı tespit edilmiştir. “Din görevlisi olmak isteme durumu” ile ilgili veriler, öğretmenlerin çoğunluğunun din görevliliği mesleğini seçmek istemediklerini ortaya koymaktadır. Ayrıca sonuç olarak araştırma hipotezlerinin büyük oranda doğrulandığı da söylenebilir.

Literatür tarama, öğretmen örneklemleri üzerinde yapılan anket ve gözlem sonucu elde edilen bulgular ışığında sağlıklı öğretmen-din görevlisi ilişkisi bağlamında görevlilerinin yeterlikleri, yaygın din eğitimindeki verimlilik ve eğitim-öğretim kalitesinin artırılması için sunulmak istenen bazı öneriler şunlardır:

1. Din görevlileri, vazifelerinde daha aktif ve sosyal olmaya teşvik edilmeli ve bu konuda kendini geliştirenler ödüllendirilmelidir.
2. Toplumun camiye ilgisini arttırmak ve daha etkili din eğitimi/hizmeti için, camilerde kolay ulaşılabilir, uygulanabilir ve sürdürülebilir nitelikte donanımlı kütüphaneler oluşturulmalıdır.
3. Okul kütüphanelerinde, sağlıklı kaynak niteliğindeki dini eserlerin yer alması sağlanmalıdır.
4. Din görevlilerinin toplumdaki rollerinin bilincinde olması sağlanmalıdır.
5. Din görevlilerine, etkili iletişim, hitabet teknikleri, diksiyon, kişisel gelişim vb. konularda programlar (eğiticilerin eğitimi semineri vb.) düzenlenerek pratik uygulamalar yaptırılmalıdır.
6. Din görevliliğini, daha öğrencilik yıllarında iken sevilen bir meslek haline getirmek için, mesleğin saygınlığı artırılmalı ve okullarda yeterli yönlendirme yapılmalıdır.
7. Din görevlilerinin mesleki, pedagojik, andragojik, sosyal ve kültürel yeterliliklerini arttırmak ve halkla ilişkilerini sağlıklı bir şekilde sürdürebilmek için DİB/İl müftülükleri gerekli tedbirleri almalı, bu konuda İlahiyat fakülteleri, İslami ilimler fakülteleri ve eğitim fakültelerindeki akademisyenlerce/uzmanlarca hizmet içi eğitim seminerleri daha etkin hale getirilmelidir. Hizmet içi eğitimde başarılı olan görevliler ödüllendirilerek taltif edilmelidir.
8. Toplumumuzda din görevlileri, cami içi ve dışındaki görevlerinin yanında, davranışlarıyla da tüm kesimlere örnek olmalıdır. Ekonomik kaygılar sebebiyle de olsa, yapmış oldukları hizmetlerden herhangi bir karşılık beklememelidir.
9. Din görevlileri, zaman zaman yakın çevresindeki eğitim kurumlarını, sosyal hizmet kurumlarını, hastaneleri, huzurevlerini, çocuk yuvalarını ziyaret ederek, oralardaki bireylerin din ile olan ilişkilerinin kuvvetlendirilmesine ve moral/motivasyonlarının artırılmasına katkıda bulunmalıdır.
10. Din görevlileri alan bilgisi, genel kültür, yabancı dil, sosyal donanım vb. açıdan toplumda rol model olduklarının farkında olmalı ve bu yönde kendilerini sürekli geliştirmelidir.
11. Din görevlileri toplumun tüm kesimleri ile iyi iletişim kurmalıdır. Çünkü etkili iletişim, din görevlilerinin insanlar üzerinde bıraktığı müspet etkiyi artırabilir.

Kaynakça

- Acuner, H. Yusuf ve Osman Artan (2008). “Din Görevlilerinin Problemleri Üzerine Bir Araştırma -Van Örneği”, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, c. 2, Ankara: DİB Yayınları.
- Ada, Sefer, Z. Nurdan Baysal (2013). *Pedagojik-Andragojik Formasyon ve Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme*. Ankara: Pegem Akademi.
- Arslantürk, Zeki (2001). *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri*, 5. Basım, İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Aşkoğlu, Nevzat. (2003). “Din Hizmetleri Personelinin Yetiştirilmesi Sorununa Öğretim Programları Açısından Yeni Bir Yaklaşım”. *Yaygın Din Eğitiminin Sorunları Sempozyumu (28-29 Mayıs 2002)*. Kayseri: İBAV Yayınları.
- Aydın, M. Şevki. (2003). “Açılış Konuşmaları” *Yaygın Din Eğitiminin Sorunları Sempozyumu (28-29 Mayıs 2002)*, Kayseri: İlahiyat Bilimleri Vakfı Yayınları.
- Aziz, Aysel (2010). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, 5. Basım, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

- Başaran, İbrahim Ethem (2007). *Eğitim Bilimine Giriş*, Ankara: Ekinoks Yayınları.
- Başkonak, Mustafa (2016). “Engelli Gençlerin Din Eğitiminde Camilerin, Kur’an Kurslarının ve Din Görevlilerinin Yeri ve Önemi”, *Gençliğin Gelişimi ve Problemleri Karşısında Din Görevlileri (7. Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu Bildirileri – Sakarya 2016)*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Bayyığıt, Mehmet (Ed.) (2013). *Din Sosyolojisi*, Konya: Palet Yayınları.
- Buyrukçu, Ramazan (1995). *Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Gücü*. Ankara: T.D.V. Yayınları.
- Buyrukçu, Ramazan (1996). “Din Görevlisinin Problemleri ve Çözümü İle İlgili Teklifler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 75-113.
- Çanakcı, Ahmet Ali (2015). “Cami Cemaatinin Din Görevlilerine Bakışı: Balıkesir Örneği”, *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 253-282.
- Çanakcı, Ahmet Ali (2014), *Yaygın Din Eğitiminde Din Görevlilerinin Rolü*, Bursa: Emin Yayınları.
- Dam, Hasan (1992). Yetişkinlerin Din Eğitimi, *Doktora Tezi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Demir, Veysel, Din Görevlilerinin Fonksiyonları ve Sosyo-Kültürel Tesirleri Üzerine Bir Araştırma “Bursa Örneği”, *Yüksek Lisans Tezi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- DİB Görev ve Çalışma Yönergesi*, Ankara, Aralık 2006, R-10/1, R-10/2.
- Erden, Münire (2005). *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*, İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Fersahoglu, Yaşar (2000). “Müzakereler”, *Kur’an Kurslarında Eğitim Öğretim ve Verimlilik*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Karasar, Niyazi (1995). Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar İlkeler Teknikler, 7. Baskı, Ankara: Yayınevi Yok.
- Karasu, Tecelli ve Ayhan Bilmez (2015). Ümmet Olma Yolunda Din Görevliliği: Din Görevlilerinin Perspektifinden Toplumsal Birliğin İnşasında Dinin Rolü (Muş İli Örneği), *Toplumsal Barışa Katkısı Açısından Cami ve Din Görevlileri V. Ulusal Din Görevlileri Sempozyum Bildirileri (9-10-11 Mayıs 2014)*, Mardin.
- Kaya, Mevlüt ve Nurettin Küçük (2015).”Din görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri: Safranbolu’da Görev Yapan Din Görevlileri Üzerine Bir Araştırma”, *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 1, 1-18.
- Keyifli, Şükrü (2012). *Camilerde Din Eğitimi* (Ed.: Mustafa Köylü ve Nurullah Altaş), Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık
- Keyifli, Şükrü (2013). “Cami İçi Din Eğitimi ve İletişimi Süreci Olarak Hutbeler”, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* -, 2013, 17 (55), 71-88.
- Keyifli, Şükrü (1997). Urfa ve Yöresinde Yaygın Din Eğitimi, *Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Keyifli, Şükrü (2017). *Yaygın Din Eğitimi*, Ankara: İlahiyat Yayınları.
- Korkmaz, Mehmet (2012). “Din görevlilerinin Camilerdeki Denetim İşlemlerine İlişkin Görüşleri: Kayseri Örneği”, *Bilimname*, 2 (23), 7-33.
- Korkmaz, Mevlüt (2000). Van Esnafı’nın Din Eğitimi Açısından İncelenmesi, *Yüksek Lisans Tezi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Köylü, Mustafa (1993). Din Görevlisinde Bulunması Gereken Nitelikler, *Diyanet İlmî Dergi*, 29 (3), 101-112.
- Köylü, Mustafa (1989). Din Görevlilerinin Mesleki Problemleri, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Samsun.
- Köylü, Mustafa (2002). “Pedagojiden Andragojiye: Yaşam Boyu Eğitim”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 9, 133-149.
- Kur’an-ı Kerim Meali (2010). Ankara: DİB Yayınları.
- Öcal, Mustafa (1999). *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, Ankara: TDV Yayınları.
- Öcal, Mustafa. (2003). Dünden Bugüne Din Görevlileri ve Mesleki Yeterlilikleri. Yaygın Din Eğitiminin Sorunları Sempozyum (28-29 Mayıs 2002), Kayseri: İlahiyat Bilimleri Vakfı Yayınları.

- Öcal, Mustafa (2001). *Rehberlik*, Bursa: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Özdemir, Şuayip ve diğerleri (2012). “Göreve Yeni Başlayan Din Görevlilerinin Mesleki Problemleri”, *Hikmet Yurdu*, 5 (10), 13-31.
- Özdemir, Şuayip ve İsmail Arıcı (2011). Din Görevlilerinin Hazırlayıcı Eğitim Kursuna Yönelik Görüşleri, *Dini Araştırmalar*, 14 (39), 87-103.
- Özek, Ali (1991). “İmam Hatip Liseleri ve Ehliyetli Din İşleri Görevlisi Yetiştirme İşİ”, *Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri (8-10 Nisan 1988)*, Ankara: DİB Yayınları
- Sağlam, İsmail (2011). Cami Cemaatine Göre Fransa’daki Türk Din Görevlilerinin İletişim Yeterlikleri”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2011, 9 (21), 121-145.
- Sağlam, İsmail (2010) “Fransa’daki Türklerin Din görevlerini Mesleki Yeterlilik Açısından Değerlendirmeleri” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (1), 275-299.
- Sönmez, Veysel (2011). *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Anı Yayıncılık, Ankara, 1, 5.
- Şişman, Mehmet (2007). *Eğitim Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem AYayıncılık.
- Taşpınar, Halil (2008). Din Görevlilerinin İşlevsel Açından İletişim Metotları”, *Diyanet İlmi Dergi*, 44 (1), 47-78.
- Tatlıoğlu, Durmuş (1996). “Din Görevlilerinin Toplumsal Yapı İçerisindeki Konumlarına Sosyolojik Bir Bakış”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 221-230.
- Tekin, Vasfi Nadir (2009). *SPSS Uygulamalı İstatistik Teknikleri*, 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Tetik, Hayati (1998). Yaygın Din Eğitiminde Cami Görevlileri-Cemaat İletişiminin Önemi”, *Diyanet İlmi Dergi*, 34 (2), 99-108.
- Tosun, Cemal (2015). *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Ankara: Pegem Akademi.
- Tosun, Cemal (1992). F. Almanya’da Yaşayan Türklerin Din Eğitimlerinde Caminin Yeri ve Din Görevlilerinin Yeterlilikleri, *Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Turan, İbrahim (2013). “Yaygın Din Eğitimi Bağlamında Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri Üzerine Bir Araştırma”, *Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu (30 Mart-01 Nisan 2012)*, Ankara: DİB Yayınları.
- Uygun, Hamdi (2002). Halktaki Din Adamı İmajı ve Din Görevlilerinden Beklentileri, *Yüksek Lisans Tezi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Samsun.
- Yavuz, A. Fikri (1977). *İslam İlmihali*, İstanbul: Çile Yayınevi.
- Yıldırım, Ali ve Hasan Şimşek (2004). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 4. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yıldız, İlhan (2003). “Eğitim Düzeyi Bağlamında Din Görevlilerinin Yeterlilikleri”, *Yaygın Din Eğitiminin Sorunları Sempozyumu (28-29 Mayıs 2002)*, Kayseri: İBAV Yayınları.
- Yılgin, Mehmet (1997). Din Eğitimi Açısından Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri ve Cemaatle Olan İlişkileri, *Yüksek Lisans Tezi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Samsun.

İnternet Kaynakları

www.diyaret.gov.tr/UserFiles/foyyolant/5_yonergeler/10.pdf, Erişim tarihi: 21.07.2014.

<http://dlearningbasics.blogspot.com.tr/2015/04/pedagoji-cocuk-egitimi-androgoji.html>. Erişim Tarihi: 03.05.2016.

The Nusayri Reaction against the Egyptian Rule in Syria, 1831-1840

Ali Çapar¹

Introduction

Mehmed Ali Pasha whose family had migrated from south-east Anatolia and resided in southern Macedonia was born in Kavala in 1769. Shortly before he was appointed to the position of the governorship of Egypt, he had served for the Ottoman army. He joined to the troops when the town of Kavala was ordered by the central administration to contribute 300 men to join the Albanian contingent forming part of the Ottoman troops for the defense of Egypt against France. (Marsot, 1984, p. 29). Mehmed Ali served as second in command of the contingent, and in a short period, he was promoted to the position of commander of the Albanian contingent in Egypt. He exerted himself to the utmost for the purpose of restoring order and law in Egypt. At the same time, Mehmed Ali established close ties with local notables as well as ulama in Egypt. After a short time, the Egyptian ulama along with notables requested the Sultan to appoint Mehmed Ali as the governor-general of the province (Abu-Manneh, 2010, p. 5).

There were internal conflicts occurring in Egypt at the beginning of the 19th century. All the powerful groups of the region, namely the Mamluks, ulama, and the Albanians competed for each other on the purpose of ruling the region (Fahmy, 2009, p. 29). Mehmed Ali used these conflicts to his benefit by playing the Mamluks against the Ottoman government, and the Albanians against the Mamluks. Meanwhile, he convinced the ulama of Egypt to support him and his policies while he was putting some policies reducing the influence of the ulama over the administration and population into effect (Karal, 2007, p. 125-126). These policies paved the way for Mehmed Ali Pasha to consolidate his power in Egypt.

Following consolidation of his power, Mehmed Ali Pasha applied reforms. He modernized the irrigation system of Egypt and founded industries. The goods produced by farmers were sold to the state to meet the raw material demands of the newly built industries. As a consequence of that policy, the annual income of Egypt increased from 13,000 *kesse* to 400,000 *kesse* of which only 12,000 were transferred to the central administration in Istanbul (Karal, 2007, p. 127). Another vital step of modernizing was establishing a functional army in Egypt. Most of the revenues of the province were used to form a modern army and navy under the direction of French officials. The main motivation behind building a modern and loyal army and navy was to ensure his power in the region (Abu-Manneh, 2010, p. 8). In addition, under the rule of Mehmed Ali Pasha, numerous young Egyptians were sent to Europe for the aim of training and making them familiar with newest industrial, cultural, and political developments of his time. Later on, these European trained Egyptians were employed to establish a professional bureaucracy in Egypt. One could claim that the military and educational reforms of Selim III, which aimed to build a European-style modern army with officials that had been trained by Western instructors and implemented educational reforms endeavoring to make students familiar with European culture and politics, inspired Mehmed Ali Pasha's reforms.

Since his appointment as a governor-general of Egypt in 1805 to the mid-1820s, Mehmed Ali showed a complete obedience to the sultan. He often paid the annual tribute on time, fought against the Wahhabis that revolted to the central government between 1811 and 1818, and sent his troops to Morea to help the Ottoman troops in the suppression of Greek Revolt in 1824 (Abu-Manneh, 2010, p. 8). However, the relationship between Mehmed Ali Pasha and the central administration deteriorated in the late 1820s. Following the abolition of the janissaries in 1826, Mahmud II required Mehmed Ali to send him some of the high ranking military officers to assist in the training of the recently established army, the *Asakir-i Mansure-yi Muhammediyye*, but the sultan's request was rejected by the Pasha. Following the battle of Navarino, in which the Ottoman and Egyptian fleets were destroyed by France, England, and Russia, Mehmed Ali Pasha withdrew

---

¹ Dr. Ali Çapar, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Tarih Bölümü, alicapar@karatekin.edu.tr

his forces from the region without getting the permission of the central administration. The latest development that worsened the relations between the Egyptian governor and the Ottoman sultan was the rejection of sending 12,000 Egyptian troops that had been required by the Ottoman central administration for the Ottoman-Russian war in 1828-1829. (Abu-Manneh, 2010, p. 8).

Mehmet Ali Pasha lost his navy in the battle of Navarino, so he demanded Syria from the sultan as reimbursement for his loss, which was refused by Mahmud II. As a reaction, the Pasha decided to conquer Syria to reimburse his loss at Navarino. To justify his action, Mehmed Ali Pasha claimed that Egyptian army fugitives were protected by some local governors in Syria (Talhamy, 2011, p. 28). Mehmed Ali Pasha was aware of the fact that controlling Syria would provide numerous geographical and strategic benefits. First of all, there was an ongoing tension between Mahmud II and Mehmed Ali Pasha, which generated the sense of insecurity in the latter, so the Pasha decided to invade Syria as that region would serve as a barrier, and prevent the Ottomans from attacking the Egyptian heartland. Secondly, Mehmed Ali Pasha would have a chance to control Jerusalem, besides the Holy Cities of Islam which would help him to enhance his prestige in the Islamic world (Dodwell, 1967, p. 106). Lastly, Syria had natural sources and located at the crossroads of trade-ways. Controlling these lands would provide the required raw material for the developing Egyptian industry, and would be market for Egyptian-made commodities (Fahmy, 2009, p. 29).

Mehmed Ali Pasha organized one of his largest military expedition, involving more than 25,000 soldiers, for the occupation of Syria in 1831. His son, Ibrahim Pasha, commanded the troops, which easily advanced in the region. The Ottoman central administration worried about the advance of the Egyptian troops in late 1831. In order to track every action of the Egyptians, the central administration strictly warned its governors in the region to inform Istanbul about every step of Ibrahim Pasha (HAT.358.20032, 21 Receb 1247 (26 December 1831). In 1832, the governor of Aleppo and *Serasker* of Arabia sent numerous reports indicating that the Egyptian army occupied Akka in Palestine, and Ibrahim Pasha, whose troops constituted 40,000 soldiers, was purposing to have a major battle in the plain of Antakya (HAT. 354, 19887 A, 22 Muharrem 1248 (21 June 1832). However, Ibrahim Pasha was considering to take Damascus, Hama, and Homs before confronting the Ottoman army in Antakya.

The Ottoman government that was incompetent to terminate the Egyptian expansion in the region issued a *ferman* that legitimized the killing of Mehmed Ali Pasha and his supporters. According to the *ferman*, Mehmed Ali Pasha had been a loyal subject, and the Ottoman Empire employed him by appointing him as a governor to one of the most significant provinces of the empire. However, instead of showing absolute loyalty to the empire, Mehmed Ali Pasha betrayed to it. He was working like a demon against the empire as well as its rulers. He incited administrators of the Syrian provinces to revolt against the central administration. Revolting against the Sultan and Caliph of Islam, attacking soldiers of the Caliph were the demeanor of infidels. In the *ferman* two ayats from the Qur'an, Hujurat, 49/9, and Maida, 5/53, were presented to support the content of the central administration's policy against the Egyptian governor. Thus, Mehmed Ali and his troops along with their local supporters were declared infidels, which legitimized their killing. The *ferman* also points out that the people fighting on the side of the Caliph against the Egyptian army would attain the title of a ghazi, and those killed in the battle would become martyrs. At the end of the *ferman*, the Sultan urged both provincial governors of Anatolia to make all the necessary arrangements to fight against the Egyptians and demanded people to provide all the materials needed by the army during the upcoming campaigns against the Egyptians. (Antakya Şer'iyeye Sicili, no:23, belge no: 7, Zilhiccet'ul Serif, 1247, 1832). By issuing that *ferman*, the central administration aimed to transform the competition to a Holy War to get the support of the Muslim population of the region. This effort can be interpreted that the Ottoman rulers were not sure that if the newly established Ottoman army, *Asakir-i Mansure-yi Muhammediyye*, could defeat the modernized Egyptian army. The Egyptian troops captured Hama and Aleppo without confronting any challenges. The Egyptians then proceeded to Antakya in July 1832. The Ottoman troops set up a front in Belen, in which located between Antakya and Iskenderun. Even though the Ottoman troops had taken up a better position along the heights, the Egyptians efficiently used artillery which generated confusion among the Ottoman troops that would lead to the Egyptians to take control of heights (Arundell, 1834, p. 20). With the occupation of Antakya, the Egyptian governor took control all over the Syrian provinces of the Ottoman Empire in 1832.

Prior to the Egyptian occupation of the region, the Ottoman rulers did not entirely control the mountainous areas of Syria and Palestine and the cities and towns in which the local prominent families were in conflict with the Ottoman central administration. The Ottoman government failed to maintain security, neglected public works, implemented heavy taxation, and inadequate to stop the occurring of sudden devaluations of the Ottoman currency. Even though Mahmud II attempted to solve some of these problems, uprisings in the Balkans, the Russian-Ottoman War in 1828-29, and the revolt of Mehmed Ali Pasha in 1831 prevented him from solving the abovementioned problems that the Syrian provinces suffered (Ma'oz, 1968, p. 4-11). Due to the growing problems in Syria, the Egyptians were embraced by the Syrian people, and the region was entirely isolated from the Ottoman rule until 1840.

Following the occupation of the region by the Egyptians, Ibrahim Pasha accomplished what the sultan had intended. The decentralized *pashalik* system was repealed, the power of the tax farmers (*mukataci*) was minimized, the regular taxation system was implemented, and the rights of non-Muslims were acknowledged in local government. The Egyptians preserved the administrative divisions of the Ottoman Empire, but the term of *müdüriyet* was used in place of *eyalet*. Entire Syria, including Mount Lebanon, administratively was placed under governor-generalship of *vali* in Damascus, who was under the command of Ibrahim Pasha (Farah, 2000, p. 15). Ibrahim Pasha designated a *mutasallim* over each important city in Syria. *Mutasallims* were in charge of leading the local administrative machinery and maintaining security in these cities. The Egyptians also appointed *mübashirs* to these cities for the aim of overseeing the financial situation, levying taxes and keeping accounts in the region. Under the Egyptian rule, numerous committees and councils were formulated in the region in the 1830s. The first council that was formed for the mission of assisting Ibrahim Pasha in decision making process was *majlis-i istisbari*. The second commission, *divan-i mashwara*, was formed in order to focus on issues, such as revenues, taxes, and commercial differences and civil debts. The third committee was *majlis-i shura*, which was established in the cities with over 20,000 residents. The number of representatives in these councils showed differences, but the members were elected among the notables, leading merchants, and religious leaders of communities living in the region (Haddad, 1972, p. 29). Therefore, with the opening of these *majlises* the Egyptians granted the opportunity of representation and participation to the dwellers of the Syrian provinces in governance and decision-making process.

Under the rule of Mehmed Ali Pasha, the Egyptian government endeavored to apply reforms seeking equality between Muslims and non-Muslims. When Ibrahim Pasha entered Jerusalem, he declared that all distinctions between Muslims and non-Muslims would be abolished (Marsot, 1984, p. 222). The rights that provided to the non-Muslims with that edict were not limited to equality in religion. The non-Muslims in Syria were designated to the recently formed local *majlises*, were recruited by the civil services, were allowed to occupy high positions in the Syrian administration, were permitted to build and restore their place of worship, and were allowed to ride horses and wear the same clothes as Muslims (Ma'oz, 1968, p. 17-18). Another notable development improving the social and economic life of non-Muslims was the widely opening of the region to the European activities and influence due to commercial treaties made between the European powers and Ibrahim Pasha. The non-Muslims profited from these deals as the European consuls granted them both security and privileges (Commins, 1991, p. 10-11.)

New taxation system and tax collection method were implemented with the Egyptian reforms. The Egyptians transformed the taxation system by eliminating some of the old taxes and applying new ones. At the beginning the Pasha promised the local residents of Syria to remove some of the old taxes that put extra burden; however, the promise was not fulfilled as the Pasha realized the fact that he needed money, soldiers, and workers to sustain power in the region. The Egyptians imposed new taxes, such as *ferdab* (capitation tax) and the *balta* (house tax) which produced a reaction among local people against the Egyptian rule (Talhamy, 2012, 974-975). In general, the Egyptian reforms produced positive outcomes in the region as they provided benefits for the state and local groups. While the reforms supported the Egyptian government to increase its capacity in peripheral areas by organizing local administration, taxation, conscription, and public works, they helped the society by providing security and preventing the abuse of local officials and unfair punishment. John G. Kinnear, who traveled to the region in the 1830s, claims that the Egyptian reforms reduced the occurrence of bribery, secured property, provided security to all the great routes throughout the region, minimized the abuse

of power of the provincial officers, and limited unfair punishment (Kinnear, 1840, p. 331-332). In addition, Ibrahim Pasha supported peasants by providing loans and supplies to them in order to enhance the amount of cultivation and expand the amount of the exported agricultural goods. As a consequence of these reforms, the Egyptian government won the support of the Syrian people.

The next step in the Egyptian's reforms was disarmament of the local community. Prior to the application of the disarmament policy, the Egyptians had their own estimate of how many weapons that every town, district, and tribe had, and they aimed to collect the numbers that they had anticipated. When the quantities of weapons collected in an area remained under the number that had expected by the Egyptians, the people of the area bought weapons and delivered them to the Egyptian officials in order to avoid from punishment. The disarmament policy led to disturbances as carrying weapons was a regular matter for people dwelling in villages or mountainous areas in order to protect themselves and their villages from attacks and their herds from wild animals (Talhamy, 2012, p. 975).

Another policy prompting the reaction of the local people which would ultimately evolve into uprisings was the conscription policy. Local communities of Syria, namely the Nusayris, the Druzes, Muslims, and Christians were mercilessly conscripted and treated these communities as if they were "fellahin of Egypt" (Çapar, 2013, p. 50). In general, the Nusayris embraced the reforms of Ibrahim Pasha as they believed that the Pasha did not discriminate against anybody in Syria, and his reforms secured the roads, improved sanitation, disciplined tribes, and reduced the abuse of officials and notables. On the other hand, the disarmament policy, excessive conscription, and heavy taxation caused to the diminution of Egyptian popularity among the Nusayri community as well as heterodox groups, which would trigger various revolts against the Egyptian regime between 1831-1841.

The Egyptians regarded Syria as a source of soldiers. Following the control of the region after the Treaty of Kütahta, Mehmed Ali Pasha ordered the conscription of Syrians for the army. Even though Ibrahim Pasha who predicted the potential outcomes of the conscription policy warned his father on not conscripting the people of newly occupied Syria in the way they conscripted the people of Egypt, Mehmed Ali did not listen to Ibrahim Pasha's advice (Marsot, 1984, p. 235). The conscripted people of Syria were stationed in various regions, such as Sudan, the Hijaz region, Egypt and the southern borders of Asia. Most of the times the deployed soldiers were not aware of the mission for which they were fighting. Even though they were dictated to fight against African Sudanese, the Hejazi Bedouins, and the Ottoman Empire, the soldiers did not receive any benefits from the victories. In addition, the soldiers were not allowed to return to their homes for a particular amount of time during peacetime (Rustum, 1924, p. 46).

The Egyptians did not systematically conscript Syrians due to lack of a method and plan for conscription. The only method that they had was fixing the number of men required from each town or village, then conscripting them without considering their age, station, or employment (Kinnear, 1840, p. 330). That policy generated threatening conditions for the people living in these towns and villages due to the probability of losing the only competent person supporting the rest of the family. Frederick Walpole, who visited the region and observed the reaction of the local people to that particular policy, witnessed a man complaining about the conscription policy of the Egyptians by saying "I have three wives and nine children; how I can go [to serve in the army]? Must I shut my house? Oh, God, what am I to do?" (Walpole, 2004, p. 183).

When the first call for conscription was made, hundreds of young men escaped to either mountains or the territories controlled by the Ottoman Empire. Some of the people who wanted to avoid conscription found a solution in maiming and blinding themselves as well as cutting their fingers. (Al-Tawil, 2000, p. 307). Since many of the young people were conscripted or left the region to avoid conscription, the regional economy affected in a negative way as the number of the economically active population declined, which brought the decrease of economic productivity with it (Samur, 1995, p. 68). The heavy application of the disarmament and conscription policy prompted discontent which would turn into revolts in different parts of Syria, such as Aleppo, Tripoli, Beirut, and Damascus. The main armed resistance against the Egyptians took place in three places; Jerusalem, mainly in Jabal Nablus in May 1834; among the Nusayris in Latakia region in September 1834; and among the Druzes in Mount Lebanon in 1835 (Çapar, 2013, p. 53).

The Nusayris resisted to the Egyptians policies by not handing their weapons in and providing the required soldiers, which triggered conflicts between both sides. Prior to the Nusayri revolt in 1834, both sides engaged in minor conflicts with each other. One of these conflicts was the one when the Nusayri leaders, with the help of the Ottoman Empire, attacked Tripoli in order to recapture the city from the Egyptians. However, the Ottoman Empire could not provide adequate ammunition to the Nusayris, which resulted in the failure of the recapture the city from the Egyptians in 1832 (Talhamy, 2012, p. 981). The more destructive reaction to the Egyptian's disarmament and conscription policy occurred in 1834 when the Nusayris carried out an offensive with 4000 warriors against Egyptian soldiers marching from Aleppo to Latakia. At the end of the attack, the Egyptians lost half of their soldiers marching from Latakia to Aleppo, and they had to retreat to Latakia. In the second stage of the attack, the Nusayri warriors attacked Latakia, destroyed government buildings, seized the house of the *mutasallim* Antepi Said Ağa, captured the *miri* (land tax) money, and freed Nusayri prisoners (Talhamy, 2012, p. 981; Samur, 1995, p. 75). The assistance of the Sunni residents who resented to the invasion of the region by the Egyptians and the coordination among several leading Nusayri tribes can be remarked as the significant factors of the successful attack to Latakia (Winter, 2016, 185).

At the same time, another group of Nusayris in Tartus refused to deliver their arms, which would lead to another Egyptian attack on the region. This time the Nusayris fled to the mountainous areas that provided them a natural refuge from Egyptian attacks, but when Salim Bey, the commander of the artillery corps and governor of Homs, threatened them with the destruction of their houses, vineyards, and field, some of the Nusayris accepted to hand in their weapons. However, the numbers of the delivered weapons and the number of the surrendered Nusayris did not satisfy Salim Bey, who organized a campaign to discover the hiding places of the Nusayris. At the end of the campaign, the leaders of the Nusayri resistance were captured and executed, many of the rebels were conscripted, and the Nusayri villages were destroyed by the Egyptians (Talhamy, 2012, p. 983).

With the order of Ibrahim Pasha, Salim Bey moved from Tripoli to Latakia in order to suppress the Nusayri rebellion. In response to that move, the Nusayris fled towards the Nusayri Mountains. Even though Salim Bey and his troops made progress in the area by capturing some villages, they were incapable of gaining total control of the mountain areas. Incapability of the soldiers in fighting in the rocky mountains forced Ibrahim Pasha to ask his allies in the region to provide him with soldiers that were skilled in fighting in these areas. Besides the mountains that provided a natural shield to the Nusayri rebels, there was another motivation that is the support of the Ottoman agents which kept the Nusayri resistance strong. During the conflicts between the Egyptians and the Nusayris, the Ottoman agents in Syria transmitted messages to the Nusayris to motivate them for resistance and deter them from accepting the disarmament policy of the Egyptians. The agents deliberately spread the rumor that the Ottoman troops were in preparation of a large attack on Syria to expel the Egyptians from the region (Talhamy, 2011, p. 31). At the same time, the Nusayris also attempted to contact with the Ottoman central administration. In a letter sent to the central administration in 1834, it is stated that the dwellers of the region are expecting the grand vizier, Mehmed Reşid Pasha, to advance to the region and support them against the Egyptians. The letter also indicates that the Nusayris are powerful and numerous, and they are ready to assist the Ottomans in their campaign against the Egyptians (HAT. 451. 22354, 03.08.1250 Aralık 1834). However, the Nusayris did not get the backing that had ensured by the Ottoman agents, and the Ottomans were incompetent to organize a campaign against the Egyptians until 1839, when they obtained the support of the Western powers. With the arrival of the new troops, the size of the Egyptian army exceeded 10,000 soldiers, whom some of them were the Druze warriors who were capable of fighting in the mountains. At the beginning of the campaign, the Nusayris were capable of resisting the Egyptians, and they captured five hundred Druze warriors, but Salim Bey subjugated the region within a week and forced the Nusayris of the northern part of the mountain to surrender (Moosa, 1987, p. 277; Al-Tawil, 2000, p. 307; Semur, 1995, p.76).

After eight months of continuous conflict, the Nusayri uprising was suppressed in April 1835. The Egyptians immediately disarmed and conscripted the Nusayris, arrested majority of the Nusayri rebels, and destroyed their houses along with agricultural lands (Tibawi, 1969, p. 74). Talhamy claims that some of the Egyptian soldiers adopted the fatwa issued by al-Mugrabi in the 1820s, which allowed the enslavement of the

Nusayris women (Talhamy, 2010, p. 183; Lyde, 2012, p. 196). Later on, Selim Bey, İbrahim Pasha's commander, rejected the fatwa, and threatened to punish anyone involving in enslavement of the Nusayri women and children (Winter, 2016, p. 183). The devastating outcomes of the Nusayri uprising deeply affected the social and economic life of the community, which the marks of the Egyptian cruelty could be observed in the 1850s. Samuel Lyde, who visited the areas where the Alawis lived in the mid-19th century, indicates the signs of the Egyptian atrocity by stating that "we looked through the vast arched cellars in which the remains of burn wheat still testifies the occupation of the troops of İbraheem Pasha." (Lyde, 1853, p. 157).

The promised Ottoman campaign in Syria began in 1839 when both armies met at Nizib. The Ottoman strategy was encouraging the local population complaining about the Egyptian policies and the Egyptians soldiers who had not been paid for 18 months to rise up against the Egyptian rule (Aksan, 2007, p. 390). However, this strategy did not come up with the anticipated results as the Egyptian soldiers were well organized, equipped and better positioned than the Ottoman troops. In addition, some of the Kurdish recruits posed some problems by disregarding the Ottoman Pasha's commands and trying to flee. The war between the two sides at Nizip resulted with the decisive victory of the Egyptians that later on proceeded to occupy Antep, Maras, and Urfa. However, Mehmed Ali Pasha ordered his armies to cease expansion due to the fact that the army began to lose power and their administrative system was not ready to govern such a wide area. By the end of the June 1839, the European powers, namely Britain, France, Russia, Prussia, and Austria offered their help to the sultan in order to cease the conflict with Mehmed Ali Pasha. Four of these countries, excluding France, signed the London Treaty on 14 July 1840. The treaty offered Mehmed Ali Pasha and his family to preserve their rule and authority in Egypt if the Pasha agrees to give Syria, Adana, Arabia, and Crete back to the Ottoman Empire (Aksan, 2007, p. 399). In case of the refusal of the article of the Treaty, the four powers would blockade him (Crabites, 1935, p. 234).

Mehmed Ali Pasha, who had the aim of establishing his own independent state to ensure his family's future and to continue his reforms, refused the conditions of the agreement (Dodwell, 1967, p. 171). At the same time the British agents organized anti-Egyptian uprisings in the region by saying that with the cooperation and guidance of Britain and France, the Sultan would recapture the region. In a few months, several revolts occurred various regions in Greater Syria, including the Nusayri Mountains, the Druze Mountains, and Mount of Lebanon. While these anti-Egyptian uprisings were going on, the coalition troops attacked Syrian coasts, and the Ottoman troops defeated the Egyptians in the northern part of Syria. After the defeat of the Egyptians, all sides signed the London Strait Convention of 13 July 1841, with which the Egyptians were enforced to evacuate Syria.

Conclusion

The place of the Egyptian reforms on the collective memory of the Nusayris remains uncertain. While some Syrian and Turkish Nusayri historians claim that the period can be marked as the beginning of the community's integration into wider society, others describe the Egyptian rule as a period of oppression. Over the course of the 1830s, the Egyptians implemented reforms in government, economy, education, military affairs, and social life. Compared to the reform attempts of the Ottoman Empire prior to the 1830s, these reforms could be characterized as being more advanced and well-organized. These reforms formed a basis for the upcoming Tanzimat reforms; thus, the local population was familiar with some of the Tanzimat reforms even before they were implemented in İstanbul in 1839. The Nusayris embraced the reforms of İbrahim Pasha as they believed that the Pasha did not discriminate against anybody in Syria, and his reforms secured the roads, developed sanitation, disciplined tribes, and diminished the oppression of officials and notables. However, when it came to the application of the disarmament and conscription policies, the Nusayris along with other heterodox groups living in the mountains revolted against İbrahim Pasha's. The main motivations behind their revolt against these policies were that their lifestyle depended very much on using arms as they mostly settled in the mountains. In addition, having weapons were important since inter-tribal and inter-religious conflicts were high in that particular region. Under the Egyptian government, people were conscripted without taking into consideration their age and occupations which could very possibly result with the loss only family members who provide support the others. In addition to that, the regions in which they would be stationed and the time

period of their military service remained unknown. Therefore, these two policies triggered uprisings in the mountains of Syria.

During the Nusayri revolt and evacuation process of the Egyptians, the Ottomans armed the local population. Ibrahim Pasha warned the Ottoman officials regarding arming the local groups and warned them to give up that policy. He told one of the Ottoman commanders, Ömer Pasha, that "You, with the assistance of English, have expelled me; you have again put arms into the hands of the mountaineers; it cost me nine years and ninety thousand men to disarm them. You will yet invite me back to govern them." (Walpole, 2004, p. 127). The Nusayris appreciated both the arrival of the Egyptians in the early 1830s and their evacuation from the region with the aid of Britain. A Nusayri villager told Walpole that "it was God's work. We could not stand against them, so he ordered you –his tributaries- to do it for us." (Walpole, 2004, p. 195-196).

BIBLIOGRAPHY

Archival Sources:

HAT.358.20032, 21 Receb 1247 (26 December 1831)

HAT. 354, 19887 A, 22 Muharrem 1248 (21 June 1832).

HAT. 451. 22354, 3 Şaban 1250 (5 Aralık 1834)

Antakya Şer'iyeye Sicili, no:23, belge no: 7,(Zilhicce'tul Serif, 1247, 1832).

Travelers Notes and Secondary Sources:

Abu-Manneh, B. (2010). Mehmed Ali Pasa and Sultan Mahmud II: The Genesis of Conflict. *Turkish Historical Review I*, 1-24.

Aksan, V. H. (2007). *Ottoman Wars 1700-1870: An Empire Besieged*. London: Pearson Longman.

Al-Tawil, M. E. (2000). *Nusayriler, Arap Alevilerin Tarihi*. İstanbul: Çiviyazıları.

Arundell, F. V. (1834). *Discoveries in Asia Minor; Including A Description of Ruins of the Several Ancient Cities and Especially Antioch of Pisidia*. London: Richard Bentley.

Commins, D. D. (1990). *Islamic Reform: Politics and Social Change in Late Ottoman Syria*. New York: Oxford University Press.

Crabites, P. (1935). *Ibrahim of Egypt*. London: George Routledge&Sons, LTD.

Çapar, A. (2013). *The History of Nusayris ('Alawis) in Ottoman Syria, 1831-1876 (Master Tezisi)*. University of Arkansas, Fayetteville, USA.

Dodwell, H. (1967). *The Founder of Modern Egypt*. Cambridge: Cambridge University Press.

Fahmy, K. (2009). *Mehmed Ali: From Ottoman Governor to Ruler of Egypt*. Oxford: One World Publications.

Farah, C. E. (2000). *Politics of Interventionism in Ottoman Lebanon, 1830-1861*. London: I.B.Tauris.

Haddad, Y. Y. (1972). *The Administrative and Economic Policies of Ibrahim Pasha in Palestine, 1831-1840 (Unpublished Master Thesis)*. University of Wisconsin, Wisconsin, USA.

Karal, E. Z. (2007). *Osmanlı Tarihi: Nizam-i Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*. Ankara: TTK.

Kinnear, J. G. (1840). *Cairo, Petra, and Damascus, in 1839. With Remarks on the Government of Mehemet Ali, and on the Present Prospects of Syria*. London: Bradbury and Evans, Printers, Whitefriars.

Lyde, S. (1853). *Ansyyreeh and Ismaeeleh: A Visit to the Secret Sects of Northern Syria*. London: Hurst and Blackett Publishers.

- Lyde, S. (2012). *The Asian Mystery: Illustrated in the History, Religion, and Present State of the Ansaiireeb or Nusairis of Syria*. Forgotten Books.
- Ma'oz, M. (1968). *Ottoman Reforms in Syria and Palestine, 1841-1861*. Oxford: Oxford University.
- Marsot, A. L.-S. (1984). *Egypt in the Reign of Muhammad Ali*. New York: Cambridge University Press.
- Moosa, M. (1987). *Extremist Shiites: The Ghulat Sects Contemporary Issues in the Middle East*. Syracuse, N.Y: Syracuse University Press.
- Rustum, A. J. (October 1924). Syria under Muhammad Ali. *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, 183-191.
- Samur, S. (1995). *Ibrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Talhamy, Y. (2010). The Fatwas and the Nusayri/Alawis of Syria. *Middle Eastern Studies*, 175-194.
- Talhamy, Y. (2011). Conscription among the Nusayris ('Alawis) in the Nineteenth Century. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 23-40.
- Talhamy, Y. (November 2012). The Nusayri and Druze Minorities in Syria in the Nineteenth Century: The Revolt against the Egyptian Occupation as a Case Study. *Middle Eastern Studies*, 973-995.
- Tibawi, A. L. (1969). *A Modern History of Syria*. McMillan: St. Martin Press.
- Walpole, F. (2004). *The Ansayrii and Assassins: With Travels in the Further East in 1850 to 1851. Including a Visit to Nineveh Part Three*. Kessinger Publishing,.
- Winter, S. (2016). *A History of Alawis, From Medieval Aleppo to the Turkish Republic*. Princeton: Princeton University Press.

İbn Fûrek'in Tevhid Risalesinin Kalam İlmi Açısından Kritiği

ALİ Öge¹

GİRİŞ

Tebliğimizi İbn Fûrek'in yaşadığı dönem, hayatı ve eserlerini kısaca tanıtarak başlayıp daha sonra 6 varaklık kısa bir risâle olan *Risâle fî İlmi't-Tevhid* üzerinde yoğunlaşarak sunmaya çalışacağım. Bilinen tek nüshası olan eser kısa olmasına rağmen ele aldığı konular açısından önemlidir. Tevhide ulaşmamızı sağlayan yolların kısaca açıklanmasından sonra cevher araz gibi kelimeler ve felsefenin temel konularına değinilmiş ve onu ile ilgili görüşler aktarılmıştır. Meseleler halinde işlenen konular içinde çok fazla ayet ve hadis kullanılmamıştır.²

A-İBN FÛREK'İN YAŞADIĞI DÖNEM

İbn Fûrek, Eş'ari Mezhebinin özellikle Nişabur ve İran civarlarında yayılmasını sağlayan bir Kelâm alimidir. Kaynaklardan hayatı hakkında pek fazla bilgi sahibi olmadığımız İbn Fûrek'in eserleri incelendiğinde özellikle usûl bilgileri alanında etkili bir isim olduğu ortaya çıkar. Ayrıca O'nun diğer birçok İslami İlim sahasında özellikle kelâmcı, müfessir, mutasavvıf ve dilci olduğu da bilinmektedir. İbn Fûrek (v. 406/1015) IV asırda Abbasiler'in beyliklere ayrıldığı bir dönemde yaşamıştır. Bu tarihlerde siyasi görünüm Endülüs'te Ümeyye oğulları, Afrika'da Abidiler, Mısır ve Şam'da İhşitler, Amman, Bahreyn ve Yemen'de Karmatiler, Horasan ve Maverâünnehir'de Samaniler, Fars'ta Büveyhoğulları, Hindistan'da ise Gazneliler hakim durumda olmaları şeklinde oluşuyordu. İsfahan'da³ dünyaya gelen İbn Fûrek'in yaşadığı coğrafi bölge olan Fars bölgesinde bugünkü İran'da Büveyhoğulları hakim durumdaydılar. Büveyhoğulları 320/932- 447/1054 yılları arasında önce Fars'ta daha sonra da Irak'ta hükümlük kurmuşlardır. İbn Fûrek hayatının büyük bir kısmını Büveyhoğullarının hakim olduğu zaman ve coğrafi bölgelerde geçirmiştir. İbn Fûrek'in vefatından bir kaç yıl önce Gazneli Mahmud b. Sebuktekin (v. 421/ 1030) daveti üzerine Gazne'ye gittiği ve orada bir takım münazaralarda bulunduğu bildirilmiştir.⁴

İbn Fûrek'in yaşadığı dönemde görülen siyasi ve sosyal bozulmalar ve huzursuzluklar toplumun inanç ve fikir hayatına da yansımıştı. Abbasiler hilafeti ellerinde bulunduruyorlardı ve Sünni idiler. Büveyhiler Şii idi. Halk Mutezile, Şia, Selef, Eş'ariyye, Maturidiyye ve Kerramiyye'ye bağlı olarak farklı dini gruplara ayrılmıştı. Bu farklı gruplar arasında zaman zaman tartışmalar hatta fiili mücadeleler meydana geliyordu. Büveyhi atabeklerinin ve vezirlerinin çoğu Şia ve Mutezile tarafını tutarken, Abbasi halifeleri daha çok Ehl-i Sünnet'i ve Eş'ariyye'yi destekliyorlardı. Bu dönemde ilmi hayat eskisi gibi olmasa da yinede canlıydı. Özellikle sultanlar idarelerindeki bölgelerde ilim merkezleri kurmak suretiyle ilim adamlarını kendi ülkelerine getirme gayreti içerisinde olmuşlar bu sayede ilmi canlılık kaybolmamıştı.⁵Sultanlar için şairlerin, ediplerin ve ilim adamlarının saraylarına gelmesi bir öğünç vesilesiydi. Bunu gerçekleştirmek içinde her türlü imkan hazırlanmış, ödüller belirlenmişti. Kadı Ebû Bekir el-Bakillânî'nin (v. 403/1013) Büveyhi atabeklerinden şii olan Adududdevle'nin (v. 372/983) davetiyle Ehl-i Sünnet'in görüşlerini savunmak için Basra'dan Şiraz'a davet edildiğini ve yine Sahip b. Abbad'ın (v. 385/995) Mutezileden Kadı Abdulcebbar'ı (v. 415/1024) Rey şehrine ve İbn Fûrek'i (v. 406/1015) İsfahan'a davet ettiğini biliyoruz.⁶ Bunlar zamanın idarecilerinin ilme ve ilim adamına verdikleri değer göstergeleridir. Bu dönemde yüzlerce bilgin yetişmiş, bu bilginlerin yazdıkları eserler ve yetiştirdikleri talebeler çeşitli ilim

¹ Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi.

² İbn Fûrek'in hayatı, eserleri vb konular "*İbn Fûrek Hayatı ve Görüşleri*" isimli kitabımızdan istifade edilerek hazırlanmıştır. Kömen Yayınları, Konya 2011, s.33-55.

³Ahmet Emin, *Zubru'l-İslam*, c.1, s. 264, Beyrut 1969.

⁴Subkî, *Tabakat*, c. 4, s. 130-131.

⁵Ahmet Emin a.g.e. c.1 s. 96.

⁶İbn Asâkir, *Tebyînu Keşîbi'l- Müjferî* (nşr. M. Zahid Kevserî), s. 118, Dımeşk, 1347.

merkezlerinde toplanmışlar ve ilmi faaliyetler devam etmiştir.⁷ İbn Fûrek'in yaşadığı yıllar İslam Dünyasında felsefenin kapılarının açıldığı Mutezilenin kuvvetli olduğu ve nasları aklın ışığı altında te'vil etme metodunun Ehl-i Sünnet bilginlerince de benimsenmeye başlandığı, Müşebbihe, Mücessime ve Haşviyye gruplarının varlığını hissettirdiği bir dönemdir

B- İBN FÛREK'İN HAYATI

İbn Fûrek, Eş'ari Mezhebinin Nişabur ve civarında yayılmasını sağlayan sünni bir Kelâmcıdır. Kaynaklarda belirtildiğine göre büyük bir dilci, usulcü, müfessir ve kelâmcı⁸ olan İbn Fûrek'in adı: Ebu Bekr Muhammed b. Hasan b. Fûrek'tir.⁹İsfahan'da dünyaya geldi. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, ders arkadaşları, hocaları incelendiğinde o nun 330/941 tarihlerinde dünyaya geldiği tahmin edilmektedir.¹⁰ Müşkilü'l- Hadis ve Beyânühü isimli eserini inceleyen, tahkik ederek yayımlayan Abdulmu'ti Emin Kalacî doğum tarihi olarak 332/943 yılını belirtir.¹¹ Öğrenimine İsfahan'da başladığı için İsfahânî, Nisabur'da doğduğu için Nisabûrî, Ensârî ve Eş'ari mezhebine bağlı olduğu için de Eş'arî nisbeleriyle tanınır.¹² Genellikle ondan bahseden biyografî kitaplarında ailesi hakkında fazla bilgilere rastlayamıyoruz. Torunu olan Ebu Bekir Ahmet b. Muhammed el- Fûreki (v 478/ 1085) 'nin de bir din alimi olduğu dedesinden yapmış olduğu nakillerden anlaşılmaktadır.¹³ İbn Fûrek öğrenimine İsfahan'da başladı.¹⁴ Basra ve Bağdat o nun öğrenim hayatının geliştiği ve tanınmaya başladığı, sesinin duyulduğu merkezlerin başında yer alır. Subkî'nin belirttiğine göre Şafii fıkhı okuduğu hocasına "Haceru'l-esved yeryüzünde Allah'ın yeminidir" hadisini sorup tatmin edici bir cevap alamamasından sonra Kelâm ilmini öğrenmeye niyet ettiğini belirtir.¹⁵ Bu maksadını gerçekleştirmek için İsfahan'dan önce Bağdat'a sonra da Basra'ya gitmiştir. Burada Eş'ari'nin (v. 324/936) talebelerinden Ebu'l-Hasen el- Bahilî'den(v. 373/983), Kadı Ebu Bekr Muhammed b. Tayyib el- Bakillânî(v. 403/1012) ve Ebû İshak İbrahim b. Muhammed el- İsferyîni(v. 418/1027) ile birlikte Kelâm ilmini öğrenmiştir. Ancak onu İbn Mücahid'in öğrencileri arasında gösterenler de vardır.¹⁶ Ebu Bekir el- Beyhakî (v. 458/ 1066) ve Ebu'l- Kasım el- Kuşeyri (v. 465/ 1072) onun en meşhur talebelerindedir.¹⁷ Halim Sabit Şibay, Bakillânî'yi de (v. 403/ 1013) İbn Fûrek'in talebeleri arasında sayarsa da Bakillânî'nin İbn Fûrek'in ders arkadaşı olduğu bilinmektedir.

⁷O dönemde Basra, Bağdat, Kufe, Rey, İsfahan, Şiraz, Nisabur, Buhara, Horasan Gazne, Dımeşk, Halep, Mısır ve Kurtuba başlıca ilim merkezleri arasındaydı.

Dördüncü asırda yetişen bazı ilim adamlarının isimleri de şöyledir: İbn Huzeyme (v. 311/923), Ebu'l Hasan el- Bahilî (v. 373 /983), Ebu Mansûr el- Maturidî (v. 333/944), Bakillânî (v. 403/1013), Ebu Hamid el-İsferyânî (v. 406/1016), Kadı Abdulcabbar (v. 415/1024); Ahmet Emin, *a.g.e.* c. 1, s. 280.

⁸Kays Al Kays, *el- İrânîyyün ve'l- Edebî'l- Arağ*, c.1, s. 205, Tahran, 1984; Ahmet b. Yusuf b. Yakub b. Ali el- Fihri, *Fibrist el- Lübelî*, (thk.Yasin Yusuf İyaş), s. 92, Daru'l - Arabî'l- İslami.

⁹ez-Zehabî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmet Osman, *Taribu'l- İslam ve Vefâyâtü'l- Meşâbirü'l- A'lam*, (thk. Ömer Abdisselam Tedmûrî), c. 4, s. 147-148, Beyrut 1413/1993.

¹⁰Montgomery Watt, *İbn Furak, The Encyclopedia of İslam*, s. 766, Leiden 1971.

¹¹İbn Fûrek, Ebu Bekr Muhammed b. Hasen, *Müşkilü'l Hadis ve Beyânühü*, (thk. Abdulmu'ti Emin Kalaci) mukaddime, s. 3, Halep 1982.

¹²el- Fihri, *Fibrist el- Lübelî*, (thk.Yasin Yusuf İyaş), s. 92.

¹³Yavuz, Yusuf Şevki, İslam Akaidinin Üç Şahsiyeti, s. 73, İstanbul, 1989.

¹⁴Vefeyâtü'l- A'yan isimli eserde Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekir b. Hallikan (v. 681) (thk. İhsan Abbas) İbn Fûrek'in öğrenimine Irak'ta başlayıp daha sonra Rey Şehrine geldiğini, Nisabur'a davet edildiğini ve orada kendisine büyük bir medrese yaptırıldığını daha sonra Gazne Şehrine davet edildiğini ve orada pek çok münazaralara katıldığını belirtir, c. 4, s. 272-273, Beyrut, trs.

¹⁵Subkî, *Tabakâtü's- Şafîyye*, c. 4, s. 128-129.

¹⁶Bağdadi, *Usûli'd-Din*, s. 310, İstanbul 1928; *el-Fark Beyne'l- Fırak*, (nşr. M. Muhyiddin Abdulhamid) s. 364, Kahire trs.; İbn Asâkir, *Tebyinü Kezîbi'l- Müfterî*, s. 178; İbn Hazm, *el- Fasl* (nşr. Abdurrahman Umeyra) c. 4, s. 6, Cidde, 1982.

¹⁷ez - Zehabi, *Taribu'l- İslam* (thk. Ömer Abdisselam Tedmûri), s. 147.

İbn Fûrek, ilmi dirayeti ve Ehli Sünnete olan bağlılığı sebebiyle bulunduğu ortamlarda, ilim çevrelerinde Mutezileye, Kerramiyyeye, Müşebihye ve diğer sapık fikirlere karşı Kelâm metodunu çok iyi kullanıp Ehl-i Sünnet'i başarıyla savunmuştur. İsfahan'dayken Mutezili olan Sahip b. Abbad (v. 385/995) ile kulların fiilleriyle ilgili münazaralar yapmış ve başarılı olmuştur.¹⁸ Rey'de katıldığı ilmi münazaralarda Mutezileyi tenkit ettiği için bölge emirine şikayet edilmiş, işkence görmüş ve Şiraz'a sürgün edilmiştir.¹⁹ Burada gördüğü işkencelerde Kerramilerin parmağının olduğu söylenir. Şiraz'da kaldığı dönem içinde İbn Hafif eş- Şirâzî (v. 371/981) ile tanışmıştır.²⁰ Burada kısa bir müddet kaldıktan sonra Nişabur'a davet edildi. Bu olay İbn Asakir (v. 571/1115) ve Subki'nin (v. 771) belirttiklerine göre şöyle olmuştur: Büveyhi sultanı Nasıruddевle'den İbn Fûrek'in Nişabur'a gönderilmesi istenmiş, bu talep olumlu karşılanınca da 368/ 978 yılında İbn Fûrek Nişabur'a gitmiştir.²¹ Burada Ebu Davud et-Tayâlisî'nin(v. 204/819) Müsnedini baştan sona kadar Abdullah b. Cafer b. İsfahânî'den okumuştur. Ayrıca İbn Harraz el-Ahvezi'den de hadis dinlemiştir.²² Ebu Osman Said b. Sellam el-Mağribî'nin (v. 373/983) sohbetlerine katılmıştır.

İbn Fûrek dolu dolu geçen bir ömürden sonra ardında birçok talebe ve eser bırakarak 406/1015 yılında Gazne'de vefat etmiştir.

C- İBN FÛREK'İN ESERLERİ

Kaynakların çoğunda İbn Fûrek'in fıkıh, Kelâm, usûl-u fıkıh, tefsir, hadis, edebiyat, nahiv, tasavvuf ve tabakat saharlarında yüz civarında eser telif ettiği bildirilir.²³ Mevcut kaynaklarımız içinde İbn Fûrek'in yaşadığı çağa en yakın kaynağımız olan Ebu'l Muzaffer Şehfur b. Tahir el-İsferayini (v. 471/1078) ise İbn Fûrek'in eserlerinin yüz yirmiden fazla olduğunu belirtir.²⁴ Eserlerinin sayısı kabark olmasına rağmen günümüze kadar gelen eserleri olduğu gibi büyük bir kısmı maalesef günümüze kadar ulaşmamıştır. Bunlardan elimizde olmayanlarının birçoğunun adını bile bilmemekteyiz. Eserleri arasında nahiv ve edebiyat kitaplarının da olması muhtemeldir. Kaynaklarda ona ait olduğu ve günümüze kadar geldiği bildirilen eserlerin bir kısmının da gerçekten İbn Fûrek'e ait olmadığını da yaptığımız incelemeler sonucunda tesbit etmiş bulunmaktayız. Bu tesbitler İbn Fûrek'in görüşlerinin sağlıklı bir şekilde ortaya çıkarılması açısından son derece önem taşımaktadır. Bu sebeple İbn Fûrek'in eserlerini incelerken bu durum göz önünde bulundurulur;

1- Günümüze kadar ulaşan eserleri,

2-Günümüze kadar ulaşmayan ve çeşitli kaynaklarda İbn Furek'e isnat edilen kitaplar,

3-İbn Fûrek'e ait olmadığı halde O' na isnat edilen kitaplar şeklinde bir tasnif yapıp bu sıra takip edilecektir. Bu tasnif O'nun hangi ilim alanında ne yaptığının belirlenmesi açısından da önemli ipuçları verecektir.

¹⁸İbn Fûrek , Ebu Bekr Ahmed b. Muhammed, *en- Nişam fi Usûli'd- Din*, vr. 89a.

¹⁹ Ahmet Emin , *Zubru'l- İslam*, c. 1, s. 264.

²⁰ İbn Fûrek, *el- İbane an Turuki'l- Kasîdin ve'l- Keşf an Menâhicî's- Salikîn ve't- Teveffür ilâ İbâdeti Rabbi'l- Alemîn*, vr. 28a; İbn Asâkir, *a.g.e.* s. 180.

²¹ İbn Asâkir, *a.g.e.* s. 232; Subki, *a.g.e.* c. 7, s. 128-130.

²² ez- Zehebi , Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Fehâris-Siyeru A'lâmi'n- Nübela*, c. 17, s. 215, Beyrut, 1409/1988.

²³İbn Asâkir, *a.g.e.*, s. 233; İbn Hallikan, *a.g.e.*, c. IV, s. 272; Safedî. *a.g.e.*, c. II, s. 344; Subkî, *a.g.e.*, c. IV, s. 129; İbni Kutluboğa, *Tacu't-Terâcim*, s. 62; M. Zihni Efendi, *Kitabu't-Terâcim*, s. 110.

²⁴İsferayînî, *et-Tefsîr fi'd-Din*, s. 119-120.

1-Günümüze Kadar Ulaşan Eserleri :

a-Risâle fî ilmi't-Tevhit: İbn Fûrek'in akaide dair yazmış olduğu ve içerisinde temel akaid bilgilerinin yer aldığı eser oldukça küçüktür. Risalede İbn Fûrek'in meseleleri işlerken yararlandığı ve kendileriyle delil getirdiği ayet-i kerimelerin sayısının dört olması eserin hacminin az olduğunun delilidir.²⁵ Yedi varaklık küçük bir akaid kitabı olan eser Medine Arif Hikmet kitaplığında mevcuttur (nr.47).²⁶ Eser her ne kadar "İslam Akaidinin Üç Şahsiyeti" isimli eserde Yusuf Şevki Yavuz tarafından 20 varak olarak belirtile de bu risale 7 varaktır. Eserde bilgi, araz, cevher, Allah'ın varlığı ve birliği konularına ağırlık verilmiştir. Mesele ile "Allah'ın yarattıklarına farzları bilmek ne ile vacip olur" sorusuyla başlar, Allah'ın tevhidi ile ilgili sözün doğruluğuyla son bulur.

b-Şerhu'l-A'lim ve'l-Müteallim:

İbn Fûrek'in İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin beş akaid risalesinden biri olan el-Alim ve'l-Müteallim'e yaptığı şerhtir. el-Alim ve'l-Müteallim'in Ebu Hanife'ye ait oluşu konusunda müsteşrikler tarafından öne sürülen iddiaları ortadan kaldıracak bir takım bilgiler ihtiva etmesi bakımından önemli bir eserdir. Yusuf Şevki Yavuz adı geçen eserin İbn Fûrek'i incelediği bölümünde her ne kadar Şerhin İbn Fûrek'e ait olduğuna dair kaynaklarda bir bilgiye rastlanmamaktadır demişse de; fakat Fuat Sezgin Murat Molla Murat Kütüphanesi 1827 numarada kayıtlı yazmaya dayanarak eserin İbn Fûrek'e ait olduğu bildirmiştir.²⁷ Zaten eserin muhtevası, onun, İbn Fûrek'e ait olduğu konusundaki bu tesbiti doğrulamaktadır. Çünkü İbn Fûrek'e ait olduğunda bütün kaynakların ittifak ettiği Müşkilü'l-Hadis adlı eserde yer alan itikadi görüşler, fikir ve ifade bakımından bir birine tamamen benzemektedir. Eserde Kerramiyye'nin iman hakkındaki görüşlerinden uzun bir şekilde bahsedilerek tenkit edilmesi de, onun, Kerramiyye'ye karşı şiddetli münakaşalar yaptığı bilinen İbn Fûrek'e ait olduğunun bir delili sayılabilir. Bir önceki eserde de Kerramiye ve Seneviyye'nin görüşlerinin ibtal edildiği bilinmektedir.²⁸

Eser 75 varaktır, Allah'a hamd ile başlar, ilim, amel, kabir, münker- nekir, sırat, mizan gibi konuları inceler, bu eserin İmam-ı Azam'ın eserine üslup yönünden uygunluğu vurgulanarak bitirilir.

c-Mucerradetü Makâlatı'l-Eş'arî:

D. Gimeret'in Arabica (1985, sayı 32, s. 185) dergisinde hakkında bilgi verdiği eserin genel metodu İbn Fûrek'in hocası İmam Eş'ari'nin görüşlerini "Şeyh dedi, Şeyh şöyle dedi, Şeyh diyor ki" gibi ifadeler kullanarak açıklamasıdır. Hocasının görüş belirtmediği yerlerde ise İbn Fûrek Eş'ari metodunu esas alarak kendi açıklamalarını belirtiyor. Daniel Gimeret'in tahkik ettiği bu eser 1987'de Beyrut'ta basılmıştır. 339 sayfadan oluşan bu eser 66 fasıldan oluşmaktadır. Bu eserde Ehli Sünnet Düşüncesinin savunulduğu bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Hocası olarak kabul ettiği İmam Eş'ari'nin metodu üzere yazılmış bir eserdir 5 sayfalık bir mukaddimeden sonra "İlim kelimesi üzerinde durulur. Cedel ilminin açıklandığı fasılla da bitirilir. Daniel Gimeret tarafından tahkik edilen eser matbudur.

d-Müşkilü'l-Hadîs ve Beyânühü:

Hadis ilmüne dair yazılmış bir eserdir. Hadislerde geçen ve anlaşılması zor olan veya yanlış anlaşılabilir bilgilerin açıklamalarını içeren kitapta haberi sıfatların tevillerine dair açıklamalar mevcuttur. Eserin İbn Fûrek'e ait olduğu torunu Ebu Bekr Ahmet b. Muhammed²⁹ ve Ebu'l-Muîn en Nesefi³⁰ (v. 508/1115) gibi kendisine yakın kaynaklardan öğrenmekteyiz. Müteahhir kaynaklar da bunu teyyid eder.³¹ Eserin adı bazı yazma nüshalarında ve biyografi kitaplarında farklıdır. İsmail Paşa (v. 1338/1920) ve Ömer Rıza

²⁵Sırasıyla ; 20/Taha / 114, 4/ en-Nisa / 165, 23/ el- Mü'minün /91, 21/ el- Enbiya /22

²⁶Arif Hikmet Kütüphanesi, (Melik Abdülaziz Kütüphanesi) 271/80 ; Fuad Sezgin. *GAS*, c. I, s. 611.

²⁷Sezgin, *GAS*, c. I, s. 418,612.

²⁸İbn Fûrek, *Risâle fî İlmi't- Tevhît*, vr.5b.

²⁹*en-Nizami fî Usuli'd-Din*, 54b.

³⁰Nesefi, *Tebsiratu'l-Edille*, Raşid Efendi Ktp., nr. 496, 42b.

³¹Brockelmann, *GAL*, c. I, s. 176, Supkî, *a.g.e.*, c. I, s. 227; Zirikli, *el-A'lam*, c.VI, s. 313; Fuad Sezgin *a.g.e.*, c. I, s 611.

Kahhâle eserin adını Müşkilü'l-Asâr diye kaydeder.³² En eski yazma nüshalarında da bu adla yazılmıştır. (Şüeymaniye Ktp., Damad İbrahim, nr. 404). Diğer bazılarında ise şu adlar mevcuttur: Müşkilü'l-Hadis ve Garibühü (Leipzig 316), Kitab fî Halli'l-Müşkilat ve'l-Müteşâbihât mine'l-Ehâdis ve'l-Ayât (Atf Efendi 433), Müşkilü'l-Ehâdis (Edirne Selimiye Ktp., 1014), Hallu Müteşâbihi'l-Hadîs (Ragıp Paşa, 183), Te'vilü'l-Ahbari'l-Müteşabihe (Topkapı Sarayı, Ahmet III, 1755), Beyanu Müşkilü'l-Hadîs ve'r-Red ale'l-Mulhide ve'l Muattıla (British Museum, Or, 3107). Ancak eser daha çok **Müşkilü'l-Hadîs** adıyla tanınmış ve yayımlanmıştır. (Kahire1326)

İbn Fûrek bu eserini şu sebeple yazdığını belirtir: Selefe bağlı olanlar nasların tevil edilmeden kabul edilip bunlara inılması gerektiğini savununca, Muattıla mensupları Hz Peygamber'in, manası bulunmayan veya anlaşılamayan bir sözü söylemesini abes görererek red etmişlerdi. Halbuki İbn Fûrek'e göre, Hz Feygamber'den rivayet edilen her hadisin akli bir izahı veya te'vil yoluyla bilinebilecek bir manası vardır. Bu manayı kavrayabilmek için Arap Dilini ve bir kelimenin Arap Dilinde hangi mecazi manada kullanıldığını çok iyi bilmek gerekir. Müteşabih nasların anlaşılmasında temel metod budur.³³Bunu isbatlamak ve hadislerin anlaşılması yolunda bir takım açıklamalar sağlamak için bu eseri kaleme alarak yazmıştır. Hz. Peygamberin abesle uğraşmadığını onun sözlerini anlayabilmenin bazen farklı özellikler gerektiğini belirtmek ve zor anlaşılan kısımları açıklamak için yazılmıştır. Peygamberimizin sözlerini savunma amacını taşımaktadır.

İki bölümden oluşan eserin birinci bölümünde hadislerde geçen haberi sıfatların çeşitli tevilleri üzerinde durulur. İkinci bölümde ise İbn Huzeyme'nin Kitabü'l-Tevhid'inde ve Ahmet b. İshak ed-Dabû'nin el-Esma ve's-sıfat adlı eserinde haberi sıfatlara dayanarak savundukları inançları ve görüşleri reddedilir. Kahire (1326) ve Haydarabad'ta yayımlanan Müşkilü'l-Hadis, Raimond Köbert tarafından Almancaya kısmi tercümesiyle de yayımlandı (Roma 1941). Abdulmu'ti Emin Kal'aci'nin tek nüshaya dayanarak yayımladığı Müşkilü'l-Hadis'in baş taraftan altı varağı eksiktir (Halep 1982). Eser daha sonra Musa Muhammed Ali'nin tahkikiyle tekrar yayımlanmıştır(Beyrut 1983). Bu gün eser elimizde mevcuttur. Eser 6 sayfalık bir takdimeden sonra Dinin korunmasında İslam Alimlerinin durumunu iki kısımda açıkladıktan sonra, "Allah, Ademi kendi suretinde yarattı"³⁴ hadisi üzerinde durmuştur. Peygamberimizin sözlerinin mutlaka bir mana ifade ettiğini, bu manaların bilinmesi gerektiğini, bunun için te'vile ihtiyaç olabileceğini belirterek 256 sayfalık eser sona erer.

e-Tefsiru'l-Kur'an :

İhtiva ettiği bilgilerden İbn Fûrek'e ait olduğu anlaşılın ve Katip Çelebi, İsmail Paşa ve Fuat Sezgin³⁵ tarafından da İbn Fûrek'e atfedilen eserin üçüncü cildi Millet Kütüphanesinde mevcuttur (Feyzullah Efendi, nr.50). Bu cilt Mü'minin suresinden başlayıp en-Nas suresi dahil yetmiş beş surenin tefsirini ihtiva eder. Ancak geniş açıklamaların yapıldığı ilk iki cilt kayıptır. Orta boy 228 varak olan üçüncü cilt klasik tefsir tarzına uymayan bir üslup taşır. Önce bir sure ile ilgili sorular düzenlenir, sonra bunlar birer birer cevaplandırılır. Ayetlerin herbiri tefsir edilmez. Tefsir, yapılan ayetle ilgili olarak kendisinden önceki müfessirlerin görüşleri sıralanır. Bu yönüyle rivayet tefsirleri arasında sayılabilirse de genel dikkate alındığında onun daha çok farklı bir takım özellikleri sebebiyle dirayet tefsiri olduğu söylenebilir.

f- el- İbane an Turukü'l- Kasîdiyn ve'l- Keşf an Menâhici's- Salikîyn ve't- Teveffur ilâ İbadeti Rabbi'l- A'lemîyn:

Tasavvuf ilminin konularının işlendiği bir kitaptır. Metot olarak eserde tevbe, ibane, zühd, vera, hamd, şükür, tevhid, muhabbet ve benzeri yüzden fazla tasavvufî terimin ilk mutasavvıflara göre tarifleri ve

³²İsmail Paşa , *Hedîyyetu'l-Arifîn*, İstanbul, c. II, s. 60, 1955; *İdâbu'l-Meknûn*, c. II, s. 489, İstanbul 1947; Kehhale, *Mücemu'l-Müellifîn*, Beyrut, trs., c. IX, s. 208.

³³İbn Fûrek, Te'vilü Müşkilü'l- Asar, Selimağa Ktp., nr.227, 4b.

³⁴Buhari, *İsti'zan*,1; Müslim, *Kitabu'l- Cenne*, 28; Müsned, c. 2, s. 244-251-310-323-434-463-519.

³⁵ *Keşfu'Z-Zunun*, c. I, s. 439, İstanbul 1947; *Hedîyyetu'l-Arifîn*, c. II, s. 60; *GAS*, c.1, s. 611.

açıklamaları yapılır. Bu yönüyle eser bir literatür çalışması olarak karşımıza çıkar. Kitapta adı geçen kırk mutasavvıftan bazılarının adları şunlardır: Yahya b. Muaz er-Razî (v. 258/872), Cüneyd-i Bağdadi (v. 299/911), Haris b. Esed el-Muhâsibi (v. 243/857), Sehl b. Abdullah et Tusterî (v. 283/896), İbrahim b. Ethem (v. 166/783), İbn Mesruk (v. 299/911), Malik b. Dinar (v. 131/847), Fudayl b. İyaz (v. 187/803), Seriy-i Sakatî (v. 251/865). Küçükboy kırk varak olan eserin bilinen tek nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde mevcuttur (Hazine, nr. 308).

Hamd kavramının açıklanmasıyla eser başlar, Allah'a vesileler ile ulaşmanın yollarının açıklanmasıyla son bulur.

g-İntika min Ehâdisi Ebû Muslim Muhammed b. Ahmed el-Bağdâdî :

Hadise dair olan eserin bir nüshası Zahiriyye Kütüphanesinde bulunmaktadır. (nr. 41/7, 88^a-95^b)³⁶.

h-Esmâ'r-Rical :

Fuad Sezgin'in İbn Fûrek'e ait olmasını şüpheli gördüğü bu kitabı Brockelmann, Kitabu'l-Esma ve'r-Rical adıyla kaydeder.³⁷

I-Havâilu'l-Ayâtî'l-Muteşâbihât:

i-Ğaribu'l-Kur'an :

Müşkilü'l-Hadis adlı eserin muhakkıki olan Abdulmu'ti Emin Kal'aci, İbn Fûrek'e ait bu son iki kitabın günümüze kadar geldiğine ve yazma nüshalarının bulunduğu dikkat çekmişse de bunların hangi kütüphanelerde mevcut olduklarına dair bilgi vermemiştir³⁸.

2-Günümüze Kadar Ulaşmayan Ve Çeşitli Kaynaklarda İbn Furek'e İsnat Edilen Kitaplar

a-el-Esmâ ve's-Sıfat³⁹

b-Tabakâtu'l-Mütekellimin⁴⁰

c-el-Medhalu'l-Evsat ilâ İlmi'l-Kelâm

d-Kitabu'l-Muâfât

e-İhtilafu's-Şeyhayn el-Kalânisi ve'l-Eş'ari

f-Şerhu Evaili'l-Edille

g-Makalât-u İbn Küllab ve'l-Eş'ari

h-Kitabu't-Te'vilat

---

³⁶Fuad Sezgin, *a.g.e.*, c. I, s. 217, 611.

³⁷Brockelmann, *GAL*, c I, s 176.

³⁸Abdulmu'ti Emin Kal'aci, *Müşkilü'l-Hadis (Takdime)*, s.6.

³⁹Ammar Talibi, *Ebû Bekr İbni'l-Arabi*, s 65, Cezayir, trs.

⁴⁰Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunun*, c II, s1106; İsmail Pasa, *Hediyyetu'l-Arifin*, c II, s 60.

I-Ussulu'l-Fıkh

i-Dekâiku'l-Esrar

k-Keşf-u Esrâri'l-Bâtıniyye

3-İbn Fûrek'e Ait Olmadığı Halde O' na İsnat Edilen Kitaplar

a-el-Hudûd fi'l-usûl⁴¹

b-en-Nizâm fi Usûli'd-Din

c-Maarifu'l-Ahyar fi Te'vili'l-Ahbar

SONUÇ

Eserlerinin büyük çoğunluğu günümüze kadar ulaşmayan ünlü Eş'ari Kelâmcısı İbn Fûrek'in görüşlerini bütünüyle tesbit etmek en azından şimdilik mümkün değildir. Bununla birlikte günümüze kadar ulaşan eserlerinden hareket ederek bazı Kelâmî görüşlerini belirlemek imkan dahilindedir.

İmam Eş'ari'den sonra üçüncü tabakada yer alan İbn Fûrek- Eş'ari'nin talebelerinden okuduğu için sağlam bilgilere dayanarak onun görüşlerini aktaran önemli bir Eş'ari Kelâmcısıdır. Eserlerinin çoğu günümüze ulaşmayan İmam Eş'ari'nin görüşlerini öğrenmemize İbn Fûrek'in de payı vardır. O'nun Kelâmdaki yeri, sadece Eş'ari'den nakiller yapmaktan ibaret değildir. Çünkü birçok konuda Eş'ari mezhebinin görüşüne bağlı kalmakla birlikte, kendine has bazı görüşler de belirtmiştir.

Tevhid risalesinde İbn Fûrek Allah'ın emirlerinin ve yasaklarının insan için sorumluluk oluşturmasının iki sebebe bağlı olduğunu ifade etmesi temelde insan aklına ve risâlete/peygamberliğe verdiği önemi göstermesi açısından değerlidir. Aklın düzgün çalışması için mutlaka eğitilmesi gerektiği üzerinde durur nazar ve istidlal onun olmazsa olmaz iki yoludur.

Bibliyografya

Ahmet b. Yusuf b. Yakub b. Ali el- Fihri, *Fibrist el- Lübeli*, (thk.Yasin Yusuf Iyaş), Daru'l - Arabi'l- İslami.

Ahmet Emin, *Zubru'l- İslam*, Beyrut 1969.

Ammar Talibi, *Ebü Bekr İbni'l-Arabi*, Cezayir, trs.

Bağdadi, *el-Fark Beyne'l- Fırak*, (nşr. M. Muhyiddin Abdulhamid), Kahire trs.

Bağdadi, *Usûli'd-Din*, İstanbul 1928;

ez- Zehebi , Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Fehâris-Siyeru A'lâmi'n- Nübelâ*, Beyrut, 1409/1988.

, *Taribu'l- İslam ve Vefâyatü'l- Meşâbirü'l- A'lam*, (thk. Ömer Abdisselam Tedmûrî), Beyrut 1413/1993.

İbn Asâkir, *Tebyînu Keşbi'l- Müfteri* (nşr. M. Zahid Kevseri),Dimeşk, 1347.

İbn Fûrek , Ebu Bekr Ahmed b. Muhammed, *en- Nizâm fi Usûli'd- Din*, vr. 89a.

Ebu Bekr Muhammed b. Hasen, *Müşkilü'l Hadis ve Beyânübhü*, (thk. Abdulmu'ti Emin Kalaci), Halep 1982.

Te'vilü Müşkilü'l- Asar, Selimağa Ktp., nr.227.

İbn Hazm, *el- Fasl* (nşr. Abdurrahman Umeyra), Cidde, 1982.

İsmail Paşa , *Hediyyetu'l-Arifin*, İstanbul, 1955;

Kays Al Kays, *el- İrânîyyün ve'l - Edebü'l- Arap*,Tahran, 1984

Montgomery Watt, *Ibn Furak, The Encyclopedia of İslam*, Leiden 1971.

Nesefi, *Tebsiratu'l-Edille*, Raşid Efendi Ktp., nr. 496.

Öge, Ali, *İbn Fûrek Hayatı ve Görüşleri*, Kömen Yayınları, Konya 2011.

Yavuz, Yusuf Şevki, *İslam Akaidinin Üç Şahsiyeti*, İstanbul, 1989.

⁴¹Zirikli, *a.g.e.*, c 4,s 313; Brockelmann, *GAL*, c1, s 176; Fuad Sezgin, *GAS*, c1, s 611.

Yeniden Yerleşim ve Türkiye’den Örnek Bir Uygulama: Çöpler Altın Madeni

Alper Sezener¹

Meryem Bulut²

Preamble

The increase in the population density on the world, scarcity of the available lands and growing socio-economic needs has rendered resettlement, either voluntary or compulsory, one of the most significant problems experienced by the development in the general sense. In particular, compulsory relocation of the population is an outcome of the emerging needs, such as the need for constructing modern industrial plants (mine, refinery, petroleum and natural gas pipelines, petro-chemistry plants, etc.) and transportation infrastructures (highways and railroads, bridges, tunnels etc.), securing energy generation and improving the means of irrigation at agricultural lands (dams, power plants, etc.), and furnishing infrastructure and superstructure services such as schools, hospitals and alike in order to boost the urban life. Due to its negative impacts, compulsory relocation of the population, however, confronts the development as an extremely complicated social problem, and continues to occupy the agenda of the governments, non-governmental organizations and international finance and development agencies, in particular the social scientists (Cernea 1996, Downing 2002).

The magnitude of compulsory relocation of the population during the last two decades of the 20th Century due to development projects is estimated to be 10 million people per year or 200 million people during the twenty-year period. Currently, the magnitude of the development-based relocation in the first decade of the new century is estimated to be 15 million people per year. This clearly demonstrates the global magnitude of compulsory resettlement (WB 2002, Hoadley 2004).

For instance, the number of people displaced due to dams varies depending on the population density, environmental conditions and the altitude of the dam reservoir. The figures are extremely high in many cases, where the number of affected people reaches tens of thousands, even hundreds of thousands. Even if the number of people that must be relocated represents a small amount in general, the severity of the consequences of relocation is generally identical in terms of the level of impact on each family. Moreover, resettlement processes can put more strain on the national resources at countries with less population or relatively small surface area where relatively small group of people might represent a major proportion of the population (Cernea 1998).

The statistics clearly demonstrated the fact that compulsory displacement is not a partial or ordinary problem. There are several figures provided here in this respect: the large dam reservoirs created by Saguling, Kedung Ombo and Cirata multi-purpose dams constructed in Indonesia displaced approximately 65,000, 30,000 and 57,000 people, respectively (the mean size of the family is estimated as 5.5 individuals). In China, Gezhouba Dam caused displacement of “only” 20,000 people. Diejagnkou dam reservoir alone caused displacement of 383,000 people. Sobradinho and Itaparica dams in Brazil displaced 65,000 and 40,000 people, respectively. Recently, India is considered to be the country developing through comprehensive dam construction scheme and the highest magnitude of involuntary displacement in connection with the same: for example, Gujarat Medium Irrigation I and II projects displaces approximately 150,000 people. Sarisailam dam undertaken in Andhra Pradesh province alone caused displacement of approximately 100,000 people. Andhra Pradesh Irrigation II project currently under construction, on the other hand, will displace 80,000 people, all of

---

¹ Dr., Centerra Gold Inc., alpersezener@gmail.com

² Doç.Dr. Ankara University, mbulut@ankara.edu.tr

whom must be relocated. Nangbeto dam completed in 1988 in Togo displaced approximately 12,000 people; taking into consideration the small surface area of the country, such figure represents 10 times higher displacement than well-known Narmada Sardar Sarovar dam in India, where 90,000 people was displaced, compared to the total population of India (Cernea, 1996).

When it comes to Turkey, the Water Sources Scheme, commonly known as the Southeastern Anatolia Project (SAP), planned during 1970s in the Southeastern Anatolia Region and transformed into a national development scheme during 1980s, represents a significant example. The SAP project, which stipulates construction of 22 dams, 19 hydroelectric power plants and irrigation systems that cover 1.82 million hectares of land, is a long-termed and very comprehensive resettlement project that involves Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, and Şırnak provinces and realized by the state. It is envisaged that tens of thousands of people will suffer from resettlement due to the dams currently under construction or in planning phase for the future under the scope of the project.

According to Mümtaz Bayram (Bayram 1996),

“Approximately 35 000 families will seek settlement by their own means and 5 000 families will be settled by the government due to the projects currently under construction by DSİ. It is estimated that 300 000 people will be affected in around 500 villages for 150 dam projects to be initiated by DSİ in the future, and it is further predicted that 15 000 families out of around 60 000 families, who reside on such land and forced to migrate, would request settlement by the government, and the remaining 45 000 families would relocate to new settlement centers by their own means. From this approach, we could comprehend that resettlement of approximately 100 000 families is in question under the scope of DSİ projects, either currently under construction or will be constructed in forthcoming years. When we add the number of families affected from the investment projects undertaken by other sectors as well as the urban infrastructure projects, it is clear that the number of displaced families will increase further.”

The resettlement operations undertaken in Turkey until 2000's has been carried out by the state with an approach that prioritizes the interests of the state, that is to say an approach “centered on survival of the state”, pursuant to the development plans. The social and environmental aspects of the compulsory resettlement activities undertaken during this process under the scope of expropriation to the benefit of the state are taken into consideration only in the last 10-15 years (Kaynak). The harmonization process to the European Union and the fact that novel economic and political initiatives gain grounds as a consequence of recognizing the significance of the international capital in terms of development of the country in the context of internal economic depressions played a significant role in such change. Although the practices executed under the scope of resettlement, and the outcomes thereof, are still under debate, lack of all-out social scientific researches and studies in the sense of assessment of such practices and activities is conspicuous.

After commissioning of large-scale industrial projects supported by the international capital in Turkey as from 2000s, the resettlement practices started to be structured and implemented pursuant to the international standards and codes (IFC, EBRD etc.). For example, 1071 km-long Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) Crude Oil Pipeline Project, implemented by the consortium established by foreign companies under the guarantee granted directly by Azerbaijan, Georgia and Turkey based on the inter-governmental treaties concluded by and between the aforementioned countries, and that cover 10 provinces, 35 counties and 330 villages within Turkey, represents the first and probably the best example for the practices undertaken by respecting the international standards in the sense of resettlement.

Anagold Madencilik A.Ş. Çöpler Gold Mine Enterprise, which represents the subject matter of the present study, on the other hand, represents a significant example with respect to complete relocation of an entire village to another area by a private company for the first time in Turkey pursuant to the standards

specified in the International Finance Corporation (IFC) Guidelines No. 5, and conformity to the notion of both physical and socio-economic resettlement.

Discussions on the social aspects of the resettlement and realization of more robust resettlement notion is an important topic that must be dealt with as one of the fields of study of the social anthropology in terms of developing counties in general and of Turkey in principal.

Therefore, it is contemplated that identifying the position and status of resettlement in the context of the social anthropology in general, and the development anthropology in particular, and assessing a model project in terms of resettlement practices would contribute to the individuals and agencies who are direct implementers of the social sciences.

Resettlement in terms of Social Anthropology

The primary topic amongst the research subjects of the development anthropology, one of the sub-disciplines of the social anthropology, is to examine the variation processes of the societies and the cultures during the industrialization processes in endeavors to comprehend such processes, and to perform an integrative analysis of the social changes involving all factors in the context of the impact thereof, the cultures, the societies and the means of relations between the same, including the tangible and intangible aspects thereof. As known, the industrialization process has differentiated the fields of interest for the anthropology towards examination of the development and modernization concepts; implementation of respective theories at various levels and investigating the effects thereof on the local communities. Such tendency ended up with emergence of the development anthropology as a sub-discipline. We can say that the process for the development anthropology to attain its unique position within the field of anthropology is rather young.

According to Bates (2009: 494), the anthropologists started to identify themselves as “development anthropologists” only in the last four decades; which rather occurred when the US Congress decided to allocate all aids made to foreign countries on researching the impact of development on the poor people. Although the discipline deals with the corporate aspects of the cultural and economic change, it has directed its interest on the problems concerning the practices on poverty reduction, environmental degradation, diseases, undernourishment, social gender inequality and ethnic conflicts after 1970s. With reference to the studies on the economic and cultural change by different disciplines, economics and sociology sciences in particular, the development anthropology has become the sub-discipline of the anthropology starting from 1970s as a consequence of the orientation towards the topics of poverty reduction, environmental degradation, diseases, undernourishment, social gender inequality and ethnic conflicts in the theoretical and applied sense (Bates 1996: 378).

The social-economic-politic problems that emerged after 1990 especially when USSR and Eastern Block counties deviated from the former system and that affected not only those countries, but the entire world brought forward the necessity to discover novel, swift and collective solutions and to start implementing such solutions with haste. The associations established at the international level and maintained their function under intergovernmental law practices started to give more detailed thought on developing interim doctrines, solution proposals or implementation models than ever in order to enable shaping of the new world design. A great number of anthropologists found the chance to take part in and function in both drafting of the technical and theoretical design and the implementation process of various development projects that are developed by the World Bank (WB), the International Money Fund (IMF), the International Finance Corporation (IFC), the United Nations United Nations Development Program (UNDP), the European Union (AB), the European Bank of Reconstruction and Development (EBRD). In this manner, the concept of development in both academic and professional expertise sense, distinct development models and the practical applications thereof has made up the field of interest for the social scientists in general and for the anthropologists in particular (Horowitz 1994: 6).

Ascertaining the relationship between the concept of development and the anthropology on a conspicuous bearing, thus emergence of the development anthropology, is related directly to the “underdevelopment” criticisms of especially the neo-Marxist doctrinaires. The findings concerning that intense urbanization and industrialization processes at the international scale induces permanent cultural changes and conflicts at the local level, and that the generic analyses by the social scientists fail to introduce solutions for the newly emerging problems has further deepened the relationship of anthropology with the development. Although the development anthropology, as a sub-discipline, cannot create a structure where various anthropologists gather under a consistent theoretical umbrella, notion or method in unison, the projects implemented by the interested anthropologists in accordance with their preferences, the presuppositions they possess and the political initiatives managed to achieve a unique position in the discipline of social/cultural anthropology. On the other hand, many debates still exist so as to whether the development anthropology can be recognized as an independent domain or asset, which cannot be disregarded (Gardner and Lewis 1996, Escobar 1995).

Today, development anthropology is taught in many universities. Many works involve the contribution and role of the anthropologic perspective to the development concept. Many studies were undertaken especially starting from the mid-1980s that focus on the future. The problematic relationship between the anthropology and the development (which we can call an ethical dilemma) is also mentioned in majority of such works. The post-structuralist thinkers preferred to approach the matter by focusing on the discourse on industrialization, urbanization, modernization and development, and contributed to progression of development anthropology as a sub-discipline of the anthropology. Said thinkers opted for using the development concept in the anthropology, which changes its shell in compliance with the variation experienced at the current societal, cultural, economic and politic priorities, as “post-development” (Gardner and Lewis 1996, Escobar 2000).

Despite sound theoretical, methodical and technical studies and efforts in the anthropology, many development anthropologists continue to research for an inclusive anthropology. Such anthropologists recognize the significance of the criticism by the theoretical ethnography, and puts emphasis on the fact that the inclusive perspective of the development anthropology should not be afforded to be overlooked. Many discussions argue that the development anthropology is associated with the systematic criticism of the development processes, analysis of the destructive ones or exposition of the potentially destructive interventions, internal disturbances or the socio-economic differences between the people, and an ongoing inquiry concerning the process. For instance, Gardner and Lewis (1996) suggest that the positive role of the anthropology in post-developmental struggle is to endeavor to reconstruct the development notion and practices.

It is a fact that today the anthropologists are taking part and function in many projects of the multinational corporations engaged with the fields of energy, construction and mining, and the non-governmental organizations working on international development models. Building the regional or local development on the fundamental proposition, which is achievable by thinking globally and acting locally, also tallies with the approach employed by anthropology that predicates on, and forms, the whole. This process allowed the anthropologists to be able to contribute more to the development programs and the development-oriented projects.

In this context, compulsory displacement and resettlement processes due to development are of interest to the social anthropology as they accommodate an inverse and inherent dilemma in the sense of development.

Compulsory Resettlement: Risks and Opportunities

Compulsory displacements derive from the urban development needs such as infrastructure requirements for new industries, irrigation, transportation, highways, and power plants, or for hospitals, schools

and airports. Such projects improve quality of living for many people, create employment opportunities or allow delivery of better services to the citizens. However, involuntary displacements caused by such projects or programs could induce major damage to some societies. The state authority might limit the rights of concerned societies through intervention. Furthermore, such compulsory displacements are quite often executed in such manner that forces affected populations into worse conditions, which induces basic problems such as social justice and equity. The principle “more benefit for more people” constantly propounded to justify compulsory displacements has been rather transformed into an unjust justification used for abusing and tolerating avoidable displeasures. In conclusion, while some enjoy the acquisitions of development, some suffer from the same. The inadequacy of the approaches that handle compulsory displacement only as removal of any group or society from its current settlement are in physical sense brought forward the necessity of accurately theorizing such fact. In particular, the studies conducted by anthropologists, such as Michael Cernea, who serves as consultant for the World Bank and the United Nations Development Program suggesting that the social, cultural and economic displacement should also be taken into consideration in addition to the physical displacements at industry-oriented development programs

Not only confirmed precious contributions of anthropologists on the field of development, but also highlighted to an ethical and non-technical significant dimension of this subject.

Although land acquisition doesn't necessarily mean that the people using such land must settle elsewhere, the income, living standards and means of subsistence of the community suffers negative effect depending on the resources in, on or around such land. For instance, a farmer household might lose some portion of their land without being forced to evacuate their property. Moreover, loss of only some portion of the land might reduce the overall efficiency of such farm. Such threat is more severe amongst the rural population whose farm properties are typically small and distributed or who doesn't own the farmed land (Cernea 1998).

Similarly, Resettlement Action Plans (RAPs) generally focus on physically forcing people for migration and providing new housing for the same. Compensation rather than rehabilitation is the objective for many resettlement action plans, but such compensations failed to improve the displaced communities and economies. It is hard to evaluate the socio-economic risks of the displacements and are often neglected and disregarded; but such risks shall determine whether any resettlement project would contribute to more poverty or improvement. It would be hard to compensate loss of the anthropology of any society, the assets intertwined with the historical and social texture. The World Bank conducted a study on these and on the impacts on the resettled communities as a part of the studies before finalizing the resettlement action plans (WB 2002).

Probably the most adverse effect of compulsory resettlement is the impoverishment in all senses. The common risks of impoverishment arising from involuntary displacement are as follows: landlessness, unemployment, homelessness, marginalization, food insecurity, loss of shared land and resources, increasing risk on health and societal disorganization (Cernea 1996).

The compulsory resettlement in developing countries mostly presents the risk for further impoverishment of the people who are already in poverty prior to displacement. Social anthropologic studies indicate that resettlement practices cause loss of capital and impoverishment for many people. People who are displaced compulsorily or suffered resettlement might lose their inherent properties, physical properties, jobs and social status. These risks might not occur simultaneously as a result of the resettlement practices or the order of priority of such risks might vary relatively, while some resettlement practices might induce any other significant risk. On the other hand, several of such risks might occur concurrently. Materialization of risks might mean a shift towards crisis and poverty experienced due to simultaneous loss of economic, social and cultural resources of the society.

Although the loss of property or land appears as the most apparent risk amongst such risks, it is determined that this risk represents only a segment of 10-20% amongst the impoverishment risks (Downing, 2002). Therefore, it should be provided for, in advance of project initiation that many potential disregarded risks might lead to failure of the resettlement process.

It is the responsibility of the governments, agencies and private companies implementing the project to prevent or diminish such impoverishment and improve the living conditions of the resettling populaces.

If the basic objective of development is to reduce poverty and promote growth, another objective of the development policies should be to minimize the frequency of resettlement. In other words, one should avoid implementing resettlement to the most possible extent. If resettlement is unavoidable, then the resettlement process should be designed so as to prevent impoverishment of the people who are forced to evacuate and choose the best site.

If, in general, the project planning and implementation phases fail to envisage the potential risks and to prevent materialization of such risks, then resettlement practices shall unavoidably lead to serious problems. The Resettlement Plans (RAPs) are compulsory in many international projects under the project applications. Such plans, however, are less compulsory for the governments of the developing states at the projects funded by local resources. Therefore, a definite, adequately financed and culturally sensitive Resettlement Plans should be made compulsory in all countries.

Currently employed performance criteria and planning tools are unfortunately not capable of responding to different situations and risks in an effective and flexible manner. It is essential to develop an analytic methodology for regular risk assessment, and a prominent risk management should be finalized in an applicable and measurable manner.

In this context, one should also recall that rules that many projects that require international finance support, including the global initiatives, are obliged to observe are developed for the purpose of identifying the general criteria for the resettlement practices and set a certain standard. The most prominent and most frequently referred guideline today is World Bank's International Finance Corporation's (IFC) Performance Standards. The International Finance Corporation has set 8 basic performance standards that the international projects are obliged to observe, which are detailed under subheadings, Assessment and Management of Environmental and Social Risks and Impacts (PS1), Labor and Working Conditions (PS2), Resource Efficiency and Pollution Prevention (PS3), Community Health, Safety, and Security (PS4), Land Acquisition and Involuntary Resettlement (PS5), Biodiversity Conservation and Sustainable Management of Living Natural Resources (PS6), Indigenous Peoples (PS7), and Cultural Heritage (PS8) (IFC 2012a).

Fifth performance standard of International Finance Corporation is the land acquisition and involuntary resettlement. Said performance standard clearly defines resettlement and explains the rules that the project owners requesting international finance should observe in general. International Finance Corporation's Land Acquisition and Involuntary Resettlement Standard discloses involuntary resettlement and recommends mutual dialog and agreement. The Standard sets the outlines of the land acquisition and involuntary resettlement under three headings (IFC 2012b: 1-2):

1. Compulsory resettlement means both physical displacement (resettlement elsewhere or losing current settlement) hem de economic displacement (losing assets or access to assets, which in turn leads to loss of revenue or means of subsistence) arising from project-based land acquisition. As the affected individual or communities are not entitled to reject the land acquisition leading to displacement, the resettlement is considered to be compulsory. This occurs (i) in case of legal expropriation or restrictions related to land use related to expropriation rights, and (ii) when there are negotiation-based solutions where project implementer can exercise expropriation rights or implement legal restrictions on land use when the negotiations with the land owner fails.

2. If not managed properly, compulsory resettlement might mean environmental damages and social tension at the areas where affected individuals and communities are resettled compulsorily, which might lead to long term depression and poverty of such people. Therefore, compulsory resettlement should be avoided or minimized. On the other hand, when compulsory resettlement is unavoidable, then adequate precautions for diminishing the negative effects on the resettled individuals and host communities should be planned and implemented elaborately. Experience shows that direct involvement of the project implementers in the resettlement operations might allow effective, efficient and timely implementation of such operations in terms of costs and might introduce innovative approaches intended for means of subsistence of such people affected from resettlement.
3. Dialog-based and consensual solutions assist in avoiding expropriation and elimination of the need of exercising the power of the state in order to relocate people forcibly. Consensual solutions are achieved by providing fair and adequate compensation and other privileges or benefits to generally to the affected individuals or communities, and by reducing the bargain power risks with information asymmetry. The project implementers are encouraged to seek land rights by means of consensual solutions even if they possess the legal remedies to secure access to the land without consent of the land owners.

In general, some objectives of such performance standard are as follows (IFC 2012b: 2-3);

- Avoiding involuntary resettlement or at least reducing involuntary resettlement, by taking into consideration alternate project opportunities
- Reducing the effects of land expropriation by means of compensation at full substitution (renewal) costs intended for loss of assets and ensuring that resettlement operations are executed in conjunction with stakeholders as adequate,
- Improvement or at least restoration of the means of subsistence and living standards of the displaced people,
- Improving the living conditions of the displaced people by providing secure and adequate residences.

According to the Fifth Performance Standard, the criteria and details of the compensation that must be paid should be set in a transparent and consistent manner and with participation of the people affected from the project; and the amount to be covered should be equal to or more than the loss.

In addition to International Finance Corporation, agencies such as the European Bank of Reconstruction and Development (EBRD), Europe Investment Bank (EIB) also has similar standards, principles and conditions. For example, fifth performance standard of the European Bank of Reconstruction and Development (EBRD) is also land acquisition and involuntary resettlement (EBRD 2008: 40).

It can be seen that almost all international Finance Corporations converge on a common denomination so as to avoiding involuntary or compulsory resettlement to the most possible extent, seeking consent and participation of the populace in discrete cases, improving the living standards of the displaced individuals and communities and minimizing the effects of resettlement on affected communities.

There is no resettlement policy in Turkey that is compulsory in context of international standards with respect to the legislation and laws. Settlement and expropriation law doesn't present integrity and fails to define the socio-economic variables of the resettlement in the full sense and doesn't deviate from the principle of state interest. The law contains no precaution or incentive element to reduce involuntary resettlement. The Turkish laws don't contain any expression on public participation or public opinion concerning resettlement process. Although there are several regulations in the Expropriations Law such as vocational education and credit support at areas suffering from resettlement, such regulations are not defined as compulsory. Moreover, the Turkish Laws contains no obligation such as Resettlement Action Plan obligation, identifying and minimizing negative impact under resettlement operations.

On the contrary, the relations of the large scale industrial projects active in Turkey with the finance and credit institutions directs them directly to resettlement and expropriation practices in compliance with the international standards. Compliance with the international standards has become indispensable for the companies to secure finance, improve their reputations and maintain their existence on the world scale.

1. Çöpler Gold Mine Case

Çöpler Gold Mine is operated by Anagold Madencilik Sanayi ve Ticaret A.Ş. at Erzincan Province, İliç County, Çöpler village locality. The construction works for the mine facility started by late 2009, the first gold ingot was cast in December 2010 and the commercial production was announced in April 2011.

Former Çöpler village naming the Gold Facility and become subject of resettlement is located in Eastern Anatolia Region, approximately 550 km east of Ankara and 120 km south of Erzincan. The closest settlement site is İliç county, population 2600, located approx. 6 km north east of Çöpler (see Map 1).

The company started to make regular meetings with Çöpler Village Committee since 2005 concerning relocation of the village. In 2009, the company has established a professional public relations department. Starting from 2009, monthly meetings were organized with the company representatives and the village representatives under the title Resettlement Committee where physical and socio-economic resettlement process of the village was discussed and many decisions were adopted with mutual consensus. As of the end of 2009, the Social Impact Assessment Plan and the Resettlement Action Plan was drafted with presence of local and foreign consultants (Anagold Mining 2010).

For the duration of the prospecting and drilling operations, Çöpler Village, 230 population, which remains within the mining site was physically relocated to Gembası locality 1.5 km outside the mine borders, in the vicinity of Karasu, a tributary of Euphrates River, located 2.5 km north east of former Çöpler Village, after obtaining the consent of the village populace and village legal entity, with all buildings and premises, including the burial grounds, immediately after the decision to commission the mine. Agreements were made with 63 land owners and private lands were acquired through mutual agreement. The lands owned by the village legal entity were replaced with the lands at the new village location by way of bartering. Then, in July 4th, 2010, the construction works for 33 two-floor houses with detached garden covering 220 m² in total, 1 elementary school, 1 mosque, 1 village headman building, 1 versatile commercial house were initiated. Furthermore, 15 lands with complete infrastructure were also allocated to the village legal entity. Such lands are made available to the village legal entity for future assignment to the families for construction of houses. The construction process for the new village was completed in September 25th, 2011. In November 2011, the residences assigned by way of sweepstake performed in presence of the public notary were presented to their owners and the results were recorded. The relocation process of the village inhabitants was completed on December 31st, 2011. In March 2012 the deeds of the houses were handed over to the owners. During construction works, assistance is provided for construction of hovels for the sheep and goat farmers in the vicinity of the new village. Moreover, prior to commencement to the construction works, the old village burial grounds was transported to the new burial ground in April 2010 (see Photographs 1-2).

The resettlement process of the former Çöpler Village represents an important model with respect to positive resettlement practices. At this point, it would be beneficial to examine the process briefly. The information on the project will be conveyed using the Resettlement Plan (2010) of the company.

3.1. Land Acquisition and Resettlement Process

It has been discovered that some portion of the ore body identified during the prospecting and drilling operations started since 1998 is located under majority of Çöpler Village and immediately under the areas where the villagers perform animal grazing and beekeeping activities. As a result of the studies and surveys conducted on site, alternate projects were considered to allow placement of majority of the mining facilities at a site distant from the settlement area in Çöpler valley in order to reduce resettlement. However, majority of the alternate projects pointed out to the fact that the village shall remain extremely close to the mining operations, which in turn shall lead to potential occupational safety issues as well as disturbance to the village populace. Moreover, during project development phase, no fitting alternate could be discovered for side roads to be required for mining operations, which might lead to closure of the access roads to the village.

First of all, meeting was held with the Çöpler village headman and the committee representatives in 2005 where it was decided to resettle the village using an adequate compensation strategy fit for the objectives of protecting and improving the settlement site inhabitants residing at the village, the assets thereof, common social and sportive activity sites, and existing social structure and creating sustainable means of subsistence.

In accordance with the aforementioned objectives, the village population and the Company had selected a new settlement site located approximately 5 km away from the former village site. It is stipulated that, due to proximity of the new settlement site to the former site, the village inhabitants could continue to access majority of their grazing sites and to employment opportunities due to the mine facility and further maintain their familial and cultural relations with surrounding villages.

By the end of 2005, it was planned to commence the relocation process for the work as soon as possible in order to prevent the village inhabitants to suffer from the negative impact of the construction operations at the mine, and necessary studies were performed as required. Based on the plan, after acquisition of the deeds of all lands required for the new village, it was contemplated to register the subdivision plan, thus becoming able to file applications for specific construction permits.

At early phases of the project construction works, the Company first started to construct the side roads allowing access to the existing village site.

1.1.1.Scope of the Resettlement

As a result of the surveys, the company required complete relocation of the entire Çöpler village in order to develop the mine. At the beginning, it is discussed to purchase or barter under the scope of resettlement for total of 55 residences at the village, the barns of the residences, additional premises and public immovable, such as school, village, etc. Moreover, it was further planned to relocate the village burial grounds and also purchase 167 lands under private property.

The project footprint covers an area of approximately 2.100 hectares comprising of Çöpler village and the farmlands, pastures, non-arable lands and degraded shrubbery forest lands.

1.1.2.Impact on the Household

Based on the household and ownership status determination/inventory study conducted in 2005, it was decided to relocate 230 village inhabitants who permanently reside in 41 residences in the Project Footprint required for mine development.

As a result of the study, it was determined that 41 household has the right of property on the residences and residential lands present within the project site, that majority of the village inhabitants hold the title to certain areas of the rural region. Moreover, as of 2005, it was determined that there are tenants in five houses in the village, and that three household resides in the residences owned by Çöpler Village legal entity.

Based on the study, it was also determined that fourteen more families also have property rights on the residences and lands within the project site, and that such families reside outside the region for most of the year.

1.1.3.Impacts on the Public Buildings

The public buildings within the project site comprise of one with 2 classrooms, one mosque, one guesthouse/country house, one fountain and two burial grounds. It was planned to physically relocate these public facilities.

1.1.4.Impacts on the Means of Subsistence

As the fundamental economic activities at the Project Site are sheep breeding and beekeeping, a particularly discussed topic was to lose access opportunities to the treasury, forest and pasture lands. This meant variation and rehabilitation of the means of subsistence.

Currently, grazing is possible during autumn and spring at some pastures at the Project Site and during summer at some several exceptional cases. The sheep breeders supply feed and helter for their livestock in barns in the Project Site during winter season; the study conducted in 2005 revealed presence of 24 hovels. It is determined that the villagers had no goats, cows, horses, donkeys and mules.

The sheep breeders graze their sheep basically at Karadağ mountainous areas and at pastures within and outside the project site during summer season. It is stipulated that the relocated village shall be distant from the traditional summer pastures, which will necessitate the sheep breeders to walk more than five kilometers with their animals.

It is determined that it would not be possible to preserve the traditional production in beekeeping and honey production due to loss of land and the dust to be generated during mining operations. The Company has recommended transportation assistance to the beekeepers concerning transportation of the bee hives to new locations and also technical assistance for the village inhabitants whose basic means of subsistence is beekeeping. But, the meetings and observations revealed that majority of the villagers engage with beekeeping operations as an additional task and focused significantly on other areas.

1.1.5.Impacts on the Adjacent Settlement Sites

The Company has negotiated with the members of five neighboring settlement sites to Çöpler village (İliç county, Sabırlı, Bahçe, Bağıstaş and Dostal villages) during regular consulting and consultation activities. During such meetings, the participants were informed about the project, as well as the plans concerning resettlement and the potential impacts thereof and the opinion of the regional population was sought for further contribution.

The Environmental Impact Assessment (2008) and the Social Impact Assessment (2010) Reports provided some recommendations for diminishing the impacts of the mining operations during construction and operation phases and the impacts of the environmental and social outcomes on the broader picture.

The resettlement process will also impact İliç, Bahçe, Bağıstaş and Dostal villages, as the villages are in close proximity to the new settlement site. The Resettlement Plans and consultation activities were designed to eliminate any negative impact of the village construction works.

1.2.Stakeholder's Participation

The company developed and implemented Public Disclosure and Participation Plan (PDPP) for the purpose of ensuring effective participation of the principal stakeholders, especially the inhabitants of the settlement site at the area affected from the project, to the process of identification, assessment, management of the potential impacts they might suffer for the duration of the project.

The approach employed by the company to involve the stakeholders to the process is for securing a broad communal support, and such approach includes bona fide, prioritized and knowledge-based consultation principles.

The stakeholders of the resettlement process are the individuals, groups and agencies with legal and legitimate interests. The most significant stakeholders for participant planning, consultation and disclosure activities concerning resettlement are the people, households and communities affected from the project, which are;

- The people and households that are physically displaced due to the project,
- The people and households that are economically displaced due to the project, and
- The people and households who live in the communities in the vicinity of the project area and the new village to be founded.

The stakeholders were identified under the project and the resettlement process was negotiated through the following channels:

- Çöpler Resettlement Committee;
- Personal land purchases and compensation meetings;
- Official meetings with the community members and village representatives from Çöpler village and the inhabitants of the neighboring settlement sites;
- Public Relations Office in İliç;
- One-on-one meetings, and
- Additional plans and procedures including preparation of the Social Impact Assessment and other social management plans

In particular, the Resettlement Committee meetings held at least once per month regularly between years 2009-2011 with participation of the village representatives and company management during the resettlement process was especially important for ensuring sound execution of the resettlement process.

In 2005, Çöpler village officials and the Company decided to establish and support a Resettlement Committee as the basic communication and decision-making mechanism. The Committee was elected in December 2005.

The first meeting with the Resettlement Committee was held in early 2006 with the company representatives. The committee played an important role adopted with respect to selection of the resettlement site and on the design of the new village organization. During the meetings held with the Company, the Resettlement Committee approved the design proposals and conditions defined with respect to the new village.

In October 2009, the Resettlement and the Company representatives came together in order to offer an agenda as regards reviewing the progression of the project implementation, discussing pending matters and recording the grievances of the community on resettlement and providing solutions for such grievances. Based on the negotiations conducted in this respect, company presented an agenda and reached an agreement with the Resettlement Committee.

During the meetings held during the process, the parties reached to an agreement on construction and village layout, distribution of the lands, granting right to use warranty for the tenant household, adequate access to the company owned lands in the vicinity of the new village, protection from demolition and damages and many other issues as well as displacement and reconstruction assistance and the resettlement policies.

The Resettlement Action Plan (RAP) completed and issued in 2010 was submitted to the public opinion on both local and national and international levels. The Company entered into an information period of 60 days during which all remarks are recorded, and all questions are answered. The outlines concerning the resettlement process were evaluated and implemented within the plan.

3.3.Construction of the New Village and Completion of the Resettlement Process

3.3.1.Selection of the Village Site and Design Process

The Resettlement Committee and inhabitants of Çöpler village identified five different alternative resettlement areas in order to determine the best site for new Çöpler village. During the consultation meeting held in December 2005, Gembaşı site located northwest of the existing village is chosen as the new village site. Said locality has been reviewed by the government officials in 2006 and official approval was obtained.

The design options and technical details concerning the resettlement site have been approved by the Resettlement Committee. At the meetings held in 2009, the Resettlement Committee responded to the pending concerns related to the design of the project. The final development plans for the resettlement community has been reviewed in 2009 and approved by the provincial authorities.

3.3.2.Residences

The company constructed 33 standard residences in the new village for the households who must be physical displaced. The two-story residences were designed in the form of villa. Initially, it was planned to construct a fully completed 110 m² floor and a versatile 110 m² basement floor, but as a result of the resettlement meetings, the residences were constructed as two-story buildings upon request for converting the basement floor into a living quarters. In this manner, the completed and divided residences were delivered to the village inhabitants who will be either tenants or who want to live with their children.

The residences constructed at the new village are more advanced to the existing dwellings in terms of size, material and decoration works and all dwellings were equipped with chlorinated drinking water line and common sewage system and waste water treatment system.

3.3.3.Common Buildings

The company has constructed common village structures at the new settlement site, including the one elementary school, a multi-purpose village house, mosque and official public spaces.

3.3.4.Burial Ground

The burial grounds located at different localities in Çöpler village were relocated to a single enlarged (by 50% at least) burial ground of 7000 m² in total encircled with walls. Total of 484 graveyards with known

and unknown deceased were identified and all the deceased were relocated to new marble graves. The burial ground is located 500 meters south of the new village and is linked to the new village by an independent road.

Before resettlement, the company relocated all graves to the new burial ground. The burial processes were conducted in harmony with the requests of the village community and the County Mufti Office.

3.3.5. Infrastructure

The infrastructure available at the project site is designed according to the modern standards on contrary to the random and planned settlement at the old village.

The new village roads are linked to the roads providing access to İliç and Kemaliye Counties. The byroads of the village are covered with keystones. The main road of the village is stabilized with gravel and prepared for future pavement and drainage system is established.

The utility water supply for the new village is established from the former water source of İliç Municipality adjacent to Sabırlı Creek. A standard sewage system linked to the waste water treatment plant is established at the new village.

The houses constructed under the scope of the resettlement process were connected to the electricity mains. Moreover, the roads within the village were illuminated by means of electric poles.

Telephone and internet connection is installed for all houses.

3.3.6. Handover Transactions

As of the end of 2011, the Company handed over the title deeds to the new houses to the household relocated to the new village and ensured that the title deeds of the immovable assets in the old village are transferred to the company and the old village is completely evacuated. Furthermore, the company has officially transferred the infrastructure and common facilities of the village to the village legal entity and to concerned public agencies.

The houses and other structures constructed at the new village are placed under warranty coverage for one year period which cover minor repairs and installations, and necessary repair and maintenance services were provided even if caused by personal use.

4. 4. Improvement of the Means of Subsidence and Social Development Programs

The Company has stated his commitment for drafting Social Impact Assessment Report, Resettlement Action Report and social management reports and for undertaking practices for improving means of subsidence and carry out social development programs. The general objective here is to assist the households affected from the project to reestablish or recreate means of subsidence and to improve the overall quality of life for affected individuals. More specifically, the planned schemes intends to secure benefits for the households who received cash and/or real compensation in the long term, and to strengthen the general medical condition and access to education for the population affected from the project.

4.1. Target Groups

The households residing at the project site and affected physically and economically from the project have been identified as the primary target groups for benefiting from the improvement of means of subsidence and as recipients of social development initiatives. All people affected from the project have been granted the right to attend any social development program at the county level on the condition to participate any scheme implemented by the company, such as the Sustainable Development Plan, in an active manner.

4.2. Planning the Means of Subsidence Schemes

Three plans were designed with respect to the impact on the means of subsidence: Local Employment and Procurement Scheme, Development Program and Donation Program.

At least one member from each household in Çöpler village was employed by the company under the direct employment process. The members of the households employed as unqualified labor has been subjected to vocational education process and upgraded to semi-qualified and qualified labor status, thus improving their capacity. As of 2013, 53 people from Çöpler village are directly employed at the mine facility.

5 companies established jointly by the village inhabitants starting from the construction period of the mine facility provides services to the company on laborer transports, material transports, vehicle rental service, and minor construction works.

The detailed planning and stakeholder engagement processes are still in progress concerning the Development Program. Under the scope of the Development Program Plan, the company offered supported to individuals engaged with livestock breeding activities for construction of hovels during the period between years 2010-2013. Furthermore, fruit tree plantation operations were conducted around the village. As of 2013, county-wide joint projects are developed and implemented by the company and the County Administration and the County Agricultural Directorate for endorsing the activities such as the beekeeping and livestock breeding. The total value of such projects is around 300.000 USD.

5. 5.Assessment and Conclusion

In general, the companies intend to act on the goodwill and the trust of the communities either residing at the region where mining operations are undertaken or indirectly affected from such operations. In many cases, the mining operations are carried out at remote or isolated regions that are dependent on the relative support of the local populace for transportation, workmanship and supply of compulsory goods and services. It is also very important to establish good relations with the local populace living in areas adjacent to the project at the projects that must extend directly towards outside certain boundaries or that must expand in time. If such goodwill and trust is damaged, the project operations or the socio-economic regime of the regional populace might suffer.

Disregarding the land acquisition and resettlement aspect of the projects might bring forth challenges, insecurities and defiance against any project or the implementers thereof in the long term. This might lead to increased unscheduled delays at the lands where resettlement operations are initiated for project construction works due to protests or might even inflict damages to the operations due to suspension or delay of the project. In particular, the non-governmental organizations might engage with lobbying activities in the state authority, preventing further expansion or project activities or acquisition of new licenses. Such actions further increase the probability of damages to the existing or planned projects of the companies. Furthermore, this leads to some irreversible situations such as increased insecurity and loss of reputation at the public opinion. On the other hand, insisting on compulsory resettlement and exercising legal remedies in this respect might further expedite social conflict, deterioration of the social relations and thus inflict damages to the local populace in the social, economic and psychological terms.

As is the case for Çöpler Gold Mine Project case, a clearly identified and documented resettlement strategy developed in collaboration with the people affected from the mining operations could assist in securing political support and statutory approvals for similar projects.

The advantages offered by the resettlement projects, which are materialized with participation and support of the people affected from the project, are as follows:

- Minimizing delays concerning land acquisition by avoiding disputes, lawsuits or time-consuming expropriation procedures at maximum,
- Diminishing the risk of suspension/postponement of operations or risk of societal conflicts that might arise due to lawsuits sued against the feasibility, construction or operation phases by the local populace,
- Improving transparency at the relations with the people affected from land acquisition and compensation, and with local administrations, and
- Improved support and trust of the people affected from the projects (social license for the enterprise)

Although a small amount of companies active at the international level started to adapt more transparent, explicit strategies that conform to the global standards with respect to land acquisition and resettlement, some companies continue their land acquisition practices in the developing countries as if they are in their country of origin, that is to say by paying cash compensation to the legal land owners, users or affected third parties. Unfortunately, in many developing countries, many displaced people or communities cannot be compensated due to the loss they suffer or receive no compensation at all as they are unofficial users of the land due to underdeveloped legal framework, inadequate administrative authority and lack of developed

real estate markets or regular land tenure systems. Quite often, compensation in cash alone is not sufficient for the resettled people to reestablish their standard life and subsistence conditions.

Some of the prevalent assumptions that the companies make when planning to displace the people from the lands affected from the project are listed hereunder. Such assumptions contradict with the recognized international standards that regulate the resettlement process, and might easily expose any company to loss of reputation or high financial costs (Kaynak):

Resettlement occurs only when the people are physically displaced,

- Provisional use of any land by any company do not constitute a resettlement process,
- If the land in question is a public land or if the people residing on such land are removed from the land by the state before the land is transferred to the company, the company do not assume any resettlement obligations,
- It is necessary to compensate only the people or the parties having legally accorded rights,
- Compensation in cash is generally sufficient for compensating the impact of the resettlement,
- If problems arise, additional compensation payments generally resolve such problems,
- Disclosure of information concerning the valuation method of the lands and assets leads to an increase at the demands of the affected people,
- It is sufficient for the company to observe the national laws on resettlement,
- It is sufficient for the company to observe the national legislative regulations on resettlement notification to the affected people,
- The responsibilities of the company concerning resettlement end after compensation payment, and
- The people affected from the project and not satisfied with the resettlement arrangements can always exercise their legal remedies.

On the other hand, the international standards clearly state what must be done by the companies. As stated in the International Finance Corporation's Guidelines, the first step that could be taken by the companies is to make all endeavors to avoid resettlement in all possible circumstances and to seek alternate areas of activity. This is most probably the most challenging path especially for the mining operations, as it appears to be rather impossible to abandon sites where the potential for minable reserves. In cases where resettlement is unavoidable, the most reasonable option appears to be to minimize the impact of the resettlement process. A comprehensive socioeconomic assessment and social risk analysis conducted for determining and predicting the potential conflicts will determine the direction of the resettlement process. It is particularly important to ensure that the land acquisition and resettlement is undertaken according to international standards when entering into agreements with the governments. Sufficient time should be provided for the information and consultation processes concerning land acquisition and resettlement, and the counseling processes should not be disregarded. Another significant point to consider is to identify existence of, and keep, the unofficial land users harmless from the negative impact of the resettlement process. Regular meetings with the people affected from resettlement and engagement of them into resettlement planning and implementation process shall expedite the process. Drafting the resettlement plan in the light of existing and ongoing counseling, analysis and impact assessment processes of the companies shall ensure smooth execution of the activities and shall establish control on the process. The Resettlement Plan should be planned and executed in such manner that involves physical and socio-economic inputs and that incorporates social development programs. Another essential aspect of the process is to explain the benefits of the project to the people to be affected from the resettlement and to guide them towards cooperation for benefiting from the ongoing operations of the company. Regular information and counseling activities during the Resettlement Plan design and implementation process is also important for being able to manage high expectations of the people. Effective mechanisms should be created for grievance or unjust treatment notifications and management of the grievance mechanism shall keep the feedback channels open during the resettlement process.

As mentioned above, the keystone to any resettlement process that can be considered successful is prioritizing the information and counseling activities and performing activities in line with the mutual benefit principle pursuant to transparent and effective planning.

When evaluated according to the international standards and practices, it is evident that the resettlement operations undertaken under the scope of Çöpler Gold Mine have been performed pursuant to the criteria based on stakeholder engagement, mutual advantage principle and social policies, plans and procedures.

In this respect, it is possible to mention that the resettlement activities carried out at Çöpler Gold Mine represents a significant and positive model for similar projects that might be considered in Turkey in the future.

References

- Anagold Madencilik A.Ş., Çöpler Gold Mine, Resettlement Action Plan (RAP)., 2010.
- Bates, Daniel G., 21. Yüzyılda Kültürel Anropoloji: İnsanın Doğadaki Yeri. İstanbul: Bilgi University, 2009.
- Bayram, M. Sürdürülebilir Kalkınmada Yeniden Yerleşim. Cartography and Cadaster Engineering Journal, Issue 79, pp. 20-27, 1996.
- Cernea, M.M., The risks and reconstruction model for resettling displaced populations. Oxford: University of Oxford Refugee Studies Programme, 1996.
- Cernea, Michael M. Impoverishment or Social Justice? A Model for Planning Resettlement. In H.M. Mathur and D. Marsden, (eds.) Development Projects and Impoverishment Risks: Resettling Project Affected People in India. Chapter 3, p. 42-53, Delhi: Oxford U.P, 1998.
- Downing, T. E., Avoiding New Poverty: Mining-Induced Displacement and Resettlement, Mining, Minerals and Sustainable Development, 2002.
- Escobar, Arturo. Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World. Princeton: Princeton University Press, 1995.
- Escobar, Arturo. Beyond the Search for a Paradigm? Post-development and Beyond. Development 43(4): 11-14, 2000.
- European Bank for Reconstruction and Development [EBRD]. Performance Requirements. <http://www.ebrd.com/environment/e-manual/e31ebrd-performance-requirements.html>, 2008.
- Gardner, Katy and David Lewis. Anthropology, Development and the Post-Modern Challenge. London: Pluto Press, 1996.
- Hoadley, M., Development-Induced Displacement and Resettlement- Impoverishment or Sustainable Development? http://www.csmi.co.za/papers1/Displacement_resettlement_feb04.pdf, Feb 2004.
- Horowitz, Michael. Thoughts on Development Anthropology After Twenty Years. Transforming Societies, Transforming Anthropology, edited by Emilio Moran, Ann Arbor, Michigan: University of Michigan Press, 1996.
- International Finance Corporation [IFC]. Performance Standards on Environmental and Social Sustainability., <http://www.ifc.org/sustainability>, 2012a.
- International Finance Corporation [IFC]. Performance Standard 5: Land Acquisition and Involuntary Resettlement., <http://www.ifc.org/sustainability>, 2012b.
- World Bank [WB]. (2002). World Development Report 2002: Building Institutions for Markets. USA: World Bank Press.

Ekonomik Göstergelerle Aile

Arzu Şener¹

Sevede Yücel²

Giriş

Aile en geniş anlamıyla, anne, baba, çocuk ve aralarında kan bağı bulunan kişilerin oluşturduğu sosyal bir birlikteliktir (Duman, 2012: 21). Toplumun en önemli tüketici organizasyonu olan aile, bireylerin topluma hazırlanarak sosyalleştikleri ilk yerdir.

Aileyi diğer toplumsal gruplardan ayıran birtakım nitelikler vardır. Bunları özetleyecek olursak, aile evlenme bağı ile birbirine bağlanmış, aynı mekanda yaşayan (ev halkı), aynı geliri paylaşan, çeşitli toplumsal rollerle birbirlerine etki eden ve yaşadıkları toplumun kültürel yapısına uygun bir kültür yaratarak bu kültürü gelecek nesillere aktaran toplumsal birimdir (Güler ve Ulutak, 1992: 52-53). Böyle bir toplumsal birimin varlığını sürdürebilmesi için istek ve ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir ve bunun için de ailede kaynak üretilerek bu kaynakların çeşitli ihtiyaç alanlarına tahsis edilip tüketilmesi sağlanmalıdır. Aile içinde yürütülen tasarruf, yatırım, borçlanma, kredi kartı kullanımı gibi birçok finansal faaliyet bulunmaktadır. Bu faaliyetlerde aile bireylerinin doğru kararlar vermeleri hem ailenin hem de ülkenin refah düzeyini etkilemektedir.

Aynı haneyi paylaşan bireylerin gerekli ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yürütülen ekonomik faaliyetlerin aile ekonomisi olarak adlandırıldığı düşünüldüğünde, aile ekonomisinin fonksiyonlarını üretim ve tüketim olmak üzere iki başlık altında toplayabiliriz. Ailelerin üretici olarak rolüne baktığımız zaman aklımıza gelen beslenme, giyim gibi sayısız önemli ihtiyaçtan söz edilebilir. Önceden bu ihtiyaçların büyük bir kısmı ev üretimi olarak adlandırılan üretken faaliyetlerin sonucuydu (Walker ve Gauger, 1973). Ev üretimi en genel tanımıyla aile bireyleri tarafından, aile bireylerinin ihtiyaçlarını karşılamada herhangi bir karşılık beklemeden gerçekleştirilen faaliyetler olarak tanımlanabilir (Gönen, 1988: 163). Günümüzde ev üretiminden geçmişte olduğu kadar yararlanılmamaktadır, yani ev üretimi artık büyük ölçüde önemini yitirerek yerini tüketim ve tüketme arzusuna bırakmıştır. Baudrillard (2004: 63)'a göre de, tüketim, üretimin yerini alarak ondan daha önemli bir hale gelmiştir çünkü günümüzde nesnelerin şiddetle yitirilmesindeki değer, onların üretilmesinden çok daha önemli bir hal almıştır. Ev üretiminin artık parasal bir değeri olmadığı için GSYH hesaplamalarına dahil edilememektedir ve bu durum, ekonomik hesaplamaların düşük olmasına sebep olmaktadır. Ailelerin dolayısıyla toplumun bu şekilde bir tüketim ünitesine dönüşmesiyle birlikte aile içindeki üretimin azalması günümüzde ailenin temel ekonomik ihtiyaçlarının karşılanmasında kişisel finans ve paranın yönetimini daha da önemli kılmıştır.

Ailede Ekonomik Faaliyetler

Aile her toplumun en temel ünitesidir ve temel ekonomik kararların alındığı en büyük tüketici grubudur. Aileler kendileri üretebilecekleri sayısız mal ve hizmeti bugün piyasadan satın almak zorundadırlar ve bu nedenle aile ekonomisinde para çok daha önemli bir kaynak haline gelmiştir ancak önemli olmasının yanı sıra oldukça sınırlı bir kaynaktır. Bu kaynağın kullanılmasında para yönetimi, borcun disipline edilmesi çok önemli bir hale gelmiştir. Ailenin en önde gelen ekonomik faaliyeti yaşam için zorunlu olan gıda, giyim, konut vb. tüketimini

---

¹ Arzu Şener, Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Aile ve Tüketici Bilimleri, arzusener@hotmail.com

² Sevede Yücel, Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Aile ve Tüketici Bilimleri, sevdeyucel@gmail.com

aile üyeleri için temin etmektir. Bu nedenle, çok ender durumlar dışında gelir sağlamak amacıyla ailenin en az bir üyesinin eğitim ve öğretim durumuna uygun bir işle istihdam sisteminde yer alarak para kazanmasının önemi görülmektedir (Şener, 2013: 263). Türkiye’de, işsizlik, yoksulluk, bilinçsiz borçlanma oranlarının yüksek olduğu, tasarruf ve yatırım oranlarının ise düşük olduğu görülmektedir.

İşsizlik

İşsizlik en genel tanımıyla, üretim sürecinin temel değeri olan işgücünün atıl kalması anlamına gelmektedir. Gelecek dönemlerde kullanılmak üzere saklanması mümkün olmayan işgücünün üretim sürecine dahil edilemediği her gün, değerini yitirmesine sebep olmaktadır. Diğer yandan işsizliğin artmasıyla beraber üretici/tüketici dengesi bozulmaktadır ve kişisel gelir düşmekte, gelir dağılımı bozulmaktadır (Yılmaz, Fidan ve Karataş, 2004: 166). İşsizliğin en fazla etkilediği kurumların başında aile kurumu gelmektedir. Özellikle ailenin gelirinin tek kişi tarafından sağlandığı durumlarda işsizlik durumu, aile içi ilişkilerin bozulması hatta ailenin dağılması gibi olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir (Adak, 2010: 110). Türkiye’de 2016 - 2018 genel işsizlik oranlarına baktığımız zaman, en düşük oranda işsizlik oranının Nisan 2016’da %9,5 olduğu, Ocak 2017’de ise bu oranın %13,3 ile en yüksek değere ulaştığı görülmektedir. 2016-2017-2018 yıllarının nisan ayında ise işsizlik oranı %10,4 olarak tespit edilmiştir (Tablo: 1).

Tablo 1. Türkiye’de 2016- 2017-2018 İşsizlik Oranları (%)

		Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmu z	Ağustos	Eylül	Eki m	Kasım	Aralık
İşsizli k Oranı (%)	2016	11,3	11,1	10,3	9,5	9,6	10,4	11	11,5	11,6	12	12,3	12,9
	2017	13,3	12,9	12	10,7	10,4	10,4	10,9	10,8	10,8	10,5	10,5	10,6
	2018	11,1	10,9	10,3	9,8	9,9	10,4						

Kaynak : TÜİK Temel İstatistikler, İşsizlik Göstergeleri 2016-2018

Ülkemizde kentlerde yaşayan nüfus özellikle 2010 sonrasında kırdan kente göçün zirveye ulaşmasıyla birlikte artış göstermiştir. Kent hayatına uyum sağlamak zorunda kalan ailelerin ekonomik yapılarında ciddi değişimler meydana gelmiştir. Göç edilen kentte, kentin ekonomisinin talep ettiği kadar bireyin iş arıyor olması beraberinde işsizlik sorununu gündeme getirmiştir.

Türkiye’de kadının işgücü piyasasında yer alması, kırdan kente yönelik göçle beraber gelen kentleşme sonucunda başlayan bir süreçtir. Zaman içinde kadınların işgücü piyasasındaki konumları ve çalışma biçimleri değişime uğramıştır ve aslında önemli olan nokta bu değişimin sektörel açıdan nasıl olduğudur. Çünkü bir ülkedeki istihdamın sektörel dağılımı, o ülkenin kalkınmışlık düzeyinin önemli göstergelerinden biridir.

Kalkınma ile birlikte istihdam, tarım sektöründe azalıp tarım dışı sektörlerde artmaktadır. Gelişmekte

olan ülkelerde kadın işgücü tarım sektöründe yoğunlaşmaktadır. Buna karşılık olarak gelişmiş ülkelerde kadınların yoğun olarak çalıştığı sektör ise hizmet sektörüdür. Gelişmiş ülkelerde ücretsiz aile işçiliği yerini ücretli çalışan kadın emeğine bırakmaktadır (Berber ve Eser, 2008: 2). Kadınların işgücüne katılımı ekonomik ve sosyal açıdan kalkınmayı sağlayan ayrıca ülkenin yoksulluğunun azaltılması için en önemli etkenlerden biridir. Bununla birlikte işgücüne katılan yani ekonomik özgürlüklerine sahip olan kadınlar hem kendileri, hem aileleri hem de toplum için önemli sosyal kazanımlar sağlamaktadır (Kılıç ve Öztürk, 2014: 108). Nitekim, yapılan çalışmalar kadınların da çalışma hayatına dahil olduğu ailelerde yaşam kalitesinin arttığını, tasarruf ve yatırım oranının bu ailelerde daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Karabıyık (2012), yaptığı araştırmasında, toplumsal kalkınma açısından kadın istihdamının önemini vurgulamıştır, ancak ülkemizdeki mevcut toplumsal yapı ve ekonomide izlenen politikalarından dolayı kadın istihdamının istenilen ve olması gereken seviyede artırlamayacağı sonucuna ulaşmıştır.

Kadın bir toplumun temel yapı taşlarından biridir. Eğitim, çalışma hayatı, ev yaşamı, üretim ve tüketim gibi alanlarda kadınlarla erkeklerin eşit konuma gelmeleri, yani cinsiyet eşitliğinin sağlanması gerekmektedir. Çünkü kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olmaları demek, gelecek nesillerin daha iyi yetiştirilmesi ve ülke ekonomisinde kaynakların daha etkin kullanılması anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra verimliliğin artırılması, orta ve uzun dönemde gelir dağılımındaki dengesizliğin azaltılmasını, bölgesel kalkınmayı gerçekleştirecek kalıcı çözümlere ulaşılmasını, istihdamın artırılmasını, tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin gelişmesini sağlayarak hem dolaylı hem de dolaysız etkiler yaratacaktır (Esen ve Torun, 2010: 551-552).

Kadınların istihdama katılımının artırılması, özellikle savaş ve ekonomik kriz dönemlerinde toplumsal refah açısından çok büyük önem taşımaktadır. Kadınlar böyle durumlarda yedek işgücü olarak işgücü talebinin olduğu yerlerde emek üretim güçlerini ortaya koyacaklardır. Kadınların istihdama katılımındaki artışla birlikte kadınların istihdam edildiği sektörlerde genel ücret düzeyinin düşmesiyle birlikte, üretim maliyetleri de düşecektir. Bu da işverenin kazancının artması ve yeni istihdam gereksinimi oluşacağı anlamına gelmektedir (Schultz, 1990: 457).

Cinsiyet açısından işgücüne katılım oranına bakıldığında zaman bu durum net bir şekilde görülmektedir. 2014 yılında işgücüne katılım gösteren kadınların oranı %33.6 iken bu oran 2017 yılına gelindiğinde %37.6 seviyesine ulaşmıştır. Erkeklerin işgücüne katılım oranı ise 2017 itibarıyla %78.2 olarak kaydedilmiştir. Bu oran kadınların oranın iki katından daha fazladır (Tablo 2).

Tablo 2. Cinsiyete Göre İşgücüne Katılım (Yıllar)

Yıllar	İşgücüne Katılım Oranı- Erkek (%)	İşgücüne Katılım Oranı- Kadın (%)
2014	76,6	33,6
2015	77,0	35,0
2016	77,6	36,2
2017	78,2	37,6

Kaynak : TÜİK İstihdam, İşsizlik ve Ücret İstatistikleri 2014-2017

Ülkemizde 2018 yılı Haziran dönemi hanehalkı işgücü istatistiklerine bakıldığında zaman, erkeklerde işgücüne katılma oranı bir önceki yılın aynı dönemiyle kıyaslandığında 0,6 puanlık artışla %79,4, kadınlarda ise yine 0,6 puanlık artışla %38,8 olarak gerçekleşmiştir. Erkeklerin işgücüne katılım oranının, kadınların işgücüne katılım oranından iki kat fazla olduğu görülmektedir (Tablo 3).

Tablo 3. Cinsiyete Göre İşgücüne Katılım (Aylar)

Dönemi	Türkiye İşgücüne Katılım Oranı (Erkek) (%)	Türkiye İşgücüne Katılım Oranı (Kadın) (%)
Haziran 2017	78,8	38,2
Temmuz 2017	79,4	38,4
Ağustos 2017	79,4	38,3
Eylül 2017	79,0	38,6
Ekim 2017	78,2	38,3
Kasım 2017	78,0	37,9
Aralık 2017	77,4	37,5
Ocak 2018	77,0	37,2
Şubat 2018	77,1	37,3
Mart 2018	77,5	37,5
Nisan 2018	78,2	38,2
Mayıs 2018	78,4	38,5
Haziran 2018	79,4	38,8

Kaynak : TÜİK İstihdam, İşsizlik ve Ücret İstatistikleri 2017-2018 (Aylar)

İşgücüne katılım oranını etkileyen en temel faktör eğitim durumudur. Eğitim, insanın mükemmelleştirilmesi, bireyin kendisi ve etrafındakiler için mutluluk aracı ve insana daha iyi yaşam olanakları sağlayan etkinliklerin tümü olarak tanımlanabilir (Hoşgörür ve Gezgin, 2005).

Ceritoğlu ve Eren (2013) Türkiye'nin nüfus ve sosyal yapısındaki değişimlerin hanehalkı üzerindeki etkilerini incelemek için yürüttükleri bir araştırmanın sonuçlarında, hanehalkı tasarruf oranlarındaki artışa en yüksek katkıyı üniversite mezunlarının artmasının sağlayacağı sonucuna ulaşmışlardır. Yükseköğrenim gören bireylerin sayısının toplam nüfus içindeki payının artması hanehalkı tasarruflarındaki artış için, hem nüfus yapısındaki değişimden hem de işgücüne katılım oranının yükselmesinden daha önemli olarak bulunmuştur. 2018 yılı Haziran ayında yüksek öğrenim mezunlarının işgücüne katılma oranında (%78.5) bir önceki yılın aynı dönemine göre (%80.2) düşme olduğu görülmektedir (Tablo 4).

Tablo 4. Eğitim Durumuna Göre İşgücüne Katılım Oranı

Yıllar	Okur-yazar Olmayanlar	Lise Altı Eğitimliler	Lise	Mesleki-Teknik Lise	Yüksek Öğretim
2014 (Genel)	19,1	47,8	53,5	65,0	79,2
2015 (Genel)	18,6	48,1	54,1	65,4	79,8
2016 (Genel)	17,8	48,4	54,4	65,9	79,7
2017 (Genel)	18,8	48,9	54,8	66,1	80,2

2017 (Haziran)	19,2	49,4	55,9	66,6	80,2
2018 (Haziran)	19,9	49,9	57,2	66,3	78,5

Kaynak : TÜİK İstihdam, İşsizlik ve Ücret İstatistikleri 2014-2018

Yoksulluk - Gelir Dağılımı

Günümüzde hanhalklarının karşı karşıya oldukları en ciddi sorunlardan biri yoksulluktur. Birleşmiş Milletlerin 1997 yılında yayınladığı İnsani Gelişme Raporu'nda yoksulluk tanımı, “*insanların kabul edilebilir yaşam koşullarında hür, baysiyetli, kendine ve başkalarına saygılı, uzun, sağlıklı ve yaratıcı bir hayat sürdürebilmeleri için gerekli insani gelişmenin en temel unsuru olan fırsatlar ve seçeneklerden mahrum olmaları*” şeklinde tanımlanmıştır.

Gelir dağılımı ve yoksulluk birbirini çok etkileyen iki kavramdır. Gelir dağılımı eşitsizliği yükseldikçe yoksulluk oranı da yükselecektir. Gelir dağılımı; belirli bir dönemdeki toplam gelirin elde edilmesine katkıda bulunan bireylerin, mevcut gelirden aldıkları paydır. Gelir dağılımında eşitsizlik olması demek, geçim sıkıntısının artması ve ekonominin sağlıklı ve istikrarlı bir şekilde büyümemesi anlamına gelmektedir. Gelir dağılımının adil olup olmadığının ölçülmesi için iktisatçıların kullandığı çeşitli yöntemlerden biri de gini katsayısıdır. Gini katsayısı sıfıra ne kadar yakınsa gelir dağılımı o kadar adil, bire ne kadar yakınsa gelir dağılımı o kadar bozuk demektir (Eğilmez, 2012: 40). Türkiye’de hanhalkı kullanılabilir gelire göre gini katsayısı grafiği incelendiği zaman, diğer yıllarla kıyaslandığında gelir dağılımının en homojen olduğu yılın 2014 olduğu görülmektedir. 2017 yılında ise gini katsayısı 0,400 olarak hesaplanmıştır (Tablo 5).

Tablo 5. Türkiye Hanhalkı Kullanılabilir Gelire Göre Gini Katsayısı

Yıllar	Gini Katsayısı
2010	0,380
2014	0,379
2015	0,386
2016	0,386
2017	0,386

Kaynak: TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2017

Yoksullukla ilgili en önemli kavramlar açlık ve yoksulluk sınırı kavramlarıdır. Türk-İş'in tanımına göre açlık sınırı; "Dört kişilik bir ailenin sağlıklı, dengeli ve yeterli beslenebilmesi için yapması gereken aylık gıda harcama tutarı"dır. Yoksulluk sınırı ise "Gıda harcaması ile birlikte giyim, konut, ulaşım, elektrik, sağlık vb ihtiyaçlar için yapılması zorunlu diğer aylık harcamaların toplam tutarı"dır. 2015-2018 yılları Ekim aylarına ait yoksulluk sınırı, açlık sınırı ve asgari ücret miktarları incelendiğinde; asgari ücretin her dönem açlık sınırının altında kaldığı görülmektedir. Ekim 2017’de 5.030 TL olan yoksulluk sınırı ise Ekim 2018’e gelindiğinde 1.000 Liradan fazla bir artış göstermiş ve 6.252 TL seviyesine ulaşmıştır. Asgari ücret ise söz konusu dönem içinde 200 TL’lik bir artış göstermiştir. Bu şartlar göz önünde bulundurulduğu zaman, dört kişilik bir ailede tek bir kişinin asgari ücret karşılığı çalışıyor olmasının doğuracağı sonuçları tahmin etmek çok da zor olmamaktadır (Tablo 6). TÜİK tarafından 2017 yılında hazırlanan “İstatistiklerle Aile” raporuna göre bireylerin %21,2’si yoksulluk sınırının altındadır.

Tablo 6. Dört Kişilik Bir Ailenin Açlık ve Yoksulluk Sınırının Asgari Ücretle Karşılaştırılması

Dönem	Açlık Sınırı (TL)	Yoksulluk Sınırı (TL)	Asgari Ücret (TL)
Ekim 2015	1.379	4.492	1.000
Ekim 2016	1.405	4.578	1.300
Ekim 2017	1.544	5.030	1.404

Ekim 2018 1.919 6.252 1.603

Kaynak: TÜRK-İŞ Açlık ve Yoksulluk Sınırı Araştırması 2015-2018

Ailede Tüketim, Tasarruf ve Yatırım

Bir ülkenin ekonomi politikalarını şekillendiren etmenlerden biri de, makroekonomik değişkenlerin gelecek dönemlerde nasıl bir seyir izleyeceği yönünde yapılan tahminlerdir. Söz konusu değişkenlerden biri olan tüketim harcamaları, hem Gayri Safı Yurt İçi Hasıla (GSYİH) içindeki yüksek payından dolayı hem de alt kalemlerinin ekonomi hakkında sağladığı bilgiden dolayı para, maliye ve kalkınma politikalarını belirleyen kamu kurumlarıyla üretim planlaması yapan ekonomik birimler için önemli bir değişkendir (Özdemir, 2013: 1). Tüketim harcamalarını belirleyen etmen tüketici davranışlarıdır ve geleneksel makroekonomik değişkenlerle güçlü bir şekilde ilişkili olmasından dolayı ülke ekonomisinin geleceği açısından çok önemli bir yere sahiptir (Garner, 1991, s. 57). Ailede tüketim harcamalarına ayrılan bütçe ülke ekonomisinin temelini oluşturmaktadır. Ailede yapılan başlıca harcamalar; gıda, giyim, sağlık, ulaşım, mobilya, ev aletleri ve ev bakım hizmetleri, ulaştırma haberleşme, eğlence, kültür, konut harcamalarıdır. Türkiye’de hanehalkı tüketim harcamalarının dağılımı incelendiği zaman, 2005’ten 2017’ye kadar en çok payın barınmaya (konut ve kira) ayrıldığı, bunu gıda ve alkolsüz içeceklerin takip ettiği görülmektedir. Sağlık ve eğitim ise en az harcamanın yapıldığı kalemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğitime ayrılan harcamaların alkollü içecekler, sigara ve tütün harcamalarından az olması ise üzerinde durulması gereken bir konudur (Tablo 7).

Tablo 7. Türkiye’de Hanehalkı Tüketim Harcamalarının Dağılımı

Harcama türleri										
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Gıda ve alkolsüz içecekler	24,9	21,9	20,7	19,6	19,9	19,7	20,2	19,5	19,7	
Alkollü içecekler, sigara ve tütün	4,1	4,5	4,1	4,2	4,2	4,2	4,2	4,4	4,5	
Giyim ve ayakkabı	6,2	5,1	5,2	5,4	5,3	5,1	5,2	5,2	5,0	
Konut ve kira	25,9	27,1	25,8	25,8	25,0	24,8	26,0	25,2	24,7	
Mobilya, ev aletleri ve ev bakım hizmetleri	6,8	6,3	6,4	6,7	6,6	6,8	6,1	6,3	6,3	
Sağlık	2,2	2,1	1,9	1,8	2,1	2,1	2,0	2,0	2,2	
Ulaştırma	12,6	15,1	17,2	17,2	17,4	17,8	17,0	18,2	18,7	
Haberleşme	4,3	4,1	4,0	3,9	4,0	3,7	3,7	3,7	3,4	
Eğlence ve kültür	2,5	2,8	2,7	3,2	3,1	3,0	2,9	2,8	2,7	
Eğitim hizmetleri	1,9	2,0	2,0	2,3	2,4	2,4	2,2	2,3	2,3	
Lokanta ve oteller	4,4	5,4	5,7	5,8	5,9	6,0	6,4	6,4	6,2	

Çeşitli mal ve hizmetler	4,1	3,7	4,3	4,2	4,3	4,3	4,3	4,2	4,4
--------------------------	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

Kaynak : TÜİK Gelir, Yaşam, Tüketim ve Yoksulluk İstatistikleri 2005-2017

Günlük yaşamda bireyler sürekli olarak finansal kararlar vermektedirler ve bu kararları verirken bazen karmaşık finansal araçlar kullanmaları gerekmektedir. Ne miktarda tasarrufun hangi yatırım aracına yapılacağına karar vermek, kredi kartını bilinçli kullanmak, en iyi koşullarda kredinin nereden temin edileceğine karar vermek gibi birçok finansal kararı doğru biçimde alabilmeleri için hanhalklarının mali açıdan okuma ve yazmayı bilmeleri gerekmektedir (Lusardi, 2008:14). Ülkemizde bankalardan aldığı krediyi ya da kredi kartı borcunu ödeyemeyen ve bu yüzden kredi puanı olumsuz etkilenen bireyler her geçen gün artmaktadır. Bu durum bireyin kendisini, ailesini ve sonrasında da ülke ekonomisini çok olumsuz etkileyen bir durumdur. Borcunu ödeyemeyen bireyler psikolojik olarak sıkıntıya düşmekte, yaşanan bu sıkıntı ve mutsuzluk yaşamlarındaki birçok durumu olumsuz yönde etkilemektedir.

Türkiye Bankalar Birliği (TBB) Risk Merkezi verilerine göre; Bankalar ve finansal kuruluşlar tarafından gerçek kişilere kullanılan bireysel krediler Temmuz 2018 itibarıyla bir önceki yılın aynı dönemine göre %14 oranında artış göstermiştir ve 567 milyar TL olarak kaydedilmiştir. Bireysel kredilerin %37'sini konut kredileri, %17'sini kredi kartları, %6'sını taşıt kredileri ve %39'unu ihtiyaç kredileri oluşturmaktadır. Bireysel kredilerde tahsili gecikmiş alacak oranı ise bir önceki yılın aynı ayına göre 0,9 puan azalmıştır ve %3,1 seviyesine gerilemiştir (TBB Risk Merkezi, 2018).

Bankalararası Kart Merkezi (BKM) verilerine bakıldığı zaman; 1991 yılında kredi kartı sayısı 766.085 iken bu sayı yirmi altı yılın sonunda yani 2017 yılında 62.453.610'a çıkmıştır. Bu artışta kredi kartına nazaran banka kartının daha fazla etkisi olduğu söylenebilir. (Tablo 8).

Tablo 8: Türkiye'de Kredi Kartı Sayısı

	1991	2000	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Kredi Kartı Sayısı	766.085	13.408.477	54.342.148	56.835.221	57.005.902	58.215.318	58.795.476	62.453.610

Kaynak: www. bkm.com.tr

Nüfusun yaklaşık %75'inin kredi kartı kullandığı ülkemizde, bilinçli kredi kartı ya da banka kredisi kullanan tüketicilerin oranı maalesef çok düşüktür. Borçlanma beraberinde birçok bireysel ve dolayısıyla toplumsal sorunu getirmektedir.

Eylül 2018 dönemi itibarıyla bankalara borçlar kalemi 52 TL Türk Lirası, 634 milyar yabancı para olmak zere toplamda 686 milyar TL'dir (Tablo: 9). Ülkemizde borcunu ödemeyen bireysel kredi veya bireysel kredi kartı borçlularının sayısı 2011 yılında, 910.117 iken; 2016 yılına gelindiğinde 1.321.053' e ulaşmıştır. (TBB Risk Merkezi, 2016).

Tablo 9: Bankalara Toplam Borç Miktarı

Yıllar	TL (Milyar TL)	Yabancı Para (Milyar TL)
2016	37	381
2017	34	441
Haziran 2018	49	532
Eylül 2018	52	634

Kaynak: BDDK 2018 Temel Göstergeleri

Hanhalklarının daha az borçlanarak daha çok tasarruf ve yatırım yapmaları konusunda teşvik edilmeleri gerekmektedir. Hanhalkı tasarrufu; bir ülke ekonomisinin büyümesini sağlayan yatırımlar arasındaki en temel kaynaklardan biridir. Tasarruf olmadan yapılacak yatırımları finanse edebilmek çok maliyet

gerektirecektir. Bireysel tasarrufların önemi burada ortaya çıkmaktadır. Yani bireysel tasarruflar, yatırımlar için çok önemli kaynaklardır.

Bir ülkenin ekonomisinin büyüebilmesi için yatırım gerekir; yatırım içinse tasarruf gereklidir (Çolak ve Öztürkler, 2012: 1). Tasarruf sahipleri açısından yatırım yapmanın iki temel amacından birisi tasarrufların değer kaybetmesinin önüne geçmek, diğeri ise tasarruflarından devamlı ve mantıklı bir miktarda gelir elde etmektir. Bir toplumdaki bireysel yatırımcılar çoğunlukla heterojen bir yapıya sahip oldukları için beklentileri de farklılık göstermektedir (Bozkuş ve Üçdoğruk, 2007: 1).

TÜİK'in revizyonu öncesine kadarki verilerine göre Türkiye'de milli gelire oranla çok fazla tüketim yapılırken tasarruf oranları çok azdı. Buna karşılık birçok gelişmiş ülkede milli gelirin %50'si tüketime, %25'i ise tasarruflara dönüşmektedir. Türkiye'de ise bu oranlar %70'e %13'ler civarında seyretmekteydi (Dumludağ, 2017: 1-2). TÜİK'in yeni hesaplama yöntemiyle hanehalkı tasarrufları %25'ler seviyesine çıkmıştır. TÜİK'in bu yeni tasarruf hesaplama yöntemine göre daha önce tüketim kabul edilen birçok harcama (askeri harcamalar, araştırma geliştirme harcamaları vb) tüketimden çıkarılarak yatırıma aktarılmıştır. Böylece hanehalkı tüketim harcamalarında bir azalma ve yatırım harcamalarında da bir artış olmuş gibi görülmektedir. Söz konusu artış hesaplama yönteminin değişiminden kaynaklanmış, eski hesaplama göre, hanehalkı ve devletin toplam tüketim harcamaları GSYH'nin yüzde 84.4'ü iken, 2017 yılında yeni hesaplama ile yüzde 60'ını oluşturmuştur. Birikim ve yatırımın yani zenginliğin oluşmasında tasarruf en temel unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin miras olarak tanımlananlar bile bir önceki kuşağın tasarrufları anlamına gelmektedir (Delican, Metin, 2011: 30). Yapılan tasarruflar hayatın her döneminde beklenmedik harcamalara karşı hazır bulunulmasını sağlamaktadır. Özellikle yaşlılık döneminde birikim yapılmış olması hem bireyin kendisi hem de ailesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Son zamanlarda hızla yaygınlaşan bir kavram olan bireysel emeklilik sistemine (BES) de değinmek gerekmektedir. BES kısaca, kişilerin çalıştıkları dönemde sahip oldukları yaşam standartlarını emeklilik dönemlerinde de devam ettirmeleri amacıyla devlet katkısıyla desteklenerek bugünden düzenli birikim yapma imkanı sağlayan, tasarruf ve yatırım sistemidir. Ülkemizde 2015-2018 yıllarında yaşa göre BES'e katılan bireylerin sayısına bakıldığında zaman geçen yıl toplamda yedi milyona yakın olan sayının bu sene azaldığı görülmektedir (Tablo 10).

Tablo 10. Yaşa Göre BES'e Katılım Sayısı (2015-2018)

Yıllar	25 yaş altı	25-34 yaş	35-44 yaş	45-55 yaş	56 yaş ve üzeri	Toplam
2015	370.127	1.897.073	2.036.921	1.287.595	412.436	6.004.152
2016	401.934	1.971.717	2.250.824	1.473.121	528.163	6.625.759
2017	393.491	1.927.972	2.349.778	1.626.328	625.046	6.922.615
2018	354.506	1.820.309	2.337.515	1.692.768	693.189	6.898.287

Kaynak: Emeklilik Gözetim Merkezi, BES İstatistikleri 2015-2018

Sonuç ve Öneriler

Ülkemizde işsizlik sorunu önemli bir sorun haline gelmiştir. Bu sorunun ortadan kaldırılabilmesi için ekonomik büyümenin istihdam yaratabilecek biçimde gerçekleştirilmesi için çalışmalar yapılmalıdır, bununla ilgili politikalar geliştirilmelidir. İşsiz bireylerin kendilerini geliştirmeleri, işverenlerin iş piyasalarında adaylarda aradığı niteliklere göre eğitim programlarına katılmalarının desteklenmesi gerekmektedir. İşsizliğin en büyük etkisinin "gelir kaybı" olduğu düşünüldüğünde bireylerin çalıştıkları dönemde tasarruf ve yatırım yapmalarının önemi ortaya çıkmaktadır. Bununla ilgili olarak hanehalklarına temel finans eğitimleri verilerek finansal okuryazarlık düzeyinin artırılması hedeflenmelidir. Bu eğitimlerde yatırım, tasarruf, borçlanma, bilinçli kredi kartı kullanımı, kredi kullanımı, faiz oranları gibi her tüketiciyi yakından ilgilendiren temel finansal bilgilerin öğretilmesi amaçlanmalıdır. Bu eğitimler öncelikle örgün eğitime dahil edilmeli, ailelere finansal bilgileri içeren ve fazla karmaşık olmayan broşürlerin dağıtımı sağlanmalıdır. Teknolojinin gelişmesiyle beraber herkesin akıllı

telefonu olduğu ve cep telefonu uygulamalarının son derece artış gösterdiği günümüzde finansal bilgilerle ilgili cep telefonlarına rahatlıkla indirilebilecek uygulama ve oyunlar geliştirilerek bireylerin boş zamanlarında kendilerini geliştirmeleri sağlanabilir.

Ülkemizde şu an on beş milyona yakın kadın kendisini “ev hanımı” olarak tanımlamaktadır. Bu öylesine yüksek bir sayıdır ki ülkemizde işgücüne dahil olmayan otuz milyon kişinin yarısını oluşturmaktadır. Bu durumun çözümünün tek yolu kadınların eğitim görmesinin sağlanmasıdır. Ülkemiz nüfusunun yarısını kadınların oluşturduğu göz önünde bulundurulduğu zaman, eğitilmiş kadınların işgücüne katılımıyla yani kadın istihdamının artmasıyla işsizlik oranı azalacak ve gelir dağılımı dengelenecektir.

Türkiye’de kadın işgücüne katılım oranlarındaki azlığın en temel sebebi aile ve iş yaşamını uyumlaştırıcı politikaların olmayışıdır. Kadın istihdam oranlarının yüksek olduğu gelişmiş ülkelere bakıldığında zaman zaman kadınların esnek çalışma biçimleri sayesinde küçük yaş grubu çocukları olsa bile işgücü piyasasına yüksek oranlarda dahil olduğu görülmektedir (Serel ve Özdemir, 2017: 144). Thevenon (2011: 58-60) aileyi destekleyen politikaları incelediği yazısında bu politikalarla birinin kadın istihdamını teşvik etmek olduğunu belirtmiştir. Son yıllarda ülkelerin temel politikaları, kadınların işgücüne katılımının artmasını sağlamak için, iş ve aile yaşamını uzlaştırmaya çalışmaktadır. Ülkemizde de kadınların aile yaşamlarıyla iş yaşamlarını dengeleyecek politikalar geliştirilerek kadınların istihdama katılımının artması için atılımlar yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Adak, N. (2010). Sosyal Bir Problem Olarak İşsizlik ve Sonuçları. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21(2), 105-116.
- Balcıoğlu, B., ve Alyu, E. (2018). Yoksulluk ve Gelir Dağılımı Eşitsizliği: OECD ve AB Ülkeleri Panel Veri Analizi. *Gaziantepe University Journal of Social Sciences*, 17(3), 988,996
- Baudrillard, J. (2004). Tüketim Toplumu. Çev. Keskin. Ferda ve Deliceçaylı, Hazal Ayrıntı Yayınları: İstanbul.
- Berber, M., ve Eser, B. Y. (2008). Türkiye’de Kadın İstihdamı: Ülke Ve Bölge Düzeyinde Sektörel Analiz. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 10(2), 1-16.
- BDDK (2018). Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri. http://www.bddk.org.tr/ContentBddk/dokuman/veri_0014_38.pdf (erişim: 11 Kasım 2018).
- Bozkuş, S. ve Üçdoğru, Ş. (2007, 24-25 Mayıs). Hanehalkı Tasarruf Tercihleri-Türkiye Örneği. 8. *Türkiye Ekonometri Ve İstatistik Kongresi*. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Çolak, Ö. F. ve Öztürkler, H. (2012). “Tasarrufun Belirleyicileri: Küresel Tasarruf Eğiliminde Değişim ve Türkiye’de Hanehalkı Tasarruf Eğiliminin Analizi”. *Bankacılar Dergisi*. 82, 1-43.
- Delican, D. ve Metin, S. (2011). Tasarruf, Yatırım, Emeklilik. İstanbul: Optimist Yayın ve Dağıtım.
- Duman, Z. (2012). Aile Kurumu Üzerine Tarihsel Bir Okuma Girişimi Ve Muhafazakâr İdeolojinin Aileye Bakışı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 1(4), 19-51.
- Dumludağ, D., Gökdemir, Ö. ve Veenhoven, R. (2017). *Gelir, Harcama ve Tasarruf ve Mutluluk İlişkisi: Türkiye Örneği*. T.C. Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi.
- Eğilmez, M. (2012). Kolay Ekonomi. 4. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Emeklilik Gözetim Merkezi (EGM). (2018). BES İstatistikleri. <https://www.egm.org.tr/bilgi-merkezi/istatistikler/bes-istatistikleri/bes-ozet-verileri/> (erişim: 12 Kasım 2018).
- Esen, N., C. ve Torun, E. (2010). Kadın Emeginin Örgütlenme İle Etkinleştirilmesi. Türkiye IX. Tarım Ekonomisi Kongresi. 1, 550-556.
- [Fitzsimmons](#) ve [Williams](#), 1973). [Fitzsimmons](#), C. [Williams](#), F. (1973). The Family Economy: Nature And Management of Resources, Edward Brothers Inc.: Ann Arbor, Michigan.
- Garner, C. A. (1991). Forecasting Consumer Spending: Should economists pay attention to consumer confidence surveys?. *Economic Review*, 76(3), 57-71.

- Güler, D. ve Ulutak, N. (1992). Aile Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Türk Toplum Yaşantısında Aile. *Kurgu Dergisi*. (11), 51-76.
- Hoşgörür, V., ve Gezgin, Ö. G. (2005). Ekonomik ve sosyal kalkınmada eğitim. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1).
- İnsani Gelişme Raporu (2016). United Nations Development Programme 1 UN Plaza, New York. NY 10017 USA. 198-200.
- İş Kanunu (2003), *T.C Resmi Gazete*, 25134, 10 Haziran.
- Karabıyık, İ. (2012). Türkiye'de Çalışma Hayatında Kadın İstihdamı. *MU İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(1), 231-260.
- Kılıç, D. ve Öztürk, S. (2014). Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılımı Önündeki Engeller ve Çözüm Yolları: Bir Ampirik Uygulama. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(1), 107-130.
- Lusardi, A. (2008). "Financial Literacy: An Essential Tool For Informed Consumer Choice?". *National Bureau Of Economic Research*, 14084, 1-29.
- Özdemir, G. Z. (2013). Tüketici güveninin tüketim harcamaları ile ilişkisi ve öngörü gücü: Türkiye örneği. *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İletişim ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü Uzmanlık Yeterlilik Tezi*, 1-97.
- Serel, H., ve Özdemir, B. S. Türkiye'de Kadın İstihdamı Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 15(3), 134-150.
- Schultz, T. P. (1990). Women's Changing Participation In The Labor Force: A World Perspective. *Economic Development and Cultural Change*, 38(3), 457-488.
- Şener, A. (2013). Ekonomik Ünite Olarak Aile: Yaşanan Değişim ve Sorunlar. 21. Yüzyılda Türkiye'de Sosyal Bilimler ve Toplum Sorunları Sempozyumu (3), 261-274.
- Thevenon, O. (2011). Family Policies in OECD Countries: A Comparative Analysis. *Population and Development Review*. 37 (1), 57-87
- Walker, K., ve Gauger, W. H. (1973). Time and its dollar value in household work. *Family Economics Review*, 62(5), 8-13.
- Yılmaz, T., Fidan, F., ve Karataş, V. (2004). İşsizliğin Sosyo-Psikolojik Sonuçları: Sosyo-Demografik Özelliklere Göre Bireylerin Tutumları (Bir Alan Araştırması). *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (48), 163-183.
- TBB Risk Merkezi, (2017). Negatif Nitelikli Bireysel Kredi ve Kredi Kartı Sayısı Yıllık 2016
- TÜİK İstatistikleri, (2018). <http://tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (erişim: 5 Kasım 2018).
- TÜİK (10 Mayıs 2018). İstatistiklerle Aile, 2017. 27597.
- Türkiye Bankalar Birliği Risk Merkezi Aylık Bülten (Temmuz 2018). https://www.riskmerkezi.org/Content/Upload/istatistikraporlar/ekler/1464/Risk_Merkezi_Aylik_Bulten_Ozeti_Temmuz_2018.pdf, (erişim:13.11.2018).

Türkiye’de Yayınlanan Çocuk Dergilerinin İncelenmesi

Tuğçe Sarı¹

Ayşe Öztürk Samur²

Giriş

Çocuk edebiyatı, erken çocukluk döneminden başlayıp anlatımıyla her yaşta okurun ilgisini çeken, çocukların dil gelişimi ve anlama düzeylerine uygun olarak hayal dünyalarını ve bilgi düzeylerini sanatsal niteliği olan dilsel ve görsel iletilerle zenginleştiren, usta yazarlar tarafından, özellikle çocuklar için yazılmış olan, üstün sanat nitelikleri taşıyan eserlere verilen genel addır (Oğuzkan, 2010; Sever, 2012). Bu eserlerden birisi de, periyodik aralıklarla yayınlanan ve çocukların ilgilerini çekebilecek konuları kapsayan, görsel ve yazılı zengin bir içerik sunan, çocuklarda okuma alışkanlığını desteklerken aynı zamanda güncel konularla bağlantı kurmasına aracı olan çocuk dergileridir (Dedeoğlu, 2013). Dergiler en çok satın alınan çocuk edebiyatı ürünleridir (Coles ve Hall, 1999). Güncel haber, olay ve bilimsel konu ve araştırmaları içeren nitelikli çocuk dergilerinin (Dedeoğlu, 2013) yanı sıra, reklam ve sömürü unsurlarına da yer veren çok sayıda dergi bulunmaktadır (Yılar, 2007). Bu nedenle dergilerin seçimi büyük bir önem taşımaktadır.

Çocuk dergileri, amaçları bakımından incelendiğinde, okulda verilen eğitim ve öğretime yardımcı olmak amacıyla çıkarılan, genellikle okul programıyla paralellik gösteren dergiler ve genel konuları içeren, eğlendirirken öğreten çocuk dergileri olarak sınıflandırılabilir (Başaran Taş, 2008; Dedeoğlu, 2013). Özellikle ikinci kategorideki dergiler çocuğun kültür ve edebi zevkinin gelişmesinde önemli rol oynar (Gökşen, 1966). Bu dergiler, çocukların güncel olaylardan haberdar olmalarını, yaşadıkları toplumu tanımalarını ve kültürel değerleri öğrenmelerini sağlar. Çocuk dergiler yoluyla, çocuk edebiyatının farklı türlerini bir arada görerek, bu türler arasındaki ayrımın farkına varır. Dergiler, çocukları düşünmeye ve yorum yapmaya sevk ederken, bilgi düzeylerini artırır, sanat ve estetik duygularını geliştirir (Sinar Çılgın, 2007). Bu dergilerde genellikle farklı gelişim alanlarını destekleyen bilmece ve bulmacalar, oyunlar, sanat etkinlikleri, deneyler, şiir, fıkra, öykü gibi yazın türleri, doğa, bilim ve teknoloji ile ilgili bilgiler bulunmaktadır (Öztürk Samur, 2011). Çocukların sürekli değişen ilgilerine yanıt verebilmesinde dergilerdeki konu zenginliği önemli bir faktördür. Onların ilgilerine cevap verebilecek, birbirinden farklı uğraşı alanlarına yöneltebilecek, ileri bir dünya görüşü kazandıracak, duyarlı ve farkındalığı yüksek bireyler olmaları yolunda onları destekleyecek konuların dergilerde sıklıkla yer alması gerekmektedir (Oğuzkan, 2010). Çocuk edebiyatı ürünlerinin tüm biçimsel ve içeriksel özellikleri dikkate alındığında kapak özelliklerinden, konu seçimine, konunun ele alınışına ve dil anlatıma kadar, çocuk gerçekliği ve çocuğa görelilik dikkate alınmalı, bu ilkeler gözetilerek çocuk edebiyatı ürünleri hazırlanmalıdır. Bu ilkelerin göz ardı edildiği eserler çocuk edebiyatı bağlamında değerlendirilmemelidir (Şirin, 2007).

Bu nedenle çocuk dergilerinin hazırlanırken, biçimsel ve içeriksel özelliklerinde çocuk gerçekliği ve çocuğa görelilik ilkeleri dikkate alınmalıdır. Kullanılan kâğıt, mat ve dayanıklı olmalı, sayfa düzeninde okuma kolaylığı dikkate alınmalıdır. Harfler, çocukların okuma yeteneklerine uygun seçilirken, resimler, fotoğraf ve şekillerin seçiminde, çocukların algılayış seviyeleri göz önünde tutulmalıdır. Mümkün olduğu kadar açık, sade ve net görseller, anlatılan konuyla uyumlu olmalıdır. Çocukların yaşları, ruhsal ve zihinsel gelişimleri göz önünde tutularak güncel olaylara ve konulara, yazılara, resimlere, şekillere, fotoğraflara, bulmacalara, çocukları el işlerine,

---

¹ Özel Arı Okulları Okul Öncesi Öğretmeni, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel Eğitim Anabilim Dalı, Okul Öncesi Eğitimi Yüksek Lisans Öğrencisi

² Dr. Öğretim Üyesi, Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü Okul Öncesi Eğitimi Anabilim Dalı

pratik çalışmalara ve yaratıcı uğraşlara götürecek bölümlere dengeli bir şekilde yer verilmeli, türler arasında denge sağlanmalıdır. Çocuk edebiyatı türlerinin hemen hemen hepsine yer verilmeye çalışılmalıdır. Ele alınan yazılar, çocuklarda okuma ve öğrenme isteğini artırmalı, onları doğa olayları, toplum ve insanlık sorunları üzerinde düşünmeye sevk etmeli, dinlendirmeli ve eğlendirmelidir. Kullanılan dil ve anlatımda duruluk, akıcılık, açıklık, yalınlık, çeşitlilik ve kişisellik temel alınmalıdır. Eskimiş, yıpranmış sözcüklerle dolu bir anlatımdan kaçınılmalı; çocukların sözcük dağarcığını zenginleştirecek, duygu ve düşünce evrenlerini genişletecek bir yaklaşım, anlatımda temel ilke olarak benimsenmelidir. Anlatım tek özne ve tek yüklemden oluşan kısa ve yalın cümlelerle yapılmalı; cümlelerde edilgen çatılı eylemler yerine etken çatılı eylemler kullanılmalıdır. Dergilerde Türkçenin zengin anlatım olanakları çocuklara hissettirilmeli, canlı bir üslup kullanılmalıdır. Argo söyleyişlerden ve bol mecazdan kaçınılmalı, çocukların kullanımında güçlük çekebilecekleri bağlaç ve edatlara mümkün olduğunca az yer verilmelidir (Oğuzkan, 2010).

Literatürde de belirtildiği gibi çocuk dergilerinin biçimsel özelliklerinin yanısıra, ele aldığı zengin edebi tür ve konu çeşitliliği, dergide yer alan çocuğu etkin kılan uğraşlar, çocukların dergiden en üst düzeyde yararlanmasını sağladığından, dergilerin içerdiği konuların incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu noktadan hareketle araştırmanın temel amacı Türkiye’de yayımlanan çocuk dergilerinin ele aldığı konuların incelenmesi olarak belirlenmiştir.

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden, doküman inceleme metodu kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Araştırmanın Örnekleme

Araştırmanın örneklemini ise 2017 yılının Nisan ayında yayımlanan, aylık olarak çıkarılan 30 dergi oluşturmaktadır.

Verilerin Analizi

Bu çalışmada elde edilen veriler, içerik analizi tekniği ile analiz edilerek, bulgular betimsel olarak sunulmuştur. Nisan ayında çıkan bu dergiler kodlardan elde edilen, 15 tema altında analiz edilmiştir. İçerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ulaşmaktır. Kavramlar temalara götürür ve temalar sayesinde olgular daha iyi düzenlenir ve anlaşılır hale gelir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Veriler öncelikle kodlanmış, bu kodlardan oluşturulan kavramlardan temalar belirlenmiştir. Aynı tema bazı dergilerde birden fazla kez içerikte yer aldığından, elde edilen sonuçlar dergi sayılarından farklıdır.

Bulgular

Bu başlık altında araştırma sonucunda elde edilen veriler, tema kod ve frekans değerleri ile birlikte sunulmuştur.

Tablo 1. Dergilerde yer alan konulara ilişkin bulgular

Tema	Kod	f
Genel Kültür	Güncel (9), Röportaj (5), Kitap- Film Tanıtımı (7), Şehir- Ülke Tanıtımı (10), 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı (9), Spor (4), Meslekler (5), Kültürel Metinler (13), Bilgilendirici Metinler (18)	80

Fen	Bilim ve Teknoloji (9), Deney (7), Yemek Tarifi (9), İlkbahar (11), Mucitler ve İcatlar (5), Doğa- Hayvan (16)	57
Yazın Türü	Çizgi Roman (21), Öykü (11), Tekerleme (5), Şiir (7), Masal (4)	48
Bulmaca	Dikkat Geliştirici Etkinlikler (23), Zekâ Oyunları (12), Test (6)	40
Matematik	Örüntü (5), Eşleştirme (9), Dört İşlem (7), Şekiller (3)	24
Sanat Etkinlikleri	Sanat Etkinlikleri (21)	21
Okuyucu Katılımı	Okuyucu Katılımı (21)	21
Oyun- Dans	Oyun- Dans (12)	12
Dil	Yabancı Dil (4), Sözcük Öğretimi (4)	8
Din	Dini Bilgiler (8)	8
Olumsuz rol modeller	Süper Kahramanlar (4), Prensesler (2)	6
Okuma- Yazma Etkinlikleri	Okuma- Yazma Etkinlikleri (5)	5
Aile Eğitimi	Aileyi Bilgilendirici Bölümler (3)	3
Moda	Moda (1)	1

Tablo 1 incelendiğinde dergilerde en çok genel kültür (80 başlıkta), fen (57 başlıkta), yazın türü (48 başlıkta), bulmaca (40 başlıkta), matematik (24 başlıkta) konularına yer verildiği görülmektedir.

Tablo 2. Temaları ele alan değerlere ilişkin bulgular

Tema	<i>f</i>	Dergiler
Bulmaca	28	1,2,3,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,20,21,22,23,24,25,26,27,28,29,30
Yazın Türü	27	1,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,19,20,21,23,24,25,26,27,28,29,30
Genel Kültür	24	1,2,4,5,6,7,8,9,10,14,15,16,17,18,19,20,21,22,23,24,26,28,29,30
Fen	23	1,2,3,5,6,7,8,9,10,13,14,15,16,17,18,20,21,22,24,26,28,29,30
Sanat Etkinlikleri	21	1,3,5,6,7,8,9,10,11,13,14,16,18,19,20,21,22,23,25,26,30
Okuyucu Katılımı	21	1,3,4,5,7,8,9,10,13,14,15,16,17,18,19,20,21,24,26,28,30
Matematik	13	3,6,8,9,11,13,15,16,17,20,21,23,25
Oyun- Dans	12	1,5,6,7,12,13,14,15,17,20,26,29
Dil	8	5,7,10,17,18,20,25,30
Din	8	5,6,8,10,14,16,17,24
Olumsuz rol modeller	5	3, 11,12,19,27
Okuma- Yazma Etkinlikleri	5	6,11,13,25,30
Aile Eğitimi	3	20,28,30
Moda	1	29

Tablo 2’ de görüldüğü üzere, genel kültür 24, fen 23, yazın türü 27, bulmaca 28, matematik 13, sanat 21, okuyucu katılımı 21, oyun- dans 12, dil ve din sekiz, okuma- yazma etkinlikleri ve olumsuz rol modeller beş, aile eğitimi üç, moda bir dergide konu olarak ele alınmıştır.

Sonuç ve Tartışma

Türkiye’de yayınlanan çocuk dergilerinin ele aldığı konuların incelenmesi amacıyla gerçekleştirilen araştırma bulgularına göre, dergilerde genel kültür, fen, yazın türü, bulmaca ve matematik konularına büyük oranda yer verildiği görülmüştür.

Bu sonuç çocuğun güncel olaylardan haberdar olmaları, yaşadıkları toplumu tanımaları ve kültürel değerleri öğrenmelerinde; çocuk edebiyatının farklı türlerini bir arada görerek, bu türler arasındaki ayrımın farkına varmasında (Sinar Çalgın, 2007) kültür ve edebi zevkinin gelişmesinde (Gökşen, 1966) iyi çocuk yazını türleri ile okuma davranışı, eleştirel okuma becerisi, anlama ve anlamlandırma yeteneği kazanmasında (Şirin, 2007) oldukça önemli olduğu söylenebilir. İncelenen dergilerde yer alan yazın türlerinin de çocukların bu türleri tanıyarak, bu becerilerini destekleyeceği düşünülmektedir. 30 dergiden 27 tanesinin, yazın türlerinden en az birine yer vermiş olması, çocukların seçecekleri dergide yazın türüyle karşılaşma olasılığını artırmaktadır. Çünkü çocuk dergiyi istediği gibi seçebilmekte, kullanabilmekte, çevresinde ki kişilerle değiştirebilmekte, istediği mekânda, içerdiği çeşitliliğe bağlı olarak istediği yerden başlayarak ve tekrar tekrar okuyabilmektedir. Bu sebepten dergi ve çocuk arasında diğer çocuk edebiyatı ürünlerinden farklı bir yaklaşma vardır. Çocuğun okula başlaması ile daha fazla önem kazanmaya başlayan dergiler, okul öncesi dönem çocuklarını görsel olarak etkilemekte, yaratıcı düşünme becerisini destekleyerek kendine ifade etmesine olanak vermektedir (Kapferer, 1991). Çocuk dergilerde ele alınan konular yardımıyla, henüz keşfedilmemiş ilgi alanlarını ve isteklerini keşfedebilir, onları okumaya, yazmaya, resim yapmaya, boş zamanlarını değerlendirmeye teşvik eder (Yalçın ve Aytaş, 2014). Bu nedenle, çocukların gelişimi açısından oldukça önemli olan dergilerin içerdiği konular, çocuğun dünyasına yakın olmalıdır (Yükselen, 2015). İncelenen dergilerde ele alınan genel kültür, fen ve yazın türü konularının çocuğun ilgi ve gereksinimlerini karşıladığı düşünülmekle birlikte, 30 dergiden yalnız dokuz derginin Nisan sayısında 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramına yer vermesi oldukça çarpıcıdır. Yalnızca ülkemiz çocuklarına değil tüm dünya çocuklarına armağan edilen bu bayramın coşkusu her alanda daha çok vurgulanmalıdır. Çünkü dergiler yaşadığı toplumun milli ve kültürel değerlerine, özel günlerin anlam ve önemine, tarihine mal olmuş kişilerin yaşam öykülerine ve eserlerine de yer vermelidir (Yalçın ve Aytaş, 2014; Yükselen, 2015). Bu nedenle bu önemli güne birçok dergide yer verilmemesi büyük bir eksikliklerdir.

Dergilerde ele alınan konular ve ilgili yazılar, güncel olmasının yanı sıra çocukları düşünmeye yönlendirmelidir. Trafik ve ev kazaları, zararlı alışkanlıkların olumsuz yönleri, çevre kirliliği, küresel ısınma ve dünya barışı gibi güncel konularla ilgili düşündürmeye sevk etmelidir. Ayrıca çocukların bireysel ya da aileleri ile birlikte nitelikli vakit geçirmeleri için yaratıcılıklarını ortaya çıkaracak basit düzeyde etkinliklere (sandviç, salata, kek, boyama gibi) ve deneylere de yer vermelidir (Yükselen, 2015). İncelenen dergilerden 23’ünde, bilim ve teknoloji (9), deney (7), yemek tarifi (9), ilkbahar (11), mucitler ve icatlar (5), doğa- hayvan (16) olmak üzere 57 başlıkta fen temasına yer verilmiştir. Bu sonuç dergilerin fen konusunda oldukça çeşitli konu ve etkinliklere yer verdiğini göstermektedir.

İncelenen dergilerdeki bu çeşitlilik çocukların ilgi ve gereksinimlerini karşılaması ve gelişimsel olarak onları desteklemesi bakımından oldukça önemlidir. Ancak çocukları olumsuz etkilediği düşünülen süper kahraman, prenses ve moda konularının da dergilerde yer aldığı tespit edilmiştir. Ne yazık ki günümüzde, çocuk eğlence endüstrisinin artması, kültürün ve eğlencenin medyatikleşmesi, çocuk edebiyatında konuların ve içeriğin medyaya dönük hazırlanmasına, diğer yandan içerik olarak edebiyatla olan ilişkisinin zayıflamasına, edebi ve eğitim değerlerinin göz ardı edilmesine neden olmaktadır (Şirin, 2007). Bu dergiler animasyon ya da çizgi kahramanların adlarını taşıyan, bir yandan bu kahramanların ürünlerini, diğer yandan animasyon ya da çizgi filmlerinin reklamlarını yapan dergilerdir (İncelenen dergiler arasından örnekler; Barbie, Disney, Marvel, Winx, Strawberry, Transformers). Çocukların ilgisini çekmesinden dolayı tamamen reklam amaçlı çıkarılan bu dergilerin çocuğun gelişimine katkısından öte olumsuz yanları göze çarpmaktadır (Arıcı, 2016). Çoğunlukla derginin içeriğinden çok, dergi ile birlikte sunulan bir hediye (oyuncak, stiker, kırtasiye malzemesi vb.) çocuğun ilgisini çekmekte, bu durum ise dergiyi asıl amacı olan okurlara okuma zevki ve kültürünü aşılaktan oldukça

uzaklaştırmaktadır. Magazinsel bir kimliğe bürünmeye başlayan dergilerde, reklamlar ve magazin ağırlıklı bölümler iyi edebiyat ürünlerinin yerine geçmektedir (Uğurlu, 1989). Konu olarak moda araştırmamızdaki bir dergide yer alsa da, çocukların örnek alması için yeterlidir. The Washington Post’ da yayınlanan bir araştırma, prenses markalarının kız çocuklarını, en değerli özelliğinin dış görünüş olduğuna inanmaya ve dış görünüşleriyle sağlıksız bir biçimde uğraşmaya yönlendirdiğini göstermektedir. Araştırma aynı zamanda kız çocukların prenses kültürü ile ne kadar ilgilenmeye başlarsa o derece kadınsı davranış gösterdikleri gözlenmiştir (Hains, 2016). 3 ve 11 numaralı dergilerde de prenseslik anlatılmıştır. Bu bölümler kız çocuklarını dış görünüşlerine odaklanarak, kimi zaman olumsuz bir vücut algısı geliştirmeleri sonucunu doğurabilir.

İncelenen dergilerin 28’ inde toplam 40 adet bulmacanın yer aldığı görülmektedir. Çocuk dergilerinde yeralan bulmacalar ve bilmece bölümleri, yaş grubunun gelişimsel özellikleri dikkate alınarak hazırlanmış, zekâ gelişimine katkı sağlayabilir. Bulmacalar, çocukları bilmediği sözcükleri araştırmaya ve öğrenmeye yönlendirir (Göktürk, 2001; Başaran Taş, 2008). Bulmacaların çocuklar üzerindeki olumlu etkileri düşünüldüğünde bu sonuç olumlu olarak değerlendirilebilir.

Dergilerde yeralan bilişsel gelişimi destekleyen etkinliklerden biri de matematik etkinlikleridir. Ancak dergilerden yaklaşık yarısının (13) matematik etkinliklerine yer verdiği görülmektedir. Oysa Arı ve Öncü (2009)’ ye göre matematik etkinlikleri, çocukların matematiksel kavramları somut ve eğlenceli bir şekilde öğrenmelerini, günlük yaşamdaki matematiksel kavramların farkına varmalarını ve matematiğe karşı olumlu bir tavır sergilemelerini sağlamaktadır. Matematik etkinliklerin çocukların günlük yaşam becerilerinde sorun çözme yaklaşımını da geliştirdiği göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle matematik etkinlikleri günlük yaşamla ilişkilendirilerek, eğlenceli bir şekilde çocukların yaşamına dâhil edilmelidir. Bu etkinliklere daha çok yer verilmesi beklenmektedir.

Erken yaşlarda başlayan sanat eğitimi, çocuğa uygun şekilde sunulduğunda çocukların yaratıcılıklarını geliştiren büyük bir etken olmaktadır. Duygularını diğer etkinliklerle ifade edemeyen çocuklar, sanat etkinlikleriyle kendini daha rahat ifade edebilmekte ve duygusal olarak rahatlamakta, kendilerine ait özgün ürünler oluşturarak kendini ifade etmenin doyumuna ulaşmaktadırlar. Ayrıca çocukların kendini ifade ettiği bu sanat etkinlikleri, duygu ve düşünceleri hakkında çevresindeki yetişkinlere de bilgiler verebilmektedir (Özalp, 2009). Araştırmada ele alınan 30 dergiden 21 tanesinin sanat çalışmalarına yer vermiş olması çocukların ince motor becerilerinin yanı sıra kendini ifade, yaratıcılık ve estetik gelişimlerine de katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Dört dergi yabancı dil öğretimine, dört dergi ise metinlerde geçen bilinmeyen sözcüklerin anlamlarına, beşinde okuma yazma etkinliklerine yer verilmiştir. Bu konu başlıklarının daha az ele alınması, incelenen dergilerin yukarıda da belirtilen çocuğun kültür ve edebi zevkinin gelişmesine yönelik hazırlanan dergi kapsamına girmesinden kaynaklandığı düşünülmekle birlikte, bu bölümlerin çocukların sözcük dağarcığını geliştirmede, ses ve yazı farkındalıklarının artmasında etkili olması beklenmektedir.

Çocukluk döneminde çocuğun yakınında olan yetişkinlerin en önemli görevi çocuğu tanımak, anlamak ve onu hayata hazırlamaktır. Çocuğu, gelişimsel olarak gözlemleyebilen, tanıyabilen ve onu anlayabilen yetişkin çocuğun gelişimine katkı sağlayabilir. Bu noktada aile eğitimi oldukça önem kazanmaktadır. İncelenen dergilerin üç tanesinde aile eğitime de yer verilmesi yetişkine ulaşmak açısından olumlu bir yaklaşımdır.

Çocukların dergileri takip etmelerini sağlayan ve mutluluk duydukları bir diğer etken ise kendilerinden bahsedilmesidir. Çocuk yaptığı resmin, yazdığı bir yazının veya şiirin yayınlandığı, isminin geçtiği bir dergiyi daha mutlulukla ve ilgiyle takip eder (Başgönül, 1989). İncelenen dergilerde de okuyucu katılımına yer verme oranının yüksek olduğu söylenebilir. 30 dergiden 21 adet derginin çocukların kendilerini değerli hissedecek paylaşımlara yer vermesi, çocukları dergiye yönelten ve takiplerini istekli hale getiren bir etkidir.

Türkiye’de yayımlanan çocuk dergilerinin ele aldığı konuların incelenmesi amacıyla yapılan bu araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Bunlardan ilki; bu araştırmada ele alınan dergiler yalnızca ele aldığı

konu başlıkları açısından değerlendirilmiş, içeriksel olarak niteliği değerlendirmeye alınmamıştır. Bu doğrultuda yapılacak araştırmalarda dergilerin ele aldığı konularla birlikte bu konuların niteliği de incelenebilir. Araştırmanın bir diğer sınırlılığı ise örnekleme dâhil edilen adı geçen dergiler, kitapçı, gazete bayileri, dergi satan marketler, internet mağazaları ve bazı kurum internet sitelerinden taranarak, ulaşılabilen ve aylık olarak çıkarılan çocuk dergileridir.

Kaynakça

- Arı, M. ve Öncü, E.Ç. (2009). Okul öncesi dönemde fen, doğa ve matematik uygulamaları. Ankara: Kök.
- Arıcı, F.A. (2016). Çocuk edebiyatı ve kültürü. Ankara: Pegem Akademi.
- Başaran Taş, E. (2008). Türkiye’de çocuk dergilerinin çocuk eğitime katkısı ve milliyet kardeş dergisi. (Yüksek Lisans Tezi) Ulusal Tez Merkezi’nden edinilmiştir. (221097).
- Başgönül, A. (1989). Günümüzde çocuk dergiciliği soruşturması. Şirin, M.R. (Ed.), Çocuk Edebiyatı Yıllığı 1989 içinde (s.255). İstanbul: Gökyüzü.
- Coles, M., & Hall, C. (1999). Children’s reading choices. London: Routledge
- Dedeoğlu, H. (2013). İlkokullarda çocuk kitapları ve dergileri. M. Gönen (Ed.), Çocuk Edebiyatı içinde. Ankara: Eğiten Kitap.
- Gökşen E. N. (1966). Örnekleriyle çocuk edebiyatımız, İstanbul: Okat.
- Göktürk, G. (2001). Medyanın çocuk eğitimindeki rolü ve ‘Türkiye çocuk dergisi’ örneği, (Yüksek Lisans Tezi) TÜBESS üzerinden edinilmiştir. (104932).
- Hains, R. (2016). Why Disney princesses and “princess culture” are bad for girls. The Washington Post. https://www.washingtonpost.com/posteverything/wp/2016/06/24/princess-culture-is-bad-for-girls-now-theres-proof/?noredirect=on&utm_term=.5a78e95f7862. Erişim tarihi: 11.11.2018.
- Kapferer, J.N. (1991). Çocuk ve reklam: Baştan çıkarmanın yolları, Önder, Ş. (çev.). İstanbul: Afa.
- Oğuzkan, A. F. (2010). Çocuk edebiyatı. Ankara: Anı.
- Özalp, H.K. (2009). Okul öncesi dönem (5- 6 yaş grubu) sanat etkinliklerinde çok alanlı sanat eğitimi yönteminin uygulanması üzerine bir durum çalışması. (Yüksek Lisans Tezi) Ulusal Tez Merkezi’nden edinilmiştir. (234921).
- Öztürk Samur, A. (2018). Çocuk edebiyatı ve medya. (4. Baskı). Ankara: Vize.
- Sever, S. (2012). Çocuk ve edebiyat. İzmir: Tudem.
- Sınar Çılgin, A. (2007). Çocuk edebiyatı. İstanbul: Morpa.
- Şirin, M.R. (2007). Çocuk edebiyatına eleştirel bir bakış. Ankara: Kök.
- Uğurlu, S. (1989). Çocuk dergiciliğine genel bir bakış. Şirin, M.R. (Ed.), Çocuk Edebiyatı Yıllığı 1989 içinde (s.229-231). İstanbul: Gökyüzü.
- Yalçın, A.ve Aytaş, G. (2014). Çocuk edebiyatı. Ankara: Akçağ.
- Yılar, Ö. (2007). Çocuk yayınları ve bu yayınlarda bulunması gereken temel unsurlar. Yılar, Ö. ve Turan, L. (Ed.), Eğitim Fakülteleri için Çocuk Edebiyatı içinde. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Yıldırım, Ş. ve Şimşek, H. (2016). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin.
- Yükselen, A. (2014). Okul öncesinde çocuk ve medya. Turla, A. (Ed.) Okul Öncesi Dönemde Çocuk Edebiyatı.3. Bölüm, 218-234. Hedef CS Yayıncılık, Ankara.

EK

Dergi Listesi

1.Araştırmacı Çocuk	16.Minika Çocuk
2.Atlas Çocuk	17.Minika GO
3.Barbie	18.National Geographic Kids

4.Beyaz Bulut	19.Panini Çocuk
5.Bilge Çocuk	20.Pepee
6.Bilge Minik	21.Pikka Çocuk
7.Bilim Çocuk	22.Pisi
8.Can Kardeş	23.Pocoyo
9.Çamlıca	24.Somuncu Baba (pdf)
10.Diyaret Çocuk (pdf)	25.Strawberry
11.Disney	26.Süper Penguen
12.Marvel	27.Transformers
13.Maşa ile Koca Ayı	28.TR7 Çocuk
14.Mavi Kırlangıç (pdf)	29.Winx
15.Meraklı Minik	30.7’den 70’e

Türkiye’de Çocuk Edebiyatı Alanında Yapılan Lisans Üstü Çalışmaların İncelenmesi

Fadime Ezgi Yıldız¹

Ayşe Öztürk Samur²

Giriş

Çocuk edebiyatı; çocukların büyüme ve gelişmelerine, hayallerine, duygularına, düşüncelerine, yeteneklerine ve zevklerine hitap eden, eğitirken aynı zamanda eğlenmelerine katkıda sağlayan sözlü ve yazılı ürünlerdir (Tüfekçi Can, 2014, s. 3; Yalçın ve Aytas, 2012). Bu ürünler çocukları, renk ve çizginin estetik diliyle tanıştırtırken, çocukların duygu ve düşünce dünyalarını sanatsal niteliği olan dilsel ve görsel iletilerle zenginleştiren anadilinin güzelliğini duyumsatan ilk araçlardır (Sever, 2002). Başlıca çocuk edebiyatı alanına dahil olan türler “masal, masalımsı eserler, öykü ve romanlar, biyografiler, anılar, gezi yazıları, çocuk şiirleri, bilmece, tekerleme, çizgi film-çizgi roman ve çocuk tiyatrosu” dur (Ciravoğlu, 2000, s. 31; Diken, 2007, s.19; Gönen, 2008, s. 105; Nas, 2004, s. 159; Öztürk, 2005, s. 65).

Çocuk edebiyatı ürünlerinin, çocuklar üzerindeki etkilerini; çocuklara okuma sevgisini ve alışkanlığını kazandırmak; anadil öğretimi amacıyla yapılan etkinliklerde aracı rol oynamak, çocukların duygu ve düşünce boyutunda yetkinlik kazanmalarını sağlamak ve tepkilerini bilinçlendirmek, çocukların olay, olgu ve durumları sanatçı bakış açısıyla yorumlamasına fırsat tanımak, farklı yaşantıları keşfetmelerini sağlamak, yaratıcılıklarının gelişimine katkıda bulunmak ve dilden zevk almalarına destek vermek olarak sayabiliriz (Budak ve Akbaş, 2011, s.110; Dursunoğlu, 2007, s.35; Ersoy ve Bayraktar, 2015, s.1407; Lefebvre, Trudeau ve Sutton, 2011, s. 455; Öztürk, 2005, s.63; Sever, 2003, s.11; Şahin 2012, s.38). Çocuk edebiyatının beslendiği boyutlar ise toplumsal, doğasal, bireysel, felsefi ve evrensel boyutlardır. Çocuk edebiyatı ürünleri ait olduğu toplumun değerlerini konu edindiği için toplumsal yapıya göre şekillenir. Yaşadığımız çevrede oluşan doğa olayları, insanı ve dolaylı yoldan da çocuk edebiyatı ürünlerini etkiler. Çocuk edebiyatı ürünlerinin, bireyin her açıdan olumlu gelişim göstermesini sağlamaya çalışması sebebiyle bireysel boyutu, çocuğa kazandırılacak düşünce biçimi, çocuğun dünyaya bakışını etkilemesi ve ele alınan konuların ve oluşturduğu değerlerin herkesi ilgilendirmesi açısından da felsefi ve evrensel boyutu önem kazanmaktadır (Güleryüz, 2002, s. 38).

Çocuk edebiyatı kavramının ortaya çıkış tarihi olan 17. yüzyılın başlarına kadar, yetişkinlere yönelik hazırlanmış olan edebiyat ürünlerinin, çocukların ilgisini çekebileceği düşünülen bölümleri çocuk edebiyatı ürünü olarak kullanılmaktaydı. Refah bir toplum düzeyine ulaşma çabası, ailelerin çocuklarına daha fazla özen göstermesi ve eğitimin daha kaliteli olması ihtiyacının doğması gibi sebeplerle ayrı bir çalışma alanı haline gelen çocuk edebiyatı, ortaya çıkış aşamasından günümüze kadar edebiyatçılar, editörler, ebeveynler, eğitimciler, hatta politikacılar ve toplum bilimcileri tarafından yoğun eleştirilere maruz bırakılarak gelişmeye devam etmektedir (Dursunoğlu, 2007, s.33; Tüfekçi Can, 2014, s. 3; Yalçın ve Aytas, 2012, s.14). Bu gelişmede en önemli etkenlerden birisi de çocuk edebiyatı alanında yapılan bilimsel çalışmalardır. Okuma kültürü edinmenin, düşünen duyarlı bireyler yetiştirmenin temel bir aracı olan çocuk edebiyatının bugünkü durumunun belirlenmesinde, alanla ilgili sorunların tespiti ve çözüm önerilerinin geliştirilmesinde, farklı disiplin alanları öncülüğünde yapılan çalışmalar etkili olmuştur. Çünkü bir disiplin alanının ilerlemesi o alanda yapılan çalışmaların sayısının ve niteliğinin artmasıyla mümkündür. Bu araştırma ile çocuk edebiyatı alanında yapılan araştırmaların yöneliminin belirlenmesi ve konuya ilişkin yapılacak araştırmalara yön verilmesi amaçlanmaktadır.

---

¹ MEB Okul Öncesi Öğretmeni, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel Eğitim Anabilim Dalı, Okul Öncesi Eğitimi Yüksek Lisans Öğrencisi

² Dr. Öğretim Üyesi, Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü Okul Öncesi Eğitimi Anabilim Dalı

Bu doğrultuda araştırmada çocuk edebiyatı alanında yapılan lisansüstü çalışmalar; yıl, tür, yapıldığı üniversite, enstitü, anabilim dalı, konu, yöntem, örneklem ve veri toplama aracı açısından incelenerek elde edilen bilgiler betimsel olarak sunulmuştur.

Amaç

Bu araştırmada çocuk edebiyatı alanında Türkiye’de yapılmış lisansüstü tezlerin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

1. Tezlerin yıllara göre dağılımı nasıldır?
2. Tezlerin türe göre dağılımı nasıldır?
3. Tezlerin yapıldığı üniversitelere göre dağılımı nasıldır?
4. Tezlerin yapıldığı enstitü türüne göre dağılımı nasıldır?
5. Tezlerin yapıldığı ana bilim dalı türüne göre dağılımı nasıldır?
6. Tezlerin konularına göre dağılımı nasıldır?
7. Tezlerin yöntemine göre dağılımı nasıldır?
8. Tezlerin örnekleme göre dağılımı nasıldır?
9. Tezlerin veri toplama aracına göre dağılımı nasıldır?

Yöntem

Çocuk edebiyatı alanında Türkiye’de yapılmış lisansüstü tezlerin incelenmesi amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada, doküman incelemesi metoduna başvurulmuş araştırmaya kapsamına alınan lisansüstü tez çalışmalarının metodolojik açıdan değerlendirilmesi yapılmıştır. Metodolojik çalışmalarda, konuyla ilgili önceden yayımlanmış çalışmalar incelenir, genel şekilde değerlendirilir ve üzerinde çalışılan araştırma alanındaki problem saptanmaya çalışılır (Turan, Karadağ, Bektaş ve Yalçın, 2014).

Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini 2012-2018 yılları arasında Türkiye’de yapılan ve YÖK Ulusal Tez Veri Tabanı’ndan ulaşılan 241 lisansüstü tez oluşturmaktadır. Çalışmada herhangi bir örneklem belirleme yöntemi kullanılmamış olup, evrenin tamamı çalışmaya dâhil edilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

2012-2018 yılları arasında Türkiye’de yapılan lisans sonrası çocuk edebiyatı çalışmalarının tam bir dökümünün hazırlanması için YÖK Ulusal Tez Veri Tabanı’ndan yararlanılmıştır. YÖK Ulusal Tez Veri Tabanı’nda, 1 Ocak 2012-31 Ekim 2018 tarih aralığında, “çocuk edebiyatı” anahtar sözcüğü ile tarama yapılmıştır. İncelenen 241 tezdten 35 adet tezin tam metnine ulaşılammıştır. Tam metne ulaşamadığı durumlarda tezin özetine, ikisine de ulaşamadığı durumlarda tezin adına başvurularak tezler incelenmiştir.

Tezlerle ilişkin, yıl, düzey (yüksek lisans ya da doktora), tezin yürütüldüğü üniversite, enstitü, anabilim dalı, konu, yöntem (nicel, nitel ya da karma), örneklem-çalışma grubu, veri toplama aracı incelemeye dâhil edilmiştir. Bu ölçütler göz önünde bulundurularak her bir çalışmaya ilişkin bu verilerin yer aldığı çizelgeler oluşturulmuştur. Araştırma sonucunda elde edilen veriler, betimsel analiz yöntemi ile analiz edilerek frekans ve yüzde değerleri ile tablolaştırılmıştır. Tezlerin konu alanlarının, örneklem grubunun ve veri toplama araçlarının sınıflandırılmasında birden fazla kategoriye giren tezler, dâhil olduğu tüm kategoriler içinde ayrı ayrı ele alınmıştır. Örneğin “Ortaokul 7. sınıf Türkçe ders kitabındaki metinlerin çocuk edebiyatı bağlamında incelenmesi” başlıklı bir tez (Mirzaoğlu, 2017) hem “Ders kitaplarındaki çocuk edebiyatı metinleri” hem de

“Çocuk edebiyatı kriterlerine uygunluk” grubuna dâhil edilmiştir. Kamile Özer AYTEKİN (2013) “Aile içi etkileşim ve masallar ile desteklenmiş beslenme eğitiminin 5-6 yaş çocukların beslenme biçimlerine etkisinin incelenmesi” başlıklı tez çalışmasına örneklem grubu olarak çocukları ve ailelerini dâhil etmiştir. Bu sebeple çalışma hem çocuk örneklem grubuna hem de ebeveyn örneklem grubuna dâhil edilmiştir. Veri toplama aracı olarak anket, görüşme ve doküman analizinin kullanıldığı Müzeyyen ALTUNBAY (2015) ‘ın “İlköğretim Türkçe dersi (6-7-8. sınıflar) öğretim programında yer alan temel becerilerin kazandırılmasında çocuk edebiyatı ürünlerinin etkisi (21. yüzyıl örnekleme)” başlıklı tezi, her üç veri toplama aracı grubunun içine alınarak değerlendirilmiştir.

Bulgular

Bu bölümde, çocuk edebiyatı alanında yapılan lisansüstü çalışmalar; yıl, tür, yapıldığı üniversite, enstitü, anabilim dalı, konu, yöntem, örneklem ve veri toplama aracı açısından incelenerek elde edilen veriler betimsel olarak sunulmuştur.

Tablo 1: Çocuk edebiyatı alanındaki tezlerin yıllara göre dağılımı

Yıllar	f	%
2012	38	15.77
2013	21	8.71
2014	27	11.21
2015	39	16.19
2016	40	16.59
2017	50	20.75
2018	26	10.78
Toplam	241	100

Çocuk edebiyatı alanında hazırlanmış tezlerin yıllara göre dağılımı incelendiğinde; 2012 (38 tez) yılından sonra 2015 yılına kadar konuyla ilgili yapılmış tez sayılarında azalma olduğu saptanmıştır. En fazla tez çalışmasının yapıldığı yıllar sırayla 2017 (50 tez), 2016 (40 tez) ve 2015 (39 tez) yıllarıdır. Aynı zamanda en az tez çalışmasının 2013 yılında yapıldığı görülmektedir.

Tablo 2. Tezlerin türe göre dağılımı

Tez Türü	f	%
Yüksek Lisans	204	84.6
Doktora	37	15.4
Toplam	241	100

Tablo 2’de görüldüğü üzere çocuk edebiyatı alanında hazırlanmış lisansüstü tezlerin sayıca büyük çoğunluğunu (%84.6) yüksek lisans tezleri oluşturmaktadır. Doktora tezleri ise 37 tez ile %15.4’ lük bir orana sahiptir. Elde edilen veriler incelendiğinde doktora tezlerinin oranının yüksek lisans tezlerine kıyasla oldukça düşük olduğu söylenebilir.

Tablo 3. Tezlerin üniversitelere göre dağılımı

Üniversite Adı	f	%	Üniversite Adı	f	%
Ankara Ü.	23	9.54	Başkent Ü.	2	0.83
Atatürk Ü.	16	6.63	Trakya Ü.	2	0.83
Gazi Ü.	15	6.22	Ahi Evran Ü	2	0.83
Afyon Kocatepe Ü.	12	4.97	Bingöl Ü.	2	0.83

Yıldız, Ezgi, Fadime; Samur, Öztürk, Ayşe; Türkiye’de Çocuk Edebiyatı Alanında Yapılan Lisans Üstü Çalışmaların İncelenmesi

Çanakkale On sekiz Mart Ü.	10	4.15	Bülent Ecevit Ü.	2	0.83
Hacettepe Ü.	10	4.15	Süleyman Demirel Ü.	2	0.83
Yüzüncü Yıl Ü.	9	3.74	Yaşar Ü.	2	0.83
Necmettin Erbakan Ü.	8	3.32	Pamukkale Ü.	1	0.42
Dokuz Eylül Ü.	7	2.90	Selçuk Ü.	1	0.42
Marmara Ü.	7	2.90	Kilis 7 Aralık Ü.	1	0.42
İstanbul Ü.	6	2.49	Celal Bayar Ü.	1	0.42
Mersin Ü.	6	2.49	Kafkas Ü.	1	0.42
Fırat Ü.	6	2.49	Atılım Ü.	1	0.42
Uşak Ü.	5	2.07	Eskişehir Osmangazi Ü.	1	0.42
Gaziantep Ü.	5	2.07	İstanbul Arel Ü.	1	0.42
Çukurova Ü.	5	2.07	Anadolu Ü.	1	0.42
Ondokuz Mayıs Ü.	4	1.65	Ordu Ü.	1	0.42
Yıldız Teknik Ü.	4	1.65	Dumlupınar Ü.	1	0.42
Erzincan Ü.	4	1.65	Kırklareli Ü.	1	0.42
Uludağ Ü.	4	1.65	Yeditepe Ü.	1	0.42
Balıkesir Ü.	4	1.65	Niğde Ömer Halisdemir Ü.	1	0.42
İstanbul Aydın Ü.	3	1.24	Sabancı Ü.	1	0.42
Ege Ü.	3	1.24	Mustafa Kemal Ü.	1	0.42
Abant İzzet Baysal Ü.	3	1.24	Kadir Has Ü.	1	0.42
Fatih Ü.	3	1.24	Siirt Ü.	1	0.42
Muğla Sıtkı Koçman Ü.	3	1.24	Adıyaman Ü.	1	0.42
İnönü Ü.	3	1.24	Recep Tayyip Erdoğan Ü.	1	0.42
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Ü.	3	1.24	Bahçeşehir Ü.	1	0.42
Sakarya Ü.	3	1.24	Akdeniz Ü.	1	0.42
Adnan Menderes Ü.	2	0.83	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.	1	0.42
Kocaeli Ü.	2	0.83	Okan Ü.	1	0.42
Orta Doğu Teknik Ü.	2	0.83	Mehmet Akif Ersoy Ü.	1	0.42
Erciyes Ü.	2	0.83	Toplam	241	100

Tezlerin üniversitelere göre dağılımı incelendiğinde toplamda 65 farklı üniversitede konuyla ilgili tez çalışmasının yürütüldüğü görülmektedir. Ankara Üniversitesi'nin 23 tez ile çocuk edebiyatı alanında en çok çalışmanın yapıldığı üniversite olduğu saptanmıştır. Ankara Üniversitesi' ni Atatürk Üniversitesi (16 tez), Gazi Üniversitesi (15 tez), Afyon Kocatepe Üniversitesi (12 tez), Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi (10 tez) ve Hacettepe Üniversitesi (10 tez) takip etmektedir.

Tablo 4. Tezlerin enstitü türüne göre dağılımı

Enstitü	f	%
Eğitim Bilimleri Enstitüsü	120	49.79
Sosyal Bilimler Enstitüsü	112	46.46
Yaşayan Diller Enstitüsü	4	1.66
Sağlık Bilimleri Enstitüsü	2	0.83
Medeniyetler İttifakı Enstitüsü	1	0.42

Yıldız, Ezgi, Fadime; Samur, Öztürk, Ayşe; Türkiye’de Çocuk Edebiyatı Alanında Yapılan Lisans Üstü Çalışmaların İncelenmesi

Enformatik Enstitüsü	1	0.42
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü	1	0.42
Toplam	241	100

Tez çalışmalarının enstitü türüne göre dağılımı incelendiğinde; en fazla tez çalışmasının 120 tez ile Eğitim Bilimleri Enstitüsü kapsamında yapıldığı görülmektedir. Sosyal Bilimler Enstitüsü 112 tez ile ikinci sırada yer almaktadır. Bu enstitüleri Yaşayan Diller Enstitüsü (4), Sağlık Bilimleri Enstitüsü (2), Medeniyetler İttifakı Enstitüsü (1), Enformatik Enstitüsü (1) ve Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüleri (1) takip etmektedir.

Tablo 5. Tezlerin ana bilim dalı türüne göre dağılımı

Anabilim Dalı	f	%	Anabilim Dalı	f	%
Türkçe Eğitimi ABD	85	35.27	Çocuk Gelişimi ve Ev Yönetimi ABD	1	0.42
İlköğretim ABD	22	9.11	Türk Edebiyatı ABD	1	0.42
Türk Dili ve Edebiyatı ABD	20	8.29	Aktüerya Bilimleri ABD	1	0.42
Eğitimin Kültürel Temelleri ABD	15	6.22	Eğitim Bilimleri ABD	1	0.42
Sosyal Bilgiler ve Türkçe Eğitimi ABD	9	3.73	Grafik Tasarım ABD	1	0.42
Alman Dili Eğitimi ABD	7	2.90	İletişim Bilimleri ABD	1	0.42
Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi ABD	7	2.90	Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi ABD	1	0.42
Yabancı Diller Eğitimi ABD	6	2.47	Medeniyet Araştırmaları ABD	1	0.42
Temel Eğitim ABD	6	2.47	Bilişsel Bilim ABD	1	0.42
Okul Öncesi Eğitimi ABD	4	1.65	Türkçe Öğretmenliği ABD	1	0.42
Temel İslam Bilimleri ABD	4	1.65	Karşılaştırmalı Edebiyat ABD	1	0.42
Batı Dilleri ve Edebiyatı ABD	4	1.65	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi ABD	1	0.42
Kürt Dili ve Kültürü ABD	3	1.24	İşletme ABD	1	0.42
İngiliz Dili ve Edebiyatı ABD	3	1.24	Felsefe ve Din Bilimleri ABD	1	0.42
Mütercim Tercümanlık ABD	3	1.24	Güzel Sanatlar ve Görsel İletişim Tasarımı ABD	1	0.42
Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi ABD	3	1.24	Yeni Medya ABD	1	0.42
Gazetecilik ABD	2	0.83	Kürt Dili ve Edebiyatı ABD	1	0.42
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı ABD	2	0.83	Bilgi ve Belge Yönetimi ABD	1	0.42
Çeviribilim ABD	2	0.83	Felsefe ve Din Bilimleri ABD	1	0.42
Doğu Dilleri ve Edebiyatları ABD	2	0.83	İngilizce Mütercim Tercümanlık ABD	1	0.42
Sınıf Öğretmenliği ABD	2	0.83	Balkan Çalışmaları ABD	1	0.42
Sanat ve Tasarım ABD	2	0.83	İslam Tarihi ve Sanatları ABD	1	0.42
Türk Dünyası Edebiyatları ABD	2	0.83	Çocuk Gelişimi ve Eğitimi ABD	1	0.42
İşletme Fakültesi Örgütsel Davranış ABD	1	0.42	Özel Eğitim ABD	1	0.42
Yakınçağ Tarihi ABD	1	0.42	Toplam	241	100

Yıldız, Ezgi, Fadime; Samur, Öztürk, Ayşe; Türkiye’de Çocuk Edebiyatı Alanında Yapılan Lisans Üstü Çalışmaların İncelenmesi

Tez çalışmalarının, hazırlandığı anabilim dalı türüne göre dağılımı ele alındığında; en fazla tezin 85 tez ile Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı’nda yapıldığı görülmektedir. Diğer anabilim dalları ise şu şekildedir: İlköğretim (22 tez), Türk Dili ve Edebiyatı (20 tez), Eğitimin Kültürel Temelleri (15 tez), Sosyal Bilgiler ve Türkçe Eğitimi (9 tez), Alman Dili Eğitimi (7 tez), Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi (7 tez), Yabancı Diller Eğitimi (6 tez), Temel Eğitim (6 tez), Okul Öncesi Eğitimi (4 tez), Temel İslam Bilimleri (4 tez), Batı Dilleri ve Edebiyatı (4 tez), Kürt Dili ve Kültürü (3 tez), İngiliz Dili ve Edebiyatı (3 tez), Mütercim Tercümanlık (3 tez), Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi (3 tez), Gazetecilik (2 tez), Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı (2 tez), Çeviribilim (2 tez), Doğu Dilleri ve Edebiyatları (2 tez), Sınıf Öğretmenliği (2 tez), Sanat ve Tasarım (2 tez), Türk Dünyası Edebiyatları (2 tez). Sadece bir adet tez çalışmasının yapıldığı anabilim dalları ise şunlardır: İşletme Fakültesi Örgütsel Davranış, Yakınçağ Tarihi, Çocuk Gelişimi ve Ev Yönetimi, Türk Edebiyatı, Aktüerya Bilimleri, Eğitim Bilimleri, Grafik Tasarım, İletişim Bilimleri, Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi, Medeniyet Araştırmaları, Bilişsel Bilim, Türkçe Öğretmenliği, Karşılaştırmalı Edebiyat, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, İşletme, Felsefe ve Din Bilimleri, Güzel Sanatlar ve Görsel İletişim Tasarımı, Yeni Medya, Kürt Dili ve Edebiyatı, Bilgi ve Belge Yönetimi, Felsefe ve Din Bilimleri, İngilizce Mütercim Tercümanlık, Balkan Çalışmaları, İslam Tarihi ve Sanatları, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi ve Özel Eğitim.

Tablo 6. Tezlerin konularına göre dağılımı

Konu	f	%
Tematik	55	22.82
Değer Kavramı ve Değer Eğitimi	38	15.76
Çocuk Edebiyatı Kriterlerine Uygunluk	34	14.10
Sürelili Yayınlar	25	10.37
Çocuk Eğitimi ve Çocuk Edebiyatı	22	9.13
Diğer	19	7.88
Çeviri	18	7.47
Dönem Odaklı Tezler	15	6.22
Söz Varlığı	12	4.98
Tutum	11	4.56
Çocuk Kitapları ve Niteliği	10	4.15
Çocuk Kitaplarında Görsel Unsurlar ve Resimleme	8	3.32
Ders Kitaplarındaki Çocuk Edebiyatı Metinleri	8	3.32
Karşılaştırma	8	3.32
Çocuk Edebiyatı Eserlerindeki “Çocuk” Gerçekliği	7	2.90
Çocuk Tiyatrosu	2	0.83

Çocuk edebiyatı alanında çalışılan konular incelendiğinde en fazla sayıda tezin %22.82’lik oranla tematik alanda yapıldığı görülmektedir. Bunu sırasıyla değer kavramı ve değer eğitimi (%15.76), çocuk edebiyatı

Yıldız, Ezgi, Fadime; Samur, Öztürk, Ayşe; Türkiye’de Çocuk Edebiyatı Alanında Yapılan Lisans Üstü Çalışmaların İncelenmesi

kriterlerine uygunluk (%14.10), süreli yayınlar (%10.37), çocuk eğitimi ve çocuk edebiyatı (%9.13) konuları takip etmektedir. Diğer (%7.88) seçeneği olarak belirtilen tezler ise araştırmacı tarafından belirlenen konu kriterlerine dahil olmayan çalışmalardır. Diğer seçeneği altında; çocuk edebiyatı kavramının kuramsal çerçevesini, çocuk edebiyatının diğer bilim dallarına uygulanabilirliğini, çocuklara yönelik hikaye kitabı oluşturulmasını, eserlerdeki belli bir motifin analizini, farklı bölgelerdeki çocuk edebiyatı kavramının gelişimini, çocuk edebiyatı eserlerinin proje kapsamına dahil edilmesini inceleyen lisans üstü tez çalışmaları yer almaktadır. Bunu çeviri (%7.47), dönem odaklı tezler (%6.22), söz varlığı (%4.98), tutum (%4.56), çocuk kitapları ve niteliği (%4.15), çocuk kitaplarındaki görsel unsurlar ve resimleme (%3.32), ders kitaplarındaki çocuk edebiyatı metinleri (%3.32), karşılaştırma (%3.32) ve çocuk edebiyatı eserlerindeki çocuk gerçekliği (%2.90) konuları takip etmektedir. Çocuk tiyatrosu konulu iki tez ise en az sayıda çalışma yapılan konuyu oluşturmaktadır.

Tablo 7. Tezlerin yönetime göre dağılımı

Yöntem	f	%
Nitel	215	89.22
Nicel	12	4.97
Karma	10	4.15
Diğer	4	1.66
Toplam	241	100

Çocuk edebiyatı alanında gerçekleştirilmiş tez çalışmaları, kullanılan yöntem türüne göre değerlendirildiğinde; 215 tez ile nitel çalışmalarda bir yığılma olduğu görülmektedir. Bunun devamında 12 tez çalışması ile nicel yöntem ikinci sırada, 10 tez ile karma yöntem üçüncü sırada yer almaktadır.

Tablo 8. Tezlerin örnekleme göre dağılımı

Örneklem	f	%
Eser	176	73.03
Dergi-Gazete	30	12.44
Çocuk	16	6.64
Öğretmen	10	4.15
Ders Kitabı	7	2.90
Lisans Öğrencisi	6	2.49
Diğer	3	1.24
Ebeveyn	2	0.83
Öğretim Programı	2	0.83
Akademisyen	2	0.83

Tez çalışmalarında ele alınan örneklem türleri incelendiğinde; 176 sayı ile en fazla çocuk edebiyatı alanında yazılmış “eserler” örneklem olarak çalışmalara dahil edilmiştir. Eser örneklem türünü, 30 adet tez ile süreli

yayımlar takip etmektedir. Çocuk edebiyatı alanının önemli bir boyutunda yer alan çocuk (16 tez), öğretmen (10 tez) ve ebeveynlerin (2 tez) ise çalışmaların örnekleme az sayıda dâhil eazıldığı söylenebilir.

Tablo 9. Tezlerin veri toplama aracına göre dağılımı

Veri Toplama Aracı	f	%
Doküman İncelemesi	199	82.57
Görüşme	23	9.54
Anket	13	5.39
Form	12	4.97
Ölçek	12	4.98
Literatür taraması	6	4.49
Gözlem	4	1.66
Diğer	4	1.66

Çocuk edebiyatı alanında hazırlanan tezler, kullanılan veri toplama araçları açısından değerlendirildiğinde; doküman incelemesi 199 tez ile en büyük orana sahiptir. Tez çalışmalarında kullanılan diğer veri toplama araçlarını görüşme (23 tez), anket (13 tez), form (12 tez), ölçek (12 tez), literatür taraması (6 tez) ve gözlem (4 tez) oluşturmaktadır. Diğer seçeneği olarak belirtilen veri toplama aracı ise tezlerin kendilerine özgü geliştirdikleri araçlardır.

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada çocuk edebiyatı alanında 2012-2018 yılları arasında Türkiye’de yapılmış lisansüstü tezlerin incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Verilerin analizinde araştırmanın alt amaçları doğrultusunda araştırmanın yılı, türü, üniversitesi, enstitüsü, ana bilim dalı, konusu, yöntemi, örnekleme ve veri toplama olmak üzere dokuz kategori oluşturulmuştur.

Konuyla ilgili en fazla tez 2017 (50) yılında, en az tez ise 2013 (21 tez) yılında yayımlanmıştır. Alanda yapılmış lisans üstü tez çalışmalarının son yıllarda artış gösterdiği söylenebilir. Yüksek lisans tezlerinin (204) sayıca doktora tezlerinden (37 tez) 5.5 kat daha fazla olması araştırma bulgularında dikkat çeken bir noktadır. Yazıcı (2013)’da “Çocuk Edebiyatı Alanında Üniversitelerde Yapılan Lisans Sonrası Çalışmalar” başlıklı çalışmada ulaşılan tezlerden %13’ünün doktora düzeyinde olduğunu tespit etmiştir. Geçen beş yıl içinde doktora düzeyinde az da olsa bir artışın olması olumlu bir gelişmedir. Ancak üniversitelerde hâlâ, Çocuk Edebiyatı Ana Bilim Dalı’nın kurulmamış olması, bu durumun ortaya çıkmasındaki nedenlerden biridir.

Çocuk edebiyatı alanında en fazla tez Eğitim Bilimleri (120 tez) Sosyal Bilimler (112 tez) Enstitülerinde yapıldığı görülmektedir. Yazıcı (2013) ve Balcı (2012) çalışmalarında çocuk edebiyatı çalışmalarında Sosyal Bilimler Enstitülerinin belirgin üstünlüğünün devam ettiğini belirtmişlerdir. Bununla birlikte Yazıcı (2013) Eğitim Bilimleri Enstitülerinin konuya yönelimlerinin giderek artış gösterdiğini ve bu enstitü grubunda çocuk edebiyatı konusunda yapılmış çalışmaların ciddi bir yükseliş kazandığı sonucunu belirtmiştir. Araştırmamızda elde edilen veriler Yazıcı’nın araştırmasında belirttiği bu durumu onaylar niteliktedir. Eğitim Bilimleri Enstitüsü bünyesinde hazırlanmış tezlerde meydana gelen artışın Eğitim Bilimleri Enstitülerindeki sayısal artışın sonucu olduğu söylenebilir.

Tezlerin çalışıldığı anabilim dalları arasındaki dağılım bulguları değerlendirildiğinde, ilk sırada Türkçe Eğitimi ABD’ nin olduğu görülmektedir. Bunu 22 tez ile İlköğretim ABD, 20 tez ile Türk Dili ve Edebiyatı

ABD ve 15 tez ile Eğitimin Kültürel Temelleri ABD takip etmektedir. Çocuk edebiyatı alanında toplamda 49 adet faklı anabilim dalında tez çalışmasının gerçekleştirildiği görülmektedir. Ana bilim dallarındaki bu çeşitlilik çocuk edebiyatı alanına disiplinlerarası bir bakış açısı katarken, aynı zamanda çocuk edebiyatı alanının farklı boyutlarda incelenmesine olanak sağlamaktadır.

Çocuk edebiyatı kapsamında hazırlanmış tezlerin ele aldığı konular değerlendirildiğinde ise çocuk edebiyatı eserlerinde yer alan bir temanın, iletinin, eğitsel işlevin izini arayan tematik (55 tez) tezlerin diğer konulara oranla sayıca çoğunlukta olduğu saptanmıştır. Çocuğa olumlu değer kazandırmanın önemi son dönemde hazırlanan çocuk edebiyatı çalışmalarında vurgulanan bir noktadır. Eğitimin amacı sadece çocuklara bilgi ve beceri kazandırmak değil; aynı zamanda çocuklara temel insani değerleri benimsetmek ve bu değerleri çocukta davranış haline getirmek de eğitimin amaçlarından biridir (Doğan Temur ve Yuvacı, 2014, s. 123; Şirin ve ark., 2016, s. 263; Uzun ve Köse, 2017, s. 306). Bu noktada ülkemizde son 10 yılda oldukça popüler olan değer kavramı ve değer eğitiminin (38 tez) ele alınması beklenen bir sonuçtur. Bunu çocuk edebiyatı kriterlerine uygunluk (34 tez) takip etmektedir. Çocuklar için hazırlanan edebiyat eserlerinin çocukların yaşına, gelişimine uygun olarak hazırlanmış olması gerekmektedir. Çocuk edebiyatı kriterlerine uygun olarak hazırlanmamış olan eserlerin çocukların gelişimlerini desteklemediğini, hatta onları yanlış yönlere sevk ettiğini söyleyebiliriz (Demiryürek, 2012, s. 1019; Erbay ve Öztürk Samur, 2010, s. 1065). Bu durumda çocuk edebiyatı kriterlerine uygunluk konusunda yapılmış olan çalışmaların alana katkısının oldukça önemli olduğu ve daha fazla sayıda çalışılması gerektiği düşünülmektedir. Bununla birlikte çocuk tiyatroları da disiplinler arası bakış açısı ile çalışılması gereken oldukça önemli bir konudur. Çünkü tiyatro kültürünü geliştirmeyi hedeflediğimiz erken yaşlarda çocukların nitelikli oyunlarla karşılaşması büyük bir öneme sahiptir.

Nitel araştırma, ele alınan konuda detaylı bilgi edinmeye ve nicel araştırmalara yön vermeye yardımcı olacak hipotezler kurulmasına yardımcı olur. Bu çalışmalar daha sonra yapılacak olan çalışmalara yön vermeye olanak tanır. Nicel araştırmalar ise bir sorunun önemini veya en uygun seçeneğin doğruluğunu belirli sayısal ölçümlerle sunan çalışmalardır (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2016). Mevcut araştırmada elde edilen bulgular değerlendirildiğinde; konuyla ilgili yapılmış lisansüstü tez çalışmalarında en fazla kullanılan yöntem nitel araştırma yöntemidir (215), nicel yöntem kullanılarak hazırlanmış çalışmaların (12 tez) sayısının ise oldukça az olduğu saptanmıştır. Bu sebeple alanda yapılan nicel ve özellikle deneysel çalışmalara daha çok yer verilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Çalışmalara en çok dâhil edilen örneklem grubu çocuk edebiyatı eserleridir (176 tez). Çocukların on altı tez çalışmasında, öğretmenlerin on tez çalışmasında, ebeveynlerin ise sadece iki tez çalışmasında örneklem grubu olarak çalışmalara dâhil edilmesi, çocuk edebiyatı alanında konuyla ilgili tüm paydaşların çalışmalara daha çok dahil edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Çalışmaların veri toplama araçlarına ait dağılım bulguları değerlendirildiğinde ise veri toplama aracı olarak kullanılan doküman incelemesi %82.57’lik oranla en büyük paya sahiptir.

Çalışma ile elde edilen verileri genel olarak değerlendirdiğimizde, çocuk edebiyatı alanına yönelik lisansüstü çalışmalarda artış olduğu ve gelecek yıllarda da bu artışın devam edeceği düşünülmektedir. Özellikle üniversitelerde Çocuk Edebiyatı Ana Bilim Dalları’nın kurularak, disiplinlerarası çalışmalar, çocuk edebiyatı alanı ile ilgili tüm paydaşların yer aldığı çalışmalar ve deneysel çalışmalarla alanın gelişimine büyük katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Altunbay, M. (2015). *İlköğretim Türkçe dersi (6-7-8. sınıflar) öğretim programında yer alan temel becerilerin kazandırılmasında çocuk edebiyatı ürünlerinin etkisi (21. yüzyıl örnekleme)* (Doktora Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi’nden edinilmiştir. (Tez No. 388234)

Yıldız, Ezgi, Fadime; Samur, Öztürk, Ayşe; Türkiye’de Çocuk Edebiyatı Alanında Yapılan Lisans Üstü Çalışmaların İncelenmesi

---

- Balcı, A. (2012). Türkiye’de çocuk edebiyatı üzerine hazırlanan lisansüstü tezler hakkında bir meta-analiz çalışması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(9), 195-206.
- Budak, E. & Akbaş, A. (2011). *Okul öncesi çocuğun gelişimi ve eğitimi*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Ciravoğlu, Ö. (2000). *Çocuk edebiyatı*. İstanbul: Esin Yayınevi.
- Demiryürek, G. (2012). TRT çocuk dergisinin yapısal özellikler bakımından değerlendirilmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20(3), 1017-1034.
- Diken, İ. H. (2007). *Dil becerilerini geliştirme ve davranış problemleriyle başetme*. Ankara: Maya Yayıncılık.
- Doğan Temur, Ö. & Yuvacı, Z. (2014). Okul öncesi değer eğitimi uygulayan okullardan seçilen değerlerin ve etkinliklerin incelenmesi. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 122-149.
- Dursunoğlu, H. (2007). Çocuk edebiyatı nedir?. Ö. Yılar ve L. Turan (Ed.), *Eğitim fakülteleri için çocuk edebiyatı içinde* (s. 21-36). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Erbay, F. & Öztürk Samur, A. (2010). Anne ve babaların çocuk kitapları hakkındaki genel görüşleri ile çocukların alıcı dil gelişim düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(4), 1063-1073.
- Ersoy, Ö. & Bayraktar, V. (2015). Annelerin öğrenim durumlarına göre çocuklarını kitapla buluşturma konusundaki durumlarının incelenmesi (Çalışma kapsamı:57 il). *İlköğretim Online*, 14(4), 1406-1415.
- Gönen, M. (2008). Okul öncesi dönemde dil eğitimi. A. Köse ve M. Yiğit (Genel Koordinasyon), *Uluslararası Çocuk, Aile, Okul Bağlamında Okul Öncesi Eğitim Kongresi içinde* (s. 105-110). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Güleryüz, H. (2002). *Yaratıcı çocuk edebiyatı*. Ankara: Pegem A Yayınları.
- Lefebvre, P., Trudeau, N. & Sutton, A. (2011). Enhancing vocabulary, print awareness and phonological awareness through shared storybook reading with low-income preschoolers. *Journal of Early Childhood Literacy*, 11(4), 453-479.
- Mirzaoğlu, V. (2017). *Ortaokul 7. sınıf Türkçe ders kitabındaki metinlerin çocuk edebiyatı bağlamında incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi’nden edinilmiştir. (Tez No. 486152)
- Nas, R. (2004). *Örneklerle çocuk edebiyatı*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Özer Aytekin, K. (2013). *Aile içi etkileşim ve masallar ile desteklenmiş beslenme eğitiminin 5-6 yaş çocukların beslenme biçimlerine etkisinin incelenmesi* (Doktora Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi’nden edinilmiştir. (Tez No. 354855)
- Öztürk, A. (2005). *Okul öncesi eğitim kurumlarında ana dili etkinlikleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Sever, S. (2002). Çocuk kitaplarına yansıtılan şiddet (Milli Eğitim temel yasası ve çocuk haklarına dair sözleşme bağlamında bir değerlendirme). *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 35(1-2), 25-37.
- Sever, S. (2003). *Çocuk ve edebiyat*. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Şahin, A. (2012). Çocuk edebiyatı. A. Yalçın ve G. Ayaş, *Çocuk edebiyatı içinde* (s. 33). Ankara: Akçağ Yayınları.

Yıldız, Ezgi, Fadime; Samur, Öztürk, Ayşe; Türkiye’de Çocuk Edebiyatı Alanında Yapılan Lisans Üstü Çalışmaların İncelenmesi

---

Şirin, N., Şafak, M., Yuvacı, Z., Gür, Ç., Kocak, N. & Koç, İ. (2016). Değerler eğitimi programının 6 yaş çocuklarına etkisinin incelenmesi ve öğretmen görüşleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35, 261-274.

Turan, S. Karadağ, E., Bektaş, F. & Yalçın, F. (2014). Türkiye’de eğitim yönetiminde bilgi üretimi: Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi 2003- 2013 yayınlarının incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 20 (1), 93- 119.

Tüfekçi Can, D. (2014). *Çocuk edebiyatı kuramsal yaklaşım*. Konya: Eğitim Yayınevi.

Uzun, M. & Köse, A. (2017). Okul öncesi eğitimde değerler eğitiminin uygulanmasına yönelik öğretmen görüşleri. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(12), 305-338.

Yalçın, A. & Aytaş, G. (2012). *Çocuk edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Yazıcı, N. (2013). Çocuk edebiyatı alanında üniversitelerde yapılan lisans sonrası çalışmalar. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(1), 441-452.

YÖK Ulusal Tez Veri tabanı (tez2.yok.gov.tr), Erişim tarihi: 1.10.2018.

Bir İtiraz olarak Absürd Tiyatro ve OYUN SONU

Ayşegül Demir¹

Giriş

En genel manada “saçma” olarak adlandırılan ‘absürd’ kavramı, kökeninde bir müzikal terim olarak (amaçlı/nedenli) ‘uyumsuzluk’ ya da “armoniden yoksun”luk anlamında kullanılmaktadır (Esslin, 1999:25). Fakat bir tiyatro terimi olarak ‘Absürd’, Absürd Tiyatro yazarı olan Eugene Ionesco’nun ifadesiyle şöyle tanımlanmaktadır: “Absürd amacı olmayandır. Dinsel, metafizik ve deney ötesi köklerinden kopmuş bir kayıptır. Onun bütün eylemleri anlamsız ve yararsızdır.” (Esslin, 1999:25). Absürd Tiyatro, varlığın ve yaşamın anlamsızlığını, dünya hallerinin, gündeliğin absürlüğünü vurgular.

I. ve II. Dünya savaşları ve değişen koşullar; özellikle Avrupa’da düşün adamlarını, insanları mutlu ve sonsuz yaşama götüreceği yaşam kılavuzu olan her türlü inanç kavramını sorgulamaya itmiştir. İnsan; doğası gereği, bir güce inanma ihtiyacı içinde olmuştur ve inanç, özellikle de ölümden sonra ebedi yaşamı vaat eden tek tanrılı dinler, insanın bu varoluşsal endişesini uzun yıllar boyunca gidermeyi başarmıştır; ta ki Nietzsche Tanrı’yı öldürene kadar. Savaşlarla dünya üzerinde amansız bir cehennem yaratan insanoglu, inanç ile olan bağını sorgulamış ve koparmış, eğer bir Tanrı varsa; “insanın insana yaptığı bu eziyet, bu işkence neden ve nasıl olmaktadır” diye sormuş ve madem ki gerçek budur, Nietzsche düşüncesiyle tanrıyı öldürmüştür. Bunun sonucunda yaşanan anlam kaybı, Absürd Tiyatronun kökenini oluşturur. Savaşın getirdiği bunalım, yalnızlaşan bireyin inanç ve değerlere, yaşadığı gerçekliğe karşı yabancılaşmasıyla birlikte insan, asıl cehennemin ‘öteki’ olduğunu görerek, insanlığa karşı büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştır.

20. yy’da Beckett, Ionesco, Adamov, Genet, Pinter gibi bir grup yazar, belli bir fikir akımına bağlı kalmaksızın ortak bir manifesto yayınlamadan, “ortak duyarlılık alanları, dünya görüşleri ve sanat anlayışları, ortak tarihsel, kültürel ve ideolojik yaklaşımları; oyunların ise ortak tematik ve teknik yanları” bulunan bir tiyatro türü oluşturmuşlardı (Aydemir, 2003:12). Daha sonra Martin Esslin (The Theatre of the Absurd, 1961) bu hareket içerisinde değerlendirdiği yazarların ve oyunların ortak yanlarını bir bileşke etrafında toplayarak bunu ‘Absürd Tiyatro’ olarak isimlendirmiştir. Beckett, Adamov, Ionesco, Genet gibi oyun yazarları dışında, yaşamın anlamsızlığının ve insanlığın durumunun absürlüğünü merkeze alan bir diğer grup ise; Giraudoux, Anouilh, Salacrou, Sartre ve Camus gibi yazarlardır. Birbirlerinden beslenmiş olsalar da, Esslin’e göre ilk gruptaki oyun yazarları “insanlığın durumunun anlamsızlığı duygusunu ve akılcı yaklaşımı, akılcı araçların ve gidimli (discursive) düşüncenin terk edilmesiyle açıklamaya çalışırken”, ikinci gruptaki yazarlar aynı durumu “son derece anlaşılır ve akılcı yapılanmış usullama biçiminde göstermektedir” (Esslin, 1999:25). Yani her iki grubun da insanlığın durumunun anlamsızlığını anlatmaya çalışmasına rağmen Absürd oyun yazarları bu durumu herhangi bir anlam arayışına girmeden daha radikal bir biçimde sergilemişlerdir. Bu da Absürd Tiyatro Camus ve Sartre’in tiyatrosundan ayıran önemli bir noktadır.

Absürd Tiyatro, her ne kadar beslendiği diğer akımlar gibi bilindik yöntemlere başvurarak başkaldırmıyor, ya da insana bir çıkış yolu sunmuyor ise de; mevcut kuralların dışından bakarak; doğası gereği ölüme yazgılı insanın dünyadaki durumunun anlamsızlığını vurgulayarak olanı sorgulamakta, sergilemekte ve aslında çözüm beklemektedir. Bu çalışmanın amacı; Absürd Tiyatronun; vicdanın ve inancın yitirilen anlamını ve bunun getirdiği hiçlik ile, savaş sonrası yaşanan çaresizliği ve insanın amaçsızlığını bir itiraz biçimi olarak göz önüne sererken; aslında varoluşun topyekun anlamsızlığından ziyade mevcut anlamın olumsuzlamalarını

¹ Ayşegül Demir, Doktor Öğretim Üyesi, Munzur Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı, aysegul.demir.tr@gmail.com

kullanarak anlamlı olanı bulma/yaratma çabasını irdelemektir. Bu analiznin odağı Beckett'in Oyun Sonu (Endgame) (1957) metni olacaktır.

Absürd oyun yazarları, mevcut gelenek, inanç ve ideolojilerin; insanın, dünyanın, toplumun içinde bulunduğu sorunlara çözüm olamadığına ve önlenemeyen iki Dünya savaşının yaşanmasına, bunların sonuçlarına itiraz etmektedirler. Absürd Tiyatro; Avrupa'daki sosyal, ekonomik, politik ortamın ve sonuçlarının ürünüdür. II. Dünya Savaşı ve Atom bombası dışında, insanın güce olan ihtirasını ve ahlaki değerlerini sorgulayan Friedrich Nietzsche, insanın bu dünyada kapana kısıldığını ve insan yaşamının anlamsızlığını vurgulayan Sartre ve Camu'nun "Varoluşçuluk" düşüncesi, Absürd Tiyatro'nun temelini oluşturmaktadır. Diğer bir anlatımla, bu tiyatro türü, egemen değerlerin önleyemediği ve hatta sebep olduğu Dünya savaşlarının, oluş nedenlerine, sonuçlarına ve geçerli toplumsal değerlerine itirazdır. Bu yıkımın; bir insanlık dramı, sorunu, ayıbbı olduğuna inanılmaktadır. Yeni neslin; bilimin, inancın, etiğin, siyasetin, felsefenin bu başarıyı getirmesini, doğurmasını şart görmektedir. Yeniden bir yaratılış (rebirth) gerçek olmalıdır. Bu nedenlerle 'Absürd Tiyatro'yu 'İtiraz Tiyatrosu' olarak isimlendirmek isabetli olacaktır.

İtiraz hareketi, bir reçete sunmaz fakat hastalığa bir derman gerektiğini bildirir. Toplumsal kalp yetmezliğinin olduğu, mevcut dini, ahlâkî, hukukî, sistem kurallarının çözüm getirmediği gösterilerek çare için çağrı yapılmaktadır. Bu çağrı, içine düşülen kuyunun karanlık ve pis sularını göz önüne sererken; aslında varoluşun topyekun anlamsızlığından ziyade mevcut anlamın olumsuzlamalarını kullanarak anlamlı olanı bulma ya da yaratma çabasıyla oluşmaktadır. Bu itirazın altında yatan anlam yaratma çabasında Absürd oyun yazarı Samuel Beckett (1906-1989) tüm bu olumsuzluklar ve "dünyanın karmaşası içinde edilgen bir konuma itilmiş olan insanı" oyunlarının merkezine alır (Yüksel, 2006:22).

Samuel Beckett (1906-1989); Oyun Sonu (Endgame) (1957) ile İki Dünya Savaşı'na sahne olmuş maddi dünyaya; sefalet içindeki insanların durumuna ve de insanın 'acımasızlığına' ve sevgisizliğine bir ayna tutmuştur. Aslında bu, anlamını yitirmiş olan dünyaya meydan okumaktır ve pek aşına olunmayan bir itiraz biçimidir.

İlk olarak iki perde halinde 1954-56 yılları arasında Fransızca olarak yazılan Oyun Sonu (Fin de partie), ilk kez 1957'de Londra'da sahnelenmiş; yine yazarın kendisi tarafından daha sonra tek perde halinde İngilizceye çevrilmiş ve 28 Ekim 1958'de İngilizce olarak sahnelenmiştir. Oyun; 'klostrofobik' bir iç mekânda geçer. İki küçük pencereden ibaret olan sahne çıplaktır. Oyun karakterleri; kör ve tekerlekli sandalyeye bağımlı Hamm, ona hizmet eden Clov, ve Hamm'in iki ayrı çöp tenekesinde yaşayan ve geçirdikleri trafik kazasında bacakları kesilen ebeveynleri Nag ve Nell'den ibarettir. Hamm efendi, Clov ise uşaktır. Hamm felçli olduğundan ayağa kalkamaz, Clov romatizmalarından ötürü oturamaz. Temelde efendi - köle, hasta - hastabakıcı ilişkisiyle kurgulanmış Hamm ve Clov karakterleri, karşılıklı olarak 'sevgisiz' fakat 'zorunlu' bir ilişki içindedir; öyle ki Hamm kilerin şifresini bildiği halde yürüyemez, Clov yürüyebildiği halde kilerin şifresini bilemez (Beckett, 2007:13).

Metinde zaman; alacakaranlıktır, sanki gün doğacak ya da batacaktır. Karanlığa düşülmüştür. Saat her zamanki gibi 'sıfır' dır (Beckett, 2007:23). Sağda ve solda çıplak iki duvar arasında sıkıştırılmış insan ve doğa, ölüm ve yaşam arasında, arafta, bir yanı cennet, öbür yanı cehennem. Böylesine bir mecburiyette, kadere itiraz vardır. Bireyin iradesini göstermeye çağrı ve umut vardır. Merdivensiz, yükselmeden bakmanın olanaksız olduğu iki küçük pencere vardır duvarda. Kara tarafındaki kör ve karanlık pencereden görülecek hiç bir şey yoktur. Öteki pencere okyanusa bakar, denizin sesi, dalgalar... Ama her şey gridir.

Dışarıda yaşam belirtisi yoktur. Dünyada yaşanan felaket/kıyamet, her şeyi yakıp yıkmıştır. Bu felaketin tam olarak ne olduğu oyunda açıkça belirtilmese de oyunun İkinci Dünya Savaşı sonrası yazıldığını göz önüne aldığımızda savaş sonrası yıkımdan bahsettiği açıktır. Oyundaki betimlemeler savaş ya da kıyamet günü sonrasını çağırıştır. Dini kitaplardaki cehennemden farksızdır. Bununla birlikte modern insanın durumuna bir eleştiri olarak da yorumlanabilir. Çünkü bu yaşanan felaketin en büyük sebebinin 'insan' olduğu, yani insanın insana yaptığı ya da tam tersi yapmadığı şeyler olduğu, oyunda da Clov'un ağzından anlatılmaktadır:

"Burası onlarla kaynıyordu." "Pegg Ana senden lambası için gaz istediğinde, sen de onu başından savdığında neler olup bittiğini biliyordun ama, değil mi? (Bir an.) Pegg Ana'nın neden öldüğünü biliyor musun?" "Karanlıktan!" (Beckett, 2007:67).

Hamm dünyadaki tüm canlıların yok olduğu o olayı ima ederek Clov'a neler olduğunu hatırlatırken kendisinin aslında ne olduğunu bilmediğini iddia eder. Clov ise Pegg Anayı hatırlatarak onun ölümünde Hamm'in de payı olduğunu belirttiğinde aslında tüm insanlığın, özellikle de gücü elinde bulunduran insanların tüm bu felaketten sorumlu olduğunu dile getirir.

Oyunda kullanılan soğuk, sessiz ve çıplak duvarlar; insan/toplum, yönetenler ve yönetilenler arasındaki bağımsızlığı, aşılmazlığı verir. Vurunca çınlar, içinin boş olduğu anlaşılır. Ayrıca, yaşam ve ölüm döngüsü ile birlikte, yaratılanların evrene düştüğü ve dönüşsüz bir çıkış olarak da kullanılan bir "kapı" görürüz oyunda. Duvarda asılı duran ters dönmüş bir tablo, utancından yüzünü kapatan insanları anlatmaktadır. İnsan eliyle, düşünce ve gayretiyle her şey ters-yüz edilmiş, eserler, şehirler harabeye döndürülmüş, toprak cesetlerle doldurulmuştur.

Sahnede duran çöp bidonunda; insanlar, sevgililer, ebeveynler yatmaktadır, üzeri örtülü. İnançlar, onlardan haber getirir, rüyalarımıza girer ve söyleşirler. Bunları yorumlarız, onlarla konuşur, uyanır ve kendi yörüngemizde döneriz. Onların acılarıyla avunur, teselli buluruz. Acının biricikliğini ve kişiye özgü olduğunu duyumsarız. Sahnenin ortasında; bakıma muhtaç, aciz bir kötürüm olan, itiraz eden "Hamm" çıkar karşımıza. Tekerlekli koltuk, idare makamıdır; dindir, ahlaktır, hukuktur, örf ve adettir, sistemdir. İtmeden ve tekerlerini yağlamadan gitmez. Durgundur, etrafı gözler ve emirler verir, olanı korumaya çalışır, yararlarını gözetir, kurallarına itaat ister, yasaklar, cezalandırır, sürgün eder, gasp ve talan eder, haram eder, cennet ve cehennemini yolunu gösterir. Ama oturan kördür, ona göz-kulak olanlar, hizmet edenler, onunla 'simbiyotik' yaşayanlar vardır. Hamm ve Clov arasında efendi/köle ilişkisine dayanan bir hiyerarşi vardır. Clov, zorunlulukları ve yapamadıkları sebebiyle mahcup ve kızgındır. Bu ortamdan etkilenen karakterler derin depresyon içindedirler ve ölmek istemelerine rağmen bunu beceremezler. Sürekli yinelenen hareketler ve eylemsizlik Beckett'in ilk oyunu Godot'u Beklerken'de (1953) olduğu gibi bir bekleme ve harekete geçememe durumuna işaret eder.

Bu evren/dünya sahnesinde, Clov, pencereden pencereye koşmakta, boyu yetmeyince merdivene çıkmakta, dışarıyı gözlemektedir. Defalarca yaptığı bu hareketlerden bir sonuca varmayınca, çöp bidonlarının üzerindeki örtüleri, sonra da tekerlekli koltuk üzerindeki kirli örtüyü kaldırmaktadır. Sürekli koltukta oturan Hamm'ın boynunda asılı duran düdükle meleklerin davet borusu ve ya sirenlerin ölüm sesini çağırıştırır. Yaşlanmış ve her iki gözüne ak-inmiş(katarakt) kör olmuştur. Kötürümdür, ayakta duramaz. Ama erk sahibidir, yargılar, itiraz eder, sınırlar; yaşlı bir devlet, din, ahlâk kuralları gibi. Clov'dan kendisini sahnenin ortasına götürmesini ister. "Hamm: Tam ortada mıyım? ... Sanırım ne demek? Tam ortaya koy beni!" (Beckett, 2007:37). Hamm bu nedenle bir ufuk / dünya turuna çıkmaktadır ve emirler silsilesiyle, tam merkezde bulunmak istemektedir. Bununla, bir umut ışığı arayarak ve beklemektedir.

Beckett, bireysellikten öte toplumsal olanı düşünmekte ve doğacak bu ışığın; karanlığı dağıtacağına, insanlığa yaraşır bir dünya düzeninin kurulması gerektiğine inanmaktadır. Karakterler, kendilerini ölüme hazırlamış ve hatta bunun provalarını yapmakta ve fakat sonrası için umutlu olmayı istemektedir. "Dünyada kimse bizim kadar çarpık düşünmemiştir". Bu düşüncenin adıdır 'itiraz' ve böyledir 'Absürd'. Kimse işini bitirmemiş, kendini gerçekleştirme olanağı bulamamış ve yapıt yarım kalmıştır. Peki neden? Bu sonuçsuz gelgitler neden? İşte itiraz bunadır. Çözüm bekleyen / beklenen düğüm tam da buradadır. Beklenen bir kurtarıcının (Mehdi / İsa vs.) var olduğu düşüncesi. Bir kurtarıcının varlığı durumunda, bunca yıkımın, önlenemez acıların bireyde yarattığı tahribatı açıklayan makul bir sebebi var mıdır? Niçin birisi çıkıp da buna engel olmaz ve bir düzen vermez? Kim neyi beklemektedir? Baba nerededir? Varsa, neden gelmez? İtiraz bunlaradır.

Hamm konuşuyor: "Kafamın içinde bir şey damlıyor. (Bir an.) Kalp... bir kalp var kafamın içinde" (Beckett, 2007:32). Bunu bir "uf" olarak görüyor ve sonra sahiplenip yorumluyor (Beckett, 2007:41). Kafanın içinde normalde akıl var, zekâ, hafıza var. İyi de bunlar yetmiyor. Ürettikçe üretiyor. Daha güçlüsünü istiyor. Bir kişiyi, olmazsa bir toplumu, dahası bir şehri, bir atışla yok etmek istiyor. Uçmaya, gelmeye gerek yok, yerinden fırlatıp hedefe düşürüyor. Demek akıl yetmiyor, iyi ve doğruyu seçecek iradeyi göstermeye. Bir de gönül/kalp istiyor, vicdan gerekiyor aklı tutmak için. Beckett'in, itirazını Hamm'ın kafasındaki olumsuz, zararlıya karşı duran kalpte görebiliyoruz.

Beckett, toplumun vazgeçilmez bir varlığı olan ama aynı zamanda "ölüme yazgılı oluşunun ikilemini sonsuz bir tedirginlik içinde yaşayan insan adına dile getirilmiş amansız bir başkaldırının yazarıdır" (Yüksel, 2006:22-23). Beckett bu başkaldırını/itirazı "insan yaşamının 'anlamlı' olduğu yanılmasını uyandıran olguların olumsuzlanmasıyla dile getirir (Yüksel, 2006:23):

Hamm: (Sinirli) Yoksa biz... biz... bir şey mi ifade etmeye başlıyoruz?

Clov: İfade etmek, ha? Biz, ifade etmek! (Kısa bir gülüş) Bu güzel işte!

Hamm: Merak ediyorum (Bir an.) Yeryüzüne dönen akıllı bir varlık bizi inceledikçe bazı düşüncelere kapılmaz mı acaba? (Akıllı varlığın sesini taklit ederek) "Ah evet, ne olduğunu şimdi anlıyorum... evet, şimdi ne yaptıklarını anlıyorum!" (Beckett, 2007:41)

Bu durumda, yani kıyamette "yeryüzüne dönen akıllı bir varlık bizi inceledikçe, bazı düşüncelere kapılmaz mı acaba?" Dinsel inancın adaletli düzen isteği ve zamanı, böylesi bir ortamda gerçek olacakmış. Beklenen İsa'dır. İslamiyet'te bu kurtarıncının adı Muhammed'dir. Buna karşın; 'itirazcı düşünce', "hatta oraya kadar gitmeden, biz kendimiz... biz kendimiz... zaman zaman... Ama o noktadan insanlık yeniden başlayabilir!" (Beckett, 2007:41) demektedir ve bu görevi/kudreti insandan beklemektedir. Hamm hayıflanmaktadır: "Ah insanlar, insanlar, her şeyi açıklamak gerekiyor onlara" (Beckett, 2007:47).

Madem ki her şey böylesine haraptır ve kurtuluş Tanrı'dan olacaktır. Öyle ise "dua etmeli", herkes içinden, sessiz yapmalı:

Nagg: (ellerini birleştirip gözlerini kapar, hızlı hızlı) Gökyüzünde bulunan babamız...

[...]

Clov: Boşuna! Ya sen?

Hamm: Ne gezer! (Nagg'a) Ya sen?

Nagg: Bir dakika (Bir an. Gözlerini açarak) Hava cıva!

Hamm: Alçak! Yok ki!

Clov: Henüz (Beckett, 2007:55)

Belki de asıl ölüm; başka hiçbir çıkış yolu olmadığını düşünen karakterlerin kafasının içindedir. Birbirlerine karşılıklı bağımlılıklarından kurtulabilseler ve bir umut aramak için dışarı çıkabilseler belki de bu ölüm halinden yaşam haline geçebileceklerdir! Esslin'in de dediği gibi "yok edici alışkanlıktan var olma acısının karşısına çıkarak", Clov "Hamm'la olan bağıni koparıp Hamm'ın alanının kapalı sınırlarından görüldüğü kadar ölü olmayabilecek dünyaya atılma yürekliliğinde bulunacak" da olabilir (Esslin, 1999:61). Bu kendi gerçekliklerinin dışındaki dünyayı müjdeleyen belki de Clov'un dışarıda gördüğü çocuktur. Bu savı destekleyen en büyük ayrıntı oyunun Fransızca metninde bu bölümü daha ayrıntılı işlemiş olmasıdır. Oyunun İngilizcesinde Clov gördüğü şeye şaşırıktan sonra oyun şu şekilde ilerler:

Clov: (Dehşetle.) Küçük bir çocuğa benziyor!

Hamm: (Alaycı.) Küçük ... bir çocuk!

Clov: Gidiş bakacağım. (Merdivenden iner, dürbünü yere atar, kapıya doğru gider, durur) Zıpkını alıyorum. (Zıpkını arar, bulur, alır, kapıya doğru yönelir.)

Hamm: Hayır!

(Clov durur)

Clov: Hayır mı! Ama insan soyunu yeniden üretebilecek biri o.

Hamm: Yaşıyorsa bala, ya buraya gelecek ya da ölüp gidecektir. Yaşamıyorsa da zahmete ... (Susar.) (Esslin, 1999:62)

Oyunun orijinal metni olan Fransızcasında ise Hamm çocuk için “daha büyük bir ilgi gösterir ve davranışı açık bir düşmanlıktan boyun eğmeye döner” (Esslin, 1999:62):

Clov: Orada birisi var! Birisi!

Hamm: Öyleyse, git ve yok et onu! (Clov tabureden iner.) Birisi! (Titrek sesle.) Görevini yap! (Clov kapıya koşturur.) Hayır, boşver. (Clov durur.) Ne uzaklıkta? [...]

Hamm: Yaklaşıyor mu? Uzaklaşıyor mu? [...] Cinsiyeti? [...] Neyle meşgul? [...] (Kızgın.) Ne yapıyor?

Clov: (O da kızgın.) Ne yaptığını bilmiyorum. Küçük oğlanları ne yapıyorlardı bilmem. (Teleskopundan bakar. Durur. Yere bırakır. Hamm'e döner.) Yerde oturuyor gibi, sırtını birşeye dayamış.

Hamm: Kaldırılmış taş! (Durur.) Görmen düzeliyor. (Durur.) Ölen Musa'nın gözleriyle eve baktığına kuşku yok. [...] Neye bakıyor?

Clov: (Kızgın) Neye baktığını bilmiyorum. (Teleskopu kaldırır. Durur. Teleskopu indirir. Hamm'e döner.) Göbeğine ya da karnında bir noktaya. (Durur.) Bu sorgulama da neyin nesi?

Hamm: Belki de ölü! (Esslin, 1999:62-63)

Bu kısımdan sonra iki metin birleşir ve aynı noktadan devam eder. Çocuğun varlığını öğrenen Hamm, Clov'a artık ona ihtiyacı kalmadığını, oyunun sonuna geldiklerini bildirir. Esslin'e göre dışarıda görülen erkek çocuğu metaforunun Fransızca metnine göre yorumu şöyledir:

Musa'ya ve kaldırılmış taşta göndermeler ilk insanlığın yer yüzünü yok olduğu büyük yıkımdan bu yana dış dünyada varlığına rastlanan ilk yaşam göstergesinin Musa gibi, söz verilmiş topraklar üzerinde ölmediğini, yeniden canlanan İsa gibi, kaldırılmış mezar taşına yaslanmış bir bebek olarak yeniden yaşama döndüğünü anıttırır. Dahası, Buda gibi, küçük oğlan da göbeğine bakarak düşünür ve onun varlığı Hamm'i ayrılma anının, oyunun sonunun son sahnesinin geldiğine inandırır. (Esslin, 1999:63)

Oyunun sonunda görülen bu çocuk Mehdivari bir kurtarıcı motifi izlenimi uyandırır. Hamm'in kurtarıcının belirmesiyle birlikte kendi miadının dolduğunu hissetmesi görülür. Onun için sahnenin orta yerinden ayrılma vakti gelmiştir. Yine Esslin'e göre bu durum umutsuzluktan çok yeni bir bilincin oluşma anıdır:

Hazır sonuçların ve uydurulmuş anlamların absürdlüğünü ve yanıltıcılığını onaylamak, umutsuzlukla sonuçlanmaktan çok öte, yeni bulunan bir özgürlüğün coşkusundaki insanın durumunun gizem ve korkusunun karşısına çıkan yeni bir tür bilincin başlangıç noktasıdır. (Esslin, 1999:74)

Bu başlangıç noktası elbette yeni gelen bir erkek çocuk olacaktır. Çünkü insanlık varlığa, inanca, değere karşı ne vakit umutsuz karanlık bir çağa yakalanmışsa ardından kurtarıcı peyda olmuştur. Bunun kutsiyeti, içinde bulunulan karanlığın boyutuna ve çağın donanımlarına göre farklı ilgisimler gösterse de kurtarıcı arayışı yıkımın tam ortasında şiddetlenecektir.

Beckett kutsal bir kurtarıcı dışında insanın özüne yönelmiştir. Kurtarıcı ile yıkımı gerçekleştireni özdeşleştirerek bilincin kendisine, dünyaya gelen ile getirenin bağına gönderme yapar. Bu bağlamda oyunda yer alan "evrenin rahmine düşülen/açılan kapı" ile bireyin doğum esnasında kesilen göbek bağı; bir bebek ile içine düştüğü korkunç dünya arasında imgesel boyutta bir anlam katmanı ile karşılaşırız. Beckett, Oyun Sonu'nda (1957) gönderdiği çocuğun göbek bağına bakması ile belki de bireyin içine düştüğü kaçınılmaz cehennemle yüzleşerek kurtarıcının yine bu 'yüzleşme' olduğunu göstermek istemektedir. Onu 'sorumlulukları ile karşı karşıya' bırakmıştır.

Oyun sırası Hamm'dedir, son tiradını vermektedir:

Zaman yoktu, zaman bitti, hesap kesildi, öykü sona erdi!" "Baba, Baba" diye seslendi, cevap gelmedi, düdüğüne olanca gücüyle üfürdü, düdükle çınladı, inledi, kimse görünmedi. Hamm seslendi sabneye, karanlığa ve insanlara; " Ama siz! Günümüzde yeryüzünün neye benzediğini bilmeniz gerekir. Evet, onu sorumluluklarıyla karşı karşıya bıraktım."(Beckett, 2007:74).

Bu bir çağrıdır, bir çılgıktır, insana ve insanlığa bir davettir. Gelin kurtaralım! Hamm, bu itirazlar ve çağrıdan sonra "tamamdır, oldu işte, oradayım, artık yeter" der. Mendilini çıkarır ve ekler, "artık hiç konuşmayalım". Hamm, mendilini tüm katlarını özenle açmakta, kanlı mendili, bir bayrak gibi, bir yadigar gibi kolunca uzatmakta ve bir kefen gibi yüzüne örterken "Yaşlı çaput! Sen benimle kalıyorsun" demektir (Beckett, 2007:74). Ölüme, doğanın tahribine, savaşımlara, açlığa, zulme, yanlış itiraz eden Hamm sonuna razı olmaktadır. Bu kendini tekrar eden bir oyundur ve sürecektir.

Oyun Sonu (1957) tüm belirsizlikleriyle biterken, geride bir itiraz bırakır. Anlamsızlığı meşrulaştıran sisteme, bu sistem içinde mutlu olmayı öğretene, ideal olanın koşulsuz, sorgulamadan itaat etmek olarak dayatılan, ahlak ve din kavramları altında biçimlenen ve kendi içreğine yabancılaşan, düşünme, algılama ve yaratma yetisinin elinden alınan acizleşen bireyin acizliğine bir itirazdır. Hamm ile birlikte artık kendi başına gündeliğini, yaşam fonksiyonlarını bile sürdürmediği halde devinimsiz, yetersiz olmasına rağmen tahakküm altına alan dinî, siyasi otorite olarak varlık gösteren muktedirlere karşı bir itirazdır. Dayanılmaz yıkımlardan sonra gelen kurtarıcıların (ki mutlak bir kurtarmayı gerçekleştiremedikleri için belki de hala kurtarıcı beklentisi...) beklenmesine itirazdır. 'Üstün insan'ın çıkmayışına itiraz. Teolojik bir anlatımla, çizildiği söylenen 'kader'e itiraz. Gelecek, yapacak olan bir insandır, bunun çıkmayışına, gelmeyeşine itiraz. Bunları görünen insan yapacaktır, Meçhul İdeal Varlığın yapacağı fikrine itiraz. İnanışlarda Yaratan, insan şeklinde gelerek yapmıştır. Öyle ise görev İnsanın ve İnsanlığındır. Bunu kavramayanlara, saklayanlara itiraz. Şüphesiz, bütün bunları, görünen insan/çocuk yapacaktır.

Beckett, çağın getirdiği varlığın anlam kaybını vermekle beraber yine bu anlam kaybı ile bireyin korunaklı ve güvenli olan ana rahminden çıkışı ve o ilk bağının kesilmesiyle bireyin, içine düştüğü cehennem ve korkularıyla yüzleşmesini betimler. Bu yüzleşme Beckett'in Oyun Sonu'na (1957) bir itiraz niteliği kazandırır. Oyun Sonu (1957) bir itiraz ile birlikte, Sartre ve ya Camus'un aksine yaşamın devingenliğine ve anlamın içreğine dair umutlu bir 'belki' bırakır bize.

KAYNAKÇA

- Aydemir, B. (2003). "Absurd (Uyumsuz) tiyatro ve yapısal özellikleri". [Elektronik Versiyon]. Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi. 4, 11-29.
- Beckett, S. (2007). Oyun Sonu. (Genco Erkal, Çev.). İstanbul: Mitos Boyut Yayınları.
- Esslin, M. (1999). Absürd Tiyatro. (Güler Siper, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Yüksel, A. (2006). Samuel Beckett Tiyatrosu. İstanbul: Dünya Kitapları.

Türkiye’de Oda Müziği Alanında Yapılmış Lisansüstü Tezler

Şebnem Yıldırım Orhan¹

Ayşegül Göklen²

Giriş

Çalgı eğitiminin bir parçası olan oda müziği ve eğitimi, müzisyenin hayatında olması gereken vazgeçilmez bir unsurdur. Birlikte çalma, eşlikle çalma, korrepitasyon, oda müziği isimleriyle müzik okullarında açılan derslerin uzantısı olarak ve hatta profesyonel bir iş kolu olan oda müziği sadece bir müzik ögesi değil, kişisel gelişimin bir parçasıdır. Bu alanı sadece konser salonlarında sunulan bir disiplin olarak görmek değil, alana ilişkin yayın olup olmadığı ve yapılan araştırmaların alana olan katkısını ortaya koymak ihtiyaç duyulan bir konudur. Ülkemizde yüksek lisans, doktora ve sanatta yeterlik tezleri ile lisansüstü tez çalışmaları yürütülmektedir. Var olan durumun ortaya konması için literatür taraması öncelikle tez araştırmalarının toplanması ile mümkün olabilir.

Türkiye’de literatür incelemesine yönelik olarak yapılan tarama çalışmaları her geçen gün artmaktadır. Bu doğrultuda birçok alanda yazılı kaynakların (tezler, makaleler vb.) irdelenmesi, sınıflandırılması ve analizini içeren çalışmalar mevcuttur. Ayrıca literatürün betimsel analizine yönelik çalışmalarla birlikte daha özel bir alan olan lisansüstü tezlerdeki verilere yönelik bibliyografik çalışmalar da bulunmaktadır (Öztutgan, 2016).

Müzik alanında yapılmış olan araştırmalarda konu eğilimlerinin belirlenmesi, araştırmaların kurum, araştırmacı, yaş, kullanılan kaynaklar vb. yönlerden sınıflandırılması ve analizinin gerçekleştirilmesi gelecekte yapılacak olan çalışmaların temelini oluşturacak soruların belirlenmesi, konuların sınırlandırılması ve geçmişte yapılmış olan bilimsel çalışmalarla bağ kurulması açısından alana katkı sağlayacaktır (Varış’tan aktaran Öztutgan, 2016). Ayrıca bu sınıflandırmalar araştırma yapılan alanlarda çalışılmamış konuların belirlenmesi, alana sağlanacak katkının daha az çalışılmış olan konulara yönlendirilmesi ve kurumların bilimsel alanlara yönelik katkılarının artırılması açısından da önem arz etmektedir (Öztutgan, 2016).

Müzik eğitimi kavramsal temeller ve kuramsal model bakımından yeterince sağlam ve tutarlı bir çerçeveye oturtulmayı gerektirmektedir (Uçan, 1994). Bu bakımdan her alanda olduğu gibi müzik eğitimi alanında da yapılan araştırmalar büyük önem taşımaktadır.

Mesleki müzik eğitimi, müzik sanatçılığı eğitimi (bestecilik, seslendiricilik / yorumculuk eğitimi), müzik bilimcilik eğitimi, müzik öğretmenliği ve müzik teknolojisi eğitimi dallarını kapsamaktadır (Uçan, 1994). Bu çerçevede müzik eğitiminin temel boyutlarından birisini oluşturan çalgı eğitimi boyutu ve yaylı çalgılar, mesleki müzik eğitiminin vazgeçilmez öğeleridir.

Mesleki müzik eğitimi alanında, 1982-1983 yıllarında çıkarılan yasalarla üniversiteler bir nitelik kazanılması ve hızla geliştirilmesi yönünde yeni ve geniş olanaklar doğmuştur. Eğitim fakülteleri müzik eğitimi bölümleri, müzik eğitimciliği alanında; rektörlüğe ya da güzel sanatlar fakültelerine bağlı devlet konservatuarları bestecilik, seslendiricilik ve çalgı yapımcılık / onarımcılık alanlarında; güzel sanatlar fakülteleri müzik bölümleri, müzik araştırmacılığı alanında “lisans”, “yüksek lisans”, “doktora” ya da “sanatta yeterlik” düzeylerinde

---

¹ Şebnem Yıldırım Orhan, Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü

² Ayşegül Göklen, Arş. Gör., Aksaray Üniversitesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, aysegulgoklen@aksaray.edu.tr

akademik eğitim ve araştırma programlarının geliştirilmesinde çok önemli ve kapsamlı görevler yüklenmişlerdir (Uçan, 1994).

Bu bakımdan günümüze kadar geçen süreç içerisinde, mesleki müzik eğitimi alanı ile ilgili kurumlarımız büyük yol kat etmiş, mevcut kurumlar akademik gelişimlerini sürdürürken birçok yeni kurum da akademik/kültürel yaşantımızdaki yerini almıştır. Bu alan ile ilgili kurumların üniversite yapı içerisindeki yerini alması, lisansüstü programların açılmasına olanak sağlamış, böylece akademik kadroların yetiştirilmesinde önemli adımlar atılmıştır. 2000’li yıllara gelindiğinde birçok üniversitede müzik eğitimi alanıyla ilgili lisansüstü program açıldığı ve bu alandaki lisansüstü programlara ait araştırmaların oldukça geniş boyutlara ulaştığı gözlenmektedir. Yapılan bu araştırmaların tasnif edilmesi, konu alanlarının ve dağılımlarının belirlenmesi, ayrı bir araştırma konusunu oluşturmakla birlikte, gelecekte yapılabilecek başkaca araştırmalara ışık tutması bakımından büyük önem taşımaktadır (Demirbatır, 2001).

Günümüzde müzik alanında; farklı Üniversite, Enstitü ve Ana Bilim Dal’ında (A.B.D.) birçok farklı konuda, çoğunlukla alt disiplinleri üzerine çalışmalar olmakla birlikte son yıllarda disiplinler arası çalışmaların da artmaya başlaması ile çok sayıda bilimsel araştırma tamamlanmıştır. Lisansüstü programların artmasıyla orantılı olarak araştırma sayıları da her geçen gün çoğalmaktadır. Bunlara bağlı olarak belirli bir alanda daha önce tamamlanan çalışmaların değerlendirilmesi ihtiyacı müzik alanında da gözlenmektedir (Çeşit, 2015).

Yükseköğretim kurumlarında lisansüstü eğitim, Yüksek Lisans, Doktora ve sanat dallarında yapılan Sanatta Yeterlik programlarından oluşur. Yüksek lisans programı, tezli ve tezsiz olmak üzere iki şekildedir. Tezli yüksek lisans programının amacı, öğrencinin bilimsel araştırma yaparak bilgilere erişme, bilgiyi değerlendirme ve yorumlama yeteneğini kazanmasını sağlamaktır. Tezsiz yüksek lisans programının amacı ise, öğrenciye mesleki konuda derin bilgi kazandırmak ve mevcut bilginin uygulamada nasıl kullanılacağını göstermektir. Doktora programının amacı ise, öğrenciye bağımsız araştırma yapma, bilimsel olayları geniş ve derin bir bakış açısı ile irdeleyerek yorum yapma ve yeni sentezlere ulaşmak için gerekli adımları belirleme yeteneği kazandırmaktır. Doktora çalışması sonunda hazırlanacak tezin; a) Bilime yenilik getirme, b) Yeni bir bilimsel yöntem geliştirme, c) Bilinen bir yöntemi yeni bir alana uygulama niteliklerinden birini yerine getirmesi gerekmektedir. Sanatta yeterlik çalışması, özgün bir sanat eserinin ortaya konulmasını, müzik ve sahne sanatlarında ise üstün bir uygulama ve yaratıcılığı amaçlayan bir yükseköğretim programıdır. Sanatta yeterlik programı sanatın doktorasıdır. Programın sonunda bireylerden tez, sergi, resital ya da vermeleri beklenir (Yök, 2018).

Oda müziği en az iki çalgı ya da ses için bestelenmiş eserlere verilen genel addır. Orkestra ve koro eserlerinden farklı özellikler içerir. Yaylılar, üflemliler ve karma çalgı toplulukları için bestelenmiş oda müziği eserleri arasında, yaylı trio (keman, viyola, çello) Yaylı kuartet (iki keman, viyola, çello), piyanolu trio (keman, çello, piyano) korno kuarteti, üflemliler için değişik kombinasyonların yer aldığı trio, kuartet, ayrıca piyano eşlikli solo çalgılar, örneğin keman sonatları ya da şan eserleri vb. yer alır (Say, 2005).

“Sonat”, yalnızca piyano için veya genellikle piyano eşliğinde herhangi başka bir çalgı için (keman, flüt gibi) genellikle dört bölümden oluşan yapıta verilen genel addır. İlk sonat örnekleri, barok dönemde görülür. Klasik dönemde, Haydn, Mozart, Beethoven’ın yapıtlarıyla, sonat türü gittikçe gelişerek, bugün bilinen klasik biçimini almıştır. Romantik dönem sonatları, klasik dönemdekilere oranla, çokseslilik ve biçim yönünden daha özgür, daha büyük boyutlu, kişisel duyguları yansıtan, abartılı ve çarpıcı etkilerin anlatımına yönelik yapıtlardır (Duru’dan aktaran Orhan ve Tunca, 2014).

Problem Cümlesi: Türkiye’deki üniversitelerde hazırlanmış “Oda Müziği” konulu lisansüstü tezler nelerdir?

Alt problemler:

1-Tezlerin Künyeleri nasıldır?

a-Tezlerin türlerine göre dağılımı nasıldır?

b- Yapıldıkları yıllara göre dağılımı nasıldır?

c- Yapıldıkları enstitülere göre dağılımı nasıldır?

d- Yapıldıkları üniversitelere göre dağılımı nasıldır?

2- İçerik bakımından benzerlik gösteren tezlerin sınıflandırılmaları nasıldır?

3- 1987-2012 yıllarını kapsayan Oda müziği konulu tezlerin incelenmesine ilişkin yapılmış araştırmayla olan benzerlik ve farklılıkları nelerdir?

2. YÖNTEM

Bu araştırma, Türkiye’de 2012-2018 yılları arasında oda müziği alanında yapılan lisansüstü tezleri tespit etmeyi amaçlamıştır. Araştırma taşıdığı amaç ve bu amaca uygun olarak izlenen yöntem ve toplanan verilerin niteliği açısından durum saptamaya yönelik betimsel bir çalışmadır. Araştırmanın evrenini, oda müziği alanında yapılmış bütün tezler, örneklemini ise 2012-2018 yılları arasında yapılan lisansüstü tezler oluşturmaktadır. Araştırma, oda müziği alanıyla ve araştırmacıların ulaşabildiği lisansüstü tezlerle sınırlıdır.

Verilerin Toplanması:

Oda müziği alanında yapılmış lisansüstü tezlere ilişkin veri toplarken Yök tez arama merkezi internet aracılığıyla, basit tarama ile tez adı, dizin terimleri ve özet taraması yapılmıştır. Anahtar kelime olarak “oda müziği, düet, trio, quartet, (üçlü, dördü), sonat, arya, lied, oda müziği eğitimi” seçilmiştir. Elde edilen 24 tez, “Çalgıların oda müziği içindeki kullanımı- rolü”, “Çağdaş Türk Bestecileri Oda müziği eserleri ile ilgili yapılmış araştırmalar”, “Oda müziği eserlerinin yapısal analizi / incelenmesi”, “Piyano eşlikli solo çalgılar-ses ve sonat formundaki oda müziği eserlerinin analiz / incelenmesi” , “Oda müziği ve Eğitim” konularına göre 4 ana 1 yan başlık altında sınıflandırılmıştır. Bazı tezlerin başlıkları farklı iki başlığa uysa da araştırmacılar tezlerin özetlerini incelemiş, dört başlığa en yakın olanın altına yazmıştır. Tezin yazarı (soyadı-adı), tezin adı, tezin türü, tezin yapıldığı üniversite enstitü olarak sıralanmış, tezler “tezin türü, yılı, üniversitesi ve enstitüsüne göre tablolar halinde verilmiştir.

Kısaltmalar

Ü: Üniversite

SBE: Sosyal bilimler enstitüsü

EBE: Eğitim bilimleri enstitüsü

FBE: Fen bilimleri enstitüsü

GSE: Güzel sanatlar enstitüsü

MSGSÜ: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

HÜ: Hacettepe Üniversitesi

Ad. Ü: Adıyaman Üniversitesi

GÜ: Gazi Üniversitesi

DEÜ: Dokuz Eylül Üniversitesi

YÜ: Yaşar Üniversitesi

TÜ: Trakya Üniversitesi

Ha. Ü: Haliç Üniversitesi

İÜ: İstanbul Üniversitesi

AKÜ: Afyon Kocatepe Üniversitesi

CÜ: Cumhuriyet Üniversitesi

Verilerin Toplanması:

2012-2018 yılları arasında yapılmış, oda müziği ile ilgili olan 15 yüksek lisans, 7 sanatta yeterlik ve 2 doktora olmak üzere toplam 24 tezin yer aldığı bu çalışmada veriler, Yükseköğretim Kurulu Dokümantasyon Merkezinden elde edilmiştir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı; ülkemizde oda müziği alanında yapılan yüksek lisans, sanatta yeterlik ve doktora tezlerinin sınıflandırılarak ortaya konmasıdır. Araştırma, oda müziği ile ilgili yapılacak araştırmalara kaynak oluşturması ve konu seçiminde referans olması amacıyla hedeflemektedir. Ayrıca tezlerin konularına göre sınıflandırılmış olması da araştırmacıların bilgiye ulaşmalarını kolaylaştırmaktadır.

3. BULGULAR VE YORUMLAR

Araştırmanın bu bölümünde, ülkemizde 2012 ile 2018 yılları arasında oda müziği alanında yapılmış 24 lisansüstü tez ile ilgili bulgular toplanmış, tablolar halinde ortaya konarak yorumlanmıştır.

1. Alt Probleme Yönelik Bulgular:

Tablo 1. Türkiye’de 2012-2018 Yılları Arasında Oda Müziği Alanında Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Türlerine Göre Dağılımı

Tezin Türü	f	%
Yüksek Lisans	15	62,55
Doktora	2	8,3
Sanatta Yeterlik	7	29,2
TOPLAM	24	100

Tablo 1’de görüldüğü gibi 2012-2018 yılları arasında Oda Müziği Alanında yapılmış tezlerin büyük bir çoğunluğu yüksek lisans tezidir. 1987-2012 yılları arasında oda müziği alanında toplam 59 lisansüstü tez çalışması yapılmıştır. Bunların %71’i yüksek lisans tezidir.. Bu tarihler arasında sadece 1 doktora tezi yapılmışken 2012-2018 yılları arasında 2 doktora tezi vardır. Toplam sayıya oranlandığında sanatta yeterlik tezleri benzerlik göstermektedir. Yüksek lisans kontenjanlarının doktora ve sanatta yeterlik kontenjanına oranla daha fazla olması bu durumu açıklayabilir.

Tablo 2. Türkiye’de Oda Müziği Alanında Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Yapıldığı Enstitülere Göre Dağılımı

Enstitünün Adı	Yüksek Lisans		S. Yeterlik		Doktora		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
SBE	8	53	6	86	-	-	14	58,4
GSE	5	33	1	14	-	-	6	25
EBE	2	14	-	-	2	100	4	16,6

TOPLAM	15	100	7	100	2	100	24	100
---------------	----	-----	---	-----	---	-----	----	-----

Tablo 2’de görüldüğü gibi, Türkiye’de oda müziği alanında yapılan lisans üstü tezlerin çoğunluğu sosyal bilimler enstitüsünde yapılmıştır. 1987-2012 yılları arasında yapılmış çalışma ile benzerlik göstermektedir.

Tablo 3. Türkiye’de Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Yapıldığı Yıllara Göre Dağılımı

Tezin Yapıldığı Yıl	Tez Sayısı	
	f	%
2012	3	12,5
2013	4	16,68
2014	4	16,68
2015	1	4,17
2016	5	20,85
2017	7	29,2
2018	-	-

Tablo 3’de görüldüğü gibi Türkiye’de 2012-2018 yılları arasında yapılmış oda müziği konulu tezlerin daha çok 2017 yılında yapıldığı, 2018 yılında bu alanla ilişkili bir teze rastlanmadığı söylenebilir. 2018 yılı tezlerinin henüz ulusal tez merkezinde kayıt altına alınmamış olması buna sebep olarak söylenebilir. Ayrıca 2016 ve 2017 yıllarında oda müziği konulu tezlerin diğer yıllara oranla daha fazla olması, son yıllarda araştırmacıların konuya olan ilgilerinin artması olarak yorumlanabilir.

Tablo 4. Türkiye’de Oda Müziği Alanında Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Yapıldığı Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite	Yüksek Lisans	Sanatta Yeterlik	Doktora	Toplam	
				f	%
Adıyaman Üniversitesi	3	-	-	3	12,5
Afyon Kocatepe Üniversitesi	-	1	-	1	4,17
Cumhuriyet Üniversitesi	1	-	-	1	4,17
Dokuz Eylül Üniversitesi	1	-	1	2	8,3
Gazi Üniversitesi	1	-	1	2	8,3
Hacettepe Üniversitesi	3	-	-	3	12,5
Haliç Üniversitesi	-	1	-	1	4,17

İstanbul Üniversitesi	-	1	-	1	4,17
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi	4	3	-	7	29,19
Trakya Üniversitesi	-	1	-	1	4,17
Yaşar Üniversitesi	2	-	-	2	8,3

Tablo 3’de görüldüğü gibi, 2012-2018 yılları arasında 1987-2011 yıllarında olduğu gibi daha çok Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Üniversitesi’nde yapıldığı söylenebilir. Önceki çalışmada da 11 üniversite olmasına rağmen farklılık gösteren üniversitelerin olduğu söylenebilir. Adıyaman Üniversitesi, Yaşar Üniversitesi, Cumhuriyet Üniversitesi ve Haliç Üniversitesi eklenirken, Diğer çalışmada yer alan Anadolu, Marmara, Erciyes ve Atatürk Üniversitelerinde “Oda Müziği” alanına ilişkin yeni araştırma bulunmamaktadır.

2. Alt Probleme Yönelik Bulgular:

Tablo 5. Tezlerin konularına göre dağılımı

Konular	f	%
Çalgıların oda müziği içindeki kullanımı- rolü	4	16,7
Çağdaş Türk Bestecileri Oda müziği eserleri ile ilgili yapılmış araştırmalar	2	8,3
Oda müziği eserlerinin yapısal analizi/ incelenmesi	6	25
Piyano Eşlikli Solo Çalgılar-Ses ve Sonat Formundaki Oda Müziği Eserlerinin Analiz / İncelenmesi	9	37,5
Oda Müziği ve Eğitim	3	12,5
TOPLAM	24	100

Tablo 5’de görüldüğü gibi “piyano eşlikli solo çalgılar-ses ve sonat formundaki (ikili) oda müziği eserlerinin analiz/ incelenmesi” alt başlığında % 37,5 oranında yapılmıştır. Oda müziği eserlerinin yapısal analizi/ incelenmesi ana başlığı ile birleştirirsek % 62,5 oranında analiz/ inceleme yapıldığı söylenebilir. Önceki çalışmadan farklı olarak oda müziği ve eğitim başlığında toplanılabilecek 3 araştırma ile oda müziği eğitimi ve eğitimde oda müziğinin değerlendirilmesine ilişkin çalışmalar eklendiği söylenebilir.

TEZLERİN KONULARINA GÖRE DAĞILIMI

1.) Çalgıların Oda Müziği İçindeki Kullanımı / Rolü

- 1- 2013, “Weber’in Op.73 No:1 Klarinet Konçertosu ve Brahms’ın Op.114 Triosu’nun Bestecilerin Diğer Klarinet Yapıtlarıyla Birlikte Ele Alınması” , MSGSÜ, SBE, Sanatta Yeterlik.
- 2- 2012, Banu Yinal, “Johannes Brahms’ın Yaylı Dörtlülerinde Viyolanın Konumu (Op.51 No:1-Op.52 No:2-Op.67)”, MSGSÜ, SBE, Sanatta Yeterlik.
- 3- 2012, Zerrin Tan, “Eugene Bozza’nın Oda Müziği Eserlerinde Obuanın Yeri”, TÜ, SBE, Sanatta Yeterlik.
- 4- 2012, Naci Madanoğlu, “Türk Müziği Çalgıları ve Viyolonsel İçin Model Bir Oda Müziği Beste Çalışması”, Haliç Ü. , SBE, Sanatta Yeterlik.

2.) Çağdaş Türk Bestecilerinin Oda Müziği Eserleri İle İlgili Yapılmış Araştırmalar

- 1- 2016, Elif Yazgan, “Ulvi Cemal Erkin’in Piyanolu Beşli Eserine Yönelik Bir İnceleme”, YÜ, SBE, Yüksek Lisans.
- 2- 2014, Hülya Temel, “Çağdaş Türk Müziği Lied’lerinin İncelenmesi”, Adıyaman Ü. , SBE, Yüksek Lisans.

3.) Oda Müziği Eserlerinin Yapısal Analizi / İncelenmesi

- 1- 2017, Ümit Koç, “Barok Dönemden 20. Yüzyıla Kadar Flüt Dörtlüsü İçin Bestelenmiş Eserler İle Bir Envanter Oluşturma ve Analiz Çalışması”, GÜ, EBE, Yüksek Lisans.
- 2- 2016, Mehmet Seyid Mas, “Francis Poulenc’in Obua ve Piyoano Sonatı’nın (Fp 185), Obua, Fagot, Piyoano İçin Trio’sunun (Fp 43) ve Piyanolu Altılı’sının (Fp 100) Obua Tekniği Açısından İncelenmesi”, MSGSÜ, GSE, Sanatta Yeterlik.
- 3- 2016, Koray Ay, “Brahms’ın Eserlerinde Korno; Op.40 Keman, Piyoano, Korno Üçlüsünün Teknik ve Müzikal Açısından Analizi”, DEÜ, GSE, Yüksek Lisans.
- 4- 2014, Emre Ünlü, “Çağdaş Gitar Müziği Bestecisi Nikita Koshkin’in Müziği ve “Guitar Quintet” Adlı Eseri”, MSGSÜ, SBE, Yüksek Lisans.
- 5- 2013, Sercan Büyükedes, “Kıvılcımlar (Üflemeliler Orkestrası İçin Beste) ile Igor Stravinski’nin Üflemeliler Topluluğu Eserlerindeki Yeni Klasikçi Unsurlar” , MSGSÜ, SBE, Yüksek Lisans.
- 6- 2013, Gözde Gürün, “Bartok’un İki Piyoano ve Vurmalılar İçin Sonatı’nın İkinci Muvmanında Fibonacci Sayıları” , HÜ, SBE, Yüksek Lisans.

3.1.) Piyoano Eşlikli Solo Çalgılar-Ses ve Sonat Formundaki Oda Müziği Eserlerinin Analiz / İncelenmesi

- 1- 2017, Damla Çaylı, “Ludwig Van Beethoven’ın Op.5 No.1, No.2 Forte piyoano ve Viyolonsel İçin Yazılmış Sonatlarının Armoni, Form ve Tarihsel Açısından İncelenmesi”, HÜ, GSE, Yüksek Lisans.
- 2- 2017, Zoumroud Alieva, “K. Karayev, A. Rzayev ve S. Aleskerov’un Keman ve Piyoano Sonatlarının Yapı, Yorum ve Piyoano Eşliği Açısından Azerbaycan Oda Müziği Repertuarına Katkıları”, İÜ, SBE, Sanatta Yeterlik.
- 3- 2017, İlgi Esin, “Richard Strauss Op. 10 Lied Dizisinin Piyoano Eşlik Partisine Yönelik Bir İnceleme”, YÜ, SBE, Yüksek Lisans.
- 4- 2017, Ebru Yerlikaya, “Ludwig van Beethoven’ın Op.24 No. 5 Fa Majör Piyoano Ve Keman İçin “İlkbahar” Sonatının Formal Analizi”, HÜ, GSE, Yüksek Lisans.
- 5- 2017, Seren Gülizar Karabey, “Johannes Brahms’ın Op. 99 Fa Majör Viyolonsel - Piyoano Sonatı’nı Yorumlama Teknikleri”, MSGSÜ, GSE, Yüksek Lisans.
- 6- 2016, Mehmet Semih Karlıdağ, “Johannes Brahms’ın Opus 38 Mi Minör Viyolonsel-Piyoano Sonatı’nın Güncel Bir Anlayışla İncelenmesi”, MSGSÜ, GSE, Yüksek Lisans.
- 7- 2014, Evrim Güzel, “Johannes Brahms’ın, Lied’leri ve Sanatsal Özellikleri” , Adıyaman Ü. , SBE, Yüksek Lisans.

8- 2014, İclal Başak Ağdaş, “Franz Schubert Lied’leri ve Sanatsal Özellikleri”, Adıyaman Ü. , SBE, Yüksek Lisans.

9- 2013, Şeydagül Kapçak, “J. Brahms “Op. 108 No:3 Re Minör Keman-Piyano Sonatı”nın Teknik Müzikal ve Biçimsel Analizi”, GÜ, EBE, Doktora.

4. Oda Müziği ve Eğitim

1- 2017, Seçil Soytok, “Müzik Eğitimi Anabilim Dallarında Oda Müziği Derslerinde Karşılaşılan Repertuvar Sorunu ve Çözüm Önerileri”, DEÜ, EBE, Doktora.

2- 2016, Metin Buzduğu, “Konservatuvarlarda Yürütülmekte Olan Oda Müziği Derslerine Yönelik Eğitimi Tutumları”, AKÜ, SBE, Sanatta Yeterlik.

3- 2015, Pınar Dağdeviren, “Güzel Sanatlar Liseleri Batı Müziği Çalgı Toplulukları Dersi Repertuvarına Yönelik Sorunların İncelenmesi”, CÜ, EBE, Yüksek Lisans.

SONUÇLAR

- Çalışmada elde edilen en önemli sonuçlardan biri son 7 yıl ile güncellenen çalışmada 2011 yılında Orhan ve Tunca’nın sınıfladığı üç ana bir alt başlığa, dördüncü bir başlık, yeni bir kategori olan “Oda Müziği ve Eğitim” konularında yapılmış lisansüstü tez çalışmalarının olmasıdır. Bu çalışmalardan ikisi repertuar, biri ise eğitimci tutumu üzerine çalışılmıştır.
- 1987-2012 yıllarında toplam 25 yılda oda müziği alanında 59 tez yapılmışken, 2012-2018 yıllarında toplam 24 tezin yapıldığı, yıllar oranlandığında son yıllarda oda müziği alanında daha çok lisansüstü tezin yapıldığı,
- Son yedi yılda yapılmış tezlerin daha çok konservatuvarlarda yapılmasından kaynaklı sosyal bilimler enstitülerinde yapıldığı, bu açıdan da bakıldığında iki çalışmada da benzerlik gösterdiği,
- Oda müziği konulu tezlerin en çok 1987-2012 (%50) , 2012-2018 (%29)Mimar Sinan Üniversitesi’nde yapıldığı,
- Oda müziği ile ilgili araştırmaların 1987-2012 (%71), 2012-2018 (% 62,55) yüksek lisans tezi konusu olduğu,
- Araştırma kapsamında olan 24 tezin 15’inde (% 62,5’inde) anahtar kelimeleri içinde oda müziği ifadesinin bulunmadığı,
- 2018 yılında bu alanla ilişkili teze rastlanmamıştır. Tezlerin 2018 Kasım ayına kadar sisteme yüklenmemiş olması “Oda müziği” alanındaki tezlerin 2018 yılında hiç bulunamamasına sebep olarak gösterilebilir. Aynı durum 1987-2012 yılları arasında da görülmüş, 2012 yılına ait “Oda müziği “ alanındaki tezlere rastlanmamıştır. Bu durumda araştırma kapsamını 1987-2011, 2012-2017 yılları arasında yapılmış lisansüstü tezler olarak düşünmek doğru olacaktır.
- Araştırma kapsamına alınmış 24 tezin 5’ine (% 20,8) erişimin olmadığı, 1987-2012 yılları arasında yapılmış çalışmada örnekleme yer alan 59 tezin % 24’üne erişim olmaması bakımından benzerlik göstermektedir.
- Yapılan araştırmalar içinde “piyano eşlikli solo çalgılar-ses ve sonat formundaki (ikili) oda müziği eserlerinin analiz/ incelenmesi” başlığında en çok araştırma yapıldığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

ÖNERİLER

Araştırmadan elde edilen sonuçların, oda müziği alanındaki lisansüstü çalışmaların artması ve kapsamlarının derinleşmesi yönüyle faydalı olabileceği düşünülmektedir. Önceden yapılmış çalışmaların toplanması ile ileride yapılacak çalışmalara yol gösterici nitelikte olacağı düşünülmektedir.

Bu bağlamda;

“Oda Müziği ve Eğitim” başlığı altında yapılan çalışmaların artması,

Araştırmacıların araştırmalarını erişime açık hale getirmesi,

Tezlerin başlık, özet, anahtar kelimelerinin tezi temsil ettiği düşünüldüğünde, araştırmacıların bu konularda titizlikle çalışılması önerilmektedir.

KAYNAKLAR

Çeşit, C. (2015) Türkiye’de Viyola Üzerine Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi, The Journal of Academic Social Science Studies, Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3035> Number: 38 , p. 445-462, Autumn II 2015.

Demirbatır, R. E. (2001) Müzik Alanı Yüksek Lisans, Doktora Ve Sanatta Yeterlik Tez Bibliyografyası, Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt: XIV, Sayı: 1.

Demirbatır, R. E. (2001) Yaylı Çalgılar Yüksek Lisans, Doktora Ve Sanatta Yeterlik Tez Bibliyografyası, Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt: XIV, Sayı: 1.

Orhan, Ş. , Tunca, B. E. (2014) Türkiye’de Oda Müziği Alanında Yapılmış Yüksek Lisans, Doktora Ve Sanatta Yeterlik Tezleri, folklor/edebiyat, cilt:20, sayı:80, 2014/4.

Öztutgan, Z. (2016) Türkiye’de Gitar Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin Analizi ve Değerlendirilmesi October Giresun University YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi, 2016,Cilt:XIII, Sayı:I,684-708.

UÇAN, A. (1994) Müzik Eğitimi Temel Kavramlar İlkeler ve Yaklaşımlar, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara.

<http://yok.gov.tr/>

İngilizce ve Sosyal Bilgiler Öğretmen Adayları İle Yaratıcı Drama: Yerel Tarihimi Öğreniyorum

Perihan Korkut¹

Ayten Kiriş Avaroğulları²

Giriş

Yerel tarih, yakın çevrenin veya bir mekânın farklı açılardan tarihsel süreçteki değişimini takip etmek açısından daha somut fırsatlar sunar. Bu açıdan da yerel tarih /sözlü tarih çalışmaları tarihin toplumsal amacının gerçekleşmesi yönünde önemli uygulamalar olarak nitelenebilir. Thompson (1999), yerel tarih çalışmalarıyla bireylerin yaşadıkları yerin tarihsel süreçteki değişimlerini anlamlandırma fırsatı yakalamakla beraber o yere kökleşmişlik duygusunu da kazanacaklarını belirtmektedir. İlgili alan yazında yapılan çalışmalarda elde edilen bulgulara dayalı olarak araştırmacılar yerel tarihle ilgili çalışma yapmanın dersleri daha ilginç hale getirdiğini, öğrencilerin eğlenerek öğrenmelerini ve sıkılmamalarını, öğrencilere aktif katılım ve doğrudan tecrübe imkânı sağladığını, tarihe karşı sempati uyandırdığını, tarihin nasıl yazıldığını anlama fırsatı verdiğini, sınıf organizasyonu ile ilgili farklı yöntemlere elverişli olmasından dolayı katılımcılar arasında iletişimi güçlü kıldığını, daha samimi ilişkilerin gelişmesine yardımcı olduğunu, öğrencilerde çevreye ve topluma aidiyet ve sorumluluk duygularını geliştirdiğini belirtmişlerdir (Avcı Akçalı ve Aslan, 2013). Yerel tarih konularının sınıf ortamında yaratıcı drama gibi aktif öğrenme yöntemleri ile işlenmesi merak duygusuyla öğrencileri araştırma yapmaya ve yaratıcı dramanın doğasında yer alan karar verme ve görüş bildirmeye (Adıgüzel, 2014) sevk edecektir. Zaten karar verme becerisi tarihsel düşünme becerilerinin de önemli noktaları arasında yer almaktadır (MEB, 2018). Bu çalışmada Muğla Dalaman'da bulunan Abbas Hilmi Paşa'ya ait çiftlikte bizzat kendisi tarafından yaptırılan Tren istasyon binasının niçin yaptırıldığı yönünde bir tartışma geliştirilmiş ve sunulan kaynaklar üzerinden örneklem grubunun karar vermesi istenmiştir. Bu vesileyle yerel tarihle ilgili bir konunun aktif sınıf ortamında bile farklı uzmanlık alanlarında işlendiğinde öğrenci algılarının nasıl olduğu yönünde fikir geliştirilebilmiştir.

YÖNTEM

Bu çalışmada İngilizce öğretmenliği 3. sınıf ve sosyal bilgiler öğretmenliği 4. sınıfta öğrenim gören ve yaratıcı drama dersini alan öğrenciler ile yaratıcı drama yöntemi ile işlenen bir yerel tarih konusu üzerine hazırlanan etkinlik uygulaması ve İngilizce Öğretmenliği ve Sosyal Bilgiler Öğretmenliği öğrencilerinin bu uygulamaya yönelik görüşleri paylaşılmıştır. Çalışmanın örneklem grubunu İngilizce Öğretmenliği 3. sınıf ve Sosyal Bilgiler öğretmenliği 4. sınıfta okuyan ve Yaratıcı drama dersine kayıtlı öğrenciler oluşturmaktadır. İngilizce öğretmenliğinde uygulama 2 şubede ayrı ayrı uygulanmış toplam 47 (27+20) öğrenci etkinliğe katılmıştır. Sosyal bilgiler öğretmenliğinde 4. Sınıf öğrencileri ile de uygulama 2 şubede ayrı ayrı gerçekleştirilmiştir. Toplam 59 öğrencinin (28+29) kayıtlı olduğu bu derste uygulama esnasında toplam 50 (24+26) öğretmen adayı hazır bulunmuştur. Bütün şubelerde hazırlanan etkinlik planı dönem sonuna doğru uygulanmıştır. Bunun nedeni katılımcıların yaratıcı drama yöntem ve tekniklerini daha önceki haftalarda işlenen derslerde deneyimlemesini beklemektir. Etkinlik uygulaması 2 hafta süresince 4+4 olmak üzere toplam 8 ders saati sürmüştür. 1. Hafta yapılan uygulamalarda Dalaman Tren Gar binasının yapılış nedeni sorgulanmış ve bu yönde ortak bir karar oluşturulmaya çalışılmıştır. 2. Hafta bu binanın yapımında görev alan Mısır ve Sudan'dan

---

¹ Perihan Korkut, Dr. Öğretim Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi, pkocaman@mu.edu.tr

² Ayten Kiriş Avaroğulları, Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi, aytenkiris81@gmail.com

Korkut, Perihan; Avaroğulları, Kiriş, Ayten; İngilizce ve Sosyal Bilgiler Öğretmen Adayları ile Yaratıcı Drama: Yerel Tarihimi Öğreniyorum

gelen işçiler ile empati çalışmasına ağırlık verilmiştir. Etkinlik içerisinde konu ile ilgili birçok gazete haberi, arşiv belgesi, bölgenin tarım, ihracat ve madenlerine dair bilgi notları dağıtılmış, öğrencilerin bu bilgi notlarından yola çıkarak tarihsel bilgi ve yorumdan hareketle yaratıcı drama tekniklerini uygulamaları sağlanmıştır. Uygulama sonucunda öğretmen adaylarının uygulama konusu ve içeriği ile ilgili yansıtıcı değerlendirmeleri alınmıştır. Etkinliğin uygulama aşamaları şu şekildedir:

Birinci Oturum

- 1- “Bu istasyona hiç tren uğramadı” başlıklı bir gazete haberi (Ek1) ve gazetede bahsi geçen Muğla Dalaman’da yer alan tren gar binası görseli kullanılarak giriş yapılan etkinlik planında bu istasyon binasının yapımı konusundaki iddialar özetlenmiş ve katılımcılar işlenecek konudan haberdar edilmiştir.
- 2- Isınma aşamasının devamında katılımcılardan sırayla kendi aile büyükleri (anne, baba, nine, amca, vs) ile ilgili 2 doğru 1 yanlış bilgi söylemeleri istenmiş, grup hangi bilginin doğru hangisinin yanlış olduğunu tahmin etmiştir. Bu oyunun üzerine Dalaman Tren Gar binasını yaptıran Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşanın torunu Neşedil Talı’nın bir gazetede yer alan örgü örerken çekilmiş fotoğrafı gösterilmiş ve öğretmen role girerek Neşedil Hanım rolünde 2 doğru 1 yanlış bilgi söylemiş ve katılımcıların görüşlerini almıştır. Akabinde Neşedil Hanım ile ilgili gazete haberinin içeriği (Ek 2) sunulmuştur.
- 3- Öğretmen role girerek Emine Neşedil hanım rolünde dedesi Abbas Hilmi Paşa’ya ait Dalaman’daki çiftliğinde yapılan tren gar binası bahsinin doğruluğundan emin olmadığı bir bilgi olduğunu açıklamıştır. Öğretmen adaylarına tarihçi rolü verilmiş ve öğretmen Neşedil hanım rolünde tarihçilerle toplantı yaparak bu binanın dedesi tarafından ne amaçla yaptırıldığını araştırmalarını istediğini söylemiş ve katılımcılar araştırmacı-tarihçi rolünde toplantı tekniğini uygulamaya başlamışlardır. Öğretmen adaylarından araştıracakları konu hakkında kafalarına takılan soruları kendilerine dağıtılan kağıtlara yazmaları ve tahtaya asmaları istenmiştir.
- 4- Bu sorular okunduktan sonra zaten öğretmen adayları tarafından da belirtilen sorulara cevap bulmak amacıyla “Bu bina mimari olarak gerçekten bir tren gar binası mıdır? Asıl yapılış amacı ne olabilir? Yanlışlıkla yani projeler karıştığı için mi yapılmıştır? Gerçekten Tren Gar binası olarak yapıldıysa amaç nedir? Belirtilen tarihlerde yerleşimin tam olmadığı Dalaman’da bir ten gar binasına niçin ihtiyaç duyulmuş olabilir? Bütün bu belirtilenlerin dışında başka bir yapılış amacı olabilir mi? Günümüzde binanın sahibi kimdir? Nasıl el değiştirmiştir? Kanıtlarınızı sununuz?” yönergesi doğrultusunda bu soruların peşinde katılımcılar tarihçi rolünde 4’lü gruba ayrılmıştır. Gruplara çalışmalarını için aşağıda yer alan 4 görev verilmiştir:
  - 1- Aynı dönemde yapılan diğer Tren gar binası mimarisinden yola çıkarak bu binanın gerçekten tren gar binası olarak mı inşa edildiğini aynı dönemde inşa edilen diğer tren garları ile karşılaştırmalı ve kararlarını yazmaları istenmiştir. Bu yönde öğrencilere bilgi notu dağıtılmıştır (EK3).
  - 2- Bu binanın yapıldığı dönemde yabancı şirketlerin demiryolu inşa politikalarını araştırmaları bu konudaki fikirlerini yazmaları talep edilmiştir. Bu yönde öğrencilere bilgi notu dağıtılmıştır (EK4).
  - 3- Abbas Hilmi paşanın Dalaman’daki çiftlik için yaptırdığı diğer imar işleri nelerdir? İhracat için çiftlik etrafında uygun iskele bulunmakta mıdır? Bu yönde öğrencilere bazıları arşiv belgelerine dayalı kaynaklar dağıtılmıştır. (EK5).
  - 4- Dalaman coğrafyasında yetiştirilen ürünler çıkarılan madenler ve kereste ticareti vs. yönünde okuma yazmaları istenmiştir. Bu yönde öğrencilere bilgi notu dağıtılmıştır (EK6).

Korkut, Perihan; Avaroğulları, Kiriş, Ayten; İngilizce ve Sosyal Bilgiler Öğretmen Adayları ile Yaratıcı Drama: Yerel Tarihimi Öğreniyorum

Ayrıca akıllı telefon kullanmaları yönünde teşvik edilmişlerdir. Bu okumalar yapılırken lider grupları dolaşarak ortak Dalaman çiftliğinde bu binanın niçin yapılmış olduğuna dair bir ortak karar oluşturmaları ve yazmaları gerekliliği vurgulanmıştır. Bu çalışma için 35 dakika ayrılmıştır. Bu çalışma sonucunda grup kararlarını açıklamak üzere Neşedil Hanımı ziyaret edecekleri söylenmiştir. Bu nedenle öğretmen tekrar role girerek Neşedil Hanımı canlandırmış ve grup sözcüleri raporlarını sunmuşlardır. “Neşedil Hanım haklıymışsınız...” veya “Neşedil Hanım üzgünüz ama...” şeklinde ulaştıkları belgelerden elde ettikleri sonucu tarihçi rolünde aktarmışlardır.

Gruplar kararlarını bildirdikten sonra bu Hidive ait bu çiftlik ve tren gar binasına yönelik tekrar kaynaklar sunulmuş (EK 7a, 7b) bu kaynakları da okuyarak Mısır Hidivinin niyeti, Dalaman çiftliğinde yapmak istedikleri konusundaki düşüncelerinden hareketle bu binanın yapılış sürecine dair kararlarını canlandırmışlardır. Canlandırma aşamasından sonra dersin değerlendirme aşamasında “bir tarihçi nasıl çalışır? sorusu da gündeme getirilmiş ve konu ile ilgili fikirleri 1 cümle şeklinde alınmıştır.

İkinci Oturum

1. Ek 8’de yer alan gazete haberinden yola çıkarak kısa bir bilgilendirme yapılmış ve Dalamanda yaşayan bu işçilerin torunlarının varlığı ve bu yönde hazırlanan belgeseller (“Arap Kızı Camdan Bakıyor” ve “Sütlü Çikolata”) tanıtılmıştır.
2. Mısır ve Sudan’dan gelen işçilerin ilk çiftliğe varışını duyan yakın köylerdeki halkın tepkisini anlamaya yönelik dedikodu halkası tekniği uygulanmıştır. Katılımcılardan gönüllü birisine uzaktaki çiftlikte hareketlilik olduğu siyah renkli insanların dolaştığı haberini köye iletmesi görevi verilmiştir. Farklı noktalarda duran arkadaşlarında haberi alan diğer bir arkadaşına bu haberi iletmiş, böylece sınıfta herkes 2’li grup halinde bu yabancıların niye geldikleri ve burada ne yapacakları üzerine yorum yapmışlardır. Burada Mısır ve Sudan’dan gelen bu insanların hangi amaçlarla ve nasıl bu çiftliğe geldiği, kendileri için bu insanların olumsuz bir durum yaratıp yaratmayacağı konusundaki endişeleri yönünde düşüncelerini teşvik edilmiş ve tartışmaya açılmıştır.
3. Mısır Hidivinin çiftliğinde Tren gar binasının inşaatının başlaması ile Mısır ve Sudan’dan gelen işçilerin bu yapıya yönelik düşüncelerinin neler olabileceğini ortaya koyan bir canlandırma yapmaları istenmiştir.
4. Bir Sudanlının yakın köydeki bir kahveye gidişi ve burada yerli halkla ilk karşılaşmasını anlamak adına bilinç koridoru tekniği işe koşulmuş, bu çiftlikte kalıp kalmama konusunda son tahlilde bir karar vermesi sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca hem yerel halkın yeni gelen kişilere karşı düşünceleri hem çiftliğe gelen Sudanlının hissettikleri tahmin edilmeye çalışılmıştır.
5. Dersin değerlendirme aşamasında katılımcılardan 4’lü grup olarak Mısır ve Sudan’dan gelen işçilerin Dalaman çiftliğinde yaşadıkları konusunda hissettiklerini anlatan bir fotoğraf karesi gerçekleştirmeleri istenmiştir.

BULGULAR VE YORUM

Yaratıcı Drama dersini alan İngilizce Öğretmenliği ve Sosyal Bilgiler öğretmenliğinde okuyan öğretmen adayları ile gerçekleştirilen ve 2 hafta (8 saat) süren bu çalışma ile ilgili öğretmen adaylarının her aşamaya ilişkin ve genel değerlendirmelerini yapmalarını sağlanmış ve not edilmiştir. Birinci oturumda 4 ders saati içerisinde gerçekleştirilen etkinlik sonucunda öğretmen adayları ısrarla Tren gar binasının yanlışlıkla yapılmış olduğuna inanmadıklarını ancak kesin bir doğru cevap bulamadıkları için de çok şaşkınlık yaşadıklarını dile getirmişlerdir. Bu binanın yapılış amacına dair kararlarını canlandıran Sosyal Bilgiler öğretmenliğinde toplam 50 öğrencinin yer aldığı 16 gruptan 2 tanesi bu binanın yanlışlıkla yapıldığını ve projelerin gerçekten karışması dolayısıyla böyle bir binanın inşa edildiğine aslında av köşkü yapılmasının istendiğine ikna olduklarını gösteren canlandırma sergilemiştir. 2 grup yanlışlıkla yapılmadığını, ama tren gar binası kullanım amacından ziyade depo, yatakhane gibi bir amaca yönelik olarak kullanılmak için yapılmış olabileceği, bu binayı yapabilmek için bir plana gerek olduğu içinde o dönemlerde yabancı şirketler tarafından çizilen bu proje planının kullanıldığı yönünde bir

Korkut, Perihan; Avaroğulları, Kiriş, Ayten; İngilizce ve Sosyal Bilgiler Öğretmen Adayları ile Yaratıcı Drama: Yerel Tarihimi Öğreniyorum

canlandırma sergilemişlerdir. Geriye kalan 9 grup bir şekilde ticaret yapmak (kereste ticareti, maden taşıma, pamuk ticareti) veya başka bir amaç için bu binanın tren gar binası olarak inşa edildiğini düşündüklerini ancak bir şekilde bu sürecin yarım kaldığını gösteren canlandırma sergilemişlerdir. 3 grup ise şekilde ticaret yapmak (kereste ticareti, maden taşıma, pamuk ticareti) için böyle bir bina yapımını devletin zorunlu tutmasından dolayı göstermelik inşa edildiğini basit rayların da olduğunu lokomotiflerle buradan toplanan ürünlerin Sarsala koyundan büyük gemilerle kaçak olarak taşınacağını gösteren bir canlandırma sergilemişlerdir.

Aynı şekilde İngilizce öğretmenliği gruplarında da binanın yanlışlıkla yapılmadığı fakat gemi kaptanlarının kişisel problemleri nedeniyle projelerin karıştırıldığı, Mısır Hidivinin etrafında yer alan kişilerin gizli emelleri ve uluslararası yer altı operasyonları (casusluk vs) gibi nedenlerle böyle bir binanın inşa edilmiş olabileceği ihtimallerini canlandırılmıştır. İngilizce öğretmen adaylarından bir tanesi “denizcilikle ilgilendiğini, ticaret gemilerinin ancak büyük limanlara yanaşabileceğini, dolayısıyla Hidiv çiftliğinin olduğu bölgeye yanaşmasının imkânsız olduğu” yönündeki görüş bildirmesi o şubedeki grupların ticaret yapmak amaçlı böyle bir binanın inşa edilmiş olabileceği ihtimalini düşünmemelerine neden olmuş olabilir.

İkinci oturumda gerçekleştirilen çalışmaların amacını daha çok empati yapabilme ve çiftliğe gelen işçilerin duygularını yaşadıklarını anlamaya yönelik değerlendirmişlerdir. İngilizce Öğretmenliği ve Sosyal Bilgiler öğretmenliği gruplarında okuyan öğretmen adayları günümüzü anlamlandırma açısından bu çalışmanın farkındalık kazandırdığını, hem Dalaman’da hem diğer bölgelerde yaşayan bu insanların tarihine yönelik ilk kez bir şeyler duyduklarını ve onları anlamaya çalıştıklarını ifade etmişlerdir.

Öğretmen adayları da dersin konusunun ve işleniş biçiminin her aşamada eğlenceli ve ilginç geldiğini belirtmişlerdir. Dedektif gibi bir olayın peşinde iz sürüyormuş gibi hissettikleri için böyle güncel konuları sınıf ortamında tartışmalarının heyecanlı olduklarını bildirmişlerdir. Hem İngilizce hem de Sosyal bilgiler öğretmen adayları merak duygularının arttığını ve yerel tarih çalışmalarını takip edeceklerini belirtmişlerdir. Özellikle tartışmalı bir konu olduğu için bu binanın niçin yapıldığını merak ettiklerini hemen her öğrenci belirtmiştir. Ayrıca bu binanın yapımında görev alan işçilerin torunlarının bugünkü durumunu araştıracaklarını bu yöndeki başka film, belgesel literatürünü tarayacaklarını belirtmişlerdir. Özellikle dedikodu halkası ve bilinç koridoru çalışmasında bu işçilerin yerine kendilerini koyduklarını ve böylece empati kurma yolunda önemli adım attıklarını dile getirmişlerdir.

Uygulama sonucunda İngilizce öğretmenliğinde ve sosyal bilgiler öğretmenliğinde öğrenim gören öğretmen adaylarının uygulama sürecinin her aşamasında son derece ilgili oldukları gözlemlenmiştir. Neredeyse bütün katılımcılar bu binanın neden inşa edildiğini merak ettiklerini belirtti. Ayrıca, bu binanın inşasında yer alan işçiler ve bugün onların durumlarını araştıracaklarını dile getirenler olmuştur. Sosyal bilgiler öğretmen adayları alanları itibariyle tarihçi çalışma yöntemlerini bildiklerinden verilen kaynakları okuma ve analiz etme konusunda daha dikkatli davrandıkları ve canlandırmalarda doğru tarihsel bilgiye sadık kalmaya çalıştıkları gözlemlenmiştir. Ayrıca gazete haberlerindeki bilgilerin doğruluğunu tartışmışlar, bu bilgilerin kaynağını sorgulamışlardır. Grup çalışmalarında arşiv belgelerinde bu konuyla ilgili farklı bilgilerin bulunup bulunmadığını sorgulamışlar, Sarsala koyu ile ilgili arşiv belgelerini dikkatli okumuşlar ve tartışmışlardır. Aslında İngilizce öğretmenliğinde öğrenim gören öğretmen adaylarının da bu süreçte tarihçi çalışma yöntemleri konusunda hassas davrandıklarını, kaynak sorgulama konusunda özen gösterdikleri söylenebilir. Ancak canlandırma çalışmalarında kurgusal öğelerden de yararlanmışlardır. Dolayısıyla araştırmacılar konunun magazinleştirilmesinden ve doğru tarihsel bilgiye sadık kalınmamasından kaygı duymuşlar ve yönergelerinde mümkün olduğunca doğru tarihsel bilgiye sadık kalınması gerekliliği üzerinde vurgu yapmışlardır. Bu ve benzeri aktif öğrenmeye dayalı ders planlarının ilkökul, ortaokul ve lise seviyesinde içerik yoğunluğunun azaltmak suretiyle uygulanması ve yerel tarih konularına farkındalığı artıracığı düşüncesiyle önerilmektedir. Ayrıca imkanlar el verdiği müddetçe bu çalışmaların doğrudan bahse konu olan tarihsel mekanlarda gerçekleştirilmesi kalıcılık açısından daha önemli olabilir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Ö. (2014). *Eğitimde yaratıcı drama* (5. Baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Akçalı, A.A., Aslan, E. (2013). Tarih derslerinin yerel tarihe ve kaynaklarına dayalı etkinlikler aracılığıyla işlenmesinin öğrencilerin derse yönelik tutumlarına etkisi. *Adyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 141-174.
- Bardakçı M. (20 Ekim 2004) Trenin Uğramadığı dünyadaki tek istasyon. Hürriyet gazetesi. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/trenin-ugramadigi-dunyadaki-tek-istasyon-dalaman-dadir-266282>. Erişim tarihi 08.09.2012017
- Bardakçı, M. (21 Kasım 2002). Sadakatının Karşılığını Varlık Vergisi ile Ödedik. Hürriyet gazetesi. earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/15673/001504211006.pdf
- Bilginer, E. (7 Şubat 1986 Cuma) Dünün Köleleri Bugünün Egelileri, Renk Gazetesi. İstanbul Şehir Üniversitesi Taha Toros Arşivi, Dosya No: 123- Hidiv Ailesi, 02.07.1986, Nu: 001509957006
- Deligöz, O. (2008). Osmanlı ziraat ve ticaret gazetesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Doktor Esad. (1922) Türkiye'nin Sıhhi-İctimai Coğrafyası Muğla (Menteşe) Sancağı, (Çev. haz. Bayram Akça ve Erdoğan Keleş), 2012, Muğla: Yenigün Matbaası.
- Eroğlu, Z. (1939). Muğla tarihi. Muğla Belediyesi Kültür Yayınları.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2018). Ortaöğretim tarih dersi (9,10 ve 11. Sınıflar) Öğretim Programı, Ankara.
- Özgün, C. (2013). Osmanlı Ağaç Kültüründe Yeni Ve Egzotik Bir Tür: Okalipтус. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIII/26, ss. 5-29.
- Satılmış, S. (2016). Osmanlı'da Bandırma- Soma demiryolu hattının kuruluşu. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, s.157-185.
- Sessiz Bir Geçmişten Sesler Afrika Kökenli Türk Olmanın Dünü ve Bugünü, <http://www.afroturks.org/texts/1.pdf>.
- Thompson, P. (1999). Geçmişin sesi. İstanbul: Tarih Vakfı yurt yayınları.
- Yıkıcı, Z. (25.12.2009). Star Kıbrıs Gazetesi.
- Yıldız, A. (2013). Kırklareli- Babaeski Gar Binalarının Mimari ve Yapısal Analizi, *SDU International Journal of Technologic Sciences*, 5(1), 51-61.
- Yıldırım, İ. (2002). Osmanlı demiryolu politikasına bir bakış. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1, s 311-324.
- Belgeseller*
- Osmanlı'da Kölelik: Arap Kızı Camdan Bakıyor, Belgesel, 2006
- Sütlü Çikolata: Afrika'dan Dalaman'a Uzanan Yaşam Öyküleri, Belgesel, 2007.

EK1

Trenin uğramadığı dünyadaki tek istasyon, Dalaman'dadır

Korkut, Perihan; Avaroğulları, Kiriş, Ayten; İngilizce ve Sosyal Bilgiler Öğretmen Adayları ile Yaratıcı Drama: Yerel Tarihimi Öğreniyorum

Abbas Hilmi Paşa, 1905'te 'Nimetullah' isimli yatıyla Dalaman'a 12 kilometre mesafedeki Sarsıla Koyu'na gitti. Bugün Muğla'nın ilçesi olan Dalaman, o günlerde henüz yoktu, sadece deniz kenarında sazlardan yapılmış 30 evlik Söğüt isimli bir köy vardı ve Dalaman verimli bir ovoidan ibaretti. Av hayvanlarının cirit attığı uçsuz bucaksız ovayı gören av meraklısı Hıdiv, bölgeyi çok beğendi. Hıdiv, Sarsıla Koyu'na iskele ile depo inşa ettirdi ve koydan çiftliğe uzanan bir de yol yaptırttı. Yolun her iki tarafına Mısır'dan getirttiği okalıptüs ağaçlarını diktirirken çevredeki bataklıkları da kurutturdu.

Abbas Hilmi Paşa, ikinci aşama olarak çiftliğinin bulunduğu Dalaman'a bir av köşkü ve aynı anda İskenderiye'ye de bir tren istasyonu inşa ettirmeyi planladı. Binaların yapımını Fransız mimarlara havale etmişti. Fransa'dan yola çıkan ve av köşkünün malzemeleri ile binanın projesini taşıyan gemi Dalaman'a, tren istasyonunun malzemeleri ile projesini taşıyan diğer gemi ise Mısır'a gidecekti. Ancak yolda bir karışıklık oldu ve Mısır'a gitmesi gereken gemi, yükünü Sarsıla Koyu'ndaki iskeleye boşalttı.

Hıdiv'in Dalaman'daki işçileri, karışıklığın farkında olmadan malzemeleri develere ve katırlara yükleyerek, Abbas Hilmi'nin köşkünün bulunduğu yere götürdüler. Gemiyle gelen ustalar ve Hıdiv'in adamları da, efendilerine sürpriz yapmak için hemen binanın yapımına giriştiler. Fakat son derece garip bir karışıklık yaşanmış, Dalaman'da planlanan av köşkü değil, istasyon binası inşa edilmiş, Mısır'a giden diğer gemideki malzeme ile de mükemmel bir av köşkü yapılmıştı.

Eksikler de kısa sürede tamamlandı ve Dalaman'daki binanın etrafına Mısır'dan getirilen palmyelerle hurma ağaçları dikildi. Tren yolunun bulunmadığı Dalaman'a istasyon binası yapılması Hıdiv'i hayli şaşırttı ama binayı yıktırmadı ve istasyonun yanına bir de cami inşa ettirdi. (Murat Bardakçı Köşe yazısı, Hürriyet 20 Ekim 2004.)

EK1 Bilgi notu:

18.yüzyılda Osmanlı sarayının ve ordunun iâşesini sağlamak ve at yetiştirmek üzere kurulan haralar ve çiftlikler bulunmaktaydı. Bunlardan biri de Dalaman'da III. Selim döneminde kurularak annesi Mihrişah Sultan'a hediye edilmiş, 1820 yılında Vakıflar İdaresi'ne devredilmiş ve 1836'da Muğla Derebeyi Hacı Ali vereseleri tarafından alınmıştır. 1905 öncesinde devlete ait araziler yörede yaşayan ağalar tarafından işleniyordu. Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Mısır Valiliği sırasında oğlunun Suriye Valiliği'ne getirilmemesi üzerine Osmanlı yönetimine karşı ayaklandı ve Osmanlı yönetimiyle anlaşma imzalayarak çiftliğe sahip oldu. Çiftlik, Paşa ve eşinin vasiyeti üzerine torunları Abbas Hilmi Paşa'ya verildi. (Sessiz Bir Geçmişten Sesler Afrika Kökenli Türk Olmanın Dünü ve Bugünü, <http://www.afroturks.org/texts/1.pdf>).

EK2

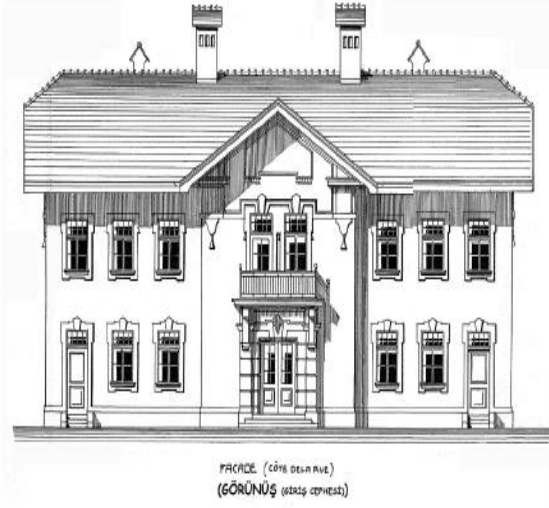
EMİNE NEŞEDİL TALI (Gazete Haberi)

Korkut, Perihan; Avaroğulları, Kiriş, Ayten; İngilizce ve Sosyal Bilgiler Öğretmen Adayları ile Yaratıcı Drama: Yerel Tarihimi Öğreniyorum

Osmanlı Devleti tarafından Mısır'a gönderilen son Hidiv olan Abbas Hilmi Paşa'nın torunu Prenses Emine Neşedil Talı, Ankara'da kızının evinde kalıyor. Düzgün Türkçesiyle yaşamından kesitler anlatırken, o günlere geri dönmenin mutluluğunu yaşıyor.

Kenan Tümer. Ankara'da prenses: Mısır Prensesi Emine, evde örgü örüyor Taba Toros Arşivi, Dosya No: 123. 08.02.2018 tarihinde <http://earsiv.sehir.edu.tr> web adresinden indirilmiştir.

EK3

Şekil 1 Babaeski Gar Binası

Şekil 2 Dalaman gar Binası

Mimari açıdan incelendiğinde Kırklareli ve Babaeski Gar Binalarına ait orijinal projelerin Fransızlar tarafından hazırlandığı tespit edilmiştir. Dikdörtgen planlı, uzun kenarı demiryolu hattına paralel olarak inşa edilen bina, bodrum, zemin ve birinci kat olmak üzere üç kattan oluşmaktadır. Binanın zemin katında giriş holü, I.– II.–III. sınıf yolcular ve bayanlar için bekleme salonları, yazıhane–gişe bölümleri tasarlanmıştır. Birinci kat ise, istasyon şefi ve gişe memurunun kullanımına sunulmak üzere bitişik iki daireden oluşan lojman olarak tasarlanmıştır. Lojman kısmına çıkış, yapının iki köşesinde yer alan ahşap yarım döner merdivenler aracılığıyla sağlanmış, bu merdivenler çatıya kadar devam ettirilerek aynı zamanda çatı arasına geçiş de sağlanmıştır. Merdivenlere yapının giriş cephesinde yer alan iki kapıyla ulaşılmaktadır, bununla birlikte istasyon şefinin kullanımına sunulmuş olan lojman kısmına yazıhane bölümünden de geçilebilmektedir.

Yıldız, A. (2013). Kırklareli- Babaeski Gar Binalarının Mimari ve Yapısal Analizi, SDU International Journal of Technologic Sciences, 5(1), 51-61.

EK4:

Kaynak 4a

Osmanlı demiryolları tarihinde yabancı devletler ve yabancı şirketler daima ön planda olmuşlardır. İngilizler ve Fransızlar daha çok iktisadi düşüncelerle demiryollarını devletin zengin bölgelerinde inşa ederken Almanlar ise daha çok askeri ve stratejik kaygılarla demiryolu inşa etmişlerdi.(...) Yabancılar tarafından Osmanlı Devleti'nde hem inşası hem de işletmesi gerçekleştirilen demiryolları, ilk bakışta bir uygarlık faaliyeti gibi görünüyorsa da, demiryollarının inşaat ve işletilmesi için gerekli malzemenin Avrupa'dan hiçbir gümrük ödenmeden ithal edilmesi yanında, kilometre garantisi ile Avrupalılar için çok karlı bir yatırım aracı olmuş ve ülkenin sömürülmesine imkân vermiştir. Öyle ki demiryolu yatırımlarının bu denli karlı ve sağlam güvencelere bağlı

Korkut, Perihan; Avaroğulları, Kiriş, Ayten; İngilizce ve Sosyal Bilgiler Öğretmen Adayları ile Yaratıcı Drama: Yerel Tarihimi Öğreniyorum

oluşu, yabancı demiryolu şirketlerinin kimi zaman daha fazla kar sağlamak amacı ile hatları düzlük arazide bile dolambaçlı bir şekilde döşemelerine sebep olmuştur. Dolayısı ile yabancı demiryolu şirketleri bir yandan kendi ülkelerinin çıkarlarına göre hareket ederken diğer yandan da kendi karlarını garanti altına almışlardır. Ekonomik açıdan demiryolları kapalı ve durgun tarım ekonomisini canlandırmak ve ticari faaliyetleri geliştirmek bakımından faydalıdır.

Yıldırım, İ. (2002). Osmanlı demiryolu politikasına bir bakış. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 12, Sayı 1, s 311-324.

Kaynak 4b

Demiryollarının yapımı ilk olarak gerekli yapı ve işletme malzemelerinin (demir-çelik mamulleri), yatırımı yapan ülkeden ithal edilmesine yol açtı. Demiryolu inşasının bitmesinden sonra ise yatırımı yapan Avrupa ülkeleri, o bölgelerde ihracata yönelik yatırımlarla ekonomik kazanç elde ettiler. Diğer taraftan demiryollarının nakliye maliyetlerini düşürmesi ve Avrupa mamul mallarına olan talebin giderek artması, Osmanlı'daki zanaatların yıkılmasıyla sonuçlandı. Böylece demiryolunu inşa eden Avrupa ülkesi hem bölge ulaşımında tekel sağlayarak diğer Avrupa devletleri karşısında ticari üstünlük sağladı hem de o bölgedeki belediye hizmetleri (su, gaz, elektrik), liman inşası, sanayi ve madencilik alanlarında yatırımlara girişti.

Fransa'nın Batı Anadolu ve Güney Marmara bölgelerine olan ilgisi 19. yüzyılın son çeyreğinde giderek artmıştı. Öyle ki Fransızlar, İngilizlerin İzmir-Aydın demiryollarında yaptığı gibi, Ege Bölgesinin ürünlerini doğrudan ülkelerine aktarmak amacıyla²¹ İzmir-Kasaba hattını²² bir yıl önce İngilizlerden devralan Belçikalı Nagelmakers'den 1894 yılında satın almıştı. Bu tarihten itibaren bahsi geçen hat Fransızların Paris'te kurdukları İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketi tarafından işletilmeye başlandı. (...) Özellikle 1888-1896 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde büyük yatırımlar yapmaya başlamıştı. Bu tarihlere gelindiğinde Fransa Osmanlı Devleti'nin en fazla borçlandığı ülke idi. Bu durum Osmanlı Devleti'ndeki Fransız demiryolu yatırımlarının en belirleyici yönlerinden biri olmuştur. Osmanlı Devleti Fransa'dan borç istediğinde, alacağı borcun karşılığı olarak bir demiryolu imtiyazı ya da başka bir imtiyaz vermek zorunda kalıyordu .

Akt. Satılmış, S. (2016). Osmanlı'da Bandırma- Soma demiryolu hattının kuruluşu. Tarih ve Gelecek Dergisi, Cilt 2, Sayı 2 s. 157-185.

EK 5

Kaynak 5a

No: DH İD 75.79

İçişleri bakanlığından (dahiliye nezareti)

Aydın valiliğine yazılmıştır.

9 kanun-ı sani 327 (22 Ocak 1912-Miladi) tarihli ve 2310 numaralı yazıya cevaptır.

Çiftlikten sarsala iskelesine kadar bir şose, Köyceğiz kazasının Akdenizde vapur işleyecek hiçbir iskelesi olmadığı ve sahillerde sarsaladan başka büyük vapurların barınmasına müsaide diğer bir liman dahi bulunmadığı için sarsalanın da iktisadi nakliye ve deniz ticareti için önemi de göz önüne alınarak er geç iskele yapılması doğal bulunduğundan bu iskele mevki ile bunun hattını oluşturacak yolun umuma açık (başka inşalara açık olmayarak) bu inşaat vesilesiyle sahilde ve içerde bir hususi hak iddia edemeyeceklerine dair Köyceğizde mutasarrıf olan hidivden bir sened alınması gereği ifade edilmiştir.

Kaynak 5b

İzmir liman riyasetinin 19 kanun-ı evvel 1327 tarihli ve 982 numaralı derkenarı sureti

Bu kere riyaset-i mumaileyhadan bilvurud bir kıta sureti merbutan takdim kılınan tahrirat-ı cevabiyede sarsalada iskele inşası hakkında kendisine hiç bir taraftan müracat olunmadığı ve fakat kaymakamıyla mülakat ederek ol babda cereyan eden müzakere neticesinde Sarsalanın yol ve iskelesi iktisaden ve siyaseten olmak üzere 2 nokta-i nazardan şayan- ı mütala olup yolun dalamanın ithalat ve ihracatı nokta-i nazarından menafi-i iktisadiye temin ve o çevredeki ormanların nakliyatını da teshil edeceği gibi köyceğizin iskelesi bulunan dalyanın vapur işletmeye gayri müsair sığ bir boğazın medhalinde vaki olup kazanın akdenizde vapur işleyecek sarsaladan başka ezher cihet elverişli ve münasip bir limanı bulunmadığı cihetle sarsala limanının iskele itihazına kaza ticaret-i umumiyesi muktezi ve sarısı (?) muvakkatine (mevkisine) muraccah olduğu ancak burası ledel hace donanma-

Korkut, Perihan; Avaroğulları, Kiriş, Ayten; İngilizce ve Sosyal Bilgiler Öğretmen Adayları ile Yaratıcı Drama: Yerel Tarihimi Öğreniyorum

i osmaninin barınmasına müsait bulunduğundan gerek yolun ve gerek müntehi olacağı sarsala iskele ve limanında ileride iddiai hususiyet edilmeyeceğine dair hıdiv hazretlerinden teminat ahzı lüzumu bildirilmekte olduğundan muktezasının ifası ve sarsala limanının iskele ittihazı hakkında erkan-ı harbiye-i bahriyece tetkikat icra olunmak üzere durumun bir kere de bahriye nezaretine işar buyrulması menut rey-i ve irade-i aliyye-i fehimaneleridir.

Kaynak 5c

Kazanın iskelesi Kökova körfezinin şarkında ve nihayetindeki Gökova limanıdır. Bu tabii liman oldukça derin olduğundan bir kısmı büyük vapurların yanaşmasına müsaittir. Nitekim son zamanlarda yapılan iskeleye büyük vapurlar da rampa edebilmektedir. Kökova körfezi altmış milden fazla uzunluğa haiz olduğu için buraya ancak sureti mahsusada celbedilen vapurlar uğrar. Bunun için Muğla ithalat ve ihracatı ya Aydın veyahut Milasın Küllük iskelesi tarihiyle yapılır. (Eroğlu, Z. (1939). Muğla tarihi. Muğla Belediyesi Kültür Yayınları. s 152.)

Kaynak 5d

(Köyceğizden) Kereste mahreci Rodos vasıtasıyla İskenderiyedir. Yapılan keresteler yayla cihetinde ise Dalaman çayına atılarak amele tarafından çekilip sevk edilmek suretiyle üç aya yakın bir müddet zarfında Sarısu iskelesine indirilir. Göle yakın mahallerdeki keresteler vesaiti nakliye ve merkez cihetinde olanlar Yuvarlak ve Kargıcık çayları ve Karabörtlene yakın mahallerde istihsal olunan keresteler de Namnam çayı vasıtasıyla göle indirilir ve gölde sal şeklinde bağlanarak Dalyan boğazına sevk olunur, oradan da gemilere yükletilir. (Eroğlu, Z. (1939). Muğla tarihi. Muğla Belediyesi Kültür Yayınları. s 247).

EK6

Kaynak 6a

Okalıptüs ağacının Osmanlı coğrafyasında yaygınlaştırılması için sosyal ve ekonomik önemine uygun ilk sistematik adım II. Abdülhamit döneminin önemli bürokratik oluşumu olan Ziraat Heyet-i Fenniye'si tarafından atıldı. Ziraat Heyet-i Fenniye 1893 yılından başlayarak Osmanlı devletinin çeşitli bölgelerinde okalıptüs ağacının yetiştirilmesi için üretim yerleri kurmaya çalıştı. Bu durum 1894 yılında yurt dışından çok sayıda okalıptüs ağacı tohumu getirilerek söz konusu girişimin sürdürülmesiyle devam etti. Dahası 1896, 1897 ve 1899 yıllarında Diyarbakır, Adana, Harput ve İzmir'de yurt dışından getirtilen okalıptüs ağacı tohumları dağıtıldı. 1914 yılında yayınlanan propaganda risalesi okalıptüs ağacının kereste ve kütüklerinin suya ve rutubete karşı dayanıklı olmasından hareketle bunların gemi inşasında, rıhtım, set ve köprü yapımında kullanımını gündeme getirmiştir. Bazı okalıptüs tesisleri, Abbas Hilmi Paşa tarafından Muğla civarındaki Dalaman Çiftliğinde bir varlık gösterebildi. 1893 yılında Abbas Hilmi Paşa padişah fermanı ile Mısır Hidivi olarak atanmıştı. Abbas Hilmi Paşa, 1905 yılında "Nimetullah" isimli yatıyla Dalaman'a 12 km. mesafedeki Sarsala Koyu'na gitti ve burada bir iskele ve depo inşa ettirdi. Ardından da koydan Dalaman'a kadar uzanan bir yol yaptırdı. Çevredeki bataklıkları kurutarak yolun her iki tarafına Mısır'dan getirtilen okalıptüs ağaçlarını dikti. Döneme ilişkin verilerden yararlanarak resmi rapor niteliğine sahip bir çalışma hazırlayan Dr. Esad Bey ise bu durumu şöyle anlatmaktadır: "Muğla, Dalaman ve Kapukargın dereleri arasındaki vasi [geniş] arazi dahi bataklık halinde ise de harb-i umumiye'den akdem [I. Dünya Savaşı'ndan önce] 5-6 sene zarfında Hidiv-i Mısır'ın bu havalide tatbik ettirdiği azim tamir-i ameliyatı sayesinde [drenaj yöntemiyle] ayrıca binlerce okalıptüs eşcarının gars olunmasından [ağaçların dikilmesinden] havalideki bataklıklar %60 nisbetinde kurutulmuş ve kabil-i ziraat bir hale ifrağ olunmasıyla [tarım alanları haline getirilmesiyle] bu nahiye dahilindeki tekmil-i kuranın vahamet-i havaiesi [bütün köylerdeki kötü hava] dahi azalmıştır. İşbu ameliyat kurutulmağa bir delil ad edildiği takdirde daha 100 bin dönüm arazinin kabil-i istifade [kullanılabilir] bir hale gelmesi mümkündür."

Özgen, C. (2013). *Osmanlı Ağaç Kültüründe Yeni Ve Egzotik Bir Tür: Okalıptüs. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XIII/26, ss. 5-29.*

Kaynak 6b

Okalıptüs ağaçları özelde arılar, genelde yaban hayatı için çok önemli. Bunun yanında şahin, baykuş ve pek çok kuş türü için önemli üreme alanıdır” “Kamu binalarının bulunduğu araziye dikilmiştir” (*Yıkıcı, Z. 25.12.2009, Star Kıbrıs Gazetesi*).

Kaynak 6c

Osmanlı Devleti pamuk üretimine oldukça önem vermekteydi. Pamuk üretiminin fazlaştırılması ve diğer üreticilerle rekabet edebilmek için gerekli unsurlar hakkında bir rapor hazırlandığı bilinmektedir. Rapor Osmanlı pamuğunun kalitesinin düşük olduğu ve üretilen pamuğun ulaşım imkânlarının kısıtlı olmasından dolayı dünya piyasasında kabul görmediği yönündedir. 1862 yılının başlarında pamuk üretiminin geliştirilmesi için üreticileri teşvik etmek amacıyla vergi muafiyetleri getirilmiştir. Pamuk genellikle nehir ve çayların getirdiği kumlu, milli ve gübreli topraklarda yetişir. Pamuk ekimi için sabit bir mevsim tayin edilemez. Hava sıcak olan yerlerde toprak erken tava geldiği için pamuk tohumu mart ayı içinde ekilebildiği halde soğuk olan yerlerde ekim mayısı bulur. Yine kumlu topraklarda erken ekilirken killi topraklarda geç ekilir. Anadolu iklimi de pamuk yetiştirmeye müsait bir durumdur. Bundan dolayı gazetede Anadolu’da pamuk yetiştiriciliği hakkında bazı malumatlara rastlamak mümkündür. Dokumacılık sanayinin en önemli hammaddesinden biri olan pamuk, Akdeniz’e kıyısı olan memleketlerde yetiştirilmekle beraber dokumacılık sanayinde özellikle İngiltere’nin ve bu memlekete bağlı şirketlerin bel kemiği mesabesindedir. Bütün dünyada hasıl olan pamuğun miktarı 20 milyon balya civarında olup, bu miktar her geçen gün artmaktadır ve Hindistan ve Mısır bu ziraatın kalbidir. (...) Adana civarında yetişen pamuğun büyük kısmı Avrupa’ya sevk edilir. Burada yetiştirilen pamuk yerli cins olup az miktarda Mısır pamuğu da ekilmektedir. Amerika ve Mısır cinsi pamukların melezlerinin ileride İngiliz fabrikalarında çok rağbet göreceği muhakkaktır.

Deligöz, O. (2008). Osmanlı Ziraat ve ticaret gazetesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

Kaynak 6 d

Köyceğiz kazası dahilinde Krom, demir, bakır, manganez ve zımpara madenleri mevcuttur. Bunlardan en zengini krom madenidir.

Eroğlu, Z. (1939). Muğla tarihi. Muğla Belediyesi Kültür Yayınları. s 247.

Kaynak 6e

Muğla kazasının ihracatı tütün, palamut, çam kabuğu, yulaf, susam, badem, bal, balmumu, deri ve kömürden ibarettir. Evvelce mühim miktarda kereste de ihraç edilirdi.

Eroğlu, Z. (1939). Muğla tarihi. Muğla Belediyesi Kültür Yayınları. s 152.

Kaynak 6f

Dağ keçisi livamızın her tarafında mevcut ise de layıkıyla istifade edilemiyordu. Bilhassa Köyceğiz kazasında avcılar kış mevsiminde senevi birkaç yüz adedini avlayarak hatta etlerini Pazar mahalline getirerek satarlardı. (...) Kurt, livanın her tarafında ormanlıklar içinde bulunurdu. Avcılar senevi mühim miktarda avlayarak derilerini 2 liraya kadar satar ve derileri dışarıya ihraç edilir. (...) Liva dahilinde tilki oldukça çoktu. Kümes hayvanlarına zarar verirdi. Kışın gerek avcılar tarafından vurularak gerekse kapan ile tutulup derileri ticaret için satılırdı. (...) Sansar livanın her tarafında bulunurdu. Derisi pek makbul olduğundan köylüler kapan ile tutup satarlardı. Tüccarlar köy köy dolaşarak derilerini toplarlardı. Bu derilerin her biri 10 liraya kadar satılırdı. Derilerin memleket içinde sarfiyatı olmayıp ihracat edilirdi.

Doktor Esad. (1922) Türkiye’nin Sıhhi-İctimai Coğrafyası Muğla (mentеше) Sancağı, (Çev. haz. Bayram Akça ve Erdoğan Keleş), 2012, Muğla: Yeniğin Matbaası.

EK7

Kaynak 7a

Sadakatının Karşılığını Varlık Vergisi ile Ödedik

Son 'Hıdiv' yani Mısır Valisi olan Abbas Hilmi Paşa, Mısır'da sadece İngiltere'nin sözünün geçtiği bir dönemde tahta geçmiş ama ülkenin asıl sahibi olan Osmanlı İmparatorluğu'na sadık kalınca, İngilizler tarafından tahtından indirilip sürgüne yollanmıştı. Biz, Abbas Hilmi Paşa'ya olan manevi borcumuzu sonraki senelerde çok güzel bir şekilde ödedik: Paşa'yı Varlık Vergisi kapsamına aldık ve Türkiye'deki malına-mülküne el koyduk.

İstanbul'da, Boğazın Anadolu yakasındaki Çubuklu'nun sırtlarında 'Hıdiv Kasrı' denilen, villa irisi ile saray yavrusu arası bir binanın vakti zamanında kime ait olduğunu hiç merak ettiniz mi?

Burayı, son 'Hıdiv' yani Mısır Valisi olan Abbas Hilmi Paşa yaptırmıştı. Abbas Hilmi Paşa 1874'te, İskenderiye'de doğdu. Babası Mısır'ın o zamanki Hıdiv'i Tevfik Paşa idi. 18 yaşında Viyana'da tahsilde iken babasını kaybedince Babiali genç Abbas Hilmi'yi 'Mısır Hıdivi' ve 'Paşa' yaptı. Mısır'da o günlerde İngiltere'nin sözü geçiyordu ve genç Hıdiv politikasını İngiliz etkisini azaltıp Mısır'ı 'daha bağımsız bir Osmanlı toprağı' yapmak üzerine kurmuştu.

Hıdiv Abbas Hilmi Paşa, bu İngiliz karşıtı politikasının neticesi Birinci Dünya Savaşı'nın ilk günlerinde belli oldu. Paşa, Osmanlı İmparatorluğu savaşa girdiği sırada İstanbul'da idi ve İngiltere Mısır'ı himayesine aldığı ilân ederek Paşa'yı tahtından indirdiğini açıkladı. Mısır hanedanından hiç kimse tahtı kabul etmeyince. Kahire'deki İngiliz Yüksek Komiseri Mısır hanedanından 'Taht kabul edilmediği takdirde, Kahire'de bir otelde kalmakta olan Ağa Han'ın Mısır Kralı yapılacağı tehdidiyle ailenin en yaşlı prensi olan Hüseyin Kamil Paşa'yı Sultan Hüseyin unvanıyla tahta oturttu. Osmanlı devleti İngiltere'nin bu emri vakisine karşı Mısır Hıdivi olarak Abbas Hilmi Paşayı tanımaya devam etti ama Mısır fiili olarak elimizden çıkmıştı.

Tahtını kaybeden Abbas Hilmi paşa sonrasında sürgündeydi. Hayatını Türkiye ile İsviçre arasında yaşayarak devam ettirdi ve memleketine, yani Mısır'a bir daha asla dönemedi. Türkiye'de, özellikle de Fethiye taraflarında geniş araziler satın alarak çeşitli yatırımlar yaptı ve Türkiye, kendisine sadık kaldığı için tahtından olan Paşa'ya olan manevi borcunu çok güzel bir şekilde ödedi: Paşa, hakkında 'Bu kadar mal bir kişi için çok fazla' şeklinde sözler çıktığı iştince, Türkiye'deki gayri menkullerini Türk hükümetine 'aldığı şekilde' devretti. Fethiye taraflarındaki arazilerinde demiryolu ağı inşaat ettirmiş, bu ağı gidemediği memleketindeki yani, Mısır'daki demiryolu sisteminin bir minyatürü şeklinde yaptırmıştı. Geniş arazilerindeki malikânelerini ve bütün istasyon binalarını yıktırdı, rayları söktürdü, kendi armasını taşıyan lokomotifleri ve vagonları bir tekneye yükleyerek denize attı ve "arazilerimi devlete veriyorum, buyrun alın" dedi.

Türkiye, İmparatorluğa sadakati yüzünden tahtından olan Abbas Hilmi Paşa'nın sadakatine teşekkürle daha sonraları da devam etti. İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki Varlık Vergisi uygulamasına Paşa da alındı ve çok yüksek meblâğda bir vergi ödemesi istendi. Hıdiv bunu da sineye çekti, Çubuklu'daki Hıdiv Kasrı'nı borcuna karşılık Türk mâliyesine verdi ve Türkiye'yi terk ederek İsviçre'ye yerleşti.

Hıdiv, hayata 1944 Aralık ayında Cenevre'de veda etti. Sonraki senelerde Osmanlı hanedanıyla akrabalık tesis etmişti. Oğlu Prens Muhammed Abdulmunim, Sultan Vahideddin ile Halife Abdülmecid Efendi'nin torunu Neslişah Sultan ile evlenmiş ve iki çocukları olmuştu. Ama aile Mısır'da, Hıdiv ise İsviçre'de yaşıyordu ve birbirleriyle hiç karşılaşamadılar

Murat BARDAKÇI Hürriyet gazetesi 21 Kasım 2002.

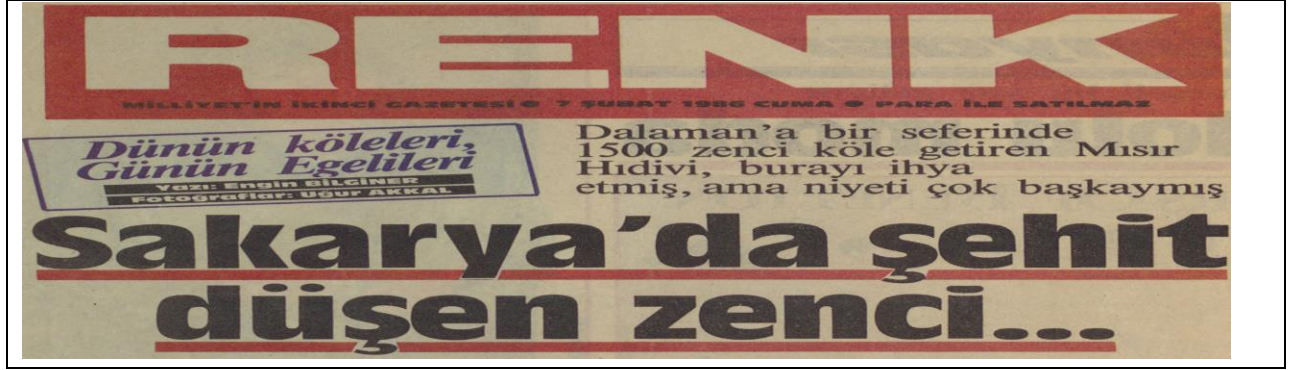
Kaynak 7b

1928'e kadar Hıdiv **Abbas Hilmi Paşa'nın** mülkiyetinde kalan çiftliğe, Türk Sanayi Bankası'ndan alınan bir kredi ödenemeyince, devlet tarafından el kondu. Bina 1930'dan 1958'e kadar Jandarma Karakolu olarak kullanıldı, sonra Devlet Üretme Çiftlikleri'ne tahsis edildi. Dalaman-Köyceğiz yolu üzerinde, Dalaman Çayı'na 10 kilometre uzaklıkta bulunan Devlet Üretme Çiftliği trenle tanışamadı ama bölgedeki tarımın gelişmesinde büyük katkı oldu.

Abbas Hilmi Paşa ise, 30 yıl hıdivlik yaptıktan sonra, 1914'te 'Türkiye yanlısı olduğu' gerekçesiyle İngilizler tarafından Mısır'ın yönetiminden uzaklaştırıldı. Paşa, ömrünün kalan kısmını genellikle Avrupa'da geçirdi ve 20 Aralık 1944'te Cenevre'de vefat etti.

Murat Bardakçı, 20 Ekim 2004 Hürriyet gazetesi

EK 8

Kaynak 8a

DÜNÜN KÖLELERİ, GÜNÜN EGELİLERİ

Dalaman'a bir seferinde 1500 zenci köle getiren Mısır Hıdivi burayı ihya etmiş ama niyet başkaymış. Abbas Hilmi Paşa, kendisinden "Mısır'ın en büyük tarımcısı ve toprak sahibi, armatörü ve demiryollarının baş hissedarı" diye bahsedilen bir kişi... Avusturya İmparatoru'nun ömrünün son yıllarında da Hitler'in yakın dostu... Dahası, Kurtuluş Savaşı yıllarında, Ankara Hükümeti'ne para ve silah yardımı yapan biri. İzmir'de, Ege Üniversitesi öğretim üyelerinden araştırmacı Şadan Gökova ile bu konuyu konuşuyoruz. Gökova, Ege'ye, onun tarih ve kültürüne gönül vermiş biri...

- "Düşünün bir kere" diyor, " Abbas Hilmi Paşa'nın yalnız Dalamandaki çiftliği 640 bin dönümdü. Diğer arazilerini de hesaba kat... Sevres Antlaşması ndan sonra, Türkiye'den o da bir pay kapmayı düşündü. İngilizler kendisini Mısır'dan kovmuş. Alabildiğine büyük parası var. Türkiye üzerine türlü oyunlar oynanıyor. O da, 'Ben nasıl bir pay kaparım" düşüncesinde... Dalaman'a bir keresinde 1500 zenci köle birden getirmiş. Oraya liman yaptırmış... Bataklıktan kurutmuş... Demiryolu inşa ettirmiş." Tamam, İngilizler, Fransız, İtalyan ve Yunanlılar Anadolu'yu parçalayıp taksim etmişler aralarında ama... Sürgün'deki bir Mısır Hıdiv'i nasıl böyle bir düşe kapılır. "Mustafa Kemal, Abbas Hilmi Paşa'nın içten içe böyle niyetleri olduğunun farkındaydı" diyor Şadan Gökova... " Ama Abbas Hilmi bir yandan da, Ankara Hükümeti ile ne olur ne olmaz diye iyi geçiniyordu... Alın size para, alın silah diyordu... Mustafa Kemal bu nedenle üstüne varmadı onun, hatta Kurtuluş sonrası Yalova'ya özel yatıyla gelen sabık Hıdivi, devlet başkam töreni ile karşıladı... Sanayi ve Maadin Bankası'nın baş hissedarı olması için onu teşvik etti."

Gökova, tarihin hâlâ aydınlatılmamış yanları olduğunu, bunların artık kamuoyuna yansıtılması gerektiğine değiniyor. Bunlar, araştırmacılara konusu...

Bilginer, E. (7 Şubat 1986 Cuma) Dünün Köleleri Bugünün Egelileri, Renk Gazetesi. earsiv.sehir.edu.tr.

Kaynak 8b

1928 yılına kadar Hıdiv Abbas Hilmi Paşa tarafından işletilen çiftlik, paşanın bankalara olan kredi borçlarını ödeyememesi üzerine, Ziraat ve İş bankaları tarafından satışa çıkarıldı. Atatürk'ün başkanlığında toplanan İcra Vekilleri Heyeti'nin olumlu karar alması üzerine 30 Ocak 1935 tarihinde bankalardan, 7 senede ödenmek üzere 3 milyon liraya satın alındı. 1938'de de Devlet Ziraî İşletmeleri Kurumu'na devredildi. Paşa çiftliğini kaybedince Mısır'dan getirttiği Sudanlı ailelerin bazıları geri dönmüş, bazıları da Dalaman'da kalmıştır. Çiftliğin satışı sırasında Dalaman'da kalan Afrika kökenli ailelere devlet tarafından Ortaca çevresinde bedelsiz toprak verilmiştir. O dönem Türkçe konuşamayan ailelerin çocuklarından bazıları Dalaman'da anne babalarının çalıştığı, bugün Dalaman Tarım İşletmeleri adıyla anılan çiftlikte ücretli olarak çalışmakta, bazıları da Ortaca'da, küçük de olsa kendi tarım arazisini işlemektedir.

Sessiz Bir Geçmişten Sesler Afrika Kökenli Türk Olmanın Dünü ve Bugünü, <http://www.afroturks.org/texts/1.pdf>

Kaynak 8c

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Rusya ve Doğu Avrupa'dan Filistin'e sistematik bir göç dalgası başlatan Yahudilerden bir kısmı Hayfa'nın 50 km. güneyinde bataklık bir arazide 1884 yılında Gedera kolonisini kurdu. Bu bölgeye daha önce Osmanlı Devleti tarafından Çerkezler yerleştirilmişti fakat alanın bataklık olması dolayısıyla sıtma hastalığının baş göstermesi Çerkezlerin bu bölgeyi terk etmelerine neden olmuştu. Çerkezlerden sonra bu bölgeye yerleşen Yahudilerin ilk işi bu bataklık bölgeyi kurutmak ve sıtmanın önüne geçmek için Avustralya'dan okaliptüs ağaçları getirtmek oldu. Bu ağaçları sıtmaya karşı bağışıklık kazanmış olan Sudanlılara diktirerek hem sıtma salgının önüne geçtiler hem de Gedera'da kendilerine bir yerleşim alanı sağladılar

Özgen, C. (2013). Osmanlı Ağaç Kültüründe Yeni Ve Egzotik Bir Tür: Okaliptüs. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XIII/26, ss. 5-29.

Çocukta Resim Eğitiminin Önemi

Banu Akgün¹

Giriş

İnsanlar gördüklerini mağara duvarlarına çizdiklerinden beri sanat, insanın deneyimlerini kaydetme ve dünyayı anlamlandırma aracı olmuştur. Sanat; anlayışımıza, hayal gücümüze ve yaratıcılığımıza ifade verir (Morriss-Kay, 2009, s.158) İnsan, kendini dünya üzerinde konumlandırmayı öğrenirken, yaşamı boyunca çeşitli gelişim evrelerinden geçer. Yaşam süreci genellikle çocuk gelişimi, ergen gelişimi ve yetişkin gelişimi olarak üç ana gelişim dönemine ayrılmıştır. Çocukluk dönemi, yaşama dair algıyı şekillendiren bir zaman dilimidir. Sanat ve çocuk birbirinden ayıramayan, sürekli gelişen, canlı ve etkin bir olgudur. Çocuğun sanat eğitimi denince akla ilk olarak resim eğitimi gelmektedir. Resim, psiko-pedagojik açıdan çocuğu bize tanıtmaya yarayan bir ölçüt olduğu gibi, onun zekâ, kişilik, yakın çevre özellikleriyle iç dünyasını yansıtmaya yarayan en doğal ifade aracıdır. Hiçbir sanat dalı resim kadar çocuğun kendini ifade etmesinde ve dış dünyayı algılamasında etkili değildir. Çocuk resim çizmekten hoşlanır, çünkü çizim, çocuğun kendini ifade etme konusundaki arzusunu harekete geçirir. Dilsel becerileri henüz tam anlamıyla olgunlaşmamış olan çocuk için resim yapmak; kendiliğinden gelişen, istemli bir davranıştır. Resim yaptırmak için çocuğu zorlamaya gerek yoktur. Beynin hayallerin ve sanatsal aktivitelerin merkezi olan sağ lob; dilsel yetilerin ve analitik düşüncenin gelişmesini sağlayan sol loba göre daha önce ve hızlı gelişmektedir. Çocukların imgelem dünyalarının gelişmiş olması beyinlerinin sağ loblarını daha fazla kullanmalarından kaynaklanır. Yetişkinliğe ulaşıncı iki lob da gelişimini tamamlamaktadır. Çocuklarda çizim çalışmaları okul öncesi dönemde kendiliğinden başlamakta ancak motor etkinlik olarak değerlendirildiğinde yazma davranışının habercisi olarak görülmektedir. Resim sanatı çocukların yaşadıklarını ve hissettiklerini ifade etmelerinde önemli rol oynamaktadır. Özellikle travmatik deneyimleri konuşmaktansa daha az tehdit altında kendilerini ifade edebildiklerinden resim terapileri özellikle yararlı olmaktadır. Güncel ve geçmişteki problemler ile duygular hakkında resim çizme sosyal bağ kurmada daha olumlu katkıda bulunduğu görülmektedir. Bu nedenle çocuk ruh sağlığını desteklemek amacıyla terapide ve eğitimde oyun ve resim sıklıkla kullanılmaktadır (Farokhi & Hashemi, 2011; Oliverio, 2008; Kutluer, 2015; Beauregard, 2014; Akesson ve diğerleri, 2014).

Çocuk ve Resim

Çocukların çizileri ile ilgilenen araştırmacılar çizim gelişiminde gözlenen dönemlerin varlığını ortaya çıkarmışlardır. Lowenfeld, resim gelişimini; karalama dönemi (2-4 yaş), şema öncesi dönem (4-7 yaş), şema dönemi (7-9 yaş), gruplaşma (gerçekçilik) dönemi (9-11 yaş), görünürde doğalcılık dönemi (12-14 yaş) olmak üzere beş döneme ayırmıştır (Malchiodi, 2003, s.95-97). Çocuklar 2-4 yaşlarında, dünyayı tanıma girişimleri içinde her şeye dokunmakta, dokundukları objeler arasında kâğıt da bulunmaktadır. Çocukların elleri amaçsız bir şekilde kâğıt üzerinde dolaşırken kullandıkları boya ya da kalemlerle birçok çizgi yapmaktadırlar. Çocuklar oluşan bu çizgileri görürler ve onları kendilerinin çizdiğini anlarlar. 3-4 yaşlarında ise, yuvarlak çizimlerin içine çapraz çizgiler çizmeye başlarlar. Başlangıçta omuzdan gelen zikzak ve dairesel hareketler zaman içinde yerlerini dirsek ve elden gelen hareketlere bırakmaktadır. Çizim yaptıkları kağıtta eğri zikzaklar, dairesel çizgilerle kalın bir yumak oluşturan karalama örnekleri görülmektedir. 5 yaşındaki çocukların çoğunluğu amaçlı resim yapmakta ve resimlerindeki insanlar, evler ya da ağaçlar kolayca tanınmaktadır. Çocuklar 6 yaşına yaklaştıklarında ise,

¹ Banu Akgün, Öğr. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Polatlı Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Görsel İşitsel Teknikler ve Medya Yapımcılığı Bölümü, Türkiye, banuakgun1@gmail.com

resimlerindeki oranlar daha gerçekçi, biçimler ve şekiller ise konulu olmaya başlamaktadır. Nesnelerin mekân içinde yerleştirilmesinde gözle görülür bir ilerleme söz konusudur. Ayrıca resimlerdeki ayrıntıların çoğaldığı görülür. Çocukların çizdikleri öğeler bir merkez çevresinde toplanmaya başlamakta ya da yer çizgisi denilen alt kısmına çizilen çizgi üzerine daha anlamlı biçimde dizilmektedir. 4-7 yaş arasındaki çocuklar çizdikleri resimlerde pek çok resim özelliği görülmektedir. Bu özellikler; realizm, saydamlık, tamamlama, simetri, düzleme, espri, boy hiyerarşisi ve orantıdır. Çocukların resimlerinde birçok detayı gerçek hayattan gözlemedikleri gibi resimlerine yansıttıkları görülür. Çocukların çizimlerindeki bu detaya resim özelliklerinden realizm özelliği denir. Çocuklar bir objenin içinde veya arkasında bulunan şeyleri sanki görüyormuş gibi çizmektedirler yani resimlerinde saydamlaştırma özelliği görülmektedir. Tamamlama özelliğinde, çocuklar bir nesneyi ya da olayı, onunla ilişkili bir başka nesne ya da olaylarla birlikte düşünürler. Örneğin, masanın dört bacağı, ağacın kökleri, denizin ya da gölün balıkları vardır. Bu nedenle, profilden bakan bir insanın yüzünde iki gözünü göstermek, çocuğun bütüncül bir yaklaşım içinde olmasının bir sonucudur. Simetri özelliğinde ise, çocuk resimlerinde sıklıkla rastlanılan özelliklerden biridir. Çocuk, güneşi, çiçeği, elleri resmederken simetrik olmalarına özen gösterirler. Bir diğer özellik olan düzleme özelliğidir. Çocuğun, anlatmak istediklerinin yüzeye uydurulmasıdır. Çocuklar çizdikleri resimlerde esprili bir anlatım kullanabilir; bunu da resimlerinde oyun havası vermek için yapmaktadır. Çocuğun yapısında bulunan mizah duygusu bu şekilde ifade bulur. Çocukların güneşe, insan yüzü çizmeleri; evlerin bacalarını farklı figürlerle süslemeleri espri özelliğinden ileri gelmektedir. Boy hiyerarşisi özelliğin, çocukların önemseydiği, sevdiği ve değer verdiği varlıkların, diğerlerine göre daha büyük ve resim yüzeyinin merkezi bir yerinde etkin bir biçimde ele alması özelliğidir. Çocuklar hoşlanmadıkları bir öğeyi resim kâğıdının köşesinde belli belirsiz, silik, gösterişsiz, küçük olarak ifade etmektedirler. Özellikle 7-8 yaş itibarıyla çizgilerde gerçeğe yakın oranlar dikkati çekmektedir. İşlevsel mantığın bu yaşta devreye girmesi ile birlikte orantının paralellik göstermesi resim yeteneği ile bilişsel mantık gelişiminin arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Bu yaş çocukları, aynı zamanda mekansal ilişkileri de resimlerine aktarabilirler. 9-12 yaşındaki çocuk artık toplumun bir üyesi olduğundan haberdardır, bu haberdar oluşu çizgilerine yansıtmaya başlamıştır. Bu dönemdeki çocuğun daha önceki çalışmalarına oranla ayrıntılı çizimler çizdiği ve daha gerçekçi bir yaklaşımda olduğu gözlemlenmektedir. Ancak yukarıda belirtilen aşamaları net bir şekilde ayırmak oldukça güçtür ve her çocuğun evreler arasındaki gelişimi farklı zamanlarda gerçekleşebilmektedir (Aydın, 2017; Çiçekler & Koruklu, 2013; Yüce, 2016; Arıcı, 2006; Çağlayan, 2014).

Resim Eğitimi

Çocuklar belli bir sanatsal potansiyel ile dünyaya gelmektedirler. Bu potansiyelin en üst sınırlara çıkarılmasında da çocuğun içinde yaşadığı çevrenin önemli bir rolü vardır. Çocukların öğrenmesini kolay ve kalıcı kılmada çevredeki uyarıcıların çok sayıda duyu organına hitap etmesi önemlidir. Çocukluk döneminde çocukların gelişim özellikleri, ilgileri, merakları ve keşfetme duyguları resimlerin varlığını zorunlu hale getirmektedir. Özellikle okul öncesi dönem çocukları için genellikle büyük boyda, her sayfanın dörtte üçünde resim, bazen de tamamen resimden oluşan kitaplar tercih edilmelidir. Çocuklarla kurulan en yakın ilişki görsel dilin kullanıldığı resimlerle olur. Resimler, görsel birer öğe olarak okuyan ve izleyen açısından çok uyaranlı bir etkileşim ortamı oluşturmaktadır (Ulutaş, 2017, s. 603). Çocukların resimlerinde öğretmenin etkisi çok kuvvetlidir. Okullarda yapılacak resim programlarının planlanması sürecinde öğretmenlerin önemi ortaya çıkmaktadır. Öğretmenler, çocukların en çok vakit geçirdikleri, doğrudan ve sürekli bir ilişkiye sahip oldukları ve rol model olarak benimsedikleri kişilerdir. UNESCO'ya göre, “erken yaşlardan itibaren yaratıcılığın teşvik edilmesi, sağlıklı bir benlik saygısı ve karşılıklı saygı ortamının oluşmasını sağlamaktadır”. Sanat, çocukların daha etkili bir şekilde öğrenmelerini, öğrendiklerini muhafaza etmelerini, öğrendiklerini çeşitli bağlamlarda nasıl uygulayacaklarını ve öğrenme konusunda daha olumlu hissetmelerini sağlar. Çocuklar çağımızda sosyal medya görüntüleri ile çevrili bir dünyada büyümektedir. İnsan beyninin görsel korteksi işitsel korteksten beş kat daha

büyüktür, bu yüzden çocukların görsel sanatlar aracılığıyla öğrenmeye olumlu cevap vermeleri şaşırtıcı değildir. Eğitimin en önemli amaçlarından biri, öğrencilerin iyi karar verebilmeleri için eleştirel düşünebilmelerini sağlamaktır. Görsel sanatlar aynı zamanda çocukların öğrendiklerini anlamalarına yardımcı olur. Çocuklar sanat çalışmasının anlamını keşfetmeye aktif olarak katıldıklarında entelektüel, sosyal ve duygusal yeteneklerini geliştirme fırsatı yakalarlar. Görülenlerin telaffuz edilmesi, çocuktaki sözcük dağarcığını geliştirir. Bundan başka bu tür tartışmalar, çocuca düşüncelerinin değerini öğretir. Aynı zamanda diğerlerinin konuşmalarını dinlemeyi ve onların fikirlerine hoşgörülü olmayı sağlar (House, Éireann, Foster, & Cliath, 2009, s.11-13).

Sanat; çocukların, tüm insanlığın ortak duygu ve derinliğini anlamasına yardımcı olur. Çocuklar, meraklarını ve duygusal ilgilerini diğer çocuklarınkı ile birleştirerek deneyim sahibi olurlar (Mercin & Alakuş, 2005, s.39). Resim eğitimi, çocukların güzel resim yapması yoluyla ileride ressam olmalarını amaçlamaz. Resim eğitiminin amacı çocukların tasarlayabilme yeteneğinin geliştirilmesini ve karşılaştıkları sorunları yepyeni bir biçimde çözümlenmeyi öğrenmelerini amaçlar. Bunların yanında resim eğitimi sayesinde kendine güveni olan, sanatsal okuryazarlığa sahip, estetik beğenisi yüksek nesiller yetişebilmektedir (Dikici, 2006, s.4). Resim eğitimi çocuklarda ki beğeni duygusu hakkında düşünmeyi geliştirir. Dünyaya ve olaylara bakışları üzerinde yeni değerler kazanmalarına ön ayak olacak faaliyetlere yönlendirilebilir. Sanat kuramlarını öğrenirken doğayı fark edebilirler bu da çocukları meraka ve yaratıcılığa aktive eder (Aykut, 2006, s.40). Bilindiği gibi eğitim süreci bir bütündür. Bu süreç içerisinde belli davranışların kazandırılması gerekmektedir. Bunun için öğretmenler aktif rol üstlenmelidirler. Eğitimciler çocukları araştırmaya, incelemeye, yorumlamaya ve yargılamaya dönük eylemleri içeren bir yöntem uygulamalı, yani öğrenci merkezli bir eğitim benimsemelidirler (Mercin & Alakuş, 2005, s.45). Resim yaparken materyalleri keşfetmek çocuk için çok önemlidir, çünkü çocukların etraflarındaki nesnelere hakkında bilgi sahibi olmaları önemlidir. Resim yapmak büyük ve küçük kas gruplarının kontrolünü geliştirmektedir. Resim veya çizim yapmak için gerekli olan kol hareketleri koordinasyon ve dayanıklılığın artmasını sağlar. Makasla kesmek için gerekli olan parmak, el ve el bileğinin daha küçük hareketleri, ince motor becerilerini ve kontrolünü geliştirir. Ayrıca resim yapmak çocukların el-göz koordinasyonu geliştirmelerine yardımcı olur. Çocuklar parçaların bir bütün olarak nasıl bir araya getirileceğine, nesnelere nereye yerleştirileceğine ve hangi ayrıntıların resme dahil edileceğine karar verdikçe daha etkin bir el-göz koordinasyonunu sağlamış olur. Öğretmenler resim derslerinde sanat eserlerinin posterleri ve daha küçük reproduksiyonlarını kullanmalı, müze ve galerilere ziyaretler düzenleyerek çocukların resmin eğitimini desteklemelidirler. Öğretmenler ayrıca, çocuklar ve ebeveynler için ortak sanat projelerine birlikte katılmalarını önermelidirler (Fox & Berry, 2008, s.1-4).

Sonuç

Çocuk, oyun ve resim yolu ile düşünür ve deneyim kazanır. Resim yaparak maddelerin özelliklerini, kendi gücünün sınırlarını kavrama ve denetleme fırsatı bulabilir. Çocuklarda resim eğitimi çok pahalı fabrikasyon bir oyuncak yerine kendisinin yaptığı ve boyadığı resim sürecinde düşünerek dikkatini bir konu üzerinde yoğunlaştırarak el-göz koordinasyonunu geliştirecek, resim (sanat) yeteneğini ortaya koyacak ve de dolayısıyla duygusal bir rahatlama da sağlayarak kendine olan güven duygusunu geliştirecektir. Birçok ebeveyn resim eğitiminin çocuğun yeterliliğini arttırdığı görüşüne hala inanmamakta ise de; günümüzde resim eğitiminin çocuğun gelişimi üzerinde çok somut etkilerinin olduğunu gösteren örnekler bulunmaktadır. Çocuğun çizgilerini düzeltme veya baskı yapma, aynen taklit etmesini isteme, çocuğun keşfediciliğine, yeteneğine ve hayal gücüne engel olacaktır. Eğitimcinin görevi; çocuğun düşüncelerini, duygularını, algılayışını, kaygılarını, problemlerini, korkularını, üzüntü ve heyecanlarını kendine özgü bir çizim ve resimleme ile ortaya koyabilmesine yardımcı olabilecek fırsatları yaratmak olmalıdır. Resim etkinlikleri yalnızca resim yapma ile sınırlı kalmamalıdır. Çocuğun yaşantısını yaptığı resme katması sağlanmalıdır. Çocuk resimleri hiçbir zaman sanat eseri değildir. Resim özgür bir eylemdir. Kalıcı olduğu için üzerinde gözlem ve inceleme yapabileceği olanağı sağlar. Çocuk yaptığı resimlerle

kendini tanıtan ipuçları verir. Resim bilinçaltının, ruhsal sorunlarının dışı vurulmasında kolaylık sağlamaktadır. Çocukların hayal gücünü uyandırıcıdır. Çocuğun daha planlı, amaçlı düşünebilmesine yardımcı olmaktadır. Genel eğitim sisteminde yer alan resim eğitimi yalnızca yetenekli çocukların edinebilecekleri bir eğitim olarak görülmemelidir. Resim eğitimi yoluyla farklı bakış açıları geliştirebilen, toplum değerlerine saygılı bireyler yetiştirebilmek amaçlanmalıdır.

Kaynakça

- Morriss-Kay, G. M. (2010). The Evolution of Human Artistic Creativity. *Journal of Anatomy*, 216(2), 158–176.
- Farokhi, M. & Hashemi, M. (2011). The Analysis of Children's Drawings: Social, Emotional, Physical, and Psychological aspects. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 30, 2219-2224.
- Oliverio, A. (2008). Brain and Creativity. *Progress of Theoretical Physics Supplement*, 173(173), 66-78.
- Kutluer, G. (2015). Gelişim Süreçlerinde Çocuk Resminin Yeri. *Ekev Akademi Dergisi*, 19(63), 403-410.
- Beauregard, C. (2014). Effects of Classroom-based Creative Expression Programs on Children's Well-being. *The Arts in Psychotherapy*, 41, 269-277.
- Akesson, B., D'Amico, M., Denov, M., Khan, F., Linds, W., & Mitchell, C. A. (2014). Stepping Back' as Researchers: Addressing Ethics in Arts-Based Approaches to Working with War-Affected Children in School and Community Settings, *Educational Research for Social Change (ERSC)*, 3(1), 75-89.
- Aydın, U.Ö. (2017). Okul Öncesi Resim Eğitiminde Çocuğun Çizgisel Gelişimi (2-7 Yaş). *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25(6), 2215-2228.
- Çiçekler, C.Y. & Koruklu, N. (2013). 4-6 Yaş Arasındaki Çocukların Serbest Resim Çalışmalarındaki Resim Özellikleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(2), 551-563.
- Yüce, A. (2016). Çocuk Resminde Nesnenin Temsili. *İdil*, 5(21), 313-322.
- Arıcı, B. (2006). Resim, Psikoloji ve Çocuğun Dünyasında Resim. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 10, 15-22.
- Çağlayan, N. (2014). Zihinsel Engelli Bireylerin Eğitiminde Görsel Sanatlar Dersinin Yeri ve Önemi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 91-101.
- Ulutaş, A. (2017). Okul Öncesi Dönem Çocuk Kitaplarındaki Resimlerin Çocuğa Göreliliğinin Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(61), 602-610.
- House, V. F., Éireann, C. M., Foster, À. V., & Cliath, B. À. (2009). *Creativity and the Arts in the Primary School. Discussion Document and Proceedings of the Consultative Conference on Education*, Dublin: Irish National Teachers' Organisation.
- Mercin, L. & Alakuş, A. O. (2005). Sanat Eleştirisi ve Pedagojik Eleştiri Yönteminin İncelenmesi. *D.Ü.Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5, 36-46.
- Dikici, A. (2006). Sanat Eğitimi ve Öğrencilerin Yaratıcılık Düzeyleri. *Eğitim ve Bilim*, 31(139), 3-9.
- Aykut, A. (2006). Günümüzde Görsel Sanatlar Eğitiminde Kullanılan Yöntemler. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 33-42.
- Fox, J. E. & Berry, S. (2008). *Art in Early Childhood: Curriculum Connections*. Retrieved from <http://iel.org/sites/default/files/ArtinEarlyChildhoodCurriculumConnections.pdf>

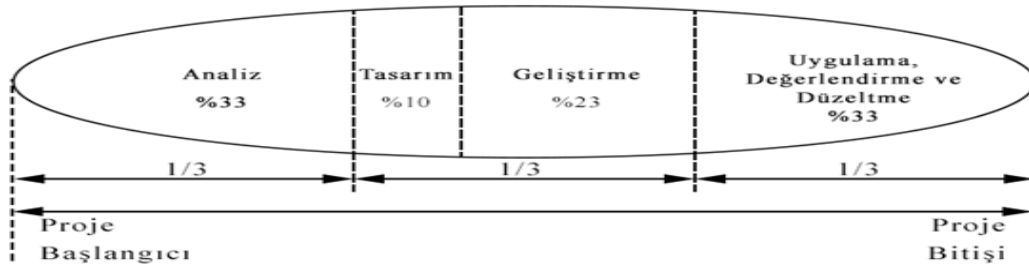
Ders İçeriğinin Öğrenci Memnuniyeti ve Motivasyona Etkisi

Betül Özaydın Özkara¹

Güray Tonguç²

Giriş

Öğretim tasarımı; öğrencilerin, öğrenmelerinin ve gelişimlerinin nasıl daha iyi olacağı ile ilgili açık rehberlik sunan bir teori olarak belirtilmektedir (Reigeluth, 1999). Piskurich (2006) öğretim tasarımını eğitim programının düşünülmeyle başladığı ilk andan, programın ilk denemesinin gözden geçirildiği ya da programın yeniden denemeye hazır hale geldiği ana kadar olan süreçte yapılan planın bir yolu olarak değerlendirmektedir. Öğretmenlerin ve eğitimcilerin profesyonel olarak gerçekleştirdiği öğretim tasarımı, belli bir öğrenci grubunda ve belli bir öğrenme alanında öğrencilerin bilgi ve becerilerinde oluşturulmak istenilen değişiklikleri gerçekleştirmek için uygun olan eğitim yönteminin belirlenmesi süreci olarak da düşünülebilir (Ocak, 2011). Bu nedenle öğretim tasarımı, programın daha sistematik ve doğru olmasını sağlamaktadır. Bunların yanı sıra maliyet etkililiği, zaman etkililiği, öğrenme etkililiği gibi farklı avantajlar sağlamaktadır (Piskurich, 2006). Öğretim tasarım modeli ise öğrenmenin rastgele yapılmaması gerektiğini, planlanması ve bu plan dâhilinde süreci takip ederek geliştirilmesi, ölçülebilir sonuçları olması gerektiğinin ifade etmektedir (Seels ve Glasgow, 1998). Farklı birçok öğretim tasarımı modeli olmasına rağmen hepsi aynı temel prensipleri içermektedir. Bu prensipler; analiz, tasarım, geliştirme, uygulama ve değerlendirme olmak üzere beş adımdan oluşmaktadır (Piskurich, 2006). Hedef kitlenin beklenti ve ihtiyaçlarının ele alındığı analiz aşamasında içerik ve yapılacaklarla ilgili bilgiler gerekirse alan uzmanının da görüşleri doğrultusunda belirlenmektedir. Bu aşamada ihtiyaç analizi, görev analizi ve öğretimsel analiz olmak üzere 3 tür analiz yapılmaktadır (Ocak, 2011). Amaçların belirlendiği sistematik bir süreç olan ihtiyaç analizi aşamasında, istenilen durum ile mevcut durum arasındaki boşluğun ve yapılacaklar için önceliklerin belirlenmesi sağlanmaktadır (Lee ve Roadman, 1991). Görev analizi aşamasında öğretilecek konunun belirlenmesi, öğretimsel analizde ise öğrencinin öğreneceği konular ile gerçekleştireceği görevleri yapabilmesi için ne bilmesi gerektiğinin belirlenmesi sağlanmaktadır (Ocak, 2011). Öğretim tasarımında zamansal oranlama Lee ve Owens (2004) tarafından şekil 1’de görüldüğü gibi belirlenmiştir. Bu şekle göre öğretim tasarımında “analize” zamanın 1/3’ü, “tasarım ve geliştirmeye” 1/3’ü ve “uygulama, değerlendirme ve düzeltme” aşamasına da yine 1/3’ü ayrıldığı dikkate alındığında tasarım sürecinin önemi daha belirgin bir şekilde görülmektedir.

Şekil 1: Öğretim Tasarımı ve Zaman Oranı

¹ Betül Özaydın Özkara, Öğr. Gör. Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Uzaktan Eğitim Meslek Yüksekokulu, betulozaydin@isparta.edu.tr

² Güray Tonguç, Öğr. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Enformatik Bölümü, guraytonguc@akdeniz.edu.tr

Öğretim tasarımı ile ilgili birçok çalışma olduğu bilinmektedir. Bunlardan bir kısmının teorik bilgi vermeye yönelik (Esmer, 2018;Çakmak, 2014; Şimşek, 2000), bir kısmının kullanılan farklı öğretim tasarımlarının farklı etkilerini belirlemeye yönelik (Çakıroğlu ve Öztürk, 2016; Çetin ve Mahiroğlu, 2015; Yabaş ve Altun, 2009; Cengizhan, 2008;Cengizhan, 2007; Turgut ve Fer, 2006) bir kısmının ise bu alanda yapılan çalışmaları incelemeye yönelik (Göksu, Özcan, Çakır ve Göktaş, 2014) olduğu görülmektedir.

Yapılan çalışmada ise öğretim tasarımının ve bu süreçte tasarım aşamasının önemi dikkate alınarak “Bilgi Teknolojileri Kullanımı” dersinin içeriğinin nasıl olması gerektiği sorgulanmıştır. Bu dersin seçilme nedeni öğretim elemanı ve öğrencilerle yapılan ön görüşmelerde “Bilgi Teknolojileri Kullanımı” dersinin standart içeriği olan Word, Excel gibi konuların gereksiz görülmesidir. Bu amaçla Akdeniz bölgesinde bulunan bir devlet üniversitesinin bütün bölümlerde standart olan “Bilgisayara giriş, Windows, Word, Excel, Power Point” konuları, Grafik Bölümünde, bölümdeki öğretim elemanları ile görüşüldükten sonra güncellenmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda, ders içeriği öğrencilerin mesleki alanda ihtiyaç duyacakları düşünülen konuların da eklenmesi ile yeniden organize edilmiştir. Grafik bölümünde yeni ders içeriği ile ders işlenirken, Hemşirelik bölümünde standart ders içeriği kullanılmış ve bir dönem boyunca derse devam edilmiştir. Dönem sonunda ise yeni tasarlanan ders içeriğinin kullanıldığı “Grafik Bölümü” öğrencileri ile standart ders içeriğinin kullanıldığı “Hemşirelik” bölümü öğrencilerinin

- a. motivasyonları
- b. memnuniyetleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırma kontrol gurubuna standart ders içeriğinin anlatıldığı, deney grubuna ise bu içeriği ilaveten kendi alanlarıyla ilgili başka programlarında anlatıldığı “Bilgi Teknolojileri Kullanımı” dersinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, ders içeriğinin farklı olmasının öğrencilerin motivasyonuna ve memnuniyetine olan etkisini belirlemek amacıyla karma yöntem kullanılmıştır. Nicel veriler; tutum, davranış, performans gibi bilgileri içeren ve açık uçlu olmayan sorular ile edinilen bilgiler olup istatistiksel yöntemler ile analiz edilmektedir. Nitel veriler ise açık uçlu sorular ile toplanan verileri içermektedir (Creswell, 2006). Denzin ve Lincoln (2011)’e göre nitel analiz yöntemi ilk kez 1900-1950 yıllarında kullanılmıştır. 1960 yıllarından sonra ise karma yöntem kullanılmaya başlanmış ve birçok alanda uygulanmıştır (Leech ve Onwuegbuzie, 2009). Araştırmacının; sadece nitel ya da sadece nicel yöntemi kullanmasına kıyasla karma yöntemi kullanması, problemin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır (Creswell, 2006).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2017 – 2018 eğitim öğretim yılında Akdeniz bölgesinde bulunan bir devlet üniversitesinin Hemşirelik ve Grafik bölümlerinde öğrenim gören toplam 128 öğrenci oluşturmaktadır. Kontrol grubunu oluşturan 54 öğrencinin 19’u erkek, 35’i kız olup Hemşirelik bölümünde okumaktadır. Deney grubunu oluşturan 74 öğrencinin 34’ü erkek, 40’ı kız olup Grafik bölümünde okumaktadır. Çeşitli eğitim öğretim dönemleri boyunca farklı bölümlerde “Bilgi Teknolojileri Kullanımı” dersine giren öğretim elemanı, bu iki bölümde okuyan öğrencilerin temel bilgisayar bilgilerinin benzer olduğunu deneyimlemiştir. Araştırmada bu iki bölümün seçiminin sebebi budur.

Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Öğrencilerin motivasyonları arasındaki farkı belirlemek için “Güdülenme ve Öğrenme Stratejileri Ölçeği” kullanılmıştır. Bu ölçek Pintrich, Smith, Garcia ve McKeachie (1991) tarafından geliştirilmiş Motivated Strategies for Learning Questionnaire (MSLQ) ölçeğinin Büyüköztürk, Akgün, Kahveci ve Demirel (2004)

tarafından 'Türkçe' ye uyarlanmış halidir. Güdülenme ve öğrenme stratejileri olarak iki bölümden oluşan ölçeğin bölümleri ayrı ayrı kullanılıp değerlendirilebilmektedir. Bu nedenle yapılan çalışmada güdülenme (motivasyon) kısmı kullanılmıştır. Ölçeğin "Güdülenme" bölümü, "değer bileşeni", "beklenti" ve "duyuşsal" olmak üzere toplam 31 madde ve üç alt faktörden oluşan 7'li likert tiptedir (Pintrich ve diğerleri, 1991).

Öğrencilerin memnuniyetlerini belirlemek için araştırmacılar tarafından geliştirilen ve üç akademisyenin görüşü alındıktan sonra yeniden düzenlenen açık uçlu sorular kullanılmıştır. Öğrencilerin oluşturulan soru formunu internet üzerinden cevaplandırması istenmiştir. Bir ders saatinde gerekli zaman ayrılarak öğrencilerin hem güdülenme ölçeğini hem de açık uçlu soruları cevaplaması gerçekleştirilmiştir.

Verilerin Analizi

"Güdülenme ve Öğrenme Stratejileri Ölçeği" kullanılarak toplanan veriler istatistiksel paket programı ile analiz edilmiştir. Öğrencilerin ölçekten aldıkları puanlar bağımsız örneklem t testi kullanılarak karşılaştırılmıştır. Deney grubu olan ve ders içeriğinde güncelleme yapılan grup ile standart ders içeriğinin kullanıldığı kontrol grubunun motivasyonları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı t testi ile kıyaslanmıştır. Memnuniyetleri belirlemek içinse açık uçlu sorulara verilen cevaplar betimsel analiz yöntemi ile analiz edilmiş frekans ve yüzde değerlerini veren tablolar ile sunulmuştur. Betimsel analiz ile elde edilen bulgular düzenlenmiş ve yorumlanmıştır. Bu analiz yönteminde soruların ortaya koyduğu temalara göre düzenleme yapılabilir veya kullanılan görüşme soruları ya da boyutları dikkate alınarak sunulabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Bulgular

"Bilgi Teknolojileri Kullanımı" dersinde yeni tasarlanan ders içeriği ile öğrenim gören öğrenciler (deney grubu) ve standart ders içeriği ile öğrenim gören öğrencilerin (kontrol grubu) motivasyonları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır? sorusuna cevap bulmak için bağımsız örneklem t testi kullanılmıştır. Tablo 1'de t testi sonuçları görülmektedir.

Tablo 1. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin motivasyon karşılaştırılması

Grup	N	$\bar{X}$	S	sd	t	p
Deney	54	132.02	26.618	126	.209	.558
Kontrol	74	133.01	26.573			

Tablo 1'de görüldüğü gibi yeni tasarlanan ders içeriği ile öğrenim gören öğrenciler ve standart ders içeriği ile öğrenim gören öğrencilerin motivasyonları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı [$t(126)=.209$ $p>.05$] belirlenmiştir.

Öğrencilerin derse karşı memnuniyetlerini belirlemek amacıyla sorulan açık uçlu sorulara verdikleri cevaplar incelenmiş ve betimsel analizler sonucunda aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

Tablo 2: Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin derse yönelik genel memnuniyet durumları

Memnuniyet Durumları	Deney Grubu		Kontrol Grubu			
	TK	YK	f	%		
Memnun kaldım	f	%	f	%		
	41	55	29	39	35	65
Karasızım	23	31	23	31	12	22
Memnun kalmadım	10	14	22	30	7	13
Toplam	74	100	74	100	54	100

Öğrencilerin “Bilgi Teknolojileri Kullanımı” dersine yönelik memnuniyet durumları Tablo 2’de görüldüğü gibidir. Deney grubu öğrencilerine vize dönemine kadar standart ders içeriği yani temel konular (T.K) anlatılmış vizeden sonra ise yeni eklenen konular (Y.K), kendi alanları ile ilgili olan ve bölümdeki öğretim elemanlarının görüşleri dâhilinde güncellenen ders içeriği anlatılmıştır. Vizeye kadar anlatılan dersten memnuniyet durumları ile vizeden sonraki derse yönelik memnuniyet durumları ayrı ayrı sorulmuştur. Tabloya göre deney grubunda bulunan öğrencilerin vizeye kadar olan ders içeriğinden memnuniyet düzeyleri %55 iken alanları ile ilgili ders içeriğinden memnuniyet düzeylerinin daha düşük olduğu, %39 oranında memnun kaldıkları görülmüştür. Deney grubu öğrencilerinin %30’u yeni konulardan memnun kalmadığını belirtmiştir. Kontrol grubuna ise dönem boyunca standart ders içeriği anlatmış konularda herhangi bir güncelleme yapılmamıştır. Öğrencilerin memnuniyetleri dönemin tamamını kapsayacak şekilde belirlenmiştir. Tablo 2’ye göre öğrencilerinin dersin tamamına yönelik memnuniyet olma oranlarının %65 olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Deney ve kontrol gurubunda öğrencilerin memnun olma nedenleri

Memnun kalma nedeni	Deney Grubu		Kontrol Grubu	
	n	%	n	%
Bilgi düzeyini arttırması	17	44	10	46
Öğretim elemanı yaklaşımı	10	26	7	31
İleride kullanılacak içerik	12	30	5	23
Toplam	39	100	22	100

Tablo 3’de deney grubunda ve kontrol grubunda bulunan öğrencilerin, dersten memnun kalma nedenleri görülmektedir. Her iki grupta yer alan öğrencilerin de bilgi düzeyinin artması, öğretim elemanının öğrencilere karşı yaklaşımı ve ileride öğrenilen içeriğin kullanılacak olması yer almaktadır. Deney grubunda yer alan öğrencilerin %44’ü, kontrol grubunda yer alan öğrencilerin %46’sı bu dersin bilgi düzeylerini arttırması nedeni ile memnun kaldığını ifade etmiştir. Deney grubundaki öğrencilerin %26’sı öğretim elemanı yaklaşımı nedeni ile % 30’u ise ders içeriğini ileride kullanacağını düşünmesi nedeni ile memnun kaldığını ifade etmiştir. Kontrol grubunda ise bu oranlar sıra ile %31 ve %23 olarak görülmektedir.

Deney grubunda yer alan D27 kodlu öğrenci, hem bilgi düzeyindeki artış hem de ileride kullanabileceği bir içerik olduğunu belirterek, memnun kalma nedenini açıklamıştır. Kontrol grubunda yer alan K18 kodlu öğrenci ise öğretim elemanının yaklaşımına vurgu yapmıştır.

D27 (Deney Grubu)

“Bilgisayar konusunda çok bir şey bilmiyordum ve artık bir şeyler hakkında fikir sahibiyim. Bu durumda dersten memnun kalmama neden oldu. Ayrıca vizeden sonra gördüğümüz programı da mesleğimde kullanabilirim diye düşünüyorum.”

K18 (Kontrol Grubu)

“Hocanın anlatış tarzı, özeni, istekliliği ders memnuniyetimi etkiledi. Fakat ben çok ilgisiz kalarak dersi dinlemedim pişmanım.”

Tablo 4: Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin ders içeriklerine yönelik kaygı düzeyleri

Ders içeriğine yönelik kaygı	Deney Grubu				Kontrol Grubu	
	TK		YK		f	%
	f	%	f	%		
Kaygı vermiyor	41	56	42	55	26	48
Kararsızım	18	24	17	23	12	22
Kaygı veriyor	15	20	15	20	16	30
Toplam	74	100	74	100	54	100

Tablo 4’de öğrencilerin ders içeriğine yönelik kaygı durumları görülmektedir. Deney grubu öğrencileri temel ders içeriğine yönelik ve yeni ders içeriğine yönelik kaygı durumlarının benzer olduğu her iki içeriğe yönelik kaygı duyanların %20 olduğu görülürken, kontrol grubunda kaygı düzeyinin az miktarda da olsa daha yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo 5: Dersteki kaygının nedeni

Ders içeriğine yönelik kaygı Temalar	Deney Grubu		Deney Grubu		Kontrol Grubu	
	f	%	f	%	f	%
	T.K	T.K	Y.K	Y.K		
İlk kez görme			2	33		
Detaylı anlatım	2	33	2	33	1	5
Önemli konu	2	33	1	17		
Zor	1	17	1	17	3	15
İyi öğrenme isteği	1	17			1	5
Sınav kaygısı					5	25
Konu fazlalığı					1	5
Bilgisayar korkusu					5	25
Uygulama korkusu					4	20
Toplam	6	100	6	100	20	100

Tablo 5’de görüldüğü gibi deney grubunda temel derslerde ve yeni derslerde kaygı duyan 15’er kişi olmasına rağmen kaygı nedenlerini çok fazla ifade etmedikleri görülmektedir. Temel konulardaki kaygılar için öğrencilerin, konunun detaylı anlatılması, önemli konu olması, konuların zor gelmesi ve öğrencinin konuları iyi öğrenme isteğinin olması nedeni ile kaygı duyduklarını ifade etmişlerdir. Yeni konulara ise konunun ilk defa görülüyor olması, öğretim elemanının konuyu detaylı anlatıyor olması, konunun önemli olması ve zor bir konu olması nedeni ile öğrencilerin kaygı duyduğunu ifade ettiği görülmektedir. Kontrol grubu öğrencileri ise deney grubunda söylenenlerden farklı olarak, sınav kaygısı taşıdıklarını, konuların fazla olduğunu, bilgisayar ve uygulama korkusu nedenleri ile kaygı taşıdıklarını ifade etmişlerdir. Öğrencilerin kaygı nedenleri ile ilgili ifadelerinden bazıları aşağıda görülmektedir.

K1 (Kontrol grubu öğrencisi, Kız)

“Bu dersten kaygı duyuyorum ister istemez, çünkü bilgisayar bilgime oranla daha üst bilgiler işleniyor bu durumda benim biraz gözümü korkutuyor açıkçası”

D3 (deney grubu öğrencisi, erkek)

“Özellikle illüstratör programını hayatım boyunca kullanacağımı düşünüyorum. Bu düşünce beni biraz kaygılandırıyor çünkü iyi öğrenmem gerekiyor. Ancak hocamız çok ayrıntılı anlattığı için bazı yerleri kaçırıyorum, tam anlayamadığım ya da zorlandığım zamanlar oluyor.”

Tablo 6: Bilgi düzeyindeki değişim

Bilgi Düzeyi	Deney Grubu Temel Konular		Deney Grubu Mesleki Konular		Kontrol Grubu Standart İçerik	
	Önce	Sonra	Önce	Sonra	Önce	Sonra
Hiç	9 (%12)	2 (%3)	11(%15)	5 (%7)	10 (%19)	-
Çok az	9 (%12)	8 (%11)	16 (%22)	6 (%8)	17 (%32)	9 (%17)
Biraz	27 (%37)	30 (%41)	23 (%31)	33 (%45)	17 (%32)	19 (%36)

Özkara, Özaydın, Betül; Tonguç Güray; Ders İçeriğinin Öğrenci Memnuniyeti ve Motivasyona Etkisi

Çok	19 (%25)	28 (%38)	17 (%23)	22 (%30)	7 (%13)	21 (%40)
Daha çok	10 (%14)	6 (%8)	7 (%10)	8 (%11)	3 (%6)	4 (%8)

Deney grubundaki öğrenciler temel konular hakkında dersten önce farklı bilgi düzeyinde olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak bilgi düzeylerinin oldukça yüksek olduğunu düşünen 10 öğrenci varken ders sonrasında bu sayının azaldığı ve 6 ya düştüğü görülmektedir. Onun dışındaki bilgi düzeyleri ders öncesinden sonrasına artış göstermiştir. Deney grubunda mesleki konular hakkındaki bilgi ile kontrol grubundaki öğrencilerin ders içeriği hakkındaki bilgi düzeyleri ile ilgili düşünceleri ders öncesinden sonrasına artış göstermiş, öğrencileri ders ilerledikçe daha çok bilgi edindiklerini ifade etmişlerdir.

Tablo 7: Ders içeriği hakkındaki düşünceler

Öğrenci Düşünceleri	Deney Grubu		Kontrol Grubu	
	n	%	n	%
Bu halinden memnun kaldım	31	42	26	48
Mesleki içerik arttırılmalı	25	34	1	2
Uygulama ağırlıklı olmalı	4	5	8	15
Konu azaltılmalı	3	4	3	5
Detaylandırılmalı	3	4	-	-
Bilmiyorum	8	11	8	15
Eğlenceli	-	-	8	15
Toplam	74	100	54	100

Tablo 7 öğrencilerin ders içeriği hakkındaki düşünceleri, öğretim elemanının yerinde olması halinde içerikte yapacakları değişikliğe yönelik düşünceleri görülmektedir. Hem deney grubunda hem de kontrol grubunda mevcut ders içeriğinden memnun olan kişi sayısının fazla olduğu belirlenmiştir. Deney grubunda bu cevabı veren kişi oranının % 42, kontrol grubunda ise % 48 olduğu görülmektedir. Deney grubunda mesleki içeriğe ağırlık verilmesini isteyen öğrenci oranının %34 olduğu belirlenmiştir. Kontrol grubunda ise uygulamaya ağırlık verilmesi gerektiğini söyleyenlerin ve içeriğin daha eğlenceli hale getirilmesi gerektiğini düşünen kişilerin fazla olduğu belirlenmiştir. Bu konuda deney grubunda bulunan, D4 kodlu öğrenci öğretilen içerikten memnun kaldığını, D13 kodlu öğrenci konunun fazla olduğunu aşağıdaki şekilde ifade etmiştir. D18 kodlu öğrenci ise mesleki içeriğin arttırılması gerektiğini düşünmektedir. K4 kodlu kontrol grubu öğrencisi, memnun olduğunu, K9 kodlu öğrenci ise içeriğin uygulama ağırlıklı olması gerektiğini vurgulamıştır.

D4 (Deney Grubu)

“Aynı öğretildiği gibi şimdikinden farksız elimden geleni yapardım. Ben hocanın anlattığı konulardan memnun kaldım.”

D13 (Deney grubu)

“bence artı olarak bölümle alakalı program dersi verilmemeli eksik kalıyor çünkü. Zaten vizeden önce anlatılan Word, Excel gibi konular çok yoğun. Bunlarının üstüne birde yeni program çok geldi. Bu kadar konu tek ders için fazla diye düşünüyorum.”

D18 (Deney Grubu)

“Bölüme yönelik programları öğretip sunum ödevi veya o programla yapılacak bir tasarım ödevi vs. verir öğrencilerimin ne derece öğrendiğini anlamaya çalışır ve ona göre eksikleri tamamlamaya çalışırdım.”

K4 (Kontrol Grubu)

“Hocanın anlattığı ile aynı şekilde yapardım dersi. Çünkü bence hoca öğrencilerin işine yarayacak şeyleri ders programına zaten eklemiş.”

K9 (Kontrol Grubu)

“Bence bu ders uygulamaya ağırlık vermeli. Çünkü bu konular her zaman kullanılabilir konular yani ben anlatılanları beğeniyorum. Ama uygulayarak sürekli yapmalıyız. Çünkü uygulamayınca ben öğrenmediğimi fark ediyorum.”

Tablo 8: İçeriğin beklentiyi karşılama durumu

Beklentiyi karşılama	Deney Grubu		Kontrol Grubu	
	n	%	n	%
Evet	40	54	39	72
Kısmen	15	20	9	17
Hayır	19	26	6	11
Toplam	74	100	54	100

Öğrencilerin ders içeriğine yönelik beklentilerinin gerçekleşme durumu Tablo 8’de görülmektedir. Hem deney grubunda (%54) hem de kontrol grubunda (%72) beklentilerin karşılama oranının yüksek olduğu görülmektedir. Kontrol grubunda beklentisi karşılanmayan öğrenci oranının %11 olduğu ve deney grubuna göre daha düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 9: İçeriğin bulunduğu döneme uygunluk durumu

Uygunluk	Deney Grubu		Kontrol Grubu	
	n	%	n	%
Evet	49	66	45	83
Kısmen	3	4	3	6
Hayır	22	30	6	11
Toplam	74	100	54	100

Tablo 10’da öğrencilerin içeriği bulunduğu döneme uygun bulma durumu görülmektedir. Deney grubunda öğrencilerin %66’sı uygun olduğunu söylerken %30’u uygun olmadığını düşünmektedir. Kontrol grubunda ise öğrencilerin daha büyük bir kısmı (%83) uygun olduğunu, sadece % 11’i uygun olmadığını ifade etmektedir.

Tablo 10: Uygun olma nedeni

Uygunluk nedeni	Deney Grubu		Kontrol Grubu	
	n	%	n	%
Mesleğe yönelik	4	40	4	50
Gerekli bilgiler	5	50	2	25
Güncel konular	1	10	2	25
Toplam	10	100	8	100

İçeriğin bulunulan döneme uygun olma ya da uygun olmama nedenini açıklayan fazla öğrenci bulunmamaktadır. Tablo 10’da görüldüğü gibi deney grubundan 10 öğrenci uygun olma nedenini belirtmiş ve bunları bilgilerin gerekli olması, konuların güncel olması ve mesleğe yönelik konuları içermesi şeklinde ifade ederken uygun olmama nedeni olarak sadece 2 öğrencinin güncel olmayan içeriğin olması ifadesini kullandığı

görülmüştür. Kontrol grubunda ise uygun olmama nedeni ile ilgili açıklama yapılmazken uygun olma nedenleri deney grubundaki öğrenciler ile aynı olduğu görülmektedir. Öğrencilerin ifadelerinden bazıları ise şu şekildedir: K5 (Kontrol grubu)

“İçeriğin uygun olduğunu düşünüyorum, evet. Çünkü bir işe girerken çok yardımcı olacak konular işlendi ya da bir işte çalışırken Excel’i nasıl kullanacağımız hakkında bilgi sahibi olduk. Bunlarda benim için günümüzün gerekliliğine uygun olmasının nedeni.”

Sonuç ve Tartışma

Araştırma sonucunda “Bilgi Teknolojileri Kullanımı” dersinin içeriğinde değişiklik yapılan hali ile dersi alan deney grubu öğrencileri ve standart içeriğin kullanıldığı kontrol grubu öğrencilerinin motivasyonları arasında istatistiksel bir farklılaşma olmadığı görülmektedir. Çalışmada öğrencilerin ders öncesi motivasyonlarının belirlenmemesi bir sınırlılık oluşturmuş ancak dersi yürüten öğretim elemanı ile yapılan görüşmeler sonucunda bazı verilere ulaşılmıştır. Buna göre deney grubunda yer alan öğrencileri dönem boyunca motivasyonlarının daha düşük olduğu öğrenilmiştir. Örneğin her iki bölüme de verilen ödevlerin geri dönüş oranlarının deney grubunda oldukça düşük olduğu, kontrol grubunda ise bütün öğrencilerin ödevini teslim ettiği belirlenmiştir. Ayrıca deney grubu öğrencilerinin derse devam durumlarının kontrol grubuna göre daha düşük olduğu da görülmüştür. Ders sürecinde motivasyonu daha az görülen deney grubu öğrencileri ile motivasyonu daha yüksek görülen kontrol grubu öğrencilerinin dönem sonunda motivasyonları arasında bir farklılık olmadığı görülmektedir. Bu durum deney grubunun ders sonunda motivasyonlarının kontrol grubuna göre daha fazla arttığını düşündürmektedir. Aynı öğretim elemanı tarafından verilen derslerde tek farklılığın içerik olması nedeni ile ders içeriğinin değiştirilmesinin öğrenci motivasyonunda etkisi olduğu söylenebilir.

Memnuniyetleri belirlemek için iki gruba da yöneltilen açık uçlu sorular analiz edilmiştir. Analizler sonucunda genel memnuniyet durumunun yüksek olduğu, ancak deney grubunun yeni eklenen konulara yönelik memnuniyetlerinin çok yüksek olmadığı görülmüştür. Bu bulguyu deney grubu öğrencilerinin mesleki içeriğin arttırılmasına yönelik beklentilerindeki oran da desteklemektedir. Öğrencilere standart ders içeriği sunulduğu zaman içeriklere yönelik genel memnuniyet oranlarının yüksek olduğu, içeriklerde güncelleme yapılabileceği konusunda farkındalık oluşturulduğu zaman öğrencilerin mesleki içeriğin arttırılmasına yönelik taleplerde buldukları görülmüştür. Aynı durum, “İçeriğin öğrenci beklentisini karşılaması” noktasında da belirlenmiştir. Deney grubundaki öğrencilerin, içeriğin güncelleneceğinden haberdar olması nedeniyle beklentilerinin daha yüksek olduğu düşünülmektedir. Parayitam, Desai ve Phelps (2007)’in çalışmasında ise ders içeriğinin algılanan memnuniyet üzerine etkisi incelenmiştir. Çalışma sonunda eğitmen tarafından belirlenen ders içeriğinin öğrenci memnuniyeti ve etkililiği konusunda pozitif etki oluşturduğu belirlenmiştir. Çalışmada ders içeriği; içeriğin düzenli ve mantıklı olması, içeriğin amaçlarla tutarlı olması, kurs materyallerinin zamanında temin edilmesi, eğitiminin derse iyi hazırlanmış olması ve konuyu dağıtması gibi konuları kapsamaktadır. Bir dersin yapısı ve organizasyonu; ders kaynaklarının, müfredatın, öğretim stratejisi ve metodolojisinin, ders programının ders öncesinde, ders esnasında ve sonrasında genel olarak planlanmasını ifade etmektedir (Garrison, Anderson ve Archer, 2000). İyi organize edilmiş bir ders, öğrencilerde daha yüksek memnuniyet oluşturmaktadır (Eom, Ashill ve Wen, 2006).

Öğrencilerin derse yönelik memnuniyet nedenleri her iki grupta da bilgi düzeylerindeki artış, öğretim elemanının yaklaşım şekli ve içeriğin ileride kullanılacak olmasına bağlanmıştır. Öğrencilerin ders içeriklerine yönelik kaygı düzeylerinin düşük olduğu, bu düşük miktardaki kaygı nedenlerinin ise öğrenci kaynaklı ve içerik kaynaklı olmak üzere ikiye ayrılabilir olduğu görülmektedir. Öğrenci kaynaklı kaygı nedenleri, öğrencinin içeriği ilk kez görmesi, öğrencideki iyi öğrenme isteği, öğrencinin sınav kaygısı, bilgisayar korkusu ve uygulama korkusu olarak sıralanırken içeriğe yönelik kaygı; konunun önemli olması, zor olması, detaylı olması ve fazla içeriğin bulunması şeklinde sıralandığı belirlenmiştir. Eğitim dönemi başında öğrenciler farklı bilgi düzeylerine sahip

olduklarını ifade ederken, ders dönemi sonunda çoğunlukla mevcut bilgi düzeylerinin arttığını dile getirmişlerdir. Bu ifade de memnuniyet nedenleri arasında ilk sırada yer alan “bilgi düzeyindeki artış” kodunu destekler niteliktedir. Ders içeriği hakkındaki öğrenci görüşleri analiz edildiğinde her iki grupta da öğrencilerin yarıya yakını içeriğin bu halinden memnun olduğunu belirtirken, memnun olmayanlar deney grubunda en çok mesleki içeriğin artırılması gerektiğini düşünmektedir. Kontrol grubunda ise dersin uygulama ağırlıklı olması ya da eğlenceli hale getirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu bulguya benzer şekilde Abdul-Hamid ve Howard, (2005)’in çalışmasında teknik ders içeriğinin teknik olmayanlara göre memnuniyeti negatif etkilediği ifade edilmiştir.

Öğrencilerin büyük oranında ders içeriğine yönelik beklentilerinin karşılandığı görülmüştür. Benzer şekilde öğrencilerin çoğunun içeriğin döneme uygun olduğunu düşündüğü görülmektedir. İçeriğin döneme uygun olma nedenlerinin ise içeriğin mesleklerine yönelik olması, gerekli bilgileri içermesi ve güncel konulardan oluşması olduğu belirlenmiştir. Yani bu sorulara verilen yanıtlara bakıldığı zaman her iki grubun da genel olarak ders içeriğinden memnun kaldığı belirlenmiştir. Deney grubu öğrencilerine mesleki alanda içerik sunulması nedeni ile mesleki konuda beklentilerini oluşturduğu, bu konuda farkındalık edindikleri söylenebilir.

Yapılan araştırma sonucunda araştırmacılara ve uygulayıcılara yönelik bazı öneriler verilebilir. Örneğin bu araştırma yapılırken öğrencilerin motivasyonlarının çalışma öncesinde belirlenmemiş olması bir sınırlılık olarak kalmıştır. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda öğrencilerin ön motivasyonları belirlenebilir. Ders müfredatlarında esnekliğin sağlanması gerçekleştirilebilir. Öğretim elemanları ve öğrencilere danışılarak dersin içeriklerinde gerekli görülen değişiklikler yapılarak farklı boyutlara olan etkileri incelenebilir. Eğitim faaliyetleri tasarlanırken öğrencilerin mesleki hayatı veya gerçek hayatta kendisine faydalı olabilmesi için ders içeriğinin bulunulan zamana uygun olarak belirlenmesi sağlanabilir. Bunun yanı sıra ders içeriği ve dersin tasarımı hakkında öğrencilerden geribildirim alma ve gerekli düzenlemelerin / geliştirmelerin yapılma gerekliliği tekrar ortaya çıkmıştır. Bu durum ise öğrenci merkezli eğitimin önemini vurgulamaktadır. Öğrenci merkezli eğitimin dikkate alındığı bir eğitim ortamı hazırlanabilir. Böylece gerekli hazırlık ve düzenlemelerin yapılarak öğrencileri eğitim sürecinin daha çok içerisine çekmek, eğitim sürecinde öğrencilerin güdülenmesi ve ders içeriklerinin bir bütün olarak ele alınması gerçekleştirilebilir.

Kaynakça

- Abdul-Hamid, H. ve Howard, J. (2005). An Analysis of Student Satisfaction in Higher Education Courses Delivered Online and in the Live Classroom. *The IPSI BgD Transactions on Advanced Research*, 74–78.
- Büyüköztürk, Ş., Akgün, Ö. E., Kahveci, Ö. ve Demirel, F. (2004). Güdülenme ve öğrenme stratejileri ölçeğinin Türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 4(2), 207–239.
- Cengizhan, S. (2007). Proje temelli ve bilgisayar destekli öğretim tasarımlarının; bağımlı, bağımsız ve işbirlikli öğrenme stillerine sahip öğrencilerin akademik başarılarına ve öğrenme kalıcılığına etkisi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(3), 377–403.
- Cengizhan, S. (2008). Modüler öğretim tasarımının farklı öğrenme stiline sahip öğrencilerin akademik başarılarına ve öğrenme kalıcılığına etkisinin belirlenmesi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 4(1), 98–116.
- Creswell, J. W. (2006). *Understanding Mixed Methods Research*, (Chapter 1).
- Çakıroğlu, Ü. ve Öztürk, M. (2016). Ayrıtılama kuramı çerçevesindeki çevrimiçi ders tasarımının akademik başarı ve kalıcılık üzerindeki etkileri. *Kastamonu Education Journal*, 24(1), 369–382.
- Çakmak, E. K. (2014). Arayüz tasarımında yeni bir yaklaşım: Paralel öğretim tasarımı. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27(1), 1–22.

- Denzin, N. K. ve Lincoln, Y. S. (2011). *The SAGE handbook of qualitative research*. London: Sage Publication Inc.
- Eom, S. B., Ashill, N. ve Wen, H. J. (2006). The determinants of students' perceived learning outcomes and satisfaction in university online education: An empirical investigation. *Decision Sciences Journal of Innovative Education*, 4(2), 215–235.
- Esmer, E. (2018). Öğretim Tasarımında Bir Model: Dick, Carey ve Carey. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(2), 274–284. doi:10.24315/trkefd.321226
- Garrison, D. R., Anderson, T. ve Archer, W. (2000). Critical inquiry in a text-based environment: Computer conferencing in higher education. *The Internet and Higher Education*, 2(2–3), 87–105. doi:http://dx.doi.org/10.1016/S1096-7516(00)00016-6
- Göksu, İ., Özcan, K. V., Çakır, R. ve Göktaş, Y. (2014). Türkiye’de Öğretim Tasarımı Modelleriyle İlgili Yapılmış Çalışmalar. *İlköğretim Online*, 13(2), 694–709.
- Lee, W. W. ve Owens, D. L. (2004). *Multimedia-based instructional design: computer-based training, web-based training, distance broadcast training, performance-based solutions*. (Second Edi.). John Wiley & Sons, Pfeiffer.
- Lee, W. W. ve Roadman, K. H. (1991). Linking needs assessment to performance based evaluation. *Performance+ Instruction*, 30(6), 4–6. doi:10.1002/pfi.4170300603
- Leech, N. L. ve Onwuegbuzie, A. J. (2009). A typology of mixed methods research designs. *Quality & Quantity*, 43(2), 265–275.
- Ocak, M. O. (2011). *Öğretim Tasarımı: Kurmalar,Modeller ve Uygulamalar*. (M. O. Ocak, Ed.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Parayitam, S., Desai, K. ve Phelps, L. D. (2007). Parayitam, S., Desai, K., & Phelps, L. D. (2007). The effect of teacher communication and course content on student satisfaction and effectiveness. *Academy of Educational Leadership Journal*, 11(3), 91–105.
- Pintrich, P. . R., Smith, D. A. F. ., Garcia, T. ve McKeachie, W. J. (1991). *A manual for the use of the Motivated Strategies for Learning Questionnaire (MSLQ)*. National Center for Research to Improve Postsecondary Teaching and Learning, Ann Arbor, MI. 7 Ekim 2013 tarihinde <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED338122.pdf> adresinden erişildi.
- Piskurich, G. M. (2006). *Rapid Instructional Design: Learning ID Fast and Right* (Second Edi.). San Francisco: John Wiley & Sons, Pfeiffer.
- Reigeluth, C. M. (1999). *Instructional design theories and models: a new paradigm of instructional theory: Volume II*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Seels, B. ve Glasgow, Z. (1998). *Making Instructional Design Decisions* (Second Edi.). New Jersey: Prentice-Hall.
- Şimşek, A. (2000). Öğretim tasarımında yeni yaklaşımlar. *Kurgu Dergisi*, 17, 157–170.
- Turgut, H. ve Fer, S. (2006). Fen bilgisi öğretmen adaylarının bilimsel okuryazarlık yeterliklerinin geliştirilmesinde sosyal yapılandırmacı öğretim tasarımı uygulamasının etkisi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 24, 205–229.
- Yabaş, D. ve Altun, S. (2009). Farklılaştırılmış öğretim tasarımının öğrencilerin özyeterlik algıları, bilişüstü becerileri ve akademik başarılarına etkisinin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 37, 201–204.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (7. bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Türkiye’de Okulu Terki ile İlgili Yapılan Tezlerin İncelenmesi

Betül Özaydın Özkara¹

Giriş

Okulu terk etmek; Chen (2008)’e göre okula ara verme, kurumu terk etme ve sistemi terk etme olmak üzere üç kategoride düşünülmektedir. Okulu ara veren öğrenciler bir süre sonra geri dönüş yapmakta, kurumu terk edenler başka bir kurumda eğitime devam etmekte, sistemi terk edenler ise tamamen eğitim hayatını sonlandırmaktadır (Akt:Bülbül, 2012). Okulu terk eden öğrenciler Kronick ve Hargis (1990) tarafından dört gruba ayrılmıştır. Birinci grup, sürekli düşük başarılı olan ancak kimse tarafından fark edilmeyen öğrencileri, ikinci grup, başarısız olan ancak başarısızlığa can sıkıcı tepkiler veren ve okuldan kaçmaktan kaçınan öğrencileri, üçüncü grup okul dışı problemleri olan alkol, bağımlılık, sağlık sorunu gibi sorunları olan öğrencileri içermektedir. Dördüncü grup ise düşük performansı olmasına rağmen bunu atletizm, sanat gibi etkinliklerle telafi etmeye çalışan öğrencilerden oluşmaktadır.

Okul terki büyük endişelere neden olmaktadır. Çünkü istatistiki verilere göre okulu terk etmiş bir bireyin okul mezunu bir bireye göre işsiz kalma oranı %75 olarak belirlenmiştir. Ayrıca okulu terk etmiş bireyler iş bulsalar dahi daha az ücret karşılığında çalışmaktadırlar. Yani daha yüksek işsizlik oranı ve daha az gelir karşılığında çalışmak okul terki neticesinde oluşabilecek sonuçlar arasında yer almaktadır. Bu durum ülkede vergi gelirinin daha az olmasına dolayısı ile ulusal paraya da yansımaları neden olmaktadır (Rumberger, 2001). Okulu terk etmiş bireylerde sağlık problemlerinin daha çok olduğu (Rumberger, 1987) ve suç işleme oranlarının mezun bireylere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Lochner ve Moretti, 2004;Rumberger, 1987). Ayrıca okuldan erken ayrılmanın öğrencilerin iş piyasasında ihtiyaç duyacağı becerilerden yoksun olacağı anlamına geldiği bilinmektedir (OECD, 2009).

Bu ciddi endişelere rağmen, OECD genelinde ortaöğretim bitmeden eğitimi terk eden öğrenci oranının 1/5 olduğu görülmektedir. 2009 yılı verilerine göre; 25 - 34 yaş aralığında olan öğrencilerin okulu bırakma oranlarının en az %2 oranında Kore’de, en çok %58 oranında Türkiye’de olduğu belirlenmiştir (OECD, 2009). Ülkemizde, 4 yaşındaki öğrencilerin okula kayıt oranı 2005 yılında %5 iken 2012 yılında bu oran %12’ ye yükselmiş ancak OECD genelinde %84 olan oranın oldukça altında kalmıştır. Türkiye’de 2005 yılında 15-19 yaş aralığında kayıt oranı %41 iken 2012 yılında %59’a yükselmiştir. 20-29 yaş aralığı ise 2005 yılında %10, 2012 yılında %24’e artmıştır (OECD, 2014). OECD, (2012) verilerine göre Türkiye’de genç nüfusun ortaöğretim eğitimi tamamlama oranı %54 olarak beklenirken OECD ülkelerinin ortalamasının %84, yükseköğretim eğitimi tamamlama oranının ise Türkiye’de %23 iken OECD ortalamasında %39 olduğu görülmektedir. Bu veriler Türkiye’ de okulu terk etme oranının yüksek olduğunu düşündürmektedir.

Okul terki birçok ülkede önemli bir sorundur. Ülkemizde de farklı eğitim düzeylerinde ve yüksek oranlarda olduğu görülen okul terkinin ciddi sorunlara neden olduğu görülmektedir. Bu nedenle okul terki ile ilgili yapılacak çalışmaların önem taşıdığı düşünülmektedir. Literatüre bakıldığı zaman farklı düzeylerde okulu terk ile ilgili yapılmış çalışmalar görülmektedir. Örneğin; ortaöğretim (Küçükler, 2018; Karacabey ve Boyacı, 2018; Yüner ve Özdemir, 2017; Taş, Selvitopu, Bora ve Demirkaya, 2013; Bayhan ve Dalgıç, 2012; Şimşek, 2011;Özer, Gençtanırım ve Ergene, 2011) ilköğretim ve ortaöğretim (Yıldız ve Eldeleklioğlu, 2018), ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim (Sahin, Arseven ve Kiliç, 2016) ve yükseköğretim (Gülşen, 2017; Bülbül, 2012) düzeyinde çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaların genellikle terk nedenini ve terk yordayıcılarını araştırmaya

¹ Betül Özaydın Özkara, Öğr. Gör. Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Uzaktan Eğitim Meslek Yüksekokulu, betulozaydin@isparta.edu.tr

yönelik olduğu görülmektedir. Ancak yapılan çalışmaların neler olduğuna yönelik bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu amaçla yapılan çalışmada Türkiye’de yüksek lisans ve doktora tezlerinde bu konunun çalışılma durumu incelenmiş, bu alandaki eğilim belirlenmeye çalışılmıştır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Çalışmada araştırma modeli olarak doküman analizi kullanılmıştır. Doküman analizi, araştırılacak olgu ya da olaylar hakkında yazılı materyallerin analizini içermektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Yapılan çalışmada, Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi’nden yapılan tezler “dersten ayrılma, dersi bırakma, dersi terk, okulu bırakma, okuldan ayrılma, okulu terk, drop out, eğitimi bırakma, okul terki” anahtar kelimeleri kullanılarak incelenmiştir. Tarama neticesinde ilgili çıkan tezlerin sonuçlarından sadece biri “okul terki” olarak belirlenen çalışmalar, araştırma dışı tutulmuştur. Örneğin; ebeveyni mahkûm olan bireylerin okul yaşantısı incelenmiş ve çalışmaya katılan öğrencilerden çok az kısmının okulu terk ettiği sonucu ortaya çıkmıştır. Bir başka çalışmada ise göçün eğitime etkisi araştırılmış ve çıkan sonuçlar arasında okulu terk eden öğrenciler olduğu belirlenmiştir. Bunun gibi çalışmalar direkt okul terki üzerine yapılmadığı için çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Evren-Örneklem

Çalışmanın evrenini YÖK Ulusal Tez Merkezinde süre sınırı olmaksızın, okul terki ile ilgili tezler oluşturmaktadır. Bu amaçla “dersten ayrılma, dersi bırakma, dersi terk, okulu bırakma, okuldan ayrılma, okulu terk, drop out, eğitimi bırakma, okul terki” anahtar kelimelerinin tez metni içinde geçtiği araştırmalar incelenmiş ve direkt okul terki ile ilgili olan 21 tez araştırmanın evrenini oluşturmuştur.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama formu kullanılmıştır. Veri toplama formu önceki çalışmalar (Özaydın -Özkara, 2018;Gökmen ve diğerleri, 2017) incelenerek oluşturulmuştur. Oluşturulan formda tezin adı, yayın yılı, tezin yayımlandığı üniversite, enstitü, tez düzeyi, tezin amacı, yöntem, veri toplama aracı, örneklem düzeyi, örneklem sayısı, örneklem seçimi, veri analiz yöntemi ve kullanılan dil başlıkları yer almaktadır.

Güvenirlilik

Araştırmada güvenirliliği sağlamak için Tavşancıl ve Aslan, (2001)’in ifade ettiği gibi puanlayıcılar arası ve puanlayıcılar içi güvenirliliğin % 70’in üstünde olması gözetilmiştir. Bu amaçla puanlayıcılar arası güvenirliliğin kontrolünde tüm makalelerin %24 (n=5)’ü yazar ve başka bir araştırmacı tarafından eş zamanlı olarak incelenmiş ve karşılaştırma yapılmıştır. İki araştırmacı arasında % 96 uyum olduğu görülmüştür. Ayrıca yazar tüm makaleleri bir hafta ara ile ikinci kez analiz etmiş ve uyum yüzdesinin %94 olduğunu belirlemiştir. Bu durumda uyum yüzdelerinin yüksek olduğu görülmektedir.

Veri Analizi

Yapılan çalışmada, okul terki ile ilgili yapılmış olan 21 tez veri toplama formu kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sürecinde tezler incelenmiş ve formda yer alan tez adı, yayımlandığı üniversite, anabilim dalı, enstitü, yayın yılı, tez düzeyi, yöntemi, veri toplama aracı, örneklem düzeyi, örneklem sayısı, örneklem yöntemi, veri analiz yöntemi ve dili başlıklarında kategorilendirilmiştir. Böylece betimsel analiz gerçekleştirilmiştir. Tezin amacı ise önce tez incelemeleri sonucunda kategorileştirilmiştir. Bu nedenle içerik analizi gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Okul terki ile ilgili olarak yazılmış 21 tezin incelenmesi ile tezin yayımlandığı üniversite, anabilim dalı, enstitü, yayın yılı, tez düzeyi, amacı, yöntemi, veri toplama aracı, örneklem düzeyi, örneklem sayısı, örneklem yöntemi, veri analiz yöntemi ve hangi dilde yazıldığına dair bulgular tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 1: Tezin yayımlandığı üniversite

Üniversite adı	Tez sayısı
Ankara Üniversitesi	2
Atatürk Üniversitesi	2
Boğaziçi Üniversitesi	2
Gazi Üniversitesi	2
Hacettepe Üniversitesi	2
İstanbul Üniversitesi	2
Adnan Menderes Üniversitesi	1
Anadolu Üniversitesi	1
Ege Üniversitesi	1
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	1
Harran Üniversitesi	1
İnönü Üniversitesi	1
Maltepe Üniversitesi	1
Mersin Üniversitesi	1
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	1
Toplam	21

Tablo 1’de görüldüğü gibi 15 farklı üniversitede okul terki ile ilgili çalışmalar yapılmış Bu üniversitelerin bazılarında bir bazılarında ise iki tez olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Tezin yayımlandığı Anabilim dalı

Anabilim Dalı	Tez sayısı
Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık/ Eğitimde Psikolojik Hizmetler	7
Eğitim Yönetimi, Teftişi, Ekonomisi ve Planlaması	4
Eğitim Yönetimi / Eğitim Yönetimi ve Denetimi	3
İngiliz Dili Eğitimi	1
Sosyoloji	1
Yaşam Boyu Öğrenme ve Yetişkin Eğitimi	1
Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi	1
Eğitim Bilimleri	1
Eğitim Programları ve Öğretim	1
Eğitim Teknolojisi	1
Toplam	21

Tablo 2’de okul terki ile ilgili tezlerin 7 tanesinin yani yaklaşık %33’ünün Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim dalında yazıldığı belirlenmiştir. İkinci en yüksek anabilim dalının ise Eğitim Yönetimi, Teftişi, Ekonomisi ve Planlaması olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Tezin yayımlandığı Enstitü

Özkara, Özaydın, Betül; Tonguç Güray; Ders İçeriğinin Öğrenci Memnuniyeti ve Motivasyona Etkisi

Enstitü	Tez sayısı
Eğitim Bilimleri	12
Sosyal Bilimler	9
Toplam	21

Okul terki ile ilgili tezler Sosyal Bilimler Enstitüsü ve Eğitim Bilimleri Enstitüsüne ait tezlerdir. Tablo 3'de Eğitim Bilimleri Enstitüsü'nde bu alanda yayımlanan tezlerin daha fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Tezlerin Yayımlı Yılı

Yıl	Tez sayısı
1991	1
1997	1
2005	1
2011	2
2012	2
2014	3
2015	4
2016	2
2017	2
2018	3
Toplam	21

Tablo4'de görüldüğü gibi okul terki ile ilgili çalışmalar 1991 yılında başlamış ve 2011 yılından itibaren artmıştır. Bu konudaki tezlerin en fazla 2015 yılında çalışıldığı görülmektedir.

Tablo 5: Tez Düzeyi

Enstitü	Tez sayısı
Yüksek Lisans	14
Doktora	7
Toplam	21

Tablo 5'de okulu bırakma ile ilgili yapılan çalışmaların daha çok yüksek lisans düzeyinde olduğu görülmektedir. 14 çalışma yüksek lisans düzeyinde iken bunun yarısı kadar olan 7 çalışma doktora düzeyinde yapılmıştır.

Tablo 6: Tezi Amacı

Tez amacı	Tez sayısı
Okul terkinin nedenleri	12
Okul terkinin yordayıcıları	5
Okul terki riskinin nedenleri	3
Okul terkine yönelik çözüm önerisi	2
Eğitime katılma nedeni	1
Okul terk riski yordayıcıları	1
Okul terk düzeyinin belirlenmesi	1
Okulu terk edenleri, eğitim sürecinin incelenmesi	1
Toplam*	26

*Araştırmalarda birden fazla amaç yer aldığı için tablodaki toplam tez sayısı 21'den fazladır.

Tablo 6’da okul terki ile ilgili çalışmaların yapılma amaçları görülmektedir. Tezlerin amaçları açısından en fazla okul terkinin nedenlerini belirlemeye yönelik olduğu, ikinci sırada okul terkinin yordayıcılarını belirleme amacı taşıdığı görülmektedir. Okulu henüz terk etmemiş ancak terk riski taşıyan öğrenciler ile yapılan çalışmaların da bulunduğu görülmektedir. Üç tezin terk riskinin nedenlerini araştırdığı, bir çalışmanın ise terk riski yordayıcılarını belirlemeye yönelik olduğu görülmektedir. Bunların yanı sıra 2 çalışmanın terk riskini nasıl engelleyebiliriz sorusuna cevap aradığı belirlenmiştir.

Tezlerin metodolojisi incelendiğinde yöntem olarak nicel, nitel, karma ve araç geliştirme çalışmalarının bulunduğu görülmektedir. Nicel ve nitel çalışmaların her ikisinin de %38’lik oranda olduğu belirlenmiştir. Tablo 7’de nicel çalışmalarda en çok tarama desenin kullanıldığı, nitel çalışmalarda ise durum çalışmasının üç tane olduğu, 3 çalışmanın ise deseninin belirtilmediği görülmektedir. Araç geliştirmeye yönelik olarak 1 çalışmanın bulunduğu belirlenmiştir.

Tablo 7: Tezlerin yöntemi

Yöntem	Desen	f	%	Toplam		
				f	%	
Nicel	Deneysel olmayan	Tarama	4	19	8	38
	Korelasyon	3	14			
	Belirtilmemiş	1	5			
Nitel		Durum çalışması	3	14	8	38
		Olgu bilim	1	5		
		Kuram oluşturma	1	5		
		Belirtilmemiş	3	14		
Karma		Çeşitleme	3	14	4	19
		Keşfedici	1	5		
Araç geliştirme		Yeni araç oluşturma	1	5	1	5
Toplam			21	100	21	100

Tablo 8: Tezlerde kullanılan veri toplama araçları

Veri toplama aracı	f	%
Mevcut anket/ölçek	7	25
Araştırmada geliştirilen anket/ölçek	7	25
Yarı yapılandırılmış görüşme formu	11	39
Yapılandırılmamış görüşme formu	2	7
Gözlem raporu	1	4
Toplam*	28	100

*Bazı çalışmalarda birden fazla veri toplama aracı olduğu için toplam sayı tez sayısından fazladır.

Tablo 8’de tezlerde kullanılan veri toplama araçları görülmektedir. Tezlerde en fazla anket/ölçek ile veri toplanmıştır. Kullanılan araçların %25’i mevcut anket/ölçek ile %25’i ise araştırmada geliştirilen anket/ölçedir. Bir çalışmada ise gözlem raporu tutulmuştur.

Tablo 9: Örneklem düzeyi

Örneklem Düzeyi	f	%
Ortaöğretim (9-12)	9	30
Öğretmen	5	17

Özkara, Özyayın, Betül; Tonguç Güray; Ders İçeriğinin Öğrenci Memnuniyeti ve Motivasyona Etkisi

İlköğretim(1-8)	4	13
Lisans	3	10
Yönetici	3	10
Veli	3	10
Yetişkin	3	10
Toplam*	30	100

*Bazı çalışmalardan birden fazla örneklem düzeyinde çalışıldığı için toplam sayı tez sayısından fazladır.

Tablo 9’da örneklem düzeyleri görülmektedir. Yapılan çalışmaların en fazla ortaöğretim düzeyindeki örneklem grubunda olduğu görülmektedir. Bundan sonra sırası ile öğretmenler, ilköğretim öğrencileri gelmektedir. Lisans öğrencileri, yöneticiler, yetişkinler ve velilerle ilgili çalışmaların her birinin ise 3’er tane olduğu belirlenmiştir.

Tablo 10: Örneklem seçim şekli

Örneklem Tekniği		Toplam			
		f	%	f	%
	Amaçsal (ölçüt, max. çeşitlilik,vs)	6	29	11	53
Seçkisiz olmayan	Uygun/kazara	5	24		
Seçkisiz	Tabakalı	2	9	2	9
Belirtilmemiş	Belirtilmemiş	2	9	2	9
Çalışma grubu	Çalışma grubu	6	29	6	29
Toplam		21	100	21	100

Çalışmalarda seçilen örneklem teknikleri tablo 10’da görülmektedir. En fazla seçkisiz olmayan örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Altı tezde amaçsal örnekleme yöntemi kullanılırken 6 tezde ise örneklem tekniği ile ilgili bilgiye ulaşılamamıştır.

Tablo 11: Örneklem sayısı

Örneklem Sayısı	f	%
1-10	1	5
11-30	6	29
31-50	3	14
51-100	2	9
101-200	1	5
201-300	1	5
301-400	1	5
601-700	2	9
701-800	1	5
801-900	1	5
901-1000	1	5
1000 ve üstü	2	9
Toplam	21	100

Tezlerde örneklem sayısı Tablo 11’de görüldüğü gibi oldukça çeşitlidir. En fazla 11-30 aralığında örneklem sayısı kullanılan tez bulunmaktadır. Sonrasında ise 31-50 aralığında tez olduğu görülmektedir.

Tablo 12: Veri analiz yöntemi

Veri Analiz Yöntemi		f	%	Toplam		
				f	%	
Nicel	Betimsel Analiz	Frekans, yüzde değeri	6	12	9	18
		Ortalama, standart sapma	3	6		
	Kestirimsel	Anova	5	10	24	49
		T testi	4	8		
		Post Hoc Test	4	8		
		Regresyon analizi	3	6		
		Faktör analizi	2	4		
		Kruskal Wallis H-Testi	2	4		
		Korelasyon analizi	1	2		
		Wilcoxon İşaretleli Sıralar testi	1	2		
		Yapısal Eşitlik modeli	1	2		
		Ki-kare	1	2		
	Nitel	İçerik Analizi	8	17	16	33
Betimsel Analiz		7	15			
Açık kodlama, eksenel kodlama		1	2			
Toplam		49	100	49	100	

*Bazı çalışmalardan birden fazla veri analiz yöntemi kullanıldığı için toplam sayı tez sayısından fazladır.

Tezlerin veri analiz yöntemleri nicel ve nitel boyutta ayrı ayrı incelenmiştir. Tablo 12’de görüldüğü gibi nicel veri analizinde betimsel ve kestirimsel istatistik yöntemleri kullanılmıştır. Betimsel istatistiklerde frekans ve yüzde değeri 6 çalışmada kullanılırken kestirimsel istatistikte en çok Anova testi, sonrasında ise t testi ve buna bağlı olarak Post Hoc testleri kullanılmıştır. Nicel analizde, kestirimsel analizler tüm analiz yöntemlerinin %49’unu oluşturarak ilk sırada yer almıştır. Nitel analizde ise içerik analizi ve betimsel analizlerin birbirine yakın sayılarda olduğu görülmektedir.

Tablo 13: Kullanılan dil

Kullanılan Dil	f	%
Türkçe	19	90
İngilizce	2	10
Toplam	21	100

Yazılan tezlerin Türkçe ve İngilizce olduğu bilinmektedir. Tablo 13’de bu oranın Türkçe tezlerde %90, İngilizce tezlerde ise %10 olduğu görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Yapılan çalışmada YÖK Ulusal Tez Merkezinde günümüze kadar okul terki ile ilgili olarak yapılan 21 tezin incelemesi gerçekleştirilmiştir. İnceleme yapılırken tezin yayın yılı, tezin yayımlandığı üniversite, enstitü, tez düzeyi, tezin amacı, yöntemi, veri toplama aracı, örneklem düzeyi, örneklem sayısı, örneklem seçimi, veri analiz yöntemi ve kullanılan dil analiz edilmiştir.

Analizler sonucunda tezlerin 15 farklı üniversitede çalışıldığı görülmüştür. Tezlerin hem Boğaziçi Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi gibi köklü üniversitelerde hem de daha yeni olan üniversitelerde yapıldığı belirlenmiştir. Tezlerin Anabilim

dalları incelendiği zaman ilk sırada Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık/ Eğitimde Psikolojik Hizmetler Anabilim Dalı'nın yer aldığı, sonrasında Eğitim Yönetimi, Teftişi, Ekonomisi ve Planlaması, Eğitim Yönetimi / Eğitim Yönetimi ve Denetimi Anabilim dallarının geldiği görülmektedir. Ayrıca İngiliz Dili Eğitimi, Sosyoloji, Yaşam Boyu Öğrenme ve Yetişkin Eğitimi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi, Eğitim Bilimleri, Eğitim Programları ve Öğretim, Eğitim Teknolojisi Anabilim dallarına ait 1'er tez bulunmaktadır. Okul terkinin belirtilen Anabilim dallarına yakın bir çalışma alanı olması bu bulgunun ortaya çıkmasını desteklemektedir. Anabilim dallarına bağlı olarak çalışmaların en fazla Eğitim Bilimleri Enstitüsü sonrasında ise Sosyal Bilimler Enstitüsüne ait olduğu görülmektedir.

Okul terki alanındaki ilk tezin 1991 yılında yazıldığı, en çok çalışmanın ise 2015 yılında yapıldığı belirlenmiştir. Çalışmaların 2/3'ünün yüksek lisans düzeyinde olduğu görülmektedir. Tezlerin amaçları açısından en fazla okul terkinin nedenlerini belirlemeye yönelik olduğu ortaya çıkmıştır.

Tezlerde en çok nicel ve nitel yöntemin kullanıldığı, iki yöntemin eşit düzeyde olduğu, iki yöntemin birlikte kullanıldığı çalışmaların nicel ya da nitel çalışmaların yarısı kadar olduğu görülmektedir. Okul terk riskini ölçmek amacıyla da bir çalışmanın yapıldığı bu amaçla araç geliştirme yönteminin kullanıldığı belirlenmiştir.

Tezlerde verilerin toplanması amacı ile çeşitli araçlar kullanılmıştır. En fazla anket/ölçek kullanıldığı sonrasında ise görüşme formunun geldiği görülmektedir. Kullanılan anket/ölçek toplamının 14, görüşme formunun ise 13 olduğu yani birbirlerine oldukça yakın olduğu görülmektedir. Araştırma yöntemleri dikkate alındığında bu verinin beklenen bir durum olduğu düşünülebilir.

Yapılan çalışmalar ortaöğretim düzeyinde yoğunlaşırken lisans düzeyinde sadece 3 tezin bulunması, bir sınırlılık olarak değerlendirilebilir. Seçilen örneklem tekniğinin amaçsal ve çalışma gurubunda yoğunlaşması, konunun spesifik bir alan olması nedeni ile olasıdır. Okulu terk etmiş bireylerle çalışılmış olması örneklem seçiminde bu tekniklerin kullanımını sağlamış olabilir. Örneklem sayısının ise çeşitlilik gösterdiği en fazla 11-30 arasında olduğu ancak, büyük örneklem sayılarının da bulunduğu görülmüştür. Okul terki ile ilgili çalışmalarda örneklem sayısının daha sınırlı olması, terk riskinde ise büyük örneklemlemler ile çalışılmış olması bu sonucu ortaya çıkarmıştır.

Veri analiz yönteminde, kullanılan araştırma yöntemlerine bağlı olarak nicel ve nitel analiz yöntemleri bulunmaktadır. Araştırmada incelenen çalışmaların tez olması nedeni ile beklendiği gibi dil olarak Türkçe'nin ilk sırada yer aldığı görülmüştür.

Yapılan incelemeler sonucunda, bu alanda sınırlı çalışıldığı düşünülmekte çalışma sayısının artırılması önerilmektedir. Yapılan çalışmaların lisans düzeyinde oldukça az olduğu ancak yüksek lisans ve doktora düzeyinde hiç bulunmadığı görülmektedir. Bu düzeylerde yapılacak çalışmaların artırılması önerilebilir. Ayrıca derinlemesine incelenmesi gereken bir konu olması nedeni ile yapılan çalışmalarda karma ya da nitel metodolojinin kullanımı sağlanabilir.

Kaynakça

- Bayhan, G. ve Dalgıç, G. (2012). Liseyi terk eden öğrencilerin tecrübelerine göre okul terki. İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 13(3), 107–130.
- Bülbül, T. (2012). Yükseköğretimde Okul Terki: Nedenler ve Çözümler. Eğitim ve Bilim, 37(166), 219–235.
- Gökmen, Ö. F., Uysal, M., Yaşar, H., Kırksekiz, A., Güvendi, G. M. ve Horzum, M. B. (2017). Türkiye'de 2005-2014 yılları arasında yayınlanan uzaktan eğitim tezlerindeki yönetsel eğilimler: bir içerik analizi. Eğitim ve Bilim, 42(189), 1–25.
- Gülşen, F. U. (2017). Yükseköğretimde okul terkinin değerlendirilmesi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Karacabey, M. F. ve Boyacı, A. (2018). Okulu Terkeden Ortaöğretim Öğrencilerinin Okulu Terk Etme Nedenleri ve Sosyo-Ekonomik Profilleri: Şanlıurfa Örneği. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi, 24(2), 247–293.

- Kronick, R. ve Hargis, C. (1990). Dropouts: Who drops out and why and the recommended action. Springfield: Charles C. Thomas.
- Küçükler, E. (2018). Kırsal Kesimde Yaşayan Kız Çocukların Örgün Ortaöğretimi Terk Etme Nedenleri. *Eğitim ve Bilim*, 43(195), 97–117.
- Lochner, L. ve Moretti, E. (2004). The effect of education on crime: Evidence from prison inmates, arrests, and self-reports. *American Economic Review*, 94(1), 155–189.
- OECD. (2009). Education: Reduce school failure to boost equity and growth, says OECD. <http://www.oecd.org/newsroom/educationreduceschoolfailuretoboostequityandgrowthsaysoecd.htm> adresinden erişildi.
- OECD. (2012). Turkey Key Fact, Education at a Glance: OECD Indicators 2012. [http://www.oecd.org/education/EAG2012 - Key Facts - Turkey.pdf](http://www.oecd.org/education/EAG2012-Key Facts - Turkey.pdf) adresinden erişildi.
- OECD. (2014). Education at a Glance 2014. <http://www.oecd.org/education/Turkey-EAG2014-Country-Note.pdf> adresinden erişildi.
- Özaydın -Özkara, B. (2018). 2017 Ulakbim Eğitim Bilimleri Dergilerinde Eğilimler. 27.Uluslararası Eğitim Bilimleri Kongresi içinde . Antalya.
- Özer, A., Gençtanırım, D. ve Ergene, T. (2011). Türk lise öğrencilerinde okul terkinin yordanması: aracı ve etkileşim değişkenleri ile bir model testi. *Education in Science: the Bulletin of the Association for Science Educatio*, 36(161), 302.
- Rumberger, R. W. (1987). High school dropouts: A review of issues and evidence. *Review of Educational Research*, 57, 101–121.
- Rumberger, R. W. (2001). Why students drop out of school and what can be done. “Dropouts in America: How Severe is the Problem? What Do We Know about Intervention and Prevention?.” Conference içinde . Harvard University,USA.
- Sahin, S., Arseven, Z. ve Kiliç, A. (2016). Causes of student absenteeism and school dropouts. *International Journal of Instruction*, 9(1), 195–210.
- Şimşek, H. (2011). Lise öğrencilerinde okulu bırakma eğilimi ve nedenleri. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 27–47.
- Taş, A., Selvitopu, A., Bora, V. ve Demirkaya, Y. (2013). Meslek lisesi öğrencilerinin okul terk nedenleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13(3), 1551–1566.
- Tavşancıl, E. ve Aslan, E. (2001). Sözel, yazılı ve diğer materyaller için içerik analizi ve uygulama örnekleri (Epsilon Ya.). İstanbul.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (7. bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, M. ve Eldeleklioğlu, J. (2018). Investigation of the school dropout problem at level of primary and secondary schools in Turkey. *European Journal of Education Studie*, 4(10), 33–48.
- Yüner, B. ve Özdemir, M. (2017). Metaforik okul algısı ile okulu terk eğilimi arasındaki ilişkinin öğrenci görüşlerine göre incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi(GUJGEF)*, 37(3), 1041–1060.

Liselerde Yetenek Yönetiminin Öğretmen Performansına Etkisi

Beyhan Akçadağ¹

Giriş

Endüstriyel toplumdan bilgi toplumuna geçerken, küreselleşme, hız, rekabet ve gelişen teknoloji iş hayatı bakımından çağa damgasını vuran en önemli unsurlardır. Gelişen ekonomi, teknoloji ve rekabet örgütlerin yönetiminde ani kararların alınmasını gerektirir. Bu bağlamda insan kaynakları yönetiminin rolü de stratejik açıdan değişmiş olup, örgütlerin rekabet ortamında insan değerinin giderek artan önemiyle birlikte yetenekli insanların istihdamı konusunda önemli bir yarış sürecine girilmiştir. Artık maddi olanaklar, teknoloji, pazar payı vb. konuların eksikliği ihtiyaç duyulan nitelikte işgücünün eksikliği yanında çok daha az önemlidir. Bu süreçte yetenekli insanlara sahip olmak ve onları kaybetmemek kendi başına bir yarıştır. Hatta yarıştan da öte bir 'savaş' olarak nitelendirilmektedir (Atlı, 2013, s. 31).

1925'li yıllara kadar yönetsel düşünce yaklaşımında insan, ekonomik bir varlık olarak görünüyordu. Yönetimde insan kaynakları yönetimi yaklaşımının gelişmeye başlamasıyla birlikte, insan en önemli kaynak olarak görülmeye başlandı. Örgütlerin rekabet edebilme ve çevreye uyum sağlayabilme gücünün insan kaynağının geliştirilmesiyle mümkün olabileceği anlayışı ön plana çıktı. Günümüzün okul yöneticisi, öğretmeni gerçekten en değerli kaynak olarak görebilmekte midir? Öğretmenlerin potansiyelinden yeterince yararlanabilmekte midir? Bugünün okul yöneticisi öğretmene yeni bir kimlik yüklemek zorundadır. Öğretmeni makinenin bir parçası değil, mükemmel bir beyin olarak görmelidir (Çelik, 2002).

1980'li yıllarda işletmelerin nitelikli iş görenlerini, sahip olduğu en değerli kaynak olarak görmeye başlamasıyla İnsan Kaynakları Yönetimi (İKY) olarak gelişme göstermiş ve işletmelerin öncelikli unsuru olma niteliği kazanmıştır (Düren, 2000, s.98). 1990'lı yıllardan itibaren ise, küreselleşme ve özellikle bilişim teknolojilerindeki gelişmelerle yaşanan hızlı ve zorunlu değişim süreciyle birlikte, İKY' de yeni yönelimler ve arayışlar tekrar başlamıştır (Özgedi, 2002, s.17). Geline bu noktada insan kaynakları yönetim sürecinde yeni bir döneme girilmiş, insanların yönetiminden yeteneklerin yönetimine doğru bir gelişim baş göstermiştir (Alayoğlu, 2010, s. 68). Yetenek yönetiminin 2000'li yıllardan sonra giderek yaygınlaşmasının ve popülerleşmesinin ana sebebi olarak dünya ölçeğindeki ekonomik kriz olduğu öne sürülmektedir (Polat, 2011, s. 27). Son yıllarda işletmelerde bir yönetim modeli olarak benimsenen yetenek yönetimi yaklaşımı mükemmel organizasyonlar oluşturmak için kullanılan kapsamlı ve bütünleşmiş bir süreç olarak ifade edilmektedir. Literatür incelendiğinde yetenek ve yetenek yönetimi üzerine çok sayıda makale ve araştırma dikkati çekmektedir. Bu durum konuya akademisyenlerin ve yöneticilerin verdiği önemi yansıtmaktadır. İş dünyasında gördüğü ilgi, yetenek yönetimi konusunun önemini yansıtmaktadır. Yıllarca çok çeşitli sektörler, özellikle endüstri ve finans sektörü en yetenekli, en etkili üniversite mezunlar, motivasyonu ve performansı en yüksek iş görenler için rekabete girmişlerdir. Ancak eğitim yönetiminde yetenek ve yetenek yönetiminin stratejik düzenlenmesi konusunda önemli bir adım atılmamıştır (Behrstock, 2010, s.1).

Hemen her örgüt yapısında ve yönetiminde değişimler olurken bu örgütleri etkileyen unsur olarak eğitim örgütlerinde de değişimin ve gelişimin olması kaçınılmazdır. Bu durum okul yöneticilerinin değişimin getirdiği yeni koşulların gereğine uygun yeterliklere sahip olmasını zorunlu kılmaktadır. Öte yandan günden güne değişimler ve belirsizliklerle karşılaşan eğitim örgütleri değişimlere uyum gösterme, rekabet etme ve rekabeti koruma konusunda zorlanmaktadırlar. Böylesi bir ortamda eğitim örgütlerinin varlığını sürdürebilmeleri için özellikle insan gücü kaynağını iyi seçmesi ve kullanması gerekmektedir. Özellikle okulların yetenekli iş görenleri

---

¹ Beyhan Akçadağ, Doktora Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, Eğitim Yönetimi, bernaakcadag@hotmail.com

seçmesi, onları örgüte bağlaması ve geleceğe dönük örgütü geliştirmede bir “yetenek avcısı ve yöneticisi” olması gerekir. Başarılı örgütlerin oluşturulmasında önemli faktörlerden biri de yetenek yönetimidir. Eğitim örgütlerinin özellikle okulların kendilerini geleceğe taşıyabilmesi için nitelikli çalışanlardan oluşan bir ‘yetenek havuzu’ geliştirmelerine ihtiyaç vardır (Davies&Davies, 2011, s.3-4).

Okulların farklılık ve yenilikçilik ihtiyaçlarını karşılamada başvurabileceği en etkili yollardan birisi de yetenek yönetimini etkili şekilde gerçekleştirebilmesidir. Artık eğitim örgütleri de (Resmi/özel okullar, Eğitim Bakanlıkları) kâr amaçlı özel işletmeler gibi yetenekli çalışanları bünyesinde tutmak istemektedirler. Bu süreçte, okulların yetenekli yöneticileri, öğretmenleri, uzmanları ve diğer çalışanları belirlemesi, bünyesinde tutması ve kullanabilmesi bilgi ve becerilerine sahip olması önemli bir hale gelmektedir (Aytaç, 2013, s. 334). Bu bağlamda öncelikli olarak okullarda görev yapan öğretmenlerin istihdamı, yerleştirilmesi ve geliştirilmesi, performansı, örgütsel bağlılığı, motivasyonu son derece önemlidir (Baysan, Ercan ve Öztürk, 2011, s. 131). Eğitim kurumlarının başarıları, yöneticilerinin ve öğretmenlerinin gösterdiği üstün performansla doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle kurumlarda çalışanların performanslarını üst seviyeye çıkaran bir yetenek yönetimi uygulamasının eğitim kurumlarında hangi düzeylerde gerçekleştirildiğinin ve bu durumun öğretmenlerin performanslarına ne düzeyde etkisinin olduğunun ortaya çıkarılması bu çalışmanın genel amacını oluşturmaktadır.

Devlet liselerinde yetenek yönetiminin öğretmen performansına etkisini araştıran bu çalışmada 1) Yetenek yönetimi ile öğretmen performansı arasındaki ilişkide; a) Kurum desteğinin, b) Yetkinliğin, c) Motivasyonun, d) Yetenek algısının öğretmen performansına etkisi nedir? 2) Yetenek yönetimi ile öğretmen performansı arasındaki ilişkide öğretmenlerin a) Cinsiyetlerine, b) Çalışma yıllarına, c) Eğitim düzeylerine, d) Yaşlarına göre anlamlı farklılıklar göstermekte midir? 3) İşgücü performansı ile kurum desteği, yetkinlik, motivasyon ve yetenek algısı ile tahmin yürütülmekte midir? Sorularına yanıt aranmıştır.

Yöntem

Tarama modelleri, araştırmaya konu olan olayı, bireyi ya da nesneyi geçmişte ya da şimdi var olan biçimiyle olduğu gibi, değiştirme ve etkileme çabası olmadan tanımlamaya çalışır. Tarama modeli sınıflandırmasına ait ilişkisel tarama modeli, iki veya daha çok sayıdaki değişken arasındaki birlikte değişim ya da derecesini belirlemeye amaçlanmaktadır (Karasar, 2012, s. 76-81). Bu araştırmanın deseni, İlişkisel tarama modelinin bir uygulama alanı olarak seçilen yetenek yönetiminin öğretmen performansına etkisi araştırılmıştır. Araştırmanın evreni, İstanbul ili Pendik ilçesinde yer alan ve kamuya ait liselerde görevli öğretmenlerden oluşturmaktadır. Araştırmanın yapıldığı tarihte, Pendik ilçesi sınırları içerisinde 22 adet lise kurumu bulunmakta ve bu kurumlarda 1264 öğretmen görev yapmaktadır. Araştırma evreni içinde yer alan her branştan lise öğretmenlerinin tümüne ulaşılmaya çalışılmıştır.

Araştırma için gereken veri, anketler aracılığı ile toplanmıştır. Anket uygulamasında, bölgedeki 1264 lise öğretmenin %44'üne ulaşılmıştır. Uygulama sırasında öğretmenlerin izinli, raporlu ve bazı öğretmenlerin okulda derslerinin olmamasından dolayı anket, 560 öğretmene uygulandıktan sonra boş ya da eksik doldurulmuş anketlerin elenmesi sonucu 356 ankete ulaşılmıştır. Çalışan performans düzeyini belirlemek için Sigler ve Pearson (2000) tarafından yapılan ve Çöl'ün (Çöl, 2008) (2008) Türkçe 'ye çevirisinden elde edilen ölçek soruları kullanılmıştır. Yetenek yönetiminin boyutlarını oluşturan maddelerin ölçeği Spreitzer'dan (1995) alınmıştır. Araştırma kapsamında yetenek yönetiminin (bağımsız değişken) öğretmen performansını (bağımlı değişken) etkileyen faktörleri; kurum desteği, yetkinlik, motivasyon ve yetenek algısına göre araştırılmıştır. Yetenek yönetimi ve öğretmen performansını (bağımlı değişkenler) etkileyen faktörleri öğretmenlerin, cinsiyetlerine, yaşlarına, eğitim durumlarına, hizmet yıllarına (bağımsız değişkenler) göre araştırılmıştır.

Araştırmada verilerin çözümlenmesi, SPSS 15.00 paket programı kullanılarak bilgisayar ortamında gerçekleştirilmiştir. Ankete katılan öğretmenlerin demografik özelliklerine ilişkin istatistiksel bilgiler, tanımlayıcı istatistik yaklaşımı ile değişkenlerin frekans dağılımı, aritmetik ortalama, standart sapma bulgularına yer

verilmiştir. Öğretmenlerin test maddelerine verdikleri cevaplar arasındaki tutarlılığı tespit etmek amacıyla güvenilirlik analizi yapılmıştır. Faktör analizi yapılarak öğretmen performansı ile yetenek yönetimi değişkenleri arasındaki boyutlar bulunmuştur. Veri analizinde yer alan korelasyon analizi ile değişkenler arasındaki ilişki saptanmaya çalışılmıştır. Probleme ait değişkene ilişkin grupların bağımlı değişkene ait ölçümlerinin karşılaştırılması ve gruplar arasında gözlenen farkların istatistiksel olarak anlamlı olup olmadıklarını ya da bu farkların şansa bağlı olup olmadığını tespit etmek amacıyla ilişkisiz örneklem t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Son olarak değişkenler arasındaki ilişkinin matematiksel eşitlik dahilinde incelenmesi regresyon analizi ile gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Bu bölümde araştırmanın faktör analizleri, güvenilirlik ve frekans analizleri ile alt problemlerin sırasıyla cevapları ve bu cevaplara ilişkin bulguların istatistikî analizleri tablolar ile açıklanmıştır.

Faktör Analizi

KMO (Kaiser-Meyere-Olkin) testi, faktör analizinin geçerliliğini belirlemeye yarayan testtir. Bu test örnekleme yeterliliğini ölçmeye yarayan bir testtir ve örnek büyüklüğü ile ilgilidir. Öğretmenlere yöneltilen performanslarına ait anket soruları KMO testi doğrultusunda incelenmiş ve değeri 0,774 olarak belirlenmiştir. Ankette yer alan yargılar ‘çok iyi’ olarak değerlendirilebilir. Öğretmen performansına ait faktör yükleri Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Öğretmen Performansı Yargılarına Ait Faktör Yükleri

	Sorular	Faktörler 1
Öğretmen Performansı	23. Görevlerimi tam zamanında tamamlarım	,766
	24. Yöneticimin bana verdiği hedeflere ulaşırım	,828
	25. Sunduğum hizmet kalitesinde standartlara fazlasıyla ulaştığımı düşünüyorum.	,796
	26. İş yerimde bir problem gündeme geldiğinde en hızlı bir şekilde çözüm üretebilirim.	,756

Tablo 1’de görüleceği üzere öğretmenlere yöneltilen performansla ilişkin ifadeler üzerinde yapılan faktör yükleri 0,756 ile 0,828 arasında değişmektedir. Bu bulgu ölçeğin genel bir faktöre sahip olduğunu gösterir. Yetenek yönetimine ait öğretmenlere sorulan ifadeler tablo 2’de gösterilmiştir. Anket soruları KMO testi doğrultusunda incelenmiş ve değeri 0,905 olarak belirlenmiştir. Ankette yer alan yargılar mükemmel olarak değerlendirilebilir.

Tablo 2. Yetenek Yönetimine İlişkin Faktör Yükleri.

SORULAR		FAKTÖRLER			
		1	2	3	4
KURUM DESTEĞİ	12. Çalıştığım okul, kişisel eğitimim için yeterli desteği sağlar.	,770			
	13. Okul yönetimi personelin gelişimine yönelik eğitimler düzenler.	,782			
	14. Çalıştığım okul, yeterli maddi olanak sağlar.	,662			
	16. Genel olarak mesleğimden doyum sağladığımı düşünüyorum	,516			

	17. Mesleğimi uygularken farklı yöntemler seçme konusunda özgürüm.	,473			
	18. Çalıştığım iş ortamında gerçekleşen olaylar üzerinde kontrolüm ve etkim vardır.	,611			
	19. Çalıştığım okul, mesleğimi daha iyi yapmam konusunda bana destek olur.	,824			
	20. Çalıştığım okuldaki yönetim, sorumluluklarını etkili bir şekilde yerine getirmektedir.	,805			
	21. Çalıştığım okulun yönetiminin yeteneklerimden yararlandığını düşünüyorum.	,788			
	22. Bağlı olduğum yöneticim, çalışanları performanslarına göre değerlendirir.	,752			
YETKİNLİK	1. Çalıştığım branşa uygun olarak, kendimi yetenekli buluyorum.		,528		
	8. İşim için gereken becerilere uzmanlık seviyesinde sahibim.		,757		
	9. Mesleğimde yeni fikirler geliştirip uygulayım		,680		
MOTİVASYON	6. İşim benim için önemlidir.			,633	
	7. İşimi başarılı bir şekilde gerçekleştirdikten sonra kendimi mutlu hissediyorum.			,716	
	10. Okul yönetiminin getirdiği değişikliklere uyum sağlarım.			,457	
	11. Mesai arkadaşlarım ile uyumluyumdur.			,435	
	15. Çalıştığım okulun iyi bir konumda olması, üzerimde olumlu etki uyandırır.			,627	
YETENEK ALGISI	2. Çalıştığım mesleğe uygun olarak, yeteneklerimi tam kapasite ile kullandığımı düşünüyorum.				,433
	3. Çalıştığım bölümde mesleki yeterliliklerim nedeniyle görev yapmaktayım.				,672
	4. Çalıştığım kurumda kişisel özelliklerim nedeniyle görev yapmaktayım.				,698
	5. Çalıştığım branşta eğitim ve deneyimlerim nedeniyle görev yapmaktayım.				,774

Yetenek yönetimini ölçmek amacıyla öğretmenlere 22 soru sorulmuştur. Bu ölçeğe uygulanan faktör analizinden elde edilen faktör yükleri Tablo 2'de görülmektedir. Buna göre öğretmenlere sorulan yetenek yönetiminin alt boyutu olan kurum desteğine ilişkin faktör yükleri 0,473 ile 0,824 arasında değişmektedir. Yetkinlik boyutuna ait faktör yükleri 0,528 ile 0,757 arasında değişmektedir. Yetenek yönetiminin motivasyon boyutuna ilişkin faktör yükleri 0,435 ile 0,627 arasında değişmektedir. Yetenek yönetiminin yetenek algısı boyutuna ilişkin faktör yükleri 0,433 ile 0,774 arasında değişmektedir. Bu bulgulara göre maddelerin yer aldıkları faktörlerdeki yük değeri 0,45'in üzerindedir ve seçim için iyi bir ölçü olarak kabul edilmektedir.

Güvenirlilik Analizi

Güvenirlilik, bireylerin test maddelerine verdikleri cevaplar arasındaki tutarlılık olarak tanımlanabilir. Testin ölçmek istediği özelliği ne derece doğru ölçtüğü ile ilgilidir (Büyüköztürk, 2013, s. 181). Uygulanan anket çalışmasının güvenirliliğini saptamak amacıyla Alfa katsayısından faydalanılmıştır. Yapılan analizlerde 356 katılımcıdan elde edilen veriler kullanılmıştır.

Alfa katsayısına bağlı olarak anketin güvenilirliği şöyle yorumlanabilir. Alfa katsayısı 0,40 ve daha düşük bir oradaysa anket güvenilir değil, 0,40 ve 0,60 arasında ise anket güvenilirliği düşük, 0,60 ve 0,80 arasında ise ölçek oldukça güvenilir, 0,80 ve 1,00 arasında yüksek derecede güvenilir kabul edilmektedir. Bu araştırmada anket güvenilirliğine ilişkin tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3. Değişkenlerin Güvenirlik Göstergeleri

Değişkenler	Soru Sayısı	Cronbach Alfa Katsayıları
Öğretmen Performansı	4	,795
Kurum Desteği	10	,907
Yetkinlik	3	,668
Motivasyon	5	,614
Yetenek Algısı	4	,708

Bu araştırmada anket güvenilirliğinin kabul edildiği kriter olarak ($\alpha > 0,60$) değeri temel alınmış olup, tüm boyutlar için oldukça istatistiksel açıdan güvenilir bir değer elde edilmiştir. Güvenilirlik düzeyi en yüksek “Kurum Desteği” faktöründe ortaya çıkmıştır. Değer 0,907 olarak saptanmış olduğu için yüksek derecede güvenilir olduğu söylenilebilir. “Yetkinlik” faktörünün güvenilirlik değeri 0,668, “Motivasyon” faktörünün güvenilirlik değeri 0,614, “Yetenek Algısı” faktörünün güvenilirlik değeri 0,708 ve “İşgören Performans” ölçeğinin güvenilirlik değeri 0,795 olarak belirlenmiştir. Bu istatistiksel sonuçlara göre oluşan ölçeğin oldukça güvenilir olduğu söylenebilir.

Katılımcıların Demografik Özellikleri

Araştırmada toplanan verilerin genel olarak betimlenmesine yönelik ve yetenek yönetimi ile öğretmen performansı arasındaki ilişki öğretmenlerin, cinsiyetlerine, yaşlarına, eğitim durumlarına, hizmet yıllarına göre frekans dağılımı kullanılarak değişkenlere ait özellikler sayı ve yüzde olarak ifade edilmiştir. Aşağıdaki tabloda, katılımcıların, cinsiyet nitel değişkenine ait frekans tablosu gösterilmektedir.

Tablo 4. Cinsiyet Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	<i>f</i>	%	% _{gec}	% _{yig}
Erkek	179	50.3	50.3	50.3
Kadın	177	49.7	49.7	100.0
Total	356	100.0	100.0	

Tablo 4’de görüldüğü üzere, örneklem grubu oluş 179’u (%50,3) erkek; 177’si (%49,7) kadın olmak üzere toplam 356 kişiden oluşmaktadır.

Aşağıdaki tabloda, katılımcıların, yaş nitel değişkenine ait frekans tablosu gösterilmektedir.

Tablo 5. Yaş Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerler

Gruplar	<i>f</i>	%	% _{gec}	% _{yig}
20-30	107	30.1	30.1	30.1
30-40	161	45.2	45.2	75.3
40-60	88	24.7	24.7	100.0
Total	356	100.0	100.0	

Akçadağ, Beyhan; Liselerde Yetenek Yönetiminin Öğretmen Performansına Etkisi

Görüldüğü gibi örneklem grubu 20-30 yaş aralığında 107 kişi (%30,1), 30-40 aralığında 161 kişi (%45,2) ve 40-60 yaş aralığında 88 kişi (%24,7) olmak üzere 356 kişiden oluşmaktadır. Grup %75, 3'lük oranında genç ve orta yaş bireyleri temsil etmektedir.

Aşağıdaki tabloda, katılımcıların çalıştıkları okullardaki hizmet yılı nitel değişkenine ait frekans tablosu gösterilmektedir.

Tablo 6. Hizmet Yılı Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	<i>f</i>	%	% _{gec}	% _{yig}
1-5 Yıl	106	29.8	29.8	29.8
6-10 Yıl	170	47.8	47.8	77.5
11-15 Yıl	64	18.0	18.0	95.5
16-20 Yıl	11	3.1	3.1	98.6
21 Yıl ve üzeri	5	1.4	1.4	100.0
Total	356	100.0	100.0	

Tablo 6'da görüldüğü gibi örneklem grubu 1-5 yıl arasında çalışan 106 (%29,8) kişi; 6-10 yıl arasında çalışan 170(%47,8) kişi; 11-15 yıl arası çalışan 64 (%18) kişi; 16-250 yıl arasında çalışan 11(%3,1) kişi; 21 yıl ve üzeri çalışan 5 (%1,4) kişi olmak üzere toplam 356 kişiden oluşmaktadır. Grup %77,5 oranında 1-10 yıl arası çalışan bireyleri temsil etmektedir.

Aşağıdaki tabloda, katılımcıların, Eğitim Durumu nitel değişkenine ait frekans tablosu gösterilmektedir.

Tablo 7. Eğitim Durumu Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	<i>f</i>	%	% _{gec}	% _{yig}
Ön Lisans	44	12.4	12.4	12.4
Lisans	230	64.6	64.6	77.0
Lisans Üstü	82	23.0	23.0	100.0
Total	356	100.0	100.0	

Tablo7'de görüldüğü gibi örneklem grubu ön lisans mezunu 44 (%12,4) kişi; Lisans mezunu 230(%64,6) kişi; Lisans Üstü mezunu 82 (%23,6) kişi olmak üzere toplam 356 kişiden oluşmaktadır. Grup %64,6 oranında Lisans mezunu çalışan öğretmenleri temsil etmektedir.

Bu bölümde alt problemlerin sırasıyla cevapları ve bu cevaplara ilişkin bulgular istatistikî analizlere tabi tutularak yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu alt problemin yanıtı veri toplama aracının 12. 13. 14. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. sorularıyla ölçülmüştür. Yapılan istatistik analizleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 8. Kurum desteğinin öğretmen performansına etkisine ait pearson korelasyon tablosu.

DEĞİŞKENLER	<i>n</i>	<i>r</i>	<i>p</i>
Kurum Desteği	356	.505	.000
Öğretmen Performansı	356	.505	.000

Tablo incelendiğinde kurum desteğinin öğretmen performansına etkisine ilişkin pearson korelasyon sonuçları 0,505 bulunmuştur. Bu sonuca göre kurum desteğinin öğretmen performansına etkisi $0.5 < r < 0.9$ olduğu için anlamlı ve düşük pozitif yönde bir ilişki olduğu söylenebilir.

Kurum desteğinin öğretmen performansına olumlu yönde etkilemesinin bir nedeni kurumun öğretmen performansına verdiği önem olarak görülebilir. Kurumun öğretmenlerini destekliyor olması; örneğin öğretmenlerin çalışma şartlarının iyileştirilmesi, öğretmenlerin uzmanlık alanlarının önemsenmesi ve gerektiğinde fikirlerinin alınması, öğretmenlerin yeteneklerinin kullanılmasına olanaklar sağlanması gibi olanakların okul yönetimince gerçekleştiriliyor olması öğretmenlerin performanslarını olumlu etkilediği düşünülebilir.

Tablo 9. Yetkinliğin öğretmen performansına etkisine ait pearson korelasyon tablosu.

DEĞİŞKENLER	n	r	p
Yetkinlik	356	.570	.000
Öğretmen Performansı	356	.570	.000

Tablo incelendiğinde yetkinliğin öğretmen performansına etkisine ilişkin pearson korelasyon sonuçları 0,570 bulunmuştur. Bu sonuca göre yetkinliğin öğretmen performansına etkisi $0.5 < r < 0.9$ olduğu için orta kuvvette anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu söylenebilir. Yetkinlik, bireyin bilgi, beceri ve tutumlarına ilişkin davranışları olarak tanımlandığı göz önünde bulundurulursa, kurumun bu öğelerin taşıyıcısı olması beklentisinde öğretmen performansını olumlu yönde etkilemesi sonucunu doğurması olarak yorumlanabilir.

Tablo 10. Motivasyonun öğretmen performansına etkisine ait pearson korelasyon tablosu.

DEĞİŞKENLER	n	r	p
Motivasyon	356	.532	.000
Öğretmen Performansı	356	.532	.000

Tablo incelendiğinde motivasyonun öğretmen performansına etkisine ilişkin pearson korelasyon sonuçları 0,532 bulunmuştur. Bu sonuca göre motivasyonun öğretmen performansına etkisi $0.5 < r < 0.9$ olduğu için anlamlı ve pozitif yönde düşük düzeyde bir etkisi olduğu söylenebilir.

Okullarda öğretmenlerin motivasyonlarının sağlamak amacıyla onların okul amaçları doğrultusunda hareket etmelerini teşvik edici araçlar kullanılması öğretmen performansı açısından önemli bir değişken olduğu ilgili bulgudan da anlaşılmaktadır. Bu bulgudan hareketle öğretmenlerin çalışma arkadaşlarından, fiziki unsurlardan, yeterliklerini kullanma fırsatlarının sunulmasından hoşnut olması onların performanslarını olumlu yönde etkilediği sonucuna gidilebilir. Motivasyon okulun örgütsel iklimi, kültürü, grup ilişkilerini önemli bir biçimde etkilemekte ve bu durum da performansa yansımaktadır biçiminde yorumlanabilir.

Tablo 11. Yetenek algısının öğretmen performansına etkisi.

DEĞİŞKENLER	n	r	p
Yetenek Algısı	356	.442	.000
Öğretmen Performansı	356	.442	.000

Tablo incelendiğinde yetenek algısının öğretmen performansına etkisine ilişkin pearson korelasyon sonuçları 0,442 bulunmuştur. Bu sonuca göre kurum desteğinin öğretmen performansına etkisi $0 < r \leq 0.5$ olduğu için anlamlı, pozitif ancak zayıf yönde bir ilişki olduğu görülmektedir.

Yetenek algısının öğretmen performansına anlamlı, pozitif ancak zayıf yönde etki etmesinin nedenleri; öğretmenlerin kendilerini yetkin ve yeterli bulmalarına rağmen yeteneklerini tam kapasite ile kullanamadıklarını, çalıştıkları kurumlarda kişisel özellikleri ile bulunmadıklarını çünkü atama ile yerleştirildiklerini düşündüklerinden dolayı yetenek algıları ile performanslarını zayıf yönde etkilemekte olduğu söylenebilir.

Katılımcı Öğretmenlerin Performansları ile Yetenek Yönetimi arasındaki İlişkiye Ait Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Bulguları

İşgören Performans ölçeği ile Yetenek Yönetimi ölçeğine ilişkin sayısal değerler Tablo 12’de gösterilmiştir.

Tablo 12. İşgören Performansı ve Yetenek Yönetimine Ait Aritmetik Ortalama, Standart Sapma Değerleri

Ölçekler	N	Min	Max	$\bar{x}$	ss
Öğretmen Performansı	356	4.00	20.00	16.2360	2.44614
Yetenek Yönetimi	356	55.00	110.00	84.6545	11.37461

Tablo 12’ye göre, İşgören Performansı toplam puanlarının aritmetik ortalaması $\bar{x} = 16.2360$, standart sapması $ss = 2.44614$ olarak, Yetenek Yönetimi toplam puanlarının aritmetik ortalaması $\bar{x} = 84.6545$, standart sapması $ss = 11.37461$ olarak hesaplanmıştır.

Yetenek Yönetimi ile Öğretmen Performansı Arasındaki İlişkinin Öğretmenlerin Cinsiyet, Yaş, Kıdem, Eğitim Durumu Değişkenlerinde Göre Anlamlılık Düzeyleri

Araştırma kapsamında öğretmenlerin cinsiyetlerine, yaşlarına, çalışma yıllarına eğitim düzeylerine göre performansları ve yetenek yönetimine ait bağımsız örneklem t-testi bulguları ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçları aşağıdaki tablo ve açıklamalarla gösterilmektedir.

Cinsiyet değişkenine göre bir işgören olarak kabul edilen öğretmenlerin performanslarının ve yetenek yönetimi uygulamalarının farklılık gösterip göstermediğine ait bağımsız örneklem t-testi sonuçları tablo 15’de gösterilmektedir.

Tablo 13. Öğretmenlerin Performanslarının ve Yetenek Yönetiminin Cinsiyet değişkenine göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Örneklem t Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}$	ss	Sh $_{\bar{x}}$	t Testi		
						t	Sd	P
Öğretmen Performans Ölçeği Puanları	Kadın	177	16.4294	2.19422	.16493	-1.486	354	.212
	Erkek	179	16.0447	2.66442	.19915			
Yetenek Yönetimi Ölçeği	Kadın	177	84.9209	10.67891	.80268	-.439	354	.092
	Erkek	179	84.3911	12.04734	.90046			

Örnekleme oluşturan öğretmenlerin performanslarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğine bakılmış, grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı olmadığı ($t=-1.486$; $p>.001$) tespit edilmiştir. Aynı şekilde, tabloda örnekleme oluşturan öğretmenlerin yetenek yönetiminin cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğine bakılmış, grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı olmadığı ($t=-.439$; $p>.001$) ortaya çıkmıştır. Bu sonuç, öğretmenlerin performanslarını ve bir yetenek yönetimi uygulamasını cinsiyetin etkilemediğini göstermektedir.

Çalışma yılı değişkenine göre öğretmenlerin performanslarının ve yetenek yönetimi uygulamalarının farklılık gösterip göstermediğine ait tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 14'de gösterilmektedir.

Tablo 14. Öğretmenlerin Performanslarının ve Yetenek Yönetiminin Hizmet Yılı Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Ölçek adı	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p
Öğretmen Performansı Ölçeği	Gruplar arası	13.287	4	3.322	.552	.697
	Gruplar içi	2110.892	351	6.014		
	Toplam	2124.180	355			
Yetenek Yönetimi Ölçeği	Gruplar arası	543.119	4	135.780	1.050	.381
	Gruplar içi	45387.384	351	129.309		
	Toplam	45930.503	355			

Öğretmen performansının çalışanların çalışma yılına göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda çalışma yıllarına ait grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($F= ,552$; $p>.05$). Bu durum çalışanların çalışma yıllarının onların performanslarını etkileyen bir değişken olmadığını göstermektedir. Tabloda ayrıca görüldüğü üzere yetenek yönetiminin çalışanların çalışma yılına göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda çalışma yıllarına ait grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($F= 1,050$; $p>.05$). Bu durum öğretmenlerin çalışma yıllarının yetenek yönetimi uygulamasını etkileyen bir değişken olmadığını göstermektedir.

Öğretmenlerin performanslarının ve yetenek yönetiminin Eğitim Durumu değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) sonuçları tablo 15'de gösterilmiştir.

Tablo 15. Öğretmenlerin Performanslarının ve Yetenek Yönetiminin Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Ölçek adı	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p
	Gruplar arası	3.680	2	1.840	.306	.736
	Gruplar içi	2120.500	353	6.007		

Akçadağ, Beyhan; Liselerde Yetenek Yönetiminin Öğretmen Performansına Etkisi

İşgören Performans Ölçeği	Toplam	2124.180	355			
Yetenek Yönetimi Ölçeği	Gruplar arası	286.568	2	143.284	1.108	.331
	Gruplar içi	45643.935	353	129.303		
	Toplam	45930.503	355			

Tabloda görülebileceği üzere, iş gören performansı ve yetenek yönetiminin aritmetik ortalamalarının eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda eğitim durumunun grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı değildir ($F=,306$; $p>,05$). Bu durum öğretmenlerin eğitim durumlarının onların performanslarını etkileyen bir değişken olmadığını göstermektedir. Tabloda ayrıca görüldüğü üzere yetenek yönetiminin öğretmenlerin eğitim durumlarına göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda eğitim durumuna göre grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($F= 1,108$; $p>,05$). Bu durum öğretmenlerin eğitim durumlarının yetenek yönetimini etkileyen bir değişken olmadığını göstermektedir.

Öğretmenlerin performanslarının ve yetenek yönetiminin yaş değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) sonuçları Tablo 16'da gösterilmiştir.

Tablo 16. Öğretmenlerin Performanslarının ve Yetenek Yönetiminin Yaş Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Ölçek adı	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p
İşgören Performans Ölçeği	Gruplar arası	13.682	2	6.841	1.144	.320
	Gruplar içi	2110.498	353	5.979		
	Toplam	2124.180	355			
Yetenek Yönetimi Ölçeği	Gruplar arası	707.463	2	353.731	2.761	.065
	Gruplar içi	45223.040	353	128.111		
	Toplam	45930.503	355			

Tabloda görülebileceği üzere, işgören performans ölçeği aritmetik ortalamalarının yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda yaş gruplarının aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı değildir ($F=1,144$; $p>,05$). Tabloda ayrıca görüldüğü üzere yetenek yönetiminin öğretmenlerin yaşa göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda yaşa göre grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($F= 2,761$; $p>,05$). Ancak öğretmenlerin yaşlarının yetenek yönetimini düşük oranda etkileyen bir değişken olduğunu göstermektedir.

Regresyon Analizine Ait Bulgular

Bu araştırma kapsamında bağımlı değişken İşgören Performansı ve bağımsız değişkenler Yetenek Yönetiminin boyutları olan Kurum desteği, Yetkinlik, Motivasyon ve Yetenek Algısı olmak üzere dört bağımsız değişken yer almaktadır. Regresyon analizinde bağımlı değişken bir, bağımsız değişken iki ya da daha fazla ise Çoklu Regresyon Analizi kullanılmaktadır (Büyüköztürk, 2013, s. 91). İşgücü performansının yordanmasına ilişkin çoklu regresyon analizine ait sonuçlar Tablo 17’de verilmiştir.

Tablo 17. Yetenek Yönetimi Boyutlarının İşgücü Performansı Düzeyine Etkisine Ait Standart Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	Standart Hata	β	T	p	İkili r	Kısmi R
İşgücü Performansı	0,441	1.115		0,395	0,693		
Kurum Desteği	0,050	0,031	0,099	1,596	0,111	0,471	0,085
Yetkinlik	0,159	0,056	0,178	2,857	0,005	0,509	0,151
Yetenek Algısı	0,126	0,038	0,159	3,283	0,001	0,442	0,173
Motivasyon	0,582	0,071	0,384	8,153	0,000	0,572	0,400
R= 0,654 R ² = 0,427							
F = 65,455 p=,000							

Etkili değişkenlerle bağımlı değişken arasındaki ikili ve kısmi korelasyonlar incelendiğinde;

- Kurum desteği ile iş gücü performansı arasında pozitif ve orta düzeyde bir ilişki ($r=0,471$) olduğu ancak diğer değişkenler kontrol edildiğinde üç değişken arasındaki korelasyonun $r=0,085$ olarak hesaplandığı görülmektedir.
- Yetkinlik ile iş gücü performansı arasındaki pozitif ve ($r=0,509$) pozitif ve orta düzeyde bir ilişki vardır. Ancak diğer üç değişken kontrol edildiğinde, bu korelasyonun $r=0,151$ olarak hesaplandığı görülmektedir.
- Yetenek algısı ile iş gücü performansı arasında pozitif ve orta düzeyde bir ilişki olduğu ($r=0,442$) olduğu ve diğer değişkenler arasındaki korelasyonun $r=0,173$ olarak hesaplandığı görülmektedir.
- Motivasyon ile iş gücü performansı arasında da pozitif ve orta düzeyde bir ilişki ($r=0,572$) olduğu ve diğer değişkenlerle arasındaki korelasyonun $r=0,400$ olarak hesaplandığı görülmektedir.

Kurum desteği, yetkinlik, motivasyon ve yetenek algısı değişkenleri birlikte, çalışanların işgücü performansı puanları ile orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki vermektedir, $R=0,654$, $R^2=0,427$, $p<0,05$. Tablo 16’da anlamlılık değerinin 0,05’ten küçük olduğu görülmektedir. Adı geçen dört değişkenle birlikte, işgücü performansındaki toplam varyansın yaklaşık %43’ünü açıklamaktadır. Bir başka ifade ile performans düzeyinin %43’ü yetenek yönetimine bağlıdır. Bu sonuçlardan yola çıkarak, yetenek yönetimi uygulamaları ile okuldaki öğretmenlerin performans düzeylerinin yükseltilebileceği söylenebilir. Standardize edilmiş regresyon katsayısına (β) göre, etkili değişkenlerin işgören performansı üzerindeki göreceli önem sırası; motivasyon, yetenek algısı, yaratıcılık ve kurum desteğidir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise,

yetenek algısının, motivasyonun ve yaratıcılığın önemli (anlamli) bir etken olduğu görülmektedir. Kurum desteği değişkeni ise önemli bir etkiye sahip değildir.

Sonuç ve Öneriler

Sonuç: Araştırmanın bulguları, yetenek yönetimi değişkenlerinin, lise öğretmenlerinin performans puanları ile orta düzeyde ve anlamli bir ilişkide olduğunu göstermektedir. Yetenek Yönetimi ile öğretmen performansı arasında, öğretmenlerin cinsiyet, kıdem, eğitim durumu ve yaş değişkenleri ile anlamli bir ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yetenek yönetimi boyutlarının öğretmen performansına etkisinin %43 oranında yetenek yönetimine bağlı olduğu saptanmıştır. Öğretmenlerin performanslarından tam kapasite yararlanabilmek için yetenek yönetimi yaklaşımı okulların farklılık ve yenilikçilik ihtiyaçlarını karşılamada başvurabileceği etkili yollardan birisi olarak kabul edilebilir.

Öneriler: Okulda öğretmenlerin performansını etkileyen pek çok neden vardır. Yetenek yönetimi bu olası nedenlerden birisidir. Okullarda öğretmenlerin yeteneklerini ortaya çıkarmak ve performanslarında etkiyi artırılabilmek için yöneticiler, kurum desteği katkısı sağlamak ve öğretmenlerin yetkinlik alanlarının açığa çıkarmak yönünde çaba verebilirler. Öğretmenlerin nasıl motive edileceğinin yöneticiler tarafından bilinmesi ve motive edilmesi, öğretmenlerin kendilerini yetenekli hissettiği konularda fırsat yaratılması okulun amaçlarında ilerlemesinde katkılar sağlayacaktır. Yetenek yönetiminin, üniversitelerin eğitim yönetimi bölümlerinde ders olarak okutulması, özel ve kamu okullarındaki yöneticilerin bu alanda hizmet içi eğitimlerden geçirilmeleri sağlanmalıdır. Öğretmenlerin, öğrencilerinin yeteneklerini nasıl yönetecekleri araştırılmaya açık alan olarak beklemektedir.

Kaynakça

- Alayoğlu, N., (2010), *İnsan Kaynakları Yönetiminde Yeni Dönem: Yetenek Yönetimi*. Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, Yıl: 2010 Sayı: 1. 68-77.
- Atlı, D., (2013), *Yetenek Yönetimi*, Crea Yayıncılık, İstanbul, 31,85.
- Aytaç, T. (2013). *Eğitim Yönetiminde Yeni Paradigmalar: Okul Merkezli Yönetim*, Ankara Nobel Yayın Dağıtım.
- Baysal Can, A., Tekarslan E. (1987), *Davranış Bilimleri*, İ.Ü. İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yayını, İstanbul, 88.
- Behrstock, E., (2010), *Talent Management in the Private and Education Sectors: A Literature Review*. Naperville, IL: Learning Point Associates, 1.
- Çelik, V. (2002). Eğitim Yöneticisi Yetiştirme Politikalarına Yön Veren Temel Eğilimler. *21. Yüzyıl Eğitim Yöneticilerinin Yetiştirilme Sempozyumu* (s. 3-12). Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Yayınları- Yayın No:191.
- Çöl, G. (2008). Algılanan Güçlendirmenin İşgören Performansı Üzerindeki Etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 35-46.
- Düren, Z. (2000), *2000'li Yullarda Yönetim*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Özgeldi, M. (2002), *İnsan Kaynakları Anlayışı ve Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi*, Maltepe Üniversitesi İİBF Dergisi, S. 2., 17-32.
- Polat, S., (2011), *Yetenek Yönetimi*. Ankara Sanayi Odası Yayın Organı, Ankara, 27.

Z Kuşağının Psiko-Sosyal Sorunları

Bilge Abukan¹

Elif Sinem Arıkan²

Filiz Yıldırım³

Giriş

Kuşak (jenerasyon) kavramı en temel anlamıyla belirli bir yaşam döneminde dünyaya gelmiş olma biçiminde tanımlanmaktadır. Belirli bir döneme ait olma şeklinde de ifade edilebilecek bu kavram o kuşağa özgü nitelikleri taşımayı ifade etmektedir. Ayrıca o jenerasyonda yer alan bireylerin benzer bir kimliğe sahip olmaları, benzer düşünce ve tutumları paylaşımları kuşakların ayırt edici özellikleri arasında yer almaktadır. Diğer bir ifade ile kuşaklar, içinde buldukları dönemseller gelişmelerden büyük ölçüde etkilenen ve diğer kuşaklardan farklı davranış karakteristiği ile temsil edilen toplulukları ifade etmektedir (Salleh, Mahbob ve Baharudin, 2017).

Kuşaklara ait bu nitelikler aslında o dönemin kültürel yapısını da yansıtmaktadır. Bu kültürel yapının oluşmasında dönemin sosyal trendleri ve yaşam olayları belirleyici olmaktadır (Hampton ve Keys, 2017). Ayrıca çevre ve değerler, gelişimseller süreçte nesilden nesile bireylerin tüketim davranışlarını ve temel sosyal değerlerini şekillendirmektedir (Goh ve Lee, 2018). Bu bağlamda toplumsal ve küreseller ölçekte meydana gelen demografik, sosyal ve ekonomik değişimler kuşakların şekillenmesi üzerinde oldukça etkilidir. Özellikle kimlik gelişiminin ve sosyal çevre ile ilişki kurma biçiminin şekillendiği 15-25 yaş aralığında aynı deneyimleri paylaşmış olmanın kuşakların farklılaşmasında etkili olduğu görülmektedir (Ting vd., 2018). Kuşakların şekillenmesinde ortak deneyimlere ilişkin üç faktör tanımlanmaktadır (Howe ve Strauss, 2000). Bunlar;

(a) Algılanan üyelik; geç ergenlikle başlayıp ve erken yetişkinlikte son bulan kendilik algısı ve o kuşağa ait hissetme duygusu,

(b) Ortak inançlar ve davranışlar; aile, kariyer ve dini inanç, ayrıca iş, evlilik, sağlık gibi konular ile ilgili alınan kararlar,

(c) Ortak tarih; tarihseller dönüm noktaları ve önemli olaylardır (Howe ve Strauss, 2000).

Son dönemde ise teknolojik gelişmeler ve internetin yaygın kullanımı, kuşakların farklılaşmasına neden olan en önemli gelişme olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu gelişmeler insanların okuma, medyayı kullanma, bilgiye ulaşma, bilgiyi kullanma ve sağlığa ilişkin tutumları gibi değerlerinde ve davranışlarında farklılık oluşturmaktadır (Töröcsik, Szűcs ve Kehl, 2014).

Dijital teknolojinin yaygın olarak kullanıldığı bu dönemde dünyaya gelen kuşak, Z kuşağı olarak adlandırılmaktadır. Diğer kuşaklardan farklı olarak Z kuşağı bireyleri, internetin olmadığı bir dünyayı hiç deneyimlememişlerdir (Goh ve Lee, 2018). Teknolojiyi yoğun olarak kullanmakta ve daha çok sanal ağlar aracılığı ile sosyalleşmektedirler. Bu nedenle bu kuşağın teknolojiyi kullanmaya bağımlı hale geldiği de belirtilmektedir (Özkan ve Solmaz, 2015). Ayrıca bu gelişmeler kuşakların karakterize olması üzerinde oldukça etkili olmaktadır. Örneğin; X kuşağı ve Y kuşağı bireyleri, dijital teknolojik gelişmelerin çok az ya da yavaş ilerlediği dönemlerde dünyaya gelmişlerdir. Medya ve iletişim araçları posta, radyo ve televizyon iken son

¹ Bilge Abukan, Öğretim Görevlisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Hizmet, bilge.abukan@gmail.com

² Elif Sinem Arıkan, Araş. Gör., Ankara Üniversitesi, Sosyal Hizmet, esinemarikan@gmail.com

³ Filiz Yıldırım, Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Sosyal Hizmet, filiz06yildirim@gmail.com

dönemde bilgisayar, akıllı cep telefonu ve internet ile birlikte teknolojik gelişmeler oldukça hızlanmış ve yaygınlaşmıştır. X kuşağı bu teknolojik gelişmeler ile daha ileri yaşlarda tanışırken Y kuşağı daha erken yaşlarda tanışmış ve X kuşağına oranla daha iyi uyum sağlamıştır. Bu nedenle Y kuşağının özellikle X ve Z kuşağı arasında bir köprü gibi olduğu da ifade edilmektedir (Turner, 2013).

Tüm bu teknolojik gelişmelere bağlı olarak Z kuşağı; internet kuşağı, dijital yerliler ve post-milenyum gibi kavramlarla anılmaktadır. Bu bireyler, bilgisayar ve cep telefonu olmadan yaşamlarını sürdüremeyeceklerini düşünmektedirler. Bu nedenle bu kuşağın bilgisayarı ve dijital teknolojiyi yoğun bir biçimde kullanmalarına bağlı olarak karakterize olduğu ifade edilebilir. Bu bağlamda literatürde pek çok olumlu özellikleri sıralanmakta ve bu olumlu özelliklere vurgu yapılarak kristal çocuklar biçiminde de nitelendirilmektedirler. Ancak bu olumlu özelliklerinin yanı sıra bazı olumsuz özelliklerinin bulunduğu da belirtilmektedir. Ayrıca teknolojinin yoğun kullanımı nedeniyle bu kuşakta çeşitli psiko-sosyal sorunların ortaya çıkabileceği çeşitli araştırma sonuçlarına yansımaktadır (Amstadter vd., 2009; Casale ve Fioravanti, 2011; Issa ve Isaias, 2016; Selfhout vd., 2009). Yaşanan bu hızlı değişim ve kuşaklararası farklılıklar Z kuşağının ihtiyaçlarının ve önceliklerinin anlaşılmasına neden olmaktadır. Bu durum hem ebeveynleri hem de eğitimcileri Z kuşağı gençlerine yaklaşım konusunda zorlamaktadır. Buradan hareketle bu çalışmanın temel amacı Z kuşağının yaşayabileceği psiko-sosyal sorunları bu kuşağa ait olma ve gelişimsel döneme özgü özellikler bağlamında incelemektir. Ayrıca bu çalışmada ebeveynlerin ve öğretmenlerin bu kuşağa özgü özellikleri bilmelerinin ve kristal çocukların yaşayabilecekleri muhtemel sorunların farkında olmalarının önemi açıklanmaktadır.

Kuşaklararası Farklılıklar

Her kuşağın birbirinden farklı olarak öne çıkan özellikleri bulunmaktadır. Bu bağlamda her kuşak içerisinde özellikle değerlerin, inançların, beklentilerin ve yaşam stillerinin farklılaştığını ifade etmek mümkündür (Hampton ve Keys, 2017; Ting vd., 2018).

Farklılaşan bu özellikleri vurgulamak amacıyla literatürde çeşitli sınıflamalar bulunmaktadır (Howe ve Strauss, 2000; Oblinger, Oblinger ve Lippincott, 2005; Oh ve Reeves, 2014; Töröcsik, Szűcs ve Kehl, 2014). Kuşaklara özgü bu sınıflamalar yaş aralıkları ve kuşaklara verilen isimler doğrultusunda farklılık göstermekle birlikte genel hatları ile birbirine benzemektedir. Bu bağlamda yaygın olarak kullanılan ve kuşakları 5 döneme ayıran sınıflama önemlidir (Howe ve Strauss, 2000; Oh ve Reeves, 2014; Töröcsik, Szűcs ve Kehl, 2014). Buna göre kuşaklar olgunlar, baby-boomerler, X-kuşağı, Y-kuşağı ve Z-kuşağı biçiminde adlandırılmaktadır. Bu kuşaklara özgü özellikler;

(a) Olgunlar; 1924 ve 1945 yılları arasında doğan “sessizler” olarak da nitelendirilen kuşaktır (Duygulu, 2018). Dünya savaşlarına tanıklık etmişler, ciddi yokluklar ve maddi zorluklar ile yetişmişlerdir (Turner, 2013). Geleneklere sıkı sıkıya bağlılık gösteren bu kuşak görev, kazanma ve takım çalışması özellikleri ile karakterize edilmektedir (Oh ve Reeves, 2014; Töröcsik, Szűcs ve Kehl, 2014).

(b) Baby-boomerlar (ya da sandviç kuşağı); 1946 ve 1964 yılları arasında doğmuşlardır, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra büyük oranda artan doğum oranlarına vurgu yapılarak bu kuşak baby boomers ya da nüfus patlaması kuşağı olarak nitelendirilmişlerdir. Bu kuşak için bireysellik, gençlik ve egoizm oldukça önemlidir (Howe ve Strauss, 2000).

(c) X-kuşağı; 1965 ve 1980 yılları arasında doğan kuşaktır. Bu dönem ülkemizde eğitim, sağlık ve sanayileşme alanlarında büyük gelişmelerin yaşandığı, yaşam standartlarının iyileştiği ve televizyonun gündelik yaşama daha çok girdiği bir dönemdir (Duygulu, 2018). Bu kuşağın bireyleri için sorumluluk, duyarlılık, yetkinlik, çeşitlilik ve girişimcilik özellikleri ön plana çıkmaktadır (Töröcsik, Szűcs ve Kehl, 2014).

(d) Y-kuşağı (ya da milenyum kuşağı); 1980'lerin başı 1990'ların ortaları veya 2000'lerin başlarına kadar doğan kuşağı kapsamaktadır. Teknolojinin hızlı gelişimine tanıklık etmiş kuşaktır. Hiyerarşiye bağlı kalmayı

sevmeyen, daha fazla sosyal, kendinden emin ve daha az bağımsız bireyler olarak karakterize edilmektedirler (Töröcsik, Szűcs ve Kehl, 2014; Turner, 2013).

(e) Z-kuşağı; bu kuşağın başlangıcı ve sonlanacağı tarih ile ilgili farklı görüşler olsa da genellikle 1990'ların sonu 2000'lerde doğan bireyleri kapsamaktadır (Oh ve Reeves, 2014; Töröcsik, Szűcs ve Kehl, 2014). Şu anda çocuk ve genç bireylerden oluşan Z kuşağı önümüzdeki birkaç on yılda dünyaya hakim olacak kuşaktır (Salleh, Mahbob ve Baharudin, 2017).

Z Kuşağının Özellikleri

Z kuşağı da diğer kuşaklar gibi çevresel faktörlerden etkilenmiş hatta bu faktörler tarafından şekillendirilmiştir. Terörizm, küresel politik istikrarsızlıklar ve çevresel kaygılar gibi birçok farklı meselenin, gündemi sürekli olarak meşgul ettiği ve görece huzursuz ve güvenliksiz bir yaşam ortamının var olduğu bir dönemde dünyaya gelmişlerdir (Salleh, Mahbob ve Baharudin, 2017). Özellikle 2008 yılında yaşanan “büyük durgunluk ”un çocukluk yıllarına denk gelen bu kuşak finansal streslerden ve toplumsal gelişmelerden etkilenmiştir. Bu bağlamda küresel ekonomik kriz, terörizm ve teknoloji, Z kuşağının şekillenmesinde rol oynayan gelişmeler olarak ifade edilmektedir (Duygulu, 2017).

Z kuşağını diğer kuşaklardan ayıran en temel unsur dijital teknolojinin oldukça gelişmiş olduğu bir dönemde adeta bu teknolojik gelişmelerin içine doğan ilk nesil olmasıdır. Teknolojinin daha bütünleşik ve uygun maliyetli hale geldiği bu dönemde internet ve akıllı telefon kullanımı da oldukça yaygınlaşmıştır. Bu nedenle Z kuşağı üyelerinin en tipik özelliklerinden biri teknolojiyi ve interneti yaygın olarak kullanmalarındır. Ayrıca teknolojiyi önemli bir ihtiyaç olarak görmektedirler (Karabay-Özdemir ve Kütük, 2016). Bu durum, bu kuşağın en önemli sosyalleşme ve etkileşim aracı olarak sosyal medya sitelerini kullanmaları üzerinde oldukça etkili olmuştur. Çok gelişmiş bir medya ve teknolojik ortam ile birlikte büyüyen bu kuşak, özellikle internetteki bilgi yoğunluğuna da doğrudan maruz kalmaktadır (Turner, 2015). Bu nedenle önceki kuşaklara oranla daha fazla internet meraklısı ve bilgisayar teknolojileri hakkında daha uzman bir nesil olarak karşımıza çıkmaktadır. İnternet ile bu kuşak adeta çevrimiçi olarak yaşamlarını sürdürmektedir. Coğrafi sınırlamaları önemsemeyen ve ilerleyen teknoloji sayesinde tüm dünya ile etkileşim içinde olan bu kuşağın gençleri dünyanın farklı noktalarında olsalar bile birbirleri ile daha çok benzeşmektedirler (Karabay-Özdemir ve Kütük, 2016). Ayrıca Z kuşağı bireyleri, etnik çeşitliliğe daha ılımlı yaklaşmakta ve genellikle farklı etnik gruplardan arkadaşları bulunmaktadır (Hampton ve Keys, 2017). Bu bağlamda dünya vatandaşı olarak da tanımlanmaktadır.

Z kuşağı kendinden önceki Y kuşağına göre daha muhafazakar, daha çok para odaklı, daha girişimci ve pragmatik olarak tanımlanmaktadır (Dupont, 2015). Analitik düşünme yetenekleri gelişmiş, bilgiye aç, hayal güçleri yüksek bir kuşaktır (Karabay-Özdemir ve Kütük, 2016). Z kuşağı bireyleri yenilikçi ve yaratıcı olmaları, bireyselliğe ve bağımsızlığa önem vermeleri ve her şeyin kendilerine uygun kişiselleştirilmesini bekleyen yapıları ile karakterize edilmektedir (Karabay-Özdemir ve Kütük, 2016). Ayrıca kendine güvenen, geleceğini güvence altına almak isteyen ve otoriteyi reddeden özellikleri ön plana çıkmaktadır (Özkan ve Solmaz, 2015). Kendilerini sadık, şefkatli, düşünceli, açık fikirli, sorumluluk sahibi ve kararlı bireyler olarak ifade ederken kendi kuşakları içinde yer alan akranları tarafından rekabetçi, spontane, maceraperest ve meraklı olarak tanımlanmaktadır (Williams, 2015).

Bu kuşak genellikle X kuşağından ebeveynlere sahip olmakla birlikte bu kuşakta milenyum (Y) kuşağından ebeveynlere sahip olanlar da bulunmaktadır. Bu bağlamda Z kuşağı, günümüze gelinceye kadar gelişen kuşaklar arasında en eğitilmiş ebeveynlere sahip kuşak olarak ifade edilmektedir. Ayrıca erken yaşta eğitime başlamaları nedeniyle kristal çocukların şimdiye kadar eğitim yaşamında en uzun süre kalan kuşak olacakları da belirtilmektedir (Karabay-Özdemir ve Kütük, 2016).

Bu kuşağın bireylerinin erken yaşta eğitim almaya başlamaları nedeniyle hızlı zihinsel gelişim gösterdikleri ve aynı anda birçok işi yapabilme yeteneğine sahip oldukları belirtilmektedir (Taş, Demirdöğmez

ve Küçüköğlü, 2017). Ayrıca teknolojiyi hızlı şekilde kavrayabilen ve işlerini kısa sürede titizlikle yerine getiren bu kuşağın el, göz ve kulak koordinasyonlarını içeren motor becerilerinin oldukça gelişmiş olduğu ifade edilmektedir (Taş, Demirdöğmez ve Küçüköğlü, 2017). Ancak bu özelliklerinin yanı sıra dijital teknolojiyi yoğun olarak kullanmalarına bağlı olarak ortaya çıkan olumsuz bazı özellikler de sıralanmaktadır. Bunlar; tatminsiz, sadakatsiz, ben merkezli, dikkatsiz, ultra tüketici, oldukça fazla duygusal ve kırılabilir olmaları biçiminde sıralanmaktadır.

Salleh, Mahbob ve Baharudin (2017) ise Z kuşağını karakterize eden dört temel nitelik sıralamaktadır. Bu özellikleri üstmetin belleği (hypertext mindset), aşırı korunma, iletişim becerilerinin yetersizliği ve anlık haz biçiminde sıralamıştır. Bu özelliklere kısaca değinirsek;

(a) Üstmetin belleği; Z kuşağının yaşamlarındaki pek çok şeyin bilgisayar, akıllı telefon ve internet ortamına taşınmış olmasına dair beklentilerini ifade etmektedir. İhtiyaç duydukları bilgileri internetten sorunsuz bir şekilde elde edebilmeleri, aynı anda birkaç farklı işi yapabilmeleri, basılı medya okumak yerine video izlemeyi ve dersleri takip etmek yerine web sitesinden almayı tercih etmeleri bu özellikleri arasında sayılabilir.

(b) Aşırı korunma: Bu özellik, yollarında bekleyen engelleri ebeveynlerinin onlar adına kaldırmaları, ebeveynleri tarafından adeta kaşıkla beslenmeleri biçiminde açıklanmaktadır. Bu nedenle bu kuşağın ebeveynleri “helikopter ebeveynler” olarak da nitelendirilmektedir (Tulgan, 2013).

(c) İletişim becerileri yetersizliği: Hiç karşılaşmadıkları insanlarla dahi internet ve sosyal medya aracılığı ile sürekli iletişim içinde olmalarına rağmen gerçek yaşamda yüz yüze gelmeyen bir nesildir. Bu nedenle bu kuşak paradoksal bir şekilde, işbirlikçi ve konuşkan görünmelerine rağmen “gerçek dünyada” kişisel ilişkileri genellikle zayıf olmaktadır.

(d) Anlık haz; internete yoğun bir şekilde maruz kalmanın bu kuşağı sabırsız, anlık haz arayan, içe dönük ve toplumla daha az ilişkili hale getirdiği belirtilmektedir (Salleh, Mahbob ve Baharudin, 2017).

Z Kuşağının Yaşadığı Psikososyal Sorunlar

Yaşadıkları dönemde deneyimlemiş oldukları toplumsal gelişmelerin (özellikle küresel ekonomik kriz, terörizm ve teknoloji) Z kuşağı üzerinde çeşitli yansımaları olmuştur (Duygulu, 2017). Bu bağlamda küresel ekonomik kriz, iş ve istihdam fırsatları üzerinde etkili olarak Z kuşağının ekonomik kaygılarını dolayısıyla gelecek beklentilerini olumsuz etkilemiştir. Ayrıca kurumsal yapılara olan güveni de zedelemiştir. Terörizm, Z kuşağı bireylerinin endişeli bir yapıda olmalarına ve geleneksel kurumlara güvensizlik duymalarına neden olmuştur (Duygulu, 2017). Teknolojik gelişmelerin etkileri ise iletişim ve etkileşim süreçlerini dönüştürmesine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

İnternet; günümüzde iletişim, işbirliği, dayanışma ve bağlantı kurmak için önemli bir araç haline gelmiştir (Issa ve Isaias, 2016). Z kuşağı gençleri de interneti genellikle bilgiye erişim sağlamak ve etkileşim kurmak amacıyla kullanmaktadır. İnternetin bu denli yaygınlaşması pek çok açıdan yaşamı kolaylaştırmakta ve ihtiyaç duyulan birçok şeye erişilebilirliği artırmaktadır. Ancak internetin çeşitli olumsuz yansımaları da görülmektedir. Bu sorunun temelinde ise sosyal medya araçlarının gündelik yaşamın bir parçası ve en temel etkileşim aracı haline gelmesi yer almaktadır. Özellikle akıllı telefonların ve mobil teknolojinin gelişmesi ile sosyal ilişkilerin önemli bir bölümü sosyal medyaya taşınmıştır. Bu durum, insanlar arasındaki fiziksel teması azaltmış böylece yüz yüze etkileşimin yerini sanallık almıştır. Tüm bu değişimler aile, eğitim ve iş yaşamı gibi birçok alana yansyarak ilişkileri dönüştürmüş, öncelikleri ve beklentileri farklılaştırmıştır. Ayrıca internet kullanımı gelişimsel süreç içerisinde ön plana çıkan gelişim hedeflerinin gerçekleştirilmesi bağlamında da çeşitli riskler barındırmaktadır. Çünkü internetin yoğun kullanımı, gelişimi sekteye uğrattıcı ya da bozucu etkiler ortaya çıkarabilmektedir. Özellikle kimlik karmaşasının yaşandığı ve kimlik oluşturma çabalarının yoğunlaştığı ergenlik döneminde sosyal çevre ile yakın ilişkiler kurma ve kaynaşma eğiliminin ortaya çıktığı ilk yetişkinlik dönemi bu anlamda kritiktir. Bu nedenle böyle bir durumun günümüzde bu yaş aralığında yer alan Z kuşağı açısından da

önemli bir risk unsuru olduğu ifade edilebilir. Ayrıca Issa ve Isaias (2016) tarafından Y ve Z kuşağı üzerinde internetin kuşakları nasıl etkilediğine dair yapılan araştırmada internetin yoğun kullanımının bilişsel, sosyal ve fiziksel gelişimi olumsuz etkilediği belirtilmektedir. Bu nedenle bu bölümde Z kuşağının psikososyal sorunları bilişsel, sosyal ve fiziksel gelişim boyutları ile ele alınmaktadır. Ardından Z kuşağı bireylerinin aile ve eğitim yaşamlarında değişen ilişki kurma kalıplarına bağlı olarak ortaya çıkan psikososyal sorunlara değinilmektedir.

Bilişsel Gelişim Boyutu

Z kuşağının bilişsel gelişim boyutunda karşılaştığı psikososyal sorunlar yoğunlukla teknoloji bağımlılığının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü internet içerikleri sürekli değişen görsellerden, müziklerden, yenilenen bilgilerden ve güncellemelerden oluşmaktadır. Ayrıca bu akış oldukça hızlı bir biçimde gerçekleşmektedir. Bu nedenle dikkatin (istemsiz olarak) yüzeysel kalması gerekmektedir. İnternette çok fazla zaman geçirildiğinde ise daha fazla dikkat dağıtıcı, rahatsız edici ve dürtüsel uyarana maruz kalınmaktadır. Bunun bir sonucu olarak dikkat eksikliği sorunu gelişebilmektedir. Bu durum ise “edinilmiş dikkat eksikliği bozukluğu” adı verilen bir tanının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Salleh, Mahbob ve Baharudin, 2017). Bu terim teknolojinin modern beyni nasıl yeniden yapılandırıldığını anlatmak için kullanılmaktadır (Salleh, Mahbob ve Baharudin, 2017; Watkins, 2009). Ayrıca bilişsel gelişim boyutunda yazmaya ve okumaya konsantre olma, bellek problemleri (bilgileri akılda tutamama) ve yüzeysel düşünme ortaya çıkabilen diğer sorunlar arasında sayılmaktadır (Bergquist ve ark., 2009; Huang ve Lee, 2010; Issa ve Isaias, 2016; Levy, 2003).

Sosyal Gelişim Boyutu

Sosyal medya ve internet aracılığı ile bilgiye veya ihtiyaç duyulan pek çok şeye sürekli erişilebilir (çoğu zaman anında ve ücretsiz) halde olmak Z kuşağının sabırsız, isyankar ve anlık sonuç bekleyen bir yapıda olması üzerinde etkili olmuştur (Salleh, Mahbob ve Baharudin, 2017; Turner, 2015). Ayrıca kurallardan, sınırlamalardan ve otoriteden hoşlanmayan Z kuşağının sosyal ilişkileri (özellikle ebeveynler, öğretmenler ile) çatışmalı bir hal alabilmektedir.

Z kuşağı gençlerinin bireyselliğe önem vermeleri, sosyal ilişkilerde pek iyi olmamaları, yüz yüze iletişim yerine sosyal medya araçlarını kullanmaları yalnız kalmalarına neden olmaktadır (Karabay-Özdemir ve Kütük, 2016). Ayrıca sosyal medya araçları Z kuşağı için kimlik yaratmanın ya da var olmanın bir aracı haline gelmiştir. Bu durum gerçek ve sanal dünyadaki kimlik arasında farklılıklar yaratabilmektedir.

Tüm bunların yanı sıra internet kullanımının stres ve depresyon gibi sosyal gelişimi de etkileyen bazı sorunlara da neden olabildiği ifade edilmektedir (Amstadter vd., 2009; Casale ve Fioravanti, 2011; Issa ve Isaias, 2016; Selfhout vd., 2009).

Öte yandan, bazı araştırmacılar ve ebeveynler, akıllı telefonların yaygınlığının teknoloji bağımlılığına ve çocuk gelişimini engelleyecek öz düzenleme eksikliğine neden olacağından endişe etmektedirler (Tulgan, 2013; Turner, 2013; Turner, 2015).

Fiziksel Gelişim Boyutu

İnternetin yoğun kullanımına bağlı olarak fiziksel gelişim boyutunda yaşanması muhtemel bazı sorunlar bulunmaktadır (Issa ve Isaias, 2016). Bu sorunların temelinde internet bağımlılığının Z kuşağını önceki kuşaklara oranla daha hareketsiz bir kuşak haline getirmesi yer almaktadır. Günün önemli bir bölümünü bir ekran (telefon, tablet, bilgisayar, televizyon vb.) karşısında geçirmek vücudun hareketsiz kalmasına, omurganın yanlış kullanımına ve bel-boyun ağrılarına neden olmaktadır. Bu nedenle omurga ve eklemdeki bozukluklar sağlığı olumsuz etkilenmektedir. Ayrıca yüz yüze görüşmelerin yerini sosyal medyanın alması da bu durum üzerinde etkili olmakta ve fiziksel egzersiz eksikliğini artırmaktadır. Bunun yanı sıra ekran karşısında beslenmenin de fiziksel gelişim üzerinde olumsuz etkilerinin olduğu belirtilmektedir.

Aile İlişkileri

Ebeveynler ve çocuklar arasında her jenerasyonda ortaya çıkarak ilişki ve iletişim sorunlarına neden olan kuşak farkı, Z kuşağı ebeveynleri ve çocukları arasında da hissedilmektedir. Hem X hem de Y kuşağından ebeveynleri bulunan Z kuşağını anlama ve iletişim kurma konusunda Y kuşağı ebeveynlerinin dönemsel farkın azlığı nedeniyle X kuşağından daha iyi olduğu ifade edilmektedir. Ancak teknoloji ile birlikte karakterize olan Z kuşağına yaklaşım konusu ebeveynler açısından zorlayıcı olabilmektedir.

Z kuşağı ebeveynleri, çocuklarının interneti yoğun bir biçimde kullanmaları nedeniyle çeşitli kaygılar duymaktadırlar. Bu kaygıların temelinde internet aracılığı ile gelişim dönemine uygun olmayan bilgiler edinme ve birçok farklı insana erişim olasılığının artması yer almaktadır. Z kuşağı için internet ortamı kendini ifade etmenin önemli bir aracı durumundayken ebeveynleri için (genellikle çok da hakim olmadıkları bir alandan) çocuklarını korumaları gereken bir mecra durumundadır (Karabay-Özdemir ve Kütük, 2016; Duygulu, 2017). Bu bağlamda teknolojinin getirdiği yeniliklere duyulan korku ve uyum sağlama güçlüğü en çok Z kuşağı ebeveynleri tarafından hissedilmektedir (Duygulu, 2017). Aşırı korumacı özellikleri ile öne çıkan Z kuşağı ebeveynleri herhangi bir sorun durumunda genellikle çocuklarına eyleme geçme fırsatı vermeden önce kendileri harekete geçmektedirler. Bu nedenle aileler çocuklarına karşı engelleyici ya da sınır koyucu tutum sergileyebilmektedirler. Bu durum ise aile içi çatışmalara neden olabilmektedir. Özellikle beklentileri ve öncelikleri sosyal medya araçları ile şekillenen Z kuşağı bireylerinin hayata bakış açılarının anlaşılması ve ebeveynlerinin onlardan beklentileri bu çatışmaları artırabilmektedir (Karabay-Özdemir ve Kütük, 2016). Ayrıca ebeveynlerin kendi kuşaklarının çocukluk ya da gençlik dönemlerindeki davranış ve tutumları çocuklarından da beklemeleri bu durum üzerinde etkili olmaktadır. Tüm bunların yanı sıra Z kuşağı bireylerinin yüksek enerjileri ve farklılaşan duygusal ihtiyaçları, çok yönlü ilgileri ve yetenekleri ile tüketim hızları ebeveynleri maddi ve manevi boyutları ile zorlayan diğer durumlar arasında yer almaktadır (Karabay-Özdemir ve Kütük, 2016).

Eğitim Yaşamı

Kuşaklararası farklılıklar eğitim yaşamındaki beklenti ve inançları etkilemektedir. Çünkü her kuşağın öğretmen ve öğrenci rollerine ilişkin algıları ile öğrenme ve öğretmeyle ilişkili beklentileri farklılaşmaktadır (Hampton ve Keys, 2017). Bu durum üzerinde kuşakların değişen eğitim dinamikleri ve öğrenme stilleri etkili olmaktadır.

Kuşaklar arasında yaşanan ilişki ve iletişim problemleri bu kuşak ve öğretmenleri arasında da yaşanmaktadır. Ancak önceki dönemlerden farklı olarak bu kuşağın temel iletişim kurma aracının sosyal medya olması bu sorunu daha da derinleştirmektedir. Günümüz şartlarında, öğrenciler eğitimin de gelişen teknolojiye uygun olarak yapılandırılmasını özellikle dersleri online takip edebilmeyi istemektedirler. Ayrıca ders öğretim araçları içerisinde internetin ve işitsel-görsel medyanın kullanılması önemsenmektedir.

Z kuşağı kişisel ve bağımsız öğrenmeyi, eğitimin uygulamalı olmasını, öğretmenin bilgilendirme rolü yerine ders içeriğini etkileşimsel bir yöntem ile uygulamaya aktarmasını talep etmektedir (Tulgan, 2013; Turner, 2013; Turner, 2015). Ayrıca Z kuşağı öğrencileri, daha dinamik ve istekli öğretmenleri ve aktif öğrenme yöntemlerini tercih etmekte ve öğretmenleri öğrenme sürecinde kolaylaştırıcı olarak görmektedirler (Seemiller ve Grace 2016).

Z kuşağı bireyleri kendi hızlarında öğrenmek de istemektedirler. Bu nedenle eğitim planlarının kendilerine uygun bir biçimde yapılandırılabilir olmasına önem vermektedirler (Hampton ve Keys, 2017; Seemiller ve Grace, 2016). Bunun yanı sıra eğitimi, bireysel başarı ve toplumsal refah için bir zorunluluk olarak görmekle birlikte iş yaşamında daha çok girişimcilğe, kendi kariyer planlarını yapmaya odaklanmaktadır (Barley, 2016; Hampton ve Keys, 2017). Benzer bir biçimde Z kuşağı, ekonomik geleceği güvence altına almak ve gelecek nesillere daha iyi maddi imkanlar bırakabilmek için çalışmanın gerekli olduğunu düşünmektedir (Özkan ve Solmaz, 2015)

Sonuç

Z kuşağı, teknolojinin gelişmesi ve yoğun kullanımı nedeniyle bilişsel, sosyal ve fiziksel gelişim boyutlarında çeşitli sorunlar ile karşı karşıya kalmaktadır. Teknolojinin, internetin ve sosyal medya araçlarının yoğun kullanımına bağlı olarak ortaya çıkan Z kuşağı psikososyal sorunlarını anlamak ve buna uygun yaklaşım geliştirmek oldukça önemlidir. Çünkü teknolojiye dayalı bir yaşam biçimine sahip olan bu kuşağın kendine özgü karakteristiği ve dili bulunmaktadır (Duygulu, 2017). Bu bağlamda Z kuşağı ile ilişkiyi güçlendirip teması artırabilecek iletişim yöntemlerinin geliştirilmesi önemlidir (Duygulu, 2017). Bu konuda aileleri ve eğitimcileri Z kuşağı gençlerine yaklaşım konusunda destekleyen birimlerin oluşturulması önemli bir çözüm alternatifi olarak görülmektedir. Ayrıca ulusal düzeyde internetin yoğun kullanımına bağlı olarak ortaya çıkması muhtemel psikososyal sorunlar konusunda bilinçlendirici ve müdahaleyi içeren eylem planlarının geliştirilmesi gerekmektedir. Eğitim alanında ise eğitim tekniklerinin gözden geçirilerek gelişen şartlara ve öğrenci ilgilerine uygun yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Bu bağlamda teknolojik gelişmeleri, interneti ve hatta sosyal medya araçlarını içeren eğitim ortamlarının geliştirilmesi önemlidir. Bunun yanı sıra eğitim materyallerinin de bu gelişmelere paralel biçimde geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması gerekmektedir. Ayrıca etkileşimin daha yoğun olduğu eğitim tekniklerinin kullanımının yaygınlaştırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Kaynakça

- Amstadter, A.B., Broman-Fulks, J., Zinzow, H., Ruggiero, K.J., Cercone, J. (2009). Internet-based interventions for traumatic stress-related mental health problems: A review and suggestion for future research. *Clinical Psychology Review*, 29: 410-420.
- Barley S. (2016). Here's what marketers need to know about Generation Z. Erişim: <https://www.sprinkl.com/the-way/what-marketers-need-know-generation-z/>
- Bergquist, T., Gehl, C., Mandrekar, J., Lepore, S., Hanna, A.S., Osten, A., Beaulieu, W. (2009). The effect of internet-based cognitive rehabilitation in persons with memory impairments after severe traumatic brain injury. *Brain Injury*, 23: 790-799.
- Casale, S. ve Fioravanti, G. (2011). Psychosocial correlates of internet use among Italian students. *International Journal of Psychology*, 46: 1-11.
- Dupont, S. (2015). Move over millennials, here comes generation z: Understanding the 'new realists' who are building the future. *Public Relations Tactics*. Public Relations Society of America. Erişim: http://apps.prsa.org/intelligence/Tactics/Articles/view/11057/1110/Move_Over_Millennials_Here_Comes_Generation_Z_Unde#.W84aXVUzbIW
- Duygulu, S. (2018). Yeni medya teknolojilerinin k-kuşağının ebeveynleri ile olan iletişimine etkisi. *TRT Akademi*, 3, 6: 632-652.
- Goh, E. ve Lee, C. (2018). A workforce to be reckoned with: The emerging pivotal Generation Z hospitality workforce. *International Journal of Hospitality Management*, 73: 20-28.
- Hampton, D. C., ve Keys, Y. (2016). Generation Z students: Will they change our nursing classrooms?. *Journal of Nursing Education and Practice*, 7, 4: 1-11.
- Howe, N. Ve Strauss, W. (2000). *Millennials rising: the next great generation*. New York: Vintage Books.
- Huang, F. ve Lee, M. (2010). Dynamic treatment effect analysis of TV effects on child cognitive development. *Journal of Applied Econometrics*, 25: 392-419.
- Issa, T. ve Isaias, P. (2016). Internet factors influencing generations Y and Z in Australia and Portugal: A practical study. *Information Processing & Management*, 52, 4: 592-617.
- Karabay-Özdemir, P., Kütük, N. (2016). Z Kuşağı bugünün çocukları, yarının patronları. *Alanya RAM E-bülten* Mayıs-2016.

- Levy, B. R. (2003). Mind matters: Cognitive and physical effects of aging self-stereotypes. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 58, 4: 203-211.
- Oblinger, D., Oblinger, J. L. ve Lippincott, J. K. (2005). *Educating the net generation*. Boulder, Colo.: Educase.
- Oh E. ve Reeves T.C. (2014) *Generational differences and the integration of technology in learning, instruction, and performance*. Spector J., Merrill M., Elen J., Bishop M. (Ed.) *Handbook of research on educational communications and technology içinde* (ss. 819-828) New York, NY: Springer.
- Özkan, M. ve Solmaz, B. (2015). The changing face of the employees—Generation Z and their perceptions of work (A Study Applied to University Students). *Procedia Economics and Finance*, 26: 476-483.
- Salleh, M. S. M., Mahbob, N. N., ve Baharudin, N. S. (2017). Overview of “Generation Z” behavioural characteristic and its effect towards hostel facility. *International Journal of Real Estate Studies*, 11, 2: 59-67.
- Seemiller, C. ve Grace M. (2016). *Generation Z goes to college*. San Francisco, California: John Wiley & Sons.
- Selphout, M., Branje, S., Delsing, M., Bogt, T. ve Meeus, W. (2009). Different types of internet use, depression, and social anxiety: The role of perceived friendship quality. *Journal of Adolescent*, 32: 819-833.
- Taş, H. Y., Demirdöğmez, M. ve Küçüköğlü, M. (2017). Geleceğimiz olan Z kuşağının çalışma hayatına muhtemel etkileri. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 7, 7: 1031-1048.
- Töröcsik, M., Szűcs, K., ve Kehl, D. (2014). How generations think: Research on generation Z. *Acta universitatis Sapientiae, communicatio*, 1: 23-45.
- Ting, H., Lim, T. Y., de Run, E. C., Koh, H., ve Sahdan, M. (2018). Are we Baby Boomers, Gen X and Gen Y? A qualitative inquiry into generation cohorts in Malaysia. *Kasetsart Journal of Social Sciences*, 39, 1: 109-115.
- Tulgan, B. (2013). Meet Generation Z: The second generation within the giant "Millennial" cohort. *Rainmaker Thinking*, 1-12.
- Turner, A. (2013). *Generation Z: Technology and social interest, technology's potential impact in social interest of contemporary youth (A research paper)*. Presented to The Faculty of the Adler Graduate School, In Partial Fulfillment of the Requirements for The Degree of Masters of Arts In Adlerian Counseling and Psychotherapy..
- Turner, A. (2015). *Generation Z: Technology and Social Interest*. *The Journal of Individual Psychology*, 71, 2: 103-113.
- Watkins, S. C. (2009). *The young and the digital: What the migration to social-network sites, games, and anytime, anywhere media means for our future*. Boston: Beacon Press.
- Williams, A. (2015). Move over, millennials, here comes generation Z. *New York Times*. Erişim: https://www.nytimes.com/2015/09/20/fashion/move-over-millennials-here-comes-generation-z.html?_r=0

Hemşirelerde Kuşaklar Arası E-Ticaret Kullanımı ve Etkileyen Faktörler

Burcu Küçükaya¹

Hatice Kahyaoğlu Süt²

Giriş

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde gerçekleşen hızlı değişim dünyayı etkisi altına almaktadır. Gelişmiş olan ülkelere paralel olarak, gelişmekte olan ülkelerde de insanların yaşam şekillerinde ve standartlarında gerçekleşen değişimler, insanların mevcut olan satın alma davranış ve tutumlarında değişiklikler ortaya çıkarmıştır (Turan, 2008, s. 724-725). İnternet altyapısının gelişmesi ve genç nüfusa artışına bağlı olarak ülkemizde internet kullanımı da hızlı bir yükselişe başlamıştır. Türkiye 37,5 milyon internet kullanıcısı ile %49'luk bir internet erişim oranını 2013 yılında ulaşmıştır. Uluslararası çalışmalar sonucunda, 2012 verileri göz önünde bulundurularak en fazla İnternet kullanımı olan 20 ülke içerisinde kullanıcı erişimi açısından ülkemiz 11.sırada bulunmuştur (TÜİK, 2015).

İnternet kullanımının artmasına bağlı olarak geleneksel ticaret yapan çoğu firma, e-ticaret'e yönelmiştir. Dünya Ticaret Organizasyonu'nun (WTO) tanımına göre e-ticaret; ürünlerin, reklam, ticari ve pazarlama etkinliklerinin çevrimiçi iletişim bağlantıları üzerinden gerçekleştirilmesidir. Birleşmiş Milletler Ticaret Kolaylaştırma ve Elektronik İş Merkezi'nin (CEFACT) tanımına göre ise e-ticaret; faaliyetlerin yürütülebilmesi için ticari eylemlerin yapılmış veya yapılmamış iş bilgilerinin her türlü alıcıya ulaşip elektronik ortam aracılığıyla gerçekleşmesidir (Yaralı ve Kınık, 2017, s.527; Kırçova, 2000, s. 6-7). E-ticaret pazarı, internet kullanımının artmasına doğru orantılı olarak dünya çapında olduğu gibi ülkemizde de son on yılda hızlı bir büyüme göstermiştir. Bu ilerlemenin gerçekleşmesini sağlayan en önemli faktörler; e-ticaretin kullanıcılarına sunduğu geniş ürün seçenekleri, ayrıntılı ürün bilgileri, ürün özellik ve fiyatlarını kıyaslama olanağı, ekonomik fiyatlar ve kolaylıklardır (Afra, 2014).

Kişiler arası ilişkilerin daha yoğun yaşanabileceği ortamlar olan hastanelerde, özellikle Kişiler arası iletişime dayalı olan hemşirelik mesleği üyelerinin, iletişim becerilerinin yüksek olması gerekmektedir (Kaya vd., 2015, s.18; Akçay, 2011, s. 138). Sağlıklı/hasta bireyin bakım ve tedavisinde hemşirelik mesleği üyelerine, hasta-hemşire iletişiminin başlanması, sürdürülmesinde ve iletişim için uygun çevrenin oluşturulmasında önemli sorumluluklar düşmektedir (Karadağ, Işık, Cankul ve Abuhanoğlu, 2015, s.162; Kumcağız, Yılmaz, Çelik ve Avcı, 2011, s.50-51; Özdemir ve Kaya, 2013, s. 200). Bu kapsamda, hemşirelerin çalışma koşulları, zaman, bireysel enerjileri, çeşit fazlalığı ve kolaylık gibi etmenleri içinde barındırmasıyla bireylerin e-ticarete yönelimini arttırmaktadır ve günümüzde hemşireler için, e-ticaret önemli bir alışveriş aracı olarak yer almaktadır. X ve Y kuşağı hemşireleri, teknolojinin sunduğu e-ticareti, yaşamlarına hızlı bir şekilde almakta ve bu konuda da seçici olmamaktadır (Kaya vd., 2015, s.18; Vural ve Bat, 2010, s. 3351). Özellikle Y kuşağı, içinde bulunduğu genç yetişkinlik gelişim döneminin gelişimsel özelliği nedeni ile hızlı, pratik olma özelliğinin sonucunda avantajları yanında problemlili/ sağlıksız e-ticaret sitelerini kullanmanın sonucunda önemli bir risk grubu haline gelebilmektedirler (Akçay, 2011, s. 13; Bulduklu ve Koçak, 2010, s. 25).

---

¹ Burcu KÜÇÜKKAYA, Arş. Gör., Trakya Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Kadın Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, Edirne, Türkiye, burcukucukkaya1992@gmail.com.

² Hatice KAHYAOĞLU SÜT, Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Kadın Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, Edirne, Türkiye, haticesut@yahoo.com.

Hemşirelerde kuşaklar arası e-ticaret kullanımı ve etkileyen faktörleri yansıtan ulusal ve uluslararası düzeyde verileri içeren çalışmalara rastlanılmamıştır. Bu nedenle çalışmamız da hemşirelerde kuşaklar arası e-ticaret kullanımı ve etkileyen faktörlerin incelenmesi amaçlanmaktadır.

Bu amaç doğrultusunda, araştırmanın sorusu aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

1. Hemşirelerde X ve Y kuşakları arasında e-ticaret bilgi ve kullanma durumları nasıldır?
2. Hemşirelerde X ve Y kuşakları arasında e-ticaret kullanma durumlarını etkileyen faktörler nelerdir?

Yöntem

Araştırmanın Tipi

Bu araştırma hemşirelerde kuşaklar arası e-ticaret kullanımı ve etkileyen faktörlerinin incelenmesi amacıyla kesitsel tipte planlanmıştır.

Araştırmanın Yeri ve Zamanı

Araştırma, hemşireler tarafından oluşturulan facebook forum sayfalarında paylaşılarak, Ocak 2017 - Şubat 2017 tarihleri arasında “Online Anket Sistemi” ile yürütülmüştür.

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Çalışmada korelasyon katsayısı dikkate alınarak yapılan istatistiksel hesaplama sonucunda $r=0,30$ korelasyon katsayısı baz alınarak %95 güven aralığında %95 power değeri öngörülerek örneklem sayısı X kuşağı hemşire $n=84$ ve Y kuşağı hemşire $n=84$ toplam $n=168$ olarak hesaplanmıştır. Çalışma için belirlenen tarihler arasında dahil edilme kriterlerine uygun olan $n=168$ X ve Y kuşağı hemşire ile araştırma tamamlanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Hemşirelerin sosyo-demografik, e-ticaret kullanımını ve etkileyen faktörleri sorgulayan veriler araştırmacılar tarafından hazırlanan bir bilgi formunu içeren “Online Anket Sistemi” ile toplanmıştır.

Online Anket Formu

Araştırmacılar tarafından literatür incelenerek hazırlanan bu form sosyo-demografik özellikleri (cinsiyet, yaş aralığı, mezun olunan lise, anne ve baba eğitim durumu, gelir durumu, medeni hali, çalışma süresi, yaşamının çoğunu geçirdiği bölge), e-ticaret kullanımını ve etkileyen faktörlerin sorgulandığı 24 soru içeren web anketi oluşturulmuştur (Yaralı vd., 2017, s. 527; Kumcağız vd., 2011, s. 51; Erçetin ve Arıkan, 2015).

Verilerin Toplanması ve Değerlendirilmesi

Veriler, Ocak 2017 - Şubat 2017 tarihleri arasında araştırmacılar tarafından “Online Anket Sistemi” ile internet aracılığıyla toplanmıştır. Sosyal paylaşım sitelerinde anket linkinin paylaşılmasıyla, çalışmaya katılmayı kabul eden kadın üniversite öğrencilerine isim istenmeksizin çalışma internet üzerinden uygulanmıştır. Anket sisteminde oturum açılan tarayıcıların ID’leri kitlenerek birden fazla katılım engellenmiştir. Verilerin değerlendirilmesinde SPSS 21.0 istatistiksel paket programı ile tanımlayıcı istatistik ki-kare testi, T-Testi, Mann-Whitney U analiz yöntemleri kullanılmıştır.

Araştırmanın Etik Yönü

Araştırma için Acıbadem Üniversitesi Tıbbi Araştırmalar Değerlendirme Kurulu(ATADEK)’na başvurularak 2017-4/5 protokol nolu onay alınmıştır. Çalışmaya katılan hemşirelere, online bilgilendirme formu, online anketten önce okumaları sağlanarak çalışma hakkında bilgilendirme yapılmıştır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışmamız da veri toplama aracı olarak geçerlilik güvenirliği yapılmış bir aracın kullanılmamış olması araştırmanın kısıtlılığıdır.

Bulgular

Çalışmamızda hemşirelerin sosyo-demografik özellikleri incelendiğinde; hemşirelerin %85.1'inin kadın, %36.3'ünün düz lise, %79.2'sinin gelir gidere eşit, %62.5'inin evli ve %35.7'sinin Marmara Bölgesinde yaşadığı saptanırken; X kuşağı hemşirelerin %86.9'u kadın, %51.2'si meslek lisesi mezunu, %84.5'inin gelir durumu gelir gidere eşit, %85.7'sinin evli ve %32.1'inin yaşamının çoğunu geçirdiği bölge Marmara Bölgesi iken Y kuşağı hemşirelerinin %83.3'ü kadın, %40.5'i anadolu lisesi mezunu, %73.8'inin gelir durumu gelir gidere eşit, %60.7'sinin bekar, %39.3'ünün yaşamının çoğunu geçirdiği bölge Marmara Bölgesi olduğu ve %100'ünün nöbet usulü çalıştığı bulunmuştur.

Çalışmamızda hemşirelerin e-ticaret hakkındaki bilgi ve kullanma durumları incelendiğinde; hemşirelerin %80.4'ünün e-ticareti bildiği, bilenlerin %55.4'ünün internetten öğrendiği, %57.7'sinin e-ticaret kullandığı, e-ticareti kullananların %60.0'nin giyim ürün kategorisi için kullandığı ve e-ticareti daha çok tercih etme sebebi olarak %25'inin indirim olması ve %21'inin zaman tasarrufu olarak belirtirken; X kuşağı hemşirelerin %72.6'sının e-ticareti bildiği, bilenlerin %49.2'sinin internetten öğrendiği, %38.1'inin e-ticaret kullandığı, e-ticareti kullananların %57.6'sının giyim ürün kategorisi için kullandığı ve e-ticareti daha çok tercih etme sebebi olarak %26.5'inin çeşit fazlalığı ve %20.6'sının mesleki sebepler olarak belirttiği bulunurken; Y kuşağı hemşirelerinin %88.1'inin e-ticareti bildiği, bilenlerin %60.5'inin internetten öğrendiği, %77.4'ünün e-ticaret kullandığı, e-ticareti kullananların %61.2'sinin giyim ürün kategorisi için kullandığı ve e-ticareti daha çok tercih etme sebebi olarak %30.3'ünün indirim olması ve %22.7'sinin hızlı ve pratik olması olarak belirttiği saptandı. X ve Y kuşağı hemşirelerin e-ticaret bilme durumu ($p=0.012$), e-ticareti öğrendikleri bilgi kaynakları ($p=0.042$), e-ticareti kullanma durumu ($p<0.001$), e-ticareti kullanma amaçları ($p<0.001$) ve daha çok tercih etme sebepleri ($p<0.001$) arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur.

Çalışmamızda hemşirelerin e-ticaret kullanma durumlarını etkileyen faktörler incelendiğinde; hemşirelerin e-ticaretin avantajı olarak %25.2'sinin indirim olması olarak belirttiği, e-ticaretin dezavantajı olarak %46.1'inin ürünü denemeden alınması ve %43.1'inin ürünü görmeden veya dokunmadan alınması olduğu, e-ticaret sonrası %47.1'inin ürün kargo süresinin beklenenden uzun sürmesini sorunuyla daha çok karşılaştığı, %83.6'sının e-ticareti başkalarına önereceğini belirttiği bulunurken; X kuşağı hemşireler e-ticaretin avantajı olarak %32.4'ünün çeşit fazlalığı ve %32.4'ünün güvenilir olması gördüğü, e-ticaretin dezavantajı olarak %47.1'inin ürünü denemeden alınması ve %38.3'sinin ürünü görmeden veya dokunmadan alınması olduğu, e-ticaret sonrası %44.7'sinin ürün kargo süresinin beklenenden uzun sürmesini sorunuyla daha çok karşılaştığı, %85.3'ünün e-ticareti başkalarına önereceği bulunurken; Y kuşağı hemşirelerinin e-ticaretin avantajı olarak %30.4'ünün indirim olması gördüğü, e-ticaretin dezavantajı olarak %45.6'sının ürünü denemeden alınması ve %45.6'sının ürünü görmeden veya dokunmadan alınması olduğu, e-ticaret sonrası %48.5'inin ürün kargo süresinin beklenenden uzun sürmesini sorunuyla daha çok karşılaştığı, %82.9'unun e-ticareti başkalarına önereceği olarak belirttiği saptandı.

Tartışma

Çalışmamızda, hemşirelerin çoğunluğunun e-ticareti bildiği ve kullandığı, bilenlerin çoğunun internetten öğrendiği, e-ticareti kullananların çoğunun giyim ürün kategorisi için kullandığı ve daha çok tercih etme sebebi olarak indirim olması ve zaman tasarrufu sağladığı olarak belirttiği bulunmuştur. Çılan ve Kuzu'nun kişisel e-ticaret uygulamalarının kategorik veri analizi yöntemleri ile değerlendirilmesini inceledikleri çalışmada, katılımcıların %23.8'inin e-ticareti kullandığı ve %44.6'sının e-ticareti giyim ve spor malzemeleri ürün

kategorisinde kullandığı belirlenmiştir (Çılan ve Kuzu, 2013, s.30-32). Erçetin ve Arıkan'ın elektronik ticarete tüketicilerin satın alma davranış ve tercihlerini etkileyen unsurları inceledikleri çalışmalarında, katılımcıların %65.2'sinin yaşlarının 38 ve altı olduğu bu doğrultuda Y kuşağında bulunduğu, %19.7'sinin e-ticareti giyim ve ayakkabı ürün kategorisinde kullandığı saptanmıştır (Erçetin ve Arıkan, 2015). Awiagah ve ark.'nın Gana'daki KOBİ'ler arasında e-ticaretin benimsenmesini etkileyen faktörleri inceledikleri çalışmada, katılımcıların %66.9'unun e-ticareti kullandığı bulunmuştur (Awiagah, Kang and Lim, 2016, 818-825). Çalışmamız ve literatür sonuçları gösteriyor ki; gelişen teknolojinin ve internet erişiminin kolaylıkla ulaşılabilir durumda olmasından dolayı e-ticaret kullanımının arttığı, teknoloji çağında bulunan Y çağı kişilerin daha fazla e-ticaret kullanımına yönelmektedir.

Çalışmamızda, hemşirelerin e-ticaretin avantajı olarak çoğunluğunun indirim olması, dezavantajı olarak çoğunluğunun ürünü denemeden alınması ve ürünü görmeden veya dokunmadan alınması olduğu, e-ticaret sonrası en çok ürün kargo süresinin beklenenden uzun sürmesini sorunuyla karşılaştığı ve e-ticareti kullananların çoğunun e-ticareti başkalarına önereceği belirlenmiştir. Erçetin ve Arıkan'ın çalışmasında, e-ticareti en çok %38.1'inin kolaylık/rahatlık, %32.6'sının fiyat avantajı ve %18.1'inin zamandan tasarruf olarak belirttiği saptanmıştır (Erçetin ve Arıkan, 2015). Çılan ve Kuzu'nun çalışmasında, katılımcıların %33.0'nun ürünü yerinde görerek alamama ve %29.6'sının güvenlik kaygıları olması e-ticareti kullanmama ve dezavantaj olarak gördüğü bunun yanında katılımcıların %48.8'inin yanlış ya da hasarlı ürün teslimi ve %39.0'nun teslim süresinin belirtilenden fazla olmasını e-ticaret sırasında yaşanan sorunlar olarak belirlenmiştir (Çılan ve Kuzu, 2013, s.30-32). Çalışmamız ve literatür sonuçları gösteriyor ki; e-ticaret kullanımının indirim olanaklarının bulunması ve zaman tasarrufu sağlaması bunun yanında güvenlik kaygıları yaşatırken ürünün beklenen süreden daha uzun sürede gelmesi sorun olarak görülmektedir. Hemşirelerin çalışma saatleri ve iş yoğunluğu sebebiyle e-ticaretin çeşit fazlalığı, hızlı ve zaman tasarrufu sağlamasından dolayı daha fazla tercih edilmekte, Y çağı hemşirelerin e-ticareti X kuşağına nazaran daha etkin bir biçimde kullanmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Araştırma sonucunda Y kuşağı hemşirelerin e-ticareti daha fazla bildiği, kullandığı, sorunla karşılaştığı; X kuşağının kullanmama nedeninin güvenli bulmaması ve e-ticareti önermediği saptandı. Bu doğrultuda, X kuşağı hemşirelerin e-ticaret hakkında bilgilendirilmesinin ve bilinçlendirilmesinin sağlanması, internet teknolojilerinin gelişimini takip edebilmesi, hemşirelere e-ticaretin nasıl kullanılacağına kavratılması ve var olan internet erişiminin ucuz, hızlı ve işlem hacminin geniş olması e-ticaret kullanımını artırma açısından önerilebilir.

Kaynakça

- Afra, S. (2014). Dijital pazarın odak noktası e-ticaret: Dünya'da Türkiye'nin yeri, mevcut durum ve geleceğe yönelik adımlar. İstanbul: TUSİAD.
- Akçay, H. (2011). Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı bağlamında sosyal medya kullanımı: Gümüşhane Üniversitesi üzerine bir araştırma. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 33, 137-161.
- Awiagah, R., Kang, J., Lim, J. I. (2016). Factors affecting e-commerce adoption among SMEs in Ghana. Information Development, 32(4), 815–836.
- Bulduklı, Y., Koçak, A. (2010). Sağlık iletişimi. İstanbul: Akademi Basın. s. 7-115.
- Çılan, Ç. A., Kuzu, S. (2013). Kişisel e-ticaret uygulamalarının kategorik veri analizi yöntemleri ile değerlendirilmesi. Alphanumeric Journal, 1(1), 27–32.
- Erçetin, C., Arıkan, E. (2015). Elektronik ticarete tüketicilerin satın alma davranış ve tercihlerini etkileyen unsurlar: E-ticaret siteleri üzerine bir çalışma (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İstanbul. 2015.

- Karadağ, M., Işık, O., Cankul, İ. H., Abuhanoğlu, H. (2015). Hekim ve hemşirelerin iletişim becerilerinin değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(1), 160-179.
- Kaya, H., Turan, N., Hasoğlu, Ö., Güre, Ö., Arslanova, E., Elmas, G. (2015). Hemşirelik fakültesi öğrencilerinin sosyal ağ sitelerini kullanma amacı ile iletişim becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 1(40), 16-31.
- Kırçova, İ. (2000). *İnternette Pazarlama*, İstanbul: Beta BasımYayıım. s. 6-7.
- Kumcağız, H., Yılmaz, M., Çelik, S.H., Avcı, İ. A. (2011). Hemşirelerin iletişim becerileri: Samsun ili örneği. *Dicle Tıp Dergisi*, 38(1), 49-56.
- Özdemir, G. A., Kaya, H. (2013). Midwifery and nursing students'communication skills and life orientation: correlation with stres coping approaches. *Nursing and Midwifery Studies*, 2(2), 198-205.
- Turan, A. H. (2008). İnternet alışverişi tüketici davranışını belirleyen etmenler: geliştirilmiş teknoloji kabul modeli (E-TAM) ile bir model önerisi. *Akademik Bilişim Konferansı, Çanakkale*. ss.723-731.
- TÜİK, 2015. *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanımı Araştırması*. Erişim Tarihi: 24 Eylül 2018, Erişim adresi: <http://www.tuik.gov.tr>.
- Vural, Z. B. A., Bat, M. (2010). Yeni bir iletişim ortamı olarak sosyal medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine yönelik bir araştırma. *Journal of Yasar University*, 20(5), 3348-3382.
- Yaralı, S., Kırık, A.M. (2017). Türkiye’de Facebook üzerinden e-ticaret uygulamaları: Tesbihane ve Çaykur örneği. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 55, 525-542.

Yönetimin İş Güvenliği Bağlılığının Çalışan Perspektifinden Sendikalılık Haline Göre Analizi: Bir Büyükşehir Belediyesi Örneği

Bülent Arpat¹

Giriş

Sendikalar, çalışanların ekonomik ve sosyal hak ve çıkarlarını korumak ve geliştirmek için kurulmuş örgütlerdir. Ancak sendikal örgütlenmeye yönelik ilgi giderek azalmakta ve bu durum da sendikaların zayıflamasına neden olmaktadır. 2018 yılı Temmuz ayı istatistiklerine göre Türkiye’de ki 4a sigortalısı toplam işgücününün (14.121.664 çalışan), sadece %12,76’sının (1.802.155 çalışan) sendikalı olduğu bilinmektedir (www.csgeb.gov.tr).

Sendikalar, çalışma ve sosyal alana ilişkin faaliyetleri ile mevcut duruma önemli katkılar sağlama potansiyeline sahip örgütlerdir (Hotaman, 2015). Çalışma hayatının düzenlenmesi ve çalışma ortamının insana yakışır hale getirilmesi anılan katkının iki önemli parçasını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda sendikalar, işverenler karşısındaki pazarlık güçleriyle ve sivil toplum kuruluşu olarak toplumu harekete geçirebilme yetenekleriyle iş sağlığı ve güvenliği (İSG) uygulamalarının denetim ve işlerlik kazanması dahil tüm fazlarında aktif bir rol oynamalıdır (Gökçe ve ark., 2017).

Çalışma ortamları, tehlikeli koşullara ve riskli davranışlara maruz kalmanın en bariz olduğu alanlardır. Bu ortamlarda iş sağlığı ve güvenliğini (İSG) etkileyen, ilkelerin ve prosedürlerin ötesinde genellikle soyut alanlar bulunmaktadır. Bu alanlar örgütsel ve bireysel dinamiklerden oluşmaktadır. Örgütsel güvenlik ortamı, çalışma çevresindeki bireyleri doğrudan etkileyen önemli bir unsurdur. Bu bağlamda çalışma çevresinin “güvenlik açısından” algılanma biçimi, çalışan davranışlarını yönlendiren önemli bir gösterge olarak ortaya çıkmaktadır. Bir başka deyişle çalışma ortamlarının algılanan güvenlik düzeyi, çalışanın güvenlik davranışını başat bir faktör olarak şekillendirmektedir (Özkan ve Arpat, 2018).

Organizasyonlarda yönetim organlarının güvenliğe bağlılığı ve bu bağlılığın çalışan nezdinde algılanma biçimi, güvenlik kültürünün tesisine de katkı sağlayacak önemli bir indikatördür. Bu bağlamda, tüm çalışma ilişkisi değişkenlerinin yönetimin güvenlik bağlılığı üzerine etkisinin değerlendirilmesi; bütüncül bir değerlendirme yapılmasına önemli katkılar sağlayabilir.

Araştırmamızın yürütüldüğü Büyükşehir kesiti çalışanları, “20” nolu “Genel İşler” işkolunda sendikalı olabilmektedir. Bu işkolunda çalışan toplam sigortalı sayısı 1.012.090 kişidir. Bu çalışanların 439.903’ü 2018 yılı temmuz ayı istatistiklerine göre sendikalı olarak çalışmaktadır. Buna göre, genel işler işkolunda sendikalaşma oranı %43,46’dır. Türkiye geneli ile kıyaslandığında, genel işler işkolunda sendikalı olma eğiliminin diğer işkolu çalışanlarına göre oldukça yüksek olduğu görülmektedir (www.csgeb.gov.tr).

Metodoloji

Veri toplama yöntemi olarak anket tekniği kullanılmıştır. Bu araştırmada deneysel olmayan, kesitsel, nicel araştırma deseni kullanılmıştır. Katılımcılara yönetimin güvenlik bağlılığını temsil eden 10 soru yöneltilmiştir. Bir büyükşehir belediyesinin su ve kanalizasyon işlerini icra eden 500 çalışana anket formları dağıtılmış, geri dönen 465 anketten 455’inin geçerli olduğu tespit edilerek analize geçilmiştir.

Yönetimin güvenlik bağlılığını ölçen sorulardan Mearns, Whitaker ve Flin (2003)’in güvenlik kültürü ölçeğinden, ikisi Muniz, Peon ve Ordas (2007)’in güvenlik kültürü ölçeğinden, ikisi Carder ve Ragan (2003)’in güvenlik kültürü ölçeğinden, üçü ise Wu, Chen ve Li (2008)’in güvenlik kültürü ölçeğinden alınmıştır.

---

¹ Bülent ARPAT, Dr. Öğr. Ü., Pamukkale Üniversitesi, İş Sağlığı ve Güvenliği, barpat@pau.edu.tr

Sendikalılık durumunun yönetimin güvenlik bağlılığı algısına etkisi

Sendikalılık durumunun Yönetimin Güvenlik Bağlılığı (YGB) üzerine etkisi (H_0) “Belediye çalışanlarında sendikaların YGB algısı ile sendikasız çalışanların YGB algısı arasında farklılık yoktur” hipotezi ile test edilecektir. Hipotez testi Bağımsız Örneklem T Testi ile yürütülecektir. Bağımsız değişken sendikalılık olma/olmama halini içeren dichotomus değişken iken, bağımlı değişken YGB’yi ifade eden (beşli Likert) polytomous değişkendir. Bağımsız Örneklem T Testi sonuçları Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1: Sendikalılık Durumunun YGB ile İlişkisi

Sendikalılık Durumu	Gruplar	N	Ortalama	S.S.	t	df	p
	Evet	324	3,7429	0,72538	-1,292	401	0,197
	Hayır	79	3,6291	0,59596			

Tablo 1’e göre sendikalı çalışanların YGB bağlılığı sendikasız çalışanlara göre daha yüksektir. Ancak bu farklılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($p=0,197>0,05$). Buna göre büyükşehir belediyesi özelinde sendikalı çalışanların YGB algısı ile sendikasız çalışanların YGB algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamakta olup bu bulgu, H_0 hipotezinin kabulünü gerektirmektedir.

H_0 : Belediye çalışanlarında sendikaların YGB algısı ile sendikasız çalışanların YGB algısı arasında farklılık yoktur.

Arpat’ın metal sektöründeki güvenlik kültürü araştırmasında daha farklı bir sonuç elde edildiği görülmektedir. Buna göre sendikalı olmayan işçilerde yönetimin güvenlik bağlılığı algısı, sendikalı işçilere göre daha olumludur (sendikalı olmayan ort.=438,82, sendikalı ort.=353,5; $Z=-3,572$, $p=0,000<0,05$) (Arpat, 2015). Bu sonuç, metal sektöründe örgütlenmiş işçilerde sendikal yapının doğasındaki çatışmacı kültürün sürdürüldüğüne işaret etmektedir. Ancak kamu sendikacılığının var olduğu belediye çalışanlarındaki farklı algının sebebi, kamu sendikacılığının yapısal olarak işçi sendikalarından pek çok yönden ayrışması olabilir.

İş sağlığı ve güvenliği, tüm sosyal tarafların katkısını gerektiren bir alandır. Sendika, sahip olduğu güç ve nitelikler ile alana önemli katkılar sağlama potansiyeline sahiptir. Çünkü sendikalar pazarlık güçleri vasıtasıyla örgütlendikleri işyerlerinde, sivil toplum kuruluşu nitelikleriyle toplumda İSG’nin yerleşmesine önemli katkılar sağlayabilir (Akın, 2012:101). Kaldı ki Sendikalar Yasasının ilk maddesi, sendikaların kuruluş amacını “*çalışma ilişkilerinde ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerin korunması ve geliştirilmesi*” olarak tanımlamaktadır. Bu tanım doğrultusunda, sendikaların işçilerin sağlığının korunması ve geliştirilmesiyle uğraşmasının da, bu örgütlerin varoluş nedenleriyle uyumlu olduğu ortaya çıkmaktadır (Fişek, 2005).

Kaya’nın genel işler, tekstil ve metal işkolunda yaptığı araştırma sendikalı çalışanların sendikaya bağlılıklarının düşük olduğunu, inanç ve güveninin az olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmada bunun nedeni emekçiler aleyhine yürütülen politikalar, sendika karşıtı düzenlemeler, işsizlik, esnek ve güvencesiz çalışma biçimleri ve kayıt dışı çalışma olarak ifade edilmektedir (Kaya, 2017:2087). Buna göre azalan sendikal bağlılığa dayanarak, belediye çalışanları üzerinde sendikalılığın yönetimin güvenlik bağlılığı üzerinde olumlu ya da olumsuz bir farklılık oluşturmadığı söylenebilir.

Araştırma sonucumuzu destekleyen bir başka bulgu ise Lee’ye dayanmaktadır. Devlet, işçi, işveren arasındaki ilişkilerin uzlaşmadan çok çatışmaya dayanması halinde emek-sermaye ilişkisinde çalışanların sendikal bağlılığının arttığı, örgüte bağlılığı ise zayıfladığı tespit edilmiştir (Lee, 2004’dan aktaran Kaya, 2017:2078). Günümüz sendikacılığında emek-sermaye arasındaki eski çatışmacı yapı, yerini daha uzlaşmacı bir yapıya bırakmıştır (Delican, 2006). Belediye çalışanlarında sendikalı olan ve olmayan çalışanlar arasındaki YGB algısı farksızlığı, endüstri ilişkilerindeki bu dönüşüm ile de açıklanabilir.

Gökçe ve arkadaşlarına göre sendikalar İSG önlemlerinin alınmasında işverene karşı bir yaptırıcı güç konumundadır. Sendikaların olumlu yöndeki uygulamalarına rağmen İSG, tıpkı toplumda olduğu gibi sendikalarda da gereken önemi görmemektedir (2017:126). Araştırma bulgularımızda elde edilen YGB algısı farkınlığı, Gökçe ve arkadaşlarının bulgusunu destekler niteliktedir.

Sonuç

İşletmelerde güvenlik kültürünün tesis edilmesinde önemli bileşenlerden biri YGB'dir. YGB algısının güvenlik kültürü açısından işlevi iki yönlüdür. Birincisi YGB, güvenlik kültürünün bir unsuru/boyutu/açıklayıcısıdır. Bu yönüyle güvenlik kültürü üzerinde doğrudan etkilidir. Diğer işlevi ise güvenlik kültürünün diğer unsurları/boyutları/açıklayıcıları ile ilişkilidir. Güvenlik kültürünün diğer değişkenlerinin YGB ile yakın ilişkili olması, YGB algısını arttırıcı ya da azaltıcı bir etki oluşturması nedeniyle güvenlik kültürü üzerinde dolaylı bir etki oluşturmaktadır.

Belediye çalışanlarında sendikalılık hali, çalışanların YGB algısı üzerinde herhangi bir etki oluşturmamaktadır. Buna göre, sendikalı olma ile YGB algısı arasında ilişki bulunmadığını söylemek mümkündür. İşverene karşı yaptırıcı bir güç konumunda olan sendikaların, İSG konusunda olumlu yöndeki uygulamalarına rağmen gereken ilgiyi gösterdiği söylenememektedir.

Kaynakça

- ARPAT, B. (2015). İş Güvenliği Kültürünün İş Kazalarına Etkileri: Metal Sektörü – Denizli İli Örneği. Sakarya Üniversitesi, ÇEEİ, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- AKIN, L. (2012). Sendikaların İş Sağlığı ve Güvenliğinin Sağlanmasına Katkısı. Çalışma ve Toplum Dergisi. 2012/3. ss.101-123.
- CARDER, B., P. W. Ragan (2003) “A Survey-Based System for Safety Measurement and Improvement”, Journal of Safety Research. 34: 157-165.
- DELİCAN, M. (2006). Cumhuriyet Döneminde Türk Endüstri İlişkileri: İşçi Sendikalarının Dünü, Bugünü. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi. 51. ss.3-45.
- FİŞEK, A. Gürhan (2005). Sendikalar ve İş Sağlığı ve Güvenliği. <http://www.isguvenligi.net/sendikalar-ve-isci-sagligi-is-guvenligi/>, (Erişim: 05.11.2017).
- GÖKÇE, A., U. Tüfekçi, S. Aytac (2017). Sendikaların İş Sağlığı ve Güvenliğindeki Önemi: Metal İşkolunda Nitel Bir Araştırma. 2. Uluslararası İş Güvenliği ve Çalışan Sağlığı Kongresi. 8-9.11.2017. Kocaeli.
- HOTAMAN, M. (2015). Sendikaların İş Sağlığı ve Güvenliğinin Sağlanmasındaki Rolü ve Önemi. 15. ÇEEİK, 9-12.Şubat.2014, Ankara.
- KAYA, Ö.M. (2017). Sendikaya Bağlılık Üzerine Bir Alan Araştırması. Çalışma ve Toplum Dergisi. 2017(4). 55. ss.2069-2092.
- MEARNS, K., S. M. Whitaker, R. Flin (2003) “Safety Climate, Safety Management Practise and Safety Performance in Offshore Environments”, Safety Science, Sayı: 41.
- MUNIZ, B. F., J. M. M. Peon, C. J. V. Ordas (2007) “Safety Culture: Analysis of the Casual Relationships Between Its Key Dimensions”, Journal of Safety Research, 38: 627-641.
- ÖZKAN, Y., B. Arpat (2018). Yönetici Perspektifinden Yönetim Kademelerinde İş Güvenliği İlgisi ve Bağlılığı: Denizli İli Metal Sektöründe Bir Uygulama. Sakarya Üniversitesi ÇEEİ Bölümü, Seçme Yazılar-2, Editör: Ekrem ERDOĞAN, Sakarya.
- <https://www.csgb.gov.tr/media/9911/28072018-resmi-gazete.pdf>

Mobbing ve Duygusal Zekâ

Bülent Şen¹

Giriş

İş yerinde psikolojik şiddet, duygusal şiddet ya da yıldırma ve tüm Dünya’da tanınan ortak ismiyle mobbing için çalışma yaşamında çağımızın vebası ya da kanseri benzetmesi yapılırsa hiç te abartılmış bir benzetme olmaz. Çünkü küreselleşmenin sarmalında şirketler ve kurumlar ayakta kalabilmek için farklı olmak ya da fark yaratmak zorundadırlar. Mal ve hizmetlerin bu kadar hızlı geliştiği ve kısa zamanda demode olduğu bir ortamda şirket ve kurumların en büyük sermayesi insan faktörleridir. Teknik bilgi seviyesi hemen hemen aynı olan çalışanlar arasında değişime ve gelişime kolay ayak uyduran, yenilikçi fikirleri olan, çevresiyle uyumlu ve takım çalışmasına yatkın çalışanları elde tutmak zorlaşırken diğer rakipler de bu çalışanlara sahip olmayı istemektedir. Bu özelliklerdeki çalışanların duygusal zekalarının yüksek olduğu duygusal zeka tanımlarından ve testlerinden de kolayca anlaşılmaktadır. Ancak tam da bu noktada duygusal zekası yüksek çalışanların maruz kaldığı önemli bir sorun ortaya çıkmaktadır. Bu sorun o kadar görünmez bir sorundur ki genellikle kanser gibi başladığı anlaşılmaz ve semptomları hemen gözlenmez. Ancak sonuçları hem bireyler hem de kurumlar için kanser gibi ölümcüldür. Bu sorunun adı, mobbing; psikolojik şiddet, duygusal şiddet ya da yıldırma. Eğer kurumlar hem mobbing hem de duygusal zeka konusunda bilgilendirilir, bilinçlendirilir ve denetlenirse orta ve uzun vadede hem bireyler hem de kurumlar, dolayısıyla toplu bu durumdan olumlu olarak etkilenir ve yaşam kaliteleri yükselir.

Mobbing – Psikolojik Taciz - Yıldırma

İngilizce “yıldırma” (Mobbing) kavramı, Latince *mobile vulgus* sözcüğünden gelmekte ve “kararsız kalabalık” anlamında kullanılmaktadır (Davenport vd. 2003). “Mob” sözcüğü, İngilizce’de “mob” sözcük kökünden gelmektedir. “yasal olmayan biçimde şiddet uygulayan düzensiz kalabalık” veya “çete” anlamına gelmektedir. Bir eylem biçimi olarak mobbing sözcüğü ise, “psikolojik şiddet, kuşatma, topluca saldırma, rahatsız etme veya sıkıntı verme” anlamına gelmektedir (Şahin, 2013; TPD, 2018).

60’lı yıllarda tanınmış Avusturyalı bilim adamı Konrad Lorenz “mobbing” terimini hayvanların bir yabancıyı veya avlanmak da olan bir düşmanı kaçırmak için yaptıkları davranışları tanımlamak için kullanmıştır. Birkaç zayıf hayvan bir araya gelerek saldırgan davranış sergilerler. Bu, kazların bir tilki kaçırması gibidir. Daha sonra İsveçli Dr. Peter-Paul Heinemann, çocuklarda, diğer çocuklara yönelik olarak sergilenen, genelde zorbalık-kabadayılık olarak bilinen davranışları araştırırken “mobbing” terimini, kurbanı yalıtın ve ümitsizlik nedeniyle intihara kadar götürebilen bu davranışın ciddiyetini vurgulamak için kullanmıştır (Davenport vd. 2008).

80’li yıllarda, Dr. Leymann “mobbing” terimini işyerlerinde yetişkinler arasında da benzeri grup şiddetini keşfettiğinde kullanmıştır. İş yerlerinde genelde mobbing’e uğrayanlar kendileri ile çalışılması zor ve iş yerinin huzurunu ve verimini azaltan “zor kişi” olarak damgalanıyordu. Leymann iş yeri yapısı ve kültürünün, bu insanların “zor” sıfatı ile damgalandıkları ortamı yarattığını belirlemiştir. Kurbanlar bir kez “zor” olarak tanımlandığında, firma onları kovmak için başka nedenler yaratıyordu. 1984’de, bu bulguları ile ilgili ilk raporunu yayınladı. Leymann’ın uyarılarını izleyerek, özellikle Norveç ve Finlandiya da olmak üzere Birleşik

---

¹ Bülent Şen, Dr. Öğretim Üyesi, Lefke Avrupa Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet, Lefke, KKTC, drbulentsen@gmail.com

Krallık, İrlanda, İsviçre, Avusturya, Macaristan, İtalya, Fransa, Avustralya, Yeni Zelanda, Japonya ve Güney Afrika'da pek çok araştırma yapılmıştır (Leymann, 1990).

Mobbing'in Yaygınlığı

Bu alandaki araştırma ve veriler hem AB'de hem de ABD'de "mobbing"ın görünürlüğünü ortaya çıkarmıştır. ABD'de yaklaşık 6 çalışandan birinin (%16.8) işyerinde mobbing mağduru olduğu bildirilmektedir. ABD'de kamu çalışanlarını kapsayan bir araştırmada, kadın çalışanların % 42'sinin, erkek çalışanların ise % 15'inin son iki yılda işyerinde duygusal tacize ve zorbalığa maruz kaldığı tespit edilmiştir. Sağlık alanı başta olmak üzere bazı meslek gruplarında "mobbing" daha sık görülmektedir (TPD, 2018).

İsveç'te yapılan kapsamlı bir araştırmanın rakamlarına göre 4.4 milyon kişiden oluşan işgücünün yüzde üç buçuğu, yani yaklaşık 154.000 kişinin mobbing kurbanı olduğu belirtilmektedir. Dr. Leymann'ın tahminlerine göre İsveç'teki intiharların yüzde on beşi doğrudan işyeri mobbing'i ile bağlantılıdır (Leymann, 1990). İsveç, Norveç, Finlandiya ve Almanya mobbing'in yasal olarak adını koymak amacıyla, duygusal refahı da kapsayan, önleyici ve koruyucu mesleki güvenlik yasalarını yürürlüğe koymuştur. Örneğin 1993'te İsveç Ulusal Mesleki Güvenlik ve Sağlık Kurulu, iş yerinde zulüm edilme ile ilgili yönetmeliği benimsemiştir. Yönetmelik, iş yerinde zulüm görmenin kriterleri ile ilgili koşulları kapsamakta ve genel tavsiyelerde bulunmaktadır. Yönetmelik zulmü (ya da kurban durumuna getirilmeyi) "çalışanlara yönelik, saldırgan bir nitelik taşıyan, çalışanın işyeri dışına atılması ile sonuçlanabilecek olan, yinelenen, uygunsuz veya belirgin şekilde olumsuz eylemler" olarak tanımlamaktadır. Ayrıca mobbing kurbanlarına yardım etmek için yeni örgütler kurulmaktadır. Mobbing davranışları ile nispeten kısa zamanda ilgilenmek, kurbanlara yardım etmek ve mobbing'in daha ileri gitmesini engellemek için kriterler belirlenmektedir. Örneğin 24 saat açık telefon hatları kurulmuştur (Davenport vd. 2003).

Mobbing kavramı daha çok psikolojik taciz ifadesiyle belirtilmektedir. Burada taciz, rahatsız veya tedirgin etmek anlamında kullanılmaktadır. Psikolojik taciz; başkasını yıpratmak, ona eziyet etmek, onu engellemek ya da ondan tepki almak amacıyla tekrar tekrar ve sürekli olarak yapılan girişimler; sürekli diğer kişiyi kıskırtan, ona baskı yapan, korkutan, yıldıran ya da rahatını kaçıran davranışlarda bulunmak" anlamında kullanılmaktadır (Brodsky, 1976).

Mobbing duygusal bir saldırdır. Kişinin saygısız ve zararlı bir davranışın hedefi olması ile başlar. Bir kişinin, diğer insanları kendi rızaları ile veya rızaları dışında başka bir kişiye karşı etrafında toplaması ve sürekli kötü niyetli hareketler de bulunma, ima, alay ve karşısındakinin toplumsal itibarını düşürme gibi yollarla, saldırgan bir ortam yaratarak onu işten çıkmaya zorlamasıdır. Bu eylemler giderek korkutucu davranışlara ve açıkça kötüye kullanım hareketlerine dönüşür. Kişinin çalıştığı kuruluş bu davranışları sona erdirmeyerek hatta bunları planlayıp hoş görecekle olursa kurban kendini giderek daha çaresiz durumda bulur. Sonuçta kişi, giderek artan sıkıntı, hastalık ve sosyal sorunlar yaşamaya başlar. Verim genellikle düşer. Kişi, üzerindeki baskı ve eziyeti dengelemek ve azaltmak için hastalık raporu kullanmaya başlar. Kazalar olabilir ve kişi depresyona girebilir. Bunları da istifa, işine son verme, erken emeklilik ya da anlaşmalı veya anlaşmasız işten çıkarılma izler. Kurban için mobbing'in sonu hastalık veya intihar yoluyla ölüm bile olabilir. Örgütler için mobbing kanser gibidir. Habis hücreden başlayarak örgütün bütün yaşamsal organlarına büyük bir hızla sıçrar. İyileştirici önlemler bir an önce alınmalıdır (Davenport vd. 2003.).

"Zorbalık" (bullying), genelde yönetimin rızası ile "sürekli kusur bulmak" ve "insanları küçümsemek" anlamında kullanılmıştır (Leymann, 1990). Ayrıca, zorbalık "diğer kimsenin kendine güveni ve öz saygısına sürekli ve acımasız bir saldırı" olarak tanımlanmaktadır. Bu davranışın altında yatan nedenler ise üstünlük kurmak, buyruğu altına almak ve yok etmek arzudur (Field, 1996). Bazı kaynaklarda işyerinde kötü davranış, "muhabatın, hoş karşılanmadığı, istenmediği, akılsız olduğu, uygun olmadığı, fazla olduğu şeklinde algılandığı, cinsel ve ırksal yönleri olmayan- durumlar veya davranışlar" olarak tanımlanmaktadır (Price, 1995).

“Mobbing”, Türkçe’de işyerinde uygulanan “zorbalık, duygusal taciz ya da yıldırma” sözcükleriyle adlandırılmakta, özellikle hiyerarşik yapılanmış gruplarda ve kontrolün zayıf olduğu örgütlerde, gücü elinde bulunduran kişinin ya da grubun, diğerlerine ruhsal yollar kullanılarak, uzun süreli, sistemli baskı uygulaması, duygusal saldırı ve yıpratma yaratması olarak tanımlanmaktadır (TPD, 2018). Mobbing, kurumlarda çalışmakta olan kişi ya da kişilere belirli aralıklarla, sistematik bir şekilde, bilinçli olarak ve kişide fiziksel ve psikolojik rahatsızlıklar oluşturacak şekilde uygulanmaktadır (Şen, 2017).

Psikolojik şiddet; örgüt içinde genel olarak dışlama, yalnızlaştırarak bunaltma, haksız yere suçlama, dedikodu yoluyla saygınlığını zedeleme, küçük düşürme, taciz, cinsel taciz, istismar, kötü muamele, imâlar ve dışlayıcı tutumlar biçiminde işleyen olumsuz bir iletişim, görev vermeme ya da kapasitesinin altında/üstünde işler verme, yasal haklarını engelleme, kasıtlı yanlış bilgilendirme, iş göreni kendi çıkarına kullanma, aşağılama tarzında olabilmektedir (Yaman, 2009). Mobbinge maruz kalan kişilerin sadece çalışma hayatı değil, özel hayatı da alt üst olmaktadır. Mobbing uygulayan kişilerin amacı, mobbing mağdurunu buldukları konumdan uzaklaştırmaktır. Bu sebeple mağdur durumda kalan çoğu kişi iş hayatını bırakmaktadır (Şen, 2017).

“Mobbing” son yıllarda sosyoloji, psikoloji, sosyal hizmet ve hukuk başta olmak üzere birçok disiplinin üzerine çalıştığı bir konu haline gelmiştir. Dünyada giderek artan bir ilgiyle araştırılan yıldırma (mobbing) kavramı ülkemizde henüz yeterince tanınan bir olgu değildir. Psikolojik şiddet, hemen hemen tüm dünyada var olan bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)’ne göre 2000’li yıllarda işyerlerinde karşılaşılan en önemli sorun, psikolojik şiddet eylemleridir. Özellikle kamu kurumlarında kaba şiddetin kabul edilemezliğinden dolayı, psikolojik şiddet uygulaması yaygınlaşmaktadır (Yıldırım ve diğ., 2007).

Mobbing’in Nedenleri

“Mobbing”in çok fazla iş yükünden kaynaklanan doyumsuzluk, çalışma ortamlarında demokratik olmayan yönetimin varlığı, özellikle çalışanlar arasındaki rol belirsizliği ve rol çatışması ile bağlantılı olduğuna dikkat çekilmiştir. Dünya Sağlık Örgütü de “mobbing”in ortaya çıkmasını kolaylaştıran çalışma koşullarının özelliklerini tanımlamıştır. Özellikle rol ve görev tanımlarının iyi yapılmadığı, çalışanlar arasında işbirliği ve dayanışmanın kurulamadığı ortamların mobbing için yatkınlık yarattığı ifade edilmektedir. Özellikle meydana gelen sorun ve çatışmaların uygun sorun çözme becerileriyle çözülememesi ve üzerine bu sorunların gizlenmesi mobbing’i artıran faktörler olarak görülmektedir (TPD, 2018).

Aslında mobbing’in ortaya çıkmasına kaynaklık eden pek çok faktör vardır. Yapılan birçok araştırma mobbingin nedenlerinin bireysel ya da örgütsel olabileceğini ortaya koymaktadır (Tutar, 2004). Özellikle günümüzde artan işsizlik oranları, sık görülen ekonomik krizler nedeniyle firmaların küçülme eğilimleri ve yeni kariyer teorilerinin oluşturduğu firma içi rekabet ortamı mobbing davranışlarını önemli oranda arttırmıştır (Rayner, 1999).

Mobbing konusunda yapılan araştırmalar dikkate alınarak, mobbingin ortaya çıkış nedenlerini üç ana başlık altında toplamak mümkündür (Çobanoğlu, 2005):

Mobbing Mağduru ile İlgili Nedenler: Kurbanlarının başarılı, zeki, yaratıcı zekâsı yüksek, aktif, kariyer hedefleri olan, işini seven kişiler olmaları hedef seçilmelerine neden olabilmektedir.

Mobbing Uygulayıcıları ile İlgili Nedenler: Mobbing uygulayanlardan; aşırı kontrolcü, korkak, iktidar açlığı olan kişiler olarak söz edilir. Bu kişiler benmerkezci, narsist, hırslı, öz güveni olmayan, düzensiz aile yaşantısına sahip ve duygusal zekâdan yoksun kişilerdir.

Örgüt Kültüründen Kaynaklanan Nedenler: Mobbing her örgütte olabilir. Ancak modern işletmecilik anlayışı ile örgüt kültürünü yerleştirmiş kurumlar bu eylemlerden daha az etkilenirler. Yapılan araştırmalar örgütlerde liderlik eksikliğinin, birbiriyle uyuşmayan isteklerin, belirsizlik ve haksızlıkların mobbingi tetiklediğini ortaya

koymuştur. Yöneticinin mevcut mobbing olaylarını yok sayması ve çözüm aramak yerine mağdurları susturması da mobbing olaylarına hız vermektedir (Vartia, 1996).

Mobbing'in Katılımcıları

Mobbing süreci, iş yaşamının ayrılmaz bir parçasıdır ve tüm işyerlerinde kültür farkı gözetmeksizin ortaya çıkabilen bir olgudur. Bu süreç içerisinde kendilerine ait rolleri oynayan üç grup insan olduğu söylenebilir. Bunlar: Mobbing uygulayanlar, Mobbing mağdurları ve Mobbing izleyicileri olarak sınıflandırılabilir. Dolayısıyla çalışma yaşamında herkes, bu roller bağlamında mobbing olgusu içinde rol almaya adaydır. Kendine ait rolü oynayan bu üç grubun her birinin, kendi özelliği ve etkinliği var olup, aynı zaman da birbirlerini de etkilemektedirler (Tınaz, 2006).

Mobbing Uygulayanlar: Leyman'a (1996) göre, mobbing uygulayanlar, kendi eksikliklerinin telafisi için, mobbing'e başvururlar. Kendi adları ve konuları adına duydukları korku ve güvensizlik, onları başka birini küçültücü davranışlar sergilemeye iter. Bu açıdan mobbing eylemi şüphesiz bir kompleksli kişilik sorunudur. Gerçek mobbingciler, hiçbir kişilik grubuna tam anlamıyla uygun değildir. Ancak çevrelerinde sergiledikleri davranışlarla tanımlanabilmeleri mümkündür (Tınaz, 2006).

En sık rastlanan mobbingci tipleri (Tetik, 2010; Tezcan vd., 2009):

- *Fesat mobbingci:* Yeni kötülükler arayan bir kişidir. İftiralarla başkalarını yaralamaya çalışır.
- *Hiddetli mobbingci:* Karakter özelliği nedeniyle fevridir. Sürekli bağırma, beddua etme modundadır. Sinir ve huysuzluk krizleriyle işyerini çekilmez yapar. Kişilerin duygu ve düşüncelerini aşağılarlar.
- *Megaloman mobbingci:* Kendisini herkesten üstün görür. Kendine olan güvensizliği başkalarına karşı kıskançlık, nefret ve saldırganlık olarak yansıtır. Bu kişiye göre tüm kaynakların kontrolü kendisindedir. Uydurduğu kurallara herkes uymak zorundadır.
- *Sadist mobbingci:* Başkalarını köşeye sıkıştırmaktan, mahvetmekten büyük zevk duyar. Bu kişi 'sapkın narsist' olarak da tanımlanabilir. Hiyerarşik kademelerde yükselmek için her yola başvurabilir.
- *Dalkavuk mobbingci:* Yöneticilerinin gözüne girmek için yaranma halindedir ve her şeyi yapmaya hazırdır. Yöneticinin dalkavuşu gibidir.
- *Zorba mobbingci:* Sadist mobbingciye benzer. Son derece acımasız ve zalimdir. İnsanlara köle gibi davranır.
- *Korkak mobbingci:* Bir başkasının daha başarılı olacağı, yükseleceğini düşünerek paniğe kapılır. Kendini korumak için mobbing uygulamayı seçer.
- *Eleştirici mobbingci:* Başkalarının yaptığı işten hiç memnun kalmaz, sürekli eleştirir. İşyerinde memnuniyetsizlik ve gerginlik dolu bir iklimin oluşmasına sebebiyet verir.
- *Hayal kırıklığına uğramış mobbingci:* Çalışma yaşamı dışında yaşanan tüm olumsuz duygular, tüm yetersizlikler veya kötü deneyimler, bu mobbingciler tarafından işyerinde başkalarına yansıtılır. Daima başkalarına karşı kıskançlık ve haset duyguları mevcuttur.

Mobbing Mağdurları: Mobbing araştırmalarından elde edilen bulgulara göre, mobbing mağdurlarının ayırt edici özellikleri yoktur, mobbing tüm işyerlerinde ve tüm kültürlerde herkesin başına gelebilir (Leymann ve Gustafsson, 1996). Mobbing sürecinin mekanizması, farklı işyerlerinde farklı şekilde gelişse de, genelde süreç içerisinde çok tipik, benzer bir yol izlenir. Mobbing olgusunda kurban rolünü oynamaya aday bir kişilik tiplmesi mevcut değildir. Ancak işyerlerinde dört farklı tipteki kişi, mağdur olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bunlar (Tetik, 2010; Tınaz, 2006):

- *Yalnız bir kişi:* Bu kişi, erkeklerin yoğun olduğu bir ofiste çalışan tek bir kadın veya kadınların çok sayıda olduğu bir işyerinde çalışan tek bir erkek olabilir.

• *Farklı bir kişi*: Bir şekilde diğerlerinden farklı ve başkalarıyla kaynaşmayan herhangi bir kişi söz konusudur. Bu, farklı tarzda giyinen bir birey olabileceği gibi, engelli veya yabancı bir kişi de olabilir. Bazen, sırf evlilerin bulunduğu bir ofiste tek bekâr veya sadece bekârların çalıştığı bir ofiste tek evli kişi olmak dahi, mobbinge maruz kalmaya yeterli nedendir. Azınlık bir gruba dâhil olan kişinin mobbinge uğrama olasılığı çok yüksektir.

• *Başarılı bir kişi*: Önemli bir başarı göstermiş, yöneticisinin veya doğrudan yönetimin takdirini kazanmış ya da bir müşterinin övgüsünü almış bir kişi, kolayca çalışma arkadaşları tarafından kıskanılabilir. Bireyin arkasından her türlü oyunlar oynanır, söylentiler çıkarılır ve çalışması sabote edilebilir.

• *Yeni gelen kişi*: Daha önce o pozisyonda çalışan kişinin çok seviliyor olması veya yeni gelenin, orada çalışanlardan daha fazla bir takım özelliklerinin bulunması, mobbing kurbanı olma riskini artırır. Kişi, daha kaliteli olabilir veya hatta sadece daha genç ya da güzel olabilir.

Mobbing süreci bir dram olarak değerlendirilirse; oyun içerisinde zararı en fazla gören aktör, kurbandır.

Mobbing oyununun kuralları, kurban tarafından değil, mobbingi yapan tarafından belirlenir.

Mobbing İzleyicileri: Mobbing sürecinde izleyici olarak rol alanlar, iş arkadaşları, amirler ve yöneticiler gibi sürece doğrudan doğruya karışmayan, ancak bir şekilde süreci algılayan, yansımalarını yaşayan, bazen de sürece katılan kişilerdir. Bir olayda susan kişinin, o olayı üstü örtülü de olsa kabul eden kişi olduğunu unutmamak gerekir. İzleyici tiplerini, sergiledikleri davranışlara göre gruplamak mümkündür. Bunlar (Tetik, 2010; Tınaz, 2006):

• *Diplomatik izleyici*: Bir çatışma olgusu karşısında daima uzlaşmadan yana olan kişidir. Genelde aracı rolünü oynaması nedeniyle başkaları tarafından sevilen veya nefret edilen bir kişidir. Bu tarz bir izleyici, örgüt içinde aldığı tepkiler sonucunda ileride kurban konumuna düşme tehlikesiyle karşı karşıyadır.

• *Yardakçı izleyici*: Bu izleyici mobbingçiye çok sadıktır. Ancak bu özelliğinin pek fark edilmesini istemez.

• *Fazla ilgili izleyici*: Başkalarıyla ve başkalarının problemleriyle ilgilenen izleyici tipidir. Bazen başkalarının özel alanlarına ve konularına zorla girmeye çalışır, ısrarcıdır. Yardım arayışı içinde olan kurban dahi, zamanla rahatsız olur, kaçış yolları arar.

• *Bir şeye karışmayan izleyici*: Bu tip izleyici, ortaya çıkmaktan ve herhangi bir şeye karışmaktan hiç hoşlanmaz. Tüm olan bitenlerden uzak durmaya çalışır; konuyla ilgili hiçbir fikir beyan etmez. Mobbingçiye yardımcı olmamakla birlikte, uygulanan psikolojik tacize karşı da tamamen ilgisiz ve duyarsızdır.

• *İki yüzlü yılan izleyici*: Görünüşte hiçbir şeye karışmayan bir birey izlenimi oluştursa da, gerçekte belli bir görüş ve düşünceye hizmet etmektedir. Bu tarz bir izleyici, sonunda mobbingçiye destek çıkar veya kendisine de psikolojik taciz uygulanacağından korkarak kurbanı yardım etmeyi reddeder.

Mobbing'in Aşamaları

Yapılan araştırmalar mobbingin sadece bir olay değil, aşamalı olarak değişkenlik gösteren bir süreç olduğunu göstermiştir. Tacizin ilk evrelerinde mağdur genellikle, dolaylı ve akıllıca olduğundan belirlenmesi kolay olmayan davranışlara maruz kalınır. Daha sonradan direkt saldırgan eylemler görünür. Mağdur açıkça izole edilir, toplum içinde aşağılanır. Sonunda şiddetin bütün fiziksel ve psikolojik araçları kullanılır (Einarsen, 1999). Mobbing sürecinde kurbanı en fazla etkileyen mobbingin sıklığı, tekrarı ve süresidir. Psikolojik taciz arttıkça ve süresi uzadıkça etkisi de artar (Tutar, 2004).

Leymann mobbingin beş aşamadan oluşan bir süreç olduğunu ifade etmiştir. Bu aşamalar şunlardır (Leymann, 1996):

Çatışma ve Anlaşmazlık: Örgüt içerisinde yaşanan bir çatışma mobbingin tetikleyicisidir. Bu aşamada mağdur henüz fiziki veya psikolojik bir rahatsızlık hissetmeyebilir.

Saldırgan Davranışlar: Bu aşamada psikolojik saldırılar başlar. Kurban grup içerisinde yalnız bırakılır ve günah keçisi haline getirilir.

Yönetimin Katılımı: Bu aşamada yönetim mobbing sürecine katılır ve mağdur aleyhine tavır alır. Artık mağdur örgütlü ve kurumsal bir güçle karşı karşıyadır.

Zor ve Akıl Hastası Olarak Damgalanma: Bu aşamada mağdurun psikolojik ve fiziksel rahatsızlıkları başlamaktadır. Kurum tarafından zor insan, paranoyak ve akıl hastası damgası yiyen mağdur kötülük, adaletsizlik gibi duygularla yoğunlaşmaktadır.

İşine Son Verilme: Bu aşamada mağdurun iş yerinde art arda iş konumu değiştirilir. Mağdur kendisi istifa eder veya erken emekliliğini ister.

Mobbingi Ortaya Çıkaran Yönetimsel ve Örgütsel Nedenler

Mobbingin her işyerinde veya kuruluştaki ortaya çıkması kaçınılmazdır. Örgüt bu davranışları görmezden geldiği, göz yumduğu, hatta kışkırttığı takdirde mağdur, karşısındaki çok sayıda ve güçlü kişiler karşısında kendisini çaresiz görür (Davenport vd. 2008).

Mobbingi ortaya çıkaran bazı yönetimsel ve örgütsel nedenler şöyle ifade edilebilir (Tetik, 2010; Tınaz, 2006):

- Aşırı hiyerarşik yapı
- Tacizin örgüt içi disiplinin sağlanması, verimin artırılması ve buna bağlı olarak şartlı reflekslerin oluşturulmasında bir araç olarak kullanılması
- İnsan kaynaklarına yapılan harcamaların azaltılması
- Örgüt içi iletişim kanallarının etkili çalışmaması
- Örgütte çatışma çözme yeteneğinin zayıflığı ya da etkisiz çatışma yönetimi
- Zayıf liderlik
- Takım çalışmasının azlığı ya da hiç olmaması
- Eğitim farklılığının dikkate alınmaması
- Kötü yönetim
- Kapalı kapı politikasının uygulanması
- Yoğun stresli işyeri
- Monotonluk
- Yöneticilerin mobbing varlığına inanmamaları veya inkârı
- Ahlak dışı uygulamalar
- Küçülme, yeniden yapılanma vb. nedenler
- Hatalı personel seçim ve işe alım süreci
- Günah keçisi bulma eğiliminin yüksek olması

Mobbing sürecinin fark edilebilir beş temel özelliği vardır (Einarsen, 2000; Vartia, 2003; Tetik, 2010):

- Mobbing belli bir zaman periyodunda ve düşmanca davranışların düzenli olarak uygulanmasından oluşur.
- Mağdur ile uygulayan arasında güç eşitsizliği söz konusudur.
- İki kişi arasında, tek kişiyle, grup arasında veya gruplar tarafından kişilere uygulanır.
- Düşmanca davranışların belli bir stratejiyle bilerek istenerek uygulanmasıdır.
- Mobbing süreci fiziksel saldırıları içermemektedir.

Mobbing'in Yarattığı Ruhsal Bozukluklar

Mobbing'in uygulama biçimi süresi ve şiddeti ile bağlantılı olarak bir çok ruhsal bozukluk ortaya çıkabilir. Sıkıntı, öfke, karamsarlık, uyku sorunları, depresif belirtiler, anksiyete belirtileri, davranış sorunları görülebilir. Depresyon, anksiyete ve davranış sorunlarının birlikte bulunabildiği uyum bozuklukları, depresyon, yaygın anksiyete ve panik bozukluğu gibi anksiyete bozuklukları, kendini bedensel belirtilerle ifade eden somatoform bozukluklar (somatizasyon, konversiyon, ağrı bozuklukları), ortaya çıkmasında ve seyrinde ruhsal etkenlerin rol oynadığı psikosomatik hastalıklar (cilt hastalıkları, hipertansiyon vs.) görülebilir. Bunun yanında

bir tür kendini iyileştirme çabası olarak, alkol, madde ya da ilaca yönelme olabilir. Madde kullanım bozuklukları gelişebilir. Bireyin fizik bütünlüğünü tehdit eden, onu çaresiz bırakan, dehşet duygusu yaratan yaşantılara bağlı gelişen “Travma Sonrası Stres Bozukluğu” ortaya çıkabilecek en ciddi ruhsal bozukluklardan biridir. İnsan eliyle bilerek oluşturulan travmalar (işkence, tecavüz, savaş travması gibi) sonucu ortaya çıkanlarda süregelenleşme, işlevselliği bozma, yetiyitimi yaratma niteliği çok daha yüksektir. Mobbing de insan eliyle bilerek oluşturulan bir travma olarak TTSB için dikkat çekici, çağdaş bir travma biçimi olarak dikkati çekmektedir. (TPD, 2018; Yıldırım ve diğ., 2007).

Duygusal Zekâ

Akarsu (1975), duygu sözcüğünü; “kendine özgü bir ruhsal devinim ve devinimlilik” ve duygululuğu ise “dış nedenlerle bir ruh durumunun değişmesi” olarak tanımlamaktadır. Zekâ için var olan tanımların birleştiği nokta; zekânın soyut düşünebilme yeteneği olduğunu belirtmeleridir.

Duygusal zekâ kavramı yeni bir kavram olmakla birlikte bireysel ve toplumsal birçok sorunun çözümünde ve yaşam kalitesinin artırılmasında çok etkili olabileceği yönünde tüm Dünya’da bir algı gelişmiş ve bu konuda son yıllarda birçok çalışma yapılmıştır (Şen, 2018).

Goleman ve Lippincott (2017), iş yaşamında duygusal zekâ olmaksızın çok çalışma ve dikkatin başarıyı garantilemediğini belirtmektedirler. Goleman (1996), “Aslında tüm duygular harekete geçmemizi sağlayan dürtülerdir; evrim yaşamla baş edebilmemiz için bizi acil plan yapabilecek şekilde programlamıştır.” ifadesi ile duyguların insan ve toplum yaşamındaki önemini belirtmektedir.

“duygusal zekâ” kavramını daha sonra Goleman, Mayer ve Salovey ve Bar-On en geniş anlamda kullanmışlardır. Goleman (1998), duygusal zekâyı “...kişinin kendini harekete geçirebilme, aksiliklere rağmen yoluna devam edebilme, dürtüleri kontrol ederek tatmini erteleyebilme, ruh halini düzenleyebilme, var olan sıkıntıların düşünmesine engel olmamasını sağlayabilme, kendini başkasının yerine koyabilme ve umut besleme...” olarak tanımlamıştır. Bar-On (1997) ise; “...bilişsel ve duygusal sistemlerin birlikte kullanılması;...kişinin kendi duygularını fark etmesini ve yansıtmasını, karşısındakinin duygularını fark etmesini, karşısındakilerle olumlu ilişkiler kurmasını ve dış çevreden gelen istek, baskı ve değişimlere karşı sağlıklı bir şekilde cevap verebilmesine olanak veren duygusal, sosyal yeterlilik ve beceri dizini” olarak tanımlamıştır. Mayer ve Salovey (Aktaran: Robbins ve Judge 2012), “...duygusal işaretleri ve bilgileri anlayabilme ve yönetebilme yeteneği...” olarak tanımlamışlardır. Baltaş (2000) ise, “...kişinin ihtiyaç ve dürtülerini temsil eden, harekete yönlendiren, insanlarla ilişkilerini düzenleyen, sosyal yaşamdaki başarısını belirleyen bir kavram...” olarak duygusal zekâyı tanımlamıştır. Var olan duygusal zekâ modellerinde ortak olan boyut; bireyin kendi duygularının farkına varması, başkalarının duygularını fark etmesi ve bireyin bunları iş ve sosyal yaşamında etkili olarak kullanabilmesidir (Aslan 2013). Duygusal zekâ tanımlarında ortak olan husus; kişinin kendi duygularının farkına varması, başkalarının duygularını da fark etmesi ve kişinin bunları iş ve sosyal yaşamında etkili olarak kullanabilmesidir (Şen, 2018)

Duygusal zekâ envanterini (EQ-i) geliştiren Bar-On’un duygusal zekâ modeline göre, hayattaki başarıya katkıda bulunan beş temel yeterlilik vardır:

- Kişisel beceriler; kendine saygı, duygusal benlik bilinci, kararlılık, bağımsızlık, kendini gerçekleştirme,
- Kişiler arası etkileşim; empati; sosyal sorumluluk,
- Stresle başa çıkma; strese dayanıklılık, dürtü kontrol (bazı yazarlar bu madde de doyumunu erteleyebilme becerisinin de olduğunu belirtmektedirler),
- Uyumluluk; gerçeklik, esneklik, problem çözme,
- Genel ruh durumu; iyimserlik, mutluluk (Bar-On, 1997).

Goleman ve duygusal zekâ envanterinde (ECI) beş temel yeterlilik ve 25 alt boyutu bulunmaktadır. Bunlar:

- Kendinin farkında olma, kişisel yeterlilik veya öz bilinç; duygusal bilinç, doğru özdeğerlendirme ve özgüven yetenekleri,
- Kendini düzenleme, duygusal denetim; özdenetim, güvenirlilik, vicdanlılık, uyumluluk ve yenilikçilik yetenekleri,
- Kendi kendini güdüleme veya motivasyon; başarıma dürtüsü, bağlılık, girişimcilik ya da inisiyatif ve iyimserlik yetenekleri,
- Toplumsal yeterlilik; başkalarını anlama, duygudaşlık veya daha çok empati olarak karşımıza çıkan yetenek, başkalarını geliştirme, hizmete yönelik olma, çeşitlilikten yararlanma ve politik bilinç yetenekleri,
- Toplumsal ilişkileri yönetmek; etki, iletişim, çalışma yönetimi, liderlik, değişim katalizörlüğü, işbirliği, ekip yetileri ve bağ kurmak olarak adlandırılan yeteneklerdir (Goleman 1998).

Salovey ve Mayer'in (1990) duygusal zekâ ölçeğinde ise; kendinin ve başkalarının duygularını fark etme ve belirleme, duygusal anlayış, duygusal birliktelik, duygular hakkında düşünme, duyguları yönetme bölümleri bulunmaktadır.

Duygusal zekası yüksek bireyler duygusal açıdan duyarlı ailelerde yetişmiş, eleştiriye açık, duygularını farklı biçimlerde ve etkili biçimde ifade etmeyi bilen, duygularını paylaşabilen, tartışabilen, estetik, ahlak, etik, liderlik, sosyal, problem çözme ile ilgili ve manevi konularda ileri düzeyde bilgi birimine sahip bireylerdir (Erdoğan, 2008).

Değerlendirme

Mobbing'in temelinde örgüt kültürü ve ikliminin yeterli ve olumlu olmadığı ve mobbing'e neden olan birinci faktörün yönetici ve liderlerin yetersizliği, yönetememesi olduğu görülmektedir. Ayrıca, ekonominin daralması sonucu istihdamın azalması ve işten çıkarılma korkusunun olumsuz rekabeti artırdığı ve yöntem olarak mobbing'in tercih edilebildiği de görülmektedir. Yöneticilerin ve iş arkadaşlarının kişilik sorunları, iletişim yeteneğinin yeterli olmaması, duyguların farkına varılmaması ve yönetilememesi, öfke, kıskançlık, kin ve nefret gibi olumsuz duyguların yönetilememesi gibi faktörlerin de mobbing'i körüklediği düşünülmektedir.

Duygusal zekâyı dikkate almayıp iş yaşamında başarısız olan üst düzey yöneticilerde rastlanan en yaygın iki olumsuz özellik katı bir tutum ve kötü ilişkilerdir. Bu tür yöneticilerle başarılı yöneticiler karşılaştırıldığında aşağıdaki bulgular elde edilmiştir (Goleman, 1998; Şahinkaya, 2006);

1. Başarısız yöneticiler baskı altında yetersiz kalmakta ve günü gününe uymayan ruh hallerine ve öfke patlamalarına yatkın olmaktadır. Başarılı olanlarsa, stres altında sakin olarak kalabilmekte, kriz anlarında soğukkanlılıklarını ve güvenilirliklerini koruyabilmektedir.
2. Başarısız yöneticiler başarısızlığa ve eleştiriye savunmacı bir tavırla tepki verirken, başarılı olanlar hatalarını ve başarısızlıklarını kabullenerek sorumluluğu üstlenmektedir.
3. Başarısız yöneticiler genelde aşırı hırslı, başkalarını harcayarak kendilerini öne çıkarmaya fazlasıyla hazır karaktere sahiplerdir.
4. Başarısız yöneticiler duyarsızlığı ve içten pazarlıklı tutumu benimsemekte, işbirliğine dayanan ve karşılıklı yarar sağlayan güçlü bir ilişki ağı kuramamaktadırlar. Başarılı olanlar ise farklılıkların değerini daha iyi bilip, her türlü çalışanla ve müşteri ile anlaşabilmektedir. Dönüşümcü tarza önem veren, yani emir yerine ilham verenler, en büyük başarıyı elde etmektedirler.

Duygusal zekâsı yüksek yönetici ve çalışanlar, ortak hedefler doğrultusunda başkalarıyla işbirliği içinde birlikte çalışabilmektedirler. Yardımlaşma ve dayanışma gibi davranışlar iş başarısını etkileyen önemli unsurlardır. İşbirliği içinde çalışan ekip üyeleri ortak hedefleri izlerken grup sinerjisi yaratmak için güven, açıklık, dürüstlük, saygı ve yardımlaşma ilkelerini takip ederler. Katılıma önem vererek, konuyla ilgili herkesin fikrini sorar ve onların desteğini alırlar. Ekip üyelerinin bireysel duygusal zekâ becerileri, ekibin toplam performansını da artırarak sinerji yaratır (Goleman, 1998).

İdeal olarak duygusal zekâsı yüksek bir kurum, tüm çalışanların birbirine ve müşterilerine karşı anlayışlı olduğu, ilişkilerin çatışmasız ortamlarda yürüdüğü, ortak hedeflerin seçildiği ve bu hedeflere ulaşmada tüm çalışanların birbirine yardım ettiği, coşku ve güven duygularının yoğun olarak yaşandığı bir işyeri olarak tanımlanabilir (Weisinger, 1998).

Duygusal zekâyâ önem verip bunları uygulayan kurumların karakteristik özellikleri şunlardır (Moller, 2000):

1. Duygulara, fikirlere ve sezgilere sahip bireyler olarak çalışanlarının kuruma kattıkları değerin farkındadırlar.
2. Kurum kültürleri çalışanların hem aklına hem de kalbine hitap eder.
3. Her değişim ve yenilik sürecinde değişimin daha hızlı olacağına ve daha iyi sonuçlar getireceğine inandıkları için insan faktörüne odaklanılır.
4. Kendini kurumda güven içinde hissetmeyen çalışanların değişime direneceğini bilirler.
5. Bilgilendirilen, yüreklendirilen, dinlenen ve karar süreçlerine katılmasına izin verilen çalışanların da değişim ve yenilik sürecine katkı vereceklerini bilirler.
6. Kurumun başarısına katkı sağlayabilecek mesleki becerileri ve duygusal zekâsı yüksek çalışanları kurumun bünyesine nasıl çekeceğini ve elde tutacağını bilirler.
7. Çalışanların eğitimi ve gelişimi için yapılan çabaları ve harcamaları hem çalışanların hem de kurumun geleceğine yatırım olarak görürler.

Duygular kurumlara üç boyutlu kazanç sağlamaktadır. Bunlar, doğrudan kazanç, tekrarlanan kazanç ve etki yaratarak artan kazanç olarak sayılabilir (Rafaeli ve Sutton, 1987).

Mobbing uygulayan yönetici ve iş arkadaşları yıkıcı ve haksız eleştiriler ile istemedikleri eleman üzerinde baskı kurmaya çalışırlar. Yapılan araştırmalar, duygusal zekâ becerilerinden biri olan, öz saygısı yüksek ve kendine güvenen çalışanların işlerini yaparken; daha istekli çalıştıklarını ve doyum aldıklarını, mücadeleyi sevip daha fazla sorumluluk alarak zor işlere talip olduklarını, başarı duygusunu tatmayı daha çok istediklerini, övülme ve onaylanma ihtiyaçlarının daha az olduğunu, yapıcı eleştirileri dikkate alıp yıkıcı ve haksız eleştiriden daha az etkilendiklerini ve işyerinde oluşan çatışmaları daha iyi yönettiklerini göstermektedir (Davis, 2008).

Mobbing uygulayan yönetici ve iş arkadaşları yıkıcı ve haksız eleştiriler ile istemedikleri eleman üzerinde baskı kurmaya çalışırlar ve onun aşırı tepki vererek hata yapmasına neden olurlar. Duygusal zekâyâ sahip olan çalışanların duygusal okuryazarlığı oldukça yüksektir ve duygusal olarak dürüst davranıp gerçek duygusal bilgi ile hareket ederler (Goleman, 1998). Ayrıca, olumlu ve olumsuz duyguları yoğun olarak yaşamaktan kaçınarak duygularını yönetir ve onları aynı bir ilaç gibi yerinde ve dozunda kullanırlar. Sakinlik duygusunun enerjilerini artırdığını fark ederek o an yaptığı işe odaklanıp kısa sürede etkili sonuçlar alabileceklerinin de farkındadırlar.

Kendini iyi hisseden çalışanlar iyi ruh hallerini daha uzun süre devam ettirerek işine, yaşanan olaylara ve iş arkadaşları ile müşterilerine daha olumlu bir bakış açısı geliştirirler (Goleman, 1998, Goleman, Boyatzis ve Mckee, 2002). Bu sayede mobbing uygulayanlara da enerjilerini harcamayarak dayanıklı bir görüntü çizerler. Mobbing uygulayanlar karşılarında biyo-psiko-sosyal açıdan oldukça güçlü biri karşısında baskılarını sonlandırmak zorunda kalabilirler.

Duygusal zekâsı yüksek yönetici ve çalışanlar, kendisinin ve diğerlerinin yaşadığı ve yansıttığı duyguları bir işaret olarak değerlendirip, duygunun aynı zamanda durum ve kişiler hakkında bir bilgi taşıdığı bilinciyle durumu sezgisel olarak kavrayabilirler. Mobbing uygulayıcılarına karşı önleyici ve koruyucu tedbirleri ve müdahaleleri zamanında alırlar. Gereksiz çatışmalara engel olarak sorunları sorun olmadan önce çözerler (Goleman, 1996; 1998).

Kurumlar ve çalışanları duygusal zekânın öz değerlendirme boyutu kapsamında, yetenekleri ve potansiyel kapasitelerini göz önünde bulundurarak, gerçekçi bir biçimde misyon ve vizyonlarını tanımladıktan sonra kendini gerçekleştirme yolculuğuna büyük bir heyecanla çıkabilirler. Bu yolculuğun devam etmesi ve hedefe varabilmek için en önemli unsurlar, öz saygı ve öz güvenin yüksek olması ve bunun devam

ettirilebilmesidir. Öz güveni yüksek olan lider karakterli yöneticiler ve çalışanlar, karizmatik bir kişilik sergileyerek, çevrelerindeki güven vermekteler. Güven ortamının olduğu iş yerlerinde mobbing'e başvurma ihtiyacı azalır.

Yöneticiler ve çalışanlar gerek dış etkenler gerekse iç dinamikler nedeniyle zaman zaman baskı altında panik, öfke ya da telaşla tepki vermek durumunda kalabilirler. Ancak duygusal zekânın öz denetim boyutu gereği bu duygularını ve dürtülerini kontrol altına alarak etkili performans göstermek zorundadırlar. Gerekteğinde, başta yöneticiler ve çalışanlar hislerini ve düşüncelerini yıkıcı olmayan şekilde karşı tarafa iletebilmeli ve haklarını savunabilmelidirler. Bu arada yöneticiler sürekli sakin kalan, düşüncelerini ve duygularını ifade etmeyen çalışanlarına da ilgi göstermeli ve onları duygu ve düşüncelerini ifade etmeleri yönünde cesaretlendirmelidirler. Kurumlarda bu yönde verilen duygusal zekâ eğitimleri ve olumlu iş ortamları çalışanların iş doyumlarını da artırmaktadır.

Dürüstlük; güven telkin eden, özü sözü bir olma özelliğidir. Güvenilirlik dürüstlükten kaynaklanmaktadır. Duygusal zekânın unsurlarından biri olan güvenirliliği, “doğru ve dürüstçe davranmak” diye tanımlayabiliriz. Güvenilir çalışanlar ve yöneticiler; “herkesin hoşuna gitmese de kararlı ve ilkeli bir tavır sergilerler. Kendi hatalarını kabullenir ve başkalarının ahlaka aykırı hareketlerine karşı çıkarlar” (Goleman, 1998). Bu özellik sayesinde mobbing'i izlemekle yetinen ve mobbing'e cesaret veren izleyici gruptaki çalışanlar harekete geçerek mobbing'in azalmasına ve ortadan kalkmasına katkı sağlayabilirler.

İş yerlerinde huzuru sağlayan ve çatışmaları azaltan yöntemlerden biri, kurallara uymak ve kişiler arasında iş ortamının gerektirdiği ölçüde sınır koyabilmektir. Fiziksel anlamda mesafe koymak olduğu gibi, çalışanların birbirine hitap tarzı, gereksiz şakalaşmaktan kaçınmak ve dedikodu yapmaktan kaçınmak da sınır koymak kapsamında değerlendirilebilir.

Duygusal zekâ kapsamında, iş yerinde ortak hedefler kapsamında iş yeri arkadaşları ile asgari ortak noktalarda anlaşılabilir ve mümkün olduğu kadar çatışmaları tetikleyecek söz ve davranışlardan uzak durulmalıdır. Ayrıca, etkili iletişim ve problem çözme teknikleri kullanılarak huzurlu bir ortamda hem kendilerini hem de birbirlerini geliştirebilmelidirler.

Sonuç ve Öneriler

İş ortamlarında bireye yönelik sistematik olarak yapılan psikolojik şiddetin (mobbing) temelinde hem yöneticilerin hem de çalışanların duygularını yeterince fark etmedikleri ve onları yönetemedikleri; iletişim, öz saygı, öz güven, empati, mutluluk, sezgisel akış, kararlılık, iyimserlik, kişiler arası duyarlılık, kişiler arası ilişkiler, liderlik, bağ kurmak, politik bilinç, etki, liderlik, esneklik, dışavurum, çatışma yönetimi, problem çözme, sonuç odaklı düşünme, yenilikçilik, yetki olmadan etki, fırsatı sezinlemek, sezgisel akış, bağlılık, güven çemberi gibi duygusal zeka yeterliliklerine ve becerilerine sahip olmadıkları görülmektedir. Kurumlarda hem yöneticilere hem de çalışanlara duygusal zekâ eğitimleri verilmeli, işe alımlarda duygusal zekâ ölçekleri kullanılarak duygusal zekâsı yüksek yönetici ve çalışanlar alınmalı ve duygusal zekâ eğitimleri periyodik olarak tekrarlanmalıdır.

Mobbing'e maruz kalan çalışanlar için işyerinde taciz uygulayan kişiye itiraz etmek, işyerinde zorbaca davranışlara, tacize uğradığını tanıklarla saptamak, verilen talimatları yazılı olarak belgelemek, maruz kalınan tacizi belgeli olarak yetkililere ya da üst yöneticilere iletmek, arkadaşlarla paylaşmak, profesyonel yardım almak ve gerektiğinde hukuki yollarla hakkını aramak hususları önerilebilir.

Kaynakça

- Akarsu, Bedia (1975). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
(<http://kutucugum.com/fatihpelle/e-kutuphane-13467/bedia-akarsu-felsefe-terimleri-sozlugu,90121.pdf>, 28 Ekim 2018'de erişildi.)
- Aslan, Ş. (2013). *Duygusal Zekâ: Dönüşümcü ve Etkileşimli Liderlik*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Baltaş, A. (2000). *Ekip Çalışması ve Liderlik*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bar-On, R. (1997). *The Emotional Quotient Inventory (EQ-i): A Test of Emotional Intelligence*. Toronto: Canada, Multi-Health Systems.
- Brodsky, C. (1976). *The harassed worker*. Lexington, M.A.: D.C. Health and Company.
- Çobanoğlu, Ş. (2005). *İşyerinde duygusal saldırı ile mücadele yöntemleri*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Davenport, N., Schwartz, R.D. ve Elliott, G.P. (2008). *Mobbing: İşyerinde duygusal taciz*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Davis, M. (2008). *Duygusal zekânızı ölçün*. (Çev. S. Silahlı), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Einarsen, S. (2000). Harassment and bullying at work: A review of the scandinavian approach. *Agression and Violant Behaviour*, 5(4): 379-401.
- Erdoğan, M. Y. (2008). Duygusal zekânın bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 7 (23): 62-76.
- Field, T. (1996). *Bully in sight*. Oxfordshire: Success Unlimited.
- Goleman, D. (1996). *Duygusal Zekâ EQ Neden IQ'dan Daha Önemlidir?* Çev. B. Seçkin Yüksel. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Goleman, D. (1998). *İşbaşında Duygusal Zekâ*. Çev. H. Balkara. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Goleman, D., Boyatzis, R. ve McKee, A. (2002). *Yeni Liderler*. (Çev. F. Nayır, O. Deniztekin), İstanbul: Varlık Yayınları.
- Goleman, D. ve Lippincott, M. (2017). Without Emotional Intelligence, Mindfulness Doesn't Work. *Harvard Business Review*. <https://hbr.org/2017/09/sgc-what-really-makes-mindfulness-work>, (09.10.2018 tarihinde erişildi.)
- Leymann, H. (1990). Mobbing and psychological terror at workplaces. *Violence and victims*. 5 (2), 89-102.
- Leymann, H. and Gustafsson, A. (1996). Mobbing at work and the development of post traumatic stress disorders. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5(2), 251-275.
- Moller, C. (2000). *Hearthwork*, TMI: Hillerod.
- Price S. (1995). Interpersonal conflict which includes mistreatment in a university workplace. *Violence and Victims*, 10(4), 285-297.
- Rafaeli, A. ve Sutton, R.I. (1987). Expression of emotion as part of the work role. *Academy Of Management Review*, (12)1, 23-37.
- Rayner, C. ve Hoel H. (1999). A summary Review of Literature Relating to Workplace Bullying. *Journal of Community Applied Social Psychology*, 2(3), 71-89.
- Robbins, S. ve Judge, T. (2012). *Örgütsel Davranış*. Çev. İ. Erdem. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Salovey, P. ve Mayer, J. (1990). *Emotional Intelligence*. NY: Baywood Publishing.
- Şahin, M. (2013). Mobbing olgusuna anatomik bir bakış: Üniversite özelinde vaka analizi, *Akademik Bakış Dergisi-Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 38, 1-20.
- Şahinkaya, B. (2006). *Yöneticilik ve liderlikte duygusal zekâ*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şen, N. (2017). İş hayatında psikolojik şiddet (mobbing): Trabzon örneği. *İmgelem*, 1, 17-38.
- Şen, B. (2018). Sosyal hizmet bölümü ile fizik tedavi ve rehabilitasyon bölümü öğrencilerinin duygusal zekâ durumlarının karşılaştırılması. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(2), 235-260.

- Tetik, S. (2010). Mobbing kavramı: Birey ve örgütler açısından önemi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12 (18): 81-89.
- Tezcan, P., Bayram, F. ve Ergin, H. (2009). *İşyerinde mobbingci ve kurban tiplerleri*, <http://www.msxslabs.org>, (Erişim Tarihi: 06.10.2018).
- Tınaz, P. (2006). *İşyerinde psikolojik taciz (Mobbing)*, İstanbul: Beta Yayınları.
- TPD - Türkiye Psikiyatri Derneği (2018). Yıldırma (Mobbing). <http://www.psikiyatri.org.tr/halkayonelik/15/yildirma-mobbing> (Erişim Tarihi: 28.10.2018)
- Tutar, H. (2004). *İşyerinde psikolojik şiddet*. Ankara: Platin Yayınları.
- Vartia, M. (1996). The sources of bullying psycological work environment and organizational climate. *The European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5(2), 65-82.
- Weisinger, H. (1998). *İş yaşamında duygusal zekâ*. (Çev. N. Süleymangil). İstanbul: MNS Yayıncılık.
- Yaman, E.(2009). *Yönetim psikolojisi açısından işyerinde psikolojik şiddet- Mobbing-* Ankara: Nobel Yayın
- Yıldırım, D., Yıldırım, A. ve Timuçin, A. (2007). Mobbing behaviors encountered by nursing teaching staff, *nursin ethics, SAGE Publication*.14(4), 446-463.

Sivil Toplum, Savunuculuk ve Sosyal Pazarlama

Būşra Uslu¹

Tolga Őentürk²

Giriş

Sivil toplum “bireylerin koruyucu kalkanı” olarak tarihsel arka planı olan yaşam döngüsü içinde önemli bir rolü bulunan bir oluşumdur. Dinamik ve değışken bir özelliğe sahip olan toplumun ihtiyaçları, sorunları ve öncelikleri sürekli değışmektedir. Bu bağlamda, bireyin, grupların, toplumun ve dünyanın iyilik halini ve sosyal adaletin tesisini amaçlayan devletle iş birliği içerisinde hareket eden sosyal hizmet disiplini, aynı zamanda sivil toplum örgütleri gibi farklı oluşumlarla da toplumun günümüz dünyasındaki problem ve ihtiyaçlarına cevap vermektedir.

Sivil toplum örgütlerini ayırt eden dört temel özellik vardır. Birincisi gönüllülük ve özel alandan fedakârlık yapılmasına dayandırılmaları; ikincisi nihai amaçlarının topluma bir şey sunmak ve toplumsal iyiye katkıda bulunmak olması; üçüncüsü yatay ilişkilerin ön plana çıkması, hiyerarşik ilişkilerin yadsınması; dördüncüsü ise sivil toplum örgütlerinin açık ve belli bir konuda uzmanlaşmış olmalarıdır (Erdoğan Tosun, 2005). Sivil toplum örgütleri; toplum yararına çalışan, demokrasinin gelişmesine katkıda bulunan, kar amacı gütmeyen, devletten ayrı hareket edebilen, bireylerin ortak amaç ve hedeflerine bakıldığında ise, siyasi iradeyi ve yönetimi kamuoyu oluşturmak suretiyle etkileyebilen bir örgütlenme türüdür. Sivil toplum örgütleri, farklı alanlarda çalışan gönüllü örgütlerden düşünce kuruluşlarına, sosyal hareketlerden vatandaşlık inisiyatiflerine, sendikalara ve meslek odalarına kadar geniş bir yelpaze içinde hareket eden bir alanı temsil etmektedir. Türkiye’de sivil toplum örgütleri temel olarak, dernekler, vakıflar, sendikalar ve mesleki kuruluşları olarak ele alınabilir (Uğur, 2011).

Bir ülkede sivil toplumun gelişmesi tarihi ve siyasi olduğu kadar kültürel de bir süreçtir ve birtakım unsurların gelişmesi ile paralellik taşımaktadır. Bunlar, çoğulculuk, bağımsızlık, dayanışma, toplumsal bilinçlenme, katılım, eğitim olarak sıralanabilir. Türkiye’de sivil toplum örgütlerinin nicelik olarak artışını bu gibi unsurların gelişiminin göstergesi olarak ele alınması veya demokratik katılımın niteliğinin arttığını ve derinleştiğini savunulması ne kadar doğru olduğu tartışmaya açıktır. Şu bir gerçektir ki sivil toplum, günümüzde küresel olarak da kavramsal gelişimini devam ettirdiğinden tanımı ve sınırları konusunda fikir birliğine ulaşıldığı söylenememektedir. Bununla birlikte gelişmeye açık esnek yapısı sayesinde çağın sürekli değışen karmaşıklaşan dinamik yapısına uyum sağlayabilme özelliği de olduğu söylenebilir.

Bu noktada, sivil toplum örgütlerinin işlevsel özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür: Birincisi kamuoyu oluşturmak yolu ile bireylerin taleplerinin dile getirilmesine yardımcı olmaktır. İkincisi çoğulcu toplum yapısının oluşumunu sağlamak suretiyle piyasadaki metalaşmaya ve egemen piyasa değerlerine karşı dengeleyici bir unsur olmaktır. Üçüncü olarak, kendi içlerinde oluşturdukları katılımcı ve çoğulcu bir kültürle beslenmiş ve aynı zamanda yönetim deneyimi de edinmiş bireylerin yetişmesini sağlamak olarak sayılmaktadır ve son olarak pilot projeler üretmek, bu projelere kaynak bulmak ya da bu projeleri uygulamaya geçirmek yoluyla eğitim, sosyal refah ve istihdam konularında hükümet politikalarına paralel ya da alternatif sorumluluklar alabilmektir (Talas, 2011).

---

¹ Būşra Uslu, Proje Uzmanı, Türkiye İş Kurumu, buslu@hacettepe.edu.tr

² Tolga Şentürk, Doktor Öğretim Görevlisi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, tolga.senturk@ikc.edu.tr

Savunuculuk

Gerek sosyal hizmet disiplininde gerekse sivil toplum alanında çeşitli sosyal politikalarla bireylere yarar sağlanabilmesi için toplumda kökleşmiş bir “savunuculuk” anlayışının olması beklenir. Savunuculuk, genel anlamda insanlar konuşabiliyorsa söylediklerinin duyulmasını sağlamak; konuşmakta zorluk çekiyorlarsa onlara konuşmaları için yardımcı olmak ve güçlendirmek; hiçbir şekilde kendilerini ifade edemiyorlarsa onlar adına konuşmaktır (Herbert, 1996).

Sosyal hizmet mesleği de savunuculuk uygulamasını mesleki sorumluluklarından biri olarak kabul etmiş bir meslektir. Sosyal hizmet mesleğinin sosyal adalet ve insan haklarını gerçekleştirme amaçlarına yönelik bu çalışmalarında savunuculuk uygulaması önemli bir yere sahiptir. Nitekim, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği, Sosyal Hizmet Mesleğinin Etik İlkeleri ve Sorumlulukları başlığında ele aldıkları Sosyal ve Siyasal Aksiyon maddesinde, sosyal hizmet uzmanlarını, insanların temel ihtiyaçlarını karşılamaları ve tam olarak gelişmeleri için; kaynaklara, istihdam olanaklarına, hizmetlere ve fırsatlara eşit biçimde ulaşmalarını sağlamak amacıyla sosyal ve siyasal aksiyonlara katılmalarını; siyasal arenanın uygulama üzerindeki etkisinin farkında olmalarını, temel insan ihtiyaçlarının karşılanması ve sosyal adaletin gerçekleştirilmesi amacıyla politikalarda ve yasal düzenlemelerde değişiklik yaratmak üzere savunuculuk yapmaları gereğini açıkça ifade etmektedirler (Md 6.04). Ayrıca, Md. 3.06’da yönetici olan sosyal hizmet uzmanlarının da müracaatçıların gereksinimlerini karşılamak için kurum içinde ve dışında yeterli kaynakların oluşturulması için savunuculuk yapması gerektiği de mesleğin etik ilke ve sorumluluğu olarak belirtilmiştir (SHUDER, 2018). Sosyal hizmet uzmanları kendi çalıştıkları kurumların hizmetlerinin, hukuki, politik ve idari düzenlemelerin ve uygulamaların müracaatçıların ihtiyaçlarıyla örtüşüp örtüşmediğini izlemeleri ve gerekli durumlarda değişim için çalışmaları da savunuculuk ile doğrudan örtüşen görevlerinin arasındadır.

Sosyal hizmet mesleğinin uygulaması olarak savunuculuk, güçsüz durumda olan birey ya da grubun kendilerini doğrudan etkileyen karar süreçlerine dâhil olmasına, ihtiyaç ve görüşlerini ifade etmesine ve kararları etkilemesine sistemli bir şekilde destek olmak; gerekli durumlarda sözcülüğünü ya da temsilciliğini yapmak anlamına gelir. Ayrıca, sosyal hizmet bağlamında savunuculuk dezavantajlı grupları ve bireyleri dışarıda bırakan, adil olmayan, ihtiyaçlara, taleplere kayıtsız kalan uygulamaları, tutumları, hukuki ve idari düzenlemeleri, politikaları, güç ve kaynak dağılımını değiştirmeye yönelik çalışmalar yapmaktır (Karabekir, 2016). Bunun yanında, müracaatçının ya da bir müracaatçı grubunun ihtiyaçları hizmet sunmakla yükümlü kurumlar tarafından karşılanmadığında, bunlara kayıtsız kalındığında ya da hizmet sunumu sırasında açık bir şekilde olumsuz ya da düşmanca tavır alındığında, sosyal hizmet uzmanının savunuculuk uygulaması yapması sorumluluğu vardır (Duyan vd., 2008).

İnsan haklarının ve sosyal adaletin gerçekleşmesine yönelik çalışmak, sosyal hizmet mesleğinin temel mesleki değerleridir. Bu değerler doğrultusunda sosyal hizmet uzmanları toplumda güçsüz durumda olan bireylerin, grupların, toplulukların sesinin, ihtiyaçlarının, isteklerinin, haklarının duyulmasını sağlamayı, ihtiyaçlar karşılanana kadar onları desteklemeyi, kaynak ve hizmetlerden yararlanmalarını sağlamayı amaçlamaktadırlar. Bu anlamda, savunuculuk uygulaması sosyal hizmet uzmanlarının soyut nitelikte olan mesleki değerlerini ve amaçlarını somut yaşam durumlarına uygulamanın bir aracı, yöntemi ve yoludur.

Savunuculuk uygulaması; insan haklarının, çocuk haklarının, vatandaşlık haklarının gerçekleşmesi için bir araçtır. Bu niteliğiyle temel bir vatandaşlık hakkı ve becerisidir. Bunun yanında, insanların potansiyellerini gerçekleştirebilmeleri için ihtiyaçlarını karşılamalarını, kaynaklardan yararlanabilmelerini sağlamayı amaçlayan ve katılım hakkını kağıt üzerinde kalmaktan çıkarıp, yaşama geçiren bir uygulamadır. Aynı zamanda, baskı uygulanarak, sessizleştirilerek, güçsüzleştirilerek çatışmaların göz ardı edildiği topluluklarda, savunuculuk; diyalog kültürünün gelişmesi için gösterilen bir çaba ve Tarafların şiddete başvurmadan karşılıklı ihtiyaçlarını anlamaları için kullanılabilir, bu yönüyle şiddeti kısa ve uzun vadede önleme potansiyeli olan bir uygulamadır.

Mevzuatın, politikaların ve hizmetlerin geliştirilmesi ve ihtiyaçları karşılayacak Şekilde tasarlanıp, sunulması için bir katılım ve geribildirim mekanizması olarak da tanımlanabilir (Karabekir,2016).

Sosyal hizmet disiplinin ve sivil toplum oluşumunun da nihai hedefi olan sosyal adaleti tesis etmek ve müracaatçuları kaynaklardan, fırsatlardan yararlanmada eşitliğin hayata geçmesi, her türlü ayrımcılık ve baskıyla mücadele edilmesi için kullanılan bir uygulama olarak da tanımlanabilir. Son yıllarda sosyal hizmet mesleğinin savunuculuk sorumluluğuna dikkat çekilmekte ve artan ihtiyaca vurgu yapılmaktadır. Hızlı ve sürekli değişen sosyal politikalar, yasal ve idari düzenlemeler, hantal bürokratik uygulamalar bu ihtiyacın sebebi olarak sıralanabilir.

Sosyal hizmet uzmanlarının çalıştıkları bütün müracaatçı grupları savunuculuk desteğine ihtiyaç duyabilmektedirler. Literatürde savunuculuğa en çok ihtiyaç duyanların çocuklar, yaşlılar, hastalar, engelliler, kurum bakımında olanlar, yoksunluk yaşayanlar, istismar mağdurları, ayrımcılığa maruz kalanlar ve mahkûmlar gibi gruplar olduğu ifade edilmektedir (Ezell, 1994). Ek olarak; aile içi Şiddete maruz kalan kadınlar, kentsel dönüşüm mağdurları, çeşitli nedenlerle yaşam alanları sınırlanan ya da tahrip edilen insanlar, mülteciler, afetzedeler de savunuculuğa ihtiyacı olan gruplar olarak tanımlanabilir.

Savunuculuk uygulamasında tarafları belirlemek ve yapılacak müdahale için önemlidir. olduğu belirtilmektedir: Savunuculuğa ihtiyaç duyan/ yararlanan, savunucu ve karar verici. Bununla birlikte savunuculuk uygulamasının niteliği gereği savunuculuğa ihtiyaç duyan birey ya da grubun içinde bulunduğu topluluğun/ toplumun ve destek sistem(ler)inin de taraf olarak değerlendirilmesi önemlidir (Karabekir, 2016). Taraflara ek olarak savunuculukta ve politika etkilemede en öne çıkan aktörler, sorundan doğrudan etkilenenler (örneğin; yerel topluluklar, çiftçiler, tüccarlar, çocuklar, sığınmacılar), sorunu meydana getirmekten sorumlu olanlar ya da çözüm bulmak için resmi sorumluluğu olanlar (örneğin; hükümetler, yerel yönetimler, sağlık çalışanları), diğerlerinin refahı için endişelenenler (örneğin; sendikalar, STK'lar, kilise grupları, medya), uluslararası aktörlerdir (örneğin; BM, Dünya Bankası, bağış verenler).

Sosyal Pazarlama

Sosyal pazarlama, sosyal sistem içerisinde istenilen değişikliği gerçekleştirmek için kullanılan bir toplumsal değişim yaklaşımı olup kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır (Pykett vd., 2014). Konsept ilk olarak Kotler ve Zaltman'ın (1971) "Sosyal Pazarlama: İyi Niyetle Davranışları Etkilemek" adlı eserde ortaya konmuştur. Bu yaklaşıma göre sosyal pazarlama, hedef kitlelerin yaşam standartlarını geliştirmeyi hedefleyen gönüllü davranışlara tesir etmek için ticari pazarlama konseptleri ve araçlarının uygulanmasıdır (Safko, 2010; Kushin ve Yamamoto, 2010; Weinberg, 2009). Söz konusu yaklaşım bu çerçevede Kotler vd.'nin (2010) Pazarlama 3.0 olarak adlandırdığı değer odaklı pazarlamaya uyum göstermektedir. Yazarlara göre Pazarlama 1.0 ürünler üzerine kurulmuştur ve "Ürün Odaklı Pazarlama" olarak adlandırılmıştır. Pazarlama 2.0 müşteriler üzerine kurulmuştur ve "Müşteri Odaklı Pazarlama" olarak adlandırılmıştır. Pazarlama 3.0 ise insan ruhu üzerine kurulmuştur ve "Değer Odaklı Pazarlama" olarak adlandırılmıştır. Her aşamanın farklı hedefleri, destek aldığı güçlü yönleri ve değer önermeleri vardır. Pazarlama 1.0'ın amacı "Ürünleri satmaktır" ve "Sanayi Devrimi" tarafından "İşlevsel" değerinde ortaya çıkmıştır; 2.0'in amacı "Tüketicileri memnun etmek ve elinde tutmaktır" ve "Bilgi Teknolojileri" tarafından "İşlevsel ve duygusal" değerlerde ortaya çıkmıştır; ve 3.0'in amacı ise "Dünyayı daha iyi bir yer yapmaktır" ve "Yeni nesil teknolojiler" tarafından "İşlevsel, duygusal ve manevi" değerlerde ortaya çıkmıştır (Kotler vd., 2010).

Sosyal pazarlamanın tanımı veya kavramsal açıklaması üzerinde tam bir görüş birliği bulunmamakla birlikte daha çok özellikleri öne çıkmaktadır. Sosyal pazarlamayla ilgili temel özellikleri, davranışlara etki etme, pazarlama yöntemlerine başvuran sistemli süreci faydalı hale getirme, kullanıcıların öncelikle hedefine adapte olabilme, toplum için pozitif faydalar sunma şeklinde sırlamak mümkündür (Kotler, 2012). Bu bağlamda sosyal

pazarlama “hedef kitlelerin yaşam standartlarını geliştirmeyi hedefleyen gönüllü davranışlara tesir etmek” amacıyla pazarlama 3.0 anlayışına önemli ölçüde yakın bir nitelik sergilemektedir.

Sosyal pazarlama, bireyin yanı sıra topluma yarar sağlayan, hedef kitlelerin davranışlarına tesir etmek için kullanılan pazarlama kuralları ve yöntemlerini içeren bir süreçtir. Stratejik olarak bu süreç müşteriler ve toplum için olumlu değer taşıyan, karşılıklı teklif sunma ve yaratmaya dayanmaktadır. Sosyal pazarlama, bireysel ve toplumsal sağlığa, esenliğe zarar veren insan davranışlarına müdahaleleri tasarlamakla ilgilenir. Söz konusu pazarlama konsepti, toplumsal bir faydayı elde etmek için bir düşünce veya uygulamanın kabul edilebilirliğini arttırmayı amaçlayan bir sosyal değişim mekanizması olarak kabul edilmektedir (Andreasen, 2002).

Etkili sosyal pazarlama, hedef kitleyle ilgili ve uygulanabilir müdahalelerin geliştirilmesine dayanır. Bu sürecin merkezinde, ele alınan toplumsal meselenin anlaşılmasını geliştirmek için, tüketicilerin davranışlarının, rollerinin, etkileşim ağlarının, ortak yaratılmış sonuçlar ile uygulamaların incelenmesi ve araştırılması vardır. Bu anlama çabası son derece önemlidir çünkü sorunu çözmekte en kritik öncelik sorunu doğru bir şekilde tanımlayabilmektedir. Sosyal pazarlamacılar insan davranışlarını bu davranışların ortaya çıktığı davranış ekolojisi içerisinde incelemek durumundadır (Brennan vd., 2011). Bu incelemelerden elde edilen veriler ile sorunun çözümü için doğru sosyal pazarlama programları tasarlamak mümkün olacaktır. Bu yolla hedeflenen amaç toplumsal sorunun azaltılması ya da ortadan kaldırılmasıdır.

Toplumsal sorunların azaltılması ya da ortadan kaldırılmasında önemli bir sosyal hizmet çalışması olan savunuculuk, hedefe ulaşmada sosyal pazarlama konseptinden faydalanarak önemli bir çarpan etkisi yaratabilir. Sosyal pazarlama ile savunuculuk konseptinin aynı kampanya içerisinde kullanılması ve harmanlanması son derece faydalı sonuçlar ortaya çıkarabilir. Savunuculuk kampanyaları ile sosyal pazarlama kampanyalarının bileşenlerinin karşılaştırılması (tablo 1) potansiyeli keşfetmek ve aradaki uyumu netleştirmek adına önem arz etmektedir.

Tablo 1: Savunuculuk ile Sosyal Pazarlama Kampanya Bileşenlerinin Karşılaştırılması

1. Konunun tespiti: Toplumsal sorunun ne olduğunun yanı sıra bu sorunun hangi toplumsal sonuçlara ve dolayısıyla zararlara neden olduğu, bu zararların giderilebilmesine yönelik çözüm önerileri.	1.Ürün/Hizmet: Teklifler
2. Kaynakların bulunması: Kaynaklar, tüm çalışmalar için temel bir konudur. Kaynaktan kastedilen sadece para değil, insan kaynakları dâhil savunuculuk çalışmasına yardımcı olabilecek her türlü kaynaktır.	2.Fiyat: İlişki Maliyeti (zaman, çaba, psikolojik bariyer ve rahatsızlık açısından)
3. İletişim şeklinin ve kanallarının seçilmesi: Mesajın hedef kitleye nasıl ulaştırılacağını planlamaktır. Ulaşılmak istenen hedef kitlenin hangi yöntemlerle ulaşılabilir olduğu belirlenir. Mesajın şekillendirilmesi: Mesajınızı net olarak belirledikten sonra, bu mesajın hedef kitlenizin ilgi ve kapasitesine göre şekillendirilmesi gerekir. Bu şekillendirme esnasında, mesajınızın içeriğinin ikna edici, inanılır olması ve güvenilir kaynaklar ile desteklenmesi gerekir.	3.Yer: Ürün erişimi, bilgi ve eğitim için ulaşılan tüketicilerin kanalları
	4.Promosyon: Sosyal İletişim, güven inşası için görünür ve ölçülebilir sonuçlar, bir belediye başkanının mektubu, yerel basın, telefon mesajları

Hedef kitlesinin tespiti: Çalıştığımız konunun yerel, ulusal veya uluslararası olmasına göre, karar mercileri, yani değişimde rol alacak hedef kitlesi belirlenmelidir. Hedef kitlesi tespit edildikten sonra, bu kesimdeki kimselerin konu hakkında ne bildiği, konuya yaklaşımları ve onlar için hangi konuların önemli olduğu araştırılmalıdır. İleride atılacak adımlar, hedef kitlesinin bilgi ve tutumlarını değiştirmeye yönelik olabileceği için bu araştırma faydalıdır.

Destek sağlanması ve işbirliklerinin kurulması: Hangi kurum ve kuruluşlar bizim ilgilendiğimiz konuya ilgi duyabilir? Bu alanda hali hazırda kimler çalışmakta ve emek sarf etmektedir? Bu alanda şimdiye kadar neler yapılmıştır ve ne sonuçlar elde edilmiştir?

Uygulama planının kurulması: Çalışmalar bir plan dâhilinde yürütülürse başarıya ulaşabilir. Faaliyetlerin bir bir ele alınır ve asıl uygulanacağı plana ayrıntılı bir şekilde yazılır. Faaliyetler sırasında lobi yapmak ve kampanya uygulamak gibi yöntemlere ihtiyaç olup olmadığı belirlenir. Bu yöntemlerin ne zaman, nasıl kullanılacağı da ayrı planlar gerektirir.

İzleme ve Değerlendirme: İzleme ve değerlendirme, yani çıktıları toplamak ve değerlendirmek, hedeflere ne kadar yaklaşıldığını hesaplamak önemlidir. İzleme ve değerlendirme eşliğinde yapılan süreç, size sorunla karşılaşıldığında zaman geçirmeden müdahale etme ve yeniden hedefinize doğru adım atma imkânı sağlar.

Kaynak: Advocacy and Campaign Hand Book (2012); Menegaki (2012).

Tablo 1’de görüldüğü üzere savunuculuk kampanyaları ile sosyal pazarlama karması arasında mükemmel bir uyum söz konusudur. Dolayısıyla iki farklı disiplinden gelseler de sosyal pazarlamanın savunuculuk faaliyetlerinde kullanımı son derece kolay ve faydalı olacaktır. Bu çerçevede sosyal hizmet uzmanlarının savunuculuk faaliyetlerinde sosyal pazarlama tekniklerini ve buna bağlı olarak pazarlama iletişimi argümanlarını kullanması yürütülecek kampanyaların etkililiğinde önemli bir fark yaratacaktır. Özellikle hak temelli kampanyalar yürüten sosyal pazarlama uzmanlarının da sosyal hizmet uzmanlarının ortaya koyduğu savunuculuk kampanyaları konseptinden faydalanmaları etki düzeyi açısından fark yaratacaktır.

Sonuç

Sosyal hizmet mesleği; ihtiyaçları kavrayamayan ya da bunlara kayıtsız kalan sistemlerin adil olmayan düzenlemeleri, uygulamaları ve kararları karşısında sesini çıkaramayanlara, haklarını, ihtiyaçlarını, isteklerini duyuramayanlara savunuculuk desteği vermeyi mesleki sorumluluğu olarak kabul etmiştir. “Göreceli olarak

5.Kamuoyu: Hedef kitle, ikincil hedef kitle, politika yapıcılar, sosyal ağlar, vatandaş katılımı, kulaktan kulağa iletişim, ünlülerin, politikacıların desteği, odak gruplar ve ortak analizler

6.Ortaklıklar: İş insanlarının, bankaların ve üniversiteleri davet etme

7.Politika: Mevzuat ve kurumsal çerçeve, bilgiye ve desteğe erişim

8.Para kontrolü: Fonlar destekler, bağışlar ve satın alma gönüllüğünden gelecektir.

güçsüz birey ya da grupların toplumdaki daha güçlü unsurları sorgulama ya da etkileme çabalarında onları desteklemeyi içeren önemli bir güçlendirme şeklidir” (Thompson, 2002). Sosyal hizmet mesleğinde var olan toplumsal fayda için sorgulama ve etkileme çabası, özellikle toplum yararına dönüşümü hedef alan sosyal pazarlama çabasıyla önemli bir paralellik arz etmektedir.

Mesleğinin uygulaması olarak savunuculuk, avukatların temel mesleki görevidir. Sosyal hizmet uzmanları, doktorlar, özellikle de çocuk doktorları, hemşireler, ebeler, öğretmenler, psikolojik danışmanlar ve psikologlar bir mesleki uygulama ve mesleki sorumluluk olarak savunuculuk uygulamalarını tartışmakta ve geliştirmeye çalışmaktadırlar.

Sosyal hizmet ile sivil toplum arasında hedef benzerliğinden dolayı güçlü bir bağ vardır. Sosyal hizmet bilim ve mesleğinin ulaşmak istediği ana hedeflerden biri olan hassas ya da incinebilir gruplar başta olmak üzere bireyin, ailenin ve toplumun tüm alanlarda işlevselliğini artırma idealini sosyal hizmetin uygulamadaki bir aracı olarak sivil toplum ele alınabilir. Sivil toplum bazındaki bu faaliyetlerde savunuculuktan başka sosyal pazarlama kampanyaları yürütülebilir, pazarlama iletişiminin etkili yöntemleri hedefe ulaşmada önemli bir fayda ortaya çıkarabilir.

Savunuculuk sorumluluklarını daha yaygın ve etkili bir şekilde yerine getirebilmeleri için, sosyal hizmet uzmanlarının güçlenmelerine destek olunması, mesleki eğitimlerin ve destek sistemlerinin bu yönde tasarlanması gerekmektedir. Bu noktada sosyal pazarlama konseptinin yaklaşımları ve sunduğu deneyimler önemli bir destek argümanı teşkil etmektedir. Kimlere, nasıl, nerede, hangi konularda destek olunması gerektiğini anlayabilmek için sosyal pazarlamanın sunduğu araştırma sistematığıne başvurulması büyük bir kabiliyet çarpanı olabilir. Böylelikle mevcut durumu kapsamlı bir şekilde görmek ve alanda var olan uygulama bilgisinden yararlanmak mümkün olacaktır.

Sosyal hizmet uzmanlarının savunuculuk desteği vermeleri mesleki ve yasal sorumluluklarıdır. Bu sorumluluğun daha etkili ve verimli bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için sosyal hizmet eğitiminde sosyal pazarlama konseptinin kapsamlı bir şekilde ele alınması önemli bir fayda sağlayacaktır. Sosyal hizmet mesleğinin savunuculuk sorumluluğuna dikkat çekmek için, ne tür çalışmalar yapılabileceği çeşitli çevrelerde tartışmaya açılmalıdır. Bu yönde meslek örgütü de çeşitli çalışmalar düzenleyebilir, bu çalışmalarda sosyal pazarlamanın sunabileceği desteğin altı çizilebilir.

Bir başka nokta da savunuculuk tanımlarının ve modellerinin netleşmesi, yaygın olarak bilinmesinin sağlanmasıdır. Savunuculuğu tanımlayabilen uzman bu uygulamayı daha bilinçli yapacaktır. Savunuculuk faaliyetlerini, yöntemlerini, ilkelerini, becerilerini daha bilinçli kullanacaktır. Eksikleri belirleyebilecek, geliştirme yoluna girebilecektir. Savunuculuk uygulamalarından daha etkili sonuçlar alma ihtimali artabilecektir. Sosyal hizmet uzmanlarının ve sosyal pazarlama uzmanlarının savunuculuk uygulamalarını belli ilkelere uygun olarak ve belli standartlar çerçevesinde yapmaları için, sosyal pazarlama ilkelerini barındıran bir savunuculuk ilkeleri metni oluşturulabilir. Söz konusu savunuculuk ilkeleri; farklı mesleklerin ilgili ilkelerinden, sivil toplum örgütlerinin geliştirdiği standartlardan, sosyal hizmet değerlerinden yararlanılarak ve ülke koşulları dikkate alınarak, akademisyenler ve alanlarında deneyimli uzmanlar tarafından ortak bir çalışma ile oluşturulabilir.

KAYNAKÇA

- Andreasen, A.R., (2002), “Marketing Social Marketing in The Social Change Marketplace”, J. Public Policy Mark. 21 (1), 3–13.
- Barnes, V. (2011). Social work and advocacy with young people: Rights and care in practice. British Journal Of Social Work, 42(7)
- Beckman, Björn. (1999). Demokratikleşmeyi Açıklamak: Sivil Toplum Kavramı Üzerine Notlar, (Editörler: Elisabeth Özdalga, Sune Persson), Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

- Brennan, L., Binney, W., Parker, L., Aleti, T., Nguyen, D., 2014. Social Marketing and Behaviour Change: Models, Theory and Applications. Edward Elgar Publishing, Cheltenham UK.
- Duyan, V., Sayar, Ö. Ö., Özbulut, M., (2008). Sosyal hizmeti tanımak ve anlamak: Sosyal hizmet uzmanları ve sosyal hizmet alanında çalışanlar için bir rehber. Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği.
- Ezell, M. (1994). Advocacy practice of social workers. Families in Society, 75(1), 36.
- Herbert, M. (1996). Standing up for kids: Case advocacy for children and youth - strategies and techniques. Edmonton: The Office Of The Children's Advocate.
- Karabekir, H.M. (2016). Çocuk Refahı çalışan Sosyal Hizmet Uzmanlarının Savunuculuk Uygulamaları. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Kadın STK'larını Güçlendirme Projesi, (2012), Advocacy and Campaign Hand Book.
- Kotler, P., Kartajaya, H., Setiawan, I., & Wiley InterScience (Online service), (2010), "Marketing 3.0: From Products to Customers to the Human Spirit". Hoboken, NJ: Wiley.
- Koter, P.; Keller, K L.; (2012); "Marketing Management"; Prentice Hall, One Lake Street, Upper Saddle River, New Jersey 07458.
- Kotler, P. and Gerald Zaltman, (1971); "Social Marketing: An Approach to Planned Social Change", *Journal of Marketing*, Vol. 35, No. 3 (Jul., 1971), pp. 3-12.
- Kushin, M. J., ve Yamamoto, M. (2010). Did Social Media Really Matter? College Students Use of Online Media and Political Decision Making in the 2008 Election. Mass Communication and Society, 13 (5), 608-630.
- Mardin, Ş. (2008). Türkiye'de Toplum ve Siyaset, (Derleyenler: Mümtazer Türköne ve Tuncay Önder), İletişim yayınları, İstanbul.
- Menegaki, A.N., (2012); "A Social Marketing Mix for Renewable Energy in Europe Based on Consumer Stated Preference Surveys", Renewable Energy, 39, 30-39.
- Pykett, J, Jones, R, Welsh, M & Whitehead, M 2014, 'The Art Of Choosing And The Politics Of Social Marketing', Policy Studies, vol. 35, no. 2, pp. 97-114. DOI: 10.1080/01442872.2013.875141.
- Safko, L. (2010). The Social Media Bible. New Jersey: John Wiley and Sons.
- SHUDER (Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği) (2018). "Sosyal Hizmet Mesleğinin Etik İlkeleri Ve Sorumlulukları Etik İlkeler". Erişim: <http://www.shudernegi.org/?pnum=42> Erişim tarihi 19.03.2018
- Talas, M. (2011). Sivil toplum kuruluşları ve Türkiye perspektifi. TÜBAR, XXIX
- T.C. İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı (2018). Erişim: <https://www.dernekler.gov.tr/tr/Anasayfalinkler/faal-fesih-dernekler.aspx> Erişim tarihi 19.03.2018
- Thompson, N. (2002). Social work with adults. Adams, R., Dominelli, L., Payne, M. (Eds). Social work: Themes, issues and critical debates. Basingstoke: Palgrave.
- Uğur, S. (2011), Sivil Toplum Kuruluşlarının Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri, Ekin Kitabevi, Bursa
- Weinberg, T. (2009). The New Community Rules: Marketing on the Social Web. New York: O'Reilly.

The Evaluation of the EU Common Agricultural Policy Reforms in regard to Turkish Agriculture

Çağdaş Cengiz¹

Introduction

Agriculture has been an essential source of life and the oldest production activity which made it possible for humankind to sustain its existence since the beginning of the human history. In addition to meeting vital needs, the role it plays in financing the development, the employment opportunities it creates and its contribution to the protection of the environment are other factors that increase the importance of agriculture. Therefore, agriculture and agricultural activities are in the center of social life and production relationships, having a key role in the economy. Agricultural sector and related sectoral policies directly affect the supply and demand of food products with vital importance, living standards of the manufacturers, consumer health, the position of non-agricultural sectors, level of development, environmental conditions and therefore, social and economic structures. As a result of all these effects, it has been inevitable that the policies carried out towards this sector up until today included a protective structure. However, the effects of globalization and its essential component, financial liberalization, on the economic and social fields have also been reflected on the agricultural policies. Along with the effect of gradually increasing volume of international trade, agricultural policies are being adapted to new conditions and maintain their importance. On the other hand, agricultural policies can be considered on both national, international and supranational levels as they have been the case in the integration process of Europe. With the impact of the famine as a result of the World War II, it has been necessary to support the agricultural sector where a significant part of the population of the European Community is employed and to overcome the differences between the national agricultural policies of the member countries. This necessity has prompted the Community to create a common policy in agriculture.

Common Agricultural Policy (CAP) which is the first common policy attempt of European Union (EU), is a Community policy that has been implemented for over half a century and has come until today with the reforms it has undergone. From the viewpoint of Turkey which has the candidate country status for the membership to EU, it is required that the historical transformation process of CAP and CAP itself should be analyzed correctly. With the existing structural problems in agriculture (scale, efficiency, quality, awareness etc.) it is impossible for Turkey to compete with Union's agriculture which has achieved an advanced agricultural infrastructure. For Turkey who has started to lose her comparative advantages gradually, it has become mandatory to mobilize policies which protect and support the agricultural fields, environment and local farmers in terms of scale, efficiency and awareness in order to cope with the pressure of the neo-liberal policies and global/regional competition environment and to take steps towards reorganization in the agriculture. In this context, through this study, it has been attempted to make concise inferences in terms of Turkish agriculture by taking the CAP reforms into consideration within the context of their causality and results.

Common Agricultural Policy and the Overview of the Reforms

Through CAP, the Community has started out with fundamental objectives and classic protective measures such as to increase the efficiency of production factors and the production itself, to attain a self-sufficient status in the agricultural production, to allow consumers to obtain products at affordable prices while increasing the income levels and living standards of manufacturers, to provide continuity in supply and

---

¹ Çağdaş Cengiz, Dr., Instructor at Dokuz Eylül University, cagdas.cengiz@deu.edu.tr

production to ensure price stability, stability in the markets and it has managed to realize these objectives to a great extent in such a short period of time. The Community has had to face with a series of new problems in time while trying to reach these fundamental objectives. Issues such as the fact that the increase rate in production has got ahead of the increase rate in consumption, that there has been a surplus production in many goods, that the supporting regime has been useful only for major farmers and that the wage gap between large and small businesses and regions has become larger have come into question. A number of internal and external factors such as the improvement of world's agricultural products trade to the detriment of countries exporting agricultural products have caused the classic CAP to reach an unsustainable state and this circumstance has made the evolution of CAP with continuous reforms inevitable. An overview of the impact and consequences of these reforms is summarized in Table 1 and Table 2 by us.

Table 1: The Change in the Aims and the Instruments of the CAP

	OLD	NEW
AIMS	<ul style="list-style-type: none"> - Security of food supply - Self sufficiency - Affordable income and price levels - Economies of scale - International competition 	<ul style="list-style-type: none"> - Reducing the surplus supplies and budget spendings - Environmental and rural development - Food security and quality - Overcoming the regional differences - WTO sanctions
INSTRUMENTS	<ul style="list-style-type: none"> - Price supports - Variable levies, import duties, export restitutions - Joint liability taxes - Excluding from production and voluntary retirement 	<ul style="list-style-type: none"> - Decoupled direct payments - Production quotas - Cross compliance - Modulation - Fiscal discipline mechanism

The CAP was based on price and production supports, which were defined for various commodity groups. After the Mansholt Plan (1968), which was a kind of non-actualized plan set forth the first structural reforms (Cengiz, 2018: 29), in 1970s, the first package of structural supports measures were co-financed by the Community. Price supports stimulated production growth. By the 1980s, the Community was producing more agricultural output than it consumed domestically. In order to prevent overproduction pressuring prices, a certain amount of product had to be removed from the market to provide the equilibrium. This required financial resources, resulting in growing CAP budget costs. Beginning in 1984, limitations were set on the quantity of product in respect of which supports would be given but this failed to curb production and the growth of costs. Since the early 1990s, CAP has undergone a series of extensive reforms under the guidance of Macsharry Reforms and Agenda 2000. During the 1990s, price supports for the main product groups were reduced. Instead, compensatory payments based on past production and price supports were introduced. In the 2000s, “direct supports” were mostly decoupled from production, meaning that farmers were no longer required to produce certain products. They were, however, expected to comply with the EU’s production standart regulations and to keep land in “good agricultural and environmental conditions”, which were defined by each member state. Member states could apply historic, regional or mixed direct payments schemes. Most of the remaining price supports were brought into direct payments schemes. Mechanism of “modulation” and “degressive capping” were introduced, transferring part of the individual payments from the larger and largest

beneficiaries to CAP Pillar II for rural development programmes co-financing (while market measures and compensatory payments corresponded to CAP Pillar I). Member states became flexible in reallocating part of their direct payments envelopes. In the 2013, a new reform introduced area-based regional payments which will increasingly converge on member and EU levels. Supports were conditional on the introduction of new environmental actions. Apart from being influenced by ongoing World trade negotiations and pressures to curb the CAP budget, the reforms were affected by the emergence of policy objectives such as competitiveness, sustainable management of the environment, and rural development/territorial cohesion, characterizing a new, liberal-multifunctional politic paradigm (Lovec, 2016: 1-2).

Ultimately, in June 2018, the European Commission presented legislative proposals on the CAP beyond 2020. *According to the Commission (2018a)*, these proposals aim to make the CAP more responsive to challenges such as climate change or generational renewal, while continuing to support European farmers for a sustainable and competitive agricultural sector. Firstly, the EU shapes its budget for a pragmatic, modern, and long-term planning for the 2021-27 period to deliver on issues that matter to Europeans. The Commission proposes that funding for the CAP is moderately reduced (by around 5%) due to less contributions, with a future union of 27 members. For the future CAP, nine objectives have identified. These objectives are: to ensure a fair income to farmers, to increase competitiveness, to rebalance the power in the food chain, climate change action, environmental care, to preserve landscapes and biodiversity, to support generational renewal, vibrant rural areas, to protect food and health quality. To ensure stability and predictability, income support will remain an essential part of the CAP. Part of this, basic payments will continue to be based on the farm's size in hectares. However, *discursively*, the future CAP wants to prioritise small and medium-sized farms and encourage young farmers to join the profession. *According to the Commission (2018a)*, this is why the Commission proposes: a higher level of support per hectare for small and medium-sized farms to reduce the share of direct payments received above €60,000 per farm and to limit payments at €100,000 per farm, with a view to ensure a fairer distribution of payments a minimum of 2% of direct support payments allocated to each EU country will be set aside for young farmers, complemented by financial support under rural development and measures facilitating access to land and land transfers (European Commission, 2018a).

Table 2: The sequence of the CAP Reforms

CAP REFORMS	REGULATIONS			
	OBJECTIVE	MEANS	INDICATION	CONCLUSION
1962 CREATION OF CAP	Efficiency, self-sufficiency, supply assurance, appropriate income to the manufacturer and reasonable price level to the consumer, international competitive advantage, market balance	Common market organizations, price supports, direct payments, import duties, export refunds, other premiums, benefits and subsidies...	Production increase, efficiency, self-sufficiency level, balance of foreign trade, agricultural employment, agricultural budget, average business scale	- Initial objectives have been realized. - New processes and reforms
1968 MANSOLT PLAN	Provision of supply-demand balance, reducing the agricultural employment, increasing the average business scale	Withdrawal from agricultural production, farmer training, voluntary retirement, compensatory direct payments	Average business scale, agricultural employment	- Could not have been realized. (Formed a basis for future reforms)
1972 COMMUNITY DIRECTIVES	The modernization of agricultural enterprises and efficiency, reducing agricultural employment, increasing the average business scale	Withdrawal from agricultural production, vocational training and consultancy services	Efficiency, average business scale, agricultural employment	- Have been partially realized (Oil Crisis had a negative impact on the process)
NARROW-SCOPED REFORMS IN 1973-1983 TERM	Reducing the surplus supplies and budget spendings, overcoming the regional differences	Joint liability tax, guarantee threshold, integrated development plans	Budget and agricultural expenditures, surplus supplies/stocks	- Have been partially realized (regional differences and budget problem have remained)

Cengiz, Çağdaş; The Evaluation of the EU Common Agricultural Policy Reforms in Regard to Turkish

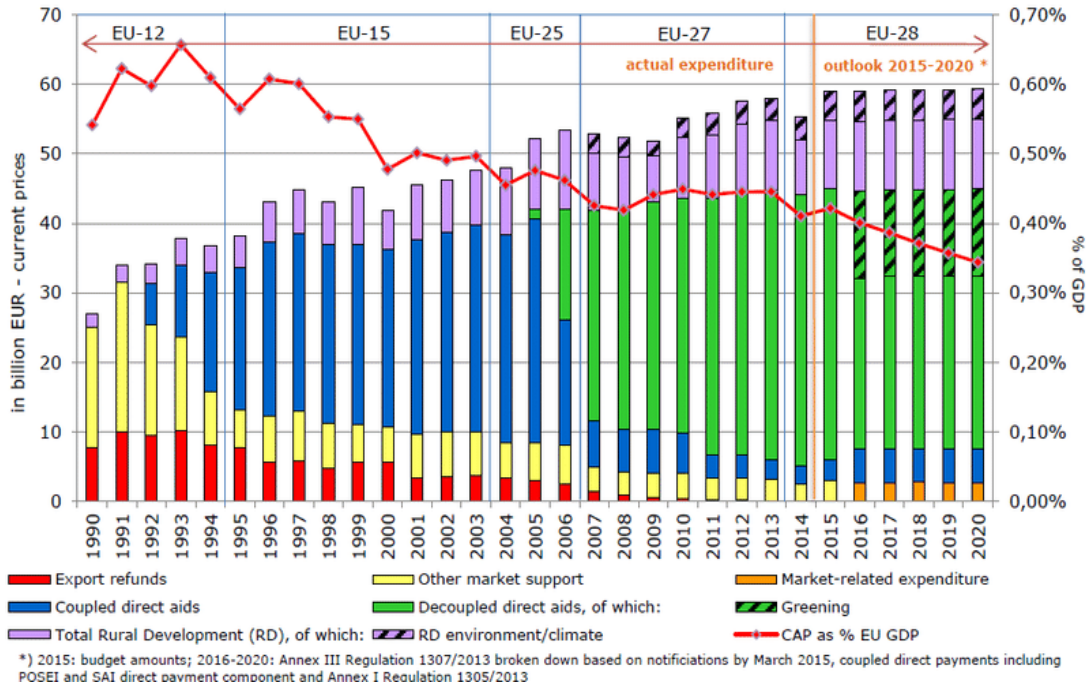
Agriculture

FIRST COMPREHENSIVE REFORMS IN 1984-1989 TERM	Reducing supply surpluses and budget expenditures, environmental protection, overcoming the regional differences, rural development	Milk quotas, budget balancers, maximum guaranteed quantities, excluding from production, diversification of production, early retirement	Budget expenditures, supply surpluses/stocks	- Have been partially realized. (Supply-demand imbalance and the correlation between production volume and support have remained)
1992 MACSHARRY REFORMS	GATT process, competitiveness, reducing the supply surpluses and budget expenditures, market and income balances, environmental protection	Deduction in price supports/transition to direct payments, excluding from production, compensatory payments, accompanying measures, abolishing levy financing	Budget expenditures, supply surpluses/stocks	- Have been realized (However, the expected decline in the budget expenditures could not have been achieved)
AGENDA 2000 REFORMS	Simplification of legislation, low price/competitive power, budget, food safety, environment, rural development, preparation for the expansion, WTO	Direct payments, Transformation of rural development to the second pillar, SAPARD, Cross compliance, Modulation	Budget expenditures and their distribution according to the support type, agricultural price levels	- Have been realized.
2003-2004 REFORMS	Reducing supply surpluses and budget expenditures, environmental protection, rural development, food safety and quality, organic farming	Single payment plan, financial discipline mechanism, cross-compliance, modulation	Budget expenditures and their distribution according to the support type, supply surpluses/stocks	- Have been partially realized.
2008, 2013 AND AFTERWARDS	Modernizing and simplifying the CAP, farmers ability to direct the production according to market conditions, food safety, organic farming, rural development, environment	The single payment system, increasing the modulation, obligatory cross compliance, restriction to market interventions	Budget expenditures and their distribution according to the support type, organic farming fields	- Have been partially realized.

Source: Cengiz, 2018: 81.

Thus, with the reforms carried out in the CAP; price supporting regime which leads to surpluses in the supply of goods has been abandoned apart from certain exceptions and a system which puts direct payment to its center has been adopted. Community internal prices which have been chronically in rising since the first period of the CAP, have been reduced and approached to the world prices and global competition power has been increased; classic measures forcing the budget have been gradually abandoned and a certain part of the resources has been spared to rural development without imposing additional burden on the budget; environmental protection measures have been integrated with CAP; standards regarding product safety and quality and human health have been made partially obligatory and progress have been made in abiding by the rules of which have been established in the international trade by WTO and Agreement on Agriculture.

Chart 1: CAP Expenditure Reform Path (current prices)

Source: European Commission (2018b).

Applications and supporting systems that have been realized within the framework of CAP along with the expressions of the modernization of agricultural businesses and creation of scale economies have led to the contamination of soil and nature as a result of the encouragement of intensive farming methods and in addition to that, they have also led to the emergence of agricultural income inequalities between businesses, countries and regions. In addition to the mechanization, while free market practices have reduced the agricultural workforce, a great portion of the small and medium sized enterprises that could not receive sufficient support have been liquidated during this structural transformation period. Since the beginning of the CAP, while the agricultural population has decreased by more than half, the number of enterprises has decreased by more than one third. The agricultural employment rate has decreased from 17% to 4%. During this period, while the amount of area covered by large enterprises in the total agricultural area has expanded, owners of large enterprises have benefited from this system more. As different levels of support have been given according to the products within the framework of CAP, wage gaps between manufacturers who are specialized in different products have increased. On the other hand, due to the fact that small enterprises are generally concentrated in the Mediterranean countries, income inequalities have emerged with CAP applications not only between enterprises but also between regions (*The payments has typically been dominated by few commodity sectors, usually produced in 'northern' Member States. Initially the dairy -or milk and milk products- sector took about %40 of total CAP spending, early on* (Ackrill, 2000: 80). Therefore, while the expression of “structural transformation in agriculture” which has been established by the Mansholt Plan for the first time has been harshly criticized as a result of the pressure essentially created by the voting potential of farmers and socio-economic conditions of that period, this expression has been put into practice with the objective conditions that have allowed the realization of neo-liberal applications in the upcoming years when Community has expanded and the globalization has increased its effectiveness (Cengiz, 2018: 31).

In short, CAP has made quite an impact especially in the second half of the 20th century and it has created significant effects on both EU-scale and global scale. Along with their consequences in the agricultural sector and macroeconomic field, CAP which is the first common policy experience of EU and the reforms carried out have made significant contributions to the point at which EU integration process have reached

today, as well. *“The CAP has been seen as the cornerstone of the integration process”* (Swinbank & Tranter, 2004: 101). *“The implementation of a Common Agricultural Policy was, certainly from an administrative point of view, an important step in the process of European unification”* (Folmer et al, 1995: 1). Thus, this first common policy which has been implemented in a conjuncture where a politically integrated Europe was to begin with co-operation in the economic sphere has resulted in conclusions which support the thesis that the idea of political integration is not an utopia and on the contrary, it is the expression of a reality that becomes concrete in time. At this point today, it is seen that the agricultural policies are turning towards strategies, tools and methods which aim at conscious and environment-friendly production, high quality and healthy product, high efficiency, adaptation/competition with the market system, consumer-market oriented, being easy on the budget and rural development. It is anticipated that new regulations would continue to be implemented in the CAP which has been kind of a chain of reforms since the day it was created, according to the intra-Communal and global conditions which are to change in the future *and adaptations made within the framework of economic, environmental and social goals* (OECD, 2011: 140). This would bring along quite a difficult period such as "shooting a moving target" for potential member countries like Turkey.

Differences between EU and Turkish Agriculture and Reflections of the Reforms

Reforms carried out in the CAP definitely are of vital importance for Turkey which has achieved “the oldest member” status in the formation process of EU and is an important partner of EU in the agricultural trade (Table 3). Agriculture holds a key point in Turkey’s full membership process due to its wide range of product, large number of agricultural enterprises and agriculture workforce and differences in structural, legal ve corporate aspects. Therefore, agriculture emerges as the most difficult sector to achieve harmonization in the EU membership process. Considering all these aspects, the historical transition process in the CAP needs to be analyzed correctly with respect to Turkish agriculture. At this point, Turkey needs to consider and evaluate not only the reforms taking place in the CAP but also the full membership processes of countries which have similar qualifications correctly. Furthermore, it seems unlikely that - unlike previous instances - Turkey would get enough support from EU in the way of full membership due to the restrictions imposed on the agricultural budget of EU.

The fact that the agricultural sector in Turkey still constitutes the one fifth of the whole employment suggests the importance of agriculture socioeconomically. This same ratio is one in 25 in EU. While the portion of the agricultural sector in GDP is 6.1% in Turkey, it is 1.5% in EU. While the average agricultural enterprise scale is 12.9% in Turkey, it is 16.1% in EU (Table 4). The fact that the portion of agricultural subsidies is around 40% in the Community expenditures suggests the indispensability of this sector for EU (Chart 1).

Table 3: EU Merchandise Trade in Agricultural Products with Turkey (2016)

Mil. of Euros	2013	2014	2015	2016	2017	Annual	Share of	World Ranking in Agricultural Trade Partners
						Average Growth	EU28 Total Agricultural trade	
Import	3,850	4,134	5,004	4,645	4,493	3.9	3,8	9th
Export	2,839	2,851	3,407	3,227	3,677	6.7	2,7	8th
Balance	-1,011	-1,283	-1,597	-1,418	817	-	-	-

Source: European Commission Directorate-General for Trade (2018) & European Union (2018).

Table 4: Agricultural structure in EU and Turkey

	Turkey	EU
<i>Farms (million)</i>	2,2	10,8
<i>Average Farm Size (ha)</i>	12,9	16,1
<i>Share of agricultural labour in total labour (%)</i>	17,7	4,1
<i>Share of agricultural GDP in total GDP (%)</i>	6,1	1,5
<i>Agricultural Subsidies/GDP</i>	0,4	0,3
<i>Agricultural Subsidies/Budget</i>	2,0	40

TUIK (2015) and European Commission Joint Research Center (2011).

Despite the fact that the agricultural subsidies in Turkey which are largely composed of field-based subsidies, deficiency payments and livestock and rural development subsidies have shown an increase in the budget in total in the last 10 years, it is seen that their portion in the GDP and the budget has decreased. Considering the portion of EU agricultural subsidies which consist of direct payments, market measures and rural development packages in the community budget, it can be clearly stated that the subsidies given to this sector in Turkey are insufficient. Differences are not confined to scale, employment and portion in the subsidies and some structural differences stand out, as well. It is seen that in EU, the focus is directed towards managing the increasing stocks, maintaining the income of farmers on a certain level and providing a balanced development. It is understood even from this overall data that the existing sectional and small structure of the sector is required to be transformed into a large and corporate structure as well as the fact that the portion of subsidies allocated to the agricultural sector in the budget should be increased significantly in Turkey. Because Turkey has the potential to decrease agricultural importing while increasing the agricultural exporting and to achieve an agricultural structure which will support other sectors as well, provided that it implements policies that are in accordance with its human resources, geographical structure and product range (Özkan & Karaköy, 2018: 154). Considering that for Turkey, the largest commercial partner is EU, it is not difficult to anticipate that this potential would firstly emerge with its regional effects.

The fundamental difference that stands out between Turkish and EU agriculture is their levels of efficiency. In the Table 5 and Chart 2, efficiency averages of some selected leading products in EU, Turkey and worldwide have been studied in terms of production volume and added value. As seen, Turkey falls behind EU in the efficiency rates of these leading products by general average. In addition that the situation proves to be positive considering the world average, when it is considered that the leading commercial partner of Turkey is EU, factors such as the insufficient use of technology, the fact that a large number of small enterprises cannot benefit from advantages to be brought by scale economy rather than small number of large enterprises, the insufficient income level of the manufacturers, and awareness and education can be listed as elements that make Turkey fall behind EU in terms of efficiency level.

Table 5: Cultivation Areas, Outputs and Productivity Values of Selected Crops in Turkey, EU and the World Since the Beginning of the CAP (1961-2016)

Ha - tonnes - Kg/Ha		1961	1981	2001	2016
WO RLD	Area	105,559,708	127,895,030	137,385,286	187,959,116
	Harvested				
	Maize	105,559,708	127,895,030	137,385,286	187,959,116
	Sugar Beet	6,926,098	9,297,137	6,023,906	4,564,868

Cengiz, Çağdaş; The Evaluation of the EU Common Agricultural Policy Reforms in Regard to Turkish

Agriculture

EU	Production	Tomatoes	1,680,452	2,475,724	3,798,077	4,782,753
		Wheat	204,209,450	239,165,634	214,543,164	220,107,551
		Maize	205,027,583	446,772,517	615,143,531	1,060,107,470
		Sugar Beet	160,501,987	287,840,286	230,315,030	277,230,790
		Tomatoes	27,617,540	54,311,347	106,719,379	177,042,359
	Yield	Wheat	222,357,231	449,633,986	588,243,714	749,460,077
		Maize	1,942	3,493	4,478	5,401
		Sugar Beet	23,174	30,960	38,234	60,731
		Tomatoes	16,435	21,938	28,098	37,017
		Wheat	1,089	1,880	2,742	3,405
	Area	Maize	8,796,585	8,625,782	9,862,468	8,818,956
	Harvested	Sugar Beet	2,518,266	3,581,864	2,481,254	1,495,723
		Tomatoes	346,686	426,741	343,680	265,218
	Production	Wheat	24,717,459	22,672,638	26,601,514	26,956,066
		Maize	18,504,742	40,460,189	63,281,368	62,667,522
		Sugar Beet	76,405,973	156,864,619	125,048,854	110,768,272
		Tomatoes	7,083,549	13,996,819	16,656,570	17,916,137
		Wheat	45,952,198	83,027,845	127,280,914	142,652,612
	Yield	Maize	2,104	4,691	6,416	7,106
		Sugar Beet	30,341	43,794	50,397	74,057
Tomatoes		20,432	32,799	48,465	67,553	
Wheat		1,859	3,662	4,784	5,292	
Area	Maize	705,000	580,000	549,136	679,537	
Harvested	Sugar Beet	130,344	358,230	356,609	321,953	
	Tomatoes	57,000	107,800	202,468	188,270	
Production	Wheat	7,846,500	9,288,000	9,149,844	7,609,868	
	Maize	1,017,000	1,200,000	2,200,000	6,400,000	
	Sugar Beet	2,877,113	11,165,105	12,632,522	19,465,452	
	Tomatoes	1,120,000	3,600,000	8,425,000	12,600,000	
	Wheat	7,135,000	17,050,000	19,000,000	20,600,000	
Yield	Maize	1,447	2,069	4,006	9,418	
	Sugar Beet	22,073	31,167	35,424	60,461	
TURKEY	Production	Tomatoes	1,680,452	2,475,724	3,798,077	4,782,753
		Wheat	204,209,450	239,165,634	214,543,164	220,107,551
		Maize	205,027,583	446,772,517	615,143,531	1,060,107,470
		Sugar Beet	160,501,987	287,840,286	230,315,030	277,230,790
		Tomatoes	27,617,540	54,311,347	106,719,379	177,042,359
Yield	Wheat	222,357,231	449,633,986	588,243,714	749,460,077	
	Maize	1,942	3,493	4,478	5,401	
	Sugar Beet	23,174	30,960	38,234	60,731	
	Tomatoes	16,435	21,938	28,098	37,017	
	Wheat	1,089	1,880	2,742	3,405	
Area	Maize	8,796,585	8,625,782	9,862,468	8,818,956	
Harvested	Sugar Beet	2,518,266	3,581,864	2,481,254	1,495,723	
	Tomatoes	346,686	426,741	343,680	265,218	
Production	Wheat	24,717,459	22,672,638	26,601,514	26,956,066	
	Maize	18,504,742	40,460,189	63,281,368	62,667,522	
	Sugar Beet	76,405,973	156,864,619	125,048,854	110,768,272	
	Tomatoes	7,083,549	13,996,819	16,656,570	17,916,137	
	Wheat	45,952,198	83,027,845	127,280,914	142,652,612	
Yield	Maize	2,104	4,691	6,416	7,106	
	Sugar Beet	30,341	43,794	50,397	74,057	
	Tomatoes	20,432	32,799	48,465	67,553	
	Wheat	1,859	3,662	4,784	5,292	
Area	Maize	705,000	580,000	549,136	679,537	
Harvested	Sugar Beet	130,344	358,230	356,609	321,953	
	Tomatoes	57,000	107,800	202,468	188,270	
Production	Wheat	7,846,500	9,288,000	9,149,844	7,609,868	
	Maize	1,017,000	1,200,000	2,200,000	6,400,000	
	Sugar Beet	2,877,113	11,165,105	12,632,522	19,465,452	
	Tomatoes	1,120,000	3,600,000	8,425,000	12,600,000	
	Wheat	7,135,000	17,050,000	19,000,000	20,600,000	
Yield	Maize	1,447	2,069	4,006	9,418	
	Sugar Beet	22,073	31,167	35,424	60,461	

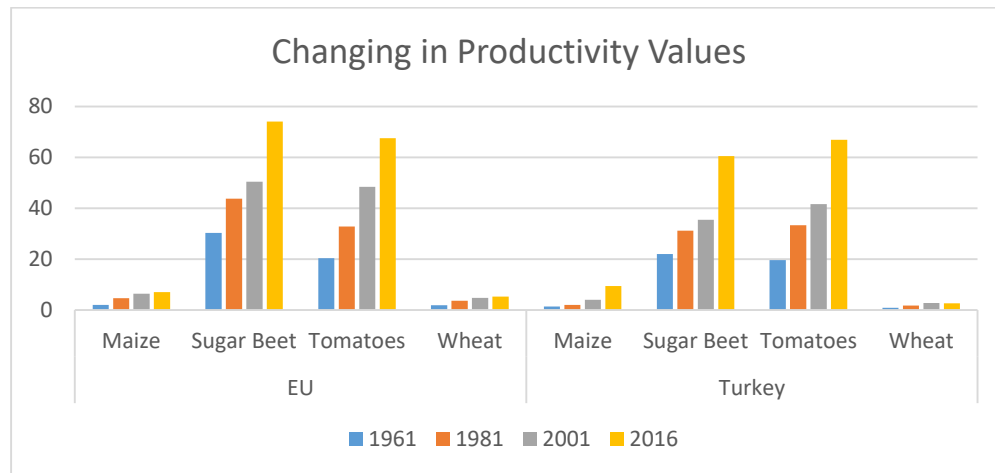
Cengiz, Çağdaş; The Evaluation of the EU Common Agricultural Policy Reforms in Regard to Turkish Agriculture

Tomatoes	19,649	33,395	41,612	66,925
Wheat	0,909	1,836	2,766	2,707

Source: Calculated from FAOSTAT Data (2018).

Lack of manufacturer unions and cooperatives in Turkey can be seen as the leading factor behind these problems. In EU, manufacturers gather under the roof of cooperatives and unions and they can procure the resources they need from funds that have been created to this end. However, it is seen that farmers still could not have been able to establish an efficient organization in Turkey (Ercan, 2010: 5). In short, Turkey has fallen behind EU in the agricultural efficiency and subsidies despite its agriculture potential and agricultural population. Raising the capital accumulation through agricultural support policies to the required levels and achieving a significant increase in efficiency are the factors that are going to amplify the competitive power of the sector (Özkan & Karaköy, 2018: 153-154).

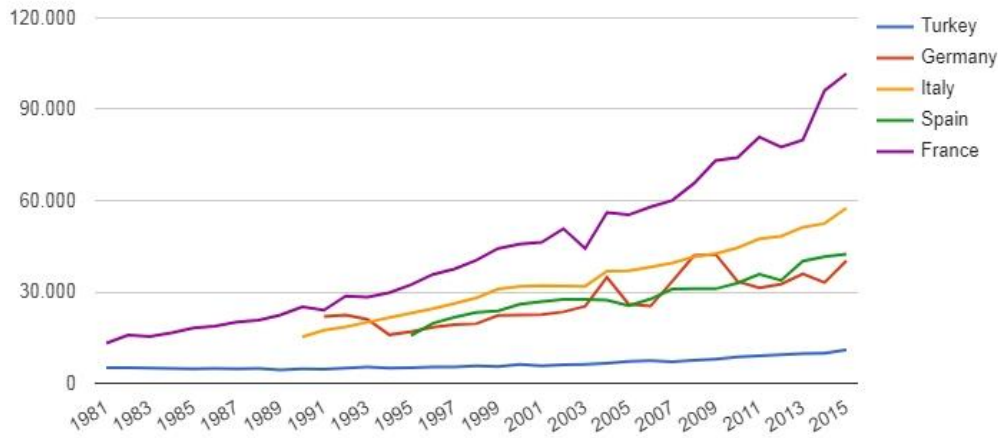
Chart 2: Changing in Productivity Values Since 1961

Source: Derived from Table 1.

As seen in Chart 3, there are significant differences between the two economies in terms of labor productivity which is the fundamental indicator of efficiency. It can be distinguished that how the efficiency increase achieved through years remained so low in Turkey in as against the high rises achieved in some selected Union member countries.

Chart 3: Agricultural value added per worker, constant USD

Source: Worldbank Data & TheGlobalEconomy (2018).

In short, the most significant aspects of the differences between EU and Turkish agriculture become evident with production, efficiency and subsidy rates. Structural problems such as small scale, sectional, traditional and self-consumption oriented production and poorly trained agricultural employment are the leading causes of low efficiency in the Turkish agricultural sector. Another important problem of the Turkish agricultural sector is the use of insufficient input. Today, agricultural production can be increased only by ensuring an increase in efficiency because of the fact that the cultivated areas cannot be increased any more. The key element of the efficiency increase is seed. Today and in Turkey, it is not possible to have a self-contained system without preventing the multinational monopolization which poses an environment and health risk on the seed and chemical input and supporting local seed and production. First of all, this leading problem needs to be resolved for the dissemination of a nature and human friendly production structure, biodiversity and sustainable agricultural systems.

Conclusion and Evaluation

Thanks to the CAP's practices and support regimes that prioritize the Union's agriculture in the global market, EU has gained a strong structure in the agricultural sector. On the other hand, the deterioration of production excesses over the budget and the market equilibrium has made reforms inevitable. Along with the reforms, CAP's unrestricted support regime for production has been abandoned and practices aimed at eliminating production surpluses and budget burdens have come to the fore. Agricultural supports are increasingly taken into a disengaged framework with the production amounts; and sustainable environment, rural development, food quality, animal welfare etc. criteria have begun to be taken into consideration. Contradictorily, developed countries and international agricultural cartels, which try to impose neo-liberal policies as a non-alternative option, deepened the vital problems, particularly environmental pollution (even they assert the contrary with distraction methods like greenwashing etc.) through their practices in developing and underdeveloped countries. On the other hand, policies and support regimes that have caused the elimination of the majority of small-scale enterprises within the EU, led to an increase in agricultural income inequalities. Considering that small enterprises are generally concentrated in Mediterranean countries, income distribution inequalities have also emerged among regions. All these practices eroding walls and customs in agricultural products of developing countries such as Turkey, preclude the ability to maintain the international competition on an equal basis.

With its existing structural problems in agriculture (scale, efficiency, quality, consciousness etc.) Turkey has no possibility to compete with the Union's agriculture which has gained quite a developed infrastructure.

Therefore, structural transformation is not just an option for the Turkish agriculture, it becomes an existence problem. It is inevitable to protect and support agricultural areas, environment and domestic farmers with all aspects of scale, efficiency and consciousness, to cope with the global/regional competition and in order to overcome the vicious circle that makes the Turkey dependent on agriculture gradually. Benefiting from scale economies through the dissemination of manufacturer unions/cooperatives appears to be the shortest and the most rational solution. On the other hand, policies hindering the domestic production (contracted producing dependent upon multinational food monopolies, controlling the food inflation through importing, reducing customs duties etc.) should be abandoned without delay. In short, the ultimate objective of Turkey - regardless of the objective of full membership - should be a reorganization in agriculture and achieving standards even beyond EU. Because profound structural transition that is to start in the agricultural sector which is the locomotive of independence in the production and economic development has a potential to transform overall economic structure, as well.

References

- Ackrill, R. (2000). The Common Agricultural Policy, Sheffield Academic Press.
- Cengiz, Ç. (2018). Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası'nın İlk Yarı Yüzyılı: Reformlar ve Sonuçları, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Ercan, M. (2010). Avrupa Birliği'nin Ortak Tarım Politikası ve Türkiye'deki Gelişmeler. Akademik Bakış Dergisi, (22)1:13.
- European Union (2018). Agri-Food Trade Statistical Factsheet European Union - Turkey.
- European Commission (2018a). Future of the Common Agricultural Policy, https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/future-cap_en (06.11.2018).
- European Commission (2018b). CAP Expenditure and CAP Reform Path Post-2013, https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/cap-post-2013/graphs/graph3_en.pdf (06.11.2018).
- European Commission Directorate-General for Trade (2018). Turkey: Trade Statistics http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_111603.pdf (06.11.2018)
- European Commission Joint Research Center (2011). Potential Impacts on Agricultural Commodity Markets of an EU Enlargement to Turkey Extension of the AGMEMOD Model towards Turkey and Accession Scenario, <http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC60663/jrc60663.pdf> (06.11.2018).
- FAOSTAT Data (2018). <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QC> (06.11.2018).
- Folmer, C. Keyzer, M.A. Merbis, M.D. Stolwijk, H.J.J. Veenendaal, P.J.J. (1995). The Common Agricultural Policy beyond the MacSharry Reform (Ed: J. Tinbergen), North Holland.
- Lovec, M. (2016). The European Common Agricultural Policy Reforms: Towards a Critical Realist Approach, Palgrave Macmillan.
- OECD (2011). Evaluation of the Common Agricultural Policy Reforms in the European Union, OECD Publishing.
- Özkan, G. Karaköy, F. (2018). Türkiye'de ve Avrupa Birliği'nde Tarımsal Desteklerin Değerlendirilmesi, İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi, 3:6: 139-157.
- Swinbank, A. Tranter, R. (2004). A Bond Scheme for the Common Agricultural Policy Reform, CABI Publishing.
- TheGlobalEconomy (2018). Agriculture Sector Indicators, https://www.theglobaleconomy.com/indicators_list.php (06.11.2018).
- TUIK (2016). Agriculture Statistics, <http://www.turkstat.gov.tr> (06.11.2018).
- Worldbank Open Data (2018). <https://data.worldbank.org> (06.11.2018).

İskilip Hanönü Camii Minaresindeki Servi Tasviri Üzerine Notlar

Çiğdem Karaçay¹

Giriş

“Servi” tasvirinin sembolik anlamına dair bu çalışmada: Çorum’un İskilip ilçesi, Hacı Piri Mahallesi’nde bulunan Hanönü Camii minaresindeki servi motifi ile oluşturulmuş tezyinat, biçim ve içerik açısından incelenecek ve servi motifinin Türk sanatında imgesel karşılığı üzerinde durulacaktır.

Selvi, Türk Dil Kurumu sözlüğünde; “Servigillerden, Akdeniz bölgesinde çok yetişen, kışın yapraklarını dökmeyen, 25 metre boyunda, ince, uzun, piramit biçiminde, çok koyu yeşil yapraklı bir ağaç, andız, selvi, servi ağacı (*Cupressus sempervirens*)” olarak geçmektedir (Türk Dil Kurumu, 2018). Değişik özellikteki topraklarda yetişen servinin 20 türü ve bu türlerin çeşitli taksonları vardır. Ülkemizde doğal olarak yetişen *Cupressus sempervirens* L. (Adi Servi, Akdeniz Servisi)’in iki varyetesi bulunmaktadır. Bunlar *Cupressus horizontalis* (Dallı servi) ve *Cupressus sempervirens* (Piramidal servi)’dir. Dallı servi yapıların iç ve dış bölümlerinde, gemi, köprü ve iskele ayaklarında, mobilya yapımında, tornalı işlerde, çamaşır ve çeyiz sandığı ve dolaplarda tercih edilir. Piramidal servi ise ülkemizde daha çok mezarlıklarda süs bitkisi olarak kullanılır (Orman Genel Müdürlüğü, t.y: 22). Serviyi sadece kabristanda gören nesil ona mezarlık ağacı gözüyle bakmıştır (Çulpan, 1961: 16). Oysa servi motifi, geçmişten günümüze bir süreklilik içinde önemini koruyarak, Anadolu Türk Sanatında, mimari süslemeden geleneksel el sanatlarına kadar geniş bir yelpazede, bazen tek, bazen de kompozisyonun bir ögesi olarak betimlenmiştir. İskilip’te Hanönü (Köprübaşı) Camii minaresinde sade bir tezyinata betimlenen servi, Türk sanatında bu motifin biçimden çok muhtevasının önemini vurgulamaktadır.

1.Hanönü Camii Minaresindeki Servi Tasviri

Hanönü (Köprübaşı) Camii, Çorum’un İskilip ilçesinde, Hacı Piri Mahallesi’nde çarşı merkezindedir (Fotoğraf: 1). Yapının kitabesi yoktur. İlçenin, 18./19. yüzyıllara tarihlenen camileri ile benzer özellikler göstermektedir. Cami, boyuna dikdörtgen planlıdır. Taş temeller üzerindeki kerpiç duvarları ahşap hatıllı ve çatısı kiremitle kaplıdır. Yapının yalın dış kuruluşu iki katlı pencere düzenlemesi ile hareketlenmiştir. Geç gelenler bölümünden içeri geçildiğinde, mimari ile uyum içerisinde kullanılan süslemeler etkileyici bir mekân etkisi yaratmaktadır. Görkemli ahşap tavan, altı ahşap direk üzerinde yükselen kadınlar mahfili ve ahşap minber, tepeliği mukarnaslarla doldurulmuş alçı mihrap ve pencerelerdeki renkli vitray işçiliği iç mekânı zenginleştiren özelliklerdir (İlter, 1992: 49-50).

---

¹ Çiğdem Karaçay, Dr. Öğretim Üyesi, Hitit Üniversitesi, Resim Bölümü, cigdemkaracay@hitit.edu.tr

Fotoğraf: 1- İskilip Hanönü Camii (S. Çiçekci'den)

Minare caminin kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. Silindirik gövde de tuğla malzeme kullanılmıştır. Tezyinat, üç sıra stalaktit dolgulu kuşağın üzerinde yer alan şerefe kısmındadır. Şerefe korkuluğunda, duvar yüzeyi, düşey yerleştirilmiş dikdörtgen tuğla levhalarla kaplanmıştır (Fotoğraf: 2). Bu levhalardan bir kısmı zamanla dökülmüştür. Günümüze sekiz tane levha ulaşmıştır. Mevcut levhalardan altı tanesinde tek servi motifi yer alır. Serviler aşağıda genişçe, tepede sivri bir görüntüye sahiptir. Yedinci levhada merkezde bir kandil motifi vardır. Kandilin her iki yanında simetrik olarak birer servi tasvir edilmiştir. Servilerin tepesi hafif kıvrıktır (Fotoğraf: 3). Servi ağacı ile kandilin oluşturduğu motif birliği bu levha ile sınırlıdır. Sekizinci levhada süsleme yoktur. Stalaktit dolgulu kuşak ve üzerinde yer alan servi tasvirli düşey levhalar, tuğla minareye hareketlilik kazandırmıştır (Fotoğraf: 4).

Fotoğraf: 2- Minare şerefesi süsleme kompozisyonu (S. Çiçekci'den)

Fotoğraf: 3- Servi ve kandil motifi (S. Çiçekci'den)

Fotoğraf: 4- Minare şerefesi süsleme kompozisyonu
(S. Çiçekci'den)

2. Bir Sembol Olarak Servi

Türk mitolojisinde gökle yer arasındaki ilişki bir ağaç ya da bir dağ motifi ile kurulur. Hayat ağacı evrenin yapısı ile ilgilidir. Evren direği, ağaç ya da dağ motifi ile eş değerdir (Kuban, 2001: 96-97). Gök ile yeri birbirine bağlar (Öney, 1968: 36.) Uygur Türeyiş Destanı'nda ana motif ağaçtır. Oğuz Destanı'nda Kıpçak Beg de bir ağaç kovuğu içinde doğmuştur. Çingiz Han soylarının mezarları üzerine ağaç dikme geleneği yaygındı (Ögel, 2014: 593-626). Hayat ağacı, toplumlarda kültür farklılığına bağlı olarak değişik ağaçlarla sembolize edilmektedir. Bu ağaçlardan biri servidir (Erbek, 1987: 49). İhtiva ettiği güzel vasıflar sayesinde servi, Türk sanatında çok kullanılan bir motif olmuştur.

Çulpan (1961), her daim yeşil renkli, dayanıklı, uzun ömürlü ve güzel biçimli servi ağacını, Türk kültür ve sanatında ebedi olmanın, hayatın, iyiliğin ve güzelliğin sembolü olarak değerlendirmiştir. Ayrıca servi motifinin tasvir edildiği çeşitli sanat kollarını gruplamıştır. Bunlar: minyatür, tezhip, kitap kapları şemseleri, kâğıt oyma süsler (makta'lar), servi şekilli yazılar, madeni eşyalar, nakış ve resim, seramik, ahşap, fildişi ve sedef, taş (mimari, çeşmeler, mezar taşları, anıtlar), cam, halı, kilim, seccade ve kumaştır.

Anadolu'da, bir caminin şerefe korkuluğunda tasvir edilen servi, bu motifin seyirlik olmaktan öte, sembolik anlamının önemini göstermektedir. Özellikle kandil motifi ile oluşturulmuş kompozisyon dikkat çekicidir çünkü kandil, Kur'an-ı Kerim'de "Allah göklerin ve yerin nurudur, O'nun nurunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir" şeklinde geçmektedir (Kur'an-ı Kerim). Bu açıdan, servi ve kandilin oluşturduğu motif birliği, manevi değerlerin sanata yansımaları şeklinde yorumlanabilir. Anadolu kültürünün ortak inanç ve değerlerinin Türk sanatına kazandırdığı servi, Türk kültüründe, ölümsüzlük, sonsuzluk, belki de ölümlle başlayacak ebedi hayat, güzellik, doğruluk, dayanıklılık, sabır gibi kavramların tezahürü olmuştur.

Sanatçının sembolik anlamına verdiği değer neticesinde Türk sanatlarında çok kullanılan servi motifi, Antikiteden itibaren diğer toplumların kültür, inanç ve sanatlarında da yer almıştır. İnsanla Tanrı arasında bir bağ, sonsuzluk, ölümsüzlük, doğruluk, sabır, keder, hüznün, acı gibi birçok olgunun temsilcisi servi, bazen kutsal

bir imge, bazen sembolik bir motif olarak karşımıza çıkar. Örneğin, Mazdeizm'de² servi, dini bir semboldür. Zerdüş, dinini Kral Goştâsp'a tebliğ etmek için kralın evine, elinde ateş³, bir servi dalı ve dinin kutsal kitabı Avesta ile girmiştir. Kral Goştâsp bu ateşi aldığı anda elleri yanmamıştır. Hiçbir yakıt olmadan kendiliğinden yanan bu ateş, su, toprak ya da herhangi başka bir nesne ile söndürülemeyen özelliindedir. Kral Goştâsp bunu gördüğünde dine inanmıştır. Bu ateşgedeyle ilgili Dakiki'nin verdiği bilgiye göre, Serv-i Keşmîr bu ateşgedenin yanına dikilmiştir (Yıldırım, 2015: 548). Zerdüşler, servinin yerden göğe doğru alev şeklinde yükselişini ilahi bir sembol saymışlardır (Çulpan, 1961: 31). Abarkuh servisi (Zoroastrian Sarv) olarak bilinen ağacın sadece eski İran'ın değil yeryüzünün yaşayan en eski canlısı olduğuna inanılır. Eski İran'da uzun ömürlü olmanın sembolü servi, Zerdüş dininin yüce Tanrısı Ahura Mazda ile çağrıştırılır. Servi ağacının kutsallığı Elam Ülkesi ile Asur Uygarlıklarına ve sonra Ahamenişler'e, Sasani İmparatorluğuna uzanır. Ahameniş döneminden itibaren servi ağacı İran sanatında önemli bir dini sembol olmuş, Sasani İmparatorluğu ile birlikte ise kutsallığını yavaş yavaş kaybederek geleneksel bir motife dönüşmüştür (Kamizi, Hassani, Jafari, 2014: 419-433).

MÖ. VI. yüzyılda Pers Kralı I. Darius tarafından kurulan şehir-saray konumundaki Persepolis'te, Kral Dairus'un halkı kabul ettiği Apadana Sarayına çıkan merdivenlerin yanındaki bloklar üzerinde rölyefler vardır. Bu rölyeflerde, gelen heyetlerin krala getirdiği armağanlar, bu armağanları sunmak için sıra beklemeleri, beklerken yaptıkları sohbetler, Nevruz törenleri ve dini semboller kabartmalarla bezenmiştir. Bu kabartmalar arasında yer alan servi ağacı motifi, eski İran'da bu motifin önemini vurgulamaktadır (Fotoğraf: 4).

² Mazdeizm ya da Zerdüşlük, eski İran'da yayılmıştır. Dinin kurucusu Zerdüş'tür. Zerdüş'ün doğduğu yıl ve yer ile ilgili farklı rivayetler olmakla birlikte, doğum yerinin İran sınırları içerisinde ve VII. ya da VI. yüzyılda yaşamış olduğu çoğu araştırmacının ortak kanaattir. Zerdüşlük dini, Zerdüş'ün İran'a getirdiği tek tanrı inancını temel alır. Zerdüş, Bilge Tanrı Ahuramazda'dan vahiy aldığını öne sürerek eski İran dinini yeniden biçimlendirmeye çalışır. Bilge Tanrı Ahuramazda'nın Zerdüş'e vahyettiği Avesta, İran dilleri ve edebiyatlarının en eski ve önemli eseridir. Bu inanç sisteminin temelini tapınılacak tek tanrı, en yüce tanrı Ahuramazda oluşturur. Araplar İran'ı ele geçirene kadar Zerdüşlük İran'ın resmi dini olmuştur. İran'ın Araplar tarafından ele geçirilmesi ve İslam dininin bu topraklarda hızlı yayılmasıyla İranlı Zerdüş inançlarının önemli bir kısmı Hindistan'a göç etmiştir ve günümüzde de varlıklarını sürdürmektedirler. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Fransız bilim adamı Anquetil Du Perron Hindistan'a bilimsel amaçlı bir seyahat gerçekleştirerek Zerdüş din adamlarıyla görüşmeler yapar. Altı yıl süren çalışmalar sonucunda, Zerdüş geleneklerini, inanışlarını ve örflerini yakından tanımış, Avesta ile diğer Zerdüş kutsal metinlerinin yazıldığı dili öğrenmiş, önemli Avesta nüshalarını elde etmiştir. Elde ettiği bilgileri bilim dünyasına sunduğu Zend-Avesta; Orta Asya ve çevre bölgelerin coğrafyalarında yaşayan halkların tarih, kültür, medeniyet, din, siyasi ve sosyal konular, inançlar, gelenekler ve görenekler, kahramanlık anlatıları ve mitolojiler olmak üzere birçok alanda önemli bilgiler sunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz: Challaye, 2002; Azizi, 2009; Yıldırım, 2011: 147-170; Akşit, 2017.

³ Zerdüş inanışta ateş kutsaldır ve Ahura Mazda'nın insanlar tarafından görülebilen somut sembollerinden sayılmaktadır. Ateşkedeler, Ahura Mazda'ya tapınma ve övgü ocaklarıdır. Zerdüş din adamları ve inanurlar için üç önemli ateş vardır. Bunlardan Nişabur bölgesinde yer alan Âzerborzînmîhr, Fars edebiyatında aydınlık ve parlaklığın simgesidir. Bundehişn bu ateşgedenin Goştâsp tarafından yaptırıldığını kaydeder ve ona göre Zerdüş, yeni diniyle ortaya çıktığında Goştâsp, onun dinini kabul etmiş ve dinini tebliğ etmek amacıyla bu ateşgedeyi yaptırmıştır. Detaylı bilgi için bkz: Yıldırım, 2015.

Fotoğraf: 4- Persepolis Apadana, Doğu merdiveni, Haraç alayı
(The Oriental Institute)
https://oi.uchicago.edu/gallery/apadana#1G9_72dpi.png

Romalı şair Publius Ovidius Naso (M.Ö. 43-M.S. 17), dönüşüm teması ile birbirine bağlanan mitolojik ve efsanevi öykülerden oluşan on beş kitaplık uzun bir şiir olan *Dönüşümler*'de, Keos'lu güzel bir genç olan Cyparissus'un servi ağacına dönüşünü anlatmaktadır. Şiirde, Keos'lu Cyparissus'un, çok sevdiği ve yanından hiç ayırmadığı bir geyiği, attığı ok ile kazara öldürmesi üzerine, pişmanlık, hüznün ve keder gibi duygularla canını alması için Tanrıya yalvarışını ve Tanrının, Cyparissus'un duygularının bir sembolü olarak onu bir servi ağacına dönüştürmesi anlatılmıştır (Ovidius, 2017, s. 236-237). Latince kaleme alınan bu yapıtta, servi ağacı, sonsuza dek sürecek hüznü sembolize etmektedir.

Dönüşmüştü kütüğe. Bu toplulukta servi de vardı,
Aşağısı geniş, doruğu sivri; eskiden çocuktu
Tanrının sevdiği, kitarı, yayı vardı,
Şimdi bir ağaç. Korurdu onu, Carthea'lı nymphalar;
Görkemli, başında geniş boynuzlar, bir geyik vardı
Yüksek gölgeliklerde yaşardı. Altındanmış gibi
Parlardı görklü boynuzları, yuvarlak boynunda
Göğsüne sarkmış değerli bir süstakısı varmış
Gibiydi; alnında süslü bağlarla tutturulan
Sarkan bir gümüş askı, kulaklarında, şakaklarında
Işıldayan oyuk inciler dizili. Bu, korkudan uzak,
Doğuştan ürkek geyik severek girerdi evlere,
Yabancı bile olsa, elleriyle okşasınlar diye
Uzatırdı boynunu. Onu severdin hepsinden çok
Cyparissus, ona değer verirdin, Keos'un en güzeli
Sayardın onu. Sen, götürürdün verimli otlaklara,
Bu geyiği sen götürürdün ışyan dalgalı sulara;
Sen süslerdin boynuzlarını boyam boyam çiçeklerle;
Sen sürerdin onu sırtına binerek bir binek gibi,
Erguvan boyalı yular, yumuşak gem, kıvançla gezerdin.
Yakıcı bir öğle, yengeç burcunda deniz kıyısında
Duran, sıcakın kısıcında kızgın güneş ışınlarıyla
Tutuşan, otlu toprak üzerine uzanmış yorgun geyik,
Ağaçların gölgesinde soluyup serinlemekte.
Bilmeden saldığı keskin kargı saplandı ona

Cyparissus'un, gördü azgın yarayla can çekişen geyiği,
Ölürken toparladı kendini. Neden avutmadı Phoebus?
Katlandı ağrıya, acıya üzüldü bu olaya,
Hep onu anımsadı. Bu yüzden iççekti, tanrılardan
Diledi son armağan olarak hep acı çeksin onu
Vuran diye. Tükendi sürekli ağlamakla kan,
Yeşiller içinde dönüşmeye başladı gövdesi çocuğun,
Pırıl pırıl alnında sarkan saçlar dönüştü
Dağnık yapraklara, katılaştı, gördü bunu,
Yükseldi yıldızlara yavaş giden bir tepeyle.
Acılar içinde kıvranan tanrı dedi ki: çekeceksin
Benim acımı hep, acı çekenlere acıyacaksın.

Görüldüğü gibi toplumların kültür ve inançlarına bağlı olarak servi ağacı ile ilgili çeşitli mitolojik ve efsanevi öyküler günümüze kadar aktarılmıştır. Her toplum manevi değerleri doğrultusunda servi ağacına çeşitli anlamlar yüklemiştir. Bu anlam, dini bir olgu ya da hayata dair duyguları ifade edebilir. Türk kültüründe servi, temsil ettiği güç mefhumuna bağlı olarak tinsel bir mahiyet kazanmıştır.

SONUÇ

Bakımı kolay, dayanıklı, her daim yeşil ve uzun ömürlü olmasından dolayı Anadolu'da özellikle kabristanlarda görmeye alışkın olduğumuz servi ağacı, sembolik açıdan ihtiva ettiği güzel vasıflar sayesinde Türk sanatında çok kullanılan bir motif olmuştur. Üslup olarak aşağıda genişçe, tepede sivri ya da hafif kıvrık tasvir edilir. Ölümsüzlük, sonsuzluk, belki de ölümlle başlayacak ebedi hayat, güzellik, doğruluk, dayanıklılık, sabır gibi kavramları sembolize eden servi, Anadolu kültürünün ortak inanç ve değerlerinin Türk sanatına kazandırdığı bir motiftir. Anadolu'da, bir caminin şerefe korkuluğunda tasvir edilmesi ise bu motifin seyirlik olmaktan öte, sembolik anlamının önemini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Aghdas Kamizi, G. H. (2014). A Survey of the Tree of Life Images in Safavid Textile Arts. *International Journal of Basic&Applied Research*, 3(7), 419-433.
- Akşit, C. (2017). *Dinler Tarihi*. İstanbul: Kamer Yayınları.
- Azizi, N., Z. (2009). *Zerdüştlüğün Kutsal Kitabı (Avesta) Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Challaye, F. (2002). *Dinler Tarihi*. (S. Tiryakioğlu, Çev.) İstanbul: Varlık Yayınları.
- Çulpan, C. (1961). *Serviler I-II, (ANTİK DEVİRLER) den (ZAMANIMIZ) a kadar İlahiyat-Edebiyat-Tıp ve Sanat tarihinde*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- Erbek, G. (1987). *Anatolian motifs from Çatalhöyük to the present*. Ankara: yayl.y.
- Ormen Genel Müdürlüğü, *Ormanlarımızda Yayılış Gösteren Asli Ağaç Türleri*. (tarih yok). Ormancılıkta 17. Yıl 1839-2009. Türkiye. 2018 tarihinde <https://www.ogm.gov.tr/ekutuphane/Yayinlar/Asli%20A%C4%9Fa%C3%A7%20T%C3%BCrleri.pdf> adresinden alındı.
- İlter, F. (1992). *Bir Anadolu Kenti İskilip*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kuban, D. (2003). *Divriği Mucizesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Naso, P. O. (2017). *Dönüşümler*. İstanbul: Payel Yayınevi.

Ögel, B. (2014). *Türk Mitolojisi* (Cilt II). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Öney, G. (1968). Anadolu Selçuklu Sanatında Hayat Ağacı Motifi. *Bellekten*, 32(125), 25-36.

Yıldırım, N. (2011). Zerdüş'tün Kutsal Kitabı Avesta. *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası*, 1(18), 147-170.

Yıldırım, N. (2015). *İran Mitolojisi, Kökenleri, Kaynakları, Ana Temaları*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık

Kabullenme ve Kararlılık Terapisine Dayalı Girişimlerin Engelli Bireyler Üzerinde Etkisi: Literatür İncelemesi

Ecem Çiçek Gümüş¹

Selma Öncel²

Giriş

Engelli bir çocukla yaşamak aile üyelerini sosyal, psikolojik ve ekonomik açılardan etkileyebilen bir durumdur. Anne ve baba alışılması zor olan bu durum karşısında stres yaşamakla birlikte, günlük hayatın gereklerini yerine getirmekte de zorlanmaktadır. Ebeveynler başta evlilik ve duygusal ilişkiler olmak üzere kişilerarası ilişkilerinde sorunlar yaşayabilmektedir. Çocuğun bakımı için gerekli olan fazla zaman, para, enerji gereksinimi ve bunların beraberinde getirdiği duygusal sıkıntılar anne ve babanın stres yaşamasına neden olmaktadır (Köksal ve Kabasakal, 2012). Aile rolleri ve beklentileri ile ilgili değişiklikler, ebeveynlerin stres ve endişesini daha da artırabilirken (Lee et al. 2008), gerçekler ile beklentiler arasındaki kopukluk, ebeveynlerin şok, üzüntü, kızgınlık ve suçluluk duygularını ifade etmesine yol açabilmektedir (Bumin et al., 2008). Bununla birlikte, ebeveyn stresinin en önemli yordayıcısı, çocuğun sosyal yetenekleri olarak gösterilmiş ve çocuklardaki azalmış sosyal yetkinliğin artmış ebeveyn stres düzeyleri ile ilişkili olduğu gösterilmiştir. Aynı şekilde çocuğun dışsal sorunlu davranışları da artan ebeveyn stresine ilişkilendirilmektedir (Davis ve Carter, 2008). Depresyon belirtilerini yaşayan kişilerde üzüntü, yorgunluk, sınırlılık ve korku rapor edilmiştir (Benson ve Karlof, 2009). Depresyon belirtileri yaşayan anne babalar, ebeveyn ve çocuk arasında daha az pozitif ebeveyn-çocuk ilişkileri ve etkileşimlere sahiptir. Bu da ebeveyn ve çocuk arasındaki ilişkinin kesilmesine daha fazla neden olabilmektedir (Cohen ve Semple, 2009).

Engelli çocukların ebeveynleri için yüksek stres düzeylerinin etkilerinin yaşam kalitesi ile negatif ilişkili olduğu ifade edilirken; bu durumun ebeveynlerinin ve çocuğun ihtiyaç duydukları hizmetlere erişimlerini desteklemede engel oluşturabileceği de belirtilmektedir (Blackledge ve Hayes, 2006). Azalan ebeveynlik duyarlılığının, çocuğun okula hazır bulunuşluk ve dil becerilerinde bir gecikmeye neden olduğu, buna ek olarak da annenin depresyon belirtileri bildirdiği okul çağındaki çocuklarda yüksek davranışsal zorluklar ve antisosyal davranışlar olduğu bildirilmiştir (Cohen ve Semple, 2009). MacDonald ve Hastings (2008), engelli çocuklarıyla daha öncekine göre daha çok birlikte olan ve çocuklarıyla ilişkilerine odaklandıklarını bildiren babaların da ebeveynlik rolleri, görevleri ve çocuk sosyalleşmesine daha fazla dahil olduklarını bildirmişlerdir. Destekleyici, şefkatli ve teşvik edici bir aile ortamının oluşturulması, çocuğun gelişmesine olumlu katkıda bulunabilir. Çocuğun ve ailenin gerekli tedaviyi kabul etmesine ve bunlara erişimini sağlama kapasitesinin artmasına neden olabilir (Head & Abbeduto, 2007). Destekleyici, şefkatli ve pozitif bir aile ortamının oluşturulması, çocuğun gelişimine olumlu bir şekilde katkı sağlayabilir ve hem çocuğun hem de ailenin ihtiyaç duyulan tedaviye daha kolay ulaşabilmesine katkıda bulunabilir (Head & Abbeduto, 2007). Benzer şekilde, bilişsel ve davranışsal teknikleri kullanarak problem odaklı başa çıkma stratejileri uygulayan engelli çocuğu olan ebeveynler; duygusal iyi olma düzeylerini ve pozitif ebeveyn-çocuk ilişkilerini artırdığını bildirmişlerdir (Head & Abbeduto, 2007). Özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerin psikolojik ve sosyal yönden desteklenmesi açısından yürütülmüş değişik çalışmalar bulunmaktadır. Bunlar arasında farkındalık temelli stratejiler, yetişkinlerde depresyon belirtilerini azaltmak, ebeveyn stresini azaltmak gibi ebeveynler için etkili bir müdahale olarak kurulmuştur

---

¹ Ecem Çiçek Gümüş, Araş. Gör., Gaziantep Üniversitesi, Halk Sağlığı Hemşireliği, ecemcicek@gantep.edu.tr

² Selma Öncel, Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Halk Sağlığı Hemşireliği, oncel1966@gmail.com

Gümüş, Çiçek, Ecem; Öncel, Selma; Kabullenme ve Kararlılık Terapisine Dayalı Girişimlerin Engelli Bireyler Üzerinde Etkisi: Literatür İncelemesi

(Cohen & Semple, 2009). Engelli çocuğu olan ebeveynlerde yeni kullanılmaya başlanan ve birçok alanda etkinliği kanıtlanmış olan ACT önemli bir yere sahiptir. Gelişim geriliği ya da diğer engel türlerinde ebeveyn-çocuk ilişkisi büyük önem taşımaktadır. O yüzden ebeveynlerin çeşitli psikolojik rahatlama yolları kullanılarak ve psikolojik yaklaşımlar ile desteklenmesi hedeflenmelidir (Whittingham et al., 2016). Destek sistemlerinin önemli bir yer kapladığı engelli çocuğu olan ebeveynler için müdahale içerikli girişimlerin yapılması önemli bir yere sahiptir.

Kabullenme ve Kararlılık Terapisi (ACT), "üçüncü dalga" olarak da adlandırılan, kendinelik (mindfulness) ve kabul (acceptance) temelli müdahaleleri içeren bilişsel-davranışçı terapiler arasında yer alır. İşlevsel bağlamsıcılık (functional contextualism) adı verilen bilimsel yaklaşıma ve davranışın dil ve biliş ile ilişkisini ortaya koyan ilişkiyel çerçeve kuramına (relational frame theory) dayanan ACT, giderek büyüyen bir ampirik veri birikimine sahip davranışçı bir psikoterapi modelidir. ACT, insanın davranışlarını kendi uzun vadeli değerleri doğrultusunda planlaması üzerine odaklanır ve istenmeyen içsel yaşantıların azaltılması çabalarının buna engel olduğunu ileri sürmektedir (Yavuz, 2015).

ACT, düşünceleri ve duyguları kontrol etmeye veya onlar için altta yatan nedeni açıklamaya çalışmaz (Cullen 2008). Bunun yerine, ACT, bireyin şu anda var olması, iletişim kurması ve zor içsel durumları ve duyguları kucaklaması için cesaretlendirerek psikolojik esnekliği artırmayı amaçlamaktadır (Cullen, 2008). Böylece, ACT, beklenmedik çevresel durumlarla ve açık davranışlarla olumsuz bir şekilde ilişkilendirilen özel olaylarına odaklanma yolu olarak inşa edilmiştir (Hayes, 2008). ACT'in ardındaki süreçler deneysel kaçınma, bilişsel ayrışma, şimdiki zaman ile bağlantı kurma, değerler ve bağlılığı içerir (Hayes, 2008). Olumsuz düşüncelerin ve duyguların kabul edilmesi, bu düşüncelerin ve davranışların düzenlenmesine yönelik kararlı bir şekilde çalışmak ACT'in önemli bir bileşenidir (Hayes et al., 2006). ACT'in birçok klinik alanda etkinliği kanıtlanmış bulunmaktadır, ancak sadece klinik bazlı değil klinik dışında da etkili olduğu ve kullanılabilirliği belirtilmektedir (A-Tjak et al., 2015; Frögeli et al., 2016). ACT'in amacı 6 psikolojik süreç bileşeni boyunca psikolojik esnekliği sağlamaktır. Bütün bu 6 süreç stresle başa çıkmada ebeveynler için uygun hale getirilmiştir (Hayes et al., 2006).

Yapılan literatür taraması doğrultusunda genel olarak otizmli ya da serabral palsili çocuğu olan ebeveynler ile çalışıldığı görülmüştür. ACT'in engelli çocuğu olan ebeveynlerde kullanıldığı bütün çalışmaların bulguları değerlendirildiğinde; karşılaştırma grupları arasında anlamlı farklılık bulunmasa da ACT kullanımının daha etkili ve olumlu sonuç verdiği belirtilmiştir. Yapılan çalışmalarda araştırmacılar ACT kullanımının OSB'li ve SP'li çocukların ebeveynleri için kullanılmasının umut verici olduğunu belirtmişlerdir (Blackledge & Hayes, 2006; Kowalkowski, 2012; Poddar, 2015; Montgomery, 2015; Joekar, 2016). ACT'in farklı engel gruplarında da kullanıldığı ancak ebeveynlere değil de doğrudan engelli bireye uygulandığı çalışmalarda da etkin bir model olduğu ve kullanımının önerildiği de görülmektedir (Molander et al. 2015; McConachie et al., 2014).

SONUÇ:

Sonuç olarak ACT kullanımının yaygınlaştırılması ve bu alanda yapılan çalışmaların geliştirilmesi hem engelli bireyler hem de engelli bireylerin yakınları için büyük bir öneme sahiptir. Yaşamsal faaliyetlerin sürdürülmesinin desteklenmesi, hayatı mevcut şartlar içinde en iyi şekilde yaşayabilmelerinin sağlanmasının bir kaynağı olarak da görülebilir. Uluslararası hedeflerin de içinde yer alan engelli bireylerin sosyal katılımın artırılmasının ve desteklenmesinin de önemi dikkate alındığında bu alanda her türlü gelişmenin yarar sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

Gümüş, Çiçek, Ecem; Öncel, Selma; Kabullenme ve Kararlılık Terapisine Dayalı Girişimlerin Engelli Bireyler Üzerinde Etkisi: Literatürk İncelemesi

---

1. Baker-Ericzen, M. J., Brookman-Frazee, L., & Stahmer, A. (2005). Stress levels and adaptabilityin parents of toddlers with an d without autism spectrum disorders. *Research and Practice for Persons with Severe Disabilities*, 30, 194-204. doi:10.2511/rpsd.30.4.194
2. Benson, P. R., & Karlof, K. L. (2009). Anger, stress proliferation, and depressed mood among parents of children with ASD: A longitudinal replication. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 39,2, 350-362.
3. Blackledge, J. T., & Hayes, S. C. (2006). Using acceptance and commitment training in support ofparents of children diagnosed with autism. *Child & Family Behavior Therapy*, 28,1, doi:10.1300/J019v28n01_01
4. Bumin, G., Gunal, A., & Tukul, S (2008). Anxiety, depression, and quality of life in mothers of disabled children. *S.D.U. Tıp Fak. Derg*, 15(1), 6-11.
5. Cohen, J. A. S., & Semple, R. J. (2009). Mindful parenting: A call for research. *Journal*
6. Çavuşoğlu ve ark. (2004). Engelli çocuğa sahip olan ebeveynlerin durumluk-sürekli kaygı ve yaşam doyumlarının incelenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi [Bağlantıda]*. 6: 1.
7. Davis, N. O., & Carter, A. S. (2008). Parenting stress in mothers and fathers of toddlers with autism spectrum disorders: Associations with child characteristics. *Journal of Autism Developmental Disorder*, 38, 1278-1291. doi:10.1007/s10803-007-0512
8. DeLambo D., Chung W. & Huang W. (2011) Stress and age: a comparison of Asian American and non-Asian American parents of children with developmental disabilities. *Journal of Developmental and Physical Disabilities* 23, 129–41.
9. Hayes, S. C. (2008). Climbing our hills: A beginning conversation on the comparison of acceptance and commitment therapy and traditional cognitive behavioral therapy. *Clinical Psychological Science and Practice*, 15, 286-295. doi:10.1111/j.1468-2850.2008.00139.x
10. Hayes, S. C., Luoma, J., Bond, F., Masuda, A., & Lillis, A. (2006). Acceptance and commitment therapy: Model, processes, and outcomes. *Behaviour Research and Therapy*, 44(1), 1-25.
11. Head, L. S., & Abbeduto, L. (2007). Recognizing the role of parents in developmental outcomes: A systems approach to evaluating the child with developmental disabilities. *Journal of Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, 13, 293-301. doi:10.1002/mrdd.20169
12. İçmeli ve ark. (2008). Zihinsel engeli çocuğa sahip annelerin depresyon düzeylerinin belirlenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 13(4), 35-41.
13. Khamis V. (2007) Psychological distress among parents of children with mental retardation in the United Arab Emirates. *Social Science and Medicine* 64, 850–7.
14. Lee, L. C., Harrington, R. A., Louie, B. B., & Newschaffer, C. J. (2008). Children with autism: Quality of life and parental concerns. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 38, 1147-1160. doi:10.1007/s10803-007-0491-0
15. MacDonald, E. E., & Hastings, R. P. (2008). Mindful parenting and care involvement of fathers of children with intellectual disabilities. *Journal of Child and Family Studies*, 19(2), 236-240. doi:10.1007/s10826-008-9243-9
16. Montgomery, D. (2015). *The Effects of Acceptance and Commitment Therapy on Parents of Children Diagnosed with Autism*. Walden Dissertations and Doctoral Studies, Walden University. Psychology Faculty.
17. Mungo, D., Ruta, L., D'Arrigo, V. G., & Mazzone, L. (2007). Impairment of quality of life in parents of children and adolescents with pervasive developmental disorder. *Health and Quality of Life Outcomes*, 5(22), doi:10.1186/1477-7525-5-22

18. Paczkowski, E., & Baker, B. L. (2008). Parenting children with developmental delays: The role of positive beliefs. *Journal of Mental health Research in Intellectual Disabilities*, 1, 156- 175. doi:10.1080/19315860801988392
19. Poddar S, Sinha VK, Urbi M. Acceptance and commitment therapy on parents of children and adolescents with autism spectrum disorders. *Int J Educ Psychol Res* 2015;1:221-5.
20. Powers, M. B., Zum Vorde Sive Vording, M. B., & Emmelkamp, P. M. G. (2009). Acceptance and commitment therapy: A meta-analytic review. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 78, 73-80. doi:10.1159/000190790
21. S.Y.C.L, Kwok., C.L.K. Leung., & D. F. K., Wong. (2014). Marital satisfaction of Chinese mothers of children with autism and intellectual disabilities in Hong Kong. *Journal of Intellectual Disability Research*, 58(12): 1156–1171
22. T.C. Gaziantep Valiliği İl Millî Eğitim Müdürlüğü 2015-2019 Stratejik Planı, 2015. http://gaziantep.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_12/15103513_2015-19_Gaziantep_MEM_Stratejik_PlanY_GYncellenmiY.pdf. Erişim tarihi: 02.08.2018
23. Molander P., et al. (2015). Internet-Based Acceptance and Commitment Therapy for Psychological Distress Experienced by People With Hearing Problems: Study Protocol for a Randomized Controlled Trial. *American Journal of Audiology*, 24: 307-310.
24. Joekar S, Farid A.A.A., Birashk B., Gharraee, B., Mohammadian M. (2016). Effectiveness of Acceptance and Commitment Therapy in the support of parents of children with high-functioning Autism. *International Journal of Humanities and Cultural Studies*. 2(4): 2763-2772.
25. Kowalkowski, Jennifer D. (2012). "The impact of a group-based acceptance and commitment therapy intervention on parents of children diagnosed with an autism spectrum disorder" Master's Theses and Doctoral Dissertations. 512.
26. McConachie, D.A.J., McKenzie, K., Morris P.G., and Walley, R.M. (2014). Acceptance and mindfulness-based stress management for support staff caring for individuals with intellectual disabilities. *Research in Developmental Disabilities*, 35:1216–1227
27. Fung, K., Lake, J., Steel, L., Bryce, K., Lunsik, Y. (2018) ACT Processes in Group Intervention for Mothers of Children with Autism Spectrum Disorder *Journal of Autism and Developmental Disorders*.
28. Whittingham K, Sheffield J, Boyd RN. (2016). Parenting acceptance and commitment therapy: A randomised controlled trial of an innovative online course for families of children with cerebral palsy. *BMJ Open*, 6:e012807. doi:10.1136/bmjopen-2016-012807.

Finlandiya'da Özel Gereksinimli Bireylere Hizmet Veren Meslek Gruplarının Tutumlarının Belirlenmesine Yönelik Bir Ön Çalışma: Nitel Çalışma

Ecem Çiçek Gümüş¹

Selma Öncel²

Zeynep Güngörmüş³

Giriş

İnsan, yeryüzündeki yaşam serüveninde istenmedik ve beklenmedik çeşitli durumlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu durumlardan biri olan engellilik olgusu da insanın hayatı boyunca hep karşılaştığı bir gerçektir ve engelli bireyin varlığı insanlık tarihi kadar eskidir (Tezcan 2007). Herkes yaşamının bir döneminde geçici veya kalıcı biçimde engelli olma ve ilerleyen yaşlarda işlev kaybı yaşama riski taşımaktadır (DER 2011). Engellilik, hem fiziksel, hem psikolojik hem de sosyal problemleri beraberinde getiren bir durumdur (Akyürek 2011). Birleşmiş Milletler Sakat Hakları Bildirgesi’nde “Kişisel ya da sosyal yaşantısında kendi kendisine yapması gereken işleri her hangi bir noksanlık sonucu yapamayanlar” engelli olarak tanımlanmaktadır (Şahin 2015).

Tarihsel gelişim içerisinde engelli bireylere karşı toplumların yaklaşımı farklılık göstermekte; bilimsel, teknolojik ve kültürel gelişmeler doğrultusunda olumlu yönde farklılaşma görüldüğü ifade edilmektedir (Öztürk 2011). Engelli bireyler toplumda yaşayan en dezavantajlı grup olarak nitelendirilmekte ve sürekli olarak sosyal hayatın tüm alanlarında engellerle karşılaşmaktadırlar. Bu engeller kişileri, fiziksel eksikliklerinden kaynaklanan engellerden daha fazla kısıtlamaktadır (ÖİB Raporu 2011). Günümüzün Türkiye’sinde engelli profilini incelendiğinde, bu tür sorunlar nedeniyle, engellilerin toplumla bütünleşme yönünde büyük sorunlar yaşadıkları görülmektedir (Öztürk 2011).

Özel gereksinimli bireyler ile çalışmak dünyanın her yerinde hem fiziksel hem de ruhsal yük getirebilmektedir. Bu nedenle çalışanların özel gereksinimli bireylere karşı tutumlarını belirlemek önem taşımaktadır. Bu çalışma engelli bireylere yönelik personel tutumlarını ve engelli bireylerle çalışmanın mesleki ve sosyal anlamda etkilerini belirlemek için tasarlanmıştır.

YÖNTEM

Çalışmanın Türü: Bu çalışma nitel bir çalışma olarak yapılmıştır.

Araştırmanın Yeri ve Zamanı: Çalışma Finlandiya’da bulunan engelli güçlendirme merkezi olan Eskoo’da yapılmıştır. Çalışmanın verileri Mayıs- Haziran 2018 tarihlerinde Eskoo’da toplanmıştır.

Çalışmanın Örneklemi: Araştırma çalışmaya katılmayı kabul eden personel ile yürütülmüştür. Çalışma kapsamına 18 yaş üstü bireyler alınmıştır. Araştırmaya kurum müdürü ve 10 eğitmen olmak üzere toplamda 11 kişi katılmıştır.

¹ Ecem Çiçek Gümüş, Araş. Gör., Gaziantep Üniversitesi, Halk Sağlığı Hemşireliği, ecemcicek@gantep.edu.tr

² Selma Öncel, Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Halk Sağlığı Hemşireliği, oncel1966@gmail.com

³ Zeynep Güngörmüş, Doç. Dr. , Gaziantep Üniversitesi, Halk Sağlığı Hemşireliği, gungormusz@yahoo.co.uk

Gümüş, Çiçek, Ecem; Öncel, Selma Öncel; Güngörmüş Zeynep; Finlandiya’da Özel Gereksinimli Bireylere Hizmet Veren Meslek Gruplarının Tutumlarının Belirlenmesine Yönelik Bir Ön Çalışma: Nitel Çalışma

Verilerin Toplanması ve Analizi: Veriler katılımcılardan yapılandırılmış soru formu kullanılarak yüz yüze görüşme ile toplanmıştır. Görüşmeler için soru formu İngilizce olarak hazırlanmış ve anadili Fince, İngilizceye hakim bir eğitmen tarafından Finceye çevrilmiş ve sorulmuştur. Elde edilen kayıtların dökümanları Finceden İngilizceye ve son olarak da İngilizceden Türkçeye uzman tarafından çevrilmiştir. Analizler NVİVO10 paket programı kullanılarak yapılmıştır.

Araştırmanın Etiği:

Çalışmanın yürütüleceği kurumunun bağlı olduğu kurumdan (KELA) kurum aracılığıyla etik onay;
Çalışmanın yürütüleceği kurumun patronlarından yazılı kurum izni;
Gönüllü olarak araştırmaya katılmayı kabul edenlerden bilgilendirilmiş onam alınmıştır.

BULGULAR

Çalışmaya katılan 11 kişinin 10’u kadındır. Medeni durumları dikkate alındığında %50’sinin evli olduğu belirlenmiştir. Genel olarak meslek grubu olarak; sosyal ve idari işler müdürü, özel eğitmen, sosyal bilimler, grup assistanı ve hemşirelerin çalıştığı ve yaş ortalamasının 52 olduğu belirlenmiştir.

Çalışmaya katılan personelin verdiği cevaplar şu şekilde sıralanabilir:

- Eğitmenlerin cevaplarımda engelli bireyleri güçlendirme merkezinde uzun süredir çalıştıklarını belirtmişlerdir.
- Engelli bireylerin herkes gibi olduklarını ve onları oldukça içten, samimi, doğal bulduklarını ifade etmişlerdir.
- Genel olarak onlar ile çalışmanın bazen tükenmişliğe neden olsa da çok değerli olduğunu ve mesleki anlamda katkı sağladığını söylemişlerdir.
- Mesleki olarak bazen yetersizlik hissedilen çalışanlar olsa da büyük çoğunluğu kendini yeterli bulmaktadır.
- Engelli bireyler ile çalışmak için en temel şeyin sağlam bir mizah anlayışına sahip olmak olduğuna vurgu yapmışlardır. Ayrıca dürüstlük, açık olmak, durumlara karşı hassasiyet, karşılaşmayı dinleme, yetenek, dayanışma ve çözüm odaklı çalışma, anlama arzusu ve insanın varoluşunu bilmek de önemli nitelikler arasında sıralanmıştır.

Çalışmanın Temaları: Yapılan analizler sonucu en çok üzerinde durulan temalar aşağıdaki şekilde belirlenmiştir.

Tema 1: Herkes gibiler

Alt Tema1: Açık, içten, doğal kişiler.

Tema 2: Kişisel gelişime katkı sağlayıcı, çalışılması özel bir alan

Tema 3: Tükenmişlik

Tema 4: Mesleki yetersizlik, yetersiz hissetme

Tema 5: İnsana değer verme

Tema 6: Paylaşım ve danışma

Tema 7: Etkin mizah anlayışı- İnsanı anlama yeteneği

SONUÇ

Özel gereksinimli bireyler ile çalışmak genel olarak oldukça sorumluluk gerektiren özel bir alandır. Ancak bu alanda çalışmak özel beceri ve eğitimi de gerektirmektedir. Özel gereksinimli bireylerle çalışmanın

Gümüş, Çiçek, Ecem; Öncel, Selma Öncel; Güngörmüş Zeynep; Finlandiya’da Özel Gereksinimli Bireylere Hizmet Veren Meslek Gruplarının Tutumlarının Belirlenmesine Yönelik Bir Ön Çalışma: Nitel Çalışma

hayatın belli zamanlarında yük getirirse de tükenmişliğe sebep olsa da personelin tutumlarının oldukça olumlu olduğu görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Akyürek G. Engelli Kişilerin Toplumsal Katılımlarını Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi. 2011, T.C. Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ergoterapi Programı Yüksek Lisans Tezi, 145Sayfa, Ankara.
- Münir Tezcan. Kur’an’ın Bedensel Engellilere Yaklaşımı. KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi 10(2007) S.137-186
- Dünya Engellilik Raporu, WHO 2011.
- Şahin G. Ortopedik Engelli Bireylerin Öfke İfade Biçimleri, Benlik Saygıları ve Yaşam Doyumları. 2015, Hemşirelik Esasları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 81 Sayfa, Erzurum (Doç. Dr. Reva Balcı Akpınar).
- Öztürk M. Türkiye’de Engelli Gerçeği Raporu. 2012
- Avrupa Birliği’nde Özürlülere Yönelik Yasal Düzenlemeler. T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı. Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı. Haziran 2011.
- İnan S, Ceyhun Peker G, Tekiner S, Ak F, Dağlı Z. Engellilik ve Türkiye’de engellilerin durumu ve sağlık hizmet sunumuna bir bakış. TAF Preventive Medicine Bulletin. 2013;12(6):723-728
- Öztürk M, Akkan N, ve Kurtulan I. Türkiye’de Engelli Gerçeği “Özel Eğitim” Rapor 2012.
- Mülayim A. Bedensel Özürlüler İçin Mimari Mekân Tasarımı T.C. Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Mimarlık Anabilim Dalı Edirne 2009 (Prof. Dr. Veyis Özek).

Türkiye’deki Suriyeli Kesimin Kimlik Mücadelesi ve Yaşanan Travmalar

Ecem Naz Nazlier¹

1.GİRİŞ

Mülteci (refugee) kısaca; başka bir ülkeye sığınma talebinde bulunan ve bu talebi o ülke tarafından kabul edilen kişidir. Bugün yaygın olan tanım budur (Tunç, 2012). Cenevre Sözleşmesindeki tanımında ise mültecilik şöyle ifade edilmiştir: “Mülteci menşei ülkesi dışında bulunan, ırkı, dini tabiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi görüşü sebebiyle zulüm görmekten haklı nedenlerle korku duyan ve ülkesinin korunmasından yararlanamayan ya da yararlanmak istemeyen veya zulüm korkusu nedeniyle buraya dönmek istemeyen kişidir.” (Tunç, 2012, s32-33)

Göç Terimleri Sözlüğüne göre “bir ülkeye mülteci olarak kabul edilmek isteyen ve mültecilik statüsüne ilişkin yaptıkları başvurunun sonucunun belli olmasını bekleyen kişilere ise sığınmacı denilmektedir. Bu kişiler hakkında olumsuz bir karar çıkması durumunda kişilerin ülkeyi terk etmek zorunluluğu bulunmaktadır. Terk etmemeleri durumunda ise sınır dışı edilebilirler (Perruchoud, 2009, s49).

Tanımlardan da hareketle Türkiye’nin sosyal sorunları arasında sayılabilen ve ülke gündemini meşgul eden konulardan biri Suriyeliler konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan tanımlamalardan da anlaşılacağı gibi bugün Türkiye’de bulunan ve sayısı her geçen gün artan Suriyelileri herhangi bir statüye sokmak pek mümkün olmamaktadır. Onlar ne mülteci ne sığınmacı statüsünde sayılabilmektedir. Suriyeliler Türkiye’de “geçici koruma” hakkıyla ikamet etmelerine karşın, görünen bir gerçek şudur ki, bu insanların bir kısmı ülkelerine tekrar dönmeyeceklerdir. En azından azımsanamayacak bir grubun kısa vadede ülkelerine dönmeyeceği öngörülmektedir.

2011 yılının Nisan ayında 252 kişi ile başlayan mülteci akını sonucu Türkiye, Mart 2016 itibariyle 3 milyona yakın Suriyeliye ev sahipliği yapar konuma gelmiştir (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, 2014). İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün 21 Haziran 2018 tarihli raporuna göre ise bugün Türkiye’deki Suriyeli insan sayısının tam sayısı 3 milyon 570 bin 352 kişi olarak tespit edilmiştir (“Mülteciler Derneği”, 2018). Bu sayıların sadece Türkiye’de yaşayan kayıtlı Suriyelileri ifade ettiğini düşünürsek kayıtlı veya kayıtsız olup Türkiye’de yaşayan Suriyeli kişilerin sayılarının oldukça yüksek olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu, Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’nun 91. Maddesi 22.10.2014 tarihinde geçici korumaya ilişkin bir yönetmelik yayımlamıştır. Bu yönetmeliğin ilgili 1. Maddesi, Suriyeli sığınmacılar, Suriye’den kaçan kişiler ve mülteciler hakkında maddeleri barındırmaktadır. Yine ilgili maddede geçici koruma alan kişilerin tanımı mevcuttur. Bu tanıma göre geçici koruma alan kişiler; ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil olarak kitlesel veya bireysel olarak sınırlarımıza gelmiş, sınırlarımızı geçmiş ve uluslararası koruma talebi bireysel olarak değerlendirmeye alınamayan yabancılardır (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, 2014).

Kampların içinde veya dışında ikamet eden Suriyelilere uygulanabilir haklar geçici koruma yönetmeliğinde de ifade edilmiştir. Bunlar genel olarak sağlığa erişimi, eğitime erişimi, sosyal yardıma erişimi ve iş piyasasına erişimi gibi temel ihtiyaçları kapsayan haklardır (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, 2014). Bugün yönetmelik ve kanunların aksine Suriyeli bireylere yönelik uygulamalarda bir birlikten bahsetmek mümkün olmamaktadır. Bu eşit davranamama durumu beraberinde istismarları da doğurmaktadır. Suriyelilere yönelik doğru müdahale planlarının oluşturulması ve kalıcı çözümlerin bulunması ancak ve ancak onların

---

¹ Ecem Naz NAZLIER, Araştırma Görevlisi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, ecemnazlier@gmail.com

yaşadıkları travmaların, karşılaştıkları sorun ve engellerin bilinmesinden geçmektedir. Bu travma ve sorunların anlaşılması için ise Suriyelilerin ihtiyaçları, Suriyeli nüfus içerisinde görece daha dezavantajlı grupların belirlenmesi gerekmektedir. Tüm bunlar bilinirse işe vuruk çözüm önerileri geliştirilebilir.

2. TRAVMA KAVRAMI

Göçler, savaşlar, ülkesini terk etmek durumunda kalmalar insanlarda ciddi travmalar ve sorunları beraberinde getirmektedir. Bu durumlardan yola çıkarak öncelikle travma ile ilgili bazı tanımlar yapmak doğru bir yaklaşım olacaktır.

2.1. Travmatik Olay

Travmatik olaylar kişinin yaşamsal bütünlüğünü tehdit eden veya bozan olaylar olarak adlandırılabilir. Deprem, sel gibi doğal afetler, savaşlar, cinsel ya da fiziksel saldırıya uğrama, işkence görme, zorla kaçırılma, trafik kazaları, yaşamı tehdit eden bir hastalık tanısının konması, sevilen bir yakının ölümü gibi zorlayıcı ve kişinin başa çıkma yeteneğini aşan olaylar travmatik olaylara örnektir.

Bu olaylar 3 farklı şekilde oluşabilir. Olay doğrudan kişinin başına gelebilir. Kişi bu olay ya da durumlara tanıklık etmiş olabilir ve bu süreçte olayı doğrudan yaşayan kişiye yardım eder. Kişi olaylara tanıklık etmez ancak travmatik olay olarak nitelendirilen durum sevdiği birinin başından geçmiştir ve kişi bunu öğrenir. Travmatik olayların ardından kişilerde korku, dehşet, utanç, suçluluk gibi bazı duygu durumları açığa çıkabilir. Bu tür olaylar ruhsal açıdan *ruhsal travmatik olay* olarak da adlandırılır (Aker, 2012).

2.2. Ruhsal Travma

Kişi, bir ölüm tehdidi, büyük bir yaralanma ya da kendisine veya çevresine yönelik ciddi bir tehdit olayı yaşamış ya da böyle travmatik durumlara tanık olmuştur. Kişinin tepkileri genellikle aşırı korku, çaresizlik, dehşete düşme şeklinde açığa çıkar (Aker, 2012). Ruhsal travmaların etkileri uzun kimi zaman ise kalıcı olur. Bu nedenle ruhsal travmaların anlaşılması oldukça önemlidir.

Travmaya sebep olan risk etmenleri söz konusudur. Bu etmenleri 3 grupta incelenebilir:

Travma ve Stres bunlardan ilkidir:

- Travmatik olayın şiddeti, özellikle yaşamı tehdit etmesi, fiziksel yaralanma ve kayıpların yoğunluğu, travmanın kişide yarattığı etkileri üzerinde son derece büyük bir öneme sahiptir.
- Travmatik olayın süregelen olup olması diğer bir etmenidir.
- Basın yayın aracılığıyla travmatik görüntülere maruz kalma özellikle günümüzde oldukça yakın olan bir travma sebebidir.
- İnsan eliyle yaratılan travmatik olaylar diğer bir travmaya neden olan risk etmenidir.
- Travma sırasında yaşanan belirtilerin niteliği ve şiddeti önemlidir.
- Travmaya karşı verilen öznel yanıtın şiddeti kişinin travmayı ne kadar sürede ve nasıl atlatacağı konusunda bize bilgi verir.
- Travmatize olmuş bir toplumun üyesi olmak travma ve strese sebep olmakta ve travmanın etkisinde değişikliklere sebep olmaktadır (Aker, 2012).

Kişisel özellikler ise diğer bir risk etmenidir. Kişinin cinsiyeti, medeni durumu, yaşı, bulunduğu bölgede azınlık olup olmaması, ekonomik durumu, çocukluk çağında karşı karşıya kaldığı travmalar, kişilik özellikleri (utangaçlık, içe dönüklük vb), işlevsel olmayan başa çıkma yöntemleri bu kişisel özellikler arasında sayılabilir (Aker, 2012). Bu nedenle ruhsal travmaların ardından kişiler ile çalışırken onların sadece şu an içinde buldukları durumlar değil, geçmiş yaşantıları, bugünleri ve yarınları düşünülerek bir müdahale yöntemi geliştirmek önemlidir.

Diğer bir risk etmeni ise çevresel etkenlerdir. Bu etmenler şöyle sıralanabilir:

- Tıbbi, psikolojik ve sosyal yardım servislerine ulaşımın yetersizliği önemli bir çevresel etkidir.
- Sosyal kaynakların ve desteğin azlığı, sosyal destek bulamama diğer bir etkidir.
- Az gelişmiş/gelişmekte olan bir ülkede yaşamak zaman zaman travmayla doğrudan ilişkili olabilir.
- Göçmen ya da mülteci olmak travmaya sebep olan çevresel etkenlerden bir diğeridir (Aker, 2012, s11-15).

3. 3.RUHSAL TRAVMA ve KURAMLAR

3.1.Hazır ve Kültürel Korkulardan Kaynaklı Travmalar

İnsanların evrimsel ya da genetik olarak ' hazırladığı ' ve ' hazırlandığı ' bazı korkuları bulunur. Savaş, göç gibi büyük etkileri olan olaylarda böyle korkulara yol açabilir. Aynı şekilde kıyamet algısı da insanlarda korkuya sebep olur. Tüm bunlar afet, ölüm, savaş gibi durumlara yönelik hazırlayıcı etkenlerdir (Aker ve Yılmaz, 2012). Bu şekilde hazır ve kültürel korkular insanların, travma karşısında korkusuz olmadığını gösteren bir olgu olarak karşımıza çıkar. Her insan zaman zaman böyle alışılmış korkulardan kaynaklı travmalar yaşayabilir.

3.2.Stres ve Tepki Kuramı

İnsan beyni yaşadığı bir olayı sindirmeye ihtiyaç duyar. Travmatik olayın ardından başlangıçta ortaya çıkan şaşkınlık tepkisini, bu sindirim süreci izler. Daha önceden bildiği, sindirdiği, uyum gösterdiği her türlü yapı veya şemanın dışında kalan bu olayı kendi dışında tutmak için savunmaya geçmesi gerekir. Böylece kişi bir duygu kısırlığı ya da yadsıma yaşayabilir. Diğer taraftan, beyin özümseme ve sindirmeye çalıştıkça kaygısı, korkusu artış gösterir. Sindirme süreci böylece sekteye uğrar. Bu sindirme sindirememe mücadelesi içinde travmatik yaşantıyla ilgili görüntüler yeniden göz önüne gelir, kabuslar ve istenmeyen düşünceler şeklinde yeniden bilince çıkar. Böylece travmatik stres tepkileri açığa çıkar (Aker ve Yılmaz, 2012).

3.3.Bilişsel ve Düşünsel Hatalar

Travmalardan sonra kişilerde aşırı genelleştirme, olumsuzlukları büyütme, olumlu olayları görmezden gelme, içinde bulunulan durumları felaketeleştirme, kişiselleştirme ve kendini suçlama, olduğundan güçlü görünmeye çalışma gibi düşünce hataları ve tutumlar ortaya çıkar. Bu tür düşünce, inanç ve tutumlar kişinin psikolojisini olumsuz bir şekilde etkilemektedir (Aker ve Yılmaz, 2012, s31-34). Böyle hatalı düşünceler içerisinde kalan birey yaşanan travmatik olay karşısında kendini daha zor toplamakta, çoğu zaman travmanın etkileri uzun zaman devam etmektedir.

4.RUHSAL TRAVMA VE TRAVMATİK STRES DEĞERLENDİRİLMESİ

Travma sonrası çalışılan bireylere sorulan soruların içeriği oldukça önemlidir. Bu süreçte kişilerin yaşadığı travmaların öğrenilmesi, kişilerde mevcut olan ruhsal belirti ve bulguların araştırılması, travma sonrası henüz açığa çıkmamış ancak çıkabilecek diğer travmatik olayların belirlenmesi ve travma öncesinde, sırasında ve sonrasındaki yatkınlık yaratıcı ya da risk etkenlerinin araştırılması oldukça dikkatle incelenmesi gereken durumlardır.

4.1.Yaşanılan Travmanın Öğrenilmesi

İnsanlar kolaylıkla travmalarından bahsetme eğiliminde değildir. Kişiler genellikle sorulmadan travmalarını anlatmak istemezler. Hem açık uçlu sorular, hem de kapalı uçlu sorularla travma hikayesini öğrenmeye çalışmak doğru bir yaklaşım olacaktır (Aker ve Yılmaz, 2012). Yaşanılan travmanın boyutu ve şekli bu travmanın öğrenilme şeklini de etkiler. Aynı şekilde travmaya maruz kalan nüfus grubunun özellikleri, travma

sonucunda herhangi bir kayıp yaşayıp yaşamama durumu da yöneltilen soruların içeriğini ve travmatik stresin değerlendirilmesini etkiler.

4.2. Ruhsal Belirti Ve Bulguların Araştırılması

Travma sonrası stres bozukluğu belirtilerinin kısaca taranması gerekmektedir. Bu amaçla travma yaşayan bireye aşağıdaki sorular yöneltilerek travma sonrası stres bozukluğu olup olmadığı anlaşılmasına çalışılır.

- Bu olayla ilgili kabuslarınız veya sıkıntılı rüyalarınız oluyor mu?
- İstemediğiniz halde yada bulunduğunuz ortamda olayı size hatırlatacak herhangi bir neden yokken olayla ilgili düşünceler, görüntüler, hayaller aklınıza takılıyor mu?
- Bunları düşünmemeye çalışıyor musunuz?
- Size olayı hatırlatan durumlarda karşılaştığınızda bunlardan uzaklaşmaya, kaçınmaya çalışıyor musunuz?
- Kendinizi duygularını yaşayamayan biri gibi taşlaşmış, donuk veya başkalarından, çevrenizden uzak ve ayrı hissediyor musunuz? (Aker ve Yılmaz, 2012).

Görüldüğü gibi böyle soruların kişilerin yaşadıkları travmaların ve travmaların boyutlarının içeriği hakkında bilgi sahibi olmamıza yardım eder.

Diğer bir konu ise travma sırasında değil ancak travma sonrası ortaya çıkabilecek olan diğer belirtilerin araştırılması konusudur. Böyle kişilerde:

- Kaçınma davranışları gözlemlenebilir.
- Unutkanlık ve dikkat toplama güçlükleri görülebilir.
- Sürekli kaygılı ruh hali içinde olma durumu olabilir.
- Yaşama isteğinde azalma, kolay sinirlenme veya öfkelenme sorunları yaşanabilir.
- Yaşanılan travmatik olayı tekrar tekrar yaşıyor gibi hissetme durumu olabilir.
- Kendini suçlama eğilimi görülebilir.
- İntihar düşüncesi gibi durumlar söz konusu olabilir (Aker ve Yılmaz, 2012).

Travma öncesinde, sırasında ve sonrasında yatınlık yaratıcı ya da risk etkenlerinin araştırılması da diğer önemli durumdur.

- Yaşanılan travma öncesine ilişkin risk etkenlerini içinde kişinin demografik özellikleri, psikiyatrik hastalık öyküsü olup olmaması, önceden yalnız yaşamış olup olmaması, önceden işsizlik deneyimi olması, adli bir olaya karışması veya önceden başka bir travmatik olay yaşamış olması sayılabilir.
- Travmaya ilişkin risk etkenleri: travmanın şiddeti, sıklığı, travma sırasında veya hemen sonrasında yaşanan korku, çaresizlik gibi tepkilerin şiddeti oldukça önemlidir.
- Travma sonrası risk etkenleri arasında ise; temel ihtiyaçların kaybı, olumsuz yaşam olayları, sakat kalma, olumsuz başatme yöntemleri, toplumsal destek eksikliği yada yokluğu gibi durumlar sayılabilir (Aker ve Yılmaz, 2012, s35-38).

Kişilerin travmatik durumlarını araştırırken bu bölümde sayılan durumlara da bakılması oldukça önemlidir. Kişiler travmatik olay öncesinde de vardır, sonrasında da olacaktır. Bu nedenle kişileri sadece o olayı yaşadıkları an ile sınırlı olarak değerlendirmek sonuçlarda da yanılmamıza sebep olur. Travmatik bir olay yaşayan bireyle çalışırken doğru olan yaklaşım o bireyi geçmiş ve geleceği ile ele almaktır.

5. SURIYELİLERİN İHTİYAÇLARI

Türkiye’de bugün 10 ilde toplam 25 kamp bulunmaktadır. Kamplarda kalan Suriyeli sayıları ise şöyledir: Kamp içinde 2 milyon, kamp dışında ise 2 milyon Suriyeli yaşamaktadır (Karadoğan, 2017). Bu insanların birçok

ihtiyacı olmakla birlikte temel ihtiyaçları dahi tam olarak karşılanamamaktadır. Suriyelilerin barınma ihtiyaçları, istihdam durumları, sağlık ihtiyaçları ve eğitime ulaşılabilirliği önemli bir sorundur.

Uluslararası AF Örgütü’nün yayınlamış olduğu Kasım 2014 tarihli rapora göre kamplar dışında yaşayan Suriyelilerin barınma ihtiyaçları genellikle karşılanmamaktadır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak çok sayıda Suriyeli yetersiz şartlar altında hayatlarını idame ettirmeye çalışmaktadır. AFAD’ın, Türkiye’deki Suriyeli Mülteciler: 2013 Saha Araştırması Sonuçları’na göre Suriyelilerin neredeyse dörtte biri yaşamaya uygun olmayan alanlarda barınmaya devam etmektedir. Yine AFAD’ın 2013 senesinde açıkladığı istatistiklere göre Suriyeliler için konut başına ortalama 8.6 kişi düşmekte ve kamp dışında yaşayan Suriyelilerin yüzde 62’sinin kaldığı evde sekiz ya da daha fazla kişi yaşamaktadır (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, 2014). Bu sayılardan da anlaşılacağı gibi Suriyeliler ister kamplarda ister kamp dışında yaşasın, barınma olanakları yaşamaya elverişsizdir. Başbakanlık Genelgesi ile 2016 Şubat itibarıyla Suriyeli olan mültecilere, çalıştıkları işyerinin yüzde 10’unu geçmemek koşuluyla çalışma izni verilmesi konusunda düzenlemeler yapılmıştır. Genelgede Türkiye’deki Suriyelilerin yalnızca yüzde 10’unun bir mesleği olduğu sonucuna da değinilmiştir (Özel ve Karakış, 2016). Ancak bu bilgilere rağmen yapılan araştırmaların sonuçlarının da gösterdiği gibi günümüzde birçok Suriyeli birey kötü şartlarda, kaçak olarak çalışmaktadır. İstihdam edildikleri yerlerde ise maruz kaldıkları diğer bir ayrımcılık ise çalışma koşulları ve ücretleri konusundadır. Aynı işi yaptığı halde çok daha ucuza ve sigortasız çalıştırılan Suriyeliler bugün hala oldukça fazla sayıdadır.

Bu bağlamda, Uluslararası Af Örgütü’nün raporu, istihdam edilen Suriyelilerin ücretlerindeki ayrımcılığa ve istihdam konusunun yerel nüfusla Suriyeliler arasındaki en büyük gerilim konusu olduğuna dikkat çekmektedir (2014). Suriyelilerin kayıt dışı çalıştırılmasının Türkiye için olumsuz etkileri noktası da önemlidir. Kayıt dışı çalıştırılmalarının sonucunda; ülkenin vergi geliri azalmakta, vergi adaletsizliği ortaya çıkmakta, kaynak dağılımı olumsuz etkilenmekte, haksız rekabet ortamı oluşmakta, sosyal güvenlik sisteminin işleyişi bozulmaktadır (Yıldız ve Yıldız, 2017: 34-38).

Öte yandan Türkiye İstatistik Kurumu Ağustos 2018 verilerine göre bugün 15 yaş ve üzeri nüfusta işsiz sayısı 3 milyon 136 bin kişi olarak tespit edilmiştir. Genç nüfusta işsizlik oranı %17,8 olurken, bu oran 15-64 yaş aralığında %9,9 olarak açıklanmıştır (TÜİK, 2018). Türkiye’de hali hazırda büyük bir işsizlik sorunu devam ederken, Suriyelilerin de işsizlik istatistiklerine eklenmesiyle oranların artması çok beklenen bir sonuçtur. Türkiye’nin, önümüzdeki süreçte gelmesi beklenen veya Türkiye’de kalarak çalışma hakkı elde eden Suriyeler ile birlikte katlanarak artacak olan istihdam ihtiyacını nasıl karşılayacağını ise kestirmek oldukça güçtür.

Türkiye, 9 Eylül 2013 tarihinde, daha önce sadece sınır illerinde bulunan Suriyelilere tanınan sağlık hizmetlerine ücretsiz erişim hakkını genişleterek, bu hakkı Suriye’den gelen tüm halka tanımıştır. Ekim 2014 tarihli Geçici Koruma Yönetmeliği de kayıtlı Suriyelilere sağlanan bu hakkı devam ettirmektedir. Suriyelilere, ülke çapındaki kamu hastanelerinde ücretsiz muayene ve ücretsiz tedavi hakları sağlanmıştır, ancak sağlık hizmetlerine erişim kayıt olma esasına dayalı olduğu için kayıtlı olmayan Suriyeliler sağlık hizmetlerinden yararlanmakta önemli sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu bakımdan, Suriyeliler açısından tıbbi tedaviye erişim için kayıt ön koşulken, kayıtlı olan insan sayısının azlığı sağlık alanında önemli bir sorun olarak görülmektedir (Adıgüzel, 2016). Buna karşın eğer Suriyeli bir hasta sağlık kuruluşuna başvurduğunda acil bir durumu var ise geçici koruma kimlik belgesi olmasa bile kendisine sağlık hizmeti sunulmaktadır. Acil olmayan durumlarda ise geçici koruma kimlik belgesi olmayan Suriyeli Göç İdaresi İl Müdürlüğü aracılığıyla kayıt yapmaya yönlendirilmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2015).

Türkiye’de, yabancılar dâhil tüm çocukların ilk ve orta öğretimden ücretsiz faydalanma hakkı bulunmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Eylül 2014’te yayımlanan yabancıların eğitime katılımına ilişkin genelgeye göre; geçici koruma altındaki yabancıların her ildeki il milli eğitim müdürlüğü tarafından denetlenen okullar ve geçici eğitim merkezleri tarafından sağlanan eğitim hizmetlerine erişim hakkı söz konusudur. Bu kapsamda Suriyeli çocuklarında Türkiye’deki okullara kaydolup eğitim alma hakkı bulunmaktadır. Suriyeli

çocukların eğitim alabildiği diğer bir yapılanma ise geçici eğitim kurumlarıdır. Bu merkezler kamplarda ve bazı kentsel alanlarda mevcuttur ve Suriye müfredatı kullanarak Arapça eğitim veren kurumlardır. Öte yandan Suriyeli çocukların büyük bir bölümü eğitim imkanlarına ulaşamamakta ve eğitimlerini devam ettirememektedir (Adıgüzel, 2016).

UNICEF’in önceden açıkladığı rakamlara göre, Türkiye’de 1 milyon 420 bin Suriyeli çocuk bulunmaktaydı. Bu çocukların ise 850 bini okul çağındadır ve okula gitmeyen 500 bin çocuk vardı. Bu çocukların okula devam edememe sebepleri arasında; dil engelleri, ekonomik zorluklar ve toplumsal uyumsuzluklar gelmekteydi (Akt. Adıgüzel, 2016). Ancak bugün devlet politikalarının etkisiyle okullaştırma oranları artış göstermiştir. Yine de tüm çabalara karşın 2017 yılında 350.000 çocuk hala eğitim olanaklarının dışında kalmaktadır (UNICEF, 2018).

Çocukların eğitim hayatında tutulması için Suriyelilere eğitim veren öğretmenlere ek ödenek verilmekte, Avrupa Birliği Sivil Koruma ve İnsani Yardım kuruluşunun desteği ile Suriyeli ve diğer mülteci çocukların eğitimine devam edebilmesi için nakit yardımı yapılmaktadır. Aynı zamanda savaşa maruz kalan çocuklara yönelik kamp ve kamp dışında çocuk dostu alanlar kurulmakta, çocuklara aşılama, gıda ve kıyafet yardımı yapılmakta ve ebeveynlere kendi çocuklarına destek olabilmeleri adına psikososyal destek sunulmaktadır (UNICEF, 2018). Böylece çocukların yaşadıkları travmaları daha kolay atlatması ve eğitiminin kesitiye uğramaması amaçlanmaktadır.

Türkiye’de Suriyelilerin yaşam şartları her geçen gün düzeltilmeye çalışsa da bugün hala temel ihtiyaçları dahi yeterince karşılanamayan birçok Suriyeli bulunmaktadır. Bu bilgiden hareketle verilen hizmetlerin niteliğinin iyileştirilmesi ve daha önemlisi bireylere eşit olarak ulaştırılmasının gerekliliği bariz bir şekilde görülmektedir. Bu noktada sosyal hizmet uzmanlarının yapması gereken, müdahale planlarının eşitlikçi ve nitelikli olarak belirlenmesidir.

6.SURİYELİLER ARASINDAKİ HASSAS GRUPLAR

Suriyeliler arasında dezavantajlı gruplar bulunmaktadır. Bunların en başında kadınlar ve çocuklar gelmektedir. Çocuklar içerisinde en korunmaya ihtiyacı olan grup ise refakatsiz çocuklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dezavantajlı olarak nitelendirilecek diğer nüfus grupları ise yaşlılar, toplumsal cinsiyete dayalı zulmün hedefi olan heteroseksüel erkekler, eşcinsel bireyler, fiziksel ve zihinsel engeli bulunan engelliler, etnik azınlıklardır.

Bugün Türkiye’de bulunun Suriyeli nüfusun yaş grubuna göre dağılımı 300.000 kişi 0-4 yaş arası çocuk grubu, 60.000 kişi 0-11 aylık bebek grubu, 100.000’in üzerinde bir sayı da 65 yaş ve üzeri ve 150.000 kadarı da fiziksel veya zihinsel engelli durumundadır (Karadoğan, 2017).

Suriyeli Kadınlar

Suriye’den gelen çocukların yanı sıra, kadınlar çok boyutlu dezavantajlara maruz kalmaktadır. Kadınların ve kız çocuklarının erkek mültecilere kıyasla daha farklı ve özel koruma ihtiyaçları bulunduğu açıkça anlaşılabilir. Kadınların fiziksel ve cinsel istismarlara maruz kalma ihtimali erkeklerde daha fazladır. Ekonomik ve sosyal açıdan da kadınlar erkeklere oranla birçok sıkıntı yaşamaktadır (Adıgüzel, 2016).

AFAD’ın 2014 “Türkiye’deki Suriyeli Kadınlar” raporunda kamplarda kalan Suriyeli kadınlara yönelik şu istatistiklere yer verilmektedir;

- Kamp içindeki ve kamp dışındaki kadınların yarıya yakını, çalışma çağı olarak nitelenen 19-54 yaş grubunda yer almaktadır.
- Suriyeli kadınların yüzde 64’ü eğitim durumlarını ilkökul, okuryazar veya okuryazar değil olarak belirtmişlerdir.
- Evli kadınların oranı yüzde 67 iken bekârların oranı yüzde 28’dir.

- Suriyeli kadınların yüzde 87’sinin gelir getirecek bir mesleği bulunmamaktadır.
- Kamp dışındaki kadınların yaklaşık yüzde 97’si son bir ay içerisinde hiç gelir elde edememiştir.
- Kamp dışındaki Suriyeli kadınların yüzde 81 gibi büyük bir bölümünün ikamet izni ve yüzde 32’sinin herhangi bir kaydı bulunmamaktadır.
- Suriyeli kadınların yüzde 35’i iç savaş nedeniyle en az bir yakınına kaybettiğini, yüzde 28’i ise en bir yakınının iç karışıklık nedeniyle yaralandığını belirtmiştir.
- Suriyeli kadınların yarısından fazlası, kendisinin veya aile bireylerinin psikolojik desteğe ihtiyacı olduğunu ifade etmiştir.
- "Önümüzdeki 7 gün için yeterli yiyeceğe ya da yiyecek temin edebilecek paraya sahip misiniz?" sorusuna kadınların yüzde 78’i hayır cevabını vermiştir (Adıgüzel, 2016).

Kampta yaşayan kadınların büyük bir bölümünü çocuklu kadınlar oluşturmaktadır. Kadınlar kamp alanlarında çocuklarının vakit geçirebileceği alanlar olmamasından da yakınmaktadır. Başka bir deyişle kadınlar çocuklarına yönelik oyun alanlarının olmayışından şikâyet etmektedir (Mültecilerle Dayanışma Derneği, 2010).

Suriyeli Çocuklar

Türkiye’de bulunan Suriyelilerin yarısından fazlasını 18 yaşının altındaki çocuklar oluşturmaktadır. Çocukların önemli bir kısmı annesi veya babasını ya da her ikisini de kaybetmiş, son derece travmatik olaylar yaşamış küçüklerdir. Suriyeli çocukların temel hakları yoğun bir şekilde ihlal edilmektedir. Eğitim, barınma, hareket özgürlüğü, ayrımcılıktan korunma gibi temel hakları yok sayılabilmektedir (Adıgüzel, 2016).

Uluslararası Çocuk Merkezi tarafından hazırlanan, “*Çocuğa Karşı Ticari Cinsel Sömürü ile Mücadele Türkiye Durum Raporu*”, Suriyeli çocukların zorla evlendirilmesi, fuhuşa zorlanması, üçüncü ya da dördüncü eş olarak satılması gibi cinsel sömürü amaçlı çocuk ticaretine maruz bırakıldığını göstermektedir. Aynı raporda, Türkiye’deki Suriyeli çocukların yaklaşık yüzde 4,5’inin zorla evlendirildiği ifade edilirken, Türkiye’nin cinsel sömürü amaçlı çocuk ticaretine karşı mücadeledeki çalışmalarının yetersizliğine vurgu yapılmaktadır (Adıgüzel, 2016).

Öte yandan, farklı ulusal ya da uluslararası sivil toplum kuruluşları tarafından yayımlanan raporlar, işçi olarak çalıştırılarak istismar edilen Suriyeli çocuk sayısının her geçen gün arttığını ortaya koymakta, bu çocukların eğitim ve sağlığa erişim konusunda ciddi sıkıntılar ile karşı karşıya olduğunu gözler önüne sermektedir. Çocuk işçiliğinin, ucuz işgücü nedeniyle özellikle Suriyelilerin yaygın yaşadığı illerde arttığı bilinen bir gerçektir (Adıgüzel, 2016).

Mülteci kız çocuklar genellikle mülteci erkek çocuklarına göre daha büyük koruma sorunları ile karşılaşır.

Suriyeli çocuklar;

- Aile üyelerine yönelik zulüm, ebeveynin sıkıntı ve ızdırap içinde olması veya iltica kaçıışı ile ilgili genel şiddet;
- Genellikle aniden ve anlaşılmaz biçimde evin terk edilmesi;
- Ailenin, arkadaşların ve kendileri için tanıdık olan her şeyin geride bırakılması
- Kaçış esnasında ebeveynlerden birinden veya her ikisinden ayrılmak;
- Ebeveynlerden birinin olmaması durumunda yetişkin sorumluluklarını üstlenmek;

- Eğitime zorla ara verilmesi,
- Oyun için zaman ve yer bulunamaması gibi nedenlerden ötürü zarar görmektedir (Mültecilerle Dayanışma Derneği, 2010).

7.SURİYELİLER ve TRAVMA

Travma, Suriyelilerin sadece kendi ülkesinde değil kaçtığı ülkede de sürgün yaşamasının bir sonucu olarak devam eden ve ona acı veren toplu bir süreç olarak ifade edilir. Travma sonucu ülkesini terk eden kişi; kendini çaresiz, yardıma muhtaç, zayıf, stresli, agresif, umutsuz, yalnız hissetmektedir.

Ülkesindeki savaş, afet vb gibi zorunlu sebeplerle ülkesini terk eden kişilerde ruhsal bozukluklar olarak bunaltı, depresyon, psikosomatik belirtiler, uyku düzensizliği, dikkat eksikliği, intihar, agorafobi ve travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) ve benzeri görülebilmektedir (Buz, 2008). Travma sonrası stres bozukluğunda uykusuzluk, kabuslar, olayla ilgili anıların rahatsız edici biçimde sık sık hatırlanması, sürekli olarak olayın tekrarlanacağı korkusu ve bu nedenle diken üstünde hissetme, kolay irkilme, çabuk sinirlenme, gelecekle ilgili plan yapamama, yabancılaşma (başkaları beni veya yaşadıklarımı anlamıyor hissi), olayı hatırlatan durumlarda huzursuz olma ve bu durumlardan kaçınma gibi belirtiler söz konusudur. Bu belirtiler çoğu kişide travmayı izleyen günlerde görülür ve genellikle birkaç hafta içinde kendiliğinden düzelir, ancak sığınmacılarda stres etmenleri devam ettiği için aylarca, hatta yıllarca sürdüğü durumlar görülmektedir (Öztürk ve Uluşahin 2008; akt. Demirbaş ve Bekaroğlu, 2013).

Gitgide yitirilen umudun azalması ile birlikte depresyon, hayal kırıklığı, moral bozukluğu ortaya çıkmaktadır. Depresyonun en sık görülen belirtileri isteksizlik, halsizlik, çaresizlik, moral bozukluğu, uyku ve iştah bozukluğu ve hayattan zevk alamamadır. Depresyon yaşanan travmanın hemen akabinde çıkabileceği gibi olayın üzerinden zaman geçtikten sonra da görülebilir (Kirmayer ve ark 2011, Teodorescu ve ark 2012; akt. Demirbaş ve Bekaroğlu, 2013). Genellikle TSSB, depresyon ve kaygı bozuklukları ile bir arada bulunmaktadır (Ehnholt ve Yule 2006, Kirmayer ve ark 2011; akt. Demirbaş ve Bekaroğlu, 2013).

8.SONUÇ ve ÖNERİLER

Türkiye’de 2011 yılının Nisan ayında 252 kişi ile başlayan Suriyelilerin göç durumu günümüze gelindiğinde oldukça geniş sayılara ulaşmıştır. Gerek Suriyelilerin Türkiye’ye kabulü sırasında yapısal bazı düzenlemelerin yapılamaması, gerekse Suriye’den gelen insanların yaşadıkları travmatik olaylar bugün Türkiye’de Suriyeliler sorununun oluşmasına zemin hazırlamıştır. Suriyelilerin Türkiye’ye girişi ile başlayan kimlik sorunu ve akabinde ortaya çıkan ihmal ve istismarlar, durumu sosyal sorun haline getirmiştir. Bir taraftan Suriye’den gelen savaş mağdurlarının psikolojik, ekonomik ve sosyal durumu, diğer taraftan yerli halkın Suriyelilere karşı geliştirdikleri önyargılar sonucu hala önemli bir çatışma durumu söz konusudur. Türkiye’ye kabul edilmeye başlamalarının üzerinden neredeyse 8 yıl geçmesine karşın hala kimlik (kimliksizlik) problemi devam etmektedir. Bu problemin çözülmesine yönelik bazı durum tespitleri yapmak ve konuya ilişkin çözüm önerileri geliştirmek oldukça önemlidir.

Suriyeliler konusuna ilişkin sosyal hizmet müdahalelerinin geliştirilmesi oldukça önemlidir. Sosyal hizmet müdahalesi geliştirilirken geneli bir bakış açısından hareket etmek gereklidir. Suriyeliler konusuna ilişkin çözüm önerileri sunmak adına var olan durumlar bütün yönleriyle ele alınmalıdır. Buz (2004) sosyal hizmet uygulamalarının en genel amacının insanları güçlendirmek olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle sosyal hizmetin bir amacı olarak güçlendirme, göçmen ve mültecilerin aile, grup ve toplumlar içindeki baş etme ve uyum yeteneklerini arttırmaya da odaklanmalıdır.

Suriyelilere yönelik sosyal hizmet müdahalesinde bulunulurken sosyal hizmet uzmanlarının danışmanlık, savunuculuk, güçlendirme ve kaynaklarla buluşturma gibi görevleri mevcuttur. Kendi ülkelerinden

Türkiye'ye gelen Suriyeli bireylerin hakları ile ilgili bilgi almalarında yol gösterici olan sosyal hizmet uzmanları onlara böylelikle danışmanlık vermiş olur. Haklarını koruyarak savunuculuk görevini üstlenir. Suriyeli bireylerin güçlendirilmesinde aktif rol oynayarak, yaşadıkları travmaların üstesinden gelmelerine yönelik müdahalelerde bulunur. Onları gerekli kaynaklarla (barınma, eğitim ve benzeri konularda) buluşturarak, yönlendirmeleri yapar. Levenne, sosyal hizmet mesleğinin sığınmacı ve mültecilerle çalışabileceği düzeyleri şu şekilde açıklamıştır: Mikro düzeyde; katılımcı davranışların arttırılması, müracaatçılara gerekli becerilerin kazandırılması ve kendi kendine yetebilirliklerinin geliştirilmesini amaçlar.

Mezzo düzeyde; grup çalışmaları ile sorun çözme becerilerinin geliştirilmesi, örgütsel davranışların gösterilmesi, duygusal tepkilerin normale dönüştürülmesini amaçlar.

Makro düzeyde ise sosyal hizmet mesleğinin sığınmacıların ve mültecilerin ekonomik, psikososyal, eğitim ve sağlık gibi alanlarda karşılanamayan gereksinimlerinin belirlenmesi için araştırma yapmak, söz konusu müracaatçıları ilgilendiren politikaların oluşturulmasına katkıda bulunmak ve bu kişilerin yararına toplum örgütlenmesi yapmak gibi rolleri olduğunu ifade etmiştir (Beter, 2006).

Suriyeli bireylere yönelik çözüm önerileri geliştirmek ve bu çözüm önerilerini kısa ve orta vadede düşünmek oldukça önemlidir. Bu kişiler kısa vadede ülkelerine dönmeyeceklerse düzenli yardımlar ve onların temel ihtiyaçlarını karşılayacak sistemler kurulmalıdır. Öncelikle Suriyeli bireylerin bu kimliksizlik sorunu ortadan kaldırılmalıdır. Ne mülteci, ne sığınmacı kategorisine giren bireylerin Türkiye'deki yeri ve konumu belirlenmelidir.

Suriyelilerin yoğun olduğu illerde sağlık, güvenlik başta olmak üzere birçok kurumun personel ve donanımını güçlendirmek gerekmektedir. Dil sorununu çözmek adına Emniyet Müdürlüklerinin yabancılar şubelerinde dil bilen kişileri istihdam etmek yararlı olacaktır. Sivil toplum kuruluşlarından bu noktada destek almak faydalı olacaktır. Sivil toplum kuruluşlarının Suriyeliler ile ilgili neler yapılabileceği, planlama, birlikte hareket etme, görev dağılımı gibi konularda çalışmaları oldukça önemlidir (Yaşar, 2014).

Ulusal kanallarda olsun yerel kanallarda ve gazetelerde olsun mültecilerle ilgili önyargıları arttırıcı, etiketleyici, aşağılayıcı yazılar, paylaşımlar yerli halk ile aradaki dengeyi ve iletişimi bozma eğiliminde olan haberlerin önüne geçilmelidir (Yaşar, 2014). Kamuoyunda bu konuda çalışmalar yürütülerek halkın önyargılarını kırılması sağlanmalıdır. Bu amaçla çeşitli kamu spotları hazırlanarak toplumun bakış açısı değiştirilebilir.

Özellikle Suriyeli çocukların ve kadınların sokaklarda dilendirilmesi ve kayıt dışı çalıştırılması önlenmelidir. Bu konuda devletin alacağı önlemler oldukça gereklidir. Suriyeli kişilerin kayıt altına alınarak kayıt dışı çalıştırılmasının önüne geçilmelidir. İş yerlerine sık teftişler yapılarak Suriyelilerin ve diğer göçmenlerin ihmal ve istismar edilmesinin önüne geçilmelidir. Teftiş sırasında tespit edilen iş yerlerine cezai yaptırımlar uygulanarak caydırıcılık arttırılmalıdır.

Sonuç olarak Suriyelilerle çalışırken öncelikle onların bir tehdit olmadığını anlamakla işe başlanmalıdır. Aksine onlar korunmaya ve bakıma muhtaç olan, tehlike altındaki kişilerdir. Yakın zamanda ailelerini, sevdiklerini, evlerini, işlerini kaybetmiş kişilerdir. Yaşanan travmaların etkisiyle psikososyal iyilik halleri bozulmuş kişilerdir. Bu kişiler hala travma yaşıyor olabilirler veya gelecekte yaşadıkları travmaların etkileri hala devam etmektedir.

Suriyeliler konusunda; devletin, sivil toplum kuruluşlarının ve halkın işbirliğine ihtiyaç vardır (Yılmaz, 2013, s17-19). Suriyeliler sorunu kısa vadede çözüme kavuşturulmasa bile temel ihtiyaçlarının karşılanması ve yerli halk ile aralarında oluşan önyargıların kırılması işbirliği yapılarak mümkündür.

KAYNAKÇA

1. Adıg¼zel, Y. (2016). G¼çmenlerin K¼lt¼rel Entegrasyonu. (Ed.A. Esen, ve M. Duman) içinde, Türkiye'de Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler: Tespitler ve Öneriler (s. 171-196). İstanbul: WALD Yayınları.
2. Afet ve Acil Durum Y¼netimi Başkanlığı. (2014). *T¼rkiye'deki Suriyeli Kadınlar*. İstanbul: AFAD.
3. Aker, T. (2012). *Temel Sağlık Hizmetlerinde Ruhsal Travmaya Yaklaşım*.
4. Aker, T., & Yılmaz, B. (2012). Ruhsal Travma Ve Kuramlar. T. Aker İçinde, *Ruhsal Travmaya Yaklaşım* (S. 32-42). Ankara: Türkiye Psikiyatri Derneği Ruhsal Travma Ve Afet Psikiyatrisi alışma Birimi Yayınevi.
5. Beter, Ö. (2006). *Sınırlar Ötesi Umutlar: M¼lteci ocuklar*. Ankara: SABEV Yayınları.
6. Buz, S. (2004). *Zorunlu ıkış Zorlu Kabul- M¼ltecilik*. Ankara: SGDD Yayınları.
7. Buz, S. (2008). Türkiye sığınma sisteminin sosyal boyutu, *TBB Dergisi*. Sayı: 76.
8. Demirbaş, H., Bekaroğlu, E. (2013). Evden uzakta olmak: sığınmacıların/m¼ltecilerin psikolojik sorunları ve alınacak önlemler. *Kriğ Dergisi*. 21 (1-2-3): 11-24.
9. G¼ç İdaresi Genel M¼d¼rl¼đ¼, (2016). www.goc.gov.tr, (09.03.2016).
10. G¼ç İdaresi Genel M¼d¼rl¼đ¼ (2016). "2015 Türkiye G¼ç Raporu", http://www.goc.gov.tr/icerik6/2015-turkiye-goc-raporuyayinlandi_363_377_10057_icerik, (01.04.2017).
11. Karadoğan, T. (2017, Nisan 19). *İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi Web Sitesi*. Suriyeli M¼ltecilerin Sağlık Hizmetlerine Erişimi: http://insamer.com/tr/suriyeli-multecilerin-saglik-hizmetlerine-erisimi_657.html adresinden alındı
12. M¼ltecilerle Dayanışma Derneği. (2010). *İltica ve G¼ç Alanında Yerel bir Ağ: İzmir ve ilçeleri*. İzmir: M¼ltecilerle Dayanışma Derneği.
13. M¼lteciler Derneği. (2018, Eylül 7). *M¼lteciler Web Sitesi*. T¼rkiyedeki Suriyeli Sayısı Ağustos 2018: <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/> adresinden alındı
14. Özel, R. ve Karakış, G. (2016). "Suriyelilere 'alışma İzni' Geliyor", *H¼rriyet*, 11 Ocak.
15. Perruchoud, R. (2009). *International Immigration Organization*. Switzerland
16. Sağlık Bakanlığı. (2015, Temmuz 1). *Sağlık Bakanlığı Web Sitesi*. Geçici Koruma Sağlanan Suriyeliler: http://ohsad.org/wp-content/uploads/2015/09/suriye_saglik_algoritma.pdf adresinden alındı
17. Tunç, ř. (2015). M¼lteci davranışı ve toplumsal etkileri: t¼rkiye'deki suriyelilere ilişkin bir değerlendirme. *Tesam Akademik Dergisi*. 2 (2): 29-63.
18. Türkiye İstatistik Kurumu. (2018, Eylül 17). *T¼rkiye İstatistik Kurumu Web Sitesi*. İřg¼c¼ İstatistikleri: <http://www.tuik.gov.tr/HbGetirHTML.do?id=27696> adresinden alındı

19. Uluslararası Af Örgütü. (Kasım). Kamplar Dışında Yaşayan Suriyeliler.
20. UNICEF. (2017). *Türkiye'deki Suriyeli Çocuklar*. Eylül 11, 2018 tarihinde UNICEF Web Sitesi: <https://www.unicefturk.org/yazi/acil-durum-turkiyedeki-suriyeli-cocuklar> adresinden alındı
21. Yaşar, R. (2014). *Kilis'te Sığınmacı Algısı: Toplumsal Otizm ve Ötekileştirme Sürecinin İlk Görünümleri*. Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Matbaası.
22. Yıldız, T., & Yıldız , İ. (2017). Suriyelilerin Türkiye ekonomisinde kayıt dışı istihdama etkileri ve bunun yansıması olarak Türkiye'ye maliyetleri üzerine bir inceleme. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 30-46.
23. Yılmaz, H. (2013). *Türkiye'de Suriyeli Mülteciler - İstanbul Örneği – Tespitler, İhtiyaçlar ve Öneriler*. İstanbul: İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği.

Credit Dynamics in Turkey: An Insight from Bank Loans Tendency Survey

Ekin Ayşe Özşuca¹

1. Introduction

Most of the countries around the globe had been hardly hit by the 2008 global economic crisis, while this recent financial turmoil had major devastating effects on economies and financial systems manifesting itself as severe recessions and major episodes of financial market distress among countries. Not only developing and emerging countries, but also advanced countries have suffered from these adverse impacts of the crisis, indeed to a greater extent, as demonstrated by several empirical studies. In particular, many advanced countries experienced a sharp slowdown in bank lending with the onset of the crisis. The fears of a potential credit crunch bring the analysis of credit dynamics to the forefront of policy agendas.

Under these developments in the global economic environment, Turkey stands out as an interesting case since its economy witnessed a rapid recovery following the contraction in 2009 and Turkish banking system overcame the challenges more successfully relative to many of its advanced and emerging country peers. This can be attributed to the strong macroeconomic fundamentals and favourable situation of the banking sector as a result of the structural change and comprehensive reform programs implemented in the aftermath of the 2001 crisis. A notable pattern of the post-global crisis dynamics of the Turkish economy is the rapid expansion in total credit fuelled by the surge in foreign capital inflows coupled with historically low interest rates and quantitative easing policies implemented by several advanced countries. Therefore, a comprehensive diagnosis of credit dynamics and its underlying factors are of particular importance in such an emerging economy context. Against this background, this paper aims to elucidate the credit dynamics and underlying factors contributing for changes in bank lending behavior in Turkey with a special emphasis on the post-global crisis period. For this purpose, the study draws on Central Bank of Republic of Turkey Banks' Loan Tendency Survey and utilizes the information supplied by the participating Turkish banks on a quarterly basis. Notwithstanding with a relatively short history, this survey was launched in April-June 2004 and sheds some interesting light on tendencies of bank loans, providing information about the conditions and factors that are thought to contribute changes in credit supply. In that respect, the survey offers an additional source of information by providing opportunity to disentangle the bank-related supply-side and demand-side factors in credit market developments. Therefore, based on survey results, this study scrutinize the relative importance of credit standards underlying the developments in loans and also price and non-price credit conditions and terms by which credit standards are changed in Turkey.

This paper is also related with the relatively recent emerging strand of the literature² that use the responses of bank lending surveys conducted by various central banks in empirical analysis. As for Turkey, to the best of our knowledge, the only paper that employs Banks Loan Tendency Survey data is by Mutluer-Kurul (2011), which provides empirical evidence about the informative content of the survey for aggregate credit and output growth for Turkey during the period 2005-2009. By following the methodology of Mutluer-Kurul (2011), this study, therefore, seeks to provide new evidence to the existing literature on the Turkish economy

---

¹ Ekin Ayşe Özşuca, Doktor Öğretim Üyesi, Çankaya Üniversitesi, Uluslar arası Ticaret Bölümü, aozsuca@cankaya.edu.tr

² See, among others; Lown et al. (2000), Cunningham (2006), Lown and Morgan (2006), Ciccarelli et al. (2010), Cappiello et al. (2010), De Bondt et al. (2010), Maddolini and Peydro, (2012), Bassett *et al.* (2014).

by investigating whether the change in credit standards is related with the aggregate loan growth covering the post-global crisis period as well.

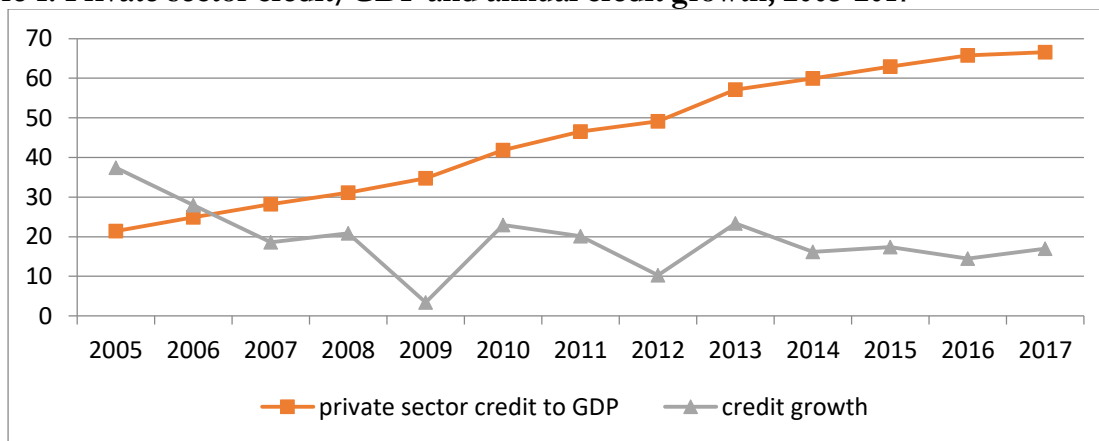
The remainder of the paper is divided as follows. Section 2 presents an analysis of aggregate trends and composition of credit supply in the Turkish banking industry over the 2005-2017 period. Then, Section 3 provides a descriptive analysis of the credit standards together with conditions and terms in the bank lending behavior by firms and households breakdown. Section 4 examines the relationship between credit standards and loan growth in an econometric framework and presents the empirical results. Finally, section 5 concludes.

2. Recent Developments in Bank Lending

In the following section, the developments in the selected credit related statistics are diagnosed in order to analyze the extent to which the global financial crisis affected the credit intermediation in the Turkish economy.

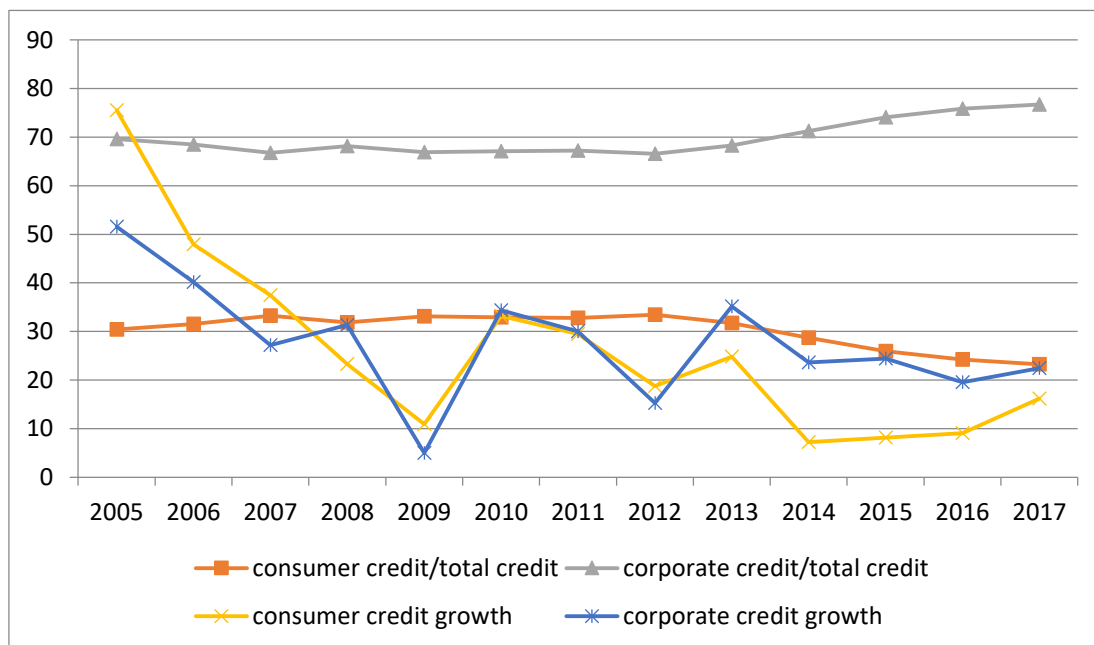
Figure 1 presents the annual growth rate of total credit and ratio of private sector credit to total GDP from 2005 to 2017. As a measure of the size of credit intermediation and thereby, importance of credit to the economy, private sector loans to GDP ratio exhibit an increasing trend over time. The proportion of private sector credit to GDP amounted to 21 percent in 2005 and increased to 34 percent by the end of 2009, while the growth rate continued to display an uprising trend in the post-crisis era, reaching to 66 percent as 2017. As with the annual growth rates of total loans stock, the rate of increase in the credit volume of the banking sector, which has been following an upward trend since the end of 2002 as a result of strengthened macroeconomic fundamentals coupled with favorable global liquidity conditions, lost its pace in 2006 due to monetary policy tightening implemented after the May-June fluctuation in financial markets and re-entered an increasing trend afterwards (Financial Stability Report, 2006). Notably, there exists a significant decline during the crisis, as the nominal growth of bank loans slowed down to 3 percent in 2009 parallel with one of the sharpest GDP contractions of the last decades, at -4.7, experienced in the Turkish economy. This was followed by a significant rise in credit growth recorded in 2010, which stems from recovery in the economy in conjunction with the low interest rates. After that, credit growth lost momentum as a result of the new unconventional policy framework adopted by the Central Bank since the end-2010 and measures introduced by the BRSA regarding provisioning and capital adequacy in 2011. After an acceleration in 2013 due to surge in capital flows and fall in interest rates, annual change in loan stock has been slowed down and followed a relatively flat trend commencing from the year 2014, while total credit stock increased by 17 percent in 2017.

Figure 1. Private sector credit/GDP and annual credit growth, 2005-2017

Source: World Bank and Author's calculations based on BRSA.

Figure 2. Credits/Total credit and annual credit growth by type (corporate and consumer), 2005-2017

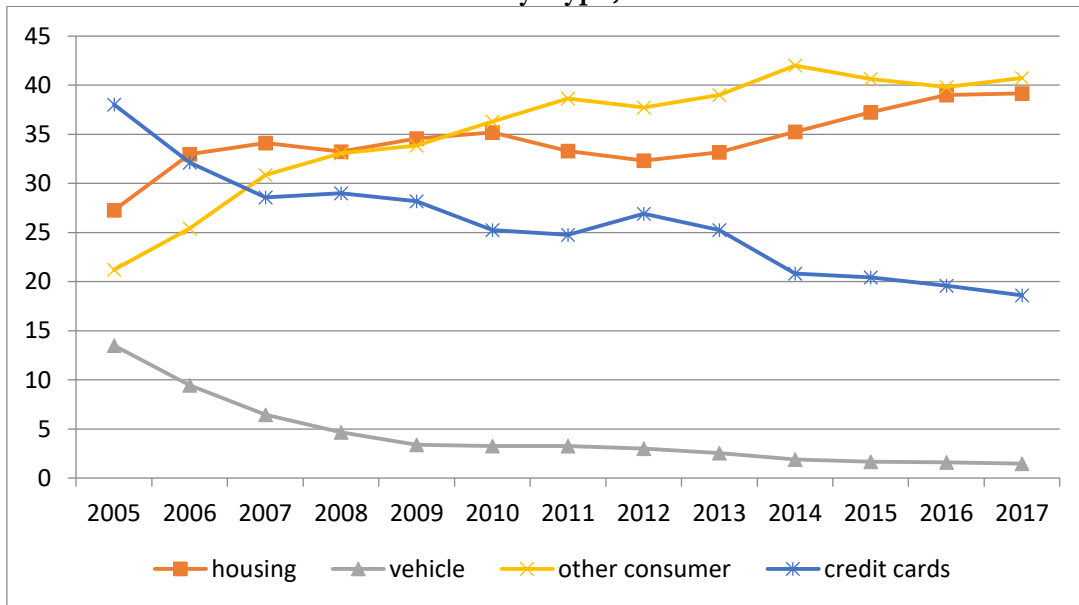

Source: Author's calculations based on BRSA.

Having examined the developments in the private sector credit to GDP ratio and total credit growth over time, next the analysis is extended one step further and a sectoral breakdown is included. Figure 2 shows the shares of credit by firms and household in total credits and their growth rates respectively. One first notes the significant decline in the share of loans by household and notwithstanding rise in the share of credit extended to firms from 2010 onwards. More specifically, the share of household loans in total loan stock has decreased from 33 percent in 2009 to 23 percent in 2017, while the share of corporate credit in total credit climbed up from 67 percent to approximately 77 percent over the same period. During the 2005-2009 period, the household credits increased faster than the corporate loans, mainly because of the bigger emphasis put on private banking services by banks, while the rates of growth in both loan types exhibited a downward trend, except the year 2008 for corporate loans. Notably, loans extended to households and firms displayed a particularly sharp decline in 2009, while this fall is more manifest in corporate loans, mainly stemming from the contraction in credit to small and medium sized enterprises. Meanwhile, a significant rebound is observed in both loan types parallel with the signs of economic recovery. In tandem with the measures taken by authorities to hold credit growth rates at reasonable levels for financial stability, annual growth rates of corporate and retail loans tend to exhibit a downward trend since the end of 2010. Yet, in 2013, growth rates display an upsurge which is particularly steeper for corporate loans. This can be attributable to the significant rise in loans to SMEs as a result of the amendment to regulation, which revises the definition of SMEs, at the end of 2012 (Financial Stability Report, 2013). Following the introduction of macroprudential measures together with the implementation of contractionary monetary policy, the loan growth rates display a significant slowdown in both types of loans during 2014, whereas the same figures exhibit an increasing trend thereafter, except for the year 2016 as regards with the corporate loans. Specifically, statistics regarding growth rates of loans by firms and households reveal a particularly higher uprising for that of corporate loans. Between

the years 2014 and 2016, the growth rate of retail loans tend to remain relatively flat, mainly stemming from high consumer loan rates and raising doubts regarding domestic as well as global uncertainties, while it has started to move up by 2017 as a result of easing in related macroprudential measures, supporting fiscal policies and reductions in policy rates. On the other hand, during the same period, the growth rates of corporate loans decreased considerably in 2016 due to lower demand and risk appetite of banks, while the deceleration in TL corporate loan growth coupled with the existing downtrend in FX loan growth since the end of 2014 stands out as noteworthy factors contributing to this slowdown. In 2017, corporate loan growth has increased, particularly resulting from some supportive macroprudential measures such as KOSGEB's interest-free loan support, TOBB's low-interest loan Respite Credit, and Treasury backed Credit Guarantee Fund (KGF) scheme (Financial Stability Report, 2016; 2017).

Figure 3. Distribution of Consumer Loans by Type, 2005-2017

Source: Author's calculations based on CBRT.

In order to uncover the changing dynamics as regards with consumer loans in more detail, Figure 3 presents the distribution of individual loans by type over the 2005-2017 period. It is clearly apparent from the figure that the share of vehicle loans and credit cards followed a decreasing trend, while housing and other consumer loans share in total loans displayed an upward trend, implying a significant transformation in the distribution of individual loans by type between 2005 and 2017. Among these loan types, vehicle loans significantly decreased its share from 13.5 percent to 1.5 percent between 2005 and 2017, while the increasing share of consumer financing companies in extending vehicle credit is decisive in this downward tendency. Notably, the share of credit card loans in total consumer loans followed a discernibly decreasing pattern, as it decreased from 38 percent to 19 percent between 2005-2017. Several interventions done by national authorities regarding credit card markets are on the back of this significant decline of the share of credit card loans. Various macroprudential measures are taken to slowdown the growth in credit cards especially since 2013. To this end, increase in minimum payment ratios, restricting new card limits to income, changes in installment caps are among these amendments introduced in macroprudential policies. Housing loans, constituting a significant share of retail loans, increased significantly in 2005 as a result of low interest rate levels on housing credit due to intensive competition, and its share followed a relatively steady but still increasing trend thereafter. Recently,

the loan-to-value ratio limits employed on housing loans along with stronger demand for housing contributed positively to housing loan growth in 2016. Another noteworthy finding when examining the sub-items of consumer loans is the significant uprising trend of other consumer loans over the investigated period. In particular, the share of other consumer loans in consumer loans has nearly doubled from 20 percent in 2005 to 40 percent in 2017. That significant rise mainly stems from the general tendency of household's choice to pay their credit card debts with lower interest rate charging general purpose loans, bank's campaign towards other consumer loans and very recent macroprudential policy measures relaxing maturities of the related loans.

3. Descriptive Analysis of Bank Lending Standards

This section aims to review the aggregate patterns and trends of lending standards of Turkish banks using the CBRT Banks Loan Tendency Survey over the period 2005-2017. The Bank Loans Tendency Survey has been conducted quarterly, while the first publicly available data starts from 2005q4. Hence, the study covers the whole period for which data are available.

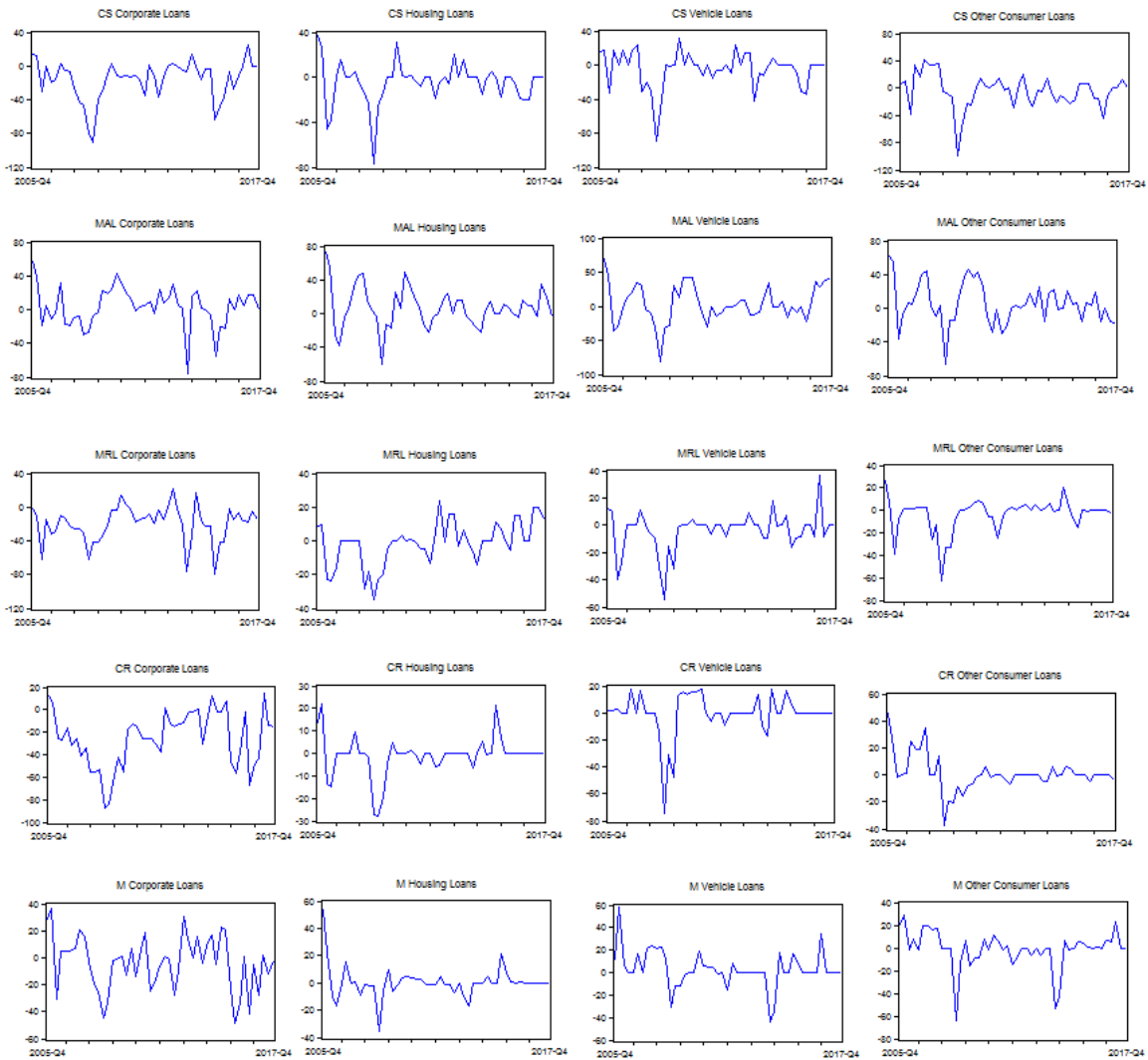
Within this survey, a sample of Turkish banks, which are highly representative comprising the predominant share of total credits in the banking sector, are regularly asked how their credit standards for enterprises and households have changed over the past three months in addition to how they expect those standards to change over the following three months. Moreover, the factors affecting adjustments made to these standards, such as balance sheet constraints, pressure from competition and perception of risk, are surveyed. The survey also provides information about the price and non-price conditions and terms applied to corporate and retail loans. In a similar vein, survey includes a number of specific questions covering information about loan demand tendencies as well. As regards with the retail loans, banks assess their changes in lending standards for housing, vehicle and other consumer loans separately. The responses are in qualitative nature and range between tightened considerably; tightened somewhat; remained basically unchanged; eased somewhat or eased considerably for credit supply, while net percentage of change in standards are calculated as the difference between the percentage of banks that tightened standards from the percentage of banks that eased. Based on survey information, Figure 4 presents the aggregate trends of credit standards and also conditions and terms- namely margin on average loans, margin on riskier loans, collateral requirements, maturity- for approving credit by a loan type breakdown. More specifically, the related survey results are provided for corporate, housing loans, vehicle loans, other consumer loans, respectively.

Examining the aggregate trends in credit standards, one first notices the significant tightening in credit standards for all loan types in the aftermath of the 2008 global financial crisis, while this trend seem to be prevalent for corporate loans over a longer time period as credit standards registered a very limited easing just for two quarters until the end of 2012. Regarding corporate loans, another obvious tightening in standards are observed between 2014q4 and 2016q4, while standards loosen very slightly and tend be flat hereafter. On the side of the household loans, standards that banks applied to housing, vehicle and other consumer loans seem to move in the same direction fairly closely. However, there are some exceptions as well. One is the period of 2002q4-2015q1, where other consumer loans diverges from the others as tightening in credit availability for other consumer loans lending is more severe, on the other side, a tightening is recorded only for a few quarters as regards with housing and vehicle loans. Tightness in credit standards for all individual loans is observed for the year 2016, whereas survey responses do not report a change in 2017.

Survey responses with respect to conditions and terms for approving loans and credit lines to enterprises, and households for house purchase, vehicle purchase, and general purpose display notable patterns. As regards with the impact of the 2008 global financial crisis, the overall terms and conditions that banks applied for granting new loans and credit lines are severely restricted for all loan types. The net tightening was mainly driven by a widening of margins on both average and riskier loans together with a tightening in collateral and

maturity conditions. When trends in sub-categories of loans are analyzed, one notices a substantial variation in responses between loans extended to firms and households. In particular, aggregate trends in terms and conditions for approval of credit to enterprises diverge notably from consumer loans; whereas patterns in housing, vehicle and other consumer loans are relatively comparable, though still with discrepancies. For instance, as regards with price terms and conditions, corporate loans distinguishes from the others with a sharp increase in average loan margins for 2014q1 and 2015q2-2016q1, whereas this divergence is even more severe in the case of margins on riskier loans which rises dramatically between 2013q4-2014q2 and 2014q4-2017q4. A similar pattern is prevalent as regards other terms and conditions as well.

Figure 4. Supply Indicators by Loan Type, 2005-2017

Note: CBRT Bank Loans Tendency Survey.

“CS” indicates credit standards, “MAL” indicates margins on average loans, “MRL” indicates margin on riskier loans, “CR” indicates collateral requirements, “M” indicates maturity.

4. Empirical Analysis

Despite providing a general picture about credit standards, the analysis in the previous section is descriptive in nature and falls short of explaining the underlying dynamics between loan growth and survey based lending indicators in the onset of global crisis. Accordingly, an empirical analysis is carried out to test the impact of credit standards on loan growth in following part.

In order to analyze the effects of survey based loan supply indicators on loan growth, following specification is set up:

$$\Delta L_{i,t} = \alpha_i + \beta \Delta L_{i,t-1} + \gamma \Delta BLS_{i,t-1} + \delta \Delta BLD_{i,t-1} + \varphi \Delta IR_{t-1} + \mu_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

In Eq. (1), i stands for the loan types, namely; firm, housing, automobile, other consumer loans. The dependent variable, $\Delta L_{i,t}$, is the quarterly bank loan growth rate. Here, the change in loan volume is modeled as a function of the lagged loan growth, lagged survey based indicator of loan supply (BLS), lagged survey based indicator of loan demand, and lagged change in interest rates (IR). As the study also seeks to explore the price and non-price terms and conditions for loans in detail, survey based supply indicators, more specifically, include: overall credit standards (CS) which include all terms and conditions; margins on average loans (M_A) and margins on riskier loans (M_R) as a Proxy for price-related terms and conditions; collateral (COL) requirements and maturity (MAT) as measure of non-price terms and conditions.

Running Breusch-Pagan Lagrangian multiplier test indicates that random effects cannot be rejected and further though implementing Hausman test for the choice of panel estimation technique, random effects specification found to be appropriate. Accordingly, a random effects panel methodology is applied to Eq (1). Besides, a restricted approach is followed and Eq (1) is estimated by adding each one of the survey based supply indicators separately, which leaves us with five different versions of the model. Table 1 presents the estimation results. The findings obtained from Model 1 through 5 are displayed in different columns.

Table 1. Panel Analysis Results

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
ΔL_{t-1}	0.4822*** (0.624)	0.3238*** (0.0672)	0.0343*** (0.0657)	0.4847** (0.0611)	0.4924*** (0.0613)
ΔIR_{t-1}	-0.0101* (0.0072)	-0.0116*** (0.0069)	-0.0120*** (0.0069)	-0.0104*** (0.0071)	-0.0120*** (0.0071)
ΔBLD_{t-1}	0.0180*** (0.0102)	0.0098* (0.0100)	0.0132** (0.0096)	0.0165** (0.0098)	0.0190*** (0.0099)
ΔCS_{t-1}	-0.0126** (8.601)				
ΔM_A_{t-1}		-0.0188* (0.0142)			
ΔM_R_{t-1}			-0.0114* (0.0186)		
ΔCOL_{t-1}				-0.0269*** (0.0145)	
ΔMAT_{t-1}					-.0396*** (0.0188)
CONS	1.7367*** (0.4302)		2.6237*** (0.4457)	1.6543*** (0.4007)	1.7542*** (0.3813)
No. obs.	188	118	118	118	118
R^2	0.6286	0.6453	0.6411	0.6399	0.6410

Notes: The values in parenthesis are robust standard errors.

***, **, * denote statistical significance at 1%, 5% and 10% levels, respectively.

Estimation results indicate a statistically significant relationship between credit standards and loan growth. More specifically, one quarter lagged credit standards have an impact on bank loan growth. This result suggest that Bank Loans Tendency Survey has significant information content in explaining credit growth in Turkey over the period 2005-2017. For all models, the interest rate changes and survey based loan demand indicators, which are incorporated as control variables, are statistically significant and the sign on their coefficients are in line with the expectations from the literature. Specifically, a negative and significant coefficient of the interest rate variable implies that a decrease in policy interest rate results in higher loan growth, which provides evidence supporting the traditional interest rate channel of monetary policy transmission. On the other hand, loan demand is found to be a significant determinant of credit growth with a positive estimated coefficient, indicating that an increase in loan demand is positively related with loan growth. In all alternative specifications through Model 2 to Model 5, conditions and terms for loans and credit lines are found to have a significant effect on loan growth, as coefficients associated with price and non-price conditions turned out to be negative and significant. In particular, a rise in margins of loans and a tightening in collateral and maturity conditions all have a negative and significant effect on loan growth in the subsequent period.

5. Conclusion

The global crisis in 2008 had major impacts on the lending behavior of banks in all of the countries around the world, including Turkey. Hence, the effects of this economic downturn on credit supply have come under a particular scrutiny in the policymaker's agenda recently. Against this background of the global economy, Turkey stands out as an interesting case since its economy witnessed a rapid recovery following the contraction in 2009 and Turkish banking system overcame the challenges more successfully relative to many of its advanced and emerging country peers. Accordingly, this paper aims to investigate the credit dynamics in Turkey at the onset of global economic crisis and empirically explore the relationship between credit standards and loan growth over the period 2005-2017.

Using CBRT Bank Loans Tendency Survey, the analysis on aggregate trends of credit dynamics by loan type breakdown, namely corporate, housing, vehicle and other consumer loans, reveals important stylized facts. One first notices the significant tightening in credit standards for all loan types in the aftermath of the 2008 global financial crisis, but this trend seem to be prevalent for corporate loans over a longer time period. As regards with the survey responses concerning conditions and terms for approving loans and credit lines, there seems to be a considerable tightening following the global crisis as well. The net tightening was mainly driven by a widening of margins on both average and riskier loans together with a tightening in collateral and maturity conditions. When trends in sub-categories of loans are analyzed, it is seen that aggregate patterns in terms and conditions for approval of credit to enterprises diverge notably from consumer loans, while trends in housing, vehicle and other consumer loans seem to move in the same direction fairly closely.

The empirical findings of the study are of particular importance and provide evidence about the information content of the Bank Loans Tendency Survey on credit developments. According to the empirical results of random effects panel regression model, realised credit standards are found to lead loan growth by one quarter. In other words, Bank Loans Tendency Responses concerning credit standards have significant predictive content for bank loan growth in Turkey, after controlling for changes in loan demand and interest rate. Furthermore, price and non-price terms and conditions for loans and credit lines— i.e. margins on average loans, margins on riskier loans, collateral requirements and maturity, are found to have a statistically significant impact on bank credit growth. Overall, these findings altogether point out that coefficients of loans supply indicators are informative for bank credit growth in Turkey.

References

- Bassett, F., Chosak, M., Driscoll, J., & Zakrajsek, E. (2014) Changes in bank lending standards and the macroeconomy. *Journal of Monetary Economics*, 62, 23-40.
- Cappiello, L., Kadareja, A., Sørensen, C.K. & Protopapa, M. (2010) *Do Bank Loans and Credit Standards Have an Effect on Output?*. European Central Bank Working Paper 1150.
- Central Bank of the Republic of Turkey (2006), *Financial Stability Report*, Publication of the CBRT, 17,(December).
- Central Bank of the Republic of Turkey (2013), *Financial Stability Report*, Publication of the CBRT, 17,(November).
- Central Bank of the Republic of Turkey (2016), *Financial Stability Report*, Publication of the CBRT, 17,(November).
- Central Bank of the Republic of Turkey (2017), *Financial Stability Report*, Publication of the CBRT, 17,(November).
- Ciccarelli, M., Maddaloni, A., & Peydró, J.L. (2010) *Trusting the Bankers. A New Look at the Credit Channel of Monetary Policy*. European Central Bank Working Paper 1228.
- Cunningham, T. (2006) *The predictive power of the Senior Loan Officer Survey: do lending officers know anything special?*. Federal Reserve Bank of Atlanta Working Paper No. 24.
- De Bondt, G., Maddaloni, A., Peydró, J.L., & Scopel, S. (2010) *The Euro Area Bank Lending Survey Matters: Empirical Evidence for Credit and Output Growth*. European Central Bank Working Paper 1160.
- Hempell, H. S., & Sørensen, C. K. (2010) *The Impact of Supply Constraints on Bank Lending in the Euro Area - Crisis Induced Crunching?*. European Central Bank Working Paper 1262.
- Lown, C., Morgan, D., & Rohatgi, S. (2000) Listening to loan officers: the impact of commercial credit standards on lending and output, *Federal Reserve Bank of New York Economic Policy Review*, 6:2.
- Lown, C., & Morgan, D. (2006) The Credit Cycle and the Business Cycle: New Findings from the Loan Officer Opinion Survey. *Journal of Money, Credit, and Banking*, 38(6), 1575-1597.
- Maddaloni, A., & Peydró, J.L. (2012) *The Low Monetary Rates Paradox, Banking Stability and Credit: Evidence from the Euro Area*. Universitat Pompeu Fabra, Department of Economics and Business Working Paper 09-01.
- Mutluer-Kurul, D. (2011) Türkiye’de kredi arzı: Kredi eğilim anketi göstergeleri kredi büyümesi ve ekonomik faaliyet için bilgi verici mi?, *İktisat İşletme ve Finans*, 26(307), 9-30.

Türkiye’de Tek Parti İktidarlarının Hükümet Dönemleri İtibariyle Makroekonomik Performanslarının Karşılaştırması

Ekrem Erdem¹

M. Fatih İlgün²

1. Giriş

Siyasi partiler, önceki dönem hükümetlerin yanlış politikaları, iç ve dış etmenler, topluma ümit veren lider, siyasi kadro veya hedefleri ile toplumsal destek sağlayarak iktidara gelebilirler. Ancak seçmen desteği ve iktidarın devamlılığı, yaşam standardını yükselten ve toplumsal refaha doğrudan katkı sağlayan politikaların hayata geçirilebilmesine bağlıdır. Oysa bir ülkede hükümetlerin ortalama görev süresinin kısa olması, karar alıcıları sürdürülebilir kalkınmaya yönelik politikalarından ziyade, kısa dönemde etkisi gözlemlenebilecek uygulamalara yönelmektedir. Siyasal karar alma sürecinin neden olduğu ekonomik sorunlar, kamu ve özel sektörün etkinliğini azaltırken, aynı zamanda hükümetlerin kredibilitesine zarar vermektedir. Bu durum, makroekonomik istikrarsızlık ve iktidarın kaybedilmesi şeklinde bir kısır döngüyü başlatmaktadır.

Zayıf hükümetler teorisine göre, yapısal reformların ve uzun vadeli politikaların uygulanmasında tek parti iktidarları koalisyon hükümetlerine göre siyasi çatışma ve karar alma noktasında daha avantajlıdır. Literatürde Türkiye’de hükümetlerin makroekonomik performanslarının karşılaştırıldığı bazı çalışmalar olmakla birlikte, tek parti hükümetlerinin iktidarda kaldıkları zaman boyutunun da dikkate alınarak performanslarının incelendiği çalışmalar sınırlıdır. Bu konuda gösterilecek çaba, bir yandan ekonomik gelişmelerin iktidardaki partilerin bir sonraki seçimlerde aldıkları oy oranı üzerindeki etkisi, diğer yandan hükümetlerin parti ve hükümet programlarında belirtilen öncelikleri konusundaki başarı düzeyleri hakkında kanıtlar sağlayacaktır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de tek parti iktidarlarının hem toplam hem de alt hükümet dönemleri itibariyle makroekonomik performanslarının karşılaştırılmasıdır. Çalışmada 1950 sonrası göreve gelen ve birden fazla dönem iktidarda kalan dört tek parti hükümeti ele alınmıştır. Demokrat Parti iktidarı üç dönem, Adalet Partisi ve Anavatan Partisi iktidarları ikişer dönem olarak, Adalet ve Kalkınma Partisi’nin ise ilk üç dönemi dikkate alınmak suretiyle, hükümet ettikleri hem toplam hem de alt dönemler (bir genel seçimden diğer bir genel seçime kadar geçen süre) itibariyle makroekonomik performansları bakımından karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Yapılan karşılaştırmalarda makroekonomik performans ölçütü olarak; (i) milli gelir ve ekonomik büyüme, (ii) istihdam ve işsizlik, (iii) dış ticaret ve rekabet gücü, (iv) fiyat istikrarı (enflasyon) ve (v) kamu maliyesi ve mali disipliniyle ilgili göstergeler kullanılmıştır. Bu performans kriterleri dikkate alınırken elbette ilgili dönemlerin kendine özgü iç ve dış dinamiklerindeki farklılıklar dikkate alınmalıdır. Ancak, elde edilen en önemli bulgulardan hareketle, tek parti iktidarlarının ilk hükümet dönemlerinde hemen tüm ölçütlerde yüksek performans gösterdikleri, takip eden dönemlerde ise kademeli olarak bir düşüş yaşadıkları söylenebilir. Çalışmada bu durumun muhtemel sebepleri üzerinde bir analiz yapılacaktır.

2. Hükümetlerin Ekonomik Performanslarıyla İlgili Mevcut Literatür Üzerine Bir Değerlendirme

Politik faktörler, ülkelerin ekonomik kalkınma ve refah devleti amaçlarına ulaşma düzeyleri üzerinde etkili unsurlardan birisidir. Yönetim sistemi, siyasi istikrarsızlık, hükümet yapısı, seçim dönemleri gibi politik

---

¹ Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü, ekremerdem@erciyes.edu.tr

² Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi İİBF, Maliye Bölümü, mfilgun@erciyes.edu.tr

faktörler ekonomik karar birimlerinin tercihlerini doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir (Erdem ve İlgün, 2017). Geleneksel yaklaşımda, hükümetin politika değişkenleri dışsal olarak ele alınarak alternatif politika seçeneklerinin karşılaştırmalı etkileri incelenmiştir. Hükümetlerin gerçekte ne yaptığından ziyade, belirli hedeflerin gerçekleştirilmesi için yapılması gerekenlerin üzerinde durulduğu bu yaklaşım yerine, özellikle 1970’li yılların ortalarından itibaren hükümet politikası için normatif davranış kurallarının belirlendiği ve hükümetlerin fiili uygulamalarına ağırlık verilen bir bakış açısı ağırlık kazanmıştır (Roubini ve Sachs, 1989: 903).

Bu çalışmada söz konusu politik faktörler içerisinde hükümet yapısının temel makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisi, tek parti iktidarları özelinde incelenmektedir. Kısa ömürlü ve çok partili koalisyonlar şeklindeki hükümetlerin özellikle politikaların tek bir parti tarafından kontrol edilememesinin sonuçları ile ilgili kapsamlı bir literatür mevcuttur (Miller, 1997; Alesina ve Drazen, 1991; Cukierman vd. 1992; De Haan ve Sturm, 1994; Alesina ve Perotti, 1996 vb.). Çalışmalarda koalisyon hükümetlerinin neden olduğu politik istikrarsızlığın reformların geciktirilmesi, kırılabilirliği artırması, belirsizliğe neden olarak yatırımları azaltması, kamu harcamalarını artırarak mali disiplini bozması, açık finansmanı artırması üzerinden düşük büyüme, yüksek işsizlik ve yüksek enflasyon ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Ancak birden fazla dönem iktidarlarda kalan hükümetlerin performanslarını konu alan çalışmalar sınırlıdır. Tek başına iktidara gelen bir partinin öncelik verdiği alanlarda politika geliştirme noktasında bir avantajı olmakla birlikte, bu avantajı kullanıp kullanmadığının kendi iktidar dönemi içerisinde ve diğer tek parti hükümetleri ile karşılaştırmalı olarak incelenmesi güçlü hükümetlerin ekonomik istikrar ve toplumun refah düzeyi üzerindeki etkilerini görme bakımından önemlidir.

Literatürde hükümetlerin performanslarının karşılaştırılmasında farklı yaklaşımlar önerilmektedir. Belirli bir dönemde işsizlik ve enflasyon oranının toplamı olarak hesaplanan Okun’un (1970) ekonomik hoşnutsuzluk endeksi yaygın olarak kullanılmakla birlikte, bu endeksin farklılaştırılmış versiyonları da geliştirilmiştir. Barro (1996) Okun endeksinin farklı dönemlerin karşılaştırılmasında yol açtığı sorunların çözümü için enflasyon ve işsizlik oranlarının önceki dönem değerlerini de endekse dâhil etmiş, ayrıca endekse uzun dönem faiz oranı ve GSYH’nin uzun dönem trendinden sapmaları şeklinde iki değişken daha ilave edilmesini önermiştir. Benzer yaklaşımlar Leuven Makroekonomik Performans Endeksi ve Merrill Lynch Hoşnutsuzluk Endeksi için de geçerlidir.

Türkiye için dönemlerin ve hükümetlerin performanslarının karşılaştırıldığı çalışmalarda ise, Barro ve Okun endeksleri ile yeniden düzenlenmiş formları (Telatar, 2000), iktisadi ve insani gelişmişlik göstergeleri (Kalaycıoğlu, 2002), veri zarflama analizi (Güran ve Tosun, 2005), on değişkene kadar standardize edilmiş değişkenler ile hesaplanan makroekonomik performans endeksleri (Kibritçioğlu, 2007), faktör analizi yöntemi (Kaynak ve Balcı, 2009), çoklu karar verme yöntemi (Eleren ve Karagül, 2008), TOPSIS yöntemi (Şanlısoy ve Çetin, 2016) kullanılarak yapılan analizlerde farklı sonuçlar elde edilmiştir. Bu çalışmada ise, çok partili hayata geçiş sonrası yönetimi devralan tek parti iktidarları, hükümet dönemleri itibariyle kendi içerisinde ve diğer tek parti iktidarları ile ekonomik büyüme oranları, işsizlik oranları, dış ticaret ve cari açıkla ilgili veriler, enflasyon oranı, konsolide bütçe dengesi değişkenleri çerçevesinde karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir.

3. Türkiye’de Tek Parti İktidarlarının Hükümet Dönemleri ve Temsil Oranları

Cumhuriyet ilan edildiği günün ertesinde (30.10.1923) kurulan ilk hükümetten bugüne toplam 66 Cumhuriyet Hükümeti kurulmuştur.³ Bunların 18’i 22 Mayıs 1950’de sona eren Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) yönetimindeki tek parti iktidarına aittir. 21 Temmuz 1946’da yapılan seçimlerde CHP %87,3 gibi çok yüksek oy alsa ve 500 milletvekilinden 435’ine sahip olsa da, ‘açık oy gizli sayım’ esasına dayalı demokratik olmayan bir seçim sistemi geçerli olduğu için, hem bu sınıflamada hem de çalışmamızda seçilmiş tek parti iktidar dönemi

---

³ Seçimler ve hükümetlerle ilgili veriler TBMM ve TÜİK kaynaklarından tarafımızca derlenmiştir

Ekrem, Erdem; İlgün, Fatih, M.; Türkiye’de Tek Parti İktidarlarının Hükümet Dönemleri İtibariyle Makroekonomik Performanlarının Karşılaştırması

olarak analize dâhil edilmeyecektir. CHP tek parti iktidarı yaklaşık 26,5 yıl sürmüştür; bunun yaklaşık 15 yılı Mustafa Kemal Atatürk, kalan yaklaşık 12 yılı ise İsmet İnönü’nün öncülüğünde yönetilmiştir.

22 Mayıs 1950 tarihinden bugüne kadar 12 genel seçimde sandıktan tek parti iktidarı çıkmış ve 20 defa seçilmiş tek parti hükümeti kurulmuştur. İlk olarak, 1950-60 arasında DP üç defa ard arda seçimlerden tek başına iktidar olacak kadar yeterli oy almış ve beş defa hükümet kurmuş, üçüncü dönemi tamamlayamadan 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile dönemi sonlandırılmıştır. İkinci olarak, 1965-71 arasında AP iki defa ard arda seçimlerden tek başına iktidar olacak kadar yeterli oy almış ve üç defa hükümet kurmuş, ikinci dönemi tamamlayamadan 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası ile dönemi sonlandırılmıştır. Üçüncü olarak, 1983-91 yılları arasında ANAP iki defa ard arda seçimlerden tek başına iktidar olacak kadar yeterli oy almış ve dört defa hükümet kurmuştur. Son olarak, Ak Parti 2002’den bu yana (7 Haziran – 1 Kasım 2015 dönemi hariç) beş defa ard arda seçimlerden tek başına iktidar olacak kadar yeterli oy almış ve dokuz defa hükümet kurmuştur. 24 Haziran 2018 seçimleri sonucunda beş milletvekili ile mecliste çoğunluğu kaybetse de Cumhurbaşkanlığı sistemine geçildiği için tek başına iktidar olmasına engel olmamıştır. Toplamda halk tarafından seçilmiş tek parti hükümetleri ülkeyi yaklaşık 39,5 yıl yönetmiştir.

1961-2002 yılları arasında altı genel seçimde sandıktan tek parti iktidarı çıkmamış ve 14 defa da koalisyon dört defa da azınlık hükümeti kurulmuştur. Bu tür hükümetlerin de sekiz tanesi sol partilerin (CHP veya DSP’nin) başkanlığında, kalan 10’u da sağ partilerin (AP, DYP veya AKP’nin) başkanlığında kurulmuştur. Koalisyon hükümetlerinin toplam yönetimi yaklaşık olarak 21 yıl sürmüştür.

Bunların dışında, üçü askeri (dolaylı askeri hükümet), sekizi de askeri vesayet (dolaylı askeri hükümet) olmak üzere, toplam 11 defa da askerlerin yönettiği hükümetler iş başına gelmiştir. Doğrudan ya da dolaylı olarak askerlerin yönlendirdiği hükümetlerin yönetimi toplam 10,5 yıl sürmüştür.

Özetlemek gerekirse, 95 yıllık Cumhuriyet’in 66 yılı tek parti iktidarları, kalan 29 yılı ise koalisyon, azınlık, askeri ya da askeri vesayet şeklinde kurulan hükümetler tarafından yönetilmiştir. Bu tarz hükümetleri genel olarak zayıf hükümet kategorisinde değerlendirsek bile, Cumhuriyet döneminin üçte ikisinden fazlası oldukça güçlü tek parti hükümetleri tarafından yönetilmiştir. Dolayısıyla, ekonomik hedeflere ulaşma konusundaki zafiyetlerin tamamını zayıf hükümete bağlamanın sorunun bütünü (yeterince refah yaratamamayı) ne kadar açıklayıcı olduğunun iyi tetkik edilmesi gerekmektedir. Başka bir anlatımla, iktisadi olarak beklenen başarıyı gösterememenin nedeni sadece millet iradesi zayıf ya da olmayan hükümetler değil, güçlü halk desteği olan tek parti iktidarlarının ülkeyi ve ekonomiyi yönetme tarzının da incelenmesinde yarar vardır. Nitekim bu tür çalışmalardan beklenen tam da bu olacaktır.

4. Tek Parti İktidarlarının Hükümet Dönemleri İtibariyle Makroekonomik Performanslarının Karşılaştırması

Tek parti iktidarlarının geldikleri seçim sistemi, aldıkları oy oranları ve meclisteki temsil oranları Tablo 1’de yer almaktadır. Buradan anlaşılacağı üzere, tek başına seçilen partilerin tamamı sandıkta aldıkları oy oranının çok üzerinde mecliste temsil hakkı elde etmişlerdir. Dolayısıyla millet iradesinin bu tür hükümetlere sandıkta çıkanın oldukça fevkinda yaramıştır. Söz konusu makasın özellikle DP döneminin tamamında, ikinci ANAP ve birinci Ak Parti dönemlerinde çok fazla açıldığı anlaşılmaktadır. Burada sorgulanması gereken şudur; büyük partiler temsilde adalet yerine istikrarı öne çıkararak halktan büyük teveccüh görürken, aldıkları olumlu sonucun halka yeterince yansıyor yansımadağı konusunda ciddi soru işaretleri vardır.

Sona varmadan söylemek gerekirse, büyük halk tabanı olan partiler belki de söz konusu desteği halkın refahına dönüştürme konusunda ilk dönemlerinde daha gayretli, heyecanlı ve başarılı olurken, sonraki dönemlerde statükonun çarklarında yorulup, heyecanını yitirerek kendini tekrara düşmeye başlamış olabilir. Bütün bunların halkın yaşam standardına ne ölçüde yansıdığını reel gelir artışına, iş bulma potansiyeline, yaşam maliyetine

Ekrem, Erdem; İlgün, Fatih, M.; Türkiye’de Tek Parti İktidarlarının Hükümet Dönemleri İtibariyle
Makroekonomik Performanlarının Karşılaştırması

(enflasyona), kamu mali disipline ne ölçüde riayet ettiğine ve uluslararası rekabetten ne ölçüde başarı elde ettiğine bakarak karar vermek gerekecektir.

Tablo 1. Türkiye’de Tek Parti Dönemleri Seçim Sistemleri ve İktidar Partisi Oy Oranları

Milletvekili Seçim Dönemi	Seçim Sistemi	İktidar Partisi	Oy Oranı (%)	İktidar MV Say./Top MV Say.
1950	Tek dereceli liste usulü çoğunluk	Demokrat Parti	52,68	416/487: %85,42
1954	Tek dereceli liste usulü çoğunluk	Demokrat Parti	57,61	503/541: %92,98
1957	Tek dereceli liste usulü çoğunluk	Demokrat Parti	47,88	424/610: %69,51
1965	Milli bakiye seçim	Adalet Partisi	52,87	240/450: %53,33
1969	Barajsız nispi temsil	Adalet Partisi	46,55	256/450: %56,89
1983	Seçim çevresi barajlı nispi temsil	Anavatan Partisi	45,14	211/400: %52,75
1987	Çifte barajlı nispi temsil seçi	Anavatan Partisi	36,31	292/450: %64,89
2002	Ülke barajlı nispi seçim	Adalet ve Kalkınma Partisi	34,3	363/550: %66,00
2007	Ülke barajlı nispi seçim	Adalet ve Kalkınma Partisi	46,6	341/550: %62,00
2011 ⁴	Ülke barajlı nispi seçim sistemi	Adalet ve Kalkınma Partisi	49,8	327/550: %59,45

Kaynak: TÜİK, 2012.

⁴ Adalet ve Kalkınma Partisi daha sonra 7 Haziran 2015, 3 Kasım 2015 ve 24 Haziran 2018 genel seçimlerinde sırasıyla %40.87, %49.50, %42.6 (Cumhurbaşkanı %52.6) oy almış; 7 Haziran 2015 seçiminde TBMM’de çoğunluğu sağlayamadığı için tek parti iktidarını kaybetmiş, onun için beş ay sonra yeniden seçime giderek tek parti iktidarını yüksek bir oyla yeniden kazanmıştır. 24 Haziran 2018 genel seçimlerinde ise, TBMM’de çoğunluğu beş milletvekili ile sağlayamasa da, Cumhurbaşkanlığı sistemine geçilmesi nedeniyle hükümet kurabilmiştir. Recep Tayyip Erdoğan Başkanlığındaki Mevcut 67. TC Hükümeti ile birlikte toplamda altı Ak Parti Hükümet dönemi olsa da, karşılaştırma yapılabilecek en fazla tek parti hükümet dönemi üç dönem süren DP Hükümetleri olduğu için, Ak Parti’nin son üç dönemi dikkate alınmamıştır. Kaldı ki, Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Haziran-Kasım 2015 dönemindeki beş aylık hükümeti ile mevcut dört buçuk aylık hükümeti sağlıklı bir performans değerlendirmesine uygun değildir.

4.1. Büyüme Performanslarının Karşılaştırılması

Tek parti iktidarlarının büyüme performanslarının her bir hükümet döneminde gerçekleşen büyüme oranları bakımından⁵ bir kıyaslaması yapıldığında; ilk dönemler açısından Demokrat Parti’nin (DP) 1950-1953 arası (4 yıl) yüzde 11,3, Adalet Partisi’nin (AP) 1966-1969 arası (4 yıl) yüzde 6,8 Anavatan Partisi’nin (ANAP) 1984-1987 arası (4 yıl) yüzde 7 ve Ak Parti’nin (5 yıl) yüzde 6,9’luk büyüme performansı sergilediği görülmektedir. İlk dönem performansı en yüksek olan Demokrat Parti iken diğer tek parti iktidarlarının büyüme oranları birbirine çok yakındır. Ancak Ak Parti’nin ilk dönemi diğerlerinden daha uzun sürmüştür; onun da ilk dört yılı esas alınırsa, büyüme oranı biraz daha yüksek çıkmakta (yüzde 7,5), böylece AP ve ANAP’ın bir miktar önüne geçmektedir.

Tablo 2. Tek Parti İktidarları Döneminde Ekonomik Büyüme Oranları

	DP	AP	ANAP	AKP
I. Dönem	11.3	6.8	7.0	6.9
II. Dönem	4.0	5,7	3.2	3.5
III. Dönem	4.0	-	-	3.3

Kaynak: Erdem vd. 2009: 1, 4, 7 ve 10 bölümler

Tek parti iktidarlarının ikinci dönemlerine ait büyüme performansları karşılaştırıldığında; DP’nin (4 yıl) yüzde 4, AP’nin (2 yıl) yüzde 5,7, ANAP’ın (4 yıl) yüzde 3,2 ve Ak Parti’nin (4 yıl) yüzde 3,5’lik büyüme hızlarına sahip olduğu görülmektedir. Büyüme oranlarının ortalaması açısından hükümetler arasında önemli bir farklılık olmamakla birlikte, her birisinde ilk döneme göre ciddi bir düşüş görülmektedir. Ayrıca Ak Parti Hükümetlerinin ikinci dönemine tekabül eden bu 4 yılın ilk 2 yılı ile son 2 yılı birbirinden çok farklıdır. İlk iki yıl Ak Parti Hükümetlerinin en kötü büyüme performansının elde edildiği yıllar olup; 2008’de sadece yüzde 0,7 büyümüş, 2009’da ise yüzde 4,8 küçülmüştür. Takip eden iki yıl ise, ard arda yakalanan en yüksek büyüme performanslarının elde edildiği yıllar olmuştur (sırasıyla yüzde 9,2 ve yüzde 8,8). 2008 ve 2009 yıllarında büyüme performansının çok düşük olmasının ana nedeni, tüm dünyayı tesiri altına alan ve bu arada Türkiye’yi de hem mal hem de finansal mübadele kanallarıyla etkisi altına alan küresel kriz olmuştur. Dolayısıyla söz konusu daralma, doğrudan Hükümetin kendi politikalarının bir ürünü değil, özellikle gelişmiş ülkelerin finansal ekonomilerinin dengesizliğinden kaynaklanan küresel krizin Türkiye’ye yüklediği maliyet olarak değerlendirilmelidir. Kaldı ki, 2010 ve 2011 yıllarında sergilediği büyüme performansı kendi politikalarıyla oldukça hızlı bir şekilde toparlanmaya başladığını göstermektedir. Oysa diğer tek parti iktidarlarının ikinci dönemlerinde herhangi bir küresel kriz (hatta yurtiçi kriz bile) olmadığı halde, büyüme performansları çok sert bir şekilde bozulmuştur.

Üçüncü dönem açısından bakıldığında ise, Ak Parti’nin (4 yıl) yüzde 3,3’lük büyüme performansı, DP’nin (yaklaşık 3 yıl) yüzde 4’lük büyüme hızından daha düşüktür. Ancak, burada da şu tespiti yapmak gerekir: Ortalama %4 büyüme hızına rağmen, DP’nin 3. dönemi siyasi ve ekonomik krizle geçmiş; Hükümet dış dünyaya karşı yükümlülüklerini yerine getiremez hale gelmiştir. Nitekim krize karşı çok ağır tedbirleri içeren 4 Ağustos 1958 İstikrar Kararlarının alınması kaçınılmaz hale gelmiş, böylece ülke tarihinin en yüksek devalüasyon kararı alınmıştır (1 ABD Dolarının TL karşılığı 2,83 kuruştan 9 TL’ye yükseltilmiştir).

⁵ Hükümetlerin büyüme performansları ele alınırken milli gelirin büyüme oranının yanı sıra kişi başına düşen gelire de bakılabilir. Ancak onun için söz konusu dönemlerde nüfustaki değişimin de dikkate alınması gerekeceğinden, burada ikinci kıyaslamaya gidilmemiştir. Kaldı ki, kanaatimize göre büyüme performanslarını yansıtmaması bakımından büyüme oranları genel olarak tatmin edici bir kıyas sunmaktadır.

4.2. İşsizlik Oranlarının Karşılaştırılması

Daha önceki tek parti iktidarları ile karşılaştırıldığında; işsizlik oranları DP Hükümetleri döneminde sırasıyla yüzde 1,9, yüzde 3,1 ve yüzde 3, üç dönem ortalaması ise yüzde 2,6 olarak gerçekleşmiştir. AP’nin ikinci dönemi askeri muhtıra nedeniyle fazla sürmediği için, sadece ilk dönem dikkate alınabilecektir; o da yüzde 4,9 olarak sonuçlanmıştır. ANAP Hükümetleri döneminde ise, sırasıyla yüzde 7,9 ve yüzde 8,3, iki dönem ortalaması ise yüzde 8,1 olarak sonuçlanmıştır. Ak Parti Hükümetleri döneminde ise, sırasıyla yüzde 9,7 (diğerlerinden farklı olarak 5 yıl sürmüştür), yüzde 10,8, yüzde 9,4, yüzde 11,8 (2016 Ekim itibariyle), dört dönem ortalaması ise yaklaşık yüzde 10,1 olarak gerçekleşmiştir.

Oranlar üzerinden değerlendirildiğinde, işsizlik oranının hem alt dönemler hem de toplam iktidar dönemleri itibariyle Ak Parti döneminin daha önceki tek parti iktidarları dönemine göre çok daha yüksek olduğu görülmektedir. Ancak, dikkat edilecek olursa, işsizlik oranlarının genel olarak sonraki iktidar dönemlerinde öncekilere kıyasla yüksek seyrettiği görülmektedir. Bunun temel nedeni, yıllar geçtikçe ekonomideki yapısal değişikliklere bağlı olarak istihdam ve işsizlik hesaplamalarının farklılaşmış olmasıdır. Zira 1950’den bu yana tarımdan sanayiye, oradan da hizmet sektörlerine doğru hızlı bir hareketlilik söz konusu olmuş; buna bağlı olarak da istihdam hacmi sürekli yer değiştirmiştir. Buna göre, daha önceleri ağırlıklı olarak tarımda istihdam edilen işgücünün tamamı kendiliğinden istihdam ediliyor varsayılırken, nüfus kentlere kaydıkça burada kayıtlı olarak fiilen istihdam edilmesi gerekmektedir. Kaldı ki, köyden kente göç eden ve bir kısmının yaşı ilerlemiş olan tarımsal işgücünün büyük bir kısmı şehirdeki sanayi ve özellikle hizmet sektörlerinde ihtiyaç duyulan vasıf birikimine uygun bulunmadığı için iş bulamamaktadır.

Tablo 3. Tek Parti İktidarları Döneminde İşsizlik Oranları

	DP	AP	ANAP	AKP
I. Dönem	1.9	4.9	7.9	9.7
II. Dönem	3.1	5.9	8.3	10.8
III. Dönem	3.0	-	-	11.8

Kaynak: Erdem vd. 2009: 1, 4, 7 ve 10 bölümler

4.3. İhracat Performansının Karşılaştırılması

Büyüme ve işsizlik konularında yapıldığı gibi, dış ticaret konusunda da hükümet dönemleri arasında karşılaştırma yapmak suretiyle kaydedilen performans konusunda mukayeseli bir analiz yapma fırsatı olabilir. Buna göre, dış ticaretteki her bir hükümet döneminde gerçekleşen ihracat ve rekabet gücü bakımından performansları toplam ihracat değeri ve yüzde artış oranı, ihracatın ithalatı karşılama oranı ve dış ticaret açığı ölçütleri kullanılmak suretiyle bir karşılaştırma yapılacaktır. Buna göre, ilk hükümet dönemleri bakımından Ak Parti’nin 5 yıllık ilk döneminde toplam ihracat değeri 36,1 milyar dolardan 107,3 milyar dolara yükselmiş, yani yüzde 197’lik bir artış kaydedilmiştir; toplam dış ticaret hacmi yaklaşık 87,6 milyar dolardan 277,3 milyar dolara çıkmış (yaklaşık 3,2 kat artış); ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 69,9’dan yüzde 63’e gerilemiş; dış ticaret açığı ise, yaklaşık 4 kat artmıştır.

Buna karşılık, DP’nin 4 yıllık ilk iktidar döneminde ihracat 248 milyon dolardan 335 milyon dolara yükselmiş, yani yüzde 35’lik bir artış kaydedilmiş; toplam dış ticaret hacmi 538 milyon dolardan 813,2 milyon dolara çıkmış (yaklaşık 1,5 kat artış); ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 85’ten yüzde 70’e gerilemiş; dış ticaret açığı ise, yaklaşık 3,5 kat artmıştır. AP’nin 4 yıllık ilk iktidar döneminde ihracat 464 milyon dolardan 537 milyon dolara yükselmiş, yani yüzde 16’lık bir artış kaydedilmiş; toplam dış ticaret hacmi 1.036 milyon dolardan 1.338 milyon dolara çıkmış (yaklaşık 1,3 kat artış); ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 81’den yüzde 67’ye

Ekrem, Erdem; İlgün, Fatih, M.; Türkiye’de Tek Parti İktidarlarının Hükümet Dönemleri İtibariyle Makroekonomik Performanslarının Karşılaştırması

gerilemiş; dış ticaret açığı ise, yaklaşık 2,5 kat artmıştır. ANAP’ın 4 yıllık ilk iktidar döneminde ise, ihracat yaklaşık 5,7 milyar dolardan yaklaşık 10,2 milyar dolara yükselmiş, yani yüzde 78’lik bir artış kaydedilmiş; toplam dış ticaret hacmi 14,6 milyar dolardan 24,4 milyar dolara çıkmış (yaklaşık 1,7 kat artış); ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 62’den yüzde 72’ye yükselmiş; dış ticaret açığı da cüz’i oranda (yaklaşık yüzde 13) azalmıştır.

Dolayısıyla, tek parti hükümetlerinin birinci dönemlerindeki dış ticaret performansları bakımından Ak Parti dönemi özellikle ihracat ve toplam dış ticaret değerleri bakımından en yüksek atılımın yaşandığı dönem olmuştur. Onu sırasıyla ANAP, DP ve AP hükümetleri izlemiştir. Ancak, dış ticaret açığı en fazla Ak Parti döneminde yükselmiş, ANAP döneminde ise az da olsa azalmıştır. Rekabet gücünün bir göstergesi olarak, ihracatın ithalatı karşılama oranı ise, sadece ANAP döneminde artmıştır.⁶

Tablo 4. Tek Parti İktidarları Döneminde Dış Ticaret Göstergeleri

	DP	AP	ANAP	AKP
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (Dönem Sonu, Yüzde)				
I. Dönem	70	67	72	63
II. Dönem	87	58	64	56
III. Dönem	69	-	-	69
İhracatın Artış Oranı (ABD Doları Cinsinden, Yüzde)				
I. Dönem	35	16	78	197
II. Dönem	3	26	33	26
III. Dönem	-7	-	-	7

Kaynak: TÜİK, 2018; Erdem vd. 2009

Tek parti iktidarlarının ikinci dönemlerine ait dış ticaret performansları karşılaştırıldığında; Ak Parti’nin 4 yıllık ikinci döneminde toplam ihracat değeri 107,3 milyar dolardan 134,9 milyar dolara yükselmiş, yani yüzde 26’lık bir artış kaydedilmiştir; toplam dış ticaret hacmi yaklaşık 277,3 milyar dolardan 375,8 milyar dolara çıkmış (yaklaşık 1,4 kat artış); ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 63,1’den yüzde 56’ya gerilemiş; dış ticaret açığı ise, yaklaşık 1,7 kat artmıştır.

DP’nin 3 yıllık ikinci iktidar döneminde ise, ihracat 335 milyon dolardan 345 milyon dolara yükselmiş, yani sadece yüzde 3’lük bir artış kaydedilmiş; toplam dış ticaret hacmi 813,2 milyon dolardan 742,3 milyon dolara gerilemiş (yaklaşık yüzde 9’luk bir azalış); ancak ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 70’ten yüzde 87’ye yükselmiş; dış ticaret açığı ise, yaklaşık 1/3 nispetinde azalmıştır. Adalet Partisi’nin ikinci döneminde 1970’deki yüksek oranlı devalüasyonun da etkisiyle ihracatta yüzde 26’lık bir artış gerçekleşmiştir. Öte taraftan ANAP’ın 4 yıllık ikinci iktidar döneminde ihracat 10,2 milyar dolardan 13,6 milyar dolara yükselmiş, yani yüzde 33’lük bir artış kaydedilmiş; toplam dış ticaret hacmi 24,4 milyar dolardan 34,6 milyar dolara yükselmiş (yaklaşık 1,4 kat bir artış); ancak ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 72’den yüzde 64,6’ya düşmüş; dış ticaret açığı ise, yaklaşık 2,8 kat artmıştır.

Dolayısıyla, tek parti hükümetlerinin ikinci dönemlerindeki dış ticaret performansları bakımından Ak Parti ve ANAP hükümetlerinin performansları birbirine çok yakın seyretmiş; ihracat artışında ANAP Hükümeti

⁶ Erdem vd., Hükümetlerin Makro Ekonomik Performansı, ss. 1. ve 7. bölümler.

biraz daha önde olur iken, aynı hükümet dış ticaret açığını çok daha fazla artırmıştır. Yalnız, ikinci dönem Ak Parti Hükümetinin performansı değerlendirilirken, 2008-2009 küresel ekonomik krizinin sonucu olarak önemli ölçüde daralan Avrupa pazarı ile sorunlu hale gelen Orta Doğu ve Batı Afrika pazarlarının etkileri göz önüne alındığında, Ak Parti döneminin iç ve dış dinamikleri değerlendirme bakımından daha başarılı olduğu söylenebilir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ile dış ticaret açığında bir miktar iyileşme olsa da ikinci dönem DP Hükümetinin rekabet gücü performansı diğerlerine göre oldukça zayıf kalmıştır.⁷

Tek parti iktidarlarının üçüncü dönemlerine ait dış ticaret performansları karşılaştırıldığında ise; Ak Parti’nin yine 4 yıllık üçüncü döneminde toplam ihracat değeri 134,9 milyar dolardan 143,8 milyar dolara yükselmiş, bu defa sadece yüzde 7’lik bir artış kaydedilebilmiştir; toplam dış ticaret hacmi yaklaşık 375,8 milyar dolardan 351,1 milyar dolara gerilemiş (yaklaşık yüzde 7’lik bir azalış); ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 56’dan yüzde 69,4’e yükselmiş; dış ticaret açığı ise, yüzde 40 nispetinde azalmıştır. DP’nin yaklaşık 3 yıllık üçüncü iktidar döneminde ise, ihracat 345 milyon dolardan 321 milyon dolara düşmüş, sonuçta yüzde 7’lik bir küçülme olmuş; toplam dış ticaret hacmi 742,3 milyon dolardan 788,8 milyon dolara yükselmiş (oldukça cüz’i bir artış); ancak ihracatın ithalatı karşılama oranı büyük bir düşüle yüzde 87’den yüzde 69’a gerilemiş; dış ticaret açığı ise, yaklaşık 3 kat artmıştır.

Tek parti hükümetlerinin üçüncü dönemlerindeki dış ticaret ve rekabet gücü performansları açısından Ak Parti ile kıyaslanabilecek tek örnek olan DP’nin tamamlanamayan üçüncü dönemi karşılaştırıldığında, birbirinden farklı iki dönem söz konusudur. Zira Ak Parti döneminde küçük bir artış olurken, DP döneminde tersine küçük bir azalma var; toplam dış ticaret hacminde ise, tersine bir seyir gerçekleşmiştir. Çünkü, düşük büyüme ve petrol fiyatlarındaki ciddi düşüşe bağlı olarak ithalattaki daralma, Ak Parti’nin bu dönemde dış ticaret hacminde daralmaya yol açmıştır. Bu durumun doğal sonucu olarak da, dış ticaret açığı önemli oranda azalmış, ancak DP döneminde tam tersine büyük bir artış kaydetmiştir. İthalatın ihracatı karşılama oranı ise, Ak Parti döneminde önemli oranda artarken, DP döneminde yine önemli oranda azalmıştır⁸.

Dikkat edilecek olursa, Türk ekonomisinin ihracat imkanları arttıkça, ihracatın ithalatı karşılama oranı azalıyor, dış ticaret açığı da artıyor. Çünkü, artan ihracat çok büyük ölçüde ithalata bağlı olduğu için, ithalat hacmi (genellikle daha fazla) artıyor; bunun sonucu olarak da ihracatın ithalatı karşılama potansiyeli düşüyor ve dış ticaret açığı büyüyor.

Sonuç olarak Ak Parti’nin dördüncü iktidar döneminin de bir kısmını dikkate alarak 14 yıllık (2003-2016) dış ticaret ve rekabet gücü performansı DP’nin 10 yıllık performansı ile kıyaslandığında; Ak Parti döneminin yüzde 295’lik (4 kat) ihracat artışı, DP’nin yüzde 29’luk ihracat artışından 10 kat daha fazla gerçekleşmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise, Ak Parti döneminde az da olsa yükselirken (yaklaşık olarak yüzde 70’ten yüzde 72’ye), DP döneminde yüzde 85’ten yüzde 69’a gerilemiştir. Son olarak, dış ticaret açığı her iki dönemde de neredeyse aynı oranda (3,6 kat) yükselmiştir.

4.4. Fiyat İstikrarı Açısından Hükümet Dönemlerinin Karşılaştırılması

Fiyat istikrarı belirli bir dönemde uygulanan para politikasının yanında hükümetlerin iktisat politikalarındaki öncelikler, iç ve dış ekonomik konjonktür ve yapısal sorunlara karşı da duyarlıdır. Tek parti iktidarlarının birinci dönemleri incelendiğinde TÜİK verilerine göre en yüksek ortalama enflasyon oranı ANAP iktidarı döneminde (yüzde 41,7), en düşük oran ise Demokrat Parti iktidarı döneminde (yüzde 1,1) gözlenmektedir. 1950-1954 yılları arasında genişletici para politikası kapsamında para arzında hızlı bir artış olmasına rağmen (M1/Y yüzde 16,44 düzeyinde yüzde 21,19’a çıkmıştır) yüksek büyüme oranı enflasyon

---

⁷ TÜİK, www.tuik.gov.tr; Erdem vd., *Hükümetlerin Makro Ekonomik Performansı*, ss. 1. ve 7. bölümler.

⁸ TÜİK, www.tuik.gov.tr; Erdem vd., *Hükümetlerin Makro Ekonomik Performansı*, ss. 1. ve 7. bölümler.

Ekrem, Erdem; İlgün, Fatih, M.; Türkiye’de Tek Parti İktidarlarının Hükümet Dönemleri İtibariyle Makroekonomik Performanlarının Karşılaştırması

oranının düşük kalmasındaki temel nedendir. Birinci ANAP iktidarı döneminde ise 24 Ocak kararları kapsamındaki Ortodoks politikalara, Merkez Bankası’nın ekonomiye finansman sağlamaktan ziyade para politikası hedefini ön plana almasına ve dar/geniş para arzlarında herhangi bir artış olmamasına rağmen yüksek enflasyon yaşanması iç talepteki canlanma ile ilgilidir. Diğer iktidarların birinci dönemlerine bakıldığında ise Adalet Partisi iktidarı döneminde enflasyon oranının ortalama yüzde 5.4 ve Ak Parti iktidarı döneminde yüzde 12.1 olduğu görülmektedir. Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planının uygulama yıllarına denk gelen dönemde her ne kadar para politikasının ekonomik kalkınmayı destekleyici bir araç olduğuna vurgu yapılırsa da (DPT, 1968: 110-111), plan hedeflerinin tutturulabilmesi için para politikası konusundaki ihtiyatlı duruş enflasyon oranlarını kontrol altında tutmuştur. Ak Parti döneminde ise her ne kadar ortalama oran diğer iktidarlara göre yüksek çıksa da, TÜFE artış oranının dönem başındaki yüzde 45’lik düzeyinde 2007 yılında yüzde 8,1’e gerilemesi ve 1970’li yıllardan sonra 2004 yılından itibaren tekrar tek haneli rakamlara düşmesi, uygulanan sıkı para politikası, finansal piyasalara yönelik regülasyonlar ve yapısal reformların bir sonucudur.

Tablo 5. Tek Parti İktidarları Döneminde Enflasyon Oranları, (TÜFE)

	DP	AP	ANAP	AKP
I. Dönem	1.1	5.4	41.7	12.1
II. Dönem	11.2	16.8	65.8	8.1
III. Dönem	15.2	-	-	8.2

Kaynak: TÜİK, 2014

Birinci dönem ile karşılaştırıldığında oransal olarak fiyat istikrarında en fazla bozulma sırasıyla Demokrat Parti, Adalet Partisi ve Anavatan Partisi hükümetlerinde iken yalnızca Ak Parti iktidarında enflasyon oranlarında bir gerileme görülmektedir. Demokrat Parti iktidarının ikinci döneminde fiyat artışlarının nedeni hava şartları ve ithalatın zorlaşması iken (Hiç ve Alkın, 1968: 29), ANAP döneminde serbestleşmenin etkisiyle Merkez Bankası’nın piyasalar üzerindeki etkisinin azalması (Orhan ve Erdoğan, 2007: 363) ve genişleyen tüketici kredilerinin etkisiyle tüketimde hızlı artış (Kepenek ve Yentürk 1996: 441) ile açıklanabilir. Ak Parti döneminde ise uygulanan sıkı politikalara ilave olarak, 2006 yılından itibaren uygulamaya konulan açık enflasyon hedeflemesi ve 2008 Küresel Finansal Krizi’nin neden olduğu durgunluk fiyat artışlarının sınırlı kalmasında etkili olmuştur. Demokrat Partinin son döneminde enflasyon oranının önceki döneme göre yükselmeye devam ettiği görülmektedir (ortalama yıllık yüzde 15,2). Bu artışta özellikle 1958 İstikrar Programı çerçevesinde yapılan büyük çaplı devalüasyonun ve Merkez Bankası’ndan yapılan borçlanmalarda artışın etkisi vardır. Ak Parti’nin üçüncü dönemde ortalama enflasyon oranı bir önceki dönem ile yaklaşık olarak aynı seyretmiştir (yüzde 8,2). Bu ve önceki iki dönemde her ne kadar enflasyon hedefleri tutturulmasa da enflasyon oranının hızla aşağı çekilmesinde 2001’de Merkez Bankası kanununda değişiklik ile bankanın kaynaklarının kamu açıklarının finansmanında bir araç olarak kullanılmasının önüne geçilmesi konusunda alınan kararların aksatılmadan uygulanmasının da önemli bir katkısı vardır.

4.5. Mali Disiplin Açısından Hükümet Dönemlerinin Karşılaştırılması

Hükümetlerin bütçe imkânlarının kalkınma amacıyla kullanılması ile mali disiplin arasında yaptıkları seçim yalnızca kendi iktidarları dönemini değil sonraki dönemleri de etkileyen önemli bir değişkendir. Bütçe performansları açısından karşılaştırıldığında ilk iktidar dönemlerinde başarı sıralaması Demokrat Parti, Adalet Partisi, Anavatan Partisi ve Ak Parti şeklindedir. Demokrat Parti’nin ilk döneminde kamu sektörü ekonomide toplam yatırımların yaklaşık yarısını yapmış olmakla birlikte kullanılan dış kaynakların da etkisiyle mali disiplinde önemli bir bozulma olmamıştır. Benzer bir durum Adalet Partisi dönemi için de geçerlidir. Ancak kalkınma planlarının finansmanında yabancı krediler kullanılmış olsa da, kamu gelirlerinde planlarda hedeflenen artış gerçekleşmeyince bütçe açıkları ortaya çıkmıştır. Anavatan iktidarının ilk döneminde KİT’lerin özelleştirme süreci başlatılmış olsa da büyük çaplı özelleştirme faaliyetleri gerçekleştirilememiştir. Bütçe dışı fon

uygulamalarının etkisi ile konsolide bütçe açığının GSYH’ye oranı bu dönemde sınırlı kalmıştır. Ak Parti döneminde ise 2001 krizinin etkisi ile %12 düzeyine ulaşan konsolide bütçe açığının GSYH’ye oranı uygulanan sıkı maliye politikaları ile dönem ortalaması olarak yüzde 3,53’e gerilemiştir. Bu dönemde Kamu Finansmanı ve Borç Yönetimi Yasası ile borç yönetiminin disipline edilmesi, 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu ile kamu mali sisteminde etkinliğin artırılması faiz dışı fazla hedefi ile örtülü mali kural uygulaması, KİT’lerin özelleştirilmesi ve kamu bankalarının yeniden yapılandırılması başta olmak üzere mali disipline yönelik birçok düzenleme yapılmıştır.

Tablo 6. Tek Parti İktidarları Döneminde Bütçe Açıkları (Konsolide Bütçe, GSYH’ye oran)

	DP	AP	ANAP	AKP
I. Dönem	-0.05	-0.21	-1.71	-3.53
II. Dönem	-0.22	-0.88	-2.7	-2.94
III. Dönem	0.03	-	-	-1.26

Kaynak: www.bumko.gov.tr, Erişim tarihi: 21.10.2018

İlk dönemlerinde başarılı bir performans sergileyen üç tek parti iktidarının ikinci dönemlerinde bütçe açıklarının yükseldiği görülmektedir. Demokrat Parti iktidarında 1954 yılı sonrasında hızlı büyüme hedefi için yatırımlara öncelik verildiği belirtilerek bütçe dengeliği ikinci planda tutulmuştur, ancak ortaya çıkan açığın nedeni harcamalardan ziyade kamu gelirlerinin beklenen düzeyde gerçekleşmemesidir (Coşar, 2005: 43). Adalet Partisi’nin hedefleri arasında Devlet Personel Kanunu’nun yenilenmesi, program bütçe sistemine geçilmesi gibi kamu mali sisteminde etkinliği artıracak tedbirler yer alıyor olsa da askeri muhtıra nedeniyle bu konularda somut adımlar atılamamıştır. Anavatan Partisi’nin ikinci döneminde özellikle son iki yıl Kuveyt savaşı ve cari harcamalarda artışın etkisi ile bütçe açığının GSYH’ye oranı yüzde 2,70’e yükselmiştir. Ak Parti’nin ikinci döneminde ise bütçe açıklarının önceki döneme nispetle azaldığı görülmektedir. Bu dönemde 2008 Küresel Finansal Krizinin ekonomi üzerindeki olumsuz etkisinin azaltılmasına yönelik olarak hayata geçirilen konjonktürel tedbirler kapsamında genişletici mali politikalar neticesinde 2009 ve 2010 yıllarında bütçe açıklarının tekrar Maastricht kriterlerinin üzerine çıkmış olmasına rağmen sonraki yıllarda bütçe dengesinde hızlı bir düzelmeye yaşanmıştır. Diğer yandan sosyal güvenlik reformu, kayıt dışı ekonomiyle mücadele stratejisinin değiştirilmesi, gelir idaresi merkez ve taşra teşkilatının yeniden yapılandırılması gibi mali disipline yönelik orta ve uzun vadeli tedbirler de hayata geçirilmiştir.

Demokrat Parti ve Ak Parti’nin üçüncü dönemleri incelendiğinde ise her iki iktidarın da önceki dönemine göre bütçe dengesinde bir iyileşme görülmektedir. Demokrat Parti’nin üçüncü döneminde 1958 yılındaki istikrar programı çerçevesinde azaltılan kamu harcamaları ve dış borçların yapılandırılmasının etkisiyle bütçe fazlası verilmiştir. Ak Parti’nin üçüncü döneminde ise finansal krizin ardından mali sürdürülebilirliği sağlamaya yönelik olarak faiz dışı fazla hedefine geri dönmüştür.

Sonuç

Politik istikrar ve hükümetlerin görev süresi bir ülkede makroekonomik değişkenlerin seyrini belirleyen temel faktörlerdendir. Tek parti iktidarları her iki kriter açısından da koalisyonlar ve diğer hükümet türlerine göre daha avantajlıdır. Buna ilave olarak, Türkiye örneğinde seçim sistemlerinin özelliği gereği tek parti iktidarlarının toplum desteğinin meclis aritmetiğine yansması açısından da ek avantajları bulunmaktadır. Türkiye’de cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadarki dönem dikkate alındığında, tek parti iktidarlarının görev süresinin diğer hükümet türlerinden daha uzun olması nedeniyle, bu avantajlardan ekonomik gelişme ve toplum refahı açısından ne kadar yararlandığının incelenmesi önem arz etmektedir.

Çalışmada çok partili hayata geçiş sonrası göreve gelen ve birden fazla dönem iktidarda kalan dört tek parti hükümeti dönemi beş makroekonomik performans göstergesi açısından ele alınmıştır. Bu performans kriterleri dikkate alınırken elbette uluslararası ekonomik konjonktür, ekonomi dışı faktörler gibi ilgili dönemlerin kendine özgü iç ve dış dinamiklerindeki farklılıklar dikkate alınmalıdır. Ancak, genel olarak tek parti iktidarlarının ilk hükümet dönemlerinde hemen tüm ölçütlerde yüksek performans gösterdikleri, takip eden dönemlerde ise kademeli olarak bir düşüş yaşadıkları söylenebilir. Bu farklılaşmanın nedenleri bir önceki dönemden devralınan iktisadi mirasın olumlu etkileri, sonraki dönemlerde statükonun etkisinin artması, uygulanan politikaların altyapısının zayıf olması, hükümet dönemi uzadıkça artan popülist politikalar, siyasi ve bürokratik kadro ile iktisadi kurumların ve politikaların değişen ulusal ve uluslararası şartlara dinamik olarak uyum sağlayamaması, uzun dönemli ekonomik istikrardan ziyade büyümeye odaklı politikaların uygulanması şeklinde sıralanabilir. Makroekonomik değişkenlerde ilk dönemlerde ulaşılan yüksek performansın sonraki dönemlerde de sürdürülebilir hale gelmesi, değişen şartlar karşısında karar alıcı kurum ve politikaların hızlı bir şekilde güncellenmesi ve başta mikro ölçekte olmak üzere yapısal reformların devam ettirilebilmesine bağlıdır.

Kaynaklar

- Alesina, A. ve Drazen A. (1991). “Why are Stabilizations Delayed?”, *The American Economic Review*, 81(5), 1170–1188.
- Alesina, A. ve Perotti, R. (1996). “Income Distribution, Political Instability and Investment”, *European Economic Review*, 40(6), 1203-1228.
- Barro, R.J. (1996), *Getting It Right Markets and Choices in a Free Society*, The MIT Press, Cambridge, London.
- BUMKO, (2017), 1924-2016 Bütçe Gelir, Gider, Dengesi, www.bumko.gov.tr (18.10.2018)
- Coşar, N. (2005). “Demokrat Parti Dönemi Maliye Politikası”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(01), 29-58.
- Cukierman, A., Edwards, S. ve Tabellini, G. (1989). *Seigniorage and Political Instability*, National Bureau of Economic Research, No. w3199.
- De Haan, J. ve Sturm, J. E. (1994). “Political and Institutional Determinants of Fiscal Policy in the European Community”, *Public Choice*, 80(1-2), 157-172.
- DPT, (1968), İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, www.kalkinma.gov.tr (Erişim: 12.09.2018)
- Eleren, A. ve Karagül M. (2008), “1986-2006 Türkiye Ekonomisinin Performans Değerlendirmesi”, *Yönetim ve Ekonomi*, 15(1), 1-14.
- Erdem E., Şanlıoğlu Ö. ve İlgün M.F. (2009), *Hükümetlerin Makro Ekonomik Performansı*, Detay Yayıncılık, Ankara, s427
- Güran, C. ve Tosun, U. (2005), “Türkiye Ekonomisinin Makro Ekonomik Performansı: 1951-2003 Dönemi İçin Parametrik Olmayan Bir Ölçüm”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60-4, 89-115.
- Hiç, M. ve Alkin, E. (1968), “1965 Fiyat Artışları ve Türkiye’de 1950 Yılından Bu Yana Fiyat Endekslerinin Seyri”, *Türkiye’de Enflasyon*, Samet Matbaası
- Kalaycıoğlu, E. (2002), “Elections and Governance” Sayarı, S., Esmer, Y. (Ed.), *Politics, Parties & Elections in Turkey*, Lynne Rienner Publishers, London, s. 55-71.
- Kaynak, M. ve Balcı Ö. (2009), “Kalkınma Performansları Açısından Cumhuriyet Hükümetleri: 1923-2007”, 11. Sosyal Bilimler Kongresi, 9-11 Aralık 2009, Ankara.
- Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (1996), *Türkiye Ekonomisi*, 8. Baskı, İstanbul.
- Kibritçioğlu, A. (2007), “Türkiye’deki Hükümetlerin Makroekonomik Performanslarının Bir Karşılaştırması, 1987-2007”, MPRA Paper No.3962,
- Miller, V. (1997). “Political Instability and Debt Maturity”, *Economic Inquiry*, 35(1), 12-27.
- Okun, A. (1970): *The Political Economy of Prosperity*. Washington, DC: Brookings.
- Orhan, O.Z ve Erdoğan, S. (2007), *Para Politikası*, 4.Baskı, Ankara, Yazıt Yayın-Dağıtım.

**Ekrem, Erdem; İlgün, Fatih, M.; Türkiye’de Tek Parti İktidarlarının Hükümet Dönemleri İtibariyle
Makroekonomik Performanslarının Karşılaştırması**

Roubini, N. ve Sachs, J. D. (1989). “Political and Economic Determinants of Budget Deficits in the Industrial Democracies”, *European Economic Review*, 33(5), 903-933.

Şanlısoy, S. ve Çetin M. (2016), “Türkiye Ekonomisinde Hükümetlerin Ekonomik Performanslarının TOPSIS Yöntemi İle Ölçülmesi”, *Sosyoekonomi*, 24(28), 65-83.

Telatar, F. (1997). “Makroekonomik Performans İndekslerine Göre Hükümetler Arası Sıralamalar, 1950-96”. *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Eylül, 64-81.

TUİK, (2012), *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, Yayın No 3685, Ankara.

TUİK, (2014), *İstatistik Göstergeler, 1923-2013*, Ankara.

TUİK, (2018), *Dış Ticaret İstatistikleri*, www.tuik.gov.tr (Erişim: 25.10.2018).

Stratejik Yönetim ve Halkla İlişkilerin Stratejik Yönetimi Üzerine...

Elif Asude Tunca¹

1.Strateji...

Savaşta sonuca gitmek için tarafların askeri gücünü şartlara uygun, elverişli olarak yerleştirilmesi (Üzün, 2000:1) tanımıyla askeri bir terminoloji olarak kullanılmaya başlanmakla birlikte; bir kurumun (veya devletin) güttüğü siyasete uygun olarak seçtiği hedeflere ulaşmak üzere aldığı her alandaki tedbirler ve her türlü aracın kullanılması (Meydan Larousse, 1981: 566) tanımıyla siyaset, ekonomi ve politikanın yanı sıra 1970'lerde işletmelere de girmiş bir kavramdır.

Kavramın özellikle işletmelerde ele alınıp kullanılmasıyla birlikte çeşitli tanımları da geliştirilmiştir.

Kaynakların sınırlılığı göz önünde tutulduğunda ya da işletmenin rekabet gücünün sınırlı olduğu durumlarda işletmeler strateji kavramına gereksinim duymuş bu yaklaşımla strateji işletmeler için kritik önem arz eder hale gelmiştir.

Kaynakların yönetimi kapsamında Chandler stratejisi, "İşletmede uzun dönemli amaç ve hedefleri belirleme ve bu amaçları gerçekleştirebilmek için ihtiyaç duyulan kaynakları tahsis ederek uygun faaliyet programlarını hazırlama" olarak tanımlanmaktadır. Anthony strateji kavramını; "işletme amaçları ve amaçlardaki değişiklikler, bunların gerçekleştirilmesinde kullanılacak kaynaklar, bu kaynakların özelliklerinin belirlenmesi, dağıtımı ve kullanılmasıyla ilgili politikalar konusunda karar verme", Hofer ve Schendel ise, "işletmenin iç kaynakları ve kabiliyetleriyle dış çevrenin fırsat ve tehditleri arasında uyum sağlayacak faaliyetler" olarak ele almaktadır (aktaran Dinçer, 1998: 7-8).

Mintzberg (1989) ise stratejiyi, işletmenin varlığını sürdürmesi ve pazarda başarı elde etmesi için seçtiği yol şeklinde ifade etmektedir.

Kaynakların temin ve tahsisi ile bu yönde politikalar oluşturulması, buna karşılık işletmenin araştırma – geliştirme, finans, pazarlama, iletişim gibi fonksiyonlarının eksik kalması ya da bu fonksiyonların bir işletmenin tümüyle örtüştürülmesi yerine sadece tek bir fonksiyonuyla sağlanmaya çalışılması işletmelerin kurumsal ve işletme stratejilerinin gelişimi önünde bir engel de oluşturmuştur. Bu engelin farkı ve değişen ihtiyaç ve gelişen stratejiler çerçevesinde strateji kavramına yeni bakışlar, yeni içerikli tanımlar da getirilmiştir.

2.Stratejik Yönetim Üzerine...

Bugün daha çok yönetim, organizasyon ve işletme temelli konularda karşımıza çıkan strateji kavramı Pearce ve Robinson'un yaklaşımı açısından (1982) işletme verimliliğini artırma, işletmeyi, ürün ve hizmetlerini farklılaştırma ve daha da önemlisi değişen ortamlarla işletme içi faktörleri uyumlaştırma çabası ile geliştirdiği stratejik plan boyutuyladır.

Bu değişim serüveni içerisinde strateji, "yönetmek, kontrol etmek, manipüle etmek" gibi çağrışım yaratacak olumsuz bir boyutu da içeren anlayıştan, "yol belirleyici", "temel hedef, gaye ve amaçların ve bu amaçları gerçekleştirecek gerekli politika ve planların bir kalıbı", "bir yaklaşım, tasarı, plan ya da sistem" (Grunig, 2005: 138) boyutuna taşınmıştır. Özellikle rekabetin geldiği noktada strateji ve stratejik yönetim kavramları işletmelere rakiplerin stratejilerini de göz önünde tutarak pazardaki değişimler çerçevesinde kendi stratejisini rakiplerin stratejisini etkileyecek planlamayı yapması için oluşturulan anlama taşımaktadır. Yani, "iç etkinlikler ile dış etmenlerle başa çıkma stratejileri arasında denge kurma, "etkileşimli fırsat analizi yaratma" ve "örgütün

---

¹ Doç.Dr., Lefke Avrupa Üniversitesi, Yeni Medya ve Gazetecilik Bölümü, etunca@eul.edu.tr, eatunca@yahoo.com

misyonuna ulaşma çabalarının, örgütün ortamıyla olan ilişkisinin yönetilmesine paralel olarak yönetilmesi süreci” dir (Grunig, 2005: 138).

Bu süreç (Grunig, 2005: 138);

1. Kurumu, Pazarı, müşterileri, rakipleri ve işletmeye yönelik dış tehditleri tanımlayan akılcı işletme birimlerine dönüşmekte
2. Kurumdaki her bölüm yöneticisinin kendi bölümü içindeki yapılanmasını, uzun dönemli rekabetsel üstünlük yaratacak şekilde araştırma programlarını destekleyerek kurumsal seviyede istek ve gönüllülük göstermekte
3. Risk ve ödül temeline dayalı olarak, işletme birimlerinden gelecek rekabetsel unsur taleplerini değerlendirme ve dengeleme kapasitesini kurumsal seviyede geliştirmektedir.

“Geleneksel yönetim kuramları, iç süreçlerin denetlenmesine yönelik örgüt içi yapıların geliştirilmesi için ilkeler ortaya koymaktadır. Buna karşılık stratejik yönetim, iç etkinliklerle; dış etmenlerle başa çıkma stratejileri arasında bir denge kurar. Misyon ve ortam stratejik yönetim literatüründe sürekli karşımıza çıkan” (Grunig, 2005: 133) kavramlardır.

Higgins (1979 aktaran Grunig, 2005: 133) stratejik yönetimi, “örgütün misyonuna ulaşma çabalarının, örgütün ortamıyla olan ilişkisinin yönetilmesine paralel olarak yönetilmesi süreci”, Greene, Adam ve Ebert benzer yaklaşımla; “örgütün o andaki misyonu ve o andaki ortam koşulları üzerinde etraflıca düşünmeyi, sonra da ilerideki karar ve sonuçlar için bir kılavuz oluşturacak şekilde bu unsurları bir araya getirmeyi gerektiren bir süreç” olarak ifade eder. Steiner, Miner ve Gray (1982), “ortamların örgütler üzerindeki etkilerinin ve üst yönetimin bunlara uygun biçimde karşılık verme zorunluluğunun giderek daha büyük önem kazanması” nın stratejik yönetimi işletme yönetiminden ayıran özelliğine vurgu yapar. Stratejik yönetim uygulayan yöneticiler, örgütün misyonu ile yani ne olduğu, ne olmak istediği ve ne yapmak istediği ile içinde bulunduğu ortamın ondan olmasını istediği ya da olmasına izin verdiği şey arasında bir denge kurar. Pearce ve Robinson (1982) içerisi ve dışarıyı arasında denge kuran bu davranışa “etkileşimli fırsat analizi” demektedir (Grunig, 2005: 133).

Şirketin stratejik yönetimi, işletme bünyesindeki tüm birimlerin hem kendi içlerinde stratejik olarak yönetilmesi hem de her birimin stratejik yönetiminin işletmenin temel stratejik planının hedeflerini gerçekleştirecek düzeyde; ana stratejiyle uyumlu olacak şekilde oluşturulmasını gerektirir. Bunun için de yani işletmenin stratejik olması da yapılan tüm çalışmaların işletmenin misyonuyla eşgüdümlü ve uyumlu olmasını gerektirmektedir. Ancak bu bütünlük işletmenin hedeflerine ulaşmasını sağlayacaktır.

Stratejik yönetim üzerine yazan (Steiner, Miner ve Gray, 1982, Greene, Adam ve Ebert, 1985, Pearce ve Robinson, 1982) birçok kişinin konuyu ele alışı çerçevesinde geliştirdikleri modeller bulunmaktadır. Bu modellerden Pearce ve Robinson’un geliştirdiği model (1982) açısından stratejik yönetimde (aktaran Grunig, 2008: 119 – 120)

1. Şirketin amacı, felsefesi ve hedefleri belirlenmeli,
2. İç dinamikleri içeren şirket profili ortaya çıkartılmalı
3. Rekabetçi koşullar değerlendirilmeli
4. Etkileşimli fırsat analizi yapılmalı
5. Şirket misyonu kapsamında istenen seçenekler belirlenmeli
6. Hedef ve genel strateji belirlenmeli
7. Kısa dönemli stratejiler belirlenmeli
8. İş planı ve akışı, insan gücü, teknolojik unsurlar bütünleştirilerek gerçekçi bir bütçe çıkarılmalı
9. Stratejinin etkinliği ve başarısı değerlendirilmeli

Stratejik yönetim kapsamına, şirketin tepe yönetimi tarafından oluşturulan misyon kavramına, önemli bir başka unsur olarak; Pearce ve Robinson "bir şirketin stratejik seçeneklerini etkileyen, ama tipik olarak şirketin kontrolü dışında kalan tüm koşul ve kuvvetlerin genel toplamı" (1982: 62) olarak ifade ettikleri ortam kavramını da eklemektedir. Burada ortam işletmelerin kontrolü dışında kalmakla birlikte işletmeler için; içinde fırsat ve tehditleri barındıran özelliklere de sahiptir. Yani işletmelerin üst düzey yetkilileri, CEO'ları, hem işletmelerinin yapısı ve çalışma ortamını hem de işletmelerinin içinde bulunduğu toplumun yapısını ve şartlarını etüd etmek durumundadır.

Wheelen ve Hunger (1987: 148) da görev ve toplumsal ortam kavramları ayırımına dikkat çekerek; "stratejik yöneticiler, şirketlerinin başarısını güçlü biçimde etkileyebilecek stratejik faktörleri ya da başka bir ifadeyle, fırsat ve tehditleri saptamak için hem görev ortamını hem de toplumsal ortamı dikkatle incelemek zorundadır" demektedir. Pearce ve Robinson'a göre (1982), toplumsal ortam ekonomik, teknolojik, siyasi-hukuki ve sosyokültürel çevre olup işletmenin görev ortamına baskı yüklemektedir. Tüketici hareketleri, yasal düzenlemeler, çevre kirliliği, enflasyonun beslediği ücret talepleri, güçlü yabancı rakipler şirketin görev ortamındaki paydaşlarından kaynaklanmaktadır.

Yine Pearce ve Robinson'a göre (1982: 6 – 7) stratejik yönetim 3 düzeyde gerçekleşmektedir:

1. Kurumsal/örgütsel düzey
2. Faaliyet alanı/uzmanlık düzeyi
3. İşlevsel düzey

Bu düzeylerden kurumsal düzey, genel stratejinin Yönetim Kurulu, CEO gibi şirketin üst düzey kadrosunca oluşturulduğu, bu stratejinin paydaşların ve toplumun çıkarlarını yansıttığı seviyedir.

Uzmanlık düzeyi Pazar bölümlenmesi ya da uzmanlaşmış hizmetlerin sunulduğu düzeydir.

İşlevsel ya da fonksiyonel düzey ise ürün yöneticilerinden, pazarlama, halkla ilişkiler gibi işlevlerden oluşan düzeydir.

Bu açıdan bakıldığında doğaldır ki halkla ilişkiler işlevsel düzeyde yer almaktadır. Yani bir işletmede halkla ilişkilere "örgütsel hedeflerin geliştirilmesiyle değil ama örgütün o hedeflere ulaşmasıyla ilgili sorumluluklar verilir (Grunig, 2005: 135).

3.Stratejik Halkla İlişkiler ve İşletmelerde Halkla İlişkilerin Stratejik Yönetimi

Pearce ve Robinson'un stratejik yönetim yaklaşımı perspektifinden halkla ilişkiler işletmelerin stratejik yönetim düzeylerinden fonksiyonel düzey çerçevesindedir. Bu açıdan bakıldığında halkla ilişkilerin stratejik olması öncelikle işletmelerin iş hedefleriyle uyumlu olmasını ve bu uyumun uzun süreli planlara dayalı olmasını gerekli kılar.

Halkla ilişkilerin stratejik boyutuna daha çok halkla ilişkiler alanında çalışanların rol profillerini çıkaran araştırmalarda rastlıyoruz (Hoştut, 2013). Grunig ve alanın önemli diğer isimleri önderliğinde 2005 yılında geliştirilen mükemmel halkla ilişkiler çalışmasının en önemli unsurlarından birisi de stratejik halkla ilişkiler kavramıdır. Çalışma, halkla ilişkilerin stratejik yönetiminin işletmeye katkısının hangi noktalarda olabileceğini ve bunun için gerekli unsurların neler olduğunu içeren kapsamlı bir çalışmadır. İşletmelerin stratejik yönetimi ile halkla ilişkilerin stratejik planlama ve yönetimini bütünleştirme çabasıdır. Çalışmada stratejik halkla ilişkiler, "kurumların iş hedefleriyle uyumlu uzun vadeli planlamalar" olarak ifade edilmektedir (Ural, 2006: 27 – 30).

Grunig'in önderliğinde geliştirilen Mükemmel Halkla İlişkiler kapsamında ele alınan stratejik halkla ilişkiler yönetimi, yine Grunig ve Hunt tarafından geliştirilen; halkla ilişkilerin "simetri" – "dengeli" boyutuyladır. Yani işletmelerin hedef kitlelerde davranış değişikliği yaratma çabası yanında alınacak tepkilere bağlı olarak

işletmenin kendinde de değişime gitmesi yönünde ortaya koyacağı etik ve irade boyutuyladır (Grunig, 2005: 138 – 139).

4.Halkla İlişkilerin Stratejik Yönetim Süreçleri

Halkla ilişkilerin süreçleri kapsamında John Marston'ın RACE (Research – Araştırma, Action – Aksiyon, Communication – İletişim, Evaluation – Değerlendirme), Jerry A. Hendrix'in ROPE (Research–Araştırma, Objectives–Hedefler, Programming–Programlama, Evaluation–Değerlendirme), M. Cutlip, A.H. Center ve G.M. Broom'un 4-STEP – 4-Adım Modeli (Problem Tanımı, Planlama–Programlama, Eyleme Geçme–İletişim, Değerlendirme) gibi farklı akademisyenlerce geliştirilen modeller söz konusudur (Öngören, 2009, Cutlip ve diğerleri, 2006).

4.1.Araştırma

Her stratejik halkla ilişkiler modelinde ilk aşamayı araştırma – durum analizi oluşturma almaktadır. Grunig'e göre halkla ilişkilerin stratejik yönetimindeki ilk adım, örgütle bir bağı olan ya da örgütten kazanacak ya da kaybedecek bir şeyi olan insanların listesini çıkarmaktır (Grunig, 2005: 140). Yani hedef kitle bölümlenmesi yapmaktır.

Bu aşamada 3 temel araştırma noktası karşımıza çıkmaktadır (Hendrix, Hayes, Kumar, 2007: 11 – 14):

1. İşletme üzerine araştırma (organization research),
2. Fırsat/problem üzerine araştırma (opportunity or problem research) ve
3. Hedef kitle üzerine araştırma (audience research).

İşletmenin genel yapısı, finansal durumu, itibarı, geçmiş ve mevcut halkla ilişkiler ve iletişim eylemleri, içinde bulunduğu genel durum, güçlü ve zayıf yanları işletme üzerine hedef kitlesi/paydaşları, olası tehdit ve problemler ile fırsatlar bu aşamada sorgulanması ve belirtilen ana araştırma çerçevesinde cevaplarının ortaya konması gereken konuları kapsamaktadır.

Her bir araştırma konusu büyük önem arz etmekle birlikte özellikle davranışsal, tutumsal ya da etki değişimi yaratılmak istenen ve bu anlamda stratejinin asıl hedeflediği hedef kitlenin analiz edilmesi önemli bir araştırma noktası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Grunig (2005: 139), bir insan topluluğunu bölümlerken mutlaka dikkate alınması gereken bir ayrımın, o topluluktaki insanların belirli bir konu hakkında aktif ya da pasif iletişim kurma ve örgütün misyonunu gerçekleştirmesini destekleyen ya da zorlaştıran davranışlarda bulunma derecesi olduğunu söylemektedir. Bu noktada kamu ve paydaş kavramlarına da özellikle stratejik halkla ilişkiler planlamasında değinmektedir.

Grunig'in paydaş tanımı (2005: 140) insanların, bir örgütün kararlarından etkilenen bir kategoride yer aldıkları için ya da kendi kararlarının o örgütü etkilemesinden ötürü paydaş diye anıldıkları şeklindedir.

Freeman'a göre paydaş (1984: 25, aktaran Grunig, 2005: 140) örgütün eylemlerinden, kararlarından, politikalarından, uygulamalarından ve amaçlarından etkilenen her birey ve her gruptur. Örgütten kazanacak ya da kaybedecek kişilerin belirlenmesi", "örgütün paydaş haritası" dır ve şirketin sahiplerini, tüketici hakları savunucularını, müşterileri, rakipleri, medyayı, çalışanları, özel çıkar gruplarını, çevrecileri, sağlayıcıları (tedarikçileri), hükümetleri ve yerel topluluk örgütlerini içine alır

Brody'nin paydaş tanımı ise daha simetrik olup "çıkarları, halkla ilişkiler uygulayıcısının hizmet verdiği örgütünkilerle bir ya da birden çok biçimde örtüşen grup ya da bireyler" dir (Grunig, 2005: 140).

Stratejik halkla ilişkiler çerçevesinde halkla ilişkiler yöneticilerinin örgütün paydaş haritalarını çıkarıp aralarında bir önem/etki sıralaması yaparak her bir paydaşa uzun dönemli beklentileri öngören iletişim programı planlaması gerekir.

Kamular ise belirli gündemler etrafında birleşen, gündemin kaynağını oluşturan örgütlere yönelen, hak arayan, mağduriyetlerinin giderilmesini isteyen, açıklama bekleyen kişilerdir. Grunig'e göre halkla ilişkiler uygulayıcıları (2005: 142), örgütün misyonunu tehdit eden ya da bu misyonunun güçlendirilmesine fırsatlar yaratan kamularla iletişim kurarlar.

Yine Grunig'e göre hatalı bir ürünün yaratacağı gündem pazarın bir kamuya dönüşmesine yol açtığı anda bunun; pazarlama terminolojisi ile tüketicileri; halkla ilişkiler uygulayıcılarını ilgilendiren bir kamuya dönüştüreceğine değinir. (2005: 142 – 143). Ve bu noktada stratejik halkla ilişkilerin “gündem yönetimi” boyutu karşımıza çıkar. Ki bu durumda konu stratejik yönetimin dışsal bileşimi olan gündem yönetimine uzanır (Grunig, 2005: 162).

4.2.Stratejik Halkla İlişkiler Hedef ve Planlaması:

Halkla ilişkilerin stratejik yönetiminin ikinci aşaması planlama aşaması olup stratejik halkla ilişkiler programın hedeflerinin (çıktı/etki hedefleri), hedef kitlesinin (içsel/dışsal) ve her hedef kitleye yönelik mesaj konusunun ve hedefin, ölçüm – değerlendirme kriteri odaklı olarak belirlenmesidir. Hendrix ve arkadaşları ROPE (Research – Objectives – Planning and Programming – Evaluation) modelinde program hedefleri, hedef kitlenin kendisi ve her hedef kitleye yönelik mesajların belirlenmesini “objectives” yani “hedefler” aşamasında ele alarak halkla ilişkiler yönetsel modelinin ikinci aşaması olarak ifade etmektedirler (2007).

Yönetsel açıdan stratejik planlama, işletme hedeflerinin işletmenin vizyon ve misyonu ile örülü olarak uzun süreli olarak belirlenmesidir.

Halkla ilişkilerde stratejik planlama, mantıksal düzeniyle sebep sonuç ilişkisini sorgulayan, varılması gereken hedef-amaç kodlarında açık, stratejik yaklaşımı taktiksel araçlarla bütünleyen ve çalışma sonunda ölçümlenmesi gereken kriterleri planlamanın ilk basamağında vurgulayan bir akışa sahiptir (Öngören: 96 – 97).

Planlama aşamasında, hedeflerin ve bu hedeflerle örtüşecek, değerlendirme sürecine etki edecek ölçüm kriterlerinin tespiti gerekir.

Bu bağlamda stratejik halkla ilişkilerin planlanmasında hedefler en önemli konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Spesifik, hızlı sonuçları içeren, uzun dönemli, ölçülebilir kriterlere sahip stratejik halkla ilişkiler programı kapsamında yapılması – başarılması gerekenlerdir. Stratejik hedeflerle iletişimin arzu edilen çıktılarını ifade eder. 2 temel kriteri kapsar (Hendrix, Hayes, Kumar, 2007: 23 – 24):

1. Ölçülebilir, spesifik çıktılarını içeren cümlelerle ifade edilme – X etkinliğini duyurmak, X etkinliğe katılımı teşvik etmek gibi
2. Doğrulanabilir olma – Bunun için de ölçülebilir terimlere, belirli bir zaman çerçevesine ve niceliksel ifadeye gerek vardır. “Temmuz ayında X etkinliğini ülkenin günlük gazete, televizyon ve radyo istasyonlarında duyurmak” gibi. Anlaşılacağı üzere ölçülebilir bir ifadedir bu. Zira medya takip ajanslarından etkinlikle ilgili çıkan haberleri takip etmek mümkün olacaktır. Aynı şekilde, ‘20 Haziran’da X etkinliğine katılacakların en az 1000 kişi olmasını sağlamak’ ifadesi de ölçülebilirdir. Satılacak biletler üzerinden hedeflenen katılımcı sayısına ulaşıp ulaşılmadığını tespit etmek de mümkündür.

Bu noktada 2 temel hedeften (objective) söz edebiliriz (Hendrix, Hayes, Kumar, 2007: 24 – 27):

1. Çıktı (Output) hedefleri
2. Etki (impact) hedefler

Bu hedeflerden output yani çıktı hedefleri ölçülebilirlik açısından halkla ilişkiler programının başarısını değerlendirme ve ifade etme çerçevesinde en pratik ve uygulamada en revaçta tutulan hedef türüdür. Reklam,

gönderilen basın bülteni, vs. açısından somut unsurları içerir: “güvenlik üzerine nüfusun en kalabalık olduğu 3 şehirde konferans düzenlemek, ülkenin önde gelen televizyon kanallarına, günlük gazetelere bir adet basın bülteni göndermek” gibi...

Etki hedefleri ise stratejik halkla ilişkiler hedeflerinin hedef kitlesi üzerinde oluşturmayı amaçladığı belirli etkileri ifade etmektedir. Bilgisel, tutumsal ve davranışsal olmak üzere 3 etki türü mevcuttur. Mesaj odaklı olan bilgisel (enformasyonel) etki mesaja maruz kalma, mesaj karşılaştırması yapma ve mesajı hatırlama – akılda tutmayı içerir. Bu hedef türü, bir eylem ya da olayı duyurma, talimatları anlatma, prosedürleri işletme ve eğitime temellidir. İşletmenin ‘open-house’ politikasının bilinirliğini çevre halkının tümü arasında Haziran ayı süresince yüzde 20 oranında arttırmak gibi... Veya çalışanlar arasında yeni işletme güvenlik prosedürüne olan farkındalığı 3 aylık güvenlik kampanyası süresince %50 oranında arttırmak gibi...

Tutumsal etki ise; hedef kitlenin işletmeye ve işletmenin faaliyetlerine, ürettiği ürüne veya hizmete yönelik tutumlarını modifiye etmeyi amaçlayan, tutum oluşturma, mevcut tutumu pekiştirme ya da değiştirmeye yöneliktir. “Alışveriş merkezi içerisinde açılacak yeni mağazaya açılış kutlaması boyunca o alışveriş merkezini ziyaret edecek müşterilerin yüzde 25 inde olumlu tutum oluşturmak”. Ya da “işletmenin yeni emeklilik politikasına yönelik olarak mevcut çalışanların %80 i arasında mevcut mali yıl süresince olumlu tutum sağlamak”. Veya “kar amacı gütmeyen bir organizasyona yönelik olarak eski bağışçıların yüzde 50 si arasında Haziran – Temmuz ayları süresince olumlu kamuoyunu güçlendirme” gibi

Davranışsal hedefler ise; bir işletme ya da organizasyona yönelik davranışı modifiye etmeyi içerir. Tutum modifikasyonlarında olduğu gibi ya yeni bir davranış oluşturma ya mevcut davranışı kuvvetlendirme ya da olumsuz davranışı olumlaştırmaya yöneliktir. “Yeni güvenlik kanununa adaptasyonu kamunun yüzde 75 i arasında Eylül’ün sonuna kadar gerçekleştirmek”, “50 yaşın üzerindeki kişilerin yüzde 80 ini 2 yıl süresince kolon kanseri testinden geçme yönünde ikna etmek”, “arabalarda kemer kullanımını yüzde 30 oranında teşvik etmek”, “restaurantlarda sigara içimini 3 ay boyunca yüzde 80 oranında azaltmak” gibi...

Stratejik planlamanın ayrıcalığı değerlendirme evresinin planlar içerisinde yer alması ve bütçelendirilmesidir (Öngören: 99).

Stratejik halkla ilişkiler planlamasında belirlenen hedefler doğrultusunda stratejik halkla ilişkilerin değerlendirmesi hedef belirleme – belirlenen hedeflerin etkinliğinin ölçüm kriterleri kapsamında gerçekleşir. Çıktı (output) hedeflerin değerlendirilmesi ortaya konan somut işler çerçevesindedir. Ölçülebilirliğinin mümkünlüğü bağlamında kolaydır. Kontrol edilebilir/kontrol edilemez medyanın dağıtımına bağlı olarak etkinliği belirlenebilir. Medyaya gönderilen basın bültenlerine ya da gazetecilerle kurulan bağlantı – görüşme sayısına bağlı olarak etkinliği değerlendirilebilir (Hendrix, Hayes, Kumar, 2007: 25).

Etki hedefler temelli değerlendirme süreci ise her bir etki türüne göre ayrı değerlendirilmelidir. Bilgiye ait hedeflerin değerlendirilmesi (informational objectives), mesaja maruz kalma, mesajı kavrama ve mesajı hatırlama boyutlarını kapsar (Hendrix, Hayes, Kumar, 2007: 25). Mesaja maruz bırakma medya takip ajansları üzerinden tespit edilebilir. Ayrıca, dağıtım miktarı üzerinden de ölçümlendirilebilir. Mesajı kavrama, mesajda yer alan kelimelerin güçlüğü, uzunluğu gibi unsurlara temellenir ve içerik çözümlemesi (content analyze) yöntemi ile değerlendirme gerçekleştirilir. Mesajı hatırlama da, mesaja maruz kalan hedef kitleye mesaja ve mesajın zihinlerinde ne şekilde yer ettiğine yönelik bilgileri elde etmek üzere doğrudan – yüz yüze sorma şeklinde yapılabilir. Kalitatif araştırma yöntemi ile tespit edilebileceği gibi örneklem araştırmalarıyla da elde edilebilir.

Tutum hedeflerinin değerlendirilmesi ise; Likert ölçümleme gibi iyi yapılandırılan araştırmalarla ölçümlendirilebilir. Bu yöntemle hedef kitlede işletme, etkinlik veya bir ürün ya da markaya yönelik tutumun ne olduğu, nasıl bir değişim seyri gösterdiği tespit edilebilir.

Davranışsal hedeflerin değerlendirilmesi ise iki yolla yapılabilir (Hendrix, Hayes, Kumar, 2007: 27 – 28):

1. Hedef kitlelere, stratejik halkla ilişkiler planı dâhilinde gönderilen mesaja maruz kalmalarıyla birlikte davranışlarında nasıl bir değişim yaşadıklarının sorulması yolu ki tutum ölçümlerinde olduğu gibi mesaja maruz kalmadan önce ve kaldıktan sonra testler uygulanması ile olur. Kapalı uçlu, çoktan seçmeli sorular ya da kontrol listeleri bu hedef kitlelerin davranışlarını ölçüm ve değerlendirmede sıklıkla kullanılan yollardır.
2. Hedef kitlelerin, stratejik halkla ilişkiler planı dâhilinde davranışlarının gözlemlenmesidir. Etkinliklere katılım yoğunluğu, alınan telefon şikâyetlerinde azalma, web sayfalarının tıklanma sayısı, alınan elektronik posta mesajları ile ölçümlendirilebilir.

4.3.Stratejik Halkla İlişkilerin Programlanması:

Stratejik Halkla ilişkiler kapsamında ölçülebilir hedeflerle oluşturulan stratejik programın gerekli bütçe ve iş akışıyla örülü olarak uygun taktiklerle eyleme geçirilmesi Hendrix ve arkadaşlarınınca programlamanın kapsamına girmektedir. Bu kapsamda (2007: 28):

1. Her bir hedef kitleye/paydaşa yönelik mesajın belirlenmesi
2. Stratejik hedeflere uygun etkinliklerin ve her etkinliğe bağlı eylem planının yapılması
3. Kontrol edilebilir yani kurumun kontrolü altında olan broşür, kurum içi yayınlar, şirket tanıtım filmi, reklam gibi iletişim araç ve yöntemleri ile kontrol edilemeyen yani kitlesel iletişim araçlarına (medyaya) gönderilen basın bülteni, basın toplantıları vs.nin belirlenmesi
4. Stratejik halkla ilişkiler programının etkin iletişiminin ve bu kapsamda da etkinliği arttıracak her bir iletişim modeli unsurunun maksimize faydasının sağlanması gerekir. Kaynağın kredibilitesi, mesaja ait çarpıcı bilgi-sözlü/sözsüz unsurlar, kanal ve geri beslemeyi kapsayan iki yönlü iletişim, hedef kitle-alıcı üzerinde etkinliği açısından kamuoyu önderleri, geri besleme kapsamında hedef kitle/paydaş katılımı vs. etkin stratejik halkla ilişkilerde iletişimi şekillendiren temel faktör ve kriterlerdir.

Oluşturulan stratejinin eyleme geçirilmesi, hedef kitle odaklı mesajların, uygun taktikler yani araçlarla aktarılmasıdır. Stratejik hedef ve planın, stratejik ve taktiksel programlamanın uygulamaya yani aktif hale dönüştürülmesidir. Halkla ilişkilerin stratejik hedef ve planı ne kadar dikkatli ve işletmenin stratejik yönetimine katkı koyar boyutta şekillenirse programlanıp uygulanması da o derece etkili olacaktır.

4.4.Stratejik Halkla İlişkiler Değerlendirmesi:

Sürecin son aşaması ise değerlendirmedir. Bu aşamanın kriterleri hedeflerde zaten belirlenmiş olup hedef – sonuç odaklı çerçevede gerçekleşip gerçekleşmediğini, ölçülebilir boyutta ortaya koyan aşamadır.

Durum analizi bölümünde belirlenen eksiklerin hedefler kısmında amaçlanması ve uygulama sonunda başa dönülerek araştırma teknikleri ile izler kitle üzerinde yaratılmış olan değişimin belirlenmesi aşamasıdır (Öngören: 105).

Stratejik Halkla İlişkiler Yönetiminin hedef belirleme aşamasıyla koordineli ve bağlantılı olarak ele alınması gereken bir aşamadır. Bu nokta, işletmenin hedeflerini halkla ilişkiler perspektifinden desteklemek/gerçekleştirmek üzere belirlenen halkla ilişkiler hedeflerinin sonuca ulaştırıp ulaştırmadığının irdelendiği noktadır. Yürütülen çalışmanın sonuç odaklı olarak ele alınması gerekir ve işletmeyi halkla ilişkiler açısından belirlenen hedeflerine ulaştırıp ulaştırmadığı ile değerlendirilir.

Sonuç:

İşletmelerin stratejik yönetimi kapsamında Pearce ve Robinson'un stratejik yönetim anlayışı çerçevesinde halkla ilişkiler fonksiyonel boyutuyla ön plana çıkmaktadır. Ancak bugün işletmeler yoğun rekabet ortamında verimliliklerini artırma ve rekabetsel üstünlük kazanma yarışında tüm birimlerinin işletmenin hedeflerine odaklanma ve bu hedefle bütünleşme noktasıyla üstünlük yaratacak noktaya çıkmaktadır.

Bu perspektiften bakıldığında da, işletmenin stratejik yönetimine fonksiyonel düzeyde bakıldığında da işletmelerde halkla ilişkilerin stratejik olarak ele alınması ve işletmenin stratejik planlarıyla şekillenen hedeflerine ulaşma noktasında bu hedefe stratejik olarak koyacağı katkı ile ön plana çıkacaktır. Bu da halkla ilişkilerin stratejik yönetimi kapsamında süreçlerinin stratejik olarak ve hedeflere taşıyan boyutuyla ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

Bu çalışma, ülkelerin ve hatta aynı ülke içerisindeki işletmelerin yapıları özelinde de farklı halkla ilişkiler algısının olduğu konusundan öte bir anlayışla, genel olarak strateji, stratejik yönetim ve halkla ilişkilerin stratejik boyutuyla ele alınmaktadır. Elbette işletmelerde halkla ilişkiler uzmanlarına biçilen farklı rollere bağlı olarak halkla ilişkilerin stratejik yönetimi konusu ve algısı da farklılık gösterecektir.

Kaynakça

- Cutlip, S., Center, A., Broom, G. (2006). *Effective Public Relations*. NY: Prentice Hall
- Diñer, Ö. (1998). *Stratejik Yönetim Ve İşletme Politikası*. İstanbul: Timaş Matbaası
- Greene, C.N., Adam, E.E., Ronald, Ebert, J. (1985). *Study Guide, Management for Effective Performance*, NY: Prentice Hall
- Grunig, J. (2008). *Excellence in PR & Communication Management*. NY: Routledge Publication
- Grunig, J. (2005). *Halkla İlişkiler ve İletişim Yönetiminde Mükemmellik*, İstanbul: Rota Yayınları
- Hendrix, J.A., Hayes, C.D., Kumar, P.D. (2007). *Public Relations Cases*. Boston: Wadsworth Publishing
- Hoştut, S. (2013). *Stratejik Halkla İlişkilerde Halkla İlişkiler Uygulayıcı Roller*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Yayınları
- Meydan Larousse, (1981). 2.Baskı. İstanbul: Meydan Yayınevi
- Mintzberg, H. (1989). *Mintzberg on Management: Inside Our Strange World of Organizations*. Free Press
- Öngören, Y. (2009). *Halkla İlişkiler Stratejik Planlamada Değerlendirme: Reklam Eşdeğerinin Kurumlar Açısından Kullanım Alanları*. İletişim Fakültesi Dergisi, İstanbul: İ.Ü. Yayını
- Pearce, J.A., Robinson, R.B. (1982). *Strategic Management: Strategy Formulation and Implementation*, IL: R. D. Irwin Inc.
- Stock Image
- Steiner, G.A., Miner, J.B., Gray, E. R. (1982). *Management Policy and Strategy: Text, Reading, and Cases*, USA: Macmillan/McGraw.
- Ural, G.E.(2006). *Stratejik Halkla İlişkiler Uygulamaları*. İstanbul: Birsen Yayınevi
- Üzün, C. (2000). *Stratejik Yönetim Ve Halkla İlişkiler*. İzmir: Eylül Yayınları
- Wheelen, T. ve Hunger, J. (1987). *Strategic Management*. 2nd Ed. Reading, MA: Addison – Wesley

Assos Batı Nekropolünden Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönem Kremasyon Gömüleri

Erdinç Buruldağ¹

Giriş

Çanakkale ili, Ayvacık ilçesine bağlı Behramkale Köyü'nde yer alan Assos antik kenti, Arkaik Dönem'de kurulmuş ve tarihsel süreç içerisinde kesintisiz bir şekilde günümüze değin yerleşim görmüştür (Harita 1). Assos'ta, yerleşimin iki ana giriş kapısında uzanan iki nekropol alanı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, kentin doğu kapısının ön kısmından başlayarak İda (Kaz) Dağı'na dek devam eden yol boyunca uzanan doğu nekropolüdür (Clarke ve diğ., 1902: 225). Batı nekropolü ise kentin batı kapısından başlar ve kuzeybatıya doğru, kenti çevreleyen savunma duvarı boyunca uzanır (Resim 1; Serdaroğlu, 1993: 53).

Kentin doğu nekropolü ile ilgili bilinenler, alanda henüz bir kazı çalışması yapılmadığı için yüzeysel görünen kalıntıların ötesine geçmez. Batı nekropolü ise günümüzde halen devam etmekte olan kazı çalışmalarının en yoğun olarak yürütüldüğü alanların başında gelir. Bu çalışmalar neticesinde, nekropolün, batı kapısı önünde uzanan ana cadde ve ona paralel olarak uzanan iki mezar caddesine sahip olduğu belirlenmiştir. Sarp ve kayalık bir volkanik tepenin eteklerinde yer alan bu alanın eğimli arazisi, bahsi geçen caddelere paralel olarak teraslandırılıp, MÖ 7. yüzyıldan Roma Dönemi sonuna kadar yani bin yılı aşkın bir süre kesintisiz olarak kullanılmıştır (Resim 2; Serdaroğlu, 1996: 47).

Taş döşeli ana mezar caddesinin kuzey ve güney kenarlarında saptanan benzer ve farklı tipteki mezarlar, iki ana gömü geleneğini yansıtır; "kremasyon" ve "inhumasyon". Assos antik kentinde, Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönem'de kremasyon gömü geleneğini temsil eden mezar tiplerinin belirlenmesi, tanımlanması, benzerlik ve farklılıklarının ortaya konması bu çalışmanın amacını oluşturur.

Kremasyon

Kremasyon, en yalın ifade ile cesedin yakılması işlemi olup, Latince "cremare" yani "yakmak, yakıp kül etmek" fiilinden türetilmiştir (Alova, 2013: 139). Bilimsel olarak açıklanacak olursaisekeletin içerdiği yaklaşık %30 oranında organik madde de dahil olmak üzere bedenün organik yapısının yanması ve su kaybından ibarettir (Erdal, 2002: 116). Bu işlemin gerçekleşebilmesi için gerekli olan odun miktarı en az 2 m³ olmalıdır (Akyurt, 1998: 6)².

MÖ 14. yüzyıl ortalarından itibaren Grek dünyasında, mevcut inhumasyon gömü geleneğine alternatif olarak ortaya çıkan kremasyon gömüleri, bu dönemle birlikte tüm kıta Yunanistan'da yaygınlaşan bir gömü geleneğine dönüşür (Garland, 1985: 124). Kremasyon gömülerin, şüphesiz, cesedin herhangi bir işlem yapılmaksızın defin işleminin gerçekleştirildiği inhumasyon gömülere tercih edilmesi ve yaygınlaşmasında pek çok etken bulunmaktaydı. Bunlardan en önemlisi Pritchertt'in (1985: 100) değindiği gibi, Antik Dönem'de et ve kasların, "psykhe" yani ruhu, yaşayanların dünyasına ve ruhların arasına girmesine engel teşkil ettiği fikri olmalıdır. Bu inancın ya da fikrin en hızlı şekilde uygulanması yani et ve kasları yok ederek ruhun serbest bırakılması ancak ölüyü yakarak gerçekleştirilebilirdi. Bunun yanı sıra Burkert'e (1972: 64) göre ise kremasyon, yakılan bedenün ruhuna duyulan saygının göstergesi ve kahramanlara yakışır bir gömü biçimi olmalıydı.

¹ Erdinç Buruldağ, Dr. Öğretim Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, erdinçburuldag@hotmail.com

² Detaylı bilgi için bkz, Joachim Wahl, "Beobachtungen zur Verbrennung Menschlicher Leichname. Über die Vergleichbarkeit Moderner Kremationen mit Prähistorischen Leichenbranden" *Archäologisches Korrespondenzblatt*, S. 11, 1981, s. 271-279.

Aynı dönemlerde kremasyon ve inhumasyon gömülerinin birlikte uygulanmış olması, gömü geleneklerinin ve mezar biçimlerinin olasılıkla ekonomik ve sosyal yapılarıyla bağlantılı olarak aileler tarafından tercih edildiğini düşündürmektedir (Buruldağ, 2009: 18). Vermule (1979: 2) de her iki gömü geleneğinin ölümden sonraki yaşama ilişkin inancı etkilemediği görüşündedir. Farklı gömü tiplerinin varlığı da bu görüşü desteklemektedir.

Kremasyon gömü geleneği, birincil ve ikincil olarak iki gruba ayrılmaktadır. Birincil kremasyon gömülerde, ceset, toprak içerisine defin için açılan çukurda yani diğer bir deyişle defnedileceği mezarın içerisinde yakılmaktaydı. Kremasyon işleminin gerçekleştirildiği bu mezar çukurları, normal insan boyutlarından biraz daha büyük olup, derinlikleri değişmekle birlikte 2 metreye kadar ulaşan mezar çukurlarına rastlanmaktadır. Bunların içerisine, ateşin yeterli miktarda güçlü ve etkili olması için, hava sirkülasyonunu sağlayan havalandırma kanalları açılmıştır. Çukurdaki boşluklar, odun parçaları, dallar, asma parçaları ve reçineli ağaç parçaları ile düzenli olarak doldurulmaktaydı (Kurtz-Boardman, 1971: 73). Mezar zeminleri ve kenarları, kremasyon için mezara yerleştirilmiş olan odun yığınları ve ısıya dair izleri günümüze taşımaktadır. Bazı örneklerde, mezar zeminlerinin sıvanmış olduğu anlaşılırken, buralarda düzenli bir şekilde yaklaşık 0.25 metre kalınlığında, kavrulmuş ağaç kalıntıları ile kimi zaman kırık seramik parçaları ve hayvan kemikleri içeren kül tabakaları gözlemlenmektedir. Mezarların bazılarında bulunmuş olan metal tutaçlar, bükülmüş metal parçaları ve yanmış ip parçaları ise zemine yerleştirilen yakacakların üzerine, ölünün bir kline ile yerleştirildiğine işaret etmektedir. Kremasyon işleminin tamamlanmasının ardından mezar, toprak ile doldurularak defin işlemi tamamlanmıştır. Ölen kişilere sunulan gömü hediyeleri ise genellikle özel çukurlara veya mezar yakınlarındaki hendeklere konulmuştur (Kurtz-Boardman, 1971: 74).

İkincil kremasyon gömülerde, merkezi bir kremasyon alanlarında ya da ölünün gömüleceği alana yakın bir yerde gerçekleştirilen kremasyon işleminden sonra³, cesetten geriye kalan küllerin belli bir kısmının gömü hediyeleri ile birlikte bir kaba konularak toprağa veya kaya oyuklarına yerleştirilirdi. Urne olarak isimlendirilen bu kapların yanı sıra yekpare taştan oluşturulan ostothekekler de kullanılmaktaydı (Kurtz-Boardman, 1971: 74). Ölü küllerinin konulduğu bu iki gömü nesnesine ihtiyaç duyulmaksızın, toprağa açılan bir çukur içerisine ölü küllerinin döküldüğü mezar tipi de mevcuttur.

Arkaik Dönem Mezarları

Assos batı nekropolünde kremasyon ve inhumasyon gömü geleneği ile biçimlendirilmiş olan farklı tipte, çok sayıda Arkaik Dönem mezarları ile karşılaşmaktadır. Nekropoldeki inhumasyon gömüler, taş sanduka, *amphora*, *pitbos* ve lahit mezarlardan; kremasyon gömüler ise birincil kremasyon, kül dökme-çukur ve urne mezarlardan oluşmaktadır.

a) Birincil Kremasyon Mezarlar

Assos batı nekropolündeki kremasyon gömülerden ilki, C IX açmasında saptanmış olan 11 numaralı birincil kremasyon mezardır (Resim 3). İsminden de anlaşılacağı üzere, bu türden kremasyon gömülerde, ölü, defnedileceği yerde yakılmaktaydı (Stupperich, 1994: 71). Doğu-batı doğrultusunda konumlandırılmış olan

³ Assos batı nekropolünde sıklıkla karşılaşılan ikincil kremasyon gömüler için merkezi krematoryumların varlığı henüz bilinmese de kremasyon işleminin gerçekleştirilmiş olabileceği düşünülen iki alan mevcuttur. Hangi dönemlerde kullanıldığı belirlenemeyen bu alanlardan ilki, nekropolün D I olarak isimlendirilen açmasına yer almaktadır. Stupperich 1990, 18. 2006 yılı kazı çalışmalarında, Larikhos mezar alanının hemen doğusunda, taş döşeli yolun kenarında yer alan A 2 açmasında, iki parça plaka taştan oluşan ve her iki yanında oval taşlarla sonlanan bir podyum saptanmıştır. Bu konumu ve görünümü ile ortak kullanım için yapılmış olduğu anlaşılan podyumun alt bölümü ve etrafındaki kırmızı renkli, yanmış kül ve kemik kalıntılarını içeren toprak, Arslan'a göre burasının önceleri bir kremasyon alanı olarak kullanılmış ve sonraki süreçte ise bir *altara* dönüştürülmüş olabileceğini düşündürmektedir. Arslan 2008a, 52.

mezarda, cesedin baş kısmı kentin batı kapısına doğru gelecek şekilde yatırılmıştır (Stupperich, 1996b: 28). Antropolojik incelemeler, alanda sadece 17-20 yaşlarında genç bir kadına ait kemiklerin bulunduğunu ortaya koymuştur. Genç bir kadına ait olduğu düşünülen bu mezarın buluntuları ise 4-5 metre karelik geniş bir alana yayılmıştır (Resim 4; Stupperich, 1996a: 58; Utili, 1999: 122; Stupperich, 2006: 22). Mezarın etrafında iki küçük taş sırası tespit edilmiştir (Stupperich, 1996b: 26). Stupperich'e (1994: 71) göre bunlar, ya yakma işlemi için gerekli olan hava dolaşımını sağlamak ya da mezar üzerindeki küçük toprak tepeciği korumak için kullanılmış olmalıdır.

Utili (1999: 123), buluntuların geniş bir alana yayılmasını, mezarın, Hellenistik Dönem'de yerleştirilmiş olan 8 numaralı lahit tarafından tahribata uğramış ya da yakma işlemi sırasında mezar çevresinde büyük bir seremoninin yapılmış olmasıyla ilişkilendirmiştir. Cenaze törenine katılan kişiler, ölünün yakıldığı ateşe, bir kısmı kırılan ve bir kısmı da ateşin dışına düşerek parçalanan mezar hediyelerini atmış olmalıdır. Bu sebeple bazı seramik parçalarında diğerlerine oranla ikincil yakmanın izleri daha az görülmektedir. Diğer mezar hediyeleri ise ölünün yanına yerleştirilmiş ve ölü ile birlikte yakılmıştır. Bu durum da hediyelerin kadına ait kişisel eşyalar olabileceğini akla getirmektedir (Stupperich, 1996a: 57).

Dönemin egemen gömü geleneği olan urne mezarlar ile karşılaştırıldığında, bu birincil kremasyon mezarın Assos için istisnai bir gömü biçimi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Mezarda kısmen ateşten etkilenmiş olan çok miktarda fayans boncuk, ölünün, üzerinde muhtemelen küçük boncuklarla kaplı bir kumaş taşıdığına işaret etmektedir (Bischof, 1993: 219). Bunun dışına mezarda güvercin (Resim 5/A-B), ördek (Resim 5/C), horoz (Resim 5/D), satyr (Resim 5/E), maymun (Resim 5/F) ve kadın büstü (Resim 5/G) şeklinde 6 adet *lekythos* (Utili, 1999: 228-230, Kat. No. 516, 518-522, 524-525), 19 adet boya bezemeli tabak (Resim 6/A-E; Utili, 1999: 169-170, 175-176, 183, Kat. No. 136, 149, 187, 195-196, 253), 3 adet altın küpe (Resim 7/A; Reiblich, 1996: 134, Kat. No. 22; Utili, 1999: 271, Kat. No. 897-899), bir iğnenin altından başlığı (Resim 7/B; Utili, 1999: 271, Kat. No. 900), 3 adet yüzük (Resim 7/C; Reiblich, 1996: 130-131, Kat. No. 11-13; Utili, 1999: 267-268, Kat. No. 835, 837, 843), aralarında zengin dekore edilmiş 12 adet yarım ay şeklinde bronz küpe (Resim 7/D; Reiblich, 1996: 131-132, 135-136, Kat. No. 14-15, 23-24, 26-27; Utili, 1999: 269, Kat. No. 854-860, 872-875), 1 adet bilezik (Resim 7/E; Reiblich, 1996: 135, Kat. No. 23; Utili, 1999: 269, Kat. No. 852-853), 16 adet kısmen altın kısmen gümüş ve bronz Frig *fibulası* (Resim 7/F; Bischof, 1996: 147-153, 156, Kat. No. 16-18, 21, 23, 29, 34-40, 51), çok sayıda kemik diskler (Resim 8; Utili, 1999: 283, Kat. No. 1023-1026), 2 adet şeritli kâse (Resim 9; Utili, 1999: 149, Kat. No. 18), en az 2 adet bronz kâse (Resim 10; Bischof 2006, 217, 221, Kat. No. 4, 16; Utili, 1999, 280, Kat. No. 984, 992), 3 adet *lekanis* (Resim 11; Utili, 1996: 66-67, Kat. No. 14-15, 17; Utili, 1999, 185-186, Kat. No. 259, 266-267), 8 adet köşeli kâse (Resim 12; Utili, 1999: 158-159, 162, Kat. No. 70, 72, 97-98), 1 adet şerit bezemeli küçük *lekythos* (Resim 13/A; Utili, 1999: 194, Kat. No. 307), 2 adet sürahi formu küçük kap (Resim 13/B; Utili, 1999: 193, Kat. No. 300-301), 2 adet *skyphos* (Resim 14/A; Utili, 1999: 213, Kat. No. 404, 407), 1 adet sığ tabak (Resim 14/B; Utili, 1999: 154, Kat. No. 53), 3 adet *alabastron* (Resim 14/C; Utili, 1999: 210-211, Kat. No. 388, 397), Utili'ye (2006: 65-68) göre bir tanesi Berlin F 1090 ressamına ait olan en az 10 adet *aryballos* (Resim 14/D; Utili, 1999: 201, 203, 209, Kat. No. 346, 355, 387), 1 adet pişmiş topraktan *kottabos* taşı (Utili, 1999: 259, Kat. No. 768), bir *kanthariskosa* ait seramik parçaları (Dreßler, 2006: 39, Kat. No. 12) yanı sıra çok sayıda seramik parçası ve 2 adet pişmiş topraktan yapılmış yuvarlak formu kandil bulunmuştur (Stupperich, 1996b: 28; Utili, 1999: 123-124). Bunun yanı sıra bu alanda zeytin çekirdeği, salyangoz kabuğu, domuz ve tavuk kemiklerine de rastlanmıştır (Stupperich, 1996b: 29). Bir bütün içinde ele alınan bu buluntular ile mezar, MÖ 600-580 yılları arasına tarihlendirilmiştir. Buluntulardan yola çıkılarak mezar sahibinin önemli bir kişi ya da çok zengin bir ailenin ferdi olduğu düşünülebilir. Üzeri küçük bir toprak tepcecikle işaretlenmiş, yan kısımları da küçük taşlarla çevrilmiş olan mezarın bir *stèle* sahip olup olmadığı, sonraki süreçte alana yerleştirmiş olan bir lahitin getirdiği tahribat ile anlaşılammıştır (Utili, 1999: 124).

Troas'ın kuzeyindeki yerleşimlerden biri olan Parion'da da Assos'taki bu ünik gömü tipine rastlanmaktadır. Assos'taki gibi tek bir örnekle temsil edilse de mezar buluntularıyla bu gömünün daha geç bir tarihe yani Hellenistik Dönem'e ait olduğunu belirtmek gerekir. Burada, ölünün defnedileceği çukurda yakılmasından sonra mezar üzerinin çatı kiremitleri çatılarak, düz semerdam şeklinde örtüldüğü anlaşılmaktadır (Kasapoğlu, 2013: 124; Başaran – Elif-Kasapoğlu, 2014: 124).

b) Kül Dökme-Çukur Mezarlar

Kül dökme-çukur mezarlar, kremasyon işlemi tamamlandıktan sonra ölü küllerinin bir kısmının, toprağa açılan çukurlara mezar hediyeleriyle birlikte konularak kapatılması ile oluşturulmuştur (Stupperich, 1994: 70). Bu tür mezarların çoğuküçük toprak tepelikler veya toprak öbekleri ile örtülürken, onların üzerine, mezarı sağlamlaştırmak için ya da mezar işareti olarak tasarlanmış, öbekler halinde küçük taş parçaları yerleştirilmiştir (Stupperich, 1996a: 57; Utili, 1999: 111). Mezarlarda, takip edilmiş bir yerleştirme düzenine rastlanılmamasına rağmen urne mezarlar tarafından da tahrip edilmemiş oldukları görülür, ancak büyük bir bölümü hemen hemen polygonal duvarın altında kalmıştır (Stupperich, 1993: 27). Bu mezarların bazıları, tıpkı D X açmasının 19, 20, 21 ve 33 numaralı mezarları gibi, yan yana sıkışık bir şekilde uzanır ve bu durum da küçük toprak yığınlarıyla kapatılmış olan mezarların bir aile mezarlığına ait olabileceğini akla getirir (Resim 15; Utili, 1999: 112). Kül dökme-çukur mezarlar ile urne mezarların farklı etnik guruplara ait olup olmadıkları tam olarak bilinmemekle birlikte olasılıkla benzer gruplara ait olmalıdır (Stupperich, 1990: 22).

Batı nekropolünde devam eden kazı çalışmalarında şimdiye kadar toplam olarak 27 adet kül dökme-çukur mezarla karşılaşılmıştır. Bu rakam, urne mezarlar ile kıyaslandığında, onların yarısından daha az olduğu söylenebilir (Utili, 1999: 111). Bunun yanı sıra kazı çalışmalarında tam olarak saptanamamış olan mezar kalıntıları içerisindeki buluntular da yine tahribata uğramış kül dökme-çukur mezarlarının varlığını kanıtlamaktadır (Stupperich, 1992: 29).

Kül dökme-çukur mezarlardaki buluntular, genellikle koku kapları ve Frig *fibulalarından* oluşmaktadır (Stupperich, 1996a: 57). Bu mezarlar için en erken tarihli buluntular, C X açmasının 10 numaralı ve D X açmasının 40 (Resim 16/A) ile 50 numaralı (Resim 16/B) kül dökme-çukur mezarlarda bulunmuş olan kuşlu kâselerdir (Utili, 1999: 111-112). D X açmasının 36 numaralı mezarında ise bir *bucchero* kâse yanı sıra bir kuşlu kâsenin ve bir koku kabının parçaları belirlenmiştir (Resim 16/C). D X açmasının 50 numaralı mezarı, aralarında *bucchero* malların da bulunduğu 6 farklı kaba ait seramik parçaları içeren tek örnektir (Resim 16/B-18). Aynı açmanın 52 numaralı mezarı ise rozetli bir kâse ve demirden bir nesne ile MÖ 6. yüzyıl ikinci çeyreğine tarihlenmiştir (Utili, 1999: 112). E I açmasının 8 numaralı mezarında, iki *bucchero-kantharos* mezar hediyesi olarak sunulmuştur (Resim 16/D). C X açmasının 10 (Resim 16/E) ve 15 (Resim 17/A), D X açmasının 45 (Resim 17/B) ve 53 (Resim 17/C), E I açmasının 11 (Resim 17/D) ve E X açmasının 1 numaralı mezarlarında (Resim 17/E) birer *aryballos* ve ikişer *fibula* yanı sıra kulplu tencereler belirlenmiştir. Utili'ye (1999: 112) göre mezarlarda saptanan *fibulae*⁴, muhtemelen ölü giysilerinin bir parçası olup, kremasyon işleminden önce ölülerin üzerinde bulunmuş olmalıdır.

Güney Troas yerleşimlerinden Antandros'ta 2013 yılı çalışmalarında Assos örnekleri ile benzerlik gösteren bir mezara rastlanmıştır. Burada, tıpkı Assos'ta olduğu gibi, kremasyon işleminin ardından cesetten geriye kalan kemikler toplanarak, nekropol alanı içerisine açılan bir çukur içerisine dökülmüştür (Resim 19). Bu işlemin ardından ölü külleri, üzerine yüksek ayaklı bir Orientalizan tabak ile örtülerek etrafı taşlarla çevrilmiştir (Yağız, 2015: 709).

⁴ Fibulae, Frig mezarlarında da sıkça bulunan buluntuların başındadır. Genellikle Frigler, ölü küllerini ernelere koyup yanına da mezar hediyesi olarak bir veya birden fazla fibula ve kişisel eşyalar yerleştirmekteydiler. Frigya'da kremasyon işlemi ise Assos'takinden farklı olarak ölünün defnedileceği yerin hemen yanında gerçekleştirilmekteydi. Utili 1999, 112.

Assos batı nekropolü kazı çalışmalarında tespit edilen tüm kül dökme-çukur mezarlar, tespit edilen buluntulardan yola çıkılarak, MÖ 7. yüzyıl ikinci yarısından MÖ 6. yüzyılın ilk yarısına kadar tarihlendirilmektedir. Olasılıkla bu tür mezarların büyük çoğunluğu MÖ 6. yüzyılın ilk çeyreğine ait olmalıdır (Utili, 1999: 112).

c)Urne Mezarlar

Merkezi bir kremasyon alanında yakılan ölüden artakalan küllerin bir kısmının bulunduğu urneler, genellikle ağız kısmı kapatılmış olan *amphorae* veya sıvıları servis etmekte kullanılan kaplardır (Stupperich, 1994: 68). Urne mezarların kapakları da genellikle *skyphos*, *aryballos*, *omphalos*, tabaklar, kâselerden oluşmaktadır. Assos batı nekropolünde gerçekleştirilen kazı çalışmalarından anlaşıldığı üzere urne mezarlar, yerleştirilecekleri alanlarda küçük taş parçaları ile sabitlenmiştir (Stupperich, 1994: 68). Bunun ardından mezarlar, çoğunlukla yarım daire şeklinde, oval formlu taşlar ile örtülmüş ve dikdörtgen mezar *steleri* ile işaretlenmiştir (Resim 20-21).

Nekropoldeki urne mezarların ilk örnekleri C VIII aşmasında bulunmuştur. Buradaki 1 ve 3 numaralı mezar kalıntıları, olasılıkla bir urne mezara ait olup Roma Dönemi CBK XIX numaralı mezar yapısının inşası neticesinde tahribata uğramıştır. Bu ve diğer birkaç urne mezarda, kül dökme-çukur mezarlarında rastlanmamış olan mezar hediyeleri gözlemlenmiştir (Utili, 1999: 118). E I aşmasının sürahi formlu 7 numaralı urne mezarın içinde bir *alabastron* (Resim 22/A; Serdaroğlu, 1992: 46); D X aşmasının 25 ve 31 (Resim 22/B-C); E I aşmasının 13 (Resim 22/D) ve F IV aşmasının 7 numaralı (Resim 22/E) urne mezarları içlerinde bir *aryballos* veya birden fazla *aryballos* parçası bulunmuştur. Bu *aryballos*ların hepsi urnelerin üzerine konmuş olarak tespit edilmiş, sadece D X aşmasının 25 numaralı urne mezarında bir ağız parçası urne içerisinde saptanmıştır (Resim 22/B)⁵.

E I aşmasının 19 numaralı urne mezarı üzerine kapak olarak konmuş olan düz tabak üzerinde bir *fibula* parçası ve onun üzerinde de yüksek kaideli tabak tespit edilmiştir (Resim 22/F). Yine aynı şekilde D I aşmasının 3 numaralı urne mezarı üzerine bir *bucchero* kâse ve onun üzerine de kilden yapılmış *omphalos* konulmuştur. D I aşmasının *amphoradan* oluşan 2 numaralı urne mezarı üzerinde ise herhangi bir kâse ya da kapağa rastlanmamıştır (Resim 22/G). Ancak sürahi biçimli kaba ait parçaların belirlenmiş olması, bunların hem tahribata uğramış bir urne mezardan hem de mezar hediyesi olarak bırakılmış olan kırılmış bir kaptan gelmiş olma ihtimalini de akla getirmektedir (Utili, 1999: 118). E I aşmasının 2 numaralı urne mezarını ise omuzdan kulplu bir *amphora* oluşturur. Urnenin ağız kısmı ise ters çevrilmiş bronzdan bir kâse ile kapatılmıştır (Resim 22/H; Serdaroğlu, 1992: 46). D X aşmasının sürahi formlu 31 numaralı urne mezarı üzerine konulmuş olan rozetli kâsenin de üzerinde boya bezemeli bir tabak yer almaktadır. Nekropolde geniş bir alana yayılmış olan çok sayıdaki Arkaik Dönem mezarlarında tespit edilmiş boyalı ve boyasız seramik parçaları, tahribata uğramış kül dökme-çukur ve urne mezarlar ya da bu mezarların cenaze törenlerindeki ritüeller ile ilgili olmalıdır (Kurtz – Boardman, 1985: 238). Bunun yanında ölen kişi için adak olarak sunulan yiyecek ve içecekler de mezar veya mezar yakınında tüketilmiş ve kaplar tekrar kullanılmamaları için kırılmış ve alanda bırakılmış olduğu da bilinmektedir (Utili, 1999: 118-119)⁶.

Nekropol alanında, yerleşimin batı kapısına bağlanan taş döşeli yolunun aşağı yamacında, Larikhos mezar alanının güneybatısında yer alan ve Assos'taki ilk kazı çalışmaları sırasında “small burial jars” olarak adlandırılan urnelerin bulunduğu sondajda (Clarke ve diğ.,1902: 221), 2006 yılındaki kazı çalışmalarında siyah figürlü küçük bir *hydria* saptanmıştır (Resim 23). Kremasyon işleminin ardından tek kişiye ait olduğu anlaşılan

⁵ İçinde yağ veya parfüm olabilen *aryballoi*, doğrudan cenaze törenlerinde kullanılmış olabilirdi. Böyle bir *aryballosun* sıvıların sunumu ile ilgili olması da muhtemeldir. Utili 1999, 118.

⁶ Ölünün defnedilmesinden sonra yakınları tarafından cenazeye katılanlara yemek verilmesi geleneği, günümüzün farklı dini inançlarında, benzer şekilde uygulanmaktadır.

ölü külleri (Arslan 2008b, 16)⁷, ağız kısmı kırık olan bu *hydria* içerisine konulmuş ve üzeri, ters çevrilmiş olan bir Korint *aryballosu* ile dikkatlice örülmüştür (Arslan 2008b, 15)⁸. Kapak olarak kullanılmış olan *aryballosun* Orta Korint Dönemi'ne ait olması ile *hydria* üzerindeki figür ve motiflerin Korint özellikleri göstermesi, her iki kabın da MÖ 680-600'lü yıllara tarihlenebileceği şeklinde değerlendirilmiştir (Arslan, 2008b: 16).

Aynı alan, 2007 yılı kazı çalışmalarında biraz daha genişletilerek "S 3" açması olarak isimlendirilmiştir. Bu çalışmalar neticesinde, alanın Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönemler'de kullanıldığı anlaşılmıştır (Bakan, 2009: 11-33). Bakan tarafından "Assos Nekropolü S-3 Açması Buluntuları" başlığı ile Yüksek Lisans Tezi olarak değerlendirilmiş olan bu alanda Arkaik Dönem'e tarihli 13 urne mezar bulunmaktadır (Bakan, 2009: 11). MÖ 7. yüzyılın ilk yarısı ile MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısı arasına ait olduğu öngörülen bu kremasyon gömüleri, *amphora* başta olmak üzere sürahi formu ve geniş gövdeli urnelerden oluşmaktadır. Önceki örneklerde olduğu gibi bu alanda da Arkaik Dönem'e ait bazı urne mezarların taş kapaklar ile örtülüp *stel*er ile işaretlendiği saptanmış ve böyle bir *stel* sırası ile karşılaşmıştır (Resim 21). Bu *stel* sırasının kuzeybatı ucunda saptanan 28 numaralı urne mezar, *bucbero* bir *oinochoeden* oluşmaktadır. Tıpkı önceki dönem kazılarında saptanmış olan birçok örnekte olduğu gibi bu urne mezar da rozetli bir kâsenin ters çevrilip kapatılmasıyla örtülmüş olmalıdır. Bakan'a (2009: 18) göre bu rozetli *kylix* ışığında mezar MÖ 575-550 yılları arasına tarihlendirilmelidir. 22 numaralı urne mezar içerisinde belirlenmiş olan iki bronz küpe (Bakan, 2009: 14-15) dışında mezarların, gömü hediyesi barındırmaksızın sadece urne olarak kullanılan bir kap ve bunun kapatıldığı sığ ve yayvan tabaklardan oluştuğu anlaşılmaktadır.

Troas'taki diğer yerleşimlerde de ikincil kremasyon olarak adlandırılan urne mezarlar ile karşılaşmaktadır. Antandros'ta Arkaik Dönem'e ait olan 18 urnenin büyük bir çoğunluğunu *amphorae* oluşturmaktadır. Bu urnelerin üzerlerine tıpkı Assos'taki örneklerde olduğu gibi hem kapak hem de mezar hediyesi olarak bir kabın yerleştirildiği görülmektedir. Ancak aradaki tek fark, Assos urnelerinde kapak olarak kullanılmış olan kapların ters olarak urne üzerine konmuş olmasıdır. Dolayısıyla Antandros'taki örneklerde kapak olarak kullanılan kapların düz olarak, kaidelerinin urnenin ağız kısmı içerisine girecek şekilde yerleştirildiği gözlemlenmektedir (Resim 24). Bu kaplarda bir homojenlik görülmemekle birlikte kuşlu kâse, İonia kâsesi, *phiale* benzeri kaplar bu görevi üstlenmiştir (Polat, 2008, 274). Urne mezarların ağızlarının aynı zamanda düzgün plaka taşlar ile kapatıldığı da anlaşılmaktadır (Candar, 2017: 13). Mevcut veriler ile Antandros urnelerinin, Assos örneklerinden farklı olarak *stel*erle işaretlenmemiş olduğu söylenebilir. Ancak aynı nekropolde saptanan Arkaik Dönem'e tarihli, içerisinde iki kremasyon ve iki inhumasyon mezarın bulunduğu bir aile mezarlığının yerinin *Herme* formu tek bir *stel* ile belirtilmiştir (Yağz, 2015: 713). Bu *stel*, her ne kadar tekil bir kremasyon gömünün işaretlenmesinde kullanılmamışsa da, Assos nekropolündeki gibi bazı durumlarda mezar ya da mezarların *stel*er ile işaretlenmiş ya da en azından Antandros nekropolünde böyle bir geleneğin olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Antandros nekropolünde MÖ erken 6. yüzyıla ait, kaba taşlarla sınırlandırılarak, iç kısmı deniz kenarından alınmış olan çakıl taşlarıyla doldurulmuş ve üst kısmında oldukça yoğun yanık izlerine rastlanmış olan basit bir podyum belirlenmiştir. Orta kısmı, MÖ 4. yüzyıla ait bir *pithos* gömü tarafından tahrip edilmiş

⁷ Urne içerisindeki ölü küllerinden, mezar sahibinin cinsiyeti hakkında bir saptama yapılamamış olsa da Arslan, Myken Çağı'ndan beri gömü gelenekleri içerisinde, gerek urne olarak gerekse mezar hediyesi olarak kullanılmış olan *hydriaların*, Arkaik Dönem'de Assos'ta genel olarak kadın gömüleri için tercih edilmiş olduğundan hareketle, bu mezarın da bir kadına ait olabileceğini düşünmektedir.

⁸ Üzerindeki figürlü dekorasyon ve formu ile urne, Assos batı nekropolünün ünik bir örneğidir. İnce bir tabaka halinde bezenmiş olan figürlerin büyük bir kısmı günümüze kadar ulaşmamıştır. Karın bölgesinde, yatay olarak uzanan kulpların arasında betimlenen figürlü sahne yatay bir bant ile sınırlanmıştır. Bu bant üzerindeki üç figürden ikisi sola doğru yürür durumda, diğeri ise sağa doğru dönmüş olarak betimlenmiştir. Bu figür olasılıkla Athena'dır ve diğeri iki figür ona adaklarını sunmaktadır. Assos'ta genellikle sikkeler üzerinde karşılaşılan bu betimlemenin kimi zaman kaplar üzerinde de tasvir edildiği anlaşılmaktadır. Kap üzerindeki bu sahnenin diğeri kısmında ise bir kuşun ön kısmında "V" şekilli iki motif ve birkaç rozet motifleri görülmektedir.

olan bu podyumun batı bölümü üzerine birbirine yakın olarak 42, 44 ve 45 numaralı urne mezarlar yerleştirilmiştir. Üzerinde urnelerin belirlendiği bu basit podyum yapısı, tıpkı Assos'taki toplu şekilde bulunan urnelerin kremasyon alanları gibi bir alan olabileceği ya da birincil bir kremasyon mezarının üzerinin taş ve çakıllarla örtülmüş olabileceğini düşündürmektedir (Polat, 2008: 273).

Assos'un biraz güneyinde yer alan Çandarlı-Pitane'de benzer bir şekilde ölümler, kendilerine sunulan gömü hediyeleriyle birlikte yakılmış ve daha sonra bunlardan geriye kalanlar urnelere konarak defnedilmiştir. Ağızları ve etrafı taşlarla kapatılmış olan bu urneler, Assos'takilere oranla daha büyük olup şekil olarak pithos mezarlara benzemektedir (Akurgal, 1960: 5). Urnelerin etrafının taşlarla çevrilmesinin muhtemel nedeni, bir aile mezarlığı olduğunu belirtme ihtiyacından ileri gelmiş olabilir. Geç Geometrik ve Erken Arkaik Dönem urnelerinin dikdörtgen prizma şeklinde, üzerinde yazıt bulunmayan kaba taş bloklarla işaretlendiği de bilinmektedir (Karagöz, 1984: 7). Troas'ın kuzey yerleşimlerinden biri olan Parion'da ise bu döneme tarihli iki urne mezar bulunmaktadır. Her ikisi de dalga çizgi bezekli iki *hydriad*an oluşan mezarlardan UM 15 numaralı olan örneğin, MÖ 500-480 yılına; UM 16 olarak isimlendirilen urnenin ise MÖ 6. yy ilk yarısına ait olduğu öngörülür (Kasapoğlu, 2015: 122). Dikey olarak toprağa yerleştirilmiş olan mezarların ağızları bir taşla kapatılırken, etrafları da yine taşlarla çevrilmiştir. Her iki urne içerisinde muhtemelen yetişkin bireylere ait yanmış kemikler dışında, herhangi bir gömü hediyesine rastlanmamıştır (Kasapoğlu, 2013: 115-116; Başaran – Elif-Kasapoğlu, 2014: 121; Kasapoğlu, 2015: 121-123).

Genel bir değerlendirme ile Assos batı nekropolünde saptanmış olan tüm urne mezarlar, gömü hediyeleriyle birlikte, MÖ 7. yüzyıl son çeyreğinden MÖ 6. yüzyıl ilk yarısına kadarki zaman dilimine tarihlendirilmektedir (Buruldağ, 2009: 40).

Klasik Dönem Mezarları

Assos batı nekropolündeki Klasik Dönem'e tarihlendirilen inhumasyon gömüleri, taş plaka, pişmiş toprak ve monolitik lahitler ile taş sanduka mezarlar; kremasyon gömüleri ise tek örnek ile bir urne mezar oluşturur.

a)Urne Mezar

Assos batı nekropolünde, Arkaik Dönem'de sıklıkla karşılaşılan kremasyon gömü geleneği ve onunla şekillendirilmiş olan mezar çeşitliliği, Klasik Dönem'e gelindiğinde, yerini yalnızca tek bir tipe yani urne mezarlara bırakmıştır.

Nekropolün C IX açmasının 13 numaralı lahit mezarında⁹ saptanan bir *amphora* stil özellikleri ile MÖ 5. yüzyıl ortalarından önceki zaman dilimine tarihlenir. Bu tarih ile mezar, Assos'taki Klasik Dönem'e ait ilk ve tek kremasyon gömüdür (Stupperich, 1996b: 11). Muhtemelen lahit içerisindeki son gömü olan bu mezar, genç bir kadına ait cesedin yakılarak küllerinin bir *amphora* içerisine konduğuna işaret etmektedir. Bu *amphora* üstüne kapak olarak yerleştirilmiş, üzerinde palmet motifleri olan Geç Korint Dönemi'ne ait iyi kalitede bir *aryballos* ise mezarın köşesinde saptanmıştır (Resim 25; Stupperich, 1996b: 17).

Lahit içerisinde belirlenmiş olan iskelet kalıntıları, dokuz inhumasyon gömünün varlığını kanıtlamaktadır. Mezar buluntularıyla Geç Arkaik Dönem'den Klasik Dönem'e değin kullanıldığı anlaşılan bu lahitin, olasılıkla bir aile mezarlığı şeklinde değerlendirilmiş olduğu anlaşılmaktadır (Stupperich, 1996b: 17). İnhumasyon gömülerin ve bir kremasyon gömünün birlikte yer alması da mevcut gömü geleneğinin, süreç içinde ailelerin tercihlerine göre değişkenlik gösterebileceğine işaret etmektedir¹⁰.

⁹ Mezarın CIX açmasındaki konumu için bkz. Resim 3.

¹⁰ Benzer bir uygulamaya aynı açmanın 8 numaralı lahit mezarında rastlanmaktadır. Burada, biri sürahi formlu bir kap ile diğeri bir *amphora*dan oluşan MÖ 3. yüzyıldan 2. yüzyıla kadar tarihlenen iki Hellenistik urne bulunmuştur. Stupperich'e göre bu iki urne de inhumasyon gömülerden sonra lahit içerisine yerleştirilmiş olmalıdır. Stupperich

Antandros Nekropolü'nde de Klasik Dönem'e ait yalnızca iki kremasyon gömü ile karşılaşmıştır (Yağız, 2005: 42; Yıldız, 2006: 43; Polat – Polat, 2007: 3). Bunlardan biri, içinde yanmış kemikler ve külleri içeren bir *amphoradan* oluşur (Resim 26). Bu urne mezar, yekpare taştan oluşturulmuş, 60 numaralı lahit mezarın içerisine, inhumasyon gömünün ayakucu yerine başucuna konulmuştur (Polat – Polat, 2004: 457). Tek bir inhumasyon gömüye ait olduğu anlaşılan lahit mezarın, buluntuları ile MÖ 430-400 yılları arasına tarihlendirilmiş olması, urnenin bu tarihten sonra lahite yerleştirilmiş olduğunu kanıtlamaktadır (Yağız, 2005: 42). Yağız'a (2005:43) göre stil özellikleri dikkate alındığında ve farklı bölgelerdeki benzer örneklerle karşılaştırıldığında, urne mezar, MÖ geç 5. yüzyıla ait olup, inhumasyon gömüden kısa bir süre sonra lahit içerisine konulmuş olmalıdır. Tenedos'ta (Bozcaada) bulunan ve MÖ 7. yüzyıldan 4. yüzyıl içerisine kadar zengin mezar örneklerinin görüldüğü nekropolde, bugüne kadar yürütülmüş olan kazı çalışmalarında, Arkaik ve Klasik Dönem'de herhangi bir kremasyon gömüye rastlanılmamış olması oldukça dikkat çekicidir (Özkan, 1993: 207). Troas'taki bir diğer yerleşim olan Parion'da ise Klasik Dönem'e tarihli iki urne mezara rastlanır. MÖ 5. yüzyıl ortalarına tarihli erken örneğin yanına, mezar hediyesi olarak yorumlanan gri renkli bir *kybtra* bırakılmıştır. MÖ 4. yüzyıl ikinci yarısında tarihli ve bir *oinochoe* olan diğer urne mezar ise bezemeli bir bronz kapak ile örtülüp etrafı ve üzeri taşlarla çevrilmiştir (Resim 27; Başaran – Elif-Kasapoğlu, 2014: 121).

Assos batı nekropolünde, Arkaik Dönem'de sıklıkla karşılaşılan kremasyon gömü geleneğinin, Klasik Dönem'e geldiğinde neredeyse terk edildiği ya da daha doğru bir ifade ile bu dönemde, sıklıkla inhumasyon gömü geleneğinin tercih edildiği söylenebilir. Her ne kadar nekropol alanındaki kazı çalışmaları tamamlanmamış olsa da Troas'taki komşu yerleşimlerde de Klasik Dönem'e ait urne mezarlarındaki oranın da yok denecek kadar az olması, bu varsayımı güçlendirmektedir (Buruldağ, 2009: 80).

Hellenistik Dönem Mezarları

Assos batı nekropolündeki Hellenistik Dönem inhumasyon gömülerini lahit ve kiremit mezarlar oluştururken, kremasyon gömülerde, diğer dönemlerde de en yaygın görülen urne mezarlara, yeni bir gömü tipi olan ostothek mezarların eklendiği anlaşılmaktadır.

a) Urne Mezarlar

Assos batı nekropolündeki kremasyon geleneği, Hellenistik Dönem'in ortalarından itibaren tekrar canlanmaya başlar. Nekropoldeki taş döşeli yolun teraslanarak düzleştirilen yan bölümlerinde ve özellikle de aşağı kısmına inşa edilmiş olan mezar alanlarında kremasyon ve inhumasyon gömüler birlikte uzanır (Stupperich, 1994: 67).

Bu dönemin yaygın kremasyon gömü tipini, Arkaik Dönem'de olduğu gibi, urne mezarlar oluşturur. Etrafı taşlar ile sabitlenerek toprağa yerleştirilen ya da lahit mezarlar içerisine konulan urneler, genel olarak 0.30-0.35 metre yüksekliğindeki kırmızımsı veya kırmızı kahverengi *amphorae* ve sürahi formlu kaplardan ibarettir (Stupperich, 1993: 15). Arkaik Dönem'in urne ve kül dökme-çukur mezarlarının aksine, anatomik değerlendirmeler, Hellenistik Dönem'in urne mezarlarında kremasyon işleminin ardından, cesetten geriye kalan tüm kemiklerin toplandığını ortaya koymaktadır (Stupperich, 1996a: 67).

Nekropoldeki ilk kazı çalışmalarında saptanmış olan Arkaik Dönem urne mezarlarının bulunduğu sondajın yukarısındaki E IV açmasında, olasılıkla dikdörtgen formlu iki küçük mezar alanının kalıntlarına ulaşılmıştır. Bu alanın hemen aşağısında yer alan F IV açmasının 8 numaralı mezarıyla birlikte saptanmış olan birkaç seramik parçasının, MÖ geç 4. yüzyıldan erken Hellenistik Dönem'e kadar tarihlendirilebilen, yaşlı bir kadına ait kremasyon bir gömüden geldiği anlaşılmıştır. Bu mezarın yakınında, taş döşeli yolun koruma duvarının hemen yanında rastlanılmış olan aynı alanın 9 numaralı urne mezarı ise genç bir erkeğe ait kemik kalıntıları

çermekteydi (Resim 28). Urnenin hemen yanında, boya bezemeli bir binici rölyefi ve üzerinde kartal başının tasvir edildiği Geç Hellenistik Dönem'e ait bir *sigillata* parçası bulunmuştur (Stupperich, 2006: 14).

C IX açmasının Hellenistik Dönem'e tarihli, 1 ve 6 numaralı lahit mezarlarının baş kısmı bitişğinde, tahribata uğramış birer urneye rastlanmıştır. Açmanın 2 ve 3 numaralı mezarlarını oluşturan bu urneler, konumları ile lahitlerin içerisindeki inhumasyon gömülerin ardından, daha sonraki süreçte mezarlara yerleştirilmiş olmalıdır. 1 numaralı lahit mezardaki 3 numaralı urne, sürahi formlu, kırmızı renkli bir kaptan oluşmaktadır (Resim 29). Bir bölümü kırık olan bu urnenin ağız kısmı, derin bir tabak ile örtülmüştür. İçerisinde ise yanmış kemik ve küllerin yanında, üzerinde palmet kabartması olan demirden bir yüzük (Reiblich, 1993: 165, Kat. No. 6) ve yine demirden bir ok ucu saptanmıştır. Stupperich'e (1993: 15) göre urne, stilistik açıdan kesin bir şekilde Hellenistik Dönem'e ait olmalıdır. Yine aynı açmanın 7 numaralı lahit mezarı içerisinde, benzer bir şekilde Hellenistik Dönem'e tarihli bir urneye rastlanmıştır. Bu urne de lahit içerisindeki inhumasyon gömülerden sonra mezar içerisine yerleştirildiği aşikardır. Mezar içerisindeki üç inhumasyon gömünün ayakucuna çapraz olarak bırakılmış olan bu urne, kırmızımsı renkli büyükçe bir *amphora*dır (Stupperich, 1993: 15). Yine C IX açmasının 8 numaralı lahit mezarında da biri sürahi formlu bir kaptan, diğeri ise bir *amphora*dan oluşan MÖ 3. yüzyıl-2.yüzyıla tarihli iki urne yer almaktaydı (Resim 30). *Amphora* içerisindeki yanmış kemikler, kremasyon işleminin ardından, ölünün baş kısmından ayaklarına kadar hemen hemen tüm gövdesine ait kemikler toplanarak urneye konulduğunu göstermektedir. Bunlar arasında yer alan çene kemiği ve dişlerle birlikte belirlenen bronz bir sikke, kremasyon işlemi sırasında onun, ölünün ağzında bulunduğunu kanıtlamaktadır. Antropolojik incelemeler, yanmış kemiklerin genç bir kadın ve yeni yürümeye başlayan küçük bir çocuğa ait olduğunu ortaya koymuştur (Stupperich, 1996b: 11). Mezardaki sürahi formlu diğer urne içerisindeki kemiklerin anatomik bir düzen içerisinde olmadığı anlaşılırken, kemikler arasında boyun omur parçaları, kafatası parçaları, bir kaburga ve sağ üst kol kemiğinin yanmış parçaları ile demirden büyük bir Kelt *fibulasına* (Bischof, 1996: 157, Kat. No. 56) rastlanmıştır. Bu yanmış kemiklerin olasılıkla 40 yaşlarında bir adama ait ve *fibulanın* ise ölünün sağ omzuna iliştirilmiş olabileceği Bischof tarafından ifade edilmiştir (Bischof, 1996: 157). Anadolu'nun diğer bölgelerinde, aynı *fibula* örnekleriyle birlikte belirlenen diğer buluntuların, Galat kollarının MÖ 3. yüzyılda bu coğrafyaya girmesi ile yaygınlaşan mezar hediyeleri olduğu öngörülmektedir (Bischof, 1996: 157). Dolayısıyla Stupperich'in (1996b: 11) de belirttiği gibi bu *fibula*, belki de Assos'ta görev almış olan bir paralı askere ait olabilirdi. İkinci bir ihtimal de bu kişinin, mezar içerisindeki diğer urne ile bağlantısının olduğu yönündedir. Lahit içerisindeki ilk urnede bulunan kadın ve çocuk gömüsünün, ikinci urnedeki adamın eşi ve çocuğu olduğu ve Assoslu bir aileye ait lahit içerisine defnedildiği Stupperich'in (1996a: 67) varsayımıdır.

B IX açmasının 3 numaralı lahit mezarı içerisinde de kırmızı renkli, içi oldukça yoğun, yanmış kemik kalıntıları içeren bir *amphora* ile karşılaşmıştır (Resim 30). Lahit içerisindeki inhumasyon gömülere ait buluntular, Klasik Dönem'in sonlarına işaret etmekte ve böylece mezarın Hellenistik Dönem'de açılarak bu urnenin, diğer gömülerin başucuna konulduğu anlaşılmaktadır (Stupperich, 1993: 15). Yine C IX açmasında saptanmış olan 1 numaralı lahitin başucuna bitişik olarak 3 numaralı urne yerleştirilmiştir. Lahit içerisinde de bu urneye benzer şekilde, sürahi formlu, kırmızı renkli bir kap, inhumasyon gömülerin başucuna, sol tarafa bırakılmıştır (Resim 31). İçerisinde herhangi bir kül izine rastlanılmayan bu kabın "kenotaph" olabileceği ya da boyut olarak büyük olsa bile mezar hediyesi olma ihtimali üzerinde de durulmuştur (Stupperich, 2006: 15). Bu türden bir mezar hediyesine, Antandros nekropolünde, Klasik Dönem'e tarihli 107 numaralı lahit mezarlarda da rastlanılmıştır (Polat, 2008: 275).

Assos batı nekropolünde 1980'li yıllarda yürütülmüş olan kazı çalışmalarında, bir lahit mezarda, yine inhumasyon gömülerin yanı sıra kremasyon gömülerle de karşılaşmıştır. Kremasyon işlemi neticesinde kısmen erimiş olan kemikler, 50 yaşlarını aşkın bir erkeğe, oksitlenmiş olan yanık kemikler ise 20 yaşlarında bir kadına ve onunla birlikte yeni doğmuş ya da henüz anne karnındaki bir bebeğe ait olduğu öngörülmüştür (Stupperich,

2006: 13). Farklı yaş ve cinsiyetlerden bu kişilere ait kalıntıların, aynı urne içerisine boşaltılmış olması oldukça dikkat çekicidir. Mezardaki buluntuları, *strigilis* benzeri bir metal nesne parçaları, sikke ve cam parçaları, oluşturmaktadır. Cinsiyete göre farklı yakma usulünün uygulanmış olduğu belirgin bir şekilde görülmekte birlikte, mezar sahibi çiftler muhtemelen benzer zamanlarda ölmüş ve birlikte yakılarak gömülmüştür. Wolska (1993: 201-202), bu tür uygulamaların paralellerinin doğu Avrupa ve Balkanlar'da, Geç Antik Çağ'dan, Erken Orta Çağ'a değin görüldüğünü ifade eder. Dikkati çeken önemli bir durum da, aynı urne içerisine konulmuş olan bu çiftten erkeğin kemik kalıntılarının lahit içerisine itinalı bir şekilde anatomik yapıya uygun olarak yerleştirilmiş olduğudur. Stupperich (2006:13) bunu, mezardaki inhumasyon gömününün taklit edildiği şeklinde açıklamaktadır¹¹.

CBK XIX numaralı Roma dönemi mezar konstrüksiyonu yanında, Roma Dönemi'ne ait mezar caddesinin aşağı doğru eğimli olan yan bölümündeki B VIII açmasının 2 numaralı lahit mezarı içerisinde de iki kişinin defnedildiği ikincil bir kremasyon gömüye rastlanmıştır. Lahit içerisindeki tek inhumasyon gömünün başucuna bırakılmış, küresel bir *amphoradan* oluşan bu urne mezar, içerdiği kavrulmuş ve oksitlenmiş olan beyaz ve sarımsı kemikler, bir kadın ve bir kızın birlikte yakılarak defnedildiğine işaret etmekteydi. Bu gömü içerisindeki kadına ait yanmış kemikler, eksiksiz olarak bulunurken, olasılıkla yedi yaşlarındaki kıza ait olan iskeletten geriye oldukça az sayıda yanmış kemik kalabilmiştir (Stupperich, 2006: 12). Dolayısıyla aynı tarihlerde, belki de aynı hastalıktan ölmüş olan bu iki kişinin, aynı ateşte yakılmış olduğu anlaşılmaktadır. Mezarın içerisinde herhangi bir buluntuya rastlanılmamakla birlikte, bahsi geçen urne, inhumasyon gömülerden sonra mezar içerisine konulmuş olmalıdır. Bu gömülerin MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilmiş olması (Stupperich, 2006: 12), urne içerisindeki kremasyon gömülerin, Hellenistik Dönem sonlarına ait olduğuna işaret eder.

Hellenistik Dönemle birlikte komşu yerleşimlerden Antandros'ta da kremasyon mezarlarda artış gözlemlenmektedir. Bunlar içerisinde en yaygın gömü biçimi, urne mazarlar olup, olasılıkla merkezi bir kremasyon alanında yakılan ölüden arta kalanlar, bu urnelere konulup, üzerleri de hem mezar hediyesi, hem de kapak olarak kullanılmış olan bir kap ile örtülmüştür (Polat – Polat, 2004: 457). Arkaik ve Klasik Dönem mezar örneklerinin yoğun olarak görüldüğü Tenedos nekropolünde, 1992 yılı kazı çalışmalarında belirlenmiş olan 3 numaralı lahit mezar içerisinde, inhumasyon gömünün hemen yanına yerleştirilmiş olan iki urneye rastlanmıştır. Bunlar, öncü iki dönemin yani Arkaik ve Klasik Dönem mezar örnekleri içerisinde saptanamayan kremasyon gömülerin ilk örnekleriydi. Çift kulplu monokrom bir testi olan ilk urne, gerek stil özellikleri gerekse içerisindeki demirden bir bıçak, bir pazubent ve iki *fibula* gibi metal buluntular ile Hellenistik Dönem'e ait olmalıdır. Muhtemelen bu kremasyon mezarlar, lahit içerisindeki son gömüler olmalıdır (Sevinç, 1994: 313).

Genel olarak değerlendirildiğinde, Klasik Dönem'de yaygınlığını yitiren urne mezarların, Hellenistik Dönem'e geldiğinde, Troas'ta yeniden tercih edilen bir gömü biçimi olarak ortaya çıktığı öngörülebilir. Öncü uygulamalarda toprağa yerleştirilen urne mezarların, bu dönem ile yaygın olarak, aile mezarlıkları gibi kullanılmış olan lahit mezarların yani inhumasyon gömülerin ayak ya da başucuna yerleştirildiği anlaşılmaktadır (Buruldağ, 2009: 115).

b)Ostothek Mezarlar

Hellenistik Dönem'de karşımıza çıkan ikincil kremasyon gömü uygulamalarının bir diğer tipi de ostothek mezarlardır. Yaklaşık 0.70-1 metre boyutlarında ve 0.50-0.70 metre yüksekliğinde, yekpare, dikdörtgen veya kare blok taşların içinin oyulması ile oluşturulan bu mezarlar, ölü küllerinin ve mezar hediyelerinin konulmasından sonra, hafif semerdamlı veya düz kapaklar ile örtülmüştür. Bu gömü tipi, olasılıkla lahit mezarlar taklit edilerek, kremasyon gömülere alternatif olarak tasarlanmış olmalıdır (Fraser, 1977: 13).

¹¹ Mezar buluntularından yola çıkarak bu türden uygulamaların Hellenistik Dönem sonu veya Roma İmparatorluk Dönemi ile başlamış olduğu söylenebilir.

Assos'ta bir asrı aşkın bir süre önce gerçekleştirilen ilk kazı çalışmalarında, taş döşeli yolun aşağısında belirlenen dikdörtgen mezar alanlarından, K VII/VIII/IX açmalarında yer alan CBK XXVII-XXIX numaralı mezar alanlarında, bahsi geçen biçimdeki ostotheke mezarlara rastlanılmıştır (Clarke ve diğ., 1902: 279). CBK XXVII numaralı mezar alanının duvarlarla çevrilmiş iç bölümü, ilk dönem araştırmalarında tamamen kazılarak boşaltılmıştır. Kazı çalışmaları sırasında belirlenen altı ostotheke, Bacon'ın planında yer almaktaysa da sonraki dönemlerde alanda tekrardan yapılan kazı çalışmalarında bu mezarlardan çok azı ile karşılaşmıştır. Bu ilk çalışmalara ait yayınlarda "small stone boxes" olarak belirtilen ostotheke mezarların, her iki mezar alanında da çok sayıda örneğine rastlandığı ve içerilerinde yanmış kemikler ile küllerin bulunduğu vurgulanmıştır (Resim 32; Clarke ve diğ., 1902: 279). İki mezar alanı arasındaki bölümde, tıpkı Bacon'ın planında yer aldığı gibi kırık taşlardan oluşturulmuş ve dik açılı olarak yukarı doğru kıvrılan ince bir duvar saptanmıştır. Bu duvarın iç bölümünde, ilk kazı çalışmalarında CBK XXVII numaralı mezar alanında bulunmuş olan, ostotheke mezarların benzer bir örneğine rastlanılmıştır. Bu mezar içerisinde anatomik yapıya uyumlu, yanmış kemiklerin yanı sıra sadece basit süslemeli, ince bir tabaka şeklinde, oldukça deforme olmuş altından bir *diadem*¹² saptanmıştır. Bu duvarın yanında, paralel olarak uzanan CBK XXVIII numaralı mezar alanı içerisinde Bacon'ın planında belirtilen kare formulu dört ostotheke ise kazı çalışmalarında bulunamamıştır (Stupperich, 1996b: 10). Bu iki mezar alanının batısında, taş döşeli yolun aşağı bölümünde, aynı düzlemde bulunan Larikhos mezar alanında da benzer tipte ostotheke mezarlar mevcuttur. İlk dönem kazı raporlarında aktarıldığı üzere kremasyon ve inhumasyon gömülerin yan yana bulunduğu bu alandaki toplam 32 gömüden 26 tanesi, ostotheke mezarlardan oluşmaktaydı (Clarke ve diğ., 1902: 280). Alanın kuzeydoğu köşesinde *in situ* olarak yer alan 9 numaralı lahit mezar içerisinde 0.70 metre ölçülerinde kare bir ostotheke saptanmıştır. Bu kremasyon gömünün içerisinde ise sadece ölü küllerine ulaşılmıştır (Resim 33; Clarke ve diğ., 1902: 281).

F IV açmasındaki küçük bir mezar alanının köşesinde belirlenmiş olan kapaksız kare ostotheke, şekil itibarıyla CBK XXVII-XXVIII numaralı Hellenistik mezar alanları arasındaki küçük eklentide belirlenen ostotheke mezarı anımsatmaktadır (Resim 28; Stupperich, 1994, 61). Herhangi bir gömü hediyesine rastlanılmamış olan mezardaki kemikler, muhtemelen mezar soyguncuları tarafından karıştırılmış ya da dışarı boşaltıldıktan sonra tekrar mezar içerisine konulmuştur. Bu ostotheke'nin hemen yanındaki Larikhos mezar alanının kuzey köşesinde saptanmış olan kırık bir parça da yine olasılıkla bir ostotheke mezara ait olmalıdır (Stupperich, 2006: 14).

S 3 açmasında, Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönemler'e tarihli, farklı tipteki gömüler arasında (Bakan, 2009: 11-33), tıpkı nekropolün diğer alanlarında olduğu gibi tahribata uğramış ve içi boşaltılmış ostotheke'lere rastlanılmıştır. Bu mezarlar, olasılıkla Hellenistik Dönem'e ya da Roma Dönemi'ne ait olmalıdır. Rhodos Adası'nda, bu türden mezar örnekleri ile sıklıkla karşılaşmaktadır. Geç Hellenistik ve Erken İmparatorluk Çağı'na değin varlığını sürdüren en yaygın gömü tipi olan ostotheke mezarlar, genellikle beyaz kireçtaşından ve istisnasız olarak dikdörtgen formudur. Mezarlar, bu biçimleri ile lahit mezarların minyatürleri gibi görünmektedir. Belirlenen örneklerden anlaşıldığı kadarıyla bu ostotheke'ler, genellikle oda mezarlar içerisine, lahit mezarlarla birlikte, yan yana yerleştirilmiştir (Fraser, 1977: 12). Yine Pergamon ve Sardis'te de benzer ostotheke mezar örnekleri mevcuttur. Ancak bunlar, üzerlerinde dekoratif unsurlara sahip olmaları ile Assos ve Rhodos örneklerinden ayrılmaktadır (Fraser, 1977: 13).

Sonuç olarak Assos batı nekropolünde saptanan tahribata uğramamış az sayıdaki ostotheke mezarların, Hellenistik Dönem'e tarihli mezar alanlarında yer alıyor olması, bunların alandaki diğer mezarlar ile çağdaş olabileceğini düşündürmektedir. Yine çok az buluntu içeren mezarlardan biri içerisinde rastlanan ince yapraklı

¹² Hellenistik Dönem'in ikincil kremasyon gömülerinde bu türden mezar hediyeleriyle karşılaşmaktadır. Atina'da ikincil bir kremasyon mezarda saptanan ve benzer işçiliği yansıtan altından bir çelenk, Assos'taki uygulamanın istisnai bir durum olmadığını kanıtlamaktadır.

altından bir *diademin*, Hellenistik Dönem kremasyon gömülerinde sıkça görülen bir mezar hediyesi olması, en azından bu mezarın Hellenistik Dönem'e ait olduğuna işaret etmektedir (Buruldağ, 2009: 120).

Sonuç

Assos antik kenti batı nekropolünde bir asrı aşkın süredir yürütülen kazı çalışmaları, alanın Arkaik Dönem'den itibaren kullanılmaya başlamış olduğunu ortaya koymaktadır. Bu uzun süreçte, nekropolde, iki ana gömü geleneği yani "kremasyon" ve "inhumasyon" ile şekillendirilmiş olan mezar tipleri görülmektedir. Mevcut çalışmada ise yerleşimin Roma Dönemi öncesine tarihlendirilen kremasyon gömüleri, kronolojik ve tipolojik olarak incelenmiştir.

Cesedin yakılması işleminden ibaret olan kremasyona dair gömüleri, bu işleminin gerçekleştirildiği alan ve uygulanış biçimine göre birincil ve ikincil olarak iki grupta değerlendirilmiştir. Arkaik Dönem'e tarihlilik örnekler, mezar çukuru içerisinde yakılmış, tek bir örnek ile temsil edilen birincil kremasyon gömü ve urne ile kül dökme-çukur mezarlardan oluşmaktadır. Her ne kadar tek bir örneğine rastlanmış olsa da bahsi geçen birincil kremasyon mezar, terrakotta figürin, *lekythos*, *lekanis*, *skyphos*, *alabastron*, *aryballos* ve bezemeli tabaklar, metal ziynet eşyaları, *fibulae*, kemik objeleri içeren buluntu grubu ile Assos batı nekropolündeki en zengin kremasyon gömüdür. Urne ve kül dökme-çukur mezarların buluntu grubunu ise *fibulae* ve koku kapları teşkil etmektedir.

Klasik Dönem'e tarihlilik mevcut mezarlara bakıldığında ise kremasyon geleneğinin sadece bir urne ile temsil edildiği görülmektedir. Bir lahit içerisine yerleştirilmiş olan bu mezar, olasılıkla aynı aile bireylerinden birine ait olmalıdır. Antandros, Tenedos ve Parion gibi diğer Troas yerleşimlerde de Klasik Dönem'e ait kremasyon gömülere oldukça az rastlanmaktadır. Dolayısıyla eldeki veriler, bölgede bu dönem için inhumasyon gömü geleneğinin daha fazla tercih edildiğine işaret etmektedir. Hellenistik Dönem'e gelindiğinde ise kremasyon gömü geleneğine bir dönüşün yaşandığı söylenebilir. Klasik Dönem ile başlayan aile mezarlığı uygulamasının bu dönemde arttığı ve muhtemelen kan bağı bulunan fertlerin aynı lahit içerisine inhumasyon ve kremasyon gömü geleneği ile defnedildiği anlaşılmaktadır. Bu lahitle içerisindeki kremasyon gömüleri çoğunlukla urne mezarlardan oluşturmaktadır. Bu mezarlarda belirlenen gömü hediyeleri, *fibula* ve takılar başta olmak üzere metal objelerdir. Lahit mezarların taklidi olup Hellenistik dönem'de urne mezarlara alternatif olarak ortaya çıkan kare formlu ostotheke mezarlar da içerisine konulacak olan lahitin büyüklüğüne göre bu mezarlara konulmuştur. Mevcut ostotheke mezarlardan birinde saptanmış olan yegane gömü hediyeleri ise altından bir *diadem* idi.

Tüm bu kremasyon gömüleri içerisinde korunagerek günümüze ulaşmış olan kül ve kemik parçalarının antropolojik analizleri, dönemler arasında farklı uygulamalara gidilmiş olduğunu düşündürmektedir. Şöyle ki, Arkaik Dönem'e tarihlilik gömülerde saptanmış olan yanmış kemikler, kremasyon işleminin ardından cesetten arta kalanların sadece bir bölümünün mezara konulmuş olduğuna işaret eder. Hellenistik Dönem mezarlarından ele geçen kemikler ise neredeyse tamamen bir anatomik bütünlük içerisinde olup, kremasyonun ardından ölüden arta kalanların tamamının urne veya ostotheke gömüleri içerisine boşaltıldığını göstermektedir. Dolayısıyla iki ana gömü geleneği olan kremasyon ve inhumasyon gömüleri için Arkaik ve Klasik Dönemler'de, yaş ve cinsiyete dayalı bir ayırım yapmak güçtür. Ancak mevcut arkeolojik veriler ve antik kaynaklar ışığında, küçük yaşta çocukların ve bebeklerin kremasyon geleneği ile defnedilmediği genel bir kanı olarak kabul edilir. Hellenistik Dönem'de ise bu iki gömü geleneği için cinsiyet ayrımı yapılmadığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Akurgal, E. (1960), Çandarlı (Pitane) Kazısı, *Türk Arkeoloji Dergisi*, 10(1), 5-6.

Akyurt, M. (1998), *M.Ö. 2. Binde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.

- Alova, E. (2013), *Latince Türkçe Sözlük*, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Arslan, N. (2008a), 2006 Yılı Assos Kazı Çalışmaları, *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 8, 49-58.
- Arslan, N. (2008b), Zwei Figürliche Vasen aus Assos, *Asia Minor Studien*, 65(1), 13-17.
- Bakan, C. (2009), *Assos Nekropolü S-3 Açması Buluntuları*, (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale.
- Başaran, C., Elif-Kasapoğlu, B. (2014), Parion Güney Nekropolisi 2005-2013, H. Kasapoğlu, M. A. Yılmaz içinde, *Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı*, (s. 117, 138), Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Bischof, D. (1993), Gläser aus Griechischer und Römischer Zeit, *Asia Minor Studien*, 10, 211-257.
- Bischof, D. (1996), Fibeln der Archaischen bis Römischen Zeit in Assos, *Asia Minor Studien*, 21, 139-166.
- Bischof, D. (2006), Gefäße aus Metall, *Asia Minor Studien*, 57, 215-226.
- Burkert, W. (1972), *Homo Necans. Interpretationen altgriechischer Opferriten und Mythen*, Berlin: De Gruyter.
- Buruldağ, E. (2009), *Assos Batı Nekropolü Ölü Gömme Gelenekleri (M.Ö. 7.-M.Ö. 1. Yüzyıl)*, (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale.
- Candar, U. (2017), *Antandros Nekropolisi Amphora Mezarları*, (Ege Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.
- Clarke, J. T., F. H. Bacon ve Koldewey, R. (1902), *Investigations at Assos*, London: Expedition of the Archaeological Institute of America.
- Dreßler, T. (2006), Die Äolisch-Assische Archaische Keramik, *Asia Minor Studien*, 57, 27-48.
- Erdal, Y. S. (2002), Bakla Tepe Geç Tunç Çağı Mezarlarından Gün Işığın Çıkarılan Yanmış İnsan İskelet Kalıntılarının Antropolojik Analizi, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 115-130.
- Fraser, P. M. (1977), *Rhodian Funerary Monuments*, London: Oxford University Press.
- Garland, R. (1985), *The Greek Way of Death*, New York: Cornell University Press.
- Karagöz, Ş. (1984), *Anadolu'dan Mezar Stelleri: Arkaik-Greko Pers-Hellenistik-Roma-Bizans Çağları*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Kasapoğlu, H. (2006), Parion Nekropolü Mezar Tipleri, B. Can, M. Işıklı içinde, *Doğudan Yükselen Işık- Arkeoloji Yazıları*, Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı (s. 481-520), İstanbul: Zero Yayınları.
- Kasapoğlu, H. (2013), Nekropol, C. Başaran içinde, *Antik Troas'ın Parlayan Kenti Parion* (s. 107-136), İstanbul:

Ege Yayınları.

Kasapoğlu, H. (2015), İlk On Yıllık veriler Işığında Parion Güney Nekropolisi Arkaik dönem Kremasyonları ve Urneleri, C. Başaran, V. Keleş içinde, *Parion Kazıları 10. Yıl Armağanı* (s. 117-131), Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Kurtz, D. C. – Boardman, J. (1971), *Greek Burial Customs*, London: The Camed Press.

Kurtz, D. C. – Boardman, J. (1985), *Thanatos: Tod und Jenseits bei den Griechen*, çev. Maria Buchholz, Mainz: Philipp von Zabern Verlag.

Özkan, T. (1993), *Tenedos Arkaik ve Klasik Nekropolü*, (Ege Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.

Polat, G. (2008), Antandros Nekropolü Ölü Gömme Gelenekleri, Z. Çizmeli-Öğün içinde, *III- IV. Ulusal Arkeolojik Araştırmalar Sempozyumu* (s. 271-280), Ankara: DTCE Yayınları.

G. Polat, G., Polat, Y. (2004), Antandros 2002 Yılı Kazıları, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 25(1), 453-462.

G. Polat, G., Polat, Y. (2007), Antandros Nekropolü 2001-2006 Yılları Ön Raporu, *Arkeoloji Dergisi*, 9(1), 1-20.

Pritchett, W. K. (1985), *The Greek State at War, Part IV*, Los Angeles: Oxford University Press.

Reiblich, E. (1993), Ringe und Ohrringe aus der Westtor-Nekropole von Assos, *Asia Minor Studien*, 10, 163-178.

Reiblich, E. (1996), Ringe und Ohrringe aus der Westtor-Nekropole von Assos, *Asia Minor Studien*, 21, 127-138.

Serdaroğlu, Ü. (1992), Assos 1990 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 13(2), 43-52.

Serdaroğlu, Ü. (1993), Assos Kent Surlarının 1992 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları, *Bergama Belleten*, 4, 47-57.

Serdaroğlu, Ü. (1996), *Assos*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Sevinç, N. (1994), Bozcaada (Tenedos) Nekropolü 1992 Yılı Kurtarma Kazısı, *Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 4, 311-320.

Stupperich, R. (1990), Vorbericht über die Grabung in der Westtor-Nekropole von Assos im Sommer 1989, *Asia Minor Studien*, 2, 7-22.

Stupperich, R. (1992), Zweiter Vorbericht über die Grabung in der Westtor-Nekropole von Assos im Sommer 1990, *Asia Minor Studien*, 5, 1-32.

Stupperich, R. (1993), Dritter Vorbericht über die Grabung in der Westtor-Nekropole von Assos im Sommer

1991, *AsiaMinorStudien*, 10, 1-36.

Stupperich, R. (1994), Beobachtungen zu Gräbern und Grabsitten in der Nekropole von Assos, *Laverna*, 5, 56-86.

Stupperich, R. (1996a), Grabungen in der Westtor-Nekropole von Assos 1989-1994, *Thetis*, 3, 49-70.

Stupperich, R. (1996b), Vierter Vorbericht über die Grabung in der Westtor-Nekropole von Assos im Sommer 1992, *Asia Minor Studien*, 21, 1-32.

Stupperich, R. (2006), Fünfter Vorbericht über die Grabung in der Westtor-Nekropole von Assos im Sommer 1993, *Asia Minor Studien*, 57, 1-26.

Utili, F. (1996), Archaische Ostgriechische Lekanai, *Asia Minor Studien*, 21, 59-70.

Utili, F. (1999), *Die archaische Nekropole von Assos*, Asia Minor Studien, C. 31, Bonn.

Utili, F. (2006), Ein Aryballos des Malers von Berlin F 1090, *Asia Minor Studien*, 57, 65-68.

Vermule, E. (1979), *Aspects of Death in Early Greek Art and Poetry*, University of California Press, London.

Wahl, J. (1981), Beobachtungen zur Verbrennung Menschlicher Leichname. Über die Vergleichbarkeit Moderner Kremationen mit Prähistorischen Leihenbreanden, *Archäologisches Korrespondenzblatt*, 11, 271-279.

Wolska, W. (1993), Aspekte des Bestattungsrituals in der Nekropole von Assos, *Asia Minor Studien*, 10, 199-210.

Yağız, K. (2005), *Antandros Urneleri*, (Ege Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.

Yağız, K. (2008), Antandros Nekropolisi Arkaik Dönem Urneleri, *Arkeoloji Dergisi*, 11(1), 83-104.

Yağız, K. (2015), "Bir Troas Bölgesi Arkaik Nekropolisi: Antandros" C. Şimşek, B. Duman, E. Konakçı içinde, *Mustafa Büyükkolancı'ya Armağan* (s. 707-721), İstanbul: Ege Yayınları.

Yıldız, Ö. (2006), *M.Ö. I. Binde Antandros Antik Kentinde Kremasyon: Ölü Gömme Geleneği Açısından İncelenmesi*, (Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006.

Harita 1.
Antik
Konumu

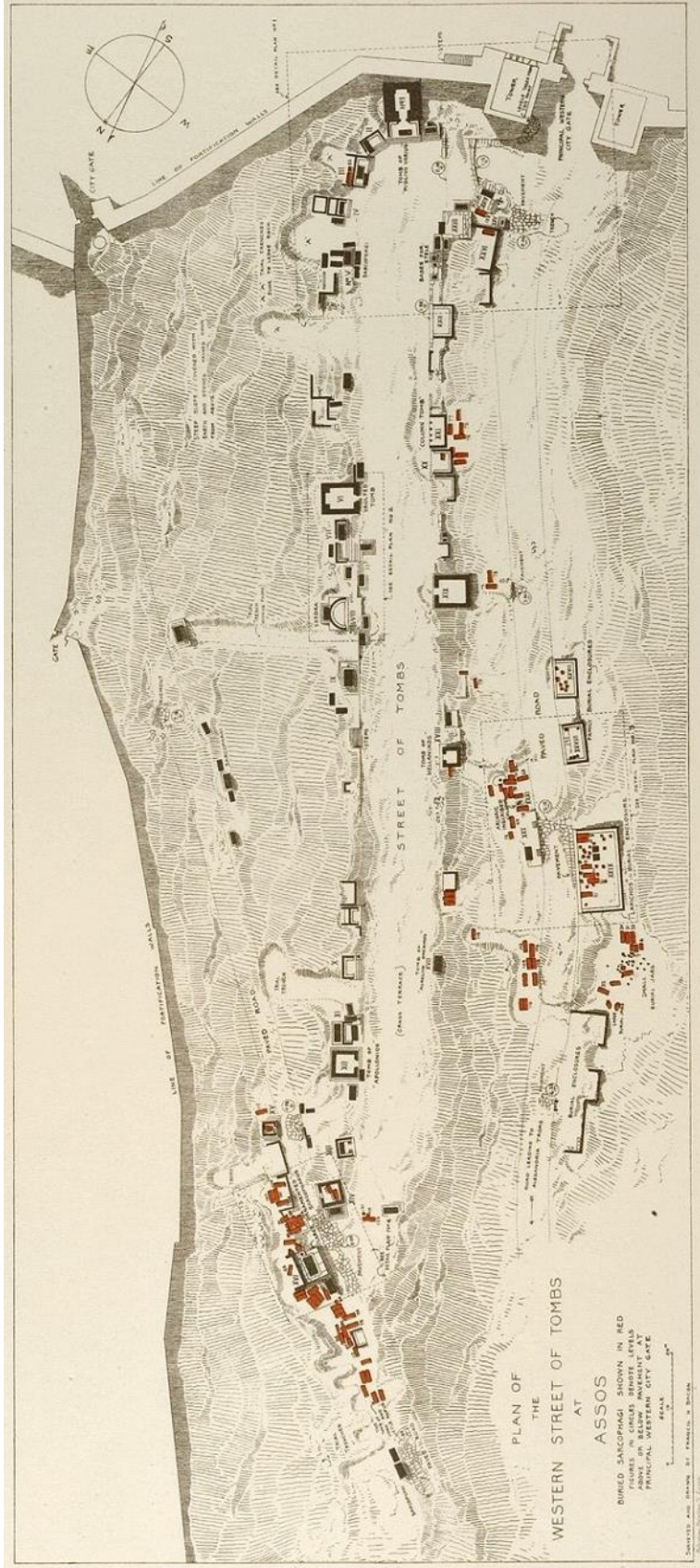
Assos
Kentinin

(<http://dare.ht.lu.se/>)

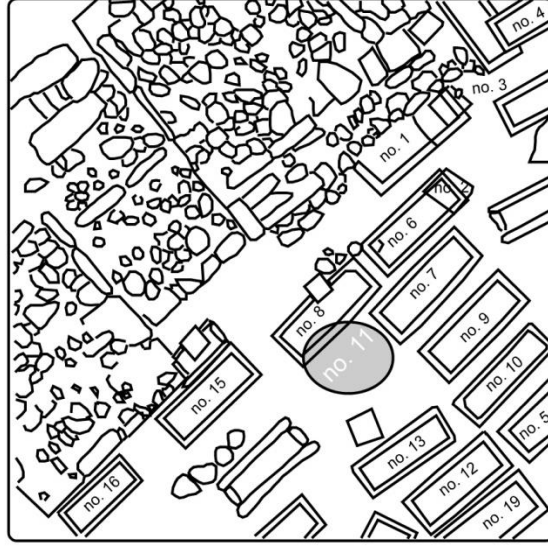

Resim 1. Assos Batı Nekropolünü Gösteren Hava Fotoğrafi (Assos Kazısı Arşivi)

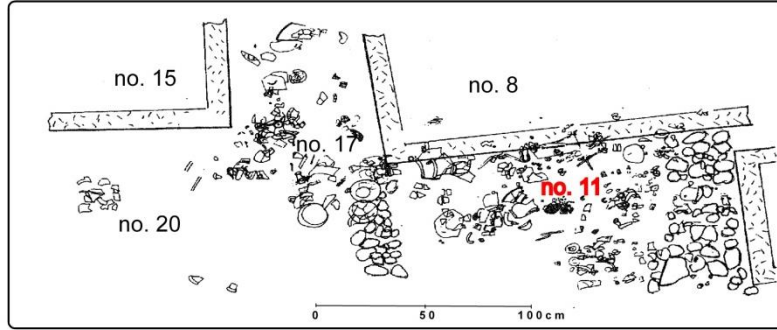

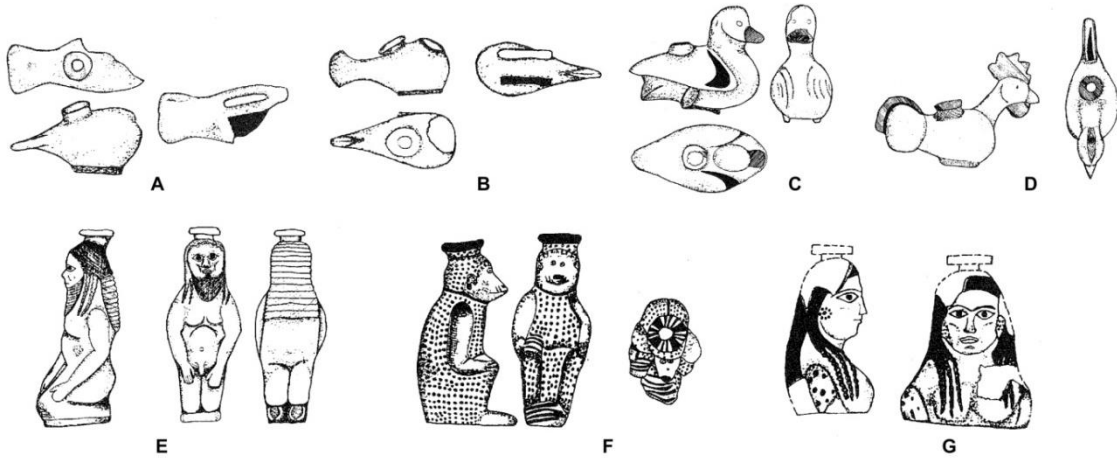
Resim 2. Assos Batı Nekropolünün Planı (Clarke ve diğ., 1902: 221)

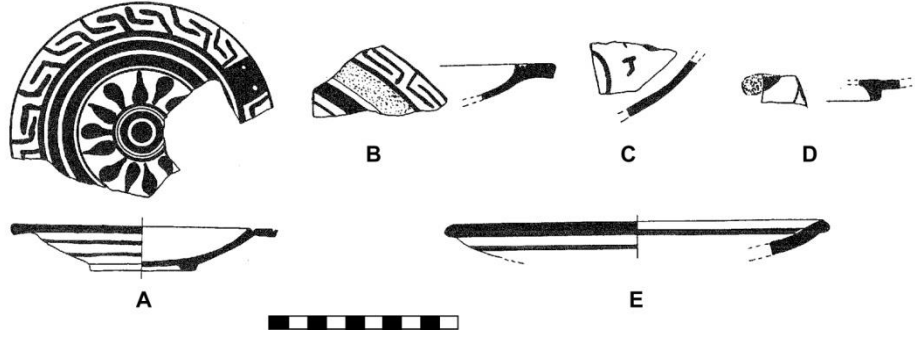
Resim 3. C IX Açması ve 11 Numaralı Mezarın Konumu (Stupperich, 2006: 3, Abb. 1)

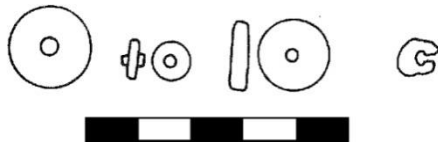
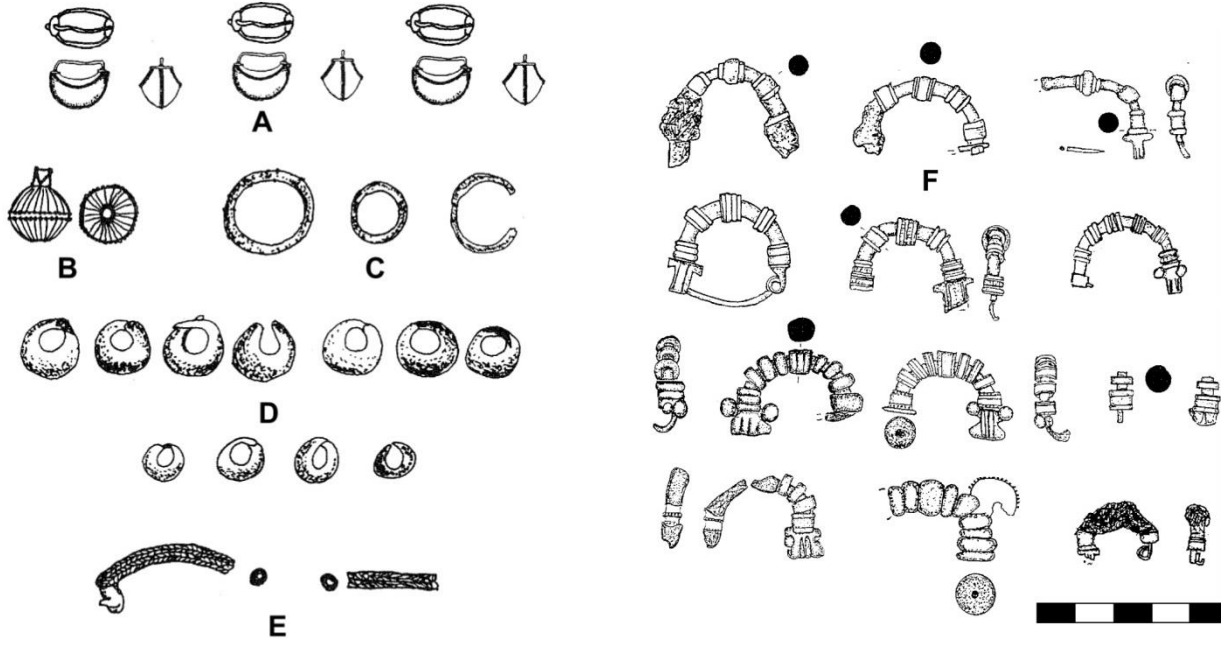
Resim 4. 11 Numaralı Mezarın Buluntu Dağılımı (Utili, 1999: 123, Abb. 9)

Resim 5. 11 Numaralı Mezardan Lekythoi (Utili, 1999: 313-314, Abb. 28-29)

Resim 6. 11 Numaralı Mezardan Tabaklar (Utili, 1999: 294, 296, 299, Abb. 9, 11, 14)

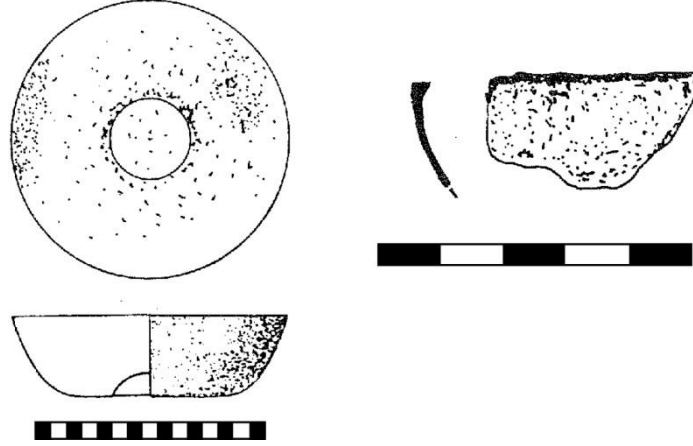

Resim 8. 11 Numaralı Mezardan Kemik Diskler (Utili, 1999: 336, Abb. 51)

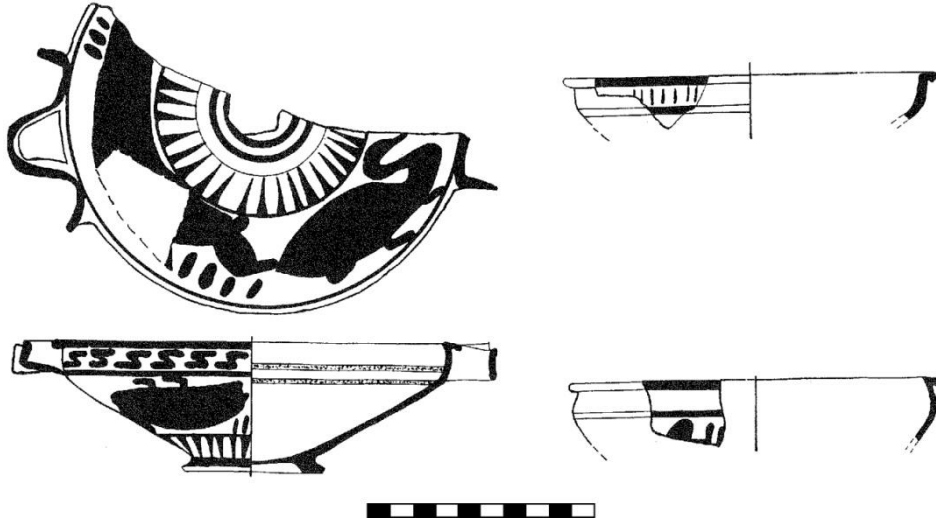

Resim 9. 11 Numaralı Mezardan Şiritli Kâse (Utili, 1999: 287, Abb. 2)

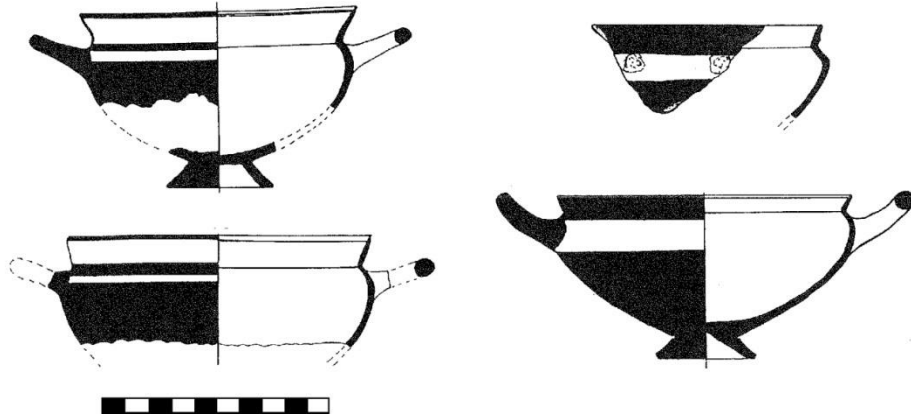

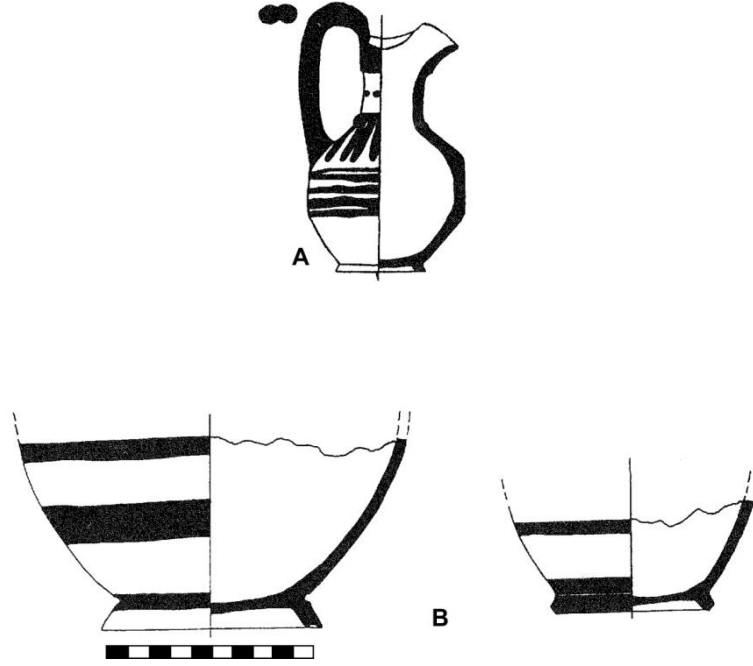
Resim 10. 11 Numaralı Mezardan Bronz Kâseler (Utili, 1999: 335-336, Abb. 50-51)

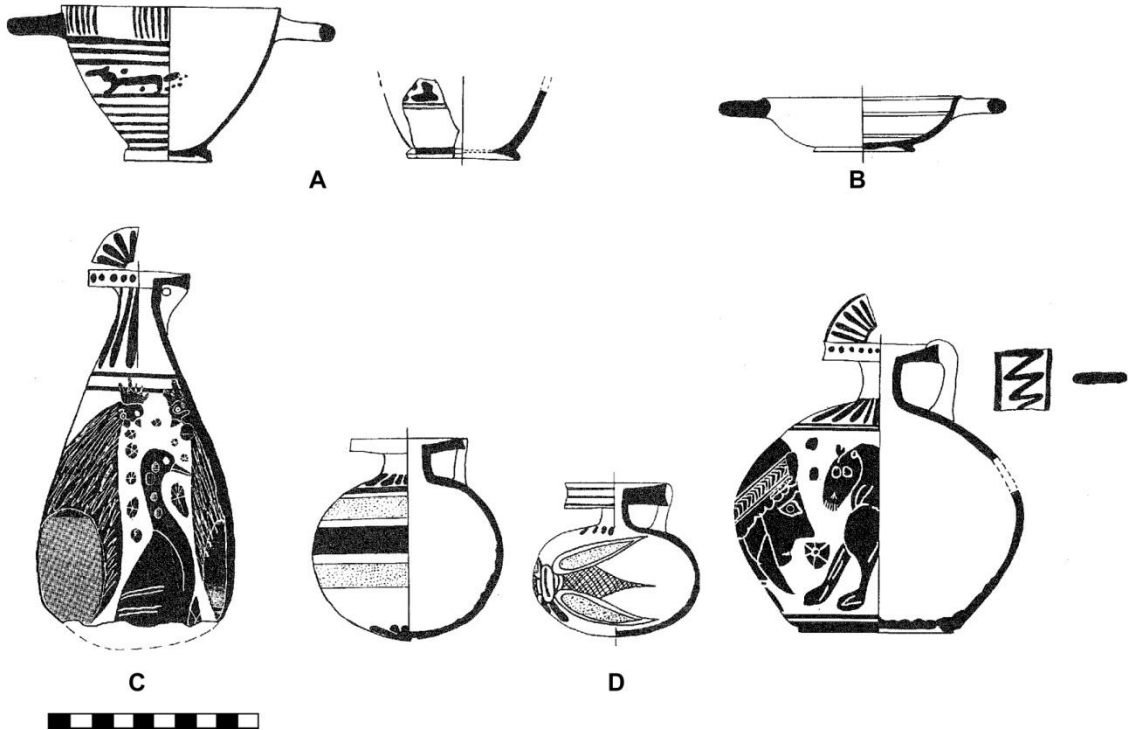
Resim 11. 11 Numaralı Mezardan Lekanis Kâseler (Utili, 1999: 300-301, Abb. 15-16)

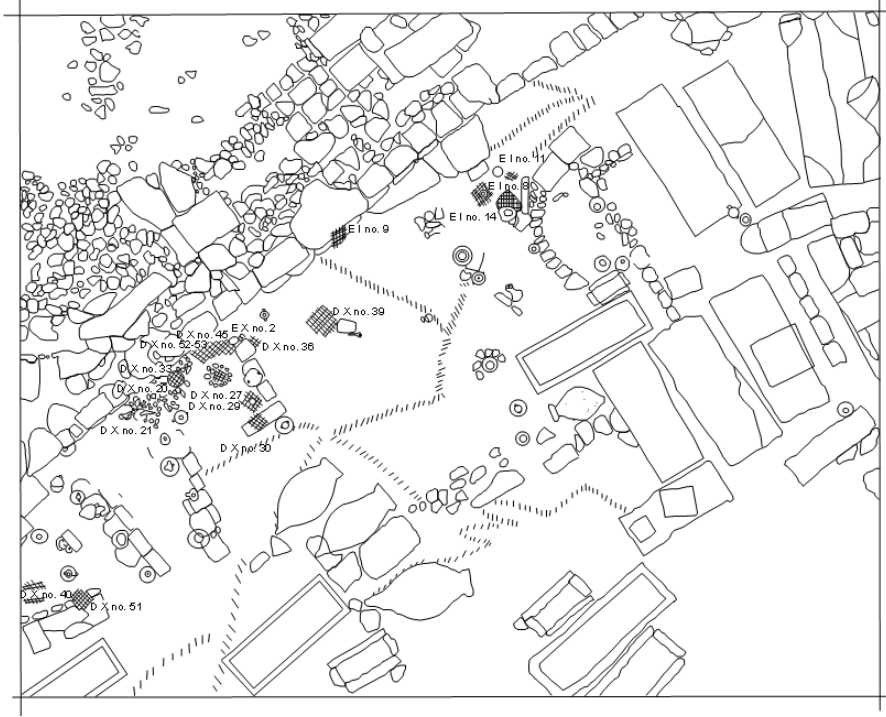
Resim 12. 11 Numaralı Mezardan Köşeli Kâseler (Utili, 1999: 290-291, Abb. 5-1)

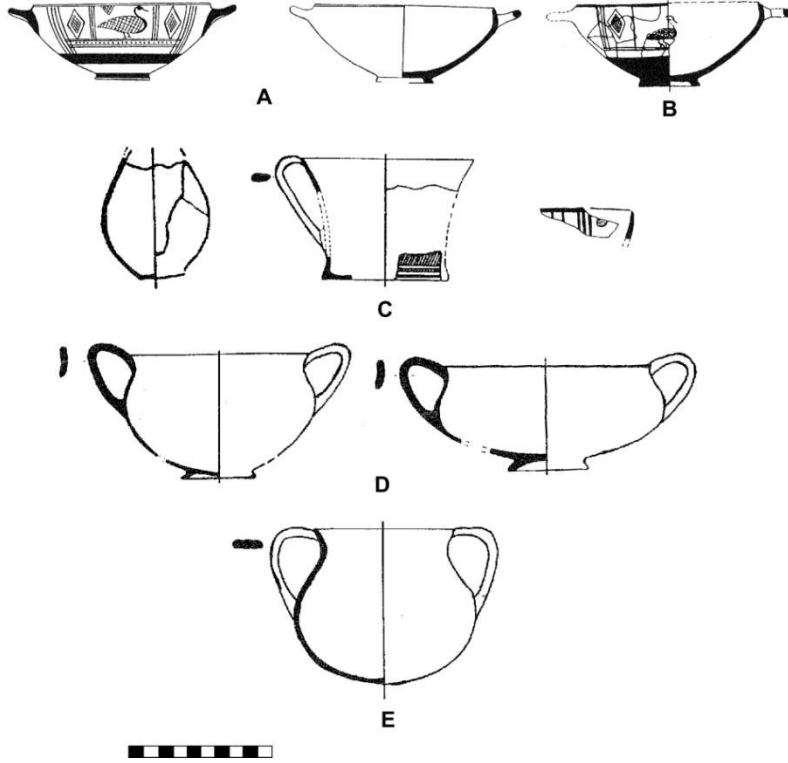
Resim 13. 11 Numaralı Mezardan Lekythos ve Sürahi Formlu Kaplar (Utili, 1999: 306-307, Abb. 21-22)

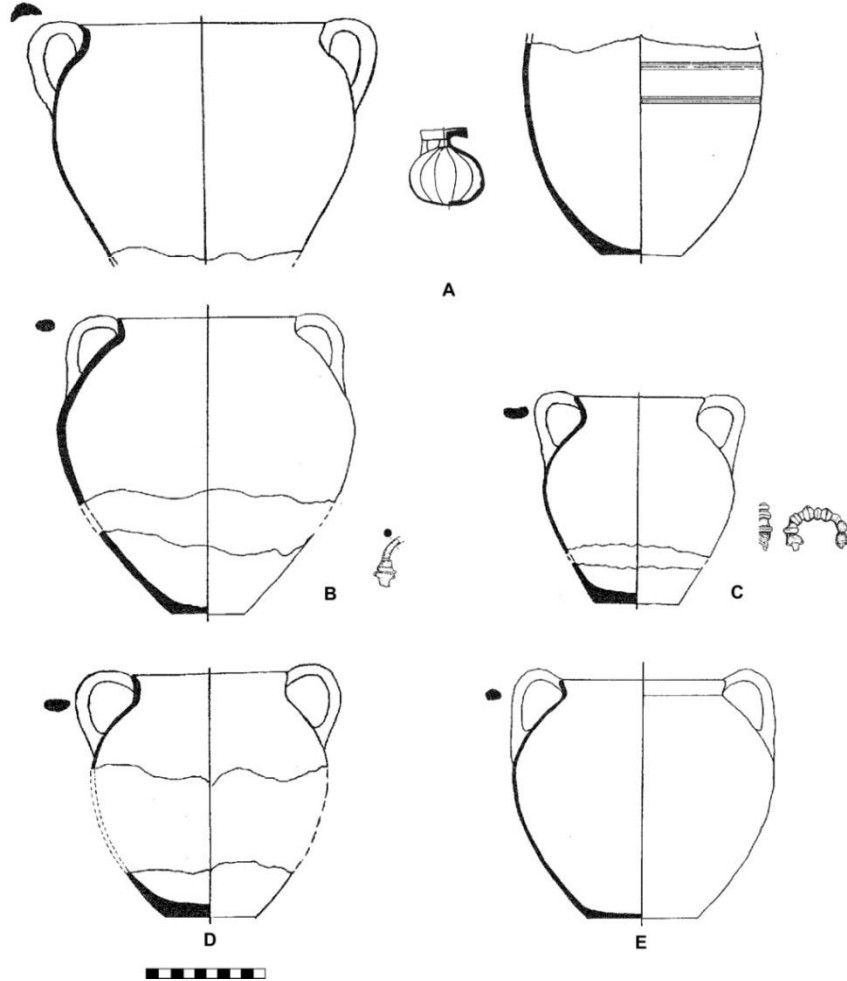
Resim 14. 11 Numaralı Mezardan Skyphoi, Sığ Tabak, Alabastron ve Aryballoi Sürahi Formlu Kaplar (Utili, 1999: 289, 309, 311-312, Abb. 4, 24, 26-27)

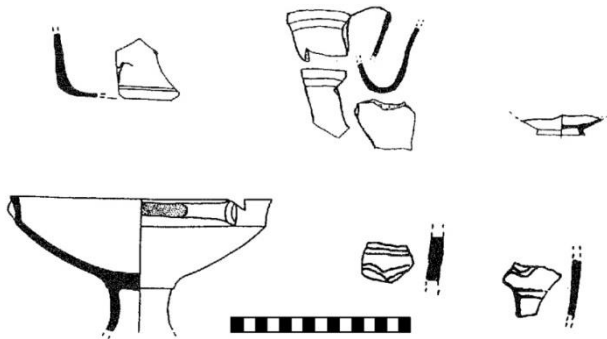
Resim 15. Kül Dökme-Çukur Mezarların Dağılımı (Stupperich, 1993: 5, Abb. 1b)

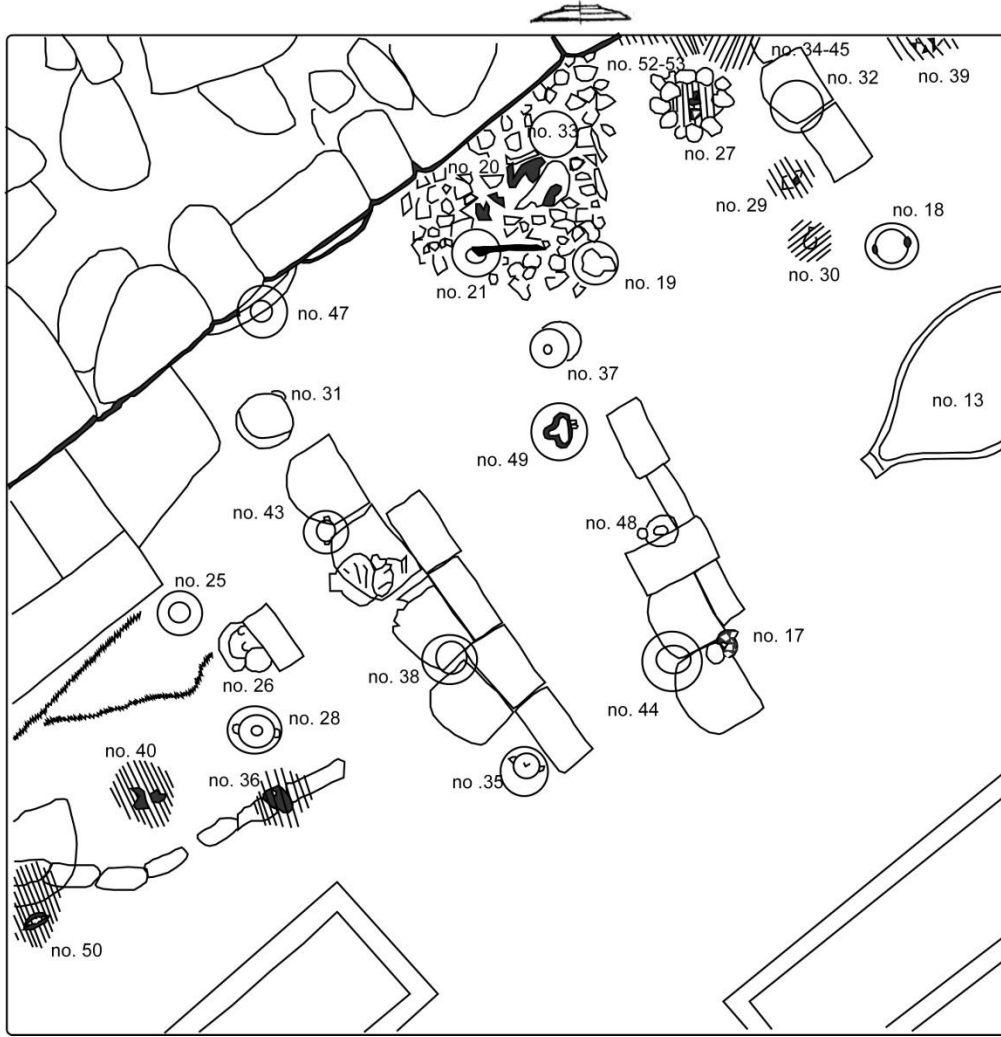
Resim 16. D X Açmasının 40 ile 50, D X Açmasının 36, E I Açmasının 8 ve C X Açmasının 10 Numaralı Mezarlarından Buluntular (Utili, 1999: 286-287, 323, 329, Abb. 1-2, 38, 44)

Resim 17. C X açmasının 15, D X Açmasının 45 ve 53, E I Açmasının 11 ve E X Açmasının 1 Numaralı Mezarlarından Buluntular (Utili, 1999: 309, 329, 332, Abb. 24, 44, 47)

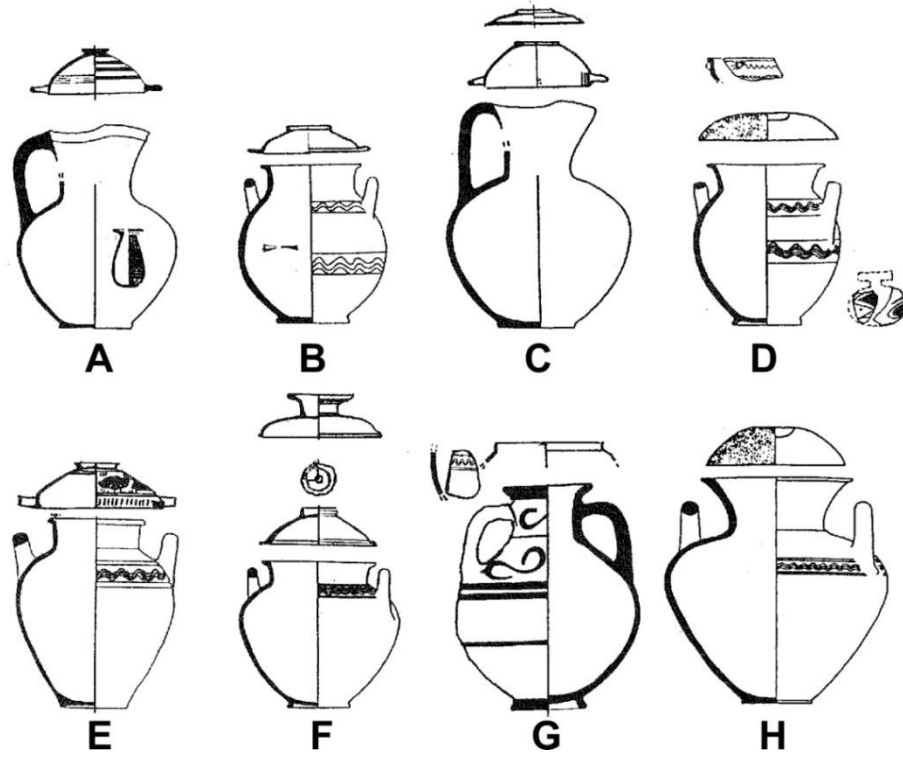
Resim 18. D X 50 Mezar Buluntuları (Utili, 1999 319, 321, 323, 325, 328, Abb. 34, 36, 38, 40, 43) **Resim 19.** Antandros Nekropolünden Urnesiz Kremasyon Mezar (Yağız, 2015: 719, Res. 3)

Resim 20. D X Açmasının Planı (Stupperich, 1990: 21, Abb. 13)

Resim 21. S 3 Açmasından Urne Kapak ve Stelleri (Bakan, 2009: Lev. 70, Res. 212-213)

Resim 22. Farklı Açmalardan Urne Mezar (Utili, 1999: 349-353)

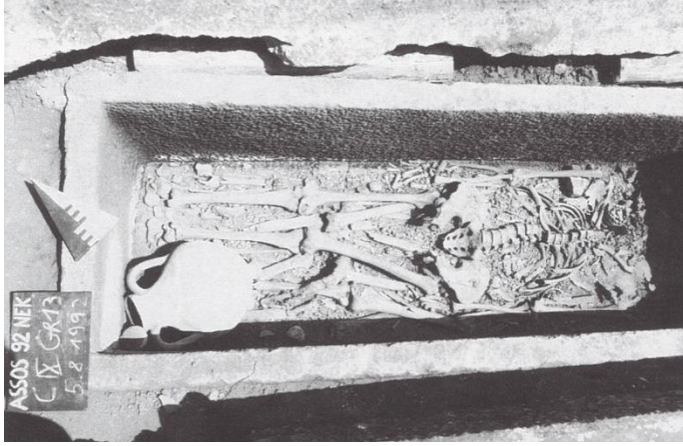

Resim 23. Urne Mezar (Arslan, 2008: Taf. 4-5)

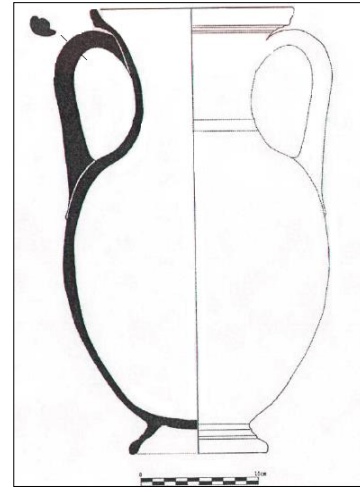

Resim 24. Antandros Nekropolünden 76 Numaralı Urne Mezar ve Kapağı
(Yağız 2015, 719, Res. 2; Yağız 2008, 101, Res. 9)

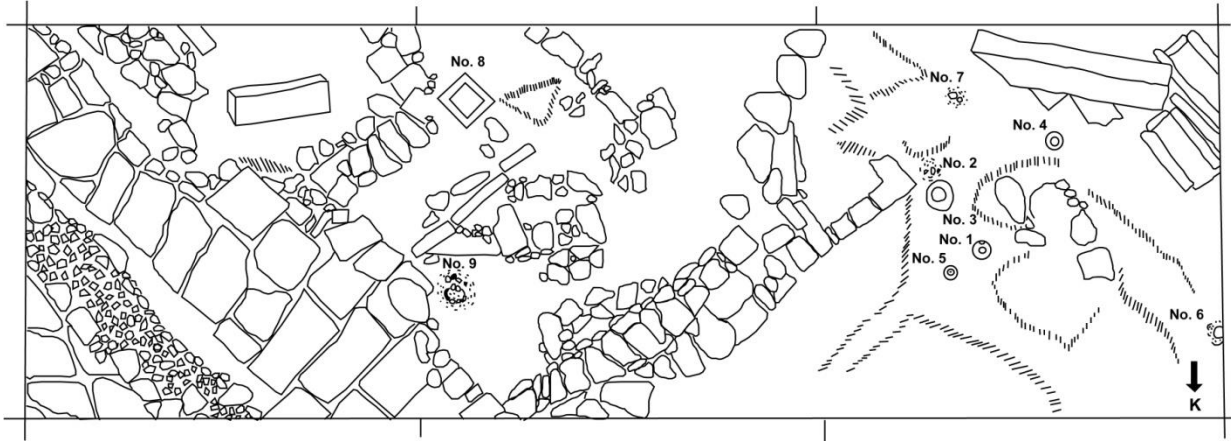
Resim 25. C IX Açmasınının 13 Numaralı Lahit Mezarında Saptanan Urne Mezar ve Onun
Üzerine Kapatılmış olan Aryballos (Stupprich, 1996b: Taf. 5, 3; Stupprich, 1996b: 17)

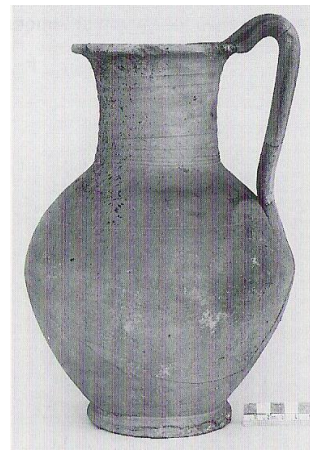
Resim 26. Antandros Nekropolü 2 Numaralı Lahit Mezarında Belirlenen 60 Urne Mezar (Polat –
Polat, 2007: 14, Res. 12; Yağız, 2005: Fig. 10/b)

Resim 27. Parion Nekropolü UM 13 ve UM 14 Numaralı 60 Urne Mezar (Kasapoğlu, 2013: 118, Res. 146; Başaran – Elif-Kasapoğlu, 2014: 135, Res. 13)

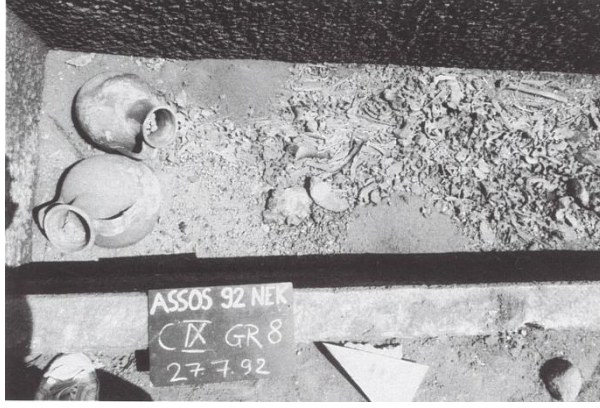

Resim 28. Assos Batı Nekropolü F IV ve G IV Açmaları (Utili, 1999: 342, Karte 5)

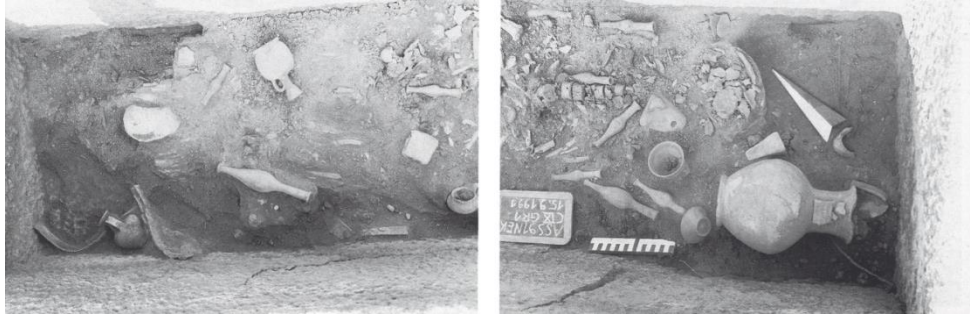

Resim 29. Assos Batı Nekropolü C IX Açmasından 3 Numaralı Urne Mezar (Stupperich, 1993: Taf. 3. 4, Taf. 12. 2)

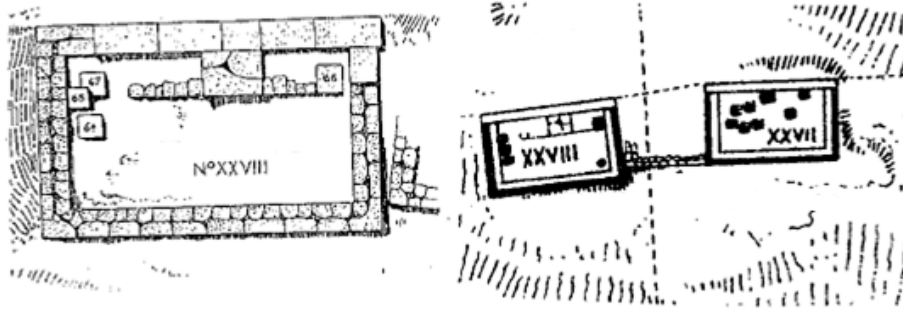

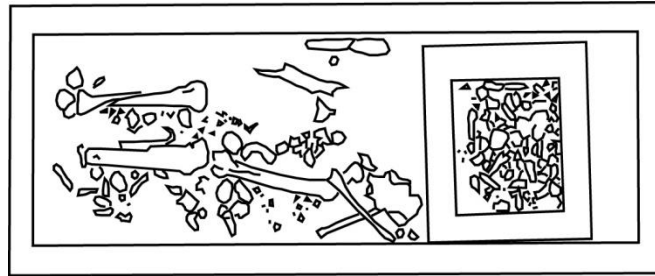
Resim 30. C IX Açması 8 Numaralı Lahit Mezarındaki Urne (sol) ve B IX Açması 3 Numaralı Lahit Mezarındaki (sağ) Urne (Stupperich, 1996b: Taf. 5. 1; Stupperich, 1993: Taf. 12. 2)

Resim 31. C IX Açmasının 1 Numaralı Lahit Mezarından Urne (Stupperich, 1993: Taf. 6. 1-2)

Resim 32. CBK XVII-XVIII Numaralı Mezar Alanları (Clarke ve diğ., 1902: 221)

Resim 33. Larikhos Mezar Alanı 9 Numaralı Lahit ve Ostotheke (Clarke ve diğ., 1902: 280)

Hemşire Adayların El Yıkama ve Kişisel Hijyen Alışkanlıklarının Değerlendirilmesi

Erhan Şensoy¹

Mehmet Çakır²

Giriş

Hijyen; sağlığımıza zarar verebilecek her türlü ortamdan korunmak için yapılan uygulamalar ve alınan temizlik önlemlerinin tümü olarak tanımlanır. Kişisel hijyen ise, bireyin kendisini hastalıklara karşı korumak için aldığı önlemler bütünüdür. Kişisel hijyen uygulamaları, bulaşıcı hastalıklar başta olmak üzere birçok hastalığın önlenmesine yardımcı olur. Kişisel hijyen uygulamaları arasında; el yıkama, saç bakımı, banyo yapma, ağız ve diş bakımı sayılabilir. El yıkama olarak da bilinen el hijyeni; ellerin yıkanması ya da ellerin dezenfektanla ovuşturulması yoluyla sağlanır (Boyce ve Pittet, 2002). Bir dakika süreyle ellerin su ve sabunla yıkanmasıyla ellerin üzerinde bulunan geçici floranın 2/3'ü temizlenir (Demirdal vd. 2007). Günlük hayatta her türlü yüzey ile temas halinde olan ve en çok kirlenen ellerimiz, temizlenmedikleri sürece hem mikrop barındırırlar, hem de bu mikropların her türlü vücut yüzeyine ve diğer canlılara taşınmasına yardımcı olurlar. Fekal-oral yolla bulaşan hastalıklar, bazı deri ve göz hastalıkları en çok ellerle bulaşan hastalıklardır. Bireylere düzenli ve doğru el yıkama alışkanlıklarının kazandırılması halinde bu hastalıklar önemli oranda engellenebilir (Helms vd. 2010; Günaydın, 2011; Weber vd. 2012). Hiçbir iş yapılmaya bile, eller gün içinde iki saatte bir yıkanmalıdır (Akın vd. 2001).

El hijyenin sağlanması; enfeksiyonların önlenmesinde en önemli, en kolay ve en ucuz; ancak uyumun en az olduğu bir ölçüttür (Yüceer ve Demir, 2009). Larson ve Kretzer, (1995) göre, el hijyeni uygulamalarının iyileştirilmesi ile hastane enfeksiyonları yaklaşık %30-50 oranında azaltılabilir. Hastane içerisinde çoklu ilaç direnci ve yüksek virulans gösteren mikroorganizmaların hastalar arasında taşınmasının ve yayılmasının nedeni %20-40 oranla sağlık çalışanlarının kirli elleridir (Demir vd. 2013). Yağmur (2004) göre, dirençli enfeksiyonların (Methicillin Resistant Staphylococcus Aureus-MRSA, Vancomycin Resistant Enterococcus-VRE, Pseudomonas Aeroginosa-PA) %30-40'ı hastane personelinin elleriyle geçer. Literatürde, yoğun bakım ünitelerinde sadece el yıkama ile enfeksiyon oranlarının anlamlı olarak azaldığını belirten çalışmalar vardır (Slota vd. 2001; Akyol vd. 2006). Eroğlu'na (2001) göre, sadece düzenli el yıkama politikalarının uygulanması ile Methicillin Resistant Staphylococcus Aureus-MRSA görülme sıklığı %61-63, tüm nozokomiyal enfeksiyonların görülme sıklığı %20-60 oranında azalır. Rosenthal vd. (2005) göre, el hijyeninin artırılması ile yoğun bakımlarda görülen nozokomiyal enfeksiyon hızı her 1000 yatış günü için 47.55'ten 27.93'e düşmektedir.

Hem hasta ile hem de hastanın çevresindeki eşya ve yüzeyle temas etmek kontaminasyona yol açar (Günaydın, 2012). Antibiyotik kullanımının artması, yeni dezenfektanların keşfi ve eldivenlerin yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanması ile birlikte insanlarda el hijyenine karşı yanlış bir algı oluşmuş ve sonuçta el hijyeni göz ardı edilmeye başlanmıştır. Giderek azalan el hijyenine uyum, yaşadığımız ortamların ve hastane ortamının florasının değişmesine, yeni patojenlerin ortaya çıkmasına ve enfeksiyonlarda artışa yol açmaktadır (Demirdal vd. 2007). El hijyeninin sağlanmasında sık olarak el yıkamak kadar, doğru şekilde ve doğru zamanda el yıkamak da önemlidir. Kişiler arasında çeşitli nedenlerden dolayı el yıkama alışkanlıkları farklılık göstermektedir. Bu farklılıkları tespit eden, eksik ya da yanlış bilgi ve davranışlarını ölçen, bunların düzeltilmesi için çözüm önerileri sunan çalışmalar; toplum genelinde hijyen bilincini ve hijyen seviyesini artırmaktadır. Bu çalışmanın amacı;

---

¹ Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü, ekremerdem@erciyes.edu.tr

² Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi İİBF, Maliye Bölümü, mfilgun@erciyes.edu.tr

hemşire adaylarının hijyen konusunda bilgi düzeylerinin belirlenmesi ve el yıkama alışkanlıkları ve gündelik yaşamdaki hijyen alışkanlıklarını ortaya koymaktır.

Materyal Metot

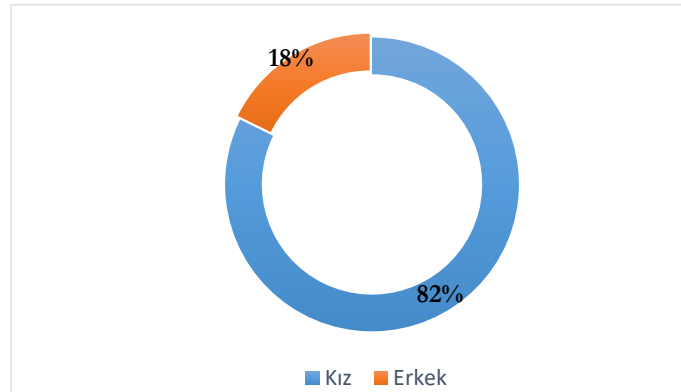
Çalışma evreni, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü öğrencileridir. Çalışmanın örneklemini aynı bölümün 1. ve 2. sınıf öğrencileridir. Araştırmaya katılım tamamen gönüllülük esasıyla gerçekleştirilmiştir. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu'ndan gerekli izinler alındıktan sonra araştırmanın saha çalışması Mayıs 2018'de yapılmıştır. Nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniğinin kullanıldığı bu çalışmada katılımcılara; sistematize edilmiş evet-hayır, çoklu likert ve açık uçlu soruların olduğu anket formu dağıtılmış ve katılımcılardan soruları içtenlikle yanıtlamaları istenmiştir. Anket formu ile yaş ve cinsiyet gibi tanımlayıcı özellikler, el hijyeni bilgileri, el yıkama uygulamaları ve önemi değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler SPSS 21 programına aktarılmış; verilerin analizi frekans ve betimsel istatistiksel analiz teknikleri ile gerçekleştirilmiş ve $p < 0.05$ anlamlı olarak kabul edilmiştir. Elde edilen veriler araştırmanın amacı dışında kesinlikle kullanılmamıştır.

Bulgular

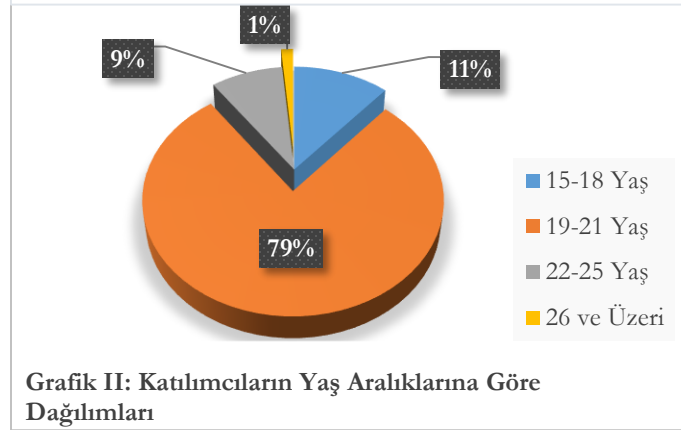
Bu çalışmada hemşire adaylarının hijyen konusunda bilgi düzeyleri belirlenmiş ve başta el yıkama alışkanlıkları olmak üzere gündelik hayattaki hijyen uygulamaları değerlendirilmiştir. Çalışmamıza 1. sınıftan 71

öğrenci, 2. sınıftan 70 öğrenci olmak üzere toplam 141 öğrenci katılmıştır. Öğrencilerin yaş aralığı 18-26 olup; % 79'u 19-21 yaş aralığında ve %89'luk kısmı 18 yaşın üzerindedir. Öğrencilerin %82'si kız, %18'i erkektir. Katılımcıların cinsiyet dağılımları ve yaş aralıkları Grafik I ve Grafik II'de verilmiştir.

Katılımcıların %72.3'ü hijyen eğitimi aldığını ifade etmiştir. Sonuçlar Tablo I'de verilmiştir. 'Hastane çalışanlarının kendi aralarında ve hastanın bir bölgesinden diğer bölgesine mikroorganizmaların yayılma riskinin azaltılmasında en ucuz ve basit yöntem el yıkamadır' önermesine katılım 123 öğrenci ve %87.2 oranındadır. Katılımcıların el yıkama ve hijyen eğitimi alma ile el yıkama önermesine katılım durumları Tablo I'de verilmiştir. Öğrencilerin %98.5'i yemekten önce ve sonra; %84.4 ü tuvaletten önce, %97.2'si de tuvaletten sonra ellerini yıkadıklarını belirtmektedir. Yemekten önce ve sonra ile tuvaletten önce ve sonra el yıkama durumları Tablo I'de verilmiştir.

Grafik I: Katılımcıların Cinsiyet Dağılımları

Grafik II: Katılımcıların Yaş Aralıklarına Göre Dağılımları

Öğrencilerin %95.7'si hastaya temastan önce, %97.2'si ise temastan sonra ellerini yıkadığını belirtmiştir. Hastanın vücut sıvıları ile temastan sonra ellerini yıkayanların oranı %93.6; hasta çevresi ile temastan sonra

ellerini yıkayanların oranı %96.5 olarak belirlenmiştir. Öğrencilerin %73'ü bulaşıcı hastalıklara karşı aşılandığını belirtmektedir. Hastaya ve hasta çevresiyle temas ile el yıkama ve aşılama durumu Tablo I'de verilmiştir.

Katılımcıların 24 saat içinde el yıkama sayısının 10-15 defa arasında olduğu, el yıkama sürelerinin 30 sn-60 sn arasında değiştiği görüldü ($p>0.05$). Sonuçlar Grafik III'de verilmiştir. El yıkama sıklığını azaltan etkenler olarak; %24.1 ile zaman yetersizliği; %20.6 ile lavaboların kirliliği ve %12.8 ile lavaboların yetersizliği belirlendi ($p>0.05$). Sonuçlar Grafik IV'de verilmiştir Belirlenen değerlerin matematiksel olarak anlamlı, fakat istatistiksel olarak anlam taşımadığı görüldü. Bu duruma; çalışmaya katılan öğrencilerin sorulara içtenlikle cevap vermemesi ve katılımcıların kız veya erkek olarak dengeli dağılım göstermemeleri neden olabilir. Katılımcıların %69.5'i normal sabunu, %25.5'i anti mikrobiyal sabunu tercih ettiği; anti mikrobiyal sabun kullanımının, normal sabunun çok gerisinde olduğu belirlendi. En etkili el antiseptiği olarak alkolü tercih edenler %71.6; klor heksidini tercih edenler %10.6 olarak saptandı. Ellerini ılık suyla yıkayanların oranı %80.1; ellerini yıkadıktan sonra mutlaka kurulayanların oranı ise %84.4 olarak belirlendi. Sonuçlar Tablo I'de verilmiştir. Ellerini kağıt havlu ile kurulayanların oranı %61.7 iken; bez havlu kullananların oranı %35.5 olarak saptandı. Katılımcıların %61'lik kısmının fakülte binasındaki lavaboların sayısı ve konumundan memnun olmadığı belirlendi.

Öğrencilerin 'ellerin en kirli bölgesi neresidir?' sorusuna; %41.8'i tırnak araları, %30.4'ü parmak araları, %23.4'ü ellerin içi şeklinde cevap vermişlerdir. Literatürde belirtilen en kirli bölge olan el bileği seçeneğini doğru işaretleyenlerin oranı %0.7 seviyesindedir. Öğrencilerin cinsiyetlerine göre; yemekten, tuvaletten, paraya dokunduktan ve hastaya temastan sonra ellerini yıkamaları arasında anlamlı bir farklılaşmanın olup olmadığı araştırılmıştır. Her iki grubun aritmetik ortalamaları dikkate alındığında matematiksel açıdan bir fark olduğu, ancak istatistiksel açıdan bu farkın anlamlı olmadığı görüldü ($p>0.05$). Öğrencilerin sınıflarına göre yemekten, tuvaletten, paraya dokunduktan ve hastaya temastan sonra ellerini yıkamaları arasında anlamlı bir farklılaşmanın olup olmadığı araştırılmış ve istatistiksel açıdan farkın anlamlı olmadığı belirlenmiştir ($p>0.05$).

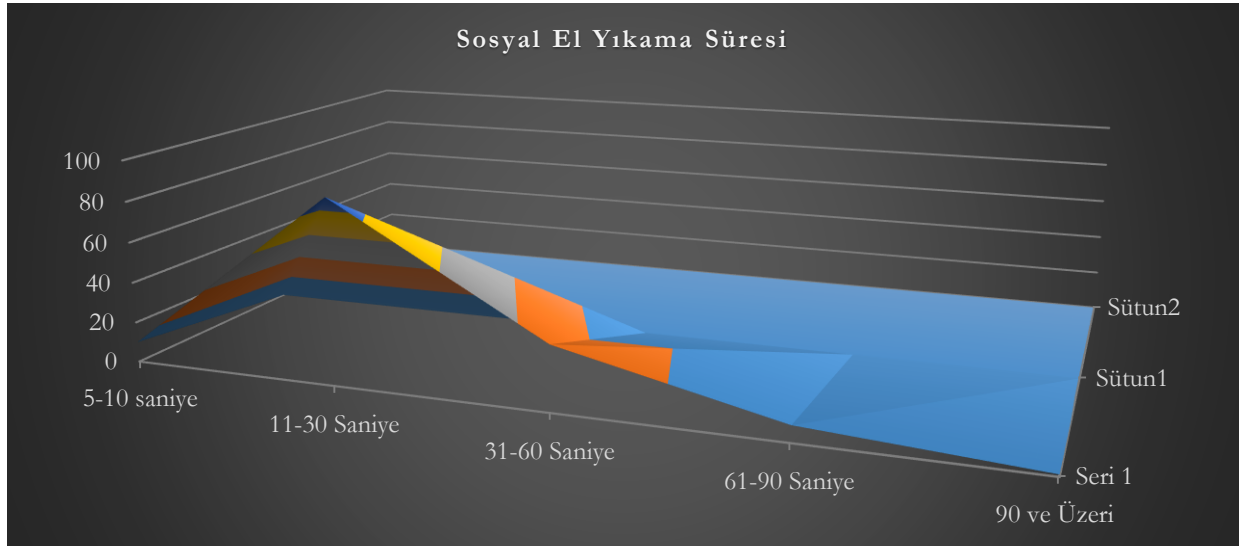
El yıkama ve hijyen eğitimine ilişkin bir eğitim alma ile bulaşıcı hastalıklara karşı koruyucu aşı yaptırma arasında ilişki araştırılmıştır. Bağımsız değişken ile bağımlı değişkenin katsayısı (r) 0,077 olarak belirlenmiş, buna göre iki değişken arasında pozitif yönde güçlü olmayacak düzeyde bir ilişki olduğu görülmüştür. Buna rağmen $p>0.05$ olduğu için anlamlı bir ilişki yoktur sonucuna varılmıştır.

Tablo I: Hijyeni ile İlgili Katılımcıların Yanıtlarının Frekans Dağılımları

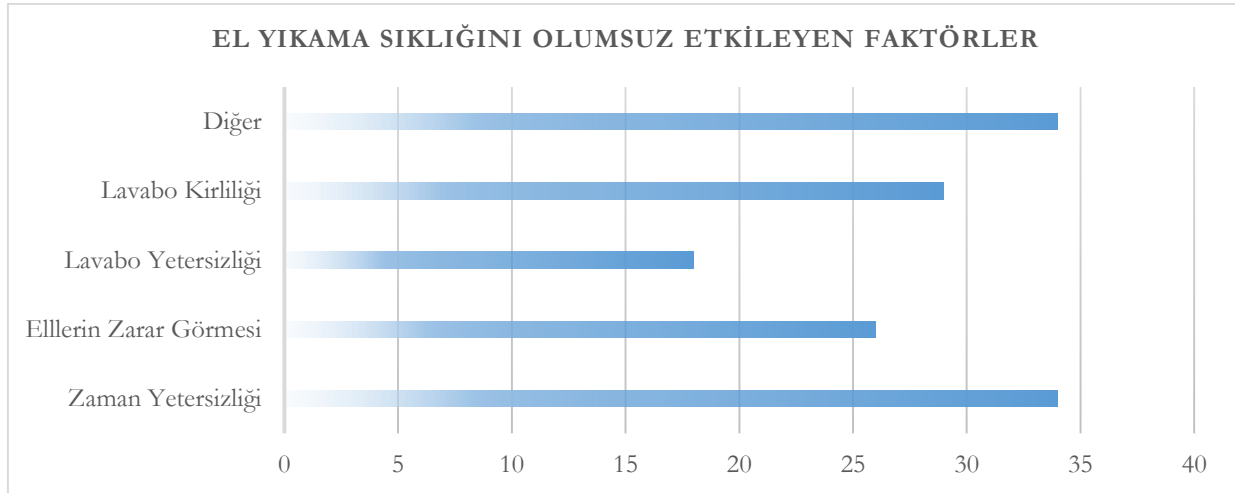
	EVET		HAYIR		FİKRİM YOK	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
El yıkama ve hijyen eğitimi aldım	102	72.3	39	27.7	-	-
El yıkama önermesine katılım durumları	123	87.2	14	9.9	4	2.9
Yemekten önce ve sonra ellerimi yıkarım	139	98.5	2	1.5	-	-
Tuvaletten önce ellerimi yıkarım	119	84.4	19	13.5	3	2.1
Tuvaletten sonra ellerimi yıkarım	137	97.2	1	0.7	3	2.1

Şensoy, Erhan; Çakır, Mehmet; Hemşire Adayların El Yıkama ve Kişisel Hijyen Alışkanlıklarının Değerlendirilmesi

Hastaya temastan önce ellerimi yıkarım	135	95.7	3	2.1	3	2.1
Hastaya temastan sonra ellerimi yıkarım	137	97.2	2	1.4	2	1.4
Hastanın vücut sıvıları ile temastan sonra ellerimi yıkarım	132	93.6	5	3.5	4	28
Hasta çevresi ile temastan sonra ellerimi yıkarım	136	96.5	3	2.1	2	1.4
Koruyucu aşı yaptırdım	103	73.0	36	25.5	2	1.4
Ellerimi ılık suyla yıkarım	113	80.1	16	11.3	12	8.5
Ellerimi yıkadıktan sonra kurularım	119	84.4	20	14.2	2	1.4

Grafik III: Katılımcıların Sosyal El Yıkama Süreleri

Grafik IV: El Yıkama Sıklığını Olumsuz Etkileyen Faktörler

Tartışma

El yıkama bilgisi; hastane çalışanlarının kendi aralarında ve hastanın bir bölgesinden diğer bölgesine mikroorganizmaların yayılma riskinin azaltılmasında en ucuz ve basit yöntem olarak tanımlanır. Türkmen ve Bakır (2017), el hijyenini; ‘ellerin temizlenmesi ve mikroplardan arındırılması’ olarak belirten katılımcıların oranını % 91.3; Demirdal vd. (2007), el yıkama tanımını doğru olarak bilen hemşirelerin ve doktorların oranını sırasıyla %92 ve %98.7 olarak bildirmektedir. Ergin vd. (2011), katılımcıların %71.2’sinin hijyen bilgi düzeylerinin yeterli olduğunu, Oğuzkaya vd. (2014) göre, katılımcıların %84.1’inin el yıkama ile enfeksiyonların azaltılabilir görüşündedir. Çalışmamızda el yıkama bilgisini doğru tanımlayanların oranı %87.2’dir. Elde edilen sonuçlar literatürle uyumlu olup, öğrencilerin el yıkamanın tanımını ve önemini bilmeleri açısından önemlidir.

El yıkamanın teşvik edilmesine ve el yıkama eksikliğinin giderilmesinde eğitim ve bilgi son derece önemlidir. Demirdal vd. (2007) göre, bir hastanedeki hemşirelerin %72’si hijyen eğitimi almalarına rağmen el hijyeni uygulamaları ve bilgi düzeyleri yeterli değildir. Demir vd. (2013) göre, katılımcıların %80.4’ü hijyen eğitimi almış fakat bilgi ve uygulama eksiklikleri vardır. Benzer şekilde; Erkan (2010) göre, bir hastanede görev yapan hemşirelerin el yıkama bilgileri, el yıkama sayıları ve el yıkamaya ayırdıkları zaman yeterli değildir. Benzer şekilde Rosenthal vd. (2005) göre, bir hastanenin yoğun bakım ünitesinde çalışan personelin el hijyeni bilgi düzeyleri ve el yıkama sıklığı yeterli değildir. Üner vd. (2009) göre, bir sağlık ocağına başvuran katılımcıların el yıkama alışkanlıklarının yeterli değildir. Buna karşın; Türkmen ve Bakır (2017) göre, sağlık teknikeri adaylarının genel olarak el hijyenine ilişkin bilgi düzeyleri iyi seviyededir. Çalışmamızda hijyen eğitimi alanların oranı %72.3; el yıkama tanımını doğru olarak yapanların oranı %87.2 olarak belirlenmiştir. Literatürle uyumlu olan oranlar öğrencilerimizin hijyen bilgisine sahip olduklarını göstermektedir.

El yıkamak enfeksiyonların önlenmesinde önemli bir etkidir. Standart kurallara uyulması halinde el hijyeninin sağlanmasında el yıkamak tek başına yeterlidir. El hijyeninin başarısı el yıkama davranışının yalnızca daha sık değil, aynı zamanda doğru zamanda ve doğru şekilde uygulayan kişilere bağlıdır (Karadağ vd., 2016). El hijyeni doğru el yıkama tekniği uygulandığında gerçek anlamda sağlanır. Bunun için eller yıkanmadan önce ıslatılmalı, yeterli miktarda anti bakteriyel sabun kullanılmalıdır. Ellerin 20-30 saniye süreyle içi, dışı, tırnak ve parmak araları ile el bilekleri özenli bir şekilde ovulmalı ve sonrasında durulanmalıdır. Yıkanan eller mutlaka kağıt havluyla kurulmalı ve temiz ellerle çöp kutusuna ve tuvalet kapısına dokunulmamalıdır. Tüm bu süreç dikkate alındığında nitelikli bir el yıkama için 60-90 saniye gerekir. El yıkamak ile el hijyeninin sağlanması basit ve ucuz bir şekilde mümkün iken, en az uyumun gerçekleştiği hijyen uygulamalarından birisi el yıkamadır. Yapılan literatür taramalarında gündelik hayatta toplumun ve sağlık personelinin el hijyeni uygulama düzeyinin genel olarak düşük olduğu görüldü. Carlene vd. (2000) göre, genel el yıkama oranı %60; Wendt vd. (2004) göre, sağlık çalışanlarının el yıkama oranı %52.2’dir. Kaya vd. (2006) göre, lise öğrencilerinin kişisel hijyen uygulamaları yetersizdir. Deveci vd. (2010) göre, bir üniversite hastanesinde görevli olan temizlik çalışanlarının hijyen bilgileri ve uyumları yetersizdir. Demir vd. (2013) göre, sağlık çalışanlarının %73’ü el yıkama sürelerini 60-90sn olarak belirtmektedir. Üner vd.. (2009) göre, ellerin en az 15 sn yıkanması gerektiğini belirtenlerin oranı %52.7’dir. Karabey vd. (2008) göre, ideal el yıkama süresini bilenlerin oranı yeterli seviyededir. Üner vd. (2009) göre, günde ellerini 11 ve daha fazla yıkananların oranını %41.5’dir. Türkmen ve Bakır (2017) göre, günde 10 ve üzeri el yıkananların oranı %50.8 iken; Ergin vd. (2011) göre, ellerini günde 6-10 kere yıkananların oranını %45.5’dir. Amerikan halkında bu oran %50’dir (Global Handwashing Factsheet Global Hygiene Council, 2009). Bu çalışmada öğrencileri ortalama el yıkama süresi 30-60 saniye, günlük el yıkama sayısı 10-15 arası olarak belirlendi. Çalışmamızda öğrencilerin ellerini yeterli sayıda yeterli zaman aralığında yıkadıkları görüldü.

Sıcak su elleri tahriş eder, soğuk suda ellerin çatlamasına ve kirlerin tam olarak temizlenmemesine neden olur, bu nedenle ılık su tercih edilmelidir. Normal sabunlar bakterilerin tamamının yok olmasına imkan tanımadığı gibi; sabunluk kendi başına enfeksiyon kaynağı olabilir. Yıkanan eller, bakterilerin tekrar ürememesi

için mutlaka kurulmalı ve kontaminasyonun engellenmesi için kağıt havlu tercih edilmelidir. Üner vd. (2009) göre, ılık su kullananların oranını %69.4 iken, bu oran çalışmamızda %80.1 olarak belirlendi. Kaya vd. (2006) göre, sıvı sabun tercih edenlerin oranını %55 iken; Üner vd. (2009) göre %67.7'dir. Çalışmamızda katılımcıların %25.5'inin anti mikrobiyal sabunu, %69.5'i normal sabunu tercih ettiği görüldü. Üner vd. (2009) göre, katılımcıların %88.4'ü ellerini kurulamakta iken çalışmamızda bu oran %84.4 olarak belirlendi. Çalışmadan elde edilen sonuçlar genel olarak literatürle uyumludur. Sıvı sabun kullanımının düşük olmasının nedeni; sıvı sabuna ulaşabilme imkanının kısıtlılığı ve bilgi eksikliği olabilir.

Yapılan literatür taramalarında eller; yemekten önce ve sonra, hastaya temastan önce ve sonra, hastanın farklı bölgelerine ve hastadan hastaya geçişte, hastanın çevresi ve vücut sıvılarıyla temas sonrasında, tuvaletten önce ve sonra eller mutlaka yıkanmalıdır (Günaydın, 2012). Literatüre göre yemek öncesi el yıkama sıklığı Türkiye ortalaması %67; genel el yıkama uyumu %50 civarındadır (Hugonnet ve Pittet 2000; Pittet vd. 2000; Pittet vd. 2004). Rosenthal vd. (2005) göre, el yıkama uyumu hemşirelerde %59.6'dır. Üner vd. (2009) göre, bir sağlık ocağına başvuran hastalardan ellerini yemekten önce yıkayanların oranı %83, yemekten sonra yıkayanların oranı ise %97'dir. Türkmen ve Bakır (2017) göre, sağlık teknikeri adaylarının %95.4'ünün ellerini yemekten önce, %72.5'inin ise yemekten sonra yıkamaktadır. Kaya vd. (2006) göre, öğrencilerde yemekten önce el yıkama oranı %81; yemekten sonra %79.5'dir. Ergin vd. (2011) göre, yemeklerden önce her zaman ellerini yıkayanların oranı %70.6; yemek sonrası yıkayanların oranı %74,6'dır. Buna karşın Demir vd. (2013) göre, bir hastanenin personelinde ellerini yemekten önce yıkayanların oranı %48.4'dür. Çalışmamızda yemekten önce ellerini yıkayanların oranı %97.2 iken, yemekten sonra yıkayanların oranı %99'dur. Sonuçların genel olarak literatüre göre yüksek çıkması olumludur.

Literatürde hastaya temas öncesi ve sonrası el yıkama oranları ile ilgili farklı bilgiler vardır. Toraman vd. (2009) göre, bir hastane personelinin hastaya temas öncesi ve sonrası ellerini yıkama oranını %70'dir. Demir vd. (2013) göre, bir hastane personelinin hastaya temas öncesi ve sonrası oranları sırasıyla %55.3 ve %88.3'dür. Türkmen ve Bakır (2017) göre, sağlık teknikeri adaylarının hastayla temas sonrası el yıkama oranı %81,7'dir. Buna karşın Tibbalis vd. (1996) göre, hastane çalışanlarının hastaya temas öncesi ve sonrası oranları sırasıyla %12.4 ve %10.6'dır. Benzer şekilde Naharcı (2006) göre, hastaya temastan sonra hekimlerin %15-45'i, hemşirelerin %25-45'i ellerini yıkamaktadır. Çalışmamızda öğrencilerin %95.7'si hastaya temastan önce, %97.2'si ise temastan sonra ellerini yıkadığını belirtmiştir.

Toraman vd. (2009) göre, bir hastane personelinin hastanın vücut sıvılarıyla temas sonrası el yıkama oranını %81'dir. Demir vd. (2013) göre, hasta çevresi ile temas sonrası el yıkama oranı %60.3; hastanın vücut sıvılarıyla temas sonrası el yıkama oranını %84'dür. Çalışmamızda hastanın vücut sıvıları ile temastan sonra ellerini yıkayanların oranı %93.6; hasta çevresi ile temastan sonra ellerini yıkayanların oranı %96.5 olarak belirlenmiştir. Çalışmamızdan elde edilen sonuçların literatüre yüksek çıkması öğrencilerimizin bilinçli oldukları ve bulaşıcı hastalıklara karşı önlem aldıklarını göstermektedir.

Üner vd (2009) göre, bir sağlık ocağına başvuranların %94.7'si tuvaletten sonra ellerini yıkamaktadır. Çalışmamızda öğrencilerin %84.4'ü tuvaletten önce, %97.2'si de tuvaletten sonra ellerini yıkadıklarını belirtmişlerdir. Sonuçlar literatürle uyumlu olup, genel olarak yüksek seviyelerde olması öğrencilerin el yıkama uygulamalarında yeterli seviyede kazanım sağladıkları anlamına gelmektedir.

Üner vd. (2009) göre, bir sağlık ocağına başvuran kadınların bilgi puanı ortalamaları erkeklere göre farklılık göstermemektedir. Çalışmamızda da benzer şekilde öğrencilerin cinsiyetlerine göre yemekten, tuvaletten, paraya dokunduktan ve hastaya temastan sonra ellerini yıkama durumları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

Literatürde ellerin en kirli bölgesi olarak el bileği belirtilmiştir (Demirdal vd., 2007). Demirdal vd. (2007) göre, ellerde en çok mikroorganizma barındıran bölgeyi parmak arası olarak belirtenlerin oranı hemşirelerde %57.3; doktorlarda %66.7 iken; el bileği olarak doğru bilenlerin oranı hemşirelerde %26.7;

doktorlarda ise %16'dır. Çalışmamızda %41.8 ile tırnak araları, %30.4 ile parmak araları, %23.4 ile ellerin içi ve %0.7 ile el bileği olarak saptandı. Çalışmamızda el bileğinin en kirli bölge olduğunun belirgin olarak bilinmemesi dikkat çekicidir. Bu durumun bilgi yetersizliğinden kaynaklandığı ve bu konuda bilgilendirme yapılmasının zorunlu olduğunu düşünülmektedir.

Gündelik hayatta insanların ve sağlık personelinin el yıkama uyumunu etkileyen faktörler kişiler arasında farklılık göstermektedir. El yıkama hakkında alınacak önlemlerin planlanmasında el yıkamama nedenleri dikkate alınmalıdır. El yıkama sayısını azaltan temel faktörler olarak; bireysel özellikler, cinsiyet, iş yoğunluğu, ellerin kirli olmadığı düşüncesi, yetersiz veya kirli lavabolar, ellerin zarar görme endişesi, mesleki deneyim, el hijyeni konusundaki bilgi eksikliği, çeşitli el hijyeni engelleri, enfeksiyon hastalıklarının ciddiyetini algılama biçimleri, rol modeli eksikliği olarak sıralanabilir (Pittet vd. 2004; Mortel vd. 2009; Mortel, 2009) olarak sıralanabilir. Demirdal vd. (2007) göre, el yıkama sıklığını azaltan faktörler; %58.7 iş yükü fazlalığı, %22.7 ellerin zarar görmesi, %12 lavabo yetersizliğidir. Demir vd. (2013) göre, el yıkamayı azaltan en önemli etken sabun ve antiseptiklerin elleri tahriş etmesidir. Çalışmamızda el yıkama uyumunu azaltan faktörlerin başında %24 ile zaman yetersizliği, %20.6 ile lavabo kirliliği, %18 ile ellerin zarar görmesi ve %12.8 ile lavabo yetersizliği gelmektedir. Sonuçlar literatürle uyumludur. El hijyeninin çok kısa sürede gerçekleştirilen fakat önemi büyük bir hijyen uygulaması olduğu sık sık hatırlatılmalı, lavaboların temizliğine dikkat edilmeli, sıvı sabunların cilde zararsız olanların kullanımı tercih edilmelidir.

Aşılama bulaşıcı hastalıkların bulaşmasının engellenmesinde önemlidir. Deveci vd. (2010) göre, bir üniversite hastanesindeki temizlik görevlilerinin aşı yaptırma oranını %18.8'dir. Çalışmamızda öğrencilerin %73'ü bulaşıcı hastalıklara karşı aşılandığını belirtmektedir. Bu oran öğrencilerin konu hakkında bilinçli oldukları ve bulaşıcı hastalıklara karşı önlem aldıklarını göstermektedir.

Sonuç olarak; öğrencilerin genel olarak el yıkama ve hijyen konusunda iyi düzeyde bilgi sahibi oldukları, olumlu davranış ve uygulamalara sahip oldukları görüldü. Hemşire adaylarına el yıkama ve hijyen eğitimi konusunda bilgi ve uygulamaya dayalı rehberlik eğitimi verilmesinin ve eğitim seviyesinin yükseltilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir. Bu eğitimlere seminerler veya konferanslar şeklinde ara verilmeden devam edilmesi ve yaşam alanlarına daha fazla lavabo imkanının sağlanması önerilir.

Kaynaklar

Akın L., Özcebe H., Güler Ç. (2001), Kişisel hijyen. Editörler: Akın L, Özcebe H, Haznedaroğlu D, Özbaş S, Serim H. İçinde: *Adölesan Sağlık ve Gelişimi Eğitici Eğitimi Rehberi Kitabı, Ankara; SB AÇSAP Genel Müdürlüğü Yayını, 105-122.*

Akyol A., Ulusoy H., Ozen I. (2006), Handwashing: a simple, economical and effective method for preventing nosocomial infections in intensive care units, *J Hosp Infect*, 62,395-405.

Boyce, J., Pittet, D. (2002), Guideline for hand hygiene in health-care settings, *Am J Infect Control*. 30(1), 46. DOI:10.1067/mic.2002.130391.

Carlene A., Muto M.D., Maria G. (2000), Hand hygiene rates unaffected by insallation of dispensers of a rapidly acting hand antiseptic, *Am J Infect Control*, 28,273-276.

Demir, N., Kölgelir, S., Küçük, A., Özçimen, S., Sönmez, B., Demir, L., İnkaya, A. (2013), Sağlık çalışanlarının el hijyeni hakkında bilgi düzeyi ve el hijyenine uyumu, *Nobel Med*, 9(3),104-109.

Demirdal, T., Uyar, S., Demirtürk, N. (2007), Bir üniversite hastanesinde çalışanlarda el yıkama uygulamalarının ve bilgi düzeylerinin değerlendirilmesi, *Kocatepe Tıp Derg*, 8(3), 39-43.

Deveci, S., Açıık, Y., Ercan, E., Oğuzöncül, A. (2010), Bir üniversite hastanesinde temizlik çalışanlarının temizlik ve hijyen konusundaki davranışlarının değerlendirilmesi, *Fırat Üniversitesi Sağlık Bil Tıp Derg*, 24(2), 123-127.

Ergin, A., Bostancı, M., Önal, Ö., Bozkurt, A.İ., Ergin, N. (2011), Evaluation of students' social hand washing knowledge, practices and skills in a university setting, *Cent Eur J Public Health*, 19(4), 222-227.

Erkan, T., (2010), Hemşirelerin el yıkama davranışlarının değerlendirilmesi, *Trakya Ün Sağlık Bil Enst Yüksek Lisans Tezi*, Edirne.

Eroğlu, C., (2001), Hastane infeksiyonları. *İnfeksiyon*, 135- 145.

Global handwashing Factsheet Global Hygiene Council, <http://www.hygienecouncil.org/resources/protecting-babies-from-infection/> (13.03.2018 tarihinde web adresinden erişildi).

Günaydın, M. (2011), İnfeksiyon kontrolünde el hijyeni ve önemi, *7. Ulusal Sterilizasyon Dezenfeksiyon Kongresi*, 16-20 Mart 2011 Antalya, Kongre kitabı, 133-146.

Günaydın M. (2012), El hijyeni, *ANKEM Derg*, 26,306-308.

Günaydın, M. (2011), İnfeksiyon kontrolünde el hijyeni ve önemi. “Esen Ş, Perçin D, Özinel MA, Günaydın M, Zenciroğlu D (eds). “ *7. Ulusal Sterilizasyon Dezenfeksiyon Kongresi Kitabı*, 133-46, Ankara, Bilimsel Tıp Yayınevi, ISBN: 978-605-4488-00-1.

Helms, B., Dorval, S., Laurent, P.S., Winter, M. (2010), Improving hand hygiene compliance: A multidisciplinary approach. *Am J Infect Control*, 38(7),572-574.

Hugonnet, S., Pittet, D. (2000), Hand hygiene - beliefs or science? *Clin Microbiol Infect*, 6,348–354.

Karabey, S., Sardan, Ç.Y., Alp, E., Ergönül, Ö. (2008), El hijyeni klavuzu, *Hastane Enfeksiyonları Dergisi*,12(1),4-25.

Karadağ, M., Yıldırım, N., İşeri, Ö. (2016), El hijyeni inanç ölçeği ve el hijyeni uygulamaları envanterinin geçerlilik ve güvenilirliği, *Cukurova Med J*, 41(2),271-284. DOI: 10.17826/cutf.206317.

Kaya, M., Büyükşerbetçi, M., Meriç, M., Çelebi, A., Boybeyi, Ö., Işık, A., Bozkurt, İ., Vaizoğlu, S., Güler, Ç. (2006), Ankara’da bir lisenin 9. ve 10. sınıf öğrencilerinin kişisel hijyen konusunda davranışlarının belirlenmesi, *Sted*, 15(10),167-171.

Larson, E., Kretzer, K. (1995), Compliance with handwashing and barrier precautions, *Journal of Hosp Inf*, 30,(Suppl), 88-106.

Mortel, V.T., Apostolopoulou, E., Petrikos, G.A. (2009), Comparison of the hand hygiene knowledge, beliefs and practices of Greek nursing and medical students, *Am J Infect Control*, 38,75-77.

Mortel, V.T. (2009), Development of a question naire to assess health care students’ hand hygiene knowledge, beliefs and practices, *Aust J Adv Nurs*, 26,9-16.

Oğuzkaya, A.M., Artan, C., Baykan, Z. (2014), Sağlık hizmetleri meslek yüksekokulu öğrencilerinin hastane infeksiyonları ile ilgili bilgi düzeyi, *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1(1),17-21.

Pittet, D., Hugonnet, S., Harbarth, S. (2000), Effectiveness of a hospital-wide programme to improve compliance with hand hygiene, *Lancet*; 356, 1307–1312.

Pittet, D., Simon, A., Hugonnet, S., Pessoa-Silva, C.L., Sauvan, V., Perneger, T.V. (2004), Hand hygiene among physicians: performance, beliefs, and perceptions, *Ann Intern Med*,141, 1-8.

Rosenthal, V.D., Guzman, S., Safdar, N. (2005), Reduction in noso-comial infection with improved hand hygiene in intensive care units of a tertiary care hospital in Argentina. *Am J Infect Control*, 33,392-397.

Slota, M., Green, M., Farley, A., Janosky, J., Carcillo, J., (2001), The role of gown and glove isolation and strict handwashing in the reduction of nosocomial infection in children with solid organ transplantation, *Crit Care Med*, 29,405-12.

Toraman, A.R., Battal, F., Çaşkurlu, H., (2009). Yoğun bakım ünitesinde sağlık personelinin el yıkama alışkanlıkları, *Yeni Tıp Dergisi*; 26, 85-89.

Türkmen, L., Bakır, B., (2017), Sağlık teknikeri adaylarının el hijyeni (rutin/el yıkama) ile ilgili bilgi, davranış ve tutumların değerlendirilmesi, *Gümüşhane Ün Sağlık Bil Derg*, 6(3),122-127.

Üner, S., Sevcençan, F., Başaran, E., Balcı, C., Bilaloğlu, B. (2009). Bir sağlık ocağına başvuran kişilerin sosyal el yıkama ile ilgili bazı bilgi ve tutumların saptanması, *TAF Prev Med Bull*, 8(3), 207-216.

Weber, D.J., Rutala, W.A., Miller, M.B., Huslage, K., Sickbert-Bennett, E. (2012), Role of hospital surfaces in the transmission of emerging health-care associated pathogens: Norovirus, Clostridium difficile, and Acinetobacter species, *Am J Infect Control*, 38(5),25-33.

Wendt, C., Knautz, D., Von Baum, H.(2004), Differences in hand hygiene behaviorrelated to the contamination risk of healthcare activities in different groups of healthcare workers, *Infect Control Hosp Epidemiol*, 25,203-236.

Yağmur, Ş. (2004), Yoğun bakım hemşirelerinin hastane infeksiyonlarının önlenmesi ile ilgili bilgi düzeyi ve tutumlarının belirlenmesi, *Afyon Kocatepe Ün Sağlık Bil Enst Yüksek Lisans Tezi*, Afyon.

Yüceer, S., Demir, S., (2009), Yoğun bakım ünitesinde nozokomiyal enfeksiyonların önlenmesi ve hemşirelik uygulamaları, *Dicle Tıp Derg*, 36(3),226-32.

Akran Aracılı Fiziksel Aktivitelerin Orta Düzeyde Zihinsel Yetersizliği Olan Öğrencilerin Davranış Problemleri Üzerindeki Etkisi: Bir Pilot Çalışma

Erkan Yarımkaya¹

Giriş

Zihinsel yetersizliği olan bireyler, iletişim, öz bakım, sosyal beceriler, akademik fonksiyonlar ve benlik saygısı gibi uyum sağlayıcı davranışlarda yetersizlik göstermektedir (American Psychiatric Association, 2013). Zihinsel yetersizliği olan bireyler uyum sağlayıcı davranışların yanı sıra çevreyle etkileşimde bulunma ve keşfetme yeteneklerini sınırlandıran bilişsel zorluklar da tecrübe etmektedir (Schalock ve ark., 2010). Tüm bu zorluklar zihinsel yetersizliği olan bireylerin sosyal gelişimini derin bir şekilde etkilemekte ve onların davranışsal problemler sergilemesine yol açmaktadır (De Ruiter, Dekker, Verhulst ve Koot, 2007; Avcıoğlu, 2012).

Çocuklarda görülen davranış problemleri sadece birey temelli bir sorun olarak görülmemelidir. Toplumda sağlık ve eğitim açısından etkileyen bir problem olarak karşımıza çıkabilecek olan bu davranışlar, çocukların okul başarısına, sosyal yaşamına ve gelecekteki eğitim sürecine zarar vermektedir (Oswald ve ark., 2001; Öner ve Yılmaz, 2001; Sugai ve Horner, 2002). Bu sebeple erken dönemde çocuklarda görülen davranış problemlerinin ele alınması, çocukların uyum davranışlarının gelişmesine katkı sağladığı gibi uyumsuzluk davranışlarının ise azalmasına destek olacaktır. Bu noktada, eğitimcilere büyük sorumluluklar düşmekte ve çocuklara sadece bilgi ve beceriler kazandırmaktan ziyade onların her türlü gelişimleri desteklenerek uyumlu bireyler olarak yetişmeleri sağlanmalıdır (Yarımkaya, İlhan ve Gencer, 2016).

Normal gelişim gösteren (NGG) bireyler, toplumda diğer insanlarla uyum içinde yaşayabilmek için gerekli bilgi ve becerileri kolaylıkla öğrenebilmektedir. Ancak, özel gereksinimi olan bireylerin bu bilgi ve becerileri öğrenebilmeleri için onlara gereksinimlerine uygun eğitim ortamlarının ve hizmetlerin sunulması gerekmektedir (Kırcaali-İftar, 1998; Şahbaz ve Kalay, 2010).

Zihin yetersizliği olan bireylere sunulması gereken önemli eğitim ortamları ve hizmetleri arasında, bu bireylerin tüm gelişim yönlerini olumlu yönde etkileyen ve özel eğitimin amaçlarının gerçekleşmesinde etkili bir araç olan fiziksel aktiviteler önemli bir yer tutmaktadır (İlhan, Esentürk ve Yarımkaya, 2016). Fiziksel aktivitelere katılım zihinsel yetersizliği olan bireylerin yeni arkadaşlıklar kurmalarını teşvik ederek onların sosyalleşme süreçlerine katkı sunmakta (Temple ve Stanish, 2011), özsaygı ve özyeterlilik duygularını geliştirmekte (Bota ve ark., 2014) ve bu bireylerin daha az olumsuz davranış sergilemesine destek olmaktadır (Özer ve ark., 2012).

Ulusal literatürde, zihinsel yetersizliği olan bireylerin katılım gösterdikleri fiziksel aktiviteler sonrası davranış problemlerindeki değişimleri inceleyen çalışmalara (İlhan, 2007; Ataman-Yancı, 2011; Özer ve ark., 2012; Şenlik ve ark., 2017) rastlamak mümkündür. Ancak, bu sınırlı sayıdaki çalışmalar arasında yalnızca Özer ve ark. (2012) tarafından yapılan çalışmada, zihinsel yetersizliği olan bireylere rol model olabilecek NGG akran katılımına yer verildiği görülmüştür. Diğer çalışmalarda, zihinsel yetersizliği olan bireylerin davranış problemlerinin giderilmesi amacıyla yalnızca fiziksel aktivite temelli programlarının kullandığı tespit edilmiştir. Bilindiği üzere, özel eğitimin önemli bir ilkesi özel gereksinimi olan bireylerin mümkün olduğunca NGG akranları ile bir arada eğitim sürecine dâhil edilmesini içermektedir (Yarımkaya, 2018). Zihinsel yetersizliği olan çocukların akranlarıyla birlikte bu tür etkileşim içerisinde yer almalarının, sosyal olarak yetersiz olan bu çocuklara olumlu model sağlayacağı ve böylece çocukların sosyal davranışları kazanacakları, bunun da arkadaşları tarafından kabul edilme olasılığını artıracığı savunulmaktadır (Merrel ve Gimpel, 1988). Mevcut çalışmada, bu

---

¹ Erkan YARIMKAYA, Dr, Milli Eğitim Bakanlığı, Hacı Sabancı Ortaokulu, yarimkayaerkan@gmail.com

Yarımkaya, Erkan; Akran Aracılı Fiziksel Aktivitelerin Orta Düzeyde Zihinsel Yetersizliği Olan Öğrencilerin Davranış Problemleri Üzerindeki Etkisi: Bir Pilot Çalışma

durum göz önünde bulundurulmuş ve orta düzeyde zihin yetersizliği (ODZY) olan çocukların davranış problemlerinin akran aracılı olarak sunulan fiziksel aktivite programı içerisinde incelenmesi üzerine odaklanılmıştır. Elde edilecek sonuçların literatüre katkı sağlamasının yanında, akademisyen, öğretmen, antrenör ve uzmanlara akran aracılı fiziksel aktiviteler konusunda rehberlik edeceği öngörülmektedir. Bu bilgiler ışığında çalışmanın amacı, akran aracılı fiziksel aktivitelerin ODZY olan öğrencilerin davranış problemleri üzerinde herhangi bir etkisinin olup olmadığının belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada yanıtı aranan sorular şu şekildedir:

1. Akran aracılı fiziksel aktiviteler öncesi, uygulama ve kontrol grubundaki öğrencilerin davranış problemi düzeyleri arasında anlamlı farklılık var mıdır?
2. Akran aracılı fiziksel aktiviteler sonrası, uygulama ve kontrol grubundaki öğrencilerin davranış problemi düzeyleri arasında anlamlı farklılık var mıdır?
3. Uygulama grubundaki öğrencilerin davranış problemi düzeyleri, akran aracılı fiziksel aktiviteler öncesi ve sonrası arasında anlamlı farklılık göstermekte midir?
4. Kontrol grubundaki öğrencilerin davranış problemi düzeyleri, akran aracılı fiziksel aktiviteler öncesi ve sonrası arasında anlamlı farklılık göstermekte midir?

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu pilot çalışma, ön test – son test kontrol gruplu yarı deneysel modelde desenlenmiştir. Yarı deneysel model, tüm değişkenlerin kontrol altına alınmasının mümkün olmadığı eğitim alanındaki araştırmalarda kullanılabilirliği yüksek bir araştırma modeli olarak tanımlanmaktadır (Cohen, Manion ve Morrison, 2011). Çalışmanın deneysel dizaynına ilişkin bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışmanın deneysel dizaynı

Grup	Uygulama öncesi	Uygulama süreci	Uygulama sonrası
Uygulama	Fiziksel aktivite programından 1 hafta önce davranış problemleri değerlendirildi.	16 hafta süre ile akran aracılı fiziksel aktivite programı uygulandı.	Fiziksel aktivite programından 2 gün sonra davranış problemleri değerlendirildi.
Kontrol	Fiziksel aktivite programından 1 hafta önce davranış problemleri değerlendirildi.	Hiçbir fiziksel aktivite programı uygulanmadı.	Fiziksel aktivite programından 2 gün sonra davranış problemleri değerlendirildi.

Tablo 1’de görüldüğü gibi, uygulama grubundaki öğrenciler ile birlikte 16 hafta süre ile akran aracılı fiziksel aktivite programı yürütülmüştür. Bu süreçte kontrol grubundaki öğrenciler hiçbir fiziksel aktivite programına katılmamıştır. Veriler 16 haftalık sürecin öncesi ve sonrasında Ruhsal Uyum Ölçeği’nin Davranış Problemleri Alt Boyutu kullanılarak elde edilmiştir.

Katılımcılar

Çalışmaya 12 ODZY olan öğrenci ve 6 NGG akran katılmıştır. ODZY olan öğrenciler Ankara ilinin Keçiören ilçesindeki bir devlet okulunun iki farklı özel alt sınıfında öğrenim görmektedir. Bu öğrenciler daha önce hiçbir akran aracılı eğitime veya fiziksel aktivite programına katılmamıştır. ODZY olan öğrenciler, yaşları ve cinsiyetlerine göre rastgele bir uygulama grubu ($n = 6$, ortalama yaş = 12.17; Ss = 2.56 yıl) ve bir kontrol

Yarımkaya, Erkan; Akran Aracılı Fiziksel Aktivitelerin Orta Düzeyde Zihinsel Yetersizliği Olan Öğrencilerin Davranış Problemleri Üzerindeki Etkisi: Bir Pilot Çalışma

grubuna ($n = 6$, ortalama yaş = 11.33; Ss = 1.751 yıl) ayrılmıştır. Uygulama grubundaki ODZY olan öğrenciler akran aracılı fiziksel aktivite programına katılmıştır.

Çalışma kapsamında, fiziksel aktivitelerin akran aracılı olarak yürütülebilmesi için ODZY olan öğrenciler ile aynı okulda öğrenim gören 6 NGG akran ($n = 6$, ortalama yaş = 11.33; Ss = 1.751 yıl) “akran model” olarak belirlenmiştir. NGG akranların belirlenmesinde kurum ve sınıf rehber öğretmenlerinin görüşleri esas alınmıştır. Yapılan ortak değerlendirmelerde; iyi düzeyde sosyal ve dil becerilerine sahip, yetişkin yönergelerine uyabilen, çalışmaya katılım için gönüllü olan, okula düzenli devam eden, herhangi bir davranış sorunu olmayan ve zihin yetersizliği olan öğrenciler ile olumlu iletişim kurabileceği düşünülen öğrencilerin seçimine öncelik verilmiştir. Çalışmaya katılan ODZY olan öğrenciler ve NGG akranların aileleri ile araştırmacı bire bir görüşmüş, ailelere çalışma hakkında gerekli bilgiler verilmiş ve onlardan sözlü ve yazılı izinler alınmıştır.

Akran Eğitimi

Akran aracılı fiziksel aktivite programı öncesi, NGG akranlar araştırmacı tarafından 40 dakikalık 6 oturumda akran model olarak eğitilmiştir. Akran eğitimi oturumları Klavina ve Block (2008) tarafından önerilen adımlar kullanılarak planlanmıştır. Akran eğitiminin başlangıcında, NGG akranlar ve araştırmacı insanlar arasındaki farklılıklar, empati ve zihinsel yetersizliği olan bireylerin gelişim alanlarının desteklenmesi konularını tartışmışlardır. Ardından, NGG akranlara akran model olmanın kuralları ve rolleri anlatılmıştır. Daha sonra, NGG akranlar iletişim başlatma, oyun teklif etme, yardım sunma, oyunda eş olma, gösterim, yönerge sunma ve ipuçları konularında uygulamalı oturumlara katılmıştır. Uygulamalı oturumlar esnasında rol oyun senaryoları düzenlenerek akranların öğrendikleri becerileri pratiğe dönüştürmeleri sağlanmıştır.

Akran Aracılı Fiziksel Aktivite Programı

Uygulama grubunda yer alan ODZY olan öğrenciler ve NGG 6 akran ile birlikte 16 hafta süresince haftada 3 gün 1'er saat süre ile akran aracılı fiziksel aktivite programı gerçekleştirilmiştir. Programda; literatür taraması ve uzman görüşleri doğrultusunda, ODZY olan öğrencilerin sosyal etkileşimlerini arttıracak, ilgilerini çekebilecek, iş birliğine dayalı, ritim ve müzik içeren aktivitelere ağırlık verilmiştir. Program genel içerik olarak; ısınma hareketleri (ritim ve müzikli), işlevsel egzersizler (eşli ve bireysel), istasyon parkurları, stafet yarışları, eğitsel oyunlar (eşli, yardımlaşmalı, gruplu, kurallı, ritimli ve müzikli oyunlar), sportif yarışmalar ve esnetme-soğuma (eşli, grupla ve bireysel) bölümlerinden oluşmuştur. Programda yer alan tüm aktiviteler bir beden eğitimi öğretmeni ve iki özel eğitim öğretmeni tarafından yürütülmüştür.

Veri Toplama Araçları

Çalışmanın verileri, Hacettepe Ruhsal Uyum Ölçeği'nin Davranış Problemleri Alt Boyutu kullanılarak toplanmıştır.

Hacettepe Ruhsal Uyum Ölçeği (HRUÖ) Davranış Problemleri Alt Boyutu: Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Ruh Sağlığı Ana Bilim Dalı tarafından geliştirilen ve geçerlik-güvenirlik çalışmaları yapılmış olan ölçek toplam 32 maddeden oluşmaktadır (Gökler ve Öktem, 1985). Ölçekte yer alan 12 soru “Davranış Sorunları”ni sorgulamaktadır. Öğretmenler ya da anne babalar tarafından doldurulan ölçekte her madde ayrı olarak 0: Yok 1: Biraz 2: Çok olarak derecelendirilmektedir. Toplam puanlar üzerinden yapılan değerlendirmede kesme noktası olarak 12 alınmakta, toplam puanı 12 ve üzerinde olan çocuklar uyumsuz olarak değerlendirilmektedir. Toplam puanı ağırlıklı olarak tek sayılı maddeler oluşturuyorsa çocukta var olan ruhsal uyum bozukluğu nevrotik, çift sayılı maddeler oluşturuyorsa davranış sorunu olarak yorumlanmaktadır.

Verilerin Analizi

Yarımkaya, Erkan; Akran Aracılı Fiziksel Aktivitelerin Orta Düzeyde Zihinsel Yetersizliği Olan Öğrencilerin Davranış Problemleri Üzerindeki Etkisi: Bir Pilot Çalışma

Çalışma verilerinin analizinde SPSS 20.00 istatistik paket program kullanılmıştır. Akran aracılı fiziksel aktivite programı öncesi ve sonrası gruplar arasında anlamlı farklılık olup olmadığı Mann-Whitney U Testi kullanılarak test edilmiştir. Grupların kendi içindeki ön test – son test değerleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığının belirlenmesinde ise Wilcoxon Sıralı İşaretler Testine başvurulmuştur.

Bulgular

Bu pilot çalışmada akran aracılı fiziksel aktivitelere katılan ODZY olan öğrencilerin davranış problemlerine ilişkin bulgular elde edilmiştir.

A. Akran Aracılı Fiziksel Aktivite Programı Öncesinin Karşılaştırılmasına (Gruplar Arası) Ait Bulgular

Akran aracılı fiziksel aktivite programı öncesi yapılan ön testler ile uygulama ve kontrol grubundaki ODZY olan öğrencilerin davranış problemi düzeyleri belirlenmiştir. Program öncesi grupların davranış problemi düzeylerinin karşılaştırılması amacıyla yapılan Mann-Whitney U Testi sonuçları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2

Uygulama ve kontrol grubundaki ODZY olan öğrencilerinin ön test davranış problemleri puanlarının karşılaştırılmasına ilişkin Mann-Whitney U Testi sonucu

Ölçüm	Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Ön test	Uygulama	6	7.17	43.00	14.000	0.512
	Kontrol	6	5.83	35.00		

Tablo 2’de görüldüğü gibi, akran aracılı fiziksel aktivite programı öncesi uygulama ve kontrol grubundaki öğrencilerin davranış problemleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür ($U = 14.00$, $p > 0.05$). Bu bulgu, program öncesi iki gruptaki öğrencilerin davranış problemi düzeylerinin benzer olduğunu ortaya koymuştur.

B. Akran Aracılı Fiziksel Aktivite Programı Sonrasının Karşılaştırılmasına (Gruplar Arası) Ait Bulgular

Akran aracılı olarak uygulanan fiziksel aktivite programı sonrasında, uygulama ve kontrol grubundaki ODZY olan öğrencilerin davranış problemi düzeylerini belirlemek için son testler yapılmıştır. Program sonrası, grupların davranış problemi düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığının değerlendirilmesi amacıyla yürütülen Mann-Whitney U Testi sonuçları Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3

Uygulama ve kontrol grubundaki ODZY olan öğrencilerinin son test davranış problemleri puanlarının karşılaştırılmasına ilişkin Mann-Whitney U testi sonucu

Ölçüm	Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Ön test	Uygulama	6	3.50	21.00	0.000	0.003*
	Kontrol	6	9.50	57.00		

* $p < 0.01$

Tablo 3 incelendiğinde, akran aracılı fiziksel aktivite programı sonrası uygulama ve kontrol grubundaki öğrencilerin davranış problemi düzeylerinin uygulama grubu lehine olumlu yönde anlamlı bir farklılık gösterdiği saptanmıştır ($U = 0.00, p < 0.01$).

C. Akran Aracılı Fiziksel Aktivite Programı Öncesi ve Sonrasının Karşılaştırılmasına (Grup İçi) Ait Bulgular

Çalışma kapsamında, uygulama ve kontrol grubundaki ODZY olan öğrencilerin davranış problemi düzeylerinin gruplar arası karşılaştırılmasının ardından grupların kendi içerisindeki ön test ve son test davranış problemi düzeyleri değerlendirilmiştir. Uygulama grubundaki ODZY olan öğrencilerin ön test - son test davranış problemi puanlarının karşılaştırılması amacıyla yapılan Wilcoxon Sıralı İşaretler Testi sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4

Uygulama grubundaki ODZY olan öğrencilerinin ön test - son test davranış problemleri puanlarının karşılaştırılmasına ilişkin Wilcoxon Sıralı İşaretler Testi sonucu

Grup	Son Test-Ön Test	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Uygulama	Negatif Sıra	6	3.50	21.00	-2.251	0.024*
	Negatif Sıra	0	0.00	0.00		
	Eşit	0				

* $p < 0.05$

Tablo 4'te görüldüğü gibi, uygulama grubundaki ODZY olan öğrencilerin HRUÖ Davranış Problemleri Alt Boyutundan almış oldukları ön test - son test puanları arasında son test lehine anlamlı farklılık olduğu saptanmıştır ($Z = -2.251, p < 0.05$).

Uygulama grubunun kendi içerisindeki ön test - son test davranış problemi puanlarının anlamlı farklılık gösterip göstermediği değerlendirildikten sonra aynı işlem kontrol grubu içinde yapılmıştır. Kontrol grubundaki öğrencilerin ön test - son test davranış problemi puanlarının karşılaştırılması amacıyla yapılan Wilcoxon Sıralı İşaretler Testi sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5

Kontrol grubundaki ODZY olan öğrencilerinin ön test - son test davranış problemleri puanlarının karşılaştırılmasına ilişkin Wilcoxon Sıralı İşaretler Testi sonucu

Grup	Son Test-Ön Test	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Kontrol	Negatif Sıra	2	2.50	5.00	-0.707	0.480
	Negatif Sıra	3	3.33	10.00		
	Eşit	1				

Tablo 5 incelendiğinde, kontrol grubundaki ODZY olan öğrencilerin HRUÖ Davranış Problemleri Alt Boyutundan elde ettikleri ön test - son test puanları anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($Z = -0.707, p > 0.05$).

Tartışma ve Sonuç

Bu pilot çalışmada, akran aracılı fiziksel aktivitelerin ODZY olan öğrencilerin davranış problemleri üzerinde etkisinin olup olmadığı incelenmiştir.

Yarımkaya, Erkan; Akran Aracılı Fiziksel Aktivitelerin Orta Düzeyde Zihinsel Yetersizliği Olan Öğrencilerin Davranış Problemleri Üzerindeki Etkisi: Bir Pilot Çalışma

Çalışma bulgularına göre, ODZY olan öğrencilerin akran aracılı fiziksel aktivite programı öncesi benzerlik gösteren davranış problemi düzeylerinin, program sonrası uygulama grubu lehine olumlu yönde anlamlı farklılık sergilediği belirlenmiştir. Uygulama grubundaki ODZY olan öğrencilerin ön test - son test davranış problemi puanları arasında son test lehine anlamlı farklılık olduğu tespit edilirken; kontrol grubundaki ODZY olan öğrencilerin ön test - son test davranış problemi puanları arasında anlamlı farklılık olmadığı saptanmıştır. Bu sonuç, akran aracılı fiziksel aktivite programının ODZY olan öğrencilerin davranış problemi düzeyleri üzerinde olumlu yönde bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Çalışma kapsamında, ODZY olan öğrencilerin davranış problemi düzeylerine ilişkin elde edilen sonuçlar, Özer ve ark 2012 tarafından yürütülen ve NGG akran katımlı fiziksel aktiviteler sonrası zihinsel yetersizliği olan bireylerin davranış problemlerinde olumlu değişimler olduğunu ortaya koyan çalışma ile benzer niteliktedir.

Ulusal literatürde, NGG akranlar aracılığıyla sunulan fiziksel aktivitelere katılan zihinsel yetersizliği olan bireylerdeki davranış değişikliklerini inceleyen yalnızca bir çalışmaya rastlanılmıştır (Özer ve ark., 2012). Diğer çalışmaların zihinsel yetersizliği olan bireylerin davranış problemlerini incelerken yalnızca fiziksel aktivitelerin etkilerinden faydalanmaya çalıştığı belirlenmiştir (İlhan, 2007; Yanıcı-Ataman, 2011; Şenlik ve ark., 2017). Şüphesiz, fiziksel aktivitelerin zihin yetersizliği olan ve olmayan bireylerin gelişim alanları üzerindeki son derece doğal ve olumlu etkileri araştırmacıların üzerinde uzlaştığı bir konudur. Ancak, özel eğitimin önemli bir ilkesi özel gereksinimi olan bireylerin mümkün olduğunca NGG akranları ile bir arada eğitim sürecine dâhil edilmesini içermektedir (Yarımkaya, 2018). Bu bağlamda, özel eğitim ilkelerine uygun olarak zihin yetersizliği olan öğrencileri NGG akranları ile birlikte eğitim programına dâhil eden mevcut çalışmanın, literatüre önemli katkı sunacağı ön görülmektedir.

Yapılan pilot çalışmada sonuç olarak, akran aracılı fiziksel aktivite programına katılan ODZY olan öğrencilerin davranış problemi düzeylerinde program sonrası olumlu yönde anlamlı farklılık olduğu ortaya konulmuştur. Çalışma süresince öğrencilerin aktivitelere olan ilgileri, akran etkileşimleri ve eğlenceli bir ortamda yürütülen etkinlikler göz önünde bulundurulduğunda, akran aracılı fiziksel aktivitelerin, ODZY olan öğrencilerin davranış problemleri üzerinde önemli etki oluşturabilecek bir potansiyele sahip olduğu düşünülmektedir. Çalışmanın yukarıda belirtilen güçlü yönlerine karşın elde edilen sonuçlar yorumlanırken, çalışmanın 12 ODZY olan öğrenci ile yürütüldüğü sınırlılığı göz önünde bulundurulmalıdır. Çalışma kapsamında ulaşılan sonuçlar ve çalışma sınırlılığı doğrultusunda, uygulamaya ve bundan sonraki yapılacak çalışmalara yönelik şu önerilerde bulunulabilir.

1. Genel eğitim okullarında öğrenim gören zihin yetersizliği olan öğrencilerin akran ilişkileri göz önünde bulundurularak, NGG akranları ile mümkün olduğunca beden eğitimi ve spor derslerine birlikte katılımları sağlanabilir.

2. Beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin zihin yetersizliği olan bireylere yönelik akran aracılı uygulamalar konusundaki bilgi ve beceri seviyeleri araştırılarak, gerekli bilgi ve becerilerin öğretmenlere kazandırılması için hizmet içi eğitim çalışmaları düzenlenebilir.

3. Çalışma kapsamında zihin yetersizliği olan öğrencilere uygulanan akran aracılı fiziksel aktivite programı bundan sonra yapılacak çalışmalarda farklı özel gereksinimi olan gruplara uygulanarak programın etkililiği sınanabilir.

4. Bundan sonraki yapılacak çalışmalarda katılımcı sayısı artırılarak akran aracılı fiziksel aktivite programının zihin yetersizliği olan öğrencilerin davranış problemleri üzerindeki etkisinin genellenebilmesine katkı sağlanabilir.

Kaynaklar

American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). Washington, DC: American Psychiatric Association.

Yarımkaya, Erkan; Akran Aracılı Fiziksel Aktivitelerin Orta Düzeyde Zihinsel Yetersizliği Olan Öğrencilerin Davranış Problemleri Üzerindeki Etkisi: Bir Pilot Çalışma

---

- Ataman-Yancı, H. B. (2011). Öğretilebilir zihinsel engeli olan çocukların ruhsal ve sosyal uyumunda sportif rekreasyonun önemi. *Uluslararası Hakemli Akademik Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 224-235.
- Avcıoğlu, H. (2012). Zihinsel yetersizliği olan çocuklara sosyal beceri kazandırmada işbirliğine dayalı öğrenme ve drama yöntemlerinin etkililiği. *Eğitim ve Bilim*, 37(163), 111-125.
- Bota, A., Teodorescu, S. ve Şerbănoiu, S. (2014). Unified Sports - a social inclusion factor in school communities for young people with intellectual disabilities. *Procedia - Social Behavioral Sciences*, 117(19), 21-26. <http://dx.doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.02.172>
- Cohen, L., Manion, L. ve Morrison, K. 2011. *Research methods in education*. London: Routledge Falmer.
- De Ruiter, K. P., Dekker, M. C., Verhulst, F. C. ve Koot, H. M. (2007). Developmental course of psychopathology in youths with and without intellectual disabilities. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 48, 498-507. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1469-7610.2006.01712.x>
- Gökler, B. ve F. Öktem (1985). Bir gecekondulu ilkokulu öğrencilerinde ruhsal uyum taraması. *Toplum ve Hekim*, 36, 24-27.
- İlhan, E. L. (2007). *Eğitilebilir zihinsel engelli çocuklarda beden eğitimi ve spor aktivitelerinin ruhsal uyum düzeylerine etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- İlhan, E. L., Esentürk, O. K. ve Yarımkaya, E. (2016). Zihinsel engelli bireylerin sportif etkinliklerine yönelik tutum ölçeği (Zebseytö): Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *International Journal of Human Sciences*, 13(1), 1141-1160. <http://dx.doi.org/10.14687/ijhs.v13i1.3656>
- Kırcaali-İftar, G. (1998). *Özel gereksinimli bireyler ve özel eğitim*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Klavina, A. ve Block, M. (2008). The effect of peer-tutoring on interaction behaviours in inclusive physical education. *Adapted Physical Activity Quarterly*, 25(2), 132-158.
- Merrel, K. W. ve Gimpel, G. A. (1998). *Social skills of children and adolescents*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Oswald, D. P., Cohen, R., Best, A., Jensen, C. ve Lyons, J. (2001). Child Strengths and the level of care for children with emotional and behavioral disorders. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 9, 192-200.
- Öner, B. ve Yılmaz, S. (2001). Anne ve baba gözüyle "çocuk eğitimi" bir sosyal temsil ön çalışması. *Kriz dergisi*, 9(1), 39-46.
- Özer, D., Baran, F., Aktop, A., Nalbant, S., Ağlamış, E. ve Hutzler, Y. (2012). Effects of a Special Olympics Unified Sports soccer program on psycho social attributes of youth with and without intellectual disability. *Research in Developmental Disabilities*, 33(1), 229-239. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ridd.2011.09.011>
- Schalock, R. L., Borthwick-Duffy, S. A., Bradley, V. J., Buntinx, W. H. E., Coulter, D. L., Craig, E. M. ve ark. (2010). *Intellectual disability: Definition, classification, and systems of supports* (11th ed.). Washington, DC: American Association of Intellectual and Developmental Disabilities.
- Sugai, G. ve Horner, R. (2002). Introduction to the special series on positive behavior support in schools. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 10, 130-136.
- Şahbaz, Ü. ve Kalay, G. (2010). Okulöncesi eğitimi öğretmen adaylarının kaynaştırmaya ilişkin görüşlerinin belirlenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19, 116-135.
- Şenlik, Z. A., Kul, M., Karataş, İ. ve Mülhim, M. A. (2017). Beden eğitimi ve spor dersinin down sendromlu çocukların ruhsal uyum düzeylerine etkisi. *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)*, 3, 263-282.
- Temple, V. A. ve Stanish, H. I. (2011). The feasibility of using a peer-guided model to enhance participation in community-based physical activity for youth with intellectual disability. *Journal of Intellectual Disabilities*, 15(3), 209-217. <http://dx.doi.org/10.1177/1744629511422137>

Yarımkaya, Erkan; Akran Aracılı Fiziksel Aktivitelerin Orta Düzeyde Zihinsel Yetersizliği Olan Öğrencilerin Davranış Problemleri Üzerindeki Etkisi: Bir Pilot Çalışma

---

- Yarımkaya, E., İlhan, E. L. ve Gencer, E. (2016). Investigation of the effect of physical education and sports activities on psychological adaptation levels of children. *Niğde University Journal of Physical Education and Sport Sciences*, 10(1), 141-152.
- Yarımkaya, E. (2018). Akran aracılı uyarlanmış fiziksel aktivitelerin orta düzeyde zihin yetersizliği olan öğrencilerin sosyalleşme düzeyleri üzerine etkisi. *Kastamonu Education Journal*, 26(2), 335-344.

Finansal Performans ve Pay Senedi Getirileri Arasındaki İlişki: BİST30'daki Bankalar Üzerine Bir Araştırma

Ersin Kanat¹

Giriş

Bankalar, ekonominin gelişmesinde ve istikrarında önemli rol oynarlar. Ekonomik şokların atlatılmasında, güçlü ve sağlıklı bir bankacılık sistemine sahip olmak büyük avantaj sağlamaktadır. Aynı zamanda bankacılık sektörü, ülke borsalarında da önemli bir aktördür. Bankacılık sektörünün önemli konumundan ötürü, bankaların performanslarının takip edilmesi ve geliştirilmesi amacıyla çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Böylece sektörün veya bankaların geçmiş yıllara göre performanslarını değerlendirmeleri ve çeşitli tedbirler almaları sağlanmaktadır.

Bankaların performanslarını ölçmek amacıyla kullanılabilen yöntemlerden bir tanesi; çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan TOPSİS yöntemidir. Bu yöntem sayesinde; analizcinin birden fazla kriter ile bir firmanın performansı değerlendirilebilmektedir. Ayrıca bir firmanın geçmiş yıllara göre performansındaki gelişmeler takip edilebileceği gibi birden fazla firmanın da performanslarının karşılaştırılması sağlanabilir. Yöntem, yatırımcılara da yatırım yapmak istedikleri firmalar hakkında karar verme noktasında yardımcı olabilmektedir. Çünkü normal şartlar altında bir firmaya yatırım yapılacaksa, performansının iyi olması tercih sebebi olabilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Bist30'da yer alan bankaların performansları ile pay senedi getirileri arasındaki kuvvetli bir ilişki olup olmadığının belirlenmesidir. Bu sebeple, öncelikle bankaların performansları yıllar bazında TOPSİS yöntemi ile değerlendirilmiştir. Daha sonra, her bir bankanın düzeltilmiş pay senedi fiyatları üzerinden yıllık ortalama getiriler hesaplanmıştır. Hesaplanmış olan ortalama getiriler ile bankaların performans değerlerinin karşılaştırması yapılarak çeşitli yorumlar getirilmiştir.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümü birinci bölümü oluşturmaktadır ve ardından TOPSİS yöntemi hakkında genel bilgilerin yer verildiği ikinci bölüm gelmektedir. Üçüncü bölümde; uygulamaların yapılması, bulguların paylaşılması ve yorumlanması yer almaktadır. Son olarak dördüncü bölümde ise sonuç kısmına yer verilmiştir.

Topsis Yöntemi

TOPSİS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) yöntemi çok kriterli karar verme yöntemlerinden bir tanesidir. Oldukça sık kullanılan yöntem, Yoon ve Hwang tarafından 1981 yılında ortaya çıkarılmıştır. Daha sonra bu çalışmaya atıfta bulunularak Chen ve Hwang tarafından 1992 yılında sistem geliştirilmiştir. Yöntemin temel mantığı, kriterlere göre alternatiflerin değerlendirilmesine ve en doğru seçimin yapılmasına dayanmaktadır (Çınar, 2010: 39).

Bir başka ifadeyle, sistemde kriterlerin ideal çözüme yakın, negatif ideal çözüme uzak olması amaçlanır. Böylece değerlendirme yapılırken; fayda maksimum, maliyet veya olumsuz etkiye sahip unsurların minimum olduğu alternatifin seçilmesi sağlanabilir. Kısacası, olumlu ve olumsuz tüm etkiler aynı anda değerlendirmeye tabi tutulabilmektedir (Yalçınar ve Karaatlı, 2018: 407).

---

¹ Ersin Kanat, Dr.Öğr.Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Bankacılık ve Finans Bölümü, ersinkanat44@hotmail.com

Yöntem birçok alanda, karar verme aşamalarında en sık tercih edilen yöntemlerden bir tanesidir. Bunun sebeplerinden bir tanesi; yöntemin en iyi alternatifin seçilmesine olanak sağladığı gibi alternatifler arasında sıralama yapılabilmesine de olanak tanınmasıdır. Uygulanması sonucunda alternatiflerin belirli bir performans değeri ile ifade edilmesi performanslar arasındaki farkın da gözlemlenebilmesini sağlamaktadır.

Yöntemin uygulanması 6 esas adımdan oluşmaktadır. Bu adımlar şöyledir;

- Karar matrisinin belirlenmesi: Uygulamada izlenmesi gereken ilk adımdır. Alternatiflerin ve kriterlerin belirlendiği adım şu şekilde gösterilebilir (Orçun ve Eren, 2017: 145):

$$A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & a_{13} & \dots & a_{1m} \\ a_{21} & a_{22} & a_{23} & \dots & a_{2m} \\ a_{31} & a_{32} & a_{33} & \dots & a_{3m} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{n1} & a_{n2} & a_{n3} & \dots & a_{nm} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Burada “n” adet alternatifin “m” adet kriter ile değerlendirilmesi amacıyla bir karar matrisi oluşturulmaktadır. Matrisin daha rahat anlaşılabilmesi amacıyla aşağıdaki şekilde bir tabloyla gösterilmesi de mümkündür.

Tablo 1: Örnek Karar Matrisi Tablosu

		KRİTERLER				
		Kriter(1)	Kriter(2)	Kriter(3)	...	Kriter(m)
ALTERNATİFLER	Alternatif(1)	a11	a12	a13	...	a1m
	Alternatif(2)	a21	a22	a23	...	a2m
	Alternatif(3)	a31	a32	a33	...	a3m
	...	...	...	...	...	...
	Alternatif(n)	an1	an2	an3	...	anm

- Karar matrisinin normalizasyonu: Bu aşamada karar matrisindeki her bir kriter değeri, bulunduğu sütundaki değerlerin karelerinin toplamının kareköküne bölünür ve böylece karar matrisi normalize edilmiş olur. İşlemin uygulanabilmesi için aşağıdaki formül uygulanır (Tümer, İşler, & Temür, 2017: 721).

$$R_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^n (a_{ij})^2}} \quad i = 1 \dots n; j = 1 \dots m \quad (2)$$

- Ağırlıklı normalize matrisin oluşturulması: Üçüncü aşamada her kriterine önem düzeyine göre bir ağırlık katsayısı verilmektedir ve bu katsayıların toplamı 1'e eşit olmalıdır. Örneğin 10 adet kriterin her birine 0,1 katsayısı tanımlamak mümkündür. Her kriterine aynı oran tanımlanabileceği gibi önem düzeylerine göre farklı katsayılar da tanımlanabilmektedir. Burada önemli olan konu ağırlıkların toplamının 1'e eşit olmasıdır.

Normalize edilmiş karar matrisinin her bir elemanının, önem düzeyine göre belirlenmiş ağırlıklarıyla çarpılması sonucu ağırlıklı normalize matris oluşturulmuş olur ve aşağıdaki formül yardımıyla işlem gerçekleştirilir (Demireli, 2010: 105).

$$X_{ij} = W_j \cdot R_{ij} \quad i = 1 \dots n; j = 1 \dots m \quad (3)$$

- İdeal ve negatif ideal çözümlerin belirlenmesi: Burada ideal (A^+) çözüm için ağırlıklandırılmış karar matrisinin her sütunundaki maksimum değer belirlenirken, negatif ideal (A^-) çözüm için ise her sütundaki minimum değer belirlenir. İdeal ve negatif ideal çözümlerin hesaplanması aşağıdaki şekilde yapılır (Hoe, Din, Siew ve Wai, 2018: 410).

$$A^+ = \{(\max X_{ij} | j \in J), (\min X_{ij} | j \in J'), i = 1, 2, \dots, n\} \\ = \{X_{1^+}, X_{2^+}, \dots, X_{m^+}\} \quad (4)$$

$$A^- = \{(\min X_{ij} | j \in J), (\max X_{ij} | j \in J'), i = 1, 2, \dots, n\} \\ = \{X_{1^-}, X_{2^-}, \dots, X_{m^-}\} \quad (5)$$

Formüllerde J fayda veya maksimizasyon değerlerini, J' ise maliyet veya minimizasyon değerlerini ifade etmektedir.

- İdeal ve negatif ideal çözümlere ilişkin sapmaların belirlenmesi: Sapmaların belirlenebilmesi için ideal ve negatif ideal noktalara olan uzaklıklar hesaplanmalıdır (Jabbarzadeh, 2018: 128).

$$S_j^+ = \sqrt{\sum_{i=1}^m (X_{ij} - X_i^+)^2} \quad j = 1, \dots, N \quad (6)$$

$$S_j^- = \sqrt{\sum_{i=1}^m (X_{ij} - X_i^-)^2} \quad j = 1, \dots, N \quad (7)$$

- İdeal çözüme göreli yakınlığın hesaplanması: Son adım olarak göreceli olarak en iyi alternatifin seçilmesi işlemi gerçekleştirilir. Bunun için aşağıdaki formül ile her alternatifin puanını belirleyen bir değer hesaplanmalıdır (Singla, Ahuja ve Sethi, 2018: 135).

$$C_i = \frac{S_i^-}{S_i^+ + S_i^-} \quad 0 < C_i < 1 \quad (8)$$

Uygulama

Çalışmada bankaların performansları ile pay getirileri arasında ilişki olup olmadığına dair kuvvetli delillerin varlığı aranmaya çalışılmıştır. Bu amaçla, 2008:01- 2017:12 tarihleri arasındaki on yıllık performans değerlemeleri TOPSIS yöntemi yardımı ile gerçekleştirilmiştir. TOPSIS yönteminde kullanılan değerlendirme kriterlerini bankaların finansal tablolarından hesaplanmış olan oranlar oluşturmaktadır. Çalışmaya konu olan performans ölçütleri BİST30'da yer alan bankalara aittir.

Türkiye Bankalar Birliği internet sitesinden elde edilmiş olan oranlardan, bankaların performanslarının ölçülmesinde sıklıkla kullanılan oranlar seçilmiştir ve bu oranlar Tablo 2'de gösterilmektedir (ECB, 2010: 8).

Tablo 2: TOPSİS Uygulamasında Kullanılan Kriterler

A	Özkaynaklar / Toplam Aktifler
B	(Özkaynaklar-Duran Aktifler) / Toplam Aktifler
C	Finansal Varlıklar / Toplam Aktifler
D	Toplam Krediler / Toplam Aktifler
E	Toplam Krediler / Toplam Mevduat
F	Takipteki Krediler / Toplam Krediler
G	Likit Aktifler / Toplam Aktifler
H	Likit Aktifler / Kısa Vadeli Yükümlülükler
I	Ortalama Aktif Kârlılığı
J	Ortalama Özkaynak Kârlılığı

Araştırmada öncelikle ilk yıl olan 2007 için Tablo 2'de gösterilen kriter değerleri belirlenmiş ve karar matrisi Tablo 3 şeklinde oluşturulmuştur.

Tablo 3: 2007 Yılı Karar Matrisi

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
Akbank	15,5	13,3	36,8	54,3	90,2	2,7	42,8	75,0	2,9	18,8
Garanti B.	10,2	7,2	25,5	55,1	95,2	2,3	34,9	53,7	3,4	33,6
Halk B.	10,9	8,1	39,6	45,0	58,8	5,7	33,8	56,3	2,8	25,8
İş Bankası	13,2	4,8	30,8	42,4	70,0	4,4	45,9	84,6	2,1	16,0
Vakıflar B.	12,3	8,9	25,9	55,3	81,3	4,9	36,5	79,3	2,4	19,7
Y.K.B.	9,7	1,4	24,9	56,6	88,6	6,1	9,8	14,0	1,4	14,5

Karar Matrisi oluşturulduktan sonra her kriterin ağırlık değerleri belirlenmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere ağırlık derecelerinde önemli olan konu tüm değerlerin toplamının 1'e eşit olmasıdır. Ayrıca ileride ideal ve negatif ideal çözümleri bulabilmek amacıyla, hangi kriterin maksimum ve hangi kriterin minimum değerinin ideal olduğunu belirlemek gerekir. Yani kriterin yüksek olması daha iyi ise maksimum değer, kriterin düşük olması daha iyi ise minimum değer ideal olarak kabul edilir.

Tablo 4: Kriterlere Ait Ağırlıklar

Özkaynaklar / Toplam Aktifler	0,1	Maksimum
(Özkaynaklar-Duran Aktifler) / Toplam Aktifler	0,1	Maksimum
Finansal Varlıklar / Toplam Aktifler	0,1	Maksimum
Toplam Krediler / Toplam Aktifler	0,1	Maksimum
Toplam Krediler / Toplam Mevduat	0,1	Maksimum
Takipteki Krediler / Toplam Krediler	0,1	Minimum
Likit Aktifler / Toplam Aktifler	0,1	Maksimum
Likit Aktifler / Kısa Vadeli Yükümlülükler	0,1	Maksimum
Ortalama Aktif Kârlılığı	0,1	Maksimum
Ortalama Özkaynak Kârlılığı	0,1	Maksimum
Toplam	1	

**Kanat, Ersin; Finansal Performans ve Pay Senedi Getirileri Arasındaki İlişki: BİST30'daki Bankalar Üzerine
Bir Araştırma**

Ağırlık derecelerinin belirlenmesinin ardından, karar matrisinin normalizasyon işlemi yapılmıştır. Karar matrisine bakıldığı zaman kriter değerlerinin birbirleriyle alakasız bir şekilde yüksek ve düşük rakamlardan oluştuğu görülmektedir. Yani değerler arasında büyük farklar vardır. Bu nedenle çalışmanın ikinci bölümünde de bahsedildiği gibi normalizasyon işlemi gerçekleştirilmektedir.

Tablo 5: Normalize Edilmiş Karar Matrisi

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
Akbank	0,522	0,666	0,483	0,428	0,451	0,241	0,487	0,471	0,459	0,343
Garanti Bankası	0,343	0,361	0,334	0,435	0,476	0,205	0,397	0,337	0,538	0,613
Halk Bankası	0,367	0,406	0,519	0,355	0,294	0,509	0,385	0,354	0,443	0,471
İş Bankası	0,444	0,240	0,404	0,334	0,350	0,393	0,522	0,532	0,332	0,292
Vakıflar Bankası	0,414	0,446	0,340	0,436	0,406	0,437	0,415	0,498	0,380	0,360
Y.K.B.	0,326	0,070	0,327	0,447	0,443	0,544	0,111	0,088	0,222	0,265

Bu adımların ardından, normalize edilmiş karar matrisi ile her kritere ait ağırlıklar çarpılarak ağırlıklandırılmış normalize matris elde edilir. Buradaki asıl amaç; tabloda yer alan değerlerin, her bir kriterin önem düzeyine göre yeniden şekillendirilmesidir.

Tablo 6: Ağırlıklandırılmış Normalize Matrisi

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
Akbank	0,052	0,067	0,048	0,043	0,045	0,024	0,049	0,047	0,046	0,034
Garanti Bankası	0,034	0,036	0,033	0,043	0,048	0,021	0,040	0,034	0,054	0,061
Halk Bankası	0,037	0,041	0,052	0,035	0,029	0,051	0,038	0,035	0,044	0,047
İş Bankası	0,044	0,024	0,040	0,033	0,035	0,039	0,052	0,053	0,033	0,029
Vakıflar Bankası	0,041	0,045	0,034	0,044	0,041	0,044	0,042	0,050	0,038	0,036
Y.K.B.	0,033	0,007	0,033	0,045	0,044	0,054	0,011	0,009	0,022	0,026

Tablo 7'de A+ ideal çözümleri, A- ise negatif ideal çözümleri göstermektedir. Kriter Tablo 4'te maksimum olarak belirlenmiş ise; A+ ilgili kritere ait kolondaki en yüksek sayının seçilmesiyle, A- ise söz konusu kolondaki en düşük sayının seçilmesiyle elde edilmektedir. Eğer kriter minimum olarak belirlenmişse; tam tersi durum söz konusu olur. Yani ideal çözüm(A+) ilgili kolonun en düşük değeri olur, negatif ideal çözüm(A-) ise kolonun en yüksek değeri olur.

Tablo 7: İdeal (A+) ve Negatif İdeal (A-) Çözümler

A+	0,052	0,067	0,052	0,045	0,048	0,021	0,052	0,053	0,054	0,061
A-	0,033	0,007	0,033	0,033	0,029	0,054	0,011	0,009	0,022	0,026

Son olarak Tablo 8'de ideal ve negatif ideal çözümlere olan sapmalar ve alternatifler için performans puanları gösterilmektedir. Böylece 2007 yılı için ilgili kriterlere göre bir performans sıralaması yapmak mümkün olmuştur. Ayrıca elde edilen performans puanları yıllar itibariyle her bir banka için karşılaştırılabilir hale getirilmiş olmaktadır.

Tablo 8: Performans Puanları

	<i>S+</i>	<i>S-</i>	<i>C</i>	<i>SIRALAMA</i>
Akbank	0,01213222	0,09420515	0,88590826	1
Garanti Bankası	0,04614109	0,06976733	0,60191772	3
Halk Bankası	0,05337551	0,05894222	0,52478109	5
İş Bankası	0,05535593	0,06728878	0,54864805	4
Vakıflar Bankası	0,04344938	0,06849341	0,61186085	2
Y.K.B.	0,10061141	0,01863880	0,15629993	6

Tüm bu yapılan işlemler her yıl tüm bankalarla tekrar edilerek performans değerleri elde edilmiştir. Daha sonra her bankanın pay senetlerinin yıllık ortalama getirileri hesaplanmıştır ve getiriler ile performansların bir arada gösterildiği Ek 1'de yer alan tablo ve grafikler oluşturulmuştur.

Ek 1'de görüleceği üzere bazı bankaların pay senedi getirileri ile performansları arasında net bir uyum görmek oldukça zordur. Konunun daha net yorumlanması amacıyla korelasyon ilişkisi incelenmiş olup, ilgili değerler tablo 9'da yer almaktadır.

Tablo 9: Korelasyon Değerleri

Akbank	-0,4939283
Garanti Bankası	0,42792655
Halk Bankası	-0,2472462
İş Bankası	-0,1300272
Vakıflar Bankası	0,02274455
Y.K.B.	-0,1982399

Korelasyon değerleri incelendiğinde; İş Bankası, Vakıflar Bankası ve Y.K.B. için doğrusal bir ilişkinin olmadığı, Halk Bankası için zayıf korelasyonun olduğu ve Akbank ile Garanti Bankasında ise orta seviyede korelasyon olduğu söylenebilir. Ancak, Akbank ve Garanti Bankasındaki ilişkilerin yönünün de farklı olduğu görülmektedir.

Sonuç

Pay senetleri bir firmanın sahipliğini temsil etmektedir ve ikincil piyasalar sayesinde, temettü ve alım-satım işlemleri ile kâr olanağı sunmaktadır. Dolayısıyla, bir pay senedine sahip olduğunda şirketin belli bir oranda ortağı olduğu söylenebilir. Öyle ise; normal şartlarda yatırım yapmak isteyenlerin, yatırım yaptıkları firmaların performansı ile yakından ilgilenmeleri anlaşılır bir davranış biçimi olarak kabul edilebilir. Ancak, yatırımcıların uygulamada gerçekten de ortağı oldukları firmaların performanslarıyla ilgilenip ilgilenmedikleri bir merak konusudur.

Çalışmada, TOPSİS yöntemine göre Bist30'da yer alan bankaların performansları değerlendirilmiştir ve performans değerleri ile getirileri karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma sonucunda performanslarla getiriler arasındaki ilişkiye dair net bir bulguya rastlanamamıştır. Her iki veri setinin korelasyon değerleri incelendiğinde de, aralarında bir ilişkinin olduğunu söylemek çok güç olmuştur.

Normal şartlarda bir yatırımcının yatırım yapacağı firmanın performansı ile ilgilenmesi akla ilk gelen rasyonel davranış biçimi olarak kabul edilebilir. Fakat bu çalışmada, durumun farklı olduğu anlaşılmaktadır. Talebin her zaman performansı iyi olan firmaya doğru kayacağı düşüncesinin çok da doğru olmadığı

Kanat, Ersin; Finansal Performans ve Pay Senedi Getirileri Arasındaki İlişki: BİST30'daki Bankalar Üzerine Bir Araştırma

---

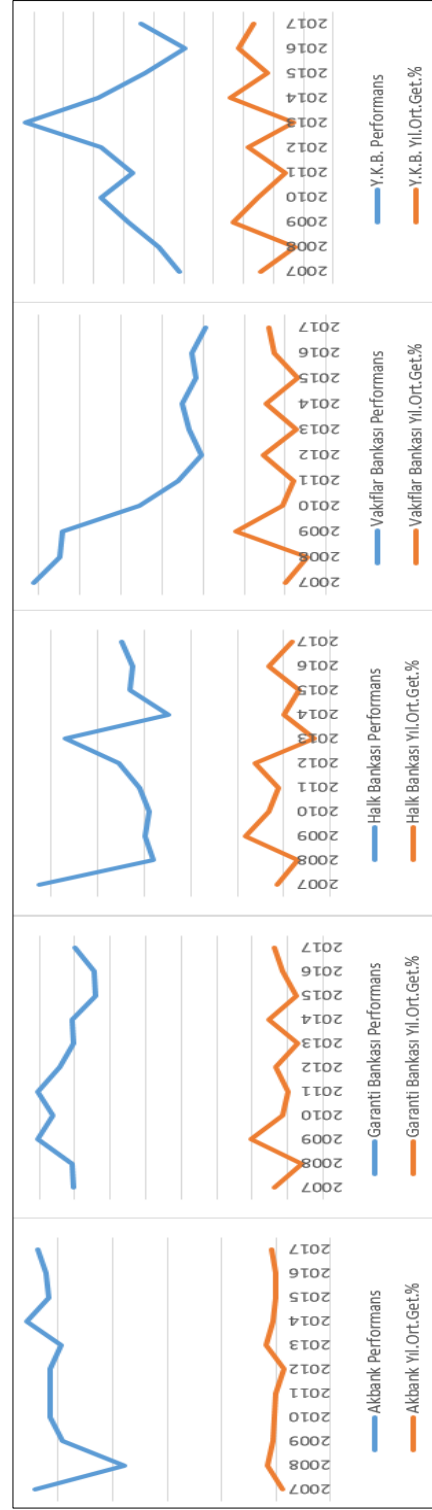
anlaşılmaktadır. Konunun daha fazla aydınlatılabilmesi için davranışsal finans perspektifinden bir inceleme yapmak da mümkündür.

Elde edilen bulgular ve yapılan yorumlar; yatırım yaparken firma performanslarının karar verme aşamasında yetersiz kaldığını göstermektedir. Bu durum performansların önemsizliğini göstermemekle beraber, konuyla ilgili yatırımcıların dikkatli olmaları ve farklı göstergeleri de göz önünde bulundurmaları gerektiği sonucunu vermektedir. Farklı sektörlerde ve farklı firmalarda da çalışmalar yapılarak konuya daha fazla netlik kazandırmak mümkündür. Ayrıca, farklı zaman periyotlarında uygulanacak bir çalışma da değişik sonuçların elde edilmesini sağlayabilir. Kısacası, konuyla ilgili yapılabilir farklı çalışmalar da konunun anlaşılmasına ve netlik kazanmasına yardımcı olacaktır.

EK 1: Performans ve Pay Senedi Getiri Karşılaştırması

Kanat, Ersin; Finansal Performans ve Pay Senedi Getirileri Arasındaki İlişki: BİST30'daki Bankalar Üzerine
Bir Araştırma

	Akbank		Garanti Bankası		Halk Bankası		İş Bankası		Vakıflar Bankası		Y.K.B.	
	Performans	Yil.Ort.Get.%	Performans	Yil.Ort.Get.%	Performans	Yil.Ort.Get.%	Performans	Yil.Ort.Get.%	Performans	Yil.Ort.Get.%	Performans	Yil.Ort.Get.%
2007	0,88590826	-0,02575710	0,60191772	0,03837265	0,52478109	0,01502622	0,54864805	-0,20408099	0,61186085	-0,00152372	0,15629993	0,02131885
2008	0,55742147	0,03242828	0,60816034	-0,04208607	0,27967754	-0,029000958	0,56280397	-0,02399777	0,54890972	-0,05295451	0,19111854	-0,0351974
2009	0,78374303	0,01209403	0,70361553	0,10170468	0,29783970	0,08187560	0,50649365	0,04536650	0,54161195	0,12016555	0,24255889	0,0669674
2010	0,83193199	0,00800391	0,66182471	0,01587744	0,28997710	0,03155691	0,46236440	0,02716755	0,35235023	0,00556316	0,28769376	0,02575833
2011	0,8291914	0,00024402	0,70338983	-0,0034209	0,30812556	0,01281724	0,43329532	-0,019676	0,2606048	-0,0191606	0,23458105	-0,0206586
2012	0,82902407	-0,028094	0,64111835	0,03278189	0,35262508	0,06226481	0,45979643	0,05402253	0,20239877	0,05340029	0,28880829	0,04252952
2013	0,79135656	0,0364135	0,60209909	-0,0274871	0,46721633	-0,0640239	0,52454746	-0,0331815	0,23513322	-0,0265409	0,41290741	-0,03330831
2014	0,91378402	0,01392039	0,60868302	0,05114788	0,24760688	0,00017858	0,60124095	0,05439146	0,25096466	0,04702732	0,29347274	0,07176987
2015	0,83674378	0,00208291	0,54120432	-0,0244959	0,32886175	-0,0319134	0,53242816	-0,0323958	0,21858981	-0,0307593	0,21358268	0,00926145
2016	0,84387037	0,00203418	0,54698274	0,01348992	0,3252355	0,03356716	0,55232604	0,02638112	0,2279668	0,02563157	0,14881675	0,05853996
2017	0,87598856	0,01537787	0,60083938	0,03759157	0,34706029	-0,0180998	0,54876522	0,03133077	0,19234234	0,0413707	0,22039221	0,03294468

Kaynakça

- ÇINAR, N. T. (2010), Kuruluş Yeri Seçiminde Bulanık TOPSİS Yöntemi ve Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12(18), 37-45.
- DEMİRELİ, E. (2010), TOPSİS Çok Kriterli Karar Verme Sistemi: Türkiye'deki Kamu Bankaları Üzerine Bir Uygulama, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5(1), 101-112.
- ECB. (2010), Beyon Roe - How To Measure Bank Performance, *European Central Bank*, 1-44.
- HOE, L. W., DIN, M. A., SIEW, L. W., & WAI, C. J. (2018), Evaluation on The Performance of Suppliers in Malaysia with TOPSIS Model, *Journal of Fundamental and Applied Sciences*, 10(6S), 406-415.
- JABBARZADEH, A. (2018), Application of The AHP and TOPSIS in Project Management. *Journal of Project Management*, 3(2), 125-130.
- ORÇUN, Ç., & EREN, B. S. (2017), TOPSİS Yöntemi ile Finansal Performans Değerlendirmesi: XUTEK Üzerinde Bir Uygulama, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 75, 139-154.
- SINGLA, A., AHUJA, I. S., & SETHI, A. S. (2018), Comparative Analysis of Technology Push Strategies Influencing Sustainable Development in Manufacturing Industries Using TOPSIS and VIKOR Technique, *International Journal for Quality Research*, 12(1), 129-146.
- TÜMER, A. S., İŞLER, İ. İ., & TEMÜR, G. (2017), Finansal Performansın TOPSİS Yöntemi ile Değerlendirilmesi: Bist Perakende Ticaret İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama. *Kesit Akademi Dergisi*, 3(11), 712-729.
- *Türkiye Bankalar Birliği* (2018), <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59> Erişim Tarihi: 20.08.2018
- YALÇINER, D., & KARAATLI, M. (2018), Mevduat Bankası Seçimi Sürecinde TOPSİS ve ELECTRE Yöntemlerinin Kullanılması, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 401-423.

Türkiye Sosyoekonomik Gelişmenin Neresinde? Kapsayıcı Kalkınma Endeksi Bağlamında Bir İnceleme

Esin Aslanpay Özdemir¹

Asuman Altay²

Giriş

Refah Yaklaşımı çerçevesinde kalkınma, uzun yıllar büyüme ile ilişkilendirilmiş, büyümeden elde edilen kazanımların toplumun tüm kesimlerine “damlama” yoluyla yayılacağı; büyümenin kendiliğinden sosyoekonomik faydaları dağıtmak için gerekli koşulları yaratacağı bir olgu olarak değerlendirilmiştir. Büyümenin sağlanması ile zaman içinde toplumun tüm kesimlerinin bundan fayda sağlayacağı varsayıldığından sosyal tabakalar arasındaki gelir eşitsizlikleri, ortaya çıkan yoksulluk ve işsizlik sorunları büyüme karşısında ikincil olarak değerlendirilmiştir. (Todaro ve Smith, 2012: 14). Kalkınmanın gelişme yaratan değişim anlamına geldiği ve bu bağlamda evrilme ve değişme unsurlarını açıkça içerdiği belirtilmelidir. Sosyoekonomik anlamda bir yapısal dönüşüm gerçekleşmeksizin kişi başına düşen gelirin arttığı bir ekonomin gelişip ilerlediğini iddia etmek çok güçtür. Bu bakımdan ekonomik büyüme ve kalkınma arasında önemli bir ayırım olduğunu belirtmek gerekmektedir (Pearce ve Warford, 1994: 42).

Artan küresel eşitsizlik, tartışmaya açık birçok yön içerse de daha kapsayıcı bir model yönündeki çağrılarının artması, küresel finans krizinin gelişmiş ülkeler üzerinde de sarsıcı etkiler meydana getirmesiyle baş göstermiştir. Krizin etkilerinin hissedilmeye başladığı ilk dönemlerden itibaren G20 liderlerinin daha sürdürülebilir bir büyüme ve kalkınma modeline ihtiyaç duyulduğu yönündeki çağrıları, 2015 yılında Türkiye Dönem Başkanlığı'nda gerçekleşen G20'nin öncelikli gündem başlıklarından birinin büyümede kapsayıcılık olarak belirlenmesi ile somut bir hal kazanmıştır. UNDP'nin 2015 sonrası kalkınma gündemini, sürdürülebilirlik ve kapsayıcılık minvalinde belirlemesi; OECD, IMF, Dünya Bankası ve ILO gibi uluslararası kuruluşların artan küresel eşitsizlikle mücadele çağrıları da benzer biçimde büyümede ve kalkınmada yeni stratejilerin hayata geçirilmesine dikkat çekmektedir (Samans vd., 2015: 1).

Bu alandaki çağrılardan biri olarak Dünya Ekonomik Forumu'nun kapsayıcı büyüme ve kalkınmanın önemi bağlamındaki çabaları sonuç vermiş; Forum, 2017 yılı itibarıyla yayınladığı Kapsayıcı Kalkınma Endeksi (Inclusive Development Index) ile hem kalkınma alanına GSYH'nin ötesine geçen bir alternatif gösterge sunmuş hem de kalkınmanın daha kapsayıcı hale getirilmesinde dikkate alınması gereken politika çerçevesini ve ihtiyaç duyulan kurumsal yapıyı ortaya koymuştur.

Bu bağlamda çalışmada Türkiye'nin sosyoekonomik gelişmişlik düzeyinin Kapsayıcı Kalkınma Endeksi bağlamında değerlendirilmesi ve kalkınma sürecinin daha kapsayıcı hale getirilmesi için müdahale edilmesi gereken alanların ön plana çıkarılması amaçlanmaktadır. Bu bakımdan temel olarak 2017 Kapsayıcı Büyüme ve Kalkınma Raporu verilerinden yararlanılacaktır.

1. Kalkınmanın Tanımlaması ve Kalkınma Göstergelerinin Tarihsel Değişimi

En dar kapsamlı olanından en geniş kapsamlı olanına varıncaya kadar kalkınma olgusuna ilişkin tanımlamalar son derece çeşitlenmektedir. Günümüzde kalkınma ile sosyal, ekonomik, politik, kültürel ve insani

---

¹ Esin ASLANPAY ÖZDEMİR, Araş. Gör., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Maliye Bölümü, easlanpay@kmu.edu.tr

² Asuman ALTAY, Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Maliye Bölümü, asuman.altay@deu.edu.tr

unsurları; maddi kaynaklar ile insan yaşamına ilişkin maddi olmayan fiziki, ahlaki ve entelektüel unsurları kapsamına alan gelişme ve ilerleme hali ifade edilmektedir (Singhal, 2003: 168). Kalkınma iktisadı, II. Dünya Savaşı'nı takiben ortaya çıkmış, hız kazandığı izleyen 20 yıl içinde de GSYH, refah ve toplumsal ilerleme ile bir tutulmaya başlanmıştır. Bu bakımdan ekonomi politikası, GSYH artışının maksimize edilmesi hedefine odaklanmıştır; tüm politikalar, bu doğrultuya yönlendirilmiştir (Daly ve Posner, 2011: 4).

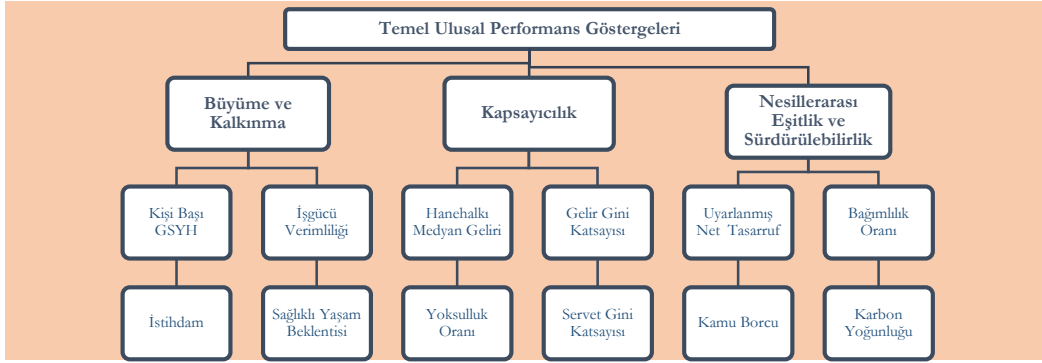
Geleneksel olarak kişi başına düşen gelir artışının, kalkınmanın diğer unsurları için de iyi bir gösterge olduğu varsayılmıştır. Oysa kişi başına gelir artışının tek başına bir gösterge olarak ele alınması, toplumun içinde bulunduğu gerçek sosyoekonomik durumun, olduğundan farklı değerlendirilmesine neden olmaktadır. Özellikle yoksul kesimler açısından ele alındığında birtakım temel hak ve ihtiyaçlara erişimde ilerleme olup olmadığının, refah düzeyinin nasıl değiştiğinin gelir artışı verileri ile anlaşılması mümkün değildir (World Bank, 1991: 31). Gelir düzeyi, muhakkak ki refahın önemli boyutlarından birini oluşturmaktadır. Uzun yıllar gelir düzeyine bağlı göstergelerin, sosyoekonomik ilerlemeyi ölçmenin bir yolu olarak kullanılmasının, birtakım haklı gerekçeleri bulunmakla birlikte; ulusal gelir hesaplarının öncüsü kabul edilen Simon Kuznets'in en başından uyardığı gibi gelirin tek başına bir refah göstergesi olarak kabul edilemeyeceği belirtilmelidir (Kuznets, 1934: 7).

1950'li ve 1960'lı yıllarda çoğu gelişmekte olan ülkede hedeflenen büyüme hızına ulaşılsa da yaşam standartlarının yükselmesi konusunda benzer etki ortaya çıkmamıştır. Yoksulluk, gelir adaletsizliği ve işsizlik yaygın sosyoekonomik sorunlar olmaya devam ederken birçok kesimden sözü edilen sorunlara yönelik doğrudan müdahale çağrıları yükselmiş ve 1970'ler boyunca ekonomik kalkınma, "büyümeden yeniden dağılıma" temel sloganı ile tekrar tanımlanmıştır (Todaro ve Smith, 2012: 1). 1970'li ve 1980'li yıllar boyunca sosyoekonomik gelişme düzeyinin tespitinde gelir boyutuna ek olarak birtakım sosyal göstergeleri kapsamına alan çeşitli endeksler ve ölçüm yöntemleri geliştirilmiştir. Nihayet 1990 yılına gelindiğinde UNDP'nin ilk İnsani Kalkınma Raporu ile insanların iyi oluşunu geliştiren yeni bir yaklaşım benimsenmiştir. UNDP için İktisatçı Mahub Ul Haq tarafından geliştirilen İnsani Gelişme Endeksi ile insanı, insanın fırsatlarını ve seçimlerini merkeze alan ve Amartya Sen'in Yapabilirlik Yaklaşımı'na yaslanan yeni bir kalkınma anlayışı ortaya çıkmıştır. İnsani gelişmenin sağlık, eğitim ve yaşam standardı olmak üzere 3 boyutuna odaklanan İnsani Gelişme Endeksi, 1990 yılından bu yana gelişmişliği ve kalkınma düzeyini ortaya koymada kullanılmaya devam etmektedir. İnsani Gelişme Endeksi, geliştirildiği dönem bağlamında önemli ve kalkınma alanında 30 yıldır başvurulan bir kaynak olmakla birlikte; günümüzde sosyoekonomik gelişmenin tüm boyutlarını yansıtmada yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu bağlamda her geçen gün yerel, ulusal ve küresel düzeylerde farklı yöntemler ve yaklaşımlar ortaya çıkmaktadır. Özellikle son 10 yıl içinde sıklıkla dile getirilen "kapsayıcılık" terimi; büyümeye ve kalkınmaya "herkes için", "içeren", "dâhil eden" bir anlayış getirmiş; bu kapsamda öne çıkan çabalardan biri olarak 2017 yılında Dünya Ekonomik Forumu'nda tanıtılan Kapsayıcı Kalkınma Endeksi ile kalkınma alanına yeni bir gösterge kazandırılmıştır.

2. Kapsayıcı Kalkınma Endeksi

Dünya Ekonomik Forumu'nun 2017 Kapsayıcı Büyüme ve Kalkınma Raporu ile hem ulusal performans göstergelerine bağlı Kapsayıcı Kalkınma Endeksi (KKE) hem de ulusal performansı artırmaya yönelik ekonomi politikası ve kurumsal yapı çerçevesi sunulmuştur.

Şekil 1: Kapsayıcı Kalkınmaya Yönelik Temel Ulusal Performans Göstergeleri

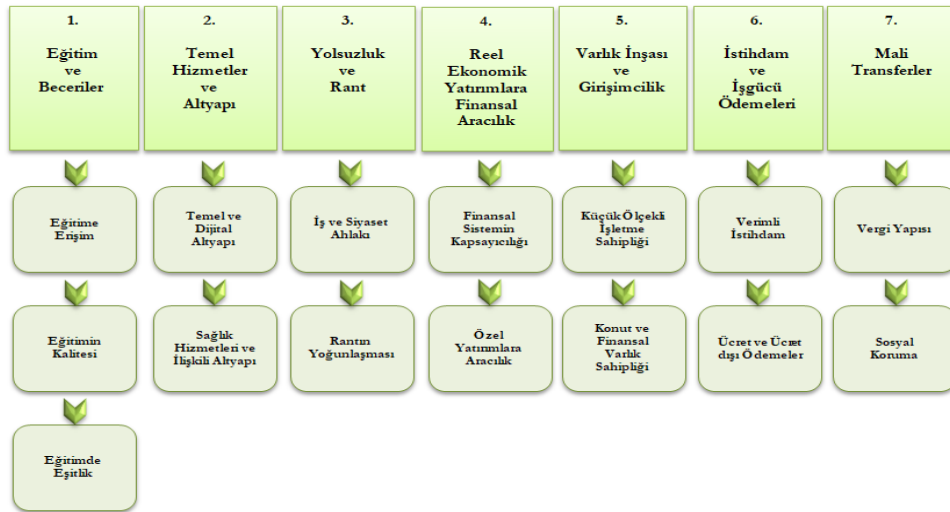

Kaynak: Samans vd., 2017.

Şekil 1’de görüldüğü gibi KKE; (i) Büyüme ve Kalkınma, (ii) Kapsayıcılık, (iii) Nesillerarası Eşitlik ve Sürdürülebilirlik olmak üzere üç temel boyuttan oluşan bileşik bir endekstir. Her bir boyut, dört alt unsur içermekte ve böylece KKE, toplamda 12 temel ulusal performans göstergesinden oluşmaktadır. Endeks ile kişi başına GSYH’nin önemli; ancak yetersiz bir performans göstergesi olduğu fikrinden hareketle büyüme ve kalkınmanın hangi düzeyde kapsayıcı ve sürdürülebilir olduğu önem kazanmakta ve ilerleme, 12 sosyoekonomik gösterge ile ele alınmaktadır. Her bir ekonomi, gerek genel endeks değeri ve gerekse endeksi oluşturan 3 temel göstergenin alt unsurlarından elde edilen genel skoru bakımından 1 ile 7 arasında değişen bir ölçeği temel almaktadır. Buna göre 1, en kötü performansı ifade ederken 7, en arzu edilen değeri yansıtmaktadır.

Kapsayıcı Büyüme ve Kalkınma Raporu’nda ülkeler arasındaki yoksulluk tanımları farklılıkları nedeniyle genel KKE sıralamaları, ülkeleri, gelişmiş ve gelişmekte olan şeklinde iki gruba ayırmak suretiyle yapılmıştır. 2017 Kapsayıcı Büyüme ve Kalkınma Raporu’na konu olan 109 ülkenin 30’u gelişmiş, 79’u gelişmekte olan ülke kategorisinde bulunmaktadır. Ülkeler, KKE skorlarına göre bu sınıflandırmaya bağlı olarak dâhil edildikleri ülke gruplarında sıralanmakta ve ancak kendi grupları içinde karşılaştırılabilmektedirler. Kapsayıcı Büyüme ve Kalkınma Raporu’nun KKE’nin yanı sıra bir diğer önemli katkısı, kapsamlı bir politika çerçevesi ve kurumsal yapı sunuyor olmasıdır. Eğitimden mali yapıya 7 ana – 15 alt gösterge ve söz konusu göstergelerin dayandığı çok sayıda unsur sayesinde daha kapsayıcı ve sürdürülebilir kalkınma için müdahale gerektiren yapısal ve kurumsal alanların ve dolayısıyla üretilecek politikaların spesifikize edilmesinin kolaylaştırılması amaçlanmıştır.

Şekil 2: Kapsayıcı Kalkınmanın Yaslandığı Politika Çerçevesi ve Kurumsal Yapı

Kaynak: Samans vd., 2017.

Kapsayıcı Büyüme ve Kalkınma Raporu'nda KKE sıralamaları, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke sınıflandırmasına göre yapılırken politika çerçevesi ve kurumsal yapıya ilişkin ülke karşılaştırmaları gelir düzeyine bağlı ülke sınıflandırmasına göre yapılmaktadır. Buna göre; kişi başına düşen GSYH düzeyi 17.000 doları aşan ülkeler (30) yüksek gelir; kişi başına düşen GSYH düzeyi 6.000-16.999 dolar arasında olan ülkeler (26) üst orta gelir; kişi başına düşen GSYH düzeyi 1.320-5.999 dolar arasında olan ülkeler (37) alt orta gelir; kişi başına düşen GSYH düzeyi 1.320 doların altında kalan ülkeler (16) düşük gelir kategorisinde yer almaktadır. Tıpkı KKE değeri gibi her bir ekonominin politika ve kurumsal yapı bakımından performansı 1 ila 7 arasında değişen değerler almaktadır. Buna göre; 7 ana alana ilişkin genel performans ve söz konusu ana alanların kapsadığı 15 alt alana ilişkin genel performans ayrı ayrı en düşük 1 değerini alırken en yüksek 7 değerini almaktadır. Bu çerçevede de bir ülkeye ilişkin göstergelerin değerlendirilmesi; her bir göstergenin değerine, ülkenin dört gelir grubu içinde hangi gruba dâhil olduğuna ve söz konusu gruptaki görece konumuna bağlı olmaktadır. Kapsayıcı Büyüme ve Kalkınma Raporu çerçevesinde gerek kapsayıcı kalkınma gerekse yapısal ve kurumsal göstergeleri bakımından ülkelerin dâhil oldukları grup içinde gösterdikleri performans, bir renklendirme yöntemi ile ortaya konulmaktadır. Buna göre; ülkelerin görece konumu; en kötü performans gösteren %20'lik dilimdeki ülkeleri ifade eden Kırmızı renkten, en iyi performans gösteren %20'lik dilimdeki ülkeleri ifade eden Koyu Yeşil renge doğru 5 renk kategorisini (Kırmızı – Turuncu – Sarı – Açık Yeşil – Koyu Yeşil) içeren bir renklendirme sistemine dayandırılmaktadır.

Dolayısıyla bir ülkenin performansı değerlendirilirken gösterge değerleri ile birlikte görece düzeyi gösteren söz konusu renklendirme sisteminin takip edilmesi çok önemlidir. Yalnızca gösterge değere bakarak yüksek kabul edilebilecek bir performansın, ülke grubu içindeki yeri bakımından düşük bir düzeyi yansıtmaması muhtemeldir.

3. Kapsayıcı Kalkınma Endeksi Bağlamında Türkiye'nin Sosyoekonomik Gelişme Düzeyinin İncelenmesi

2017 yılı verilerine göre; Türkiye 4,30 olan endeks değeri ile kendi kategorisinde KKE sıralamasında 20. sıraya yerleşmektedir (Samans vd., 2017: 55). Söz konusu sıralama ile Türkiye'nin dâhil olduğu ülke grubunda en iyi performans gösteren ikinci %20'lik dilimde yer aldığı ve bu bağlamda kendi kategorisinde gerek endeks değeri ve gerekse sıralaması bakımından gelişme potansiyeli olduğu ifade edilmelidir.

Tablo 1: Türkiye'nin Ulusal Performans Göstergeleri ve Kapsayıcı Kalkınma Endeksi, 2017

Gösterge	Değer	Sıralama
Kapsayıcı Kalkınma Endeksi (KKE)	4,3	20/79
Temel Ulusal Performans Göstergeleri	Değer	Sıralama
Büyüme ve Kalkınma (1 – 7)	3,23	32/79
• Kişi Başına Düşen GSYH (\$)	11.525	9/79
• İşgücü Verimliliği (\$)	56.666	1/79
• Sağlıklı Yaşam Beklentisi (yıl)	66,2	26/79
• İstihdam (%)	44,8	67/79
Kapsayıcılık (1 – 7)	4,09	23/79
• Net Gelir Eşitsizliği (Gini)	36,4	27/79
• Yoksulluk Oranı (%)	2,6	16/79

Özdemir, Aslanpay, Esin; Altay, Asuman; Türkiye Sosyoekonomik Gelişmenin Neresinde? Kapsayıcı

Kalkınma Endeksi Bağlamında Bir İnceleme

• Servet Eşitsizliği (Gini)	83,2	63/79
• Medyan Gelir (\$/gün)	13	13/79
Nesillerarası Eşitlik ve Sürdürülebilirlik (1 – 7)	5,57	16/79
• Uyarlanmış Net Tasarruf (GSMH'nin %'isi)	11,2	35/79
• Karbon Yoğunluğu (CO2/\$m GSYH)	57,5	33/79
• Kamu Borcu (GSYH'nin %'isi)	32,9	18/79
• Bağımlılık Oranı (Çalışma çağındaki nüfusun %'isi)	49,7	24/79

Kaynak: Samans vd., 2017.

Bu grupta en yüksek işgücü verimliliği, yüksek KBGSYH ve yüksek yaşam standartları ile düşük yoksulluk oranına sahip dinamik bir ülke olarak bulunmaktadır. Öte yandan özellikle genç nüfus arasında olmak üzere işsizlik oranları bir miktar yüksek seyretmektedir. Bu durum eğitim sisteminin güçlendirilmesine ve tüm gelir gruplarından gelen öğrenciler için daha adil hale getirilmesine olan ihtiyacın devam ettiğini göstermektedir. Ayrıca toplumsal cinsiyete dayalı ücret ayrımcılığının önlenmesi ve yanı sıra kadınların işgücüne katılım oranlarının artırılması öncelik alanı olarak görülmektedir (Samans vd., 2017: 55). Tablo 1'de de görüldüğü gibi 2017 yılı göstergelerine göre Kapsayıcı Kalkınma Endeksi bağlamında Türkiye en çok istihdam düzeyi ve servet dağılımı alanlarında sorun yaşamaktadır.

Tablo 2: Türkiye'nin Kapsayıcı Kalkınma Düzeyinin İncelenmesi

Gösterge	Açıklama
Büyüme ve Kalkınma	Büyüme ve Kalkınma alanı bakımından Türkiye 3,23 gösterge değeri ile 79 gelişmekte olan ülkenin içinde 32. sırada yer almaktadır. Büyüme ve Kalkınma alanının alt göstergelerine bakıldığında Türkiye'nin 11.525 \$ olan yüksek kişi başına gelir düzeyi ile 79 ülke içinde 9. sırada bulunduğu görülmektedir. Bir diğer alt gösterge olan işgücü verimliliği bakımından ise en yüksek işgücü verimliliğine sahip olan Türkiye, 79 ülke içinde 1. sıraya yerleşmektedir. Türkiye, gerek kişi başına düşen GSYH ve gerekse işgücü verimliliği alt göstergeleri bakımından dâhil olduğu ülke grubunun en iyi performans gösteren %20'lik diliminde yer almaktadır. Sağlıklı yaşam beklentisi alt göstergesinde ise 66,2 yıl ile 79 ülke içinde 26. sıraya yerleşmekte ve bu alanda en yüksek performans gösteren ülkeler içinde bulunmasa da ikinci %20'lik dilimde yer almaktadır. 79 gelişmekte olan ülkenin içinde 44,8 istihdam oranı ile 67. sırada yer alan Türkiye, kendi yer aldığı ülkeler kategorisinin en kötü performans gösteren %20'lik diliminde bulunmaktadır. Son 5 yıllık trende bakıldığında istihdam alanında en fazla ilerleme kaydeden ülkeler içinde yer almasına ve bu ilerleme, Büyüme ve Kalkınma alanının diğer alt göstergelerinin 5 yıllık trendinden çok daha fazla olmasına rağmen hala Türkiye, yakın gelişmişlik düzeyindeki ülkelere göre istihdamda oldukça geride kalmaktadır. İstihdam oranı, hem Büyüme ve Kalkınma göstergesi özelinde hem de Kapsayıcı Kalkınma Endeksi genel skorunda performansı son derece olumsuz etkileyen bir alt gösterge olarak ortaya çıkmaktadır.
Kapsayıcılık	Kapsayıcılık alanı bakımından Türkiye 4,09 gösterge değeri ile 79 gelişmekte olan ülkenin içinde 23. sırada yer almaktadır. Kapsayıcılık; yani sosyal içerme alanının alt göstergelerine bakıldığında gelir eşitsizliği bakımından Türkiye'nin 79 gelişmekte olan ülke içerisinde 27. sırada olduğu görülmektedir. Vergi ve transfer harcamaları sonrası net gelir eşitsizliğini temel alan bu sıralama, Türkiye'nin dâhil olduğu ülke grubunda en iyi performans gösteren ikinci %20'lik kısım içinde yer almasına neden olmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler kategorisinde kişi başı günlük harcaması 3,10 \$ altında kalan nüfusun oranı olarak tanımlanan yoksulluk oranı alt göstergesinde ise Türkiye %2,6 oranı ile 79 ülke içerisinde 16. sıraya yerleşmektedir. Her ne kadar bu sıralama ile en iyi performans gösteren ikinci %20'lik dilimde yer alsada söz konusu yoksulluk oranının düşük bir düzeyi yansıttığı belirtilmelidir. Servet eşitsizliği alt göstergesi açısından da istihdam oranı alt göstergesine benzer bir durum söz konusudur. Yüksek eşitsizlikle sonuçlanan servet dağılımı farklılıkları, Türkiye'yi 79 ülke içinde 63. sıraya ve kendi kategorisinde en kötü performans gösteren %20'lik dilime yerleştirmiştir. Günlük medyan gelir düzeyi 13 \$ olan Türkiye, bu göstergede kendi kategorisinde en yüksek performansı gösteren %20'lik dilime girerek 79 ülke içinde 13. sıraya yerleşmiştir.
Nesillerarası Eşitlik ve Sürdürülebilirlik	Türkiye Nesillerarası Eşitlik ve Sürdürülebilirlik alanı bakımından 5,57 gösterge değeri ile 79 ülke arasında 16. sırada yer almaktadır. Türkiye, üretim ve tüketim arasındaki gerçek farka ve bu anlamda gelecek nesiller açısından doğal kaynakların sürdürülebilirliği hususuna odaklanan uyarlanmış net tasarruf düzeyi ile 79 ülke arasında 35. sırada ve bu sıralama ile de ortalama performans gösteren diğer ülkeler gibi üçüncü %20'lik dilimde yer almaktadır. Karbon salınımı açısından da benzer tablo ortaya çıkmaktadır. Bugünün bir birimlik GSYH üretimi için çevreye verilen zararın bir ölçüsü olan bu gösterge bakımından Türkiye gelişmekte olan 79 ülke içinde 33. sırada yer almakta ve bu anlamda kendi kategorisinde ortalama bir performans göstermektedir. Devlet borçlanması da benzer biçimde gelecek kuşakların üretken kaynaklarına ipotek koyma potansiyeli bulunan bir mali araçtır. Türkiye bu alanda kendi kategorisinde 79 ülke içinde 18. sırada ve en iyi performans gösteren ikinci %20'lik dilimde yer almaktadır. Genç ve yaşlı nüfusun, üretken nüfusa oranı olarak ifade edilen bağımlılık oranı bakımından da Türkiye kendi kategorisindeki ülkeler içinde en iyi performans gösteren ikinci %20'lik dilimde bulunmaktadır. Çalışma çağındaki yüz kişiye düşen çalışmayan sayısı, genellikle gelişmiş ülkelerde gelişme yolunda olan ülkelere göre daha düşük seyretmektedir. Doğurganlık hızı ve doğum oranının daha düşük olması sebebiyle genç nüfus oranı azaldığından, özellikle daha yüksek sağlıklı yaşam beklentisi nedeniyle yaşlı nüfus oranı arttığından ve çalışan üretken nüfus oranı da daha yüksek seyrettiğinden gelişmiş ülkelerde bağımlılık oranı daha düşük olmaktadır. Türkiye, söz konusu alt göstergede her ne kadar ile 79 ülke içinde 24. sıraya yerleşerek ikinci %20'lik dilimde bulunsada %49,7 olan bağımlılık oranı ile iyi bir performans gösterdiği ifade edilebilir. Bağımlılık oranının düşürülebilmesi için nüfus planlamasının ve doğum oranının nüfusun yenilenmesi bağlamında ele alınarak kapsayıcı ve sürdürülebilir kalkınma amaçları doğrultusunda değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bir ülkede ekonomik büyümenin ve kalkınmanın daha kapsayıcı hale getirilmesine engel olan birtakım yapısal ve kurumsal faktörler bulunmaktadır. Söz konusu faktörler, belirlenecek olan ulusal stratejilere ve uygulanacak olan politikalara yön vermeleri hasebiyle son derece önemlidirler. Kapsayıcı Büyüme ve Kalkınma Raporu'nda oldukça kapsamlı bir biçimde açıklanan yapısal ve kurumsal göstergeler, kalkınma sürecinin neden yeterli düzeyde kapsayıcı olmadığını ortaya koyduğu gibi politika yapıcılar açısından kalkınmanın mümkün olduğunca toplumun tüm kesimlerini kapsaması için müdahale edilecek alanların altını çizmektedir. Tablo 1 ve

Özdemir, Aslanpay, Esin; Altay, Asuman; Türkiye Sosyoekonomik Gelişmenin Neresinde? Kapsayıcı Kalkınma Endeksi Bağlamında Bir İnceleme

2’de Kapsayıcı Kalkınma Endeksi bağlamında Türkiye’nin sergilediği performans yansıtılarak Türkiye’nin sosyoekonomik gelişme yolunda bulunduğu yer ortaya konulurken; Tablo 3’te söz konusu sosyoekonomik düzeye zemin hazırlayan yapısal ve kurumsal faktörlerin düzeyine dikkat çekilmekte ve Tablo 4’te söz konusu faktörler irdelenerek müdahale alanları ön plana çıkarılmaktadır.

Politika çerçevesi ve kurumsal yapı göstergeleri, ülkelerin bulunduğu gelir grupları bazında değerlendirilmektedir. Türkiye’nin yer aldığı üst-orta gelir grubunda toplam 26 ülke bulunmaktadır. Bazı ülkelerde veri eksikliğinin söz konusu olduğu durumlarda her gösterge 26 ülkenin tamamı açısından ortaya konulamamakta; söz konusu ülkeler, ilgili gösterge için sıralamaya dâhil olamamaktadır.

Tablo 3: Türkiye’de Kapsayıcı Kalkınmaya Yönelik Politika Çerçevesi ve Kurumsal Yapı Göstergeleri, 2017

GÖSTERGE	DEĞER	SIRALAMA
Eğitim ve Beceriler	4,53	11/20
• Eğitime Erişim	5,31	17/26
• Eğitimin Kalitesi	3,29	24/26
• Eğitimde Eşitlik	4,99	7/20
Temel Hizmetler ve Altyapı	5,27	8/26
• Temel ve Dijital Altyapı	5,21	4/26
• Sağlık Hizmetleri ve İlişkili Altyapı	5,32	11/26
Yolsuzluk ve Rant	3,98	6/26
• İş ve Siyaset Ahlakı	3,66	12/26
• Rantın Yoğunlaşması	4,30	5/26
Reel Ekonomik Yatırımlara Finansal Aracılık	3,19	13/26
• Finansal Sistemin Kapsayıcılığı	3,76	17/26
• Özel Yatırımlara Aracılık	2,62	10/26
Varlık İnşası ve Girişimcilik	3,74	20/26
• Küçük Ölçekli İşletme Sahipliği	3,96	20/26
• Konut ve Finansal Varlık Sahipliği	3,52	16/26
İstihdam ve İşgücü Ödemeleri	3,83	26/26
• Verimli İstihdam	4,24	22/26
• Ücret ve Ücret-dışı Ödemeler	3,42	26/26
Mali Transferler	3,70	13/26
• Vergi Yapısı	3,37	15/26
• Sosyal Koruma	4,04	13/26

Kaynak: Samans vd., 2017.

Eğitim ve Beceriler: Türkiye eğitim alanında 4,53 gösterge değeri ile 20 ülke arasında 11. sırada yer almaktadır. En yüksek gösterge değerinin 7 olduğu göz önüne alındığında yüksek olduğu düşünülen 4,53 skoru ile Türkiye, bulunduğu gelir grubu içinde ortalama performans gösteren ülkelerden biri olmuştur. 20 ülke içinde bu alanda en kötü performansı gösteren ülke, 4,00 gösterge değeri ile Peru olurken en iyi performans gösteren ülke, 5,41 değeri ile Polonya olmuştur.

Temel Hizmetler ve Altyapı: Türkiye temel hizmetler ve altyapı alanında 5,27 gösterge değeri ile 26 ülke arasında 8. sıraya yerleşmektedir. Üst-orta gelir grubunda temel hizmetler ve altyapı alanında en kötü performansı gösteren ülke, 3,73 gösterge değeri ile Namibya olurken; en iyi performans gösteren ülke, 5,53 gösterge değeri ile Malezya olmuştur. 5,27 skoru ile Türkiye, bulunduğu gelir grubu içinde en iyi performans gösteren ikinci %20'lik dilimde yer almaktadır. Türkiye'nin bu alanda gösterdiği performansın daha da yükselmesi için potansiyel taşıdığı ifade edilebilir.

Yolsuzluk ve Rant: Türkiye, yolsuzluk ve rant alanında 3,98 olan gösterge değeri ile 26 ülke arasında 6. sırada yer almaktadır. Türkiye, söz konusu performansı ile bulunduğu gelir grubu içinde en iyi %20'lik kesimde yer almaktadır. 26 ülke içinde yolsuzluk ve rant alanında en kötü performansı gösteren ülke, 2,18 gösterge değeri ile Venezüella olurken en iyi performans gösteren ülke, 4,69 değeri ile Malezya olmuştur.

Reel Ekonomik Yatırımlara Finansal Aracılık: Türkiye, reel ekonomik yatırımlara finansal aracılık alanında 3,19 olan gösterge değeri ile 26 ülke arasında 13. sırada yer almaktadır. Türkiye, söz konusu gösterge değeri ile bulunduğu gelir grubu içinde ortalama bir performans sergilemektedir. 26 ülke içinde yolsuzluk ve rant alanında en kötü performansı gösteren ülke, 2,55 gösterge değeri ile Arjantin olurken en iyi performans gösteren ülke, 4,79 değeri ile Malezya olmuştur.

Varlık İnşası ve Girişimcilik: Varlık inşası ve girişimcilik alanında 3,74 gösterge değeri ile 26 ülke arasında 20. olan Türkiye, bu anlamda üst-orta gelir grubundaki ülkeler içinde en kötü performansı gösteren ikinci %20'lik dilimde yer almaktadır. Varlık inşası ve girişimcilik göstergesi, genel gösterge değeri ile Türkiye'nin 7 yapısal ve kurumsal gösterge içerisinde ikinci en başarısız olduğu alanı ifade etmektedir. 26 ülke içinde Varlık inşası ve girişimcilik alanında en kötü performansı gösteren ülke, 3,26 gösterge değeri ile Venezüella olurken en iyi performans gösteren ülke, 4,69 değeri ile Malezya olmuştur.

İstihdam ve İşgücü Ödemeleri: Türkiye, istihdam ve işgücü ödemeleri alanında 3,83 gösterge değeri ile üst-orta gelir grubundaki 26 ülke arasında en kötü performansı sergileyerek 26. sıraya yerleşmektedir. İstihdam ve işgücü ödemeleri göstergesi, alt bileşenlerinin ortaya çıkardığı genel gösterge değeri ile Türkiye'nin 7 yapısal ve kurumsal gösterge içerisinde en başarısız olduğu alanı ifade etmektedir. 26 ülke içinde bu alanda en kötü performansı Türkiye gösterirken; en iyi performansı, 5,25 gösterge değeri ile Kazakistan göstermiştir.

Mali Transferler: Mali transferler alanında 26 ülke arasında ortalama bir performans sergileyen Türkiye, 3,70 gösterge değeri ile 13. sırada yer almaktadır. Mali transferler göstergesi, alt bileşenlerinin ortaya çıkardığı genel gösterge değeri ile Türkiye'nin 7 yapısal ve kurumsal gösterge içerisinde ortalama performans gösterdiği alanı ifade etmektedir. Eğitim ve beceriler ile reel ekonomik yatırımlara finansal aracılık Türkiye'nin genel bazda benzer performans sergilediği göstergelerdir. 26 ülke içinde mali transferler alanında en kötü performansı gösteren ülke, 3,23 endeks değeri ile Kazakistan olurken; en iyi performansı, 4,67 gösterge değeri ile Güney Afrika göstermiştir.

Tablo 4: Türkiye'de Kapsayıcı Kalkınmaya Yönelik Mevcut Politika Çerçevesi ile Kurumsal Yapı

Eğitim ve Beceriler
<ul style="list-style-type: none">
Türkiye eğitime erişim alt göstergesinde 5,31 gösterge değeri ile 26 ülke arasında 17. sıraya yerleşmektedir. 26 ülke arasında eğitime erişimde en kötü performans gösteren ülke Namibya olurken; en iyi performansı göstererek birinci sıraya yerleşen ülke Rusya olmuştur. Türkiye, bu sıralama ile en kötü performans gösteren ikinci %20'lik ülke grubunda yer almaktadır. Eğitime erişimi olumsuz yönde etkileyerek Türkiye'yi 17. sıraya yerleştiren en önemli faktörler; eğitimde toplumsal cinsiyet uçurumu, okul öncesi eğitime düşük düzeyde kayıt, düşük ortalama okullaşma yılı ve yüksek nitelikli eğitim hizmetlerinin yetersizliği olarak sıralanabilir. Özellikle her ne kadar gösterge değeri bakımından diğer ülkelerden önemli farklılık ortaya koymasa da eğitimde toplumsal cinsiyet uçurumu bakımından Türkiye aynı gelir düzeyinde olduğu 26 ülke içinde son sırada yer almaktadır.

Özdemir, Aslanpay, Esin; Altay, Asuman; Türkiye Sosyoekonomik Gelişmenin Neresinde? Kapsayıcı

Kalkınma Endeksi Bağlamında Bir İnceleme

- Türkiye'nin eğitim alanındaki başarısını, kendi kategorisindeki ülkelere göre olumsuz yönde etkileyen en önemli faktör, eğitim kalitesi alt göstergesidir. Eğitim kalitesi bakımından Türkiye 3,29 gösterge değeri ile 26 ülke içerisinde 24. sırada yer almaktadır. 26 ülke arasında eğitim kalitesi göstergesinde en kötü performans gösteren ülke Peru olurken; en iyi performans gösteren ülke Malezya olmuştur. Türkiye bu alanda kendi kategorisinde en kötü performans gösteren ülkelerden biridir. Eğitim kalitesinin mevcut düzeyini etkileyen en önemli faktörler ise Türkiye'yi 26 ülke içinde 24. sıraya yerleştiren eğitim harcamaları ve 25. sıraya yerleştiren mesleki eğitim kalitesi düzeyleridir.
- Türkiye eğitimde eşitlik alt göstergesinde 4,99 gösterge değeri ile 20 ülke arasında 7. sırada yer almaktadır. Eğitime eşitlikte 20 ülke arasında en kötü performansı gösteren ülke Arjantin olurken; kendi ülke kategorisinde en eşitlikçi ülke Polonya olmuştur. Türkiye söz konusu gösterge değeri ve sıralaması ile kendi gelir kategorisinde en iyi performans gösteren ikinci %20'lik kısımda yer almaktadır.

Temel Hizmetler ve Altyapı

- Türkiye temel ve dijital altyapı alt göstergesinde 5,21 gösterge değeri ile 26 ülke arasında 4. sırada yer almaktadır. Bu alanda 26 ülke arasında en kötü performans gösteren ülke 3,44 gösterge değeri ile Namibya olurken; en iyi performansı göstererek birinci sıraya yerleşen ülke 5,46 gösterge değeri ile Litvanya olmuştur. Türkiye, bu sıralama ile en iyi performans gösteren %20'lik grupta yer almaktadır. Temel ve dijital altyapı göstergesini olumlu yönde etkileyerek Türkiye'nin ilk %20'lik kesimde yer almasının nedeni; toplu taşıma, telefon ve enerji gibi genel altyapı hizmetlerinin kalitesi, elektrikli erişim, kent nüfusu içinde geçekondü nüfusunun oranı, finansal olarak mobil ve sabit interneti karşılayabilir olma düzeyi gibi göstergelerde kendi gelir kategorisindeki ülkelere göre üst sıralarda yer almasıdır. Özellikle elektrikli erişim bakımından Türkiye, grubunda ilk sırada bulunmaktadır. Mobil ve sabit genişbant aboneliği ile internet kullanıcıları olan nüfusun oranı bakımından ise ilgili gelir kategorisi içinde gösterilen performans, temel ve dijital altyapı göstergesini olumsuz yönde etkilemektedir.
- Sağlık Hizmetleri ve ilişkili altyapı alanında Türkiye 5,32 gösterge değeri ile 26 ülke arasında 11. sıraya yerleşmektedir. Bu kategoride en kötü performans gösteren ülke 4,01 gösterge değeri ile Namibya olurken; en iyi performansı gösteren ülke 5,99 gösterge değeri ile Malezya olmuştur. Türkiye bulunduğu bu sıralama ile kendi gelir grubu içinde en iyi performansı gösteren ikinci %20'lik dilimde yer almaktadır. Türkiye bu alt göstergeleri belirleyen bazı faktörler bakımından kendi grubunda 1. sırada bulunmaktadır. Yetersiz beslenen nüfusun yaygınlığı bakımından 17 ülkenin 12'si ile %5 oranını paylaşarak 1. sırada yer almaktadır. Temiz içme suyuna erişim bakımından %100 oranı ile 1. sıraya yerleşmekte ve bu yer Macaristan ve Romanya ile paylaşmaktadır. Benzer biçimde sağlıktaki toplumsal cinsiyet uçurumu ev içi hava kirliliğine maruz kalan nüfusun oranı göstergelerinde aynı gelir grubundaki ülkelerin birçoğu ile birlikte 1. sırada yer almaktadır. Bunlarla birlikte partikül madde yoğunluğu, bireyler tarafından sağlık hizmeti oranı kurumlarına direkt olarak yapılan özel sağlık harcamalarının düzeyi ve yasal çevre düzenlemelerinin sıklığı alanlarında Türkiye'nin oldukça geride kaldığı ifade edilebilir.

Yolsuzluk ve Rant

- Yolsuzluk ve rant Türkiye'nin dâhil olduğu gelir grubu içinde en iyi performans gösteren ülkeler arasında yer aldığı tek kategoridir. Bu alandaki iş ve siyaset ahlakı alt göstergesi bakımından ortalama altı performans gösteren ülkeler arasında yer almaktadır. Bu alanda 26 ülke arasında 12. sıraya yerleşmektedir. 26 ülke arasında iş ve siyaset ahlakı alanında en kötü performans gösteren ülke 1,86 gösterge değeri ile Venezüella olurken; en iyi performansı gösteren ülke, 4,93 gösterge değeri ile birinci sıraya yerleşen Uruguay olmuştur. İş ve siyaset ahlakı alt göstergelerinde genellikle ortalama ya da ortalama üstü performans gösteren Türkiye'nin iş ve siyaset ahlakı genel skoru, yargı sisteminin bağımsızlığı ve şirketlerin iş ahlakı düzeyi göstergelerinin ortalamasının altında seyretmesi nedeniyle aşağıya çekilmektedir.
- Türkiye, rantın yoğunlaşması alt başlığında 4,30 gösterge değeri ile 26 ülke arasında 5. sırada yer almaktadır. Piyasaların serbest rekabete uygunluğunu ortaya koyan hemen hemen bütün alt göstergeler bakımından Türkiye, ortalamasının oldukça üzerinde görünmektedir. Ortalamasının üzerinde olmakla birlikte Türkiye'nin rantın yoğunlaşması alanında en düşük performans gösterdiği alt başlık bankacılık sektörünün rantın yoğunluğudur. En büyük 5 bankanın varlıklarının, toplam bankacılık sistemi varlıklarının içindeki pay olarak ifade edilen söz konusu gösterge bakımından Türkiye, 26 ülke içinde 11. sırada yer almaktadır.

Reel Ekonomik Yatırımlara Finansal Aracılık

- Türkiye, Finansal sistemin kapsayıcılığı alt göstergesinde 3,76 gösterge değeri ile 26 ülke arasında 17. sırada yer almaktadır. Türkiye bulunduğu bu sıralama ile kendi gelir grubu içinde ortalama altı performans gösteren ülkeler arasında yer almaktadır. Bu alanda 26 ülke arasında en kötü performans gösteren ülke 3,36 gösterge değeri ile Arjantin olurken; en iyi performansı göstererek birinci sıraya yerleşen ülke 4,76 gösterge değeri ile Malezya olmuştur. Üst-orta gelir grubu içinde aldıkları ortalama altı değerler ile finansal sistemin kapsayıcılığı alt göstergesini olumsuz yönde etkileyerek Türkiye'nin sıralamasını yükselten faktörler; finansal sisteme ve finansal hizmetlere erişim maliyetlerinin düzeyi, Türkiye'nin 26 ülke içinde 25. sırada yer aldığı finansal erişimde toplumsal cinsiyet uçurumu, yasal finansal bir kurumda hesabı olanların oranı şeklinde sıralanmaktadır. İhtiyaç halinde krediye kolay erişim, KOBİ'lerin finansman ihtiyacını güçlük çekmeden karşılaması, bankacılık hesabını iş amaçlı kullanımları yaygınlığı gibi hususlar ise Türkiye'nin iyi performans gösterdiği faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.
- Özel yatırımlara aracılık alanında Türkiye 2,62 gösterge değeri ile 26 ülke arasında 10. sıraya yerleşmektedir. Bu kategoride en kötü performans gösteren ülke 1,71 gösterge değeri ile Venezüella olurken; en iyi performansı gösteren ülke 4,81 gösterge değeri ile Malezya olmuştur. Türkiye bulunduğu bu sıralama ile kendi gelir grubu içinde ortalama üstü performans gösteren ülkelerden biri olmuştur. Türkiye'nin bu alanda gösterdiği söz konusu ortalama üstü performans, birkaç faktör dışında diğer tüm alt başlıklar için geçerli görünmektedir.

Varlık İnşası ve Girişimcilik

- Türkiye, küçük ölçekli işletme sahipliği alt göstergesi bakımından kendi gelir grubundaki ülkeler içinde ortalama altı bir performans göstererek 3,96 gösterge değeri ile 26. ülke içinde 20. sırada yer almaktadır. 26 ülke arasında küçük ölçekli işletme sahipliği alanında en kötü performans gösteren ülke 2,81 gösterge değeri ile Venezüella olurken; en iyi performansı gösteren ülke, 4,92 gösterge değeri ile birinci sıraya yerleşen Letonya olmuştur.
- Türkiye, konut ve finansal varlık sahipliği alt göstergesi bakımından kendi gelir grubundaki ülkeler içinde ortalama düzeyde bir performans göstererek 3,52 gösterge değeri ile 26. ülke içinde 16. sırada yer almaktadır. 26 ülke arasında küçük ölçekli işletme sahipliği alanında en kötü performans gösteren ülke 2,81 gösterge değeri ile Sırbistan olurken; en iyi performansı gösteren ülke, 5,05 gösterge değeri ile Namibya olmuştur. Konut ve finansal varlık göstergesini olumsuz yönde etkileyen faktörlerden biri konut sahipliği oranıdır. Türkiye konut sahipliği bakımından üst-orta gelir kategorisindeki 26 ülke içinde 23. sırada yer almaktadır. Benzer durum Türkiye'nin 25 ülke içinde 20. sırada yer aldığı konut kredisi dâhil olma ve 23 ülke arasında 20. olduğu bireysel emeklilik sistemlerine girme açısından da görülmektedir.

İstihdam ve İşgücü Ödemeleri

- Verimli istihdam alt göstergesi bakımından kendi kategorisinin en kötü performans sergileyen ülkelerinden biri olarak Türkiye, 4,24 gösterge değeri ile 26 ülke içinde 22. sırada yer almaktadır. Türkiye'de istihdam ile ilişkili göstergeler genel olarak sorun alanı şeklinde görünmektedir. 26 ülke arasında verimli istihdam alanında en kötü performans gösteren ülke 3,25 gösterge değeri ile Sırbistan olurken; en iyi performansı gösteren ülke, 5,60 gösterge değeri ile birinci sıraya yerleşen Malezya olmuştur. Türkiye'nin verimli istihdam kategorisindeki başarısızlığının nedenlerini alt faktörlerde görmek oldukça kolaydır. Buna göre; Türkiye kadınların işgücüne katılımı bakımından 26 ülke içinde en son sırada yer almaktadır. İşsizlik oranına göre 26 ülke içinde 17. sıraya yerleşmektedir. Genç işsizlik oranı, daha yüksek olmakla birlikte; daha iyi bir sıralama sağlamakta ve Türkiye'yi 25 ülke içinde 11. sıraya taşımaktadır. Bu durum, genç işsizliğin aynı kategorideki diğer ülkeler için de yaygın bir sorun olduğu şeklinde yorumlanabilir. Kendi hesabına ya da ücretsiz aile işçisi olarak çalışan güvensiz istihdamın düzeyi bakımından 23 ülke arasında 17. sırada yer almaktadır. Türkiye, kayıtdışı ekonominin boyutu bakımından 26 ülke arasında 21. sırada bulunmaktadır. Özel yetenekli kimseleri elinde tutabilme kapasitesi bakımından Türkiye, 26 ülke içinde 17. sırada yer almaktadır. Bireylerin ebeveynlerinin sosyoekonomik statüsünden bağımsız olarak kendi çabalarıyla ekonomik durumlarını iyileştirme fırsatına sahip olma düzeyleri bakımından Türkiye 26 ülke içinde 18. sırada yer almaktadır.
- Türkiye, ücret ve ücret dışı ödemeler alt göstergesi bakımından kendi gelir grubundaki ülkeler içinde en kötü performansı sergileyerek 3,42 gösterge değeri ile 26. sırada yer almaktadır. 26 ülke arasında ücret ve ücret dışı ödemeler alanında en iyi performansı gösteren ülke ise 5,14 gösterge değeri ile Kazakistan olmuştur. İstihdam ve işgücü ödemeleri ana göstergesinde ortaya çıkan en kötü performans durumu, tüm alt göstergeler ve faktörler açısından da benzerlik göstermektedir. Buna göre; Türkiye kadınların ve erkeklerin elde ettikleri tahmini gelir arasındaki eşitsizliğe işaret eden tahmini gelirde toplumsal cinsiyet uçurumu göstergesi bakımından 25 ülke içinde son sırada yer almaktadır. Çalışan yoksulluğu bakımından 19 ülke içinde 10. sırada; verimliliğe dayalı ödeme bakımından 26 ülke arasında 20. sırada; istihdamda sendika üyeliğinin yaygınlığı bakımından 23 ülke içinde 22. sırada; toplu pazarlığın istihdamı kapsama düzeyi bakımından 22 ülke arasında 19. sırada; işçi – işveren dayanışması bakımından 26 ülke içinde 20. sırada; çalışanların maruz kaldığı hak ihalleri bakımından 25 ülke içinde sonuncu sırada; ücretli doğum izni bakımından 26 ülke içinde 24. sırada yer almaktadır.

Mali Transferler

- Türkiye, vergi yapısı alt göstergesi bakımından 3,37 gösterge değeri ile 26 üst-orta gelirli ülke içerisinde 15. sıraya yerleşerek kendi kategorisinin ortalama performans sergileyen ülkelerinden biri olmaktadır. 26 ülke içerisinde vergi yapısı alanında en kötü performans gösteren ülke 2,44 gösterge değeri ile Polonya olurken; en iyi performansı gösteren ülke, 5,15 gösterge değeri ile birinci sıraya yerleşen Panama olmuştur. Türkiye, vergi sistemi bakımından birkaç gösterge dışında genel olarak kendi kategorisinde ortalama bir görüntü çizmektedir. Vergilemenin çalışma isteği üzerindeki etkisi bakımından 3,89 gösterge değeri ile 26 ülke arasında 10. sırada yer almaktadır. Gösterge değer 1 ile 7 arasında değişmekte; 1'e yaklaşıldıkça vergilemenin çalışma isteğini belirgin biçimde düşürdüğü sonucu ortaya çıkmaktadır. Verilerin yatırım kararları üzerindeki etkisine ilişkin gösterge değeri ise 3,57; Türkiye'nin bu alandaki yeri ise 26 ülke içinde 13. sıra olmaktadır. GSYH'nin yüzdesi olarak toplam vergi gelirleri bakımından Türkiye 25 ülke içinde 4. sırada yer almaktadır. Toplam vergi takozu (çalışanın işverene toplam maliyeti ile çalışanın eline geçen net ücret arasındaki farkı ifade eden) düzeyi bakımından Türkiye, 26 ülke arasında 20. sırada yer almaktadır. Mal ve hizmetler üzerindeki vergilerin, toplam vergiler içindeki payı bakımından Türkiye, 25 ülke arasında 15. sırada yer almaktadır.
- Sosyal koruma alt göstergesi bakımından Türkiye, 4,04 gösterge değeri ile kendi gelir grubundaki ülkeler içinde ortalama bir performans göstererek 13. sıraya yerleşmektedir. Üst-orta gelir diliminde bulunan 26 ülke arasında sosyal koruma alanında en kötü performansı gösteren ülke 2,72 gösterge değeri ile Peru olurken; en iyi performansı gösteren ülke ise 4,94 gösterge değeri ile Polonya olmuştur. Sosyal koruma alanında kamu mal ve hizmet sunumunda etkinlik alt göstergesi bakımından Türkiye 26 ülke içinde 6. sırada; sosyal güvenlik ağı ile sağlanan korumanın yaygınlığı bakımından ise 4. sırada yer almaktadır. Sosyal koruma ve işgücü programlarına yapılan her bir birimlik harcamanın, yoksulluğun azaltılmasında ne kadar etkili olduğunu ölçen fayda-maliyet oranı bakımından 22 ülke arasında 12. sırada yer almaktadır. Türkiye, Sosyal sigortanın yeterliliği bakımından 22 ülke arasında 11. sırada; sosyal yardımların yeterliliği bakımından ise 15. sırada yer almaktadır. Toplam sosyal koruma harcamalarının düzeyi bakımından 25 ülke içinde 14. sırada; işsizlik sigortasının kapsamı bakımından ise 17 ülke arasında 15. sırada yer almaktadır.

Çalışmanın genelinde 2017 Kapsayıcı Büyüme ve Kalkınma Raporu'nun sunduğu veriler ve detaylı açıklamalar dikkate alınmış olmakla birlikte; Dünya Ekonomik Forumu'nun 22 Ocak 2018 itibariyle sunduğu özet göstergeler, ekonomik performansta ilerlemeye rağmen kapsayıcılık ihtiyacının şiddetle devam ettiğini kanıtlar niteliktedir. Buna göre Türkiye, KKE sıralamasında gelişmekte olan ülkeler arasında 4.26 endeks değeri ile 16. sıraya yerleşmiştir. Bu kapsamda Türkiye ekonomisinin, kişi başına GSYH bakımından güçlü biçimde büyümeye devam ettiği ifade edilebilir. Net gelir eşitsizliğinin arttığı; servet eşitsizliğinin bir miktar düşüşe rağmen hala çok yüksek seyrettiği görülmektedir. Mutlak yoksulluk oranı oldukça düşük olan Türkiye, bu boyutta gelişmekte olan ülkeler arasında en üst grup içinde yer almaktadır. %45'e düşen istihdam oranı, Türkiye'yi bu kategoride gelişmekte olan ülkeler arasında en alt gruba yerleştirmektedir. 2011-2015 döneminde sağlıklı yaşam beklentisi iki yıl azalmıştır. Ayrıca gelir ve daha çarpıcı biçimde servet eşitsizliğinin çok yüksek olan seyri devam etmektedir (WEF, 2018: 11).

Bu bağlamda istihdam düzeyi ile gelir ve servet dağılımı acil müdahale alanları olarak görülmektedir. Hızlı ve yüksek büyüme düzeyine sahip Türkiye'de, yaratılan zenginliğin kapsayıcılığı bakımından yeterli performans gösterilemediğinden gelir ve harcama politikaları ile sosyoekonomik hayata yön verilmesi gerekmektedir. Ayrıca Türkiye her ne kadar uyarlanmış net tasarruflar ve karbon yoğunluğu bakımından ortalama bir performans gösterse de bu durum, daha iyi ve daha kötü performans bağlamında her iki tarafa da yönelme potansiyeli taşıdığına göstergesidir. Nitekim 2018 yılında uyarlanmış net tasarruf düzeyinde düşüş yaşanmıştır.

Eğitim ve beceriler ile temel hizmetler ve dijital altyapı, geliştirilmesi ile beşeri sermaye potansiyelinin artırılmasına ve fırsatların gelişmesine hizmet eden göstergelerdir. Güçlü kurumların inşa edildiği, iş ve siyaset ahlaki kurallarının belirlendiği bir ortamda yolsuzluk ve rant sağlama faaliyetlerinin azalacağı ve dolayısıyla kaynakların etkin olacağı alanlarda kullanılacakları açıktır. Finansal kaynakların verimli tahsisi ile reel ekonomik yatırımlara finansal aracılık sağlanırken; istihdam ve işgücü ödemeleri ile varlık inşası ve girişimcilik yoluyla iyi işler, ücretler ve geçim kaynakları yaratılmaktadır. Mali transferler yoluyla adil vergilemeye ve sosyal korumaya hizmet edilmektedir. Gerek piyasanın neden olduğu ölçsüz eşitsizliklerin düzeltilmesi ve gerekse kaynakların; ekonomik fırsatların yaratılması, piyasaların işlevsel hale getirilmesi ve dolayısıyla büyüme sürecinin başlaması ve sürekli olarak uyarılması için hayati önem taşıyan eğitim ve fiziki altyapı gibi önemli kamu hizmetlerinin desteklenmesine yönlendirilmesi bakımından adil ve etkili vergileme ile temel sosyal koruma alanı son derece önemlidir (Samans vd., 2017: 14).

Kapsayıcı kalkınmanın en önemli unsurlarından biri olan beşeri sermayeyi geliştirme ihtiyacı, Türkiye'de varlığını korumaktadır. Eğitime erişimin yaygınlaştırılması ve eğitimde kalitenin artırılması, özellikle okul öncesi dönemden başlayarak eğitime erişimin önündeki engellerin kaldırılması; bu kapsamda kız çocuklar, az gelişmiş bölgelerde yaşayan çocuklar, yoksul hanelerde yaşayan çocuklar gibi kırılganlıkları görece daha yüksek olan grupların merkeze alınması gerekmektedir. Kendi kategorisinde eğitim kalitesi bakımından performansı

geliştirilme potansiyeli taşıyan Türkiye’de eğitime yapılan harcamaların artırılması gerekmektedir. Bu bağlamda özellikle eğitim kalitesini ve eğitime erişimi artırma yönlü; çağı yakalayan ve çağın gereklerini yerine getiren nesiller yetiştirme amacı güden sosyal ve fiziki altyapı harcamalarına ağırlık verilmelidir. Ayrıca eğitimde eşitlik anlayışında ısrarın sürdürülmesi gerekmekte ve mesleki eğitim kalitesini yükseltici politikaların hayata geçirilmesi ihtiyacı devam etmektedir.

Türkiye, KKE ve yapısal göstergeler bağlamında gelir ve servet gelir ve servet eşitsizliğinin yanı sıra kadınların işgücüne katılım düzeyinin düşük, gençler arasında işsizlik düzeyinin yüksek seyrettiği; güvencesiz çalışmanın ve kayıtdışı ekonominin yaygın olduğu; elde edilen tahmini gelirden toplumsal cinsiyet uçurumunun son derece yüksek seyrettiği ve çalışan yoksulluğunun yaygın olduğu bir profil çizmektedir. Sosyal yardımların yeterliliği ve sosyal koruma harcamalarının düzeyi bakımından kendi kategorisinde Türkiye’nin gösterdiği ortalama altı performans bu durumu destekler niteliktedir. Bu bakımdan eğitimde olduğu gibi çalışma hayatında ve sosyal yaşamda toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin azaltılması, kırılgan grupların fırsat eşitliği ve pozitif ayrımcılık kapsamında daha fazla desteklenmesi için sosyal yardımların ve sosyal koruma harcamalarının artırılması, işgücüne katılımda ayrımcılığa maruz kalan kesimlerin desteklenmesi bakımından çalışan ve işveren desteklerinin artırılması ve işverene çalışan maliyetlerinin düşürülmesi gibi teşviklerin artırılması önem arz etmektedir. Ayrıca bu bağlamda özellikle toplumsal kesimlerin sosyoekonomik hayatın içinde daha fazla yer alabilmeleri için finansal sisteme ve finansal hizmetlere erişim maliyetlerini azaltarak finansal sistemin kapsayıcılığını artıracak daha fazla politikaya ihtiyaç duyulmaktadır. Harcama politikası ile birlikte gelirin toplumsal kesimler arasında daha adil dağılmasını sağlamak üzere vergi politikasının yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Vergilemenin çalışan ve işveren kararları üzerinde saptırıcı etkilere sebebiyet vermeyecek mahiyette olmasına özen gösterilmelidir. Dar gelirli kesimin üzerindeki vergi yükünün, ödeme gücü ile uyumlu olması; bu kapsamda vergilerin kompozisyonunun; dolaylı vergilerin, toplam vergi gelirleri içindeki payının aşağı çekilmesi yoluyla dar gelirli lehine değiştirilmesi gerektiği ifade edilebilir.

Sonuç

Gelir değişimlerini gösteren parametreler; yaşam standartlarını, ekonomik performans üzerinden ortaya koyan teknik ifadelerdir ve yaratılan ekonomik performansın, toplumun tüm kesimlerine dağılıp dağılmadığı ile ilgilenmemektedir. Uluslararası karşılaştırmalarda kişi başına gelir ölçüsünün, niceliksel bir göstergesi olarak önemine vurgu yapılmakta; ancak yaratılan gelirin “nasıl” dağıldığı dikkate alınmamaktadır. Dolayısıyla münferit olarak kişi başına düşen gelir düzeyine bakarak bir ülkede yoksulluk, gelir dağılımı, eğitim düzeyi, sağlık ve sosyal koruma, bireysel hak ve özgürlüklerin korunması, demokrasi, ekosistemin sürdürülebilirliği gibi temel kalkınma göstergeleri ile ilgili fikir yürütmek mümkün değildir. Ekonomik büyüme, toplam ve kişi başına düşen gelir göstergeleri, bir ülkenin ekonomik performansını ölçen ve bu bakımdan kalkınmanın tek bir boyutunu ortaya koyan göstergelerdir. Kalkınmanın yalnızca bir boyutuyla değerlendirilmesinin ise birçok eksik yargıyı beraberinde getireceği açıktır.

Nitekim Türkiye’nin yüksek büyüme rakamları, gelir eşitsizliği ve bilhassa oldukça yüksek seyreden servet eşitsizliğini ortadan kaldırmaya yetmemektedir. 2017 KKE rakamlarına göre buna benzeyen bir diğer kategori de istihdam alanıdır. Türkiye, servet eşitsizliği bakımından olduğu gibi istihdam oranı bakımından da 79 gelişmekte olan ülke içinde en kötü performansı gösteren ülkelerden biridir. Kişi başına düşen gelir ve işgücü verimliliği alanında kendi grubunun en iyi performans gösteren; sağlıklı yaşam beklentisi bakımından ise potansiyel gösteren ülkesi olan Türkiye’nin genel büyüme ve kalkınma göstergesi bakımından 32. sırada yer alması, istihdam alanında gösterdiği yetersiz performanstan kaynaklanmaktadır. Benzer biçimde mutlak yoksulluk oranlarının istikrarlı biçimde düşüş gösterdiği ve medyan gelirin kendi kategorisindeki ülkelere göre yüksek seyrettiği Türkiye, gelir ve servet eşitsizliği nedeniyle genel kapsayıcılık göstergesinde de yeterli performansı sergileyememektedir. Endeks bazında Türkiye’ye ilişkin en çok potansiyel gösteren alan, genellikle

Özdemir, Aslanpay, Esin; Altay, Asuman; Türkiye Sosyoekonomik Gelişmenin Neresinde? Kapsayıcı Kalkınma Endeksi Bağlamında Bir İnceleme

---

ortalama ve ortalama üstü seyreden alt göstergeleri ile nesillerarası eşitlik ve sürdürülebilirlik ana göstergesi olarak ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'nin kapsayıcı büyüme ve kalkınma performansı; yüksek GSYH düzeylerinin, sosyoekonomik ilerlemeyi sağlamada tek başına yeterli olmadığı; bu bağlamda büyümenin ötesine geçerek sosyal kapsayıcılığın artırılabilmesi için yoksulluğun, gelir ve servet dağılımı eşitsizliklerinin azaltılması; marjinalize olmuş kesimlerin kalkınma süreçlerine daha fazla dâhil edilmesi gereğini açık biçimde ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Daly, L., Posner, S. (2011). *Beyond GDP: New measures for a new economy*. Demos, New York.

Kuznets, S. (1934). *National income 1929–32*. National Bureau of Economic Research, New York.

Pearce, D. W., Warford, J. J. (1994). *World without End – Economics, Environment, and Sustainable Development*. Oxford University Baskısı, New York.

Samans, R., Blanke, J., Corrigan, G., & Drzeniek, M. (2015, September). The inclusive growth and development report 2015. *World Economic Forum* (Vol. 13), Genova.

Samans, R., Blanke, J., Drzeniek, M., & Corrigan, G. (2017). The inclusive growth and development report 2017. *World Economic Forum*, Genova

Singhal, R. (2003). Women, gender and development: The evolution of theories and practice. *Psychology and Developing Societies*, 15(2), 165-185.

Stanton, E. A. (2007). The human development index: A history. *PERI Working Papers*, No: 85.

Todaro, M. P., & Smith, S. C (2012). *Economic Development*. 11. Baskı, Pearsen, Addison Wesley, Boston.

WEF. (2018). The Inclusive Development Index 2018 Summary and Data Highlights.

World Bank. (1991). *World Development Report 1991 - The Challenge of Development*. Oxford University Baskısı.

Havayolu İşletmelerinin Büyüme Stratejilerine Yönelik Bir Değerlendirme: Türk Havayolları A.O. ve Lufthansa Group İşletmelerinin Karşılaştırması

Eyüp Bayram Şekerli¹

Giriş

İşletmelerin tek bir pazarda faaliyet göstermeleri onların büyümesinde önemli bir kısıtlayıcı etken niteliğindedir. Bu nedenle, işletmeler büyüyebilmek için farklı pazarlara girmeye çalışmaktadırlar. Ayrıca, işletmelerin ortalama maliyetlerinin en düşük olduğu nokta aynı zamanda büyüklüğün en uygun olduğu noktadır. Bu nedenle; işletmeler optimum üretim kapasitelerinin üzerine çıkmadıklarında aynı pazarda yatay birleşmeleri, dikey birleşmeleri veya çeşitlenerek büyüme seçeneklerini değerlendirmektedirler (Penrose, 2009).

Büyüme stratejileri işletmelerin performanslarını artırabilmek için yapmış oldukları planlamaları kapsamaktadır (Andrews, 2001). Ansoff (1965), işletmelerin pazar ve ürün bazında büyüme stratejileri benimseyebileceklerini belirtmektedir. Ayrıca, pazar ve ürüne dayalı olan stratejiler; yoğun büyüme stratejisi, çeşitlenme ve dışsal büyüme stratejileri olarak sınıflandırılmaktadır. Ansoff (1957), büyüme stratejilerini; “pazara nüfuz etme”, “ürün geliştirme”, “pazar geliştirme” ve “çeşitlenme” olarak sıralamaktadır. Pazara nüfuz etme, halihazırda faaliyet gösterilen pazarlarda mevcut ürünlerle büyümeyi ifade etmektedir. Ürün geliştirme stratejisi, mevcut pazarlara yeni ürünler sunmayı ifade etmektedir. Diğer yandan; pazar geliştirme ve çeşitlenme stratejileri ise yeni pazarlara girişi ifade etmektedir. Pazar geliştirme stratejisi, mevcut ürünleri yeni müşteri gruplarına, özellikle farklı coğrafyalardaki pazarlara satması olarak ifade edilmektedir. Bunların yanı sıra çeşitlenme stratejisi ise yeni pazarlara yeni ürünler sunmayı ifade etmektedir (Zentes vd. 2011).

Havayolu işletmeleri de diğer işletmeler gibi değişen yasal çevre ve farklılaşan pazar şartlarında büyüyebilmek için ürünler ve pazarlar ile ilgili farklı stratejiler takip etmektedirler. Özellikle, havayolu pazarında yaşanan serbestleşmenin yarattığı değişimler rekabeti de yoğunlaştırmış; yeni havayolu işletmeleri, yeni iş modelleri ve farklı hizmet şekilleri ile pazara girmiştir. Genellikle, serbestleşme döneminden önce devlet tarafından işletilen birçok havayolu işletmesi tamamen ya da kısmen özelleştirilmişlerdir. Özelleştirme süreçlerinin ardından havayolu işletmeleri; filo ve uçuş ağlarını büyütmüşler, yeni iş modellerini uygulamaya başlamışlar, farklı coğrafyalarda gelişen pazarlara girmişler ve havayolu taşımacılığı ile alakalı alanlarda büyümeye çalışmışlardır. Her iki işletme de uluslararası havayolu işletmeciliği sisteminde yer almakta ve sistemin genelini etkileyen çevresel (petrol fiyatları, uluslararası ilişkiler, havaaracı teknolojileri, değişen sosyo-ekonomik çevre, haberleşme teknolojileri gibi) şartlardan etkilenmektedir (Shaw, 2007). Farklı coğrafyalarda yer alan havayolu işletmelerinin büyüme seyri de farklı olmuştur.

Türk Havayolları (THY) ve Lufthansa (LH) yakın tarihlerde kurulmuş olmalarına rağmen farklı büyüklüklere sahiplerdir. Bahsedilen işletmelerin büyümeleri üzerinde içerisinde yer aldıkları bağlamların sahip olduğu çevresel şartların farklı etkiler yaratmış olması beklenmektedir. Diğer yandan, bu etkilerin zaman içerisinde ortaya çıkışı ve incelenmesi oldukça önemli olsa da bu çalışma kapsamına dahil edilmemiştir. Yapılan bu çalışma, nispeten zamandan ve çevresel şartlardan bağımsız olarak THY ve LH'nin büyüme stratejilerinin incelenmesini içermektedir.

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Seydikemer Uyg.Bil.YO, Muhasebe ve Finans Yönetimi Bölümü, eyupbs@mu.edu.tr.

Havayolu taşımacılığının çevresini şekillendiren olaylar

Günümüzde küreselleşmenin etkisi ile birçok sektör uluslararası nitelik kazanmış olmasına rağmen bu özelliğin havayolu taşımacılığı sektöründe daha baskın olduğu görülmektedir. Bu anlamda, havayolu taşımacılığı sektörünün doğası itibari ile uluslararası bir sistem niteliği taşıdığı söylemek mümkündür. Sistemi oluşturan her bir parçanın uluslararası düzeyde örgütlenmiş olduğu ya da uluslararası düzeyde üretim yaptığı dikkat çekmektedir. Operasyonların uluslararası bir nitelikte olmaması durumunda dahi uluslararası sivil havacılık kuruluşları tarafından belirlenen kurallara uyulması gerekmektedir. Ayrıca ulusal ve uluslararası düzeyde politik, ekonomik, sosyal, teknolojik, çevresel ve yasal etkenler havayolu işletmelerinin stratejileri üzerinde etkili olmaktadır. Özellikle, makro ekonomik ve yasal çevre havayolu işletmelerinin stratejileri üzerinde belirleyici niteliktedir (Wells, 1999; Shaw, 2007; Belobaba ve Odoni, 2009). Bahsedilen çevresel unsurlardaki değişimlerin işletmelerin karar vermeleri ve büyüme stratejileri üzerinde etkili olduğu söylenmektedir (Miller, 1987; Ansoff, 1957). Bilhassa, yasal çevre kapsamında yapılan ulusal-uluslararası serbestleşme hareketleri ve ekonomik bakış açılarının değişmesi ile özelleştirmeye yönelik düzenlemeler havayolu işletmeleri üzerinde oldukça etkili olmaktadır. Serbestleşme ile uluslararası pazar potansiyelinin artması, orta menzilli hatlarda düşük maliyetli havayolu taşımacılığı iş modelinin yaygınlaşmaya başlaması ile artan rekabet baskısına büyük havayolu işletmeleri birleşme ve satın almalar ile cevap vermişlerdir. Başka bir deyişle, pazarda uzunca süre faaliyet gösteren havayolu işletmeleri büyümeyi rekabet edebilmenin bir gereği olarak değerlendirerek birleşme-satın almalar ile büyük gruplar oluşturmuş; çeşitlenme, pazar ve ürün geliştirme stratejilerini yoğun bir biçimde kullanmaya başlamışlardır. Aşağıda havayolu işletmelerinin değişimine neden olan “deregülasyon”, “düşük maliyetli havayolu işletmelerinin pazara girişi” ve “havayolu birleşmeleri”nin etkileri kısaca anlatılmaktadır.

Deregülasyon

1978 yılında ABD’de başlayan ticari havayolu taşımacılığı sektörünün serbestleştirilmesi günümüze kadar ABD pazarında konsolidasyonların oldukça yoğun bir şekilde yaşanmasına neden olmuştur. Nitekim, 1978’de başlayan liberalleşme süreci ile ABD pazarında çeşitli tipteki havayollarını bünyelerine katan United, Delta, American, Southwest Havayolları bugün halen pazarın önemli bir bölümünü kontrol etmektedirler. American Airlines-TWA (2001) birleşmesi ile başlayan büyük konsolidasyonlar American West-US Airways (2005), Delta-Northwest (2008), United Airlines-Continental Airlines (2010), ExpressJet Airlines-Skywest (2010), American-US Airways (2013), Southwest-AirTran(2011) birleşmeleri ile devam etmiştir. Böylece, büyük havayolu işletmelerinin birleşme ve satın almaları ile ABD pazarında dev havayolu işletmeleri ortaya çıkmıştır. Özellikle, 2013 yılındaki American ve US Airways (2013) birleşmesinde dünyanın en büyük havayolu işletmesi oluşturulmuştur. Bahsedilen, havayolu işletmeleri sadece ABD’de değil aynı zamanda küresel anlamda önemli ölçüklere ulaşmışlardır.

ABD’de başlayan serbestleşme hareketi Avrupa’yı da etkilemiştir. 1987, 1990, 1993 yıllarında kabul edilen paketler ile yapılan bir düzenlemeler Avrupa pazarının serbest yapısının 1997 yılına kadar tedrici olarak oluşmasını sağlamıştır (Diaconu, 2012; Gerede, 2015). 1993 yılında yürürlüğe giren “Üçüncü Paket” ardından 1997 yılında yapılan düzenlemeler Avrupa Birliği (AB) içerisindeki taşıyıcılara Avrupa Birliği içerisinde tam kabotaj hakkı sağlamıştır. Başka bir deyişle AB üyesi ülkelerin havayolu işletmeleri AB içerisinde istedikleri noktalar arasında uçabileceklerdir. (Lenartowicz, Mason, & Foster, 2013). 1987 yılında birinci serbestleşme paketinin kabul edilmesinin ardından fiyat kısıtlamalarının azaltılmasının ardından 1990 yılında kabul edilen ikinci paket ile Avrupa içerisinde beşinci trafik hakkının² yaygınlaştırılması havayolu işletmelerinin ağlarına yeni noktaları eklemelerini daha kolay hale getirmiştir. 2008 yılında yapılan düzenleme ile AB’li havayolu işletmeleri için AB içerisindeki tüm kısıtlamalar kaldırılarak “Avrupa Tek Havacılık Pazarı-European Single Aviation

---

² Havayolu işletmesinin bayrağını taşıdığı (tescil edilmiş olduğu) ülkeden aldığı yolcuyu

Market” oluşturulmuştur (European Parliament, 2018). Ayrıca 2008’de yapılan düzenleme ABD ile Ortak Transatlantik Havacılık Bölgesi oluşturulmasını sağlamıştır (Diaconu, 2012; Gerece, 2015).

Düşük Maliyetli Havayolu İşletmeleri

Deregülasyon ile düşük maliyetli havayolu iş modelini uygulayan havayolu işletmeleri ortaya çıkmıştır (Diaconu, 2012; Belobaba, vd., 2016). 1990 yılında Avrupa’nın ilk düşük maliyetli havayolu işletmeleri Ryanair ve EasyJet kurulmuştur. 1993 yılında üçüncü paketin kabul edilmesi ile birlikte Avrupa Birliği içerisindeki havayolu işletmelerinin Avrupa Birliği içerisindeki diğer pazarlara girebilmelerinin önü açılmıştır. Bu anlamda, ABD’de liberalleşme sonucunda iç hat pazarında yaşananların Avrupa’daki liberalleşme sürecinde de benzer sonuçlar doğurmuştur. ABD’de liberalleşme ile düşük maliyetli havayolu işletmeleri için arketip olarak kabul edilen Southwest Havayolları kurulmuştur (Lenartowicz vd., 2013:3). 2008 yılında yapılan “Avrupa Tek Havacılık Pazarı” düzenlemesi ile düşük maliyetli havayolu iş modelini uygulayan havayolu işletmeleri Avrupa’da pazarını genişletmeye başlamışlardır. Düşük maliyetli havayolu işletmeleri ağ tipi büyük havayolu işletmeleri ile yoğun bir biçimde rekabet etmeye başlamışlardır. Rekabet kapsamında ağ tipi havayolu işletmelerinin üst düzey (premium) hizmetlerine olan talep azalmaya başlamıştır. Bu gelişmeler ile birlikte 2000 yılından sonra Avrupa’da düşük maliyetli havayolu işletmelerinin pazar payı önemli ölçüde artmıştır (Diaconu, 2012: 343). Avrupa Birliği tarafından liberalleşme kapsamında yapılan düzenlemeler sayesinde düşük maliyetli havayolu işletmeleri bayrak taşıyıcısı network havayolu işletmelerinin uzun süredir baskın oldukları pazarlara girmeye başlamışlardır (European Commission, 2007).

Birleşmeler

Küresel çapta uçuş ağlarına sahip olan ağ tipi (network) havayolları, Avrupa’da havayolu taşımacılığının liberalleştirilmesi sonucunda ortaya çıkan düşük maliyetli havayolu işletmelerine karşı satın alma-birleşme ve çeşitlenme stratejilerini benimsemişlerdir (Lenartowicz vd., 2013:3; Kumar, 2012: 226). Birleşmeler yolu ile büyümek, finansal sıkıntıları aşmak ve havayolu arızını rasyonalize etmek için kullanılan bir strateji olmuştur (Kumar, 2012:226). Liberelleşmenin son aşamasında yapılan düzenlemeler ile Avrupa’da da ABD’dekine benzeyen “dev havayolu” olarak tabir edilen işletme yapıları ortaya çıkmıştır. 2004 yılında Air France ve KLM Havayolları’nın bir araya gelmesi ile 573 adet havaaracına sahip, 243 noktaya uçan, yıllık 77 milyon yolcu taşıyan bir havayolu haline gelmiştir (<https://www.klm.com/corporate/en/about-klm/air-france-klm/index.html>, 15.07.2018). Benzer şekilde, British Airways’in öncülüğünü yaptığı ve içerisinde bir diğer Avrupalı büyük havayolu işletmesi olan Iberia Havayolları’nın yer aldığı International Airlines Group (IAG) 2011 yılında oluşturulmuştur. IAG, 529 adet havaaracına sahip sahip filosu ile 2016 yılında 100 milyondan fazla yolcu taşımıştır (<http://www.iairgroup.com/phoenix.zhtml?c=240949&p=irol-newsArticle&ID=2235067>, 15.07.2018). Ayrıca 2005 yılından itibaren, Swiss International Air Lines, Austrian Airlines, Germanwings ve Brussels Airlines işletmelerini kapsayan birleşmelerle Lufthansa Group büyük bir Avrupalı taşıyıcı olarak ortaya çıkmıştır (Hsu ve Flouris, 2017:42). Avrupa’da büyük bir taşıyıcı konumunda olan LH’de benzer biçimde serbestleşme hareketi ile diğer havayolu işletmelerini (2005-Swissair, 2008-Austrian Airlines, 2008-Brussel Airlines, 2009-British Midland (EU Commission, http://ec.europa.eu/competition/elojade/isef/index.cfm?fuseaction=dsp_result&policy_area_id=2, 16.07.2018) bünyesine katarak büyüme hamlelerini yapmıştır. LH, Swiss International Air işletmesini satın alması sonucunda frekanslarını artırarak mevcut pazarında derinleşme sağlamıştır.

Network havayolu işletmeleri için birleşme ve satın almalar odaklanmayı sağlarken farklı pazarlara girişlerini de mümkün kılabilir. Nitekim, Air-France-KLM birleşmesinde her iki havayolu işletmesi faaliyet göstermedikleri pazarlarda da uçmaya başlamışlardır (Hsu ve Flouris, 2017: 42). Havayaolu taşımacılığı sektöründe yaygın olan bir büyüme stratejisi olan birleşme ve satın almalar odaklanmayı ya da çeşitlendirmeyi

hedeflemektedirler. Odaklanma stratejisi ile havayolu işletmeleri aynı pazarda, benzer ürün/hizmetleri üreten rakiplerini satın alarak rekabeti azaltmaya çalışmaktadırlar. Birleşme ve satın almalar ile birlikte havayolu işletmeleri; maliyetlerini azaltmayı, pazar paylarını korumayı, yeni pazarlara girmeyi ve kapasitelerini artırmayı hedeflemektedirler (Belobaba, 2016: 146). Kumar (2012: 226), havacılık sektöründe satın alma ve birleşmeler için en önemli güdüleyicinin belirli bir topla ve dağıt (hub and spoke) ağında pazar payının artırılarak kar elde etmek olduğunu belirtmektedir. Başka bir deyişle, birleşme içerisine giren işletmeler daha geniş bir uçuş ağında uçuş sıklıklarını ve yolcu sayılarını artırmaktadırlar. Kumar (2012: 226)'a göre ulusal pazarda yaşanan satın alma ve birleşmeler iç hat uçuş ağının geliştirilmesini ve maliyetlerin azaltılmasını sağlarken; küresel düzeyde birleşme ve satın almalar, iç hat ve dışhat ağlarının birleştirilerek küresel ağ sistemlerinin oluşturulmasını sağlamaktadır. Ayrıca, birbirleri ile örtüşen ağların birleşmesi doğal olarak rekabeti azaltıcı bir etki yaratmaktadır.

Ticari havayolu taşımacılığı sektöründe yaygın büyüme stratejileri

Deregülasyon ile birlikte gelen birleşme baskısı artarken aynı zamanda işletmelerin havacılık ile ilgili yan alanlarda da büyümeleri zorlaşmıştır. Cunningham ve Wood (1983:47), serbestleşen pazarlara geçişte havayolu işletmelerinin karlılıklarını ve devamlılıklarını sağlayabilmek için bir takım stratejik tercihler yaptıklarını belirtmektedirler. Cunningham ve Wood (1983:47), bu stratejik tercihleri; “faaliyetleri büyütme-küçültme”, “diğer işletmeler ile birleşme” veya “çeşitlenme” olarak sıralamaktadırlar. Diğer yandan, havayolu işletmeleri “pazara nüfuz etme”, “pazar geliştirme”, “ürün geliştirme” ve “çeşitlendirme” stratejilerini tercih ederek büyümektedirler. Örneğin, Emirates Havayolları; temel pazarı olan Ortadoğu’da “pazara nüfuz etme” ve farklı coğrafyalarda yer alan pazarlara girerek “pazar genişletme” stratejilerini yoğun bir biçimde uygulamaya çalışmaktadır (Namaki, 2007).

Havayolu işletmeleri tarafından sıklıkla tercih edilen bir büyüme stratejisi de çeşitlenmedir. Özellikle, network iş modelini uygulayan havayolu işletmeleri, ilgili ülkenin kanunlarının izin verdiği ölçüde iç veya dış pazarda farklı iş modellerini uygulayan (düşük maliyetli, bölgesel, charter) havayolu işletmelerini bünyelerine kattıkları görülmektedir. Deregülasyon şartları altında rekabet becerileri sınırlı olan havayolu işletmeleri çeşitlenme stratejilerini benimseme eğilimleri göstermektedirler. Network tipi işletmelerin hat ve tarife yapılarının yanı sıra havacılık ile ilgili çeşitli alanları da kapsayan bir büyüme şekline sahip oldukları görülmektedir. Redpath vd. (2017), havayolu taşımacılığı faaliyetine göre daha az gelir potansiyeli fakat daha yüksek kar marjı olan bakım-onarım, ikram, kargo ve seyahat hizmetleri gibi alanlarda havayolu işletmelerinin çeşitlenmeyi tercih ettiklerini bildirmektedir.

Ana faaliyet alanı ile ilgili alanlarda büyümeyi ifade eden ilişkili çeşitlenme (bakım-onarım, ikram, havalimanı işletmeciliği) ile havayolu işletmeleri daha sağlıklı bir kar marjı sağlayabilmektedir (Heracleous & Wirtz, 2009:276). Ayrıca, çeşitlenme stratejilerini benimsemek, havayolu taşımacılığının dönemsel yapısına karşın havayolu işletmelerinin gelirlerini istikrarlı hale getirmelerine ve sermaye maliyetlerini azaltmalarına yardımcı olmaktadır. Ayrıca bu işletmelerin, kendileri için girdi sağlayan bakım-onarım, ikram, kargo-lojistik, bilişim alanındaki iştirakleri ile ulusal ve uluslararası pazarlarda büyüdükleri görülmektedir. Bu nedenle, havayolu işletmeleri ulaştırma dışındaki işlere yayılarak çeşitlenmektedirler (Cunningham ve Wood 1983: 47). Özellikle, büyük gruplar; farklı coğrafyalarda, gelişen pazarlarda ikram, bakım-onarım, kargo-lojistik ve bilişim alanlarında büyümeye önem vermektedirler (Redpath vd., 2017:32).

Amaç ve Yöntem

Araştırmanın örneklemini Türkiye’de İstanbul merkezli olarak faaliyet gösteren Türk Havayolları A.O ve Almanya’da Frankfurt merkezli olarak faaliyet gösteren Lufthansa Group oluşturmaktadır. Her iki işletmenin büyüme konusunda kamuoyuna da yansıyan önemli motivasyona sahip oldukları görülmektedir. Araştırma, farklı bağlamlarda bulunan ve Avrupa’nın en eski havayolu işletmeleri arasında yer alan Türk Hava Yolları

(THY) ve Lufthansa Havayolları (LH)'nin büyüme stratejileri ve bu stratejiyi benimserken dayandırdıkları nedenleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmanın öneklemini oluşturan her iki işletme de network tipi iş modelini uygulamaktadır. İşletmelerin temel faaliyet alanları olan yolcu-yük taşımacılığı ve çeşitlenme stratejisini kapsamındaki teknik, ikram ve yer hizmetleri gibi girişimlerine dair veriler incelenmiştir.

Çalışma kapsamında cevaplanmaya çalışılan araştırma soruları; (1) “Ansoff modeline göre “farklı coğrafyalarda faaliyet gösteren, network modelini uygulayan bayrak taşıyıcısı LH ve THY havayolu işletmelerinin büyüme stratejileri nelerdir?” (2) “farklı coğrafyalarda faaliyet gösteren, network modelini uygulayan bayrak taşıyıcısı LH ve THY havayolu işletmelerinin büyüme stratejileri içerisinde çeşitlenmenin yeri ve nedenleri nedir?” olarak belirlenmiştir.

Araştırma kapsamında verilerin toplanmasında, incelenmesinde sosyal olayların derinlemesine ve çok boyutlu bir şekilde ele alınmasını sağlayan nitel yöntemler benimsenmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). THY ve LH tarafından 2007-2016 yıllarını kapsayan raporlar “doküman taraması” ile NVIVO paket programı yardımı ile yapılmıştır. Her iki işletme de yıllık raporlarını internet sitelerinde yatırımcı ilişkileri kapsamında kamuoyu ile paylaşmaktadırlar. Taramalar sırasında temel olarak; “strateji”, “büyüme”, “ikram”, “teknik”, “ortak yatırım” ve “işbirliği” gibi Türkçe sözcükler ve İngilizce karşılıkları üzerinde durulmuştur. Bahsedilen sözcüklerin geçtiği ifadeler incelenerek büyüme ve çeşitlenme stratejileri anlaşılmasına çalışılmıştır. Fakat, burada sözcük sayımı ve bu sayım üzerinden karşılaştırma gibi bir yol tercih edilmemiştir. Bunun yerine kavramların yer aldığı söylemler incelenmiştir.

LH ve THY'nin büyüme stratejileri ile ilgili bulgular

LH büyüme stratejisi

LH, 1926 yılında kurulmuş olan Almanya merkezli havayolu işletmesidir. 1982 yılında hisselerinin %80'i devlet kontrolünde olan fimanın 1997 yılında tamamen özelleştirilmiştir. LH, günümüzde çeşitli ülkelerden kurum ve kuruluşların ortak olduğu bir yapıya sahiptir (Lufthansa Group, <https://www.lufthansagroup.com/en/company/history.html>, 20.07.2018). LH, 2016 yılında elde edilen gelir teme alınarak dünya genelinde havayolu işletmelerinin sıralandığı listede 35,4 milyon USD yıllık gelir ile dördüncü sıradadır. Yıllık taşınan yolcu sıralamasında ise 79,3 milyon yolcu ile dünya genelinde sekizinci olmuştur (European Commission, Annual Analyses of the EU Air Transport Market 2016-Final Report, 2017:12). LH, ticari havayolu taşımacılığının yanı sıra havacılığa bağlı alanlarda büyümüş bir havayolu işletmesi profili göstermektedir (Tablo 1). Özellikle, bakım-onarım hizmeti üreten Lufthansa Technik dünyanın bir çok yerinde hizmet verecek şekilde büyümüştür. İşletme yolcu ve yük taşımacılığı işini temel işletme fonksiyonu (core competence) olarak kabul etmektedir (Lufthansa Group, 2007).

2007 yılında yayınladığı raporda LH, uzun ve kısa hatlardaki büyüme sayesinde Lufthansa daha çok organik bir biçimde büyüdüğünü ifade etmektedir. LH, büyüme stratejisini üç temel üzerine durmaktadır. Öncelikli olarak işletme, Kuzey Amerika pazarında temel olarak kendi uçuş ağını kullanarak, iş birlikleri ve ikili anlaşmalar ile iş amaçlı pazarda büyümeyi hedeflenmektedir. Ayrıca, Çin, Hindistan ve Rusya pazarlarında etkinliğin artırılması da büyüme için önemli olarak ifade edilmektedir. İkinci olarak, LH kendisinin kurucusu olduğu Star Alliance (SA) ittifakını geliştirmeyi büyüme stratejisinin ikinci dayanağı olarak tanımlamaktadır. Büyüme konusunda üçüncü stratejik hedef ise çoklu hublar oluşturmayı ve çoklu markalar ile büyümeyi kapsamaktadır. Havayolu taşımacılığı pazarında serbestleşme hareketleri büyüme için bir fırsat olarak değerlendirilmektedir. Bu anlamda, çeşitli ortaklık biçimlerinden birleşmelere kadar varan büyüme opsiyonlarının seçilmektedir. Nitekim, LH, bağımsız havayollarını bünyesine dahil ederek kendi grubunu oluşturabilmiştir (Lufthansa Group, 2007:68).

2008 yılında Avrupa Birliği'nin tamamında kısıtlama olmaksızın faaliyet gösterme konusunda yapılan serbestleşme düzenlemeleri (hava trafik hareketi-air traffic act) ve bunun sonucunda başlayan konsolidasyon

Şekerli, Bayram, Eyüp; Havayolu İşletmelerinin Büyüme Stratejilerine Yönelik Bir Değerlendirme: Türk Havayolları A.O. ve Lufthansa Group İşletmelerinin Karşılaştırması

LH tarafından büyüme fırsatı olarak değerlendirilmektedir. Buna paralel olarak LH, yatırım veya satın alma gibi alternatif büyüme şekillerinin işletmeyi ileri götüreceği değerlendirmesini yapmaktadır (LH, 2009: 30, 48).

LH, organik büyüme stratejisini çoklu hub ve çoklu marka stratejileri ile ifade etmektedir (Lufthansa Group, 2009:48). LH, 2009 yılında yayınladığı raporda organik büyümenin maliyetleri düşürme, Frankfurt ve Münih hublarını güçlendirerek kısa ve uzun menzilli uçuş ağlarının geliştirilmesi ile gerçekleştirdiğini belirtmektedir. Bu kapsamda, çoklu hub stratejisi ile kapsamlı, küresel bir ağ oluşturulmuştur. Böylece, çevredeki Avrupa ülkelerinden aktarma yapacak uçuşlar (feeder pax) çekilerek kıtalararası uçuşlarda doluluk oranları ve karlılık artırılmıştır. Organik büyüme kapsamında belirtilen sürdürülebilir maliyet düşürme; filonun yenilenmesi ve verimliliğin artırılması gibi yollarla başarılmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak, organik büyüme kapsamında bahsedilen çoklu hub, çok odaklı yolcu pazarı ve genel olarak maliyetleri yüzde 40 oranında azaltma hedefi taşınan yolcu sayısını önemli oranda artırmıştır (Lufthansa Group, 2010: 85).

LH, Avrupa'dan dünyanın gelişen yolcu pazarlarına olan hatlarda etkinliğini artırmayı büyüme için önemli bulmaktadır. Özellikle; ABD, Çin, Hindistan, Latin Amerika ve Afrika'da büyüyen pazarlarda da gelişmek havayolu sektöründe yaşanan zorlayıcı değişimlerin etkisinden korunmak için gerekli görülmektedir (Lufthansa Group, 2010:87; Lufthansa Group, 2011:2, 64). LH, bahsedilen pazarların birleşme ve satın almalar ile şekillendiği ifade etmektedir. Bu nedenle, LH, satın almalar ve ortaklıkları büyüme ve pazar liderliği konumunu başarmak için oldukça önemli bir araç olarak benimsemiştir. Bu kapsamda, farklı pazarlardaki satın alma ve birleşme fırsatları sürekli takip edilmektedir. Satın alınan işletmeler ile gelişen pazarlardaki etkinlik de artırılmıştır. Örnek olarak, Batı Afrika pazarında uzmanlaşmış olan Brüksel Havayolları 2008 yılında LH Group bünyesine dahil edilmiştir (Lufthansa Group, 2011: 2, 64). Satın alma seçeneğinin yanısıra diğer havayolları ile ortaklıklar geliştirilmesi ile uzun hatlarda ve potansiyel pazarlarda büyüme amaçlanmaktadır (Lufthansa Group, 2012: 33, 80). A++ ve J+ ortak girişimlerinin yanısıra Air China firması ile 2016'da The Europe-Chine adlı ortak girişim kurulmuştur (Lufthansa Group, <https://www.lufthansagroup.com/en/company/alliances/joint-ventures.html>, 20.08.2018). Bu amaçla; Kuzey Atlantik pazarında United Airlines ve Air Canada ile A++; Uzakdoğu pazarında Japon işletme ANA ile J++ ortak girişimleri kurulmuştur. Bu büyüme yaklaşımı, grup içerisindeki bakım-onarım, ikram ve bilişim teknolojileri ile ilgili şirketler için de benimsenmiştir (Lufthansa Group, 2013: 27; 75).

LH'nin havayolu taşımacılığı, bakım-onarım ve ikram alanlarında büyüme stratejisi kapsamındaki girişimleri

LH, yolcu taşımacılığı dışında havacılık ile bağlantılı diğer alanlarda büyümeyi tercih etmesinin nedenini özellikle düşük maliyetli havayolu işletmelerinin yarattığı zorlayıcı rekabetten korunmak şeklinde ifade etmektedir. Uçuş içi ikram hizmeti vermeyen, yoğun olmayan havalimanlarına uçan ve internet dağıtım kanallarını tercih eden düşük maliyetli havayolu işletmelerinin yaratmış olduğu yıkıcı rekabet Avrupa'daki network havayollarını da olumsuz etkilemiştir. Bu anlamda, ana faaliyet alanında artan rekabet baskısının etkilerinden korunmak için çeşitlenme stratejisi benimsenmektedir. Bu nedenle, LH, yolcu taşımacılığının yanısıra kargo-lojistik, ikram, bakım-onarım ve diğer alanlarda da büyümeye çalışmaktadır.

Tablo 1. LH Group İşletmeleri

LH Yolcu Taşımacılığı Şirketleri*		***Bakım-Onarım Şirketleri	
• SWISS	Satın Alma	Lufthansa Teknik-Budapest	Direkt Yatırım
• Austrian Airlines	Satın Alma	Lufthansa Teknik-Brussels	Satın alma
• Eurowings	Satın Alma	Lufthansa Teknik-Intercoat	Ortak Girişim
• Brussels Airlines	Satın Alma	Lufthansa Teknik-Landing Gear Services UK	Direkt Yatırım

Şekerli, Bayram, Eyüp; Havayolu İşletmelerinin Büyüme Stratejilerine Yönelik Bir Değerlendirme: Türk

Havayolları A.O. ve Lufthansa Group İşletmelerinin Karşılaştırması

• SunExpress	Ortak Girişim	Lufthansa Technik-Logistic Services	Direkt Yatırım
• A++	Ortak Girişim	Lufthansa Technik-Maintenance International	Direkt Yatırım
• J++	Ortak Girişim	Lufthansa Technik-Malta	Ortak Girişim
• The Europe-China	Ortak Girişim	Lufthansa Technik-Middle East	Direkt Yatırım
LH Kargo Şirketleri*		Lufthansa Technik-Milan	Direkt Yatırım
• Lufthansa Cargo AG	Direkt yatırım	Lufthansa Technik-Shannon	Direkt Yatırım
• AeroLogic GmbH	Ortak Girişim	Lufthansa Technik-Sofia	Ortak Girişim
• Brussels Airlines Cargo	Satın alma	Lufthansa Technik-Turbine Shannon	Direkt yatırım
• Swiss WorldCargo	Satın alma	Lufthansa Technik-Vostock	Direkt yatırım
• Airmail Center Frankfurt GmbH	Ortak Girişim	Lufthansa Technical Training	Direkt yatırım
• handling counts GmbH	Direkt yatırım	Lufthansa Bombardier Aviation Services	Ortak Girişim
• International Cargo Centre Shenzhen (ICCS)	Ortak Girişim	Lufthansa Technik-Component Services Asia Pacific	Direkt yatırım
• Jettainer GmbH	Direkt yatırım	Lufthansa Technik-Philipinnes	Ortak Girişim
• Lufthansa Cargo Servicios Logísticos de México S.A. de C.V.	Direkt yatırım	Lufthansa Technik-Services India	Direkt yatırım
• time:matters GmbH	Direkt yatırım	Lufthansa Technik-Shenzen	Ortak Girişim
• Shanghai Pudong Int'l Airport Cargo Terminal Co. Ltd. (PACTL)	Ortak Girişim	Lufthansa Technik Component Services- North/South America	Direkt yatırım
İkram Şirketleri**		Lufthansa Technik-Puerto Rico	Direkt yatırım
• LSG Sky Chefs	Direkt yatırım	Hawker Pacific Aeospace	Satın alma
• Evertaste	Direkt yatırım	BizJet Int.	Satın alma
• Retail inMotion	Satın alma	Heico Aerospace	Satın alma (ortak olma)
• Ringeltaube	Direkt yatırım	Airfoil	Ortak Girişim
• SkylogistiX	Ortak Girişim	Ameco Beijing	Ortak Girişim
• SPIRIANT	Direkt yatırım	Lufthansa LEOS	Satın alma
IT Şirketleri		IDAIR	Ortak Girişim
• Lufthansa Systems GmbH & Co. KG	Direkt yatırım	3D.aero	Ortak Girişim
• Lufthansa Industry Solutions GmbH & Co. KG	Direkt yatırım	Skeyos	Satın Alma
Seyahat Ödeme&Finansman Şirketleri		N3 Engine Overhaul Services	Ortak Girişim
• Lufthansa AirPlus	Direkt yatırım	Spairlines	Ortak Girişim
Sigorta Şirketleri		Avionic Design	Satın Alma
• Delvag Versicherungs-AG	Direkt yatırım	Lumics	Ortak Girişim
Eğitim Şirketleri			

Şekerli, Bayram, Eyüp; Havayolu İşletmelerinin Büyüme Stratejilerine Yönelik Bir Değerlendirme: Türk Havayolları A.O. ve Lufthansa Group İşletmelerinin Karşılaştırması

• Lufthansa Aviation Training GmbH	Direkt yatırım	
Danışmanlık Şirketleri		
• Lufthansa Consulting GmbH	Direkt yatırım	

Kaynak: *<https://www.lufthansagroup.com/en/company/business-segments/network-airlines.html>, 14.06.2018;
<https://www.lufthansagroup.com/en/company/business-segments/point-to-point-airlines.html>, 14.06.2018;
** <https://www.lsgskycheffs.com/us/brands>, 14.08.2018;
***<https://www.lufthansa-technik.com/en/locations>, 14.08.2018;
<https://www.lufthansagroup.com/en/company/alliances/joint-ventures.html>, 14.08.2018.

LH'nin kargo alanındaki girişimleri

LH, kargo-lojistik faaliyetlerini oldukça stratejik olarak tanımlamaktadır. LH, küresel olarak kargo pazarını konsolide eden FedEx ve UPS rakiplere karşı güçlenmek için ortak girişimlere yöneldiğini ifade etmektedir (Lufthansa Group, 2007, 78). Başka bir deyişle, ABD'li büyük kargo işletmelerinin pazarı konsolide etmesi LH'nin ortak girişimlere yönelerek rakiplerine cevap vermesine neden olmuştur. 2007 yılında kargo alanında Çin pazarında öncü bir pozisyona ulaşıldığı ifade edilmekte ve etkinliğin artırılması için ortaklıklar ve ortak girişimler oluşturulduğu belirtilmektedir. Bu kapsamda Asya'da Jade Cargo ve Frankfurt'ta Fraport, Leipzig'te ortaklıklar kurulmuştur. Aynı zamanda, DHL Express ile Çin pazarına yönelik Aerologic ortak girişimi için çalışmalar başlamıştır (Lufthansa Group, 2007:2). Ortak girişimlerin yanısıra birçok havayolu (SAS Cargo, Singapore Airlines Cargo, Japan Airlines Cargo, Air China Cargo, Eva Air Cargo, Lan Cargo and South African Airways Cargo) ile kod paylaşım anlaşmaları yapılarak uçuş ağı ve uçuş frekanlarının artırılması yolu benimsenmiştir (Lufthansa Group, 2007:78).

2010 yılı itibariyle kargo pazarındaki trafik artışından ve pazardaki konsolidasyonların etkisinden bahsetmektedir (LH, 2010: 54). Diğer yandan, LH, kargo alanında büyümeyi hedeflerken daha önce bahsedilen maliyetlerin kontrol altında tutulması ile ilgili hedefine uygun davranmaya çalıştığı görülmektedir. Düşük maliyet stratejisi kapsamında kargo alanında düşük sermayeli (asset-light) iş modeli ile büyümeyi hedeflediği 2007 yılında yayınlanan raporda vurgulanmıştır. Maliyet stratejisinin yanısıra LH Cargo, 2007 yılında ortak girişimler ve ikili işbirlikleri (partnership) ile yerel ve küresel olarak büyümeyi amaçlamıştır (Lufthansa Group, 2004:7,78). Örnek olarak, gelişen pazar olarak değerlendirilen Asya pazarında Jade Cargo ve DHL firması ile ortak girişim olarak Aerologic firması kurulmuştur (Lufthansa Group, 2007:7, 35, 45). Özellikle Çin-Avrupa arasında etkin olan Jade Havayolları; Shenzhen Airlines ve Deutsche Entwicklungsgesellschaft firmaları ile ortak girişim olarak kurulmuştur. Asya-Avrupa arasında etkin olması planlanan Jade Cargo, 2010 yılında Asya'dan ABD'ye olan pasifik ötesi hatlarda uçmaya başlamıştır (Lufthansa Group, 2010: 94). Asya içerisinde önemli bir kargo potansiyeline sahip Japonya pazarındaki etkinliğin artırılması için de ortak girişim ve stratejik işbirlikleri kullanılmıştır. LH Cargo ve Japonya'nın en büyük havayolu olan All Nippon Airways (ANA) ile 2014 yılında Avrupa- Japonya arasında uçuşlar yapacak olan bir ortak girişim başlatılmıştır. Yapılan ortak girişimin daha geniş kapsamda bir hizmet sunmayı mümkün hale getirdiği ve daha fazla uçuş bağlantısı sağladığı ifade edilmektedir (Lufthansa Group, 2014: 19). Bunların yanısıra, LH Cargo, grup içerisinde yer alan diğer işletmelere ait uçakların kargo kapasitelerini de artırmaya gayret ettiğini bildirmektedir (Lufthansa Group, 2014: 73).

LH tarafından kargo alanında yapılan girişimler, kargo taşımacılığının yanısıra kargo terminal işletmeciliği ve kargo elleçlemeyi de içermektedir. Özellikle, Asya'da (Çin, Japonya, Hong Kong) kargo terminal işletmeciliği alanlarında sermaye yatırımları yapılmış ya da ortak girişimler oluşturulmuştur. Nitekim, LH Cargo, 2010 yılı itibariyle Çin pazarındaki büyümesini sermaye yatırımlarına ve ortak yatırımlara bağlamaktadır. Shanghai Pudong Uluslararası Kargo Terminali, Uluslararası Shenzen Kargo Merkezi, Tianjin Kargo Terminaline Çin pazarındaki strateji gereği yatırım yapılmıştır (Lufthansa Group, 2010:94).

LH'nin ikram alanındaki girişimleri

İkram, Lufthansa Group'un etkin olduğu stratejsk alanlardan birisidir. LH'nin ikram alanındaki girişimi olan LSG Sky Chefs, 2010 itibariyle Amerika ve Avrupa'da pazarın %40'ına sahiptir. Buna rağmen; Asya, Ortadoğu, Afrika'daki ikram pazarındaki büyümenin, buralarda büyük ulusal havayolu işletmelerinin kendi hub noktalarında kendi ikram işletmelerine sahip olmaları nedeniyle kısıtlı kaldığı ifade edilmektedir (Lufthansa Group, 2010:114-115). 2011 yılında yayınlanan raporda Lufthansa Group küresel ölçekte yolcu sayısının artmasına rağmen ikram pazarının son on yılda aynı oranda genişlemediğini belirtmektedir. Artan rekabet ve maliyet baskıları nedeniyle Kuzey Amerikalı ve Avrupalı ağ tipi taşıyıcılar uçuş içi hizmetler ile ilgili bütçelerini azaltmışlardır. Uzun hatlarda ikram tercih edilmesine rağmen artan fiyatlandırma baskısı ikram sektörü için olumsuzdur. Ayrıca, genellikle yolcularına kabin içi ikram hizmeti vermeyen düşük maliyetli havayolu işletmelerinin havayolu pazarından aldığı payın artışı aynı oranda ikram pazarının küçülmesinin diğer bir nedeni olarak değerlendirilmektedir (Lufthansa Group, 2011: 98; Lufthansa Group, 2016:25). Bahsedilen kısıtların yanısıra Asya, Ortadoğu ve Latin Amerika pazarlarının önemi üzerinde durulmaktadır. Lufthansa Group, 2007 yılında özellikle Çin ve Hindistan havayolu ikram pazarlarının diğerlerine göre hızlı bir biçimde geliştiğine dikkat çekmektedir. Ayrıca; Asya, Ortadoğu ve Latin Amerika pazarları kültürel nedenlerden dolayı hala ikram hizmetinin tercih edildiği pazarlar olarak vurgulanmaktadır. Bunun yanısıra; Asyalı, Orta Doğulu ve Afrikalı havayolu işletmelerinin ikram birimlerine ortak arama konusunda olumlu tutumlara sahip oldukları ifade edilmektedir. Bu durum, ikram alanında ortak girişimler için bir kolaylık, fırsat olarak tanımlanmaktadır (Lufthansa Group, 2011: 98).

Diğer alanlarda olduğu gibi ikram alanındaki yoğun konsolidasyon Lufthansa Group için çevresel bir baskı unsuru olarak ifade edilmektedir. Lufthansa Group, 2007 yılında yayınladığı raporda ikram pazarında yaşanan konsolidasyonlar, rakiplere göre tekrar stratejik olarak konumlanmayı ve yeni pazarlara girmeyi gerekli kılmıştır (Lufthansa Group, 2007: 95). LH'nin kargo alanında olduğu gibi ikram alanında da gelişen pazarlara yönelerek farklı coğrafyalarda faaliyetlerini artırdığı görülmektedir. LH'nin ikram alanındaki girişimi olan LSG Sky Chefs firması, farklı pazarlara girmek için ortak girişimlerden faydalanmaktadır (Lufthansa Group, 2007:95). LH, ortak girişim stratejisi ile diğer işletmelere know-how aktarır, onların küresel ağlara girmelerini sağlarken aynı zamanda yerel pazarlar ile ilgili ortak firmaların bilgilerinden faydalanmaktadır. 2010 yılında Rusya'da (Krasnodar ,Vnukovo) Çin'de (Lanzhou, Urumqi) ve Bulgaristan'da (Sofya) ortak girişimler ile ikram üretim birimleri kurulurken, Türkiye'de de çeşitli firmalar ile ortak girişimler oluşturulmuştur (Lufthansa Group, 2011: 84).

LH, ikram alanında esas faaliyet konusu olan havayolu ikram üretiminin dışında farklı sektörlere de ikram hizmetini ürettiği görülmüştür. LSG Sky Chefs, kendisini sadece havacılık alanı ile kısıtlamamış; demiryolu şirketleri, okul ve hastanelere ikram hizmeti sağlanmıştır (Lufthansa Group, 2010:114-115). LSG Sky Chefs; havayolu ikram sektörü dışındaki sektörlerde de faaliyet göstererek oluşturduğu çeşitliliğin temel faaliyet alanı ile ilgili becerileri geliştirmek ve havayolu ikram sektöründeki dalgalanmalardan korunmak için önemli olduğu değerlendirilmesini yapmaktadır (Lufthansa Group, 2011:84).

LH'nin teknik alanındaki girişimleri

Lufthansa Technik, Lufthansa Group içerisindeki stratejik birimlerden birisidir. Teknik faaliyetlerinden elde edilen gelirlerin Lufthansa Group gelirlerine çok önemli katkıda bulunduğu belirtilmektedir. 2009 yılında konsolide gelirler içerisindeki katkısı rekor düzeydeyken 2010 ve 2011 yılında oldukça önemli düzeyde gelir yaratılmıştır (Lufthansa Group, 2011: 89). Diğer yandan, teknik hizmetler alanında, özellikle havaaracı bakım-onarım sektörü rekabetin çok yoğun yaşandığı alanlardan birisi olarak tarif edilmektedir. Lufthansa Technik'in en önemli rakiplerini Airbus, GE ve Rockwell Collins gibi üretici firmalar (original equipment manufacturers-OEMs), Air France-KLM gibi bakım-onarım hizmeti sunan işletmeler ve bağımsız bakım-onarım hizmeti

Şekerli, Bayram, Eyüp; Havayolu İşletmelerinin Büyüme Stratejilerine Yönelik Bir Değerlendirme: Türk Havayolları A.O. ve Lufthansa Group İşletmelerinin Karşılaştırması

sağlayıcıları (ST AERO, SR Technics) olarak tanımlanmaktadır. Özellikle; küçük ölçekli bağımsız bakım onarım firmaları ve son yıllarda bakım-onarım sektöründe hizmet vermeye başlayan üretici firmalar bir olumsuzluk olarak ifade edilmektedir (Lufthansa Group, 2011: 86). 2012 yılında yayınlanan raporda yolcu trafiğinde artış olmasına rağmen sektördeki firmaların sahip oldukları gereğinden fazla kapasite rekabetin etkisinin daha da artmasına neden olmaktadır. Bu nedenle; 2012 yılında bazı bağımsız bakım-onarım işletmelerinin faaliyetlerini durdurdukları ve önemli network tipi havayolu işletmelerinin (American Airlines, Finnair) ise bakım-onarım birimlerini kapattıkları vurgulanmaktadır (Lufthansa Group, 2012: 80). Bu anlamda, artan rekabet ve fiyata oldukça duyarlı müşterilerin oluşturduğu ortamda Lufthansa Teknik, maliyetlere odaklanarak ve rekabetçi pozisyonunu geliştirerek büyümeyi hedeflemiştir. Diğer alanlarda olduğu gibi birleşmeler ile rekabetin arttığı bakım-onarım sektöründe maliyetleri düşürmek en temel stratejilerden birisi olarak ifade edilmektedir. Tüm grup içerisinde uygulanan maliyet düşürme programları (SCORE) ile sektördeki konsolidasyonun etkilerine karşı korunabileceği belirtilmektedir (Lufthansa Group, 2012: 82).

İşbirlikleri ve ortaklıklar konusunda havayolu işletmelerinin yanısıra donanım (OEM) tedarikçisi olan firmalarla iş birlikleri ve ortak girişimlerin oluşturulduğu dikkat çekmektedir. Bu durumun yarattığı öğrenme fırsatları LH raporlarında özellikle vurgulanmaktadır. LH için havaaracı, motor, ve diğer havaaracı bileşenlerini üreten firmalar ile yapılan işbirlikleri patentlere, lisanslara ve diğer entelektüel sermayeye uzun dönemli erişim fırsatı yaratmaktadır (Lufthansa Group, 2013: 99). 2016 yılında uçak motoru üreticisi GE Aviation firması ile yapılan anlaşma sayesinde GENx-2B and GE9X yeni motor tiplerine bakım yetkisi alınmıştır (Lufthansa Group, 2016: 27). Benzer biçimde, 2016 yılında Pratt & Whitney ile imzalanan stratejik anlaşma ile Lufthansa Teknik, Pratt & Whitney tarafından üretilen motorlara bakım-onarım hizmeti veren ağ içerisinde oldukça kilit bir rol edinmiştir. Ayrıca, MTU Aero Engines firması ile birlikte Pratt & Whitney'in üreticisi olduğu PW1000G serisi uçak motorlarına bakım yapmak üzere bir ortak girişim (EME Aero) oluşturulmuştur (Lufthansa Group, 2016: 52).

Lufthansa Teknik farklı coğrafyalarda gelişen pazarlara ortak girişimler ve doğrudan yatırımlar ile girmiştir. 2014 yılı itibarıyla Lufthansa Teknik'in dünya genelinde bakım-onarım pazarında faaliyet gösteren 53 işletmede doğrudan veya dolaylı olarak yatırımdır (LH, 2013: 77). Lufthansa Teknik; Asya ve Amerika gibi büyüyen pazarlarda hizmetlerini artırarak, müşteri portföyünü genişleterek, üretici firmalar ile ortaklıklar ve işbirliklerini geliştirerek etkinliğini artırmayı hedeflediğini belirtmektedir (Lufthansa Group, 2016: 62; Lufthansa Group, 2017: 57).

THY'nin büyüme stratejisi

THY, 1933 yılında bir devlet girişimi kurulmuş, Türkiye'de bayrak taşıyıcısı olarak faaliyet gösteren bir havayolu işletmesidir. 1955 yılında anonim ortaklık olarak örgütlenmiş olan işletme 1990 yılından itibaren özelleştirme kapsamında çeşitli tarihlerde (2004, 2006) yapılan düzenlemeler ile halka açık (%50,88 oranında) hale gelmiştir (Türk Havayolları, <http://investor.turkishairlines.com/tr/thy-anonim-ortakligi/tarihce>; <http://investor.turkishairlines.com/tr/hisse-bilgileri/hisse-tanimi>; 20.08.2018). 2016 yılı itibarıyla 61,2 milyon yolcu ile dünya genelinde onuncu sırada yer almıştır (Türk Havayolları, http://investor.turkishairlines.com/documents/ThyInvestorRelations/download/Fact_Sheet_31.12_2016.pdf, 23.07.2018). 1980'li yıllara kadar ağırlıklı olarak Avrupa pazarına hizmet veren THY, Turgut Özal'ın başbakan olması (1983) ile başlayan dönemde iş modelini değiştirmesi için zorlanmıştır. Bu dönemde, ülkeyi yönetenler THY'nin geniş gövdeli uçaklar ile uzun hatlarda (K.Amerika ve Uzakdoğu gibi) uçan küresel bir şirket doğrultusunda değişmesini istemişlerdir (Kozlu, 2009). 2000'li yıllara girerken THY, büyük rakipleri gibi "ağ tip taşıyıcı" iş modelini geliştirmek istediği görülmektedir. Bu iş modeli, topla-dağıt biçiminde ve geniş bir coğrafyayı kapsayan bir hat yapısını, farklı müşteri gruplarının yer aldığı pazarlara yönelik farklılaştırılmış hizmet sınıflarını kapsamaktadır. "Küresel network taşıyıcı" kimliğini 2003 yılından itibaren geliştirmeye çalışan THY

Şekerli, Bayram, Eyüp; Havayolu İşletmelerinin Büyüme Stratejilerine Yönelik Bir Değerlendirme: Türk Havayolları A.O. ve Lufthansa Group İşletmelerinin Karşılaştırması

uçtuğu uluslararası noktaların sayısını artırmaya başlamıştır (Türk Havayolları, 2003:21). 2003 yılında iç hat pazarının liberalleşmesi ve 2004 yılında bilet fiyatları üzerindeki vergi yükünün azaltılması ile artan yolcu trafiği büyüme stratejisini desteklemiş ve THY'nin network tipi iş modelini geliştirmesi için bir fırsat olmuştur (Türk Hava Yolları, 2009: 314, 315). Network taşıyıcısı kimliğinin ön plana çıkarılması arzusu 2005 yılında yayınlanan raporda (Türk Havayolları, 2005:44) “işletmenin misyonu, vizyonu ve stratejik hedefleri” başlığı altında “ortaklığın uzun menzilli uçuş ağı (network) yapısını büyütürken, küresel havayolu şirketi kimliğini geliştirmek” ifadeleri ile vurgulanmaktadır. THY, 2003 yılından başlayarak günümüze kadar devam eden dönemi küresel bir markaya dönüşme dönemi olarak tanımlamaktadır (Türk Havayolları, 2003:12).

Bunların yanı sıra, büyüme atılımının 2006 yılında başladığı ifade edilmektedir (Türk Havayolları, 2011: 1). THY; uçuş ağını genişletmek, uçuş ve yolcu sayısını artırmak için çaba gösterilmiştir. Bu büyümenin 2000'li yıllarda organik biçimde olması amaçlanmıştır (THY, 2010: 5). Diğer yandan, 2006 yılından itibaren THY'nin ortaklıklara, doğrudan yatırımlar ile kurulan alt girişimlere ve stratejik işbirliklerine yöneldiği görülmektedir (Tablo 2).

Tablo 2. THY A.Ş. İşletmeleri

Havayolu Yolcu&Yük Taşımacılığı		Havaaracı Yakıt Tedariği	
<ul style="list-style-type: none"> Sun Express	Ortak Girişim	<ul style="list-style-type: none"> Turkish Opet	Ortak Girişim
<ul style="list-style-type: none"> AnadoluJet**	Direkt Yatırım	Yer Hizmetleri&Havaalanı İşletmeciliği&Eğitim	
<ul style="list-style-type: none"> Bosna Hersek Hava Yolları***	Ortak Girişim	<ul style="list-style-type: none"> Turkish Ground Services	Ortak Girişim
<ul style="list-style-type: none"> Turkish Cargo	Direkt Yatırım	<ul style="list-style-type: none"> Aydın Çıldır Airport	Direkt Yatırım
İkram		<ul style="list-style-type: none"> THY Havaalanı Gayrimenkul Yatırım ve İşletme A.Ş	Direkt Yatırım
<ul style="list-style-type: none"> Turkish Do&Co	Ortak Girişim	KDV İade ve Danışmanlık	
Bakım Onarım		<ul style="list-style-type: none"> Vergi İade Aracılık A.Ş	Ortak Girişim
<ul style="list-style-type: none"> Turkish Technic	Direkt Yatırım	Eğitim Şirketleri	
<ul style="list-style-type: none"> Turkish Engine Center	Ortak Girişim	<ul style="list-style-type: none"> THY Uçuş Eğitim ve Havalimanı İşletme A.Ş	Direkt Yatırım
<ul style="list-style-type: none"> Goodrich Turkish Technic	Ortak Girişim		
<ul style="list-style-type: none"> Turkish Cabin Interior	Ortak Girişim		
<ul style="list-style-type: none"> TSI Aviation Seats	Ortak Girişim		
<ul style="list-style-type: none"> Havacılık Bakım Onarım ve Modifikasyon Merkezi A.Ş.***³	Direkt Yatırım		

Kaynak:http://investor.turkishairlines.com/documents/ThyInvestorRelations/download/Fact_Sheet_31.12.2016.pdf, 23.07.2018

THY, 2006 yılından itibaren farklı bir iş modelini benimseme kapsamında Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri, Balkanlar ve Orta Doğu ülkeleri ile Uzak Doğu, Amerika ve Avrupa ülkeleri arasında köprü vazifesi görmek amacıyla bu bölgeler arasında daha fazla bağlantı imkanı sağlayacak uçuş tarifelerinin geliştirilerek İstanbul'u önemli bir uluslararası uçuş merkezi (hub) haline getirmek amaçlanmaktadır (Türk Havayolları, 2010: 32). Network iş modelinin geliştirilmesinde Avrupa, Afrika gibi gelişen pazarlardan yolcuların bağlantısını sağlamanın önemi birçok kez vurgulanmaktadır (Türk Havayolları, 2012:13). THY, organik büyüme

³ 2015 yılında HABOM THY Teknik A.Ş'ye devredilmiştir.

kapsamında transfer yolcu sayısını artıracak şekilde uçuş ağını genişletirken özellikle Uzak Doğu ve Afrika pazarlarındaki konumunu daha da güçlendirmiştir (Türk Havayolları, 2011: 10). Nitekim, 2006 yılından itibaren transfer yolcuların sayısı önemli miktarda artmıştır. 2011 yılına gelindiğinde dış transfer yolcu sayısının %20 oranında artmış olması THY için iş modelinin tutarlığı için bir gösterge olarak kabul edilmektedir (Türk Havayolları, 2011: 10; Türk Havayolları, 2012:13).

Transfer yolcuların artırılmasının yanısıra doğrudan uçuş başlatılan noktaların dışında uçulamayan noktalara diğer havayolu işletmeleri ile kod paylaşımı (code share*) anlaşmaları ile uçularak uçuş ağı genişletilmiştir. 2016 yılında dünyanın en çok ülkesine uçan havayolu olma özelliği vurgulanırken; Orta, Batı ve Kuzey Afrika gibi girilmesi zor olan pazarlarda sunulan uçuş ağı ile etkili bir genişleme politikasından bahsedilmektedir (Türk Havayolları, 2014: 5).

THY'nin çeşitlenme stratejisi kapsamındaki girişimleri

THY yolcu taşımacılığının yanısıra kargo-lojistik, ikram, bakım-onarım ve diğer alanlarda da büyümeye çalıştığı görülmektedir. Bu büyüme 2006 yılında işletmenin büyüme stratejisi içerisinde anılmaya başlamıştır. 2006 yılından itibaren havayolu taşımacılığı dışında olan fakat havacılık sektörü ile ilgili diğer alanlarda girişimler ("iştirakleşme süreci") oluşturmaya başlamıştır. 2011 yılı itibari ile havayolu taşımacılığı, bakım-onarım ve ikram vb. çeşitli alanlarda 11 adet alt girişim bulunmaktadır. THY, 2014 yılı itibariyle düşük maliyetli havayolu işletmelerinin yaratacağı baskıya bir cevap olarak pazarlarını çeşitlendirdiğini belirtmektedir. 2015 yılında yayınlanan raporda gelecek yıllarda düşük maliyetli taşıyıcıların küresel pazarlarda pazar paylarını istikrarlı biçimde artıracaklarını (mevcut %25) ve hatta yükselen pazarlarda dahi bu şirketlerin güçleneceklerini değerlendirmektedir (Türk Havayolları, 2014:10-11). Ayrıca; teknolojik ilerlemeler, sosyal medya ile ortaya çıkan yeni müşteri profili ve yükselen piyasaların etkisi ile müreffeh coğrafyaların havayolu şirketlerini yeni iş modeli arayışı içine sokabileceği ön görülmektedir (Türk Havayolları, 2014: 10). Bu nedenle, THY (2011: 20), iştirakleşmeyi diğer işletmelere hizmet sağlayarak karlılığın, aynı zamanda operasyonel verimliliğin ve esnekliğin artırılmasında, operasyonel maliyetlerin azaltılmasında gerekli görmektedir. Nitekim, THY, çeşitlenme stratejisi sayesinde operasyonel verimliliğin sağlandığını ve ortaklık dışı şirketlere hizmet sağlanması sureti ile de aynı zamanda karlılığın artırıldığını vurgulamaktadır (Türk Havayolları, 2011: 20). Bunlara ilaveten iştirakleşme, işletmenin kendisi için lojistik değer zincirinin tamamlanması ve dikey entegrasyonun güçlendirilmesinin bir aracı olarak görülmektedir (Türk Havayolları, 2011:10). Çeşitlenme, operasyonel verimlilik ve karlılık üzerinde etkili olmasının yanısıra büyük bir işletme olmanın gerekliliği olarak da değerlendirilmektedir. Bu anlamda, THY, işbirlikleri ve iştirakler oluşturmayı network taşıyıcısı olmanın bir gereği olarak değerlendirmektedir. Bu durum, 2011 yılında yayınlanan raporda; "network taşıyıcısı kimliğine sahip olmanın küresel arenada en iyi olmak için tek başına yeterli olmayacağını farkında olan Türk Hava Yolları çeşitli oranlarla sahip olduğu farklı alanlardaki iştirakleri ile sektörel bazda servis sağlayıcı konumundadır" şeklinde vurgulanmaktadır (Türk Havayolları, 2011: 23).

THY'nin teknik alanındaki girişimleri

THY, bakım-onarım sektöründe büyümenin oldukça önemli olduğunu vurgulamaktadır. THY uçaklarına teknik hizmet veren alt yapının yeniden örgütlenmesi ile 2006 tarihinde Türk Hava Yolları Teknik A.Ş. kurulmuştur (Türk Havayolları, 2011:4). Sahip olunan bakım-onarım tecrübesi ve yatırımlarının THY filosunun dışında çevre ülkeler ve Ortadoğu'da faaliyet gösteren havayolu işletmelerine bakım hizmeti verilmesi için yönlendirilmesi büyüme için bir fırsat görülmektedir. Bu kapsamda, THY Teknik'in faaliyet gösterilen

---

*havayolu işletmelerinin birbirleri adına uçmaları.

Şekerli, Bayram, Eyüp; Havayolu İşletmelerinin Büyüme Stratejilerine Yönelik Bir Değerlendirme: Türk Havayolları A.O. ve Lufthansa Group İşletmelerinin Karşılaştırması

bölgede önemli bir teknik bakım ünitesi haline gelmesi ve önemli bir hizmet sağlayıcısı olması amaçlanmıştır (Türk Havayolları, 2008: 28).

Havacılık faaliyetlerinin yoğun bir şekilde yürütüldüğü bir coğrafyanın merkezinde konumlanmış olmak ve birçok havayolu işletmesinin ağır bakım olarak tabir edilebilecek hizmetleri dışardan temin etme eğilimi THY'nin bakım-onarım pazarına ayrı bir iştirak ile girmesine neden olmuştur. THY Teknik A.Ş. tarafından kurulan HABOM (Havacılık Bakım Onarım ve Modifikasyon Merkezi)'un stratejik amacı 2015 yılına kadar dünyanın ilk beş bakım-onarım şirketi arasında olmaktır (Türk Havayolları, 2010:76). Diğer yandan, çeşitli tipteki hava araçlarının bakım-onarımlarında önemli bir bilgi ve tecrübe birikimine sahip olan THY Teknik A.Ş.'nin bir MRO şirket yapısının ötesinde tasarım, üretim ve aynı zamanda Ar-Ge şirketi olması hedeflenmiştir (Türk Havayolları, 2010:55).

Lufthansa Technik tarafından üretici firmalarla yapılan ortak girişim anlaşmalarına benzer şekilde THY Teknik A.Ş., 2008 yılında A.B.D.'li hava aracı güç sistemleri üreticisi Pratt&Whitney firması ile büyük ölçekli bir motor bakım merkezi kurmak üzere ortak girişim anlaşmasına yapmıştır. Bu anlaşma sayesinde, teknik bölümün bir motor onarım merkezine dönüştürülmesi hedeflenmiştir (Türk Havayolları, 2008:12). Anlaşmanın sonucunda 2008 yılında Turkish Engine Center (TEC) ortak girişimi kurulmuştur (Türk Havayolları, 2008: 12). P&W ile yapılan ortak girişimin dışında endüstriyel gaz türbinleri bakım, onarım ve revizyon faaliyetlerinin yürütülmesi için Zorlu A.Ş. ile Turkbine Teknik Gaz Türbinleri Bakım Onarım A.Ş.; TUSAŞ, ortaklığı çerçevesinde uçak kabin içi ürünleri imalatını yapmak üzere "Türk Kabin İç Sistemleri Sanayi A.Ş."; Assan Hanil firması ile Uçak Koltuğu Üretimi San. Tic. A.Ş. kurulmuştur. Kabin tasarımı ve koltuk üretimi alanında kurulan işletmeler başta THY'nin satın aldığı uçakların ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuştur.

Görüldüğü gibi teknik alanda yapılan yatırımları oldukça çeşitlidir. Hava aracı bakım-onarımı, kabin tasarımı, koltuk üretimi ve motor bakımı gibi alanlarda çeşitlenilmiştir. Uluslararası bakım-onarım pazarında hizmet vermesi hedeflenen HABOM 2015'te THY Teknik A.Ş.'ye devredilmiştir.

Diğer alanlarda büyüme

THY'nin en çok büyüdüğü alanların yolcu taşımacılığı ve teknik olduğu görülmektedir. Teknik alanda gösterilen faaliyetler, bakım-onarımın yanısıra uçak koltuk üretimini, motor revizyonunu ve kabin tasarımı gibi farklı teknik hizmetlerin üretimini içermektedir. Bakım-onarımın yanısıra kargo, ikram, yer hizmetleri, yakıt tedariği ve vergi iadesi gibi farklı alanlarda çeşitlendirildiği görülmektedir.

THY, kargo alanında satın alma ve ortak girişim oluşturmayı tercih etmek yerine halihazırdaki pazarlarda yeni uçuş noktalarına uçulması ve uçuş sıklıklarının artırılması sağlamıştır. Bu kapsamda THY, kargo filosunu büyüterek pazara nüfuz etmeye çalışmıştır. Örneğin, 2008 yılında alınan üçüncü A310 tipi uçak ile charter uçuş taleplerine de cevap verilebilmiş ve Avrupa, Afrika, Ortadoğu'da yeni noktalara uçulmaya başlandığı ifade edilmektedir (Türk Havayolları, 2008:13). Daha sonraki yıllarda da taşınan yük hacmini, uçulan nokta ve uçuş sayısını artırmak için uçak siparişleri verilmeye devam edilmiştir (Türk Havayolları, 2009: 45). THY (2011) kargo pazarının büyüme potansiyelini göz önünde bulundurarak kapasite artırımı yapmakta, hizmetlerini yaygınlaştırmayı ve pazar payını artırmayı hedeflemektedir. Nitekim, 2011 yılında Avrupa, Asya ve Amerika pazarlarından alınan gelirler önceki yıllara göre artırılmıştır. Ayrıca, network taşıyıcı olarak THY transfer kargo miktarını da 2011 yılında %27,6 oranında artırmıştır. Asya, Avrupa, Çin, Hindistan, Ortadoğu ve Rusya'da hava kargo trafiği genişletilerek İstanbul'un bölgenin kargo taşımacılığı merkezi haline getirilmesi hedeflenmiştir (Türk Havayolları, 2011:50; THY, 2011:51). Girilmesi zor olan bir pazar olarak değerlendirilen Orta, Batı ve Kuzey Afrika bölgesinde de büyümek amaçlanmaktadır (Türk Havayolları, 2014:5).

THY A.Ş. kapsamındaki işletmelerden birisi de ikram alanında faaliyet gösteren Turkish Do&Co firmasıdır. THY, network kimliğini geliştirmek için kabin içerisinde verilen hizmetlerin kalitesini artırmayı hedeflemektedir. Bu kapsamda, özel bekleme salonlarında ve uçuş sırasında sunulan ikram hizmetlerinin yüksek

Şekerli, Bayram, Eyüp; Havayolu İşletmelerinin Büyüme Stratejilerine Yönelik Bir Değerlendirme: Türk Havayolları A.O. ve Lufthansa Group İşletmelerinin Karşılaştırması

kaliteli olması gerekliliğini network kimliğinin bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle, THY, 2007 yılında network kimliğini ve bu kimliğe uygun hizmet geliştirmek için kendi ikram firması olan Turkish Do&Co'yu Do&Co Restaurants&Catering firması ile ortak girişim olarak kurmuştur (Türk Havayolları, 2010:41). Nitekim, 2011 yılında yayınlanan raporda yerli ve yabancı havayolu şirketlerine ikram hizmeti veren Turkish DO&CO'nun kurulması ile uçak içi ikram kalitesinin önemli ölçüde artış gösterdiği belirtilmektedir (Türk Havayolları, 2011:26). Bütün bunlara rağmen, kargo alanında olduğu gibi ikram alanında da satın alma ve ortak girişim ile büyüme olmadığı görülmektedir. Benzer şekilde; Aydın Çıldır Havalimanı, THY Havaalanı Gayrimenkul Yatırım ve İşletme A.Ş. ve Vergi İade Aracılık A.Ş. temel olarak THY'nin ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir.

LH ve THY büyüme ve çeşitlenme stratejilerinin karşılaştırılması

Araştırma kapsamında yapılan yıllık raporlardan elde edilen veriler network iş modelini uygulayan, birçok hatta birbirleri ile rakip olan LH ve THY'nin farklı büyüme şekillerine sahip oldukları görülmektedir. LH'nin büyüme stratejisi çoklu hub ve çoklu markalar ile büyümeyi kapsamaktadır (Lufthansa Group, 2007:68). LH, organik büyüme stratejisini çoklu hub ve çoklu marka stratejileri ile ifade etmektedir (LH, 2009: 48). LH, konsolidasyonu büyüme için önemli bir fırsat olarak değerlendirmektedir. LH, faaliyet gösterdiği pazarlarda etkinliğini sağlayabilmek için havayolu grubunda satın almaları kullanmıştır. ABD, Çin, Hindistan, Latin Amerika ve Afrika'da büyümek için satın almalar ve ortaklıklara önem verilmiştir (Lufthansa Group, 2010:87; Lufthansa Group, 2011:2, 64; Lufthansa Group, 2012: 33, 80). Satın almalar (Swiss Airlines, Austrian Airlines) ile küresel uçuş ağı genişletilmiştir. Aynı zamanda, yapılan diğer satın almalar (Brussel Airlines, Eurowings) ile pazar geliştirme kapsamında yeni pazarlara girilmiştir. Ortak girişimler (J+, A++, The Europe-China) sayesinde küresel pazarlara nüfuz etme stratejisi geliştirilmiştir. Bu büyüme yaklaşımı, bakım-onarım, ikram ve bilişim teknolojileri ile ilgili alanlar için de benimsenmiştir (Lufthansa Group, 2013: 27; 75).

Kargo taşımacılığı alanında Çin pazarına odaklanılmış Avrupalı ve Asyalı taşıyıcılarla dış büyüme seçenekleri değerlendirilerek; ortaklıklar, ortak girişimler ve stratejik işbirliklerinin (kod paylaşım anlaşmaları) oluşturulduğu görülmektedir (Lufthansa Group, 2007: 78). LH'nin Asya ve diğer uluslararası pazarlara girerek pazar geliştirme stratejisini uyguladığı görülmektedir. Asya pazarında kargo depolama ve elleçleme alanında ortaklıklar ve ortak girişimler (International Cargo Centre Shenzhen, Shanghai Pudong Int'l Airport Cargo Terminal Co. Ltd.) oluşturularak ileri-dikey olarak çeşitlendirildiği görülmektedir.

LH, havayolu yolcu ve yük taşımacılığı dışında havacılık ile ilişkili diğer alanlar olan bakım-onarım ve ikram alanlarına girerek çeşitlenmiştir. Serbestleşme hareketlerinin iş modelleri üzerinde yarattığı değişim ile rekabet baskısını azaltabilmek için LH'nin havacılığa bağlı alanlarda büyümeye önem verdiği açıktır. Böylece, diğer network tipi ve düşük maliyetli havayolu işletmelerinin yarattığı olumsuz rekabetten korunmak ve gelirlerin artırılması hedeflenmiştir. Diğer yandan, LH, sahip olduğu bakım-onarım ve ikram işletmelerinin büyümesi sürecinde de farklı stratejiler benimsemiştir. LH'nin havayolu yolcu ve yük taşımacılığının yanısıra özellikle bakım-onarım pazara nüfuz etme ve pazar geliştirme seçeneklerini kullandığı görülmektedir (Redpath, 2017:136). Bakım-onarım ve ikram alanlarında çok geniş bir coğrafyaya doğrudan yatırım ve ortak girişimler kullanılarak girilmiştir. Havayolu taşımacılığı, bakım-onarım ve ikram alanlarında K.Amerika, G.Amerika, Asya ve Afrika'da büyüyen pazarlarına doğrudan yatırım ve ortak girişimler ile girilmiştir. Uluslararası pazarlarda teknik alanda çeşitlenme stratejisi de benimsenmiştir. Nitekim, Redpath vd. (2017:136), Ansoff (1957) modeline göre LH'nin bakım-onarım alanında yeni pazarlara açılarak pazar geliştirme stratejisini benimsediği bildirilmektedir. Uçak komponentlerinin üretimi konusunda faaliyet gösteren işletmeler ortak girişim ile kurulmuş ya da satın alınmıştır (Heico Aerospace, Lufthansa LEOS, IDAIR, 3D.aero). Redpath vd. (2017:136)'e göre LH, yedek parça üretmeye başlayarak mevcut ve yeni pazarlara yedek parça üretimi yapılarak ürün/hizmet geliştirme ve çeşitlenme sağlanmıştır. Diğer yandan, önemli rakip olarak tanımlanan havaaracı bileşenlerinin

Şekerli, Bayram, Eyüp; Havayolu İşletmelerinin Büyüme Stratejilerine Yönelik Bir Değerlendirme: Türk Havayolları A.O. ve Lufthansa Group İşletmelerinin Karşılaştırması

üreticileri ile ortak girişimlere giderek öğrenme etkisinin artırılması hedeflenmiştir (Lufthansa Group, 2012: 82; Lufthansa Group, 2013: 99).

Redpath (2017:136)'e göre LH, ikram alanında mevcut ürünler ile pazara nüfuz etme ve pazar geliştirme stratejilerini benimsemişlerdir. Özellikle; Afrika, Asya ve Doğu Avrupa pazarlarında yapılan doğrudan girişimler ve satın almalar ile girişimler ile pazar geliştirme stratejileri uygulanmıştır. Diğer yandan, farklı pazarlara uygun ikram ürünleri oluşturularak çeşitlenme stratejisi de uygulanmıştır. İkram alanında büyümeye devam edilirken farklı coğrafyalarda havayolu pazarının dışında da (okullar, hastaneler) üretim yapılmıştır. İkram alanında izlenen stratejinin şekillenmesinde ikramsız hizmet veren düşük maliyetli havayolu işletmelerinin artışı ve büyüyen pazarlardaki birçok firmanın kendi ikram işletmesinin olması etkili olmuştur (Lufthansa Group, 2011:84).

Tablo 3. LH Büyüme Deseni

Havayolu Yolcu Taşımacılığı		Havayolu Yük Taşımacılığı		İlişkili Alanlarda Çeşitlenme			
				Bakım-Onarım		İkram	
Uçuş ağının genişletilmesi, FILONUN büyüülmesi ve Stratejik işbirliklerini kullanma- Pazara nüfuz etme	Lufthansa Airlines (Doğrudan Yatırım)	Küresel pazarlar ve gelişen Asya (özellikle Çin,) pazarlarında büyüme- Pazar Genişletme	Örn: Jade Cargo Aerologic(Ortak Girişim)	Gelişen Küresel Pazarlardan pay alma- Pazar Genişletme.	Dünyanın birçok noktasında 35 adet işletme kurulmuştur. (Doğrudan yatırım, Satın alma, Ortak yatırım)	Afrika, Asya ve Doğu Avrupa pazarlarından gelirleri artırmak- Pazar Genişletme	Örn: Retail in Motion (Satın alma)
Asya (özellikle Çin, Hindistan) K.Amerika, Afrika pazarlarında büyüme- Pazar Genişletme	Örn: Swiss Airline, Austrian Airlines (Satın Alma)	Asya pazarında operasyonu kolaylaştırma ve gelirleri artırma- Çeşitlenme	Örn: International Cargo Centre Shenzhen, Shanghai Pudong Int'l Airport Cargo Terminal Co. Ltd. (Ortak Girişim)	Yedek parça pazarından pay almak- Bakım Alanında Çeşitlenme	Örn: Heico Aerospace, Lufthansa LEOS, IDAIR, 3D.aero (Doğrudan yatırım, Satın alma, Ortak yatırım)	Havayolu ve diğer sektörlerde ikrama dayalı gelir elde etme- Çeşitlenme	Örn: Evertaste (Doğrudan yatırım)
Asya (özellikle Çin, Hindistan) K.Amerika, Afrika pazarlarında büyüme- Pazar Genişletme	Örn: J+, A++, The Europe-China (Ortak Girişim)					İkram tedarik zinciri yönetimi- Çeşitlenme	Örn: Skylogix (Ortak Girişim)
Asya (özellikle Çin, Hindistan) K.Amerika, Afrika pazarlarında büyüme- Pazar Genişletme	Örn: SA işbirliği içerisindeki havayolu işletmeleri ile kod paylaşımı (Stratejik İşbirlikleri)						
Avrupa pazarında daha	Örn: Brussel						

Şekerli, Bayram, Eyüp; Havayolu İşletmelerinin Büyüme Stratejilerine Yönelik Bir Değerlendirme: Türk

Havayolları A.O. ve Lufthansa Group İşletmelerinin Karşılaştırması

fazla yolcu taşıma/gelirleri artırma-Düşük maliyetli pazara giriş- Ürün hizmet geliştirme	Airlines, Eurowings (Satın alma, Doğrudan yatırım)	
---	--	--

THY'nin büyüme stratejisi incelendiğinde havayolu yolcu ve yük taşımacılığını temel fonksiyon olarak kabul edildiği ve bu kapsamda İstanbul'u bir hub noktası olarak geliştirerek network kimliğini güçlendirmek istediği görülmektedir. Bu kapsamda işletme uçuş sayısını ve filosundaki uçak sayısını artırarak büyümeyi tercih etmiştir. Havayolu yolcu ve yük taşımacılığı alanında esas taşımacılığın network havayolu taşımacılığı ile ilgili olduğu görülmektedir. Havayolu yolcu taşımacılığı alanında charter ve düşük maliyetli havayolu pazarına girerek pazar geliştirmeyi benimsemiştir. Network iş modelinde THY iç kaynaklar ile büyütülürken charter pazarda ortak girişimler büyüme tercih edilmiştir. Aynı zamana, düşük maliyetli havayolu taşımacılığı pazarındaki büyümenin ise doğrudan yatırımlar ile yapıldığı görülmektedir.

Havayolu taşımacılığının yanısıra THY faaliyetlerini çeşitlendirerek bakım-onarım, ikram ve yer hizmetleri alanlarında da büyüdüğü görülmektedir. Bakım-onarım alanında THY Teknik (Turkish Technik) ana şirket olarak THY'ye ve diğer havayolu işletmelerine bakım-onarım hizmeti vererek faaliyet göstermektedir. Bakım-onarım alanında bölgenin en büyük bakım-onarım merkezi olma vizyonu ile THY Teknik'ten ayrı iç kaynaklar ile kurulmuş olan HABOM ile pazara nüfuz edilmesi planlanmış ise de başarılı olunamamıştır. Diğer yandan, teknik alanda yeni ürünlerle (koltuk üretimi, kabin tasarımı, motor revizyonu, yakıt tedariki) ayrıca yatay bir çeşitlenmeye gidildiği görülmektedir. Diğer yandan, bakım-onarım alanında farklı pazarlara giriş için farklı coğrafyalarda doğrudan yatırım, satın alma, ortaklık/ortak girişimlerin tercih edilmediği görülmektedir. Merkezi bir nokta olarak değerlendirilen İstanbul'da THY Teknik ile diğer işletmelere bakım yapılması tercih edilmektedir. Ayrıca, motor revizyonu alanında yapılan ortak girişimler de İstanbul'da kurulmuştur. Böylece, THY'nin bakım-onarım alanında küresel bir yayılma göstermemesinde etkili olabileceğini akla getirmektedir.

Tablo 4. THY Büyüme Deseni

Havayolu Yolcu ve Yük Taşımacılığı		İlişkili Alanlarda Çeşitlenme					
		Bakım-Onarım			İkram		
Uçuş ağının genişletilmesi, Filonun büyütülmesi ve Stratejik işbirliklerini kullanma- Pazara nüfuz etme	Türk Havayolları (Doğrudan Yatırım)	Gelişen Küresel Pazarlardan (Rusya, Orta Doğu) pay alma-Pazar Genişletme.	HABOM, Turkish Technik (Doğrudan Yatırım). (Rusya, Orta Doğu) pay alma-Pazar Genişletme.			THY uçaklarına ikram sağlanması- Çeşitlenme	Turkish Do&Co
		Bakım-Onarım Alanında Çeşitlenme					
Avrupa Charter pazarından pay alabilmek- Ürün hizmet geliştirme	Örn: Sunexpress (OG), AnadoluJet (Ortak Girişim)	Bakım onarım pazarından gelirleri artırma, Motor Revizyonu- Çeşitlenme	Örn: Turkish Engine Center (TEC)	THY uçaklarına koltuk tedariki Kabin içi asarım&Koltuk üretim- Çeşitlenme	Türk Kabin İçi Sistemleri Sanayi A.Ş.	THY uçaklarına yakıt sağlanması. Turkish opet	

Şekerli, Bayram, Eyüp; Havayolu İşletmelerinin Büyüme Stratejilerine Yönelik Bir Değerlendirme: Türk Havayolları A.O. ve Lufthansa Group İşletmelerinin Karşılaştırması

THY, bakım-onarımın dışında ikram, yer hizmetleri ve diğer alanlarında ortak girişimler ise daha çok THY'nin tedarik ve pazarlama süreçlerini tamamlamak için kurulmuştur. TAV-Havaş ortaklığı ile kurulan TGS çoğunlukla THY uçuşlarına yer hizmeti vermek için kurulmuştur. Bir diğer ortak girişim olan Do&Co ikram alanında daha çok THY uçuşları için faaliyet göstermek için kurulmuştur. THY, ikramı küresel bir havayolu markasını oluşturmanın temel bileşeni olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle, Do&Co işletmeye ikram alanından kar elde ettirebilmekten çok ikram girdisinin kalitesini daha kolay yönetmek için oluşturulmuştur. Diğer bir deyişle; yer hizmetleri ve ikram alanındaki girişimler THY'nin stratejik kar elde etme özelliğine sahip olmaktan uzaktır.

Sonuç

Serbestleşme hareketlerinin yaşandığı 1980'li yılların başına kadar bugün özelleşmiş olan birçok bayrak taşıyıcı havayolu işletmesi devlet kontrolü altında işletilmekteydi. Serbestleşme ile başlayan süreçte yeni işletmelerin yeni iş modelleri ile piyasaya girmeleriyle başlayan rekabet network tipi bayrak taşıyıcısı işletmelerin ürünlerine yeni özellikler eklemelerine, farklı coğrafyalardaki pazarlara girmelerine ve havacılığa bağlı alanlarda da faaliyetlerini geliştirmelerine neden olmuştur. Bir çok havayolu işletmesi filosunu, uçuş ağını ve hizmet bileşenlerini geliştirerek uçuş gelirlerini artırmaya çalışırken; daha önceleri kendi hizmet üretim süreçleri için gerçekleştirdikleri bakım-onarım, ikram faaliyetlerini önemli kar unsurları olarak kabul etmeye başlamışlardır.

THY ve LH'nin büyüme stratejilerini farklı şekillerde kullanmaktadırlar. Burada işletmelerin sahip oldukları çevresel unsurların farklı olduğu düşünülmektedir. Çevresel etkenlerin işletmelerin benimsedikleri stratejiler üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir (Ansoff, 1957; Porter, 1985). Yaşanan deregülasyon ile Avrupa'nın önemli bir bölümü LH için tek pazar haline dönüşmüştür. Avrupa içerisinde farklı pazarlara girme ile ilgili kısıtların tamamen ortadan kaldırılması (2003) ile mevcut pazarlara daha fazla satış yapma ile ilgili fırsatını yakalamıştır. LH, deregülasyon ile pazarın konsolidasyonunu önemli bir şans olarak değerlendirmiştir. Böylece LH, büyüyerek pazara nüfuz etme stratejisini etkinleştirmek için Swiss Air, Brussel Airlines ve Austrian Airlines satın alınmıştır. LH için yeni oluşan pazar şartlarında birleşme ve satın almalar ile büyümek önemli bir strateji olmuştur. Diğer yandan, büyük havayolu işletmelerinin yanısıra düşük maliyetli havayolu işletmeleri de rekabeti artırmıştır. Bu nedenle, LH, Avrupa pazarındaki payını koruyabilmek için ürün geliştirme stratejisi doğrultusunda düşük maliyetli havayolu (Eurowings) ile pazara girmiştir. Bütün bunların yanısıra, K.Amerika ve özellikle Asya'da gelişen yolcu ve yük trafiğinden pay alabilmek için pazar geliştirme stratejilerini stratejik işbirlikleri ve ortak girişimler vasıtasıyla uygulamıştır.

LH, havayolu taşımacılığı pazarında ürün ve pazar geliştirme stratejilerini uygularken bakım-onarım, ikram, bilişim ve danışmanlık konularında girişimlerini başlatarak çeşitlenmiştir. Ansoff (1957), çeşitlenmenin en önemli nedenlerinden birisinin riski dağıtmak olduğunu belirtmektedir. Havayolu işletmeleri yeteneklerini geliştirerek ana faaliyet alanından ayrı olarak havacılığa bağlı alanlarda çeşitlenmiş ve kar edebilecekleri alanları geliştirmişlerdir (Redpath 2017). Nitekim, LH, bahsedilen alanlarda (bakım-onarım, ikram, bilişim ve danışmanlık) esas faaliyet olan havayolu taşımacılığına girdi sağlamanın ötesinde riski dağıtabileceği, kar elde edebileceği bir alan olarak değerlendirerek, bahsedilen alanlarda dünya çapında bir büyüme stratejisi benimsemiştir. Bakım-onarım ve ikram alanlarında doğrudan yatırım, satın alma ve ortak girişimler ile birçok ülkede büyümüştür. Bu anlamda, LH'nin esas faaliyet konusu ve havacılığa bağlı farklı alanlarda küresel bir büyüme stratejisi benimsemiş olduğu görülmektedir. LH, Avrupa'da ana faaliyet alanında azalan kar marjları nedeni ile havayolu taşımacılığı ve ilişkili olarak çeşitlendiği diğer alanlarda pazar geliştirme stratejisini benimseyerek büyümüştür.

THY, esas faaliyet konusu olan havayolu yolcu ve yük taşımacılığında 2003 yılından itibaren network iş modelini İstanbul merkezli olarak geliştirmeyi tercih ederek büyümeyi tercih etmiştir. THY, esas faaliyet alanında LH gibi pazara nüfuz etme stratejisini tercih etse de diğer havayollarını satın almayı tercih etmediği

Şekerli, Bayram, Eyüp; Havayolu İşletmelerinin Büyüme Stratejilerine Yönelik Bir Değerlendirme: Türk Havayolları A.O. ve Lufthansa Group İşletmelerinin Karşılaştırması

görülmektedir. Yurtdışında ortaklıklar, satın almalar (Bosna Hersek Airlines) yapılmışsa da sürdürülememiştir. Bunun yerine, THY, ana faaliyet alanındaki büyümesini kendi kaynakları ile uçuş sıklığı, uçuş frekansı ve diğer hizmet bileşenlerini geliştirerek yapmayı tercih etmektedir. Diğer yandan, havacılığa bağlı alanlarda (bakım-onarım, ikram, eğitim, havayolu işletmeciliği) ise daha çok ana faaliyet alanını destekleyecek şekilde bir çeşitlenme benimsenmiştir. Çeşitlenme, kar elde etme alanı olduğu gibi esasen yolcu taşımacılığı ile ilgili operasyonların desteklenmesi için gerçekleştirilebileceğini söylemektedir (Heracleous ve Wirtz, 2009; Redpath, 2017). Buna paralel olarak THY tarafından çeşitlenme stratejisi kapsamında oluşturulan girişimler daha çok THY'nin network taşıyıcı kimliğini geliştirmeye odaklanmıştır. Diğer yandan, özellikle bakım-onarım faaliyetleri önemli bir kar elde etme alanı olarak değerlendirilmiş, pazar geliştirme stratejisi kapsamında HABOM kurulmuşsa da başarılı olunamamıştır. Bunun yerine, hem THY uçaklarına, hem de de çevre ülkelerde yer alan havayolu işletmelerinin filolarına hizmet vermek üzere THY Teknik faaliyetlerini sürdürmektedir. Yine de bakım onarım alanı LH'den farklı olarak küresel bir yapı da gelişmemiştir. LH, özellikle havacılığa bağlı alanlarda pazar geliştirme stratejisini ana faaliyet alanı olan havayolu taşımacılığı konusunda artan rekabete bir cevap niteliğinde sunmaktadır.

Sonuç olarak, farklı çevresel şartlara sahip olan THY ve LH'nin büyüme stratejilerinin karşılaştırıldığı bu çalışmada her iki işletmenin farklı yollar izlediği görülmektedir. Nitekim, O'Connell (2007) ve Redpath (2017), çeşitlenme stratejilerinin Porter tarafından "beş güç" olarak ifade edilen rakipler, tedarikçiler, müşteriler, pazara yeni girenler ve ikame mal üreticilerinin oluşturduğu bir çevrede başarılı olabilmek için benimsediklerini bildirmektedirler. LH, konsolidasyonlarla küresel çapta pazar geliştirme ve çeşitlenme stratejilerini yoğun bir biçimde kullanmaktadır. Pazar geliştirme ve konsolidasyon artan rekabet koşullarına verilen bir tepki olarak ifade edilmektedir. Diğer yandan, THY, özellikle ana faaliyet alanında pazara nüfuz etme ve ürün geliştirme stratejilerini daha çok organik bir biçimde geliştirmeyi seçmiştir. Havacılığa bağlı diğer alanlarda çeşitlenme stratejisi benimsenmiş olsa da bu alanları bir çoğunda LH'nin tersine (ikram, havayolu işletmeciliği, yer hizmetleri) daha çok kendisi için ihtiyaç duyulan girdileri sağlayabilme konusunda yapılandığı görülmektedir.

Kaynakça

- Ansoff, H. I. (1957). Strategies for Diversification. *Harvard Business Review*, 35(5), 113-24.
- Belobaba, P., Odoni, A., & Barnhart, C. (2009). *The Global Airline Industry*. Wiltshire: John Wiley & Sons.
- Cunningham, L. F., & Wood, W. R. (1983). Diversification In Major U.S. Airlines. *Transportation Journal*, 22(3), 47-63.
- Diaconu, L. (2012). The Evolution of the European Low-cost Airlines'Business Models. Ryanair Case Study. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 62, 342-346.
- EU Commission. (1999). *EU Competition*. Retrieved 07 16, 2018, from EU Competition Merger Cases: http://ec.europa.eu/competition/elojade/isef/index.cfm?fuseaction=dsp_result&policy_area_id=2
- European Commission. (2007, 06 27). *Mergers: Commission's prohibition of Ryanair's proposed acquisition of Aer Lingus – frequently asked questions*. Retrieved 07 16, 2018, from EU, Press Release Database: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-07-258_en.htm
- European Commission. (2017). *Annual Analyses of the EU Air Transport Market 2016-Final Report*. Croydon: Mott Macdonald.
- European Parliament. (2018). *Air Transport: Market Rules*. Retrieved 07 16, 2018, from European Parliament: http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/en/FTU_3.4.6.pdf
- Genç, A. (2016). *Yüksek İrtifa: Yerelden Küresele THY'nin Başarı Öyküsü*. İstanbul : Yayıncı.

Şekerli, Bayram, Eyüp; Havayolu İşletmelerinin Büyüme Stratejilerine Yönelik Bir Değerlendirme: Türk Havayolları A.O. ve Lufthansa Group İşletmelerinin Karşılaştırması

- Gerede, E. (2015). *Havayolu Taşımacılığı ve Ekonomik Düzenlemeler: Teori ve Türkiye Uygulaması*. Ankara: Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü.
- Heracleous, L., & Wirtz, J. (2009). Strategy and organization at Singapore Airlines: Achieving sustainable advantage through dual strategy. *Journal of Air Transport Management*, 15, 274-279.
- Hsu, C.-P., & Flouris, T. (2017). Comparing global airline merger experiences from a financial valuation perspective: an empirical study of recent European based airline mergers. *Transportation Research Procedia*, 25, 41-50.
- Kozlu, C. (2009). *Bulutların Üstüne Tırmanırken: THY, Bir Dönüşüm Öyküsü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kumar, B. (2012). Mergers and Acquisitions in the Airline Industry. In B. R. Kumar, *Mega Mergers and Acquisitions* (pp. 226-230). London: Palgrave Macmillan.
- Lenartowicz, M., Mason, K., & Foster, A. (2013). Mergers and Acquisitions in the EU low cost carrier market. A Product and Organisation. *Journal of Air Transport Management*, 33, 3-11.
- Lufthansa Group. (2007). *2007 Annual Report*. Frankfurt: Deutsche Lufthansa AG.
- Lufthansa Group. (2008). *2008 Annual Report*. Frankfurt: Deutsche Lufthansa AG.
- Lufthansa Group. (2009). *2009 Annual Report*. Frankfurt: Deutsche Lufthansa AG.
- Lufthansa Group. (2010). *2010 Annual Report*. Frankfurt: Deutsche Lufthansa AG.
- Lufthansa Group. (2011). *2011 Annual Report*. Frankfurt: Deutsche Lufthansa AG.
- Lufthansa Group. (2011). *2011 Annual Report*. Frankfurt: Deutsche Lufthansa AG.
- Lufthansa Group. (2012). *2012 Annual Report*. Frankfurt: Deutsche Lufthansa AG.
- Lufthansa Group. (2013). *2013 Annual Report*. Frankfurt: Deutsche Lufthansa AG.
- Lufthansa Group. (2014). *2014 Annual Report*. Frankfurt: Deutsche Lufthansa AG.
- Lufthansa Group. (2015). *2015 Annual Report*. Frankfurt: Deutsche Lufthansa AG.
- Lufthansa Group. (2016). *2016 Annual Report*. Frankfurt: Deutsche Lufthansa AG.
- Lufthansa Group. (2017). *2017 Annual Report*. Frankfurt: Deutsche Lufthansa AG.
- Lufthansa Group. (2018). *Lufthansa Company*. Retrieved 07 20, 2018, from Lufthansa History: <https://www.lufthansagroup.com/en/company/history.html>
- Lufthansa Group. (2018). *Lufthansa Company*. Retrieved 20 08, 2018, from Lufthansa Joint Ventures: <https://www.lufthansagroup.com/en/company/alliances/joint-ventures.html>
- Miller, D. (1987). The structural and environmental correlates of business strategy. *Strategic Management Journal*, 8(1), 55-76.
- Moreira, M. E. (2014). An analytical model for the assessment of airline expansion strategies. *Journal of Airline and Airport Management*, 4(1), 48-77.
- Namaki, M. S. (2007, 04). *Emirates Airlines In a League of its Own*. Retrieved 08 24, 2018, from Capital Magazine : <http://www.vubs.ch/uploadfile/file/2013-11/201311271033123401.pdf>

Şekerli, Bayram, Eyüp; Havayolu İşletmelerinin Büyüme Stratejilerine Yönelik Bir Değerlendirme: Türk Havayolları A.O. ve Lufthansa Group İşletmelerinin Karşılaştırması

- Penrose, E. (2009). *The Theory of the Growth of the Firm*. Oxford: Oxford Press.
- Porter, Michael E., "Competitive Advantage". 1985, Ch. 1, pp 11-15. The Free Press. New York.
- Redpath, N., O'Connell, J. F., & Warnock-Smith, D. (2017). The strategic impact of airline group diversification: the cases of Emirates and Lufthansa. *Journal of Air Transport Management*, 64, 121-138.
- Shaw, S. (2007). *Airline marketing and management*. Burlington: Ashgate Publishing Company.
- Türk Hava Yolları. (2009). *75. Yılında Türk Hava Yolları 1933-2008*. İstanbul: Kesişim Yayıncılık.
- Türk Havayolları. (2007). *2007 Faaliyet Raporu*. İstanbul: THY.
- Türk Havayolları. (2008). *2008 Türk Havayolları*. İstanbul: THY.
- Türk Havayolları. (2009). *2009 Faaliyet Raporu*. İstanbul: THY.
- Türk Havayolları. (2010). *2010 Faaliyet Raporu*. İstanbul: THY.
- Türk Havayolları. (2011). *2011 Faaliyet Raporu*. İstanbul: THY.
- Türk Havayolları. (2012). *2012 Faaliyet Raporu*. İstanbul: THY.
- Türk Havayolları. (2013). *2013 Yıllık Rapor*. İstanbul: THY.
- Türk Havayolları. (2014). *Türk Havayolları Tarihçe*. Retrieved 01 05, 2018, from Türk Havayolları: <http://investor.turkishairlines.com/tr/thy-anonim-ortakligi/tarihce>
- Türk Havayolları. (2018). *THY Yatırımcı İlişkileri*. Retrieved 08 20, 2018, from THY: <http://investor.turkishairlines.com/tr/thy-anonim-ortakligi/tarihce>
- Türk Havayolları. (2018). *THY Yatırımcı İlişkileri*. Retrieved 8 20, 2018, from THY: http://investor.turkishairlines.com/documents/ThyInvestorRelations/download/Fact_Sheet_31.12.2016.pdf
- Wells, A. T. (1999). *Air Transportation: A Management Perspective*. Belmont: Wadsworth.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Zentes, J., Morschett, D., & HannaSchramm-Klein. (2011). Growth Strategies. In G. Verlag, *Strategic Retail Management* (pp. 135-154). 2017: Springer .

Liberal Ekonomiye Geçiş Çabaları: 1950-160 Dönemi Türkiye Ekonomisinin Analizi¹

Fatih Ayhan²

Giriş

İkinci dünya savaşının sona ermesiyle birlikte tüm dünya ekseninde yaşanan siyasal e ekonomik değişimler Türkiye için de değişim süreci yaşanmasına sebep olmuştur. Nitekim Türkiye’de 1946’da çok partili hayata geçiş ile birlikte 1950 seçimleriyle farklı bir partinin iktidara gelmesiyle birlikte siyasal, sosyal ve ekonomik alanda köklü değişimler yaşanmaya başlanmıştır. Bu dönemde uygulanmaya başlanan politikalar toplumun tüm kesimleri üzerinde önemli değişim yaşanmasına sebep olması itibariyle özellik arz etmektedir. Çünkü bu dönemde artık devlet kontrolü ve müdahaleci yönetim daha ziyade her anlamda serbestleşme ideali barındırmaktadır.

Ekonomik anlamda topyekûn kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için özel girişimciliğin geliştirilmesi amacıyla devlet yönetimi 1940’lardan itibaren yenilik sürecini başlatmıştır. Dış yardımlarla birlikte desteklenen bu durum sonucunda Cumhuriyet Halk Partisinin yerini Demokrat Partiye bırakmasına sebep olmuştur. Çünkü yeni iktidar toplumsal ve ekonomik destek görmüştür. Bu dönemde tarımsal kalkınmaya önem verilerek, devlet eliyle büyüme yerine özel sektörün canlandırılması hedeflenmiştir.

Adnan Menderes yönetimindeki yeni hükümet ekonomi yönetimi anlamında da bir takım yenilikleri beraberinde getirmiştir. Bu anlamda artık ekonomi yönetiminde devletin varlığı daha sınırlı olacak ve özel girişimin gelişimi için desteklenmesi yönünde bir eğilim bulunmaktadır. Böylelikle özel girişimi desteklerken yabancı yatırım ve destekleri de arkasına alarak devletin ekonomi üzerindeki etkisizlikleri minimize edilmesi hedeflenmiştir.

Genel olarak Türkiye ekonomisi ile ilgili yapılan çalışmalarda 1930-1950 yılları arasındaki dönem “Devletçi Dönem” olarak kategorize edilmiştir. Cumhuriyet dönemiyle birlikte devletçilik anlayışının hüküm sürmesi gayet doğal bir yaklaşımdır. Çünkü Kurtuluş savaşı sonrasında ekonomideki tahribatın düzeltilebilmesi ve yokluğun-yoksulluğun yok edilmesi ancak devlet eliyle ve öncülüğünde başarılabilirdi. Ayrıca bu dönemde dünyanın gördüğü en büyük krizlerden bir olan Dünya Ekonomik bunalımına şahitlik edilmesi, sadece Türkiye için değil tüm dünya ekonomilerinde devletin ekonomi yönetimindeki ağırlılığının artmasına sebep olmuştur. Fakat ekonomi yönetiminde Türk tipi devletçilik anlayışının bir takım orijinal yönleri de bulunmaktadır. Çünkü bu yaklaşımın odağında bir özel sektör yaratmak ve korumak gayesi bulunmaktadır. Tüm ekonomi politikalarının odağında özel girişimi desteklenmesi ve teşviki yer almaktadır.

Bu çalışma ile 1950-1960 döneminde Adnan Menderes hükümetinin uygulamaya çalıştığı ekonomi politikalarının amaçları, zorlukları, başarıları ve başarısızlıkları ele alınmaya çalışılmıştır. İçinde bulunulan dönem, uygulanmaya çalışılan politikalar ve sonuçları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

---

¹ Bu çalışma Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir

² Fatih Ayhan, Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi, Yönetim ve Organizasyon, fayhan@bandirma.edu.tr

1.DEĞİŐİŐİMİ HAZIRLAYAN KOŞULLAR

1950'li yıllar Türkiye'de her anlamda büyük değişimlerin yaşandığı yıllar olmuştur. En başta demokrasinin gereği olan çok partili rejim farklı bir partinin halkın büyük çoğunluğunun kanaatiyle iktidara gelmesiyle pekişmiştir.

1946 yılında artık Türkiye için bir dönüşüm yılı olmuş ve tek parti sisteminden çok partili düzene geçiş sağlanmıştır. Böylelikle 5 Eylül 1945 tarihinde Milli Kalkınma Partisi ile 7 Ocak 1946 tarihinde ise Demokrat Parti'nin kurulması ile birlikte 21 Temmuz 1946'da birtakım zorluklara rağmen ilk kez tek dereceli seçimler yapılabildiği görülmüştür.

1946 yılı aynı zamanda ekonomi yönetimi anlamında da Türkiye ekonomisi için dönüm noktası olmuştur. Çünkü daha öncesinde kendi dinamikleriyle ayakta durmaya çalışsan, korumacı ve dışa kapalı bir ekonomi anlayışı hakimdi. Bu dönemle birlikte artık içe dönük politikalardan vazgeçilerek ithalatta serbestleşmeye gidilmiş ve ithalat hacmi artmıştır. Dış açıkların artmasıyla birlikte kredi, dış yardım ve yabancı sermayenin de ekonominin bir parçası olarak ihtiyaç duyulduğu bir dönem olmuştur. Bu dönemde yeni ekonomi anlayışıyla birlikte iç pazara dayanan bir ekonomi anlayışı yerini serbestleşmeye dayalı dış ticaret odaklı bir programa bırakmıştır. Böylelikle tarım, madencilik, altyapı yatırımları ve inşaat sektörünü öncüleyen bir politika anlayışı döneme damgasını vurmaya başlamıştır (Boratav,2016)

Seçimler aracılığıyla iktidar değişiminin yaşanması 14 Mayıs 1950'de Türkiye'de önemli bir siyasi dönüşüm yaşatmıştır. Böylelikle parlamenter rejim sayesinde toplumun geniş bir kesimi aktif olarak toplumun yönetiminde söz sahibi olabildiği görülmüştür. Bu durum aynı zamanda siyasilerin kısmen de olsa seçim dönemlerinde toplumun farklı kesimlerinin isteklerini dikkate almak ve bunları karşılamak zorunluluğunu doğurmuştur.

14 Mayıs 1950 seçimlerine CHP, DP (Hakkâri hariç), Millet Partisi (22 ilde), Milli Kalkınma Partisi (3 ilde), Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi ve İşçi Çiftçi Partisi (sadece İstanbul'da) olmak üzere yedi parti katılmıştır. Sonuçlara göre % 53.3 gibi yüksek bir oy oranıyla Demokrat Parti 408 milletvekili alırken % 39.9 oy oranıyla oranla CHP 69 milletvekilliği çıkarmıştır (Yücel,2001).

1946-1950 yılları arasında anti-devletçi görüşleri benimseyen DP lideri A.Menderes'in iktidar olduktan sonraki ilk hükümet programında; iktisadi görüşlerinin devlet müdahalelerini asgariye indirip, devlet sektörünü daraltarak özel sektörü genişletmek olduğunu belirtmiştir.

Menderes hükümetinin göreve başlamasını müteakip 25 Haziran 1950'de Kore Savaşı başlamıştır. Böylece hammadde ve tarım ürünlerinin fiyatları yükselmiştir. Böylece Menderes hükümeti tarım üretimini artırma gayretine girmişlerdir.

İkinci Dünya savaşı tüm dünyayı etkilediği gibi Türkiye'yi de her anlamda derinden etkilemiştir. Nitekim 1949 yılında Başbakan tarafından Amerikan yardımları alınacağı mecliste açıklanmıştır. Böylelikle kalkınma planlarına 1947 yılından itibaren dış yardım alınması ilkesi eklenmiştir. Ayrıca bu planda kalkınmanın odağında özel girişimin yer alması gerektiği yaklaşımla belirtilmiştir. Bu plan CHP hükümeti ve sonrasında gelen Demokrat Parti tarafından kabul edilerek ekonomi politikası olarak benimsenmiştir. 1947 yılında hazırlanan kalkınma planında; tarım, haberleşme, enerji, demir ve çelik, çimento, maden ve sanayi sektörlerine özel önem verilerek tarım üretiminin geliştirilmesi hususu önemsenmiştir (Taş,2004).

1. 1950-1960 DÖNEMİ TÜRKİYE EKONOMİSİNİN KALKINMA PERSPEKTİFİNDEN ANALİZİ

Bu dönemde toplumun tüm kademelerini etkileyen değişim rüzgarları kuşkusuz ekonomi yönetimi anlamında da önemli değişiklikler yaratmıştır. Liberal akımı arkasına alan yeni hükümet ekonomi de serbestleşmeye yönelik bir dizi uygulamalarla işe koyulmuştur.

Annan Menderes Hükümetinin uygulayacaklarını açıkladığı ekonomi politikalarının özünü şu hususlar oluşturmaktadır (Tokgöz,1999;81);

- Sanayileşme çabaları özel kesim tarafından yürütülecek, bunun için devlet elindeki sanayi tesisleri zamanla özel sektöre devredilecektir.
- Dış ilişkilerde devlet müdahalesi azaltılacaktır.
- Kalkınmada tarım sektörüne öncelik verilecektir.
- Dış ticarete serbestleşme yoluna gidilecektir.

Yeni seçimlerle birlikte iktidarın değişmesi düşünce sistemine hakim olan değişikliğin de etkisiyle birlikte Batı dünyasına hakim olan yeni dünya düzeninin bir yansıması olarak ekonomi yönetimi anlamında da değişim yaşanmasına neden olmuştur. Bu değişim her ne kadar radikal olmasa da süreci hızlandıracak düzeydedir (Ekzen,1980;54).

1950'li yıllarda ekonomi politikalarına hakim olan değişim özellikle devletçilikten ziyade karma ekonomi modeline geçişi benimsemektedir. Ayrıca daha liberal bakış açısı ve serbest piyasa ekonomisi ile kamu iktisadi teşebbüslerin özelleştirilerek özel sektörün ekonomideki ağırlığının artmasını kapsamaktadır (Kılıçbay,1997;16). Fakat tüm bu serbestleşme ideallerine rağmen ekonomi yönetimine ilişkin tecrübe eksikliği sistemli bir ekonomi politikası benimsenmesini zorlaştırmıştır. İstenilen düzeyde ekonomi de liberalleşme sağlanamamıştır. Üretim düzeyinin korunabilmesi amacıyla ithalat artışına bağlı olarak döviz sıkıntısı yaşanması üretimin yavaşlayarak fiyat istikrarının sağlanmasını zorlaştırmıştır. Serbest piyasa ekonomisine geçişe ilişkin altyapı bulunmadığından hem finansman hem de özelleştirmeyi zorlaştırmıştır. Stratejik önemi nedeniyle kamu iktisadi teşebbüslerinden kolay kolay vazgeçilememesi aynı zamanda serbest piyasa ekonomisine geçişi de zorlaştırmıştır. Uzun vadeli kredi sağlayabilecek finans ve bankacılık altyapısının kurulamaması da yatırımların finansmanını zorlaştırmıştır (Boratav, 2016:110).

Savaş döneminin sona ermesiyle birlikte nüfus artışının hızlanması ve köyden kente göç sonucu kentleşme de bir takım sorunlara yol açmıştır. Bu durum ilave altyapı yatırımları ve kaynak ihtiyacı doğurmuştur. Ayrıca hızlı şehir nüfusu artışı sadece altyapı değil bunun yanında eğitim ve sosyal ihtiyaçların artmasına bağlı olarak kamu harcamalarının artmasına sebep olmuştur.

Ayrıca bu dönemde tarım politikaları ile tarım sektörünün canlandırılması hedeflenmiştir. Tarım gelirinin artışına paralel olarak tarımda makineleşmeye gidilmiş ancak toprak değerinin muhafazası, modern tarım tekniklerinin kullanılması, tarımsal üretim ve verimlilik artışı sağlanamamıştır. Tarım üretimi yapanların gelirleri artmış ancak bu gelir artışı tarım yatırımları yerine tarım üreticilerinin şehirlere göçmesine neden olmuştur. Tarımdan ve köyden kopuş, şehir nüfusunun artması ile birlikte şehirlerdeki fiyatları artırmıştır (Kılıçbay,1997;18).

Sanayi üretimi ihracatı hedeflemekten ziyade düşük ölçekli ve yerli talebin karşılanmasına odaklanmıştır. Ayrıca bu dönemdeki sanayi üretimi modern teknolojiden uzak, düşük verimli ve yabancı üretimle rekabet edemeyecek düzeyde kalmıştır.

2. 1950-1960 DÖNEMİNİN MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERİNİN ANALİZİ

Bu dönemin ekonomik büyüme milli gelir düzeyindeki ilerleme incelendiğinde Tablo 1'de görüldüğü üzere 38,5 milyar TL olan milli gelir düzeyi 70,8 milyar TL'ye yükselmiştir. Büyüme oranları açısından bakıldığında da 1950 yılında %9,1 olan büyüme oranı dönem içinde 1952'de 12,8 olmuş 1954 yılından itibaren büyüme hızı -3 olarak daralmış ve ilerleyen yıllarda daha düşük oranlarda büyüme sağlanabilmiştir. Enflasyon oranı da dönem içinde giderek artan bir seyir izlemiştir.

Tablo.1 Dönemin GSMH, Büyüme Oranı, Enflasyon Oranı (%)

Yıllar	GSMH (Milyon TL)	Büyüme Oranı (%)	Enflasyon Oranı (%)
1950	38505,9	9,1	-10,2
1951	43446,4	12,8	6,2
1952	48521,1	11,9	1
1953	54090,5	11,2	2,9
1954	52480	-3	10,3
1955	56642	7,9	7,6
1956	58428	3,2	16,5
1957	62995	7,8	18,9
1958	65984	4,5	14,8
1959	68521	4,1	19,8
1960	70868,6	3,4	5,4

Kaynak: Tokgöz,2001:135; Parasız,1998:76.

1950-1960 döneminde kişi başına düşen GSMH sabit fiyatlarla dönem başında %6,9 artış gösterirken en fazla artış 1951 yılında %10 düzeyinde gerçekleşmiştir. 1954'ten itibaren kişi başına düşen gelir düzeyi azalmış sonraki yıllarda da sınırlı kalmıştır.

1950-1960 dönemi Türkiye ekonomisinde tarım sektörünün ön plana çıkarılması için çok fazla çaba sarf edilmiştir. Nitekim tarım için yeni alanları sağlanması, yerli üretim buğdayların dünya fiyatlarının üzerinde alınıp tüketiciye yansıtılmaması, Marshall Planı ile birlikte tarımda makineleşmeye gidilmesi ve dış yardımların artması ile çiftçinin Ziraat Bankası kanalıyla ucuz kredi bulma imkânı sağlanması tarımsal üretimi artırmıştır (Tokgöz, 1999). Dönemin ilk bölümünde Tablo.2'de görüldüğü gibi tarımsal üretimin GSMH içindeki payı artmış fakat ikinci yarısından itibaren iklim koşulları ve ekonomik şartların tersine dönmesiyle birlikte ağırlığı azalan seyir izlemiştir.

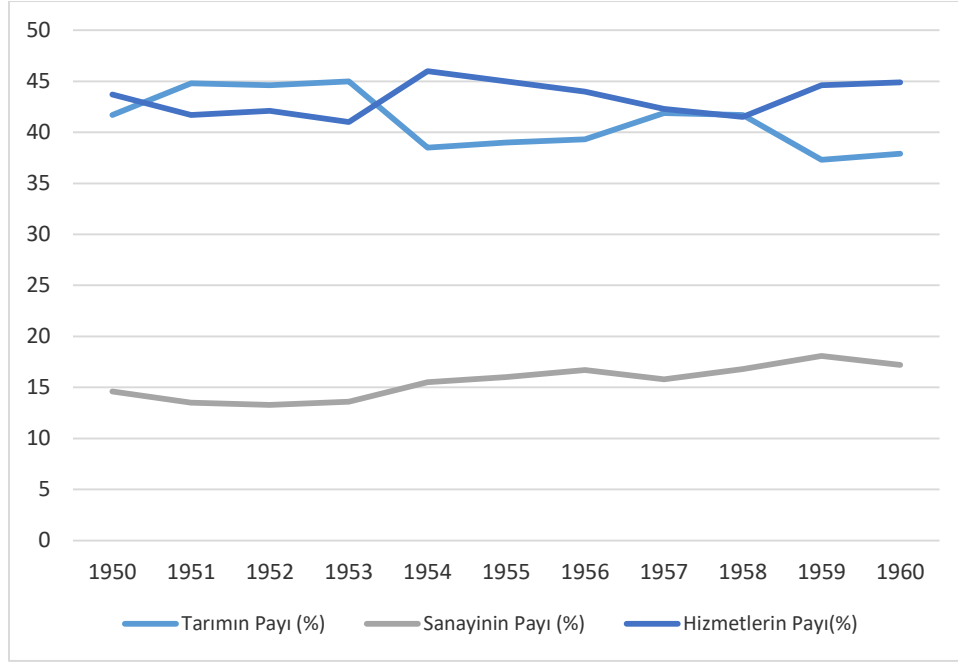
Tablo.2 GSMH ve Sektörel (1950-1960, %, Milyon TL, Cari Fiyatlar ile)

Yıllar	GSMH	Tarım	% Pay	Sanayi	% Pay	Hizmetler	% Pay
1950	8739,5	3983	41,7	937,5	14,6	3839,5	43,7
1951	10553,8	5147,6	44,8	1055,5	13,5	4334,9	41,7
1952	12005,7	5896,4	44,6	1165,3	13,3	4943,8	42,1
1953	14083	6956,7	45,0	1391,8	13,6	5765,1	41,0
1954	14281,2	6052,9	38,5	2114,2	15,5	6580,4	46,0
1955	17220,7	7385,1	39,0	2114,2	16,0	7721,4	45,0
1956	1996	8570,5	39,3	2563,8	16,7	8958,7	44,0
1957	26764,2	12192,6	41,9	3576,4	15,8	10995,2	42,3
1958	31992,4	14490	41,7	4593	16,8	13054,9	41,5
1959	39611	16184,6	37,3	6439,4	18,1	16987	44,6
1960	42618,7	17550	37,9	6551	17,2	18830,1	44,9

Kaynak: Şahin, 2000: 103.

Tarımın azalan payı Şekil.1'de görüldüğü gibi yerini hizmetler sektörüne bırakırken, Sanayinin milli gelir içindeki payı çok az da olsa artma eğilimi göstererek %15-20 aralığında değişmiştir.

Şekil.1 GSMH'nın Sektörel Dağılımı (1950-1960,%)

Bu dönemde kamu gelir dengesinin sağlanması ile ilgili önemli problemler yaşandığı Tablo.3'ten görülmektedir. Nitekim dönem içinde bütçe açığı önemli derecede artmış ve dönem başında 46 Milyon TL. olan bütçe açığı dönem sonunda 426 milyon TL'ye ulaşmıştır.

Tablo.3 Kamu Gelir Dengesi (1950-1960, Milyon TL)

Yıllar	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Harcama	1495,6	1626,3	2302,3	2354,3	2637,7	3394,3	3577,4	4256,2	5087,2	6914,2	7128,6
Gelir	1448,8	1683,8	2293,7	2337	2468,8	3288,7	3395	4060	4932,3	6572,3	6701,9
Açık	-46,8	57,6	-9,1	-17,3	-168,9	-105,6	-182,2	-196,2	-154,9	-341,9	-426,7
Vergi Geliri	1242,1	1271,5	1588,3	1853,3	2094,8	2481,7	2815,5	3271,4	3868,7	5376,2	5876,9

Kaynak: Kanca, 2012:57.

Döneme ait temel makroekonomik göstergeler değerlendirildiğinde Tablo.5'ten de görüldüğü gibi dönemin ikinci yarısı olan 1955 yılından itibaren dış ticaret hacminde daralma yaşanmaya başlanmış, enflasyon oranı da 1954'te %12, 1957'de %19 gibi yüksek düzeye çıkmıştır. Tarımsal destekleme yapan ve tarıma önem verilen bu dönemin ikinci yarısında da tarım üretimi azalarak hizmetler sektörünün payı artarken sanayi üretiminde de görece az oranda artış sağlanmıştır.

Tablo 4'ten de görüldüğü üzere dönemin temel sloganı olan liberalleşme söylemi, etkin bir şekilde yürütülemediği için yerini yine kamu yatırımlarının arttığı ve dış açığın artmasına bağlı olarak dış ticarete de korumacı yaklaşımların sergilendiği bir dönem olmuştur (Boratav,2016: 109-110).

Tablo 4: 1950-1960 Arası Makro Ekonomik Göstergeler

Yıllar	İthalat (Milyon \$)	İhracat	Dış Ticaret Dengesi	Enf. Oranı (%)	Kişi Başına GSMH (TL)	GSMH cari fiyatlarla	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1950	285,7	263,4	-22,3	-	420	9,694	4,044	1,419	4,232
1951	402,1	314,1	-88	3	493,5	11,644	5,216	1,574	4,855
1952	559,9	362,9	-193	6,8	546,6	13,389	5,967	1,785	5,637
1953	532,5	396,1	-136,4	6,3	623,4	15,607	7,023	2,115	6,47
1954	478,4	334,9	-143,5	12	615,4	15,915	6,119	2,475	7,32
1955	497,6	313,3	-184,3	9,9	721,8	19,117	7,455	3,055	8,608
1956	407,3	305	-102,3	12,3	818,1	22,047	8,654	3,671	9,722
1957	397,1	345,2	-51,9	19,6	1059,9	29,31	12,287	4,642	12,381
1958	315,1	247,2	-67,9	11,8	1229	35000	15,583	5,883	14,534
1959	470	353,8	-116,2	18,8	1481,6	43,67	16,288	7,897	19,485
1960	468,2	320,7	-147,5	2,9	1549,3	46,664	17,668	8,046	20,951

Kaynak: Kanca, 2012:58.

Bu dönemde genel olarak tarım sektörü desteklenerek tarıma dayalı bir büyüme modeli öngörülmüştür. Çiftçinin desteklenmesi amacıyla alınan önlemler özetle (Tokgöz, 1999:81);

- Çiftçiliğe elverişli yeni tarım arazileri açılmıştır. Bütün Anadolu'da meraların tarım için açılmasına olanak sağlanmıştır. Tarımın artmasına karşın hayvancılık istenilen düzeyde artmamıştır. 1949 yılında 4 milyon hektar olan buğday ekili alan 1960 yılında 7.7 milyon hektara çıkarılmıştır.
- Çiftçinin desteklenmesi için dünya fiyatlarından alınan buğday tüketiciye ucuza satılmıştır. Ancak bu durum Türkiye Mahsulleri Ofisinin zarar etmesine neden olmuştur. Bu durum Merkez Bankasından borçlanmaya ve fiyatlar genel düzeyinin artmasına neden olmuştur.
- Çiftçinin üretimde makine ile tanışması sağlanarak dış yardımlarla traktör ithalatı yapılmıştır. Nitekim 1950'de 16585 olan traktör sayısı on yıl içinde 42136'ye çıkmıştır. Böylelikle tarımda makineleşmenin artması tarımda çalışan nüfusun işsiz kalmasına ve işsizliğin artmasında etkili olmuştur.

Tarım sektörünün bu denli teşvik edilerek ucuz kredi imkanı ile desteklenmesi, vergilerin düşürülmesi, ayrıca hava koşullarının 1951-1953 döneminde iyi gitmesinin yanında Kore Savaşı ile tahıl ihracatının artması dönemin ilk yarısında tarım üretimini artırmış ve çiftçi gelirlerini yükseltmiştir. Böylelikle zengin bir çiftçi sınıfı ortaya çıkmıştır.

Bu dönemde 1950 yılında Karayolları Genel Müdürlüğü'nün kurulması ile karayollarına yatırımlar artırılarak 47 bin km olan karayolu uzunluğu 1960 yılında 61 bin km'ye çıkmıştır. Altyapı yatırımları hızlanmıştır. Sarıyar, Demirköprü, Seyhan, Hazar Barajı ve santrallerinin inşası ile birlikte enerji ve sulama konusunda ciddi yatırımlar yapılmıştır. 1950-1960 döneminde karayolları %30, elektrik hacmi 2,5 kat, çimento imalatı 4 kat ve demir çelik hacmi de %70 oranında artırılmıştır. (Yenal, 2001:108; Çavdar,2003:417)

Ancak 1954 yılı sonrasında hem iklim şartlarının olumsuzlaşması hem de Kore Savaşının bitiminin de etkisiyle tarım arzı azalmıştır. Böylelikle tarım üretimindeki düşüş aynı zamanda makroekonomik dengelerin de sarsılmasına neden olmuştur. Tarım üretiminin düşmesine bağlı olarak ihracatın daralması ithalatın da artması dış ticaret açığının giderek büyümesine neden olmuştur. Bu durum birçok makro dengenin ve hedefin bozulmasına neden olmuştur.

Ekonomik dengelerde ortaya çıkan bozulma ekonomideki serbestleşme hareketlerini de kuşkusuz etkilemiştir. Böylelikle Menderes hükümeti ekonomi politikası belirlemede artık serbestleşme yerine planlı ekonomiye geçişin altyapılarını hazırlamıştır. Artık tarım öncülüğünde kalkınma yerine sanayi üretimini artıracak çözümler araştırılmaya başlanmıştır.

Özel bankacılık ve finans kesiminin genişletilmesi anlamında Pamukbank, Akbank, Garanti ve Yapı Kredi Bankaları kurulmuş olup Sümerbank, Türkiye Sınai Kalkınma Bankasına (TSKB) devredilmiştir. TSKB, sanayi üretimi ve girişimciliğin desteklenmesi, yabancı yatırımcıya yardımcı olunması ve sermaye piyasasının gelişimine altyapı oluşturmuştur. Bu dönemde Dünya Bankasından, Avrupa Yatırım Bankasından ve yabancı ülkelerden finansal destek alınması anlamında önemli bir dışa açılım hareketi yaşanmıştır. Ayrıca Denizcilik Bankası, Türk Petrolleri A.O.lığı, Türk Hava Yolları, Et Balık Kurumu, Petrol Ofisi ve Turizm bakanlığı gibi önemli kurumsal yapılar oluşturulmuştur. Bu dönemin temel söylemi olan kamunun ağırlığının azaltılması yerine kalkınmanın öncülüğü için yeni kamusal kurum ve kuruluşların türediği bir dönem olmuştur. Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde çok sayıda çimento ve şeker fabrikaları kurulmuştur.

DP hükümeti liberalleşmenin bir başka boyutu olarak yabancı sermayenin gelmesinin yolunu açmış ve bu kapsamda "Yabancı Sermaye Teşvik Kanunu" yürürlüğe konulmuştur. 6224 sayılı "Yabancı Sermaye Teşvik Kanunu" ile 1954 yılında yabancı sermaye girişi tamamen yasal zemine oturtulmuştur. 1950-1960 döneminde 23 yabancı firma ile 104 milyon dolarlık yabancı yatırım sağlanmıştır.

Dönem içinde dış siyasette de önemli atılımlar yapılmıştır. Marshall Planı ile 184 milyon dolarlık yardımın yanında 18 milyon dolar da hibe alınmıştır. 1952 yılında NATO'ya üye olunurken, 1959 yılında da Avrupa Ekonomik Topluluğuna üyelik başvurusunda bulunulmuştur.

Bu dönemin sonuna doğru yaklaşırken kamu harcamalarının aşırı artışı, dış ticaret açıklarının çok hızlı yükselmesi ve KİT zararlarının artışı nedeniyle ortaya çıkan ekonomi yönetimindeki kötü gidişat 4 Ağustos 1958 tarihinde IMF destekli istikrar programının uygulanmak zorunda bırakmıştır. Bu önlemler kapsamında sıkı para politikası izlenmeye başlanmış, KİT mallarına zamlar yapılmış, TL'de devalüasyona gidilmiş, bütçe açıklarının azaltılabilmesi için ihracatı artırıp ithalatı kısıtlayıcı önlemler uygulanmaya başlanmış ve yatırımları artırma önlemleri alınmıştır. Bu program ile 350 milyon dolarlık kredi sağlanarak 600 milyon dolarlık dış borç ertelenmiştir. (Taş, 1995: 371).

1950-1960 yılları arasında Türkiye'de ekonomik ve politik olarak küçümsenemeyecek çok önemli değişiklikler yaşanmıştır. Otarsık yapı yıkılarak dış dünya ile daha çok işbirliği ve etkileşim içinde olma çabaları içine girilmiştir. Liberalleşmeyi her daim hedefinin odağında tutan yönetim, dönemin sorunları içinde bu hedeften vazgeçme durumunda kalabilmiştir. Sonuç olarak incelenen dönemin sonuna doğru ekonomi yönetiminde hâkimiyetin elden gitmesi 1958 İstikrar Programının uygulanmasını zorunlu kılmıştır. Ekonomideki başarısızlıkların bir başka boyutu da on yıllık iktidarın 27 Mayıs 1960'da silahlı kuvvetlerin yönetime el koymasıyla sona ermiştir.

SONUÇ

1950'li yıllar Türkiye'de ekonomi ve siyaset anlamında önemli dönüşümlere sahne olmuştur. Adnan Menderes hükümetinin yönetime gelmesiyle birlikte 1950'leri ilk yarısında tarım öncülüğünde önemli bir ekonomik atılım yapılmıştır. Ayrıca ekonomi de önemli düzeyde serbestleşme yoluna gidilmiştir. Yabancı yatırımlara evsahipliği yapılmaya başlanmış, ilk dış borç almaya başlanılmış, uluslararası ekonomik ve siyasi kuruluşlara üye olunmuş ve önemli kamu kurumları kurularak ekonomi her anlamda serbestleştirilmeye özen gösterilmiştir.

Fakat 1950'lerin ikinci yarısından itibaren ekonomideki başarıların başarısızlıklara yerini bırakması, tarımsal üretimin düşmesi, ekonomik göstergelerin bozulması ile birlikte yönetimin de serbestleşme idealinden vazgeçmesine neden olmuştur. Bunun sonucu olarak iktidar her ne kadar liberalleşme söylemiyle yola çıkarsa da

kamusal yatırımları artırmak zorunda kalmıştır. Ancak ekonomi yönetimindeki plansızlık ve enflasyon artışı nedeniyle IMF istikrar kararlarının uygulanmak zorunda kalması bu dönemin ekonomi başarısını sona erdirmiştir. Aynı zamanda dönem sonunda askeri müdahalenin gerçekleşmesi bu dönemin kapanmasına neden olmuştur. Bu dönemin en büyük demokratik kazanımlarından biri olarak görülen çok partili hayata geçiş ve iktidarın demokratik bir şekilde seçilmesi, yerini anti-demokratik bir uygulama olan askeri müdahale ile sonlandırılmasına bırakmıştır.

KAYNAKÇA

- Boratav, Korkut (2016). “Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009”, İmge Yayınevi, 22. Baskı, İstanbul, 1995.
- Çavdar, Tefık (2003). Türkiye Ekonomisinin Tarihi: 1900-1960, İmge Yayınevi: Ankara.
- Ekzen, Nazif (1980). 1946-1958-1970 Devalüasyonları, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları: Ankara,1980.
- Kanca, Osman Cenk (2012). 1950-1960 Arası Türkiye’de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(19), 47- 63.
- Kılıçbay, Ahmet (1997). Türkiye'nin Ekonomi Politikaları (1930–1996 ve sonrası), Der Yayınları: İstanbul.
- Parasız, İlker (1198). Türkiye Ekonomisi: 1923’den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları, Ezgi Kitabevi : Bursa.
- Şahin, Hüseyin (2000). Türkiye Ekonomisi, Ezgi Yayınları: Bursa.
- Taş, [Mahir](#) (2004). Menderes Döneminin Ekonomi Politikası ve 1958 İstikrar Programı, Mevzuat Dergisi, 7(76), <https://www.mevzuatdergisi.com/2004/04a/02.htm> (29.10.2018).
- Tokgöz, Erdinç (1999). Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1999), 5. Baskı, İmaj Yayıncılık: Ankara
- YÜCEL, Serhan (2001). Demokrat Parti, Ülke kitapları: Ankara,
- Yenal, Oktay (2001). Cumhuriyet’in İktisat Tarihi, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Yayınları: İstanbul.

Comparative Analysis of 8th Grade English Language Curriculum and the Common European Framework of Reference for Languages

Fatma Özüdođru¹

Introduction

The Common European Framework of Reference for Languages (CEFR) is a study of the Council of Europe which is responsible for educational and cultural policies of European Union. The aim of the Council of Europe is to protect democracy and human rights, improve the living conditions of European citizens, develop a mutual understanding among European citizens of different cultures and gain the identity of Europeans for all individuals. In 47 member countries, many different languages are spoken and different cultures are involved. For this reason, the Council of Europe declared 2001 as the Year of European Languages. The aim of the European Year of Languages is to raise awareness of different languages and cultures in the member states of the Council of Europe. In addition to this, multiple language learning will be encouraged to individuals by spreading the awareness of being multicultural and multilingual European (Council of Europe, 2004). The CEFR was published in English in 2001 as a contribution to the European Year of Languages and European Language Portfolio was launched in the same year. European Language Portfolio is described as ‘a common instrument allowing individuals who so desire to maintain a record of the different elements of their language learning achievement and experience, formal and informal’ (Little, 2016). The European Language Portfolio can help people to value, and make the most of all their language skills and to carry on learning languages by themselves (Council of Europe, 2004). The basis of the European Language Portfolio includes CEFR.

CEFR provides a common basis for the standardization of language syllabuses, curriculum guidelines, examinations, textbooks etc. across Europe (CEFR, 2001). Its value as a reference tool to coordinate the objectives of education at all levels is practical according to Byram & Parmenter (2012). In the CEFR, an action-oriented approach is adopted. It is important to develop the oral skills of language learners in action-based approach (Little, 2016). In this approach, language learners are seen as more social actors, that is, they are seen as members of the society who have to perform in a variety of situations, in a particular environment and in a specific area of action (not limited to language only). Within this context, language activities in which the learner is involved are part of a wider social context. The action-oriented approach considers the cognitive, emotional resources and options that the individual possesses and uses as a social actor and all his/her abilities (CEFR, 2001).

Furthermore, CEFR describes six common reference levels, which are A1- Breakthrough, A2- Waystage, B1- Threshold, B2- Vantage, C1- Effective Operational Proficiency and C2- Mastery (CEFR, 2001). In the CEFR, A1, A2, B1, B2, C1 and C2 levels and self-assessment statements for each level take place. Language levels are classified as Basic User (A1-A2), Independent User (B1-B2) and Proficient User (C1-C2) so that standardization may be ensured in foreign language use. An individual who learns a foreign language can understand at what level s/he is through self-assessment checklists which are shown in the CEFR and called descriptors. The ‘can do’ descriptors refer to the descriptive and illustrative function of the CEFR. In other words, language descriptors make it easier to define qualification levels through existing standards, tests and examinations in order to compare the qualifications obtained from different education systems, which is

---

¹ Fatma Özüdoğru, Asst.Prof.Dr., Usak University, Faculty of Education, Department of Educational Sciences, fatma.ozudogru@usak.edu.tr

one of the aims of the CEFR (Papageorgiou, 2009). In addition, self-assessment statements enable individuals to understand what they can do to set their goals for future learning (Glover, 2012).

Byram & Parmenter (2012) point out that in some countries the CEFR has helped to develop both strategic language policy documents and practical teaching materials. In others, it is becoming the most reliable reference for curriculum planning. On the other hand, some countries view the CEFR's impact quite modest. They assert that it does not yet play an important role for the teaching profession at the school level, although it has contributed to more transparency and coherence in general.

Turkey is also trying to harmonize foreign language curricula with European foreign language curricula. Thus, it is considered important to organize foreign language teaching programs according to the standards developed by the Council of Europe. The CEFR and the contribution of the European language portfolio based on the CEFR to foreign language teaching should be examined. When the research conducted in this field are examined, it is seen that the programs prepared in accordance with the CEFR and the use of the European language portfolio have contributed positively to the success of the learners (Güneyli & Demirel, 2006; İşisağ, 2008; Üstünlüoğlu et al., 2012).

Comparative analysis and determination of the compatibility between new elementary school English language curricula, renewed in 2018 and put into implementation in the education year of 2018-2019, and the CEFR principles in terms of objectives, content, learning-teaching processes and measurement-evaluation processes is of great importance because studies for the development of new foreign language curricula and enhancing the quality of them need continuous research and improvement. This study focused on the comparative analysis of elementary school 8th grade English language curriculum, which is the final grade of elementary school, with the CEFR because it is necessary to determine if it is possible to reach A2 level as asserted in the 8th grade English language curriculum.

Method

Research Design

This research was designed as qualitative research. In qualitative research, the key idea is to learn about the problem or issue from participants and to address the research to obtain that information (Creswell, 2009). In the research, document analysis, a qualitative data collection tool, was used to collect data.

Data Collection

In this research, qualitative data were collected through document analysis. Document analysis covers the analysis of written materials including information about facts intended to be investigated. In such studies, the researcher can obtain the data s/he needs without the need for observing or interviewing. In the document analysis method, which documents are important and can be used as data source is closely related to the research problem (Yıldırım & Şimşek, 2011). In this study, a document analysis was carried out to determine the compatibility of the objectives, content, learning-teaching processes and measurement-evaluation processes of the 8th grade English language teaching curriculum with the CEFR. For the examination of the documents, the eighth grade English language curriculum (MoNE, 2018), which was approved by the Ministry of National Education in 2018, and CEFR, which was published in English in 2001, were used.

Data Analysis

In this study, the eighth grade English language teaching curriculum and the CEFR were analyzed using descriptive content analysis. Content analysis is a systematic, repeatable technique in which some words of a text are summarized with smaller content categories based on certain rules (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel; 2013). Researchers identify and analyze the existence, meaning and relationships of these words and concepts and make inferences about the message. The data were analyzed by using SPSS 22.0 and

presented through descriptive statistics (frequency and percentage). In the study, content analysis was performed by taking the objectives, content, learning-teaching process and measurement-evaluation processes as criteria. The data were first coded by the researcher. Then, in order to prevent errors in coding, all data were shared with two voluntary field experts from the department of Curriculum and Instruction and Foreign Languages and asked to check all coding and collected data. The researchers checked the data independently from each other. The inter-rater reliability was calculated by using Miles and Huberman's (1994) formula (reliability= consensus/consensus+ dissidence) and found .89 and 0.88 between the experts and the researcher and .90 between the experts. Thus, reliability was ensured to a high degree in the study.

Findings

Comparative analysis between 8th grade English language curriculum and the CEFR in terms of language skills, objectives and self-assessment statements

Comparative analysis between 8th grade English language curriculum and the CEFR in terms of language skills can be seen in Table 1.

Table 1. Comparative analysis of 8th grade English language curriculum and the CEFR in terms of language skills

	Language Skills	Sub-Language Skills
CEFR	Understanding	Listening Reading
	Speaking	Spoken interaction Spoken production
		Writing
8th Grade English Language Curriculum	Primary: Listening&Speaking Secondary: Reading &Writing	Listening comprehension&spoken interaction&spoken production Reading comprehension&writing

As seen in Table 1, in the CEFR, the language skills in foreign language field are handled as three main skills which are understanding, speaking and writing, and five sub-skills that are listening comprehension, reading comprehension, spoken interaction, spoken production and writing. Each is attached equal importance in the CEFR. However, in the 8th grade English language the same language skills are handled as primary and secondary skills. Primary skills to be focused are listening and speaking, and the secondary skills are indicated as reading and writing skills. Thus, it can be said that the same language skills were targeted in both of them. When the 8th grade English language curriculum is analyzed in terms of objectives, it is seen that developing positive attitude towards English is essential. Similarly, in the CEFR language learning is viewed as lifelong undertaking; therefore, instilling positive attitude towards foreign languages within the framework of multilingualism and multiculturalism is crucial. Hence, it can be said that both the curriculum and the CEFR are similar in terms of affective aims.

In addition, it is asserted in the 8th grade English language curriculum that the curriculum targeted at A2- Waystage level and aimed to bring the objectives of A2 level in learners. Comparative analysis of 8th grade English language curriculum and the CEFR in terms of objectives are indicated in Table 2:

Table 2. Comparative analysis of 8th grade English language curriculum and the CEFR in terms of objectives

The CEFR	8 th Grade English Language Curriculum
Can understand sentences and frequently used expressions related to areas of most immediate relevance (e.g. very basic personal and family information, shopping, local geography, employment).	Öğrenciler basit ifadeleri ve iletişimsel anlamda elzem olan alanlarda (sözgelimi yalın ve kişisel bilgiler, aile bilgileri, alışveriş, yakın çevre ve iş) sıklıkla kullanılan ifadeleri anlayabilir.
Can communicate in simple and routine tasks requiring a simple and direct exchange of information on familiar and routine matters.	Bilindik ve alışılğelen konular hakkında yalın ve basit bilgi alışverişini gerektiren kolay ve yaygın etkinlikler yoluyla iletişim kurabilir.
Can describe in simple terms aspects of his/her background, immediate environment and matters in areas of immediate need.	Eğitimini, yakın çevresini basit yollardan betimleyebilir ve temel gereksinimlerine denk düşün konuları anlatabilir.

Table 2 revealed that the 8th grade English language curriculum stated the A2 level aims of the CEFR. Thus, it is needed to analyse the 8th grade English language curriculum units in order to find out if 8th grade English language curriculum really addressed A2 CEFR aims or not. Self-assessment statements for A2 level in the CEFR are shown in Table 3:

Table 3. Self-assessment statements for A2 level in the CEFR

Listening Comprehension	I can understand phrases and the highest frequency vocabulary related to areas of most immediate personal relevance (e.g. very basic personal and family information, shopping, local area, employment). I can catch the main point in short, clear, simple messages and announcements
Reading Comprehension	I can read very short, simple texts. I can find specific, predictable information in simple everyday material such as advertisements, prospectuses, menus and timetables and I can understand short simple personal letters.
Spoken Interaction	I can communicate in simple and routine tasks requiring a simple and direct exchange of information on familiar topics and activities. I can handle very short social exchanges, even though I can't usually understand enough to keep the conversation going myself.
Spoken Production	I can use a series of phrases and sentences to describe in simple terms my family and other people, living conditions, my educational background and my present or most recent job.
Writing	I can write short, simple notes and messages. I can write a very simple personal letter, for example thanking someone for something.

When the self-evaluation statements for five skills in A2 level in the CEFR are examined within the scope of the units in the eighth grade English curriculum, the following findings are reached:

- In the curriculum, when listening objectives were analyzed, it was revealed that language use about very basic personal information took place; however, language use about family information, shopping, local area and employment did not take place.

- In the curriculum, in the reading part, reading everyday material such as advertisements, prospectuses and timetables did not take place. However, “I can understand short simple personal letters” can be gained through the curriculum.
- When the units were analyzed in terms of spoken interaction self-assessment statements, it was seen that it was possible to reach spoken interaction objectives through the units.
- Upon analysis of spoken production self-assessment statements through the units, it was unearthed that ‘using a series of phrases and sentences to describe in simple terms my family and other people, living conditions, my educational background and my present or most recent job’ did not take place in the units.
- When the writing self-assessment statements were analyzed, it was seen that they could be reached the units in the curriculum.

As a result, although it is stated that A2 level is aimed at the 8th grade English language curriculum, it is not possible to reach some objectives at A2 level through the curriculum.

Comparative analysis between the 8th grade English language curriculum and the CEFR in terms of content

Comparative analysis of 8th grade English language curriculum and the CEFR in relation to content was presented in terms of listening, reading, spoken interaction, spoken production and writing in the following tables.

Table 4. Comparative analysis of 8th grade English language curriculum and the CEFR in terms of listening

	A2 CEFR	8 th Grade English Cur.	%
LISTENING			
1. Overall listening comprehension	2	-	0
2. Understanding conversation between native speakers	1	-	0
3. Listening as a member of a live audience	-	-	0
4. Listening to announcements and instructions	2	2	100
5. Listening to audio media and recordings	1	-	0
6. Watching TV and film	2	2	100
TOTAL	8	4	50

As shown in Table 4, the descriptors in the 8th grade English language are at A2 level and they meet 50% of the descriptors in the listening field in the CEFR. "Listening to announcements and instructions" and "Watching TV and Film" are represented in the curriculum with all the descriptors.

Table 5. Comparative analysis of 8th grade English language curriculum and the CEFR in terms of reading

	A2 CEFR	8 th Grade English Cur.	%
READING			
1. Overall reading comprehension	2	2	100
2. Reading correspondence	2	1	50
3. Reading for orientation	3	2	66.7
4. Reading for information and argument	1	1	100

Özüdoğru, Fatma; Comparative Analysis of 8th Grade English Language Curriculum and the Common European Framework of Reference for Languages

5. Reading instruction	2	0	0
6. Identifying cues and inferring (spoken&written)	1	1	100
TOTAL	11	7	63.6

As indicated in Table 5, the descriptors in the 8th grade English curriculum regarding reading skill are at A2 level and meet 63.6% of the descriptors in the CEFR. “Overall reading comprehension”, “Reading for information and argument” and “Identifying cues and inferring” are represented in the curriculum with all the descriptors.

Table 6. Comparative analysis of 8th grade English language curriculum and the CEFR in terms of spoken interaction

SPOKEN INTERACTION		A1 CEFR			A2 CEFR			B1 CEFR		
		8 th Grade English Cur.	%		8 th Grade English Cur.	%		8 th Grade English Cur.	%	
1.Overall interaction	spoken	2	1	50	4	4	100	5	-	-
2. Understanding a native speaker interlocutor		2	-	-	3	2	75	1	-	-
3. Conversation		3	-	-	8	4	50	4	-	-
4. Informal discussion		-	-	-	6	3	50	8	-	-
5. Formal discussion and meetings		-	-	-	3	2	66.7	3	-	-
6. Goal-oriented cooperation		2	-	-	4	2	50	6	-	-
7. Transactions to obtain goods and services		2	-	-	8	4	50	3	-	-
8. Information exchange		4	2	50	10	6	60	6	1	17
9. Interviewing and being interviewed		1	-	-	2	1	50	4	-	-
10. Taking the floor (turntaking)		-	-	-	3	2	66.7	2	2	100
11. Cooperating		-	-	-	1	1	100	4	-	-
12. Asking for clarification		-	-	-	3	2	75	1	-	-
TOTAL		16	3	18.7	55	33	60	47	3	6.3

Table 6 revealed that descriptors in the 8th grade English curriculum in relation to spoken interaction skills meet 18.7% of A1, 60% of A2 and 6.3% of B1 levels in the CEFR. Thus, it can be said that the curriculum mostly addressed A2 level as also asserted in the curriculum.

Table 7. Comparative analysis of 8th grade English language curriculum and the CEFR in terms of spoken production

SPOKEN PRODUCTION	A1 CEFR			A2 CEFR		
	8 th Grade English Cur.	%		8 th Grade English Cur.	%	
1. Overall oral production	1	-	-	1	1	100
2. Sustained monologue: Describing experience	1	1	100	8	7	87.5
3. Sustained monologue: Putting a case	-	-	-	-	-	-
4. Public announcements	-	-	-	1	-	-
5. Addressing audiences	1	-	-	4	3	75
TOTAL	3	1	33.3	14	11	78.5

Table 7 exhibited that descriptors in the 8th grade English curriculum in relation to spoken production skills meet 33.3% of A1 and 78.5% of A2 levels in the CEFR.

Table 8. Comparative analysis of 8th grade English language curriculum and the CEFR in terms of writing

WRITING	A1 CEFR			A2 CEFR		
	8 th Grade English Cur.	%		8 th Grade English Cur.	%	
1. Overall written production	1	-	0	1	1	100
2. Creative writing	1	-	0	4	2	50
3. Reports and essays	-	-	-	-	-	-
4. Planning	-	-	-	1	-	-
5. Compensating	-	-	-	2	-	-
6. Monitoring and repair	-	-	-	-	-	-
7. Overall written interaction	1	1	100	1	1	100
8. Correspondence	1	1	100	1	-	0
9. Notes, messages & forms	1	-	100	2	1	50
10. Note-taking	-	-	-	-	-	-
11. Processing text	1	-	0	2	2	100
TOTAL	6	2	33.33	14	7	50

As it was shown in Table 8, descriptors in the 8th grade English curriculum in relation to writing skill meet 33.3% of A1 and 50% of A2 levels in the CEFR.

Comparative analysis between the 8th grade English curriculum and the CEFR in terms of teaching-learning process

Upon comparative analysis between the teaching-learning process of the 8th grade English curriculum and the CEFR, it can be said that the 8th grade English curriculum adopts the principles of the CEFR. In the eighth grade English language curriculum, the use of communicative approach is encouraged since it requires

use of the target language as a means of interacting with others; the focus is not necessarily on grammatical structures and linguistic functions, but on authentic use of the language in an interactive context. Classroom materials and teaching tools are drawn from authentic sources as much as possible in order to demonstrate English as it is used in real life. Similarly, the CEFR emphasizes the need for learners to apply their learning in real-life situations to support their fluency and competence.

Besides, in the eighth grade English language curriculum, as no single language teaching methodology was seen as flexible enough to meet the needs of learners at various stages and to address a wide range of learning styles, an eclectic mix of instructional techniques has been adopted, drawing on an action oriented approach in order to allow learners to experience English as a means of communication, rather than focusing on the language as a topic of study as also suggested in the CEFR. Therefore, the use of English is encouraged in any classroom interaction (MoNE, 2018).

Furthermore, as the CEFR considers language learning to be a lifelong process, developing a positive attitude toward English from the earliest stages is essential; therefore, the new curriculum strives to foster an enjoyable and motivating learning environment where learners of English feel comfortable and supported throughout the learning process. Authentic materials, drama and role play are implemented to stress the communicative nature of English in the curriculum. Also, learner autonomy and problem-solving skills that are the basis for communicative competence are encouraged in the curriculum through developmentally appropriate learning tasks.

Moreover, the new curriculum focuses on values education. The key values that should be transferred to the learners in line with the learning outcomes are: friendship, justice, honesty, self-control, patience, respect, love, responsibility, patriotism and altruism. It is suggested in the eighth grade curriculum that these values should be embedded into the themes and topics of the syllabi. Thus, teachers and material designers should take learners' ages, psychological and sociological levels into consideration in selecting characters, texts, visuals to be used during the instruction process. It is highly recommended to have this aim included in the materials to be designed.

Comparative analysis between the 8th grade English language curriculum and the CEFR in terms of testing, assessment and evaluation

Upon comparative analysis between the 8th grade English language curriculum and the CEFR in terms of testing, assessment and evaluation, it can be said that the theoretical frame of testing, assessment and evaluation processes of the 8th grade English language curriculum is primarily based on the CEFR, in which various types of assessment and evaluation techniques are emphasized. Those are heavily centered on alternative and process oriented testing procedures. Within the framework of alternative assessment, portfolio assessment, project assessment, performance assessment, creative drama tasks, class newspaper/social media projects and journal performance are suggested.

In addition, self-assessment and peer assessment are emphasized, as students are encouraged and expected to monitor their own progress and achievement as well as the progress of their peers in the development of communicative competences (CEFR, 2001). To this end, each unit includes a list of achievements to be met by the students; this is converted to self-assessment checklists which ask students to assess their own learning from an action-based perspective. Furthermore, a set of formative and summative testing procedures are offered in the curriculum to test the communicative competences and thus the language proficiency of the students.

Conclusion

This research aimed to compare the objectives, content, teaching-learning process and evaluation process of the 8th grade English language curriculum with the CEFR. As a result of the analysis, it was concluded

that the 8th grade English language curriculum was in line with the CEFR in terms of targeted skills, affective aims, teaching-learning process and assessment-evaluation process. Besides, it was found that the 8th grade English language curriculum mostly included A2 in terms of content.

The present study determined that the CEFR and the 8th grade English language curriculum were compatible when compared in terms of targeted language skills. Both of them focused on five skills; despite the fact that the 8th grade English language curriculum classified the aims as primary (listening comprehension, spoken interaction, spoken production) and secondary skills (reading comprehension and writing). This may have stemmed from the fact that the 8th grade English curriculum mostly addressed the communicative nature of English through listening and speaking.

Examining the results of the study, it was concluded that the 8th grade English curriculum was compatible with the CEFR in terms of affective aims. Comparing the curriculum with the CEFR with regard to affective aims, it is seen that both aimed to improve positive attitude towards foreign language. In the context of multilingualism and multiculturalism that are focused in EU member countries, it is seen appropriate to encourage individuals to learn foreign languages and to develop positive attitudes towards foreign languages from early ages. As Şad & Karaova (2015) point out, the negative experience of learners' first experiences and impressions may lead to strong negative feelings against foreign languages in the following classes.

Another finding obtained from the study was that the general objectives of both the 8th grade English language curriculum and the CEFR were compatible. The 8th grade English language curriculum asserted that learners could reach A2 level at the end of the program. However, when A2 self-assessment statements were analyzed based on the units, it was found that some attainments in the program could not be gained through units. This finding is parallel with the finding of Sak's (2013) study which compared Turkish foreign language programs and Finnish foreign language programs within the scope of the CEFR and concluded that Turkish foreign language programs focused on lower level than Finnish programs at the same class level.

Furthermore, the current study found that the 8th grade English language curriculum frequently addressed A2 language level in relation to five skills; however, A1 and B1 levels were less addressed. This finding is similar to the results of Özer & Parmaksız's (2013) study in which they found A2 level was the most referenced one in the 3rd grade lower secondary school curriculum. Besides, the current study found that descriptors regarding spoken production skill was the most referenced one in the 8th grade English language curriculum. This may have stemmed from the fact that the curriculum aimed to train language learners for communication.

Another finding obtained from the study was that the 8th grade English language curriculum was in compliance with the CEFR in terms of learning-teaching processes. In both, a communicative approach is adopted in order to use foreign language in daily life. A similar result was obtained in the study of Yiğit (2010) comparing the sixth grade program of primary education with the CEFR.

It was also unearthed that the 8th grade English language curriculum was compatible with the CEFR in terms of assessment and evaluation processes. In both of them, objective (success assessment, level-determining assessment) and process-based evaluation (formative assessment, performance evaluation) were adopted. Supporting this finding, Özer & Parmaksız (2013) found in their study, in which they compared the 3rd grade lower secondary school curriculum with the CEFR that all the evaluation tools proposed in the program were taken from the CEFR.

Based upon the increasing importance and recognition of the CEFR, it can be suggested that it is included in the teacher training programs and the principles of it are introduced to prospective teachers. For in-service English teachers, in-service training programs that promote the implementation principles of the CEFR should be implemented. Besides, studies can be designed to determine the compatibility of the CEFR with elementary and secondary school English curricula.

References

- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E.K., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Press.
- Byram, M., & Parmenter, L. (2012). *The common European framework of reference: The globalisation of language education policy*. USA: Multilingual matters.
- CEFR (Common European framework of reference for languages: Learning, teaching, assessment) (2001). Cambridge: Cambridge University Press.
- Council of Europe (2004). *Promoting language learning and linguistic diversity: An action plan 2004-06*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Creswell, J. W. (2009). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. USA: Sage Publications.
- Glover, P. (2011). Using cefr level descriptors to raise university students' awareness of their speaking skills. *Language Awareness*, 20(2), 121-133.
- Güneyli, A., & Demirel, Ö. (2006). Dil öğretiminde yeni bir anlayış: Avrupa dil gelişim dosyası uygulaması. *Cypriot Journal of Educational Sciences*, 1(2), 110-118.
- İşisag, K. (2008). *Sözlü iletişim becerilerinin gelişiminde diller için Avrupa ortak başvuru metni uygulamalarının başarıya, tutuma ve kalıcılığa etkisi*. Unpublished Ph.D dissertation, Ankara University, Ankara.
- Little, D. (2016). The common European framework of reference for languages, the European language portfolio, and language teaching/learning at university: An argument and some proposals. *De Gruyter Mouton*, 6(2), 283-296.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis*. London: Sage Publications.
- MoNE (2018). İngilizce dersi öğretim programı (İlkokul ve Ortaokul 2,3,4,5,6,7 ve 8. sınıflar). Ankara.
- Özer, Ö., & Parmaksız, R. Ş. (2013). Comparative analysis of lower secondary education 3rd grade curriculum for English language and the common European framework of reference for languages. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 2(2), 171-189.
- Papageorgiou, S. (2009). *Setting performance standards in Europe: The judges' contribution to relating language examinations to the common European framework of reference*. Frankfurt: Peter Lang.
- Sak, Ö. (2013). Avrupa birliği ortak çerçeve programına göre Türkiye ve Finlandiya temel İngilizce öğretim programlarının karşılaştırılması analizi. Unpublished Ph.D dissertation, Abant İzzet Baysal University, Bolu.
- Şad, S. N., & Karaova, M. (2015). İlkokul 2. sınıf İngilizce dersi bağlamında dinleme becerisi öğretimi: Bir durum çalışması. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi- ENAD*, 3(2), 66-95.
- Üstünlüoğlu, E., Akgül- Zazaoglu, K.F., Keskin, M. N., Sarayköylü, B., & Akdoğan, G. (2012). Developing a CEF based curriculum: A case study. *International Journal of Instruction*, 5(1), 115-128.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Press.
- Yiğit, C. (2010). Avrupa diller için ortak başvuru çerçevesi ile ilköğretim 6. sınıf İngilizce öğretim programının karşılaştırılması analizi. Unpublished master's thesis, Gaziantep University, Gaziantep.

İvan Vazov'un "Boyunduruk Altında" Romanında Türkler¹

Filiz Çölmekçioğlu²

Giriş

Fransa'da Rönesans ile başlayan ve sonrasında Balkan halkları arasında da etkisini gösteren "milliyetçilik", Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlardaki hakimiyetini kaybetmesinin en önemli nedenlerden biridir. Bulgarlar, milliyetçilik akımının etkisiyle Avrupa'da ve İstanbul'da ulusal bilinci uyandırmak amacıyla Osmanlı Devleti aleyhinde çeşitli faaliyetlerde bulunurlar. Halk arasında kitlesel olarak ulusal bilincin oluşmasını sağlayan en önemli araçlardan biri de yazılı metinlerdir. XVIII. yüzyılda Bulgar matbaası henüz olmadığından (Şentürk, 1992: 54) Balkanlarda Bulgar halkına bu yazılı metinler, sözlü ve el yazısı ile yayarak ulaştırılır. Din adamlarının da katkıları ile oluşturulan bu yazılı metinlerde Türkler ötekileştirilmeye başlanır.

Bulgar edebiyatındaki Türklerle ilgili ilk olumsuz imaj Paisiy Hilendarski (1722-1773) adında bir papazın 1762 yılında yazmaya başladığı ve 1765'te tamamladığı (Korkmaz, 2017: 73) *Slav-Bulgar Tarihi (История славяноболгарская)* başlıklı kitabında yer almaktadır (Zafer, 2009: 37). Eserde Bulgar halkının kendi dilini kullanması için öğütler veren Paisiy, kitabının ön sözünde kendi tarihlerinden uzak kaldıkları için halkını sert bir biçimde eleştirir: "Ben, öyle şaşkın Bulgarlar tanırım ki, kendi soylarını bilmezler ve tanımazlar. Ancak Rumca okuyup yazarlar ve kendilerine Bulgar denmesinden utanırlar. Acaba niçin? Ey akılsız, sana Bulgar denmesinden niçin utanıyorsun? Niçin Bulgar gibi düşünüp Bulgar gibi yaşamıyorsun?" (Şimşir, 1989: 32-33) Sofroniy Vračanski adında bir papaz, *Günabkâr Sofroni'nin Çileli Hayat Hikâyesi (Житие и страдания чужезного Софрония)* adlı eseriyle Paisiy'nin başlattığı bu olumsuz imajı devam ettirmiştir. Eserde Osmanlı ve Ruslar arasındaki savaş şöyle anlatılır: "Sene 1768'de Türk askeri Moskofla muhabere etmeye başladı. Ne diyebilirim ki... Akın akın gelmeye başladıklarında o gözü dönmüş vahşi Hacerilerin, Hristiyanlara yapmadıkları kötülük kalmadı. Akıllarına ne geldiyse yaptılar, çok insan katlettiler. (...)" (Vračalı, 2003: 14)

Georgi Rakovski (1821-1867), Petko Raçov Slaveykov (1827-1895), Lyuben Karavelov (1834-1879), Hristo Botev (1848-1876) gibi bu dönemin önde gelen isimleri edebiyatı bir propaganda aracı olarak kullanarak yapıtlarında Bulgar halkını Türklere karşı ayaklanmaya çağırırlar. Halkı ayaklanmaya çağıran isimlerden biri Dobri Çintulov (1823-1886)'dur. Çintulov, şiirlerinde Bulgar halkına Türklerin öldürülmesi ile özgürlüklerini kazanacakları mesajını verir. Bulgar edebiyatında bu dönem eserlerinde "ulus, kölelik, ayaklanma, bağımsızlık, esaret, kılıç, silah, boyunduruk, kan" gibi sözcüklere sıklıkla yer verilir. *Neredesin Sen, Ey Sadık Halk Sevgisi (Къде си, върна ти любов народна)* adlı şiirde halkı ayaklanmaya ve savaşa çağıran kan konusunun hissedildiği mısraları şöyledir: "Belinize ince kılıçları kuşanın/Atalarımızın toprağı için ayaklanın/Türklerin soyunu kılıçtan geçirin/Engin ovaları/Derin vadileri/Onların cesetleriyle doldurun!"³

Bulgar edebiyatında Türkleri olumsuz bakış açısıyla yansıtan yazarlar olduğu gibi onları hoşgörülü, nesnel bakış açısıyla kaleme alan sanatçıların da olduğunu belirtmek gerekir. Yeni Bulgar Edebiyatının en önemli isimlerinden biri olan Yordan Yovkov bu kalemlerden biridir. Zeynep Zafer Bulgaristan'da yayınlanan bir araştırmasında Yovkov'un hiçbir milliyetçi tutumdan etkilenmeden, Türkleri yakından tanıdığı biçimde ele aldığını ifade eder (Zafer, 2011a:71 ve Zafer, 2011b: 67).

¹ Bu makalenin konusu, 2017 yılında savunmuş olduğum İvan Vazov'un Boyunduruk Altında Romanında Osmanlı-Türk imgesi başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Filiz Çölmekçioğlu, Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Bulgar Dili ve Edebiyatı, filizcolmekci@hotmail.com

³ Eserlerin orijinallerinden yapılan alıntılann çevirileri tarafıma aittir.

19. yüzyıl Bulgar edebiyatında olumsuz Türk imgesini eserlerinde işleyen en önemli isim makalemizin konusu olan İvan Vazov'dur. Bulgar edebiyatçıların Homeros olarak nitelendirdiği İvan Vazov (1850-1921), 19. yüzyıl Bulgar edebiyatının en önemli isimlerinden biridir. Bulgar okur severler arasında "doğanın ozanı" olarak bilinen yazarın gençlik yıllarında kaleme aldığı eserler doğa ve aşk temalıdır (Stefanov, 2004: 111). Ancak 1871 senesinde Romanya'nın Braila şehrine giden yazar burada Bulgar komitacı ve ihtilalcilerden oluşan siyasi çevreden etkilenir ve siyasi içerikli eserler vermeye başlar. Bu çevre, Osmanlı Devletine karşı ayaklanma faaliyetlerde bulunan ve Bulgar halkında kin ve nefret duyguları uyandırmayı amaçlayan gençlerden oluşmaktadır. İvan Vazov'un edebi yaratıcılığının büyük ölçüde biçimlendiği bu dönemi Bulgar edebiyatçıları değerlendirirken "hayat üniversitesinde okuduğu yıllar" benzetmesini yaparlar (Tsaneva, 1993: 31).

Toplum için sanat anlayışını benimseyen yazar, yaratıcılığının daima Bulgaristan'a ve Bulgar halkına faydalı olmasını ister. Bu bağlamda yapıtlarında 1876 Bulgar Ayaklanması, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, 1885 Sırp-Bulgar Savaşı, 1912-1913 Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı gibi tarihi olaylara yer vererek Bulgar halkının ulusal tarihinin sürekli canlı tutulmasını sağlar. Yazar bu eserleri kaleme alırken Balkanlarda yaşayan Türklere ve Osmanlı Devletine karşı okurda nefret duygusu uyandırmak ister. Bu nedenle eserlerinin çoğunda olumsuz bir Türk imgesine rastlamak mümkündür. Sanatçının eserlerinde yer alan Osmanlı hakimiyetindeki Hristiyan karakterler, Türklere karşı yaptıkları her eylemde daha da kahramanlaştırılır. Örneğin *Zagorka* (*Загорка*, 1882) poemasında Bulgar kadın karakter bir Türk'ü öldürdüğü için kahraman ilan edilir (Zafer, 2009: 39). Buna karşın Türk karakterler çoğunlukla "gaddar, zorba, kana susamış" bir görünümde betimlenir. *Unutulanların Destanı* (*Епопея на забравените*, 1881-1884) başlıklı şiir dizisinde Türkler, "kana susamış, gaddar, çocuk katili, şehvet düşkünü, kötü" kişilerdir.

Vazov'un Türkçeye sınırlı sayıda şiiri, farklı gazete ve dergilerde yayımlanmıştır. Bu şiirler de Türklere karşı olumsuz ifadeler içeren eserler değildir. Yazarın 1897 senesinde Milli Eğitim Bakanlığı görevini yürüttüğü yıllardaki deneyimlerinden yola çıkarak yazmış olduğu *Koltuk Düşkünleri* başlıklı komedyası İsmail B. Ağlagül tarafından çevrilmiş ve Devlet Tiyatrolarında sahnelenmiştir. Türkiye'de ilk Bulgar öykü antolojisi olan 1967 senesinde M. Türker Acaroğlu'nun tercüme ettiği *Bulgar Hikayeleri Antolojisi* kitabında, İvan Vazov'un eserlerinden hiçbiri bu kitapta yer almaz. Yazarın Türklere karşı bu yaklaşımı birçok Türk yazar ve şairler tarafından da bilinmektedir. Vazov'un eserlerinde yer alan Türklerle ilgili olumsuz tutumu Türk çevirmenlerin ona karşı tavrı almasına neden olur (Zafer, 2009: 57).

Türk edebiyatında Vazov'u en iyi tanıyan yazarlardan biri de Yahya Kemal Beyatlı'dır. Yazar, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım* adlı yapıtının *Balkan'a Seyahat* başlığı altında Vazov'un cenazesine katılmama gerekçesini şöyle açıklar: "(...) *En güzelde siyasileri mutlaka revolver, bomba ve bıçak oyunuyla sabneden çekilen bu memleketin halkı az çok bir şabıs etrafında müttehid görünüyor. Şair İvan Vazov. Elli seneden beri Bulgarlığın domuzundan kırmızı biberine kadar bütün millilikleriyle teganni eden bu ihtiyar şairi akşam üstleri Sofya'nın Tokatlıyan'ı olan Panah kabvesinin taraçasında oturur görüyordum. Öniinden akan bu halk ona hâlikına bakar gibi bakıp geçiyordu, o halkı bir havari gözüyle süzüyordu. Bütün hayatında milletin bir Victor Hugo'su olmağa özenmiş olan bu şairin tercüme edilmiş bazı parçalarını okudum, hiç sevmedim. Bana örneğinin soluk bir gölgesi göründü, lakin özjü itibariyle Bulgar mı Bulgar. Ziyaretine gittimi teklif ettüler; Beşi bir süngüde⁴ ünvanlı bir parçasını gördüğüm için görmek istemedim ben orada iken ani bir ölümle öldü. (...)*" (Beyatlı, 2012: 162)

Yazarın çalışmaları arasında şiir, kısa öykü, uzun öykü, roman, seyahat notları, dram, komediya, eleştiri, çeviri ve çocuklar için yapıtlar bulunur. Bulgar eleştirmen Svetlozar İgov, farklı türde yapıtlar vermiş olmasına

⁴ "İvan Vazov'un 'Beşi Bir Süngüde' başlıklı bir yapıtı bulunmamaktadır. Yahya Kemal, muhtemelen Vazov'un Balkan Savaşı hakkındaki şiirini okumuştur. Şiir, Bulgar askerlerin yakınlarına gönderilmesi amacıyla "Beşi Bir Süngüde" (По пет на нож) (...) serisi olarak kartpostala basılmıştır. Kartpostalın ön yüzünde beş Türk askeri Bulgar bir askerin süngüsüne geçirmiş şekilde bir resim bulunmaktadır." (Zafer, 2013: 166)

rağmen Vazov'un şair kişiliğini şöyle tanımlar: "(...) her şeyden önce Vazov şairdir, büyük bir şair. Bu yola şair olarak başladı, şair olarak ün kazandı, öyle kabul edildi ve son nefesine kadar da şair yazdı." (İgov, 2005: 254) Daha çok şair yönüyle bilinen İvan Vazov'un roman türünde edebi eserleri de bulunmaktadır. O eserlerinden biri de yazarın dünya çapında tanınmasını sağlayan *Boyunduruk Altında* (Под узомо) başlıklı romanıdır. Victor Hugo'dan etkilenerek yazdığı bu roman Yeni Bulgar edebiyatının ilk romanıdır. Vazov bu romanı yazarken Fransız yazar Victor Hugo'dan etkilenir. Bunu yakın arkadaşı Şişmanov ile konuşmasında şöyle dile getirir: "*Odesa'da romanımı yazmaya başladığımda Victor Hugo'nun 'Sefiller' romanına benzer bir yapıt yazmaya niyetlendim, roman ilk bölümünde görüldüğü gibi Ognyanov'un Marko Ağa'nın evine sığınması, Jean Valjean'ın Monsenyör Bienvenu'nun evini ziyaretini hatırlatıyor.*" (Şişmanov, 1976: 263)

Ünlü Bulgar ihtilalcilerinden Stefan Stambolov⁵ Başkanlığı sırasında gerçek bir Rus yanlısı olan Vazov, Ruslara karşı beslediği fanatizme varan sevgisi nedeniyle tutuklanma tehlikesiyle karşı karşıya kalarak İstanbul üzerinden Odesa'ya (Rusya) kaçır. Ruslar tarafından bu romanı yazması konusunda desteklenen yazar, Osmanlı dönemini Bulgarlar için köleliğin hüküm sürdüğü bir dönem olarak yansıtır. Yazar Odesa'dan (Rusya) Bulgaristan'a dönerken yapıtının nüshasını yanında götürmek istemez, bu nedenle Bulgaristan'da görev yapmış olan bir Rus diplomat aracılığıyla romanı İstanbul'daki Rus elçiliğine gönderir. Yazar bu bilgileri yakın arkadaşı İvan Şişmanov ile şöyle paylaşır: "*Odesa'dan ayrılmadan önce Türklerin beni baştan aşağı arayacaklarından korkarak daha önce Bulgaristan'da görev yapmış olan bir diplomattan 'Boyunduruk Altında' romanım ile diğer tüm yazılarımı İstanbul'daki Rus elçiliğine, oradan da Sofya'ya göndermesini rica ettim.*" (Şişmanov, 1976: 118)

Yazar üç bölümden oluşan romanın ilk bölümünü 1887-1888 yılları arasında Odesa'da, diğer bölümlerini 1889 yılında Sofya'da yazar (Minev, 1967: 41). Yapıt, 1889-1890 yılları arasında *Sbornik za narodni umotvoreniya, nauka i knijnina* (Сборник за народни умотворения, наука и книжнина)⁶ adlı dergide tefrikalı olarak yayımlanır, 1894 yılında ayrı bir kitap olarak basılır ve aynı yıl İngilizceye çevrilir (Aretov ve Çernokojev, 2008: 453). Bir süre sonra sosyalist dönem yöneticilerin desteği ile en çok çevirisi yapılan kitap olur. Geniş kitlelere ulaşması için büyük çaba harcanan roman, 1910 yılında tiyatroya uyarlanır (Radev, 1999: 96) ve sonrasında filme dönüştürülür. Yazarın Türklerle ilgili olumsuz ifadelerinin yer alması Türk çevirmenlerin dikkatinden kaçmamış ancak eseri bu kötü söylemlerden dolayı Türkçeye çevirmemişlerdir. Araştırmacı yazar İsmail Cambazov bir makalesinde romanın Türkçeye çevrilmiş olduğunu dile getirir (Cambazov, 2016:134), yapılan detaylı kütüphane taramaları sonucunda eserin Türkçe çevirisine ulaşamamıştır. 1912 yılında *Genç Kalemler Dergisi*'nde İvan Vazov henüz hayattayken onun hayatı, eserleri hakkında "Genç Kalemler Tahrir Heyeti"nin yazmış olduğu bir bölüm bulunmaktadır. Dergide, *Eser ve Zat* başlığı altında *Boyunduruk Altında* romanı hakkında yazılanlar oldukça şaşırtıcıdır: "*Vazov'un ufak tefek hikaye ve romanlarından sarf-ı nazar ederek en büyük ve meşhur eseri olan 'Boyunduruk Altında' umvanlı romanından babs edelim. Bu romanda 1876 senesi vak'aları, Akça kilise ve kilisurada Nisan ihtilali hadiseleri yani 'beş asırlık esaret boyunduruğunu' atmak için Bulgarların ibraz ettikleri gayret tasvir olunmuştur. Romanın başlıca kabramanı Boyça Oğatuk isminde Bulgar olup bu şabsın etrafında toplanan cemiyetin muhtelif tabakalarına mensup bir çok kadın ve erkeklerin seciyeleri gösterilmiştir. Bu eser, Bulgarların besyüz senelik esaret boyunduruğundan kurtulmak için teşebbüs ettikleri şeyler an'aneleriyle tafsil edilmiştir. Vazov romancılığa 'Realizm' mesleğini ihtiyar ettiğinden kabramanlarını hakiki hayattan almıştır. Avrupa'da Rusya muharebesine ve Bulgar ihtilaline atf olunan ebemmiyete binaen bu roman ekser Avrupa*

⁵ Stefan Stambolov, 1886 yılındaki Naiplikte P. Karavelov ve S. Mutkurov ile yer almıştır. Stambolov, ünlü Bulgar ihtilalcilerindendir. Rusya'nın Bulgaristan'ın iç işlerine karışmasından dolayı ülkedeki durum siyasi krize girer. Aynı yılın Kasım ayında Rusya, Bulgaristan'la olan diplomatik ilişkilerini keser ve ülkedeki Rus casusların desteklediği protesto ve silahlı isyanlar patlak verir. 1887-1894 döneminde Bulgaristan'ın Başbakanı ve Dışişleri Bakanı'dır. Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kuran Stambolov, aşırı Rus yanlısı Bulgarların nefret beslediği biri olur ve 1895 yılında Sofya'da bıçaklanarak öldürülür." (Zafer, 2009: 16)

⁶"Sbornik za narodni umotvoreniya, nauka i knijnina": "Halk Söylenceleri, Bilim ve Edebiyat Derlemesi" anlamına gelmektedir.

lisanlarına da tercüme edilmiştir."⁷ "Milliyetçilik" fikrini bir ülkü olarak benimseyen Ömer Seyfettin'in de yer aldığı *Genç Kalemler Dergisi*'nde Vazov'un *Boyunduruk Altında* romanıyla ilgili bu bakış açısının yer almasına nasıl izin verildiğini kanıtlamamız mümkün değildir. Son derece olumlu ve Vazov'un Türkler hakkında gerçek fikirlerini yansıtmayan bir yaklaşım içeren dergide yer alan bu metnin Bulgarcadan çeviri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü Vazov'un şiirlerinin Fransızcasını okuyarak Ömer Seyfettin'in yaptığı bu yorumlar onun sanatını beğenmediğini ortaya koymuştur: "(...) *Avrupa'nın cenub-ı şarisinde, mesela Romanya'da, Sırbistan'da, Bulgaristan'da, Yunanistan'da o kuvvette bir romancı yoktur. Buna emin olunuz. Bulgarların en büyük muharriri Vazov'un eseri bile bir han odası menkebesine benzer. Ne tasvir vardır, ne de sanat!*" (Seyfettin, 1998: 215) Ancak Yahya Kemal Beyatlı, Ömer Seyfettin'e göre Vazov'un edebi yaratıcılığı hakkında daha gerçekçi bilgilere sahiptir ve sanatı hakkında söyledikleri Vazov'un eserleri konusunda yakından bilgisi olduğunu kanıtlar niteliktedir: "*Ab esaret ne feci cilvelerin vardır! O gün cenazede tabii, bi'l-ıztırâr Vazov'un menfuru Türkler'in de beyetleri vardı! Ben o fesli kaafileyeye hüzzünle bakarken, gaafil Türklerimizden biri 'Bizde yazık ki böyle büyük bir şair yetiemedi!' dedi. Fuzuli'yi, Baki'yi, Nef'i'yi Nedim'i, Galib'i, Hamid'i, Vazov'a göre bu Himalaya tepelerini düşündüm. O Türkün yüzüne bakdım, sordum. Cebalet gözümde esaretden bin kat feci göründü. Maamañib bu Türk'ün hakkı vardı; bizim o yüksek şairlerimiz ona göre bir muamma idiler, bir başka lisan tekellüm etmişdiler, bu dağlara göre bir ova olan Vazov, şiirlerini köylülere, çobanlara, neferlere söylemiş. (...)*" (Beyatlı, 2012: 163)

Ne yazık ki günümüz Türkiye'sinde Vazov hakkında yapılan araştırmalar⁸, Ömer Seyfettin'in 1913 yılında, Yahya Kemal Beyatlı'nın 1921 yılında yapmış olduğu eleştirel bakış kadar gerçekçi değildir. Bu konudaki yayınlar adeta bir Bulgar bakış açısını yansıtmaktadır. Vazov hakkında Türkiye'de günümüze kadar yapılan en detaylı ve gerçekçi çalışma Zeynep Zafer'in 2009 yılında yazmış olduğu *Yeni Bir Bakış Açısıyla İvan Vazov* adlı kitabında yer almaktadır.

"*Boyunduruk Altında*" başlıklı romanda kırkın üzerinde Bulgar karakter ve tip bulunmasına karşın sekiz Türk tipi bulunmaktadır. Bunlar Akça Kilise yöneticisi Hüsnü Bey ve eşi, Emeksiz Pehlivan, Topal Hasan, Şerif Ağa, Yusuf Ağa, Hasan Ağa ve Tosun Bey'dir. Vazov, Türkleri "zorba, gaddar, çocuk katili, şehvet düşkünü, ırza geçen, sadist, barbar" tipler olarak tanımlar ve onları "siyah" renklerle betimler. Örneğin Emeksiz Pehlivan adındaki Türk zaptiye bu tanımlamaya uyan en güzel örnektir: "*Uzun boylu, kambur, cılız, çelimsiz ve köseydi. Görünüşü, ismi ve yaptıkları kadar korkutucu değildi. Sadece onun küllrengi gözleri bir maymunun gözleri gibi kurnaz ve kötü bir biçimde hareket ediyordu.*" (Vazov, 2000:24) Emeksiz Pehlivan o kadar canidir ki Dağlı Ganço isimli bir köylünün çocuğunun başını keserek onu şehirde at arabasıyla gezdirir (Vazov, 2000: 23). Osmanlı askeri olan onbaşı Şerif Ağa da Emeksiz Pehlivan gibi olumsuz betimlenir: "*35 yaşında, yüzü sararmış, büyük, çıkıntılı alm olan, gözleri küçük, küll renginde, tembel ve uyukulu bakışlıydı. Afyon içmiş gibi görünüyordu.*" (Vazov, 2000: 97) Yine romanda adı geçen Yusuf ve Hasan Ağa isimli iki Türk, Bulgar genç kızlarına sarkıntılık eden şehvet düşkünü kişilerdir. Yaşlı bir Bulgar'ı öldüren bu iki Türk, komitacı gençler tarafından zalimce öldürülerek yine cezalandırılır. Bulgar halkına huzursuzluk veren "gaddar" Türk tiplerini öldüren Bulgar gençleri, yapıtta kahramanlaştırılır. Bunun sonucunda yazar, okura Türklerin öldürülmeyi hak eden bir millet olduğu mesajını vermiş olur.

Yazar, 1876 Bulgar Ayaklanması sırasında Bükreş'e kaçtığı için ayaklanmaya ilişkin bilgileri, Hr. F. Popov'un yazmış olduğu *Samuil. 1876 Nisan Ayaklanması Üzerine Tarihi Öykü (Самуил. Историцеску пазкас но въстанието на 1876 година)* başlıklı kitaptan edinir (Minev, 1967: 41). Yapıtta adı geçen isimlerin büyük bir kısmının Sopot'ta yaşayan kişilerin prototipi olduğunu dile getiren İvan Vazov, ayaklanma hazırlıklarında rol

⁷ Detaylı bilgi için bkz., Genç Kalemler Dergisi, (2014), (Haz. PARLATIR, İ ve ÇETİN, N.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, (s. 521-522)

⁸Bkz. ŞEN, H. (10 Şubat 2004), İvan Vazov ve Milli İman Üzerine, *Kaçak Yayın*, Sayı 10, (s.36-39).

almış olan Todor Kableşkov,⁹ Vasil Levski,¹⁰ Georgi Benkovski,¹¹ Rakovski¹² gibi kişilere yer verir. Bulgar tarih kitaplarına 1876 Nisan Ayaklanması olarak geçen bu ayaklanma, Bulgarların Osmanlı Devletinden kopması için en büyük adımdır. Bu nedenle Bulgarlar için böyle önemli bir konu söz konusu kitapta yazarın bakış açısıyla detaylı bir biçimde işlenmiştir.

Yapıtta 1875 Mayısından 1876 Mayısına kadar geçen bir yıllık bir süreçte Bulgar halkının "Nisan Ayaklanması" sırasındaki hazırlıkları ile isyan sırasında yaşadıkları anlatılır. Roman, asıl adı İvan Kraliç olan başkahraman Boyço Ognyanov'un Diyarbakır'dan sürgünden kaçarak Akça Kilise'ye¹³ gelmesiyle başlar. Osmanlı askerlerinin genç Bulgar kızlarına sarkıntılık yapmasına tanık olan bu idealist genç, yapıtta koyu renklerle betimlenen Türkleri öldürerek cezalandırır. Öldürülen her Türk kazanılmış bir zafer anlamını taşır ve Türklerin öldürülme nedenleri haklı gerekçelere bağlanır. Roman, Osmanlı başıbozuklarının¹⁴ başkahraman Ognyanov, aşık olduğu kadın Rada ve komitacı genç olan Kandov'u öldürmesi ile son bulur.

Yapıtta "Doğu"nun ve "İslamiyet"in simgesi olarak yer alan Türkler, yazarın algı çerçevesindeki yansımasıdır. Hristiyanlığın kutsal bir din olarak görüldüğü romanda İslamiyet "öteki"nin dinidir ve yok olmalıdır. Yazar Bulgar halkının çıkaracağı isyanla birlikte İslamiyet'in ve Osmanlı Devleti'nin yok olacağını dile getirir: *Türk İmparatorluğunun verem hastalığındaki gibi sayılı günleri kaldı. İnanmayanlar dinleyin: Türk sultanının başkenti Konstantinopol kan dökülmeden ele geçirilecektir. En sonunda Türk Devleti çökecek, açlık ve ölüm başlayacak ve bu felaketler sonucunda Türkler kendiliğinden trajik bir biçimde yok olacaklardır.* (...) *'Mescitleriniz, idolleriniz ve Kur'an'ımız sonsuzca dek yok olacaktır. Doğu'nun Hristiyanlık düşmanı ey Muhammed! Zamanın doldu, kabrin yakılacak ve kemiklerin kül olacak...'* (Vazov, 2000: 117)

Romanda Türkleri "dağda yaşayan, kaba" anlamına gelen "çıtak" sözcüğüyle adlandıran Vazov, "Asya" topraklarını "öteki"lerin yaşadığı yer olarak tanımlayarak Balkan topraklarının Türk milletine ait olmadığını dile getirir: *"Çıtak¹⁵ nereye gidiyorsun? Bu aziz toprağı çığnemeye nasıl cesaret edersin?.. Bu toprak Bulgar toprağı, senin toprağın Asya çölünde, oraya defol! Aşağıya in hayvan, bu aziz toprağı öp!.. Eğer öpmezsen şeytanlar sultanını, beklelerini ve haremini alacak."* (Vazov, 2000: 283)

1875 yılında Eski Zağra'da¹⁶ çıkarılması planlanan ayaklanmaya ilişkin yaşananlar yazar tarafından çarpıtarak dile getirilir: *"(...) Ancak Eylül ayındaki üçüncü Eski Zağra hareketinden sonra Türk halkı sarsıldı ve Türklerin*

⁹ Todor Kableşkov (1851-1876) Bulgar isyan faaliyetlerinde yer alan bir isimdir, 1876 Bulgar Ayaklanması hazırlıklarına katılmıştır.

¹⁰ Vasil Levski: (1837-1873) Osmanlı Devleti'ne ve Bulgar zenginlerine karşı mücadele eden, üyesi ve kurucusu olduğu ihtilâli örgütlere gereken parayı sağlamak amacıyla soygun yapan ve soygun organize eden Bulgar ihtilâlcilerinden biridir. (...) Mücadelesinde hiçbir zaman sınır tanımayan Levski sonunda Bulgarlar tarafından ele verilmiş ve tutuklandıktan sonra Bulgar üyelerinin de bulunduğu Osmanlı mahkemesi tarafından suçlu bulunarak Sofya'da idam edilmiştir. Bulgarlar tarafından milli bir kahraman olarak saygı görmektedir." (Zafer, Zeynep, 2009:84)

¹¹ Georgi Benkovski (1841-1876) Bulgar isyancıardan biridir. Bir süre Anadolu topraklarında kalır, işlediği suçlardan dolayı kendi memleketine değil başka bölgelerdeki isyan hazırlıklarına katılır. 1875 Eski Zağra Ayaklanması hazırlıklarında yer almıştır. Eski Zağra Ayaklanmasının başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Romanya'ya gider, daha sonra 1876 Bulgar Ayaklanması hazırlıklarında da faal olarak yer alır.

¹² Georgi Sava Rakovski (1821-1867), Bulgar isyan faaliyetlerinde yer alan bir isimdir.

¹³ Osmanlı Döneminde Akça Kilise olarak bilinen bu yerin günümüzdeki adı Sopot'tur.

¹⁴ Başıbozuk: 1876 Bulgar Ayaklanması sırasında Ruslara olan yakınlığından dolayı tarihimizde "Mahmudof" olarak bilinen Sadrazam Mahmut Nedim Paşa, Bulgarların ayaklanma çıkardığı bölgeye askeri birlik göndermez, bölgedeki Müslüman halk ise ayaklanmayı bastırmak için gönüllü halk kuvvetleri oluşturur. tarafından Bu askeri birlik Bulgarlar küçümsemek amacıyla "başıbozuk" olarak nitelendirilmiştir. (Şimşir, 1989:XC)

¹⁵ Çıtak: Dağda yaşayan ve geçimini odun satarak sağlayan; kaba, huysuz anlamındadır. Yazar romanda Türkler'i küçümsemek amacıyla "çıtak" olarak nitelendirilmiştir.

¹⁶ Eski Zağra Ayaklanması: Osmanlı İmparatorluğuna karşı kurulmuş olan komitelerin 16 Eylül 1875'te çıkarmayı planladıkları bir ayaklanmadır. Ayaklanma planı ise şöyledir; 16 Eylül gecesi isyancılar şehrin batısında belli bir yerde toplanılacak, topluca kasabaya saldırılacak, sancak konağı zapt edilecek ve Türk mahallesi ateşe verilecektir. Planladıkları zamanda Eski Zağra şehrinde 24 isyancı buluşma yerine gelir ancak köylerden gelen olmaz. 24 kişilik çeteden oluşan kasabaya saldırmaya cesaret

öfkesi Bulgarlar üzerine kanlı kötülüklerle yağdı. Türkler, çıplak topraklara edilen ateşlere Bulgarların vücutlarına attığı kurşunlarla, Bulgar kızlarının ayaklanma şarkılarına, kız kardeşlerinin ırzına geçerek ya da erkek kardeşlerinin boğazlarını keserek cevap veriyorlardı. Türkler silabsız yolcuları öldürüyor, evleri yakıyor, insanları esir ediyor ve ganimetleri zaptiyelerle bölüşüyorlardı. Tüm Trakya yapılan saldırı ve gaddarlıktan feryat ediyordu.” (Vazov, 2000: 116)

Sonuç

Yazar, “Asyalıları” yani Türkleri “din, dil, ırk” farklılıklarını ön plana çıkararak ötekileştirmiştir. Bu hedef doğrultusunda eserini kaleme alan yazar, gerçeklikten uzak, kendi fikirlerini açıkça ifade ettiği son derece öznel bir yapıtı ortaya çıkarmıştır. Gündümlü olarak yazdığı bu eser Bulgar halkının Türkler ve Müslümanlar hakkında ön yargılı bir tutum izlemesine neden olmuştur. Vazov’un da bu yapıtı yazmasındaki asıl nedenlerden biri de budur. Yazarın bu eseri sosyalist dönem yöneticilerinin desteği ile geniş kitlelere ulaştırılmış ve birçok dile çevrilmiştir.

Vazov söz konusu yapıtında Osmanlı Dönemini Bulgar halkı için “boyunduruk altında” yaşadığı bir dönem olarak yansıtır. “Masum, ezilen, boyun eğmiş” bir millet olarak yansıyan Bulgar halkının karşısında “zorba, barbar, şehvet düşkün, çocuk katili” Türk milleti yer almaktadır. Yazar, Bulgar halkı gözünde bu olumsuz imajla Türklerle karşı nefreti canlı tutmak ister. Eserde Bulgar halkının “İvan Dede” (*Иван Дедо*) olarak andığı Rusya’ya ve diğer Slavlara övgüler yer alırken bunun aksine Türklerle ve Osmanlı Devletine karşı oluşturulması hedeflenen ön yargılı tutum tüm romanda hissedilir. Ne yazık ki Slav kökenli Balkan yazarların çoğu, edebiyatı ve edebi eserlerini tek amaçları olan Türkleri ve İslamiyet’i ötekileştirmekte kullanmışlardır.

Kaynakça

1. ARETOV, N. ve ÇERNOKOJEV, N. (2008), *Bulgarska literatura XVIII-XIX vek*, Sofya:İzdatelska kışta “Anubis”.
2. BEYATLI, Y.K. (2012), *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım*, İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınevi.
3. CAMBAZOV, İ. (2016), Bulgaristan Müslümanlarının Manevi Durumu ve Sorunları, *Balkanlarda İslam: Miladi Dolmayan Umut*, 5(19), 131-162.
4. *Genç Kalemler Dergisi*, (2014), (Haz. PARLATIR, İ ve ÇETİN, N.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
5. İGOV, S. (2005), *Kratka istoriya na bulgarskata literatura*, Sofya:İzdatelstvo “Zahari Stoyanov”.
6. KORKMAZ, N. (2017), Bulgar Milliyetçiliğinin Doğuşu, Ortodoks Unsurları, Gelişimi ve Türklerin Ötekileştirilmesi, *Gazi Akademik Bakış*, 10 (20), 69-82.
7. MİNEV, D. (1967), *İvan Vazov, Proučvaniya i izpori na tvorčestvoto mu*, Sofya:İzdatelstvo “Narodna Kultura”.
8. RADEV, R. (1999), *İvan Vazov i bulgarskoto predveçerie*, Varna:İzdatelstvo “Slavena”.
9. SEYFETTİN, Ömer, (1998), *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, (Haz. UYGUNER, M.), İstanbul:Bilgi Yayınevi.
10. STEFANOV, V. (2004), *Tvorbata-Myasto v sveta*, Sofya:İzdatelstvo İK “Diogen.bg”.
11. ŞEN, H. (10 Şubat 2004), İvan Vazov ve Milli İman Üzerine, Kaçak Yayın, Sayı 10, (s.36-39).
12. ŞENTÜRK, H. (1992), *Osmanlı Devleti’nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımevi.
13. ŞİMŞİR, B. (1989), *Rumeli’den Türk Göçleri II*, Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımevi.
14. ŞİŞMANOV, İ. D. (1976), *İvan Vazov, Spomeni i dokumenti*, Sofya:İzdatelstvo “Bilgarski pisatel”.

15. TSANEVA, M. (1993), *Bılgarska literaturna klasika*, Yambol:İzdatelstvo "Stilb".
  16. VAZOV, İ. (2000), *Pod igoto*, Veliko Tirnovο: İzdatelstvo "Slovo".
  17. VRAÇALI, S. (2003), Osmanlı'da Bir Papaz, Günahkar Sofroni'nin Çileli Hayat Hikayesi, Çev. A. N. ŞAKİR-TAŞ, İstanbul:Kitap Yayınevi.
  18. ZAFER, Z. (2011a), "Drugiyat" v tvorçestvoto na Yovkov, Balkanite,, A. ALİPIEVAVE ve A. VELKOVA-GAYDARJİEVA içinde, *Nie, sızsednite, drugite.* (s. 71-80), Şumen:Unversitetsko izdatelstvo "Episkop Konstantin Preslavski.
  19. ZAFER, Z. (2011b) Ötekileri Kucaklayan Bir Sanat Anlayışı, *Littera Dergisi*, 29 (Edebiyat ve Bilim Özel Sayısı), 67-75.
  20. ZAFER, Z. (2013), "Yahya Kemal, Balkanskoto Skopie, zapadniyat Parij i iztoçniyat İstanbul", Z. ZAFER içinde, *Detstvo, yunosęstvo, politiğeski i literaturni spomeni*, (s. 3-19) Sofya: İzdatelski tsentır "Boyan Penev".
- ZAFER, Zeynep (2009

Eskişehir’de Orta Paleolitik Dönem’e Ait Yeni Bir Buluntu Alanı: Seyitgazi

Gizem Kartal¹

Giriş

Tarih Öncesi Arkeolojisi alanında özellikle Paleolitik Çağ’da yerleşim görmüş alanların tespit edilmesi için uzmanlarca kullanılan yöntemlerden birisi de yüzey araştırmasıdır. Yüzey araştırmaları sayesinde alanın potansiyeli saptanarak iskan görüp görmediğinin tespit edilmesi, yapılması planlanan kazı çalışmaları açısından son derece önem arz etmektedir. Bu noktadan hareketle son yıllarda uzmanlar tarafından yürütülen yüzey araştırmaları ve elde edilen buluntular çok önemli sonuçlar vermiş ve insanların Anadolu’da Paleolitik Çağ’daki hareketliliklerinin boyutlarının kapsamlı bir şekilde ortaya konmasına olanak vermiştir. Çeşitli illerden bu araştırmalarla elde edilen bu sonuçlar bölgesel etkileşim olasılıklarını gündeme getirerek Anadolu açısından araştırılmamış olan bölgelerin de araştırılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Tarih Öncesi Arkeolojisi açısından yüzey araştırması yöntemiyle araştırılan ve araştırma projesi tamamlanmış olan Sakarya (Kartal ve diğ., 2015; 2016; Kartal ve Erbil, 2017; Kartal ve diğ., 2018), daha güneyde bulunan Kütahya (Dinçer, 2015), Uşak (Taşkiran, 2017; Söyler ve diğ., 2018), Denizli (Özçelik ve diğ., 2016; 2017; Özçelik ve Bulut, 2018) ve Afyonkarahisar (Taşkiran ve Taşkiran, 2011) gibi illerden son yıllarda ele geçen Paleolitik Çağ bulguları, Eskişehir’de bir yüzey araştırması yapılması fikrini gündeme getirmiş ve bu fikirden yola çıkılarak 2017 yılında Prof. Dr. Metin Kartal başkanlığında alanda yüzey araştırması çalışmaları başlatılmıştır.

2017 yılında yapılan araştırma kapsamında İnönü, Mihalgazi, Sarıcakaya ve Seyitgazi ilçeleri ile Alpu ilçesinin kuzeyi araştırılmıştır. Araştırılan bu ilçelerden toplamda 25 adet buluntu alanı tespit edilmiştir. İlçelere bağlı mahallerde bulunan araziler yürüyerek taranmış, arkeolojik verilerin bulunduğu alanların GPS ile koordinatları alınarak uydu görüntülerine işlenmiş ve alan detaylandırılarak fotoğraflanmıştır. Ayrıca ele geçen materyaller nitelik ve görsel açıdan belgelenecek gerekli olanların çizimleri yapılmıştır.

Yüzey araştırmasının en batı kanadı olan İnönü ilçesinde yer alan bütün mahallelere gidilmiş ve bu mahallelere ait bütün araziler tarih öncesi arkeolojisi açısından taranmıştır. Yapılan bu çalışma sonucunda bu ilçeye ait 4 adet buluntu alanı tespit edilmiştir. Tespit edilen bu alanlardan Alt ve Orta Paleolitik teknolojiye ait buluntular ele geçmiştir. İnönü’den Mihalgazi ilçesine geçerken yol kenarındaki tarlaların bir kısmı taranmış ve Tepebaşı ilçesine ait olan bu alandan da Alt ve Orta Paleolitik’e ait buluntular içeren bir adet buluntu alanı tespit edilmiştir. Eskişehir il merkezinin kuzeybatısında İnönü ilçesinin ise kuzeyinde yer alan Sarıcakaya ilçesi araştırma kapsamının en kuzey ucunda yer alan küçük bir ilçedir. Bu ilçeye ait alanlar taranarak 2 adet buluntu alanı tespit edilmiştir. Bu alandan da yine Alt ve Orta Paleolitik teknolojiye ait buluntular ele geçmiştir. Diğer ilçelere göre daha büyük olan Seyitgazi ilçesi Eskişehir il merkezinin güney batısında yer almaktadır. Yüzey araştırmasının ilk sezonu açısından en verimli sonuçların elde edildiği bu ilçeden şimdilik toplam 18 adet buluntu alanı tespit edilmiştir. Bu buluntu alanlarından da Alt ve Orta Paleolitik karakterler gösteren yontmataş materyal ele geçmiştir. Seyitgazi ilçesinde tespit edilen hemen hemen bütün buluntu alanlarından (4 buluntu alanı hariç) kesin olarak Orta Paleolitik teknolojiyi yansıttığı belirlenen önemli buluntular tespit edilmiştir. Bu buluntu alanları arasında zengin bir *levallois* çekirdek buluntu topluluğu veren aynı zamanda yoğun hammadde

---

¹ Gizem Kartal, Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Tarih Öncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı, gkartal@ankara.edu.tr.

yumrularıyla karşılaşmış olan ve araştırma sırasında “8 no.lu buluntu alanı” olarak işaretlenmiş alan oldukça dikkat çekicidir.

Seyitgazi İlçesi Orta Paleolitik Buluntuları

Şimdiye değin 45 mahallenin araştırıldığı ve diğer ilçelere göre daha büyük olan Seyitgazi ilçesi Eskişehir il merkezinin güney batısında yer almaktadır. 2017 yılı yüzey araştırması açısından en verimli sonuçların elde edildiği bu ilçeden 18 adet buluntu alanı tespit edilmiştir. İlçenin oldukça büyük olması ve alanda bakılması gereken birçok mevki bulunması sebebiyle ileriki yıllarda Seyitgazi çalışmalarının devam etmesi gerekmektedir. Bardakçı-Çukurca mahalleleri arası, Aşağısöğüt mevkii (2 adet buluntu alanı), Kesenler mahallesi-Kırka mevkii arası, Kırka mevkii ile Cevizli, Bardakçı, Çatören, Yazıdere (2 adet buluntu alanı), Sarıcaılyas, Şükranlı, Çukurca, Karaören, Yukarısöğüt, Çukurağıl, Gümüşbel ve Beykışla mahalleleri tarih öncesi dönemlere ait buluntular vermiştir.

Seyitgazi ilçesinde tespit edilen bu buluntu alanlarından Alt ve Orta Paleolitik dönemleri karakterize eden çok sayıda buluntu ele geçmiştir. Tarih Öncesi Arkeolojisi açısından oldukça verimli arazilere sahip bu ilçeden tespit edilen bazı buluntu alanları son derece önemli ve karakteristik parçaların yoğun bir biçimde ele geçtiği alanlar olmuştur. Seyitgazi’den ele geçen Alt Paleolitik buluntular; kıyıcılar, kıyıcı aletler, iki yüzeyli aletler, kazıyıcılar, yongalar ve şekilsiz çekirdeklerdir. Orta Paleolitik’e ait buluntular ise kenar kazıyıcılar, dişlemeli alet, yongalar ile çekirdeklerdir. Kenar kazıyıcılar alt tipler açısından; tek düz, tek dışbükey, iki, yatay, *quina* tip ve yatık yöneşen tipolojiler göstermektedir (Erbil, 2019 baskıda). Yongalar; az sayıda *levallois* olan yonga ile *levallois* olmayan düzeltili, düzeltilmiş ve kullanım çentiği taşıyan yongalardan oluşmaktadır. Orta Paleolitik teknolojinin tanımlanmasına ve tekniğin uygulanma biçimlerinin belirlenebilmesine olanak veren çekirdekler Seyitgazi ilçesinde tespit edilen buluntu alanlarından ele geçen diğer Orta Paleolitik karakterler gösteren buluntulardır (toplam 42 adet). Bu dönemi nitelendiren buluntulara Seyitgazi ilçesinde tespit edilen yalnızca dört buluntu alanında rastlanmamıştır. Orta Paleolitik’e ait olduğu belirlenen çekirdekler disk biçimli çekirdekler ile *levallois* teknikle yongalanmış çekirdeklerden oluşmaktadır. *Levallois* teknik kullanılarak yontulan bu çekirdekler arasında klasik *levallois*, iki kutuplu *recurrent levallois* ve merkezci *recurrent levallois* çekirdekler ile bir adet proto-*levallois* çekirdek bulunmaktadır.

Cevizli Mahallesi *Levallois* Çekirdeklerinin Teknolojik Özellikleri

Levallois tekniğine ait Anadolu’daki diğer Orta Paleolitik yerleşimlerden bilinen bütün metotların Eskişehir’de de başarılı bir şekilde uygulanmış olduğunu gösteren *levallois* çekirdekler açısından Seyitgazi’de en verimli buluntu alanı 2017 yılı yüzey araştırmasında 8 numaralı buluntu alanı olarak işaretlenmiş olan alan olmuştur. Bu alandan Orta Paleolitik teknolojik özellikler gösteren çok sayıda *levallois* çekirdek ele geçmiştir (Tablo-1). Seyitgazi ilçesi Cevizli mahallesine yaklaşık 1 km mesafede yer alan, kısmen tarlalarda ve kısmen de kısa otlu meralık alanda yoğun bir şekilde Alt ve Orta Paleolitik karakterli buluntular ile oldukça kaliteli çakmaktaşı hammadde yumru ve blokları ile karşılaşmıştır. Bu alandan ele geçen çekirdekler arasında klasik *levallois* (Çizim 1: 1, 2), iki kutuplu *recurrent levallois* (Çizim 2; Çizim 3: 1) ve merkezci *recurrent levallois* çekirdekler (Çizim 1: 3; Çizim 3: 2, 3) ile 1 adet proto *levallois* çekirdek bulunmaktadır. Bu alandan ele geçen çekirdekler Seyitgazi’de tespit edilen bütün çekirdeklerin 1/3’ünü oluşturmaktadır. *Levallois* teknolojinin bütün özelliklerini gösteren bu parçalardan alınmış yongaların ya da o yongalar üzerine yapılmış aletlerin az olması (bu alandan yalnızca 2 adet kenar kazıyıcı tespit edilmiştir) bu alanın olasılıkla işlik yeri olarak kullanıldığını gösterir niteliktedir. Buluntuların hepsinin hammaddesi alanda yumrular halinde de gözlemlenebilen çakmaktaşıdır. Çekirdeklerin hepsi tamdır ve bu nedenle teknolojik açıdan her analizin yapılmasına olanak sağlamışlardır.

Cevizli Mahallesi <i>Levallois</i> Çekirdekleri	
Merkezcil <i>Recurrent Levallois</i>	6
İki Kutuplu <i>Recurrent Levallois</i>	4
Klasik <i>Levallois</i>	3
Proto <i>Levallois</i>	1
Toplam	14

Tablo-1

Bu alandan ele geçen çekirdek buluntu grubu arasında ilk sırada yer alan merkezcil *recurrent levallois* çekirdeklerin hepsinin vurma düzlemi yüzcüklüdür. Merkezcil bir şekilde yongalanan bu çekirdeklerin vurma düzlemleri ile yongalama yüzeyleri arasındaki açı 5’inde 90°’den büyük, birinde ise 90°’dir. 5 tanesinin arka kısmında ½’den küçük oranda kabuk taşıdığı, 1 tanesinin ise arka kısmının yarısının kabukla kaplı olduğu tespit edilmiştir. Bu çekirdeklerin maksimum 77 mm, minimum 40 mm uzunluğunda, maksimum 89 mm, minimum 44 mm genişliğinde ve maksimum 27 mm, minimum 16 mm kalınlığında olduğu tespit edilmiştir. Alınan son yonga negatiflerinin ölçümlerine dayanarak, merkezcil *recurrent levallois* çekirdeklerden alınan yonga uzunluğu maksimum 74 mm ve minimum 21 mm, genişliği ise maksimum 49 mm ve minimum 28 milimetredir.

Hepsi yüzcüklü vurma düzlemine sahip olan iki kutuplu *recurrent levallois* çekirdekler Cevizli çekirdekleri arasında ikinci sırada yer almaktadır. İki kutuplu yongalama gösteren bu çekirdeklerin 2’sininin vurma düzlemi ile yongalama yüzeyi arasındaki açı 90°’den büyük iken 2’sinin 90°’dir. Bu çekirdeklerden 3’ünün arka kısımlarında ½’den küçük oranda kabuk bulunurken 1’inin arka kısmının yarısı kabukla kaplıdır. Bu çekirdekler uzunluk açısından maksimum 102 mm, minimum 64 mm, genişlik açısından maksimum 70 mm, minimum 57 mm ve kalınlık açısından maksimum 38 mm, minimum 26 milimetredir. Bu çekirdeklerden alınan son yonga negatiflerinin ölçümlerine göre ürün boyutlarında uzunluk maksimum 63 mm, minimum 27 mm, genişlik maksimum 39 mm, minimum 22 milimetre ölçülmüştür.

Üçüncü sırada yer alan klasik *levallois* çekirdeklerin birinin vurma düzlemi düz, diğer ikisinin ise yüzcüklüdür. 3’ünün de vurma düzlemleri ile yongalama yüzeyleri arasındaki açı 90°’den büyüktür ve hepsinin arka kısımlarının yarısı kabuk ile kaplıdır. Tek kutuplu yongalanan klasik *levallois* çekirdeklerin uzunlukları maksimum 78 mm, minimum 70 mm, genişlikleri maksimum 94 mm, minimum 66 mm ve kalınlıkları maksimum 40, minimum 17 milimetredir. Nitelikli tek bir yonganın alındığı bu tip çekirdeklerden alınan ürünlerin maksimum uzunluğu 64 mm, minimum uzunluğu 44 mm ve maksimum genişliği 45 mm, minimum genişliği 42 milimetre olarak ölçülmüştür.

Tek örnekle temsil edilen proto-*levallois* çekirdek yüzcüklü vurma düzlemine sahiptir. Vurma düzlemi ile yongalama yüzeyi arasındaki açısı 90°’den büyük olan bu çekirdeğin arka kısmı ½’den küçük oranda kabukla kaplıdır. Merkezcil yongalama gösteren bu çekirdeğin uzunluğu 83 mm, genişliği 85 mm ve kalınlığı 28 mmdir ve bu çekirdekten çıkarılan yonganın uzunluğu 47 mm ve genişliği 65 milimetredir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Eskişehir’de gerçekleştirilen, tarih öncesi dönemlerin araştırılmasına yönelik yürütülen yüzey araştırmasının ilk sezonunda çok sayıda buluntu alanı ile bu buluntu alanlarından gösterdikleri tekno-tipolojik

özellikler dolayısıyla Alt ve Orta Paleolitik dönem tanımlaması yapılmasına olanak veren parçalar tespit edilmiştir. Dört ilçenin tarandığı 2017 yılında 25 adet buluntu alanı tespit edilmiş ve bu ilçelerden 18 adet buluntu alanının belirlendiği Seyitgazi ilçesi tarih öncesi dönemler açısından en verimli ilçe olarak öne çıkmıştır. İleriki yıllarda gerçekleştirilecek araştırmalar çerçevesinde bu ilçenin yeniden taranması planlamalar dahilindedir. İlçenin tekrar taranmasıyla yeni buluntu alanları ve buluntular tespit edileceği inancındayız. Seyitgazi ilçesinden tespit edilen buluntular arasında Orta Paleolitik karakterler gösteren ve yontma stratejisini ortaya koyan çekirdekler bol miktarda ele geçmiştir. Bu çekirdeklerden bir kısmı, 8 numaralı buluntu alanında bir seri buluntu grubu olarak karşımıza çıkmış ve aynı alanda bu çekirdeklerin de hammaddesi olan kaliteli çakmaktaşı yumruları da gözlemlenmiştir. Bu özellikleri dolayısıyla bu buluntu alanı Seyitgazi ilçesinde uygulanan Orta Paleolitik teknolojinin açıklanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Eskişehir’de Paleolitik odaklı gerçekleştirilen bu araştırma ile özellikle Seyitgazi’de ilk kez tespit edilen çok sayıdaki *levallois* çekirdek ilin oldukça önemli buluntulara ev sahipliği yaptığını ortaya koyan en önemli ve en somut kanıtları oluşturmaktadır.

Bu buluntular çerçevesinde Eskişehir’e yakın konumda yer alan diğer alanlarda tespit edilen buluntular etkileşim ve bağlantıları ortaya çıkarabilmek açısından önemlidir. Batı Karadeniz Bölgesi ve Marmara Bölgesi’nin kesiştiği etkileşim alanı içinde olan Sakarya ili oldukça önemli bir coğrafik konuma sahiptir (Kartal ve diğ., 2015: 19). Bu alanın hemen güneyi de dikkate alındığında söz konusu bölgeler arasındaki tarih öncesi bağlantıların oluşturulabilmesi açısından; Sakarya, Kocaeli, Düzce, Bolu, Bilecik, Eskişehir ve Ankara gibi illerin kilit rol oynadığı belirtilmektedir (Kartal ve diğ., 2015: 19). Bu konuları dolayısıyla önemli olan ve söz konusu illerde tespit edilen Paleolitik bulgular da son derece önem arz etmektedir. 2013-2016 yılları arasında gerçekleştirilen “Sakarya İli Tarih Öncesi Arkeolojisi Yüzey Araştırması” kapsamında Paleolitik dönemlere ait çok sayıda buluntu alanında Orta Paleolitik karakterler gösteren buluntular ele geçmiştir (Kartal ve diğ., 2015; 2016; Kartal ve Erbil, 2017; Kartal ve diğ., 2018). Bu buluntular arasında *levallois* ve disk biçimli çekirdekler, *levallois* olmayan yongalar, *levallois* uç ve çeşitli tipolojiler gösteren kenar kazıyıcılar bulunmaktadır (Kartal ve diğ., 2015; 2016; Kartal ve Erbil, 2017; Kartal ve diğ., 2018). Yüzey araştırmasından elde edilen buluntuların genelinin değerlendirildiği bir yayında; Sakarya Orta Paleolitik’inin genel anlamda *levallois* tekniğinin görüldüğü tipik *Mousterien* buluntular ile az sayıdaki *Charentien* buluntular ile karakterize olduğu belirtilmektedir (Erbil, 2018: 48). Eskişehir’in kuzeydoğusu ve doğusu ile sınır komşusu olan Ankara’da *levallois* olan ve olmayan yongalar, *lineal levallois*, iki kutuplu *recurrent levallois*, merkezci *recurrent levallois* çekirdekler ile *levallois* uç, çentikli aletler ve kenar kazıyıcılardan oluşan buluntu topluluğu eski ve yeni yapılan araştırmalar çerçevesinde ortaya konmuştur (Kartal, 2005). Bu buluntular açısından elde edilen verilere dayanarak *levallois* teknolojisinin varlığı yanı sıra *levallois* taşımaları üzerine pulcuklu ve/veya basamak pulcuklu düzeltilemlerle kenar kazıyıcı aletlerin varlığının da dikkat çekici olduğu belirtilerek bir anlamda *Mousterien* kültür izlerine de rastlandığına dikkat çekilmektedir (Kartal, 2005: 60). Böylesi aletlerin varlığının hem tipik *Mousterien* hem de *Charentien* tip aletlerin Ankara’daki yüzey buluntusu kanıtlarını teşkil ettiği belirtilmektedir (Kartal, 2005: 60). Eskişehir’in güney-güneybatısında yer alan Kütahya’da Kureysler Baraj Gölü çevresinde gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda; yongalar, kazıyıcılar ve az sayıda olduğu özellikle belirtilen *levallois* çekirdeklerden oluşan Orta Paleolitik karakterli buluntular ile karşılaşmıştır (Dinçer, 2015: 198-199). Bölgede ele geçen *levallois* çekirdekler arasında tek kutuplu *recurrent levallois*, merkezci *recurrent levallois* ve klasik *levallois* çekirdekler ile sayıca fazla olduğu belirtilen *levallois* tekniğinin bir ya da birkaç unsurunu içermelerinden ötürü *para-levallois* olarak adlandırılan çekirdekler bulunmaktadır (Dinçer, 2015: 199). Bu buluntuların yanı sıra hammadde olarak kullanılacak çakmaktaşının bölgede mevcut olduğu da belirtilmektedir (Dinçer, 2015: 198).

Eskişehir’e sınır komşu olmasa da hem son yıllarda yapılan çalışmaların ilgi çekici sonuçları hem de Eskişehir’de tespit edilen bazı buluntuların hammaddelerinin benzerliği nedeniyle Denizli’den ele geçen buluntulardan bahsetmek yerinde olacaktır. Denizli’de 2014-2016 yılları arasında yürütülen yüzey araştırmaları

kapsamında gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda Orta Paleolitik döneme ait yontmataş materyale de rastlanmıştır (Özçelik, 2017: 527). Bu buluntular *levallois* ve disk biçimli çekirdekler, yongalar ile uç, kenar kazıyıcı ve dişlemeli alet olarak özetlenebilir (Özçelik ve diğ., 2016; Özçelik ve diğ., 2017; Özçelik ve Bulut, 2018). Söz konusu bu buluntuların tekno-tipolojik görünümünden önce, kullanılan hammadde açısından belirgin bir şekilde Alt Paleolitik gruptan ayırt edildiği ve bölgeye tamamen yabancı, oldukça kaliteli ve bal renginde bir çakmaktaşının ilk olarak göze çarptığı grupta farklı renk ve kalitede çakmaktaşlarının da bulunduğu belirtilmektedir (Özçelik, 2017: 527-528). Türkiye’de son yıllarda yapılan en önemli arkeolojik keşiflerden birinin Banaz (Uşak) Sürmecik’te saptanan Paleolitik açık hava yerleşimi olduğu belirtilmektedir (Taşkıran, 2017: 22; Söyler ve diğ., 2018: 381). Bu alanda gerçekleştirilen kurtarma kazılarında ele geçen çok sayıda buluntu topluluğunun teknolojik açıdan hem yontuk çakıl hem iki yüzeyli ve hem de yonga teknolojilerinin bir arada olduğu bir görünüm sergilediği belirtilmektedir (Söyler ve diğ., 2018: 387). *Levallois* teknolojinin çekirdek, yonga ve uç olarak mükemmel örnekleri bulunan bu endüstri grubunda Orta Paleolitik Dönem’i ve *Mousterien* kültürü işaret eden çeşitli kenar kazıyıcılar ve *Mousterien* uçlardan oluşan yontmataş aletler bulunmaktadır (Söyler ve diğ., 2018: 387).

Anadolu’nun Orta Paleolitik Dönem’i açısından kronolojik anlamda oldukça önemli buluntular sergileyen Karain Mağarası söz konusu dönemde insanlar tarafından iskan görmüş önemli bir yerleşimdir. Mağarada kazısı gerçekleştirilen her iki gözde de bu iskanın izlerini görmek mümkündür. Bu mağarada yer alan E ve B gözlerinde Orta Paleolitik kültürüne ait kalıntılar bulunmaktadır. TL ve ESR tarihlendirme yöntemleriyle elde edilen tarihler, Karain E Orta Paleolitik’inin günümüzden önce 160 bin - 60 bin yılları arasında geliştiğini ortaya koyar (Yalçınkaya ve Özçelik, 2012: 4). Orta Paleolitik’e ait üst seviyelerde tespit edilen *lineal* ve *recurrent levallois* yongalama tekniklerinin yoğun olarak kullanıldığı, aletler içinde kenar kazıyıcı ve uçların oldukça baskın olduğu endüstriler “Karain Tip *Moustérien*” olarak adlandırılmaktadır (Yalçınkaya ve Özçelik: 4). Hammaddenin boyutuna, cinsine ve hammaddeyle işlik yeri arasındaki uzaklığa göre bazı yerel uygulamaların görüldüğü *levallois* tekniğin Karain’deki durumunun tamamen hammaddenin özellikleriyle sınırlı olduğu belirtilmektedir (Ceylan, 1998: 177). Bu tekniğin uygulanışında oldukça küçük boyutlardaki radyolarit dere çakılları kullanılmıştır (Ceylan, 1998: 177). Diğer çekirdeklere oranla daha az sayıda olduğu belirtilen *levallois* çekirdeklerde bütün teknik kriterlerin olabilecek en nitelikli şekilde uygulandığı hammaddenin boyutlarının ve niteliğinin elverişsizliğinin bu tekniğin uygulanması için engel teşkil etmediği belirtilmektedir (Ceylan, 1998: 182).

Paleolitik Çağ açısından Anadolu özellikle de iç Batı Anadolu’da son yıllarda yürütülen araştırmalar çerçevesinde ortaya çıkan bu tabloya Eskişehir de önemli buluntular ile katkıda bulunmaktadır. Bu alanlardan ele geçen buluntular ile Eskişehir buluntuları arasındaki tekno-tipolojik benzerlik ya da farklılıklarının belirlenmesinden ziyade amacımız spesifik bir teknik olan ve Alt Paleolitik’ten itibaren uygulanmaya başlayan, Orta Paleolitik Dönem’de ise oldukça yaygın bir şekilde kullanılan *levallois* tekniğinin bölgedeki görünümünü yansıtmaktır. Teknolojik özellikleri dolayısıyla Orta Paleolitik Dönem’e ait olan Eskişehir’den ele geçen *levallois* çekirdekler bölgede bu tekniğin uygulandığını gösteren önemli kanıtlardır. Bu tekniğe ait bilinen her yöntemin kullanılmış olduğunu gösteren bu çekirdekler, kullanılan yöntemlerin hepsinde başarılı yongalama yapıldığını da ortaya koymaktadır.

2017 yılında tespit edilen buluntu alanları ve bu alanlarda tespit edilen buluntular il genelinde yürütülecek çalışmaların planlaması açısından da oldukça önemli veriler sunmuştur. 14 ilçeden oluşan Eskişehir’de taranması gereken oldukça fazla alan bulunmakta ve ilk sezonda taranan alanlara yeniden bakılması da gerekmektedir. Bu noktadan hareketle önceliği henüz taranmamış alanların araştırılmasına veren yüzey araştırması ekibi 2018 yılında Han, Mahmudiye ve Alpu ilçeleri ile Sivrihisar ilçesinin en batısında çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bu alanlarda yapılan araştırmalarla 2017 sezonunda elde edilen bulguları destekleyen

buluntular tespit edilmiştir. Alt ve Orta Paleolitik karakterli bu parçaların yanı sıra 2018 yılı çalışmalarında Epi-paleolitik dönemi karakterize eden buluntulara da rastlanmıştır. Bu buluntuların sahip olduğu teknik ve tipolojik özellikler bu buluntu topluluğunun Epi-paleolitik’e ait olduğunun anlaşılmasına olanak vermiştir. Bu buluntular Eskişehir’den Paleolitik’in en geç evresine ait ilk buluntular olmaları açısından oldukça önemlidir. Eskişehir’in en büyük ilçesi olan Sivrihisar’da tespit edilen bu buluntular üzerine yapılacak çalışmalar ve daha sonraki araştırma sezonlarında hem aynı alanda hem de ilçede yer alan diğer alanlarda yapılacak araştırmalar tarih öncesi dönemler açısından oldukça doyurucu sonuçlara ulaşılmasını sağlayacaktır. Yalnızca iki sezon yürütülen araştırmalarla belli bir bölgeyle sınırlı kalmayan il geneline yayılan -şimdilik taranabilmiş- alanlardan bu kadar çok ve önemli buluntunun ele geçmesi, buranın insanlar tarafından uzun soluklu bir şekilde iskan etmek üzere tercih edildiğini göstermektedir. Bölgenin tercih edilme sebeplerinin başında bölgede bulunan hammaddenin bol ve yontulmaya müsait kalitede olması gelmektedir. Paleolitikte uygulanan yongalama tekniğinin hammaddenin niteliği ve boyutları çerçevesinde uygulanabilirliği gerçeği (Özçelik, 2005: 65) hemen her dönem geçerli olan bir durumdur. Dolayısıyla kaliteli hammaddenin kullanımı tekniğin kapsamlı bir şekilde uygulanabilmesine olanak vermektedir. Bu anlamda Orta Paleolitik insanların böylesi hammaddeleri tercih ederek bu hammaddelerin bulunduğu ya da yakın olduğu alanları yaşam alanı olarak seçtiklerini ve *levallois* tekniğinin başarılı örneklerini ürettiklerini söyleyebiliriz.

Kaynakça

Ceylan, K., (1998), “Karain Mağarası Levallois Çekirdeklerinin Tekno-Tipolojik Analizi”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 38, Sayı: 1-2, 173-186.

Dinçer, B., (2015), “Kureyşler Baraj Gölü Havzasında 2014 Yılı Paleolitik Araştırmaları”, içinde Metin Türktüzün ve Serdar Ünan (eds.), *Kureyşler Baraj Kurtarma Kazıları 2014 (Kureyşler Dam Rescue Excavations 2014)*, 191-209.

Erbil, E., (2018), “Sakarya İli Paleolitigi”, *Anadolu Prehistorya Araştırmaları Dergisi APAD* 4, 37-58.

Erbil, E. (2019 baskıda), “2017 Yılı Eskişehir Paleolitik Buluntularının Tekno-Tipolojik Analizi”, *34. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*.

Kartal, M., (2005), “Yontmataş Buluntu Toplulukları Işığında Ankara: Neyi Biliyoruz? Neyi Bilmiyoruz? Yeni Değerlendirmeler ve Sonuçlar”, *Anadolu/Anatolia*, 28, 49-72.

Kartal, M.; Karakoç, M.; Erbil, E., (2015), “Sakarya İli Tarih Öncesi Arkeolojisi Yüzey Araştırması (I), 2013”, *32. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, 9-26.

Kartal, M., Karakoç, M., Erbil, E., (2016), “Sakarya İli Tarih Öncesi Arkeolojisi Yüzey Araştırması (II), 2014”, *33. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, 387-408.

Kartal, M., Erbil, E., (2017), “Sakarya İli Tarih Öncesi Arkeolojisi Yüzey Araştırması (III), 2015”, *34. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, 87-100.

Kartal, M., Erbil, E., Özturan, M., (2018), “Sakarya İli Tarih Öncesi Arkeolojisi Yüzey Araştırması (IV), 2016”, *35. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, 161-180.

Özçelik, K., (2005), “Paleolitik Teknolojide Çekirdeklerin Önemi”, *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, Sayı: 5, 65-70.

Özçelik, K., (2017), “Ege Bölgesi’nde Neandertal İnsanın İzleri”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 57, Sayı: 1, 524-537.

Özçelik, K., Kartal, G., Fındık, B., (2016), “Denizli İli Prehistorik Dönem Yüzey Araştırması, 2014”, 33. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, 337-396.

Özçelik, K., Viale, A., Bulut, H., (2017), “Denizli İli Prehistorik Dönem Yüzey Araştırması, 2015”, 34. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, 505-523.

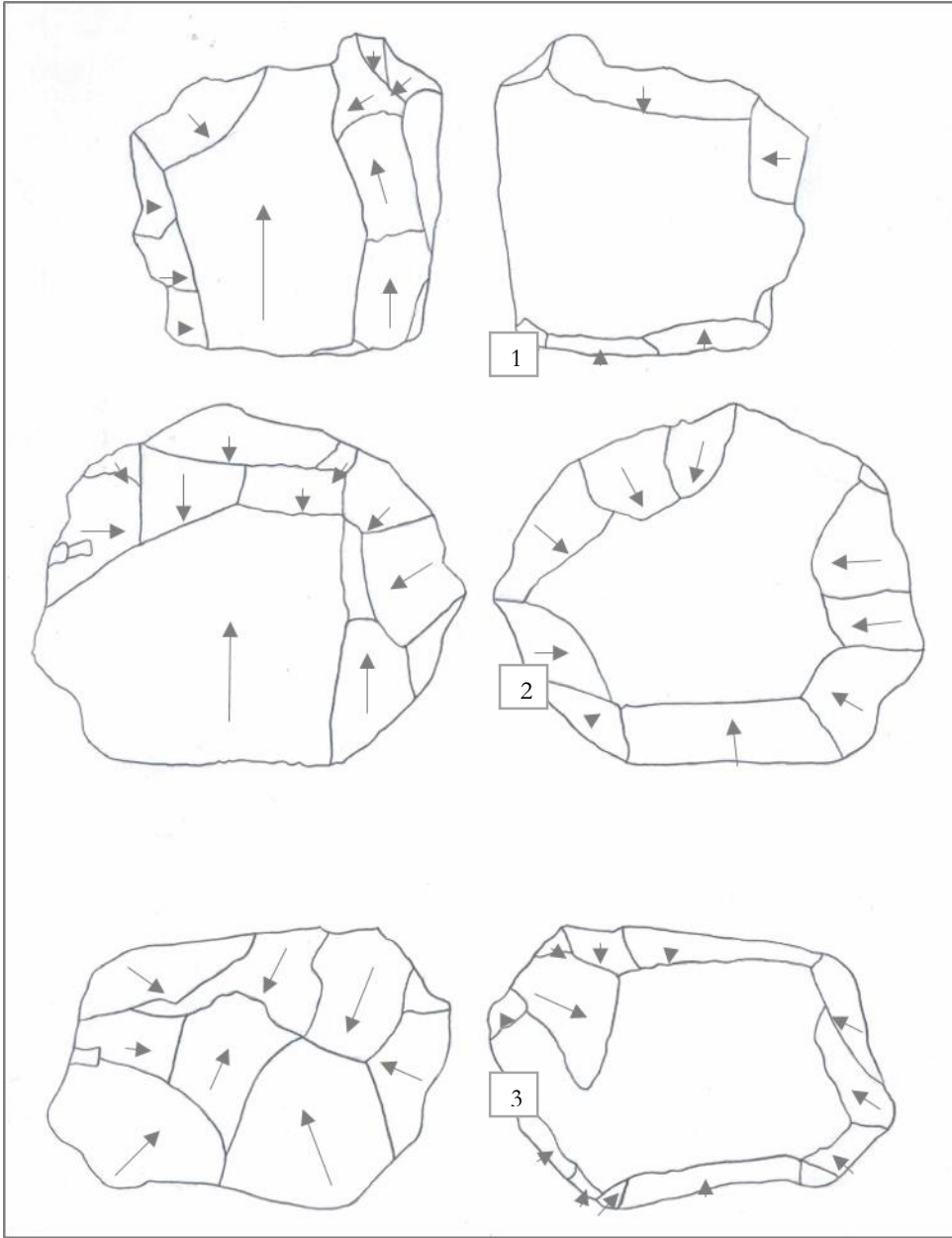
Özçelik, K., Bulut H., (2018), “Denizli İli Prehistorik Dönem Yüzey Araştırması, 2016”, 35. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, 85-98.

Söyler, Ş., Taşkiran, H., Czichon, R. M., Özçelik, K., Polat, S., Yılmaz, M. A., Erbil, E., Türker, M., Dağcı, D., (2018), “Uşak Banaz Sürmecik Kazısı-2016”, 39. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, 381-391.

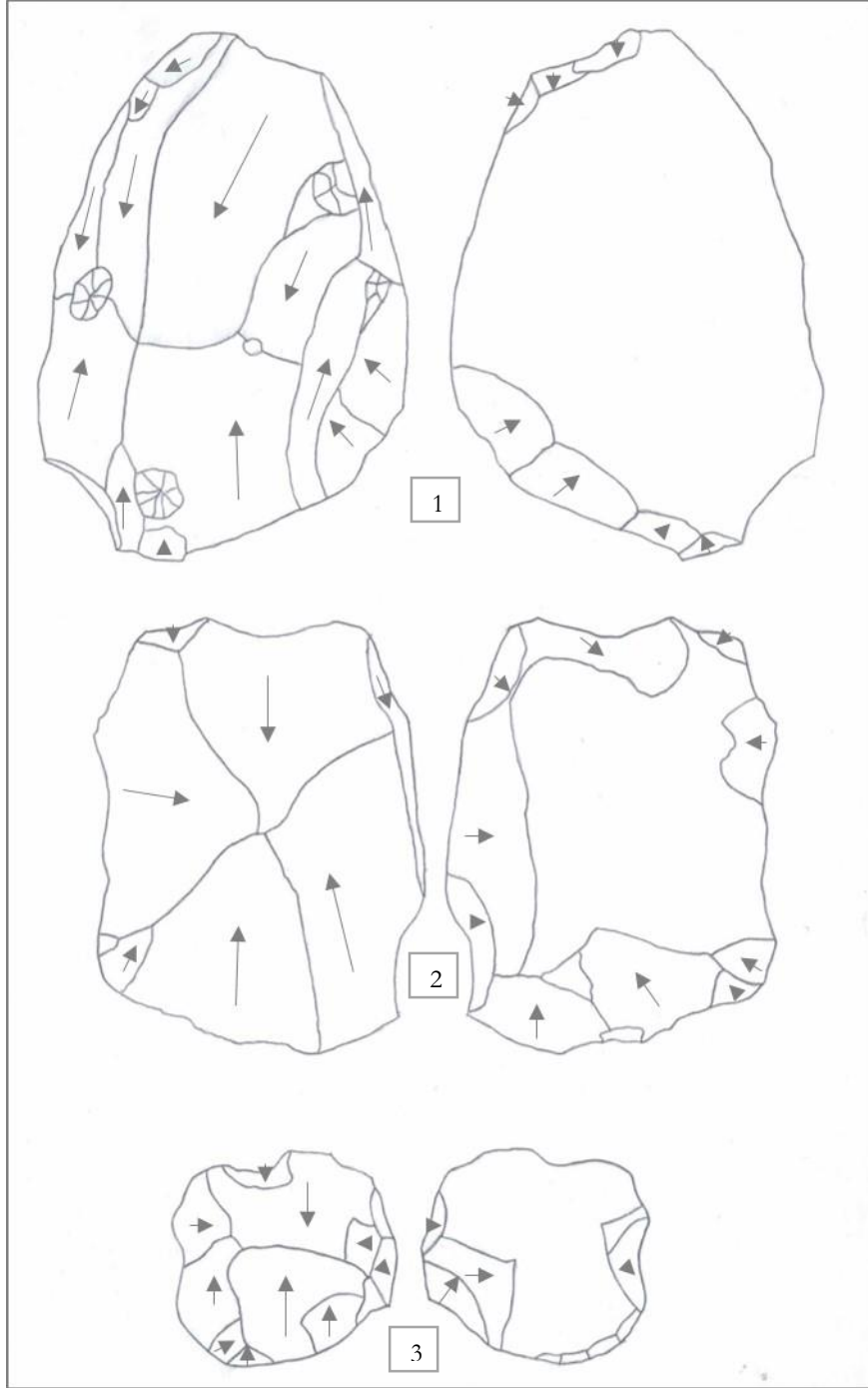
Taşkıran, H., (2017), “Ege Prehistoryasında Uşak”, içinde R. M. Czichon, Ş. Söyler, B. Can, İ. Çavuş (eds.), *Yüzey Araştırmaları ve Kazılar Işığında Uşak*, 19-24.

Taşkıran, H., Taşkiran, Z. F., (2011), “İki Yüzeyle Aletlerin Dağılımında Yeni Bir Nokta: Afyonkarahisar”, içinde Harun Taşkiran, Metin Kartal, Kadriye Özçelik, Makbule Beray Kösem, Gizem Kartal (eds) *Işın Yalçınkaya’ya Armağan / Studies in Honour of Işın Yalçınkaya*, 35-244.

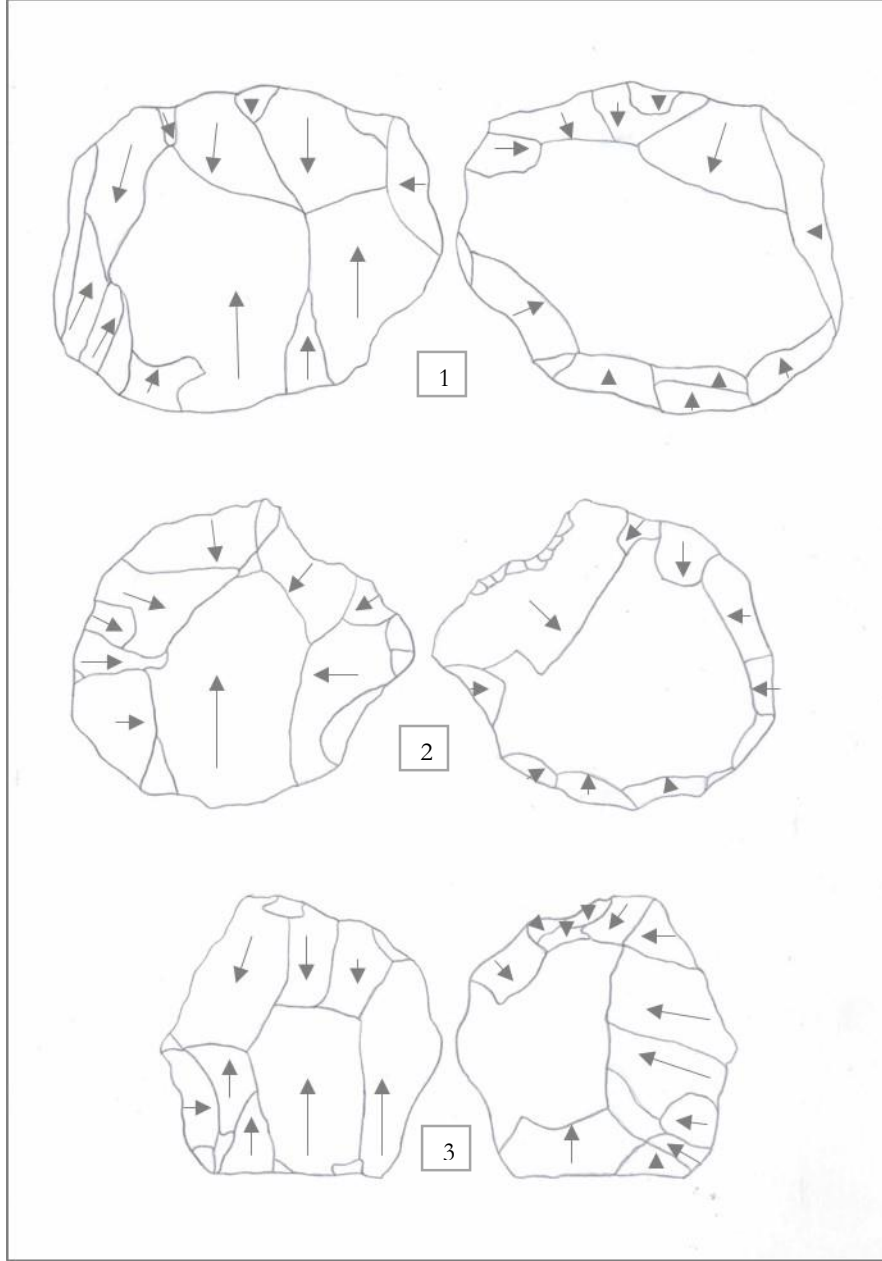
Yalçınkaya, I., Özçelik, K., (2012), “Karain Mağarası’nın Kültürel ve Çevresel Verileri Işığında Anadolu Orta Paleolitik’inin Değerlendirilmesi”, *Adalya* XV, 1-12.

Çizim 1: 1, 2. *Lineal levallois* çekirdek, 3. Merkezci *recurrent levallois* çekirdek

Çizim 2: 1-3. İki kutuplu *recurrent levallois* çekirdek

Çizim 3: 1. İki kutuplu *recurrent levallois* çekirdek, 2, 3. Merkezci *recurrent levallois* çekirdek

Beceri Eğitimi Kapsamında Erasmus+ Programına Katılan Meslek Lisesi Yönetici, Öğretmen ve Öğrencilerinin Türkiye ve Portekiz'deki Uygulamalara İlişkin Görüşleri

Gülçin Zeybek¹

Giriş

Dünyamız, birçok alanda olduğu gibi eğitim ve bilgi paylaşımı bakımından da gittikçe küreselleşmekte ve ülkeler arası işbirliği hızla artmaktadır. Küreselleşmenin bir ayağını oluşturan Avrupa Birliği, her geçen gün genişlemektedir. Genişlemenin ise en önemli noktası; ülkeler arasında her alanda olması gereken uyumdur. Ülkemiz de küreselleşen dünyaya, tüm kurumlarıyla birlikte adapte olmaya çalışmaktadır. (Çiftçi, 2012). Avrupa parlamentosu, eğitimle ilgili tüm alt program ve faaliyetleri bütüncül bir yaklaşımla hayat boyu öğrenme programı adı altında toplamıştır. Dünyada bir kalite referansına dönüşmelerini temin etmek amacıyla topluluk içindeki eğitim ve öğretim sistemleri arasında karşılıklı değişim, işbirliği ve hareketliliği güçlendirmektir. Bu hedeflerin, ülkemizin eğitim ve öğretim hedefleriyle de örtüştüğü açıktır (Öztekin, 2010). Avrupa Birliği, eğitim ve gençlik alanlarında üye devletlerin sorumluluklarına, kültür ve dil farklılıklarına saygı gösterirken, eğitimde kalitenin artırılması için üye ülkeleri ulusal politikalarını oluştururken işbirliği yapmaya teşvik etmektedir (Elmalı, 2013). Sürekli bir şekilde artan öğrenci hareketliliği modern dünyadaki genel küreselleşme eğilimlerinin geniş ölçüde tanınan bir ögesi haline gelmiştir (Certel, 2010).

Eğitim, öncelikle bireylerden başlayarak aileyi, toplumu ve daha sonra tüm dünyayı etkileyen önemli bir gelişme sürecidir. Gelişen teknolojinin de etkisiyle ortaya çıkan küreselleşme olgusu toplumlari, ülkeleri olması gereken bir ilişki içine sokmuştur. Bu şekilde farklı ülkelerdeki insanlar birbirlerinden etkilenmeye başlamış ve bu etkileşimin verimli olması için toplumlar eğitimleri ile ilgili olarak birbirleriyle bilgi alışverişinde bulunmaya başlamışlardır. Her bireyin, her toplumun ve her ülkenin birbirlerinden öğrenebileceği farklı ve etkili eğitim sistemleri vardır. Kendini dışarıya kapatmış bir birey veya toplum gelişmekten uzak kalır. Türkiye’de genel eğitimin yanı sıra çok önemli bir yer teşkil eden mesleki eğitimin de gelişimi sağlanmaya çalışılmaktadır. Günümüzde gelecek nesillere daha iyi bir yaşam fırsatı sunmaya çalışan toplumlar bazı birlikler oluşturmaktadırlar. Bu birlikler kapsamında da birbirleriyle etkileşim içinde olmak için birtakım projeler üretmektedirler. Bunlara Avrupa Birliği Projeleri denmektedir. Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye’nin de içinde bulunduğu birkaç aday ülke arasında yürütülen bu projeler sayesinde toplumlararası ilişkiler de her yönden gelişmektedir (Göğsu, 2012). Eğitimin kalitesini yükseltmek ve kültürler arası etkileşimi artırabilmek amacıyla Avrupa Birliği tarafından finanse edilen çeşitli eğitim programları uygulanmaktadır (Şahin, 2013). Bu programlar arasından Erasmus+ “Mesleki Eğitim Öğrencisi ve Personel Hareketliliği” ile mesleki eğitim öğrencileri ve çalışanları kendilerini uluslararası düzeyde geliştirme imkanı bulmakta, kültürel, sosyal ve eğitim alanında ortak paylaşım içine girmektedirler.

Erasmus+ Programı 1 Ocak 2014 itibarıyla uygulanmaya başlayan; eğitim, gençlik ve spor alanlarında farklı yaş grupları ve farklı hedef kitlelere yönelik destekler içeren çatı programın genel adıdır. Erasmus+ Programı içerisinde, okul eğitimi, yükseköğretim, mesleki eğitim, yetişkin eğitimi ve gençlik alanına yönelik destekler devam etmekte, bununla birlikte spor alanındaki projelere de hibe desteği sağlanmaktadır (<http://www.ua.gov.tr/programlar/erasmus-program>).

Erasmus+ Programı kapsamında desteklenen faaliyetler; “bireylerin öğrenme hareketliliği”, “yenilik ve iyi uygulamaların değişimi için işbirliği”, “politika reformuna destek” olmak üzere üç ana eylem ile “Jean Monnet

---

¹ Gülçin Zeybek, Dr. Öğr. Ü., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, gulcinzeybek@kmu.edu.tr

Zeybek, Gülçin; Beceri Eğitimi Kapsamında Erasmus+ Programına Katılan Meslek Lisesi Yönetici, Öğretmen ve Öğrencilerinin Türkiye ve Portekiz'deki Uygulamalara İlişkin Görüşleri

Programı” ve “Spor Destekleri” olmak üzere 2 özel eylem altında toplanmaktadır (<http://www.ua.gov.tr/programlar/erasmus-program>).

Bu çalışma “bireylerin öğrenme hareketliliği” altında yer alan “mesleki eğitim öğrenci ve personelinin öğrenme hareketliliği” ne yönelik olarak yapılmıştır. Bu nedenle özellikle bu ana eylem üzerinde durulacaktır. Erasmus+ Programı; 5 milyondan fazla kişi için AB sınırları içinde ve/veya dışında bireylere öğrenme fırsatları sağlamaktadır. Bireylerin öğrenme hareketliliğine yönelik faaliyetler eğitim, öğrenim/öğretim, staj, profesyonel gelişim, yaygın öğrenme temelli gençlik aktiviteleri ve gönüllü çalışmalar biçiminde olabilir (<http://www.ua.gov.tr/programlar/erasmus-program>).

Bireylerin öğrenme hareketliliği ana eylemi altında yer alan mesleki eğitim öğrenci ve personelinin öğrenme hareketliliği faaliyeti ile mesleki eğitim öğrenci ve personelinin yeterliliklerinin geliştirilmesi ve bu kişilere yurt dışında mesleki gelişim fırsatları sunulması hedeflenmektedir. Bu kapsamda; temel mesleki eğitimlerine devam eden kişilerin yurtdışı eğitim fırsatlarını artırmayı ve eğitim-öğretimden iş hayatına geçiş yapabilmeleri için ihtiyaç duydukları becerileri kazandırmayı; mesleki eğitim personelinin ise, iş pratiği bilgisi elde etme ve güncelleme veya pedagojik becerilerini artırmayı amaçlayan bu faaliyet, Öğrenci Hareketliliği ve Personel Hareketliliği olmak üzere iki boyutta ele alınmaktadır. Öğrenci Hareketliliği; Meslek lisesi öğrencileri ve çırakların yurtdışında bir işletmede veya çalışma temelli eğitim programı olan bir meslek okulunda staj yapmaları; personel hareketliliği ise mesleki eğitimden sorumlu personelin bir işletme veya eğitim kurumunda çalışması, proje ortağı bir kurumda öğretmenlik yapması veya bir eğitim ve öğretim kurumunda iş süreçlerini yerinde görmesi gibi temel faaliyetleri içermektedir (<http://www.ua.gov.tr/programlar/erasmus-programi/mesleki-egitim-programi/ogrenme-hareketliliği>).

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Yurt dışı değişim programları gün geçtikçe daha fazla bireyin ilgisini çekmektedir. Her yıl binlerce öğrenci ve çalışan, bu programlar aracılığıyla eğitim, uygulama vb. amaçlı hareketliliklere katılmaktadır. Bu çalışma, bir değişim programı olan Erasmus+ Programı ile yurt dışına çıkan öğrenci ve personelin gözlemlerinin ve deneyimlerinin ortaya konulması bakımından önemlidir. Ayrıca öğrencilerin, öğretmenlerin ve çalışanların Türkiye’deki ve Portekiz’deki işletmelerde beceri eğitimi uygulamalarına ilişkin görüşlerinin değerlendirildiği bu araştırmanın, bundan sonra bu alanda yapılacak çalışmalara temel oluşturacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın amacı, AB Erasmus+ Programı, mesleki eğitim öğrenci ve personel hareketliliği eylemi kapsamında Portekiz’deki işletmelerde beceri eğitimi uygulamalarını gözlemlemiş ve/veya deneyimlemiş olan meslek lisesi yönetici, öğretmen ve öğrencilerinin yurt içi ve yurt dışındaki uygulamalara ilişkin görüşlerini tespit etmektir. Bu genel amaç doğrultusunda belirlenmiş alt problemler aşağıda verilmiştir:

- AB Erasmus+ Programına katılan öğrencilerin yurt içi ve yurt dışındaki uygulamalara ilişkin görüşleri nelerdir?
- AB Erasmus+ Programına katılan personelin yurt içi ve yurt dışındaki uygulamalara ilişkin görüşleri nelerdir?

Yöntem

Araştırmanın Deseni

Araştırmanın deseni nitel araştırma desenlerinden durum çalışmasıdır. Nitel durum çalışmasının en temel özelliği bir ya da birkaç durumun derinlemesine araştırılmasıdır. Bir duruma ilişkin ortam, bireyler, olaylar ve süreçler gibi etkenler bütüncül bir yaklaşımla araştırılır ve ilgili durumu nasıl etkiledikleri veya ilgili durumdan nasıl etkilendikleri üzerinde durulur. Durumlar birbirinden farklı olduğu için, durum çalışmasından elde edilen sonuçların genellenmesi söz konusu değildir. Ancak bir duruma ilişkin olarak elde edilen sonuçların benzer durumların anlaşılmasına yönelik örnekler ve deneyimler oluşturması beklenir (Yıldırım ve Şimşek, 2006).

Araştırmanın Katılımcıları

Karaman il merkezinde bulunan bir meslek lisesinde görev yapmakta veya öğrenim görmekte olan ve AB Erasmus+ Programı, mesleki eğitim öğrenci ve personel hareketliliği eylemi kapsamında Portekiz' deki işletmelerde beceri eğitimi uygulamalarını gözlemlemiş ve/veya deneyimlemiş yönetici, öğretmen ve öğrenciler araştırmanın katılımcıları olmuşlardır. Programa katılan öğrenciler meslek lisesinin çeşitli alanlarında öğrenim görmekte ve işletmelerde beceri eğitimi yapmakta olan 12. Sınıf öğrencileridir. Bilişim teknolojileri alanından iki, grafik ve fotoğraf alanından iki, çocuk gelişimi ve eğitimi alanından üç ve yiyecek-içecek hizmetleri alanından üç öğrenci olmak üzere; toplam on öğrenci programa katılmıştır. Ayrıca üç yönetici, bir proje koordinatörü, iki refakatçi öğretmen ve her alandan birer öğretmen olmak üzere toplam on personel programa dahil olmuştur.

Veri Toplama Yöntemi

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak görüşme yöntemi kullanılmıştır. Görüşme, en az iki kişi arasında sözlü olarak sürdürülen bir iletişim sürecidir. Görüşme, araştırmada cevabı aranılan sorular çerçevesinde ilgili kişilerden veri toplama (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2012).

Veri Toplama Aracı

Araştırma verilerini toplamak amacı ile standartlaştırılmış açık uçlu görüşme formu hazırlanmıştır. Form hazırlanırken öncelikle alanda yapılmış benzer çalışmalar incelenmiş ve çeşitli soru maddeleri yazılmıştır. Daha sonra bu sorular program geliştirme ile ölçme ve değerlendirme alan uzmanları tarafından kontrol edilmiş, son olarak da Türk Dili ve Edebiyatı alanında uzman kişilerce dil anlaşılabilirliği açısından incelenmiş ve gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra forma son şekli verilmiştir.

Verilerin Toplanması

Araştırmanın katılımcıları, AB Erasmus+ Programı, mesleki eğitim öğrenci ve personel hareketliliği eylemi kapsamında, üç hafta süre ile Portekiz' deki işletmelerde beceri eğitimi uygulamalarını gözlemlemiş ve/veya deneyimlemişlerdir. Geçen üç haftanın ardından yurda dönen öğrenci, öğretmen ve idareciler ile yurt içi ve yurt dışındaki uygulamalara ilişkin görüşlerini tespit etmek amacıyla görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler bazen birebir, bazen de ikili veya üçlü gruplar şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Verilerin Analizi

Standartlaştırılmış açık uçlu görüşme formu aracılığıyla toplanan araştırma verileri, nitel veri analiz yöntemlerinden betimsel analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Betimsel analiz, içerik analizine göre daha yüzeyseldir ve daha çok araştırmanın kavramsal yapısının önceden açık biçimde belirlendiği araştırmalarda kullanılır (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Bu araştırmada, sürecin başında yapılan alanyazın taraması sonucunda ilgili kavramsal çerçeve ortaya konulmuş ve çeşitli temalar ortaya çıkmıştır. Bu nedenle verilerin analizinde betimsel analiz yöntemi tercih edilmiştir. Görüşmeler sonucu elde edilen veriler, belirlenmiş temalar doğrultusunda özetlenmiş ve yorumlanmış, zaman zaman doğrudan alıntılara yer verilmiştir.

Bulgular

Öğrencilerin yurt dışında buldukları süre boyunca yabancı dil kullarımlarına ilişkin görüşleri

Araştırmaya katılan öğrencilerin tamamı yurt dışında kaldıkları süre boyunca dil ve iletişim sorunu yaşadıklarını belirtmişlerdir. Kimi öğrenciler işyerinde, kimileri dışarıda yemek yemeleri gerektiğinde, kimileri ise bir yerden bir yere gitmek için yol tarifi alırken problem yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Öğrencilerin tamamı bu sorunu mobil çeviri yazılımları aracılığıyla aşmaya çalıştıklarını, ancak yurt dışında bulunmak için yabancı dil bilmenin şart olduğunu dile getirmişlerdir.

Öğrencilerin Erasmus+ kapsamında yurt dışında bulunmalarının kişisel gelişimlerine olan katkısına ilişkin görüşleri

Araştırmaya katılan öğrenciler, aileleri olmadan yurt dışına çıkmış ve kısa süre de olsa orada bulunmuş olmanın, hiç tanımadıkları bir ülkede ve hiç bilmedikleri bir işletmede tanımadıkları ve dillerini bilmedikleri insanlarla çalışmış olmanın özgüvenlerine olumlu etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Öğrencilerin büyük kısmı, farklı bir ülke görmüş olmanın, yeni bir kültürü az ya da çok tanımanın ve yeni insanlarla tanışmış ve kısmen de olsa iletişim kurabilmiş olmanın kişisel gelişimlerine ve genel kültürlerine katkısı olduğunu ifade etmişlerdir. Kimi öğrenciler, karşılaştıkları her durumu kendi ülkeleri ile karşılaştırdıklarını belirtmişlerdir. Kimileri ise gittikleri ülkenin düşündükleri kadar farklı olmadığını dile getirmişlerdir.

Öğrencilerin Erasmus+ kapsamında yurt dışında bulunmalarının mesleki gelişimlerine olan katkısına ilişkin görüşleri

Yurt dışındaki beceri eğitimini programın aracı kurumunda yapmış olan grafik ve fotoğraf alanından bir öğrenci gözlem ve deneyimlerine dayanarak şöyle söylemiştir: *“Bir reklam ajansına gezi düzenledik. Bizce göre çok gelişmiş bir işletmeydi fakat işletmeciler, 20 yıllık işletme olmasına rağmen gelişmiş olarak adlandırmıyor, orta çaplı bir işletme olarak görüyordu. Bu durumu ilginç bulduk.”* Bilişim teknolojileri alanından bir öğrenci; *“Orada web sayfası tasarladık. Bildiklerimizi tekrar etme ve uygulama imkanı bulduk.”* şeklinde görüş belirtmiştir. Bilişim teknolojileri alanından bir diğer öğrenci; *“İşletmede web sitesi hazırlamamız, unuttuklarımızı hatırlamamızı sağladı.”* şeklinde düşüncesini ifade etmiştir. Yiyecek ve içecek hizmetleri alanından bir öğrenci; *“Farklı bir yemek kültürünü tanımış oldum. Ülkeme döndükten sonra evde bazı yemekleri denedim. Bir gün kendi işletmemi açabilirsem menüye Portekiz yemeklerinden birkaçını eklemek isterim.”* şeklinde görüş belirtirken; aynı alandan bir başka öğrenci ise; *“Orada gördüğüm yemekler ülkemizde pek uygulanabilir değil, sadece balık yapılabilir. Pişirme ve sunum şekilleri çok basit. Bana pek bir katkısının olduğunu söyleyemem.”* şeklinde düşüncesini dile getirmiştir.

Öğrencilerin Erasmus+ kapsamında yurt dışında bulunmalarının vizyonlarına olan katkısına ilişkin görüşleri

Araştırmaya katılan öğrencilerin büyük kısmı, Erasmus+ kapsamında yurt dışına çıkmış olmalarının vizyonlarını geliştirdiğini, tekrar yurt dışına çıkma, orada bulunma, eğitim alma ve çalışma konusunda artık daha istekli ve cesaretli olduklarını belirtmişlerdir. Bu duruma ilişkin olarak grafik ve fotoğraf alanından bir öğrenci; *“Okumak veya çalışmak için yurt dışına çıkmak benim hayalimdi. O nedenle bu proje, benim için güzel bir deneyim oldu. Dil öğrendiğim takdirde yurt dışına çıkabilir ve başarılı olabilirim”* şeklinde görüş belirtmiştir. Bilişim teknolojileri alanından bir öğrenci; *“Benim için geleceğe yatırım oldu. Yabancı dil öğrenebilsem yurt dışında okumak ve çalışmak isterim.”* şeklinde görüş belirtirken aynı alandan bir diğer öğrenci; *“Tekrar yurt dışına çıkmak isterim. Okumak da isterim fakat orada çalışmak istediğimden emin değilim.”* demiştir. Çocuk gelişimi ve eğitimi alanından bir öğrenci; *“Üniversite sınavına daha çok çalışmaya başladım. Üniversiteyi kazanmak ve öğrenci değişim programı ile yurt dışına çıkarak orada eğitim almak istiyorum.”* şeklinde görüş belirtirken benzer şekilde yiyecek ve içecek hizmetleri alanından bir öğrenci; *“Yükseköğretimde öğrenci değişim programı ile bir yıl yurt dışında okuma hakkımız varmış, ileride bunu değerlendirmek isterim.”* demiştir. Çocuk gelişimi ve eğitimi alanından bir diğer öğrenci; *“İleride anaokulu öğretmeni olabilsem, Portekiz’de*

Zeybek, Gülçin; Beceri Eğitimi Kapsamında Erasmus+ Programına Katılan Meslek Lisesi Yönetici, Öğretmen ve Öğrencilerinin Türkiye ve Portekiz'deki Uygulamalara İlişkin Görüşleri

edindiğim gözlem ve deneyimleri uygulamalarıma yansıtabilirim.” şeklinde düşüncesini ifade etmiştir. Yiyecek ve içecek hizmetleri alanından bir öğrenci; “Ben ileride öğrenim gördüğüm alanda çalışmak istemiyordum. Katıldığım bu program fikrimi değiştirdi. Ayrıca yurt dışında okumak ve bu işi yapmak isterim.” şeklinde görüş belirtirken; aynı alandan bir başka öğrenci; “Benim vizyonumu olumsuz etkiledi. Avrupa ülkelerine girmek, orada kalmak, okumak ya da çalışmak istemiyorum. Yaşam kültürümüz de yemek kültürümüz de çok farklı.” demiştir.

Öğrencilerin ülkelerinde almakta oldukları eğitim ile Portekiz’deki beceri uygulamalarına ilişkin görüşleri

Bilişim teknolojileri alanından bir öğrenci; “Ülkemizde almış olduğumuz eğitim, Portekiz’de herhangi bir işletmede staj yapabilmek için gayet yeterli. Orada da çok farklı bir iş yapmıyorlar. İşleyiş aynı. Bu biraz da insanın kendini geliştirmesiyle alakalı.” şeklinde görüş belirtmiştir. Çocuk gelişimi ve eğitimi alanından bir öğrenci; “Ülkemizde aldığımız eğitim, Portekiz’de bir anaokulunda çalışmak için fazla bile. Üç hafta boyunca aynı etkinliği yapabiliyorlar. Biz burada çocuklara çok daha fazla etkinlik yaptırıyoruz ve daha kısa sürede daha fazla şey kazandırmaya çalışıyoruz.” şeklinde düşüncesini ifade etmiştir. Benzer şekilde yiyecek ve içecek hizmetleri alanından bir öğrenci; “Ülkemde aldığımız eğitim çok yeterli, Portekiz’de işletmede çalışırken hiç zorlanmadım.” demiştir.

Öğrencilerin Erasmus+ programına olan katkılarına ilişkin görüşleri

Öğrencilerin tamamı, Portekiz’de hem çalıştıkları işletmelerde, hem de kaldıkları yerde tanıştıkları insanlara kendi ülkelerini tanıttıklarını ve kültürlerini anlattıklarını ifade etmişlerdir. Örneğin çocuk gelişimi ve eğitimi alanı öğrencileri, staj yaptıkları anaokulunda öğretmenlerin Türkiye hakkında bir sunu hazırladıklarını ve bunu anaokulu öğrencilerine sunduklarını belirtirken, yiyecek içecek hizmetleri alanı öğrencileri ise ülkemizin yemek kültürünü tanıttıklarını dile getirmişlerdir. Grafik ve fotoğraf alanı öğrencileri işletme için logo tasarladıklarını ve daha önce okulda ve işletmede yapmış oldukları çalışmalarını gösterdiklerini belirtirken; bilişim teknolojileri alanı öğrencileri, işletme için web sayfası tasarladıklarını ifade etmişlerdir. Çocuk gelişimi ve eğitimi alanı öğrencileri ise öğrencilere bildikleri oyunları öğrettiklerini ve oynattıklarını, çocukların bundan çok keyif aldığını dile getirmişlerdir.

Öğrencilerin ülkemizdeki ve Portekiz’deki beceri uygulamalarına ilişkin görüşleri

Araştırmaya katılan ve farklı alanlarda öğrenim görmekte olan öğrencilerin tamamı, Portekiz’deki işletmelerin çalışma süresinin ülkemize oranla daha kısa olduğunu, öğle saatlerinde büyük ya da küçük her işletmenin kapandığını, akşam saat yediden sonra da restoranlar dışında tüm işletmelerin kapalı olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca öğrenciler oradaki iş yükünün de ülkemize göre daha az olduğunu ifade etmişlerdir. Örneğin grafik ve fotoğraf alanından bir öğrenci; “Türkiye’de benzer işletmelerde çalışanlar bir işi yetiştirmek için gece gündüz çalışırlar, çalışma saati diye bir kavram yoktur. Portekiz’de ise çalışma saatleri daha az, hem personele hem de stajyerlere daha çok değer veriyorlar.” şeklinde görüş belirtmiştir. Benzer şekilde bilişim teknolojileri alanından bir öğrenci; “Orada çalışma saatleri daha esnek ve iş ortamı daha rahat. Bizdeki gibi bir koşuşturma yok. İş miktarı daha az ve iş yerleri çok kalabalık değil.” şeklinde düşüncesini ifade etmiştir. Aynı alandan bir diğer öğrenci; “Orada iş giriş ve çıkış saatleri esnek. Önemli olan işin yürümesi ve sonuçlanması. Bir de bizde müşteri memnuniyeti daha önemli görülüyor.” demiştir. Çocuk gelişimi ve eğitimi alanından bir öğrenci; “Çalışma saatleri daha kısa, günde ortalama beş saat. Öğle arası çocuklar çoğunlukla eve gidiyor. Bizim ülkemizde öğle arası bile çocuklarla ilgilenilir.” demiştir. Aynı alandan bir diğer öğrenci; “Orada her sınıfta öğretmenin yanında bir de yardımcı var. Öğretmen çocukların eğitimi ile ilgilenirken, yardımcı bakımları ile ilgileniyor. Bu gerçekten önemli bir avantaj.” demiştir.

Araştırmaya katılan ve farklı alanlarda öğrenim görmekte olan öğrencilerin tamamı, Portekiz’deki işletmelerde her çalışanın belli sorumluluk alanı olduğunu ve o alanın dışına çıkmadığını, Türkiye’deki işletmelerde ise işlerin farklı şekilde paylaşıldığını ve her çalışanın hemen her işi yaptığını belirtmişlerdir. Bilişim

Zeybek, Gülçin; Beceri Eğitimi Kapsamında Erasmus+ Programına Katılan Meslek Lisesi Yönetici, Öğretmen ve Öğrencilerinin Türkiye ve Portekiz'deki Uygulamalara İlişkin Görüşleri

teknolojileri alanından bir öğrenci; “Ülkemizdeki işletmelerde kendi işimizi olan web tasarımı yapma imkanı bulamıyorduk. Portekiz’de kendi alanımızda çalışma fırsatı bulmuş olduk. Ancak kullanılan teknolojiler arasında pek farklılık görmedim. Hatta biz daha ileri teknolojiye yararlanıyor bile olabiliriz.” şeklinde görüş belirtmiştir. Aynı alandan bir diğer öğrenci; “Orada bir işi yapabilmek için çok sayıda ve çeşitli materyaller var. Bunların içinde eskiler ve yeniler mevcut. Ancak kullanılan teknolojinin düzeyi bizdekinden çok da farklı değil.” demiştir. Grafik ve fotoğraf alanından bir öğrenci ise; “Portekiz’deki işletmede buradakilere oranla daha fazla ve çeşitli ekipman vardı ve çok güzel işler yapıyorlardı. Orada iş yapmak ve kendimi geliştirmek isterim. Böylece buraya döndüğümde bir rekabet yaratabilirim.” şeklinde görüş belirtmiştir.

Çocuk gelişimi ve eğitimi alanından bir öğrenci; “Bizim kullandığımız oyuncak, araç-gereç ve materyaller daha yeni, gelişmiş ve çeşitli iken; onların da oyun merkezleri ve etkinlik köşeleri daha detaylı ve gerçekçi hazırlanmıştı.” şeklinde düşüncesini ifade etmiştir. Aynı alandan bir diğer öğrenci; “Artık materyalleri çok güzel değerlendiriyorlar. Neredeyse hiçbir şeyi çöpe atmıyorlar. Burada artık materyalleri değerlendirme üzerine bir etinlik yapılacağında, materyal para ile alınır, onlar ellerinde bulunamı değerlendiriyor ve her şeyi her şeye dönüştürebiliyorlar.” demiştir.

Çocuk gelişimi ve eğitimi alanından bir öğrenci; “Orada anaokulu ortamında çocuklar daha serbest, buradaki gibi etkinlikten etkinliğe koşmuyorlar. Arada bir zorunlu etkinlikler ve grup oyunları oluyor. Onun dışında çocuklar ne isterlerse onu yapıyorlar ve genellikle tek başlarına oynuyorlar.” şeklinde görüş belirtmiştir. Aynı alandan bir diğer öğrenci; “Oradaki anaokulu öğrencileri, buradakilere oranla okul bahçesinde daha fazla zaman geçiriyorlar, bitki ekiyorlar, onları suluyorlar. Bir de matematiksel etkinlikler ve zeka oyunları daha ön planda.” Şeklinde düşüncesini ifade etmiştir. Başka bir öğrenci; “Orada yaş grupları sınıflara ayrılmamış, bütün çocuklar bir arada ancak yaşlarına uygun faaliyetler yapıyorlar.” demiştir.

Çocuk gelişimi ve eğitimi alanından bir öğrenci; “Burada meslek alanımıza daha çok önem veriliyor ancak çalışanların bunun karşılığını pek alamıyorlar.” şeklinde görüş belirtirken; yiyecek ve içecek hizmetleri alanı öğrencilerinin büyük kısmı, meslek alanlarının ülkemizde daha fazla önemsendiğini, ülkemizdeki yemek kültürünün, yemek çeşitlerinin ve pişirme tekniklerinin daha geniş olduğunu belirtmişlerdir.

Öğretmen ve İdarecilerin yurt dışında buldukları süre boyunca yabancı dil kullanımına ilişkin görüşleri

Araştırmaya katılan personelin büyük kısmı, yurt dışında buldukları süre boyunca zaman zaman yabancı dil sorunuyla karşılaştıklarını ve öğrencilerin belirtmiş olduğuna benzer biçimde bu sorunu mobil çeviri yazılımları aracılığıyla aşmaya çalıştıklarını belirtmişlerdir. Katılımcılardan bir kısmı, yaşadıkları bu durumun yabancı dil bilgilerini geliştirme, çocukları ve gençleri de bu konuda motive etme isteği yarattığını belirtirken; birkaçı da yabancı dil kullanma konusunda pratik yapma fırsatı sağladığını ifade etmiştir.

Öğretmen ve İdarecilerin Erasmus+ kapsamında yurt dışında bulunmalarının kişisel gelişimlerine olan katkısına ilişkin görüşleri

Araştırmaya katılan personelin büyük kısmı, farklı bir kültürü görmenin, yeni insanlar tanımanın, onlarla iletişim kurmanın hem sosyo-kültürel açıdan, hem de özgüven açısından olumlu katkıları olduğunu belirtmiştir.

Öğretmen ve İdarecilerin Erasmus+ kapsamında yurt dışında bulunmalarının mesleki gelişimlerine olan katkısına ilişkin görüşleri

Araştırmaya katılan personelin büyük kısmı, Portekiz’de farklı işletmeler görmüş olmalarının farklı bilgiler edinmelerini, farklı donanımlar ve uygulama teknikleri görmelerini sağladığını belirtmiştir.

Öğretmen ve İdarecilerin Erasmus+ kapsamında yurt dışında bulunmalarının vizyonlarına olan katkısına ilişkin görüşleri

Zeybek, Gülçin; Beceri Eğitimi Kapsamında Erasmus+ Programına Katılan Meslek Lisesi Yönetici, Öğretmen ve Öğrencilerinin Türkiye ve Portekiz'deki Uygulamalara İlişkin Görüşleri

Katılımcılardan birkaçı, yurt dışında çalışma konusunda artık daha istekli ve cesaretli olduğunu belirtirken; birkaçı da AB Erasmus+ alanında yeni proje fikirleri edindiğini ve bu konuda artık daha hevesli olduğunu ifade etmiştir.

Öğretmen ve İdarecilerin ülkelerinde almakta oldukları eğitim ile Portekiz' deki beceri uygulamalarına ilişkin görüşleri

Katılımcıların tamamı, ülkemizde verilen mesleki eğitimin Portekiz' deki beceri uygulamaları için yeterli olduğunu ancak dil eğitiminin yetersiz kaldığını belirtmiştir.

Öğretmen ve İdarecilerin Erasmus+ programına olan katkılarına ilişkin görüşleri

Katılımcıları büyük kısmı Portekiz' de tanıştıkları insanlara ülkemizden ve kültürümüzden bahsettiklerini, gittikleri işletmelerde de mesleki anlamda fikir alışverişinde bulduklarını belirtmişlerdir.

Öğretmen ve İdarecilerin ülkemizdeki ve Portekiz' deki beceri uygulamalarına ilişkin görüşleri

Katılımcıların büyük kısmı, kullanılan yöntem ve materyal açısından Türkiye' deki ve Portekiz' deki işletmeler arasında önemli bir farklılık görmediklerini, en göze çarpan farklılığın çalışma saatleri, çalışma ortamı ve iş yükü konusunda olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılar, Orada çalışma süresinin daha kısa, çalışma saatlerinin daha esnek, iş yükünün ve personel sayısının daha az, çalışma ortamının daha rahat ve özgür olduğunu ifade etmişlerdir. Çalışmaya katılan bilişim teknolojileri alan öğretmeni, kendi alanına verilen değer Türkiye' de ve Portekiz' de benzer olduğunu; grafik ve fotoğraf alan öğretmeni, alanına verilen değer Portekiz' de daha yüksek olduğunu ve orada daha profesyonel çalışıldığını gözlemlediğini belirtmiştir. Çocuk gelişimi ve eğitimi alan öğretmeni kendi alanının ülkemizde daha çok önemsendiğini ifade ederken; yiyecek ve içecek hizmetleri alan öğretmeni ise, her iki ülkede de insanların işini en iyi şekilde yapmaya çalıştığını ancak Türk mutfağının daha gelişmiş olduğunu dile getirmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırmaya katılan personel ve öğrenciler, yurt dışında buldukları süre boyunca sık sık yabancı dil sorunu ile karşılaştıklarını ve bu sorunu mobil çeviri yazılımlarıyla aşmaya çalıştıklarını, yaşadıkları güçlüklerin onlardaki yabancı dil öğrenme isteğini artırdığını belirtmişlerdir. Öğrenciler, Erasmus programı kapsamında yurt dışına çıkmış olmanın özgüvenlerine katkısı olduğunu belirtirken, öğretmen ve yöneticiler daha çok sosyo-kültürel etkileşim konusunda katkısı olduğunu ifade etmişlerdir. Araştırmanın katılımcıları, yurt dışındaki farklı teknik ve uygulamaları görmelerinin mesleki gelişimlerine katkısı olduğunu belirtmişlerdir. Öğrencilerin çoğu, yurt dışında okumak ve çalışmaya ilişkin kaygı ve ön yargılarının yıkıldığını, öğretmen ve yöneticilerden bir kısmı, benzer AB projeleri yazma konusunda artık daha istekli olduklarını, bir kısmı da yurt dışında çalışmaya daha sıcak baktıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların tamamı, yabancı dil dışında ülkemizde verilen eğitimi, Portekiz' deki beceri uygulamalarını gerçekleştirebilmek için yeterli gördüklerini belirtirken; büyük kısmı, kullanılan yöntem ve teknik donanım bakımından Portekiz ve Türkiye arasında fazla bir farklılık olmadığını, bir kısmı ise ülkemizin daha ileride olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcıların çoğu, Türkiye ve Portekiz' de meslek alanlarına benzer önem verildiğini; ancak Portekiz' de ülkemize oranla çalışma saatlerinin daha esnek, iş ortamının daha rahat ve personel başına düşen iş yükünün daha az olduğunu belirtmiştir. Araştırmanın sonuçlarına dayanılarak aşağıdaki önerilerde bulunulmuştur:

- Proje hazırlama, zaman ve emek isteyen bir süreçtir. AB Erasmus+ Programı kapsamında proje hazırlayan ve projelere katılan bireylerin ödüllendirilmesi yoluyla motivasyon artırılabilir.

Zeybek, Gülçin; Beceri Eğitimi Kapsamında Erasmus+ Programına Katılan Meslek Lisesi Yönetici, Öğretmen ve Öğrencilerinin Türkiye ve Portekiz'deki Uygulamalara İlişkin Görüşleri

- Proje çalışmalarının yaygınlaştırılması amacıyla Ulusal Ajansın faaliyetleri basın-yayın organları aracılığıyla daha geniş kitlelere duyurulabilir.
- Okullarda proje hazırlama ekiplerinin kullanımına yönelik teknik donanımları da içeren fiziksel mekanlar sağlanabilir.
- Yerel ve ulusal düzeyde proje hazırlama eğitimlerinin sayısı artırılabilir, daha fazla yönetici, öğretmen ve hatta öğrencinin bu eğitimlere katılımı sağlanabilir.
- Bu araştırma sonuçları, Portekiz'deki kimi işletme uygulamalarının Türkiye'den daha ileride olmadığını ortaya çıkarmıştır. Aynı okul personelinin ileride gerçekleştirebileceği çalışmaların başka ülkeleri kapsayacak şekilde düzenlenmesi sağlanabilir.
- Projeye katılacak öğrenci ve personelin; hem İngilizce hem de gidilecek ülkenin resmi dili üzerine en azından başlangıç seviyesinde dil eğitimi alması sağlanabilir.
- Bu araştırma öğrenci, öğretmen ve idarecilerin görüşleri ile sınırlı kalmıştır. İleride bu konuya ilişkin yapılacak araştırmalarda veliler ve diğer paydaşların da görüş ve düşüncelerine başvurulabilir.
- Bu araştırma, nitel araştırma desenlerinden durum çalışması deseni ile yürütülmüştür. Daha geniş katılımlı nicel çalışmalar ya da nicel ve nitel yöntemlerin birlikte kullanıldığı karma desenli çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Certel, S. S. (2010). Erasmus öğrenci değişim programına katılan Türk öğrencilerin akademik yaşantılarının nitel olarak incelenmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Çiftçi, F. (2012). Avrupa Birliği eğitim ve gençlik programları projelerine ilişkin öğretmen ve yönetici görüşlerinin incelenmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

Elmalı, G. G. (2013). Avrupa Birliği eğitim ve gençlik programlarının Türkiye uygulamasının Erasmus programı bağlamında değerlendirilmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.

Göğsu, D. (2012). Leonardo Da Vinci Projesi ile yurtdışına giden meslek lisesi öğrencilerinin mesleki eğitime bakış açıları. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Öztekin, M. (2010). Beceri eğitimi kapsamında Leonardo Da Vinci programına katılan otelcilik ve turizm meslek lisesi öğrencileri üzerine bir araştırma. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Şahin, E. (2013). Erasmus programına katılan Türk öğrencilerin görüşlerinin değerlendirilmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bahçeşehir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

<http://www.ua.gov.tr/programlar/erasmus-program>. Erasmus+ Programı, Türkiye Ulusal Ajansı. (Erişim Tarihi: 14/03/2018).

Başbakan Recep Peker'in Muhalefet ve Cumhurbaşkanı İle İlişkisi

Gültekin Kâmil Birlik¹

GİRİŞ

Bu çalışmayla, Türkiye'de çok partili hayata geçtikten sonraki ilk seçimle başbakanlığa atanan Recep Peker'in, çok partili sistemi nasıl algıladığı ve uygulamalarının nasıl olduğu konularının ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında, Recep Peker'in muhalefet ve cumhurbaşkanı ile ilişkisini nasıl yürüttüğü konuları ele alınmıştır.

Recep Peker 1930'lu yıllardan itibaren Cumhuriyet Halk Partisi ve kamuoyunda sertlik yanlısı olarak tanındı. Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri iken hazırladığı tüzük taslağı, faşizmden esinlendiği gerekçesiyle, Atatürk tarafından uygulamaya konulmadı. 1942'te Şükrü Saraçoğlu Hükümeti zamanında içişleri bakanlığına getirildi. Ancak sıradan bir bakan olarak görülmedi ve onun zamanında hükümet Saraçoğlu-Peker kabinesi olarak da isimlendirildi (Turan, 1999, 234; Uran, 1959, 387). Ancak, Recep Peker'in sert ve dürüst (katı, kaba) hareketlerinden şikâyetçi olan İsmet İnönü tarafından, 20 Mayıs 1943'te içişleri bakanlığına Hilmi Uran atandı (Uran, 1959, 391, 392).

1. RECEP PEKER'İN BAŞBAKANLIĞA ATANMASI

Hilmi Uran, 21 Temmuz 1946 seçimlerinden sonra, İsmet İnönü'nün kendisinden yeni hükümeti kurmasını istediğini, kendisinin ise bu isteği geri çevirerek, Recep Peker'in başbakan olmasını önerdiğini anlatmıştır. İsmet İnönü başlangıçta bu öneriye hiç istekli görünmemiş ve Recep Peker'in geçimsiz, dürüst hareketlerinden şikâyetçi olmuştu. Başbakanlık görevini verirken bile, onun geçimsiz bir zat olduğu, kendisi ile işbirliği yapmanın çok zor olacağını pek çok kez söylediği, bu görevi ona "kerhen" verdiği Hilmi Uran tarafından aktarılmıştır (Uran, 1959, 391, 456, 458).

Hilmi Uran, Recep Peker'in de bu durumun farkında olarak, İsmet İnönü ile ilişkilerini iyi tutabilmek için, İsmet İnönü başbakan iken onun özel kalem müdürlüğünü yapan Vedit Uzgören'i kendisine özel kalem müdürü olarak atadığını ve bu durumu kendisine, "O İnönü'nün adamıdır, yukarı ile olan münasebetlerimizi en iyi o idare eder" dediğini belirtmiştir (Uran, 1959, 458).

Çok partili hayata geçildikten sonraki ilk genel seçim olan 21 Temmuz 1946 seçimleri sonrasında Recep Peker, İsmet İnönü tarafından 7 Ağustos 1946'de başbakanlığa atandı (Turan, 1999, 234). Ancak, daha önceki uygulamalardan farklı olarak, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkan Vekilliğine Şükrü Saraçoğlu getirildi. Hilmi Uran, Recep Peker'in başbakanlık ile birlikte, parti genel başkan vekilliğini de üzerine almak istemediğini söylemesi² sonrasında, böyle bir atanmanın yapıldığını belirtmiştir (Uran, 1959, 391, 457). Bu açıklamaya karşın genel kanı, Cumhuriyet Halk Partisi genel başkan vekilliğinin Recep Peker'e verilmediği yönündedir.

Muhalefetin gittikçe artan saldırgan propagandası ve halktaki huzursuzluk Cumhuriyet Halk Partisi çevrelerini kaygılandırmaktaydı. Hükümetin başına Recep Peker gibi "kudretli bir insanın" getirilmesi, bu sorunu çözecek en iyi çare olarak görüldü. Buna karşın, Recep Peker'in başbakanlığa atanması, Cumhuriyet Halk Partisinin niyetleri bakımından muhalefette şüpheler uyandırdı (Karpat, 1996, 149).

---

¹ Gültekin K. Birlik, Dr.Öğr.Üy. Atılım Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Ortak Dersler Bölümü, gkbirlik@gmail.com.

² "Bununla birlikte, Hilmi Uran, ne İsmet İnönü'den, ne de Recep Peker'den, parti genel başkan vekilliğinin istenmediği ya da verilmediği konusunda bir değerlendirme yapılmadığını belirtmiştir (Uran, 1959, 391, 457)."

Recep Peker hakkındaki genel değerlendirme, daha çok tek parti düzeninin adamı, totaliter rejim için güçlü bir kişi olduğuydu (Aydemir, 2000, 456). O, merkezi otoritenin tavizsiz bir şekilde kullanılmasının (Çavdar, 2008, 460) ve daha baskıcı bir siyasal düzenin taraftarıydı (Kongar, 1994, 161). Recep Peker, çok partili düzene pek de uyum sağlayabilecek, muhalefete, özellikle Demokrat Partinin yaptığı tarzda muhalefete katlanacak biri olarak görülmemekteydi (Yetkin, 2009, 297).

2. RECEP PEKER'İN MUHALEFET İLE İLİŞKİSİ

Recep Peker Hükümetinin programı Meclise gelir gelmez, iktidar ile muhalefet arasındaki ilk çatışma ortaya çıktı. Recep Peker, hükümet programının aynı gün görüşülüp onaylanmasını isterken, Demokrat Parti, işin aceleye getirildiği, kendi görüşlerini açıklamalarına imkân verilmediği görüşündeydi (Karpat, 1996, 149).

Yeni hükümetin programı 14 Ağustos 1947'de Mecliste okundu. Demokrat Partililerin hükümet programını incelemek için istedikleri iki günlük süre, yapılan oylama sonucu reddedildi (E. İnönü, 1999, 203, 204; Yetkin, 2009, 313, 314). Mecliste daha önce uygulanan yöntem, hükümet programının okunması sonrasında ara vermeden oylamaya geçmekti. Ancak tek parti dönemindeki bu uygulamada, bir gün önceden Cumhuriyet Halk Partisi grubunda hükümet programı okunmaktaydı (E. İnönü, 1999, 203, 204).

Hükümet programında, demokrasinin en yüce amaç olduğu belirtilmiş ve hürriyetlerin genişletileceği açıklanmıştı. Ancak bu savunulurken, hükümet otoritesi öyle bir tarif ediliyordu ki, hürriyetin kendisi tehlikeye düşer görünüyordu. Hükümet vazifesini hiç tereddüt etmeden, kanuna karşı yapılan gösterilerin baskısını dikkate almadan yerine getirecekti. Kanunlar asayişini sağlamaya yeterli olmazsa, hükümet yeni kanunlar teklif edecekti (Karpat, 1996, 150).

Mecliste çok partili sistem kurulduktan sonra, hükümet programının görüşülmesi sırasında tek parti sisteminin devam ettirilmesi nedeniyle, Demokrat Partililer Meclisi terk etmiş, ancak oylama zamanında gelerek ret oyu vermişlerdi. Yapılan oylamada, hükümet 53 ret oyuna karşı 378 oy ile güvenoyu alarak kuruldu (E. İnönü, 1999, 203, 204).

Demokrat Partiye göre 279 milletvekilliğini kendilerinin, 186 milletvekilliğini ise Cumhuriyet Halk Partisinin kazanması³ gerekiyordu (Çavdar, 2008, 459, 460). Recep Peker'in başbakan oluşu sonrasında, Demokrat Partinin seçimlerde usulsüzlük yapıldığı yönündeki şikâyetlerini devam ettirmesi ve halkı kışkırtıcı propagandası gerekçe gösterilerek, sıkıyönetim kararıyla, geçmiş seçimler hakkında aleyhte yayın yapılması yasaklandı. Bu, Recep Peker'in muhalefete karşı ilk müdahalesiydi (Uran, 1959, 458, 459).

Yine Basın Kanunu'nda yapılan değişikliklerle, resmi görevliler hakkında kötü kanaat oluşturacak, halkın devlet güçlerine güvenini sarsacak yayınlara, beş yıla kadar hapis cezası getirildi. Demokrat Parti ise bu Kanunu muhalif basını susturmak olarak gördü ve karşı çıktı (Turan, 1999, 236). 1 Eylül 1946'da yapılan il genel meclisi seçimlerine, baskı yapıldığı gerekçesiyle, Demokrat Parti pek çok yerde katılmadı.

Recep Peker Hükümeti 7 Eylül 1946'da, Cumhuriyet tarihinin ilk büyük devalüasyonunu yaptı (Çavdar, 2008, 459, 460; Turan, 1999, 236). "7 Eylül" kararları⁴ olarak bilinen bu kararlarla, Türk lirasının ABD doları karşısındaki değeri 1 liradan 2.81 liraya çıkarıldı. 7 Eylül kararlarından sonra artan hayat pahalılığı, sabit ücretlilerin ekonomik koşullarını kötüleştirdi. Kararları önceden haber alan yeni bir zengin kesimi ortaya çıkarırken, eski zenginler daha da zenginleşti. Recep Peker hükümetin aldığı bu ekonomi kararları, hükümetinin itibarını düşürdüğü gibi, halkın muhalefete daha da yakınlaşmasına neden oldu. Meclis 1 Kasım 1946'da toplanır

---

³ "Seçim sonuçlarına göre Cumhuriyet Halk Partisi 403, Demokrat Parti ise 54 milletvekilliği kazanmıştı (Çavdar, 2008, 459, 460)."

⁴ "Bu kararlar iktisadi bakımdan bir dönüşümün başlangıcı olarak değerlendirilmiştir. Alınan kararlarla, 16 yıldır izlenen kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük iktisat politikalarının adım adım gevşetildiği bir dönem başlatılmıştır (Boratav, 2007, 94)."

toplalmaz, Demokrat Parti 7 Eylül kararlarını tenkit eden bir önerge verdi. İktidar ise bunu, hükümetin ekonomi programını baltalamak olarak değerlendirdi (Karpaz, 1996, 150, 151).

1947 bütçe görüşmeleri, mali konular üzerinden başlamakla birlikte, hemen siyasi bir görünüm kazandı. Muhalefetin görüşlerini açıklayan Adnan Menderes, o zamana kadar uygulanan yöntemlerin, ekonomiyi güçlendiremediğini, mali kaynakların verimsiz kullanıldığını söyledi. Adnan Menderes'e göre, memleketin ekonomiyi kıyaslandığında, lüks sayılabilecek derecede memur sayısı bulunmaktaydı ve tarım desteklenmemekteydi (Karpaz, 1996, 152).

Eleştirilere cevap veren Recep Peker, görüşlerinden dolayı Adnan Menderes'i hasta ruhlu bir "psikopat" olarak tanımladı (Çavdar, 2008, 461; Turan, 1999, 236). Ayrıca Celal Bayar'ı da halkı isyana kışkırtmakla suçladı. Recep Peker'e göre, muhalefet tarafından halka, sefalet içinde ve hürriyetten yoksun olarak yaşadıkları telkin edilmekteydi. Hükümet bu nedenle, muhalefetin halkı itaatsizliğe ve isyana kışkırtma girişimlerine artık bir son verecekti. Demokrat Partili milletvekilleri, Recep Peker'in Adnan Menderes'e yönelik sözlerinden dolayı Meclisi terk etti ve günlerce toplantılara katılmadı (Karpaz, 1996, 152).

Demokrat Partinin 7 Ocak 1947'de başlayan ilk kurultayında "Hürriyet Misakı" kabul edilmişti. Hürriyet Misakı ile anayasaya aykırı kanunların değiştirilmesi, yargı tarafından yürütülecek olan bir seçim kanununun kabul edilmesi ve cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının birbirinden ayrılması öngörülmüştü. Bu isteklerin Mecliste kabul edilmemesi halinde ise, Demokrat Parti Merkez Komitesi, milletvekillerinin Meclisten çekilmesini davetle yetkiliydi (Çavdar, 2008, 461; Karpaz, 1996, 157).

Recep Peker'e göre, Demokrat Parti kurultayı hiçbir yapıcı sonuca varamadan dağılmıştı. Hürriyet Misakı, Atatürk'ün belirlediği ve cumhuriyetin temelini teşkil eden Milli Misak'ın kaba bir taklidi idi. Recep Peker, antidemokratik olarak nitelenen mevcut kanunların (Polis, Basın ve Sıkıyönetim Kanunları) hala gerekli olduğunu savunmakla birlikte, bunların çok nadir olarak uygulandığını da hatırlattı (Karpaz, 1996, 159).

Hükümetin basına ve muhalefete karşı sertlik politikası devam ettirildi. 16 Ocak 1947'de iki parti, bazı sendikalar, altı gazete ve dergi kapatıldı. Ayrıca, şiddetli muhalefet yapan Yeni Sabah gazetesi süresiz olarak kapatılırken, Vatan, Yeni Türkiye, Tasvir ve Yeni Mersin gazeteleri, hükümete karşı saldırgan tenkitlerde bulunduğu gerekçesiyle Şubat 1947'de mahkemeye verildi (Karpaz, 1996, 153). Recep Peker, aralarında Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün de bulunduğu dört Demokrat Partili milletvekilinin dokunulmazlığının kaldırılması için Mayıs 1947'de Meclise yazı gönderdi. Milletlerarası gerginlik gerekçe gösterilerek, Demokrat Partinin itiraz ettiği sıkıyönetim, Mayıs 1947'de altı ay daha uzatıldı (Turan, 1999, 236-245).

Şubat 1947'deki köy muhtarlığı seçimleri, hükümet ile muhalefet arasındaki ilişkileri daha da gerginleştirmişti. Muhalefete göre, hükümet seçimleri etki altına almıştı. Yine muhalefete göre, Recep Peker başbakan olarak kaldıkça, kendi "devlet otoritesi" anlayışını sürdürmeye devam edecekti. Recep Peker'in basına karşı uygulamaları, bu durumu ortaya koymaktaydı (Karpaz, 1996, 158).

İstanbul ara seçimlerine girip girmeme konusunu görüşmek üzere Demokrat Partili yöneticiler 1 Nisan 1947'de bir toplantı yapmak üzere İzmir'e gitti. Bu toplantı öncesinde Adnan Menderes Kütahya'da, Recep Peker'i muhalefete karşı gizli niyetler beslemekle suçladı (Karpaz, 1996, 159). İddiaya göre, Recep Peker o günlerde, Demokrat Partinin kapatılması konusunu arkadaşları ile görüşmüş, konunun Cumhuriyet Halk Partisi grup toplantısına getirilmesi kararı alınmıştı (Bağlum, 1991, 15).

Recep Peker, İstanbul ara seçimlerini kastederek, siyasi partilerin vazifesinin seçimlere katılmak, vatandaşın hakkı ve vazifesinin de oy kullanmak olduğunu açıkladı. Recep Peker gazeteleri de suçladığı konuşmasında gerek basına, gerekse muhalefet partilerine, İstiklal Mahkemesi Kanunu'nun halen yürürlükte olduğunu hatırlattı. Ancak bu ikazları etkili olamadı ve Demokrat Parti İstanbul ara seçimlerine katılmadı. Demokrat Parti İzmir, Balıkesir, Bandırma, Gönen ve Kütahya'da yaptığı büyük mitinglerle, hükümetin antidemokratik davranışlarını şiddetle kınadı. Bu mitinglerde halkın büyük desteğini alan Demokrat Parti, Recep

Peker'in Demokrat Partiyi kapatmasına karşı bir ihtar verdiği gibi, Hürriyet Misakının kabul edilmesi için de baskı oluşturdu (Karpat, 1996, 160).

Hükümet ile muhalefet ilişkilerinin gerginleşmesi üzerine, İsmet İnönü Haziran 1947'de Recep Peker ve Celal Bayar ile görüşmeler yaptı. Bu görüşmelerde, Celal Bayar hükümetin baskısından şikâyetçi oldu ve bu baskının kaldırılacağına bir bildiri ile kamuoyuna açıklanmasını istedi. Recep Peker ise baskıyı reddetti. Bildiri yayınlanmasını, hükümetin baskı yaptığının kabul edilmesi anlamına geleceği gerekçesiyle istemedi (Karpat, 1996, 163). Recep Peker ayrıca, uzun bir zaman Demokrat Parti ile görüşmenin doğru olmayacağı değerlendirmesinde bulundu ve İsmet İnönü'nün Demokrat Parti ile temasını kesmesini tavsiye etti (Erim, 2005, 137).

İsmet İnönü 14 Haziran 1947'de Recep Peker ile Celal Bayar'ı tekrar buluşturdu. İsmet İnönü bu görüşmede, Recep Peker'in konuşmasında muhalefet partisinin çalışmasını ve rejimin alışıp yerleşmesini arzu ettiğini, ihtilal edebiyatından vazgeçilmesini istediğini aktarmıştır. İsmet İnönü Recep Peker'in görüşmeden çok memnun olduğunu, temasta samimiyet ve iyi niyet gördüğünü, bu hava içinde yaklaşmayı temin edecek, gerginliği ise tasfiye edecek bir şeyler yapmaya çalışacağını söylediğini belirtmiştir. Recep Peker'in, görüşmeyi hazırladığı ve bu sonucun alınmasını sağladığı için, kendisine samimi duygularla teşekkür ettiğini de açıklamıştır (İ. İnönü, 2001, 458-460). Ancak sonraki günlerde hükümet ile muhalefet arasındaki ilişkiler tekrar gerginleşmiştir.

3. RECEP PEKER'İN CUMHURBAŞKANI İLE İLİŞKİSİ

İsmet İnönü hükümet ile muhalefetin ilişkisini normalleştirmek amacıyla, 12 Temmuz 1947'de yayınladığı beyannameyle, çok partili normal bir sistemin temellerini atmıştır. 12 Temmuz Beyannamesi, cumhurbaşkanı ile başbakan arasında çatışma ortamını da beraberinde getirmiştir. 12 Temmuz Beyannamesinden sonra, Recep Peker'in, çok partili sistemi savunan bu beyannameyi ya kabul etmesi ya da kabul etmiyorsa istifa etmesi gerekliydi. Ancak Recep Peker, İsmet İnönü'nün beyannamesini anayasaya aykırı saydığı ve Meclis çoğunluğunun kendisini destekleyeceğine inandığı için başbakanlıktan istifa etmedi (Karpat, 1996, 163, 164).

Recep Peker, İsmet İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesini, Cumhurbaşkanının anayasal yetkilerini aşması olarak görmüştür (Turan, 1999, 248). Recep Peker'e göre 12 Temmuz Beyannamesi, aşırı derecedeki çekişmeleri yatıştırmak ve vazifelerini anlayışla yerine getirmek için her iki partiye de verilmiş bir öğüttü. Yoksa, hükümetin görevlerini ve anayasa gereğince Meclise karşı sorumluluğunu değiştirecek nitelikte ve tesirde bir belge değildi. Bu yüzden de ömrü kısa olmaya mahkûmdu (Karpat, 1996, 167).

İsmet İnönü'nün 23 Temmuz tarihli notu "Başbakanın demeç projesi", 24 Temmuz tarihli notu ise "Hasan Saka'nın gelmesi. Kavgâ üzerine." şeklindedir. Bu notlar, aralarında sorun yaşandığını açıklamaktadır. İsmet İnönü'nün 4 Ağustos tarihli notunda ise anlaşmazlık açıkça belirtilmiş ve Recep Peker'in 12 Temmuz Beyannamesi nedeniyle ayrılmak istediği yazılmıştır. Not şu şekildedir: "Başbakan geldi. Benim yeni politikamı takip etme kudretini kendinde bulmadığını söyledi. Meclis açılmasına kadar (belki Eylül'e kadar) devam etmesinde mutabık kaldık (İ. İnönü, 2001, 469)."

Bununla birlikte, ilerleyen günlerde İsmet İnönü ile Recep Peker arasındaki sorunlar artarak devam etmiştir. Nihat Erim'in 11 Ağustos tarihli notunda, Gazeteciler Birliği Başkanının, kapalı gazetelerin açılması için kendisine yaptığı başvuruyu İsmet İnönü'nün Recep Peker'e gönderdiği, ancak bunu daha önce kendisinin istediği halde İsmet İnönü'nün kabul etmemiş olması nedeniyle, Recep Peker'in bu isteği uygun bulmadığı belirtilmiştir. Bunun üzerine İsmet İnönü Recep Peker'e ağır bir mektup yazmıştır (Erim, 2005, 169).

İsmet İnönü'nün 16 Ağustos tarihli notunda, kendisinin, Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu'ndaki değişikliğin Meclis çalışmalarına yetiştirilmesini isterken, Recep Peker'in, değişikliği Meclise sevk edebileceklerini, ancak tatil öncesine yetiştiremeyeceklerini söylediği belirtilmiştir. İsmet İnönü, Demokrat

Partinin Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu'nda istediği değişiklikleri, Recep Peker'in bir taviz olarak gördüğünü açıklamıştır (İ. İnönü, 2001, 472).

Recep Peker 26 Ağustos 1947'deki Cumhuriyet Halk Partisi Grup toplantısında, İsmet İnönü ile aralarında bir itilaf olmadığını, ancak tartışıklarını anlatmıştı. Toplantıda, Nihat Erim'in yönlendirmesiyle Hamdullah Suphi Tanrıöver, Meclisten rey alıp İsmet İnönü'nün karşısında "Meclis Benimle Beraber" demek mi istediğini sordu. Recep Peker verdiği cevapta, İsmet İnönü ile aralarında hiçbir itilafın bulunmadığını, eğer o gün aralarında bir fikir ayrılığı olursa, Meclisin güvenine sahip olsa bile derhal istifa edeceğini, çünkü İsmet İnönü'nün fikrinin ve görüşünün en doğru görüş olduğuna inandığını açıkladı (Erim, 2005, 175).

26 Ağustos'ta Recep Peker'in Cumhuriyet Halk Partisi Grubundan istediği güvenoyuna 303 milletvekili kabul oyu verirken, 35 milletvekili ret oyu kullanmıştır. Oybirliğine alışkın olan bir partide, bu durumun bir güvensizlik anlamına geldiği yorumları da yapılmıştır (Ahmad, 1999, 41). İsmet İnönü güvenoyu öncesinde, 22 Ağustos tarihli notunda, bu güvenoyunu "Bana karşı gibi bir manası da vardır" şeklinde değerlendirmiştir (İ. İnönü, 2001, 474). Nihat Erim İsmet İnönü'nün güvenoyunu, "kendisine kafa tutmak niyetinde musır (ısrar)" olarak açıkladığını aktarmıştır (Erim, 2005, 178, 179).

Recep Peker her fırsatta İsmet İnönü'nün üstün vasıflarından, yüksek devlet adamlığından bahsetmekte, "Allah onu başımızdan eksik etmesin temennisinde" bulunmakla birlikte, başbakan olarak bağımsız hareket etmek istemiş, "vesayete" tahammül göstermemiştir. İsmet İnönü ile anlaşamamalarının temel sebebini bu konu oluşturmuştur (Uran, 1959, 476).

Hilmi Uran, İsmet İnönü'den Recep Peker hakkında çok şikâyet dinlemekle birlikte, Recep Peker'in İsmet İnönü'den hiç şikâyetçi olmadığını, şikâyet etmek yerine, Cumhuriyet Halk Partisinde çoğunluğu sağlayarak, İsmet İnönü'nün vesayetinden kurtulmaya çalıştığını anlatmıştır. İsmet İnönü ise Recep Peker'e karşı Cumhuriyet Halk Partisinde hizip yaratmak istemiş ve muhalefet yapması için Nihat Erim'in başkanlığında 35 kişilik bir grup (otuz beşler) oluşturmuştur (Turan, 1999, 245; Uran, 1959, 476).

Recep Peker 3 Eylül 1947 gecesi İsmet İnönü ile hükümette yapmak istediği değişiklikleri görüşmüştü. Bunu İsmet İnönü şu şekilde not almıştır: "Başbakan gece değişiklikler hakkında görüştü". İsmet İnönü'nün 4 Eylül tarihli notları, "Hükümette değişiklik üzerine tartışmalar. Hükümet gece yarısı kurtuldu. Recep Bey 22'de ümitsiz idi. 47 karşı oy." şeklindedir (İ. İnönü, 2001, 476). Nihat Erim İsmet İnönü'nün bu konuyla ilgili anlattıkları hakkında bilgi vermiştir: 4 Eylül'de Recep Peker İsmet İnönü ile görüştüğünde, durumun ümitsiz ve kendi aleyhine olduğunu söylemiş, İsmet İnönü ise, bunun belli olamayacağını, grupta oylama yaptırması tavsiyesinde bulunmuştu. Recep Peker bundan cesaret alarak, 5-6 bakanını değiştireceğini açıklamış, İsmet İnönü ise buna karışmayacağını söylemişti. Recep Peker'in, yardım etmeyecek misin şeklindeki sorusuna İsmet İnönü, olumlu veya olumsuz tevecçühte bulunmayacağını açıklamıştı (Erim, 2005, 183).

Recep Peker 4 Eylül 1947'de bazı bakanları değiştirmek için güvenoyu istediğinde ret oyu verenlerin sayısı bu kez 47'ye çıkmıştır. Bu durum Cumhuriyet Halk Partisi içinde Recep Peker'e karşı büyüyen muhalefeti göstermesi bakımından önemlidir. Bazı bakanların değiştirilmesi sonrasında, İsmet İnönü anayasada cumhurbaşkanına tanınan hakkını kullanarak, yeni kabineyi başkanlığı altında topladı ve yayınlanan bildiride amaçlarının 12 Temmuz Beyannamesinin gerçekleştirilmesi olduğu açıklandı (Turan, 1999, 248).

Yeni bakanların takdimi ile birlikte Meclis 5 Eylül'de tatile girdi (İ. İnönü, 2001, 476). Yukarıda değinildiği gibi, Recep Peker 4 Ağustos 1947'de istifa edeceğini açıklamış, ancak İsmet İnönü ile görüşmesi sonrasında Meclisin açılmasına (Kasım 1947'ye), ya da Eylül'e kadar devam etmesi konusunda anlaşılmıştı.

8 Eylül 1947'deki Cumhuriyet Halk Partisi Divanında, kurultaya sunulacak olan parti tüzüğü çalışması sırasında Recep Peker, parti genel başkan vekilliği ile başbakanlığın aynı kişide olması gerektiğini savunmuş, ancak bu görüş benimsenmemiştir. Cumhuriyet Halk Partisi Divanı sonrasında Recep Peker, Şükrü Saraçoğlu ve Abdülhalik Renda ile görüşerek, istifa edeceğini, hasta olduğunu (o sırada kendisine iki iğne de yapılmıştı), dayanamayacağını söylemiştir. Şükrü Saraçoğlu ve Abdülhalik Renda, Recep Peker'i istifadan vazgeçirmeye

çalışmış olsa da, Recep Peker İsmet İnönü ile görüşerek istifa edeceğini açıklamıştır. İsmet İnönü ise acele karar vermemesini, o gece istirahat ederek, kararını ertesi gün vermesini istemiştir (Erim, 2005, 184, 185). İsmet İnönü'nün 8 Eylül 1947 tarihli notu şu şekildedir: “Öğleden sonra parti devam olmuş. Recep Bey'e karşı konuşulmuş. Ümitliyim. Akşam Recep Bey geldi. İstifa için kati karar verdiğini söyledi. Gitti (İ. İnönü, 2001, 477).”

Recep Peker 9 Eylül'de Cumhuriyet Halk Partisi Divanında istifa edeceğini duyurmuştur (Erim, 2005, 185). Recep Peker, Cumhuriyet Halk Partisinde ve bazı dostlar arasında hükümet aleyhine cereyan ve görüşlerin, güvenoyu aldıktan sonra bile hiç azalmadığını, kendisinin de memleketin bütün toplumsal yapısını sarsabilecek bir anarşiden sakınmak için istifa ettiğini açıklamıştır (Karpat, 1996, 171).

Kişiliği bilindiği halde başbakanlığa atanması sonrasında, Recep Peker'in muhalefete karşı beklenenden daha sert politikalarının, İsmet İnönü tarafından da rahatsızlıkla karşılandığı yönünde değerlendirmeler bulunmaktadır (Turan, 1999, 245). Recep Peker'in istifasını, tek parti savunucularının yenilgisi, İsmet İnönü'nün ve ılımlıların zaferi olarak görenler de mevcuttur (Ahmad, 1999, 41).

SONUÇ

Çok partili ilk genel seçimler sonrasında, muhalefetin sertleşen politikaları üzerine, otoriter yapıya sahip olan Recep Peker, muhalefeti kontrol altında tutması amacıyla başbakanlığa atanmıştır. Bununla birlikte, alışılmışın dışında, Cumhuriyet Halk Partisi genel başkan vekilliği kendisine verilmeyerek, bütün gücü elinde tutması önlenmiştir. İsmet İnönü bu politikasıyla, Cumhuriyet Halk Partisini kontrol ederek, hükümeti yönlendirme gücünü kendinde tutmak istemiştir.

Recep Peker çok partili hayata inanmakla birlikte, bu sistemin hemen bir iktidar değişikliğine yol açmayacak şekilde uygulanmasını istemiştir. Recep Peker'in, basına ve muhalefete uyguladığı baskı ve konuşmalarında kullandığı üslup, muhalefeti sindiremediği gibi, muhalefetin sertlik dozunu daha da arttırmasına sebep olmuştur. İsmet İnönü'nün hükümet ile muhalefetin ilişkisini düzenlemek için yayınladığı 12 Temmuz 1947 tarihli bildirisi, bu kez Recep Peker ile İsmet İnönü'yü karşı karşıya getirmiştir. İsmet İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesini, anayasanın ihlal edilmesi ve yürüttüğü siyasete dışarıdan bir müdahale olarak gören Recep Peker, İsmet İnönü'nün vesayetinden kurtulup bağımsız hareket edebilmek için, Meclisten destek almaya yönelmiştir.

İsmet İnönü'nün yarattığı hizibe rağmen, Meclisin büyük çoğunluğunun desteğini sağlayan Recep Peker, bu kez Cumhuriyet Halk Partisinde İsmet İnönü'nün kontrolünü sınırlandırmak için çaba göstermiştir. Bu kapsamda giriştiği, Cumhuriyet Halk Partisi başkan vekilliği ile başbakanlığın aynı kişide olmasını savunan tüzük değişikliğinin, Cumhuriyet Halk Partisi Grubunda destek görmemesi üzerine istifa etmiştir. İstifa kararında, Cumhuriyet Halk Partisini kontrol edemeden, İsmet İnönü'ye karşı bağımsız hareket edemeyeceğini anlaması etkili olmuştur.

Recep Peker'in kendisine karşı tutumu ortadayken, İsmet İnönü'nün önce 4 Ağustos 1947'de istifasını ertelemesi, 8 Eylül'de ise acele etmemesini, istifa kararını ertesi gün vermesini söylemesi, İsmet İnönü'nün aslında Recep Peker'in istifasını istemediğini göstermektedir. İsmet İnönü izlediği siyasetle, Recep Peker'i Cumhuriyet Halk Partisi aracılığıyla kontrol altında tutarak, Demokrat Partinin sert muhalefetine karşı kullanmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKLAR

- AHMAD, F. (1999), *Demokrasi sürecinde Türkiye*, İstanbul: Hil Yayınları.
AYDEMİR, Ş. S. (2000), *İkinci Adam II. Cilt*, İstanbul: Remzi Kitapevi.
BAĞLUM, K. (1991), *Anıpolitik 1945-1960*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

- BORATAV, K. (2007), *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2005)*, Ankara: İmge Kitapevi.
- ÇAVDAR, T. (2008), *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, Ankara: İmge Kitapevi.
- ERİM, N. (2005), (Haz. DEMİREL A.), *Günlükler 1925-1979 1. Cilt*, İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları.
- İNÖNÜ, E. (1999), *Anılar ve Düşünceler-2*, İstanbul: İdea.
- İNÖNÜ, İ. (2001), (Haz. DEMİREL A.), *Defterler (1919-1979) 1. Cilt*, İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları.
- KARPAT, K. H. (1996), *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: AfaYayınları.
- KONGAR, E. (1994), *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- TURAN, Ş. (1999), *Türk Devrim Tarihi IV*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- URAN, H. (1959), *Hatıralarım*, Ankara: Künyesiz.
- YETKİN, Ç. (2009), *Karşı Devrim 1945-1950*, Konya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.

Alternatif Bir Turizm Modeli; Jeoturizm ve Beypazarı Örneği

Timur Gültekin¹

Nehir Varol²

Sadi Uymaz³

Leyla Derin⁴

1. Jeopark/Jeoturizm Kavramı

1.1. Jeolojik Miras

Jeosit; JEMIRKO tarafından, güncel veya eski bir jeolojik süreci veya özelliği ifade eden mineral-fosil-kaya topluluğu, yapı, istif, yerçekli veya arazi parçası olarak tanımlanmaktadır (JEMIRKO, URL_1). Jeolojik miras ise, yok olması durumunda bulunduğu bölgeye ait bilgi ve jeolojik bir belgenin kaybolacağı, nadir bulunan jeositlerdir. Yerkabuğunun evriminin anlaşılmasına yardımcı eden tipik lokalitelerdir (URL_1).

Jeolojik izler, fosil, mineral, istif, ya da yer şekili olabilir. Bütün bu izler yerkürenin tarihini anlamaya yardımcı olmaktadır (Kazancı, 2001).

1.2. Jeopark Kavramı

Jeopark kavramı ilk kez, 1991 yılında, 1. Uluslararası Jeolojik Mirasın Korunması Sempozyumu sonrasında ülkeler tarafından imzalanan, "*Yerkürenin Haklarına İlişkin Uluslararası Bildirge*"de kullanılmıştır.

1980'li yıllarda Avrupa'da yoğunlaşan, yer bilimleri temelinde gerçekleşen "Jeolojik Miras" ve "Jeopark" çalışmaları, daha sonraları alternatif bir turizm modeli olan, "Jeoturizm" hareketinin başlangıcı olmuştur.

1956 yılında kanunlaşan, 6831 sayılı Orman Kanunu'nun 25. Maddesi kapsamında yapılan bazı yasal düzenlemeler, Türkiye'de doğa ve çevre koruma çalışmalarının başlangıcı sayılabilir. Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü 2003 yılında, "Türkiye'nin Jeolojik Miras Alanları ve Bu Alanların Koruma Kullanım Kriterlerinin Belirlenmesi Projesi" başlatmıştır (URL_2). Ülkemizde bulunan Jeoparkların türleri ve yerleri Şekil 1'de gösterilmektedir.

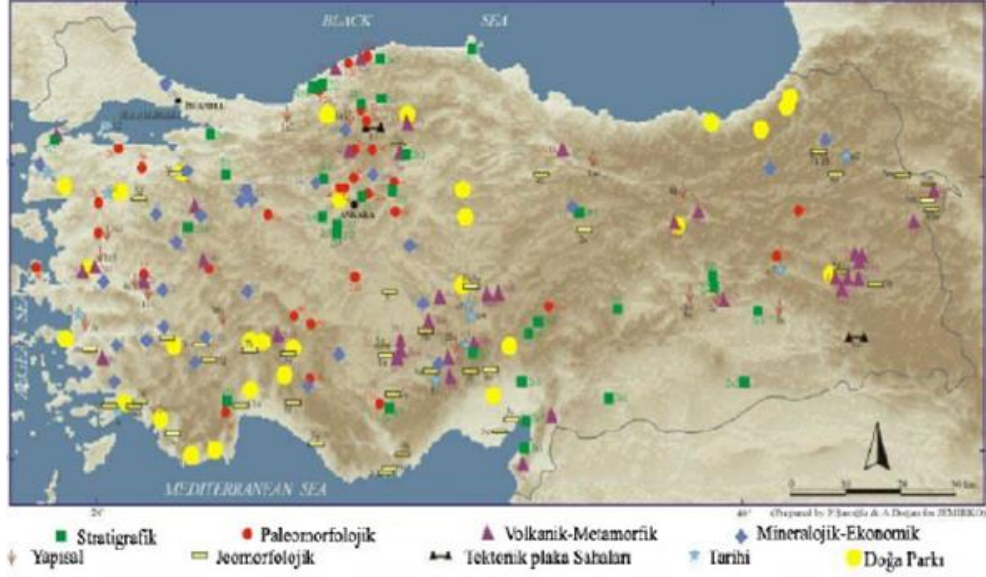
---

¹ Yazar Bilgileri

² Yazar Bilgileri

³ Yazar Bilgileri

⁴ Yazar Bilgileri

UNESCO tarafından kabul edilen Jeoparklar listesinde, Türkiye'den Kula Jeoparkı da yer almaktadır. Şekil 2 ve 3'de örnek jeopark resimleri sunulmuştur.

Jeoparkların sadece bölgenin jeolojisini açıklamak ya da jeositleri barındırma işlevi yoktur. Jeoparklar aynı zamanda bölgede yaşayan insanlara ve turistlere de hizmet eder. Jeopark kavramı jeologlar ve diğer disiplinler arası işbirliği için güçlü bir imkan sağlar. Biyoloji, arkeoloji, tarih ve turizm gibi uzmanlıkların da beraber çalışacağı bir ortam sağlar.

Bölgesel ve küresel jeopark ağları hızla genişlemektedir. Jeoturizmin sürdürülebilir bir kalkınma için öneminin anlaşılması, bu ağların hız gelişimi için itici bir güç oluşturmaktadır.

Şekil 2. Yehliu jeopark, Tayvan (URL_3)

Şekil 3. Kızılcahamam jeoparkı (URL_4)

1.3. Jeoturizm Kavramı

Ülkemiz her türlü turizm türünün yapılabildiği ender ülkelerden birisidir. Bu kapsamda, jeoturizm konsepti de, ülkemizin alternatif turizm seçeneklerinin başında gelmelidir.

Jeoturizm, “doğayı ve jeolojik mirası inceleme amaçlı olarak gerçekleştirilen ziyaret veya gezi faaliyetleridir” olarak tanımlanabilir (Koçan, 2013).

Jeoturizmin ilk kullanımları genellikle doğa temelli turizm biçimi olarak ifade edilmiş ve jeosisteme odaklanmıştır Hose (1995 ve 2000). Daha sonraları, özellikle bir turizm şekli olarak ifade edilmiştir ve jeoloji ve peyzaj üzerine yoğunlaşmıştır. Jeolojik yapıların ziyaretleri, jeo-yollar, buralara rehberli turlar ile aynı zamanda, jeo-çeşitliliğin ve vahşi hayatın korunması için de bir anlayış geliştirmeye çalışılmıştır (Dowling ve Newsome, 2006; Newsome ve Dowling, 2010).

Günümüzde birçok ülkede jeoturizm öncelikli olarak ele alınmaktadır. Dünyanın farklı yerlerinde farklı türlerde jeoparklar kurulmuştur. Jeoparklar, milli parklar gibi farklı koruma statüsüne sahip alanlardır. Bu yönüyle jeoparklar, jeoturizmi desteklemekte ve jeolojik mirasları koruma, sosyo-kültürel yapıyı koruma gibi misyonları da üstlenmektedir.

Tablo 1’de Jeoturizm modelleri ve Tablo 2’de önemli jeoturizm elemanları sunulmuştur.

Tablo 1. Jeoturizm konsepti için modeller ve içerikleri (Newsome vd., 2012)

Model	İçerik ve Seçilmiş Örnekler
<i>Jeo-sitler</i>	Kayaç mostraları
	Yol yarmaları
	Patikalar
<i>Panoramalar</i>	Falez üstü oluşumlar
	Seyir noktaları
	Kanyonlar

Gültekin, Timur; Varol, Nehir; Uymaz, Sadi; Derin, Leyla; Alternatif Bir Turizm Modeli; Jeoturizm ve Beypazarı Örneği

<i>Jeo-yollar</i>	Paneller, broşürler, kitaplar ve elektronik eğitim kaynakları ile desteklenen, dizayn edilen yollar
<i>Jeo-turlar</i>	Eğitilmiş tur rehberleri eşliğinde turlar
<i>Jeoloji+ peyzaj bahçeleri</i>	Walter Sisulu Botanik Bahçeleri, Güney Afrika
<i>Müzeler</i>	Jeoloji – yer Bilimleri temalı müzeler; Doğal Tarih Müzesi'nin Yer Bilimleri Bölümü, Londra, İngiltere Dinamik Dünya Sergisi, Edinburgh, İskoçya

Tablo2. Önemli Jeoturizm elemanları ve örnekler. (Newsome vd., 2012)

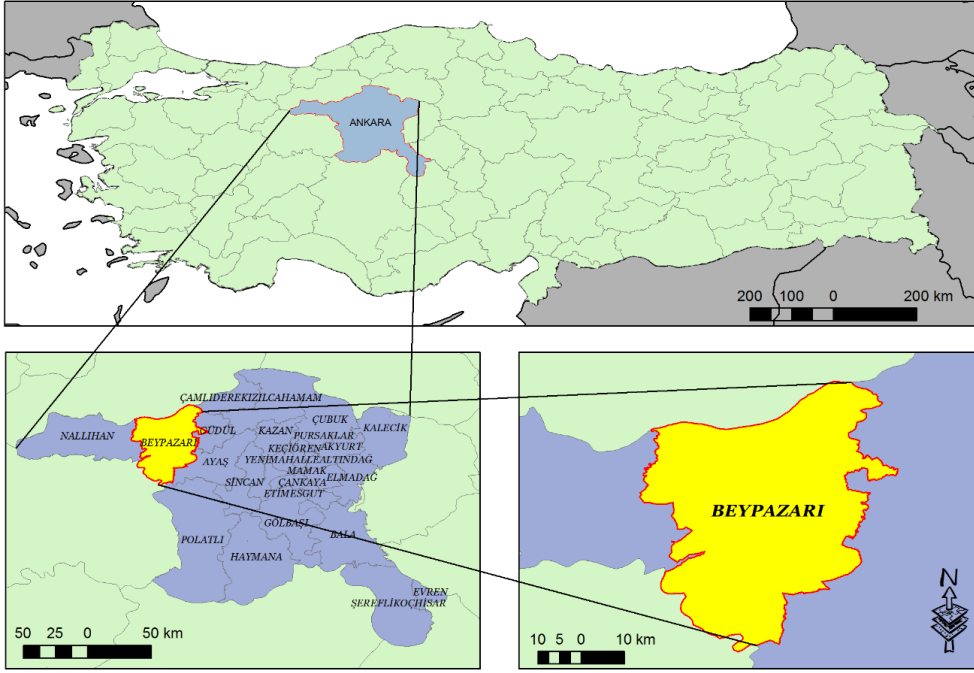
Kategori	Örnekler
<i>Dağ Zincirleri</i>	Himalayalar, Nepal
<i>Kanyonlar</i>	Grand Kanyon, Arizona, ABD
<i>Nehir Vadileri</i>	Hunza Vadisi, Pakistan
<i>Buzul</i>	Nigardsbreen Buzulu, Norveç
<i>Kumul Sistemleri</i>	Ash Sharqiyyah Kumulları, Umman
<i>Karstik Yapılar</i>	Mulu Ulusal Parkı Pinnacles, Sarawak, Malezya
<i>Volkanlar</i>	Kilauea, Hawai, ABD, Mt Bromo, Java,
<i>Dağlar</i>	Mt Kinabalu, Sabah, Malezya Mt Kilimanjaro, Kenya
<i>Bozunmaya Uğramış Yer Şekilleri</i>	Chamarel bozunmuş bazaltı, Mauritius Bryce Kanyonu, erode olmuş sedimanter kayaçlar, Utah, ABD
<i>Volkanik Yer Şekilleri</i>	Undara Lav tüpleri, Australya
<i>Kayaç Mostraları</i>	Lulworth Crumple, complex folding, İngiltere Zion Ulusal Parkı, çöl kumulları, Utah, ABD Hill farm Quarry, çapraz tabakalanmalı karasal kumtaşları, Maxstoke, İngiltere Doğu Azerbaycan kıvrımlı faylar
<i>Fosiller</i>	Lyme Regis, İngiltere Boseong, Güney Kore West Coast Fossil Park, Güney Afrika
<i>Şelaleler</i>	Iguaçu Şelale, Arjantin Dettifoss Şelalesi, İzlanda
<i>Mağaralar</i>	Niah Mağarası, Sarawak, Malezya Kango Mağarası, Güney Afrika
<i>Meteor Krater</i>	Arizona, ABD

2. Bir Jeopark Alanı Olarak Beypazarı

2.1. Beypazarı İlçesinin Konumu

[Bir kısmı İç Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Sakarya Bölümü'nde, bir kısmı ise Karadeniz bölgesinin Batı Karadeniz bölümünde yer alan Ankara'nın Beypazarı ilçesi, Ankara'nın, yaklaşık 100 km batısında bulunmaktadır \(Şekil 4\).](#)

Şekil 4. Beypazarı'nın Konumu

[Beypazarı, kuzeyinde Bolu'nun Seben, Kıbrısçık ve Dörtdivan ilçeleriyle, kuzeydoğusunda Çamlıdere ilçesiyle, doğusunda Güdül ve Ayaş ilçeleriyle, güneyinde Polatlı ve Eskişehir'in Mihalıççık ilçesiyle batısında ise Nallıhan ilçesiyle komşudur.](#)

2.2. Beypazarı İlçesinin Jeolojisi

Genelinde Neojen yaşlı kayaların egemen olduğu Beypazarı, kuzeyde Pontidler, güneyde Toridler ile sınırlanmıştır. Bölgenin en yaşlı birimi Paleozoyik yaşlı metamorfiklerdir. Şist, fillat, metabazik lav, mermer gibi kayaç türlerinden oluşan metamorfikler Sekli köyünün kuzeyi, Kargı köyünün kuzeybatısı ve Yukarılucak köyünün doğusunda yayılım göstermektedir (Sarıslan vd., 1998). Bölgenin en genç birimi Kuvaterner yaşlı alüvyonlardır (Şekil 5).

Kalafatçıoğlu ve Uysallı (1964)'e göre Beypazarı'nın genel jeolojisi aşağıda özetlenmiştir:

Alt Paleozoyik yaşlı kristalin şist serileri Karaköy-Sekli civarında görülmektedir. Serinin en altı Karaköy kuzeyinde görülen bir gnays bandından oluşmakta olup (hornblend ve biotitli gnays), gnayslar içinde yer yer mermer tabakaları bulunmaktadır. Güneyde andezitlerle faylı kontağı bulunan birim, kuzeyde ise Jura kalkerleri ve andezitler tarafından üstlenmektedir.

Karaköy-Sekli arasında görülen kahverengi, yeşil, gri renkli, genellikle az metamorfik kristalin şistler (serisist, mikaşist, grafitist, klorit albit şist, kuvars albit, kloritistler) kuzeydoğu-güneybatı doğrultuludur.

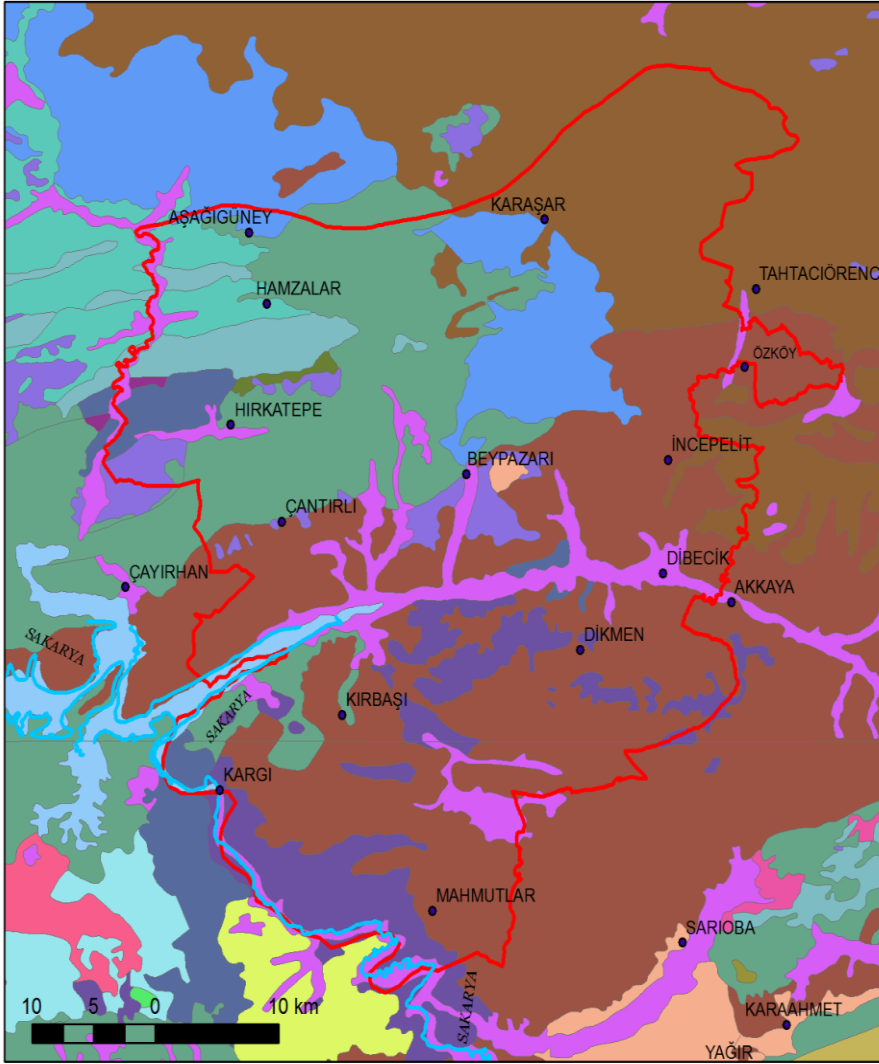
Paleozoyik yaşlı metamorfiklerin üzerine Mesozoik yaşlı karbonatlı kayalar gelir. Keltepe civarında yayılım gösteren kalın karbonatlı serinin alt kısmı Jura yaşlıdır. Juraya ait Ammonit'li ve yeşil renkli ince marn tabakaları içeren sarı renkli karbonatlar doğu-batı doğrultulu ve 30° ilâ 50° kuzeye eğimlidir. Jura üzerine uyumlu gelen Alt Kretase yaşlı kayalar marnlı aratabakalarını içeren ve güzel tabakalanma gösteren, beyaz, sarı renkli kumlu karbonatlardan oluşmaktadır. Alt Kretase karbonatlı kayalarının üzerine, Karakiriş dağı'nın güney ve

kuzeyinde Halakayası kuzeyinde yayılım gösteren iri boyutlu ve yaklaşık olarak 100 metre kalınlıkta Üst Kretase yaşlı konglomera gelir. Konglomeranın üzerine konglomeratik fliş olarak adlandırılan çeşitli kalınlıklarda, yeşil ve gri renkli marn tabakaları içeren gre serisi gelmektedir. Bu seri üzerine ise kalker, marn, gre istiflenmesinden

oluşan bir fliş serisi gelmektedir. Bu fliş serisinin üzerine kalın bir marnlı seri ve bunun da üzerine Mestrihtien yaşlı gre serisi gelmektedir.

Bölgenin en geç birimleri olan Senozoik yaşlı kayalar Paleosen yaşlı altta marn, kumlu kil tabakaları içeren karbonatlı kayalar ile başlar. Paleosen yaşlı volkano-tortul seri Eosen yaşlı tortul kayalar gelmektedir. Bölge genelinde en fazla yayılım gösteren Neojen yaşlı kayalardır.

Neojen yaşlı kayalar;
Miosen yaşlı; (i) Kalkerli seri (konglomera, marn, gre); (ii) Killi, marnlı ve greli seri ve (iii) Volkanik Miosen (obsidyen, pektayn, tuf aglomera ara tabakalı) Pliosen yaşlı: (i) Jipsli seri (konglomera, kum, gevşek çimentolu gre, marn), (ii) Sarı renkli greli seri ile temsil edilir.

AÇIKLAMALAR

Bazik ve ultrabazik kayalar	Kuvaterner Alüvyon	Yerleşim Merkezi
Bazalt	Kırntılılar, yer yer karbonatlar	Akarsu
Evaporitli sedimenter kayalar	Metafliş	İlçe Sınırı
Gölsel kireçtaşı, marn, şeyl	Pelajik kireçtaşı	
Granitoid	Piroklastik	
Paleosen karasal kırntılılar	Pleyistosen karasal kırntılılar	
Kırntılılar ve karbonatlar	Şist, fillit, mermer, metabazit	

Şekil 5. Beypazarı ve Çevresinin Jeoloji Haritası

Miosen

Beypazarı'nın batısında Hırka ve Köriş köyleri civarında doğu-batı doğrultulu ve kuzeye 10°- 15° eğimli altta konglomera ile başlayan Miosen tabakaları, diğer birimlerin üzerine uyumsuz olarak

gelmekte olup, seri Miosene ait Gastropodlar içermektedir. Sarı renkli gre, kum tabakaları içinde linyit damarları mevcuttur. Doğuya doğru marn, kalker fasiyesinde devam eden serinin üst kısımlarında volkanik aratabakalı tortullar bulunmaktadır. Miosene ait gre, marn ve kalkerler arasındaki farklı renklerde tüfler, aglomera ve andezitler Keltepe'nin kuzeyinde, Nuhhoca ile Bahçeköy arasında görülmektedir. Daha çok pembe ve kahverenkli kil, marn, gre aralanmasından oluşan seri ise batıda (Davutoğlan'ın kuzey ve batısında) görülmektedir.

Pliosen

Pliosene ait kum ve gevşek gre tabakaları Davutoğlan'nın doğusunda marn ve kalkerli Miosen üzerine uyumsuz olarak gelmektedir. Üst seviyelerini kalın jips tabakalarının oluşturduğu serinin içinde yer yer marnlara rastlanmaktadır. Beypazarı'nın güneyinde, Miosene ait marn ve kalker tabakaları üstüne yaklaşık 20 metre kalınlığında kahverengi elemanları içinde volkanik kayaç çakılları bulunan iri taneli Pliosenin taban konglomerası gelir. Gevşek çimentolanmış 1 metre kalınlığındaki gre tabakaları konglomeranın üstünde yer alır.

Serinin üst seviyelerinde ise kalın jips tabakaları bulunmaktadır. P. de Tchihatcheff tarafından bu seriler içinde *Melanopsis costata* bulunmuştur. Diğer bir Pliosen serisi ise Kürtdümeni tepe civarında ve Nallıhan doğusunda Soyran ve Kızılöz köyleri arasında bulunmaktadır.

En genç birim olan alüvyonlara Beypazarı'nın batısında Başağaç deresi, Davutoğlan batısından geçen Aladağ çayının güney kısmında, Nallıhan'dan geçen Nallidere ve Seben civarında rastlanmaktadır.

2.3. Beypazarı İlçesinin Kültür Ve Turizm Değerleri

Beypazarı ilçesi pek çok kültür ve turizm değerine sahiptir (URL_5). Bunlardan Hıdırlık Tepesi, ilçenin tarihi ve doğal güzelliklerinin seyredilebileceği; Alaaddin Sokak yöresel ürünler satılan standlar ve dükkanlarıyla Beypazarı'na özel ürünlerin satın alınabileceği; İmaret Meydanı, el sanatları meslekleri dükkanlarıyla kunduracı, semerci, dokumacı, bakırcı, kalaycı, yorgancı ve bindallı işlemeciliği gibi el sanatlarına yönelik meslekler hakkında bilgi edinilebilecek ve bu mesleklere sahip ürünlerin satın alınabileceği yerlerdir. 17.yy başında 1683 yılında yapılmış olan çarşı içindeki Suluhan Kervansarayı klasik bir osmanlı şehir içi hanıdır. 150 yaşındaki Etnografik yapıya sahip Beypazarı Tarih ve Kültür Müzesi'nde ve 19. yüzyılda yapılan Abbaszade Konağı'nın Beypazarı Belediyesi tarafından restore edilmesiyle ziyarete açılan Yaşayan Müze'de Beypazarı ve yöresinin kültür ve tarihini yansıtan eserler ve tarihi eşyalar sergilenmektedir.

Beypazarı ilçesinin pek çok doğal güzelliği de doğa turizmi açısından farklı seçenekler sunmaktadır. Bunlardan bazıları İnözü Vadisi, Eğriova Yaylası, Gönen Vadisi, Tekke Yaylası'dır. Beypazarı ilçesi sınırları içinde Kırmır, Aladağ, Süveri ve Sakarya gibi irili ufklü çaylar ve akarsularla beraber Eğriova (Şekil 6), Çukurören, Tacettin, Kayışın, Karasu, Karagöl gibi birçok göl ve gölet vardır. Sarıyar Baraj Gölü'nün bir kısmı da ilçe sınırları içindedir (Çetiner, 2015). Ayrıca, Beypazarı ilçesinin sağlık turizmüne katkı sağlayan içme ve kaplıcaları (Dutlu Kaplıcası, Tahtalı Kaplıcası, Kapullu Kaplıcası, Vezirsuyu Gençlik İçmesi, Karakoca Maden Suyu) her yıl binlerce kişi tarafından ziyaret edilmektedir (URL_6).

Şekil 6. Eğriova Yaylası (URL_7)

2.4. Beypazarı ve Çevresinin Tarihsel ve Antropolojik Özellikleri

İç Anadolu Bölgesinde Ankara İlinin kuzey batısında ve 99 km mesafede 50 bin nüfuslu bir ilçedir. Ankara'nın tarihi, kültürel ve turizmin açısından en önemli ilçelerinden birisidir. Beypazarı eski ve yeni yerleşim alanı ile I. Derece Arkeolojik ve II derece Doğal Sit Alanını birarada bulunduran bir ilçedir.

Anadolu'nun tarihi seyrine baktığımızda, Beypazarı ilçesine ilk çağlardan itibaren birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu medeniyetler arasında, Hitit, Frig, Galat, Roma, Bizans, daha sonra da Anadolu Selçuklu ve Osmanlı devletini görebiliriz. Beypazarı özellikler Osmanlı döneminde ticari ve ekonomik hayatın yoğunluğundan dolayı "Beğ Bazarı" olarak da adlandırılmıştır (Umar 1993, Torun ve Torun 2011).

Anadolu insanlık tarihi açısından önemli bir coğrafyadır. Özellikle arkeoloji ve antropolojik araştırmalar kapsamında Anadolu ve Beypazarı tarihine bakacak olursak, bu coğrafyanın geçmişten günümüze önemli göçlere tanıklık etmiş olduğunu görürüz. Roma Döneminde "Hac Yolu" olarak da anılan Roma Yollarından biri Beypazarı'ndan geçtiği bilinmektedir. Beypazarı'nda ilk yerleşimlerden sonra Hitit, Frig, Galat, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı hakimiyeti hüküm sürmüştür. Türklerin Anadolu'ya egemen oluşuyla Türkmen boylarının da yurdu olmuştur.

Beypazarı 1868 yılında Ankara'ya bağlanmıştır. Beypazarı, İnözü vadisine oyulmuş mağaraları, Kızılöz bölgesinde eski zamana ait buluntuları ve Kırbaşı'nda görülen Höyükler bu ilçedeki insanlık tarihinin eski olduğuna işaret etmektedir. Bölgede ilk yerleşmeler Sarıtepe ve Derbentçik köylerinde olmuş özellikle Sarıtepe'de bulunan çanak, çömlek, bina temelleri ve kiremit parçaları oldukça önemli ve değerli bulgulardandır. Beypazarı ve çevresinde yaşadıkları bilinen en eski halk; Orta batı Anadolu'da lokalize olan, Hint - Avrupa kökenli Luwi'lerdir. Luwi'lerin İ.Ö. 3.000. yılın ikinci yarısında Anadolu'ya girdikleri sanılmaktadır. Kızılırmak deltasında yaşamış olan Hatti ve Hurri'lerin Beypazarı ve çevresinin en eski sakinlerinden oldukları tarihi belgelerden anlaşılmaktadır. Madencilikte çok ileri gitikleri söylenen Luwi ve Hatti'lerin bölgede yeraltında açtıkları maden ocaklarını da görmek mümkündür. Hitit İmparatorluğundan sonra da Orta Anadolu'da ikinci büyük devlet Frig'lerdir (İ.Ö. 750) İ.Ö. 8. yüzyılda güçlü bir devlet olan Antik Frigya bölgesinde Anadolu koyun ve keçilerinin yünü kaliteliydi. Bu yün bugün bile Ankara ve Özellikle Beypazarı ile çevresinde yetiştirilen keçilerden elde edilen ve bu yün günümüzde "moher" olarak adlandırılmaktadır.

Friglerden sonra Beypazarı yöresinde Sakarya nehri kıyılarında yaşayan müstakil bir devlet kuramayan ancak yabancı ordularda ücretli asker olarak çarpışan Galat'lar (İ.Ö. 3.Y.Y) hâkimiyet sağlamışlardır (Torun ve Torun 2011, Cankara 2009).

Beypazarı geçmişte olduğu gibi günümüzde de birçok kişinin ilgisini çekmeye devam etmektedir. Özellikle tarihi evleri, mutfak kültürü, doğası ve daha birçok bilinmeyen özellikleriyle gelecekte de toplumların ilgisini çekmeye devam edecektir.

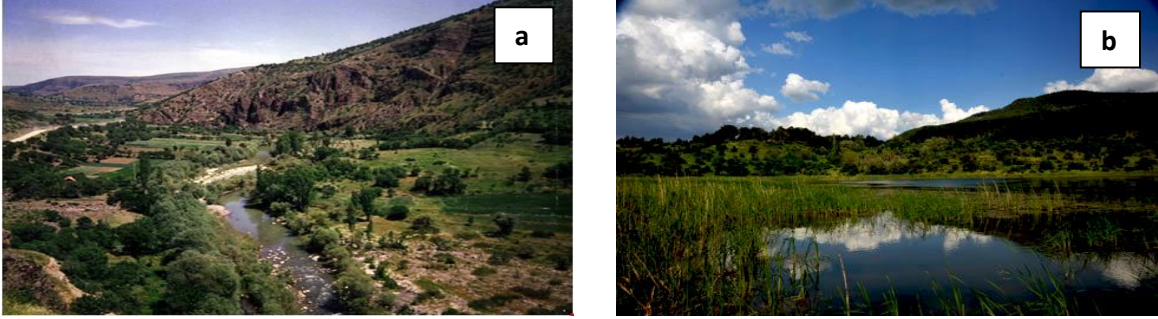
2.5. Beypazarı İlçesinin Bitki Örtüsü ve İklimi

İç Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Sakarya bölümü ile Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz bölümü sınırları içinde yer alan Beypazarı ilçesinin sahip olduğu doğal ve beşerî özellikler, tam anlamıyla ilçe idari alanının büyük bir kısmının kaldığı İç Anadolu Bölgesinin karakteristik özelliklerini yansıtmamaktadır (Türkan, 2013). İlçenin farklı bölgeleri farklı iklim özelliklerini gösterse de, Beypazarı ilçesi Trewartha İklim Sınıflandırması'na göre kış mevsiminde serin, yaz mevsiminde ise sıcaktır (URL_8). Yağış rejimi Akdeniz kıyılarının yağış rejimiyle benzerlik gösteren Beypazarı ilçesi, yıllık ortalama yağış miktarının 396,8mm, yıllık sıcaklık ortalamasının ise 12,9°C olmasıyla bu iklim tipinden ayrılır (Türkan, 2013).

2.6. Beypazarı İlçesinin Su Kaynakları ve Hidrojeoloji

İlçe sınırları içinde Kirmir, Aladağ, Süveri ve Sakarya gibi irili ufklü çaylar ve akarsularla beraber Eğirova, Çukurören, Tacettin, Kayışın, Karasu, Karagöl gibi birçok göl ve gölet vardır (Şekil 7 a ve b). Ayrıca Sarıyar Baraj Gölü'nün de bir kısmını da ilçe sınırları içindedir (Çetiner, 2015).

Kirmir çayı Taşören köyü ile Akçakavak köyü arasında kalan bölgede derin kanyonlar oluşturur. Özellikle kıvrımların dik yamaçlarla kesilen dönüm yerlerinde bölge halkının 'Eğren' olarak isimlendirdiği küçük ama derin göller oluşturur. (URL_9)

Şekil 7. Kirmir Çayı (URL_10) b) Karagöl (URL_11)

3. Sonuç ve Öneriler

Jeoturizm konsepti hızla yaygınlaşmakta ve jeoparklar çok sayıda ziyaretçi çekmektedir. Jeoparklar, araştırma, eğitim ve turizm faaliyetleri yoluyla jeo-çeşitliliğe de katkıda bulunmaktadır. Ancak, Jeoparkların ve jeolojik mirasın verimli ve dikkatli kullanılması gerekmektedir. Jeoturizimin geliştirilmesi ve jeolojik mirasın, jeoparkların korunması ve sürdürülebilirliğin sağlanması ulusal ve uluslararası düzenlemelele sağlanmalıdır.

Yapılan ön incelemeler sonucunda ülkemiz için jeoturizm potansiyeli olan alanlardan bir tanesinin de Beypazarı ilçesi olabileceği görülmüştür. Beypazarının yiyecek ve el işi odaklı turizm faaliyetlerine ek olarak doğa turizmi ve jeoturizm geliştirilmelidir. Bu kapsamda potansiyel değerlerin daha detay araştırılması ve jeoturizm çerçevesinde jeo yolların belirlenmesi amacıyla çokdisiplinli bir proje çalışması başlatılması uygun olacaktır.

Yapılacak detay çalışma, daha sonrasında fizibilite ve uygulama projeleri ile, ilçe ve çevresine ekonomik katkı, istihdam sağlayacak yeni bir turizm konsepti oluşturulabilecektir.

KAYNAKLAR

- Cankara M (2009). İpek Yolunda Bir Kültür Ortağı Beypazarı; Çok Özel Bir Coğrafyada Bir Doğa Müzesi, Beypazarı ve Yöresi Dayanışma Derneği Yayını, Beypazarı.
- Çetiner, Ö. (2015). Beypazarı (Ankara) Odonatları. Yüksek lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Dowling, R. K., & Newsome, D. (Eds.). (2006). Geotourism: Sustainability, impacts and management. Oxford, UK: Elsevier/Heineman Publishers
- Hose, T. A. (1995). Selling the story of Britain's stone. Environmental Interpretation, 10(2), 16–17.
- Hose, T. A. (2000). European geotourism — Geological interpretation and geoconservation promotion for tourists. In D. Barretino, W. P. Wimbledon, & E. Gallego (Eds.), Geological heritage: Its conservation and management (pp. 127–146). Madrid, Spain: Instituto Tecnológico Geominero de Espana.
- Kalafatçıoğlu, A., Uysallı, E., 1964. Beypazarı- Nallıhan- Seben Civarının Jeolojisi. MTA Raporu.

Gültekin, Timur; Varol, Nehir; Uymaz, Sadi; Derin, Leyla; Alternatif Bir Turizm Modeli; Jeoturizm ve Beypazarı Örneği

---

- Kazancı, N. (2001). Jeolojik Miras Üzerine. JMO Mavi Gezegen Popüler Bilim Dergisi, No. 4, 4-9, Ankara.
- Kazancı, N. Ve Şaroğlu, F. (2003). "Annual Report on the Protection of the Geological Heritage in Turkey". ProGeo WG1 Annual Meeting. Romanina, 1-17.
- Koçan, N. (2013). Kızılcahamam-Çamlıdere (Ankara) Bölgesi Jeolojik Mirasının Koruma Kullanma Potansiyeli. *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 13(1), 36-47.
- Newsome, D., & Dowling, R. K. (Eds.). (2010). Geotourism: The tourism of geology and landscape. Oxford, UK: Goodfellow Publishers.
- Newsome, D., Dowling, R., & Leung, Y. F. (2012). The nature and management of geotourism: A case study of two established iconic geotourism destinations. *Tourism management perspectives*, 2, 19-27.
- Sarıaslan M.M., vd., 1998. Ankara İlinin Çevre Jeolojisi ve Doğal Kaynakları. MTA Rapor No: 10069, Ankara.
- Torun E, Torun A, (2011). Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle Beypazarı, Öncü Basımevi, Ankara.
- Türkan, O. (2013). Beypazarı İlçesi'nde Jeomorfolojik Birimler İle Arazi Kullanım İlişkisi. Ankara Üniversitesi Coğrafi Bilimler Dergisi, 11 (1), 53-68.
- Umar B, (1993). Türkiye'deki tarihsel adlar: Türkiye'nin tarihsel coğrafyası ve tarihsel adları üzerine alfabetik düzende bir inceleme, İnkılap Kitapevi ISBN 975-10-0539-6.
- URL_1 <http://www.jemirko.org.tr/jeolojik-miras-terimleri/> (Son Erişim Tarihi: 10.11.2018)
- URL_2 http://www.mta.gov.tr/v2.0/birimler/jeolojik_miras/index.php (Son Erişim Tarihi: 10.11.2018)
- URL_3 <https://www.viator.com/tours/Taipei/One-Day-Small-Group-Tour-of-Yehliu-Geopark-and-Sculpture-Art-in-Northern-Coast-of-Taiwan/d5262-6279P24> (Son Erişim Tarihi: 10.11.2018)
- URL_4 <https://www.vesturizm.com.tr/kizilcahamam-jeopark-turu> (Son Erişim Tarihi: 10.11.2018)
- URL_5 <http://www.beypazarı.bel.tr> (Son Erişim Tarihi: 10.11.2018)
- URL_6 <http://termalrehber.com/ankara-ili-sifali-sulari-ve-kaplicalari/> (Son Erişim Tarihi: 10.11.2018)
- URL_7 <http://celenreklam.com/beypazar%C4%B14.HTM> (Son Erişim Tarihi: 10.11.2018)
- URL_8 <https://www.mgm.gov.tr/iklim/iklim-siniflandirmalari.aspx?m=BEYPAZARI> (Son Erişim Tarihi: 10.11.2018)
- URL_9 www.meditasyon.gen.tr/sayfa.php?kod=15 (Son Erişim Tarihi: 10.11.2018)
- URL_10 <http://www.gudul.gov.tr/kirmir-cayi> (Son Erişim Tarihi: 10.11.2018)
- URL_11 www.olympus.com.tr/karagol'de-beyaz-bulutlar/ (Son Erişim Tarihi: 10.11.2018)

Okul Öncesi Dönemde Çocuğu Olan Annelerin İnternet Ortamında Çocuk Fotoğraflarının Paylaşılmasına İlişkin Görüşleri

Nazan Kaytez¹

Güzin Yasemin Tunay²

Gül Kadan³

Giriş

Günümüzde teknolojik araçların hızla insan hayatına girmesi, günlük yaşamda internetin de insan hayatının vazgeçilmez bir parçası olmasını beraberinde getirmiştir (Aktan ve Kayış, 2018). Dünyanın dört bir yanından insanlarla tanışma, iletişime girme, kısa sürede istenilen bilgiye ulaşma, bilgilerin hızla yayılması, ek bir maliyet gerektirmemesi gibi özelliklere bağlı olarak, çok kısa süre içinde insanların dikkatini çekmiş ve bu durum internetin insanlar arasında oldukça yaygın kullanılmasıyla sonuçlanmıştır (Dağıtmaç, 2015; Hughes vd., 2012; Kara ve Coşkun, 2012; Kuzu, 2011; Tektaş, 2014; Tor- Kadioğlu ve Şahin, 2017; Vural ve Bat, 2010). TUIK (2017) verilerine göre Türkiye’de yaklaşık 68 milyon internet kullanıcısının olduğu bilinmektedir.

İnternetin ifade edilen bu özellikleri sonucunda, insanlar sadece bilgiye ulaşmamakta, kendilerine ait ve özel olan bilgi, görüntü ve fotoğrafları da paylaşabilmektedirler (Lupton, Pedersen ve Thomas, 2016). Bu paylaşımında bulunanlardan biri de annelerdir. Anneler, çocuklarının fotoğraflarını ya da videolarını internet ortamında sosyal medya ya da haberleşme uygulamalarında paylaşabilmektedir (Aral ve Kadan, 2018; Limilia ve Bono, 2018; Sancar, 2017). Annelerin hiçbir art niyet taşımadan yapmış oldukları bu paylaşımların ise her zaman beklendiği gibi sonuç vermediği ya da çocuğun haklarını ihlal edebileceği gerçeği çoğu zaman göz ardı edilebilmektedir.

Annelerin yapmış oldukları sosyal medya paylaşımlarının kötü niyetli kişiler tarafından ele geçirilmesi bu görüntülerin uygun olmayan şekillerde kullanılabilmesine neden olabilmekte, bu durum çocuğun ihmal ve istismara açık hale gelmesiyle sonuçlanabilmektedir (Durmuşoğlu- Saltalı, 2015; UNICEF, 2017). Aynı zamanda çocuğun ileride hoşlanmayacağı görüntü ve paylaşımların yapılması çocuğun haklarının göz ardı edilmesine de neden olabilmektedir. Çocuğun kendine ait kararlarda fikrinin alınması en temel çocuk hakları arasında yer almaktadır. Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 12. Maddesi çocuğun kendisini ilgilendiren konularda görüşlerinin alınması gerektiğini, çocuğu etkileyebilecek adli işlemlerde de çocuğun dinlenmesinin üzerinde durmaktadır (Akyüz, 2001; Erdoğan, 2011). Yine Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 27. Maddesi çocuğun bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaksal ve toplumsal yönden gelişmesini sağlayacak toplumsal önlemlerin alınmasını şart koşarken, 19. Maddesi, zihinsel veya fiziksel saldırı ile ihmal ve istismardan korunması için gereken tüm önlemlerin alınması gerekliliğinin altını çizmektedir (Kızılırmak, 2015). Ancak ebeveynlerin ve özelde annelerin çocuklarının fotoğraflarını paylaşmak istemeleri ifade edilen tüm bu hakların da bir anlamda göz ardı edilmesi sonucunu doğurmaktadır. Üstelik tüm bu ifade edilenler her yaş grubu çocuk için önemli olsa da, özellikle gelişimsel anlamda ebeveynlerine tam anlamıyla bağımlı olan okul öncesi dönem çocukları için daha da hayati önem

---

¹ Nazan KAYTEZ, Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü, Çankırı, Türkiye, nznunal@hotmail.com

² Güzin Yasemin TNÇAY, Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü, Çankırı, Türkiye, gyasemintuncay@gmail.com

³ Gül KADAN, Öğr. Gör., Çankırı Karatekin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü, Çankırı, Türkiye, gulkadan@gmail.com

Kaytez, Nazan; Tunçay, Yasemin, Güzin; Kadan, Gül; Okul Öncesi Dönemde Çocuğu Olan Annelerin İnternet Ortamında Çocuk Fotoğraflarının Paylaşılmasına İlişkin Görüşleri

taşımaktadır (Kandır ve Alpan, 2008). Bu noktada da annelerin konuyla ilgili görüşlerinin belirlenmesi önemli hale gelmektedir. Bu önemden hareketle araştırmada, okul öncesi dönemde çocuğu olan annelerin çocuklarının fotoğraflarını İnternet ortamında paylaşma durumları ve bu paylaşımlara yönelik görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Okul öncesi dönemde çocuğu olan annelerin çocuklarının fotoğraflarını İnternet ortamında paylaşma durumları ve bu paylaşımlara yönelik görüşlerini belirlemek amacıyla yapılan araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması, durum çalışmasında fenomenolojik olgu deseni kullanılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmada kolay ulaşılabilir durum örnekleme kullanılmıştır. Araştırmaya dahil edilen annelerin sosyodemografik özelliklerinin dağılımı Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya Dâhil Edilen Annelerin Sosyodemografik Özelliklerinin Dağılımı

Özellikler	f	%
Yaş		
28-30	2	10,5
31-33	5	26,3
34-36	3	15,8
37-39	7	36,8
40-42	2	10,5
Öğrenim durumu		
Lise	5	26,3
Üniversite	14	73,7
Medeni durum		
Bekâr	2	10,5
Evli	17	89,5
Aile yapısı		
Parçalanmış	2	10,5
Çekirdek	17	89,5
Çocuk sayısı		
1	6	31,6
2	10	52,6
3	3	15,8
Çocuğun cinsiyeti		
Kız	19	54,3
Erkek	16	45,7
Çocukların yaşı		
3 yaş altı	3	9,7
3-6 yaş	19	61,3
7-10 yaş	6	19,3
11 yaş ve üstü	3	9,7

Kaytez, Nazan; Tunçay, Yasemin, Güzin; Kadan, Gül; Okul Öncesi Dönemde Çocuğu Olan Annelerin İnternet Ortamında Çocuk Fotoğraflarının Paylaşılmasına İlişkin Görüşleri

Tablo 1’de görüldüğü gibi, annelerin çoğunluğunun (f=7) 37-39 yaş grubunda, 14’ünün üniversite, 5’inin lise mezunu, 17’sinin evli, 2’sinin bekâr (eşinden ayrılmış) olduğu, 17’sinin çekirdek, 2’sinin parçalanmış aile yapısına sahip olduğu belirlenmiştir. Annelerin 10’unun iki, 6’sının bir, 3’ünün üç çocuğa sahip olduğu, çocukların 19’unun kız, 16’sının erkek olduğu, çocukların 19’unun üç- altı yaş, 6’sının 7-10 yaş, 3’ünün üç yaş altında, 3’ünün de 11 yaş ve üstünde olduğu saptanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada annelerin sosyodemografik özelliklerini belirlemek amacıyla “Kişisel Bilgi Formu” ve annelerin internet ortamında çocuklarına yönelik yaptıkları paylaşımları ve bu paylaşımlar hakkındaki görüşlerini belirlemek amacıyla “Görüşme Formu” kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Annelerin yaş, öğrenim durumu, medeni durum, aile yapısı, çocuk sayısı, çocukların cinsiyeti ve çocukların yaşlarını belirlemek amacıyla araştırmacılar tarafından hazırlanan formdur.

Görüşme Formu: Annelerin internet ortamında çocuklarına yönelik paylaşım yapıp yapmadıkları ve bu paylaşımlara yönelik görüşlerini belirlemek amacıyla araştırmacılar tarafından geliştirilen ve çocuk gelişimi alanında uzman olan kişilerin görüşleri ile son şekli verilen formdur. Formda annelere, internet ortamında çocuklarına ait fotoğrafları paylaşıp paylaşmadıkları, paylaşımlar konusunda eşlerinin ne düşündükleri, bu paylaşımları hangi ortamda yaptıkları, paylaşımlar sırasında çocuklarının görüşlerini alıp almadıkları, paylaşımlar konusunda ileride herhangi bir sorunla karşılaşma risklerinin olup olmadığını, bu konuda genel olarak düşünceleri ve önerilerine yönelik sorular bulunmaktadır.

Veri Toplama Yöntemi

Araştırmada üç- altı yaş çocuğu olan annelere araştırmanın amacı anlatılmış ve araştırmaya katılmayı kabul eden annelerle çalışma gerçekleştirilmiştir.

Verilerin Değerlendirilmesi

Araştırmada annelerin sosyodemografik özelliklerini belirlemek amacıyla betimleyici istatistik tekniklerinden yararlanılarak, frekans ve yüzde sonuçları verilmiştir. Görüşme sonuçları için kategori ve alt kategorilerden oluşan İçerik Analiz Formu oluşturulmuştur. Oluşturulan İçerik Analiz Formu, alanında uzman olan öğretim üyelerinin görüşlerine sunulmuş ve görüşlere göre forma son şekli verilmiştir (Çizelge 1). Görüşme sonuçları, İçerik Analiz Formuna göre değerlendirilmiştir.

Çizelge 1. Annelerin İnternet Ortamında Çocuklarının Fotoğraflarını Paylaşma Durumlarına Yönelik Görüşlerine Ait İçerik Analiz Formu

Kategoriler	Alt kategoriler
İnternet ortamında paylaşımlarda eşin görüşü	Doğru bulmama Olumsuz görüş bildirmeme Kendisinin de paylaşım yapması Yorum yapmama
Paylaşımlarda çocuğun görüşlerinin alınması	Görüş alan anneler Görüş almayan anneler
Ebeveynlerin karşılaşacakları sorunlar	Sorun görmeyenler İstismar ve ihmal Özel hayatın gizliliğinin ihlali Hukuki sorunlar

Kaytez, Nazan; Tunçay, Yasemin, Güzin; Kadan, Gül; Okul Öncesi Dönemde Çocuğu Olan Annelerin İnternet Ortamında Çocuk Fotoğraflarının Paylaşılmasına İlişkin Görüşleri

Genel olarak annelerin görüşleri	Gerekli olmaması Uygun olmayan davranışlar Belirli kişilerle yapılması Risk taşıması
Annelerin önerileri	Çocuğa eğitim verilmesi Belirli uygulamaların kullanılması Ebeveynlerin bilinçlendirilmesi Belirli ortamlarda kullanılması

Bulgular

Okul öncesi dönemde çocuğu olan annelerin internet ortamında çocuklarının fotoğraflarını paylaşp paylaşmadıkları ve bu paylaşımlara yönelik görüşlerinin belirlenmesi amacıyla yapılan araştırma bulguları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Annelerin İnternet Ortamında Çocuklarının Fotoğraflarını Paylaşmaları ve Paylaşımlara Yönelik Görüşlerine İlişkin Dağılımları

Özellikler	f	%
Paylaşım durumu		
Paylaşan	12	63,2
Paylaşmayan	7	36,8
Eşinin paylaşım hakkındaki görüşleri*		
Olumsuz görüş bildirmemesi	6	46,1
Eşinde paylaşması	4	30,8
Doğru bulmaması	2	15,4
Yorum yapmaması	1	7,7
Fotoğrafların paylaşıldığı ortam		
Aile ortamı-tek başına	9	75
Aile ortamı	2	16,7
Tek başına	1	8,3
Çocuğun görüşünü alma		
Görüş alanlar	5	41,7
Görüş almayanlar	7	58,3
Ebeveynlerin karşılaşılabilecekleri sorunlar		
İstismar ve ihmal	7	36,8

Kaytez, Nazan; Tunçay, Yasemin, Güzin; Kadan, Gül; Okul Öncesi Dönemde Çocuğu Olan Annelerin İnternet Ortamında Çocuk Fotoğraflarının Paylaşılmasına İlişkin Görüşleri

Hukuki sorunlar	4	21
Özel hayatın gizliliğinin ihlali	3	15,8
Sorun görmeyenler	5	26,3
Genel olarak sahip olunan görüş*		
Uygun olmayan davranışlar	6	28,6
Belirli kişilerle yapılması	6	28,6
Gerekli olmaması	5	23,8
Risk taşınması	4	19
Annelerin önerileri		
Ebeveynlerin bilinçlendirilmesi	7	58,3
Belirli ortamlarda kullanılması	2	16,7
Belirli uygulamaların kullanılması	2	16,7
Çocuğa eğitim verilmesi	1	8,3

* Birden fazla cevap veren olmuştur. Yüzdeler katlanmış f üzerinden alınmıştır.

Tablo 2’de görüldüğü gibi annelerin 12 ’si çocuklarının fotoğraflarını paylaşmaktayken, 7’si paylaşmamakta, çocuğun fotoğraflarının paylaşımı konusunda babaların 6’sı olumsuz görüş bildirmemekte, 4’ü kendisi de paylaşmakta, 2’si doğru bulmamakta ve 1’i yorum yapmamaktadır. Annelerin 9’u çocuklarının fotoğraflarını aile ortamında- tek başına paylaşıırken, 2 ’si aile ortamında, 1’i tek başına iken paylaşmaktadır. Paylaşımlarda annelerin 7’si çocuğun görüşünü almazken, 5’i çocuğun da görüşünü almaktadır. Annelerin 7’si ebeveynlerin ileride paylaşımlar yüzünden istismar ve ihmalle suçlanabileceğini düşünürken, 4’ü hukuki sorunlar, 3’ü özel hayatın gizliliğinin ihlali ile karşılaşabileceklerini düşünmüştür. Annelerin 5’i ise sorunla karşılaşmayacaklarını belirtmişlerdir. Paylaşımlar konusunda annelerin 6’sı uygun olmayan davranışlar, 6’sı belirli kişilerle yapılması gerektiğini belirtirken 5’i gerekli olmadığını, 4’ü ise risk taşıdığını belirtmişlerdir. Annelerin 7’si ebeveynlerin bilinçlendirilmesi, 2’si belirli ortamlarda kullanılması, 2’si belirli uygulamaların kullanılması, 1’i çocuğa eğitim verilmesi gerektiğine yönelik önerilerde bulunmuşlardır. Annelerin verdikleri cevaplara ait örnek cümlelere aşağıda yer verilmiştir.

Annelere yöneltilen “Çocuğunuzun fotoğrafını paylaşıyor musunuz?” sorusuna A₂ “Çok nadir olmakla evet.” yanıtını vermiştir. Annelere yöneltilen bir diğer soru olan “İnternet ortamında çocuğunuzun fotoğraflarını paylaşmanız konusunda eşiniz ne düşünüyor?” sorusuna annelerden A₁ “Sorun yapmıyor. Ancak bizizat koymuş olduğum ya da başkaları tarafından koyulan resimlerde rabatsız olduğu bir şey olduğunda kaldırılmasını istiyor.” derken, A₁₀ “Eşimden ayrıyız ancak kendisi de çocuğumuzun fotoğraflarını paylaşır.”, A₁₄ ise “Uygun bulmadığını ifade ettiği için ben de çok az fotoğraf paylaşabiliyorum” şeklinde görüşlerini belirtmişlerdir. “Çocuğunuzun fotoğraflarını paylaşmadan önce onun fikirlerini alıyor musunuz?” sorusuna. annelerden A₁ “Almıyoruz. Aslında alınması gerekiyor bir birey olduğu için” şeklinde yanıt verirken, A₆ ise “Sıklıkla alıyorum. Aile büyüklerine göndermemi o istiyor bazen” şeklinde düşüncelerini dile getirmişlerdir. “Çocuğunuzun fotoğraflarını paylaşmanızdan dolayı gelecekte sorunlar ile karşılaşacağınızı düşünüyor musunuz?” sorusuna annelerden A₇ “Evet, onu gelecekte zor durumda bırakabileceğini düşündüğüm fotoğrafları paylaşmamaya özen gösteriyorum” derken, A₈ “Düşünmüyorum. Sosyal medyanın amacına uygun kullanıldığında ve çocuğun ailesi ile olan fotoğrafları yayımlandığında sorun yaşanacağını düşünmüyorum” şeklinde görüşlerini belirtmişlerdir. “Çocuk fotoğraflarının paylaşımı konusunda genel olarak görüşleriniz nelerdir?” sorusuna annelerden A₉ “Çok fazla paylaşılmasından yana değilim. Özel hayatımızın gerçekten “özel” kalması gerektiği fikrindeyim”, A₁₀ “Her yerde değil. Belirli ortamlarda ve belirli kişilerle paylaşılabilir” şeklinde düşüncelerini ifade etmişlerdir. Annelere son olarak “Bu konuda önerileriniz neler?”

Kaytez, Nazan; Tunçay, Yasemin, Güzin; Kadan, Gül; Okul Öncesi Dönemde Çocuğu Olan Annelerin İnternet Ortamında Çocuk Fotoğraflarının Paylaşılmasına İlişkin Görüşleri

sorusu yöneltilmiş annelerden A₁₂ “*Sürekli çocuklarının fotoğraflarını paylaşan insanları görüyorum. Bu durum beni oldukça rahatsız ediyor. Dolayısıyla bu konuda gereken dıyarlılık gösterilmeli*”, A₁₃ “*Çocuğunun fotoğraflarını paylaşan anne-babalara bu davranışın neden uygun olmadığı anlatılmalı*” ifadelerini kullanmışlardır.

Tartışma

Okul öncesi dönemde çocuğu olan annelerin internet ortamında çocuklarının fotoğraflarını paylaşıp paylaşmadıklarını belirlemek ve bu paylaşımlara yönelik görüşlerini almak amacıyla gerçekleştirilen araştırma sonucunda annelerin çoğunluğunun çocuklarının fotoğraflarını paylaştıkları ve bu konuda eşlerinin olumsuz görüş belirtmedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumu, son zamanlarda güncel bir kavram haline gelen “Sharenting (paylaşan anne-babalık)” kavramıyla açıklamak mümkün görülmektedir. “Sharenting” davranışının kökeninde ise ebeveynlerin internet ortamında çocuklarına ait fotoğraf ve videoları paylaşarak bir anlamda çocuklarına nasıl ebeveynlik yaptıklarının etrafları tarafından görülme arzu ve isteği yatmaktadır (Blum- Ross ve Livingstone, 2017). Bartholomew vd.’e (2012) göre anne-babalar bu davranışları (özel hayatla ilgili fotoğraf, video paylaşma vb.) sosyalleşmelerini sürdürmek amacıyla yapmaktadırlar.

Araştırma sonucunda, annelerin çocuklarının fotoğraflarını en fazla aile ortamında tek başına paylaştıkları ve çoğunluğunun çocuğunun görüşünü almadıkları belirlenmiştir. Bu durumu, ebeveynlerin beğenilme arzusu ile açıklamanın mümkün olduğu düşünülmektedir. Ebeveynler çocuklarının fotoğraflarını paylaşarak, etrafları tarafından beğenilme arzusunu doyurmaktadırlar (Keith ve Steinberg, 2017). İnsanın ruhsal sağlığı için oldukça önemli olan karşı taraftan beğenilme arzusu, kişilerin kendilerini olduğundan daha olumlu görmelerine ve bu bağlamda da özgüvenlerinin yükselmesine yardımcı olabilmektedir (Kaşıkara ve Doğan, 2017). Özellikle ebeveynler kendilerini çocuklarıyla özdeşleştirmektedir. Çocuklarının olumlu ya da olumsuz özelliklerini kendi kişilik özellikleriyle bağdaştırarak aynı zamanda iyi ya da kötü ebeveyn olduklarına yönelik bir yargıda oluşturabilmektedir (Şanlı ve Öztürk, 2015) ki bu durumda çocukların aile ortamında-tek başına fotoğraflarının paylaşılması sonucuna götürebilmektedir. Ancak annelerin çoğunluğunun çocuklarının fotoğraflarının paylaşımı sırasında çocuklarının görüşlerini almadıkları da görülmektedir. Geleneksel Türk toplumunda genellikle çocukların yaşlarının küçüklüğünden dolayı fikirleri alınmamakta, çocuklara söz hakkı verilmemekte ve çocukları ilgilendiren tüm konularda yetki anne-babaya ait olmaktadır (Sağlam, 2017). Böyle bir durum karşısında ise anne-baba çocuğa ait olan fotoğraf ve görüntüleri, çocuğu kendi uzantısıymış gibi düşünerek paylaşmakta, çocuğa sormayabilmektedir.

Araştırma sonucunda annelerin çocuklarının fotoğraflarını paylaşma konusunda ileride en fazla oranda istismar ve ihmalle suçlanabileceklerini düşündüklerini belirtmişler, bu sonucu sırasıyla hukuki sorunlar ve özel hayatın gizliliğinin ihlali sonuçlarının izlediği bulunmuştur. Günümüzde teknoloji ve internette yaşanan gelişim ve değişimlere bağlı olarak, istismar ve ihmal vakalarının arttığı, siber zorbalığın ortaya çıktığı ve bu siber zorbalığın hem hukuki sorunlara neden olduğu, hem de özel hayatın gizliliğini ihlal ettiği belirtilmektedir (Akdi, 2016; Ayas ve Horzum, 2013; Dönmez ve Akbulut, 2016; Eroğlu vd., 2015; Kuzu, 2011; Yazıcı ve Özel, 2017). Dahası bu tür bilgiler yine internet ortamında ya da medyada insanları bilgilendirme şeklinde sunulmaktadır (Solmaz ve Okumuş, 2015). Annelerin medya ve internet ortamını sıklıkla kullandıkları (Günüş ve Atlı, 2018) ve bu ortamda bahsedilen konuların ele alındığı göz önüne alınacak olursa annelerin neden bu yönde cevap verdiklerinin ortaya çıktığı düşünülmektedir.

Araştırmada ulaşılan bir diğer sonuç ise annelerin genel olarak fotoğraf ya da video paylaşımlarını uygun olmayan davranışlar olarak görmeleri ve belirli kişilerle yapılabileceği şeklinde görüş belirtmeleridir. Bu sonucu ise gerekli olmaması ve risk taşıyan davranışlar görüşleri izlemiştir. Bu durumu annelerin farkındalık düzeyi ile açıklamanın mümkün olduğu düşünülmektedir. Annelerin günümüzde çocuk eğitimi ve gelişimi konusuna verdikleri önem onları bu konuda donanımlı hale getirmektedir (Gürçayır ve Teke, 2014; Lopez, 2009; Masullo-Chen, 2013) Bu donanım ise çocuk fotoğraflarının sosyal medyada paylaşılmasının anneler tarafından uygun bulunmamasına ve çocuk haklarını ihlal eden davranışlar olarak yorumlamasına neden olmuş olabilir.

Araştırmada ulaşılan son sonuç ise annelerin büyük çoğunluğunun çocukların fotoğraflarının paylaşımı konusunda ebeveynlerin bilinçlendirilmesi gerektiği yönünde önerilerde bulunmalarıdır. Çocukların fotoğraf ve videolarının paylaşılması özellikle ebeveynlerin bu konuda bilinçli olmasını gerektirmektedir. Çünkü ebeveynlerin bu tip davranışları çocuğun istismara uğramasına, çocuğun fotoğraf ve görüntülerinin kötü niyetli kişiler tarafından ele geçirilmesine de neden olabilmektedir ki tüm bunlarda çocuğun korunamamasına ve haklarının göz ardı edilmesine neden olabilmektedir (Aral ve Kadan, 2018; Durmuşoğlu- Saltalı, 2015; UNICEF,

2017). Bu tip kötü durumların önüne ise ebeveynlerin bilinçlenmesiyle geçilebilir. Annelerin de bu gerçek ışığında böyle bir yorumda buldukları düşünülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Okul öncesi dönemde çocuğu olan annelerin çocuklarının fotoğraflarını ve görüntülerini internet ortamında paylaşma durumları ve bu paylaşımlara yönelik görüşlerini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen araştırma sonucunda, annelerin çoğunluğunun çocuğunun fotoğraflarını aile ortamında- tek başına iken paylaştıkları, eşlerinin çoğunluğunun olumsuz görüş bildirmediği, paylaşımı yapan annelerin paylaşım konusunda çocuklarının görüşlerini almadıkları belirlenmiştir. Annelerin çoğunluğu paylaşımlar yüzünden ileride çocuğu ihmal ve istismar etmekle suçlanabileceklerini belirtirken, bazı anneler sosyal medyada fotoğraf paylaşımını uygun olmayan davranış olarak nitelendirmiştir. Araştırmada annelerin çoğunluğu bu konuda ebeveynlerin bilinçlendirilmesi gerektiğine ilişkin görüş belirtmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlara dayanarak,

- Çocuk fotoğraf ve videolarının sosyal medyada paylaşılmasının çocuk ve aile açısından riskleri konusunda anne-babalara eğitim verilmesi,
- Çocuk fotoğraf ve videolarının sosyal medyada paylaşımı konusunda babaların görüşlerinin belirlenmesine yönelik çalışmaların yapılması,
- Tüm topluma yönelik bilgilendirici çalışmaların yapılması,
- Daha büyük örneklem gruplarıyla karma desende araştırmaların yapılması önerilebilir.

KAYNAKLAR

- Akdi, M. (2016). Ana- babanın çocuğun fotoğraf ve görüntülerinin sosyal medyada yayınlanmasından doğan sorumluluğu. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22, 123-144.
- Aktan, E. & Kayış, H.H. (2018). Sosyal medya ve değişimi: Blogger aracılığıyla annelerin evrimi üzerine netnografik bir analiz. *AJIT- e: Online Academic Journal of Information Technology*, 9(32), 40-54.
- Akyüz, E. (2001). Çocuk hakları sözleşmesinin temel ilkeleri ışığında çocuğun eğitim hakkı. *Milli Eğitim Dergisi*, 151, 3-24.
- Aral, N. & Kadan, G: (2018). Internet mothers. E. Alexandrova, N.L. Shapekova, B. Ak & F. Özcanaslan (Ed.) *Health sciences research in the globalizing World*. In (p. 575-579). Sofia: St. Kliment Ohridski University Press.
- Ayas, T. & Horzum, M.B. (2013). İlköğretim öğrencilerinin internet bağımlılığı ve aile internet tutumu. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(39), 46-57.
- Bartholomew, M.K., Schoppe- Sullivan, S.J., Glassman, M., Dush, C.M.K. & Sullivan, J.M. (2012). New parents' facebook use at the transition to parenthood. *Family relations*, 61(3), 455-469.
- Blum- Ross, A. & Livingstone, S. (2017). "Sharenting" parent blogging and the boundaries of the digital self. *Popular Communication*, 15(2), 110-125.
- Dağıtmaç, M. (2015). *Sosyal medya bizji neden kullanır?* İstanbul: Onur Akademi Yayınları.
- Dönmez, O. & Akbulut, Y. (2016). Siber zorbalık çalışmalarında sosyal beğenirlik etmeni: Eğitim teknolojisi. *Kuram ve Uygulama*, 6(2), 1-18.
- Durmuşoğlu- Saltalı, N. (2015). Çocuk istismarı ve ihmalı. S.S. Yıldırım- Doğru (Ed.). *Çocuk hakları ve koruma*. İçinde (s. 61-107). Ankara: Eğiten Kitap.
- Erdoğan, O. (2011). *Çocuk hakları*. İstanbul: Acar Yayınları.
- Eroğlu, Y., Aktepe, E., Akbaba, S., Işık, A. & Özkorumak, E. (2015). Siber zorbalık ve mağduriyetin yaygınlığının ve risk faktörlerinin incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 40(177), 93-107.

Kaytez, Nazan; Tunçay, Yasemin, Güzin; Kadan, Gül; Okul Öncesi Dönemde Çocuğu Olan Annelerin İnternet Ortamında Çocuk Fotoğraflarının Paylaşılmasına İlişkin Görüşleri

---

- Günüç, S. & Atlı, S. (2018). 18-24 aylık bebeklerde teknolojinin etkisine yönelik ebeveyn görüşleri. *Addicta: The Turkish Journal on Addiction*, 5, 205-226.
- Gürçayır- Teke, S. (2014). Dönüşen anneliğe yönelik netnografik bir analiz: Blogger anneler. *Milli Folklor Dergisi*, 26(103), 32-47.
- Hughes, D.J., Rowe, M., Batey, M. & Lee, A. (2012). A tale of two sites: Twitter vs. facebook and the personality predictors of social media usage computers. *Human Behavior*, 28, 561-569.
- Kandır, A. & Alpan, Y. (2008). Okul öncesi dönemde sosyal- duygusal gelişme anne- baba davranışlarının etkisi. *Aile ve Toplum*, 10(4), 33-38.
- Kara, Y. & Coşkun, A. (2012). Sosyal ağların pazarlama aracı olarak kullanımı: Türkiye'deki hazır giyim firmaları örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 14(2), 73-90.
- Kaşıkara, G. & Doğan, U. (2017). Beğenilme arzusu: Ölçek geliştirme, güvenilirlik ve geçerlik çalışması. *MSKU Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2), 51-60.
- Keith, B.E. & Steinberg, S. (2017). Parental sharing on the internet: Child privacy in the age of social media and the pediatrician's role. *Jama Pediatrics*, 171(5), 413-414.
- Kızılırmak, K. (2015). *Ankara il merkezinde yaşayan 61- 72 aylar arasında çocuğu olan annelerin çocuk hakları ve anne olmaya ilişkin bilgi düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Çocuk Gelişimi Eğitimi Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Kuzu, A. (2011). İnternet ve aile. *Aile ve Toplum*, 7(27), 9-31.
- Limilia, P. & Bono, B.P. (2018). Information Access skills in mothers as containment of interest negative impact. *Journal The Messenger*, 10(1), 72-82.
- Lopez, L.K. (2009). The radical act of "Mommy Blogging" redefining motherhood through the blogosphere. *New Media & Society*, 11(5), 729-747.
- Lupton, D., Pedersen, S. & Thomas, G.M. (2016). Parenting and digital media: From the early web to contemporary digital society. *Sociology Compass*, 10(8), 730-743.
- Masullo- Chen, G. (2013). Don't call met hat: A techno- feminist critique of the term mommy blogger. *Mass Communication and Society*, 16, 510-532.
- Sağlam, M. (2017). Aile içi iletişim. N. Aral (Ed.) *Çocuk ve iletişim* İçinde (s. 305-335). Ankara: Vize Yayıncılık.
- Sancar, E. (2017). Kadınlarda internet bağımlılığı ile ilgili bir araştırma: İstanbul örneği. *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, 296-320.
- Solmaz, A. & Okumuş, M. (2015). Yeni bir uyuşturucu madde olan bonzai haberlerinin internetten sunumu. www.milliyet.com.tr örneği *Seleşuk İletişim*, 84), 341-356.
- Şanlı, D. & Öztürk, C. (2015). Anne- babaların çocuk yetiştirme tutumları ve tutumlar üzerine kültürün etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 8(4), 240-246.
- Tektaş, N. (2014). Üniversite öğrencilerinin sosyal ağları kullanmalarına yönelik bir araştırma. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 7, 851-890.
- Tor- Kadroğlu, C. & Şahin, A. (2017). Hamile kadınların sosyal medya kullanımı ve satın alma kararları ile ilişkisi: Mersin'de bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(4), 981-991.
- TUIK (2017). *Türkiye İstatistik Kurumu: Konularına göre istatistikler*. www.tuik.gov.tr. Er. Tar. 07-11.2018.
- UNICEF (2017). *Çocuk haklarına dair sözleşme*. https://drive.google.com/file/d/OBXCYXmeNe_ffSzJTNVc4mkRJUDA/view. Er. Tar. 07.11.2018
- Vural, B.A. & Bat, M. (2010). Yeni bir iletişim ortamı olarak sosyal medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine yönelik bir araştırma. *Yaşar Üniversitesi Dergisi*, 20(5), 3348-3382.
- Yazıcı, T. & Özel, M. (2017). Sosyal medyada anneliğin eğitim ve etkileşim boyutu: Instagram üzerine bir inceleme. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3(5), 1715-1730.

Beylikler Döneminden Krallığa: Yeraltı Örne Oda Mezar Geleneği

Hanifi Biber¹

Sabahattin Erdoğan²

Giriş

Van Gölü Havzası insanlık tarihi boyunca yerleşime sahne olmuş, Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi sürekli iskan görmüştür. Ancak bu süreç içerisinde en yoğun kullanımı şüphesiz Demir Çağları'nda olmuştur.

Anadolu'da genel olarak MÖ. 1200'lerde başladığı kabul edilen Demir Çağları'nın Doğu Anadolu'daki başlangıç tarihi biraz daha erkene çekilmektedir. Özellikle Assur yazılı belgelerinden bilgi edindiğimiz Van Gölü Havzası Demir Çağlarının başlangıcı MÖ. 13. yüzyıl başlarına kadar geri gitmektedir. Bu durum bölgede söz konusu dönemde var olan homojen sayılabilecek bir kültürün mimari ve diğer sanat ürünleri açısından da kanıtlanmaktadır.

Urartu Devleti, başkent Van Kalesi (Tuşpa) olmak üzere, Doğu Anadolu Bölgesinde MÖ. 9. Yüzyılın ortalarında bir "Krallık" olarak tarih sahnesinde görülmeye başlamıştır. Ancak doğaldır ki hiçbir devlet, hiçbir krallık ve hiçbir uygarlık, "yerden biter gibi" bir anda var olamaz. Bu nedendir ki Urartu Krallığı'nın da bir ön evresi, hazırlık dönemi olmak zorundadır.

Bu konu uzun yıllardır Urartu arkeolojisi üzerine çalışan bilim insanları arasında tartışma konusu olmakta ve araştırılmaktadır. Urartu Krallığı'nın yaşadığı MÖ. 1. Bin öncesi dönem, Doğu Anadolu kronolojisinde genel olarak "Erken Demir Çağ" adıyla tanımlanmakta ve MÖ. 13. yüzyıl ile 9. yüzyıllar arasına tarihlendirilmektedir. Yine aynı dönem için "Urartu'nun Proto Tarihi" (Van Loon 1966, 6.), "Urartu'nun Arkaik Çağı" (Erzen 1984, 24.; Tarhan 1980, 70.), "Beylikler Dönemi" (Çilingiroğlu 1994, 24; 1997, 16.; Işıklı 2008, 76-78) yada "Devlet Oluşumu Evresi" (Sevin 2004, 71.) gibi adlandırmalar da yapılmaktadır. Urartu Krallığı'nın öncüsü olmayan bir kültür olduğu yönünde görüşler (Köroğlu 2011, 23) olsa da bu tanımlamalar genellikle Urartu Krallığı'nın, öncesindeki dönemle bir ilişkisi, bir bağlantısı ve devamlılığı olduğu, diğer bir deyişle Urartu Krallığı'nın ve kültürünün köklerini, Erken Demir Çağ'da bölgede var olan kültürden aldığı fikrinden kaynaklanmaktadır.

Bu güne kadar, Urartu Krallığı'nın, kendinden önceki dönemle bağlantısına ışık tutacak farklı çalışmalar yapılmıştır (Sevin.2003, 2004; Belli-Konyar 2003; Konyar 2011, 217-224; Köroğlu-Konyar 2008). Söz konusu çalışmalardan birinde (Sevin 2004) özellikle bu köken konusu detaylıca ele alınmaktadır. Bu çalışmada, arkeolojik kazılar ile ortaya çıkarılmış yada yüzey araştırmalarında tespit edilmiş olan ve mimarisi ve materyallerinden hareketle değerlendirilen arkeolojik merkezler daha çok Van Gölü'nün hemen doğu kesimlerinde yer alan Ernis-Evditepe, Van-Karagündüz Mezarlığı, Aliler Kalesi ve Mezarlığı gibi merkezlerdir. Diğer çalışmada (Belli-Konyar 2003) yukarıda sayılanların yanısıra, kazısı yapılmış Dilkaya Nekropolü, Yoncatepe Kale ve Nekropolü ile Hakkari Mezarı ve yüzey araştırmalarında tespit edilmiş farklı merkezler ele alınmıştır. Bu merkezler de yine Van Gölü'nün doğusu ve kuzeyinde yer almaktadırlar. Konyar'ın çalışmasında bölgeden daha önceden bilinen ve aralarında yer altı örme mezarların da olduğu mezar tipleri tanımlanmıştır. Köroğlu ve Konyar'ın ortak makalesinde ise bölgeden bilinen mezarlar ve mezar buluntuları üzerinden bölge kronolojisi tartışılmaktadır.

¹ Hanifi BİBER, Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, hanifibiber@gmail.com,

² Sabahattin ERDOĞAN, Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü sabahattinerdogan@gmail.com

Bu makalede, 2009-2014 yılları arasında, Muş ili ve ilçelerinde, tarafımızdan yürütülmüş olan yüzey araştırmalarında³ tespit edilmiş arkeolojik merkezler arasında yer alan ve tarafımızdan Urartu Krallığı öncesine, Erken Demir Çağ'a ve Urartu Dönemi'ne tarihlendirilen merkezlerden "Yer Altı Örne Mezarlar" ışığında, yukarıda belirtilen ilişki ve devamlılığın Muş Bölgesi'nde de var olduğunu irdelemek ve Urartu kültürünün kökeni konusunda daha önce yapılmış çalışmalara katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Ancak değerlendirmelerimiz daha çok araştırmalarımızda yüzeyden görülebilen ve izinsiz kazılarla ortaya çıkarılmış mimari bulgular üzerinden yapılmıştır. Böyle bir konuda sağlam sonuçlara ulaşılabilmesi için yetersiz olduğunu düşündüğümüz az sayıdaki çanak-çömlek değerlendirmesinden ise kaçınılmıştır.

Bölgede yürütülen arkeolojik kazı ve araştırmalar Erken Demir Çağ kültürü ile Urartu Krallığı kültürü arasında gerek mimari açıdan ve gerekse materyal kültürü açısından bir dizi benzerliklerin var olduğunu belgelemektedir. Daha farklı bir tanımla "Beylikler Dönemi" kültürü ile "Urartu Kültürü" arasında bir süreklilikten söz etmek mümkündür. Bu sürekliliğin en açık şekilde izlenebildiği alanlardan biri "Yer Altı Örne Oda Mezar" geleneğidir.

Yer altı taş örgü oda mezarlarının dromoslu (ön giriş) veya dromozsuz bir girişe sahip olmaları, yer altına açılan çukur içine taşlarla örülerek yapılmaları ve üstlerinin ağır kapak taşları ile kapatılması önemli yapısal özellikleridir (Akyurt, 1998: 5; Uhri, 2010: 125-126; Yılmaz, 2006: 59-60). Çoklu gömünün daha çok tercih edildiği mezarlar oval, kare ve çoğunlukla dikdörtgen planlıdır. mezar odalarına girişler genellikle dar yüzden, küçük bir kapı açıklığı ile yapılmaktadır (Sevin -Kavaklı, 1996: 15). İçlerinde niş ve sekiler gibi önemli iç donatıları bulunan mezarların üstü büyük taş blokları veya azda olsa kalaslarla örtülür (Seeher, 1993: 113-114). Üst yapıları düz tavanlı ya da kemerli bir yapıya sahip olabilmektedir.

Bu gömü tipi Anadolu, Kafkaslar, Mezopotamya, İran ve Mısır gibi önemli kültür bölgelerinde karşılaşılan bir mezar tipidir. Dörtgen planlı olarak inşa edilmiş Mezopotamya Tepe Gawra X (Leick, 2003: 224), Ur, Nippur, Mari, Kiş, Til Basrip gibi merkezlerdeki mezarlar tuğla kullanımı ile faklılık gösterirler (Tahsin Özgüç, 1948: 102, d.n. 355). Hanedanlık dönemi Mısır Saqqara, Mastaba mezarları da benzeri şekilde taş ve tuğla ile inşa edilmiş taş örgü mezarlardandır (Leick, 2003: 182,222). Choga Zanbil ve Haft Tepe örnekleri ile bilinen İran da yer altına pişmiş tuğladan inşa edilmiş tonozlu üst örtüye sahip oda mezar karşımıza çıkmaktadır (Leick, 2003: 92). Anadoluda ilk olarak Tunç Çağlarında görülmeye başlanan bu mezarların Demir Çağları boyunca neredeyse kesintisiz olarak devam ettiği anlaşılmaktadır (Çevik, 2000: 12-13; Seeher, 1993: 13; Uhri, 2010: 128). Erken Tunç Çağ Alacahöyük(Özyar, 2003: 124) (Özyar, 2003: 124) kral mezarlarıyla özdeşleşen bu mezarlar, Arslantepe (Frangipane, 1998: 294), Tilmen Höyük, Horoztepe, Hayaz Höyük, Gedikli/Karahöyük ve Titriş gibi diğer Tunç Çağ tabakalarından bilinmektedir (Uhri, 2010: 128). Güneydoğu Anadolu'dan bilinen Tilmen Höyük, Gedikli, Hayaz Höyük, Gre Virike, Lidar Höyük ve Oylum Höyük yer altı taş örgü mezarları Erken Tunç Çağ'a tarihlendirilmektedirler (Yılmaz, 2006: 60). Kültepe Kaniş (Çevik, 2000: 12), Hitit Gavurkalesi ve Ilica Orta Anadolu'dan bilinen örneklerdir (Çevik, 2000: 14). Anadolu'nun doğusuna geldiğimizde ise en erken Erken Demir Çağ'da ve daha sonra yaygın ve gelişkin örnekleri ile Orta Demir Çağ'da (Urartu) bu mezar tipi ile karşılaşılmaktadır.

Muş ili araştırmalarında Erken ve Orta Demir Çağlara ait kale ve yerleşimlere ek olarak çok sayıda mezar ve nekropol alanı da tespit edilmiştir. Bu nekropollerde ağırlıklı olarak karşılaşılan mezar tipi taş örgü oda mezarlardır. Aşağıda bu mezarlardan bir kısmı değerlendirilmiştir (Harita 1)

³ Yüzey araştırmalarımız Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden alınan izinler çerçevesinde yürütülmüştür. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na ve araştırmalarımıza proje kapsamında maddi katkıda bulunan Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı'na (Proje No: 2009-FED-B035) teşekkür ederiz.

Belliahır Kromlekli Mezarlar ve Örne Mezarı: Malazgirt İlçesinin 30 km. Güneyinde, Kızılyusuf Köyü'nün 4 km. doğusundadır. Aynı adlı yerleşimin güneyinde yer alan ve mekanlarla içiçe bulunan alanda, yaklaşık 2.00 m. çapında, işçiliksiz orta büyüklükteki taşlarla oluşturulmuş, dairesel planlı bir kromlek bulunmaktadır (Resim 1). İç kuruluşu anlaşılamamakla beraber bu tür yapıların mezar olduğu benzer örneklerden bilinmektedir.

Alanda, kaçak kazılarla tahrip edilmiş durumdaki bir örne mezar bulunmaktadır (Resim 2-3). Kuzeydoğu güneybatı yönlü mezarın dromoslu (ön giriş) yada üstten girişli olduğu anlaşılamamıştır. İki uçta dar ortaya doğru giderek genişleyen mezar odası 3.85 x 130-190 m ölçülerinde diktörge bir plana sahiptir. Dolgu toprak nedeniyle yüksekliği tespit edilemeyen mezarın yan duvarları bindirme tekniğinde inşa edilmiştir. Doğu ve batı duvarları yarı işçilikli, diktörge veya çokgen oldukça iri kiklopik taşlarla örülmüştür. Tabanda 1.80 m. genişliğinde olan oda yanlardan üste doğru daralarak genişliği 1.40 m ye kadar düşmektedir. Üzeri ikisi in-situ durumda, oval yapılı, ortalama 1.80 x 2.20 m. ölçülerinde kalın kapak taşlarıyla örtülüdür (Resim 4). Yarı işlenmiş taş işçiliği ve allta geniş üste doğru daralan bindirme teknikli duvar yapısı ile karakteristik Erken Demir Çağ mezarlarına benzemektedir. (Hanifi Biber, 2018: 220-222; H Biber ve diğ., 2012: 387).

Civikan Kromlekli Mezarlar ve Örne Mezarları: Malazgirt İlçesi'nin yaklaşık 8 km. kadar güneybatısında, temel kalıntıları günümüze ulaşmış mekanlardan oluşan bir yerleşim ile birlikte çok sayıda mezar bulunmaktadır. Civikan yerleşiminin değişik yerlerinde mekanlarla iç içe farklı boyut ve planda mezarlar tespit edilmiştir. Çoğu kaçak kazılarla tahrip edilmiş mezarların bazıları orta büyüklükteki taşlardan oluşan kromleklerle çevrilidir (Resim 5). Tahribata rağmen bazılarının yeraltı taş örgü oda mezar oldukları anlaşılmaktadır. Bu mezarlardan biri çevresi tahrip edilmiş bir kromlekle çevrili olanıdır. Kromlekli Örne Mezar 2 olarak adlandırdığımız mezar batı-doğu doğrultuludur (Resim 6-7). Giriş kısmı tahrip edildiği için mezara dromostan mı yoksa üstten girildiği net değildir. Dikdörtgen plan anlayışına sahip mezar 2.20 x 5.00 m ölçülerinde ve 1.15 m mevcut yüksekliğindedir. Diğer mezarlar gibi bindirme tekniğinde inşa edilmiş mezarın yan duvarları işçiliksiz, oldukça iri volkanik taşlarla örülmüştür. Yanlardan yukarı doğru daralaran mezar, yaklaşık 0.95 x 2.35 m ölçülerindeki kapak taşları ile kapatılmıştır (Resim 8). Mezarlar planları, taş işçilikleri ve yüzeydeki seramik bulgularına göre Erken Demir Çağ ile ilişkilendirilmektedir (Hanifi Biber, 2018: 186-188; H. Biber et al., 2012: 385).

Licatepe Kromlekli Mezarı: Muş Merkez ilçeye bağlı, İlçenin yaklaşık 65 km. kadar kuzeyindeki Mescitli Köyü'nün 1,5 km. kadar batısında, Murat Nehri'nin güney kıyısına yakın bir alanda bir nekropol yer almaktadır. Yüzeyde izlenebilen kalıntılardan çok sayıda mezarın varlığı görülebilmektedir. Ancak bu mezarların planları ve yapısı yüzeyden anlaşılamamaktadır. Bu mezarlardan birisi kromlekli yapısıyla dikkat çekicidir. Kromlek oldukça büyük boyutlu, işçiliksiz poligonal taşlarla oluşturulmuştur. Yaklaşık 4.00 x 6.00 m. çapında, oval yapılı kromleğin, bilinen örnekler ışığında, bir mezar yapısı olduğu tahmin edilmektedir (Resim 9), (Hanifi Biber, 2018; 117).

Aşağı Marnuk Örne Mezarı: Bulanık İlçesi, Mollakent Köyü'nün 4,5 km. kadar güneybatısında bulunan Aşağı Marnuk Nekropolündedir. Nekropolün batısında alçak bir tepenin batı yamacında yer alan doğu-batı doğrultulu mezarın giriş kısmı tahrip edilmiştir (Resim 10-11). Dikdörtgen planlı mezar 2.00 x 6.00 m ölçülerinde ve 1.50 m yüksekliğindedir. Bindirme tekniğinde inşa edilmiş mezarın yan duvarları işçiliksiz oldukça iri kiklopik kalker taşlarla örülmüştür. Yanlardan yukarı doğru daralaran mezarın ortalama 1.30 x 2.20 m ölçülerindeki 5 iri kapak taşıyla kapatıldığı anlaşılmaktadır. (Resim 12-13). Genel plan anlayışı ile Van Gölü Havzası mezarlarına benzeyen mezar boyut ve işçilik açısından Avzini mezarı ile yakın benzerlik içindedir. Mezar çevresinde tespit edilen Erken

Demir Çağ seramikleri bu benzerliği destekler niteliktedir. (Hanifi Biber, 2018: 120-122; Hanifi Biber - Çavuşoğlu, 2011: 205-206, Çiz. 2, Res. 4).

Alyar Örne Mezarı: Malazgirt İlçesine 20 km. mesafede, Alyar Köyü'nün 500 m. kadar doğusundadır. Bir dromos (ön giriş) ve bir mezar odasından oluşmaktadır (Resim 14). Kuzey güney yönlü mezar 0.90 x 1.10 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı bir dromosa sahiptir. Dromostan mezar odasına 1.10 x 1.20 m. ölçülerinde, dikdörtgen bir kapı açıklığı ile girilir. Dikdörtgen planlı mezar odası 1.85 x 3.60 m. ölçülerinde ve 1.10 m mevcut yüksekliğindedir. Duvarlar yarı işlenmiş iri yapılı dikdörtgen taşlarla örülmüş mezarın üstünde in situ durumda 1.70 x 2.50 m. ölçülerinde ağır bir kapak taşı bulunmaktadır. Dik açılı dikdörtgen plan anlayışına sahip mezarın doğu duvarında 0.70x0.95 m batı duvarında ise 0.70 x 0.70 m ölçülerinde birer niş yer almaktadır (Resim 15-16). İşçilik plan ve mezar donatıları ile Orta Demir Çağ özelliği göstermektedir (Hanifi Biber, 2018: 157-158; Hanifi Biber -Çavuşoğlu, 2013: 312-313).

Göztepe Örne Mezarı: Bulanık İlçesi'nin 17 km. güneyinde, Göztepe Köyü'nün doğu bitişiğindedir. Alçak bir tepenin köye bakan batı yamacında yer alan mezar doğu-batı doğrultuludur. Giriş kısmı tahrip olan mezar olasılıkla bir ön giriş ve bir gömü odasından oluşmaktadır (Resim 17). Dikdörtgen planlı mezar 2.00 x 3.10 m ölçülerinde ve 1.50 m mevcut yüksekliğindedir. Bindirme tekniğinde inşa edilmiş mezar duvarları işçiliksiz oldukça iri kiklopik kalker taşlarla örülmüştür. Yanlardan yukarı doğru daralaran mezarın ikisi in situ durumda üç adet iri kiklopik kapak taşıyla kapatıldığı anlaşılmaktadır. Girişin karşısındaki batı duvarında 0.30x0.50 m ölçülerinde birer niş yer almaktadır (Resim 18-19). Genel plan anlayışı ve izinsiz kazılarla ele geçen ve Van Müzesine götürülmüş olan mezar buluntlarına göre mezarın Urartu Dönemi'ne ait olduğu anlaşılmaktadır.(Hanifi Biber, 2018: 127-129; Hanifi Biber -Çavuşoğlu, 2011: 210; Özfrat, 2001: 125, Çiz.6)

Abo Höyük Örne Mezarı: Malazgirt'in 21 km. kuzeybatısında, Kıcık Köyü'nün 1.750 m. güneybatısındaki aynı adlı höyüğün hemen doğu kesiminde bulunan bir nekropol alanında yer almaktadır. Dromoslu bir yapıya sahip mezarın giriş kısmı (dromos) kısmen tahrip edilmiştir. Doğu-batı doğrultulu mezar 2.50 m genişliğinde bir dromosa (ön giriş) sahiptir (Resim 20). Dromostan mezar odasına 0.70 m. genişliğindeki dikdörtgen bir açıklıkla girilir (Resim 21). Dikdörtgen planlı mezar içten 2.50 x 4.50 m. ölçülerindedir. Kaçak kazılar nedeniyle iç kısmı toprak dolu olan mezar odasının mevcut yüksekliği 1.20 m.dir. Bindirme tekniğinde inşa edilmiş mezarın yan duvarları çoğunluğu düzgün dikdörtgen yapılı, iyi işçilikli orta ve büyük boy taşlarla örülmüştür. Altta geniş üste doğru daralan mezarın üstü, 2.90 x 1.50 m. boyutlarında olan in-situ durumda iri kapak taşları ile kapatılmıştır. İki uzun duvar üzerinde, girişin karşısındaki dar duvara yakın konumda, ?????? ölçülerinde birer niş bulunmaktadır (Resim 22). Nişleri ve nitelikli taş işçiliği açısından Erken Demir çağ'ın bazı mezarlarından farklılık gösterir. Mezar çevresinde de Orta Demir Çağ seramiklerine rastlanılmıştır (Hanifi Biber, 2018: 150; Biber -Çavuşoğlu, 2013: 310).

Sarıpınar Örne Mezarı: Bulanık İlçesi'nin 28 km. kuzeyinde, Sarıpınar Köyü'nün kısmen üzerine kurulduğu aynı adlı höyüğün kuzeydoğu eteğinde yer almaktadır (Resim 23). Doğu-batı doğrultulu mezarın giriş kısmı tahrip edilmiştir (Resim 24). Dikdörtgen planlı mezar 0.90 x 3.25 m ölçülerinde ve 0.70 m mevcut yüksekliğindedir Mezar duvarları yarı işlenmiş poligonal taşlarla örülmüştür. Kuzey ve batı duvarları dikine yerleştirilmiş iri sal taşları, güney duvarı ise küçük boyutlu, taşlar kullanılmıştır (Resim 25-26). Dikine yerleştirilmiş taşlar sandık mezarları andırmasına rağmen mezarın taş örgü oda mezar olduğu anlaşılmaktadır. Sandık mezar ve oda mezar plan anlayışının bir arada bulunması oldukça ilginçtir. Üzeri 4 adet kapak taşı ile kapatılan mezar çevresinde bulunan çanak çömlekler Orta Demir Çağ'a aittir. (Hanifi Biber, 2018: 125-126; H Biber et al., 2012: 380, Çiz.6).

Değerlendirme:

Muş ve çevresi Demir Çağları boyunca Doğu Anadolu Bölgesinin önemli merkezlerinden biri olmuştur. Muş, Van Gölü Havzası'na komşu olması itibarıyla de özel bir konuma sahiptir. Zira Erken Demir Çağ'da Urartu Krallığının kurulmasında başlıca rol oynayan aşiretler ile Orta Demir Çağ'da Urartu'ya başkentlik eden Tuşpa da bu havzada, yer almaktaydı. Demir Çağlarında önemli bir konuma sahip Muş ilinde tarafımızdan gerçekleştirilen araştırmalarda çok sayıda arkeolojik merkez tespit edilmiştir. Özellikle höyükler, kaleler, yerleşim ve nekropollerden oluşan arkeolojik veriler Erken ve Orta Demir Çağ'a ait önemli bilgiler sunmaktadır.

Erken Demir Çağ ölü gömme gelenekleri ile alakalı olarak ön plana çıkan özelliklerden biri olan taş örgü oda mezarlardır. Bu tür mezarlardan bazıları dörtgen yada dairesel planlı bir kromlek (çevre duvarı) ile çevrelenmiş olabilmektedir.

Yukarıda tanımlanan mezarlardan Belliahır, Civikan, Licatepe ve Aşağı Marnuk'ta az sayıda da olsa kromlekler tespit edilmiştir. Söz konusu kromlekli mezarlar Van Gölü'nün kuzeyindeki Ernis-Evditepe (Belli-Konyar, 2003: 43, 44, Çizim31-32; Sevin, 2005; 359), Panz (Belli-Konyar, 2003:14, 15, 16, Çizim 7-8, Res. 5), ve Yukarı Sağmal (Belli-Konyar, 2003:22, 23, Çizim 14-15) gibi Erken Demir Çağ'a tarihlendirilen merkezlerdekiyle benzer yapıdadırlar.

Kromlekli yada daha çok kromleksiz (herhangi bir çevre duvarına sahip olmayan), dromoslu veya dromossuz, tek mezar odasından oluşan yer altı örne mezarları farklı ölçülerdeki kiklopik taşlarla örülerek inşa edilmektedir. Mezarlara dromostan alçak bir kapı açıklığı ile yada yukarıdan kapak taşı kaldırılarak girilmektedir. Bu dromoslar giriş kolaylığı sağladığı için mezar odasından daha yüksekte bulunurlar. Mezarların yan duvarları bindirme tekniğinde inşa edilmiştir. Bu nedenle mezar odaları altta geniş üste doğru daralmaktadır. Üst örtüleri büyük yassı kapak taşları ile kapatılmaktadır. Aşağı Marnuk, Belliahır Mevkii, Civikan Nekropolü örne mezarları çok kenarlı, işçiliksiz yada yarı işçilikli iri volkanik taşlarla inşa edilmişlerdir. Üst örtüleri yine benzer özellikte iri kapak taşları ile kapatılmışlardır. Adı geçen örne mezarlar hem işçilik hem de plan açısından Van bölgesi Ernis-Evditepe, Alacahan, Dilkaya, Karagündüz ve Yoncatepe gibi Erken Demir Çağ mezarları ile aynı özellikleri göstermektedirler.

Orta Demir Çağ yer altı örne mezarlarında boyutta ve işçilikte bir gelişim farkedilmektedir. Özenli işçilikleri ile Altntepe (T. Özgüç, 1969: 10-27), Alışar (Piotrovsky, 1966: 312, fig. 66) mezarları, büyük boyutlu Taniktepe (Zafer Derin, 1993: Kat. No: 86) mezarı ile Guchi (Hulsteyn, 1992: 113-114), Yukarı Göçmez, Liç, Dağalan, Akçaören, Gönlüaçık mezarları (Öğün, 1978: 646,) dromos ve nişli Konakbey, Kamışlı, Gavurkale mezarlarının (Sevin, 1986: 334) dikkat çeken özellikleridir (Çevik, 2000: 14; Z. Derin, 1993: 103; Sevin, 1986: 334)

Urartu veya diğer bir deyişle Orta Demir Çağ'a tarihlenen Van Bölgesi mezarlarında dromoslu taş örgü oda mezarlar, Erken Demir Çağ oda mezarlarına kıyasla daha büyük ve daha yüksektirler. Nitelikli bir işçiliğe sahip oda mezarlar yarı işçilikli, zaman zaman da iyi işçilikli dörtgen taş blokları ile inşa edilmişlerdir. Dikdörtgen planlı mezar odalarının duvarları nisbeten daha dik açılı ve daha yüksektir. En önemli ayrıntı ise mezar duvarları üzerinde nişlere yer verilmesidir.

Nişler Urartu oda-mezar mimarisinin temel özelliklerindedir (Sevin, 2012: 114). Urartu mezarlarının tespit edildiği Kamışlı, Taniktepe, Altntepe (Van) gibi mezarlarda urnelerin bulunduğu nişler bilinmektedir (Derin, 1993: 104). Erken Demir Çağ mezarlarında ise nişlere az rastlanır. Genellikle uzun olan yan duvarlara yapılan nişler, Aliler 5 (Sevin 2004: 374-375, Fig.16), Gavurkale XI (Sevin 1986: 333) ve Kaletepe II (Belli-Konyar 2003: 82, Çiz. 60, Fig. 45) ve niş içi in-situ buluntuları ile Çatak (Kuvaç ve diğ., 2016: 129, Fig.5b) Erken Demir Çağ mezarlarında bu nişlere rastlanılmaktadır. Çatak (Kuvaç et al., 2016) örneğinde olduğu gibi daha çok bu mezarlar Erken Demir Çağın sonlarına tarihlendirmek mümkündür.

Nişli yapısı ile farklılaşan dromoslu Alyar mezarının duvarları dik yapılı ve köşeler 90 derecelik açıya sahiptir. Benzer nişli Abo höyük Mezarı ile Göztepe Mezarı'nın da Urartulu karakteri belirgindir. Kaçak kazılar

yoluyla ortaya çıkarılmış ejder başlı bilezikler, cımbız, süs iğnesi ve bakraç gibi tunçtan üretilmiş mezar armağanları (Özfirat 2001; 125) Göztepe Mezarı'nın Urartu Dönemi'ne ait olduğunu kanıtlamaktadır. Alyar ve Göztepe mezarları aynı plan anlayışına sahiptirler. Sarıpınar ve Abo Höyük mezarlarının inşasında kullanılan iyi işçilikli, dörtgen yapıli taş blokları da urartu Dönemi taş işçiliğini hatırlatmaktadır.

Sonuç olarak; Erken Demir Çağı'ndan itibaren görülen ve Urartu Krallığı döneminde de yaygın olarak kullanımı devam eden yer altı taş örme mezarlar kültürde bir sürekliliğin ve bir geleneğin varlığına işaret etmektedir. Yukarıda tanımlanan ve tarafımızdan tespit edilmiş mezarlar, önceki yıllarda daha çok Van Gölü'nün doğu ve kuzey kesimlerinden bilinen bu geleneğin, Van Gölü'nün batısında, Muş Bölgesinde de var olduğunu ve Van Gölü çevresinin Demir Çağları boyunca ortak bir kültüre sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Ancak şu da belirtilmelidirki Muş Bölgesinde tespit ettiğimiz, makaleye konu mezarlardan Mescitli Köyü'ndeki Licatepe Kromleği dışındakiler Bulanık ve Malazgirt Bölgesinde yer almaktadır. Muş Ovası'nda tarafımızdan yapılan yüzey araştırmalarında ise şimdilik herhangi bir yer altı örme mezara rastlanamamıştır. Bu durum Muş Ovası ile, Muş Ovası'ndan Otluk Dağları ile ayrılan Bulanık ve Malazgirt Bölgesi'nin Erken Demir Çağları'nda birbirinden farklı iki toplumsal yapıya mı işaret ettiği yada coğrafik yapıdan mı kaynaklandığı sorularını akla getirmektedir. Ancak bu konunun ayrı bir çalışmada ele alınması gereken önemli bir konu olduğuna da şüphe yoktur.

Kaynakça

- Akyurt, İ. M. (1998). *MÖ 2. Binde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri* (Vol. 49): Türk Tarih Kurumu Basmevi.
- Belli, O., Konyar, E. (2003). *Doğu Anadolu'da Erken Demir Çağı Kale ve Nekropollerini-Early Iron Age Fortresses and Necropoleis in Eastern Anatolia*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Biber, H. (2018). *Muş İli Arkeolojik Yüzey Araştırmaları 2009-2014*. İstanbul: hiperyayın.
- Biber, H., Çavuşoğlu, R. (2011). Muş İli ve İlçeleri 2009 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması (Demir Çağları). *Araştırma Sonuçları Toplantısı, XXVIII(2)*, 201-224.
- Biber, H., Çavuşoğlu, R. (2013). 2011 Yılı Muş-Malazgirt Arkeolojik Yüzey Araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, XXX(2)*, 303-320.
- Biber, H., Çavuşoğlu, R., Erdoğan, S. (2012). "Muş İli ve İlçeleri Arkeolojik Yüzey Araştırması (Demir Çağları) 2010 Yılı Araştırmaları Bulanık-Malazgirt". *29. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 3*, 373-401.
- Çevik, N. (2000). *Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çilingiroğlu, A. (1993). Van-Dilkaya Höyüğü Kazıları Kapanış. *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, 469-489.
- Çilingiroğlu, A.1994, *Urartu Tarihi*, Bornova-İzmir
- Derin, Z. (1993). *Demir Çağ'da Doğu Anadolu'da Ölü Gömme Gelenekleri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.
- Erzen, A. (1984), *Doğu Anadolu ve Urartular/Eastern Anatolia and Urartians*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Frangipane, M. (1998). Arslantepe 1996: The Finding of an EB-I Royal Tomb. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 19(1)*, 291-309.
- Hulsteyn, Y. v. (1992). *Urartian Built and Rock-Cut Tombs*. (PhD), Bryn Mawr College, Michigan.
- Işıklı, M. (2008). "Dağlık Doğu Anadolu Yaylasının Erken Halkları", *Aktüel Arkeoloji*, 64: 72-79.
- Konyar, E. (2011).Urartu'da Mezar Tipleri ve Gömü Adetleri", *Urartu: Doğu'da Değişim/Transformation in the East*, Yapı Kredi yayınlari İstanbul: 206-231.
- Koroğlu, K. (2011) "Urartu: Krallık ve Aşiretler/Urartu: The Kingdom and Tribes", *Urartu: Doğu'da Değişim/Transformation in the East*, Yapı Kredi yayınlari İstanbul: 12-51.
- Koroğlu, K., Konyar, E. (2008). "Comments on the Early/Middle Iron Age Chronology of Lake Van Basin", *Ancient Near Eastern Studies 45*, A Re-Assement of Iron Ages Chronology in Anatolia and Neighbouring Regions. Proceedings of a Symposium held at Ege University, İzmir, Turkey, 25-27 May 2005:123-146.
- Kuvaç, R., Ayaz, G., Işık, K., Erdoğan, S., Genç, B. (2016). A New Iron Age Chamber Tomb near Çatak, South of Van Lake. *Ancient Near Eastern Studies, 53*, 149-194.
- Leick, G. (2003). *A dictionary of ancient Near Eastern architecture*. Routledge.

- Öğün, B. (1978). Die urartäischen Besstattungsbräuche. In S. Şahin, E. Schwertheim, & J. Wagner (Eds.), *Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens: Festschrift für Friedrich Karl Dörner zum 65. Geburtstag am 28. Februar 1976* (pp. 639-678.). Leiden: E. J. Brill.
- Özfirat, A. (2001). 1999 Yılı Muş İli Yüzey Araştırması: Tunç ve Demir Çağları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 18/2, 123-140.
- Özgüç, T. (1948). *Ön tarih'te Anadolu'da ölü gömme âdetleri*. Türk tarih kurumu Basımevi.
- Özgüç, T. (1969). *Altıntepe II Mezarlar, Depo Binası ve Fildişi Eserler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özyar, A. (2003). Alacahöyük ve Horoztepe. *Arkeo Atlas*, 2, 124.
- Piotrovsky, B. B. (1966). *Il Regno di Van : Urartu*. Roma: Centro di Studi Micenei.
- Seeher, J. (1993). Tarihöncesi Çağlarda Ölüm ve Gömü. *Arkeoloji ve Sanat*, 59, 9-15.
- Sevin, V. (1986). Urartu Mezar Mimarisine Yeni Katkılar. *Anadolu Araştırmaları - Prof. Dr. U. Bahadır Alkım Hatıra Sayısı*, 10, 329-350.
- Sevin, V. (1987). Urartu Oda-Mezar Mimarisinin Kökeni Üzerine Bazı Gözlemler. In A. Çilingiroğlu (Ed.), *Anadolu Demir Çağları. Anatolian Iron Ages. 24-27 Nisan 1984 tarihleri arasında İzmir'de yapılan I. Anadolu Demir Çağları Sempozyumuna sunulan bildiriler. Papers presented to the I. Anatolian Iron Ages Symposium, İzmir during 24th - 27th April 1984* (pp. 35-55.). İzmir Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Sevin, V. (2004). Son Tunç/Erken Demir Çağı Van Bölgesi Kronolojisi, Kökeni Aranan Bir Devlet: Urartu. *Bellekten*, LXIII/252, 355-386..
- Sevin, V. (2012). *Van Kalesi: Urartu Kral Mezarları ve Altıntepe Halk Mezarlığı*. Ege Yayınları.
- Sevin, V., Kavaklı, E. (1996). *Van/Karagündüz: Bir Erken Demir Çağ Nekropolü - An Early Iron Age Cemetery*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Tarhan, M.T. (1980). "Urartu Devleti'nin "Kuruluş Evresi" ve Kurucu Krallardan "Lutupri=Lapturi" Hakkında yeni Görüşler", *Anadolu Araştırmaları VIII*: 69-114.
- Uhri, A. (2010). *Anadolu'da Ölümün Tarihöncesi: Bir Gelenğin Oluşum Süreçleri*. İstanbul: Ege Yayınları.
- van Loon, M.N. (1966) *Urartian Arts its Distinctive in the Light of New Excavations*. İstanbul.
- Yılmaz, D. (2006). Erken Tunç Çağı'nda Güneydoğu Anadolu'da Oda Mezar Geleneği. *Anadolu / Anatolia*, 31, 57-90.

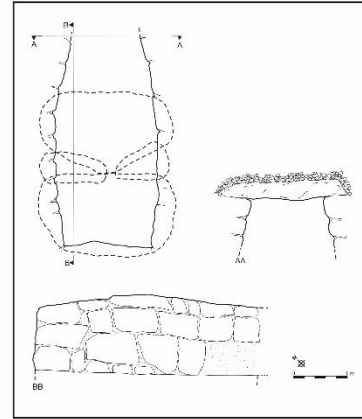

Harita 1.

Resim 1. Belliahir Kromlekli Mezar.

Resim 2. Belliahir Örne Mezarı

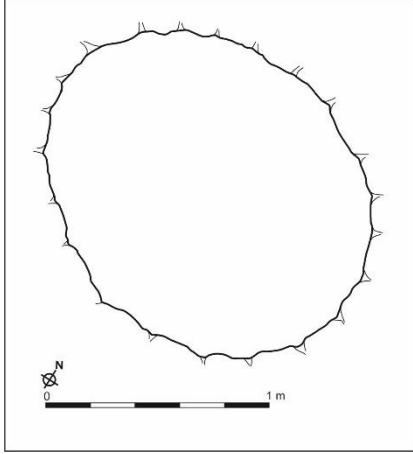

Resim 3. Belliahir Örne Mezarı, Kuzeyden.

Resim 4. Belliahir Örne Mezar odası.

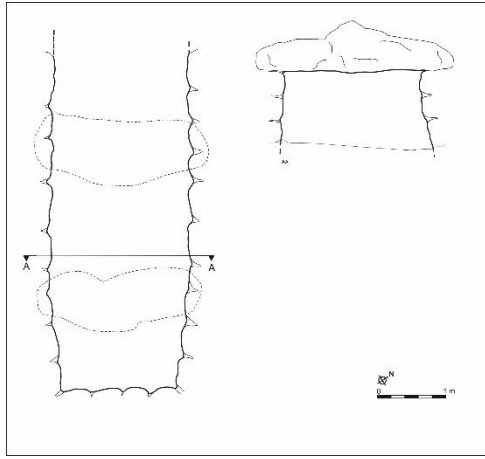

Resim 5. Civikan Kromlekli Mezar

Resim 6. Kromlekli Örme Mezar 2.

Resim 7. Kromlekli Örme Mezar 2.

Resim 8. Kromlekli Örme Mezar 2. Kuzeybatıdan.

Resim 9. Licatepe Kromlekli Mezar.

Resim 10. A. Marnuk Örme Mezarı, batıdan görünüm.

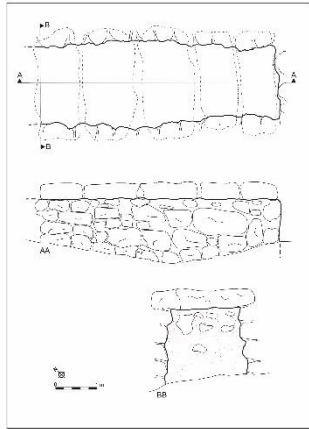

Resim 11. Mezarın tahrip olmuş giriş kısmı.

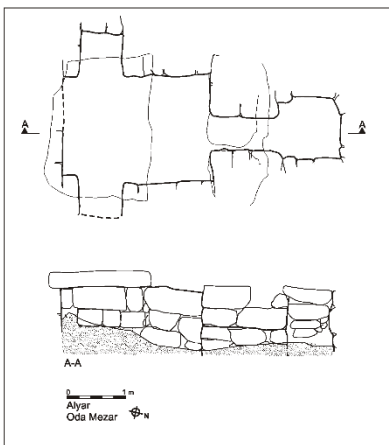
Resim 12. A. Marnuk Mezar odası içten görünüm.

Resim 13. Örme Mezarın çizimi.

Resim 14. Alyar Örme mezarı, kuzeyden görünüm

Resim 15. Alyar örme mezarın çizimi.

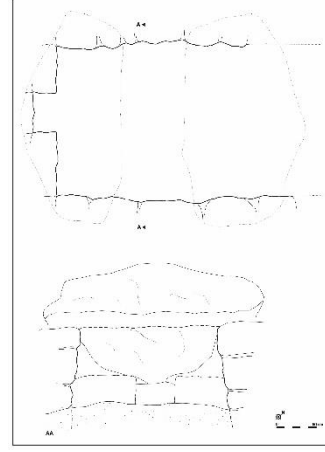

Resim 16. Batı duvardaki nişin görünümü.

Resim 17. Göztepe Örme Mezarı.

Resim 18. Göztepe Örme Mezarı çizimi

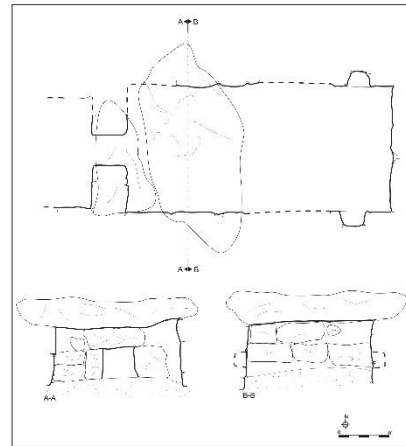
Resim 19. Göztepe Örme Mezarı içten görünüm.

Resim 20. Abo Höyük Örme mezarı.

Resim 21. Örme Mezarın giriş açıklığı, İçten görünüm.

Resim 22. Abo Höyük Örme Mezarı'nın plan ve kesitleri.

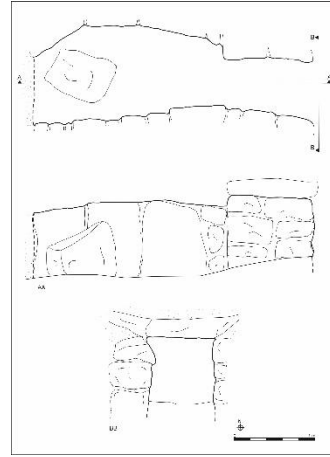
Resim 23. Sarıpınar Örme Mezarı doğudan

Resim 24. Sarıpınar Örme Mezarı'nın girişi.

Resim 25. Mezar odası, içten görünüm.

Resim 26. Sarıpınar Örme Mezarı plan ve kesiti

Kıbrıs Türk Basın Tarihinde Siyasal Gazetecilik: Tepkisel Gazetecilikten Parti Gazeteciliğine

Hasan Erçakıca¹

GİRİŞ

Kamusal alanın gelişmesinin bir ihtiyaç haline getirdiği haber almayı karşılayan gazetecilik çoğu zaman siyasetle anılan bir eylemdir. Bunun tersi olarak siyasi alandaki pek çok gelişme ve tartışmayı da gazetecilik eylemi sayesinde takip etmekte; bu olguları gazetecilerin yansıttığı şekilde algılamakta, kendi görüş ve tutumlarımızı bu algıya göre belirlemektediriz.

Bu karşılıklı bağımlılık olgusu, hiç kuşku yok ki, hem gazeteciler, hem de siyasetçiler tarafından çok iyi algılanmış, bu iki grupta yer alan insanlar kendi eylemlerini bu gerçeğe uyarlamıştır. Bir gazeteci veya gazete girişimcisi, hayatini devam ettirebilmek için siyasetçilerin ve siyasi kurumların ilgisinden yararlanmak isteyecektir. Bunun tersi olarak; siyasetçiler ve siyasi kurumlar, kendi amaçlarına ulaşabilmek için gazetecilerin ve yayın kuruluşlarının kendilerine sundukları olanakları görmezden gelmeyecektir.

Bu sarsılmaz ilişki, siyasetçilerin ve gazetecilerin tarih sahnesinde ortaya çıkışları ile birlikte kendini göstermeye başlamıştır. O kadar ki, belki ikisinin de aynı tarih diliminde ortaya çıkması bir tesadüf değil; bu karşılıklı bağımlılığın bir sonucudur. Haberciliğin önündeki engeller teknolojik gelişmeler ile birer birer aşılırken, siyaset ile gazeteciliğin ilişkisi de buna paralel bir gelişme göstermiştir.

Gazetecilik, ticari veya daha başka insani ihtiyaçları karşılamak için kullanılan bir eylem olmasına karşın, siyasetin bu eylem içindeki önemi, bütün ülkelerde olduğu gibi Kıbrıslı Türkler arasında da çok belirgindir. İlk gazetecilik deneyimleri tamamen siyasi amaçlarla yaşanmıştır. Bu bağlamda ada, bilinen genel gazetecilik anlayışı olarak kabul gören Fikir Gazeteciliği ve Kitle Gazeteciliği türlerine yeni bir gazetecilik türünü “parti gazeteciliğini” eklemiştir.

SİYASAL GAZETECİLİKTE İLK ADIMLAR

Gazeteciliğin kökeninde, habere duyulan ihtiyaç yatmaktadır. Üretim ve ticaret arttıkça, ticaret merkezleri arasında bilgi akışını hızlandırma gereksinmesi de artmış, teknik yetersizlikler ise bu gereksinmenin karşılanmasını zorlaştırmıştır. Öncelikle ulaşım alanında sağlanan gelişmeler nedeniyle, 15’nci ve 16’ncı yüzyıllarda, posta hizmetlerinin yaygınlaşması sağlanabilmiş olsa da, bu alandaki gelişmelerin etkisi çoğu ülkede resmi kullanım veya bazı seçkin ailelerin kullanımı ile sınırlı kalmıştır.

15’nci yüzyılın ortalarında matbaanın ortaya çıkması, haber üretimi ve yayınlanmasında elbette bir devrim niteliğindedir. Matbaanın ortaya çıkmasından sonra çok sayıda ve farklı basılı malzeme ortada görünmeye başladı. “Bu broşürler veya tek sayfalık bültenler genelde tek seferlik veya düzensiz yayınlardı. Bunlar binlerce adet basılıyor ve tellallar ve seyyar satıcılar tarafından sokaklarda satılıyordu. Bu araçlar bireyler için güncel ve uzaklarda olup bitmiş olaylar hakkında değerli birer bilgi kaynağıydı.” Modern gazetenin ilk olarak Amsterdam’da, 1607 yılında, haftalık olarak yayınlanmış olabileceğine dair bazı kanıtlar bulunmuştur. Haftalık haber yayınları, kısa süre içinde başka şehirlerde ve dillerde de ortaya çıkmaya başladı. Bu yayınlar, o yıllarda, uzakta olanların haberini vermekte ve bu bilgiler genellikle ticaret yapan kişilerin ihtiyaçlarını karşılamaktaydı.

---

¹ KKTC Eski Cumhurbaşkanı Sözcüsü, Gazeteci, GAÜ İletişim ve Medya Çalışmaları Doktora Öğrencisi,

Gazete tipi yayınların Otuz Yıl Savaşları sırasında yaygınlaştığı görülmekle birlikte, iç siyasi gelişmelerden haber veren gazetelere 1640'lı yıllarda İngiltere'de rastlanmaktadır. 1'nci Charles ile parlamento arasındaki kriz, halkın siyasi sorunlar ve gelişmeler hakkında günlük haber alma ihtiyacını artırmıştı. 1641 yılı sonlarında bu tür haberlere ağırlık veren üç haftalık gazete yayınlanıyordu. 1642 yılının ilk aylarında bu gazetelerin sayısı artmaya başladı. 1645 yılında Londra'da 14 gazete yayınlanıyordu. 1660'da monarşi yeniden düzenlendiğinde ve basına katı denetimler uygulanmaya başlandığında süreli yayınlar devlet işleri açısından "güçlü oyuncular" haline gelmişlerdi.²

Basının, siyasi hayatın güçlü oyuncularına haline gelmesi, iktidarların sansür ve benzeri uygulamalarını gündeme getirirken, basının insanları sürekli ve güçlü bağlarla bir birine bağlamaya başladığı görülmektedir. Fransız siyaset kuramcısı Tocquville'in 1835 yılında yaptığı bu saptama, kamuoyu çalışmaları ile bir kez daha kendini kanıtlamıştır.³ Kamuoyu ve iletişim çalışmalarına damga vurmuş olan Jürgen Habermas, burjuva kamusal hayatın dönüşümünde siyasal gazeteciliğin önemine özellikle dikkat çekmektedir. Özellikle 1800'lü yıllarla birlikte, kamusal alanda etkinlik kurmaya çalışan siyasal gruplar, işe ister istemez yayıncılık alanına el atarak başlamışlardır. Kamusal alan çıkar çelişkilerinden etkilenerek farklı çıkar gruplarının daha fazla görüldüğü bir alan haline dönüşürken, haberleşme ihtiyaçlarını karşılamak üzerine kurulu basın yapıları arasına kanaat oluşturmayı amaçlayan basın yapıları da katılmaya başlamış ve "haber basını" neredeyse tam anlamıyla bir "kanaat basını" haline gelmiştir. Bu noktada, kamusal alanda seslerini duyurmak isteyen grupların basını dönüşümüne uğrattığını söylemek daha doğru olacaktır. "Gazete yayıncısı açınsındansa bu gelişmenin anlamı, yeni haberler satan birisi iken, artık bir kamu oyu taciri olmasıydı." 1848 Paris'inde biraz gelişen her siyasetçi kulübünü, iki siyasetçiden biri ise dergisini kuruyordu. Sadece Şubat-Mart arasında 450 kulüp ve 200 dergi kurulmuştu.⁴

TÜRKİYE'DE SİYASAL GAZETECİLİK

Osmanlı Devleti'nde ise ilk siyasal nitelikli gazete 1860 yılında Agah Efendi tarafından yayınlanan Tercüman-ı Ahval'dır. Türk siyasal hayatı kadar edebiyatını da etkileyen Tercüman-ı Ahval'ın yayınlandığı günlerde Osmanlı ülkesinin siyasal bakımdan da önemli olaylara ev sahipliği yaptığı unutulmamalıdır. Gazetede Şinasi, Ahmet Vefik Paşa ve Namık Kemal gibi Türk siyasetinde de önemli yeri olan yazarların makaleleri yayımlanıyordu.

Şinasi'nin 1862 yılında yayınlamaya başladığı Tasvir-i Efkâr ise, "millet" kavramını ilk kez kullanan yayın organı olması, kamuoyunun önemini anlatmaya çalışması ve devleti, "milletin temsilcisi sıfatıyla işleri yöneten ve milletin refahı için çalışan bir kurum" olarak tanımlaması ile siyasal gelişmelere öncülük edecektir. Gazete, Şinasi'den sonra Namık Kemal'in yönetiminde yayınlamaya devam ederken, bu çabalar içinde olan gazeteci ve yazarların 1865 yılında Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni kurmaları siyasal yayıncılık ile cemaatçiliğin iç içe geçmişliğinin Türkiye'deki örneği olarak görülmelidir.⁵

Bu noktada, Namık Kemal'in sürgün yerlerinden birinin Magusa-Kıbrıs olması ve Namık Kemal'in ilerleyen zaman içinde bile Magusa ile birlikte anılmaya devam etmesi, Kıbrıslı Türkler bakımından önemli bir tarihi olgu olarak kabul edilmektedir.

² Crowley, D. ve Heyer, P. (2007). *İletişim Tarihi*. Ankara: Siyasal Kitabevi. Syf; 174-179

³ Lang, K. (1989). *İletişim Araştırmaları: Kökenleri ve Gelişmesi (Kitle İletişim Kuramları içinde)*. Ankara: Ütopya Yayınevi. Syf; 27

⁴ Habermas, J. (2017). *Kamusal Hayatın Yapısal Dönüşümü*. İstanbul: İletişim Yayınları. Syf; 306-308

⁵ Türkiye Millî Eğitim Bakanlığı.
http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Türk%20Basınının%20Doğuşu%20Ve%20Gelişimi.pdf

KIBRIS'TA SİYASAL GAZETECİLİĞİN DOĞUŞU

Kıbrıs adasında basının gelişimi yukarıda anlatılanlara benzerlik göstermekle birlikte, adada yapılan ticaretin niteliği ve bu ticaretin 1800'lü yıllar boyunca bir liman kasabası olan Larnaka'ya yerleşmiş olan batılı ülke konsolosları tarafından kontrol edilmiş olması, ticari yaşamın haberleşme ihtiyaçlarının gazeteler aracılığı ile karşılanmasını "gereksiz bir harcama" durumuna düşürmüştür. Kıbrıs'ta ilk gazete izni, Osmanlı yönetimi adayı terk etmek üzereyken, 1878 yılında Larnakalı yayıncı Chirstodulos Konstantinidis'e verilmişti. Konstantinidis, Kıbrıslı Rum kimliğinin farkında olan Neon Kition isimli bir gazete çıkarmıştı. Bu, Kıbrıslı Rumlar arasında bir yayıncılık patlamasına vesile oldu. Nitekim 12 yıl sonra, adada yayınlanan ve toplam tirajları üç bini bulan yedi Rumca gazete bulunuyordu. Bu gazeteler büyük ölçüde siyasal gelişmeleri ve kanaatleri aktarıırken, adada ayrıca Kıbrıs Çalışmaları Dergisi isimli bir de dergi yayınlanıyordu.

Kıbrıs'ta Türkçe yayınlanan ilk gazetenin ise Sa'ded olduğu bilinmektedir. Sa'ded'in adına İngiliz kayıtlarında rastlanmasına ve 1889 tarihinde yayınlanmış olduğu üzerinde durulmasına karşın, hakkında daha çok şey bildiğimiz ve bu nedenle ilk gazete diye değerlendirilen diğer bir yayın ise Zaman gazetesidir. Zaman'ın yayın tarihi, 25 Aralık 1891'dir. Zaman, Lefkoşa'da Osmanlı Kırathanesi ismi ile faaliyet gösteren kulübün yayın organıdır. Yayınlanması bu kulüpte kararlaştırılmıştır. Basımevi için gerekli yatırım sermayesi bu kulüp çevresinden toplanan bağışlarla sağlanmış, idareci ve yazarları bu kulüpten derlenmiştir. Dönemin, Türk toplumunda önemli bir siyasi yoğunlaşmanın merkezi olarak görülen Osmanlı Kırathanesi, Rum toplumuna ait Kipriyagos Silogos adlı Rum Kırathanesi'nin Rum toplumunun siyasi birliğini sağlamasına karşılık olarak ortaya çıkmıştır.

Zaman'ın ilk sayısında yayın amaçları maddeler halinde sıralanırken, ilk maddelerini siyasal amaçlar almıştır:

1. İngiliz sömürgeciliği ile savaşmak;
2. Ulusal bilinci ayakta tutmak, anavatana güven ve bağlılığı devam ettirmek;
3. Kıbrıs sorununu yalnız Rumların bakış açısından dünyaya duyurmaya çalışan kalabalık Rum gazeteleri ile savaşmak;
4. Enosis'e karşı durmak;
5. Dünya kamuoyuna Kıbrıs Türklerinin sesini duyurmak;
6. Türk dilini, yazı dili olarak da Ada'da ayakta tutmak;
7. Türk toplumunu her alanda kalkındırmak, Türk esnaf ve işçisinin haklarını korumak;
8. Türk ahlak ve eğitimine hizmet etmek.

Bu amaçlar listesi, Zaman'ın yayınına bir siyasal kulüpte topluca karar verildiği gerçeği ile birlikte değerlendirildiğinde, Kıbrıs Türk basınının varlık nedeninin siyasal olduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz. Kıbrıs Türk basın tarihi konusunda en kapsamlı araştırmayı yapan Cemalettin Ünlü'nün kanaati de bu yöndedir: "Kıbrıs'ta, Rumların Enosis gürültüleri, Kıbrıs Türkleri tarafından endişe ile izleniyordu. Ve Türk basını da, Kıbrıs Rum basınına bir tepki basını olarak doğmuştur."⁶

İLK HEDEF: TÜRK KİMLİĞİNE SAHİP ÇIKMAK

Zaman'ın amaçları arasında İngiliz sömürgeciliğine karşı çıkmak, Enosis'e karşı durmak gibi politik hedefler açıkça belirtilmiş olsa bile, Zaman'ın ve onu izleyen Kıbrıslı Türk gazetelerinin bu tür politik hedeflerden daha çok, Türk ve Müslüman kimliğinin özelliklerini korumayı amaçladıkları görülmektedir.

⁶ Ünlü, C. (1981). *Kıbrıs'ta Basın Olayı*. Ankara: Basın-Yayın Genel Müdürlüğü. Syf; 14

Türkçe veya Rumca yayınlanan Kıbrıs basının önemli bir özelliği, özellikle köylerdeki öğretmenlere ve diğer okuryazarlara konuşma malzemesi sağlamasıdır. Rebecca Bryant, bunun çok önemli olduğunu belirtirken, “Köy kahvesi verandasında haftalık haberleri diğerlerine okuyan öğretmen, bu zaman için Kıbrıs’taki gibi İngiltere’de de sık rastlanan bir görüntüydü. Aradaki fark ise şuydu: Aslında Kıbrıslı öğretmen köylülere gazeteyi okuyamıyordu çünkü onların pek çoğu için Yunan Katharevousa’sı ya da Osmanlı Türkçesi anlaşılabilir değildi. Bunun yerine öğretmen bahsedilen olayları anlatırdı, böylelikle de öğretmene yorumlayıcı bir otorite verilirdi” diye yazmıştır.⁷ Bu durumda, Kıbrıs’ta Rumca gazeteler gibi Türkçe gazetelerin de siyasi gelişmeleri halka belli bir bakış açısı ile aktarmaya aracılık eden materyaller olduğunu belirtmek gerekecektir.

Kıbrıs Türk basını, Birinci Dünya Savaşı sırasında bir “suskunluk dönemi” geçirmiş olsa bile, özellikle Kurtuluş Savaşı’nın zafere ulaşmasından sonra yeniden canlanmış ve çok sayıda gazete yayın hayatında yerini almıştır. Ünlü’nün Cyprus Blue Book kayıtlarından aktardığına göre, 1922 tarihinde Kıbrıs’ta toplam baskı sayıları 4 bin 110 olan altı Türkçe gazete yayınlanmaktaydı. Böylece, nüfusa, okuryazarlığa ve bugünkü gazete tirajlarına kıyasladığımız zaman, karşımıza oldukça iyimser bir rakam çıkmış oluyor.

Bütün bu gazeteler, özellikle Türk ve Müslüman kimliği ön plana çıkaran, Türkiye’den haberlere geniş şekilde yer vererek Türkçe konuşan Kıbrıslıları Anavatan Türkiye’ye bağlayan yayın organları olarak işlev görmüşlerdir. 1923’ten sonra Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte gündeme gelen reform hareketlerinin savunucusu, dil devriminin ise öncü uygulayıcısı olmuşlardır.

LİDERLİK MÜCADELESİNDE GAZETELER

Kıbrıs Başpiskoposu Sofroniso’un 1900 yılında ölümü, Kıbrıs’ta modern anlamda ilk liderlik mücadelesini başlatmış oldu. Kıbrıslı Rumların kimi başpiskopos olarak seçecekleri tartışılırken, gazeteler ve yayıncılar bu tartışma içinde önemli bir yer tuttular. Adaylar, birbirlerini doğrudan suçlamak yerine, suçlamalarını bazı gazeteler aracılığı ile yaptılar. Rumca gazetelerin başyazıları bu iş için ayrıldı. Adaylardan biri olan Kition Piskoposu’nun sağ kolu gazeteci Katalanos, gazetesi Evaghoras’ta diğer aday Girne Piskoposu’na hakaret ettiği gerekçesi ile hapis cezasına çaptırıldı.⁸

Benzer olaylar, daha sonra Kıbrıs Müftüsü seçimleri nedeniyle Kıbrıslı Türkler arasında da yaşandı. 20’ncü yüzyılın başında Zaman gazetesinin sahipliğini elinde bulunduran Tüccarbaşı Hacı Ahmet Derviş Paşa, Kadı Vecih Efendi’nin yakın dostu olarak köy köy dolaşıyor, Kıbrıslı Türklerin diğer iki önemli kurumu olan eğitim idaresi ve Evkaf yönetimi aleyhine konuşmalar yapıyordu. Bryant, Derviş Paşa’yı, “İslami bir dünya imparatorluğu çerçevesinde modernleşme ve Batılaşma arayışı içinde olan, eğitilmiş, 19’ncü yüzyıl devrimcisi” bir Jöntürk olarak tanımlamaktadır. Derviş Paşa, gerek müftülük, gerek Evkaf idaresi, gerekse eğitim kurumlarının idaresi için verdiği mücadeleler sırasında gazetesini etkili bir araç olarak kullanmaya çalıştı. Bu nedenle, Kıbrıs Türk toplumunun birçok lideri Derviş yanlısı gazetelerin sansürlenmesi için İngiliz yönetimine başvurmaya başladılar. Gerek Kıbrıslı Türkler arasındaki çekişmeler, gerekse Kıbrıs’ın 1914 yılında İngiltere tarafından ilhak edilmesinden sonraki siyasi gelişmeler, Birinci Dünya Savaşı sırasında Kıbrıs’ta yayınlanan Türkçe gazete kalmaması sonucunu vermiş; İngiliz yönetimi, yeni gazete izni vermemek için toplum içindeki siyasi gerilimi bir gerekçe olarak kullanmaya başlamıştı. 1917 yılında, Minca-i İslam isimli bir gazete yayınlamak için yapılan başvuru, o sıralarda yayınlanan Türkçe gazete olmamasına karşın, Sömürge Sekreteri tarafından “Müslüman cemaat içerisinde şu an bastırılmış bulunan kin ve düşmanlık duygularını yeniden canlandırılabilirliği” açıklaması ile reddedilmiştir.⁹

---

⁷ Bryant, R. (2002). *Tebaadan Vatandaş-a-Kıbrıs’ta Modernite ve Milliyetçilik*. İstanbul: İletişim Yayınları. Syf; 63-64

⁸ Bryant. Syf; 113- 136

⁹ Bryant.Syf; 137-165

Zaten Cemalettin Ünlü de, “gerek Rum kesiminde, gerek Türk kesiminde zamanla baş gösteren iç fikir ayrılıkları da, bu kez de içe dönük çatışmaların aracı olmuştur. Her fikir kümesi, fikirlerini yaymak; ya da kendileri gibi düşünmeyenleri yermek için başvurulan ilk araç Gazete olmuştur” diye yazmıştır.¹⁰

31 İSYANI SONRASI; EOKA ÖNCESİ

Kıbrıs Türk basını, Birinci Dünya Savaşı yıllarını sessiz geçirdi. 1878 yılında Kıbrıs’ı Osmanlı Devleti’nden kiralamış bulunan Büyük Britanya, 1914 yılında savaşın başlamasından sonra adayı ilhak etti. Savaş sırasında Osmanlı Devleti ile Büyük Britanya’nın çeşitli cephelerde karşı karşıya savaşması, Kıbrıslı Türklerin toplum hayatından dışlanmasına neden olurken, basında da bir suskunluk dönemi yaşanmasına yol açtı.

Kıbrıs Türk basını 1919 yılıyla birlikte yeniden canlanmaya başladı. Önce Doğru Yol, daha sonra Söz gazeteleri yayın hayatına başlar. Bu yıllarda savaşın etkileri devam etmekte, sansür gazeteler için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Kıbrıslı Türk gazeteleri, İngiliz yönetimine karşı dikkatli bir dil kullanmakta, Anadolu’daki savaşı özenle takip etmektedirler. Bu arada Söz gazetesinin Ankara ile yazışmaları da dikkat çekicidir. Bu yıllarda gazeteler, özellikle eğitim alanında yaşanan olumsuzluklara dikkat çekerek mücadeleci karakterlerini korumaktadırlar. Cyprus Blue Book’a göre 1922 tarihinde en yüksek tirajlısı 1200 baskı ile Söz olmak üzere, toplam 3210 adetlik tiraja sahip altı Türk gazetesi yayınlanmaktadır.

Kurtuluş Savaşı’nın zafere ulaşmasından sonra Kıbrıs Türk gazetelerinin Türkiye’den yana tavrı daha açık bir hal alır. Türkiye’den kaçan bir kısım yüzellilikler gibi Sait Molla da Kıbrıs’a sığınır. Söz gazetesi sahibi Mehmet Remzi, Sait Molla ile olan tartışmaları nedeniyle iki defa hapse mahkum edilir. Söz, Atatürk devrimlerini de izleyerek yeni Türk harfleri ile basılmaya başlar.

1931 yılında, İngiliz yönetiminin yeni vergiler ihdas etmesini gerekçe gösteren Kıbrıslı Rumlar, kitlesel gösterilere başladılar. Bu gösteriler kontrol edilemez hale gelince ve Vali Konağı yakılınca, adada olağanüstü hal ilan edildi. Bir çok özgürlük kısıtlandı. Kısıtlanan özgürlükler arasında basınla ilgili olanlar da vardı. Gazete yayınlanabilmesi için “teminat akçesi” yatırılması zorunludur ve bu durum gazetelerin yayınlanması için ciddi bir engel oluşturmuştur. Bu dönemde Türkçe olarak sadece dört gazete yayın hayatını sürdürebilmiştir: Masum Millet, Haber, Ses ve Vakit gazeteleri. Bunlar da siyasi varlığı ve mücadeleyi gazete yayınları üzerinden sürdürmekten uzaktır. Buna karşın özellikle Masum Millet gazetesi ve sahibi Avukat Con Rifat, avukatlığının yanı sıra çıkardığı gazetesi ile önemli bir mücadele yürütüyordu. Kıbrıs Türk halkının varoluş lideri Dr. Fazıl Küçük, o yıllarda yüksek öğrenimde bulunduğunu ama yaz tatillerini Masum Millet ile Söz gazetesinin matbaalarında geçirdiğini anlatmaktadır. Bu yıllarda, zor koşullar altında yayınlanan Masum Millet ile Söz’ün daha sonraki gazetelere esin kaynağı teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim, Dr. Küçük daha sonra yayınlayacağı Halkın Sesi’nde, gazetenin yayınlanmasının nedenlerini açıklarken, “Söz artık yaşamıyor. Memleket dilsizdir” diyerek bu geleneğe bağlılığını ortaya koymuştur.

Dr. Fazıl Küçük, bu dönemin sonuna doğru, 14 Mart 1942 tarihinde, kendi gazetesi olan Halkın Sesi gazetesini yayınlamaya başlar. Bugün hala yayınlanmakta olan Halkın Sesi, parti gazetesi olmamakla birlikte tam bir mücadele gazetesidir. Dr. Küçük, çeşitli şekillerde siyasi mücadele içinde olmasına ve farklı zamanlarla farklı örgütler oluşturmuş olmasına karşın Halkın Sesi’ni bunlardan uzak tutmuş ve Halkın Sesi’nin “bir memleket gazetesi” olduğunu belirtmiştir. Dr. Fazıl Küçük, anılarında bir gazete yayınlamak için ortaya atılmasını, zamanın Türkiye Cumhuriyeti Konsolosu Recep Yazgan’ın da teşvik ettiğini anlatmaktadır.

Dr. Küçük, Halkın Sesi’ni politik oluşumlardan uzak tutsa bile, politik gelişmeler Halkın Sesi etrafında oluşmaya başlamıştı. Daha sonra Dr. Küçük kadar önemli bir lider konumuna gelecek olan Rauf Raif Denktaş, anılarında Dr. Küçük ile tanışmasına Halkın Sesi’nin vesile olduğunu anlatır. Denktaş, Halkın Sesi’nin ilk sayısını Girne’de görür, alır ve okur. Daha sonrasını ise kendi ağzından şöyle anlatır: “Halkın Sesi gazetesinin ilk

¹⁰ Ünlü. Syf; 14

sayısında gazetenin çıkış nedenleri anlatıyordu Dr. Küçük... Babamdan duyduğum, Evkaf, Müftülük, okullar v.s. gibi davalar için uğraş verileceğine dair bir yazı idi bu. Bunları okuduktan sonra oturup Dr. Küçük'e bir yazı yazdım ki, Halkın Sesi'nde yayınlanmıştır. Bunun üzerine Dr. Küçük bana 'gel görüşelim' diye haber saldı. Ve çıktım Lefkoşa'ya geldim. Doktor'la oturup konuştuk."¹¹

Halkın Sesi, yayınlanması ile birlikte işte böylesine politik bir işleve sahip olmuştu. Masum Millet ve Söz'ün Dr. Küçük'ün uğrak yeri olması gibi, Halkın Sesi de Rauf Raif Denктаş gibilerin uğrak yeri ve gazetesi haline gelecekti.

Halkın Sesi, 14 Mart, 1942 tarihli ilk sayısında yayın politikasını şu şekilde duyurur:

1. Türk toplumunun haklarını korumak, toplumun dertlerini dile getirmek.
2. Bağımsız olmak.
3. Sömürge idaresi ve Rum emelleri ile mücadele etmek.
4. Anavatan sevgisini ve ona bağlılığını idame ettirmek.
5. Memleketteki sanat hareketlerini destekleyip teşvik etmek.

Bu maddelerde toplanan yayın politikasının 1891 tarihli Zaman gazetesinin yayın politikası ile benzerlikleri elbette dikkat çekicidir.

Kıbrıslı Türkler arasındaki liderlik mücadelesinin yakın tarih bakımından en ilginç örneği ise İstiklal Gazetesi sahibi Necati Özkan ile Dr. Fazıl Küçük arasındaki mücadeledir. Necati Özkan, kurmak hazırlığı içinde olduğu Kıbrıs Türk Birliği İstiklal Partisi'nden önce İstiklal gazetesini yayınlamış ve sesini duyururken toplum içinde etkinlik kurmaya çalışmıştır. Bu boyutuyla ele alındığı zaman, İstiklal gazetesini "ilk parti gazetesi" saymak; bu dönemi ise Kıbrıs Türk Basın tarihi açısından parti gazeteciliğinin başladığı dönem olarak tanımlamak gerekir. Daha sonra Kıbrıs Türk siyasi hayatında sıkça görülen, parti politikalarının topluma aktarılması amacıyla gazete yayınlamak geleneği, İstiklal Gazetesi'nin yayınlanmasıyla farklı bir başlangıç yapmış, yayınlanan gazeteden siyasi bir parti doğmuştur.

İstiklal gazetesi ile Halkın Sesi gazetesi veya Necati Özkan ile Dr. Fazıl Küçük arasındaki liderlik mücadelesi, hayatın her alanında devam etmiş ve hatta bu mücadeleye Türkiye'deki siyasi partiler de karıştırılmıştır. Buna göre Necati Özkan ve İstiklal gazetesi Cumhuriyet Halk Partisi'nin Kıbrıs temsilciliği gibi hareket ederken, 1950 seçimleri ile iktidara gelen Demokrat Parti ve Adnan Menderes karşıtlığı ile kendine siyasi arenada yer edinmeye çalışmıştır.

1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar devam eden bu dönem içinde politikaya hevesli veya Kıbrıs Türk liderliği içinde yer alma hedefine sahip başka kişilerin de kısa süreli gazeteler çıkardığına tanık olunmaktadır. Bütün bu gazeteler, imtiyaz sahiplerinin parasal desteği ile yayınlanmıştır. 1914 yılında, zamanın en önemli gazetesi olan Kıbrıs Gazetesi, parasal sıkıntıyı, "Hizmetlerimize mukabil bir şey istemiyoruz. Böyle olduğu halde masraflarımızı bile alamaz isek ve cebimizden de para sarfına mecbur olur isek, bu hal gazetemizin istikbalini kat'iyen temin edemez" diye serzenişle ifade etmişti. Kemal Deniz, 1946 yılında Ateş gazetesini yayınlarken "maksadının para kazanmak olmadığını" peşinen deklere etmek ihtiyacını hissetmişti. 1914'ten 1946'ya kadar geçen 32 yıl, gazetelerin yayınlanma koşullarında herhangi bir değişikliğe neden olamamış, gazeteler bir ticari emtia haline gelememiştir.¹²

NACAK-CUMHURİYET ÇEKİŞMESİ

1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilanı ile birlikte, Kıbrıslı Türk basınında bazı değişiklikler oluşmaya başlamıştır. Daha önce çeşitli yayınlarda karşımıza çıkan Ayhan Hikmet ile Muzaffer Gürkan isimli iki avukat, cumhuriyetin ilanı ile birlikte yeni bir gazeteyi yayın hayatına sokmuşlardır: Cumhuriyet. Cumhuriyet, diğer bazı

¹¹ Özter, L. (2004). *Ulusal Mücadelede Denктаş*. Lefkoşa: Kendi yayını. Syf; 27

¹² Ünlü. Syf; 46 ve 97

gazeteler gibi, Kıbrıs Türk Halk Partisi isimli partinin yayın organı konumundadır. Bu örnekte de parti ile yaygın organı eşleşmesi söz konusudur.

Bu döneme damgasını vuran diğer bir gazete ise Nacak gazetesidir. Nacak, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluş anlaşmaları imzalandıktan sonra 29 Mayıs 1959 tarihinde yayına başlamıştır. Gazetenin sahibi olarak Rauf Denктаş görülmesine karşın Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) tarafından yayınlandığı, daha sonraki yıllarda çeşitli kaynaklar ve bizzat Denктаş tarafından açıklanmıştır.¹³

Cumhuriyet gazetesinin yayınlanması ile birlikte bu iki gazete arasında bir mücadele başladığı görülmektedir. O kadar ki, bu mücadele yurtdışında bile yankı bulur. Bulgaristan'da yayınlanan bir gazetede Nacak "şovenist"; Cumhuriyet ise "halkın dili" olarak nitelenir. Bu yayın da kavgaya vesile olur. Nacak'ın dili oldukça serttir: "Cumhuriyet gazetesi ihanet içindedir."

Nacak-Cumhuriyet çekişmesi, iki toplum arasında gerilimin artmasına paralel olarak yükselme eğilimindedir. Bayraktar Camii'ne bomba konulması olayı bu gerilimi daha artırmıştır. Cumhuriyet, camiye kimlerin bomba koyduğunun yakında açıklanacağı iddiasındadır ama iki avukat 23 Nisan 1962 tarihinde, böyle bir açıklama yapılmadan öldürülürler. Nacak, bu öldürülme olayına karşılık üzüntü belirten bir başyazı yayınlamış olsa bile bu olay Kıbrıs Türk tarihinin tartışmalı bir konusu olarak etkisini devam ettirmektedir.

Bu dönemde yayınlanan Akın gazetesi, bağımsız ve "hiçbir parti ve kuruluşla ilgisi olmayan" bir gazete olmak iddiasındadır. İkinci sayısında, Kıbrıs Cumhuriyeti Temsilciler Meclisi Başkan Yardımcısı Orhan Müderrisoğlu'nu ziyaret ettiklerini ve Müderrisoğlu'nun kendilerine "siyasi partilere lüzum yok" dediğini manşetten duyurmaktadır. Akın, Gürkan ve Hikmet cinayetlerinin üstüne de kararlılıkla gitmektedir. Bu haliyle Akın, bir parti yayın organı olmasa bile Kıbrıs Türk liderliğini elinde bulunduran Dr. Fazıl Küçük ile Rauf Raif Denктаş ikilisine muhalefet eden politik bir gazete konumundadır.

1974 SONRASINDA BASIN VE SİYASET

1974 Barış Harekatı'nın hemen öncesi ve sonrasında, demokratik hayatın gelişme eğilimi göstermesi, Kıbrıs Türk yayın hayatını da canlandırmıştır. Bu dönemde özellikle siyasi liderler ile siyasi partilerin yayın hayatına soktuğu gazetelere tanık olmaktadır. 1974'ten hemen önce Raif Denктаş tarafından yayınlanan Zaman gazetesi 1974 sonrasında da bir süre etkinliğini korudu ve daha sonra Ulusal Birlik Partisi'ne devredilerek Birlik adını aldı. 1970 yılında kurulan Cumhuriyetçi Türk Partisi, 1975 yılında, siyasal çalışmalarının bir parçası olarak Yenidüzen gazetesini haftalık olarak yayınlamaya başladı. Cumhuriyetçi Türk Partisi, Kıbrıs Türk Federe Devleti'nden Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne geçişi onaylamayan ama KTFD Meclisi'nde bu dönüşüme oy vermeye zorlanan bir parti olarak, KKTC ilanından bir ay sonra Yenidüzen gazetesini günlük yayına başlatarak KKTC ilanının kendisine verdiğini düşündüğü siyasi tahribattan kurtulmaya çalışmıştır. Politik bir darbeye, parti yayıncılığı alanında ileri bir adım ile karşılık verme arayışı, parti gazeteciliğinin Kıbrıs Türk halkı nezdindeki önemini göstermesi bakımından da önemlidir.

Bu süre içinde ortaya çıkan bütün siyasi partiler varlıklarını bir gazete ile adeta kanıtlamaya çalışmışlardır. Kıbrıs Türk siyasi yaşamında kısa bir süre için etkili bir parti olarak var olan Halkçı Parti, Halkçı gazetesi; Halkçı Parti'den ayrılanların oluşturduğu Toplumcu Kurtuluş Partisi, siyasi yaşamda önemli bir rol üstlendiği dönemlerde varlığını Kurtuluş ve Ortam gazeteleri ile göstermişlerdir. Ulusal Birlik Partisi, Birlik gazetesinin kapanmasından sonra Güneş gazetesi ile parti gazeteciliğini devam ettirmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan Demokratik Halk Partisi de sesini Demokratik Halk Gazetesi ile duyurmaya çalışmıştır.

Bu süre içinde Halkın Sesi ve Bozkurt gazeteleri kısmen bağımsız gazeteler olarak yollarına devam etmişler; 1989 yılında Asil Nadir'e ait Kıbrıs gazetesi, yeni baskı teknolojisi ve yeni bir dağıtım sistemi ve toplam tirajın çok üstünde bir tiraj ile devreye girdiği zaman da siyasi amaçlar, ticari kazançlardan önde tutulmuştur.

---

¹³ Kasımoğlu, E. (2006). *Eski Günler Eski Defterler*. Lefkoşa: Kendi yayını. Syf; 96

Gazete, ilk sayısında Asil Nadir imzası ile yayınladığı yazıda, “Kıbrıs’ın taraf olacağı tek değer, ulusumuzun ve Cumhuriyeti’mizin yüce çıkarlarıdır” denilmiş ama daha ilk günden Kıbrıs gazetesi, Nadir’in yatırımlarına engel olmaya çalışacakları düşünülen CTP ve TKP gibi muhalif partilere karşı iktidardaki UBP’nin yanında yer almış ve gazete muhalif partilerin korkulu rüyası haline gelmiştir. Kıbrıs gazetesi, daha sonraki yayın hayatında da, Asil Nadir’in tercihlerine bağlı olarak siyasi partilere destek vermiş veya saldırılarda bulunmuştur. Günümüzde de köşe yazıları ve TV programları ile gazetecilik ilişkisini sürdüren, Toplumcu Kurtuluş Partisi’nin yayın organı konumundaki Ortam gazetesinin en etkili olduğu dönemlerdeki yöneticisi Hasan Kahvecioğlu, Kıbrıs gazetesinin siyasette oynadığı rolü şöyle anlatmaktadır: “Kıbrıs’ın kuzeyinde 1990 seçimleri medya-siyaset ilişkisi bakımından doktora tezi olacak kadar değerli bir örnektir. O tarihlere kadar kendi halinde bir medyamız varken, dış sermaye ile kurulmuş dev ölçekte bir medya kuruluşu, siyasette doğrudan taraf olmaya, seçim kampanyalarında rol üstlenmeye ve her türlü manipülasyon teknikleri ile statüko egemenlerini korumaya aldı.”¹⁴ Kıbrıs gazetesinin, yüksek tiraj ve modern baskı tekniği ile yayın hayatına başlaması, parti gazetelerinin rolüne zarar vermemiş, tam tersine özellikle 90’lı yıllar boyunca, Kıbrıs gazetesi ile mücadele etmenin temel araçları olarak işlev görmüşlerdir.

GÜNÜMÜZDE PARTİ GAZETECİLİĞİ

KKTC’de bugün itibarı ile 20 günlük gazete yayınlanmaktadır. Bunlardan dördü parti gazetesi olarak nitelenebilecek durumdadır. Ne yazık ki gazetelerin satış rakamları net olarak bilinmemekte; gazetelerin baskı ve satış rakamları ancak çeşitli spekülasyonlara konu olmaktadır. Kamuoyunda yaygın kanaat Kıbrıs gazetesinin satış rakamının en yüksek olduğu şeklindedir. İkinci derecede satış yapan gazeteler içine 4-5 gazete girebilirse bunlardan biri Cumhuriyetçi Türk Partisi’nin yayın organı olarak kabul edilen Yenidüzen gazetesidir. Parti gazetesi olarak kabul edilip yayın yapan diğer gazeteler ise Güneş, Demokrat Bakış ve Haberatör’dür. Buna karşın, bağımsız gibi görünen gazeteler ve radyo-TV kurumları ile siyasetçiler ve partiler arasındaki ilişkiler geçmiş yıllara göre çok daha fazla sorgulanmaktadır. Bugünün siyasetçi-medya ilişkisini sorgulayan gazetecilerden Hüseyin Ekmekçi, medya kuruluşlarının “siyasetçilerin yön verdiği kurumlar” haline dönüştüğünü iddia ederek, “Sırf bu amaçla medyada bulunanların sayısı bir hayli fazladır. Bu nedenle gazeteler kuruluyor, şekillendiriliyor, yönetim kadroları değiştiriliyor” demektedir. Gazeteci Sami Özslu, bununla “sadece yayın kuruluşlarının değil, kişilerin kontrol altına alındığını” söyleyerek katkıda bulunmaktadır.

Buna göre, bir zamanların parti gazeteciliğinin yerine “siyasetçi gazeteleri ve gazetecilerinin” geçtiğini söylememiz gerekiyor. Bugünkü durumda parti gazeteciliği yerini “parti ve/veya siyasetçi gazetecilerine” bırakırken, Hüseyin Ekmekçi, bunun nedenini gazetecilerin “beni satın al gönüllüğü” ile açıklıyor.¹⁵

KKTC’de siyasi gazetecilik söz konusu olduğu zaman, yazılı basının ötesinde özellikle devlet ajansı ve yayın kurumu olarak görev yapan Türk Ajansı-Kıbrıs (TAK) ve Bayrak Radyo ve Televizyon Kurumu (BRTK) gibi kurumların rolüne de değinmek gerekiyor. Bugünkü durumda, iç politika haberciliği büyük ölçüde TAK aracılığı ile gerçekleştirilmekte ve siyasi mücadele içinde bulunanlar, etkinliklerine veya görüşlerine TAK bülteninde yer verilmesine büyük önem atfetmektedirler. TAK bülteninde yer almak her zaman için tartışma konusu olabilmektedir. Kamuoyu yoklamaları, BRTK televizyonunun en çok izlenen televizyon kanalı olduğunu kuşkuya yer bırakmayacak şekilde kanıtlamaktadır. Bu nedenle, TAK gibi BRTK haber bültenlerinde yer almak da, siyasi parti ve siyasetçiler için özel bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda TAK ve BRTK’da parti görüşlerinin yer alıp almadığı veya hangi siyasilerin ekranda görüldüğü günümüzün en popüler tartışma konularından birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, hükümet değişiklikleri bu kurumların yönetimlerinde ve yayın politikalarında değişikliğe neden olmakta, özellikle BRTK adeta hükümet partilerinin yayın organı gibi görev yapmaktadır. Prof.

---

¹⁴ Medya-Sayı 11 (Mart 2015). Lefkoşa: Kıbrıs Türk Gazeteciler Birliği. Syf; 50

¹⁵ Medya. Syf; 10-17

Dr. Süleyman İrvan, “Kamu yayın kuruluşu olan BRT ile TAK özerk değildir. Bu kurumlara yapılan müdür atamalarında siyasal iktidarın doğrudan müdahalesi söz konusudur” tespitine bağlı olarak, KKTC’nin basın özgürlüğü endeksinde üst sıralara tırmanabilmesi için “Bu kurumların yasaları mutlaka değişmeli ve özerk bir yapı oluşturulmalıdır” diye önermektedir.¹⁶

İTİBARSIZ MEDYA ORGANLARI

Bugünkü durumda, KKTC’deki medya düzeni içinde parti gazeteciliği ile birlikte medyanın itibarında da bir gerileme olduğu gözlemlenmektedir. Prologue Consulting Ltd.’in Eylül-2018 verilerine göre, medyaya güven 5 üzerinden 2.45 seviyesindedir. En yüksek güvenin 3.20 ile polis teşkilatına olduğu bu ölçüde, en düşük güven 1.83 derecesi ile siyasi partilere ait olmuştur. Bu ölçüde yargı, 3.14’lük derece ile ikinci en yüksek güven oranına sahip olmuştur.

Yaşanmakta olan döviz kuru dalgalanmasının KKTC’de yarattığı krize karşı verilen mücadelede medyanın başarı oranı ise 3 üzerinden 0.79 olarak değerlendirilmektedir. Kriz ile doğrudan muhatap olması gereken hükümet 0.71, bankalar ise 0.72 oranında başarılı görülmektedir. Aynı araştırmaya göre, KKTC halkının % 20.26’sı, Kıbrıs Türk medyasının krize ilişkin yaklaşımını başarılı bulduğunu; geriye kalan % 79.75’nin ise başarısız olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Bu sonuçlar, KKTC halkının medyadan krize ilişkin herhangi bir olumlu yaklaşım görmediği anlamını taşımaktadır. O kadar ki, KKTC medyası, ekonomik krizle mücadelede, bu krizle doğrudan ilişkili görülmesi gereken hükümet ve bankalara yakın bir düzeyde “başarısız” görülenilmektedir.

Araştırmacı ve siyaset bilimci Dr. Salih Egemen, medyaya olan güvensizlikle ilgili şu görüşleri paylaşmaktadır: “Kategorik yandaşlık veya kategorik karşıtlık vardı. O anlamda da medyanın inandırıcılık sorunu başladı ve bu gittik sonra da toplumun içine nüfuz etti. Bugün medyanın yaşadığı önemli bir güven bunalımı vardır. Araştırmacı olarak biz bunu biliyoruz. Tamam siyasilere çok büyük bir güvensizlik var ama medyaya da aman aman bir güven yoktur. Yani medya da bu güvensizlikten önemli bir pay alıyor. Çünkü toplumun medyadan beklentisi, yolsuzluklara kayırmacılıklara, partizanlıklara karşı bir denetim işlevi görmesidir.”¹⁷

Bu itibarsızlık durumu, gazetecilerin kendileri tarafından da kabul edilmektedir. Kıbrıs gazetesinin genel yayın yönetmeni Ali Baturay, Medya dergisinin Mart 2015 tarihli sayısı için kaleme aldığı değerlendirmesinde, “Ülkemizde yapılan kamuoyu yoklamaları gösteriyor ki, güvenmediği politikacıların borazanı kesilen medyaya da güven hızla azalmaktadır. Gittikçe itibarını kaybeden ‘politika’ ve ‘politikacı’, peşinden sürüklediği ‘gazetecilik mesleğini’ de itibarsızlaştırmıştır”.

SONUÇ

Kıbrıs Türk basın tarihi, Kıbrıslı Türklerin gazeteciliği bir “mücadele aracı” olarak değerlendirdiğini göstermektedir. İstisnalar hariç, Kıbrıslı Türkler arasında para kazanmak için gazetecilik girişiminde bulunan hemen hemen yok gibidir.

Başlangıçta Kıbrıs Türk halkını ENOSİS’e karşı bilinçlendirmek, Türk ve Müslüman kimliğini korumasına yardımcı olmak amacıyla yayınlanan gazeteler, daha sonra liderlik mücadelesinin aracı olarak da kullanılmıştır.

1974 sonrasında ise doğrudan partilerin yayın organı olarak yayınlanan parti gazeteleri, demokrasinin gelişmesine önemli katkılar sağlamışlardır. Parti gazeteciliğinin Kıbrıs Türk demokrasisine zarar mı verdiği; yoksa ciddi katkılar mı yaptığı ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte; birden fazla parti gazetesinin etkin olarak

---

¹⁶ Medya. Syf; 8

¹⁷ Medya. Syf; 39

yayınlanıp dağıtıldığı dönemde partilerin birbirlerini denetlemesi bakımından önemli bir işlev gördüğünü söylemek mümkündür.

Bugün, doğrudan partilere bağlı gazeteler etkilerini kaybetmiş durumdadırlar. Etkili gazeteler arasında yer alan, kardeş kuruluşları Sim-TV ve Sim-Radyo ile birlikte yayınlarını etkili olarak sürdüren Yenidüzen gazetesi, etkinliğini devam ettirebilmesini “parti gazetesi” kimliğinden uzaklaşabilmiş olmasına borçludur. Buna karşın, gazetecilerin giderek bazı siyasilere bağımlı hale geldiği tespiti bizzat gazeteciler tarafından yapılmakta ve bunun gazeteciliği itibarsızlaştırarak temel işlevlerinden uzaklaştırdığı üzerinde durulmaktadır.

1891’de Zaman ile başlayan mücadele gazeteciliği, 1974 sonrasında toplum hayatında etkili olan parti gazeteciliği ile temel işlevini sürdürürken bugünün siyasi gazeteciliğine göre çok daha fazla itibarlı ve işlevseldi. Bu itibar ve işlevselliğin başlıca kaynağı ise gazetelerin ister “milli” isterse “demokratik” nitelikte olsun hedefleri olan siyasi bir mücadele içinde olmalarıydı. Siyaset, kamusal kaynaklara ulaşmak için bir araç durumuna indirgendikçe, bu amaçla çalışan siyasetçilerin propagandasını veya halkla ilişkilerini üstlenen medya organları itibarsızlaşmakta ve toplumsal gelişme doğrultusunda iş göremez duruma düşmektedirler.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

Bryant, Rebecca (2002). *Tebaadan Vatandaşa-Kıbrıs'ta Modernite ve Milliyetçilik*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Crowley, David ve Heyer, Paul (2007). *İletişim Tarihi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Habermas, Jürgen (2017). *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kasımoğlu, Erten (2006). *Eski Günler Eski Defterler*. Lefkoşa: Kendi yayını.

Lang, Kurt (1989). *İletişim Araştırmaları: Kökenleri ve Gelişmesi (Kitle İletişim Kuramları içinde)*. Ankara: Ütopya Yayınevi.

Ünlü, Cemalettin (1981). *Kıbrıs'ta Basın Olayı*. Ankara: Basın-Yayın Genel Müdürlüğü.

Özter, Lütfi (2004). *Ulusal Mücadelede Denketiş*. Lefkoşa: Kendi yayını.

Dergi:

Medya (Mart 2015). Lefkoşa: Kıbrıs Türk Gazeteciler Birliği. Sayı 11

İnternet:

http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Türk%20Basınının%20Doğuşu%20Ve%20Gelişimi.pdf

Mekan Tasarımında Işık ve Renk Etkisi

Hilal Kahveci¹

Parisa Göker²

Özlem Candan Hergül³

Giriş

Mimari olarak mekanlar, insanların yaşadıkları, barındıkları ya da sadece belirli bir zaman dilimi geçirdikleri açık ya da kapalı alanlardır. Bir mekan, çeşitli şekillerde insan zihninde iz bırakabilir. Mekanın yapısı, kimliği, kokusu, hissettirdikleri ve en önemlisi tasarımı bir mekanın birey için önemini belirleyen unsurlardır. Bireylerin mekanlarda aidiyet duygusu hissetmesi, ya da en azından bir mekanı bir daha görmek isteme sebepleri o mekan kimliğinin kendisinde yarattığı duygu ve bellektir. Bu bağlamda doğru kurgulanan tasarım mekanın cazibesini artıracaktır. Tasarımı etkileyen faktörleri mekânsal bazda irdelemek gerekmektedir. Kahvecioğlu (1998)'e göre; Mimari mekan, çevresinden, duyuyla algılanabilir olması sebebiyle tanımlanan mekandır. Buna göre maddesel olarak bulunan çeperlere ek olarak, duyuyla algılanan ışık, renk, ses, hava akımı vb. özelliklerin oluşturduğu, çevresel mekanlardan ayrılan ortamlar 'mimari mekan' olarak tanımlanabilir.

Mekan türü ne olursa olsun içinde gerçekleştirilecek eylem için ışık ve renk öğeleri; tasarımı etkileyen önemli faktörler arasında yer almaktadır. Işık; mekanın görülebilmesi, algılanabilmesi ve kullanılabilmesi için gerekli olan en önemli öğedir. Mekan tasarımında doğal ışığın bir yapı elemanı olarak değerlendirilmesi tasarımda farklı ve özgün sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Dış dünya ile ilişkinin, algılamının temel araçlarından biri ışık öğesidir. Herhangi bir nesneyi biçimsel ve renksel olarak algılayabilmek ışık öğesi ile gerçekleşmektedir. Renk, çağlar boyu yaşamı anlamlı ve anlaşılır kılan öğelerden biridir. İnsan gözünün nesnelere görmesini sağlamanın yanı sıra verdiği anlamla ilgili gerçek olanı ve ortak bilgi paylaşımlarını gösteren renk, toplumsal iletişim sürecini devam ettirme biçimi olarak değerlendirilmekte olup, toplumsal yaşamın her alanında önemli faktör olarak yer almaktadır.

Görsel algılamada, ilk uyarılan organ gözdür. Görme duygusu cisimlerden yansıyan ışığı beyindeki görme merkezine aktararak, bilinç seviyesinde bir araya toplar ve renk algısıyla birlikte görme olayını-görsel algılamayı oluşturur (Gezer 2012).

1. Işık Kavramı

Işık "İnsan gözü, dalga boyu 380-780 nanometre arasında bulunan, elektromanyetik dalgalardan oluşan ışınımın duyarlı olduğundan, bu dalga boyları arasındaki ışınımın ışık denmektedir. Dalga boylarının çok kesin olmamasının sebepleri, ışığın tanımına esas olan görme organının insandan insana gösterdiği ufak farklar ve ışık kuvvetinin görme sınırına olan etkisidir" (Atalay, 2004). Işık kavramı 'doğal ışık' ve 'yapay ışık' olarak ikiye ayrılmaktadır. Doğal ışık; doğada var olan gün ışığı, gök ışığı ve güneş ışığının farklı zaman ve düzeylerde birleşmesinden oluşan ışıktır.

Gün ışığının, gök ışığı ile güneş ışığının farklı oranlarda birleşmesiyle oluştuğu ve bu iki ışığın renk ve çokluk açısından aralarındaki oranın ve toplamlarının değişen doğa koşullarına uyarak günün saatlerine,

---

¹ Hilal Kahveci, Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı,

² Parisa Göker, Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı

³ Özlem Candan Hergül, Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı

mevsimlere, iklimlere ve değişik meteorolojik durumlara göre sürekli olarak değiştiği ve nitelik ve nicelik açısından sürekli değişiminin onu yapay ışıktan ayıran en belirgin özelliği olduğu belirtilmiştir. Güneş ışığının doğrultulu bir ışık olduğu, doğrultusunun sürekli olarak değiştiği, doğrultusuna göre sert ve kesin sınırlı gölgeler oluşturduğu belirtilmiştir. Bunlara ek olarak da güneş ışığının renginin güneş ufka yakın olduğu zaman turuncu, öğleyin ise beyazlaştığı, güneş ışığının atmosferde yayılması ile gök ışığının oluştuğu, atmosfere giren güneş ışınlarının atmosferdeki değişik maddelerin (su buharı, toz, duman, vs.) ve gazların etkilerine göre yansıyor, yutuluyor ve dağılıyor, gök ışığının niteliğini ve niceliğini belirlediği, gök ışığının gök küresinin her noktasından gelen doğrultusuz, yayınlık bir ışık olduğu ve bu nedenle de güneş ışığında olduğu gibi gölge yapmasının söz konusu olmadığı belirtilmiştir. Yapay ışığın, çeşitli amaçlarla yapılan aydınlatmalarda kullanılan lambalarla elde edilen ışık türü olduğu ve ayrı yöntemlerle elde edilen lambaların ışığının özelliklerinin de birbirinden farklı olduğu belirtilmiştir. (Atalay, 2004).

1.1. Işığın fiziksel özellikleri

Işığın fiziksel özellikleri kısaca aşağıdaki gibi açıklanabilir;

Işık dalga veya foton şeklinde “yayılır”: Daha önceleri sıcak cisimlerden her doğrultuda büyük hızlı taneciklerin yayıldığı görüşü (yayımlı teorisi) hakimken, günümüzde ışığın dalga ve cisimciklerden meydana geldiği görüşü (dalga teorisi) kabul görmüş olup dalga veya foton şeklinde yayıldığı kabul edilmektedir.

“Işık bir enerji kuantumudur. Yani bir enerji parçacığı. Dalgalı hareketle yayılır. Bu dalganın bir tepesinden diğer tepesine kadar olan uzunluğa dalga uzunluğu denir. Çeşitli dalga uzunluğundaki ışınlar prizmada farklı açılardan kırılırlar ve bu yüzden tayf meydana gelir. İnsan gözünü etkileyen dalga boyları 380 nm ile 760 nm arasında değişir. Görebildiğimiz dalga boyu bu iki sınır arasında olan ışık ışınlarıdır.”

Işık bir cisme çarptığında o cismin özelliğine bağlı olarak “yansır”: “Güneş incelendiğinde görünen ışık değil yanan birtakım gazlardır. Yapay aydınlatma sağlayan bir lambaya bakıldığında da elektrik enerjisi sayesinde akkora dönüşmüş bir tel fark edilmektedir. Fakat burada görülen yine ışık değil, ışık ürününün kendisidir. Işığın bir cisme, bir nesneye veya herhangi bir şeye çarpması, vurması veya yansması durumuna kadar ışığın görünür olduğu söylenemez. Ay, kendisi bir ışık kaynağı olmamasına rağmen güneş ışınlarını yansıtmakta ve bu şekilde algılanması mümkün olmaktadır.”

Işık bir ortama girince “kırılır”: Kırılma, ışığın bir saydam ortamdan bir başka saydam ortama geçerken doğrultu değiştirmesidir. Tayf tıpkı gökkuşağı gibidir. Gökkuşağı beyaz ışığı oluşturan renkleri ya da dalga boylarını gösterir. Yağmur damlaları, tıpkı birer prizma gibi, güneş ışığını yayarak ve kırarak kendisini oluşturan renklere ayırır (Sevimli, 2011).

1.2. Doğal Işığın Fiziksel Kullanımı

Küçükdoğan, 1975’e göre; Mekanın kullanımında doğal ışığın etkilerini görsel konfor, aydınlık düzeyi, parlaklık/parlama ve renk baslıkları ile incelemek mümkündür. Mekan kullanımında, eylemlerin gerçekleştirilmesinde optimum aydınlık düzeyi söz konusudur. Ancak sadece aydınlık düzeyini düzenlemek yeterli değildir, mekanda oluşan parlaklık görsel konforu olumsuz etkiler ve eylemin gerçekleştirilmesinde rahatsızlıklara yol açar

- **Görsel Konfor:** Görme ortamını belirleyen, görsel konforun nitelik ve niceliğini etkileyen etkenler, aydınlık seviyesi, parlaklık ve renk olarak sınıflanmaktadır. Kullanıcının görsel açıdan konforlu olabilmesi, görsel konfor durumunda süreklilik sağlanabilmesi, göz sağlığının korunması ve sonucunda kullanıcı performansının ve yapılan işin veriminin artmasını sağlamak için bu değerlerin belirli ölçülerde tutulması gerekmektedir.

- **Aydınlık düzeyi:** Görme yeteneği, aydınlık düzeyine bağlı olarak değişmektedir. Gözün görme yeteneği kavramı, gözün kontrast duyarlılığı, görüş keskinliği, görme hızı olaylarını içermektedir. Gözün görme

yeteneğinin artırılması ile, yapılan iş için dikkatin gerginliği azaldığından, konfor durumu artmaktadır. Yapılan işteki verim artarak, yorgunluk azalmaktadır.

- **Parıltı:** Cisimlerin görülebilirliğinde rol oynayan parıltı etkeninin çok yüksek değerlere ulaşması, kamaşmayı meydana getirmektedir. Büyük parıltı kontrastları gözün görme yeteneğini azaltarak huzursuzluk veya konforsuzluk yaratabilmektedirler.

Güneş ışığının belli kullanım yüzeylerinde kısmen yansması, kısmen de emilmesi ile yansımanın olumsuz tarafı olarak tanımlanan parlama oluşur. Pencerelelerin veya çok beyaz pürüzsüz duvarların güneş ışınlarını yansıtması, günün belli zamanlarında parlama oluşturabilir. İç mekanda kullanılan bazı malzemeler ve aynalar da benzer sorunlara neden olabilmektedir.

- **Renk:** Cisimler, yansıttıkları ışık ile görünmekte ve renkleri, üzerine düşen ışığın yapısı ve değişik dalga boylarındaki yansıtma özelliklerine göre değişmektedir.

1.3. Işık ve Gölge

Işık kaynağından yayılan ışık, bir nesneye çarptığında, nesnenin aydınlanan yüzünün tersinde, nesnenin şeffaf olmamasından dolayı oluşan karanlık izdüşümü gölge olarak adlandırılmaktadır. Işık kadar, ışığın bir sonucu olarak ortaya çıkan gölgenin de mekanın algılanmasında ve mekan karakteristiğinde büyük etkisi bulunmaktadır. Örneğin yüzeylerin koyu renk olduğu ve bir obje odaklı aydınlatmaların yapıldığı hacimlerde mekanlar sert gölgeli ortamlar olarak algılanmaktadır. Bu durum aydınlanmış yüzeyler ile yan yana kullanıldığında ortaya çıkan sonuç çoğu zaman rahatsız edici olabilmektedir. Mekanda oluşan koyu gölgeler kullanıcıda yorucu etki meydana getirmekte, gölgenin nitelikleri algılanan mekanı etkilediğinden istenilen etki için gölge niteliklerinin belirlenmesi gerekmektedir (Serefhanoglu, 1992).

Işık kaynağının doğrultusu, gölgelerin yerini ve biçimini etkilemektedir. Bir yüzey, gölge ve ışıklılık durumuna göre farklı renk tonlarında algılanabilmektedir. Akdeniz mimarisindeki cephelerde gözlenen bezemelerin, ışık-gölge oyunları ile etkileyici ve plastik bir etki yaratması örnek olarak gösterilebilmektedir (Tezel, 2007).

Doğal ışık, yapı ve yapı bileşenleriyle ışık-gölge oyunları aracılığıyla ilişki kurarak bir görsel kompozisyon oluşturmaktadır. Bir mimari mekana giren ışığın nitelik ve niceliği, öncelikle insanın mekanda gerçekleştireceği eylemlerde, çevreyle iletişimde ve davranışlarında, mekana anlam vermesinde etkili olmaktadır. Tasarımda ışığın ve gölgenin doğru ve yerinde kullanılması mimari yapıdaki estetik algılamının etkilerini arttırmakta, gözleyende farkı duygular yaratmaktadır (Altan, 1983)

1.4. Aydınlatma çeşitleri

Aydınlatmayı öncelikle doğal ve yapay ışıkla aydınlatma olarak ikiye ayırmak gerekir.

- Doğal ışıkla aydınlatmada ışık kaynakları kendiliğinden ışık üreten kaynaklardır (güneş, yıldızlar gibi.)
- Yapay ışıkla aydınlatma, insanlar tarafından karanlıkta yararlanmak üzere üretilmiş olan kaynaklardır (ampul, mum, meşale, fener gibi.)

Çeşitli kaynaklara göre yapay ışıkla aydınlatma beş şekilde gerçekleştirilebilir;

Dolaysız Aydınlatma; aydınlatma elemanından çıkan ışık akışının %90-100 arasında bir kısmının doğrudan aydınlatılacak yüzeye gönderilmesiyle yapılan aydınlatma şeklidir.

Yarı Dolaysız Aydınlatma; ışık akışlarının %60-90 arasında bir kısmının doğrudan aydınlatılacak yüzeye gönderilmesiyle yapılan aydınlatma şeklidir.

Karışık Aydınlatma; Aydınlatma elemanından çıkan ışık akışının %40-60 arasında bir kısmının, doğrudan aydınlatılacak yüzeye gönderilmesiyle yapılan aydınlatma şeklidir.

Yarı dolaylı aydınlatma; ışık akışlarının %10-40 arasında bir kısmının aydınlatılacak yüzeye gönderilmesiyle yapılan aydınlatma şeklidir.

Dolaylı Aydınlatma; ışık akışlarının %0-10 arasında bir oranın aydınlatılacak yüzeye gönderilmesiyle yapılan aydınlatma şeklidir (Sevimli, 2011).

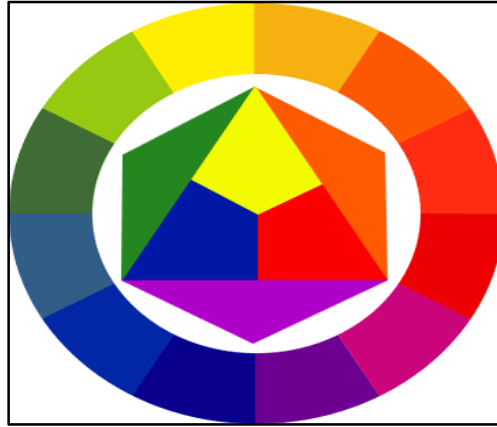
2. Renk Kavramı

Doğada her nesnenin kendisine özgü bir rengi vardır. Rengi ışığın meydana getirdiğini biliriz. Işğın olmadığı yerde renk mevcut değildir. Her nesne, kendisine gelen ışıkta mevcut olan renklerden bir kısmını emerek, bir kısmını yansıtmakta, bu duyarlılığına göre de şu veya bu renkte görünmektedir. Duran Şenocak (2005)'e göre; Işğın cisimlere çarptıktan sonra yansıyarak gözümüzde bıraktığı etkiye renk denir. Objelerden yayılan ışıklı dalgalar, gözün bu konuya duyarlı olan retinasına işler ve oradan göz sinirleri ile beyne iletilerek rengin algılanması sağlanır. Gözlerin renklere duyarlılığı değişiktir. Renkler insanın sağlığı, eğitimi, objelerden aldığı değişik tatlar nedeniyle değişiklik gösterir. Opak, yani saydam olmayan bir nesne ışığı önemli ölçüde emer. Tüm renklerin karmasından oluşan beyaz renkli ışığı emdiği zaman göze siyah olarak, bu renkleri emmeyip yansıttığı zaman ise beyaz olarak görünür. Nesnelere özümlediği değil, yansıttığı renkleri görülür (MEB, 2014).

Renkler üç sistem içinde değerlendirilir:

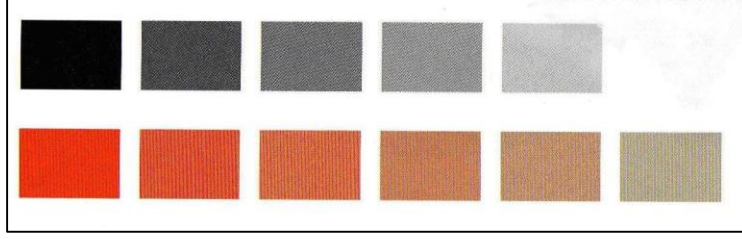
- **Psikolojik sistemde renk:** Beynimizde uyanan bir duyumdur. Örneğın mavi duyumunu gibi renk düzenleriyle yaratılır.
- **Fizyolojik sistemde renk:** çeşitli ışık cinslerinin göz retinası üzerindeki sınırlar. Aracılığıyla meydana getirilen fizyolojik olaylardır. Işğın görünüşü fizyolojiktir. Renk bir duygudur, yasayan varlıkların sinir sistemlerinde mevcuttur.
- **Fiziksel sistemde renk:** Işıkla, spektrumla, ölçülerle, rakamlarla geniş olarak belirtilen bir olaydır. Işğın hangi dalga uzunluklarını hangi oranda bulundurduğu meselesidir. Fizik bakımından renk türlü titreşimde

Renk Çemberi (Südor, 2006)

- **Tek Renk Düzeni;** Güneş ışığı, cam bir prizmadan geçirildiğinde altı renge ayrılır. Bu renkler bir çembere sırayla dizilince, renk çemberi oluşmaktadır. Altı renk incelendiğinde üç temel rengin olduğu, diğer üç rengin bunların karışımlarından oluştuğu görülmektedir. Ana renkler kırmızı, sarı, mavidir. Hiç bir rengin karışımından oluşmazlar ama doğadaki tüm diğer renkler bunların karışımıyla elde edilebilirler. Bu nedenle ana renk adını alırlar. Üç ana rengin eşit oranda karışımı beyaz oluşturur (Ching, 2004). Tek renk düzenlemede, bir rengin çeşitli tonları ve gölgeleri kullanılır.

Şekil: Tek Renk Düzeni (Ching, 2005)

- **Yakın Renkler Düzeni;** Renk çemberindeki altı rengin yan yana olanlarının ikişer ikişer karışmasıyla altı renk daha ortaya çıkar. Bunlar renk çemberinde karıştıkları rengin arasında yer alırlar ve ara renkler adı verilir. Ara renkler de tekrar yanındaki renkle karıştırılarak renk çemberindeki renk dilimleri çoğaltılabilir. Ara renkler şunlardır;

Mavi + Yeşil = **Mavi yeşil**

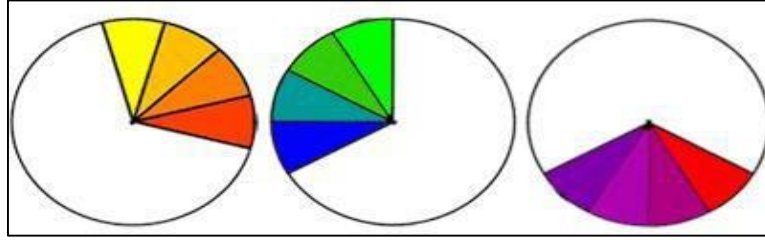
Yeşil + Sarı = **Sarı yeşil**

Turuncu + Sarı = **Turuncu sarı**

Kırmızı + Turuncu = **Kırmızı turuncu**

Mor + Kırmızı = **Mor kırmızı**

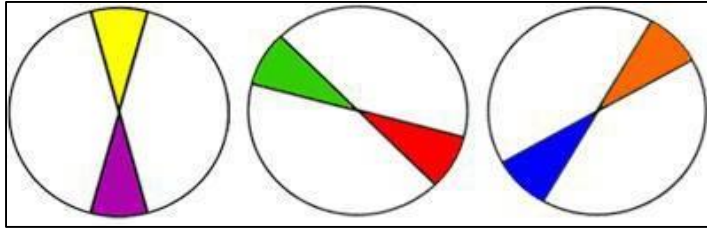
Mavi + Mor = **Mavi mor**

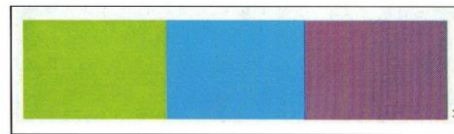
Şekil : Yakın Renkler

- **Zıt Renkler Düzeni;** Renk çemberinde karşılıklı yer alan renklere denir. Yan yana geldiklerinde birbirinin etkisini arttırırlar. Tamamlayıcı renkler aynı zamanda birbirine karşıt renklerdir (Südor, 2006).

Şekil: Zıt Renkler

-**Sıcak ve Soğuk Renkler;** Sarı ile kırmızı arasındaki tüm renkler sıcak, içinde mavi bulunan renkler ise soğuk renklerdir. Yeşil ve mor daha sıcak ya da daha soğuk olma özelliğine sahiptirler. İçinde sarısı çok olan yeşiller sıcak, mavisi çok olan yeşiller soğuk etkilidir. Kırmızısı çok olan mor sıcak, mavisi çok olan mor ise daha soğuk etkilidir (Tanrıverdi, 1987).

Şekil : Soğuk ve Sıcak Renkler

- **Tarafsız (Nötr) Renkler;** Siyah – beyaz ve bunlar arasındaki tüm griler tarafsız renkler olarak nitelendirirler. Bazı kaynaklar saf nötr renkler olarak siyah, beyaz, kahverengini alırlar. Ortak özellikleri renk çemberinde görülmemeleridir. Siyah tüm renklerin yokluğunu, beyaz tüm renklerin birleşimini sembolize eder. Griler, siyah-beyazın, kahverengi ise iki tamamlayıcı rengin eşit oranda karışımından oluşur. Tarafsız renkler başka renklere karıştırıldığında, rengin özelliğini, şiddetini değiştirir. Zaman zaman renklerin çarpıcı etkisini azaltmak için bu işlem uygulanır. Resimde buna rengin nötralize edilmesi veya öldürülmesi denir (Südor, 2006).

Şekil : Tarafsız (Nötr) Renkler

2.1. Renklerin İnsan Duyguları üzerine Etkileri

Renklerin insan duyguları üzerine etkileri nedeniyle bir düzenlemede renk açısından dikkat edilecek bir nokta rengin dozunun iyi ayarlanmasıdır (Çizelge 1). Renk sadece iyi düzenleme içinde kalmamalı, çevre ile de uyumlu olmalıdır. Rengin optiğimizi etkilemesi bitkinin rengi yansıtan yüzeyinin kalitesine, düzenleme yapılacak yer ve çevresine, ışık- gölge durumuna göre değişir. Genellikle tek renkler karışık renklere daha çok kendini gösterir. Eğer iki renk kullanılacaksa renkler birbirinin tamamlayıcısı, üç renk kullanılacaksa birisi dominant karakterde olmalıdır. Bir araya geldiklerinde uyumlu olmayan renklerin yanına her ikisine de giden aracı bir renk konulmalıdır (Yazgan vd. 2010).

Çizelge 1. Renklerin insan duyguları üzerine etkileri (Yazgan vd. 2010)

Beyaz	Sarı	Kahverengi	Kırmızı	Mavi	Turuncu	Yeşil	Limon kütü	Mor	Siyah
Serin	Ilık	Ilık	Sıcak	Soğuk	Sıcak	Serin	Ilık	Serin	Ilık
Uzak	Yakın	Dar	Yakın	Uzak	Yakın	Uzak	Yakın	Uzak	Yakın
Islak	Kuru	Kuru	Kuru	Islak	Kuru	Nemli	Kuru	Nemli	Nötr
Büyük	Hafif	Masif	Büyük	Küçük	Uyarıcı	Küçük	Büyük	Ağır	Ağır
Nötr	Aydınlık	Sakinleştirici	Uyarıcı	Tutucu		Durgun	Neşelendirici	Mistik	Cesaret kırıcı, Ürkütücü

Renklerin, tür, değer, doygunluklarına göre değişen sıcaklık, soğukluk, aktiflik, pasiflik, hafiflik, uyarıcılık, dinlendiricilik, sevinç, üzüntü gibi pek çok psikolojik etkileri olduğu bugünde deneylerle kanıtlanmıştır. Çeşitli kültürler ve inanç sistemlerinde renklerin canlılar üzerindeki etkilerinden faydalanılmış, renklerle meditasyon teknikleri kullanılmış, bir enerji şekli olan renklerle notalar arasında bağlantı kurulmuştur. Bu nedenle tasarımcının renk algısı ve rengin meydana getirdiği psikolojisini iyi bilmesi, verilmek istenen anlam veya imgenin güçlenmesini sağlayacaktır. Renk türlerinin psikolojik etkilerinden bahsederken ifade edilmesi gereken bir konu da, bir rengin hem pozitif hem negatif özelliklerinin olabileceğidir. Örneğin kırmızı, bir ifade aracı, duyguların bir karşılığı olarak bize bazı anlamlarla görünür. Bu anlamlar her zaman, sözel açıklık kazanmasalar da bizi ruhen etkiler. Bu nedenle mekanlarda kullanılan kırmızı, yarattığı ruh haliyle, psikolojik etkileşimleri ortaya çıkarır. Kırmızı bir gül, gerçek sevginin geleneksel bir ifadesidir, ancak kırmızıyı görmek, kontrolü kaybetmek anlamına da gelebilir. Pozitif bir renktir, hayatın rengidir, fakat aynı kırmızı, bilinç altında olsa bile kanlı ve şiddete dayalı kurumları, hırs, tutku, kızgınlık sonucu ortaya çıkan savaşları da ifade eder. Bu

nedenle kırmızı, kaosun rengidir ve gerçekte, uygun tonlarda ve oranlarda kullanılmamışsa, bir mekan içerisinde de kaosa neden olabilir. Dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta renklerin pozitif-negatif etkilerini kontrol altına alabilmek için kullanılacak renk türünün, doymuşluk ve değerinin taşıdığı anlam açısından büyük öneme sahip olduğudur (Özdemir, 2005).

Mekanın görsel algılama sürecinde renk, çok önemli bir fiziksel algılama bileşeni olmanın dışında psikolojik algılamayla ve estetik boyutuyla birlikte değerlendirilmesi gereken mekanın en güçlü iletisi, görsel konforun yanı sıra yaşamsal konforu da etkileyen görsel algılamanın en önemli ögesidir. Renk mekanın dinamiklerini değiştirebilir; renk yönlendirilmesi ile mekanın “doğrultulu ya da doğrultusuzluğu” vurgulanabilir, renkle yapılan optik yanılsamalarla mekan olduğundan daha dinamik ya da durağan hissettirebilir. Aynı zamanda renklerin bir arada kullanılmasında mekandaki hacimler de gerçeğinden daha geniş, daha yüksek, daha derin, dar görülebilmektedir (Gezer 2012).

Çizelge 2. Renk Türlerinin Psikolojik Etkileri (Martel,1995).

RENK TÜRÜ	RENK TÜRÜNÜN ETKİLERİ
KIRMIZI	Tutkunun rengi olan kırmızı, dikkat artırıcı, ilgi çekici, hareketlilik sağlayıcı, beyni çalıştırıcı, heyecan verici, sağlık, canlılık, aşk, zafer hissi, enerji, cömertlik, fedakarlık, ihsan, acıma, cesaret, güç, hayat dolu, ısıtıcı etkiler taşır. Abartılması halinde sertlik ve şiddet, tehlike, rahatsız edicilik, zulüm, günah ifade edebilir.
UÇUK PEMBE	Nezaket, yumuşaklık, tatlılık, çekingenlik, mahcubiyet, muhafazakarlık duygusu telkin eden bir renktir.
TURUNCU	Neşe verici, ısıtıcı, birlik olmaya yönlendirici, çok kullanıldığı durumlarda huzursuz edici, zenginlik, ışık ve verimliliği temsil eden bir renktir. Önsezinin, duru sevincin, dengeli gücün sembolü turuncu, iyimserlik yayar.
SARI	En ışıklı, hareketli, parlak ve neşeli renk olan sarı, zenginlik, bolluk, şeref ve sadakati hatırlatır. Sarı entelektüel olma, yöneticilik, hırs, iddia ve özgürlüktür. Canlı sarı, kişiyi aktif yapar, solgun sarıysa, dinlendirir ve gevşetir. Renk terapistlerine göre bu renk, tüm renkler arasında genel kas sınırlarının gücünü arttıran tek renktir. Ağırkanlıları canlandırarak ve sınırları uyaracaktır. Sarı, anlamayı keskinleştirir ve akıl işlevlerini artırır. Ayrıca, sarının açık tonları, alanları genişleterek büyütür. Zihin uyarıcı etkisi olan ve iletişim kurmayı kolaylaştıran bu rengin aşırıya kaçılması halinde vandalizm, kıskançlık, hastalık, mantıksızlık, şüphe ve güvensizlik, sorumsuzluk, uçukluk getirir.
KAHVEREN Gİ	Toprak ana ve ağaçların rengi olan kahverengi, yeşil gibi yaşamın yeşermesini değil, olgunluğu temsil eden yatıştırıcı bir renktir. Ayağı yere basan, kararlı, ketum bir davranışa yönelticidir ve ciddiyet simgeler.
TABA	Kahverenginin içerisinde sarı da içeren hali olduğunu düşünecek olursak, kahverenginin olgunluk ve ciddiyetinin içerisinde biraz daha neşe katılarak yumuşatılmış hali olduğunu söyleyebiliriz. Gerçekçi, yönlendirici, ısrar ettirici, kararlılık, evcillik ve aile çekirdeğinin ideal güvenliğini temsil eder.
YEŞİL	Genel olarak yeşil ağaçların yapraklarının, çimenlerin rengi olduğundan serinletici ve sakinleştirici bir etkiye sahiptir. Sessizlik, verimlilik, hayat, büyüme, doğa, bilgelik ve inancı çağırıştırır. Her renkte olduğu gibi yeşilin de farklı tür ve

	tonları farklı duygular uyandırabilir. Yeşil kendine saygı, adalet ve güveni temsil edebilirken, abartılması megaloman, otoriter ama küstah, alaycı bir ifade yayabilir.
MAVİ	Mavi, hoşnutluk, iyi niyet, merhamet, açık sözlülük, dürüstlük, esneklik, yumuşak başlılık, anlaşma, uzlaşma, işbirliği ve huzuru çağırır. Heyecan giderici ve sakinleştirici etkisi vardır. Gevşemenin sevildiği ortamlarda mavi yansımalar bulunmalıdır. Mavi ışık, uyku getirici ağrı giderici ve kasılmayı önleyicidir. Mavi, ister çok koyu, ister açık olsun, içinde özgürlük ve uyum taşıyan bir renktir. Koyu mavi olan lacivert renk, ciddi olmaya ve kapsamlı düşünceye sevk eden bir renktir. Özellikle çok solgun mavilerin bolca kullanıldığı yerlerde pasiflik ve tembellik hissi getireceği unutulmamalıdır.
MOR	Mor, asalet, mistizm, utanç, hüznün, aşk ve aklın birleşimi, itibarın rengidir. Ortaçağ Avrupa'sında aristokratların rengiydi ve saray itibarını temsil eden bir renk oldu. Mor, büyük alanlarda görüldüğü takdirde korkutucu ve huzursuzluk veren bir renk olabilir. Erguvan, haklılık, ihtişam, egemenlik ve asillik duygusu doğuran kişiler arasında ciddiyet ve mesafe duygusu telkin eder. Menekşe moru, dini otorite, kaos, ölüm, kendini adama, ilahi aşkı temsil eden bir renktir. Leylak rengiyse melankolik duygular telkin eder.
BEYAZ	Beyaz, bütün renkleri içinde barındırdığından birliğin ve saflığın sembolü olmuştur. Bir açıklık ve şeffaflık idealini yansıtır.
SİYAH	Beyazın zıttı olan siyah, iyi-kötü, gündüz-gece, yin-yang, yaşam-ölüm gibi varolan doğal ikilemlerin 'diğer' rengidir. Siyah her birimizin doğasında bulunan derin uyuşmazlığın sembolüdür. Bu renk, yas, pişmanlık, suçluluğu sembolize edebileceği gibi, derin dinlendirici sessizlik ve sonsuzluk ya da yapısal kuvveti sembolize eder.

2.2 Renklerin Sembolik Anlamları

Renklerin psikolojik etkilerinin yanı sıra, sembolik anlamları da vardır. Bu semboller günlük yaşamın bir parçası olarak kültür, cinsiyet, yaş, zihinsel ya da duygusal durum ve kişisel deneyimler gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak her alanda karşımıza çıkmaktadır. Renklerin sembolik anlamlarının topluma bağlı olduğu görülmektedir. Bir başka deyişle, renklerin farklı toplumlarda farklı biçimlerde farklı anlamları görülmektedir. Tarih boyunca ulusların dini, siyasi, kültürel ve sosyal farklılıklarında renk önemli yeri olan bir unsur olmuştur. Bunlara ek olarak toplumların yaşadığı doğa ayrı anlam kaynağıdır. Örneğin, sarı renk Çinliler ve Hıristiyan toplum tarafından kutsal sayılmaktadır. İslam da ise, yeşil kutsal renk olarak kabul edilmektedir. Pekin'de parlak renkler saraylar, tapınaklar ve diğer törensel binalar için ayrılmaktaydı. Mısır'da "Shu" gökyüzünü yeryüzünden ayıran tanrının kırmızı olduğu için hasta tedavisinde kırmızı taşların önemli olduğu görülmektedir. Mor, orta çağ Avrupa'sında aristokratların rengi ve saray itibarını temsil eden bir renktir. Dolayısıyla, renkler insanların zaman içinde oluşturdukları yaşam biçimi anlayışları olabilmektedir (Rasmussen, 1994). Her ülkede ve kültürde renklerin belli simgesel değerleri bulunmaktadır. Renklerin farklı kültürlerde farklı algılanmasına en uygun örnek

turuncu rengidir. Amerikalılar arasında daha az hoşlanılan turuncu, monarşinin yaklaşık 400 yıldan beri merkezi olan “Orange House” Hollanda’da en çok kullanılan renk olarak görülmektedir (Sapchi, Hashempour, 2015).

Sonuç

Tasarım disiplinlerinde tasarımın algılanması ve etkisi açısından önemli bir yere sahip olan aydınlatmanın başarısı, aydınlatma elemanı, ışık kaynağı ve aydınlatılan nesne ve yüzey özellikleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu özellikler ışık kaynağının konumu, ışığın yönü ve dağılım açısı, aydınlatma düzeyi, ışığın renksel özellikleri, nesnenin hacimsel özellikleri, nesne yüzeyinin yapısı (düzgün, parlak, pürüzlü vb.), malzeme ve renksel özellikleri gibi konuları kapsar. Bu araştırmada; ışığın rengi, nesnenin hacimsel özellikleri, nesne yüzeyinin özellikleri ve kullanıcılar üzerinde yarattığı algılama ve psikolojik özellikleri esas alınarak yürütülmüştür.

Renk, insanın fiziksel, zihinsel ve psikolojik özellikleri bağlamında önemli bir uyaran olarak insan, nesne ve çevre arasında uyumuna katkı sağlamaktadır. Bu nedenle yapılacak farklı mekânsal tasarımlarda vurgu, odak, uyarı, kendini iyi hissetme, verimlilik, yaratıcılık gibi hislerin oluşmasına katkı sağlayacak yönde renk ve ışık faktörü ele alınmalıdır.

Kaynakça

- Altan, İ. 1983. Mimaride Işık Gölge İlişkilerinin Psikolojik Etkileri Üzerine Bir Araştırma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- Atalay, E. 2004. İç Mekanda Bitkiler ve Plastik Öğelerin Tasarımında Işık ve Renk. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Ankara.
- Ching, F. 2006. İç Mekan Tasarımı. (Çev. B. Elçioğlu). (Birinci Baskı). İstanbul: Yem Yayınları
- Dolatkah, M. 2008. The Elements Of Architecture. (Birinci Baskı). Tehran: Ayande Sazan Yayın Evi
- Duran Şenocak, M. 2005. Ergonomik Tasarımda Renk, Trakya Univ J Sci, 6(1): 77-83, ISSN 1302 647X DIC: 164 MDBT06062005.
- Gezer, H. 2012. Mekânı Kavrama Sürecinde Algılama Bileşenleri. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(21):1-10. Bahar 2012 / 1.
- Hashempour, L. Taghizadeh , S. 2015. Kütüphanelerin İç Mekân Tasarımına Yönelik Renk Etkileri. ÜNAK 2015. 1-3 Ekim 2015, Hacettepe Üniversitesi, ANKARA
- Kahvecioğlu, H. 1998. Mimarlıkta İmaj: Mekansal İmajın Oluşumu ve Yapısı Üzerine Bir Model. Doktora Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Küçükdoğan, M., 1976. İklimsel Konfor ve Aydınlanma Seviyesine Bağlı Görsel Konfor Gereksinimleri Açısından, Pencere Tasarımında Kullanılabilecek Bir Yöntem, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- Özdemir, T. 2005. Tasarımda Renk Seçimini Etkileyen Kriterler. Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 14, Sayı 2, 2005, s.391-402
- Pamir, H., 2000. Mimari Tasarımın Kurgularından Işık, Mimarlık Kültür Dergisi XX1, 2, 33-39.
- Rasmussen, S. E. (1994). Yaşanan mimari (Ö. Erduran, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Südüor, G. (2006). Temel Sanat Eğitimi. (Birinci Baskı). İstanbul: Tıglat Matbaacılık
- Tezel, D. 2007. Mekan Tasarımında Doğal Işığın Etkileri. İstanbul Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yazgan, M. Uslu, A. Özyavuz, M, (2009). İç Mekan Bitkileri ve Tasarım. (Birinci Baskı). Ankara: Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Yayınları

Türkiye’de Üniversite Öğrencilerinin Akıllı Telefonlar Üzerinde Sergiledikleri Okuma Davranışları

Hüseyin Odabaş¹

Giriş

Toplumsal değişimin önemli ayaklarından biri olan teknoloji, insan birlikteliklerinin tüm boyutlarında farklı etkilerde bulunmaktadır. Bahsedilen bu etkilerin iyi mi, yoksa kötü mü; yani insan ve onun içinde yaşadığı birliktelikler için yararlı mı ya da zararlı mı sorusunun cevabının hem bireysel hem de sosyal birliktelikler seviyelerinde çeşitlilik gösterdiği tahmin edilen bir durumdur. Teknoloji kabul edilen genel söylem açısından insanı geliştirmekte; bunun karşısında yer alan eleştirel değerlendirmelere göre de insanı aslında köleleştirmektedir. Bu konu ile ilgili sıradan insanın yorumlarına göz atıldığında ise duygu yoğun bir duruşun olduğu ortaya çıkabilmektedir. Muhafazakar olma ile ilişkilendirilebilen nostalji eğilimi belki de ilk sıralarda yer alabilecek unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsana dair pek çok ihtiyacın karşılanması hizmetini görme misyonuna sahip olduğu ileri sürülen akıllı telefonlar için de benzer yorumlarda bulunmak söz konusudur. Tüketim amaçlı olarak geliştirilen bu misyonda ilk sıralarda yer almayan ve hatta gün yüzüne çıkarılmayan bir özellik bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır: Akıllı telefonlar ve dijital okuma.

Gerek teolojik söylemlerde gerekse modernist söylemlerde önemle dile getirilen okuma eylemi, insanın sahip olduğu aklını kullanmasının hem bir pratiği hem de bir kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu süreçler ise sosyal değişmeyi tetiklemektedir. Okuma eyleminin aracı olan materyallerin tarihsel değişimi de eylemin çeşitli biçimlerde gerçekleşmesini beraberinde getirmektedir. Son on yıllarda bilişim teknolojileri alanında ortaya çıkan gelişmeler, klasik okuma eyleminin niteliksel dönüşümünü de hızlandırmıştır. Dijital kaynaklar üzerinden gerçekleştirilen bu eylem üzerine literatür ve saha çalışmalarının sınırlı olması, bu araştırmanın önemini arttıran bir durumdur.

Okuma Davranışı ve Alışkanlığı

Eğitim Terimleri Sözlüğü’ne göre alışkanlık ‘bir edim ya da etki karşısında canlı bir varlığın kazanmış olduğu değişmez tutum; bir şeyin sık sık yinelenmesi sonunda oluşan huy ve alışkı’ şekline tanımlanmaktadır (Büyük Türkçe Sözlük, 2018). Alışkanlık tanımında, canlıların etkilendikleri herhangi bir eylemi sık sık yinelenmesi ve edindiği bu davranışı değiştirmemesine vurgu yapıldığı görülmektedir. Felsefe Terimleri Sözlüğü’nde yapılan tanımda ise alışkanlık, ‘iç ve dış etkilerle, eylem ve davranışların hep özdeş biçimde yapılması sonucu kazanılan koşullu davranış’tır (Alışkanlık ne demek - alışkanlık anlamı nedir?, 2018). Bu tanımda ise bir öncekine ilaveten canlıların kazandığı davranışı sürekli ve düzenli olarak sürdürmesine atıfta bulunmaktadır.

Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan Genel Türkçe Sözlük’te okuma, ‘bir yazıyı meydana getiren harf ve işaretlere bakıp bunları seslendirmek veya düşüncüyü anlamak’ şeklinde tanımlansa da; kavramın günlük yaşam içerisinde çok farklı anlamlarının olduğu bilinmektedir (Büyük Türkçe Sözlük, 2018). Davet etmek, beddua etmek, değerlendirmek, hissetmek ve ses ve şiir sanatı icra etmek gibi anlamları olsa da, bu çalışmada ifade edilmek istenen okuma, iletilmek istenen duygu ve düşüncelerin çeşitli semboller halinde yansıtıldığı araç üzerinde görülmesi, anlamlandırılması ve mesajın alınması sürecini ifade etmektedir. Aynı zamanda bu çalışmada

---

¹ Prof. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, odabashuseyin@gmail.com

ifade edilen okuma ile bireyin eğitim yaşamının ilk evrelerinde alfabe, hece, sözcük ve cümle okuma ve anlama becerisi kazanması değil; daha çok sonraki dönemlerde yaptığı dil sorunlarından arınmış, deneyimli ve bilinçli olarak sürdürdüğü okuma eylemi ifade edilmeye çalışılmıştır.

Okuma oldukça kolay öğrenilen, fakat alışkanlık haline gelmesi, birçok duyuşsal özelliklerin bir araya gelmesi ile mümkün olan bir eylemdir (Arslan, Çelik ve Çelik, 2009). Okuma alışkanlığı, alışkanlık sözcüğüne yüklenen anlam da göz önüne alındığında bireyin okuma eylemini gönüllü, sürekli ve düzenli olarak sürdürmesi şeklinde tanımlanabilir. Ancak günümüze kadar konu üzerinde hazırlanan literatürde okuma eyleminin eleştirel sürdürülmesini okuma alışkanlığının koşulları içerisinde görenler de bulunmaktadır (Arslan ve diğerleri, 2009; Yılmaz, 2012; Yılmaz, Köse ve Korkut, 2009). Alışkanlığı olan bir eylemi sürekli ve düzenli yapmak, bilinçli olmayı gerektirir; aksi takdirde zaman içinde alışkanlığın ortadan kalması güçlü bir olasılıktır. Bu nedenle bilinçli olarak sürdürülüyorsa okuma, zaten okuma alışkanlığının eleştirel bir boyut kazandığı söylenebilir. Bu durumda eleştirel okuma, okuma alışkanlığını hem güçlendiren bir katlıöz özelliğine sahiptir; hem de okuma alışkanlığının varılması gereken en üst düzeyini ifade eder.

Okuma alışkanlığı, okuma davranışının ‘*amaçlı*’, ‘*bilinçli*’ ve ‘*gönüllü*’ olarak sürdürülmesidir. Diğer bir ifade ile okuma, bu üç temel gereksinimi karşıladığında alışkanlık tanımlaması ile nitelendirilebilir. Alışkanlık, süreklilik sergileyen eylem anlamına gelir ve çoğu zaman bir zaman kesiti içerisinde görece düzenli yerine getirilen aktiviteler için kullanılır. Alışkanlık sınıfı içinde değerlendirilebilmesi için okumanın da her zaman sürekli ve nispeten düzenli yapılması gerekmektedir. Okumanın eleştirel boyut kazanabilmesi için gerekli olan bilincin okuyucu tarafından okuma pratiğine dökülmesi önemlidir. Bu şekilde sürdürülen okuma eyleminin, okunan metnin anlamını ve doğruluğunu karşılaştırma ve sorgulama süreçlerinden geçirme koşuluna uygun olduğu kabul edilir. Bu yapı içinde okuyucunun yanılma ve yanlış yönlere sürüklenme olasılığı zayıflar.

Okuma, dinlenmek, görevi yerine getirmek, bilgilenmek ve bilgilendirmek gibi pek çok nedenle yapılan eylemdir. Bu eylemin alışkanlığa dönüşmesi için bireyin bu davranışı kendi rızası ile içselleştirmesi ve uygulaması gerekir. Okuma eylemi gönüllülük içerisinde sürdürüldüğünde alışkanlık sınıfı içerisinde değerlendirilebilir.

Dökmen (1994, s. 3)’e göre bireyin okuma alışkanlığını ne düzeyde yaşadığını ortaya koyan bir takım ölçütler bulunmaktadır. Bireyin ne tür yayınlar okuduğu, o bireyin okuma eyleminde ne düzeyde olduğunun ortaya koyabilir. Bireyin okuma eylemini ne sıklıkla yaptığı ve okuduğu türlere ne oranda zaman harcadığı da o bireyin okuma alışkanlığı sürecinin neresinde olduğunu belirleyebilir. Bireyin okuma eylemini ortalama ne kadar sürdürebildiğini ve hangi zaman dilimlerinde okuduğunu da bu ölçütler içerisinde değerlendirilmektedir. Yazar, bireyin okuyabilmek adına bir nevi gösterdiği çabayı sergileyen okuma materyalini edindiği yolları da (satın alma, ödünç alma, kütüphaneden edinme vb.) söz konusu alışkanlığı ne düzeyde yaşadığını ortaya koyan etkenlerden biri olarak değerlendirmektedir.

Bütün bu saptamalar okuma alışkanlığının basit okumadan, uzun uğraşlar sonucunda elde edilebilen derin ve eleştirel okumaya kadar devam eden ve dolayısıyla zaman ve emek gerektiren bir süreçten ibaret olduğunu ortaya koymaktadır. Edinilen bilgiler üzerine soru sorma ve/veya derinleşme, okuma alışkanlığını gerekleriyle birlikte yaşamakla mümkün olabilir; bu nedenle felsefi düşünce çizgisine varılabilmemesinin koşullarından biri de okuma eyleminin alışkanlık boyutuna ulaşmasıdır. Yeni model, yöntem, teknik ve teori geliştirebilmek için her alanda alışkanlık boyutunda okuma yapanlara ihtiyaç vardır. Tersine alışkanlık boyutunda okuma yapanların yeterli olmaması, yeni düşüncelerin, modellerin, yöntemlerin ve teorilerin oluşmamasının esas nedenlerinden biridir; dolayısıyla sanat, bilim, yönetim gibi gelişmişliğe ve kalkınmaya doğrudan temas eden kaynağın zayıflamasına neden olan etkenlerden de biri de alışkanlık boyutunda okuma yapanların azlığıdır.

Okuma ve Dijitalleşme

Küçük boyutlarda internet erişimine olanak sağlayan bilişim teknolojileri, ucuzladıkça iş ve ev yaşamı ile birlikte bireysel yaşamın vazgeçilmezleri olarak yaygınlaşmaya başladılar. Dizüstü bilgisayarlar, tabletler, e-kitap okuyucuları ve akıllı telefonlar, interneti zaman ve mekâna bağımlı olmaktan çıkarmaya başladıkça, internet kullanıcılarının sayısı, kullanıcıların yaş dağılımı ve internet kullanım süresi hızla artmaya başlamıştır. Pek çok yararlılığı nedeniyle teknolojik yenilikler, birey ve toplum yaşamının vazgeçilmezlerinden biri olarak kabul görmektedir. Buna karşın önceki teknolojik yeniliklerin toplum üzerine yansıyan olumsuzluklarına benzer şekilde, günümüz teknolojilerinin de toplum üzerinde olumsuz yansımalarının olduğu dile getirilmektedir. Özellikle her an ve her yerde internet erişimini olanaklı kılan akıllı telefonların insanları kısa ve uzun vadeli bazı hedeflerinden uzaklaştırdığı iddia edilmektedir. Örneğin daha hareketsiz bir topluma neden olması yüzünden obezite sorununu arttırması; yüz yüze iletişimi zayıflatması nedeniyle anti-sosyal birey ve davranışların yaygınlaşması ve erken yaş grubunun okuma pratiğini olumsuz etkilemesi bu iddialardan bazılarıdır (Kucirkova ve Littleton, 2016, s. 10).

Bilgi teknolojileri ve bunların sunduğu konfor, insan yaşamında bir takım değişikliklere neden oldu; bu değişikliklerin uzantısı olarak insanların okuma kalitesi ve okuma alışkanlıkları da başkalaştı. Bu değişim, öğrenme ve düşünme süreçleri ile okuma eyleminin niteliği ve miktarı üzerinde dramatik bir rol oynadı ve insanların okuma eğiliminin gelişmesine katkıda bulundu (Shimray, Keerti ve Ramaiah, 2015, s. 345). Bilgi teknolojilerinin, toplumun yaşam boyu öğrenme becerisi kazanmasının hem nedeni hem de sonucu olması bu süreçten kaynaklanmaktadır.

Bin yıllardır kullanılagelen yazı taşıyıcısı kağıdın rolü, dijital taşıyıcılar tarafından devralınmaya devam etmektedir. Günümüz insanı kısa iletileri ve uyarı mesajlarını çoğunlukla dijital ortamlar aracılığıyla edinmektedir. Eğitim materyallerinin dijitalleşmesiyle birlikte öğrenciler de her geçen gün daha fazla dijital içerik üzerinde eğitim almaktadır. Bununla birlikte eğitim sistemleri içerisinde sürdürülen okuma eylemleri de gün geçtikçe dijitalleşmeye devam etmektedir. Okuma eyleminin dijital ortamlar üzerinde sürdürülmesi şeklinde tanımlanan dijital okumanın, kendine has özellikleri bulunmaktadır. Dijital okuma, alışkanlık ve bilişim becerisi kazanılması gereken bir süreçtir. Kısa mesajların iletilmesi yönüyle dijital okumanın oldukça yararlı olduğu düşünülse de, uzun metinleri dijital ortamlarda okumanın sakıncaları bulunmaktadır. Okuma eyleminin yakın davranış kalıpları içinde yer alan bulma, yönetme, not alma, atıf yapma gibi eylemler dijital okumada başkalaşmıştır. Bu nedenle dijital okuma, bilişim becerisi gerektiren bir davranış biçimidir. Bu yönüyle dijital okuma, dijital ortamlar üzerinde okuryazarlık gerektiren bir eyleme dönüşmüştür.

Akıllı telefonların üniversite öğrencilerinin okul aktivitelerine etkileri üzerinde bir araştırma yürüten Yarmey (2011) çalışmasında, öğrencilerin akıllı telefonlardan okuma yapmak istemediklerini ortaya çıkarmış; akıllı telefonların ev ödevlerinde ve ders saatlerinde kesintilere neden olduğunu saptamıştır. Gerekli kullanım becerilerine sahip olabilmek ve aynı zamanda başta akıllı telefonlar olmak üzere mobil teknolojilerin zararlı etkilerini azaltabilmek için eğitim sistemi içerisinde öğrencilere, yaygın öğrenim sistemlerinde ise bütün vatandaşlara okuma okuryazarlığı becerilerinin sistematik bir düzen içerisinde kazandırılması gerekir.

Okuma okuryazarlığı, kişinin herhangi bir hedef üzerinde başarılı olabilmesi, bilgi ve potansiyelini geliştirebilmesi ve topluma katılabilmesi için gerekli olan metinleri anlayabilmesi, kullanabilmesi, değerlendirebilmesi, okuduğunu derinlemesine düşünebilmesi ve bunlarla meşgul olması yönünde gerekli becerilerin bütünüdür (PISA 2018: Reading Literacy Framework, 2016, s. 8). Okuma okuryazarlığı, okumanın ötesinde daha çok okunanla meşgul olma; daha önce okunan, gözlemlenen ve deneyimlenenler ile okunan arasında karşılaştırma yapma, üzerinde derin düşünme ve yanlış-doğru ayırdına varma olarak bilinmektedir. Bu süreçleri başarılı biçimde yapabiren birey, zaman içinde eleştirel okuma ve doğal olarak eleştirel düşünme serüveninde de başarılı olur (Odabaş, Odabaş ve Sevmez, 2018, s. 145).

Akıllı Telefonların Okuma Davranışına ve Alışkanlığına Etkileri

İnsan yaşamında yeri olan hemen her şey teknolojik gelişmelerin etkisi altında değişmeye devam etmektedir. Günümüz insanı, iş ve ev yaşamına ilişkin enformasyon ve bilginin büyük bölümünü bilişim teknolojileri aracılığıyla edindiği ve/veya paylaştığı bir dönem içerisinde yaşamaktadır. Kuşkusuz bu yaşam tarzının oluşmasına etki eden en önemli etken internettir.

2018 yılı verilerine göre dünyada aktif internet kullanıcılarının sayısı dünya nüfusunun yarısını aşarak yaklaşık 4,2 milyara dayanmıştır. Yine bu yıl itibarıyla mobil internet kullanıcılarının sayısı yaklaşık 3,9 milyarı aşmıştır. Bu veriler günümüz insanının enformasyon ve bilgi edinme eylemini hangi yöne çevirdiğini yansıtan önemli göstergelerdir. Diğer taraftan dünya nüfusunun yaklaşık yarısı sosyal medya kullananlar arasında yer almaktadır; bunların sayısı ise 3,4 milyarı aşmış bulunmaktadır. Sosyal medya kullanıcılarının çok büyük bir bölümü söz konusu ortamı akıllı telefonlar başta olmak üzere mobil teknolojiler yoluyla almaktadırlar (Global digital population 2018: Statistic, 2018).

90’lı yılların sonuna doğru dünyada internet kullanıcılarının oranı yalnızca %2’ler düzeyinde iken (PISA 2018: Reading Literacy Framework, 2016, s. 3); bu oranın 2018 yılında %58’lere kadar çıktığı görülmektedir (Global digital population 2018: Statistic, 2018). Yirmi yıllık dönemde büyüme oranına bakıldığında internet ve internete dayalı hizmetlerin gelecekte insan yaşamının merkezine yerleşeceği öngörüsünde bulunmak abartı olmayacaktır. Zira öğrenme süreçlerinin son yirmi yılda geçirdiği süreçlere bakıldığında da bu öngörüü doğrular sonuçlar elde edilebilir. 90’lı yıllarda eğitim sistemi ve dersler ek dijital materyallerle desteklenirken, daha sonra uzaktan öğrenme modellerinin uygulanmaya başladığı görüldü. Bu yapı daha sonra mobil öğrenmeye doğru evrildi ve günümüzde ise mevcut eğitim sistemlerine meydan okuyan daha sıradışı eğitim modelleri yaşam bulmaya başladı. Bu örneklerin en çarpıcı olanı öğretmensiz sınıf modelidir. Örneğin, daha çok genelde bilişim alanı ve özelde ise kodlama olmak üzere bazı alanlarda öğretmen/egitici olmadan, sınıf ortamında bilişim teknolojileri ile oluşturulan, eğitim-öğretim sistemi ve dijital içerikle desteklenen yeni eğitim modeli denenmeye başladı. İlk olarak Paris’te ve California’da görülen bu modelin (Pickles, 2016), yakın bir gelecekte bilişim becerileri kazanmaya yönelik yükseköğretim programlarında da yaygınlık kazanacağını güçlü bir olasılıktır.

Diğer taraftan bin yıllardır basılı materyaller ile araştırmacılar/kullanıcılar arasında köprü görevi üstlenen kütüphanelerin de benzer bir dönüşüm süreci içerisinde olduğu bilinmektedir. Kütüphaneler, ürün ve hizmetlerini son yirmi yıldır artan oranda dijitalleştirmeye devam etmektedir. Bu süreçte eğitim sistemlerinde dijitalleşme ile gelen öğretmensiz sınıf modeline benzer şekilde, kütüphane türleri arasında da kitapsız kütüphane adıyla yeni bir model ortaya çıkmıştır. Bazı üniversiteler bünyesinde basılı materyalin bulunmadığı; yalnızca dijital kaynaklarla hizmet verilen kütüphaneler oluşturduklar (Guion, 2017). Eğitim sistemlerinde yaşanan gelişmeler ile kütüphanelere yansıyan dönüşümler arasında benzerlikler bulunmaktadır. Her iki sistemde de sistemi oluşturan bileşenlerin bazılarının yerini bilişim teknolojisi ürünleri almaya başlamıştır. Yüzyıllardır kullanılan yapılar değişmektedir. Değişimin etkilerinin yakın gelecekte daha da hissedilir düzeye çıkacağı anlaşılmaktadır.

Bütün bu yaşananlar okuma eyleminin aktörü okuyanı, okunan içeriği ve okunan aracı etkilemiştir; söz konusu etkinin bu odaklar üzerinde tesirini ve sonuçlarını anlayabilmek için konunun her yönüyle incelenmesine gerek vardır. Her şeyden önce günümüzün okuru, artık dijital okuma ortamlarından her geçen gün daha fazla yararlanmaktadır.

Dijital kitle iletişim araçlarının gelişimi, günümüz insanının okuma davranışını etkilemiştir. Dijital içerik, evlerin, kütüphanelerin ve ofislerin fiziksel sınırlarını değiştirmiştir. Artık okurlar, e-kitap, e-dergi, e-posta ve veritabanları gibi materyallerden rahatlıkla yararlanabilmektedir. Dijital yayıncılık sektörü, insanların yararlanabileceği belge ve bilgi miktarını önemli ölçüde artırmıştır. Etkileşim, çeşitlilik ve kolay erişim gibi olanaklarla birlikte sunulan dijital içerik, okurların dijital ortama eğilim göstermesini sağladı ve zamanla okuma davranışlarını da değiştirdi. Günümüz okurlarının bir kısmı okuma eylemini ekran üzerinde sürdürmektedir.

Bununla birlikte dijital ortamlarda başarılı olabilmeleri için içeriği tarama, görüntüleme, yönetme,

saklama gibi yeni beceriler geliştirmeleri artık bir zorunluluk olmuştur (Shimray ve diğerleri, 2015, s. 345). Ancak dijital okurlar genellikle tarama, gözden geçirme, anahtar kelime seçme, cihazın sunduğu diğer seçeneklere ve uyarıcılara yönelme gibi gereksinimlere ve engelleyicilere ek zaman harcamaları nedeniyle, okumada derinlik ve odaklanma hususlarında yeterli başarıyı yakalayamamaktadırlar.

İnternet ve interneti olan mobil araçların kişisel ve mesleki gelişimi yaşam boyu sürdürülen bir süreç haline dönüştürmesi, günümüz insanının öğrenme becerilerini değişime zorlamaktadır. Örneğin yarının öğrencilerinin, artan kompleks ve hacimli erişilebilir bilgi ile baş edebilmesi için dijital araçlar üzerinde yetenekli olmaları ve beceriler geliştirmeleri gerekmektedir (PISA 2018: Reading Literacy Framework, 2016, s. 3).

Genel olarak ekran üzerinde okumanın, özelde ise akıllı telefonlar üzerinde okumanın insanlar üzerindeki etkileri son yıllarda yapılan pek çok araştırmaya konu olmuştur. Bushak (2015) basılı kitaplardan okumanın telefon, tablet veya e-kitap okuyucu gibi dijital araçlar üzerinde okumaya kıyasla önemli yararlılıkları olduğunu dile getirmekte; aynı zamanda dijital ortamlarda okumanın ortaya çıkardığı sorunları birkaç madde ile açıklamaktadır. Dijital ortamlarda okurken önemli bilgilere odaklanılamayacağını ve atlanabileceğini; uzun süre ekrana bakanların uykusuzluk çekeceklerini ve aynı zamanda uyurken derin uykuya dalamayacaklarını; benzer şekilde uzun süre ekran başında oturanların stres yaşayacaklarını ve huzursuz davranışlar sergileyeceklerini iddia etmektedir. Buna karşın Kowalczyk (2014) ise, akıllı telefonlarda e-kitap okuma sürecinin verimliliğini anlatmaya çalıştığı sayfasında aynı zamanda akıllı telefonda okumanın yararlılıklarını da dile getirmektedir. Yazar, günümüz insanının okumayı bu ortam üzerinde sürdürmesinin en önemli gerekçesini akıllı telefonlarını her zaman yanlarında bulundurmaları olarak açıklamaktadır. Her zaman ve sıklıkla okuma yapmaya fırsat tanınmasının yanı sıra, akıllı telefonların çok sayıda okuma uygulamaları ile tarama, not etme, paylaşma ve bulutta saklama gibi okuma süreçlerini kolaylaştıracak pek çok yararlılığı da hizmete sunduğunu ifade etmektedir.

Her geçen gün artan yararlılıklarına rağmen akıllı telefonların ve dijital okuma ortamlarının yüzyıllardır insan doğasına uygun özellikler sergileyen fiziksel okumanın yerini alabilmesi zaman alacak bir süreçtir. Zira fiziksel okumanın en güçlü olan özelliği basılı kitap ile insan arasındaki güçlü bağdır; elde tutma, kokusunu hissetme, seyir zevkini tatma ve kısaca onunla bağ kurma özelliklerini karşılamak için günümüz insanı henüz hazır değildir. Dijital ortamlarda okuma eylemi çok kısa bir geçmişi olan yeni bir davranış türüdür. Sosyal bir olgu olan bu tür kabullenme ve/veya içselleştirme süreci henüz tamamlanmış değildir. Bununla birlikte farklı alışkanlıklara ve yatkınlıklara sahip bazı insanların dijital okumaya karşı düşünceleri ve tavırları müspet yönde olabilmektedir.

Bulgular ve Değerlendirme

a. Yöntem

Dijital araçlarla birlikte okuma davranışının dijital okuma olarak bilinen yeni bir türü ortaya çıkmıştır. Bu türün fiziksel okuma eylemine kıyasla farklı özellikleri vardır. Okunan metnin ses ve hareketli görüntüler içermesi bu türün farklılığını yansıtan en önemli özelliğidir Aynı zamanda eylemin yapıldığı cihazın internet bağlantısına sahip olması, okunan materyalin aranmasından, erişimine, yönetiminden paylaşımına kadar pek çok işlevi değiştirmiştir. Bu farklılıklar dijital okumayı kimileri için anlamlı kılsa da; kimileri bu tür okumanın fiziksel okuma ortamlarının yerini tutmayacağı; hatta zararlı sonuçları ile yüzleşmek zorunda kalınacağı görüşünü savunmaktadırlar.

Bu bağlamda çalışmanın asıl amacı üniversite öğrencilerinin cep telefonu üzerinde sürdürdükleri okuma eylemi ile ilgili düşüncelerini ve tutumlarını saptamaktır. Aynı zamanda literatürde konu ile ilgili yapılan değerlendirmelerin üniversite öğrencileri arasında da benzer şekilde değerlendirilip değerlendirilmediğinin saptamasını yapmak da amaçlar arasında yer almaktadır. Aynı zamanda çalışmanın diğer amaçları, üniversite öğrencilerinin dijital ve fiziksel okuma olguları arasında yaptıkları karşılaştırmaları ve her iki okuma türü hakkında olumlu ve olumsuz yargılarını saptamaktır.

Çalışmada anket tekniğinden yararlanılmış; fakat yalnızca açık uçlu son sorusundan elde edilen nitel verileri üzerinde içerik analizi yapılmıştır. Söz konusu soru ile ‘dijital okuma ve akıllı telefonların okuma davranışına etkileri’ üzerinde paylaşması gerekli olan değerlendirmelerin, görüşlerin ve önerilerin derlemesi yapılmıştır. 510 katılımcı ile tamamlanan anket çalışmasında yalnızca 55 formun söz konusu sorusuna yanıt verilmiştir. Yanıtlar üzerinde ilk önce içerik incelemesi yapılmış; daha sonra konu hakkında yapılan yorum ve tespitler içeriğine uygun olarak gruplara ayrılmıştır.

b. Bulgular

Katılımcılar iki ortamın karşılaştırmasını yaparken genellikle her iki türün hem olumlu hem de olumsuz yönlerine ilişkin düşüncelerini paylaşmış ve kimileri ise bunlara örnekler vermiştir. Bunların tümüne bütüncül bir bakış açısı ile bakıldığında görüşleri ‘olumlu’, ‘olumsuz’ ve ‘genel’ olmak üzere üç görüş türü altında kümelendirmek, derlenen görüşleri daha sağlıklı şekilde değerlendirebilmek açısından yararlı görülmüştür. Olumlu, olumsuz ve genel başlıkları altında gruplandırılan görüşler ise bağlamlarına uygun olarak alt sınıflara ayrılmıştır. Alt sınıfların her biri için uygun başlıklar oluşturulmuş ve her biri kendi içerisinde irdelenmiştir.

A. Olumsuz Düşünceler:

Katılımcıların akıllı telefonların okuma alışkanlığına etkileri üzerinde yaptıkları değerlendirmelerin büyük bölümünü olumsuz yargılar oluşturmaktadır. Olumsuz yargıların ise daha çok telefon üzerinde okumaya ve telefonların fiziki okuma eylemi üzerinde oynadığı olumsuz etkiler üzerine olduğu görülmektedir. Değerlendirmelerde daha çok telefonun okumanın süresine, derinliğine, seçiciliğine, türüne ve konsantrasyonuna olumsuz etkileri üzerine durulduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu değerlendirmeler toplam altı başlık altında gruplandırılmıştır.

1. Cezbetme ve çeldirme:

Katılımcıların ilk tespiti akıllı telefonların onları okumadan uzaklaştırdığı yönündedir. Dijital ortamların kendilerini okuma eyleminden uzaklaştırdığı, bununla birlikte bu sorunun baş aktörünün akıllı telefon olduğu yönünde değerlendirmeler yapmaktadırlar. Katılımcıların pek çoğu telefon üzerinde okuma yaparken sosyal medya uygulamalarından gelen iletilerin kendilerini okuma eyleminden kopardığını ifade etmektedirler. Örneğin katılımcılardan biri sorunu “*telefonda kitap okuduğumda, telefonda sosyal medyalar da olduğu için kitap okuyamıyorum; ister istemez pdf kitabı bırakıp lüzumsuz yere sosyal medyalarda geziniyorum*” şeklinde açıklama yaparak dile getirmektedir.

Akıllı telefonlarda uygulamalar, GSM hattı ve işletim sistemi gibi pek çok kaynaktan gelen reklam ve uyarılar da okuma sürecine olumsuz yönde etki edebilmektedir. Bu tür uyarıların da sosyal medyanın etkilerine benzer şekilde okuma eyleminden uzaklaştırabileceğini katılımcılardan biri şu şekilde ifade etmektedir:

“Dijital ortamlarda okumalar daha sade ve reklamsız bir şekilde olmalı.”

2. Sağlık Sorunları

Konu hakkında hazırlanan literatürde de sıklıkla dile getirildiği gibi ekran üzerinde okumanın çeşitli sağlık sorunlarına neden olabileceği bir gerçektir. Uzun süreli ekrana bağlı kalmanın insanlarda ortopedi ve göz rahatsızlıkları gibi sağlık sorunlarını tetiklediği; aynı zamana bireyin sosyal davranışlarını olumsuz etkilediği ve stresle birlikte bireyin agresif davranışlar sergilemesine neden olduğu bilinmektedir. Akıllı telefonların görece küçük ekranları üzerinde okumanın bu sorunları daha da çeşitlendirmesi ve arttırması kuvvetli bir olasılıktır. Katılımcıların görüşlerinde de benzer yargılara yer verildiği görülmektedir. Örneğin katılımcılardan biri sorunu “*gözlerde yaptığı yorgunluk veya sadece göz bozacağı düşüncesi dahi beni makalenin çıktısını alıp okumaya itiyor*” şeklinde dile getirmektedir. Diğer iki katılımcının değerlendirmeleri ise şu şekildedir:

- *“Dijital ortamlardaki okumanın görsellik de eklenerek eğlenceli olduğunu düşünmekle birlikte gözlere verdiği zararın daha fazla olduğunu düşünüyorum.”*
- *“Basılı kitap okumak gözlerimi yormuyor (tabi ki uygun bir ışık olmalı) ve sayfa çevirdiğçe daha çok okumak istiyorum.”*

3. Dijital bağımlılık

Akıllı telefonlar, internetin her mekân ve zaman içerisinde kullanılmasına olanak sağlaması yönüyle yararlılıkları olduğu kadar zararları ile de etkili olan araçlardır. Özellikle gençler arasında telefon yaşamın vazgeçilmez bir bileşeni gibi kabul görmekte ve adeta bedeninin bir parçası olarak algılanmaktadır. Telefon kaybetme ya da unutkanlığın sağlık literatürüne fobi olarak girdiği, internet ve telefonun bir bağımlılık aracı olarak kabul edildiği bilinmektedir. Konu hakkında çok sayıda değerlendirme arasında bir katılımcı *“sosyal medya gerçekten hayatımızın içine yerleşmiş bağımlılık yapan iğrenç bir şey”* ifadesi ile sorunun bu yönüne işaret etmektedir. Bir başka katılımcı ise değerlendirmesinde dijital bağımlılığa işaret ederken; aynı zamanda okumaya dair mesaj da vermektedir:

- *“Kitap okuyun okutturun, elektronik cihazların tutsağı olmayın; yıl 2017, elinde kitapla gezen insan bulması zor, siz kitapseverler olarak bunu yapmanızı istiyoruz.”*

4. Dijital Okuma Antipatisi

Günümüzde okuma olgusu, henüz daha basılı kitapla anılan, onunla uygulanagelen ve yaşanan bir eylemdir. Zira günümüz insanı büyük oranda basılı kitabı görerek büyümüş; ailesinde, okulunda, çevresinde görmüş ve kullanmıştır. Bu bakımdan okuma eylemini basılı kitap üzerinde tanıyan insanların, alışkanlıklarından vazgeçmesi ve okuma ile dijital ortamları birbirini tamamlayan parçalar olarak kabul etmesi kolay değildir. Akıllı telefonların bu özellikleri benimseyen günümüz insanına basılı kitapların verdiği hissi verebilmesi olanaklı değildir. Aynı zamanda bu araçların uzun okumanın gerekliliklerini karşılama konusunda da sorunları bulunmaktadır. Pek çok değerlendirme arasında katılımcılardan biri *akıllı telefonda okuma ilgi çekici değil”* diyerek söz konusu sorunu ifade etmeye çalışmıştır. Bir başkası ise *“ekranda ster oluyorum, orada okumayı düşünemiyorum bile”* şeklinde açıklaması ile soruna işaret etmektedir.

5. Tembelleştirme

Araştırma süreci, konu ve kaynak taramadan, bunları edinmeye ve raporlaştırma aşamasına kadar pek çok alt süreçten oluşur. Dijital kaynak ve ortamlardan yararlanma olanaklarından sonra araştırma süreçleri görece daha kolay bir biçimde tamamlanmaya başladı. Konu tespiti, kaynak taraması ve edinimi, veri derlemesi ve analizi gibi iş süreçlerinin tamamen dijital ortamlarda tamamlanmasıyla birlikte, bilgi merkezlerine uğramadan, hatta bilgisayar başından ayrılmadan araştırmayı başından sonuna kadar tamamlayabilmek mümkün olabilmıştır. Bu durumu, insanların tembelleşmesine neden olan bir sorun şeklinde değerlendirenler vardır. Katılımcılar arasında dijital ortamların araştırma ve okuma süreçlerinde bireyleri tembelleştirmesine neden olduğu yönünde görüşler ileri sürenler olmuştur. Örneğin katılımcılardan ikisi sorunu şu şekilde açıklamaktadır:

- *“Tabi ki de elektronik ortamda kaynak erişimi kolaylığı ve imkânlar dâhilinde daha ön planda olmakla beraber öğrenmeyi engelleyici birçok faktör de barındırdığına ve her şeyi elimizin altında bize sunup tembelleştirdiğine inanıyorum.”*
- *“Hatta bazen (internette) verilen bilgilerin yanlışlığından dolayı imkân sınırları dâhilinde basılı kitap ve kâğıt metin kullanmayı daha faydalı buluyorum”.*

6. Bilinçsizlik:

Zengin içeriğiyle dijital ortamların insanları cezbeden ve bağlayan özelliğe sahip olması, insanların onunla daha fazla zaman geçirmesine ve kimi gereksinimlerinden vazgeçmesine yol açabilmektedir. Dijital tutku, insanların sosyal iletişimini, fiziksel aktivitesini, kısaca bireysel gereksinimler içinde yer alan yaşamsal çeşitliliklerini zayıflatabilmektedir. Bu durum daha çok bireysel gelişimini tamamlayamamış olan çocuk ve gençler üzerinde görülmektedir. Dijital ortamlarda gereğinden fazla tüketilen zaman, okuma süresinden, hatta nitelikli okuma süresinden de çalmaktadır. Bu sorunu katılımcılardan biri *“insanlara bu konu hakkında daha çok bilgi verilmelidir; telefon okuma süresini çalmakta, okuduğuma kendini veremiyorlar, onları bu konuda aydınlatabiliriz”* şeklinde açıklamaya çalışmıştır.

B. Olumlu Düşünceler

Katılımcıların dile getirdiği olumlu yargılara bütün olarak bakıldığında ise bunların daha çok basılı kitap ve basılı kitap okumaya yönelik olduğu; buna karşın akıllı telefon ve aynı zamanda dijital ortamda okumaya yönelik de yapıldığı görülmektedir. Değerlendirmeler, rahatlık, işlem zenginliği, verimlilik, hissiyat ve işlevsellik şeklinde beş başlık altında gruplandırılmıştır.

1. Rahatlık

Yapılan değerlendirmelerde basılı kitaptan okumanın rahatlığını dile getirenlerin sayısı oldukça fazladır. Bununla birlikte akıllı telefonların sunduğu olanakların zenginliği ile bu ortam üzerinde okumanın daha rahat olduğunu ifade edenler de bulunmaktadır. Akıllı telefonda okumanın rahatlığına ilişkin yapılan iki değerlendirme şu şekildedir:

- *“Her ne kadar basılı kitapları senssem de erişim açısından e-kitapların rahatlığını yaşıyoruz.”*
- *“Kaynaklar pahalı ve ulaşması zor; üniversite sayesinde veritabanları ile erişim kolaylaşmaktadır.”*

Bazı katılımcılar ise okuduğu ortama göre dijital içeriği okumanın rahatlığını, okunan içeriğin türüne ve uzunluğuna bağlı olarak ayrı ayrı değerlendirmiştir. Uzun ve derin okunması gereken kaynakları basılı kitap üzerinde okumayı daha uygun bulduklarını; buna karşın gazete gibi haber kaynaklarını ise akıllı telefonlardan okumayı tercih ettiklerini belirtmektedirler. Örneğin bir katılımcının *“odaklanmak, işlevsel olarak kitaptan kitaba geçişe de genelde çok daha zor; elektronik kitapları daha çok gittiğim kafelerde ya da okulda okumak için tercih ediyorum; gazete okuma alışkanlığım hiç yoktu, fakat e-gazete sistemine geçildiğinde bu oran arttı”* şeklinde değerlendirmesi bu durumu açıklamaktadır. Benzer bir değerlendirme bir başka katılımcı tarafından da yapılmıştır:

- *“Okuduğum metnin türünde bunda etkili. Gazete her gün alamam ama telefondan daha rahat açıp okuyabiliyorum.”*

2. İşlem Zenginliği

Akıllı telefonlarda okuma yapma eyleminin, diğer türe göre yararlılıkları olduğunu iddia edenlerin çoğunlukla bu cihazların işlevsel özelliklerine vurgu yaparak iddialarını güçlendirme eğiliminde oldukları görülmektedir. Yapılan değerlendirmelerde daha zengin bilgiye zamanlı erişim ve paylaşım vurgusu öne çıkarken; daha çok kısa süreli ve çok özel amaçlı okumalarda akıllı telefonların işlevselliği dile getirilmektedir. Örneğin katılımcılardan biri söz konusu işlevselliğe örnekler vererek düşüncesini şu şekilde açıklamaktadır:

- *“Dijital metin ve basılı metin karşılaştırması yapacak olursak; önceleri basılı metinlerin üzerinde çizme ve karalama gibi uyarıcı fonksiyonları olduğundan tercih sebebidir; ancak artık dijital metinler üzerinde de aynı fonksiyonlar kullanabilmekte. Yüzlerce kaynağı elimin altında tutabilmekteyim. Bu sebeplerden ötürü artık pratiklik açısından dijital ortamları tercih ediyorum.”*

Erişim hızı ve kolaylığının yanı sıra, özel bazı konularda yalnızca internetten veri elde edilebilmesi de insanları dijital içeriğe yöneltebilmektedir. Akıllı telefonlar, çoğunlukla gündelik meseleler hakkında bilgi almak ve/veya sorunlara anlık çözümler üretmek için kullanılmaktadır ve genellikle araştırılan konulara yönelik ilk okumalar akıllı telefonlar üzerinde yapılmaktadır. Bu hususta iki katılımcının ifadeleri şu şekildedir:

- *“Ayrıca acil bilgiye ihtiyacım varsa o an vikipediden de not çıkarabiliyor ve bundan verim alabiliyorum.”*
- *“Herhangi bir konuda makale bulmak dijital ortamlarda daha mümkün.”*

Uzun metinler söz konusu olduğunda odaklanmak ve aynı zamanda kitabın hazzını hissetmek için basılı kitabı tercih ettiğini dile getiren bir katılımcı; hızlı erişim ve güncel veri söz konusu olduğunda tercihini dijital ortamlardan yana yaptığını ifade etmektedir:

- *“Konu gazete haberlerini takip etmek olunca dijital ortam tam tersi bir etkiye sahip. Bilginin güncellenebilirliğinin basılı yayımlara göre çok daha hızlı oluşu (1 gün) bu etkeni ortadan kaldırıyor ve bilgiye anında erişme isteği beni dijital ortamlara yönlendiriyor.”*

3. Verimlilik

Verimlilik üzerine yapılan değerlendirmelerin tamamı basılı kitap ve bu ortam üzerinde yapılan okumaya yönelik olmuştur. Katılımcılar basılı kitapta okumanın keyif verdiğine, derin okumaya uygun olduğuna, not tutmak ve dolayısıyla yeniden incelendiğinde hatırlamanın bu ortamda daha kolay olduğuna dair değerlendirmeler yaparak, bu ortam üzerinde okumanın verimliliği üzerine saptamalar yapmıştır. Katılımcılardan ikisi konu ile ilgili değerlendirmelerini şu sözlerle tamamlamaktadır:

- *“Yazılı metin dijital metinden daha yararlıdır.”*
- *“Basılı materyallerin kullanımı benim için her zaman daha verimli olmuştur.”*

Katılımcıların okuma metnine odaklanmaya ve metni anlamaya dair değerlendirmelerin pek çoğunda basılı kitabın verimliliğinden bahsedilmektedir. Katılımcılar basılı kitap üzerinde daha yararlı sonuçlar elde ettiklerini dile getirmektedirler. Örneğin iki katılımcı konuyu şu şekilde açıklamaya çalışmıştır:

- *“Elektronik-dijital ortamda metne erişebilirlik gün geçtikçe artmaktadır fakat basılı-kağıt üzerindeki metinleri anlaması, okuması daha kolay diye düşünüyorum.”*
- *“Basılı kitapların okur açısından daha sağlıklı ve konforlu olduğunu; okurun dikkatini tamamen okuduklarına verdiğini; bu sayede yaptığı eylemden zevk aldığını ve bunu sürekli hale getirdiğini düşünüyorum.”*

4. Hissiyat

Değerlendirmelerin tamamına bakıldığında katılımcıların büyük bir bölümünün ‘kitap okuma’ ifadesinden basılı kitap üzerine okuma eylemine denk bir anlam çıkarttığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bu eylemin basılı kitap üzerinde sürdürülmesi gerekliliğini ona duydukları güçlü duygusal bağ ile açıkladıkları da görülmektedir. Çoğu katılımcı okuma eyleminin basılı kitap üzerinde yapılmasının gerekliliğine neden inandığını açıklamamış; sadece çok az bir kısmı bunun nedenleri üzerinde değerlendirmeler yapmıştır. Değerlendirmelerde kitaba ve sayfalarına dokunmaya ve onların kokusunu hissetmeye yönelik düşüncelerin öne çıktığı görülmektedir. Bu hususta onlarca değerlendirmeden sadece üçü şu şekildedir:

- *“Bence kitap okumadaki en iyi zevk sayfaları çevirmek ve o sayfalardan gelen kokuyu hissetmektir.”*
- *“Kitap dediğin zaman sayfasına dokunacaksın hissedeceksin.”*

Odabaş, Hüseyin; Türkiye’de Üniversite Öğrencilerinin Akıllı Telefonlar Üzerinde Sergiledikleri Okuma Davranışları

- *“Sayfalara dokunarak okumak kadar etkili ve güzel bir his yoktur bence.”*

Basılı kitaba ve orada okumaya karşı gelişen hislerin derinliğine vurgu yaparken bu türün eğlenceli ve gerçek olduğu anlatılmakta; basılı kitap ile insan ruhu arasında ilişkinin varlığı üzerine değerlendirmeler yapılmaktadır:

- *“Bana göre okuma materyali elle tutulmalı; hissetmek önemlidir. Bu hissiyat bedensel değil; ruha dokunmalıdır. Bu yüzden teknolojik aletlerle değil, somut araçlarla olmalıdır.”*
- *“Kitaplar her zaman daha eğlenceli ve gerçekçidir. Sanal ortam bu zevki azaltmaktadır.”*

5. İşlevsellik

Katılımcılar okuma ortamının işlevselliğine dair yaptıkları değerlendirmelerde, daha çok basılı kitap üzerinde okumanın yararlılıklarını dile getirmektedirler. Okuma ortamında dokunma, altını çizme, not alma, saklama ve sakladığını görmeyi önemsediklerini; bu nedenle basılı kitap okumayı akıllı telefonda ve/veya diğer dijital ortamlarda okumaya tercih ettiklerini ifade etmektedirler. Aynı zamanda okuma ile yazmanın ayrılmaz bir bütün olduğunu düşünmelerinden dolayı okurken kalem kullanmaya özel önem attedikleri de görülmektedir. Örneğin katılımcılardan üçünün konu hakkında birer cümlesi şu şekildedir:

- *“Bence kalemlerle kâğıda dokunmak en güzeli.”*
- *“Altını çizmek boşuma gittiği için düşünce kitaplarının her zaman basılı olmasını tercih ederim.”*
- *“Basılı kitap daha duyguludur eller sayfaya değmeli önemli ve güzel yerler çizilmeli.”*

Katılımcıların kitapların fiziki olarak el altında bulunmasını ve raflara dizilerek görülmesini önemsedikleri anlaşılmakta; onlar üzerinde okumanın daha kolay olduğunu düşünmektedirler. Katılımcılardan biri konuyu şu şekilde ifade etmeye çalışmıştır:

- *“Basılı metnin altını çizmek veya bilginin elde depolanmasını sağlamak daha kolay.”*

C. Genel Düşünceler

Katılımcılar her iki ortamın karşılaştırmasını yaparken aynı zamanda okumaya, okuma alışkanlığına ve teknolojiye dair genel saptamalar da yapmışlardır. Bunlar arasında yeterince okumadıkları, zamanlarını internet ve sosyal medya ile meşgul ettiklerini ifade etmektedirler. Değerlendirmelerde dijital okumayı benimsemeden ve yaygınlaştırmadan önce, zayıf olduğumuzu düşündükleri okuma alışkanlığının artırılması için önlemlere ihtiyaç olduğu dile getirilmektedir. Aşağıdaki örneklerin ilkinde sorunun çözümü için gerekli olan yöntemle sahip olmadıklarından; ikincisinde ise okuma alışkanlığı sorunundan bahsedilmektedir:

- *“Kesinlikle kitap okuma alışkanlığımız hiç yok, ne denli önemli olmasına rağmen sürekli internet akıllı telefonlarla bu mükemmel verimi en üst seviyede olan yıllarımızı zıyan ediyoruz; bunun önüne geçmenin bir yolunu bulmamız, bilinçli olmamız lazım.”*
- *“Teknoloji çağından geri kalmadan ve ayak uyduracak şekilde dijital ortamdaki okuma düzeyimizin artırılması gerekir; ama bundan önce ortam fark edilmeksizin okuma oranımızın artırılması için ülke çapında çalışmalar yapılmalı.”*

Okuma alışkanlığı, okumayı güçlendiren eğitim, yayıncılık ve kütüphane gibi sistemlerin varlığına gereksinim duyan ve bu sistemlerin güçlü olması ile gelişen bir olgunluk ölçütüdür. Söz konusu sistemler güçlü ise toplumun okuma alışkanlığı da güçlü olur. Kütüphaneler okumanın alışkanlık haline gelebilmesinde etkili olan önemli kaynaklardan biridir. Katılımcıların bazıları bu iki olgu arasındaki ilişkiye işaret etmiştir. Bir katılımcı ise bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

Odabaş, Hüseyin; Türkiye’de Üniversite Öğrencilerinin Akıllı Telefonlar Üzerinde Sergiledikleri Okuma Davranışları

- “İnsanların kütüphane kullanım alışkanlığı edinmesi ve okuma alışkanlıklarını elektronik ortamlardan uzak bir şekilde gerçekleştirmesi gerekmektedir.”

Derlenen yanıtlar içinde onlara sorulan soruların konu üzerinde düşünmelerini sağladığına ve özellikle sosyal medya içinde sürüklendiklerinin farkına vardıklarına dair değerlendirmelerin de yapıldığı görülmektedir. Yapılan değerlendirmelerde insanların akıllı telefon ve internetle birlikte bağımlılığa dönüşen yaşam tarzına ve aynı zamanda okumadan uzaklaşmasına karşı duyduğu kaygılar üzerine yeniden düşünmelerini sağladığı anlaşılmaktadır:

- “Teşekkür ederim **anketle daha çok kavradım benliğimin boşluğa sürüklenmeye yüz tuttuğumu.**”
- “**Kardeşim, arkadaşımın tavsiyesi ile doldurdum düşünmem ve tekrardan düşünmeme sebep oldu.**”
- “Emeklerinize sağlık. Sonucunu merak etmiyorum değilim. **Bu çalıma insanların ortak kaygılarını dile getirmesine de sebep oldu, düşünmelerini sağladı.**”

Sonuç

Dijitalleşen dünyada toplumun bilgi gereksinimlerini karşılayan her kaynağın ve bu kaynakları hizmete sunan ortamların dijitalleşme sürecine girdiği bilinmektedir. Gazeteler, danışma kaynakları, romanlar, haberler, mektuplar dijitalleşirken, bunların sorumlusu olarak bilinen ajanslar, kütüphaneler, arşivler, müzeler, kamu kurumlarında verilen hizmetler dijitalleşmeye devam etmektedir. Dönüşüm süreci aynı zamanda söz konusu kurumların yüzyıllardır bilinen özelliklerini ve uygulana yöntemlerini de değiştirmeye devam ediyor.

Gazeteler, dergiler, romanlar, raporlar, kısaca bütün bilgi kayıt ortamları dijitalleşirken; insanların oluşan bu yeni durum karşısında düşünceleri ve davranışları da değişmektedir. İnsanların alışkanlıklarından vazgeçmesi daha çok yaş faktörüne bağlıdır. Değişim çocukluk yıllarında daha kolay kabullenilecek bir değer iken; yetişkinlik dönemi boyunca değişebilmek daha güç bir durumdur. Bu kurum kültürel dönüşümün bir unsuru olarak okuma davranışında da geçerlidir.

Okuma ve onun alışkanlık haline gelmesi, çoğunlukla erken yaşlarda öğrenilen bir gelişim sürecidir. Günümüz insanının büyük bir bölümünün okuma eylemi ile ilk kez tanıştığı kaynak türü, basılı materyaldir. Kabaca son on yıl içinde doğanlar ise çoğunlukla akıllı telefon, tablet ve bilgisayar gibi dijital araçlar üzerinde okuma eylemini deneyimlemektedir. Bu durumda halen genç kitle olarak bilinen grup da dâhil olmak üzere toplumun büyük bölümü okuma eylemini basılı kitap ile sürdürdüğü kitleyi oluşturmaktadır. Okuma materyallerinin akıllı telefonlar aracılığıyla erişilmesinden bu yana insanoğlu her geçen gün daha zengin ve farklı dijital içerikle karşı karşıya kalmaktadır. Dijital okuma, artık günümüz insanının neredeyse her gün yaptığı bir eylem haline almıştır.

Bu çalışmada öncelikle dijital okumanın gelişimine ilişkin değerlendirmelere yer verildikten sonra dijital okumanın deneyimlendiği alanlardan biri olan akıllı telefonların okuma alışkanlığına etkileri irdelenmektedir. Aynı zamanda bu çalışmada toplumun nispeten genç tabakasını oluşturan üniversite öğrencilerinin akıllı telefonlarda okuma eylemini nasıl değerlendirdiklerini; okuma alışkanlıklarının akıllı telefonlardan sonra nasıl etkilendiğini saptamaya yönelik tespitleri üzerinde değerlendirmeler yapılmaktadır.

Katılımcıların bir kısmı, akıllı telefonların okuma süreçleri üzerinde yararlı etkileri olan bir takım özelliklere sahip olduklarını düşünseler de; büyük bir çoğunluğu akıllı telefonların okuma zamanı ve derinliği üzerine gözlemledikleri sorunları dile getirmektedirler. Bununla birlikte özellikle internetin ve özelden ise sosyal medyanın kendilerini bağımlı hale getirdiği ve okumak gibi pek çok yararlı alışkanlıklarını sürdürmenin de önüne geçtiği ifade edilmektedir. Buna karşın değerlendirmelere bütün olarak bakıldığında basılı kitabın halen üniversite gençliği üzerinde önemini koruduğu ve okuma süreçlerinde daha çok yararlandıkları bir araç olarak

kabul gördüğü; en azından şimdilik dijital ortamların bu yeri dolduramayacağı anlaşılmaktadır. Özellikle bilim, roman, deneme ve şiir gibi uzun ve derin okumalarda katılımcıların basılı kitaba hissettiği bağlılığının derinliğini koruduğu yapılan değerlendirmelerden tespit edilmektedir.

Kaynakça

- Alışkanlık ne demek - alışkanlık anlamı nedir? (2018). *Ne Demek*. 23 Ekim 2018 tarihinde <https://ne-demek.net/aliskanlik-ne-demek/> adresinden erişildi.
- Arslan, Y., Çelik, Z. ve Çelik, E. (2009). Üniversite öğrencilerinin okuma alışkanlığına yönelik tutumlarının belirlenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26 (26), 113–124.
- Bushak, L. (2015, 11 Ocak). Why we should all start reading paper books again. *Medical Daily*. 13 Kasım 2018 tarihinde <https://www.medicaldaily.com/e-books-are-damaging-your-health-why-we-should-all-start-reading-paper-books-again-317212> adresinden erişildi.
- Büyük Türkçe sözlük*. (2018). Türk Dil Kurumu. 23 Ekim 2018 tarihinde http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=12088 adresinden erişildi.
- Dökmen, Ü. (1994). *Okuma becerisi, ilgisi ve alışkanlığı üzerine psiko-sosyal bir araştırma*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Global digital population 2018: Statistic. (2018). *Statista*. 22 Ekim 2018 tarihinde <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/> adresinden erişildi.
- Guion, D. (2017, 24 Mayıs). What’s a library without books? Some bookless libraries. *Reading, Writing, Research*. 15 Kasım 2018 tarihine <https://www.allpurposeguru.com/2017/05/whats-library-without-books/> adresinden erişildi.
- Kowalczyk, P. (2014, 16 Haziran). Reading ebooks on a phone – 5 ways to make the most of it. *Ebook Friendly*. 10 Kasım 2018 tarihinde <https://ebookfriendly.com/reading-ebooks-phone-tips/> adresinden erişildi.
- Kucirkova, N. ve Littleton, K. (2016). The digital reading habits of children. 14 Kasım 2018 tarihinde http://www.academia.edu/download/44319976/final-digital_reading_survey-wed-pdf_2.pdf adresinden erişildi.
- Odabaş, H., Odabaş, Z. Y. ve Sevmez, H. (2018). Üniversite öğrencilerinde dijital / e-kitap okuma kültürü: Selçuk Üniversitesi örneği. *DTCF Dergisi*, 58 (1). <http://dtcfdergisi.ankara.edu.tr/index.php/dtcf/article/view/4975> adresinden erişildi.
- Pickles, M. (2016, 26 Ekim). University opens without any teachers. 1 Kasım 2018 tarihinde <https://www.bbc.com/news/business-37694248> adresinden erişildi.
- PISA 2018 Reading Literacy Framework. (2016). OECD. 20 Ekim 2018 tarihinde <https://www.mecd.gov.es/inee/dam/jcr:49ede102-244b-4acb-b28e-a7978d9883ed/ReadingFramework.pdf> adresinden erişildi.
- Shimray, S. R., Keerti, C. ve Ramaiah, C. K. (2015). An Overview of mobile reading habits. *DESIDOC Journal of Library and Information Technology*, 35 (5), 343-354.

Odabaş, Hüseyin; Türkiye’de Üniversite Öğrencilerinin Akıllı Telefonlar Üzerinde Sergiledikleri Okuma Davranışları

- Yarmey, K. (2011). Student information literacy in the mobile environment. *EDUCASE*. 14 Kasım 2018 tarihinde <https://er.educause.edu/articles/2011/3/student-information-literacy-in-the-mobile-environment> adresinden erişildi.
- Yılmaz, B. (2012). Okuma alışkanlığının okul başarısına etkisi: Ankara Keçiören Atapark İlköğretim Okulu öğrencileri üzerine bir araştırma. *Prof. Dr. K. Gülbün Baydur’a Armağan* içinde (ss. 209-218). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü.
- Yılmaz, B., Köse, E. ve Korkut, Ş. (2009). Hacettepe Üniversitesi ve Bilkent Üniversitesi öğrencilerinin okuma alışkanlıkları üzerine bir araştırma. *Türk Kütüphaneciliği*, 23 (1), 22–51.

İpek Yolu ve Doğu Türkistan'da Budizm'in Yayılması

İbrahim ONAY¹

Giriş

İpek yolları da denilen ticari rotalar gerek dünya tarihi gerekse dinler tarihi bakımından son derece önemlidir. Bu rotalar eski ve ortaçağın iktisadi tarihi üzerinde derin izler bırakmıştır. Bunun yanında ipek yolu, çeşitli dinlerin bu rotalar boyunca hareket ettiği ve geliştiği bir inanç ağıdır. Bu ağın kullanımının en eski ve en bilinen örneklerinden birini Budizm gerçekleştirmiştir. Her ne kadar bir din ve inanç meselesi gibi görülse de ticari yollar üzerinde, dinlerin hareketleri ve yayılmaları iktisadi ve siyasi olaylardan bağımsız olmamıştır. Bu nedenle Budizm'in, Hindistan'dan çıkıp ipek yolu güzergahları boyunca yayılması aynı zamanda buranın siyasi tarihiyle bağlantılıdır. Bu tarihi süreç içerisinde Budizm'in geçirdiği dinsel dönüşümlerde Yüceğilerin ve Kuşanların rolü büyüktür. Fakat bu dönem hakkında tarihi kanıtlar bulmak çok zordur. Kuşanlar ve onların Kralı Kanişkanın hakimiyet yılları konusunda dahi farklı pek çok görüş bulunmaktadır. Yine de onların Budizm ve yayılması konudaki tarihi rolü göz ardı edilemez. Hindistan ve Türkistan arasındaki bağlantıyı mümkün kılan temas noktaları ve buradaki tarihi gelişmeler Budizm'in, Doğu Türkistan'ın vaha kentlerinin ve buradan Çin'e giden hikayesinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu hikaye ticaret yolları üzerindeki tüccarları, din adamı misyonerleri, kentlerin gelişimini ve değişimini içermektedir. Yine bu ticari yollar müzik, resim, gibi sanatsal ifadelerin de yolculuğuna sahne olmuştur. Bu temas ve etkileşim ipek yolları tarihinin başlangıcından itibaren nerdeyse bütün ortaçağ boyunca varlığını ve canlılığını devam ettirmiştir. Budizm'in yayılması ve iktisadi faaliyetlerin birlikteliği siyasal sonuçları da beraberinde getirmiştir. İpek yolu coğrafyasında siyasal hayatın her zaman bir parçası olan Türkler de bu gelişmelerden haberdar olmuşlar, bu değişimlerin sonuçlarından etkilenmişlerdir. Çeşitli Türk topluluklarının Budizm'le belli oranda da olsa tanışması Budizm'in ipek yolu boyunca yaptığı yolculuğun bir sonucudur. Yine Çin tarihinin önemli bir konusu olan Budizm, Türk topluluk ve devletlerinin Çin'deki devletlerle olan ilişkileri konusunda da karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle Türk tarihinin bir parçası olan "ipek yolu" ve onun tarihinin Budizm'le olan ilişkisinin kavranması önem arz eder.

Budizmin Gelişimi

M.Ö. 6. Yüzyılda ortaya çıktığı kabul edilen Budizm, bunu takip eden birkaç asır Ganj vadisinde kalmıştır. Millattan önce üçüncü yüzyıl ortalarında başta Seylan, Kuzeyde Hindistan'ın batısındaki Gandara ve Kaşmir olmak üzere farklı yönlere doğru yayılmaya başlar. Onun yayılmasındaki sebep, Hindistan'daki Muryan hanedanının üçüncü hükümdarı Aşoka'nın Budizm'le olan ilişkisidir. Aşoka (MÖ. 273-232)'nin Budizm'i devlet dini olarak benimsemesi ve rakiplerini ortadan kaldırdıktan sonra onu, egemenliğini pekiştirmede bir araç olarak kullanması Budizm'in yayılması konusunda bir dönüm noktası olmuştur. Budizm Aşoka döneminde yerleştiği Gandara ve Kaşmir'den hareketle çevreye yayılmıştır (Kırilen, 2015: 16). Bu tarihi süreç içerisinde siyasal olduğu kadar dinsel değişimlerde Budizm'in tarihi açısından önemlidir. Aşoka'nın siyasal gayretleri yanında dinsel atılımlar da yaptığı anlaşılmaktadır. Budacı misyonerlik fikri İ.Ö 245 Yılında ünlü Pataliputra günümüzde kuzeydoğu Hindistan'daki Patna konsilinde ortaya atılmış ve kabul edilmiştir. Budacılığın, Buda'nın varlığımızın temelindeki acılardan bireysel içe dönüşle arınma temeline dayalı öğretisinden uzaklaşarak, tüm dünya için kurtuluşu başarmak isteyen bir dine dönüşmesiyle keşişlerin de sayısı artmıştır (Uhlig, 2000: 204-205). Budist misyonerlik fikrinin gelişmesi bundan sonraki sürece de katkı da bulunur.

---

¹ İbrahim Onay, Dr. Öğretim Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ibrahimonay06@hotmail.com

Aşoka zamanında Hindistan'ın dominant dini haline gelen Budizm, onun imparatorluğunu Bengalden Afganistan'a kadar uzatmasıyla kendisine coğrafik yayılma alanı bulabilmiştir. Sonuçta Budizm, Helenistik komşularına daha da yakınlaşmıştır. Baktriya Krallığı ve daha sonra Kuşanlar, Hindukuşları, Kabile kadar domine etmişlerdi. Böylece Gandara, Kuzey Pakistan ve Kuzeybatı Hindistan, Maurya imparatorluğunun elinden çıktı (Behera, 2002: 5078). Baktriya Krallığı, gücünün doruğunda, etki alanını kuzeybatı Hindistan'da İndus vadisinin tamamı ve birleşik beyliklerin batı bölümlerine kadar yaydı. Baktriya krallarının en ünlüsü milattan önce ikinci yüzyılda hüküm süren Menanderdir. O döneme ait bir yüzünde Menander'in adı, diğer yüzünde Buda ya da Dharma Çarkı işlenmiş sikkeler, Budizm'in Hindistan'dan çıkıp Orta Asya'ya ulaşarak tutunduğunu göstermektedir. Bu krallık daha sonra Kuzeybatı Çin'de Hunlara yenilip, batıya göç eden Yüeciler tarafından yıkılmıştır. (Kırilen, 2015: 17).

Yüeciler daha önce yaşadıkları Çin'in Kansu bölgesinden Hunların tazyiki sonucu kaçmış ve Çin kayıtlarında Ta-hsia olarak adlandırılan Baktriya bölgesine gelerek buranın yeni hakimi olmuşlardı. Kesinlik taşımamakla birlikte Yüeciler, Ta-hsia yani Baktriyayı ele geçirdiklerinde tarihin yaklaşık M.Ö 121 dolayları olduğu görülür. Yüeciler bu tarihte Tien Shan dağlarından henüz yeni hareket etmiş olup hala nomadik yani göçebe özellikler taşımaktaydılar. Bu nedenle onların Ta-hsia'ya geldiklerinde bu dini bulmuş olmaları mümkün fakat hemen adapte olmaları şüphelidir (Shiratori, 1930: 35). Yüecilerin daha sonra aynı bölgede kurdukları Kuşan devleti hem Budizm, hem Baktriya hem de Türkistan coğrafyasının iktisadi ve dini tarihi bakımından önemlidir. Büyük Kuşan kralı Kanişka (M.S. 128- ,144-172) yönetimi altında Budizm sadece gelişmekle ve yayılmakla kalmamış aynı zamanda devam eden yüzyıllar boyu Gandara, büyük Budist yerleşimlerinin yeri ve Greko-Budist sanat formunda başlangıç alanı olmuştur. Devam eden birkaç asır boyunca da Budizm ipek yolu boyunca Hadda, Bamiyan ve Kondukistan'da yayılmıştır. Bugün Afganistan içinde yer alan Bamiyan 4. Yüzyılda en önemli Budist merkezlerinden biri haline gelmiştir. Onun stratejik konumu İran, Hindistan, Tarim Basin ve Çin'e giden yolların kesişme noktasında bulunmasından kaynaklanmaktadır (Behera, 2002: 5078).

Kanişka ve Budizm

Beckwith'e göre; Kuşanlar, Budizm'in, Partia, Orta Asya ve Çin'de yayılmasından sorumlu en önemli ve biricik halk olmuşlardı. İmparatorluk, diğer dinler arasında Budizm'in öncülüğünü yapan beşinci hükümdarı Kanişka (tahttan inişi M.S.150) devrinde en parlak günlerini yaşamıştır (Beckwith, 2011: 73). Budizm tarihinde Aşoka'dan sonra en sık rastlanan hükümdar figürü Kuşan kralı Kanişkadır. Söylendiğine göre Budizm, Kuşanlar arasında Kral Kanişka'nın hakimiyetinden sonra gelişmiştir. Onun saltanat yılları hakkında hakim olan görüş tahta 78 yılında çıktığıdır. Fakat bu görüşün aksine bu olayın 128 de veya 144 de olduğunu iddia edenlerde vardır. Büyük Yüeciler yani Kuşanlar arasında Budizm'in Mahayana mezhebi baskın iken, Çin'de M.S. ikinci asırda ilk yazmaları çeviren An Shih-ka'o'nun çevirdiği bazı tekstler mesela; Ānâpânasmr̥ti ve Ta-hsiao shih erh men ve A-pit'an wu-fa'nın Hinayana mezhebine ait olması dikkat çekicidir (Wada, 1978: 37-38). Kuşanlar, Merkezi Asya insanı olarak eski Hindistan'da da oldukça etkili bir rol oynamışlardır. Kuşan imparatorluğu en güçlü zamanında Kaşmirden Sind'in kuzeyine ve güney doğusuna ve doğudaki Bihara, Afganistan'ı kapsayacak biçimde ve Merkezi Asya'nın bir bölümünde gelişmişti. Güçlü bir politik sistem vardı bu ve bu sistem bazı krallar tarafından geliştirilmişti. Bunu yaparken Ahamenidleri ve onların ardından gelen kuzey batı idarelerini de örnek almışlardı. Sridharmapitakaya göre; (Onun Çince transkripsiyonu M.S.472 yılında yapılmıştı) Chen-tan-kia-ni-cha (Kanişka), Pataliputra kralını yenmiş ve ondan yüklü miktarda tazminat talep etmişti. Fakat sonunda onunla anlaşta ve felsefeci, şair Asvaghoska'yı ile Budaya ait sadaka kutusunu almaya ikna oldu. Sten Konov'un iddiasına göre Kanişka, Ganj ülkesine giden ve onu ele geçiren ilk hükümdardı. (Puri, 1979: 183). Böylece Kuşanlar, Hindistan'ı ele geçirmişlerdi. M.S.125 yılında Kuşan kralı, burayı idare etmek için bir vali görevlendirdi. Diğer ilişkiler de özellikle Budizm nedeniyle gelişmeye başladı. Türkistan'daki büyük ticaret kentlerinde yerleşip gelişen Buda dini, yavaş yavaş Çin'in içlerine doğru yayılmaya başlamış ve Hindistan ile

ilişkiler daha çok gelişmeye başlamıştı (Ögel, 2015:322). Böylece Kuşanların sağladığı güçlü bir merkezleşme bir asırdan fazla bir süre boyunca, Hindistan kültürünün yayılması ve Himalayalar'ın ötesine geçmesi konusunda güçlü bir teşviğe neden oldu (Puri, 1979: 183).

Kanişka'nın iktidarı yıllarında Gandara bölgesine çok sayıda manastır, heykel ve stupa dikildi. O çok çeşitli Budist okullarını birleştirmek için teşebbüste bulundu, Budizm'in dördüncü konsili onun desteğiyle gerçekleştirildi. Sanskritçeyi Budizm'in resmi dili yaptı. Brahmiyi kabul ederek dili yeniledi ve böylece daha önce kullanılan Khorasti, Baktrian ve diğer lokal dillerin yerini aldı. Bu süre zarfında yeni durumlara uyum sağlayarak krallığını büyüttü. Kanişka imparatorluğunun politik, ekonomik ve kültürel merkezlerini iktidarının yirminci yılında güneye taşıdı (So, 2006: 175-176). Kanişka'nın büyüklüğü askeri başarılarından çok barışçıl amaçlarına, din, sanat ve kültür alanındaki çabalarına dayanmaktaydı. Budist gelenek, Kanişka'nın Budizm tarihinde sadece Aşoka'dan sonra gelebilecek rolünü yüceltmektedir. Budist Konsilinin onun himayesinde toplanmasıyla Budizm'de büyük bir yeniden doğuş yaşanmıştır. Kutsal edebiyat yeniden düzenlenmiş, açıklayıcı incelemeler derlenmiş ve kabul edilmiş, mezheplerin kapsamı 18 mezhebi de içine alacak ölçüde genişletilmiştir (Narain, 2014: 230). Kanişka döneminde Budizm'i devlet dini olarak kabul etmişti fakat Brahmanizm, Caynizm, Zoroastrianizm ve diğer dini pratiklerinde gelişmenin devam etmesini sağladı (So, 2006: 175-176). O da Aşoka gibi imparatorluğunun çok kültürlü unsurlarını hesaba katan bir dini hoşgörü politikası izlemiştir. Bu olgu Kaniska'nın altın ve bakır paralarının arka yüzündeki armalarda görünen Buda'nın yanı sıra esasen Zerdüştlükle ilgili olan, ama kısmen Hindu, Yunan ve Roma Panteonuna da ait bulunan çok sayıdaki Tanrının varlığıyla kanıtlanmaktadır. Bu tanrılar arasında Mithro, Mao, Nana, Athso, Oado, Aropoaspo, Farro, Orlango, Ardoksho, ve Oesho (=Şiva) ve Helios, Selene ve Hephastost da vardır (Narain, 2014:230). Pratik olarak Grek sanatında İran gelenekleri bulmak tam olarak mümkün değildir. Bundan daha fazla ve sistematik olarak bu gelenekler Kuşhan imparatorluğunda gözlenir. Kanişka ve Huviskanın paralarında zengin koleksiyondan on beş Zoroastrian tanrısı, İranlı isimleriyle fakat kendi çevrelerine uygun biçimde tarif edilmişlerdir (Grenerd, 2006: 88).

Kanişka ve Ticaret

Budizm'in Çin'deki tarihi konusu tartışmalıdır. M.S. 1. Yüzyılda Çin'den Hindistan'a gittiği söylenen elçiler ve onların geri dönüşü konusunda hikayeler anlatılır. Burada M.S. 68 yılında Çin'den Kuşhan topraklarına gittiği söylenen ziyaretçiler önemli köşe taşlarından biridir. Bundan bir yıl sonra da Budist vaizler Çin'e vardığında, imparatorun onlara ev olarak "*Beyaz At Tapınağı*" nı inşa ettirdiği söylenir. Böylece onlar burada çeviri işleri ile ilgilenirken aynı zamanda vaaz için de yer tahsis edilmiş olmaktadır. At'ın Kuşhan devleti için olan önemini biliyoruz. At buranın başlıca üretim malzemelerinden biri idi. Gerçekten Çin Budist kayıtları "*ilk misyonerleri atlarla ilişkili, bağlantılı*" olarak zikrederler bu durum belki de pek çok Kuşhanlı rahibin at üzerinde Çin'e gelmesi ile de ilgilidir (So, 2006: 174). Bu dönemde Kuşhanlıların Hindistan içlerinde at ticareti yaptıkları anlaşılmaktadır. Son otuz yıldaki arkeolojik keşifler, Batı Bengal'in kuzey batı ve aşağı parçasında at ticareti hakkında pek çok tarihi bilgi ortaya koymuştur. Karakurum otoyolu boyunca bulunan kaya oymaları ve yazıları incelendiğinde bazı alanlarda Hunza, Chilas, Thalpan, Shatial gibi yerlerin düzenli olarak tüccarlar tarafından ziyaret edildiği, ayrıca rahiplerin ve farklı bölgelerden gelerek seyahat edenlerin, uzun mesafe trafiğinin merkezinde oldukları anlaşılmaktadır. Bu kaya oymalarında diğer hayvanlarla birlikte kar leoparı, dağ keçisi ile çok sayıda at kazanmıştır. Çok enteresan kazanmalardan biri Chilas'dadır (Milattan sonra 1. Yüzyıl) Buradaki resimlerde "Silahlı atlı adamlar, Stupaya doğru yaklaşmaktadır". Burada gösterilen atlar tüccarlarla ilgili atlar olmalıdır. Buradaki adamlar uzun pantolon ve ceket giymiş bu nedenle Kuşhanlılara veya Merkezi Asya insanların kıyafetlerine olan benzerlikleri ile dikkat çekmektedir (Ghosh, 2001: 126). Bu durum Kuşanların mensup oldukları Orta Asya göçebelerine ait resimlerle de çok benzeşmektedir. Yüceçiler henüz Kansu bölgesinde yaşar iken Çin ile ticaretin en önemli araçlarından idiler. Özellikle batıdan Çine yapılan ticarete etkin

olmalı idiler. Yine bu dönemde Altaylarda da gördüğümüz Türkistan yöresine ait atların ticareti konusunda da onların aracı rolü oynamış olmaları mümkündür. Onların Hun baskısı sonucu kendi alanlarını terk ederek Baktriya bölgesine yerleşmeleri ve burada daha sonra Kuşan devletini kurmaları ticaretteki etkin rollerini değiştirmemiş olsa gerekir. Aslında Chang chien'in seyahat notlarında Baktriya yani Ta-hsia ile Hindistan bölgesi arasında ticari ilişkilerin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Yüceiler buraya geldiklerinde de bu ticari hayatın bir parçaları olmaları gayet doğal görünmektedir. Yine Chang chien'in notlarında Tayüan (Fergana) dan An-hsi' (Partia) ye kadar olan bölge halkının ticarete son derece mahir oldukları anlatılmaktadır. Ayrıca An-hsi halkının bir kısmının tüccar olduğu ve gemilerle ticaret yaptıklarına dair kayıtlar da mevcuttu. Henüz ipek yolu açılmamışken Ta-yüan (Fergana) ve An-hsi (Partia) arasında yaşadığını düşündüğümüz Sogdların ve An-hsi bölgesinde yaşayan Partların ticaret yaptıkları alanın Hindistan bölgesini içerdiğini düşünebiliriz.

İranlı veya akraba tüccarlar, özellikle Partlar ve Sogdlar, görünüşe göre Hindistan-Çin ticaret yolunu domine etmişlerdi. Bunlar İran ve Merkezi Asya'nın parçalarında da milattan önce ikinci yüzyıllardan başlayarak Hıristiyan çağının erken dönemlerinde de hakim idiler ve Romalı tüccarlarla Kızıl deniz bölgesine Hint ve Çin mallarını götürmek konusunda rekabet halinde idiler. Fakat milattan sonraki ikinci yüzyılda yani Kuşan çağında Sogdlular ve bir derece Hintli tüccarlar etkilerini giderek artırdılar. Sogdlular Merkezi Asya arazisi ve Güneydoğu Asya arasındaki ticaret rotası üzerinde kontrolü büyük ölçüde ele geçirdiler. Özellikle milattan sonra dördüncü yüzyıldan başlayarak T'ang döneminin sonuna kadar bu kontrolü devam ettirdiler. Onlara ait mektuplar karışık ve gelişmiş Sogdlu tüccar loncalarının Doğu Türkistan'da, Kuzeybatı Hindistan'da ve Hindistan ile Güney doğu Asya'da bulduklarını ve operasyon yaptıklarını göstermektedir (Dale, 2009: 86).

Budizm'in Türkistan'da Yayılması

M.Ö. VI. Yüz yılda Hindistan'da doğan Budizm, Orta Asya'ya M.S. I. yüzyılda girmeye, III. yüzyılda Doğu Türkistan'ın, Güney İpek Yolu üzerindeki şehirlerinde de parlamaya başlamıştır. Hindistan'dan Kaşmir ve Kuça yoluyla gelen Budizm, Kuça'da daha çok Hinayana mezhebiyle geniş taraftar toplamış ise de asıl kitlesel Budistleşme Budizm'in Mahayana mezhebiyle olmuştur. (Baykuzu, 2007: 196). Budizm'in dünya için geçerli olan Mahayana formu, onun Hindistan'ın kuzey batısı sınırındaki yabancı insanlarla ve kültürlerle karşılaşması sonucu gelişmiştir. Onun bu sağlam ve evrensel doğası, Budizm'in Asya'nın diğer taraflarına da yayılmasını sağlamıştı. Bu arada Brahmanizm, Budizm'in bu gelişmesine karşı koymak ve onu etkisizleştirmek için çabalamış ve Hindistan'ın pek çok yerel tanrısını asimile etmeyi başararak daha ulusalcı karakter barındıran bir din haline gelmiştir. Bu nedenle Budizm doğduğu toprakların ötesinde milliyetine bakılmaksızın farklı topraklarda yayılmaya devam ederken, Brahmanizm kendi vatanından bir adım öteye geçemedi. Uzun yüzyıllar boyunca Budizm, Merkezi Asya'da doğuya doğru yol almaya devam ederken diğer Hint dinleri kendi topraklarının ötesinde görünür olamadılar (Shiratori, 1930: 25). Mahayana Budizm'inin yayılması konusunda yine Kanişkanın rolü bulunmaktadır. Kanişka etkisini ve gücünü Gandharanın ötesine yayarken, Hotan ve Kaşgar, Mahayana Budizm'inin etkisi altında kalıyordu ve bu Kanişka'nın himayesinde oluyordu. Gerçekten Çinli rahip Fa hsien yaklaşık 399 yılında, Hotanı ziyaret ettiğinde, bu topraklar dominant biçimde Mahayana Budizm'inin alanı idi ve burada binlerce rahip bulunmaktaydı. Mukayeseli olarak misyonerlerin kuzey rotası, mesela Kuça, Hinayana Budizm'inin güçlü olduğu bölgelerden biri idi. Gandaradaki ve üçra köşelerdeki Mahayana ve Hinayana mensuplarının Budizm'in doğuya doğru gitmesi ve buraya yayılması konusundaki rekabetleri hala gizemlidir. Bu karışık mesele Budist çalışmaları sayesinde ortaya konulabilir. Bununla birlikte Part, Sogd ve diğer İranlı tüccarların yanında Yüce'li göçmenlerin İpek Yolu boyunca Budizm'in gelişmesi ve çeşitli formlarda yayılması konusunda hayati roller oynadıklarını belirtmek gerekir. Zannedildiğinin aksine bu iki mezhep yani Hinayana ve Mahayana arasındaki rekabetin şiddet içermediği görülmektedir. Şüphesiz ipek yolunda varılacak son nokta olan Çin, bunlar için güç mücadelesinin yaşandığı en önemli alan olacaktır (K. H. So, 2006: 179-180).

Hem Hinayana hem Mahayana rahiplerinin Hindistan'dan çıkarak yapacakları yolculuk ve rekabet dönemin şartları ve imkanlarından bağımsız gelişmemiştir. Budizm'in Gandara ve Kaşmir de sıkı biçimde yerleşmesi sonucu Budacı misyonerler buraları birer üs gibi kullanarak inançlarını Partia, Orta Asya'da, Sogdiana, Hotan ve Kuça'ya kadar götürürler (Kırilen, 2015: 17). Doğu Türkistan'da Budist külliyeler, Çine doğru giden kervan yolları boyunca kurulmuştur. Güneyden giden kervan yolunda Hotan ve Miran, kuzeyden giden kervan yolunda Tumsuk ile Kuça, III ve IV. yüzyıllardaki başlıca Budist merkezler haline gelmişlerdir. (Esin, 1978: 60). Hotan da Mahayana mezhebi gelişmiştir. Bailey'in belirttiği üzere ise Kuça Krallığında ise Sarvastivada formunda Mahayana olmayan bir Budizm geliştirdi. Bu okul Sanskritçe yi kullanmaktaydı (Bailey, 1971: 19-22). Dini açıdan 2. Yüzyılda Tarım havzasında hızla yayılan Budizm'in Kaşgar'a da ulaşmış olduğu görülür. Burada Hinayana mezhebi hüküm sürerken ipek yolunun başka bir güzergah kenti Yarkent'te Mahayana mezhebi egemen olmuştur. (Ercilasun, 2013: 19-20). Dikkat edilirse güney rotası boyunca Mahayana Budizm'inin daha etkin olduğu, kuzey rotası boyunca, buna Kaşgar da dahil Hinayana mezhebinin geliştiği görülür. Bu iki inanış arasında Mahayana Budizm'inin daha evrensel nitelikler taşıdığı ve yabancı katkısına daha müsait olduğu değerlendirilmektedir.

Budizm'in Türkistan'daki tarihinde Kuça önemli bir yer işgal eder. III. yüzyılın sonları IV. yüzyılın başlarında Çin'i ele geçiren kuzeyli kabilelerin teşvikiyle Budizm Çin'de de yayılmaya başlamıştır. Bu dönemde, çok eski bir vaha şehri olan Tun-huang, önemli bir Budist merkezi olmuş ve ilk ciddi çeviri faaliyetleri, Po yüan-hsin adlı Hintli bir rahibin Kuça kralı için Mahayana Sutra'yı Tun-huang'da 284 yılında tercüme etmesiyle başlamıştır (Baykuzu, 2007: 196). Erken ortaçağın en önemli misyoner çevirmenlerinden biri Kumarajiva (M.S. 350-413) dır. Onun babası Hindistanlıydı, annesi ise Kuça prensesi idi. Bekli de onu "misyoner " olarak adlandırmamak gerekir. Bir Çin'li generalin 385 yılında Kuça'ya yaptığı sefer sonrasında ele geçirilmiş ve bundan sonra yaklaşık 30 yılını Çin'in kuzey batısında geçirmiştir (Mather, 1992: 6). Kumarajiva hakkındaki kaynakların naklettiğine göre bu olayların yaşandığı dönemde Kuça'da "bin tapınak ve stupa" ve "on binden fazla keşiş" vardı (Uhlig, 2000: 308-309).

Hotan ve Budizm

Bailey'e göre; Budizm Hint dili ile birlikte Hotan'a vardığında, yolculuğu boyunca pek çok devleti geçmişti. Hotan'da sadece erken dönem Budizm'i değil daha sonraki dönem Budizm'inin coşkusunu da bulmak mümkündür. (Bailey, 1971: 19-21). Bu nedenle Hotan Budizm tarihi açısından önemli bir mevki olmuştur. Bu konuda yine Kuşanlar'ın tarihi bir rol oynadığını belirtmek gerekir. Onların kurdukları devletin dünya tarihi bakımından önemli etkileri olmuştu. Doğu ve Batı arasındaki iletişim onlar sayesinde daha güçlenmişti. Bailey'e göre, Hint kültürünün merkezi Asya'ya gelmesi Budizm'in yayılmasıyla bağlantılıdır. Bu kültürün merkezlerinden birisi, küçük fakat sabit etkisiyle Hotan Krallığı olmuştur. Zira Baktriya ve Kuzey Hindistan'da yaklaşık dört yüzyıl hüküm süren Kuşan imparatorluğu ve onun kralı Kanişka, kendisini Budizm'in patronu ilan etmişti (Bailey, 1971: 19-21).

Puri'ye göre; muhtemelen Kanişka'nın başkenti Hotan kenti idi. O ve onun ardılları burada yaşayarak tüm imparatorluk üzerinde egemenlik sürüyorlardı. 7. Yüzyılda yaşamış Budist Hacı Hsüan Tsung, Merkezi Asya prenslerinin Kuşan krallığında rehin olarak tutulduğunu ifade eder. Chandra-Kanişka Bahlkanın kralı olarak Hotan yazmalarında da izleri vardır. (Puri, 1979:183). Hsüan Tsung'dan öğrendiğimize göre; *Geleneğe göre, Gandhara bölgesinin hükümdarı Kanişka, eski günlerde tüm komşularının yetki alanını zorlamıştır (gücüyü onları otoritesi altına almıştır) ve uzak bölgelerde yaşayanları itaatkâr insanlar haline getirmiştir. Geniş alanları batta Ts'ung-ling dağlarının doğusuna kadar olan bölgeyi ordusuyla yönetmiştir. Sonra He-hsi Irmağının batısındaki alana yerleşmiş olan kabileler üzerine silahlarıyla ve gücüyle korku salarak oğullarını Chih-tzu'da rehin almıştır. Kanişka, rebineleri alır ve onlara özen ile bakar. Soğuk ve sıcak hava için rebinlerin yerleşmeleri ayrılarak düzenlenir. Soğuklar sırasında Hindistan'da ve onun farklı bölgelerinde oturacaklar yazın ise Kapisa'ya geri dönecekler. Sonbahar ve yazda da Gandhara'da kalacaklar. Böylece üç mevsime uygun*

olarak rebineler için tapınak bulunmuştur. Bu tapınak, yaz sırasında yerleştikleri tek tapınaktır ve bu amaç için inşa edilmiştir. Sonuç olarak, duvarlardaki bu rebinelerin resimleri; onların özellikleriyle (yüz hatlarıyla) ve giysileriyle Doğu Hia insanları gibi olduğunu göstermektedir. Sonraları, rebinlere kendi ülkelerine dönmelerine izin verildiği zaman, onlar eski evlerindeki (tapınaktaki) hatıralarını unutmamışlardır. Bütün bunlara rağmen araya giren dağlar ve derelere karşın, İbadetlerini hiç bırakmamışlardır. Bu yüzden bugünkü Budistler Varsika'ya (dinlenmeye) girerken ve çıkarken veya dini toplantılarda bu rebineler için dua okurlar. Bu sofu geleneği günümüze değin hala devam eder (Ergüven, 2011: 69).

Hotan'ın Kuşanlar için önem arz ettiği bu tarihi gelişmeler esasen kısa sayılabilecek bir sürede gerçekleşmiş olmalıdır. Bu süreç ve tarihler konusunda kesin bilgiler yoktur. Çin kaynakları Kuşanların Batı bölgesindeki nüfuzu hakkında herhangi bir bilgi vermiyorlar. Fakat Kuşanların Batı Bölgeleri hususunda Çin ile mücadele ettikleri bilinir. Kuşanlar M.S. 90 yılında ünlü Çinli komutan Pan Ch'o tarafından yenilgiye uğratılmışlardır. Fakat daha sonra Kanişka'nın Hotan'ı işgal ve ele geçirmesi gerçekleşir. Muhtemelen bu olay 107 ile 123 yılları arasında olmuş olmalıdır. Çünkü 107 yılında Çin, Hotan'da bulunan garnizonlarını geri çekmiş ve 123 yılında da Çinli yönetici Pan Yung, Çin'e dönmüştü. Bu dönemde tarım bölgesindeki krallıkların ne yaptığı hakkında hiçbir bilginiz yok fakat bazen Yüceilerin, (Kuşanların) Shu-le (Kaşgar) deki hanedan kavgalarına karıştıklarını biliyoruz. Bu kimseler Kaşgarlı yerel bir güç olan Ch'en -p'an tarafından kovulmuş olsa da, daha sonra Ch'en -p'an bağımsızlık yolunda hiçbir şey yapmamıştır. Pang Yung'un varışından sonraki dönemde Çin'in vassallığını kabul etmiştir. Pan Yung'un batı bölgelerindeki işgali ve daha sonra pasifize edilmesinden yani 123 ten 175 yılına kadar geçen dönem hakkında açık bilgi verecek yeteri kadar delil bulunmamaktadır (Pulleyblank, 2002: 255). M.S. 175 yılında Han devletinin, Hotan bölgesinde iktidarı ele geçirmek, burayı kendine almak teşebbüsleri başarısızlıkla ve geri çekilme ile sonuçlanmıştır. Çin Tarım Basın bölgesine bir daha İmparator Wen zamanına kadar geri gelmemiştir (Wei Hanedanlığı M.S. 220). 175 ve 220 yılları arasında bütün Batı Bölgeleri, özellikle Tarım Basın bölgesi, bir süper güçten yoksundur. İpek yolu üzerindeki şehirler ve devletler Lou-yang'a kadar uzanırken politik ve dini sığınmacılara ev sahipliği yapmışlardır (So, 2006:177). Bu dönem Budizm'in burada gelişip, büyümek için uygun ortama sahip bulunduğu anlaşılmaktadır.

Kayıtlardan Hotan da da Sanskritçenin kullanıldığını anlıyoruz. Hemen hemen var olan bütün dokümanlar "Khotanese" dilinde yazılmıştır. Bu İran diline Sanskritçeden çok miktarda kelimenin eklenmesi yoluyla oluşmuştur. Bu dökümanlar Tun-huandaki mağara kütüphanesinde ve Hotan'ın çevresindeki yerleşimlerde bulunmuştur. İlginç biçimde erken dökümanların hiçbiri Hotan'ın içerisinde bulunamamıştır. Bu dökümanlar içerisindeki kelimeler Hotan'lı öğrencilerin nasıl Sanskritçe öğrendiğini, bu dilinde manastırların pek çoğunda, batı bölgelerinde ve sonra Çin'de kullanıldığını göstermektedir (Hansen 2012: 24). Çin kaynaklarının belirttiğine göre erken yüzyıllarda Budist öğreticiler, öğretmenler bu çalışmanın merkezi olduğu için Çin'den Hotan'a giderlerdi. Burada gördükleri Sanskritçe metinleri Çinceye çeviriyorlardı (Bailey, 1971: 229). Hotan bu özelliğiyle Türk kültür tarihinde de iz bırakmış olmalıdır. Türklerce kurulan Kuzey Liang devletinin Budizm konusundaki ilgisi ve ilişkisi bilinmektedir. Kuzey Liang devletini kuran hakim aileden birinin, Budizm'i öğrenme konusunda Hotan' la olan bağına dikkat çekilir. Esin'e göre; Kültür seviyesi açısından, yazıları henüz Sanskritçe ve Çince olmakla beraber, Hun ve Tabgaç muhitlerinin Budizm'e tesir icra edebilecek mertebeye vardığı anlaşılmaktadır. Umumiyet ile kuzeyli boylar hakkında kaydedildiği gibi, Hun ve Tabgaç çevrelerinde de epey sayıda Budist aydın ve sanatkar yetişmiştir. Hunların Budizm ile temasa geçtiği ilk çevrelerden biri Hotan olmuş olsa gerekir. Çinlilerin "An-yong-hou" diye andığı "Chü-ch'ü" Hun beyi, Hotan'da Uluğ-kölüngü (Mahayana) mektebinin ilk merkezlerinden Gomati manastırında okumuştur. (Esin, 1978: 63).

Hotan'ın ticari ve dini rotalar üzerinde yer alması, Budist Haçların da bu topraklardan geçmesine sebep olmuştur. Eğer ticaret yolları aynı zamanda hacılar ve ilk gezginler için gerekli şartları sağlamasaydı farklı bilgelik öğretilerinin ve dinlerinin müritleri karşılaşmazdı (Uhlig, 2000: 315-316). Erken dönemin önemli din adamları da Çin den başlayan ve Hindistan'a doğru devam eden dinsel yolculuklarının bir kısmını Hotan üzerinde

gerçekleştirmişlerdi. Böylece Hotan güney ipek yolunun en önemli güzergahlarından biri olarak sadece tüccarlara değil önemli Budist rahiplere de ev sahipliği yapmıştır. M.S.5.Yüzyılın başlarında bura hakkında bilgi verenlerden biri Rahip Fa-hsien'dir. O tıpkı kendisinden iki asır sonra aynı şeyi yapacak olan Hsüang Tsung'la benzer motivasyonlarla hareket etmiştir. O, Çin'de bulunmayan ve Budizm'e ait orijinal sutraları bulmak ve çevirmek için Hindistan'a gitmişti. (Hansen, 2012: 160). V. yüzyılın başlarında Doğu Çin Devleti'nin Ch'ang-an şehrinden Hindistan'a doğru yola çıkan ve 400 yılında Ch'ang-an'da başlayan yürüyüşü, bugünkü Lan-zhou, Wuwei, Zhang-ye, Dun-huang, Çakılık, Karaşar, Hoten, Kagılık, Ladak üzerinden Hindistan'a uzanmıştır (Yıldırım, 2015: 45). Fa-Hsien'in zamanında (M.S.400) Hotan'da, Budizm bütünüyle yayılmıştır. Fa-Hsien'in söylediğine göre burada 10,000 rahip ve on dört büyük manastır bulunmaktaydı. Onun söylediğine göre bunlardan başka rahiplerin büyük çoğunluğu, (Gomati nin büyük manastırları da dahil), Büyük Araç (Mahayana) hakkında çalışıyorlardı. Mahayana sistemi çok iyi örgütlenmişti ki Hotana kadar ulaşmıştı. Beal'a göre Muhtemelen buraya Hindistan'dan direkt olarak değil Türkistan'dan gelmişti, Beal bu konuda düşüncelerini dile getirirken “ *Bu Büyük Araç (Mahayana) ile ilgili prensipler, filozofik düşüncelerle, spekülasyonlarla, karışmış idi ve doktrini İlkel, ilk Budizmden farklı idi*” demektedir. Ona göre bunun başlıca sebebi yabancı kaynaklardan beslenmesiydi (Beal, 1887: 196). Aslında dünya tarihinde 2000 yıldan fazla bir süre İpek yolu dini inançların seyahat etmesini ve yayılmasını sağlamıştır. Bunun için bu yolun büyümesi ve gelişmesi ticaret ve seyahat terimleriyle ifade edilir. Orijinal dinler bu yol boyunca oryantasyana uğramış ve değişmişlerdir. Tüccarlar ve karavanlar, misyonerler kendi inançlarını da bu yol boyunca taşımışlar ve bunları ticaret rotası boyunca yaymışlardır (Behera, 2002: 5077-5078).

Bu da bizim Hotan da var olduğunu düşündüğümüz kültürel karışımın bir göstergesidir. Bu karışım içerisinde göçebelere dair tasavvur ve anlayışların var olması mümkündür. Türk tarihi açısından da Türklerin Budizm'le ilişkileri konusunda Mahayana Budizm'inin ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Yine Fa-Hsien 5. yüzyılın başında Hotan'daki hayat hakkında şunları söylemektedir. “*Bu memleket bereketli ve keyifliydi. Halk zengin ve güçlüydü. Hepsisi (Buda'nın) kaidelerini yüceltirdi. Dinî müzikle karşılıklı eğlenirdi. Keşişlerin sayısı on binlerceydi. Çoğu Büyük Araba (Mahayana) Mezhebi'ne (bağlıydı). Herkes halk (kamu) yemeği yedi. Bu memleketin halkı yıldızlar (gibi) yaşarlardı. Her evin kapısı önüne küçük pagodalar dikilmişti. Her yerde misafir keşişler için yapılan keşiş evleri vardı. Gelenlerin ne ihtiyacı varsa (sağlanırdı). Memleketin hükümdarı Fa Hsien ve beraberindekileri manastırda ağırladı ve (gerekenleri) sağladı. Manastırın adı Gomati idi. Bu, Büyük Araba (Mahayana) ibadethânesiydi* (Yıldırım, 2015: 49). Fa-Hsien, Hotan'da bulunan yeni manastırın yapımını da bildirmiştir. Burası vahanın batısında bulunmaktadır ve tamamlanması çok uzun zaman almıştır. Bu yapının büyük bir holü ve rahipler için yaşam alanları bulunmaktadır. Buradaki Stupa yaklaşık 66 yard (60 metre) yüksekliğindedir. Fa-hsien bazen Budistlerin sayısını ve onların özveri ve yoğun çalışmalarını abartmıştır. Fakat Hotan'daki manastırlar gerçekten zengindir. Hotan'daki rahipler ise gerçekten diğer bir ipek yolu kenti olan Niya'daki rahiplerden farklı bir hayat sürmüşlerdir. Mesela Niya'daki rahipler kendi aileleri ile kalmışlar ve Budist törenlerinde iştirak etmişler iken Hotan'dakiler kendilerini tamamen çalışmaya ve rituel performanslarına adanmışlardır (Hansen, 2012: 206). 7. Yüzyılda Türkistan tarihi hakkında değerli bilgiler veren Hsüan Tsung'da yolculuğunun bir bölümünü Hotan da yapanlardandır. Hsüan-tsung, bu yolculuğuna 627 sonbaharında Çin'den başlamış ve 645 yılında geri dönmüştür. Hindistan'da geçirdiği 12 yıldan sonra, Çin'e dönüş yolculuğuna başlar. Burada Vaha kentleri güzergahının güney yolunu izler (Kırilen, 2015: 91). Dönüş yolculuğu boyunca Kapisa'da 7 gün, Kunduz'da 1 ay, Bedaşan'da 1 aydan çok, Taşkorgan'da 1 aya yakın, Hotan'da 8 aya yakın kalmıştır (Ergüven, 2011: 132). Onun Hotan'da 8 ay kalması buranın Budizm konusundaki gelişmişliği ile ilgili olmalıdır. Hotan'ın dini anlamdaki bu zengin yapısını devam ettirdiği anlaşılmaktadır. 1004-1006 Hotan İslam topraklarına katıldığında burada yaşayan bazı Budistler, Tun Huang bölgesinde 1020 yılına kadar hakim olacak olan Uygurların yanına kaçmışlardır (Scott, 2007: 127).

Ticaret ve Türkistan Kentlerinin Budizmle İlişkisi

Dinler tarihi genelinde ve ipek yolu özelinde görüleceği üzere dinlerin taşınması ve tanınması konusunda ticari rotalar büyük rol oynamaktadır. Bu konuda ticaretin şehirlileşmeye olan pozitif katkısı, para kazanma arzusunda olan insanların uzun yolculukları, mal ve eşya değiştirme ihtiyaçlarını karşılayacak başka insanlara duyulan lüzum vaha kentlerinin kaderini değiştirmiş olmalıdır. Daha M.Ö 2. Yüzyılda ipek yolu üzerinde hareket edebilmenin ne kadar zor olduğunu ve bu vaha kentlerinden yardım alınmadan, lojistik destek sağlanmadan batıya gidilemeyeceğini Han Hanedanlığı bizzat tecrübe etmişti. Buna engel olmak için ipek yolu boyunca askeri ve zirai koloniler kurma çabalarının da nedeni buydu. Bunlar ihtiyaçtan ortaya çıkmıştı. Bu gelişim ve nüfus artışı ticaretin canlanması ile birlikte ve yan yana olmuş olmalıdır. İnsan sayısının ve hareketliliğin artması kültürel unsurların da seyahat etmesi ve tanınması anlamına gelir.

İpek yollarının anlamının ve işlevinin, tacirlerin kullandığı ticaret yolundan din ve kültür taşıyıcılarının da kullandığı bağlantılar olarak değişmesi M.S. 1. Yüzyıldan itibaren başlamıştı ve sadece yolların çehresini değil, yol boyunca yer alan tüm yerleşimlerin manzarasını da değiştirdi. Kervansaray ve mal depolarından, tapınak ve manastır yapılarıyla donatılmış, görkem ve lükste başkenti aratmayan kentler gelişti. Bu arada bu yol üzerinde yayılan din Budizm oldu (Uhlig, 2000: 194). İpek Yolu'nun ana kentleri, Merv, Belh, Buhara, Semerkant, Kaşgar, Turfan, Hotan ve diğerleri zenginliklerini ve genelde varoluşlarını düzenli giden kervanlara borçluydu. Buralar gezginlerin konaklayabileceği, gıda ve erzak depolayabileceği, hayvanlarını değiştirebilecekleri imkanlar sundular (Foltz, 2006: 23). Aynı zamanda dönemin ticaret kervanlarının da takip ettiği yollar boyunca, günümüzde ancak bir kısmının kalıntılarını bulduğumuz, tapınaklar, manastırlar ve kutsal hac yerleri kurup inşa etmeye başladılar. Böylece özellikle ticaret merkezleri olan ilk kentlerle beraber veya kuruluşlarından kısa bir süre sonra ilk manastırlar ve tapınaklarda ortaya çıkmaya başladı. Hindistan ve Çin arasındaki birçok ticaret merkezi başlangıcından itibaren Budizm'le ilişkili olarak kurulmuştu. Aynı zamanda Buda tasvirinin gelişmesi Budacılığın, İpek yolu boyunca yer alan bu merkezlerde daha da ilgi çekmesini ve yaygınlaşmasını sağladı (Uhlig, 2000: 204-205). Budizm'in iktisatla ve para ile olan yakın ilişkisi Çin tarihinde daha net görülmektedir ve bu durum Türkistan coğrafyası için de geçerli olmalıdır. Sadece Türkistan'daki gelişimini ve ortaya koyacak yeteri kadar kayıt bulunmamaktadır. Özellikle Çin de ve Çin'in giriş kapılarında tüccarlar Budist manastırlarını hem banka ve hem borsa olarak, hem de depo olarak kullanmışlardır. Bunun için onlar da Budizm'e temayül gösteriyorlardı. Ayrıca mabet için para ve toprak temin ediyorlardı (Eberhard, 2007: 157-158). Ticaretle, Budizm arasındaki bağlar çok sıkı olduğundan tüccarlarla beraber Budist rahipler ipek yolu boyunca seyahat ediyor ve nihayet Çin'e geliyorlardı. M.S. 4. Yüzyılda Çin'de pazar meydanlarının yanında manastırlar açılıyordu. Bunlar herhangi bir taarruza karşı korunabilecek olan, etrafı duvarlarla sıkı çevrilmiş ev bloklarından ibaretti. Bunlar paralarını buralarda depo edebiliyor ve bunların faizlerinden manastırlarda istifade ediyordu. Ayrıca bu manastırlar tüccarlar için banka, malları için de ardiye görevi görüyordu. Bazen de manastırların etrafında bir ticaret merkezi teşekkül ediyordu. Böyle hallerde manastırlar tüccarlar için bir otel vazifesi de görüyordu. (Eberhard, 2007:144).

Budizm'in Çin'de Tanınması

Budizm'in Kuşanlarla birlikte Doğu Türkistan'da yayılması ve ticari ağların bir parçası haline gelmesiyle, Doğu Türkistan bölgesi, Çin'in Budistleşmesinde etkin bir rol oynamaya başladı. Özellikle Hotan ve Kuça gibi şehir devletlerinin yetiştirdiği veya ev sahipliği pek çok Budist rahip, Çine ulaşmaya başlamıştı. 2. ve 3. Yüzyıllarda Doğu Han Hanedanlığı zamanında Hindistan'dan ve komşu krallıklardan, Çin'e gelen Budist rahiplere, Çin doğulu veya batılı diye bakmadı ve onları böyle sınıflandırmadı. Coğrafik olarak bu rahipler batıdan geliyordu ve etnik olarak yabancılara benzemektedirler. Yani Çinlilerden farklı idiler. Bu yabancı rahipler çoğunlukla Parthi, Sogdlu ve Brahman- Hintli idi. Yani büyük çoğunluğu etnik olarak İranlı idi. Budizm'in misyonerlik tarihi açısından bu insanlar aracılık yapmışlardı. Bu guruplar Çin Hanedanlık kayıtlarında genel olarak Yüeci olarak isimlendirilmişlerdir. (So, 2006: 169-170). Çünkü Çin tarafından baktığımızda Ch'ang chien

seyahati sonrası Baktriya bölgesi onlar için Yüecilerin yaşadığı bölge olarak gözükmektedir. Bundan sonraki tarihi süreçte artık Yüeciler kalmamışken dahi, Çin, bu bölge insanlarından bahsederken genel bir tarifile Yüeci kavramını kullanır. Enoki'nin işaret ettiği üzere, Çin kayıtlarına göre Ta-Yüeh-Shih üç anlamda kullanılmaktadır. Birincisi; Kan-su bölgesinden bugünkü Özbek, Tacik ve Afgan Türkistan'ına göç eden bir kabileyi temsil eder. O zaman Kuşhanları ve onlardan sonra bir takım toplulukları da ifade eder. Aynı zamanda ilk olarak Ta-Yüeh-shih ve Kuşhanlar tarafından ele geçirilen ve yönetilen toprakları yani Toharistan ve Gandarayı ifade etmektedir (Enoki, 1959: 11).

Budizm'in Çine gelişinin tarihi tartışmalıdır. Bunun M.S. 1 veya 2. Yüzyılda olduğuna dair görüşler bulunmaktadır. İpek Yolunun aktivitesinin yavaş yavaş geliştiği devreye tekabül eder. Bu konuda değerlendirme yapan Wada'ya göre; Han Hanedanlığı (M.Ö 206 - M.S.220) döneminde, Önceki Han Hanedanlığı zamanında Çin, dış dünya ile önemli bir iletişim sağlamıştı ve hatta Wang Mang bile dış bölgelerle ilişkilerde dostluğunu kazanma politikası gütmüştü. Fakat onun kibri ve şımarıklığı Wang Mang'ın hatalar yapmasına ve yabancı insanları gücendirmesine neden olmuştu. Sonraki Han zamanında da imparator Kuang Wu (M.S.25-57), iç meselelerle uğraşmasının yanı sıra, yabancılarla olan ilişkiler konusunda da son derece ihtiyatlı davranmaktaydı. Örneğin Yarkent Kralı hediyelerle ticaret için teklifle geldiğinde onu reddetmiş ve kapıyı yüzüne kapatarak onunla iletişim kurmamıştı. İmparator Ming (M.S. 58-75) den sonra, onun ardılları olan Chang ve Ho zamanında ise kapılar dış dünyaya yeniden açılmıştı. Daha önce Çin'in kapıları Merkezi Asya ile kontak kurmak konusunda İmparator Kuang-Wu döneminden Ming dönemine kadar kapalı idi. Bu nedenle Budizm'in Çin'e girişi Sonraki Han Hanedanlığının erken dönemlerinde olmuş olması imkansızdır (Wada, 1978: 33). Bu nedenle Çin tarihinde Budizm'le ilgili efsanevi hikayeler sıklıkla Ming dönemine ve onun rüyasına atıfta bulunurlar. Bu Sonraki Han imparatoru Ming'in gördüğü bir rüya sonrası Buda öğretilerini istemek için elçi göndermesiyle ilgilidir. Buna göre *"İmparator Ming rüyasında altın bir adam görmüştü, uzun ve geniş, onun başının üstü parlaktı. Bu konu hakkında etrafındaki bakanlarına bunu sorduğunda içlerinden biri şunu söyledi: Batı Bölgelerinin tanrısı, onun ismi "Buddha", İmparator bunun üzerine Hindistan'a elçilerini gönderdi ve Buda'nın yol ve yasalarını araştırmasını istedi. Sonunda, bu yolla onun benzerliği orta krallıkta yeniden üretildi (Wada, 1978: 27). Uhlig'e göre; Efsaneyle ilgili olarak saray yıllıklarında anlatılanlarla tarihsel olarak, imparatorluk başkenti Louyang'da Budizm'in başlangıcıyla ilgili olarak bildiklerimize de tam olarak uyuşmaktadır. Ming-ti'nin saltanat döneminde 58 den 75" e kadar, başkentte yaşayan Budacı topluluklar olabilir. Belki de bu rüya efsanesini imparatorun ekonomik açıdan olağanüstü bir önem taşıyan bu gruplara karşı resmi bir iyi niyet gösterisi olarak da görebiliriz. Ayrıca bu grupların varlığını Çin'li şair Chang Heng'in 100 yıllarında yazdığı "Doğu Başkentinin Şiürsel Tasvir" adlı eserinde, Budist keşişlerin bile imparatorluk sarayındaki kadınlardan "büyülediklerini" belirtmesinden de anlayabiliyoruz. Bu bize İ.S. 100 yılında Lou-yang'da en azından Budacı bir tapınağın olduğunu kanıtlamaktadır. Belki de burası Louyang kapılarının önündeki, günümüzde de ünlü bir pagodadan yükselen Beyaz At tapınağıdır. Bu tapınağın yapılış yılı olan 75 yılı da imparatorun Buda ile ilgili rüya efsanesi ile uyuşmaktadır. Ayrıca burası İmparator Ming-ti'nin emriyle Budacı sutraları beyaz bir atın sırtına yükleyerek Louyang'a getiren ilk keşiş için yapılmıştır (Uhlig, 2000: 193-194). Behera' da bu temasın Ming-ti zamanında olduğunu düşünmektedir. Ona göre; Bu imparator Budizm hakkında daha çok şey öğrenmesi için elçisi Cai Yin'i, Merkezi Asya'ya ve Hindistan'a göndermiştir. Üç yıl sonra Yin, Çin'e geri döndüğünde yanında yalnızca Buda imajları ve yazıları değil aynı zamanda vaaz vermeleri için iki Hindistanlı rahip getirmiştir. O dönemden itibaren Budist hacılar ve misyonerler Çin, Merkezi Asya ve Hindistan arasında seyahat etmeye başlamışlardır. Bununla aynı zamanda Budizm'e dair kutsal kitapların Çinceye çevirileri başladı. (Behera, 2002: 5078).*

Bazı araştırmacılar tarafından ise Çin'de Budizm'in tarihi, 147 yılında An-shi-gao'nun başkent Lou-yang'a gelişiyile başlatılır. An Shigao M.S. 148 de Lou-yang'a gelmiş ve kısa süre içerisinde Çin dilinde uzmanlaşmıştır. O gelecekteki 30 yıllık hayatını Budist yazmaların çevirisine harcadı. Hinayana Budizmini desteklemişti. Onun Hinayana Budizm'ine girmesini politik sebeplerle açıklayanlar da vardır. Buna göre Yüeciler ve Kuşhanlar onun

topraklarını ele geçirmişlerdi ve Kuşanlar Mahayana mezhebini desteklemekte idiler. Buna tepki nedeniyle o Hinayana mezhebine mensup olmuştu. An Shigao'dan kısa süre sonra Lou-yang'a gelen Yüeci rahip Lakokşema, gelecek yirmi yılı Mahayana mezhebine ait yazmaları çevirmekle geçirdi. Dharmarakşa da Yüeci kökenli idi ve ataları Tun-huang bölgesinde nesiller boyu yaşamışlardı. O Batı krallıklarındaki yolculukları sırasında dinin önde gelenleri ile birlikte yolculuk etmiş ve bunlara ait 36 dili öğrenmişti. (So, 2006: 181). Daha sonraki yüzyıllarda, uzun ama çok yoğun bir ticari- kültürel etkileşim havzası oluşturan İpek Yolu, tüccarların yanı sıra Budist rahip, keşiş, çevirmen ve gezginlere de kucak açmaya devam etmiştir. Yol boyunca konuşlanmış çok sayıda vaha kentinde, tapınakların inşaat ve süsleme işlerinde çalışan mimar, ressam ve heykeltıraşlar dönemin yaşamından kesimleri sahneler halinde duvarlara nakşetmişlerdir (Kırilen, 2015: 19). Çin'de Budizm'in yayılma sürecinde ön plana çıkan ünlü on tane Budist rahip bulunmaktadır. Bunların ikisi Parthlı, üçü Yüeci, ikisi Semerkantlı (Sogdian) ve üçü Hindistan'lıdır. Bunlar sırasıyla Gaosengzhuang (Meşhur rahiplerin biyografisi) adında kayıt altına alınmıştır. Bu kitap Budist bakış açısıyla yazılıp, bazı tuhaf ve çelişkili noktaları bulunmaktadır. Bu rahipler arasında birkaç tanesinin isminin zikredilmesi gerekir. Part Prensi An Shigao (M.S. 147-170), Lokakşema (167-189), Zhiqian (223-252), Fahu (Dharmarakşa 266-308) Bu son üçü Yüeci veya Yüeci soyundan inmedir (So, 2006: 179-180).

Eskiden "Batı Bölgeleri" adıyla bilinen ve Çin'in batısında kalan bütün ülke ve bölgeleri kapsayan, eski çağlarda "Otuzaltı Ülke" adıyla anılan bugünkü Doğu Türkistan otonom bölgesiyle Türk Cumhuriyetlerinin, Afganistan ve Pakistan'ın bulunduğu alanları içeren geniş coğrafyadaki Budist etkinliklerin bilgisi Çin kaynaklarında mevcuttur. Budizm "Otuzaltı Ülke" adıyla anılan bu bölgeye daha erken girdiğinden ve bölgedeki çeşitli vaha devletçikleriyle Çin arasında tarihi İpek Yolu vasıtasıyla kesintisiz bir ticaret ve iletişim olduğundan Budizm erken dönemde daha çok buradan beslenmiştir (Kırilen, 2015: 23). Daha sonraki tarihi süreçte Türklerin de tanıma fırsatı bu din konusunda zaman zaman kabul etme yönünde niyet veyahut teşebbüsler de olmuştur. Fakat Budizm kendi vatanı dışında daha çok Çin tarihindeki önemli etkileriyle bilinir. Bu hususta ise tarihi rol ipek yoluna düşmektedir. Türkler de ipek yoluna uzun yıllar hakim olarak bu unsurların taşınmasına dolaylıda olsa katkıda bulunmuşlardır. Bundan sonraki süreci değerlendiren Chavannes'in tarif ettiği gibi; Batı Türk Hakanlığı'nın varlığının Asya'nın bir ucundan ötekine gidiş gelişleri özellikle kolaylaştırması sayesinde üç büyük din, Mazdeizm, Hıristiyanlık ve Budizm'den ilk ikisi Çin'de tutunabilmiş, üçüncüsü ise hayat bulabilmiştir (Chavannes, 2007:369-370).

Sonuç

İktisadi hayatın insan toplulukları üzerinde ne kadar etkili olduğu genellikle kabul edilen bir olgudur. İpek yolları olarak bilinen ticari yollar da dinler tarihi bakımından önemli sonuçlara neden olmuştur. Hindistan ile Çin arasında ticari ilişkilerin gelişmesi Budizm gibi dini bir unsurun Doğu Türkistan'a sıçramasındaki etkenlerdendir. Bunun gerçekleşmesi Budizm'in kendi içinde geçirdiği gelişim ve evrilmeye ilgili olduğu kadar devrin siyasal durumu ve şartlarıyla da bağlantılı olarak gerçekleşmiştir. Bunun oluşması için tarihi rol oynayan bazı topluluklar vardır. Özellikle Yüecilerin soyundan geldikleri düşünülen Kuşanlar Budizm'in Türkistan'da yayılması konusunda başlıca unsur olmuşlardır. Onlar Hindistan ile Çin arasındaki ilişkilerin tesisi konusunda da rol almış olmalıdırlar. Bu ilişkiler yine onlar sayesinde ticari yolların ve siyasal hakimiyet alanlarının genişlemesiyle gerçekleşmiştir. Bu nedenle Çin de ilk Budistlerin at üzerinde oldukları yönündeki tahayyüller de Kuşanlara ait izler şeklinde değerlendirilebilir. Onların yanında tüccarların özellikle Hintli, Sogdlu ve Parthlı tüccarların bu yollarda Budizm'in yayılmasına katkı sağladıklarını düşünmek doğru olacaktır. Doğu Türkistan bölgesinde özellikle Kuça ve Hotan, bu tarihi gelişmelerin merkezinde yer almışlardır. Hotan' güney ipek yolu güzergahı üzerinde bulunarak Budizm'in yerleşmesi ve doğuya yaptığı yolculuk konusunda üs vazifesi görmüştür. Bu nedenle Çin'in Budizm'le tanışması ve Budizm'in burada gelişmesi konusunda Hotan ve onun tarihi önemlidir. Bura dışında Kaşgar, Yarkent, Miran gibi yerlerde Budizm'le tanışmışlardır. Tüm bu yerlerin

ortak özelliği ipek yolu güzergahları üzerinde olmalarıdır. Bu da sadece dinsel bir gelişmeye değil, şehirlerin büyümesine ve ekonomik olarak kalkınmasına da katkıda bulunmuştur. Budizm'in ticari bir değer taşıyan örgütlenme biçimi onu "ipek yolunun" ilk yayılmacı ve misyoner dini haline getirmişti. Üstelik sadece ilk olmakla kalmadı bu konudaki en başarılı dinlerden biri oldu. Özellikle Budizm'in Mahayana kolu Hotan ve çevresinde Hindistan da sahip olmadığı bir takım yenilikler ve kavramlarla tanışmış ve değişmiş oldu. Budist örgütlenmenin tüccarlar ile olan yakın ilişkisi hem kendi vatanında hem de Doğu'nun dinsel ve iktisadi tarihinde önemlidir. Bu nedenle Doğu Türkistan bölgesi Budizm'in tarihi bakımından da değerlidir. Tüm bu coğrafyalar ve gelişmelerin bir parçası olan Türkler de bu tarihi süreçten etkilenmiş ve etkilemişlerdir. Ticaret, din ve siyasal hayat arasındaki ilişki ipek yollarında gerçek anlamına kavuşmuştur. Budizm'den sonra Hıristiyanlık ve özellikle Maniheizmde benzer süreçler yaşamış ve ipek yollarının sağladığı imkanlardan faydalanmışlardır. Bu nedenle bu sadece dinler tarihi ile ilgili bir konu olmayıp Türkistan tarihinin ve Türklerin tarihinin anlaşılması için kavranması gereken bir olgudur.

KAYNAKÇA

- BAILEY, H.W., "The Culture of the Iranian Kingdom of Ancient Khotan in Chinese Turkestan", *Toyo Bunko*, No: 29, Tokyo 1971, s. 17-29.
- BAYKUZU, Tilla Deniz, "V. Yüzyılda Hunlar ve Budizm", *Atatürk Üni. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Der. S.34*, Erzurum 2007.
- BEAL, S., "Some Remarks on the Narrative of Fa-hien", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, New Series, Vol.19, No. 2 (Apr. 1887), s. 191-206.
- BEHERA, Subhakanta, "India's Encounter with the Silk Road", *Economic and Political Weekly*, Vol. 37, No. 51, (Dec.21-27, 2002), s.5077-5080.
- BECKWITH, Christopher I. *İpek Yolu İmparatorlukları*, Odtü Yayıncılık, Ankara 2011.
- CHAVANNES, Edouard, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, çev: Mustafa Koç, Selenge Yayınları, İstanbul 2007
- DALE, Stephen F. , "Silk Road, Cotton Road or...Indo-Chinese Trade in Pre-European Times", *Modern Asian Studies*, Vol. 43. No.1, Expanding Frontiers in South Asian and World History: Essay in Honour of John F. Richards, Cambridge University Press., (2009) s.79-88.
- EBERHARD, Wolfram, *Çin Tarihi*, TTK. Yayınları, Ankara 2007.
- ENOKI, Kazuo, "On the Nationality of the Ephthalits", *Toyo Bunko*, 1959, no: 18, s.1-58.
- ERCİLASUN, Konuralp, *Tarihin Derinliklerinden 19. Yüzyıla Kaşgar*, TTK. Yayınları, Ankara 2013.
- ERGÜVEN, İsmail Hakkı, *Hsüan-Tsang'ın Seyahatnamesi (7. Yüzyıl) Metin Çevirisi ve Değerlendirme*, Çanakkale On Sekiz Mart Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- ESİN, Emel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*, Edebiyat Fak. Matbaası, İstanbul 1978.
- FOLTZ, Richard C. *İpek Yolu Dinleri*, Medrese Yayınları, İstanbul 2006.
- GHOSH, Suchandra, "The Route of Horse Trade in Early in India (Upto C.500 AD.), *Proceedings of the Indian History Congress*, Vol. 61, Part One: Millennium (2000-2001), s. 126-131.
- GRENERD, Frantz, "Iranian Gods In Hindu Garb: The Zoroastrian Pantheon of the Bactrians and Sogdians, Second-eight Centuries", *Bulletin of the Asia Institute*, New Series, Vol. 20 (2006), s.87-99.
- HANSEN, Valerie, *Silk Road*, Oxford University Press, New York 2012.
- K.H.So, Francis "Travels, Contact and Conversion: Chinese Rediscovery of the West", *Monumenta Serica*, Pub. Taylor –Francis ltd, Vol. 54 (2006), s.165-184.
- KIRİLEN, Gürhan, *Budizm ve Orta Asya: Xuan Zang Seyahatnamesi*, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara 2015.
- LALITHA, V., "The Silk Route", *Proceeding of the Indian History Congress*, Vol. 52 (1991), s.894-902.

- MATHER, Richard B. , “Chinese and Indian Perceptions of Each Other between the First and Seventh Centuries” *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 112, No.1 (1992), s.1-8.
- NARAIN, A.K., “İç Asya'da Hint Avrupalılar, “ *Erken İç Asya Tarihi*. Der. Denis Sinor, İstanbul 2014, s.209-244.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, Cilt:2, TTK. Yayınları, Ankara 2015.
- PULLEYBLANK, Edwin. G., “Chinese Evidence For The Date Of Kanışka”, *Central Asia and Non-Chinese Peoples of Ancient China*, Variorum Collected Studies Series, USA 2002, s. 247-258.
- PULLEYBLANK, Edwin. G., “The Chinese and Their Neighbors in Prehistoric and Early Historic Times” , *Central Asia and Non-Chinese Peoples of Ancient China*, Variorum Collected Studies Series, USA 2002, s. 411-466.
- PURI B.N., “Central Aia and its People's Role in Ancient Indian History”, *Prolegomena, To The Sources on The History of Pre-Islamic Central Asia*, Akademia Kiade, Budapeşt 1979, s. 181-186.
- SCOTT, David, “Manichaeism In Bactria; Poitical Patterns –East-West Paradigms”, *Journal of Asian History*, Vol. 41, No. 2 (2007), s. 107-130.
- SHIRATORI, Kurakichi, “On the Territory of the Hsiung-nu Prince Hsiu-t'u Wang and His Metal Statues for Heaven –vorship”, *Toyo Bunko*, 1930, s. 1-77.
- UHLIG, Helmut, *İpek Yolu Çin ve Roma Arasında Eski Dünya Kültürü*, Okyanus Yay. İstanbul 2000.
- YILDIRIM, Kürşat, “Fa Hsien'in Türkistanda Seyahati”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*,15/1, Yaz, 2015, s.45-58.
- WADA, Sei, “On The Date of The Spread of Buddhism to the East”, *Toyo Bunko, Tokyo* 1978, No.36, s.27-38.

Tanpınar Romanı ve Yüce Deneyimi

Jale Özata Dirlikyapan¹

Giriş

“Yüce” kavramı üzerinde ayrıntıyla ve dikkatle duran ilk düşünürler Immanuel Kant ve Edmund Burke olmuştur. Özellikle Kant’ın yüce ile güzel arasında yaptığı ayırım, sonrasında pek çok yazar ve düşünürün çıkış noktası olmuş, kavram çoğunlukla Romantizmle anılmasına karşın, modernist/avangard sanat ve edebiyatı anlama noktasında da işlevsellik kazanmıştır.

En sık atıf yapılan “yüce” tanımlamalarını, *Güzellik ve Yücelik Duyguları Üzerine Gözlemler ve Yargı Yetisinin Eleştirisi* kitaplarında Kant yapmıştır. “Yüce, bizi, güçlerimiz sanki ona uygunmuş gibi, kendisine yaklaşmak üzere dâvet eder. Ama, biz onun karşısında bir yılgınlık duyarız. Çünkü kendimizi onunla, örneğin: başımızın üstündeki gökyüzü veya vahşi bir şekilde yükselen dağlarla karşılaştırdığımızda kendi değerlendirmemize göre, onlar karşısında biz, bir hiç sayılırız” diyen Kant yüce’yi “acıdan kaynaklanan haz” odağında ele alır. Yüce deneyiminde acının kaynağı büyük oranda aklın acizettir. Yüce, güzel’in aksine kişiye hareketi, kendinden taşma, kendini aşma deneyimini dayatır: “Biçimsiz veya sınırsız bir nesneyi temsil etmek için hayal gücünün sınırlarını zorlayan akıl, bir yandan bu temsilin imkânsızlığından gelen acıyla, bir yandan da aklın her tür görünüm ötesine geçen duyu-üstü bir İdeale yönelmiş olmasından gelen hazla karşı karşıya bırakır bizi” (Lyotard, “Çevirenin Önsözü”, 2014: 11). Kant’a göre, karşı karşıya kalınan nesneye “yüce” dememek gerekir, refleksif yargılama fakültesini meşgul eden belirli bir temsilin zihinde harekete geçirdiği eğilimin adıdır yüce (Lyotard, 2014: 90). Dolayısıyla yüce deneyimi “öznel” ve psikolojik mekanizmaların son haddinde devrede olduğu bir deneyimdir: “Yüce duygusu biçimsiz veya sınırsız bir nesne karşısında akıl ve hayal gücü arasında oynanan özgür oyuna gönderir. Güzel duygusunda anlama yetisiyle hayal gücü arasında yaşanan ve hazza yol açan uyumdan farklı olarak bu oyun, akılla hayal gücü arasındaki bir uyumsuzluk halidir ve ruhtaki ifadesini acı veya hoşnutsuzluk olarak bulur” (Lyotard, 2014: 90). Lyotard, yüce üzerine yazdığı pek çok yazıda, modernist sanatın hareket noktasının tam da bu “yüce” kavramsallaştırması olduğunu, modernist sanatçının sunulamaz/gösterilemez olanın bu özelliğine tanıklık ettiğini ima eder: “Sonsuz derecede büyük ve sonsuz derecede güçlü olanı algılayabiliriz; fakat bu mutlak büyüklüğü veya gücü görünür kılmakla yükümlü her sunum bize acı verecek kadar yetersiz görünmektedir” (Lyotard, 1990: 93). Peki, modernist sanat bu durumda ne yapar? Lyotard’a göre, “sunulamaz olan”a, “saf fark”a tanıklık eder ve gösterilemez olan’ın gösterilemezliğini özgün tekniklerle göstermeye çalışır. Simon Morley şöyle diyor: “Yüce, düşüncenin sona erdiği ve bizim ‘öteki’ ile karşılaştığımız anı tanımlar” (aktaran Butler, 2012: 3). Modernist sanatçı, işte o ele avuca gelmez “öteki” ile karşılaşmayı, o tanıklığı gösterir yapıtında.

Türk edebiyatında modernist yönelimlere sahip ilk romancılardan olan ve sonraki yazarlar üzerindeki etkisi artarak süren Ahmet Hamdi Tanpınar’ın, anlatımında ve farklı ölçülerde roman karakterlerine sinmiş hayat kavrayışında, sözü edilen bu “yüce deneyimi”nin izleri sürülebilir. Bu iz sürüş iki yönlü olacaktır. Tanpınar’ın bazı kahramanlarının ve anlatıcılarının bizzat karşılaştıkları, betimlemeye çalıştıkları “yüce”likler ve yaşadıkları “yüce an”lar dikkatin bir yönünü, Tanpınar’ın bir yazar olarak bizzat yazısıyla, üslubuyla okura yaşattığı “yüce deneyimi” diğer bir yönünü oluşturacaktır.

Akışkanlık, Tanpınar’ın imgelerini bir arada tutan önemli bir kategoridir. Kimi zaman deniz, dalga ya da yağmur formunda, kimi zaman erimiş maden/altın formunda, kimi zaman da duygu, duyum ya da arzuları

¹ Jale Özata Dirlikyapan, Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Halkla İlişkiler, jozata@gmail.com

tarif ederken başvurulan bir imge olarak akışkanlık, yüce deneyiminin kişiyi aynı anda hem çeken hem iten, yoğun bir hareket ve kendini aşma talep etmesiyle kişiyi hareketsiz kılan nesnesinin özelliklerinden biridir.

Deniz, Tanpınar kişilerinin “maruz” kaldığı en önemli çağrıcıdır. *Huzur*'da Mümtaz, ilk gençliğinde sıkça uğradığı, uzun süre kaldığı kayalık deniz kenarında suyun davetini sık sık duyacaktır: “[K]im bilir hangi sedef kabuğunda, balık pulunda, kaya çukurunda, ay ve yıldız aksinde uyuyan binlerce varlığın sesleriyle kenarları pul pul, akisleri renkli büyük davetler onu çağırırdı. Nereye çağırırlardı? Mümtaz bunu bilseydi, belki bu davete koşardı. Çünkü suyun sesi, aşkın, ihtirasın sesinden kuvvetlidir” (Tanpınar). Mümtaz için bir “sır”dan, anlaşılmaz bir şeyden söz eder Tanpınar; suyun sesi “acayip”tir (Tanpınar, 2000: 23). Bu ses Mümtaz'ın içine işler ve “manasını pek anlamadığı bu davete koşmamak için küçücük varlığı katılaştır, kendi üstüne kapanır”. Ölümün, katılığın, değişmezliğin “haşın” sembollerini olan kayalıkların yarattığı ürpertiler arasında suyun akışkanlığı ve yaşamsallığı, uzun uzadıya anlatılan bu sahneyi bir tür “yüce deneyimi” olarak okumaya imkân verir. Mümtaz, bir daha gelmeme kararı olsa da, ertesi gün kendini yine orada bulacaktır. Çünkü “bilinmezin lezzeti gariptir”. Suların gelen benzer bir davete, “Rüyalar” öyküsünde de rastlarız: “Fakat bu kapalı denizde suların tesadüfî yoktu. Ona doğru gitmek istedi. Fakat birdenbire adeta bütün şeniyet hissini kaybetti. Sanki su derinliğine kendini çekiyordu. Neyin davetiydi bu!” (Tanpınar, 2011: 247).

Tanpınar'ın kişileri için deniz “güzel” değil “yüce”dir. Kendi içine çeken dalgalarıyla tekinsiz, anlaşılmaz, korkutucu ama aynı anda dinlendirici ve “lezzetli”dir. “Yaz Yağmuru” öyküsünde kahramanın suyla bu gel-gitli ilişkisi ve “sınırı aşma” tecrübesi açıkça hissedilir:

Akıntıdan korktuğu için her zaman kenarda çırpınırdı. Bu sefer farkında olmadan açıldı. Su derin ve dinlendirici idi. **Hiçbir zaman bu kadar lezzet duymamıştı.** Bir dalgada yeni arkadaşının hayalini birkaç kere kucakladı ve elinden kaçırıldı. Tekrar yakaladı. Fakat hakikaten o muydu böyle kucakladığı yoksa Seher miydi? Bir nevi rüya dalgınlığında ve kendisinden hiç beklemediği bir hareket bolluğu içinde dalgalarla uğraştı. Ancak kollarının ve bacaklarının hareketlerine sudan çok sert cevaplar almağa başladığını görünce kendine geldi. O **zaman kendisine çizdiği haddin çok ötelere geçtiğini anladı.** Bayağı akıntının içindeydi. (vurgular bana ait, Tanpınar, 2011: 38)

“Deniz” Tanpınar'ın üzerinde gezinen ışıklarla birlikte sıkça betimlediği, benzetmelerle örülü dünyasında başköşeye oturttuğu en vazgeçilmez doğa parçasıdır. Romanlarında âşık olunan kadınlar da çoğunlukla denizle birlikte, kişinin denizle olan çekişmeli ilişkisiyle birlikte anlatılır: “Onun ruhu Nuran'ın bakışlarının yorulmaz dalgıydı. Bu zengin deniz altında her an kendisi için **yeni kudretler ve yeni azaplar** bulurdu. Bu tebessüm Mümtaz'ın teninde, kanında uzviyetinin her tarafında açan bahçelerdi” (Tanpınar, 2000: 165).

Tanpınar'da duygular, duyumlar, sesler, gün ışığı, ay ışığı hep çekişmeli bir akışkanlıkla tarif edilir. Kulağa “akıtılan” sözler “acayip bir sihir” gibiyken birden “yakıcı”laşır (Tanpınar, 2000: 102). Güneş ışığı su gibi uğuldayarak odaya girer; ani hücumuyla irkildir (Tanpınar, 2017: 19). İçten gelen bir şey, etkisi altına alan kişiye doğru durmaksızın ve iradesizce akar. Bazı kişileri tarif ederken yazar sık sık “hüviyetinden akan” ifadesini kullanır. Bu bazen yorgunluk, bazen dostluk, cömertlik ya da emniyet hissi olur.

Akışkanlık-katılık çekişmesi, yaşam dürtüsü ile ölüm dürtüsü arasındaki büyük çatışma ve bu birlikteliğin Tanpınar'ın üslubunda dile gelişi, Lyotard'ın “sunulamaz olan” a tanıklık dediği anların ifadesidir. Çok büyük ve Kant'ın ifadesiyle formu olmayan bir gücün karşısında olduklarını hisseden Tanpınar kişileri, zaman zaman kendilerini aynı anda hem çeken hem iten ve tam da bu ikircikli halleriyle çektikleri acı yüzünden “yücelik” atfettikleri şey karşısında bir tür sinirsel atak geçirirler. “Geçmiş Zaman Elbiseleri” öyküsündeki şu sahne bunun etkili örneklerinden biridir:

Birdenbire acayip bir duygunun içimde dalga dalga büyüdüğünü ve beni istila ettiğini hissettim. Bütün vücudum titriyordu. Fakat ne kadar karışık bir histi bu! **Emsalsiz bir saadet, korkunç**

bir keder ve hasret karışık bir his. Bu ruh halatine son derece güzel bir musiki, daha doğrusu içimden kopup gelen bir musiki vehmi refakat ediyordu. Ve ben **kamaştırıcı bir aydınlık içinde boğuluyor** gibiydim. Bu hali ancak, bazı uykularda çok sevdikleri insanların gözlerine bakarken uyananlar anlayabilirler. Ve bütün bu histerin yanı başında çok mühim ve istisnai şeyi bekler gibi bir halim vardı. (vurgular bana ait, Tanpınar, 2011: 235)

Benzer bir atak, *Aydaki Kadın*'in Selim'ini de sokakta yakalayacaktır:

Sanki cadde birdenbire önünde acayip değişik desenli bir duvar gibi dikilmişti. Öyle ki bir adım atması bile ona imkânsız görünüyordu. Yavaş yavaş adeta diz üstünde tırmanıyormuş gibi yürümeye çalıştı. Sonra birdenbire bütün bu duvar üstüne yıkılmaya başladı. Otomobiller, tramvaylar, iki yandaki dükkânlar, karşıdan kendine doğru gelen insanlar, her şey, hepsi bir hava bombardımanında üstüne düşüyorlardı. “Acayip şey . . . Çok acayip şey . . .” diye mırıldana mırıldana buruşan, dürülen şeylerin arasında, alnı ter içinde yürümeye çalıştı. (Tanpınar, 2017: 113)

Bu türden donup kalmalar, taşkınlık hisleri, harekete zorlanma ama hareket edememe anları, “yüce” karşısında ya da Lyotard'ın ifadesiyle etkisi hissedilen, duyulan ama sunulamayan karşısında kıvrınmaların, yaşamaya iten ile ölüme çeken şey arasında kalışların ifadeleridir. Bu anlarda “aklın acizyeti”, kendini “acayip”, “emsalsiz”, “anlaşılmaz”, “garip” gibi sözcük tercihlerinde açıkça gösterir. Morley'in dediği gibi “düşüncenin sona erdiği” ve “ötekiyle” karşılaşılan anlardır bunlar: “Aklın bittiği yerde parlayan büyük incinin kendisi oldum” (Tanpınar, 2000: 69).

Tanpınar'ın, anlara yücelik atfettiği ve bu atfı sözcük seçimlerinde, akışkan imgelerinde görünür kıldığı bölümlerin dışında, bizzat üslubunda şahit olunan “adım adım yükseliş”le bir tür yücelik efekti yaratma yönelimi dikkat çeker. *Huzur*'da, Ferahfeza ayinini dinlediği sırada Mümtaz'ın yaşadığı Nuran odaklı iç deneyimin uzun cümlesi şöyledir örneğin:

Sanki Nuran, bilinmeyen bir yerde her an yeni baştan uyanıyor, **alevden bir raksın** ritminde, bir yığın şeye birden -fakat neler?-değişiyor, sonra makamların dönüş yerinde tekrar ağır ve çok yaldızlı bulutlardan birini üstüne çekiyor, orada çok sihirli bir uykunun içine gömülüyor, sonra tekrar bu ağır örtünün bir kenarından, sanki bir akşamın bulutları arasından sızan o mercan rengi, safran rengi ışık damarlarından biri imiş gibi **süzülüyor, farkında olmadan** başka bir yerde tekrar toplanıyor, tekrar **acayip raksında** sade cevher bir dünya oluyor, genişliyor, büyüyor, parçalanıyor, eşyada **hiç kendisi olmadan ve yine kendisi olarak** gülüyor, çoğalıyor, **imkânsızın kapılarına** kadar gidiyor ve orada dal dal, yaprak yaprak henüz sararmış bir sonbahar gibi savruluyordu. (vurgular bana ait, Tanpınar, 2000: 213)

Yazarın anlatımında kullandığı sözcüklerin çağrışımları, zıtlıkları, fillerin art arda sıralanışı; cümleyi, neredeyse cümleyi yok etmek isteyen kertede uzatışı, Nuran'ı her yerde, aynı anda, hem kendisi hem hiç kendisi olmadan belirişleriyle tarif edişi, deneyimi “yüce” olarak hisseden bir özneyi açıkça gösterir.

Tanpınar yine benzer biçimde, ama bu kez çok yükseklerden yere çakılmayı da göstererek bir “yüce an” yaratmıştır şurada:

Boğaz vapuruna epeyce vakit vardı. Kitapçı Kemal'in önünde durdular. Nuran bir iki gazete, roman aldı. Mümtaz onun çantasını açmasını, para çıkarmasını seyrediyordu. Her gün **tekrarlanan bu hareketler**, ona **harikulade** şeyler gibi geliyordu. Zaten Köprü değişmiş, kitapçı değişmiş, kitap alma, okuma denen şey **değişmişti**. Sanki bir masal dünyasında, canlı çizgilerin ve parlak renklerin her şeyi dirilttiği, her şeye en geniş rahmaniyete kadar giden bir mana verdikleri, her kımıldanışın geniş ve durgun bir suda uzanan ışıklar gibi bir sonsuzluğa doğru ürperdiği, çalkandığı bir dünyada yaşıyordu. Kitapçı paranın üstünü verdi. (Tanpınar, 2000: 112)

Gündelik hayat içinde, Nuran'la somutlanan yüce algısı, anlatımda seçilen sözcükler ve yapılan benzetmelerle, yavaş yavaş yükselen bir dalga etkisi yaratır. Bu uzunca ve esrik cümlelerin hemen ardından gelen kısa ve düz eylem cümlesi, bir tür “yere çakılma”, rüyadan uyanma, büyüünün bozulması etkisi yaratır ve daha da önemlisi, önceki cümlelerin içerdiği yüce’yi pekiştirir.

Tanpınar, anlaşılmazlığı, akıl almaz ölçüde büyük ve derin etkilenmeleri yazıyla inşa ederken bir çatışmayı, içsel bir boğuşmayı da beraberinde inşa etmiş olur. Zira, “yüce’de söz konusu olan, homojen değil, heterojen rejimlerdir ve bu rejimlerin doğurduğu cümleler, anlama yetisi, hayal gücü ve akıl arasında bir nesneden dolayı (yüceye yol açan nesne) anlaşmazlıktır. Onların çatışması, güzeldeki gibi bir uyuma işaret etmekten ziyade, çok şey söyleyen ancak bir “sessizlik” ile ifade edilebilecek olan sürekli bir çalkantı hali olan duygudur (Lyotard vd., 2015: 237). Kişiyi etkileyen kadın ya da erkek, o kişide bir sonsuzluk hissi yaratır. Yüce nesnenin özelliklerinden olan çekme-itme döngüsünü bu anlatımlarda yakalayabiliriz. “Yaz Yağmuru” öyküsünde, Sabri’nin etkilendiği kadını düşünme biçimi, bu hale örnektir:

Onda her şey çok tabii idi. Hatta yalan bile. "Bir uçurtma için doğru ve yalan olur mu?" diye düşündü. "Başkasında olsa bir lahza tahammül edemeyeceğim bir yığın hali var. İnsana asıla asıla konuşuyor, her an değişiyor, yine yorulmuyorum." Birdenbire sabahtan beri kendi içinde olan değişiklikleri düşündü. Kaçmak arzusu, düpedüz kadın iştihası, garip bir şefkat, sevgi, korku, hayranlık, hiç duymadığı cinsten bir dostluk hissi. Ne acayip bir çıkın olmuştu böyle. "Yarın sabah uyandığım zaman kendimi tanırsam çok iyi." (Tanpınar, 2011: 44-45)

Benzer biçimde, bu kez de Mümtaz’ın Nuran’ı başkalarının arasında, kendisiyle ilgilenmezkenki hallerini nasıl algıladığını tarif ederken, bu sonsuzluk ve yücelik çarpıcı bir biçimde karşımıza çıkar. “Lezzet ve azaplar” bir aradadır; Nuran “haşin ve sırrına erilmez bir mabude”dir; “ölümün ve doğumun sırrı karnında mahpus varlık”tır; her şeyi peşinden sürükleyen mabudedir (Tanpınar, 2000: 130). Tanpınar, kadına atfettiği bu güce karşılık seçtiği sözcüklerle, “son haddinde” bir bağlanışın tarifini yapar: “Fakat ne yapabilirim. Madem ki o benim için artık her şeydir, o halde **bütün kainatımla ona taşınacağım!**.. (vurgu bana ait, Tanpınar, 2000: 174) Çünkü “[y]ücenin ayarı, bir ayarsızlıktır. Zevk duygusundan farklı olarak, yüce, ayarı bozuk olduğunda doğrudur. Yüce [...] hoşnutsuzluğun hazzını barındırır içinde. [...] Nesnenin yüce olarak kavranması, ancak bir acı aracılığıyla mümkün olan bir sevinçle olur,” (Lyotard, 2014: 69). Manzara “haşin bir güzellik” taşır; mücevher “haşin, insandıışı, fakat güzel” parlamaktadır; melek bile “güzel, mahzun ve hoyrat”tır.

Tanpınar kurmacasında “bu bağlamda dikkat çeken noktalardan biri de yazarın kötülüğe, karanlığa atfettiği yüceliktir. *Huzur*’un “daemonik” karakteri Suat’ın nasıl sunulduğuna dikkat ettiğimizde, yazarın onu da tıpkı Nuran gibi çekişmeli bir biçimde inşa ettiğini görürüz. “Işık toplayan yüz” bu kez Suat’ındır (s. 66). Nuran nasıl tanrılaştırılmışsa, Suat da kalpten gelen her şeyi reddeden haliyle sevilen bir muammadır: “Suat’ın hüviyetinde acıma duygularını reddeden bir taraf vardı. Suat çok sevilebilir, veya ondan nefret edilirdi. Fakat ona acınmazdı. Huzursuzluğu insan kalbini ona kapamıştı. Şimdi bile sofada elektrik ışığı altında, herkese ve hepsine karşı yabancı, bir muamma gibi ayrı duruyordu” (Tanpınar, 2000: 231).

Sabnenin Dışındakiler romanında, Suat’ın yerini bu kez Muhtar alır. “Kötülük ruhu”, “bir elmastan taşan ışık gibi” taşar Muhtar’da. “Garip ve büyüleyici tesiri” de buradan gelir. Anlatıcı, kadınların Muhtar’a olan ilgisini de buna bağlayacaktır (Tanpınar, 1999: 265). Anlatıcının Muhtar’a olan dikkati tam da “yüce” tanımlamasına uygun bir dikkattir. Güzellikten öte, insanı “çeken ve reddeden bir şey” vardır Muhtar’da: “Konuşurken yüzü bir bıkkınlık içinde kalıyordu. Fakat bu yorgun ve sinirli halinde bile yine güzeldi. Bütün hüviyetinden tehlikeli şekilde insanı kendisine çeken bir şey dağılıyor gibiydi. Çeken ve reddeden bir şey. Çünkü Muhtar, hiçbir zaman tam bir şekilde sevilmecek, fakat daima affedilecek, her kusurun üstünde yaşayacak insanlardandı” (312).

Tanpınar’ın yarım kalan romanı *Aydaki Kadın*’da da davet sırasında evde bir gölge gibi gezinen ama kimseyle pek konuşmayan “kuru ve esmer bir çocuk” vardır. Rahatsız edici görüşlerini dile getirdiğinde,

“uğursuzluk peygamberi”(202) olarak anılacak olan bu adamı Tanpınar romanında hakkıyla işleyebilseydi, muhtemelen Suat-Muhtar ikilisinin kötücül çekiciliğine sahip bir karakter daha ortaya çıkacaktı.

Anlatıcının Mümtaz için söylediği şu sözler, Tanpınar'ın üslubunu belirleyen önemli bir noktaya işaret eder: “Her düşünce, her ihsas, onda, [...] zalim bir işkence, bir azap haline geldiği zaman tam şeklini almış olurdu. Bunu yapamadığı takdirde şiirinin hayatla birleşmiyeceğini biliyordu. O erime ve kaynaşma ancak tahammülü güç hararetlerde olabilirdi. Aksi takdirde kapının önünde kalır, ödünç alınmış bir dili kullanırdı” (277). İşte bu tam da Morley'in yüce'yi, “düşüncenin bittiği yerde karşılaşılan öteki” olarak tanımlamasına denk düşer. Tanpınar, betimlemelerinde, his ve duyuları tarifinde, benzetmelerinde hep bir sınırı zorlamakta, dilin son haddine ulaşmaya çalışmaktadır. Bu zorlayış da okurda, yazarın “sunulamaz olanı” anlatmaya yönelik imkânsız çabasına şahit olmaktan kaynaklanan bir acı ve aynı anda etkili yazma gücüne maruz kalmaktan kaynaklanan bir haz yaratır. Tanpınar, fırtınalı bir denizin, yüksek dağların ya da güçlü bir konçertonun, ney taksiminin “yüce”liğini yazısına taşır.

KAYNAKÇA

- Butler, J. W. (2012). What is Literature?: The sublime/uncanny as a conceptual framework for answering the answerless, and the problematic quest for certainty. Academia.edu.tr. (Erişim tarihi: 5 Ekim 2018)
- Kant, I. (1987). *Critique of Judgement*. Indiana: Hackett Publishing Company.
- Lyotard, J.-F. (2014). *Coşku: Tarihin Kantçı Kritiği*. (çev. Emine Sarıkartal) İstanbul: İthaki Yayınları.
- Lyotard, J.F. (1990). *Postmodern Durum*. Postmodernizm Nedir? (çev. Ahmet Çiğdem) İstanbul: Ara Yayıncılık.
- Lyotard, J.F., Derrida, J., Descombes, V., Kortián, G., Lacoue-Labarthe, P., Nancy, J.L., (2015). *Yargılama Fakültesi*, çev. Nami Başer, Melih Başaran, Emine Sarıkartal İstanbul: İthaki Yayınları.
- Tanpınar, A.H. (2017). *Aydaki Kadın*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A.H. (2011). *Hikâyeler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A.H. (2000). *Huzur*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A.H. (1999). *Sahnenin Dışındakiler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Salda Kayak Merkezi Çığ Duyarlılık Analizi

Kerem Hepdeniz¹

Giriş

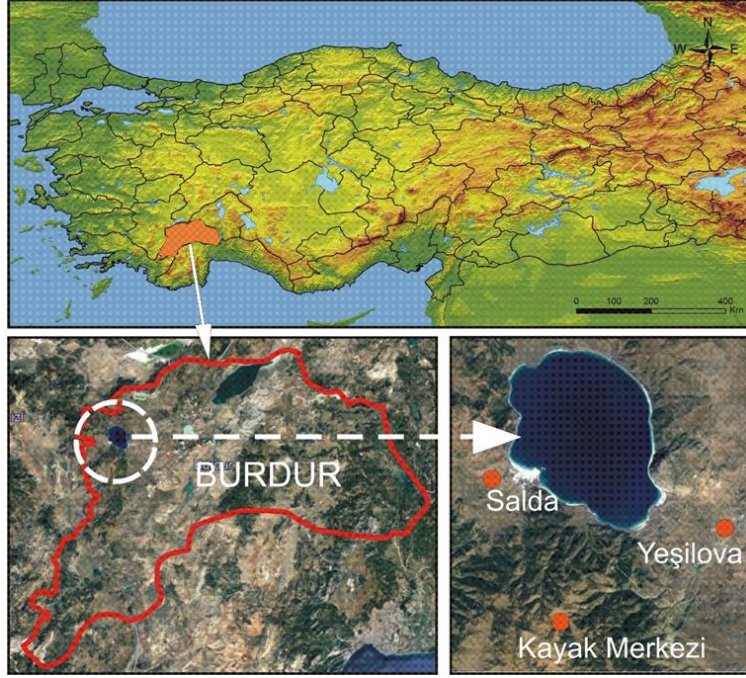
Çığ, yoğun kar yağışıyla ve topografik koşullara bağlı olarak oluşan ve tabakalaşan kar örtüsünün, çeşitli nedenlerle iç dengesinin bozulması sonucunda, yer çekiminin de etkisiyle, eğim yönünde aşağı kesimlere doğru akma ve/veya kayma şeklinde tanımlanmaktadır (Şahin & Sipahioğlu, 2007). Ülkemizde, 1950–2008 yılları arasındaki istatistiklere göre 1370 kişi çığ nedeniyle hayatını kaybetmiştir (Özgen Varol & Yavaş, 2006). Ayrıca dağlık alanlarda kırsal yaşam, ulaşım ve iletişim de önemli ölçüde zarar görmüş, çok sayıda maddi hasar meydana gelmiştir. Bunun yanında son yıllarda kış turizmi ve kış sporlarına olan ilginin artış göstermesi, çok sayıda yeni konaklama tesisi, kayak pistleri, yeni yol güzergahları ve enerji hatlarının açılmasını sağlamıştır. Bu durum ise doğal doku ve dengeyi bozarak mevcut bölgelerdeki çığ oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu durumda en basit strateji, tehlike altındaki bölgelerin tespit edilerek, buralarda yerleşim alanlarının yayılımına engel olunması ve insanların söz konusu bölgelerden uzak tutulmasıdır (Aydın & Eker, 2017) (Sauermoser, 2006). Ancak çığ açısından risk taşıyan alanlarının tahmin edilmesi; kar yağışı, yağışın yoğunluğu, rüzgar, sıcaklık, yağmur, sıvı su içeriği ve kar örtü yapısı gibi çok sayıda değişken nedeniyle sınırlıdır (Schweizer, Jamieson, & Schneebeli, 2003). Bu bağlamda, coğrafi bilgi sistemi (CBS), çığ araştırmaları ve çığ tehlikesi modelleri için çok önemlidir çünkü topografik arazi bilgisini analiz etme yeteneğini kullanır ve çok miktarda veriyi yönetir (Selçuk, 2013). Çığ duyarlılık analizleri, çığ oluşumunda etkin olduğu düşünülen hazırlayıcı parametrelerin dikkate alınarak yapılan analizler sonucunda, gelecekte gelişmesi olası alanların göreceli olarak sınıflandırılması şeklinde tanımlanmıştır (Varnes, 1984) (Fell, ve diğerleri, 2008). Ancak Türkiye’de tehlike ve risk haritalaması sürecini tanımlamak için bir kılavuz veya yönetmelik mevcut değildir; bu nedenle de arazi kullanımı konusunda herhangi bir kısıtlama da bulunmamaktadır (Aydın, Bühler, Christen, & Güreer, 2014). Yapılan bu çalışma ile, kış turizmine kazandırılan Burdur İli Salda kayak merkezi ve yakın çevresinin çığ potansiyeli taşıyan alanlarının tespit edilmesi, risk azaltma çalışmalarına temel teşkil etmesi, afet ve acil yardım planlarına yardımcı olacak bilgilerin hazırlanması ve çevre düzeni planlaması için planlayıcı, karar verici ve uygulayıcı mercilere yardımcı olması amaçlanmıştır.

Çalışma Alanı

Salda Kayak Merkezi, Antalya-Denizli güzergahındaki Burdur'un Yeşilova ilçesinde, Eşeler Yaylası mevkiinde yer almaktadır. Kayak merkezi, Yeşilova ilçe merkezine 14 km, Burdur şehir merkezine ise 77 kilometre uzaklıktadır (Şekil 1). Kayak tesislerinin bulunduğu alan, 2079 metre rakımda; Salda Gölüne hakim bir noktada yer almaktadır. Şubat 2012’de hizmete açılan Salda Kayak Merkezi’nde 8860 metre uzunluğunda telesiyej hattı ve uzunlukları 1000 ile 1500 metre arasında değişen 5 adet pist bulunmaktadır. Genellikle, Aralık ayından itibaren Nisan ayı sonlarına kadar yaklaşık 5 ay sezonun devam ettiği tepede kar kalınlığı 50-100 cm aralığında değişmektedir. Arazi yapısı ve doğal bitki örtüsü ile kaplı olması, 30 cm kar kalınlığında bile tepeyi kayak yapmaya uygun hale getirmektedir. Resmi olarak 21 Ağustos 2006 tarihinde turizm merkezi olarak ilan edilen yer, 16.12.2011 tarihinde tamamlanarak 2012 yılı kış sezonunda açılmıştır (Salda Gölü, 2018).

---

¹ Kerem Hepdeniz, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak Emin Gülmez Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, Bucak, Burdur, khepdeniz@gmail.com

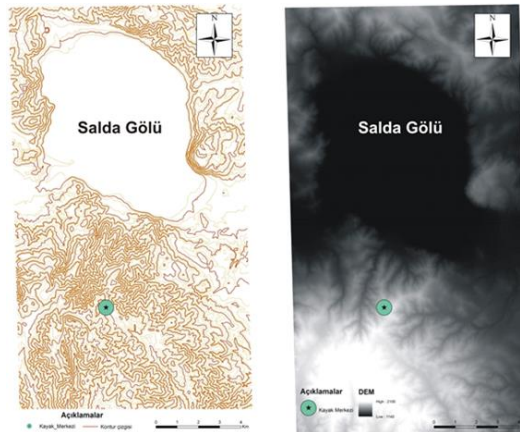

Şekil 1: Salda kayak merkezi yer bulduru haritası

Materyal metod

Duyarlılık analizleri, çığların başlangıç bölgeleri ile hangi alanlara doğru yayılım gösterebileceklerini ortaya koyan kütleli akış modellerini içerir ve birçok parametreye ihtiyaç duyar. Bu parametreler aynı bölgede bile değişim gösterebileceğinden, genelde daha küçük ve lokal alanlarda tercih edilir. Ayrıca yapılan literatür taramalarında araştırmacıların çığ değerlendirme parametreleri üzerinde fikir birliğine vardıkları bir parametre grubu bulunamamıştır. Ancak yamaç eğimi, yamaç şekli, arazi kullanımı ve bitki örtüsü, bakı ve topografik yükseklik parametrelerinin çoğu çalışmada yer aldığı ve CBS' nin duyarlılık haritalarının oluşturulmasında bir araç olarak sıkça kullanıldığı görülmektedir.

Belirlenen çalışma alanı, 1/25.000 ölçekli 2 adet topografik haritanın kesişim bölgesi olup, M23d3 ve N23a2 paftalarını içermektedir. İlk olarak bu paftalar, bilgisayar ortamına aktarılmış ve CBS programı yardımı ile koordinatlandırılarak yapılarak sayısallaştırılmıştır. Sayısallaştırılan kontur değerlerinden 5*5 metre piksel büyüklüklerine sahip DEM (sayısal yükseklik modeli) haritası elde edilmiştir (Şekil 2).

Şekil 2: Sayısallaştırılan kontur değerleri ve elde edilen DEM haritası

Çığ Haritalamalarında Kullanılan Parametreler ve Ağırlık Değerleri

Bir yerin doğal çığ alanı olabilmesi için belli bir yükseltiye, eğime, zemin özelliklerine ve uygun bakıya sahip olması gerekir (Şahin & Sipahioğlu, 2007).

Eğim

Çığın oluşabilmesi için, başlamasına ve hızlanmasına neden olacak eğimin olması gerekir. Bu eğim miktarı kar kütesini harekete geçirecek yeterlikte olmalıdır. Fazla eğime sahip yamaçlarda ise yağın kar birikmeyeceği için risk oluşturmayacaktır. Ancak bu eğimin derecesi hakkında araştırmacılar farklı görüşler sunmuşlardır. Örneğin, (Nagarajan , Venkataraman, & Snehamani, 2014); 10° nin altındaki yamaçlarda çığ oluşmayacağını; 10°-28° arası yamaçlarda düşük, 28°-45° arası çok yüksek ve >45° ise yüksek olduğunu vurgulamıştır. (McClung & Schaerer, 1993), 28°-55° arası yamaçlarda çığ görüldüğünü; (Maggioni & Gruber, 2003), (Salm, 1982) ve (Munter, 1997) ise 30°-60° arası yamaçların çığ oluşumuna neden olduğunu belirtmişlerdir.

Bu çalışmada, literatür çalışmalarında dikkate alınarak eğim sınıfları Tablo 1' deki gibi oluşturulmuştur.

Tablo 1: Eğim parametresi için oluşturulan sınıf aralıkları

Parametre	Sınıf aralığı	Skor	% Ağırlık	Toplam skor
	0-10	0		0
	10-28	1		30
Eğim	28-45	3	30	90
	45-55	2		60
	> 55	1		30

Belirlenen sınıf aralığına göre oluşturulan eğim haritası Şekil 3A' da gösterilmiştir.

Yükseklik

Topografik yükseklikle birlikte artan kar yağışı ve rüzgar hızı ile beraber düşen sıcaklık değerleri çığ riskini de arttırmaktadır. Ancak topografik yükseklik açısından kesin değerler verilememekte, çalışmanın yapılacağı bölge ve hava koşulları belirleyici olmaktadır. Örneğin Himalayalar için yapılan haritalamada 3000 metre ve üzeri çığ riski için temel alınırken (Nagarajan , Venkataraman, & Snehamani, 2014), Salda için maksimum yükseklik değeri 2156 metredir. İnceleme alanı yükseklik haritası DEM haritasından elde edilmiş ve sahanın minimum ve maksimum yükseklik değerleri dikkate alınarak 3 sınıf aralığına bölünmüştür (Tablo 2).

Tablo 2: Yükseklik parametresi için oluşturulan sınıf aralıkları

Parametre	Sınıf aralığı	Skor	% Ağırlık	Toplam skor
Yükseklik (m)	1360-1500	0	15	0
	1500-2000	1		15
	2000-2156	1		15

Belirlenen sınıf aralığına göre oluşturulan yükseklik haritası Şekil 3B' de gösterilmiştir.

Bakı

Yerküre ölçeğinde değerlendirildiğinde, Türkiye'nin de içinde bulunduğu 30°-55° enlemlerinde bakı parametresi çığ oluşumunda yüksek etkiye sahiptir. Hem kuzeye hem de güneye bakan yamaçlarda çığ görülebilmektedir. Güneye bakan yamaçlarda güneşin etkisi ile gündüzleri erime, gece ise donma meydana gelmektedir. Böylece kar yığınları arasında tabakalanma meydana gelmekte ve bu yamaçlarda oluşan çığlarda genellikle sulu kar çığları olarak görülmektedir. Kuzey yamaçlarında ise erime ve donma olayları çok fazla görülmediği için buralarda daha çok kuru kar çığları meydana gelmektedir. Bunun sonucu olarak güney yamaçlarında çığ daha sık meydana gelmekte ancak şiddeti düşük olmakta, kuzey yamaçlarında ise daha az ancak daha şiddetli çığ olayları görülmektedir (Şahin & Sipahioğlu, 2007). Ancak bakı değeri açısından bakıldığında her bakı derecesinde çığ meydana gelebilmektedir (T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, 2015). Yapılan incelemeler sonucunda çalışma alanı bakı değerleri için 4 ayrı yön belirlenmiş ve skor değerleri verilmiştir (Tablo 3).

Tablo 3: Bakı parametresi için oluşturulan sınıf aralıkları

Parametre	Sınıf aralığı	Skor	% Ağırlık	Toplam skor
Bakı	Düzlük	0		0
	Kuzey (0°-45°; 31°-360°)	3		60
	Doğu (45°-135°)	2	20	40
	Güney (135°-225°)	1		20
	Batı (225°-315°)	2		40

Belirlenen sınıf aralığına göre oluşturulan bakı haritası Şekil 3C' de gösterilmiştir.

Yamaç Şekli

Yamacın şekli, topografyanın şeklini tanımlayan bir parametre olup, pozitif yamaç şekli dışbükey, negatif yamaç şekli içbükey ve sıfır değeri ise düz yamacı ifade eder. DEM' den elde edilen yamaç şekli haritasında, (Maggioni & Gruber, 2003) yılında yaptığı çalışma dikkate alınarak -0,2' den düşük değerler iç bükey; 0,2' den büyük değerler dışbükey ve bunların arasında kalan değerler ise düz yamaçlar olarak kabul edilmiştir. Her üç yamaç şeklinde de çığ meydana gelebilirken; (Nagarajan , Venkataraman, & Snehamani, 2014), düz yamaçlarda çığ oluşumunun daha fazla olduğunu; (Maggioni & Gruber, 2003) ise içbükey yamaçlarda daha fazla olduğunu belirtmişlerdir. Bu çalışmada çığ oluşumu açısından içbükey yamaçlara en fazla puan verilmiş olup, düz yamaçlar ikinci en yüksek puanı almıştır (Tablo 4).

Tablo 4: Yamaç şekli parametresi için oluşturulan sınıf aralıkları

Parametre	Sınıf aralığı	Skor	% Ağırlık	Toplam skor
Yamaç şekli	İçbükey (< -0.2)	3	20	60
	Düz (-0.2-0.2)	2		40
	Dışbükey (> 0.2)	1		20

Belirlenen sınıf aralığına göre oluşturulan yamaç şekli haritası Şekil 3D' de gösterilmiştir.

Arazi Kullanımı

Arazi kullanımı haritaları, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Mekansal Planlama Genel Müdürlüğü' nden alınan çevre düzeni haritalarının (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018), CBS ortamına aktarılarak koordinatlandırılması ve sayısallaştırılması ile elde edilmiştir. Eğimli bir yamaç üzerinde bulunan orman örtüsü, çığa karşı en iyi savunmadır (Ciolli, Tabarelli, & Zatelli, 1998). Salda kayak merkezi ve çevresinde ise orman

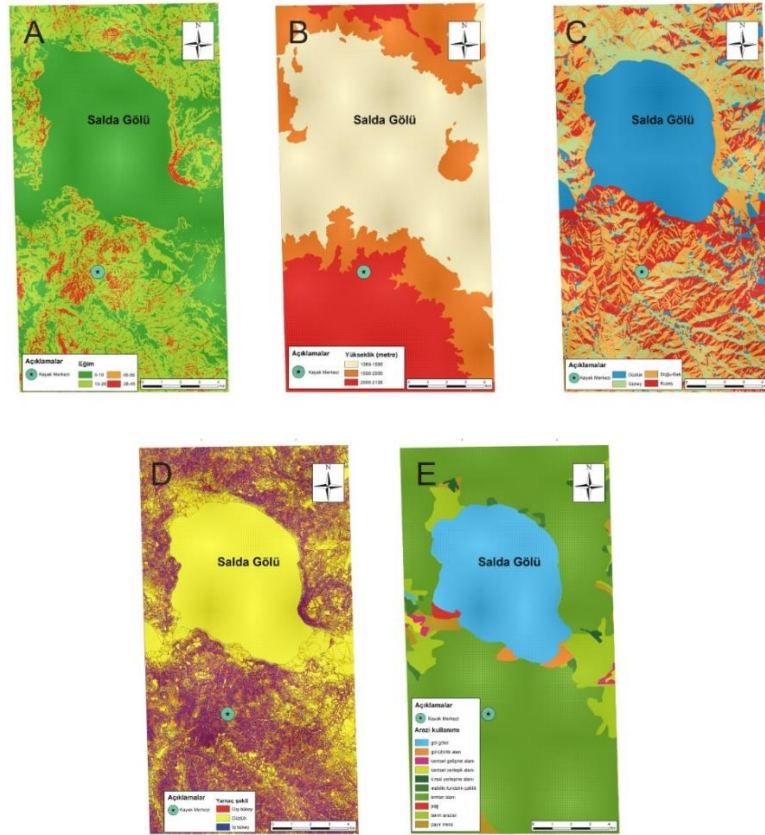

örtüsünün fazlalığı dikkat çekmektedir. Çığ olayı genellikle orman ve bitki örtüsünden yoksun olan yamaçlarda gözlenir. Dağınık ve seyrek bir yapı gösteren ağaçlık alanların ise çığı önlemede bir etkisi yoktur. Arazi kullanımı haritaları daha çok filtreleme haritası olarak kullanılmaktadır. Çalışma alanına ait sınıf aralıkları ve skor değerleri Tablo 5' teki gibi oluşturulmuştur.

Tablo 5: Arazi kullanımı parametresi için oluşturulan sınıf aralıkları

Parametre	Sınıf aralığı	Skor%	Ağırlık	Toplam skor
Göl-gölet		0		0
Günübürlük alan		0		0
Kentsel gelişme alanı		0		0
Yerleşik alan		0		0
Arazi kullanımı	Makilik-fundalık-çalılık	15		15
Orman alanı		0		0
Plaj		0		0
Tarım arazisi		1		15
Çayır-mera		2		30

Belirlenen sınıf aralığına göre oluşturulan arazi kullanım haritası Şekil 3E' de gösterilmiştir.

Şekil 3: Skor değerlerine göre elde edilen parametre haritaları (A: eğim, B: yükseklik, C: bakı, D: yamaç şekli, E: arazi kullanımı haritaları)

Elde edilen bu 5 parametre için, skor değerleri belirlenmiş ve her katmanın skoru, yüzde ağırlık değeri ile çarpılarak toplam skorlar değerleri bulunmuştur. Elde edilen skor değerleri için her katman CBS ortamında

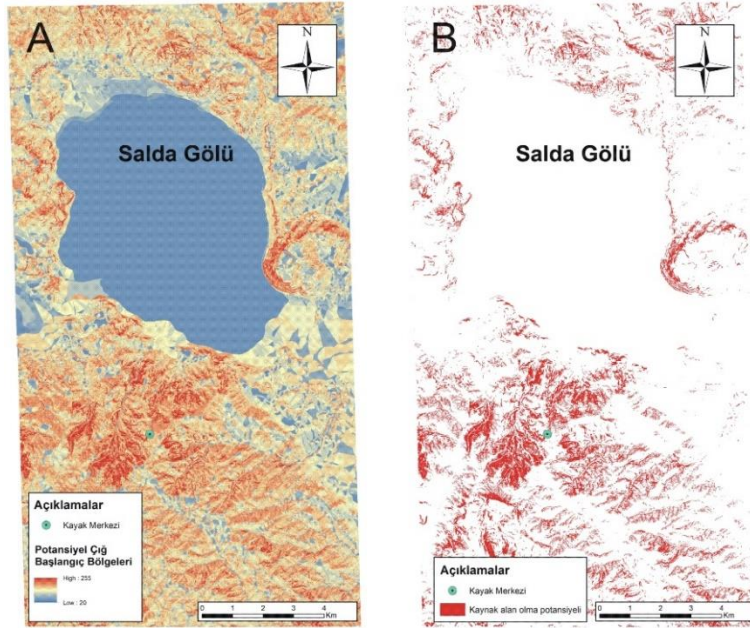

yeniden sınıflandırılmış ve skor değerlerinin yerine toplam skor değerleri yazılarak 5 parametre için yeni katman haritaları oluşturulmuştur. Bu katmanlar CBS ortamında üst üste toplanmış (raster calculator) ve ortaya 20-255 değerleri arasında değişen potansiyel çiğ başlangıç bölgelerini gösteren puanlandırılmış harita elde edilmiştir (Şekil 4A). Bu değerler arasında yüksek ve çok yüksek çiğ potansiyeline sahip alanların ortaya çıkarılması için 20-255 değerleri 47 sınıf aralığında 5 eşit sınıf aralığına ayrılmıştır (Tablo 6).

Tablo 6: Yüksek ve çok yüksek çiğ potansiyeline sahip olabilecek alanların sınıflandırılması ve yeni puan kodları

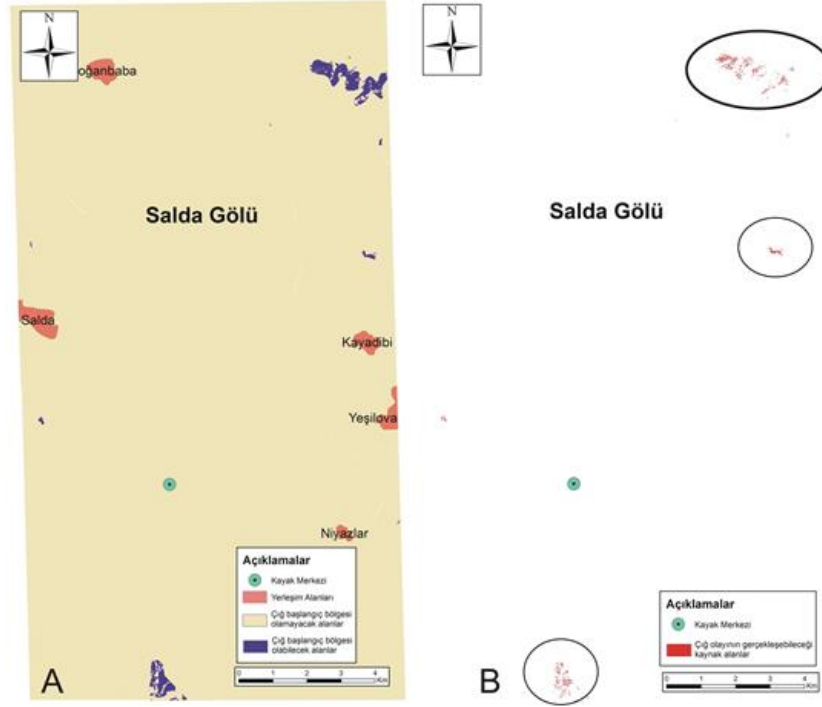
Çiğ başlangıç bölgesi olma potansiyeli	Yeni puan kodu	Tanımlama
20-67	0	Çok düşük
67-114	0	Düşük
114-161	0	Orta
161-208	1	Yüksek
208-255	1	Çok yüksek

Oluşturulan yeni sınıflama ve puan kodlarına göre, yüksek ve çok yüksek potansiyele sahip alanları gösteren harita elde edilmiştir (Şekil 4B).

Şekil 4: A: Potansiyel çiğ başlangıç bölgeleri haritası B: Kaynak alan olma potansiyelini gösteren harita

CBS ile elde edilen potansiyel çiğ başlangıç bölgeleri haritasında teorik olarak çiğ başlangıç bölgesi olamayacak alanların ayıklanması gerekmektedir. Bu amaçla, bir önceki aşamada skor değerleri vererek elde ettiğimiz haritalar tekrar sınıflandırılarak bu defa 0 değer alanlara 0; diğer tüm değerler için 1 değerini vererek tüm parametreler için filtre haritaları oluşturulmuştur. Bu filtre haritaları kendi aralarında çarpılmış (raster calculator) ve 0 değeri alan ve çiğ potansiyeli oluşturamayacak alanlar ile 1 değerini alan çiğ olayının gerçekleşebileceği kaynak alanlar belirlenmiştir (Şekil 5A). Son aşamada ise yüksek ve çok yüksek potansiyel çiğ başlangıç bölgelerini gösteren katman ile filtreleme sonucu elde ettiğimiz katman çarpılarak (raster calculator) çiğ olayının gerçekleşebileceği kaynak alanlar ortaya çıkarılmıştır (Şekil 5B).

Şekil 5: A: Çığ başlangıç bölgeleri için oluşturulan filtre haritası B: Çığ olayı için kaynak alanları gösteren harita

Tartışma ve Sonuç

Salda kayak merkezinin, kış sporları açısından popülaritesi giderek artmaktadır. Ancak çığ olaylarının görülebileceği bu tür alanlarda hassas bölgelerin önceden belirlenmesi, bu sayede çığın önlenmesi, zararlarının azaltılması ve korunması için çığ haritalamalarının yapılması gerekmektedir. Bu çalışmada, eğim, yükseklik, bakı, yamaç şekli ve arazi kullanımı parametreleri dikkate alınarak çığ potansiyeli olabilecek alanlar ile çığ olayının gerçekleşebileceği kaynak alanlar ortaya çıkarılarak, duyarlılık haritaları oluşturulmuştur. Elde edilen kaynak alan haritasına göre, Salda kayak merkezi ve yakın çevresindeki yerleşim alanları açısından çığ riski görülmemektedir. Kayadibi köyünün kuzey tarafında bulunan dağlık alan, bölgede yerleşim yerine en yakın potansiyel çığ kaynak alanı olarak tespit edilmiştir. Yapılan bu haritalama çalışmaları bir ön çalışma maiyetinde olup, yerel yönetimler ve planlayıcılar için temel teşkil etmesi ve saha gözlemleri ile de desteklenmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. Böylece kış ve yaya turizmi için açılacak yeni alanlarda, kurulacak yeni tesis yerlerinin seçiminde ve yeni yapılacak kayak pistlerinin güvenliğinde üst ölçekli planlar ve strateji planlarında kullanılabileceği düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Aydın, A., & Eker, R. (2017). GIS-Based snow avalanche hazard mapping: Bayburt-Aşağı Dere catchment case. *Journal of Environmental Biology*, 937-943.
- Aydın, A., Bühler, Y., Christen, M., & Gürer, I. (2014). Avalanche situation in Turkey and back calculation of selected events. *Natural Hazards and Earth System Sciences*, 1145-1154.
- Ciulli, M., Tabarelli, S., & Zatelli, P. (1998). 3D Spatial data integration for avalanche risk management. *ISPRS Commission IV Symposium on GIS*, (s. 121-127).
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2018, Ekim 22). Mekansal Planlama Genel Müdürlüğü. <https://mpgm.csb.gov.tr/1-100.000-olcekli-i-82132> adresinden alındı

- Fell, R., Corominas, J., Bonnard, C., Cascini, L., Leroi, E., & Savage, W. (2008). Guidelines for landslide susceptibility, hazard and risk zoning for land-use planning. *Engineering Geology*, 85-98.
- Maggioni, M., & Gruber, U. (2003). The influence of topographic parameters on avalanche. *Cold regions science and technology*, 407-419.
- McClung, D., & Schaerer, P. (1993). *The avalanche handbook*. . Seattle, Washington: The Mountaineers.
- Munter, W. (1997). *3*3 Lawinen. Entscheiden in kritischen situationen*. Berlin : Agentur Pohl and Schellhamer Garmisch Partenkirchen.
- Nagarajan , R., Venkataraman, G., & Snehamani, H. (2014). Rule Based Classification of Potential Snow Avalanche Areas. *Natural Resources and Conservation*, 11-24.
- Özgen Varol, N., & Yavaş, Ö. (2006). 'Türkiye' deki Çığ Olaylarının Değerlendirilmesi. 59. Türkiye Jeoloji Kurultayı (s. 339). Ankara: TBMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası.
- Salda Gölü. (2018, 10 18). Salda kayak merkezi: <http://www.saldagolu.com/salda-kayak-merkezi/> adresinden alındı
- Salm, B. (1982). *Lawinenkunde für den Praktiker*. Bern: Schweizer Alpen Club.
- Sauermoser, S. (2006). Avalanche hazard mapping-30. years experience in Austria. *Proceedings of the 2006 international snow science workshop*, (s. 314-321). Colorado.
- Schweizer, J., Jamieson, B., & Schneebeli, M. (2003). Snow avalanche formation. *Rev Geophys* , 10-16.
- Selçuk, L. (2013). An avalanche hazard model for Bitlis Province, Turkey, using GIS based multicriteria decision analysis. *Tübitak*, 523-535.
- Şahin, C., & Sipahioğlu, Ş. (2007). *Doğal Afetler ve Türkiye*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. (2015). *Bütünleşik Tehlike Haritalarının Hazırlanması Çığ Temel Kılavuzu*. Ankara: AFAD.
- Varnes, D. (1984). *Landslide hazard zonation: areview of principles and practise*. France: United nations educational, scientific and cultural organization.

Female Knight in the Shining Armour: Britomart of Edmund Spenser's the Faerie Queene

Kübra BAYSAL¹

Edmund Spenser's accomplished work, the *the Faery Queene* (1590) depicts the virtues, vices, human weakness as well as strength through the adventures of heroes and one heroine, Britomart. The first two books focus on the single quests of knights for certain purposes whereas the third book differs from them as it collates multiple knights and various adventures through the quest of Britomart and her encounters with other knights and characters each of whom with their own pursuits.

Intertwining many plots and introducing new characters, Book III does not in fact provide a conclusion at the end, which paves the way to the following book in which mostly female characters, including Britomart, shall be displayed. Likewise in Book III, Britomart is able to handle her own problems and does not need poetic intervention, or in other words, the support of King Arthur through Spenser, as it happened with Redcrosse Knight and Sir Guyon in the previous books. On the contrary, she is the one who helps men like Redcrosse Knight and Scudamor when they are in trouble. In that respect, Britomart has a special place among other knights of the book with her unique story:

[...]

That of a single damzell thou wert met

On equall plaine, and there so hard beset;

Euen the famous *Britomart* it was,

Whom straunge aduventure did from *Britaine* fet,

To seeke her loue (loue farre sought alas,)

Whose image she had scene in *Venus* looking glass. (III, i, 8)

In these lines, Britomart's story is introduced underlining her British origins and recounting that after she saw her lover's face in Merlin's magical mirror and felt determined to find and meet him in person, her journey began.

Principally, Book III is marked by two major metaphors: the quest which sometimes proves to be "rough and intent" and the metaphor of generation, a "cyclical [and] kinetic" pattern through the myth of Venus and Adonis, which are referred by Spenser to reflect Britomart's two conflicting sides: a knight and a woman (Tonkin 408). Spenser creates the female knight as an important character to praise virtue and good qualities all embodied in her. She is a "maiden" just like the other chaste and appreciated women of *The Faerie Queene* such as "Gloriana, Una, [and] Belpheobe" (Seber "The Evil" 3). She emerges as the symbol of chastity through her purity and royal ancestry. Chastity is also a rather important matter in Book III due to Spenser's own belief and adherence to it. For him, love which is unchaste is not love at all (Parker 174). Thus, chastity is the central theme of Book III. However, it can also be argued that it is achieved through an initial awareness and repression of human sexuality and passion. Thus, Britomart must experience desire and passion first to evade it later, which shall eventually present her as "the embodiment of chastity and ur-mother of the British

---

¹ Kübra BAYSAL, Öğretim Görevlisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, kbaysal@ybu.edu.tr

race" (Lehnhof 12). In this respect, Britomart's adventure starts with the vision of Artegall appearing in the magical glass and her physical reaction to him who is prophesied to be her future husband. As she gazes at Merlin's mirror, Britomart, the chaste knight is taken over by excessive desire (Stapleton 286). At this point, even her name is coined by Spenser in a way to emphasise her two distinct potentialities. The name Britomart derives from *Britomartis*, the goddess that Diana worshipped in Crete, however Britomart, intentionally or unintentionally, associates herself with Scylla as a symbol of passion and sexual frenzy in a conversation she has with Glauce (Wells 239). Further, she is susceptible to the pains and sufferings of love due to her naivety in terms of human sexuality despite her fame as a knight: "She was full of amiable grace,/ And manly terror mixed therewithall./ That as the one stirred up affections base" (III, i, 46). The evil ones facing her are tempted to seduce and take her away from her virtuous stance. Likewise, Britomart is wounded twice, first at Malecasta's Castle Joyous and then in Busirane's castle, which underlines her metaphorical pain in terms of love and passion. When she is wounded by Busirane's knife, she becomes his target of passion as observed in these lines: "Vnwares it strooke into her snowie chest,/ That little drops empurpled her faire brest./ Exceeding wroth therewith the virgin grew" (III, xii, 33). In fact the dangers and temptations awaiting Britomart in Castle Joyous are reflected by Spenser in the tapestry about the myth of Venus and Adonis, foreshadowing that as similar to Venus's stealing of Adonis's heart away, Britomart shall be hurt if she follows the path of lust, steps into Malecasta's castle and becomes the subject of the mistress of the castle, Malecasta's passions.

Then again, while Britomart struggles to help others to get rid of their problems or overcome their weakness, she is indeed taken by her own temptations in certain occasions. In other words, her on and off aggressive attitude originates from the human nature itself and becomes the triggering force for her heroic deeds (Brill 15). In the early parts of the book, she is in inexplicable grief, she laments that she cannot feel the joys of life: "Huge sea of sorrow, and tempestuous grieffe,/ Wherein my feeble barke is tossed long,/ Far from the hoped hauen of reliefe," (III, iv, 8). This is why she decides to see the Faerie and goes on a physical as well as mental journey to question herself, her feelings and sexuality. She rides along the sea-coast and travels through different places without rest. In this respect, she is like a "Petrarchan persona" seeing the landscape while she also sees herself introspectively (Wofford 32).

Besides, Britomart indulges in physical pleasures through looking as her eyes are among the few parts of her body uncovered by her armour. Through her glances and observations, she tries to understand and come to terms with her femininity. Then again, as much as she tries to cover her feminine beauty, her hair gives it away when the sun shines (Mosquera 178-9). Furthermore, when compared to other women characters of the book in terms of femininity, namely Belphebe and Florimell, who similarly represent both beauty and chastity, Britomart outrivals them both. Belphebe is the virgin huntress raised by Diana refusing to participate in the active feminine life and therefore breaking Timias's heart, on the other hand Florimell is unable to protect herself, being forced to flee all the time and constantly chased by male 'predators' enchanted by her fairness. Hence, Britomart is the one who is beautiful as well as chaste and able to stand her ground and make her own choices in her life. As she is curious about her femininity and future life, she goes on a quest for love similar to Venus and Diana's search for Cupid, which results with her success in protecting herself from all kinds of dangers and evil characters (Tonkin 413).

In the same manner, Britomart exhibits virtue and chastity through a process of maturation. She has to go through certain adventures and experiences to understand and control her potential sexuality and desire. Accordingly, she undergoes a transition "from sexual naivety to a more complex understanding of chastity" (Stephens XVII). Malecasta and Busirane are the major characters trying to mislead Britomart on her path of virtue. Through their practice of passion, brutality and dark magic which seem to appeal to the feminine side of the heroine, they present obstacles for her virtuous posture. As the most evil figure of Book III, Busirane emerges as a symbol of vice and challenges Britomart both as a woman and a knight through his masque of Cupid and tapestries (Brill 15). From a similar perspective, abducting Amoret, Belphebe's twin sister and a beautiful and virtuous lady and putting her husband, Scudamor in a difficult position on their wedding feast, Busirane in fact makes up the pretext for Britomart to take action and distracts her from her main objective: finding Artegall, which shall happen in the following book. So, it is very important for Britomart to establish a perfect balance between her chastity and sexuality to channel her energy conveniently. For example, in

Busirane's castle, she is likely to be threatened by her inward feelings rather than the actual enemy himself. However in the end, she is not possessed by lust and ambition unlike Busirane. Conversely, she is able to reflect her femininity through her chastity.

Underlining the significance of chastity through virtuous characters Belphoebe, Amoret and Florimell aside from Britomart, and contrasting them with unchaste and lustful characters like Malecasta, Busirane, Paridell and Hellenore, Book III bears moral messages especially for women through the praise of chastity. Surrounded by such depraved characters as Ollyphant the giant, a homosexual and his nymphomaniac giantess sister, women spending their time with the lustful games of satyrs and beasts, old men marrying young women, and also men chasing chaste women or seducing married women, Britomart "fashions herself into the Knight of Chastity" and risks her life on her quest of love and passion (Silberman 7). Hereby, when confronted by Britomart, Ollyphant the giant, who has been chasing Satyrane gets afraid of Britomart for her perfect embodiment of chastity: "It was not *Satyrane*, whom he did feare/ But *Britomart* the flowre of chastity;/ For he the powre of chast hands might not beare,/ But alwayes did their dread encounter fly:" (III, xi, 6). Thus, Britomart is unique among all those characters as she has the control of her body and mind unlike sexually perverted characters. In other words, Britomart is the major figure of Book III "who is at once whole and good" (Brill 26). At Castle Joyous, Malecasta, who is the embodiment of lust and wantonness mistakes Britomart for a man and tries to woo her at any chance. Finally when she gets into Britomart's bed, Britomart successfully protects her virtue against Malecasta and her six knights. When Redcrosse Knight and the six knights enter the room, they are surprised and confused that Malecasta has tried to seduce Britomart, who is indeed a fair maid protecting her virtue:

And those six Knights that Ladies Champions,
And eke the *Redcrosse* knight ran to the stownd,
Halfe armd and halfe vnarmd, with them attons:
Where when confusedly they came, they fownd
Their Lady lying on the sencelesse grownd;
On th'other side, they saw the warlike
Mayd All in her snow-white smocke, with locks vnbownd,
Threatning the point of her auenging blade,
That with so troublous terrour they were all dismayde. (III, i, 63)

Significantly, with her feminine grace and masculine power, Britomart emerges as a new type of woman differing from the medieval concept of women. She has been wearing the armour like a man which indeed covers her femininity. It is further argued that she is "androgynous in nature" for reflecting universal values like virtue, bravery, chastity, friendship and loyalty and as the embodiment of "cosmogonic forces" (Davies 6). Nevertheless, she seems surprisingly ready and enthusiastic to give up her manly aspects and adopt a purely feminine stance for the future of her country and her love. When she arrives at the Cave of Merlin, Merlin foresees her glorious life with her future husband and advises her to be a chaste and obedient wife in order to achieve all those that have been displayed to her. She has to do as Merlin instructs her to. But before that, she must find her future husband for only then she will be able to actualise the visions she has seen in the mirror:

It was not, *Britomart*, thy wandring eye,
Glauncing vnwares in charmed looking glas,
But the streight course of heauenly destiny,
Led with eternall prouidence, that has

Guided thy glaunce, to bring his will to pas:
Ne is thy fate, ne is thy fortune ill,
To loue the prowest knight, that euer was.
Therefore submit thy wayes vnto his will,
And do by all dew meanes thy destiny fulfill. (III, iii, 24)

In addition, another point Spenser has in mind while creating a character like Britomart is to emphasise Britishness and national glory. First of all, the name *Britomart* itself combines “British pride with martial prowess” (Stephens 8). Moreover, referring to the myth of Venus and Adonis for Britomart's search of Artegall, in other words a story of generation, *The Faerie Queene* recounts a young woman's pursuit of her own virtuous fulfilment and finally “the semi-historical search of England for its destiny” (Tonkin 413). More importantly, by picturing her as the symbol of chastity and purity, Spenser indeed underlines the royal blood of British nation. Britomart is represented as the mother figure for the British people as her long line of ancestry linked back to Aeneas, then to Arthur and extending to the future reign of Britain, the Tudors and Queen Elizabeth I is referred.

Britomart's and British people's ancestry:
Whenas the noble *Britomart* heard tell
Of *Troian* warres, and *Priams* Citie sackt,
The ruefull story of Sir *Paridell*,
She was empassiond at that piteous act,
With zelous enuy of Greekes cruell fact,
Against that nation, from whose race of old
She heard, that she was lineally extract:
For noble *Britons* sprong from *Troians* bold,
And *Troynouant* was built of old *Troyes* ashes cold. (III, ix, 38)

Going back to Troy and to Aeneas' triumphant story, Britomart's genealogy displays the roots of the city of London and British nation. Herewith carrying sovereign blood, Britomart must marry someone as royal as Artegall, to bring forth “a single, undiluted ancestry” (Lehnhof 18). Furthermore, Britomart proves her strength well as a knight and in that respect, honours her ancestor Aeneas. In fact they are alike in that both of them are courageous knights destined to build a new reign alongside a nation. Similarly, they both perform martial excellence. Likewise, Britomart has had warrior's education. However, her martial prowess originates from her chastity. Even though she is equipped with the necessary education and further with a magical spear forged, her royal ancestor and she seems to defeat her rivals through magic as in the case of Sir Guyon. It is in fact her chastity reinforcing the power of magic and making her a “champion” among many male knights (Griffith 80). Then again, when she meets Artegall, her future lover, she manages to defeat him, which eventually inspires “mutual love” (Seber “The Evil” 6). It is further exhibited by Spenser that her bravery empowers her despite being a woman as in Busirane's castle when she bravely rescues Amoret upon seeing “Be bold” inscribed on the doors and “Be not too bold” on an iron door (III, xi, 50). Apparently, she prefers to be bold and faces Busirane's evil magic, which provides a rather spectacular scene when compared to the epic display of Redcrosse Knight defeating the dragon or Sir Guyon destroying the Bower of Bliss (Silberman 60).

Finally, it is an undeniable fact that there is a great link between Britomart and Queen Elizabeth I. Britomart -along with Belpheobe- is the most appreciated representation of the queen (Seber “The Evil” 5) in

the Faery Queene. Pointing out a historical incident, at her Tilbury Speech in 1588, Elizabeth faced her troops in knight's clothes before the Spanish Armada triumph, represented herself "as an androgynous martial maiden" and accentuated two aspects of her two bodies: "womanly frailty of her body natural and the masculine strength of her body politic" (Greenblatt 47). Spenser also sets the connection of Britomart and the queen in his lines quite clearly:

Of warlike puissance in ages spent,
Be thou faire *Britomart*, whose prayse I write,
But of all wisdom be thou precedent,
O soueraigne Queene, whose prayse I would endite,
Endite I would as dewtie doth excite;
But ah my rimes too rude and rugged arre,
When in so high an object they do lite,
And striuing, fit to make, I feare do marre:
Thy selfe thy praises tell, and make them knowen farre. (III, ii, 3)

Here he has penned his aim of writing *The Faerie Queene* and creating the character, Britomart. He elucidates in these lines that his poetry cannot suffice to praise Queen Elizabeth I, the highness. Yet, it is through his poetry and Britomart that he shall still address to the queen humbly and immortalise himself as a poet becoming "the Virgil of England" through praising the Tudor reign (Parker 164). Another point is that Britomart exalts the queen with her virtuous, chaste, royal and glorious stance (Seber *Kraliçe* 129). All the same, Britomart and the queen are not similar in every aspect. There are significant distinctions in that the queen does not marry and rules the country alone, without the intervention of a man. On the other side, Britomart is almost betrothed to Artegall as shown in Merlin's mirror and determined to find him to start a royal genealogy with him for herself and the future of Britain. Her story ends in obedience and union with her lover.

To conclude, having written *The Faerie Queene* as a tribute to the queen as the title obviously suggests, Spenser carves out a new type of woman, Britomart, as unique and distinct from all others, like the queen herself. On the one hand, Britomart neither rejects nor perverts her feminine side by learning to control herself and becomes the symbol of chastity. On the other hand, she is equally respected as a knight with her martial skills and bravery. Therefore, she comes to reflect the queen once again with her two bodies, a woman and a knight similar to the queen's body natural and body politics. Namely, Britomart not only represents the royalty but also conjures the pride of the British nation up with her honourable ancestry through her fair qualities and heroic deeds in the quest of glory and love.

Works Cited

Primary Source:

Spenser, Edmund. *The Faerie Queene*. The Norton Anthology of English Literature, 7th Edition, Vol. 1, 783-862. New York: W. W. Norton & Company, 2000.

Secondary Sources:

Brill, Lesley W. "Chastity as Ideal Sexuality in the Third Book of The Faerie Queene". *Studies in English Literature, 1500-1900*, Vol. 11, No. 1, The English Renaissance, 15-26. Rice University, 1971. JSTOR.

Cheney, Donald. "Spenser's Hermaphrodite and the 1590 Faerie Queene". *PMLA*, Vol. 87, No. 2, 192-200. Modern Language Association, 1972. JSTOR.

- Greenblatt, Stephen. *Representing the English Renaissance*. London: University of California Press, 1988. Print.
- Griffith, John Lance. "Britomart's Spear and Merlin's Mirror: Magics Meaningful and Meaningless in *Faerie Queene* Book III". *Medieval and Early Modern English Studies*, Volume 20 No. 1, 75-91. National Taipei University of Technology, 2012. 12.12.2014. Web.
- Lehnhof, Kent H. "Britomart and the Birth of the British Empire in Edmund Spenser's *The Faerie Queene*". *(M)Othering the Nation: Constructing and Resisting National Allegories Through the Maternal Body*, 12-22. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2008.
- Mosquera, Ana Maria Sanchez. "Blurred Contours: An Attempt to Deconstruct the Female Character in Books I and III of Edmund Spenser's *The Faerie Queene*". *Sederi VII*, University of Santiago de Compostela, 1996. 12.12.2014. Web.
- Seber, Hande. "The Evil Queens of The Faerie Queene". *When Evil Met Magic: A Versatile Journey*. Oxford: Interdisciplinary Press, 2013.
- . *Kraliçe I. Elizabeth ve Edmund Spenser'in The Faerie Queene'i*. Ankara: Ürün, 2009. Print.
- Silberman, Lauren. *Transforming Desire: Erotic Knowledge in Books III and IV of The Faerie Queene*. London: University of California Press, 1995.
- Stephens, Dorothy. *The Faerie Queene: Books Three and Four*. Indianapolis: Hackett, 2006.
- Stapleton, M. L. "Devoid of Guilty Shame: Ovidian Tendencies in Spenser's Erotic Poetry". *Modern Philology*, Vol. 105, No. 2, 271-299. The University of Chicago Press, 2007. JSTOR.
- Tonkin, Humphrey. "Spenser's Garden of Adonis and Britomart's Quest". *PMLA*, Vol. 88, No. 3, 408-417. Modern Language Association, 1973. JSTOR.
- Wells, Marion A. *Love, Melancholy and Early Modern Romance*. California: Stanford University Press, 2007.
- Walker, Pauline M. *The Allegory of the Faerie Queene*. Oxford: Clarendon, 1960.
- Wofford, Susanne Lindgren. "Britomart's Petrarchan Lament: Allegory and Narrative in *the Faerie Queene* III". *Comparative Literature*, Vol. 39, No. 1, 28-57. Duke University Press, 1987. JSTOR.

Rus Edebiyatında Tüccar Tiplemesi

Lada Aksüt¹

Giriş

1859 yılında ünlü Rus edebiyat eleştirmeni N.A.Dobrolyubov (1836-1861), A.N. Ostrovski'nin (1823-1886) eserleri üzerine “Karanlık Krallık” (Tyomnoye tsarstvo) adlı makaleyi yazar. Ostrovski'nin tasvir ettiği tüccarların yaşam tarzlarını sert bir biçimde kınadığı bu makaleyle beraber “karanlık krallık” ifadesi edebiyatçılar ve halk arasında tüccar sınıfını nitelemek için bugün bile yaygın olarak kullanılan bir klişe haline gelir. Çalışmamızda Rus toplumu tarafından benimsenen bu yaklaşımın edebiyata nasıl yansımalarını inceleyeceğiz.

Tüccar konusu Rus edebiyatında ilk defa XVIII.yy.ın sonunda V.İ.Lukin'in (1737-1794) “Takıcı” (Şçepetilnik, 1765) ve “Aşkın Düzelttiği Savurgan” (Mot, lyuboviyu ispravlenniy, 1765) komedilerinde işlenir. “Takıcı”da soylu sınıftan gelen zeki tüccarın çevredeki insanları etkilemek isteyen gösteriş meraklılarına gereksiz eşyalar satarken onlarla nasıl alay ettiği anlatılır. “Aşkın Düzelttiği Savurgan”da ise bir fabrikatör karakterine yer verilir. Komediye ikinci derece kahraman olarak önümüze çıkan fabrikatör unvan için genç bir kontesle evlenmek ister. Türkçeye “paragöz” (Srebroyubov) olarak çevrilebilecek bu karakterin soyadı da onun paraya düşkün oluşuna işaret eder.

Lukin'in ardından P.A. Plavilşçikov (1760-1812) 1804 yılında kaleme aldığı “Tezgâhtar” (Sidelets) komedisinde tüccarları artık ara kahraman değil eserin ana kahramanları olarak okuyucuya sunar. Zengin tüccar Hariton, yıllardır yanında tezgâhtar olarak dürüstçe çalışan Andrey adlı genci kandırıp elinden evini almayı amaçlar. Andrey'in kendisine güveninden faydalanan Hariton tüccar mahkemesinin üyelerini kendi tarafına çekip mahkemenin başında duran tüccar Pravodelov'a rüşvet vermeye çalışır. Fakat Hariton'un hayalleri suya düşer çünkü Pravodelov mahkemede işin aslını anlatır ve Andrey'i cezadan kurtarır. Komedinin sonunda Andrey Hariton'u affederek çoktandır sevdiği kız Paraşa'yla evlenir. “Tezgâhtar”da varlıklarını arttırmak uğruna her türlü sahtekârlığı yapmayı göze alan Hariton başta olmak üzere tüccarların olumsuz özellikleri ön plana çıkar. Diğer tüccarların çelimsiz (Plyugavtsov), ruhsuz (Bezduşnikov) ve yalancı (Nepravdin) anlamındaki soyadları bu izlenimi daha da pekiştirir.

Ünlü yazar N.V.Gogol (1809-1852), “Müfettiş” (Revizor, 1836) komedisinde sistemin çarpıklıklarını eleştirir. Komedi bir şehrin belediye başkanının oraya denetim için müfettişin geleceği haberini almasıyla başlar. Yolsuzluğun üst seviyede olduğu bu şehrin belediye başkanı diğer bürokratlarıyla birlikte İ.A. Hlestakov adındaki müfettişi memnun etmek için uğraşırlar. Fakat tüm bu çabalar beklenen sonucu vermez, çünkü Hlestakov'un aslında müfettiş değil Peterburg'dan gelen zevk ve eğlenceye düşkünlüğü nedeniyle beş parasız kalmış biri olduğu ortaya çıkar.

Ölümünden sonra bulunan “Yazarın Günah Çıkarması” (Avtorskaya ispoved, 1847) adlı yazısında Gogol “Rusya'da o zamanlar bildiğim kötü ne varsa “Müfettiş”te bir araya getirmeye karar verdim (...)” (Gogol, 1900: 25) der. Büyük olasılıkla komediye bu nedenle olumlu karakter yoktur. Gogol sözü edilen olumsuz kahramanların arasında küçük bir yer de tüccarlara verir. Oyunda tüccarların üst düzey bürokratlar, soylular ve toprak sahiplerinden farklı olarak hep toplu halde rol almaları ve bu kalabalığı oluşturan bir kişinin bile dış görünüşü ya da davranışıyla olsun diğerlerinden ayrılmadığı dikkat çeker. Bu da Gogol'ün tüccarları, birbirinden güç olarak

¹ Lada Aksüt, Öğr. Gör. Dr. Çankaya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret, Ankara, Türkiye, ladaaksut@yahoo.com.tr

ortak maddi çıkarları doğrultusunda hareket eden ve dikkate değer kişisel özelliklerden yoksun insanların oluşturduğu bir sınıf olarak gördüğü izlenimini uyandırır. Sınıf farkı dolayısıyla memurların ezdiği tüccarlar müfettiş sanılan Hlestakov ve belediye başkanının önünde aciz ve aşırı itaatkâr davranır, abartılı şekilde iltifat ederler. Tüccarlara ait “*Merhametine sığınıyoruz, Efendimizi, emret isteğimizi kabul olsun*”, “*Huzurunuzda eğiliyoruz*”, “*Af buyurun, efendimiz!*” (Gogol, 1984: 66) gibi ifadeler gelenekselliğin göstergesidir. Belediye başkanının hayat tarzlarını alaya aldığı “*semaverciler, metreciler, üçkağıtçıların önde gidenleri, sabtekârlar*” (Gogol, 1984: 80) gibi kırıcı sözlerinden de cahil ve geleneksel olmaları nedeniyle onları hor gördüğü anlaşılır. Belediye başkanı bununla yetinmeyerek kaba ve aşağılayıcı bir dille dürüst olmadıklarını yüzlerine vurur: “*(...) daha başlarken bile yalanla başlarsınız, sahibinizi sizi kandırmayı beceremiyorsunuz diye döver. Çocukken bile dua nedir bilmezsiniz ama kazık atarsınız; göbeğinizle cebiniz şiştiği zaman da kibirlenmeye başlarsınız! (...) Günde on altı tane semaver çay içtiğiniz için mi kibirleniyorsunuz? Kafanızda da kibiriniz de tükürürüm!*” (Gogol, 1984: 80)

Oyunun devamında tüccarların dürüst olmadıkları gibi çıkarları doğrultusunda kolayca taraf değiştirdiklerini de öğreniyoruz. Müfettiş sandıkları Hlestakov’a, kendilerine eziyet etmesi dolayısıyla şikâyetle buldukları belediye başkanının yardımıyla köprü inşaatında kullanılacak kereste temin etmek üzere hazineden gerektiğinden çok daha fazla para aldıkları ortaya çıkar. Böylece oyundaki sadece iki sahnede yer alan birkaç replik sayesinde Gogol’un tüccarlar sınıfıyla ne gibi özellikleri bağdaştırdığını görmek mümkündür.

Tüccar sınıfı hakkındaki olumsuz düşüncelerin pekişmesinde A.N.Ostrovski’nin oyunlarının özellikle büyük etkisi olmuştur. “Aile Arasında Lafı Olmaz” (Svoi lyudi – soçtyomsya, 1849) komedisi Ostrovski’ye edebiyatçılar arasında ün kazandırır. Rus yazar A.F. Pisemski bu oyunu, Rus tiyatrosunun yapı taşlarından olan A.S. Griboyedov’un “Akıldan Bela” komedisine ve N.V. Gogol’un ünlü “Ölü Canlar” romanına benzetir. Bir diğer Rus yazar ve düşünür V.F. Odojevski ise Rusların “Anasının Kuzusu”, “Akıldan Bela” ve “Müfettiş” adlı trajedisi dışında dördüncünün “Aile Arasında Lafı Olmaz” olduğunu belirtir. (Küçük, 2018: 41)

“Aile Arasında Lafı Olmaz” oyununda, dolap çevirip kendi tuzağına düşen tüccarın hikayesi anlatılır. Kumaş ticareti yapan zengin tüccar Bolşov, elinde bulundurduğu yüklü miktarda parayı saklayıp alacaklılardan kurtulmak amacıyla parasıyla tüm mal varlığını yıllarca dükkanında çalışan tezgâhtar Podhalyuzin’in üzerine geçirir. Kendini iflas etmiş gibi gösterip beşte birini ödeyerek borçlarını kapattıktan sonra Podhalyuzin’den malını geri alma niyetindedir. Üstelik Bolşov kendisinde bu işi çevirmeye yardımcı olan Podhalyuzin’le tek kızı Olimpiada’yı evlendirir. Fakat Podhalyuzin, Bolşov’un malıyla parasını sahiplendikten sonra beklentilerin aksine davranarak Bolşov’a destek olup borçlarını ödemek yerine kızıyla birlikte aşırı lüks hayat yaşar. Bu nedenle Bolşov hapse girer. Podhalyuzin’le Olimpiada ise Bolşov’u hemencecik hayatlarından siler ve ona yardım etmeyi reddederler. Böylece Bolşov kızıyla damadı tarafından kandırılmış olur.

Ostrovski oyununda iki nesil tüccar göstermiştir. Bolşov mujikten gelme zenginleşmiş birinci nesil tüccar olduğundan kaba saba, sert ve cahildir. Müşterileri kandırmayı ticaretin gerekli bir parçası olarak algılayan Bolşov yetiştirdiği Podhalyuzin’e de aynı anlayışı aşılar. Podhalyuzin satışın ne şekilde yapılması gerektiğini şöyle anlatır: “*(...) uygun olduğunda, alıcı safın teki denk geldiği ya da bir bayan kumaşın rengiyle deseninden hoşlandığı zaman metresine bir iki ruble fazla fiyat söyle. (...) Ölme işinde de titiz olmamak gerek: çeke çeke kumaşı uzat, yeter ki yırtulmasın Allah korusun, sonra giyecek olan biz değiliz nasıl olsa.*” (Ostrovskiy, 1874: 53-54) Bu sözlerinden Podhalyuzin’in işinde iyi olduğunu düşünerek başarısıyla gururlandığı anlaşılır. Oyunun bir diğer olumsuz karakteri ise Bolşov’un tek kızı Olimpiada’dır. Her isteği yerine getirildiği, özel hocaların tutulduğu bu genç kızın aslında eğitimi yüzeysel seviyede kalmış, giyinip kuşanmaktan başka bir düşüncesi olmayan, kaprisli, kibirli ve öz babasına acımayacak kadar bencil biri olduğunu görmekteyiz. Böylece “Aile Arasında Lafı Olmaz” oyununun aracılığıyla Ostrovski, yeni yetişen genç nesil tüccarların ahlaki değerleri bulunmadığı için eski nesilden daha kötü ve tehlikeli olduklarını okuyucunun gözleri önüne serer.

Ostrovski “Fırtına” (Groza, 1859) adlı bir diğer oyununda da tüccarlara yer verir. “Fırtına”da sevgi, samimiyet ve hoşgöründen yoksun baskıyla mutsuzluğun hâkim olduğu ortamda yaşamak zorunda bırakılan Katerina isimli bir genç kadının intihara sürüklenişi anlatılır. Olaylar yazarın uydurduğu Kalinin adlı şehirde yaşanır. Şehirdeki tüccar kesimini, Dikoy ve Katerina’nın kayınvalidesi Kabanova temsil ederler. Bu karakterlerin isimleri bile onların kaba hatta ilkel olduklarına işaret eder. Zira “Dikoy” Rusça “dikiy” yani vahşi, “Kabanova” ise “kaban” denilen yabancı domuz anlamına gelen sözcüklerinden türetilmiştir. Dikoy’la Kabanova duyusuz,

eğitimsiz olmalarının yanı sıra ufukları dar ve her türlü yeniliğe karşı olan insan tiplerini canlandırırlar. Maddi durumları daha aşağı seviyede olan insanları küçümsemeyi, azarlamayı ve onlara hakaret etmeyi kendilerine hak görürler. Doğru ve kuralcı olarak görünmeye çalışırken aslında sadece çıkarlarını güderler. Dikoy işçilerini kandırır, zamanında maaşlarını ödemez hatta fırsattan istifade ederek öz yeğenini bile kullanmaya çalışır. “Fırtına”daki en aydın kişi sınırlı imkânlarla sahip olmasına rağmen öğrenmeye meraklı kendi kendini yetiştiren usta Kuligin’dir. Toplumsal bilinci olan Kuligin yaşadığı şehri ve halkının hayatını güzelleştirmek için can atar ve bunun için bedava çalışmaya razıdır. Kuligin, Dikoy’a insanların boş zamanlarında gezmeye gittikleri şehrin meydanına bir güneş saati ve sık sık yaşanan yıldırım düşmesini engellemek için paratoner kurmayı teklif eder. İşçilik için ücret talep etmeyeceğini söyleyen Kuligin, Dikoy’dan malzeme almak için on ruble ister. Dikoy ise, bu fikri destekleyip yardım etmek yerine Kuligin’i hırsızlıkla suçlayıp onur kırıcı hakaretlerde bulunur: “*Şunu bil ki, sen bir solucansın. İster merhamet gösterir, ister ezirim.*” (Ostrovskiy, 2017: 69) Bu sözlerine rağmen Dikoy’un seviyesine inmeyen Kuligin “*Gücünüüz büyüktür efendim bir de iyilik yapmak için isteğinizi olsaydı*” (Ostrovskiy, 2017: 70) diyerek Dikoy gibi insanların toplum için faydasız olduğu imasında bulunur. Böylece Ostrovski, Kuligin gibi aydın ilerici insanları tutucu yaşam biçimini simgeleyen tüccarlarla karşı karşıya getirir.

Dobrolyubov “Karanlık Krallık” makalesinde Ostrovski’nin resmettiği tüccarların yaşantılarını “*Gizlenen, belli belirsiz soluk alan kederin, geçmeyen sızının, zindanlardaki gibi ölüm sessizliğinin dünyasıdır bu (...) Ne ışık, ne sıcaklık, ne de özgürlük vardır: bu karanlık ve dar hapis, leş ve rutubet kokar. Ne dışardan bir ses ne de aydınlık günün ışığı bile girmez içeriye.*” (Dobrolyubov, 1859 :20) sözleriyle çarpıcı biçimde nitelendirir. Dobrolyubov’un bu sert eleştirisi büyük bir yankı yaparak Rus toplumunun zihninde tüm tüccarların zengin ama cahil, yeniliğe karşı ve gaddar insanlar olduğu düşüncesinin oturmasında en önemli etkenlerden biri olmuştur. Böylelikle “karanlık krallık” ifadesi tüccarların bir topluluk olarak olumsuz yönlerini ortaya koyan vazgeçilmez bir terim olmuştur.

Olumsuz tüccar karakterleri XIX.yy.ın yarısına doğru tiyatro oyunu dışına çıkararak farklı türlerdeki edebiyat eserlerinde işlenmeye başlanır. Fabllarıyla meşhur şair İ.A. Krılov (1769-1844) “Tüccar” (Kupets, 1830) adlı şiirinde malını kârlı sattığı için övünen bir tüccara yer verir. Dükkanında uzun zamandan beri duran eskimiş, ıslanmış ve çürümeye yüz tutmuş Polonya kumaşını müşteriye kalitesi yüksek İngiliz malı olarak tanıttıp yüz rubleye sattığını anlatan tüccar yeğenine “*Benim gibi satış yap, zararlı çıkmazsın*” (Krılov, 1956 :228) diye nasihat eder. Yalanına kanan müşterisi için “*Tanrı saf birini gönderdi*” (Krılov, 1956: 228) diyen tüccar yaptığından çok memnundur:

– “*Amca, sen baklısın*” diye cevapladı yeğen,
Ama safın kim olduğu belli değil
Baksana, sabte para almışsın.” (Krılov, 1956 :228)

Böylece eğitici amaçlı bu şiir Ostrovski’nin “Aile Arasında Lafı Olmaz” oyunuyla benzer şekilde biter. Kurnazlığı sayesinde müşteriyi aldatıp kolay yolla kazanç sağladığına sevinen tüccar aldığı parayı kontrol etmeyi akıl edemez ve böylece kendisi yalanının kurbanı olur.

Krılov’un ardından diğer ünlü Rus şair N.A.Nekrasov (1821-1878) da “Hırsız” (Vor, 1850) şiirinde bir tüccar portresi çizer. Nekrasov şiirinde parasız aç çocuğun bir tüccarın tezgahından ekmek çalma sahnesini anlatır. Şair tüccarla ilgili hiçbir yorumda bulunmaz. Ancak sanatının özelliği olan gözlemci ağzından aktardığı olayın sadece trajik yönü üzerinde durur. (Günör, 2018 :313) Kendine özgü tarzıyla anlatımı sayesinde tüccar karakteri acımasız yönüyle öne çıkar:

“*Sarsılmış ve bembeyaz kesilmiş, ekmeği çalınan tüccar,
Birdenbire ulumaya ve ağlamaya başladı
Ve tezgâhı bırakıp koşarak bağırdı: Yakalayın hırsız!
Ve hırsız kuşatılıp durduruldu kısa sürede
Ucunu tartıkladığı ekmeğe titriyordu ellerinde
Çizmeleri yoktu, delik deşikti paltosu;
Yüzü yakınlarda geçirdiği hastalığın izlerini taşıyordu
Utancın, çaresizliğim, yalvarmanın ve korkunun ...*” (Günör, 2018: 313)

“Rusya’da Kim İyi Yaşar” (Komu na Rusi jit horoşo, 1866-1876) Nekrasov’un en bilinen poemasıdır. Birkaç köylünün Rusya’da kimin iyi şartlarda yaşadığını araştırdığını anlatan bu poemada, şair tüccarlara karşı antipatisini “*koca göbekli tüccar*” tanımıyla belli eder. Rusya’yı bölge bölge dolaşarak satış yapan küçük çaplı tüccarları konu alan “Tablacı-Tuhafiyeci” (Korobeyniki, 1861) adlı poemasında ise satıcılardan biri halk arasında atasözü haline gelmiş “*Kandırmadan satamazsın*” ifadesini kullanır. (Günör, 2018: 325) Bunu söyleyen tüccar müşteriyi kandırmanın meslek icabı gerekli olduğunu savunur. Aynı tüccar konuşmasını şöyle bitirir:

*“Satış yapanların tüm sözleri
Kayıt edilsen eğer
Yerin dibine girmişti
Çoktan tüm tüccarlar (...)”* (Nekrasov, 1982 :61)

Nekrasov daha geç dönemde kaleme aldığı “Çağdaşlar” (Sovremenniki, 1875) poemasında Rusya’da XIX.yy.ın sonuna doğru güç kazanan iş adamlarından söz eder. Poema, anlatıcının dönemin en popüler lokantalarından birini ziyaretiyle başlar. Anlatıcı lokantanın salonlarından birinde Rusya’nın yeni burjuva sınıfının mensuplarının yemek için toplandıklarını görür ve konuştuklarına kulak misafiri olur. Bu yeni zenginlerin hepsi sıfırdan başlayarak işlerini kurmuşlardır. Bunlardan biri olan Savva Antihristov henüz fakir bir gençken domuz çobanlarına para vererek güttükleri domuzların kollarını çeşitli fırçaların üretiminde kullanılmak üzere yolup satar. Antihristov domuz kılından kazandığı bu ilk parasını daha sonra kârlı işlere yatırarak bir servete dönüştürür. Kendisi de bunu şu şekilde anlatır:

*“Artık zengin oldum,
Tablo gibi evim var,
Evime bakarken hep düşünürüm:
“Bunlar domuz kılı sayesinde oldu.”* (Nekrasov, 1982: 204)

Antihristov’un ortağı müteahhit Fyodor Şkurin de geçmişte bir ameledir. Bu kişi inşaatında çalışan işçilerin hakkını yiyerek servetine servet katmayı başarır. Yaz mevsiminde Şkurin işçilerine su yerine kvas içeceği verir. Doyurucu kvas için işçilerin karınları acıkmadığı için Şkurin’in masrafı azalırken kârı önemli ölçüde artar:

*“Ekibin iştahı hızla düştü
Yüzde yirmi iki buçuk kadar
Başka bir şey demeyeceğim... Hesaplar
Sözçüklerden daha etkileyici konuşur!”* (Nekrasov, 1982: 206)

Görüldüğü gibi “Çağdaşlar” poemasında tasvir edilen bu kişiler para kazanmak uğruna ahlaki değerleri hiçe sayarlar. Hatta lokantada bulunan misafirlere biri daha kârlı işletme olan genelev açmayı teklif eder. Poemanın devamında Nekrasov, burjuvaların git gide daha fazla güç kazandığı Rusya’dan artık hoşnut olmadığını açıkça dile getirir:

*“Vermek lazım yeniliklerin hakkını –
Rusya’yı uyandırdı:
Hem tüccarın hem soylunun
Uykuları kaçtı.
Eskiden Rusya şiir yazardı
Kafiyeler uşuş bucaksızdı,
Şimdi daha akılcı oldu:
Yüklendi projelere.
Şaşılacak girişimcilikle
Doldu herkesin kalbi,
Zor proje diye bir şey yok artık
Her işin adamı bulunur.
Neva’da barajlar kurulur
Sabra’da kanallar açılır!*

*Yeter ki sermaye verilsin
İş ve risk sağlansın!”* (Nekrasov, 1982: 227-228)

Yukarıdaki parçalar, Nekrasov’un tüccarların yanı sıra tüm iş adamlarının vicdanlarının olmadığına ve para dışında hiçbir şeye kıymet vermediklerine inandığını gösterir.

XIX.yy.da tüccarlar düz yazı türündeki eserlere de girerler. A.P. Çehov (1860-1904) birkaç öyküsünde tüccarlara önemli yer ayırır. Çehov olgunluk dönemine ait eserlerinde konuyu oldukça gerçekçi ele alsa da, erken dönem sanatında tüccarlarla açıkça alay eder. “Belge” (Spravka, 1883) ve “Gerekli Önlemler” (Nadlejaşçiyе merı, 1886) öykülerinde yazar sırasıyla Yalikov ve Oşeynikov adlı tüccarların memurlara rüşvet vererek işlerini yürüttüklerini söyler. “Nişan” (Orden, 1884) öyküsünde ise tüccar Spiçkin’in nişanlara karşı zaafını alaya alır. Bu öykülerden yaklaşık on yıl sonra kaleme alınmış olan “Üç Yıl” (Tri goda, 1895) uzun öyküsünde Çehov tüccar konusuna oldukça ayrıntılı iner. Burada tüccar sınıfının mensuplarını Laptev ailesi temsil eder. Aile babası Fyodor Laptev tuhafıye ürünlerinin ticaretini yapan zengin bir tüccardır. Fyodor Laptev eğitimsiz ve katıdır, ailesiyle çalışanlarına despot davrandığı halde herkese büyük iyilik yaptığına inanır. Öykünün baş kahramanı Aleksey, Fyodor Laptev’in küçük oğludur. Aleksey ailesinin eğitilmiş ve entelektüel üyesidir. Filoloji fakültesini bitiren Aleksey yurtdışında bulunmuştur, resimle müziğe ilgi duyar. Babasından birçok yönden daha iyi olmasına rağmen düşünceli, iyi niyetli, bilinçli Aleksey’in bazı zayıflıkları vardır. Despot bir babanın yetiştirdiği Aleksey akıllı ama kararsız ve çekingendir. Ne varisi olduğu büyük servet, ne de para kazanma süreci babasından farklı olarak ona mutluluk verir. Aleksey bir yandan tüccarların arasında fikir ayrılığı ve yabancılık çekerken diğer yandan soyluların karşısında kendini eksik hisseder. Bu eksikliği nedeniyle bir amacı olmadan yaşayan Aleksey parasını bağış ve hayır işi için kontrolsüzce harcayarak hayatını anlamlandırmaya çabalar. İki farklı sınıf arasında sıkışıp kalan Aleksey, artık babası gibi basit bir tüccar olmamasına rağmen soylulardan biri de değildir. Arkadaşıyla sohbet sırasında söyledikleri bunun oldukça çarpıcı kanıtıdır:

“Çekingenim, güvensizim, korkak bir vicdanım var, hayatın efendisi olamıyorum ona bir türlü ayak uyduramıyorum. Kimisi saçmalar ya da kurnazlık eder ama bunu o kadar içten yapar ki; bense bilinçli olarak iyilik yaptığımda bazen endişe ya da derin bir kayıtsızlıktan başka bir şey hissetmiyorum. Tüm bunları, Gavriluç, bir köle, kölenin torunu olmakla açıklıyorum. Bizim gibi yüzü yakanmamışlar doğru yolu bulana kadar, bizden daha çok kişi harcanır gider.” (Çehov, 1985: 370)

“Mesleki Bir Olay” (Sluçay iz praktiki, 1898) öyküsünde Çehov bir doktorun fabrikatör ailesini ziyaretini anlatır. Doktor pamuklu kumaş fabrikasının sahibi dul kalmış bayan Lyalikova’nın evine hasta olmuş tek kızı Liza’yı muayene etmek için gelir ve kendini bir anda çok zengin ama kültür eksikliğiyle göze çarpan ortamda bulur. Liza’yla tanıştıktan sonra doktor hastalığının asıl sebebinin yaşadığı ortam olduğu kanaatine varır. “Üç Yıl” uzun öyküsündeki Laptev gibi iyi eğitim almış ve zamanını kitap okuyarak geçiren bu genç kız için orada yaşamak adeta işkenceye dönüşür. Annesiyle bile konuşup düşüncelerini paylaşamayan Liza büyük yalnızlık çeker. Son moda ipek elbise giyinen bayan Lyalikova doktora elini uzatmaya ve aynı masada yemek yemeye cesaret edemeyen eğitimsiz bir kadındır. Lyalikovların evlerinde de hayat düzenlerinde de zenginlikle görgüsüzlük bir arada baş gösterir. Bu nedenle evlerini dolaşan doktorun dikkatini şu detaylar çeker:

“Portrelerde bir tane bile güzel, ilgi çekecek yüz yoktu: hep çıkık elmacık kemikleri, şaşkın bakışlar. Liza’nın babası Lyalikov’un dar bir alnı, kendini beğenmiş bir yüzü vardı; hantal, soylu olmayan vücudunda üniforma çuval gibi duruyordu, göğsünde madalya ve Kızılbaç rozeti vardı. Kat bir kültür ve üzerindeki üniforma gibi rahatsız, sindirilmemiş, tesadüfi bir şatafattı bu; insanı yerlerin parlaklığı sinirlendiriyordu, avize sinirlendiriyordu ve nedense hamama boynunda madalyayla giden tüccar hakkındaki öykü aklına geliyordu.” (Çehov, 1985: 274)

“Üç Yıl” ve “Mesleki Bir Olay” eserlerinden Çehov’un, tüccarlarla fabrikatörlere diğer yazar ve şairlerden daha olumlu yaklaşıp sadece yargılamakla kalmadığını, işin özüne inmeye çalıştığını görmek mümkündür. Ostrovski “Fırtına”sında tüccarların kötü özelliklerini öne çıkaran isimler kullanır. Nekrasov da aynı yönetime başvurarak “Çağdaşlar” poemasının kahramanları olan iş adamlarına olumsuz yönlerine işaret eden isimler verir. Cin anlamına gelen Antihristov ve hain insanlar için kullanılan “şkura” sözcüğünden türetilmiş Şkurin soyadları kişilerin paralarını dürüstçe kazanmadıklarını gösterir. Çehov’un sanatında tüccarlara karşı bu denli sert yargı yoktur. Kahramanların soyadları kötü yanlarına mercek tutmaktan ziyade halkın alt tabakasından geldiklerini gösterir. Spiçkin (kibrit), Laptev (lapti adlı köylülerin ağaç kabuğundan yapılmış

ayakkabıları), Yalikov (kırbaçlamak için üzerine yatırılan bank) soyadları bu durumun birkaç örneğidir. Çehov, ellerinde büyük paralar bulunduran tüccarların düşük kültür seviyesini, çağdaş hayata ayak uyduramamalarını, mevkiyle unvan düşkünlüklerini dile getirirken bir aydın olarak bu sosyal sınıfa karşı tutumunu belli eder.

Rus tüccarlarla diğer iş adamlarının edebiyata bu şekilde yansımış olmalarının en önemli nedeni tarihi olaylardır. Rusya’da tüccar sınıfının ortaya çıkışı çok eski zamanlara dayanır. XVIII.yy.ın sonunda Çariçe II. Yekaterina bu sınıfı tutucu ve dışarıya kapalı olma özelliklerinden uzaklaştırıp Rus toplumuyla uyumlu hale getirmek amacıyla bazı reformlar uygular. Tüccarların çocuklarına daha hümanist yöntemlerle eğitim veren okullar açılır. Fiziksel cezaların sıkça uygulandığı diğer okullarda sert bir atmosfer hâkimdir. Tüccar sınıfı sermayenin büyüklüğüne bağlı olarak “gildiya” denilen üç gruba ayrılır. O dönemde bir tüccarın mal varlığı ne kadar çok olursa olsun asilzadelerle aynı hakka sahip değildir. Soylular sınıfına asla geçemeyen tüccarlar memur olamaz, devlette önemli pozisyon ve mevkiileri alamaz, çocukları soyluların gittiği okulda okuyamazlar. Memurların küçümseyip ezdiği tüccarlar, işlerini çözmek için rüşvet vermek ya da başka sahtekârlıklara başvurmak durumundadırlar. Reformlarla beraber belli sermayesi olup yıllık vergi ödeyen köylülere tüccar olma hakkı tanınmasıyla tüccar sınıfı fark edilir ölçüde büyür.

Tüccar sınıfını etkileyen diğer önemli değişiklikler 1861 yılında köleliğin kaldırılmasıyla gerçekleşir. O zamana kadar yalnızca soylu efendilerine hizmet eden köylüler serbest bırakıldıktan sonra kendilerine geçim kaynağı bulmak zorunda kalırlar. Bunlardan bazıları köylerinde kalır, bazıları ise şehirlere göç ederek fabrikalarda işçi olarak çalışır. Buna bağlı olarak şehirlere yeni iş gücü akar. En büyük göçü de Moskova alır. Eskilerden beri Rusya’nın ticari merkezi olan Moskova’da diğer şehirlerden önce hareketlenme başlar. Ticaret canlanır, yeni işletme ve fabrikalar kurulur. Tarihçi S. V. Bahruşin bu süreci şöyle anlatır: “*Moskova’nın sanayi büyümesi çok hızlı gerçekleşti. Şehrin kenarları sürekli tüten onlarca fabrikayla kaplanmıştı. Fabrika duvarlarının altında işçi mahalleleri büyüyordu (...)*” (Burişkin, 2015: 24) Özellikle tekstil olmak üzere sanayinin farklı dallarında hızlı gelişme yaşanır. Bu ortamda çok sayıda kişi para kazanma fırsatı bulur. Böylece aralarında toplumun alt tabakasından gelen yeni zenginlerin, tüccarların, fabrikatörlerin ve diğer iş adamlarının yer aldığı burjuva sınıfı ortaya çıkar.

Hızlı davranarak yeniliklere çabuk ayak uyduran; azimli ve dinamik olmalarının yanı sıra maddi imkanlara sahip olan burjuvalar zaman içinde soylulardan daha etkili olup, Rusya’nın gelişme sürecini hızlandıran kuvvet haline gelirler. Yıldan yıla bu iki sınıfı birbirinden ayıran keskin çizgi ortadan kalkar. Buna paralel olarak burjuva sınıfında değişim yaşanır; içinden iyi eğitim almış, entelektüel hayat tarzını sürdüren, sanat ve bilime büyük ilgi duyan kişiler çıkar. Aydınlarla yakından görüşen bu kişiler, toplumsal sorunları çözmeye ve ülkeleri için faydalı olmaya çalışırlar. Dünyaca ünlü tiyatro sanatçısı K.S. Stanislavski (1863-1938) o dönem hakkında şunları yazar: “*Sanat, bilim, estetik alanlarında büyük canlanmanın başladığı bir zamanda yaşadım. Bilindiği gibi buna Rus hayatının arenasına yeni çıkan ve sanayiyile ticaret işlerinin yanı sıra sanatla yakından ilgilenen dönemin genç tüccar sınıfının önemli katkısı olmuştur.*” (Burişkin, 2015: 50)

Stanislavski’nin bu sözleri birçok örnekle doğrulanır. Günümüzde Rusya’nın milli hazinesi niteliğinde olan Tretyakov galerisi varlığını Moskovalı tüccar P.M. Tretyakov’a borçludur. İşinin yanında bu tüccar resimle de ilgilenir. Yıllar boyu topladığı koleksiyonu devlete hibe eden Tretyakov, onu halka açık müze haline getirir. Fabrikatör K.T.Soldatenkov hayatını ülkesinin ihtiyacı olan bilim ve sanat alanlarında kaynak olacak kitaplar yayınlamaya adanır. S.İ. Şçukin Fransız ressamlarının tablolarının halka açık, girişi ücretsiz galerisini açar. A.A. Bahruşin kendi imkanlarıyla Rusya’daki tek tiyatro müzesini kurar. Dönemin en büyük fabrikatörlerinden S.İ. Mamontov hem tüccar hem de aynı zamanda özel opera açan sanatçı ve yönetmendir. (Burişkin, 2015: 50) Rus tüccarlar maddi yardımda bulunmakla kalmaz, kendileri de önemli buluşlar yaparlar. Örneğin gemi ticareti yapan M.O. Britnev dünyanın ilk buz kıran gemisinin mucididir. Optik ve kimya alanlarında buluşları olan taşra tüccarı T.İ. Voloskov ise kendisinin bulduğu kumaş boyası için Londra’daki Uluslararası Fuarda madalya almıştır. Bunun yanında tüccar aileleri Rusya’ya parlak hekimler, bilim adamları, edebiyatçılar ve diğer alanlarda birçok başarılı insanlar kazandırır. Yazar Çehov, tiyatro sanatçısı Stanislavski ve Rus tıbbının gelişmesine büyük katkısı olan ünlü doktor S.P. Botkin bunların sadece birkaç örneğidir.

Böylece XIX.yy.ın ikinci yarısından itibaren Rusya’nın gelişimine ivme kazandıran, iyi eğitim almış, hayır işlerine büyük yardımlarda bulunan, halkı için hastaneler, okullar, müzeler kuran ve hatta içinden dünya

çapında bilim adamlarıyla sanatçıların çıktığı tüccar sınıfının her şeye rağmen iyi yönlerinin es geçilip, çoğunlukla olumsuz yönleriyle yansıdığı Rus edebiyatında hakkettiği yeri alamadığını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Burişkin, P. (2015), *Moskva kupeçeskaya*, Moskva: Eksmo.
- Çehov, A.P. (1985), *Sobraniye soçineniy v dvenadtsati tomah*, T.9, Moskva: İzd. "Pravda".
- Çehov, A.P. (1985), *Sobraniye soçineniy v dvenadtsati tomah*, T.8, Moskva: İzd. "Pravda".
- Dobrolyubov, N.A. (1859), *Tyomnoye tsarstvo*, 20 Eylül 2018 tarihinde http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=3027365 adresinden alındı.
- Gogol, N.V. (1900), *Soçineniya*, T.1, S.-Peterburg: İzd. A.F. Marksa.
- Gogol, N.V. (1984), *Sobraniye soçineniy v vosmi tomah*, T.4, Moskva: İzd. "Pravda".
- Günör, T. (2018), *Nikolay Alekseyeviç Nekrasov'un Şiir Sanatı* (Doktora tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara.
- Krılov, İ.A. (1956), *Basni*, Moskva-Leningrad: İdz. Akademii nauk SSSR.
- Küçük, K.S. (2018), *A.N. Ostrovski Oyunlarında Moskova Yaşamı*, (Doktora tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul.
- Nekrasov, N.A. (1982), *Hudojestvenniye proizvedeniya*, T.4, Poemi 1855-1877gg., Leningrad: Nauka.
- Ostrovskiy, A.N. (1874), *Sobraniye soçineniy*, T.1, Sanktpeterburg: Tipografiya A.A. Krayevskogo.
- Ostrovskiy, A.N. (2017), *Groza. Pyesı*, Moskva: İzd. AST.

Beslenme Alışkanlıkları Üzerine Oruç İbadetinin Etkileri

Mehmet Arif İçer¹

Sıdıka Bulduk²

Giriş

Birçok dinde var olan kutsal kitaplarda oruç ibadetinden bahsedilmektedir [1]. Oruç var olan dinlere göre farklı zaman zarflarında gönüllü olarak kısmen veya tamamen besin ve içecekleri tüketmemek olarak tanımlanmaktadır [2, 3].

Dinler bireylerin beslenme alışkanlıklarını etkileyerek yemek kültürünün şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bir dini inanışta yenilebilir olan bir besin başka bir dini inanışta tüketilmesi hatta dokunulması bile hoş karşılanmayabilir. Dolayısıyla bir yiyeceğin üretim sürecinden tüketim sürecine kadar tüketileceği toplumun dini inanışlarına göre hazırlanması büyük öneme sahiptir [4].

Dinlerde var olan farklı uygulama şekilleri ile oruç ibadetinin sağlık üzerine birçok etkileri mevcuttur [5, 6]. Tüm bu nedenlerden dolayı dinlerde var olan oruç ibadetlerinin kan glikoz düzeyi, vücut ağırlığı, vücut kompozisyonu, kalp hastalıkları, hipertansiyon vb. hastalıklar üzerine olan etkilerinin incelendiği farklı birçok çalışma mevcuttur [5-7].

Var olan oruç ibadetleri dinlere göre oldukça farklılaşabilmektedir. Kimi dinlerde tam bir açlık hali olan oruç ritüeli, kimi dinlerde kısmi bir açlık hali ya da belirli besin gruplarının tüketilmediği bir ibadet şeklidir [2, 8, 9].

Bu derlemede beslenme alışkanlıkları üzerine var olan etkilerinden vücut ağırlığı denetimi üzerindeki etkilerine kadar geniş bir perspektif ile dini inanışlarda var olan oruç ritüelleri irdelenmiştir.

Bazı Dinlerde Var Olan Farklı Oruç Ritüelleri

Yüzyıllardır dini inanışlar veya sağlığın sürdürülmesi amaçlı farklı oruç ritüelleri uygulanmaktadır. Ayrıca çeşitli süreçler için besinsel yoksunluk olarak tanımlanan oruç ritüelinin insan sağlığı üzerine potansiyel olumlu etkilerinden bahsedilmektedir [2].

Yapılan bir demografik çalışmada (2009), dünya nüfusunun % 23'ünün (1,57 milyar) Müslüman olduğunu bildirmiştir [10]. Dünya nüfusunun bu denli önemli bir kısmını oluşturan Müslümanların en önemli dini ibadetlerinden biri ramazan orucudur. Ramazan ayı boyunca oruç tutmak, İslam'ın beş temel dayanağından biri olarak kabul edilir [11]. Ramazan ayı, Müslümanların şafaktan gün batımına kadar sadece yemek yiyip içmedikleri bir ay değildir aynı zamanda sigara, ilaç kullanmadıkları ve cinsel ilişkiye girmedikleri İslami bir aydır [7, 12]. Ramazan Ayı ay takvimine (lunar calendar) göre belirlendiği için her yıl bir önceki yıla göre 11 gün daha önce başlar. Ramazan Ayı'nın denk geldiği mevsim ve coğrafi konuma göre Müslümanların oruç tutma süreçleri genellikle 11-18 saat/gün arasında değişmektedir [13]. Ayrıca Ramazan orucu sağlıklı tüm yetişkin Müslümanlar için zorunlu iken, gebe ve emziren kadınlar bu gereklilikten muafır [14].

Rum Ortodoks geleneğinde 1 yıl içerisinde Ortodoks oruç ritüellerinin toplam 180-200 gün olduğu belirtilmektedir [15]. Bununla birlikte Rum Ortodoks Hristiyanlarının temelde uyguladığı 3 oruç dönemi mevcuttur. Bunlardan ilki 40 gün (Nativity fast) süren ve bu süreçte oruç ibadetini gerçekleştirenlerin haftanın

¹ Gazi University, Faculty of Health Sciences, Department of Nutrition and Dietetics, 06500 Beşevler /ANKARA, TURKEY

² Yazar Bilgileri

bütün günleri süt ürünleri, yumurta ve et tüketmedikleri ve Çarşamba ve Cuma günleri balık ve zeytinyağı tüketmedikleri oruç ritüelidir. Bir diğeri ise 48 gün süren (Lent) ve Paskalya öncesi gerçekleştirilen oruç ritüelidir. Bu oruç döneminde haftanın bütün günleri süt ürünleri, yumurta ve et tüketilmemesi ve bu süreç boyunca Çarşamba günleri zeytinyağı tüketilmemesi gerektiğine inanılmaktadır. Ayrıca bu süreçte 25 Mart ve paskalyadan önceki son Pazar günü hariç balık tüketilmemesi gerektiği düşüncesi hakimdir [2]. Temel olarak gerçekleştirdikleri üçüncü oruç ritüeli ise 15 gün süren ve Hz. Meryem' in göğe kabulünün kutsanması (Assumption) amaçlı gerçekleştirilen ibadettir. Bu 3 temel oruç dönemi dışında yılın farklı zamanlarında gerçekleştirilen oruçlarda mevcuttur [2, 15].

Etiyopyadaki nüfusun yaklaşık yarısı (%44) Etiyopya Ortodoks Hristiyandır. Etiyopya Ortodoks Hristiyanlarının oruç ritüellerinde oruç tutulan süre zarfında herhangi bir besin ve içecek tüketmeleri yasaktır. Ancak bu dini inanışta yedi yaşından küçük çocukların, gebe ve emzikli kadınların, ciddi hastalığı olanların ve vücut ağırlığı çok düşük olan bireylerin oruç ibadetlerini yerine getirmeleri gerekmez [16].

Yahudilerde ise en önemli oruç, 25 saat boyunca hiçbir besin ve içeceğin tüketilmediği ve 12 yaşından büyük kadın ve 13 yaşından büyük erkek bireylerin yerine getirmekle yükümlü oldukları Yom Kippur adı verilen oruç ibadettir [17]. Yahudilerin tövbe ettikleri ve af diledikleri 10 gün süren bu ibadeti hasta olan bireylerin yerine getirme zorunlulukları yoktur [18, 19].

Çin Ansiklopedisi'nde tahıllardan kaçınmak ya da 5 tahıldan kaçınmak anlamında yorumlanan Bigu, uzun ömürlü, hatta ölümsüz olmak için eski Çin'de kullanılmış bir taoist oruç ritüelidir [20]. Genel olarak, bu oruç ritüelinde bireyler tahıl ve etlerden uzak durmakta ve sadece yaşamın devamının sağlanması için gerekli olan minimum düzeyde besin alımını gerçekleştirmektedir. Ayrıca yaşamın sürdürülmesi için alınan bu besinler daha çok su, sebze, meyve, fındık ve geleneksel Çin tıbbında kullanılan bitkilerdir. Günümüzde de Çin'de ve dünyanın farklı birçok yerinden birçok insan sağlıklı bir ömür sürmek ve vücut ağırlığı kaybı sağlamak amaçlı Bigu ritüelini uygulamaktadır [20, 21].

Oruç Ritüellerinin Sağlık Üzerine Olan Etkilerine Dair Çalışmalar

Birçok dinde var olan oruç ibadeti geniş çaplı kitleler tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu durum bireylerin sağlık ve beslenme düzeylerini doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle oruç ibadetlerinin bireylerin beslenme ve sağlık durumları nasıl etkilediği ile ilgili çalışmalar yapılmaktadır [19, 22].

Ramazan ayı süresince oruç tutan diyabetli Müslümanların bilgi düzeyleri ve diyabet kontrolü arasındaki ilişkinin değerlendirildiği bir çalışmada, ramazan ayı öncesi ve süresince diyabet eğitiminin diyabetik komplikasyon ve hipoglisemik riski önemli ölçüde azaltabileceği sonucuna varılmıştır [23]. Gerçekleştirilen başka bir çalışmada ise gebelik süresince gerçekleştirilen oruç ibadetinin bebeklerin vücut ağırlığı ve boy uzunluğunu etkileyebileceği sonucuna varılmıştır [24]. Ali ve arkadaşlarının ramazan ayı süresince oruç ibadetini gerçekleştiren bireylerin beslenme durumunu ve vücut ağırlığı değişimini incelendiği bir çalışmada ise bireylerin diyet çeşitliliğinin arttığı ve istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde vücut ağırlığı kayıplarının gerçekleştiği bildirilmiştir.

Becker ve arkadaşlarının Yom Kippur oruç ibadetini gerçekleştiren diyabetli bireylerin acile başvurma durumlarını inceledikleri çalışmada, Yom Kippur oruç ibadetinin acile başvurma oranlarındaki artış ile ilişkili olmadığı bulunmuştur [19]. Yom kippur oruç ibadetinin sağlık üzerine etkilerinin değerlendirildiği başka bir çalışmada ise, bu dini ibadetin vücut ağırlığı kaybına sebep olduğu sonucuna varılmıştır [22].

Et, yumurta, süt ürünleri, balık ve yağ tüketimlerinin yasak olduğu Ortodoks Hristiyan oruç ritüellerinin bireylerin total antioksidan kapasitesi üzerine etkilerinin değerlendirildiği bir çalışmada, bu ritüelin bireylerin total antioksidan kapasitesini istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde arttırdığı saptanmıştır [25]. Etiyopyalı

Ortodoks emzikli kadınların oruç ibadetleri süresince beslenme durumlarının değerlendirildiği bir çalışmada ise, bu ibadet sürecinin annelerin beslenme durumlarını kötü yönde etkilediği sonucuna varılmıştır [16].

Bigu oruç ritüelini uygulayıp koma durumuyla hastaneye yatışı gerçekleştirilen bir olgu sunumunun değerlendirildiği bir çalışmada, Bigu ritüelinin uzun sürelerle gerçekleştirilmesinin sağlık açısından önemli riskler teşkil edebileceği sonucuna varılmıştır [20].

Sonuç

Birçok dinde var olan oruç ibadetlerinin doğrudan bireylerin beslenme alışkanlıklarını ve besin alım düzeylerini etkilediği bilinmektedir. Müslümanların en önemli oruç dönemleri Ramazan orucu, Yahudilerin ise Yom Kippur'dur. Ayrıca Hristiyanlığın yanı sıra Budizmde de benzer oruç ibadetleri mevcuttur. Bu oruç ritüellerinin bazısında tam bir açlık hali mevcutken, bir kısmında ise sadece bazı besin veya besin gruplarının tüketimleri yasaklanmıştır. Dolayısıyla bu bir birinden oldukça farklı olan oruç ritüellerinin beslenme alışkanlıkları ve beslenme durumu üzerinde farklı düzeyde etkiler göstermesi beklenen bir durumdur. Ayrıca besin alım miktarını ve besinin alınacağı süreyi belirleyen bu ritüelin insan sağlığını da önemli düzeyde etkilediği bilinmektedir. Bu veriler doğrultusunda dinlerde var olan oruç ibadetlerinin bireylerin besin alımlarını ve beslenme alışkanlıklarını doğrudan etkileyerek insan sağlığı üzerinde önemli roller üstlenebileceği düşünülebilir.

Kaynaklar

1. Jahromi SR, Sahraian MA, Ashtari F, Ayromlou H, Etemadifar M, Ghaffarpour M, Mohammadianinejad E, Nafissi S, Nickseresht A, Shaygannejad V: **Islamic fasting and multiple sclerosis**. *BMC neurology* 2014, **14**(1):56.
2. Trepanowski JF, Bloomer RJ: **The impact of religious fasting on human health**. *Nutrition journal* 2010, **9**(1):57.
3. Koufakis T, Karras SN, Antonopoulou V, Angeloudi E, Zebekakis P, Kotsa K: **Effects of Orthodox religious fasting on human health: a systematic review**. *European journal of nutrition* 2017, **56**(8):2439-2455.
4. GÜRHAN N: **Yemek ve Din: Yemeğin Dini Simgesel Anlamları Üzerine Bir İnceleme**.
5. Aliasghari F, Izadi A, Gargari BP, Ebrahimi S: **The effects of Ramadan fasting on body composition, blood pressure, glucose metabolism, and markers of inflammation in NAFLD patients: An observational trial**. *Journal of the American College of Nutrition* 2017, **36**(8):640-645.
6. Hassanein M, Echtay A, Hassoun A, Alarouj M, Afandi B, Poladian R, Bennakhi A, Nazar M, Bergmans P, Keim S: **Tolerability of canagliflozin in patients with type 2 diabetes mellitus fasting during Ramadan: Results of the Canagliflozin in Ramadan Tolerance Observational Study (CRATOS)**. *International journal of clinical practice* 2017, **71**(10):e12991.
7. Norouzy A, Hasanzade Dalooe M, Khoshnasab AH, Khoshnasab A, Farrokhi J, Nematy M, Safarian M, Nezafati P, Alinezhad-Namaghi M: **Trend of blood pressure in hypertensive and normotensive volunteers during Ramadan fasting**. *Blood pressure monitoring* 2017, **22**(5):253-257.
8. Burke L: **Fasting and recovery from exercise**. *British journal of sports medicine* 2010, **44**(7):502-508.
9. Rinpoche W: **Buddhist Fasting Practice: The Nyungne Method of Thousand-armed Chenrezig**: Shambhala; 2009.
10. Al-Arouj M, Assaad-Khalil S, Buse J, Fahdil I, Fahmy M, Hafez S, Hassanein M, Ibrahim MA, Kendall D, Kishawi S: **Recommendations for management of diabetes during Ramadan: update 2010**. *Diabetes care* 2010, **33**(8):1895-1902.
11. Azizi F: **Islamic fasting and health**. *Annals of nutrition and metabolism* 2010, **56**(4):273-282.
12. Latiri I, Sandid S, Fennani MA, Hadrich M, Masmoudi T, Maatoug C, Zammit-Chatti M, Chamari K, Ben Saad H: **The effects of ramadan fasting on the spirometric data of healthy adult males**. *American journal of men's health* 2017, **11**(4):1214-1223.

13. Bragazzi NL, Briki W, Khabbache H, Rammouz I, Mnadla S, Demaj T, Zouhir M: **Ramadan fasting and infectious diseases: a systematic review.** *The Journal of Infection in Developing Countries* 2015, **9**(11):1186-1194.
14. Kalra B, Kalra S, Jawad F: **Ramadan fasting during pregnancy: Obstetric risk stratification.** *JPM A The Journal of the Pakistan Medical Association* 2018, **68**(4):666-668.
15. Sarri KO, Tzanakis NE, Linardakis MK, Mamalakis GD, Kafatos AG: **Effects of Greek Orthodox Christian Church fasting on serum lipids and obesity.** *BMC Public Health* 2003, **3**(1):16.
16. Desalegn B, Lambert C, Riedel S, Negese T, Biesalski H: **Ethiopian Orthodox Fasting and Lactating Mothers: Longitudinal Study on Dietary Pattern and Nutritional Status in Rural Tigray, Ethiopia.** *International journal of environmental research and public health* 2018, **15**(8):1767.
17. Grajower MM, Zangen D: **Expert opinion and clinical experience regarding patients with type 1 diabetes mellitus fasting on Yom Kippur.** *Pediatric diabetes* 2011, **12**(5):473-477.
18. Lurie S, Baider C, Boaz M, Sulema V, Golan A, Sadan O: **Fasting does not precipitate onset of labour.** *Journal of Obstetrics and Gynaecology* 2010, **30**(1):35-37.
19. Becker M, Karpati T, Valinsky L, Heymann A: **The impact of the Yom Kippur fast on emergency room visits among people with diabetes.** *Diabetes research and clinical practice* 2013, **99**(1):e12-e13.
20. Wang J, Jin J, Xue X, Hao Y, Li D, Xu S, Huang F: **An unusual case of perforation of the alimentary canal following Bigu: A Taoist fasting technique.** *Medicine* 2017, **96**(48).
21. Yan X, Traynor-Kaplan A, Li H, Wang J, Shen H, Xia Z-Q: **Studies on the fundamental theory of Bigu (food abstinence)—preliminary experimental observations of cellular Bigu.** *Bulletin of Science, Technology & Society* 2002, **22**(5):392-396.
22. Mosek A, Korczyn AD: **Fasting headache, weight loss, and dehydration.** *Headache: The Journal of Head and Face Pain* 1999, **39**(3):225-227.
23. Tan C, Yong AM, Mohamad MAH, Rahman HA, Naing L: **Fasting in Ramadan of Muslim patients with Diabetes Mellitus, and Knowledge and Practice in Relation to Diabetes Control in Brunei.** *Diabetes research and clinical practice* 2018.
24. Gul Z, Rajar S, Shaikh ZF, Shafique K, Hossain N: **Perinatal outcome among fasting and non fasting mothers during the month of Ramadan.** *Pakistan journal of medical sciences* 2018, **34**(4):989.
25. Makedou KG, Vagdatli E, Patziarella E, Konstantinidou V, Poimenidou E, Lymperaki E: **Total Antioxidant Capacity, Haematological and Coagulation Parameters after Orthodox Christian Fast.** *Open access Macedonian journal of medical sciences* 2018, **6**(2):284.

Dini İnançlarda Besin Yasaklarının Beslenme Alışkanlıkları Üzerindeki Rolü

Mehmet Arif İçer¹

Sıdıka Bulduk²

Giriş

Dinler sadece bir inanç sistemi olarak kalmayıp, aynı zamanda toplumu düzenleyici kurallarıyla hayatın her alanına müdahale etmektedir [1]. Dini inançların bireylerin besin seçimlerine doğrudan etkileri mevcuttur [2]. Dinlerin çoğu bireylerin yememesi gereken yasak besinler ve tüketilecek olan besinlerin nasıl pişirileceğine dair öğretiler içerir [3, 4]. Dolayısıyla bir yiyeceğin üretim sürecinden tüketim sürecine kadar tüketileceği toplumun dini inanışlarına göre hazırlanması büyük öneme sahiptir [1].

Dinlerde var olan yiyecek ve içecek yasaklarının bazılarına ilişkin gerekli gerekçelere kutsal kitaplarda yer verilirken, diğer bir kısmı için ise bir gerekçe belirtmeksizin kesin hükümler konulmuş ve din mensuplarının bu emir ve yasaklara uyması istenmiştir [5].

Var olan dinlerin çoğu, besinleri yenilebilir veya yenilemez şeklinde kategorize etmektedir. Kimi zaman bir dini inanış için yenilebilir olan bir besin başka bir dini inanışta yenilemez olarak görülmekte hatta o besine el sürülmesi dahi hoş karşılanmamaktadır [1].

Bu derlemede dini inançlarda var olan besin yasaklarının ve bu yasakların beslenme alışkanlıkları üzerindeki rolünün incelenmesi amaçlanmıştır.

Dinlerde Var Olan Besin Yasakları ve Beslenme Alışkanlıkları Üzerindeki Roller

Birçok dinde çeşitli gıda ve içecek tüketim yasaklarının varlığı ifade edilmektedir. Besin yasaklarının en fazla olduğu dinler Yahudilik ve İslamiyet olmasına rağmen diğer birçok dini inançta da çeşitli besin yasaklarının olduğu bilinmektedir [6, 7]. Örneğin, Müslümanlar domuz eti, alkol, vb. ürünleri tüketmekten kaçınırken, bazı Hindu mezheplerinde ise çoğunlukla Hinduizm'in doktrinlerine dayalı olarak çoğu hayvansal ve balık ürünlerinin tüketilmesi yasaktır [8].

İslam dininde var olan besin yasakları ve beslenme alışkanlıkları üzerindeki rolleri

İslam dininde var olan besin yasakları Müslümanların kutsal kitapları Kur'an da belirtilmiştir [9]. Ayrıca, son yıllarda Müslüman nüfusun batıya göçünün hız kazanmasıyla birlikte batılı ülkelerde var olan Müslüman nüfusu hızlı bir artış göstermiştir [10].

İslam dininde var olan besin yasakları dışında bu besinlerin nasıl elde edilmesi ve tüketilmesine dair öğretilerde içerir. Örneğin Müslümanların kutsal kitabı Kur'an da hangi hayvanların etlerinin tüketilip tüketilmemesine ilişkin hükümlerin yanı sıra bu hayvanların kesimi sırasında uyulması gereken kurallara ilişkin hükümlerde içermektedir. Bu kesim kuralları kişilerin sağlığını korumanın yanı sıra kesilecek hayvanların en az acı ile kesilmesini de içermektedir [11].

Tüketiciler genel olarak besin seçimine karar verirken o ürünün ya görüntüsü, kokusu ve lezzeti gibi doğrudan ürün kalitesine göre yada ürünün ambalajı, üretildiği bölge ve dini inançlara uygunluğu gibi doğrudan ürün kalitesine olmayan özelliklerine göre karar verirler [12]. Arapçada "izin verilebilir" anlamına gelen 'helal' terimi yemeğin niteliği, kökeni ve işleme yöntemlerine atıfta bulunmaktadır [13]. Bununla birlikte

---

¹ Gazi University, Faculty of Health Sciences, Department of Nutrition and Dietetics, 06500 Beşevler /ANKARA, TURKEY

² Yazar Bilgileri

İçer, Arif, Mehmet; Bulduk, Sıdıka; Dini İnançlarda Besin Yasaklarının Beslenme Aışkanlıkları Üzerindeki Rolü

Müslümanların, İslami şartlara uygun kesiminin yapılması şartıyla Hristiyan veya Yahudi biri tarafından kesilen hayvanın etinin yenilebileceği belirtilmektedir [14]. Helal etiketi Müslümanlar için önemlidir, çünkü İslami Gıda Kanunlarına uygun olarak belgelendirilmiş ürünlere tahsis edilmiş bir dini izin sembolüdür [13]. Bu nedenle, Müslüman dininde var olan kurallara göre hazırlanan gıdalar, ambalaj üzerinde yer alan bir etiketle onaylanmaktadır [12]. Bununla birlikte helal gıdaların hazırlanması, depolanması ve son tüketiciye gelene kadar haram gıdalarla temas etmemesi de Müslümanlar için oldukça önemli bir husustur [15, 16]. Ancak helal damgalı her ürünün gerçekten islami kurallara uygun olup olmadığı bir tartışma konusudur. Örneğin bazı kurumlarda helal damgası olmasına karşın İslam dininde tüketilmesi kesin bir ifadeyle yasaklanmış domuz etinin kalıntılarında rastlandığı durumlar mevcuttur [8].

Bununla birlikte yine Arapça bir terim olan haram ‘izin verilmeyen’ anlamına gelmekte ve Müslümanlar için tüketimine izin verilmeyen besinleri ve içecekleri içermektedir [6]. Helal gıdalar gibi tüketilmesi yasak olan ve haram olarak adlandırılan besinlerde Müslümanlar için kutsal kitap olan Kur’an da belirtilmektedir [17]. Kuran’da domuz, yırtıcı hayvanlar, leş yiyen hayvanlar, haşere ve böcek gibi tüketilmesinin haram olduğu [18] hayvanların sadece etleri değil aynı zamanda o hayvanlardan elde edilen bütün gıda maddelerinin tüketimi de Müslümanlar için yasaklanmıştır [19-21].

İslam dininde genel olarak sağlık açısından tüketilmesi sakıncalı görülen besinlerin ve içeceklerin tüketimi hoş karşılanmamaktadır. Ancak tüketiminin sağlıklı olup olmadığı tam olarak belirtilmemiş ve helal olup olmadığı konusunda kesin hükmü bulunmayan gıdaların tüketimine ise ‘mekruh’ denilmektedir [6].

İslamiyet’teki besin yasaklarına ilişkin farklılıklar mevcuttur. Bu farklılıklar temel olarak mezhepsel farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Bu mezhepsel farklılıklar nedeniyle bazı Müslümanların helal bazı Müslümanların ise haram olarak adlandırdığı besinler mevcuttur. Örneğin bir mezhebe mensup Müslümanlar için kabuklu deniz ürünlerini helal olarak kabul ederken başka bir mezhebe mensup Müslümanlar için haram olarak kabul etmektedir ki genelde bu besinler mekruh olarak adlandırılmaktadırlar [18, 22].

Bu bilgiler ışığında dinlerde var olan besin yasaklarının bireylerin beslenme alışkanlıklarını etkileyebileceği sonucuna varılabilir.

Musevi dininde var olan besin yasakları ve beslenme alışkanlıkları üzerindeki rolleri

Musevi dininde var olan besin yasakları kutsal kitapları Tanah’da (Tevrat ve Zebur’u kapsayan kutsal kitap) belirtilmiştir [9, 23]. İbranice bir terim olan ‘koşer’ (kosher) Yahudilerin besin hazırlama ve tüketimlerine ilişkin uygunluğu ifade eder. Ayrıca kelime olarak ‘uygun’ ve ‘yerinde’ anlamlarına gelmektedir [24].

Koşer diyet yasalarına göre Yahudilerin sebze ve meyve tüketimlerine ilişkin çok az kısıtlılık söz konusudur [24]. Ayrıca Musevi dininde hangi hayvanların, kuşların ve balıkların yenilmesine izin verildiği ve hangilerinin yasaklandığı Levililer’de açıkça belirtilmektedir [23]. Ayrıca Tüketilen tüm besinlerin hijyen kurallarına uygun hazırlanıp pişirilmesi de en önemli kosher kurallarındandır [24].

Koşer Diyet Yasaları’nda; geviş getiren çift tırnaklı hayvanların ve yüzgeçli balıkların etinin tüketilmesi uygun, domuz, yabani kuşlar ve köpekbalığı gibi bazı balık türlerinin tüketimi ise yasaktır. Ayrıca koşer diyet yasalarına göre süt ve etin karıştırılarak tüketilmesi de yasaktır. Hayvanlardan elde edilen süt ve yumurta tüketimi uygun iken, çoğu böcek türünün tüketilmesi de yasaktır [25].

Sonuç

Dinlerde var olan besin yasaklarının bireylerin beslenme alışkanlıklarını ve sağlıklarını etkilediği bilinmektedir. Birçok dinde besin yasakları olmasına karşın ilahi dinlerden en fazla İslam ve Yahudilikte besin yasakları mevcuttur. Dinlerde var olan besin yasakları oldukça çeşitli olup, sadece hangi besinin tüketilip tüketilmediği değil aynı zamanda o besinin üretim, depolama, hazırlama ve son tüketiciye servis edilme koşulları ile ilgili de hususlar içerdiği bildirilmektedir. Örneğin; Müslümanlar için domuz etinin tüketilmesi haram olup aynı zamanda hazırlama, pişirme ve servis sırasında domuz etiyle kontamine olan diğer gıdaların tüketimi de

yasaktır. Ayrıca bu besin yasakları bireylerin diyet çeşitliliğini doğrudan etkilemektedir. Bu veriler doğrultusunda dinlerde var olan besin yasaklarının, bireylerin beslenme alışkanlıklarını değiştirerek insan sağlığını etkileyebileceği düşünülebilir.

Kaynaklar

1. GÜRHAN N: **Yemek ve Din: Yemeğin Dini Simgesel Anlamları Üzerine Bir İnceleme.**
2. Simoons FJ: **Eat not this flesh: food avoidances from prehistory to the present:** Univ of Wisconsin Press; 1994.
3. Tassenaar V, Karel E: **The power of the kashrut: older but shorter. The impact of religious nutritional and hygienic rules on stature and life expectancy of Jewish conscripts in the early 19th century.** *European journal of clinical nutrition* 2016, **70(6):667.**
4. Rucker RB, Rucker MR: **Nutrition: ethical issues and challenges.** *Nutrition Research* 2016, **36(11):1183-1192.**
5. CERRAH F: **İlâhi Dinlerde Yiyecek ve İçecekler.** *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2012, **1(2):349-353.**
6. Eliasi JR, Dwyer JT: **Kosher and Halal: religious observances affecting dietary intakes.** *Journal of the American Dietetic Association* 2002, **102(7):911-913.**
7. KOLUMAN A: **Dinler ve Gıda, İlkelden Semaviye" Food and Religion, From Primitive To Celestial".** *Uludağ Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 2009, **28(1).**
8. Premanandh J, Bin Salem S: **Progress and challenges associated with halal authentication of consumer packaged goods.** *Journal of the Science of Food and Agriculture* 2017, **97(14):4672-4678.**
9. Eliasi JR, Dwyer JT: **Kosher and Halal: religious observances affecting dietary intakes.** *Journal of the Academy of Nutrition and Dietetics* 2002, **102(7):911.**
10. Kortmann M: **Debating the 'integration of Islam': the discourse between governmental actors and Islamic representatives in Germany and the Netherlands.** *Comparative migration studies* 2018, **6(1):24.**
11. Khan R, Guo H, Raza SHA, Rahman A, Ayaz M, Linsen Z: **Halal slaughtering, welfare, and empathy in farm animals: a review.** *Tropical animal health and production* 2018:1-6.
12. Maison D, Marchlewska M, Syarifah D, Zein RA, Purba HP: **Explicit Versus Implicit "Halal" Information: Influence of the Halal Label and the Country-of-Origin Information on Product Perceptions in Indonesia.** *Frontiers in psychology* 2018, **9:382.**
13. Abdul M, Ismail H, Hashim H, Johari J: **Consumer decision making process in shopping for halal food in Malaysia.** *China-USA Business Review* 2009, **8(9):40-47.**
14. Fuseini A, Wotton SB, Hadley PJ, Knowles TG: **The perception and acceptability of pre-slaughter and post-slaughter stunning for Halal production: The views of UK Islamic scholars and Halal consumers.** *Meat science* 2017, **123:143-150.**
15. Haleem A, Khan MI: **Towards successful adoption of Halal logistics and its implications for the stakeholders.** *British Food Journal* 2017, **119(7):1592-1605.**
16. Zailani S, Iranmanesh M, Aziz AA, Kanapathy K: **Halal logistics opportunities and challenges.** *Journal of Islamic Marketing* 2017, **8(1):127-139.**
17. Tieman M: **The application of Halal in supply chain management: in-depth interviews.** *Journal of Islamic Marketing* 2011, **2(2):186-195.**
18. Okur KH: **İslam hukuku açısından helâl ve haram olan gıdalar ve bazı güncel meseleler.** *Usûl İslam Araştırmaları* 2016, **11(11):7-40.**
19. Ballin NZ: **Authentication of meat and meat products.** *Meat Science* 2010, **86(3):577-587.**
20. Nakyinsige K, Man YBC, Sazili AQ: **Halal authenticity issues in meat and meat products.** *Meat Science* 2012, **91(3):207-214.**
21. Shabani H, Mehdizadeh M, Mousavi SM, Dezfouli EA, Solgi T, Khodaverdi M, Rabiei M, Rastegar H, Alebouyeh M: **Halal authenticity of gelatin using species-specific PCR.** *Food chemistry* 2015, **184:203-206.**

22. KAHRAMAN A: **GIDA ÜRÜNLERİNDE HELÂL VE HARAMİ BELİRLEME YÖNTEMİ1.**
23. Dresner SH, Siegel S: **The Jewish dietary laws:** U'd Syn Conservative Judaism; 1982.
24. Masoudi GF: **Kosher food regulation and the religion clauses of the first amendment.** *The University of Chicago Law Review* 1993, **60**(2):667-696.
25. Regenstein J, Chaudry M, Regenstein C: **The kosher and halal food laws.** *Comprehensive reviews in food science and food safety* 2003, **2**(3):111-127.

Tataristanlı Yazar, Şair ve Folklor Araştırmacısı Nekiy İsenbet

Mehmet Er¹

Aliye Uslu Üstten²

Hatice Saat³

NEKİY İSENBET

Giriş

“Folklor araştırmaları, tiyatro alanında verdiği otuzdan fazla eser, şiirleri, ders kitapları ve çocuk edebiyatına yaptığı katkılarla Tatar edebiyatında çok önemli bir yeri olan Nekiy İsenbet, aynı zamanda başarılı bilimsel çalışmaları bulunan bir Türkologdur.” (Er 2010: 1)

Ekim Devriminin sınıfsal yaklaşımı ön plana çıkarmasıyla verilen eserler proleter bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. “Elde bulunan belgelere göre, 1918-1953yılları arasında Tataristan Cumhuriyeti topraklarında 40.496 kişi tutuklanmış, bunların 4.399’unu çeşitli şekillerde cezalandırılmıştır. Aslında gerçek sayı bunun çok üzerindedir.”(ŞİRİN 1998: 647) “Tatar yazarları üzerinde kurulan ideolojik baskı daha sonraları, 1928 sonlarında, özellikle Stalin’in marifetiyle OGPU (Obyedinennoye Gosudarstvennoye Politiceskoye Upravleniye priSovete Narodnih Komissarov SSSR)⁷ organları tarafından ortaya konan ve ‘Sultangaliyevçilik ile Mücadele’ diye adlandırılan siyasi süreçle, Tatar aydınzümresinin millî kadrolarını sistemli şekilde yok etmeye yöneltilmiş büyük terör hareketine dönüşür. Birçok aydın, burjuva milliyetçiliği ve bütün Türk-Tatar halklarını toplayıp tek devlet kurmak için gizli hazırlık yapmakla suçlanarak yargılanmışlardır.” (TEMİR 1992: 721)

Ceditçilik, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında başlayan, eğitim-öğretim ve dinle ilgili alanlarda bir yenileşme hareketidir. “İsmail Gaspralı, ceditçilik akımını olgunlaştırıp sistemleştirmekle birlikte; okullarda reform yapma fikri ilk kez Kazanlı Şehabettin Mercani’nin öğrencisi ve meslektaşı Hüseyin Feyizhane tarafından ortaya atılmıştır. Feyizhane İslah-ı Medaris adlı eserinde medreselerin müfredatına pozitif bilimlerin de alınmasını ve Avrupa modeline uygun bir Tatar okulu açılmasını öneren ilk reformcudur.” (NADİR 1985: 9) Bu hareket Kazan’da Fatih Kerimi, Abdullah Tukay, Fatih Emirhan, Sadri Maksudi ve Yusuf Akçura gibi bilim, düşünce ve edebiyat alanında birçok önemli ismi yönlendirmiştir.

“Hasımlarını bir bir ortadan kaldıran Stalin 1930’lu yıllardan itibaren Ceditçilik hareketine bağlı tüm isimleri birer birer tutuklatmış ve kurşuna dizdirmiştir.” (KAKINÇ 2003 106) Sultangaliyev, Abdulhamid Çolpan ve Bekir Çobanzade bunlardan sadece bazılarıdır.

“Bu dönemde, hemen hemen her Tatar edibine potansiyel ihtilal ve komünizm karşıtı olarak bakılıp; ediplerin yazdıklarında komünist ideolojiye aykırı fikir ve unsurlar aranmıştır. Binlerce yıllık geçmişten günümüze süregelen kültürünü, tarihî hassasiyetini, dil zenginliğini şahsiyetlerinde toplayan bilim adamları ve sanatçılar kıyıma uğramışlardır.” (ŞAHİN 2007:

---

¹ Er Mehmet, Öğr.Gör., Gazi Üniversitesi, TÖMER, mhmter@hotmail.com

² Uslu Üstten Aliye, Doç.Dr., Gazi Üniversitesi, TÖMER, aliyeuslu@yahoo.com

³ Saat Hatice, Öğr.Gör., Gazi Üniversitesi, TÖMER, haticesaat@gmail.com

238) Bunların birçoğu kalemini bırakmıştır. Tek dilli ve ideolojili vatandaşlar yaratmaya çalışan bu politika sebebiyle Tatar Türkleri binlerce aydınını kaybetmiştir ancak İsenbet, böyle sıkıntılı bir süreçte kalemini bırakmayan bir aydındır.

Yazarımızın eserlerini hazırlarken en önemli kaynağı Tatar halkı olmuştur. Uzun yıllar süren derlemeler yapmış, Tatar Türklerinin kültürü ve folkloruyla büyük bir cesaretle ilgilenmiştir. Kayum Nasrı ve Neki İsenbet tarafından başlayan halk içinden Tatar Halk edebiyatı eserlerini derleyip araştırma ve yayınlama işi sonraki yıllarda başka Tatar bilim adamları tarafından da devam edilmiştir. Bunun sonucu olarak 1960'lı yıllardan 1990'lı yıllara kadar "Tatar Halk Edebiyatı" serisinin birçok cildi yayınlandı

NAKİ İSENBET'İN HAYATI, ARAŞTIRMACILIĞI VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

Tatar folklorcu, bilim insanı, şair, tiyatro yazarı ve daha birçok önemli özelliklere haiz olan Naki İsenbet 29 Aralık 1899 yılında Ufa şehri Zulatost kasabasının Malayaz köyünde bir molla ailesinin çocuğu olarak doğmuştur. İlk eğitimini köylerindeki medresede almıştır. 1910 yılı başında onu Ufa'daki Heseniya medresesine okumaya göndermişlerdir. Burada iki yıl okuduktan sonra Rus Malayazı köyündeki okuluna geçmiş daha sonra tekrar Heseniya'ya dönmüş, 1914 yılında Kazan'a gelmiştir. 1916'ya kadar Muhammediya Medresesi'nde okumuştur. 1917-26 yılları arasında doğduğu yere dönüp Nisibaş Rus mektebinin dördüncü sınıfını tamamlamıştır. 1917 yılında öğretmenlik kursu alan İsenbet 1918'den itibaren dil ve edebiyat dersleri vermeye, Tataristan'ın çeşitlik yerlerinde öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Naki İsenbet, 1929'da Kazan şehrine yerleşir ve bu dönemde yazma konusunda kendini daha da geliştirir. 1940'lı yıllardan sonra ise eserler vermeye başlamıştır. Edebiyatın birçok sahasında eserler veren, dil araştırmaları yapan, Tatar folkloru üzerine birçok eseri bulunan ve daha başka birçok sahada Tatar halkı ve kültürüne büyük hizmetlerde bulunan İsenbet 1992 yılında Tataristan'da vefat etmiştir. Yetmiş yıldan uzun bir sürede devamlı yazmıştır. Milletinin dretlerini derinden hissetmiş, halk tarihinin ve kültürünün en önemli sayfalarını eserlerine nakşetmiştir.

18 yaşında öğretmen olan Naki İsenbet ilk başta Ekim Devrimi'ni memnuniyetle karşılamaktadır. Tabi ki İsenbet'in buradaki sevinci, Tatar halkının artık kendi kaderini kendisinin tayin edeceğini zannetmesinden ileri gelmektedir.

"Hey fakir işçi! Senin bayramın şimdi, kıvanç duy!

Dileğini şimdi gerçekleştirdiğini gör ve teselli bul"

(İnkılap, 1917)

"Önceleri realizm eserlerinde öne çıkmaktadır. 1910'lu yıllardan itibaren edebiyat sahasında eserler vermeye başlayan yazar Tatar edebiyatı sorunları üzerinde durmuştur. İlk eserleri, özellikle şiirleri realizm akımı etkisindedir. 'Kişilik Dünyası, Yıllar Boyu, Dilenci...' gibi şiirlerinde zorlu hayatın gerçeklerini gözler önüne sermiş; mutluluğa giden yolu göstermeye çalışmıştır. "Günahsız, Yaza Geçiş, Buluta, Sonbahar Kavalcılar" gibi şiirlerinde tabiat güzelliğinin, yüceliğinin ve ebediliğinin ilham kaynağı olduğu görülmektedir. "Vatan, İnkılap" gibi şiirleri de bu örneklerdendir. Halkın hapsolmuş ruhuna vurgu vardır. İsenbet'in, Gadil Kutuy gibi yakın arkadaşlarına göre aslında romantik olan Naki İsenbet, Tatar Türklerine bir hediye gibi sunulan inkılabın şarkısını söylemektedir." (Gıylmanov 1989: 436)

"İlim ve eğitim düşüncelerini edebî eserlerinde halka aktaran Naki İsenbet, nazmı da çağının şartlarını karşılayacak bir seviyeye çıkarmaya başlar. Ananevî eğitim ruhu ve ahlak kurallarıyla birlikte romantizmi anlatan eserleri kaynaştır. Bu motifler diğer türlerde yazdığı eserlerine de tesir eder. Yazarımız 1920-1930 yılları arasında yazdığı hikaye, makale, fıkra, röportaj, parodi, karikatür ve drama gibi eserlerinde ve folklor malzemelerinin analizinde, din meselesini de diğer sosyal meselelerle birlikte değerlendirir. Sovyetler Birliği devletinin ilk

yıllarında Naki İsenbet; inkılabın yeniliklerini, ruhunu, getirdiği millî bağımsızlık fikirlerini çok zor şartlar altında eserlerine yansıtmıştır. 1925 yılına kadar araştırmalar yapan İsenbet, folklor ürünleri ile de yakından ilgilenir. Yazarın her geçen gün yükselen idealist görüşleri dönemin birçok gazete ve dergisinde de yayınlanmaya başlamıştır. İlk sanatsal eserleri Abdulla Tukay, Sait Remiyev, G.Kemal ve F. Emirhan gibi ölümsüz ediplerin tesiri altındadır. Dönemin önemli sanat ve fikir adamlarıyla da dostluklar kuran yazarımız Rus ve Batı edebiyatını da çok yakından takip etmektedir. İsenbet'in roman şeklinde yazılan ilk piyesi "Urnaş" hırsızlık ve yalancılığın kötülüğü üzerinde dururken; "Emirhan Efendi"de Birinci Dünya Savaşı'nın karmaşık sosyal ve politik durumu anlatılır. Burada kadercı anlayış eleştirilmektedir. "Sırat" adlı eserde özgürlük ve hümanizm ön plana çıkmaktadır." (Er 2010: 19)

Eserlerin merkezinde para kazanmak gayesiyle dini duyguları istismar edenler vardır ve bunlar hep cezalandırılırlar. Tiyatro metinlerinde ise cemiyet oluşturmadaki güçlükler gibi sosyal konulara da değinmiştir. Bunların hepsinde halkın dilini kullanmıştır. Vurguncularla, hilekarlarla dalga geçen komedi eserlerinde de aynı dil mevcuttur.

1930'lu yıllardan itibaren verdiği halk edebiyatı ile ilgili eserler vermeye başlayan "Mirkev ile Aysulu, Huca Nasrettin, Leylak Çiçek Açtığında..." İsenbet'in üzerinde baskılar kurulmaya başlamış ve eserleri daha az yayınlanır olmuştur. Özellikle 1939'da yayınlanan "Huca Nasrettin" eseri ile birlikte İsenbet'in eserlerinde yeni bir dönem başlar. Artık folklor eserleri onun eserlerinde olmazsa olmaz unsurlar arasına girmiştir. Üç ciltlik "Tatar Halk Atasözleri" eseriyle 1968 yılında Abdulla Tukay ödülünü alır. "İsenbet'e göre yazar olabilmek için halkın ruhunu çok iyi bilmek gerekir. Halkın ruh zenginliği, gelenek-görenekleri, fikirleri bilinmedik ve araştırılmadıkça iyi bir yazar olmanın imkanı yoktur. Kendisinin de halkın dil ve ruh zenginliğiyle dünyaya bakış açısını ve inançlarını irdelediğini söylemektedir. 1930 ve 1940'lı yıllar arasında Naki İsenbet, "Aşık Ciren ile Güzel Karaçeç, Yedi Kız Masalı, Kızlar Yiğidi, Huca Nasrettin" gibi özünü halk kültüründen alan eserlerle Tatar edebiyatını zenginleştirmiştir. Huca Nasrettin-Aksak Timur hikayeleri Tatar halkı tarafından çok sevilmiş ve çok şöhret bulmuştur." (Er, 2010 ...) Ancak bilhassa 1940'lı yıllarda yazılan eserlerin çoğu rejimin anlayışına göre harmonize edilerek yayınlanmıştır.

"İsenbet halkın ideallerini, vatanseverliğini, örf ve adetlerini, dilini, giyim kuşamını en ince ayrıntılarıyla araştırmış ve öğrenmeye çalışmıştır." (Gıylmanov 1989: 448) Halk dilindeki deyimleri, atasözlerini, masalları, efsaneleri eserlerinde kullanmıştır. Aşık Ciren hikayesinde adeta bir halk hikayesi anlatır gibi eserini işleyen İsenbet, burada da insanların başka ülkelere para ile satılmasını eleştirmektedir.

"Bu yerlerde kim kalır

Han kaleli han kalır

Sizi satan bey kalır

Bey elinde yer kalır

Çünkü bu yer gülistan

Sizin gittiğiniz çölistan"

Hem araştırmacı hem yazar kimliğiyle; eserlerinin hemen hepsinde halkın türkülerini terennüm etmiş, halkın lisanından konuşmuştur. Tatar Türklerinin tüm özelliklerini, folklorunu onun kitaplarında buluruz. Bilimsel eserleriyle de, edebî eserleriyle Naki İsenbet Tatar halkına büyük hizmetlerde bulunmuştur. Araştırmacımız ayrıca dünya çapında yazarların eserlerini Tatar diline aktarırken farklı kültürlerin folklorik ve edebî özelliklerini de Tatar halkına en güzel biçimde sunmuştur. Moliere, Puşkin, Shakespeare bunlardan sadece bazılarıdır.

Naki İsenbet'in eserlerinde kullandığı müstear adlar şunlardır:

“Naki İsenbet birçok bazı yazı ve şiirlerinde müstear isim kullanmıştır. Bunlar: “Şekirt” şiirinde **“Alaylar”**, “Yeşler kanı” şiirinde **“Kabil”**, “Birinçi May” şiirinde **“Derviş”**, “Balıkçılar Tüvinde” hikayesinde **“Mirgin”**, “Ak Mekalleler, Bu Kim Kile” oyunlarında **“Başı Bozık”**, “Türkologiya Sızdında, Hikmet Hikimge Hat, Karikatura hem Tekst” yazılarında **“Kük Taş”**, “Esse Heber Özik Yumar, İmla Meselesi” yazılarında **“Kıplan”**, “Gabdulla Süleymani Hutbesi” eserinde **“Melgun”**, “Dinçiler Kemitinde” yazısında **“Dimulla Talpan”**, “Baş Felsefesi Küz Felsefesi” yazısında **“Kuru Filozof”**, “Meskevde Tatarça Spektakl, Shakespeare Eseri, Segiyt Sünçelej” makalelerinde **“Kara Sakal”** müstear adlarıdır.” (Er 2010: 24)

1992 yılında vefat eden ve geride onlarca eser bırakan Neki İsenbet'in eserlerini folklor eserleri, şiirleri, manzum hikayeleri, çeviri eserleri, hikayeleri, parodileri, makaleleri, eleştirileri, sözlük ve ders kitapları olarak sınıflandırabiliriz. En zor dönemlerde bıkmadan, usanmadan, hiçbir baskı ve zorlamaya boyun eğmeden eserlerini veren bu büyük Tatar edibinin Türk Dünyasında daha iyi tanınması ve anlaşılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- DELİÖMEROĞLU, Yakup, **“Tatarlar ve Tataristan”**, Avrasya Kalkınma Derneği yayınları ; no. 1, Ankara , 1997
- DEVLET, Nadir, ENGİNÜN , İnci, NASKALİ Gürsoy,Emine, **“Dünyada Türklük Araştırmaları ve Türkiye”**,İst.1987
- ELÇİN, Şükrü **“Halk Edebiyatına Giriş”** Ankara 2000
- ELÇİN, Şükrü, **“Türk Dilinde Atalar Sözü”** Halk Edebiyatı Araştırmaları II, Ankara 1997, 413-428
- ER, Mehmet, **“Tataristanlı Yazar ve Şair Neki İsenbet”** Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010
- GANIYEV, Fuat-Halil Açıkgöz, **“Tatarca-Türkçe Sözlük”** Moskova 1998
- GIYLMANOV, G.H., HANZAFAROV, N., GIYZETTULİN, N., **“Tatar Galimneri”** Tataristan Kitap Neşriyatı 1989 Kazan
- Genel Türk Tarihi, Yeni Türkiye Yay. , c.10 Ankara, 2002
- GENCAN, Tahir Nejat, (1979), **“Dilbilgisi”** TDK Yay., Ankara.
- HANZAFAROV, N., **“Naki İsenbet Dramaturgiyası”** Kazan, 1982
- İSENBET, Naki; **“Balalar Folklori, Cırlı süzli yüz türlü uyun”**, Kazan:TatarİSTAN
- İSENBET, Naki; **“Tatar Tilinin Fraziyologik Süzligi= Frazeologiyeskiy Slovar Tatarskogo Yazıka”** 2 tomda/ Kazan Tatar kit. neşr. 1989-1990
- İSENBET, Naki; **“Tabışmaklar-Mekaller: (Kuyan turında) Kuyankay: şigırler, uynnar, tabışmaklar ...”** N. İsenbet: hüduc. İ.K. Kolmugureiva-Kazan: Tatkniguyizdat, 1956. yıl, kiçi yeştege balalar üçin
- İSENBET, Naki, **“Saylanma Eserler”** Kazan, 1967
- İSENBET, Naki, **“Tatar Halik Mekalleri”** Kazan, 1959-1967
- İSENBET, Naki, **“Tatar Halik Tabışmakları”** Kazan 1970
- 190
- İSENBET, Naki, **“Balalar Folklori”** Kazan, 1984
- İSENBET, Naki; **Spartak “Tragediya”** 1 Perde, Sovet Edebiyatı Curnali, Kazan, 1935
- İSENBET, Naki; **Huca Nasretidin “Komediya”** 5 Perde, Çayn Curnali, Kazan, 1940
- İSENBET, Naki; **Miryem, “Tragediya”** 5 Perde, Sovet Edebiyatı Curnali, 1943

- İSENBET, Naki; **Mullanur Vahitov, “Giroik Drama”** 5 Perde, Tatgosizdat, 1946
- İSENBET, Naki; **Güzel, “Drama”** 5 Perde, sovet Edebiyatı Cur., Tatgosizdat, 1952
- İSENBET, Naki; **Reyhan, “Drama”** 4 Perde, Sovet Edb. Cur., tatgosizdat, 1953
- İSENBET, Naki; **Musa Helil, “Tragediya”** 1 Perde, Yaş Stalinci Gaz., 1956
- İSENBET, Naki; **Ebugalisina, “Dramatik Poema”** 5 Perde, Sovet Edebiyatı Curnali, 1959
- ÖZKAN, Fatma **“Kazan Tatarları”**, *Yeni Türkiye*, Türk Dünyası Özel Sayı:II., sayı:16, Ankara 1997, s. 1446-1451. 1997
- ÖZKAN, Fatma, **“Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi”** (Nesir-nazım) 18, Tatar Edebiyatı II, Ankara 2001, s. 13.-172. 2002
- ÖZKAN, Fatma **“Yirminci Yüzyılda Tatar Şiiri”**, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı V (Türkiye Dışı Çağdaş Türk Şiiri)
- ÖZKAN, İsa **“Cumhuriyet Döneminde Türkiye İle Türk Dünyasının İlişkileri”** Cumhuriyetin 80. Yılında Türkiye sf: 386-433
- RORLİCH, Azade Aşşe, **“Volga Tatarları”** (Çev.:Mehmet Süreyya Er) İletişim Yayınları İstanbul 2000
- ŞAMUJOV, G., **“Naki İsenbet”** Kazan, 1959
- Tatar Eposı Dastannar, (2004) Kazan: Rannur
- TAYMAS, A. Battal, **“Kazan Türkleri: Tarihi ve siyasi kudretleri”** İstanbul, 1966
- TEKİN, Talat **“İslam Öncesi Türk Şiiri”** Türk Dili Dergisi, Türk Şiiri Özel Sayısı” Ocak 1986 S.409
- TELGAT Galiullin, **“Stalin Devri Tatar Kültür Hayatı”**, akt. Hatice Şirin, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 6, Güz 1998, s. 647
- TEMİR, Ahmet **“Kuzey Türk Edebiyatı”** (Tatar-Başkurt), Türk Dünyası El Kitabı, 3. C. (Edebiyat), 2. bs., Ankara 1992, s. 721-722
- TELGAT Galiullin, **“Stalin Devri Tatar Kültür Hayatı”**, akt. Hatice Şirin, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 6, Güz 1998, s. 647

Sağlık Hizmetlerinde Öncelik Belirleme ve Türkiye Sağlık Sisteminde Öncelik Belirleme Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi

Mehmet Gözlü¹

Ümit Çıraklı²

Kenan Gözlü³

Giriş

Kamu yönetiminin temel görevi, hizmet vermek üzere yapılandırıldığı toplumun sağlık ihtiyaçlarını belirlemek ve bunların karşılanmasını sağlamaktır. Kaynakların ve olanakların sınırlı olması nedeniyle belirlenen bu sağlık ihtiyaçlarının tamamının karşılanması çoğu zaman mümkün olmayabilmektedir. Önemli olan bu ihtiyaçlar arasında öncelikle karşılanması gerekenleri tespit etmek ve mevcut kaynakları belirlenen önceliklere göre kullanarak mümkün olan en yüksek düzeydeki toplumsal faydayı sağlamaya çalışmaktır. En yüksek toplumsal faydayı elde etmek ise etkin bir planlama ile mümkün olabilmektedir. Planlamanın özünde sınırlı kaynaklar ve bu kaynakların nasıl kullanılacağı yatmaktadır. Planlama sürecinde “Bu kaynakları nasıl verimli kullanacağız?” sorusu aslında bizi “Öncelikleri nasıl belirlemeliyiz?” sorusuna götürmektedir. Diğer yandan bütün sağlık ihtiyaçlarının karşılanamayacağı ise evrensel bir gerçektir. Bu noktada gereksinim duyulan sağlık ihtiyaçlarından hangilerinin öncelikle karşılanması gerektiği önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır (Green, 1995).

Öncelik belirleme sürecinde rol alan karar verme pozisyonundaki yöneticilerin bu süreçte bazı kararları vermeleri gerekmektedir. Öncelikle toplumun sağlık ihtiyaçlarının belirlenmesi ve bu ihtiyaçlar arasında bir önceliklendirme işleminin yapılması gerekmektedir. Bu aşamadan sonra ihtiyaçların karşılanması için kaynakların sağlanması ve belirlenen öncelikli ihtiyaçlar doğrultusunda kaynak tahsisatının yapılması beklenir. Bu işlemlerden sonra ihtiyaçların karşılanması için işlemlerin belirlenmesi, bu işlemlerin harekete geçirilmesi ve elde edilen çıktıların değerlendirilmesi gerekmektedir. İşte bahsedilen bu süreçlerin hepsinde yöneticiler bir dizi karar vermektedir.

Bilindiği gibi ülke gayri safı milli hasıllarından (GSMH) belirli bir miktar sağlık hizmetlerinin sunulması için harcanmaktadır. Bu kısıtlı kaynaklarla ülke genelindeki tüm sağlık hizmetlerinin sunulması beklense de ayrılan kaynakların sınırlı olması, sağlık ihtiyaçlarının çok çeşitli olması, sağlık ihtiyaçlarına farklı şiddette ihtiyaç duyulması ve sağlık hizmeti ihtiyacının değişken bir özellikte olması gibi faktörler sağlık hizmetlerinde öncelik belirlemeyi zorunlu kılmaktadır.

Sağlık sektöründe öncelik belirleme uygulamaları uzun zamandır uygulanan ve önemi her geçen gün artan bir konudur. Birçok ülkede sağlık hizmeti talebindeki artışa rağmen, sağlık kaynaklarındaki sınırlılık baskısı, politikacıların sağlık hizmetlerinde önceliklerin belirlenmesi faaliyetleri ile daha fazla ilgilenmelerine neden olmuştur. Bunun sonucu olarak öncelik belirleme çalışmalarında bir artış yaşanmış ve çalışmalarda bu artış konunun daha belirgin hale getirilmesinde önemli yer tutmuştur (Ham, 1996; Ham, 1997). Özellikle kamu sağlık harcamalarını kısımaya dönük uygulamalar, sağlık ihtiyaçları ile sağlık kaynakları arasındaki farkı daha da artırmıştır. Bunun bir sonucu olarak, politikacılar makro boyutta tüm sağlık sektörü ve ülke açısından kaynakların öncelikle hangi alanlara ayrılması gerektiğine karar vermiş daha açık bir şekilde öncelik belirleme faaliyetlerine yönelmişlerdir (Bobadilla, 1996).

---

¹ Arş. Gör., Gaziantep Üniversitesi, Sağlık Yönetimi, meh.gozlu@gmail.com

² Dr. Öğr. Üyesi, Bozok Üniversitesi, Sağlık Yönetimi, umit.cirakli@bozok.edu.tr

³ Dr., Sağlık Bakanlığı, Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, kenan.gozlu@gmail.com

Son dönemlerde Türkiye’de yaşanan ekonomik sorunlar göz önüne alındığında ve sağlık hizmetlerinde kullanılan bazı girdilerde önemli ölçüde dışa bağımlılığın söz konusu olduğu düşünüldüğünde, Türkiye sağlık sisteminde öncelik belirleme faaliyetlerinin yerine getirilmesinin son derece elzem olacağı düşünülmektedir. Bu gerekliliğe rağmen Türkiye sağlık sisteminde öncelik belirleme ile ilgili çalışmaların literatürde sınırlı olduğu gözlenmiştir. Bu yöndeki hem bilimsel hem de uygulamadaki çabalara katkı sağlamak ve farkındalık oluşturmak için ele alınan bu çalışmada öncelik belirleme ile ilgili temel kavramlara, göz önünde bulundurulması gereken kriterlere ve öncelik belirleme çalışmalarında kullanılacak bazı yöntemlere yer verilmiştir. Çalışmanın son kısmında ise Türkiye sağlık sisteminde öncelik belirleme faaliyetleri göz önünde bulundurularak genel bir değerlendirme yapılmıştır.

1.Sağlık Hizmetlerinde Öncelik Belirleme: Kavramsal Çerçeve

1.1.Sağlık Hizmetlerinde Öncelik Belirlemenin Tanımı

Genel olarak sağlık hizmetlerinde öncelik belirlemenin temel amacı insanların hayatlarının daha iyiye gitmesini ve sağlıkla ilgili bu avantajların toplum içerisinde daha adil bir şekilde dağıtılmasını sağlamaktır (Norheim, 2015). Bu bağlamda sağlık hizmetlerinde öncelik belirleme işlemi, hangi sağlık hizmetlerinin, nasıl, nerede ve kim için sunulacağına yönelik karar verme süreci olarak değerlendirilebilir (Bate ve Mitton, 2006). Başka bir ifadeyle sağlık hizmetlerinde önceliklerin belirlenmesi, sağlık hizmetleri sunmak için ayrılan kaynakların öncelikle hangi programlara, tedavilere, müdahalelere veya aktivitelere ayrılması gerekliliği ile ilişkili çok yönlü karmaşık bir karar verme süreci olarak tanımlanabilir (Klein, 1993).

Sağlık hizmetlerinde öncelik belirleme faaliyetleri bir sıralama işlemini barındırdığından öncelik belirleme faaliyeti, sağlık hizmetlerinin ve sağlık hizmetlerinden faydalanan kişilerin sıralanması olarak da tanımlanabilir. Sağlık hizmetlerindeki ve kişilerdeki bu sıralama sistematik ve kanıta dayalı, gelişigüzel veya belirli bir amaca yönelik yapılabilir. Bu sıralama işlemi, tipik olarak planlanan politikaların, finansman sistemlerinin, bütçe geçmişlerinin, yasal düzenlemelerin, sağlık profesyonellerinin görüşlerinin, hasta örgütlerinin ve kamuoyunun çeşitli düzeydeki etkilerinin bir karışımı olarak karşımıza çıkabilmektedir (Norheim, 2015).

1.2.Sağlık Hizmetlerinde Önceliklerin Belirlenmesi Düzeyleri

Sağlık hizmetlerinde öncelik belirleme olgusu genel olarak tüm sağlık sistemlerinde var olduğundan küresel bir olgu olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda ülkelerin sağlık hizmetlerine ne kadar bütçe ayrılmasından bir klinisyenin hangi tedavi programını uygulayacağına kadar sağlık sistemi içerisindeki tüm seviyelerde bu olguyla karşılaşmak mümkündür (Bate ve Mitton, 2006).

Klein (1993), öncelik belirlemenin farklı düzeylerinin olduğunu savunmaktadır. İlk önce makro düzeyde sağlık sektörü, eğitim, güvenlik, tarım gibi kamu tarafından sunulması beklenen tüm sektörler göz önünde bulundurularak sağlık sektörü için ne kadar kaynak ayrılması gerektiği belirlenmektedir. Bundan sonraki süreçte (mezo düzeyde) ise farklı coğrafi bölgelere ve farklı sağlık hizmetleri alanlarına ne kadar kaynak ayrılması gerektiği belirlenmektedir. Bir diğer düzeyde birden fazla hizmet sunum seçeneği olan programlarda hizmetin sunulması için hangi seçeneğin fonlanmasına ilişkin kararlar alınmaktadır. Son olarak öncelik belirleme işlemleri birey düzeyinde (mikro düzeyde) yapılarak, hangi bireylerin ihtiyaç duyduğu sağlık hizmetlerinin karşılanacağını ve her bir hastanın farklı tedavi programlarından faydalanabilmesi için ne kadar harcama yapılabileceğine yönelik kararlar verilmektedir (Devlet Planlama Teşkilatı [DPT], 2001, s.3). Öncelik belirleme düzeyleri Ham (1997) tarafından Şekil 1’de gösterildiği gibi ifade edilmiştir.

1. Makro: Sağlık hizmetlerine göre kaynak dağıtım düzeyi
2. Coğrafi alanlar ve hizmetler arasındaki bütçe dağıtımı
3. Belli tedavilere göre kaynak dağıtımı
4. Tedavi edilecek hasta veya hastalıkların tedavisi
5. Bireysel hastalara ne kadar harcama yapılacağı kararı

Şekil 1. Sağlık Hizmetlerinde Farklı Öncelik Belirleme Düzeyleri

Kaynak: Ham, 1997.

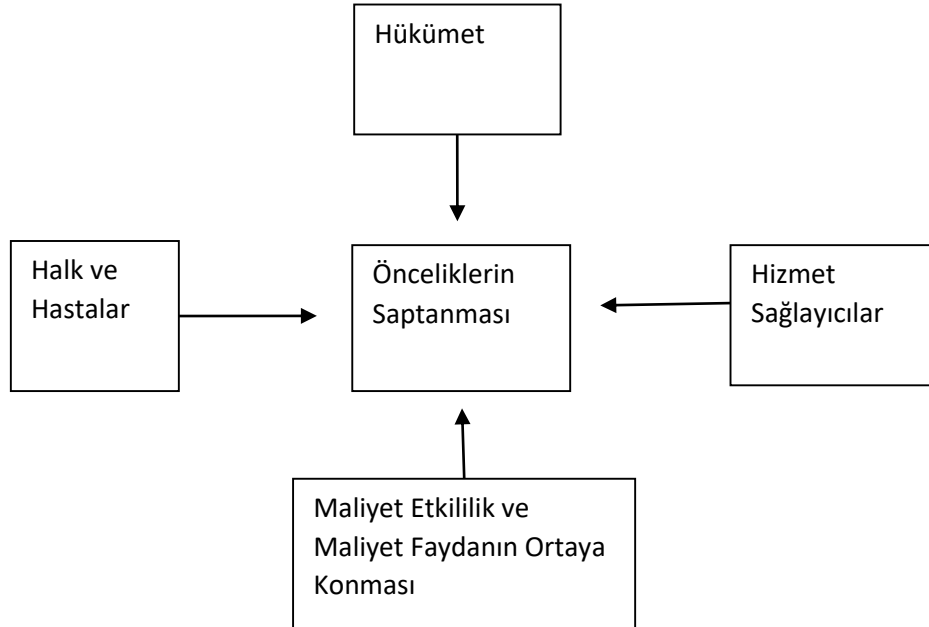
Klein'in farklı öncelik belirleme düzeyleri göz önüne alındığında, makro tercihler genellikle politikacılar tarafından, buna karşılık klinik veya mikro düzeydeki önceliklerin başta doktorlar olmak üzere diğer sağlık profesyonelleri tarafından belirlendiği görülmektedir (Honigsbaum vd., 1995; Ham, 1995; Ham, 1996).

Farklı düzeylerde yapılan bu öncelik belirleme kararlarının değerlendirilebilmesi için Sibbald ve diğerleri (2010) tarafından bir öncelik değerlendirme çerçevesi geliştirilmiştir. Bu çerçevede süreç ve sonuç olmak üzere iki kategori altında önceliklerin değerlendirilmesinin yapılabileceği ifade edilmektedir. Birinci kategori olan süreç göstergelerinde paydaş sözleşmeleri, belirgin süreçler, net ve saydam bilgi yönetimi, değerler ve şartların göz önünde bulundurulması, gözden geçirme veya başvurma mekanizması göstergeleri yer almaktadır. İkinci kategori olan sonuç göstergelerinde ise paydaş mutabakatı, değiştirilen kaynaklar, karar verme kalitesi, paydaş kabulü ve memnuniyeti ile pozitif dışsallıklar göstergeleri yer almaktadır.

Barasa ve diğerleri (2015) makro ve mezo düzeyde yapılan öncelik belirleme işlemlerinin Sibbald ve diğerlerinin (2010) önerdiğine oldukça yakın bir şekilde iki kategoride yer alan göstergeler çerçevesinde değerlendirilebileceğini önermişlerdir. Birinci kategoride etkinlik, eşitlik, paydaş memnuniyeti, paydaş mutabakatı, kaynakların yeniden dağıtılması ve kararların uygulanması gibi sonuççuluk göstergeleri yer almaktadır. İkinci kategoride ise paydaş sözleşmesi, güçlendirme, saydamlık, gözden geçirerek düzeltmeler, kanıt kullanma ve yürürlüğe koymak gibi prosedürel şartlar yer almaktadır. Barasa ve diğerlerine (2015) göre belirtilen bu kriterler göz önünde bulundurularak sağlık hizmetlerinde makro ve mezo düzeyde yapılan öncelik belirleme faaliyetleri değerlendirilebilir. Birey ve hasta düzeyindeki değerlendirmeler ise daha çok maliyet etkililik gibi ekonomik değerlendirme teknikleri yardımıyla yapılabilmektedir.

1.3.Sağlık Hizmetlerinde Öncelik Belirleme Sürecini Etkileyen Unsurlar

Sağlık hizmetlerinde önceliklerin belirlenmesi sürecinde, toplumun sağlık durumu üzerinde etkili olabilecek programlar, tedaviler, müdahaleler ve tüm uygulamalar dikkate alınmalıdır. Sağlık hizmetlerinde önceliklerin belirlenmesinde öncülük eden güçler Saltman ve Figueras (1997) tarafından şekil 2'deki gibi gösterilmiştir.

Şekil 2. Sağlık Hizmetlerinde Öncelik Belirleme Sürecini Etkileyen Faktörler

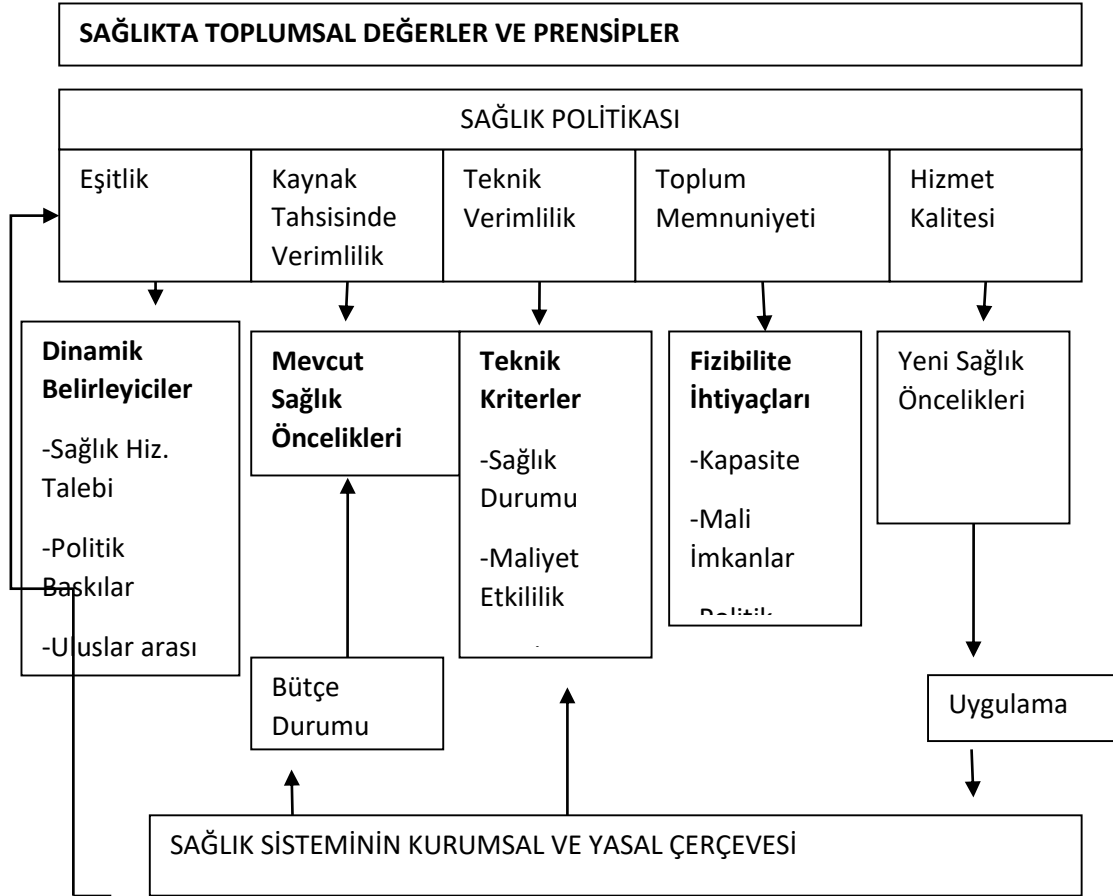
Kaynak: Saltman ve Figueras, 1997.

Gözlü, Mehmet; Çıraklı, Ümit; Gözlü, Kenan; Sağlık Hizmetlerinde Öncelik Belirleme ve Türkiye Sağlık Sisteminde Öncelik Belirleme Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi

Kamu kuruluşlarında sağlık bakım önceliklerinin belirlenmesinde “Tedavi veya müdahale toplumun hastalık yükünü önemli miktarda azaltıyor mu?”, “Maliyet etkili mi?” ve “Toplum tercihlerini karşılıyor mu?” sorularının cevapları bu süreçte dikkate alınması gereken üç temel kriterdir. Belirlenecek öncelikler aynı zamanda öncelikli müdahalelerin/tedavilerin, mevcut sağlık sisteminde kabul edilebilir bir kalite düzeyinde sunulmasını, tüm toplum için ulaşılabilir olmasını ve politikacılar tarafından desteklenmesini gerektirmektedir ki bu kriterler üç temel yapılabirlik kriterleridir (Bobadilla, 1996).

Sağlık hizmetlerinde kaynak dağıtım kararlarında hayat kurtarma, maliyet-etkililik, maliyet-fayda ve eşitlik olmak üzere dört temel kriterin kullanıldığı söylenebilir (Ham, 1997). Bobadilla (1996) tarafından toplumsal değerlerin ve prensiplerin sağlık hizmetlerinde önceliklerin belirlenmesi üzerindeki etkileri Şekil 3’teki gibi ifade edilmektedir.

Şekil 3. Sağlık Hizmetlerinde Öncelik Belirlenmenin Dinamikleri

Kaynak: Bobadilla, 1996.

1.4. Sağlık Hizmetlerinde Öncelik Belirleme Yaklaşımları

Sağlık hizmetlerinde öncelik belirleme bütün sağlık sistemlerinde her seviyede uygulanan bir olgu olmasına rağmen üzerinde anlaşılabilir bir öncelik belirleme yaklaşımı bulunmamaktadır (Bate ve Mitton, 2006). Bu noktada ülkelerin sağlık sisteminin özelliklerine göre sağlık hizmetlerinin düzenlenmesinden ve denetlenmesinde sorumlu mekanizmaların belirlediği yöntemlere göre öncelik belirleme işlemlerinin yerine getirildiği söylenebilir.

Sağlık hizmetlerinde öncelik belirleme için geliştirilen bazı yöntemler bulunmaktadır. Bu yöntemleri ekonomi odaklı olmayan (örneğin ihtiyaçların değerlendirilmesi ve zorunlu hizmetlerin verilmesi gibi) ve ekonomi odaklı olan (örneğin ekonomik değerlendirme yöntemleri, kaliteye ayarlı yaşam yılları (QALY) tabloları, program bütçeleme ve marjinal analizler, çok kriterli karar analizleri gibi) yöntemler olarak iki kategoride incelenebilir (Seixas, 2017). Yine aynı bakış açısıyla Bate ve Mitton ise bu ayrımı sağlık hizmeti yaklaşımı ve ekonomik yaklaşım olarak iki kategoriye ayırmıştır (Bate ve Mitton, 2006, s.278). Yine Sabik ve Lie (2008) de öncelik belirleme yaklaşımlarını iki kategoride incelemektedir; ilkelerin anahattının belirlenmesi ve uygulamaların belirlenmesi. Örneğin Norveç, İsveç, Danimarka ve Hollanda gibi bazı ülkeler öncelik belirleme işlemlerine rehber olacak ilkelerin belirlenmesini ve bu ilkeler doğrultusunda önceliklerin kararlaştırılabileceğini ifade ederken İsrail, Birleşik Krallık, Yeni Zelanda ve Amerika Birleşik Devletleri (Oregon Eyaleti) gibi ülkeler bir kurumsal yapı belirleyerek bu kurumsal yapıdan ülke içerisinde uygulanan hangi sağlık hizmetlerinin karşılanmasına yönelik öneri geliştirmesini istemektedir (Sabik ve Lie, 2008).

Önceliklerin belirlenmesi için ortaya atılan tüm bu yöntemler farklı etik, ekonomik ve yönetsel ilkelere dayanmaktadır ve öncelik belirlemeye ilişkin bu kamusal yüke her bir yöntem ayrı bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır (Seixas, 2017). Bu yöntemler bu alanda kullanılsa da eksik yönleri nedeniyle eleştirilmektedir. Örneğin, ihtiyaç belirlenmesi yöntemi, fırsat maliyetlerinin ve eşik değerlerin altında yatan ekonomik prensiplerin dikkate alınmasında yetersiz kalmaktadır. Zorunlu hizmetler yöntemi ise eşik değerleri görmezden gelir ve uygulamada sınırlı bir etkiye sahiptir. Ekonomik değerlendirme yöntemleri ise marjinal maliyetleri ve faydaları dikkate almasına rağmen genellikle karar verme aşamasında zamanında kullanılamaz (Mitton ve Donaldson, 2003).

Aşağıda sağlık hizmetlerinde öncelik belirlemeye ilişkin geliştirilmiş olan bazı yöntemler ve bu yöntemlere ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

1.4.1. İhtiyaç Belirleme Yaklaşımı

İhtiyaç belirleme yaklaşımı sağlık hizmetlerinde öncelik belirleme işlemlerinde en yaygın kullanılan yaklaşımlardan biridir. Bu yaklaşımda, belirli bir nüfusun ya da hasta grubunun sağlık bakım ihtiyaçları baz alınarak önceliklendirme işlemi yapılmaktadır.

Toplumun sağlık ihtiyacı farklı bir şekilde ele alınabildiğinden bu yaklaşım da farklı bakış açılarını yansıtabilmektedir. Sağlık ihtiyacı kavramı eğer toplumun sağlık statülerinde bir azalma, eksilme veya kayıp şeklinde nitelendirilirse, sağlık ihtiyaçlarını belirlemek için hastalıkların prevalansları ve insidansları kullanılabilir. Hastalıklar eradike edildiğinde (ortadan kaldırıldığında) sağlık kazanımını ifade eden bazı sağlık göstergeleri de sağlık ihtiyaçlarını belirlemede kullanılabilir. Ayrıca hastalıkların neden olduğu hastalık yükleri, kaybedilen yaşam sayısı, kaybedilen yaşam yılları, QALY değerleri hesaplanarak öncelik belirlenebilir. Toplumun sağlık ihtiyacı, sağlık hizmetlerinden faydalanma kapasitesi ya da olasılığı olarak da ele alınabilir. Bu durumda sağlık ihtiyaçlarını belirleme eğer hastalık tedavi edilirse elde edilecek sağlık kazanımının ne olacağı ölçülerek öncelikler belirlenebilir (Mooney, 1994).

İhtiyaç belirleme yaklaşımı yaygın olarak kullanılmasına rağmen bu yaklaşımın uygulanmasında bazı zorluklar söz konusudur. Öncelikle ihtiyaçların kim tarafından belirlendiği önemli bir sorundur. Bir doktor hastası için bir ihtiyacı belirleyebilir ancak hasta bu ihtiyacın varlığı konusunda bilgi sahibi olmayabilir. Ayrıca belirlenen minimum ihtiyaç listesi ekonomik kaynakların yeterli olup olmadığı gibi bazı gerçekleri görmezden gelebilir. Yeni ihtiyaçların ortaya çıkması durumunda bu ihtiyacı karşılayabilmek için halihazırda sunulan bazı hizmetlerde değişiklik yapılması söz konusu olabilir. İhtiyaçların tanımlanması, değerlendirmesi ve karşılanması dinamik bir süreç olduğundan ihtiyaçların değerlendirilmesi ile karşılanması arasında bir boşluk oluşabilir (Mitton ve Donaldson, 2003).

1.4.2. Zorunlu Hizmetlerin Belirlenmesi Yaklaşımı

Bu yöntemde kamu tarafından finanse edilecek zorunlu hizmetlerin neler olacağına karar verilmektedir. Bu zorunlu hizmetlerin belirlenmesi için etkinlik, etkililik, gereksinim, kamu fonunun adil kullanımı, kamu değerlerinin katılımı gibi bazı kriterlerin belirlenerek bu çerçevede zorunlu hizmetlerin tespit edilmesi söz konusu olabilmektedir. Bu yaklaşımda en büyük sorun hangi tedavilerin verileceğine ve bu tedavilerden kimlerin

sorumlu tutulacağına karar verilmesidir. Ayrıca belirlenen zorunlu hizmetler için hangi tedavi yönteminin maliyet etkili olduğunu belirlemek de bir diğer zorluktur. Bu yöntemde zorunlu hizmetlerin tanımlanmasında veya tıbbi gerekliliğin belirlenmesinde anlaşmazlığa düşülebilmesi ihtimali bu yöntemin en çok eleştirilen yönüdür. Aynı zamanda bu yöntemde de hizmetlerin verilmesi adına eşik değerler göz ardı edilebilmektedir (Mitton ve Donaldson, 2003).

1.4.3. Ekonomik Değerlendirme Yaklaşımları

Ekonomik değerlendirme yaklaşımı iki veya daha fazla tedavi programlarının faydalarını ve maliyetlerini göz önünde bulundurularak yapılan karşılaştırmalara dayanmaktadır. Bu kapsamda maliyet etkililik, maliyet fayda, maliyet kazanç ve maliyet minimizasyonu yöntemleri geliştirilmiştir (Bate ve Mitton, 2006). Her yöntemin kendine ait özellikleri ve sınırlılıkları (zaman ve parasal değer gibi) çerçevesinde değerlendirme işlemleri yapılmaktadır (Mitton ve Donaldson, 2003). Bu yöntemlerde her bir birim maliyet artışına karşılık kazanılan her bir birim kazanımın değerlendirilmesi neticesinde marjinal maliyet etkililik oranı elde edilir ve elde edilen bu oranlar öncelik belirleme işlemlerinde kullanılır (Bate ve Mitton, 2006).

1.4.4. Hedeflerin Belirlenmesi Yaklaşımı

Bu yaklaşımda ulusal düzeyde herhangi bir hizmetin öncelik olarak belirlenebilmesi için toplum içerisinde büyük bir sağlık problemi ya da şiddetli bir hastalığın olması, bu hastalığa ya da probleme yönelik etkin bir tedavi yönteminin olması ve problem ya da hastalığa ilişkin hedeflerin sayısal olarak ifade edilebilmesi gerekir. Bu yaklaşımda sorun veya hastalığın ortadan kaldırılması için sloganlaşmış hedefler belirlenebilir ve fayda, maliyet gibi kriterler göz önüne alınmadan öncelikler belirlenebilir. Toplum içerisindeki önemli sağlık sorunlarını ortadan kaldırmak gibi hedefler sağlık bakım önceliklerini önemli ölçüde etkilemektedir (Mooney, 1994).

1.4.5. Hastalık Şiddeti Yaklaşımı

Bu yaklaşıma göre herhangi bir sağlık sorunu ya da hastalık üç kategoriden birine atanarak öncelik belirleme işlemleri gerçekleştirilir. Birinci kategoriye tedavi olsa da olmasa da ölecek hastalar, ikinci kategoriye tedavi olmasa da iyileşecek olan orta şiddetli hastalar, üçüncü kategoriye tedavi alındığında iyileşme süreçleri hızla artacak olan hastalar atanır. Bu yaklaşımda son gruptaki hastalara daha çok öncelik verilmektedir. Bu yaklaşımda hastalığın şiddeti öncelendiğinden tedavilerin veya müdahalelerin maliyetleri, marjinal faydaları ve marjinal maliyetleri dikkate alınmayabilir. Hastalıklar şiddetine göre sıralanır ve şiddet derecesi en yüksek olan hastalıktan en düşüğe doğru önceliklendirme yapılır (Mooney, 1994).

1.4.6. QALY (Kalite Ayarlı Yaşam Yılları) Lig Tabloları Yaklaşımı

ABD ve İngiltere’de geliştirilmiş bir sağlık çıktı ölçüsü olarak ortaya atılan (Green, 1995) QALY yöntemi aslında bireylerin yaşam kalitesinin farklı unsurları dikkate alınarak sayısal olarak ifade edilebilen ve karşılaştırma yapmaya imkân veren bir sonuca ulaşılması yöntemidir. Bu yöntemde müdahalelerle elde edilen sonuçların kullanılan girdilerle birlikte değerlendirilerek farklı sağlık bakım müdahalelerinin karşılaştırılabileceği temel birimler elde edilir. Başka bir ifadeyle, bu yöntemde öncelik belirleme süreçlerinde ve kaynak dağıtım kararlarında elde edilen “maliyet-QALY” değerleri göz önünde bulundurularak önceliklendirme yapılabilmektedir (Tatar, 1995).

1.4.7. Program Bütçeleme ve Marjinal Analiz

Program bütçeleme ve marjinal analiz ekonomik değerlendirmenin altındaymış gibi görünen fırsat maliyeti ve eşik değer ekonomik prensiplerine dayanmaktadır. Bu analizler sağlık bakım hizmetlerinin veya koruyucu sağlık hizmetleri, lokal nüfusun sağlık ihtiyaçlarının karşılanması gibi hizmetlerin maksimize edilmesi amacıyla bölgesel sağlık yöneticilerine eldeki mevcut kaynakları yönetmelerinde yardımcı olmaktadır. Bu analizin uygulanması aşağıdaki soruların sorulması çerçevesinde yapılabilir:

- Mevcut kaynakların toplamı ne kadardır?
- Mevcut sistemde bu kaynaklar hangi yollarla kullanılıyor?
- Daha fazla kaynak için temel sağlık hizmetleri nelerdir ve bunların etkililik düzeyleri nelerdir?
- Aynı etkinlik seviyesindeki sağlık hizmeti sonuçlarına daha az kaynak kullanılarak ulaştırılacak bir bakım yöntemi var mı ve bu yöntemlerin kullanılmasıyla elde edilebilecek kaynak tasarrufu var mı?

Gözlü, Mehmet; Çıraklı, Ümit; Gözlü, Kenan; Sağlık Hizmetlerinde Öncelik Belirleme ve Türkiye Sağlık Sisteminde Öncelik Belirleme Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi

- Etkili olmasına rağmen daha az kaynak kullanılmasıyla daha etkin olabilecek bir bakım yöntemi var mı?

Bu yöntemde belirlenen sorular çerçevesinde sağlık bakım hizmetlerinin maliyetleri ve faydaları değerlendirilerek elde edilen bilgiler, tartışmalar ve potansiyel iyileştirmeler temelinde genel olarak faydayı artıracak değişiklikler yapılmaktadır (Mitton ve Donaldson, 2003). Bu yöntemin altyapısında toplamda ne kadar kaynağımız var, hangi hizmetlerin fonlanması için karar verilecek ve hangilerinin fonlanmaması için karar verilecek soruları yer almaktadır (Mitton ve Donaldson, 2004). Program bütçeleme ve marjinal analiz uygulanması için önerilen aşamalar şu şekilde sıralanabilir (Mitton ve Donaldson, 2004):

- i. Öncelik belirleme uygulamalarının amacı ve kapsamı belirlenir.
- ii. Program bütçeleri toplanıp liste haline getirilir (örneğin mevcut eylemlerin ve harcamaların haritası çıkarılır).
- iii. Marjinal analiz danışma paneli oluşturulur.
- iv. İlgili karar verme kriterleri bölgesel olarak belirlenir.
  - a. Karar vericilerin girdileri
  - b. Yönetim kurulu girdileri
  - c. Kamu girdileri
- v. Danışma paneli şu yönlerden seçenekleri belirler;
  - a. Hizmet büyümesi için alanlar
  - b. Aynı seviyede çıktıyı (veya sonucu) daha az kaynak ile üretebilmek için kaynak tasarruf alanları
  - c. Geri ölçeklendirme veya bazı hizmetlerin durdurulması yoluyla oluşabilecek kaynak tasarruf alanları
- vi. Danışma paneli şu yönlerden tavsiyelerini yaparlar;
  - a. Büyüme alanlarının yeni kaynaklar ile fonlanması
  - b. (5b)'den (5a)'ya kaynakların aktarılması kararları
  - c. Eğer (5c)'nin göreceli değeri (5a)'dan daha büyük olduğu varsayılırsa (5c)'den (5a)'ya kaynakların aktarılması ile ilgili takas kararları
- vii. Ek paydaşlar ve bütçe planlama süreci bilgilendirmeleriyle ilgili son kararların kontrol geçerliliğinin yapılması.

1.4.8.Hastalık Maliyetleri Çalışmaları Yaklaşımı

Hastalıkların maliyetleri ile ilgili çalışmalar sağlık bakım önceliklerini belirlemede önemli bir bilgi kaynağıdır. Hastalık maliyetleri tedavi maliyetleri yanında diğer maliyetleri de (örneğin işçinin işinden ayrı kaldığı zamandaki maliyet vb.) kapsamaktadır. Hastalıkların neden olduğu dolaylı maliyetleri hesaplamak çok zordur. Başka bir ifade ile hastalığın bireye, ailesine, çevresine ve topluma verdiği elem ve ıstırap olmak üzere sosyal etkilerini sayısal etkilere dönüştürmek çok zordur. Hastalık maliyetlerine göre önceliklendirme maliyeti yüksek hastalıklardan maliyeti düşük hastalıklara doğru yapılmaktadır (Mooney, 1994).

1.5.Sağlık Hizmetlerinde Önceliklerinin Belirlenmesinde Temel Kriterler

İmkanlarla ihtiyaçları optimum noktada buluşturabilmek için yatırım planlamasında ve tahsisinde önceliklerin belirlenmesi gerekmektedir. Bu önceliklerin tespitinde kullanılmak üzere temel ve doğru kriterlere ihtiyaç vardır (Varlık, 2007). Ancak öncelik belirleme sürecinde politik baskılarla yoğun bir şekilde karşılaşmak mümkündür. Bu noktada gruplar arası çıkar çatışmalarının yaşanması da söz konusu olabilmektedir (DPT, 2001). Sağlık yatırımlarının öncelik belirleme faaliyetlerinde göz önünde bulundurulabilecek kriterler DPT dokümanlarında şu şekilde ifade edilmektedir (Varlık, 2007):

- 1) **Hedef Nüfus:** Yatırımın, gelecekte hizmet vereceği nüfusun büyüklüğü, yaş, cinsiyet ve nüfus hareketleri göz önüne alınmalıdır. Bunun için hedef nüfusun belirlenmesi amacıyla projeksiyonlar yapılır.

Gözlü, Mehmet; Çıraklı, Ümit; Gözlü, Kenan; Sağlık Hizmetlerinde Öncelik Belirleme ve Türkiye Sağlık Sisteminde Öncelik Belirleme Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi

---

- 2) **Nüfus Artış Hızı:** Yatırım büyüklüğünün tespitinde hedef nüfus yanında doğal nüfus artışı ve göçler dolayısıyla oluşan nüfus artış hızı dikkate alınmalıdır.
- 3) **Sağlık Hizmetine Ulaşım Kolaylığı:** Hizmetten herkesin yararlanabilmesi için ulaşım aksaklıklarının olmaması, ayrıca yatırımın bulunduğu yere herkesin kolayca ulaşabilir olmasını sağlamak için yatırımın yapılacağı yerin seçimi önemlidir.
- 4) **Yatırım Yerinin Coğrafi ve Doğal Yapısı:** Bölgenin coğrafi ve doğal yapısına göre yatırımın planlanması gerekir.
- 5) **Proje Yerinin Gelir Düzeyi:** Kamuya ait yatırım projeleri aracılığıyla gelir düzeyi düşük veya orta olan nüfusa hizmet verilmesini planlamak, gelir düzeyi yüksek olan yerlere de kamu sektörünün yanı sıra özel sektör sağlık yatırımlarının yapılmasını daha fazla teşvik etmek için proje yerinin gelir düzeyini bilmek gerekir.
- 6) **Mevcut Nüfusun Sağlık Hizmeti İhtiyacı:** Gerçek sağlık ihtiyaçlarının epidemiyolojik yöntemlerle bulunarak, mevcut durumları, sorunları ve gelecekteki çözüm önerilerini belirlemek suretiyle uzun vadeli yatırımlar planlanabilir.
- 7) **Mevcut Nüfusun Sağlık Hizmeti Talebi:** Bu durum gerçek sağlık ihtiyaçlarını göstermemekle birlikte, mevcut nüfusun sağlık hizmeti talep oranı, bir bakıma sağlık hizmetlerine olan talebi göstermektedir. Her yörede bu talep farklı olacağından öncelik belirlemede bu oran değişken olarak kullanılabilir.
- 8) **Yatak Başına Düşen Nüfus Sayısı:** Yatırımların yapılmasında yatak başına düşen nüfus ilişkisi de göz önüne alınmalıdır.
- 9) **Hasta Yataklarının Kapasite Kullanımı:** Yatak işgal oranı düşük kullanılan yerlere ve hastanelere yeni yatak ilavesi yerine, düşük kullanım nedenleri araştırılarak etkin hastane işletmecilik kurallarının uygulanması amacıyla sağlık insangücü ile makine ve teçhizat eksikliğinin giderilmesine ağırlık verilebilir.
- 10) **Proje Tutarı:** Yer seçimi, inşaat tekniği, kullanılan teknoloji, işçilik, altyapı problemleri ile bazı proje değişiklikleri nedenlerine bağlı olarak proje maliyeti farklı oluşabilir. Bazen yüksek maliyetli projelerin yapımı o yer için ekonomik olmayabilir. Bu durumda, kaynakların sınırlılığı dolayısıyla, etkili ve verimli bir hizmet sunulması amacıyla bu gibi yatırımların, geniş bir nüfusa hizmet verebilecek şekilde belli merkezlere yapılması gerekebilir veya bunun yerine geçebilecek nitelikte daha ekonomik fakat daha etkili projeler geliştirilebilir.
- 11) **Nüfus Başına Sermaye Stoku:** Nüfus başına sermaye stoku, projenin uygulanmasından önce mevcut sağlık altyapısının (bina, makine ve teçhizat vb.) Türk Lirası (TL) değerini ifade eder. Ancak bunu yapmak kolay değildir. Özel çalışma ve çabayı gerektirir. Yatırımın planlanması sırasında bazen bu konu da dikkate alınabilir.
- 12) **Yakın Çevrede Sağlık Altyapısı İmkânının Mevcut Olup Olmadığı:** İmkânları daha iyi olan yerlerde bu imkanların daha etkili kullanılarak diğer yerlerdeki nüfusa hizmet vermeleri sağlanabilir. Kuruluşların elinde mevcut sağlık altyapısından herkesin yararlanması sağlanabilir. Böylelikle yeni hizmet teşkilatlanmasına ve yeni yatırımların yapılmasına ihtiyaç duyulmayabilir.
- 13) **Koruyucu Sağlık Hizmet Birimlerinin Mevcut Olup Olmaması:** Toplum sağlığının korunması, tedavi maliyetlerinin ve sağlık kayıplarının azaltılmasında en öncelikli ve etkin yoldur. Bir yörede koruyucu sağlık hizmet birimleri olmayabilir veya yetersiz olabilir. Bunun tespit edilerek bölgenin, nüfusun ve hastalık risklerinin özelliklerine göre koruyucu sağlık hizmeti veren birimlerin yapılması planlanabilir.
- 14) **Belirli Bir Sağlık Hizmet Bölgesinin Mevcut Olup Olmaması:** O bölge, belirli bir sağlık hizmet bölgesi kapsamında ise bölge sağlık hizmet sisteminin ve sağlık müracaat zincirini oluşturmak amacıyla ilk basamak, ikinci basamak ve üçüncü basamak sağlık hizmet birimlerinin yapılması, mevcutlarının ise geliştirilmesi gerekebilir.

- 15) **Sağlık İnsangücü Sayısı ve Niteliği:** Sağlık hizmetlerinin yürütülmesi sayı ve nitelik bakımından yeterli ve yurt düzeyine dengeli dağılmış sağlık insangücünün varlığına bağlıdır. Yatırım planlamasında bu da dikkate alınmalıdır.
- 16) **Mevzuat Hükümleri:** Bu alandaki mevzuatların öngördüğü hükümlere uyma zorunluluğu yatırımların planlamasında göz önüne alınmalıdır. Mevzuat günün şartlarına uymuyorsa bu konuda geliştirilecek politikalar ve değişiklik taleplerinin karar vericilere iletilmesi sağlanır.
- 17) **Bilgi İletişim Ağı, Veri Toplama ve Veri Akışı:** Yatırım planlamasında sağlık enformasyon sisteminin olup olmadığı çok önemlidir. Sağlıklı veriye ve bilgiye sahip olunması halinde örneğin, hasta başvurularının yüzde 90'ı ayakta teşhis ve tedavi hizmet birimlerini (ilk basamak sağlık hizmet birimleri) yüzde 10'u da hastaneleri (ikinci ve üçüncü basamak sağlık hizmet birimleri) ilgilendiriyorsa yatırımların planlamasında bunu da dikkate almak gerekir.
- 18) **Katılım:** Mahallin, vatandaşın, gönüllü kuruluşların sağlık hizmetlerinin finansmanına katılım arzusu ve gücü bazı yatırımların daha önceden bu yerlere yapılmasını sağlayabilir.
- 19) **Hükümet Tercihleri:** Alınacak tedbirlerin ve yapılacak yatırımların uygulayıcısı hükümet olacağından, hükümet tercihlerinin de yatırım planlamasında dikkate alınması gerekir.

Yukarıda belirtilen kriterler kadar projelerin yapılabilir olması, maliyet-etkililik, maliyet-fayda, verimlilik analizlerinden geçirilmesi kararların daha doğru alınmasına katkı sağlayabilir (Varlık, 2007). Ancak bu kriterlerin genel kriterler olduğu ve ülkelerin farklı dinamikleri nedeniyle ülkelere göre değişiklik gösterebileceği de mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.

Öncelik belirleme işlemlerinde genel olarak dikkate alınan kriterler ve kullanılan yöntemler birbirine benzer olsa da her ülkede uygulanan sağlık sisteminin farklı bir şekilde organize edilmesi nedeniyle her ülkede ayrı kriterlerin ve yöntemlerin göz önünde bulundurulması öncelik belirleme işlemlerinin yapıldığı söylenebilir. Örneğin, Britanya'da Ulusal Sağlık ve Bakım Mükemmellik Enstitüsü sağlıkta teknoloji değerlendirme yaklaşımlarını, maliyet etkililik analizlerini, klinik rehberleri ve vatandaşları tarafından oluşturulan konsülün düşüncelerini dikkate alarak sağlık hizmetlerinde öncelik belirleme faaliyetlerini yerine getirmektedir (Norheim, 2015). Avustralya'da yapılan bir çalışmada ise faydacılık ve etkinlik bakış açısı, hastalık yükünün etkisi, verimlilik ve kanıt dayalı uygulamalar, bireyleri yaşatmak için sunulan sağlık hizmetlerinin maliyetleri, koruma ve yaşam kalitesi gibi kriterler öncelik belirleme faaliyetlerinde dikkate alınan kriterler olarak belirlenmiştir (Ratcliffe vd. 2017). Hollandada ise öncelik belirlemeden sorumlu Sağlık Bakım Tercihleri Komitesi'nin gereksinim, etkililik, etkinlik ve bireysel sorumluluk kriterleri göz önünde bulundurularak öncelikleri belirlediği ifade edilmektedir (Angelis vd., 2017). Tablo 1'de bazı ülkelerde uygulanan öncelik belirleme işleminde göz önünde bulundurulmuş temel kriterlere yer verilmektedir.

Tablo 1. Seçilmiş Bazı Ülkelerin Merkezi Öncelik Belirleme Çabaları

Ülke	Yıl	Sorumlu Komite	İlkeler, Rehberler, Öneriler
------	-----	----------------	------------------------------

Gözlü, Mehmet; Çıraklı, Ümit; Gözlü, Kenan; Sağlık Hizmetlerinde Öncelik Belirleme ve Türkiye Sağlık Sisteminde Öncelik Belirleme Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi

Norveç	1987/1997	Lønning Komite I ve II	<p>Öncelik İlkeleri:</p> <ul style="list-style-type: none"> • İhtiyacın şiddeti • Potansiyel etki • Maliyet etkililik <p>Şiddete dayalı öncelik grupları (ve sonraki fonlama)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Temel hizmetler • Tamamlayıcı hizmetler • Düşük öncelikli hizmetler • Kamu tarafından karşılanmayacak hizmetler
Hollanda	1992/1995	Sağlık Bakım Tercihleri Dutch Komitesi (Dunning Komite)	<p>Temel hizmet paketini belirlemek için elemelerde/filtrelemelerde sorulan sorular</p> <ul style="list-style-type: none"> • Bakım gerekli mi? • Bakım etkin mi? • Bakım verimli mi? • Bakım bireysel sorumluluğa bırakılabilir mi?
İsveç	1993/1995	Milletvekilleri ve Uzmanlar Komisyonu	<p>Etik platform ilkeleri:</p> <ul style="list-style-type: none"> • İnsan saygınlığı • İhtiyaç ve dayanışma • Maliyet etkililik <p>Politik/İdari ve klinik öncelik belirleme grupları</p> <ul style="list-style-type: none"> • Yaşamı tehdit eden akut hastalıklar, şiddetli kronik hastalıklar ve terminal dönemdeki palyatif bakımlar

Gözlü, Mehmet; Çıraklı, Ümit; Gözlü, Kenan; Sağlık Hizmetlerinde Öncelik Belirleme ve Türkiye Sağlık Sisteminde Öncelik Belirleme Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi

			<ul style="list-style-type: none"> • Koruma ve zindelik/rehabilitasyon • Daha az şiddetli akut hastalıklar • Sınırdaki vakalar • Hastalıklardan başka nedenler için bakım
Danimarka	1997	Danimarka Etik Konsülü	<p>Temel değerler:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Eşit insani değer • Dayanışma • Emniyet ve güvenlik • Özgürlük ve özerklik <p>Kendini ifade etme, sosyal arka planına bakmadan ve ekonomik yapılabirlik yönünden genel amaçlar</p> <p>Kısmi amaçlar</p> <ul style="list-style-type: none"> • Sosyal ve coğrafik eşitlik • Kalite • Maliyet etkililik • Demokrasi ve tüketici baskısı
İsrail	1995	Yeni Ulusal Sağlık Sigortası Kanuna karşılık olarak Tıbbi Teknoloji Forumu ve Ulusal Danışma Komitesi	<p>Önerilen teknolojilerin önceliklendirme kriterleri</p> <ul style="list-style-type: none"> • Hastalık ve ölümü engelleme potansiyeli • Yararlanacak hasta sayısı • Toplum ve hasta üzerindeki finansal yük • Alternatif tedavisi olmayan hastalıklar için yeni teknolojiler • Yaşam süresi ve kalitesinde artış

Gözlü, Mehmet; Çıraklı, Ümit; Gözlü, Kenan; Sağlık Hizmetlerinde Öncelik Belirleme ve Türkiye Sağlık Sisteminde Öncelik Belirleme Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi

			<p>meydana getirmek</p> <ul style="list-style-type: none"> • Yaşam kalitesini artırmaya karşılık hastalıkların azaltılmasının faydaları • Kısa ve uzun dönemli maliyetlerden daha fazla net kazançlar • Bireysel pahalı tedavilerin yerine etkili tedavilerin fonlanması
Yeni Zelanda	1993'ten başlanarak her yıl	Temel hizmetler komitesi/ulusal sağlık komitesi	<ul style="list-style-type: none"> • Etkililik • Etkinlik • Eşitlik • Kabul edilebilirlik <p>Uzmanlaşmış hizmetler için fikir birliği konferansları</p> <p>Belirlenen yıl için önerilen temel hizmetler</p>
ABD (Oregon Eyaleti)	1989'da başladı.	Sağlık Hizmetleri Komisyonu	<p>Sağlık ölçeği kalitesi geliştirmek</p> <p>Maliyet etkililik sıralamalarını kurmak için ölçek kullanmak</p> <p>Kamu tepkisinden sonra sıralamaları gözden geçirmek</p> <p>Şartlar-tedavi uyumunun sıralanmış listesini kullanmak için devam etmek</p> <p>Öneriler için kanıta dayalı olmakla ilgili daha fazla vurgu</p>
Birleşik Krallık	1999'dan beri devam ediyor.	Ulusal Sağlık ve Bakım Mükemmellik Enstitüsü	<p>Yeni sağlık teknolojilerinin ön değerlendirilmesi</p> <p>Klinik rehberlerin geliştirilmesi</p> <p>Maliyet etkililik değerlendirmelerinin belirgin kullanımı</p> <p>Daralan noktalarda olası başvurular</p>

Kaynak: Sabik ve Lie, 2008, s.3-4.

Tablo 1’de de görülebileceği gibi her ülkenin kendine ait kriterleri ve sorumlu kuruluşları çerçevesinde sağlık hizmetlerinde öncelik belirleme işlemleri yerine getirilmektedir. Ayrıca öncelik belirleme ile ilgili kurumsal yapıların (komisyon, komite ve kurul gibi) yaklaşık 30 yıldan bu yana faaliyet gösterdiği görülmektedir. Türkiye’de ise öncelik belirleme ile ilgili ilk kurumsal raporlara 8. Kalkınma Planında rastlanmaktadır (Top, 2006). Aşağıda Türkiye sisteminde öncelik belirleme ile ilgili faaliyetlere yer verilmiştir.

2.TÜRKİYE SAĞLIK SİSTEMİNDE ÖNCELİK BELİRLEME

Türkiye’de iktisadi, sosyal ve kültürel alanlarda kalkınmayı demokratik bir zeminde gerçekleştirebilmek amacıyla 1961 Anayasasında kalkınma planlarının hazırlanması hüküm altına alınmıştır. Bu amaç kapsamında, 30 Eylül 1960 tarihinde Başbakanlık’a bağlı DPT birimi kurulmuştur. DPT’nin görevi; ekonomik, sosyal ve kültürel politikaların ve hedeflerin tayin edilmesinde, ekonomik politikayı ilgilendiren faaliyetlerin koordinasyonunda hükümete yardımcı olmak ve danışmanlık yapmaktır. Daha sonra kabul edilen 1982 Anayasasında da planlı kalkınmanın sağlanması ve planların devlet tarafından hazırlanması hükme bağlanmıştır (Varlık, 2007).

Türkiye’de 1960’lı yıllardan beri uygulanan bu planlı kalkınma düzeninde kalkınma planları ve yıllık programlar çok aşamalı planlama süreci kullanılarak hazırlanmaktadır (Ayanoğlu ve diğerleri, 1996). Bu kalkınma planları sürecinde belirlenecek olan programlar ilgili konunun paydaşları tarafından tartışılarak kalkınma planlarında yer almaktadır. Bu süreçte her sektöre ait komisyonlar oluşturularak kalkınma planlarına girecek konulara yönelik öneriler geliştirilmektedir.

Sağlık sektörüne de yön veren kalkınma planları, eldeki mevcut veriler, sağlık sisteminde ulaşılması beklenen hedefler, karşılanması beklenen temel kriterler, belirlenmiş olan ulusal ve uluslararası programlar ve politikalar (21. Yüzyılda herkes için sağlık gibi) ve sağlık sektöründe yer alan paydaşların görüşleri dikkate alınarak hazırlanmaktadır. Bu planlar kapsamında sağlık sektöründe önceliklerin belirlenmesi de söz konusu olmaktadır. Sağlık sisteminde milletvekilleri, Sağlık Bakanlığı, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Sosyal Güvenlik Kurumu, Hazine ve Maliye Bakanlığı, Kalkınma Bakanlığı yetkilileri başta olmak üzere politikacılar ve bürokratlar, yerel yöneticiler, sağlık sektöründe yer alan sivil toplum kuruluşları, sağlık sektöründe çeşitli kademelerde bulunan sağlık yöneticileri ve profesyonelleri, sağlık malzemeleri tedarikçileri, akademisyenler ve bizatihi toplumun kendisi planlama ve öncelik belirleme sürecinde paydaşlar olabilmektedir (Top, 2006). Bu paydaşlar bir araya gelerek belirli bir dönem için Türkiye sağlık sisteminde planlama ve öncelik belirleme faaliyetlerini yerine getirmektedir.

İlk kalkınma planlarında birinci basamak sağlık hizmetlerine, sağlık eğitimi ve sağlık personeli faaliyetlerine yönelik önceliklendirme ifadeleri yer alsa da sağlık hizmetlerinde öncelik belirleme ile ilgili kapsamlı ifadelere 8. Kalkınma Planında (2001-2005) rastlanmaktadır (Top, 2006). 8. Kalkınma Planı’nda sağlık hizmetlerinde yaşanan sorunlara değinilerek, bu sorunların ortadan kaldırılmasına yönelik hedefler belirlenmiş ve bu hedeflere ulaşmak için de önceliklendirme işlemleri yapılmıştır (DPT, 2001). 9. Kalkınma Planında (2007-2013) ise birinci basamak sağlık hizmetlerinin güçlendirilmesi, yaygınlaştırılması ve bu birimlere erişimin kolaylaştırılması, sağlık personelinin yetiştirilmesi, akılcı ilaç kullanımının etkinleştirilmesi, sağlık hizmetlerinin yürütülmesinden sorumlu kurumların yeniden yapılandırılması, sağlık hizmeti sunumunda hasta hakları ve hasta memnuniyetinin esas alınması ve hastanelerin idari ve mali açıdan özerk bir yapıya kavuşturulması öncelikli konular olarak belirlenmiştir (Varlık, 2007). 10. Kalkınma Planında (2014-2018) ise sağlık turizmi faaliyetlerinin geliştirilmesi, sağlık endüstrisinde yapısal dönüşümün sağlanması, sağlıklı yaşam ve hareketlilik programlarının geliştirilmesine öncelik verilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013).

Kalkınma planlarının yanı sıra öncelik belirleme faaliyetlerinde karar verme sürecinde kanıt oluşturacak bilginin üretilmesi için sağlık hizmetinin sunumundan ve finanse edilmesinden sorumlu olan kuruluşların bünyelerinde sağlıkta teknoloji değerlendirme birimlerinin oluşturulduğu gözlenmektedir. Sağlık Bakanlığı bünyesinde 2011 yılında Sağlık Teknolojisi Değerlendirme Daire Başkanlığı kurulmuş ve 2013 yılında bu birim

faaliyetlerine başlamıştır (Sağlık Bakanlığı, 2018a). Yine aynı yıl Sağlık Bakanlığı'na bağlı bir kuruluş olan Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu'nun bünyesinde Sağlık Teknolojileri Değerlendirme Birimi kurulmuştur (Sağlık Bakanlığı, 2018b). 2012 yılında Ankara Numune **Eğitim ve Araştırma Hastanesi** bünyesinde Türkiye'de ilk kez **Hastane Tabanlı Sağlık Teknolojileri Değerlendirme Birimi** kurulmuştur (**Ankara Numune Eğitim ve Araştırma Hastanesi, 2018**). Sosyal güvence kuruluşu olan **Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK)** bünyesinde **Sağlık Teknolojileri Değerlendirme Birimi 2013 yılında kurulmuştur. 2014 yılında ve daha öncesinde bu birimlerle ve sağlıkta teknoloji değerlendirme faaliyetleriyle ilgilenen birimlerle çalışmalar yapıldıysa da bu süreçte bilgi akışının sağlanamaması ve koordinasyon yetersizliği gibi sorunlar yaşanmıştır (Öztürk ve Şahin, 2016).**

Özetle belirtmek gerekirse hedef göstergeler, belirlenen temel kriterler ve paydaş görüşleri gibi çeşitli faktörler çerçevesinde geliştirilen planlama yaklaşımlarının ve ekonomik bilgilere dayalı ekonomik değerlendirme yaklaşımlarının Türkiye sağlık sisteminde öncelik belirleme süreçlerinde kullanıldığı söylenebilir. Özellikle birinci basamak sağlık hizmetlerinin önceliklerinin belirlenmesinde eşitlik, kalite ve erişimin önemli kriterler olduğu vurgulanmaktadır. Öncelik belirleme işlemlerinde sivil toplum kuruluşlarının, ulusal ve uluslararası kuruluşların ve uzmanların görüşleri de alınarak çok paydaşlı katılımlarla önerilen bazı işlemler için sağlık teknolojisi değerlendirmesi, sağlık fayda paketlerinin geliştirilmesi ve uygulamaların desteklenmesi amacıyla kanıta dayalı klinik rehberlerin geliştirilerek sağlık hizmetlerinin önceliklerinin belirlenmesinde kullanıldığı Bakanlık yetkililerince ifade edilmektedir. Ayrıca özellikle ilaçların ruhsatlandırılması aşamasında ekonomik değerlendirme yöntemlerinden birisi olan maliyet etkililik bulgularının da Avrupa Bölgesi'ndeki ilaç fiyatlarıyla karşılaştırma yapmak amacıyla ruhsatlandırma başvurusu esnasında sosyal güvence kurumu tarafından istenildiği belirtilmektedir (NICE International, 2014).

Her ne kadar farklı kurumlar bünyesinde kurulan sağlıkta teknoloji değerlendirme birimleri arasında istenilen düzeyde bir çalışma sistematiği oluşturulamamış olsa da bundan sonraki süreç göstermektedir ki sağlıkta önceliklerin belirlenmesi sürecinde ekonomik değerlendirme tekniklerinin daha fazla kullanılması söz konusu olacaktır. Ayrıca bu birimlerin ürettikleri bilgiler yanında akademik çalışmalarında da arttığı göz önüne alındığında bu sürecin daha da ivme kazanacağı düşünülmektedir.

3.SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma kapsamında sağlık sistemlerinde öncelik belirleme işlemlerine yönelik genel bilgilerin yanı sıra Türkiye sağlık sisteminde öncelik belirleme faaliyetlerinin değerlendirilmesine yer verilmiştir. Sağlık sistemlerinde önceliklerin belirlenmesi temel olarak kaynakların sağlık hizmetlerinin üretilmesi ve sunulması için nasıl organize edilmesi ve bu hizmetlerin kimler tarafından nasıl kullanılabilmesine yönelik kararların verilmesi süreci olarak tanımlanabilmektedir. Bu süreç kapsamında sağlık sonuç göstergeleri odaklı yöntemler (örneğin hedef sağlık göstergelerine ulaşılması, sağlık bakım ihtiyaçlarının karşılanması ve kaynak dağıtımında dikkat edilmesi gereken kriterlerin karşılanması gibi) kullanılabilmesi gibi ekonomik analizlere dayalı tekniklerden de yararlanılabilmektedir. Türkiye sağlık sistemi göz önünde bulundurulduğunda belirtilen bu iki yöntemlerin ikisinin de kullanıldığı söylenebilir. Türkiye sağlık sisteminde önceliklerin belirlenmesi aşamasında özellikle kalkınma planlarının ile hizmet sunumundan ve finansmanından sorumlu kurumların oluşturduğu ekonomik değerlendirme birimlerinin önemli yeri olduğu gözlenmektedir.

Ekonomik dalgalanmaların ve sağlık hizmetlerinin girdilerinde dışa bağımlılığın yaşandığı günümüz Türkiye'sinde genel olarak sosyal güvence teminat paketinin genişliği, sağlık sisteminin finansal sürdürülebilirliği ve sağlık hizmetleri için ayrılan kaynakların etkinliği/verimliliği tartışılmakta ve sağlık hizmetlerinde öncelik belirleme faaliyetlerinin tartışılan bu konuların bazılarında çözüm olarak kullanılabilmesi düşünülmektedir. Öncelik belirleme ile ilgili olarak şu öneriler sunulmaktadır:

- Türkiye sağlık sisteminde sağlık hizmetlerinin verimli ve etkin bir şekilde sunulması ve üretilen sağlık hizmetlerinin toplum içerisinde daha hakkaniyetli bir şekilde dağıtılabilmesi için öncelik belirleme konusunda kurumlar arası bir yapı veya bir komite oluşturulabilir. Bu yapıda kamu-üniversite-sivil toplum örgütleri ve toplum temsilcilerinin yer alması ile sunulması zorunlu olan hizmetlerin ve önceliklerin belirlenmesinde dikkate alınacak kriterlerin belirlenmesi ve öncelik belirlemede dikkate

Gözlü, Mehmet; Çıraklı, Ümit; Gözlü, Kenan; Sağlık Hizmetlerinde Öncelik Belirleme ve Türkiye Sağlık Sisteminde Öncelik Belirleme Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi

alınabilecek hastalık bazlı eşik değerlerin üretilmesi sağlanabilir. Bu kurumsal yapı aynı zamanda farklı kurumlar bünyesinde bulunan sağlıkta teknoloji değerlendirme birimlerince üretilen verilerin ve bilgilerin paylaşılması konusunda koordinatör rol alabilir.

- Türkiye açısından öncelik belirleme faaliyetleri paydaşların üzerinde uzlaştığı öncelik belirleme kriterleri ve ekonomik değerlendirme birimlerinden elde edilen veriler doğrultusunda kanıta dayalı olarak yapılmalıdır. Kurumsal yapı tarafından öncelik belirleme faaliyetlerine ilişkin kısa, orta ve uzun vadeli hedefler ve sorunlar göz önüne alınmalıdır. Aynı zamanda öncelik belirleme kapsamında finansal kaynaklar başta olmak üzere tüm kaynakların sürdürülebilirliğine de dikkat edilmelidir.
- Öncelik belirlemeye yönelik çok sayıda teknik geliştirilmiş ve belirli ilkeler doğrultusunda bu faaliyetler yerine getirilmektedir. Ancak her kararın verilmesinde (yani bir tercihin yapılmasında) diğer kararlardan (tercihlerden) vazgeçilmesi söz konusudur ki bu kavram alternatif maliyet olarak değerlendirilmektedir. Bu noktada başarılı öncelik belirleme faaliyetinin yerine getirilmesi için alternatif maliyetlerin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Söz konusu sağlık hizmetleri olduğu için sağlık hizmetlerinin kendi dinamikleri nedeniyle bazı alanlarda karar verme ile ilgili yöntemler çalıştırılmayabilir ya da farklı hizmetlerde öncelik belirlemede farklı yöntemler daha çok avantaj sağlayabilir. Bu nedenle ortak özelliklere sahip sağlık hizmetleri gruplandırılarak gruplara yönelik en uygun öncelik belirleme yöntemleri kullanılabilir. Daha başka bir ifadeyle birkaç yöntemin bir arada işletildiği karma bir öncelik belirleme yöntemi geliştirilebilir.
- Öncelik belirleme kapsamında belirlenen hedeflerin spesifik, ölçülebilir, ulaşılabilir, gerçekçi ve belirlenen zaman içerisinde gerçekleştirilebilir özellikte olması ulaşılması beklenen hedeflerin başarı oranını artırabilecektir.
- Öncelik belirleme sürecindeki girdilerin ve öncelik belirleme politikalarının yerel düzeyde değişen çevre koşullarına göre dinamik bir şekilde takip edilmesi önceliklerin daha iyi belirlenmesini sağlayabilir.

KAYNAKÇA

1. Angelis, A.; Kavanos, P. and Montibeller, G. (2017). Resource Allocation and Priority Setting in Health Care: A Multi-criteria Decision Analysis Problem of Value?, **Global Policy**, 8(2): 76-83.
2. Barasa, E.W.; Nolyneux, S.; English, M. and Cleary, S. (2015) Setting Healthcare Priorities at the Macro and Meso Levels: A Framework for Evaluation, **Int J Health Policy Manag**, 4(11): 719-732.
3. Bate, A. and Mitton, C. (2006). Application of Economic Principles in Healthcare Priority Setting, **Expert Review in Pharmacoeconomics and Outcomes Research** 6: 275-284.
4. Bobadilla, J.L. (1996) Priority Setting and Cost Effectiveness. In Ktja Janosvky (ed) Health Policy and System Development: An Agenda for Research, **World Health Organization**, WHO/SHS 96.1, Geneva.
5. Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), (2001). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı **Sağlık Hizmetlerinde Etkinlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, DPT, Ankara.
6. Green, A. (1995). An Introduction to Health Planning in Developing Countries, **Oxford University Press Inc.**, New York.
7. Ham, C. (1995) Synthesis: What Can We Learn from International Experience, **British Medical Bulletin**, 51(4).
8. Ham, C. (1996). Priority Setting in Health. In Ktja Janosvky (ed) Health Policy and System Development: An Agenda for Research, **World Health Organization**, WHO/SHS 96.1, Geneva.
9. Ham, C. (1997). Priority Setting in Health Care: Learnin from International Experience, **Health Policy**, 42.

10. Honigsbaum F, Calltorp J, Ham C, Holmstrom S. (1995). Priority Setting Processes for Healthcare. **Oxford, Radcliffe Medical Press.**
11. Klein, R. (1993). Dimension of Rationing: Who Should Do What? (BMJ), **British Medical Journal**, 307.
12. Mitton, C. and Donaldson, C. (2003). Tools of the Trade: A Comparative Analysis of Approaches to Priority Setting in Healthcare, **Health Services Management Research**, 16(2): 96-105.
13. Mooney, G. (1994). Key Issues in Health Economics, **Harvester/WheatSheaf.**
14. Nice International, (2014). Better Decisions for Better Health: Priority-setting and Health Technology Assessment for Universal Health Coverage in India, A Narrative Summary, <http://www.idshealth.org/wp-content/uploads/2015/04/Better-Decisions-for-Better-Health-Delhi-Final-Report.pdf>, Erişim Tarihi: 18.09.2018
15. Norheim, O. F. (2015). The Elusive Challenge of Priority Setting in Health and Health Care, **Global Challenges**, 28-29.
16. Öztürk, K. ve Şahin, G. M. (2016). Sağlıkta Bilimsel Karar Verme Aracı Olarak Sağlık Teknolojisi Değerlendirme http://tusside.tubitak.gov.tr/sites/images/Tusside/saglik_teknolojisi_degerlendirme_white_paper.pdf. Erişim Tarihi: 18.09.2018.
17. Ratcliffe, J.; Lancsar, E.; Walker, R. and Gu, Y. (2017). Understanding What Matters: An Exploratory Study to Investigate the Views of the General Public for Priority Setting Criteria in Health Care, **Health Policy**, 121: 653-662.
18. Sabik, L. M. and Lie, R.K. (2008). Priority Setting in Health Care: Lessons from the Experiences of Eight Countries, **International Journal for Equity in Health**, 7(4): 1-13.
19. Saltman, R.B. and Figueras, J. (1997). Eorupean Health Care Reform: Analysis of Current Strategies, World Health Organization Regional Office for Europe, **WHO Regional Publications, European Series, No:672**, Copenhagen.
20. Seixas, B.V. (2017). The No-Destination Ship of Priority-Setting in Healthcare: A Call for More Democracy, **Int J Health Policy Manag** 2018, 7(4): 345–348.
21. Sibbald, L.S.; Gibson, J.L.; Singer, P.A.; Upshur, R. and Martin, D.K. (2010). Evaluating Priority Setting Success in Healthcare: A Pilot Study, **BMC Health Services Research** 10(131):1-15.
22. Tatar, F. (1995). Sağlık Sektöründe Kaynak Tahsisinde Yeni Yaklaşımlar ve Bu Yaklaşımların Türk Sağlık Sektörü İçin Gerekliği Üzerine Düşünceler, **Toplum ve Hekim**, 10(66), Ankara.
23. Top, M. (2006). Sağlık Hizmetlerinde Önceliklerin Belirlenmesi: Türkiye’de Öncelik Belirleme Sürecinde Rol Alan Tarafların Görüşleri Ve Sağlık Politikalarına İlişkin Değerlendirmeleri, **Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi**, 9(1): 93-123.
24. Varlık, M. (2007). **Sağlık Planlaması ve Devlet Planlama Teşkilatı**, Basılmamış Doküman, Ankara.
25. WHO, (2012). Turkey Health System Performance Assessment 2011, http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0004/165109/e95429.pdf Erişim Tarihi: 18.09.2018.
26. Sağlık Bakanlığı, (2018a). HTA Birimi, Erişim: 18.09.2018. www.hta.gov.tr.
27. Sağlık Bakanlığı, (2018b). TİTCK, Erişim: 18.09.2018. www.titck.gov.tr.
28. **Ankara Numune Eğitim ve Araştırma Hastanesi, (2018)**. Erişim: 18.09.2018. www.anhhta.org.

Türk Kamu Sağlık Sektöründe Sağlık Bakım Hizmetleri Yöneticilerinin Yetkinliklerinin İncelenmesi

Mehtap akmak Barsbay¹

1.Giriş

Nerede ve neyin ynetileceğinden bağımsız olarak, yöneticiler planlama, organizasyon, liderlik ve kontrol olmak üzere dört genel görevden sorumludurlar (Lussier, 2011). Ancak sağlık kurumlarının yönetimi kapsamındaki işlevler, yalnızca yönetim kadrosunda bulunan sınırlı sayıdaki personelin sorumluluğunda olmayıp tıbbi, paramedikal ve yönetim kadrosunda bulunan tüm çalışanların iş birliğini ve uyumunu gerektirmektedir (ınaroğlu, 2012). Nitekim DSÖ (Dünya Sağlık rgt- World Health Organization (WHO)), operasyonel düzeyde liderlik ve yönetim kapasitesi oluşturmak amacıyla, yöneticilerin yetkinlikleri, yöneticilerin sayı ve dağılımı, yönetim destek sistemleri ve çalışma ortamı olmak üzere birbiriyle ilişkili dört boyutu kapsayan dengeli bir yaklaşımı önermekte ve bu boyutların genelinde bir gelişim sağlanmadan istenen sonuçlara ulaşılmasının muhtemel olmadığını ortaya koymaktadır (WHO, 2007). Yönetim kapasitesinin artırılması amacıyla ortaya konan boyutlardan biri olan yönetici yetkinliklerine yönelik yapılan çalışmalarda, sağlık organizasyonları içinde yer alan tüm yöneticilerin, liderlik özellikleri taşımasının önemi vurgulanarak yetkinliklerin geliştirilmesi için yöneticilerin ağdaş yönetim eğitimi almalarının (Toker, 2000) gereğine dikkat çekilmektedir.

Bu çalışmada, genel olarak sağlık hizmetlerinin yönetim kapasitesinin geliştirilmesinin öneminin ve sağlık hizmetlerinde profesyonel yöneticiliğin gerekliliğinin ortaya konulması özel olarak da Sağlık Bakanlığı hastanelerinde sağlık bakım hizmetlerinin yönetiminden sorumlu sağlık bakım hizmetleri müdür ve müdür yardımcılarının, yönetsel rollerini ve görevlerini yerine getirmeleri için sahip olmaları gereken yönetsel becerilerin neler olduğunun araştırılması amaçlanmaktadır.

2. Sağlık Bakım Hizmetleri Yöneticilerinin Yetkinlikleri

Lighter (2000) alışmasında, kadınların görüşme, uzlaşma ve grup liderliği becerilerinin daha gelişmiş olduğunu, bu becerilerin de yöneticiler için vazgeçilmez olduğunu belirterek yönetici seçiminde kadınlara öncelik verilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Daha çok kadınlardan oluşan bir meslek olarak hemşirelik meslek mensuplarıncsa sağlık bakım hizmetleri yürütülmektedir. Meslekleri gereği hasta bakım sürecinde bütüncül bakma becerisine sahip olan hemşirelerin sağlık organizasyonlarında yöneticilik görevleri için uygun oldukları (Mintzberg, 2012), işbirlikçi çalışmaya yatkın ve sürekli bakımla i ie oldukları belirtilmekte ve bir adım ileriye giderek hemşirelik mesleğinin bir nevi yönetim olduğu vurgulanmaktadır (Glouberman ve Mintzberg, 1997).

Roach ve Smith (1991) hastanelerin, klinik yetkinlikleri nedeniyle hemşirelerini yönetim pozisyonlarına alma eğiliminde olduklarını, ancak bu becerilerin hemşire yöneticilerinin bir yönetim rolünde optimal verimlilikle performans göstermesini sağlamaya yetmediğini ortaya koymaktadır. Çünkü başka bir alandaki yetkinlik düzeyi, yöneticilik için yeterli değildir. Bilakis, yönetim alanında bilimsel ilke ve uygulamalar, belirli sürede elde edilen yönetim tecrübesiyle harmanlandığında verimli yönetim uygulamaları ortaya çıkmaktadır. Yönetimin bilim ve sanat yn buradan gelmektedir.

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi Mehtap ÇAKMAK BARSBAY, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi,Sağlık Yönetimi Bölümü, mehtapcakmak@gmail.com

Barsbay, Çakmak, Mehtap; Türk Kamu Sağlık Sektöründe Sağlık Bakım Hizmetleri Yöneticilerinin Yetkinliklerinin İncelenmesi

Sağlık hizmetlerinin yapısıyla beraber öğrenmede, yönetimde, liderlikte değişimlerin, dönüşümlerin olduğu; sağlık hizmetlerinde eksenin, akut hastalıklardan kronik hastalıklara, hizmetin sunulduğu sağlık organizasyonlarından topluma, geleneksel bakım ve tedavi yöntemlerinden teknoloji yoğun bakım sunma tekniklerine doğru kaydığı (Reis, 2018), iş temposunun hızlanarak ekiplerin öne çıktığı, yöneticilerin astlarını geliştirme sorumluluğu taşıdıkları (Yıldırım ve Özkahraman, 2011) vurgulanmakta ve mevcut sağlık bakım hizmeti yöneticilerinin, bu değişimlere ayak uyduracak şekilde yönetsel yetkinliklere sahip olması ya da hali hazırda bu yetkinliklere sahip kişilerin, yönetici olarak görevlendirilmesi beklenmektedir. Literatürde sağlık organizasyonlarındaki yöneticilerin sahip olması gereken yetkinliklerin farklı çalışmalarla ortaya konduğu görülmektedir.

Sağlık bakım hizmetleri yöneticilerinin yetkinliklerine yönelik farklı yetkinlik modelleri bulunmaktadır. Amerikan Hemşire Örgütü (AONE, 1992) hemşire yöneticilerin yetkinliklerini, klinik hemşirelik uygulamasının yönetimi ve hasta bakım hizmeti sunumu, insani, mali ve diğer kaynakların yönetimi, personelin gelişimini sağlama, düzenleyici ve profesyonel standartlara uyum, stratejik planlama ve birim(ler) veya alanlar içindeki disiplinler arası ve iş birliği gerektiren ilişkilerin teşvik edilmesi olmak üzere altı başlık altında (Şekil 1) toplamaktadır.

Şekil 1. Amerikan Hemşire Örgütü (AONE, 1992)'nin hemşire yöneticilerin yetkinlikleri modeli

2005 yılında yetkinlik modelini profesyonellik, iletişim ve ilişkilerin yönetimi, sağlık bakım bilgisi, işletmecilik bilgi ve becerileri ile liderlik boyutları olmak üzere güncellemiştir (AONE, 2015). Meslek örgütü, Şekil 2'de gösterilen yetkinliklerin alt, orta ve üst düzey sağlık bakım hizmetleri yöneticilerinin tümü için ortak bir çerçeve oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Şekil 2. Amerikan Hemşireler Birliği'nin hemşire yöneticilerin yetkinlikleri modeli

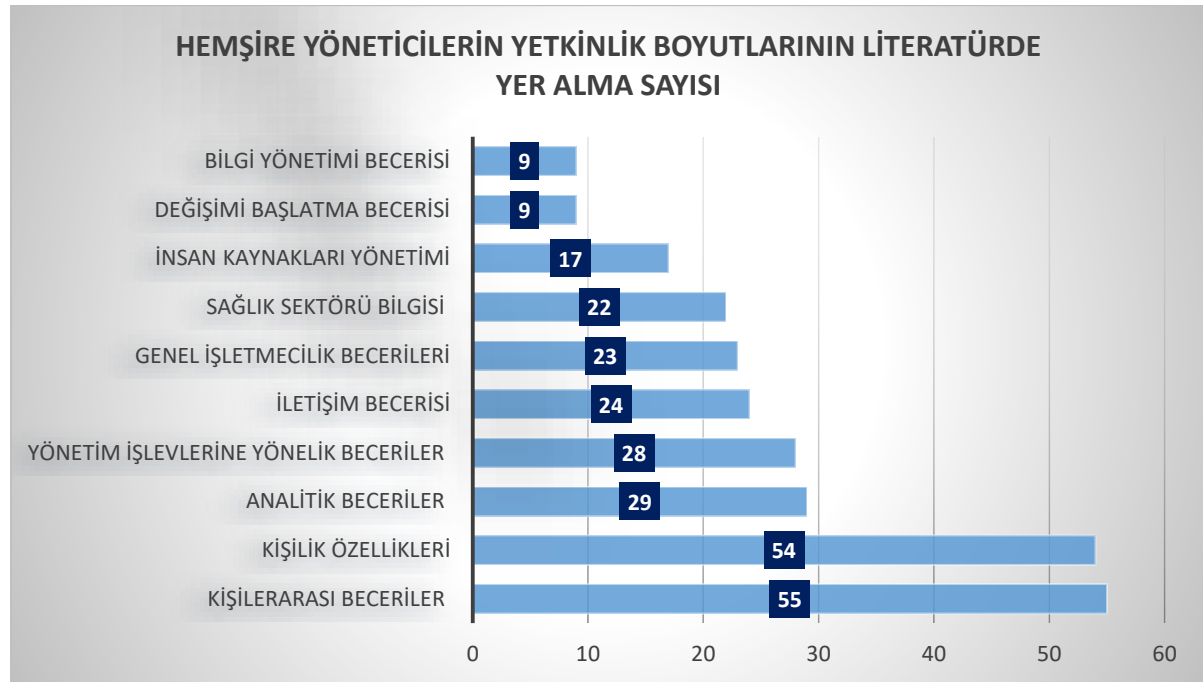
Barsbay, Çakmak, Mehtap; Türk Kamu Sağlık Sektöründe Sağlık Bakım Hizmetleri Yöneticilerinin Yetkinliklerinin İncelenmesi

Amerikan Hemşireler Birliği ise yönetici hemşirelerin sahip olması gereken beş yeterlik alanının bulunduğunu ortaya koyarak bunları organizasyon ve yapı, ekonomi, insan kaynakları, etik ve yasal düzenlemeler olarak sıralamaktadır. Chase (1994)'in sağlık bakım hizmetlerinin yönetiminde hangi yetkinliklerin daha önemli olduğunu ortaya konulmasına dönük araştırmasında, etkili iletişim, karar verme, çatışma çözümü, problem çözme, danışmanlık stratejileri ve etkin personel stratejilerinin birincil; finansal kaynak tedariki, klinik beceriler, vaka yönetimi, öğretme/öğrenme kuramları, araştırmaya dayalı bakım uygulamaları, araştırma süreci ve hemşirelik kuramlarının ikincil önem düzeyinde olduğu bulgulanmıştır.

Mathena (2002) araştırmasında iletişim, müzakere, analitik düşünme, iş ve özel yaşam arasında denge kurabilme, çatışma yönetimi becerilerinin sağlık bakım hizmetlerinin yönetiminde en önemli beceriler olduğunu ortaya koymuştur. Evans (2007) çalışmasında, geleneksel yönetim fonksiyonlarına ek olarak sağlık bakım hizmetleri yöneticileri için sağlık hizmeti sunumu, etik konular ve öz-yönetim becerilerinin önemine dikkat çekmektedir. Özellikle sağlık bakım hizmetinin doğası gereği yasal ve etik konularla ilgili sorunlarla karşılaşılması muhtemel olduğundan literatürde (Evans, 2007; Pillay, 2010, Pillay, 2010a) bu konunun özellikle yer bulduğu görülmektedir.

Sağlık bakım hizmetleri yöneticileri için öz-yönetim, kontrol, sağlık / klinik ile ilgili beceriler, organizasyon, insan ilişkileri yönetimi, planlama ve etik / yasal konularla ilgili becerilerin en önemli beceriler olduğu, bu kapsamdaki becerilere faaliyetleri sırasında ihtiyaç duydukları bulunmuştur (Pillay, 2010). Pillay'ın diğer çalışmasında (2010a) ise, kamu sektöründe görev yapan sağlık bakım hizmetleri yöneticilerinin yönetsel yetkinlik alanlarının tümünde yetkinlik boşluklarına sahip oldukları bulgulanmıştır.

Hemşire yöneticilerin yetkinliklerinin belirlenmesine yönelik 140 makalenin içerik analizi yapılarak yürütülen bir çalışmada, hemşire yöneticilerin sahip olması gereken yetkinlikler on kategori altında gruplandırılmıştır (Şekil 3). Literatürde bu becerilerin kaç kez tanımlandığı belirtilmiştir (Jennings, Scalzi, Rodgers ve Keane, 2007). Bu beceriler, kişilerarası beceriler (55), kişilik özellikleri (54), analitik beceriler (29), yönetim işlevlerine yönelik beceriler (28), iletişim becerisi (24), genel işletmecilik becerileri (23), sağlık sektörü bilgisi (22), insan kaynakları yönetimi (17), değişimi başlatma becerisi (9), bilgi yönetimi becerisinden (9) oluşmaktadır.

Şekil 3. Hemşire Yöneticilerin Yetkinlik Boyutlarının Literatürde Yer Alma Sayısı

Kaynak: (Jennings, Scalzi, Rodgers ve Keane, 2007)'den uyarlanmıştır.

Her ne kadar literatürde sağlık bakım hizmetleri yönetimi için gerekli olan yetkinliklere odaklanan çalışmalar ile bazı ülkelerde meslek örgütlerince kabul görmüş ve deklare edilmiş yetkinlik çerçeveleri bulunsa da ulusal uygulamaların ve bağlamların farklı olması nedeniyle evrensel olarak kabul görmüş sağlık bakım hizmeti yöneticilerinin yetkinlikleri çerçevesi henüz ortaya konulamamıştır.

3. Türkiye’de Sağlık Bakım Hizmetlerinin Yönetimi

Türkiye’de sağlık organizasyonlarında, sağlık bakım hizmetlerinin yönetiminde geleneksel olarak hemşirelere görev verilmektedir. Şüphesiz, sağlık bakım hizmetlerinin uygulayıcısı olarak hemşireler, sağlık hizmeti sunumunda sağlık ekibinin önemli üyesidirler. Sağlık bakım hizmetini planlama, organize etme, bu konuda çalışan insan kaynağını yönetme ve yönlendirme, insan kaynağını, faaliyetleri ve birimleri koordine etme, girdi, süreç ve sonucu denetleme faaliyetlerinin bilimsel yönetim ilkelerine uygun olarak yürütülmesi için hemşirelerin, yönetim pozisyonunun gerektirdiği bazı becerilere sahip olmaları gerekmektedir. Türkiye’de konu ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında, ulusal ve kültürel koşulları yansıtacak şekilde yetkinliklerin belirlendiği çalışmanın bulunmadığı, yapılan çalışmaların daha ziyade hemşirelerin yöneticilik becerilerine yönelik tutumlarının belirlendiği çalışmalarla sınırlı olduğu görülmektedir.

Yöneticinin temel görevi analitik düşünme, sorun çözme ve karar vermedir. Yöneticilik eğitimi süresince temel olarak bu becerilerin kazanılmış olması beklenmektedir. Erkuş ve Bahçecik (2015) tarafından yapılan çalışmada, yönetici hemşirelerin eleştirel düşünme eğiliminin düşük, sorun çözme becerilerinin orta düzeyde olduğu bulunmuştur. Başka bir çalışmada ise yöneticilik görevinde olan hemşireler ile klinisyen hemşirelerin problem çözme becerileri arasında fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Abaan ve Altıntoprak, 2005; Başar, Akın ve Durna, 2015). Yöneticilik becerilerinin önemli bir boyutunu ise iletişim becerileri oluşturmaktadır. Yapılan çalışmalarda, hemşirelerin iletişim becerilerinin geliştirilmesine ihtiyaç duyulduğu ortaya konmaktadır (Başar ve diğerleri, 2015; Kumcağız, Yılmaz, Çelik ve Avcı, 2011). Başka bir çalışmada ise hemşirelerin iletişim becerilerinin hekimlerden daha yüksek olduğu bulunmuştur (Karadağ, Işık, Cankul ve Abuhanoğlu, 2015).

Kurt (2016) tarafından yürütülen mesleki unvanı hemşire olan yöneticilerin sağlık yöneticiliği üzerine görüşlerinin incelendiği çalışmada, yöneticilerin % 14,3’ ünün yöneticilik dışında görevleri olduğu (hemşirelik hizmetlerinde bulunmak), % 80,4’ ünün lisansüstü eğitimlerinin olmadığı, % 82,1’ inin sağlık hizmetleri yöneticiliğini profesyonel bir meslek olarak gördüğü, yarıdan fazlasının sağlık yönetimi ve genel yönetim üzerine eğitim almadıkları ve % 40,7’ sinin böyle bir eğitime işlerinin yoğunluğu ve zaman bulamamaları nedeniyle katılmadığı, yöneticilerin tamamının yöneticilik eğitimine ihtiyaç duydukları, % 75’ inin görevlerini profesyonel sağlık yöneticilerine devretmede gönüllü oldukları, % 71,4’ ünün de hekimlerin hastane yöneticisi olmasını kaynak israfı olarak gördükleri ortaya konmaktadır. Sökmen ve Baykal (2007)’in çalışmasında, yöneticilik görevinde bulunan hemşirelerin, temel eğitimde aldıkları yönetim dersini yeterli bulmadıkları ve bir yönetim eğitim programına katılmadıkları belirlenmiştir.

Sağlık bakım hizmetleri yönetimi, geleneksel bakım verme ile ilgili yetkinliklere (teknik yetkinlikler) ilave olarak eleştirel (analitik) düşünme becerisini, iletişim becerisini, liderlik becerilerini ve profesyonel yöneticilik becerilerine sahip olmayı gerektirmektedir. Hemşireliğe bilimsel kültürün entegre edilmesiyle pratiğe dayalı sanat yönü, özellikle sağlık bakım hizmetlerinin yönetiminde bilim yönüne doğru evrilmektedir. Bu sayede sağlık bakım hizmetlerinin yönetiminin ve yönetim eğitiminin gelişimi yolunda yetkinlik temelli bir modelin tanımlanması, sağlık bakım hizmeti yöneticileri için kendi uygulamalarını güçlendirecek ve daha fazla öğrenme ve gelişme fırsatı sağlayacak temel yetkinliklerin oluşturulması sağlanacaktır.

4. Türkiye’de Sağlık Bakım Hizmetleri Yöneticilerine İlişkin Mevzuat

08.03.2010 tarihli Hemşirelik Yönetmeliğinin 5. Maddesine göre hemşirelik hizmetlerinin ve bu hizmetlerden sorumlu insan gücü kaynaklarının, diğer kaynakların ve bakım ortamının yönetimi ve risk yönetimi görevleri hemşirelik hizmetleri kapsamında sayılmaktadır. Hemşirelik hizmetlerinin yönetiminde görev alabilmek için gereken koşullar 9. Maddede sıralanmış olup başhemşirelik müessesesi 663 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile mülga hale gelmiştir. 663 sayılı KHK, Sağlık Bakanlığının merkezi ve taşra teşkilat yapısını değiştirmiştir. Hastane yönetimi, hastane başhekimi, idari ve mali işler müdürü, kalite ve destek hizmetleri müdürü ve sağlık bakım hizmetleri müdüründen ve bunların yardımcılarında oluşmaktadır. Bu değişiklik ile sağlık kurumlarında başhemşirelerin yerini sağlık bakım hizmetleri müdürleri almıştır.

Türkiye’de kamu hastanelerinin %92,7’si Sağlık Bakanlığına bağlı olup bu hastanelerde, sağlık bakım hizmetleri müdürü ve müdür yardımcısı olabilmek için lisans mezunu olmak gerekmektedir. Ayrıca, 1954 tarihli 6283 numaralı Hemşirelik Kanununun 9. maddesinde 2007 yılında yapılan değişikliğe göre hemşirelikle ilgili yönetim görevlerinde lisans ve lisansüstü eğitime sahip hemşirelerin rüçhan hakları bulunmaktadır.

02.02.2008 tarihinde yayınlanan Doktorluk, Hemşirelik, Ebelik, Diş Hekimliği, Veterinerlik, Eczacılık ve Mimarlık Eğitim Programlarının Asgari Eğitim Koşullarının Belirlenmesine Dair Yönetmelik ile söz konusu mesleklere yönelik yükseköğretim düzeyinde ön lisans ve lisans programlarında eğitim alacak ve meslek mensubu olacakların eğitimleri sonunda kazanmaları gereken bilgi ve beceri düzeylerini belirlenmiştir. Bu kapsamda hemşirelik programında 4600 saat okutulması gereken konular, teorik ve klinik eğitim olmak üzere gruplandırılmıştır. Teorik eğitim kapsamında hemşirelikle, temel tıp bilimleri ve sosyal bilimlerle ilgili teorik eğitim alınması öngörülmektedir (Tablo 1). Bu kapsamda, hemşirelik lisans programından mezun olan meslek mensuplarının, yöneticilik yetkinlikleri kapsamında yönetim ilkeleri ve sağlık mevzuatı konusunda eğitim almaları öngörülmektedir.

Tablo 1. Hemşirelik Lisans Programlarında Verilecek Eğitimler

	Teorik Eğitim	
Hemşirelik	Temel Bilimler	Sosyal Bilimler
Meslek Etiği	Anatomi ve Fizyoloji	Sosyoloji
Sağlık ve Hemşirelik İlkeleri	Patoloji	Psikoloji
İç Hastalıkları	Bakteriyoloji, Viroloji, Parazitoloji	Yönetim İlkeleri
Cerrahi Hastalıkları	Biyofizik, Biyokimya, Radyoloji	Öğretme İlkeleri
Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları	Beslenme	Sosyal ve Sağlık Mevzuatı
Ana Sağlığı	Hijyen	Hemşireliğin Yasal Yönleri
Ruh Sağlığı ve Psikiyatri	Koruyucu Hekimlik	
Yaşlı Bakımı ve Geriatri	Sağlık Eğitimi Farmakoloji	
	Klinik Eğitim	
İç Hastalıkları	Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları	Ruh Sağlığı ve Psikiyatri

Barsbay, Çakmak, Mehtap; Türk Kamu Sağlık Sektöründe Sağlık Bakım Hizmetleri Yöneticilerinin Yetkinliklerinin İncelenmesi

Evde Bakım Hemşireliği

Cerrahi Hastalıkları

Yaşlı Bakımı ve Geriatri

Ana Sağlığı

Türkiye’de ulusal ölçekte hemşirelik mesleğine yönelik yükseköğretim düzeyinde verilen eğitimin asgari standartlarının belirlenmesi amacıyla hazırlanan Hemşirelik Çekirdek Eğitim Programı 2004 yılında uygulamaya konulmuştur. Hemşirelik eğitim programlarının müfredatlarının %60’ının söz konusu program doğrultusunda çerçevelendirilmesi gerekmektedir. Çekirdek eğitim programında hemşirelik uygulamaları ile ilgili beceriler listesinde yönetim becerileri kapsamında, etkili liderlik davranışı gösterme, hemşirelik hizmetlerini yönetme ve sağlık bakım ekibinin etkin bir üyesi olarak hareket etme yer almaktadır.

Türkiye’de yöneticilik görevine performans kriterleri açısından yaklaşılması son zamanlarda gündeme gelmiş olup yöneticilik görevine yönelik kurumsallaşmış bir liyakat ve kariyer sistemi henüz oluşturulamamıştır. Sağlık Bakanlığının teşkilat yapısını düzenleyen, müteaddit defa revize edilen, 11.10.2011 tarih ve 663 sayılı Kanun Hükmünde Kararname’de sözleşmeli statüde istihdam edilecek yöneticilerde aranacak şartlara yer verilmiştir. Yöneticilik görevlendirmelerinde sözleşmeli sisteme geçilmiş olup sözleşmeli yöneticilerin performanslarının değerlendirilmesinin, değerlendirme sonucuna sözleşmelerinin yenilenmesi etkileneceğinden, objektif kriterlere dayalı olarak yapılması gerekmektedir. Bu amaçla Sağlık Bakanlığı tarafından Sözleşmeli Yöneticilerin Performans Değerlendirme Yönergesi hazırlanarak 18.05.2015’den itibaren yürürlüğe konulmuştur. Yönergenin ekinde, il sağlık müdürleri, başkan ve başkan yardımcıları, ilçe sağlık müdürleri, başhekim, başhekim yardımcıları, hastane müdürü ve müdür yardımcılarının izleme-değerlendirme sürecini yürütmek için kullanılmak üzere gösterge kartları yer almaktadır. Hastane müdürü unvanı kapsamında görev yapan sağlık bakım hizmetleri müdürü ve müdür yardımcılarının performanslarının takibinde kullanılacak performans kriterleri şunlardır;

- i. yoğun bakımlarda hasta bakım kalitesini sağlamak ve enfeksiyonları azaltmak,
- ii. özellikli sağlık hizmeti sunulan birimler için yeterli sayıda yetkinlik belgesine sahip personel tahsisini sağlamak,
- iii. sağlık bakım hizmetlerinde eğitim sürekliliğini sağlamak,
- iv. etkin hasta bakım hizmeti verilmesini sağlamak
- v. sterilizasyon ve dezenfeksiyon işlemlerinin yapılmasını sağlamak ve denetlemek,
- vi. güvenli ilaç ve transfüzyon uygulamalarını sağlamak.

5. Sonuç ve Öneriler

Hemşirelik lisans öğreniminin standartlarını belirleyen çekirdek eğitim programına göre lisans mezunu hemşirelik meslek mensuplarının, etkili liderlik davranışı gösterme, hemşirelik hizmetlerini yönetme ve sağlık bakımı ekibinin etkin bir üyesi olarak hareket etme olarak tanımlanan yönetim becerilerine sahip olması beklenmektedir. Söz konusu yönetsel becerileri, lisans eğitimleri süresince alacakları teorik temele dayanan yönetim ilkeleri ve sağlık mevzuatı dersleri ile kazanmaları öngörülmüştür. Sağlık bakım hizmetlerine yönelik yönetici olarak göreve başlamaları durumunda yerine getirmeleri gereken performans kriterleri ile lisans eğitimleri süresince aldıkları derslerin uyumlu olduğu değerlendirilmektedir. Uluslararası literatürden farklı olarak Türkiye’de sağlık bakım hizmetleri yöneticilerinin, analitik becerileri, genel işletmecilik becerilerini, insan kaynakları yönetimi ve değişimi başlatma becerilerini gerektirecek görev ve sorumlulukları bulunmadığı söylenebilir. Ancak mevzuat temelli yönetsel rol farklılaşmaları durumunda, gerekli olacak yönetsel yetkinliklerin lisans eğitimi süresince ya da sonrasında belirlenecek bir eğitim ve kariyer planlama sistemi dahilinde kazandırılması, bu doğrultuda çekirdek eğitim programının ve eğitim müfredatlarının yetkinlik temelli oluşturulması ve güncel tutulması önerilmektedir.

Kaynakça

- Abaan, S., Altıntoprak, A. (2005). Hemşirelerde Problem Çözme Becerileri: Öz Değerlendirme Sonuçlarının Analizi. Hacettepe Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 12(1), 62-76.
- Başar, G., Akın, S., Durna, Z. (2015). Hemşirelerde ve Hemşirelik Öğrencilerinde Problem Çözme ve İletişim Becerilerinin Değerlendirilmesi. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 4(1), 125-147.
- Chase, L. (1994). Nurse Manager Competencies. The Journal of Nursing Administration. 24(4S), 56-64.
- Çınaroğlu, S. (2012). Yönetim Eğitiminde Yeni Yaklaşımlar ve Hastanelerde Profesyonel Yönetici İhtiyacı. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 15(1), 79-110.
- Erkuş, B., Bahçecik, N. (2015). Özel Hastanelerde Çalışan Yönetici Hemşirelerin ve Hemşirelerin Eleştirel Düşünme Düzeyi ve Problem Çözme Becerileri. Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 5(1), 1-9.
- Glouberman S., Mintzberg H. (1997). Managing the Care of Health and the Cure of Disease--Part II: Integration. NSEAD Working Paper Series.
- Jennings, B.M., Scalzi, C.C., Rodgers, J.D., Keane, A. (2007). Differentiating Nursing Leadership and Management Competencies. Nursing Outlook, 55, 169-175.
- Karadağ, M., Işık, O., Cankul, İ.H., Abuhanoglu, H. (2015). Hekim ve Hemşirelerin İletişim Becerilerinin Değerlendirilmesi. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17(1), 160-179.
- Kumcağz, H., Yılmaz, M., Çelik S.B., Avcı, İ.A. (2011). Hemşirelerin İletişim Becerileri: Samsun İli Örneği. Dicle Tıp Dergisi, 38(1), 49-56.
- Lussier, R. (2011). Management Fundamentals: Concepts, Applications, Skill Development. 5th ed. Thomson South-Western Cengage Learning: USA.
- Mathena, K. (2002). Nursing Manager Leadership Skills. The Journal of Nursing Administration. 32(3), 136-142.
- Mintzberg H. (2012). Managing the Myths of Health Care. World Hosp Health Services, 48(3): 4-7.
- Pillay, R. (2010). Towards a Competency-Based Framework for Nursing Management Education. International Journal of Nursing Practice, 16, 545-554.
- Pillay, R. (2010a). The Skills Gap in Nursing Management in South Africa: A Sectoral Analysis: A Research Paper. Journal of Nursing Management, 18, 134-144.
- Reis, S. (2018). Curriculum Reform: Why? What? How? And How Will We Know It Works? Israel Journal of Health Policy Research, 7:30.
- Toker, F. (2000). Sağlık Hizmetleri Yöneticilerinin Yönetim Eğitimi İhtiyaçlarının Belirlenmesi: Kocaeli Örneği. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Vatan, F. (1998). Yönetici Hemşireliğin Gerektirdiği Yönetim Becerilerine İlişkin Bir Çalışma. Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi 14(1):53-69.
- WHO. (2007). Managing the Health Millennium Development Goals--the Challenge of Management Strengthening. Lessons from Three Countries, WHO Press, Geneva.
- Yıldırım, B., Özkahraman, Ş. (2011). Hemşirelikte Yetki Devri. SDÜ Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 2(1), 45-40.

Performansın Belirleyicileri: Kamu Hizmetleri Motivasyonu Kuramı ve Meslek Normları Işığında Yüksek Öğretimde Motivasyon Örüntüsü

Mehtap akmak Barsbay¹

Giriş

Literatürde, kamu hizmetinde çalışmaya neden olan kişisel belirleyicilere odaklanarak neden kamu kurumlarında çalışmanın seçildiğini araştıran böylelikle, bireylerin kamu hizmetine yönelik bilinçlerini ortaya koyan araştırmalar bulunmaktadır. Kamu çalışanlarının, özel sektördeki meslektaşlarına kıyasla daha az dışsal motivasyon kaynaklarınca yönlendirildiklerini belirten yaklaşımlar, Kamu Hizmetleri Motivasyonu Kuramı adı altında kavramsallaştırılmaktadır. Çalışmalar, kamu hizmeti motivasyonu yüksekliğinin, insanlara yardım etmekten kaynaklandığı ve yüksek performansın yordayıcısı olarak değerlendirilebileceği görüşünü desteklemektedir.

Kamu hizmeti motivasyonu kuramına ilişkin çok sayıda araştırma yapılmıştır (Houston, 2000; Bright, 2005; Castaing, 2006). Özel ve kamu sektörü çalışanlarının motivasyonunun da iç ve dış faktörlerin etkisi (Houston, 2000), kamu hizmeti motivasyonunun cinsiyet, eğitim düzeyi ve parasal tercihlerle ilişkisi (Bright, 2005), psikolojik sözleşme ve kamu hizmeti motivasyonunun örgütsel bağlılıkla ilişkisi (Castaing, 2006) gibi kamu hizmet motivasyonunu açıklamada farklı değişkenlerin kullanıldığı görülmektedir.

Kamu hizmeti motivasyonu var mı ve özel sektörde çalışanlara kıyasla, kamu görevlileri için dışsal nitelikli ödüller içsel teşviklerin önünde mi gelmektedir sorularına cevap aramak için Houston (2000), kamu ve özel sektör çalışanlarının, bir işte en çok değer verdikleri teşviklerin karşılaştırılması amacıyla yürüttüğü çalışmasında, kamu çalışanlarının işin özünden kaynaklanan içsel ödüllere daha çok değer verme eğiliminde olduklarını ve başarı duygusu hissettiklerini ortaya koymaktadır. Buna ek olarak, özel sektör çalışanlarının yüksek getiri ve kısa çalışma saatleri gibi dışsal ödüllere daha yüksek değer verme eğiliminde olduklarını bu bulguların, kamu hizmeti motivasyonunun var olduğunu ve kamu kurumlarında çalışan kişilerin, özel kuruluşlarda istihdam edilenlerden farklı motivasyona sahip olduklarını belirtmektedir. Bright (2005), kamu hizmeti motivasyonunu çeşitli değişkenler bakımından sınıadığı çalışmasında, kadınlarda, yöneticilerde ve eğitim düzeyi yüksek olanlarda kamu hizmeti motivasyonunun daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur.

Kamu hizmeti motivasyonu, Türkiye'deki akademisyenlerin yeterince ilgisini çekmemiş olmakla birlikte, kamu ve özel sektör çalışanları arasındaki motivasyon farklılıklarını kapsamaktadır, ancak bu farklılıkların işe giriş öncesinde nasıl ortaya çıktığı ve geliştiği ortaya konmamıştır. Kariyer planlaması yaparken kamu ve özel sektör arasında rasyonel seçme imkânının bulunduğu varsayımı altında bireyleri kamu hizmetlerinde çalışmaya yönlendiren farklı etmenler bulunmaktadır. Bireysel inanç, değer ve tutumları şekillendirmede oynadığı kilit sosyalleşme rolü nedeniyle yüksek öğretimin ve bu süreçte edinilen mesleki normların, kamu hizmeti motivasyonunu (KHM) etkilemede pozitif rol oynaması beklenmektedir. Öğrencilere yönelik yapılan az sayıdaki çalışma (Vandenabeele vd., 2004; Vandenabeele, 2008; Christensen ve Wright, 2011), mesleğe giriş öncesi dönemde öğrencilerin KHM düzeylerinin, kamu ya da özel sektöre eğilimlerinin bir göstergesi olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir.

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi Mehtap ÇAKMAK BARSBAY, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, mehtapcakmak@gmail.com

2. Gereç ve Yöntem

Bu araştırmanın amacı, yükseköğretimde eğitim gören öğrencilerin kamu hizmetine ilişkin görüşlerini belirlemeye yöneliktir. Bu amaç doğrultusunda kamu hizmeti ve kamu yararı denildiğinde çağrışım yapan kelimelerin neler olduğu, mezuniyet sonrası hangi sektörde görev yapmak istedikleri, bunun nedeninin ne olduğu, gönüllü hizmetlerde görev almaları durumunda kendilerini nasıl hissettikleri, öğrencilerin görüşlerine dayalı olarak belirlenmeye çalışılmıştır.

Öğrencilerin kamu hizmeti kullanımına ilişkin görüşlerinin belirlenmesine yönelik çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi yöntemler kullanılarak gerçekleştirilen araştırmadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Yarı yapılandırılmış görüşmeler, daha önceden belirlenmiş sorular temelinde gerçekleştirilmektedir. Soru formu oluşturulurken kolay anlaşılabilir sorular yazma, açık uçlu sorular sorma, odaklı sorular hazırlama, yönlendirmekten kaçınma, çok boyutlu sorular sormaktan kaçınma ve soruları mantıklı bir biçimde düzenleme ilkeleri (Yıldırım ve Şimşek, 2008) göz önünde bulundurulmaya çalışılmıştır. Araştırma, 2018-2019 eğitim öğretim yılında bir yükseköğretim kurumunda sağlık ile ilgili bir bölümde eğitimlerine başlayan 29 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir.

3. Bulgular ve Tartışma

Görüşme formunda şu sorular yer almıştır:

1. Mezuniyet sonrası hangi sektörde görev yapmayı planlıyorsunuz? Neden?
2. Mezuniyet sonrası yöneticilik yapmayı planlıyor musunuz?
3. Kamu hizmeti denildiğinde size çağrışım yapan kelimeler nelerdir?
4. Kamu yararı denildiğinde size çağrışım yapan kelimeler nelerdir?
5. Gönüllü hizmetlerde görev almanız durumunda hangi duyguları hissedersiniz?

Elde edilen veriler çözümlenerek kategoriler oluşturulmuştur. Daha sonra verilerin hangi tema adı altında gruplandırılacağı belirlenmiştir.

Tablo 1: Görüşme sorularına ait tema ve alt temalar

Mezuniyet sonrası hangi sektörde görev yapmayı planlıyorsunuz?

Alt tema 1. Özel n= 8

Alt tema 2. Kamu n=19

Alt tema 3. Farketmez n= 2

Neden?

Alt tema 1. İnsanlığa fayda n= 3

Alt tema 2. İstihdam kolaylığı n= 3

Alt tema 3. İş güvencesi n= 5

Alt tema 4. Bireysel fayda n= 7

Alt tema 5. Sebebi yok n= 11

Mezuniyet sonrası yöneticilik yapmayı planlıyor musunuz?

Evet n= 27

Barsbay, Çakmak, Mehtap; Performansın Belirleyicileri: Kamu Hizmetleri Motivasyonu Kuramı ve Meslek Normları Işığında Yüksek Öğretimde Motivasyon Örüntüsü

Hayır n= 2

Kamu hizmeti denildiğinde size çağrışım yapan kelimeler nelerdir?

Anlayış, devlet, yararlı olma, yoksulluk, ihtiyaç.

Kamu yararı denildiğinde size çağrışım yapan kelimeler nelerdir?

Vatanseverlik, fedakârlık, adalet.

Gönüllü hizmetlerde görev almanız durumunda hangi duyguları hissedersiniz?

Etkilenme, şefkat, rahatlamışlık.

Bu araştırmada, Türkiye’de bir yükseköğretim kurumunda sağlık alanında eğitim gören öğrencilerin, kamu hizmetine yönelik görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bunun için öğrencilerle görüşme yapılmış, elde edilen bulgular ortaya konmuştur. Öğrencilerin çoğunluğunun, kendileri için daha faydalı olacağı ve iş güvencesi olması nedeniyle kamu sektöründe görev almak istedikleri konusunda görüş bildirdikleri ortaya çıkmıştır. Bu bulgular, sağlık alanında eğitim gören öğrencilerin kamu hizmetine daha ziyade dışsal motivasyon kaynaklarına yönlendirildiklerini göstermektedir.

Türkiye’de bu konudaki çalışmalar oldukça sınırlı düzeyde (Coşkun, 2015; Güğerçin, 2017; Kavas vd., 2017, Ökmen ve Demir, 2010; Tozlu, 2015, Çakmak ve Öktem, 2017, Aydın vd., 2017) olup motivasyon etmenlerinin belirlendiği çalışmalar ön plana çıkmaktadır. Kamu hizmeti motivasyonu ile ilgili çoğu çalışma, kamu ve özel sektör çalışanları arasındaki motivasyon farklılıklarını araştırmaktadır, ancak bu farklılıkların işe giriş öncesinde nasıl ortaya çıktığı ve geliştiği ortaya konmamıştır.

Diğer insanlara ve kamu menfaatine hizmet etme anlayışı, kamu sektörü çalışanları arasında özel sektör meslektaşlarına kıyasla daha yaygındır (Houston, 2000; Lewis ve Frank, 2002). Perry (2000) ile Perry ve Vandenaabee (2008) çalışmalarında, eğitim sistemi veya kamu örgütleri gibi sosyal kurumların sosyalleşme, sosyal kimlik, kültür ve sosyal öğrenme yoluyla üyelerine genel kamu değerlerini nasıl ilettiklerini açıklayarak kamu hizmetleri motivasyonunun gelişimini kuramsal ve kurumsal bir çerçeveye oturtmaktadırlar. Kamu hizmeti motivasyonuna yönelik çalışmalarda en çok atıf yapılan Perry (1990)’ye göre kamu ve özel kuruluşlardan ziyade özellikle eğitim ve meslek kuruluşları, kamu hizmeti motivasyonunu şekillendirmede etkin rol oynamaktadır.

Öğrencilerin örneklerine dayanan az sayıdaki çalışma (Vandenaabee vd., 2004; Vandenaabee, 2008a; Christensen ve Wright, 2011), mesleğe giriş öncesi dönemde, öğrencilerin KHM düzeylerinin, kamu ya da özel sektöre eğilimlerinin bir göstergesi olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir. Kariyer planlaması yaparken kamu ve özel sektör arasında rasyonel seçme imkânının bulunduğu varsayımı altında bireyleri kamu hizmetlerinde çalışmaya yönlendiren farklı etmenler bulunmaktadır. Perry ve Wise (1990) bu etmenleri, kamu politikası yapma sürecine katılımın heyecan verici olması ve saygın bir kariyer imkânı sağlaması, çalışanların kamu programları ile özdeşim kurarak bağlılık geliştirmeleri, kendilerine yakın ya da dâhil oldukları grupların çıkarlarına hizmet etme fırsatı olarak görmeleri olarak sıralamaktadır. Araştırma kapsamına alınan gruba ve özelliklerine göre KHM düzeyini etkileyen değişkenler farklılık gösterebilmektedir. Çakmak (2017) tarafından ortaöğretim düzeyindeki sağlık alanı öğrencilerinin kamu hizmeti motivasyonu düzeylerinin araştırıldığı çalışmada, öğrencilerin kamuya hizmet motivasyonu kaynağının ilişki ihtiyacından kaynaklandığı tespit edilmiştir.

4. Sonuç ve Öneriler

Genel olarak kamu çalışanlarının toplumsal konulara karşı duyarlı olmaları ve kamu yararını öncelikle beklenmektedir. Türkiye’de etik ile ilgili yasal düzenlemelerde yer alan önemli etik davranış ilkelerinden biri, kamuya/halka hizmet bilincidir. Kamu hizmeti bilinci, kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde halkın yaşamını kolaylaştırmayı, ihtiyaçlarını en etkin, hızlı ve verimli biçimde karşılamayı, hizmet kalitesini yükseltmeyi, memnuniyeti artırmayı, ihtiyaca ve sonuca odaklanmayı önceliklendirmektedir. Bu motivasyonla yürütülen araştırmada, öğrencilerin çoğunluğunun, kendileri için daha faydalı olacağı ve iş güvencesi olması nedeniyle kamu sektöründe görev almak istedikleri konusunda görüş bildirdikleri ortaya çıkmıştır. Bu bulgular, sağlık alanında eğitim gören öğrencilerin kamu hizmeti motivasyonlarının daha ziyade dışsal motivasyon kaynaklarına yönlendirildiğini, kamu hizmeti konusunda bilinç düzeylerinin artırılmasına ihtiyaç bulunduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- Aydın, İ., Demirkasımoğlu, N., Demir, T. G., Erdemli, Ö. (2017). Development of Public Service Motivation Scale, *Journal of Faculty of Educational Sciences*, 50(2), 105-125.
- Bright, L. (2016). Public Service Motivation and Socialization in Graduate Education, *Teaching Public Administration*, 34(3), 284-306.
- Castaing, S. (2006). The Effects of Psychological Contract Fulfillment and Public Service Motivation on Organizational Commitment in the French Civil Service. *Public Policy and Administration*, 21: 84-98.
- Christensen, R. K., Wright, B. E. (2011). The Effects of Public Service Motivation on Job Choice Decisions: Disentangling the Contributions of Person-Organization Fit and Person-Job Fit, *Journal of Public Administration Research and Theory*, 21(4): 723–743.
- Coşkun, S. (2015). Kamu Hizmetleri Motivasyonu Kuramı: Bir Literatür Taraması, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(1): 61-74.
- Çakmak, M., Öktem, M. K. (2017). Kamu Hizmetleri Motivasyonu Kuramı Işığında Eğitimde Motivasyon İhtiyacı Üzerine Bir Çalışma. *Uluslararası İstihdam ve Kariyer Kongresi Bildiri Kitabı* içinde. Ankara: Türkiye İş Kurumu.
- Güğerçin, U. (2017). Formelleşmenin Kamu Hizmet Motivasyonuna Etkisinde İşe Yabancılaşmanın Aracılık Etkisi. 25. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı içinde. Ankara: Başkent Üniversitesi.
- Houston, D. J. (2000). Public Service Motivation: A Multivariate Test, *Journal of Public Administration Research and Theory*, 10(4): 713–728.
- Kavas, M., Turgut, M. E. (2017). Kamu Hizmeti Motivasyonu: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması. 25. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı içinde. Ankara: Başkent Üniversitesi.
- Lewis, G., Frank, S. (2002). Who Wants to Work for the Government?, *Public Administration Review*, 62(4): 395–404.
- Ökmen, M., Demir, F. (2010). Kamu Hizmetinin Felsefi Temelleri ve Yeni Kamu Yönetiminde Geçirdiği Dönüşüm, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(3),19-42.
- Perry, J.L., Wise, R.L. (1990). The Motivational Bases of Public Service, *Public Administration Review*, 50(3), 367-373.
- Perry, J. L. (2000). Bringing Society In: Toward a Theory of Public-Service Motivation, *Journal of Public Administration Research and Theory*, 10(2): 471–488.
- Perry, J. L., Vandenabeele, W. (2008). Behavioral Dynamics: Institutions, Identities, and Self- Regulation. In: Perry JL and Hondeghem A (eds) *Motivation in Public Management: The Call of Public Service*. Oxford, UK: Oxford University Press, 56–79.

Barsbay, akmak, Mehtap; Performansın Belirleyicileri: Kamu Hizmetleri Motivasyonu Kuramı ve Meslek Normları Işığında Yüksek Öğretimde Motivasyon Örüntüsü

Tozlu, A. (2014). Kamu Kesiminde Performans Değerlendirme Sistemi: İş ve Meslek Danışmanlarına Yönelik Bir Uygulama Önerisi. Kalkınma Bakanlığı Uzmanlık Tezi, Ankara: Kalkınma Bakanlığı.

Vandenabeele, W., Hondeghem, A., Steen, T., Parys, M. (2004). The Civil Service as an Employer of Choice in Belgium: How Work Orientations Influence the Attractiveness of Public Employment, *Review of Public Personnel Administration*, 24(4): 319–333.

Vandenabeele, W. (2008). Government Calling: Public Service Motivation as an Element in Selecting Government as an Employer of Choice, *Public Administration*, 86(4): 1089–1105.

Vandenabeele, W. (2008a). Government Calling: Public Service Motivation as an Element in Selecting Government as an Employer of Choice, *Public Administration*, 86(4): 1089–1105.

Yıldırım, A, Şimşek, H. (2003). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.

Modernleşme ve Tiyatro: Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu'nda Modernleşmenin İzdüşümleri (1923-1946)

Melih Görgün¹

Giriş

Sanat ve sanatçı her zaman toplumu etkileyen unsurlardan olmuştur. Toplumsal gerçekçi bakış açısına göre sanatçı, icra ettiği sanat ile toplumda gerçekleşen değişimlerin yansıtıcısı durumundadır. Bu bağlamda sanatçı kimi zaman gördüğü, kimi zaman da görmek istediği toplumu ortaya koyduğu eserler aracılığı ile anlatmaya çalışır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme hareketlerinden başlayarak Türkiye'nin modernleşme süreci incelendiğinde, modernleşmenin önemli belirleyicileri çoğu zaman tiyatro oyunları aracılığı ile topluma anlatılmak istenmiştir.

Bu bağlamda farklı dönemlerde Türkiye'de sahnelenen tiyatro eserleri, modernleşmenin bir çeşit yansıtıcısı da olmuştur. Yazarlar kimi zaman geleneksel düzenin eleştirisini, kimi zaman da modern düzenin olumlu taraflarını ortaya koydukları eserler yoluyla topluma anlatmak istemiştir.

Özellikle geleneksel düzenden modern düzene geçiş yapan toplumlarda tiyatronun, bir modernleştirici olarak rolü daha da önemlidir. Eğitim, okur-yazarlık ya da mobilizasyon gibi modernleşmenin olumlu yönlerinden yoksun olan ya da henüz bu değişimleri yaşamamış toplumlarda bireyler genellikle duyarak ya da izleyerek öğrenmektedirler. O sebeptendir ki, özellikle geçiş toplumlarında yazarlar çoğu zaman tiyatroyu bir iletişim ya da propaganda aracı olarak da kullanmışlardır.

Bu çalışmada, 1923-1946 yılları arasında incelenecek çeşitli tiyatro eserleri üzerinden, modernleşmenin belirleyici unsurlarının, Türk tiyatrosu eserlerinde nasıl kullanıldığı analiz edilecektir. Bir başka söylemle, modernleşmenin izdüşümleri, seçilmiş tiyatro eserlerinde aranacaktır.

Modernleşme

En yalın ifadesiyle modernleşme, on yedinci yüzyılda yoğunlaşan ve giderek birçok coğrafyada neredeyse tüm sosyal ve siyasi hayatın çehresini değiştiren yeni bir anlayıştır. (Giddens, 2010:9) Modernleşmenin en önemli anahtar kelimesi değişimdir. Sosyal değişim ve sosyal yapıdaki yeni oluşumlar, bu değişimin önemli yansımalarındandır. (Rustow, 1968:47) Marshall Berman'ın ifade ettiği gibi modernleşme döneminde katı olan her şey buharlaşmakta ve son derece hızlı, geri dönüşü neredeyse imkansız bir süreç yaşanmaktadır. (Berman, 2004:11) Modern olanı anlayanın bir başka yolu da modern olmayanın tanımı ile başlar. Yani geleneksel olan. Geleneksel düzenin anahtar kavramları, yani modern öncesi dönemin anahtar kavramları, modern düzenin anlaşılması için oldukça faydalı olacaktır.

Modernleşme geleneksel toplumun dönüşümü olduğuna göre, öncelikle geleneksel toplumun nasıl bir yapıda olduğunu betimlemek yerinde olacaktır. Modern düzenin önemli bir anahtar kelimesi değişim iken, geleneksel düzenin önemli bir anahtar kelimesi, sürdürmedir. Yani esas olan değişme değil, "sürdürme"dir. (Oktay, 2005:13) Burada sözü edilen sürdürme kavramı, neredeyse toplumun ve gündelik hayat anlayışının

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Yeditepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, melihgorgun@yeditepe.edu.tr

Görgün, Melih; Modernleşme ve Tiyatro: Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu'nda Modernleşmenin İzdüşümleri (1923-1946)

neredeyse her kademesine sirayet etmiştir. Geleneksel olanın, adetlerin, yaşam biçimlerinin, alışkanlıkların sürdürülmesi ve neden sonuç ilişkisi kurmadan, bilimsel bir kanıt olmaksızın, tabuların devamından bahsedilebilir. (Shils, 1971:136-137)

Geleneksel toplum, birbirinden kesin ve katı çizgilerle ayrılmış toplumsal yapılardan oluşmaktadır. Dikey ve hiyerarşik bir yapı mevcuttur. Bu dikey yapının en üst kademesinde yönetici sınıf, alt kademelerde de çoğunlukla toprağa bağlı tarımsal üretim grupları mevcuttur. (Gellner, 2008:81) Dikey hareketlilik kadar yatay hareketlilik de oldukça düşüktür. İnsanlar genellikle doğdukları coğrafyada büyür, yaşar ve hayatlarının sonuna gelir. Geleneksel toplumun bireyleri ait oldukları kültür ve sınıfın içine doğarlar. Geleneksel toplum, farklılıklardan ziyade benzerlikler üstüne kurulmuştur. (Oktay, 2005:29) Burada sözü edilen öğeler genellikle benzer değerler, benzer inanışlar ve ortak beğenilerdir.

Modern toplum ekonomik olarak gelişmiş ve farklı yapılar şeklinde organize olmuştur. Rostow'un betimlediği gibi, toplumlar daha iyi ekonomik seviyelere bazı aşamalardan geçerek gelirler ve bu aşamalar onların ihtiyaçlarını karşılar niteliktedir. (Rostow,1965:4) Geleneksel toplum, bu ekonomik gelişimin emekleme dönemidir ve başka bir söylemle, sınırlı üretimi ve kısıtlı bilimsel ve teknolojik birikimi vardır.

Geleneksel toplum karmaşık ekonomik hesaplardan uzaktır ve gerektiği kadar üretim yapar. Üretim miktarını belirleyen pazar değil, ihtiyaçlardır. İnsanlar ihtiyacı kadar üretir ve yatırım ya da gelişim için herhangi bir sermaye birikiminin oluşacağı düzen mevcut değildir. (Black, 1986:15) Yani geleneksel düzenin ekonomisi kapalıdır, geçimlidir. Geleneksel düzende bilimsel devrimler ve endüstri devrimi henüz yaşanmamış olduğundan, üretim teknikleri de sınırlıdır ve üretilen ürün hacimleri de düşük seviyelerdedir. Yine buna paralel olarak ürün çeşitliliği de yok denecek kadar azdır. Ahmet Yücekök, geleneksel toplumun evrimini ekonomik değişkenler perspektifinde açıklarken, "İngiltere'deki endüstri, devrimi ile feodal düzenden kapitalist düzene geçiş başlamış, bu bağlamda çiftçiler artık yüksek kar oranlarıyla pazar için üretime başlamıştır, bu sayede oluşan ticari burjuvazi eşliğinde yeni şehirler ve endüstri alanları oluşmuştur" der. (Yücekök, 1984:7)

Geleneksel düzenin hiyerarşik yapısı, siyasi örgütlenmesi hakkında da oldukça tanımlayıcıdır. Geleneksel düzende siyaset yapma bu yapının üst kademelerinin işidir ve tepede bulunan kral, sultan prens vs. serbest seçimler sonucu göreve gelmemiştir; geleneksel değerler ve düzen sonucu görevdedir, otorite farklı fonksiyonlara ayrılmamış, genellikle belirli bir zümrede toplanmıştır.

Gerek gündelik yaşamda gerek siyasette hep bir Altın Çağ özlemi vardır. Eski kurallara ve kural koyuculara verilen referanslar çerçevesinde, ideal olan düzen altın çağın düzenidir. Geleneksel düzende yeni denilen çoğu şey, gücünün eskiden ve eskinin değerlerinden alır. Yeni ve eski arasında genellikle bir gerilim vardır ve geleneksel düzenin siyaset yapıcısı da bu gerilimi azaltmaya yönelik tutumlar sergiler.

Modernleşmenin Belirleyici Unsurları ve Siyasal Modernleşme

On yedi ve on dokuzuncu yüzyıllar arasında meydana gelen dört önemli devrim, uluslararası sistem için modernleşmenin kapılarını aralamıştır. Bunlar; bilim, siyaset, kültür ve endüstri alanlarında yaşanan devrimlerdir. On yedinci yüzyılda Newton (1642-1727)'un kütle çekimi, hareket yasaları ve optik deneyleri ile açmış olduğu yol, bilimsel devrimlerin ateşleyicisi olmuştur. (Hobsbawm, 2008:303) Takip eden süreçte matematik, fizik, kimya, astronomi ve biyoloji alanlarında yaşanan gelişmeler, insanın doğayı ve anlamasını ve algısını güçlendirmiştir. İlerleyen yüzyıllarda kullanılacak olan, modern bilimle ilgili birçok araç kaynağını bu dönemden alır. Pastör (1822-1895), Helmholtz (1821-1894), ve Maxwell (1831-1879) bu dönemde yetişmiş değerli bilim insanlarının sadece bazılarıdır.

Siyasal devrim, İngiltere ve Amerika'da ve sonrasında Fransa'da demokrasinin yükselişi ile başlamıştır. (Küçük, 2011:114) Burada önemli olan başka konular ise otoritenin anlamının ve meşruiyetinin sorgulanması ile modern hükümet sistemine geçiş evreleridir. Otoritenin bu yaklaşımla birlikte gücünü halktan alması gerektiği fikri insanların akıllarına yerleşmeye başlamıştır. Yine bu dönemler ışığında, meşru otorite yasal ve ussal olması

Görgün, Melih; Modernleşme ve Tiyatro: Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu'nda Modernleşmenin İzdüşümleri (1923-1946)

---

ayrıca, doğuştan gelen bir hak olarak kimsenin tekelinde olmamalıdır. Bir başka ifade ile siyaset teorileri artık akla yatkın-rasyonel bir otoritenin nasıl olması gerektiği konularına yönelmeye başlamıştır. Modern düzenin toplumu artık siyasi sistemden daha fazla demokrasi ve insan hakları talep edecektir. (Oktay, 2005:234)

Kültürel devrim, modernleşme sürecinin bir diğer önemli kilometre taşıdır. Burada altı çizilmesi gereken kavram, fikirlerin seküler bir yapıya dönüşümüdür. Bilimsel ve analitik düşünce sosyal ve siyasal hayatın belirleyicisi olmuştur. Geleneksel yapının ya da kilisenin sorgulanamaz tabuları yıkılmaya başlamış ve bu düşünce giderek tüm Avrupa'ya yayılmıştır. Voltaire (1694-1778), Montesquieu (1689-1755), John Locke (1632-1704) ve Immanuel Kant (1724-1804) bu dönemin önemli düşünürlerindedir. Aydınlanma dönemi ile aralanan bu kapı insanoğlunun yaşadığı dünyayı sorgulaması ve eski düzenin ezberlenmiş birçok kalıbını yıkması olarak tasvir edilebilir.

Ele alınacak son önemli devrim, endüstri devrimidir. İngiltere'nin öncülüğünde başlayan bu dönüşüm, makine çağına geçiş olarak da isimlendirilebilir. Hızlı ve seri üretim düzenleri, teknoloji ve bilimin üretim sistemlerini uygulanışı hep bu dönemin eseridir. Hobsbawm'ın da ifade ettiği gibi ekonomistler bu dönemi gelişen ve kendi kendini besleyen bir ekonomik sistemin oluşumu olarak nitelendirmiştir. (Hobsbawm, 2008:225) Bu yeni endüstri ekonomisi, şehirlerin gelişimini hızlandırmış , demografik ve sosyal yapıyı da değiştirmeye başlamıştı. 1841-1901 yılları arasında İngiltere'de tarımsal alanlarda çalışanların oranı endüstri alanlarında çalışanların artık sadece beşte birini oluşturuyordu. (Hall&Gieben, 1992:25)

Modernleşme teorileri tarımsal toplumun endüstri toplumuna evrimini incelerken sıklıkla ekonomiye, üretim biçimlerine, okur-yazarlık oranına, iletişime, yeni meslek gruplarına ve bu kavramlara benzer daha birçok olguya atıf yapar. Sözü edilen kavramların, modernleşme seviyesi ile doğru orantılı olduğu sıklıkla belirtilir.

Bu çalışmada, modernleşme yaklaşımlarının önemli bir perspektifi olan siyasi modernleşme kuramları ayrıca ele alınacak olup, bu yaklaşımlar üzerinden modernleşmenin anahtar kelimeleri saptanacaktır. Siyasi modernleşme kuramcılarının genel ortak paydaları; mobilizasyon, kurumsallaşma, demokrasi, ekonomik ve siyasal sistem, haklar ve bireylerin özgürlükleri kavramlarında yoğunlaşmaktadır. Siyasal gelişim modernleşmenin yine belirleyici unsurlarındandır. Huntington, siyasal gelişimi otoritenin rasyonelliği, farklılaşan siyasal yapılar ve toplumsal katılım (siyasi partiler, baskı ve çıkar grupları vb.) bağlamında açıklar. (Huntington, 1966:378) Benzer biçimde Pye, siyasal gelişimi; kitlelerin mobilizasyonu ve katılımı, siyasal modernleşme, demokrasinin gelişimi, düzen, idari ve hukuki gelişim ve ulus-devletin gelişimi bağlamlarında ele almıştır. (Pye, 1966:31)

Siyasi gelişme kuramcıları, genellikle konuya üç farklı perspektiften yaklaşmışlardır; sistem-fonksiyon, sosyo-ekonomik ve karşılaştırmalı tarih yaklaşımları.

Sistem fonksiyon kuramcıları siyasal gelişimi sistem yaklaşımı ile açıklamaya çalışmışlardır. Talcott Parsons, David Apter, David Easton, Karl Deutsch ve Gabriel Almond gibi bu okulun önemli temsilcileri, siyasal sistemin ne derecede gelişmiş olduğunu, o sistemin dinamiklerinin ne kadar düzenli, entegre olmuş ve verimli çalıştığı başlıkları üzerinden izah etmeye çalışmışlardır. (Almond&Powell, 1966:21)

Bu bağlamda sistemin önemli elemanları; sağlıklı çalışan iletişim kanalları, donanımlı ve verimli bürokrasi kanalları, çıkar ve baskı gruplarıdır. Almond ve Powell'ın da ifade ettiği gibi, modern bir siyasal sistemde ulusal birlik, siyasal katılım, ekonomik gelişme, hukuk ve düzen gibi kavramlar, olmazsa olmaz unsurlardandır. (Almond&Powell, 1966:39)

Sosyo-ekonomi kuramcıları, siyasal gelişimi, sosyal ve ekonomik gereklilikler bağlamında ele almışlardır. Örneğin Daniel Lerner, siyasal gelişimin ön koşullarını, okur-yazarlık, şehirleşme, katılım ve medyanın gelişimi öğeleri ile ilişkilendirmiştir. (Lerner, 1958:63) Bu bağlamda, şehirleşme ve okur-yazarlık arasında doğru orantı olduğunu anlatmış ve şehirlere akın eden nüfusun daha çok iletişim içinde bulunma şansı olduğunu ifade etmiştir. Gilbert Winham, neden sonuç ilişkileri bağlamında, şehirleşme, iletişim ve eğitim oranlarının siyasal gelişme ile doğru orantılı olduğunu ifade eden bir başka kalemdir. (Winham, 1970:817-818) Karl Deutsch, siyasal

Görgün, Melih; Modernleşme ve Tiyatro: Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu'nda Modernleşmenin İzdüşümleri (1923-1946)

gelişmeyi kültür, milliyetçilik, milli benlik, ve toplumsal iletişim bağlamında ele almış bir başka önemli kuramcıdır. Tüm bu ilişki ağındaki gelişmeyi de “sosyal mobilizasyon” başlığı altında incelemiştir. (Deutsch, 1962:89) Burada bahsi geçen mobilizasyon kavramı, toplumsal bir değişimin dinamikleriyle ilintilidir. Milli gelirden, okullarda geçirilen eğitim zamanına, memleket genelindeki okul sayısının artışından, şehirleşmedeki artışa ve okur-yazarlık oranından, memleketteki radyo-televizyon-internet ağının gelişimine kadar tüm hayatı kapsayan dinamiklerdir mobilizasyon perspektifindeki değişimler. (Oktay, 2005:269)

Karşılaştırmalı tarih yaklaşımı ise, siyasal gelişmeyi tarihsel perspektifte toplumların evrimi bağlamında açıklamaya çalışır. Black, Moore ve Rustow gibi bu okulun önemli kuramcıları, analizlerini ampirik çalışmalarla ifade etmeye çalışmıştır. Kuramcılar genellikle ekonomik evreler, sınıflar ve endüstri toplumuna geçiş incelemelerinde, geleneksel-modern arasındaki farkları betimlemişlerdir. Bu incelemeler yapılırken genellikle toplumun otoriteyi sorgulaması, ve bunun yavaş ya da hızlı gerçekleşmesi, feodal düzende toplumsal ilişkiler, yönetici sınıfın yapısı ve toplum yapısının kurumsal anlamda ne kadar sade ya da karmaşık olduğu konuları ele alınmıştır. (Black, 1986:15) Ayrıca yine bu bağlamda altı çizilen bir önemli husus da “kadın” figürünün modernleşen toplumlarda artık gerek sosyal gerek iş yaşamında gerekse siyasi alanda daha görünür bir durumda olmasıdır. Yeni meslek grupları ve kadının bu meslek gruplarında aktif rol alması, siyasal gelişim perspektifinde, modernleşmenin önemli unsurlarındandır. (Oktay, 2005:264)

Tüm bu incelemeler ışığında modernleşmenin belirleyici unsurları; iletişim, şehirleşme, okur-yazarlık, endüstrileşme, haberleşme, okul sayısındaki artış, ekonomik gelişim, milli benlik ve ulus-devletin gelişimi, mobilizasyon, ortaya çıkan yeni meslekler ve kadının gerek toplumsal gerek siyasal hayattaki rolünün artmasıdır.

Cumhuriyet Dönemi'nde Modernleşme ve Tiyatro

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Atatürk'ün bilim ve sanata olan tutkusu, her alanda hissedilmekteydi. Eğitim, kültür, sanat, hukuk ve toplum ile ilgili tüm konular modern bir bakış açısı ile yeniden yorumlanırken, tiyatro yazarları da modern düzenin yansımalarını oyunlarında sıklıkla dile getirdiler.

Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan en büyük ikilem, eski ile yeni, bir başka söylemle geleneksel ve modern arasında sıkışmış olan toplumun ve değerlerin değişim sürecinde yaşanmıştır. Cumhuriyet Dönemi aydınlarının bir önemli amacı da yeni kurulan Türkiye'nin “Batı Medeniyetleri” seviyesine yükseltip, bu ülkeler arasında yerini alması olmuştur. (Lewis, 1974:92)

Yine Cumhuriyet Dönemi'nde özellikle üzerinde durulan bir önemli mesele de “Türk Kimliği”nin yaratılması ve toplumun gerek kılık kıyafet gerekse yaşam tarzı ile homojen bir hale getirilmesi olmuştur. Eğitim alanında da yapılan yeniliklerle, 1928-1935 yılları arasında okur-yazarlık oranı %22 seviyesinde artmıştır. (Ahmad, 2007:102)

1932 yılında Halkevleri ve Halkodaları kurulmuştur. Kemalist ideolojinin yayılması ve modern toplumun, modern yaşamın bu bağlamda nasıl olması gerektiği konusu bu kurumlar aracılığıyla Anadolu'nun hemen her merkezine aktarılmıştır. Yine bu kurumlar aracılığıyla toplum; tarih, edebiyat, dil, spor ve güzel sanatlar alanlarında eğitim alma şansına kavuşmuştur.

Cumhuriyet Dönemi tiyatro eserlerinde kadın, aile, rasyonel düşünce ve sosyal yapı da sıklıkla dile getirilmiştir. Tanzimat Dönemi'nden itibaren tartışılmaya başlanan, çok evlilik, modern kadının toplumdaki yeri ve özgürlüğü, gibi konular, cumhuriyet Türkiye'sinde giderek hız kazanmıştır.

Yakup Kadri, 1929 yılında kaleme aldığı Sağanak isimli eserinde geleneksel ve modern toplum ya da geleneksel ve modern düzen arasındaki geçiş sürecini karmaşık ve taşların bir bir yerinden oynadığı bir yapıya benzeterek şu benzetmeyi yapmıştır:

Ajf

: Tövbeler olsun...Göç halinde bir ev gibi... Bu yastığın burda ne işi var? Neden bu kanape ters çevrilmiş? Bu masa niçin duvara doğru eğilmiş de bu koltuk ortaya konulmuş?

Görgün, Melih; Modernleşme ve Tiyatro: Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu'nda Modernleşmenin İzdüşümleri (1923-1946)

Lütfi : *Görüyorum, tıpkı memleketin balı gibi... (Karaosmanoğlu, 1991:55)*

Reşat Nuri, 1933 yılında yazdığı Hülleci'de ise kadının fikri sorulmadan yapılan evliliğin ve kadın erkek eşitliğinin olması gerekliliğinin bir yansıması olarak şu metinlere yer vermektedir:

Melek : *Evet o akli başında bir erkeğe olaydı bu olanlar olur muydu? Mahalleye kepaşe olur muyduk? Hiç suçum yokken beni boşatıp ne olduğunu bilmediğiniz bir adama teslim eder miydiniz? ... Hele o namus lakardısını siz hiç ağzınıza almayın... İpliğini pazara çıktı. Ne mal olduğunu artık öğrendim... (Güntekin, 1965:120)*

Aynı eserde Güntekin, çok evliliği de şu şekilde dile getirmiştir:

Rukiye : *Hadi gel şu senin Zebra'yı da Allah'ın emriyle Hafız'a nikah ediverelim... Allah'ın emri dörde kadar...*

Adile Dudu : *Aa!... Allah esirgesin... Kızımı ortak üstüne verir miyim hiç? Allah yazdıysa bozsun... (Güntekin, 1965:25)*

Müşahipzade Celal'de 1928 yılında yazdığı Kafes Arkasında isimli eserinde kadının toplumsal pozisyonu hakkında şu durumu dile getirmiştir:

Nadire : *Dört evli. Fetbiye'de bir, Kumrulumescit'te bir, Çarşamba'da bir, işte Drağman'da bir. Oldu tam dört ev. Hepsi böyle.*

Hasene : *Ortağımın biri üç ay evvel öldü de... Zavallı kurtuldu. Şimdi üç kişi kaldık.*

Nadire : *Senin körolası kocan bir zavallıyı daba eline geçirir, yine dört olursunuz. Bu vakta kadar bu berif tamın yedi kadın almış. On dördü öldü... (Celal, 1936:9-10)*

Kadının önemini vurgulayan ve oyunlarında kadın figürünün önemini anlatan bir başka önemli yazar da Halit Fahri Ozansoy'dur. 1933 yılında yazdığı On Yılın Destanı'nda şu satırlara yer verir:

Gönül : *Kadının da bu işte oynadığı rol büyük,
Kadın ki vaktile imansız büyüdü,
Şimdi yerli malıyla süslüyor köşesini,
İşitmiyor ecnebi terzisinin sesini,
Avrupa kumaşını vücudundan atıyor,
Kendi kumaşlarından güzellik yaratıyor... (Ozansoy, 1933:33)*

Eğitim ve rasyonel düşünce ile ilgili yansımalar da Cumhuriyet Tiyatrosu'nda sıklıkla dile getirilen temalar olmuştur. Oyun karakterlerinin eğitilmiş kimseler olması, öğretmen, mühendis, doktor ve benzeri modern mesleklere oyunlarda yer verilmesi de altı çizilmesi gereken önemli hususlardandır.

Güntekin, Bir Yağmur Gecesi isimli eserinde Anadolu'da öğretmenin önemine şu şekilde dikkat çekmiştir:

Kaya : *...Anadolu'da öğretmen her şeydir... Böyle vasıtasız yerlerde çocuk okutmakla işimiz bitmiyor... Hastasına, sağına, dertlisine, cabiline... Mahallede asker mektupçuluğundan tutun da sıtma bekimliğine kadar her iş benim başımdadır... (Güntekin, 1941:22)*

Ayrıca Güntekin, Vergi Hırsızı isimli bir başka tiyatro eserinde, eğitimin ve rasyonel düşüncenin altını şu şekilde çizmektedir:

Ağabey : *Ben aptalım da sen uslu musun?*

Görgün, Melih; Modernleşme ve Tiyatro: Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu'nda Modernleşmenin İzdüşümleri (1923-1946)

- Benzigül* : *Usluyum ya...*
- Ağabey* : *Olsaydın köy mektebini bitirdikten sonra çobanlık etmezdin.*
- Benzigül* : *Ya ne ederdim?*
- Ağabey* : *Şehir mekteplerine giderdin.*
- Benzigül* : *İşte bir bilgisizlik daha. Ben okudumsa köyümü bırakıp gitmek, bir daha uğramamak için okudum.*
- Ağabey* : *Ya niçin okudun?*
- Benzigül* : *Köyümüzde, evimize barkımıza yararlı olmak için okudum.*
- Ağabey* : *Ama gene de çobansın.*
- Benzigül* : *Eyi ya. Okumuş yazmış bir çobanım. Çiftimize çubuğumuza, davarımıza babçemize daha bilgili bakacağım. Ürünümüz daha bol olacak... Kazancımız artacak. Para biriktireceğiz, Ana yurdun ekonomisi ilerleyecek... (Güntekin, 1933:7)*

Ayrıca şehirleşme, endüstrileşme, vatanseverlik ve millî kimlik gibi modernleşmenin farklı ayırdedici özellikleri de yine bu dönem tiyatro oyunlarının önemli temalarındandır. Her bireyin bağlılık, katılım ve siyasal sistemde aktif olması gerekliliği gibi önemli unsurlar, birçok oyunda dönem yazarları tarafından dile getirilmiştir. Güntekin, Bir Yağmur Gecesi'nde konuya şu şekilde yaklaşmıştır:

- Oğuz* : *Ben su mühendisiyim. Amerika'da okudum, oldukça uzun müddet de yaşadım ve dönüşte teklif edilen parayı ve kolay vazifeleri reddederek memlekette bir seyahate çıktım... Tekniğimle ve bütün kalbimle çalışacağım bu yerde düşündüğüm hayatı yaratmağa muvaffak olursam bu benim saadetim olacak... (Güntekin, 1941:40-41)*

On Yılın Destanı'nda Ozansoy, şehirleşme, endüstrileşme, ulaşım ve iletişim gibi konuların önemini şu şekilde dile getirmiştir:

- Yüzbaşı* : *Yepyeni binalarla şehirler dolacaktır,
Caddeler, asfalt yollar, betondan abideler,
Yükselen bacaları ta bulutları deler.
Fabrikalar yayılır yurdun her bucağına,
Benzer demiryolları bir örümcek ağına:
On yıllık imar işi buna kafi delildir.
Türk artık afyon yutmuş bir Asyalı değildir,
Cumhuriyet devrine girip ilerleyeli... (Ozansoy, 1933:22)*

Eserin başka bir bölümü de şu şekilde devam eder:

- Turgut* : *Her tarafta sanayi kök saldı bugün,
Bir fabrika açıyor vatanın her yakası,
Bu şeker fabrikası, o kumaş fabrikası.
Hasılı yükselince her tarafta bir baca,
Avrupa kesemiyor artık bizî haraca... (Ozansoy, 1933:23)*

Görgün, Melih; Modernleşme ve Tiyatro: Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu'nda Modernleşmenin İzdüşümleri (1923-1946)

Ve yine aynı eserin bir başka sahnesinde, ulaşım ve şehir hayatının önemi şu şekilde belirtilir:

Köy Muhtarı : *Öğünerek göğsümüz kabarmaz mı, bey oğul!*
Okur yazar köylüler ister şehre giden yol...
O zaman buranın da bereketi çoğalır...
Bire beş alan köylü, bire yirmi beş alır... (Ozgun soy, 1933:40)

Cumhuriyet Dönemi'nin daha birçok tiyatro eserinde, farklı karakter ve hikayeler üzerinden modernleşme ile toplumda, siyasal hayatta ve kültürde değişmesi muhtemel unsurların altı benzer şekillerde çizilmiştir. Tanzimat Dönemi'nden itibaren, tiyatro oyunları kimi zaman bir eleştiri, kimi zaman da bir propaganda aracı olarak yazarlar tarafından kullanılmıştır.

Sonuç

Modern düzenin ne olduğunu anlamak biraz da geleneksel düzenin gerçeklerini bilmekle ilintilidir. Modernleşme süreci başladığı andan itibaren; toplumdan kültüre, siyasetten ekonomiye kadar birçok alanda etkisini hissettirir. Geleneksel düzenin tabuları yıkılırken sorgulanması güç gerçekler de birer birer sorgulanmaya ve eskinin eleştirisi yapılmaya başlanır.

Akılcı düşünme, bilim, eğitim, empati kurma, okur-yazarlık, şehirleşme, mobilizasyon, kadının ve çocuğun toplumdaki yeri ve önemi, endüstrileşme gibi konular kimi zaman ilk defa, kimi zaman da yeniden yorumlanmaya başlar.

Özellikle eğitim seviyesinin ve okur-yazarlık oranının düşük olduğu dönemlerde bireyler okuyarak değil, duyarak ya da görerek öğrenirler. Osmanlı İmparatorluğu döneminde özellikle Tanzimat Dönemi'nden itibaren aydınlar, modern düzenin gereklilikleri ve geleneksel düzenin eleştirisini, tiyatro eserleri ile halka anlatma yolunu seçmişlerdir. Tiyatro çoğu zaman etkili bir iletişim aracı olarak kullanılmıştır.

Cumhuriyet Dönemi, birçok anlamda eski düzenden kopma ve yeni bir yaşam biçimi oluşturma gayesi ile şekillenmiştir. Tarihsel bağlamda geçmişten kesin bir kopuş çoğu zaman çok zordur. Devamlılık arzeden tarihsel bağlar ve geçmişin izleri, geleneksel düzenin yansımaları şüphesiz yankılarını sürdürmektedir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet Türkiye'si'ne geçiş, kısmen süreklilik arzeden bir yapı içerisinde kısmen de yeni bakış açıları ve yeni yorumlamalar perspektifinde şekillenmiştir.

Bu çalışmada, Cumhuriyet Dönemi'nin seçilmiş bazı eserlerinde modern toplumun ve modern düzenin nasıl olması gerektiğine dair tiyatro eseri yazarlarının görüşleri belirlenmiştir. Gelinek noktada, birçok yazar, geçmişin eleştirisini ve arzulanan yeni düzenin dinamiklerini eserleri üzerinden yorumlamıştır.

Bu bağlamda, dönemin tiyatro seyircisi sayısının da özellikle 1930'lu yıllardan sonra hızla arttığı da altı çizilmesi gereken önemli bir gerçektir. O halde, tiyatroya artan ilgi, oyunlarda ele alınan konular ve söylemler, tiyatro oyunu yazarlarının eserlerinin daha çok seyirci ile buluşmasını sağlamıştır. Bu gerçeğin farkında olan yazarlar, toplumu özellikle modern düzenin gerçekleri ve gereklilikleri ile buluşturmayı amaç edinmiş ve bu sayede modernleşme olgusunun, birçok tiyatro eserinde izdüşümü gerçekleşmiştir.

KAYNAKÇA

Ahmad, Feroz. (2007) Modern Türkiye'nin Oluşumu. 6. Basım. İstanbul: Kaynak Yayınları.
Almond, A. Gabriel-Powell, Bingham. (1966) *Comparative Politics: A Developmental Approach*, Little Brown&Company, Canada.

Görgün, Melih; Modernleşme ve Tiyatro: Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu'nda Modernleşmenin İzdüşümleri (1923-1946)

- Berman, Marshall. (2004) *Katı Olan Her Şey Bubarlaşıyor*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Black, Cyril E. (1986) *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Deutsch, Karl W. (1962) *Nationalism and Social Communication*, The M.I.T Press, Boston.
- Gellner, Ernest. (2008) *Uluslar ve Ulusçuluk*, Hil Yayınları, İstanbul.
- Giddens, Antony. (2010) *Modernliğin Sonuçları*, Ayrintı Yayınları, İstanbul.
- Güntekin, Reşat Nuri. (1941) *Bir Yağmur Gecesi*. 1. Basım. Ankara: CHP Halkevleri Temsil Yayınları.
- Güntekin, Reşat Nuri. (1965) *Hülleci*. 1. Basım. İstanbul: Nurgök Matbaası.
- Güntekin, Reşat Nuri. (1933) *Vergi Hırsızları – Mektep Temsilleri No:1*. 1. Basım. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Hall, Stuart-Gieben, Bram. (1992) *Formations of Modernity*, The Open University Press, London.
- Hobsbawm, Eric. (2008) *Devrim Çağı*, Dost Yayınları, Ankara.
- Huntington, Samuel P. (1966) “Political Modernization: America vs. Europe”, *World Politics*, Volume 18/3, s. 378-414.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. (1991) *Tiyatro Eserleri*. Yayına Hazırlayan: Niyazi Akı. 2. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Küçük, Mehmet. (2011) *Modernite versus Postmodernite*, Say Yayınları, İstanbul.
- Lerner, Daniel. (1958) *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*, The Free Press, New York.
- Lewis, Geoffrey. (1974) *Nations of the Modern World - Modern Turkey*. Fourth Edition. New York: Praeger Publishers. Inc.
- Müşahipzade Celal. (1936) *Kafes Arkasında*. 1. Basım. İstanbul: İstanbul Devler Basımevi Yayınları.
- Oktay, Cemil. (2005) *Siyaset Bilimi İncelemeleri*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Ozansoy, Halit Fahri. (1933) *On Yılın Destanı*. 2. Basım. İstanbul: Kanat Kütüphanesi.
- Pye, Lucien. (1966) *Aspects of Political Development*, Little Brown&Company, Boston.
- Rostow, Walt W. (1965) *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, Cambridge University Press, London.
- Rustow, Dankwart A. (1968) *Modernization and Comparative Politics: Prospects in Research and Theory*, New York University Press, New York.
- Shils, Edward. (1971) “Tradition and Modernity”, *Comparative Studies in Society and History*, Volume: 13/2, s. 122-159.
- Winham, Gilbert. (1970) “Political Development and Lerner’s Theory: Further Test of a Causal Model”, *The American Political Review*, Volume 64/3, s. 810-818.
- Yücekök, Ahmet N. (1984) *100 Soruda Türk Devrim Tarihi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

İslamın İlk Döneminde Arap Yarımadasında Ekonomik ve Ticari Yapı

Murat Akarsu¹

Giriş

Deniz, toprak ve iklim insanların sosyal ve ekonomik hayatlarının oluşumunda ve gelişiminde önemli rol oynar. Bu durum her tarafı büyük çöllerle, çöllerin bir deniz gibi şehirlerinse denizdeki limanlar gibi olduğu Arap Yarımadası'nda ise durum daha farklıydı. “Çöl içinde ve etrafında yaşayan insanları etkilemekte, ortak kaderler, ortak kültürler, ortak ekonomiler ve siyasî yapılar kurmalarını sağlamaktadır. Çöl, kendisini mesken edinen insanları birçok noktada bütünleştirmektedir”. (Bal, 2014, s. 96)

Akdeniz ile Hint okyanusu arasındaki bölge Arap Yarımadasının ticaret yaptığı bölgeydi. Hem İslam öncesi hem de İslamiyet döneminde ticarete etken olan bölgenin en önemli avantajı ise Arap Yarımadası'nın üç tarafının denizlerle çevrili olmasıydı. Yarımada'nın etrafında bulunan devletler ise ticaretle uğraşan devletlerdi. İslâm'dan önce de ticaret hayatında faal bir konumda bulunan Araplar, yaptıkları ticarete üretici durumundan çok aracı konumundaydılar. (Dûrî, 1999, s. 69) Bu ticaret için kullanılan araç ise develerdi.

“Deve kervanlarının sağladığı kolaylıkla doğunun baharat ve diğer geleneksel ürünleri batıya taşınmaktaydı. Doğu mallarının Akdeniz'e en kısa ve en düşük maliyetle ulaşmasının yolu Yarımada limanlarının kullanılmasına bağlıydı”. (Bal, 2014, s. 98) Hz. Muhammed'in Medine'ye hicret etmesi sonrası Müslümanların ticari faaliyetleri Medine Pazar yerinin kuruluşu ile başlamış, bir çok sahabe Mekke'de iken başladığı ticari faaliyetlerine burada devam etmiştir.

Biz bu makalemizde kısmen İslam öncesi dönemden başlayarak Yarımada'daki ticari faaliyetlere yer verirken, hicaz bölgesindeki ekonomik yapı, refah seviyesinin artırılması yönündeki uygulamalar ile Müslümanlardan ticari hayatın içinde olan sahabelerden bahsedeceğiz.

1- Arap Yarımadası'nda Panayırlar ve Ticaret

Arap Yarımadası'nın kara ve deniz ticaretinin kesiştiği bir coğrafyada yer alması, Arapları eski çağlardan beri uluslararası ticarete etkin bir konumda tutmuştu. Mekkeli Araplar güney-kuzey ticaretinin taşımacılığını yaparken, aynı zamanda Arap Yarımadası'ndaki pazarlara da değişik ülkelerden tüccarlar gelip ticaret yapmaktaydı. (Hamidullah, 1991, c. 2, s. 1015.) Batıda Mekke, Taif, Medine, Yanbu, güneyde Curaş, San'a, Aden, doğuda Hacer, Suhâr, Debâ, orta bölgede Yemâme, Feyd, kuzeyde Dûmetülcendel, Hayber, Fedek, Teyma, Vâdilkurâ, kuzey batıda Eyle ve Maknâ'da ithalat ve ihracat yapılıyordu.

Ticaret hayatında faal bir konumda bulunan Arap Yarımadası'nda Mekke'ye güneyden ve kuzeyden Hindistan'a kadar ticaret kervanları gelip giderdi. (Heyd, 1975, s. 29) Rasullullah döneminde Müslümanlara ait gemiler bulunmaktaydı; hatta Habeşistan'a hicret eden Müslümanları Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve iki kardeşine ait gemilerle taşınmıştı. (Kettânî, 2012, c. 1, s. 547) Sahabeden bazılarının Akdeniz de ticaret yaptıkları Talha b. Ubeydullah ve Sa'd b. Zeyd'in de bunlar arasında olduğu bildirilir. (Kettânî, 2012, c. 1, s. 157) Arap Yarımadası'nda ticaretin ana rolünü kurulan bölgenin her yanında kurulan panayırlar oluşturuyordu. “Pazarlara bölgenin her yerinden ticaret kervanları gelerek alış-veriş yapmaktaydılar; bin beş yüz – iki bin deveye ulaşan büyüklükteki kervanlar genellikle ortaklık sistemiyle (Bal, 2014, s. 108) oluşturulmaktaydı. Pazarların bir kısmı uluslararası nitelik taşımakta, Çin'den Bizans'a farklı yerlerden tüccar alış-veriş için buraları tercih etmekteydi Arap Yarımadası'nda kurulan senelik panayırlardan ilki Hicaz ile Suriye arasındaki Dûmetülcendel'de idi”. (Hamidullah, 1991, c. 2, s. 944, 952-953; Kallek, 1994, c. 3, s. 405.) Hacer'de kurulan el-Muşakkar, Umman'da kurulan Suhar, San'a pazarı er-Râbiya ve Ukâz panayırları öne çıkarlarıydı. Rabiya Hadramevt'de, Ukâz ise Necid'de kurulmaktaydı. (Bal, 2014, ss. 109-110) Kureyş, Gatafan, Eslem, Ehabîş gibi çok sayıda kabilenin katılımıyla Mekke'de düzenlenen Ukâz panayırı ise Arap pazarlarının en büyüklerindendi. (Bal, 2014, s. 108) Diğer bir pazar ise Ukâz yakınlarında hac mevsiminde kurulan, Zu'l-Mecâz'dı. Hayber'de kurulan Netât ile

¹ Murat AKARSU, Uzman, TİKA, makarsum@gmail.com

Yemame'deki Hacer panayırları da yılın son panayırlarıydı. (Hamidullah, 1991, c. 2, s. 944, 952-953; Bal, 2014, s. 111)

Kabileler arasında yönetim bu panayırlarda el değiştirir; panayırdaki bölge hükümdarının, kabile reisinin ticari malları satılmadan da kimsenin malı satılmazdı. Panayırlarda büyük çoğunlukla pazarın hâkimi olan kabile reisine ticaret malları vergisi olan öşür ödenirdi. Panayırlarda alışveriş taş atmak suretiyle gerçekleşmekte, taş atmak suretiyle yapılan alışverişin çok farklı biçimleri bulunmaktaydı. Bu panayırlardan amaç İran, Hire, Hint hatta Çin'den tüccarları buralara çekmekti. (Hamidullah, 1991, c. 2, s. 944, 952-953) "Hind ve Çinli tacirler doğuda yer alan pazarlara katılırken Rûm tacirler İran etkisi altında olmayan bölgelerdeki pazarlara katılıyorlardı".

Rasulullah Yemen'deki Hubâşe ve Abdulkaysıların beldesinde tertiplenen Suhâr ve Debâ panayırlarına iştirak etmişti. Bu panayırlardan Ukaz panayırı, İslâm döneminde de varlığını korumuş, H.129 yılına kadar işlevini sürdürmüştü. (Hamidullah, 1991, c. 2, s. 944, 952-953)

2- Tarım ve Hayvancılık

"Orta Arabistan tarım olanaklarının son derece kısıtlı olduğu bir bölgeydi. Bölge genellikle çöl ve bozkırlarla kaplı, halk daha çok göçebe bir hayat sürmekte, yağışların düzensizliği nedeniyle bölgede sıklıkla kıtlıklar görülmekteydi". (Belazuri, 1987, ss. 76-78; Hitti, 1980, c. 1, s. 46)

Medine ve Taif, tarım bölgeleriydi. Bu şehirlerin dışında, tarım vahalarında sınırlı bölgelerde yapılabilmekteydi Tarıma elverişli şehirlerden Taif, ormanlık bir bölgeydi. (Hitti, 1980, c. 1, s. 152) Başta üzüm olmak üzere şeftali, incir gibi meyveler Taif'de yetişir, şehir Mekke'nin sebze ve meyve ihtiyacını karşılardı. Taif aynı zamanda üzüm ihraç ediyordu Biraz su olan her yerde hurma ve sebze yetiştirilmekte, komşu bölge Necid de ise buğday yetiştiriyordu. Bölgenin güneyinde Irak-Yemen ticaret yolu üzerinde bulunan Taif, Sakif kabilesinin yurduydü. Pek çok Kureyşli arazilerinin bulunduğu, deri işleme ve şarap üretimi ile de meşhurdü. Başta Ebû Süfyân olmak üzere bir çok Mekkeli buradan aldıkları ürünleri Arap Yarımadası dışına ihraç etmişlerdi. (Hamidullah, 1991, c. 2, s. 941-943)

Medine ise Yarımada'nın kuzey ve güneyini birleştiren Baharat Yolu üzerinde yer almakta ikliminin ılıman ve toprağının verimli olması nedeniyle hurma üretimine uygun bir bölgeydi. (Hitti, 1980, c. 1, s. 153) Medine'de hurma üretiminde önemli payı olan Yahudilerin çoğu hurma ve ticaret sayesinde zengin olmuştu. Hurma'nın yanında buğday, arpa ve pancar da Medine'de yetiştirilen önemli ürünler arasında yer almaktaydı. (Hamidullah, 2006, c.1, s. 110; Bal, 2014, s. 100-101)

Mekke ise tarım imkânı olmayan bir şehirdi. Ticari öneme sahip şehir, Güney ve kuzeyi birbirine bağlayan yol üzerinde bulunması sebebiyle hem baharat yolu geçmeden hem de geçtikten sonra önemli bir merkezdi. (Hitti, 1980, c. 1, s. 153) Deve ve keçi yetiştiriciliği neredeyse her kabiledede yapılmaktaydı. Yemen ve Uman bölgesinde dokumacılık gelişmişti. Bedeviler de her yerde ip eğirir ve dokumacılık yaparlardı; yetiştirdikleri deve, koyun ve atları panayırlarda orman mahsulleri ve kıymetli taşlara karşılık satarlardı. Mısır, Suriye, Habeşistan ve Mezopotamya'dan hatta Sind bölgesinden hububat kervanları gelmekteydi. (Hamidullah, 1991, c.2, ss. 941-943) Medine ve Taif'te havayıcılık da gelişmişti; hurma ağaçlarında tozlaştırma, meyve ağaçlarında aşılama yapılyordu. Çiftçiler sahip oldukları toprakları tek başına işletemedikleri için yarı yarıya iktaya verirlerdi. Ticaret kervanlarının geçtiği araziler üzerinde yaşayan kabileler de bu kervanlardan istifade ediyorlardı; kervanlar geliş ve gidişleri sırasında bu kabilelere uğrayıp, su, odun, ot ve diğer ihtiyaçlarını satın alıyorlardı. (Hamidullah, c. 2, ss. 941-943)

Şehirlerin dışında kalan bölgelerde yaşayan halkın geneli hayvancılıkla yaşamlarını sürdüren ve göçebe bedevilerden oluşmaktaydı. Bedevinin yaşam şeklini tabiat koşullar belirlemekte, yağmurların hangi bölgeye ne kadar yağdığı onlar için hayati öneme sahipti. İlkbahar bolluk mevsimiyken yaz en zorlu mevsimdi, suları buharlaşmasıyla bedevi kendisi ve hayvanları için iâşe bulmak üzere göç ederdi. Hayatta kalmanın büyük zorluklar içerdiği ve ferden güçlü olmanın gerektiği çöl koşulları Arap insanının mücadeleci bir karaktere sahip olmasını sağlamıştı. (Bal, 2014, s. 101)

3- Mekke ve Medine'de Ticaret

İslâm öncesinde var olan Arapların ticaret hayatı İslâm'ın ilk yıllarında duraklamıştı. Zira bir yandan Müslümanlar İslâm'ın yayılması için savaşırken, öte yandan müşrik Araplar da bu yayılmaya engel olmak için uğraştıklarından bir müddet ticaret faaliyetlerine ara vermişlerdi. Gerçi bazı dönemlerde savaş için hazırlık

amacıyla kervanlar gönderilmişti. Ancak bu, Bedir savaşında Mekke müşriklerin yaptığı gibi birtakım ihtiyaçların sağlanması için yapılan ticari seferlerden ibaretti. (Heyd, 1975, s. 30)

Öte yandan İslâmiyet öncesinde de sonrasında da Mekke varlığını ticarete borçluymuştu. Hac ve ticaret bu şehrin vazgeçilmez iki unsuruydu. Mekke’de hac ve ticaret ilişkisi cahiliye de olduğu gibi devam etti. Kervanlar haram aylarda Mekke pazarlarına serbestçe girer ve mallarını Mekke’ye boşaltırlardı. Suriye, İran ve Yemen’e gitmek üzere olan kervanlar, Mekke’den yüklerini aldıktan sonra ayrılırlardı. Mekke’nin aşağı kısmında Safvân b. Ümeyye’ye ait, sadece Mısır’dan yaptığı ticaretten getirdiği mallarını sattığı bir çarşısı bulunmaktaydı. Mahzumoğulları semtinde de Sâib b. Ebî Sâib çarşısı vardı, burada aynı zamanda Saib ve ortağı Hz. Peygamber’in deri ticaretine ait malları depolanmaktaydı. (Kister, 2014, s. 27). Rasulullah ile birlikte Mekkelilerin kabilelerle yaptıkları ve adına “ılaf” dedikleri anlaşmaları değişikliğe uğramış; işlevi ve yetkisi, müşterilerin geliş gidişi, yollarının güvenliğini sağlayan kabilelere bırakılmıştı. Bu dönemde tüccarlar vergi ödemek ve hile ve aldatma olaylarına karşı Hz. Peygamber tarafından atanan pazar yeri yetkililerinin de otoritesini kabul etmek zorundaydılar ki (Kister, 2014, s. 29) Rasulullah Said b. Said el-Âs’ı Mekke’nin fethinden sonra Mekke pazar yerine görevlendirmişti. (Kettânî, 2012, c.1, s. 248) Panayırlarda da hile ve aldatma olaylarının olduğu, bunun için de bir hakemin bulunduğu rivayet edilir. Mekke, Medine ve Taif, depo, dükkan gibi bazı çarşılara da sahipti. Dükkanlar ticaretle uğraşan kimselerinin evlerinde avlu ve sahanlıklarda bulunuyordu. Sebze gibi çabuk bozulabilecek yaş ürünlerin her gün pazarlarda satışı söz konusuydu. Bu çarşı ve pazarlar sabah erkenden mallarını buraya getiren akşam da satılmayan mallarını evine taşıyan tüccarların kaynaştığı yerdirdi. Bu çeşit çarşılara arpa, yağ, hurma, kumaş, koyun, deve gibi mallarını satmak üzere yabancı tüccarlar da gelirdi. (Hamidullah, 1991, c. 2, ss. 954-959.) Kuzeyde bulunan Nebatiler, Romalılar tarafından yıkılması sonrasında, halk ve özellikle tüccarlar Medine’ye yerleşmiş; Medine’de bir pazar yeri kurmuşlar ve yağ ticareti yaptıkları gibi ilerleyen yıllarda Rasulullah’a da Bizanslılar hakkında bilgi vermişlerdi. (Çağatay, 1989, s. 45)

Hicret sonrası Muhacirler, Yahudilerin tekelinde olan ticarete katılabilmeleri için Hz. Peygamber, Medine’de diğer din mensuplarının ticaret yaptığı pazardan ayrı olarak Müslümanlara bir pazar yeri tespit etmiş;(Semhûdî, 2006, c. 1, s. 540; Kettânî, 2014, c. 2, s. 68) oranın daraltılmamasını, sâbit yerler edinilmemesini ve vergi konulmamasını emretmişti.(İbn Mâce, Ticârât, 2233; Lecker, 2003, s. 157-172; Kettânî, 2014, c.2, s. 68) Böylece Müslümanlar hem karşılıklı ilişkilerinde İslâmî kuralları kolayca uygulayabilecekleri, müşriklerin özellikle Yahudilerin iktisadî nüfûz sahibi olmadıkları müstakil bir mekânda ticaret yapma imkanına kavuşmuşlardı. Vergi konulmaması maliyetlerin azaltılıp bu pazarın daha kârlı ve câzip hale getirilmesi, sabit yerler edinme yasağı da müteşebbisler arasında adaletin sağlanması, imtiyazlara yer verilmemesi ve çalışkanlığın özendirilmesi bakımından önem taşımaktaydı. (Kallek, 1997, 191-195.) Pazara mal getirenin rızıklandırıldığını, karaborsacının ise lanetlendiğini belirten Rasulullah (İbn Mâce, Ticârât, 2153-2154) ayrıca şehirlerarası mal sevkiyatı sırasında alınmakta olan iç gümrük vergilerinin alınmasını da yasaklayarak Medine’ye mal sevkiyatının devamlılığını sağlamaya çalıştı. (Kallek, 1997, s. 144) Ticaret ve alışveriş alanında aldatmaya, istismara, haksız kazanca yol açacak her türlü teşebbüsü ortadan kaldırdı. (Buhârî, Büyû, 68, 71; Kallek, 1994, c.3, s. 433; Akarsu, 2018, ss. 212-217) Rasulullah tüm ticari işlemlerin pazar yerinde kalması konusunda ısrar ederek, yerel tüccarların piyasayı ele geçirmeye çalışmalarını engellemişti. Dahası, tüccarların gıda arzını azaltarak fiyatları artırdıkları bir tür fahiş fiyat uygulamasını yasaklamıştı.

Hz. Muhammed karaborsacılığı önlemek amacıyla satın alınan mal ele geçmeden ve yolda alınan malların pazara nakledilmeden, götürü usulü ile satılmasını tekelciliği önlemek amacıyla yasakladı ve bunu kontrol için görevliler tayin etti. (Buhârî, Büyû, 49, 54, 55, 56; Müslim, Büyû, 33, 37-38; Kallek, 1994, c.3, s. 435) Mallar pazara getirilip tartıldıktan sonra satışına izin verilmiş, (Kallek, 1994, c.3, s.437-438; Kettânî, 2012, c.1, s. 602, c. II, s.104) müşteri kızıştırma, malı olduğundan farklı gösterme yasaklanmış, suni fiyat artışlarına engel olunmuş herkeste tartı olmaması nedeniyle özel bir tartıcı bile görevlendirmişti (Kettânî, 2012, c.2, s. 100) Kendisi Cabir’den 2 ukiyye ve bir dirheme (240 gr. gümüş) bir deve almış; onu Medine’ye gelince tarttırmış ve devenin bedelini fazlasıyla Cabir’e ödemişti. (Kettânî, 2012, c.1, s. 601)

Rasulullah pazara mal getiren kabilelerin karşılanmasını ve şehirlinin bedevi adına simsarlık yaparak mal satışını yasaklamıştı. (Kettânî, 2012, c.1, s.450; c. 2, s.122) Bunun amacı malın fiyatının yükselmesini engellemek, bugünkü kabzımal işlevinin ortadan kaldırılmasıydı. Üstelik pazar yerinde sahabeden bazıları hamallık yapar, kazandığı para ile sadaka vermesi için Rasulullah’a verirdi. (Kettânî, II, 169.) Medine pazarına sorumlu olarak Hz. Ömer’i görevlendirmişti. (Kettânî I, 450) Semra binti Nuheyk el-Esediyeye de pazar yeri görevlilerinden bir diğeri idi. (Kettânî, 2012, c. 1, s. 248)

Her ne kadar bu uygulamaların kurulan Medine Pazarı'na özel uygulamalar olabileceği akla gelse de sonuçta bütün bu ve benzeri emir ve yasakların İslâm dininin ortaya koyduğu çerçevede sağlıklı bir ticari yapının oluşturulmasına yönelik bir sürecin adımları olduğunu gözden uzak tutmamak gerekir.

4- Para ve Piyasa

Dönem koşulları dikkate alındığında trampa denilen ticaret uygulaması yaygın olarak görülmele birlikte ticaretin gelişmiş olması sonucu parasal ekonomi de gelişmişti. Yarımada'da İran ve Roma paraları ile altın para olan dinar ve gümüş para olan dirhem kullanılmaktaydı. Aynı zamanda habbe ve danik diye sisimlendirilen bakır paralar da kullanılmaktaydı. Rum ve İran paralarının kullanımını sikke basımı başlayınca kadar devam etmişti.

Rasulullah döneminde komşu ülkelerde basılan sikkeler dolaşımında idi. Hz. Peygamber, İslam öncesi dönemde kullanılan paralar üzerinde hiçbir değişiklik yapmamıştı. (Bal, 2014, s. 114) Araplar gümüş sikkelere dirhem, altın sikkelere ise dinar² adını veriyorlardı. Her bir dinar o dönemde on dirhem değerindeydi. (Hamidullah, 1991, c.2, s. 985.) 10 değişik parasal değer ölçüsü kullanıyordu; Dirhem³, dinar, miskal⁴, dânik⁵, kırât⁶, ukiyye, neş⁷, nevât⁸, rıtl⁹ ve kıntâr. (Kettânî, 2012, c.1, s. 603) Kullanılan hacim ölçüleri ise müdd¹⁰, sâ¹¹ farâk¹² ve vesk¹³ idi. (Kettânî, 2012, c. 1, ss. 618-619; Hamidullah, 1991, c. 2, s. 986) Kullanılan dirhemler İslâm dirhemi idi, 1 dirhem 6 dânike tekabül ediyor; muhtemelen Medine'de yapılıyordu¹⁴. Hicaz da kullanılan dinarlar ise Bizans dinarları idi. Bizans'ta basılan dinarların üzerinde kralın resmi, kimin zamanında basıldığı yazılıydı. Araplar bunlara "Hirakliyye" adını vermişlerdi. İran ve doğu illerinde kullanılan dirhemler ise İran dirhemleriydi; üzerinde kisranın ismi ve resmi bulunmaktaydı. Rasullullah döneminde sikke ise bulunmamaktaydı. (Kettânî, 2012, c. 1, s. 606, 607) Külçe altın ve gümüş de ödemelerde kullanıyordu. Ancak piyasada ağırlıkları ve değerleri farklı 2 çeşit dirhem bulunmaktaydı. Rasullullah sikkelerden koparmayı ve kesilerek eksiltmeyi yasaklamıştı; çünkü bu yolla sikkenin ağırlığı eksilmekle kalmıyor yeni bir sikke elde ediliyordu. Bu dönemde ticaret trampa ile de yapılıyordu. Mesela hurma karşılığı elbise alınabiliyordu. Koyun ½ -1 dinar arasında idi. (Hamidullah, 1991, c. 2, s. 986, 988) Arapların vazgeçilmez hayvanları olan deve veya hecin devesi kaliteye ve yaşa göre 22 dirhemden 400 dirheme ulaşan fiyatlarda alınıp satılabiliyordu. Medine'ye hicretten kısa bir süre önce Hz. Ebûbekir biri Rasullullah'a diğeri kendisine ait olmak üzere 800 dirheme 2 deve satın almıştı. At yaklaşık 400 dirhem, kalkan 3 dirhem, balta 1 dirhemdi. İki parçadan ibaret olan ve hule adı verilen elbise 1 ukiyye=40 dirhemdi. (Akarsu, 2018, ss. 221-222)

"Mekke gibi ticari hayatın canlı olduğu bir merkezde sarrafların varlığı zorunluydu ve üzerlerine önemli görevler düşmekteydi ki bu sarraflar tacirler arasından çıkmaktaydı. Sarraflar Mekke'yi kendilerine merkez edinmiş ve paranın ayarından, hilelerinden, paranın içerisindeki kıymetli madeni anlamaktaydılar. Sarraflar içerisinde paraların sağlamlarını hilelisinden ayırt etme hususunda öne geçen bu kimseler faizle borç vermekte ve farklı paraların değişimini gerçekleştirilmekteydi". (Bal, 2014, s. 115) Bu sarraflar, ticaretten elde ettikleri kârı kredi olarak, faiz karşılığı borç vermekteydi. Kredi zamanında ödenmemesi durumunda yeni bir faiz oranıyla tehir edilebiliyordu. Kısaca tefecilik de diyebileceğimiz bu işlem piyasada çok yaygındı. Hz. Muhammed'in tefecilik yaşağı tefecilik ile adil ticaret arasında bir ayırım yapılmasına neden olmuştur. Dolaylı da olsa, risk alarak kazanılan kâr ile uyumlu olunması yanında adil olunması şartıyla, Hz. Muhammed, finansal uygulamaları meşru görmekteydi.

² 1 dinar=4.25 gr. altına eşittir. (Hinz, 1990, s. 2; Sahillioğlu, 1994, c.9 ss. 352-353)

³ 1 dirhem 2.97 gr. gümüşe eşittir. (Hinz, 1990, s. 2)

⁴ Miskal ve dinar kelimeleri aynı birimi, ifade eder. Bk. (Kallek, 2005, c. 30, s. 182)

⁵ 1/6 Dirhem= 0,82 gr. gümüşe eşittir. Bk. (Hinz, 1990, s. 13)

⁶ 1 Dânik, 0,2232 gr. eşittir. Bk. (Hinz, 1990, s. 33)

⁷ 20 dirhem=59,4 gr. gümüşe eş bir ağırlık ölçüsüdür. Bk. (Hinz, 1990, s. 29)

⁸ 5 dirhem=14,85 gr. gümüşe eşdeğerde bir ağırlık ölçüsüdür. Bk. (Hinz, 1990, s. 29)

⁹ 484 dirhem gümüşe eş ağırlık birimidir. Bk. (Hinz, 1990, s. 34)

¹⁰ 1 müdd, 1,052 litre=0,85 gr. eşittir. Bk. (Hinz, 1990, s. 63)

¹¹ 4,21 litre=3,42 gr. eşittir. Bk. (Hinz, 1990, s. 63)

¹² 12,61 litre=14, 625gr. eşittir. Bk. (Hinz, 1990, s. 45)

¹³ 252 litre veya 194 kg eşittir. Bk. (Hinz, 1990, s. 65)

¹⁴ Kisreviyye adında İran dirhemlerinin kullanıldığı da belirtilir. Bk. (Hizmetli, 1999, s. 342)

“Arap Yarımadasında faizin gelişmesinde Yahudilerin katkısını tespit etmek güçtür. Gelişmiş ticaret şehirlerinin hepsinde Arap olsun Yahudi olsun hemen her tacir faizli kredi işlemlerini gerçekleştiriyordu. Ancak Yahudi tacirlerin bu piyasadan önemli bir miktarda pay aldıkları inkar edilemez. Yemen, Taif ve Medine’de tüm ticaret merkezlerinde faizle borç veren Yahudi tüccar ve sarraflar bulunuyordu. Yarımada’da yerleşik olan Yahudilerin tarım ve ticaretle uğraşmaları ve bu yolla servet edinmeleri nedeniyle önemli bir finans gücü bulunuyordu. Bunlar servetlerini faizle borç vermekte kullanıyorlardı. Başta Mekke olmak üzere önemli tüm Arap şehirlerinde faizle işlem yapan kimseler bulunuyordu. Taif faizle kredi vermesiyle meşhur olmuştu. Önemli miktarda Yahudi nüfus barındıran Medine’de de faiz yaygındı”. (Bal, 2014, s. 116)

5- Medine Yönetimi ve Ekonomi

Araplar İslâm öncesi dönemde maddiyata oldukça önem vermeleri ve bunu hayatın her alanına aksettirmeleri sonucu olarak Mekke toplumsal sınıflara ayrılmıştı. Zenginler, asiller Mekke’nin kuzeyinde ki “Ma’lât” adı verilen üst kısmında otururken, fakirler daha aşağıdaki bölgede şehrin “Meymene” adı verilen alt kısmında yaşıyordu. Medine döneminde zengin fakir ayrımını ortadan kaldırmak ve bu ayrımın önüne geçmek için “zekât müessesesi” ortaya konulmuştu (Bakara, 2/267; Tevbe, 9/60; Nisâ, 4/177) ki, bu sayede hem zengin-fakir ayrımını engellemek hem de fakir olarak nitelenen toplumsal sınıfı ortadan kaldırmak hedefleniyordu. Zekâtta başka önemli bir uygulama da faizin, tefeciliğin yasaklanmasıydı. (Bakara, 2/275-276) Sosyal dengesizliği ortadan kaldırmak üzere, başlangıçta savaşlarda elde edilen ganimetler de kullanıldı. İslâm’ın paylaşım politikası, ilke olarak kabul edilen eşitlik prensibi ve kardeşlik duygularını pekiştiren bir nitelikte, savaş hukukunun sonucu olarak ekonominin canlanmasına yardımcı oldu. Getirilen ekonomik tedbirlerle zengin-fakir arasındaki uçurum mümkün olduğu ölçüde kapandı; insan tabiatıyla uygunluk içinde bir denge ve eşitlik ortamı doğdu. Rasulullah’ın ayrıca devlet gelirlerinin tamamını bekletmeden gider kalemlerine harcamasıyla tedavüldeki para miktarı azamî seviyeye çıktığı gibi, sağlam sikkeleri bozmayı yasaklaması paranın mevcut değerini korumayı, mallar arasındaki takas ekonomisinde bazı sınırlamalar getirmesi de para ekonomisine geçişi hızlandırmak için aldığı tedbirlerdi. (Kallek, 1997, ss. 53-54, Özel, 2006, ss. 39-40)

Sahabenin önde gelenlerinin bazısı ortaya çıkan bu şartlar içinde İslâm öncesi dönemde başlayan ticari ilişkilerini geliştirdiler ve büyük servetler elde ettiler. Bu dönemde ortaya çıkan zenginleşme sahabenin önde gelenlerinin servetlerine bakıldığında önemli bir yekünü teşkil etmekteydi. Buna göre Zübeyr, Bahreyn’deki mülklerine karşı aldığı Basra, Kûfe, Mısır ve İskenderiye’de sahip olduğu evler dışında 50.000 dinar, 1.000 at miras bırakmış, fakat bu gelirin bir dirhemini bile harcamayıp tasadduk ettiği, (İbn Sa’d, 2001, c. 3, ss. 109-110; İbn Hacer, 2005, c.2, ss. 459-460) Talha b. Ubeydullah’ın Irak’tan yıllık 400.000-500.000 dirhem, Serât’tan 15.000 dinar civarında gelir sağladığı, ailesi için yeteri kadarını ayırdıktan sonra kalanıyla kabilesi Benî Teym’de hiç fakir bırakmadığı, bekarları evlendirdiği, borçluların borçlarını ödediği ve miras bıraktığı rivayet edilir. (İbn Sa’d, 2001, c. 3, s. 201-202) Abdurrahman b. Avf vefat ettiğinde büyük nakit yanında bin deve, üç bin koyun (Bazı rivayetlere göre onbin) ve yüz at miras bırakmıştı. (İbn Sa’d, 2001, c. 3, s. 167; Kettânî, 2012, c. 2, s. 91, 475.) Hz. Ebûbekir İslâm geldiğinde 40.000 dirhem serveti bulunurken vefat ettiğinde ne bir dirhem ne de bir dinarı kalmıştı. (İbn Sa’d, 2001, c.3, s. 175; Kettânî, 2012, c.2, 89) Hz. Peygamber ise sağlığında idareye geçen topraklardan gelen vergilerden payına düşen büyük meblağlardan, kendisine verilen hediyelerden hiçbir şeyi bırakmadı. Onun bir nevi muhasebecisi konumundaki Bilal-i Habeşi şöyle anlatır: “Onun hiçbir şeyi yoktu. Allah’ın kendisini peygamber gönderişinden vefatına dek (harcamalarını yapma) görevini ben üstlenmiştim...” (Kettânî, 2012, c.2, s. 19) Büyük otoritesine ve bu zenginliğine rağmen kifayet miktarıyla geçinir, Allah’tan kifayet miktarı rızık ister, gösterişsiz, mütevazı bir hayat sürerdi. Şöyle buyurmuştu: “Uhud Dağı kadar altınım olsa, bir borç için saklayacağım bir dinar dışında başka bir dinarın bile gece yanımda kalmasından hoşnutluk duymam.” (Buhârî, İstikrâz, 30; Müslim, Zekât, 31, 32) Rasulullah borçlu olarak ölen kimselerin borcunu üstlenmiş, (Kettânî, 2012, c. 1, s. 393) “Eşlerimin nafakası ve âmilimin (memurların) rızkından öte bıraktığım her şey sadakadır.” (Buhârî, Vesâyâ, 32; Müslim, Cihâd, 55) buyurarak vakıf yaptığı gibi, ashâbı da fakirlere yardıma ve vakfetmeye teşvikte bulunmuş, onlar da en değerli mallarını toplumun hizmetine vakfetmişlerdi. (Kettânî, 2012, c. 1, ss. 585-595; Akarsu, 2018, 222-223) Rasulullah bizzat yaşayarak örnek olduğu hayırseverliği başkalarına da tavsiye ederken varlıkları ölçüsünde onları zekât ödemeye de mecburî tutmakla kısa bir zaman içinde sosyal dayanışmayı kurumlaştırmıştı.

Bu dönemde tercümanlık, hukuki belge yazma danışmanlığı, ferâize göre malı taksim etme, marangozluk, duvarcılık, madeni para tarcılığı, mezatçılık, kasaplık, yatak imalatı, kuyumculuk, kapkacak

imalatı, boyacılık, nakkaşlık, demircilik, gemi yapımcılığı, fırıncılık, berberlik, terzilik, ebelik, vantuz çekiciliği, baytarlık, mezar kazıcılığı, deri eşya yapım işi, koku imalatıcılığı gibi bir çok meslek sınıfı vardı. (Kettânî, 2012, c. 2, s. 98; Hamidullah, 1991, c. 2, ss. 991-992) Sahabeden bir çok isim de ticaretle uğraşıyordu; Hz. Osman manifaturacı idi. Ebû Mûsâ el-Eş'arî ilaç satıcısı idi. Esmâ binti Muharribe ve Havla binti Tüveyt kadınlar için güzel koku (ıtriyat) satarlardı. (Kettânî, 2012, c. 2, s. 105) Zeyneb binti Cahş deri tabaklayıp ayakkabı diker, (Kettânî, 2012, c.2, s. 105) Sa'd el-Karaz, yaprakları deri tabaklamada kullanılan Selem ağacı yaprağı ticareti yaparken Osman b. Talha, İsa b. Ebî İsa, terzilik yapardı. (Kettânî, 2012, c.2, ss. 120-121,125) Rasulullah'ın ölen oğlu İbrahim'in süt babası demirci ustasıydı. (Kettânî, 2012, c.2, s. 137, 139.) Anber ve civa ticareti yapılmakta, erkekler için safran, anber, misk ve ud kokuları satılmaktaydı. (Kettânî, 2012, c.2, s. 103) Ammâr b. Yâsir yapı ustasıydı. (Kettânî, 2102, c. 2, s. 144.) Ma'mer b. Nadle Rasulullah'ın berberi idi. Halid b. Esid, Zübeyr, Amr b. el-Âs ve Âmir b. Kureyz kasap (Kettânî, 1992, c. 2, ss. 169-171), Ebû Râfi' ise kuyumcu idi. (Kettânî, 2012, c.2, s. 128, 129) Hz. Âişe diğer sahâbi kadınlarının eskiyen elbiseleri yamaladıkları ve tamirlerini yaptıkları bildirilir. Yine Hz. Âişe'nin üzerine örttüğü elbisesini safranla boyadığı, rivayetler arasında zikredilir. Hz. Hatice'nin de tarakçısı olan Ümmü Züfer kadınların saç bakımı ile iştiğal eden hanımlar arasında ilk sıradaydı. (Kettânî, 2012, c. 2, s. 178) Hz. Peygamber döneminde Mekke, Medine, Taif ve Hayber gibi şehirlerde yerleşik halkın sürülerini otlatan çobanlarla ilgili rivayetlerden hür, köle, kadın, erkek ayırımı yapılmaksızın bu mesleğin icra edildiği anlaşılmaktadır. Çobanlık yapan hanım sahabiler arasında Ümmü Eymen bulunurken, yine sahabiden Ka'b b. Mâlik'in cariyesi de çobanlık yapanlar arasındaydı. (Buhârî, Zevâih ve's-Şayd, 27, 30; Akarsu, 2018, ss. 217-218)

SONUÇ

Tarımsal alanların azlığı, iklimsel koşulların müsait olmaması nedeniyle Arap Yarımadası tarım ve hayvancılığa uygun olması nedeniyle Akdeniz ile Hint Okyanusu arasındaki ticarete kilit rol oynamıştır. Bu ticarete en önemli etken de kervan taşımacılığıydı.

Yağmur az olduğu ve beslenme için sürekli göç etmek zorunda kalan bedeviler çöl şartlarının getirdiği olumsuz koşullar nedeniyle mücadeleci bir yapıya sahip olurken, bu yapı onlara uzak bölgelerle yapılan ticari ilişkilerde olumlu katkı sağlamıştır. İslamın geldiği yıllarda da sahabenin bir çoğu bu ticaret hayatının içinde yer alıyordu. Bu ticari hayatta Hicaz bölgesinin önemli şehirleri olan Medine, Taif ve özellikle de Mekke büyük kazanç sağlamıştır. Dolayısıyla İslamın geldiği günlerde Rasulullah'a muhalefet edenlerin önemli bir bölümü de bu ticareten büyük servet kazananlardır.

Rasulullah'ın Medine'de kurmaya çalıştığı idari yapıda kamu hukukuna uygun, sosyal adalet ilkesini gözetilen uygulamalara yer verilmişti. Özellikle hicret sonrası şehir ticaretinde önemli rol oynayan Medine Pazarı'nın kurulması ile birlikte aldatmayan, dürüst, şeffaf, güvenilir ve piyasa ekonomisinin şartlarını dikkate alan bir ticaret anlayışı geliştirilmeye çalışılmış, Medine örneği tüm İslam ticaret hukukunun uygulama alanının güzel bir örneğini oluşturmuştur. Bu durum ekonominin gelişmesine, refah seviyesinin artmasına ve üretimi az olan bir bölgenin ticaret alanında başarılı olmasına neden olmuştur. Bu başarıdan da Müslümanlar edindikleri servetlerle büyük kazançlar sağlamışlardır.

KAYNAKÇA

- Akarsu, Murat (2018). Kableden Devlete Medine Tecrübesi, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Bal, Faruk (2014). Çölün Ekonomisi: İslam Öncesi Arap Yarımadası'nda Ticaret, Ortaklık, Para ve Kredi. Akademik Ortadoğu Dergisi 9, 95-118.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (1987). Futûhu'l-Buldân. Trc. Mustafa Fayda. Ankara. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Buhari, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (1979). Sahih Buhârî. İstanbul: Matbaa-i Âmire Baskısından.
- Çağatay, Neşet (1989). İslâm Dönemine Dek Arap Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Dûri, A. Aziz (1999). İlk Dönem İslâm Tarihi Çev. Hayrettin Yücesoy. İstanbul: Endülüş Yayınları.
- Hamidullah, Muhammed (1991). İslâm Peygamberi. Çev. Salih Tuğ. İstanbul: İrfan Yayıncılık.
- Heyd, W. (1975). Yakın Doğu Ticaret Tarihi. Trc. Enver Ziya Karal. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hinz, Walther (1990). İslâm'da Ölçü Sistemleri. Trc. Acar Sevim. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Hinz, Walther (1990). İslâm'da Ölçü Sistemleri. Trc. Acar Sevim. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Hitti, Philip (1980). Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi. Trc. Salih Tuğ, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Hizmetli, Sabri (1999). İslâm Tarihi, İlk Dönem, Ankara: Bizim Büro Basımevi

- İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî (2005). el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe. Thk. Adil Ahmet Mevcud, Ali Muhammed Muavvıd. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî (1953), Sünen. Thk. Muhammed Fuad Abdülbâki. Kahire.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullâh Muhammed (2001). Kitâbu et-Tabakâti'l-Kübrâ. Thk. Ali Muhammed Ömer, Medine: Mektebetu'l-Hanci.
- Kallek, Cengiz (1987). Asrı Saâdet'te Yönetim-Piyasa İlişkisi. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı.
- Kallek, Cengiz (1994). Asrı Saâdet'te Devlet-Piyasa İlişkisi, Bütün Yönleriyle Asrı Saadette İslâm, 3, 403-482.
- Kallek, Cengiz (2005). Miskal", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), 30, 182-183.
- Kettânî, Muhammed Abdülhayy (2012). et-Terâtibu'l-İdariyye (Hz. Peygamber'in Yönetimi). Trc. Ahmet Özel. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kister, M. J. (2014). İlk Dönem İslâm Tarihi Üzerine Makaleler. Derleyen. Ali Aksu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Lecker, Micheal (2003). İslâm Öncesi ve İslâm'ın İlk Döneminde Medine/Yesrib Pazarı Üzerine. Trc. M. Mahfuz Söylemez. Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2 (4), 157-172.
- Muhammed Hamidullah (2006). Asr-ı Saadet Öncesinde ve Hz. Peygamber'in Hicretinden Sonra Medine'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam. 1, Editör. Vecdi Akyüz. 101-114.
- Müslim, İmam Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc El-Kureşî (1972). Sahih-i Müslim. Thk. Muhammed Fuad Abdülbâki. Beyrut: Müessesetu Risâle.
- Özel, Ahmet (2006). Yönetici Olarak Hz. Muhammed. Divan İlmi Araştırmalar Dergisi, (20), 1-44.
- Sahillioğlu, Halil (1994), Dinar, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), 9, 352-353.
- Semhudî, Nureddîn Ali b. Ahmed (2006), Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri'd-Dâri'l-Mustafa. Haş. Halid Abdülgâni Mahfuz. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Tirmizi, Muhammed b. İsa b. Serve (1981), Sünen. İstanbul.

Madde Bağımlılığı Tedavisinde Manevi Desteğin Ekip Çalışması ile Yürütülmesi

Selin Arıkın¹

Elif Öztürk²

Murat Altuntaş³

Giriş

Madde bağımlılığı, değişen dünya toplumlarında çözilememiş kronikleşmiş sorunlardan biridir. Bilinen eski toplumlardan günümüze kadar maddenin varlığı ve kullanımı kutsal kitaplarda yer almıştır. Kimi toplumlarda olumlu bir algıya sahip kimi toplumlarda ise yasaklı “kötülüklerin başı” olarak nitelendirilmiştir. (Köknel, 1998: 8-20) Bağımlılık bir hastalık olarak tanımlanmış ve ancak kurum bakımını kabul eden bağımlılara tıbbi tedavi sunarak iyileştirme yöntemleri kullanılmıştır. Uzun bir süre tıbbi tedavi ile aşmaya çalışılan bu sosyal sorunun, çok boyutlu bir durum olduğu ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Çalışmalar ile iyileştirme yöntemleri çeşitlenmiştir. Dünyada ve Türkiye’de de süreç bu şekilde kendini güncellemiştir. Bu değişimler, bireyin içinde bulunduğu toplumun sorunlarına karşı tıbbi yaklaşımların tek başına yeterli olmadığı görülmüştür.

Bu çalışma ile madde bağımlılığı tedavisinde alternatif üretilmek istenmiş olup, bağımlılığın tedavisinde manevi destek hizmetlerinin başarıya ulaşma noktasında önemli bir yer tuttuğunun iddiasındadır. Manevi desteğin hem bağımlı kişiye hem de ailesi için önemli bir noktada olduğu üzerine durulmuştur. Özellikle dinsel ve motivasyonel görüşmelerin madde bağımlısı bireye pozitif etki yaptığı, incelenen alanlar arasında yerini almıştır.

Ele alınan bu çalışmada uzun yıllardır madde bağımlılığı çalışmaları yapan Almanya’dan örnek bir çalışma araştırılmıştır. Bu çalışma ve madde bağımlılığı alanında çalışan mesleki personel yapılan kalitatif görüşmeler ile çalışma desteklenmiştir.

Çalışmanın Amacı ve Önemi

Yapılan bu çalışma madde bağımlılığı tedavi sürecine bir öneri niteliği taşımaktadır. Alternatif önleme ve destek süreçleri ile madde bağımlılığının tedavisine olumlu katkı sağlayacağı, alternatif yöntem olabileceği düşünülmüştür. Tedavi sürecinde ekip çalışması bireyi çok yönlü ele almayı, sistem yaklaşımı perspektifiyle uyum sağlamaktadır. Bireyin tüm yönleriyle sürece dahil edildiği ve sürecin başarı yüzdesine olumlu katkı sağlayabilecek bir alternatif yöntemdir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde ekip içinde yer alabilecek mevcut meslek elemanlarına ek olarak, bireyin manevi yönünü besleyecek manevi destek hizmetlerinin de eklenmesi gerektiği önerilmektedir. Amacı yeni yaklaşımlarla bağımlılığın önlenmesi ve tedavi sürecine yardımcı olacak çok yönlü tedavi süreçlerinin kazanımını sağlamaktır.

---

¹ Selin Arıkın, Yalova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü 4. Sınıf öğrencisi, selinnarkn@gmail.com.

² Elif Öztürk, Yalova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü 4. Sınıf öğrencisi, elifoozturk@icloud.com.

³ Murat Altuntaş, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Yüksek Lisans öğrencisi, murataaltuntas21@hotmail.com

Yöntem ve Teknik

Madde bağımlılığı alanında çalışmış, çalışan ve çalışması muhtemel 10 meslek elemanı ile yapılan yüz yüze kalitatif bir çalışma yöntemi izlenmiştir. Demografik bilgi içeren meslek, cinsiyet, mesleği icra etme süresi harici sorular diğer tüm sorular nitel bilgiler edinmek için sorulmuş olup toplamda 15 soru sorulmuştur. Mülakat yüz yüze sağlanmıştır. Görüşmelerin her biri ortalama 30 dakika sürmüştür. Görüşmeler bir haftalık süreçte yapılmış olup, her görüşme gerçekleştirildiği gün sonunda yazılı bir şekilde kayıt altına alınmıştır. Sorular nitel soruların her biri bulgular bağlamın birer başlık olarak ele alınmıştır.

Madde Bağımlılığı

Madde bağımlılığı Uzbay (2009: 64) tarafından; psikolojik, nörolojik, genetik ve sosyo-ekonomik boyutlarla ele alınan karmaşık bir olgu; remisyon ve nüks dönemlerinin yaşandığı kronik bir *beyin hastalığı* olarak tanımlanmaktadır. Kültegin Ögel (2010: 6-8); madde kullanımının tutku halini almasıyla birlikte bağımlılıktan söz edilebileceği üzerinde durmaktadır. Bu görüş çerçevesinde madde kullanımında nedensellik ilişkisi ortadan kalkarak kişinin yaşam amacı haline gelmektedir. Madde bağımlılığı kişinin iradesini devre dışı bırakarak içinden çıkılması güç bir döngüye sürükleyen nörolojik bir hastalıktır. “Madde kullanımı bireyin kendini köleleştirdiği bir durumdur. Çünkü bağımlılık bireyle nesnesi arasında kurulan ve bir süre sonra bireyin özerkliğini ve özgüllüğünü ortadan kaldıran bir sürece gönderme yapmaktadır.” (Doğan, 2001:78). Bu bağlamda madde bağımlılığı kişilik ve sosyal durum bozukluklarının hem sonucu hem de başlangıcıdır. Madde bağımlılığını genel perspektif ile değerlendirmek, doğru anlamak, bireye özgüllüğünü göz ardı etmeden tedaviye başvurmak gerekir. Avrupa Uyuşturucu Raporu’na (2018) göre Avrupa Birliği’nde 92 milyondan fazla insanın hayatlarının bir kısmında uyuşturucu madde denediği saptanmıştır. Bununla birlikte 15-64 yaş aralığındaki kişilerin dörtte birinden fazlasının yaşamlarının bir noktasında uyuşturucu madde denediği düşünülmektedir. Uyuşturucu madde deneme oranıyla birlikte önceki yıllara nazaran bağımlı kullanım oranları da artış göstermektedir. Türkiye Uyuşturucu Raporu’na bakacak olursak (TUBİM, 2018) coğrafi konumu ve dinamik nüfusu sebebiyle uyuşturucu kaçakçılığı ve pazarında Türkiye geçiş noktasında olan ve odak devletlerden biridir. Avrupa Birliği’nde ele geçirilen eroin miktarı 2014-2016 periyodu arasında yıllık ortalama 4.300 kg olarak tespit edilirken, Türkiye’de 2015 yılında ele geçirilen eroin miktarı 8.300 kg, 2016 yılında ise 5.600 kilogramdır. Oransal bir gerileme söz konusu olmasına rağmen Türkiye, diğer tüm Avrupa ülkelerinden daha fazla miktarda eroin ele geçirmektedir. Bu durum Türkiye’nin uyuşturucu madde kaçakçılığı konusunda ne kadar büyük risk taşıdığını gözler önüne sermektedir. Uyuşturucu madde türevlerinin ülke sınırları içerisine girmesiyle maddelerin ulaşılabilirliği de kolaylaşmaktadır. Kullanım miktarının artmasının bir nedeni de eskiye oranla maddeye ulaşımın daha kolay ve ucuz olmasıdır. Madde kullanımının artmasıyla birlikte, bağımlılık gittikçe büyüyen bir toplumsal sorun haline gelmektedir.

Bireylerin tedavi edilmesi toplumsal olan bu sorunu çözüme yetersiz kalsa da bireysel iyileştirmelerin yoludur. Daha önce de bahsedildiği gibi madde bağımlılığının çok boyutlu bir olgu olması nedeniyle tedavi süreçlerinde de çok boyutluluk gözetilmelidir. Ayrıca bağımlılığın kronik bir döngü olması da tedavi sürecinin yaşam boyu takip ve desteği gerektirdiğini işaret etmektedir. Ögel (2010: 1-10) madde bağımlılığı tedavisinde çeşitli yaklaşımların uygulanması gerektiğini vurgulamaktadır. Tıbbi müdahale, psikolojik rehabilitasyon, sosyal hizmet süreci gibi yöntemlerin yanında “manevi destek” hizmetlerinin de bir ekip çalışması içinde sunulması gerekmektedir.

Manevi Destek

Manevi, “Görülmeleyen, duyularla sezilebilen, ruhani, tinsel, maddi karşıtı...” (TDK, 2018), maneviyat ise “Yürek gücü, moral.” (TDK, 2018) şeklinde tanımlanmıştır. Her iki kavramın tanımında geçen sözcüklerin her biri başlı başına insani değerlerle ilişkilidir. Bu bağlamda maneviyatı ve manevi hizmeti tanımlayabilmek;

insanı bir çerçeve içine alıp açıklamaya girişmek kadar güçtür. Wagler (2007: 135-136), “spiritual” manevi kavramını açıklarken kişinin anlam arayışı, onu besleyen “şey” ile ilişkilendirmiştir. Maneviyatın ve psikolojinin insan olmanın bir gereği olduğunu ifade etmiştir. Öyle ki din olgusunu maneviyyatın içinde değerlendirmiştir.

Maneviyyat bireylerin içsel tatmini, kendi evrenleri ile ilgili olan varoluşa dair tüm soyut benlikleriyle ilgilidir. Bireyin anlam yüklediği her şey içinde maneviyyatı taşır ve maneviyyattan beslenir. İnançları, değerleri, ruhsal dinamikleri ve sahip olduğu diğer her şey bireyin manevi kimliğidir.

Manevi desteğin açıklanmasında, manevi/manen kavramsal kritiğinin yapılmış olması en temel husustur. Manevi destek dini dinamiklerle işlev kazanmış olsa da geniş bir kavram olan tinselliğe daha yakındır. Koç (2017: 203) un da belirttiği gibi “Manevi destek; bireyin fiziksel, bilişsel ve manevi boyutları arasındaki bağlantıyı sürdüren bir tedavi modeli sunarak bireylerin ruhsal ve fiziksel bütünlüğünü korumaya çalışmaktadır.” Ruhsal, sosyal ve tıbbi sorunlarla yaşamı idame ettirmeye çalışan bireyler için kendi özgüllüğü ve değerlerine göre manevi desteğe ihtiyaç duymaktadırlar. Manevi destek, gerek tedaviye yardımcı gerek koruyucu/önleyici bir danışmanlık hizmeti niteliği taşımaktadır. Bu denli insani bir durumun, insani işlevsizliklerle baş etme becerisi kazandırabileceği, bireyi iyileştirebileceği göz ardı edilmemelidir.

Manevi destek sunucusu olan kişilerin sınırlılıkları da bireysellik ile başlar. Bu kişiler dini dinamikler ve kişisel değerlerin bilincinde olarak hareket etmelidir. Manevi destek hizmetinin içeriği, amaç ve hedefleri kişilerin ilgi, inanç ve değerlerini gözetererek anlam arayışlarında, varoluş inşasında iyileştirme, destek ve yardım genelini kapsayan bir çerçeveye sahiptir. Bu bağlamda ilgili hizmeti verecek kişi, bireyin inanç, değer ve geleneklerine saygı duymalı, mensubu olduğu dini veya kendi fikirlerini karşı tarafa empoze etmeye çalışmadan profesyonel bir hizmet sunmalıdır (Ay, 2017: 11-14).

Manevi destek Türkiye’de henüz kullanılan tam anlamıyla özümsememiş bir kavramdır. Batı toplumlarında, Avrupa’da ve Amerika’da, manevi destek ve danışmanlık 1960’lı yıllarda akademik anlamda araştırmalara konu olmuştur. Bilinen sosyal ve toplumsal hizmetlerin; manevi destek ve danışmanlığın, dinler kadar eski olduğu bilinmektedir. 1980’li yıllara gelindiğinde Avrupa’da ve Amerika’da manevi destek hizmetleri profesyonel anlamda hizmetlerde yerini almıştır. Türkiye’de batı toplumlarına görece çiçeği burnunda bir araştırma ve uygulama alanıdır. Sosyal hizmetlerin sunumu, bireylere sunulan çeşitli danışmanlık, yönlendirme faaliyetlerinde ve toplumsal düzeyde hedeflenen koruyucu önleyici çalışmalarda başvurulması gereken bir danışmanlık hizmetidir (Koç, 2017: 204; Kesgin ve Erdem, 2018: 90). Batı toplumlarından manevi desteğin uzun yıllardır, ekip çalışması bilincinde sunulduğu ülke olan Almanya özelinde durumu değerlendirmek gerekmektedir. İyi örnek teması ile Almanya’da uygulanan manevi destek ve ekip çalışmasını başka bir başlıkta değerlendirmek gerekli olmuştur. Almanya özelinde manevi destek ve hizmetlerin; “Almancada burada manevi bakım ve manevi danışmanlık olarak bahsedilen hizmet Seelsorge kavramı ile karşılanmaktadır.” (Ay, 2017: 10) Seelsorge kavramını karşılayan İngilizce kavram, “spiritual welfare”dır. Türkçe karşılığı ise “manevi refah”tır.

Almanya’da Madde Bağımlılığı Tedavi Yöntemleri ve Ekip Çalışması

Son dönemlerde yapılan araştırmalar sonucunda; illegal yollarla giren uyuşturucu oranının oldukça yükseldiği görülmektedir. Özellikle illegal yollarla Almanya’ya giren uyusturucu maddeler büyük bir çoğunlukla gençleri hedef almaktadır. (Degkwitz ve ark., 2002: 3-10). Almanya Federal devleti sayısı artan madde bağımlısı bireylere yönelik uzun yıllardır araştırmalarına devam vermektedir. Özellikle madde bağımlısı kişilere yönelik spesifik bir *tedavi yöntemi* geliştirmiştir. Bu tedavi yöntemi çerçevesinde madde bağımlısı kişiyi merkeze alan uzun bir biyopsikososyal program hazırlanmaktadır (Kappeler, 1991: 25-50). Bu program 10 aşamadan oluşmaktadır. Bu aşamanın en önemli bölümlerinden bir tanesi ekip çalışması olarak, tedavinin organize edilmesidir. Program aşamaları şu şekilde ele alınmaktadır:

1. Kişinin sağlığının kontrol altına alınması. (Kriz müdahalesi, maddeye karşı olan ihtiyacın önlenmesi vb.) (*İlgili doktorlar ve hemşire sorumludur.*)

Arıkın, Selin; Öztürk, Elif; Altuntaş, Murat; Madde Bağımlılığı Tedavisinde Manevi Desteğin Ekip Çalışması ile Yürütülmesi

2. Bireyin sağlık istikrarının sağlanması ve tıbbi destek. (*İlgili doktorlar ve hemşire sorumludur.*)
3. Sosyal çevrenin güvence altına alınması ve daha fazla dağılmanın önlenmesi. (*Sosyal çalışması/Sosyal Hizmet Uzmanı, Sosyolog, Psikolog, Pedagog ve Manevi Destek Görevlisi sorumludur.*)
4. Maddeye karşı hissedilen yoksunluğun ertelenmesinin sağlanması. (Strateji belirleme ve motivasyon sağlanması için bire bir görüşmelerin ekip üyelerinden mesleki personel tarafından yapılması.)
5. Madde bağımlılığın yol açtığı nedenleri tespit etmek. (Bu nedenlere yönelik çevresel ve sosyal önlemin alınmasını sağlamak). (*Tüm ekip üyeleri sorumludur.*)
6. Bireyin madde bağımlılığından kurtulması için tedavi yönteminin kabul etmesini sağlamak. (Tedavi ekip üyeleri ve ailenin ikna konusunda bireyi desteklemesi/baskı altına alması vb.)
7. Madde bağımlısı bireyi tedavi süreci boyunca olabildiğince aktif olarak dahil edilmesini sağlamak. (*Ekip üyelerinden herkes bu görevden sorumludur.*)
8. Tedavi süreci boyunca bireyin vazgeçmesini önlemeye yönelik çalışmaların yapılması/organize edilmesi/aileyi süreci dahil edilmesi. (*Sosyal çalışması/Sosyal Hizmet Uzmanı, Sosyolog, Psikolog, Pedagog ve Manevi Destek Görevlisi sorumludur*)
9. Bireye yönelik “öz yeterliliğin desteklenmesi” ve “ilişki ve çatışma becerilerinin uygulanması”. (*Ekip üyesi Psikolog ve Sosyal Hizmet Uzmanı/Sosyal Çalışmacı tarafından yapılır.*)
10. Meslek ve sosyal çevrenin desteklenmesi. Bireyin hayat standartlarının iyileşmesi için girişimde bulunmak. (*Sosyal çalışmacı, Sosyolog, Manevi Destek Görevlisi sorumludur.*)

(Alman Bağımlılık Sorunları Merkezinin Madde Bağımlısı için hazırlamış olduğu rapordan hazırlanmıştır.)
http://www.dhs.de/fileadmin/user_upload/pdf/Broschueren/Suchtmед_Reihe_4_Drogen.pdf, Erişim tarihi: 05.11.2018

Bireyin kurumsal tedavi içine alındığı ilk andan itibaren kapsamlı bir ekip müdahalesi ile hizmetin sunulduğu görülmektedir. İlgili mesleklerin yanı sıra manevi rehberin de ekip içinde yer almış olmasına dikkat edilmelidir. Daha önce değinilen insani işlevsizliklerin sebepleriyle ve sonuçlarıyla içeriğine giren ve bu işlevsizlikleri kapsayan sosyal durum bozukluklarından biri de madde bağımlılığıdır. Manevi destek başlığı altında değinilen insana dair bir gereklilik olduğu vurgulanan manevi destek hizmeti Almanya örneğinde işlenmiştir.

BULGULAR

Bu başlık altında madde bağımlılığı alanında çalışmış, çalışan ve çalışması muhtemel 10 meslek elemanı ile madde bağımlılığı tedavisinde manevi desteğin ekip çalışması içinde uygulanabilirliği, manevi destek hizmetlerine ilişkin görüşleri değerlendirilmektedir. Demografik bilgiler içeren cinsiyet, meslek ve mesleği icra ediş süreleri şu şekildedir; Görüşme yapılan meslek elemanlarının 4’ü kadın, 6’sı erkektir. Görüşme yapılan 10 meslek elemanı müstear isimler ile kodlanmış olup, bahsi geçen kişilerin 3’ü psikolog (Ece, Ela ve Cem), 3’ü sosyal çalışmacı (Eda, Ege ve Gül), 1’i psikiyatrist doktor (Efe), 1’i din görevlisi (Ali), 1’i tıp doktoru (Ata), 1’i gençlik çalışmaları uzmanı (Alp) olarak çalışmaktadır.

Nitel bilgiler almak amacıyla sorulan sorulara yapılan görüşme sonucunda, elde edilen verilerin her biri ilgili soru başlıkları altında değerlendirilmektedir.

Kaç senedir bu alanda çalışıyorsunuz? Görev tanımınızdan ve mesleki sorumluluklarınızdan bahseder misiniz?

Sorulan 2 soru ile meslek elemanlarının alanda çalışma süreleri, görev tanımı ve sorumlulukları ile ilgili bilgiler almak hedeflenmiştir. Çalışma Süreleri ile ilgili soruya: Din Görevlisi Ali 28; Psikologlardan Ela 13, Ece 14 ve Cem 6; Psikiyatrist Doktor Efe 17; Tıp Doktoru Ata 20; Sosyal Çalışmacılardan Eda 11, Gül 12 ve Ege

Arıkın, Selin; Öztürk, Elif; Altuntaş, Murat; Madde Bağımlılığı Tedavisinde Manevi Desteğin Ekip Çalışması ile Yürütülmesi

1; Gençlik Çalışmaları Uzmanı Alp 6 yıldır mesleklerini icra ettiklerini belirtmişlerdir. Görüşme yapılan meslek elemanlarının çoğunun sayısal verilerle deneyimli olduğu söylenebilir.

Görev tanımı ve mesleki sorumluluklarını; *“Bireysel görüşme uzmanıyım, müracaatçıları öncelikle tıbbi tedaviye yönlendirerek süreci başlatıyorum, ardından belli periyotlar halinde görüşme ve müdahale planı düzenliyorum.”* (Kişisel Görüşme, Dınyu, Psikolog,2018) şeklinde tanımlamıştır. Bir ekip modeli perspektifi ile düşünüldüğünde ilk mülakat için psikoloğun önemini görmekteyiz.

“Diyaret İşleri Başkanlığı bünyesinde, halkın inanç ve ibadet esaslarına göre ibadet yerlerinin yönetimi, bu ibadet yerlerinde görevlendirilmiş memur kategorisinde görev yapan kişileriz. Özellikle İslam dininin -ablak -ibadet -itikad dediğimiz 3 ana esasını insanlarımızı öğretmek ve bu çerçevede camilerde bilgilendirmek. Namazlarda onlara refakat etmek şeklinde söyleyebilirim.” (Kişisel Görüşme, Ali, Din Görevlisi,2018)

Kişilerin inanç ve değerlerine örtüşük şekilde, kutsal kitaplara ve bünyesinde hizmet verdiği bakanlığa uygun mesleğine icra eden din görevlisi toplumun ihtiyaç duyduğu meslek elemanlarından. *“Şu an da yetkilendirilmiş aile bekimliği görevi yapıyorum. Üniversite bünyesinde personel ve öğrencilerine hizmet vermekteyiz.”* (Kişisel Görüşme, Ata, Tıp Doktoru,2018) Genç kitlenin daha yoğun eriştiği tabiple, deneyimlerinden faydalanmak amacıyla görüşme yapılmıştır.

“Sosyal hizmet uzmanının hastanedeki genel görev tanımından bahsedecek olursam, hastaların tıbbi tedaviden etkin bir biçimde yararlanmaları amacıyla ekonomik, sosyal, psikolojik, eğitici, destekleyici ve geliştirici hizmetlerin yanında hastanın ailesi ve çevresi ile ilişkilerinin düzenlenmesi ve diğer sosyal hizmet kuruluşlarıyla iş birliği yaparak sorunların çözümlenmesi için tıbbi sosyal hizmet müdahalelerini gerçekleştirmek diyebilirim. AMATEM’deki görevimizden bahsedecek olursam bizim burası ayakta tedavi merkezi olduğu için ilaç tedavisinin yanında bireysel ve grup psikoterapileri, alkol ve madde bağımlılığı tedavisi, gerekli hallerde sosyal inceleme yapmak ve raporunu hazırlamak, Denetimli Serbestlik hastalarının tedavi sürecinde rol almak diyebilirim.” (Kişisel Görüşme, Ege,2018)

Bağımlılarla sosyal çalışmacı olarak birebir çalışan meslek elemanı görev tanımından bahsederken sadece bağımlı bireylerle çalışmakla kalmayıp, bu bireylerin çevresindeki kişilere yönelik de çalışmalar yaptığından bahsetmiştir.

“Bağımlılıkla mücadele çerçevesinde gençlerle kamp, eğitim, seminer, söyleşi, spor faaliyetlerini düzenlemek, Ulusal çapta faaliyet veren sivil toplum kuruluşumuzun üniversite kulüplerinin koordinasyonunu sağlamakla görevliyim.” (Kişisel Görüşme, Alp, Gençlik Çalışmaları Uzmanı,2018)

“Uzun yıllardır psikiyatrist olarak görev yapıyorum, psikiyatri tıp dallarından biridir. Kısaca ruh bekimliği diyebiliriz; Hastanede psikiyatr olarak çalışıyorum ve belli periyotlar ile AMATEM’de çalışıyorum.” (Kişisel Görüşme, Efe, Psikiyatrist,2018) şeklinde mesleklerini ve görev tanımlarını ifade etmişlerdir. Bu soruların soruluş amacı ekip çalışması içinde olabilecek meslekleri öğrenmek, değerlendirmeyi bu çerçevede yapmaktır.

Çalıştığınız alanda herhangi bir bağımlılıktan dolayı tarafınızdan hizmet talep eden bireyler oldu mu? Olduysa ya da olmadıysa detaylandırır mısınız?

Meslek elemanlarının tamamı kendilerinden bağımlılık konusunda hizmet talep edildiğini söylemektedir. Bu hizmetlerin bir kısmının çalıştıkları kurum bünyesinde karşılaştıkları kişiler tarafında talep edilirken bir kısmının da bağımlılık alanı ile bağlantılı oldukları bilindiğinden dolayı aile ve arkadaş çevreleri tarafından talep edildiği vurgulanmıştır. Görüşme yapılan kişilerin bir kısmı ise konu ile ilgili taraflarından eğitim, bilgilendirme ve yönlendirme talepleri olduğundan bahsetmiştir.

“Almanya’da çalıştığım süreçte, bağımlı bireyler tarafımıza gelip vicdanım rahat değil bırakmak istiyorum ancak bırakamıyorum demişti. Alkol ve madde bağımlılığı ile ilgili gençler başvurmuştu. Dinde alkolün yeriyse alakalı destek isteyenler olmuştur” (Kişisel Görüşme, Ali, Din Görevlisi,2018). Bir dönem Almanya’da din görevlisi olarak çalışmalarda bulunan meslek

Arkın, Selin; Öztürk, Elif; Altuntaş, Murat; Madde Bağımlılığı Tedavisinde Manevi Desteğin Ekip Çalışması ile Yürütülmesi

elemanı kendisine, bağımlı gençlerin müracaat ettiğini, birkaç kez görüşmeye geldiklerini fakat daha sonra bu görüşmelerin devamının gelmediğini, irtibatlarının koptuğunu dile getirmiştir.

“Madde bağımlılığı çalışma alanı ile ilgili önyargım vardı ama bu proje içinde yer alarak bu önyargımı kırdım. Şu an çalıştığım kurumda ise bağımlı kişilerle bireysel görüşmeler yapıyorum ama bağımlı kişi ile takip sistemimiz yok. Ben yine de bağımlı kişilerin daha sonra da psiko-sosyal destek alması düşüncesi içindeyim. Kapıyı bu kişilere açık bırakıyorum, çünkü bağımlılık alanı çok zor bir alan gerekli yönlendirmeleri tam olarak alamıyorlar, bir anda sorun yaşatabiliyorlar. Rehberlik alabilecekleri bir alan olsun diye kapıyı her zaman açık bırakıyorum, bu benim şahsi bir çalışma alanım.” (Kişisel Görüşme, Eda, Sosyal Çalışmacı,2018).

Sosyal çalışmacı olarak hizmet veren meslek elemanı ise çalıştığı kurumda bağımlılar tarafından hizmet talep edenlerin olduğunu, meslek hayatına başlamadan önce bu alanda çalışma konusunda ön yargıları olduğunu fakat hedef kitlesi bağımlı gençler olan bir projede çalışmasıyla bu önyargılarını aştığını belirtmiştir. Bağımlı bireylere yönelik müdahaleden sonra “takip sistemi” nin olmayışından yakınmıştır.

Bağımlılığa dair öğrenim hayatınız veya mesleki icra edişiniz süresinde herhangi bir eğitim aldınız mı?

Görüşme yapılan meslek elemanlarının tamamı bağımlılık konusunda bir eğitim almıştır, bu eğitimlerin niteliği ile ilgili detaylı bilgi istendiğinde ise hizmet içi eğitimler ve özel kurumlardan alınmış olan eğitimler göze çarpmaktadır. İki kişi ise bağımlılık spesifiğinde yüksek lisans programına dahil olduklarını belirtmiştir. Alanda çalışan kişiler genel olarak bağımlılık özelinde bir eğitime dahil olmanın kişinin kendi istek ve çabalarına bağlı olduğunu vurgulamıştır.

Bağımlılık sebepleri nelerdir? Kendi mesleki perspektifinizden değerlendirir misiniz?

SEKAM Türkiye Gençlik ve Uyuşturucu Sorunu başlıklı çalışmasında gençlerin madde kullanmalarında etkili olan birçok etmen olduğunu; bunlardan bazılarının kişilik özellikleri, aile yapısı ve ortamı, arkadaş ortamı, toplumsal sorunlar, aile ve dini değerler ile alınan eğitimler olduğunu ileri sürmektedir. SEKAM’a (2015:215) göre en önemli unsur ise aile yapısıdır, aynı zamanda Türkiye’de batılılaşmanın getirileriyle birlikte multikültürel bir değerler sisteminin ortaya çıktığı ve bu değerler sisteminin de bağımlılık oranlarını etkilediğini vurgulamıştır.

Psikolog unvanı ile görev yapan bir meslek elemanı bağımlılık nedenlerini kişilik ve ruhsal gelişim çerçevesinde şu şekilde açıklamıştır:

“Çeşitli sebepleri vardır. Kişilik ve ruhsal gelişimde aile ve çevre çok önemlidir. Kişilik gelişimindeki evrelerde bozukluk olduğu boşluklar ve eksiklikler oluyor. Kişinin başka şeyle doldurması isteği sonuçta oluyor. Değerler ve duygular da yaşadığımız sarsıntılarda buna sebep olabilir. İnanç noksanlığı, baş etme yöntemlerinde zayıfsa da buna sebep olabilir. Ya da içte yaşadığımız bazı şeyleri unutmak, ilgili sorunu bastırmak için de yöneliyor olabilir. Toplumda ailede kabul görmemiş olanlar da bu şekilde kendini bir alana kabul ettirmek için de başvuruyor olabilir” (Kişisel Görüşme, Ece, Psikolog,2018).

Görüşme sırasında bir başka psikolog ise bağımlılık nedenini genel hatlarıyla “varoluşunu ispatlama çabası” ile bağdaştırmıştır:

“Bağımlılık nedenleriyle ilgili birçok şey söylenebilir ama genel hatlarıyla değerlendirecek olursak varoluşunu ispatlama çabası diye adlandırılabilir. Sosyal bir grubun içerisinde var olabilmek için atılmış yanlış bir adım diye adlandırılabilir. İçine katılmak istediği grubun yapısı neyse insanlar ona dönüşür genellikle... Katılmak istediği grup madde kullanan bir grupsa, o grubun içinde kalabilmek için değerli hissedebilmek için madde kullanabilir” (Kişisel Görüşme, Cem, Psikolog,2018).

Genel olarak yapılan mülakatlar değerlendirildiğinde bağımlılık nedenlerinin tek ve net bir şekilde açıklanamayacağı fakat merak duygusu ve arkadaş ortamının kişiyi bağımlılığa iten nedenler arasında düşünüldüğünün ayrıca öne çıktığı görülmektedir.

Bağımlılıkta tıbbi tedaviyi yeterli buluyor musunuz? Toplumumuzda bağımlılık ile ilgili uygulamaları, destekleri yeterli buluyor musunuz?

Madde bağımlılığının sadece ilaçla tedavi edilebilir olduğu bilimsel olarak doğru değildir. Tedavinin üç aşaması vardır: Bu aşamalardan biri hastanın toplumdan izole edilmesi, ikincisi detoksifikasyon aşaması, üçüncü aşama ise rehabilitasyon aşamasıdır. Rehabilitasyon dönemi madde bağımlılığına zemin oluşturan psikososyal problemlerin çözülmesinin hedeflendiği dönemdir ve yıllarca sürebilir. (Uzbay,2009: 55)

Görüşmeye katılan meslek elemanlarından 9'u tıbbi tedaviyi yeterli bulmadıklarını söylerken 1 kişi tıbbi tedavinin yeterli olduğu görüşündedir. Büyük çoğunluk tıbbi tedavinin yanında psikososyal destek hizmetlerinin aktifleştirilmesi gerektiğini söylemektedir. Görüşmeye katılanların içerisinde bir kişi daha önce de vurgulanan bir kısım olan takip ve izleme sisteminin yetersizliğinden söz etmiştir.

“Hayır yeterli bulmuyorum. Ben 20 senedir bu alanda çaba sarf ediyorum. Ancak hiçbir türlü yeterli değil. Tedavi ve önleme konusunda iyi çalışmalar var ancak takip ve izleme sistemi olmadığından yöntemlerin yeterli olduğunu söyleyemeyiz” (Kişisel Görüşme, Ata, Tıp Doktoru,2018)

Meslek elemanlarından biri de müracaatçılarının tıbbi tedavi sırasında “dinlenmediklerini” söylediğine ve bu durumdan rahatsızlık duyduklarına dikkat çekiyor.

“Maalesef buda bizim çalışma alanımızda zorlandığımız yerlerden biri. Her kurumun kendine göre çalışma kapasitesi var, iş birliği yapıyor. Ama bağımlı penceresinden bakacak olursak, hep bunu duyuyoruz; dinlenmediklerini söylüyorlar. Ben aslında kendimi yeterince ifade edemiyorum diyor. Bazen şeye bile karar veremiyor, bırakayım mı? Ya da neden bırakmayalım, işte bunun bile farkında değil bazen. Bu durumda motivasyon çalışması gerekebiliyor” (Kişisel Görüşme, Eda, Sosyal Çalışmacı,2018).

Çalıştığı kurumda müracaatçılarında tıbbi tedaviye yönlendirme yapan bir sosyal çalışmacı ise tıbbi tedavi sürecinin nasıl geçtiğini sorduğunda “ıdrar verdim geldim” diyerek sürecin ne kadar basit ve özensiz geliştiğini vurgulayan bir yanıtla karşılaştığını söylüyor (Kişisel görüşme, Gül, Sosyal Çalışmacı,2018).

Tüm bu görüşlerin paralelliği ile birlikte görüşme yapılan bir psikiyatri uzmanı tıbbi tedavinin madde bağımlılığı tedavi sürecinde yeterli olduğunu söylemekte, bu durumu da pozitif bilimlere dayanılması gerektiğini söyleyerek açıklamaktadır.

Bağımlılık alanında 3. Sektörün yeri sizce nedir? Mesleki perspektifiniz ile değerlendiriniz.

Görüşme yapılan kişilerin tamamı sivil toplum kuruluşlarının bağımlılık alanında önemli bir yere sahip olduklarını söylemiştir. Fakat Türkiye’de yetersiz olduğundan yakınmış ve geliştirilmesi gereken bir alan olduğundan söz etmişlerdir.

“O da maalesef yeterli değil. Sivil toplum kuruluşlarında ciddi bir kitle var gibi görünüyor ancak sahaya bakınca bir elin parmağını geçmez, bu da sivil toplum kuruluşları zorluyor ancak yeterli olmuyorlar. Reel gönüllülük esasında yeterince ilerlememiştir. Kurum kuruluşlarda bunu yaparken ancak reklam için yapıyor. Maddi katkıları var ancak bu katkılar yeterli değil, bu bir takım ekip işi bu toplumun görevi. İyi çabalar var ancak yeterli değil” (Kişisel Görüşme, Ata, Tıp Doktoru,2018).

Bir meslek elemanı bağımlılık alanında kendi kendine yardım grupları olan Adsız Alkolikler ve Adsız Narkotiklerden şu şekilde bahsederek bu kurumların tıbbi tedavi sürecine destek sağladıklarını belirtmektedir:

“Bağımlılık alanında AA(adsız alkolikler) ve NA(adsız narkotikler) gibi gruplar 3. Sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. Ben tek başlarına yeterli olmadıklarını düşünmekteyim. Ama kişinin AA ve NA gibi gruplara katılmasının yararlı olduğunu, tıbbi tedavi ve rehabilitasyon sürecine ek olarak veya kişinin tıbbi tedaviye ulaşmasının mümkün olmadığı hallerde bu gruplara dahil olmasının doğru olacağını düşünüyorum” (Kişisel Görüşme, Ege, Sosyal Çalışmacı,2018).

Arkın, Selin; Öztürk, Elif; Altuntaş, Murat; Madde Bağımlılığı Tedavisinde Manevi Desteğin Ekip Çalışması ile Yürütülmesi

Bir STK'da bağımlılık alanında gençlik çalışmaları uzmanı unvanıyla çalışan kişi ise STK'lara yol gösterilmesi gerektiğini ve kamu tarafından desteklenmesi gereken bir alan olduğundan bahsetmektedir. “STK'lar bağımlılık gündemi ile ilgilenmekte, ilgilenen kurumlara destek, yol gösterme, bilimsel çerçeveye oluşturma konularında kamu tarafından destek sağlanırsa iyi sonuçlar alınabilir” (Kişisel Görüşme, Alp, Gençlik Çalışmaları Uzmanı, 2018)

Ekip çalışması ile ilgili bilginiz var mı? Mesleki kimliğiniz ile herhangi bir ekip çalışması içinde bulundunuz mu?

Sorulan sorular ile Madde bağımlılığı tedavisinde ekip çalışması odağına dikkat çekmek amaçlanmıştır. Görüşülen meslek elemanlarının çoğunluğu ekip çalışması içinde bulduklarını ifade etmişlerdir.

“Cezaevi ve belediye tabipliği yaparken çok güzel işler yaptık. Lise 1 öğrencilerine düzenli olarak adölesan problemleri ve sigara bağımlılığı madde bağımlılığı ile ilgili konferanslar verdik senelece, adalet bakanlığı valilik ve MEB ile yaptık bu işleri, amaç yolun başındaki gençler oldu.” (Kişisel Görüşme, Ata, Tıp Doktoru, 2018)

Şeklinde ifade etmiştir. Ekip çalışması genel olarak grup çalışması şeklinde algılanmış olup, görüşülen her meslek elemanının dolaylı ya da doğrudan ekip çalışması içinde oldukları belirtilmiştir.

“Manevi destek” kavramı sizde neyi çağrıştırıyor, paylaşıyor musunuz?

Manevi destek başlığı altında vurgulanan insani değerlerle doğrudan ilişkili olan manevi destek kavramı üstünde durulmuştur. Meslek elemanlarının algılayışları değerlendirilmiştir.

“Birçok tanımı var bu kavramın, öyle ki farklı farklı isimlendirmeleri de vardır. Kişinin manevi olarak güçsüz hissettiği umutsuz hissettiği zamanlarda ona adeta bir baston bir destek gibi teselli ve umut aşılayacak, rehberlik ve destekleme bütünüdür.” (Kişisel Görüşme, Ali, Din Görevlisi, 2018)

“Tabii her kişi içinde bu uygun olmayabiliyor. Bu noktada bunu değerlendirme sistemi ile ortaya koymamız gerekiyor. Asla karşı değilim ama kişiye özgü olması gerektiğini düşünüyorum. Hatta biz bireysel görüşmede madde bağımlısı kişiye yönelik, bir çözüm bulamıyoruz. Bu konuda kişinin yatkınlığını görünce ona manevi anlamda bir destek almak ister misiniz, bu konuda kim sizi tatmin eder, mesela din görevlisi değil de daha akademisyen bir din görevlisi ile çalışmak isterim” Bazıları da diyor ki benim için günah kavramını anlatması yeterli diyor, yani buradan kişiye özgü, isteğe bağlı.” (Kişisel Görüşme, Eda, Sosyal Çalışmacı, 2018)

Daha önce ele alınana başlıklarda alıntılarla ortaya atılan savın meslek elemanları tarafından da beklenen durum olduğu görülmektedir. Manevi desteği kişiye özgü, biricik ve değişken bir destek sistemi olarak değerlendirmişlerdir.

Bağımlılığın tedavi sürecinde bir ekip çalışması formunu düşünecek olursak sizce bu ekip içinde manevi destek hizmetleri de yer almalı mı? Bu ekipte manevi destek hizmetini hangi meslek sunmalıdır?

Sorunun sorulması ile ekip içinde çalışması muhtemel kişilerin manevi destek elemanının ekip içinde değerlendirilmesi ve ekibe dahil edilecek manevi desteği hangi mesleğin icra edilebileceği konusunda fikir beyan etmeleri istenmiştir. Mesleki personellerin çoğunluğu bu ekip içerisinde manevi destek personelinin olması gerektiği, bir kısmı ise madde bağımlısı bireyin kararına göre adım atılması gerektiğini ifade etmiştir. Yapılan görüşmeler neticesinde manevi desteğin eksik olduğu ve ekip içerisinde olması gerektiği ön plana çıkmaktadır.

Böyle bir ekip içinde çalışmak ister miydiniz? Böyle bir ekibin bağımlılığın tedavi sürecini hızlandırıp başarıya ulaştıracağını inanıyor musunuz?

Sorulan soruya Psikiyatrist Efe dışında görüşülen tüm katılımcılar çalışmak isteyeceklerini belirtmişlerdir. İçeriğinde manevi destek, tıbbi destek, psikolojik ve sosyal destek olan ekip çalışmasının madde bağımlılığı tedavi sürecini hızlandırıp başarıya ulaşıp ulaşılmayacağına dair soru sorulmuştur. Uzun yıllardır görevini icra eden meslek elemanlarının uzun vadeli düşünmeli istenmiştir.

“Oransal bir değerlendirme olacaksak tıbbi tekil tedavilerden, ekip çalışması daha da yüksek oranda başarı sağlayacaktır.” (Kişisel Görüşme, Ali, Din Görevlisi, 2018) şeklinde savı destekler nitelikte cevap vermiştir. Görüşülen bir başka meslek elemanı ise deneyimini paylaşarak: *“Elbette yükseltir. Çok daha dar kapsamlı ekiplerle bile başarıya ulaşılabilir.”*

Arıkın, Selin; Öztürk, Elif; Altuntaş, Murat; Madde Bağımlılığı Tedavisinde Manevi Desteğin Ekip Çalışması ile Yürütülmesi

Günümüz koşullarında böyle bir ekibin varlığı çok daha büyük başarılar için sebep olacaktır.” (Kişisel Görüşme, Ata, Tıp Doktoru, 2018) Şeklinde beyanda bulunmuştur. Sorulan soruya görüşme yapılan 10 meslek elemanının 9’u olumlu yansımaları olacağını, süreci hızlandırıp başarıya yaklaştıracığını ifade etmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye’de son yıllarda madde bağımlısı bireylerin oranı oldukça artmıştır. Madde bağımlılığına yönelik yapılan önleyici ve koruyucu hizmetlerin yer yer eksik kaldığı noktalar olmuştur. Madde bağımlısı bireyin tedavi ve rehabilitasyon boyutu alanında çalışan mesleki personel ile yapılan nitel görüşmeler incelediğinde, bireyin rehabilitasyon sürecinde manevi desteğinde olması gerektiği ön plana çıkmaktadır. Mesleki personel ile yapılan görüşmelerde manevi desteğin eksikliğinden dolayı, ekip çalışmasının Türkiye’de yeterli bir boyuta gelmediği araştırmanın sonuçları arasındadır.

Bahsedilen tedavi yöntemlerinden en yaygın olarak görüleni tıbbi müdahale olmakla birlikte tek başına kullanıldığında, olumlu sonuç vermesi geçerliliğini yitirmekte olduğu yapılan görüşmeler neticesinde varılmıştır. Tıbbi müdahale yöntemlerinin dışında bağımlılık döngüsünün beslendiği kaynak problemler üzerine yoğunlaşarak “temiz kalma” sürecine destek olan psikolojik rehabilitasyon, sosyal hizmet müdahalesi gibi yöntemlerin kullanılması tedavi başarısını arttırmaktadır. Olumlu sonuçlar almanın bir diğer önemli noktası ise tüm bu destek hizmetlerinin alanında uzman kişilerce bir ekip çalışması içerisinde uygulanmasıdır. Bağımlılığın altında yatan genetik, psikolojik, çevresel nedenlere ek olarak bir diğer neden ise kişilerin manevi anlamda bazı eksiklikler duymasındır. Bu durum “manevi destek” hizmetlerinin de ekip çalışması içinde sunulabilen bir alternatif olması gerektirmektedir.

Kaynakça

Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi; (2018), *Avrupa Uyuşturucu Raporu*

Ay, M. (2017). *İslami Açıdan Manevi Rehberlik Ve Manevi Rehberinin Özellikleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Avrupa İslam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Manevi Rehberlik Bölümü. Rotterdam

Degkwitz, P.: Theorien und Modelle der Entstehung und des Verlaufs von Drogenabhängigkeit. In: Böllinger, L., Stöver, H. (Hrsg.): *Drogenpraxis, Drogenrecht, Drogenpolitik*. Handbuch für Drogennutzer, Eltern, Drogenberater, Ärzte und Juristen. Fachhochschulverlag, Frankfurt/M. 2002, S. 45-59

Doğan, Yıldırım; (2001), *Madde Kullanımı ve Bağımlılığı*, Aile ve Toplum Eğitim - Kültür ve Araştırma Dergisi, Cilt:1 Sayı:4

İçişleri Bakanlığı; (2018), *Türkiye Uyuşturucu Raporu*.

Ögel, Kültegin; (2010) *Sigara, Alkol ve Madde Kullanım bozuklukları: Tanı, Tedavi ve Önleme*. Yeniden Yayınları, İstanbul

Kappeler, M.: *Drogen und Kolonialismus – Zur Ideologieggeschichte des Drogenkonsums*. Verlag für Interkulturelle Kommunikation, Frankfurt/M 1991, S. 328-336

Kesgin, B. Ve Erdem, M. (2018). Türkiye’de Manevi Destek Hizmetlerinin Kurumsallaşması. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 8(16). (69-93)

Koç, M. (2017). Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Hastanelerdeki Manevi Danışmanlık Ve Rehberlik Hizmetleri (1995-2015): Sınırlılıklar Ve Bir Eğitim Programı Önerisi. *Diyanet İlmî Dergisi*. 53(1). (201-244)

Köknel, Ö. (1998). *Bağımlılık “Alkol ve Madde Bağımlılığı”*. Altın Kitaplar Yayınevi. İstanbulSEKAM; (2015), *Türkiye’de Gençlik ve Uyuşturucu Madde Sorunu*, SEKAM Yayınları, İstanbul.Uzbay, Tayfun; (2009), Meslek içi sürekli eğitim Dergisi, *Madde Bağımlılığının Tedavisi*, Türk Eczacılar Birliği Yayını, Aralık 2009, sayı 21-22.

Ankın, Selin; Öztürk, Elif; Altuntaş, Murat; Madde Bağımlığı Tedavisinde Manevi Desteğin Ekip Çalışması ile Yürütülmesi

---

Wagler, M. (2007), "Listening to Our Stillness: Giving Voice to Our Spirituality (Spirituality And Clinical Practice)" Editörler: COATES, J., J. R. Graham, B. Swartzentruber ve B. Ouellette, Spirituality and SocialWork: Selected Canadian Readings, Toronto, Canadian Scholars" Press, 135-142

<http://www.tdk.gov.tr/>

http://www.dhs.de/fileadmin/user_upload/pdf/Broschueren/Suchtmed_Reihe_4_Drogen.pdf,

An Examination on Investment-Savings Relationships in G-19 Economies: A Panel Data Analysis

Musa Atgür¹

Giriş

Savings and investments play an important role in economic development and growth. They finance domestic investments with foreign savings by transferring savings from economies with surplus savings economies with inadequately national savings level. Since the nineties, under developing countries which have low savings level wanted to compensate transferring the savings deficit with more savings from developed countries with the acceleration of liberalization process of capital flows.

On the other hand, it is important the stability of financial markets in terms of the existence of savings-investment relationships. In this context, it will affect positively savings and investments the existence of a strong financial sector. The US financial markets crisis has negatively affected financial markets of many developed countries during the period 2007-2008.

The share of agregate savings in Gross Domestic Product (GDP) is given in Table 1 in G-19 economies for the period 1980-2017. According to data in Table 1, National Savings/Gross Domestic Product (GDP) Ratios of China and South Korea is higher than other countries.

Table 1: National Savings/ Gross Domestic Product (GDP) Ratios of G-19 Economies.

Country	Year									
	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017
US	22.2	20.4	18.8	18.7	20.8	18.0	15.3	19.4	18.1	-
United Kingdom	17.9	17	14.7	14.0	15.6	15.6	12.6	11.8	11.8	13.2
Italy	24.5	22.3	20.9	21.9	20.8	20.2	17.1	18.8	19.6	20
Germany	19.7	20.6	24.7	22.5	22.1	23.4	25.2	27.7	27.6	27.8
Argentina	23	17.7	16	16.5	14.4	21.3	17.3	12.6	12.4	14
Australian	-	-	24.3	20.7	21.3	21	21.7	22.5	20.7	21.9
France	24.7	20.7	23.9	22.6	24.6	22.8	21	21.4	21.5	22.6
India	14	16.7	21.1	26.9	26	34.2	35.8	32.7	31.4	32.1
Brazil	17.9	19.1	18.9	14.3	12.5	17.1	18	14.3	14	14.6
China	-	35.3	36.8	39.6	35.8	46.2	52.1	46.9	45.8	47
Indonesia	-	23.5	22.5	28.1	26.3	24.3	32.7	30.1	30	30.9
Canada	22	20.7	17.8	19	23.8	24.4	19.3	19.9	19.2	19.9
South Africa	32.4	22.3	16.1	16.9	15.5	15.7	18.01	16.6	16.4	15.8
South Korea	25.4	32.3	39.3	37.9	34.1	33.4	34.8	35.6	36	36.1
Japan	-	-	-	-	30	28.3	25.1	27	27	-
Mexico	22	22.5	20.3	18.1	18	20.3	25.2	22	21.4	22.8

¹Musa Atgür, Assist. Prof. Dr., Necmettin Erbakan University, Department of International Trade, matgur@konya.edu.tr

Analysis

Saudi Arabia	50.4	17	15.2	19.8	30.3	48.6	43.6	25.4	27.5	-
Russian	-	-	-	28	36.2	30.5	26.3	26.7	25.9	26.5
Turkey	28.8	34.8	21.7	19.6	21	22.9	21.3	24.8	24.5	25.4

Source: World Bank (WB) Internet Database, <https://data.worldbank.org/>

In addition according to data in Table 1, it is determined that the national savings/GDP ratios of the United Kingdom, Brazil and South Africa are lower than in other countries.

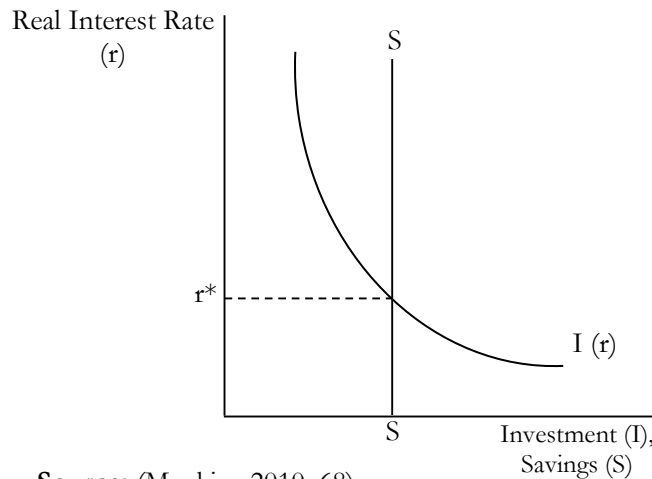
1. Theoretical Framework of Investment-Savings Relationship

National savings (S) are defined as the remaining output after meeting consumer and government demands. National savings are examined in two parts; private sector savings and public savings in a country.

$$S = (Y - T - C) + (T - G) = I \tag{1}$$

In Equation 1, (Y-T-C) term represents private savings, (T-G) term represents public savings (Mankiw, 2010: 67).

Figure 1. Real Interest Rate and Investment-Savings Relationship

Source: (Mankiw, 2010: 68)

Figure 1 shows savings and investments as a function of interest rate. The real interest rate on the vertical axis is the investment and savings on the horizontal axis, savings are the same direction with the vertical axis due to the assumption that the savings are insensitive to the interest rate. The investment curve has a negative slope and shows a trend from left to right. Accordingly, as the interest rate decreases more investments are realized. Savings are the source of creditable funds and households invest their savings in banks and use them as debtors. Investment refers to the demand for loanable funds, investors can borrow either public or banks. Because the amount of investments and the amount of funds that can be borrowed depends on the interest rate (Mankiw, 2010: 67-68).

Feldstein-Horioka (1980) hypothesis constitutes the theoretical basis of savings-investment relationships. This theory while some studies are expressed as riddles, some studies are expressed as hypothesis.

Feldstein-Horioka (1980) examined the relationship between savings and investment according to Equation (2). According to this;

$$\left(\frac{I}{Y}\right)_i = \alpha + \beta \left(\frac{S}{Y}\right)_i \tag{2}$$

In Equation (2), $(I/Y)_i$ is a ratio of domestic investments to gross domestic product (GDP) and $(S/Y)_i$ is a ratio of domestic savings to GDP. β coefficient indicates capital mobility level.

According to Feldstein-Horioka (FH) (1980), the increase in the savings rate of the country i will increase investments in all other countries in case of perfect capital mobility conditions. Feldstein-Horioka (FH) (1980) evaluated the relationship between domestic investments and domestic savings in the economies of OECD countries according to Equation (2) and estimated the least squares method for the period 1960-1974. According to the estimation results, the higher the coefficient β , capital mobility is also so low. If this is the opposite and how low is the β coefficient, this state indicates that capital mobility is at such high levels.

National savings and domestic investments were used as an indicator of international capital mobility in Feldstein-Horioka (FH) hypothesis. It was observed low correlation values between national savings and domestic investments as an evidence of capital mobility. Savings finance investments in a closed economy, the increase in domestic investments requires savings to increase in the same rate. National savings are directed towards the country providing the highest return from physical capital and domestic investments are financed by savings from abroad under conditions where international capital mobility applies. In this case, the increase in domestic investments also doesn't require national savings. Thus, there should be no relationship between national savings and domestic investments under the conditions of capital mobility (Mastroiannis, 2007: 91). In the first part of this study, where investment-savings relations are examined for G-19 economies, it was investigated existing papers in the literature on investment-savings relations. Econometric application was employed in which the investment-savings relations were tested for the G-19 economies in the second part of the study and it was evaluated the results of the application in last section.

2. Literature Review

It was obtained the different results the studies on validity of investment-savings relations in different developed and developing countries. Accordingly, it was found that this relationship was not valid for most countries; it was found to be valid for some countries. From these papers; Tsoukis and Alyousha (2001), examined validity of FH Hypothesis in Australia, Canada, Germany, Japan, Netherlands, United Kingdom and United States for the period 1957-1988. The rate variables are preferred investment/GDP and savings/GDP in the establishment of the econometric model in the paper of Granger Causality method. Obtained the findings confirm that FH Hypothesis is valid in terms of the countries.

Holmes (2005) examined savings-investment relationships in developing countries for the period 1979-2001. The rate variables used investment/GDP and savings/GDP in the paper where panel data analysis method is used. According to the paper results, it is determined that the capital mobility level is high in most developing countries.

Fouquau et al. (2007) examine investment-savings relationships in twenty-four OECD countries for the period 1960-2000. The variables were determined economic growth, demography, openness level, country size and current account balance for econometric practical using panel data analysis. The paper findings showed that level of openness, country size, current account/GDP ratios were influential on the investment-savings relationship.

Mastroiannis (2007) examined the validity of FH Hypothesis in Greek Economy for the period 1960-2004. The variables have been determined domestic investments, consumption, GDP, public expenditure, net export, private sector savings, net tax revenue and transfer expenditure for the econometric model. The paper results show that FH Hypothesis is not valid for Greek Economy.

Grier et al. (2008) examined the relationship between savings and investments in US economy for the periods 1947-1982 and 1982-2007. For the econometric model of the paper in which the VAR-GARCH

method is used; savings ratio, investment ratio and real GDP growth variables. The paper results show that there is no relationship between savings and investments in US economy in long-run.

Byrne et al. (2009) examined the relationship between savings and investments in Johansen cointegration test method in twenty-five industrialized countries for the period 1971-2004. The variables were determined domestic savings/GDP and fixed capital formation/GDP for the econometric model. According to the findings, there is no correlation between savings and investment in twenty-one industrialized economies in long run.

Petreska and Mojsoska-Blazevski (2013) examined savings-investment relations and the validity of the FH hypothesis in Southeast European Countries, Central and Eastern European Countries and CIS Countries for the period 1991-2010. Panel cointegration method was used as the econometric method and the variables were determined export+import/GDP, annual population growth and country size for the econometric modeling of paper. According to the study results, it is determined that the savings-investment relationship is stronger in large and high-income countries in this period and the FH hypothesis is valid.

Bibi and Jalil (2016) examined the validity of FH hypothesis for eighteen countries during the period 1980-2015. The variables were preferred savings, investment, globalization, finance, regulation, governance and corruption for the econometric modeling of the paper. Obtained the findings by panel cointegration econometric method supported the existence of FH Hypothesis under the international capital mobility condition for such countries.

Misztal (2011) examined the relationship between investments and savings in developed and developing countries during the period 1982 and 2010. Vector Autoregressive (VAR) Model method is used for econometric model the variables preferred investment/GDP and savings/GDP in the paper. According to the paper results, there is a strong relationship between investments and savings in developed countries under the conditions international capital mobility.

Erdem et al. (2016) examined using the ordinary least squares (OLS) method validity of the FH Hypothesis in Turkish economy for the period 1960-2014. The variables have been determined domestic savings/GDP and domestic investments/GDP ratio variables for the modeling of the paper. According to obtained the results, it is determined that it is valid at a weak form of FH hypothesis during this period in Turkey.

Saeed and Khan (2012) examined the validity of FH hypothesis using the Engle-Granger two-step cointegration test and Granger Causality test methods in the Pakistan economy during the period 1972-2008. The paper findings show that FH hypothesis is invalid in Pakistan economy.

Yalçınkaya and Hüseyini (2016) examined the validity of FH hypothesis in terms of savings surplus and savings deficit in twenty eight OECD countries for the period 1980-2013. The study results show that the FH hypothesis is valid in countries where there are savings surplus; the FH hypothesis is at a weak level in countries where there are savings deficit.

Seshaiah (2012) reviewed savings and investment relationships using the Johansen cointegration test method in India during the period 1971-2004. The variables were preferred investment/GDP and savings/GDP ratio and the results show that savings and investments don't move together and the FH hypothesis is not valid in Indian economy in long run.

Onafowara et al. (2011) examined savings-investment relations in the EU countries for the period 1970-2008. The variables were determined domestic savings/GDP ratio and domestic investments/GDP ratio for econometric modeling of the paper which ARDL and VAR methods are applied. The results show that there is causality relationship from savings to investment in long-run in Netherlands and UK, it has been shown that there is a causality relationship from investment to savings for Germany, Denmark and Luxembourg.

Esso and Keho (2010) examined the relationship between domestic savings and domestic investments in West African Economic and Monetary Union countries. The findings show that domestic savings play an important role in financial investments using the Toda and Yamamoto causality test method in three countries, while there are correlation between savings rate and investment rate in four countries.

Adebola and Dahalan (2012) examined the relationship between savings and investments in Tunisian economy during the period 1970-2009. The variables were preferred domestic savings/GDP ratio and domestic investments/GDP ratio for the ARDL model, which is used as an econometric method. The findings show that there is low capital mobility in Tunisian economy.

Kaya (2010) examined the relationship between savings and investment in Turkish economy during the period 1984-2007. The variables were determined specific savings/GNP, total savings/GNP, private investments/GDP and total investment/GNP ratio for ARDL model in the paper. The findings are a strong correlation between investment and savings in long-run for this period in Turkey. Obtained the findings show that there is a strong relationship between savings and investments for the period concerned in Turkey in long-run.

Erataş Sönmez et al. (2013) examined the validity of FH hypothesis in G7 countries, including USA, UK, Canada, Japan, Italy, France, and Germany. The paper findings indicated that capital mobility was high using Westerlund ECM and common associative effects (CCE) model methods in G7 countries.

Esen et al. (2012) were examined validity of FH Hypothesis in terms of Turkish economy for the period 1975-2009. ARDL Model results showed that FH hypothesis is valid in terms of Turkish economy.

Tehranchian and Behravesht (2011) examined the relationship between savings and investments in Iranian economy during the period 1959-2008. Obtained the results by ARDL method show that the FH hypothesis is not valid and capital mobility is not realized in Iranian Economy.

3. Data Set and Econometric Methodology

The data used were taken from the World Bank Internet Database for the econometric application of the study. Table 2 summarizes the information on the variables identified for the G-19 countries and the study model for which the econometric practice is performed.

Table 2. The Variables and Data Set Information Used for Econometric Application

Country	Period	Variables
US	1970-2017	Investment/GDP, Savings/GDP, CAB/GDP, FDI/GDP
United Kingdom		
Italy		
Germany	1971-2017	
Argentina	1976-2017	
Australia	1989-2017	
France	1975-2017	
India		
Brasil		
China	1982-2017	
Indonesia	1981-2017	
Canada	1960-2017	
South Africa		
South Korea	1976-2017	
Japan	1996-2017	

Mexico	1979-2017	
Saudi Arabia	1971-2016	
Russian	1994-2017	
Turkey	1974-2017	

According to Table 2, the Investment/GDP variable indicates the share of domestic investments in GDP for G-19 economies. The Savings/GDP variable shows the share of domestic savings in GDP for G-19 economies. The CAB/GDP variable indicates the share of current account balance in GDP and the FDI/GDP variable indicates the share of foreign direct investments in GDP for G-19 economies. Table 2 shows the periods examined for each G-19 economies.

Feldstein-Horioka (1980), Tsoukis and Alyousha (2001) and Sessaiah (2012) are based on modeling in determining the variables for the econometric practice of the study. The econometric model is shown of this study for G-19 economies in Equation (3). According to this;

$$\text{Investment} / \text{GDP}_t = \alpha_0 + \alpha_1 \text{Savings} / \text{GDP}_t + \alpha_2 \text{CAB} / \text{GDP}_t + \alpha_3 \text{FDI} / \text{GDP}_t + u_t \quad (3)$$

As expressed in Equation (3), the coefficients α_1 , α_2 , and α_3 are slope coefficients, α_0 is the constant coefficient.

Panel data econometrics is used as econometric method in this paper. Linear models are now widely used in panel data applications. It is realistic assumption that the sampling is done randomly while capturing data from a large population. A heterogenous linear panel data model can be written as follows in equation (4) for a randomly sample. According to this;

$$y_{it} = \eta_t + X_{it}\beta + C_i + u_{it}, t = 1, \dots, T, \quad (4)$$

According to Equation (4), T is the number of time periods available for each unit and t indices are time periods. Time periods are usually annually but the periods may be less than one year. Equation (4) assumes that each cross-sectional has the same time interval. Y_{it} is independent variable, η_{it} is parameter (Wooldridge, 2010).

Levin, Lin and Chu (LLC) (2002), Im, Pesaran and Shin (IPS) (2003) panel unit root tests methods were used for the unit root test of the series of variables in the study. It is expressed these two methods are widely used and are among the most reliable panel unit root tests methods in previous studies.

Levin, Lin and Chu (LLC) (2002) are working on balanced panels with N section series and T time series observations. They accept first order homogeneous autoregressive parameters and it is based on the t-statistic of the estimator. Im, Pesaran and Shin (IPS) (2003) allow unbalanced panels with N section unit and T_i time series observations for each $i=1$. Both panel unit root test method also assumes section independence between panel units (Gengenbach et al., 2008).

On the other hand, Pedroni (1999) Panel Cointegration test method was used to determine the long-run relationships between the variables used in the study. Pedroni (1999) proposed a test for cointegration of the panel, which allows for heterogeneous constant and trend coefficients along the sections. The regression is based on this test equation given in Equation (5).

$$y_{it} = \alpha_i + X_{it}\beta_i + \delta_i + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

$t = 1, 2, \dots$, for T , $i = 1, 2, \dots, N$; y_{it} is a cross-sectional time series and X_{it} is a vector of the cross-sectional time series, it is assumed that N time series panels are integrated. The parameter α represents the constant coefficient in the model, the δ_i parameters are individual effects adjustable to zero if desired. Vector parameter β_i includes vector cross-sectional regression parameters, ε_{it} is the error term. Under the null hypothesis, there will be I(1) for residuals. As a general approach, it is to obtain residuals in Equation (6) and then employing auxiliary regression to test for residuals I (1).

$$\varepsilon_{it} = \rho_i \varepsilon_{it-1} + u_{it} \quad (6)$$

$$\text{or } \varepsilon_{it} = \rho_i \varepsilon_{it-1} + \sum_{j=1}^p \psi_{ij} \Delta \varepsilon_{it-j} + v_{it} \quad (7)$$

For each section, it is assumed that it is distributed independently and in the same manner of u_{it} and v_{it} . Pedroni (1999) explained the null hypothesis of "no cointegration" by testing various statistics, $\rho=1$. There are two alternative hypotheses; homogeneous alternative for all i 's $\rho_i = \rho < 1$. For all i is and heterogeneous alternatives, $\rho_i < 1$ (ArIt and Mandel, 2014: 279).

Pedroni (1999) cointegration test allows unbalanced panels including heterogeneity in long-run cointegration vectors. Pedroni (1999) derives asymptotic distributions for panel cointegration tests and calculates critical values. There are seven panel cointegration test statistics in this test. These tests; panel ν statistics; panel ρ (ρ) statistics; panel PP statistics; and panel ADF statistics. Others are; group ρ statistic, group PP statistics and group ADF statistics are based on interdimensional approach. Panel ν statistic is a unilateral test that rejects the "no cointegration" null hypothesis of large positive values (Chien et al., 2014: 2068).

Following the Pedroni cointegration test, the coefficients were estimated according to the GMM estimation method in the model given in Equation (1). The generalized moments (GMM) method is an estimation method in which the problems of autocorrelation and heteroscedasticity can be eliminated in estimating the regression model.

Hansen (1982) has shown that sudden conditions can be used for consistent estimation of parameters under the weak assumptions in general. Hansen (1982) has shown that the estimator of all instrument variables can be shown as a GMM estimator in the crossection series, time series and panel data in linear or nonlinear models (Wooldridge, 2001: 91).

4. Econometric Results

Firstly, panel unit root test was performed for the series of the variables used in econometric model for econometric application. Levin, Lin and Chu (LLC) and Im, Pesaran and Shin (IPS) Panel unit root test methods were used a panel unit root test method for stationary analysis of the panel data for all G-19 economies. It is based on Schwarz Information Criteria and automatic selection of Levin, Lin and Chu (LLC) and Im, Pesaran and Shin (IPS) in implementation of panel unit root test methods to determine the lag value. The panel unit root test results according to both methods are given in Table 3.

Table 3. Panel Unit Root Tests Results

Variables	Levin, Lin and Chu (LLC)		Im, Pesaran and Shin (IPS)	
	Intercept	Intercept Trend	Intercept	Intercept Trend
Investment/GDP	-4.922* (0.000)	-6.506* (0.000)	-5.585* (0.000)	-7.567* (0.000)
Savings/GDP	-2.646* (0.004)	-3.075* (0.001)	-2.188* (0.014)	-3.059* (0.001)
CAB/GDP	-3.407* (0.000)	-3.525* (0.000)	-4.683* (0.000)	-3.282* (0.000)
FDI/GDP	-6.458* (0.000)	-9.620* (0.000)	-6.780* (0.000)	-9.511* (0.000)

* : The null hypothesis is rejected according to 1% significance level.

Note: The values are probability values in parenthesis.

According to the panel unit root test results given in Table 3 and using both methods, it has been found that data on all panel data variables including Investment/GDP, Savings/GDP, CAB/GDP and FDI/GDP don't contain unit roots according to 1% significance level. Accordingly, it has been concluded stationary all data used for econometric practice.

On the other hand, it was examined using the Pedroni Panel Cointegration test method long-run relationships of panel data used in the study. Pedroni Panel Cointegration test results are given in Table 4.

Table 4. Pedroni Panel Cointegration Test Results

Alternative hypothesis: Common AR Coefs. (within dimension)				
	Statistic	Prob.	Weighted Statistic	Prob.
Panel ν-statistic	-2.060	0.980	-1.830	0.966
Panel rho-statistic	-3.843	0.000	-0.806	0.210
Panel PP-statistic	-9.374	0.000	-4.954*	0.000
Panel ADF-statistic	-10.377	0.000	-5.483*	0.000
Alternative hypothesis: Individual AR Coefs. (between dimension)				
	Statistic	Prob.		
Group rho-statistic	0.981	0.837		
Group PP-statistic	-3.973*	0.000		
Group ADF-statistic	-3.161*	0.000		

*: Denotes rejection of null hypothesis at the 1% significance level.

According to the results in Table 4, it was found to be significant four of seven statistical values in total for 1% significance level and it was rejected the null hypothesis (H_0) that there is no cointegration relationship between Investment/GDP, Savings/GDP, CAB/GDP and FDI/GDP variables in all G-19 economies. It was found to be statistically insignificant only three of these statistical values and it could not be rejected the null hypothesis states that there is no cointegration relationship between all variables.

They have pointed out long-run relationship between investments, savings, current account balance and foreign direct investment the four statistics have been significant in the Pedroni panel cointegration test results for all G-19 countries.

On the other hand, it was estimated cointegrated data using the Dynamic Panel Modeling Generalized Method of Moments (GMM) estimation method. According to GMM estimation method the estimation results are given in Table 5.

Table 5. Dynamic Panel Modeling Generalized Method of Moments (GMM) Estimation Results

Dependent Variable: Investment/GDP				
Method: Panel Generalized Method of Moments				
2SLS instrument weighting matrix				
Instrument specification: C Savings/GDP CAB/GDP FDI/GDP				
Constant added to instrument list				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	25.330	0.347	73.051	0.000
Savings/GDP	-1.770	1.790	-9.876	0.000
CAB/GDP	-1.830	4.330	-4.237	0.000
FDI/GDP	-0.239	0.063	-3.826	0.000
R-squared	0.227	Mean dependent var		23.797
Adjusted R-squared	0.224	S.D. dependent var		9.593
S.E. of regression	8.450	Sum squared resid		54975.93
Durbin-Watson stat	0.198	J-statistic		7.940
Instrument rank	4			

*: The null hypothesis is rejected according to the level of 5% significance.

The estimation results given in Table 5 according to the GMM, they were found statistically significant test statistics according to 1% significance level for estimated coefficients of all independent variables used in econometric modeling such as Savings/GDP, CAB/GDP and FDI/GDP.

GMM estimation results show that savings, current account balance and foreign direct investments are effective on domestic investments G-19 economies.

4. Conclusion

The interaction between investment and savings gains a different dimension savings surplus-savings deficit aspects and under the condition of existence of international capital mobility. The correlation is weakening between national savings and domestic investments while international capital mobility is valid, it was determined the correlation to be stronger between national savings and domestic investments while capital mobility is not valid.

The results have been obtained that widely support the existence of this relationship in papers examining investment-savings relationships. In this study, it is examined the effects on domestic investments of savings, current account balance and foreign direct investments in G-19 economies for the period 1960-2017. The findings show that savings, current account balance and foreign direct investments are effective on domestic investments in G-19 economies for the period 1960-2017. In addition, it was concluded that the long-run relationship between savings, current account balance, foreign direct investments and domestic investments in G-19 economies.

The findings have shown similarities with obtained the findings in his studies on Turkey as reviewed in the literature section such as Erdem et al. (2016), Kaya (2010), Esen et al. (2012) 's results. It is also similar with the findings obtained such as Onafowara et al. (2011), Petreska and Mojsoska-Blazevski (2013) in his studies on EU countries.

References

- Adebola, S. S., and Dahalan, J. (2012). Capital Mobility: An Application of Savings-Investment Link for Tunisia. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 1(2), 1-11.
- ArIt, J., and Mandel M. (2014). The Reaction Function of Three Central Banks of Visegrad Group. *Prague Economic Papers*, 3, (269-289).
- Bibi, N., and Jalil, A. (2016). Revisiting Feldstein-Horioka Puzzle, Econometric Evidences from Common Coefficient Mean Group Model. *Pakistan Economic and Social Review*, 2(54), 233-254.
- Byrne, J.P., Fazio, G., and Fiess, N. (2009). The Global Side of the Investment-Saving Puzzle. *Journal of Money Credit and Banking*, 41(5), 1033-1040.
- Chien, M., Lee, C., and Cai, S. (2014). A Panel Cointegration Analysis for Macroeconomic Determinants of International Housing Market, *International Journal of Economics and Management Engineering*, 7(8), 2066-2073.
- Erataş Sönmez, F., Başçı, H. N., and Özçalık, M. (2013). Feldstein-Horioka Bilmecesinin Gelişmiş Ülke Ekonomileri Açısından Değerlendirilmesi: Panel Veri Analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 18-33.
- Erdem, E., Koseoglu A., and Yücel, A. G. (2016). Testing the Validity of the Feldstein-Horioka Puzzle: New Evidence From Structural Breaks for Turkey. *Theoretical and Applied Economics*, 2(607), 17-26.
- Esen, E., Yıldırım, S., and Kostakoğlu, S. F. (2012). Feldstein-Horioka Hipotezinin Türkiye Ekonomisi İçin Sınanması: ARDL Modeli Uygulaması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(1), 251-267.
- Esso, L. J., and Keho, Y. (2010). The Savings-Investment Relationship: Cointegration and Causality Evidence from Uemoa Countries. *International Journal of Economics and Finance*, 1(2), 174-181.
- Feldstein, M., and Horioka, C. (1980). Domestic Saving and International Capital Flows. *Economic Journal*, 358 (90), 314-29.

- Fouquau, J., Hurlin, C., and Rabaud, I. (2007). The Feldstein-Horioka Puzzle: a Panel Smooth Transition Regression Approach. *Economic Modelling*, 70(2), 284-299.
- Gengenbach, C., Palm, F. C., and Urbain J. (2008). Panel Unit Root Tests in the Presence of Cross-Sectional Dependencies Comparison and Implications for Modelling. *Econometric Reviews*, 29(2), 111-145.
- Grier, K., Lin S., and Ye, H. (2008). Savings and Investment in The USA: Solving the Feldstein-Horioka Puzzle. [Retrieved 2017-11-15] Available at: <http://angusgrier.oucreate.com/horioka.doc>
- Hansen, L. P. (1982). Large Sample Properties of Generalized Method of Moments Estimators. *Econometrica*. July, 50(4), 1029– 054.
- Holmes, M. J. (2005). What do Savings-Investment Correlations Tell Us About the International Capital Mobility of Less Developed Countries?. *Journal of Economic Integration*, 20(3), 590-603.
- Im, K., Pesaran, M. H., and Shin, Y. (2003). Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels, *Journal of Econometrics*, 1(115), 53-74.
- Kaya H. (2010). Saving, Investment Association in Turkey, Independent Research Paper, Topics in Middle Eastern and North African Economies. Middle East Economic Association and Loyola University Chicago, 12, 1-16,
- Levin, A., Lin, C., and Chu C. J. (2002). Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties. *Journal of Econometrics*, 1(108), 1-24.
- Mankiw, N. Gregory. 2010. *Macroeconomics*. New York, NY: Worth Publishers.
- Mastroiannis, A. (2007). Current Account Dynamics and the Feldstein and Horioka Puzzle: the Case of Greece. *The European Journal of Comparative Economics*, 1(4), 91-99.
- Misztal, P. (2011). The Feldstein-Horioka Hypothesis in Countries with Varied Levels of Economic Development. *Contemporary Economics*, 2(5), 16-29.
- Onafowara, O. A., Owoye, O., Huart, F. (2011). The Temporal Relationship between Saving and Investment: Evidence from Advanced EU Countries. *International Journal of Business and Social Science*, 2(2), 1-12.
- Pedroni, P. (1999). Critical Values for Cointegration Tests in Heterogeneous Panels with Multiple Regressors, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 0(61), 653-70.
- Petreska, D., and Mojsoska-Blazevski, N. (2013). The Feldstein-Horioka Puzzle and Transition Economies. *Economic Annals*, 197(108), 23-45.
- Saeed, S., and Khan, M. A. (2012). The Feldstein-Horioka Puzzle And Twin Deficits In Pakistan. *Academic Research International*, 2(2), 525-532.
- Seshaiah, S. V. (2012). Savings and Investment in India: The Feldstein Horioka Puzzle. *Applied Econometrics and International Development*, 2(12), 191-200.
- Tehranchian, A. M., and Behraves, M. (2011). The Relationship Between Savings and Investment in Iran: Testing Feldstein's and Horioka's theory, *African Journal of Business Management*, 5(4), 1408-1412.
- Tsoukis. C., and Alyousha, A. (2001). The Feldstein-Horioka Puzzle, Saving-Investment Causality and International Financial Market Integration. *Journal of Economic Integration*, 16(2), 262-277.
- Wooldridge, J. M. (2001). Applications of Generalized Method of Moments Estimation. *Journal of Economic Perspectives*, 4(15), 87-100.
- Wooldridge, J. M. 2010. *Econometric analysis of cross section and panel data*. 2nd ed. MIT Press
- World Bank (2017). *Database*, [Retrieved 2017-12-15] Available at: <https://data.worldbank.org/indicator>
- Yalçınkaya, Ö., and Hüseyini, İ. (2016). Tasarruf-Yatırım İlişkisi: Feldstein-Horioka Hipotezinin OECD Ülkeleri Açısından Değerlendirilmesi (1980-2013). *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(31), 343-369.

Ne Seninle, ne de Sensiz! Hollanda Kimliği Neden Göçmenler Üzerinden Sorgulanıyor?

Mustafa Güleç¹

Giriş

Hollanda tarihine baktığımızda, yerel ve küresel anlamda ticaret yeteneğinin, dünyanın diğer bölgelerine oranla, çok erken dönemde geliştiğini görüyoruz. Bununla birlikte farklı görüş ve bakış açılarına açık olma, çoğulculuk düşüncesinin de toplumda önem verilen konulardan olduğunu okuyoruz. Kendi bölgelerinde dinsel, siyasal, kültürel ya da ekonomik anlamda baskıya uğrayan insanlar, sığınacakları bir liman aradığında, çoğunlukla Hollanda topraklarını kaçış noktası olarak seçiyordu. Örneğin, ünlü düşünür René Descartes, Katolik Kilisesi'nin baskısından kurtulmak ve kuzeydeki Protestan kuvvetlerinin saflarında dinsel ve düşünsel özgürlük savaşı vermek için Hollanda topraklarını tercih etti ve Leiden kentinde uzun bir zaman kaldı. Aynı biçimde, kiliseyi eleştiren ve özgürlükçü tavırlarıyla dikkat çeken Hügenotlar² Fransa'dan ayrılıp Hollanda'ya göç ettiler. 1492 yılında İspanya Katolik yönetiminin kurduğu dinsel mahkeme olan engizisyon kararı ile ülkedeki Musevi ve Müslümanlara iki seçenek sunulmuştu. Ya din değiştirip Hıristiyanlığı seçecek ve bir Hıristiyan gibi ülkede yaşayacaklardı ya da verilen süre sonunda ülkeyi terk edeceklerdi. Bilindiği gibi Musevilerin çoğu hoşgörü ve çoğulculuğun olduğu Osmanlı ve Hollanda/Felemenk topraklarına gittiler. Hatta II. Beyazıt yönetimi, Müslümanları ve özellikle Musevileri alıp Selanik, İzmir ve İstanbul'a getirmek için özel gemiler gönderdi. Endülüs'ten kaçan Musevilerin bir kısmı öncelikle Felemenk (bugünkü Belçika) Bölgesi'ne (yani Anvers ve Brüksel gibi kentlere) geldi. Fakat, 1585 yılında Anvers'in Katolik İspanyol ordusu tarafından işgalinden sonra, söz konusu göçmenler, ellerindeki anamal, bilgi ve deneyimle birlikte, hoşgörü ve din özgürlüğünün olduğu daha kuzeye yani Amsterdam'a taşındılar. Bu tarihe kadar bir köy/kasaba görüntüsünde olan Amsterdam kenti sığınmacıların gelişile birlikte hızlıca genişledi ve gelişti. Bugünkü çağdaş kent kimliğini kazanmaya başladı.

Bu dönem, Hollanda'nın uluslaşma ve ulusal kimliğini oluşturma evresiyle koşut biçimde ilerledi. Dış göçün etkisi, özellikle Amsterdam kentini, bir dünya ticaret merkezine, çokkültürlü, çoğulcu, kozmopolit ve hoşgörlü bir uzama dönüştürdü. Hollanda ulusal kimliği oluşma sürecinde uluslararası ticaret, ekonomi ve sömürgecilik doğal olarak ön plana çıktı. Doğal olarak ifadesini kullanıyorum, çünkü gelen sığınmacılar, kendi kültürleriyle birlikte yüklü miktarda anamal ve ticari bilgiyi de yanlarında getirdiler.

16. Yüzyıl Hollanda'nın uluslararası ticaret ve sömürgecilikte palazlanma dönemi oldu. Bunun bir tür kabuk değiştirme dönemi olduğunu, öncelikle bağlı bulunduğu derebeyi (feodal) yönetim dizgesine 1568'de kafa tutmasından anlıyoruz. İspanyol Katolik krala (V. Karel ya da Charles) karşı çıkış, kanımca, yalnızca dinsel gerekçelerle açıklanamaz. Ön konumda olan dinsel gerekçeler, büyük ve önemli olsa da; artalandaki vergi ve tımar artışlarını, bunlara verilen sert yerel tepkileri gizleyebilecek güçte değildi. Genel olarak bakıldığında, insanlık tarihindeki büyük-küçük tüm kavgaların ön planı herhangi bir nedenle (din, soy, köken, cinsiyet, görünüm, davranış v.s.) kaplansa da, artalanı sürekli olarak ekonomik gerekçelerle kolayca ilişkilendirilebilir.

Söz konusu palazlanma dönemi bitip 17. Yüzyıla gelindiğinde, Hollanda'yı tümel boyutta küresel bir güç olarak gözlemliyoruz. Bu dönemde, anamalcı düşünce dizgesi, Hollanda'daki tüm ticari yapılara etki etmiş ve onları dönüştürmüştür. Uzak Doğu (Endonezya), Kuzey-Güney Amerika gibi deniz aşırı bölgelerde, sömürge

¹ Mustafa Güleç, Doç. Dr. ,Ankara Üniversitesi, Hollanda Dili ve Edebiyatı, mustafagulec@hotmail.com

² Hügenotlar, Fransa'da Katolik Kilisesi'nin baskılarına 16. Yüzyıldan itibaren karşı çıkan soylu ve kentsoylu zengin bir sınıfın adıdır. Dinsel özgürlüğü isteyen bu grup, Kalvinizmi ilk benimseyen kişilerden oluşur. Her ne kadar belli bir süre istekleri hoşgörü ile karşılanırsa da, yönetimdeki kral (XIII. Louis) ve bilhassa kraliçenin (XIII. Louis'nin hem İtalyan hem Katolik olan annesi Maria de Medici'nin) Katolik kimliğinde ısrar etmesinin sonucunda zor ve şiddet kullanılarak Katolikliğe dönmeye zorlanmışlardır. Bu durumu kabul etmeyen birçokları, baskıya dayanamayarak Hollanda ve İngiltere'ye sığınmacı olarak göç etmiştir.

birimleri, üretim, toplama, taşıma ve pazarlama yapıları yetkin bir biçimde yerleştirilmiştir. Deniz aşırı ülkelerdeki halkların topraklarında yerleştirilen baskın sömürgeci üretim yapısı, söz konusu halkların ülkelerindeki –hizmetler hariç- mal ve kaynakların kesintisiz biçimde Hollanda'ya akmasına sağlam bir düzlem yaratmıştır. Burada dikkate edilmesi gereken nokta, denetim altına alınan sömürge ülkelerindeki mal ve kaynakların sürekli olarak tek taraflı yani Hollanda'ya yönelik hareketli olmasıdır. Alanyazında bu duruma tek taraflı yarar, kullanım ya da sömürü de denilmiştir. Bu süreçte, ilginç bir biçimde, hizmetler Hollanda'ya doğru akmamıştır. Dolayısıyla, Hollanda sömürge yönetimi, yerel insan gücünden yerel düzlemde yararlanmış. Yerel mal ve kaynakların küreselleşmesinde görüldüğü, yerel insan gücünün küreselleşmesine bilinçli olarak izin vermemiştir. Bu bağlamdaki sıkı denetim, doğal olarak, zamanla yerel kaynakların yerel kullanım için kısıtlanmasına ve küresel anlamda pazarlanmasına yol açmıştır. Bu devinim, yerel boyutta yani sömürge topraklarında yoksulluk, yoksunluk, kıtlık, açlık ve sefaletle neden olsa da, alınan yerel düzlemdeki önlemlerle (örneğin, yerel yöneticileri satın alıp fiziksel ve ruhsal baskı, şiddet ve zor kullanarak; iç pazara ne aklıktan ölecek, ne de bolluktan, refahtan semiz olacak kadar ürüne izin vererek) sabır ve minnet söylemiyle yerel halkı karın tokluğuna ikna edip alıştıran içselleştirilmiştir. Hoşnut olmayan halkın uzak bölgelere göçü, sömürgecilik döneminde görülmemiştir. Bunun en temel nedenleri olarak, insan hareketliliğinin henüz küresel boyutta olmayışı ve Hollanda toplumunun uzak bölgelerden (kendi kültür coğrafyası dışındaki yerlerden) gelen insanlara karşı henüz açık bir tutum sergilemeyişi verilebilir.

Diğer bir deyişle, Hollanda'nın küresel ticarete başladığı 16. Yüzyıldan itibaren geçen yaklaşık 400 yıllık süreçte, kaynaklar ya da ürünler sömürgelerden ucuz mal edilerek getirilirken hizmetlerin getirilmesi henüz bir gereklilik değildi. Ne zaman ki sanayi devrimi gerçekleşti, seri üretim ve işgücü açığı ortaya çıktı, o zaman da zor hizmetlerin, yüksek kâr elde etme amacıyla ucuz mal edilmesi eğilimi baş gösterdi. Özellikle iki dünya savaşından çıkan Avrupa, artan işgücü açığını, işsizlik oranı yüksek Güney Avrupa ve Akdeniz havzası ülkelerinden ucuz işçi getirerek kapatmaya çalıştı. Gelen işçiler, kâr düzeyini artırıp şirketlerin küresel gelişme ve rekabet düzeylerini korumayı sağladıktan sonra kendi ülkelerine gönderilecekleri için misafir olarak nitelendirildi. Bu uygulama, Avrupa tarihinde daha önce görülmemiş bir düzende gerçekleşti. Misafir olarak görülen işçiler, ne görev verilirse, çok çalışıp az para kazanacak düzeyde yaptılar. Bu durum, öncelikle, kâr düzeyini artıran şirketleri memnun etti. Daha sonra, kendi ülkelerine kıyasla iyi para kazanan işçiler memnun oldu. Öyle ki, geldikleri ülkelere dönmek yerine, geride bıraktıkları eş ve çocuklarını da buldukları ülkeye aldirdılar. Aslında, bu işçilerin Hollanda, Almanya gibi ülkelerde kalmasını sağlayan en belirleyici etken, çalıştıkları yerli şirketlerin, ucuz üretim yüksek kâr ile satmasını ve şirketlerin bu az sorunlu ve düşük maliyetli işçilerden çok memnun olmaları, bu işçilerin sabırla yüksek nitelikte ürün ortaya koymalarıydı.

Fransız Devrimi'nden itibaren başlayan süreç, iki dünya savaşıyla birlikte, Avrupa'nın gündemine insan hakları, bireysel haklar, yurttaşlık hakları, demokratik ve toplumsal haklar gibi çağdaş kavramları soktu. Küresel ticarete oluşan Avrupa üstünlüğü, refah düzeyindeki artış, kaynak ve hizmet sunumunda ortaya çıkan bolluk ve baskınlık, Avrupa coğrafyasını, dünyanın geri kalan kısmındaki insanlar için bir cazibe merkezi haline getirdi. Diğer taraftan, 400 yıldır ülkelerinden Avrupa'ya kaynak akışını seyreden insanlar, devinim halindeki kaynakların izini sürerek, demokratik ve toplumsal haklar edinmiş Avrupa ülkelerine göç etmeye başladılar. Sonuç olarak, bir evin mutfağında olan mal ve kaynakları yavaş yavaş misafir odasına taşırsanız, kimse mutfakta durmak istemez. Herkes kaynakların yığıldığı, misafir odasına gitmeyi hayal eder ve hedefler.

Kaynakların götürüldüğü yere doğru göç

Sömürgecilikten fayda sağlamış Batı Avrupa ülkeleri, yaklaşık 400 yıldır, dünyanın diğer bölgelerini kendi sanayisine mal, yeraltı, yer üstü kaynağı sağlayan uzamlar olarak kullandı. Giriş bölümünde saydığım gerekçelere bağlı olarak 20. Yüzyılda yoksulluğun küreselleşmesiyle birlikte, insanlar ülkelerinden akıp giden kaynakların izini sürerek gittiği yerlere doğru göç etmeyi ve o ülkelerdeki refah düzeyinden kendilerine hak gördükleri payları almayı hedefliyor. Bunun en çarpıcı ve somut örneklerinden biri, binlerce insanın kafiler halinde Honduras'tan yola çıkıp Amerika Birleşik Devletleri sınırını hedeflemesi ve tüm engellemelere rağmen (Başkan Trump, bu hareketi ülkeye saldırı olarak algılayıp orduyu devreye soktu), ölümü de göze alarak, ülke sınırını geçip Amerikan rüyasından pay almayı kendilerine hak görmesidir.

Batı Avrupa ülkelerindeki göç sorunu, 1960'lı yıllarda ortaya çıkan işçi açığının Akdeniz havzasındaki ülkelerden gelecek düşük eğitim düzeyli, yüksek verimli, ucuz işgücü ile kapatılmak istenmesi ile başladı. Gelen misafir işçiler, ülkelere oranla daha fazla para kazandıkları için, işverenler de maliyeti düşürdükleri için iki

yönlü bir memnuniyet oluşturdular. Örneğin Hollanda'daki işverenler, üretim ve kârı artırabilmek için hükümeti ikna ederek işgücü anlaşmasının uzatılmasını ve işçilerin uzun erimli kalışını sağladılar. Bu süreçte, işçiler ülkelerinden eş ve çocuklarını da Hollanda'ya getirdiler ve böylece aile birleşimi söz konusu oldu.

Misafir işçileri, ülkelerindeki baskıdan kaçıp Hollanda'ya gelen sığınmacılar ve mülteciler, yoksulluk ve sefalette ezilip yaşam alanı arayan ekonomik göçmenler izledi. 1980li yıllardan itibaren Hollanda'da, sol eğilimli siyasi partilerin de etkisiyle çokkültürlü toplum söylemi gelişti. Hem misafir işçilerin ülkelerine dönmeye olanağı ve orada çocuklarının kolay uyum sağlaması göz önünde bulundurularak hem de temel insan hakları ve demokratik haklar çerçevesinde kendi dil ve kültüründe eğitim (OETC) izlekleri Hollanda okullarında göçmen çocuklara yönelik olarak uygulandı. Bu uygulamalar, sol ve sosyalist eğilimli partilerin verdiği siyasi destekle işlerlik kazandı.

Ancak, diğer taraftan sağ eğilimli partiler de karşı cepheden farklı söylem geliştirdi. Hollanda'nın göçmen akınına uğradığı, Hollanda kültürünün tehdit altında olduğu, İslam dininin tüm Hollanda'ya yayılma tehlikesinin bulunduğu, yöneticilerin göçmenler yerine kendi halkına öncelik vermesi gerektiği gibi konular uzun yıllar kamusal alanda gündemi oluşturdu. Bu söylemi geliştiren aşırı sağcı partiler 1990'lı yılların sonuna gelindiğinde oy oranlarını artırıp daha da güçlendi. Hükümeti kurma aşamasında belirleyici bir parti işlevi üstlenmeye başladı. Toplumbilimci Pim Fortuyn, yazdığı köşe yazılarında, özellikle İslam coğrafyasından ülkeye gelen göçmenlerin ülke kültürüne uyum sağlamakta zorluk çektiğini, hatta sol partilerin çoğulcu ve çokkültürlü toplum söylemlerinden dolayı, göçmenlerin Hollanda kültürünü, dilini tanıma ve öğrenme zahmetine katlanmadıklarını öne çıkardı. Daha sonra üstlendiği siyasi kimliğin ve kurduğu siyasi partinin etkisiyle, kitlesel göçün sonunda İslam'ın Avrupa kültürünü tehdit eder konuma geldiğini, siyasi söyleminin içine yerleştirdi. Kurduğu siyasi parti, kısa zamanda çok yüksek düzeyde oy alıp seçimi kazanabilecek duruma geldi. Kurulu siyasi partiler, bu başarıdan elbette hoşnut olmadı. 2002 seçimlerinde tek başına iktidar olup başbakan olabilecekken, bir radyo programından çıktıktan sonra, radyo binasının önünde silahlı saldırıya maruz kalarak yaşamını yitirdi. Fortuyn'ın ölümüyle pazarda oluşan boşluğu, liberal partiden (VVD) Geert Wilders doldurdu. Aşırı sağcı siyasetçi Pim Fortuyn ve İslam'ı, Kuran-ı Kerim'i eleştiren yönetmen Theo van Gogh'un sokakta öldürülmesi, Hollanda'nın çokkültürlü ve çoğulcu söylemine ket vurdu. Bu süreçte, doğal olarak, sol partiler oy kaybederken, sağ partiler yükselişe geçti. Tarihinde ilk kez bu kadar geniş çaplı çokkültürlü bir ortamı deneyimleyen Hollanda, yaklaşık 500 yıldır sömürge topraklarında yaşadığı bu durumu, çok farklı biçimde kendi evinde yaşamaya başladı. Alışık olunmayan bu durum, ruhsal ve toplumsal karışıklık yarattığı için, doğal olarak "biz kimiz?" sorusunun sorulmasına neden oldu. 1980'li yıllara gelinceye kadar fazla önemsenmeyen hatta özellikle sol kesimlerde alay konusu olan ulusal marşı okuma, Noel dönemlerinde yanında zenci köleleriyle (Zwarte Piet) Hollandalı çocuklara hediye dağıtmaya gelen Aziz Claus'u (Sinterklaas) karşılama törenleri hem daha coşkulu hem de daha fazla kamusal tartışmaya neden olan yapıya büründü. Bu türden değişimler, toplum ruhunda önemli devinimler olduğuna işaret ediyor. Kaynakların olduğu yere doğru göç eden insanlar, kendi ülkelerinden zorla ya da bin bir türlü oyunla koparılan kaynakların izini sürerek düzgün ve insanca bir yaşam için geldikleri Hollanda'da, böylece kimlik bunalımına neden oldular.

Çokkültürcülük ve uyum

Fransız Devrimi sonrasındaki gelişmeler, Batı Avrupa'yı yine bir özeleştirme noktasına getirmişti. Bunun sonucunda kölelik ve sömürgecilik biçimsel olarak kaldırıldı. Dünyadaki tüm insanların eşit olduğu düşüncesi, kabul edilmek zorunda kaldı. İki dünya savaşı sonunda yaşanan bunalımlar, farklı din ve kültürlerin saygı ile kabul edilmesinin ve onlarla bir arada yaşanmasının gerekliliğini ortaya koydu. Bir düşünsel dizge olarak çokkültürcülük (multiculturalism), kamusal alanda birden fazla kültürün varlığının (yani çokkültürlülüğün; multiculturality) saptanması ve kabul edilmesi ile başladı. Bu saptama ve kabulün olmadığı ya da yadsındığı durumlarda uyum (integration) ve bunun uç noktası olan eritme (assimilation) eğilimleri baş gösterdi. 1990'lı yılların sonuna kadar Hollanda'nın çokkültürlü bir toplum olduğu söylemi gururla iç ve dış kamuoyuna iletilyorken, 21. Yüzyılın ilk yıllarında, öncelikle 11 Eylül saldırılarının ve yerel düzlemde yukarıda belirttiğim olayların etkisiyle, çokkültürcü çıkış noktası Hollanda'da devre dışı bırakıldı. Uyum gibi yumuşak kavram üzerinden eritme, dolaylı olarak tartışılmaya başlandı. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne uyumunu ve tam üye olarak katılmasını inceleyen uzmanlar, koşullar olarak, Türkiye'nin kendi azınlıklarına çokkültürcü yaklaşmadığı eleştirisini getirirken; kendi ülkelerinde Türk ve Arap kökenli çocukların sokakta ve okul bahçesinde bile kendi dillerini

konuşmalarını yasaklayarak, yalnızca Hollandaca konuşmaya zorladıklarını, okullarda Türkçe ve Arapçanın okul izleğindeki seçmeli ders niteliğinin kaldırılıp yasaklanmasını unuttular.

Çınar, buna gerekçe olarak, 'bu çokkültürlüğün şimdilerde Hollanda hükümetinin dolaşımından düşmesini ve bu durumu yönetmenin zorluğunun her geçen gün açığa çıkmasını' öne sürüyor (Çınar, 2017: 30). Görüldüğü gibi Çınar'ın kullandığı kavramlarda sorunlar var. Çokkültürcülüğü kastederek yanlış biçimde kullandığı çokkültürlük kavramı, aslında çokkültürlülük olarak belirtilmeliydi. Ancak, çokkültürlülük somut bir veri, bir durum saptaması olduğu için, çokkültürlülüğün Hollanda hükümetinin dolaşımından düşmesi gibi bir durum söz konusu olamaz, çünkü çokkültürlülük bir yerde ya vardır ya da yoktur. Buna karşılık çokkültürcülük dolaşımdan düşebilir, çünkü bu bir ideolojinin adıdır. Dolayısıyla, herhangi bir nedenden dolayı rağbet görmemesi gibi bir durum olabilir. Kültürlerin bir uzamda aynı anda mevcut olup olmamasına bakıp durum saptaması yapan çokkültürlülük ile kültürlerin bir uzamda, aynı anda birlikte özgürce var olup gelişmesini savunan çokkültürcülük birbirinden çok farklı ruh durumunun sonucunda ortaya çıkmıştır. Çınar'a göre kimlik, kültür ve toplumun içinde oluşan bir örüntüdür. Kimliğe biçim veren en etkin kalıplar kültürdür. Hollanda'da yaşayan Türklerin kimliği söz konusu olunca, Türk-Hollanda birlikteliği olarak karşımıza gelen karışık bir durumu örnek veriyor. Bu toplumsal örüntüyü çokkültürlülük olarak adlandırıyor. Bu durum yalnızca Türk kökenliler için geçerli değildir. Toplumsal tartışmalara bakıldığında Hollanda kimliğinin farklı kesimlerde sorgulandığını saptıyoruz. Öyleyse, kimlik sorunu yalnızca göçmenlerin kapsam alanında değildir. Dolayısıyla, Çınar bu konuya tek taraflı olarak yaklaşıyor. Azınlık durumundaki Türklerin kimlik oluşumuna, Türkiye'deki etkenleri de katarak bakarken, azınlığın yerel Hollanda kimliğinde yaptığı değişim ve dönüşümleri hiç hesaba katmıyor. Aslında Çınar'ın yukarıda belirttiğim gibi (çokkültürlülük ve çokkültürcülük arasında) kavramsal ayrım yapmaması bir yana, çokkültürcülüğün içeriğine dönük kuramsal bir tartışma da ne yazık ki yapmıyor; en azından bu konuda ikna edici bir açıklama dahi vermiyor. Bu konudaki eksikliği, hükümetin gündeminden düşmesine gerekçe olarak çokkültürlü ortamı yönetmenin zorluğunun her geçen gün açığa çıkmasını vermesinden anlıyoruz. Bu bağlamda, Çınar, Avrupa Birliği kuruluş ilke, kural ve normlarında çoğulculuk, demokrasi, farklı kültürlerle yaşam alanı ve saygının var olduğunu da tartışma gereği duymayıp sorumluluğu, hükümetin söyleminden öykünleyerek, göçmenlerin sırtına yıkıyor. Bu tutum, Hollanda iç siyasetindeki resmi söylemin yinelenmesi, uyum ve eritme işlemine geçişte toplumsal düzlem oluşturma olarak nitelenebilir.

Scheffer, çokkültürcülüğün kökenlerine indiği çözümlemesinde, Amerikalı yazar Horace Kallen'dan alıntı yaparak, A.B.D.'nin, çok sayıda farklı kimliğin içinde eritildiği bir kültür potası olmasına şiddetle karşı çıkmasını örnek veriyor (Scheffer, 2016: 284). Kallen'a göre A.B.D., merkezi yönetimin altında tek tür bir birlik olmak yerine, kültürel azınlıkların bir arada yaşadığı, kültürel farklılıkların işbirliği bağı oluşturduğu, ulusal kültürlerin federasyonundan oluşan federal bir devlet biçimi olmalıydı. Scheffer'a göre sömürgecilik sonrası eğilimlerin etkisiyle önce A.B.D'de sonra da Avrupa'da çokkültürlü düşünce dizgesi, 'eritme potası' (çoğunluğa uyum ve çoğunluğun içinde eritme) yaklaşımına karşı sav olarak gelişti. Ancak, 20. Yüzyıldaki ekonomik, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin sonucunda hızla yayılan küreselleşme akımı, eskiden var olan ürün ve malların hareketine ivme kazandırdı. Küresel ticaretin boyutunun genişlemesi, eski dönemlerde görülmeyen bir uygulama olan hizmetlerin yer değiştirmesine de kaçınılmaz biçimde izin verdi. Yüzyıllardır ürün ve malların hareketini denetleyen Batılı sömürgeci devletler, ülke dışında yaşadıkları çokkültürlü ortamı, işgücü hareketlerinin sonucunda birden kendi ülkelerinde de görmeye başladılar. Aslında bu duruma hazırlıksız yakalandılar da diyebiliriz. Çünkü öncelikle son yüzyılda esen rüzgarın etkisiyle, kuramsal ve ülküsel bir yaklaşımla çokkültürcü söylemi benimsediler ve fakat iş, kendi ulusal kimliklerini sorgulama boyutuna geldiği anda, 'bu çokkültürcülük oyunu kabak tadı veriyor' demeye başladılar. Hollanda'da bugünlerde, çok eski bir gelenek olan Aziz Claus'un zenci köleleriyle (Sinterklaas en Zwarte Pieten) ülkeye gelişinin kutlanmasının ırkçı bir eylem olup olmadığı, ülkeyi ulusal düzlemde ikiye bölecek boyutta sert tartışma ve kavgalarla, gündemin birinci sırasındaki yerini koruyor. Yüzlerce yıldır kutlanan bu eylem, çokkültürcüler tarafından aşırı ırkçı ve Hollanda imgesini zedeleyen bir gösterge olarak niteleniyor. Uyum ve eritme yanlıları tarafından ise göçmenlerin geldikleri ülkedeki tüm töre, adet ve gelenekleri benimseyip saygı duymak zorunda oldukları bir durum olarak savunuluyor. 'Eğer göçmenler bu gelenekleri kabul etmiyorlarsa ve bundan memnun değillerse, geldikleri yere geri dönmeleri gerekir' ifadesi de ekleniyor.

Knecht, bu tür sorunların çıkmaya başladığı zamanlarda, kendine göre çözüm önerileri geliştirmiştir. Öncelikle, Hollanda'daki seçkinlerin zamanın ruhuna uyarak tüm insanların ve kültürlerin eşit olduğu düşüncesine kendilerini kaptırıp tüm dünyanın sorunlarını sırtlarına yüklenmek gibi bir yanlış yola girdikleri

uyarısında bulunuyor (Knecht, 2002: 150). Ancak, bu noktada kendisinden beklenen özeleştiriyi, ne yazık ki, geliştirmiyor: tüm dünyanın kaynaklarını toplayıp sefasını sürmeye varız, ama tüm dünyanın cefasını çekmeye yokuz. Hollanda'nın ucuz işgücü akımıyla almaya başladığı dış göçün, ileride sorun yaratabileceğini muhtemelen sezerek, Anadolu'daki ya da Kuzey Afrika'daki işsizliği, Hollanda'ya göçe izin vererek çözmenin yanlışlığını savunuyor ve fakat nedense, sorunu kaynağında çözmenin daha kalıcı bir çözüm olacağını dile getirmiyor. Buna bağlı olarak da, sorunun kalıcı çözümü bağlamında, elbette uzun erimli derinlemesine bir kuramsal yaklaşım geliştiremiyor. Zira, büyük olasılıkla, böyle bir hamlenin sonunda, kendi ülkesinin küresel anamalcı şirketlerinin yolunu tıkama tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. Bu durumda daha kolay olanı, yani şikâyet etmeyi ve yakınmayı tercih ediyor. Hollanda'nın çok iyi niyetli ve saf bir tutumla, tüm dünyanın dertlerine omuz verdiğini, işsizlikten mustarip tüm yabancıları ve ailelerini, egzotik kültürlerin Hollanda'da yeşerip palazlanması pahasına, kucaklayarak Hollanda'ya kabul ettiğini belirtiyor. Bu saptamaları yaptıktan sonra, yakınma kısmında, bütün bu olan bitenin şüphesiz tipik Hollanda davranışı olduğu eleştirisini getirerek, yergi ile övgüyü birleştiriyor. Bu da, Batılı davranış biçiminin temel özelliklerinden olan "bir taş atınca en azından iki kuş vurulması gerekir" ilkesini bize anımsatıyor. Yaptığı yerginin içinde ülkeyi yöneten siyasi kimliklere de gönderilen bir eleştiriyi algılıyoruz: "...Laikleşmiş Katolik ve Protestan papazlarımızın çoğu, kitle iletişim araçlarının en güçlü olanlarını eline geçirerek –ülke gerçekliklerinden ne kadar uzaklaştıklarına bakmaksızın- vaazlarını yüksek sesle tüm ülkeye ilan ediyorlar. Ancak yüzyıl dönümüne gelindikten sonra ve 11 Eylül 2001'in hızlandırıcı etkisiyle, eleştirel karşılaştırma ve yaklaşımlara daha fazla yer açılmaya başlandı" (Knecht, 2002: 150).

Bu seçkin kesimi eleştirirken, Knecht, bu azınlığın arkasında kimin olduğunu da sorgulama yolunu seçiyor. Knecht'e göre, cömert olan ancak çabuk etkilenen halkın çoğunluğu, belirleyici rol oynayan bu siyasetçi seçkinlerin arkasında durmuyor, çünkü Hollanda'ya getirilen yabancıların, yerlilere tanınmayan olanak ve avantajlara sahip olmasını Hollanda'nın yerli halkı haksız ve gereksiz bir uygulama olarak görüyor. Bu bağlamda, Knecht şu soruyu da siyasetçilere soruyor: "Bu ülke, gelen göçmenlere ve onların çoluğuna çocuğuna ülkede mevcut tüm hak ve olanaklardan yararlanma izni verirken, bağlı buldukları göçmen grup yerel halkla karışmayı –ki bu uyum için temel bir koşuldur- ret ederken; neden 'aile birleşimi' maddesi adı altında, belli bir süreliğine de olsa, göçmenlerin geldiği ülkeden sürekli gelin ve damat getirmesine izin veriliyor?" (Knecht, 2002: 150). Ayrıca göçmenlerin ülkelerine dönmemesi yönünde sanki bir teşvik varmış gibi bir durumdan söz ederek, onlara öncelikli sıradan konut verilmesi ve iş başvurusunda olumlu ayrımcılık yapılmasını da eleştiriyor. Bu türden davranışların, onları geriye dönüşünü güçleştirdiğini, kalıcı olarak Hollanda'ya yerleşmelerini sağladığını, bunun da toplumsal sorun oluşturduğunu savunuyor. Knecht, öncelikle sorunun başı ve bugünkü hali arasındaki bağlantıları gözden geçiriyor. Türkiye ve Fas'tan gelen göçmenler, başlangıçta, Hollanda hükümeti tarafından misafir konumunda, işgücü açığını ucuz biçimde kapatmak için Hollanda'ya davet edildiler. Daha sonra, Hollanda anamalcı iş dünyasının isteği ve arzusuyla kalış süreleri uzatıldı. Gelen insanların, üzerlerinde bir tür açma-kapama düğmesinin bulunduğu bir tür makine değil, etten kemikten bir canlı, insan olduğunu uzun zaman sonra yani Knecht'in bahsettiği aile birleşimi v.s. gibi istekler ortaya çıkınca fark ettiler. Knecht, yukarıdaki eleştirileri yaparken, çok rahat biçimde özeleştiriyi yolunu kesinlikle tercih etmiyor. Bir an için, Knecht'in Norveç'e gittiğini, orada bir kadınla tanışıp âşık olduğunu ve onunla Hollanda'da evlenip yaşamak istediğini varsayalım. Ülkesinin yetkilileri, bu kararını kınayıp "ülkemize dışarıdan ithal gelin getiriyorsun; bu mümkün değil" deselerdi, acaba ne düşünür, ne hissederdi? Bu durumun katıksız saçma oluşu, Knecht için tartışmasız geçerli olurken, neden 'öteki' ülkelerden gelen göçmenler için çok doğal bir kural olarak algılanıyor? Bu durumun, yüzyıllara dayalı bir ırkçılık algısı ve imgesi ile ilişkisi var mıdır? Bütün bunlar ciddi bir tartışma konusu yaratıyor. Ancak, kesin olan odur ki, Knecht, kendine hak gördüğünü başkasına çok görüyor. Bu saptama, bugün Hollanda kimliğinin içinde bulunduğu çıkmazı ve çok açık tutarsızlığı gözler önüne seriyor.

Sonuç

Yukarıdaki tartışmaların tümüne genel olarak bakacak olursak, Hollanda'nın kendi içinde, toplumsal, düşünsel, kültürel ve geleneksel açıdan, çokkültürlü bir yapıya kesinlikle hazır olmadığını net biçimde görüyoruz. Bunun en temel nedeni, Hollanda'nın yüzlerce yıl yararlandığı küresel ticaret ve sömürgeciliği, ülke dışında yapmış olmasıdır. Küresel ticaretin nimetlerinden ülke içinde ve dışında sürekli faydalanırken, külfetlerini ülke dışında tutmuş, ülke içinde bugünkü boyutta deneyimlememiştir. 20. Yüzyılda hizmetlerin de küreselleşmesiyle birlikte kitlesel göç, dünyanın ön sıradaki gündem maddelerinden olmuştur. Hollanda'nın çelişkisi, kimliğini, 'birden', hem de çok yakından yani kendi evinde, 'ötekiler' üzerinden tanımlamak durumunda kalmasıdır. Bu

durumda, 'ötekiye' hem ihtiyacı varken, hem de isteksiz iken, toplumun ruhu ister istemez şizofrenik bir yapıya bürünmüştür.

Öyle gözüküyor ki, 21. Yüzyılda artık birçok insan, doğup büyüdükları kendi öz vatanları da olsa, zorla ya da çok çeşitli gizli ya da açık hile ile yağmalanan, kaynakları kurutulan, soyup soğana çevrilen topraklarda, sonunda ölüm dahi olsa, durmak istemeyecek. Ölümü göze almış bir iradeyi dünyada hiç kimse, hiçbir güç engelleyemez. Hollanda'nın ve diğer tüm Batılı ülkelerin bu acı ve sert gerçeği bir an evvel görüp onunla yüzleşmesi gerekir. Bu yüzleşme, sömürgecilik döneminden beri süregelen, 400 yıllık süreçte sabit davranış örüntüsü niteliği kazanan gizli ya da açık emperyalist sömürü ve yağmalama davranışında kökten değişikliğe gitmek biçiminde olmalıdır. Dünyada hiçbir ulusun sürekli daha önde, daha üstün, daha baskın, daha zengin, daha emredici, daha sıradüzensel olmasına gerek yoktur. Dünya tüm insanlara yetecek büyüklüktedir. Tüm kaynakları kendinde toplama saplantısından kurtulup adaletli biçimde paylaşsaksak; dünyanın, hepimizin yegâne evi olduğunu kavrsaksak; herkese buldukları yerde rahat ve huzur içinde yaşama olanağı vermiş oluruz. O zaman, şu yıllarda Batılı ülkelerin bir numaralı gündem maddesi olan dışarıdan göç sorunu da kendiliğinden çözülmüş olur. Buna koşut olarak, Hollanda kimliği sorunu da kendiliğinden netlik kazanır ve ortadan kalkar.

Kaynakça

- Çınar, Aliye. 2017. Avrupalı Müslüman Türkler'de Kimlik. Bursa: Sentez Yayıncılık.
Knecht, Tijmen. 2002. De Eeuw Achter Ons. Budel: Uitgeverij DAMON.
Scheffer, Paul. 2016. Het Land van Aankomst. Amsterdam / Atwerpen: Bezige Bij.

Hans Hartung Sanatında Gelişen Dinamik ve Lekesel Duyarlılık

Muteber Burunsuz¹

Giriş

Taşist, enformel ve lirik soyut sanatla özdeşleşen Hans Hartung, çizgi ve lekeler bütünü ile oluşturduğu eserlerinde eylemsel ve içsel bir süreç oluşturur. Bu içsel süreçte her türlü figüratif içeriği reddeder ve tamamen soyut içerikli eserler oluşturur. Soyut içerik, lekese duyarlılık her türlü figür ve form içeriğinden uzaktır. İlk kez Fransız eleştirmenler Charles Estienne ve Pierre Gueguen tarafından kullanıldığı sanılan “Taşizm” adı altında değerlendirilebilecek sanatçılar arasında, Jean Fautrier(1898-1964), Georges Mathieu (1921-), Pierre Soulages (1919-); ayrıca Fransa’da yaşayan Alman ressam Hans Hartung(1904-89 ve Wols(1913-51) bulunur. Taşizmin bazen eş anlamlısı, bazen dahil olduğu daha geniş bir eğilim olarak nitelenen Art Enformel kapsamında ise, bu sanatçılara ek olarak İtalyan ressam Alberto Burri (1915-95), Rus asıllı Fransız Nicolas de Stael (1914-55), İspanyol Antoni Tapies(1923-) ve Hollandalı Bram Van Velde(1895-1981) gibi isimler yer alır. Art Enformel kapsamında gündeme gelen ressamların ortak özelliği, sanatta “form”dan (biçimden) yana olmamaları değil, kübizmin soyut-geometrik formelliğini (biçimselliğini) reddetmeleri, daha lirik, dürtüsel, dışavurumcu bir soyut anlayış benimsemeleridir(Antmen, 2008:151-152).

Yoğunlukların çoğaldığı, sınırların zorlandığı ve dengeleri alt üst eden alışılmadık eserler anlık ve özgürdür. Başladığında nereye gideceği ve nasıl sonuçlanacağı bilinmeyen bir serüven. Şık ve süsleyici olmayan, katı geometrik yüzeysel deneyimleri reddeden bu anlayış içinde duyguyu ve lirik duygusallığı rahatlıkla izleyebiliriz. Duygusal arayışla, mutlak öze sanatçının kendi benine ulaşırız. Deneysel estetik kavrayışta; öznel benlik ön plandadır.

Mutlaklığın peşinde olan, bu nedenle çocukluğunda yıldırım resmi yapmak istemiş Hans Hartung’un resmi, her zaman çok çıplaktır. Rastlantı kaos ve dinamizm. Bir Hartung’un tablosu anlatılırken en sık tekrarlanan üç sözcük. Bu üç sözcüğün gündelik yaşantımızda da en sık kullandığımız sözcükler olması, rastlantı değildir. Hartung’un sanatı, doğaya ve olaylara atıfta bulunmadan bugünkü evrenselliğine varmıştır, çünkü yoğun ve keskin bir biçimde çağını dile getiriyordu. “Varlığımızın en derin katmanlarına indiğimiz içindir ki, sanatımızın ifadesi, pek çok insanın gözünde daha da çarpıcı ve değerli olacaktır”(Ragon, 2009: 81).

Özellikle lirik soyutlama alanında önemli bir yer edinen Hans Hartung, tek düze fon üzerinde oluşturduğu kişisel dinamik etki ile çizgilerin yoğun olduğu deneyimlere olanak sağlıyor. Güçlü dramatik sıçratmalar, belirli bir uzamda duygusal aktarımla birleşiyor.

Dinamik ve İçsel Sürecin Yapılandırılması

Kaosun kontrol altına alındığı eserlerde radikal olan bir soyutlama biçiminde her türden aracın kullanımı söz konusudur. Sert uçlu fırça izleri ile oldukça yumuşak etkili uçların bir arada oluşturduğu etkiyi deneyimlemek mümkündür. Bu tür etkilerde kimi zaman zıtlık içinde oluşan uyumu bütünsel bir söyleme dönüştürerek; resimsel anlamda temel olan birimlerin, serbest bir fonda nasıl çözümlenmeye çalışıldığını da gözlemliyoruz.

---

¹ Muteber Burunsuz, Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Resim Bölümü, muteberburunsuz@hitit.edu.tr

Noktalar; anlık sıçratma ve izlerle oluşabilirken, devinen çizgi bütünlüğü iki boyutlu olan tarafsız mekânda hareketli bir dile sahip olur.

Resim 1: Hans Hartung, 1981, Tuval Üzerine Akrilik, 65x100 cm.

Boş zeminde oluşan çizgiler demeti, hızlı, bütünsel ve lekeseldir. Çizgiler keskin, dinamik ve içsel bir harekete sahiptir. Çizgiler oluşturulurken baskın ve hakim olan renk siyahtır. Siyahı mürekkep lekeleriyle de kullanan sanatçının; sadece baskın lekelerle oluşturduğu eserleri de mevcuttur. Siyahın ağırlığı ve taşıyıcı öge olarak yüzeyde bulunuyor olması, hareket boyutunu kısıtlamaz.

Bu kuralları bozulmuş, rastgele görüntü içinde yapıtın sonucuna ilişkin hiçbir ön kabulün olmaması da, tamamıyla sezgisel bir dışavurumla ortaya çıkan ve spontanelikle güdülenen bir trans halinin göstergesidir aslında (Ersaçdıç, 2017: 584).

Resim 2: Hans Hartung, 1976, Kağıt Üzerine Litograf, 514x349mm, Modern Sanatlar Müzesi, Newyork

Ara ara leke ve çizgilerle oluşan eserlerde kazıma, çiziktirme, serbest devinme hareketleriyle etkiyi yakalamak mümkündür. Çizgi dilindeki birlik ve bütünlük aynı zamanda kompozisyonun da oluşumunda ön plandadır. Çizgilerin oluşumunda farklı malzeme ve aletlerin kullanımı mevcuttur. Kullanılan renkler de hiçbir zaman çizginin önüne geçemez. Hareket ve çizgi birinci plandadır. Renkçi olmayan paletinde ara mavi ve sarılar, kahverengi ve yeşilleri görmek mümkündür.

Hat sanatından yararlanarak HARTUNG'un bu kaynaklardan son derece hareketli lekeleri ile Hat sanatının bazı örnekleri arasındaki bağı görmemek imkânsızdır. Çizgi desenin, renk lekenin tadını verir. Çoğu kez nakkaş, renk bağlamında bir çeşit his coşkuluğuna ve sembolizme giderek renklerin en saf hallerini kullanır. Resim sanatının temel elemanları nokta, çizgi, leke ve renktir. Hans HARTUNG eserlerinde noktanın fonksiyonu tamamen plastik maksatlara yöneliktir. Sanatçı, hattatlar gibi nokta, çizgi ve lekeyi resim sanatının temel unsurları olarak tasvire feda etmeden yalnız kendi plastik maksatlarına uygun olarak kullanmışlardır. 20. yüzyıl başlarında sanatında yeniliği ve özgürlüğü arayan sanatçılar, onlar için yepyeni konu ve üsluplar sunan doğu sanatlarında aramaya başlamışlardır. Büyük ölçüde doğu sanatlarından ilham alarak kendi özgün ve yetkin sanatlarını oluşturmuşlardır (Bayramoğlu, 2016: 362-363).

Resim 3: Pierre Soulages, "Litografi", 59/75

Resim 4: Georges Mathieu, 'İsimsiz', 1959, Tuval Üzerine Yağlıboya

Zaman zaman sanatçının boya dili ve yoğun kullandığı siyah etkisi olan eserlerinde kaligrafik hareketler görmek olasıdır. Özellikle Doğu Sanatından izler taşıyan bu etkiler Art Enformelin doğasında ve benzer etkileri taşıyan Pierre Soulages, Georges Mathieu eserlerinde de izlenebilir. Siyah rengin açık zeminde bıraktığı baskın etki ile fırça sürüşlerinin hareketli etkisi kaligrafik izlenim oluşturur.

Sonuç

Taşist, enformel ve lirik soyut resmin temsilcisi Hans Hartung eser içeriğini oluştururken; silmeler üzerine tekrar uygulanan boyalar, katı ve formel kısıtlamalardan uzak bir ifade şekliyle biçimlendirmiştir. Tuval zemininde görülen sadece resim değil, bir performans eylemidir aynı zamanda. Bedenin tümünün biçimlendirmeye dahil olduğu, içsel devinimin zemine yansıdığı coşku dolu bir duygu durumu da söz konusudur. Ritimsel tekrarların yaygın olarak gözlemlendiği eserlerde, kaos ve dinamizm iç içedir.

Sanatçı daha ilk eserlerinde soyutlamalara değinmiştir. Bu süreçte Nolde, Kandinsky ve Kokoschka'dan etkilendiği görülmüştür. Özellikle Taşizmin temsilcileri olarak Fransız sanatçı Frans Kline ile birlikte geniş

yüzey etki ve hareketlerinin görüldüğü eserler üretmişlerdir. Öte yandan eylemsel resim içeriği, ifadesel yaklaşım ve biçimlendirme tavrı ile Pollock ve De Kooning sanatı ile benzer etkiler taşır.

Bireysel otomatizmle aktarılan esrik yan ritmik bir yapı ve boşluk-doluluk dengeleri aracılığıyla, içsel yönlendirmenin içeriğe uyguladığı soyut bir anlatıma kavuşur. Simgesel anlatımın uyumu, gerilimi hissettirmesi eserin iç dinamiğiyle ilgilidir. İçsel itkinin dışsal ifadeye dönüşümü, büyük siyah yüzeylerle yapısal bir bütünlüğe kavuşur. Açık-koyu dengeleri, karmaşa ve kaosla, bellekteki görüntüler aracılığıyla sınırların zorlandığı tuvalden taşıp aşılacak izlenimi etkisini verir. Yalın seçimlerle öze ait olan sentez sade bir üst dile dönüşür. Her eser birbirinin devamı niteliğinde özgürlük serüvenine devam eder.

Kaynaklar:

Antmen, A. (2009), **20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar**, (2. baskı), İstanbul: Sel Yayıncılık

Bayramoğlu, M.(2016), “**20. Yüzyıl Modern Batı Resim Sanatında Geleneksel Türk Sanatı Örneklerinin Etkisi**”, Sobider Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 3, Sayı: 6, Mart 2016, s. 351-366.

Ersağdıç, Y. (2017), “**Lirik Soyutta Kaligrafik Etkiler ve Uzakdoğu Sanatı**”, Asos Journal The Journal Of Academic Social Science, Yıl: 5, Sayı:41, Mart 2017, s.580-598.

Ragon, M. (2009). **Modern Sanat**, (1. Baskı), İstanbul: Hayalbaz Kitap

Görsel Kaynakçası:

1. <https://www.dorotheum.com/en/auctions/current-auctions/kataloge/list-lots/detail/auktion/11782-contemporary-art-part-ii/lotID/895/lot/2049514-hans-hartung.html>.10.11.2018
2. <https://www.tate.org.uk/art/artworks/hartung-no-77-p01791.10.11.2018>
3. <http://www.artnet.com/artists/pierre-soulages/lithographie-n-28-a-8pMwdTWaKCFRP30euPlxww2.14.11.2018>
4. <https://www.guggenheim.org/artwork/2827.14.11.2018>

Türk Eximbank Kredilerinin Ülkemiz İhracatına Olan Etkileri

Muzaffer Şahin¹

GİRİŞ

Dış ticarete var olan sorunların en önemlilerinden biri, ülkemizde sevk öncesi ve sonrası kısa/uzun vadeli finansman yetersizliğidir. Söz konusu sorun, uluslararası rekabetin şartları ve diğer ülkelerin imkânlarıyla karşılaştırıldığında, Türk ihracatçısının rekabet gücünü kısıtlayan bir unsur olarak kendini göstermektedir.

Kalkınmanın, dolayısıyla toplum refahının önemli bir bileşeni olan ihracatın finansmanı, finans sistemindeki diğer yapıların yanı sıra Türk Eximbank tarafından 1987 yılından bu yana kredi, sigorta ve garanti faaliyetleri ile gerçekleştirilmektedir.

Türk Eximbank bugün gelişmiş ülkelerle aynı sistemleri ihracatçıların hizmetine sunmaktadır. Banka, ihracatçılar başta olmak üzere, yurt dışında faaliyet gösteren müteahhit ve yatırımcılara, uluslararası nakliyecilere, turizmci ve işletmecilere geniş bir ürün yelpazesi ile hizmet vermektedir. Diğer taraftan Türk Eximbank'ın, birçok ülkenin resmi destekli ihracat finansman kuruluşundan farklı olarak kredi, garanti ve sigorta işlemlerini aynı çatı altında toplamış olması, ihracatçı firmalara verilen hizmetlerde bir bütünlük oluşturulmasına imkan tanımaktadır (EXİMBABK,2018:5).

1987 yılında kurulan Türk Eximbank, gelişmiş ülkelerdeki Coface, Euler- Hermes, SACE, Atradius, ECGD gibi benzer ihracat finansman kuruluşlarından yaklaşık 50 yıl sonra kurulmuş olmasına rağmen, kısa bir sürede Dünya'daki ihracat destek kurumları arasında performansı ile ilk 20 kuruluş arasına girmeyi başarmıştır.

2023 yılında 500 milyar dolar ihracata odaklanan ülkemiz ihracatçılarının ihtiyaç duyduğu en önemli unsurlardan birisi artan bir trend ile sürdürülebilir finansmana erişim ve düşük finansman maliyetleridir. Türkiye İhracatçılar Meclisi(TİM)'nin yapmış olduğu İhracatçı Eğilim Anket'lerine göre finansman maliyetlerinde yaşanan sorunların, ihracatçıların en kritik sorunlarının başında geldiği tespit edilmiştir.

Türkiye'de ihracatın geliştirilmesi, ihraç mallarının ve ihracat yapılan ülkelerin çeşitlendirilmesi; özellikle, ihraç malları içinde sanayi malları payının artırılması amacıyla, planlı dönemin ilk yıllarından itibaren diğer teşvik araçlarıyla birlikte ihracat finansmanı gibi nitelikli birçok teşvik aracı uygulanmıştır. İhracat finansmanında amaç, ihracatçıya mali gücünün sınırlı kaldığı alanlarda düşük maliyetli ve ayrıcalıklı kredilerle destek sağlayarak ihracata yönelmek ve uluslararası piyasalarda rekabet gücü kazandırmaktır.

Türkiye'de ihracat yapan işletmelerin finansman kaynaklarının geleneksel yapıda olduğu, işletmelerin ihracatın geliştirilmesine yönelik Türk Eximbank kredilerinden, ticari banka kredilerinden ve modern finansal tekniklerden, ihracat kredi sigortasından yeterince yararlanamadıkları ve bu konu hakkında da bilgi sahibi olmadıkları tespit edilmiştir. Bu noktada; işletmelerin finansman alanında yaşamakta oldukları sorunlar, alternatif finansal araçların işletmelere tanıtılması ile çözülebilir.

Bu çalışmamızda Türk Eximbank'ın ihracatçılara dönük kredi ürünleri hakkında bilgi verildikten sonra, 2002 ve 2017 yıllarına ilişkin olarak Türk Eximbank'ın kredilerinde, kredi finansmanı maksatlı olarak Türk Eximbank'ın kendisinin kullandığı krediler, ihraç edilen menkul kıymetler ve öz kaynaklar hesap kalemlerindeki

---

¹ Dr. Öğretim Üyesi Muzaffer Şahin, dr.muzaffersahin@gmail.com

gelişmeler 15 yıllık periyot içerisindeki verileri değerlendirilerek yine aynı dönem içerisindeki ülkemizin ihracat tutarları karşılaştırılarak gerekli analiz ve değerlendirmeler yapılmıştır.

1. TÜRKİYE İHRACAT KREDİ BANKASI A.Ş.

1.1. Kuruluş ve Amaç

Türkiye’de 1980’lerin başında yeni bir iktisat politikası uygulamaya konulmasıyla geleneksel ithal ikameci politika bırakılıp, dışa açık bir çizgi izlenmeye başlanmış, Türk ekonomisi ihracat önderliğinde büyüme ve dışa açılma sürecine girmiştir. Bu yeni süreç, geleneksel ihracattan vazgeçilip yeni pazarlara yeni ürünlerle açılma ihtiyacını gündeme getirmiştir. Bu da ihracatın özel finansman teknikleriyle ve konusunda uzmanlaşmış mali kurumlarla desteklenmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. Türk Eximbank’ın kurulması da bu yeni süreç içinde gerçekleşmiştir. Devlet Yatırım Bankası olarak görev yapan banka 1987 tarihinde “Türk Eximbank” olarak yeniden yapılmış ve 1988 yılında diğer bankalardan oldukça farklı bir biçimde, fiilen uygulamalara başlamıştır.

Türk Eximbank’ın amacı; küresel finans piyasalarında kaynak imkânlarının çeşitlendiği ve maliyetlerde önemli değişimlerin yaşandığı mevcut konjonktürde, büyümenin lokomotifi olan ihracat sektörünün uygun koşullarla finansman gereksiniminin karşılanması için gerekli çabayı göstermek; ihracatın geliştirilmesi, ihraç edilen mal ve hizmetlerin çeşitlendirilmesi, ihraç mallarına yeni pazarlar kazandırılması, ihracatçıların uluslararası ticarete paylarının artırılması, girişimlerinde gerekli desteğin sağlanması, ihracatçılar ve yurtdışında faaliyet gösteren müteahhitler ve yatırımcılara uluslararası piyasalarda rekabet gücü ve güvence sağlanması, yurtdışında yapılacak yatırımlar ile ihracat amacına yönelik yatırım malları üretim ve satışının desteklenerek teşvik edilmesidir.

Türk Eximbank bir yandan kısa ve orta/uzun vadeli programları ile bankacılık sistemine, ihracatın desteklenmesi amacıyla yönelik olarak kaynak aktarırken, diğer yandan da bankacılık sisteminin elinde bulunan fonları ihracatın desteklenmesi yönünde kullanılmasını teşvik etmekte, diğer taraftan da, ihracatçıların/müteahhitlerin politik ve ticari risklerden arındırılmış ortamlarda çalışmalarına imkân tanıyan sigorta ve garanti programları ile ülkemiz ihracatının ve uluslararası girişimlerinin desteklenmesinde hizmet etmektedir.

Türk Eximbank’tan kısa vadeli krediler yerine uzun vadeli kredi kullandırması hatta uzun vadede ihracat kredi kuruluşlarının gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, çoğunlukla sigorta ve garanti hizmetleri sunması ve kredi hizmetlerini ülkenin ticari bankacılık sistemine bırakması beklenmektedir. Bunun nedeni, Türk Eximbank’ın bir kamu bankası olması ve Türk ihracatçısının diğer ülke ihracatçıları gibi uzun vadede de finansman ihtiyacı olmasıdır. Ayrıca, Türk Eximbank gibi kamusal bir kurumun dışında özel bir kuruluşun, ihracatın barındırdığı ticari, politik, döviz kuru gibi riskleri üzerine alması çok güçtür, alabilse dahi bunu ihracatçılara yansıtacak şekilde yüksek maliyetle yapabilecektir.

Türk Eximbank’ın, likidite sorunu yaşanmaması ve kredilendirme faaliyetlerini daha sağlıklı bir zeminde sürdürülebilmesi için, uluslararası mali piyasalarda yaşanan dalgalanmaların yaratabileceği sıkıntılar değerlendirilerek, piyasaları yakından takip etmesi gerekmektedir. Kaynakların etkin ve yaygın kullanımını sağlamak amacıyla faiz oranlarında ve kredilerin faizlendirme yapısında, kaynakların daha hızlı dönüşünü sağlamak amacıyla da vade yapısında düzenlemeler yapılması Türk Eximbank’ın fonksiyonları arasında yer almaktadır.

Türk Eximbank bu fonksiyonları gerçekleştirmek için uyguladığı temel hizmetler; “mal ve hizmet ihracatına, döviz kazandırıcı faaliyetlere sevk öncesi ve sonrası aşamalarında kısa, orta ve uzun vadeli alıcı ve/veya satıcı kredileri ile finansman sağlamak; ihracatçıların yurt içi ve yurt dışı banka ve finans kurumlarından sağlayacakları krediler için garantiler vermek; ihracat kredi sigortası yapmak; yurt dışı müteahhitlik hizmetleri için kredi, ihracat sigortası ve garanti hizmetleri vermek, ihracatçıların yurtiçi satışlarını, ortaya çıkabilecek zararlara karşı teminat altına almak amacıyla yurt içi kredi sigortası imkânı sunmak, ihracatçıların yurt dışında

doğrudan veya dolaylı olarak en az yüzde elli sermayesine sahip oldukları firmalar tarafından üretilen ve o ülke içerisinde veya o ülkeden Türkiye dışındaki diğer ülkelere yapılan satışları teminat altına almak amacıyla kredi sigortası yapmak, reasürans imkânlarından yararlanmak, reasürans imkânı sağlamak, yurtdışına yapılacak finansal kiralama işlemlerini kredilendirmek ve bu konuda garanti vermek, döviz pozisyonu tutmak, döviz fonları bulundurmak, her türlü kambiyo, sermaye piyasası aracı ve türev finansal işlemleri yapmak” tır.

1.2. Türk Eximbank Hizmetleri

1.2.1. Krediler

Türk Eximbank, ihracatçıları, ihracata yönelik üretim yapan imalatçıları ve yurt dışında faaliyet gösteren girişimcileri kısa, orta/uzun vadeli nakdi ve gayri nakdi kredi programları ile desteklemektedir. Ayrıca, vadeli satış işlemlerini teşvik etmek ve bu yolla ihracat hacmini artırmak, yeni hedef pazarlara girilmesini kolaylaştırmak amacıyla vadeli ihracat alacaklarını iskonto etmektedir. Kullandırılan ihracat kredileri Kısa Vadeli, Orta-Uzun Vadeli İhracat Kredileri ve Döviz Kazandırıcı Hizmetler Kapsamındaki Krediler olmak üzere kendi içerisinde üçe ayrılmaktadır.

1.2.1.1. Kısa Vadeli İhracat Kredileri

Türk Eximbank ihracatçı ve ihracat bağlantılı mal üreten imalatçı firmalara, özellikle ihracata hazırlık döneminde finansman gereksinimlerinin karşılanması amacıyla, kısa vadeli ihracat kredileri tahsis etmektedir. Bu krediler TL ve döviz cinsinden, bankalar aracılığıyla veya doğrudan Türk Eximbank tarafından firmalara kullandırılmaktadır. Kredi, ticari bankalar aracılığıyla veya doğrudan Eximbank tarafından firmalara kullandırılmaktadır.

1.2.1.1.1. Reeskont Kredisi

Mal ve döviz kazandırıcı hizmet ihracatında bulunan firmalar için uygun maliyetli finansman sağlanması amacıyla, T.C Merkez Bankası ile işbirliği içerisinde, Türk Eximbank’ a tanınan limit çerçevesinde kullandırılan Reeskont TL/Döviz Kredisinin azami vadesi 240 gündür.

Ayrıca 120 günlük kısmı banka kaynaklarından karşılanacak şekilde, 50 milyon ABD Doları'na kadar, 360 gün vadeli Reeskont Döviz Kredisi kullandırım imkânı getirilmiştir. İşlem alt limiti KOBİ vasfına haiz firmalar için 50.000 ABD Doları, diğer tüm firmalar için 100.000 ABD Doları'dır.

Bu krediden, Dış Ticaret Sermaye Şirketleri (DTSS), Sektörel Dış Ticaret Şirketleri (SDTŞ), imalatçı-ihracatçı, ihracatçı veya ihracata yönelik mal üreten (sadece nihai üreticiler) imalatçı vasfına haiz firmalar, ihracı yasaklanan malların dışında kalan Türk menşeli malların serbest dövizle, kesin olarak ihracı taahhüdü karşılığında yararlanabilmektedirler.

1.2.1.1.2. Sevk Öncesi İhracat Kredisi

Sevk Öncesi ihracat Kredileri; Dış Ticaret Sermaye Şirketleri hariç, imalatçı-ihracatçı, ihracatçı ve ihracata yönelik mal üreten imalatçı firmalara, Serbest Bölgelerde faaliyet ruhsatı alan İmalatçı-İhracatçı, İhracata yönelik mal üreten imalatçı firmalar ile KKTC’de yerleşik İmalatçı-İhracatçı, İhracatçı, İhracata yönelik mal üreten imalatçı firmalara kullandırılmaktadır. Kredi aracı ticari bankalar vasıtasıyla kullandırılmaktadır. Firma aracı ticari bankalar aracılığıyla Eximbank’a başvuruda bulunur. Aracı banka başvuruyu uygun bulması halinde başvuru formlarını Eximbank’a gönderir. Eximbank kredi talebini değerlendirir, uygun bulması halinde aracı bankaya kredi talebini öder. Aracı banka kendilerine aktarılan kredi tutarını başvuru sahibi firmanın hesabına yatırır. Krediyeye aracılık eden bankalara Türk Eximbank tarafından limit tahsis edilir. Bu limit kapsamında firma limiti 25.000.000 ABD Dolarıdır.

1.2.1.1.3. İhracata Hazırlık Kredisi

İhracata yönelik mal üreten firmaların uluslararası piyasalarda rekabet güçlerinin artırılması ve ihracat projelerinin ihracata hazırlık aşamasında desteklenmesini sağlamak amacıyla verilen bir kredidir.

Dış Ticaret Sermaye Şirketleri (DTSS), Sektörel Dış Ticaret Şirketleri (SDTŞ) hariç; İmalatçı-İhracatçı, İhracatçı, İhracata yönelik mal üreten imalatçı firmalar krediden faydalanırlar. Kredi vadesi; TL kredilerde azami 360 gün, Döviz kredilerde ise azami 720 gündür.

1.2.1.1.4. Dış Ticaret Şirketleri İhracat Kredisi

İhracatçıların Türk Eximbank'tan direkt olarak kredi kullanmalarına imkân sağlayan Dış Ticaret Şirketleri Kısa Vadeli İhracat Kredisi ile Dış Ticaret Sermaye Şirketleri (DTSS) ve Sektörel Dış Ticaret Şirketleri (SDTŞ)'nin ihracata hazırlık dönemi finansman ihtiyaçlarının uygun vade ve maliyet ile karşılanması, böylece ihracat performanslarının artışının teşvik edilmesi amaçlanmaktadır. Kredi, Türk Lirası ve döviz cinsinden, Türk Eximbank Genel Müdürlüğü, Ankara Bölge Müdürlüğü ve İzmir Şubesi tarafından doğrudan kullanılmaktadır. Kredinin vadesi 180 günü aşamaz.

1.2.1.1.5. KOBİ İhracata Hazırlık Kredisi

Küçük ve Orta Boy İşletme tanımına giren imalatçı-ihracatçı ve ihracata yönelik mal üreten imalatçı firmaların uluslararası piyasalarda rekabet güçlerinin artırılması ve ihracata hazırlık aşamasında desteklenmesini sağlamak amacıyla verilen bir kredidir. İhracata yönelik mal üreten imalatçılar ile imalatçı-ihracatçılar başvurabilir. Bu özelliklere sahip küçük ve orta ölçekli işletmeler bu krediden faydalanabilirler. Krediler TL ya da döviz cinsinden olabilir. Firma üst limiti döviz ve TL kredilerinin toplamı olmak üzere azami 5 milyon Amerikan Dolarıdır.

1.2.1.1.6. Sevk Sonrası Reeskont Kredisi

Sevk Sonrası Reeskont Kredisi ile ihracatçı, ihracata yönelik mal üreten imalatçı ve imalatçı-ihracatçılara ülke riskinden arındırılmış olarak yeni ve hedef pazarlara yönelmeleri ve bu pazarlarda vadeli satış imkânları ile rekabet şanslarının artırılması amacıyla yönelik olarak kısa vadeli ve sevk sonrası finansman desteği sağlanmaktadır.

Vadeli ihracat alacaklarını temlik almak suretiyle kredilendirilmesi işlemidir. Vadeli, herhangi bir ödeme aracına bağlanmamış, akreditif, mal mukabili veya vesaik mukabili ihracat alacakları kredilendirilebilmektedir. Türk Eximbank tarafından sigorta poliçesi kapsamına alınan ihracat alacaklarından, yapılan inceleme ve değerlendirme neticesinde kredilendirilmeye uygun bulunanlar kredilendirilebilir. Sigorta kapsamına alınan fakat kredilendirilmeye uygun bulunmayan alacaklar bu programa kabul edilmez. Firma limiti, azami 50 milyon ABD Doları'dır. DTSS firmaları için limit 90 milyon ABD Doları'dır. Firma limiti, TCMB Kabul Finansmanı Programı kapsamında uygulanan Sevk Öncesi Reeskont işlemlerini de kapsayacak şekilde geçerlidir.

1.2.1.1.7. İhracata Dönük Üretim Finansman Kredisi

Uluslararası İslami Ticaret Finansman Kurumu (International Islamic Trade Finance Corporation-ITFC) ile imzalanan anlaşma çerçevesinde; İmalatçı-ihracatçı veya ihracata yönelik mal üreten imalatçı vasfını haiz firmalarımızın Türkiye'de üretilecek mallarının serbest dövizle, kesin olarak ihracı taahhüdü karşılığında hammadde, ara malı ve yatırım malları alımlarının finansmanı amacıyla kullanılması planlanmaktadır.

1.2.1.2. Orta-Uzun Vadeli İhracat Kredileri

1.2.1.2.1. İhracata Yönelik İşletme Sermayesi Kredisi

Türk ürünlerinin ihracatına yönelik olarak mal üreten imalatçıların, imalatçı-ihracatçıların ve ihracatçıların işletme sermayesi ihtiyaçlarının finansmanı amaçlanmaktadır. Bu krediden ihracatçı, imalatçı-ihracatçı veya ihracata yönelik mal üreten imalatçı vasfına haiz Türkiye’de yerleşik firmalar yararlanabilmektedir. Program kapsamında uygun bulunan, kredi başvuru tarihinden azami 180 gün öncesine kadar olan sürede gerçekleştirilmiş olan hammadde, ara malı alımı, nihai mal, nihai ürün ve 1 aylık dönem için elektrik, su, doğal gaz, personel masrafları gibi işletme sermayesi ihtiyacı finanse edilecektir.

1.2.1.2.2. İhracata Yönelik Yatırım Kredisi

Türk ürünlerinin ihracatına yönelik olarak mal üreten imalatçıların, imalatçı-ihracatçıların, makine, teçhizat ve diğer yatırım unsurlarının finansmanı amaçlanmaktadır. Bu krediden imalatçı-ihracatçı veya ihracata yönelik mal üreten imalatçı vasfına haiz Türkiye’de yerleşik firmalar yararlanabilir. Program kapsamında uygun bulunan makine, teçhizat ve diğer yatırım unsurları harcama belgeleri karşılığında finanse edilmektedir. Program kapsamında yapılmış harcamaların finansmanı, kredi başvuru tarihinden azami 180 gün öncesine kadar olan sürede gerçekleştirilmiş olması halinde mümkündür. Harcama Belgeleri Listesinin YMM/SMM onaylı olması gerekmektedir. Arsa, bina ve kullanılmış mal alımları finanse edilmemektedir. Bu program kapsamında kredilendirilecek işlemler için esas alınacak firma limiti azami 50 milyon ABD Doları olup kredi Euro veya Türk Lirası olarak da kullanılabilir.

1.2.1.2.3. Marka Kredisi

Kredi, Türkiye’de yerleşik firmaların yurt dışında yerleşik marka alımlarının finansmanı amacıyla kullanılmaktadır. Türkiye’de yerleşik ihracata yönelik mal üreten imalatçı, imalatçı-ihracatçı ve ihracatçı vasfına sahip olan ve Bankamızca yapılan istihbarat ve değerlendirme çalışması sonunda mali analiz, ticari etik açısından yeterli görülen ve bu alanlarda faaliyet gösteren firmalar bu programdan yararlandırılmaktadır. Yurt dışında Türk malı/markası imajının geliştirilmesi ile moda yaratmaya veya Türk markası imajını yerleştirmeye yönelik yurt dışına açılma ve yerleşme faaliyetlerinin finansmanı amacıyla, yurt dışında yerleşik marka alımlarının finansmanı amacıyla sözleşmelere dayalı olarak kullanılmaktadır. Markalaşma faaliyeti kapsamında kullanılacak kredilerde, reklam, avukatlık, danışmanlık, kiralama, komisyon, tesis ve makine alımı, işletme sermayesi giderleri ile sertifika ve kalite belgelerine yönelik harcamalar vb. gibi krediye konu markanın yurt dışına açılmasına ve değerinin artırılmasına ilişkin olduğu Eximbankça yapılacak değerlendirme sonucunda kabul edilen harcama kalemleri kredi tutarının belirlenmesinde dikkate alınacak olup, krediye konu markanın harcamaların gerçekleştirildiği ülkelerde tescil edilmiş olması gözetilmektedir.

Marka Kredisi Programı kapsamında firma için tanımlanmış bir üst limit bulunmamakta olup, firmaya kullanılacak kredi tutarı, markalaşmaya yönelik yapılmış harcamalar ve satın alımlara yönelik sözleşme tutarları dikkate alınarak belirlenmektedir. Kredi 2 yıl geri ödemesiz dönem olmak üzere azami 7 yıl ve 3 yıl geri ödemesiz dönem olmak üzere azami 10 yıldır.

1.2.1.2.4. Avrupa Yatırım Bankası Kredisi

Türk Eximbank ile Avrupa Yatırım Bankası (AYB) arasında imzalanan Kredi Anlaşması çerçevesinde; sanayi, turizm ve hizmet sektörlerinde faaliyet gösteren küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin (KOBİ) ihracata ve döviz kazandırıcı hizmetlere yönelik olarak yurt içinde gerçekleştirecekleri yatırım projeleri (yeni yatırım, tevsi ve modernizasyon) ile işletme sermayesi ihtiyaçlarının finansmanı amaçlanmaktadır. Bu krediden, ihracat amaçlı veya döviz kazandırıcı faaliyetlerde bulunan Türkiye’de yerleşik KOBİ vasfına haiz özel sektör firmaları yararlanabilmektedir.

1.2.1.2.5. Yurt Dışı Mağazalar Yatırım Kredisi

Bu kredi programı ile ihracatta kalıcı pazarlar edinilmesi ve net döviz girdisinin artırılmasını teminen, Türk firmalarının değişik pazarlarda Türk menşeli her türlü tüketim malı niteliğindeki ürünleri doğrudan pazarlaması amacıyla, herhangi bir ülkede değişik ürünlerin sergilendiği çeşitli bölümleri içeren satış mağazaları ile bir ya da birden fazla firmanın bir araya gelerek kuracakları alışveriş merkezleri oluşturulmasına yönelik yatırım harcamaları finanse edilmektedir. Kredi, krediye konu olan yatırım projesi Türk Eximbankça uygun bulunan ve Türkiye’de yerleşik, yurt içi ve yurt dışında daha önce benzer işlerde deneyim sahibi olan firmalara kullanılmaktadır. Kredi konusu proje için Eximbankça uygun görülen yurt dışı yatırım tutarının azami % 85’i kredilendirilmektedir. Kredi vadesi azami 7 yıldır. Ancak kredi vadesi ve geri ödeme şartları (geri ödemesiz dönem ve taksitlendirme) her bir proje bazında münferiden Türk Eximbank tarafından tespit edilmektedir.

1.2.1.2.6. Özellikli İhracat Kredisi

Türkiye’de yerleşik ihracata yönelik mal üreten firmaların Türk Eximbank’ın mevcut kredi programları çerçevesinde kredilendirilemeyen ancak Eximbank tarafından uygun bulunan mal ve hizmet projelerine orta vadeli finansman imkânı sağlanmaktadır. Kredi; ihraç edilecek malın üretim süreci ya da satış koşulları nedeniyle 12 aydan uzun vadeli finansman ihtiyacı bulunan firmalar ile yeni pazarlara yeni ürün ihracı gibi özellik arz eden ihracat projelerine destek sağlamak amacıyla, proje bazında belirlenen koşullarla kullanılmaktadır.

1.2.1.2.7. Gemi İnşa ve İhracatı Finansman Programı

Gemi inşa/ihraç edecek Türk firmalarının gemi inşa aşamasındaki finansman ihtiyaçlarının karşılanması, rekabet güçlerinin desteklenmesi, yurtdışındaki müşterileri ve kreditor kuruluşlar nezdindeki kredibilitelerinin artırılması hedeflenmektedir. Proje konusu gemiye özkaynak katkısının sağlanmasını teminen, proje genelinde gemi kontrat bedelinin en az %15’ine tekabül edecek tutarda harcamanın firma özkaynaklarından yapılması ve proje konusu geminin yerli katkı oranı ya da katma değer oranının asgari %25 olması gerekmektedir. Krediler TL ya da döviz cinsinden olabilir. Krediye konu olan gemi projesi Türk Eximbankça uygun bulunan ve Türkiye’de yerleşik, gemi inşa ve/veya ihracatında deneyim sahibi olan firmalar yararlanmaktadır.

1.2.1.3. Döviz Kazandırıcı Hizmetler Kapsamındaki Krediler

1.2.1.3.1. Turizm Kredisi

TÜRSAB üyesi A grubu işletme belgesi sahibi seyahat acenteleri ile tur operatörleri, yurt dışından getirilen turistlere yurt içi ve yurt dışında verilen her türlü acentelik faaliyetlerine ilişkin hizmetler karşılığında, özel havayolu şirketleri, yurt dışından taşınan yolculara verilen her türlü ulaşım faaliyetine ilişkin hizmetleri karşılığında, turizm işletmeleri, yurtdışından getirilen turistlere yurtiçinde verilen her türlü konaklama, yeme-içme, ulaşım, yurtdışı tanıtım ve pazarlama vb. hizmetleri karşılığında kredi imkânından yararlanmaktadırlar. Firmalar kredi başvuru belgeleri ile Türk Eximbank Genel Müdürlüğü’ne başvururlar. Kredi vadesi azami 360 gündür. Ayrıca, 120 gün,180 gün, 360 gün vade seçenekleri de bulunmaktadır.

1.2.1.3.2. Uluslararası Nakliyat Pazarlama Kredisi

Kara, hava ve deniz yolu ile hizmet ihracı yapan, Türkiye’de yerleşik uluslar arası nakliyat firmalarının, uluslararası lojistik işletmeciliği yapan firmaların ve uluslararası taşıma işleri organizatörlüğü yapan firmaların yurtdışı taşımacılık faaliyetlerindeki finansman ihtiyaçları karşılanarak rekabet güçlerinin artırılması amacıyla kullanılan kredi programıdır.

- Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Uluslararası karayolu nakliyat işi gerçekleştiren, - C2 Yetki Belgesi veya L2 Yetki Belgesi veya R2 Yetki Belgesi bulunan,

- Uluslararası Denizyolu Taşımacılığı Uluslararası denizyolu nakliyat işi gerçekleştiren, - Gemi Tasdiknamesi / Kira Sözleşmesi bulunan,
- Uluslararası Havayolu Taşımacılığı Uluslararası havayolu nakliyat işi gerçekleştiren; - İşletme Ruhsatı bulunan Firmalar krediden faydalanmaktadır.

1.2.1.3.3. Yurtdışı Müteahhitlik Hizmetleri Teminat Mektubu Programı

Müteahhitlik sektöründe faaliyet gösteren firmaların mevcut pazarlarda kalıcılığının sağlanmasının yanı sıra, yeni pazarlara açılmalarını teminen yurt dışında üstlenilen projelerin teminat mektubu ile desteklenmesi amaçlanmaktadır.

Yurtdışı Müteahhitlik Hizmetlerine Yönelik Teminat Mektubu Programı ile Türk bankaları tarafından kredibilitesi ve üstlendiği/üstleneceği projesi uygun bulunan müteahhitlik firmalarının yurtdışında katılacakları ihalelere ve/veya taahhütlerine yönelik olmak üzere Türk bankalarının Türk Eximbank'a muhatap kontrgarantileri karşılığında, Türk müteahhitlik firmaları lehine yurtdışı işveren ihale makamına ya da işveren makamın bankasına muhatap;

- Geçici teminat mektubu,
- İhalenin müteahhit firma tarafından kazanılması halinde kesin teminat mektubu,
- İşverenin müteahhit firmaya avans şeklinde yapacağı ödemelerin geri ödeme garantisi olarak avans teminat mektubu, talepleri değerlendirilmektedir.

Program kapsamında Türk bankalarının kontrgarantisi karşılığında, bir firma lehine düzenlenecek toplam garanti tutarı 25 Milyon ABD Doları'nı aşmamaktadır. Herhangi bir firmanın belirli bir andaki riskinin tespitinde, müteahhit firmaların oluşturacakları konsorsiyumlar kapsamında üstlenecekleri proje içindeki payları dikkate alınmaktadır.

1.2.1.3.4. Yurtdışı Müteahhitlik Hizmetleri Köprü Kredisi

İnşaat faaliyetleri devam eden ülkelerdeki ulusal ve/veya uluslararası işverenlerden iş almış olup, bu projeler kapsamında 2008 ve takip eden yıllarda tahakkuk etmiş ve işveren makamlar tarafından onaylandığı halde tahsil edilemeyen alacağı olan müteahhitlik firmalarına kredi kullanılmasıdır.

Krediye konu olan projelere ilişkin işlerin devam ettiğini ilgili ülkelerdeki Ticaret Müşaviri/T.C. Büyükelçiliği'nce düzenlenecek olan belgeler ile tevsik eden ve proje bilgileri/alacak tutarları Bankamız ve Türkiye Müteahhitler Birliği yetkililerinden oluşacak komite tarafından yürütülen incelemeler neticesinde belirlenen müteahhitlik firmaları bu programdan yararlandırılmaktadır

.Firma limiti 25 milyon ABD Doları'dır. Firmaya tahsis edilecek kredi tutarı, firma limitini aşmayacak şekilde Türk Eximbank ve Türkiye Müteahhitler Birliği yetkililerinden oluşacak komite tarafından yürütülen incelemeler neticesinde mutabık kalınan proje bilgileri/alacak tutarları dikkate alınarak Türk Eximbank tarafından belirlenmektedir. Kredinin vadesi azami 720 gündür. Kredi 360 (Tek Taksit) ve 720 (3 Taksit) gün vadeli kullanılmaktadır.

1.2.1.3.5. Döviz Kazandırıcı Hizmetler Kredisi

Türkiye'de yerleşik firmaların, yurt dışına yönelik olarak gerçekleştirilecek müteahhitlik, müşavirlik, yazılım ve mühendislik hizmetleri gibi döviz kazandırıcı hizmet projeleri, yabancı uyruklulara (diplomatik temsilcilikler ve mensupları dâhil), turistlere veya yurt dışında çalışan Türk vatandaşlarına ülkemizde buldukları sürede, bedelleri yurt dışındaki sağlık ve sigorta kuruluşlarından tahsil edilmek kaydıyla döviz karşılığı verilecek sağlık hizmetleri, bedelleri döviz olarak alınmak kaydıyla yurt dışında yerleşik firmalar adına

garanti kapsamında gerçekleştirilen bakım ve onarım hizmetiyle, yabancı bandıralı gemi, uçak veya tırların bakımı ve onarımı ile bunlara yapılan mal (yakıt ve madeni yağlar hariç) ve hizmet satışları, yurt içinde yerleşik haber ajanslarınca, yurt dışındaki yayın organlarına görüntülü veya görüntüsüz haber satışları projeye ilişkin T.C. Ekonomi Bakanlığı tarafından düzenlenen Vergi, Resim ve Harç İstisnası Belgesi (VRHİB) kapsamında finanse edilmektedir.

1.2.1.3.6. Yurt Dışı Fuar Katılım Kredisi

Ekonomi Bakanlığı tarafından destek kapsamına alınan ve her yıl Kasım ayında açıklanan listede yer alan fuarlara katılım finanse edilmektedir. Katılımın kredi kullandırım tarihi ile kredi vadesi içerisinde gerçekleştirilmesi esas alınmaktadır.

Organizatör: Yurt dışı fuar organizasyonu gerçekleştiren kuruluşlar, Milli Katılımcı: Organizatörler tarafından gerçekleştirilen yurt dışı fuar organizasyonlarına iştirak eden firmalar, Bireysel Katılımcı: T.C. Ekonomi Bakanlığı tarafından ilan edilen yurt dışında düzenlenen uluslararası nitelikteki sektörel fuarlara bireysel katılım sağlayan firmalar Kredi imkânından yararlanmaktadır.

Katılımcı firmalara, kredi vadesi içerisinde gerçekleştirilmesi taahhüt edilen yurt dışı fuar katılım faaliyetlerine ilişkin kredi başvuru tarihi ile kredi vadesi arasında yapılacak harcamalar toplamının % 80'ine kadar,

Organizatörlere ise, kredi vadesi içerisinde gerçekleştirilmesi taahhüt edilen yurt dışı fuar organizasyon faaliyetlerine ilişkin kredi başvuru tarihi ile kredi vadesi arasında yapılacak harcamalar toplamının %30'una kadar kredi kullandırılmaktadır.

2. TÜRK EXİMBANK'IN YILLAR İTİBARIYLA KREDİ VE KAYNAK GELİŞİMİ

2.1. Türk Eximbank'ın Kredi Verilerindeki Gelişmeler

Kredi verilerinin yıllar itibariyle gelişimi incelendiğinde, 2002 yıl sonunda 2.3 milyar dolar olan kredilerin 2009 yılı sonunda 2.6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Kredi verilerinin bu durumu 2009 yılı sonuna kadar, stabil bir yapının hakim olduğunu göstermektedir. 2011 ve daha sonraki yıllarda kredi verilerinde hızlı bir artış olduğu görülmektedir. 2011 yılında 4.2 milyar dolar olan kredi rakamları, 2013 yılında 10.8 milyar dolara, 2015 yılında 14.7 milyar dolara 2017 yılında ise 20.4 milyar dolara yükselmiştir. Bu veriler Türk Eximbank'ın 2009 yılına kadar durağan bir yapıda seyreden kredilerin 2011 ve daha sonraki yıllar reel olarak artış göstererek 2017 yılı sonunda 20 milyar doları aştığı görülmektedir.

Türk Eximbank'ın 2002 ve 2017 yılları arasındaki kredi verileri aşağıdaki tabloda verilmiştir;

Tablo 1: Krediler (Milyon TL)

Yıllar	2002	%	2005	%	2007	%	2009	%
Krediler	3.684	10	2.920	4	3.232	3	3.908	3
\$ Kuru	1.539		1.341		1.159		1.487	
\$ Karşılığı	2.393	6	2.177	3	2.788	2	2.628	2
Yıllar	2011		2013	%	2015	%	2017	
Krediler	8.065	5	23.035	15	43.159	22	80.271	51
\$ Kuru	1.889		2.130		2.918		3.932	
\$ Karşılığı	4.269	3	10.814	7	14.790	10	20.414	13

Kaynak: Türk Eximbank'ın 2002-2017 yıllarına ait faaliyet raporları

2.2. Kaynaklardaki Gelişmeler

Türk Eximbank'ın 2002 ve 2017 yıllarına ilişkin olarak kaynak gelişimi kaynak türleri itibariyle aşağıdaki tabloda verilmiştir;

Tablo 2; Kredi Kaynak Gelişimi (Milyon TL)

Yıllar	2002	%	2005	%	2007	%	2009	%
Krediler	3.684		2.920		3.232		3.908	
Sektörün Top.Kredileri	47.765		156.410		285.616		392.621	
Çıkarılan Menk Değer.	657		--		--		--	
Kullanılan Krediler	2.067		929		991		2.025	
Özkaynaklar	767		1.951		2.578	0	3.656	
Yıllar	2011		2013	%	2015	%	2017	
Krediler	8.065		23.035		43.159		80.271	
Sektörün Top.Kredileri	47.765		156.410		285.616		392.621	
Çıkarılan Menk Değer.	960		2.604		5.088		10.279	
Kullanılan Krediler	4.494		17.286		33.109		67.400	
Özkaynaklar	3.647		3.901		4.780		5.774	

Kaynak; BDDK ve Türk Eximbank'ın 2002-2017 yıllarına ait faaliyet raporları

Türk Eximbank mevduat toplamaya yetkili bankalardan olmadığından kredi kullandırılmalarına ilişkin tüm kaynakları ya borçlanarak ya da özkaynak artışlarıyla gerçekleştirmek durumunda olan bir bankadır. 2011 yılına kadar kredi kullandırılmaları durağan bir şekilde seyretmekteyken 2011 yılından itibaren artış ivmesi kazandığı tespitini Tablo 1'in değerlendirmesinde belirtmiştik.. Kaynak ihtiyacı kredi artışına bağlı olarak gerçekleşeceğinden bu konuda 2011 yılından sonraki gelişmeler önem kazanmaktadır.

Türk Eximbank yüksek kredi değerliliği ve uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarından aldığı yüksek notlar sayesinde yurt içi ve yurt dışı piyasalardan rahatlıkla kaynak temin etmektedir. Ekim 2011'de 500 milyon dolarlık, 5 yıl vadeli bir tahvil ihracı gerçekleştirilerek, Banka'nın kaynaklarının çeşitlendirilmesi yoluna gidilmiştir. 2011 yılının son çeyreğinde Türk Hazinesi dışında gerçekleştirilen tek tahvil ihracı olma özelliğine sahip olan bu işlem, küresel yatırımcılar tarafından ihraç tutarının 4 katından fazla talep alarak uygun bir maliyetle sonuçlandırılmıştır. Ayrıca, sendikasyon ve bilateral krediler ile uluslararası kuruluşlardan borçlanmalar yoluyla önemli miktarda kaynak temin edilmiştir. 2011 yılında yurt içi ve yurt dışı piyasalardan toplam 1,2 milyar dolarlık kaynak sağlanmıştır(EXİMBANK,2012:10)

2011 yılında men kul kıymet ihraç bedeli 960 milyon TL olup, özellikle 2015 yılından itibaren bu kaynak türünde önemli artış sağlandığı görülmektedir. 2013 yılında 2.604 milyon TL olan menkul kıymet ihraçları 2015 yılında 5.088 milyon TL'ye yükselerek, 2017 yılında ise 10 milyar TL'yi bulmuştur.

Türk Eximbank'ın kullandığı kredilerde artışın yaşandığı 2011 yılından itibaren kredi finansmanı maçıyla muhtelif kaynaklardan temin ettiği kredilerde de 2011 yılından sonra artış görülmektedir.

2011 yılında 4.494 milyon TL olan kullanılan kredi rakamı, 2013 yılında 17.286 Milyon TL'ye, 2015 yılında 33.109 milyon TL'ye, 2017 yılında ise, 67.400 milyon TL'ye yükselmiştir.

Özkaynaklarda yabancı kaynaklarda olduğu gibi 2009 yılından itibaren artış trendine girerek, bu yılın sonunda 3.656 milyon TL olan Özkaynaklar, 5.774 milyon TL olarak gerçekleşmiştir.

2.3. Toplam Aktiflerde Gelişmelerin Değerlendirilmesi

Tablo 3: Toplam Aktifler (Milyon TL)

	2002	2005	2007	2009
Türk Eximbank	4.598	3.518	4.164	6.488
Kamu Ban. Toplamı	83.134	124.486	163.585	249.976
Sektör Toplamı	249.750	396.970	561.172	798.533
	2011	2013	2015	2017
Türk Eximbank	9.660	24.809	44.437	85.375
Kamu Ban. Toplamı	349.989	482.970	673.525	801.742
Sektör Toplamı	1.160.712	1.635.370	2.235.995	2.595.348

Kaynak: TBB, Türkiye’de Bankacılık Sistemi, “Seçilmiş Rasyolar”, 2002 - 2017, Ağustos 2018; www.tbb.org.tr

2.4. Karlılık Performansının Değerlendirilmesi

Bankanın 2002-2017 yılları itibariyle karlılık rakamları aşağıda verilmiştir;

Tablo 4; Dönem Net Kar Zararı (Milyon TL)

Yıllar	2002	2005	2007	2009
Bankanın Karı	337	361	387	342
Sektörün Toplam Karı	2.883	5.964	14.858	20.182
Artış Sektör	%	%	%	%
Yıllar	2011	2013	2015	2017
Bankanın Karı	230	245	489	568
Sektörün Toplam Karı	19.844	24.664	26.052	49.083
Artış Sektör	%	%	%	%
Yıllar	2011	2013	2015	2017
Bankanın Karı	230	245	489	568
Sektörün Toplam Karı	19.844	24.664	26.052	49.083
Artış Sektör	-0,02	0,24	0,06	0,88

Kaynak; BDDK ve Ziraat Bankası’nın 2002- 2017 yıllarına ait faaliyet raporları

Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere, bankanın özellikle 2011 sonrasında kredi rakamlarında önemli artışlar yaşanmasına karşın karlılık rakamlarında kredi artışı paralelinde artışlar görülmemektedir. Bunun başlıca nedeni kredi finansmanında kullanılan kredilerin maliyetleri oluğu anlaşılmaktadır. 2002 yılında 337 milyon TL olan kar, 2017 yılında 568 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Bankanın net dönem kârı 2017 yılında bir önceki yıla göre %35 oranında artarak 568,5 milyon TL tutarına yükselmiş, aktif kârlılığı %0,7, özkaynak kârlılığı ise %0,8 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Söz konusu durum, kredi artışının yoğun olarak gerçekleştirildiği son iki yıla ilişkin bilanço ve gelir tablosundaki bazı verilerin analizinde daha net anlaşılmaktadır.

Şahin, Muzaffer; Türk Eximbank Kredilerinin Ülkemiz İhracatına Olan Etkileri

Krediler	80.271.104	61.609.764
Toplam Aktifler	85.375.189	68.276.314
Kullanılan Krediler	67.400.266	51.807.130
Repo İşlemlerinden Sağlanan Fonlar	138.000	69.000
İhraç Edilen Menkul Kıymetler (Net)	10.279.210	7.827.323
Özkaynaklar	5.774.083	5.200.734
Ödenmiş Sermaye	4.800.000	3.700.000
Kâr-Zarar Tablosu Hesapları (bin TL)	2017	2016
Faiz Gelirleri	2.238.086	1.643.054
Kredilerden Alınan Faizler	2.092.254	1.570.550
Faiz Giderleri	(1.224.198)	(784.056)
Net Faiz Geliri	1.013.888	858.998
Diğer Faaliyet Gelirleri	214.444	142.282
Kredi ve Diğer Alacaklar Karşılığı	(77.418)	(26.305)
Diğer Faaliyet Giderleri	(294.236)	(229.036)
Net Dönem Kârı	568.475	421.325

Yukarıdaki veriler değerlendirildiğinde 2016 yılında 61 milyar TL olan krediler 2017 yılında 80 milyar TL'ye yükselmiş 2017 yılı kârı 568 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında 2.238 milyon TL faiz gelirlerine karşın 1.224 milyon TL faiz giderine katlanılmıştır. Aslında bu durum Türk Eximbank'ın Türk ihracatçısına verdiği açık desteği göstermektedir.

3. TÜK EXİMBANK KREDİLERİNİN İHRACAAT RAKAMLARINA OLAN ETKİLERİ

Türk Eximbank 2017 yılında, Banka'ya duyulan güvenin göstergesi olarak geniş bir coğrafyadan, uluslar üstü kuruluşlardan ve dünyanın önde gelen bankalarından sendikasyon kredisi ve ikili ticari krediler yoluyla toplam 3,7 milyar ABD Doları kaynak sağlamıştır. Böylece Banka'nın Merkez Bankası kaynağı hariç fon stoku bir önceki yıla göre %21 oranında yükselerek 9,5 milyar ABD Dolarına yükselmiştir. Diğer döviz kaynağı olan TCMB kaynağı ile birlikte toplam döviz borç stoğu 20,6 milyar ABD Dolarına ulaşmıştır. (EXİMBANK,2018:12)

Öte yandan, 2017 Eylül ayı itibarıyla 5 yıl vadeli ve LIBOR oranı üzerine %2,625 maliyetli 500 milyon ABD Doları tutarında Euro tahvil ihracı gerçekleştirilmiştir. tahvil ihracına yaklaşık 2,7 milyar ABD Doları talep gelmiştir. Bu da Türkiye ekonomisine ve Türk Eximbank'a olan güvenin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır(EXİMBANK,2018:12).

Türk Eximbank'ın kredileri yıl sonu kurları üzerinden dolar karşılıkları hesaplanarak 2002 yılından 2017 yılına kadar olan gelişimi aynı dönemlere ilişkin ihracat tutarları aşağıdaki tabloda verilmiştir;

Tablo 5; Türk Eximbank Kredi ve Ülkemizin İhracat Verileri (Milyon TL- Milyon \$)

Yıllar	2002	%	2005	%	2007	%	2009	%
Krediler	3.684	10	2.920	4	3.232	3	3.908	3
\$ Kuru	1.539		1.341		1.159		1.487	
\$ Karşılığı	2.393	6	2.177	3	2.788	2	2.628	2
İhracat tutarı \$	36.059		73.476		107.271		102.142	
Yıllar	2011		2013	%	2015	%	2017	
Krediler	8.065	5	23.035	15	43.159	22	80.271	51

Şahin, Muzaffer; Türk Eximbank Kredilerinin Ülkemiz İhracatına Olan Etkileri

\$ Kuru	1.889		2.130		2.918		3.932	
\$ Karşılığı	4.269	3	10.814	7	14.790	10	20.414	13
İhracat tutarı \$	134.906		151.802		143.838		156.992	

Kaynak; Tüik ve Eximbank'ın 2002-2017 yıllarına ilişkin faaliyet raporları

Türk Eximbank kredilerini 2002 yılında 2.3 milyar dolar, 2005 yılında 2.1 milyar dolar, 2007 yılında 2.7 milyar dolar, 2009 yılında ise 2.6 milyar dolar olduğu görülmektedir. Bu veriler Türk Eximbank kredilerinin 2002 yılından 2009 yılına kadar durağan bir yapıda seyrettiğini göstermektedir. Aynı döneme ilişkin ihracat rakamlarına bakıldığında; 2002 yılında 36 milyar dolar olan ihracatın 37 milyar dolar artarak 2015 yılında 74 milyar dolara yükseldiği, 2007 yılında ise 34 milyar dolar artarak 107 milyar dolara yükseldiği 2009 yılında dünyada yaşanan global ekonomik krize bağlı olarak 102 milyar dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bu veriler Türk Eximbank'ın kredilerinin durağan olduğu bu dönemde ülkemiz ihracat rekorları kırarak Cumhuriyet tarihinde görülmedik başarılar elde etmiştir.

2011 yılından itibaren artan Türk Eximbank kredileri; 2011 yılında 4 milyar dolar, 10 milyar dolar, 2015 yılında 14 milyar dolar, 2017 yılında 20 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemdeki ülkemizin ihracat rakamlarına bakıldığında 2015 yılında Türk Eximbank kredileri 10 milyar dolardan 14 milyar dolara yükselmesine karşın ihracat tutarı 151 milyar dolardan 143 milyar dolara düşmüştür.

Yukarıdaki veriler değerlendirildiğinde kuşkusuz Türk Eximbank kredilerinin ihracatın artışına etkisi yoktur görüşü tamamen yanlış olduğu gibi, Türk Eximbank kredilerinin artması, ihracatın artması için tek başına yeterli olmadığını göstermektedir.

SONUÇ

İhracat her ülke ekonomisi için büyük öneme sahip olduğundan ihracatın teşvik edilmesi ve özendirilmesi çalışmalarını giderek artmaktadır. Ülkeler, dünya ticaretindeki paylarını artırmak için birbirleriyle rekabet içerisinde bulunmaktadır. İhracatın teşvik edilmesi ise iç pazarlardan daha farklı risklerin alınmasını gerektirmektedir. Döviz kuru riski, ticari risk ve politik risk gibi riskler ihracata özgü riskler olup ihracat kredilerinde söz konusu riskler bulunmaktadır.

Türkiye'deki ihracatı artırmak ve ihracatçılara rekabet gücü kazandırmak için kredi, ihracat finansman garantisi ve ticari, politik risklere karşı sigorta desteği sağlayacak bir kurumun oluşturulması amacıyla 1987 yılında Devlet Yatırım Bankası, Türk Eximbank'a dönüştürülmüştür. Türk Eximbank 1989 yılından günümüze çeşitli vade alternatifleriyle kredi ve sigorta hizmetleri ile 1988 yılından beri garanti faaliyeti ile ihracatı finanse etmektedir.

Bu çalışmamızda Türk Eximbank'ın ihracatçılara dönük kredi ürünleri hakkında bilgi verildikten sonra, 2002 ve 2017 yıllarına ilişkin olarak Türk Eximbank'ın kredilerinde, kredi finansmanı maksatlı olarak Türk Eximbank'ın kendisinin kullandığı krediler, ihraç edilen menkul kıymetler ve öz kaynaklar hesap kalemlerindeki gelişmeler 15 yıllık periyot içerisindeki verileri değerlendirilerek yine aynı dönem içerisindeki ülkemizin ihracat tutarları karşılaştırılarak gerekli analiz ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Türk Eximbank kredilerinin 2002 yılından 2009 yılına kadar durağan bir yapıda seyretmiştir. Aynı döneme ilişkin ihracat rakamlarına bakıldığında; önemli tutarlarda arttığı görülmektedir. 2011 yılından itibaren artan Türk Eximbank kredileri; artış trendine girerek, 2017 yılında 20 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemdeki ülkemizin ihracat rakamlarına bakıldığında 2015 yılında Türk Eximbank kredileri 10 milyar dolardan 14 milyar dolara yükselmesine karşın ihracat tutarı 151 milyar dolardan 143 milyar dolara düşmüştür.

Yaptığımız araştırmalar sonucunda Türk Eximbank kredilerinin ihracatın artışına etkisi yoktur görüşü tamamen yanlış olduğu gibi, Türk Eximbank kredilerinin artması, ihracatın artması için tek başına yeterli olmadığını göstermektedir. Türk Eximbank'ın ihracatın finansmanında daha yüksek pay alabilmesi için finansmanda kullandığı kredilerden ziyade öz kaynak ağırlıklı finansman politikası izlemesi gerekmektedir. Özkaynak artışı ise kar artışlarıyla gerçekleştirilmelidir. Türk Eximbank'ın son 15 yıllık zaman periyodunda kredi artışı sağladığı dönemlerde dahi yeterli karlılığa ulaşamadığı görülmüştür. Kar artışını engelleyen faktörlerin başında Türk Eximbank'ın ihracatçılara kullandırdığı kredilerin önemli bir tutarının firmaların risklerinin diğer bankalar tarafından alınarak Türk Eximbank'a hitaben verdikleri teminat veya garanti mektupları karşılığında kullanılan kredilerden olması, müşteri karlılığının da doğal olarak riski alan banka üzerinde kalması sonucunu doğurmaktadır.

Son yıllarda müşteri riskinin doğrudan Türk Eximbank tarafından alınan kredilerde gelişmeler görülse de yeterli seviyelerde olmadığından ve kredilerin finansmanında kullanılan yabancı kaynak maliyetleri, karlılık artışını mümkün kılmamıştır. Türk Eximbank'ın kredi politikalarını müşterilerinin risklerini alacak şekilde oluşturması ve bu konuda uzmanlaşarak kredi ürünlerini geliştirmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- BAGALA, Biswal ve URVASHI, Dhawan. "Export-led Growth Hypothesis: Cointegration and Causality Analysis for Taiwan", Applied Economic Letters, (1998), 699-701.
- DICKEY, David A. ve FULLER, Wayne A. "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root", Journal of the American Statistical Association, 74, (Haziran 1979), 427-431.
- EKİNCİ, Berris. "Hedging ve Finansman Teknikleri", İşletme ve Finans, 9:97, (Nisan 1994), 49-55.
- EREL, İpek. Dünya'da Eximbank'lar: 26 Ülkenin İhracat Kredi, Sigorta ve Garanti Kuruluşlarına Genel Bir Bakış. Ankara, 1993,
- HATİBOĞLU Ayşegül, DEMİREL Ataner. "Amerika Birleşik Devletleri İhracat İthalat Bankası", Dış Ticarete Durum, 29-30, (1994), 4-9.
- JALEEL, Ahmad ve SOMCHAI, Harnhirun. "Unit Roots and Cointegration in Estimating Causality Between Exports and Economic Growth: Empirical Evidence From the ASEAN Countries", Economic Letters, 49, (Eylül 1995), 329- 334.
- KUHN, Michael G., HORVATH, Balazs ve JARVIS, Christopher J. Officially Supported Export Credits. Washington D.C., 1995.
- MOHSEN, Bahmani Oskooee ve JANARDHANAN, Alse. "Export Growth and Economic Growth: An Application of Co-integration and Error Correction Modelling, Journal of Developing Areas, 27:4, (Temmuz 1993), 535-542.
- MOLLASALİHOĞLU Yavuz, "İhracat Teşvikleri" Dış Ticaret Dergisi, yıl 4, sayı 13, 1999, s. 36-46.
- OECD. Export Credit Financing Systems in OECD Member and Non-member Countries. France, 1995.
- OECD. Export Credit Financing Systems in OECD Member Countries. France, 1982.Asian Development Bank. Asian Development Bank Export Finance: Some Asian Examples. Manila, 1990.
- Türk Eximbank'ın Faaliyet Raporları, 2002-2017

İNTERNET KAYNAKLARI

<https://www.eximbank.gov.tr/TR,685/kisa-vadeli-ihracat-kredi-sigortasi.html>

(Erişim tarihi: 24.09.2018).

<http://www.eximbank.gov.tr/TR,815/istatistikler.html> (Erişim tarihi:04.10.2018).

<https://www.eximbank.gov.tr/TR,317/reeskont-kredisi-rk.html> ,(Erişim tarihi: 20 10.2018)

<https://www.eximbank.gov.tr/TR,160/sevk-oncesi-ihracat-kredileri-soik.html>

(Erişim tarihi: 20 09 2018)

<https://www.eximbank.gov.tr/TR,928/ulke-limitleri-listesi.htm> (Erişim tarihi: 15.09 2018)

<http://www.prohayat.com/2012/11/26/iz-bedeli-nedir/> (Erişim tarihi 15.10.2018)

<https://www.coface.fr>. (Erişim tarihi 15.10.2018)

<https://www.nexi.go.jp> (Erişim tarihi 20.010.2018)

<https://www.isace.it> (Erişim tarihi 01.10.2018)

<https://www.exim.gov> (Erişim tarihi 05.09.2018)

<https://www.ecgd.gov.uk> (Erişim tarihi 02.09.2018)

<https://www.kfw.de> (Erişim tarihi 10.09.2018)

<https://www.oecd.org> (Erişim tarihi 20.09.2018)

<https://www.edc.ca> (Erişim tarihi 02.09.2018)

Yasaklanmış İçecekler ile İlgili Hadis Rivayetlerinin Değerlendirilmesi

Nejla Hacıoğlu¹

GİRİŞ

Neredeyse insanlık tarihi kadar uzun bir geçmişi bulunan ve hemen hemen bütün dönem ve toplumlarda görülen içki alışkanlığı, Kur'ân'ın nâzil olduğu sırada Hicaz-Arap toplumunda da büyük ölçüde yaygındı. İslam öncesi Arap toplumunda içtimaî ve iktisadi şartların, zevk ve eğlenceye düşkünlüğün bir uzantısı olarak yaygın bir içki tüketim ve ticaretinin olduğu, içki üretimi, içki türleri ve içki meclisleriyle ilgili zengin bir kültür ve geleneğin bulunduğu bilinmektedir. (Bardakoğlu, II, 60; Baktır, XXI, 462; Bozkurt, XXI, 456). İçeceklerle ilgili olarak Kur'ân-ı Kerîm'de sadece *hamr*/şarabın haram kılındığı belirtilmiş bunun dışında herhangi bir yasaktan bahsedilmemiştir. Hamr/şarabın haram kılınmasında Kur'ân-ı Kerîm'de tedricî bir metot takip edilmiş, belli safhalardan sonra Mâide sûresinin şu âyetleriyle şarap kesin ve açık bir biçimde yasaklanmıştır.

“Ey iman edenler! Hamr/şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir. Bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan şarap ve ve kumar yoluyla aranızda düşmanlık ve kin sokmak, sizi, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister...”(5/Mâide, 90-91)

Âyette zikredilen hamr/şarabın haramlığı konusunda ulemâ arasında bir görüş ayrılığı bulunmamakla birlikte mahiyeti konusunda çeşitli görüş ayrılıkları mevcuttur. Bu görüşlerin delillendirilmesinde konuyla ilgili rivayetler en önemli kaynak olmuştur. Bu anlamda hadis rivayetleri hamrın mahiyetinin tespitinde yardımcı olacaktır.

Hamr/şarabın dışında o dönem ve coğrafyada kullanılan çeşitli içecek türleri helallik-haramlık bağlamında hadis rivayetlerine konu olmuştur. Nebîz/şıra başlığı altında ele alınacak bu rivayetlerin biraraya getirilerek bir bütünlük içinde değerlendirilmesi Hz. Peygamber'in şarap dışındaki içeceklerin helal-haramlığında esas aldığı kriterlerin tespiti açısından katkı sağlayacaktır.

Hadis kaynaklarında Kitâbu'l-Eşribe/İçecekler başlıklı bölümlerde şarap ve sarhoş edici diğer içeceklerle ilgili çok sayıda rivayet yer almaktadır. Bu rivayetler *Kütüb-i Sitte* merkezli olarak ele alınarak, eksik kalan bir yönü tamamlama ihtiyacı doğduğunda diğer hadis kaynaklarından da yararlanılacaktır.

Konu “Sarhoş Edici İçecekler” ve Nebîz/şıra” olmak üzere iki ana başlık altında ele alınacaktır. Sarhoşluk veren içeceklerin içilmesi haricindeki alımı, satımı, üretilmesi vb.- diğer durumlara ve içenlere uygulanacak cezalar ile ilgili hususlara yer verilmeyecektir.

I. SARHOŞ EDİCİ İÇECEKLERLE İLGİLİ RİVAYETLER

Hadis kaynaklarında helallik- haramlık bağlamında içeceklerle ilgili rivayetleri bütünlük içerisinde değerlendirdiğimizde bu rivayetleri dört başlık altında değerlendirmek uygun görünmektedir. Ayrıca fıkıh mezheplerinin bu husustaki görüş ayrılıklarında delil olarak kullandıkları hadis rivayetlerinin değerlendirilmesine de yer verilecektir.

¹ Okaç Koç, Öğretim Görevlisi, Balıkesir Üniversitesi, okankocbby@gmail.com

A. Hamr/şarabın haram kılınışı ile ilgili rivayetler

Hadis kaynaklarında *hamr*/şarap ile ilgili bir kısım rivayetler daha çok âyetle sabit olan şarap içme yasağından haber verici ve yasağı teyid edici mahiyettedir. Bu hususta Hz. Peygamber ve sahâbeye dayanan rivayetlerin bir kısmı şarabı haram kılan âyetlerin sebab-i nuzûlünden bahsetmektedir.

Bir davette içki içip sarhoş olan bir kısım ensar ve muhâcir arasında kavga çıkması, bu kavga S'ad b. Ebî Vakkâs'ın yaralanması ve yine sahâbe arasında başka bazı nâhoş hadiselerin meydana gelmesi ayrıca Hz. Ömer olmak üzere bir grup sahâbinin “*Yâ Râsûlullah! Bizçe şarap hakkında bir hüküm ver, çünkü şarap akli giderip malı telef ediyor*” şeklindeki serzenişleri âyetin nuzûl sebepleri arasında zikredilmektedir. (Ebû Dâvud, Eşribe, 1; Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'an, 6).

Bir kısım rivayetler şarabın yasaklandığını bildiren âyet geldikten sonra Hz. Peygamber ve sahâbenin tutumlarından bahsetmektedir. (Buhârî, Eşribe, 2; Müslim, Tefsîr, 33 Musâkât, 67).

Şarabın yasaklığı ile ilgili rivayetlerden bir kısmında içkinin haram kılınmasının çeşitli hikmetleri, içki içenin uğrayacağı çeşitli zararlar anlatılmaktadır. (Buhârî, Eşribe, 1; Müslim, Eşribe, 72-75; Ebû Dâvud, Eşribe, 5; Tirmizî, Eşribe, 1, Buyu', 58; İbn Mâce, Eşribe, 6; Nesâî, Eşribe, 22, 23, 46, 49).

B. Sarhoşluk veren her içeceğin haram olduğuna dair rivayetler

Kaynaklarda sarhoş edici her içeceğin haram olduğuna dair şu rivayetler yer almaktadır:

Hz. Âişe şöyle rivayet ediyor: “*Rasûlullah buyurdular ki “Sarhoşluk veren her içecek haramdır.”* (Buhârî, Eşribe,4; Müslim, Eşribe, 67; Ebû Dâvud, Eşribe, 5; Tirmizî, Eşribe, 2, 3; Nesâî, “Eşribe”, 23).

Başka bir rivayet şöyledir: Hz. Âişe: *Rasûlullah'a bit'a dan soruldu. “Sarhoşluk veren her içecek haramdır.”* cevabını verdi. (Buhârî, Eşribe, 4; Müslim, Eşribe, 67; Tirmizî, Eşribe, 2, 3; Nesâî, Eşribe, 23). *Bit'a* Yemen halkının baldan elde ettikleri sert içkinin adıdır. (İbn Manzûr, I, 157).

Cabir b. Abdillâh'tan nakledildiğine göre Yemen'in Ceyşân kabilesinden gelen, kendi beldelerinde içmekte oldukları mısırdan mamul ve adı *mizr* olan bir içeceğin hükmünü soran bir adama, Hz. Peygamber “*sarhoş ediyor mu?*” sorusunu yöneltmiştir. Adam “Evet” deyince: “*Her sarhoş edici haramdır...*” cevabını vermiştir. (Müslim, Eşribe, 72; Nesâî, Eşribe, 49). *Mizr*, mısırın kaynatılarak ve bekletilmek suretiyle elde edilen üçte ikisi buharlaşmış köpük atmış veya atmamış sert içkidir. (İbn Manzûr, III, 476).

Bu iki içeceğin birlikte zikredildiği başka bir rivayet Ebû Mûsa el-Eş'ârî'den şöyle nakledilmektedir: *Ey Allah'ın Rasûlü! Bizim Yemen'de yaptığımız şu iki içecek konusunda bit'a -ki o balın keskin hale getirilmesiyle yapılan bir şıradır- ile mizr -ki o da arpa ve darının keskin hale getirilmesiyle yapılan bir şıradır- hakkında ne buyurursunuz? diye sordum. Allah'ın Rasûlüne, mühürleriyle birlikte cevâmiu'l-keîm verilmişti O: “Ben sarhoşluk veren her şeyden ve namazdan alıkoyma içkiden men ediyorum.”* diye cevap verdi. Rivayetin başka bir tarikinde, Ebû Mûsa el-Eş'ârî'nin Rasûlullah'ın kendisiyle birlikte Muaz'ı Yemen'e gönderdiğinde Hz. Peygamber'e “*Bizçi içkisi çok olan bir memlekete gönderiyorsun, orada ne içmeliyiz?*” diye sorduğu, Hz. Peygamber'in: “*Her şeyi iç ama sarhoşluk veren şeyi içme*” buyurduğu nakledilmektedir. (Buhârî, Megâzî, 61, Cihâd, 163, Ahkâm, 22; Müslim, Cihâd, 6, 7, Eşribe, 70, 71).

Bu konu içerisinde zikredilebilecek diğer rivayet türü her sarhoş eden içeceğin hamr/şarap mesabesinde olduğuna dairdir.

Abdullah b. Ömer'den nakledildiğine göre bir soru üzerine Hz. Peygamber, “*Her sarhoşluk veren şey hamrdır ve her hamr da haramdır.*” buyurmuştur. (Müslim, Eşribe 73, 75; Nesâî, Eşribe, 23).

Sarhoşluk veren her şeyin haram olduğunu bildiren bu rivayetler, muhaddisler ve fukâhânın çoğunluğu tarafından üzümden veya başka maddelerden elde edilen sarhoş edici özellik kazanmış her türlü içeceğin hamr/şarap kapsamına gireceği noktasında delil olarak kullanılmıştır. (Hattâbî, III, 208-209).

C. Çoğu Sarhoş Edenin Azının da Haram Olduğuna Dair Rivayetler

Çoğu sarhoş eden içeceğin azının da haram olduğuna dair rivayetlerden bazıları şunlardır:

Cabir b. Abdullah, Hz. Peygamber'in: "*Çoğu sarhoş eden şeyin azı da haramdır.*" dediğini rivayet etmektedir. (Ebû Dâvud, Eşribe, 5; Tirmizî, Eşribe, 3; Nesâî, Eşribe, 26).

Hz. Âişe'den gelen bir rivayette Hz. Peygamber'in şöyle söylediği nakledilmektedir: "*Sarhoşluk veren her içecek haramdır. Ondandır bir ferak da olsa bir avuç dolusu da olsa haramdır.*" (Ebû Dâvud, Eşribe, 5).

Bu anlamdaki rivayet, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Amr ve Abdullah b. Ömer'den de rivayet edilmiştir. Bu rivayetlerden Câbir'in rivayetinin isnadında bulunan ravilerden birinin güvenilirliği hususunda ihtilaf edilmiştir. Tirmizî, Câbir'in rivayeti hakkında *sahib* hadisin altında bir dereceye işaret eden *hasen garîb*, Hz. Âişe'ninki hakkında *hasen* değerlendirmesi yapmıştır. Hattâbî, rivayetin çeşitli tariklerinin sıhhati ve ravileri hakkında bilgi vermekte, bu rivayetlerden Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın rivayetinin senedinin en iyi olduğunu söylemektedir. (Hattâbî, III, 208-209).

Bu rivayetler, üzümde elde edilenler dışındaki sarhoş edici içeceklerin azının da haram olduğunu delillendirmede kullanılmış, bu içeceklerin azını değil sarhoş edici miktarını haram sayanların görüşlerini çürüttüğü ifade edilmiştir. (Hattâbî, III, 208-209).

Bu hususta Abdullah b. Abbâs'tan bu rivayetlerin ifade ettiği anlama aykırı bir görüş nakledilmektedir: "*Bizâtibi şarabın kendisi, az da olsa çok da olsa haramdır. Her türlü içeceğin de sarhoşluk miktarı haramdır.*" (Nesâî, Eşribe, 48).

Bazı alimler İbn Âbbâs'ın bu sözüne dayanarak, üzümde elde edilen dışındaki sarhoş edici içeceklerin ancak sarhoş eden miktarını haram olduğunu, daha azının ise haram olmadığını söylemişlerdir. Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf bu kanaattedir. İmam Muhammed, Şâfiî, Mâlik ve Ahmed b. Hanbel'e göre şarap dışında sarhoş edici içkilerin azı da çoğu da tıpkı şarap gibi haramdır.

Sarhoşluk veren içkilerin, zamanla alışkanlık ve bağımlılık yapması, önceleri azı tesir eden içeceğin alışkanlık arttıkça aynı miktarının tesir etmemesi gibi sebeplerle sarhoş edici her tür içeceğin azından da kaçınmak daha makul görünmektedir. Bu sebeple İbn Rüşd, içki içmeye sed çekmek için sarhoş edici içeceklerin azının yasaklanmasının tercih edilmesi gerekliliği ifade edilmiştir. (İbn Rüşd, II, 318).

D. Şarabın Hangi Maddelerden Elde Edildiği İle İlgili Rivayetler

Bu konuda Ebû Hureyre'den şu rivayet nakledilmiştir: Rasûlullah dedi ki, "*Hamr şu iki ağaçtandır. Hurma ve üzüm.*" Müslim, Eşribe, 13; Ebû Dâvud, Eşribe, 4; Tirmizî, Eşribe, 8; Nesâî, Eşribe, 19).

Bazıları hamrın (sarhoşluk veren içki) hurma ve üzümde yapıldığı kanaatine varmış, görüşlerine bu rivayeti delil göstermişlerdir. (Hattâbî, III, 203; Tahâvî, IV, 3).

Fakat hamrın üzüm dışında başka maddelerden yapıldığına dair başka rivayetler de mevcuttur.

Abdullah b. Ömer'den rivayet edilmiştir. "Ömer Rasûlullah'ın minberinden halka şöyle seslendi. "*Ey İnsanlar! Hamr/şarabın haram kılındığını bildiren âyet indiğinde o gün beş şeyden şarap yapılırdı. Üzüm, hurma, bal, buğday ve arpadan. Şarap, akli örtüp perdeleyen şeydir.*" (Buhârî, Eşribe, 2, 5; Müslim, Tefsîr, 32,33; Ebû Dâvud, Eşribe, 1; Tirmizî, Eşribe, 8; Nesâî, Eşribe, 20).

İbn Ömer'den de aynı bilgi şöyle nakledilmektedir: "*Şarabın haram kılındığını bildiren âyet nâzil olduğunda, o gün Medine'de beş tür içecek vardı, bunların arasında üzümde yapılan şarap yoktu.*" (Buhârî, Eşribe, 2, Tefsîr, 5). Bu rivayetin başka bir tariki "*Hamr (üzüm şarabı) haram kılınmıştı, halbuki o sırada Medine'de ondan (pek) bir şey yoktu.*" (Buhârî, Eşribe, 2, Tefsîr, 5) şeklindedir.

Bu rivayetleri değerlendiren Hattâbî, rivayetlerin hamrın ancak üzüm suyunun şiddetlenmiş halinden elde edildiğini, bunun dışındakilere hamr denilemeyeceğini iddia edenlerin sözünün batıl olduğunu gösterdiğini belirtmektedir. Hamrın Hz. Ömer'in belirttiği gibi akli örten her şeyi kapsadığını, hamrın yasaklandığı gün onun üzüm ve hurmadan yapıldığı gibi arpa, buğday ve baldan da yapıldığının bu hususa delil

olduğunu söylemektedir. Sarhoş edici maddelerin rivayette zikredilen beş şey ile sınırlı olmadığını, bunların o zamanda kullanılan şeyler olduğu için zikredildiğini “*Hamr şu iki ağaçtandır*” sözünün sınırlama ifade etmeyip, hamrın elde edildiği şeylerin büyük bir kısmının üzüm ve hurmadan olması, ve bu iki şeyden yapılanın sertliğinden ötürü tekid ifade ettiğini belirtmektedir. (Hattâbî, III, 203, 204, 206). Alimlerin pek çoğu tarafından burada zikredilen içeceklerin hamr olduğu ifade edilmiştir. (Hattâbî, III, 203-206; Tahâvî, IV, 6).

Hamrın mahiyeti ve imal edildiği maddeler hakkında bilgi veren diğer bir rivayet türü Enes b. Mâlik’ten zikredilenlerdir:

Enes b. Mâlik anlatıyor: “*Şarabın haram kılındığını bildiren âyet nâzil olduğunda Hz. Peygamber bir münâdiye ’bilin ki hamr haram kılınmıştır’ diye ilan etmesini emretti. Bu ilandan sonra bütün Medine sokakları içki aktı. O gün insanların genellikle içtiği içki fadîh idi. Zehv denilen koruk ve yaş hurmadan (zehv ve temr) yapılan fadîh içkisi. Biz o günlerde üzümden yapılan şarabı pek az bulabiliyorduk. İçkimizin yaygın olanı koruk ve yaş hurmadan yapılan fadîh idi.* (Buhârî, Eşribe, 3, 11, 21, Tefsîr, 5; Müslim, Eşribe, 1/3-10; Ebû Dâvud, Eşribe, 1; Nesâî, Eşribe, 2). Fadîh, ham hurmanın kurutulduktan sonra ikiye ayırarak hiç ateşe temas ettirmeden suyla demlendikten sonra elde edilen hurma suyudur. Aynı zamanda üzüm suyuna da fadîh dendiği nakledilmektedir. (İbn Manzur, II, 1104; Aynî, XXI, 250).

Çeşitli tariklerle rivayet edilen bu rivayetin diğer bazı tariklerindeki ifadeler şöyledir:

Enes b. Mâlik: “*Ben Ebû Ubeyde, Ebû Talha ve Ubeyy b. Ka’b’a tazve ve kuru hurma suyu karışımından içiriyordum. Bu içki onları etkilemeye başladığında bir adam: Haberiniz olsun ki içki haram kılındı, diye seslendi. Allah’a yemin ederim ki onun söylediği gerçek mi yoksa batıl mı öğreninceye kadar beklemeden bemen: Ey Enes kabını boşalt, dediler. Ben de onu boşalttım. Allah’a kavuşuncaya kadar bir daba hiçbir şekilde ona dönmediler. O zaman içki (hamr) tazve hurma ile kuru hurmadan (busr ve temr) yapılıyordu.*” (Tahâvî, IV, 6).

Enes b. Mâlik: “*Hamr haram kılındığında üzümden yapılan hamrı bulamazdık, çok az bulunurdu. Çoğumuzun içkisi tazve ve kuru hurma (busr ve temr) idi.* (Buhârî, Eşribe, 3).

Muhtelif tariklerle nakledilen bu rivayetten, şarabın haram kılındığını bildiren ayet nazil olduğunda, üzümden yapılan şaraptan ziyade diğer maddelerden yapılan içkilerin kullanıldığının, ashabın ayette geçen “hamr” yani şarap kelimesinden bütün içkilerin haram kılındığı manasını çıkardıkları anlaşılmaktadır.

E. Şarabın Mahiyeti İle İlgili İhtilaflar ve Bu Husustaki Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Ayette zikredilen hamr/şarabın haramlığı konusunda bütün alimler -Mu’tezile hariç- ittifak etmekle birlikte mahiyeti konusunda ihtilaf etmişlerdir. Cumhûra göre Arapçada her sarhoş edici şeye müşterek bir isim olarak hamr adı verilmektedir. Bu görüş sahiplerine göre hamr, akli karıştıran ve sarhoş edip akli kaybettiren her şeydir. İster ateşte kaynatılan üzümden veya hurmadan, ister bal, buğday veya arpadan, ister süttten veya diğer yiyeceklerden veya insanı sarhoşluk derecesine ulaştırıran herhangi bir şey olsun, akli kaybettiren her şey hamrdir. (İbn Rüşd, II, 318; Cezârî, III, 1074; Esed, I, 212). Fakihler her sarhoşluk veren içeceğin “hamr” kapsamına girdiğinde ve “çok miktarda içilmesi sarhoşluk veren her içeceğin, az miktarda içilmesinin de haram olduğunda” geniş tabanlı bir görüş birliğine ulaşmışlardır. (Okur, 24-25). Ebû Hanîfe’ye göre ise *hamr* özel olarak “yaş üzüm suyunun kabarıp, sertleşip köpük attıktan sonraki çiğ ve keskin durumudur.” İmam Muhammed ve Ebû Yusuf’a göre köpük atması şart değildir. (Tahâvî, IV, 3; Serahsî, XXIV, 2; İbn Âbidîn , XVI, 83). Hanefî mezhebinde Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf’a göre hamr dışındaki içecekler sarhoşluk verici bir nitelik taşısa bile, bunlardan sarhoş etmeyecek miktarda vücut direncini artırmak vb. gerekçelerle içmek câizdir, İmam Muhammed ise bu görüşe katılmamaktadır. Mezhep içerisinde fetvaya esas olarak İmam Muhammed’in görüşü tercih edilmiş, böylece Hanefî mezhebi de “çoğu sarhoşluk veren içeceklerden az miktarda da içilemeyeceği” noktasında diğer mezheplerle buluştuğu belirtilmiştir. (İbn Âbidîn-Zâde, 348; Okur, 24-25).

Konu ile ilgili kaynaklarda yer alan yukarıda zikrettiğimiz hadis rivayetleri, haram kılınan içkinin tanımı, haram kılınma illeti ve yasağın kapsamı konusunda daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan bu fikhî tartışmalar

için önemli bir malzeme teşkil etmiştir. Fakihlerin önemli bir kısmı, hadislerden hareketle, azı ve çoğu sarhoş eden her türlü içkiye, hangi maddeden üretilirse üretilsin, hamr deneceği, ayetteki hamr yasağının bu tür içkilerin hepsini kapsadığı görüşündedir. “*Sarhoşluk veren her içecek haramdır.*”, “*Çoğu sarhoş eden şeyin azı da haramdır.*” Her sarhoşluk veren şey hamrdır ve her hamr da haramdır.” mealindeki hadisleri delil olarak kullanmışlardır. Yine hadis rivayetleri arasında yer alan şarabın çeşitli maddelerden yapıldığına dair rivayetler ile o günlerde Medine’de üzümünden yapılan şarabın pek bulunmadığı, daha çok kuru ve yaş hurmadan şarap yapıldığına dair rivayetler fukahânın hamrın her türlü içkiyi kapsadığına dair delil olarak kullandıkları rivayetler olmuştur.

Bu konuda farklı kanaat taşıyan Hanefîler aynı rivayetleri yorumlayarak rivayetlerde görüşlerine bir aykırılık olmadığını belirtmişlerdir. Özellikle Hanefî alim Tahâvî eserinde bu konuya geniş bir yer vererek konuyla ilgili bütün hadis rivayetlerini değerlendirmiş, netice olarak “Hamrın azı da çoğu da haramdır. Ancak bunun dışındaki içeceklere gelince, bunların sarhoş edecek kadarı haram, bunun dışındaki miktar ise mübahtır.” (Tahâvî, IV, 6) diyerek imamı Ebû Hanîfe’nin görüşünü desteklemiştir. “Sarhoşluk veren her şey haramdır” şeklindeki rivayetlerde sarhoşluk veren miktarın kastedildiğini söylemişler, çoğunluğu sahâbeye, bir kısmı Hz. Peygamber’e dayanan, onların sert nebîzi su katarak içtiklerini gösteren rivayetleri delil olarak kullanmışlardır. Ayrıca İbn Abbâs’ın *Bizâtihi şarabın kendisi, az da olsa çok da olsa haramdır. Her türlü içeceğin de sarhoşluk miktarı haramdır.* (Nesâî, Eşribe, 48) rivayetini görüşlerine delil kabul etmişlerdir. (Tahâvî, IV, 7-12; Serahsî, XXIV: 2-5).

Tahâvî, bütün bu değerlendirmelerle birlikte konuyla ilgili rivayetlerin bütünü göz önünde bulundurulduğunda haram kılınan hamrın, özellikle üzüm suyundan yapılanlar olması ihtimali olduğu gibi, sarhoş edici hale gelmiş her şey hakkında olmasını da ihtimal dahilinde görmüş fakat kendilerince kesinlik arzeden husus konusunda şunları söylemiştir: “Bizler Yüce Allah’ın, sarhoş edici niteliğinin ortaya çıkması halinde üzüm suyunu haram kıldığına şahitlik ederiz, böyle bir niteliğin ortaya çıkması halinde bunun dışındakileri haram kılmış olduğuna şahitlik edemeyiz.” (Tahâvî, IV, 7). Hanefîlerin üzümünden elde edilenler dışındaki içeceklerde sarhoş edici miktarı gözettiklerini daha önce zikretmiştik.

Hadis rivayetlerinin delaletinden de yararlanarak fukahânın çoğunluğunun ittifak ettikleri görüşler, günümüzde gazlı içecekler ve bazı meşrubatların hükmü konusunda yaşanan ihtilaflara çözüm getirmektedir. Bu içeceklerin imalatı sırasında aromasını eritmek için çözücü olarak az miktarda etil alkol kullanılmasının, söz konusu içeceklerin haramlık ya da helalliyetini nasıl etkileyeceği meselesi çeşitli boyutlarıyla ele alınmış, sonuç olarak ‘çok miktarının insanı sarhoş etmemesi’ kriteri esas alınarak içilmesinde bir sakınca olmadığı ifade edilmiştir. Yani içerisinde alkol bulunması değil, alkolün sarhoş edici miktarda olup olmaması esas alınmıştır. (Okur, 34-35).

II. ŞIRA/NEBİZ İLE İLGİLİ RİVAYETLER

A. Şıranın Helal ve Haram Olduğuna Dair Rivayetler

Nebîz sarhoş etsin etmesin kuru üzüm, hurma, bal, arpa, buğday vb. şeylerin suda bekletilerek onu tatlandırması yolu ile elde edilen bir içki çeşiti olarak tanımlandığı gibi, kuru üzüm veya hurmanın bir kabın içindeki suya atılarak sarhoş edici özelliği kazanıncaya kadar orada demlenmesi (İbn Manzûr, III, 536) şeklinde de tarif edilmektedir.

Hadis rivayetlerinden o dönemde şıranın genellikle hurma ve kuru üzümünden elde edildiği anlaşılmaktadır.

Bu konudaki rivayetlerden bir kısmı şıra içmenin yasak olduğunu bir kısmı da câiz olduğunu ifade etmektedir.

Kütüb-i Sitte’de şıra içmenin yasak olduğuna dair rivayetlerin hepsi Nesâî tarafından tahrir edilmiştir ve bu rivayetlerin hemen hepsi mevkuf, yani sahâbe sözüdür. (Nesâî, Eşribe, 48).

Bu husustaki bir rivayet Kûfe kadısı İbn Şibrime'nin, Talha ve Zübeyr'in düğün daveti verdiklerinde sadece süt ve bal sundukları, Talha'ya "Gelenlere şıra sunmaz mısın?" diye sorulunca "Bir müslümanın benim evimde sarhoş olmasından hoşlanmıyorum." (Nesâî, Eşribe, 58) sözüne dairdir.

Şıra ile ilgili Hz. Peygamber'e dayanan Ebû Hureyre'nin bir rivayetinde Hz. Peygamber'e sunulan muhtemelen uzun süre bekletildiğinden dolayı kükremiş, kabarmış, adeta şaraba dönüşmüş şırayı Hz. Peygamber'in, "Bunu bahçeye dök, çünkü bu, Allah ve ahiret gününe inanmayanların içkisidir." (Ebû Dâvud, Eşribe, 12; Nesâî, Eşribe, 25) diyerek içmediği nakledilmektedir.

Hem sahâbeye hem de Hz. Peygamber'e dayanan bu rivayetlerden şıranın sarhoş edici özellik taşıdığı takdirde içilmesinin yasaklandığı anlaşılmaktadır.

Şıranın helal olduğunu ifade eden pek çok rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerden bazıları Hz. Peygamber için şıra yapıldığı ve Hz. Peygamber'in içtiğine dairdir.

Hz. Aişe'den nakledilen bazı rivayetler şöyledir:

"Rasûlullah için sabahleyin bir kapta şıra yapardık, akşam olunca içerdi. Akşam yaptığımız şırayı da sabahleyin içerdi. Artanını başka birine sunardı. Sonra geceleyin yine şıra yapardık, onu da sabah kahvaltısı üzerine içerdi. Şıra tulumunu da sabah ve akşam olmak üzere iki defa yıkardık. (Ebû Dâvud, Eşribe, 10; Tirmizî, Eşribe, 7; Nesâî, Eşribe, 48).

Abdullah b. Abbâs bu hususta şöyle nakilde bulunuyor: "Rasûlullah için gecenin ilk vaktinde şıra kurulurdu, aynı gecenin sabahında, ertesi gecede, daha sonraki günde, o günün akşamında ve üçüncü günün ikinci vaktine kadar onu içerdi. Şayet yine şıra kalırsa, onu da hizmetçiye verir veya dökülmesini emrederdi." (Müslim, Eşribe, 9/79-83; Ebû Dâvud, Eşribe, 10; Nesâî, Eşribe, 56).

Hz. Peygamber'in yapılan şırayı üçüncü gün akşamına kadar içtiğine dair başka rivayetler de mevcuttur.

Bu rivayetlerde geçen şıranın bekletilme sebebinin suya konulan bu maddelerin usaresini suya iyice nufûz etmesi olduğu anlaşılmaktadır. Rivayetlerde geçen Hz. Peygamber'in şırayı bir günden üç güne kadar uzanan farklı süreler içinde tüketmesinde yazın sıcak günleri ile kışın soğuk günlerinin etkisi söz konusudur. Bozulması ve şarap haline dönüşmesi ihtimali dikkate alınmıştır.

Bu konuda Hz. Peygamber'in şıra içilmesinin mübah görüldüğünü ifade eden başka rivayetler de mevcuttur :

Ebû Mesud el-Bedrî anlatıyor: "Hz. Peygamber Kâbe civarında bulunduğu bir sırada susamış, su istemişti. Kendisine bir miktar şıra getirildi. Hz. Peygamber onu kokladı ve yüzünü buruşturdu. Sonra : "Bana zemzemden bir kova su getirin" buyurdu. Zemzemi şıranın üzerine döktü, sonra içti. Bir adam, "Şıra haram mıdır, ey Allah'ın Rasûlü?" diye sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Hayır" buyurdu." (Nesâî, Eşribe, 48). Abdullah b. Ömer'de aynı hadisi rivayet etmiş, rivayetin sonunda Hz. Peygamber'in, "Bu kaplardaki çok sert olduğunda, onun sertliğini su ile kırın" buyurduğunu nakletmiştir. (Nesâî, Eşribe, 48). Nesâî bu rivayetin zayıf olduğunu ravilerden Abdulmelik b. Nâf'in maruf biri olmadığını rivayetin delil olarak kullanılmayacağını söylemektedir. (Nesâî, Eşribe, 48).

Sahâbenin de şıra içtiğine dair rivayetler mevcuttur. Bunlardan bir tanesi şudur:

Sâid b. el-Müseyyeb, Hz. Ömer'in kendisine verilen Sakîf kabilesinin sunduğu bir nebîzi sert bularak bir mikter su ile sertliğini kırdığını ve "siz de böyle yapın" dediğini rivayet etmektedir. (Nesâî, Eşribe, 48).

B. Karışık Şıra

Hz. Peygamber'in karışık şıra içilmesini yasakladığına dair pek çok sahâbiden çok sayıda rivayet nakledilmektedir. Bu rivayetlerin tamamında şıranın yapıldığı iki ana madde zikredilmektedir. Bunlar hurma ve üzumdür. Hurma ve üzümün kuru veya taze olmasından başka çeşitli olgunluk evrelerindeki kullanımı hadis rivayetlerine yansımış ve rivayet çeşitliliğine sebep olan unsur bu olmuştur. Bu rivayetlerden bazıları şunlardır:

Ebû Said el-Hudrî : Rasulullah: “*Sizden her kim nebîz içecekse, onu tek başına kuru üzüm olarak yabut tek başına kuru hurma veya tek başına koruk olarak içsin*” (Müslim, Eşribe, 5) buyurdular.

İbn Abbâs:”*Rasulullah kuru hurma ile kuru üzüm karışımından ve kuru hurmayla koruk hurma karışımından meşrubat yapmayı da yasakladı.*” (Nesâî, Eşribe, 11; Müslim, Eşribe, 5).

Karışık şıranın yasaklandığına dair benzeri pek çok rivayet mevcuttur. (Buhârî, Eşribe, 2; Müslim, Eşribe, 4; Ebû Dâvud, Eşribe, 4; Tirmizî, Eşribe, 8; Nesâî, Eşribe, 7, 8, 9, 11, 12).

Karışık şıra içmenin cevâzına dair az sayıda rivayet mevcuttur. Tespit edebildiğimiz iki rivayet Hz. Âişe’ye ait olup şöyledir:

“*Rasûlullah için kuru üzümünden şıra yapılır ve içine kuru hurma atılırdı, veya kuru hurmadan şıra yapılır ve içine kuru üzüm atılırdı.*” Ayrıca Hz. Âişe’nin kendisinin kuru hurma ile kuru üzümü aynı kabın içinde suda ezip suyunu çıkardıktan sonra Hz. Peygamber’e içirdiği nakledilmektedir. (Ebû Dâvud, Eşribe, 8).

Diğer rivayet “*Ben Rasûlullah’a hurma şırası sunuyordum. Bunu tatlı bulmayarak içine kuru üzüm koymamı emretti, ben de öyle yaptım.*” (İbn Ebî Şeybe, VII, 80) şeklindedir.

Alimlerin çoğunluğu hurma ve üzüm gibi iki çeşit meyvedan karışık olarak nebîz yapmayı haram saymış, bir kısmı mekruh, bir kısmı da mübah olduğunu söylemiştir. (İbn Rüşd, II, 324). İmam Mâlik, Ahmed b. Hanbel, ehli hadisin ve Şâfîlerin çoğunluğu hadisin zahirine bakarak ikisi de (müskir) sarhoş edici özellik taşımasa da iki şeyin karışımından elde edilenin şıranın haramlığına hükmetmişler ve şöyle söylemişlerdir: “*Karıştırılmış iki şeyi şiddet oluşmadan içen bir yönden, şiddet oluştuktan sonra içen iki yönden günahkar olur. Birincisi iki şeyin karışımını içmesi diğeri müskir içmesi yönünden.*” (Hattabi, III, 214).

Ebû Hanîfe ve ashabı ise karışık şıranın içilmesinde bir beis görmemişlerdir. (Hattabi, III, 214). Bu rivayetlerdeki yasaklamanın kuraklık zamanlarında, insanların karınlarını doyurmakta ciddi şekilde zorlandıkları dönemlerde zenginlerin iki nimeti birarada tüketmemeleri gerektiğini ifade ettiğini belirtmişlerdir. (Serahî, XXIV, 5).

Hz. Peygamber’in helal olan bir üründen yapılan şıranın tek başına içilmesini mübah, iki veya daha fazlasının karıştırılmasını yasaklamasının makul bir sebebi olsa gerekir. Belki bu içeceklerin birarada bulunmasının alkolleşmeyi hızlandıran bir etkisi doğurması ihtimali söz konusu olabilir.

C. Haram Olan Kaplar

Hz. Peygamber önceleri bazı kaplarda nebîz yapmayı yasaklamış, sonra da bu yasağını neshetmiştir. (Cezîrî, 382).

Hz. Peygamber’in çeşitli kaplarda nebîz yapılmasını yasakladığına dair pek çok sahâbîden çok sayıda rivayet nakledilmiştir. Bu kaplar hantem, dubbâ’, müzefet ve nakîr ismi verilen sırasıyla, topraktan yapılmış sırlı testi, kurutulmuş su kabağı, içi ziftlenmiş küp ve içi oyulmuş ağaç anlamına gelen kaplardır. Bu kapların yasaklanması ile ilgili çok sayıda rivayet arasında testi (Nesâî, Eşribe, 30,33, 34), kabak (Nesâî, Eşribe, 31,32; Müslim, Eşribe, 5), içi ziftlenmiş küpler (Nesâî, Eşribe, 32, 33, 34,35) ve içi oyulmuş ağaçtan kaplar (Nesâî, Eşribe, 32, 35) şeklinde kapların tek başına zikredildiği rivayetler bulunduğu gibi iki, üç ve dördünün birarada zikredildiği çok sayıda ve çeşitli rivayet mevcuttur. (Müslim, Eşribe, 48, 57, 64, 65; Ebû Dâvud, Eşribe, 7; Tirmizî, Eşribe, 4, 6; Nesâî, Eşribe, 28,31-33, 40, 48). Bu yasağın neshedildiğini gösteren çeşitli rivayetlerin (Müslim, Eşribe, 6; Ebû Dâvud, Eşribe, 7; Nesâî, Eşribe, 23) yanında Hz. Peygamber’in her kaptan içilebileceğini bildirdiği başka rivayetler de mevcuttur. (Müslim, Eşribe, 6).

Alimler arasında bu kapların bir kısmında nebîz yapmayı kerih görenler bulunmakla beraber (İbn Rüşd, II, 324) Hanefiler sözü geçen kaplarda nebîz yapmanın haram olduğuna dair rivayetlerin neshedildiğini, her türlü kapta nebîz yapmanın mübah olduğunu belirtmişlerdir. (Tahâvî, IV, 26).

SONUÇ

Hamr/şarabın haram kılındığı Kur'ân âyetleriyle sabit olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de içeceklerle ilgili başka herhangi bir yasaktan bahsedilmemiştir. Hadis rivayetlerinde ise şarabın haram kılındığını teyid eden rivayetlerin yanısıra o dönemde içki türleri açısından zengin bir geleneğe sahip olan Arap toplumunda kullanılan pek çok içecek helal-haramlık yönüyle hadis rivayetlerine konu olmuştur. Çeşitli maddelerden yapılan içecekler, hadis rivayetlerinde hamr, müskir, şarâb (içecek) ve nebîz kelimeleriyle yer almıştır. Medine ve diğer bölgelerde içilen pek çok içeceğin hükmü Hz. Peygamber'e sorulduğunda “sarhoşluk veriyor mu” sorusunu sorması, içeceklerin helal-haramlığında nitelik esaslı bir yaklaşım sergilediği ve sarhoş edici vasfı esas aldığını göstermektedir. Gerek Hz. Peygamber'e gerek sahâbeye dayanan söz ve uygulamalarda hep bu niteliğin dikkate alındığı anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in nitelik esaslı bu yaklaşımı, farklı coğrafya, kültür ve dönemlere göre değişen ve çeşitlilik arzeden içeceklerin helal-haramlığının tespitinde evrensel bir ilke sunmaktadır. Günümüzde mevcut çeşitli isimlerle anılan içeceklerin helal-haramlığının belirlenmesinde de bu ilke esastır.

Konuyla ilgili çeşitli hadis rivayetleri, fakihlerin âyette yasaklanan şarabın mahiyeti, bu kapsama giren içeceklerin tespiti ve yasaklanma sebepleri konusundaki fikhî ihtilaflarında mühim bir yer işgal etmiş, aynı hadisler farklı yorumlarla ele alınarak görüşlerin delillendirilmesine kaynaklık etmiştir. Farklı yaklaşımlarına rağmen sonuç olarak bütün mezhepler sarhoş olmanın haramlığı noktasında birleşmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Aynî, B. (2009). *Umdetu'l-kârî şerhi sabîbi'l-Buhârî*. (Thk. A. Mahmûd Muhammed). (25 cilt). Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye,
- Baktır, M. (2000). İçki. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21: 461-462. İstanbul: TDV Yayınları.
- Bardakoğlu, A. (2006). Haramlar ve Helaller. *İlmihal*. 2: 29-193. Ankara: TDV Yayınları.
- Bozkurt, N. (200). İçki. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21: 455-456. İstanbul: TDV Yayınları.
- Buhârî, M. (1981). *Sabîhu'l-Buhârî*. (8 cilt). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Cezîrî, A. (1939.). *el-Fıkḥ alâ mezâhibi'l-erbaa*. (Thk. A. Hicâzî-E. el-Cezîrî. b.y.: Şirketu Fennu't-Tibâa.
- Esed, M. (1999). *Kur'ân mesajı*, İstanbul: İşaret yay.
- Ebû Dâvud, S. (2010). *Sünenü Ebî Dâvud*. (Thk. M. Avvâme). (5 cilt). Medîne: Dâru'l-Yusr.
- Hattâbî, H. (2010). *Me'âlimu's-Sünen şerhu Süneni Ebî Dâvud*. (Thk. M. Subhi). (3 cilt). Riyâd: Mektebetu'l-Maârif.
- İbn Âbidîn. *Reddu'l- Muhtar ale'd-durri'l-muhtâr*. (16 . cilt). b.y. y.y.
- Âbidîn-Zâde. (2016). *Haneñiler için ilmihal*. (Çev. O. Bayder). İstanbul: Muallim Neşriyat.
- İbn Manzûr, C. (1970). *Lisânul-Arab*. Beyrut: Dâru Lisâni'l-Arab.
- İbn Rüşd, M. (1380). *Bidâyetu'l-Müctehid ve Nihâyetu'l-Muktesid*. (2 cilt). b.y. y.y.
- Müslim. (1981). *Sabîhu Müslim*. (3 cilt). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Nesâî. (1981). *Sünenü'n-Nesâî*, (8 cilt). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Okur, K. H. İslam Hukuku Açısından Helal ve Haram Olan Gıdalar ve Bazı Güncel Meseleler. *Usûl İslam Araştırmaları*. (Ocak 2009): 7-40.
- Serahsî, Ş. (t.y.). *Kitâbu'l-Mebsût*. (30 cilt). Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Şâfiî, (1983). *el-Umm*. (6 cilt). Beyrut: y.y.
- Şevkânî, M. (2008). *Neşlu'l-evtâr min esrâri munteka'l-abbâr*. (Thk. Ebû Muâz). (12 cilt). Riyâd: Dâru İbn Kayyim.
- Tahâvî. (2007). *Şerhu Me'âni'l-âsâr*. (Thk. İ. Şemsuddîn). (4 cilt). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Tirmizî. (1981). *Sünenü't-Tirmizî*. (5 cilt). İstanbul: Çağrı Yayınları.

The Böhler's Angle in the Iron Age Skeletons: Eastern Anatolia

Nevin Göksal¹

Hakan Yılmaz²

Introduction

The calcaneus is the largest of the seven tarsal bones of the foot. It is the most common tarsal bone to be fractured, and calcaneal fractures account for about 1%–2% of all fractures (Daftary et al., 2005; Touissaint et al., 2013). Böhler described the 'tuber-joint angle' of the calcaneus in 1931 to aid in the diagnosis of compression fractures of the bone (Böhler, 1931). He described the normal angle as 300 to 350 (Böhler, 1931). The 'tuber-joint angle' is now called as Böhler's angle (Touissaint et al., 2013; Knight et al., 2006; Willmott et al., 2012; Seyahi et al., 2009; Ramachandran and Shetty, 2015; Boyle et al., 2011; Chen et al., 1991) or calcaneal angle (Didia and Dimkpa, 1999; Igbigbi and Msamati, 2002; Igbigbi and Mutesasira, 2003; Shoukry et al., 2012).

Böhler's angle was obtained from lateral X-ray of the calcaneus (Willmott et al., 2012). The normal value for this angle, commonly between 20-40 degrees, is formed by two lines. The first line is drawn from the highest point of the posterior tuberosity of the calcaneus and the apex of the posterior facet of the calcaneus. The second line is drawn between the apex of the posterior facet and the apex of the anterior process of the calcaneus (Knight et al., 2006). The measurement of Böhler's angle is widely used for the detection of calcaneal fractures and adequacy of surgical correction (Willmott et al., 2012). The angle also is important in anthropometric and osteometric studies, and can help establish between modern and ancient populations. However, there is no systematic study that investigates the paleoanthropological research of Böhler's angle for ancient populations. Therefore, the Böhler's angle provides the paleopathologist with information which is assessed to the reconstruction of the calcaneal trauma and can show regional variations.

A normal Böhler's angle in the uninjured modern population have been reported in literature as, 280-380 (Didia and Dimkpa, 1999), 220-400 (Shoukry et al., 2012), 28.20-44.50 (Willmott et al., 2012), 140-450 (Igbigbi and Msamati, 2002), 200-460 (Seyahi et al., 2009), 18.70-46.20 (Ramachandran and Shetty, 2015), 160-470 (Khoshhal et al., 2004), 140-500 (Chen et al., 1991), and 200-500 (Igbigbi and Mutesasira, 2003). The current paper is aimed to supply the normal ranges of the Böhler's angle the non-traumatic variation in the adult ancient skeletons Eastern Anatolia and compare to result with previous studies regarding contemporary populations in literature.

Materials and Methods

The Iron Age cemeteries of the Van region in the Eastern Anatolia skeletons collections were analyzed in terms of Böhler's angle. The Iron Age cemeteries of Van are located in the Eastern Anatolia Region of Turkey. The skeletal remains from four archaeological sites in Van Region were analyzed in this study. The first sample consists of Kalecik necropolis conducted by Department of Archaeology at the Van Yüzüncü Yıl

---

¹ Nevin GÖKSAL, Dr. Öğretim Üyesi, Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Adli Bilimler Anabilim Dalı, Ankara/Türkiye ngoksal@yahoo.com

² Hakan YILMAZ, Doç. Dr, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü, Paleoantropoloji Anabilim Dalı, Van/Türkiye hakanyilmaz@yyu.edu.tr

University, and Van Archaeology Museum at Turkey between 2004 and 2007, which is located some 5.5 km north of the Van fortress (Çavuşoğlu and Biber, 2002). The second sample, consisting of Ablangaris necropolis conducted with a team of archaeologists Van Archaeology Museum at Turkey in 2014, is located about 25 km north of Van city center (Yılmaz, 2016). The third sample of consists of the Iron Age dromos tomb was discovered to on Çatak-Van road-building in 2013. The dromos tomb is located 4 km far from the north-east of the center Çatak Town, about 75 km to Van province (Yılmaz et al., 2014). The last sample of the human skeletal remains were found from tomb dated to Iron Age in the Babacan Village which is located 18 km away from a town in the district of Muradiye, 105 km Van province, Turkey (Yılmaz, 2015). All of these excavations were conducted by Department of Archaeology at the Yüzüncü Yıl University, and Van Archaeology Museum at Turkey (Fig 1).

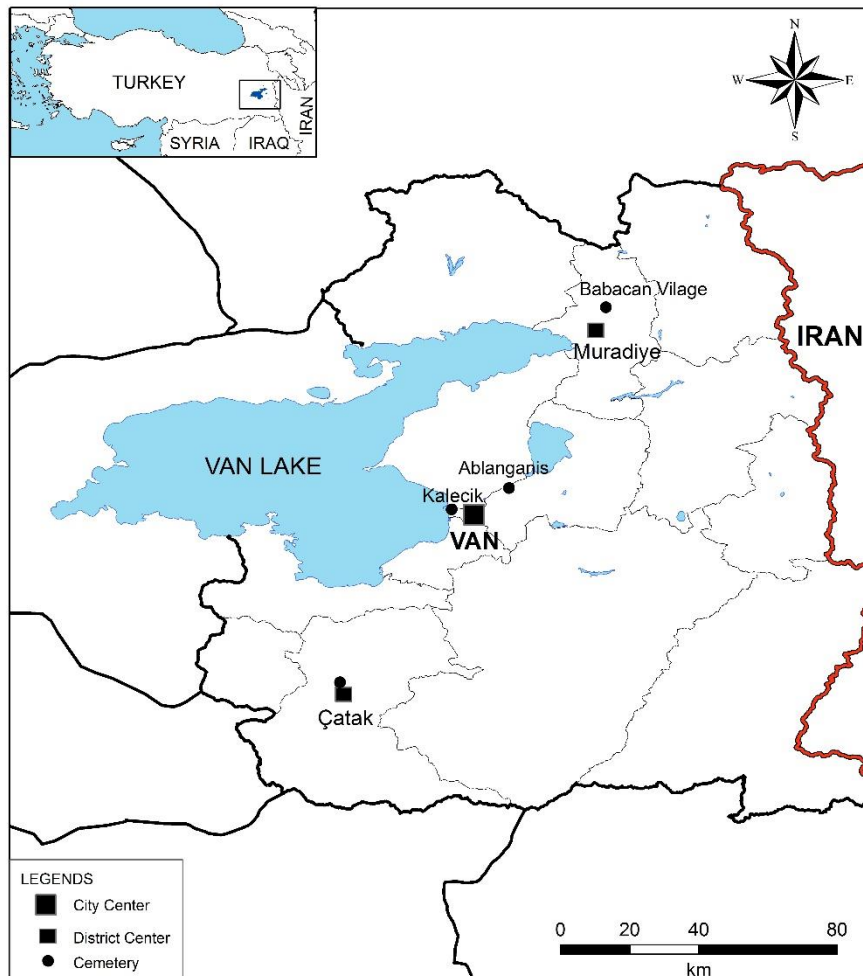

Figure 1. Geographic location of cemeteries, Van Turkey.

The materials for this study consisted of 102 calcaneus (57 right, 45 left) obtained from 61 skeletons which were calculated in the no pathological calcanei adult, with an age range of 20-40 years. In addition, all age-at-death and gender estimations for all skeletal series used in this study were previously generated by Hakan Yılmaz and the colleagues in previous articles (Yılmaz et al., 2014; Yılmaz, 2015, 2016). Lateral plan X-ray of 102 calcaneus was obtained at radiology department of Yüzüncü Yıl University Hospital. Böhler's angle was calculated using the angle tool in software called Dicom Viewer. Minitab 15 statistical software was used

in statistical analysis and also two-sample t-test in different columns was used to compare the Böhler's angle according to the gender and sides. The level of significance was set at $p < 0.05$.

Result

In this study, sixty-one skeletons belonged to one hundred-three calcanei were included in the Böhler's angle analysis. The Böhler's angle in that study was found to be $32.070 \pm 8.86SD$. Minimum and maximum values were 18.190 and 48.490 (Fig. 2). The mean for Böhler's angle was $33.340 \pm 9.74SD$ in males, and also minimum and maximum values were 18.190 and 48.490. The mean in females was $30.440 \pm 7.36SD$. Minimum and maximum values were 18.780 and 46.430 in females. Therefore, there were no significant differences between the mean of the males and females ($p=0.088$).

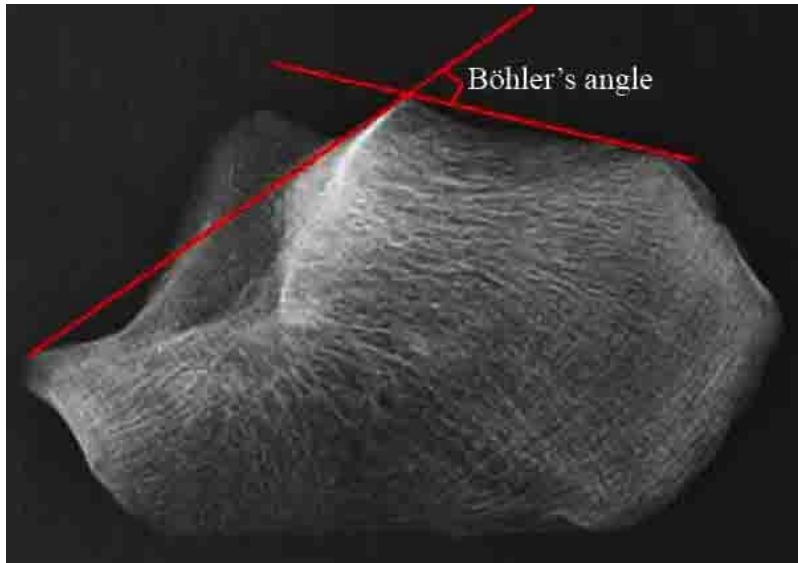

Fig. 2. Measurement of Böhler's angle

The mean angle of the right side was $32.540 \pm 9.01SD$ (range of 18.190-48.490), and also for the left side it was $31.470 \pm 8.71SD$ (range of 18.570-47.340). There were no significant differences between the mean of the right and left sides ($p=0.541$). The mean of this angle of the males of the right side was $33.890 \pm 9.91SD$, and the mean in left side was $32.560 \pm 9.64SD$. There were no statistically significant differences between the mean of the right and left side in males ($p=0.612$). Moreover, the mean of this angle of the females of the right side was $30.630 \pm 7.34SD$, and the mean in left side was $30.210 \pm 7.56SD$. There were no statistically significant differences between the mean of the right and left side in females ($p=0.850$) (Table 1).

Gender	N	Mean	Range	SD
Male	35	33,34 ⁰	18,19 ⁰ –48,49 ⁰	9,74
Female	26	30,44 ⁰	18,78 ⁰ –46,43 ⁰	7,36
Right side	57	32,54 ⁰	18,19 ⁰ –48,49 ⁰	9,01
Left side	45	31,47 ⁰	18,57 ⁰ –47,34 ⁰	8,71
Total	102 calcanues	32,07 ⁰	18,19 ⁰ –48,49 ⁰	8,86

Table 1. Böhler's angle gender and sides

Discussion

This study has shown that Böhler's angle in Eastern Anatolia Iron Age skeletal was $32.070 \pm 8.86SD$, and ranged from 18,190–48,490. The values of the Böhler's angle are calculated for the first time on the ancient skeletons Anatolian. All previous studies are clinical. Although this angle is well known in clinical studies, it is not known in ancient skeletal remains; especially in Anatolian samples. So far, only one study has been conducted about the ancient Anatolian skeletons samples to the present. No other study is available except this study which is a doctoral dissertation. Therefore, this study will be instrumental to bridge an important gap. The result of this study was compared with modern populations (Table 2). The distribution range in our study revealed a similarity to modern Turkey, India and Saudi Arabia populations. However, the maximum value of Böhler's angle was higher than all three populations. Previous studies in modern populations showed minimum values which range from 140 to 28.20, and maximum values which range from 380 to 500. Whereas ancient skeletons samples showed minimum values changing from 110 to 18.20, and maximum values changing from 430 to 48.50. Therefore the minimum and maximum values can show variations between the modern populations and ancient skeleton. This very study showed no significant differences between the means of sexual dimorphism. The previous studies statistically values for sexual dimorphism are in agreement with our study.

As seen in table 2, there is a difference of 2 degrees between the Middle Ages and Iron Age in Anatolia. Probably the cause of this difference is related to the migration in Anatolia. Therefore, the data of this angle to be taken from the skeletons of different archaeological periods in Anatolia can explain this theory which is mentioned above.

Conclusion

Böhler's angle has a wide range of distribution in different ancient and modern populations. However, the reference regarding the value of the Böhler's examined in this study is placed within the present data range. Based on these angle date results, no significant changes were observed in the in Böhler's angle from the Iron Age to the present.

Authors	Population	Year	Range	Difference in degrees	Mean
Chen MY <i>et al</i>	American	1991	14–50	36	30 ± 6
Didia and Dimkpa	Nigerian	1999	28–38	10	$32,8 \pm 2,8$
Igbigb and Msamati	Malawian	2002	14–45	31	$30 \pm 7,16$
Igbigb and Mutesasira	Uganda	2003	20–50	30	$35,1 \pm 7,5$
Khoshhal <i>et al</i>	Saudi Arabian	2004	16–47	31	$31,2 \pm 5,6$
Seyahi <i>et al</i>	Turkish	2009	20–46	26	$33,8 \pm 4,8$
Shoukry <i>et al</i>	Egypt	2010	22–40	22	$30,1 \pm 4,18$
Yılmaz H.	Middle Age Eastern Anatolia	2010	11–43	32	$28,9 \pm 5,72$
Willmott H. <i>et al</i>	white British	2012	28,2–44,5	16,3	$36,4 \pm 1,96$

Ramachandran and Shetty	Indian	2015	18,7–46,2	27,5	31,3±5
Zivanovic-Macuzic <i>et al</i>	Serbia	2018	25,1-49,5	24,4	34,1±4,2
Present study	Iron Age Eastern Anatolia		18,2–48,5	30,3	32,1±8,9

Table 2. Comparison of Böhler's Angles from Previous Studies

References

- BOYLE, M.J., WALKER, C.G., CRAWFORD, H.A. 2011, The paediatric Bohler's angle and crucial angle of Gissane: a case series. *Journal of Orthopaedic Surgery and Research*, vol 6 (2): 1–5.
- BÖHLER, L. 1931, Diagnosis, pathology and treatment of fractures of the os calcis. *Journal of Bone & Joint Surgery, American Volume*, vol. 13 (1):75–89.
- CHEN, M.Y.M., BOHRER, S.T., KELLEY, T.F. 1991, Boehler's Angle: A Reappraisal. *Annals of Emergency Medicine*, vol 20 (2): 122–124.
- ÇAVUŞOĞLU, R., BIBER, H. 2002, A mysterious archaeological site in the vicinity of the Urartian capital Tuşpa: Van/Kalecik. *Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan*, vol 44: 329-342.
- DAFTARY, A., HAIMS, A.H., BAUMGAERTNER, M.R. 2005, Fractures of the Calcaneus: A Review with Emphasis on CT. *RadioGraphics*, vol 25: 1215–1126.
- DIDIA, B.C., DIMKPA, J.N. 1999, The Calcaneal Angle in Nigerians: Relationship to Sex, Age, and Side of the Body. *Journal of the American Podiatric Medical Association*, vol 89 (9): 472-474.
- IGBIGBI, P.S., MSAMATI, B.C. 2002, The calcaneal angle in indigenous Malawian subjects. *The Foot*, vol 12: 27-31.
- IGBIGBI, P.S., MUTESASIRA, A.N. 2003, Calcaneal Angle in Ugandans. *Clinical Anatomy*, vol 16: 28–330.
- KHOSHHAL, K.I., IBRAHIM, A.F., AL-NAKSHABANDI, N.A., ZAMZAM, M.M., AL-BOUKAI, A.A. 2004, Böhler's and Gissane's angle of the calcaneus in the Saudi population. *Saudi Medical Journal*, vol 25 (12): 1967-1970.
- KNIGHT, J.R., GROSS, E.A., BRADLEY, G.H., BAY, C., LOVECCHIO, F. 2006, Boehler's angle and the critical angle of Gissane are of limited use in diagnosing calcaneus fractures in the ED. *American Journal of Emergency Medicine*, vol 24: 423–427.
- RAMACHANDRAN, R., SHETTY, S. 2015, Assessment of Bohler's and Gissane's Angles of the Calcaneum in a Group of South Indian Population- a Radiological Study. *International Journal of Current Research and Review*, vol 7 (15): 17–20.
- SEYAHİ, A., ULUDAĞ, S., KOYUNCU, L.Ö., ATALAR, A.C., DEMIRHAN, M. 2009, The calcaneal angle in the Turkish population. *Acta Orthopaedica et Traumatologica Turcica*, vol 43 (5): 406-411.
- SHOUKRY, F.A., AFEF, Y.K., SABRY, A.A.E. 2012, Evaluation of the normal calcaneal angles in Egyptian population. *Alexandria Journal of Medicine*, vol 48: 91–97.
- TOUISSAINT, R.J., GITAJN, L., Kwon J. 2013, Measuring Bohler's Angle with Oblique Lateral Radiographs: Implications for Management of Calcaneal Fractures. *The Harvard Orthopaedic Journal*, vol 15: 7-12.
- WILLMOTT, H., STANTON, J., SOUTHGATE, C. 2012, Böhler's angle – What is normal in the uninjured British population? *Foot and Ankle Surgery*, vol 18: 187–189.
- YILMAZ, H. 2010, Palaeoanthropological Analysis of the Calcaneus Spur Anomaly from the Ancient Anatolian Populations 2010. The University of Ankara, Social Science Institute Unpublished doctoral dissertation.

YILMAZ, H., PEHLEVAN, C., GÖKSAL, N. 2014, Palaeopathologic analysis of the Çatak (Van) skeletons. *International Journal of Human Sciences*, vol 11 (2): 1327-1350 (Turkish).

YILMAZ, H. 2015, The skeletal remains from Babacan Village Early Iron Age (Muradiye, Van, Turkey). *International Journal of Human Sciences*, vol12 (1): 1394-1396.

YILMAZ, H. 2016, Antemortem tooth loss in the Ablanganis Early Iron Age skeletons, Van-Turkey. *International Journal of Human Sciences*, vol 13 (1): 1731-1744 (Turkish).

ZIVANOVIC-MACUZIC, I., VULOVIC, M., VOJINOVIC, R., JOVANOVIC, M., RADUNOVIC, A., MILEV, B., CVETKOVIC, A., STOJILJKOVIC, M., MILOSEVIC, B., IVOSEVIC, A., AKSIC, M., SIMOVIC, A. JEREMIC, D. 2018., The Böhler's angle in population of central Serbia-a radiological study. *Vojnosanit Pregl*, 75 (3): 241-245.

Adam Mickiewicz ve Romantik Kahramanı “Konrad Wallenrod”

Nevra Vardal Atak¹

Giriş

Polonya romantizminin peygamber şairi olarak adlandırılan Adam Mickiewicz Polonya'nın üçüncü ve en uzun süreli devam eden 1795'teki bölünmesinin ardından 1798 yılında dünyaya gelmiş ve gençlik yıllarını bu işgal döneminde geçirmiştir. Genç yaşlarında yazdığı odlar ve baladlarla başladığı edebi yaşamı, ilerleyen yıllarda kullandığı mistik motifler, tarihsel ve epik parçalarla gelişir. Yapıtlarında aşk hikâyelerine, Hristiyanlık öncesi döneminden kalma pagan geleneklere, fantastik unsurlara, dinsel yaklaşımlara ve ulusçu-devrimci söylemlere rastlamak mümkündür. Ne var ki Byron ve Shiller'in başını çektiği Avrupa romantizminden, Mickiewicz'in ortaya koyduğu romantik stili politik yönüyle ayırır. Buna neden olan Polonya'nın içinde bulunduğu işgal dönemi, diğer sanatçılar gibi Mickiewicz'i de derinden etkilemiş, dolayısıyla yapıtlarında bağımsızlık arayışlarına yer vermiştir. Dolayısıyla sanatçının edebi kimliği kadar politik kimliğiyle de ön planda olduğunu ifade etmek gerekir. Örneğin, üniversite arkadaşlarıyla birlikte kurduğu Filomat (Bilim Tutkunları) ve Filaret (Erdem Tutkunları) dernekleri, Çar karşıtı etkinlikler düzenlemiş, Senatör Nowosilcow'un Vilno ziyareti sırasında üyelerinin bir kısmı tutuklanmış bir kısmı da Rusya'ya sürgün edilerek kapatılmıştır. Mickiewicz de tutuklananlar arasında 1824 yılında Rusya Petersburg'a sürgün edilir.² “Burada göreceli bir özgürlük döneminden faydalanarak edebiyat çevrelerine girip çıkar.” (Yüce Taluy, 2002: 123) Sürgün dönemindeki düşüncelerini şekillerinden Puşkin gibi Rus romantiklerle tanışır. Bunun yanı sıra Rusya'daki önemli tarihi olayları gözleme fırsatı bulur. Abisinin yerine çarlık tahtına çıkan I. Nikolay'a karşı ayaklanan Rus subaylarının oluşturduğu Dekabristlerin ayaklanmasının kanlı bir şekilde bastırılmasına ve Dekabrist devrimin çöküşüne tanık olur. Dönemin Rusya'sının politik gerçekliğini detaylı bir şekilde analiz eder. Rusya'nın büyüklüğünün yanı sıra Çar rejiminin gücünü kavrar ve Polonya'nın bağımsızlık mücadelesinde bu güce karşı nasıl bir savaş vermesi gerektiğini fark eder. Böyle bir dönemde tarihsel ve ‘şürsel bir roman’³ olarak kabul edilen yapıtı Konrad Wallenrod'u (tam adıyla, *Prusya ve Litvanya Olaylarından Oluşan Tarihi Bir Roman, Konrad Wallenrod*) yazmaya başlar. Bu bağlamda 1828 yılında tamamladığı Konrad Wallenrod, şairin sürgün yaşamı ve politik esaretinin bir yansımasıdır.

Roman sinkretik bir yapıya sahiptir. Tarihsel bir konu çerçevesinde gelişen içeriği, lirik şiirler, baladlar ve şarkı türleriyle iç içe geçer. Önsöz, giriş ve altı bölümden oluşan yapıt dizeler halinde yazılması nedeniyle şürsel bir roman olarak kabul edilir. Sert Rus sansürünü aşabilmek için Mickiewicz henüz önsöz bölümünde, eserinin 14. ve 15. yüzyıllarda Pagan inançlara sahip Kral Olgierd ve Witold'un hüküm sürdüğü Litvanya'da Hristiyanlığı yayma misyonuna sahip Töton Şovalyeleriyle yapılan savaşları anlattığını belirtir. Bu kısımda aynı zamanda günümüze herhangi bir atıfta bulunmadığını, bir yazarın en güvenilir ve tarafsız şekilde ancak olayların üzerinden oldukça zaman geçtikten sonra yazabileceğini, bu yüzden de kendisinin böyle tarihi bir konuyu seçtiğini de ifade eder. Bu tarih maskesi kuşkusuz ki Ezopsal bir dilde yazılmış olan yapıtın altında yatan gerçeğin ustaca saklanmasını sağlamıştır.

Romanın içeriği, Halban ve Aldona Karakterlerinin Yapıtın Gelişimindeki Yeri

¹ Nevra Vardal Atak, Araştırma Görevlisi, Polonya Dili ve Kültürü, vardal@ankara.edu.tr

² Detaylı bilgi için bkz. Szyper, Henryk. *Adam Mickiewicz Poeta i Człowiek Czynu: Zarys Popularny*. Warszawa: Czytelnik, 1947.

³ Mickiewicz'in o dönem Polonya edebiyatı için yeni kabul edilen şürsel romanı tercih etmesinde, aslında türün yaratıcıları olan Walter Scott ve George Byron'un etkileri görülmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Makowski, Stanislaw. *Romantyzm*. Warszawa: Wyd. Szkolne i Pedagogiczne, 1995.

Kronolojik bir sıra olmaksızın yazılmış roman, kültürel, geleneksel ve politik olarak iki ulusu birbirinden ayıran sembolik bir sınır olarak Neman nehrinin betimlemesiyle başlar. Şiirsel bir formda iki ulus arasındaki savaşlar ve çatışmalar anlatılır. Olaylar ise beş yaşında Litvanyalı bir çocuğun Töton Şovalyeleri tarafından kaçırılmasıyla gelişir. Walter von Stadion Alf adı verilen çocuk Prusya Malborg’da Töton Şovalyelerinin efendilerinden Winrych tarafından Hristiyan inançlarına uygun bir biçimde büyütülür. Bu sırada yine Töton şovalyeleri tarafından esir alınan yaşlı Litvanyalı ozan ve kâhin Halban’ın halk şarkıları Walter Alf’a kendi kökenlerini hatırlatmakta ve Tötonlara karşı intikam ateşini körüklemektedir. Bu noktada Walter Alf’a gerçek kimliğini ve köklerini anımsatan Halban’ın söylediği didaktik yönü olan halk şarkılarının da öneminden söz etmek gerekir. Bu halk şarkıları geçmişi ve geleceği birbirine bağlama konusunda yapıt içinde önemli bir yere sahiptir. Romanda da “*Ey halk şarkısı, Abit Sandığı’sın sen/ hani arasında duran yaşlı ve genç zamanların*” (Mickiewicz, 1997:101) dizeleriyle şarkıların bu bağlayıcılık işlevine değinilmiştir. Ulusal kökleri, gelenek ve kültürü anımsatarak okurda yurtseverlik duygularını uyandırır.⁴ Ayrıca onlara umut ve inanç verir. Stefan Chwin Mickiewicz’in Halban’ın insani özelliklerin ötesine taşıyıp bir kâhine dönüştürdüğünü dile getirir. Bu nedenle de Wallenrod’un bu ozanla karşılaşmasının aslında Litvanya’yla buluşması anlamına geldiğini iddia eder.(Chwin, 1993: 51) Halban’ın şarkılarının etkisiyle Walter Alf kendi kökenlerini bulup yurdu için savaşmaya başlaması gibi, Polonyalı çocukların da bu şarkıların işaret ettiği köklerden kendi yollarını bulmaları beklenmektedir. Ulusal şarkıların görevi ulusal kimliği korumaktır. Bu sırada Walter Alf’ın ulusal köklerini korumak adına, kendi kaderini belirleyecek olan seçimleri yaptığı görülmektedir. Litvanyalılara karşı girdikleri ilk savaşta Walter Alf saf değiştirir ve anayurdunun birliklerine katılarak Tötonlara karşı savaşır. Halban’ı bu bağlamda Messene Savaşı sırasında yazdığı savaş elegialarıyla Spartalıları yüreklendiren Yunanlı şair Tyrtaios’a benzetmek mümkündür. Tyrtaios gibi o da Walter Alf’ı şarkılarıyla yüreklendirmiş ve kişisel ve ulusal intikamını almasında etkili olmuştur.⁵

Yapıtın bu kısmında savaş konusunun arasına karışmış bir aşk hikâyesi ortaya çıkar. Walter Alf yanına aldığı Halban ve diğer esirlerle birlikte gittiği Büyük Litvanya Düklüğü’nde Prens Kiejstut’un kızı prenses Aldona’ya âşık olur ve birbirini seven iki genç evlenip mutlu bir aile hayatı yaşamaya başlarlar. Ne var ki yaşadığı mutluluk başkahramanın içsel huzursuzluğunun dinmesini sağlayamamıştır. Töton şovalyelerinin sayıca ve teknik bakımdan üstünlükleri karşısında Litvanya’nın oldukça güçsüz olduğunun farkında olan ve düşmanı bu şekilde yenemeyeceğini anlayan Walter Alf, mutlu evliliğini geride bırakma pahasına, yurdunu kurtarmak için her şeyi denemeye karar verir. Kılık değiştirip Konrad Wallenrod adını alarak Tötonların arasına karışır. Yeniden arasına karıştığı düşman birliklerinde öylesine güç ve güven kazanır ki sonunda Töton Şovalyelerinin lideri konumuna geçer. Bu sırada Litvanya Prusya savaşları devam etmektedir ve savaşı yanlış yöneten Komutan Konrad sayesinde Töton Şovalyeleri büyük bir mağlubiyete mahkûm olur. Bu mağlubiyetin sonunda Konrad’ın gerçek amacı ve kimliği ortaya çıkar ve ölüme mahkûm edilir. Bu sırada Konrad’ın karısı Aldona da kocasının peşinden Litvanya’yı terk eder ve bir pagan olmasına rağmen rahibe kılığına girerek ve Malborg yakınlarında bir kuleye yerleşerek kocasının dönüşünü bekler. Konrad’ın yaşadığı yere bakan odasının penceresinden, yaktıkları lambalar sayesinde haberleşirler. Konrad’ın gerçeğinin ortaya çıkmasının ardından vedalaşırlar. Konrad kendisini almaya gelen şovalyelerden önce davranıp içine zehir kattığı şarabını içer. Yere devrilirken cam kenarında duran lambanın devrilmesiyle Aldona kocasının öldüğünü düşünür. Aynı anda kadının acı dolu, sert haykırışlarının duyulmasıyla roman sona erer.

Ana konuya eklenen bu aşk hikâyesi yapıtın romantik yönünü güçlendirir. Bazı edebiyat tarihçileri diyaloglardaki dramatik ve sert gerilimi, güçlü sözlü ifadeleri ve âşıkların talihsiz sonlarını göz önünde bulundurarak yapıtın bir trajedi olarak değerlendirilebileceğini öne sürmüştür.⁶ Diğer taraftan bu aşk hikâyesi,

⁴ Detaylı bilgi için bkz. Kleiner, Juliusz. *Mickiewicz: Dzieje Konrada*. Lublin: Tow. Naukowe K.U.L., 1948.

⁵ Detaylı bilgi için bkz. Bachórz, Józef i Alina Kowalczykowa. *Słownik Literatury Polskiej XIX Wieku*. Wrocław: Ossolineum, 1991.

⁶ Detaylı bilgi için bkz. Konstanty, Żantuan. *Mickiewicz’s Konrad Wallenrod: An Attempt at Reappraisal*. Comparative Literature

Polonya romantizminde yer alan aşk hikâyelerinin Avrupa romantizmindekilerden farkını da ortaya koyar. Her şeyden önce âşıkların önceliklerinin bireysel tutkuları olmadığını ifade etmek gerekir. Yapıtların başlarında genç ve naif âşıklar olarak ön plana çıksalar da yurtlarının bağımsızlığı için korkusuz, cesur kahramanlara dönüşürler, bu uğurda kendilerini ve aşklarını feda etmekten çekinmezler.⁷ Konrad ve Aldona örneğine bakıldığında da aynı durum ortaya çıkmaktadır. Konrad yurdu için evliliğini ve aşkını geride bırakmayı göze alırken, Aldona da bu uğurda kocasının izinden ilerleyerek adeta gönüllü bir sürgün yaşamını tercih eder. Bu bağlamda içeriğe eklenmiş bu aşk öyküsünün romanın en önemli dinamiklerinden birini oluşturduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Romantik Bir Başkahraman Olarak “Konrad Wallenrod”

Adam Mickiewicz, birçok parçayı bir araya getirerek yarattığı çok katmanlı romanına, başkahramanı üzerinde yaptığı deneyle otantik ve yenilikçi bir özellik de kazandırır. Bu deney için kurgusunun içine somut bir tarihi gerçeklik yerleştirmiş ve bu gerçekliğin içinde odak figürünün dramını gözlemlemiştir. Bireysel kaderi ve anayurdunun geleceği arasında bir seçim yapmak zorunda kalan başkahraman aynı zamanda evrensel kabul edilebilecek, zorunluluklar ve tutkular, sorumluluk ve özgürlük, tarihin acımasız kanunları ve her bireyin kendi kaderini belirleme hakkı gibi kutupsal tercihler arasında da sıkışmıştır. Yapıtın büyüklüğü ve popülerliği de kuşkusuz ki bu evrensel sorunlara yanıt aramasından kaynaklanır. Benim için iyi olan, yurdum için iyi olacak mı sorusu en insani iç çekişmeyi yansıtır. Mickiewicz’in yarattığı tabloda Konrad, hem yurtsever hem bir haindir. Bir yandan koyu bir Katolik, diğer taraftan dine küfreden bir kâfirdir, hem karısına duyduğu büyük aşkla sadık bir koca, hem de onu yüzüstü bırakan bir zalimdir. Bu çelişkilerin içinde çarpınan Konrad ise okurun aklına doğrudan Byron’un kahramanlarını getirir. Mickiewicz’in kendisi de Byron’un karakterlerini “suçluluklarının farkında olan bu yüzden de acı çekmek zorunda kalan, başışlanmaları olanaksız (...) ve bir süre sonra ölecek olan, farkındalık insanları” (Helsztynski, 1955: 186) olarak tanımlarken, aslında Konrad Wallenrod’un üzerindeki Byron etkisini kabul etmektedir.

Gizli bir suçu üstlenmiş, acı çeken ve huzursuz, tutkuları için çarpınan, karşıt duyguları aynı anda yaşayan bir kahraman olarak Konrad Wallenrod Byron’un izlerini ortaya koyar. Yalnız ve mutsuz kahramanın parçalanmış bir içsel dünyasına sahiptir. Ne var ki Wallenrod, bireyselliğinden vazgeçip yurdu uğruna kendisini feda edışıyle Avrupa romantizm çizgisinden tümüyle uzaklaşıp tipik bir Polonyalı romantik kahramana dönüşür. Yukarıda da söz edildiği gibi, kahramanların mutsuz bireysellerden, cesur yurtseverlere bu dönüşmeleri Polonya romantizmini Avrupa romantizminden ayıran en önemli özelliktir. Stanislaw Brzozowski, Polonya romantizmini değerlendirirken kesinlikle Batı Avrupa romantizminin bir yansıması ya da uzantısı olmadığına dikkat çeker. Aksine kendi başına bir anlamı olduğunu, değişim hareketinin çıkış noktasını oluşturduğunu, geride kalan yüzyıla birlikte dönüşen Polonya toplumunun ruhunu yansıttığını ifade eder. (Brzozowski, 1924:9) Bu ruhu taşımaksa, romantik sanatçılarda adeta ulusal bir sorumluluk yaratır. Mickiewicz’in de tıpkı diğer Polonyalı romantikler gibi, yarattığı karakterlerin bu romantik çizgide, okurda Polonyalılık bilinci uyandıran ve bağımsızlık mücadelesinde halkı etkin kılmak için sorumluluk hisseden özelliklere sahip olması şaşırtıcı değildir. Konrad Wallenrod kuşkusuz ki bu özellikleri en belirgin biçimde yansıtan romantik karakterlerinin başında gelir. Maria Straszewska Konrad Wallenrod’u, “çaresiz bir intikam arayışı içerisinde olan, düşman nefretiyle beslenen, fanatik bir bağımsızlık aşkı duyan büyük yurtsever” olarak betimler. (Straszewska, 1977:147) Bu yurtsever özellikleri dışında farklı birçok yönü Wallenrod’u romantik kahramanlığa taşır. İç dünyasında mutsuz bir âşıkken, fedakâr bir yurtsevere dönüşümünün yanı sıra, hissettiği derin yalnızlık duygusundan söz etmek gerekir. Romantik kahramanların başat özelliklerinden biri de taşıdıkları bu yalnızlık duygularıdır. Wallenrod, insanlarla iletişim

---

Studies, Vol. 6, No. 2 (1969), pp. 148-166.

⁷ Başkahramanların dönüşümleri Polonya romantizmi için oldukça tipik bir örnektir. Bu tip örnekleri detaylı bir biçimde Adam Mickiewicz’in *Atalar* (Dziady), Juliusz Slowacki’nin *Kordian* ve Zygmunt Krasiński’nin *Iridion* adlı yapıtlarında bulmak mümkündür.

kurmaksızın, meditasyon yaparak ya da Halban’ın şarkılarını dinleyerek geçirir zamanını. Gerçekleşireceği plan onu içsel dünyasında ikilemlere düşürse de eylemin amacındaki yücelik ona romantik bir gurur verir.

(...)
Doğuştan mıydı bu duygusuz, gururlu hali
Yoksa yıllar içinde mi değişti balet-i rubiyesi
-Oysa genç olsa da hala
Benzî solmuş, ak dolmuş saçına,
Dağlanmış acaların yaşanmışlığıyla
Zordu düşünmek dahi: geçmiş günlerinin olduğunu
Hani gençliğin eğlencesiyle taşıp duran,
Hatta dinlediğini kadımların boş şamatalarını
Sarahlı jestlere aynı jestlerle karşılık verdiği
Ve hanımefendilere zarif sözler ettiğini
Soğuk bir gülümsemeye, çocuklara verilen bir tatlı gibi.
Bunlar unutulmaz nadir anlardı
Ne ki bir süre sonra sıradan bazı sözler işitildi
Diğerleri için pek de bir anlamı olmayan
Oysa onun içinde tutkulu hisler uyandıran
İşte o laflar: Anayurt, vazife, sevgili,
Uğruna verdiği savaş ve Litvanya yani
Aniden zehir oldu Wallenrod’un neşesi
Duyduğunda o sözleri, yeniden değişti çebresi
Yeniden duyarsızlaştı her şeye
Ve daldı o gizemli düşüncelere
Anımsayınca o kutsal çağrıyı belki de
Yasakladı dünyanın güzelliklerini kendine
Kabullendiği dostluğun güzelliğiydi sadece
Tek bir dost seçmişti kendine de
Bir aziz erdemiyse ve o mukaddes halıyla
Ak saçlı bir keşişti o, Halban isminde
Paylaştı yalnızlığını Wallenrod’un
Sanki itirafını dinleyen rahibiydi rubunun
Ve dert ortağı kalbinin. (Mickiewicz, 1997:74-75)

Yurtseverliği, yaşadığı dönüşüm ve yalnızlığının yanı sıra Wallenrod’un Polonya romantizminin önemli romantik kahramanlarından biri olma nedenlerinden bir diğeri de gizemliliğidir. Walter Alf’ın Konrad Wallenrod kimliğini aldıktan sonra bir maske ardında ikili bir yaşam sürmesi gizemli bir karaktere dönüşmesini sağlamıştır. Bunun yanı sıra biyografisinde de boşluklar yer alır. Yapıtın kronolojik bir anlatımı olmaması nedeniyle okur, kahramanın yaşam öyküsünü tam olarak öğrenemez. Bu durum odak figürün gizemli yönünü daha da güçlendirir. Romanın bölümlerinden biri olan Powieść Wajdeloty (Wajdelota’nın Romanı) bölümünde Halban Wallenrod’un öyküsünü anlatır. Özellikle Aldona’ya Konrad Wallenrod’dan söz ederken dile getirdiği benzetmeler başkahramanın yalnızlığının yanı sıra gizemli yönünü de ortaya koymaktadır:

(...)
Kaybetti her şeyi Walter, bir başına yalnız kaldı
Boşlukta bir rüzgâr olarak, dolaşmak zorundaydı dünyayı

*İhanet, cinayet ve utanç verici bir ölümle intihar sonrası
Ama geçen yıllardan sonra yeniden Alf adı
Çınlar Litvanya’da ve bir kere de duyarsın Wajdelota’nın dudaklarından
Onun yaftıklarını. İşte o zaman, ey sevilmiş olan, düşünürsün aniden
Bu dehşet verici şövalye, hani sarılmış gizemli bir bulut ile
Tanıdık biri bu sana, bir zamanlar kocandı aslında (Mickiewicz, 1997:113-114)*

Konrad Wallenrod’un Polonya romantizmi için tipik olan bu yönlerinin dışında, bir yenilik olarak da değerlendirilebilecek farklılığından da söz etmek gerekir. Bu farklılığı ise kuşkusuz ki onu diğer romantik kahramanlardan ayıran Makyavelist yaklaşımlarıdır. Henüz romanın mottosunda ortaya çıkar bu yaklaşım. Machiavelli’nin *Hükümdar* başlıklı kitabından yapılan Latince alıntıda “Çünkü bilmelisin ki savaşmanın iki yolu vardır... Hem bir tilki hem de bir aslan olmalısın.” (Mickiewicz, 1997:67) başkahramanın nasıl bir yöntemi benimseyeceğinin ipuçları verilmiştir. Yüce bir amaç uğruna gidilen her yol mubahtır anlayışını yansıtan bu sözlerinde Machiavelli, bir prensin iyi bir hükümdar olabilmesi için tuzakları sezebilen bir tilki kadar kurnaz ve kurtları korkutabilen bir aslan kadar cesur olması gerektiğini öğütler. Avrupa kültüründe tilki kurnazlığı ve zekâyı temsil eder. Buna karşın aslan ise cesaret ve yiğitliğin somutlaşmış halidir. Savaş sırasında tilki olmak fırsatları iyi değerlendirme, aleyhte gelişen durumları lehine çevirmeyi gerektirir. Düşmanı yenecek her zaman zekice bir yol bulunmalıdır. Onun güvenini kazanmak ve sonra onu alt etmek gerekmektedir. Bu tarz bir savaş güce veya sayı avantajına değil, kurnazlığa, yalana, hileye dayalıdır. Diğer tür savaş aslanla karakterize edilir. Cesaret ve yiğitlik gerektiren bu tür savaşta açıklık söz konusudur. Sert onurlu bir şekilde savaşırken asla hileye başvurulmamalıdır. Bu düşünce romanın tamamında kendini gösterse de en belirgin biçimde yapıtın dördüncü bölümünde Konrad’ın Alpuera Baladını okuduğu sahnede ortaya çıkmaktadır. Bu bölümde Walter Alf’ın öyküsünü kâhin-ozan karakterinin şarkısından dinleriz. Ozanın ardından Konrad liri eline alır ve Moritanyalıların lideri Almanzor’un hikâyesinin anlatıldığı Alpuera baladını okur. Almanzor İspanyol Şövalyelerinin eline düşer güvenini kazanmak için barışçıl bir tavırla onların üstünlüğünü kabul ederek onların hizmetine girmek istediğini belirtir. Ancak bu tavrın nedeni aralarına girip vücudundaki ölümcül veba epidemisini düşmanlarına bulaştırmaktır. İspanyol şövalyelerinin komutanına sarılır ve ona ölüm öpücüğü verir. Bu şekilde düşmanın başını öldürür ve geri kalan askerlerin kaçmasını sağlar:

Alpuhara ²²⁷

*Arapaların kasabaları artık yıkıntılar altında
Ulusları bağlanmış demirden zincirlerle
Savunuyorlar Granada'nın kalelerini hâlâ.
Ne ki salgın var Granada içinde
Savaşıyor Alpuhara'nın kulelerinden ama
Almanzor, hâlâ bir avuç adamıyla
İspanyol, açıyor sancağını kentin üstüne oysa
Yarın, topyekân hücum edecek ya.
(...)*

*Bir tek Almanzor tanık olunca
Savunuma sırasında, yok oluşuna, askerlerinin
Okları kılıçları yara yara
Kaçtı önlerinden onu izleyenlerin*

*İspanyol'sa, zapt ettiği sarayda, içinde harabelerin
Yıkıntılar ve ölümler ortasında
Şölen veriyor yüzyüzer içinde içkinin
Paylaşıyor ganimetleri, cariyeleri asker arasında.
Birden muhafız haber veriyor komutanlara
Bir şövalye geldi uzaklardan ya
İstiyor varmak huzura
Önemli haberleri var ağzında
Bu Almanzor, lideri Müslümanların
Çıkarmış, gizli giysisini
İsteyerek düşmüş ellerine İspanyolların
Hayatta kalmak tek dileği
İspanyollar diye bağırır- İşte geldim kapınıza
Yerlere dek eğilmiş duruyorum
Geldim hizmet etmeye sizin tanrınıza
Peygamberinize her şeyimle inanıyorum.
(...)*

*Takdir ettiler İspanyollar bu yiğitliği
Almanzoru tanıdıklarında
Önce komutan kucakladı onu, sonra diğerleri
Bir dostu karşılarcasına
Almanzor da selamladı onları
İçtenlikle komutana sarıldı
Elini tuttu boynuna kolunu doladı
Dudaklarını dudaklarına dayadı
Dermanı kesildi de çöktü dizî üzerine sonra
Ama Titreyen elleriyle
Türbanını doladı İspanyolun bacaklarına
Düştü onun ardından yere*

*Şaşırtmıştı herkesi çevresine baktı,
Mosmordu derisi solgundu
Ağzı korkunç bir gülüşle çarpıldı
Gözbebekleri kanla doldu.*

*Bakındı, ey gavurlar, nasıl morarmışım, solgunum,
Bilin bakalım neler getirdim sizlere
Kandırdım sizi aslında Granada'dan dönüyorum
Salgın hastalık getirdim beraberimde
(...)
Güldü- ölüyordu işte- ama daha ne gözkapakları
Ne de henüz kapanmıştı ağzı
Ve yüzyıllar boyu o gülüş şeytansı
Soğuk yüzlerde dondu kaldı.*

(...)(Mickiewicz, 1997:116-119)

Mickiewicz romanının içine bu bölümü koyarak bir bakıma Machiavelli gibi, soylu bir amaç için ahlaki olmayan yöntemlerin denenmesini işaret eder. Töton Şövalyelerini onurlu bir savaşla yenmenin mümkün olmadığını bilen Wallenrod, anayurdunu korumak için bir aslandan çok bir tilki olması gerektiğini fark eder. Düşmanı yenmek için gerçek düşünce ve duygularını düşmandan gizlemek, hile ve yalanla aldatıcı yöntemlere başvurmak ve kurnazca davranmak zorundadır. Kuşkusuz ki başkahramanın ortaya koyduğu plan işlerse bireysel olarak kaybedecektir. Tüm ahlaki değerlerini yitirecek, bir korkak gibi sinsice savaşacak, şövalyelik kurallarını hiçe sayacak dahası sevdiği kadını terk etmek zorunda kalacaktır. Ancak, diğer taraftan yurdu düşman işgalinden kurtulacak ve tıpkı Almanzor gibi ölüm anında düşmana yüzündeki şeytani gülümsemeyi bırakacaktır. Mickiewicz, kahramanının aldığı bu zor, bir yandan da utanç verici kararından ötürü kinamaz, ancak bu yöntemi seçtiği için onu özmez de. Wallenrod’un psikolojik ve ahlaki gelişimini gösterir ve yorumu okurların vicdanlarına bırakır. Bu ikilem başkahramanın iç dünyasında dokunaklı bir çelişki yaratsa da, Polonya okurunun işgalci güçlere yaklaşımında farklı bir perspektif kazanmasını sağlar. Öyle ki bu yaklaşım “Wallenrodizm” adıyla Polonya diline geçer. Peki, yapıtın ortaya koyduğu bu yeni kavram ne ifade eder?

Wallenrodizm, “romantizmin bireyselliğini, yalnızlığını, idealist nedenlerle karakterlerin kendilerini yüce amaçlara adanmasını, gururunu, dik başlılığını, yaşadıkları umutsuz aşkları, isyankarlığı, güçlü tutkuları, duygusallığı ve intihar gibi özelliklerini taşımasının yanı sıra aynı zamanda bir insan tavrını” yansıtır. (Ed. Piechota, 2006: 427) Bu tavırsa, kahramanın anayurduyla bireysel bir bağ kurduğu ve onun iyiliği için özel yöntemler geliştirdiği bir tavrıdır. Soylu ve doğru değerler adına, etik olmayan bir tarzda yalan ve hile kullanarak savaşır kahraman. Bu çelişkide iç çatışması başlar. Anayurdunu kurtarma şansı ile bireysel ilkeleri arasındaki sınırdır bu. Zafer fikri kahramanın kişisel mutluluğunu örselemektedir ve kaderinin trajik bir sonla bitmesine neden olur. Bu çok onurlu bir şekilde verilen bir savaş olmasa da fedakârlık içeren bir yurtseverliği taşıdığı kuşku götürmez bir gerçektir. Wallenrodizm düşüncesiyle yola çıkan kişi sonunda bireysel olarak kaybetse de kazanan, uğruna tüm hayatını verdiği yurdu olacaktır.

Sonuç:

Konrad Wallenrod, ortaya koyduğu hikayesi, romantik başkahramanı ve yarattığı wallenrodizm kavramıyla Polonya romantizm edebiyatını derinden sarsan önemli yapıtlardan biridir. Öyle ki, edebiyat tarihçisi Maria Janion Wallenrodizmin yansıttığı düşünce ve tavrı, romantizmi ayakta tutan en büyük dinamik olarak yorumlar ve onun etkilerinin toplumsal alanların dışında, resim ve müzik gibi diğer sanat dallarına dahi yansıdığını düşünür. Başkahraman, Wladyslaw Majeranowski, Michał Elwiro Andriolli ve Juliusz Kossak gibi Polonyalı ve Litvanyalı ressamın yapıtlarına konu olurken, Konrad Wallenrod’un en çarpıcı yorumunu Chopin’in baladlarında bulmak mümkündür. Piyano için balad yaratmak müzikte Chopin’in ortaya koyduğu bir formdur. Bu şekilde müzikle birlikte bir hikâye anlatmak mümkün hale gelir. Chopin bu tarzda dört tane balad yazmıştır. Yazdığı sol minör ilk baladında Konrad Wallenrod’un kahramanlık öyküsü ve hala Pagan inançlara sahip olan Litvanya’yla Hristiyan Töton Şövalyelerinin arasındaki savaş işlenmiştir. Yazdığı diğer baladlar arasında yapısal anlamda en karmaşık ve yüksek stile sahip bu eseri Schumann sanatçının en güçlü eseri olarak yorumlar. Edward Perry ise Chopin’in, Konrad Wallenrod’u ele alırken, yapıtın sadece edebi başarısından etkilenmediğini, aynı zamanda başkahramanın ruhu ve karakterini vurgulamak istediğini ifade eder.¹Bu ilgiye rağmen, diğer taraftan Konrad Wallenrod, yazıldığı dönem edebiyat eleştirmenlerince oldukça sert tepkiler de alır. Çoğunlukla yapıtın etik yönü üzerinde odaklanan tartışmalarda, Wallenrod esaret altındaki uluslara tek çıkış yolu olarak ihaneti ve etik dışı yöntemleri önermesi bağlamında eleştirilir. Ne var ki bu noktada Mickiewicz’in, başkahramanının tercih ettiği yöntemleri takdir ve teşvik etmediğini de belirtmek gerekir. Juliusz Kleiner, Mickiewicz’in Makyavalist ilkeleri rahatsız edici ve trajik bulduğunu dile getirir. (Kleiner, 1948: 126)Yine de

¹ Detaylı bilgi için bkz. Perry, Edward B. *Descriptive Analyses of Piano Works*. Philadelphia: Theodore Presser, 1902.

şairin Polonya'nın özgürlük mücadelesinde sürekli bir arayış içinde olduğu göz önünde bulundurulduğunda, yapıtlarında okurlarına cesaret vermeyi amaçladığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Kendisi de fiilen ayaklanmalara katılmış, esaret karşıtı çeşitli etkinlikleri organize etmiştir. Bilindiği gibi İstanbul'da 1855 yılında Polonya Lejyonu'nu kurarken ölmüştür. Kırım savaşında Ruslara karşı savaşmıştır. Ancak, en önemlisi insanlara önderlik yapabilecek, ulusal duyguları harekete geçirecek bir başkahraman modeli yaratmıştır. Konrad Wallenrod, yazıldığı dönem yansıttığı romantik kahraman özellikleriyle, diğer yazarlar üzerinde büyümlü bir etki yaratmasının yanı sıra, Polonya'nın siyasi olarak çalkantılı günler geçirdiği o yıllar aynı zamanda politik bir broşüre dönüşmüştür. Bu bağlamda, Zdzislaw Libera, Konrad Wallenrod'u, 1820'li yılların Rus ve Polonyalı yurtseverleri ve özgürlükçü ayaklanmacıları için, verdiği zor mücadelesiyle yeni bir ahlaki anlayış ortaya koyan, politik derinliği olan önemli bir şiirsel metafor olarak değerlendirir. (Libera, 1966: 33) Çünkü 1830 Kasım ayaklanmasına katılan aydınlar için yeni bir bakış açısı ve özgürlük için farklı bir gidiş yolu sunmuştur. Romanın alt metninde yapılan göndermeler ve Konrad'ın yurdu uğruna kendini feda ederek kazanmış olduğu başarısı, isyancılar için adeta bir umut ve aynı zamanda bir ayaklanma parolası olmuştur. Öyle ki, Kasım Ayaklanması² katılımcılarından Ignacy Chodźko ayaklanmanın patladığı gece 'Belvedere'de Wallenrod vücut buldu' sözlerini ifade etmiştir. (Giergielewic, 1945: 73)

Politik yönüyle değerlendirildiğinde, hem bir tilki hem de bir aslan olmayı işaret eden yaklaşımıyla tartışmalara neden olsa da Konrad Wallenrod, çelişkileri ve ikileleriyle hala Polonya edebiyatının en unutulmaz romantik kahramanlarından biri olarak kabul edilmektedir.

KAYNAKÇA

- BACHÓRZ, J. KOWALCZYKOWA, A. (1991), *Słownik Literatury Polskiej XIX Wieku*. Wrocław: Ossolineum.
- BRZOZOWSKI, S. (1924), *Filozofia Romantyzmu Polskiego*. Lwów: Spółka Akcyjna Wydawnicza.
- HELSZTYNSKI, S. (1955), *Adam Mickiewicz; Selected Poem and Prose*. Warszawa: Polonia Publishing House.
- PIECHOTA, M. (Ed.) (2006), *Słownik Literatury Polskiej*. Katowice: Videograf II.
- GIERGIELEWICZ, M. (1945), *Drogi Mickiewicza*. Londyn: Wydawn. Swiatowego Związku Polaków z Zagranicy.
- KLEINER, J. (1948), *Mickiewicz; Tom II Cz II*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uni.
- KLEINER, J. (1948), *Mickiewicz; Dzieje Konrada*. Lublin: Tow. Naukowe K.U.L.
- KONSTANTY, Ż. (1969), Mickiewicz's Konrad Wallenrod: An Attempt at Reappraisal. *Comparative Literature Studies*, Vol. 6, No. 2 pp. 148-166.
- LIBERA, Z. (1966), *"Konrad Wallenrod" Adama Mickiewicza*. Warszawa: Czytelnik.
- MAKOWSKI, S. (1995), *Romantyzm*. Warszawa: Wyd. Szkolne i Pedagogiczne.
- MICKIEWICZ, A. (1997), *Poematy. Dzieła Tom II*. Warszawa: Czytelnik.
- PERRY, E. (1902), *Descriptive Analyses of Piano Works*. Philadelphia: Theodore Presser.
- CHWIN, S. (1993), *Literatura a Zdrada*. Kraków: Oficyna Literacka.
- STRASZEWSKA, M. (1977), *Romantyzm*. Warszawa: Wyd. Szkolne i Pedagogiczne.
- SZYPER, H. (1947), *Adam Mickiewicz Poeta i Człowiek Czynu: Zarys Popularny*. Warszawa: Czytelnik.
- YÜCE TALUY, N. (2002) *Polonya Edebiyatında Aydınlanma-Romantizm-Realizm* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- YÜCE TALUY N. (2004), *Özgürlük Peşinde Polonya*. Ankara: DTCTF Yayınları.

---

² 1830 yılında 29Kasım 30 Kasım bağlayan gece Varşova'da Rus işgalcilere karşı Polonya halkının özgürlükleri adına başlattıkları ayaklanmadır. Yaklaşık on ay süren bu direniş ne yazık ki köylülerin ve diğer Avrupa ülkelerinin desteğini yeterince alamadığı için başarısızlıkla sona erdi. Yine de bu ayaklanmanın başarısızlığının asıl nedeninin "Polonyalı komutanların Rusları yenebileceklerine inanamaları" olduğunu da ifade etmek gerekir. Detaylı bilgi için bkz. Yüce Taluy, Neşe. *Özgürlük Peşinde Polonya*. Ankara: DTCTF Yayınları, 2004.

Bhabha'nın Yaklaşımı ile Ömer Seyfettin'in "Primo Türk Çocuğu" Öykülerindeki Yanlış Batılılaşma ve Milli Bilincin Uyanması

Nilay Erdem Ayyıldız¹

Giriş

Batıyla olan ilişkilerimiz Lale Devri'ne, II. Mahmut dönemine kadar dayanır. Fakat Tanzimat'la başlatılan mecburi batılılaşma hareketi, 19. yüzyılda sanayi devrimiyle batıda görülen ilim ve teknik ilerlemeler nedeniyle tırmanışa geçmiştir. Prof. Dr. Orhan Okay'ın ifadesiyle, "19. asrın başından itibaren ise Avrupalı bir yaşayış tarzının bilhassa ekalliyetler [azınlıklar] arasında, Beyoğlu'nda yayılmış olduğunu görürüz" (1989, s. 62). Ahmet Hamdi Tanpınar da, Tanzimat devri ve sonrası Türk medeniyetinde meydana gelen değişimi şu şekilde örneklemektedir: "Beyoğlu'nda umuma açılmış Avrupakari müesseseler, terziler, manifatura tüccarları, tuvalet eşyası ve mobilya satan dükkanlar, bilhassa Kırım harbinden sonra Müslüman halkın daha sık uğradığı yerler olur. Devrin gazetelerinde görülen ilanlar hergün Avrupa'dan yeni bir modanın girdiğini gösterir. Bugün Büyükdere'de kotra yarışı yapılıyor, ertesi gün İngiliz usulü mobilya satılıyor, daha bir başka seferinde, ecnebi bir kadının 'Piiano denen ve bizim kanuna benzeyen bir çalgıyı' istenirse haremelerde öğreteceği ilan ediliyordu" (1967, ss. 99-100).

Aslında Osmanlı batıyı üç şekilde tanımıştır. Ya kitaplarda okuyarak ya seyyahların, azınlıkların anlattıklarıyla ya da seyahat veya eğitim gibi vesilelerle Avrupa bizzat gidip görerek (Okay, 1989, s. 20). II. Mahmud döneminde başlayan Avrupa'ya devlet yardımıyla ya da kendi imkanlarıyla giden Türk gençlerin sayısı Tanzimat dönemi sonrası yüksek oranda artmıştır (Okay, 1989, s. 325). Bu da Türk gençlerinin kültüründe değişimlere sebep olmuştur. Okay'a göre, "Medeniyet değişimlerinde yahut yeni bir medeniyet teklifleriyle karşı karşıya gelmede en kolay nüfuz edebilecek olan şeyler de yaşama tarzına ait hususlar olmaktadır. Yaşama tarzı dediğimiz şey milli bir üslup karakteri gösterir. Binaenaleyh, başka bir medeniyeti taklit ederek bu üslupta yapacağımız her değişiklik milli değerlerimizin kaybı veya değişmesi manasını da taşır (1989, s. 61). Dönemin yazarlarından olan Ömer Seyfettin'in de bu görüşte olduğunu görürüz. Seçilen ikinci hikayede başkahraman oğluna Tanzimat'ı "Türklüğümüzü bütün unuttuğumuz tarih..." olarak anlatır (Seyfettin 349).

"Sınır boylarında geçirdiği iki yıl, Balkan milletlerinde gördüğü milli uyanış ve istiklal hareketleri Ömer Seyfettin'in kişiliği ve görüşleri üzerinde çok büyük ve önemli tesirler yapmıştır... Milliyetçilik ideali, vatan sevgisi, istiklal düşüncesi ruhunda ve kafasında büyüyüp" (Cunbur, 1992, s. 8) gelişerek eserlerinde de etkisini göstermiştir. Bu çalışmada da, bu fikir doğrultusunda, Seyfettin'in "Primo Türk Çocuğu: Nasıl Doğdu?" (1911) ve devamı niteliğinde olan "Primo Türk Çocuğu: Nasıl Öldü?" (1914) öyküleri ele alınacaktır. İlk öykü, batıyı yanlış model olarak milli benliğini yitiren genç adamın yaşadıkları ve milli bilincindeki uyanmayı konu edinirken, ikincisinde ise bu adamın Türk kültürüne göre yetiştirdiği oğlunun kahramanlığı anlatılmaktadır. Bunları incelerken de çalışmada, batı ve doğu ilişkilerini ve özellikle de batı etkisindeki doğuluların kimlik sorunlarını sömürgecilik bağlamında ele alan Homi Bhabha'nın yaklaşımdan faydalanılacaktır.

Hindistan kökenli teorisyen Bhabha, postkolonyal kuramın yaşayan öncülerindedir. Bhabha, diğer postkolonyal teorisyenler gibi, kuramını sömürgeci ve sömürülen arasındaki ilişkiye dayandırmaktadır. Fakat, başta Edward Said (1935-2003) olmak üzere birçok teorisyenin aksine ikili arasındaki ilişkinin tek taraflı

---

¹ Nilay Erdem Ayyıldız, Dr. Öğretim Görevlisi, Fırat Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, nerdem@firat.edu.tr

olmadığını savunur. Ona göre, bu ilişki karşılıklı değişikliklere yol açar ve sömürülende taklitçi (mimic) ya da hibrid (hybrid) gibi sorunlu kimliklerin oluşmasına neden olur. Bhabha'nın bu yaklaşımı sadece sömüren ya da sömürülen için değil, iki farklı kültürden kişi için de düşünülebilir. Dolayısıyla, Bhabha'nın özellikle *Kültürel Konumlanış*² (*The Location of Culture*) adlı eserinde bahsettiği "taklitçilik" (mimicry), "hibridlik" (hybridity), "üçüncü uzam" (third space) terimleri Ömer Seyfettin'in inceleyeceğimiz hikayelerine ışık tutacaktır. Bu çalışmada, Bhabha'nın sömürülenin sömürgecinin karşılaşması sonucu yaşadığı taklitçilik, hibridlik ve üçüncü uzam kavramları, bizde milli edebiyat döneminde milli bilinç oluşturmak ve bu bilinci güçlendirmek amacıyla Seyfettin'in yazdığı iki öyküdeki Türk ve Batı kültürü çerçevesinde değerlendirilecektir.

Kavramlara bakacak olursak, Bhabha'ya göre zayıf kültürden olduğunu düşünen kişi baskın olduğunu düşündüğü kültürle karşılaşınca kendi ulusal kimliği ve kültürünü "inkâr etme süreci"³ne girebilir. Bu da, ona göre, sömürülende taklitçiliği doğurur (1994, s. 86). Bhabha'ya göre aslında bu süreçte, kişi, iki kültür arasındaki farklılığı inkâr etmektedir. Bu yüzden de zayıf gördüğü kendi toplumunun baskın toplum karşısında kendisinde oluşturduğu 'Öteki'lik kimliğini yeniden yorumlar. Bunun için de baskın gördüğü kültürün değerlerini yaşamına uyarlayarak kendi kültürüyle baskın kültür arasındaki farkı kapatmaya çalışır. Sürekli taklit eder, baskın kültürden olan kişiler gibi giyinmeye, konuşmaya ve yiyip içmeye çalışır. Fakat, Bhabha'ya göre bu ötekiliğin "ikincil bir söylemden başka bir şey değildir"⁴ (Bhabha, 1994, s. 86). Zira, kişi sadece taklitçiliğiyle kalır ve asla bir batılı olamaz. Bhabha, taklitçinin kimliğini metonim (mecaz-ı mürsel) ile ilişkilendirir. Çünkü taklitçi, içselleştiremediği dolayısıyla yüzeysel olan kültürel benzerliğiyle taklit ettiği kültür için bir bütün değil, bir parçadır. Çünkü, taklitçi "temsil etmekten ziyade sadece tekrar eder"⁵ (Bhabha, 1994, s. 88). Taklitçilik, kendi toplumunun ve kültürünün zayıflığını hissettirmemek için baskın toplum içinde edinilen bir tür "kamufraj,"⁶ maskedir (Bhabha, 1994, s. 90). Halbuki taklitçi kötü bir kopyadan öteye gidemez ve "aslına tıpatıp olmasa da büyük ölçüde benzeyen"⁷ biri olur (Bhabha, 1994, s. 86). Bhabha'ya göre, taklitçi için söz konusu olan ırksal ve kültürel üstünlüktür. İçselleştirdiği aşağılık hissi, onu sonuç vermeyen bir taklitçiliğe sürükler ve kendisi farkına varmasa da kendini baskın toplumda gülünç duruma düşürür.

Hibridlik ise misejenasyon yani iki ırkın karışması (melezlik) olarak bilinir. Fakat, Bhabha'nın ilgilendiği ırksal değil, kültürel karışımdır. Ona göre, farklı kültürlerin olduğu yerde kültürlerin saflığından bahsetmek imkansızdır, çünkü bu kültürler karşılaştıklarında kaçınılmaz olarak birbirlerinden etkilenir. Bhabha'ya göre, "bütün kültürel ifade ve sistemler üçüncü uzam denilen tutarsız ve belirsiz bir ifade etme alanında oluşur"⁸ (Bhabha, 1994, s. 37). Hibrid kişinin yaşadığı ikilemi ifade edişine Bhabha "enünsiyasyon" (enunciation) yani sözceleme der. Robert Young'ın da belirttiği gibi hibridlik; rekabetten ziyade yeni birleşme, uyum şekillerini doğurur (1995, ss. 23-24). Bu durumda, hibridlik iki ya da daha fazla kültürün birleşerek yeni modda bir kültür oluşturmasıdır. Bhabha'ya göre hibrid kişiler ne kendi kültürüne ne de diğer kültüre tam olarak aittir. Bulunduğu konum üçüncü uzamdır - ki burada hibrid kişi iki farklı kültürden değerlerle uyum içinde yaşar. Fakat onun bu arada (in-between) kalmışlığı ona hiç rahatlık vermez⁹ (1994, s. 58). Çünkü iki kültüre de ait olamayışı onu huzursuz eder.

² Homi Bhabha'nın *The Location of Culture* eserinden yapılan alıntının çevirisi yazara aittir.

³ "...mimicry emerges as the representation of a difference that is itself a process of disavowal." (Bhabha, 1994, p. 96)

⁴ "Mimicry is, thus the sign of a double articulation; ...which 'appropriates' the Other..." (Bhabha, 1994, p. 96)

⁵ "Mimicry repeats rather than re-presents..." (Bhabha, 1994, p. 88, original emphasis)

⁶ "...mimicry is like a camouflage, not a harmonization of repression of difference, but a form of resemblance, that differs from or depends presence by displaying it in part, metonymically." (Bhabha, 1994, p. 90)

⁷ "...almost the same, but not quite?" (Bhabha, 1994, p. 86, original emphasis)

⁸ "...all cultural statements and systems are constructed in this contradictory and ambivalent space of enunciation..." (Bhabha 37)

⁹ "It is in this hybrid gap, which produces no relief, that the colonial subject takes place..." (Bhabha, 1994, p. 58, original emphasis)

Ömer Seyfettin'in "Primo Türk Çocuğu: Nasıl Doğdu?" ve "Primo Türk Çocuğu: Nasıl Öldü?" eserleri bir roman taslağı olarak kalan iki öyküdür. Yanlış batılılaşma ve milli bilincin uyanması çerçevesinde Bhabha'nın yaklaşımıyla bu öyküler okunduğunda, hikayede "taklitçilik," "hibridlik" ve "üçüncü uzam" kavramlarının örneklemleri görülür.

Bhabha'nın Gözünden "Primo Türk Çocuğu: Nasıl Doğdu?" Hikayesi

"Primo Türk Çocuğu: Nasıl Doğdu?" hikayesi önce iyi bir asker ve tarihçi sonra iyi bir yazar olarak bilinen Seyfettin'in 1911-12 yıllarında Osmanlı-İtalya arasında geçen Trablusgarp savaşının izlenimlerini taşır. Hatta Öner toy'a göre, "[b]u öykü, Trablusgarb'ın ele geçirilmesi üzerine Selanik'te yapılan protesto gösterileri arasında alınan notlara dayandırılmıştır" (1992, s. 81). Hikayenin başkahramanı olan Kenan Bey de, İtalyan karısı Grazia ve ondan olan Primo adındaki oğlu ile Selanik'te yaşar. Baş karakter hikayede "Türklüğe, yani medeniyetsizliğe karşı olan garazi Avrupalılara, onların adetlerine, ananelerine, terbiyelerine, cemiyetlerine hayran olan ve bunları uygulayan" (Seyfettin 220) olarak tanımlanmaktadır. Yıllardır "Türk hayatına Türk ruhuna ait bir gölge bir çizgi" olmayan bir hayat sürdürür (Seyfettin, 2007, s. 220). Belli ki Kenan Bey, öğrenim gördüğü Avrupa'da Avrupa kültürüyle tanışınca bir "inkâr etme süreci" yaşamış, yani kendi değerlerini bırakıp daha üstün gördüğü Avrupa kültürünün yaşamına uyum ayak uydurmuştur. Dolayısıyla Türklüğünü ve Türk kültürünü unutarak sorgulamadan sadece üstünlüğünü kabul ettiği Avrupa kültüründe bir taklitçi adam yani Bhabha'nın tabiriyle "mimic man" olmuştur. Bhabha, *Kültürel Konumlanış* eserinde, 19. Yüzyılda Britanya'nın sömürgeci siyasetçilerinden Macaulay'ın eğitim yoluyla "taklitçi sömürülen" oluşturmanın önemini vurgulamasına değinir. Macaulay, Avrupa üstünlüğünü kendi halkına izah edecek, "bizim [İngiliz] ve idareimiz altındaki milyonlar arasında tercümanlık yapacak bir zümre – kanı ve rengiyle Hintli, ama beğenileri, fikirleri, ahlaki değerleri ve zekasıyla İngiliz olan bir zümre"¹⁰nin oluşturulmasını önerir (1994, s. 87). Kenan Bey, sömürülen olmasa da aldığı eğitim ve edindiği Avrupa kültürüyle Selanik'te yaşayan ırksal olarak Türk olsa da, beğenileri, fikirleri ve ahlaki değerleri ile bir Avrupalı olmuştur. Kendisi milli özünden kopmuş bir taklitçidir artık. Son yıllarda "(n)e anane, ne mazi, ne vatan, ne kavmiyat" tanıyan bir masondur (Seyfettin 221). Avrupalı bir kızla da evlenmiş, hatta bu kendisine "iftihar edebilecek bir mümtazlık gibi" (Seyfettin, 2007, s. 227) gelmiştir. Kenan Bey, Öner toy'un da belirttiği gibi Ömer Seyfettin'in "[y]abancı kültür ve eğitimin gençleri milli değerlerden uzaklaştırdığı düşüncesinde" olduğunun resmidir (1992, s. 84). Halbuki, Grazia'nın babası Kenan Bey'i Türk olduğu için "bir barbar, bir medeniyet düşmanı" (Seyfettin, 2007, s. 228) olarak görmüş ve ilk etapta kızını ona vermemiştir. Kabul ettiğinde ise Kenan Bey'i Anadolu'da yaşayan bir Rum olarak değerlendirdiğini söylemiştir. Dolayısıyla, Kenan Bey her ne kadar taklitçi bir adam olarak Avrupa kültürünü benimsese de Grazia'nın batılı ailesinin gözünde "öteki" (other) olarak kalmıştır. Dünyaya gelen oğlunun ismini de yine bir İtalyan isim olan "Primo" koyar ve onun İtalyan kültürüne göre yetiştirir. Fakat, İtalya'nın Trablus'a saldırdığını öğrenince kendi kimliğini sorgulama sürecine girer, geri de bıraktığı ve aslında özlediği Türk kültürünü hatırlar. Bu süreç aidiyet hissiyatını yokladığı için onu arafa iter, yani üçüncü uzamda huzursuz eski bir taklitçidir artık. Bu huzursuzluk da anlatıcının Kenan Beyi "karanlık eylülü gecesinin yıldızsız seması altında...hareketsiz duran bir gölge" (Seyfettin, 2007, s. 219) olarak tanımlamasından anlaşılabilir. Karakter kendi kimliğini sorguladıkça "tutuşturucu bir humma nöbeti" (Seyfettin, 2007, s. 222) geçiyormuş gibi hisseder. Taklitçi Kenan Bey'in uyanan bilinci uyanmış ve artık kopyalamaya çalıştığı Batı doğrularını sorgulamaya başlamıştır. Hikayede şöyle anlatılır: "Düne gelinceye kadar kendisine bile Türküm demeye sıkıldığını ve bu memlekette kendisi gibi tarihinin büyüklüğünü, mazisinin şerefini, dedelerinin şanını bilmeyen, inkar eden, milliyetinden uzak ve hatta utanan ne kadar Avrupalılaştırmış, rensiz olduğunu düşünerek yürür" (Seyfettin, 2007, s. 225). Bunlar karakter için üçüncü

---

¹⁰ "... 'a class of interpreters between us and the millions whom we govern – a class of persons Indian in blood and colour, but English in tastes, in opinions, in morals and intellect' (Macaulay, 1958, p. 49) – in other words a mimic man raised 'through our English School.'" (Bhabha, 1994, p. 87)

Ayyıldız, Erdem, Nilay; Bhabha'nın Yaklaşımı ile Ömer Seyfettin'in "Primo Türk Çocuğu" Öykülerindeki Yanlış Batılılaşma ve Milli Bilincin Uyanması

uzamda oluşunun ifadesi, enünsiyasyon yani sözcelemesidir. Kenan Bey düşündükçe “mevcudiyetinin aşağılığını, sefaletini, adiliğini anlar, unuttuğu milliyetinin kıymetini takdir edemediği esasları için acı bir matem duyar” (Seyfettin, 2007, s. 233). İtalyanların Trablus'ta Türklere yaptıklarını ve Avrupanın planları arasında sultanlığın “Avrupalıların himayesine alınarak Türkiye’de de ‘Beynelmül bir idare’ tesis” olacağını günün gazetesinde okuyunca Kenan Bey’de milli bir uyanış başlar. Sonra, hikayeye göre: “Hayran olduğu, insaniyete hizmet ettiğine inandığı Avrupalıların önceden önem vermediği hatta bazen çok doğal bulduğu hareketleri aklına gelmektedir. İlk Fransa’yı hatırlar. Daima fazilete, insaniyete hizmet ettiğini haykıran bu millet, yüz senedir Afrika’yı kana boyamakta, masum, silahsız insanları öldürmekte onları esir edip hayatlarını, ruhlarını zapt etmektedir. Daha sonra İngiliz’leri düşünür ve İspanyol’ları, Almanları hatta Belçika ve Portekiz’lileri en sonunda da İtalyan’ları düşünür. Hepsi aynıdır. Kenan Bey yıllarca ruhunu zapteden bu toplumun, Avrupalıların naçiz bir kulu, hizmetçisi olduğunu düşündükçe kahrolmaktadır” (Seyfettin, 2007, s. 222). Bu mili uyanış sonucunda, karısı Grazia’nın Selanik’i terk edip İtalya’ya gitme planına dahil olmaz. İsteği bir Türk olarak yaşamına Türkiye’de devam etmektir.

Oğlu Primo da Türkiye’de kalmayı seçer. Dolayısıyla milli uyanış sadece taklitçi Kenan Bey’de değil, irksal olarak hibrid yani melez ama kültürel olarak İtalyan olan Primo’da da görülür. Ona bu uyanışı sağlayan arkadaşı Orhan’dır. Orhan bir Türk paşasının oğludur. Arkadaşlarıyla oynarken, Orhan, Primo’ya babası Türk olduğu için onun da bir Türk olduğunu ve Türklerin “en cesur, en asil, en kavi bir millet olduğunu asırlarca bütün Asya’ya hakim olduklarını” anlatır...Bir kaç asır evvel Avrupa’yı terbiye eden bu nesle, Osmanlı Türkleri’ne bütün Avrupalıların saldırdıklarını, mahvetmek için uğraştıklarını ama başarılı olamayacaklarını söyler” (Seyfettin, 2007, s. 238). Türklüğüyle gururlanan Primo eve gidince “bozuk bir Türkçe ile ‘Ben. Turko çocuk. Ben yok İtalyano...Ben burda...Ben çocuk Türk.’ diye haykırır” (Seyfettin, 2007, s. 244) ve duvarda asılı duran İtalya’nın ilk kralı Victor Emmanuel (1820-1878)’nin resmini eliyle parçalar.

Bhabha'nın Gözünden "Primo Türk Çocuğu: Nasıl Öldü?" Hikayesi

“Primo Türk Çocuğu: Nasıl Doğdu?” hikayesinin devamını oluşturan “Primo Türk Çocuğu: Nasıl Öldü?” öyküsünde ise baba ve ismi artık ‘Oğuz’ olan oğlu Türk milleti bilinci ve kültürüyle yaşamlarını Selanik’te sürdürmektedir. Hikaye’nin başkahramanı artık Oğuz’dur. Hikayede Balkan savaşları sürmektedir. Ülkenin durumu şu şekilde anlatılır: “Düşmanlar her Türk köyünü sarıyor, aman diyenleri bile affetmiyor, erkeklerin hepsini kurşuna diziyor, küçük çocuklarını Hristiyan yapmak üzere esir gibi Yunanistan’a gönderiyor; kadınların, güzel kızların ırzına geçiyor; taş üstünde taş bırakmıyorlardı...Tabi onların hepsini öldürecekler, yahut zulüm ede ede kaçıracaklardı. İşte bu usulü, garplıların ‘temizleme’ dediği, vaktiyle İspanyolların Endülüs’te Araplara, son defa da Almanların Hotanto havalisinde, İtalyanların Trablus’ta tatbik ettikleri çirkin ve kanlı usulü Selanik’e de sokuyorlardı” (Seyfettin, 2007, ss. 366-367). Bahsedildiği gibi yapılanın Batılı sömürgecilerin sömürülenlere yaptığından bir farkı pek yoktu. Fakat, Türk subaylarının Yunanlılara Selanik’i vermelerini hazmedeyen kanıyla, özüyle “Türk oğlu Türk’ Oğuz, hikayenin sonunda, tabancayla çıkıp Yunanlıları öldürmeyi planlar ve kahramanlık destanı yazmayı düşler. Üniformalı düşman kalabalığına bakarak şunu mırıldanır: “Türküm ve düşmanım size kalsam da bir kişi” (Seyfettin, 2007, s. 367).

Sonuç

Homi Bhabha’nın bakış açısıyla “Primo Türk Çocuğu: Nasıl Doğdu?” hikayesinde Kenan Bey, yıllardır Türk olmaktan utanan ve üstün gördüğü Avrupalıları taklit etmeye çalışan bir taklitçidir. İtalyanların Trablus’a saldırdığını duyunca unuttuğu Türklüğünü hatırlar ve huzursuz olur. Ait olduğu milletin Türk milleti olduğunu hissedince üçüncü uzamdan kurtulur ve tamamen Türk kültürüne göre yaşar. Irksal olarak hibrid, kültürel olarak İtalyan olan oğlu Primo, yeni adıyla Oğuz’u da sonra milli bilinçle yetiştirir. “Primo Türk Çocuğu: Nasıl Öldü?” hikayesinde ise baş kahraman Oğuz’dur. Oğuz, Yunanlıların Selaniklilere yaptıklarını, sömürgecilerin

Ayyıldız, Erdem, Nilay; Bhabha'nın Yaklaşımı ile Ömer Seyfettin'in "Primo Türk Çocuğu" Öykülerindeki Yanlış Batılılaşma ve Milli Bilincin Uyanması

---

sömürülenlere yaptıkları benzetir. O da aslında milli bilinci uyanan Kenan Bey'in ırkı hibrid, ama özü Türk meyvesidir. Dolayısıyla, Seyfettin'in seçilen bu hikayeleri, milli bilinçten yoksun bir neslin yabancı milletlerin üstünlüğünü daha kolay benimsediğini, bu nedenle de, milli benliği sağlam nesiller yetiştirmemiz gerektiğinin altını çizer.

Bibliyografya

- Bhabha, Homi. (1994). *The Location of Culture*. London, England: Routledge.
- Cunbur, Müjgan. (1992). Ömer Seyfettin'in Hayatı ve Eserleri. *Doğumunun Yüzüncü Yılında Ömer Seyfettin* (ss. 1-19). Ankara, Türkiye: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Macaulay, T. B. (1958). Minute on Education. W. Theodore de Bary (Ed.), *Sources of Indian Tradition* Cilt II. New York, USA: Columbia University Press.
- Okay, Orhan. (1989). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Mithad Efendi*. İstanbul, Türkiye: Milli Eğitim Basımevi.
- Önertoy, Olcay. (1992). Ömer Seyfettin'in Milliyetçilik Düşüncesi. *Doğumunun Yüzüncü Yılında Ömer Seyfettin* (ss. 73-87). Ankara, Türkiye: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Seyfettin, Ömer. (2007). "Primo Türk Çocuğu: Nasıl Doğdu?" (219-246), "Primo Türk Çocuğu: Nasıl Öldü?" (345-373). Hülya Argunşah (Hazırlayan), *Ömer Seyfettin Bütün Hikayeler 1. Kitap*. İstanbul, Türkiye: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. (1967). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (3. Baskı). Ankara, Türkiye: Renk Ofset Matbaa.
- Young, Robert. (1995). *Colonial Desire: Hybridity, Theory, Culture and Race*. London, England: Routledge.

Suriye'den Zorunlu Göç Eden Kadınların Yaşam Doyumlarının İncelenmesi

Nurcan Tüfekci¹

Prof. Dr. Oya Hazer²

Giriş

Özü itibari ile hareketliliği ifade eden göç(Adıgüzel, 2016, s.12), insanların zorunlu ya da gönüllü olarak yaşadıkları yerden başka bir yerleşim yerine veya başka bir ülkeye gitmesi anlamına gelmektedir(Adıgüzel, 2016, s.17) Göç, bu süreci yaşayan bireyleri farklı yönlerde ve farklı şekillerde etkilemektedir(Türkay, 2016, s.71).

Göçler sonucunda birey ve toplumlar sadece fiziksel olarak mekanlarını değiştirmekle kalmazlar, aynı zamanda bireysel ve sosyal hayatlarını kuşatan bütün ilişkileri yeniden kurarlar. Çünkü göçmenler, bir fiziksel mekandan bir başkasına giderken sadece elle tutulur, gözle görülür eşyalarını değil, tüm hayat tecrübelerini, yaşam biçimlerini, dillerini, kültürlerini, anılarını ve hayallerini de götürmektedirler(Adıgüzel, 2016, s.3).

İçduygu, Sirkeci ve Aydıngün (1998, s. 216) göçün, oldukça karmaşık ve uzun bir süreç olduğunu, bu nedenle kendi içinde farklılıklar içerdiğini belirtmiştir... Göç olgusunun, bireylerin kendi istekleri ile gerçekleştirdikleri bir hareket olabildiği gibi, istekleri dışında çok farklı etkenlerin zorlamasıyla oluşan gönülsüz bir hareket de olabildiğini belirtmiştir(İçduygu ve diğerleri 1998, s. 216).

Zorlamayla oluşan göç çatışmadan kaynaklı ve çoğunlukla siyasi temelli(Betts, 2017, s.18) olabilmektedir. Zorlamayla oluşan göçün en son örneğini Suriye savaşı sonrası oluşan kitlesel göçler oluşturmaktadır. Ülkelerindeki iç savaş nedeniyle 5 milyonun üzerinde Suriyeli (United Nations High Commissioner For Refugees Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği [Unhcr-Bmmyk], 2018, <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria>) önce komşu ülkelere sığınmış ve burada yaşam mücadelesi vermiştir.

Göç çalışmalarında genellikle erkek göçmenler merkez alınmış, büyük çoğunluğu oluşturmasına rağmen kadın boyutunun ihmal edildiği araştırmalarda dile getirilmiştir (Morokvasic,1984 aktaran Kou ve Bailey,2017, s. 179; Akalın,2014, s. 41; Kaşka, 2016, s. 71-72; Vause ve Toma, 2015,s. 39; Anderson, 1985,Lynam, 1985 aktaran Lipson ve Miller, 1994, s. 172; Buz, 2006, s.11). Oysa göç “kadınsallaşmaktadır” (Castles ve Miller, 2008, s.12-13) ve göç süreci kadın ve erkek göçmenler için farklı sosyal, kültürel, ekonomik ve politik boyutlara sahiptir(Akalın, 2014, s. 33).

Erkeklerden farklı olarak kadınların göç sonrası yeni bir ülkede yerleşim süreci, kendi ülkelerindeki deneyimden kaynaklı kültürel ve dini inanışları nedeniyle zorlaşmaktadır. Kadınlar yaşamışlıklarını da beraber getirmektedirler. Bu durum onların yerleştikleri ülkede aile yaşamları da dahil yaşamlarının tüm boyutlarını etkilemektedir(Buz, 2009, s. 319). Göç ile başlayan kopuş sürecinde bireyin eski toplumu ile yeni toplumu arasında bir köprü kuramaması bir dizi ciddi ruhsal sorunlara ve tramvaya yol açabilmektedir(Teber, 1993, s. 9-16 aktaran Lordoğlu, 2010, s. 90). Kadınlar göç sonrası ailelerinden ve yakınlarından baskı görebilmekte, kültürel normlardan dolayı sosyal desteklerden, eğitim ve dil gibi sosyo ekonomik koşulları geliştirici avantajlardan faydalanmamaktadırlar(Chung ve Bemak, Kagwa-Singer,1998 aktaran: Deacon & Sullivan, 2009, s. 274). Göç

---

¹ Nurcan Tüfekci, Yüksek Lisans Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, İİB Fakültesi, Aile ve Tüketici Bilimleri Bölümü, nurcan.tufekci@hacettepe.edu.tr

² Oya Hazer, Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İİB Fakültesi, Aile ve Tüketici Bilimleri Bölümü, ohazer@hacettepe.edu.tr

sürecinde cinsiyet rollerinin getirdiği yük ağırlaşmakta, göçün psikolojik etkileri ve ekonomik güçlükleri kadınlar üzerine farklı biçimde yansımaktadır(Buz, 2009, s. 311).

Göç edilen ülkenin dilinin bilinmesi ve eğitim imkanları, göç edenleri rahatlatmakta, entegrasyon sürecini hızlandırmaktadır. Ancak yabancı dil öğrenme olanağı olmayan ve formel eğitimden faydalanma olanağı düşük olan göçmen kadınlar için bu süreç güçleşmektedir(Dona ve Berry, 1999 aktaran Deacon ve Sullivan, 2009, s. 273). Göç eden kadınların, yaşadıkları ekonomik zorluklar, desteklerin yetersizliği psiko sosyal sorunlar yaşamalarına neden olmaktadır(Tuzcu ve Ilgaz, 2015, s. 64).

Araştırmalarda zorunlu göç edenlerin ruhsal bozukluklarla daha fazla karşılaştığı belirtilmiştir(Pernice ve Brook, 1994 aktaran Sır, Bayram ve Özkan, 1998, s. 87). Göç sürecinde yaşanan ayrımcılığın, temel ihtiyaçların karşılanamaması, yasal engeller, barınma sorunu, gelecek kaygısı, dil bilmeme ve kültürel sorunlarla karşılaşılmasının ruhsal problemler yönünden kişiyi aşağıya çektiği(Craig, Jajua, Warfa, 2009 aktaran Ceylan, Algan, Yalçın, Yalçın, Akın, Köse, 2017, s. 596-597) ve bireylerin yaşam doyumlarının belirgin ölçüde düştüğü saptanmıştır(Çiçek, 2015, s. 37).

Yaşamı mutlu bir şekilde geçirmek, insanların en önemli beklentilerinden biridir(Aydemir, 2013, s. 21). Ancak mutluluğu tanımlamak güç olmakta ve farklı anlamlara gelmektedir. Bu nedenle mutluluk kavramı yerine, yaşam kalitesi, yaşam doyumu ve subjektif iyi oluş kavramları tercih edilmektedir(Yetim, 1991, s. 71). Yaşam doyumu belli bir alanla ilgili olmayıp, genel olarak kişinin tüm yaşamından duyduğu doyum olarak anlaşılmaktadır(Dağlı ve Baysal, 2016, s. 1251).

Bir başka ülkeye yerleşmek ve yeni bir kültüre uyum sağlamak, yaşam doyumunu olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Yaşamda birçok geçiş sürecinde olduğu gibi göç sürecinde de yeni kültürle etkileşim içinde olma, gelenekleri sürdürme veya bazı değerlerden ödün verme, yeni ülkenin dilini öğrenme gibi pek çok zorluğu beraberinde getirmektedir(Berry, 1997 aktaran Koydemir ve Schütz, 2014, s. 209). Göç bireyin psikolojik durumunu etkileyen bir olgudur(Aydın, 2017, s. 307). Şeker ve Sirkeci (2014, s. 71) yaşam doyumu kavramının incelenmesinin önemli olduğunu, göç sürecinin bireyin yaşamında genel bir değişime yol açtığı için yaşam doyumunu etkileyebileceğini, göç kararı ve göç sonrası sürecin, yaşam doyumu üzerinde etkili bir durum yaratabileceğini belirtmiştir.

En temel göç nedeni olan savaşların(Küçükşen, 2017, s. 2400) en büyük yara alanları kadınlar ve çocuklar olmuştur(Kunt, 2010, s. 47; Türkay, 2014, s. 2; Deveci, 2014, s. 11; Küçükşen, 2017, s. 2400). Savaş kişi üzerinde fiziksel, sosyal, psikolojik olarak bıraktığı tahribatın yanında(Bebiş ve Özdemir, 2013, s. 58; Türkay, 2014, s. 2) insanlar, üzerinde manevi olarak telafisi mümkün olmayan hasarlar bırakmıştır(Kunt, 2010, s. 47). Sağır'ın (2018, s. 243) Suriyeli kadınlar üzerine gerçekleştirdiği araştırmasında savaş nedeniyle çeşitli travmalar yaşayan katılımcıların olduğu, kadınların erkeklere oranla daha düşük yaşam memnuniyetine sahip olduğu ve uyum sağlama puanlarının daha düşük olduğu saptanmıştır.

Ülkemize göç etmek zorunda kalan Suriyeli kadınların %70.2'si hiç Türkçe bilmemekte([United Nations Entity For Gender Equality and The Empowerment Of Women- Birleşmiş Milletler Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kadının Güçlenmesi Birimi \[Un Women-BM Kadın\]](#) ve Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği- Association For Solidarity With Asylum Seekers And Migrants [Sgdd-Asam], 2018, s. 18), değişen rol ve statüleri istismar ve dışlanma olgularını gündeme getirmektedir(Küçükşen, 2017, s. 2402). Kadınlar olumsuz durumlar karşısında nereye başvuracaklarını bilmemekte, yeterli barınma, sağlık, beslenme olanaklarına sahip olmamakta, kültürel uyumsuzluk yaşamakta, sosyal dışlanmaya maruz kalmakta ve çocuklarının eğitiminde aksamalarla karşılaşmaktadırlar(*Yok Sayılanlar Raporu*, 2013, s. 11). Kentlerde her bölgeye yayılmış gibi görünseler de özellikle bazı mahallelerde yoğun olarak yaşamaktadırlar ve kent halkıyla iletişimleri yok denecek kadar azdır(Küçükşen, 2017, s. 2404; Un Women ve Sgdd, 2018, s. 7). Göç edenler ayrımcılık, ırkçılık, ötekileştirme, sosyal dışlanma, kayıt dışı çalışma, yoksulluk gibi sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar(Küçükşen, 2017, s. 2402). Dışlanmaya maruz kalan bireylerin ruhsal ve fiziksel sağlıklarının bozulduğu, toplumla bağ kuramama sorunu

yaşadıkları(Küçükşen, 2017,s. 2409) belirlenmiştir. Bakımsız eski evlerde kalmakta, evlerde hiç mobilya, mutfak eşyası bulunmamaktadır(Akşit, Bozok ve Bozok, 2015, s. 101). İltica ve Göç Araştırmaları Merkezi [İgam] (2013, s. 10) araştırmasında Suriyelilerin en fakir bölgelerde yaşadıkları, bazen birkaç ailenin bir araya gelerek aynı evde yaşadığı gözlemlenmiştir. Kalabalık evlerde yaşama, toplumsal cinsiyete dayalı şiddeti, cinsel taciz riskini yükseltmektedir(Un Women ve Sgdd, 2018, s. 26). Suriye'de ev dışı alanlarda hareket özgürlüğü bir çok kadın için bir şekilde sınırlı iken, göç ettikleri yerde artan taciz ve suistimal korkusu kadınlara daha büyük kısıtlamalar getirmiştir(Uluslararası Kurtarma Komitesi [Irc], 2014, s. 7). Bireylerin yaşam biçimleri yaşam kalitelerini etkilemekte(İlhan, Batmaz ve Akhan, 2010, s. 35), göç sonrası süreçte bireylerin yaşam doyumları belirgin ölçüde düşmektedir(Çiçek, 2015, s. 37).

Bu araştırma, Suriye'den zorunlu göç eden kadınların, yaşam doyumlarının belirlenmesi amacıyla planlanmış ve yürütülmüştür.

Araştırmada; Suriye'den zorunlu göç eden kadınların sosyo-demografik özellikleri (yaş, eğitim düzeyi, Türkiye'de algılanan gelir düzeyi, Türkiye'de çalışma durumu, çocuk sayısı ve Türkiye'de bulunma süresi) ile bu sosyo-demografik faktörlerin yaşam doyumu üzerindeki etkisi incelenmiştir.

YÖNTEM

Bu çalışmanın verileri, Türkiye'de Ankara ilinde bulunan Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği'nin merkezlerinden olan Çok Yönlü Destek Merkezi ve Al Farah Çocuk ve Aile Destek Merkezi'nde çeşitli danışmanlık hizmetlerinden ücretsiz faydalanmak için gelen kadınlar arasından Tabakalı Rastgele Örneklem Yöntemi ile seçilen 18 yaş üstü evli ya da evlilik geçirmiş 200 kadın ile yüz yüze yapılan görüşmeler sonucu toplanmıştır.

Araştırma formu Suriyeli kadınların sosyo demografik özelliklerini ölçen Kişisel Bilgi Formu ile Yaşam Doyumlarını ölçmek amacıyla kullanılan Yaşam Doyumu Ölçeğinden oluşmaktadır.

Kişisel Bilgi Formu: Bu araştırma için düzenlenmiş Kişisel Bilgi Formu'nda; kadının yaşı, eğitim düzeyi, Türkiye'de algıladıkları gelir düzeyi, Türkiye'de çalışma durumu, sahip oldukları çocuk sayısı ve Türkiye'de kalış süresini belirlemeye yönelik sorular bulunmaktadır.

Yaşam Doyumu Ölçeği: Suriyeli kadınların yaşamdan duydukları tatmini ölçmek amacıyla Diener, Emmons, Larsen ve Griffin (1985) tarafından geliştirilen ve Türkçe'ye uyarlaması geçerlik güvenirlik çalışması Dağlı ve Baysal (2016) tarafından gerçekleştirilen Yaşam Doyumu Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 5 maddeden oluşmaktadır. Bu çalışmada her bir madde, 1 (hiç katılmıyorum) ile 5 (tamamen katılıyorum) arasında puanlanmıştır. Ölçekten alınan puanlar 5 ile 25 arasındadır. Ölçekten alınan en yüksek puan 25, en düşük puan 5'dir Ölçekten alınan puan arttıkça, yaşam doyumu artmaktadır. Diener, Emmons, Larsen ve Griffin (1985) Yaşam Doyumu Ölçeği'nin iç tutarlılığını $\alpha = 0.87$ olarak bulmuşlardır. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlanması Dağlı ve Baysal tarafından(2016) yapılmış ve iç tutarlılığı $\alpha = 0.88$ olarak bulunmuştur. Bu çalışmada ise Yaşam Doyumu Ölçeği iç tutarlılık katsayısı (Cronbach Alpha) hesaplanmış ($\alpha = 0.86$) ve güvenilir bulunmuştur

Verilerin Analizi

Araştırma elde edilen verilerin istatistiksel analizi için SPSS 24.0 paket programı kullanılmıştır. Çalışmada katılımcılara ilişkin demografik ve tanımlayıcı bilgiler sayı, yüzde, ortalama ve standart sapma gibi tanımlayıcı istatistiklerle ifade edilmiştir (Tablo 1 ve Tablo 2). Çalışmada yaşam doyumunun çeşitli sosyo-demografik faktörlere göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek için iki ortalama arasındaki önemlilik testi ve tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Araştırmada değişkenler arasında farklılık olup olmadığı, grup sayısı iki ise "İki Ortalama Arasındaki Farkın Önemlilik Testi" (t testi), grup sayısı ikiden fazla ise (yaş, eğitim düzeyi, Türkiye'de algılanan gelir düzeyi, Türkiye'de çalışma durumu vb.) "Tek Yönlü Varyans Analizi" (ANOVA) ile

test edilmiştir. Analiz sonucunda farklılığın hangi grup ya da gruplardan kaynaklandığı kruskal wallis ve mann whitney testi ile kontrol edilmiş ve sonuçlar tablolar halinde verilmiştir(Tablo 3).

BULGULAR

Tablo 1. Demografik Özelliklerin Dağılımı

N=200		N	%
Yaş Grupları	25 Yaş ve Altı	41	20.5
	26-34 Yaş Arasında	63	31.5
	35-44 Yaş Arasında	51	25.5
	45 Yaş ve Üstü	45	22.5
Eğitim Düzeyi	İlkokul ve daha az	146	73.0
	Ortaokul	40	20.0
	Lise	12	6.0
	Üniversite	2	1.0
Türkiye'de Alınan Gelir Düzeyi	Düşük	141	70.5
	Orta	59	29.5
	Yüksek	-	-
Türkiye'de çalışma durumu	Çalışmıyor	187	93.5
	Çalışıyor	13	6.5
Çocuk sayısı	0-2 Çocuk Arasında	63	31.5
	3-5 Çocuk Arasında	97	48.5
	6-8 Çocuk Arasında	28	14.0
	9+ Çocuk Arasında	12	6.0
Türkiye'de bulunma süresi	1 Yıdan az	5	2.5
	1-2 Yıl	63	31.5
	3-4 Yıl	123	61.5
	5+ Yıl	9	4.5

Araştırma kapsamına alınan kadınların yaş grupları incelendiğinde, %31.5'inin 26-34, %25.5'inin 35-44, %22.5'inin 45 ve üstü, %20.5'inin ise 25 ve altı yaşlar arasında olduğu saptanmıştır. Katılımcı kadınların eğitim düzeylerine bakıldığında, %73.0'ının ilkokul ve daha az, %20.0'inin ortaokul, %6.0'inin lise ve %1.0'inin üniversite mezunu olduğu bulunmuştur. Katılımcı kadınların Türkiye'de algıladıkları gelir düzeyi incelendiğinde gelirlerini; %70.5'inin düşük, % 29.5'inin orta düzeyde algıladıkları bulunmuştur. Gelirlerini yüksek olarak algılayan kadına rastlanmamıştır. Kadınların Türkiye'de çalışma durumu incelendiğinde; %93.5'inin dışarıda

herhangi bir işte çalışmadığı, sadece %6.5'inin çalıştığı saptanmıştır. Araştırma kapsamına alınan Suriyeli kadınların sahip olduğu çocuk sayısına bakıldığında, ilk sırada %48.5 ile 3-5, ikinci sırada %31.5 ile 0-2, üçüncü sırada %14.0 ile 6-8 ve son olarak %6.0 ile 9 ve üstü sayısında çocuğa sahip oldukları saptanmıştır. Araştırma kapsamına alınan kadınların % 61.5'inin 3-4, %31.5'inin 1-2, %4.5'inin 5 ve üstü, %2.5'inin 1 ve daha az yıldır Türkiye'de kaldıkları saptanmıştır (Tablo 1).

Tablo 2. Suriyeli Kadınların Yaşam Doyumu

Yaşam Doyumu	Ort	S Sapma	Min	Max
Yaşam Doyum Puanı	11.53	3.12	5	19

Araştırmaya katılan kadınların yaşam doyumu puan ortalamasının 11.53 (SS: 3.12) olduğu bulunmuştur (Tablo 2).

Tablo 3. Suriyeli Kadınların Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Yaşam Doyum Puanlarının Karşılaştırılması

Değişkenler		Yaşam doyumu puanı				
N=200		N	Ort.±S. Sapma	Sıra Ort.	Z/χ ²	P
Yaş Grupları	25 Yaş Ve Altı	41	10,83±2,51	88,22	3,343	0,34
	26-34 Yaş	63	11,38±3,39	99,50		
	35-44 Yaş	51	11,61±2,91	102,71		
	45 Yaş Ve Üstü	45	12,27±3,37	110,59		
Eğitim Düzeyi	Okuma Bilmiyor/Biliyor	Yazma 52	11,85±3,63	105,82	0,756	0,69
	İlkokul	94	11,32±3,12	97,21		
	Ortaokul/Lise/Üniversite	54	11,57±2,56	101,10		
Türkiye'de Algılanan Gelir Düzeyi	Düşük	141	10,91±2,97	89,37	4,229	0,00*
	Orta	59	12,98±2,99	127,11		
Türkiye'de Çalışma Durumu	Çalışmıyor	187	11,50±3,16	99,99	0,478	0,63
	Çalışıyor	13	11,85±2,54	107,88		
Çocuk Sayısı	0-1 Çocuk	25	11,72±2,57	106,02	3,877	0,42
	2 Çocuk	38	11,50±3,07	99,86		
	3 Çocuk	36	10,92±3,02	91,94		
	4 Çocuk	44	11,05±3,10	91,65		

	5 Çocuk Ve Üstü	57	12,21±3,39	110,75	
Türkiye'de Bulunma Süresi	1-1,5 Yıl	17	10,41±3,79	80,41	
	2-2,5 Yıl	46	11,13±2,68	94,03	6,346
	3-3,5 Yıl	80	11,43±2,94	98,23	0,10
	4 Yıl ve Üstü	57	12,32±3,36	114,90	

Z: Mann Whitney U Testi; χ^2 :Kruskal Wallis H Testi; * $p<0,05$: İlişki Var

Araştırma sonucunda 25 yaş altında olan kadınların yaşam doyumu puanlarının ($M=10,83$), 45 yaş ve üstü kadınların yaşam doyumu puanlarına ($M=12,27$) oranla daha yüksek olduğu, gelir düzeyini düşük olarak algılayan kadınların yaşam doyumu puanlarının ($M=10,91$), orta olarak algılayan kadınların yaşam doyumu puanlarına göre ($M=12,98$) daha düşük olduğu, çalışmayan kadınların yaşam doyumu puanlarının ($M=11,50$) çalışan kadınların yaşam doyumu puanlarına göre ($M=11,85$) daha düşük olduğu, Türkiye'de 1-1,5 yıl arasında bulunan kadınların yaşam doyumu puanlarının ($M=10,41$) 4 yıl ve daha fazla bulunan kadınların yaşam doyumu puanlarına göre ($M=12,32$) daha düşük olduğu, çocuk sayısı ile eğitim durumu puanlarının ise birbirine çok yakın olduğu görülmekle birlikte katılımcıların yaşam doyum puanlarının yaş, öğrenim düzeyi, Türkiye'de çalışma durumu, çocuk sayısı ve Türkiye'de bulunma sürelerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği ($p>0,05$) sadece algıladıkları gelir düzeylerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği bulunmuştur ($p<0,05$) (Tablo 3).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırma ülkemize zorunlu göç eden Suriyeli kadınların bazı sosyo-demografik özelliklerinin (yaş, eğitim düzeyi, Türkiye'de algılanan gelir düzeyi, Türkiye'de çalışma durumu, çocuk sayısı ve Türkiye'de bulunma süresi) yaşam doyumu üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla planlanmış ve yürütülmüştür. Araştırma kapsamına Ankara il merkezinde bulunan, 18 yaş üstü evli ya da evlilik geçirmiş 200 kadın alınmıştır.

Araştırma kapsamına alınan kadınların % 31.5'inin 26-34 yaş arasında; %73.0'i ilkökul ve daha az eğitim düzeyinde olanlar; %70.5'i gelirlerini düşük olarak algılayanlar, %93.5'i dışarıda herhangi bir işte çalışmayanlar, %48.5'i 3-5 arasında çocuğa sahip olanlar, %61.5'i 3-4 yıldır Türkiye'de bulunanların önde geldiği saptanmıştır.

200 kadın ile yapılan görüşmelerde elde edilen bulgular sonucunda, kadınların yaşam doyumu puan ortalamasının $11,53 \pm 3,12$ olduğu bulunmuştur. Yaşam doyumu puan aralığının 5 ile 25 arasında olduğu düşünüldüğünde bu puan orta düzeydeki yaşam doyumundan daha düşük olarak yorumlanabilir. Sağır (2018, S. 113) tarafından yapılan araştırmada da katılımcıların %52,7 sinin (son derece memnuniyetsiz %7,3+memnuniyetsiz %19,0+biraz memnun değil %26,4) yaşamdan memnun olmadıkları bulunmuştur. Başka bir ülkeye göç etmek zorunda kalmanın, orada yaşam mücadelesi vermenin, dil bilmemenin, yeni bir kültürle tanışmanın, ekonomik zorluklar yaşamanın, dışarıda bir işte çalışma durumunda yaşam doyumunu olumsuz düzeyde etkilediği düşünülmektedir. Bu araştırmadaki bu şablonun aksine Birleşik Krallığa göç etmiş Türk kadın göçmenlerin yaşam memnuniyeti puanlarının oldukça yüksek olduğu bulgulanmıştır (Şeker ve Sirkeci, 2014, s. 75). Burada yüksek memnuniyetin görülmesinin sebebi olarak, göçmenlerin savaş nedeniyle zorunlu olarak göç etmemiş olmaları gösterilebilir.

Bu araştırmada kadınların gelir düzeyi, yaş, eğitim düzeyi, çalışma durumu, çocuk sayısı ve Türkiye'de bulunma süreleri ile yaşam doyumunun istatistiksel açıdan fark yaratmadığı görülürken, sadece gelir durumunun istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık gösterdiği saptanmıştır.

Zorunlu göç eden Suriyeli kadınlar, kadın olmalarından dolayı zaten dezavantajlı durumdadırlar, göç etmiş olmaları ve ekonomik durumlarının da kötü olması durumlarını daha da kırılgan hale getirmektedir(Küşüksen, 2017, s. 2404). Düzenli bir iş ve gelire sahip olmayan bireylerin genel olarak eğitim düzeyleri, sosyal olanaklardan yararlanma durumları ve toplumla entegrasyon oranları düşük olmaktadır. Düzenli beslenme, giyinme, barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılama konusunda sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Güvensizlik ve gelecek kaygısı yaşamakta ve yaşam doyumları düşük olmaktadır (Torlak ve Yavuzçehre, 2008, s. 39; Sağır, 2018). Araştırma kapsamına alınan kadınların algıladıkları gelir düzeyinin, yaşam doyumunu olumlu ve anlamlı yönde etkilediği saptanmıştır. Daha önce yapılmış araştırmalarda yaşam doyumunu etkileyen faktörler arasında gelir düzeyi olduğunu gösteren benzer bulgular bulunmuştur(Torlak ve Yavuzçehre, 2008; Şeker ve Sirkeci, 2014). Ekonomik açıdan bakıldığında yaşam doyumlarını düşük olanlar arasında, gelirin düşük veya olmadığını ifade edenler olması beklenen önemli bir sonuçtur. İnsanların yaşamlarından memnun olabilmeleri için çok zengin olmaları beklenmezken yaşamlarını sürdürecekt kadar gelirlerinin olması anlaşılır bir durumdur. Ancak gelir düzeyinin yaşam doyumunu üzerinde etkisinin olmadığını, bazı sosyo demografik özelliklerin, psikolojik faktörlerin de etkili olduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır(Gül, 2017). Nitekim bu çalışmada çalışma durumunun yaşam doyumunu etkilemediği saptanmıştır. Berker (2016, s. 20) de zorunlu göç sonucunda pek çok kişinin zorunlu göçmen konumlarından bağımsız olarak, merkezi ve yerel kurumların uygulamaları ile ekonomik ve sosyal gelişmelerden rahatsızlık duyabileceğini ve dolayısıyla yaşam memnuniyetlerinin azalabileceğini belirtmiştir. Ayrıca zorunlu göçmenlerin diğer kesimlerden yalıtılmış olması da yaşam doyumlarını etkilemiş olabilir.

Yaşlı insanlar ile kıyaslandığında gençler zorunlu göçün etkilerine daha kolay uyum sağlayabilirler. Ayrıca, zorunlu göç sonucunda gençlerin refahındaki düşüş daha küçük ölçekle gerçekleşebilir. Çünkü yaşlıların aksine terk etmek zorunda kaldıkları yerle bağlantılı beşeri, ekonomik ve sosyal sermaye birikimleri azdır. Daha önemlisi ise, zorunlu göçün yol açtığı fiziksel ve ruhsal rahatsızlıkların yaşlıları daha şiddetli kalıcı etkilemesi ihtimalidir. Belirtilen bu mekanizmalar, zorunlu göçün olumsuz etkilerinin göçmenlerin yaşı ile birlikte artacağını işaret etmektedir (Berker, 2016, s. 17). Bazı çalışmalarda yaş ilerledikçe yaşam doyumunun arttığı ancak belli bir yaştan sonra yaşam doyumunun düşüş gösterdiği saptanmıştır (Gül, 2017; Torlak ve Yavuzçehre, 2008). Gül (2017, s. 141) bunun yaş ilerledikçe vatan hasretinin artmasından kaynaklanabileceğini dile getirmiştir.

Zorunlu göçün yol açtığı olumsuz refah etkisi göçmenlerin eğitim düzeylerine göre değişiklik sergileyebilir. Söz gelimi kişilerin eğitimleri ile sosyo-ekonomik konumları arasındaki pozitif bağ dikkate alındığında, yüksek öğrenimli göçmenler zorunlu göçün olumsuz etkilerini daha kolay bertaraf edebilir (Berker, 2016, s. 18). Ayrıca ikinci kültürü edinirken daha yüksek eğitime sahip olanların kendilerini ifade edebilecek daha elverişli ortam bulabildiklerini de söyleyebiliriz. Eğitim düzeyinin yüksek olması; bireyin sosyalleşmesinde, sosyal çevreye entegre olmasında (Torlak ve Yavuzçehre, 2008 s. 41) ve yaşam doyumunun yüksek olmasında etkilidir(Torlak ve Yavuzçehre, 2008 s. 41; Aydınler-Boylu ve Pacacıoğlu, 2016, s. 141). Yapılan araştırmalarda eğitim düzeyi ile yaşam doyumunu arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu, eğitim arttıkça yaşam doyumunun da arttığı saptanmıştır (Koydemir ve Schütz, 2014; Sağır'ın 2018; Torlak ve Yavuzçehre, 2008).

Daha önce Türkiye'ye gelen göçmenlerin nispeten de olsa düzenlerini kurmaları, çocukların yeni hayata uyum sağlamış olması, yerel halkla ve kurumlarla etkileşimlerinin uzun süredir devam ediyor olmasından dolayı yaşam doyumunun yüksek olması beklenirken, bu araştırmada Türkiye'de bulunma süresi ile yaşam doyumunu arasında anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır. Başka bir deyişle yaşam doyumunu puanları Türkiye'de kalma sürelerine göre anlamlı bir şekilde değişmemektedir. Sağır (2018, s. 143) tarafından yapılan araştırmada da

katılımcıların yaşam memnuniyeti puanları arasında geldikleri yıllara göre anlamlı bir fark olmadığı bulunmuştur (F=1.535, p>.05).

Farklı çalışmalarda farklı bulgular elde edilmesinin nedeni; araştırmalarda kullanılan örneklem, veri, metot hatta sorulan soru çerçevesindeki farklılıkların olabileceği gibi yaşam doyumunu demografik faktörlerin (yaş, cinsiyet, gelir, eğitim düzeyi, göç ettikleri ülkede kalma süresi gibi) yanı sıra, buldukları çevrenin sosyo-ekonomik durumu ve bunun kişiler üzerindeki etkisi ile merkezi ve yerel kurumların uygulamalarının da etkili olabileceği düşünülmektedir.

ÖNERİLER

Kendi iradesi dışında evlerini terk edip başka yerde yaşamak zorunda kalan insan sayısının yüksek rakamlara ulaşması 21. yüzyılın ikinci on yılına damgasını vuran beklenmedik bir gelişmedir. Bu çalışmada Suriye'den zorunlu göç eden kadınların bazı demografik özelliklerinin yaşam doyumunu üzerindeki etkisi incelenmiştir.

İleride yapılacak olan çalışmalarda yaşam doyumunu etkileyebileceği düşünülen tüm faktörlerin ayrı ayrı ele alınarak incelenmesi konunun neden-sonuç ilişkisi açısından önemli görülmektedir.

Bu türden araştırmalar, bir yandan, zorunlu göçmenlerin maruz kaldıkları mağduriyetleri gidermeye yönelik etkili kamu politikaları oluşturmaya katkıda bulunabilir, zorunlu göçe sebep olan koşulları ortadan kaldırmak için çaba sarf edenleri güçlendirebilir.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, Y. (2016). *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Nobel Yayınevi.

Akalın, A.E. (2014). *Türkiye'de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınların Toplumsal ve İktisadi Varoluş Stratejileri Üzerine Sosyolojik Bir Analiz*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi. Ankara: YÖK Tez Merkezi Veri Tabanı.

[Aydın-Boylu, A. ve Paçacıoğlu, B.\(2016\). Yaşam Kalitesi ve Göstergeleri. Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, Cilt 8. Sayı 15.](#)

Akşit, G., Bozok, M. ve Bozok, N., (2015). Zorunlu Göç, Sorunlu Karşılaşmalar: Hisar Köyü, Nevşehir'deki Suriyeli Göçmenler Örneği. *Maltepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 1(2). 92-116. İstanbul:

Aydemir, H. (2013). *Özel Eğitim Alanında Çalışan Öğretmenlerin Tükenmişlik Düzeyleri ve Yaşam Doyumlarının İncelenmesi*. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Aydın, C. (2017). Göçmenlerin Karşılaştıkları ve Neden Oldukları Bazı Psikolojik Sorunlar ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Analiz. *Proceedings Book of 2nd International Scientific Researches Congress on Humanities and Social Sciences (IBAD)*, 305-316, İstanbul.

Betts, A. (2017). *Zorunlu Göç ve Küresel Politika*. Ankara: Hece Yayınları.

Bebiş, H. ve Özdemir, S.(2013). Savaş, Terör ve Hemşirelik. *F.N. Hem.Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 1, 57-68

[Berker, A. \(2016\). Zorunlu Göçün Yol Açtığı Refah Kaybının İncelenmesi: Yaşam Memnuniyeti Yaklaşımı. ODTÜ Gelişme Dergisi, 43 \(Aralık\), 675-706](#)

Buz, S. (2006). *Kadın ve Göç İlişkisi; Sığınan ve Sığınmacı Kadınlar Örneği*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Buz, S. (2009). Köken Ülke-Sığınılan Ülke Hattında Kadın Sığınmacılar ve Geçicilik. A. Alkan (Der.). *Cins Cins Mekan* içinde, 303-327. İstanbul: Varlık Yayınları.

Catles, S. ve Miller, M.J. (2008). *Göçler Çağı Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Ceylan, V., Algan, C., Yalçın, M., Yalçın, E., Akın, E. ve Köse, S. (2017). Suriyeli Mülteci ve Sığınmacıların Çeşitli Psikolojik Faktörler Açısından İncelenmesi: Batman Örneklemi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, Vol: 3(2). DOI: 10.24289/ijsser.282785
- Çiçek, E. (2015). *Savaş Nedeni İle Suriye'den Türkiye'ye Göç Eden Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Doyumu ve Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışlarındaki Değişimler*. Gaziantep Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep: YÖK Tez Merkezi Veri Tabanı
- Dağlı, A. ve Baysal, N., (2016). Yaşam Doyumu Ölçeğinin Türkçe 'ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 59, 1250-1262, DOI:10.17755/esosder.75955
- Diener, E., Emmons, R.A., Larsen, R.J. ve Griffin, S. (1985). The Satisfaction with Life Scale. *Journal of Personality Assessment*. 49(1), 71-75.
- Deacon, Z. ve Sullivan, C. (2009). Responding to the Complex and Gendered Needs of Refugee Women. *Affilia: Journal of Women and Social Work*. Vol. 24, Num. 3. 272-284.
- [Deveci, E. \(2014\). *Savaşta Çocuk Ölümleri ve Yaralanmaları*. Çocuklar ve Savaş. B. Tokuç\(Ed.\).No: 1, 9-25. Ankara: Hasuder Yayınları.](#)
- Gül, S. (2017). *Mutluluk Ekonomisi ve Göç Üzerine Bir İnceleme*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul: YÖK Tez Merkezi Veri Tabanı
- İçduygu, A. Sirkeci, İ., ve Aydingun, I. (1998). Türkiye'de İçgöç ve İçgöçün İşçi Hareketine Etkisi. European Business School London, Regent's College. works.bepress.com
- İltica ve Göç Araştırma Merkezi. (2013). Sivil Toplum Örgütlerinin Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler İçin Yaptıkları Çalışmalara İle İlgili Rapor. 1-114. <https://www.igamder.org/wp-content/uploads/2012/06/Suriye-STK-Raporu.pdf>
- İlhan, N. Batmaz, M., ve Akhan, L.U. (2010). Üniversite Öğrencilerinin Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları. *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 3, 34-44
- Kunt, V. (2010). Savaş Ortamında Suçların Sosyal ve Antropolojik Açısından İncelenmesi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi. Ankara: YÖK Tez Merkezi Veri Tabanı.
- Koydemir, S. ve Schütz, A. (2014). Almanya'daki Türk Göçmenlerde Yaşam Doyumu: Kültürel Kimlik ve Benlik Kurgularının Rolü. *Türk psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5(42), 208-220.
- Kaşka, S. (2016). *Yeni Uluslararası Göç Hareketleri ve Türkiye'deki Moldovalı Kadın Hizmetçiler*. Cultural Changes in the Turkic World. F. Kırıl., B.Pusch., C. Schönig, & A. Yumul. (Ed.). Orient – Institut İstanbul, 71-89. https://www.ergon-verlag.de/downloads/9783956501814_ebook.pdf#page=73
- Kou, A. ve Bailey, A. (2017). Some People Expect Women should Always be Dependent?: Indian Women's Experiences as Highly Skilled Migrants”, *Geoforum*, 85, 178-186,
- Küçükşen, K. (2017). Suriyeli Sığınmacı Kadınlarda Sosyal Dışlanma Algısı Üzerine Nitel Bir Çalışma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 5, 2399-2413.
- [Lipson, J.G. ve Miller, S. \(1994\). Changing Roles of Afghan Refugee Women in the United States. *Health Care for Women International*. 15. 171-180. DOI: 10.1080/07399339409516110](#)
- [Lordoğlu, K. \(2010\). Türkiye'deki Çalışma Hayatının Bir Parçası Olarak Yabancı Çalışanlar. B. Pusch, T. Wiloszewski\(Ed.\). *Türkiye'ye Uluslararası Göç Toplumsal Koşullar-Bireysel Yaşamlar* içinde. 189-109. İstanbul: Kitap Yayınevi](#)
- United Nations High Commissioner For Refugees. (2018). https://data2.unhcr.org/en/situations/syria#_ga=2.43463648.479239413.1542121696-1557497999.1538414997.
- [United Nations Entity For Gender Equality and The Empowerment Of Women ve Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği\(2018\), “Türkiye'de Geçici Koruma Altındaki Suriyeli Kadın ve Kız Çocukların İhtiyaç Analizi”, Ankara. 1-90. <http://www2.unwomen.org/>](#)

</media/field%20office%20eca/attachments/publications/country/turkey/the%20needs%20assessmenttrwebcompressed.pdf?la=en&vs=3220>

- Uluslararası Kurtarma Komitesi. (2014). Dinliyor muyuz? Suriye Krizinden Etkilenen Kadınlara ve Kızlara Yönelik Taahhütlerimize Göre Davranmak. <https://data2.unhcr.org/ar/documents/download/42939>
- Sağır, S. (2018). *Suriyeli Kadın Mültecilerde Kültürel Uyum, Ruh Sağlığı ve Din*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi. İstanbul: YÖK Tez Merkezi Veri Tabanı
- Sır, A. Bayram, Y., ve Özkan, M. (1998). Zoraki İç Göçün Ruh Sağlığına Etkileri Üzerine Bir Ön Çalışma. *Klinik Psikiyatri*, 1(2), 83-88,
- Şeker, B.D. ve Sirkeci, İ. (2014). Birleşik Krallıktaki Türkiye Kökenli Kadınlarda Yaşam Doyumu: Kimlik, Kültürleşme, ve Ayrımcılık. *Türk Psikoloji Yazıları*, 17(34), 69-81
- Torlak, S.E. ve Yavuzçehre, P.S. (2008). Denizli Kent Yoksullarının Yaşam Kalitesi Üzerine Bir İnceleme. *Çağdaş Yerel Yönetimler*. Cilt 17. Sayı 2. 23-44
- Tuzcu, A. ve Ilgaz, A., (2015). Göçün Kadın Ruh Sağlığı Üzerine Etkileri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*. 7(1), 56-67. DOI: 10.5455/cap.20140503020915
- Türkay, M. (2014). *Günümüz Savaşının Özellikleri ve Halen Savaşan Bölgeler*. *Çocuklar ve Savaş B. Tokuç (Ed.)*. Ankara: HASUDER Yayınları. 1, (s.1-8)
- Türkay, M. (2016). Çocukların Sorunları. *Savaş, Göç ve Sağlık*. Ankara: Türk Tabipler Birliği Yayınları. s. 71-75. https://www.ttb.org.tr/kutuphane/siginmacilar_rpr.pdf
- Vause, S. ve Toma, S. (2015). Is The Feminization of International Migration Really on the Rise? The Case of Flows From the Democratic Republic of Congo and Senegal. *Population-E*. 70(1), 039-064. DOI: 10.3917/pope.1501.0039
- Yetim, Ü. (1991). Kişisel projelerin Organizasyonu ve Örüntüsü Açısından Yaşam Doyumu. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi. İzmir: YÖK Tez Merkezi Veri Tabanı
- Yok Sayılanlar Raporu. (2013). Kamp Dışında Yaşayan Suriye'den Gelen Sığınmacılar İstanbul Örneği. Suriye'den İstanbul'a Gelen Sığınmacıları İzleme Platformu. <http://www.esithaklar.org/wp-content/uploads/2013/10/Yok-Say%C4%B1lanlar-Raporu.pdf>

Geç Babil Kralı Nabonid ve Bu Krala Ait Anadolu'daki İzler

Nurgül Yıldırım¹

Giriş

Güney Mezopotamya'da yaklaşık olarak M.Ö. 1666'da kurulmuş olan Babil'in siyasi tarihinde M.Ö. 626-539 yılları arasındaki süreç Geç Babil ya da Yeni Babil dönemi olarak adlandırılmıştır. (Khurt 2009: 257) Bu dönemde Babil tarihi açısından önemli gelişmeler sırasıyla, Babil'i Asur hegemonyasından kurtaran Nabupolassar (M.Ö. 626-604), Babil Ülkesinin sınırlarını genişletmeyi amaçlayan Nabukadnezar (M.Ö. 604-562) ve Geç Babil döneminin son kralı Nabonid (M.Ö. 556/539) dönemlerinde yaşanmıştır. İnceleme konusu olan kral Nabonid'in Babil tahtına uzanan yolculuğu Nabukadnezar'ın krallığı döneminden başlatılmıştır. Bu dönemin başlarında Medler'le sürdürülen siyasi ortaklık gereği, Lidya coğrafyasını ele geçirerek, yeni bir ticari saha elde etme çabasında olan Medler desteklenmiş, Lidya'ya karşı kazanılan Med zaferi Nabukadnezar'ın bir komutanı tarafından düzenlenen ateşkes antlaşmasıyla netleşmiştir. Savaşa son veren bu antlaşmayı düzenleyen komutanın Nabonid olduğu düşünülmüştür (Herodot I, 74; Oates 2004:136).

Nabukadnezar'ın M.Ö. 562 yılında ölümünün ardından Nabonid'in tahta çıkışı (M.Ö. 556) arasındaki süreç Nabukadnezar'ın halefleri ve Babil'in ileri gelenleri arasındaki iktidar mücadelesiyle geçmiştir. Yine bu süreçte Nabukadnezar'ın hemen ölümünün ardından tahta çıkan oğlu Amel-Marduk (M.Ö. 561-560) Neriglissar tarafından bir suikaste uğramış ve Amel-Marduk yalnızca bir yıl Babil tahtında kalabilmiştir. Neriglissar'ın (M.Ö. 559-556) Babil tahtına çıktığında Lidya üzerine düzenlediği sefer ve bazı imar faaliyetlerine ilişkin kayıtlar dışında 3 yıllık saltanatı hakkında detaylı bilgi bulunamamıştır. Neriglissar'ın ölümü ve Babil tahtı için ardından gelen oğlu Labaşi-Marduk'un (M.Ö. 556) tahta çıkması (Sack 1994) Labaşi-Marduk'un Babil'i yönetmek için yaşça küçük olduğunu ileri süren Babil'li komutanlar ve ileri gelenler için bir fırsat olarak değerlendirilmiş ve Labaşi-Marduk öldürülmüştür. Boşalan Babil tahtına Nabonid'in çıkışı ise Babilli komutan ve ileri gelenlerce gerekli desteği kazanmıştır (Khurt 2009: 289).

Kral Nabonid'e Ait Yıllıklar ve Bu Yıllıklara Göre Kralın İlk İcraatları

Yaklaşık 17 yıl boyunca Babil tahtında olan Nabonid (M.Ö. 556/539) Sin Kültünü² yüceleştirme çalışmalarına başlamadan önce Babil tahtına çıktığında ilk olarak batıya yönelerek Hama, Amanos Dağları ve Kilikya üzerine seferler düzenlemiştir. Bu seferler krala ait yıllıkta (ABC 7)³ şöyle kaydedilmiştir:

Stn. 1.

⁷⁾ [...] x *šarru ummāni-šú id-ke-ma ana Hu-me-e* [...] ⁸⁾ [...] x *kit* ⁹⁾ [MU 2^{kám}...] *ina* İTİ *Tebēti ina* ^{kur}Ha-ma-a-tú SİD ¹⁰⁾ [...] x [...] ... ¹¹⁾ [MU III^{kám}...İT]İ *Abu* ^{kur}Am-ma-na-nu *šá-di-i* ¹²⁾ [...] x [^{gib}]*šip-ša-a-tú inbu ma-la ba-šu-ú* ¹³⁾ [...] x *ina lib-bi-ši-na ana qí-rib Babil*^{ki}... ¹⁴⁾ [...] Kral ordusunu topladı ve Hume'ye⁴ [...] ⁸⁾ [...] ilerledi]

¹ Nurgül Yıldırım, Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Tarih Bölümü, nyildirim@mku.edu.tr

² Nanna/Sin Ay Tanrısı tapınımları ve tapınım ritüelleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Combe 2009.; Laroche 1955: 1-24; Green 1992: 19-38.

³ Grayson 1975.; Kral Kiros dönemine tarihlenen kronikler için bkz. Kratz 2000: 149.; Lambert, 1968/69: 1-8.

⁴ Hume Geç Babil Dönemi kayıtlarında günümüz Çukurova'nın dağlık bölümünün adlandırılmasında kullanılmıştır (Beal 1992: 65).

⁹⁾ [İkinci Görev Yılı (554/553)...] Ocak ayında, Hama'daydı (ve) hava soğuktu. ¹¹⁾ [Üçüncü Görev Yılı (553/552): ... Ağustos] ayı Amanos Dağları... ¹²⁾ [...] ... meyve ağaçlarındaki tüm meyveler ¹³⁾ içlerinden Babil'in ortasına..."

Kral Nabonid döneminde önemli bir ticari bölge olan Doğu Akdeniz ve hinterlandı, kralın düzenlediği bu seferle kısmen kontrol altına alınmışken, Pers coğrafyasında yaşanan diğer önemli gelişme olan Med kralı Astiyages ve Pers'li Kiros arasındaki mücadele krala ait yıllıklarda yer almıştır. Bu mücadelenin sonunda yaşanan Kiros'un zaferi (M.Ö. 550/549) yıllığa şöyle aktarılmıştır:

Stn. 2.

¹⁾ [id]-ke-e-ma ana mubhi ^mKu-raš šār An-šá-an ana ka-š[á-di i]l-lik-ma [...] 2) ^mIš-tu-me-gu ummāni-šú ibbalkit-su-ma ina qātē sa-bīt a-na ^mKu-raš it-x[...] ³⁾ ^mKu-raš a-na ^{kur}A-gam-ta-nu al šarru-ú-tu <il-lik-ma> kašpa burāsa būša makēūra [...] ⁴⁾ (Astiyages) ordusunu topladı ve Anšan kralı Kiros'un topraklarını ele geçirmek amacıyla ilerledi. [...] ²⁾ Ordusu Astiyages'e karşı ayaklandı ve o esir edildi. ³⁾ On[lar onu] Kiros'a teslim ettiler [...]"

M.Ö. 549/548 yıllarında Nabonid Arap ticaret yolları üzerinde önemi gittikçe artan ve Mısır'a kaptırılmaması gereken önemli bir merkez olan Temâ/Teima/Tayma'ya (Suudi Arabistan/Tebük) bir sefer düzenlemiş ve bu sefer sonrasında ülkesine geri dönmemiştir. Dolayısıyla Nisan ayı başında kutlanan Yeni Yıl Şenliği (Akitu Festivali) yapılamamıştır. Yıllığın ilgili satırlarında şu ifadeler yer almıştır:

⁵⁾ MU 7 ^{kám} šarru ina ^{uru}Te-ma-a mār šarrū ^{rabūti}meš-šú ummāni^{meš}-šú ina ^{kur}Akkad^{ki} [šarru ana İTİ Nisanni] ⁶⁾ a-na Babil^{ki} ul illik^{ku} dNabū ana Babil^{ki} ul illik^{ku} dBel ul ūšar isin[nu a-ki-tú ba-ti]. ... ⁵⁾ Yedinci Görev Yılında: Kral Temâ'dayken, onun prensi, komutanları ve askerleri Akad'daydı. [Nisan ayında, kral] ⁶⁾ Babil'e gelmedi. Tanrı Nabu gelmedi. Tanrı Bel gelmedi. [Akitu festivali] (Yeni Yıl Şenliği) olmadı..."

Kadim Babil geleneği olarak kutlanan ve Marduk'un yüceltildiği Akitu Festivalinin kutlanmaması (Zawadski 2012: 47) ve kralın Babil'e dönmemiş olması, Nabonid'in gerçekleştirmeyi planladığı dini reformlar için uygun bir sosyal zemin yaratmak ya da uzaktan kendisine gelebilecek herhangi bir tehdiye karşı önlem alabilecek zamanı kazanmaya çalıştığını düşündürmektedir. Nabonid'in dini reformları ve neredeyse Babil'in resmi dini haline gelmiş olan Marduk Kültü'nün yerine hala Temâ'dayken Sin Kültünü dikte etme çabalarına hız verdiren olay ise Harran'lı bir Sin tapınağı rahibesi olan annesi Adda-Guppi'nin ölümü olmuştur. Kral annesinin ölümüne yıllıklarında şöyle yer vermiştir:

¹³⁾ İTİ Nisannu UD 5 ^{kám} ummu šarri ina Dūr-ka-ra-šú šá ab(gū) ^{id}Puratti e-la-nu Sip-^{par}^{ki} ¹⁴⁾ im-tu-ut mār šarri u ummāni^{meš}-šú 3 ūmumu šu-du-ru bikātu(ér) šaknat^{tu} ina İTİ Simāni ina ^{kur}Akkad^{ki} ¹⁵⁾ bi-ki-tú ina mubhi ummi šarri šaknat^{tu} ... ¹³⁻¹⁴⁾ Nisan ayının beşinci gününde ana kraliçe (Adda-Guppi), Sippar'da yukarı Fırat Nehri'nin kıyısında bulunan Dur-Karašu'da öldü. ¹⁴⁻¹⁵⁾ kralın oğlu ve askerleri üç gün boyunca yas koydu (ilan etti) Mayıs ayında Akad ülkesinde ana kraliçe için resmi yas konuldu (ilan edildi)..."

Nisan ayında yaşanmış olan önemli bir diğer olay da M.Ö. 547/546 yılında Pers kralı Kiros'un Urartu topraklarına doğru gerçekleştirdiği sefer ve bu seferin sonucuna ilişkindir. Yıllıkta bu gelişme şöyle kayıt altına alınmıştır:

¹⁵⁾ İTİ Nisanni ^mKu-raš šār ^{kur}Par-su ummāni-šú id-ke-e-[m]a ¹⁶⁾ šap-la-an ^{uru}Ar-ba-'il ^{id}İdiqlat i-bir-ma ina İTİ Aiiari ana ^{kur}Ú-[raš-tu il-li]k ¹⁷⁾ šarra-šú idük... " Nisan ayında Pers kralı Kiros ordusunu topladı ve Erbil'in aşağısından Dicle'yi geçti. Mayıs ayında Urartu topraklarına doğru ilerledi. Kralı öldürdü..."

10. ve 11. görev yılında hala Temâ'da olan Kral Nabonid 12. Görev yılında (539-538) Babil'e geri dönmüş ve Akitu Festivali uzunca bir aradan sonra kutlanmaya başlanmıştır. Ancak bu süreçte Babil için ciddi bir tehdit unsuru haline gelen Persler Opis Savaşıyla⁵ birlikte Nabonid'in egemenliğine son vermiştir. Yılığın ilgili satırlarında şu ifadeler kaydedilmiştir:

¹²⁾ İTİ *Taşrîti* mKu-raš *sal-tum ina Upêki ina mubbi* [...] ¹³⁾ id^l-*dîq-lat ana libbi ummānini* kurAkkad^{ki} *ki ipušūšū nišmēš* kurAkkad^{ki} ¹⁴⁾ BALA.KI hubta(sar) ihbut(sar) nišēmeš idük UD 14 Sippar^{ki} ba-la sal-tum sa-bit ¹⁵⁾ mdNabû-nā'id ihliq UD XVI mUg-ba-ru *lúpābāt* (nam) kurGu-ti-um u ummān^{meš} mKu-raš *ba-la sal-tum* ¹⁶⁾ ana Babil^{ki} *irubū arki* mdNabû-nā'id *ki ihbisasa ina Babil^{ki} sa-bit...* “¹²⁻¹⁶⁾ Ekim ayında, Kiros, Dicle üzerinde Opis'teki Babil ordusuna saldırdığında, Babil'in sakinleri ayaklandı, ama o [Kiros, Nabonid?] halkı katletti. On dördüncü günde, Sippar savaşmadan ele geçirildi. Nabonid kaçtı. On altıncı günde, [Pers komutanı] Gubaru, Gutium Valisi ve Kiros ordusu savaşmadan Babil'e girdi. Daha sonra Nabonidus oraya döndüğünde Babil'de tutuklandı.

Bunun ardından Kiros'un askerlerinin Esagila ve diğer tapınaklara karşı herhangi bir müdahalede bulunmadıkları aktarılmış ve Kiros'un Babil'e girişi ve barışın yeniden tesisinin sağlandığı kaydedilmiştir. Yine bu kayıtlara göre Babil'e Pers Kralı Kiros tarafından komutanı olan Gubaru vali (Parpola 2003: 346-347) olarak atanmıştır.

Kral Nabonid'e Ait Anadolu'daki Kayıtlar

Nabonid'e ait İstanbul Arkeoloji Müzesinde teşhir edilen İstanbul Steli 11 sütundan oluşmuş ve bu sütunların üst bölümleri kırık olduğu için okunamamıştır (Gallagher 1996: 124). (Res. 1) Stel kralın tahta çıktığı ilk yılı konu almış (Beaulieu 1989: 20), okunabildiği kısımlarında ise öncelikle Nabonid'in kendisinden önce Babil tahtında oturan Nabukadnezar, Amel-Marduk ve Labaşi-Marduk'un faaliyetlerine değinilerek yaptığı kültürel icraatlarına örnekler verilmiştir. Kralın Sippar'daki tanrı Anunitum heykelini kurtararak, bu tanrının hak ettiği bir biçimde tapınım görmesini sağladığı stelin ilgili satırlarında şöyle kaydedilmiştir:

Stn. 4.

¹⁴⁾ d^a-nu-ni-tum ¹⁵⁾ a-šî-bat ZIMBIR.KI ¹⁶⁾ d^a-nu-ni-tum ¹⁷⁾ ša i-na pa-ni LÚ.KÚR ¹⁸⁾ šu-bat-sú a-na qí-rib ¹⁹⁾ ar-ra-ap-ba^{ki} ²⁰⁾ ú-na-ak-ki-ru-ma... “Sippar'da yaşayan ve düşman tabtının huzurundaki Tanrı Anunitum Arappa'nın ortasına taşıtıldı...”

Kral Nabonid'e ait bir diğer kayıt Harran'da gerçekleştirilen kazılar sonucu ulaşılan ve Şanlıurfa Müzesinde sergilenen Nabonid steli'dir. (Beaulieu 2007: 144-145; Donbaz 1991: 11-12). (Res. 2) Stel, kralın Harran'da bulunan Sin tapınağı E.hul.hul'un ve kentlin Med istilasının etkilerini silmeye çalıştığı dönemde gerçekleştirdiği restorasyon çabalarını içermiş, kral icraatlarını stele edebi bir üslupla aktarmıştır. Harran Nabonid Stelinin girişinde kral, tahta çıkışını ve kral soyundan gelmediğini şu ifadelerle belirtmiştir:

Stn. 1.

¹⁾ i-piš-ti d³⁰ GAL-ti šá DİNGİR.MEŠ ù d^{iš}-tar ²⁾ ma-am-ma-an NU ZU-šú ul-tu u₄-mu ru-qu-tu ³⁾ a-na KUR la tu-ri-du u UN.MEŠ KUR <la> ip-pal-su-ma ⁴⁾ i-na tūp-pi la iš-tak-ka-nu ⁵⁾ a-na u₄-mu ša-a-ti d³⁰ EN DİNGİR.MEŠ u dⁱNNİN a-šî-bu-tú ⁶⁾ šá AN-e šá ina pa-ni dⁱPA-NÍ.TUK LUGAL TIN.TIR^{ki} ⁷⁾ ul-tu AN-e tal-li-ku a-na-ku dⁱPA-I ⁸⁾ DUMU e-du šá mam-ma-an la i-šú-ú šá LUGAL-u-tú ⁹⁾ i-na lib-bi-ia la tab-šú-ú DİNGİR.MEŠ u dⁱNNİN a-na UGU ¹⁰⁾ -[i] a ú-šal-lu-ú ù d³⁰ ana LUGAL-ú-ti ¹¹⁾ [i]m-ba-an-ni ina šá-at mu-šî MÁŠ.GE₆ ú-šab-ra-an ¹²⁾ um-ma É.HÚL.HÚL É d³⁰ šá URUKASKAL ha-an-tiš¹³⁾ e-pu-uš KUR.KUR.MEŠ ka-la-šî-na a-na ŠU-MİN-ka ¹⁴⁾ lu-mál-la... “¹⁻⁴⁾ Tanrılar ve tanrıçalar arasında hiçbirinin anlayamayacağı

⁵ Dicle Nehri üzerinde yeralan Upke/Opis ve burada gerçekleşen savaş ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Roux, 1964: 323.; Oates 2004: 142.

Sin'in büyük işi, o eski günlerde yeryüzüne inmedi. (Bundan dolayı) da yeryüzündeki insanlar onu göremediler, zamanı gelinceye kadar ne tabletlere yazabildiler, ne de onun heykelini dikebildiler. Cennette yaşayan tanrı ve tanrıçaların efendisi Sin! Cennetten Babil kralı Nabonid'in önüne indin Ben tek oğul, hiç kimsesi olmayan Nabonidim ki, krallık benimle değildi. (Ama) tanrılar ve tanrıçalar benim için dua ettiler ve Sin beni krallığa çağırdı. Gece gördüğüm rüyada bana şöyle dedi: "Harran kentindeki Ehulhul Tapınağını inşa et! Bütün ülkeleri senin eline emanet edeceğim..."

Stelin ilerleyen satırlarında kral kendisine emanet edilen bölgelerdeki halka sahip çıktığını ve Tanrı Sin tarafından kendisine verilen görevi yerine getirdiğini belirten ifadeleri Stn. III'de "Tanrıların Kralı Sin tarafından elime bırakılan Yukarı Deniz'deki Mısır sınırından, Aşağı Deniz'e kadar Akad, Hatti ülkelerinin halkını çağırma izni verdim..." cümlesiyle kaydetmiştir. Yine Kral Nabonid'e ait Şanlıurfa Müzesi envanterinde bulunan bir diğer stel, Nabonid'in annesinin ölümü ve Sin kültünün yüceltilmesi adına dikilmiştir. Annesi Adda-Guppi'nin ölümü ile Nabonid gerçekleştirmek istediği dini reforma hız kazandırmış ve zaten yenilemeye çalıştığı Harran kentine ilgisini yoğunlaştırmıştır. Bu durumu kanıtlar nitelikteki kral Nabonid tarafından Annesi Adda-Guppi'ye ithaf edilen Mezar Steli (Gadd 1958; Yıldırım 2017) (Res. 3) Adda-Guppi'nin kendini adadığı dini yapı ile ilgili şu ifadelerle başlatılmıştır:

Stn. 1.

1) *a-na-ku SAL* ^d*adda-GU-up-pi-i* AMA ²⁾ ^{md}*na-bi-um-na-'a-id šâr* TİN. TIR.KI ³⁾ *pa-li-ib-tu* ^d30 ^d*nin-gal* ^d*nusku* ⁴⁾ ^ù ^d*sa-dâr-nun-na ilani-ia* ⁵⁾ *ša ul-tu mi-iš-bi-ru-ti-ia aš-te-'e-u* ⁶⁾ *ilu-ú-ut-su-un šá ina* MU 16 ^{kám} ^dPA-A-ŠEŠ ⁷⁾ *šâr* TİN. TIR.KI ^d30 *šâr ilani it-ti ali-šu* ⁸⁾ *u biti-šu iz-nu-ú i-lu-ú ša-ma-miš alu* ⁹⁾ *nišé šá ina lib-bi-šu il-li-ku(?) kar(?)* ¹⁰⁾ *ina lib-bi šá aš-ra-a-tú* ^d30 ^d*nin-gal* ^d*nusku* ¹¹⁾ *u* ^d*sa-dâr-nun-na aš-te-'e-u pal-ha-ku ilu-ut-su-un* ¹²⁾ *šá* ^d30 *šâr ili* TÚG.SÍG-^{šú} *aš-bat-ma mu-ši u ur-ra* ¹³⁾ *aš-te-ni-'i-a ilu-ut-su rabiti(ti) u-mi-šam la na-par-ka-a* ¹⁴⁾ *šá* ^d30 ^d*šamaš* ^d15 *u* ^d*adda ma-la bal-ča-ku* ¹⁵⁾ *ina šamê u iršiti pa-li-ha-at-su-nu ana-ku šal-mu-u-a* ¹⁶⁾ *dam-qa šá id-di-nu-nu umu mu-ši arbu u šattu ad-din-šu-nu-tu...* ^{“(1-5) Ben Kraliçe Adda-Guppi (Addagoppe), Babil Kralı Nabu- na'id/ Nabonid'in annesi Baş tanrıların izinden gittiğim, çocukluğumdan beri kendimi adadığım tanrıları Sin, Ningal, Nusku ve Sadarnunna ⁶⁻⁷⁻⁸⁾ Babil Kralı Nabupolassar'ın 16. yılındayken, Tanrıların Kralı Sin'in (kutsal) kenti ve tapınağı öfke doluydu ve (bu öfke) gökyüzüne yükseldi... kent ve ⁹⁾ içinde yaşayan halk harap oldu. ¹⁰⁻¹²⁾ Bu nedenle onların baştanrısı ve benim peşinden ayrılmadığım Sin'in, Ningal'in, Nusku'nun ve Sadarnunna'nın tapınaklarına ve onların baştanrılarına tapındım. (Ve) gece ve gündüz tanrıların kralı Sin'in giysisinin bir ucunu onların üzerine serdim. ¹³⁻¹⁴⁾ Yaşamım boyunca Sin'in, Šamaš'ın, İstar'ın ve Adda'nın (ve) baştanrılığının yüceliğini durmadan, ... (hep) aklımda tuttum. ¹⁵⁾ Ben hem yeryüzünde hem de gökyüzünde onların adanmışıyım. Benim kutsallarım, ¹⁶⁾ onların bana verdiği iyi düşünceleri, günler, geceler, aylar ve yıllar boyunca onlara (geri) sundum..."}

Stelin yine aynı sütununun ilerleyen satırlarında Adda-Guppi'nin oğlu Babil Kralı Nabonid'in tahta çıkışını ilahi bir kaynağa dayandırarak meşrulaştırma çabası şu ifadelerle kayıt altına alınmıştır:

³⁸⁾ *šá qí-rib* ^{alu} *harrani šu-bat tu-ub lib-bi-šu is-li-mu ir-šu-u* ³⁹⁾ *ta-a-a-ri* ^d30 *šâr ilani ip-pal-sa-an-ni-ma* ⁴⁰⁾ ^{md}PA.I *maru e-du ši-it libbi-ia a-na šarru-u-tú* ⁴¹⁾ *im-bi-e-ma šarru-u-ti* ^{mat} *šu-me-ri u* ^{mat} *akkadKI* ⁴²⁾ *ul-tu pa-ču* ^{mat} *mi-šir tam-ti e-lit a-di tam-ti* ⁴³⁾ *šap-li-ti nap-bar* KUR. KUR *ú-tak-la-a* ⁴⁴⁾ *ŠÚ-uš-šu qa-ta-a aš-ši-ma a-na* ^d30 *šâr ili* ⁴⁵⁾ *pal-bi-iš ina te-me-qa* [um-ma ^{md}PA.IM.TUK ⁴⁶⁾ *mar ši-it lib-bi-ia na-ra-am um-mi-su]*... ^{“(38-39) Harran'daki Tanrı Sin'in kalbinin sevinci olan E.hul.hul tapınağına doğru, saygıyla yönelmişti. ³⁹⁻⁴⁰⁾ Tanrıların kralı Sin bana ve tek oğlum, rahmimin armağanı Nabonid'e baktı, ⁴⁰⁻⁴⁴⁾ Onu kral olarak belirledi ve yukarı denizdeki Mısır sınırından, aşağı denize kadar bütün toprakları onun egemenliğine tahsis etti. ⁴⁴⁻⁴⁶⁾ Ellerimi yukarı kaldırdım ve Tanrıların kralı Sin'e saygıyla [(minnetimi) sundum. Annesinin sevgili oğlu, rahmimin armağanı Nabonid için...].”}

Mezar Stelinin 2. sütununda anne Adda-Guppi'nin oğluna gördüğü bir rüyada Tanrı Sin tarafından Harran'ın onarılması ve Harran'daki büyük Sin tapınağının yaptırılmasını söylediği satırlarda şu ifadeler yer almıştır:

Stn. 2.

¹⁾ *at-ta a-na šarru-ú-ti tam-bi-šu-ma taṣ-ku-ru ṣi-keir-šú* ²⁾ *ina qí-bit ilu-ú-ti-ka rabitū^u ilani rabutū³⁾ i-da-a-šú lil-li-ku li-šam-qí-tú ga-ri-šú* ⁴⁾ *e tam-šú é-húl-húl ú šuk-lu-lu-tú uššī(?)* ⁵⁾ *šú šul-lim* ⁶⁾ *qa-ta-a-šú ina MÁŠ.GE₆-ia ki-i iṣ-šak-nu* ^{d30} *šâr ili(?)* ⁷⁾ *i-qab-ba-a um-ma it-ti-ka ta-a-a-ra-tú ilani* ⁸⁾ *šu-bat* ^{alu} *harrani ina ŠÚ* ^{md} *PA.I mari-ka a-šak-kan...*

¹⁾ Sen onu krallığa çağırдың, Sen onun adını söyledin, ²⁻⁴⁾ Sen yüce baş tanrılığının gücüyle büyük tanrıların onu bölmesine izin verme, onlar onu düşman eline düşürebilirler, unutma! ⁴⁾ Ama iyi bir şey yap E.hul.hul tapınağı ve ona bağlı yapıları tamamlamak (gibi) ⁵⁻⁷⁾ Rüyamda Tanrıların kralı Sin ellerini üst üste koymuştu (ve) bana (şunları) söyledi: “Seninle oğlun Nabonid’in egemenliği altına, tanrıların son durağı Harran’ı bırakacağız; ⁸⁾ O E.hul.hul tapınağını inşa ettirecek, O olağanüstü bir yapı olacak ve Harran’ı ⁹⁾ daha önceden yapılmış olandan daha muazzam bir tapınakla taçlandırılacak...”

Yine aynı sütunda Adda-Guppi tarafından oğlu Nabonid Tanrı Sin’e adanmış ve belki de Nabonid’in Tanrı Sin kültürünü bir tür resmi din olarak benimsetme çabalarına ivme kazandırmıştır. Adda-Guppi’ye ait ilgili satırlar şöyledir:

³⁴⁾ *a-mur-ma áš-ba-a lit-tu-tu* ^{d30} *šâr ilani a-na SIG₅-ti* ³⁵⁾ *tap-pal-sa-an-ni-ma u₄-mi-ia tu-ri-ki* ^d *PA.I šâr ilani NUN. KI* ³⁶⁾ *maru-ú-a a-na* ^{d30} *bêl-ia lu-ap-qid...* “³⁴⁻³⁶⁾ Tanrıların kralı Sin, beni gözeten sensin, günlerimi uzatan sensin, Babil kralı oğlum Nabonid’i sahibim Sin’e adıyorum...”

Annesi Adda-Guppi’ye ithafen hazırlattığı mezar stelinin son satırlarına doğru Nabonid, annesinin ölümü ve onun son yolcuğuna uğurlarken görevi olan ritüeli yerine getirdiğini şu ifadelerle kayıt altına almıştır: Stn. 3.

¹⁾ *[a]-kâs-sap-šú-nu-ti-ma s[ur-qin-nu]* ²⁾ *[tab]-du-ti i-ri-ši ṭ[a-a-bi]* ³⁾ *a-na gi-na-a [ú-kin]-šú-[nu-ti-ma]* ⁴⁾ *áṣ-tak-kan ina mah-ri-[šú-un]* ⁵⁾ *ina MU 9^{KÁM} md* *PA.[IM. TUK]* ⁶⁾ *šâr* *TIN.TIR.KI* *ši-[im-tu]* ⁷⁾ *ra-man-ni-šú ú-[bil-šú]-ma(?)* ⁸⁾ *md* *PA.IM.TUK* *šâr* *TIN. TIR.KI* ⁹⁾ *mar ši-it lib-bi-šú* *x x x x* ¹⁰⁾ *AD₆-su ú-kám-mis-ma* *x x x* ¹¹⁾ *SIG₅-ti qí-tu-u n[a-am-rí]* *x x* ¹²⁾ *[KÛ.G]I ? ? ? nam-[ru-tu]* ¹³⁾ *NA₄.SIG₅-ti NA₄* *x x x* ¹⁴⁾ *NA₄ šu-qu-ru-ti* *x x x* ¹⁵⁾ *NI.GIŠ.DÛG AD₆-su ú x x x* ¹⁶⁾ *iṣ-ku-nu ina ni-šir-ti* *x x...* “¹⁻²⁾ Onların ruhlarını besledim, zengin ve lezzetli adaklarla (onları) hoşnut tuttum, ³⁻⁴⁾ Her zaman onlardan önce görev belirledim ve hep onlardan önce yerine getirdim. ⁵⁻⁶⁾ (Şimdi) Babil kralı Nabu na’id’in (Nabonid) 9. görev yılında, Onun (Babil’in) yazgısı kendisinden mesuldür. (ve) ⁸⁻⁹⁾ Oğlu, rahminin yavrusu Babil Kralı Nabonid... ¹⁰⁾ Onun bedeni gömüldü ve [giysiler] ¹¹⁾ görkemli, parlak gömlek... ¹²⁾ altın, parlak... ¹³⁾ güzel taşlar, kıymetli taşlar... ¹⁴⁾ pahalı taşlar... ¹⁵⁾ Onun cansız bedeni üzerine tatlı yağları o [döktü]...”

Sonuç

Babil Kralı Nabonid’in M.Ö. 556 yılında tahta çıkışı ve hükümdarlık dönemi boyunca yaşadığı siyasi gelişmelere yön veren unsurun Pers coğrafyasındaki istikrarlı ilerleyiş ve Persler’in ilerleyişini durdurma çabası olduğu görülmüştür. Persler’e karşı kazanılan küçük zaferlerin dışında, Nabonid’in Arap ticaret yollarının kaybedilmemesi ve Mezopotamyalı krallarca gelenekselleşmiş bir dış politika olan batı yayılmacılığı geliştirilmeye çalışılsa da, kralın hükümdarlık dönemine yerleştirmeye çalıştığı dini reform damga vurmuştur. Babil’in bilinen, kadim ve bir tür resmi inanç sistemi olan Marduk Kültü’nün yerine egemen kılmaya çalıştığı Sin Tapınımı kralın tahta çıkış süreci ve yetiştirilme biçimiyle birlikte iki yönlü bir etkinin sonucu olarak icraatlarına yansımıştır. İlk etki Mezopotamyalı hanedan üyesi olmayan kralların tahta çıkışı esnasında ya da hükümdarlıkları döneminde

kendilerini meşru gösterme çabalarına tipik bir örnek teşkil etmesi yönünde gelişmiş, bu kralların kanun maddeleri, efsanevi doğumları ya da gerçekleştirdikleri yeni tapınım adetleri ile hükümdarlıklarını resmi ve kalıcı kılarak kutsal bir zemin üzerine inşa etmelerine olanak sağlamıştır. Bu etkiyle birlikte Sin Tapınımını yaygınlaştırmayı ve kendi krallığını güçlendirmeyi hedefleyen Nabonid'i aslında bu düşünce sistematığına yönlendiren güçlü bir diğer etki de annesi Adda-Guppi'nin adanmış bir Sin rahibesi olmasıdır. Kralın siyasi faaliyetleri dışındaki icraatları dönemine tarihlenen yıllıklarında detaylı bir biçimde yer almamış olmasına karşın, özellikle Harran'da bulunan yazıtlı dikilitaşlar kralın ve annesinin Sin Kültü'ne ait inanç pratiklerinin yaygınlaşması ve kalıcılığı noktasındaki kararlı tavırlarının adeta önemli bir kanıtı olmuştur. Eskiçağa gerek siyasi, gerekse de kültürel açıdan oldukça etki etmiş Babil'in, belli bir dönemine ışık tutan kayıtlara Anadolu topraklarından ulaşılmış ve bu kayıtların yalnızca Babil tarihine ilişkin bilgilerin netleştirilmesinde değil, aynı zamanda Anadolu'nun tarihi zenginliğinin aktarımına da kaynaklık etmiş olduğu anlaşılmıştır.

Kaynakça

- Beal, R. H. 1992. The Location of Cilician Ura, *Anatolian Studies* Vol. 42, pp. 65-73.
- Beaulieu, P.-A. 2007. Nabonidus The Mad King: A Reconsideration of His Steles from Harran and Babylon, *Representations of Political Power*, ed. Heinz M.-M.H. Feldman, pp. 137-166, Eisenbrauns-Indiana.
- Beaulieu, P.-A. 1989. *The Reign of Nabonidus, King of Babylon 556-539 B.C.*, New Haven/London.
- Combe, E. 2009. *Historie Du Culte de Sin En Babylonie Et En Assyrie*, BiblioBazaar.
- Donbaz, V. 1991. A Brick Inscription of Nabonidus from Harran, *Annual Review of the Royal Inscriptions of Mesopotamia Project* 9, pp. 11-12.
- Gadd, C.J. 1958. "The Harran Inscriptions of Nabonidus," in *Anatolian Studies*, Vol. VIII, pp.47.
- Gallagher, W. 1996. "The Istanbul Stela of Nabonidus," *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 86, University of Vienna, pp.119-126.
- Grayson, A. K. 1975. *Assyrian and Babylonian Chronicles* (1975, A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, Locust Valley, New York: J.J. Augustin Publisher.
- Green, T. M., 1992. *The City of the Moon God: Religious Traditions of Harran*, Brill-Leiden.
- Khurt, A. 2009. *Eski Çağ'da Yakındoğru* (M.Ö. 3000-330), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Kratz, R. 2002. From Nabonidus to Cyrus, in *Ideologies as Intercultural Phenomenon*, ed. A. Panaino and G. Pettinato, Melammu Symposia III (Milan, 2002).
- Lambert, W. G. 1969. "A New Source for the Reign of Nabonidus," *Archiv für Orientforschung* 22: 1-8.
- Laroche, E. 1995. Divinités lunaires d'Anatolie, *Revue de l'histoire des Religions* 148/1, pp. 1-24.
- Parpola, S. 2003. "Sacae, India, Gobryas and The Median Royal Court: Xenophon's Cyropaedia Through The Eyes of an Assyriologist", *Continuity of empire: Assyria, Media, Persia*, ed. Giovanni B. Lanfranchi, Michael Roaf, Robert Rollinger Editrice e Libreria, pp.339-350.
- Roux, G. 1964. *Ancient Iraq*, George Allen & Unwin Pres.
- Sack, R. H. 1994. Neriglissar - King of Babylon, *AOAT* 236 Neukirchen-Vluyn, : 2-20.
- Yıldırım, N. 2017. Nabonid Mezar Steli Türkçe Çevirisi, *Şanlıurfa Müzesi Arkeolojik Eser Kataloğu*, TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 2017.
- Zawadski, S. 2012. The End of the Neo-Babylonian Empire: New Data Concerning Nabonidus's Order to Send the Statues of Gods to Babylon, *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 71, No. 1, pp. 47-65.

Res. 1 İstanbul Nabonid Steli (İstanbul Arkeoloji Müzesi)

Res. 2 Harran Nabonid Steli (Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi)

Res. 3 Harran Nabonid Mezar Steli (Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi)

Seleukos Kralı Antiokhos IV Epiphanes Döneminde Antiokheia’da Yapılan İmar Faaliyetleri

Nurgül Yıldırım¹

Meltem Temizkan²

Giriş

Büyük İskender’in ölümünden sonra kurmuş olduğu büyük imparatorluk kendisinden sonra tam anlamıyla gerçek bir varis bulunmamasından dolayı generalleri arasında paylaşılmıştır. Bu paylaşımın ardından Hellenistik Krallıklar ortaya çıkmış ve Yakındoğu toprakları üzerinde kurulmuş olan bu krallıklardan biri de Seleukoslar olmuştur (Droysen 2007; İplikçioğlu 2007: 46-47). Bu krallığın başkenti kurucu Kral Seleukos I Nikator (M.Ö. 312-281) tarafından Antiokheia olarak belirlenmiştir. Antiokheia, daha sonra Seleukos Krallığı’nın sınırları doğuda Semerkand’a, batıda Sardeis (Manisa)’ya kadar uzanan krallığın başkenti olmuştur. Kent, Habib-i Neccar Dağı’nın (antik kayıtlarda Silpios, 6. yüzyıldan itibaren Silpios ve Staurin) kuzey-batı yamaçları ile Orontes (Asi) Nehri arasında uzanan kayalık yamaç ve ova düzlüğü üzerinde mimar Xenarius (Bevan 1966: 212) tarafından yapılan ızgara plana³ göre düzenlenmiştir. Aynı adı taşıyan diğer kentlerden ayırt etmek için Daphne (Defne) yakınlarındaki Antiokheia (Cohen 2006: 93-94) ya da Orontes (Asi) Nehri üzerindeki Antiokheia olarak belirginleştirilmiştir (Pamir 2014: 251).

Krali merkez Antiokheia’nın bir başkent olarak tamamlanma serüveni özellikle kentte yapılan imar faaliyetleri ile gerçekleşmiştir. Bu bağlamda öncelikle kurucu Kral Seleukos I Nikator, sonrasında da başa geçen diğer krallar tarafından yapılan imar faaliyetleri ile birlikte kentin tamamlandığı anlaşılmış ve kentin dört ana merkezden oluşturulduğu saptanmıştır. Seleukos I Nikator, kentin kurulması ile birlikte ilk iki merkezi oluşturmuştur (Cohen 2006: 81). Aynı zamanda Antiokheia kentinin Seleukos I Nikator tarafından başlatılan imar faaliyetlerinin bitmesiyle birlikte tam anlamıyla kralın oğlu Antiokhos I Soter (M.Ö. 281-261) döneminde, krali merkez olma niteliğini kazandığı gözlemlenmiştir (Christensen-Ernst 2012: 5; Temizkan 2017: 44). Kenti tamamlayacak olan üçüncü merkez Orontes (Asi) Nehri yakınlarında kurulmuş, bir ada şeklinde Seleukos II Kallinikos (M. Ö. 246-225) tarafından konumlandırılmış ve bir köprü ile bu ada şehre bağlanmıştır (Downey 1963: 53). Antiokhos III Megas (M. Ö. 223-187) döneminde bu adanın tamamlandığı düşünülmüştür (Cohen 2006: 82). Ancak Antiokhos IV Epiphanes (M. Ö. 175-164/163) zamanında Antiokheia’nın bir başkent olarak genişleyen nüfus için yetersiz kaldığı anlaşılmıştır. Bu anlamda kente yeni bir çeyrek eklenmiş ve dördüncü çeyrek olan Epiphaneia Antiokhos IV Epiphanes tarafından imar edilmiştir (Grainger 1997: 24; Cohen 2006: 106; Downey 1963: 57).

Antiokhos III Megas ve Loadike’nin genç oğullarından biri olan Antiokhos IV Epiphanes “*Theos Epiphanes (Tanrının Tezahürü)*” olarak anılmış (Grainger 1997: 24) ve gençliğinin bir bölümünü Roma’da geçiren kral, belli bir süre de Atina’da yaşamıştır (Christensen-Ernst 2012: 11-12). Antiokhos IV Epiphanes kardeşi

---

¹ Nurgül Yıldırım, Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Tarih Bölümü, nyildirim@mku.edu.tr

² Meltem Temizkan, Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Tarih Bölümü, meltemtmzkn@hotmail.com

³ Izgara Plan ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Downey 1963: 70; Christensen-Ernst 2012: 5.

Seleukos IV Philopator’un bilinmeyen bir nedenden dolayı öldürülmesinin ardından Seleukos Devleti’nin başına geçmiştir (Grainger 1997: 22-24).

Antiokhos IV Epiphanes’in karakteriyle ilgili antik Yunan tarihçilerinden Polybius aktarımlarında kralın şu özelliklerine dikkat çekmiştir (Tcherikover 1961; Tanner 2001: 4):

“Siyasi bilgilerden uzak ve bir krala uygun olarak nasıl davranılacağını anlamıyordu. Bazen sarayını terk edip, başkent’in sokaklarında dolaşır, dükkanlara ve zanaatkarların çalışma yerlerine girer ve bu insanlarla sohbet ederdi. Bir zamanlar Antiokheia’da düzenlediği muhteşem bir festival sırasında seyirciden önce sahneye çıktı ve diğer oyuncularla dans etmeye başladı. Diğer insanlara karşı davranışları çelişki ve ani sürprizlerle doluydu. Bu yüzden, alay konusu olmuş ve lakabı olan Epiphanes (Tanrının Tezahürü) yerine şaka olarak Epimanes (çalgın/deli) olarak adlandırıldı.”

Antiokhos IV Epiphanes yukarıdaki metinde tanımlandığı şekliyle anılmış olsa da, Asya Devleti’nin temellerini Yunan idealleri ile birleştirmek istediği ve bu konuda büyük adımlar attığı da bilinmektedir (Barry 1910: 126). Antiokhos IV Epiphanes dönemine genel olarak bakıldığında krallığın egemenlik alanı daralmış ve Seleukoslar ellerinde kalan toprakları kaybetmemek adına çeşitli stratejiler geliştirmişlerdir (Sarılar 2012: 139). Bu stratejilerden birinin de halka Yunan eğitiminin verilmesi ve halk üzerinde uygulanmaya çalışılan Hellenleştirme politikası olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla Antiokhos IV Epiphanes, diğer Seleukos kentlerinde olduğu kadar Yahuda bölgesinde de “gymnasion”ların⁴ varlığının arttırılması çabasında olmuştur. Böylelikle kralın Yunan eğitimini yaymaya çalıştığı görülmüş ve Tcherikover bu konuda şu aktarımlarda bulunmuştur (Tanner 2001: 5):

“Burada genç vatandaşlar Yunan eğitimini aldılar, fiziksel egzersiz yaparak güçlerini ve çevikliklerini geliştirdiler, şiir ve müzik öğrendiler. Gymnasialar bir bütün olarak Hellenizm’in sembolleri oldu.”

Hellenleştirme faaliyetlerinin hız kazandığı Antiokhos IV Epiphanes Dönemi’nde bu faaliyetlerin temel dinamiği olan koloniciliğin de geliştirilmeye çalışıldığı görülmüştür. Kralın özellikle Kilikya Bölgesi’nde yer alan kentleri koloni haline getirerek bölgedeki etkin konumu sağlamaya çalıştığı anlaşılmıştır (Cohen 1978: 14; Sarılar 2012: 139-144). Dahası Antiokhos IV Epiphanes Dönemi’nde, Hellenleştirme kapsamında Seleukos kentlerinin isimleri değiştirilmiş ve şehirler nehir adlarıyla birlikte anılmaya başlanmıştır. Bu değişim Antiokhos IV Epiphanes’in kent ile krallık arasındaki bağların güçlenmesini sağlamayı amaçlamasından kaynaklanmıştır (Houghton 1983: 34; Sarılar 2012: 45-51). Bu bağların güçlenmesi adına ayrıca kral Seleukos kentlerinde imar faaliyetlerini destekleyici ticari faaliyetlere de önem vermiştir. Bu noktada Olba Bölgesi’nin (Mersin/Silifke) bu faaliyetlerden dolayı Seleukoslar’ı desteklediği anlaşılmıştır. Yine aynı bölge sahip olduğu yerel kültürden daha çok, Seleukoslar’ın sunmuş oldukları kültürü benimsemişlerdir. Nitekim bu bölgede bulunan Zeus Olbios Tapınağı’nın Kral Antiokhos IV Epiphanes tarafından yaptırıldığı düşünülmüştür (Durugönül 1998: 71; Sarılar 2012: 57-58). Ancak yapılan imar faaliyetlerinin özellikle krali merkez Antiokheia’da yoğunlaştığı gözlemlenmiş ve Antiokhos IV Epiphanes’in özel olarak Antiokheia’yı geliştirme faaliyetlerinde bulunduğu saptanmıştır. Bu noktada kral zamanında Antiokheia kentinin yapısı yetersiz bulunmuş ve imar faaliyetleri hızla devam ettirilmiştir (Downey 1961: 69-70). Bu imar faaliyetlerinden biri olan ve kentin yapılandırılmasında önemli bir unsuru

---

⁴Eski Yunan ve Roma kentlerinde erkek çocukların mental ve fiziksel açıdan eğitim gördükleri, spor etkinliklerinde (koşu, boks, güreş vs.) buldukları yapı komplekslerine gymnasion denilmiştir. M.Ö. IV. Yüzyıldan itibaren Hellen kentlerinin dışında olan gymnasionlar, zamanla kentin iç taraflarına yapılmaya başlanmış ve geliştirilmiştir. Gymnasionlar’da soyunma, yağlanma, yıkanma, derslikler ve bekleme odaları gibi alanlar bulunmuştur. Gymnasionlar özellikle M.Ö. IV. yüzyıldan itibaren Hellenistik dönemde kendilerine özgü bir yapıya kavuşmuşlardır. Bu yapılar kent halkının eğitiminin yapıldığı yerler olarak kullanılmaya başlanmış ve neredeyse her Hellen kentinin kendilerine özgü bir gymnasionu bulunmuştur. Üreten 2006: 210-211.

oluşturan suyollarının⁵ kral Antiokhos IV Epiphanes zamanında da planlandığı ve inşa ettirildiği gözlemlenmiştir.

Antiokheia'da su temini ile ilgili olarak kuruluşundan itibaren çalışmalar yapıldığı antik kaynaklardan öğrenilmiş ve kurucu kral Seleukos I Nikator, Antiokheia kentine su temini için 8 km. kadar güneybatıda yer alan Daphne'den su getirmek için suyolları yaptırmıştır (Pamir-Brands-Çevirici 2008: 396). Ayrıca Antiokheia suyolları ile ilgili önemli çalışmalar yapmış olan Downey, Staurin Dağı'nın batısındaki oygu kanallarda tespit ettikleri "Cossutius" yazıtına dayanarak, bu kanalların M. Ö. 2. yüzyılda Antiokhos IV Epiphanes döneminde, Seleukoslar'a hizmet etmiş Romalı mimar Cossutius tarafından inşa edilmiş olabileceğini önermiştir (Downey 1951: 176; Pamir-İnanç, 2012: 53; Downey 1963: 58). Silpius Dağı yamacından şehre doğru akış gösteren ve Parmenius (Onopnictes/Hacı Kürüş) Deresi üzerine hem taşkınlardan korunmak, hem de kış sularını depolamak amacıyla bir bent inşa ettirilmiştir. (Res. 1) Aynı zamanda Parmenius Vadisi yamaçlarındaki kaynak sularının toplanması amacıyla sarnıçlar yaptırılmıştır. Bu bent ve sarnıçlarda biriken sular, vadinin sağ ve sol yamacına yapılan iki ayrı kanalla şehre ulaştırılmıştır. Bu kanalların Epiphaneia'nın kuruluşu zamanında, Antiokhos IV Epiphanes tarafından yapıldığı gözlemlenmiştir (Korkmaz 2007: s. 79-80).

Antiokheia'da aktif kurucularından olan Antiokhos IV Epiphanes'in, kente yeni bir yerleşim alanı eklediği, kendi adını vermiş olduğu Epiphaneia'yı kurduğu bilinmektedir. Ayrıca kral kente yeni bir agora eklemiş bu noktada Antiokheia'da kurucu kral Seleukos I Nikator'dan sonra ikinci agora inşa eden kral Antiokhos IV Epiphanes olmuştur (Downey 1963: 57). Bu sayede Antiokhos IV Epiphanes zamanında Antiokheia'nın daha da genişletildiği gözlemlenmiştir. Ayrıca Antiokhos IV Epiphanes kente bir *bouleuterion* inşa etmiş ve halk meclisi olarak da nitelendirilebilecek olan bu yapı sayesinde kralın senatörleri, memurlar ve arazi sahipleri bir araya gelerek kentle ilgili sorunları tartışmış ve krala kentle ilgili önerilerde bulunmuşlardır (Malalas Chronicle VIII. 22; Downey 1963: 57-58; Downey 1961: 106-185). Ayrıca bu şehir meclisi Seleukos Krallığı'nın idari yapısı içerisinde, Antiokheia'nın diğer Seleukos kentlerine oranla daha fazla ayrıcalığa sahip olduğunu göstermiştir (Yamaç 2010: 11). Bunun yanında Antiokhos IV Epiphanes döneminde Antiokheia'da bir halk kütüphanesi inşa edilmiş olduğundan bahsedilmiştir. Ancak kütüphanenin kent tarihinin çok erken döneminde inşa edilmiş olabileceği düşünülmüştür. Antiokhos IV Epiphanes, bu kütüphaneyi geliştirmeye çalışmış ve o zamanki entellektüel dünyada tanınmış kütüphaneci ve şair olan Euboea'daki Kalsis Euphorion'u Antiokheia'ya davet etmiştir (Downey 1963: 55-Temizkan 2017: 47-48). Tüm bu yapıların yanında, Antiokhos IV Epiphanes'in Yunan mimarlarını ve sanatçıları Antiokheia'ya davet ettiği ve kenti kültürel bir merkez haline getirmek istediği anlaşılmıştır. Bu anlamda kralın Daphne'de büyük bir festival düzenlediği tespit edilmiş ve bu festivalin bir ay sürdüğü aktarılmıştır. Kralın ülkesindeki çeşitli halkların bir festival ile bir araya gelerek kaynaşmaları hem başkent olarak Antiokheia'nın prestiji açısından önemsenmiş, hem de Antiokhos IV Epiphanes'in ülkesindeki refah düzeyinin bir sembolü haline almıştır. Yine benzer amaçlarla Kral, Daphne'de Apollon/Apollo için görkemli bir tapınak inşa ettirmiştir (Barry 1910: 131-132). Tüm bu gelişmelerin yanında Malalas, Antiokhos IV Epiphanes döneminde kentte pek çok insanı öldüren bir veba salgını yaşandığını ve salgının durması için Charonion'un⁶ büyük bir portresinin yapıldığını aktarmıştır (Malalas Chronicle VIII. 22).

Antiokheia kentini çevreleyen dağlardan biri olan Silpius Dağı'nda (Giorgi 2016: 64) yaklaşık 6 metre boyunda, yüksek kabartma şeklinde dağ yüzeyi işlenerek oluşturulmuş ve yer altı kültü ile ilişkilendirilen anıt,

⁵ Detaylı bilgi için bkz. Downey 1961: 102.

⁶ Yunan mitolojisinde Charon/Kharon, yer altı dünyasının tanrısı Hades'in kayıkçısı olarak tanımlanmıştır. Yunan mitolojisindeki Charon kültü, yer altı mağaraları ve zehirli gaz içeren yer kabuğundaki çatlakları ifade etmiştir. Pamir 2017: 544. Antik Yunan dünyasında, zehirli gaz üreten mağara ve çukurlara Charonion denildiği bilinmektedir. Büyük yeraltı nehri Styx'in Charonion adlı yeraltı mağarasına aktığına inanılmıştır. Ancak burada anlatılan Antiokheia anıtı, devasa bir açık hava anıttır. Pamir 2017: 547.

(Res. 2-3) cehennem kayıkçısı olarak adlandırılmıştır. Anıt, Saint Pierre Kilisesi'nin kuzeyine konumlandırılmıştır. Charon mitolojisiyle bağlantılı olarak Charonion olarak adlandırılmıştır (Özdilek 2014: 170). Antiokheia'daki anıtlarla ilgili tek yazılı kanıt, Malalas'ın 6. yüzyılda yazdığı Chronographia'sı olup, kralın kahin/bilici olan Leios'un önerisi doğrultusunda bu büyük anıtı yaptırma amacı şöyle kaydedilmiştir (Dindorf 1831, Malalas Chronographia, L. VIII.10-15: 205; Downey 1963: 61; Pamir 2017: 546):

“Onun saltanatı sırasında, vebadan şehirde birçok insan öldüğünde, Leios, şehrin yukarısındaki dağdan bir kayaya, taçlandırılmış ve şehre ve vadiye doğru bakan büyük bir maske ile oyulmasını emretti. Üzerinde bir yazıt yazıyordu ve vebadan olan ölümler durdu. Günümüzde Antiokheialılar bu maskeyi Charonion olarak adlandırıyor.”

Antiokhos IV Epiphanes zamanından günümüze kadar ulaşılmış olan Charonion'a ait dev bir büst heykeli salgının bitmesi sonucu tamamlanmadan yarım bırakılmıştır (Downey 1963: 61). Bu salgın hastalığa rağmen kent büyütülmeye devam ettirilmiş, Kral Epiphanes kendi adını taşıyan Epiphaneia'yı Antiokheia kentine eklemiştir (Malalas Chronicle VIII. 22; Yamaç 2010: 11). Böylelikle Antiokheia, Antiokhos IV Epiphanes döneminde artan şehir nüfusuna paralel olarak mekansal açıdan büyütülmüştür (Dinç 2015: 96). Aynı zamanda Antiokhos IV Epiphanes dönemine tarihlenen, Staurin Dağı'nın batı yamaçları üzerinde dağın güney kesimlerine doğru kayaç yüzey üzerine iki kabartmaya daha ulaşılmıştır. Bu buluntular içinde Zeus Keraunios tipinde şimşek demeti üzerinde kanatları iki yana açılmış yükselen bir kartal kabartması, Zeus tapınımı ile ilgili bir açık hava kült alanı Charonion anıtı yakınlarında tespit edilmiştir. Ayrıca, Staurin Dağı'nın güney yamacında kaya üzerine işlenmiş figürlü sahne içeren kabartma da belgelenmiştir (Pamir, H.-Yener, K. A. 2008: 397).

Sonuç

Antiokheia kentinin bir başkent özelliği kazanması noktasında aktif faaliyetler içinde bulunan Kral aktif Antiokhos IV Epiphanes'in Antiokheia kentini geliştirdiği gerek yapmış olduğu imar faaliyetlerinden gerekse düzenlemiş olduğu festivallerden anlaşılmaktadır. Kralın özellikle Antiokheia'da yapmış olduğu imar faaliyetleri kentte Hellen kültürünün yayılımı noktasında önemli bir aşama kaydedildiğini gözler önüne sermiştir. Yunan kültür izlerinin aktarılmaya çalışıldığı hem kralın mimari düzenlemeleri hem de bu mimari düzenlemelerin aktif kullanımı ve Yunan kültürünün devamlılığının sağlama açısından atılmış sistemli adımlar olduğu görülmüştür. Kral Antiokhos IV Epiphanes döneminde inşa ettirilmiş olan kamu binaları ve tapınakların başkent Antiokheia'da artan nüfus göz önünde bulundurularak geliştirildiği ve bu nüfusa paralel olarak gelişen birincil ihtiyaçların da karşılanmaya çalışıldığı anlaşılmış bu bağlamda kentin su ihtiyacının karşılanması amacıyla kente suyunun yapıldığı saptanmıştır. Kral kentteki kendisinden önceki Seleukos kralları tarafından yaptırılmış olan ve kendi döneminde geliştirilen pek çok sosyal alanın kullanımı amacıyla kentte kültürel etkileşimi sağlama ötesinde Yunan kültür izlerinin geniş kitlelere ulaşması ve ülkesindeki gücünün ekonomik refahın ve sosyo-kültürel düzeyin belirginleştirilmesi amacıyla çeşitli festivaller düzenlemiş ve bu festivaller kapsamında kentteki imar faaliyetlerini geniş kitlelere ulaştırabilmiştir.

Kaynakça

- Barry, P. 1910. “Antiochus IV, Epiphanes”, *The Society of Biblical Literature, Journal of Biblical Literature*, Vol. 29, No. 2, pp. 126-138.
- Bevan, E. R. M. A. 1966. *The House of Seleukos vol. 1*”, United States of America, New York.
- Christensen-Ernst, J. 2012. *Antioch on the Orontes: A History and a Guide*”, Hamilton Books, Lanham, Maryland.
- Cohen, G. M. 1978. *Seleucid Colonies*”, Wiesbaden.
- Cohen, G. M. 2006. *The Hellenistic Settlements In Syria, The Red Sea Basin, and North Africa*”, University of California Press, London, England.
- Dinç, Y. 2015. *Antakya (Hatay) Şehir Coğrafyası*”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay.
- Dindorf, L. A. 1831. *Ioannis Malalae chronographia*”. Bonnæ: Impensis E. Weberi.

- Downey, G. 1951. "The Water Supply Of Antioch On The Orontes In Antiquity", *LAAS*, 2 (1), 171-187.
- Downey, G. 1961. "History Of Antioch in Syria From Seleucus to the Arab Conquest", Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Downey, G. 1963. "Ancient Antioch", Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Droysen, 2007. "Büyük İskender Devleti", çev. Bekir Sıtkı Baykal, Dharma Yayınları, İstanbul.
- Durugönül, S. 1998. "Seleukoslar'ın Olba Territorium'undaki Akkulturation Süreci Üzerine Düşünceler", *Olba 1*, s. 69-76.
- Giorgi, A. U. D. 2016. *Ancient Antioch, From the Seleucid Era To The Islamic Conquest*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Grainger, J. D. 1997. "A Seleucid Prosopography and Gazetteer", Leiden New York Köln, Brill.
- Houghton, A. 1983. "Coins of The Seleucid Empire From The Collection of Arthur Houghton", New York.
- İplikçioğlu, B. 2007. "Hellen ve Roma Tarihinin Anabatlari", Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Korkmaz, H. 2007. "Kuruluşundan Günümüze Antakya'da Su", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ, C. 17, S. 1, s. 69-96.
- Malalas, J. (1986). "The Chronicle of John Malalas", İng. Çev. Elizabeth Jeffreys, Michael Jeffreys and Roger Scott, Australian Association for Byzantine Studies, Melbourne.
- Özdilek, B. 2014. "Mitoslarla Antiokheia: Antiokheia Tykhe'si; Charon-Cehennem Kayıkçısı; Daphne-Apollon; Harbiye'de Daphne Efsanesi", *Arkeoloji Yolculuğunda Hatay/Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Kalıcı Sergisi*, ed. Aynur Özfirat-Banu Özdilek, Hatay, s. 167-175.
- Pamir, H.-Yener, K. A. 2008. "Amik Vadisi Bölgesel Araştırmaları", 25. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C. 3, s. 85-102.
- Pamir, H.-Brands, G. , Çevirici F. 2008. "Hatay, Antakya, Samandağ, Yayladağı Yüzey Araştırmaları 2006", 25. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C.3, s. 393-410.
- Pamir H.- Yamaç, İ. , 2012. "Antiokheia ad Orontes Su Yolları" *Adalya XV*, s. 33-64.
- Pamir, H. 2014. "Antakya Hipodrom ve Çevresi Kazısı", *Hatay Arkeolojik Kazı ve Araştırmaları*, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, Antakya no: 50, s. 251-274.
- Pamir, H. 2017. "An Underworld Cult Monument in Antioch: The Charonion", *Overturing Certainties in Near Eastern Archaeology A Festschrift in Honor of K. Aslıhan Yener*, ed. Çiğdem Maner, Mara T. Horowitz, Allan S. Gilbert, Brill, s. 543-559.
- Tanner, J. P. 2001. "The Rise of Antiochus IV Epiphanes and His Assault Against Judea", *Daniel: Introduction*.
- Tcherikover, Y. 1961. "Hellenistic Civilization and the Jews" Translated by S. Appelbaum. Philadelphia: Jewish Publication Society of America.
- Üreten, H. 2006. Bir Antikçağ Okul-Gymnasion- Kütüphanesi: Nysa Kütüphanesi, *Görüşler/Opinion Paper Türk Kütüphaneciliği*, 20, 2, s. 207-216.
- Sarılar, M. 2012. *Küçükasya'daki Seleukos Kolonileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Temizkan, M. 2017. *Seleukoslar Döneminde Antiokheia (Antakya)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Yamaç, İ. 2010. "Antiokheia Ad Orontes Suyolları", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.

Res. 1: Parmenius (Hacı Kürüs) Deresi Su Bendi (Korkmaz 2007:81)

Res. 2: Charon Heykeli-1 (foto: Meltem Temizkan)

Res. 3: Charon Heykeli-2 (foto: Meltem Temizkan)

Bilgi Erişim Sistemlerinin Akademik Bilginin Üretilmesine Katkısı

Okan Koç¹

Giriş

Biyolog Julian Huxley, “İnsanın, bilinen yazılı tarih süresi içinde geçirdiği evrim, insan öncesi evrimden yüz bin kere hızlıdır,” demektedir. Huxley’in dediğine göre, Taş Devri’nde elli bin yıl alan ve çağı simgeleyen gelişmeler, zamanımızda, uygarlıkların yerleşmesiyle yüz yıllık süreler içinde oluşmaya başlamıştır. Değişimin hızı son beş bin yıl içinde artmıştır. Biyoloğun sözleriyle bu artış, “özellikle son üç yüz yıl içinde belirgindir.” (Toffler,2006:38).

İnsanlık tarihinin son elli bin yılı yaklaşık altmış iki yıllık yaşam sürelerine bölünse sekiz yüz yaşam süresi geçirildiği ortaya çıkar. Sekiz yüz yaşam süresinin altı yüz ellisi mağaralarda geçmiştir (Toffler, 2011,s.28). Ancak son yetmiş yaşam süresi boyunca insanoğlu deneyimlerini gelecek kuşaklara iletme olanağı bulmuştur. Büyük insan kitlelerinin basılı sözcükleri görebilmeleri ancak son altı yaşam süresi içinde gerçekleşmiştir. Zamanı kesinlikle ölçmek olanağı son dört yaşam süresinde sağlanmıştır. Elektrik motorunun her yerde kullanılabilmesi son iki yaşam süresinde söz konusu olmuştur (Toffler, 2006: 28). Son bir yaşam süresi ise teknolojinin hayatımızı devr aldığı yıllardır. Bu yıllarda ortaya çıkan, dijital kültür adı verilen dönem bireyin yaşamına insanlık tarihinin hiç bir döneminde olmadığı kadar sirayet etmektedir.

Bilim ve teknolojideki gelişmelere paralel olarak, bilgi erişim sistemleri gelişimi de hayatımızdaki yerini ve çeşitliliğini artırmıştır. Hızlı bir şekilde artan ve kontrolü zorlaşan bilginin, belirli bir amaç doğrultusunda elde edilmesi ve yararlanılabilecek hale getirilmesi oldukça önemlidir. Akademik bilginin üretilmesi noktasında adı geçen bilginin kontrolünde kütüphanelerin, bilgi merkezlerinin, bilgi sistemlerinin ve veritabanlarının önemli bir rolü vardır.

Akademik Bilgi Üretimi

Günümüzde düşünceyle uygulama arasındaki gecikme hemen hemen düşünülemez. Bunun nedeni çok istekli ya da atalarımızdan daha çalışkan olmamız değildir. Süreci hızlandıracak tüm sosyal gereçleri bulmuş, sağlamış olmamızdır. Frank Lyun, yüzyılın başından bu yana önemli bir bilimsel buluşun, yararlı teknolojik bir biçime dönüştürülmesi için gerekli sürenin yüzde altmış azaldığını saptamıştır (Toffler,2006:44).

Bilgi erişim sistemlerinin hayatımızda yer almaya başladığı evrelerin temelleri İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde gerçekleşen rekabet ortamıyla paralellik göstermektedir. Sanayi devriminin yerini alan bilgi ve iletişim teknolojilerinin geliştiği yeni dönem 1970’li yıllardan itibaren araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Birçok ülkede sanayi toplumun egemenliği ve yaygınlaşma trendinin bu döneme kadar devam ettiği görülmektedir. Dünyanın her yerindeki ülkeler sanayi çağını daha kucaklayamamışken, ileri seviyedeki bilgi ve iletişim teknolojilerine sahip olan ülkelerde yeni süreçlerin başladığı görülmektedir. Bir yanda Sovyetler, diğer tarafta ABD silahlanma ve ekonomi yarışını tetiklerken, ekonomik anlamdaki büyüme ve rekabet yeni bir dönemin kapılarını aralamıştır. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler bu yeni dönemin en büyük özelliğini oluşturmuştur. Bir yandan bu yeniçağın uzay çağı olacağı düşünülürken, diğer taraftan yaşanan birçok gelişme toplumsal anlamda büyük değişiklikleri doğurmuştur. İçinde yaşadığımız toplumun adına her ne denilirse denilsin, nasıl tanımlanırsa tanımlansın, bilgi en büyük güç olma konumunu güçlendirmektedir. Bu süreç

---

¹ Okaç Koç, Öğretim Görevlisi, Balıkesir Üniversitesi, okankocbby@gmail.com

göstermektedir ki dünya, tarım ve sanayi devrimi gibi insanlık tarihinde derin toplumsal dönüşümler yaratan bir sürecin daha içerisinde ilerlemektedir (Atasoy, 2007:164).

Bugün akademik bilginin üretim serüveninin de gelinen nokta, yüzyıllardır geleneksel yöntemlerle üretilen kitap, dergi ve diğer çalışmaların artık basım ve yayım teknolojilerinin sağladığı kolaylıklarla kağıt üzerinden elektronik/ dijital ortamlara aktarımı yönünde seyir göstermektedir. Elektronik ortamda üretilen ve erişime sunulan dijital koleksiyonlar, e-kitap, e-dergi, e-makale, e-tez ve diğer şekillerde veri tabanları üzerinde yer almaktadır. Veri tabanı üzerinden bilimsel dokümanlara erişim olanağını kullanıcılarına sunan kütüphaneler önemli bir role sahiptir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin kütüphane hizmetlerinde yarattığı değişimler sayesinde öncelikle bilgi erişimde yardımcı olan ikincil kaynakların elektronik versiyonları hizmete sunulmuş, bunu diğer bilgi kaynakları izlemiştir. Bu teknolojilerin kullanılmaya başlanması tüm disiplinlerdeki kullanıcıların bilgi erişimde edindikleri alışkanlıkların değişimine neden olmuştur (Tanrıku,2006:3).

Akademik bilginin üretimini, bilim insanlarının herhangi bir konuda mevcut durumu ortaya koymak için cevabını aradıkları ilk soruyla başlatmak mümkündür. Akabinde gerçekleştirilen araştırmaya ait sonucu ve bulguların sözlü ya da yazılı olarak sunulması da bu sürecin içine dahil edilmektedir.

Günümüzde artan teknolojik faaliyetlerin etkisiyle birlikte akademik bilginin üretimi de farklı bir mecraya doğru kaymaktadır. Yaratılan her bilgi bir öncekinin üzerinde yükselmekte, bir öncekinin yerini almakta veya bir öncekine alternatif üretmektedir. Bu üretim sürecinin başından sonuna en temel sütununu doğal olarak kütüphaneler ve onların sağladığı hizmetler teşkil etmektedir. Her akademik çalışmanın yararlandığı, mevcut durumu ortaya koyarken analizlerine güvendiği bilgi kaynakları ilgili literatür içerisinde yer alırken, bu bilgi kaynaklarının türlerine göre çeşitliği içerisinde makalelerin önemli bir yeri vardır.

Bilimsel iletişim noktasında gerçekleşen değişimin pek çok faktörü söz konusudur. Bu belirleyici faktörlerin başında, elektronik bilgi ve iletişim teknolojilerinin bilimsel iletişime getirdiği yeni yaklaşımlar dikkat çekicidir. Bu nedenlerden ötürü son dönemde elektronik ortamdaki bilgi kaynaklarına yapılan atıflar çeşitli araştırmalara konu olmaktadır. Kushkowski bir araştırmasında her yıl elektronik kaynaklara yapılan atıf sayısının arttığını belirtirken, basılı ve elektronik web kaynaklarına yapılan atıf oranlarını incelemiş, basılı tezlerdeki atıf oranını %2,2, elektronik tezlerdeki atıf oranını ise %5,4 olarak tespit etmiştir (2005).

Günümüzde bilimsel iletişim açısından webin etkisi her geçen artmaktadır. Davis ve Cohen'in gerçekleştirmiş olduğu çalışma 1996 yılındaki lisans düzeyindeki araştırma raporlarında %9 olarak tespit edilen web kaynaklarına atıf oranının, 1999'a gelindiğinde %21 e yükseldiği belirlemiştir (2001,s.309). 2008 yılında yapılan bir diğer çalışma web kaynaklarının bilimsel iletişim açısından önemi vurgular niteliktedir. İlgili araştırma kütüphane ve bilgi bilimlerindeki dokuz derginin kaynakçalarını ele almıştır. Çalışmada 1277 makaleden 1035'inin kaynakçasında web kaynaklarına atıf yapıldığı, yapılan atıfların basılı yayınlara yapılan atıf sayısı ile paralellik gösterdiği tespit edilmiştir (Bhat ve Kumar).

Bununla birlikte, web ortamındaki kullanımı belirleyebilmek adına geliştirilen Counter Projesi kullanım ölçümünde standartlaşmayı sağlarken, araştırmacının herhangi bir konuda yapmış olduğu taramayı, görüntülemeyi ya da indirmeyi kayıt altına almaktadır. Bu durum, araştırmacıların hangi elektronik kaynakları ya da veritabanlarını tercih ettiğini, hangi formatta görüntüleme yaptığını, hangi sayfa türlerini daha kullanılabılır bulunduğunu belirlemeye imkan sağlamaktadır. Unutulmaması gereken Counter Projesi kullanıcı ve kaynak bazlı istatistikleri bize sağlayabilirken, bu verileri kullanarak genelleme yapmanın, değişen kullanıcı eğilimlerini belirlemenin yeterli olmadığıdır. Buradan hareketle asıl önemli olan, kullanıcı araştırmaları yaparak, araştırmacıların, tutum, davranış ve tercihlerinin belirlenmesidir (Voorbij ve Ongerig, 2006, s. 223).

Bilgi Erişim Sistemleri

Bilgi erişim sistemleri, yalnızca bilgiyi bünyesinde barındırmakla yetinmeyip, bilginin yeniden üretim aşamasında araştırmacıya rehberlik ve destek sağlayan sistemlerdir. Adı geçen temel özelliği araştırmacı ile bilgiyi buluşturuyor olmalarıdır.

Bilginin döngüsü içerisinde kütüphaneler bilgi erişim sistemlerini ayrıca bünyesinde barındırıyor olması sebebiyle artı bir öneme sahiptir. Kütüphaneler ve bilgi merkezleri bilgi üretimi sürecinde değer yaratan unsurları, enformasyon zincirinin halkalarında rol alan aktörleri, ‘yazarlar/araştırmacılar/bilim insanları’ ve dolayısıyla ürettikleri bilgi kaynaklarını, ‘yayınevlerini’, ‘dağıtıcı kuruluşları’, ve veritabanlarını bir araya getiren bir yapıya sahiptir. (Tamdoğan,2009:152).

Enformasyon zincirinin temel aktörlerine günümüzde eklenen bilgi erişim sistemi türleri arasında yer alan veri tabanları ve tarama motorları, kütüphane kurumu ve diğer bilgi merkezleri bünyesinde fırsat eşitliği çerçevesinde her bireyin bilgi gereksinimi karşılamak üzere sunulmaktadır. Aynı zamanda bilgi erişim sistemlerini etkili biçimde kullanabilmeleri için araştırmacılara rehberlik etmekte ve eğitim programları (kütüphane okuryazarlığı, İnternet okuryazarlığı, enformasyon okuryazarlığı gibi) düzenlemektedir. Kütüphaneler elektronik ortamda yer alan bilgiye erişimde, birey, topluluk ya da toplum arasındaki ayrımı betimleyen ‘sayısal ve/veya bilgi uçurumu’ (digitaldivide) olgusunun yaşanmaması yönünde önemli bir toplumsal sorumluluğu yerine getirmektedir (Tamdoğan,2009:156).

Bugün akademik bilginin yeniden üretim serüveninde dikkat çekici olan kullanıcıların en kısa sürede, en doğru ve güncel bilgiye erişim isteğinin belirleyici faktör olmasıdır. Bilgi tarihin her döneminde güç olarak ele alınmış, korunmuş yere ve zamana bağlı olarak değişiklik göstererek paylaşılmıştır, ancak hiç bu kadar hızlı tüketilmemiştir. Hızlı tüketim akabinde teknolojinin de katkısı ile hızlı üretimi de tetiklemektedir. Bilim adamının ve araştırmacıların bu denli hızlı üretim ve tüketim döngüsü içerisine girmesinin birçok farklı sebebi vardır. Kullanıcının bilgi arama davranışını belirleyen bu olguyu Zipf 1949 yılında geliştirdiği “en az çaba kuramı”na göre açıklamıştır.

Bilgi teknolojilerinde yaşanan hızlı değişimlerle birlikte bu bilgi arama davranışı da evrim geçirmekte, sözlü iletişim yolu varlığını sürdürmekle birlikte elektronik bilgi teknolojilerinin ve bilgi erişim sistemlerinin önemi artmaktadır.

Bilgi teknolojilerinin kullanıcıların bilgi arama davranışlarına etkisini belirlemek üzere yapılan araştırmalar, öncelikle kullanıcı grubunun genel özelliklerinin belirlenmesi ve kullanıcıların bilgi kaynaklarını kullanma özelliklerinin anlaşılabilmesi için sadece nicel yöntemle çalışılmıştır. Bu tür çalışmalar, kullanıcıların bilgi teknolojilerini kullanmaları hakkında bilgi sağlamakla birlikte, kullanıcıların sadece bilgi merkezlerinden kaynak sağlama özelliklerini öğrenmeye imkan veren ”sistem merkezli” çalışmaların ötesine geçememiştir

Bilgi erişim sistemlerinin akademik bilginin üretim aşamasındaki desteğini 1970’li yıllara değin götürmek mümkündür. 1970’lerde çevrimiçi bibliyografik tarama adaptasyonun incelendiği bir araştırmada, bilgisayar tabanlı bilgi erişimin gittikçe yaygınlaştığı, veritabanı ve çevrimiçi tarama sayısını % 75 arttığı görülmüştür (Bayer ve Jahoda,1981:).

1993 yılında İngiltere’de “”King’s College Information Access” projesi kapsamında yürütülen bir araştırmada, bilgi teknolojileri destekli bilgi sistemlerinin kullanımı araştırılmış ve bilgi teknolojilerinin akademik çalışmalardaki bilgi kullanımına etkisi incelenmiştir. Buna göre akademisyenlerin,

- Bilgi teknolojileri destekli bilgi sistemlerini dünyadaki herhangi bir kütüphane kataloğunu taramak,
- Kendi kütüphanelerinin kütüphaneler arası ödünç verme hizmetinden yararlanmak ve reserve materyal isteği yapmak,
- CD_ROM ve çevrimiçi veritabanlarında tarama yaparak ilgili makalelere ulaşmak,
- Önbası ve elektronik dergileri taramak,
- Çevrimiçi veritabanlarında bazı dergileri gözden geçirmek,

- Çevrimiçi atf indeksleri ile ilgili çalışmaları belirlemek,
- İnternette tartışma gruplarına ve ortak ilgi topluluklarına katılmak,
- Elektronik konferanslara katılmak ve konferans bildirimlerine erişmek,
- İnternette tarama yapmak ve dünya çapında bilgiye erişmek amaçlarıyla kullandıkları görülmüştür (Barry, 1995:107-108).

Ayrıca akademisyenlerin, bilimsel çalışmalarda kullandıkları kaynak türleri ve kullanma oranları da Tablo 1'deki görülmektedir.

Tablo 1. Akademisyenlerin bilimsel çalışmalarda kullandıkları kaynak türleri ve kullanım oranları (Jankowska,2004,s.60).

	Kaynak Türü	Kullanım Oranı (%)
Araştırma	Tam metin makaleler/ kitaplar	84
	Çevrimiçi veritabanları	80
	Resmi belgeler	52
	Konferans bildirimleri	47
	Özel kurum/kuruluş web sayfaları	45
	Dijital arşivler	41
	Elektronik danışma kaynakları	33
	Ödül ve araştırma fonu kaynakları	13
Eğitim	Uzaktan eğitim paketleri	33
	Sanal eğitim araçları	27
	Yeni bası ve ders notları	26
	Raporlar, haber hizmetleri	21
	Diğer elektronik kaynaklar	12

2004 yılında Jankowska tarafından yapılan araştırmaya göre elektronik ortamdaki bilgi kaynaklarının kullanım oranı özellikle veritabanları açısından oldukça yüksektir. Bilimsel araştırmalarda veritabanı kullanımı %80, web sayfası kullanımı % 45 ve elektronik danışma kaynağı kullanımı ise %33 olarak belirlenmiştir. Yine aynı araştırmaya göre, bilim insanlarının % 33'ü uzaktan online eğitim paketlerini tercih etmektedir.

Ülkemizde yapılan bir araştırmaya göre akademisyenlerin internet kullanımlarına ilişkin bilgilere ulaşılmıştır (Yaylı, Öztürk ve Alabay, 2003: 11).

Tablo 2. Akademisyenlerin internet kullanımlarına ilişkin bilgiler.

İnternete Ulaşım	İnternet Kullanıma İlişkin Bilgiler	Frekans	%	n
	Evden	270	65,2	
	Üniversiteden	393	94,9	
	Arkadaşlardan	15	3,6	414

Koç, Okan; Bilgi Erişim Sistemlerinin Akademik Bilginin Üretilmesine Katkısı

Diğer resmi kurumlardan	15	3,6	
İnternet cafelerden	60	14,5	
Diğer özel kurumlardan	15	3,6	
İnterneti Kullanım Sıklığı			
Her gün	264	64,2	
Yaklaşık her gün	99	24,1	
Haftada birkaç gün	39	9,5	414
Ayda birkaç gün	9	2,2	
Yılda birkaç gün ve daha az	0	0,0	
İnterneti kullanım süresi			
Bir yıldan az	12	2,9	
1-3 yıl	150	36,2	414
4-6 yıl	177	42,8	
7 yıldan fazla	75	18,1	
İnterneti kullanım amacı			
Bilimsel amaçlı	273	65,9	
Genel amaçlı	135	32,6	414
Eğlence amaçlı	6	1,4	
Bilgiye ulaşmada kullanılan yollar			
Arama motorları (yahoo, google, netbul vb.)	396	95,6	
Online veritabanları (Science direct, ebscohost vb.)	294	71,0	414
Kitap, dergi, gazete TV vb.	159	38,4	

Tabloya göre akademisyenlerin bilgiye erişimde bilgi erişim sistemleri arasında yer alan arama motorları (google, yahoo, netbul vb.) ve veritabanlarını oldukça yüksek bir oranda kullandıkları tespit edilmiştir. Buradan hareketle akademik bilginin yeniden üretim serüveninde bilgi erişim sitelerinin etkisinin olduğunu söyleyebiliriz.

2002 yılında tıp fakültesi akademisyenlerinin interneti hangi amaçla kullandıklarını ölçebilmek adına gerçekleştirilen bir çalışmada, araştırmaya katılan 2200 akademisyenin '80'i literatür taraması yaparken, elektronik dergilere erişirken, tıp alanındaki bilgilere ve hasta bilgilerini erişirken interneti kullandıklarını belirtmişlerdir (Casebeer, Bennet, Kristofco, Carillo ve Centor, 2002, s.36).

Ülkemizde 2002 yılında gerçekleştirilen bir diğer araştırmada örnekleme katılan akademisyenlerin %54,5'i interneti literatür taraması yapmak için kullandığını belirtmiştir (Yılmaz,2002,s.64).

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişim, akademik bilginin üretiminde kolaylık sağlayıp, ona hız kazandırmıştır. Diğer taraftan hızlı bir artış gösteren bilgi dünyasında insanlık doğru ve güvenilir bilgiyi bulmakta

bu kadar zorlanmaktadır. Tarihin birçok döneminde olduğu gibi, günümüzün ve geleceğin güçlü toplumlarının da bilgi üzerinde yükseleceği düşünülmektedir. Böyle bir sistem içerisinde araştırmacılar bilgiye erişimde, arama motorları, veri tabanları, online kütüphane katalogları gibi bilgi erişim sistemlerine ve araçlara gereksinim duymaktadırlar.

Veritabanları

Veritabanı kavramının ilk kez 1980'li yıllarda ortaya atıldığı bilinmektedir. Veritabanları bir biriyle ilişkili verilerin depolandığı, kullanım amacına uygun olarak düzenlendiği mantıksal ve fiziksel olarak tanımlarının olduğu bilgi depolarıdır. Veritabanı sistemi, yeni bir veri tabanını düzenlemek, geliştirmek ve bakımını yapmak gibi çeşitli karmaşık işlemlerin gerçekleştirildiği birden fazla programı bünyesinde barındıran bir yazılım sistemidir (Alakoç,2005,s.12).

Genellikle veritabanları ücretsiz olarak hemen herkesin erişimine açık olan elektronik dergi ve veritabanları ile, herhangi bir kurum, kuruluş ya da yayınevi tarafından belirli bir süre için erişime açılan veritabanları, olmak üzere iki grup altında toplanmaktadır.

Veritabanlarının güncellenme aralığının sık olması, güncel bilgi kaynaklarına erişimi mümkün kılmakta, tarama olanaklarının genişliği ile bilginin çok yönlü ve hızlı erişimine imkan vermekte ve çeşitli formatlardaki çıktı sunabilme kapasiteleriyle araştırmacılar tarafından tercih edilmektedir. Ancak burada unutulmaması gereken veritabanı kullanımda gerekli olan bilgi okuryazarlığı becerilerinin varlığı ön koşul olarak ortaya çıkmaktadır (Rowley, 1996: 57).

Akademisyenler tarafından en çok kullanılan bibliyografik veri tabanlarını belirlemeye yönelik İsrail'de gerçekleştirilen bir araştırma sonucunda en çok kullanılan veri tabanının Web of Science (% 47.3) olduğu, Web of Science'ın, PubMed/MEDLINE' in da yer aldığı serbest erişimli diğer veri tabanları (% 39.3) ve INSPEC 'in (% 16.1) izlediği tespit edilmiştir (Bluma, Peritz ve Wolman, 2003: 352).

Sağlık bilimleri alanına yönelik Curtis, Weller ve Hurd (1993: 385-387), tıp, hemşirelik ve eczacılık alanındaki araştırmacıların en çok kullandığı veritabanını belirlemeye yönelik gerçekleştirilen bir diğer çalışmada, araştırmacıların % 73.3'ü Index Medicus ya da MEDLINE, % 35.5'i Current Contents ve % 31,4 Science Citation Index veritabanını kullandığını belirtmiştir. 2003 yılında gerçekleştirilen bir diğer çalışmada, tıp fakültesi akademisyenlerinin en çok tercih ettiği veritabanı, MEDLINE ve Web of Science olarak tespit edilmiştir (De Groot ve Dorsh, s. 2003: 236).

2013 yılında ülkemizde yapılmış bir diğer çalışmada, tıp fakültesi akademisyenlerinin veritabanı ve elektronik dergi kullanımları incelenmiştir. Araştırma sonucunda tıp fakültesi akademisyenlerinin %87.4'ünün veritabanlarını ve elektronik dergi kullanımını, basılı koleksiyona tercih ettikleri belirlenmiştir (Doğan, 2013).

2007 yılında yapılan bir diğer çalışmaya göre akademisyenlerin %67'si en az haftada bir gün veritabanlarını kullandıklarını belirtmişlerdir. 902 akademisyenin katıldığı çalışmada, akademisyenlerin %47'sinin bibliyografik veritabanlarını kullandığı sonucuna ulaşılmıştır. Yine aynı çalışmaya göre akademisyenlerin alanlarıyla ilgili yeni yayınları takip etme ve güncel duyuru hizmeti alma konusunda veritabanlarını tercih ettikleri belirlenmiştir (Hemming, Lu, Vaughan ve Adams, 2007).

Akademisyenlerin bilginin yeniden üretim serüveninde veritabanlarını oldukça sık kullandıklarını ortaya koyan bir diğer veri aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 3. Akademisyenlerin veritabanı kullanım sıklığı (Yaylı, Öztürk ve Alabay, 2003: 19).

Veritabanı Adı	Kullanmıyor um	Nadiren kullanıyoru m	Bazen kullanıyoru m	Hemen hemen her çalışmamda	Her çalışmamda kullanıyorum	Toplam
----------------	-------------------	-----------------------------	---------------------------	----------------------------------	-----------------------------------	--------

<i>DEĞİŞKENLER</i>							kullanıyoru m				
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n
Ebscohost	36	12,0	36	12,0	60	20,0	42	14,0	3	10,0	300
Proquest	42	17,3	18	7,4	36	14,8	18	7,4	9	3,7	243
ScienceDirect	36	11,8	36	11,8	57	18,6	69	22,5	57	18,6	306
Web of Science	45	16,9	30	11,2	63	23,6	36	13,5	30	11,2	267
Econlit	45	20,0	21	9,3	21	9,3	9	4,0	9	4,0	225
Science Citation Index	39	14,0	48	17,4	60	21,7	45	16,3	27	9,8	276
Ulakbim	45	15,0	42	14,0	81	27,0	51	17,0	36	12,0	300
Yök	30	9,5	81	25,7	96	30,5	39	12,4	48	15,2	315
Mesleki veritabanları	30	10,0	45	15,0	81	27,0	42	14,0	51	17,0	300

Tablodan da anlaşılacağı üzere akademisyenlerin büyük çoğunluğu herhangi bir veritabanı hakkında bilgi sahibi olmakla birlikte, araştırmalarında veritabanlarına erişim sağlamaktadır.

Elektronik Dergi

Bilimsel iletişim açısından elektronik dergilerin öneminin her geçen gün arttığı görülmektedir. 90'lı yılların başında 27 olarak belirlenen elektronik dergi sayısı 1999 yılına gelindiğinde 8000' e çıktığı görülmektedir. Ulrich's Periodical Directory veri tabanı üzerinde yapılan bir araştırmaya göre, 2005 yılındaki hakemli dergi sayısı 16 binin üzerine çıkmıştır (Kurata, Matsubayashi, Mine, Muranushi ve Ueda, 2007,s. 1403; Kayaoğlu, 2004: 57).

2003 yılında Tennessee, Pittsburg ve Drexel Üniversitelerinde akademik personel ile akademik olmayan personelin bilimsel dergilerdeki makaleleri okuma eğilimleri üzerine yürütülmüş bir çalışmaya göre akademik personellerin bilimsel elektronik dergileri daha çok tercih etme eğiliminde oldukları belirlenmiştir (King, Tenopir ve Aerni, 2003: 3).

Bir diğer çalışmada bilimsel dergilerin önemi ve akademisyenlerin yılda ortalama kaç bilimsel makale okudukları incelenmiştir. Araştırma sonucunda 1993- 1998 yıllarını kapsayan süreçte ortalama 120 bilimsel makale okunurken, 2000-2001 kapsayan süreçte bu sayının 130'a çıktığı tespit edilmiştir. Ayı araştırmada akademisyenlerin bilimsel içerikli makaleleri okumak için yılda ortalama 100 saatin üzerinde zaman ayırdıkları tespit edilmiştir. (Tenopir ve King, 2001:114).

Akademisyenlerin okudukları bilimsel makale sayıları üzerine gerçekleştirilen bir diğer çalışmada, okunan makale sayısının disiplinlere göre dağılımı incelenmiştir. Araştırma kapsamında mühendislerin, fizikçilerin, astronomların, kimyacıların ve tıp akademisyenlerinin yıllık ortalama okuduğu makale sayıları ve okumak için ayırdıkları süreler karşılaştırılmıştır. Araştırma sonucunda tıp akademisyenlerinin yıllık 322 makale okuma ortalamasıyla diğer disiplinleri geride bıraktığı tespit edilmiştir. Diğer yandan kimyacılar, fizikçiler ve astronomlar yıllık ortalama 107 saat ayırarak bilimsel makale okuduğu sonucuna ulaşmıştır (Tenopir, King, Boyce, Grayson, 2005: 793-794).

Georgia Üniversitesi'nde gerçekleştirilen bir diğer çalışmada akademisyenlerin dergi kullanım oranları tespit edilmiştir. Buna göre temel ve sosyal bilimler alanındaki akademisyenlerin büyük çoğunluğu kendi abone oldukları dergileri kullanmayı tercih ederken (%91), kütüphanenin abone olduğu basılı dergileri kullananların oranı (%74) daha düşüktür. Elektronik dergi kullanımının disiplinlere göre dağılımına bakıldığında ise, temel

bilimlerdeki akademisyenlerin, sosyal bilimlerdeki akademisyenlere nazaran daha fazla elektronik dergi kullandıkları tespit edilmiştir. Dergilere bireysel abonelik açısından temel bilimlerdeki akademisyenlerin oranı (% 50), sosyal bilimlerdeki akademisyenlerin oranından (%8) daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Smith, 2003: 165-166).

Akademisyenlerin okumak için kendi koleksiyonlarında yer alan bilgi kaynaklarının kaynakçalarından makale seçtikleri (%55), bunun yanında bibliyografik veritabanlarını kullanarak (%22) makalelere ulaştıkları saptanmıştır (Smith, 2003, s.166).

2003 yılında tıp alanındaki akademisyenlerin ve öğrencilerin örnekleme seçildiği bir diğer çalışmada, araştırmacıların % 29'unun dergilerin basılı versiyonlarını; % 71'inin ise elektronik versiyonlarını tercih ettiği ortaya çıkmıştır (De Groot, Dorsh,2003,s.234). örnekleme katılan basılı dergileri tercih eden araştırmacılar tercih nedeni olarak; “daha az sayfa harcandığını”, “önemli yerlerin altını çizabiliyor olmalarını”, “grafiklerin ve tabloların elektronik versiyona göre daha kaliteli olduğunu”, “grafik ve tabloları okumanın daha kolay olduğunu” ve “fotokopi için beklenen sürenin elektronik versiyondan çıktı almak için beklenen süreden daha az olduğunu” belirtmişlerdir. Dergilerin elektronik versiyonunu tercih eden araştırmacılar ise, “maliyetin ucuz olması”, “daha az zaman alması”, “kütüphaneye gitmek zorunluluğunun ortadan kalkması”, “çıktının daha hızlı alınabilmesi”, “istenildiği zaman erişilebilmesi”, “kütüphanedeki basılı süreli yayın sayısının azlığı” gibi nedenler öne sürmüşlerdir.

Değerlendirme ve Sonuç

Bilgi erişim sistemlerinin ve buna paralel olarak bilgi merkezlerinin, bilginin yaşam döngüsündeki önemi her geçen gün artmaktadır. Sanal/dijital kültürün bilimsel amaçlı çalışmalara katkısı, arama motorlarından, veri tabanlarından, çevrimiçi kataloglardan, bilimsel toplantı, konferans, bloglara kadar her alanda etkisi göz önündedir.

İnternetin hayatımıza girişiyle birlikte günümüzde, akademisyenler bilgi erişim sistemlerini bilimsel iletişim için kullanmaktadır. Bilgi erişim sistemlerinin bilgiye hızlı bir şekilde erişim ihtiyacı duyan akademisyenlerin bilgi arama davranışları üzerinde keskin bir etkisi olduğu söylemek mümkündür.

Günümüzde, bilgi arama davranışlarının üzerinde etkisini artırarak sürdüren bilgi erişim sistemlerinin, kullanıcılar tarafından etkin ve verimli kullanımına yönelik yürütülecek bilgilendirme çalışmalarına, eğitimlerine ve kullanımında karşılaşılan sorunların çözülmesinde bilgi merkezlerine ve bilgi erişim sistemi sağlayıcılarına önemli roller düşmektedir.

Konuyla ilgili olarak öneriler içerisine bilimsel bilgi kullanıcılarının bilgi arama davranışları ve elektronik kaynak kullanımları ilgili çalışmaların yapılması için araştırmacılar özendirilmeli, ortaya çıkan sonuçlar benzer çalışmalarla karşılaştırılarak benzerlik ve farklılıklar belirlenip, bu bilgiler ışığında bilgi merkezleri ve bilgi merkezleri çalışanlarının paylaşımına sunulması gerekmektedir. Böylelikle elektronik bilgi kaynaklarının kullanım istatistiklerinin farklı kullanıcı gruplarına yönelik olarak tanımlanması ve akabinde elektronik koleksiyonun geliştirilmesi konusunda alınacak kararlar daha sağlıklı olacaktır.

Bilgi merkezlerinin kullanıcı ile bilgi sistemleri arasında etkin bir rol üstlenebilmesi için kullanıcıyı ve bilgi arama davranışını yakından tanıması gerekmektedir. Bu doğrultuda bilgi merkezinin kullanıcı ile sürekli iletişim halinde olması, kullanıcıyı hangi kaynaklara daha çok gereksinim duyduğunu belirlemesi yapılması gereken ilk basamağı oluşturmaktadır. Bilgi merkezi profesyonellerinin bilgi erişim sistemleri konusunda yetkin ve donanımlı olmasının bilginin yeniden üretim sürecinde etkili olacağı ve bağlı bulunduğu kurumun saygınlığa doğrudan etkisi olacağı unutulmamalıdır.

Elektronik bilgi kaynaklarının kullanım verilerinin ölçülmesi ve belirlenen verilerin bilgi merkezi çalışanları ile bilgi erişim sistemi sağlayıcılarıyla paylaşılması kaynakların efektif kullanımına doğrudan etki edecektir. Kullanıcıların bilgi arama davranışlarının belirlenmesi için; kullanıcı merkezli çalışmalara gereksinim

duyulmakta olup; kullanıcı merkezli çalışmalarda nicel ve nitel yöntemlerin bir arada yürütülmesi ile dinamik yapıdaki insan davranışlarına bir standart getirebileceğini unutulmamalıdır.

Bilgi erişim sistemleri araştırmacılar için, bilgiye erişimi kolaylaştırmakta ve araştırma sürecini kısaltmakta büyük bir avantaj sunmaktadır. Ülke genelinde bilimsel iletişim konusunda bilgi erişim sistemlerinin öneminin kavranmasına katkı sağlayacak, bununla birlikte elektronik yayıncılığın gelişmesi ve toplumun her kesimine ulaştırılması noktasında teknolojik ve ekonomik desteğe ihtiyaç söz konusudur. Ekonomik ve teknik alt yapıya ait sorunların ortadan kaldırılması elektronik ortamdaki bilgiye erişimi kolaylaştıracaktır. Bunun yanı sıra, bilgi merkezlerinin elektronik yayınlar konusunda kullanıcıyı işin içine dahil edeceği halkla ilişkiler çalışmaları ve kullanımı özendirecek uygulamalara gereksinim vardır.

Kaynakça

- Alakoç, B. Z. (2005). Veri Tabanı Yönetim Sistemleri. Seçkin.
- Atasoy, F.(2007). Kültürler Üzerinde Bilişim Devriminin Etkileri. Modern Türklük Araştırma Dergisi, 4(2), 163-178. Web: http://mtad.humanity.ankara.edu.tr/IV-2_Haziran/27_MTAD_4-2_FAtasoy_163-178.pdf 18 Aralık 2014 tarihinde erişildi.
- Barry, C. A. (1995). Critical Issues in Evaluating the Impact of IT on Information Activity in Academic i Research: Devolving a Qualitative Research Solution. LISR, 17:107-134. Web: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0740818895900179> 04 Ocak 2015 tarihinde erişildi.
- Bayer, A. E., Jahoda, G. (1981). Effect of Online Bibliographic Searching on Scientist'Information Style. Online Review, 5: 4, 323- 333. Web: <http://www.emeraldinsight.com/doi/pdfplus/10.1108/eb024068> 05 Ocak 2015 tarihinde erişildi.
- Bhat, S. V. R. ve Kumar, B. T. S. (2008). Web citation behaviour in scholarly electronic journals in the field of library and information science. Webology, 5(2). Web: <http://www.webology.org/2008/v5n2/a57.html> 05 Ocak 2015 tarihinde erişildi.
- Bluma, J. B-I, Peritz, B. C. ve Wolman, Y. (2003). A Survey on the use of electronic databases and electronic journals accessed through the Israeli Universities. The Journal of Academic Librarianship 29 (6), 346 – 361.
- Casebeer, L., Bennett, N., Kristofco, R., Carillo, A., & Centor, R. (2002). Physician internet medical information seeking and on-line continuing education use patterns. Journal of Continuing Education in the Health Professions, 22(1), 33-42.
- Curtis, K. L., Weller, A. C. ve Hurd, J. M. (1993). Information – seeking behavior of health sciences faculty: a survey of health sciences faculty use of indexes and databases. Bulletin of Medical Libraries Association, 81 (4), 383 – 392. 5 Ocak 2015 tarihinde PubMed Central veri tabanından erişildi.
- Davis, P. M. ve Cohen, S. A. (2001). The effect of the Web on undergraduate citation behavior 1996–1999. Journal of the American Society for Information Science and Technology, 52(4), 309-314. Web: [http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/1532-2890\(2000\)9999:9999%3C::AID-ASI1069%3E3.0.CO;2-P/pdf](http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/1532-2890(2000)9999:9999%3C::AID-ASI1069%3E3.0.CO;2-P/pdf) 05 Ocak 2015 tarihinde erişildi.
- De Groote, S. L. ve Dorsch, J. L. (2003). Measuring use patterns of online journals and databases. Journal of Medical Libraries Association, 91 (2), 231– 240. 3 Ocak 2015 tarihinde PubMed Central veri tabanından erişildi.
- Doğan, S. C. (2013). Tıp akademisyenlerinin elektronik veri tabanı ve elektronik dergi kullanımları: Hacettepe Üniversitesi örneği. <http://bbytezarsivi.hacettepe.edu.tr/xmlui/handle/2062/255> adresinden erişildi.
- Hemminger, B. M., Lu, D., Vaughan, K. T. L., & Adams, S. J. (2007). Information seeking behavior of academic scientists. Journal of the American society for information science and technology, 58(14), 2205-2225.

- Jankowska, M. A. (2004). Identifying University Professors Information Needs in the Challenging Environment of Information and Communication Technologies. *The Journal of Academic Librarianship*, 30, 1: 51-66.
- Kayaoğlu, H.D. (2004). Bilimsel iletişim sürecinde basılı dergiden elektronik dergiye geçiş. B. K. Ataman ve M. Yalvaç (Yay. Haz.), *Aysel Yontar Armağanı içinde* (ss.37-65). İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi.
- King, D. W., Tenopir, C., Montgomery, C. H. ve Aerni, S. E. (2003). Patterns of journal use by faculty at three diverse universities. *D-Lib Magazine*, 9(10). Web: <http://www.dlib.org/dlib/october03/king/10king.html> 25 Aralık 2014 tarihinde erişildi.
- Kurata, K, Matsubayashi, M, Mine, S. Muronushi, T, Ueda, S. (2007). Electronic journals and their unbundled functions in scholarly communication: Views and utilization by scientific, technological and medical researchers in Japan. *Information Processing & Management*, 43, 1402-1415.
- Kurulgan, M.(2006). Bilgi Toplumunun Kütüphaneler Üzerine Etkisi. Web: <http://kaynak.unak.org.tr/bildiri/unak05/u05-19.pdf> 19 Aralık 2014 tarihinde erişildi.
- Kushkowsk, J. D. (2005). Web citation by graduate students: A comparison of print and electronic theses. *Portal: Libraries and the Academy*, 5(2), 259-276. Web: <http://muse.jhu.edu/journals/pla/summary/v005/5.2kushkowsk.html> 05 Ocak 2014 tarihinde erişildi.
- Smith, E. T. (2003). Changes in faculty reading behaviors: the impact of electronic journals on the University of Georgia. *The Journal of Academic Librarianship*, 29(3), 162 – 168.
- Tamdoğan, O. G. (2009). Enformasyon zincirinde bilgi erişim sistemleri, bilgi erişim sürecinde kütüphane kurumu ve diğer bilgi merkezleri. *Türk Kütüphaneciliği*, 23(1), 151-168.
- Tamdoğan, O. G. (2009). Bilgi Üretiminde Yazın Ürünleri ve Kütüphaneler: Atıfların Tespiti ve Analizi Yoluyla Araştırma. *Türk Kütüphaneciliği*, 23(2), 254-277.
- Tannıkulu, B. (2006). Akademisyen Mühendislerin Bilgi Arama Davranışlarına Bilgi Teknolojilerinin Etkisi: Bilkent Üniversitesi Örneği. Hacettepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Tenopir, C., King, D. W., Boyce, P., Grayson, M ve Paulson, K. L. (2005). Relying on electronic journals: reading patterns of astronomers. *Journal of The American Society for Information Science and Technology*. 56 (8), 786 – 802.
- Tenopir, C. ve King, D. W. (2001). The use and value of scientific journals: past, present and future. *Serials* 14(2), 113-120.
- Toffler, A. (2006). *Gelecek Korkusu: Şok*. İstanbul, Koridor Yayıncılık.
- Tonta, Y. (2002). *Elektronik Yayıncılık ve Elektronik Bilgi Kaynakları*. Erişim tarihi, 01.12. 2014.
- Tonta, Y. (2006). Kütüphaneler Sanal Güzergâhlara Mı Dönüşüyor?. Web: <http://eprints.rclis.org/9430/1/tonta-istanbul-mayis-2006-bildiri.pdf> 06 Ocak 2015 tarihinde erişildi.
- Voorbij, H. ve Ongering, H. (2006). "The use of electronic journals by Dutch researchers: A descriptive and exploratory study," *The Journal of Academic Librarianship*, 32 (3): 223-237.
- Yaylı, A. Öztürk, Y. ve Alabay, M. N. (2003). Türkiye'deki Akademisyenlerin İnterneti Kullanım Düzeylerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. Web: <http://www.ttefergi.gazi.edu.tr/makaleler/2003/Sayi2/259-277.pdf> 07 Ocak 2015 tarihinde erişildi.
- Yılmaz, A. (2002). Hacettepe Üniversitesi İhsan Doğramacı Çocuk Hastanesi'nde Çalışan Hekimlerin Hasta Kayıt Sistemi Hakkındaki Düşünceleri ve Elektronik Hasta Kayıt Sisteminden Beklentileri. *Bilim Uzmanlığı Tezi*, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sağlık Kurumları Yönetimi, Ankara.

Kütüphaneciliğin Etik Sorununa Kavramsal Bir Bakış

Okan Koç¹

Seda Balta²

Giriş

Tarihi açıdan bakıldığında etik tartışmaları Antik Yunan'a kadar götürmek mümkündür. Yunan filozofları ve etik konusunda önde gelen düşünürlerden Aristo bu konuda düşüncelerini öne sürmüştür. Mutluluğun erdem sayesinde mümkün olabileceğini, insanın mutlu bir yaşam sürdürebilmesi için temel belirleyicilerin akıl süzgecinden geçen erdem ve etik davranışlarla bütünlük kazanacağını savunmaktadır. Ahlaki ve entelektüel yaşam sonuç olarak erdemi ortaya çıkarmaktadır. Entelektüel olarak kendini gerçekleştirememiş ve ahlaki olarak eksikliğini kapatamamış birey erdem sahibi olamayacaktır. İşte bu süreçte bireyi ahlaki ve entelektüel olarak destekleyen ve erdeme ulaştıran bilgidir.

Çoğu zaman etik sözcüğü yanlış biçimde ahlak sözcüğüyle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Annemarie (1999, s.29) 'nin şu yaklaşımı bu durumu açıkça ifade etmektedir:

“Etik ahlak üretmez, ahlak üzerine konuşur. Ahlaki yargılar ve ahlaki yargılara ilişkin önermeler, farklı dil ve nesne düzeylerinde ikili bir durumu yansıtır. Dolayısıyla etik, tek tek eylemlere ilişkin ahlaki yargılarda bulunmaz, eylemlere ilişkin ahlaki yargıların nasıl oluştuklarını üst bakış düzeyinde çözümler (Annemarie s.29).”

‘Etik’ sözcüğü çoğu zaman ahlak anlamına geldiği gibi; belirli bir grupta, belirli bir zamanda, kişilerin birbirleriyle ilişkilerini ve eylemlerini yönlendiren davranış sistemleri olarak kullanılmaktadır. Bu kural ve normlar belirli bir kültür ve toplulukta yazılı olmayan neyin iyi ya da kötü olduğunu belirleyen, toplumdan topluma değişiklik gösteren norm sistemleridir. Etik ile ahlak kavramlarının bir birinden ayrı değerlendirecek olursak, etik kavramı Yunanca, karakter ve davranış anlamına gelen “etos” sözcüğünden türetilmiş ve felsefi olarak, ahlaki değerleri incelemektedir. Ahlak kavramına baktığımızda ise İngilizce karşılığı olan “morality” kelimesinin Latince “moralis” sözcüğünden türetilmiş olduğunu ve görgü ve gelenek anlamlarına geldiğini görmekteyiz (Thompson, 1985:555).

Ahlak, bireyin davranışlarını doğru ya da yanlış bir ayrıma tabi kılarak yönlendirmesine ve becerisine sahip olabilmesi olarak tanımlanmaktadır. Doğal olarak ahlaki davranmak toplum tarafından iyi ya da kötü olarak belirlenen kurallara uygun davranılmasını gerektirmektedir (Wart, 2003:331).

Ahlak, genellikle insanların kendisine göre yaşadıkları bir ilkeler topluluğu, bir kurallar toplamı anlamına da gelmektedir. Böylece bir meslek ahlakından, bir siyasal ahlaktan ve hatta bir evlilik ahlakından söz etmek mümkündür. Etik ise ahlaktan farklı olarak, bu tür davranışları felsefi olarak inceleyen ve açıklamaya ve son çözümlemede değerlendirmeye çalışan felsefi soruşturma alanıdır (Arslan, 1994:119).

Diğer taraftan etik sözcüğünün, belirli bir amaç etrafında toplanan bireylerin davranışlarını düzenleyen yazılı normlar bütünü olarak ifade edildiği de bilinmektedir. Bu noktada oluşturulan norm ve kurallar, belirli bir amaç için türetilmiş, mevcut norm ve kurallar arasından seçilmiş, konsensüs oluşturularak kararlaştırılmış ve evrensel anlamda geçerli kılınmak istenen belgelerdir (Kuçuradi,2003,s.8). Bunun yanında mesleki etik bağlamında bakıldığında etik sözcüğü, belirli araştırma alanlarında ilgili alandaki norm ve kurallar bütünü olarak ifade etmektedir.

---

¹ Okaç Koç, Öğretim Görevlisi, Balıkesir Üniversitesi, okankocby@gmail.com

² Seda Balta, Kütüphaneci, Ankara Üniversitesi, sedaabalta@hotmail.com

Tanımsal anlamda bakıldığında, Felsefe Sözlüğü'nde etik "İnsanın ahlaksal sorumlulukları ile toplumsal yükümlülüklerinin neler olduğunu ortaya koyan, sunduğu gerekçelerle bunları tek tek tanımlayan; hem eylemlerin hem de eyleyenlerin etik ya da ahlaksal değerlerini belirleyen; eyleyenlerin eylemlerini ve birbirleriyle girdikleri etkileşimleri yol açtıkları sonuçlarıyla birlikte değerlendiren; insanların tanrısal yönelimleri ile doğa ötesi bağlanımları karşısındaki konumunu tanımlayan; iyi ve güzel bir yaşam yolunda mutluluğa ulaşmak için nelerin yapılması gerektiği sorusu bağlamında insan eylemlerinin değerlendirilmesine yönelik köklü yaklaşımlar sunan değişik değer öğretileri bütünü" (Felsefe Sözlüğü, 2002) olarak ifade edilmektedir.

Etik sözcüğünü tanımlamak istersek; insan davranış ve eylemlerinin bir değer olarak ele alınıp ahlaki açıdan iyi-kötü, doğru-yanlış, yararlı-zararlı gibi değerlendirmelerin bir bütün olarak gerçekleştirildiği felsefi bir alan şeklinde ifade edebiliriz. Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere, bireyin toplum içindeki tutum ve davranışlarının ahlaki açıdan değerlendirilmesiyle etiğin çalışma alanı oluşturulmakta ve bu alan kişiden kişiye değişmeyen, toplum tarafından yararları düşünülerek oluşturulan standart etik kurallarından oluşmaktadır.

Etik ilkeler, etik değerleri artırmak, davranışları yasalastırmak, etiğe uygun karar vermeyi teşvik etmek ve bireyin davranışlarında yetkinin kötüye kullanımını engellemek için temel amaçtır (Yılmaz, 2007,s.44). Etiğin bir toplum için ne anlam ifade ettiğini bilenler, ahlaki yükümlülüklerin dayanaklarını, halk yığınlarının çeşitli sorunlarla ilişkisini; ekonomik, toplumsal ve politik gelişmenin ulaşmak istediği amaçları da bilirler (Usta,2010,s.161).

Etik ilkeler, kişiye zorlama ile ilkelerin buyurdularına ezbere uymamanın; ya da kolay yolu seçerek, kendilerine hazır olarak verilen ilkelerin dediklerini ezbere yapmamanın; bunun yerine özgür bir kişi olarak, doğru değerlendirmeler yapmanın ve etik eylemde bulunabilmenin yolunu açar (Yetişken, 2005, s.77).

Toplumsal olarak bakıldığında etiğin insani yaşam koşullarıyla yakında ilgili olduğu görülmektedir. Bireyin eylem ve davranışlarını gerçekleştirirken toplumun diğer üyelerine karşı sorumluluklarının bilinciyle insani bir zeminde hareket etmesi dolayısıyla toplumun tüm kesimini ilgilendirdiği görülmektedir.

Günümüzde etik adıyla ifade edilen ahlak kurallarının, etik bildirelerin ve ya mesleki etik normların hayatımızda önemli bir yeri vardır. Herhangi bir durumda bir norm ya da kurala uygun olarak davranıp etik açıdan değersiz davranmak mümkündür. Bireylerin etik değerlerini ve ya mesleğinin etik değerlerini koruyarak davranışlarını yönlendirebilmesi için, yazılı normlardan ziyade etik değerlerin felsefi bilgisine dayanan bir eğitime ihtiyacı vardır.

Mesleki Etik

Genel olarak bir meslek icra edilirken davranışları belirleyen iki temel etken rol oynamaktadır. Bunlardan ilki yasalar, diğeri ise etik değerlerdir. Yasalar, bireyin davranışlarını dışsal olarak belirlemede ve denetlemede iken, etik değerler, bireye ait davranış içsel olarak yönetmekte ve denetlemektedir (Cooper ve diğerleri, 1998:91). Davranışların dışsal olarak belirlenmesinde etkisi olan yasalar ve kurallar, ilgili meslek mensuplarını kamu yararı doğrultusunda eylemde bulunmaya zorlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında, mesleki etiğin, mesleki görevlilerin her türlü davranışını yasalara, etik kodlara ve çeşitli kurallara göre yapması olarak tanımlamak mümkündür. Davranışların içsel olarak belirlenmesi ve değerlendirilmesi noktasında, meslek elamanlarının eylemlerini, bireysel ahlaki değerleri referans alarak yapması anlamına gelmektedir. Bu açıdan, meslek çalışanlarının ahlaki gelişmişlik düzeyi oldukça önemli hale gelmektedir. (Maesschalcs, 2004,s.21). Mesleki etik kural ve normlar belirlenirken bu iki bakış açısının göz önünde bulundurulması, birbirini içselleştirmesi oldukça önemlidir.

Meslek etiği ile ilgili literatürdeki tanımlara bakıldığında, belirli bir meslek grubunun, mesleğine ilişkin olarak oluşturduğu; meslek üyelerine emreden, onları belirli bir şekilde davranmaya yöneltten, kişisel yönelimlerini belirleyen, yetersiz ve ilkesiz meslek mensuplarını dışlayan, meslek içi rekabeti düzenleyen ve hizmet idealini korumayı amaçlayan ilke ve kurallar bütünüdür (Aydın, 2001).

Meslek etiği, belli bir alanda etkinlik gösteren kişilerin uymaları gereken kuralları belirleyip ve o alana özgü uygulamalardaki istenen davranışları irdelerken, aynı mesleğe sahip tüm çalışanların uyması gereken belirli davranış norm ve kurallarını oluşturmaktadır (Yıldırım, Kadioğlu, 2007; Doğan, Karataş, 2011).

Shafritz ve Russell' a göre mesleki etik içerisinde dörtlü bir hiyerarşi söz konusudur. Adı geçen hiyerarşinin ilk basamağını bireylerin “bireysel ahlak” durumları oluştururken, ikinci basamağı ise “mesleki etik” teşkil etmektedir. Bireysel ahlak, bireyin kendi öznel geçmişinden, ailesinden, dini inancından, yetiştiği kültürel ve toplumsal değerlerden ve bireysel tecrübelerinden etkilenerek şekillenirken, mesleki etik olarak adlandırılan normlar bireyin mesleğini icra ederken ilke olarak aldığı standartlardır (2005,s.186).

Bir meslek çalışanın sorumluluk alanlarıyla ilgili mevcut etik değerleri içselleştirmesi, ve eylemlerini bu doğrultuda gerçekleştirilmesi beklenen bir durumdur. Bu noktadan hareketle, herhangi bir mesleğin icara edilirken gerekli görülen başlıca etik ilkeleri;

- Yasalara ve misyona karşı sorumluluk,
- Kamu yararı ön planda tutularak, sahip olunan yetki ve sorumluluklar bireysel çıkarlar için kullanılmamalı,
- Toplumsal anlamda adalet, dürüstlük, açıklık ve hoşgörülülük esas alınmalı,
- Demokratik değerler temelinde yapılan her eylemin sorumluluğu alınmalı,
- Referans alınan etik değerler kurumsal yapının tümüne yayılmasına şeklinde sıralamak mümkündür (Svara, 2007; Özdemir,2008).

Zaman zaman mesleki yöneticiler karar alırken bazı etik problemlerle karşılaşabilmektedir. Böylesi durumlarda yöneticinin dayanağı anayasaya, yasaya, ulusuna, mesleğine, ailesine, kendisine, sivil toplum kuruluşlarına, kamu yararına, genel refaha, demokrasiye ve insanlık değerlerine bağlı kalarak karar vermesi gerekmektedir (Waldo, 1980).

Mesleki etik açısından örgüt ile etik ilişkisini sorgulayan dört ana modelden bahsetmek mümkündür. Birinci model temel alındığında, karşımıza çıkan niteleyici özellik disiplin vurgulandığı hiyerarşik örgüt yapılarında tercih edilen, mesleki çalışanların davranışlarını sıkı bir denetim altında tutan bir yapı söz konusudur. Bu modelde mesleki çıkar her şeyin üzerinde görülmektedir. İkinci bir modelde ise durum biraz farklı olup, çalışan gruplar arasında çoğulcu bir rekabet söz konusudur. Gruplar arasındaki bu rekabet mesleki etik değerleri belirleyen ana unsurdur. Diğer model açısından temel nitelik ise eşitlikçi bir algıyla hareket edilmektedir. Son olarak bireyi merkeze alan, etik değerlerin özünü bireyin kendini gerçekleştirilmesi ile mümkün kılan bir yapının varlığı da bilinmektedir (Hunbury,2004).

Bununla birlikte mesleki etik normlarının toplumun her kesimi tarafından kabul edilmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için etik eğitiminin de işin içine dahil edilmesi gerekmektedir.

Mesleki etik eğitiminin önemini Özgener şu şekilde sıralamaktadır;

- Örgüt içindeki tüm kadroların yeni politikalar, kodlar ve beklentiler konusunda haberdar olması sağlanır,
- Son günlerde ortaya çıkan örgütsel etik değerler ve ilkelerin anlaşılmasına katkı sağlar,
- Yöneticiler tarafından yeni yapılar üzerinde gerekli etik anlayış desteklenir (2009,s.149).

Mesleki etik eğitiminin önemi, örgüt içerisindeki değerlerin çatıştığı ve çalışanların ikilem içinde kaldığı durumlarda, çalışanlara ve yöneticilere doğru davranış ve uygulamalarda bulunma, kötü davranışlardan uzak durma konusunda rehberlik etmekte olup, ayrıca ilgili örgüte olan güveni artırarak, ilgili mesleğin yönetsel davranış ölçütlerini geliştirmek biçiminde ifade edilebilmektedir (Usta, 2010, s. 166).

Son olarak mesleki etik ilkelerin oluşturulmasının tek başına yeterli olmadığı unutulmamalı, teorik düzlemde kalmaması için pratikte uygulanabilmesi gerekmektedir. Etik ilkeler belirlenirken, konuyla ilgili hemen her durum göz önünde bulundurulmalı, mesleki örgüt içerisinde belirlenen ilkelere uyulması konusunda duyarlılık sağlanmalı, gerekli görülen durumlarda uyarılar yada yaptırımlar hayata geçirilmelidir.

Kütüphanecilik Etiği

Kütüphanecilik etiği, mesleği icra eden çalışanların, mesleki işlerinde neleri yapıp neleri yapmamaları üzerinde yükselen etik değerleri nitelendirmektedir. Ayrıca diğer mesleki alanlar ve bilim dallarında olduğu gibi, etik çalışmalarının alt alanında yer almaktadır. Bununla birlikte toplumun bilgi gereksinimini karşılamaya odaklan kütüphanecilik birçok ilke, yöntem, kuram ve tekniği bünyesinde barındırdığından ve birçok meslek ve bilim dalı ile yakından ilişkili olduğundan, etik ilkelerin varlığı ve niteliğini daha da önemli kılmaktadır (Fenerci, 2003, s. 287). Tanımdan da anlaşılacağı üzere kütüphanecilik mesleği disiplinlerarası bir çalışma alanına sahip olduğu için birçok meslek grubu etik değerlerinin, hizmetlerinin yürütülmesinde etkili olması beklenmektedir.

Kütüphanecilik, bireylerin çeşitli nedenlerle gereksinim duydukları her türden bilginin (enformasyonun) elde edilmesi, belirli teknik ve yöntemlerle düzenlenmesi, korunması ve basılı, elektronik vb. ortamlarda erişime sunulması ile ilgili ilke, teknik ve yöntemler üzerine çalışan ve bunları uygulamaya aktaran bir bilgi ve meslek alanıdır” (Yılmaz, 2009, s. 395). Bu nedenle kütüphanecilik etiği ile tanımlarda, “kullanıcı bilgi ihtiyaçlarının karşılanması, düşünce özgürlüğünün savunulması, kişisel bilgilerinin gizliliğinin korunması, telif haklarına değinilmesi gibi hayati önemdeki ilkelere yer verilmelidir (Toplu, 2007, s. 191).

Kütüphanelerin yazıyla birlikte insanlığın tarihinde önemli bir yeri işgal etmeye başlaması, bu konuda etik değerlerin önemi vurgular niteliktedir. Ancak bakıldığında konuyla ilgili ilk çalışmaların 20. Yüzyılda ortaya çıktığı görülmektedir. İlk ciddi çalışma 1938 tarihli Amerikan Kütüphaneler Derneğinin “Kütüphaneciler için Etik Kodlar” adlı çalışmasıdır. İlgili çalışma kütüphaneciliğin icra edilirken daha da profesyonelce davranılmasını tetiklediğinden uluslararası anlamda kabul görmüştür (ALA, 2014).

Kütüphanecilik etiğinin önemi konusunda Yılmaz şu değerlendirmeleri yapmaktadır;

- Mesleğin meslek olarak kabul görmesini sağlar,
- Mesleği sağlam temellere dayandırır,
- Mesleğin saygınlığını sağlar,
- Meslektaşlara sorumluluk yükler,
- Meslektaşların disipline olmasını sağlar,
- Mesleğe bağlılığı artırır,
- Meslektaşların karar ve uygulamalarında kişisel çıkar ve davranışlardan uzak durmasını sağlar,
- Meslek açısından grup dinamiğinin oluşmasını destekler (2015,s.139).

Mesleki etik kavramının yaygınlaşması, etik sorunlarının hızla artması ve çözüm yollarının aranması ihtiyacıyla etik ilkelerin belirli kurallarla oluşturularak standartlaştırılması ihtiyacının artmasıyla Kütüphane Dernekleri tarafından mesleki etik ilkeleri belirlenmiştir. Türkiye’de 1996 Türk kütüphaneciler Derneği tarafından mesleki etik ilkeleri yayınlanmıştır.

Kütüphaneciler ve Diğer Bilişim Çalışanları için IFLA Etik Kuralları ve bu kurallar çerçevesinde gerçekleştirilen yönetim şekli, kütüphanecilere ve diğer bilişim çalışanlarına ve özellikle de ilgili dernek ve örgütlere rehberlik etmek amacıyla hazırlanan bir dizi etik önerilerden oluşmaktadır.

Etik kuralların işlevi şu şekilde tanımlanabilir;

- Kütüphaneciler ve diğer bilişim çalışanlarının yönerge oluşturabileceği ve ikilemlerle başa çıkabileceği ilkeler üzerine düşünmeyi teşvik etmek,
- Profesyonel öz farkındalığı geliştirmek,
- Genel olarak topluma ve kullanıcılara şeffaflık olgusunu sağlamak (IFLA, 2012)

IFLA’nın 2012 yılında yayınlamış olduğu etik ilkeleri, aşağıdaki başlıklardan oluşmaktadır.

1. Bilgiye Erişim
2. Bireyler ve Topluma Karşı Sorumluluklar
3. Mahremiyet-Gizlilik ve Şeffaflık
4. Açık Erişim ve Telif Hakları

5. Tarafsızlık-Dürüstlük ve Profesyonel Beceriler
6. Meslektaş ve İşveren/Çalışan İlişkisi (IFLA, 2012).
Finlandiya Kütüphane Derneği, Finlandiya İsveç Kütüphane Derneği ve Finlandiya Araştırma Kütüphanesi Derneği tarafından kabul edilen etik kuralları aşağıdaki başlıklardan oluşmaktadır.

Kütüphane uzmanlarının ilkeleri;

1. Bilgilere, fikirlere ve kültürle ilgili materyallere erişim sunarak katılımı teşvik etmek
2. Çok sayıda yaratıcı etkinlik için belgelendirilmiş sonuçların kullanılabilirliğini garanti etmek ve bu tür etkinliklerin yeniliğini, kullanıcıların mümkün olduğunca farklı olan koleksiyonları ve ilgili hizmetleri sunarak desteklemek
3. Ulusal, kültürle ilgili materyalleri depolamak ve kullanımını sağlamak
4. Kendini yönlendirerek, hedefe yönelik öğrenmeyi ve kendini geliştirmeyi teşvik etmek
5. Aktif vatandaşlık ve eleştirel medya okuryazarlığını desteklemek
6. Kültürel çeşitliliği desteklemek
Tarafsızlık ilkeleri;
7. Koleksiyonları geliştirmek ve politik, ahlaki, dini ya da kişisel önyargısız bir şekilde sadece profesyonel bir temelde hizmet sunmak
8. Profesyonel yetkinliğimiz ve kütüphanedeki materyaller ve hizmetler, yaş, dini inançlar, sosyal statü, etnik köken veya diğer dış etkenlerden bağımsız olarak herkese açıktır.
9. Tarafsız ve gizli bir şekilde çalışmak ve müşterilerimizin gizliliğini ve gizliliğini garanti etmek
İyi bir yaşam için kütüphanelerin ilkeleri;
10. Adil kuralların kütüphanelerde ve çevrimiçi ortamda gözlemlenmesini teşvik etmek
11. Kütüphaneyi, herkes için açık, ticari olmayan ve güvenli bir fiziksel ve sanal ortam olan bir kamu mekanı olarak geliştirmek
12. Kütüphane hizmetlerinin düzenlenmesinde kullanıcı hesap görüşünü takip etmek ve incelemek
Çalışma topluluğu ilkeleri;
13. Diğer ulusal ve uluslararası kütüphaneler ve bilgi servisi sağlayıcıları ile işbirliği içinde çalışmak
14. Kişisel gelişimimizin ve çalışma grubunun geliştirilmesinin sorumluluğunu üstlenmek ve profesyonel uzmanlığımızı aktif olarak sürdürmek
15. Alanında çalışan meslektaşlarımızı takdir etmek ve desteklemek
16. Kütüphane yöneticilerine karşı görevimizi yerine getirmek (Finnish Library Association. “Ethical Principles of Library Work”)
Polonya Kütüphaneciler Derneği etik kuralları aşağıdaki başlıklardan oluşmaktadır.

Genel ilkeler;

1. Kütüphaneciler ve bilgi profesyonelleri, kütüphanecilik mesleğinin geleneğinden, meslek etiği, yapısı, dernekleri, mesleki eğitim ve işe alım sisteminden yararlanan meslek mensuplarıdır. Kütüphaneciler ve bilgi profesyonelleri kütüphanecilik ve mesleki bilgi hizmetlerinin kamusal misyon özelliklerinden kaynaklanan görevleri kabul eder ve mesleklerinin olumlu imajını şekillendirmeye ve güçlendirmeye çalışırlar.
2. Kütüphaneciler ve bilgi profesyonellerinin görevi, kullanıcıların bilgi, eğitim, bilimsel, kültürel, estetik ve eğlence ihtiyaçlarını tanımak, tatmin etmek ve geliştirmek. Özel görevleri, ulusal ve uluslararası bilgi kaynaklarına ücretsiz kamu erişiminin yanı sıra kültürel ve bilimsel mirasın korunması ve kamuya aktarılması için fırsatların yaratılmasıdır.
3. Kütüphaneciler ve bilgi profesyonelleri, sağduyu ve en iyi profesyonel uygulamaya rasyonel atıfta bulunarak sansüre ve bilgi, kültür ve bilgiye erişimin her türlü sınırlanmasına karşıdırlar.

4. Kütüphaneler ve bilgi merkezleri, faaliyetlerinin her alanında sloganı "kamu yararı" nı önemseyen "kamu güveni" kurumlarıdır...
5. Kütüphaneciler ve bilgi profesyonelleri kullanıcı çeşitliliğine saygı gösterirken, her zaman eşit haklarla ve insan haklarına saygılı, özellikle entelektüel özgürlük, bilgi ve kültüre serbest erişim ilkesi ile hareket ederler. Hizmet ettikleri ve işbirliği yaptıkları gruplar için geçerli olan etik ilkeleri öğrenmeye çalışır ve onlara saygı göstermeye çalışırlar. Kütüphaneciler ve bilgi çalışanları, kullanıcıların gizlilik ve takdir hakkına saygı gösterir.
6. Kütüphaneciler ve bilgi profesyonelleri kütüphaneler ve kamu fonlarının bilgi merkezlerinde çalışırken, temel bilgi hizmetlerini ücretsiz olarak sunmaya gayret ederler.
7. Kütüphaneciler ve bilgi profesyonelleri yazar haklarına ve fikri mülkiyet haklarına saygı gösterir.
8. Kütüphaneciler ve bilgi profesyonelleri yüksek hizmet kalitesini önemserken, bilgi ve becerilerini sürekli olarak mükemmelleştirir ve mesleki faaliyetlerinde mesleki yeterliliklerini istihdam etmeye çalışırlar.

Kütüphaneciler ve bilgi profesyonellerinin topluma karşı sorumlulukları

1. Kütüphaneciler ve bilgi profesyonelleri yaptıkları çalışmalarla bireylerin yanı sıra toplumun gelişmesine katkıda bulunurlar.
2. Kütüphaneciler ve bilgi profesyonelleri, yaşam kalitesini, kültürel ve medeniyet gelişimini iyileştirmek için bilgi ve belgenin önemini yanı sıra bunlara ücretsiz erişim bilincini toplumda aktif olarak yaymaktadırlar.
3. Kütüphaneciler ve bilgi profesyonelleri mesleki faaliyetleriyle ilgili olarak, hiçbir zaman kendi çıkarlarını toplum menfaatinden önce tutmazlar.

Kütüphaneciler ve bilgi profesyonellerinin kullanıcıya karşı sorumlulukları

1. Kütüphaneciler ve bilgi profesyonelleri her zaman kullanıcının yararına çalışır
2. Kütüphaneciler ve bilgi profesyonelleri, kullanıcılara dolaşımda bulunan / erişilebilir kaynakları kullanma özgürlüğünü ve gizliliğini sağlar.
3. Kütüphaneciler ve bilgi profesyonelleri kullanıcılara en iyi araştırma / çalışma koşullarını sağlar.
4. Kütüphaneciler ve bilgi profesyonelleri, tüm kullanıcıların bilgi alma ve kütüphaneyi kullanma konusunda eşit derecede yetenekli olmadıklarını anlar ve bunlara saygı gösterir.
5. Kütüphaneciler ve bilgi profesyonelleri, kütüphane hizmetlerinin tam ve gerçek kapsamda gerçekleştirilmesinde ve sunulmasında kullanıcılarına doğru bilgi sağlar...
6. Kütüphaneciler ve bilgi profesyonelleri, kullanıcılara kütüphanelerin ve bilgi merkezlerinin kullanımı ile ilgili kurallar ve yönetmelikler hakkında açık ve iyi bilinen bilgiler sunmaya gayret ederler.
7. Kütüphaneciler ve bilgi profesyonelleri tüm mesleki faaliyetlerinde tarafsız kalır ve herhangi bir titiz değerlendirmeden kaçınırlar.
8. Kütüphaneciler ve bilgi profesyonelleri, kullanıcılar tarafından dile getirilen tüm eleştirilere saygı ve açıklık ile yaklaşırlar.

Kütüphaneciler ve bilgi profesyonellerinin kütüphane ve bilgi kaynaklarına karşı görevleri

1. Kütüphaneciler ve bilgi profesyonelleri bütün kaynaklara saygı duyarlar. Kütüphane ve bilgi kaynaklarının erişiminde telif hakkı ve yazar hakkını önemserler.
2. Kütüphaneciler ve bilgi profesyonelleri bilgilerinin en iyisine ulaşmak için kullandıkları veya yarattıkları en yüksek bilgi sistemleri ve hizmet kalitesini sağlamak için çaba sarf ederler.
3. Kütüphaneciler ve bilgi profesyonelleri, kurumlarının kütüphane ve bilgi kaynaklarının içeriklerini ve sürekli güncellemelerini uygun standartlara dikkat ederek gerçekleştirirler.

4. Kütüphaneciler ve bilgi profesyonelleri, kaynakları seçerken ve kataloglarken, kullanıcı ihtiyaçlarını önceliklendirme prensibiyle hareket ederler.
5. Kütüphaneciler ve bilgi profesyonelleri kütüphane ve bilgi kaynaklarını edinme, kataloglama, düzenleme, seçme, değerlendirme ve dolaşımında bulunurken, ayrımcılığın tüm tezahürlerine direnir ve tarafsız kalır.
6. Kütüphaneciler ve bilgi profesyonelleri, kütüphane materyalleri ya da bilgi kaynakları, nadir, değerli, gizli ya da sosyal açıdan zararlı nitelikleri nedeniyle kamusal dolaşımdan hariç tutulursa, bu tür materyallerin varlığı konusunda kullanıcıları bilgilendirir ve kullanımlarında kural ve düzenlemeleri belirtir.

Kütüphaneciler ve bilgi profesyonellerinin meslektaşlarına ve mesleklerine yönelik görevleri

1. Kütüphaneciler ve bilgi profesyonelleri, güvenilir bir şekilde çalışmakta, kütüphanecilikte ve bilgi hizmetlerinde en iyi uygulamaları öğrenmekte, kullanıcılarını mükemmel hizmetlerden yararlandırmak için çaba göstermektedir.
2. Kütüphaneciler ve bilgi profesyonelleri, çalışmalarının titiz, dakik, düzenli, taktik, bakımlı ve iyi niyetli olmalarını gerektiren bir hizmet türü olduğunun farkındadır...
3. Kütüphaneciler ve bilgi profesyonelleri, mesleklerinin olumlu imajını önemseyerek, mesleki dayanışmanın olumlu anlaşılması ilkesi rehberliğinde hareket ederler.
4. Kütüphaneciler ve bilgi profesyonelleri meslektaşlarının başarılarına, saygı duyar ve anlarlar
5. Kütüphaneciler ve bilgi profesyonelleri meslek örgütlerini ve derneklerini destekler.
6. Yöneticilik pozisyonlarındaki kütüphaneciler ve bilgi profesyonelleri, meslektaşlarına iyi bir örnek teşkil ederek, mesleki uygulama ve etik kurallarına uymaları için benzersiz bir sorumluluk üstlenirler.
7. Kütüphaneciler ve bilgi profesyonelleri, kütüphane ve bilgi kaynaklarına erişim araçları oluşturmak ve iletilen içeriğin güvenilirliği, anlaşılabilirliği, iletişimsel değeri ve doğruluğu ile ilgilenir.

Kütüphaneciler ve bilgi profesyonellerinin işverene karşı görevleri

1. Kütüphaneciler ve bilgi profesyonelleri sadık çalışanlardır. Çalışılan kurumlarının saygınlığını önemsiyorlar, kurumlarının olumlu kamu imajını yaratmaya ve pekiştirmeye çalışıyorlar.
2. Kütüphaneciler ve bilgi profesyonelleri, istihdam edildiği kurumlarının görev ve hedefleri hakkındaki bilgilerini anlama ve derinleştirme ve bunları kendi faaliyetleriyle desteklemeye gayret ederler.
3. Kütüphaneciler ve bilgi profesyonelleri, bilgi birikim ve mesleki becerilerinin potansiyelini kullanırlar, istihdam edildiği kurumlarının gelişmesi ve metodolojisinin, bilgi kaynaklarının ve araçlarının geliştirilmesi için uğraşırlar.
4. Kütüphaneciler ve bilgi profesyonelleri mesleki niteliklerine ve iş gücüne uygun maaşlar talep etme hakkına sahiptirler.
5. Kütüphaneciler ve bilgi profesyonelleri, kendilerine önerilen etik olmayan uygulamalarda yer almaktan kaçınırlar (The Polish Librarians Association. "Code of Ethics for Librarians and Information Professionals") Türk Kütüphaneciler Derneği'nin 1996 yılında kabul edilen etik kuralları, aşağıdaki başlıklardan oluşmaktadır.
1. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve diğer uluslararası sözleşmelerle, TKD Düşünce Özgürlüğü Bildirgesi'nde yer alan bilgi erişim hakkını, toplumun tüm bireyleri için savunur ve gereklerini yerine getirmeye çalışırlar.
2. Düşün ve sanat ürünlerine yönelik sansüre karşı çıkar ve düşünce özgürlüğünü savunurlar.
3. Kullanıcılara hiçbir ayırım gözetmeksizin eşit davranırlar.
4. Mesleki politika ve standartların geliştirilmesinde ve uygulanmasında etkin çaba harcarlar.
5. Doğru ve yeterli bilgiyi zamanında sunarak, görevini mesleğe değer katacak biçimde gerçekleştirirler.
6. Telif haklarına saygı duyar ve bu hakları korurlar.

7. Kullanıcıların yaptığı araştırmaların, ödünç aldığı ve/veya yararlandıkları bilgi kaynaklarının neler olduğunun gizliliğini garanti eder, onların kişisel bilgilerini yasal gereklilik dışında kimseye paylaşmazlar.
8. Nesnel verilere dayanmayan, haksız karalamalarla meslek elemanlarının, genel olarak meslek grubunun ya da bir bilgi merkezinin saygınlığını zedeleyecek söylem ve davranışlarda bulunmazlar.
9. Mesleki görev ve sorumluluklarını yerine getirirken kişisel çıkar sağlamazlar.
10. Mesleki işbirliği ve dayanışmaya özen gösterirler.
11. Mesleki gelişimleri konusunda duyarlı davranır, kendilerini bu açıdan sürekli olarak geliştirir ve bunu hizmetlerine yansıtırlar.
12. Mesleki ve yönetsel ilişkilerinde adil ve dürüst davranırlar (Türk Kütüphaneciler Derneği. “Mesleki Etik İlkeleri”)

On iki maddelik etik ilkeler ile kütüphanecilik mesleğinin genel kurallarına değinilerek, çalışanların görev ve sorumlulukları belirtmektedir. Belirlenen etik kurallar ile mesleki çalışanların; bireylerin kişilik haklarını gözeterek, toplumun her kesimine eşit bilgi hizmeti sunacağı, demokratik bir zeminde bilgi edinme özgürlüğünün savunulacağı, kullanıcılar arasında ayırım gözetmeksizin eşit bilgi hizmeti sunacağı, mesleki saygınlığını ön planda tutan davranışlarda bulunacağı, telif haklarını koruyacağı, bağlı bulunduğu bilgi merkezinin haklarını savunarak, kendi kişisel çıkarlarını adil bir düzlemde yer alarak işlerine dahil etmeyeceği garanti edilmektedir.

Türk Kütüphaneciler Derneği tarafından kabul edilen bu etik ilkeleri mesleki bir birlikteliği inşa edebilmek için ayrıntılı bir şekilde göz atacak olursak aşağıdaki gibi bir değerlendirme mümkün olacaktır.

TKD Mesleki Etik İlkelerinin ilk maddesinde yer alan “bilgi erişim hakkı” ile bilgi hizmetleri alanında çalışanlarının temel görevinin, kişisel ve toplumsal gelişmelere ışık tutan bilginin kullanımı ve yaygınlaştırılması hususlarında bilginin erişilebilir olmasını, her türden bilginin toplumun tüm fertlerine sağlanmasında fırsat eşitliği ilkesi göz önüne alınarak sağlanması gerektiği belirtilmiştir. TKD Düşünce Özgürlüğü Bildirgesinde bilgiye erişimin de toplumun her bireyine eşit fırsatlar sunmak gerektiği açıkça belirtilmiştir. Bilgi Edinme Hakkı Kanunu ile de kişilerin bilgi edinme hakkını kullanımlarında demokratik ve şeffaf yönetimin gereği olan eşitlik, tarafsızlık ve açıklık ilkeleri uygulanmaktadır.

TKD Mesleki Etik İlkelerinin ikinci maddesinde yer alan “düşünce özgürlüğü” ile bilgi hizmetleri alanında çalışanların düşün ve sanat ürünlerine yönelik sansüre karşı çıkmasını TKD Düşünce Özgürlüğü bildirgesinde açıkça belirtilmiştir. Kütüphanelerin en temel görevlerinden biri olan kullanıcı ihtiyaçlarının karşılanması ilkesi gereğince sansürleme ile bazı kaynakların kullanıcıdan uzaklaştırılması beklenemez. Bu kaynakların sosyal açıdan zararlı nitelikleri nedeniyle kamusal dolaşımdan yasal bir zeminde çıkarıldığı durumlarda kullanıcılar bilgilendirmelidir. Bununla birlikte bilgi kaynaklarının teknik işlemleri, seçim ve sağlama süreçlerinde görevli çalışanların bu konudaki hassasiyetleri de önemli olmaktadır. Teknik işlemler boyutuyla, bir bilgi kaynağına bilinçli yanlış sınıflama numarası verilmesi, konu başlığı seçilmesi ve kullanıcıların erişemeyeceği şekilde bir işleme tabi tutulmasının da ile sansür olabileceği unutulmamalıdır. Bilgi kaynaklarının seçim ve sağlama süreçlerinde konu uzmanı personellerin istihdam edilmesi, yalnızca belli bir görüşü belli bir düşünceyi öne çıkaracak yayınların seçilmesinin de sansür boyutuyla değerlendirilebileceği aşikardır.

TKD Mesleki Etik İlkelerinin üçüncü maddesinde yer alan “eşitlik” terimi ile bilgi hizmetleri alanında çalışanların kütüphane hizmetlerinde hiçbir birey için ırk, dil, din, yaş, cinsiyet, medeni hal, eğitim seviyesi, vatandaşlık statüsü, politik görüş, fiziksel görünüş, vb. farklılıkları gözetmeksizin eşit hizmet sunmakla yükümlülüğü belirtilmektedir. Özellikle kullanıcılar arasında mevki, makam ya da yakınlık durumları göz önünde bulundurularak bir takım kolaylıklar, ayrıcalıklar sağlanmamalı, tüm kural ve standartlar toplumun her kesimine eşit uygulanmalıdır.

TKD Mesleki Etik İlkelerinin dördüncü maddesinde yer alan “mesleki politikalar” terimi ile bilgi hizmetleri alanında çalışanlar meslek örgütlerini ve derneklerini kişisel hak ve hürriyetlerinin korunması

garantörlüğü altında mesleki standartların belirlenmesinde yurt içi ve yurt dışı örneklerinin incelenmesinde, yeni fikir ve rollerin belirlenmesinde etkin rol üstlenmelidir. Ayrıca mesleki standartların uygulanmasında ve geliştirilmesinde ortaklaşa bir çalışmanın içinde yer alınması gerektiği, mesleki uygulamaların her bilgi merkezinde standart bir yapıya kavuşturulması, mesleki eğitimin öneminin vurgulanması, mesleki yeniliklerin paylaşılması, teori ile pratiğin, uygulamacı ile akademisyenin bir araya getirileceği kongre, konferans ve sempozyumların önemli olduğu vurgulanmaktadır.

TKD Mesleki Etik İlkelerinin beşinci maddesinde yer alan “doğru bilgi” terimi ile bilgi hizmetleri alanında çalışanlar kullanıcıların bilgi arama sürecinde hangi aşamaları takip etmesi gerektiği ve izlenmesi gereken aşamaların neler olduğu hakkında kullanıcı eğitimi vererek okuma becerilerini geliştirecek hizmetler sunmalıdır. Her bilgi merkezi hizmet verdiği kullanıcı kitlesinin bilgi arama davranışını ve kütüphane kullanım alışkanlığını tespit edeceği çalışmalara yönelmelidir. Bilgi gereksinimi belirlenen kullanıcının ihtiyacı doğrultusunda bilgi okuryazarlığı eğitimleri verilmelidir. Fiziksel engelli ve küçük yaşta olan kullanıcıların bilgi arayışlarında onlara özel yardımda bulunarak meslek etiğine uygun her yaşta ve her türde bireye bilgi kullanımını özendirilmelidir.

TKD Mesleki Etik İlkelerinin altıncı maddesinde yer alan “telif hakları” terimi ile bilgi hizmetleri alanında çalışanlar meslektaşlarına ve kullanıcılara karşı sorumlu oldukları etik ilkeleri aynı zamanda eser sahiplerine de uygulamakla yükümlüdürler. Bilgi hizmetleri alanında çalışanlar ve bilgi belge merkezleri bu alandaki yasal düzenlemeleri uygulamakla yükümlü oldukları gibi, kullanıcılarına da telif hakları yasası hakkında gerekli uyarıları yapmakla da yükümlüdürler. Bu çerçevede bilgi hizmetleri alanında çalışanlar telif haklarının korunmasından ve kullanıcılara bu bilginin aktarılmasından da sorumludurlar. Türkiye’de telif hakları 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu (FSEK) ile korunmaktadır. Kütüphaneler ve bilgi belge merkezleri kişilerin ürettikleri düşün ve sanat ürünlerini onların izin ve istekleri dışında kullanılmasına, çoğaltılmasına ve kopyalanmasına olanak sağlamazlar. Bu çerçevede, bilgi kaynaklarının izinsiz çoğaltılmalarına hoşgörü ile bakamazlar. Kütüphanelerde giderek yaygınlaşan elektronik kaynak edinimi konusunda gelişmekte olan ülkeler aracılığıyla bilimsel bilginin kullanımının ve yaygınlığının artması için bilgi kaynaklarının paylaşılmasında yeni politika araştırmaları için çabalar sürmektedir.

TKD Mesleki Etik İlkelerinin yedinci maddesinde yer alan “gizlilik” terimi ile bilgi hizmetleri alanında çalışanların kullanıcı bilgilerinin gizliliğini sağlamakta ve onlara saygı duymakla yükümlü olduğu bildirilmektedir. Bilgi hizmetleri alanında çalışanlar, kullanıcılarının bireysel bilgi arama davranışını, ödünç alma bilgilerini ve profilinin korunması ve gizlenmesinden sorumludurlar. Ayrıca bilgi hizmetlerinde çalışanlar kullanıcının özel yaşamının gizliliğini sağlar ve onlara saygı duyar.

TKD Mesleki Etik İlkelerinin sekizinci maddesinde yer alan “mesleki saygınlık” terimi ile bilgi hizmetleri alanında çalışanlar, gerek toplumsal etik anlayışı gerek mesleki etik anlayışıyla yaşamını devam ettirdiği için bilgi birikimi, tutum ve davranışları ile mesleki eylemlere uyum sağlamaları beklenmektedir. Mesleki etiğin kütüphaneci-kütüphaneci, kütüphaneci-kullanıcı ve kütüphaneci-yönetici alanında bir bütün olarak belirlenmesi, kavranması ve uygulanması beklenmektedir. Mesleki etik ilkelerin bu zincir döngüde kesintiye uğramadan devam etmesi ile mesleğimizin toplum tarafından daha fazla benimsenmesi ve saygınlığının artması beklenmektedir.

TKD Mesleki Etik İlkelerinin dokuzuncu maddesinde yer alan “kişisel çıkar” terimi ile bilgi hizmetleri alanında çalışanların belli bir görüşe, gruba, siyasi ideolojiye vb. özelliklere göre kişisel çıkar sağlamayacağı vurgusu yapılmaktadır. Kütüphane dermesi/koleksiyonunun kamu yararını gözetenek oluşturulması, bilgiye erişim ve hizmet alanlarında tarafsız bir yaklaşım gösterilmesi, derme/ koleksiyon politikasının dengeli bir şekilde büyümesinin sağlanması ifade edilirken. Kullanıcı hizmetlerinde eşitlik ilkesini gözetenek, kurum içi-kurum dışı meslektaşlarına karşı uygulanan baskıların ortadan kaldırılması, yolsuzluklarla mücadele edilmesi ve mesleki standartlarının daha ileriye götürülmesi için gerekli bilgi donanımlarına sahip olunmasını vurgulamaktadır. TKD Mesleki Etik İlkelerinin onuncu maddesinde yer alan “mesleki işbirliği” terimi ile bilgi hizmetleri alanında çalışanlar meslektaşları ile bilgi ve tecrübelerini paylaşırlar. Kütüphaneler arası işbirliği platformu sayesinde

kullanıcılarına bölge sınırlaması olmadan, istedikleri bilgiye ulaşmasında yardım ederler. Meslek etiği ve kütüphane yönetim ve hizmet sistemlerinin diğer bilgi belge merkezlerinde nasıl uygulandığını, meslektaşlarıyla yaptıkları görüşmelerden ve bilgi paylaşımından öğrenebilirler.

TKD Mesleki Etik İlkelerinin on birinci maddesinde yer alan “mesleki gelişimler” terimi ile bilgi hizmetleri alanında çalışanlar meslek dernekleri, kurum içi eğitim, yurt dışı örnekler, seminer-kongre ve konferanslar aracılığıyla mesleğe yönelik gelişimleri takip etmek, öğrenmek ve uygulamakla sorumludurlar. Bilgi ve becerilerin artırılması, yapılan yayınları okumak, sunulan hizmetin kalitesini de artıracaktır. Gerçekleştirilen mesleki çalışmalar ve eğitimler meslektaşların profesyonel gelişiminin teşvik edilmesine yardımcı olacaktır.

TKD Mesleki Etik İlkelerinin on ikinci maddesinde yer alan “dürüstlük” terimi ile bilgi hizmetleri alanında çalışanlar birbirlerine ve kullanıcılara dürüst, saygılı, tarafsız ve adil davranırlar.

Değerlendirme ve Sonuç

Çalışmada incelenen derneklerin, Finlandiya Kütüphane Derneği, Polonya Kütüphaneciler Derneği ve Türk Kütüphaneciler Derneği'nin etik kuralları ele alış şeklindeki farklılıklar şu başlıklar altında sıralanabilir:

- Finlandiya Kütüphane Derneği ve Polonya Kütüphaneciler Derneği mesleki etik kurallarını “kütüphaneciler, kütüphane uzmanları ve bilgi profesyonelleri” üzerinden tanımlamıştır.

Türk Kütüphaneciler Derneği ise mesleki etik kurallarını bilgi hizmetleri alanında çalışanlar üzerinden gerçekleştirmiş, kütüphane, kütüphaneci, kütüphane uzmanı vb. meslek isimlendirmelerini kullanmamıştır.

- Finlandiya Kütüphane Derneği ve Polonya Kütüphaneciler Derneği mesleki etik kurallarını genel ilkeler, kütüphaneciler ve bilgi profesyonellerinin topluma, kullanıcıya, kütüphane ve bilgi kaynaklarına, meslektaşlarına ve mesleklerine, işverene karşı sorumlulukları şeklinde alt başlıklar halinde incelemiştir.

Türk Kütüphaneciler Derneği ise mesleki etik kurallarını bilgi hizmetleri alanında çalışanlar topluma, kullanıcıya, meslektaşlarına mesleklerine karşı sorumlulukları genel ilkeler adı altında bir bütün olarak ele almış, tanım ve alt başlıkların oluşturulmasında yetersiz kalmıştır.

- Finlandiya Kütüphane Derneği ve Polonya Kütüphaneciler Derneği mesleki etik kuralları kullanıcıların bilgi, eğitim, bilimsel, kültürel ihtiyaçlarını tanımak, sunmak ve geliştirmek için derme politikalarının zenginleştirerek ilgili hizmetleri kullanıma sunmaktadır.

Türk Kütüphaneciler Derneği ise mesleki etik kurallarında kullanıcılarına sağlanan bilgiyi doğru ve yeterli biçimde sunmak şeklinde belirterek, herhangi eksik bir bilginin nasıl ve nerden sağlanacağı ile ilgili bir bilgi vermemektedir.

- Finlandiya Kütüphane Derneği ve Polonya Kütüphaneciler Derneği mesleki etik kuralları Kütüphaneler ve bilgi merkezlerini, faaliyetlerinin her alanında kamu yararını önemseyen "kamu güveni" kurumları şeklinde tanımlamıştır.

Türk Kütüphaneciler Derneği ise mesleki etik kurallarında kütüphaneler ve bilgi merkezlerinin tanımı, özellikleri ve hizmet alanları ile ilgili bilgilendirme yapılmamıştır.

- Finlandiya Kütüphane Derneği mesleki etik kurallarında derme geliştirme faaliyetlerinde her kullanıcıya eşit, tarafsız ve önyargısız sadece profesyonel hizmet sunacağını, Polonya Kütüphaneciler Derneği mesleki etik kurallarına ise bu hizmetin gerçekleştirilmesinde önceliğin kullanıcı istekleri olduğu açıkça belirtilmiştir.

Türk Kütüphaneciler Derneği ise mesleki etik kurallarında derme politikasını nasıl belirleyeceği, nelere önem ve öncelik verileceği belirtilmemiştir.

- Finlandiya Kütüphane Derneği ve Polonya Kütüphaneciler Derneği mesleki etik kurallarında kullanıcılara en iyi araştırma / çalışma koşullarının sağlanması, yeniliklerden haberdar edilmesi, kullanıcı hesap ve görüşlerinin incelenerek verilen hizmetlerin kalitesinin artırılması hedeflenmektedir.

- Türk Kütüphaneciler Derneği ise mesleki etik kurallarında kullanıcı hizmet politikasının geliştirilmesi ile ilgili herhangi bir bilgi yer almamaktadır.

Çalışmada incelenen derneklerin, Finlandiya Kütüphane Derneği, Polonya Kütüphaneciler Derneği ve Türk Kütüphaneciler Derneği'nin etik kuralları ele alış şeklindeki benzerlikler şu başlıklar altında sıralanabilir:

1. Bilgi erişim hakkının toplumun tüm bireyleri için adil, tarafsız bir şekilde sağlamak
2. Düşün ve sanat ürünlerine yönelik sansüre karşı kesin tutuma sahip olmak ve düşünce özgürlüğünü savunmak
3. Kullanıcılara ırk, dil, din, cinsiyet vb. hiçbir ayırım gözetmeksizin eşit hizmet sunmak
4. Mesleki standartların belirlenmesinde yurt içi ve yurt dışı örneklerinin incelenmesinde, yeni fikir ve rollerin belirlenmesinde etkin rol üstlenmek
5. Doğru ve yeterli bilgiyi zamanında sunarak mesleğinin gerekliliklerini yerine getirmiş olmak
6. Telif hakları alanındaki yasal düzenlemeleri uygulamakla yükümlü olmak
7. Kullanıcıların bireysel bilgi arama davranışının, kişisel bilgilerinin, ödünç alma bilgileri ve profilinin korunması ve gizlenmesinden sorumlu olmak
8. Mesleğine ve meslek elemanlarına karşı saygılı ölçülü ve saygılı davranmak
9. Mesleki çıkarları kişisel çıkarların önünde tutmak, haksız çıkar sağlamamak
10. Mesleki işbirliği ve dayanışmaya özen göstermek
11. Mesleki eğitimlere katılarak, yeniliklerden haberdar olmak, mesleki bilgilerini güncellemek
12. Ast ve üst personelle yönetsel ilişkilerde birbirlerine dürüstlük ve saygı çerçevelerinde davranmak

Her ülkenin Kütüphaneciler Derneği tarafından hazırlanmış oldukları mesleki etik ilkelerinin Kütüphaneciler ve Diğer Bilişim Çalışanları için IFLA Etik Kuralları'nın örnek alınarak hazırlanmış olduğu görülmektedir.

Bu meslek ahlak ilkeleri gerek içerik gerekse biçim olarak, diğer ülkeler tarafından belirlenen etik normlarla büyük benzerlikler taşımaktadır. Bunda iki temel öğenin belirleyici olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi; kütüphaneciliğin meslek olarak uluslararası bir boyut kazanması ve bundan dolayı uygulanacak etik normların bu çerçevede ele alınma zorunluluğunun ortaya çıkmasıdır. İkincisi de; etik normlar hazırlanırken daha önceki çalışmaların öncü ve temel olarak ele alınıp değerlendirilmesidir. (Mehmet Toplu s. 206)

Ülkemizde Türk kütüphaneciler Derneği tarafından hazırlanan bilgi hizmetleri alanında çalışanların mesleki etik kuralları, meslekle ilgili kimi ilkeleri içermekle birlikte yeterli değildir. Finlandiya Kütüphane Derneği, Polonya Kütüphaneciler Derneği mesleki etik kuralları örnek alınarak birtakım öneriler sunulabilir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Kütüphane, kütüphaneci, kütüphane uzmanı, bilgi profesyoneli vb. mesleki isimlendirmeler kullanılmalıdır. Mesleki saygınlıkla yakından ilişkili olan mesleki terimlerin kullanılması toplum içindeki saygınlığımızın artırılmasında etkili olacaktır.
- Kütüphaneler ve bilgi merkezlerinin tanımı, özellikleri ve hizmet alanlarının içeriği tanımlanmalıdır.
- Kütüphaneler ve bilgi merkezlerinin derme politikaları mesleki etik ilkeler altında belirtilmelidir.
- Kütüphanecinin topluma karşı görev ve sorumlulukları vardır.
- Kütüphanecinin bilgi kaynaklarına karşı görev ve sorumlulukları vardır.
- Kütüphanecinin kullanıcıya karşı görev ve sorumlulukları vardır.
- Kütüphanecinin meslektaş ve mesleğine karşı görev ve sorumlulukları vardır.
- Kütüphanecinin yönetici-işverene karşı görev ve sorumlulukları vardır.

Öneriler

- Türkiye'de kütüphanecilik mesleği alanında yaşanan etik sorunları çözebilmek için bu önerilerin meslek dernekleri tarafından farkındalık ilkesi ile değerlendirilmesi, geliştirilmesi, yeni fikir ve becerilerin üretilmesi beklenmektedir. Özellikle mesleki duyarlılığın artırılması konusunda, bazı adımların atılması gerekmektedir.

- TKD tarafından etik ilkelerle ilgili çalışan sürekli bir grup oluşturulmalı ve meslek etik ilkeleri günün koşullarına, yurt dışı etik ilkelere, mesleki örgüt ve meslektaşların fikirlerine de önem vererek yeniden düzenlenmeli ve uygulamaya konulmalıdır.
- Uygulamaya konulan TKD Mesleki Etik İlkeleri ile ÜNAK, ANKOS, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, Bilgi ve Belge Yönetimi bölümleri, Araştırma, Uygulama ve Eğitim Merkezleri vb. kurum ve kuruluşlarla işbirliğine giderek bu ilkelerin hem basılı olarak herkes tarafından görülecek alanlara asılması hem de elektronik ortamlarda bütün meslektaşlara duyurulması sağlanmış olacaktır.
- Mesleki etik eğitiminin öneminin tüm meslektaşlar tarafından kavranabilmesi noktasında eğitim, kongre ve konferansların düzenlenmesi oldukça önemlidir. Ayrıca etik eğitiminin Bilgi ve Belge Yönetimi bölümlerin ders programlarında yer almasının önemi vurgulanmalı, bölümlerle işbirliğine gidilmelidir.
- Etik eğitimini mevcut mesleki çalışanlar üzerinde uygulayabilmek için ÜNAK, ANKOS ve TKD gibi mesleki örgütlerin desteği sağlanmalıdır.
- Mesleki etik ilkelerinin Bilgi ve Belge Yönetimi bölümlerinden mezun olan öğrenciler tarafından kabul gördüğü bir mesleki yemin ile taçlandırılması ve mezuniyet törenlerinde bu konu üzerinde durulması da toplumsal duyarlılık açısından önemli bir alanı teşkil edecektir.

Kaynakça

- American Library Association .” History of the ALA Code of Ethics”. Web 30.10.2018
- Annemarie, P. (1999). “Etığe Giriş”; Çev. Veysel Atayman, Gönül Sezer. İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Arslan, A., (1994), Felsefeye Giriş, Vadi Yayınları, Ankara.
- Aslan, S. A. (1997). “Bilgi Hizmetlerinde Ahlaki İlkeler”. B. Yılmaz (Yay. Haz.). 33. Kütüphane Haftası Bildirileri içinde (s.134-139). Ankara: TKD.
- Aydın, İ. P. (2001). “Yönetsel Mesleki ve Örgütsel Etik”. Pegem Akademi, Ayrıntı Matbaası, Ankara.
- Bilgi Edinme Hakkı Kanunu (2003). Web 01.11.2018
- Cooper, P., Brady, L., Hardeman, O. H., Hyde, A., Naff, K. C., Ott, J. S., White, H (1998), Public Administration for the Twenty-First Century, Harcourt Brace College Publishers, Fort Worth.
- Çakın, İ. (1982). “Kütüphanecilikte Felsefi Yaklaşım”. Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, XXXI (4). ss. 155-157.
- Doğan, Selen ve Abdullah Karataş. “Örgütsel Etiğin Çalışan Memnuniyeti Üzerine Bir Araştırma”. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 37. Ocak-Haziran (2011):1-40.
- Fenerci, T. (2003). “Kütüphanecilik ve Disiplinlerarası Niteliği”. Türk Kütüphaneciliği, 17 (3), ss. 283-293.
- Finnish Library Association . “Ethical Principles of Library Work”. Web 10.11.2018
- Güçlü, A., Uzun, E, Uzun, S. ve Yolsal, H.Ü. (2002). “Felsefe Sözlüğü”. Ankara: Bilim ve Sanat
- Hunbury, G. L. (2004), “A Pracademic’s Perspective of Ethics and Honor: Imparatives for Public Services in the 21st Century!”, Public Organization Review, 4, ss. 187-204.
- IFLA (2012). “Code of Ethics for Librarians and other Information Workers”. Web 07.11.2018
- Karataş, A. (1997). “Uygulamacı Gözüyle Meslek Etiği ve Kütüphanecilik”. B. Yılmaz (Yay. Haz.). 33. Kütüphane Haftası Bildirileri içinde (s.140-143). Ankara: TKD.
- Kuçuradi, I. (2003). Etik ve etikler. Türkiye Mühendislik Haberleri, 423(1), 7-9.
- Maesschalck, J. (2004), “Approaches to Ethics Management in the Public Sector”, Public Integrity, 7, ss. 21-41.
- Örkmez, V. Barış; Şancı, Senem. “Kütüphanelerde Etik Kurallar” ÜNAK’03: Bilgiye Erişimde Değişen Yollar ve II. Tıbbi Bilgi Yönetimi ve Teknolojileri Sempozyumu 2003
- Özgener, Ş. (2009). İş ahlakının temelleri: Yönetsel bir yaklaşım. Ankara: Nobel Yayınları.
- Shafritz, J. M., Russell. E. W. (2005), Introducing Public Administration, Pearson Education Inc, New York.

- Subaşıoğlu, F. (1997). Meslek etiği. B. Yılmaz (Yay. Haz.). 33. Kütüphane Haftası Bildirileri içinde (s.123-125). Ankara: TKD.
- Subaşıoğlu, F. (1997). “Kütüphanecilik Mesleğine Etiksel Bir Yaklaşım.” Türk Kütüphaneciliği 11. 2 (1997): 96-112.
- Svara, J. H. (2007), The Ethics Primer for Public Administrators in Government and Nonprofit Organization, Jones and Bartlett Publishers, Arizona.
- TDK (2018). Güncel Türkçe Sözlük. Web 01.10.2018
- The Polish Librarians Association (2005). “Code of Ethics for Librarians and Information Professionals”. Web 22.11.2018
- Thompson, D. F. (1985), “The Possibility of Administrative Ethics”, Public Administration Review, 45, ss. 555-561.
- TKD Düşünce Özgürlüğü Bildirgesi (2018) Web 19.10.2018
- Toplu, Mehmet. “Kütüphaneciliğin Etik Sorunu ve Türkiye Yaklaşımı”. Türk Kütüphaneciliği 21, 2 (2007), 186-217
- Türk Kütüphaneciler Derneği (1996). “Mesleki Etik İlkeri”
- Usta, Aydın. “Kamu Örgütlerinde Meslek Etiği ve Çalışma Ahlakı Üzerine Bir Değerlendirme.” Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi 17.1 (2012): 403-421.
- Vikipedia. (2018). Ahlak. Web 22.10.2018
- Vikipedia. (2018). Etik. Web 01.10.2018
- Waldo, D. (1980), The Enterprise of Public Administration. Chandler & Sharp Publisher, Novado.
- Wart, V. M. (2003), “Codes of Ethics as Living Documents”, Public Integrity, 5, ss. 331-346.
- Yetişken, H. (2005). Meslek normlarının etik imkan ve sınırları. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 22 (1), 73-78.
- Yıldırım, Gülay ve Selim Kadioğlu. “Etik ve Tıp Etiği Genel Kavramları.” Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi 29. 2 (2007):7-12.
- Yılmaz, B. (2009). Bilgi ve Belge Yönetiminde (Kütüphanecilikte) etik: Kuramsal bir yaklaşım. Kamu Etiği Sempozyumu 25-26 Mayıs 2009 TODAİE/Ankara içinde (s. 395-404). Ankara:TODAİE.
- Yılmaz, B. (2015). Bilgi ve Belge Yönetimi etiği ya da “iyi kütüphaneci” olmak. H. S. Keseroğlu, g. Demir, E. Bitri ve A. Güneş (Yay. Haz.), 1. Uluslararası Kütüphane ve Bilgibilim Felsefesi Sempozyumu, Etik: Kuram ve uygulama, 3-5 Eylül 2014 içinde (ss. 136-143). İstanbul: Hiperlink
- Zan, Burcu; Yazıcı, Aslı; Yazıcı, Sedat (2016). “Kütüphanecilik etiği üzerine nitel bir çalışma”. Journal of Human Sciences 13, 3. 5826-5840

The Influence of French Symbolism on Turkish and Spanish Poetry at the Beginning of the 20th Century

Olcay Öztunalı¹

In this study, the influence of French symbolism on modern Turkish and Spanish poetry at the beginning of the 20th century will be comparatively examined. In the meantime, the Turkish and Spanish poetry movements in that period will be determined at first, and then the integration process of the French symbolism with the literature of both countries will be researched.

At the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, there was an individual, social and intellectual crisis in Europe, which is defined as 'the century end sensitivity' in the literature history. While the new developments realized in the fields of physics, mathematics and psychology create comparative and multiple realities by re-questioning the fixed and absolute reality on the one hand, they give rise to lose trust for the rational mind on the other hand. This spiritual, social and intellectual trauma had been the main source that nurtured both the development of the symbolism movement, which was born and developed in France, and the development of the avantgarde movements later on. Symbolism that emerged in France towards the year 1870 and manifested itself especially in the field of poetry has influenced the world literature along with Turkish and Spanish literature thanks to its worldwide known poets, such as Stéphane Mallarmé, Charles Baudlaire, Paul Verlaine, Artur Rimbaud and Paul Valéry, and still continues to have an influence on them.

The end of the 19th century brought to mind the year 1898 in the Spanish history and the generation of 98 in Spanish literature. Spain lost its colonies and came on the verge of political, ideological and mental collapse at that time. A group of patriotic writers, such as Azorín, Pio Baroja, Ganivet, Antonio Machado, Miguel de Unamuno and Valle-Inclán, who were questioning the crisis in which Spain was at that time and trying to overcome it and who made their marks on the world literature, passed into Spanish literature history as 'the generation of 98', and went into the effort of creating a new identity for Spain.

While the writers of the generation of 98 were involved in an interaction with the literary and intellectual movements developed in Europe on the one hand, they were 'Spanishizing' these movements on the other hand, in other words, they were reviving them by appropriately transforming them into the Spanish culture. This long-running, compelling and painful effort did not manifest itself specifically only on the symbolism movement, but at the same time, it was also true for all the innovative movements developed in Europe during the 20th century. A similar situation was also true for modern Turkish poetry. The nationalization process of 'what comes from Europe' had been controversial for both countries' literature especially in the first half of the 20th century. At the same time, this process was also the reception process of modernism, and the reception of modernism in both geographies was a painful process regardless of the fact that they definitely differ greatly due to their subjective structures.

Therefore, while Juan Ramón Jiménez, one of the most important representatives of modern Spanish poetry, also defines Miguel de Unamuno as modernist with Rubén Darío, he also conscientiously emphasizes the fact that it should not be ignored that the movement is not mentioned as modernism in France despite the fact that it was influenced from France to a large extent: "Modernism' is used in the field of theology in France, but not in the field of literature. As the equivalent of the term in the field of literature, the terms of parnassianism, symbolism, and impressionism are used, and these are such terms that are used in both in the fields of painting

---

¹ Yazar Bilgisi

Öztunalı, Olcay; The Influence of French Symbolism on Turkish and Spanish Poetry at the Beginning of the 20th Century

---

and literature” (Jiménez,1999: 186,187). Moreover, as stated by Juan Ramón Jiménez whenever possible, modernism may not be limited with an *ecole* or a sense of form.

Accordingly, the poetics of the said poets, who are accepted as 'modernist' in Spanish poetry and took part among the generation of 98 at the same time, is in the same line with the French symbolist poets. Most of the time, they are also so much personal and authentic that they may not be considered within a generation. The poetry of Miguel de Unamuno, who is accepted as one of the most important representatives of the generation of 98 and is a poet, playwright, novelist, and an essay and story writer, is as such that it verifies the process of 'humanization of art', which reflects the literature understanding of that period. As mentioned by Concha Zardoya, he will poetize what he has written in plaintext. (Zardoya,1974:23). This process is an integration process of a human with the outer world and the spirit of God by exploring his/her inner world. As summarized by Ramón Nieto with the words of Max Aub, the subject of the passion of Unamuno, who is always considered as a passionate poet, was Spain, and he identified himself with Spain. (Nieto, 2001:15)

Miguel de Unamuno's famous sentence 'if it is not a music, it is a poem' places him in the poetry line of the French poet Verlain, who persistently lays great emphasis on the importance of musicality in poetry. Undoubtedly, musicality is one of the issues that symbolists attach great importance in poetry; and Verlaine, Baudelaire and Mallarmé weave their poems with the connections the words establish with each other and the words' inner music. However, what Unamuno definitely lays emphasize on is that the music created in poetry is the inner music of poetry, not an end rhymed, metrical and artificial music. Let us remember the following famous verses of Unamuno for this purpose:

Si oyes su música

entre los labios

os brotan las palabras

como flores limpias de fruto

(Unamuno, 1907)²

Within the same context, it is useful to remind of the opinions of the English poet T.S. Eliot, who had an influence over the generation of 27 which was another generation consisted of specially the students of the generation 98 in Modern Spanish poetry, regarding the inner music of poetry in his study named "Music in poetry". Eliot thinks of the entirety of poem as a composition, and summarizes the key element creating its musicality within this entirety as the mastership in the interpenetration of different rhythms controlling the emotion waves. When the parts of a poem including less emotional elements are compared to the parts including intensive emotional elements, it will be expressed in a language that is closer to prose. In fact, any poet cannot write a great poem unless he/she has a command of the prose language (Eliot, 1983: 139).

The trend of 'humanization of art' (*humanización del arte*), which the generation of 98 remained close, gave place to the trend of 'dehumanisation of art' (*deshumanización del arte*) by 1910s especially in line with the opinions of Ortega y Gasset, and this trend gave rise to the birth of an innovative generation later to be named as 'the generation of 1914'. Like Stéphane Mallarmé, Charles Baudelaire or Paul Verlaine, this generation, which was in close relationship with the European culture, art and literature movements, perceives language not as a communication tool, but an artistic creativity field. This is such an artistic language that chases pure art and does not explain or narrate but connotates and refers. This led to the birth of innovative movements in Spanish

---

²Eğer müziğini duyarsanız/dudaklar arasında/filizlenir sizde sözcükler/temiz çiçekleri gibi meyvanın (Çev. Olcay Öztunalı)

Öztunalı, Olcay; The Influence of French Symbolism on Turkish and Spanish Poetry at the Beginning of the 20th Century

---

literature history and the generation of 27 later on, which was mostly consisted of the students of the generation of 98. The most prominent figure among the generation of 1914 is Juan Ramón Jiménez, who took his place in the World Literature History and influenced innovative movements and almost all the modern Spanish poets coming after him, especially the poets of the generation of 27. Jiménez wrote 'hermetic' and short poems with the opinion of 'art for art'. He wrote for the 'minority'. He wrote the best examples of 'pure poem' in Spanish literature. The influence of symbolism is especially seen in its first period.

Vicente Tusón evaluates Juan Ramón Jiménez together with the French Poet Valery in the 'pure poetry' theme. As mentioned by Tusón, the pure poetry is everything that belongs to poetry for Valery after removing everything that does not belong to poem. Poetry is what is left (Tusón, 1981:281).

'Pure poem', of which Juan Ramón Jiménez is one of the most important representatives, will become more evident with the avantgarde movements, and this situation will continue until the end of the 1920s. In those years, 'the humanization of art' gained importance thanks to a group of writers, who took their place in the world literature and went down to Spanish poetry history as the generation of 27, such as Jorge Guillén, Pedro Salinas, Vicente Aleixandre, Luis Cernuda, Rafael Alberti, Federico García Lorca, Dámaso Alonso, Gerardo Diego, Manuel Altolaguirre and Emilio Prados, without ignoring the aesthetic value of art. Especially in the last periods of these poets, 'human' was placed in the center of poetry.

Beyond doubt, Federico García Lorca has been the most influential poet, who mostly created reactions all around the world, among the poets of the generation of 27. While each of them proceeded in his own poetic path, Lorca also wove his poems with symbols like the other poets of the group. Let us read:

Alçı ve yaseminler arasında, senin bakışın

Tohumların solgun bir dalydı.

Ben aradım, sana vermek için, göğsümde

Her zaman diyen fildişinden harfleri,

Her zaman, her zaman: benim derin acımın bahçesi

Senin kaçak bedenindir her zaman,

senin damarlarımdaki kandır ağzımda,

ve senin ağzın, artık ışıksız, benim ölümüm içindir.

(Lorca,1996)³

Federico García Lorca makes readers feel all the expansions of love, affection, faithfulness, terror, courage, fear, death, and physical and spiritual pleasure with the passionate associations of the carefully selected imaginations in his poem named "Nobody was catching the smell", of which we read the last part, and the poem ends when it reaches the climax of its own entirety.

---

³ Entre yeso y jazmínes, tu mirada/Era un pálido ramo de simientes./Yo busqué, para darte, por mi pecho/Las letras de marfil que dicen siempre// Siempre, siempre: jardín de mi agonía,/Tu cuerpo fugitivo para siempre,/La sangre de tus venas en mi boca,/Tu boca ya sin luz para mi muerte. (Çev. Olcay Öztunalı)

Öztunalı, Olcay; The Influence of French Symbolism on Turkish and Spanish Poetry at the Beginning of the 20th Century

---

However, this brilliant period, which went down to the Spanish literature history as 'the silver period', was interrupted due to the civil war. The civil war was a great destruction for Spain; and all the balances at the social, political, intellectual, emotional and spiritual dimensions turned upside down. A group of writers including Lorca was killed, and another group of writers was expatriated. A major trauma, never to be forgotten in the social memory of Spain, was experienced. As one of the results of this situation, the social and realistic poetry trend started to emerge in the field of poetry, which reached the peak especially in the 1950s.

Symbolism influencing the world poetry doubtlessly finds its reflection in modern Turkish poetry as well. However, what needs to be paid sufficient attention here is that Turkish poetry has already internalized symbolism within its body in the mysticism path long before the French symbolism like Spanish poetry. In other words, the tradition of expression with symbols and the tendency of looking for the essence behind the apparent truth in the perception of the Turkish and Spanish communities is a form of thinking, sensing and living for the people in these communities. Therefore, there is symbolized expression, which is put by Mallarmé as implicit expression, in the poetry tradition of both countries. However, it is an unignorable fact that the French symbolism, which was undoubtedly nourished with Spanish mysticism and the Eastern poetry, has direct or indirect reflections on the formation of modern Turkish poetry as well as modern world poetry.

French symbolism shows its influence on modern Turkish poetry in the literature of the 'Servet-i Fünun' Period that was emerged at the end of the 19. century. Cenap Şahabettin and Tevfik Fikret are among the most important poets of Turkish poetry as well as their own periods, and they have deeply influenced the generations coming after them. After Cenap Şahabettin returned from Paris, where he went for education, published his poems in the Servet-i Fünun magazine, which lent its name to the period, and he had been one of the names of the community, which focused on the 'art is for art' line, that remained closed to 'pure poetry'. Likewise, as per the soul of pure poetry, what is in question is a poetry not expressing but implying, as it is in French and Spanish samples. Pessimistic state of mind, which is named as 'end of century sensitivity' or 'decadent sadness' that was seen in these geographies in the same period, also reveals itself in the poems of Cenap Şahabettin.

Immediately afterwards, symbolism continued its existence intensively in the 'Fecr-i Ati' period that lasted from the beginning of the 19. century to the 1910's. Poets of both periods usually express the nature, elements in the nature and external reality through symbols, and make the reader think about love, affection, life and existence in depth. Being one of the most important poets of Turkish poetry and the Fecr-i Ati period, the poem of Ahmet Haşim named "Stairs (Merdiven)" will set a good example. Let's read a part of it:

Ağır, ağır çıkacaksın bu merdivenlerden,

Eteklerinde güneş rengi bir yığın yaprak,

Ve bir zaman bakacaksın semaya ağlayarak..

Sular karardı... yüzün perde perde solmakta,

Kızıl havaları seyret ki akşam olmakta...

Eğilmiş arza, kanar, muttasıl kanar güller;

durur alev gibi dallarda kanlı bülbüller,

Öztunalı, Olcay; The Influence of French Symbolism on Turkish and Spanish Poetry at the Beginning of the 20th Century

---

Sular mı yandı? Neden tunca benziyor mermer?

Bu lisan-ı harfdir ki ruha dolmakta,

Kızıl havaları seyret ki akşam olmakta...

(Haşim, 2010)

Ahmet Haşim knows French poetry and the symbolists in particular. He writes semi-implicit poems in the same line with their poems. Evening, night, sunset and fall confront us as an impressionist table in this poem. Objects get out of their functionality, and transform into a temporal element, and all of them get close to an inevitable evening (night). Poetry woven with symbols makes the reader feel the mortality conscience with the musicality of words.

'Pure poetry' mentality of Valery reveals itself in the poetry of Ahmet Haşim prominently. On the one hand, while the purification tendency of the language questions the traditional expression patterns, on the other hand it also provides an opportunity to the new images, which are not used priorly, for entering to the poetry and emerging of a new poetry language. Again, human conditions such as life and death, dream and truth, soul and body, love and sorrow, and existential problems are treated with different perspectives with the 'art is for art' mentality. In this path, we can count Necip Fazıl Kısakürek, Ahmet Muhip Dranas and Ahmet Hamdi Tanpınar, the most important names of modern Turkish poetry, among the poets who are affected from French symbolism and Verlaine, Baudelaire and Rimbaud in particular after Haşim. However, before moving to Ahmet Hamdi Tanpınar, it will be appropriate to talk about Yahya Kemal Bayatlı, who is considered as the founder of modern Turkish poetry and also the teacher of Ahmet Hamdi Tanpınar.

Yahya Kemal Beyatlı, who returned to the country after long years he spent in Paris, internalized the modern European poetry, and he aimed at transforming and reproducing this poetry within the national literature. Accordingly, while Yahya Kemal remained close to the 'pure poetry' and symbolism line specifically over the musical quality of poetry, he also looked for 'what belongs to us' and thought about 'what we need' as Ali Budak indicated in his study made on the poet. (Budak, 2014:57-60)

Ahmet Hamdi Tanpınar, one of his students, also knows the French symbolists very well just like the other poets of the period, and he focuses on the musicality of poetry like Mallarmé, Valery and Rimbaud. He weaves his poetry with meticulously selected symbols. Such that, any object in the poetry moves away from its functionality in daily life, and transforms into an image evoking very rich association of ideas. İbrahim Şahin expresses his opinions regarding this matter with these sentences in his study that he made on Ahmet Hamdi Tanpınar:

"The most functional sense working in Tanpınar is eye. Therefore, the connection of Tanpınar with the symbolist and impressionist poetry and also with the painting is the main reason of the poetic image intensity at him. Vocal images at Tanpınar are lesser compared to the intensity of imaginative materials provided with visual perception." (Şahin, 2012:6) Accordingly, the famous poem of the poet titled "Neither I am inside time" will set a good sample. In this poem, time is also humanized just like objects, intuitive time is used instead of mathematical time, dream and reality, moment and eternity, death and life were not treated as two opposite concepts, on the contrary they are treated a part of a whole, and a new perception was arisen at the reader. This is exactly what the symbolist poetry wants to do. The poem starts with the following verses:

Ne içindeyim zamanın,

Ne de büsbütün dışında;

Öztunalı, Olcay; The Influence of French Symbolism on Turkish and Spanish Poetry at the Beginning of the 20th Century

---

Yekpare, geniş bir anın

Parçalanmaz akışında.

Bir garip rüya rengiyle

Uyuşmuş gibi her şekil,

Rüzgarda uçan tüy bile

Benim kadar hafif değil

(...)

Kökü bende bir sarmaşık

Olmuş dünya sezmekteyim,

Mavi, masmavi bir ışık

Ortasında yüzmekteyim.

(Tanpınar, 2012)

On the other hand, a group of poets, who write in the same line with the mentality of 'art is for art', established a group with the name of 'Seven Torches (Yedi Meşale)' at the end of 1920's. Being the first group of the Republican Period, we may count Ziya Osman Saba among the poets of the group, who know French poetry very well and write their poems with the influence of symbolism. At the end of this period, Turkish poetry met Innovative movements with the 'Garip' movement that was consisted of Oktay Rıfat, Melih Cevdet Anday and Orhan Veli until the end of 1930's. Just like the other members of the group, Melih Cevdet Anday also knows French poetry very well, moreover he opens 'multi-cultural', broad and also painful new horizons to young poets both with the poems that he translated into Turkish from French and by introducing the poetry, art and intellectual movements emerged in Europe during the time he lived in Paris to the intellectual community. While Turkish poetry became acquainted with the European avant-garde movements with the said three great poets, they formed a basis to the II. New (II. Yeni) Movement, which can be defined as the second avant-garde movement emerged in 1960's. While the I. New (I. Yeni) in the Turkish poetry coincides with 1920's, when the European avant-garde movements showed themselves in Spanish poetry, the II. New coincides with the second avant-garde period experienced in the Spanish poetry in 1970's. As it is seen, the periods when poetry is composed for 'minority' or "great majority" follow in quick succession with different names, communities and tendencies in the world geography. Each of these two paths, which seems contrary to each other, transforms into the other while consuming itself, feeds and strengthens the other. However, it is clear that the ways will lead to a city in this process and ongoing cycle. This city is Paris. At the end of the 19. century and at the beginning of the 20. century, Paris is not only a capital city that may be attributed to one nation in the poetry map, but it is the city where the heart of modern poetry geography beats. And the image of Paris city will stay a little implicit, dark and hidden like itself, its 'cursed' poets, Mallarmé and each poem written after Mallarmé.

In this study, we comparatively examined the influence of French symbolism on modern Turkish And Spanish poetry at the beginning of the 20. century. First of all, we determined the Turkish and Spanish poetry movements in the said period, and we stated that the communication of Spanish poetry with French symbolism was established over the French poets and Paris in the field of poetry on the one hand, it was also established

Öztunalı, Olcay; The Influence of French Symbolism on Turkish and Spanish Poetry at the Beginning of the 20th Century

---

over another Spanish poet named Félix Rubén García Sarmiento, who was a Nicaraguan poet and accepted as the founder of 'modernismo' in Latin America and also known as Ruben Darío, on the other hand. On the other hand, we determined that French symbolism showed its influence on modern Turkish poetry in the literature of the Servet-i Fünun Period that emerged at the end of 19th century; 'pure poetry' mentality of Paul Valéry reveals itself in Turkish poetry prominently after the poems of Ahmet Haşim; on the one hand, while the purification tendency of the language questions the traditional expression patterns, it also provides an opportunity to the new images, which are not used priorly, for entering to the poetry and emerging of a new poetry language. And we indicated that Spanish and Turkish poetry experienced the I. Avant-Garde period in 1920's and 1930's and the 2. Avant-Garde period in 1960's and 1970's with the poetry movements emerged in Europe in accordance with the 'art is for art' mentality, and we particularly indicated that every modern poem to be written after Stéphane Mallarmé will have an implicit, dark and hidden face.

Kaynakça

1. Budak, Ali, (2014), "Yahya Kemal'in şiirimize getirdiği yenilik", *Edebiyat ve Hayat*, BigBang Yayınları, Ankara.
2. Eliot, T.S. (1983), *Edebiyat Üzerine Düşünceler*, "Şiirde Musiki", Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
3. Federico García Lorca, (1996), *Diván del Tamarit*, Editorial Comares, Madrid.
6. Haşim, Ahmet, (2010), *Bütün Şiirleri*, Dergah Yayınları, İstanbul.
7. Jiménez, Juan Ramón, (1999), *El Modernismo, Apuntes de curso (1953)*, Visor, Madrid.
8. Nieto, Ramón, (2001), *Historia de la Literatura Española*, Acento, Madrid.
10. Şahin, İbrahim, (2012), *Ahmet Hamdi Tanpınar/ Haz ve Günah*, Dergah Yayınları, İstanbul.
11. Tanpınar, Ahmet Hamdi, (2012), *Bütün şiirleri*, Dergah Yayınları, İstanbul.
12. Tusón, Vicente/Lazaro, Fernando, (1981), *Literatura Española*, Anaya, Madrid.
13. Unamuno, Miguel de (1907), *1987-88, Poesía completa*, Cilt I, Alianza, Madrid.
15. Zardoya, Concha, (1974), *Poesía Española del siglo XX*, Editorial Gredos, Madrid.

Bilişsel Dilbilim ve Yabancı Dil Öğretimi. Ya da... Karahindiba ile Yastık Arasında Ortak Bir Şey Var Mı?

Olena Kozan¹

Giriş

Bilişsel Dilbilim Nedir?

XX. yüzyılın ikinci yarısında bilimde insan merkezli paradigmanın oluşması, dilbilimin odak noktasının dilin yapısal boyutundan bilişsel boyutuna kaymasını tetiklemiştir. Dilbilimsel araştırmalarda dilin kendi kendini üreten bir mekanizma oduğıu tanımından yola çıkan yapısalcılık, dil-insan-düşünce üçlüsü üzerinde odaklanan ve dili, dış dünya ile ilgili bilgileri sınıflandıran ve biçimlendiren bir dizge biçiminde nitelendiren bilişsel yaklaşıma yer vermeye başlamıştır.

Araştırmacılar bilişsel dilbilimin doğuşunu 1989 yılında Duisburg Üniversitesinde dilbilimci René Dirven tarafından düzenlenen I. Uluslararası Bilişsel Dilbilim Çalıştayı ile ilişkilendirmektedir (Boldırev, 2001:5; Popova, Sternin, 2007:8). Bu tarih resmi bir tarih niteliğı taşımaktadır. Dile yönelik bilişsel yaklaşım bu tarihten çok daha önce dile getirilmiş ve gerek Batı'daki gerekse Rusya'daki araştırmacıların çalışmalarında geliştirilmeye başlamıştır. Ayrıca Batı'da bilişsel yaklaşım Ludwig Wittgenstein'in sınıflandırma kuramlarına yönelik 1950'li yıllarda yaptığı çalışmaları ile çıkış noktasını bulmuştur. Wittgenstein'in çalışmalarında ileri sürülen fikirler, insanın düşünce sisteminin yapısının çok karmaşık olduğıu ve tek bir model yerine farklı modelleri sunabildiğıi ile ilgiliydi (Kibrik, Kobozeva, 2010:342). Ancak Wittgenstein'in yaklaşımındaki insan-düşünce odaklılığı Batı'daki dilbilime ancak yirmi yıl sonra yansıtılmış ve dilbilim araştırmalarındaki dile yönelik biçimsel yaklaşıma bir tepki niteliğindedir. Ch. Fillmore, G. Lakoff, R. Langaker, R. Jackendoff, A. Wierzbicka, M. Jhonson gibi bilim insanları, dilbilimdeki 'dil→yapı' yaklaşımının sınırlarını aşırp 'dil→anlam→bilgi→düşünce yapısı' temel kavramlarıyla nitelenebilen ve dilin biyolojik yapısının dikkate alındığı bilişsel paradigmanın oluşturulmasına katkılarda bulunmuştur.

Batı'daki dil araştırmalarında dil olgusunun düşünce, bilinç, bellek gibi olgularla etkileşim sorunlarının XX. yüzyılın ikinci yarısında ele alınmaya başlarken Rusya'da dildeki insan ya da insandaki dil sorununun XIX. yüzyılın sonundan itibaren araştırmacıların ilgi odağında bulunduğıu anlaşılmaktadır. Dil-düşünce sorunu A. Potebnya'nın 'Mısl i Yazık' (1862) (Düşünce ve Dil), İ. Seçenov'un 'Refleksı Golovnogo Mozga' (1866) (Beynin Refleksleri), 'Elementı Mıslı' (1879) (Düşüncenin Unsurları), L. Vıgotskiy'in 'Mışleniye i Reç' (1934) (Düşünce ve Söz), N. Jınkin'in 'Mehanizmi Reçi' (1958) (Sözün Mekanizması), S. Kantselson'un 'Tipologiya Yazıkı i Reçevoye Mışleniye' (1972) (Dil Tipolojisi ve Sözdeki Düşünce Yapısı) gibi çalışmalarda dile getirilmiştir. Rusya'da geliştirilen bilişsel yaklaşımın temelinde düşüncenin dilsel kökenli olmadığı fikri bulunmaktadır. Ayrıca Jınkin'in geliştirdiğıi 'evrensel nesnesel kod' (universalno-predmetny kod) kuramına göre düşünme süreci evrensel nesnesel kod birimi olan ve bu kodun temelini oluşturan konseptlerle gerçekleşmektedir. Konseptler zihinsel sözlükteki konsept küresini oluşturmaktadır. Dil, insanın zihinsel sözlüğündeki konseptlere ulaşım araçlarından biridir. Konsept, dilsel düzeydeki sözcüklerle ya da diğer birimlerle kendini gösterebilir (Kozan, 2010: 29). Jınkin'in öne sürdüğü fikirler N. Arutyunova, Y. Apresyan, A.Zalevskaya, Y. Stepanov, Y. Kubryakova, Y. Rahilina, İ. Kobozeva, İ. Sternin, Z. Popova, N. Boldırev, vs. gibi dilbilimcilerin çalışmalarındaki kuramsal yaklaşımı belirlemiştir. Görüldüğü gibi Rusya'daki dil-düşünce sorunu nörofizyoloji, psikoloji, dilbilim

---

¹ Olena Kozan, Dr., Öğr.Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, olena.kozan@gmail.com

gibi farklı bilim dallarında ele alınmış olup bilişsel yaklaşımın tüm bilim dallarında temel bir yaklaşım olarak benimsenmesini tetiklemiştir.

Türkiye’de bilişsel dilbilim ve uygulamaları yeni keşfedilmeye başlayan bir alandır. Bilişsel dilbilimin kısa tanıtımı ve yaklaşımın uygulanması N. Hacızade’nin ‘Bilişsel Dilbilim Açısından Duyguların Dili’ adlı çalışmasında bulunabilir. Bilişsel yaklaşım çerçevesinde yapılmış diğer bir çalışma, Ş. P. Ufuk’un ‘Türk Bilişsel Budun Dil Bilimine Giriş’ adlı çalışmasıdır.

Yukarıda söylendiği gibi bilişsel dilbilim, dilin içindeki insan etkeninin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bilişsel yaklaşıma göre dil, insana özgü ve bellek, dikkat, öğrenme gibi diğer bilişsel yetilere sıkı sıkıya bağlı olan bilişsel bir yetidir. Bu yeti sayesinde insan dış dünya ile ilgili bilgileri biriktirir, çözümler ve aktarır. Böylece dil, dış dünya ile ilgili elde edilen bilgileri tanımlayan, sınıflandıran ve farklı modellere göre insana sunan bilgi sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilişsel dilbilim, dillerin bu bilgileri nasıl kodladığı, bilgilerin dilde nasıl düzenlendiği ve aktarıldığı gibi sorunlar üzerinde durmaktadır. Bilişsel dilbilim çerçevesinde yapılan çözümleme, dilin dış dünya ile ilgili bilgileri kodlayan, tanımlayan ve sınıflandıran bir sistem olarak betimlenmesini amaçlamaktadır. Bu tür betimlemenin önemi Rusya’da bilişsel çözümleme ekolünü kuran dilbilimci Y. Kubryakova’nın bu sözlerinde ortaya çıkmaktadır: "Dili edinirken ayrı ayrı göstergelerin yanı sıra dış dünya ile ilgili bilgilerin sınıflandırma modellerini, dilin kodladığı bilgiler ve değerler modellerini de edinmekteyiz." (Kubryakova, 2001:33). Bu noktada bilişsel dilbilimin, yabancı dil öğretimi için yeni bir bakış açısı sunabildiği anlaşılmaktadır.

Bilişsel Dilbilim ve Yabancı Dil Öğretimi

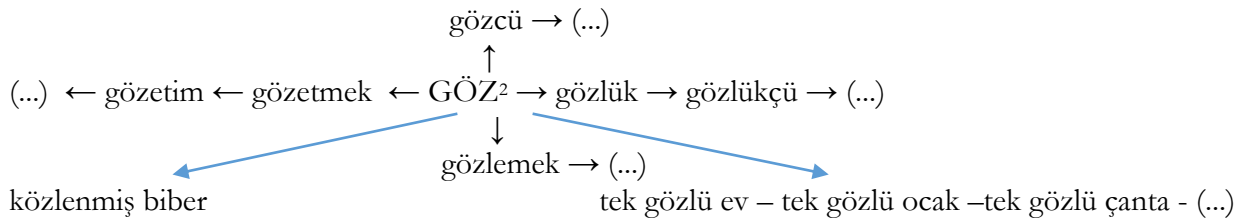
Kubryakova’nın dediği gibi dil edinimi sırasında bilgi kodlama modellerini de benimsemiş olmaktadır. Ancak bu ‘benimseme’ insan açısından doğal, hatta bilinçsiz bir şekilde Noam Chomsky tarafından ‘kritik yaş’ olarak tanımlanan 0-6 yaş arasında gerçekleşmektedir (Zalevska, 2011:34). Kritik yaş dönemi aşıldığında modellerin benimsenmesi yerine modellerin öğrenilmesinden söz etmek gerekir. Bu noktada üniversitenin dil bölümlerine gelen öğrencilerin, kritik yaş dönemini aştıkları için bilinçli dil öğre(n)timi sürecinden geçmeleri gerektiği anlaşılmaktadır. Bilinçli dil öğre(n)timi gerek kaynak (burada öğrencinin ana dili) gerekse hedef (öğrenilen dil) dile yönelik bilişsel farkındalığın geliştirilmesi ile ilgilidir. Ayrıca öğrencinin, dilin kurallardan ve istisnalardan oluşan mekanik bir sistem olmadığı, her dilin ‘gördüğü’ dış dünyanın aynı olmasına rağmen gerçekliğe dair ‘tespit ettiği’ unsurların farklı olduğu ve dış dünya ile ilgili bilgileri sınıflandırma sürecinde farklı yollara başvurduğu fikirlerini benimsenmesi beklenmektedir. Bu noktada ana dilini doğal bir şekilde edinmiş ve böylece de ana dilindeki sınıflandırma modellerini ‘fark edemeyen’ ve sorgulamayan öğrencinin, bilişsel yaklaşımı ilk önce kaynak diline uygulaması gerektiği anlaşılmaktadır. Böylece yabancı dil öğrenimi sürecinde öğrencinin, hedef dilin sınıflandırma modellerini sıfır yaştan itibaren benimsetilmiş ana dilin biçimlendirdiği sınıflandırma modelleri ile karşılaştırması ve çözümlemesi beklenmektedir. Anlaşıldığı gibi bilişsel yaklaşımın yabancı dil öğretimine uygulanması, dil çiftine yönelik bilişsel dilbilim çerçevesindeki karşılaştırmalı çözümlemelerin yapılmasına ve ilgili dil çiftine yönelik ders kitaplarının hazırlanmasına bağlıdır.

Türkiye’de bilişsel yaklaşımın, gerek Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi gerekse yabancı dillerin ana dili Türkçe olan öğrencilere öğretimine yönelik uygulanması alanında boşluğun olduğu anlaşılmaktadır. Halihazırda Türkiye Türkçesinin çözümlendiği ve betimlendiği bilişsel bir dilbilgisi yoktur. Böylece bilişsel yaklaşım çerçevesinde Türkçe ile karşılaştırmalı olarak yapılmış yabancı dillerin çözümlemelerinin de olmadığı anlaşılmaktadır. Bu çalışmada bilişsel dilbilim çerçevesinde geliştirilen yaklaşım Türkçe-Rusça dil çiftine yönelik uygulanmıştır. Ayrıca iki dilin nesne/olgu adlandırma süreci ve eylem-nesne arasındaki ilişkilerin dilsel biçimlendirilmesi gibi bilişsel modeller üzerinde durulmuştur.

Bilişsel Yaklaşım Çerçevesinde Türkçe-Rusça Dil Çifti

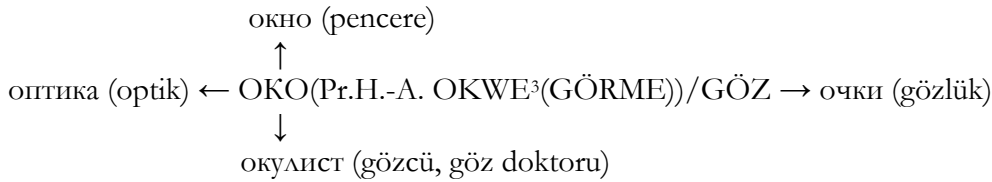
Türkçe-Rusça dil çiftinde nesne/olgu adlandırmalarına yönelik iki model tespit edilmiştir. Birinci model, iki dilin dış dünyadaki 'aynı' bilgilere başvurması olarak düşünülebilir. Bu modelde dilin ikisinin adlandırmanın ilk aşamasında aynı davrandığı söylenebilir. Ayrıca dış dünyadaki nesne dilin dizgesinin kapsadığı sesler kombinasyonu ile kodlanmakta ve bir sözcüksel birimle 'dile getirilmek'tedir. Ancak adlandırma aşamasının devam edebildiği anlaşılmaktadır. Aynı nesne/olgunun farklı dilsel araçlarla tekrar adlandırıldığı durumlar ortaya çıkabilmektedir. Bir dilin nesne/olguyu farklı dilsel araçlarla birkaç defa 'tanımlama'sı dilsel devingenlik olarak düşünülebilir. Dilsel devingenliğin sonucunda dilde iki (ya da fazla) adlandırma ortaya çıkmakta ve diğer kavramların adlandırılmasında kullanılmaya başlamaktadır. Şema 1'de Türkçedeki 'göz' ve Şema 2- Şema 5'te Rusçadaki 'ОКО/ГЛАЗ' dilsel birimlerinin örneği gösterilmiştir.

Şema 1

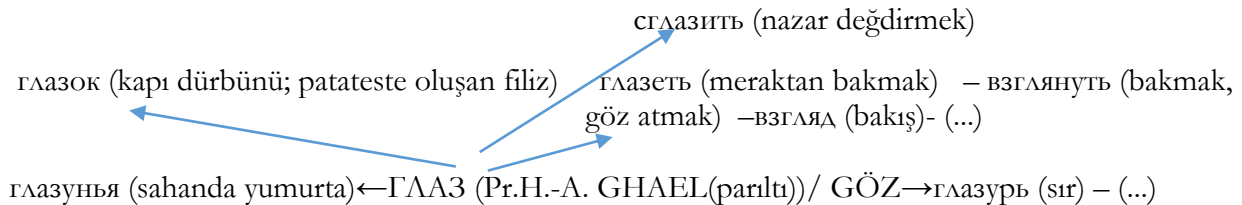

GÖZ paradigmasının gösterildiği şemadan yola çıkarak dış dünyadaki bir nesnenin (burada insan organı) dilsel boyutta kendisini gösterdikten (adlandırıldıktan) sonra farklı nesnelerin/olguların adlandırılması için bir imge olarak kullanılabilirdiği anlaşılmaktadır. Bu durumda tek köklü sözcük türetme açısından söz edilebilir.

Şema 2

Şema 3

² Göz/köz adlandırmasının Eski Türkçede görme organı için kullanıldığı varsayılmaktadır. Türkçedeki sözcüksel birimlerin kökenlerinin takibi S. Nişanyan'ın 'Nişanyan Sözlük. Çağdaş Türkçenin Etimolojisi' ve E.Sevortyan'ın 'Etimologičeskiy Slovar Turkskiy Yazıkov' çalışmalarından faydalanılmıştır.

³ Pr. H.-A. – proto Hint-Avrupa Dili. Rusça sözcüklerin kökenlerinin takibi için M. Fasmer'in 'Etimologičeskiy Slovar Russkogo Yazıka' sözlüğü kullanılmıştır. Bunun dışında Hint-Avrupa dillerinin kökenleri ile ilgili geniş veri tabanını oluşturan <https://www.etymonline.com/columns/post/sources> web-kaynağı kullanılmıştır.

Şema 4

Бдеть /бодрствовать (uyanık halde olmak) –будить (uyandırmak)

↑

БЛЮСТИ (Pr.H.-A. BODHATI(canlı, güçlü olma→görme yetisi))/GÖRME YETİSİ - GÖZLEMEK

↓

Наблюдать (gözlemek) – наблюдение (gözlem) – наблюдатель(gözlemci) – (...)

↓

Соблюдать (uymak, uygun olmak) - (...)

Şema 5

Крыть (karatmak, saklamak) – (...) – кров (çatı;ev) – сокровище (hazine)

↑

ХОРОНИТЬ (Pr.H.-A. WER(algilama, gözle görülür hal→görme yetisi))/GÖRME YETİSİ – GÖZETMEK

↓

Охранять (gözetmek) – охрана (gözetim) – (...)

Ruşçanın dünya görüşünün gösterildiği şemadan dış dünyadaki bir nesnenin (burada insan organı) dilsel boyutta tekrar ‘tanımlanabildiği’ anlaşılmaktadır. Bu durumda çok köklü türetme açısından söz edilebilir. Rusçadaki ‘oko’ birimi, ‘görmek, görebilmek’ eylemini aktaran Proto Hint-Avrupa dilindeki ‘okwe’ biriminin türetilmesinin olduğu anlaşılmaktadır. ‘Okwe’ biriminin diğer Hint-Avrupa dilleri için ‘görmek’ ile ilgili türevlerin çıkış noktası olduğu da görülebilir (İngilizcedeki ‘eye’ (Eski İngilizce ‘ege’, ‘eage’); Proto Germanik ‘augon’; Danimarkaca ‘oog’; Latince ‘oculus’, vs.). Eski Rusçada ‘oko’ birimi ilk önce ‘окно’ (‘pencere’⁴) türevini vermiştir. ‘Oko’ bazındaki diğer türevlerin (‘очки’, ‘оптика’, ‘окулист’) bilimin belli bir gelişim aşamasına gelmesiyle birlikte ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Ayrıca ilgili türevlerin, Latince/Grekçe bilimsel metinlerin Rusçaya çevirmesi ile birlikte ortaya çıktığı da tahmin edilebilir.

Türkçedeki ve Rusçadaki türevler karşılaştırıldığında Türkçeden farklı olarak Rusçada ‘göz’ için ‘глаз’ biçiminde başka bir adlandırmanın da olduğu anlaşılmaktadır. ‘Глаз’ adlandırmasının içerdiği imgenin ‘parıldamak’ ile ilgili olduğu düşünülmektedir (Proto Hint-Avrupa dilinde ‘ghael’ (‘parıldamak’) biriminin kodladığı imge Hint-Avrupa dillerinde ‘glass’ (İngilizcedeki ‘cam’), ‘glass’ (Eski İrlandaca ‘parlak mavi, yeşil, gri’), ‘glaze’ (Orta Çağ İngilizcesi ‘cam ile kaplatmak’; İngilizce ‘parıldayan hale getirmek’), vs. gibi türevlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Şemadan ‘глаз’ adlandırılmasının Rusça için daha baskın olduğu ve birtakım eylemler, nesnelere ve olgular için temel imge niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Rusçanın, Proto Hint-Avrupa dilinden kalan ve insanın görme yetisi ile ilgili olan diğer dilsel imgelere de başvurduğu görülebilir. ‘Блюсти’ (‘canlı, güçlü olma → görme yetisi’) ve ‘хоронить’ (‘gözle görülür halde olmak → korumak’) arkasındaki imgelerin insanın görebilme durumu ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. ‘Блюсти’ biriminin türevi olarak ‘наблюдать’ (gözlemek) adlandırılması, ‘хоронить’ biriminin türevi olarak ‘охранять’ adlandırılması ortaya çıkmıştır.

Yukarıdaki şemaları yabancı dil öğretimi açısından değerlendirecek olursak ana dili Türkçe olan öğrenci için şemadaki Rusça türevler, açıklama yapılmadığı sürece ‘mantıksız’ ve ‘istisna’ olarak görünmektedir. Ana dili

---

⁴ Türkçedeki ‘pencere’ Farsçadan ödünçleme olarak kabul edilmektedir. Farsçadaki sözcüğün arkasında ‘yel, rüzgar’ ve ‘girmek’ imgesi var.

Kozan, Olena; Bilişsel Dilbilim ve Yabancı Dil Öğretimi. Ya da... Karahindiba ile Yastık Arasında Ortak Bir Şey Var Mı?

Türkçe olan öğrenci, öğrenmeye geldiği başka bir dili sıfır yaştan itibaren edindiği Türkçenin dünya görüşü⁵ ile değerlendirmektedir. Öğrencinin, Türkçenin ve Rusçanın adlandırma ‘stratejileri’nin örtüşmediği durumlarda Rusçanın neye göre nesneyi/olguyu adlandırdığını anlaması ve kavraması gerekir. Aksi takdirde öğrenilmekte olan dil öğrenci tarafından ‘istisnalar’dan oluşan bir dizge olarak algılanacak, öğrenim süreci ise ‘ezberleme’ sürecine dönüşecektir. Öğren(t)im süreci ezber(letm)e döndüğü zaman öğrenci dildeki adlandırmaları sorgulamadan kullanmaya başlamakta ve hedef dilde bir söz öbeğini türetmeye çalıştığı an zorluklarla karşılaşmaktadır. Başka bir deyişle belli bir imgeyi içeren sözcüğün söz öbeği seviyesinde oluşturduğu eşdizimliliği türetememekte ya da türetmeye çalışıldığında, bunları Türkçenin dünya görüşünün dayattığı mantıkla oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra dildeki adlandırmalarla ilgili yüzeysel bilgiler çeviri sürecinde de ‘girişim hatası’ olarak karşımıza çıkabilmektedir.

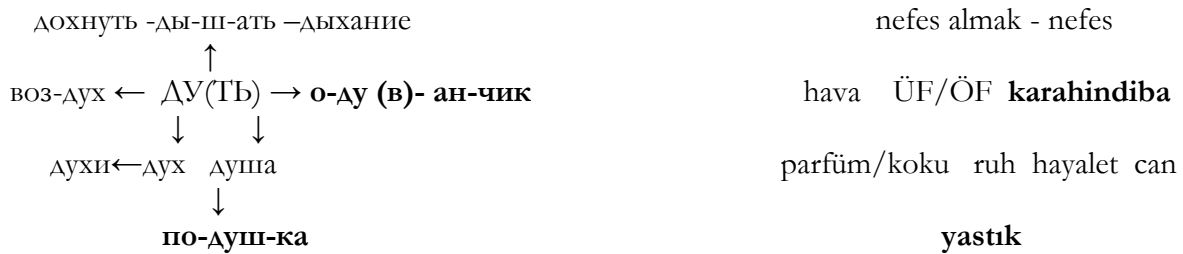
Türkçe-Rusça dil çiftinde ilgili dillerin nesne/olgu adlandırma sürecinde ‘farklı’ gerçekliğe başvurabildiği tespit edilmiştir. Bu durum dilsel boyutta farklı imgelerle kendisini gösterebilmektedir. Aşağıdaki Tablo 1’de Türkçenin ve Rusçanın dış dünyadaki nesnelere yönelik sergilebildiği tutumlar görülebilir.

Tablo 1

TÜRKÇE	YORUM	RUSÇA	YORUM
Kuşburnu	Görsel imge	Шиповник (dikenli olan)	Parça-bütünlük ilişkisi
Kuşüzümü	İşlev	СМОРОДИНА (kokusu olan)	Fiziksel özellik
Kuzukulağı/ekşikulak/ Ekşimen	Görsel imge/fiziksel özellik	Щавель (ekşi)	Fiziksel Özellik

Yukarıdaki tablodan dillerin dış dünyadaki aynı nesnenin farklı ‘boyutları’nı görebildiği anlaşılmaktadır. Bu noktada özellikle bitkilerin ve hayvanların adlandırmaları ile ilgili dillerin ‘bilişsel haritası’nın çıkarılmasının, dillerin diğer bilgi türlerine uyguladığı sınıflandırmalarına yönelik farklı bir bakış açısını verebildiği varsayılabilir. Şema 6’da dillerin dış dünyadaki olgu adlandırmalarına yönelik bir örnek daha gösterilmiştir.

Şema 6

Görüldüğü gibi dış dünyadaki bir hava akımının bir yerden çıkmasını kodlayan dilsel birim Rusçanın dil dizgesinde aktif hale gelip hava imgesi bazında başka olguların ve nesnelere adlandırmalarında kullanılmaktadır. Böylece de havanın çıkması eylemi ile ilgili olan imgenin, Rusçanın dizgesinde Proto Hint-Avrupa dilindeki imgeden yola çıkarak Tanrı→Tanrı tarafından üfletilen olarak düşünülen ‘ruh’ (ДУХ), ‘can’ (ДУША); yukarıya çıkabilen oluşum olarak düşünülen ‘hava’ (ВОЗ+ДУХ); canlıların özelliği olarak düşünülebilen ‘nefes-nefes almak, vs.’ (ДОХНУТЬ/ДЫШАТЬ/ДЫХАНИЕ, vs.); olgunun ortaya çıkması ile birlikte havada iz bıraktığı için hava ile özdeşleşen ‘parfüm’ (ДУХИ) gibi türevlerin oluşturulmasında etkili olduğu görülebilir. Aynı zamanda hava imgesinin, hava→üfleme→şişirme, kabartma biçimindeki modele göre Rusçada ‘yastık’ (ПОДУШКА) türevinin

⁵ Dil dünya görüşü kavramı için bkz. O. Kozan ‘Yabancı Dil/Çeviri Eğitimi Açısından Dil Dünya Görüşü Kavramı ve Nesnelere Adlandırılması (Türkçe-Rusça Dil Çifti)’.

Kozan, Olena; Bilişsel Dilbilim ve Yabancı Dil Öğretimi. Ya da... Karahindiba ile Yastık Arasında Ortak Bir Şey Var Mı?

ve üflemenin etkisiyle (‘ay-’ kendi etrafında/eylemcinin etrafında uçuşması (‘o-’ önekinin kodladığı imge) ile bilinen ‘karahindiba’ (ОДУВАНЧИК) türevinin kökünde bulunduğu anlaşılmaktadır. Rusçadaki türetme paradigmasının Türkçedeki ile örtüşmediği görülebilir. Türkçedeki paradigma hemen hemen aynı imge (esinti, soluk, ruh, nefes, koku) içeren ancak Türkçe dizgesinin dışından gelen türevlerle ortaya çıkmıştır. Bu noktada dillerin tarihsel gelişimindeki dış etkenlerinin, dilin bilişsel haritasını değiştirebildiği anlaşılmaktadır.

Dillerin dış dünya ile ilgili bilgilerin sınıflandırılması sürecinde nesnelere/olguların farklı özelliklerine başvurması şüphesiz her dilin dünya görüşünü eşsiz kılmaktadır. Ancak bu durum yabancı dil öğretimi süreci için birtakım zorluklar oluşturmaktadır. Ayrıca öğrencinin hedef dilin farklı dünya görüşünü tek başına çözümlenemeyeceği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra öğrencinin kendi ana dilinin dünya görüşü ile ilgili bilgileri sınırlı olabilmektedir. Bu durumda öğretiminin ilk aşamalarından itibaren karşılaştırmalı ‘imge eğitimi’nden söz edilebilir. Başka bir deyişle öğrencinin karşısına çıkan sözcüksel birimlerin başka birimlerle ilişkilerinin bir imge üzerinden gösterilmesinin, öğrencinin iki dilin bilişsel haritasını kavramasını kolaylaştıracağı düşünülmektedir. Dillerin bilişsel haritası ile ilgili bilgiler ise yapısal ve anlamsal boyutunun yanı sıra imge dönüşümlerini içeren çeviri süreci için son derece önemlidir.

Türkçenin ve Rusçanın bilişsel haritalarının kavranması açısından dillerin, dış dünyadaki eylem-nesne arasındaki ilişkilerin sınıflandırılması da önem taşımaktadır. Türkçe-Rusça dil çiftinde eylem-nesne arasındaki ilişkilerin dilde genelleme ya da somutlaştırma modeline göre yapılandırılabilirdiği tespit edilmiştir. Tablo 2’de bir örnek görülebilir.

Tablo 2

TÜRKÇE	YORUM	RUSÇA	YORUM
Buzdolabı boz(ul)mak	İşlevselliğin kaybı	ХОЛОДИЛЬНИК сломаться	→ İşlevselliğin kaybı
Planı bozmak	İşlevselliğin kaybı	Нарушить/сорвать план	İşlevselliğin kaybı
Morali bozmak	Durumun değişmesi	Испортить настроение/ Расстроить человека	Özelliğin bozulması/dengenin bozulması
Parayı bozmak	Bütünlük-parça ilişkisi	Разменять деньги	Bütünlük-parça ilişkisi
Hava bozdu	Durumun değişmesi	Погода испортилась	Durumun değişmesi
Yemek bozuldu	İşlevselliğin kaybı/ Durumun değişmesi	Еда (продукты) испортиться	→ İşlevselliğin kaybı/ Durumun değişmesi
(Yemek) mide(y)i bozmak	Durumun değişmesi	(Пища) вызвать расстройство желудка/расстроить желудок	Durumun değişmesi/ dengenin bozulması
Düşman bozmak	ordusunu Bütünlük-parça ilişkisi (bir nesnenin parçalanması- bütünlüğünün kaybı)	Разбить вражескую армию	Bütünlük-parça ilişkisi

Örnekte görüldüğü gibi dil çiftindeki bir dizge, dış dünyadaki eylem-nesne ilişkilerine yönelik genelleme modelini uygularken, diğer dil dizgesi eylem-nesne arasındaki ilişkileri ‘somutlaştırmayı’ tercih edebilir. Yukarıdaki örnekte Türkçenin, ‘bir nesnenin/olgunun işlevselliğini kaybetmesi’ (buzdolabı/planı boz(ul)mak), ‘bir nesnenin bütünlük boyutununun değişmesi’ (para/ordu), ‘sabit durumda bulunan olgunun özelliklerinin

Kozan, Olena; Bilişsel Dilbilim ve Yabancı Dil Öğretimi. Ya da... Karahindiba ile Yastık Arasında Ortak Bir Şey Var Mı?

değişmesi' (moral/hava/mide) gibi durumları 'bozmak' biçimiyle bağdaştırdığı görülebilir. Rusçanın bilişsel modellerinde eylemlerin dile getirildiği biçimlerin değişkenlik sergilediği anlaşılmaktadır. Rusçadaki 'ХОЛОДИЛЬНИК → СЛОМАТЬСЯ' (buzdolabı→ bozulmak) durumunda bir bütünlük oluşturan nesnenin mekanizmasının işlevselliğini kaybetmesi, bütünlük-parça işlevsel ilişkilerinin bozulması görülebilir. '-ЛОМ-' kökünde kodlanan bütünlük-parça ilişkilerinin bozulması 'ОТЛОМАТЬ ВЕТКУ' (ağaç dalını koparmak), 'ВЫЛОМАТЬ ДВЕРЬ' (kapıyı kırmak), vs. diğer türevlerin temelinde bulunmaktadır. 'Planın bozulması' eyleminin Rusçada bir nesne/olgunun işlevselliğini kaybetmesi ile bağdaştırılmış ve 'hareket' imgesini içeren '-РУХ-' kökü ile dile getirilmiştir. Böylece Rusçanın bilişsel haritasında 'НАРУШИТЬ → ПЛАН (plan bozmak), ПРАВИЛО (kural çiğnemek), ПРАВО (hak ihlal etmek) ИТА.' gibi eşdizimlilerin kullanımı mümkündür. 'Moral/hava/yemek→boz(ul)mak' durumunda bugünkü Rusçada aktif olmayan ve 'doğal özelliğin kaybı→kötü' imgesini içeren '-ПОР-' kökünün etkili olduğu anlaşılmaktadır. 'Midenin bozulması' ve 'moralin bozması' durumunda Rusçanın, belli bir dengede/ayarda bulunan olgunun durumunun değişmesi ve böylece 'normal'den sapması olarak düşünülebilen olayı gördüğü anlaşılmaktadır. Bu durumların dile getirilmesi için '(yatay ya da dikey) bir şekilde yaygın hale ge(tiri)lmek, uzam ekseninde varoluşu sağlamak' imgesini içeren '-СТР-' kökü ve 'farklı yönlerde hareket, dağılım' imgesini kodlayan 'РАЗ-' öneki aktif hale gelmiştir (РАССТРОИТЬ ЖЕЛУДОК/РАССТРОИТЬ ЧЕЛОВЕКА). 'Parayı bozmak' ile 'orduyu bozmak' durumları 'bütünlük-parça' ilişkisi açısından ele alınsa da bütünlük kavramı yukarıdaki 'buzdolabı' durumunda olduğu gibi tek bir nesne değil, aynı özelliklere sahip bir topluluk kapsamaktadır. Başka bir deyişle buzdolabının bozulması → içindeki parçanın bozulması olarak düşünülebilir, paranın bozulması → bozuk hale gelmesi → farklı birimlerden (yüz lira, beş lira, yirmi kuruş, vs.) oluşan para kavramı, orduyu bozmak → orduyu oluşturan birimleri bozmak olarak düşünülebilir. Bu durumda Rusçanın 'para' ile 'ordu' kategorilerinin ait olduğu bilişsel çerçeveler arasında fark gördüğü anlaşılmaktadır. ЛУПСА 'ДЕНЬГИ → МЕНЯТЬ → РАЗМЕНЯТЬ ДЕНЬГИ' ('karşılıklı alma-verme' imgesini içeren 'МЕН-' kökü), 'АРМИЯ → БИТЬ → РАЗБИТЬ АРМИЮ' ('bir eylemcinin sert bir şekilde dışa doğru güç uygulaması' imgesini içeren 'Б(И)' kökü).

Dillerin dış dünyadaki eylem-nesne ilişkilerine yönelik uyguladığı somutlaştırma ya da genelleme bilişsel modellerinin gösterilmesi yabancı dil ve çeviri öğretimi sürecinde son derece önemlidir. Öğrencinin, bir fiilin arkasında dilin eyleme bakış açısının kodlandığını ve bu bakış açısının iki dilde farklılık gösterebildiğini kavraması beklenmektedir. Aksi takdirde öğrenci, kaynak dilindeki bakış açısını hedef dilde yapılandırmaya çalışacak ve sonuç olarak girişim hatası olarak nitelenen bir dilin mantığının/dünya görüşünün/bilişsel haritasının başka dile uygulanması durumu ortaya çıkacaktır.

Sonuç

Yabancı dil eğitimini görmeye gelen öğrencinin ilk önce dilin çok boyutlu yapısını kavraması gerekmektedir. Bunun için öğrencinin dile yönelik bakış açısının, kural-istisna kategorileri ile değil, yapı-anlam, dış dünya bilgisi, dilsel kodlama, dil dünya görüşü, vs. gibi kategorileri ile şekillenmesi önerilebilir. Bilişsel dilbilim çerçevesinde geliştirilen yaklaşımın yabancı dil öğretimi süreci için çok verimli olduğu anlaşılmaktadır. Bilişsel yaklaşımın yabancı dil öğretiminde uygulanması öğrencilerin, dış dünya ile diller arasındaki ilişkilerin nasıl kurulduğunu, dildeki adlandırmaların neye göre ortaya çıkabildiğini, dillerin dış dünyadaki bilgileri neye göre sınıflandırdığını kavramalarını amaçlamaktadır. Gerek kaynak gerek hedef diline yönelik bilişsel haritasının çıkarılması, öğrencilerin kendi ana diline yönelik farkındalığının oluşturulmasını ve çeviri sürecinde yapılan girişim hatalarının belli bir ölçüde azalmasını sağlayacaktır.

Kaynakça

- Boldırev, N. (2001). Когнитивная Семантика. 2. Baskı. Tambov: Tambov Üniversitesi.
Fasmer, M. (1986). Этимологический Словарь Русского языка. Москва: Progress.

Kozan, Olena; Bilişsel Dilbilim ve Yabancı Dil Öğretimi. Ya da... Karahindiba ile Yastık Arasında Ortak Bir Şey Var Mı?

- Kibrık, A., Kobozeva, İ., Sekerina, İ. (2010). Sovremennaya Amerikanskaya Lingvistika: Fundamentalniye Napravleniya. 4. Baskı. Moskova: Librokom.
- Kozan, O. (2010). Çeviri Sürecinde Dilsel ve Kültürel Boşluklar. 10. Uluslararası Dil, Yazın ve Deyişbilim Sempozyumu Bildirileri. Cilt 2. 28-33.
- Kozan, O. (2018). Yabancı Dil/Çeviri Eğitimi Açısından Dil Dünya Görüşü Kavramı ve Nesnelerin Adlandırılması (Türkçe-Rusça Dil Çifti). Dil Dergisi, 169/2, 151-167.
- Kubryakova, Y. (2001). Razmışleniya o Sudbah Lingvistiki na Rubeje Vekov. Voprosı Filologii. No.:1 (7). 28-34.
- Nişanyan, S. (2018). Nişanyan Sözlük. Çağdaş Türkçenin Etimolojisi. İstanbul: Liber-Plus Yayınları.
- Popova, Z., Sternin, İ. (2007). Kognitivnaya Lingvistika. Moskova: AST. Vostok-Zapad.
- Sevortyan, E. (1974). Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov. Obşçetyurkskiye i Mejtyurkskiye Osnovı na Glasniye. Moskova: Nauka.
- Zalevskaya, A. (2011). Nekotoriye Sporniye Voprosı Teorii Dvuyazıçiya. İçinde 'Put v Yazık. Odnoyazıçiya i Dvuyazıçiya (Ed. S. Tseytlin, M. Yeliseeyva). Moskova: Yazıkı Slavyanskoy Kulturu, 33-48.

Sanatın Tanımı Mümkün Mü: Sorunlar ve İmkânlar

Ömür Karlı¹

Giriş

Günümüzde sanatın ne olduğuna dair bir uzlaşma bulunmamaktadır. 20. yüzyılda baş gösteren bu sorun, bugün de tüm canlılığıyla tartışılmaya devam etmektedir. Yakın zamanlardan örnek verilebilecek üç olay, sanatın ne olduğuna ilişkin kafa karışıklığının, neyin sanat sayılabileceğine dair muğlaklığın çarpıcı göstergeleri olarak yorumlanabilir. BBC'nin haberine göre geçen yıl birkaç öğrencinin İskoçya'da sergi salonuna, ne olacağını görmek için bıraktıkları alelade bir ananas, görevliler tarafından sanat eseri sanılarak vitrine konmuştur. Buna benzer bir başka olay da San Francisco Modern Sanatlar Müzesi'nde yaşanmıştır. Bu defa sergi alanında yere sadece siyah çerçeveli bir gözlük bırakılmıştır. Sergiyi gezen ziyaretçiler yerdeki gözlüğü önemli bir sanat işi sanarak fotoğraflarını çekmiştir ve gözlük karşısındaki halleri gözlük sahipleri tarafından sosyal medyada paylaşılarak alay konusu olmuştur. Ünlü çağdaş sanatçı Damien Hirst'ün bir işinin başına gelen olayda ise yukarıdaki örneklerin aksine sıradan bir nesneye sanat statüsü bahsedilmemiş, sanat işi sıradan bir yığın sanılarak ortadan kaldırılmıştır. Kuspit'in aktardığına göre "yarı dolu kahve fincanları, sigara izmaritleriyle dolu kül tablaları, boş bira şişeleri, üzerinde boya bulaşığı olan bir palet, şövale, merdiven, fırçalar, şeker ambalajları ve yere yığılmış gazetelerden" meydana gelen Hirst'ün enstalasyon çalışması, galerinin temizlikçisi tarafından çöp sanılarak süpürülmüştür (Kuspit, 2014: 13-14).

Sanata dair yüzyıllar süren uzlaşımın 20. yüzyılda kaybedilmesinin ve sanat eseri ile gündelik nesnenin birbirinden ayırt edilemez hale gelişinin birden çok sebebi bulunmaktadır. Öncelikli neden olarak sanat tarihinin kendi içindeki gelişmeler gösterilmekle birlikte, 20. yüzyıl başındaki antropolojik ilgiler ve gösterge ile anlama dair felsefe tartışmaları da sanatı yorumlama biçimlerini kökten değiştirmiştir. Danto'ya göre sanat tarihindeki büyük kırılma 1900'lerin ilk çeyreğinde mimetik olmayan eserlerin üretilmesiyle meydana gelmiştir (Danto, 2015: 17-24). Fovistlerin ve Picasso'nun çalışmaları, sanatta hâkim olan taklit görüşüne meydan okumuştur. Ardından gelen Dadaizm hareketi, çarpıcı performanslarıyla modern sanatın ideallerine saldırmıştır. Modern sanatın yüksek sanat düşüncesi, sanata içkin bulduğu yücelik ve güzellik değerleri Dadaist sanatçıların işlerinde sarakaya alınmış, sanat aristokrat-burjuva değerlerinden arındırılarak yeniden tanımlanmayı gerektiren farklı işler üretilmiştir. Duchamp'ın hazır nesnelere ve özellikle pisuarı, yalnızca retinal sanat anlayışlarını değil, "Platon'dan günümüze tüm estetik tarihini" reddetmiştir (Danto, 2015: 38).

Duchamp *Çeşme* adlı işi ile hazır bir nesneye atfedilen yeni bir anlamın, gündelik nesneyi sanat nesnesine dönüştürülebileceğini söylerken, gündelik nesne ile sanat arasındaki ilişkiye yeni bir bakış açısı da getirmiştir. Gündelik nesne ile sanat nesnesi arasındaki farkları ortadan kaldıran ise Danto için Andy Warhol'un *Brillo Kutusu* çalışmasıdır. Danto, *Brillo Kutuları* ile sanat nesnesi ile sıradan nesne arasında ayırt edilebilir farkların silindiğini, başlangıçta gerçek nesnelere taklit eden, 20. yüzyıla girildiğinde içerisinde gerçek nesnelere yer veren sanat çalışmalarının son durağı olarak gerçek nesnelere aynışması olduğunu söyler ve böylece sanatın sonunun geldiğini ilan eder. Danto, 20. yüzyıl ortasına gelindiğinde artık sanat ile diğer nesnelere ayıran algısal farkların, sanatın tanımı için bir ölçüt olamayacağını belirtmiştir.

Sanat tarihini etkileyen bir diğer gelişme ise antropolojinin gelişmesine paralel olarak Avrupa dışı kültürlerle giderek artan merak sonucu, yerel-etnografik öğelerin sanat eseri sayılmaya başlaması ve bu durumun da sanatın mevcut tanımlarını zora sokmasıdır. Shiner kendi deneyimlerine dayanarak, daha önce doğal tarih müzesinde gördüğü etnografik nesnelere, birkaç yıl sonra sanat enstitüsüne taşınarak farklı bir anlama kavuşturulduğundan bahsetmektedir (Shiner, 2013: 14). Avrupa dışı yerel kültürlerin ürettiği nesnelere dolaşıma daha sıklıkla girmesi ve batılı sanatçıların eser üretimlerinde ve üsluplarında yerel kültürlerden etkilenmeleri, batı düşüncesinin ürettiği sanat tanımları üzerinde yeniden tartışılmayı gerekli kılmıştır. Öte yandan 20. yüzyılda, yeni sanat türlerinin sahneye çıkışına da şahit olunmuştur. Resim, heykel, müzik, tiyatro, edebiyat gibi alışıldık sanat türlerinin dışında

¹ Ömür Karlı, Arş. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Felsefe, omurkarli@yyu.edu.tr

enstalasyon, performans, arazi sanatı olarak adlandırılan yeni sanatsal pratikler, yüzyılın sonuna geldiğinde geniş bir birikime de çoktan kavuşmuşlardır. Bu alanlarda üretilen nesne ve eylemlerin sanat olma iddiası da, sanatın sınırlarını ve kapsamını sorgulamaya açmıştır.

Bahsedilen sosyo-kültürel ve sanat tarihsel nedenler incelendiğinde görülmektedir ki, 20. yüzyıl, Avrupa'nın 1750'lerden 1900'lerin başına kadar sahiplendiği modern sanat paradigmasının ve bu paradigmanın öğelerinin eleştirildiği bir dönem olmuştur. Modern sanatın değer sistemi, sanatçıya biçtiği rol, sanatın toplumsal yaşamdaki payı sorgulamaya tabi tutulan unsurlardır. Manifestolar çağı olarak da görülebilecek geçtiğimiz yüzyılda, modern sanat anlayışına karşı çıkan, onu parçalamaya ve aşmaya çalışan eserler üretilmiştir. Avrupa merkezli modern sanat paradigmasının dar sınırlarının ve burjuva içeriğinin tartışmaya açıldığı eserlerin meydana getirilmesi sayesinde eşine daha önce denk gelinmemiş bir sanat dünyası ve sanat eseri enflasyonu ile karşı karşıya kalmıştır. Sanat dünyasının, geçmiş çağlardakinden niceliksel ve niteliksel farklılığı, sanatın anlamına gölge düşürmüş ve sanat nedir tartışmalarını zorunlu kılmıştır.

Sanatın Tanımı: Açık veya Kapalı Bir Kavram Olarak Sanat

20. yüzyıl sanat dünyasındaki karmaşık kavramsal ve olgusal durum doğal olarak felsefecinin ilgileneceği bir sorun alanıdır ve sanat felsefesi, ister Platon ile isterse Baumgarten ile başlatılsın, sanat felsefesinin ilk sorusuna geri dönmüştür; sanat nedir sorusuna. Fakat bu defa sorunun cevabı önceki cevaplardan yapısal olarak farklılıklar taşımaktadır. Çünkü yüzyılın ilk yarısında yeniden alevlenen sanat nedir sorusu, önceki filozofların sanatı taklit veya oyun olarak açıklayan yüzeysel cevaplarıyla yetinemeyecek kadar büyük ve değişken bir alanla yüzleşmek zorundadır.

20. yüzyılda sanat nedir sorusuna verilen yeni cevapları iki kategoride değerlendirmek mümkündür. Tüm sanat eserlerini kapsayacak bir sanat tanımının mümkün olmadığını, dolayısıyla sanatın açık bir kavram olduğunu düşünenlerin karşısında çeşitliliğine rağmen sanatın tanımının yapılabileceğini, sanat kavramının kapalı olduğunu düşünenler yer almaktadır. İki farklı pozisyonu savunan düşünürlerin ortak noktası ise dilin anlamı üzerine düşünceleri ile felsefenin akışını değiştiren Wittgenstein'in ikinci dönemine ait sayılan 'dil oyunu', 'aile benzerliği' argümanları ile tartışmaları ve Wittgenstein'dan yer yer etkiler taşımalarıdır.

Wittgenstein sanata ilgi duymasına karşın felsefedeki esas ilgi alanını sanat felsefesi oluşturmaz. Wittgenstein'in felsefe kapsamı içinde sanat sorunuyla ilişkisi, bir dil olarak sanat ve estetik yargı ile sınırlıdır. İlk eseri *Tractatus*'tan son yazılarına değin estetik hakkında yorum ve değerlendirmeleri ile karşılaşılacak Wittgenstein'in, estetik hakkındaki görüşlerini giderek açmakla birlikte bir tutarlılık içinde geliştirdiği görülmektedir. Bu bağlamda Wittgenstein'in felsefesi genellikle iki döneme ayrılmasına karşın, estetik yargıya dair öne sürülenler düşünüldüğünde, iki farklı dönemden bahsetmek zorlaşmaktadır. Wittgenstein, *Tractatus*'ta etik ile estetik yargıları, her ikisi de olgusal alanı aşkın olduğu için, aynı kategoride değerlendirir (Wittgenstein, 2006:167). Estetik yargıyı ele aldığı derslerinde Wittgenstein, estetik yargıların ancak içinde bulunduğu kültürel bağlam bilindiğinde anlam kazanacağını, dolayısıyla estetik yargıların nesnel doğrulanabilir nitelikte olmadığını altını çizmiştir (Wittgenstein, 2004: 22). Bununla birlikte çeşitli estetik yargılardaki aynı kavramların, örneğin iki farklı yargıda kullanılan güzel kavramının, ortaklık taşımak zorunda olmadığını, bu kavramların da bağlamlarına göre farklı içerikler taşıyabileceğini bir deginisinde dile getirmiştir (Wittgenstein, 2017: 147). Wittgenstein'in 'dil oyunu' olarak adlandırılan bu düşüncesinde öne sürüldüğüne göre kavramların tanımını yapmamıza yardım edebilecek zorunlu ve değişmez nitelikler yoktur. Oyun kavramı üzerinden örnek veren Wittgenstein, farklı oyun türleri arasında bir ortaklık bulunmadığını söyler (Wittgenstein, 2017: 51). Kağıt oyunları, top oyunları, mücadele içeren oyunların hepsinde birden bulunan ortak nitelikler dolayısıyla oyun diye adlandırılmazlar. Ancak bu oyunlar belli açılardan birbirine benzediği için oyun olarak adlandırılırlar. Bu benzerlikleri 'aile benzerliği' gibi gören Wittgenstein (Wittgenstein: 2017: 67), tıpkı bir ailedeki gibi kimi üyelerinin yüzünün birbirine benzediğini, kimilerinin ise sadece gözlerinin benzediğini ama hepsinin aynı ailenin üyesi sayıldığını vurgular. Buna göre 'aile benzerliği' ile kesin, sınırlanmış bir tanım yapmak yerine şeylerin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Wittgenstein'in 'dil oyunu' ve 'aile benzerlikleri' görüşlerinin sanata taşınması Yeni Wittgensteincilik olarak adlandırılmaktadır (Carroll, 2012: 309). Bu görüşün en önemlisi temsilcisi Morris Weitz'a göre sanat tanımlanamaz ancak neyin sanat olup olmadığı belirlenebilir. Weitz, tarihi boyunca estetik teorilerin temel hatasının sanatın değişmez tanımını bulmaya çalışmak olduğunu belirtmiş, sanatın zorunlu ve yeterli koşullarını sağlayan niteliklerini aramanın mantıksal imkânsızlığına dikkat çekmiştir (Weitz, 1956: 27-28). Sorulması gereken sanatın ne olduğu sorusu değil, sanatın ne türden bir kavram olduğudur (Weitz, 1956: 30). Weitz, sanatın açık

bir kavram olduğunu ifade etmektedir. Sanat, mantık ve matematiğin kavramları gibi değişime kapalı olmadığı için, nihai şekilde tanımı mümkün değildir (Weitz, 1956: 31). Sanat dünyasında sürekli değişimler yaşandığı, yeni biçimsel denemeler ve sanatsal hareketler meydana getirildiği ve daha da getirileceği için sanat kavramının değişmez niteliklerini saptamaya çalışmak yanıltıcıdır (Weitz, 1956: 32). Açık bir kavram olarak sanat, yeni olgulara ve olaylara da uyarlanabilir, böylelikle sınırlarını genişletebilir. Buna göre yeni bir durum ile karşılaşıldığında bunun sanat olup olmadığına karar vermek için yapılması gereken, önceki estetik teorilerin yaptığı gibi saptadıkları zorunlu nitelikleri yeni durum ile karşılaştırıp, istedikleri şartları taşıyorsa sanat olduğu yargısında bulunmak değildir. Böyle bir yaklaşım çağdaş sanat eserlerinin alışılmadık işlerini ıskalayacaktır. Ancak yeni durumlara aile benzerliği yöntemi ile yaklaşırsa daha doğru ve dışlayan değil kapsayan bir tutum sergilenecektir. Weitz'in önerisi, karşılaşılan yeni durumların sanat olup olmadığına karar vermek için onları, sanat olduğu üzerinde geniş bir uzlaşım bulunan eserlerle karşılaştırmaktır. Eğer yeni durum, kabul edilmiş sanat eserleriyle benzerlik taşıyorsa, onun sanat olduğuna dair hüküm verilebilir (Weitz, 1956: 31-32). Bu noktada da değişmez benzerlikler söz konusu değildir, herhangi bir A eseri bir B esere kimi bakımdan, bir C eserine ise başka bakımlardan benzeyebilir. Görüldüğü gibi Weitz açık bir kavram olarak sanatın tanımının mümkün olmadığını ispatlamaya çalışırken, sanat kavramını olgu ve olayları tanımlamak için değil ama belirlemek için kullanmayı önermektedir.

Weitz'in sanat kavramına geniş bir esneme payı bırakan açık sanat görüşüne karşı sanatın tanımının mümkün olduğunu, bir şeyi sanat yapan zorunlu niteliklerin bulunduğunu ve dolayısıyla sanatın kapalı bir kavram olduğunu savunan görüşler öne sürülmüştür. Bu görüşler içinde en ilgi çekici olanlarından biri kurumsal sanat kuramıdır. George Dickie'nin temsilcisi olduğu bu görüş, zaman içinde değişikliğe uğratılmış, dördüncü denemede son haline kavuşmuştur (Dickie, 2000: 93-99). Bununla birlikte kurumsal sanat kuramının ana argümanını her belirleme denemesinde değişmeyen iki temel nitelik görünmektedir. Danto'nun sanat dünyası düşüncesinden etkilenen Dickie, sanat dünyasının ima ettiği sanat topluluğunun, sanatın tanımı için zorunlu bir nitelik olarak düşünülebileceğine işaret etmiştir (Dickie, 1969: 254). Kurumsal sanat kuramına göre bir şeyin sanat olması için insan üretimi olmasının yanında, ortaya konulan eserin sanat eseri adaylığından sanat eseri statüsüne geçebilmesi için, sanat kurumunu oluşturan topluluk tarafından takdir edilmesi gerekmektedir (Dickie, 1969: 254). Dolayısıyla Dickie'ye göre sanat dünyasının onayını alamayan bir aday eser, sanat eseri sayılamayacaktır. Sanat yapıtlarının arkasındaki toplumsal bağlama dikkat çeken Dickie, bu bağlamı sanatın tanımına dâhil etmekte, farklı kültürlerin yerel sanat kabullerine meşru bir zemin sağlamaktadır. Ancak dikkat edilirse Dickie, Weitz'in aile benzerliği kuramı üzerinden yeni durumların sanatlığına karar verme mekanizmasının yerine, hüküm verici olarak sanat dünyasını ikame etmiştir. Sanat dünyasının üyelerinin ise kararlarında aile benzerliğine başvurmaları kaçınılmaz gibi görünmektedir. Öte yandan kurumsal sanat kuramı, sanat dünyası üyelerine bahsettiği yargılayıcı rol ile seçkincilik üzerinden eleştirildiği gibi (Carroll, 2012: 339), en ağır eleştiriye sanat dünyasının belirgin kurumsal özelliklere sahip olmadığı savından almıştır (Carroll, 2012: 342).

20. yüzyılda sanatı tanımlama denemelerinden bir diğeri ise J. Levinson'un savunduğu tarihsel sanat kuramıdır (Carroll, 2012: 355). Bu kurama göre herhangi birinin ortaya koyduğu olgu ya da olayın amacı, insanlık tarihindeki sanat kabulleri ile uyumlu ise o şey sanat sayılabilir (Carroll, 2012: 356). Carroll'ın geliştiricilerinden biri olduğu tarihsel anlatı kuramına göre ise, yeni bir şeyin sanat olma durumunu belirlemek için kabul edilmiş sanat eserleriyle tarihsel bağının kurulması, böylelikle yeni olanın, belli sanat geleneklerinin tarihsel anlatısına dâhil edilerek meşrulaştırılması en doğru yol olarak görülmüştür (Carroll, 2012: 373-376). Bu iki kuram da sanat eserinin tarihsel belirlenimine vurgu yaparken, avangard çalışmaları da kuramları içine kapsamaya çalışmışlardır.

Bu bağlamda anılması gereken son düşünür ise sanatın tanımı sorunuyla uzun yıllar uğraşmış olan A. Danto'dur. Danto'ya göre de sanat, kapalı bir kavramdır. Yıllar içinde sanat tanımını birkaç defa değiştiren ve geliştiren Danto, ölmeden önce yayımlanan son eseri *Sanat Nedir*'de sanatın tanımının yapılabilmesini sağlayacak temel nitelikleri olduğunu ifade etmektedir (Danto, 2015: 15). Sanat nesnesi ile gerçek nesnenin ayırt edilemeyecek kadar birbirine benzediği sanat dünyasının yeni durumunda Danto, sanatın tanımının görünen özelliklerde değil, görünmeyen niteliklerde saklı olduğunu belirtmiştir. Danto'ya göre sanat tarihçilerinin ve felsefecilerin hatası, sanatı tanımlarken birbirine benzeyen sanat eserlerindeki ortak özelliklere dikkat etmeleridir. Oysa Danto, eserleri karşılaştırmaktansa nesneyi sanat eseri yapan yapısal özelliğini araştırmıştır. Buna göre Danto, sanatın temel özelliğinin bir şey "hakkında" olması olduğunu saptamıştır. Sanat nesnesi, "hakkındalık" taşıyan şeydir. Warhol'dan örnek verirsek, sanatçının *Brillo Kutusu* çalışması, markette satılan Brillo kutusu değildir; markette satılan Brillo kutusu hakkındadır. Hakkındalık, anlamlılık demektir. Sanatçı, bir şey hakkında

ürettiği nesne ile o şey hakkındaki niyetini, o şeye verdiği anlamı ifade etmektedir. Hakkındalık ve anlam, görünmez nitelikler olmasına karşılık, anlamın dışavurulması maddeseldir. Sanatçı, ifade etmek istediği anlamı çıplak bir şekilde değil, maddeselleştirerek sunmak zorundadır. Sanat nesnesindeki anlam, maddesel olandan hareketle yorumlanarak ulaşılabilecek bir şeydir. Öyleyse Danto'ya göre sanat; "cisimleşmiş anlam"dır (Danto, 2015: 48).

Sorunlar ve İmkânlar

Yukarıda aktarılan sanat tanımları ve sanatın tanımlanamayacağına dair görüşler özellikle 20. yüzyıldan seçilmiştir. Çünkü 20. yüzyıl sanat dünyasındaki karmaşa yeni karşılaşılan kültürel bir olgudur ve günümüzde de etkileri sürmektedir. Saydıklarımız dışında da birçok sanat tanımı bulunmaktadır fakat bunların kökleri genellikle 20. yüzyıl öncesine dayandığı için, yeni sanatsal gelişmelere açıklama üretmekte güçsüz kalmışlardır. Örneğin taklit/temsil kuramı Platon'dan 1900'lü yılların başına değin sanat felsefesinin hâkim görüşü olmasına karşın fovizm, kübizm ve fütürizm gibi akımların eserlerini kapsayamamıştır.

Her bir sanat tanımı, önceki tanımların yetersiz olduğunu iddia ederek yeniden sorunu ele almaktadır. Çünkü her yeni sanat tanımı denemesi, çağının yeni sanatsal gelişmelerinden hareketle probleme yaklaşmıştır. Buna karşın sanat tanımlarının birçok sorunu ortaklaşa paylaştığı görülmektedir. Bunlardan ilki tanımlardaki kapsama sorunudur. Sanat tanımları getirdikleri bakış açısı ile tüm sanat eserlerini kapsamayı amaçlamışlardır ki iyi bir tanımın ölçütlerinden biri budur. Bununla birlikte tanımların bazıları dar bir kapsama alanına sahip olup kimi sanat eserlerini dışta bırakmıştır. Bazı tanımlar ise gereğinden fazla geniş olduğu için sanat eseri ile diğer nesnelere arasında saptaması istenen ayırıcı özellikleri kaybetmiştir. 20. yüzyıl öncesi sanat tanımlarının kapsamının dar olduğu dolayısıyla çağdaş sanat eserlerini içermeyecekleri, 20. yüzyılda ortaya konulan tanımların ise çok geniş olduğu dolayısıyla sanat ile zanaat nesnesi ya da gündelik nesneyi birbirinden ayırmakta başarılı olamadığı fark edilmektedir. Tanımlar üzerinden bunu örneklemek gerekirse; romantizm döneminde köklerini bulan dışavurumculuk kuramının sanatın tanımına yüklediği duygu içeriği, sanatı duyguların dışavurumu olarak tanımlaması (Carroll, 2012: 93), çağdaş sanatın düşüncüyü öne çıkaran işlerini açıklayamamaktadır. Diğer yandan Dickie'nin geliştirdiği kurumsal sanat kuramında sanat dünyası üyelerine verdiği geniş yetki, gündelik bir nesnenin de sanat kabul edilmesi gibi bir sorunla yüz yüze getirebilmektedir. Nitekim galerideki sergi alanına bırakılan gözlük, sanat eseri sanılmıştır ve bu statüsüne itiraz da edilmemiştir. Danto'nun tanımı da fazla genişlikten muzdariptir. Çünkü anlamın cisimleşmesi tanımı, bugün sanat olarak adlandırmadığımız örneğin törenleri, bazı zanaat ürünlerini de tanıma dâhil ederek, sanatı farklı kılan nitelikleri tatmin edici bir şekilde sunamamaktadır. Hatta dilin kendisi dahi anlamın cisimleşmesi olarak tanım kapsamına sokulabilmektedir. Bu noktada Bıçak'ın uyarısı önemlidir (Bıçak, 2018: 83); "Tanımlar iyi yapılmadığında da tanımsızlığın yarattığı sorunlara benzer sorunlara neden olmaktadır. ... tanımlama, tanımlanan şeyin ne olduğunu açık bir şekilde bildirmelidir."

Üzerinde durulması gereken bir diğer sorun ise sanat tanımlarının, sanat dediğimiz karmaşık sürecin sanatçı, sanat nesnesi ve alımlayıcıdan oluşan bütünü kuşatamayarak sadece sanatın bir yönüne odaklanmalarıdır. Taklit kuramı tanımında sanat nesnesini, dışavurumculuk sanatçıyı, kurumsal sanat kuramı ve tarihsel anlatı kuramı alımlayıcıyı, Danto ise yine sanat nesnesini merkeze almaktadır. Bu yüzden anılan kuramlar ve diğerleri sanatın yalnızca bir yönünü açıklamakta ancak sanatın bütünü tanımladıklarını savunmaktadırlar. Oysa birbirine bağımlı olmakla birlikte sanatçı, sanat nesnesi ve alımlayıcı üç farklı unsurdur. Tunalı integral(bütünsel) bir estetik kuramının gerekliliğine vurgu yaparken sanatın tüm unsurları ile birlikte ele alınması gerektiğini söylemiş ve sanatın tek bir unsurunu çözümlenememesinin zayıflığına dikkati çekmiştir (Tunalı, 1989: 20-50).

Buna göre sanat nedir sorusu açık bir soru olarak cevabını beklemektedir ve yeni bir açıklama/tanımlama denemesinin geniş kesimler tarafından benimsenmesi, sanatın bulanıklaşan anlamının açığa çıkarılması gerekmektedir. Shiner, yeni sanat sisteminin ne olacağı sorusunun zorlayıcılığını şu sözlerle dile getirmektedir (Shiner, 2013: 37); "Bana göre, artık bir daha asla dönemeyeceğimiz eski sanat sistemiyle birçoklarının aşmaya uğraştığı modern sanat sisteminin ötesinde üçüncü bir sanat sisteminin olup olmayacağı sorusu hem mümkün hem de acil bir soru olarak önümüzde duruyor." Böyle bir çabanın, yeni sanat sistemini kuramsallaştırma denemesinin ana sorununu sanatın tanımı oluşturmaktadır.

Bize göre sanat bir sacayağı gibi üç temel öğeden meydana gelmektedir; sanatçı, sanat nesnesi ve alımlayıcıdan. Sacayağının her bir öğesi arasında zorunlu bir ilişki bulunmaktadır ve herhangi bir öğenin eksik olması durumunda sanat dediğimiz süreç kesintiye uğrayacak, tamamlanamayacaktır. Sanatın öğeleri, aynı zamanda sanatın farklı boyutlarıdır. Sanatçı öğesi sanatın yaratıcı boyutuna, sanat nesnesi olgusal boyutuna, alımlayıcı ise yorumlayıcı boyutuna denk düşmektedir. Dolayısıyla sanat üç farklı boyuta sahiptir ve çok katmanlı bir yapı görünümü sunmaktadır. Sanat, sanatçının üretimi ile başlayıp alımlayıcının değerlendirmesi ile biten bir süreçtir. Ancak sanatçı, sanat nesnesi ve alımlayıcı arasındaki etkileşim süreklidir. Sanat kapalı bir süreç olmasına karşılık sanatın öğeleri arasındaki diyalog açıktır. Bu nedenle sanat adeta sacayakları üstündeki ateş gibidir.

Sanatı, bütün öğeleri ve boyutları ile bütünsel bir süreç olarak ele almak, kültür tarihi içindeki farklı sanat üretimlerini anlamlandırmayı ve sanattaki sürekliliğin yapısını anlamayı sağlayacaktır. Yalnızca sanat nesnesine ve sanat nesnesinin zaman içindeki anlam değişimine sabitlenen ontolojik bir yaklaşımdansa, sanatı sanatçı-sanat nesnesi-alımlayıcıdan mürekkep sacayağı olarak gören antropolojik bir yaklaşımın benimsenmesi, çünkü kültürde sanatın işlevini daha doğru yorumlayacağı gibi geleceğe dair öngörülerini de daha isabetli olacaktır. Uzun geçmişinde sanattaki anlam değişimlerinin kıvrımlarını anlamak için yapılması gereken, sacayağındaki ateş metoforu ile adlandırdığımız sanatın öğelerini, boyutlarını ve aralarındaki etkileşimi temel başlangıç noktası kabul edip, her bir öğenin zorunlu ve yeterli koşullarını belirleyerek, bu koşullardan hangilerinin tarihsel süreçte yer değiştirdiğini, gözden düştüğünü, kaybolduğunu ve yerine hangilerinin geldiğini açıklamaktır.

Kaynakça

- Bıçak, A. (2018). *Felsefenin Yapısı ve Sorunları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Carroll, N. (2012). *Sanat Felsefesi: Çağdaş Bir Giriş*. Çev. Güliz Korkmaz Tirkeş. Ankara Ütopya Yayınevi.
- Danto, A. (2015). *Sanat Nedir*. Çev. Zeynep Baransel. İstanbul: Sel Yayınları.
- Dickie, G. (1969). "Defining Art". *American Philosophical Quarterly*. 6: 253-256.
- Dickie, G. (2000). "The Institutional Theory of Art." *Theories of Art Today*. 93-109. USA: The University of Wisconsin Press.
- Kuspit, Donald. (2014). *Sanatın Sonu*. Çev. Yasemin Tezgiden. İstanbul: Metis Yayınları.
- Sanat Galerisinde Yere Gözlük Koydular ve*. 10.11.2018. <http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/hayat/sanat-galerisinde-yere-gozluk-koydular-ve-40109311>.
- Shiner, L. (2013). *Sanatın İcadı*. Çev. İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Şaka İçin Sergiye Bırakılan Ananas Cam Vitrine Alındı*. 11.11.2018. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39855644>.
- Tunalı, İ. (1989). *Estetik*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Weitz, M. (1956). "The Role of Theory in Aesthetics". *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*. 15:27-35.
- Wittgenstein, L. (2006). *Tractatus Logico-Philosophicus*. Çev. Oruç Aruoba. İstanbul: Metis Yayınları.
- Wittgenstein, L. (2004). *Estetik, Rubbilim, Dinsel İnanç Üstüne Dersler ile Söyleşiler*. Çev. Abdülbaki Güçlü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Wittgenstein, L. (2017). *Kesinlik Üstüne + Kültür ve Değer*. Çev. Doğan Şahiner. İstanbul: Metis Yayınları.
- Wittgenstein, L. (2017). *Felsefi Soruşturmalar*. Çev. Haluk Barışcan. İstanbul: Metis Yayınları.

Bilişsel Düşünce Modelleri ve Etkileşimleri

Özay Önal¹

Giriş

Fiziki dünya, *doğal türler* (natural kinds) ve *insan yapımı varlıklardan* (artifacts) meydana gelmektedir. *Doğal türler*, var oluşlarında insanın rol oynamadığı, bitki ve hayvan türleri ile cansız nesnelere (taş, toprak, su, vb.) içermektedir. *İnsan yapımı varlıklar* ise, insan zihninin tasarımı ve ürünü olan, varlığını insana borçlu *bina, bilgisayar, otomobil, dondurma, piyano* gibi somut nesnelere. Ancak insanoglu bu somut ürünlerle yetinmeyip, türe has zihinsel kapasitesinin sağladığı ayrıcalıklarla *insan yapımı soyut varlıklar* da üretmiştir. Bu tür varlıklar, fiziki dünyada “insan ile insan” veya “insan ile diğer varlıklar” arasındaki ilişkileri düzenlemek için tasarlanmış *olay, eylem, duygu* gibi soyut varlıklardır.

Ağaç, çiçek, keş, at gibi “doğal tür” varlıklar binlerce yıldan beridir genel biçimlerini büyük oranda muhafaza etmelerine rağmen, insan yapımı somut varlıkların sürekli bir değişim içinde olması dikkate değerdir. *Olay/eylem* soyut varlıklarında ise bu farklılaşmanın en üst düzeyde olduğu söylenebilir. Söz gelimi, dünya tarihinde bütün coğrafyalarda ve kültürlerde görülmesi, DÜĞÜN “olay” kavramını evrensel kılıp, bütün dillerin söz dağarcığında yer almasını sağlar. Oysa, kültürler arasında DÜĞÜNün içeriği, öncesi ve sonrasındaki adetler, uygulanma biçimi yani kısacası anlamsal çerçevesi açısından bariz farklar bulunmaktadır.

İnsan, eş zamanlı olarak iki ayrı- ancak birbiriyle ilişkili- dünyada yaşar. Bunlardan biri fiziki dünya, diğeri ise onun insan zihnindeki yansıması olan “zihinselleştirilmiş dünya”dır. Jackendoff (1983:36), bu dünyayı “yansıtılmış gerçeklik” (projected reality) olarak tanımlar. Zihinsel dünya, ‘kavram’ adı verilen yapı taşlarından oluşur. Bu yapı taşlarının oluşturduğu bütünsel yapı ise “kavramsal yapı”dır. Kavramsal yapı, dünya gerçekliğinde değil, Jackendoff’un ileri sürdüğü “yansıtılmış gerçeklik”te konumlanır ve burada işler. Kavramlar, bir yönleriyle fiziki dünyadaki somut varlıkların zihindeki temsilleri iken, diğeryandan fiziki dünyada var olmamalarına rağmen insan zihninin (aynı zamanda toplumsal zihnin) icat ettiği ve “varmış gibi” davrandığı, *hükümet, aile, evlilik, okul, üniversite, düğün* ve benzeri soyut varlıkların da temsilleridir. *Ağaç, kedi, kalem* ve benzeri somut varlıklar, ‘gestalt’ adı verilen bir genel görsel biçim taşır ve başka unsurlar da olmakla birlikte, ağırlıklı bu imge ile zihinde kolaylıkla temsil edilir. Hemen yukarıda anılan soyut kavramlar ise böyle avantajlı bir niteliğe sahip değildir.

İnsan bilişini araştıran antropoloji, ruhbilim, dilbilim gibi alanlara mensup bilim insanlarının kesişim noktası son yıllarda “bilgi”, onun iç organizasyonu, dil ve diğerbilişsel işlevleri yerine getirmedeki rolü olmuştur (Quinn ve Holland, 1989:vii). 20.yy’ın ikinci yarısından itibaren, Orta ve Güney Amerika’da, Batı medeniyeti kökenli kültürel etki ve teknolojik gelişmelerden uzak kalmış izole toplulukların ortak zihnindeki “kültürel bilgi”, bilişsel bilimcilerin çalışma konuları arasına girmeye başlamıştır. Bu çalışmalarla ilk defa ortaya atılan *naif, folk* ya da *kültürel düşünce modelleri/ kuramları* terimleri ile bu tür insan topluluklarının zihinsel yapılanma biçimlerinin betimlenmesi hedeflenmiştir. Bulguları açısından sosyal bilim çevrelerinde dikkate değer bulunan bu çalışmalar, bilişsel antropolojinin yanı sıra bilişsel psikoloji ve dilbilim çevrelerini de etkilemiş ve *ulamlaştırma* (categorization), *kavramsallaştırma* (conceptualization), *adlandırma, naif/folk taksonomiler, kültürel-deneyimsel bilgi* gibi düzlemlerde pek çok çalışmaya zemin hazırlamıştır. Ardıl çalışmaların kapsamı genişlemiş ve Batılı veya Batı kültüründen etkilenmiş toplumlar da, düşüncenin zihinde biçimlenişi, zihinsel süreçler, kavramsal yapı bağlamlarında araştırma konusu edilmiştir.

Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin neticesine oluşan bilgi birikimi, zaten yüzyıllardır var olan *naif/folk düşünce modellerinin* paralelinde *bilimsel/ uzman düşünce modellerinin* de doğmasına neden olmuştur. Kay, “naif/folk kuram” teriminin antropoloji kökenli olduğunu ve belli bir kültüre ait bilgi ve inanış sistemini içerdiğini ileri

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi, ozayonal@mgu.edu.tr

sürer. Antropologlar, bir kültürün botanik, duygu, dil gibi alanları ihtiva eden folk kuramlarının içeriğini, o kültürün dilindeki kullanımlardan tespit eder. Dil, o kültürün naif kavramsallaştırmaları hakkında “örtük” bilgileri içerir (1989:68). Naif/folk ve bilimsel/uzman düşünce modelleri, zaman zaman birbiriyle çatışan bazen de örtüşen bir etkileşim içinde somut ve soyut dünyanın zihnindeki yapılandırılma ve anlamlandırılma araçları olarak birlikte varlıklarını sürdürmektedirler. Böylelikle, *dil, tıp, ekonomi, hukuk, eğitim, sanat, tarım, astronomi, spor* gibi bilgi alanlarında, burada “halk” olarak adlandıracağımız, kültürel bağlarla birbirine bağlanmış toplulukların “deneyimler”, “örf”, “adet” ve “inanç” ekseninde yaşamı anlamlandırma biçimleri ile; yine halkın içinden, ancak bu defa “bilim nosyonu”na sahip kesimlerin yaşamı bilimsel doğrular üzerinden düzenleme çabaları arasında bir “etkileşim” bazen de örtülü bir “çatışma” ya da “mücadele” sürmektedir.

Bu iki genel bilişsel model arasındaki farklara dair alanyazında yapılmış çalışmalardan birkaçına değinmek yerinde olacaktır.

Sweetser (1989:43-66), çalışmasında “yalan” eylemini ele almış ve “yalan”ın nesnel (bilimsel) tanımı olan “doğru olmayan ifade”nin tam olarak konuşucuların zihnindeki kavramsal içeriği karşılamadığını savunmuştur. Buna göre, her doğru olmayan ifade insanlarca yalan olarak kabul edilmemektedir. Örneğin, bir bardağı isteyerek ya da istemeyerek kıran ve yaptığını inkar eden kişi, karşısındakini aldatma amacı gütmekte ve gerçekten de yalan söylemektedir. Öte yandan, bir arkadaşının uzun bir işsizlik döneminden sonra işe girdiğini ortak arkadaşlarına müjdeleyen biri, işin ne olduğunu karıştırır ve yanlış söylerse yalan söylemiş kabul edilebilir mi? Ya da, eşini kıramayıp onunla bir futbol maçına giden ve maç süresince çok sıkılan biri, kendisine sorulduğunda nezaketen hiç sıkılmadığını söylerse yalan mı söylemiş olur? Lakoff (1987:73)’a göre “sosyal yalan” veya “beyaz yalan”, karşısındakini aldatmayı amaçlamayan atipik yalan türleridir. Gerçek yalan ise karşısındakini aldatma amacı güder.

“Bekâr”, sözlük anlamı açısından “hiç evlenmemiş yetişkin”dir. Fillmore (1982), bir insanın titpik bir bekâr kabul edilebilmesinin toplum açısından bazı şartlarının olduğunu ileri sürer. Fillmore, uzun yıllardır birlikte yaşayan ancak evli olmayan kadın veya erkeğin; dini gerekliliklerden ötürü evlenmemesi gereken, Hristiyanların dini lideri Papa’nın ahlında bekâr olmalarına rağmen tipik bekâr sayılmadığını iddia eder. 70’li yaşlarında ve hiç evlenmemiş biri, sözlük anlamı uyarınca, yani nesnel olarak bekâr kabul edilebilmekle birlikte, toplum tarafından ideal bekâr kabul edilmemektedir. Bu da, bekârın naif/folk model anlamı ile sözlüklerde geçen bilimsel model anlamı arasında bir uyumsuzluğun olduğunu göstermektedir.

Bir başka önemli çalışmada, McCloskey (1983), “hareket” kavramının naif/folk ve bilimsel içeriğinin deneysel bir sorgulamasını gerçekleştirmiştir. Sabit hızla belli bir yükseklikte uçan bir uçaktan atılan bir metal topun düşüş seyrini katılımcılara sormuş ve katılımcıların çoğunluğu topun bırakıldığı andan itibaren tam düşey veya bir miktar çapraz bir rota seyrederek düşeceğini ifade etmişlerdir. Dolayısıyla, topun atılışından söz gelimi bir dakika sonra uçak topun düştüğü yerden hayli uzak bir noktaya ulaşmış olacaktır. Oysa bilimsel gerçek çok farklıdır: Sürtünme göz ardı edilmek şartıyla, top, uçak ile aynı yönde eğrisel bir rota çizerek yere vuracak ve yere temas ettiği anda dikey ekseninde uçak ile aynı hatta olacaktır.

Quinn ve Holland (1989:3)’in belirttiği gibi, deneyimlediğimiz dünyada büyük bir düzen vardır ancak bu düzenin büyük bir bölümü, biz onu oraya koyduğumuz için oradadır. Diğer bir deyişle, bilişsel modeller “insan zihninin”, hatta bir adım daha öteye götürürsek “toplumsal zihnin” icadıdır ve insandan bağımsız var olmaları düşünülemez. Yazarlara göre, insanın ortaya koyduğu ve uyguladığı bu düzen, “evlilik” gibi sosyal kurumlar, “yalan” gibi davranışlar, “flört” gibi gelenekler ve bunların “soyut” ve “kabule dayalı” doğaları düşünüldüğünde daha da netleşir; bunlar vardır, çünkü insanlar var olduğunu kabul ederler. Lakoff, aynı doğrultuda şunları ileri sürer;

”Kültürel ulamlar gerçektir ve insan eylemi tarafından gerçek kılınırlar. Vardırırlar. Ancak, sadece insanlar öyle düşündüğü için ve bu kavramsallaştırmaya göre hareket ettikleri için vardırırlar. Kısacası, insan zihninin hayale dayalı ürünleri gerçekliğin yaratılmasında çok büyük bir rol oynar. Ağaçlar ve kayalar insan zihninden bağımsız olarak var olabilirler. Hükümetler ise olamaz. Fiziksel nesnelere hiç şüphesiz ki var olan şeylerin en iyi örnekleridir, ancak var olanlar yalnızca bunlar değildir. İnsan zihninin muazzam ölçüde ürünü mevcuttur, fakat bunların var olmaları ağaçların ve kayaların var olduğu gibi bir varoluş değildir.” (1987:208)

Kavramsal bilginin kaynakları

Anlamın oluşmasında ne tür bilgi kullanılır ve bu bilgi nereden gelir? Makineli çeviri yapma girişiminde bulunan yapay zekâ araştırmacıları, dilin, “dünya bilgisi”ne gönderimde bulunmadan tam olarak anlaşılamayacağını keşfetmiştir. Takip eden çalışmaların da bu sorunu yaşamaya devam etmesi bilişsel antropologların dikkatini, insanların dili kullanmak için “ne bilmek” zorunda olduğu noktasına çekmiştir (Quinn ve Holland,1987:5).

Langacker (1983:155), bütün dilsel birimlerin belli ölçüde bağlam-bağımlı olduğunu kabul edildiğini söyler ve “bağlam” terimini “bilgi alanı (domain) olarak tanımlar. Çoğu kavram, yeteri kadar anlaşılabilir için başka kavramları gerektirir. Buna göre; *sınıf, okul* bilgi alanına; *hesap, restoran* bilgi alanına; “kız isteme” ise “evlilik” bilgi alanına göre anlaşılabilir. “Evlilik” evrensel bir olgu iken, “kız isteme” örneğinde olduğu gibi, yer yer belli kültürlerle has bir özellik sergileyebilir. “Kız isteme”nin anlamını belirleyebilmek için, “Evlilik” kavramına ihtiyaç duyduğumuz kadar “kültürel bilgi”ye de ihtiyaç duyarız, çünkü bu adet sadece belli coğrafyalara hastır.

Langacker (1983:163-8), dilsel anlamın ansiklopedik bir doğası olduğunu belirtir. Burada “ansiklopedik” terimiyle, anlamı oluşturmak için farklı kavramsal alanlardan toparlanan bilgiler kastedilmektedir.

Langacker’ın “ansiklopedik bilgi yaklaşımı” üç tür bilgi içermektedir;

(I) Uzlaşım (conventional) bilgi; Dil toplumunun (speech community) üyelerince bilinen ve paylaşılan, uzlaşım temelli bilgi türüdür. (Örneğin, *Türk kahvesi* nedir, türleri var mıdır, nasıl yapılır, neyle içilir, kahve falı nedir? vb.)

(II) Genellik (generality); Türe genellenebilecek bilgi türüdür. (Örneğin, aslanların vahşi olduğu *türe* ait genellenebilir bir bilgidir.)

(III) İçkin (intrinsic) bilgi; Bir varlığın doğuştan getirdiği veya özünde bulunan değiştirilemez özellikleridir. Şekilsel, yapısal özellikler *içkin bilgi* örnekleridir. (Örneğin, bir üzüm salkımının şekli)

Görüldüğü gibi *uzlaşım bilgi*, ana hatlarıyla diğer üçünü kapsamaktadır. Uzlaşım bilginin kapsamı dışında kalan bilgi türleri ya evrensel olgular (örn. suyun kimyasal bileşenleri bilgisi) ya da kişisel (örn. bireyin yumurtayı sevip sevmediği) bilgidir.

Evans ve Green (2006:215) ise *ansiklopedik bilgi yaklaşımını* şöyle özetlemektedir;

(I) Anlam, ansiklopedik bilgi üzerine temellenir ve onuz anlaşılabilir.

(II) Ansiklopedik bilgi, insanın sosyal ve fiziksel çevresi ile etkileşimlerine dayanır.

Ansiklopedik bilgi yaklaşımı bu yönleriyle, *geleneksel dilsel anlam yaklaşımının* (traditional view of meaning) benimsediği *sözlük yaklaşımından* (dictionary view) ayrılır. Sözlük yaklaşımı, *dile ait bilgi* (linguistic knowledge) ve *dil dışı dünya bilgisi* (nonlinguistic world knowledge) arasında kesin bir ayırım yapar ve ikincisini dikkate almaz. Örneğin, *sözlük yaklaşımı*, *Türk kahvesinin* anlamını, *dilsel anlam* çerçevesinde açıklar ancak “nasıl yapıldığı”, nasıl içildiği”, “nasıl fal bakıldığı” gibi noktaları *dil dışı* bulur.

“Kaşığı kırdım” ve “Kaşığı yedim” tümcelerinin ikisi de dilbilgisel olarak doğrudur. Ancak, anlamsal olarak birincisinin olağan ve hayatın akışına uygun olduğu, ikincisinin ise olmadığı yargısına varırken, “dünya bilgisi” denilen belli bir bilgi türüne başvurmamız gerekir. Evrensel ve kültürel boyutları olan bu bilgi öbeği bize “anlam üretme”, “üretilen anlamı anlama” gibi noktalarda ya da “usa vurma” konusunda yardımcı olmaktadır. Ancak, anlamın kültürel boyutu da olduğu hesaba katıldığında, dünya bilgisinin çizdiği çerçevenin yetersiz kalabileceği görülecektir. Söz gelimi, “bebeğin kırkının çıkması” kavramı, salt evrensel dünya bilgisiyle tam olarak anlaşılabilir değildir.

Kültürel bilgi, toplumun üzerinde uzlaştığı kültürel düşünce modellerini içerir. Bu modeller, bireylerden oluşan toplumun bir nesne ya da olaya dair duygu, düşünce ve yaklaşımlarını barındırır. Kültürel bilgiyi biçimlendiren kültürel düşünce modelleri, kültüre ait artalan bilgisi taşır (Ungerer ve Schmid, 2006:51). Dolayısıyla, anlam kültürel modellerden bağımsız düşünülemez. Bilişsel ve kültürel modeller bir madalyonun iki yüzü gibidir. Bilişsel modeller, belli bir alan hakkında bellekte depolanan yapılandırılmış, kültür ve deneyim

kaynaklı bilgidir. Bilişsel modeller, bilişsel varlıkların psikolojik yönünü yansıtır, bireyler arası farklılıklara işaret ederken, kültürel modeller düşüncenin toplumsal uzlaşısı tarafını temsil eder (s.52).

Naif ve uzman bilişsel modeller

Güneşli günlerde sıcağın ve güneş ışığından korunmak için büyük şemsiyelerin veya ağaç dallarının altına sığınmak yaygındır. Ancak insanlar yine de konumlarını belirli aralıklarla değiştirmek durumunda kalabilirler, çünkü başlangıçta gölge olan konum bir müddet sonra güneş almaya başlar. Türkçede, bu durumu ifade etmek için “güneş yer değiştirdi”, “gölge gitti”, “güneş döndü, gün döndü” gibi ifadeler kullanılır. Aslında hemen herkes güneşin sabit olduğu ve dünyanın onun etrafında döndüğü bilgisine sahiptir. Oysa birey bu örnekte kendini merkez alarak, dünya gerçekliğini gördüğü biçimde aktarmaktadır. Bilimsel olmak, tam gerçeği anlamak veya aktarmak gibi bir kaygısı yoktur. Yanlış dahi olsa, kültürel bilginin nüfuzu o denli karşı konulamazdır ki, insanlar bu tür *kavramsallaştırmaları* otomatikleşmiş bir biçimde yapabilir (Önal, 2016).

Naif/folk bilgi, sıradan insanın gelişigüzel gözlemlerine, geleneksel inançlarına ve hatta batıl inançlara dayanır (Ungerer ve Schmid, 2006:56). Naif düşünce modelleri, *deneyim* kaynaklı olup, bilimsel araştırmalarla ortaya çıkarılmış gerçeklerle ve nesnel mantığın kurallarıyla her zaman uyumlanmamaktadır. Naif/folk kuramlar, bilimsel kuramların sahip olmak zorunda olduğu “tutarlılık” özelliğine sahip değildir (Kay,1989:76). Bu tip düşünce modelleri insanla birlikte hep var olmuş, son birkaç yüzyılın tüm bilimsel gelişmelerine rağmen varlığını sürdürmüş ve sürdürmeye de devam edecektir. *Uzman bilgisi* (expert knowledge) ya da *uzman modeller* olarak adlandırılan düşünce modelleri ise sıradan insanın bakış açısının aksine, belli bir alanda ileri düzeyde deneyim ve bilgi sahibi olmakla elde edilebilecek farklı bir bilgi türüdür.

Kedi, sıradan bir insan için, evinde besleyip, tüylerini okşadığı; köpeklere, farelere ve kuşlara düşman bir hayvandır. Fakat, bilimsel bir tanımın bu unsurları içermesi düşünülemez. ”Kedi nedir?” sorusu sorulan sıradan bir insanın, “memelidir” gibi yanıt verme olasılığı sanırız düşüktür. Ancak, bilimsel olarak kedi, memeli bir hayvandır.

BİLİŞSEL MODELLER ARASI ETKİLEŞİMLER

Bu bölümde, naif/folk ve bilimsel/uzman kuramlar veya düşünce modelleri arasındaki etkileşimlere örnekler verilmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede ele alınacak alanlar dil, tıp, hukuk, müzik ve tarım alanlarıdır.

Konuşucular ve dil uzmanları açısından dil

Bir dilin konuşucularının o dili nasıl kullandığı ve aslında nasıl kullanması gerektiği ekseninde yürüyen tartışmaların dünyada pek çok ülkenin gündeminde kendine rahatlıkla yer bulduğunu tahmin etmek güç değildir. Bu tür tartışmalar, genel dil sistemine dair eğitim almış *dilbilimciler* veya belli bir dile ve o dilin edebiyatına ilişkin çalışmalar yapmakta olan *filologlar*, kısacası *dil uzmanları* arasında yaygındır. Dilin doğal konuşucusu, dil uzmanlarının aksine, “dil” adı verilen naif modelin bizzat yaratıcısıdır ve bu anlamda hiçbir uzmanlık iddiası ileri sürmez.

İstisnasız tüm dillerin, yaşama paralel sürekli değişim ve dönüşüm geçirdiği yadsınamaz bir olgudur. Ancak, bu değişim ve dönüşüm ne oranda dil uzmanlarının istediği yönde olabilmektedir? Söz gelimi, yeni gelişmeler sonucu bir dile giren kavramların, dilin kendi söz varlığından ya da sözcük türetim olanaklarından yararlanılarak yaratılan sözcüklerle karşılanması dil uzmanlarının daima arzusu olmuştur. Ancak dilin doğal kullanıcısı olan sokaktaki insanın bu kapsamda uzmanlarla her zaman bir iş birliğinde olduğunu söylemek zordur. Örneğin, Türkçe’ye son yıllarda giren “selfie” sözcüğünün Türkçe karşılığı olarak önerilen “özçekim”in konuşucular arasında yaygınlık kazanamaması bunun tipik bir örneğidir.

Türk Dil Kurumu (TDK) web sayfası incelendiğinde, “Hakkımızda” başlığı altında, kurumun taşıdığı misyon şöyle belirtilmektedir; “Türkçenin yazılı ve sözlü kaynakları üzerine bilime dayalı araştırmalar yapmak; Türkçenin bilim, sanat, edebiyat ve öğretim dili olarak gelişmesini ve her alanda doğru kullanılmasını sağlamaktır.” (www.tdk.gov.tr). Görüldüğü gibi, dil uzmanlarından oluşan bir kurum olarak TDK, “Türkçe’nin doğru kullanımı”nı sağlamak görevini üstlenmektedir. Yine aynı web sayfasında, “Uygulamalar” başlığı altında, “Sıkça yapılan yanlışlara doğrular”, “Sıkça karıştırılan sözler” gibi uygulamalara yer verilmektedir. Bu tür kurumsal çabalar, De Saussure tarafından işaret edilen dilin uzlaşımın tabanını güçlendirmek açısından, hiç

şüphesiz ki çok önemlidir. De Saussure (1998:110) “Gerçekten de, bir toplumun benimsediği her anlatım biçimi ilkece bir toplumsal alışkıya ya da -aynı anlama gelen- toplumsal bir uzlaşmaya dayanır.” demektedir. Diğer bir deyişle, bir dilsel kullanımın farklı kişilere aynı anlamı ifade edebilmesi ancak o kullanımdaki iletişimi ve anlaşmayı sekteye uğratması olası sapmaların bertaraf edilmesi ve bu sayede uzlaşmanın sağlanabilmesi sayesinde olabilmektedir. Ancak öte yandan, bu çabalar diğer bir “karşıt olgunun” da varlığını kanıtlamaktadır; Türkçenin konuşucuları, dilin doğru kullanımı üzerine, en azından TDK’nin arzu ettiği düzeyde, özel bir gündeme sahip değildir. Doğru kullanım, sadece TDK ve benzer kurumlarca değil, örgün eğitim kurumlarının da yerleştirilmeye çalışılan bir alandır. Bu durumda, sanırım yukarıda anılan iki taraf arasında, adı konulmamış, düşük yoğunluklu bir mücadeleden bahsetmek olasıdır. Dilbilimcilerin ve filologların temsil ettiği dile dair uzman model, toplumsal zihindeki dile ait naif/folk düşünce modeli üzerinde bir düzenleme yapma ve kontrol sağlama eğilimindedir.

Halk tıbbı-modern tıp

Bilişsel modeller arasındaki etkileşimlere verilebilecek diğer bir örnek de, *halk tıbbı* ve *modern tıp* arasındaki etkileşimdir. İnsan ile birlikte var olan ve dolayısıyla geçmiş onunki kadar eskiye giden halk tıbbına karşılık, modern tıp birkaç yüzyıllık bir geçmişe sahiptir. Modern tıbbın, halk tıbbını tamamen reddettiği dönemler olsa da, deneme yanılma, sezgi, deneyim, inanç gibi unsurlardan beslenen halk tıbbına karşı günümüzün modern tıbbının bir ilgi gösterdiği açıktır. Don Yoder, halk tıbbının modern tıba yadsınamaz bir bilgi ve deneyim aktarımı sağladığını şöyle söylemektedir; “Günümüzde uygulanan üç çeşit tıpla bağıntılı olarak bir uçta halk tıbbını, diğer uçta ise bilimsel, akademik veya modern tıbbı görüyoruz. Halk tıbbı, geçmiş nesillerin akademik tıbbıyla yakından ilgilidir. ... Aynı zamanda ... modern tıbbın bazı uygulamaları da halk tıbbından kaynaklanarak gelişmiştir” (Yoder,1975:23).

Adından da anlaşılacağı üzere halk tıbbı, bilimsel bir bilgi modeli olmayıp, halk içinden belli kimselerin, kendi ya da başkalarının sağlık sorunlarını “el yordamıyla” çözme girişimi ya da alışkanlığı sonucu oluşan deneyimsel bir bilgi birikimidir. Oğuz’un açıklamalarında, halk tıbbının naif/folk kuramların genel nitelikleriyle ne denli bir uyum içinde olduğu gözler önüne serilmektedir;

“Halk tıbbı, temel bir düşünsel dayanağı olduğunu ileri sürmeksizin ve çağdaş bilimsel tıba bir alternatif olma amacı gütmeksizin, varlığını çağlar boyunca sürdürme gelmiş kültürel bir kalıttır. Halk tıbbının yöntemleri deneyimsel gözlemlere dayanır... Kuşkusuz halk tıbbının içinde yer alan yöntemlerin... inanma çerçevesinin bir parçası olarak ortaya çıktığını vurgulamak gereklidir. ... halk tıbbında kurumsallaşma ve örgütlenme çabasına rastlanmamaktadır... bilgi ve becerilerin aktarımı oldukça sınırlıdır ve yaygınlaşmayı değil, sürekliliği amaçlayan bir biçimde gerçekleşmektedir... yöntemlerinde teknoloji kullanımı çok azdır, bu nedenle de bu uygulamalar oldukça ekonomiktir nitelikler taşır... yöntemleri ve bu yöntemlerde kullanılan araç ve gereçler genellikle yöresel nitelikler taşır” (Oğuz, 1996).

Kaplan, modern tıp ile halk tıbbı arasındaki ayrıma şöyle açıklık getirir; “Modern tıp, sebep-sonuç ilişkisine bağlı nedensellik bağı içinde kesin/bilimsel bilgiyi gerektirirken, halk tıbbında mantıksal/bilimsel bağı yerine inançlar ve yaşantıya, tecrübeye bağlı bilgi ve uygulamalar rol oynamaktadır” (2011). Yazar, tüm gelişmelere rağmen, halk tıbbının varlığını günümüzde de sürdürmeye devam ettiğini belirtir; “Modern tıptaki bilimsel gelişmelere rağmen halk tıbbı alanına giren pratiklerin günümüzde varlığını korumasında önemli etkenlerden biri kökenindeki bu anlayış farklılığıdır. Günümüzde modern tıp-geleneksel tıp tartışmalarının temelinde, bedeni bir “makine” gibi gören modern tıp anlayışının karşısında; daha bütüncül (holistik) bir bakış açısına sahip “geleneksel” ve yeniden üretilen biçimleriyle “tamamlayıcı” (complementary) ya da alternatif” olarak ifade edilen iyileştirme yöntemlerinin yaklaşım farkı bulunmaktadır.”

Çağdaş hukuk-halk hukuku

Naif/folk ve bilimsel modeller arasındaki etkileşime diğer bir örnek etkileşim alanı da “hukuk”tur. Bu alandaki başlıca etkileşimin, çağdaş ya da pozitivist hukuk ile bu hukukun kaynakları arasında sayılan örf-adet hukuku olduğu söylenebilir. Uzun (2012:38-9), hukukun kaynaklarından bahsederken, örf-adet hukukunu “asli kaynaklar” arasında gösterir. Uzun’a göre örf-adet hukuku, hukukun “yazılı olmayan asli kaynakları” arasındadır; “Eylemlerimizi yönlendiren bazı kuralları bizzat toplumsal pratiklerde buluruz. Bu pratikler toplumda öylesine yerleşmiştir ki, belli bir yörede yahut toplumun ortak karakteristiğini taşıyan topluluklarda artık bir kural hâline

gelmiştir. Kuralı kimin koyduğu bilinmez; Bu tip pratiklerin kural oluşu, ortaklarla kabule ve eskiliğe, yani çok uzun zamandan beri uygulanıyor olmaya bağlıdır” (s.7). Dolayısıyla, halk hukuku, naif/folk modeller çerçevesinde, toplumun ortak zihninde yer tutan, anonim bir naif/folk adalet modelidir. Tabiidir ki, bu modelin modern hukuk ölçeğinde kapsayıcı olması beklenmemelidir.

Gözler (2008:159) de örf-adet hukukunu, çağdaş hukukun yazısız kaynakları arasında sınıflandırır ve “...insanların dış dünyaya yansıyan gözle görülebilen, çok eski zamanlardan beri tekrarlanan davranışlarıdır.” der. Gözler, “kan” davası” örneğini vererek, her örf ve adetin hukuka kaynak kabul edilemeyeceğini belirtir. Bir örf-adet kuralının hukuki olabilmesi için hukuk düzeninin ona atıfta bulunması gerekir (s.161).

Çağdaş hukukun, halkın adalet anlayışını dikkate almasının bir örneği de başta ABD olmak üzere, Anglo-Sakson hukukunu uygulayan bazı ülkelerin mahkemelerinde görülen “halk jürisi” uygulamasıdır. Bu uygulamada jüri, toplumun değişik kesimlerinden katılımcılar tarafından oluşturulan ve onun değer yargılarını temsil eden bir “örneklem”dir. Jüri, toplumun bir ortalamasıdır ve naif/folk adalet anlayışını hakime ve savcıya karşı sergiler. Aynı zamanda halkın sağduyusunu temsil etmektedir

Halk müziği-sanat müziği

Naif/folk modeller-bilimsel modeller arasındaki etkileşime vereceğimiz diğer bir örnek, halk ve sanat müzikleri arasındaki etkileşimdir. Uluslararası Folk Müzikler Konseyi folk müziğini, sıradan insanın dinleme yoluyla aktardığı ve öğrendiği, yazılı materyale dayanmayan müzik türü olarak tanımlamaktadır (Rowley, 1999:68). Şu açıktır ki, folk müzik ürünlerinin yaratılmasında etkin olan çoğu zaman kimliği belirsiz kişi ya da kişiler, sanat müziğinin kimliği açıkça belli olan yaratıcı ve icracıları gibi özel müzik eğitimi almış kişiler değildir. Ancak, tüm bu eksikliklerine rağmen, folk müzik yüzyıllardan bu yana sanat müziğine önemli bir kaynak ve hatta alternatif olarak varlığını sürdürebilmiştir. Rowley, geçmişte pek çok sanat müziği bestecisinin, bestelerine halk müziğini temel olarak aldığını belirtir ve Taverner, Depres, Haydn, Grieg, Dvorak, Smetana gibi bestecilerin adını verir (s.70).

İlhan Mimaroglu da, Klasik Batı müziğinin tarihsel serüvenini anlattığı *Müzik Tarihi* adlı kitabında halk müziğinin dair şöyle der; “Halk müziği her ne kadar konumuzla doğrudan doğruya ilintili değilse bile, bu müziğin sanat müziğine olan etkileri, halk müziğinin özellik ve nitelikleri üzerinde durmayı... gerektirir”(1961:253). Mimaroglu, halk müziğini “halkın yarattığı” bir tür olarak tanımlar ve bu müziğin çoğunlukla sanat müziğine kıyasla yalın ve kolay anlaşılır olduğunu belirtir. Yazara göre on dokuzuncu yüzyıl, Avrupa’da halk müziğinin dikkate alınma sürecinin başladığı çağdır (s.121). Mimaroglu, “Fransa’da Ulusal Bilinç” başlığı altında Franz Listz’i ve onun Fransız halk ezgilerinden ne denli yararlandığına (s.121); Rusya’da “Rus Beşleri”ne ve Çaykovski’ye (s.125-8); Çek, İspanyol ve Skandinav sanat müzikleri ve halk müzikleri arasındaki etkileşime değinir (s.129-32). Türkiye’de de Cumhuriyetin ilanı sonrasında benzer bir süreç yaşanmış, “Rus Beşleri”nden yola çıkılarak adlandırılan “Türk Beşleri” de Türk halk müziği ezgi ve ritimlerinden batı besteciliğinin yöntemleri içinde yararlanmışlardır (s.217). Bir dönem Anadolu’da da halk müziği incelemeleri yapan Macar besteci Bela Bartok’un Macar köy müziği üzerine çalışmaları da bu kapsamda önemlidir. (s.166-7). Mimaroglu’na göre, caz müziği de kökeni Afrika halk müziğine dayanan bir sanat müziğidir (s.159).

Avrupa sanat müziğinin tarihsel seyri içinde halk müziğinin etkilerine ne düzeyde açık olduğunun önemli bir kanıtı da, belli kültürlerle has geleneksel halk dansları ve onların müziklerinin sanat müziği bestecileri için güçlü birer esin kaynağı olmasıdır. Bourree ve Minuet (Fransa), Fandango (İspanya), Mazurka (Polonya), Tango (Arjantin), Rumba (Latin Amerika), Tarantella (İtalyan) gibi geleneksel danslar birer beste formu olarak da sanat müziği bestecilerinin ürünlerinde hayat bulmaya devam etmiştir (Rowley,1999:70).

Konvansiyonel-modern tarım ve hayvancılık

Bu kapsamda vereceğimiz son örnek, insanlığın en eski uğraş alanı olan tarım ve hayvancılık alanındandır. İnsanoğlu ortalama 12.000 yıldır tarım ve hayvancılık yapmaktadır. Geleneksel (konvansiyonel) tarım ve hayvancılık olarak bilinen ve nesilden nesle aktarılan deneysel bilgi ile yapılan tarımın yerini 19.yy.’ın

başlarında bilim ve teknolojiadaki gelişmelerden yararlanılarak yapılmaya başlanan modern tarım ve hayvancılık almaya başlamıştır. Modern tarım ve hayvancılık uygulamalarında, bilimsel araştırmalar sonucu elde edilen bulgulardan yararlanılarak azami verim elde edilebilmektedir. Sulama yöntemleri, ilaç ve gübre kullanımı, mekanizasyon, veterinerlik hizmetleri belli bir bilinç dahilinde bilimsel doğrulara göre yapılmakta, rastlantısal sonuçlar değil, hedeflenenler elde edilmektedir. Ancak diğer yandan, geleneksel tarımın, yüzyıllar öncesinden getirerek biriktirdiği deneyimsel bilginin modern tarım için ciddi bir kaynak teşkil ettiği tartışılmazdır. Modern tarım tekniklerinin geliştirilmesi, geleneksel tarım yöntemleri üzerinde yapılan sorgulama ve iyileştirme çalışmaları sonucunda gerçekleşmiştir. Geleneksel tarım ve hayvancılık, modern uygulamaların bütün avantajlarına rağmen ilkel biçimlerinde halen sürdürülmekte ancak, bilimsel yöntemlerden de şu ya da bu şekilde yararlanmaktadır. Diğer bir deyişle, iki model arasında tek yönlü değil, çift yönlü bir etkileşimden söz etmek mümkündür.

SONUÇ

Buraya kadar, nörobilim, bilişsel bilim, bilişsel antropoloji, bilişsel psikoloji, bilişsel dilbilim gibi alanların inceleme kapsamında giderek daha fazla yer tutmaya başlayan *bilişsel düşünce modelleri* konusunu ele alarak, naif (folk) ve bilimsel (uzman) düşünce modellerinin *dil, tıp, hukuk, müzik* ve *tarım* alanların bilimsel biçimlenişindeki rolleri üzerinden tartıştık.

Özetlemek gerekirse, naif/folk düşünce modelleri, sıradan insanın gözlemleri, geleneksel inançları, deneyimleri ve ön-kabulleri kaynaklıdır. Bilimsel gerçeklerle her zaman uyuşma kaygısı gözetmez ve kültürden kültüre farklılaşır. Bilimsel/ uzman düşünce modeller ise bilimsel bilgiye dayanır. Naif modellerin aksine bu modeller evrenselidir. Karşıt gibi görünseler de, tarih boyunca bu iki modelin birlikte yaşadığı ve etkileşimde oldukları görülmektedir. Bu etkileşimleri çeşitli alanlarda gözlemlemek mümkündür. Dil, konuşucuların uzlaşma temelinde oluşturduğu bir sesli veya yazılı iletişim dizgesidir. Dilin yaratıcıları asla dilbilimciler veya filologlar olmamıştır. Ancak, sıradan insanların icadı olan dil, bu uzmanlar tarafından bilimsel olarak incelenir ve kurallaştırılır. Tıp alanında, insanoğlu yüzyıllarca kendi tedavi yöntemlerini (halk tıbbi) uygulamıştır. Günümüz modern tıbbi bu yöntemlerden bazılarını reddetmekle birlikte diğer bazılarını (örneğin akupunktur, bitkisel tedaviler) yararlı bulabilmektedir. Uzman hukukçuların ürünü olan çağdaş hukuk, halk hukuku olarak da bilinen “örf adet hukuku”nu kaynaklarından biri olarak kabul etmektedir. Müzik, hem folk hem de sanat müziklerinin birlikte yaşadığı bir alandır. Sanat müziklerinin folk müziklerden beslenmesi evrensel bir olgudur. Geleneksel yöntemlerle yapılan tarım ve hayvancılık, modern tarım ve hayvancılığın getirdiği yöntemlerle ıslah edilmiş ve yüksek verimli bir hale getirilmiştir.

KAYNAKÇA

De Saussure, F. (1998). *Genel dilbilim dersleri*. (çev. Berke Vardar)

İstanbul: Multilingual

Edinburgh Evans, V., Green, M. (2006). *Cognitive Linguistics An Introduction*. Edinburgh: University Press.

Fillmore, C. (1982). “Towards a Descriptive Framework for

Spatial Deixis” In R. J. Jarvella and W. Klein, eds., *Speech, Place, and Action*, pp. 31-59. London: John Wiley.

Gözler, K. (2008). *Hukuka giriş*. Bursa: Ekin basım

Jackendoff, R. (1983). *Semantics and Cognition*. Cambridge: MIT

Kaplan, M. (2011). “Halk tıbbının kökenleri: Teşhisten tedaviye din ve büyü ilişkisi”. *Milli Folklor Dergisi*, 23, 91.

Kay, P. (1989). *Linguistics competence and folk theories of language: two English hedges*. Cambridge University.

- Lakoff, G. (1987). *Women, fire and dangerous things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: University of Chicago.
- Langacker, R. (1983). *Foundations of Cognitive Grammar I*. Indiana University Linguistic Club
- McCloskey, M. (1983). "Naïve theories of motion" in Gentner and Stevens (1983), 299-324.
- Mimaroglu, İ. (1962). *Müzik tarihi*. İstanbul: Varlık
- Oğuz, Y. (1996). "Toplum, bilim ve tıp etiği açısından alternatif tıp ve halk tıbbı". *Bilim ve Ütopya*, Temmuz, 36-7.
- Önal, Ö. (2016). *2,4,6 ve 8. Sınıf öğrencilerinde ulamlaştırma eğilim ve becerilerinin gelişimi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Üniversitesi, SBE.
- Quinn, N. (1989). "Preface". *Cultural models in Language&thought*. Dorothy Holland, Naomi Quinn. Eds.pp.vii-x, Cambridge University Press.
- Rowley, G. (1989). *The book of music*. London: Chancellor.
- Ungerer, F.&Schmid, H.J. (2006). *An introduction to cognitive linguistics*. Harlow: Pearson.
- Sweetser, E. (1989). "The definition of lie: an examination of the folk models underlying a semantic prototype". *Cultural models in Language&thought*. Dorothy Holland&Naomi Queen (eds), 43-66, Cambridge University Press.
- Uzun, E. (2013). "Hukukun uygulanması". *Hukukun temel Kavramları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset
- Yoder, D. (1975). "Halk tıbbı". *Folkloru doğru*, (Çev. Sibel Yoğurtçuoğlu, Ayfer Gülüm). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Folklor Kulübü 43, 23-31

Kore Kültüründe ‘Hyo (Hayırlı Evlat)’ Kavramı ve Dildeki Yansımaları

Özlem GÖKÇE¹

Giriş

Kore, tarih boyunca komşusu olan Çin’le kurduğu siyasi ilişkiler sonucu Çin kültüründen de büyük oranda etkilenmiştir. Günümüzden aşağı yukarı 2500 yıl önce Çin’de dünyaya gelmiş olan Konfüçyüs, öğretileriyle yalnızca Çin toplumunda değil aynı zamanda komşu ülkelerde de var olabilmiş büyük bir bilgedir. Birçok Asya ülkesi uzun yıllar boyunca Konfüçyüs’ün değer yargılarından, etik anlayışından değişen oranlarda etkilenmiştir. Kore toplumu da özellikle Choson² (1392-1897) Hanedanlığı zamanında Konfüçyanizmin resmi devlet ideolojisi olmasını takiben Konfüçyüs’ün bu ilke ve değer yargılarından büyük oranda etkilenmiş ve gerek düşünce yapısı gerek devlet ideolojisi Konfüçyüs’ün ilkeleriyle şekil almıştır. Günümüzde dahi epey aşınmış olsa da Konfüçyanist ilkeler modern Kore toplumunda kendine yer bulabilmektedir. Bu bağlamda, kimi araştırmacılar Kore’nin Kore Savaşı sonrası gerçekleştirdiği ekonomik kalkınmasında Konfüçyanist geleneğe büyük pay vermektedir (Kutunis ve Tülin, 2010). Günümüz Kore kültüründe iş örgütlenmesi dışında da Konfüçyanizmin yansımaları çok çeşitli alanlarda görülmektedir. Bu alanlar yalnızca toplumun kültürel alışkanlıkları veya düşünce yapısı ile sınırlı değildir, Konfüçyanizm değerleri aynı zamanda dil alanında da varlık göstermektedir. Korece, Konfüçyanizmin etkileri açısından ayna görevi gören bir dildir.

Literatürde Konfüçyanizm ve Kore modern kültürüyle ilişkili çalışmalar oldukça fazladır. Hatta bazı çalışmalar yabancı dil olarak Korece öğretimi kapsamında kültür öğretiminin önemini vurgularken Kore’nin geleneksel kültürünün bir ögesi olan Konfüçyanizme de vurgu yapmaktadır. Ancak dil ve Konfüçyanizm ilişkisini inceleyen çalışma sayısı nispeten azdır. Oysaki, Korecedeki hitap şekillerinden kültürel öğeler barındıran atasözleri ve Hanca dörtlemeler gibi kalıplaşmış yerleşik ifadeler kadar dilin birçok noktasında Konfüçyanizmin etkileri hissedilir.

Bu bağlamda bu çalışma, Kore kültür ve din tarihinde önemli bir yer edinmiş olan Konfüçyanizm ile Korece arasındaki bağa *hyo* kavramı üzerinden ışık tutmayı hedeflemektedir. Türkiye’de Uzak Doğu, geleneksel kültürü, inanışları, felsefesi ile oldukça az tanınan ve araştırılan bir coğrafyadır. Özellikle köklü bir geçmişi olan Konfüçyanizmi Kore bağlamında ele alan yeterli sayıda çalışma bulunmamaktadır. Konfüçyanizmin önemli ilkelerinden olan *hyo* kavramı da Türkiye’de yapılan akademik çalışmalara şu ana kadar konu olamamıştır. Oysaki modern Kore toplumunda aile ilişkileri, kişiler arası bağ, bireylerden beklenen toplumsal davranış kalıplarının temelinde yatan tarihsel unsurlardan biri de Konfüçyanizmdir. Son yıllarda Türkiye’de gittikçe artan sayıda insan Kore kültürünü merak etmekte, araştırmakta ve Korece öğrenmektedir. Kore’yi daha iyi anlamak, Korecenin kültürel alt yapısını öğrenebilmek için Konfüçyanizmin araştırılması şarttır. Bu açıdan değerlendirildiğinde bu çalışma Türkçe literatürdeki Konfüçyanizm çalışmalarına hayırlı evlat kavramı penceresinden bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bunun yanında dil kültür ilişkisi açısından *hyo* kavramını incelemekte ve bu amaç doğrultusunda Korecedeki atasözleri ve Hanca dörtlemelerin daha iyi anlaşılmasını sağlamaya çalışmaktadır.

---

¹ Özlem Gökçe, Araştırma Görevlisi, Ankara Üniversitesi, Kore Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, gokce_ozlem@hotmail.com

² Bu çalışmada Korece sözcüklerin Latin alfabesine göre yazımı Busan Üniversitesi tarafından geliştirilen internet tabanlı Romanization Converter’a göre yapılmıştır. Bkz. http://roman.cs.pusan.ac.kr/input_eng.aspx?

Çalışmanın yöntemi: Bu çalışma Kore’nin gerek siyasi gerekse kültür tarihine yüzyıllar boyunca hükmetmiş olan Konfüçyüs’ün en önemli ilkelerinden olan hayırlı evlat anlamına gelen *hyo* kavramını ve Kore diliyle bağlantısını atasözleri ve Hanca dörtlemeler bağlamında incelemektedir. Bu bağlamda Kore Dil Kurumu’nun internet tabanlı atasözleri sözlüğü taranarak içinde *hyo* kavramı geçen atasözleri belirlenmiştir. Atasözleri taramasında *hyo* sözcüğü geçmeyen fakat evlatla ilgili olanlar *hyo* kavramıyla doğrudan ilişkisellik konusunda tereddütte kalmamak için çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Hanca dörtlemeler benzer şekilde Kore Dil Kurumu’nun güncel online Korece sözlüğünden, literatürdeki çalışmalardan ve basılı Hanca dörtlemeler sözlüğünden toplanmıştır. Hayırlı evlat kavramını konu edinen toplam 27 atasözü, 19 Hanca dörtlemeye ulaşılmıştır. Elde edilen bu veriler kendi içinde anlamsal bir sınıflamaya tabi tutulmuştur. Atasözlerinin anlamsal analizi sonucunda hayırlı evlat anlamına gelen *hyo* sözcüğünü içeren atasözleri iki alt başlıkta toplanmıştır. *Hyo* ile ilgili Hanca dörtlemeler de içerdikleri anlamlara göre dört ana başlıkta toplanmıştır.

1. Konfüçyanizm ve Hyo kavramı

Konfüçyanizm, Konfüçyüs tarafından önerilen ahlaki kurallar sistemidir. Çin’de dünyaya gelmiş olan Konfüçyüs, yalnızca doğduğu topraklarda değil yakın coğrafyadaki ülkelerin çoğunda düşünceleriyle yayılmış ve o ülkelerde yüzyıllarca çeşitli alanlarda etkili olmuştur. Konfüçyüs, yaşadığı süre boyunca eğitimi hayatının merkezine koymuş ve insanları eğitmeye çalışmıştır. Konfüçyüs’ün ilkelerinde uyum ve kişiler arası ilişkiler her zaman merkez konumda olmuştur (Park Won, 2002: 80).

Yüzyıllar boyunca Kore Yarımadası’nda da etkili olmuş bir etik yaşam felsefesi olan Konfüçyanizmin Kore yarımadasına tam olarak hangi tarihte girdiği bilinmemekle birlikte Chung (2015: 76), 18 yüzyılın başlarında toplumun tüm alanlarında Konfüçyanizmin benimsendiğini ve toplumun tamamen Konfüçyanist kurallara tabi hale geldiğini belirtir. Choson Hanedanlığı’nda önemli mevkiler elde etmiş devlet adamları ve bilgeler içinde Konfüçyanistler bulunmaktaydı. Kore yarımadasında beş yüz yıl hüküm süren bu hanedanlıkta devlet de Konfüçyanizmi referans almaktaydı. Devlet memuriyeti sınavlarına giren adaylar Konfüçyanizmin ilkelerinden sorumluydu (Güç, 2001). Konfüçyanizm böylece, etik kurallar bütünü, bir yaşam biçimi, siyasi ideoloji haline gelmiş ve yıllarca Kore’nin kültürel yapısını da domine etmiştir. Fakat Konfüçyanizm Kore Yarımadası’nda her dönem farklı alanlarda etkili olmuştur. Üç Krallık döneminde devlet sisteminin kurulması ve gelişimi sürecinde önemli bir rol üstlenmiş, Goryo döneminde kültürel ve toplumsal olgunlaşma aşamasında çekirdek rol üstlenmiştir (Geum Jang-tae, 2004: 1).

Bu bağlamda Konfüçyanizmin bir din mi felsefe mi olarak ele alınması gerektiği çok tartışmalı bir konu olmuştur. Konfüçyanizm aslında toplumsal ve kişiler arası ilişkilerin bir uyum içinde yürütülebilmesi için Konfüçyüs tarafından önerilen değer yargılarıdır. Chung (2015, 18-19)’a göre, “Konfüçyanizm, öğrenmeyi, kendini eğitmeyi, bilgeliği ve insan ilişkilerini önemle vurgulayan yegâne gelenektir. Fakat Konfüçyanizm aynı zamanda dinsel bir gelenek olarak da araştırılmalı; aslında Konfüçyanizm eski dinsel bir yapıyı ve ona ait sipsiritüel idealleri de içinde barındırır.” Ancak, Konfüçyanizmin ilkelerine bakıldığında, Konfüçyanizmin ölümden sonraki yaşamla değil, bireyin yaşarken uyması gereken kurallar bütününe vurguladığı anlaşılmaktadır. Chung (2015)’un aksine Park (2002: 80) da Konfüçyanizmin sipsiritüel olandan ziyade etik olanla ilgilendiğini belirtir. Konfüçyanizm kişiler arası ilişkilerle ve ahlaki olanla ilgilenir. Beş Klasik ve Dört Kitap Konfüçyanizmin temelini oluşturan kaynaklardır. Bu kaynakların içeriğine bakıldığında bunların tamamen öğretici nitelikte olduğu anlaşılmaktadır.

Konfüçyüs, yalnızca ebeveyn-evlat ilişkisini tartışmamış, toplumun bir düzen ve uyum içinde yaşamasını temin eden toplamda 5 ilişki tipi (오륜/o-lyun) tanımlamıştır. Bunlar; kral-tebaa(군신유의/gun-sin-yu-ui), ebeveyn-evlat (부자유친/bu-ja-yu-chin), genç-yaşlı (장유유서/jang-yu-yu-seo), karı-koca (부부유별/bu-bu-yu-byeol) ve arkadaşlar arası (붕우유신/bung-u-yu-sin) ilişkilerdi. Bu ikili ilişkilerde karşılıklılık vardır ancak

ilişkinin tarafları arasında kesin bir eşitsizlik de bulunmaktadır. Bu ilişkiler Kee (2008: 4)'de şu şekilde betimlenmiştir: “ebeveynler evlatlarını korumalıdır ve evlatlar da anne babaları için evlatlık görevlerini yerine getirmelidir. Bir hükümdar tebaasına adil yaklaşmalıdır ve keza tebaa da krala bağlı olmalıdır. Karı ve koca arasında bir ayırım olmalıdır ve bir kadın her zaman kocasına itaat etmeli ve sadık kalmalıdır. Küçükler büyüklerinin isteklerini, emirlerini yerine getirmelidir ve arkadaşlar arasında mutlaka güven olmalıdır.” Bu ilişki tiplerinden de Konfüçyüs'ün günlük hayat pratikleriyle yakından ilgili olduğu sonucuna rahatlıkla varılabilir. Bireylerin uyması gereken kuralları belirleyerek toplumun uyum içinde ve etik kurallar çerçevesinde yaşamasını temin etmeye çalışmaktadır.

Konfüçyanizm aynı zamanda insan doğası ile de ilgilenir. Lee (2003: 237)'ye göre, iyilik (in) insan doğasında bulunur. Eğitim ve öz-disiplinle kişi iyi bir karakter geliştirebilir. *In*, en önemli Konfüçyanist erdemlerden biri haline gelmiştir ve hayırlı evlat kavramıyla sıkı ilişkidir (Kim & Choi, 2015: 78). Zira anneye babaya karşı iyi bir evlat olmak da iyi insan olmanın gereklerindedir.

Konfüçyüs'ün en önem verdiği toplumsal alanlar içinde aile yer almaktadır. Konfüçyanizmde aile, toplumun temel taşı olarak görülmektedir. Bireyi toplumu oluşturan temel birim olarak gören Batı'nın aksine Konfüçyanist kültürlerde aile, toplumu oluşturan temel parçadır (주명애, 2011: 184). Konfüçyüs'ün belirlediği insanlar arası 5 ilişki türünün 2'si aile içi ilişkileri düzenler. Bu ilişkiler aynı zamanda toplumsal düzenin ailede başladığı düşüncesiyle yakından ilişkili olduğundan önemli görülür (Chung, 2015: 77). Ancak bu noktada Konfüçyanizmin bireyin özerkliğini tamamen devre dışı bıraktığını düşünmek hatalı olacaktır. Günümüz Konfüçyanizm araştırmacıları Konfüçyanizmin aslında birey ve toplum arasındaki dengeyi sürdürme çabasında olduğunu belirtmektedir. Özellikle Konfüçyanizmin bünyesinde ele alınan ve kişinin izlemesi gereken doğru yol/kural anlamına gelen ye (예), kişinin özerkliğine saygı duyar (한도현: 2004: 22).

Bireyin yaşarken uyması gereken kuralları erdemler ve etik bağlamında konu edinen Konfüçyanizmde çocukların eğitilmesi ve erdemli bireyler olması da çok önemlidir. Bu açıdan Konfüçyanizm, aile içinde çocukların anne babalarına karşı nasıl evlatlar olması gerektiği ile de yakından ilgilenir. Anne babaya iyi bir evlat olma anlamı barındıran *hyo* kavramı kişiyi daha iyiye götürecek davranış biçimleri bağlamında ele alınmaktadır. Hayırlı evlat olmayı öğütleyen *hyo* kavramı ilk olarak Konfüçyanizmin temel kitaplarından biri olan seogyeong'da geçmektedir. Orada tüm aile bireylerinin nasıl olması gerektiğinden söz edilirken evladın da anne babaya karşı hayırlı evlat olması (hyodo) gerektiği belirtilmektedir (Choe Sang-gwon, 2017: 180). *Hyo* her ne kadar aile içi bir kavram gibi gözükse de ilişkili olduğu kesim aileyi aşmaktadır. Choe Sang-gwon (2017: 180), *hyo*nun bir topluluk olarak aileye odaklandığı kadar devlete de odaklandığını belirtir. Çünkü Konfüçyanizm geleneğinde aile topluluğu direkt olarak devlet topluluğuna genişleyebilmektedir. Buna göre devlet, aile ve toplum birbiriyle iç içe geçmiş organik bir yapı olarak algılanmaktadır. (Choe Sang-gwon, 2017: 180). Dolayısıyla Konfüçyanizmde devletin bir düzen içinde devam edebilmesiyle aile içi ilişkilerin sıkı bir şekilde ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu noktada aile içi hiyerarşik düzende çocukların kendi yerini bilmesi ve ebeveynlerine saygıda kusur etmemesi gerekmektedir.

Çin'deki Song Hanedanlığı döneminde yaşamış Konfüçyüsçü filozofun küçük çocuklar için yazdığı kitap olan Sohag (소학)'da çocuklara yemek yiyip konuşabildikleri yaştan itibaren insan olmanın öncelikleri öğretilir. Doğru söz ve davranış her gün küçüklerin önünde sergilenir ve kulaklarına küpe edilmesi sağlanırsa bir süre sonra çocukta bu davranışlar doğal olarak içselleşir ve daha sonra çocuk herhangi bir rahatsızlık ya da kötü sözün kışkırtıcılığı karşısında iyi davranışın dışında bir davranış sergilemez (Kim, 2004: 65-66). Konfüçyanizmde iyi davranışa ve günlük yaşamda nasıl hareket edilmesi gerektiğine dair örnekler bulunmaktadır. Bütün bunlar da küçük yaştan itibaren başlanacak ahlak eğitimiyle mümkün kılınmaktadır. Sohag'daki eğitimde çocuklar için bir öncelik sıralaması yapılır ve evde anne babalarına karşı iyi bir evlat, dışarıda saygılı olmaları gerektiği

vurgulanırken arta kalan zamanda Konfüçyanizmin kitaplarından biri olan “si-gyeong (시경)”u ezberleyebilecekleri, “seo-gyeong (서경)”u okuyabilecekleri, şarkı söyleyebilecekleri, dans edip koşabilecekleri belirtilir (Kim, 2004: 66). Anne babaya iyi bir evlat olmanın Konfüçyanizmin öncelendiği alanlardan olduğunu bu kitap vasıtasıyla da anlayabilmekteyiz. Konfüçyanizm, anne babaya saygının ve iyi bir evlat olmanın tanımını da ayrıntılı bir şekilde yapar. “Neçig” adlı kitapta “çocuklar sabahları horozun ötmesiyle uyanır ve anne babalarıyla karşılaşmadan önce dişlerini fırçalayıp saçlarını tarayıp başlıklarını ve tokalarını takıp topuzlarını yapıp kıyafetlerini giyip kemerlerini takıp ayakkabılarını giyer” ifadeleri yer almaktadır (Kim, 2004: 68). Çocukların gündelik hayatta nasıl davranmaları gerektiği, uyandıktan sonra ebeveynlerinin karşısına çıkmadan önce yerine getirmeleri gereken kendileri ve bedenleriyle ilgili sorumlulukları ebeveynlerine karşı nasıl bir evlat olmaları gerektiği ile ilişkilendirilmektedir. Kim (2004: 68)’e göre, çocuk, bedenini ebeveynlerinden miras aldığı için bedeni aslında kendine ait bir şey değil, ebeveynlerine aittir bu sebeple onu kontrol etmesi, ona düzgün davranması anne babasına karşı düzgün bir evlat olması anlamına gelmektedir. Çocuklara Konfüçyanizmi öğreten ve eğitimi konu alan Sohag ve Konfüçyanizmin diğer kitaplarında da benzer ifadeler geçmektedir (Kim, 2004: 68).

Günümüzde değişen Kore toplumunda insan ilişkilerindeki bu etik değerler büyük değişime uğramıştır. Ancak yine de kişilerarası hiyerarşi belli ölçüde devam etmektedir. Bunlardan biri de ebeveynler ve evlatlar arasındaki ilişkide gizlidir. Zira bu hiyerarşik ilişkiler toplumdaki düzenin ve uyumun teminatıdır. Toplumdaki hiyerarşinin bir ayağı olarak aile içinde de ast-üst konumlanması devam etmektedir. Bu bağlamda çocukların ebeveynlere karşı saygılı olması, aralarındaki eşitsiz konumu gösteren bazı dilsel kullanımları benimsemeleri beklenmektedir. Bu kullanımlar yalnızca çocukların ebeveynleriyle olan ilişkileriyle sınırlı değildir. Kore’de yaş, kişinin toplum içindeki yerini belirleyen en önemli etmenlerden biridir. Çocuklara bu kullanımlar küçük yaştan itibaren benimsetilir ve aile içinde ve dışında büyüklere karşı nasıl davranacakları konusunda ilk çocukluktan itibaren aile içinde eğitim verilir. Bu davranış ve dil kullanımındaki kuralların ihlali kişiler arası ciddi çatışmalara sebebiyet verebilecek derecededir.

2. Korecedeki Hyo Kavramı

Her ne kadar Konfüçyanizmdeki *hyo*dan farklı olarak hayırlı evlat olma kuralları, değişen toplumla beraber dönüşüme uğramış olsa da Kore toplumunda anne babaya saygı, hürmet hala önemli kurallardan biridir. Korelilerin anne babaya karşı her daim saygılı olması, çocuklar büyüdükten sonra bile onlara karşı iyi bir evlat olma gerekliliği olarak uygulanan *hyo* Kore toplumunda halen önemli bir yere sahiptir.

Dil kültür ilişkisi bağlamında Kore kültürüne ait bu önemli özellik Korecede de varlığını göstermektedir. Korecedeki *hyo* kavramının izini atasözleri ve Hanca dörtlemeler üzerinden rahatlıkla sürebilmekteyiz. Atasözleri, deyimler, kalıplaşmış sözler, geçmişten günümüze taşıdıkları kültürel özelliklerle toplumun hafızası olarak görev yapmaktadırlar. Bu bağlamda toplumların geçmişten bu yana deneyimlerini, inanışlarını, kültürel özellikleri en çok taşıyan ifade şekillerindedir. Toplumun duygu ve düşüncelerinin atasözleri aracılığıyla aktarımı, dilden dile nesilden nesile aktarılmayı da kolaylaştırmış; dolayısıyla sosyal olayların, doğa olaylarının meydana geliş biçimleri, gelenek ve görenekler süreklilik göstermiştir (Aydın, 2013: 75).

2.1. Hyo ve Atasözleri

Kore toplumunun değer yargılarından biri olan *hyo* kavramı ile atasözleri arasında yakın ilişki vardır. Kore Dil Kurumu’nun internet tabanlı atasözleri taraması sonucu *hyo* kavramını içeren 27 atasözü tespit edilmiştir. Bu atasözleri incelendiğinde anlamsal açıdan iki vurgu tespit edilmiştir. *Hyo* sözcüğü içeren atasözlerinin bir kısmı hayırlı evlat olmanın önemini vurgularken bir kısmı ise hayırlı evlat kavramını kullanarak bambaşka bir şey anlatmaktadır. Atasözleri sözlüğü taranarak toplanan 27 atasözü içinden 18’i *hyo* kavramını

kullanarak hayırlı evlat bağlamı dışında bir konu edinmektedir. Bu açıdan çalışma için toplanan atasözleri hayırlı evlat kavramı ile ilgili ve ilgili olmayan şekilde ikiye ayrılmıştır.

- Hayırlı evlat kavramıyla ilgili atasözleri
- Hayırlı evlat kavramının mecazi olarak kullanıldığı atasözleri

2.1.1. Hayırlı evlat kavramıyla ilgili atasözleri

Bu atasözlerinde hyo sözcüğü kullanılmakta ve hayırlı evlat olmanın önemi ve etkisi konu edilmektedir.

3.1.1.1. 효부 없는 효자 없다 (hyo-bu eobs-neun hyo-ja eobs-da)

Gelin iyi kalpli ve kayınpederi kayıncılarına karşı iyi bir gelin olmalı ki oğlan da hayırlı evlat olsun. Bu atasözü ebeveyn ve oğul arasındaki ilişkiyi vurgulamaktadır. Hayırlı evlat olmayı konu alan atasözlerindedir.

3.1.1.2. 효성이 지극하면 돌 위에 꽃이 핀다 (hyo-seong-i ji-geug-ha-myeon dol wi-e kkoch-i pin-da)

“İyi bir evlat oldukça taşta çiçek açar.” Bu atasözü de hayırlı evlat olmanın önemini belirtmektedir.

3.1.1.3. 효성이 지극하면 돌 위에 풀이 난다 (hyo-seong-i ji-geug-ha-myeon dol wi-e pul-i nan-da)

“İyi bir evlat oldukça taşta çim biter.” Bu atasözü de iyi bir evlat olunduğu takdirde imkansızın bile mümkün olduğunu belirtmektedir.

3.1.1.4. 효자는 앓지도 않는다 (hyo-ja-neun alh-ji-do anh-neun-da)

Hayırlı evlat hastalıktan çekmez. Ebeveynlere karşı evlatlık görevini yerine getirmenin önemi vurgulanmaktadır.

3.1.1.5. 효자의 집엔 방바닥에 대가 나온다 (hyo-ja-ui jib-en bang-ba-dag-e dae-ga na-on-da)

Ne kadar iyi bir evlat olunursa tanrı o kadar yardımcı olur.

3.1.1.6. 까마귀도 반포의 효도가 있고 비둘기도 레절을 안다 (kka-ma-gwi-do ban-po-ui hyo-do-ga iss-go bi-dul-gi-do lye-jeol-eul an-da)

Karga bile hayırlı evlatlığı ile meşhurdur, güvercin de adab-ı muhâşeretini bilir. Bu atasözü hayvanların bile büyüdükten sonra anne babalarına baktığını, görgü kurallarını bildiğini, bir insanın doğal olarak bu kuralları uygulamasını anlatmaktadır.

3.1.1.7. 매토 키운 자식이 효성 있다 (mae-to ki-un ja-sig-i hyo-seong iss-da)

Atasözü Türkçeye “sopa yiyerek büyüyen çocuk hayırlı evlat olur” şeklinde çevrilebilmektedir. Bu atasözü, gelişim amaçlı dayak yiyen çocuğun sonunda anne babasına saygılı ve iyi bir evlat olacağını anlatmaktadır.

3.1.1.8. 자식이 부모의 맘 반이면 효자 된다 (ja-sig-i bu-mo-ui mam ban-i-myeon hyo-ja doen-da)

Bu atasözü anne baba sevgisinin yüceliğini konu edinmektedir. Evlat ebeveynlerin yarısı kadar bile anne babasını severse hayırlı evlattır anlamına gelmektedir. Bu sözde hayırlı evlat mefhumundan anne babanın sevgisiyle kıyaslanarak bahsedilmektedir.

3.1.1.9. 자식이 부모 사랑 절반만 해도 효자다

Bu atasözü de anne baba sevgisinin yüceliğini konu edinmektedir. Evlat ebeveynlerin yarısı kadar bile anne babasını severse hayırlı evlattır anlamına gelmektedir. Bu sözde de hayırlı evlat mefhumundan anne babanın sevgisiyle kıyaslanarak bahsedilmektedir.

3.1.2. Hayırlı evlat kavramının mecazi olarak kullanıldığı atasözleri

Bu atasözlerinde hyo sözcüğü kullanılmakla beraber atasözünün vurgusu hayırlı evlat olma değildir. Bu atasözlerinde hyo kavramı üzerinden bambaşka meseleler konu edilmektedir. İyi evlat olma kavramı ve aile ilişkileri örneklendirilerek anlatım kuvvetlendirilmeye çalışılmaktadır.

3.1.2.1. 효자가 악처만 못하다 (hyo-ja-ga ak-cheo-man motada)

Kötü eş hayırlı evlattan iyidir. Bu atasözü çocukların ebeveynlere karşı iyi bir evlat olmalarının önemini anlatan atasözlerinin tersine bir erkek için hayatta kötü bir eşin bile hayırlı evlattan daha çok lazım olduğunu vurgular.

3.1.2.2. 효자 끝에 불효 나고 불효 끝에 효자 난다 (hyoja kkeute bulhyo nago bulhyo kkeute hyoja nanda)

Dünyada her işin hem inişi hem çıkışı vardır. Bu atasözü, birbirinin zıttı olarak kabul edilen hayırlı evlat anlamına gelen hyo ve hayırsız evlat anlamına gelen bulhyonun birbirinin ardından geldiğini söylemektedir. Bu iki zıt kavram üzerinden hayattaki iniş çıkışları anlatmaktadır.

3.1.2.3. 효자 노릇을 할래도 부모가 받아 줘야 한다 (hyo-ja no-leus-eul hal-lae-do bu-mo-ga bad-a jwo-ya han-da)

Ne kadar hayırlı evlat olursan ol, anne baba kıymetini bilirse önemlidir. Bu atasözü de anne baba evlat ilişki üçgeninden yola çıkarak bir kişinin ne kadar içten ve sıcak davranırsa davranсын karşı taraftan buna karşılık veren bir davranış olmadığı takdirde faydasız olacağını anlatmaktadır.

3.1.2.4. 긴병에 효자 없다 (gin-byeong-e hyo-ja eobs-da)

Bu atasözü de uzun süren bir hastalıkta evladın hasta anne babasına bakamayacak olması gibi herhangi bir iş çok uzun sürdüğü takdirde o işe karşı duyulan isteğin ve hissedilen içtenliğin zayıflayacağı anlatılmaktadır. Hyo kavramı bu atasözünde gerçek anlamı dışında mecazi olarak kullanılmıştır.

3.1.2.5. 나갔던 며느리 효도한다 (na-gass-deon myeo-neu-li hyo-do-han-da)

Evden giden gelinin kayınvalide ve kayınpederine karşı hürmet göstermesi mecazi olarak kullanılarak ilk başta iyi olduğu düşünülmeyen kişinin daha sonra beklenmedik şekilde iyi olmasını konu eden bir atasözüdür. Burada ebeveynlere saygı gösteren kişi evlat değil gelindir. Bu atasözünün ikinci bir anlamı daha vardır. Bir hata işleyen kişinin içten içe hatasını anlayıp pişman olarak daha iyi bir birey haline gelmesini anlatır.

3.1.2.6. 눈먼 자식이 효자 노릇 한다 (nun-meon ja-sig-i hyo-ja no-leus han-da)

Bu atasözünün birebir çevirisi ‘kör çocuk hayırlı evlatlık yapar’ anlamındadır. Kör çocuk ifadesiyle anlatılmak istenen çocuğun bir engelinin olmasıdır ve şeylerin ya da durumların beklenmedik şekilde faydalı çıktığı, başta önemsenmeyen konuların şaşırtıcı şekilde önemli çıktığı durumlarda kullanılan bir atasözüdür.

3.1.2.7. 병신 자식이 효도한다 (byeong-sin ja-sig-i hyo-do-han-da)

Bu atasözünün birebir çevirisi ‘kör çocuk hayırlı evlatlık yapar’ anlamındadır. Kör çocuk ifadesiyle anlatılmak istenen çocuğun bir engelinin olmasıdır ve şeylerin ya da durumların beklenmedik şekilde faydalı çıktığı, başta önemsenmeyen konuların şaşırtıcı şekilde önemli çıktığı durumlarda kullanılan bir atasözüdür.

3.1.2.8. 부모가 오히려 되어야 자식이 반효자 (bumo-ga onhyoja doeco-ya jasig-i ban-hyo-ja)

Bu atasözü ebeveynlere karşı iyi bir evlat olmanın koşulunu anne babanın iyi insanlar olmasına bağlamaktadır. Ancak atasözünün asıl anlatmak istediği konumca altta olan kişinin iyi bir insan olmasının üstteki kişinin iyi kalpli olmasına bağlamaktadır. Hayırlı evlat kavramı da bu atasözünde mecazi olarak kullanılmaktadır.

3.1.2.9. 부모가 착해야 효자(가) 난다 (bu-mo-ga chak-hae-ya hyo-ja(ga) nan-da)

Bu atasözü ebeveynlere karşı iyi bir evlat olmanın koşulunu anne babanın iyi insanlar olmasına bağlamaktadır. Ancak atasözünün asıl anlatmak istediği konumca altta olan kişinin iyi bir insan olmasının üstteki kişinin iyi kalpli olmasına bağlamaktadır. Hayırlı evlat kavramı da bu atasözünde mecazi olarak kullanılmaktadır.

3.1.2.10. 부모가 효자가 되어야 자식이 효자 된다 (bu-mo-ga hyo-ja-ga doe-yeo-ya ja-sig-i hyo-ja doen-da)

Bu atasözü ebeveynlere karşı iyi bir evlat olmanın koşulunu anne babanın iyi insanlar olmasına bağlamaktadır. Ancak atasözünün asıl anlatmak istediği konumca altta olan kişinin iyi bir insan olmasının üstteki kişinin iyi kalpli olmasına bağlamaktadır. Hayırlı evlat kavramı da bu atasözünde mecazi olarak kullanılmaktadır.

3.1.2.11. 버린 댁이 효자 노릇 한다 (beo-lin daeg-i hyo-ja no-leus han-da)

Bu atasözünün anlamı şeylerin ya da durumların beklenmedik şekilde faydalı çıktığı, başta önemsenmeyen konuların şaşırtıcı şekilde önemli çıktığı durumlarda kullanılan bir atasözüdür.

3.1.2.12. 삼 년 구병에 불효 난다 (sam nyeon gu-byeong-e bul-hyo nan-da)

Yıllarca hasta yatan ebeveynlerin bakımını üstlenen evladın günün birinde bu durumun dayanılmayacak bir hal alarak bakımı üstlenen çocuğun sonunda tam tersi şekilde kötü bir evlat olmasını örneklendirerek bir işin çok uzun sürmesi durumunda kişinin yeterince faydalı olamaması durumunu anlatmaktadır. Bu atasözünde de *hyo* kavramı mecazi olarak kullanılmaktadır.

3.1.2.13. 잔병에 효자 없다 (jan-byeong-e hyo-ja eobs-da)

Yıllarca hasta yatan ebeveynlerin bakımını üstlenen evladın günün birinde bu durumun dayanılmayacak bir hal alarak bakımı üstlenen çocuğun sonunda tam tersi şekilde kötü bir evlat olmasını örneklendirerek bir işin çok uzun sürmesi durumunda kişinin yeterince faydalı olamaması durumunu anlatmaktadır. Bu atasözünde de *hyo* kavramı mecazi olarak kullanılmaktadır.

3.1.2.14. 장병에 효자 없다 (jang-byeong-e hyo-ja eobs-da)

Yıllarca hasta yatan ebeveynlerin bakımını üstlenen evladın günün birinde bu durumun dayanılmayacak bir hal alarak bakımı üstlenen çocuğun sonunda tam tersi şekilde kötü bir evlat olmasını örneklendirerek bir işin çok uzun sürmesi durumunda kişinin yeterince faydalı olamaması durumunu anlatmaktadır. Bu atasözünde de *hyo* kavramı mecazi olarak kullanılmaktadır.

3.1.2.15. 집이 가난하면 효자가 나고 나라가 어지러우면 충신이 난다 (jib-i ga-nan-ha-myeon hyo-ja-ga na-go na-la-ga eo-ji-leo-u-myeon chung-sin-i nan-da)

Fakir evde evlatların hayırlı evlat çıkması gibi Devletin zor durumda kaldığı durumlarda sadık vatandaşların ortaya çıkmasını anlatan atasözüdür.

3.1.2.16. 칠십에 자식을 낳아서도 효도를 본다 (chil-sib-e ja-sig-eul nah-a-seo-do hyo-do-leul bon-da)

Bir şeyin geç olsa da niyet ve amaç iyi olduktan sonar fayda görüleceğini mecazi bir şekilde anlatan atasözüdür.

3.1.2.17. 효자 가문에 충신이 난다 (hyo-ja ga-mun-e chung-sin-i nan-da)

Birebir çevirisi “hayırlı evladın olduğu evden devlete sadık vatandaş çıkar” olan bu atasözü iyi bir evlat olmayla sadık bir vatandaş olma arasında bir ilişki kurar. İyi bir evlat olmak sonuç olarak iyi bir vatandaş olmaya eş değer görülmektedir. Bu atasözü de hayırlı evlat olmanın toplum nazarındaki önemini ortaya koymaktadır.

3.1.2.18. 있을 때 잘 해라 (iss-eul ttae jal hae-la)

“Hayattalarken iyi davran” şeklinde Türkçeye çevrilebilecek bu atasözü, ebeveynler henüz bu dünyadan göçüp gitmeden onlara karşı iyi evlat olmada kusur etme öğüdünü taşımaktadır. Hyo kavramı kullanılmamıştır fakat anne babaya hürmet ve ebeveynlerin kıymetinin bilinmesi konuları vurgulandığından bu sınıflamaya dahil edilmiştir.

3.2. Hyo Kavramı ve Hanca dörtlemeler

Çinle uzun yıllar boyu süregelen siyasi ve kültürel etkileşimin bir sonucu olarak Yarımada’da Koreceyi yazmak için 15. yüzyıla kadar Çin yazı sistemi kullanılmaktaydı. Ancak bu yazı sisteminin kullanılmasından kaynaklanan birtakım sıkıntuların aşılması amacıyla 1446 yılında dönemin kralı Sejong tarafından “Hangil” adındaki yazı sistemi ilan edilmiş ve Koreceyi yazmak için o tarihten itibaren Hangil kullanılmıştır. Ancak Çince karakterlerin kullanımının bırakılması Korecedeki Çince kökenli sözcüklerin de dilden çıkarılması anlamına gelmemektedir. Günümüz Korecesinde Çince karakterler yazı dilinde nadir kullanılmakla birlikte dilde çok sayıda Çince karakterlerle oluşturulmuş sözcük bulunmaktadır³. Korecedeki bu karakterlere ve bunlarla oluşturulan

³ Korecedeki sözcükler üç başlık altında toplanır. Bunlar öz Korece sözcükler, Hanca kökenli sözcükler ve yabancı dilden gelen

sözcüklere Hanca denilmektedir⁴. “Han” sözcüğü Çinlilerin Han Hanedanlığı döneminden beri kendi ırklarına verdikleri isim olup “ca” ise karakter anlamına gelmektedir. Günümüz Korecesinde Hanca adlandırması Çince karakterlerle oluşturulan sözcükler için kullanılmaktadır.⁵ Korecede Hanca kökenli kelimelerin oranı %60’dan fazladır (Altundağ, 2012: 51). Korecede Hanca karakterlerin kullanım oranları sözcüklerle sınırlı değildir. Bu karakterler hem sözcük oluşumunda hem de deyimsele ifadelerde büyük rol oynamaktadır (Türközü, 2017: 137). Bu çalışmada dört Hanca karakterle oluşturulmuş kalıplaşmış ifadelerdeki *hyo* kavramı konun edilmiştir. Dörtlemeler, Çince den Koreceye giren ve Hanca karakterlerle oluşturulan deyimsele ifadelerdir. Dörtlemeler Korelilerin tarihini, felsefesini, yaşam bilgeliğini barındırır (Türközü, 2017: 137). Korecede yalnızca dört değil, iki, üç veya daha fazla Hancanın bir araya gelerek oluşturduğu kalıplaşmış ifadeler de bulunmaktadır. Ancak çoğunluğu dört karakterden oluştuğu için bunlara dörtlemeler (사자성어/sa-ja-seong-eo) adı verilmektedir. Bunlar günlük hayatta da kullanılan deyimsele ifadelerdir. Ancak deyimsele olmayan dörtlemeler de mevcuttur⁶.

Hyo kavramıyla ilgili Hanca dörtlemeler incelendiğinde bunların hepsinin hayırlı evlat olma ilkesiyle bağlantılı olduğu tespit edilmiştir. Atasözlerinde olduğu gibi *hyo* kavramını kullanarak ya da örnek olarak mecazi bir ifade söz konusu değildir. Bu çalışmada analiz edilen dörtlemeler içerik olarak 4 temel konuyu vurgulamaktadır:

- Hayırlı evlat ve hayırsız evlat: bu dörtlemelerde başrol evlatlarıdır. Hayırlı evlatların üstüne düşenler vurgulanır. Evlatların anne babaya hürmet etmesi gerektiği, onlara yaşlandıklarında bakması gerektiği ve hayırlı evlat olarak yapması gerekenler sıralanır. Aynı zamanda çeşitli sebeplerden dolayı anne babasına bakamayan ‘hayırsız evladın’ iş isten geçtikten sonra yaşadığı pişmanlık ve acı da konu edilir.
- Ebeveynlerin yüceltilmesi: Bu dörtlemelerde ebeveynlerin hayat tecrübesi ve bilgeliği yüceltilir.
- Ebeveyn-evlat arasındaki ilişkinin adı: Bu dörtlemeler genellikle Konfüçyanist öğretilerin temelinde yer alan kişiler arası ilişkilere verilen Hanca addır. Bunlar çoğunlukla deyimsele anlama sahip değildir ve bir hikayeye dayanmaz.
- Hayırlı evlat – iyi bir vatandaş olma ilişkisi. Bu dörtlemelerde hayırlı evlat olan kişinin devletine de sadık bir vatandaş olacağı vurgulanır.

Hanca karakterlerin birleşerek oluşturduğu dörtlemeler deyimsele anlama sahip olmakla birlikte yukarıda da belirtildiği gibi kimi dörtlemeler deyimsele anlam taşımaz. Ancak bu çalışma, dörtlemelerin anlam içeriğini analiz ederken deyimselelik açısından bir sınıflama yapmayı amaçlamamakta, dörtlemenin taşıdığı anlam bakımından bir sınıflandırma yapmayı hedeflemiştir.

3.2.1. Hayırlı evlat ve hayırsız evlat

3.2.1.1. 반포지효 (反哺之孝 / ban-po-ji-hyo): Bu dörtlemeden evladın büyüüp anne babasına bakması anlatılır. Aynı zamanda anne babanın bilgeliğine de vurgu yapmaktadır. Çocuk büyüdüktan sonra anne babanın bilgeliğinin karşılığını vermesi gerektiği anlatılır.

3.2.1.2. 효자애일 (孝子愛日 / hyo-ja-ae-il): Bu dörtleme, zamanın kıymetini bilip olabildiğince uzun süre ebeveynlere mümkün olduğunca hürmet etmeyi tavsiye eder.

sözcüklerdir (Altundağ, 2012: 51).

⁴ “Hanca kökenli kelimeler” adlandırması da kullanılmaktadır (bkz. Altundağ, 2012).

⁵ Bu sözcükler Hangıl ile yazılmakla birlikte köken olarak Çince karakterlere dayanmaktadır. Bunlar, Korecede sözcük oluştururken Çincedeki anlamlarından farklı anlamlar kazanabilmektedirler.

⁶ Türközü (2017: 138), ikisi de Hanca karakterlerle oluşturulan 사자성어 ve 고사성어 arasındaki farkı belirterek eski olaylardan meydana gelmiş “deyimsele anlamlı tamlamalar”ın 고사성어 (go-sa-seong-eo) olarak adlandırıldığını vurgular.

3.2.1.3. 혼정신성 (昏定晨省/ hon-jeong-sin-seong): Bu dörtleme bir evladın anne ve babası için yapması gerekenleri tarif eder. Evlat, sabah ve akşam anne babayı kontrol etmeli ve onlara bakmalıdır. Akşam olduğunda anne babanın yatacak yeri hazırlamalı, sabah erkenden günaydın demeli, hal ve hatırlarını sormalıdır.

3.2.1.4. 반의지희 (斑衣之戲 / ban-ui-ji-hui): Bu dörtleme, evladın kendisi yaşlansa da anne babasının gönlünü hoş etmesini tasvir eder. Eski zamanlarda Çin’de 70 yaşındaki bir kişinin renkli kıyafetler giyerek çocuk gibi şakalaşarak yaşlı ebeveynlerini eğlendirdiği hikayesinden çıktığı bilinmektedir.

3.2.1.5. 풍수지탄 (風樹之歎/ pung-su-ji-tan): Hayattayken anne babasına iyi bir evlat olamamış kişinin acısını anlatır.

3.2.1.6. 풍수지감 (風樹之感/ pung-su-ji-gam): Bu dörtleme de anne baba hayattayken onlara hayırlı evlat olamayan kişinin acısını anlatır.

3.2.1.7. 상명지통 (喪明之痛/ sang-myeong-ji-tong): Bu dörtleme, hayırsız evlat olmayı örneklemeştir. Bu dünyada en hayırsız evlat ebeveyninden önce ölen evlattır. Evlat, anne babayı toprağa gömer fakat anne baba evladı yüreğine gömer. Gözleri köreltecek kadar yoğun bir üzüntü yaşama anlamında kullanılır.

3.2.1.8. 색난 (色難 / saeg-nan): Bu ifade, iki Hancadan oluşmuştur. Saeg yüz anlamına, nan zor anlamına gelmektedir. Anne babaya yumuşak ve güler yüz gösterilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

3.2.1.9. 백리부미 (baeg-li-bu-mi): “Ri” eskiden Kore’de kullanılan bir uzaklık birimidir. Bu dörtlemede 100 ri uzakta pirinç ekilebildiği gibi koşullar her ne kadar zorlayıcı olursa olsun kişinin anne babasına hürmet eden ve iyi bakan kişileri tasvir eder.

3.2.1.10. 보우지탄 (boujitan): Bu dörtleme de ebeveynlerine bakamayan kişinin iç çekişini ve vicdan azabını konu eder.

3.2.1.11. 북산지감 (北山之感 / bug-san-ji-gam): Devlet işleri yüzünden anne babasına bakamayan evladın acısını anlatır.

3.2.1.12. 반의희: Bu ifade, 3 Hancadan oluşmakta ve anne babaya hayırlı evlat olma anlamına gelmektedir. Eskiden Çin’de yaşamış bir kişinin alacalı renklerde kıyafetler giyip anne babanın gönlünü hoş etmesi hikayesine dayanmaktadır.

3.2.2. Ebeveynlerin yüceltilmesi

3.2.2.1. 호천망극 (昊天罔極 / ho-cheon-mang-geug): Bu dörtleme anne babanın ebeveyn olarak kıymetini vurgular. Sonsuz gök gibi anne babanın bilgeliği de sonsuzdur.

3.2.3. Ebeveyn-evlat arasındaki ilişkinin tanımı

3.2.3.1. 사친이효 (事親以孝 / sa-chin-i-hyo): 5 ilişki türünden biri olan anne babaya saygıyı ifade eder.

3.2.3.2. 효제충신 (孝悌忠信 / hyo-je-chung-sin): Anne babaya hayırlı evlat olma, kardeşler arasındaki sevgi, krala olan bağlılık ve arkadaşlar arasındaki güveni toplu bir şekilde ifade eden anlatım.

3.2.3.3. 부자유친 (父子有親 / bu-ja-yu-chin): Konfüçyanizmde, 5 etik ilişki tipinden biri. Buna göre; baba ve oğul arasındaki ilişkinin yakınlık temelli kurulması gerektiğini söylemektedir.

3.2.3.4. 부위자강 (父爲子綱 / bu-wi-ja-gang): Bu dörtleme de Konfüçyanizmdeki 3 temel öğretilerden (삼강) biri olup baba-oğul arasındaki ilişkiyi tanımlar. Buna göre, oğul, babaya hürmet etmeli, ona saygı duymalı. Baba da oğlunun rehberi olmalı.

3.2.4. Hayırlı evlat – iyi bir vatandaş olma ilişkisi

3.2.4.1. 불충불효 (不忠不孝 / bul-chung-bul-hyo): Ebeveynlere karşı evlatlık görevini yerine getirmekle devlete karşı iyi bir vatandaş olmak ilişkilendirilir. Sadık bir vatandaş olamayan iyi bir evlat da olamaz anlamındadır.

3.2.4.2. 충효쌍전 (忠孝雙全 / chung-hyo-ssang-jeon): Hem iyi bir evlat hem de sadık bir vatandaş olmak anlamına gelen bir Hanca dörtlemedir.

4. SONUÇ

Dil kültür bağıntısı açısından atasözlerinin Korecede çok önemli bir yeri vardır. Atasözleri aracılığıyla Kore kültürüne, değer yargılarına kolaylıkla hasıl olunabilmesi mümkündür. *Hanca* karakterlerden oluşan ve deyimsel anlam taşıyan dörtlemeler de atasözleri gibi yerleşik ifadelerdir ve modern Korecede dahi önemli bir yere sahiptir. Birçoğu eski zamanların hikayelerine dayanmakta ve Kore'nin ne kadar köklü bir geçmişi olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda Uzak Doğu felsefesini de içinde barındıran bu kalıplaşmış ifadeler Kore halkının inanışlarına ve düşünce yapısına da ışık tutmaktadır. Bu çalışmada Konfüçyanizmin en önemli vurgularından biri olan ebeveynlere saygı ve onlara layık bir evlat olma anlamı taşıyan *hyo* kavramını konu edinen atasözleri ve dörtlemeler ele alınmıştır. Bunlar aracılığıyla *hyo* kavramının Kore dilindeki yansımalarının izi sürülmeye çalışılmıştır.

Çalışmada kullanılan atasözleri ve dörtlemeler anlamsal açıdan sınıflandırılmış ve Kore halkının *hyo* kavramına farklı pencerelerden baktığı tespit edilmiştir. Bunların bir kısmı hayırlı evlat olmanın tasvirini yaparken bir kısmı yalnızca ebeveynlerin yüceliğine işaret etmektedir.

Hyo kavramını içeren atasözlerinin incelenmesi sonucunda bunların ya hayırlı evlat olmayı konu edinen atasözleri olduğu ya da *hyo* mefhumunu başka bir meseleyi konu edinirken mecazi olarak kullandığı tespit edilmiştir. Her ne kadar bu çalışmada atasözleri bu şekilde sınıflanmış olsa da esasen bunları kesin sınırlarla birbirinden ayırmak mümkün değildir. Zira bu sözlerdeki *hyo* kavramının temel anlamı ve mecazi anlamları iç içe geçmiştir. Ancak yine de bu sınıflandırma *hyo* kavramının atasözleri ve dörtlemelerde nasıl ele alındığı konusunda genel bir fikir vermektedir.

27 atasözü içinde 9'unun *hyo* kavramını gerçek anlamında konu edindiği 18 tanesinin ise mecazi olarak konu edindiği tespit edilmiştir. Çalışmanın başında hayırlı evlat olmanın Kore toplumundaki öneminden yola çıkarak ilk kategorinin daha fazla çıkacağı düşünülmekteydi. Ancak bu tam tersi sonuç bile *hyo* kavramının toplumdaki ve dildeki önemini ortaya koymaktadır. Kavramı mecazi olarak kullanan atasözlerinde hayattaki herhangi bir meseleyi anlatırken bu kavramla ve ebeveyn-evlat arasındaki ilişkiyle örneklendirdiği anlaşılmaktadır. Örneğin bir erkek için eşin hayattaki önemi en hayırlı evlatla kıyaslanarak vurgulanmakta ya da her işin inisi de çıkışı da olduğu hayırlı/hayırsız evlat ikililiğiyle örneklendirilerek anlatılmaktadır. *Hyo* kavramının mecazi olarak kullanıldığı atasözlerinden toplumun ebeveyn evlat ilişkisinden yola çıkarak kendisi için önemli meseleleri kavramsallaştırdığı görülmektedir. Bütün bunlar toplumun yüzyıllar içinde ebeveyn-evlat ilişkisini nasıl deneyimlediğini ve toplumun bu ilişkiye nasıl baktığının sonucudur. Zira hayırlı evlat olmanın önemini vurgulayan atasözleri gibi *hyo* kavramının mecazi olarak örneklendirildiği atasözlerinde de genelde iyi bir evlattan

beklenenler veya ebeveynlerin çocuklarına karşı nasıl davranmaları gerektiğinin cevapları bulunmaktadır. Dolayısıyla bu atasözleri de diğer kategori gibi *hyo* kavramının Kore toplumundaki önemli yerini yansıtmaktadır.

Hanca karakterlerden oluşan dörtlemeler de 4 ana başlık altında toplanmıştır. Bunlardan ilki hem hayırlı evladı hem de hayırsız evladı konu edinmektedir. Bu dörtlemelerde iyi bir evladın anne babası için yapması gerekenler veya geçmişte iyi bir evlat olmak için bazı kişilerin anne babalarına yaptığı şaklabanlık hikayelerinden bahsedilmektedir. Bunlar, çocuklar için hazırlanan Sohag kitabında çocukların iyi bir evlat olmak için anne babaları için yapmaları gerekenlerle paralellik göstermektedir. Ya da iyi bir evlat olamayan kişinin anne baba bu hayattan göçtükten sonra pişmanlık ve vicdan azabı duyuşunu belirterek zamanında anne babaya hürmet etmek gerektiğini öğütlemektedir. Bunun yanında dörtlemelerin bir kısmı, doğrudan *hyo* kavramına işaret etmese de anne babaların hayat bilgeliğini konu edindiği ve bu bağlamda ebeveynleri yücelttiği için *hyo* ile ilişkili bulunmuş ve ayrı bir kategoride değerlendirilmiştir. Üçüncü kategori ise deyimsellik taşımayıp genellikle Konfüçyanizmdeki aile ilişkilerini ifade eden dörtlemelerden oluşmuştur. Bunlar genelde Konfüçyanizmde ebeveyn-evlat ilişkisini tanımlayan sözlerdir. Dört Hanca karakterin bir araya geldiği yerleşik ifadeler olduğundan *hyo* ile bağlantılandırılmıştır. Son olarak ise iyi evlat olmayla devlete sadık vatandaş olmayı ilişkilendiren dörtlemelerdir. Bu ifadelerde iyi bir evlat olan kişinin aynı zamanda iyi bir vatandaş da olabileceği veya iyi bir vatandaş olmanın temelini anne babaya karşı hayırlı evlat olmaya dayandığını anlatır. Bunlardan yola çıkarak Kore toplumunun geleneksel birey-devlet ilişkisine bakış açısıyla da karşılaşmaktayız. Yukarıda bahsedildiği gibi Konfüçyüs 5 etik ilişki sınıflaması yapmıştır. Bunlardan biri kral-tebaa ilişkisinin diğeri ise baba ve oğul arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiğini tasvir etmektedir. Bu dörtlemeler, Konfüçyanizmde bireyin tek başına değerlendirilmediği, devletin ve toplumun uyum içinde devamlılığını sağlamanın koşulunun bireyden geçtiğinin birer örneğidir.

Bu yerleşik ifadelerden yola çıkarak Kore toplumuna yüzyıllarca hakim olmuş Konfüçyanist değerlerin dile de yansımış olduğunu ve günümüz Korecesinde hala kendisine yer bulduğunu atasözleri ve dörtlemeler aracılığıyla rahatlıkla anlamaktayız. Tersinden bakılacak olduğunda da dil üzerinden bu değerlerin izini sürebilmekte ve toplumda kendine yer ettiği çıkarımında da bulunabilmekteyiz.

Bu araştırmayla yalnızca *hyo* kavramının Kore toplumundaki yeri değil aynı zamanda toplumun değer yargılarının dili nasıl etkilediği ve günümüz Korecesindeki yeri de tartışılmıştır. Çalışma aynı zamanda Türkiye'deki Uzak Doğu kültürüne Kore penceresinden bir katkı sunmayı ve Kore dilindeki kültürel unsurları hayırlı evlat kavramı üzerinden irdelemeyi amaçlamıştır. Korece, diğer diller gibi tarih boyunca deneyimlediği, değer verdiği ve alışkanlık haline getirdiği kültürel unsurları bünyesinde toplayan bir dildir. Bu sebeple gelecekte yapılacak araştırmalarla konu çok daha genişlemesine incelenebilir, Kore Konfüçyanizmi bağlamında Korece farklı boyutlarıyla incelenerek dil-kültür ilişkisine ışık tutulabilir.

5. KAYNAKLAR

Altundağ, P. (2012). Korecedeki Çince Kökenli Kelimelerin (Hanca) Yeri Ve Korece Öğretimindeki Önemi. *Dil Dergisi*, 156, 48-60.

Aydın, S. Kültürel Bir Miras Olarak Atasözlerinin Kullanımı Üzerine Türkçe Öğretmenlerinin Görüşleri. *Folklor/Edebiyat*, (75), 173-192.

Cho, Nam-Uk. (2009). A Comparative Study on the Traditional Piety and the Modern Piety. *Journal of Korean Hyo Studies*, 10, 89-114.

Choe Sang-gwon. (2017). Hyo Felsefesinin Yayılımı ve Gelecekteki Değeri (효사상 (孝思想) 의 전개와 그 미래적 가치). *第 26 號*12.

Chung, E. Y. (2015). *Korean Confucianism: Tradition and Modernity*. Academy of Korean Studies Press.

Geum Jang-tae, (2004), Hangugyugyoui Gwaje (Kore Konfüçyanizminin Görevi / 한국유교의 과제), Seul Üniversitesi Basımevi

Güç, Ahmet, (2001). Konfüçyüsçülük'te Kutsal Metinler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(1).

Han Dohyeon 2004, Adap Çalışmalarının Toplumbilimsel Teorileri ve Kolektivizme Dair Öngörüler (예학의 사회이론과 공동체주의적 전망), in: 유교의 예와 현대적 해석, ed.한도현,김동노,영현아,허라금,최진덕. 창계. Kitap bölümü aşağıdaki gibi yap

I Hyeonyong. (2012). Geleneksel Hyo Kavramının Özellikleri ve Sınırlılıkları- Modern Hyo Eğitiminin Yönü Üzerine (전통적 효 개념의 특징과 한계-현대 효행교육의 방향설정을 위하여). *Hayırlı Evlat Araştırmaları(효학연구)*, 15, 31-59.

Ju Myeong-ae. (2011). Konfüçyanist Kültür ve Korece (유교 문화와 한국어). *Kore-Çin İnsani Bilimler Araştırmaları (한중인문학연구)*, 32, 181-206.

KUTANİS, R. Ö., & Tülin, T. U. N. Ç. (2010). Güney Kore Örgüt Kültürü: Konfüçyanizm'in Etkileri Açısından Bir Değerlendirme. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (35), 55-75.

Kee, T.S. (2008), Influences of Confucianism on Korean Corporate Culture,Asian Profile, Vol: 36, No:1

Kim Dong-no. (2004). Konfüçyanizmdeki 'Ye' ve Makro Güç İlişkileri: [Sohag] ve :[Jujagarye] Özelinde (유교의 예와 미시적 권력관계:[소학] 과 [주자가례] 를 중심으로. *Konfüçyanizmdeki 'Ye' ve Modern Yorumu (유교의 예와현대적 해석)*. Seoul.

Lee, Kwang-kyu. (2003). *Korean Traditional Culture*. Republic of Korea: Jimoondang.

Türközü, S. Göksel. (2017). Korecedeki Hanca Dörtlemeler Üzerine. In Pınar Altundağ M. Ertan Gökmen (Ed.), *Türkiye'de Kore Çalışmaları 1*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Won, Park. (2002). *Traditional Korean Thought*. Incheon: Inha University Press.

SÖZLÜKLER

Won-jung, Kim. (Ed.) (1997) Gosaseongeo ve Deyimler Ansiklopedisi (고사성어숙어백과사전) Eul Yoo Publishing Co., Ltd.

Jong-uk, Im (1996). Büyük Gosaseongeo Sözlüğü (고사성어대사전). Goryowon.

Won-jung, Kim (2003). Gosaseongeo Ansiklopedisi(고사성어 백과사전). Eul Yoo Publishing Co., Ltd. Internet Kaynakları

http://roman.cs.pusan.ac.kr/input_eng.aspx?

<http://stdweb2.korean.go.kr/main.jsp>

Şifa Bahçelerinin Pediatrik Hastanelerin İç Mekan Tasarım Kriterlerine Dahil Edilmesi

Hikmet Özlem Yurtgün¹

Ebru Erdoğan²

Giriş

Bu çalışmada doğal alanların Pediatrik hastalar için değeri ile psikolojik ve fiziksel sağlık etkileri üzerinde durulmuştur. Hastane ortamındaki çocuklar için doğa ile iç içe yaşamının potansiyel faydaları çevre psikolojisi üzerinde etkilerine bakılmıştır. Bu çalışmada metot olarak nitel araştırma yöntemlerinden literatür (alanyazın) taraması yöntemi kullanılmıştır. İçeriğinde sunulan bilgilerin daha etkin ve başarılı bir şekilde sunulabilmesi adına nitel araştırma çalışması için gereken kriterler listesi oluşturulmuştur. Bu kriterler çalışmanın oluşumu için gerekli olan rotanın belirlenmesinde kullanılmıştır. Belirlenen ana başlıklar birbirleri ile ilişkilendirilerek çeşitli kısıtlamalarla sınırlandırılmış, konuya uygun örneklemeler ortaya çıkartılarak çalışmanın çerçevesi oluşturulmuştur.

“Bahçe” (garden) terimi, çok kültürlü ve uzun bir tarihe sahiptir. Sağlık hizmetleri ortamı için tasarlanmış ve bu amaç için kullanılan herhangi bir yeşil alan bu terim içinde değerlendirilmektedir. Bahçe, sadece açık alan demek değildir. Doğanın bir parçası olan bahçe; insanların dinlenmek, eğlenmek, kendilerini iyi hissetmek, aktif veya pasif aktivitelerde bulunmak, inanç ritüellerini rahatça yerine getirmek için seçtikleri güvenli alanlar olarak tanımlanabilir. Ayrıca tarih boyunca insanların doğayı sağlık bulma yönünde çeşitli amaçlarla kullandığı bilinmektedir. Bahsi geçen alanlara tarihte kesin tanımlama getirilmemiş olsa bile iyileştirme etkilerinden dolayı, bu bahçelere *sağlık bahçesi* yada *şifa bahçesi* denilmektedir. Doğal ya da doğala benzer ortamlarda açık havada olmak, güneş ışığını hissetmek, ağaçları ve çiçekleri seyretmek, su ve kuş seslerini dinlemek, bahçeyi süsleyen bu ve diğer faktörlerin birleşimini fark etmek büyük ölçüde stres azaltıcı etkiye sahiptir. İnsanın var olduğu ilk çağlardan beri hastalıkları tedavi etmek için doğaya başvurulduğu bilinmektedir. Günümüzde tıbbın çok ilerlemiş olmasına ve pek çok tedavi yöntemi bulunmasına karşın hala doğanın iyileştirici etkisine başvurulur. “Şifa” teriminin kullanımı, sağlık hizmetleri bahçeleri açısından, tasarımcısının kişisel zevklerini ikinci plana atmasını ve kullanıcı merkezli tasarım anlayışıyla konuya yaklaşımını sağlar. Hortikültürel terapiyi³, bitki ve doğa ile tedavi olma, iyi olma durumu olarak kısaca tanımlamak mümkündür. Hortikültürel terapi kavramı aşağıdaki biçimlerde yapılan aktiviteleri kapsar;

*Doğanın zihinde canlandırılması (seyri)

*Hastane yada rehabilitasyon bahçelerini şifa bahçelerini ziyaret ve en önemlisi de bizzat bahçecilik faaliyetlerini içerir (bitki yetiştirme, meyve toplama vb.)

*Hortikültürel terapi bahçeleri, dış mekan (bu mekan hastane yada rehabilitasyon merkezinin bahçesi olabilir) bitki materyali yetiştirme teknikleri aktiviteleri içerir (Söderback ve ark 2004).

---

¹ Hikmet Özlem YURTGÜN, Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, İç Mim. ve Çevre Tas. Bölümü, yurtgunozlem@gmail.com

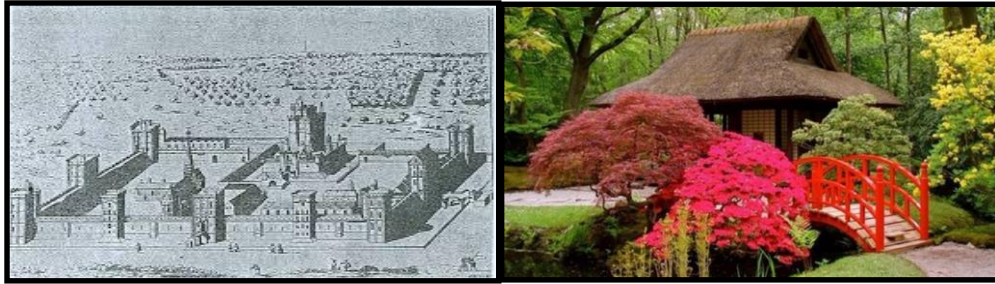
² Ebru ERDOĞAN, Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, İç Mim. ve Çevre Tas. Bölümü, erdogan@selcuk.edu.tr

³ Hortikültürel terapi, çocuk ya da yetişkin fiziksel veya zihinsel engelliler ile herhangi bir nedenle hastanede tedavi gören her yaş gurubu bireyin iyi olma halini destekleyen bitki, toprak ve doğa gibi elemanlara dayalı bir tedavi edici, eğitici ve geliştirici aktiviteler bütünüdür.

Şifa Bahçelerinin Tarihsel Gelişimi

Sağlık bahçelerinin kullanımı insanlık tarihi kadar eskidir. İlk açık alan kullanımı M.Ö. 10 000'e kadar gitmektedir. İlk bahçelerin nerede ve kimler tarafından yapıldığı net olarak bilinmemesine karşın, ilk bahçe örneklerinin mağarada yaşayanlar tarafından ailelerini vahşi hayvanlardan koruma amacıyla oluşturduğu tahmin edilmektedir. Zaman içerisinde çeşitli bariyerler oluşturularak kullanılan alanlar koruma altına alınmıştır. Evcil hayvanlarını korumak, sebze-meyve yetiştirmek ve ailelerinin güneşli neolitik zamanlarda keyifle vakit geçirep rahatlamaları için taştan ya da topraktan alanlar oluşturularak bu alanları çitle çevirmişlerdir. İlk zevk bahçelerinin kadınlar tarafından oluşturuldukları tahmin edilmektedir (Turner, 2005). Sağlık bahçelerinin tarihi de açık alanların tarihi gibi çok eskilere dayanmaktadır. Dünyadaki yazılı en eski bahçe tanımının Gılgamış destanında yapıldığı bilinmektedir. Gılgamış destanında anlatılan Kral Gılgamış'ın ölen arkadaşını muhteşem güzelliğe sahip olan bir cennet bahçesinde onurlandırıp öven bir methiye yaktığından bahsedilir. Destanında Kral'ın arkadaşının ölümünden sonra aradığı huzuru, gücü ve metaneti bu bahçede bulduğu anlatılır (Olsson ve Algulin, 1990). Büyük Mısır bahçeleri Mısır toplumu için zor çevre koşullarından bir kaçış olarak inşa edilmiştir. Tarih kitaplarında bu bahçeler, kızgın güneşten korunmak için çok cazip seçenekler sunan bir cennet olarak tasvir edilmiştir (Gerlach-Spriggs, Kaufman ve Warner, 1998).

14. ve 15. yüzyılda kilisenin ülke yönetiminde ve sosyal hayatta çok önemli bir yere sahip olmasının etkisiyle birlikte manastırlar da sosyal yaşamda önemli bir yere sahip olmuşlardır. Sağlık bahçeleri de manastırların bünyelerinde yer alan, ilaç yapımı için bitki yetiştirilen, hasta rehabilitasyonlarının yapıldığı, din adamlarının ibadetlerini gerçekleştirdikleri ve bunun gibi çeşitli amaçlarla kullanılan farklı büyüklükteki bahçelerdir ama manastırlarda meydana gelen gerileme ve dini kuruluşlarda ortaya çıkan yozlaşmayla birlikte, halkın kiliseye olan güveni azalmıştır. Manastırlarda meydana gelen gerilemeyle birlikte, manastır bahçeleri de etkilenerek gözden düşmüştür (Şekil 1-2). Tarihçi Warnere göre uzun süre unutulmuş restoratif bahçeler 17.yy da tekrar keşfedilmiştir. 17. ve 18. yüzyıllarda sağlıkta meydana gelen düzenleme ve gelişmelerle birlikte açık alanlar tekrar önem kazanmaya başlamıştır. Bilimsel tıp sonucu elde edilen bulgular, hastanelerde açık alan kullanımını tekrar cesaretlendirmiştir (Cooper-Marcus ve Barnes, 1999).

Şekil 1-2 Manastır bahçeleri - Japon bahçeleri

Sağlık sistemi; geçmiş yüzyıllarda doğayı, temiz havayı ve güneş ışığını iyileşmenin temel gereksinimleri olarak gören orta çağ manastır hastanelerinden 17. ve 18. yüzyıllarda büyük belediye hastanelerine, 19. ve 20. yüzyıllarda da pavilyon tipi hastanelere, yetimhanelere, huzurevlerine ve sanatoryumlara uzanan bir değişim süreci geçirmiştir. Bu süreçle birlikte sağlık sisteminde pek çok radikal değişiklik yaşanmıştır. Hastaneler ve bakım evleri; tekerlekli sandalye kullanan hastalarına bahçelerinde güneş banyosu, temiz hava ve çeşitli egzersizler yaptırmaktadır. Sanatoryumlarda tüberküloz hastalarına uygulanan temiz hava ve bahçe terapisi de çok yararlı sonuçlar vermektedir. Warner, tıpta meydana gelen gelişmeleri ve değişimleri şöyle anlatmaktadır: 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın ilk on yılında hasta bakım yöntemlerinde tekerlekli yataklar kullanılmaya başlanmıştır. Böylece hemşireler hastaların güneş ışığından yararlanabilmeleri için hasta yataklarını verandalara ve çatılara çıkarmaya başlamışlardır. Temiz hava ve güneş ışığı özellikle tüberküloz gibi hastalıkların tedavisinde

çok önemli bir yer tutmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan bu akım 20. yüzyıldaki Amerikan sağlık sistemini derinden etkilemiş ve pek çok akıl hastalıkları hastanesi ve çeşitli bakım evlerinde bu akım uygulanmıştır. Sektör genelinde prestij gören büyük şehir hastanelerinde de bu yaklaşım hakim olduğu için prestij elde etmek için bütün küçük hastane ve sağlık kuruluşları da bu yaklaşımı benimseyerek uygulamıştır. Sağlık sektöründeki moda nedeniyle prestij kazanmak isteyen hastanelerin de böyle yapması gerektiği empoze edilerek sektör geneline bu yaklaşım hakim olmuştur (Warner, 1994-1995). Tabiat ve sağlık arasındaki ilişki, teknolojinin ilerlemesiyle birlikte bölünmeye başlamıştır. Marcus ve Barnes'a göre; doğanın herşeyi iyileştirebileceği düşüncesi ortadan kaybolmuştur (Cooper-Marcus ve Barnes, 1999).

20.yy başlarında 1950'lerden 1990'lara kadar olan dönemde sağlık sektöründe doğanın iyileştirici etkisinden tamamıyla uzaklaşmıştır. Uluslararası kurumsal ofis binalarını andıran çok katlı hastane binaları inşa edilmiş; doğal havalandırma yerini klimalara bırakmış, açık teraslar ve balkonlar yok olmuş, doğa, park yerlerine yenik düşmüş, hastanenin iç tasarımı çalışanlardan, hastalardan ve ziyaretçilerden daha fazla verim alabilmek için düzenlenmiştir (Ulrich, 1992; Malkin, 1992; Horsborough, 1995). Teknoloji ile birlikte meydana gelen gelişmelerle tabiata ihtiyaç kalmadığı düşünülerek göz ardı edilmeye başlanmıştır. Bu gelişmelerden sonra kazanılan özgüvenle birlikte uygulanan tedavi yöntemlerinde doğallıktan uzaklaşmıştır. Bu uzaklaşma sonucu kullanılan yöntem ve malzemelerdeki kimyasal kullanımının artması sonucu ortaya çıkan yan etkileri de hızlı bir şekilde görülmeye başlanmıştır.

1980 ve 1990'larda yapılan araştırmalarla birlikte doğanın iyileşme üzerindeki etkilerinin kanıtlanabilmesi için daha somut çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların sonuçları, doğanın iyileşme üzerindeki olumlu etkilerine destek olmuştur. Artan güven ve iyileştirici özellikleriyle birlikte doğa tekrar popüler olmuştur ve günümüze kadar gelmiştir (Ulrich 1981, 1984, 1992, Hartig 1991, 1993, 1996). Alternatif ve tamamlayıcı tıp uygulamalarına olan ilginin tekrar artmasıyla birlikte doğa tekrar tıp uygulamalarındaki yerini almıştır. Marcus ve Barnes'e göre, 1990'larla birlikte Amerikan halkının sağlıklı yaşama isteğinde büyük artışlar yaşanmıştır. Bitkisel kökenli sağlık ürünlerinin satışı ile egzersiz ve spor aktivitelerine katılım oranında hızlı bir yükselme olmuştur. Organik ürünleri tercih eden bilinçli tüketici sayısı da giderek artmıştır. İnsanlar stresle başa çıkmanın yollarını ararken tabiatla iç içe geçirilen zamanın iyileştirici etkisini keşfetmişlerdir (Cooper-Marcus ve Barnes, 1994). Bu paradigmalara gelişen ilgi sayesinde konut projelerinde ve sağlık kuruluşlarında şifa bahçelerine verilen yer ve önem artmıştır. İnsanoğlu için bahçeler, her zaman yaşamın kaosundan bir kaçış olarak görülmüştür. Çoğu insan bahçesiyle uğraşmayı halen pahalı bir tatile tercih etmektedir. Bahçeler, insanların kişisel zevklerine göre kendi cennetlerini oluşturmasına olanak sağlayan yaratıcılık ve hayal gücüne açık alanlardır. Bir bahçenin ifade ettiği şey, onu yaratan insanın hayal gücü ve ona yüklediği anlamlara göre çeşitlilik ve değer kazanmaktadır. Marcus ve Barnes'a göre ise; bahçeler çok farklı yollarla iyileştirici etkilerde bulunmaktadır: manzara, aktif ve pasif aktiviteler: gözlem yapmak, gezinmek, dinlemek, oturmak, keşfetmek gibi (Cooper-Marcus ve Barnes, 1999).

Çocuklara Yönelik Tasarlanan Şifa Bahçeleri

Şifa bahçelerinin kendilerinden beklenen faydaları ve etkileri sağlayabilmeleri için tasarımında dikkat edilmesi gereken hususlar vardır, öncelikle bir şifa bahçesi tasarımında, bu bahçeyi kullanacak olan kişi veya hasta üzerine odaklanıp kullanıcıya göre tasarım yapmak esastır. Bu bağlamda tasarımda, hastaların ve ziyaretçilerinin ihtiyaçları göz önünde bulundurulmalı ve bahçe ile ilişkileri, "erişilebilirlik" de göz önünde bulundurularak dikkatli bir şekilde kurgulanmalıdır. Dikkat edilmesi gereken diğer bir nokta ise; *healing garden* teriminin Türkçemize "iyileştirme bahçesi" olarak tercüme edilip, beklentilerin yanlış yönlendirilmesine mâni olunmasıdır. Şifa bahçelerinden büyük beklentilerle, mucizevi bir şekilde hastalıkları tedavi etmesini beklemek hata olur. Sonuç olarak bir şifa bahçesi kırık bir bacağı ya da kanseri iyileştiremez. Fakat Marcus'a göre şunları yapabilir;

- Stresimizi azaltarak vücudumuzun daha dengeli bir hal almasına yardımcı olur.

Yurtgün, Özlem, Hikmet; Erdoğan, Ebru; Şifa Bahçelerinin Pediatrik Hastanelerin İç Mekan Tasarım Kriterlerine Dahil Edilmesi

- Hastaya kendi iyileştirici içsel gücünü keşfetmesi için gereken cesareti verir.
- Hastaya tedavisi çok zor olan hastalıklarla mücadele edebilmesi için destek olur ve moral verir.
- Personelin hastalarla birlikte fiziksel tedavi ve bahçe tedavisi yapılabilmesi için uygun koşulları oluşturur.
- Hastane personelinin iş yeri stresinden uzaklaşp rahatlamasını sağlar.
- Hasta ve ziyaretçilerine, hastane havasından uzakta rahatlatıcı bir ortam oluşturur (Marcus, 2005).

Çocuk, oyun ve doğa arasındaki ilişkinin önemi hakkındaki görüşler uzun süredir tartışılmaktadır. Çocuk gelişimi kuramı ve uygulamasının yüzyıldan daha eski mirasının, çocuk bahçelerinin iyileştirici rolünün anlaşılmasına yardım ettiğini anlamak için Montessori, Pestalozzi, Steiner, Froebel ve Dewey gibi isimleri düşünmek gereklidir. İnsanlarla, doğal nesnelere ve materyallerle oyunlu etkileşimler sırasında çocuk; aklının, vücudunun ve ruhunun gelişmelerini sağlayan özel sınırsız bir yola başvurur.

Çocukların fiziksel çevreleriyle yoğun etkileşimleri olduğu gözlenir. Çeşitli, değişken, çok duygusal ve canlı olan ortamı sebebiyle bahçeler çocuklar için oldukça hoşnut edici ortamlardır. “Sıkıştırılmış doğası” gereği araştırmacılar tarafından “iyileştirme ajanı” (Olds 1985) olarak tanımlanan bahçelerin, sıkıntıyı etkisiz hale getirdiği, stresi azalttığı, buna bağlı olarak kalp ritmini düşürdüğü, çocukların içsel merakını teşvik ettiği ve sentetik çevreye kıyasla çok büyük bir seçim sunduğu belirtilmektedir (Moore and Wong 1997). Bu doğrultuda sağlık yapılarında tedavi gören çocukların bahçe ve bitkilerle uğraşmasının, toprakla temasının tedavi edici yönü hortikültürel terapi alanında çalışan profesyoneller tarafından kabul görmüştür. Literatürde doğa ile iç içe olmanın çocuklar üzerindeki olumlu etkilerinin sebepleri araştırılmış ve insanların doğadan; duygusal, entelektüel, sosyal, fiziksel olarak faydalandıkları görülmüştür.

Şifa bahçeleri, çocuğun içsel yaşamının dış dünya ile tamamlanabildiği, çocuğun hem teşvik hem de teselli bulabildiği yerler olarak özel bir öneme sahiptirler. İngiliz çocuk psikiyatristi ve pediatrişi Donald Winnicott 1971 yılında bu alanı; çocuğun “potansiyel alanı”, çocuğun oyunlar aracılığıyla içsel çelişkilerini ve korkularını sözel ve sözel olmayan şekilde anlattığı yer olarak adlandırır. Şifa bahçelerine yurtdışında birçok çocuk hastanesinde rastlanmakla beraber Türkiye’de dış mekânlarda az miktarda, iç mekânlarda ise hiç görülmemektedir. İklim koşulları, hijyenik koşullar, uygulama alanlarının kısıtlılığı, uygulama alanlarının şehir merkezine yakın olması neticesinde doğan problemler (gürültü, hava kirliliği vb.) dikkate alındığında dış mekân şifa bahçelerinin işlevini tam olarak yerine getiremediği sadece dönemsel olarak faydalandığı görülmüştür. Bu durum şifa bahçelerinin iç mekâna taşınmasının ve çocuk hastaneleri tasarım kriterlerine dâhil edilmesinin gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

Çocuklara yönelik tasarlanan iç mekân şifa bahçelerinde dikkat edilmesi gereken noktalar şu şekilde sıralanabilir; Yerleşim planı, Güvenlik, Mikroklima, Erişilebilirlik/kullanılabilirlik, Kullanıcı grubu bölgeleri (çocuklar, gençler, aileler, personel, ziyaretçiler), Kullanım çeşitliliği, Farklı psikolojik ihtiyaçların karşılanması, Çocuk - doğa etkileşimi, Doğal Kaynakların çeşitliliği: Aktiviteler, Bahçe İle Sanatın Entegre Edilmesi, Bakım.

Şifa bahçesi, yıl boyunca güneş almak ve kış aylarında yağmur, rüzgâr, kar, sis gibi olumsuz hava şartlarından korunmak için uygun bir yerde ve uygun bir şekilde konumlandırılmalıdır. Bina formuna uygun bir yere yerleştirilmelidir. Girişler, bekleme alanları, kafeteryalar gibi kamu kullanımına açık alanlardan kolay görünecek şekilde ve aktivite alanlarının yakınına konumlandırılmalıdır. Hasta odalarından kolayca erişilebilmeli ve kolayca görünümünü sağlanmalıdır. Bütün girişler, davetkâr ve çocuk dostu olmalıdır. Şifa bahçelerinde kullanılan malzemeler, materyaller sağlığa zararsız anti bakteriyel malzemeler olmalıdır. İlkbahar, kış ve sonbaharda güneş ışığından yararlanılabilmelidir. Bu amaçla aktivite alanları, güneye (güney yarım kürede tam

tersi) doğru konumlandırılmalıdır. Yaz güneşinden korunma amacıyla gölgelikler ya da klima sistemleri oluşturulmalıdır.

Tekerlekli sandalye kullanan, taşıyıcı araca gereksinim duyan, yürüyebilen, karyolada olan tüm çocukların bahçeye erişimi sağlanmalı ve engellilere yönelik tasarım kriterlerini taşıyor olmalıdır. Duyusal bozukluk yetersizliği olan çocukların bahçeyi kullanabileceği tasarımlar yapılmalıdır. Alanın verimli kullanılabilmesi adına yönlendirme çizgileri ile açık ve net bir hiyerarşi sağlanmalıdır. Kullanılan zemin malzemesinin engellilik düzeyine göre düşünülüp pürüzsüz ve kaydırmaz malzemeler kullanılarak engelsiz zeminler oluşturulmalıdır. Ailelerin ve personelin rahat erişim sağlayacağı ve çocukları gözetim altında tutabileceği özel alanlar tasarlanmalıdır. Bahçenin farklı alanlara ayrılması veya kullanıcılara göre farklı zaman aralıklarına ayrılması suretiyle farklı grupların kullanımı sağlanmalıdır. Mutsuz ve stresli ailelerin kullanımı için özel alanlar oluşturulmalıdır. Eğer bahçe için yeterli alan varsa, ergenlik öncesi veya ergenlik dönemindeki gençler gibi farklı yaş gruplarının kullanımı için alanlarda farklılaşma sağlanarak özel kullanım alanları sağlanmalıdır. Şifa bahçeleri tasarımına, mümkün olabildiğince tüm hasta tipleri dâhil edilmeli bu doğrultuda tasarımlar yapılmalıdır.

Çocukların bir arada olabilmelerinin yanı sıra gruptan ayrılarak yalnız vakit geçirebilmelerine olanak tanıyan geniş bir mekânsal çeşitlilik sağlanmalıdır. Velilerin, personelin ve öğretmenlerin çocuklarla birlikte vakit geçirebileceği geniş, rahat ve sosyal ortamlar oluşturulmalıdır. Özel organizasyonların ve eğlencelerin düzenlenebilmesine veya sahnelenmesine imkân tanıyan düzenlemeler yapılmalıdır. Meydan okuma ve dinlenme ihtiyaçlarının her ikisi birden sağlanmalıdır. Çocukların kendi maceracı ruhlarını keşfetmeleri ve sınırlarını öğrenmeleri için fiziksel ve sosyal olarak gerekli ayarlamalar yapılmalı ve uygun ortamlar oluşturulmalıdır. Çocukların temel doğa deneyimine sahip olabilmesi için duyularıyla veya elleriyle doğayla etkileşime girebileceği rahat hareket edebilecekleri ortamlar sağlanmalı ve mümkün olabildiğince çok seçenek ve fırsat yaratılmalıdır. Bahçede çeşitli dikim alanları oluşturarak çocuklara bitki ekip dikmeleri için uygun fırsatlar yaratılmalıdır. Çocukların kendi yetiştirdikleri bitkilerin (meyve, sebze ve çiçeklerin) toplanmasını sağlamak için fırsatlar sağlanmalıdır.

Doğal kaynaklar, iklim koşulları ve alan yeterli olabildiği sürece mümkün olduğunca geniş bir yelpaze çerçevesinde düşünülmelidir. Göz önünde bulundurulup dikkate alınması gereken doğal kaynaklar şöyle sıralanabilir; Vejetasyon (Bir yerdeki ekolojik koşullara bağlı olarak oluşan bitki örtüsü), Hayvanlar, Su kaynakları. Çocukların bahçeyi kullanmalarını teşvik edecek ilgilerini çekecek hareketli cazibeli öğeler kullanılmalıdır. Çocukların hem fiziki hem de zihinsel gelişimlerine olumlu yönde katkı sağlayan, uygun ölçekli, erişilebilir, çok amaçlı, çeşitli yararlar sağlayan farklı sosyal aktivitelerin düzenlenmesi için uygun ortamlar düzenlenmelidir. Hem bahçenin tasarımına hem de bahçenin programlamasına sanatçıların katılımı için fırsatlar sağlanmalıdır. Sahip olunan bahçenin ihtiyacına göre bakım düzeyi belirlenerek, sağlık tesisi tarafından bakım hizmetlerinin maliyetine destek çıkılmalıdır (Cooper- Marcus ve Barnes, 1999).

Pediatrik Hastanelerde Şifa Bahçesi Örnekleri

Ann & Robert H. Lurie Children's Hospital of Chicago

Lurie Çocuk Hastanesi Chicago'nun Streeterville semtindeki yoğun bir caddede bir dizi faydalı yüksek binalar üzerinde yer alan 23 katlı bir sağlık kompleksidir. Cephesi renk, ışık ve formun canlı bir karışımıdır. Lurie öncesinde var olan hastanenin yapısal olarak beklenen ihtiyaçlara cevap verememesinden dolayıyla yeniden bir tasarım sürecine girmiştir. 1,25 milyon metrekaarelik bina, şehrin Lincoln Park semtindeki eski halinin neredeyse iki katı büyüklüğündedir. Bina üç farklı mimarlık ekibinin eseridir. Firmalar Kapsamlı bir tıbbi tasarım geçmişine sahiptir (Şekil-3).

Tasarım ekibinin planı, eski hastanenin çok işlevli fonksiyonlarının sürdürülmesinin yanında çocukların özgürce oynayabileceği özel renkli bahçe ve onlara özgü temalı zeminlerin bulunduğu kapalı alanlar tasarlamaktır. Hastalıkların birçoğunun hayatı tehdit edici olduğu düşünülmüş bu doğrultuda daha neşeli ve iyi planlanmış mekânlar ile çocuklar ve aileleri için tedavi sürecini daha az zorluklarla atlattıklarını sağlayacak bir alan oluşturmayı amaçlanmıştır.

Şekil-3 Ann & Robert H. Lurie Children's Hospital

Lurie Çocuk hastanesi dünyanın en yüksek çocuk hastanelerinden biridir ve Kuzey Amerika'nın en büyük BIM projelerinden biridir. Tamamlanan bina, Şikago Şehri'ndeki en karmaşık bina ve o dönemde dünyanın en büyük BIM sağlık hizmeti projesidir. Hastane Şikago'da Seneca Park'a bakan ve Çağdaş Sanat Müzesi ve tarihi Su Kulesi'nin bitişiğinde önemli bir konumda yer almaktadır. Chicago şehir merkezindeki yüksek yoğunluklu yerleşim birimine taşınmaya karar verilmesi, hasta bakımı, öğretim ve çevredeki kurumlarla araştırma konularında işbirliği için muazzam fırsatlar yaratmaya olanak tanımıştır (Url-1).

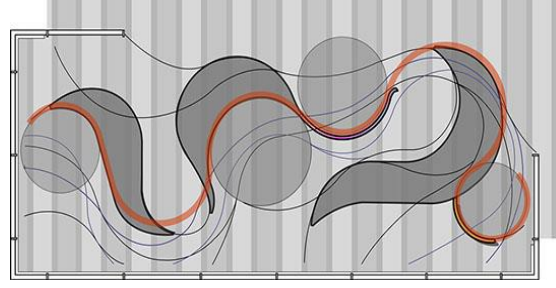
Chicago'daki Ann & Robert H. Lurie Çocuk Hastanesi'nde yapılan araştırma Stanley Manne Çocuk Araştırma Enstitüsü tarafından yürütülmektedir. Enstitü; çocuk sağlığının iyileştirilmesi ile çocuk hekimliği tedavisinin geliştirilmesi ve bilginin durmadan takip edilmesiyle daha sağlıklı geleceklerin sağlanmasına odaklanmıştır. Northwestern Üniversitesi Feinberg Tıp Fakültesi ile ortaklaşa bilim adamları, çocuk hastalıkları ve çocukluk çağı hastalıklarının kök nedenlerini ortaya çıkarmak, sağlık problemlerini hızlandıran faktörler bulmak için laboratuvarlarda, kliniklerde, hasta yatağında ve toplumda çalışmaktadırlar. Araştırmacılar her gün yeni terapiler ve hastalık önleme stratejileri geliştirmek için çalışmaktadırlar. Çocukluk çağı hastalıklarının nedenleri ve tedavileriyle ilgili tıbbi araştırmaları sürdürmeye ve geliştirmeye yardımcı olmak için gönüllülerden finansman sağlanmaktadır. Lurie Çocuk hastanesi çocukları, çocukluk çağı hastalıklarını önlemek, teşhis etmek, tedavi etmek ve hastaları ve ailelerini desteklemek için daha iyi yollar peşinde koşmaktadır (Url-2). Çocuk Danışma Kurulu, hastanenin yenilenmesi aşamasında şifa bahçesi fikrini ortaya atmış, "Hastaneden çıkamazlarsa, en azından küçük süre için binadan çıkabilirler" düşüncesi ile özel bir tasarım ekibi oluşturarak *Sky Garden*'ı hayata geçirmişlerdir. Proje, American Landscape of Landscape Architects 2013 tasarım ödül programında bir Onur Ödülü kazanmıştır.

Bahçe, genç hastalar, ebeveynleri ve personel için dinlenme ve keşif için interaktif bir yer olarak tasarlanmıştır. Parlak renkli reçine duvarlar, ledler, mermer çeşmeler ve tekrarlanan kütükler gibi birçok yenilikçi malzemenin oluşur. Bahçe, çocukları etrafta dolaşmaya ve köşelerde gizlenmiş yeni lezzetleri keşfetmeye teşvik için özel formlara dayanmaktadır. Kavisli formlar ayrıca içeriğine ferahlatıcı bir zıtlık sağlar. Sürdürülebilirlik çalışmalarına katkıda bulunmak adına Sky Garden, önemli miktarda geri dönüştürülmüş ve yenilenebilir malzeme içermektedir. Işık Duvarları, minimum %40 geri dönüştürülmüş içerikle oluşturulan reçine panelleri ile inşa

Kriterlerine Dahil Edilmesi

edilmiştir. Ağaç evindeki ahşap kütük oturma elemanları ve ahşap döşeme, yerel olarak temin edilmiş doğal malzemelerdir ve doğal toksik olmayan yüzeyler kullanılarak imal edilmiştir (Url-3,4).

Bahçe, enerji merkezleri ve toplanacak yerler olarak hizmet veren dört dairesel form etrafında tasarlanmıştır. Dairelerin konumu, etrafındaki bir hareket akımını tanımlar; bu kaldırımdaki bir dizi iç içe kıvrımlı çizgi ile daha da güçlendirilmiş bir parkurdur. Mekânsal çerçeve de üç eğri reçine duvar ve içlerine bambu bahçeleri yerleştirilmiştir. Genel olarak tasarım, çocukların iyileşmesine yardımcı olacak bir kalite ve heyecan duygusu taşımaktadır (Şekil 4).

Şekil-4 Ann & Robert H. Lurie Children's Hospital Sky Garden

Sky Garden, özel geri dönüştürülmüş reçine panelleri, doğal taş ve bölgeden geri kazanılmış ahşaptan oluşan zengin bir deneyimdir. Çocuklar bahçeyi doğrudan işaret yoluyla harekete geçirir ve buda sera alanları boyunca doğanın seslerini düzenler. Kat tavanı cam pencerelerden oluşur. Bahçe, keşif ve yenilikçi katılım için bir yer sunarken, bağışıklık yetersizliği olan çocukların ihtiyaçlarını karşılayan bir dizi bireysel ve kolektif alan içermektedir (Şekil 5).

Şekil-5 Ann & Robert H. Lurie Children's Hospital Görünüş

Duvarlar renk değiştiren bir dizi katlanmış ve birbirine kenetlenmiş özel eko-reçine malzemeden oluşur (Şekil 6). Bu renkli paneller anti-mikrobiyal yüzeylere sahiptir. Katılımcılar duvarların etrafında hareket ettikçe bir renk akışı oluştururlar. Panellerin içerisinde bulunan algılayıcılar harekete geçirildikçe duvarın çekirdeğindeki ledler ışık ve su yansımalarına, gelgit hareketlerine ve renkli baloncuklara dönüşür.

Bahçede ayrıca bir fiskiye çeşmesi mevcuttur. Fıskiyeden akan suyun içeriğinde bulaşıcı hastalıkların kontrolünü sağlayan özel bir madde vardır çocuklara bu suyu içirerek hastalıkların birbirlerine geçmesi önlenmeye çalışılmıştır.

Şekil-6 Ann & Robert H. Lurie Children's Hospital reçine paneller

Bahçe içerisinde ahşap heykeller ve oturma birimleri bulunmaktadır. Chicago'nun tarihi geçmişinden kurtarılmış oyunlardan elde edilen bu katı kütükler, tabakalar halinde fırında kurutulmuş çürüme ve böceklenmeye karşı ahşap içerisine ledler döşenmiştir. Bankların üzerinde hastanede daha önce tedavi olmuş ve taburcu olmuş çocukların el izleri yakma işlemi ile banklara işlenmiştir (Şekil 7). Aynı zamanda bankların içerisinde bulunan ses sistemi sayesinde bankla temas edildiğinde kuş ve su sesleri dışarıya verilmektedir (Url-5).

Şekil-7 Ann & Robert H. Lurie Children's Hospital bank kütükler

Ann & Robert H. Lurie Çocuk Hastanesi'nde hastalar, aileler, doktorlar ve yöneticiler için bir sığınaktır. Sky Garden'a olan bağlılık, doğal ışığa ve düşünülmüş alanlara erişimi ile hastalarının iyileşme süresini kısaltan büyüyen bir bilimsel araştırma yapısına dayanmaktadır. Bu araştırma yapısı iyileştirme mekanizmaları olarak hastane ortamlarının etkinliğini ölçen Pebble Projesi'nin bir parçasıdır. Yapılan bazı çalışmalar göstermiştir ki aktivitelerden beş dakika sonra, hastaların elektriksel beyin aktivitesi ve kas gerginliği gibi sebeplere bağlı kalp atış hızlarında önemli ölçüde düşüş sağlanmıştır, buda ruhsal bir dinginliğe erişmelerine olanak sağladığını ispat etmiştir. Bu rejeneratif proje⁴, şifa bahçelerini sağlık kurumlarının bir parçası olarak bütünleştiren kurumsal ortamlarda yeni bir paradigma sunmaktadır (Url-6, 7). Hastaneye yatan çocuklara, Chicago'nun tarihi ve doğal çevresini meşgul etme, bulaşıcı hastalıklar kontrol panosunun sıkı gerekliliklerini yerine getirme, bağışıklık yetersizliği olan çocuklar için güvenli bir ortam yaratmak, stresleri azaltan bir dizi etkileşimli fırsat yaratmak, doğal materyallere ve ışığa erişim sağlamak gibi bir çok amaca hizmet etmektedir.

Sonuç

Çocukluk çağı hastalığına yakalanmış hastalar için yapılan çalışmalar, tarihi süreç içinde ki gelişim aşamaları ortaya çıkan ihtiyaçlar doğrultusunda farklılık göstermektedir. 19.yy'dan itibaren çocuk hastalıkları alanında ortaya çıkan

⁴ Yaşlanma, hastalık veya travmaya bağlı zarar görmüş doku ve organların işlevselliğinin onarılması ya da iyileştirilebilmesidir.

hastanelerde iç mekân tasarımları ihtiyaçlara cevap verecek doğrultuda şekillenmeye başlamıştır. Süreç içerisinde tıp alanındaki gelişmelerde göz önüne alındığında gereksinimler tedavi aşamasında ayrıntılanmış ve yapılan çalışmalar ile bu gereksinimlere hangi doğrultuda cevap verilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Yaşam biçimi, teknoloji, sosyo-ekonomik değişim, çevre gibi etkenler doğrultusunda çocuk hastanelerinde kendi içerisinde bir plan şemasına kavuşmuş ve bu doğrultuda tasarımlar ortaya konulmaya başlanmıştır. Çocuk hastanelerindeki donatılar ve mobilyaların boyutlandırılması ve şekillendirilmesi çocuk hastanelerinin biçimlenmesine önemli katkıda bulunmuştur.

Çocukluk çağı hastalıkları hastalığın niteliği, hastalığın süreci, hastanede kalma süresi, çocukların gelecek yaşantılarında olumsuz etkiler ortaya çıkartmaktadır. Bunlar iyileşme evresinde, iyileştikten sonra ortaya çıkabilecek özellikle psikolojik ve fiziksel etkilerdir. Hastalık süresince çocukların psikolojik ve fiziksel etkilenişleri dikkate alınarak süreci en basit haliyle atlatmalarına yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Tasarım, oluşum ve işletme bakımından iç mimarlık ve tıp uzmanlık alanları yansırı çevre tasarımcılarına da iş düşmektedir tüm bu dallar tasarım aşamasında eşgüdüm içerisinde olmalıdır. Sağlık yapılarındaki şifa bahçeleri doğa ile iç içe olmanın psikolojik yönden rahatlamaya yardımcı olduğu ve hastane stresini azalttığı fikri şehirleşmenin başladığı dönemle birlikte ortaya çıkmıştır (Ulrich ve Parsons, 1992). Birçok araştırmacı sağlık yapılarında bulunmanın, tedavi sürecinin insanlar en önemlisi de çocuklar üzerinde yüksek düzeyde stres yarattığını kabul etmişlerdir ve doğa manzaralarının bu stresi azaltacağını ileri sürmüştür. Sağlık yapılarında tedavi gören çocukların bahçe ve bitkilerle uğraşmasının, toprakla temasının tedavi edici yönü hortikütrürel terapi alanında çalışan profesyoneller tarafından kabul görmüş bir gerçektir.

Son yıllarda gerçekleştirilen araştırmalar görsel çevre kalitesi ile insanların fiziksel sağlığı arasındaki ilişkiye dikkat çekmeye başlamıştır. Çocuk hastanelerinde doğal alanların çocukların yaşadıkları çevreyi sevmelerine eğitimlerine katkıda bulunduğuna, onlar için nostaljik değere sahip olmaları ve kent yaban hayatı için önemli bir kaynak oluşturmaları dolayısıyla 'mevcudiyet değeri'ne sahip olduğunu vurgulamakta, dolayısıyla doğal alanlardan pasif olarak yararlanmanın hastane ortamındaki çocukların kişisel refahlarına önemli ölçüde katkıda bulunacağını dolaylı fiziksel sağlıklarını olumlu yönde etkileyeceğini belirtmektedirler. Bu doğrultuda çocuk hastaneleri tasarlanırken dikkate alınması gereken temel kriterler arasında şifa bahçelerinin gerekliliği tartışmasız bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır. İç Mekân Şifa bahçelerine yurtdışında birçok çocuk hastanesinde rastlanmakla beraber Türkiye'de dış mekânlarda az miktarda, iç mekânlarda ise hiç görülmemektedir. İklim koşulları, hijyenik koşullar, uygulama alanlarının kısıtlılığı, uygulama alanlarının şehir merkezine yakın olması neticesinde doğan problemler (gürültü, hava kirliliği vb.) gibi etkenler dikkate alındığında dış mekan şifa bahçelerinin işlevini yerine getiremediği sadece dönemsel olarak faydalandığı görülmüştür.

Çocuk boyutsal, fiziksel, işlevsel, sosyal ve psikolojik anlamda dinamik bir olgudur. Çocuk hastanelerinde tasarıma bakış açısında bu ifadeler oldukça önemlidir. Çocuklar toplumların geleceğidir. Beden ve ruh sağlığı yerinde olan bireylerin topluma katkısı yadsınmaz. Bu çalışmada da şifa bahçelerinin içerikleri araştırılmış, pediatrik hastanelerde şifa bahçelerinin iç mekâna taşınmasının faydaları ve gereklilikleri açıklanmıştır. Şifa bahçelerinin iç mekâna taşınmasının pediatrik hastane tasarım kriterlerine dâhil edilmesinin gerekliliği ortaya konulmuştur. Çalışma gelecekte yapılacak olan hastane tasarımlarına bir model önerisi olması sebebiyle önem arz etmektedir.

Kaynakça

Akın Z.Ş.-2006-Çocuklar için İyileştirme Bahçeleri-Ankara Üniversitesi-Fen Bilimleri Enstitüsü -Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı -Yüksek Lisans Tezi.

Cooper Marcus, C. and Barnes, M,- 1995. Gardens in Healthcare Facilitie - Uses, Therapeutic Benefits, and Design Recommendations, The Center for Health Design, University of California at Berkeley.

Cooper Marcus, C. and Barnes, M.- 1999. Healing Gardens: Theraupetic Benefits and Design Recommendations, John Wiley & Sons Inc.

Marcus, C. & Barnes, M. (eds.), Healing gardens, Therapeutic Benefits and Design Recommendations. John Wiley & Sons, New York, 65-81.

Özgüner H - 2004, Doğal Peyzajın İnsanların Psikolojik Ve Fiziksel Sağlığı Üzerine Etkileri - SDÜ Orman Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, 32260 - Isparta. Sayfa: 97-107

Şakar E. - 2011-Şifalı Bitkiler ve Şifa Bahçeleri Tasarımı Üzerine Araştırmalar- -Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı - Yüksek Lisans Tezi - İstanbul

Serez A. - 2011 - Tarihsel Süreç içinde Sağlık Bahçeleri - İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü - Yüksek lisans tezi - Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı

Ulrich, R. S. - 1981. Natural Versus Urban Scenes;Some Psychophysiological Effects, Environment and Behavior.

Ulrich, R. S. - 1983. Aesthetic and Affective Response to Natural Environment, Human-Behavior-Environment-Advanced.

Ulrich, R. S. - 1984. View Through a Window May Influence Recovery from Surgery, Science, 224, April.

Ulrich, R. S. - 1992. Effects of Interior Design on Wellness:Theory and Recent Scientific Research, Journal of Healthcare Design.

Ulrich, R. S.- 1999. Effects of Gardens on Health Outcomes, Theory and Research. In Cooper

Ulrich, R. S.-1999. Theory of Supportive Garden Design, 120-132. Cooper Marcus, C., 2005. Healing Gardens in Hospitals.

İnternet Kaynakları

<https://www.scb.com/project/ann-robert-h-lurie-childrens-hospital/> (Url-1)

<https://www.luriechildrens.org/en/ways-to-help/> (Url-2)

<https://atdchi.org/event-1893807?emulatemode=2> (Url-3)

<https://www.luriechildrens.org/en/patients-visitors/explore-the-hospital/crown-sky-garden/> (Url-4)

<https://www.asla.org/2013awards/374.html> (Url-5)

<http://www.folaweb.com/crown-sky-garden.html> (Url-6)

<https://www.atelierten.com/projects/ann-robert-h-lurie-childrens-hospital-of-chicago/> (Url-7)

http://worldlandscapearchitect.com/the-landscape-spaces-of-nelson-mandela-childrens-hospital/#.W9YE1y_BI_V (Url-8)

Başlık Âdetinin Yirminci Yüzyılda Irak Türkleri ve Türkiye’de Bölgeler Açısından Araştırılması

Rabia Kocaman Aydın ¹

Giriş

Evlilik kurumu, tüm dünyada çeşitli folklorik ve inanç bileşenlerinin karışımından ortaya çıkan bir kültürel davranış kodlamasıdır. İnsanın doğasında olan, üreme arzusunun renklenmiş, süslenmiş, geleneğe dönmüş halidir. İnsanın bilgi ve görgüsünün gelişmesi ve değişmesi sonucu bugün bambaşka bir biçime dönüşmüştür. İnsanı ve toplumu tanımanın yolu değerler ve davranışların anlamlandırılması ile mümkündür. Bu amaçla yaptığımız 1994 yılındaki alan araştırmamızda, (Irak Türkleri bugün kendilerini “Türkmen” olarak tanımlıyorlar.) (Hürmüzlü, E. 2009:11) evlenme konusu içinde yer alan “başlık” âdetinin var olup olmadığını sorgulanmıştır. Onların bu âdete “yol” adını verdikleri görülmüştür. (Kocaman, R.1996:115) Bu âdetin Türkiye’de de yer alıp bölgeler üzerinden verilen örneklerle yirminci yüzyılda ufak tefek anlam değişmesi ile aynı amaca hizmet ettiği belirlenmiştir.

Aslında, bu çalışmaya beni iten temel neden, siyasi coğrafyanın böldüğü, ayrı devletlere dönüştürdüğü toplumu anlamaktı. Kültür kodlarının, devletlerin siyasi yapısı değişse dahi, değişmeden devam ettiği ve merasim, tören dediğimiz doğum, düğün, ölüm gibi folklorik ayınlar içeren eylemlerin nesilden nesile sürdürüldüğünün ispat edilmesi idi. Bu, yaptığım kaynak taraması ve alan araştırması ile belirlendi. Önce başlık kavramını tanımlayalım.

Başlık Tanımı: Genellikle damat tarafından, fakat çoğunlukla ailesi tarafından, gelin kızın ailesine yapılan bir evlilik ödemesi olarak tanımlanmaktadır. Sözü edilen bu ödemenin birçok fonksiyonları bulunmaktadır. Bunlardan ilki, evlenme yolu ile oluşacak akrabalık kurarak birleşecek ailelerin sosyo-ekonomik statülerini sembolize etmesidir. İkinci husus, gelin ve damat aileleri arasında ekonomik bir bağ kurarak evliliğin daha istikrarlı olmasının sağlanmasıdır. Aynı zamanda gelinin ailesine, kızları yerine gelin alacak bir araç(para) sağlamasıdır. (Erdentuğ, 1974:307)

1- Genel Olarak Kalın /Başlık

“Başlık”, birçok ilkel toplumda (Amerika Yerlileri, Afrika vs.) yüksek derecede gelişmiş bir kültür kalıbıdır. Buralarda, gençlerin nişanlanması kesinleştikten sonra, kızın ailesi ve klan üyeleri tarafından verilen “başlık” miktarı belirlenir. Verilen bir miktar paraya (o toplumda para sayılan şey; para, hayvan, kargı, boncuk vs.) ek olarak bir miktar evcil hayvanlar, ağaç kabuğundan yapılan kumaş ve diğer malzemeler verilir. Bunlar kızın ailesinin statüsüne ve kıza uygun damat adayının ödeme kabiliyetine yakın olmalıdır. (Erdentuğ, 1974 :307)

Farklı toplumlarda verilen bedelin miktarı büyük ölçüde değiştiği gibi bu bir çeşit hediye takdimidir. Hiçbir şekilde alış veriş olarak değerlendirilemez. Mesela Kuzey Amerika yerlilerinde başlık atıldığı gibi, Afrika topluluklarında sığır veya keçi olarak ödenir. (Erdentuğ, 1974 :308) Başlık ödemenin kız için bedel ödeme, amaç ne olursa olsun ve ödenen şey büyük veya küçük dahi olsa karısı üzerinde her şeyi uygulama hakkı vermemektedir. Koca bu ödemeyi yaparak, geleneğin kocaya verdiği hakları satın alabilir. (Asya Türk boylarında

---

¹ Rabia KOCAMAN AYDIN, Öğr. Gör. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, arabia@mu.edu.tr

olduğu gibi) bu haklar ne kadar büyük olursa olsun mutlak değerlerdir. Hiçbir kadın kocasının merhametine kalmış değildir. ((Erdentuğ, 1974 :310)

Uluğ Türkistan’ın birçok yerinde olduğu gibi, Kuzey Afganistan Türkeri’nde de “başlık” vardır. Kız evi, oğlanın babasından “ana hakkı”, “süt hakkı” isimleri ile başlık alır. (Kalafat, 2007:136) Bu tür uygulamalara Türk Dünyasının her kesiminde rastlanmaktadır.

Suriye Türkmenlerinde “Berdel” usulü evlenme vardır. Damat adayları karşılıklı kız kardeşleri ile evlenirler. Vefat eden ağabeyinin eşi ile dul kalan erkek kardeş evlenebilir. (Kalafat, , 2007 :157) Kazak Türklerinde de “başlık” parası alınır, çeyiz hazırlanır. Türklerde eski zamanlardan beri nişanlanma âdeti mevcuttur. Nişan merasimi için elçi tayin edilir. Nişan ile birlikte “kalın” “başlık” miktarı belirlenirdi. (Kocaman, 1996:102) Kalın 4 kısma ayrılırdı. Bunlar; “Karamal”, “Yelü”, “Tüy mal”, ve “Süt Hakkı” olarak anılırdı. “Kalınsız kız verme sözü” ilk olarak Göktürk yazıtlarında görülmüştür. (Ögel, 1988:262)

Westmarc’ın yaptığı incelemelere göre bedel, (başlık) vererek evlenme onaylanan bir evlilik biçimidir. Bedel vererek evlenme büyük bir insan topluluğunda görülmektedir. (Afrika ve yeryüzünün diğer bölgelerinde) (Erdentuğ, 1974: 310) Bu toplumlarda zor yolu ile kız kaçırarak evlenme geleneği olmadığı bilinmektedir. Diğer taraftan gelin kıza bedel vermek alelade bir satın alma da değildir. Zira gelin tarafı da damat tarafına karşılık olarak hediye verdiği örneklerde görülmektedir. (Erdentuğ, 1974: 310) Genellikle zevceye verilen bu bedel kız babasına verilir, bunu ailenin diğer üyeleri de paylaşmak durumundadır. Ya da bu akrabalara da hediyeler verilir. En çok hediye alan da kızın annesidir. Kız annesine verilen hediye “analık hakkı” “süt hakkı” olduğu gibi, bazen de gelin kızın bekâretinin koruyuculuğunu yapmasına karşılık ödül olarak kullanılır. (Erdentuğ, 1974: 310)

Hoebel’e göre, hediye ile satış arasındaki hat, örümcek ağı niteliğindedir. Tıpkı hediye ile rüşvet arasındaki ağa benzemektedir. Bu farklılıklar alan ile verenin tutumunda yatmaktadır. Aynı zamanda sözü edilen farklılıklar geleneğe göre uygulanan toplumun niteliğine de bağlıdır. (Erdentuğ, 1974:315)

Murdoc’a göre “başlık” vermek geleneği, baba soyunu izleyen sistemlerle, koca evinde oturma kuralı sıkı sıkıya bağlantılıdır. Kadının doğuracağı çocukların kendi akraba evinden kayboluşu, kıymetli eşyalarla ödeme yolu ile karşılanmalıdır. Zira gelinin koca evinde doğuracağı çocuklar koca tarafı sülalesinin üyeleridir. Bu yüzden karşılama parası alınır ve beklenir. (Erdentuğ, 1974: 315)

Bir toplumda “başlık” ın bulunması kadının imtiyaz, kudret, iş, güç, itibar, bakımından aşağı veya yüksek konumda olduğu anlamına gelmektedir. Diğer taraftan, dünya üzerinde toplumlarda evlilik gelenekleri konusunda büyük ölçüde karşılaştırmalı incelemeler yapmış olan Westmarc, Kültürel Antropologlardan, Hoebel, Linton, Piddington, Murdock şu noktalarda birleşmektedirler. (Erdentuğ, 1974:316)

“Başlık” ödemenin temelinde bir kaybı karşılama vardır. Buna göre bedel ödeme (başlık, hediye verme, değiş-tokuş) şeklinde ilkel ve geleneksel toplumlarda aile ekonomisi içinde kendi iş gücü nedeni ile önemli yeri olan kız evladının kaybı olarak görülür. Bununa birlikte baba soyunu izleyen toplumlarda gelinin doğacak çocuklarının kocası sülalesine veya klanına katılması olarak görülür. Bu nedenle çocukların kaybını karşılamak üzere bulunmuş bir yol olduğu söylenebilir. Fakat bu ödeme biçiminde her toplumun kendine has, değişen , sosyal, ekonomik ve mahalli şartlarına göre farklılaştığı (Avrupa toplumlarında olduğu gibi) veya terk edildiği bir gerçektir. (Erdentuğ. 1974:318)

1.a) – Türklerde “kalın” “başlık” özellikleri

Mevcut kaynaklara göre, tarihin en eski zamanlarından beri Türkler de kalın/ başlık uygulaması var olmuştur. Bunların “Kara Mal”, “Yelü”, “Tüy Mal”, ve “Süt Hakkı” olarak adlandırıldığını ifade etmiştik. Şimdi bunları kısaca açıklayalım.

1- Kara mal: Bu kısım kızın babasına verilirdi. Baba tarafından alınan kalın, kızın çeyizinin hazırlanmasında kullanılırdı.

2- Yelü: Erkeğin nişanlığını ilk ziyaret ettiği zaman verilirdi.

3- Tüy-mal: 20-60 at arasında olan ve düğün masraflarını karşılamak için verilen hediyedir.

4- Süt Hakkı: Kızın annesine damat adayı tarafından verilen hediyedir. Kalın damada ait olmayıp, bütün bir ailenin malı ve sermayesi sayılırdı. (Cin, 1988: 274)

Burada görüldüğü üzere çok eski zamanlardan itibaren aile kurumunu güçlendirmek adına yapılan bir çeşit dayanışma, zaman içinde anlam değiştirerek evlenirken kızın ailesine aile kurma konusunda maddi destek anlamına gelen başlık’a dönüşmüştür diyebiliriz.

Türkdoğan ve Ögel, gerek kalın gerekse başlık’ı bir satış sözleşmesi değil, bir akit olarak değerlendirirken, Cin, doğrudan satış olarak anmaktadır.

Aile hukuku açısından ele alındığında, eski Türk toplumlarında kalım-kalın “başlık” demek değildir. 19.yüzyılda çeşitli Türk boyları arasında araştırma yapmış olan İzazstrov, Grodekov ve Dingelstedt gibi bilim adamlarına göre kalım-kalın, babanın sağ iken oğullarının evlenebilmeleri için verdiği bir paydır. Başlık ise, evlenme sırasında kız ailesine verilen bir hediye görünüşündedir. Başlık, kalım-kalın geleneğinin yozlaşmış bir şekli de olabilir. (Tavkul, 1995:22) Kalın- kalım, yüzyıllar içinde, aile ekonomisini korumak adına alınan bir değer olmuştur. Sosyal yapının ve yaşam tarzlarının değişmesi ile bozularak kızın evlenmesi için erkek tarafından kız ailesine verilen bir değer olan başlık âdetine dönüşmüştür diyebiliriz.

1.b) – İslam Hukukunda “Mehir” ile “Kalın”/”Başlık” Mukayesesi

İslam hukukunda bulunan “mehir” ile “kalın “ ve “başlık” arasında önemli farklar bulunmaktadır. Kalın ve başlık kızın babasına veya ailesine verildiği gibi mehir özellikle evlenecek kızın kendisine verilmektedir. Mehir evlenmenin hükümlerinden biri olmasına rağmen, önceden tesbit edilmesi veya verilmemesi halinde evlenmeye engel değildir. Halil Cin’e göre; ancak kalın, ve başlık evlenmenin adeta temel şartı olup miktarı tesbit edilmeden veya bir kısmı veya tamamı ödenmeden evlenme gerçekleşmemektedir.(Cin, 1988: 280) Yirminci yüzyılda Türkiye’de bu anlayış daha esnek bir şekle dönüşmüştür.

Türklerde evlenme kelimesi eskiden de bugünkü manası ile kullanılırdı. Eski Uygur şiirlerinde evlenmeye kavuşmak da denir. Türklerde kadına verilen önem çok eski çağlardan beri bilinmekle beraber ailenin pederşahi özelliği mevcuttur. Aynı zamanda ekzogami yasanı ile aile kuran bir kavim olarak tarih sahnesine çıkmışlardır. (Ögel, 1988: 253) Hunlarla ilgili bilgileri en eski Çin kaynaklarından elde edilmektedir. M.Ö. 3. Yüzyılda Hun hükümdarları belirli bir boydan evlenirdi. Aynı şekilde hunlarda karşılıklı dünür olma âdeti vardı. Etnografya araştırmalarına göre hep aynı boydan kız alma âdeti, yine aynı boya kız verme adeti ile bağlantılı idi. Belli bir boydan kız alma, yine belli bir boya kız verme ile mümkün olmakta idi. (İnan, 1987:341) Hunlarda mevcut olan üvey ana ile veya yenge ile evlenme (leviratüs) adeti de ekzogami yasanı ile ilgili idi. (İnan, 1987:341)

Aynı adet Göktürklerde, Uygurlarda ve Kırgızlarda da mevcut idi. Çağdaş İslam Türklerinden ekzogami yasanına riayet edenler kazaklarla Başkurtlardır. (İnan, 1987:343) Bunlarda evlenme yasağı en az yedi göbekten itibaren atanın erkek torunlarından meydana gelmektedir. Kırgızlarda ise beşinci göbekten evlenmeye müsaade edilmektedir. Son zamanlarda ikinci göbekten evlenmeler görülmekle beraber hoş karşılanmazlar. (İnan, 1987: 344)

Eski devirlerde evlenme yasağı çok daha geniş bir daireye egemendi. Çünkü bu devirde evlenmeler kız kaçırma yolu ile yapıyordu. İlk zamanlarda yağma ve çapul ile yapılan bu kız kaçırma olaylarının zaman içinde evrim geçirdiği ve çeşitli adetler ile zenginleşerek barış yolu ile uzlaşıldığı söylenebilir. Bu konuda en eski kaynaklar olan destanlardır. Oğuz Türkleri’nin destanlarından günümüze kadar gelen “Dede Korkut” Hikayeleri ile “Manas” Destanında bu konuda güzel örnekler vardır. (İnan, 1987:161) Örnek:

- “Manas babasına şöyle der:
- Bütün alplardan korkmuyorum.
- Eskisi gibi çapulculuğa çıkmayacağım.
- Kayıp’ın kızı Kara Börk’ü
- Yakalayıp aldım kırlardan”

Eski devirlerde Türklerde kız kaçırmanın bu kadar yaygın olması, kalın âdetinin erkek üzerinde bağlayıcı bir yanı olduğunun bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Çünkü yirminci yüzyıl başlarında Türkiye’de birbirini seven gençler, eğer damat adayı yeterli ekonomik güce sahip değilse veya kızın ailesinin rızası yoksa kız kaçırılmaktadır. İster kalın, ister başlık olarak adlandırılınsın, evlilik kurumu eski zamanlardan beri Türklerde her iki aileye de maddi bir külfet getirmektedir. Bu âdetin Irak Türkleri’nde “yol” olarak adlandırıldığını belirtmiştik. Türkiye’de başlık âdetinin bölgeler üzerinden nasıl uygulandığını örnekleri ile değerlendirelim.

2- Türkiye’de Bölgelere Göre Başlık Uygulamaları

Başlık (yol) konusunda Türkiye’de olumlu ve olumsuz görüşler bulunduğu gibi, mehir ile başlığın aynı olduğu konusunda da çeşitli görüşler bulunmaktadır.(Hınçer, 1974:6098) Bölgelere göre örnekler vererek açıklayalım

2.a) İç Anadolu Bölgesi

Kırşehir’de başlığa “ağırlık” denmektedir. Burada pazarlık yolu ile yapılırdı..((Arseven, 1995:1069)

Yozgat’ta başlığa “Günsalık” adı verilirdi. Yozgat’ta başlık para olarak verilmişse, kız evi ev eşyalarının tamamını alırdı. (Özbaş, 1968:4795)

Ankara Polatlı İlçesi Kuşçu Köyü’nde başlık âdeti vardı. Burada başlık kız babasında kalır, kızın çeyizinde harcanmazdı. (Erk,1975:7380)

Eskişehir ili Merkez kazası İnönü Bucağı’na bağlı Erenköy’de başlık söz kesilince kararlaştırılır, burada da para kızın babasında kalırdı. (Erk, 1975:7380)

Çankırı’da başlık “Ana Hakkı” “Süt Hakkı” olarak adlandırılırdı. Burada da kız babası parayı istediği gibi tasarruf ederdi. (Cırık,1979:8806) Kayseri’de “mehir”, “hülliyet” olarak adlandırılırdı. (Uğurool, 1963:17)

Konya Ereğli’sinde “başlık”, “ağırlık” olarak adlandırılırdı. (Sayal, 1955:1231)

Sivas ili Yıldızeli ilçesi Kaplı Köyü, Karaözü Köyü Hafık İlçesi, Hacıalı Köyünde söz kesildiği gün pazarlık usulü ile başlık belirlenirdi (Demirci, M. 1973:10)

2.b) Marmara Bölgesi

Tekirdağ’da kızın istenmesi sırasında söz verildiyse başlık konuşulurdu. Para olarak verilene “Baba Hakkı” denirdi. (Artun, 1978:217)

Edirne ili, ilçe ve köylerinde de başlık âdeti vardır ve ağırlık şeklinde uygulanmaktadır. (Yıldırım, N. 2006:112)

Balıkesir köylerinde (Pamukçu, Savaştepe) başlık “ağırlık “ olarak adlandırılırdı. (Balkan, 1933:202)

Çanakkale köylerinde kız için verilecek başlık parası nişan kesildiği gün belirlenirdi. Oğlan evi “Sözkesen götürme” adı altında hediyeler götürür, kız evi de bir top menekşe ile ufak tefek hediyeler götürürdü. Buna “yavuklu çiçeği” denirdi. (Karaduman, 1962:2612)

2.c) Karadeniz Bölgesi

Bolu’da kız istendiği zaman anlaşma sağlanmışsa o gün “ağırlık” pazarlık usulü yapılırdı. Sadece para alındığı gibi, düğün masraflarının oğlan tarafının karşılaması şeklinde de olurdu. (Erensoy, 1940:292)

Tokat ilinde de kızın verileceği kesinleştiği gün pazarlık yolu ile “ağırlığı” belirlenirdi. Burada da hem para, hem de mal mülk, düğün masraflarının yapılması olarak uygulanırdı. (Cinlioğlu,1977:139)

Giresun ili Şebinkarahisar ilçesi köylerinde kızın verildiği gün “başlık” konuşulurdu. (Akyüz, 1957:1524)

Sinop ili Boyabat ilçesi ve köylerinde kızın sözünün kesildiği gün “başlık” konuşulurdu. Sinop ilinde “başlık” yerine “kalın” da denir. Kız çeyizinin alınacağı güne “çeyiz almak” yerine “kalın” denirdi. (Bayrı, 1939:2)

Karadeniz köylerinden Kapuköy’de başlık parasına “avayet” denirdi. Burada da başlık söz kesildiği gün pazarlık ile belirlenirdi. (Sarı, 1971:6030)

2. d) Akdeniz Bölgesi

İsparta ili ve ilçelerinde başlık pazarlığı diğer bölgelerin aksine kızın verildiği gün değil nikâhın kıyıldığı gün konuşulurdu. (Hikmet, 1930:15)

İçel ili Türkmen Oymakları’nda obanın büyüğüne danışarak kız istenirdi. Anlaşma sağlanırsa başlık miktarı belirlenirdi. Kız tarafı razı olmazsa oğlan kızı kaçırma hakkına sahip olurdu. (Uluğ, B. 1938: 15)

Hatay’da başlık parası, söz kesildiği gün kararlaştırılır adına “kan parası” denirdi. (Yalman, 1977: 208) Cenupta Türkmen Oymakları , 208

Maraş’ta başlık parası “ağırlık” şeklindedir. (Barlas, 1963:17)

2.e) Ege Bölgesi

Manisa ili Dericiler Köyü’nde kız istendiği gün, mutabık kalınmışsa başlık olarak “nişan aviyeti” adı altında bir para alınırdu. (Uluçay, 1943: 11)

İzmir civarı, Kesre, Tıraça, Gümüldür köylerinde kız istenince uzlaşma sağlanırsa başlık konuşulur, ağırlık olarak adlandırılırdı. (Acar, E. 1941: 10)

Kütahya ili’nde de evlilik de başlık söz kesildiği gün yapılırdı. Ağırlık olarak adlandırılırdı. (Barlas, H.U-Efe, S. 1963:11)

2.f) Güneydoğu Anadolu Bölgesi

Gaziantep’te Maraş’ta olduğu gibi öncelikle kızın amca çocukları evlenme hakkına sahiptir. Rızası alınmazsa kızı kaçırma hakkına sahiptir. Burada başlık pazarlık yolu ile yapılır ve “kalın sağlamak” olarak adlandırılırdı. (Enver, S. 1931: 52-53)

Diyarbakır’da kız istendiği zaman mutabık kalınca başlık miktarı konuşulurdu. Buna “kesi-biçi” denirdi. (İskenderoğlu, 1945: 10)

2.g) Doğu Anadolu Bölgesi

Hakkari ili Kiloban Köyü’nde kız isteme sırasında başlık miktarı görüşülür. Başlık anlaşması sağlanmazsa evlenme kolay kolay gerçekleşmezdi. (Gökalp, 1966:1606)

Kars ili Iğdır ilçesinde de başlık parası, kız istendiği zaman, uzlaşma sağlanınca belirlenirdi. (Birdoğ, 1973: 6826)

Tunceli ili’nde aşiret dışından kız alınırken güçlük çıkarılırdı. Burada başlık pazarlık yolu ile belirlenirdi. (Koşay, H.Z. 1977:12)

Sonuç

Görüldüğü üzere, Türkiye’de başlık âdeti, bütün bölgelerimizde ve örneklediğimiz şehirlerde ve özellikle köylerde 20 yüzyılda da gözlemlenmiştir. Uygulama tarzı bakımından sadece para alınması, para ile birlikte çeşitli altın takılar alınması uygulamaları görüldüğü gibi, bazen hem para hem de mal mülk şeklinde tatbik edilmiştir.

Batı ve Güney bölgelerimizde daha çok bir âdetin devamı niteliğinde bu para alınırken kız çeyizi hem kız, hem de erkek ailesi tarafından karşılıklı anlaşma yolu ile belirlenmektedir.

Doğu, Güneydoğu, İç Anadolu ve Karadeniz bölgesinde bazı illerde mutlaka yerine getirilmesi gereken bir âdet olarak uygulandığı görülmüştür.

Doğu ve Güneydoğu’da bazı şehirlerde Hakkari, Tunceli örneğinde olduğu gibi yerine getirilmemesi halinde evliliği engelleyen bir özellik arz etmektedir.

Aydın, Kocaman, Rabia; Başlık Âdetinin Yirminci Yüzyılda Irak Türkleri ve Türkiye’de Bölgeler Açısından Araştırılması

Irak Türkleri başlık âdeti “yol” da Türkiye’nin genelinde olduğu gibi daha çok kızın çeyizinin hazırlanması için alınan bir para olarak belirlenmiştir. Birkaç örnekte kızın babasının parayı kendisi için aldığı belirlenmiştir.

İslam inancında evlilikte belirlenen mehir uygulaması ise, Türkiye’de medeni kanunun kabulünden itibaren, başlık âdeti ile karışmış olarak adeta biçim değiştirmiştir. Yirminci yüzyılın sonunda çoğunlukla başlık âdeti terk edilmiş, geleneğin sembolik olarak uygulanması şekline dönüşmüştür.

Kaynakça

- Acar, E. (1941) Köylerde Garip Evlenme Adetleri, *Küçük Menderes Dergisi*, 1(6) 10-12
- Arseven, V. (1955) Kırşehir’de Evlenme ve Düğün Adetleri, *Türk Folklor Araştırmaları* 3(67) 1069-1071
- Artun, (1978) Tekirdağ Folklor Araştırması, 217-218
- Akyüz, H.(1957) Şebinkarahisar Köylerinde Düğün ve Evlenme. *Türk Folklor Araştırmaları*, 4(96) 1527-1527
- Balkan, A. (1933) Köylerde Evlenme Adetleri, *KAYNAK* 1(1) 202-204
- Barlas, H.U- Efe, S. (1963) Kütahya Düğün Adetleri 11-13
- Bayrı, M. Halit,(1939) Sinop’un Eski Düğün Adetleri, *Halk Bilgisi Haberleri*, 9(97) 10-12
- Birdağ, N. (1973) 6826) Iğdır’da Başlık ve Mehir, *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, 15(293) 6826-6827
- Cırık, R. (1979) Çankırı Folkloru- Hacı Hasan Köyü Gelenekleri. *Türk Folklor Araştırmaları* , 8806-8808
- Cin, H. (1988):274) İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, 274-278
- Cinlioğlu, (1977) H. Evlenme Töreleri , *Sivas Folkloru*, 5(58) 139-141
- Erdentuğ, N, (1974) Yeryüzünde İnsan Topluluklarında Başlık, *Türk Folklor Araştırmaları Yılığ, Belleten*, 69-80
- Erdentuğ. N. (1976) Türkiye Geleneksel Toplumlarında Başlık, *Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, 93-99
- Erensoy, L. (1978) Kazova Bölgesinin Düğün Âdetleri *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi* 6(629) 19-20
- Erensoy. M.N. (1940) Bolu’da Düğün Âdetleri, *Halk Bilgisi Haberleri*, 9(108) 292-294
- Enver, S. (1931): Gazi Ayıntab’ın Cenubundaki Yazı Köylerinde ve Seyyar Türkmenlerde Evlenme Adetleri, *Halk Bilgisi Haberleri* (15) 52-55
- Erk, Z. (1975) Kuşçu Köyü’nde Evlenme Adetler, *Türk Folklor Araştırmaları*, 16(310) 7380-7384
- Gökalp, M. (1966) Beytüşşebab ve Civarında Evlenme, *Türk Folklor Araştırmaları* 9(101) 1606-1608
- Hınçer, İ. (1974) Türklerde başlık ve mehir”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 15(295) 6098-6101
- Hikmet, T. (1930) İsparta’da Düğün Adetleri, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, 2(13) 15-16
- Hürmüzlü, E. (2006) Irak’ta Türkmen Gerçeği, 10-14
- Hürmüzlü. E. (2009) The Turkmen Reality İn Irak , 11-15
- İnan, A. (1987) Türk düğünlerinde Ekzogami Meselesi, *Makaleler ve İncelemeler*, 341-347
- İskenderoğlu, R. (1945) Eski Diyarbakır Düğünleri, *Karacadağ Dergisi* 7(76) 10-11
- Kalafat, Y. (2007), Balkanlardan Uluğ Türkistan’a Türk Halk İnançları, 136-138
- Kalafat, Y. (2008) Pir-i Türkisatn , Ahmet Yesevi Sultan, 201-212
- Karaduman, M. (1962) Çanakkale Köylerinde Kız İsteme ve Düğün, *Türk Folklor Araştırmaları*, 7(150) 2612-2615
- Kocaman, R. (1996) Irak Türkleri Folkloru’nda Evlenme Törenleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 102-106
- Koşay, H. (1977), Pulur Etnografya ve Folklor Araştırmaları, 12(21) 11-12
- Ögel, 1988:262 Türk Kültürünün Gelişme Çağları, İstanbul 1988, s. 262)
- Özbaş, H. (1968) Yozgat’ta Günsalık –Başlık Verme Adeti, *Türk Folklor Araştırmaları* 2(28) 4795-4798
- Sarı, E.(1971) Kapuköy’de Düğün Adetleri, *Türk Folklor Araştırmaları* 13(264) 6030- 6033
- Sayal, B. (1955) Konya Ereğlisi’nde Düğün Adetleri, *Türk Folklor Araştırmaları*, 4(77)
- Tavkul, U.(1995) Kafkasya Toplumlarında Başlık. *Kırım Dergisi* 4 (13) 20-23
- Türkdogan, O. (1976) Evlenmek Başlık Geleneğinin Sosyolojik Açıklaması, *Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, 4. 315-362

Aydın, Kocaman, Rabia; Başlık Âdetinin Yirminci Yüzyılda Irak Türkleri ve Türkiye’de Bölgeler Açısından Araştırılması

Uluğ, B. (1938) Evlenme Adet ve İnançları, *Halk Bilgisi Haberleri* 1(2) 16-18

Uğuroğ, B. (1963) Kayseri Düğünleri, . 17-19

Uluçay, Ç. (1943) Yund Dağlarında Bir Hafta Doğum Ve Nişan Adetleri, *Gediz* 6(66) 11-13

Yalman, A.R. (1977) Cenupta Türkmen Oymakları , 208-225

Yıldırım, N. (2006) Ailenin Yapısı ve Problemleri, 112-114

Van/Çavuştepe Kalesi'nden Bir Grup Kemik At Yanaklığı

Rafet Çavuşoğlu¹

Dilara Demirtaş²

GİRİŞ

Urartu Krallığı, MÖ 9-7. yy'da Doğu Anadolu başta olmak üzere batıda Fırat, kuzeyde Kars platosu-Sevan Gölü Havzası, doğuda Urmiye Gölü ve güneyde Toros Dağları'nın çevrelediği alanda hâkimiyet sürmüştür (Köroğlu, 2010: 10). Urartu kralı II. Sarduri Dönemi'nde (MÖ 760-730) kurulan Çavuştepe Kalesi'nde³ yapılan kazılarda çok sayıda Urartu eseri bulunmuştur. (Erzen 1978, Çavuşoğlu, Gökce ve Uslu, 2015: 357-379; Çavuşoğlu, Biber, Kılıç, Yılmaz, 2017: 187-207). Bulunan eserler arasında dikkate değer malzeme gruplarından biri de kemik eserlerdir. Kemik eser grupları içerisinde özellikle at koşum takımları, Urartu kültürünün farklı bir işçilik kolu olan kemik işleme teknolojisini gözler önüne sermektedir (Çavuşoğlu, Biber, Kılıç ve Yılmaz, 2017: 190).

At koşum takımları, koşum hayvanı olan atın araba ile bağlantısını sağlayan ve/veya atın süslenmesi ile güvenliği açısından kullanılan pek çok malzemeyi tanımlamaktadır. At koşum takımları genellikle tunç veya demirden yapılmıştır. Bununla birlikte pek çok kazı çalışmasında gem yanaklıklarının kemik veya boynuzdan yapılmış örneklerine rastlanılmıştır (bkz. Piotrovsky, 1950: 93-94; Erzen, 1970: 107; Erzen, 1978. Res. 41, Lev. XLVII; Kleiss, 1979: 111/Taf. 51; Muscarella, 2012: 279; Çavuşoğlu, 2017: 196/Res. 10c). Gem yanaklıkları, koşum hayvanlarının dizginlerinin kontrolü amacıyla ağızlarında (dişleri arasında) bulunan gemlerin kayış ipi ile bağlantısını sağlayan malzemeye verilen isimdir (Castullica, Dan, 2014: 37). Gemler, yanaklık formlarından yola çıkılarak “Oynar Yanaklıkları Gemler”, “Sabit Yanaklıkları Gemler” ve “Yanaklıksız Gemler” olarak üçe ayrılmaktadır (Yıldırım, 1987: 441). Oynar yanaklıkları gemler; ağızlık uçlarının yanaklık üzerindeki deliklere bağlanmasıyla ağızlığın hareket edebildiği örneklerdir.

Metal olan bu tür gemlerin ağızlık parçaları 11.2cm -20 cm uzunluğunda, yanaklık parçaları ise 13 cm-17 cm arasında değişmektedir (Belli 1983: 372-384; Yıldırım, 1987: 444-449;) Kayış ipleri için açılan deliklerin sayıları iki ile dört arasında değişmektedir. Urartu dönemine ait şimdiki kadar en eski oynar yanaklıkları gem kral Minua'ya (MÖ 810-786) aittir (Yıldırım, 1987: 444-449).

Kemik/boynuz gem yanaklıkları ise Urartu Krallığı'na ait pek çok yerleşim merkezinde bulunmuştur. Özellikle de en fazla buluntu Çavuştepe Kalesi'nde ortaya çıkmıştır. Bu kalede bulunan gem yanaklıkları genellikle kızıl geyik boynuzunda yapılmış olup tümü oynar yanaklıkları forma sahiptir (Çavuşoğlu, 2017: 196/Res. 10c).⁴

¹ Prof. Dr. Rafet Çavuşoğlu, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi, rafetcavusoglu@yahoo.com, rcavusoglu@yyu.edu.tr

² Dilara Demirtaş, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, dilararas93@hotmail.com.

³ Çavuştepe Kalesi Van-Hakkari karayolu üzerinde, Van kent merkezine 26 km uzaklıkta Gürpınar İlçesi'nin Çavuştepe Mahallesi'nde yer almaktadır.

⁴ Çavuştepe Kalesi'nde bulunan boynuz gem yanaklıkları Antropolog Doç. Dr. Hakan Yılmaz tarafından incelenmiş ve

Çavuştepe Boynuz Gem Yanaklıkları

1. Kat. No. 1. Mevcut Ölçüleri: Uzunluk: (Uz) 19.8 cm., Çapı (Çap.) 2.3 cm., Delik Çapı. 0.8 cm-0.9 cm., (Kazı. En. No.32 UKB.Tr.III.1.75, Yayınlar: Erzen, 1988: 49, Pl. XLVIIc).

Çavuştepe Uçkale kazıları sırasında bulunmuştur. Oynar yanaklıkları forma sahip olan eser geyik boynuzundan yapılmıştır. Kavis formlu gem yanaklığı uç kısma doğru incelmektedir. Üzerine yaklaşık olarak 0.5 cm ile 1.5 cm arasında değişen aralıklarla başlık kayışına bağlantı amacı ile dairesel delikler açılmıştır. Deliklerin çapları ise 0.8 cm ile 0.9 cm'dir. Sağlam durumdaki yanaklığın üzerinde yer yer perdah izlerine rastlanmıştır.

2. Kat. No. 2. Mevcut Ölçüleri: Uz: 16.3 cm, Çap: 2.3 cm, Delik Çap: 0.6 cm. (Kazı. En. No. 2 U.K.0.9.75, Yayınlar: Erzen, 1988: 49, Pl. XLVIIId).

Çavuştepe Uçkale'de yapılan kazı çalışmaları esnasında ele geçmiştir. Oynar yanaklıkları gem, geyik boynuzundan yapılmıştır. Kavis formlu gem yanaklığı uç kısma doğru incelmektedir. Yanaklığın üzerinde her biri 2.3 cm aralıklar ile yerleştirilmiştir üç adet kayış ipi deliği bulunmaktadır. Bu deliklerin çapları 0.3 cm'dir. Kullanımdan dolayı eserin üzerinde yıpranmalar mevcuttur. Yanaklık sağlamdır.

3. Kat. No. 3. Mevcut Ölçüleri: Uz.: 10.5 cm. Çap. 2.3, Delik Çap: 0.7 cm. (Yayınlar: Erzen, 1988: PL. XLVIIa).

Çavuştepe Kalesi'nde bulunan oynar yanaklıkları gem, geyik boynuzundan yapılmıştır. Uzunluğu 10.5 cm olan eserin alt kısmı kırıktır. Kırık olan kısımda ip deliğinin bir kısmı mevcuttur. Sağlam kısımda ise iki adet delik bulunmaktadır. Bu deliklerin çapları 0.6 cm ile 0.8 cm arasında değişmektedir. Delikler 1.8 cm ile 2 cm aralıklar ile yerleştirilmiştir. Düz formlu olan gem yanaklığının uç kısmında oyularak işlenmiş stilize koçbaşı yer almaktadır. Boynuzları ve gözleri dairesel biçimde abartılı olarak işlenmiştir. Koçbaşının ağız kısmında bir adet delik bulunmaktadır. Koçbaşı ile ilk kayış ipi deliği arasında 2.8 cm boşluk bulunmaktadır. Eserin bir kısmı eksiktir.

4. Kat. No. 4. Mevcut ölçüleri. Uz.: 11 cm, Çap. 2.5 cm, Delik Çap: 0.5,-0.8 cm. (Yayınlar: Erzen, 1988: 49, PLXLVIIb).

Çavuştepe Uçkale kazıları sırasında ele geçmiştir. Oynar yanaklıkları gem, geyik boynuzundan yapılmıştır. Eserin üzerine 1,5cm. aralıklarla birisi kırık 3 adet delik açılmıştır. Deliklerin çapları 0.5 ile 0.8 cm arasında değişiklik göstermektedir. Eserin alt kısmında dışa doğru çıkıntı yapan iki adet yarım daire bulunmaktadır. Gem yanaklığının uç kısmında oyma tekniği ile stilize bir grifon/kartal (?) başı işlenmiştir. Göz kısmı daire şeklinde belirtilmiştir. Ağız ve burun stilize biçimde işlenmiştir. Baş kısım ile ilk başlık kayışı deliği arasında 5 cm'lik bir boşluk bulunmaktadır. Eserin bir kısmı eksiktir.

5. Kat. No. 5. Mevcut Ölçüleri: Uzunluk. 16.5 Çap. 2 cm, Delik Çap.: 0.7-0.4 cm. (Kazı. En. No. Çav. Ak. KSDO.2015/4, Yayınlar: Çavuşoğlu vd, 2017: 196/Res. 10c).

Çavuştepe Aşağı Kale, Kuzey Sur Dibi odasında Urartu tabakası içerisinde ele geçmiştir. Oynar yanaklıkları gem, kızıl geyik boynuzundan yapılmıştır. Yanaklık alttan üste doğru daralarak hafif kavis formludur. Yanaklığın üzerinde aynı düzlem üzerine yerleştirilmiş 3 delik bulunmaktadır. Bu delikler aynı düzlem üzerinde aralarında 2-2.5 cm boşluk bırakılarak açılmıştır. Delikler sırasıyla 0,9, 0,8 ve 0,5 cm. çapındadır. Delikler ile aynı

düzlem üzerinde bulunan yanaklığın geniş kısmından dar kısmına doğru yaklaşık olarak 10 cm uzunluğunda çatlak bulunmaktadır.

6. Kat. No. 6. Mevcut Ölçüleri: Uz. 14,5 cm, Çap. 3 cm, Delik Çap:0,5 cm. (Kazı En. No. Çav. Ak. KSDO.2015/5, Yayınları: Çavuşoğlu, vd, 2017: 196/Res. 10c).

Çavuştepe Aşağı Kale, Kuzey Sur Dibi odasında Urartu tabakası içerisinde ele geçmiştir. Oynar yanaklıkları gem, kızıl geyik boynuzunun dikey ekseninde ikiye ayrılmasıyla oluşturulmuştur. Yanaklık kavis formu olup alttan üste doğru daralmaktadır. Yanaklığın üzerine 1,5cm aralıklarla üç adet delik açılmıştır. Delikler 0,8 cm, çapındadır. Eser sağlam durumdadır.

7. Kat. No. 7. Mevcut Ölçüleri, Uz. 5 cm, Çap. 1.5 cm, Delik Çap: 0.4 cm (Kazı En. No. Çav. Ak. KSDO.2015/138).

Çavuştepe Aşağı Kale, Kuzey Sur Dibi odasında bulunmuştur. Oynar yanaklıkları gem, kızıl geyik boynuzundan yapılmıştır. Yanaklığın her iki ucu da eksiktir. Eserin ortasında 1 cm çapında bir delik bulunurken sol ucundaki delik yarımardır.

8. Kat. No. 8. Mevcut Ölçüleri, Uz. 8.5 cm, Çap. 1.5 cm, Delik Çap. 1 cm. (Kazı En. No. Çav. Ak. 11/2016).

Çavuştepe Aşağı Kale, Kuzey Sur Dibi odasında ele geçmiştir. Oynar yanaklıkları gem kızıl geyik boynuzundan yapılmıştır. Eser yarım eksiktir. Gem uca doğru hafif kavis formudur. Eserin uç kısmında yaklaşık 2 cm'lik alanda iki adet üst üste boğum yapılmıştır. Eserin orta kısmında biri yarım biri 1 cm çapında dairesel delik açılmıştır. Bu deliklerin altında iki adet dikdörtgen çıkıntı bulunmaktadır.

Tartışma

Çavuştepe Kalesi'nde bulunan oynar yanaklıkları gemler kızıl geyik boynuzundan üretilmiştir. Gemlerin çoğunda üç adet kayış ipi deliği bulunmaktadır. İncelenen beş örnek kavis formu olup uca doğru daralmaktadır (Kat. No. 1-2, 5-6, 8). Kavis formu olan gem yanaklıklarının boyutları 11-16 cm arasında değişmektedir (Kat. No. 1-2, 5-6, 8). Gem yanaklıkları arasındaki stilize koçbaşı ile grifon/kartal başı diğer örneklerden farklıdır. (Bkz. Kat. No. 3-4)

Çavuştepe Kalesi'nde bulunan kavis formu (Kat. No. 1-2, 5-6, 8) gem yanaklıklarının benzer örneklerine Urartu kentlerinden Bastam (Kleiss, 1978: 111) ve Karmir-Blur'da (Kat. No. 9a-b) (Piotrovsky, 1950: 92-92, 94, Lev. 62) rastlanmıştır. Oynar yanaklıkları olan bu örneklerin üzerinde dairesel formda kayış ipi deliği bulunmaktadır. Karmir-Blur kentinde bulunan gem yanaklıkları Çavuştepe örneklerinden daha uzundur. Bastam Kalesi'nde bulunan kemik gem yanaklığı Med Dönemi'ne (Kleiss, 1978: Taf. 51/6), Karmir-Blur örneği ise İskit Dönemi'ne (Piotrovsky, 1950: 92-93) tarihlendirilmiştir.

İncelenen eserler arasında uçları koçbaşı/grifon başı biçimli gemler, Urartu kentlerinden Karmir-Blur (Kat. No. 10a-b) (Piotrovsky, 1950: 92-93), Hasanlu (Kat. No. 11a-b) (Muscarella, 2012: 279/Res. 12/13) ve Ayanis Kalesi'nde (Çilingiroğlu, Öztürk ve Parlıtı, 2016: 591) ele geçmiştir. Ele geçen örnekler arasında Çavuştepe zoomorfik gem yanaklarına (Kat. No. 3-4) en çok benzeyen Ayanis ele geçen koçbaşı gem yanaklığı ile Hasanlu (Kat. No. 11a-b) örnekleridir. Ayanis'te bulunan kemik gem yanaklığı Urartu tabakası içerisinde çivi yazılı belgeler ve mühür bullaların olduğu tabakada (Çilingiroğlu, Öztürk ve Parlıtı, 2016: 591), Hasanlu IIIb tabakasında (Muscarella, 2012: 279) ve Karmir-Blur'daki ise MÖ 7. yy ikinci yarısına ait İskit at gömüsü üzerinde bulunmuştur (Piotrovsky, 1950: 92-93). Zoomorfik gem yanaklıklarının metal örneklerine Urartu merkezlerinde rastlanılmıştır. Hasanlu'da tunçtan yapılmış bir gem yanaklığının uç kısımları yılanbaşı şeklinde (Schauensee,

1999: 47, Fig. 17), Erzincan Altıntepe III nolu mezar odasında tunçtan kartal başı protomlu (Yıldırım, 1987: 456/Çiz. 32) ve Karmir-Blur'da at başı biçiminde işlenmiş (Kat. No. 16) (Castallucia, Dann, 2014: 41) gem yanaklıkları ele geçmiştir.

İncelenen eserler arasında Urartu Kültürü'nün yanı sıra çevre kültürler içinde hem kavis formlu hem de zoomorfik gem yanaklıklarını görmek mümkündür. Çoğu MÖ 7. yy tarihlenen İskit kurganlarında (Minns, 1913: 187-189, Fig. 80-81; Kimball, Bashilov ve Yablonsky, 1995: 16, Fig. 16; Kimball, Bashilov ve Yablonsky, 1995: 108-109, Fig. 109) ve Ziyiye kentinde kemik ve boynuzdan gem yanaklıklarına rastlanılmıştır. İskit kurganlarından Ukrayna Zhabotin Bölgesin'de grifon, koç ve kurt başı biçimli oynar yanaklıkları kemikten gem örnekleri ele geçmiştir (Minns, 1913: 187-189, Fig. 80-81). (Kat. No. 12a-c). Yine İskit Kültürü'nde Rusya Novoçerkassk kurganlarında uç kısmı buzağı (?) başı olarak işlenmiş kemikten oynar yanaklıkları bir gem örneği ortaya çıkarılmıştır (Kimball, Bashilov ve Yablonsky, 1995: 16, Fig. 16). Alt Volga Bölgesi'nde Khosheutovo-Pyatimay I Mezarlığı'nda, kemik ve boynuzdan çok sayıda yanaklık ele geçmiştir. Oynar yanaklık formuna sahip olan örnekler üç delikli olup uç kısımları grifon başı (?) biçimindedir (Kimball, Bashilov ve Yablonsky, 1995: 108-109, Fig. 109). Ziyiye'de MÖ 7. yy ait oynar yanaklıkları gemin uç kısmı kurt (?) başı şeklinde işlenmiştir (Kat. No. 13) (Porada, 1962: 132, Fig. 73). Zoomorfik biçimli bu gem yanaklıklarının Çavuştepe örnekleriyle (Kat.No.3-4) en benzer olanı ise İskit kurganlarında bulunan eserlerdir (Kat.No.12a-b). Özellikle zoomorfik gem yanaklıklarının stilize biçimde işlenişi, abartılı yüz hatları ve kayış ipi deliklerinin biçimsel özellikleri Çavuştepe ile paralellik göstermektedir.

Çavuştepe kavis formlu oynar yanaklıkları gemlerin (Kat. No.1-2, 5-6, 8) en yakın örneklerine; Kazakistan'da Syr Darya Nehri bölgesi mezarlıklarında (Kat. No. 14a) (Kimball, Bashilov ve Yablonsky, 1995: 202-205, Fig. 7), Pamir Dağları'nda Saka mezarlıklarında (Kat. No. 14b) (Kimball, Bashilov ve Yablonsky, 1995: 220, Fig. 58a) ve Güney Tagisken Mezarlığı, Sibirya Altay Dağları eteklerindeki mezarlıklarda MÖ 7. yy tarihlendirilen çoğu at gömüleri üzerinde (Çiz. No. 14c) (Kimball, Bashilov ve Yablonsky, 1995: 286, Fig. 2) rastlanılmıştır. Ayrıca MÖ 1 binde Rusya Telegin'de bir at gömüsü üzerinde (Drews, 2004: 14 Fig. 2.3), Avrasya'da Krivojezero Mezarlığı'nda ve Orta Asya Bozkırları'nda Moğolistan'da (Drews, 2004: 13-15, 46, 61) görülmektedir. Bununla birlikte MÖ 7. yy tarihlendirilen İsviçre'deki bir at gömüsü üzerinde boynuzdan kavis formlu, sabit yanaklıkları gemin kullanımını izlemek mümkündür (Kat. No. 15) (Drews, 2004: 72, Fig. 4.6).

Yeni Assur ve Geç Hitit görsel sanatlarında betimlenen bazı at figürleri üzerinde gemlerin biçimsel özellikleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Yeni Assur Dönemi içinde MÖ 7. yy tarihlendirilen bazı kabartmalarda Med askerleri resmedilmiştir. Bu askerlerin çektiği atların üzerinde üç delikli düz formlu gemler tasvir edilmiştir (Kelle, 2007: 56). Geç Hitit Dönemi'ne ait ortostatlar üzerinde de at gemlerini görmek mümkündür. Tel Halaf kentinden ele geçen bir ortostatta, süvarinin kullandığı at üzerinde üç delikli gem yanaklığı betimlenmiştir (Orthmann, 1971: Taf. 11/c). Benzer bir örnek Kargamış'ta da bulunmaktadır. (Orthmann, 1971: Taf.24/c). Üç delikli olmaları dışında bu gemlerin Çavuştepe'de bulunan kemik gem yanaklıkları ile benzerliği bulunmamaktadır.

SONUÇ

Çalışmamızda ele aldığımız boynuz at gem yanaklıkları içerisinde Kat. No. 1-4 örnekleri İskit tipi ok uçları ile aynı tabakada ele geçmiştir (Erzen, 1978: 48-49). Çavuştepe Aşağı Kale, Kuzey Sur Dibi Odası'nda bulunan dört gem yanaklığı (Çiz. No. 5-8) ise Urartu Dönemi'ne tarihlenen pek çok seramik, mühür, ok ucu gibi eserler ile birlikte bulunmuştur. Aynı tabakada 11 adet yetişkin ve 1 adet yavru kızıl geyik kalıntılarına rastlanılmıştır. Ayrıca çok sayıda kemik ve boynuzdan boncuk, at koşum malzemeleri, kozmetik kabı (?) ve yarı işlenmiş durumda kemik/boynuz kalıntıları da görülmüştür (Çavuşoğlu, Biber, Kılıç, Yılmaz, 2017: 187-207). Kavis formlu at gem

yanaklıklarının (Eser. No. 5-8) bu tür eserler ile aynı tabakada ele geçmesi Çavuştepe Kalesi'nde kemik işleme atölyesi olduğunu ve eserlerin burada üretildiğini kanıtlar niteliktedir.

Urartu yerleşim merkezlerinden Karmir-Blur, Bastam ve Hasanlu'da zoomorfik biçimli gem yanaklık örnekleri Urartu yıkılış dönemi ile yıkılış sonrasına (MÖ 7-6 yy'lar) tarihlendirilmiştir. Yalnızca Ayanis Kalesi'nde bulunan kemik grifon başlı gem yanaklığı çivi yazılı belgeler ve mühürlü bullalar ile aynı tabakada ortaya çıkmıştır (Çilingiroğlu, Öztürk ve Parlütü, 2016: 591). Ayanis örneği, Urartu yerleşim merkezleri içerisinde şimdiye kadar bulunan en eski zoomorfik örnek olması açısından önemlidir. Genelde "İskit Tipi" olarak kabul gören zoomorfik biçimli gem yanaklıklarının metal örneklerini Erzincan Altuntepe ve Karmir-Blur'da (Kat. No.16) görmek mümkündür. Bu durum Urartu sanatı içerisinde zoomorfik türde gemlerin var olduğuna işaret etmektedir. (bkz. Yıldırım, 1987: 456/Çiz. 32). Ziyiye'de gem yanaklıklarının zoomorfik oluşu, İskit kurganlarında ise; bu yanaklıkların hem zoomorfik hem de kavisli olması, Çavuştepe örnekleriyle (Kat. No. 3-4) son derece paraleldir. Yakınoğu kültürleri açısından bakıldığında, Çavuştepe gem yanaklıklarına benzer formda örneğe rastlanılmamıştır. Ancak göçebe bir kültüre sahip olan İskitlerin özellikle Kuzey Kafkasya Bölgesi'nde bulunan kurgan mezarlarında, çoğu at gömüsü üzerinde boynuz ve kemikten yapılmış gemlere rastlanmıştır. Urartu Krallığı'nın yıkılış sürecinde özellikle II. Rusa Dönemi'nde (MÖ 685-645) Kimmer, İskit gibi göçebe kavimler ile kültürel etkileşim halinde olduğu arkeolojik verilerden bilinmektedir (Çilingiroğlu, 1997:45). İskitlere ait zoomorfik biçimli gem yanaklıklarında koçbaşlarının göz işleniş biçimi, boynuz betimlenişi, grifon başlı örneklerde stilize biçimde işlenen yüz hatları (göz-burun-gaga) neredeyse aynıdır. Ayrıca incelediğimiz kavis formlu gem yanaklıklarının (Kat. No. 1-2, 5-6, 8) üç delikli oluşu İskit örnekleriyle (Kat. No. 14a-c) benzerlik içerisindedir.

Çavuştepe Kalesi'nde yapılan arkeolojik kazılarda ele geçirilen kızıl geyik boynuzundan üretilmiş at gem yanaklıkları iki ayrı sonuç ortaya koymaktadır.

Bu sonuçlardan ilki; Urartu Krallığı'nın göçebe kültürlerle etkileşim halinde olması ve bu etkileşimle Çavuştepe'de bulunan kızıl geyik boynuzundan üretilmiş gem yanaklıklarının MÖ 7. yüzyılda, İskit ustalarının öğretileri ile Urartulu zanaatkarlar tarafından yapıldığı düşüncesidir. İkincisi ise; Urartu dönemine tarihlendirilen kemik eserlerin fazla oluşu, söz konusu gem yanaklıklarının Çavuştepe Kalesi'ndeki kemik işleme atölyesinde İskitli ustalar tarafından üretilmiş olma ihtimalidir.

Sonuç olarak arkeolojik buluntular üzerinden daha önce tespit edildiği gibi, Çavuştepe'de bulunan kızıl geyik boynuzundan üretilmiş gem yanaklıkları da İskitlerle Urartular arasında simbiyotik bir ilişkinin varlığını kanıtlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Belli, O. (2012). "Oynar Yanaklıkları At Gemleri", *Anadolu Araştırmaları Cilt: 0, Sayı: 9*, İstanbul, 373-384.
- Castellucia, M., Dan, R., (2014). "Metal Horse Bits From Urartian Sites", *Aramazd Vol. VIII, Issues 1-2*, Yerevan, 36-4
- Çavuşoğlu, Ç., Gökce, B., Uslu, E. (2015). "Van/Çavuştepe Kalesinde Arkeolojik Kazılar: 2014", *3 Kazı Sonuçları Toplantısı Sayı 1. Cilt*, Erzurum, 357-379.
- Çavuşoğlu, R., Biber, H., Yılmaz, H., (2017). "Van-Çavuştepe Kalesi 2015-2016 Yılı Çalışmaları", *39. Kazı Sonuçları Toplantısı 3.Cilt*, Bursa, 187-20
- Çilingiroğlu, A. (1997), . (1997), *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, Yaşar Eğitim Yayınları, İzmir.
- Drews, R. (2004). *Early Riders, The Beginnings of Mounted Warfare in Assia and Europe*, New York.
- Erzen, A. (1970). "Çavuştepe 1970 Kazısı", *Türk Arkeoloji Dergisi Sayı XIX-II*, Ankara, 103-108.
- Erzen, A. (1988). *Çavuştepe I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kleiss, W. (1979). *Bastam I Ausgrabungen In Den Urartäischen Anlagen 1972-1975*, Berlin.

Kimball, D.j, Bashilov, V., Yablonsky, L. (1995). *Nomads of the Eurasian Stepps in the Early Iron Age*, Zinat Press, Berkeley.

Köroğlu, K. (2010). "Urartu Krallık ve Aşiretler", *Urartu: Doğuda Değişim*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 10-46.

Minns, E. (1913). *Scythians and Greeks*, Cambridge at the University Press.

Muscarella, O. (2012). "Hasanlu and Urartu", *Acta Iranica 51 Bianili-Urartu The Proceedings of the Symposium held in Munich 12-14 October 2007*, Münih, 265-279.

Işıklı, M., Öztürk, G., Parlıtı, U., (2016). "Van Ayanis Kalesi 2015 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları", *38. Kazı Sonuçları Toplantısı 2. Cilt*, Edirne, 587-598.

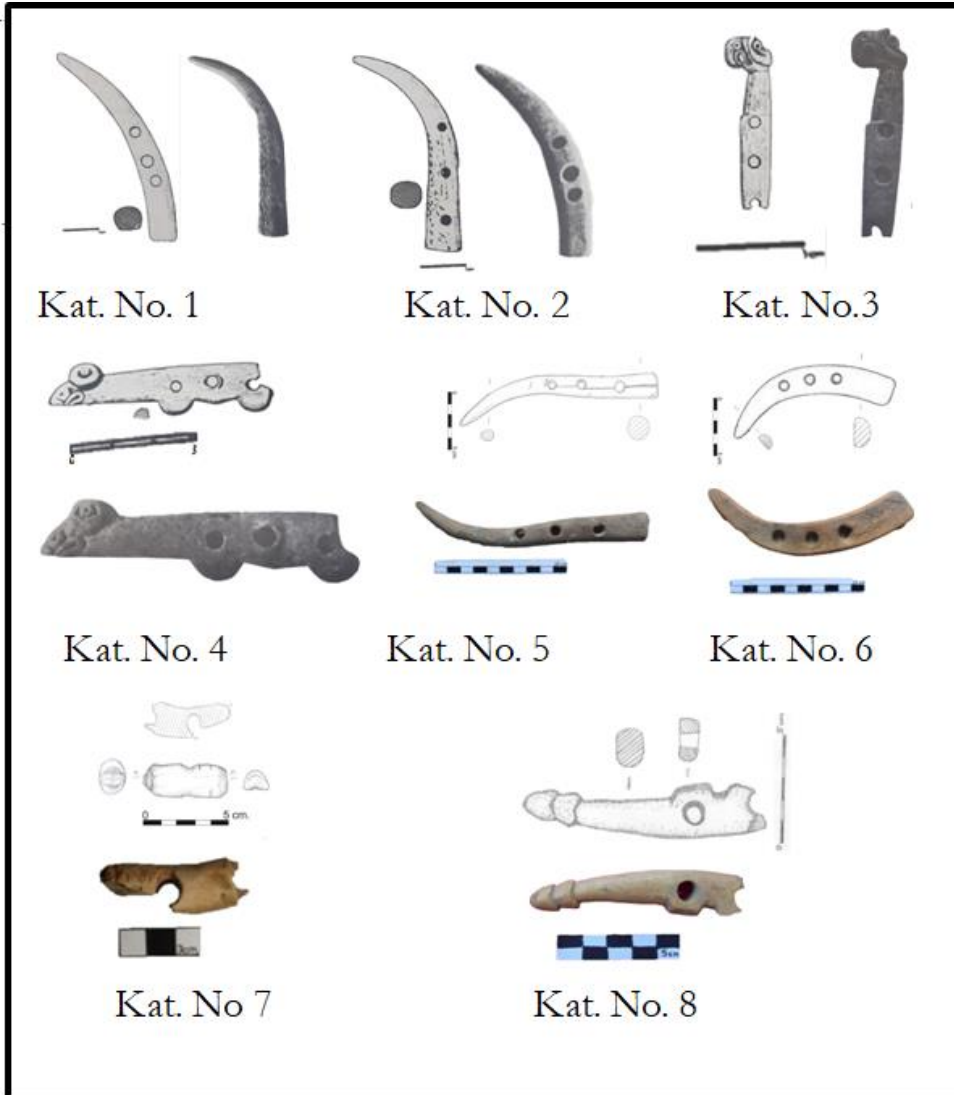
Schauensee, M. (1989) "Hasanlu Horse Gear", *Expedition Vol. 31, No. 2-3*, Philedelphia, 37-53.

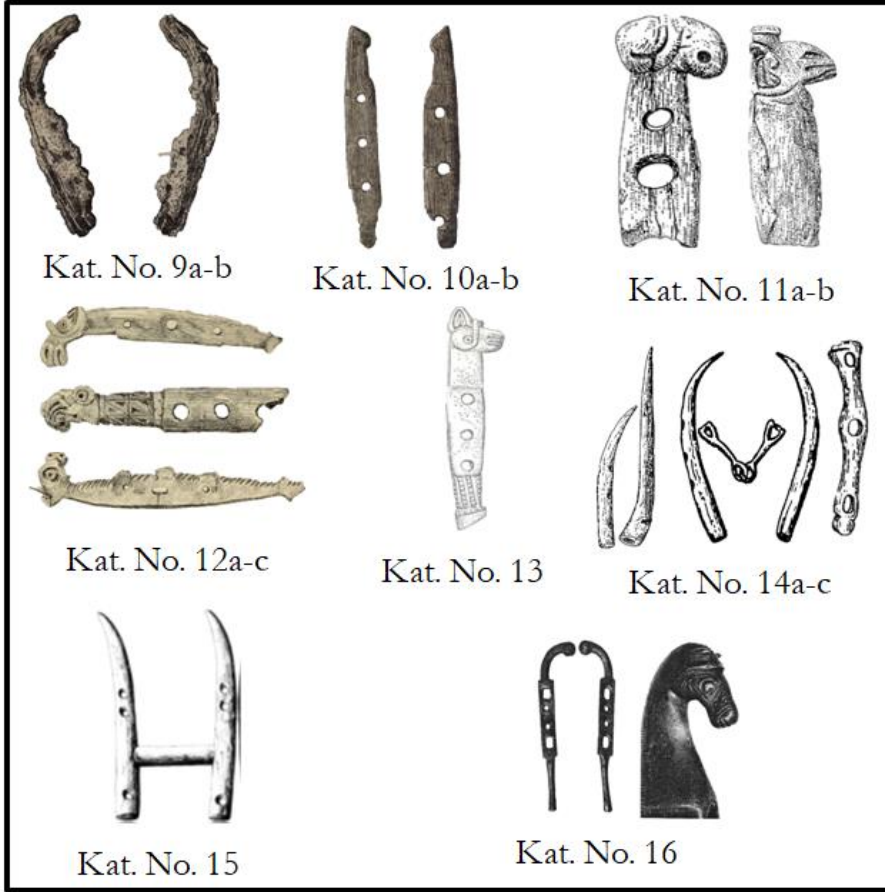
Seidl, U. (1991). "Horse Trappings", *Urartu: A Metalworking Center in the First Millenium B.C.E. (Ed.: Rivka Merhav)*, Jerusalem, 79-96.

Yıldırım, R. (1987). "Urartu At Gemleri", *Belleten Sayı: 200 Cilt: LI*, Ankara, 441-496.

Piotrovsky, B.B. (1950). *Karmir-blur I*, Erivan.

KATALOG

Mahkum İkilemine Felsefi Bakış: Toplum Sözleşmesi Örneği

Recep Batu Günör¹

Giriş

Felsefi düşüncenin her ne kadar “Varlık nedir?” veya “Doğru Biliye Nasıl Ulaşabilirim?” türünden teorik sorularla ortaya çıktığı kabul edilse de, felsefenin insanların basit, gündelik ihtiyaçlarını ilgilendiren sorularla oluştuğu iddia edilebilir. Bu basit ve gündelik sorular ise en genel anlamda daha iyi ve mutlu bir yaşam arayışının eseri olan sorulardır. Felsefe alanında bu sorular özellikle aksiyolojinin yani bir diğer adıyla değer felsefesinin ilgi alanına giren sorulardır. Bu anlamda felsefenin alt dallarından özellikle siyaset ve ahlak felsefesi alanları, insanların daha iyi bir yaşama ulaşmaları için neler yapacakları, nasıl davranacakları, gerek toplum gerekse devlet karşısında bireyin konumu gibi problemlerle uğraşır. Her iki felsefi alanın üzerinde anlaşmaya vardıkları husus, insanların bir arada yaşayan, birbirleri ile iletişime/etkileşime geçen varlıklar oldukları hususudur. Sistematik biçimde insanların gerek doğaları gereği gerekse zorunluluktan dolayı bir arada yaşamaları gerektiğini iddia eden ilk düşünürlerin, İlkçağ felsefesinin önemli isimleri olan Platon ve Aristoteles oldukları iddia edilebilir. İnsanların bir arada yaşamaları veya yaşamak zorunda olmaları ise kaçınılmaz bir şekilde bazı problemlere yol açmaktadır. Bu problemler de doğal olarak özellikle siyaset felsefesinin temel problem alanlarını oluştururlar. Siyaset felsefesinin devletin birey karşısındaki tutumu, bürokrasinin gerekli olup olmaması, sivil toplumun nasıl işlevsel olacağı, iktidarın kaynağı vb. gibi temel problemlerinin dışında belki de ilgilendiği en önemli konulardan bir tanesi toplumu oluşturan bireylerin karşılıklı olarak rekabet içerisinde mi yoksa işbölümü içerisinde mi olduklarıdır. Başka bir deyişle bireylerin davranışlarını kendilerini düşünerek mi yoksa diğer bireyleri de gözeterek mi gerçekleştirdikleridir.

Bu konu esasen siyaset felsefesi ile ahlak felsefesi alanlarının birbirleri ile örtüştükleri bir alandır. Bunun nedeni ise insanların eylemde bulunurken kendi ilgilerini düşünerek yani egoist bir şekilde hareket ettikleri zaman toplumdaki rekabet ilkesini desteklemeleri, aynı şekilde diğer insanların ilgilerini gözetilen insanların ise işbölümünü desteklemeleridir. Özellikle 18 yüzyıl klasik liberalizm doktrini ile başlayan insanı iktisadi bir varlık olarak görme eğilimi, rasyonel bir şekilde davranan bireylerin sürekli olarak kendi ilgilerini gözetmeleri fikri üzerinde durur. “Felsefi anlamda rasyonel davranış ve kişinin bireysel ilgileri üzerine odaklanan”² homo economicus tanımı tam da bu doğrultuda liberalizmin savunduğu birey tipini anlatır. Bu görüşün karşısında ise özellikle anarşist düşünürlerin üzerinde durduğu bireyler arasındaki yardımlaşmaya ve işbirliğine gönderme yapan birey tiplmesi vardır.

Toplumculuğun önemi üzerinde duran Kropotkin gibi anarşist düşünürler, rekabet insan doğasında olmadığını, aksine rekabetin karşısında yer alan yardımlaşmanın ve dayanışmanın tarih boyunca toplumları yönlendirdiklerini iddia ederler. Bu iddianın temelinde ise anarşizm düşüncesinin insan doğasına karşı olan iyimser bakış açısı vardır. Anarşist kuramlara göre “insan, doğası gereği dayanışmaya ve işbirliği içinde yaşamaya

---

¹ Recep Batu Günör, Öğretim Görevlisi Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Felsefe Bölümü, recepbatu@hotmail.com

² Lu-Ming Tseng (2008), American Journal of Economics and Sociology, Evolution of "Homo Economicus", 67(2):265-286, s.266

yatkındır. Gelgelelim otoriter devlet anlayışına göre yapılaşmış toplum biçimleri, insanın doğuştan "iyi" mizacına uygun şekilde örgütlenmesine engel olmaktadır".³

Felsefe tarihinde anarşist kuramların bu iyimser bakış açısına zıt bir şekilde insan doğasındaki olumsuz özelliklere vurgu yapan düşünürlerin başında ise Thomas Hobbes gelmektedir. Klasik siyaset felsefesinden farklı olarak devleti yapay bir kurum olarak gören Hobbes, devletin insanlar tarafından henüz oluşturulmadığı bir durum tasavvur ederek, doğa durumu adını verdiği bu durumda insanların birbirleri ile sürekli olarak mücadele ve savaş durumunda olduklarını iddia etmiştir. Bu mücadelenin temel nedeni ise insanın sadece kendini düşünen bir varlık olmasıdır. Yani insanlar bir anlamda birbirleri ile işbölümüne gidip yardımlaşmak yerine, sürekli olarak kendi ilgilerinin peşinden giderek egoist bir şekilde hareket etmektedirler. Hobbes'a göre insanların bu davranışları doğalarından gelen bir durum olduğu için savaş durumu kaçınılmaz olacaktır.

Bu düşünürlerden ve doktrinlerden görülebileceği üzere insanların diğer insanlarla olan işbirliğine yatkınlığı olup olmadığı problemi, felsefe alanında oldukça önemli bir problemidir. En genel anlamıyla insanlar arasındaki ilişkilerin yapısını anlamak için kullanılan oyun teorileri işte bu problemin çözümü için önemli bir araç olmuştur. İlk olarak ekonomi alanında ortaya çıkan oyun teorileri zamanla sosyal bilimlerin neredeyse her alanında uygulanabilir bir hal almıştır.

Oyun Teorisi

İnsanların belirli koşullar altında nasıl davranacakları ve hangi kararları alacaklarını tahmin etmek aslında sadece sosyal bilimlerin değil, genel olarak insanlığın en büyük ilgi alanlarından bir tanesidir. Gündelik hayattaki basit ilişkilerden devletler arasında büyük felakete neden olan savaşlara değin hemen her konuda insan davranışlarının yapısı önem arz etmektedir. Bu problemin çözümü için 20. Yüzyılda bir teori ortaya atılmıştır. John von Neumann ve Oskar Morgenstern tarafından 1944 yılında ilk defa kullanılan oyun teorisi, ekonomik failerin diğer insanlarla olan ilişkilerini, kendi kazançlarını maksimize etmek için nasıl belirlediğini çözümlenmeye çalışan bir teoridir. Burada bahsedilen oyun kavramı doğrudan insanların davranışlarıyla ilgilidir. "Oyun, iki veya daha fazla oyuncunun bulunabilir alternatifler arasından seçim yaptığı bir durumdur. Seçimlerin toplamı oyunun sonucunu belirler ve sonuçlar için tercihlerin sırasının her oyuncu için farklı olduğu varsayılır. Bu yüzden oyuncuların ilgileri genellikle çatışma halindedir. Bu ilgilerin taban tabana veya kısmen birbirine zıt oluşu oyunun türüne göre değişir."⁴ Oyun teorileri bu anlamda insan davranışları arasındaki bir çatışmadan ve karışıklıktan hareket ederek, bu çatışma sürecinde insanların nasıl eylemde bulunacaklarına yönelik bir teoridir.

Sosyal bilimler açısından oyun teorisinin önemi, insan davranışlarındaki çatışmanın ve bu çatışma neticesinde alınan kararların hem bireye hem de topluma nasıl yansıtacağını tahmin etmektir. Buna göre matematik ve ekonomi alanlarında ortaya çıkan oyun teorisi, zamanla psikoloji ve felsefe alanlarında yaygınlaşmaya başlamıştır. Oyun teorilerinin genel olarak iki türü olduğu söylenebilir. Bunlar "John von Neumann ve Oskar Morgenstern tarafından büyük çoğunluğu açıklanmış sıfır sonuçlu oyunlar teorisi ile daha sonra John Nash tarafından açıklanacak ve Nobel Ekonomi Ödülü'ne layık görülecek olan toplamı sıfır olmayan oyunlardır."⁵ Sıfır sonuçlu oyunlar daha basit karakterde olup taraflardan birinin kazandığı diğerinin kaybettiği bir oyunken toplamı sıfır olmayan oyunlar daha karmaşık yapıdadır. Nash, "toplamı sıfır olmayan oyunlar ile birden çok tarafın, birlikte hareket ederek, aynı zamanda kazanç elde edebileceğini göstermiştir."⁶ Oyun teorisinde ortaya çıkan önemli bir kavram baskın strateji kavramıdır. "Baskın strateji; bir kişinin, belirli koşullar altında, kazancını en yüksek seviyeye çıkaracak ve tercih edilmesi en mantıklı olan stratejidir."⁷ Oyun teorisini

---

³ Rolf Cantzen, (2000). Daha Az Devlet Daha Çok Toplum, (çev: Veysel Atayman) İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 30

⁴ Emine ŞENER, İhsan Toktaş Kritik Düşünme Ekseninde Empati ve Mahkum İnkilemi, ISCAT2015, Türkiye, s. 258

⁵ Yusufcan Demirkan (2010), "Oyunlar Teorisi ve Tarihsel Gelişimi", İstanbul Erkek Lisesi Dergisi, s.50-54, s. 50

⁶ Yusufcan Demirkan (2010), "Oyunlar Teorisi ve Tarihsel Gelişimi", İstanbul Erkek Lisesi Dergisi, s.50-54, s. 52

⁷ Sevtap Metin (2014), Oyun Teorileri Işığında Thomas Hobbes'un Sosyal Sözleşme Kuramının Analiz ve Yorumu, İÜHFİM

felsefe için önemli kılan işte bu baskın strateji kavramıdır. İnsanların işbirliği yapmadıkları zaman mı yoksa yaptıkları zaman mı daha fazla kazanca sahip olacağı fikri, oyun teorisinin felsefe alanında cevap aradığı temel sorudur.

Daha önceden belirtildiği şekilde insanların karşılıklı olarak işbirliği yapıp yapmaları hususunda göz önüne alınacak olan oyun teorisi, toplamı sıfır olmayan oyun teorisidir. Özellikle felsefe alanında değerlendirilebilecek bu oyun teorisinin farklı örnekleri olsa da en fazla bilinen oyun teorisinin “mahkum ikilemi” olduğunu belirtmek gereklidir. Özellikle çağdaş felsefede ortaya çıkan ahlaki problemlerin de etkilendiği bir örnek olan mahkum ikilemi, özellikle pratik felsefe için önemini hızla artırarak yaygınlaşmaktadır.

Mahkum İkilemi

Oyun teorisinin bir alt dalı olan Mahkum İkilemi, “1950 yılında Amerika’da bulunan RAND Şirketinden Melvin Dresher ve Merrill Flood tarafından kullanılmıştır. Albert W. Tucker ise bu konu hakkında ilk makaleyi yazan kişidir ve o makalede bu meşhur ismi akademik literatüre kazandırmıştır.”⁸ Bu oyun teorisinin mahkum ikilemi olarak nedeni varsayılan durumun bir mahkum durumu olmasıdır. Buna göre iki kişinin ağır bir ceza gerektiren suç yüzünden yakalandığı ama polisin elinde zanlıların bu suçu işlediklerine dair bir kanıtın olmadığı bir durum varsayılır. Bunun yerine polisin elinde bu zanlıların daha basit bir suç işlediklerine dair bir kanıt vardır. Polis, her iki zanlıyı ayrı odalara koyarak onlara şöyle bir teklifte bulunur: sen yaptığınızı itiraf eder ve ortağın aleyhinde kanıt verirsen, o ise suçunuzu itiraf etmezse, hiç ceza almadan serbest bırakılırsın. O da itiraf ederse, ikiniz de beş yıl hapis cezası alırsınız. Sen itirafta bulunmaz da ortağın bulunursa, sen yirmi yıl hapis cezası alırsın, o ise serbest kalır.

Varsayılan bu tabloya göre insanların elde edebilecekleri sonuçlara bakıldığında ortaya şöyle bir liste çıkar: “Birinci en iyi sonuç: İtiraf ederim, ortağım etmez. Böylece ben serbest kalırken o ise yirmi yıl hapse mahkûm olur. İkinci en iyi sonuç: İtiraf etmem, ortağım da etmez. İkimiz de bir yıl hapis cezası alırız. Üçüncü en iyi sonuç: İtiraf ederim, ortağım da eder. İkimiz de beş yıl hapis cezası alırız. Dördüncü en iyi sonuç: İtiraf etmem, ortağım eder. Ben yirmi yıl hapis cezası alırken ortağım serbest kalır.”⁹ Bu listenin gösterdiği en önemli sonuç, iki zanlı için en kazançlı eylemin itiraf etmemek yani işbirliğine gitmek olduğu yerde, diğerine güvenemeyen zanlıların yani işbirliği yapmayan insanların daha zararlı sonuçla karşılaşacaklarıdır. Buna göre diğer odadaki arkadaşının eyleminden emin olamayan kişi, en kötü sonuçla karşılaşmamak için itiraf yoluna giderek ya birinci ya da üçüncü en iyi sonucu elde etmek isteyecektir. Diğer kişinin aynı şeyi yapacağı yani itiraf etme yolunu seçeceği düşünüldüğünde bu mahkum ikileminde baskın strateji her iki kişinin işbirliği yapmaması diğer bir deyişle döneklik yapmalarıdır.

Başka bir deyişle mahkum ikilemi oyununda iki oyuncu vardır. “Her bir oyuncunun iki seçeneği bulunur; işbirliği ya da döneklik. Her biri, diğerinin ne yapacağını bilmeden bir seçim yapmak zorundadır. Diğer ne yaparsa yapsın, döneklik, işbirliğinden daha karlıdır. Buna göre, her ikisinin de döneklik yaptığı durumda, işbirliği yaptıkları duruma göre daha kötü bir netice elde ederler.”¹⁰ Aslında mahkum ikilemi ismindeki ikilem tam olarak burada ortaya çıkmaktadır. Her iki kişi için rasyonel olan eylem yani baskın strateji döneklik yapmak iken, her ikisi için en iyi sonuç işbirliği yaptıkları zamanki sonuçtur. Yani kişinin kendi ilgilerine göre değil de karşılıklı yardımlaşmaya göre eylemde bulunmak, her ikisi için daha iyi olacaktır.

C. LXXII, S. 1, s. 235-264, s. 236

⁸ Douglas R. Hofstadter, (1986). *Metamagical Themas Questing for the Essence of Mind and Pattern*. Basic Books, New York, 1985, s.715.

⁹ Sevtap Metin (2014), *Oyun Teorileri Işığında Thomas Hobbes’un Sosyal Sözleşme Kuramının Analiz ve Yorumu*, İÜHFİM C. LXXII, S. 1, s. 235-264, s. 236

¹⁰ Robert Axelrod (1984), *The Evolution of Cooperation*, New York, Basic Books Inc., s.7-8.

“Mahkum İkilemi”nin ayırıcı özelliği, kısa vadede, hiçbir tarafın bencil seçimden, karşı tarafın bencil seçiminin yarattığı zararı telafi edecek kadar fayda sağlayamamasıdır. Bu nedenle, her iki taraf da işbirliği yaparsa, ikisi de oldukça iyi durumda olacaktır. Buna göre Mahkum İkilemi, bireysel ussallık (her iki tarafı da bencil olmaya teşvik etmede kendini sergileyen) ile grup mantığı (karşılıklı dönemlikten sonra karşılıklı işbirliğinin daha yüksek çıkar sağlamasıyla sergilenen) arasındaki gerilimi somutlaştırmaktadır.¹¹ Buradan hareketle kişisel çıkar ile çoğunluğun iyiliği arasında bir çatışmanın olduğu yerde mahkum ikilemi düşüncesinin geçerli olduğu iddia edilebilir.

Burada kısaca bahsedilen mahkumun ikilemi düşüncesinin felsefe alanında uygulandığı pek çok örnekten söz edilebilir. Çünkü genel hatlarıyla mesele, iki ya da daha fazla oyuncunun etkileşime girdiği ve tercihlerinin genel ve akla yatkın bir yapısı olduğu her durumda, her bir bireyin en fazla çıkarına olan eylemin, grubun çıkarına ters düşüyor oluşudur. Bu, mahkûm ikilemini çeşitli sosyal fenomenlerle alakalı hale getirmektedir.”¹² Bu alanların en önemlileri arasında ise “toplum sözleşmesi” kuramı gösterilebilir.

Toplum Sözleşmesi

16.yüzyıldan itibaren devlet felsefesine damga vuran bir düşünce olarak var olan toplum sözleşmesi kavramı en genel itibarıyla bir arada yaşayan insanların çeşitli haklarından vazgeçmek kaydıyla bir devlet oluşturmaları ve artık kendi rızalarıyla o devletin kurallarına uymaları anlamına gelmektedir. İnsanların bunu yapmalarının nedeni olarak ise devlet olmadığı zamanlarda var olduğunu iddia ettikleri güvensizlik, savaş, rekabet vb. durumlardan kurtulmak istemeleridir. Thomas Hobbes, John Locke ve Jean-Jacques Rousseau tarafından savunulan toplum sözleşmesi fikri, klasik dönem siyaset felsefesi ile modern dönem siyaset felsefesi arasındaki en temel farklardan birine işaret eder. İlkçağ ve Ortaçağ düşüncesinde doğal bir yapıya sahip olduğu kabul edilen devlet fikri, toplum sözleşmesi düşüncesi ile birlikte artık yapıya dönüştürülmüştür.

Toplum sözleşmesi düşüncesinin bu çalışmanın konusu olan mahkum ikilemi ile ilgili olan noktası insanların doğa durumu düşüncesidir. Devlet adlı kurum sonradan insan eliyle oluşturulmuş bir kurum olduğu için, devlet henüz var olmadan ki durumu toplum sözleşmesini savuna düşünürler “doğa durumu” adını vermişlerdir. İşte doğa durumunda var olan insanların, bu durumda kalıp kalmayacakları mahkum ikilemi örneği ile incelenebilir. Bu incelemeye geçmeden önce ise doğa durumu düşüncesine oldukça karamsar bir bakış açısıyla yaklaşan Thomas Hobbes’un fikirlerine değinmek gereklidir.

Hobbes, pratik felsefe ile ilgili görüşlerine “insanların doğuştan eşit oldukları”¹³ önermesi ile başlar. Hobbes’un ulaşmayı amaçladığı son fikrin mutlak bir devlet fikri olduğu kabul edildiğinde, bu sona ulaşmak için insan doğasına bazı nitelikler yüklediği iddia edilebilir. Hobbes’un insanın doğa durumuna yüklediği en önemli nitelik, doğa durumunda insanın güvensiz bir ortamda olup, bu güvensiz ortamın eninde sonunda savaş durumunu getireceğidir.¹⁴ Bunun nedeni ise Hobbes’un insanın her eyleminde kendi ilgilerini gözettiği fikridir. Felsefe tarihinde psikolojik egoizmin temsilcisi olarak adlandırılan Thomas Hobbes, devlet gibi korkulacak ve saygı gösterilecek bir otorite olmadığı yerde, sürekli olarak kendi ilgilerini gözetken insanların güvensiz bir durumdan kurtulamayacaklarını iddia eder. O halde yapılması gereken şey insanların bu güvensiz durumdan kurtularak toplum sözleşmesi aracılığıyla devleti oluşturmalarıdır.

Mahkum ikileminin Hobbes felsefesine uyarlanabilecek en önemli yeri bu aşamadır. Savunduğu mutlak devlet fikrine zemin aramak isteyen Hobbes, insanların devlet olmadan güvensiz ve arzu edilmeyen bir durumda olacağı fikrini temellendirebilmek için insanların egoist varlıklar olduğu önermesini ortaya atmıştır. Felsefe

¹¹ Robert Axelrod (1980). Effective Choice in the Prisoner's Dilemma. The Journal of Conflict Resolution, 24(1), 3-25. s.4.

¹² Martin Peterson (2015). The Prisoner's Dilemma (Classic Philosophical Arguments). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9781107360174. s.2.

¹³ Thomas Hobbes, (1993), Leviathan, (çev; Semih Lim), Yapı Kredi Yayınları, s. 92

¹⁴ Thomas Hobbes, (1993), Leviathan, (çev; Semih Lim), Yapı Kredi Yayınları, s. 94-96

tarihinde egoizmin birçok farklı türü olmasına rağmen, genel olarak ön planla olan egoizm türleri psikolojik egoizm ve etik egoizmdir. Bunlardan psikolojik egoizm, "insanların güdeleri, eğilimleri ve yapıları ile ilgilidir. Buna göre her insan kendi bireysel ilgilerine göre hareket eder ve bunun tersi imkansızdır."¹⁵ Başka bir deyişle; "psikolojik egoizm, bir anlamda herkes kendi iyilikleri ve kendi ilgilerine göre motive edildiğini ileri sürerek, bu anlamda herkesin egoist olduğunu"¹⁶ iddia eder. Bu tanımlara göre, egoist bir biçimde eylemde bulunmadığını iddia eden bir kişinin eylemlerinin temelinde aslen egoist dürtüler yatar.

Bu çalışmanın savunduğu temel önerme, Hobbes'un toplum sözleşmesini düşüncesini mahkum ikilemi örneğinde temellendirebilmesinin yegane koşulunun psikolojik egoizm düşüncesi olduğudur. Doğa durumunda var olan iki insan örneği ele alındığında; insanların işbirliğine gitmeyip de döneklik yaparak devletin varlığını kabul etmesinin tek şartının, insanların sadece kendi çıkarlarını düşünen varlıklar olarak kabul edilmesi yani insanların psikolojik olarak egoist varlıklar olduklarının kabul edilmesidir. Aksi halde insanların özgürlüklerinden feragat ederek, devlet gibi bir kuruma bağlanması mümkün gözükmemektedir. Hobbes da bu düşünce doğrultusunda insanların doğa durumlarında kaçınılmaz olarak savaş durumundan kurtulamayacaklarını iddia etmiştir.

Başka bir deyişle Hobbes, doğa durumu düşüncesine insanları tıpkı mahkum ikilemi örneğinde olduğu gibi bir duruma sokmuştur. Doğa durumunda insanlar, karşı taraftaki diğer insana güvenemediği için ve karşı taraftakinin kendisiyle işbirliği yapmayacağı düşüncesinden hareketle barış içerisinde yaşamak yerine savaş durumunda yaşayacaktır. Bunun tersi bir durum düşünüldüğünde, egoizm fikri olmasa insanlar diğer insanlara güvenebilecek ve varlığını devam ettirmek için haklarını devlete teslim etmesi bir zorunluluk olmayacaktır. Doğa durumu düşüncesinde Hobbes'un insanlar arasında mutlaka bir savaş olacağını iddia etmesi, ortaya doğa durumunda karşısındakine ilk defa saldıran kişinin kim olacağı problemini doğuracaktır. Buna göre; mahkum ikilemindeki tablo Hobbes'un doğa durumu düşüncesine uygulandığında ortaya şöyle bir durum çıkacaktır: "Doğa durumunda Hobbes'un insanının nihai tercih düzeneği şöyle olmalıdır. Tek taraflı saldırı, karşılıklı barış, karşılıklı saldırı, tek taraflı barış. Her bir oyuncunun ilk tercihi, tek taraflı saldırı lehine olacak, bu karşılıklı saldırmama/barış, karşılıklı saldırı ve nihayetinde tek taraflı saldırmama/barış şeklinde gidecektir. Mahkûmun dilemmasında olduğu gibi akıl, sözleşmenin taraflarına sözleşmeyle bağlı kalmamayı dikte eder. Hobbes'un egemeni ise rasyonel bireyin tercih düzeneğini değiştirmek ve barışın temini için gereklidir."¹⁷ Yani Hobbes, doğa durumunda rasyonel olan şeyin karşı taraftan barış beklemeden ilk saldıranın kişinin kendisi olduğunu belirtmiştir. Buna göre oluşan baskın strateji, tıpkı mahkum ikileminde olduğu gibi insanların karşılıklı saldırıdır. Bu durumdan kurtulmak için ise gerekli olan tek şey devletin kendisidir. Yani Hobbes felsefesinde mahkum ikileminden kurtulmak için gerekli olan güç, toplum sözleşmesi aracılığıyla oluşturulan devlettir.

KAYNAKÇA

Douglas R. Hofstadter, (1986). *Metamagical Themas Questing for the Essence of Mind and Pattern*. Basic Books, New York, 1985

Emine ŞENER, İhsan Toktaş Kritik Düşünme Ekseninde Empati ve Mahkûm İkilemi, ISCAT2015, Türkiye Kurt Baier,(1993). Egoism, In P. Singer (Ed). *A Companion to Ethics*. Oxford: Blcakwell

Lu-Ming Tseng (2008), *American Journal of Economics and Sociology*, Evolution of "Homo Economicus", 67(2):265-286

Martin Peterson (2015). *The Prisoner's Dilemma (Classic Philosophical Arguments)*. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9781107360174.

---

¹⁵ Robert Audi (1999). *The Cambridge Dictionary of Philosophy* (2nd Edition), s. 255

¹⁶ Kurt Baier,(1993). Egoism, In P. Singer (Ed). *A Companion to Ethics*. Oxford: Blcakwell, 197

¹⁷ Sevtap Metin (2014), *Oyun Teorileri Işığında Thomas Hobbes'un Sosyal Sözleşme Kuramının Analiz ve Yorumu*, İÜHFM C. LXXII, S. 1, s. 235-264, s. 250

Robert Axelrod (1980). Effective Choice in the Prisoner's Dilemma. The Journal of Conflict Resolution, 24(1), 3-25

Robert Axelrod (1984), The Evolution of Cooperation, New York, Basic Books Inc.,

Robert Audi (1999). *The Cambridge Dictionary of Philosophy* (2nd Edition)

Rolf Cantzen, (2000). Daha Az Devlet Daha Çok Toplum, (çev: Veysel Atayman) İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Sevtao Metin (2014), Oyun Teorileri Işığında Thomas Hobbes'un Sosyal Sözleşme Kuramının Analiz ve Yorumu, İÜHFM C. LXXII, S. 1, s. 235-264

Thomas Hobbes, (1993), Leviathan, (çev; Semih Lim), Yapı Kredi Yayınları

Yusufcan Demirkan (2010), "Oyunlar Teorisi ve Tarihsel Gelişimi", İstanbul Erkek Lisesi Dergisi, s.50-54

Türkiye’de ADNKS Döneminde Nüfus Yapısının Değişimi (2007-2017)

Salih Şahin¹

Songül Aslan²

Giriş

Dünya nüfusu bir yandan her geçen gün artmaya devam ederken bir yandan da yaş, cinsiyet, eğitim ve yaşadığı yerleşim birimine göre durumu gibi yapısal özellikleri bakımından da değişiklik göstermektedir.

Nüfusun bu yapısal özelliklerindeki değişiklikler her ülkede ve ülkenin çeşitli bölgelerinde farklı şekilde gerçekleşmektedir. Nüfus yapısındaki değişim çok çeşitli amaçlarla yüzyıllardan beri çeşitli metotlarla ölçülmeye çalışılmaktadır. İster nüfus sayımları gibi en yaygın veri toplama yolları ile olsun, ister anket ve sondaja dayalı daha belli başlı özellikleri elde etmeye yönelik olsun; isterse sürekli kayıtlar sistemi yoluyla olsun, nüfus yapısına ilişkin verilerin önemi dolayısıyla bu veriler toplanmaktadır (Weeks, 2005). Benzer şekilde Türkiye’de geçmişten günümüze nüfus bir yandan sürekli olarak artmakta diğer yandan da belirtilen nüfus yapısı özellikleri yıllara ve illere göre önemli ölçüde değişmektedir. Türkiye’de nüfusa ilişkin veriler cumhuriyetin ilanından sonra 1927 yılından itibaren nüfus sayımları yoluyla toplanmıştır. Bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak nüfusa ilişkin verileri anlık olarak izlemek mümkün olabilmektedir. Halen tüm dünyada en yaygın olarak nüfus ile ilgili veri toplama yöntemi nüfus sayımlarıdır. Ancak gelişen ve değişen koşullara bağlı olarak nüfus verileri Türkiye’de 2007’den itibaren nüfus sayımları aracılığıyla değil Adrese Dayalı Sürekli Kayıtlar Sistemi (ADNKS) ile elde edilmektedir. Böylece nüfus verileri her yılın sonunda ilan edilmektedir (<http://www.tuik.gov.tr/jsp/duyuru/adnks/adnksIndex.html>).

Belli bir yerde yaşayan insan sayısı ve onların yaş, cinsiyet, çalışma durumu ile doğum ve ölüm gibi nüfus özellikleri çok çeşitli amaçlarla bilinmek istenir. Çünkü nüfusun yapısal özelliklerine ilişkin veriler, yöneticiler, planlamacılar ve araştırmacılar başta olmak üzere toplumun hemen her kesimindeki insan açısından çok önemli bilgiler verir. Nüfus yapısına ilişkin verilerin bu önemi yanında, geçmişten bugüne veri toplama amaçlarında bazı değişiklikler olmuştur. Başlangıçta sadece askere alınacak ve vergi verecek insan sayısını tespit edebilmek için nüfus verisine ihtiyaç duyulmaktaydı (Weeks, 2005; Başol, 1994; Tümertekin-Özgüç, 2015); günümüze daha yakın zamanlarda ve günümüzde yukarıda sözü edilenlerden fazlası için nüfus verisine ihtiyaç vardır. Böylece ülkeler, gelişmişlik seviyesi ne olursa olsun, yapılacak planlamalarda kullanma amacı başta olmak üzere, sınırları içinde hangi özellikte ne kadar kişinin yaşadığını bilmek istemektedir (Şahin, 2018). Çünkü özellikle son zamanlarda hem nüfusun toplam miktarı hem de doğum ölüm gibi nüfus değişkenleri ile nüfusun yaş, cinsiyet, ortalama ömür gibi yapısal özellikleri bakımından yıldan yıla çok önemli değişimler yaşanmaktadır. Türkiye’de hem toplam nüfus miktarı hem de belirtilen nüfus yapısı yıldan yıla ve illere göre bazı değişiklikler göstermektedir. Doğum, ölüm ve göç gibi nüfus değişkenlerinin bölgeler ve iller bazında farklı olması nüfus yapısının da zaman içinde illere göre farklı şekilde olmasına neden olmaktadır (Özgür, 1998; Yüceşahin, 2008; Yakar, 2012; Şahin, 2015).

Nüfusun zaman ve mekan içinde önemli değişim göstermesi ve çeşitli amaçlarla ihtiyaç duyulması gibi nedenlerle ülkeler çok eski yıllardan beri nüfus verileri toplamaktadır. Özellikle son iki yüzyıldaki dünya nüfusundaki çok hızlı artış nüfus yapısında da yıllara göre çok önemli değişimlerin yaşanmasına neden olmaktadır

---

¹ Salih Şahin, Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı, slhsahin@gmail.com

² Songül Aslan, Arş. Gör., Gazi Üniversitesi, Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı, songulaslan@gazi.edu.tr

(Clarke, 1984; Daugherty- Kammeyer, 1995; Hornby-Jones, 2001). Bu nedenle ülkeler de her türlü idari hizmetlerin yürütülebilmesi ve planlamaların yapılması açısından bu değişimi sürekli olarak izlemek istemektedir.

Nüfus verilerinin önemi nüfus ile ilgilenen hemen herkesin kabul ettiği önemli bir gerçektir. Çünkü bir yandan idari hizmetlerin yürütülebilmesi diğer yandan geleceğe yönelik planlamaların yapılmasında nüfus yapısına ilişkin sağlıklı verilerin elde edilmesi büyük önem taşımaktadır. Nüfusa ilişkin veri denildiğinde yalnızca toplam nüfus miktarı değil ama aynı zamanda zaman ve mekana göre nüfusun yaş, cinsiyet, eğitim durumu yaşadığı yerleşim birimine göre durumu gibi yapısal özelliklerinin bilinmesi istenir. Farklı yaş, cinsiyet ve eğitim durumuna göre ihtiyaçların, beklenti ve taleplerin farklı olması nüfus yapısına ilişkin verilerinin bilinmesinin önemini ortaya koymaktadır (Özgür, 1998)

Türkiye’de illerin yıllara göre nüfusunun değişiminde doğumlar, ölümler göçler etkili olmaktadır. Türkiye nüfusu ilk nüfus sayımının yapıldığı 1927’den son nüfus sayımına (22 Ekim 2000) kadar sürekli olarak artmıştır. Benzer şekilde ADNKS döneminde de Türkiye nüfusu sürekli olarak artış göstermiştir. Nüfusun yaş, cinsiyet, eğitim durumu gibi özellikleri iller bazında ele alındığında da önemli farklılıklar dikkati çekmektedir (Şahin, 2015; Özgür, 2003; Yakar, 2012; Yüceşahin, 2008).

Belirtilenlerden hareketle bu çalışmada ADNKS döneminde (2007-2017) Türkiye’de nüfus yapısının illere göre değişimi ele alınmaktadır. Eldeki verilere göre yıldan yıla nüfusun yaş, cinsiyet ve diğer başlıca yapısal özellikleri bakımından bazı değişimler dikkati çekmektedir.

1. Amaç, Veri ve Yöntem

Bu çalışmanın temel amacı Türkiye’de 2007 yılından itibaren yürürlüğe konulan Adrese Dayalı Kayıt Sistemi sonuçlarına göre yıllara ve illere göre nüfus yapısının değişimini ortaya koymaktır. Bu bağlamda çalışmada sözü edilen dönemde Türkiye’de nüfusun toplamı, yaş yapısı, ortanca yaşı, cinsiyet ve eğitim durumu ile yaşadığı yerleşim birimine göre değişimini ortaya koymaktır.

Bu kapsamda şu sorulara cevap aranmıştır:

- 1- Türkiye’de nüfusun yaş yapısı nasıl değişmiştir?
- 2- Türkiye’de ortanca yaş 2007-2017 döneminde değişimi nasıldır?
- 3- Türkiye’de yaş bağımlılık oranları nasıl değişmiştir?
- 4- Türkiye’de nüfusun cinsiyet değişimi nasıldır?
- 5- Türkiye’de nüfusun eğitim durumu nasıldır?
- 6- Türkiye’de nüfusun yaşadığı yerleşim birimlerine göre değişimi nasıldır?

Belirtilen amaçlara ulaşabilmek için Türkiye İstatistik Kurumundan alınan veriler **ArcGIS 10.3.1**. Coğrafi Bilgi sistemleri programları kullanılarak, tablo, grafikler ile haritalar oluşturularak analiz edilmiştir. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Türkiye’de 2007 yılında başlamış ve her yıla ilişkin veriler yayınlanmaya devam etmektedir. Her ne kadar Türkiye nüfusu dinamik bir yapıya sahip olsa da yıldan yıla yaş yapısında çok büyük değişimler izlenememektedir. Bu nedenle bu çalışmada 2007 sonrası yaş yapısının değişimi 5 er yıllık aralarla ele alınmıştır. Aslında sözü edilen döneme ilişkin olarak her yılın verileri değerlendirilerek haritaları hazırlanmış ancak sayfa sınırlaması dolayısıyla bu metinde yalnızca 2007, 2012 ve 2017 yıllarına ait değerlere yer verilmiştir (http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059).

2. Türkiye’de Yıllara Göre Nüfus Yapısı Nasıl Değişmiştir?

Türkiye nüfusu her ne kadar farklı oranlarda olsa bile hem nüfus sayımlarının yapıldığı 1927-2000 arasında hem de ADNKS’ye geçilen 2007 sonrasında sürekli olarak artış göstermiştir (Özgür, 2003). Eldeki verilere göre Türkiye nüfusu halen Dünya ülkeleri arasında en fazla nüfusa sahip ilk 20 ülke arasında 19. sırada yer almaktadır. Türkiye 2017 verilerine göre Dünya nüfusunun yaklaşık % 1,06’sına sahiptir. Bu değer 1990 yılında 1,04; 2000 yılında 1,07 ve 2007 yılında ise % 1,03 idi. Türkiye komşu ülkeleri arasında nüfus büyüklüğü bakımından İran’dan

sonra ikinci sırada yer alır. Benzer şekilde Türkiye AB ülkeleri arasında ise Almanya’dan sonra 2. sırada yer almaktadır.

Türkiye nüfusu bir yandan toplam olarak yıllara göre sürekli artarken; diğer yandan da yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve yaşadığı yerleşim birimine göre durumu gibi yapısal özelliklerinde de değişim yaşanmaktadır. Türkiye nüfusunun yıllara göre gelişimi incelendiğinde 2000 öncesi ile sonrası arasında gelişim seyri bakımından bazı farklar dikkati çekmektedir.

Tablo: 1- Türkiye’de ADNKS Döneminde Toplam Nüfusun Gelişimi (2007-2017)

2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
70 586 256	71 517 100	72 561 312	73 722 988	74 724 269	75 627 384	76 667 864	77 695 904	78 741 053	79 814 871	80 810 525

Buna göre ADNKS dönemine geçilen ilk yılda 70.586.256 kişi olan Türkiye nüfusu yıllık yaklaşık 1 milyonluk artış ile 2017’de 80.810.525 kişiye yükselmiştir (Tablo: 1 ve Grafik: 1).

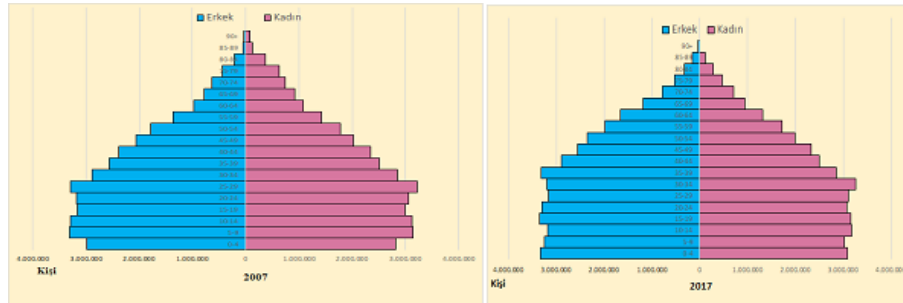
Grafik: 1- Türkiye’de ADNKS Döneminde Toplam Nüfusun Gelişimi (2007-2017)

I. ADNKS Döneminde Türkiye’de Nüfusun Yaş Yapısının Durumu

Türkiye’de 2007 sonrasında toplam nüfusun artışında olduğu gibi yaş grupları nüfusunda da değişim yaşanmıştır. Buna göre Türkiye’de üç yaş grubu nüfusun oranları bakımından değerlendirildiğinde 0-14 yaş grubu % 17,3; 15-64 yaş grubu % 75,6 ve 65 ve üzeri yaş grubu % 7,1 olduğu anlaşılır. Bu değerler aynı yıl itibariyle Dünya genelinde 0-14 yaş grubu % 25,9; 15-64 yaş grubu % 61,3 ve 65 ve üzeri yaş grubu % 12,7’dir. Eldeki verilere göre en dikkati çeken en önemli husus özellikle Türkiye’de 0-14 yaş grubu nüfus neredeyse Dünya ortalamasının iki katına yakın bir değer gösterir. Verilere göre 15-64 yaş grubu nüfusta da Türkiye ortalaması dünya ortalamasından yaklaşık % 14 kadar daha büyük olduğu halde; yaşlı nüfus değerleri bakımından Türkiye ortalaması (% 7,1) ile Dünya ortalamasının (% 12,7) oldukça altında bir değer göstermektedir.

Grafik: 2- Türkiye Nüfusunun Yaş Yapısı (2007 ve 2017).

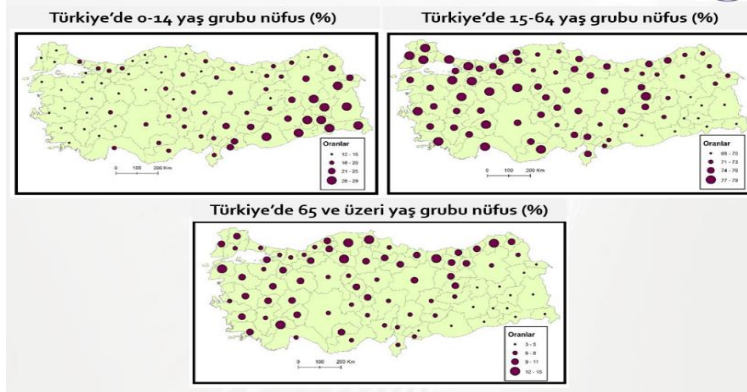
Türkiye’de 2007 yılı itibariyle 3 yaş gruplarının dağılımı incelendiğinde; Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu 0-14 yaş grubunun en yüksek orana sahip olduğu alanlar olduğu dikkati çekmektedir (Harita: 1). Buna karşılık orta yaş grubu nüfusun en fazla olduğu bölgeler ise; Marmara, Ege ve Orta Anadolu’dur. Yaşlı nüfus ise en fazla; Ege ve Karadeniz bölgelerindedir. Buna göre doğurganlığın fazla olduğu doğu kesimde çocuk nüfus

oranının daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan ortalama ömür değerlerinin yüksek olması dolayısıyla batı kesimdeki illerde yaşlı nüfus oranı daha fazladır.

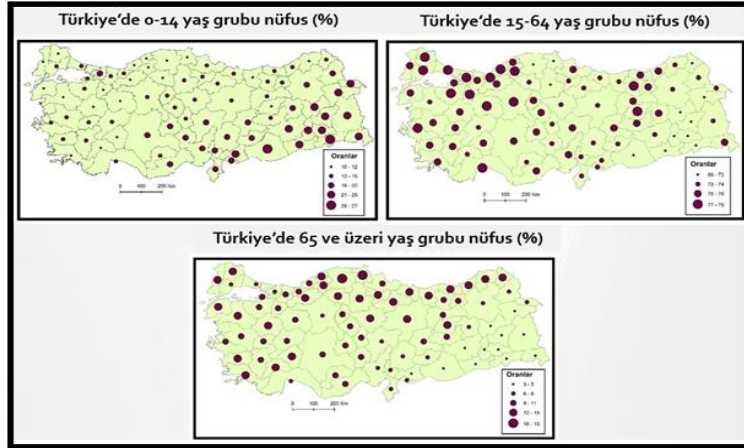
2007 yılı itibariyle Türkiye’de üç yaş grubu nüfusun illere göre durumu ele alındığında 0-14 yaş grubunda toplam 48 il % 17,3 olan Türkiye ortalamasının üzerinde 33 il Türkiye ortalamasının altında bir değere sahiptir (Harita: 1). Aynı yıl 15-64 yaş grubunda ise toplam 52 il % 75,6 olan Türkiye ortalamasının üzerinde 29 il Türkiye ortalamasının altında bir değere sahiptir. 65 ve üzeri yaş grubunda ise toplam 29 il % 7,1 olan Türkiye ortalamasının üzerinde 52 il Türkiye ortalamasının altında bir değere sahiptir.

2007 yılında iller bazında ele alındığında 0-14 yaş grubunda Şırnak (% 28,9), Van (% 27,7) ve Hakkari (% 26,9) ile en yüksek değerlere sahip iller iken; en düşük değerler ise Sinop (% 14,3), Kastamonu (% 13,4), Çankırı (% 14,7) illerine aittir. 15-64 yaş grubunda Şırnak (% 67,7), Siirt (% 68,2), Batman (% 68,9) ile en düşük değerlere; İzmir (% 78,2), Tekirdağ (% 78,3), Ankara (% 78,6) ile en yüksek değerlere sahip illerdir. 65 ve üzeri yaş grubunda en yüksek değerler Çankırı (% 13,2), Kastamonu (%14,5), Sinop (% 15,1) illerine; en düşük değerler ise Hakkari (% 2,8), Van (% 3,1), Şırnak (% 3,4) ait olduğu anlaşılır.

Harita: 1- Türkiye’de Üç Yaş Grubu Nüfus Oranlarının İllere Göre Dağılışı (2007)

Harita: 2- Türkiye’de Üç Yaş Grubu Nüfus Oranlarının İllere Göre Dağılışı (2017)

2017 yılındaki 3 yaş gruplarının dağılımı incelendiğinde (Harita: 2); Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu 0-14 yaş grubunun en yüksek orana sahip olduğu alanlar olduğu dikkati çekmektedir. Buna karşılık orta yaş grubu nüfusun en fazla olduğu bölgeler ise; Marmara, Ege ve Orta Anadolu’dur. Yaşlı nüfus ise en fazla; Ege ve Karadeniz bölgelerindedir. Buna göre doğurganlığın fazla olduğu doğu kesimde çocuk nüfus oranının daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan ortalama ömür değerlerinin yüksek olması dolayısıyla batı kesimdeki illerde yaşlı nüfus oranı daha fazladır. 2017 yılı itibariyle Türkiye’de üç yaş grubu nüfusun illere göre durumu ele alındığında 0-14 yaş grubunda 27 il % 15,7 olan Türkiye ortalamasının üzerinde 54 il Türkiye ortalamasının altında bir değere sahiptir. Aynı yıl 15-64 yaş grubunda ise 21 il % 75,8 olan Türkiye ortalamasının üzerinde; 60

il Türkiye ortalamasının altında bir değere sahiptir. 65 ve üzeri yaş grubunda ise 53 il % 8,5 olan Türkiye ortalamasının üzerinde 28 il Türkiye ortalamasının altında bir değere sahiptir. 2017 yılında iller bazında ele alındığında 0-14 yaş grubunda en yüksek değerler Şanlıurfa (% 26,8), Şırnak (% 25,6), Ağrı (% 24,4) illerine; en düşük değerler ise Kırklareli (% 10,5), Edirne (% 10,1), Tunceli (% 9,8) illerine aittir. 15-64 yaş grubunda en yüksek değerler İstanbul (% 78,6), Ankara (% 77,9), Tekirdağ (% 77,6) illerine; en düşük değerler ise Şırnak (% 71,2), Sinop (% 70,4), Şanlıurfa (% 69,5) illerine aittir. 65 ve üzeri yaş grubunda en yüksek değerler Sinop (% 18,2), Kastamonu (% 16,8), Artvin (% 15,4) illerine; en düşük değerler ise Van (% 3,7), Hakkari (% 3,3) ve Şırnak (% 3,2) illerine ait olduğu anlaşılır (Harita: 2).

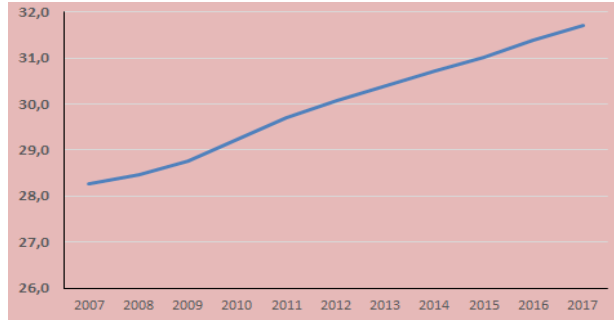
Türkiye’de ADNKS dönemine ilişkin olarak 2007 ile 2017 yılları karşılaştırıldığında 0-14 yaş grubunda en düşük değer % 11,6 ile Çanakkale’ye en yüksek değer ise % 28,9 ile Şırnak’a ait olduğu anlaşılır. Bu yaş grubu nüfusun 2017 yılı verilerine göre ise en yüksek değer % 26,8 ile Şanlıurfa’ya; en düşük değer % 9,8 ile Tunceli’ye aittir. Buna göre aradan geçen 10 yıllık sürede 0-14 yaş grubunda hem en düşük değere sahip il hem de en yüksek değere sahip il nüfusu oranında yaklaşık % 2’lik bir azalma olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum doğurganlık oranının azaldığının önemli bir göstergesi olarak belirtilebilir. Benzer şekilde 15-64 yaş grubu nüfus oranlarında da 2007’ye göre % 2 oranında bir değişiklik görülmektedir. Bu yaş grubunda 2007 yılı itibarıyla Şırnak % 67,7, Ankara ise % 78,6’lık bir değere sahiptir. 2017 yılına gelindiğinde ise İstanbul % 78,6 ile Şanlıurfa % 69,5’lik değere sahiptir. 65 yaş ve üzeri nüfus oranlarında da benzer değişiklik görülmektedir. Buna göre 2007 yılında en düşük değer % 2,8 ile Hakkâri’ye, en yüksek değer % 15,1 ile Sinop iline ait iken aradan geçen on yıl sonrasında Sinop % 18,2 ile en yüksek değere, % 3,2 ile Şırnak en düşük değere sahip iller olmuştur.

Türkiye’de 2017 yılı itibarıyla yaşlı nüfus oranının en fazla olduğu iller sıralamasında ilk üçte yer alan iller sırasıyla Sinop (% 18,2), Kastamonu (% 16,8) ve Artvin (% 15,4)’dir. Buna karşılık Yaşlı nüfus oranının en düşük olduğu iller sırasıyla Şırnak (% 3,2), Hakkari (% 3,3) ve Van (% 3,7)’dir. Buna göre ülkenin en doğusunda yer alan bu iller aynı zamanda doğurganlık değerlerinin ve dolayısıyla 0-14 yaş grubu nüfus oranlarının yüksekliği ile dikkati çekmektedir.

i. ADNKS Döneminde Türkiye’de Nüfusun Ortanca Yaş Bakımından Durumu

Bir yerdeki nüfus yaşlarına göre küçükten büyüğe doğru sıralandığında tam ortada kalan bireyin yaş değerine medyan yaş denir (Haupt-Kane,1998). Buna göre nüfusun yarısı bu yaştan büyük yarısı ise küçüktür. Bu değer nüfusun yaş yapısının genel görünümü hakkında bilgi verir. Özellikle son yıllarda birçok dünya ülkesinde ortanca yaş değerinin giderek artması nüfusun yaşlandığını göstermektedir. Benzer şekilde Türkiye’de de ortanca yaş değeri giderek artmaktadır (Grafik: 3).

Grafik 3- Türkiye’de Ortanca Yaşın Gelişimi (2007-2017).

Harita: 3- Türkiye’de Ortanca Yaş Değerlerinin İllere Göre Dağılışı (2007)

2007 yılı itibarıyla Türkiye’de nüfusun ortanca yaş değerleri illere göre ele alındığında toplam 34 il, 28,3 olan Türkiye ortalamasının üzerinde 47 il Türkiye ortalamasının altında bir değere sahiptir (Harita: 5). 2007 yılında iller bazında ele alındığında ortanca yaşın en fazla olduğu üç il Çanakkale (35,4), Edirne (35,0), Balıkesir (34,9) illeri iken; en düşük olduğu iller ise Van, Siirt ve Şanlıurfa (18,4) Batman (18,3) ile Şırnak (17,4)’tır.

2012 yılı itibarıyla Türkiye’de nüfusun ortanca yaş değerleri illere göre ele alındığında toplam 50 il 30,1 olan Türkiye ortalamasının üzerinde, 31 il Türkiye ortalamasının altında bir değere sahiptir (Harita: 4). 2012 yılında iller bazında ele alındığında ortanca yaşın en fazla olduğu üç il Sinop (37,5), Çanakkale, Balıkesir ve Kastamonu (37,2) ile Edirne (37,1) illeri iken; en düşük olduğu iller ise Siirt ve Ağrı (19,5), Şanlıurfa (18,9) ve Şırnak (18,5)’tir.

Harita: 4- Türkiye’de Ortanca Yaş Değerlerinin İllere Göre Dağılışı (2012)

2017 yılı itibarıyla Türkiye’de nüfusun ortanca yaş değerleri illere göre ele alındığında toplam 50 il 31,7 olan Türkiye ortalamasının üzerinde 31 il Türkiye ortalamasının altında bir değere sahiptir (Harita: 5). 2017 yılında iller bazında ele alındığında, ortanca yaşın en fazla olduğu üç il Sinop (39,7), Balıkesir (39,4), Kastamonu illeri iken; en düşük olduğu iller Ağrı (20,9), Şırnak (20,1) ve Şanlıurfa (19,6)’dır.

Harita: 5- Türkiye’de Ortanca Yaş Değerlerinin İllere Göre Dağılışı (2017)

ii. ADNKS Döneminde Türkiye’de Yaş Bağımlılık Oranlarının Değişimi

Bir ülkedeki nüfus içinde çalışma çağı nüfusun miktarı ve oranı ekonomik gelişme ve özellikle bu grup üzerindeki baskı açısından oldukça önemlidir. Çalışma çağı nüfusun fazla olması genel olarak avantaj olarak kabul edilir. Çünkü çocuk ve yaşlı nüfus oranının fazla olması ekonomiye doğrudan katkısı olmadığı anlamına geldiği gibi çalışma çağı nüfus üzerinde de baskı unsuru olarak kabul edilir. Özellikle gelişmiş ülkelerde yaşlı nüfus fazlalığı az gelişmiş ülkelerde ise çocuk ve bebek yaş nüfus fazlalığı yaş bağımlılık oranlarının fazla olmasına neden olmaktadır. Türkiye’de ise yaş bağımlılık oranları giderek artmaktadır. Ayrıca genel olarak doğurganlığın fazla olduğu doğu ve güneydoğu illerinde genellikle yaş bağımlılık oranları daha fazladır.

Bu çalışmada ele alınan ADNKS döneminde de yaş bağımlılık oranları bakımından genel olarak üç bölge ayırt edilmektedir (Harita: 6). Çalışmada ele alınan ilk yıl olan 2007 yılı itibarıyla Türkiye’de yaş bağımlılık oranlarının yaş değerleri illere göre ele alındığında toplam 53 il % 55,1 olan Türkiye ortalamasının üzerinde 28 il Türkiye ortalamasının altında bir değere sahiptir (Harita: 6). 2007 yılında iller bazında ele alındığında yaş bağımlılık oranlarının en fazla olduğu üç il Şırnak (93,7), Siirt (88,3), Batman (86,4) illeri iken; en düşük olduğu iller ise Eskişehir (40,5), İzmir (40,2), ve Tunceli- Edirne (39,6)’dır.

Harita: 6- Türkiye’de Yaş Bağımlılık Oranlarının İllere Göre Dağılışı (2007)

2012 yılı itibarıyla Türkiye’de yaş bağımlılık oranlarının yaş değerleri illere göre ele alındığında toplam 53 il % 51,6 olan Türkiye ortalamasının üzerinde, 28 il Türkiye ortalamasının altında bir değere sahiptir (Harita: 7). 2012 yılında iller bazında ele alındığında yaş bağımlılık oranlarının en fazla olduğu üç il Şanlıurfa (%81,7), Şırnak (%81,4), Siirt (%76,5) illeri iken; en az olduğu üç il Kırklareli (%38,9), Edirne (%38,3) ve son olarak Tunceli (%35,0)’dir.

Harita: 7- Türkiye’de Yaş Bağımlılık Oranlarının İllere Göre Dağılışı (2012)

2017 yılı itibariyle Türkiye’de yaş bağımlılık oranlarının yaş değerleri illere göre ele alındığında toplam 49 il % 49,8 olan Türkiye ortalamasının üzerinde 32 il Türkiye ortalamasının altında bir değere sahiptir (Harita: 8). 2017 yılında iller bazında ele alındığında yaş bağımlılık oranlarının en fazla olduğu üç il Şanlıurfa (%77,8), Şırnak (%69,9), Ağrı (%68,2) illeri iken; en az oran Edirne (%40,2), Kırklareli (%39,6) ve Tunceli (%37,9)’ye aittir.

Harita: 8- Türkiye’de Yaş Bağımlılık Oranlarının İllere Göre Dağılışı (2017)

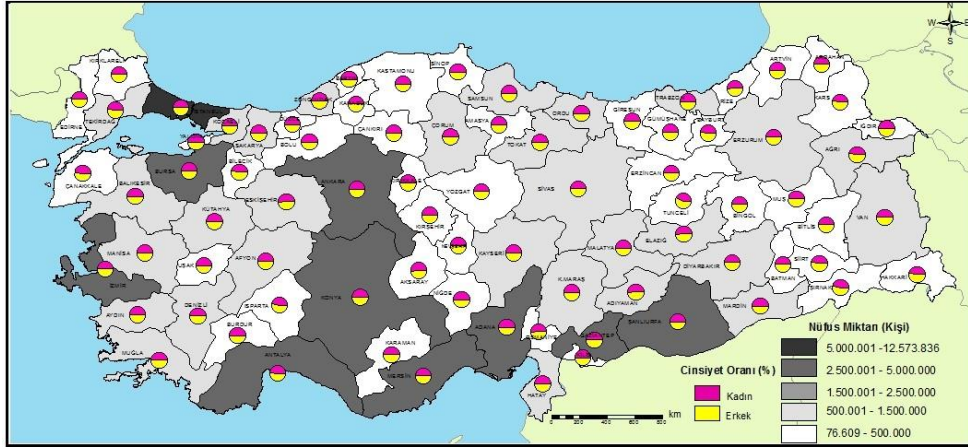
iii. ADNKS Döneminde Türkiye’de Nüfusun Cinsiyet Yapısının Değişimi

Nüfus yapısına ilişkin önemli değişkenlerden biri nüfusun cinsiyet yapısıdır. Her ne kadar diğer nüfus değişkenlerinden farklı olarak genellikle cinsiyet oranları arasında çok büyük farklılıklar olmasa da hem dünya genelinde hem de Türkiye’de zaman içinde cinsiyet oranlarında bazı değişiklikler dikkati çekmektedir (Yüceşahin, 1996).

2007 yılı itibariyle Türkiye’de cinsiyet oranları illere göre ele alındığında toplam 40 ilde erkek nüfus 41 ilde ise kadın nüfus oranı daha fazladır. Kadın cinsiyet oranı bakımından toplam 53 il %49,6 olan Türkiye ortalamasının üzerinde 28 il Türkiye ortalamasının altında bir değere sahiptir. Erkek cinsiyet oranı bakımından toplam 26 il %50,32 olan Türkiye ortalamasının üzerinde 55 il Türkiye ortalamasının altında bir değere sahiptir (Harita: 9). 2007 yılında iller bazında ele alındığında erkek nüfusa en fazla olduğu üç il Tunceli (%57), Bilecik (%53,1), Hakkari (%52,3), Şırnak (%52,1), Isparta (%51,9) illeri iken; en düşük olduğu iller ise Kastamonu (%49,17), Aksaray-Trabzon-Elazığ- Zonguldak (%49,10) ve Sinop (%48,9)’tur.

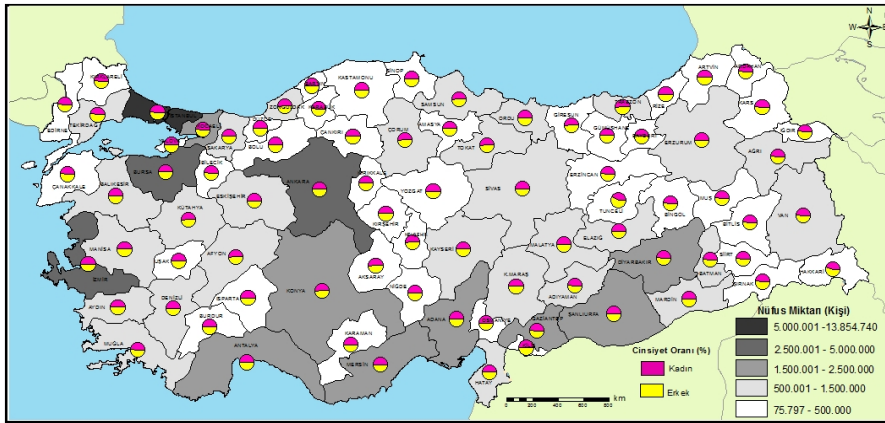

Harita: 9- Türkiye’de Cinsiyet Oranlarının İllere Göre Dağılışı (2007)

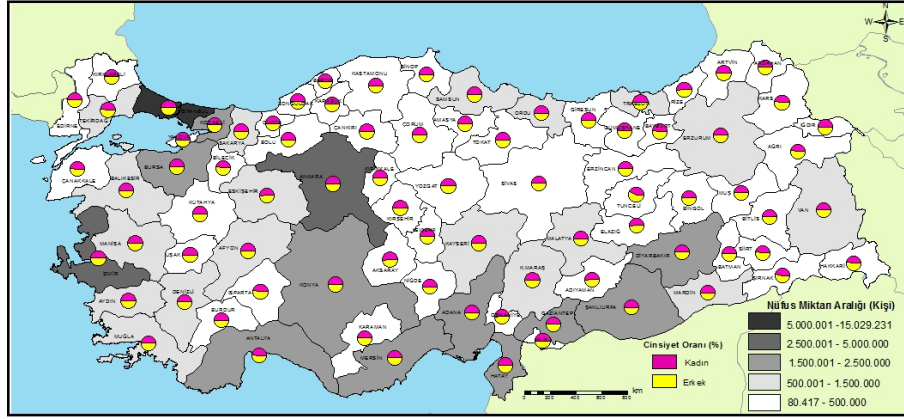
2012 yılı itibariyle Türkiye’de cinsiyet oranları illere göre ele alındığında toplam 45 ilde erkek nüfus 36 ilde ise kadın nüfus oranı daha fazladır. Kadın cinsiyet oranı bakımından toplam 56 il %49,5 olan Türkiye ortalamasının üzerinde 25 il Türkiye ortalamasının altında bir değere sahiptir. Erkek cinsiyet oranı bakımından toplam 27 il % 50,4 olan Türkiye ortalamasının üzerinde 54 il Türkiye ortalamasının altında bir değere sahiptir (Harita: 9). 2012 yılında iller bazında ele alındığında erkek nüfusun en fazla olduğu üç il Tunceli (%57,9), Hakkari (%53,1), Ardahan (%52,3) illeri iken; en düşük olduğu iller ise Bartın (%49,4), Samsun (%49,3) ve Burdur (%49,2)’dir.

Harita: 10- Türkiye’de Cinsiyet Oranlarının İllere Göre Dağılışı (2012)

2017 yılı itibariyle Türkiye’de cinsiyet oranları illere göre ele alındığında toplam 48 ilde erkek nüfus 33 ilde ise kadın nüfus oranı daha fazladır. Kadın cinsiyet oranı bakımından toplam 53 il %49,5 olan Türkiye ortalamasının üzerinde 28 il Türkiye ortalamasının altında bir değere sahiptir. Erkek cinsiyet oranı bakımından toplam 29 il % 50,3 olan Türkiye ortalamasının üzerinde 52 il Türkiye ortalamasının altında bir değere sahiptir (Harita:11). 2017 yılında iller bazında ele alındığında erkek nüfusun en fazla olduğu üç il Tunceli (%57,9), Hakkari (%53,1), Bilecik (%52,3) illeri iken; en düşük olduğu iller ise Zonguldak (%49,3), Nevşehir (%49,3) ve Sinop (%46,7)’dir.

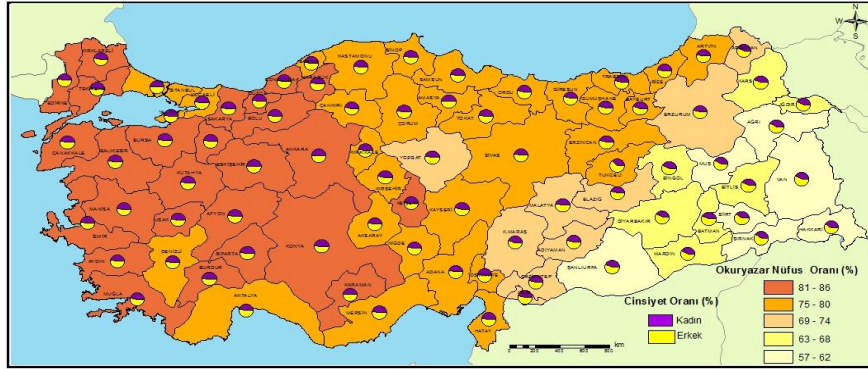
Harita: 11- Türkiye’de Cinsiyet Oranlarının İllere Göre Dağılışı (2017)

iv. ADNKS Döneminde Türkiye’de Nüfusun Eğitim Durumunun Değişimi

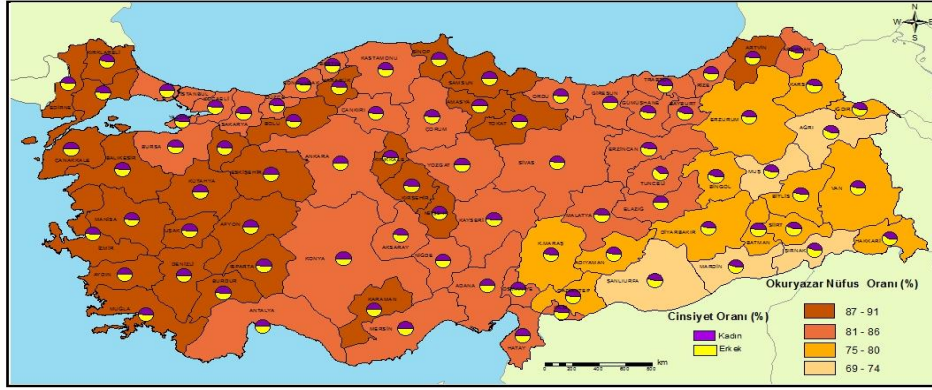
2008 yılı itibariyle Türkiye’de nüfusun ortalama okur yazarlık oranı %75,66’dır. Okur yazarlık oranları illere göre ele alındığında toplamda 50 ilde okuryazarlık oranı Türkiye ortalamasının üzerinde 31 ilde ise okuryazarlık oranı Türkiye ortalamasının üzerindedir (Harita: 12). 2008 yılında iller bazında ele alındığında okur yazar nüfus oranının en fazla olduğu üç il Kırklareli (% 85,6), Bilecik (% 84,5), Eskişehir (% 84,2) illeri iken; en düşük olduğu üç il ise Şanlıurfa (% 59,4), Şırnak (% 58,2) ve Ağrı (% 57,6)’dır.

Harita: 12- Türkiye’de Okur Yazar Nüfus Oranlarının İllere Göre Dağılışı (2012)

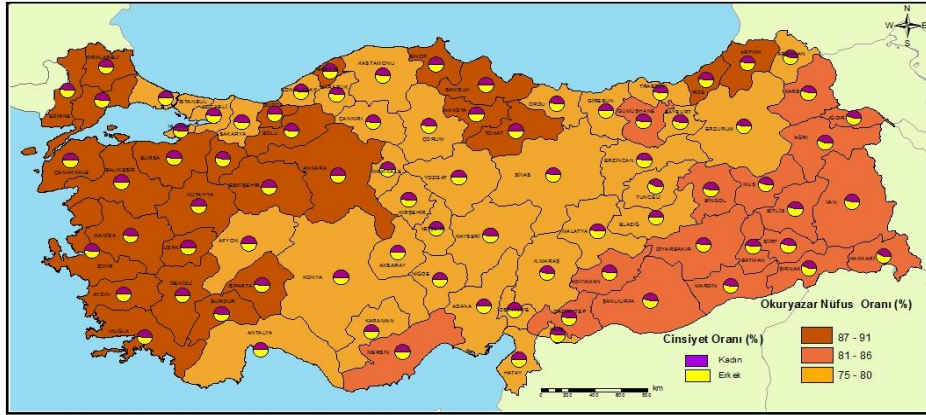
2012 yılı itibariyle Türkiye’de nüfusun ortalama okur yazarlık oranı %83,44’dür. Okur yazarlık oranları illere göre ele alındığında toplam 50 ilde okur yazarlık oranı Türkiye ortalamasının üzerinde 31 ilde ise Türkiye ortalamasının üzerindedir (Harita: 13). 2012 yılında iller bazında ele alındığında okur yazar nüfus oranının en fazla olduğu üç il Çanakkale (%90,5), Kırklareli (%89,7), Kütahya (%89,3) iken; en düşük olduğu üç il Şırnak (%72,10), Ağrı (%71,9) ve Şanlıurfa (% 69)’dır.

Harita: 13- Türkiye’de Okur Yazar Nüfus Oranlarının İllere Göre Dağılışı (2012)

2017 yılı itibariyle Türkiye’de nüfusun ortalama okur yazarlık oranı %85,22’dir. Okur yazarlık oranları illere göre ele alındığında toplam 51 ilde okur yazarlık oranı Türkiye ortalamasının üzerinde 30 ilde ise Türkiye ortalamasının altındadır (Harita: 14). 2017 yılında iller bazında ele alındığında okur yazar nüfus oranının en fazla olduğu üç il Kırklareli (%90,9), Çanakkale (%90,9), Edirne (%90,3) illeri iken; en düşük olduğu üç il Şırnak (%76,7), Mardin (%76,5), ve Şanlıurfa (%74,3)’dür.

Harita: 14- Türkiye’de Okur Yazar Nüfus Oranlarının İllere Göre Dağılışı (2017)

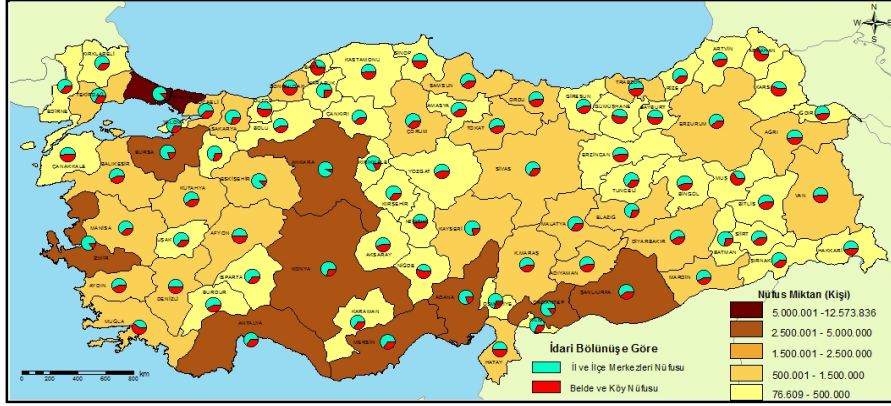

v. ADNKS Döneminde Türkiye’de Nüfusun Yaşadığı Yerleşim Birimine Göre Durumu

Türkiye’de geçen yüzyılın başında daha çok insan daha küçük köy ve beldeler ile kırsal yerleşmelerde yaşamını sürdürmekte iken; giderek il ve ilçe merkezi özelliklerindeki yerleşimlerde yaşamaktadır. Özellikle 1980 sonrasındaki iç göçler ile daha çok kişi büyük yerleşmelerde yaşamaya başlamıştır. Halen de bu göçler devam etmektedir. 2007 yılı itibariyle Türkiye’de nüfusun % 70,4’ü idari bölünüşe göre il ve ilçe merkezi özelliklerindeki yerleşimlerde % 29,5’i ise belde ve köylerde yaşamaktadır (Harita: 15).

Harita: 15- Türkiye’de Nüfusun Yaşadığı Yerleşim Birimine Göre Durumunun İllere Göre Dağılışı (2007)

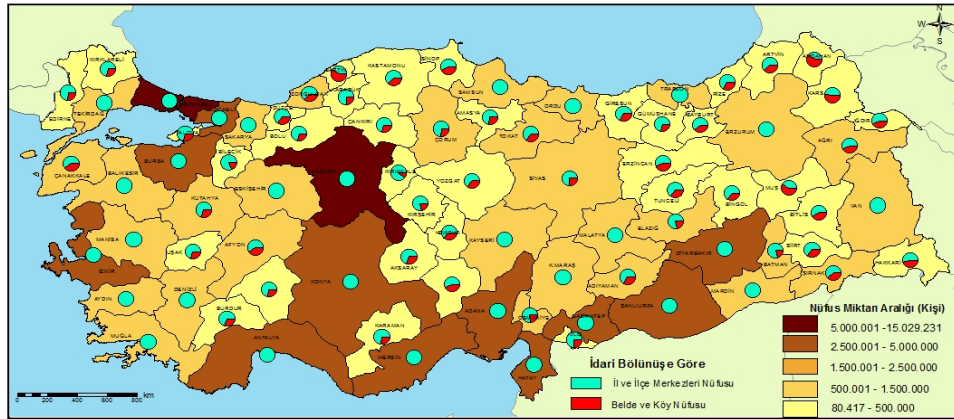
2012 yılı itibariyle Türkiye’de nüfusun %77,2’si idari bölünüşe göre il ve ilçe merkezi özelliğindeki yerleşimlerde 22,7’si ise belde ve köylerde yaşamaktadır (Harita: 16).

Harita: 16- Türkiye’de Nüfusun Yaşadığı Yerleşim Birimine Göre Durumunun İllere Göre Dağılışı (2012)

2017 yılı itibariyle Türkiye’de nüfusun % 92,2’si idari bölünüşe göre il ve ilçe merkezi özelliğindeki yerleşimlerde % 7,4’u ise belde ve köylerde yaşamaktadır (Harita 17). Eldeki verilere göre ADNKS döneminde il ve ilçe merkezlerinde yaşayan nüfusun giderek arttığı dikkati çekmektedir.

Harita: 17- Türkiye’de Nüfusun Yaşadığı Yerleşim Birimine Göre Durumunun İllere Göre Dağılışı (2017)

3. Sonuç ve Öneriler

Türkiye nüfusu artmaya devam etmektedir. Artan nüfus ile birlikte nüfus yapısı da değişmektedir. Türkiye’de nüfusun yapısı illere ve yıllara göre önemli değişiklikler gösterir. Türkiye nüfusu hem zaman içindeki gelişimi, hem de mekansal dağılışı farklılık gösterir. Bu açıdan nüfus dinamik bir yapıya sahiptir. Yapılacak planlamaların ve alınacak kararların nüfusun çeşitli özelliklerine göre belirlenmesi gerekmektedir. Karar vericiler için ne zaman nerede hangi sayıda insanın olduğunun bilinmesi son derece önemlidir. Belirtilen öneminden dolayı nüfus

yapısına ilişkin gelişmelerin sürekli olarak izlenmesinin önemi ortadadır. Bu açıdan düşünüldüğünde Türkiye’de 2007’den itibaren kullanılan ADNKS sistemi önemli bir aşamadır.

Türkiye’de cumhuriyetin ilanından sonra bir yandan toplam nüfus sürekli olarak artarken, bir yandan da yaş, cinsiyet ve eğitim durumu olmak üzere nüfus yapısını oluşturan değişkenlerde önemli değişiklikler görülmektedir. Bu bağlamda dikkati çeken en önemli değişikliklerin başında nüfusun yaş yapısında olmaktadır. Çünkü cumhuriyetin ilk yıllarında 0-14 yaş grubu nüfus fazlalığı ve yaşlı nüfus oranındaki düşüklük dikkati çekmektedir. Ancak giderek sağlık koşulları ile yaşam şartlarındaki gelişme ve iyileşmeler sonucu ortalama ömür değerlerinin de artmasıyla giderek yaşlı nüfus olarak kabul edilen 65 ve üzeri nüfus miktarı ve oranı artmaktadır. Bu bakımdan ele alındığında çalışmada ele alınan 2007 ve sonrasındaki dönemde bile sadece 0-14 yaş grubu nüfus oranı %17,3’den %15,7’ye düşerken, 65 ve üzeri nüfus % 7,1’den 8,5’e yükselmiştir. Bu durum iller bazında ele alındığında daha belirgin farklılıkların olduğu anlaşılabilir. Türkiye nüfusunun cinsiyet yapısında her ne kadar iller bazında bazı değişimler olsa bile, ADNKS döneminde çok büyük değişiklikler izlenmemektedir. Türkiye’de nüfusun eğitim durumuna ilişkin olarak okur yazar nüfus oranının sürekli arttığı ve artık neredeyse tüm illerde % 85’in üzerine çıktığı anlaşılmaktadır.

Türkiye’nin nüfus yapısına ilişkin önemli göstergelerden biri olan yaşadığı yerleşim birimine göre durumunda da her geçen gün önemli değişiklikler olmaktadır. Buna göre ülke içindeki 1980 ve sonrasından itibaren yaşanan göçler dolayısıyla il ve ilçe merkezlerinde yaşayan insan sayısı oldukça artmıştır. 2007 yılında il ve ilçe merkezlerinde yaşayan nüfus oranı % 70,4 iken 2017 yılında il ve ilçe merkezlerinde yaşayan nüfus oranı % 90’ı geçmiştir. Elbette bu değerler üzerinde en son değiştirilen Büyükşehir yasasının etkisini unutmamak gerekir.

Kaynakça

- Başol, K., (1994) Demografi, Anadolu Matbaası, İzmir.
- Clarke, J. I., (1984) Geography and Population: Approaches and Applications, Pergamon res, Oxford.
- Daugherty, H. G.- Kammeyer, K. C. W., (1995) An Introduction to Population, Guilford Press New York, USA.
- Haupt, A., Kane, T.T., (1998) Population Handbook, Population Reference Bureau, 4.edition, Washington D.C.
- Hornby, W.F., Jones, M., (2001) An Introduction to Population Geography, Cambridge University Press, Cambridge.
- Özgür, E. M., (1998) Türkiye Nüfus Coğrafyası, GMC Yay., Ankara.
- Özgür, E. M., (2003) “XXI. Yüzyılın Başında Türkiye nüfusu”, Coğrafi Bilimler Dergisi 1, 1: 43-53.
- Şahin, S., (2018) Nüfus Gerçeği, Pegem Akademi yayınları, Ankara.
- Şahin, S., (2015) Türkiye’nin Nüfus Gelişiminde Bölgesel Farklılıklar, TÜCAUM, Ankara.
- Tümertekin, E., Özgüç, N., (2015) Beşeri Coğrafya. İnsan, Kültür, Mekân, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Weeks, J. R., 2005 Population, An Introduction to Concepts and Issues, Wadsworth Thomson Learning, Belmont, USA.
- Yakar, M. (2012) "21.Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türkiye Nüfusunda Ne Değişti?" Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5 (21), 382-402.
- Yüceşahin, M. M., (1996) "Türkiye’de İllere Göre Cinsiyet Oranları" Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi 5: 267-290.
- Yüceşahin, M.M., Özgür, E.M. (2008) “Regional Fertility Differences in Turkey: Persistent High Fertility in the Southeast”, Population, Space and Place 14, 2: 135–158.
- <http://www.tuik.gov.tr> (son erişim tarihi: 01/11/2018)
- <http://www.tuik.gov.tr/jsp/duyuru/adnks/adnksIndex.html> (son erişim tarihi: 01/11/2018)
- http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059 (son erişim tarihi: 01/11/2018)

THRAKIA-HADRIANOUPOLIS'İN KURULUŞ EFSANESİ VE SİKKELER ÜZERİNDE BETİMLENMESİ

Şehriye Şahin¹

Giriş

Thrakia bölgesi geniş anlamıyla doğuda Karadeniz'den batıda Vardar ırmağına, kuzeyde Tuna'dan güneyde Ege denizine değin uzanan geniş bir alana yayılıyordu. Türkiye Trakyası ise günümüzde Edirne, Tekirdağ ve Kırklareli illerinin tümünü, İstanbul ilinin tüm Avrupa yakasını; Çanakkale ilinin de Gelibolu Yarımadası'ndaki bölümünü kapsıyordu.²

HALKININ KÖKENİ

Bölge adını Hint-Avrupa kökenli Thraklar'dan almıştır. Antik kaynaklara göre çeşitli boylardan oluşan bu halkın *Haimos* (Balkanlar) ve *Rhodope* (Rodop) dağlarında yaşayan kesimi savaşçı ve ilkeldi. Bunların yanında, bir de Ege ve Marmara kıyılarında kurulan Yunan koloni kentleriyle ilişki kurabilen³, ovadaki, sakin ve barışsever kesim vardı. Bu boylardan en ünlüleri şunlardır: Tuna'nın her iki yanına dağılmış, *Herodotos*'a⁴ göre *Thraklar*'ın en yiğit ve doğruları olan *Getailer*; bunların batısında, Tuna'nın sol kıyısı boyunca uzanan alanda oturan ve *Mysialılar*'ın ataları olarak kabul edilen *Moesiler*; güneye doğru *Triballiler*; merkezi *Strymon* vadisi boyunca oturan ve önceleri *Maedobithyni* denen bir kısmı Anadolu'ya göçmüş *Maediler*; güneyde Ege denizi kıyılarına yakın bölgelerde yaşayan *Droi*, *Dersaei*, *Saei*, *Edonlar* ve *Bistonlar*, doğuya doğru, Meriç ırmağına değin uzanan tüm kıyıya yerleşmiş olan, *Homeros*'un (Ἡρόδοτος) (II.II 846) kargıci olarak nitelediği *Kikonlar* ve sonraları bunları egemenlikleri altına alan *Sapailer* ve Enez civarında yaşayan *Korpileler*, *Kikonlar*'ın doğusunda, Meriç ırmağının sağ tarafını yurt tutmuş *Paitiler*; Meriç'in sol tarafındaki *Apsinthiler* ya da *Apsynthialılar*, Gelibolu yarımadasını yurt tutmuş ve Anadolu'ya göçmüş *Bithynler*'le akraba olan *Dolonklar*, doğuya doğru Marmara'nın kuzey kıyılarında yerleşmiş *Kaeniler*; Silivri ve Marmara Ereğlisi'nin kuzeyinde oturan, Anadolu'ya göçmüş *Bithynler*'le akraba ve hatta aynı oldukları bildirilen savaşçı *Thynler* ve daha sonra ortaya çıkan *Asdar*; Arda ırmağı etrafında oturan *Odryler*; Orta Meriç vadisindeki *Ben(n)iler* ve *Odryler*'in batısındaki *Satrai*, *Dii* ve *Diobessi* ya da *Bessiler*.⁵

Homeros (Ἡρόδοτος) (II.X 435-36; XIII 5) *Thraklar*'ı güzel ve hızlı koşan iri atlar besleyen savaşçı bir ulus olarak tanımlamaktadır. *Thukydides* (Θουκυδίδης) (II 97) ise Avrupa'da Ion Körfezi ile *Pontos Euxinos* arasında yaşayan halkların gelirler ve her türlü mal yönünden en güçlülerin bunlar olduğunu bildirmektedir. *Strabon*'a (Στράβων)⁶ göre (VII frag.47) sayıları 22'yi bulan pek çok boy ve oymak etrafında kümelenen *Thraklar* tümüyle köylerde ve mezralarda yaşamaktaydılar. Nitekim *Thrakia*'da *Aleksandros* (Ἀλέξανδρος) ve ardılları dönemi⁷ öncesinde gerçek anlamda bir kentin varlığından söz etmeye de olanak yoktur.

Ortak bir dil ve kültürleri olmakla birlikte, siyasal yönden kabile düzeninden öteye geçemeyen ve *Plinius*'un (N.H.IV 40) da "*Avrupa'nın en güçlü halklarından biri*" olarak nitelediği *Thraklar* İÖ VI. yüzyılların sonlarında *Odryes* boyunun önderliğinde birleşik bir krallık kurmaya çalıştılar. Ancak bu krallığı bir arada

1

² Sevin 2016,17.

³ Bölge zengin ormanlarla kaplıydı, bunlardan sağlanan kerestelerden ise Yunanlılar gemi yapımında yararlanıyorlardı.

⁴ (IV. 93): "*İstros*'a varmadan önce ilk yendiği ulus *Getaililer*; ölmek istemeyen halktır; zira *Apollonia* ve *Mesambria* kentlerinin yukarıdaki *Salmydessos*'da yaşayan ve *Skymniadai* ve *Nipseia* adları ile anılan *Thraklar*, *Dareios*'a, savaşmadan teslim olmuşlardır; ona karşı durmak çılgınlığına kapılan *Getaililer* hemen köleleştirilmişlerdir; oysa bunlar *Thrakların* en yiğit ve en doğru olanlarıydılar."

⁵ Sevin 2016,18.

⁶ *Amasei*'li (Amasyalı) ünlü coğrafyacı.

⁷ İÖ330-30.

tutan tek bağ *Odryis* boyunun askeri üstünlüğüydü. Bu üstünlük kısa sürede son bulduğunda *Thrakia*, bir kez daha boy beylerinin kaosu içine düşmekte gecikmedi.⁸

*Thrakialı*ların şu görenekleri vardı: Çocuklarını köle olarak yabancılara satarlar; kızlarını kapamazlar, istedikleri adama gitmekte serbest bırakırlar; buna karşılık ana babalarından para karşılığı satın almış olduklarına hiç göz açtırmazlar. Dövme yaptırmak soyluluk işaretidir; dövmesiz olmak kötülük getirir. Hiçbir iş görmemek kibarlıktır; toprakta çalışmak şerefsizliğin en aşağısıdır; soylu yaşamak demek, savaşa gitmek ve başkalarını soymaktır. Belli başlı görenekleri bunlardır.⁹

KISA TARİHÇESİ

İÖ II. bin yılın sonları ve I. bin yılın ilk yüzyılları içinde meydana gelen ve bir bölüm halkın Anadolu'ya göçüyle son bulan dalgalanmalarından sonra *Thrakia*'nın erken dönemlerdeki durumu hakkında hemen hemen hiç bir bilgi yoktur.¹⁰ Ancak göçün çok büyük boyutlu olmadığı, bu yüzden de etnik yapıda fazla bir değişikliğe neden olmadığı açıktır. Yan yana yaşayan pek çok boydan oluşan bu halkın çoğu kez bir-biriyle savaş halinde olduğu anlaşılmaktadır. İÖ VI. yüzyılda *Apsinthiler* ya da *Apsynthialılar* ile *Dolonklar* arasındaki amansız çekişme bunun iyi bir örneğidir (Hdt.,V. 34-37).

İÖ VII. yüzyılın ilk yarısından itibaren¹¹ Kuzey Ege, Gelibolu Yarımadası ve Marmara'nın kuzey kıyılarına *Ion*, *Aiol* ve *Megaralı*lar göçmeye başladılar. Bunun sonucunda – zaman zaman yerli halkın direnişiyi karşılaşmakla birlikte- en ünlüleri *Abdera*, *Maroneia*, *Ainos*, *Sestos* ve *Byzantion* olan birçok kente yerleştiler. Özellikle bölgenin güney uç kesimini oluşturan *Kbersonessos* (Gelibolu Yarımadası) İÖ 555 yıllarından başlayarak Atina denetimi; İÖ 513 yılından sonra *Bosboros*'tan *Istros*'a (Tuna) doğru uzanan batı bölümleri ise Pers kralı Büyük *Dareios*'un egemenliği altına girdi.¹² İÖ VI. yüzyılın sonlarında yerli bir *Thrak* boyu olan *Odryser*, *Teres* ve oğlu *Sitalkes* ile bölgenin, güneyde Ege kıyılarındaki *Abdera*'dan kuzeyde *Istros*'un ağzına değin uzanan, büyük bir bölümünü denetimleri altına aldılar. *Odryis* kralı *Kotys*'in İÖ 360 yılındaki ölümünden sonra bölgede yine karışıklıklar baş gösterdi. Bu sırada *Makedonia* kralı II. *Philippos*¹³ *Thrakia*'yı ele geçirmeye çalıştı ve iç kesimde egemenliği sağladı. İ.Ö 342 yılından itibaren de bu denetimin sürekliliğini sağlayabilmek amacıyla koloniler kurmaya başladı. Bunlardan en tanınmış ise, yerel olarak *Pulpudeva* denen ve *Peneropolis* olarak da bilinen *Philippopolis*'tir.¹⁴ Aynı sindirme politikasını, sonradan “μαγνος”¹⁵ ünvanını alacak olan oğlu *Aleksandros* (Αλέξανδρος)¹⁶ da sürdürdü ve yeri bilinmeyen *Aleksandropolis* kentini kurdu. *Aleksandros*'un (Αλέξανδρος) *Asia* seferi sırasında bölgenin yönetimi *Antipatros*'a bırakılmıştı. İÖ 324'te *Odryser*, *Seuthes* adlı krallarının önderliğinde ayaklandılar. *Seuthes* kendine Batılı anlamda düzenli bir kent kurarak buraya *Aleksandros* (Αλέξανδρος) sonrası kralların yaptığı gibi kendi adını (*Seuthopolis*) verdi. *Aleksandros*'un (Αλέξανδρος) ölümünden sonra bölge generallerinden *Lysimakhos*'a bırakıldı. *Lysimakhos* ülke bütünlüğünü yeniden sağlayabilmek için büyük bir savaş vermek zorunda kaldı. *Seuthopolis* İÖ 301 yılında yakılıp yıkıldı. İÖ 279'da *Gallialılar*'ın istilalarına sahne olan bölgede, bu saldırılara yalnızca kıyıdaki zengin kentler direnebildi.

Bu sırada *Thrakia* yeniden birçok boy arasında paylaşılmıştı. *Makedonia* kralı V. *Philippos*¹⁷ bu karışık durumdan yararlanarak bölgede yeniden egemenlik sağlamaya çabaladıysa da uzun süreli bir başarı sağlayamadı. İÖ 188 yılında III. *Antiokhos* ile Romalılar arasında gerçekleştirilen *Apameia* Barışı sonrasında

⁸ Sevin 2016,18.

⁹ (Hdt.,V. 6)Ökmen 2014, 383.

¹⁰ “Ege Göçleri” çerçevesinde *Hellas*'a yapılan “*Dor Göçleri*” İÖ 1200-1000 yıllarına rastlamaktadır. *Dorlar* deniz yoluyla Girit ve Güneybatı Anadolu'ya, karayolundan *Peloponnesos* Yarımadası'na ulaşmışlardır. Bu zamanda *Akalar* Ege Denizi'ndeki adalara doğru yerlerini oynatırken; *Attika*, *Eufoia* ve *Kykkladlar* bir *Aka* kolu olan *Ionlar*'ın elinde kalmıştır. *Akalar* aynı zamanda Anadolu'nun batı kıyılarına da yerleşmişlerdir.

¹¹ *Dor Göçleri*'nden sonra Ege adalarını ve Anadolu'nun batı kıyılarını iskan eden *Hellenler*, İÖ 750-550 yılları arasında yeni bir deniz aşırı iskan etkinliğine girişmişlerdir. Bu yeni kolonizasyon hareketinin nedenlerinin başında, *Hellen* toplumundaki hızlı nüfus artışından kaynaklanan beslenme ve geçim zorlukları gelmektedir. Partiler arası çekişmelerin doğurduğu siyasal hoşnutsuzluklar ve bunun getirdiği siyasal nedenli göçlerin de bu kolonizasyon hareketinde rolü büyük olmuştur.

¹² Persler, *İonia* ihtilalinin tepkileri sonunda *Thrakia* ve *Makedonia*'ya sarsılmış olan egemenliklerini yeniden kuvvetlendirmek için böyle bir sefer yapmış olsalar gerekir.

¹³ İÖ 359-336.

¹⁴ Sevin 2016,19.

¹⁵“Büyük” anlamına gelmektedir.

¹⁶ İÖ 336-323.

¹⁷ İÖ 221-179.

Thrakia Khersonesos'u *Bergama* Krallığı'na bırakıldı. *Makedonia* Krallığı'nın İÖ 168 yılında siyasi egemenliğinin sona erışı ile Roma bölgedeki tek söz sahibi devlet durumuna geldi. İÖ 133 yılında ölen *Bergama* kralı *III. Attalos*'un (138-133) Krallığını bir miras ile Roma'ya bırakması üzerine *Khersonesos* da Roma yönetimine geçti.¹⁸ Romalılar bu yarımadaya, Avrupa'dan *Asia* Eyaleti'ne uzanan tek karayolunun buradan geçmesi yüzünden büyük önem verdiler. *Thrakia*'nın geri kalan kısmında ise daha gevşek bir egemenlik kurdular.

Augustus'un hükümdarlığının ikinci kısmında *Thrakia* yerli *Sapaai* sülalesinin yönetiminde bir krallık altına sokularak elde tutulmaya çalışıldı. Bu sülalenin tarihteki ilk ferdi ve komşu *Korpili* boyunu da yöneten *Kotys* oğlu *Rhaskunporis* özgür olmadığı için kral ünvanını kullanmıyordu; ancak oğlu *Kotys* bu ünvanı kullandı ve olasılıkla *Astlar* boyuyla anlaşarak *Thrakia*'yı birleştirmeye çalıştı. İÖ 57'de *Bessi* boyunu krallığına kattı. Onu izleyen *Rhoemetalkes* döneminde *Thrakia*'nın birleşmesi tamamlandı. Nitekim *Tacitus*'a (Ann.II 64) göre öldüğünde tüm bölge ona bağlı idi. Ancak *Thrak* Krallığı İÖ 46 yılında son bulunca bölge *Provincia Thrakia* adıyla bir Roma eyaleti durumuna getirildi.

Romalılar *Thrakia*'yı, eski krallık sistemine göre sayıları 33'ü bulan ve *strategia* denen idari birimlere ayırmışlardı. *Plinius* (N.H.,TV 40) bölgedeki *strategia* sayısının 50'yi bulduğunu bildirir. Çoğu eski güçlü *Thrak* boylarının adlarını taşıyan bu birimlerden kimileri şunlardır: Batı uçta *Dentheletice*, *Serdice*, *Udicesice*, *Selletice*; güneye doğru *Makedonia* ve Ege denizi boyunca *Maedice*, *Drosice*, *Coelaletice*, *Sapaice*, *Corpilice*, *Caenice*; doğuya doğru *Bessice*, *Bennice*, *Samaice* ve *Astice*. Belirli yöreler *strategia* sisteminin dışında bırakılmıştı. Söz gelimi *Abder*, *Ainos* ve *Byzantion* gibi kentler özgürdü. Aynı şekilde güney uçtaki *Thrakia Kharnesos*'u da özgür bir bölge görülmektedir ve *strategia* sisteminin dışında bırakılmıştır. Önce *Agrippa*'nın eline geçen yöre olasılıkla ölümünden sonra *Augustus*'a kaldı ve sonuçta da bir imparatorluk arazisi haline getirildi. *Thrakia*'daki yönetim yapısı *Traianus* ve *Hadrianus* dönemine değin sürdü. Bu iki imparator döneminde yeniden yapılanmalara gidildi ve *Thrakia Eyaleti*'nin statüsü yükseltildi. Eskinin boylar düzenine tümüyle son verilmeye çalışıldı. Bu düzen bir buçuk yüzyıl kadar sürdü. Son olarak imparator *Diocletianus* (284-305) döneminde bölge birçok küçük eyalete ayrılarak yeniden düzenlendi, imparatorluğunun merkezinin I. *Constantinus* (306-337) tarafından *Byzantion*'a (İstanbul) taşınması bölgenin gelişimini hızlandırdı.¹⁹

HADRIANOUPOLIS (Ἀδριανουπολις) VE SİKKE DARPLARI

Bugünkü Edirne İli'nin eski ismi *Hadrianoupolis* (Ἀδριανουπολις) olarak bilinmektedir. Edirne'nin, Roma İmparatoru *Hadrianus*'un¹ buyruğu ile, bayındır ve gelişmiş bir kent durumuna getirilip, *Hadrianus Kenti* anlamında *Hadrianoupolis* ismini almasından önceki tarihçesi üzerine pek az şey biliniyor. O zamanlar Byzantion (İstanbul), sıradan bir şehirdi. Bu nedenle Edirne yöresi, şimdikininkin tersine, bu dev kente uzandığı için büyük önem taşıyan bir ana yol üzerinde bulunmuyordu.

Edirne'nin kapsadığı alanda ilk yerleşmelerin İÖ VII. yüzyılda olduğu sanılıyor. Tunca ile Arda'nın birleştiği bu alanda, *Thrak*'lar, bir açık Pazar kurmuşlardı ve çok geçmeden orada, *Thrak* boylarından *Odryes*'lerin bir kentçisi oluşturulmuştu. O küçük kente *Odryia* (*Odryes Yurdu*) dendiği öne sürülmektedir. Daha sonra, şimdiki Yunanistan'ın Arnavutluk bitişiğindeki bölgesi olan *Epeiros* (Bizim söyleyişimizle Epir)'in *Hellen* soyundan yerli halkı *Molossos*'ların bir boyu olan *Orestes*'ler, bu *Odryes* kentçisinin bitişiğinde kendileri de bir şehir

¹⁸ Roma Cumhuriyeti Akdeniz egemenliğinin tamamlanması işine girişmiş ve İÖ 149-146 yılları arasındaki III. *Kartaca* Savaşı'nın sonunda *Kartaca*'yı tümüyle yok ederek orada *Africa Eyaleti*'ni (İÖ 146), aynı yıl, doğuda önemli bir ticaret gücü olan *Korinthos*'u tahrir ederek *Makedonia Eyaleti*'ni kurmuştu. Bu gelişmelerin sonunda tüm Akdeniz Havzası'nın artık yalnızca kendisine ait olduğuna inanmaya başlamıştır. İşte böyle bir zamanda *Pergamon* Devleti'nin son kralı *III. Attalos*, herhalde, Roma gibi bir gücün karşısında durulamayacağını anlamış olmalı ki ülkesini veraset yoluyla Roma'ya bırakmıştır.

¹⁹ Sevin 2016, 20-21.

¹ *Publius Aelius Hadrianus* (Ἀδριανός): Roma İmparatoru, İS 117-138 arasında hüküm sürdü. Doğum yeri İspanya, doğum tarihi İS 76'dır. Babası ölünce uzaktan akrabası *Traianus* onu yanına aldı. *Hadrianus* kendini sevdirmesini bildi, önemli görevler üstlendi. İmparator *Traianus* ölüm döşeginde onu evlat edindi, çünkü çocuğu yoktu. Bu olay bazı kişilerde şaşkınlık ve hoşnutsuzluk yarattı. Yine de *Hadrianus*'un tahta geçmesini onayladı. *Hadrianus*, öncelikle tüm dünyada barışın sağlanması işine ağırlık verdi, çünkü *Traianus*'un boyun eğdirdiği uluslar isyan halindeydi; *Mauritanyalılar* komşu kabilelere saldırıyor, *Sarmatlar* savaş hazırlıkları yapıyor, *Britanyalılar* Roma egemenliği altında tutulamıyor, Mısır ayaklanmalarla karışıklığa düşüyor, son olarak Libya ve Filistin isyan etme hallerini açığa vuruyorlardı. Bir politika olarak, kendisinin de söylediği gibi, *Cato*'nun yaklaşımını benimsemiştir. *Cato*, "eğer boyun eğmiyorlarsa *Makedonluları* rahat bırakmak gerekir" demişti. Buna uygun olarak Fırat ve Dicle'nin ötesinde kalan her şeyi iade etti. *Traianus*'un Partlara kral atadığı *Partamasiris*'i komşu kabilelere kral olarak görevlendirdi, çünkü bu adamın Partların nezninde büyük bir değere sahip olmadığını biliyordu.

kurdular, adına *Orestia* (*Orestes Yurdu*) dediler. Bu halkın adı olan *Orestes* sözcüğünün, dağ, tepe anlamındaki 'ορος'tan geldiği ve "dağlı" anlamında olduğu sanılmaktadır.

İlkçağlarda Edirne'nin isminin *Orestia* olduğu bilinir. Mitolojide Edirne'nin kuruluşu ile sonuçlanan son derece ilgi çekici bir efsane anlatılır. *Troia Savaşı*'nın ünlü komutanlarından *Myken* Kralı *Agamemnon*'un oğludur *Orestes*. *Orestes*, ismi eski Yunanca'da "ορος" kelimesinden gelir ve metaforik anlamda "Dağları fethedebilen" olarak kullanılır.

Homeros'un (Ὅμηρος) hikayesine göre, *Troia Savaşı*'na hazırlanan *Agamemnon*, gemilerine iyi bir rüzgar için tanrıça *Artemis*'e dua eder.² Tanrıça sadece tek bir şartla rüzgarları serbest bırakacağını söyler. Ondandır biricik kızı *Iphigenia*'yı kurban etmesini ister.³ Karısı bu duruma karşı çıkmasına rağmen ünlü komutan kızını kurban ederken, tanrıça kızı kurtarır ve kızının yerine bir dişi geyik kurban eder. Kızını kurban etmesine çok kızan anne *Klytamaestra*, *Agamemnon*'u bir daha affetmez. *Agamemnon*, *Troia Savaşı*'nda iken *Agamemnon*'un kardeşi olan *Aegisthus* ile aşk yaşar. 12 yıl sonra *Agamemnon* savaştan döndüğünde, karısı onu öldürmeyi kafasına koymuştur. Çok sıcak karşıladığı kocasını, banyodayken bir balta ile öldürür. O zaman 12 yaşında olan çocuk *Orestes* bu cinayetin ardından saraydan alınıp başka bir yerde büyütülür. Yetişkin olduğunda da saraya geri gelir. Gelenek gereği amcası ve annesini öldürerek babasının intikamını alır. *Orestes*, anne katili olduğu için çok büyük bir suç işlemiş, öç tanrıları peşine düşmüştür. Bu suçtan arınmak için de tanrılara yalvarmaya başlar. Tanrılar iyi bir genç olan *Orestes*'in bu durumuna üzülmü ve ellerini üç nehrin birleştiği yerde yıkarsa, affedilip günahından arınacağını kendisine bildirirler. Uzun bir yolculuğa çıkan *Orestes*, Enez üzerinden Meriç nehrinin akış yönüne doğru yol alır ve Arda, Meriç ve Tunca nehirlerinin birleştiği yeri bulur. Burada ellerini yıkayarak günahlarından arınır. Çok sevdiği bu topraklara da bir yerleşim yeri kurar ve buraya *Orestia* adını verir.⁴ *Orestia*'nın bu gün Karaağaç'a yakın bir yer olduğu bilinmektedir. Zamanla *Orestia* büyüyerek, bir Roma şehri ve daha sonra da Edirne adıyla bir Osmanlı payitahtı olmuştur. Burası aynı zamanda Bülbül adası olarak da bilinir.

Birbirlerine pek yakın olan *Odrya* kenti ile *Oresteia*, ilkel bir kentin iki bölümü durumunda idiler. Zamanla, bunların birleşiminde ön mahalleler oluştu. *Hadrianus*, bir askeri üs ve silah yapım evleri merkezi olarak kentin geliştirilmesini sağladı ve artık eski küçük şehrin alanını kaplayan bu bayındır yere Ἀδριανουπόλις (*Hadrianoupolis*) kenti denmeye başlandı.

Ἀδριανουπόλις (*Hadrianoupolis*), *Diocletianus* devrinde, *Thrakia*'nın o bölgede kurulan *Haemimontus* (Haimos dağları/ Balkan dağları) ilinin başkenti oldu. İstanbul'un büyük bir imparatorluğunun merkezi, dünyanın en bayındır kentlerinden biri durumunu aldığı daha sonraki yıllarda da *Hadrianoupolis*, Avrupa-Asya arasındaki ana yol üzerinde en büyük ve en önemli kentlerden biri olarak önemini korudu.

Büyük *Constantinus* ile, tek imparator kalmak için çalıştığı son savaş, İS 324 yılında Ἀδριανουπόλις (*Hadrianoupolis*) yakınındaki ovada yapılmıştır. *Licinius*'un yenilgisiyle sonuçlanan bu savaş modern tarihçi *Gibbon*, çok ayrıntılı bir biçimde anlatmaktadır. Yarım yüzyıl sonra, aynı yörede, diğer bir önemli savaşa tanık oldu: İmparator *Valens* döneminde *Goth* istilacıları, *Valens*'in komuta ettiği Roma imparatorluk ordusunu *Hadrianoupolis*'in kuzeyinde 19 Ağustos 378 yılında çok ağır bir yenilgiye uğrattılar. Roma imparatoru *Valens* savaş alanında öldü. Daha sonraki çağlarda da, Edirne, Avrupa'dan İstanbul'a uzanan ana yol üzerinde bulunması nedeniyle, bir çok savaşa zemin olarak şahit olmuştur.⁵

Kent'in sikkeleri *Antoninus Pius* (İS 138-161) döneminden *Tranquillina*'ya (İS 238-244) kadar basılmışlardır. *Sikkelerin arka yüz tipleri*: En belirgin figürler, *Herakles*'in 12 işini yansıtan sahneler; *Hygieia*,⁷

² Hansen 2018, 177.

³ Tüm tanrılar gibi *Artemis* de ölümlülerin kendileriyle övünmelerinden ve tanrıların küçümsemelerinden hoşlanmaz. Bu nedenle, bir geyik vurup *Artemis*'in bile böyle iyi bir atış yapamayacağını söyleyerek kendisiyle övünen *Agamemnon*'u cezalandırdı. Kızgın *Artemis*, *Agamemnon*'un en güzel kızını kendisine kurban etmedikçe Yunan donanmasının *Troia*'ya yelken açmasını engelledi (*Apollodoros Epitome* 3.21).

⁴ *Hadrianoupolis* kenti sikkelerinde anlatılan mitos'un betimlemesine rastlanmamaktadır. Konu ile alakalı yalnızca öç tanrısı *Nemesis* karşımıza çıkmaktadır.
5

⁶ Arslan 1998, 257.

⁷ Adı sağlık anlamına gelen *Hygieia*, hekim tanrı *Asklepios*'un kızı ve yardımcısı olarak bilinir. *Hygieia* yalnız hasta insanlara değil, hayvanlara da bakar, hastalıklarına ilaç bulur. Sağlıkla ilgili olan tüm tanrılar gibi, O da yeraltı simgeleri taşır ve özellikle de yılanla birlikte gösterilir. Roma'da adı *Salus* olarak geçen tanrıça *Hygieia*'nın kardeşi *Telesphoros* olarak bilinmektedir. *Antoninus Pius* (İS 138-161) döneminden itibaren *Hadrianoupolis* kentinin

*Dionysios*⁸ panter üzerinde; çıplak *Zeus* ayakta; *Demeter*⁹ buğday başağı tutuyor; Kürekli ve yelkenli gemi; *Europa* boğa üzerinde; Kendi etrafında dolanmış yılan; *Orpheus*, *Eurydike* ve *Hermes* ile. Şehrin ismi sikkeler üzerinde AADRIANOΠΟΛΕΙΤΩΝ diye okunmaktadır.^{10 11}

HADRIANOUPOLIS SİKKELERİ

Thrakia-Hadrianoupolis AE¹² 26 (İS 238-244)¹³

Thrakia-Hadrianoupolis, III. *Gordianus* dönemi.¹⁴ AE 26. (5mm., 9.64g.). İS 238-244. Sağ tarafta başı defne yapraklarıyla süslü, drapeli kumaştan giysili ve zirhli büst. Diğer tarafta dört sütunlu tapınak içerisinde *Homonoia*'nın¹⁵ oturan heykeli bulunmaktadır. Elinde bereket boynuzu tutmaktadır. Sikke iyi durumda.

sikkelerinin arka yüzlerindeki en belirgin tipler arasında *Hygeia* da vardır. *Hygeia*, *Hadrianoupolis* kenti sikkelerinin arka yüzlerinde de en belirgin tipler arasında yer alır.

⁸ Bazı düşüncelere göre *Dionysos*cu hareketin çıkış noktası Thrakia (veya Phrygia) idi. Yunanlılara göre *Dionysos* Trak dilinde, “*Sabazios*” ve “*Sabos*” olarak isimlendirilmişti. *Dionysos* ile özdeşleştirilen *Sabazios*'un, *Thrak-Phryg* tanrılarında biri olduğu bilinmektedir. *Sabazios* kültürünün ise, İÖ V. Yüzyılda *Dionysos* ve *Orpheus* misterleriyle birlikte Atina'da varlığını sürdüren bir kült olduğu bilinmektedir. *Dionysos*, Yunan dünyasındaki modelinden farklı olarak, *Thrakia*'da kâhinlik ile de ilişkilendirilmiştir. *Traianus* dönemi (İS 98-117) yılları arasına tarihlenen *Perinthos* sikkelerinde arka yüzlerde *Dionysos* ayakta çıplak, sağ elinde *kantbaros*, sol eliyle de *thyrsos*, solunda panter veya önünde bir yıldız ile *Dionysos* sola dönük ayakta betimlenmiştir. İS 138-217 yıllarına tarihlenen *Hadrianoupolis* sikkesinde *Dionysos* ön yüzdedir. *Caracalla* Dönemi'nde (198-217) arka yüzde ayakta, yanında panterle veya arka yüzde ayaktadır.

⁹ *Demeter* bir çiftçi tanrıça olarak bilinmektedir. Kültü erken zamanlardan itibaren yeraltı ile ilişkilendirilmiştir. O'na tohum atma, ürün alma, tarlaların kış nadasına kutsayıcı bir etkiyle eşlik eden “bitkilerin tanrıçası” sıfatıyla tapınılmıştır. Tanrıçanın kültü de tamamen kadınlardan oluşan bir kült topluluğu ile her şeyden önce bir kadın kültü olmuştur. *Herodotos* (II, 59), Mısırlılar'ın yalnızca *Demeter* ve *Dionysos*'un cehennem egemen tanrılar olduğuna inandıklarını ve *İsis*'in de Yunan dilinde *Demeter*'in karşılığı olduğunu söyler. *Thrakia*'da *Demeter* kültünü destekleyen tek epigrafik buluntu olmasına rağmen bu kültü destekleyen çok farklı tip ve sayıda nümizmatik buluntu gösterilebilir. *Demeter* tasvirleri *Perinthos*, *Kardia*, *Lysimakeia*, *Aigos Potamoi*, *Bisanthe*, *Bizye* gibi birçok şehrin sikkelerinde görülmektedir. *I. Philippos* ve *Caracalla* dönemlerinde arka yüzde buğday başağı ve meşaleyi tutan *Demeter* yer almıştır.

¹⁰ Head 1911, 287.

¹¹

¹² AE: Latince *aes* kelimesinden türemiş, altın ya da gümüş içermeyen Bakır ya da Bronz birimler için kullanılan kısaltmadır. *Thrakia* özellikle değerli madenler ve ayrıca demir ve bakır bakımından zengin bir bölgeydi. Sikkelerinde bu yüzden bakır ya da bronz kullandıkları söylenebilir.

¹³ <https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=1111168&AucID=2217&Lot=123&Val=adfdef488706ec75dda14fcc031ec99e>.

¹⁴ Tam adı *Marcus Antonius Gordianus Pius*. İS 238-244 yılları arasında hüküm sürmüş Roma'nın asker İmparatorlarındandır.

¹⁵ *Homonoia*: Düzenli ve huzurlu hayatın kişileştirilmiş formunun adıdır. *Olympia*'da bir tapınağı bulunmaktaydı. Roma mitolojisine *Concordia* adıyla geçmiştir. Adına *Capitolium* tepesinde bir tapınak inşa edilmiştir.

Thrakia-Hadrianoupolis AE 28 (İS 238-244)¹⁶

Thrakia-Hadrianoupolis, III. Gordianus dönemi. AE 28 (28.2 mm, 12.65 g, 7 h). İS 238-244. AVT K M ANT ΓΟΡΔΙΑΝΟC A(VI). Sağ tarafta başı defne yapraklarıyla süslü, drapeli kumaştan giysili ve zırlı büst. ΑΔΡΙΑΝΟΠΟΛΕΙΤΩΝ. Diğer tarafta *Bonus Eventus*¹⁷ başını sol tarafa çevirmiş ayakta durmaktadır elinde *patera*¹⁸ tutmaktadır.

Thrakia-Hadrianoupolis AE 30 (İS 238-244)¹⁹

Thrakia-Hadrianoupolis, III. Gordianus dönemi. AE 30. (25.7 mm, 12.13 g, 7 h). İS 238-244. AVT K M ANT ΓΟΡΔΙΑΝΟC AVT. Sağ tarafta başı defne yapraklarıyla süslü, drapeli kumaştan giysili ve zırlı büst. ΑΔΡΙΑΝΟΠΟΛΕΙΤΩΝ. Diğer tarafta *Tyche*²⁰ başını sol tarafa dönmüş ayakta durmaktadır. Üzerine *polos* giyinmiş, elinde dümen²¹ ve bereket boynuzu²² tutmaktadır. Sikke iyi durumda.

¹⁶<https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=1103563&AucID=2201&Lot=99&Val=e9a6c36e8f5b638f9cbddd871ecbf1a>.

¹⁷ Roma mitolojisinde hem ticaret hem de tarım da başarının tanrısıdır. Hasat tanrısı olarak da bilinmektedir.

¹⁸ Yuvarlak, kulpu ya da kulpuz, çoğu kez tunçtan yapılmış kap; dini ayinlerde tanrıya içki sunmak için kullanılırdı. Kabın gövdesi kabartma resim ya da madalyonlarla bezeliydi.

¹⁹<https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=1105195&AucID=2208&Lot=74&Val=b5c18089c4f19f1485ede757cfa14524>.

²⁰ İyi ve kötü tarafı bulunan şans, baht, talih ile ilişkilendirilen *Tyche* (ή Τύχη), Yunanlıların *Olympos*'lu olmamasına rağmen, bir *Olympos*'lu kadar saygı gören tanrıçasıdır. Öncelikle insan varlığından bağımsız olarak düşünülmektedir. Doğa üstündeki tüm güçlere bir tanrısallık atfedilerek maddi bir görünüme büründürüldüğü gibi insanlığın belirli bir olgunlaşmasından sonra şans da böyle bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Geç zamanlık olarak ve bağımsız bir tanrı biçiminde hem Yunan hem de Roma İmparatorluğu'nun geniş coğrafyasında saygı gören bir tanrıça olmuştur. Tanrıça *Tyche* ya da Roma'daki adıyla *Fortuna*, insanlara iyi şans ve talih getirmesinin yanında, kötü şans da getiren bir tanrıçadır. Belki başlangıçta bereket getiren bir tanrıça olarak düşünülmüştür (*lat.ferre, getirmek*). *Tyche* genellikle elinde bereket boynuzu yahut zaman zaman biriyile şanslıların, diğeriyle şanssızların çıktığını yönlendirdiği bir gemi dümeniyle veya yuvarlanan bir küre (*orbis, is, m*) üzerinde, başında bir kentin koruyucusu olduğunu gösteren tacı ile kanatlı olarak tasvir edilen dişi tanrıçadır. Tanrıça ile ilgili en önemli görsellere ise kent sikkeleri üzerinde rastlanır. Farklı coğrafyalarda, o kültüre özgü tanrılar ile birlikte ortak tapım görmüş olan tanrıça adına yapılmış az sayıda tapınak vardır. Az sayıda tapınaklardan en sağlam bilgiyi *Palestrina*'daki *Fortuna Primigenia* kutsal alanından öğrenmekteyiz.

²¹ Dümen (*gubernaculum, i, n*): Gemicilik ve ticaret açısından bakıldığında daha belirgin semboldür. Bu sembol denize yakın olan şehirlerde *Tyche-Fortuna*'nın belirgin sembolüdür. Örnek olarak *Syracusai*, *Aleksandria*, *Preveste*, *Antium* ve *Roma*. *Tyche*'nin dümen tuttuğu ilk tasvir İÖ IV. yüzyıl'a tarihlenen *Tegea*'daki rölyefte görülmüştür. *Tyche*'nin dümenle olduğu en eski sikke İÖ 212 yılına tarihlenen *Syracusai* sikkesi'dir. Bunun üst yüzeyinde IV. yüzyıla tarihlenen *Tycheiaion* vardır. Doğu Yunanistan'da en net sikke tasviri *VIII. Antiokhos*'a ait olan İÖ 121-96 yılları arasında tarihlenen sikkedir. *Tyche* burada *polos* giyinir ve elinde *cornucopia* tutar vaziyettedir. Bu durum dümen'in basitleştirilmiş tasviri olarak görülür. *Tyche*'nin hem *cornucopia* hem de dümen tuttuğu tasvir İÖ II. yüzyıla kadar görünmez. *Syracusai* sikkesinin haricinde İÖ 44 yılına kadar dümen *Fortuna* ile ilişkilendirilmez. *Publius Sepsilus Mace*'e ait olan bu sikkedeki *Fortuna* tasviri Doğu Yunanistan'dan farklı olarak Roma icadı olarak görülür. Dümen'in *Tyche* ile ilişkilendirilmesi daha çok İmparatorluk Roma'sında olmuştur; ama bunun başlangıcı Yunanistan'ın Doğu ve Batı'sındadır. *Fortuna*'nın ayakta durduğu *cornucopia* ile çifte dümen tuttuğu tasviri Roma Dünyası'na özeldir. Ayrıca İmparatorluk Dönemi boyunca en çok kullanılan tasvir olmuştur. Bununla başlangıcı *Caesar Fortuna*'sıdır. *Caesar* sikkelerinde dümeni gücün bağımsız bir sembolü olarak tasvir edilir. Tasvirlerin bazılarında küre de görülür. *Fortuna*'nın dümen ve küreli tasvirleriyle dümen ve tekerlekli tasviri *Vespiannus* ve *Traianus* dönemine aittir.

²² Bereket Boynuzu (*Cornucopiae*): En erken *Fortuna cornucopia* tasviri İÖ II. yüzyıldan önce değildir. *Fortuna*'nın İtalya'daki erken tasvirlerinde elinde *cornucopia* tutmaktadır. İÖ II. yüzyıldan itibaren *Tyche*'nin-*Fortuna*'nın sembolü haline gelmiştir. *Cornucopia* sembolü aynı zamanda *Demeter*'in ve *İsis*'in sembolüdür. Bolluğu, bereketi simgeleyen bolluk boynuzu demeti *cornucopia*'ya sahip olan *Fortuna* aynı zamanda ticaretle de ilişkilendirilir. Çifte *cornucopia*, Mısır'da *Ptolemios* hanedanının simgesi ve Kraliçelerinin de tasvirlerinde görülür. Roma İmparatorluk dönemi sikkelerinde de sık sık görülür. İmparatorluk Döneminde çifte *cornucopia*, *Claudius* hanedanı'nın örneklerine bakıldığında imparatorluk soyunu simgeler. Bu durum *Flaviuslar*, *Antoninuslar* ve *Severuslar* zamanında devam etmiştir. Araştırmacılar genellikle bereket boynuzunu malların yararlı dağılımlarıyla ilişkilendirirler. *Cornucopia*'nın iki zıt anlamı vardır. Birincisi; olumlu anlamıdır; Tanrıça'nın bireylere ve şehirlere bahsettiği armağanları simgeler. Artistlik tasvirlerde *cornucopia* genellikle *Agathe Tyche* ve *Bona Fortuna* ile ilişkilendirilir. İkinci olarak; İÖ I. yüzyıl filozoflarının da inandığı gibi bu hediyeler iyi veya kötü, kalıcı veya kısa ömürlü olabilirler. Sonuç olarak *Fortuna-Tyche*'nin *cornucopia* tasvirleri ona bakanın şartlarına uygun olarak pozitif veya negatif olabilir.

Thrakia-Hadrianoupolis AE 27 (İS 238-244)²³

Thrakia-Hadrianoupolis, III. Gordianus dönemi. AE 27 (27.2 mm, 12.64 g, 7 h). İS 238-244. AVT K M ANT ΓΟΡΔΙΑΝΟΣ AVT. Sağ tarafta drapeli kumaştan kıyafet giyinmiş, zırlı büst. ΑΔΡΙΑΝΟΠΟΛΕΙΤΩΝ. diğer tarafta iki kuleli şehir kapısı bulunmaktadır.

Thrakia-Hadrianoupolis AE 29 (İS 238-244)²⁴

Thrakia-Hadrianoupolis, III. Gordianus dönemi, AE 29. (28.62 mm, 12.05 g, 8 h). İS 238-244. Sağ tarafta başı defne yapraklarıyla süslü, drapeli kumaştan giysili ve zırlı büst. Α-ΔΡΙΑΝΟΠΟ - ΛΕΙΤ(ΩΝ). Diğer tarafta Nemesis başını sol tarafa çevirmiş ayakta durmaktadır. Elinde bir çubuk ve bereket boynuzu tutmaktadır. Sikke iyi durumda.

Thrakia-Hadrianoupolis AE Bilinmiyor (İS 238-244)²⁵

Thrakia-Hadrianoupolis, III. Gordianus dönemi. AE bilinmiyor. İS 238-244. Sağ tarafta başı defne yapraklarıyla süslü, drapeli kumaştan giysili ve zırlı büst. Diğer tarafta Helios²⁶ sol tarafa dönmüş ayakta durmaktadır. Sol omzunda hafif drapeli kıyafet vardır ve sol elinde kırbaç tutmaktadır. Sikke iyi durumda.

²³<https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=1150790&AucID=2307&Lot=42&Val=1f14fcf5041277265e62a78a51ca30f3>.

²⁴<https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=1101614&AucID=2194&Lot=114&Val=3b141251dd525c24c930884dd63d230d>.

²⁵<https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=1130955&AucID=2249&Lot=695&Val=d93729e0b7b46cea87b24384b9e3bfa8>.

²⁶Helios kişileştirilmiş güneştir ve benzer bir biçimde Helios'un Roma'daki adı Sol yalnızca Latince güneş sözcüğüdür. Helios her gün arabasıyla gökyüzünün bir ucundan diğer ucuna geçer. İlkçağ insanları Helios'un gökyüzünde arabasıyla nasıl seyahat ettiğini bugün Amerikalıların Noel Baba'nın kızığının havada nasıl uçtuğunu sorun etmelerinden daha fazla sorun etmemekteydiler. Yunanlılar kafalarında dünyayı bir küre biçiminde canlandırmadıkları için Helios'u kürenin çevresinde bir yörünge boyunca seyahat ediyor olarak düşünmediler ama bunun yerine gökyüzünü her gün doğudan batıya geçip geceleyin Okeanos Nehri üzerinden düz dünyanın çevresinden yarı mesafe yol alarak doğu başlangıç noktasına ulaşıyor olarak düşündüler.

Thrakia-Hadrianoupolis AE 26 (İS 238-244)²⁷

Thrakia-Hadrianoupolis, III. *Gordianus* dönemi. AE 26. İS 238-244. AVT K M ANT ΓΟΡΔΙΑΝΟC AVT. Sağ tarafta başı defne yapraklarıyla süslü, drapeli kumaştan giysili ve zırlı büst. ΑΔΡΙΑΝΟΠΟΛΕΙΤΩΝ. Diğer tarafta *Apollon* sol tarafa doğru dönmüş ayakta durmaktadır ve elinde *patera* ve dal tutmaktadır. Sikke iyi durumda.

Thrakia-Hadrianoupolis AE 26 (İS 238-244)²⁸

Thrakia-Hadrianoupolis, III. *Gordianus* dönemi. AE 26. İS 238-244. AVT K M ANT ΓΟΡΔΙΑΝΟC AV. Sağ tarafta başı defne yapraklarıyla süslü, drapeli kumaştan giysili ve zırlı büst. ΑΔΡΙΑΝΟΠΟΛΕΙΤΩΝ. Diğer tarafta *Apollon* sol tarafa dönmüş ayakta durmaktadır. *Tripod*'un üzerine eğilmiş, elinde ok ve palmye dalı tutmaktadır. Sikke iyi durumda.

Thrakia-Hadrianoupolis AE Bilinmiyor (İS 238-244)²⁹

Thrakia-Hadrianoupolis, III. *Gordianus* dönemi. AE bilinmiyor. İS 238-244. AVT K M ANT ΓΟΡΔΙΑΝΟC AVT. Sağ tarafta başı defne yapraklarıyla süslü, drapeli kumaştan giysili ve zırlı büst. ΑΔΡΙΑΝΟΠΟΛΕΙΤΩΝ. Diğer tarafta Yılan³⁰ sağa doğru dolanmış. Sikke iyi durumda.

Thrakia-Hadrianoupolis AE Bilinmiyor (İS 238-244)³¹

Thrakia-Hadrianoupolis, III. *Gordianus* dönemi. AE bilinmiyor. İS 238-244. AVT K M ANT ΓΟΡΔΙΑΝΟC. Sağ tarafta başı defne yapraklarıyla süslü, drapeli kumaştan giysili ve zırlı büst. ΑΔΡΙΑΝΟΠΟΛΕΙΤΩΝ. Devekuşu³² sağ tarafa doğru ilerlemektedir. Varbanov 3833. Sikke iyi durumda.

²⁷<https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=1092475&AucID=2169&Lot=444&Val=8494fa6d2af7832fc5f65d6b649bab5c>.

²⁸<https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=1092476&AucID=2169&Lot=445&Val=9e5b34203a07130d3810599c57717b49>.

²⁹<https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=1127642&AucID=2246&Lot=327&Val=91329f67a095472b98456eb20ced095b>.

³⁰ Yılan sembolü Üst Paleolitik dönemden beri karşımıza çıkmaktadır. Yılan sembolü doğurganlıkla ilişkilendirilmiştir. O dönemlerde hamile kadının doğum yapacağı odanın yerlerine ve duvarlarına yılan sembolü çizilerek doğumunun kolay olmasını sağlamak için bunu uyguladıkları bilinmektedir. Ayrıca kadın tannın doğurgan yumurtalarını temsil etmiş ve sürekli olarak yılanlar onun üzerinde resmedilmiştir. Üstlendiği anlamın insan yaşamında çok önemli bir yer tutması nedeniyle, yılan evrensel imgelerin başında gelenlerindedir. Hatta onunla ilgili mitolojiler dünyanın değişik yerlerinde hala anlatılır. Asya'da hala yılan'ın "doğumları kutsadığına" inanılır. Bu nedenle de doğum anında yapılan ayinlerde şamanların yardımcı hayvanı olur. Ve uğurlu sayılan bu hayvan evlerin duvar deliklerinde görüldüğü zaman ona dokunulmaz. *Asklepios*'un *Epidaurus*'daki tapınağında bulunan yazıtlarına göre, yılan, kadınları döleyen bir varlık olarak biliniyordu. Daha fazla bilgi için bknz. Ateş 2014, 182.

³¹<https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=1128558&AucID=2247&Lot=405&Val=42bb4eccc2c8d7f7c947029039bf988>.

³² Doğurgan dişinin özdeşlerinden biri de, yumurtanın sembolü kuşlardır. Afrika'da *Kalahari* yerlileri törenlerini deve kuşuyla gerçekleştirirler. Erginlik çağına ulaşan genç kızın alınına, kaslarına doğru inen bir yay çiziler ve bu yay gözleri içine alacak şekilde çizilmiş dairelere bitiştilerle rahim temsil edilir. Daha sonra genç kızın boynuna deve kuşu yumurtasından yapılmış bir kolye asılır. Avlanan deve kuşu öldürülür ve ergenliğe ulaşmış genç kızlar kuşun kanıyla kırmızıya boyanırlar. Böylece genç kız doğurgan kılınır. Daha fazla bilgi için bknz. Ateş 2014,158.

Thrakia-Hadrianoupolis AE 17 (İS 238-244)³³

Thrakia-Hadrianoupolis, III. *Gordianus* dönemi. AE 17. İS 238-244. ΤΟΝ ΚΤ[Ι]CΤΗΝ. Sağ tarafta *Herakles*'in başı çıplaktır. ΑΔΡΙΑΝΟΠΟΛΕΙΤΩΝ. *Erotes*³⁴, *Herakles*'i desteklemektedir. Sikke iyi durumda.

Thrakia-Hadrianoupolis AE 26 (İS 238-244)³⁵

Thrakia-Hadrianoupolis, III. *Gordianus* dönemi AE 26. İS 238-244. ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ ΓΟΡΔΙΑΝΟC ΑΓ, sağ tarafta başı defne yapraklarıyla süslü, drapeli kumaştan giysili ve zırlı büst/ ΑΔΡΙΑΝΟΠΟΛΕΙΤΩΝ. Sol tarafta *Nike* büste karşı dönmüştür ve çelenk ve hurma tutmaktadır. Varbanov 3830; Moushmov 2700. 9.74g, 27mm, 1h. Sikke iyi durumda.

Thrakia-Hadrianoupolis AE 27 (İS 238-244)³⁶

Thrakia-Hadrianoupolis, III *Gordianus* dönemi AE 27. İS 238-244. ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ ΓΟΡΔΙΑΝΟC ΑΥΓ, sağ tarafta başı defne yapraklarıyla süslü, drapeli kumaştan giysili ve zırlı büst/ ΑΔΡΙΑΝΟΠΟΛΕΙΤΩΝ. Sol tarafta *Athena* ayakta durmakta *patera* ve mızrak tutmakta, yanında kalkan bulunmaktadır. Varbanov 3740. 9.76g, 27mm, 2h. Sikke iyi durumda.

³³<https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=1095835&AucID=2178&Lot=113&Val=3f7bae292a998f8cc6c127d488deb11e>.

³⁴ Eros sık sık kendini Erotes (Eroter) biçiminde açığa vuran bir çoğulluk gösterir.

³⁵<https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=1126251&AucID=2244&Lot=470&Val=6f937a17fd5c28c22d18ef0c32eb99a5>.

³⁶<https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=1126252&AucID=2244&Lot=471&Val=4fd564cdceae434e29775496b15ec07a>.

Thrakia-Hadrianoupolis AE 29 (İS 238-244) ³⁷

Thrakia-Hadrianoupolis, III. Gordianus dönemi AE 29. İS 238-244. Sağ tarafta drapelî kumaş giyinmiş zırhlı büst. Diğer tarafta Orpheus, Eurydice, Mercurius ayakta durmakta, Nehir tanrısı sol tarafa uzanmış bulunmaktadır. İki tane daha Nehir tanrısı uzanmaktadır ve birbirlerinin yüzlerine bakmaktadırlar. Varbanov 3786.11.18 g. Sikke iyi durumda.

Thrakia-Hadrianoupolis AE 27 (İS 209-212) ³⁸

Thrakia-Hadrianoupolis, Geta dönemi. AE 27 (17.4 mm, 3.68 g, 1 h). İS 209-212. Λ CEPTI GETA KAI. Sağ tarafta başı defne yaprağıyla süslü, zırhlı büst. ΑΔΡΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩΝ. Diğer tarafta Serapis, drapelî kumaştan kıyafet giyinmiş başını sağ tarafa çevirmiştir. Ayrıca kalathos giyinmiştir. Sikke iyi durumda.

Thrakia-Hadrianoupolis AE 27 (İS 198-217) ³⁹

Thrakia-Hadrianoupolis, Caracalla⁴⁰ dönemi AE 27. İS 198-217. AVT K M AVP CEV ANTΩNЄINOC, sağ tarafta başı defne yapraklarıyla süslü büst/ΑΔΡΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩΝ, Apollon büste karşı ayakta durmakta ve sunak ve dallar üzerinde patera⁴¹ tutmaktadır. Varbanov 3448. 12.7g, 27mm, 6h. Sikke iyi durumda.

³⁷ <https://www.coinarchives.com/a/results.php?search=Hadrianoupolis&s=0&upcoming=0&results=100>.

³⁸ <https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=1148258&AucID=2295&Lot=108&Val=4827dec6765a1344300017e960b779bd>.

³⁹ <https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=1126220&AucID=2244&Lot=439&Val=3754184181436585c7b783ffa8876623>.

⁴⁰ İS 198-217 yılları arasında hüküm sürmüş Roma İmparatorudur. Septimus Severus ve Julia Domna'nın büyük oğludur. Roma İmparatorluğu içinde yaşayan özgür insanların tümüne Roma vatandaşlık hakkı veren İmparatordur.

⁴¹ İçmeye yada tanrıların onuruna yere şarap dökmeye yarayan az derin ve geniş ağızlı, ortası bombeli, ayaksız antik kap.

Thrakia-Hadrianoupolis AE 21 (İS 198-217)⁴²

Thrakia-Hadrianoupolis, Caracalla dönemi AE 21. İS 198-217. AVT K AVP CEV ANTΩNEINOC, sağ tarafta başı defne yapraklarıyla süslü büst/ ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΠΟΛΕΙΤΩΝ, diğer tarafta aslan⁴³ sağa doğru ilerlemektedir. Varbanov 3563. 3.24g, 21mm, 1h. Sikke iyi durumda.

Thrakia-Hadrianoupolis AE Bilinmiyor (İS 198-217)⁴⁴

Thrakia-Hadrianoupolis, Caracalla dönemi. AE bilinmiyor. İS 198-217. AVT K M AVP CEV ANTΩNEINOC. Sağ tarafta başı defne yapraklarıyla süslü büst. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΠΟΛΕΙΤΩΝ. Diğer tarafta kartal başını sağ tarafa çevirmiş ayakta durmaktadır. Kartalın kanatları yayılmış gagasında çelenk tutmaktadır.

Thrakia-Hadrianoupolis Tetrassarion (Bronze, 27 mm, 11.08 g, 2 h).(İS 198-217)⁴⁵

Thrakia-Hadrianoupolis, Caracalla dönemi Tetrassarion (Bronze, 27 mm, 11.08 g, 2 h). İS 198-217. AYT K M AYP CEY ANTΩNEINOC. Sağ tarafta başı defne yapraklarıyla süslü Caracalla. ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΠΟΛΕΙΤΩΝ Diğer tarafta Triptolemos,⁴⁶ kanatlı yılanlarıyla biga'yı sağa doğru sürerek tohum yaymaktadır. Altında Gaia sol tarafa doru uzanmış, sağ elinde patera sol elinde mısır kulakları tutmaktadır. Varbanov 3591. Sikke iyi durumda.

⁴²<https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=1126221&AucID=2244&Lot=440&Val=82ffdfc959b5d33cae620822b4912637>.

⁴³ Hem eski doğuda hem de eski batı da Aslan sembolü karşımıza çıkmaktadır. Roma İmparatorluk döneminde de aslan avı simgesi kralın halka karşı gücünün simgesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁴⁴<https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=1126936&AucID=2245&Lot=284&Val=68c8b8355ac9c7bfd6293e0368a2d8a6>.

⁴⁵<https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=1108879&AucID=2214&Lot=491&Val=a787a13e185bfc33025f14744df46fff>.

⁴⁶ Yunan mitolojisinde dünyayı dolaşması ve insanlara tarımı öğretmesi için tarıncı Tahl ve Tarım Tanrıçası Demeter'in (Roma'da Ceres) seçtiği delikanlıdır. Daha fazla bilgi için bkz. Hansen 2018,240.

Thrakia-Hadrianoupolis Tetrassarion (Bronze, 27 mm, 11.54 g, 7 h.).(İS 198-217)⁴⁷

Thrakia-Hadrianoupolis, Caracalla dönemi Tetrassarion (Bronze, 27 mm, 11.54 g, 7 h.).(İS 198-217). AYT K M AYP CEY ANTΩNEINOC. Sağ tarafta başı defne yapraklarıyla süslü Caracalla. ΑΔΡΙΑΝΟΠΟΛΕΙΤΩΝ. Diğer tarafta Pan⁴⁸ başını sol tarafa doğru çevirmiş ayakta durmaktadır. Sağ omzunun üzerinde lagobolon'unu tutarak, sol ayağıyla bir panterin üzerine basmaktadır. Varbanov 3567. Sikke iyi durumda.

Thrakia-Hadrianoupolis AE Bilinmiyor (İS 197-209)⁴⁹

Thrakia-Hadrianoupolis, bir Caesar olarak Geta dönemi, AE bilinmiyor. İS 197-209. Sağ tarafta drapeli kumaş giyinmiş zırlı büst. Diğer tarafta Apollon sağ tarafa doğru dönmüş ayakta durmaktadır ve elinde yay tutmaktadır. Sikke iyi durumda.

Thrakia-Hadrianoupolis AE Bilinmiyor (İS 193-217)⁵⁰

Thrakia-Hadrianoupolis, Julia Domna⁵¹. AE bilinmiyor. İS 193-217. IOΛΙΑ (sic) ΔΟ CEBACTH. Sağ tarafta drapeli kumaştan kıyafet giyinmiş büst. ΑΔΡΙΑΝΟΠΟΛΕΙΤΩΝ. Diğer tarafta Artemis sağ tarafa dönmüş ayakta durmaktadır. Elinde ok ve yay tutmaktadır. Varbanov 3417. Sikke iyi durumda.

⁴⁷<https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=1108880&AucID=2214&Lot=492&Val=c589330b1369d1f1ca74f7b587606d06>.

⁴⁸ Arkadia'daki yurtta çobanların ve küçükbaş hayvanların tanrısı. Biçim olarak Pan kısmen insan kısmen keçi olan bileşim bir varlıktır. Homeros'un Pan İlabis'te göre, Pan'ın iki boynuzu, keçi ayakları, keçi sakalı ve bakımsız saçları vardır. Çobanların tanrısı olarak dağlarda ve tepelerde gezinir. Homeros'un Pan İlabis'inin yazarı, Tanrının gündüzlerini yabanda dolaşarak ve hayvan avlayarak, gecelerini nymphalar şarkı söyleyip dans ederken karni flütünü çalarak onların yanında geçirdiğini söylemektedir.

⁴⁹<https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=1129629&AucID=2248&Lot=500&Val=fda130e99ebff24554e56c4d97d85b19>.

⁵⁰<https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=1126935&AucID=2245&Lot=283&Val=def9608ead435102888dc87996a011c6>.

⁵¹ İmparator Caracalla'nın annesi.

Thrakia-Hadrianoupolis AE 20 (İS 177-192) ⁵²

Thrakia-Hadrianoupolis, *Commodus* Dönemi.⁵³ AE 20. (19.8 mm, 4.92 g, 7 h). AY KAI Λ AYΦHΛ KOMOΔOC AN. Sağ tarafta başını sağ tarafa dönmü büst. ΑΔPIANOΠIOAEITΩN. Diğer tarafta *Isis* sol tarafa başını çevirmiş ayakta durmaktadır. Elinde *sistrum*⁵⁴ ve *situla*⁵⁵ tutmaktadır. Sikke iyi durumda.

Thrakia-Hadrianoupolis AE Bilinmiyor (İS 139-161) ⁵⁶

Thrakia-Hadrianoupolis, *Marcus Aurelius*⁵⁷ dönemi. AE bilinmiyor. İS 139-161. OVHPOC KAICAP. Sağ tarafta başı çıplak, drapeli kumaş giyinmiş zırlılı büst. ΑΔPIANOΠIOAEIT. Diğer tarafta *Apollon* elinde yayı ile sağa doğru ilerlemektedir.

⁵²<https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=1105194&AucID=2208&Lot=73&Val=18cbc4aff0323605a6d8ef332ea98ed7>.

⁵³ *Commodus*, *Lucius Aelius Aurelius*, Roma İmparatoru, *Marcus Aurelius*'un büyük oğluydu. Saltanatının son yıllarında aklını kaçırdı, Roma'nın adını *Colonia Commodiana* (*Commodus*'un kolonis) koydu. Kendisinin yeniden dünyaya gelen *Herakles* olduğuna inanıyordu. *Consul* ve gladyatör kılığında halk önüne çıkmaya karar verince danışmanlarının kurduğu bir düzenle öldürüldü.

⁵⁴ Müzik enstrümanıdır. Hareket edebilen yatay kollardaki ince metalden küçük halkaları sallayınca yumuşak bir çınlama yahut sesli bir tıngırtı duyulur.

⁵⁵ Su çekmek ve taşımak için kullanılan kova biçimindeki kap. Geç Tunç ve Demir Devri'nde Avrupa'da değişik tunç kovalar bulunmuştur. Kovaların işlevi ayinlerde şarap taşımaktı. Maden örnekler büyük bir olasılıkla şarap sunmak içindi.

⁵⁶<https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=1127640&AucID=2246&Lot=325&Val=dffe590b69dc25c57f3abd7df1f581e7>

⁵⁷ İS 139- 161 yılları arasında hüküm sürmüş Roma İmparatoru. *Hadrianus* , *Marcus Aurelius*'a "*Verissimus*" (dürüstler dürüstü) demiş ve onun taktirini kazanmıştır. *Aurelius*, *Antoninus Pius*'un evlatlığıdır. Ayrıca *Stoa* felsefesinin en büyük temsilcisidir.

KAYNAKÇA

- Bayburtluoğlu 1982 Bayburtluoğlu, C., *Arkeoloji*, Ankara.
- Benario 1980 Benario, H., *A commentary on the Vita Hadriani in the Historia Augusta*, Chicago.
- Birley 1939 Birley, E., *Building-Records from Hadrian's Wall*, London.
- Brill's 2004 *Brill's Encyclopaedia of the Ancient World New Pauly EQU-HAS*.
Leiden-Boston.
- Burrel 2003 Burrel, B., *Neokoroi: Greek Cities and Roman Emperors*, Leiden.
- Dessau 1897 Dessau, H., "*Hadrian*", *Prosopographia Imperii Romani, Pars II.*, Berlin.
- Erol-Özdizbay 2013 Erol-Özdizbay, A., Edirne(Hadrianoupolis)Kalesi
*Zindanaltı Kazılarında Bulunan Sikkeler. First International Congress of the
Anatolian Monetary History and Numismatics (25-28 February).*
- Er 2012 Er, Y., *Klasik Arkeoloji Sözlüğü*, Ankara.
- Ersöz 2013 Ersöz, F., *Oxford Antikçağ Sözlüğü*, İstanbul.
- Gülbay 2009 Gülbay, O., *Anadolu'da İmparator
Hadrianus Dönemi İmar Faaliyetleri Dokuz Eylül Üniversitesi Arkeoloji
Anabilim Dalı Doktora Tezi*, İzmir.
- Hansen 2018 Hansen,W., *Yunan ve Roma Mitolojisi* , İstanbul .
- Harold Mattingly 1966 Harold Mattingly, M., *Coins of The Roman Empire in the British
Museum Volume III Nerva to Hadrian*, London.
- İplikçioğlu 1997 İplikçioğlu, B., *Eskibati Tarihi I*, Ankara.
- Jones 1971 Jones, A.H.M., *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Stuttgart.
- Nolle 2013 Nolle, J., *Greek Imperials and Mythical Tales(25-28 Şubat)*, Antalya.
- R.Birley 1997 R.Birley, A., *Hadrian The restless emperor*, London.
- Sevin 2016 Sevin,V., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Ankara.
- Scullard 1981 Scullard, H., *Festivals and Ceremonies of the Roman Republic*, London.
- Syme 1971 Syme, R., *Danubian Papers*. Bucharest.
- Tekoğlu 2011 Tekoğlu, R., *Historia Augusta Hadrianus de vita Hadriani*, İstanbul.
- Ökmen 2014 Ökmen, M., *Herodotos,Tarih*, İstanbul.

Ülkü Tamer'in İthafli Şiirlerinde İmge Kodlarını Çözmek

Emine Selcen Bekmezci¹

Giriş

İkinci Yeni şiirinin ortaya çıkış sebeplerine bakıldığında bunlardan birinin Türk şiirinin geldiği noktada tıkanması ve yeni söyleyiş biçimlerinin aranması olduğu görülür. Bu söyleyiş biçimleri imge kullanımı ve dilde değişimler ile sonuçlanır. Geleneği, alışılmış her düzeni bozan, yenilikler getiren hareket ve akımlar eleştirilir. Döneminde İkinci Yeni de bundan elbette nasibini alır.

Tıpkı Servetifünuncuların eleştirildiği gibi “Doğrusunu söylemek gerekirse, akılcılığı da kimseye bırakmayan bu kafa yorucu soyutçuluk, sadece kimilerinin yaratılışlarındaki sanat yoksulluğunu gizlemeğe, önce yazdıklarına bir şey katamayan kimilerinin de bu yolla dikkatleri üzerine çekmeğe yaramış, belki de edebiyatımıza yarına katabilecek pek bir şey katmamıştır”(Yetkin, 1961, s.5) ithamına maruz kalır. Ve anlamsızlık onları tanımlarken vazgeçilmeyen sözcüklerden biri olur.

Ancak İkinci Yeni'ye bugünden bakıldığında bu durumun tam tersi bir hâl aldığı görülür. Nitekim İkinci Yeni şiirinin imge kodları çözüldüğünde görülür ki bu şiir anlamsız değildir. Aksine çok katmanlıdır. Şairlerin ortak bir sözlüğü, alışılmış mazmunları, kalıplaşmış, klişeleşmiş sözcükleri yoktur. Her birinin kendine ait sözlüğü, sözcük kullanımı vardır. Şairler, sözcükleri bireysel olarak seçmekte, anlamlarını çoğaltmaktadır. İmgeler bireyseldir, kendilerine aittir ve yeniden üretilmez. Aynı imgenin kullanılması ancak taklit olur.

Dış gerçekliği imgeler yoluyla yeniden yorumlayıp şiire çevirmeleri şiirde farklı anlam katmanlarının oluşmasını sağlar. Bu da şiirin her okunuşta yeniden üretilmesi, anlamlandırılması demektir. İmgeler tek kullanımlık olsa da şiirler çok okunabilir.

Bu durum okuruna görev yükler. Okur edilgenlikten etkenliğe geçer. Şairin ne demek istediği okurun çabaları ile çözülür. İkinci Yeni şairlerinin eğitimleri, bireysel deneyimleri, dünyayı algılamaları ve olayları yorumlamalarının sonuçları şiirlerindeki imgelerin kodlarının çözülmesi ile ortaya çıkar.

Bu şairlerin şiirlerini öylesine kurmadıkları, imgelerini öylesine seçmedikleri, imgelerin altında yatan bilgi ve birikim bugün kabul görmüş bir gerçektir. Her şairin kendine özgü bir şiir dili oluşturduğu düşünülürse şiirlerini daha iyi anlamak için okura düşen görev imgelerin peşinden gitmek ve “Bu imgenin ardına gizlenen nedir?” sorusuna cevap bulmaktır.

İşte burada İkinci Yeni'nin çok yönlü şairi Ülkü Tamer'in şiirleri okuru tarafından açılmayı bekleyen bir “giz” olarak durmaktadır. O, çocukluğundan başlayarak eğitimi, yayıncılığı, çevirmenliği, tiyatroculuğu gibi hayatını oluşturan birçok etmenin katkısı ile şiirini kurar. Perdesi aralanıp bakılan her şiirinde onun duygunun yanı sıra şiirini bilgi ve zekâ ile ince ince ördüğü de görülür. Sanatçı, şiir başlıklarını bir giriş kapısı gibi okura sunmuş, adeta okurun tuttuğu elini bu anlam bahçesinin önünde bırakarak keşfe çıkmayı, imgelerin ardındaki gizi çözmeyi okura bırakmıştır.

İkinci Yeni şairlerinin imgeler ve metinlerarasılıktaki yoğunluğu ile daha çok aydın kesime seslenmesi, bilinçli bir okur kitlesini gereksinmesi Ülkü Tamer'in şiiri için de geçerlidir. Onun şiiri imgelerin, göndermelerin yanında bilginin de yüklü olduğu bir şiirdir. Tamer, bu durumu şiirindeki lirizmi yitirmeden sağlar ve onun şiirinde yüzey yapıdan derin yapıya geçebilmek çaba ister. Bu durum onun ithafli şiirleri için de geçerlidir.

İthaf, kelime kökü itibarıyla Arapça olup “tuhfe” kökünden gelir. “Birinin adına sunma, armağan etme” (TDK) demektir. Edebiyatta ithaf için “hediye edilen eser” anlamından yola çıkarak “manevi bir borcu ödemek, memnuniyeti ifade etmek, hayranlık duyulan kişiye veya kişilere bir nedenle sevgi dile getirmek, kendi varlığına sebep olana ve zemin hazırlayana samimi duygularını dile getirip teşekkür etmek” (Örgen, 2007, s.497) tanımı yapılabilir.

¹ Emine Selcen BEKMEZCİ, Doktora.Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi, Yeni Türk Edebiyatı ABD, Ankara, Türkiye, selcen_pekmezci@hotmail.com

Türk şiirinde ithafın Kutadgu Bilig'in Tabgaç Buğra Han'a sunulmasından beri var olduğu bilinmektedir. Kutadgu Bilig'de Yusuf Has Hacib bunu şöyle dile getirir: "Bu kitabı yazan Balasagun şehriden takvâ sâhibi bir zattır. Fakat eserini Kâşgar memleketinde tamamlayıp, meşrik meliki Tavgaç Buğra Han huzuruna sunmuş ve Buğra Han da müellifin değerini takdir ederek, yükseltip, ona kendisinin has hâcipliğini vermek lütfunda bulunmuştur. Bundan dolayı Yusuf Ulu Has Hâcib olarak, onun adı ve şöhreti dünyaya yayılmıştır" (Hâcib, 1994, s.2).

Kutadgu Bilig örneğinden yola çıkarak denilebilir ki Tanzimat dönemine kadar şairler, şiirlerini hükümdara, devrin ileri gelenlerine sunarak makam, mülk, maaş vb. amaçlara ulaşmak istemişlerdir. Aynı zamanda ithafli şiirlerle şairlerin ve eserlerinin tanınması da kolaylaşmıştır.

Klasik şiirdeki bu anlayış zamanla değişmiş, özellikle modern şiirle birlikte daha çok gönül birliğindeki insanlara armağan etmeye dönmüştür.

Kimi şiirlerde sadece ithaf edilecek kişinin ismi şiirin başına yazılmış ve o kişi ile bir bağ kurulmamıştır. Kimi şiirlerde ise ithaf kişisi ile şiir arasında tematik bir bağ kurulmuştur. Bu bağlar da açık olabileceği, okuru doğrudan ithaf kişisine götürebileceği gibi imgeler ardına da gizlenmiştir.

Şiirlerinde İkinci Yeni'nin özelliklerini taşıyan Ülkü Tamer, ithafli şiirlerinde de imgeleri kullanmıştır. Bu imgelerin kodları çözüldüğünde şiirde yüzey yapıdan derin yapıya inilir ve ithaf kişileri ile tematik bağlar kurduğu görülür. Çünkü şair, imgelerle nesnel gerçekliği şiire çevirir.

Bu çalışmada ithafli iki şiir kitabı ve 24 şiiri² bulunan Ülkü Tamer'in "Halikarnas Balıkçısı İçin" ve "Bruegel" adlı şiirleri açıklanmaya çalışılacaktır. Çalışmada Ülkü Tamer'in Güneş Topla Benim İçin/Toplu Şiirler (Tamer, 2014) adlı şiir kitabı esas alınmıştır. Bunun sebebi sanatçının tüm şiirlerinin tek kitapta toplanması, ulaşılabilirliğinin kolaylığı ve inceleme yapmak isteyenlere rahatlık sağlayacak olmasıdır.

1.Halikarnas Balıkçısı İçin

Ülkü Tamer, imgelerle ördüğü altı dizelik bu şiiri Halikarnas Balıkçısı'na ithaf eder. İmgeleri çözmeyi ise okura bırakır. Neden bu imgeler kullanılmış, özel bir anlamı var mı, diye düşünüldüğünde imgeler açılır ve Halikarnas Balıkçısı'nın hayatı şiirsel evrende ortaya çıkar. Bu şiirsel evrene geçmeden önce Halikarnas Balıkçısı (Cevat Şakir Kabaağaçlı) (1890-1973)'nin hayatını kısaca vermek gerektiğini düşünüyoruz. Yalçın'dan özetle şunları söylemek mümkündür: Çocukluğu babasının elçi olarak bulunduğu Atina'da ve Büyükada'da geçti. Robert Kolej'de okudu. İngiltere'de Oxford Üniversitesi Yeni Çağ Tarihi Bölümü'nde okudu. 1914'te babası Şakir Paşa, Cevat Şakir'in tabancasından çıkan bir kurşunla Afyon'da öldü. Cevat Şakir on dört yıl hapis cezasına çarptırıldı. Cezasının yedi senesini çektikten sonra verem olmasından dolayı salıverildi. Yazı ve basın hayatına atılarak çeşitli dergilerde yazılar yazdı, çeviriler yaptı. Bir yandan da karikatür ve resimle uğraştı. Hüseyin Kenan takma adıyla yazdığı "Hapishanede İdama Mahkûm Olanlar Bile Bile Ölüme Nasıl Giderler" adlı öykü yüzünden Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılandı ve Bodrum'da üç yıl sürgün cezasına çarptırıldı (1925). Cezası bittikten sonra çok sevdiği Bodrum'a yerleşti ve 1947'ye kadar orada yaşadı (Yalçın, 2010, s.502).

Burada meyvecilik, süngercilik, balıkçılık, bahçıvanlık, turist rehberliği yapan Cevat Şakir'in hayatında Bodrum bir dönüm noktasıdır. Bu beldenin antik çağdaki adından esinlenerek 1926'dan itibaren "Halikarnas Balıkçısı" adını kullandı. Deniz, denizciler, doğa, kuşlar, balıklar onun romanlarının başlıca konusunu oluşturdu. Öykülerinde de mitoloji, deniz ve gündelik hayat iç içedir (Yalçın, 2010, s.503). Şairlerin ithaflarının bir sebebe dayandığı gerçeğinden yola çıkarak Halikarnas Balıkçısı'nın hayatı ve kişiliğinin Ülkü Tamer için özel bir önem arz ettiği anlaşılır.

Halikarnas Balıkçısı İçin

Kayrak taşlarından yontulmuş

saçları ve merhabası

Bir yıldız yangını deniz dibinde

² Ülkü Tamer'in *Ezra ile Gary ve Bir Adın Yolculuğu* (Bu şiirlerin çilesini çeken Neslihan'a) adlı şiir kitapları ile İstanbul, Kartaca, Sandık, Saçak Altında Evlenme, Kış Şarabın Savaşçısı, Çocuklar Atlara Gülümserdi, Bruegel, Etrüsk, Aziz Nesin İçin, Ira Morris'in Ölümü İçin, Mücap Ofluoğlu'nun 40. Yılı İçin, Dağlarca'nın Bir Şiiri Üstüne, Müntekim Ökmen İçin, Halikarnas Balıkçısı İçin, İzzet Saraylı İçin, Allende İçin, Kırdı Vurulanların Türküsü, Selam Olsun, Şaşıbey'e Maniler, Güneş Topla Benim İçin, Fevzipaşa, Sevgili Austin, Hünerimiz, Cemal Süreya adlı şiirleri ithaflıdır.

gözleri ve kelimeleri

Orfozun içindeki mücevher

yüreği ve sürgünü

Tamer'in, şiirinde Halikarnas Balıkçısı ile ilgili kullandığı imgelere bakıldığında o imgelerin özellikle seçildiği görülür.

“Kayrak taşlarından yontulmuş
saçları ve merhabası”

Balıkçı'nın saçlarının ve merhabasının kayrak taşlarından yontulması bu imgelerden ilkidir. Bu taş, doğal taş kategorisinden bir kaya parçasıdır. Türkiye'de en çok Muğla (Bodrum), Kütahya ve Denizli bölgesinde çıkarılır. Rengi siyah, kahverengi veya gri olan bu taş dış etkilere ve aşınmaya karşı dirençlidir. Özel bir bakım gerektirmeyen ve fazla güneş altında bile rengini kaybetmeyen bir özelliğe sahiptir. Balıkçı'nın zorluklarla geçen hayatına rağmen pes etmemesi, çalışmada ve yazmada direnmesi onun kayrak taşındaki gücü taşıdığını gösterir. Aynı zamanda Bodrum'da güneş altında çok çeşitli işler yaptığı düşünülürse saçlarının bozulmadan kalması, o yöreye ait kayrak taşının özelliğini yansıtması, bu taştan yontulduğunun düşünülmesi boşuna değildir.

Halikarnas Balıkçısı'nın merhabası da şaire göre kayrak taşından yontulmuştur. Bunca sıkıntılar içinde geçen hayatta “merhaba” onun alametifarikası olmuştur.³ Ömrü boyunca umudu ve huzuru imleyerek söylediği sözcük kayrak taşı gibi doğal, güçlü, bozulmadan Balıkçı'ya eşlik etmiştir. O, “merhaba”yı şöyle anlatır:

“Her şeyden önce erkekçe bir söyleniş var merhabanın... Üstelik anlamı da güzel. ‘Rahat edin. Benden size kötülük gelmez’ demektir. Sonra aklımızı işimizden ayırmamalıyız. ‘Sabah şerifleri’ mi diyeceğiz, ‘Akşam şerifleri’ mi diyeceğiz, ‘Allahısmarladık’ mı diyeceğiz? Düşünmeye, aklımızı meşgul etmeye gerek yoktur. Bunların yerine basarım merhabayı, olur biter... Bir şey daha var. Merhaba sözcüğü, eski harflerle yazıldığı zaman yelkene benzer. Belki bunun da etkisi vardır merhabayı sevmemde...” (Coşkun, 2018).

Yazının devamında yine Balıkçı'nın dilinden bir öykü anlatılır:

“Çook eski zamanlarda, uzun yolda karşılaşan iki seyyah, yekdiğerine zarar vermeyi düşünmediğini, düşmanca bir niyeti olmadığını anlatmak için yaylarını gerip oklarını uzağa atar ve ‘mir heba’ yani ‘okum boşa gitsin’ derlermiş. Zaman içinde bu söz ‘Merhaba’ olarak girmiş konuşma dilimize” (Coşkun, 2018).

Aynı yazıda onun bu dünyadan geçerken bile Hatay'daki Merhaba Apartmanı'nda, yattığı odanın penceresine dönüp

“Sanırım ki yolcuym. Dünyaya bir merhaba deyip gideceğim. Burnuma çiçek kokuları geliyor. Açın, açın pencereleri. Son defa görmek istiyorum güneşi. Son defa görmek istiyorum özgürlüğü. Merhaba çocuklar, merhaba dünya, merhaba...” diyecek kadar âşıktır merhabaya. Sabahattin Eyüboğlu dostunun merhabası için “Dünyanın sisini, pusunu ne temizler? Poyraz bir, Balıkçı'nın merhabası iki...”(Coşkun, 2018) der.

Ülkü Tamer, Bodrum tutkunu Balıkçı'yı yine Bodrum'da çıkan kayrak taşı ile imgesel bir evrende verir.

Şiirin üçüncü ve dördüncü dizeleri şöyle devam eder:

“Bir yıldız yangını deniz dibinde
gözleri ve kelimeleri”

Şairane yaklaşımla Balıkçı'nın sünger avcılığı yaptığı çağrıştırlarak yıldızlarla dolu göğün deniz dibine indiği sezdirilir. Yıldız ile denizyıldızları/süngerler, yangın ile denizyıldızlarının/süngerlerin çokluğu çağrıştırlır.

Şiirdeki yıldızlarla bağı Belçika Turizm Bakanı Ullo'nun “Çağdaş Homeros” diye nitelendirdiği Halikarnas Balıkçısı için söylediği şu cümlelerin bir yansıması olarak alabiliriz: “Gece yıldızlar tek tük görünen mıymıntı şeyler değildir. Yıldız kalabalığına engin gece dar gelir. Sanki pırlılarıyla göğü sarsıp gürlenir. Hele ufukta bir ay görünekoysun, evren bir peri masalına döner” (Tamer, 2006).

Balıkçı iyi bir eğitim almıştır ve mitoloji ile ilgilenir. Onun bu birikimi ile verdiği eserlerinde kelimeleri yıldızlar gibi parlar, yayılır. O, gözleriyle görüp süzdüğü denizi, denizdeki hayatı kelimeleri ile avlar ve canlı bir tablo sunar. Deniz dibinde de olsa onun kelimelerinin çıkardığı yangın görmek isteyenlerce elbette fark edilir, görülür.

Son iki dize şu imge ile kurulur:

³ Bu konuda Demircan Türkdoğan'ın derlediği “Balıkçı'ya Merhaba” adlı bir kitap hazırlanmış, Bilgi Yayınevi tarafından 2017 yılında çıkarılmıştır.

“Orfozun içindeki mücevher
yüreği ve sürgünü”

Orfoz; denizlerde kayalık diplerde yaşayan bir balıktır. Türkiye’de Ege ve Akdeniz kıyılarında yaşar. Saklanabileceği kayalık alanları seçer, genellikle tek başına yaşar ve yaşadığı yeri sahiplenir. Balıkçı da sürgüne gönderildiği Bodrum’u sahiplenir ve orfoz gibi Ege Bölgesi’ni kendisine yaşam alanı olarak seçer. Denizle içli dışlı yaşar.

Bu balık aynı zamanda hermafrodit yani çift cinsiyetlidir. Hem erkek hem dişi bireyi temsil eder. Bu yönüyle mitolojik bir yanı da vardır. Çünkü hermafrodit kelime olarak Yunan mitolojisindeki tanrılardan Hermes ve Afrodit’in isminden gelmektedir. Azra Erhat’tan kısaltarak aktaracağımız efsaneye göre Afrodit ile Hermes’in bir oğulları olur, ismini Hermafrodit koyarlar. Hermafrodit oldukça yakışıklı ve sağlıklı bir gençtir. Gölde yüzerken bir su perisinin dikkatini çeker ancak bir türlü Hermafrodit ona yüz vermez. Hermafrodit bir gün gölde yüzerken su perisi aniden karşısına çıkar. Ona sarılarak Tanrılara birbirlerinden ayırmamaları için yalvarır. Su perisinin dileği kabul olur. İkiyi aynı vücutta can bulur (ayrıntılı bilgi için bkz. Erhat, 1999, s.140, 264-265). Balıkçı’nın mitoloji ile yakından ilgilendiği, öykülerinde mitoloji ve denize yer verdiği düşünülünce mitolojik yanı olan bu balığın şiirde kullanılması anlam kazanır.

Bu bilgilere bakılınca yürek ve sürgünün orfozun içindeki mücevher olmasının Halikarnas Balıkçısı için özellikle seçilmiş bir imge olduğu görülür. Halikarnas Balıkçısı, sürgününü ve yüreğini yani yaşamını orfozun içindeki bir mücevher gibi burada şekillendirir, kendine bir dünya kurar.

2. Bruegel

Ülkü Tamer’in ressam Pieter Bruegel’i şiirine konu edinmesinde onun çizdiği tabloların ardında yatan düşünce dünyası olduğu söylenebilir. O, suçlu aramaz, çözüm üretmez, sadece olanı gözler önüne serer. Üstelik Bruegel’in tablolarında onun kayıtsızlıkla suçlanmasına yol açan figürler vardır: “Sabanını süren köylünün İkarus’un düşüşü esnasındaki kayıtsızlığı; İsa’nın çarmıha gerilişini ağzı açık izlemeye gelen kalabalıkların kayıtsızlığı (...); körlerin körler tarafından yönetilmeye karşı kayıtsızlığı (...); Tanrı’nın ölüm karşısındaki kayıtsızlığı...” (Berger, 2018, s.65). Bruegel tablolarında kimseyi yaptığından sorumlu tutmuyor, sadece sorguluyordu. Başkalarının ceza ve sorumluluğunu yükleneyecek birilerini ortaya çıkarmadan, masum ile suçlu arasında kesin bir ayrım da bulunmadan. Ahlaklıktan uzak duruyor, hiçbir figürü iyi ya da kötü örnek olarak göstermiyordu: “Tek bir eylemi, tek bir kişiyi suçlamak onun yapacağı iş değildi; zira çoğu insanın nasıl olup da başka türlü davranmadığını anlamıyordu. Bu yüzden insanlardan nefret etmeksizin, onları başka türlü olmayı başaramadıkları için suçluyordu” (Berger, 2018, s.65-66).

Tamer’in ona şiir ithaf etmesinin bir başka sebebi de tablolarındaki “sosyal gerçekliktir” denilebilir. Bruegel, özellikle köy ve köylülerin hayatını tablolarında yansıtmalarıyla bilinir. Başlangıçta neşeli köylüleri anlatıyor gibi görünse de bunların ardında ironik ve eleştirel yanları gösterir. Ülkü Tamer’in sosyal olaylara duyarlılığı ve şiirlerinde yer verdiği ironi göz önüne alındığında ressamı kendisine anlayış bakımından yakın hissetmiş olması kuvvetli ihtimaldir. Onun resimleri “dış görünüş itibarıyla insanı belki güldürür, ama dikkatle bakıldığı zaman derinliklerinde yatan tüyler ürpertici dram karşısında bu tebessüm bir anda kayboluverir. Bu resimlerde güzel prenseslerin yerini ablak yüzlü köylüler, meleklerin yerini dilenciler, efsane kahramanların yerini de körler, sakatlar almıştır” (Altuna, 2013, s.75). Üstelik bütün tablolarını yedi yıla sığdıran sanatçının eserleri “içerik bakımından zamanla ölçülemeyecek ölçüde insancıl duyguların dehşet verici bir muhasebesidir” (Altuna, 2013, s.75). Ancak bu yorumların dışında Ülkü Tamer’in yalnızca Bruegel’in tablolarını görmüş, beğenmiş ve şiirinde ona ithaf da bulunmuş olması düşüncesi de oldukça yeterli bir sebeptir. İkinci Yeni şairleri sürrealist ressamları inceler ve şiirlerinde onlara göndermeler, ithaflar yaparken4 Ülkü Tamer, ilk bakışta tabloları gayet anlaşılabilir ancak içinde derin anlamlar ve ironi barındıran Bruegel’i tercih etmiştir.

Sanatçıların en realisti ve en beşerisi (Altuna, 2013, s.81) olarak nitelenen Bruegel’in hayatı hakkında çok fazla bilgi yoktur. XVI. yüzyıldaki en büyük Flaman ustası Yaşlı Pieter Bruegel (Gombrich, 1997, s.381)’in “1525 yılında doğduğu tahmin edilir. Doğum yeri kesin olarak bilinmemekle beraber, Brabant Eyaleti’nin kuzeyinde bulunan Hertogenbosch civarındaki Bruegel Köyü’nde doğmuş olması en kuvvetli ihtimaldir. Sanatçının hayatı ile

⁴ İkinci Yeni şairlerinin adını sıkça andığı başlıca ressamlar, Wassily Kandinsky, Paul Klee, Marc Chagall, Max Ernst, Joan Miro ve Pablo Picasso’dur. Bu ressamların çoğu, resimlerde dış gerçeklerden kopmuş, bir bölümü gerçeği bozarak, değiştirerek yeniden yaratma yoluna gitmiş, bir bölümü de dış gerçekten bütünüyle farklı yeni bir gerçek yaratma peşine düşmüşlerdir (Karaca, 2016, s.410).

ilgili olarak bugün elde bulunan tek belge, 1551 yılında Anvers Şehri Ressamlar Birliği'ne kabulünü gösteren varakadır. Bu kâğıtların hemen altında kendi el yazısı ile "Pieter Bruegels" imzası okunur. İtalya'ya bir seyahat yaptığı bilinmekle beraber bu seyahatin kesin tarihi de bilinmemektedir" (Altuna, 2013, s.75-76). Dönüşünde manzara gravürleri üzerinde çalışan Bruegel birbenbire yağlı boya resme geçer ve ölene kadar başka şeyle uğraşmaz. 1569'da hayata veda eder.

Her ne kadar "Köylü Bruegel" ya da "Yaşlı Bruegel" olarak anılsa da insanların sanatçılarla ilgili ortak bir yanışı yapmaya eğilimli oluşundan, bunun da sık sık yapıtıyla sanatçıyı birbirine karıştırma yanılığısından hareketle Gombrich şöyle der: "Dickens'ı, Mr. Pickwick'in eğlenceli çevresinin bir üyesi ya da Jules Verne'i cesur bir kâşif ve seyyah olarak düşünelim bir kez. Eğer Bruegel'in kendisi de bir köylü olsaydı, kuşkusuz bu resimleri bu şekilde yapamazdı. Kuşkusuz kentli biriydi..." (Gombrich, 1997, s.381).

Ondan Türk şiirinde söz eden İlhan Berk (Delta ve Çocuk), Ömer Aygün (Düşünüş) gibi sanatçıları da anarak Ülkü Tamer'in Bruegel adlı şiirini aşağıya alıyoruz:

Bruegel
Gökyüzü ayaklarımın ucundan başlıyor.
Köpeklerin bakışlarında birer keman tadı.
Avcılar ve kuşlar avdan dönüyor.
Zaten her yanda hüznün görülür
Uzakta çocuklar kayıyorsa,
Kızaklar tahtadan yapılmışsa,
Kar dinmişse, avdan dönüyorsa avcılar,
İnsan anlamışsa ansızın, başladığını
Gökyüzünün, ayaklarının ucunda.

Kuş tüyleriyle kaplıdır burunları
Birer sirk emeklisine benzeyen avcılarını;
Soluk alır, tüy verirler yorulunca,
Yüreklere birleşir, geniş bir av ülkesi olur,
İçinde tazılar yaban ördeklerini,
Çantalı okullular kar tanelerini avlar.
Norveç'in nüfusunu bilir de okullular
Karın nüfusunu bilmezler nedense.
Zaten her zaman hüznün bulunur biraz.
Norveç'ten söz açan şiirlerde.

Gökyüzü ayaklarımın ucundan başlıyor.
Ağzımın kemiğinde dağınık bir şiir tadı.
Gürgenler ve kayınlar avdan dönüyor.
Sırsız atmacalar çizerdim şimdi
Bir kayığın yelkeni geçseydi elime;
Unutmazdım, yelkenin bir köşesine
Tabut başlı bir avcı yerleştirdim.

İçime çektiğim hava değil, gökyüzüdür.

Ülkü Tamer'in imgelerle öyküleyici anlatımı bir arada kullanarak yazdığı şiir ilk anda okurda belirgin bir konu ya da duygu uyandırmaz. Bruegel'in tablosu olduğunu bilmeksizin bir tablo canlanır okurun gözlerinde: Ayakların altından başlayan bir gökyüzü, köpek bakışları, avcılar ve kuşlar, kayan çocuklar ve kızaklar...

Bu şiir, avdan dönen avcılarının yorgunluğu ile buzda kayan patencilerin neşesinin çatışmasından doğan melankolik ama gerçekçi bir kar manzarasını (Kulturservisi.com, 2016) sergileyen "Karda Avcılar" adlı tabloyu anlatır. Tablonun her ayrıntısı şiire yansıtılmamış olsa da şiirdeki imgelerden ve anlatımdan tabloya ulaşmak mümkün olur.

"Tabloda sol tarafta avdan dönen 3 avcı görünür, sadece birinin sırtında ölü bir tilki bulunur. Avcılar, sanki avdan istediklerini bulamadıkları için başları öne eğik umutsuzca yürürler. Köpekler de sahipleri gibi başları eğik

onları takip ederler. Avcıların aralarından geçtiği ağaçlar, ilerleme yönleriyle paralellik gösterir ve tepeden aşağı doğru sıralanır ki, bu durum resimde derinlik algısı yaratır. Bu derinlik, gözleri vadiye, donmuş göl parçasına yöneltir. Resme dikkatlice bakınca hanın önünde ateşle uğraşan kadınlar, kızak kayanlar, curling oynayanlar, kuşları vurmaya çalışan insanlar, sırtında çalı-çırpı taşıyan kadın, donmuş su, değirmen, kilisenin ilerisindeki evde çıkan baca yangını gibi birçok detay göze çarpar. Resimde, beyaz, gri, soluk mavi tonları, izleyende durgun, melankolik, donuk bir izlenim bırakır.” (Leblebitozu.com, 2018).

Şiirin ilk dizesinde bulunan “gökyüzünün ayakların ucundan başlaması” imgesi ile avdan dönen avcıların tepeden aşağıya inışı, aşağıda görünen köyden ziyade gökyüzüne daha yakın oldukları sezdirilir. Tabloda perspektifte açılan köy manzarasının detaylarından önce gökyüzünün genişliği ve avcıların köyden oldukça yüksekte olduğu göze çarpar. Böylece “ayakların ucundan başlayan gökyüzü” imgesi ile tabloda avcıların tepede oluşu, ağaçların aşağı doğru sıralanışı arasındaki bağ kurulur ve tablonun ayrıntılarına doğru ilerlemek mümkün olur.

Avcıların avdan sonuçsuz dönüşleri resme yansıtılan yürüyüşleri, başlarının öne eğik durması, yalnızca birinin sırtındaki ölü tilki ile verilir. Bu sonuçsuzluk ve umutsuzluk duygusu onlara avda eşlik eden köpeklerde de aynıyla görülür. O köpekler de doğaları gereği olanı yapamaz ve tabloda sonuçsuz dönmeyen tüm kederi başlarının öne eğik, vücutlarının zayıf oluşu ile yansıtılır. Şiirde “köpeklerin bakışında keman tadı” imgesi ile duyular arası aktarım yapılır, kemanın sesindeki hüznün köpeklerin tabloda görünmeyen ancak şairin muhayyilesinde canlanan bakışları ile birleştirilir, bu imgenin içine tüm sonuçsuzluk sığdırılır.

Bruegel'in kimi tablolarında olduğu gibi burada da var olan kuşlar avcıların hüznünü çoğaltan bir etki sağlar. Tamer'in şiirinde de bu hüznün hem avcıların hem kuşların avdan döndüğü söylenerek verilir. Ardından gelen dizeler öyküleyici anlatımın açıklığı ile tabloda uzakta kayan çocukları, insanları, tahtadan yapılmış kızakla bir köylü kadının diğerini çekişini sözcüklere döker. Tablodan haberi olmayan bir okurun bir öyküyü resmedilmiş olarak algılayacağı dizeler, tabloyu gördükten sonra daha belirgin hâle gelir ve önünde çok daha farklı anlamlar yükleyebileceği bir başka dünya açılır.

İlk dizede verilen “gökyüzünün ayakların ucundan başlaması” imgesi “insanın ansızın anlaması” ile güçlendirilerek bent sonunda yine verilir. Avcılar, uzaktan köyü görünce oradaki neşenin tam tersi bir duyguyla karşılaşacağı gerçeği ile ansızın yüzleşecektir. Avcılar tepeden indikçe ayaklarının ucundaki gökyüzü onları yeryüzüne, başarısızlıklarına, onlardan beklenen umutların boşa çıkmasına ulaştıracaktır. Kaçışın olmadığı bir farkındalık ve yüzleşmedir bu durum avcılar için. Bu imge, şiir evreninde şiirin başında tabloya giriş kapısı olarak verilmenin ardından başka anlamlar yüklenerek tekrar okuyucu karşısına çıkar.

“Kuş tüyleriyle kaplıdır burunları
Birer sirk emeklisine benzeyen avcılarını;

Soluk alır, tüy verirler yorulunca,” dizeleri ile başlar şiirin ikinci bendi. Tabloda avcılarının yüzü kuş tüyleri ile mi kaplıdır? Hayır, tabloda böyle bir şey görülmez. O hâlde şair, tabloda avcılarının başı üstünde dönen ya da dallara konmuş ve sanki onları gözleyen umutsuzluk, şanssızlık, uğursuzluk çağrışımları ile yüklü kapkara kuşları imliyor olsa gerektir. Nitekim “sirk emekli”si yaklaşımı ile avcılarının acınası, gülünesi, zavallı hâline bakar kuşlar. Avcıların avdan eli boş dönmesi aldıkları soluğun verildiği zaman kuş tüylerine dönmesi ile imgeleştirilir. Böylelikle avın boşa giden bir çabadan ibaret olduğu vurgulanır.

Bruegel'in tablolarında günlük yaşamdan kesitler sunan, yalnızca anı yansıtan tavrı “Yüreklere birleşir, geniş bir av ülkesi olur,” dizesine yüklenen imge ile geleceğe, bir sonraki ava taşınır. Her ne kadar avcılar başarı ile dönmemişse de yine ava çıkılacaktır. Birleşen ve geniş bir av ülkesine dönen yüreklerde avlarla birlikte umutlar da vardır. Kar altındaki doğadan ellerin boş dönülmesi normaldir ancak yürek av ülkesine dönmüştür bir kere. Sanatların iç içeliği, birbirlerinden etkilenmeleri, diğer sanatçılardaki izlenimlerle anlamlarının çoğaltılması doğaldır. Ülkü Tamer de bunu yapar ve tablonun verdiği umutsuzluğu umuda çevirir.

İmgenin kurduğu av ülkesinde tazılar yaban ördeklerini, okullular kar tanelerini avlarken ironik bir yaklaşıma geçilir ve tablonun şiire yansıtılmasından uzaklaşılır. Buradaki kar, Norveç, hüznün ve Norveç'ten söz eden şiirler tablonun şairin imgelemindeki uzantısı olarak okurun karşısına çıkar.

Şiirin son bendi ilk bentteki aynı dizeyle başlar ve “Ağzımın kemiğinde dağınık bir şiir tadı” dizesi ile devam eder. İlk bentteki “keman tadı” hüznü verirken buradaki “dağınık şiir tadı” şairin tablodan aldığı ile kendisinde oluşumu birleştirdiğini iyice gösterir. Şairin gözünde tablonun verdiği dağınık, yeni anlamlar toplanır; şiirin tadı yani anlattığı artık değişmeye başlar. İmgeler, şairin yeni bir dünya kurduğunu gözler önüne serer. Artık avdan dönen avcılar, köpekler, kuşlar değildir. Gürgenler ve kayınların avcı olduğu bir imge ile şair, ağaçları avdan döndürür. Bu dize önce tabloda tepeden aşağı doğru derinlik algısı yaratan ağaçları düşündürür ancak oradaki görüntüden daha güçlü ağaçlardır şairin istediği. Dizelerin devamı bu düşüncüyü destekler. Tabloya daha güçlü kuşlar olarak atmacaları, bir avcı olarak da tabut başlı bir avcıyı yerleştirir. İmgelere bakılmalıdır: “Sırtsız atmacalar” ve “tabut başlı avcı”. Şair, kendi hayal gücü ile tabloyu yeniden şekillendirir. Acımasız ve daha güçlü bir avcı birliği kurar sanki: Sirk emeklisine benzeyen avcılarının yerine korkutucu, acımasız, ölümcül çağrışımları ile tabut başlı avcı, keman tadında bakışları olan köpekler yerine avcılığı ile bilinen atmaca ve onları destekleyen gürgen ve kayınlar. Böylece şair ilk dizedeki “gökyüzünün ayakların ucundan başlaması” imgesine bir başka anlam daha katar ve imgeyi derinleştirir. Şairin oluşturduğu güçlü, dayanıklı, acımasız avcılar avdan başarı ile dönecektir. Bu da başları önde olmayan umutsuzlukla değil de gururla gelen avcılar demektir. Kendine güvenmeyi, güçlenmeyi, yükselmeyi veren bir imgeye dönüşür ilk dize.

Tamer, şiirini tek dize ile sonlandırır. “İçime çektiğim hava değil, gökyüzüdür.”

Bu da onun tablodan aldığını şiirsel evrende kendi imgelemi ile şekillendirmesinin sonucunu yansıtır. Önce hüznün ve umutsuzluk varken yeniden kurulan tablo alınan nefesin sade bir soluk değil, hava değil, tüm enginliğiyle gökyüzü olduğu, bunun da tablonun yeniliği ile başarı elde eden avcılara ve şaire verdiği huzur olarak yorumlanması mümkündür.

Sonuç

İthafli şiirler kimi zaman ithaf edildiği kişiden izler taşıırken kimi zaman ondan tamamen bağımsız bir özellik arz eder. Şiirin ithaf edildiği kişi ile şiir arasında tematik bağlar bulunuyorsa bu, ancak şiirdeki imgelerin kodlarının çözülmesi, metnin yüzey yapısından derin yapısına inilmesi ile mümkün olur. Çünkü şair, imgelerle nesnel gerçekliği şiire çevirir. Ülkü Tamer'in, başlıklarda adlarını verdiği söz konusu iki şiirinden birine ithaf kişisini, diğerine bir eserini gizlediği görülür. Bu şiirlerin ithaf kişileriyle bağlantısı yukarıda anlatıldığı gibi çözümlendiğinde söz konusu şiirlerde imgelerin ardına gizlenmiş olarak Halikarnas Balıkçısı (Cevat Şakir Kabaağaçlı)'nın hayatı ve 16. yüzyılda yaşamış Hollandalı ressam Pieter Bruegel'in “Karda Avcılar” adlı tablosu bulunur. Çalışmada şiirsel dünya yeniden nesnel gerçekliğe çevrilmiş, imgeler çözümlenmiştir. İthafın ithaf kişileri ile bağı ortaya konulmuş, ithaf kişilerinin metnin kurucu unsuru olduğu belirlenmiştir.

Kaynakça

- Altuna, Sadun (2013). Ünlü Ressamlar Hayatları ve Eserleri. İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
Berger, John (2018). Portreler Sanatçılar Üzerine Yazılar. Çev. Beril Eyüboğlu. İstanbul: Metis Yayınları.
Büyük Türkçe Sözlük. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts.

Bekmezci, Selcen, Emine; Ülkü Tamer'in İthafli Şiirlerinde İmge Kodlarını Çözmek

---

- Coşkun, Yılmaz. <http://ipekoz.weebly.com/merhaba-halikarnas-bal305kccedil305s305.html> (E.T. 23. 09. 2018)
- Erhat, Azra (1999). Mitoloji Sözlüğü. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gombrich, E. H. (1997). Sanatın Öyküsü. Çev. Erol Erduran, Ömer Erduran. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hâcib, Yusuf Has (1994). Kutadgu Bilig. Çev. Reşid Rahmeti Arat. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Karaca, Alâattin (2016). İkinci Yeni Poetikası. Ankara: Hece Yayınları.
- Karataş, Turan (2014). Edebiyat Terimleri Sözlüğü. İzmir: Sütun Yayınları.
- Örgen, Ertan (2007). Cumhuriyet Döneminde İthafli Şiirler. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç (Ed). Hediye Kitabı. (s.497). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Tamer, Ülkü (2006, 26 Temmuz). “Çağdaş Homeros”, Sabah Gazetesi. https://www.sabah.com.tr/yazarlar/tamer/2006/07/24/cagdas_homeros_halikarnas_balikcisi2 (E.T: 10.07.2017)
- Tamer, Ülkü (2014). Güneş Topla Benim İçin, Toplu Şiirler, İzmir: Işık Yayınları.
- Yalçın, Murat (2010). Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi. (c. 1, ss. 502-503). İstanbul: Yapı Kredi Yayınevi.
- Yetkin, Suut Kemal (1961). “Akımcılık”, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, C: XI, S: 121, s.1-6. <https://www.kulturservisi.com/wp-content/uploads/2016/08/kar1.jpg> (E.T:16.09.2018)
- <http://www.leblebitozu.com/pieter-bruegelin-eserleri-ve-hayati/> (E.T: 16.09.2018)

Spor Yöneticisi Adaylarının Empati Düzeylerinin Belirlenmesi

Serkan Kurtipek¹

Giriş

Empati, bir başkasının ruh halini veya duygularını paylaşmanın ve anlamının kapasitesidir. Genellikle kendi iç dünyasına başka bir varlığın duygularını koyma ya da bir şekilde bakış açısını deneyimleme yeteneği olarak tanımlanır (Ioannidou ve Konstantikaki, 2008). Empati ötekinin neler deneyimlediğini, o kişinin düşünce çerçevesi içinde değerlendirerek duygusal olarak anlama ve ötekinin duygularını özümseyebilme yeteneği olarak da tanımlanabilir veya empati için ötekinin ayakkabısını giymek benzetmesi yapılabilir (Altınbaş, Gülöksüz, Özçetinkaya ve Oral, 2010). Empati kurmak karşımızdaki kişiye hak vermemizi gerektirmez. Önemli olan kendimizi onun yerine koyup, onun düşünce, algılama ve duygu dünyasını keşfetmektir. Empati insanlarla ikili ilişkilerimizde başarıyı belirleyen ve sosyal ilişkilerimizi yönlendiren bir etmendir. Toplumumuzun dokusunu koruyan oldukça önemli ve gerekli bir olgudur (Öztürk, Koparan, Haşıl, Efe ve Özkaya, 2004)

Toplumların dokusunu koruyan olgulardan biride spor olduğu düşünülmektedir. Spor, fert ve toplum ilişkilerinin geliştirilmesinde hem ferdi hem de sosyal açıdan etkilidir. Spor, fert ve toplum ilişkilerini geliştirdiği gibi, toplumun yüceltilmesinde önemli bir araçtır. Toplumların cesaret, dürüstlük, mücadelecilik, örgütlenme, sosyal yapıyı tanıma, demokratikleşme, araştırmacılık, yeniliklere açık olma, sorumluluk duygusunun gelişmesi; sağduyulu, eğitilmiş, kültürlü, dirayetli, bilinçli, empati yapabilen çağdaş düşünce ve davranışlara sahip insanlardan oluşabilmesinde, sporun, sportif faaliyetlerin ve organizasyonların katkısı çok büyüktür (Yetim, 2010). Bunun yanında spor doğal ortamı içinde bulunan bireylerin tüm gelişim yönlerine hizmet etmek suretiyle makro ölçekte topluma hizmet etmektedir (İlhan, 2010).

Günümüzde sporun insan hayatının her yönünde olması, dünya genelinde hizmet, ürün ve organizasyon anlamında büyük bir endüstri haline gelmesi etkin ve başarılı bir spor yönetiminin gerekliliği, spor yöneticilerini önemli bir noktaya taşımaktadır (Kurtipek ve Güngör, 2018). Bu bağlamda gerek mesleki eğitim süreçleri, gerek çeşitli organizasyonlarla kazanılacak olan tecrübelerle gelişime açık olan spor yöneticisi adaylarının ileride birlikte görev yapacağı astaticları ve üstleriyle olan ilişkisinde hangi empati becerilerini sergileyeceği bu araştırmanın çıkış noktasını oluşturmuştur. Dolayısıyla bu çalışmada, spor yöneticisi adaylarının empati becerilerinin farklı değişkenlere göre incelenmesi amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeline, çalışma grubuna, veri toplama aracına ve verilerin analizine ilişkin bilgi verilmiştir.

Araştırmanın Modeli

Araştırma tarama modellerinden ilişkisel tarama modeline göre desenlenmiştir. İlişkisel tarama, iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişkiyi belirlemek ve neden-sonuç ile ilgili ipuçları elde etmek amacıyla yapılmaktadır (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz, Demirel, 2014). Bu çalışma kapsamında spor yöneticisi adaylarının, cinsiyet, ekonomik durum ve kitap okuma sıklıkları ile empati düzeyleri arasındaki ilişki betimlenmiştir.

---

¹ Serkan Kurtipek, Arş. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, serkankurtipek@gmail.com

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Gazi Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi Spor Yöneticiliği bölümünde öğrenim gören 266 spor yöneticisi aday oluşturmuştur. Çalışma grubunun belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak Lawrence, Shaw, Baker, Baron-Cohen ve David (2004) tarafından geliştirilen ve Kaya ve Çolakoğlu tarafından Türkçe literatüre uygun olacak şekilde geçerlik-güvenirlik analizleri gerçekleştirilen “Empati Düzeyi Belirleme Ölçeği (EDBÖ)” kullanılmıştır. Ölçeğin orijinal hali 20’si çeldirici 60 madde ve 3 faktörden oluşmaktadır. İki aşamadan oluşan uyarlama çalışması kapsamında geçerlik ve güvenilirlik analizlerinin birinci aşamasına 149 öğrenci, ikinci aşamasına 297 öğrenci katılmıştır. Geçerlik analizleri için Açıklayıcı Faktör Analizi ve Doğrulayıcı Faktör Analizi, güvenilirlik için ise iç tutarlılık katsayıları hesaplanmıştır. Yapı geçerliliği için yapılan açıklayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin 13 maddeden oluştuğu anlaşılmıştır. İkinci aşamada ise empati düzeylerine yönelik elde edilen faktör yapıları doğrulayıcı faktör analizi ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda sınanan modelin oldukça iyi uyum indekslerine sahip olduğu saptanmıştır. Ayrıca, elde edilen boyutlar ölçeğin orijinal hali ile örtüşmektedir. Çıkan boyutlar sırasıyla; Sosyal Beceriler, Duygusal Tepki ve Bilişsel Empati olarak isimlendirilmiştir. Ölçeğin güvenilirlik düzeyi her iki aşamada da farklı örneklemler doğrultusunda hesaplanmıştır. Birinci aşamada ölçeğin tamamı ve üç alt boyut için güvenilirlik katsayıları sırasıyla (.78, .64, .71, .74), ikinci aşamada ise sırasıyla (.86, .61, .75, .74) elde edilmiştir. Bu araştırma kapsamında ölçme aracının geneli ve alt boyutlarına yönelik gerçekleştirilen iç tutarlılık katsayısı, toplam puanda .83, Sosyal Beceriler alt boyutunda .78, Duygusal Tepki alt boyutunda .76 ve Bilişsel Empati alt boyutunda ise .74 olarak belirlenmiştir. Elde edilen bu değerler ölçme aracının yeterli güvenilirlik ölçütünü sağladıklarını göstermiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmada verilerin analizinde ilk olarak verilerin normal dağılıma uygun olup olmadığı Kolmogorov Smirnow testi ile incelenmiştir. H_0 hipotezinin kabul edilmesiyle non parametrik testlerin yapılacağı belirlenmiştir. Non parametrik testlerden Mann Whitney U ile Kruskal Wallis testi uygulanmıştır. Verilerin anlamlılık değeri 0.05 olarak belirlenmiştir.

BULGULAR

Spor yöneticisi adaylarının empati düzeylerinin cinsiyete göre Mann-Whitney U testi sonuçları Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Spor Yöneticisi Adaylarının Empati Düzeylerinin Cinsiyete Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Değişkenler	Cinsiyet	N	Kareler Ortalaması	Kareler Toplamı	U	p
Toplam Empati Puanı	Erkek	98	140,05	13724,50	7590,500	,289
	Kadın	168	129,68	21786,50		
Bilişsel Empati	Erkek	98	131,85	12921,00	8070,000	,788
	Kadın	168	134,46	22590,00		
Duyuşsal Empati	Erkek	98	152,93	14987,50	6327,500	,002
	Kadın	168	122,16	20523,50		
Sosyal Beceriler	Erkek	98	131,69	12906,00	8055,000	,768
	Kadın	168	134,55	22605,00		

Kurtipek, Serkan; Spor Yöneticisi Adaylarının Empati Düzeylerinin Belirlenmesi

Tablo 1 incelendiğinde, Cinsiyete göre gerçekleştirilen analizlerde Toplam empati puanı (U:7590,500; $p>0,05$), Bilişsel Empati (U:8070; $p>0,05$) ve Sosyal Beceriler (U:8055,0; $p>0,05$) alt boyutlarında anlamlı fark belirlenememiştir. Ancak Duyuşsal Empati alt boyutunda Kadınlar lehine anlamlı fark tespit edilmiştir (U:6327,500; $p<0,05$).

Tablo 2. Spor Yöneticisi Adaylarının Empati Düzeylerinin Ekonomik Duruma Göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

Değişkenler	Ekonomik durum	N	Sıra Ortalaması	Sd	X ²	p
Toplam Puan	Çok İyi	46	127,41	3	1,080	,782
	İyi	171	132,55			
	Orta	33	128,05			
	Kötü	13	151,00			
Bilişsel Empati	Çok İyi	46	121,58	3	1,714	,634
	İyi	171	135,17			
	Orta	33	125,55			
	Kötü	13	143,58			
Duyuşsal Empati	Çok İyi	46	136,32	3	4,292	,232
	İyi	171	129,58			
	Orta	33	123,06			
	Kötü	13	171,19			
Sosyal Beceriler	Çok İyi	46	128,97	3	,580	,901
	İyi	171	132,12			
	Orta	33	139,27			
	Kötü	13	122,73			

Tablo 2 incelendiğinde, Ekonomik Duruma göre gerçekleştirilen analizlerde Toplam Empati (X²(3):1,080; $p>0,05$), Bilişsel Empati (X²(3):1,714; $p>0,05$), Sosyal Beceriler (X²(3):1,080; $p>0,05$) ve Duyuşsal Empati (X²(3):1,080; $p>0,05$) alt boyutlarında anlamlı fark belirlenememiştir.

Tablo 3. Spor Yöneticisi Adaylarının Empati Düzeylerinin Kitap Okuma Sıklığına Göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

Kurtipek, Serkan; Spor Yöneticisi Adaylarının Empati Düzeylerinin Belirlenmesi

Değişkenler	Kitap okuma sıklığı	N	Sıralamalar Toplamı	Sd	X ²	p
Toplam Puan	Her fırsatta	68	136,80	3	,355	,949
	Arada bir	105	134,42			
	Nadiren	71	130,75			
	Kitap okumam	22	127,75			
Bilişsel Empati	Her fırsatta	68	129,65	3	,249	,969
	Arada bir	105	134,16			
	Nadiren	71	135,74			
	Kitap okumam	22	135,02			
Duyuşsal Empati	Her fırsatta	68	147,07	3	4,641	,200
	Arada bir	105	130,56			
	Nadiren	71	121,25			
	Kitap okumam	22	145,14			
Sosyal Beceriler	Her fırsatta	68	133,51	3	,970	,809
	Arada bir	105	136,41			
	Nadiren	71	133,73			
	Kitap okumam	22	118,84			

Tablo 3 incelendiğinde, Kitap Okuma Sıklığına göre gerçekleştirilen analizlerde Toplam Empati ($X^2_{(3)}; ,356$; $p>0,05$), Bilişsel Empati ($X^2_{(3)}; ,249$; $p>0,05$), Sosyal Beceriler ($X^2_{(3)}; ,970$; $p>0,05$) ve Duyuşsal Empati ($X^2_{(3)}; 4,641$; $p>0,05$) alt boyutlarında anlamlı fark belirlenememiştir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada, spor yöneticisi adaylarının empati becerilerinin farklı değişkenlere (cinsiyet, kitap okuma sıklığı ve ekonomik durum) göre incelenerek; Türkiye örneklemini ile gerçekleştirilen sınırlı sayıda araştırmanın bulunduğu alan yazına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Çalışma kapsamında elde edilen bulgular, spor yöneticisi adaylarının cinsiyete göre duyuşsal empati alt boyutunda kadınlar lehine anlamlı farklılıklar olduğunu göstermektedir. Bağımsız değişken olan kadın spor yöneticisi adaylarının erkeklere göre duyuşsal empati becerilerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu durum cinsiyet açısından kadınların erkeklere göre daha duyuşsal olmalarıyla ilişkili olduğu yönünde değerlendirilebilir. Alan yazın incelendiğinde; çalışma sonuçlarını destekler nitelikte, kadınların erkeklere göre empati kurma becerilerinin daha yüksek olduğunu gösteren çalışmalara rastlanmıştır (Erkuş ve Yakupoğlu, 2001; Duru, 2002; Öztürk ve vd., 2004; Dorak ve Vurgun, 2006; Sevdalis ve Raab, 2014). Bu bağlamda çalışma neticesinde kadınların özellikle duyuşsal açıdan erkeklere göre daha kolay empati kurma becerisine sahip olduğu bulgusunun literatür ile paralellik gösterdiğini söylemek mümkündür.

Çalışma kapsamında elde edilen diğer bulgular, spor yöneticisi adaylarının ekonomik durumuna ve kitap okuma sıklığına göre anlamlı farklılıklar göstermemiştir. Bu verilere göre, çalışma grubundaki katılımcıların gelir oranına göre empati kurmada farklılık olmadığı söylenebilir. Literatür incelendiğinde, gelir düzeyi ile empati arasında bir ilişki olduğuna dair kesin çizgiler çizmenin zor olduğu görülmektedir (Çarıkcı ve Atilla, 2009; Onay, Egüz, Ünal, 2015). Çalışma grubundaki katılımcıların kitap okuma sıklığına göre empati becerilerinde anlamlı bir farkın olmadığı ancak toplam empati puanları incelendiğinde spor yöneticisi adaylarının kitap okuma sıklığı arttıkça empati kurma becerilerinin de arttığı söylenebilir.

Alan yazın incelendiğinde; yapılan çalışmalar, düzenli kitap okuyanların sosyal farkındalık ve empati düzeylerinin yüksek olduğunu, kitap okumanın bilişsel becerileri, sosyal ve duygusal zekayı geliştirdiğini, buna paralel olarak bireylerin, ufkunun açılması, kelime hazinesinin artması, yorum yeteneğinin gelişmesi ve analitik düşünmeyi öğrenmesi gibi katkılar sağladığını göstermektedir. (Salovey ve Mayer, 1990; Keen, 2007; Pala, 2008; Arslan, 2016). Bu araştırma, literatür sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir.

Empati, bir başkasının ruh halini veya duygularını paylaşmanın ve anlamının kapasitesidir. Genellikle kendi iç dünyasına başka bir varlığın duygularını koyma ya da bir şekilde bakış açısını deneyimleme yeteneği olarak tanımlanır (Ioannidou ve Konstantikaki, 2008). Empati ötekinin neler deneyimlediğini, o kişinin düşünce çerçevesi içinde değerlendirerek duygusal olarak anlama ve ötekinin duygularını özümseyebilme yeteneği olarak da tanımlanabilir veya empati için ötekinin ayakkabısını giymek benzetmesi yapılabilir (Altınbaş, Gülöksüz, Özçetinkaya ve Oral, 2010). Empati kurmak karşımızdaki kişiye hak vermemizi gerektirmez. Önemli olan kendimizi onun yerine koyup, onun düşünce, algılama ve duygu dünyasını keşfetmektir. Empati insanlarla ikili ilişkilerimizde başarıyı belirleyen ve sosyal ilişkilerimizi yönlendiren bir etmendir. Toplumumuzun dokusunu koruyan oldukça önemli ve gerekli bir olgudur (Öztürk, Koparan, Haşıl, Efe ve Özkaya, 2004)

“Spor kavramı” genellikle özne olarak “spocuyu” işaret etmekte ve sporcu bu olgunun esas figürü olarak algılanmaktadır. Oysa sporun perde arkasında bulunan görünmeyen yüzlerden biri de “spor yöneticileridir”. Spor yöneticilerinin empati düzeyleri, yönetimleri altındaki farklı rollerde faaliyet gösteren yada bu yönetimden etkilenen tüm çevrelerin (sporcu, antrenör, taraftar vb.) duygu durumlarını derinlemesine özümseyebilmeleri bakımından oldukça değerlidir. Eğitim aldıkları lisans programı gereği spor yönetici olma potansiyeli taşıyan araştırma grubunda; empati üç bağımsız değişkene göre incelenmiş, “ekonomik statü” ve entellektüel gösterge olarak değerlendirilebilecek “kitap okuma” sıklığı değişkenlerinin spor yönetici adaylarının empati düzeylerinde belirleyici bir etkiye sahip olmadığı, buna karşın kadın spor yöneticisi adaylarının “duyuşsal boyutta” erkeklerden önemli oranda yüksek empati düzeyine sahip oldukları belirlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Altınbaş, K., Gülöksüz, S., Özçetinkaya, S., & Oral, E. T. (2010). Empatinin biyolojik yönleri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 2(1).
- Arslan, Y. (2016). Kim Daha İyi Empati Kuruyor-Empati Üzerine Mikro Bir Sosyolojik Araştırma. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 6(2/1), 51-64.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2014). Bilimsel araştırma yöntemleri (17. Baskı). Ankara: Pegem Yayınları
- Çarıkcı, İ. H., & Atilla, G. (2009). Erillik/Dişlilik Boyutunun Empatik Beceri İle İlişkisi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 1(2).
- Dorak, F., & Vurgun, N. (2006). Takım sporları açısından empati ve takım birlikteliği ilişkisi. *Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 4(2), 73-77.
- Duru, E. (2002). Öğretmen Adaylarında Empati-Yardım Etme Eğilimi İlişkisi Ve Yardım Etme Eğiliminin Bazı Psikososyal Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12, 21-36.
- Erkuş, A., & Yakupoğlu, S. (2001). Spor Ortamında Empati Ölçeği (Sem) Geliştirme Çalışması. *Spor Bilimleri Dergisi*, 12(1), 22-31.
- Ioannidou, F., & Konstantikaki, V. (2008). Empathy and emotional intelligence: What is it really about?. *International Journal of caring sciences*, 1(3), 118.

İlhan, L. (2010). Hareketsiz Yaşamlar Kültürü ve Beraberinde Getirdikleri. *Milli Produktivite Merkezi Verimlilik Dergisi*, 10(3), 195-210.

Keen, S. (2007). *Empathy and the Novel*. Oxford University Press on Demand.

Kurtipek, S., & Güngör, N., B. (2018). Determination of the Perceptions of Sport Manager Candidates Relatedon the Concept of Manager: A Metaphor Analysis Study. *International Journal of Higher Education*, 7(5), 158-166.

Lawrence, E. J., Shaw, P., Baker, D., Baron-Cohen, S., ve David, A. S. (2004). Measuring empathy: Reliability and Validity of the Empathy Quotient. *Psychological Medicine*, 34, 911-924.

Onay, İ., Egüz, Ş., & Ünal, A. (2015). Öğretmen Adaylarının Empatik Eğilimlerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Journal Of International Social Research*, 8(40).

Öztürk, F.,Koparan, Ş., Haşıl,N., Efe, M., & Özkaya, G. (2004). Antrenör ve Hakemlerin Empati Durumlarının Araştırılması. *Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 2(1), 19-25.

Pala, A. (2008). Öğretmen Adaylarının Empati Kurma Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(23), 13-23.

Salovey, P. & Mayer, J. D. (1990). Emotional İntelligence Imagination, *Cognition and Personality*, 9.

Sevdalis, V., & Raab, M. (2014). Empathy in sports, exercise, and the performing arts. *Psychology of sport and Exercise*, 15(2), 173-179

Yetim, A. (2010). Sosyoloji ve Spor. Berikan M

A Study On Turkish EFL Students' Readiness For Learner Autonomy: Learning Activities Inside And Outside The Classroom

Serpil Meri Yılan¹

INTRODUCTION

In the past years, learners were regarded as passive ones in the classroom, whereas the teachers played active roles in the centre of learning. However, over a few decades, learner-centred approaches have been widespread to make learners active in the learning process. This has shifted the roles of both the learners and teachers and transferred the responsibility from the teachers to the learners. Accordingly, the concept of learner autonomy has recently received attention as it promotes, especially in foreign language learning (Benson, 2001) and has brought a significant shift of the responsibility from language tutors to language learners (Little, 2007).

It has been complicated to describe learner autonomy in a single definition (Little, 1991), so a number of researchers have described in different ways. According to Holec (1981), autonomy is "the ability to take charge of one's own learning" (p.3). Furthermore, Holec (ibid.) exemplifies this responsibility in every dimension of learning, such as "determining the objectives, defining the contents and progression, selecting the methods and techniques to be used, monitoring the procedure of acquisition, evaluation what has been acquired" (p.3). Likewise, Dickinson (1987) regards it as the students' total responsibility for learning. Little (1991) defines it as a "capacity for detachment, critical reflection, decision-making, and independent action" (p.4). Consistent with Little's (ibid.) definition, Benard (1995) and Littlewood (1996) state that learner autonomy is related to independence "to exert some control over one's environment, including a sense of task mastery, internal locus of control, and self-efficacy" (Benard, 1995, p.1).

However, there is a difference between independence and learner autonomy. Deci and Flaste (1996) put stress on this difference by stating that:

"independence means to do for yourself, to not rely on others for personal nourishment and support. Autonomy, in contrast, means to act freely, with a sense of volition and choice. It is thus possible for a person to be independent and autonomous (i.e., to freely not rely on others), or to be independent and controlled (i.e., to feel forced not to rely on others)" (p.89).

The argument made by Deci and Flaste (1996) indicates that learner autonomy is proved by learners' competence but controlled by learners' dependence on others (Little, 2007) and should not be accepted as a concept of being entirely independent. Learners need to interact with their teacher and classmates, and work together to reach their common aims and purposes (Benson, 2001; Little, 1991; Littlewood, 1999). Therefore, both the teachers and the learners have a role in the process of managing to learn autonomously in foreign language learning environments.

Shetzer and Warschauer (2000) point out the features of autonomous learners and teachers to promote learner autonomy in a learning environment:

"Autonomous learners know how to formulate research questions and devise plans to answer them. They answer their own questions through accessing learning tools and resources on-line and off-line. Moreover, autonomous learners are able to take charge of their own learning by working on individual and collaborative projects that result in communication opportunities in the form of presentations, Web sites, and traditional

---

¹ Serpil Meri Yılan, Öğr. Gör, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Mütercim Tercümanlık, serpilmeri@gmail.com

publications accessible to local and global audiences. Language professionals who have access to an Internet computer classroom are in a position to teach students valuable lifelong learning skills and strategies for becoming autonomous learners” (p.176).

Considering the view of Shetzer and Warschauer (*ibid.*), autonomous learners are ones who take responsibility for their own learning directly (e.g. Little, 1991). They can be motivated to learn language when they become autonomous. Thus, they can have the ability to develop their learning skills and manage and regulate their learning. They can become aware of their weaknesses and strengths, and they can both foster their reflective learning skills and use their strengths to tackle with the challenges in learning environments. Along with the aforesaid features of autonomous learners, they are encouraged to express their beliefs and views on the learning programs so that they probably feel secure in their learning (Joiner cited in Mc Cafferty, 1981).

Although learners should take responsibility for their learning in learning environments and teachers may not always be available to guide and instruct the learners (Mohanty, 2010), the teachers still play an important role in encouraging learners to learn language autonomously. As opposed to their role in traditional language learning, the teachers become active participants, monitors, consultants and guides to develop their students' learning. Little (1991) states that teachers should help learners to be involved in their learning by providing an environment in which they can analyse, discuss, share and evaluate their targets, or engage in their learning by making them activities such as keeping a diary on their learning and arranging plans of the lessons and projects. Reid (1996) emphasises that “language teachers should provide a wealth of information to students in order to raise their awareness about their learning style and strategies, and finally, to work with students' learning strengths” (p.3). Also, Xu (2015) draws attention to the role of teachers in autonomous learning as a helper to increase learning awareness and confidence, a guider for their practice in learning plans and objectives, an introducer of learning strategies, an encourager for the interaction and communication between them and their students, a teller to offer new learning strategies, a provider of feedback and a creator of an autonomous learning environment. Besides the roles of the teacher, learners should be ready for autonomous learning.

1.1. Learners' Readiness for Autonomous Learning

A number of researchers (Chan, 2003, Cotterall, 1995, Scharle & Szabo, 2000, Spratt, Humphreys & Chan, 2002) have drawn the attention to the importance of examining learners' readiness for autonomous learning. The investigation of their readiness for autonomous learning may bring such benefits as developing curriculum, revising and adapting materials, classroom practice and teacher training (Chan, 2003; Ho & Crookall, 1995; Little, 1995; Scharle & Szabo, 2000).

Cotterall (1999) looks into readiness for autonomy by investigating learners' beliefs on learner autonomy. Data collected from a questionnaire shows that factors such as the role of the teacher and feedback, the learner's inclination to self-efficacy, noteworthy strategies, varieties of strategies-related behaviour, and the way of learning a language impact learners' autonomous learning. Likewise, Murray (1999) investigates the learners' views on autonomy but whether technology might facilitate language learning and learner autonomy. The results indicate that motivation plays an important role in learning language autonomously. Although the study by Murray (1999) shows the link among technology, learner autonomy and motivation and the study by Cotterall (1999) is crucial to understand teacher's' role, they are lack of giving a deeper information on these issues.

Chan (2001) examines learners' perceptions of learner autonomy. Data indicates that the learners have already realized teachers' and their own role in language learning and they have a tendency to learn language autonomously. In addition, the findings demonstrate the importance of the student involvement in their learning, and the role of the activities as a motivating and interesting reinforcement. Spratt et al. (2002) look into the relationship between learner autonomy and motivation. They find out that “motivation is a key factor

that influences the extent to which learners are ready to learn autonomously, and that teachers might therefore endeavour to ensure motivation before they train students to become autonomous" (ibid., p.245).

All in all, the studies by Chan (2001), Cotterall (1999), Murray (1999) and Spratt et al. (2002) make the point that learners' readiness for learner autonomy should be taken into account in order to foster learning. Therefore, the present study looks into Turkish students' readiness for learner autonomy by investigating their learning activities inside and outside the classroom.

1.2. Previous Studies on Autonomous Learning of Turkish Students

Learner autonomy has been a buzzword in the Turkish education system, not just throughout the world. Before this, in Turkey, the system of language learning was based on traditional language learning methods, especially recitation, by which the teacher had the role of 'authority' rather than the 'facilitator'. The relationship between the teacher and the student was limited to one-way transfer, the transfer from the teacher to the student. As for the evaluation of students' learning, they were just assessed according to the exams based on the memorization of information taught in the course (Balci & Yildirim, 1999; Bilhan, 1991; Yildirim, 1997; Engin & Yildirim, 1999; Titiz, 1998).

There have been a number of studies investigating the quality of the secondary school instruction in Turkey (Bilhan, 1991; Buyukozturk, 1996; Karagul, 1996; Karasar, 1984, Yildirim, 1997). Some show that the students could not think critically and reflect their skills to deal with academic issues (Bilhan, 1991; Yildirim, 1997). Others indicate that students lack the ability to plan, monitor and assess research during the process of all educational levels (Buyukozturk, 1996; Karagul, 1996; Karasar, 1984).

However, students are required to take responsibility for finding strategies in order to collect, analyse, synthesize and evaluate data during university education (Stewart & Stoller, 1990; Tynjala, 1997). They need metacognitive skills such as power of reflection, making decision and acting independently (Little, 1999). Therefore, in Turkey, there has been a tendency to make students more autonomous and independent in their learning in recent years. The Ministry of National Education (MoNE) of Turkey aimed to develop English language teaching and learning by changing its English curriculum (Bas, 2010). For example, MoNE signed an agreement with the Sanko Company in 2006 to implement DynED (Dynamic Education) language learning software in elementary schools. Although DynED software was effective in fostering learning (ibid.; Meri, 2012), it was quitted in some schools because of technical problems in schools (Kara, Ayaz & Dundar, 2017). Furthermore, Turkey has started to apply a technology integration project-FATİH (the Movement to Increase Opportunities and Technology) in public schools to support learning with technology-integrated activities inside and outside the classroom (Pamuk, Cakir, Ergun, Yilmaz & Ayas, 2013). As studies show that there is a conflict in the use of the FATİH project (Celik, Karakus, Kursun, Goktas & Ozben, 2017; Sozen & Coskun, 2017), a further study is needed to evaluate and see how this project works. However, studies have recently agreed that Turkish students are willing to be ready for autonomous learning but need training for independent learning (Senbayrak, Ortactepe & Trimble, 2018; Unal, Celikoz & Sari, 2017).

Regarding the recent interest of learner autonomy in Turkish education system, the present study looked at Turkish primary school students' readiness for autonomous learning. The purpose of the study in this paper was to investigate a group of primary school Turkish students' beliefs of their practice inside and outside the classroom and their readiness for learner autonomy.

2. METHOD

2.1. Participants

The participants of this study were fifteen students studying in a public primary school in Turkey. Their ages ranged from 11 to 13. 11 of 15 students were female and others were male. They had been learning English

for three years. The students had four hours of English a week and they could read, write, listen and speak at a beginner level. They were expected to reflect their knowledge of English in creative ways in their performance work according to the regularities of MoNE. The participants were selected on purpose because of the following reasons. The first reason was that they were encouraged to study outside the class by their teacher. For instance, they were given homework named as 'performance' homework every week. The second reason was that they used DynED in the classroom every week. They did some learning activities in DynED as a part of their English lesson.

2.2. Data Collection

A questionnaire adapted from the fourth section of the questionnaire in the study by Chan, Spratt and Humphreys (2002) was administered to all students. The same section was implemented by other researchers such as Varol and Yilmaz (2010). But, they administered this questionnaire in order to find out the differences between the males' and females' inside and outside class autonomous language learning activities. However, in the present study, this section of their questionnaire was implemented in order to get a deeper understanding of Turkish primary school students' readiness for learner autonomy by identifying learning activities inside and outside the classroom.

The questionnaire was a five-point Likert type that consists of items such as always (5), often (4), sometimes (3), rarely (2) and never (1). The statements in the questionnaire were related to the activities they possibly practised inside and outside the classroom. There were two sections in the questionnaire regarding their learning activities: Section One consisted of the activities in the process of language learning in the classroom while Section Two included the items which indicated the activities practised voluntarily after the class. Five statements related to the activities inside the class were added; and fifteen statements were related to the activities practiced outside the class voluntarily, such as reading books or magazines in English, listening to songs in English, watching English movies, using the Internet in English and so on. As students could not understand the questionnaire in English and it would not be a reliable research, it was translated into Turkish and changed into the format the students could understand easily. Before conducting the study, the questionnaire was given to an English expert in order to ensure the validity of the method of data collection. Taking her evaluations into account, a few parts of the questionnaire were changed. After the revision procedure was accomplished, the questionnaire was sent to the teacher in order to avoid any problem regarding its reliability and validity. With the teacher's feedback on the questionnaire, it was conducted to collect data.

2.3. Data Analysis

Quantitative data collected from the questionnaire was analysed by using descriptive statistics in Statistical Package for Social Sciences (SPSS). Frequency table was prepared to indicate the distributions of each statement in the questionnaire. Each statement was analysed and the data from the statements were interpreted according to the students' choices in order to see their readiness for learner autonomy.

3. RESULTS AND DISCUSSION

3.1. Students' Perceptions of their Practice of Learning Activities inside the Classroom

In the first section of the questionnaire, the participants were asked to evaluate the activities and items during in-classroom teaching. Students' perceptions of the activities in the classroom might give us information about their dependence on the teacher. The first statement, 'I ask the teacher questions when I do not understand' was evaluated as 'always' by most of the students. Only two of fifteen students ticked 'sometimes'. This shows that the dependence on the teacher knowledge still existed in the process of language learning. In a similar way, in the second statement regarding 'noting down new information', a large number of the students said that they always noted down new information. This seemed a proper behaviour as they were aware

of the importance of jotting down new learning items. This may indicate that they paid attention to their English learning, for instance, by recognizing and retaining newly encountered words. However, they did not seem to be keen on making suggestions to the teacher about language learning activities they could do in class as much as they did while asking questions or taking notes on new information, as shown in the third statement. On the contrary, they took opportunities to speak English in class as demonstrated in the fourth statement. Approximately all of the students claimed that they always did it. The last statement related to the activities practices in the class was performed by all of the students. They stated that they always tried new things in class activities. As a result, during in-class activities, they seemed to be eager to attend learning activities. Also, they were inclined to perform them.

As inferred from above, the students shared their responsibility with their teacher during in-class activities. For instance, the statements such as speaking in English in class, trying to add their own suggestions to in-class activities or needing teacher help while not understanding might show their dependence on the existence of the teacher during language learning. On the other hand, it does not mean that they were totally dependent on their teacher. For example, the items included in activities were related to the practices they did on their own, such as taking note on newly learned things or attempting to perform new things in class activities. It may be inferred from these statements that their readiness for learner autonomy occurred by means of in-class activities. Consistent with Xu (2015), this study shows that the teachers play an important role in fostering learner autonomy.

However, it cannot be inferred from only in-class activities that they were ready for learner autonomy, or they were very keen on learning and studying independently. Therefore, the activities performed outside the class were made use of in order to get a deeper understanding of their readiness for learner autonomy. Learner autonomy is needed as a human base as autonomy means 'feeling free and volitional in one's actions' (Deci & Flaste, 1996, p.2), so the findings from the beliefs about the practice of learning activities outside the classroom might indicate their readiness for learner autonomy.

3.2. Students' Perceptions of their Practice of Learning Activities outside the Classroom

The participants of the study were asked to evaluate learning activities they performed on their own outside the classroom. Understanding how often they got engaged in learning activities outside the classroom might give some idea on their readiness for learner autonomy. More than half of the students 'always' or 'often' participated in the activities by studying English grammar on their own, doing English assignments that were not compulsory, noting down new words and meanings, reading English notices around them, listening to songs in English, practising using English with friends, doing revisions not required by the teacher, collecting texts in English (brochures, articles, etc.), and going to see the teacher outside class about the work. Overall, a large number of the participants were willing and keen on engaging in the activities outside the classroom. Consistent with the study by Chan (2001), this study shows that learning activities outside the classroom motivates and reinforces the students to be involved in foreign language learning.

On the contrary, they seemed not to be eager to engage in other activities as much as they were to the activities above. For instance, they 'often' or 'sometimes' practiced to read books or magazines in English. While some of the students 'always' or 'sometimes' practiced the activities such as watching English TV programs, studying English with friends in self-study groups and watching English movies, others 'rarely' or 'never' did them. The activities they 'rarely' or 'never' practised were talking to foreigners in English, writing a diary in English and using the Internet in English. The reason they did not practice these activities might be that they could not obtain the proper equipment to carry out it. For instance, they did not have the chance to encounter foreigners in their town, so they could not talk with them. Similarly, as they did not have English movies or

English channels at their home, they could not watch English movies. However, they could have written a diary in English or studied English with friends. Their tendency and willingness to engage in outside class learning activities might need to be developed. Referring to the study by Murray (1999), this study indicates that technology aided-language learning might reinforce learner autonomy.

All in all, the students engaged in both inside and outside class activities. They seemed to be ready for learner autonomy in order to carry out learning activities. This indicated that the role of the responsibility can shift from the teacher to the students. Teachers can encourage them to behave autonomously, for instance, by facilitating the use of these activities. As stated by Chan et al. (2002), 'teachers seeking to promote autonomous behaviour in the form of outside-class activities may have more immediate success if they build on those that students already engage in, rather than on those activities which would require students to change their attitudes or behaviour' (p.256). In this sense, the roles of the teacher are to help them to be entitled to study independently and encourage them to learn language independently even outside the classroom. As for the roles of learners, they need to be willing to engage in their learning so as to have a 'better' learning process. They should have the skills to make decision and assess their learning by themselves. However, autonomy should not be accepted as a concept of being entirely independent. The learners need to interact with their teacher and classmates, and work together to reach their common aims and purposes (Little, 1991; Littlewood, 1999; Benson, 2001). On the other hand, the interaction between teachers and learners tend to be affected by the previous experiences of both teachers and learners and the conditions where they live, as shown in this study. Because, all of these experiences have an effect on the readiness of the learners for 'the challenges autonomous learning brings' (Higgs, cited in Boud, 1988, p.42).

4. CONCLUSION

The purpose of this study was to identify primary school level Turkish students' readiness for learner autonomy by exploring which activities they thought they practised inside and outside the classroom. A 21-item questionnaire was administered to 15 students so as to reach the goal above. The findings obtained from the study showed that:

1. Students have a positive attitude to behave autonomously. They seem to benefit from the opportunities of learning English even in the class by trying new things in class activities.
2. Students have a tendency to engage in some outside class learning activities that can facilitate their autonomous language learning.
3. Students are ready for taking responsibility for their language learning when they are encouraged. However, they do not practice some of the outside class learning activities even though they have the opportunity to do so.

Also, the results of the study bring some important implications into mind. As stated above, students seem to be ready for learner autonomy, so the teachers can take a step to involve their students in their language learning. Also, some of the outside class activities are not practiced by the students, whereas others are practiced more. Therefore, teachers can encourage their students to behave more autonomously by taking advantage of these activities. Teachers can promote their students' opportunities of taking responsibility for autonomous language learning.

When concluding the study, several limitations were pointed out. This is a small scale study as it consisted of a 21-item questionnaire. The number of the participants is not enough to generalize the findings of the research. Additionally, the study investigated the students' readiness for learner autonomy in a definite part of Turkey. It seems that the findings cannot be generalized around the country.

This paper makes suggestions for further studies. This study conducted a questionnaire. Another study may be carried on by implementing different methods such as interview or a pre-questionnaire and a post-

questionnaire. Students from different parts of Turkey can be included in the study to get a better understanding of which way is better to encourage autonomy in Turkish students' learning. In addition, the teachers' perceptions of learner autonomy can be examined in order to see and develop the abilities to encourage learner autonomy.

REFERENCES

- Balcı, A. & Yildirim, A. (1999). Lisede sosyoloji dersinin öğretimi. Cukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2(17), 80-94.
- Bas, G. (2010). Evaluation of DynED courses used in elementary schools from the views of teachers in Turkey. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 6(1), 14-39.
- Benard, B. (1995). Fostering resilience in children. ERIC Digest. Retrieved from <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED386327.pdf>
- Benson, P. (2001). Teaching and researching autonomy in language learning, Essex: Pearson Education Limited.
- Bilhan, S. (1991). Eğitim felsefesi: kavram çözümlemesi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 164(1), 1.
- Boud, D. (1988). Developing student autonomy in learning. (2nd ed.). London.
- Buyukozturk, S. (1996). Türk Yükseköğretiminde araştırma eğitimi. Unpublished PhD thesis. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, S., Karakuş, T., Kurşun, E., Gökteş, Y., & Özben, M. (2017). Pedagogical Problems Encountered by Teachers and Students in Technology-Enhanced Learning Environments: A Case of FATİH Project. *Journal of Education*, (12), 67-83.
- Chan, V. (2001). Readiness for learner autonomy: What do our learners tell us? *Teaching in Higher Education*, 6, 505-518.
- Chan, V. (2003). Autonomous language learning: the teachers' perspectives. *Teaching in Higher Education*, 8, 33-54.
- Chan, V., Spratt, M., & Humphreys, G. (2002). Autonomous language learning: Hong Kong tertiary students' attitudes and behaviours. *Evaluation and Research in Education*, 16(1), 1-18.
- Cotterall, S. (1995). Readiness for autonomy: investigating learner beliefs. *System*, 23, 195-206.
- Deci, E. L., & Flaste, R. (1996). Why we do what we do: Understanding self-motivation. New York: Penguin.
- Dickinson, L. (1987). Self-instruction in language learning. Cambridge: Cambridge University Press.
- Engin, C., & Yildirim, A. (1999). Lisedeki felsefe dersi öğretiminin değerlendirilmesi. Cukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2(17), 102-17.
- Ho, J., & Crookall, D. (1995). Breaking with Chinese cultural traditions: Learner autonomy in English language teaching. *System*, 23, 235-243.
- Holec, H. (1981). Autonomy and foreign language learning. Oxford: Pergamon.
- Kara, E., Ayaz, A. D., & DüNDAR, T. (2017). Challenges in EFL Speaking Classes in Turkish Context. *European Journal of Language and Literature*, 8(1), 66-74.
- Karagül, T. (1996). Yüksek öğretim programları için gerekli öğrenci yeterlilikleri ve yükseköğretime geçiş süreci. Unpublished PhD thesis, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaasar, N. (1984). Türk üniversitelerinde araştırma eğitimi. Unpublished PhD thesis, Tubitak Sayg-E-49 Projesi.
- Little, D. (1991). Learner autonomy. 1: Definitions, issues and problems, Dublin: Authentik.
- Little, D. (1995). Learning as dialogue: the dependence of learner autonomy on teacher Autonomy. *System*, 23, 175-181.

Yılan, Meri, Serpil; A Study On Turkish EFL Students' Readiness For Learner Autonomy: Learning Activities Inside And Outside The Classroom

---

- Little, D. (1999). Developing learner autonomy in the foreign language classroom: a social interactive view of learning and three fundamental pedagogical principles. *Revista Canaria De Estudios Ingleses*, April, 38, 77–88.
- Little, D. (2007). Language learner autonomy: Some fundamental considerations revisited. *International Journal of Innovation in Language Learning and Teaching*, 1(1), 14-29. Doi: 10.2167/illt040.0
- Littlewood, W. (1999). Defining and developing autonomy in East Asian contexts. *Applied Linguistics*, 20, 71-94.
- Mc Cafferty, J. B. (1981). *Self-access problems and proposals*. London: The British Council.
- Meri, S. (2012). Autonomous computer-assisted language learning: Turkish primary school students' perceptions of DynED software. In International Conference "ICT for Language Learning".
- Mohanty, D. A. (2010). Implementing learner autonomy in Indian language classroom. *MJAL*, 2, 334-345.
- Murray, G. L. (1999). Autonomy and language learning in a simulated environment. *System*, 27, 295-308.
- Pamuk, S., Cakir, R., Ergun, M., Yilmaz, H. B., & Ayas, C. (2013). The use of tablet PC and interactive board from the perspectives of teachers and students: Evaluation of the FATİH Project. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 13(3), 1815-1822.
- Reid, J. (1996). *The Learning-centered classroom*. TESOL Matters February- March.
- Scharle, A., & Szabo, A. (2000). *Learner autonomy: a guide to developing learner Responsibility*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Senbayrak, M., Ortactepe, D., & Trimble, K. (2018). An exploratory study on Turkish EFL learners' readiness for autonomy and attitudes toward self-access centers. *TESOL Journal*, e401.
- Shetzer H., & Warschauer M. (2000). An electronic literacy approach to network-based language learning. In M. Warschauer and R. Kern (eds.), *Network-based Language Teaching: Concepts and Practice*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 171-185.
- Sozen, E., & Coskun, M. (2017). Evaluating the Fatih project applications in the Turkish educational system according to teachers' viewpoints (Turkey). *Educational Research and Reviews*, 12(12), 617-626.
- Spratt, M., Humphreys, G., & Chan, V. (2002). Autonomy and motivation: which comes first? *Language Teaching Research*, 6, 245-266.
- Stewart, C., & Stoller, F. L. (1990). Critical thinking through opposing viewpoints. *TESOL Newsletter*, 24(2), 4–5.
- Titiz, M. T. (1998). *Ezbersiz egitim 'Yol Haritasi'*. Ankara: Beyaz Yayinlari.
- Tynjala, P. (1997). Developing education students' conceptions of the learning process in different learning environments. *Learning and Instruction*, 7(3), 277–92.
- Unal, S., Celikoz, N., & Sari, I. (2017). EFL Proficiency in Language Learning and Learner Autonomy Perceptions of Turkish Learners. *Journal of Education and Practice*, 8(11), 117-122.
- Varol, B., & Yilmaz, S. (2010). Similarities and differences between female and male learners: Inside and outside class autonomous language learning activities. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 3, 237-244.
- Xu, L. (2015). A study on college English teachers' role in developing learner autonomy. *Theory and Practice in Language Studies*, 5(2), 435.
- Yildirim, A. (1997). Teaching and learning of middle school social studies in Turkey: an analysis of curriculum implementation. *Mediterranean Journal of Educational Studies*, 2(2), 63–84..

Medya Endüstrisinin Siyam İkizleri: Televizyon ve Müzik

Sevgi Can Yağcı Aksel¹

Uygurluk tarihinin en eski iletişim araçlarından, en etkin kültür aktarım yollarından bir olan müzik, sanattan ekonomiyeye, insan ve toplum üzerine düşünen her disiplin in konusu olmaya elverişli, devasa bir alandır. Teknolojik gelişmeler müziğin seyrini ve dinleyiciye ulaşmak için kullandığı mecraları oldukça belirlemiştir. Televizyon ve müzik ilişkisini ele alırken ister görsel medyanın müziği ister müziğin televizyon endüstrisini nasıl dönüştürdüğünden yola çıkalım, her iki bağlamın da ancak endüstrinin kar taleplerini göz ardı etmeden tartışılabileceği açıktır. Hem müzik hem televizyon aynı kültür endüstrisinin uzantıları olarak birbirinin varlığına gereksinim duyan mecralar olarak gelişimlerini sürdürmektedir.

Müzik endüstrisi televizyon içeriklerini ne denli belirlemektedir? Televizyon endüstrisi müziğe ve sektöre nasıl müdahale etmektedir? Bu sorulara verilecek yanıtlar odaklandığımız yere göre farklı gerçekliklere bürünebilmektedir. İletişim alışmaları açısından eleştirel ekonomi politik yaklaşımlar, kültürel çalışmalar ve etnografik araştırmalar, bu sorulara zaman zaman uzlaşan zaman zaman birbiriyle çatışan yanıtlar sunabilmektedir. Bu çalışmada amaçlanan, müziğin teknik ve estetik açıdan, ritim, armoni ve melodi niteliğiyle geçirdiği dönüşümü analiz etmekten öte, müzik ve televizyon ilişkisine ilişkin, tarihsel süreçte etkili olan başat aktörlere ve belli başlı duraklara dikkat çekecek betimleyici bir perspektif sunmak, bu ilişkiye örnek oluşturması açısından da müziğin işlevini medya endüstrileri içinde büyük yer tutan yerli dizi sektörünün en başarılı örneklerinden biri olan Aşk-ı Memnu dizisinin 1975 ve 2008 yapımlarından seçilen örnek bölümler aracılığıyla ana hatlarıyla irdelemektedir.

Öykünün Sesini Amak

Aslında bugün televizyon üzerine sorduğumuz soruların çoğu, öncelikle sinema için sorulmuştur. Radyo yaygınlaşırken, sinema yeni bir kitlesel eğlence aracı olarak doğar (Çelikkan, 1996: 57). Radyo, sinema, televizyon ve müzik endüstrileri nihayetinde i ie geçmiş Matruşka bebekler gibidir. Sinema tarihinin başında, sessiz sinema döneminde, salonlarda filmlere eşlik eden enstrümanlar- orkestralar olduğu bilinmektedir. Oğuz Onaran'ın ifadesiyle (2004: 11-12) o dönem "belki de insanlar sessizlikten korktukları için" müzik, öyküler anlatan görüntünün yardımına koşmuştur diyebiliriz. Müziğin sinemalardaki ilk işlevi, efektler yapmak olmuştur. Düşme, korkma vb. fiziksel durumları seslendirme, atmosfer aktarma, havaya sokma, merak uyandırma, birden çok duyuya seslenerek izleneni daha cazip kılma başlangıçtan beri temel unsurlardandır. Sessiz sinemalara eşlik eden orkestralardaki davulların tek sette toplanmasında, sinemanın büyük payı vardır denilebilir. Kalabalık bando ekiplerinden bu setlere geçerek tasarruf sağlanmıştır. Bu, etkileşimin sinemadan müziğe yönelen etkiye ilişkin ilk örneklerden kabul edilebilir. Sesli filmlerin icadından sonra işsiz kalan müzisyenler ise yine sektörün müziğe bıraktığı benzer bir iz olarak anılabilir.

Müziğin sinemaya izlerine gelince, dünyadaki öncül örnekleri gibi Türkiye'de de ilk sesli filmler de çoğunlukla müzik parçalarından oluşmuştur. İlk sesli film olarak bilinen *Caş Şarkıısı* (1927, Alan Crosland) da müziğin sinemada edindiği yere güzel bir örnektir. Türkiye'de 1929 yılında gösterime giren *Caş Şarkıısı*'nın gösterim süresi, gördüğü yüksek ilgi nedeniyle uzatılır. Yine aynı dönemde Türkiye'de mevcut sessiz filmlerin gösteriminde salonlarda canlı orkestralar almakta, hatta bazı sinemalar orkestranın hangi sahnede hangi parçayı çalacağını önceden ilan etmektedir (Kaynar, 2012). Burada müzik filmin anlamının ve estetiğinin oluşumuna katkı sunmaktan daha çok film izleme etkinliğine katılmaktadır (Çelikkan, 1996: 57). İnsanlar film izlemeye giderken aynı zamanda konser dinlemeye de gitmiş olmaktadırlar. Demek ki daha o zamanlarda, dünya turnesine çıkan filmlerle birlikte, müzik de küresel dolaşıma girmiştir.

---

¹ Sevgi Can Yağcı Aksel, Doç. Dr. Ankara niversitesi, sevgicanyagci@gmail.com

Tarihsel sürece Türk sineması açısından bakıldığında da ilk sessiz filmlerin operetlerden uyarlandığını hatırlatmakta fayda vardır. Bunlar Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinin kumpanyaları tarafından sahnelenen, popüler olan eserlerdir (Pekman, 2004: 23-51). Günümüzde de rastladığımız, kulakların aşına olduğu, hafızalarda yer etmiş popüler müziklerin mazhar olduğu beğeniye yerli filmlere hatta dizilere transfer etme çabası görüldüğü gibi yolun daha başındayken de söz konusudur.

Sesli sinema döneminde, otuzların sonlarında, 2.Dünya Savaşı yıllarında konulu film üretimi ve dolaşımı kesintiye uğrayıp Amerikan yapımı filmler de Mısır üzerinden satın alınınca, Türkiye'ye Mısır filmleri de girmeye başlar (Cantek, 2000: 31-38). Türkiye'de çok sevilen bu filmler ve müzikleri, kültür politikasının bir sonucu olarak Türkçe 'ye adapte edilir. Bu önemlidir çünkü Türk sanat müziğinin, bu Arap esitilerle harmanlanmasıyla biçimlenen fantezi türü müziklerin doğmasına katkısı büyüktür (Cantek,2000: 31-38). Müzik ve sinemanın bu etkileşimsel ilişkisi sonucunda, Ajda Pekkan'dan Zeki Müren'e, popüler müzik yıldızlarının başrol oynadığı, bol şarkılı, kimisine "uzun klip"de diyebileceğimiz filmler furyasına ve 70'lerin arabesk filmlerine de tanık olduğumuzu ifade etmek gerekir. Henüz televizyon en yaygın kitle iletişim aracı olarak görülmediğinden, müzikal misyon sinemanın omuzlarındadır.

Hem sinema hem de Çelikkan'ın ifadesiyle (1996: 57) ev içi eğlence makinelerine büyük bir güç olarak eklenen televizyon için geçerli olan temel nokta şudur; görüntü ve ses birlikteliğini içeren her anlatı türü, müziğin ifade ettiklerini görsel kodlarla pekiştirip düzenlerken, görüntünün sunduğu duygusal atmosferi müziğin desteğiyle güçlendirmeyi hedefler. Müzik ve görsel imge müzik açısından küresel müzik endüstrisinin olmazsa olmazı video-kliplere öncülük etmiş bir iş birliği olarak, sinema açısından ise anlatıyı güçlendiren, derinleştiren, sahneleri birbirine bağlayarak bütünlüğü kuran, dramatik atmosferi sağlamlaştıran bir yapı harcı olarak görülebilir.

Video Klipler, Tematik Kanallar, Standartlaşan Melez Programlar

Türkiye'de 60'lı yıllarda toplumsal yaşama adım atan televizyonun özel yaşam alanına derinden nüfuz etmeye başladığı 70'ler ve sonrasında, eğlence sektörünü sokaklardan eve taşıyan televizyon yüzünden sinema sektörünün sarsıntıya uğradığı söylenebilir. Bu yıllarda artık Amerikan televizyonlarında müzik programları yıldız yaratma ve eser tanıtmaya misyonunu çoktan üstlenmiştir (Çelikkan, 1996: 62). Türkiye'de ise Yeşilçam da izleyiciyi ekrana bağlayan yabancı televizyon dizilerini, müzikalleri ve tiyatroları sinemaya adapte etmeye başlar (Yağcı, 2011:16). Televizyon en güçlü kitle iletişim aracına dönüşünce, bu kez sinema ve müzik endüstrilerine yön veren aktör o olur. Burada bir parantez açarak 12 Eylül 1980'le birlikte televizyonlarda kanal sayısı artarken, renkli televizyona geçilirken, müziği de oldukça etkileyen sansürlü ekranlar dönemini yine bir mihenk taşı olarak anmak gerekir. Tüm dünyada müzik, siyasal iktidarların, rejimlerin toplumsal düzeni sağlamak için denetlemeye çalıştığı başlıca kültürel alanlardan biridir. Müzik üzerindeki ciddi denetim, müziğin toplumsal gücünü bir kere daha anlamamızı sağlar.

Sinema, televizyon ve müzik arasındaki iş birliği, 80'lerden sonra şarkıcıların yıldızlaşmasına ek olarak, oyuncuların şarkı söylemeye başlamasına da vesile olur. Televizyon yaygınlaştıkça, "müziğin ve müzik yıldızlarının büyük kitlelerle buluşması işlevini yüklenmiş olan sinemanın, bu işlevi büyük ölçüde televizyona devrettiğini" (Pekman, 2004: 23-51) görmeye başlarız.

1980'lerde bir öncü haline gelen MTV örneğinden de bildiğimiz gibi video klip kavramı da televizyon endüstrisi açısından giderek önem kazanmaya başlar. Görünür olmadan duyulur olmak artık yetmemektedir çünkü müziğin televizyon aracılığı ile dolaşımı televizyonun doğası gereği "görüntülü radyo" olmasını gerektirmiştir. Video-klipler bir anlamda müziğin reklamlarıdır. Tanınmalarını, duyulmalarını, ilgi çekmelerini sağlamak için görülebilen öyküler anlatırlar.

Müziğin endüstrileşmesi ve televizyon içeriğine dönüşmesi tek tek parçaların değil, o parçaların yaratım süreçlerinin de metalaşması sonucuna yol açar (Çelikkan, 1996: 38). Standartlaşma ve benzeşme de böylece kaçınılmazdır. Tür, tarz ve müzikal armoni olarak birbirinin neredeyse kopyası parçalar, satın alınmak, çok dinlenmek, hızla tüketilmek için vardılar. Klipler dinleyici kitesini seçer, o kitleye örnek bir yaşam tarzı sunar. Güzellik, eğlence, giyim kuşam, mekânlar ayrıca duygular ve iletişim biçimleri bu küçük kliplerle özellikle gençler için stereotipler sunarken aidiyet duygularını tatmin edecek, var olabilecekleri dünyalar yaratır. Kliplerle dolaşıma

giren müzik parçaları radyolarla, sokaklarda, mağazalarda, bekleme salonlarında her yerde temsil ettiği tüm dünya ile gelip Adorno'nun tabiriyle "gerileyen kulaklar"a dolmaktadır. Ses, kliplerin belleğe yerleşmiş görsel içeriğini de artık görülmeseler dahi taşır hale gelmiştir. Teknoloji artık müziğin hem tüketimini hem üretimini belirlemektedir (Çelikkan, 1996: 38).

Küresel medya endüstrilerinden söz etmeye başladığımız zamanlardan itibaren, televizyon müzik birlikte söz konusu olduğunda, dünyanın her yerindeki izleyici, kültürel farklılıkların ve yerel dirençlerin bile kolayca aşıldığı yeni pazarların tüketicileri olma potansiyeline sahiptir (Yağcı, 2008: 203-221). Müzik televizyonculuğunun öncüsü olan ve tüm dünyada 160'tan fazla ülkede 1 milyarın üzerinde izleyiciye ulaşan MTV örneği düşünüldüğünde, yaratılan yıldız kültürü ile müziğin sadece sesler ve duygular anlamına gelmediğinin tarihsel bir kanıtıdır. Tematik müzik kanalları kendi izleyicilerini yetiştirebilmek için bebek ve çocuk kanallarına da yatırım yaparken, geleceğin müzik dinleyicisinin gözlerine ve kulaklarına "seslenmeye" başlamış olurlar. Televizyonların "yıldız yaratmada ve yıldız metinlerin dolaşıma sokulmasında" müzikle iş birliği, müziğin kendisini de görsel bir dizgenin ürünü ve nesnesi haline getirir (Kılıçbay,2004: 56).

70'li yıllarda TRT TV'lerinde boy gösteren şarkıcılar piyasaya açılmış ve ünlü yıldızlar olarak ekranlara geri dönmüştür (Çelikkan, 1996: 102). Aynı yıllar ilk yerli kaset üretiminin başladığı yıllardır (Çelikkan, 1996: 104 Elbette özel yayıncılığa geçişle birlikte Türkiye'nin de müzikal gelişmeleri göz doldurur. Artan kanal sayısı müzik endüstrisini besleyecek çeşitliliğe, tematik yoğunlaşmalara yönelir, müzik televizyonları Türkiye'de de kurulur.

Yerli Dizilerin Sesi

Özel yayıncılığa geçilen doksanların başına doğru, TRT ekranlarında beğeni toplamış, Perihan Abla, Kuruntu Ailesi gibi yapımlarla hareketlenen dizi sektörü, özel yayıncılığa geçişi hızlandırırken özel yayıncıların da gözbebeği olurlar (Yağcı, 2011: 26). Diziler ve eğlence programları nedeniyle müziğe endüstri içinde uzmanlaşmış bir dal olarak açılan yer aşıkardır. Bülent Çaplı'nın da vurguladığı gibi, iletişim politikalarında artık kültürden çok ekonomi belirleyici konumdadır (2002:162). Özel televizyonlarla birlikte uluslararası arenada bile büyük dikkat çeken yerli dizi endüstrisi ekranların hakimidir. Haberlerden sonra yüzde 90'lara yakın izlenme oranları söz konusudur. Bu dönem her hafta 30-35 dizi gösterime girer. Sırf yerli dizi sektörü için üretilen müziği düşündüğümüzde bile ne kadar yoğun bir üretim halinden söz ettiğimiz kolayca anlaşılacaktır. "Yerli dizi yersiz uzun" kampanyalarından da hatırlayacağımız gibi, rekor uzunluklarla yayınlanan dizilerde aralara serpiştirilmiş müzik parçalarına oldukça sık rastlanmaktadır. Müzik ister ara tınılar ister parçalar olsun, prodüksiyon açısından can kurtarandır. Duyguları, söylenemeyenleri, hissettirilmek istenenleri hızlıca aktarıvermektedir. Dizi anlatılarında bölümler arası geçişler, zamansal ve mekânsal sıçramalar müzikten destek alınarak kolayca izleyiciye erişir. Yeni bestelerden çok eski eserlerin kullanılması ise etkinin çok daha garantili oluşuyla ilgili bir stratejidir. İzleyici, belleğinde yer etmiş ezginin yüklendiği duyguya dair öğrendiklerini, izlediği sahneye de transfer edebiliyor. Minimum enerji maksimum etki!

Dizilerin vazgeçilmezi müzikler konusunda Aytekin Ataş durumu şöyle özetlemektedir (8.1.2016, www.agos.com.tr):

Müziğin kendi başına ifade ettiği şeyle, görüntüyle birlikte anlattığı şeyler birbirinden farklı. İdeal olan, müziğin başrol üstlenmesi yerine hikâyeye yardımcı olması; ancak Türkiye'de melodram geleneği halen popüler olduğu için, ne yazık ki bu durum pek söz konusu değil. Dizilerin bölümleri genellikle çok uzun. Diyalogsuz sahneler sık olduğu için dizilerin her bölümü bir klibe dönüşüyor, böyle olunca da müzik başrole çıkıyor. ... Dolayısıyla bazı yerleri müzik eşliğinde, ağır çekim görüntülerle geçiştirmek zorunda kalıyorsunuz. ...Genellikle önümüzde rehber olarak yalnızca senaryo oluyor, çünkü çekilmiş görüntüleri yayından çok kısa bir süre önce elde edebiliyoruz. Dolayısıyla müziği çoğu zaman görüntüye göre değil, hikâyeye ve senaryoya göre yapmak zorunda kalıyoruz.

Aşk-ı Memnu'nun Bitimsiz Sezonu

Aşk-ı Memnu Halit Ziya Uşaklıgil'in aynı adlı eserinden uyarlanarak 1975'te TRT'de yayınlanan ilk yerli dizilerdendir. Bu ilk dizi aynı zamanda dönem uyarlamasıdır. Sektörün henüz oluşmaya başladığı bu başlangıç evresinde çekilen ilk versiyonu yerli dizi endüstrisinin büyük gelişim gösterdiği 2008 uyarlaması ile karşılaştırmak birçok açıdan yersizdir. İsmail Cem dönemi TRT'sinde gerçekleştirilen bu ilk uyarlama Çelenk'in de ifade ettiği gibi (2010: 20), Yeşilçam ve TRT arasındaki ilk iş birliklerinden biridir. Bu başlangıç 90'lardan yerli dizilerin bir fenomene dönüşmesini izleyen yıllarda yeni Aşk-ı Memnu ile taçlanır (Yönetmen Hilal Sarar, 2008). Edebi niteliğinden ilk uyarlamada illa ki ödün veren eser, bu yeni uyarlamada dizi izleyicisinin beklentilerine uygun olarak "pırıltılı simgelerle kurulmuş bir masalsılık" taşımakta (Çelenk, 2010: 24) ve romandan dönemsel olarak oldukça uzaklaşarak günümüzde geçmektedir. Müzik her iki dizide de kullanılmıştır. İlkinde çok daha kısa parçalar halinde, atmosferi ortaya koymak için efekt yönüyle ön plandadır. Eğlence ortamlarında çekilen sahnelerde müzikal ortama bir seçil evren olarak yer verilmiştir. İlk dizi dönem uyarlaması olduğu için bildik/popüler ezgiler, ticari satış kaygısıyla ünlenmesi istenen parçalar-şarkıcılar yer almamaktadır. Nihal'in piyano başına geçtiği sahnelerde de hem Türk musikisinden hem de Chopin gibi klasiklerden parçacıklara yer verilmektedir. Bu dizinin müzikleri Yalçın Tura'ya atittir.

Yeni uyarlamada ise müzik Toygar Işıklı tarafından hazırlanmıştır. Yeni uyarlamada müzik zaman zaman oyuncu performansı sergilemiştir denilebilir. Diyalogların yerini almıştır. Duyguları öykülemek görevini üstlenmiştir. Anlatıcıdır. Aktördür. Ortamdır. Tek bir sahne popüler bir parçanın neredeyse tamamı boyunca, bir bakışmayı karşı iki açıdan dakikalarca sunarak aktarılabilir. Bunda elbette yeni dizinin 90 dakikalık uzunluğunun ve 79 bölüm sürmüş olmasının çok önemli bir payı vardır. İlk dizi, hatırlanacağı üzere yalnızca yarımşar saatlik 6 bölümden ibarettir. Yeni dizinin günümüzde geçmesi, sokaklar, eğlence mekanları, kulüplerde, spor salonlarında çalınan müzikler açısından baktığımızda popüler, tüketilmesi beklenen, satın alınma potansiyeli olan müzik menüsü sunmaktadır. Popüler olanın nostaljik gücü dizide oldukça işlevsel olarak karşımızdadır. İki dizide de ortaklaşan, evde piyano başına geçen Nihal'in çaldığı klasik Batı eserleridir.

Dizideki duyguyu aktarma becerisi dizinin göreceği ilgede, alması beklenen reytingte şüphesiz büyük önem taşımaktadır ve bu yüzden sektör türlü denemelere yönelmiş, başarı garantisi belli eski parçaları dizilerde kullanmanın, nostaljik etkiyi aktarmanın yanı sıra müziğe yeni başlayan grupları da kullanarak hem tanınmalarını sağlamak hem de dizinin bütçesini hafifletmek gibi yollara gidilmiştir. Albüm satışlarının azaldığı dönemde dizi müziği istihdam açısından önem kazanmıştır. Türk'ün aktardığına göre (2018), dizi müzikleri için 2-8 bin lira arası bir bütçe söz konusudur. Bu pay, dizi yayında kaldıkça artabilmektedir).

Sonuç

Müziği elbette yalnızca yerli dizilerde görmüyoruz. Sabah haber kuşaklarından, takip eden saatlerde yayınlanan kadın kuşaklarına, haber bültenlerine, aradaki reklamlara, eğlenceye, yasa, ağıta, her derde tercüman olarak müzik oradadır. Tüm dikkatimizle ekranlara bakmasak da duyarız. Duymak, bizi anlatılana ekler. Artık oradayız. O öyküye dahiliz.

Reality Showların, evlilik programlarının hemen hepsinde orkestralar vardır. Dramatik kurguyu güçlendirecek geçişler, aşkın, ayrılığın, reddedilişin, kavuşmanın müzikleri yaşamlarından kesitler izlediğimiz, büyük karar anlarına "tanık" olduğumuz o insanlar hakkında adeta kendilerinin anlatamadığı kadar çok şey anlatır. Zaman zaman bütün primetime'ı kaplayan müzik yarışmalarını da anmak gerekir. En sevdiğimiz, nostaljisini en kolay tüketebildiğimiz şarkıları, tıpkı bizim gibi "meşhur olmayan" yetenekli insanlar çıkıp güzelce seslendirmektedir. İçimizden çıkan yıldızlar ruhumuzu okşar.

Aslında müziğin işin içinde olduğu her program türü, baktığımızda bir tür dramatik anlatıya dönüşmüş durumdadır. Haberler dahil bütün TV içeriğinin giderek melezleştiği, farklı türlerin parçalarından bir araya gelen irili ufaklı yapbozlara dönüştüğü tüm dünya medyası için bu bir gerçektir.

Müziğin sektör içinde giderek artan önemi elbette artan istihdam alanları açısından sevindiricidir. Yetenekli isimlerin televizyon için üretimde bulunduğu bilinmekle birlikte, potansiyellerini ortaya koymalarına engel bir sınırlandırma ile daha baştan standartlaşmaya yöneldikleri söylenebilir. Yine de yönetmenin ve müzik direktörlerinin tutumu bazı yapımların müzikal olarak da marş armoni tarzı bildik formlere hapsolüp

öncekilerden pek de bir farkı olmayan kopyalar üretmeyi bir kenara bırakarak popüler vasatlıktan sıyrılmasına da olanak tanıyabilir. Bu müziğin gelişimine de kapı açacak bir tavır olacaktır.

Görüntünün ve sesin sonu gelmediği sürece, bu tartışmanın da sonu gelmeyecektir. Yeni medya, müzik için oldukça büyük yeni bir ortam sunmuştur. Dijital dünyanın bu tartışmalara eklenişi bundan önceki geleneksel-yeni medya tartışmalarında da görüldüğü gibi, birbirini var eden, birbirine kaynak sunan, birbirine rakip ama asla birbirinden kopamayan ilişki biçimi olarak sürüp gitmektedir. Sosyal medya bize ne yaptı? Neysek onu daha fazla yaptı. Söz ettiğimiz alanlar için de bu böyledir. Aynı endüstrinin çocukları daima endüstrinin beslediği kadar var olabilirler. Endüstriyi belirleyen toplumsal koşullar ve sosyal medya ile ulaşılan yeni merteye belki konunun en can alıcı düğümü olarak tartışılmayı beklemektedir.

Kaynakça

- Estukyan V. “Aytekin Ataş ile söyleşi”. (8 Ocak 2016) <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/13952/muzik-sureleri-uzun-oldugu-icin-dizi-klibe-donusuyor> . Erişim tarihi. 14.11.2018
- Cantek, L.(2000). “Türkiye’de Mısır Filmleri (1938-1950)” Tarih ve Toplum, Aralık 34. S.31-38
- Çaplı, B. (2002). Medya ve Etik. Ankara: İmge
- Çelenk, S. (2010). “Aşk-ı Memnudan Aşk Memnu’ya Yerli Dizi Serüvenimiz” Birikim 256-257. S.18-27
- Çelikkın, P (1996). Müziği Seyretmek: Popüler Müzik Medya İlişkileri Açısından Müzik Videosu ve Müzik Televizyonu
- Kaynar, H. (2012). “Projesiz Modernleşme Cumhuriyet İstanbul’undan Gündelik Fragmanlar” İstanbul: İstanbul Araştırma Enstitüsü.
- Kılıçbay, B. (2004) “Televizyonun Müziği: Bir Eklemlenme Öyküsü” Görüntünün Müziği, Müziğin Görüntüsü. Sadi Konuralp’e Armağan. Der. Cem Pekman, Barış Kılıçbay. İstanbul. Pan Yayıncılık. S.56
- Onaran, O. “Sinemada Müzik Kullanımı ve Bir Örnek: Uzak”, 2004. S.11-22.
- Pekman, C. (2004). “Türk Sinemasında Müzik: Bir Tarihçe Denemesi” Görüntünün Müziği, Müziğin Görüntüsü. Sadi Konuralp’e Armağan. Der. Cem Pekman, Barış Kılıçbay. İstanbul. Pan Yayıncılık, S.23-51
- Türk, B. (2018). https://www.academia.edu/3747022/Tv_dizileri_ve_dizi_sekt%C3%B6r%C3%BC
- Yağcı, S.C. (2008). “MTV’nin Küreselleşme Sürecinde Yeni Durak: MTV Türkiye” İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi. Ankara. Gazi Üniversitesi. (27). S.203-221
- Yağcı, S.C. (2011). “Yerli Dizi Serüveninde 37.Sezon” Beyaz Camın Yerlileri Der. Sevgi Can Yağcı. Kocaeli. Umuttepe Yayınları.

İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun İş Kazaları Üzerine Etkileri

Sibel Çelikel Yiğiter¹

Giriş

İlkçağlarda doğanın insan ihtiyaçlarını karşılayamaması sonucunda başlamış olan üretim faaliyetleri, yaşadığımız çağda gelişen teknoloji ve küreselleşmenin de etkisi ile farklı bir boyut kazanmıştır. İlk çağlarda insanlar sadece toprağı işleyerek ve avlanarak ihtiyaçlarını karşılamaktaydı. Tarımsal üretim ile yerleşik hayata başlamış olan insanlar uzun yıllar boyunca geçimlerini ve ihtiyaçlarını tarımsal üretim ve/veya farklı zanaat dalları ile uğraşarak sağlamaktaydı. Bu nedenle insanlık tarihinde bu uzun dönem tarım toplumu olarak anılmaktadır. Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş sürecinde özellikle İngiltere'de başlamış olan sanayi devrimi etkin rol oynamıştır. Sanayi devrimi ile fabrikalaşma artmış ve insanların iş süreçleri çeşitlenmiştir. Fabrikalaşmanın bir sonucu olarak başlangıçta işverenler üretim odaklı davranış geliştirirken, işçiler için çalışma şartları ağırlaşmış, uzun çalışma saatleri, kadın ve çocuk işçilik, olumsuz koşullar ile iş kazaları ve meslek hastalıkları artmaya başlamıştır. Zaman içinde iş süreçlerinin farklılaşması ve risklerinin değişkenliği ve insanı odağına alan yönetim anlayışının gelişmesi ve işçilerin örgütlenmesi neticesinde iş sağlığı ve güvenliğinin gerekliliği daha belirgin hale getirmiştir. Özellikle Uluslararası Çalışma Örgütü (İLO) ve Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) kurulması sonrasındaki dönemde yapılan çalışmalarla iş sağlığı ve güvenliği konusunda odağına insanı alan politikalar benimsenmeye başlanmıştır.

Türkiye'de İş Sağlığı ve Güvenliğinin Hukuksal Gelişimi

Türkiye'de iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin çalışmaların kökeni Osmanlı İmparatorluğu zamanına kadar dayanmaktadır. Sanayi Devrimi sonrasındaki dönemde Avrupa'da görülmeye başlayan fabrikalara dönüşüm Osmanlı İmparatorluğunda oldukça geç bir dönemde gerçekleşmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda sanayi öncesi dönemde üretim şekli zanaatkârlıktır ve dinî esaslara göre yönetilen meslek örgütleri olan esnaf zaviyeleri bulunmaktadır. Bu mesleki yapılanmalarda usta, kalfa ve çıraklık kavramları gelişmiştir. İlk sanayi kuruluşlarının kurulmaya başlaması tanzimat dönemine rastlamaktadır. Bu dönemde özellikle savaş sanayine önem verilmiş ve buharlı gemi yapımı için tersaneler kurulmuştur. Kömüre duyulan ihtiyaç nedeni ile Ereğli Kömür İşletmeleri'de yine bu dönemde kurulmuştur. İş sağlığı ve güvenliğine yönelik çalışmalar bu işletmelerin kurulması ile başlamış ancak sürdürülememiştir. Bu dönemde çalışma koşulları ağırlaşmış, çalışma süreleri 16 saate kadar çıkmış, kadın ve çocuk işçi sayısında artış olmuş ve bu nedenlerle iş kazaları ve meslek hastalıklarında artış görülmüştür (Şahin, 2016).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde çıkartılan Dilaver Paşa Nizamnamesi ve Maadin Nizamnamesi iş sağlığı ve güvenliği alanındaki ilk yazılı belgelerdir. Dilaver Paşa Nizamnamesi daha çok konunun ekonomik yönüne ilişkin hükümler içermekte iken Maadin Nizamnamesi iş sağlığı ve güvenliğini ile ilgili hükümler içermektedir. Osmanlı İmparatorluğunun çöküş dönemine girmesi ile sanayide gerilemiş ve alana yönelik olarak daha fazla ilerleme sağlanamamıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde ilk medeni kanun olan Mecelle 1876 yılında kabul edilmiştir. Çalışma koşullarına yönelik olarak düzenlemeler içeren Mecelle'de, işçi işveren kusuru ile zarara uğrarsa işverene bu zararı tazmin etme yükümlülüğü getirmiştir. Mecelle içinde yer alan

---

¹ Sibel Çelikel Yiğiter, Öğr. Gör., Kocaeli Üniversitesi, Köseköy MYO, scelikel@kocaeli.edu.tr

düzenlemelerde; ücretlerin aynı olarak ödenmesinin kaldırılması ve günlük çalışma süresinin gün doğuşundan gün batışına kadar uzayabileceğine ilişkin hükümlerde yer almaktadır.

Osmanlı imparatorluğu sonrasında yapılan çalışmalar 1921 yılında yine Zonguldak ve Ereğli'de bulunan Kömür İşletmeleri için yapılmıştır. Bu dönemde çıkarılmış 151 sayılı Ereğli Havzai Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik yasası ile 18 yaşından küçüklerin madende çalıştırılması yasaklanmış, günlük çalışma süresi 8 saat ile sınırlandırılmış, daha fazla çalışılması durumunda daha fazla ücret ödenmesine ve bu çalışmanın karşılıklı tarafların rızasıyla yapılmasına karar verilmiştir. Ayrıca yasa da iş kazaları nedeniyle ölenlerin mirasçıları da işverene karşı tazminat davası açabilme hakkı kazanılmış ve bu nedenle işverenlere para cezası verilebileceği hükme bağlanmıştır.

Kurtuluş savaşı sonrasında Türkiye'de cumhuriyetin ilan edilmesi ile birlikte sanayinin ve paralelinde iş sağlığı ve güvenliğinin gelişmesi amacıyla yönelik pek çok adım atılmış ve konuya ilişkin kanunlar çıkarılmıştır. Bu kanunlar aşağıda sıralanmaktadır.

- 1923 yılında İzmir'de toplanan I. İktisat Kongresi'nde çalışanların katılımının da etkisi işçilerin korunmasına dair kararlar alınmıştır. Bu kongre ile amele kavramının yerine işçi ifadesinin kullanılması ve hafta tatili vb. konular üzerinde durulmuştur.
- 2 Ocak 1924 tarihinde ve 394 sayılı Hafta Tatili Yasası yürürlüğe girmiştir. Bu kanun ile çalışanlara haftada bir gün dinlenme hakkı verilmiştir.
- 1926 yılında 818 sayılı Borçlar Yasası yürürlüğe girmiş ve böylece işverenlere iş kazaları ve meslek hastalıklarından dolayı hukuki sorumluluk öngörülmüştür. Borçlar kanunu iş kazası ve meslek hastalığına ilişkin olarak işçi yararına maddeler içerecek hazırlanmıştır.
- 1930 yılında 1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Yasası çıkarılmıştır. Bu yasa iş sağlığı ve güvenliği ile çalışma hayatında çocuk ve kadınların korunması, gebe çalışanların çalışma koşulları ve gece çalışmaları ile ilgili yasal düzenlemeleri kapsamaktadır. Ayrıca işverenlere en az 50 işçi çalıştıran iş yerlerinde hekim bulundurma ile işçi sayısına bağlı olarak belirli büyükte revir ve/veya hastane bulundurma yükümlülükleri getirilmiştir.
- 1930 yılında yürürlüğe giren konuya ilişkin bir diğer yasada Belediyeler Yasası'dır. Belediyeler Yasası ile işyerlerinin iş sağlığı ve güvenliği yönünden denetlenmesi görevi belediyelerin sorumluluğuna verilmiştir.
- 1932 yılında Türkiye, Milletler Cemiyetine üye olmuş ve böylece kendiliğinden ILO üyeliği başlamıştır. Türkiye örgüte üyeliğinin ilk yıllarında sendikacılık faaliyetlerinin gelişmemesi sebebiyle İLO faaliyetlerine eksik heyetle katılım sağlanmıştır. Ancak sonrasında sanayileşme hamlelerinin artması ile gelişen emek piyasalarının örgütlü hale gelmesi ile hem işçi hem işveren temsilcileriyle birlikte katılım göstermeye başlamıştır.
- 1936 yılında 3008 sayılı İş Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu kanunda iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili birçok düzenlemeler yer almıştır. Kanunun yürütülmesini sağlamak amacıyla birçok yönetmelik ve tüzük çıkarılmıştır.
- 1945 yılında çıkartılan İş Kazaları, Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası Kanunu iş sağlığı ve güvenliği alanında önemli gelişmelerden biri olmuştur.
- 1945 yılında çıkartılan bir diğer kanunda 4792 sayılı İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu'dur. Bu kanun ile İşçi Sigortaları Kurumu kurulmuştur.

- 1945 yılında gerçekleşen bir diğer önemli gelişme ise Cumhurbaşkanlığı tezkeresi ile Çalışma Bakanlığının kurulmuş olmasıdır.
- 1950 yılında Türkiye'nin, ILO'nun 81 numaralı İş Teftişi sözleşmesini kabul etmesine bağlı olarak 5690 sayılı kanun kabul edilmiştir. Bu kanun ile işyerinin iş sağlığı ve güvenliği yönünden denetlenmesi mümkün kılınmıştır.
- 1967 yılında 3008 sayılı İş Yasasının yerine çıkartılan 931 sayılı İş Yasası kabul edilmiştir. Ancak 931 sayılı yasa Anayasa Mahkemesi tarafından usul yönünden bozulmuştur.
- 1971 yılında 1475 sayılı İş Yasası (İş Kanunu) yürürlüğe konulmuştur. Bu yasa İş sağlığı ve güvenliği yönünden birçok düzenlemeler getirmiştir. 1475 sayılı İş Kanun'u iş sağlığı ve güvenliğine yönelik pek çok hüküm içermektedir. Ayrıca bu kanuna bağlı olarak çıkartılmış olan tüzüklerde iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanmasına yönelik olarak hazırlanarak uygulamaya konulmuştur.
- 2003 yılında ise 4857 sayılı İş Kanunu yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. İş sağlığı ve güvenliği açısından en önemli yasalardan biri konumunda olan 4857 sayılı İş Kanunu'da 1475 sayılı kanun gibi iş sağlığı ve güvenliği yönünden pek çok hüküm içermektedir.
- Türkiye'de son olarak 2012 yılında alana yönelik olarak 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu yürürlüğe girmiştir. 6331 sayılı kanunun ile iş sağlığı ve güvenliği alanında köklü bir değişim dönemi başlamıştır. Çünkü bu kanun Türkiye'de tarihinde iş sağlığı ve güvenliği alanı ile ilgili olarak yayınlanan tek müstakil kanundur ve önleyici yaklaşımı benimsemektedir.

İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nu ile Çalışma Yaşamında Gerçekleşen Değişiklikler

6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun amacı, işyerlerinde iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması ve mevcut sağlık ve güvenlik şartlarının iyileştirilmesi için işveren ve çalışanların görev, yetki, sorumluluk, hak ve yükümlülüklerini düzenlemektir (md.1/6331 sayılı Kanun) olarak ifade edilmiştir. İş sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile gerçekleştirilmek istenen temel amaç tüm işyerlerinde, sağlıklı ve güvenli bir iş ortamında çalışmasını sağlamaktır. İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu sonrasında pek çok bağlı yönetmelik çıkarılmıştır. Kanun önleyici bir yaklaşım ile iş yerlerinde risk değerlendirmesini sürekli hale getirerek mevcut durumunun daha iyi yönevrilmesini hedeflemektedir. İşyerinin özelliklerine göre değişen sürelerle profesyonel destek işverenler için zorunluluk haline almış ve tüm işyeri için iş sağlığı ve güvenliği profesyonellerinin istihdamı ve/veya ortak sağlık ve güvenlik birimlerinden hizmet alımı zorunlu hale gelmiştir.

Son derece kapsayıcı bir niteliğe sahip olan kanun, kamu ve özel sektör ayrımı gözetmeksizin her kademedeki çalışan faaliyet alanı ayrımı yapılmaksızın kapsamına almaktadır. Kanunun kapsamı dışında kalan faaliyetler ve kişiler oldukça sınırlıdır. Kapsam dışı tutulan faaliyetler; bakım onarım ve benzeri faaliyetler dışında kalan silahlı kuvvetlere ve genel kolluk kuvvetlerine ilişkin faaliyetler ile Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığının faaliyetleridir. Ayrıca afet ve acil durum birimlerinin müdahale faaliyetleri, ev hizmetleri, çalışan istihdam edilmeksizin kendi nam ve hesabına çalışanlar ile hükümlü ve tutuklulara yönelik infaz hizmetleri sırasında, iyileştirme kapsamında gerçekleştirilen faaliyetler kanunun kapsamı dışında tutulmaktadır. Dolayısı ile Türkiye genelinde kayıtlı olarak çalışan pek çok birey kanunun kapsamına girmektedir.

Kanun ile tüm ekonomik faaliyet alanlarında yer alan işyerleri tehlike sınıflarına ayırmaktadır. İşyerleri tehlike sınıflarına ayrılırken, iş yerinde yapılan işin niteliği, kullanılan malzemeler, iş ekipmanları, üretim yöntemi gibi faktörler etkili olmaktadır ve tehlike sınıfı belirlenirken işyerinde gerçekleştirilen esas iş ölçütü olarak kabul edilmektedir. Böylece az tehlikeli, tehlikeli ve çok tehlikeli olarak gruplandırılan işyerlerinde uygun olan iş sağlığı ve güvenliği çalışmalarını yürütülmektedir. Bu çalışmalar; işyerine özgü risklerin belirlenmesi amacıyla risk analizleri yapmak, 50 ve daha fazla çalışan olan işyerlerinde iş sağlığı ve güvenliği kurulması, çalışan sayısı ile bağlantılı olarak çalışan temsilcilerinin seçilerek iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili faaliyetlere katılımı ve çalışanlara düzenli olarak iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerinin verilmesi vb. faaliyetlerdir. Ayrıca çalışanlar, tehlikeli işlerde

güvenlik sağlanana kadar çalışmaktan kaçınma hakkına bu kanun ile sahip olmuştur. Tüm iş yerlerinde olası acil durumlara karşı acil durum planları hazırlanması 2012 yılında kanunun yürürlüğe girmesi ile zorunlu hale gelmiştir.

Çalışanların sağlık durumlarının işe ilk girişlerinde, iş kazası ve meslek hastalığı nedeniyle ara verildiğinde veya iş değişikliklerinde kontrol edilmesi kanun ile zorunlu hale gelmiştir. Böylece çalışanların sağlık durumlarına uygun olan işlerde çalıştırılması mümkün olabilecektir. Ayrıca bu durumların dışında da çalışanlara periyodik sağlık muayenelerinin yapılmasıyla işin yürütümü nedeni ile oluşabilecek olası sağlık sorunlarının erken tespiti de kanunla birlikte kolaylaşmıştır. 6331 sayılı kanunun yürürlüğe girmesi ile iş kazası ve meslek hastalıkları bildirimini de zorunlu hale gelmiştir.

Çalışma yaşamında olan tüm paydaşlara kendi yetki ve sorumluluk alanları kapsamında farklı yükümlülükler getiren kanun çok eksenli kontrol olanağı sağlamıştır. Böylece iş sağlığı ve iş güvenliğinin etkinliğinin artması ile iş kazası ve meslek hastalığına neden olan etkenlerin tespiti kolaylaşacağı düşünülmektedir. Pek çok yönü ile iş sağlığı ve güvenliği alanına katkı sağlaması beklenen İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu halen tam anlamı ile yürürlüğe girmemiştir. İlk yayınlandığı tarihten bu güne kadar geline süreçte pek çok kez değişikliğe ve ertelemeye uğramıştır.

İş Kazaları ve Etkileri

6331 sayılı kanunda iş kazası tanımı; işyerinde veya işin yürütümü nedeniyle meydana gelen, ölüme sebebiyet veren veya vücut bütünlüğünü ruhen ya da bedenen engelli hâle getiren olay olarak yapılmaktadır. Ancak Türkiye'de yasal mevzuata tek tanım bu değildir. 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası'nda iş kazası tanımı farklı şekilde yapılmaktadır. Bu tanım 5510 sayılı kanunu Madde 13'de iş kazası;

- a) Sigortalının işyerinde bulunduğu sırada,
- b) İşveren tarafından yürütülmekte olan iş nedeniyle sigortalı kendi adına ve hesabına bağımsız çalışıyorsa yürütmekte olduğu iş nedeniyle,
- c) Bir işverene bağlı olarak çalışan sigortalının, görevli olarak işyeri dışında başka bir yere gönderilmesi nedeniyle asıl işini yapmaksızın geçen zamanlarda,
- d) Emziren kadın sigortalının, iş mevzuatı gereğince çocuğuna süt vermek için ayrılan zamanlarda,
- e) Sigortalıların, işverence sağlanan bir taşıtla işin yapıldığı yere gidiş geliş sırasında, meydana gelen ve sigortalıyı hemen veya sonradan bedenen ya da ruhen engelli hâle getiren olaydır, şeklinde yapılmaktadır.

Farklı kaynaklarda iş kazasına ilişkin tanımlara ulaşmak mümkündür. ILO'nun tanımına göre iş kazası; belirli bir zarara ya da yaralanmaya neden olan beklenmeyen ve önceden planlanmamış bir olaydır. WHO ise iş kazasını; Önceden planlanmamış, çoğu kez kişisel yaralanmalara, makinaların, araç ve gereçlerin zarara uğramasına, üretimin bir süre durmasına yol açan bir olay şeklinde tanımlamaktadır. İş kazası; çalışanların, çalışmaktan kaynaklanan nedenler ile beklenmedik olarak zarar uğramasıdır. Dolayısı ile iş kazalarının oluşmasını engellemek için yapılacak olan iş sağlığı ve güvenliği faaliyetlerine önem vermek bir zorunluluktur. İş kazalarını önlemenin ilk adımı iş kazalarının farklı kriterlere göre sınıflandırılmasıdır. Ancak bu şekilde gerekli önlemlerin alınması mümkün olabilecektir. Makine Mühendisleri (MMO) Odasının 2018 yılında yayınladığı İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği raporuna göre; iş kazaları, olayın meydana gelme şekline, olay sonucu oluşan zararın niteliğine, kaza olayının sonuçlarına bağlı olarak değişik şekillerde sınıflandırılmaktadır. Yaralanmanın ağırlığına göre yapılan sınıflandırmada; yaralanma ile sonuçlanan kazalar, bir günden fazla işten uzaklaşmaya neden olacak tedavi gerektirmeyen kazalar, bir günden fazla işten uzaklaşmayı gerektiren kazalar, sürekli iş göremezliğe neden olan kazalar ve ölüm ile sonuçlanan kazalar şeklinde yapılmaktadır. İş kazaları yaralanmanın cinsine göre sınıflandırılırken; kaza geçiren işçinin fiziksel olarak uğradığı zararın vücuttaki bölgesi (kafa boyun omurga yaralanmaları, göğüs kafesi ve solunum organları yaralanmaları, kalça, dizkapağı, uyluk kemiği yaralanmaları,

omuz, üst kol, dirsek yaralanmaları, ön kol, el bileği, el içi, parmak yaralanmaları, diz kapağı, baldır, ayak yaralanmaları, iç organ yaralanmaları) ile ruhsal ve sinirsel tahribat yapan kazalar şeklinde yapılmaktadır. Kazanın cinsine göre yapılan sınıflandırma ise düşme, incinme, parça, malzeme düşmesi, göze yabancı cisim kaçması, yanma, makinalardan olan kazalar, el aletlerinden olan kazalar, elektrik kazaları, ezilme, sıkışma, patlamalar ile zararlı ve tehlikeli maddelere değme sonucu oluşan kazalar şeklinde yapılmaktadır.

Sonuçları açısından iş kazaları değerlendirildiğinde çalışanlar, işverenler ve ekonomik sistem açısından etkileri olduğu görülmektedir. İş kazalarından en çok zarar görenlerin çalışanlar olduğunu söylemek yanıltıcı olmayacaktır. Zira çalışmadan doğan nedenlerle kazaya uğrayan kişinin geçici ya da sürekli şekilde sağlığını kaybetmesi veya ölmesi geri getirilemez ve onarılamaz yaralar açmaktadır. Hem kazaya uğrayan kişi ve yakın çevresi hem de çalışma arkadaşları açısından uzun süreli sıkıntılar yaşanabilmektedir. İşveren açısından iş kazaları değerlendirildiğinde kaza sonucu üretimin durması, iş yerinde çalışanların psikolojisini etkilemesi gibi nedenlerle verimlilikte ve üretim miktarında negatif yönde etki yaratmaktadır. Ayrıca işveren açısından iş kazasından doğan ilave maliyetlerde kayıplar yaratmaktadır. MMO raporunda ILO verilerine atıf yapılarak gelişmekte olan ülkelerde iş kazaları ve meslek hastalıkları, gayri safi yurt içi hâsıllarının (GSYİH) yüzde 4'ü tutarında ekonomik kayba yol açtığı ve 2016 yılında Türkiye'de GSYİH verilerine göre iş kazaları ve meslek hastalıklarının toplam maliyetinin 103 milyar TL olduğu tahmin edildiği belirtilmektedir. İş kazaları sonucunda sağlık maliyetleri, işgücü kayıpları doğrudan ve dolaylı kayıplar ekonomik kayıp olarak ortaya çıkmaktadır.

Amaç ve Sınırlılıklar

Çalışmada 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun iş kazaları üzerine reel etkilerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu öncesi döneme ait 2011 yılı iş kazası istatistikleri ile kanunun yürürlüğe girdiği döneme ilişkin olarak Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından henüz yayınlanan son dönem olan 2016 yılına ait iş kazası istatistikleri incelenmektedir. 6331 sayılı kanun 2012 yılının haziran ayında yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. SGK 2012 yılı verileri ilk 6 aylık dönemde kanunun yürürlüğe girmesinden önceki ve ikinci altı aylık dönemde ise kanunun yürürlüğe girmesinden sonraki iş kazası verilerini içermektedir. Bu nedenle çalışmada 2011 yılının iş kazası verileri incelenmektedir.

Türkiye'de iş kazası istatistikleri SGK ve 5510 sayılı Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'na göre 4-1/a kapsamında çalışanlara ilişkin verileri içermektedir. Bu nedenle iş kazası verileri Türkiye'deki tüm çalışanları kapsamamaktadır. 2013 yılı itibariyle SGK istatistiklerinde sunulan veriler Avrupa Birliği Standartları'nı (ESAW) temel alarak veri yayınlanmaya başlamıştır. Bu nedenle 2011 ve 2016 yılları arasında iş kazası verilerinde değişiklikler söz konusudur.

Yöntem ve Bulgular

SGK verilerinde İş kazası sıklık hızı iki farklı yöntem ile hesaplanmaktadır. Birinci yöntemde bir takvim yılında çalışılan 1.000.000 iş saatine karşılık kaç sigortalının iş kazası geçirdiği hesaplanırken ikinci yöntemde tam gün çalışan her 100 kişide kaç sigortalı çalışanın iş kazası geçirdiği hesaplanmaktadır. Her iki yöntemde de toplam prim tahakkuk eden gün sayısı, her gün için 8 saatlik tam çalışma ile çarpılarak tüm sigortalıların bir yıl içinde toplam çalışma saati bulunur. Birinci bağıntıda kullanılan 1000000 çarpanı çalışılan bir milyon iş saatinde iş kazası geçiren sigortalı sayısını bulmak için kullanılır. İkinci bağıntıda kullanılan 225000 çarpanı ise tam gün çalışan 100 sigortalının haftada 45 saat, yılda 50 hafta çalıştığı kabul edilerek yapılan hesap sonucu bulunan bir değerdir.

$$\text{İş Kazası Sıklık Hızı} = \frac{\text{İş kazası geçiren sigortalı sayısı}}{\text{Toplam prim tahakkuk eden gün sayısı} * 8} * 1000000$$

$$\text{İş Kazası Sıklık Hızı} = \frac{\text{İş kazası geçiren sigortalı sayısı}}{\text{Toplam prim tahakkuk eden gün sayısı} * 8} * 225000$$

SGK tarafından iş kazası ağırlık hızı hesaplanırken de iki farklı yöntem kullanılmaktadır. Birinci yöntem bir takvim yılında çalışılan 1.000.000 saatte kaç iş gününün iş kazası nedeniyle kaybedildiğini gösterir. İkinci yöntem ise çalışılan her 100 saatte kaç saatin kaybedildiği hesaplanmaktadır. Hesaplama kullanılan iş kazası sonucu toplam gün kaybı hesaplanırken iş kazası sonucu oluşan geçici iş görememezlik gün süreleri, sürekli iş görememezlik dereceleri toplamı ile gerçekleşmiş olan ölümlü iş kazası vaka sayısı göz önünde bulundurulur. Toplam prim tahakkuk eden gün sayısı ise iş kazası sıklık hızında olduğu gibi her gün için 8 saatlik tam çalışma ile çarpılır. Böylece tüm sigortalıların bir yıl içinde toplam çalışma saati bulunur. Birinci yöntemde kullanılan 1.000.000 çarpanı çalışma saati başına toplam kayıp iş gününün sayısı için kullanılırken ikinci yöntemde kullanılan 100 çarpanı ise çalışılan 100 iş saatinde iş kazası nedeniyle kaybolan iş saatini bulmak için kullanılır.

$$\text{İş Kazası Ağırlık Hızı} = \frac{\text{İş kazası sonucu toplam gün kaybı}}{\text{Toplam prim tahakkuk eden gün sayısı} * 8} * 1000000$$

$$\text{İş Kazası Ağırlık Hızı} = \frac{\text{İş kazası sonucu toplam gün kaybı} * 8}{\text{Toplam prim tahakkuk eden gün sayısı} * 8} * 100$$

Tablo 1- SGK verilerine göre 4/1-a kapsamında çalışan zorunlu sigortalıların 2011 ve 2016 yıllarına ait İş Kazası Sıklık Hızı Ve İş Kazası Ağırlık Hızları

Yıl	İş Kazası Sayısı	İş Kazası Sıklık Hızı		Ölüm Vaka Sayısı	İş Kazası Ağırlık Hızı	
		1000000 İş Saatinde	100 Kişide		Gün	Saat
2011	69.227	2,45	0,55	1.700	721	0,58
2016	286.068	7,90	1,78	1.405	665	0,53

Kaynak: 2011 ve 2016 yılı SGK istatistiklerinden düzenlenmiştir.

Tablo 1 incelendiğinde 2011 yılında 69.227 olan iş kazası sayısının 2016 yılında 286.068'e yükselmiş olduğu görülmektedir. 2011 yılında zorunlu sigorta kapsamında çalışan her 100 işçiden 0,62 si iş kazası geçirmekte iken 2016 yılında bu oranın 2,07'ye yükselmiş olduğu görülmektedir.

İş kazalarına ilişkin verileri dünya standartlarına göre inceleme amacı ile kullanılan ve hesaplanan veriler olan iş kazası sıklık hızı ve iş kazası ağırlık hızı SGK istatistiklerinde hesaplanmaktadır. Tablo 1'i iş kazası sıklık hızı açısından incelediğimizde ise 2011 yılında 1000000 iş saatinde 2,45 işçinin iş kazası geçirdiğini görmekteyiz. 2016 yılında ise 1000000 iş saatinde 7,90 işçi iş kazası geçirmiştir. İş kazası sıklık hızının hesaplanmasında kullanılan ikinci yöntemde ise çalışan 100 işçide 2011 yılında 0,55 olan kaza sıklık hızı, 2016 yılında 1,78'e yükselmiştir.

Tablo 1'de iş kazası sonucu gerçekleşmiş olan ölüm vakaları açısından duruma baktığımızda 2011 yılında 1700 ölümlü iş kazasının gerçekleştiği ve 2016 yılına gelindiğinde ise bu sayının 1405 e düştüğü görülmektedir. Bu durum 2011 yılında gerçekleşmiş olan kazaların %2,45'i ölüm ile sonuçlanırken, 2016 yılında gerçekleşmiş olan iş kazalarının %0,49'unun ölümle sonuçlandığını göstermektedir.

İş kazası ağırlık hızları açısından Tablo 1 incelendiğinde ise 2011 yılında 1000000 saatteki kayıp gün sayısının 721'den, 2016 yılında 665'e gerilediği görülmektedir. Çalışılan her 100 iş saatinde iş kazası nedeniyle

kaybolan iş saatinin 0,05 oranında gerilediği ve 2011 yılında 0,58 olan değerinden 2016 yılında 0,53'e geldiği görülmektedir.

2012 yılı sonrasında SGK istatistiklerinde sunulan verilerde değişiklik gerçekleşmiştir. 2013 yılı öncesinde iş kazaları konusunda İLO standartlarına uygun olarak veri yayınlayan SGK, sonrasında Avrupa Birliği Standartları'nı (ESAW) temel alarak veri yayınlamaya başlamıştır. Bu nedenle 2011 ve 2016 yıllarında kıyaslama yapabilmek için 2016 yılına ait Standardize İş Kazası Oranları hesaplanmıştır. 2016 yılı için hesaplamak amacıyla istatistiklerden önce bilgiler derlenmiş sonrasında aşağıda bulunan formüller yardımı ile hesaplanma yapılmıştır. Çalışmada değerlendirmeye alınan 2011 yılına ait oranlar ise SGK tarafından hesaplanmış ve yayınlanmış olan Standardize İş Kazası oranlarıdır.

$$\text{Genel İş Kazası Hızı (GİKH)} = \frac{\text{Kaydedilen Toplam İş Kazası Sayısı}}{\text{Toplam Sigortalı Sayısı}}$$

$$\text{Beklenen İş Kazası Sayısı} = \text{GİKH} * \text{Ekonomik Faaliyet Alanındaki Sigortalı Sayısı}$$

$$\text{Standardize İş Kazası Oranı} = \frac{\text{Ekonomik Faaliyet Alanında Gerçekleşen İş Kazası Sayısı}}{\text{Beklenen İş Kazası Sayısı}} * 100$$

2011 ve 2016 yıllarına ait Standardize İş Kazası Oranları incelendiğinde 57 ekonomik faaliyet alanında standardize iş kazaları oranı yönünden artış yaşandığı görülürken ve diğer 31 alanda ise standardize iş kazaları oranı yönünden düşüş yaşandığı görülmüştür. Ancak araştırmanın sınırlandırılması amacı ile Tablo 2'de Standardize İş Kazası oranında pozitif yönde artış yaşanan ilk on beş ekonomik faaliyet alanı görülmektedir.

Tablo 2- Standardize İş Kazası Oranlarında artış yaşanan Ekonomik Faaliyet Alanları

Kodu	Ekonomik Faaliyet Alanları	Standardize İş Kazası Oranı		
		2011	2016	Artış Miktarı
3	Balıkçılık ve su ürünleri yetiştiriciliği	128,94	331,00	202,05
98	Hane halkları tarafından kendi kullanımlarına yönelik olarak üretilen ayırım yapılmamış mal ve hizmetler	29,55	200,42	170,87
51	Havayolu taşımacılığı	132,28	283,25	150,97
38	Atığın toplanması, ıslahı ve bertarafı faaliyetleri, maddelerin geri kazanımı	107,05	249,32	142,27
43	Özel inşaat faaliyetleri	86,42	221,28	134,86
75	Veterinerlik hizmetleri	7,49	103,81	96,32
52	Taşımacılık için depolama ve destekleyici faaliyetler	120,15	191,11	70,96
86	İnsan sağlığı hizmetleri	9,42	75,52	66,10
21	Temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ilişkin malzemelerin imalatı	40,84	104,90	64,05
39	İyileştirme faaliyetleri ve diğer atık yönetimi hizmetleri	49,54	107,74	58,20
56	Yiyecek ve içecek hizmeti faaliyetleri	43,03	99,78	56,75
55	Konaklama	79,61	135,23	55,62

Yiğiter, Çelikel, Sibel; İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun İş Kazaları Üzerine Etkileri

10	Gıda ürünlerinin imalatı	108,67	158,93	50,26
78	İstihdam faaliyetleri	20,70	69,21	48,50
81	Binalar ve çevre düzenlemesi faaliyetleri	39,44	85,09	45,65

Kaynak: 2011 ve 2016 yılı SGK istatistiklerinden hesaplanarak düzenlenmiştir.

Tablo 2 incelendiğinde standardize iş kazası oranının en fazla artış gösteren alan olan balıkçılık ve su ürünleri yetiştiriciliği alanında 2011 yılında 128,94 olan oranın 2016 yılında 331,00 oranına yükselerek 202,05 artış gerçekleştiğini görülmektedir. Bu ekonomik faaliyet alanında yer alan işlerin büyük bölümü tehlikeli sınıfta yer almaktadır. İkinci sırada ise 170,87'lik artış ile az tehlikeli sınıfta yer alan hane halkları tarafından kendi kullanımlarına yönelik olarak üretilen ayırım yapılmamış mal ve hizmetlerin üretiminde gerçekleştiği görülmektedir. Üçüncü sırada 150,97'lik artışla genel olarak tehlikeli sınıfta yer alan havayolu taşımacılığı faaliyet alanının olduğu tabloda görülmektedir. Tablo 2'de yer alan diğer ekonomik faaliyet alanlarının tehlike sınıflarına bakıldığında çok tehlikeli sınıfta yer alan iyileştirme faaliyetleri ve diğer atık yönetimi hizmetlerinin ve tehlikeli sınıfta olan veterinerlik hizmetleri yer aldığı görülmektedir. Ayrıca işletmede yürütülen işin çeşidine göre az tehlikeli, tehlikeli ve çok tehlikeli sınıfta yer alan bina ve çevre düzenlemesi faaliyetleri alanında da artış söz konusudur. Genellikle çok tehlikeli ve tehlikeli sınıfta yer alan atığın toplanması, ıslahı ve bertarafı faaliyetleri ile maddelerin geri kazanımı ekonomik faaliyet alanı, özel inşaat faaliyetleri, taşımacılık için depolama ve destekleyici faaliyetler, insan sağlığı hizmetleri, temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ilişkin malzemelerin imalatı alanlarında iş kazası oranları yönünden artış yaşanmıştır. Az tehlikeli veya tehlikeli olarak kabul edilen gıda imalatı gerçekleştirilen işletmeler ile az tehlikeli işletmeler olarak kabul edilen yiyecek ve içecek hizmeti faaliyetleri, konaklama ve istihdam faaliyetleri de iş kazası yönünden artış yaşamıştır.

Tablo 3- Standardize İş Kazası Oranlarında düşüş yaşanan Ekonomik Faaliyet Alanları

Kodu	Ekonomik Faaliyet Alanları	Standardize İş Kazası Oranı		
		2011	2016	Düşüş Miktarı
5	Kömür ve Linyit Çıkartılması	2842,86	1060,14	-1782,72
9	Madenciliği destekleyici hizmet faaliyetleri	503,84	205,42	-298,42
7	Metal Cevheri Madenciliği	322,32	217,19	-105,13
24	Ana metal sanayii	531,10	433,61	-97,49
23	Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı	348,44	259,27	-89,17
25	Makine ve teçhizat hariç. fabrikasyon metal ürünleri imalatı	323,72	258,90	-64,81
84	Kamu yönetimi ve savunma; zorunlu sosyal güvenlik	57,80	10,46	-47,34
50	Su yolu taşımacılığı	128,57	83,64	-44,92
95	Bilgisayarların ve kişisel ve ev eşyalarının onarımı	99,79	60,20	-39,58
8	Diğer Madencilik ve Taş Ocakçılığı	195,59	160,15	-35,44
16	Ağaç. ağaç ürünleri ve mantar ürünleri imalatı (mobilya hariç), saz. saman ve benzeri malzemelerden örülerek eşyaların imalatı	245,20	211,77	-33,43
6	Ham Petrol ve Doğalgaz çıkarımı	219,40	190,37	-29,03
92	Kumar ve müşterek bahis faaliyetleri	40,63	12,22	-28,41
31	Mobilya imalatı	180,53	153,36	-27,18
17	Kağıt ve kağıt ürünlerinin imalatı	251,98	230,54	-21,44

Kaynak: 2011 ve 2016 yılı SGK istatistiklerinden hesaplanarak düzenlenmiştir.

Tablo 3'de ise standardize iş kazası oranında 2016 yılında 2011 yılına kıyasla düşüş yaşanan ilk on beş ekonomik faaliyet alanı görülmektedir. Düşüş yaşanan ekonomik faaliyet alanları incelendiğinde en yüksek

düşüşün 1782,72'lik düşüş ile çok tehlikeli sınıfta yer alan kömür ve linyit çıkarılması alanında olduğu görülmektedir. Tabloda yer alan tehlikeli ve/veya çok tehlikeli sınıfta yer alan Madencilik destekleyici hizmet faaliyetleri ile çok tehlikeli sınıfta yer alan metal cevheri madencilik ile diğer madencilik ve taş ocaklığı ayrıca ham petrol ve doğalgaz çıkarma faaliyetlerinde de düşüş olduğu görülmektedir. Tablo 3'de imalat sanayine yönelik ekonomik faaliyet alanlarından olan ve genellikle tehlikeli ya da çok tehlikeli sınıfta yer alan ana metal sanayii, makine ve teçhizat hariç fabrikasyon metal ürünleri imalatı ile metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı, ağaç, ağaç ürünleri ve mantar ürünleri imalatı, mobilya imalatı, kağıt ve kağıt ürünlerinin imalatı alanlarında da düşüş yaşanmıştır. Ulaştırma sektöründe yer alan ve genellikle çok tehlikeli ve tehlikeli sınıfta olan su yolu taşımacılığında da 44,92'lik düşüş yaşanmıştır. Genel olarak az tehlikeli sınıfta yer alan kamu yönetimi ve savunma ile zorunlu sosyal güvenlik alanında sadece İtfaiye ile ilgili hizmetler çok tehlikeli olarak sınıflandırılmaktadır. Bu alanda 47,34'lük bir düşüş görülmektedir. 2016 yılında 2011 yılına kıyasla düşüş yaşanan diğer iki ekonomik faaliyet alanının az tehlikeli sınıfta yer alan kumar ve müşterek bahis faaliyetleri ile bilgisayarların, kişisel eşyaların ve ev eşyalarının onarımı alanında olduğu görülmektedir.

2011 ve 2016 yıllarına ait SGK verilerinde iş kazası sonucunda gerçekleşen yaralanmaların vücuttaki yerine göre dağılımı incelendiğinde verilerde sadece terminolojide farklılıklar olduğu görülmüştür. Bu nedenle özel bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmamıştır. Yaraların vücuttaki yerine göre yapılan incelemede 2011 yılı terminolojisi 2016 yılındaki terminolojiye göre ifade edilerek düzenlenmiştir. Daha sonra yaralanmaların vücuttaki yerine göre dağılımının % oranları hesaplanmıştır. Tablo 4'de 2011 ve 2016 yıllarına ait verilerdeki gerçekleşmiş olan iş kazalarında oluşan yaralanmaların vücuttaki yerine göre frekans değerleri ve % dağılımı görmek mümkündür.

Tablo 4- Gerçekleşmiş olan iş kazalarında oluşan yaralanmaların vücuttaki yerine göre dağılım

Yaranın Vücuttaki Yeri	2011		2016	
	Frekans	%	Frekans	%
Yaranın vücuttaki yeri belirtilmemiş	2375	3,43	13868	4,85
Kafada meydana gelen belirtilmemiş alanlar	5843	8,44	35770	12,50
Boyun; boyundaki omurilik ve omur dahil	435	0,63	1553	0,54
Sırt; sırttaki omurilik ve omur dahil	2909	4,20	6877	2,40
Gövde ve organlar; belirtilmemiş alanlar	1810	2,61	6143	2,15
Kollar; belirtilmemiş alanlar	36885	53,28	109495	38,28
Bacaklar; belirtilmemiş alanlar	16984	24,53	53914	18,85
Tüm beden ve çeşitli bölgeler; belirlenmemiş alanlar	1272	1,84	5699	1,99
Vücudun yaralanmış diğer bölgelerinden yukarıda belirtilmemiş alanlar	714	1,03	52749	18,44

Kaynak: 2011 ve 2016 yılı SGK istatistiklerinden hesaplanarak düzenlenmiştir.

2011 ve 2016 yıllarında meydana gelen iş kazalarında inceleme yapıldığında kollar ve kol bölgesindeki belirtilmemiş alanlarda yaralanmalarda %15,01 oranında azalma olduğu görülmektedir. Ayrıca bacaklar ve bacak bölgesindeki belirtilmemiş alanlarda gerçekleşmiş yaralanmalar ise %5,69 oranında azalma göstermiştir. Diğer taraftan yaranın yerinin belirtilmediği vakaların oranı %3,43'den %4,85'e yükselmiştir. Kafa bölgesinde meydana gelen yaralanmalar ise 2016 yılında 2011 yılına göre %4,06'lık bir artış göstermiştir. Yaralanmaların vücuttaki yerine göre yapılan sınıflandırmada en yüksek artışın ise vücudun yaralanmış diğer bölgelerine göre sınıflandırılmayan alanlarda olduğu görülmektedir. 2011 yılında %1,03 olan oranın 2016 yılında %18,44'e yükselerek %17,41'lik bir artış yapması oldukça çarpıcıdır.

6331 sayılı kanunun kabulünden önce gerçekleşmiş olan iş kazaları ile kabulünden dört sonra 2016 yılında gerçekleşen iş kazalarının sonucunda gerçekleşmiş olan yaralanmaların iş kazası geçiren kişilerin vücutlarındaki yaralarının türüne göre dağılımları incelendiğinde ise yine İLO ve ESAW kriterlerine göre farklılıklar olduğu görülmüştür. Yapılan incelemenin sonuçları Tablo 5'de görülmektedir. Tablo 5 düzenlenirken her iki yıl içinde SGK verilerinde kullanılan terminoloji kullanılmıştır. 2011 yılında iş kazası sonucu oluşan kırıklar

%14,48 iken 2016 yılında %6,99'a inmiş, Yanmalar, kimyasal yanma, kaynar su ile haşlanma ve donmalar ise %2,84'den %2,42'e gerilemiştir.

Tablo 5- Gerçekleşmiş olan iş kazalarında oluşan yaraların türüne göre dağılım

2011*			2016**		
Yara Çeşitleri	Frekans	%	Yara Çeşitleri	Frekans	%
Kırıklar	10027	14,48	Kemik kırıkları	19999	6,99
Çıkıklar, burkulma ve incinmeler	7279	10,51	Çıkıklar, burkulmalar ve incinmeler	41890	14,64
Yüzeysel yaralanmalar ve açık yaralar	26154	37,78	Yaralar ve yüzeysel yaralanmalar	131930	46,12
Yanmalar, kimyasal yanma, kaynar su ile haşlanma ve donma	1964	2,84	Yanıklar, kaynar su ile kavrulma ve donmalar	6915	2,42
Sarsıntı ve iç yaralanmalar	56	0,08	Beyin sarsıntısı ve iç yaralanmalar	985	0,34
Akut zehirlenmeler ve enfeksiyonlar	191	0,28	Zehirlenme ve enfeksiyonlar	4321	1,51
Ezik ve çürükler	18051	26,08	Travma sonucu organ kaybı	516	0,18
Göze veya doğal vücut boşluklarına yabancı cisim kaçması	1132	1,64	Suda boğulma ve nefesin kesilmesi	56	0,02
Yaraların belirlenmiş diğer tipleri	1124	1,62	Ses, titreşim ve basınç etkileri	201	0,07
Tipi Belirtilmemiş ya da sınıflanmamış yaralanmalar	3249	4,69	Aşırı ısı, ışık ve radyasyon etkileri	199	0,07
			Şok	703	0,25
			Birden fazla sayıda yaralanmalar	1476	0,52
			Yaranın türü bilinmeyen veya belirtilmemiş	13462	4,71
			Diğer başlıklar altında içerilmeyen diğer belirtilmiş yaralanmalar	63415	22,17

*2011 yılına ait verilerde yaranın çeşitleri ILO standartlarına göre düzenlenmiştir.

**2016 yılına ait verilerde yaranın çeşitleri ESAW standartlarına göre düzenlenmiştir.

Kaynak: 2011 ve 2016 yılı SGK istatistiklerinden düzenlenerek hesaplanmıştır.

2011 yılına göre 2016 yılında artış yaşanan çıkıklar, burkulma ve incinmeler %10,51'den çıkıklar, burkulmalar ve incinmeler %14,64'e, sarsıntı ve iç yaralanmalar %0,08'den beyin sarsıntısı ve iç yaralanmalar %0,34'e, akut zehirlenmeler ve enfeksiyonlar %0,28'den zehirlenme ve enfeksiyonlar %1,51'e yükselmiştir. 2011 yılında kullanılan terminolojiye göre ezik ve çürüklerin oranı %26,08 ve göze veya doğal vücut boşluklarına yabancı cisim kaçması vakalarının oranı %1,64 olarak tespit edilmiştir. Benzer şekilde 2016 yılında travma sonucu organ kaybı oranı %0,18 olarak hesaplanmıştır. Ancak 2011 yılında iş kazası sonucu gerçekleşmiş olan uzuv kayıplarına ilişkin veri yaraların türüne göre dağılım içerisinde yer almamaktadır. 2016 yılında suda boğulma ve nefesin kesilmesi %0,02, ses titreşim ve basınç etkileri %0,07, aşırı ısı ışık ve radyasyon etkileri %0,07, Şok %0,25 ve birden fazla sayıda yaralanmalar %0,52 oranına sahiptir. Bu yara tipleri 2011 yılında yaraların belirlenmiş diğer tipleri içerisinde %1,62 oranı ile verilmektedir. 2016 yılında ise yaranın türü bilinmeyen veya belirtilmemiş yaraların oranı %4,71'e yükselmiştir. Ayrıca 2011 yılında tipi belirtilmemiş ya da sınıflanmamış yaralanmaların oranı %4,69 iken 2016 yılında diğer başlıklar altında içerilmeyen yaralanmaların oranı % 22,17'e yükselmiştir.

Sonuçlar ve Değerlendirme

Araştırmadan elde edilen veriler değerlendirildiğinde; 2011 yılında toplam 69,227 iş kazası gerçekleşirken bu sayı 2016 yılında 286,068'e ulaşmıştır. 2011 yılında gerçekleşmiş olan iş kazalarının 1700 tanesi ölümlü sonuçlanırken bu sayı 2016 yılında 1.405 olarak tespit edilmiştir. İş kazası sayılarında artış yaşanırken ölümlü iş kazalarında düşüş olduğu görülmektedir.

Bulgular iş kazası sıklık hızı açısından incelendiğinde; 1000000 iş saatinde iş kazası sıklık hızı 2011 yılında 2,45 iken bu değer 2016 yılında 7,90 yükseldiği görülmektedir. İş kazası sıklık hızınının 100 işçide iş kazası geçiren işçi sayısı 0,55 iken bu değer 2016 yılında 1,78'e yükselmiştir. Bulgular 2011 yılına kıyasla 2016 yılında çalışanların iş kazası yönünden daha riskli bir ortamda olduğunu göstermektedir.

İş kazası ağırlık hızı açısından bulgular incelendiğinde 2011 yılında 1000000 saatteki kayıp gün sayısının 721'den, 2016 yılında 665'e gerilediği ve çalışılan her 100 iş saatinde iş kazası nedeniyle kaybolan iş saatinin 2011 yılında 0,58 olan değerinden 2016 yılında 0,53'e gerilediği görülmektedir. Bu gerileme iş kazası sayısı ile birlikte düşünüldüğünde iş kazalarının sayısal olarak artmış olmasına rağmen sonuçları açısından iş kazalarının gerilediği söylenebilir.

Standardize İş Kazası Oranları incelendiğinde 57 ekonomik faaliyet alanında artış ve 31 ekonomik faaliyet alanında ise düşüş yaşandığı görülmüştür. Düşüş yaşanan ekonomik faaliyet alanlarının madencilik ve imalat sektöründe yer aldığı görülmektedir. Artış yaşanan ekonomik faaliyet alanlarında genellikle hizmetler sektöründe yer alan faaliyet alanlarının bulunduğu görülmüştür. Özellikle hane halkları tarafından kendi kullanımlarına yönelik olarak üretilen ayırım yapılmamış mal ve hizmetlerin üretiminin ilk sıralarda yer alması çarpıcı ve aynı zamanda düşündürücüdür. Ekonomik faaliyet alanlarının tehlike sınıflarına bakıldığında artış veya düşüşte anlamlı bir etkisi olup olmadığına ilişkin net bir bulgu yoktur.

Gerçekleşmiş olan iş kazalarında oluşan yaralanmaların vücuttaki yerine göre dağılıma bakıldığında 2011 ve 2016 yıllarında gerçekleşen iş kazasına bağlı yaralanmaların en çok kafa, kol ve bacaklarda meydana geldiği görülmüştür. Gerçekleşmiş olan iş kazalarında oluşan yaraların türüne göre dağılım incelendiğinde ise en çok açık ve yüzeysel yaralanmaların gerçekleştiği görülmektedir. Daha sonra ise çıkık, burkulma, incinme ve kırıklar en sık karşılaşılan yaralanma türü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışma sonucunda incelenen iş kazası verileri bütünlük olarak değerlendirildiğinde ne yazık ki 6331 sayılı kanunun yürürlüğe girdiği döneme ait olan 2016 yılı verileri ile öncesi döneme ait olan 2011 verileri arasında olumlu yöne doğru bir değişim görülmemektedir. İş kazaları sayısal olarak artmıştır. Her ne kadar kaza ağırlık hızında düşüş olduğu görüle de bu düşüşün iş kazası sonucunda gerçekleşmiş olan ölüm vakalarında düşüşe bağlı olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle iş sağlığı ve güvenliği çalışmalarında iş kazalarının artış nedenleri ile iş kazasının sonuçlarının neler olduğuna ilişkin çalışmalar yapılmalıdır.

İncelenen yıllara ait standardize iş kazası oranlarının ekonomik faaliyet alanlarına göre artış ve düşüş nedenleri üzerine çalışmalar yapılmalıdır. En çok düşüş yaşanan sektörün madencilik sektörü olduğu görülmektedir. Madencilik sektöründe 2014 yılında yaşanan Soma faciasının alana dikkat çektiği ve bu nedenle iş sağlığı ve iş güvenliği önlemlerinde diğer alanlara kıyasla daha özenli davranılmış olabileceği düşünülebilir. Diğer yandan işyerlerinin tehlike sınıflarının da iş sağlığı ve güvenliği çalışmalarına gösterilen dikkat üzerinde etkisi olup olmadığı araştırılmalıdır. Çünkü araştırma verilerinden özellikle az tehlikeli sınıfa ait iş yerlerinde standardize iş kazası oranlarının arttığı görülmektedir.

2011 ve 2016 yıllarında gerçekleşmiş olan iş kazalarının vücuttaki yeri ile yaralanmanın türüne ilişkin incelemede ise İLO ve ESAW verilerindeki farklılıklara rağmen genel olarak radikal bir değişimin yaşanmadığı görülmüştür. SGK istatistik verileri ne yazık ki ESAW'a uygun iken Bu durum ise iş kazaları sonucunda gerçekleşen yaralanmanın türü ve vücuttaki yerine ilişkin bilgilerin ekonomik faaliyet alanları ve/veya iş ve meslek grupları ile ilgisinin kurulabileceği çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Son söz olarak şunu söylemek mümkündür; 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ve bağlı yönetmelikler ne yazık ki henüz tam anlamı ile iş kazaları üzerine reel anlamda etki etmemiştir. Bu durum kanunun ilk yayımlandığı günden bu yana sürekli olarak ertelenmesi ile ilgili olabileceği gibi henüz güvenlik

kültürünün toplumun tüm kesimlerinde oluşmamış olması ile de ilgili olabilir. 6331 sayılı kanunun etkin olarak uygulanabilmesi için gerekli olan şartların belirlenmesi ve gerekli düzenlemelerin yapılması gereklidir.

Kaynaklar

Gümüş, Mustafa, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve Türkiye, 4.11.2014, <http://politikakademi.org/2014/11/uluslararasi-calisma-orgutu-ilo-ve-turkiye/> adresinden 10.11.2018 tarihinde erişim sağlanmıştır.

İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Oda Raporu, TMMOB, Makina Mühendisleri Odası, Ulaştırma ve Lojistik Meclisi Sektör Raporu, Ankara, 2018.

Özdemir, İnci., (2018) İş Sağlığı ve Güvenliği Kavram ve Kurallarının Gelişimi,(ss.1-19), İş Sağlığı Ve Güvenliği Ders Kitabı, Atatürk Üniversitesi

Sosyal Güvenlik Kurumu, İstatistik Yıllığı 2011, <http://www.sgk.gov.tr>, Erişim tarihi: 09.07.2015.

Sosyal Güvenlik Kurumu, İstatistik Yıllığı 2016, <http://www.sgk.gov.tr>, Erişim tarihi: 09.04.2018.

Şahin, Serenay., Sendikaların İş Sağlığı ve Güvenliğindeki Rolü ve Önemi, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl:4, Sayı: 28, s. 327-343. Temmuz 2016.

Tehlike Sınıfları Tebliği, 2013, 28602 Sayılı Resmi Gazete, Ankara

5510 Sayılı Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, 2006, 26200 Sayılı Resmi Gazete, Ankara.

5690 Sayılı Sanayi ve Ticarete İş Teftişi hakkındaki 81 numaralı Milletlerarası Çalışma Sözleşmesinin onanmasına dairi Kanun, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7689.pdf>, adresinden 10.11.2018 tarihinde erişim sağlanmıştır.

6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, 2012, 28339 Sayılı Resmi Gazete, Ankara.

https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377260/lang--tr/index.htm adresinden 10.11.2018 tarihinde erişim sağlanmıştır.

O'connor Devletin Mali Krizi ve Yunanistan

Şahin Karabulut¹

1. GİRİŞ

Bir ülkede veya ülkeler arasında, toplumun ya da bir kuruluşun yaşamında görülen güç dönem, bunalım, buhran olarak ifade edilen kriz kavramının ekonomik açıdan taşıdığı anlam en basit ifadeyle, ekonomik yapıyı oluşturan çeşitli mekanizmaların işlerliğini kaybetmesidir (Karacan, 1997:2). Ekonomik krizler Kibritçioğlu tarafından, “herhangi bir mal, hizmet, üretim faktörü veya döviz piyasasındaki fiyat ve/veya miktarlarda, kabul edilebilir bir değişme sınırının ötesinde gerçekleşen şiddetli dalgalanmalar” (Kibritçioğlu, 2001:175) olarak tanımlanırken; Dinçer ise “beklenmeyen ve önceden sezilemeyen acele cevap verilmesi gereken, örgütlerin önleme ve uyum mekanizmalarını etkisiz hale getirerek, mevcut değerlerini, amaçlarını ve varsayımlarını tehdit eden gerilim durum” tanımlamasını yapmıştır (Dinçer, 1998:385).

Günümüzde hakim iktisadi yapının kapitalist sistem olduğu göz önüne alındığında piyasanın işleyişinin kendi kuralları çerçevesinde sürdürülemez hale gelmesi ekonomik kriz olarak ifade edilebilir. O'Connor tarafından ortaya koyulan kriz kavramı incelendiğinde ise bunun devlet tanımlaması etrafında anlamlandırması söz konusudur. O'Connor, devletin harcama yaparken kapitalist sistemin devamlılığı ve meşruiyetinin sağlanması saiki ile hareket ettiğini savunmakta ve bu nedenle “kamu maliyesi” yerine “devlet maliyesi” tanımının kullanılması gerektiğini belirtmektedir. Bu kapsamda söz konusu amaçların gerçekleştirilebilmesi için uzun dönemde kamu harcamalarının sürekli olarak kamu gelirlerini aşma eğiliminde olacağı ve sonuçta “Devletin Mali Krizi” ile karşı karşıya kalacağı O'Connor tarafından kabul edilmektedir.

2007 yılında ABD’de ortaya çıkan ekonomik kriz, başta Yunanistan olmak üzere Avrupa ülkelerinde de oldukça etkili olmuş ve küresel bir krize dönüşmüştür. Yunanistan ekonomisi incelendiğinde 1950’li yıllarda en fakir Avrupa Birliği (AB) üyesi olan ülkenin 2000’li yıllarda ortalama zenginliğe ulaştığı görülmektedir. Ancak söz konusu zenginleşme sağlıklı bir şekilde sağlanamamış ve bütçe açıklarının ve kamu borç stokundaki artışların sürdürülemez hale gelmesiyle 2009 yılından itibaren ülke derin bir ekonomik krizle karşı karşıya kalmıştır. Yunanistan tarihinin en büyük borç krizinin ortaya çıkmasında kamu maliyesindeki bozulmalar sonucunda ülke ekonomisinin kırılganlığının artarak dış şoklara açık hale gelmesi en önemli etken olarak karşımıza çıkmaktadır (Türk ve Erarslan, 2016:281).

Yunanistan’ı derinden sarsan borç krizine yönelik yaklaşımlar ele alındığında sorunların genellikle tek boyutlu ve tarihsel argümanlar ile açıklanmaya çalışıldığı ve bu kolaycılığın genellemelere neden olduğu görülmektedir. ABD’de ortaya çıkan küresel ekonomik krizin birçok ülke ekonomisini etkilemiş olmasına rağmen Yunanistan ekonomisinin çarpık yapısı bu ülkenin krizden derin yaralar almasına neden olmuştur. Yunanistan’da kamu borçlarının yanı sıra bütçe açığının da sürekli olarak çok yüksek seyretmesi ve bunlara ek olarak üretim ekonomisinin oldukça dar olması krizin derinliğinin artmasına neden olmuştur (Ünay vd., 2016:17).

Bu çalışmada Yunanistan’ın içine düştü ekonomik kriz, O'Connor “devletin mali krizi” yaklaşımı çerçevesinde ele alınmıştır. Bu kapsamda ilk olarak ekonomik krizlere yönelik O'Connor tarafından savunulan “devletin mali krizi” yaklaşımı ortaya koyulacak, ardından ise Yunanistan’da kriz süreci incelenecektir. Son olarak da Yunanistan ekonomik krizi, O'Connor’ın bakış açısıyla ele alınacak ve çalışma sonlandırılacaktır.

---

¹ Şahin Karabulut, Araş. Gör. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Maliye, sahin-karabulut@hotmail.com

2. O'Connor Devletin Mali Krizi

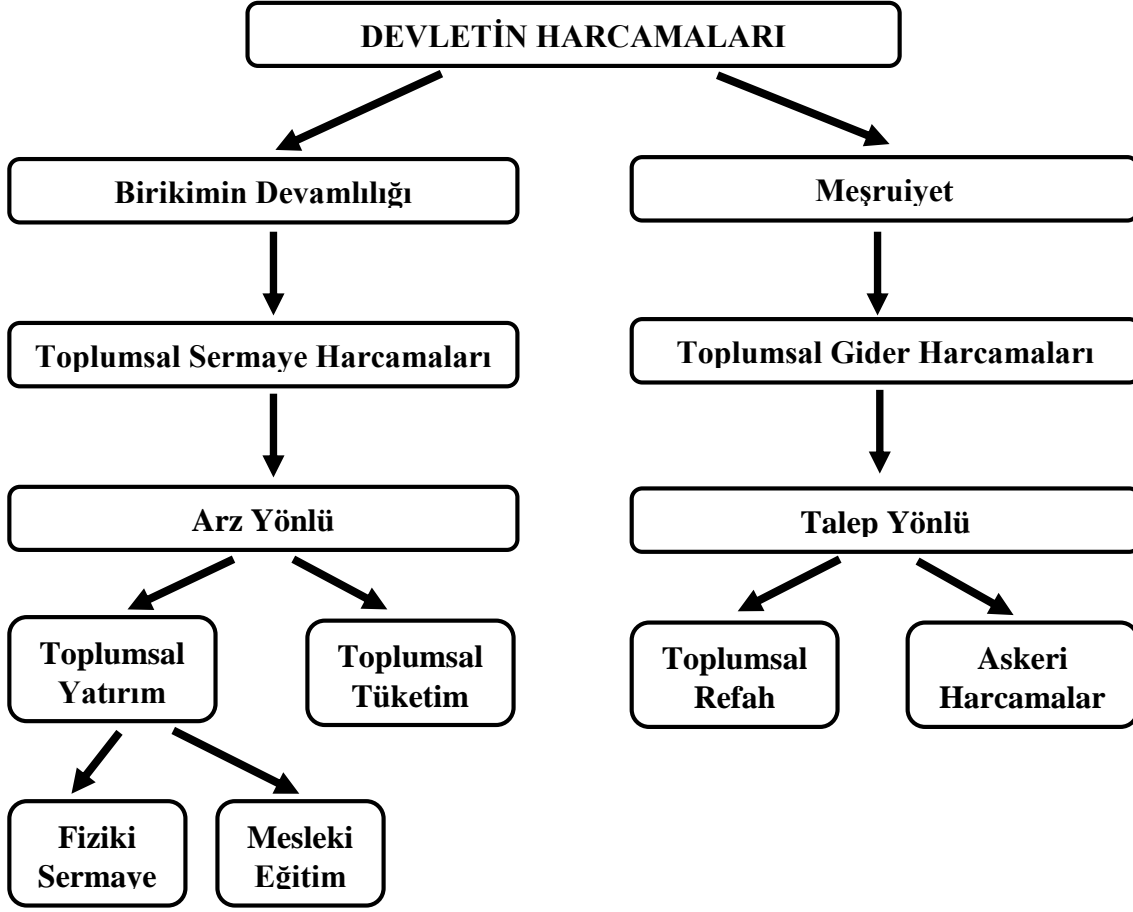
Maliye disiplininin inceleme alanı devlettir. Ancak devlete dair sorgulamalar siyaset bilimi tarafından yapılır. Ayrıca siyaset biliminin, iktisattan keskin sınırlarla ayrıştırılması sağlıklı bir analizi engeller. Bu nedenle krizler incelenirken sağlıklı bir sonuç elde edebilmek için maliye, iktisat ve siyaset birlikte ele alınmalıdır. O'Connor maliyeye ilişkin açıklamalar yaparken “kamu maliyesi” değil “devlet maliyesi” kavramını kullanır. Çünkü kamu maliyesi kavramı mali sistemin varlık ve faaliyet gerekçesinin kamu yararı olduğu izlenimini doğurduğundan ideolojiktir. Devlet kavramı ise tarihsel olarak şekillenen sınıflar arası ilişkiyi betimleyen bir kavramdır (O'Connor, 1973:10).

Özetle, kamu maliyesi kavramı mali sistemin varlık sebebinin istisnasız olarak ortak çıkarı gözettiği izlenimi doğurmaktadır. Ancak, kamusal yatırımlar değerlendirildiğinde bu yatırımların önemli bir bölümünün özel yatırımların bir biçimi olduğu görülmektedir. Bu da devlet tarafından yapılan yatırım ve harcamaların her koşulda ortak toplumsal çıkarı gözetmediğini ortaya koymaktadır (Gürkan ve Karahanoğulları, 2014:5). Kapitalist ekonomide üretim ya da piyasa alanında oluşan krizlerin kamu maliyesine yansımaları “Devletin Mali Krizi” olarak tanımlanmaktadır. Devletin mali krizi ise piyasa ile siyaset alanlarının yapısı nedeniyle kamu gelirlerinin orta ve uzun vadede kamu harcamalarını karşılayamamasından kaynaklanmaktadır. O'Connor teorisine göre siyaset, sermaye ve emek gibi üretim faktörlerinin ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir. Bu nedenle, O'Connor mali krizinin merkezinde siyaset yer almaktadır (Gürkan ve Karahanoğulları, 2013:18). O'Connor, kapitalist sistemde devletin sermaye birikiminin devamlılığını ve meşruiyeti sağlamakla yükümlü olduğunu ve bu durum göz önüne alındığında, ekonomik krizlerin “kamu maliyesi” kavramı yerine “devlet maliyesi” kavramı ile ifade edilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Ortodoks iktisadi yaklaşımlar göz önüne alındığında söz konusu teoriler ekonomik krizlerin sebebinin iktisadi hayatta ortaya çıkan tıkanıklıklarda aramakta ve bu tıkanıklıkların bertaraf edilmesi için politika önerileri geliştirmektedir. Ancak O'Connor iktisat teorisi, ortaya çıkan ekonomik krizlerin merkezine devleti koymakta ve bu krizlerin sebebinin kapitalizmin birikim koşullarından kaynaklandığını savunmaktadır. Bu çerçevede devletin mali krizi kapitalist sistemin devamlınının sağlanabilmesi için kaçınılmaz olarak yaşanması gereken bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Devlet, O'Connor'ın teorisinde kapitalist devlet olarak nitelendirilmektedir ve bu kapsamda kapitalist sistemin devamlılığının sağlanabilmesi için zorunlu olan birikimin devamlılığını ve meşruiyetin sağlanması devletin görevidir. Burada bahsedilen birikimin devamlılığı, piyasada sürekli olarak karlılığın devam ettirilmesini, meşruiyet ise sermaye birikiminden fayda sağlayamayan ve/veya zarar görenlerin desteğinin alınması çabasını ifade etmektedir. Bu kapsamda devletin tüm ekonomik uygulamaları bu iki amaca hizmet etmektedir.

Şekil 1 – Devlet Harcamaları

Devlet harcamalarının kategorize edildiği Şekil 1 incelendiğinde devlet tarafından yapılan harcamalar iki grupta ele alınmaktadır. Bunlardan ilki sermayenin karlılığını artıran ve bu sayede sermaye birikiminin devamlılığını sağlayan toplumsal sermaye harcamalarından oluşurken ikincisi ise sistemin meşruiyetini ve politik istikrarı sağlamaya yönelik toplumsal gider harcamalarını ifade etmektedir. Burada toplumsal sermaye harcamaları ele alındığında bu harcamaların sermaye birikiminin artışına katkı sağlaması ve sistemin devamlılığını desteklemesi nedeniyle arz yönlü etkilere sahip harcamalar olduğu kabul edilmektedir. Toplumsal sermaye harcamaları ise kendi içinde toplumsal yatırım ve toplumsal tüketim harcamaları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Burada devlet tarafından yapılan altyapıya yönelik fiziki yatırımlar ve emeğin verimliliği ve niteliğini artırmaya yönelik mesleki eğitim gibi beşeri yatırımlar toplumsal yatırım harcamalarını ifade ederken, toplumsal tüketim harcamaları ise sosyal güvenlik harcamaları gibi harcamalardan oluşmaktadır.

Toplumsal gider harcamaları değerlendirildiğinde ise, ekonomideki düşük istihdam ve yetersiz alım gücü gibi sorunların talep hacminin düşmesine sebep olması nedeniyle sistemin meşruiyetinin sağlanabilmesi için bu harcamaların yapılması gerekmektedir. Devlet bir taraftan sermaye birikiminin artırılması için altyapı, Ar-Ge ve teknolojik yatırımlar gibi harcamaları artırırken bu yatırımlar sonucunda ortaya çıkan arz artışına karşılık talep artışı oluşturabilmek için toplumsal gider harcamalarını artırmak zorundadır. Bu da toplumsal refahın artırılması ve/veya askeri gücün ya da uluslararası kredilerin kullanılması yoluyla piyasanın genişletilmesi ile mümkün olabilecektir. Sonuçta gerek birikimin devamlılığı gerekse de meşruiyetin sağlanması için sürekli artış eğiliminde olan harcamaların finanse edilebilmesi için kamu gelirlerinin de artırılması gerekmektedir. Ancak devlete

yüklenen bu iki işlev sürekli olarak kamu harcamalarının kamu gelirlerini aşması sonucunu doğurmakta ve kapitalist üretim tarzının sürdürülebilmesi için kaçınılmaz olarak “devletin mali krizi” ile karşı karşıya kalmaktadır (Karahanoğulları, 2003:250). Yunanistan’da 2000’li yılların ikinci yarısından itibaren şiddetli bir şekilde ortaya çıkan ve varlığını devam ettiren krizde de devlet harcamalarının ve politikalarının yadsınamaz bir etkisi mevcuttur.

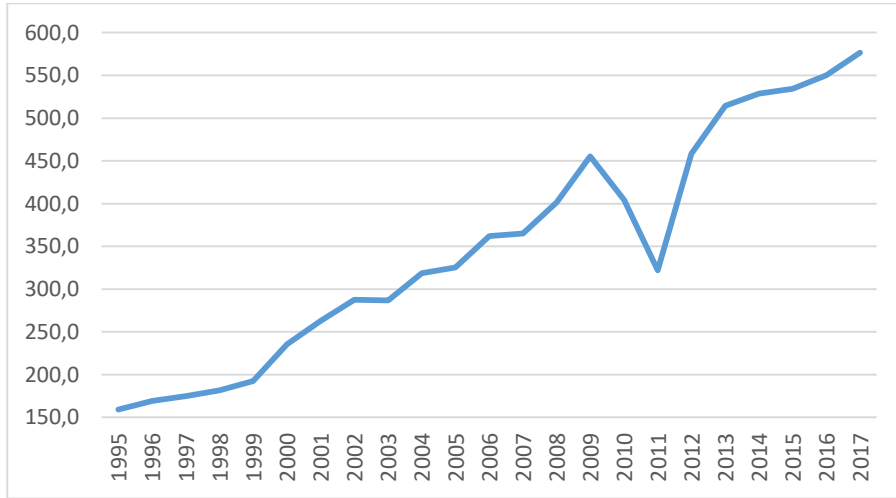
3. Yunanistan’da Kriz Süreci

Yaklaşık iki yüz yıllık bir geçmişi olan ekonomik krizler tarihi boyunca piyasalarda pek çok tıkanmalar yaşanmıştır. Bu tıkanmalar kimi zaman düşük etkili, geçici, sadece ortaya çıktığı sektörü veya ülkeyi etkileyen, yani piyasalar üzerinde sınırlı etkiler uyandıran ve bu nedenle çözümünün küçük önlemlerle sağlanabildiği krizler olurken; kimi zaman ise şiddetli, uzun süreli, ortaya çıktığı sektör veya ülkenin haricinde yayılma etkisi göstererek diğer sektör veya coğrafyaları da etkileyen, yani piyasalar üzerindeki etkileri oldukça geniş olan sorunlar olarak ortaya çıkmıştır.

2000’li yılların ortalarında Yunanistan’ın içine düştüğü ekonomik kriz süreci Yunanistan ekonomisi üzerinde oldukça sarsıcı etkiler oluşturmasının yanı sıra Avrupa Birliği’ndeki ekonomik yapı nedeniyle diğer Avrupa ülkeleri için de büyük risk oluşturmuştur. Bu nedenle Yunanistan krizi ulusal ekonominin yanı sıra bölgesel ekonomi açısından da çözülmesi gereken bir sorunsal halini almıştır.

Yunanistan ekonomisinde 2000’li yılların sonuna doğru patlak veren krizin en önemli göstergesi ve sebebi kamu borç stokundaki hızlı ve büyük ölçekteki artış olarak görülmektedir. Bu yönüyle, Yunanistan’da kamu borç stokundaki değişimin yıllar itibariyle incelenmesi söz konusu krizin tahlil edilebilmesi için önem arz etmektedir.

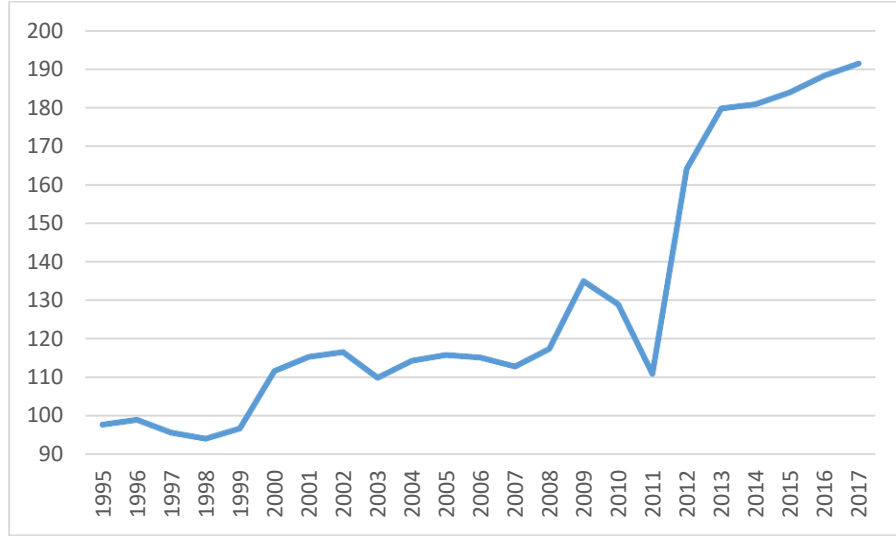
Şekil 2 – Yunanistan'da Yıllar İtibariyle Kamu Borç Stoku (Milyar Dolar)

Kaynak:OECD

Yunanistan 1981 yılında AB’ye katıldıktan sonra 1 Ocak 2002 itibariyle Euro parasal alanına dahil olmuş ve kendi para birimi olan Drahmi’yi terk ederek ulusal ve uluslararası piyasada Avrupa para birimini kullanmaya başlamıştır. Euro’nun Uluslararası piyasada yüksek değere sahip olması sayesinde bu tarihten itibaren Yunanistan ucuz ve kolay borçlanma imkanına kavuşmuştur. Böyle bir likidite kolaylığına sahip olan Yunanistan ise 2000’li yıllardan itibaren hızlı bir borçlanma sürecine girmiştir ve bu durumun Yunanistan borç stokunda oluşturduğu değişim Şekil 2’de verilmiştir. Kamu borçlarında ortaya çıkan değişim ekonomik durum hakkında önemli bir fikir vermekle birlikte bu borç artışının bir sorun teşkil edip etmediği ya da sürdürülebilirliği borç stokunun GSYİH’ya oranına bağlıdır. Yunanistan ekonomisinde kamu borç stoku / GSYİH oranı Şekil 3’ten incelenebilir.

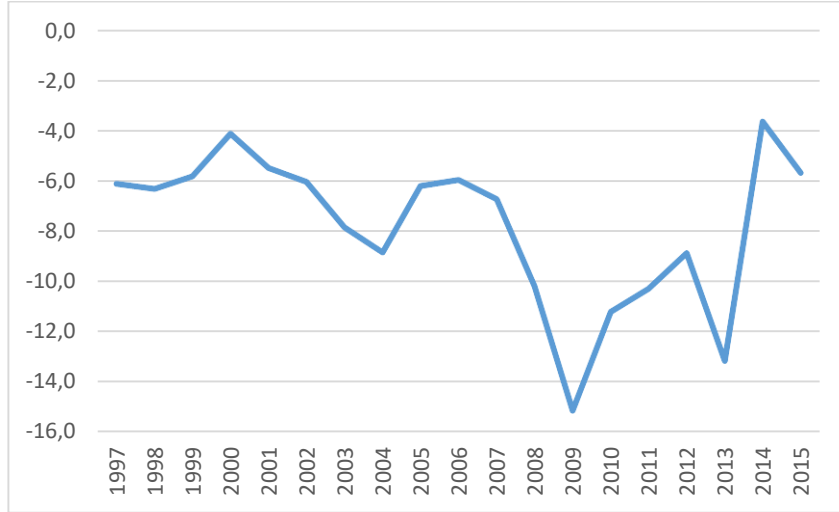
Şekil 3 – Yunanistan'da Kamu Borçlarının GSYİH'ya Oranı

Kaynak: OECD

Yunanistan'da borç stokunun GSYİH'ya oranının verildiği Şekil 3 göz önüne alındığında Yunan ekonomisinde 2000'li yıllardan itibaren hiçbir zaman bu oranın yüzde 100'ün altına inmediği görülmektedir. AB'ye üye ülkelerin Ekonomik ve Parasal Birliğe katılabilmeleri için gerekli şartları ifade eden Maastricht kriterlerinde üye devletlerin kamu borçlarının GSYİH'lerine oranının yüzde 60'tan fazla olamaması şartı ile Yunanistan'ın durumu karşılaştırıldığında Yunanistan ekonomisinin içinde bulunduğu negatif durum daha da açığa çıkmaktadır. Diğer yandan gittikçe artan kamu borç stokunun yüksek oranda bütçe açıklarında oluşması söz konusudur ve Yunanistan'da bütçe dengesinin yıllar itibarıyla durumu Şekil 4'te verilmiştir.

Şekil 4 – Yunanistan'da Bütçe Dengesi

Şekil 4 incelendiğinde Yunanistan'da bütçenin 1997-2015 dönemi boyunca hiçbir zaman denk bağlanamadığı ve sürekli olarak açık verdiği görülmektedir. Bu da yapılan kamu harcamalarını karşılamaya vergilerin yetmemesi nedeniyle bir finansman sorunu ortaya çıkarmaktadır. Bütçe dengesinde görülen sürekli açıkların ve bunların borçlanmayla kapatılmaya çalışılmasının kaçınılmaz sonucu ise sistemin tıkanması ve Yunanistan ekonomisinin büyük bir ekonomik krizle karşı karşıya kalması olmuştur.

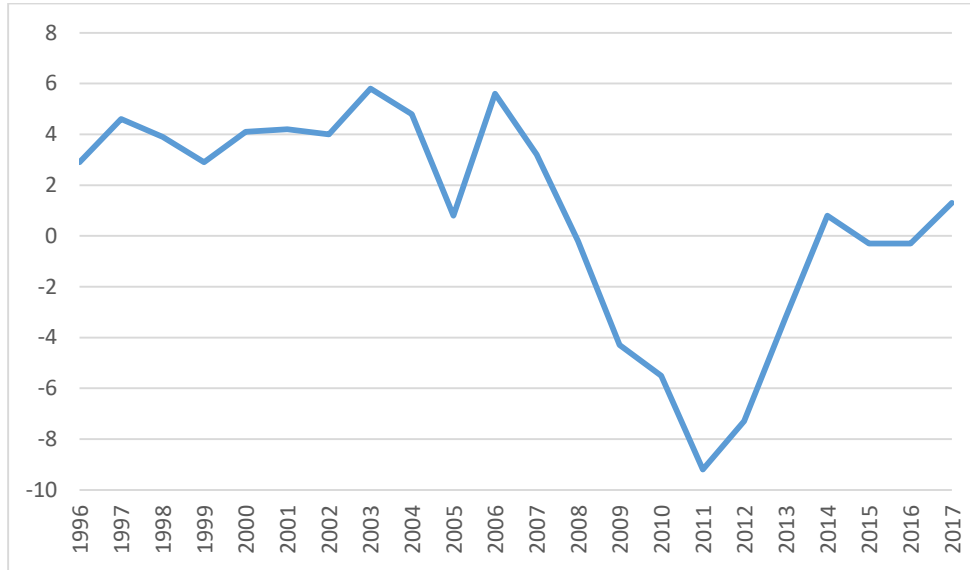
4. Yunanistan Ekonomik Krizi – O'Connor Devletin Mali Krizi

Bütçe açıkları sonucunda ortaya çıkan finansman ihtiyacının karşılanması için önceki bölümde de bahsedildiği gibi teoride üç temel yol bulunmaktadır. Bunlar; devletin özel işletmeler gibi üretim yapması ve gelirlerini artırması, vergilerin oran, çeşitliliğinin artırılması ve borçlanmaya gidilmesi olarak ifade edilmektedir. Yunanistan ekonomi yönetimi ise önceki kısımlarda bahsedildiği üzere kolay borçlanma imkanına sahip olması ve finansmanın vergiler yerine borçlanmayla sağlanmasının politik olarak daha avantajlı olması nedeniyle sürekli borçlanmaya başvuran popülist bir yaklaşım benimsemiştir. Ancak üretilebilecek oranla ne kadar borçlanıldığını gösteren borç stoku / GSYİH'nın sürekli olarak yüzde 100'den fazla olması ve artması sonucunda süreç tıkanmış ve ülke büyük bir borç kriziyle karşı karşıya kalmıştır.

Diğer finansman yöntemlerinden olan devletin daha fazla üretim yaparak açıkları finanse etmesi özel sektörün karına artan oranlarda ortak olunması anlamı taşımaktadır. Günümüzde genel kabul gören sistemin serbest piyasa ekonomisi olduğu göz önüne alındığında bu durum piyasa işleyişini bozacağından sistemin dinamikleriyle ters düşmekte ve tercih edilmemektedir.

Vergilerin artırılarak açık finansmanının sağlanamama nedeni ise O'Connor devletin mali krizi yaklaşımıyla incelenebilir. O'Connor'a göre devlet harcamaları bahsedildiği üzere birikimin devamlılığı ve meşruiyetin sağlanması olmak üzere iki temel işleve sahiptir. Yunanistan'da yıllar itibariyle büyüme rakamları incelendiğinde 2000'li yılların ortalarından itibaren reel büyümenin gittikçe düşmesi ve hatta 2008-2014 döneminde negatif değer alması söz konusudur ve bu durum şekil 5'te verilmiştir.

Şekil 5 – Yunanistan'da Yıllar İtibariyle Reel Büyüme

Şekil 5 incelendiğinde Yunanistan ekonomisinin içine düştüğü büyüme sorunu açıkça görülmektedir. Bu durumda bütçe açıklarının kapatılması için harcamaların azaltılması devletin toplumsal sermaye harcamalarının ve toplumsal gider harcamalarının düşmesine neden olacaktır. Arz yönlü olan toplumsal sermaye harcamalarının azalması devletin yaptığı özel sektörü tamamlayıcı yatırımlar gibi harcamaların da düşmesi anlamını taşıdığından dolayı özel sektörün karlılık artışını engelleyecek ve özel yatırımların da bu durumdan olumsuz etkilenmesine neden olacaktır. Bu da zaten daralma evresinde olan ekonominin daha da sıkışmasına ve piyasadaki tıkanıklığın artmasına neden olacaktır. Sonuçta, devlet tarafından yapılan harcamaların azaltılması O'Connor'un teorisine göre devletin birikimin devamlılığını sağlama işlevi ile ters düşmektedir.

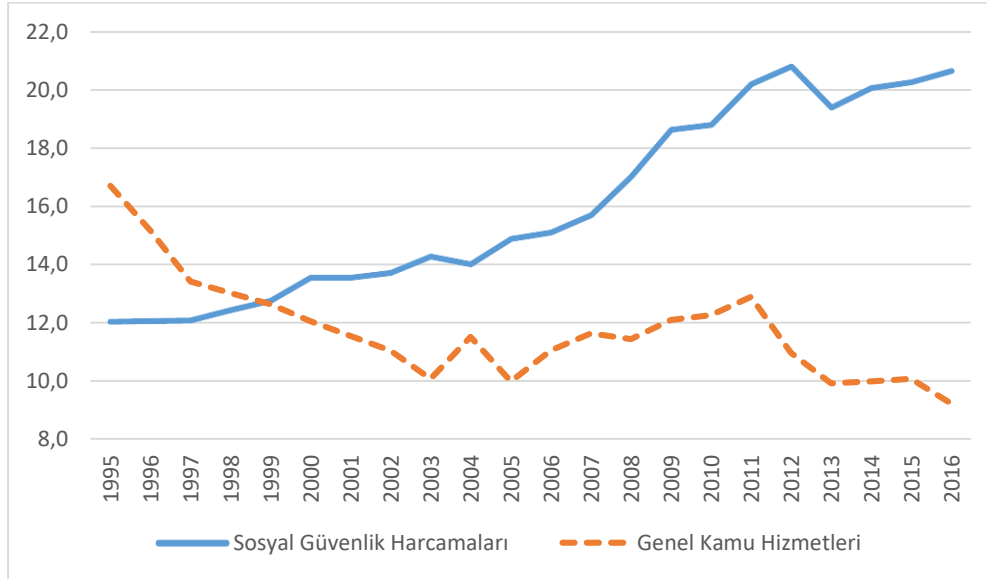
Bütçeden yapılan harcamaların bütçe gelirlerini aşması olarak ifade edilen bütçe açıklarının kapatılmasında O'Connor yaklaşımına göre devlet tarafından yapılan toplumsal sermaye harcamalarının azaltılması

sayılan sebepler nedeniyle mümkün olmadığından dolayı bütçe açıklarının diğer ayağı olan vergilerin artırılması da çeşitli sonuçlar ortaya koyacaktır.

Devletin vergilerin çeşitliliğini ya da oranını artırarak gelir artışı elde etmeye çalışması durumunda sermaye sınıfına yönelik vergiler bir araç olarak kullanılırsa bu durum sermayenin karlılığını negatif etkileyecektir. Dolayısıyla sermayeden elde edilen getirinin azalması özel üretim ve yatırım azalışına neden olarak arz üzerinde olumsuz etki uyandıracak ve elde edilen sonuç piyasadaki tıkanıklığın artması ve derinleşmesi olacaktır. Ayrıca vergilerin artırılması kısa dönemde geçici bir çözüm oluştursa dahi bu durumun uzun dönemde politik ve sosyal riskler barındırması yöntemin tercih edilirliliğini düşürmektedir.

Yunanistan'da yapılan kamu harcamalarının dağılımı incelendiğinde son dönemlerde ülkede genel kamu hizmetlerine yönelik harcamaların GSYİH içindeki payı düşerken sosyal güvenlik harcamalarının payının arttığı Şekil 6'da görülmektedir. Dolayısıyla genel kamu harcamalarına ek olarak sosyal güvenlik harcamalarının azaltılmasının bütçe açıklarının kapatılmasına katkı sağlayacağı açıktır. Ancak burada sosyal güvenlik harcamalarında yapılacak kesintilerin ortaya koyacağı sonuçlar devlet tarafından belirli riskler taşımaktadır.

Şekil 6 – Yunanistan'da Genel Kamu Hizmetleri ve Sosyal Güvenlik Harcamalarının GSYİH'ya Oranı

Kaynak: OECD

Toplumsal refahın artırılması gibi amaçlarla yapılan sosyal güvenlik harcamaları benzeri toplumsal gider harcamalarının azaltılması bir yandan piyasadaki talebin düşmesine neden olarak yine ekonomik tıkanıklığı olumsuz yönde etkilerken diğer taraftan ise bu harcamalardan fayda sağlayanlarda hoşnutsuzluğa neden olacak ve devletin meşruiyeti sağlama işlevini yerine getirmesini engelleyecektir. Ayrıca vergilerin artırılması sonucunda da vergi artışından olumsuz etkilenen tüketicilerin varlığı devletin meşruiyeti sağlama işlevine ters düşecektir. Diğer yandan, vergi artışı özel kesimde gelir azalışına neden olacağından dolayı özel harcamalar azalacak ve sonuç piyasadaki toplam talebin azalması olacaktır. Bu da hiç şüphesiz yine piyasadaki tıkanıklığın artması anlamını taşımaktadır.

Bu yapı etrafında tanımlanan devlet maliyesinde bütçe harcamalarındaki artışın, devletin kendi işletme gelirlerinin artırılması, vergi oranlarının ve çeşitliliğinin artırılması ile borçlanmasının artırılması gibi yollarla kapatılabilmesi her ne kadar kısa dönemde mümkün olsa da uzun dönemde her üç gelir artışının da sürdürülmesi mümkün değildir. Bu da devletin giderlerinin uzun dönemde gelirlerini aşma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Böylece kapitalist üretim tarzının sürdürülebilmesi için devlete yüklenen ikili işlev sonucunda “devletin mali krizi” kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır (Karahanoğulları, 2003:250).

5. SONUÇ

Piyasadaki refah seviyesinin belirlenmesinde üretim seviyesi ve GSYİH miktarı oldukça önemli göstergeler olmakla birlikte bu göstergelerin anlamlılık kazanabilmesi için anlık değerlerinin değil dinamik yapılarının dikkate alınması gerekmektedir. Bu noktada kapitalist üretim sisteminin devam ettirilebilmesi için üretim, tüketim gibi faaliyetlerin artarak devam etmesi temel koşuldur. Aksi halde üretim ya da tüketimde ortaya çıkan geçici olmayan tıkanıklıklar sistemin sürekliliği açısından önemli bir sorun oluşturmaktadır.

Sistemin devamı adına en büyük sorumluluk hiç şüphesiz ki devlete aittir. Bu noktada O'Connor'a göre devlet harcamaları sermaye birikiminin devamlılığı ve sistemin meşruiyetinin sağlanması olmak üzere iki temel işleve sahiptir. Devlet bu işlevler çerçevesinde bir yandan arz yönlü etkilere sahip toplumsal sermaye harcamaları yaparak sermaye birikiminin devamlılığını sağlamaya çalışırken diğer yandan ise meşruiyetin sağlanması için talep yönlü etkilere sahip toplumsal gider harcamaları yapmaktadır. Sınırlı bir dünyada sınırsız büyümeyi amaçlayan sistemin devamlılığı adına da söz konusu harcamalar sürekli olarak artma eğilimine girmektedir. Devlet tarafından yapılan harcamaların zaman içinde bu iki işlev çerçevesinde artması finansman ihtiyacının da artmasına neden olmaktadır. Bu noktada sürekli olarak artan harcamalara karşın devletin teşebbüs geliri, vergi, borçlanma gibi yollarla sürekli gelir artışını sağlaması mümkün olmadığından dolayı da devletin mali krizi ortaya çıkmaktadır.

Yunanistan ekonomisinde 2000'li yılların sonlarından itibaren ortaya çıkan ve hızlı bir şekilde etkisini artıran ekonomik krizin nedenleri oldukça fazla olmakla birlikte, bu çalışmada söz konusu kriz O'Connor'ın ortaya koyduğu bakış açısıyla incelenmiştir. Bu kapsamda küresel krizin de etkisiyle Yunanistan'da reel büyümede ortaya çıkan daralmalarla mücadele –toplumsal sermaye harcamaları- ve sosyal güvenlik harcamaları –toplumsal gider harcamaları-ndaki artışlar bütçe açıklarının daha artarak devam etmesine neden olmuştur. Söz konusu bütçe açıklarının finansmanı ise AB ve Euro bölgesine dahil olmanın sağladığı avantaj nedeniyle sürekli olarak borçlanma ile kapatılmaya çalışılmış ve borç stoku / GSYİH oranı gittikçe artmıştır. Sonuçta sürekli olarak artan borç stoku nedeniyle Yunanistan yeni borç bulmakta sorunlar yaşamış ve sistem tıkanma noktasına gelmiştir.

Kaynakça

- Dinçer, Ö. (1998). Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, Beta Yayınları, İstanbul.
- Gürkan, C. ve Karahanoğulları, Y. (2013). Vergi Devletine Kuramsal Yaklaşımlar, Maliye Dergisi, 165: 1-26.
- Gürkan, C. ve Karahanoğulları, Y. (2014). Neoliberalizmin Krizi ve Kamu Maliyesi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27: 1-19.
- Karacan, İ. (197). Bankacılık ve Kriz, Creative Yayıncılık, İstanbul.
- Karahanoğulları, Y. (2003). Türkiye'de Devletin Mali Krizleri, Praksis, 9: 247-276.
- Kibritçiöglü, A. (2001). Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-2001, Yeni Türkiye Dergisi, 7(41): 174-182.
- O'Connor, J. (1973). The Fiscal Crisis of the State, New York: California State University.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). <https://data.oecd.org/>, (8.11.2018).
- Türk, A. ve Erarşlan, C. (2016). Yunanistan Borç Krizinin Nedenleri Ve Sonuçları: Yapay Sinir Ağları ile Bir Analiz, Gaziantep University Journal of Social Sciences, 15(2): 281-302.
- Ünay, S., Karahan, H., Gür, N. Ve Dilek,

2008 Küresel Krizinin Uyarı Mekanizması Ve Krizin Öncülleri

Şahin Karabulut¹

Giriş

Neoliberal politikaların genel kabul görmesiyle birlikte 1970'li yıllardan itibaren küreselleşme hareketleri hız kazanmış ve ülke piyasaları birbiri ile entegre hale gelmeye başlamıştır. Finansal liberalizasyon uygulamalarının ağırlık kazanması sermayenin mobilitasını kolaylaştırarak uluslararası piyasalarda karlı alanlara sermaye akımlarının artmasını sağlamıştır. Küresel ekonomi sistemi sonucunda da ülke ekonomileri dış alemlerdeki olumlu/olumsuz gelişmelerden oldukça etkilendir hale gelmiştir. Bu durum bir ülkede ortaya çıkan krizin diğer ülke ekonomilerini de kriz yaşayan ülkenin küresel ticaret ya da finans sektöründe kapladığı yerin büyüklüğüne göre oldukça derinden sarsmasına neden olarak, krizlerin daha da önemli hale gelmesine ve çözülmesinin ortak politikalar gerektirmesine neden olmuştur. Ancak piyasaların gittikçe daha dışa açık hale dönüşmesi maliye politikalarının etki gücünü zayıflatarak krizleri ve çözüm arayışlarını daha maliyetli hale dönüştürmüştür. Bu durumda krizlerin minimum maliyetle atlatılabilmesi için söz konusu krizlerin sonuçlarının olduğu kadar nedenlerinin de ayrıntılarıyla tahlil edilmesi gerekmektedir.

2007 yılının Ağustos ayında ABD'de riskli mortgage piyasasının çökmesiyle başlayan finansal kriz, 2008 Eylül ayından itibaren dünya çapında finansal kurum ve piyasalara olan güveni sarsarak şiddetini artırmıştır. Amerika ve Avrupa'da ardı ardına yaşanan iflaslar ve birleşmeler Asya ve diğer dünya ülkelerine de sıçramış ve finansal piyasalarda yaşanan dalgalanmalar dünya ekonomisinin yavaşlamasına neden olmuştur (Buluş ve Kabaklarlı, 2010:5) .

Dünya ticaretinin aşırı şekilde daralması, istihdam oranlarında ciddi gerilemeler, büyüme oranlarındaki düşüşler gibi yollarla ülke ekonomilerini oldukça derinden sarsan 2008 Krizinin ortaya çıkışı şüphesiz ki durduk yere ve aniden olmamıştır. Kriz yaşanmadan önceki dönemlerde fark edilen ya da fark edilmeyen pek çok sorun birikmiş ve nihayetinde de sistem bu sıkıntıları sürdürememeye başlayınca kriz patlak vermiştir. Bu krizi incelerken krizin ortaya çıkmasına neden olan küçük, büyük sebepleri ve diğer ülkelere ne şekilde yayılarak küresel bir boyut kazandığını incelemekte yarar vardır.

1. Mortgage Sistemi

Kıta Avrupa'sında kullanılan ipotek kelimesinin Anglo-Sakson ülkelerdeki karşılığı olan mortgage, temel olarak borç verenin verdiği borç karşılığında borçlananın malı üzerinde hak sahibi olduğu ipotek anlaşmasıdır. Bireylerin uzun vadeli ve düşük faiz oranları ile konut sahibi olmasını sağlayan mortgage sistemi gelişmiş ülkelerde önemli bir gayrimenkul finansman sistemi olarak yıllardır kullanılmaktadır. Öyle ki, ABD'deki mortgage piyasası 12 trilyon dolarlık büyük bir hacme sahiptir (Afşar, 2004:148).

Mortgage kredisinin düzenlendiği birincil piyasalarla bu kredilere dayalı menkul kıymetlerin alınıp satıldığı ikincil piyasalardan oluşan mortgage piyasasında kredi sisteminin sorunsuz işleyebilmesi için kredi veren kurumun, finansal sistemin istikrarını koruyacak şekilde kredi kullandırması ve kredi kullananların da geri ödemeleri zamanında ve aksatmadan yapması gerekir (Özsoylu vd., 2010:44-45). Geri ödemelerin zamanında yapılmaması riskine karşı bu sistemde, borcunu önceden belirlenen vadelerde ödemeyi taahhüt eden borçlunun bu krediyle elde ettiği gayrimenkulüne ipotek koyulur ve borcun ödenmemesi durumunda kredi veren taraf, ipotek konulan gayrimenkulü satma ve alacağını buradan tahsil etme hakkına sahiptir (Afşar, 2004:148).

---

¹ Şahin Karabulut, Araş. Gör. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Maliye, sahin-karabulut@hotmail.com

“com” balonu² nun patlamasıyla birlikte ABD ekonomisindeki resesyondan kurtulabilmek için 2000 yılından itibaren FED’in faiz oranlarını düşürmesi ve büyük miktarda yabancı fon girişi nedeniyle kredi koşulları 2008 krizinden önceki yıllarda oldukça kolay bir hal almıştır. Bu nedenle konut inşaatında büyük bir artış meydana gelmiş ve borca dayalı tüketim teşvik edilmiştir. Çeşitli türlerde kredi almanın kolaylaşmasıyla birlikte tüketiciler görülmemiş miktarlarda borçların altına girerek ABD’deki konut balonunun oluşmasına neden olmuştur. Öyle ki, konuta karşı olan bu yoğun talepten dolayı 1997–2006 yılları arasında tipik bir Amerikan evinin fiyatı yüzde 124 artmıştır. 2001’e gelindiğinde geçen yirmi yılda ulusal ev fiyat ortalaması, hane halkı ortalama geliri artışından yaklaşık 3 kat daha fazla artmıştır. Bu oran 2004 yılında 4 ve 2006 yılında ise 4,6 kata çıkmıştır. Bu büyük artış nedeniyle, kredi alanların küçük bir kısmı konutların ipoteğini öderken geri kalanların çoğu evlerini ikinci kez ipotek ettirerek elde ettikleri parayı kişisel harcamaları için kullanmışlardır (Balı ve Büyüksalvarcı, 2011:199).

Konut fiyatlarındaki sürekli ve yüksek düzeylerdeki artışın sektöre ugramadan devam edeceği yönündeki iyimser görüşler nedeniyle konut arzı gittikçe artmıştır. Sonuçta konut arzının konut talebini aşırı şekilde aşmasıyla da konut fiyatları hızla düşmeye başlamıştır (New York Times, 2008). Eylül 2008’e gelindiğinde, ABD’de ortalama ev fiyatları 2006 yılında ulaşılmış oldukları maksimum fiyatlarına göre yüzde 20’den fazla düşmüştür. Fiyatlar düşünce de ayarlanabilir faiz oranlı konut kredisi alanlar borçlarını ödeyememiş, faizler yükselmiş ve temerrütler başlamıştır. Öyle ki, 2007 yılında bankaların gerçekleştirdiği haciz işlemlerinin sayısı yaklaşık 1,3 milyon konut olmuştur. Bu sayının 2,3 milyona ulaştığı 2008 yılında ABD’deki tüm konut kredilerinin yüzde 9,2’si temerrüde düşmüştür. Bu oran Eylül 2009’da yüzde 14,4’e, 2010 yılı sonunda ise yüzde 16,8’e yükselmiştir (Balı ve Büyüksalvarcı, 2011:201). Tüm bu istenmeyen gelişmeler sonrasında özellikle Aralık 2007’den itibaren ülkenin sanayi üretiminde ciddi gerilemeler ortaya çıkmış ve işsizlik oranı da büyük artışlar göstermiştir.

2. Likidite Bolluğu

1990’lı yıllarda liberalizasyon politikalarının tüm dünyayı etkisi altına almasıyla birlikte ABD’de “Büyük Amerikan Rüyası” gerçekleşmiş ve ABD halkı hiç olmadığı kadar harcama yapmaya başlamıştır. Bu durum ABD’deki ekonomi yönetiminden de oldukça destek almıştır. Öyle ki, başkan Bush tarafından 10 Mayıs 2001 tarihinde vergi oranlarında 11 yıllık ve 1.350 trilyon dolarlık indirim planının kabul edilmesi ve buna ek olarak da FED’in faiz oranlarını oldukça düşük tutması özel harcamaların gün geçtikçe artmasına neden olmuştur. Bu sayede ülkede bu dönemde tasarruf oranları düşmüş, neredeyse sıfıra yaklaşmıştır (Yılmaz ve Gaygusuz, 2009). 1990’lardan beri izlenen düşük faiz politikasına rağmen 2001 yılında “com balonu” nun patlaması ile ortaya çıkan resesyona İkiz Kulelerin yıkılmasının eklenmesiyle para deflasyonu olacağı korkusu yayılmış ve dünyada aşırı tasarrufu engellemek için ABD, faiz oranlarını daha da düşürme yoluna gitmiştir. 90’lı yıllardan itibaren parasal genişleme, düşük faiz oranı, düşük enflasyon gibi ekonomik göstergelerde yaşanan olumlu gelişmeler ekonomik istikrar açısından gayet ılımlı bir dönemin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu da birçok kişinin ekonomideki bu makroekonomik istikrarın riskleri ortadan kaldırdığına inanmasına neden olmuştur. Ayrıca son yirmi yıldır ülkede yaşanan birçok ekonomik dalgalanmadan başarılı bir şekilde çıkılması FED’e olan güveni de artırarak yatırımcıların karar alırkenki riskleri göz ardı etmesini sağlamıştır (Goodhart, 2008:332-334).

Kriz öncesi dönemde dünya üzerindeki gelişmeler de 2008 krizinin çıkmasında oldukça etkili olmuştur. Bu dönemde GOÜ’ler yüksek oranlarda büyüme fırsatı bulmuşlardır. Bu hızla büyüyen ülkeler enerji ve petrol taleplerini artırmışlar ve bunun sonucu olarak bu ürünlerin fiyatlarında büyük artışlara neden olmuşlardır. Bu

² 1995-2000 yılları arasında endüstrileşmiş ülkelerin borsaları, yeni internet sektörü ve bu sektörle ilgili alanlardaki gelişmelerden yararlanarak öz sermaye değerlerini hızla artırma imkânı bulmuşlardır. Bu dönemde şirketler isimlerinin başına “-e” ya da sonuna “com” ekleyerek hisse senedi fiyatlarının artmasını sağlamıştır. 10 Mart 2000 tarihinde NASDAQ bir yıl önceki değerinin iki katından fazlaya ulaştığında bu yükseliş son bulmuş hatta hızla terse dönmüştür.

fiyat artışları da uluslararası piyasalarda likidite fazlası yaratmış, başta ABD olmak üzere birçok ülkeye sermaye akımına kolaylık sağlamıştır. Yüksek miktarlarda likidite, ayrıca birçok ülkede varlık fiyatlarında büyük artışlar doğurmuştur. Varlık fiyatlarındaki şişme özellikle emlak piyasalarında kendini göstermiş; ABD, İngiltere, İspanya ve İrlanda örneklerinde olduğu gibi fiyat artışları 'emlak balonu' diye nitelenebilecek düzeye ulaşmıştır (Özkan, 2008:6).

3. Özensiz (Subprime) Krediler

Krizden önceki dönemde küresel likidite arzındaki artış, dünya genelinde faiz oranlarının düşmesine, tüketim ve yatırım harcamalarının artmasına neden olurken, aynı zamanda ABD'de getiri-riski yüksek varlıklardan ipoteğe dayalı konut finansman kredilerinin artmasına neden olmuştur (Takım, 2011:340). Bu dönemde FED'in düşük faiz oranı hedeflemesi nedeniyle bankalar ucuz fon elde ederek bu sayede düşük faizli ve çok kolay ulaşılabilir krediler pazarlamıştır (Berberoğlu, 2011:108).

Esasen, ABD'de uygulanan ipotekli konut finansman kredileri, faiz yapısına, ödeme şekline, müşterinin kredibilitesine göre farklılık göstermektedir. Bu piyasadaki sorunlu krediler, daha önce ödeme zorluğuna düşmüş, düzenli gelire sahip olmayan alt gelir gruplarının kullandığı subprime mortgage kredileridir. Sağlam kredi istihbaratı yapılmaksızın açılan riskli krediler için kredi kuruluşları risk primlerini belirlerken bu fonları kullanan müşterilerden daha yüksek bir prim istemektedirler. Başlangıçta ABD hükümeti tarafından alt gelir guruplarını konut sahibi yapmak amacıyla düşük faiz ve vergisel avantajlarla teşvik edilen yüksek riskli subprime kredilerin ilk olumsuz etkisi, bu fonlara yatırım yapan büyük bankalardan Bear Stearns'ın batması olmuştur. 2007 yılında 20 milyar dolar piyasa değerine sahip olan Bear Stearns'ın 2008 yılında 236 milyon dolara JP Morgan'a satılmasından sonra Eylül ayının başında ABD konut kredilerinin büyük çoğunluğunu elinde bulunduran kamu destekli Fannie Mae ve Freddie Mac'in iflasıyla finansal kriz daha da derinleşmiştir (Takım, 2011:340).

Kısaca, başlangıçta mortgage kredileri riskli olmayan müşterilere verilmiş, ancak konut sektörünün karlılığının sürekli artması ve küresel likidite bolluğu kredileri daha riskli müşterilere yönelmiştir. Riski yüksek ev sahiplerinin borçlarını ödeyememeleri ise finansal kurumları ve yatırımcıları büyük zarara uğratmıştır. ABD'de ortaya çıkan kriz, tüm finans sektörlerini ve reel piyasaları etkisi altına alarak küresel bir krize dönüşmüştür (Şen ve Altay, 2009:165). Öyle ki, 2000 yılı başında 4,3 trilyon dolar olan hane halkı ipotekli konut kredisi miktarı likidite bolluğu nedeniyle artan borçlanma imkanlarıyla 2007 yılı ortasında 10,2 trilyon dolara yükselmiştir. Diğer yandan zaten 2004 yılında yukarı yönde seyre giren faiz oranları, krizin şekillenmeye başladığı 2007 yılının yaz aylarında iyice yükselmiş ve artan faizler, mortgage kredilerinin geri ödenme gücünü zayıflatmıştır (Özel, 2010:92).

4. Seküritizasyon

Seküritizasyon, genelde bankaların henüz vadesi gelmemiş yani, likit olmayan aktiflerinin ihraç edilmesine olanak sağlayan menkul kıymetlere dönüştürülmesidir (Alptekin, 2009:11). Sermaye piyasasında alım satımı yapılabilen bu menkul kıymetler, bankalar için bir anlamda kredilerin vadesinden önce geri dönüşünü ve bu sayede riskin azalmasını sağlayan enstrümanlar olarak da değerlendirilebilir. ABD'de özellikle subprime mortgage kredilerinin menkul kıymetleştirilmesi, sermaye piyasalarını derinleştirmekten ziyade mevcut işleyişin temelden bozulmasına neden olarak 2008 krizinin çıkmasında önemli bir etken olmuştur (Demir vd., 2008:53).

Seküritizasyon uygulaması her ne kadar bankalar için verilen kredilerin geri dönüş riskini azaltsa da, krizin yayılmasına zemin hazırlayan bir uygulamadır. Şöyle ki, mortgage kredisi veren bir banka bu kredi ile alınan gayrimenkulü karşılık göstererek çıkardığı menkul kıymetleri -ki bunlara varlığa dayalı menkul kıymet denir- bir yatırım bankasına sattığında sonrasında ödenmeyen kredinin olumsuz etkisi sadece bankayı değil yatırım bankasını da etkilemektedir. Finans piyasaları için bunun anlamı ise mali kırılganlıktır (Alantar, 2008:77).

Krizden önceki dönemde ABD, mortgage kredilerini menkul kıymetleştirerek finansal sistemi tabana yaymış ve buradan elde edilen fonlarla birincil piyasada konut kredilerinin finansmanını ve sürekliliğini sağlamıştır. Ancak özellikle denetim eksikliği nedeniyle konut kredilerinin kullanım amacı konut edinme yerine konut spekülâtörlüğüne dönüşmüş ve finansal sistem aksamaya başlamıştır. Bu amaçla konut alanların genel ekonomik görünümüne bağlı sebeplerle temerrüde düşmesi, kredi ödemelerinin kesilmesine ve ardından bu kredilere dayalı menkul kıymetlere ilişkin ödemelerin durmasına sebep olmuştur. (Alptekin, 2009:15) Mortgage kredilerine dayalı menkul kıymetler ile riskini dağıtmaya çalışan, ancak risklerini yok edemeyen finans kuruluşları zarar açıklamaya başlamışlardır. Sonuçta piyasalarda panik havasının oluşması bankalardan para çekilmesine ve sermaye hareketlerinin yavaşlamasına neden olarak likidite sorunlarını gündeme getirmiştir (Demir vd., 2008:53).

5. Şeffaflık Sorunu

Gelişmiş ülkelerde ve özellikle ABD’de neredeyse birbirinden ayrı her fonksiyon için ayrı bir mali kurum ve ayrı bir mali araç oluşturulmuştur. Bu kurum ve araçlar birbiri ile irtibatlı ve karmaşık ilişkilere sahiptir. Örneğin; türev piyasalarında forward, swap işlemlerinden dalgalı swapa kadar bir çok finansal araç vardır. Finansal araçların bu karmaşık yapısının anlaşılmasında önemli bir zorluk söz konusudur. Sıradan yatırımcılar için her gün değişen yenileşen ve farklılaşan finansal araçları takip etmek nerdeyse mümkün değildir. Özellikle anlaşılmamak istendiğinde saydamlık eksikliği, ciddi bir avantaj sağlamaktadır.

Saydamlıktaki bir diğer eksiklik “asimetrik bilgi” diye adlandırılan olgudur. Bu halde, bilgi yatırımcılara, firmalara ve diğer aktörlere farklı hızlarla ve farklı biçimlerde ulaşmaktadır. Örneğin; insider trading³ aslında bir tür asimetrik bilgidir. Yasal yaptırımlarla bu tür bilgilenmenin önüne geçilse bile suç teşkil etmeyen asimetrik bilgilenme/bilgilendirme problemini aşmak çok kolay değildir. Ampirik araştırmalar finansal krizle saydamlık eksikliği arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Öyle ki, saydamlık arttıkça daha az finansal kriz oluşmaktadır. Bu tür araştırmalarda GOÜ’lerin daha az şeffaf olarak tanımlanmasına rağmen son küresel krizin şeffaflığın en fazla olduğu düşünülen “gelişmiş dünya” da ortaya çıkması “saydamlığın” tanımı ve ölçütlerinin yeniden belirlenmesi ihtiyacını doğurmuştur (Alantar, 2008:77).

2004 ortalarından itibaren FED’in faiz oranlarını arttırması ayarlanabilir mortgage kredisi faiz oranlarını yukarı doğru kaydırırken, konut fiyatlarındaki yükselmenin de durması tüketicilerin kullanılabilir gelirini azaltmıştır. Bu nedenle 2006 yılının başlarında özellikle subprime kredi temerrütleri artmaya başlamıştır. Ancak kredi piyasalarındaki bu olumsuz gelişme 2007 yılına kadar olası asimetrik bilgi yansıması yüzünden risk derecelendirilmesinde ve geri ödememe oranlarında kendini göstermemiştir (Ackerman, 2008:330).

2008 krizine neden olan en kritik sorunlardan biri banka ve simsarların ne çeşit varlıklara sahip oldukları, bu varlıkların değerinin ne olduğu, hatta bunların muhatabının kimler olduğu hakkında yeterince bilgi olmadığından dolayı şeffaflık eksikliğinden kaynaklanmıştır. Bu problemler, türev piyasalarda karmaşık ticari sözleşmelere sahip Lehman Brothers gibi firmaların iflasları sonucu ortaya çıkan riskin hesaplanmasını, analiz edilmesini ve çözülmesini zorlaştırmıştır (Wasserstrom, 2008).

6. Derecelendirme Kuruluşları

2008 krizinden önce finans piyasalarında şeffaflık sorunun ortaya çıkmasında bankaların ihraç ettikleri menkul kıymetlerin anapara ve faizlerinin geri ödenebilme riskini ölçerek piyasaya bilgi sağlamakla yükümlü derecelendirme kuruluşlarının da büyük payı olmuştur. Çünkü piyasada dolaşan menkul kıymetlere ilişkin değerlendirmeler hakkında bu kuruluşlar en büyük yönlendirici işleve sahiptir. Krizden önce varlığa dayalı

---

³ Insider trading, sermaye piyasası araçlarının değerini etkileyebilecek, henüz kamuya açıklanmamış bilgileri kendisine veya üçüncü kişilere menfaat sağlamak amacıyla kullanarak sermaye piyasasında işlem yapanlar arasında fırsat eşitliğini bozacak şekilde haksız yarar sağlamak veya bir zararı bertaraf etmektir.

menkul kıymetlere yatırım yapacak küçük veya büyük yatırımcıların bu kuruluşların değerlendirmelerine göre hareket etmeleri, krize giden yolu oldukça hızlandırmıştır.

Kredi derecelendirme kuruluşlarının başlarda en yüksek olumlu not olan AAA verdiği subprime kredilerden oluşan varlığa dayalı menkul kıymetlerin çoğu sonradan çöp pozisyonuna düşmüştür. Kötü ekonomik modeller, çıkar çatışmaları ve düzenlemelerdeki eksiklikler kredi derecelendirme kuruluşlarının hatalı analizlerinin nedenleridir. Piyasanın bu kurumlara duyduğu aşırı güven de krizde etkili olmuştur (Jickling, 2009:6).

Derecelendirme kuruluşları ile ilgili en önemli problem çıkar çatışmasıdır. Bankalarla ve diğer mali kuruluşlarla ilgili notlar veren derecelendirme kuruluşları bu firmalar tarafından finanse edildiğinden bu kuruluşlarının objektif değerlendirme yapma kabiliyetleri azalmıştır. Diğer yandan derecelendirme kuruluşları firmaların finansal problemlerini her zaman tespit edemeyebilir, bazen de sorunu kısmen veya çok gecikmeli olarak görebilirler. Örneğin; Enron'un iflas başvurusuna değin, her ne kadar Enron'un gerçeğe aykırı şekilde hazırladığı mali tablolarının etkisi olsa da, derecelendirme kuruluşları firmanın problemleri olduğunu tespit edememiştir (Alantar, 2008:78).

Krizin ortaya çıkmasında, yaptığı yanlış değerlendirmeler ve varlığa dayalı menkul kıymetleri değerlendirmek için yeterli kaynak tahsis etmediklerinden dolayı derecelendirme kuruluşlarını oldukça sorumlu tutan görüşler fazladır. Ancak durumu sadece derecelendirme kuruluşlarının değil, tüm piyasadaki aktörlerin hafife aldığını ve çoğu gelişmiş kurumsal yatırımcılardan oluşan varlığa dayalı menkul kıymet satın alanların sadece derecelendirme kuruluşlarına bağlı kalmayarak kendi değerlendirmelerini de yapmaları gerektiği fikri de kriz sonrasında öne sürülmüştür.

7. Denetleyici Kurumlar

ABD bankacılık sisteminde birincil otorite olan FED, tasarruf kurumları, yabancı bankaların şube ve acentelerini düzenleme ve denetim yetkisini OCC, FDIC ve OTS⁴ ile birlikte kullanmaktadır. Bununla birlikte ulusal bankalar sadece OCC'nin, yatırım bankaları ve holding bankaları sadece FED'in, tasarruf bankaları ile tasarruf ve kredi birlikleri sadece OTS'nin denetimindedir. Bu yapı içerisinde yabancı bankaların temsilcilikleri ile şube ve acentelerinin farklı otoritelere tabi olmakla birlikte şube ve acentelerinde eyalet ve merkezi hükümet lisanslı olma durumlarına göre yeniden farklı bir yapıda düzenleme ve denetime tabidir. Aynı şekilde eyalet bankaları da farklı otoritelerin sorumluluğundadır (Demir vd., 2008:24).

İkincil piyasada likiditenin sabit kalmasının sağlanması amacıyla birincil ve ikincil piyasa arasında dengeyi kuran ve mortgage kredisi ihraç eden kurumların bünyesinde bulunan SPV'ler⁵ yer almaktadır. Mortgage piyasasının katılımcıları arasında birincil piyasa katılımcıları, ikincil piyasa katılımcıları, bu kurumlar arasındaki SPV'ler ve bu sisteme destek sağlayan kredi derecelendirme kuruluşları yer almaktadır. Ürün çeşitliliğinin arttığı göz önüne alındığında düzenleme ve denetim açısından oldukça dağınık bir yapının olduğu görülmektedir.

Birincil ve ikincil piyasadaki tüm katılımcılar ile bu katılımcıların bağlı oldukları otorite yapısından dolayı mortgage piyasasının denetimi gün geçtikçe zorlaşmış ve finans sisteminin bu kadar karmaşık bir yapıda olması başta otorite boşluğu olmak üzere birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu sorunlar şu şekilde özetlenebilir (Geithner, 2005:30):

- Az sayıdaki banka merkezli finansal kurumların sistemik önemlerinin gittikçe artması
- Banka dışı finansal kurumların, finans sektörü içindeki payının artması
- Konutlaşmada hükümet tarafından desteklenen kurumların büyümesi
- Ödeme sistemleri yapısında değişiklikler olması

---

⁴ OCC; Office of the Comptroller of the Currency-Para Birimi Denetim Dairesi, FDIC; Federal Deposit Insurance Corporation-Federal Mevduat Sigorta Şirketi, OTS; Office of Thrift Supervision-ABD Tasarruf Kuruluşları Denetim Kurumu.

⁵ SPV, Special Purpose Vehicle-Özel Amaçlı Kurum.

- Risk yönetiminin daha da karmaşık bir hale gelmesi
- Küresel finansal bütünleşmenin yaygınlaşması

Düzenleme ve denetleme eksikliği sebebiyle subprime konut kredisi alanların sayısının oldukça artması bu kredilerle desteklenen yüksek riskli ve yüksek getirili yeni finansal enstrümanlar geliştirilmesini sağlamıştır (Demir vd., 2008:1). Mortgage kredilerine dayalı menkul kıymetler ile kredi türev ürünlerinin risklerinin yanlış ölçülmesi, kimi zamanda finansal mühendislik tekniklerinin kullanılarak ölçülemez hale getirilmesi akabinde denetleyici yapının eksiklikleri, finansal kurumları etkilemiş ve mortgage kredi krizi olarak adlandırılan durum küresel bir likidite krizine dönüşmüştür.

8. Küresel Dengesizlikler

Küreselleşmeyle birlikte ülke ekonomileri birbirlerine son derece entegre olmuş ve dünya ticaretinde söz sahibi ülkelerde meydana gelebilecek tüm gelişmeler güçlü güçsüz tüm ülkelerin ekonomileri üzerinde belirli etkiler uyandırmaya başlamıştır. Ekonomik krizden önceki son yıllara bakıldığında Almanya, Çin, Japonya, Rusya gibi bazı ülkeler her yıl ciddi miktarlarda cari işlemler fazlası verirken, ABD, İngiltere gibi dünya ticaretinde önemli yere sahip ülkeler ise büyük açıklar vermiştir. Bu yüzden ekonomide küresel dengenin sağlanabilmesi için fazla veren ülkelere açık veren ülkelere doğru mali akımlar gerçekleşmesi zorunluluğu doğmuştur.

Tablo 1: Ülkelerin Cari İşlemler Dengesi (Milyon Dolar)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Almanya	40.502	47.045	124.612	138.038	180.913	249.907	226.700	199.092
Japonya	111.884	136.287	172.447	167.384	171.431	211.120	159.984	145.614
İngiltere	-33.103	-30.983	-44.513	-42.584	-70.973	-62.192	-24.613	-30.864
ABD	-457.797	-518.663	-629.329	-739.795	-798.478	-713.390	-681.343	-381.639
Çin	35.421	43.051	68.940	132.378	231.843	353.182	420.568	243.256
Rusya	29.116	35.410	59.513	84.389	92.316	72.193	103.935	50.383

Kaynak: OECD, <http://stats.oecd.org/Index.aspx?QueryId=51660#>, (27.02.2014).

Tablo 9’da görüldüğü üzere özellikle 2002-2007 döneminde ABD’nin açık pozisyonu aratarak devam ederken bu durum, yine açık veren İngiltere dışındaki ülkelerin verdiği fazlalarla dengelenmiştir. Krizin yaşandığı 2008 yılı sonrasında ise yaşanan trend azalarak devam etmiştir. Fazla veren ülkelere doğru oluşan mali akımlar başlarda hem borç veren açısından hem de borç alan açısından karlı sonuçlar veriyorken bu durum ülkeleri uluslararası mali akımlara daha bağımlı hale getirmiş ve bu piyasalarda tıkanıklıklar yaşanması durumunda ülkeleri daha kırılgan bir yapıya büründürmüştür. Bu ise, mali piyasalarda strese ve bu yüzden de ekonomide aksaklıklara neden olmuştur.

9. Gölge Bankacılık Sistemi

Banka konumunda bulunmadığı ve bankacılık düzenlemelerine tabi olmadığı halde ticari bankaların sağladığı hizmetlere benzer hizmetleri sağlayabilen kurumların yaptığı işlemlerle, banka konumunda bulunduğu halde bankacılık düzenlemelerine tabi olmaksızın benzer hizmetleri verenlerin yaptıkları işlemlere “gölge bankacılık” denir (Eğilmez, 2013). Gölge bankacılık 2000’li yıllardan itibaren çok uluslu finansal şirketlerin düzenleyici mekanizmaların uzağında, yeni bir yapılanma içine girerek müşterilerden gelecek mevduat yerine, finansman bonoları şeklinde kısa vadeli ürünler çıkararak fon toplamaya başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Toplanan fonlar direkt müşterilere kredi olarak verilmeyerek bu fonlarla mortgage bazlı menkul kıymetler satın alınmış ve bu sayede de uzun vadeli yatırımlar kısa vadeli fonlarla finanse edilmiştir. Kurulan bu mekanizma sayesinde, kısa

vadeli likit kaynakların, uzun vadeli likit olmayan varlıklara yatırılması sonucu, yapılandırılmış yatırım ürünleri (structured investment vehicles-SIV) denilen bir pazar oluşmuştur. Gölge bankacılık sisteminin baş aktörleri olan para piyasası fonları, monoline'lar⁶, yatırım bankaları ve hedge fonlar⁷, yükümlülüklerinin kısa, varlıklarının uzun vadeli olması nedeniyle piyasa, kredi ve likidite risklerinin yüksek olacağına aldırmadan tüm finansal alanlara kısa zamanda yayılmıştır (İrrasyonel, 2008).

ABD'de 70'lerde borsa simsarlarına ödenen komisyonların düzenlemelere tabi olmaktan çıkarılmasından sonra 90'larda ticari bankacılık ve yatırım bankacılığı faaliyetleri arasındaki kısıtların ortadan kaldırılması ve geleneksel bankacılık sisteminin gölge bankacılık sistemine göre daha fazla düzenlenmesi ve denetlenmesi bankacılığın gittikçe daha az karlı olmasına neden olmuştur. Bu da kar oranlarını gölge bankacılık sistemindeki düzeye yükseltmek isteyen normal bankaları daha riskli türev ürünlerin tasarımına yöneltmiştir (Tepav, 2014:2). Bu gelişmelerle birlikte başlarda oldukça yüksek düzeylerde kar elde eden bankalar sistemin tıkanmasıyla birlikte likidite krizine düşmüş ve iflas riskiyle yüz yüze kalmıştır.

10. Piyasaya Göre Ayarlanmış (Mark to Market) Muhasebe Sistemi

Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (UFRS) açısından kullanılması zorunlu olan piyasaya göre ayarlanmış muhasebe sistemi esasen bilançodaki kalemleri piyasa değerine dönüştürme yöntemidir. Varlıkların nasıl değerlendirileceği oldukça karmaşık bir iş olup özellikle aktif piyasalarda ustalık isteyen bir konudur. ABD'de geçerli olan kurallara göre; piyasada hakim olan işletmeler yapmış oldukları önemli türev anlaşmalarını ilgili muhasebe döneminde piyasa fiyatına göre düzeltmek zorundadır. Bu durum gerçekleşmemiş kazanç ve kayıpların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Piyasaya göre ayarlama uygulaması daha ziyade vadeli işlem borsalarındaki yatırımcılar açısından söz konusu olmakta ve yatırımcıların kar veya zararları her günün sonunda hesaplanmaktadır. Açık pozisyon sahiplerinin gün sonu kar / zarar hesaplamaları ilk işlem günü sonunda; işlem yapılan fiyat ile uzlaşma fiyatı arasındaki fark esas alınarak yapılmaktadır. Takip eden günlerde ise, bir önceki günün uzlaşma fiyatı ile hesaplama yapılan günlük uzlaşma fiyatı arasındaki fark, esas alınmaktadır. Her gün sonunda yukarıda belirtildiği gibi hesaplanan kar veya zarar gün sonunda yatırımcıların hesaplarına yansıtılır. Yapılan bu işlem "piyasaya göre ayarlama olarak adlandırılır (Aygün, 2013:62-63).

Finansal Muhasebe Standartları Kurulu (FASB) finansal araçların ölçülmesi ve raporlanmasında uzun dönemli hedefi gerçeğe uygun değer kullanılması olarak açıklamış ancak ABD'de patlayan finansal krizin hemen ardından başta ABD kongresi olmak üzere birçok kesim piyasaya göre ayarlanmış muhasebe sisteminin finansal krizi tetiklediği ya da en azından şiddetlendirdiği görüşünü dile getirmiştir. Bunu savunurken kullanılan argüman ise, aktif olmayan bir piyasada menkul kıymetlerin fiyatlarının çarpıtılabilmesi ve gerçek ekonomik değerlerinden daha düşük gösterilebilmesinin piyasa fiyatlarını aşağı çeken sarmalı daha da güçlendirerek finansal krizin şiddetini arttırmıştır. Bir başka deyişle, gerçeğe uygun değer muhasebesi, varlıkların gerçek fiyatları temin edilebildiği sürece iyi bir şekilde çalışmaktadır. Ancak varlıklara ilişkin fiyatların pazarda doğru bir şekilde belirlenemediği durumlarda problemlere yol açabilir. 2008 yılında İpoteğe Dayalı Menkul Kıymetler piyasada belirlenmiş güvenilir fiyatları olmadığı için şirketler tarafından serbestçe değerlendirilmiş ve finansal krizin daha da ağırlaşmasına yol açmıştır (Erkuş ve Akcan, 2013:233).

---

⁶ Monoline'lar, ABD'de sadece sermaye piyasası sektöründe faaliyet gösteren ve sadece tahvil sigorta eden şirketlerdir. Genelde aktif değerinin yüzde 25-35'ini garanti eden monoline'lar, borçlunun borcunu geri ödememesi durumunda sigorta ettikleri miktarı alıcıya ödemekle yükümlüdür

⁷ Hedge fonlar, genellikle kısa vadeli hareket eden ve yüksek kar amacıyla piyasadaki piyasaya dolaşan, yüksek kar gördüğü yerlere hızla giren ve karlar düşüncü de hızla kaçan riskten korunma fonlarıdır. Bu fonlara, spekülasyon işlemlere cesurca giriştikleri için "haydut fon" veya sadece zenginlerin bu fonlara ortak olabiliyor olmasından dolayı "zengin fonu" da denilmektedir.

SONUÇ

Dünya’da günümüze kadar birçok ekonomik kriz yaşanmıştır ve bu krizler doğduğu toprakların dışındaki coğrafyaları da etkilemiştir. Öyle ki, dünya piyasalarında mütevazı bir paya sahip olan Türkiye, Meksika, Malezya gibi ülkelerde yaşanan krizler bile az da olsa dünyanın geri kalanını etkileyebiliyorken, ABD gibi küresel fiyat oluşumunu doğrudan etkileyen büyük ölçekli ülkelerde yaşanan krizlerin diğer ülkeleri etkilemesi şaşırtıcı değildir.

1990’lı yıllardan itibaren ülkelerin yüksek büyüme rakamları yakalamaları, dünya ekonomisinde likidite bolluğunun olması, üretim ve tüketimin artması, sermaye birikimini hızlandırarak kapitalist sistem için olumlu sonuçlar ortaya koymuştur. Ancak küreselleşme sonucu ülke ekonomilerinin birbiri üzerinde oldukça büyük etkiye sahip olmaya başlamalarıyla birlikte ekonomik sistemin dünya üzerinde herhangi bir yerde tıkanması, ülkelerin ekonomileri üzerinde domino etkisi yaratarak ortaya oldukça büyük sorunlar çıkarabilecek duruma gelmiştir.

2008 yılında gelişmiş ve büyük ekonomik yapıya sahip ABD’de başlayan finansal kriz, aynı yılın Ekim ayından itibaren diğer ülkeleri de etkilemeye başlamıştır. Öncelikle finansal çalkantı olarak adlandırılan durum, bir süre sonra finansal krize dönüşmüş, daha sonra da reel sektör krizi haline gelmiştir. Küreselleşmenin etkisiyle bir ülkede başlayan kriz, krediler, portföy yatırımları, dış ticaret, risk algısı ve azalan güven gibi nedenlerle diğer ülkeleri de hızla etkilemiştir. Bunun sonucunda da kriz küresel bir hal alarak gelişmiş ve GOÜ’lerin ekonomik yapılarını oldukça derinden sarsmıştır.

ABD’de finansal alanda başlayıp önce tüm ülke ekonomisine yayılan ardından da kısa zamanda küresel ekonomi üzerinde paniğe neden olan bu krizin ortaya çıkmasında ABD mortgage piyasasındaki aksaklıklar, aşırı likidite genişlemesi, özensiz verilen krediler, sekürütizasyon, piyasadaki şeffaflık eksikliği, rating kurumları ile denetleyici kurumların ihmal ve yanlış değerlendirmeleri, küresel ekonomideki dengesizlikler, ABD’deki gölge bankacılık sistemi ve mark to market muhasebe sistemi gibi pek çok etken rol oynamıştır.

Kaynakça

Ackerman, J. (2008). “The Subprime Crisis and its Consequences”, Journal of Financial Stability, Cilt:4, Sayı:4, [http://ac.els-cdn.com/S1572308908000521/1-s2.0-S1572308908000521-main.pdf?_tid=d6edff9a-a5ed-11e3-b620-](http://ac.els-cdn.com/S1572308908000521/1-s2.0-S1572308908000521-main.pdf?_tid=d6edff9a-a5ed-11e3-b620-00000aab0f01&acdnat=1394192848_9667d0b6aafd726f18b984c3759e8e48)

00000aab0f01&acdnat=1394192848_9667d0b6aafd726f18b984c3759e8e48, (07.03.2014), ss.329-337.

Afşar, M. (2004). Finansal Küreselleşme ve Türk Bankacılık Krizleri Üzerine Etkisi, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Alantar, D. (2008). “Küresel Finansal Kriz: Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”, Maliye ve Finans Yazıları Dergisi, Sayı:81, ss.75-86.

Alptekin, E. (2009). “Menkul Kıymetleştirme ve Küresel Finans Krizindeki Rolü”, İzmir Ticaret Odası Ar&Ge Bülteni, İzmir.

http://www.izto.org.tr/portals/0/iztogenel/dokumanlar/menkul_kymetlestirme_ve_kuresel_finans_krizinde_rolu_e_alptekin_26.04.2012%2019-42-41.pdf, (07.03.2014).

Aygün, D. (2013). “Yaratıcı Muhasebe Stratejileri”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:8, Sayı:2, ss.49-69.

Balı, Selçuk ve Ahmet Büyükşalvarcı. (2011). Finansal Krizler Tarihi, Çatı Kitapları, İstanbul.

Berberoğlu, B. (2011). “2008 Global Krizinin Türkiye ve Avrupa Birliği’ndeki Etkilerinin Kümeleme Analizi ile İncelenmesi”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:11, Sayı:1, ss.105-130.

Buluş, A. ve Kabaklarlı E. (2010). “1929 Ekonomik Buhranı ile Son Dönem Global Krizin Karşılaştırılması”, Selçuk Üniversitesi, İ.İ.B.F. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Yıl:10, Sayı:19, Nisan 2010, ss.1-22.

Demir, F., Karabıyık, A., Ermişoğlu, E., Küçük, A. (2008). “ABD Mortgage Krizi”, BDDK Çalışma Tebliği, Sayı:3, Ankara, Ağustos 2008.

Eğilmez, M. (2013). “Gölge Bankacılık ve Çin”, Kendime Yazılar, 10 Temmuz 2013, <http://www.mahfiegilmez.com/2013/07/golge-bankaclk-ve-cin.html>, (08.03.2014).

Erkuş, H. ve Akcan, A. (2013). “Finansal Kriz Gerçeğe Uygun Değer ve Bir Araştırma, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl:5, Sayı:10, ss.226-241.

Geithner, T.F. (2005). “Changes in the Structure of the US Financial System and Implications for Systemic Risk”, Systemic Financial Crises, (Ed. Douglas Evanoff, George Kaufman), World Scientific Pub Co Inc, Londra, ss.29-40.

Goodhart, C.A.E. (2008). “The Background To The 2007 Financial Crisis”, International Economics and Economic Policy, Cilt:4, Sayı:4, http://download.springer.com/static/pdf/135/art%253A10.1007%252Fs10368-007-0098-0.pdf?auth66=1394204829_1f400651f291926eff22174db7cc355f&ext=.pdf, (05.04.2014), ss.332–334.

İrrasyonel, (2008). Gölge Bankacılık Sisteminin Hayalet Ürünü:SIV, 28.11.2008, <http://globalekonomikmonitor.blogspot.com.tr/2008/11/glge-bankaclk-sisteminin-hayalet-rnsiv.html>, (08.03.2014).

Jickling, M. (2009). “Causes of the Financial Crisis”, Congressional Research Service, CRS Report for Congress, 01.09.2009, http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1605&context=key_workplace, (07.03.2014).

TEPAV.(2014). “2007-08 Küresel Finans Krizi ve Türkiye: Etkiler ve Öneriler”, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Politika Notu, http://www.tepav.org.tr/upload/files/1271312239r2127.2007_08_Kuresel_Finans_Krizi_ve_Turkiye_Etkiler_ve_Oneriler.pdf, (05.04.2014).

New York Times. (2008). President Bush’s Speech to the Nation on the Economic Crisis, New York Times, USA, 09.24.2008. http://www.nytimes.com/2008/09/24/business/economy/24text-bush.html?_r=2&oref=slogin&, (05.03.2014).

Özel, S. (2010). Global Dengesizliklerin Dengesi, Alfa Yayınları, İstanbul.

Özkan, G. (2008), “Küresel Mali Kriz: Makroekonomik Bir Yaklaşım”, York Üniversitesi, <http://tr.scribd.com/doc/66442640/Kuresel-Mali-Krize-Makro-Yakla%C4%B1%C5%9Fm-Gulcin-Ozkan>, (05.03.2014).

Özsoylu, A.F., Ünlükaplan, İ., Akdoğan Gedik, M. (2010). Küresel Kriz ve Türkiye, Karahan Kitabevi, Adana.

Şen, A. ve Altay, H. (2009). “Finansal İstikrarsızlık Hipotezi Bağlamında Global Finansal Kriz”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:10, Sayı:1, s.163-179.

Takım, A. (2011). “Küresel Krizin Türkiye’de Finansal Kesim Üzerindeki Etkileri”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:10, Sayı:35, http://asosindex.com/journal-article-abstract?id=9599#.Uxh9Zz9_t5s, (06.03.2014), ss.337-352.

Wasserstrom, E. (2008). “On the Financial Crisis: It’s Not Just Weak Oversight”, New York Times, 17 Eylül 2008, http://campaignstops.blogs.nytimes.com/2008/09/17/on-the-financial-crisis-its-not-just-weak-oversight/?_php=true&_type=blogs&_r=0, (07.03.2014).

Yılmaz, D. ve Gaygusuz, F. (2009). “2008 Krizinin Yeni Global Ekonomik Yapı Üzerine Etkileri”, Uluslararası Davraz Kongresi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 24-27 Eylül 2009, <http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/kalkinma/kalkinma39.pdf>, (05.03.2014)

Haldun Taner'den Bir Dostoyevski Uyarlaması: Timsah

Şener Şükrü Yiğitler¹

Giriş

Farklı sanat alanları arasında yapılan uyarlamalar kadar yaygın olmasa da edebiyat içi uyarlamalar edebiyatın “çaprazlama geçiş” (Ewers 2018, s. 16) özelliğini göstermesi bakımından önemlidir. Edebiyattan sinemaya veya tam tersi yönde yapılan uyarlamalar en çok bilinen uyarlama türüdür. Bunun yanında, edebiyatın farklı türleri arasında ve hatta farklı yazarlar tarafından gerçekleştirilen uyarlamalar kısıtlı ancak güçlü örneklerle doludur: 18'inci yüzyılda hâkim edebiyat okur kitlesi tarafından okunan peri masalları modernitenin katı sınırlamaları gereği yüksek edebiyat kanonu dışında kalınca, çocuk edebiyatının ürünleri olarak görülmeye başlamıştır. Alman ulusal bilincinin yeniden şekillenmesi yolunda halk hikâyelerini ve peri masallarını elden geçiren Grimm Kardeşler, derledikleri malzemenin “çocuğa uygun” hale getirmeye gerek kalmadan piyasaya sürülebileceği fikrindeydi. Ancak *Çocuk ve Ev Masalları*'nın (1812) ilk baskısı tepkiyle karşılanınca bütün kitap yeniden yazıldı. Bunun gibi E.T.A. Hoffmann *Fındukkeran ve Fare Kralı* (1816) ve *Gizemli Çocuk* (1817) adlı eserlerini yetişkinler için bir kez daha yorumladı. Aynı şekilde Lewis Carroll'ın ünlü Alice serisi hem yetişkinler, hem çocuklar için ilk yayımlandığı tarihten (1865) bugüne ayrı basımlar halinde kitapçı raflarında yerini aldı.

Bu şekilde, aynı yazar tarafından farklı okur kitleleri için yapılan uyarlamalar dışında bir yazara ait eserin başka bir yazar tarafından yeniden yazıldığı veya değerlendirildiği örnekler daha kısıtlıdır. Genç bir denizcinin münzevi ada yaşantısının hikâyesi olan *Robinson Crusoe* (1719) Michel Tournier tarafından, anlatıcı rolünde bu defa emperyalist beyaz adam yerine siyahi kölenin olduğu *Friday* (1967) adlı bir romanda yeniden anlatılmıştır. Bunun gibi, Shakespeare'in ünlü oyunu *Hamlet*'te (1555-1602) Hamlet tarafından öldürülen iki yan karakter Rosencrantz ve Guildenstern, Tom Stoppard'ın *Rosencrantz ve Guildenstern are Dead* (1966) adlı ünlü absürt oyununun ölüme yazgılı iki karakteri olarak başrolü oynarlar. Biz burada, edebî geçişkenliğin bu sıra dışı ve cesur örneklerinden birinin Rus ve Türk edebiyatlarının iki büyük yazarı arasında yaşanan örneğini incelemeye çalışacağız.

Bir Simge Olarak Timsah

Dostoyevski günlüğünde 1865'te yayımlanan “Timsah-Sıra Dışı Bir Olay” (A. Y. Poretski imzasıyla ilk yayımlandığında “Timsah, sıra dışı bir olay ya da pasajda ne oldu, belli bir yaşa ve görünüşe sahip bir efendiye dair gerçek bir öykü”) adlı öyküsünü Gogol'ün ünlü “Burun” öyküsünden esinlenerek yazdığını kaydeder. Amacı, buradaki estetiğin bir benzerini kurmak, “olmayacak bir öykü” kaleme almaktır. Yazar, “o güne kadar olmayacak bir şeyi yazmayı denememiş”tir (Dostoyevski 1975, s. 43). Dostoyevski'nin eserlerinin tamamı düşünüldüğünde “Timsah” gerçekten de yazarın edebiyat anlayışının dışında kalır. Belki de bu özelliğinden dolayı öykü, günlüğünde yazarının hiç amaçlamadığını samimiyetle dile getirdiği bir şekilde anlaşılır. “Sırf güldürmek için yazılmış bir edebiyat şakası” (1975, s. 43), onun yazarlık hayatındaki en büyük pişmanlıklardan biri haline gelir. Dostoyevski, o günlerde Sibiryaya hapis cezasıyla gönderilen Çerņişevski'yle alay ettiği söylenen öyküsü hakkında dile getirilen iddiaları derhal yalanlamadığı için “Her iftiranın daima biraz izi kalır” (1975, s. 46) diyerek kendini hiçbir zaman affetmeyeceğini özellikle belirtir. “Timsah” öyküsünün, Çerņişevski'yi küçük düşürmek için yazıldığı iddiasını gülünç bulan ve bunu bu şekilde yorumlamak için “insanda Bulgarın'ın şüursel duygusallığı olmalıdır” diyen yazarın, günlüğünde acı bir hayıflanmanın iç çekişleri sezilir. İddianın dayanaklarını sıraladığı

¹ Arş. Gör. Dr. Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ssyigitler@gmail.com

sayfalarda öyküsündeki unsurların gerçek hayatla benzeşimlerini -bu defa küçümseyerek- sıralarken şunları yazar günlüğüne:

Benzetme mi neresinde bu öykünün? Timsah Sibiryayı betimliyor kuşkusuz; kendini aşırı beğenen akılsız memur da Çerņişevski'yi. Timsahın karnında bile insanlara doğru yolu göstermek hayalini beliyor... Eziyet ettiği, kişilikten yoksun arkadaşı, Çerņişevski'nin buradaki arkadaşlarıdır. Memurun 'bir dul olarak' durumundan hoşlanan güzel, ama aptal karısı da... Ama bu öylesine iğrenç bir şey ki, bulaşmak, benzetmeleri açıklamayı sürdürmek istemiyorum. (Dostoyevski 1975, s. 47)

Benzeşimin, Çerņişevski'nin özel hayatına taalluk ettiği noktada Dostoyevski'nin öfkesi zirveye ulaşır. Kendini "temize çıkarmaya çalışırken pisliğe bulaşmamak için bu konuda bir sözcük bile söylemek istemiyorum..." (Dostoyevski 1975, s. 49) diye yazar günlüğüne.

Ünlü yazarın bu denli tepki göstermesi, "bir gün yüzde yüz bitireceğim" (Dostoyevski 1975, s. 46) dediği halde ikinci baskısında da yarıda bırakması söz konusu iddiaların haklılık payını da kuşkusuz akla getirir. Dönemin genç okur kitlesi arasında büyük bir şöhrete sahip Çerņişevski'yi hem sahip olduğu nihilist düşünceler, hem politik tavrı nedeniyle eleştirdiğinde böyle güçlü bir tepkiyle karşılaşacağını beklemeyen Dostoyevski, bu eleştirileri aptallıkla, hayal gücüyle eş tutarak bir anda kendini içinde bulunduğu baskıdan kurtarmaya çalışmış olabilir. Dostoyevski gibi büyük bir yazarın, dönemin aydın ve öğrenci kesimlerinden gelen eleştiriler karşısında soğukkanlılığını yitirmesine ve "güldürmek için yazılmış bu öykünün, bu önemsiz şeyin" diyerek bu defa eserini hafifsemesine yol açan pişmanlığının nedeni, bizce, yukarıdaki alıntıda yazar tarafından sıralanan benzeşimlerin ve bütün öykünün ana çatısını oluşturan simgedir: timsah. Bir simge, içinde kullanıldığı eser için bulunmaz bir hiciv aracı, estetiğini veren im, işaret olabileceği gibi, "bir düşünceyi, soyut bir kavramı belirten somut nesne" (Püsküllüoğlu 2015, s. 120-121) tanımı gereği, söz konusu eserin derinliğini ortadan kaldıran edebî düzeyini basitleştiren bir etki de sergileyebilir. Burada, Dostoyevski gibi büyük bir yazarın böyle basit bir kurgusal hataya düştüğünü iddia etmemekle birlikte, kullandığı "timsah" simgesinin estetik ve felsefi değeri üzerinde yeterince durmamış olabileceğini öne sürebiliriz.

Edebiyat ve Canavarlar

Dostoyevski'nin, "işlemek istediğim gülünç birkaç durum" (1975, s. 43) diye ifade ettiği toplumsal konuların simgesi olarak seçtiği "timsah", *Simgeler Sözlüğü*'nde şu şekilde tanımlanır: "Şeytan'ın kimi kez, tektanrı dinlerin pagan tanrıları "kötüllük"le özdeşleştirme geleneği gereği donuna büründüğü simgesel hayvan" (2010, s. 1185). Dostoyevski'nin "Timsah"ta işlediği konuların başında kapitalist ekonomi, Batı tarzı yaşam, nihilistler ve gazetelere yönelik eleştirileri gelir. Toplumsal bir çöküntü içinde gördüğü Rus toplumunu hicvin imkânlarıyla uyarmak için seçtiği simge, her bakımdan korkutucu ve birçokları için sevimsiz sayılabilecek, yabani ve acımasız bir avcı, bir bakıma bir canavardır. Dostoyevski'nin toplumsal eleştirisini gerçekleştirmek için kullandığı bu simgede eski veya yeni birçok referansın etkili olduğu düşünülebilir. İnançlı bir Hıristiyan olduğu bilinen yazarın Eski Ahit'te geçen Yunus kıssasındaki dev balıktan, gece karanlığında kıvrılarak Beytullahim'e doğru ilerleyen Leviathan'dan, onun karada yaşayan kardeşi Behemoth ve göksel eşi Ziz'den esinlendiği çok açıktır. Başta Yunus peygamberi yutan dev balık olmak üzere bütün bu canavarlar toplumsal çürümenin, günahkâr veya masum demeden herkesi ve her şeyi yok edecek bir felaket olarak geri dönüşüne işaret ederler. İnsanoğlunun bu en temel beklentisini ve korkusunu aynı anda temsil eden canavarlar efsanelerden, mitolojiden, dinî metinler, geleneklerden ve folklordan türerken Japonya'dan Latin Amerika'ya kadar benzer hikâyelerde ve ortak suretlerde görünürler. Dell, bunu, tanrılar kadar evrensel bir olgu olduğuna dikkat çektiği "canavarların ta içimizde yatan doğaüstü bir yapıya anlam vermesi"ne (2014, s. 7) bağlar. Borges'nin edebî ve edebiyat dışı sayısız yaratık ve canavarın dökümünü verdiği *Düşsel Varlıklar Kitabı*'nin 1967 basımına yazılan önsözde de belirtildiği

gibi, “ejderha imgesinde insan imgelemiyle bağdaşan bir şey var ve bu da ejderhanın farklı yerler ve dönemlerde ortaya çıkmasını açıklıyor” (Borges 2016, s. 49).

Hobbes'un Canavarı

Çarlık rejiminin sallantıda, başta dinî olmak üzere bütün kurumların çökmekte olduğu bir Rusya tablosu için, kuşkusuz, soğuk Rus toprakları için son derece egzotik bir hayvan olan timsahtan daha iyi bir simge bulunamaz. Leviathan'ın sıklıkla benzetildiği timsah, Dostoyevski'nin hayal gücünde eşi benzeri görülmemiş büyüklüğü ve ölü gibi kıpırtısız yatışıyla Ruslar için bir kat daha ilgi çekici ve bir o kadar korkutucudur. Dostoyevski'nin burada devlet mekanizmasını temsilen kullandığı dev canavarın, yine Kitabı Mukaddes kaynaklı, çok önemli bir eserdeki tanımına götürür bizi: Thomas Hobbes'un *Leviathan Veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti* (1651) adlı eseri devletin meşruiyeti, görev ve yetkileri, vatandaşın hak ve sorumlulukları üzerine yazılmış en önemli siyaset felsefesi eserlerinden biridir. Hobbes'un devlet mekanizması tanımında, Dostoyevski'nin azman canavarının eşit derecede ilgi uyandıran ve korku salan vücudunu bulmak mümkündür:

Bir devletin, oluşumu. Tanımı. İnsanları yabancıların saldırısından ve birbirlerinin zararlarından koruyabilecek ve, böylece, kendi emekleriyle ve yeryüzünün meyveleriyle kendilerini besleyebilmelerini ve mutluluk içinde yaşayabilmelerini sağlayacak böylesi bir genel gücü kurmanın tek yolu; bütün kudret ve güçlerini, tek bir kişiye veya hepsinin iradesini oyların çokluğu ile tek bir iradeye indirgeyecek bir heyete devretmeleridir. Yani, kendi kişiliklerini taşıyacak tek bir kişi veya bir heyet tayin etmeleri ve, herkesin, bu kişi veya heyetin, ortak barış ve güvenlikle ilgili işlerde yapacağı veya yaptıracığı şeylerin amili olmayı kabul etmesi; ve kendi iradesini o kişi veya heyetin iradesine ve muhakemesine de onun muhakemesine tabi kılmasıdır. Bu onaylamak veya rıza göstermekten öte bir şeydir; herkes herkese, *senin de hakkını ona bırakman ve onu bütün eylemlerinde aynı şekilde yetkili kılmak şartıyla, kendimi yönetme hakkını bu kişiye veya bu heyete bırakıyorum* demişçesine, herkesin herkesle yaptığı bir ahir yoluyla, hepsinin bir ve aynı kişilikte gerçekten birleşmeleridir. Bu yapıldığında, tek bir kişilik halinde birleşmiş olan topluluk, bir DEVLET, Latince CIVITAS, olarak adlandırılır. İşte o EJDERHA'nın veya, daha saygılı konuşursak, *ölümsüz tanrının* altında, barış ve savunmamızı borçlu olduğumuz, o *ölümlü tanrının* doğuşu böyle olur. (Hobbes 2013, s. 129-130)

Mutlak güç ve yetkilere sahip egemen bir devlet mekanizmasının bu tanımı, çaptırıldığı idam cezasından son anda affını sağlayan Çar'a minnetle bağlılık duyan Dostoyevski'nin devlete dair görüşlerine uygun olsa gerektir. Ancak, Çar II Aleksandr'ın öldürüldüğünü öğrendiği gün, karısının ifadeleriyle, “aklını yitirmişçesine kederli” (Dostoyevski 2004, s. 120) bir hale bürünen Çar yanlısı yazar, Çernişevski gibi genç muhaliflerin tepkilerini anlamasını sağlayacak bir empati duyguna sahiptir. Adalet ve vicdan gibi en temel insanî konuları eşine bugün dahi ulaşamayan bir derinlikle ele alan *Suç ve Ceza*'nın yazarı, Çarlık rejiminin giderek kötülüğü temsil eden bir su canavarına dönüştüğünün ayırdındaydı: Çarlık Rusyası, dev bir canavarın karnıdır; Dostoyevski'nin kendisi de dâhil, Rus aydınlar bu zor şartlar içinden ses vermektedir. Her ne kadar günlüğünde reddetse de, kendi gibi Sibirya'ya sürgün gönderilen Çernişevski'yi canavarın karnında, çaresiz bir aydın olarak tasavvur etmiş olması, bu bakımdan, ihtimal dâhilindedir.

Aydın ve Devlet

Nietzsche, kahraman ve kahramanlığa dair bir uyarısında, “Canavarlarla dövüşenler dikkat etsin de canavara dönüşmesin.” (Kearney 2012, s. 84) der. Bu, geniş bir külliyat oluşturan kahraman güzellemeleri söyleminin tam tersidir. Önemli bir uyarıyla birlikte, bir potansiyelden söz eder. Çarlık Rusyası'yla kıyasıya mücadele halindeki Çernişevski, Çarlık rejiminin yıkılmasında önemli etkileri olan aydınlardan biriydi. Sürgün

cezası sırasında hapisnede gizlice kaleme yazıp dışarı çıkardığı *Nasıl Yapmalı* (1863) adlı romanı gençler arasında devrim ateşini tutuşturmuş, Toprak ve Hürriyet adlı örgütün kurulmasını sağlamıştı. Ancak Dostoyevski, Çernişevski ve yandaşlarının Çarlık rejiminin adaletsizliğiyle mücadelesinde “ancak iblislerin onlara düşündürebileceği kadar gülünç, sinir bozucu bir öz” (1975, s. 41) görür. Çernişevski'nin kaleme aldığı “Genç Kuşağa” başlıklı bildiriye kapısında bulduğunda Dostoyevski'nin ilk düşüncesi eylemin “budalaca” ve “yersiz” niteliğidir. O, muhtemelen, Nietzsche'nin sözünü ettiği “canavarlaşma”dan ürküyordu: devlet veya rejimle mücadele ederken adalet duygusunu yitirmekten.

Edward Said, entelektüelin devlet karşısındaki duruşunu incelerken iki kategori öngörür: Ona göre, bir yanda toplumun mevcut haline tamamen ait olanlar, onun içinde yoğun bir aykırılık ya da uyumsuzluk duygusu hissetmeksizin barınanlar vardır. Diğer yanda, toplumlarıyla yıldızı barışmayan, bu yüzden de imtiyaz, güç ve şan şöhrat edinmeme anlamında yabancı ve sürgün olan bireyler vardır. Sürgünlük, yabancı olarak entelektüelin izlediği mecrayı belirleyen kalıbı en iyi anlatan sözdür. Said, bu durumu, asla tamamen uyumlu olmama; kendini her zaman, yabancı topraklarda hissetme; çoğunluğa uyum göstermek ve milli çıkarları gözetmek gibi tuzaklardan uzak durma eğiliminde olma, hatta bu tür tuzaklardan hiç hazzetmeme olarak açıklar. Bu metafizik anlamıyla sürgün, entelektüel için huzursuzluk ve hareketlilik anlamlarına gelir. Sürekli tedirgin olup başkalarını da tedirgin etmeyi içerir. Artık eskide kalmış ve büyük olasılıkla daha güvenli olan yuvaya dönmek imkânsızdır; “maalesef yeni evinize de asla varamazsınız, yeni eviniz ya da durumunuzla asla özdeşleşemezsiniz” (2009, s. 58). Bu, içinde yaşadığı toplumun geleneksel ve dinî hayatına tutkuyla bağlı bir Rus ve adalet, iyilik, sevgi, vicdan gibi konularda bütün zamanlara seslenen eserler veren bir yazar olarak Dostoyevski'nin duyduğu aydın sorumluluğunun özetidir.

Aydın ve Ordu

Entelektüel bir “sürgün”, “yabancı” ve “marjinal” olarak ele alan ve entelektüel sınıftan bir “ruhani azınlık” (2009, s. 45) diye bahseden Said'in, yukarıdaki ayrımı yaptığı konferans konuşmasından yaklaşık kırk yıl kadar önce çoğu kendi alanında duayen üniversite hocalarından oluşan bir entelektüel grup işlerinden çıkarılmayla karşı karşıyaydı. 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi'nin ertesinde ülke geneline yayılan demokrasi illüzyonunun dağılmasını sağlayan ve “sivil aydın kadrosu tarafından ilk etkin muhalefetin oluşturulmasına yol açan olay, 147 öğretim üyesinin üniversiteden uzaklaştırılmasıdır” (Kayalı, 2012, s. 73). Bu dönemde, söz konusu “sivil-aydın” kadronun en başında kuşkusuz Haldun Taner vardır. Her türlü hukuksal hakları gasp edilen ve Millî Birlik Komitesi'nin kararlarıyla hak arayışlarının önü alınan bu aydın grubunun öncülüğünde kurulan 147'ler Derneği'nin en aktif üyelerinden biri Taner'dir. 147'lerin hukuk mücadelesi iki yıl sürer. Taner söz konusu dönemde, derneğin basın açıklamalarından kendi köşe yazılarına kadar konunun gündemde kalması için yoğun bir kalem mücadelesi verir. Aydın sorumluluğu, bu defa Haldun Taner'in omuzlarındadır. Sosyal eleştirilerini oyun ve hikâyelerindeki gülmece unsuruyla vermede son derece başarılı olan Haldun Taner, Dostoyevski ve diğer bütün evrensel niteliğe sahip yazarların yaptığı gibi, eserlerinde başta insan sevgisi olmak üzere, adalet duygusu ve temel insan hakları gibi evrensel değerleri işlemiştir. Onu, Dostoyevski'yle birlikte düşünmemizi sağlayan bu ortaklığı, yazarın kendisi de Dostoyevski'den bir uyarlama yaparak güçlendirmiştir.

Haldun Taner'i, Dostoyevski'nin bitmemiş bir öyküsünü uyarlayıp tamamlamaya iten sebepler çok çeşitlidir. İlk ve en güçlü etken, timsahın simge değerine geri dönmemizi zorunlu kılar. İdareyi sivillere iade etmek üzere geçici süreyle ele aldığını ilan eden ordunun ilk iş akademî çalışanlarını görevden alması, mitolojinin en önemli canavar karakterlerinden birini, kendi yerine geçmelerinden korktuğu çocuklarını doğumlarının hemen ardından yiyerek öldüren Satürn'ü hatırlatır. Bu akıbetten kurtulmaya çalışan üniversite hocalarının, iş arkadaşlarının meslekten ihraç edilmelerini alkışlayan toplu bildirilere imza atmış olmaları durumun vahametini kuşkusuz bir kat daha artırır. Bu gerçek, ister istemez, kardeşlerin mutlak güç karşısında birbirlerini kurban ettikleri pek çok dinsel ve mitolojik anlatıyı da anımsatır.

27 Mayıs Darbesi, militarizm örnekleri açısından adeta zengin bir deney laboratuvarı özelliği gösteren modern Türkiye siyasi tarihinin en önemli olaylarından biridir. Cumhuriyet tarihinin en güçlü aktörlerinden biri olan ordunun ve onun militarist uygulamalarının genel adı olarak askerî vesayet ilk kez bu denli açık biçimde görünür hale geldiği siyasal bir moment olarak darbe, adeta tarihsel bir reaktör görevi görür. 27 Mayıs, on yıllık arayla gerçekleşecek 12 Mart ve 12 Eylül darbelerinin siyasal ve sosyal gelişmelerini harekete geçiren ilk domino taşı olma özelliğini taşır. Demokrat Parti'nin on yıllık iktidarına son veren, ülke tarihinin “en demokratik” olduğu iddia edilen anayasasının hazırlanmasının yolunu açan 27 Mayıs Darbesi'nin Ahmet Hamdi Tanpınar (2015, s. 184-186) ve listenin açıklanmasıyla kendini 147'ler arasında bulacak olan Mina Urgan (2018, 261-262) gibi akademili aydınlar tarafından o günlerde coşkuyla alkışlandığı görülür. Ancak orduyu, sağ/muhafazakâr iktidara karşı bir koruyucu olarak gören aydınların sevinci kısa sürede sönümlenir. 27 Mayıs Darbesi'nin ilk hedefinin 147'ler listesinde adları geçen akademisyenler olduğu kısa sürede ortaya çıkar. Böylece, bütün darbelerin ortak özelliği olduğu görülen anti-entelektüel ve anti-demokratik nitelik bir kez daha gün kendini gösterir.

Haldun Taner'in “Timsah”ı

Taner, askerî darbenin bu yapısını en iyi biçimde göz önüne serecek bir simge olarak Dostoyevski'nin timsahını elverişli bir araç olarak görmüş olmalıdır. Hem Taner'in yaptığı her türlü sosyal eleştiride gülmeceye yolunu bulabilen edebî anlayışına uygun absürt içeriği hem de darbenin korkunçluğunu canavarımsı bir simgeyle görünür kılma potansiyeli bu seçimde etkili olmalıdır. Devasa bir timsahla onun karnında yaşayan, oradan demeçler veren bir küçük memurun insana aynı anda hem garip hem tedirgin edici hem de gülünç gelen görüntüsü, kullanılan simgenin gücünü artırır. Edebiyatta, “iğrenç, korkunç, tuhaf, ürkütücü, sarsıcı, aşağı” (Çelik 2016, s. 184), bir arada düşünülmesi zor, birbiriyle bağdaşmaz unsurların iç içe kullanıldığı bu grotesk tarz, güldürü ve hiciv potansiyeliyle Taner'i eserinin merkezinde bir canavar imgesi kullanmaya iten nedenler arasındadır.

Taner'in amacının, Çarlık Rusyası'nın başta Avrupa hayranlığı ve ağır bürokrasi olmak üzere birtakım kronikleşmiş hastalıklarını hedefe koyan Dostoyevski'nin metnini, 1960 Türkiye'sinin şartlarına uyarlayarak siyasal bir eleştiriye dönüştürmek olduğu göz önünde bulundurulduğunda Taner'in metne müdahalelerinin ölçülü ve yerinde olduğu söylenebilir. Bu noktada, Haldun Taner'in kayıp ses ve dosya kayıtlarının bulunarak oyun metninin yeniden oluşturulmasını sağlayan Selçuk Erez'in de işaret ettiği gibi orijinal hikâyeyle tiyatro metni arasında, Taner'in hatta tiyatro metniyle yine ona ait radyo oyunu metni arasında bazı farklılıklar olduğunu kaydedelim (Erez 2008, s. 81). İkinci kategorideki küçük farklılıkların ağırlıklı olarak tiyatro metinleriyle radyo oyunu metninin teknik nüanslarından kaynaklandığı söylenebilir. Biz burada, bu nispeten önemsiz ayrıntılar ve farklar üzerinde durmak yerine Taner'in Dostoyevski'den yaptığı uyarlamanın özünü oluşturan ilavelere odaklanacağız.

İki metin karşılaştırıldığında, söz konusu değişikliklerin isim ve karakter bazında olduğu gibi, zaman zaman Dostoyevski'nin öyküsünde yer almayan kısımların metne ilavesiyle ortaya çıktığı görülür. Tekrara düşmek pahasına, iki metin arasındaki farklılıkları tek tek sıralamaktan ziyade, Taner'i Dostoyevski'nin öyküsünü darbe karşıtı ve anti-militarist bir eleştiri zeminine çekmesini sağlayan eklemeler üzerinde durmanın daha faydalı olduğu kanaatindeyiz.

Bunlardan ilki, orijinal öyküde yer almayan Taner'in oyununun beşinci bölümüdür. Bu bölümün başında timsahın karnındaki İvan İvanoviç'in yakın arkadaşı Aleksey Semyonof sirke girmek ister ancak aşırı kalabalık yüzünden içeri giremeden geri döner. İvanoviç'in evine uğrar. Buradan İvanoviç'in kızı Dureşka'yı alarak polis merkezinin yolunu tutar. Bu noktadan sonra, bütün bölüm Taner'in eğlenceli bir bürokrasi eleştirisi örneğidir. Dureşka'nın yardım talebini, İvan'ın yurt dışına çıkış belgesini aldığı için o an için ülke sınırları içinde bulunmaması gerektiğini söyleyerek geri çeviren polis memuru, İvan'ın timsahın karnında olduğunu bir türlü kabule yanaşmaz. Bu bölümde, Aleksey, Dureşka ve polis arasında geçen mantık silsilesi bozuk, iletişimsiz ve

son derece absürt diyalog oyununun en komik anlarını oluşturur. Görevli memurun sorunu anlamaktaki yavaşlığı, harekete geçmedeki isteksizliği, pratik adımlar atmak yerine dolambaçlı formalitelerde ısrarı, bir bütün olarak devlet aygıtlarının hantallığını ifşa etmek adına mizah dozu yüksek bir tarzda verilmiştir. Darbenin güvenlik bakımından teyakkuza haline geçirdiği devletin bütün bürokratik organları, vatandaşı güvenilmez bireyler, potansiyel suçlular olarak görmektedir. Darbenin ağırlığının en şiddetli biçimde hissedildiği günlerde uyarladığı oyunda yer almayan bu bölümü kaleme alarak Taner, asker-sivil fark etmeksizin bütün memurların vatandaş karşısında aynı şüphecilik, alarm hali ve resmî bir ayımsızlık içinde olduğunu gözler önüne sermiştir.

Taner'in, Dostoyevski'nin metnine ikinci büyük çaplı ilavesi, yarım kalmış öykü için yazdığı yaratıcı sondur. Dostoyevski'nin öyküsü, anlatıcı karakter Semyon Semyoniç'in Ses dergisinde 'timsahın yuttuğu adam'la ilgili haber metniyle sona erer:

Herkes bizim ilerici ve insansever olduğumuzu ve bu bakımdan Avrupa ile aynı düzeyde olmak istediğimizi bilir. Ama gazetemizin tüm çabalarına ve uğraşlarına karşın olgun olmaktan çok uzağız henüz. Dün Arcade'de geçen sarsıcı olaylar da bunun bir göstergesidir. Böyle bir şeyin olacağını uzun zaman öncesinden görmüş ve söylemiştik. Bir yabancı yanında bir timsahla başkente gelir ve Arcade'de bunu sergilemeye başlar. İçinde her çeşit barındırabilen güçlü vatanımızın böylesine gereksinim duyduğu bu yeni (Dostoyevski 2002, s. 65)

Dostoyevski'nin anlatısı son cümlesini dahi tamamlamadan bir anda kesilir. Kuşkusuz bu, edebiyatseverler açısından ve Dostoyevski gibi bir dehanın elinden çıkacak ve potansiyel vaat eden bir eser için esef verici bir akıbetir. Dostoyevski'nin, tıpkı çağdaşı Namık Kemal gibi yerlilik, millilik, yanlış Batılılaşma gibi konularda hassas noktalara değindiği ancak estetik bakımdan onun çok üzerinde olduğu söylenebilecek bir düzeyden kurduğu edebiyatında üslup açısından az görülen örneklerinden biri olarak *Timsah*'ın bitirilmeden bırakılması her bakımdan talihsizliktir. Bu paragrafın ima ettiği "olgun olmak" üzerinden işleneceğini tahmin edebildiğimiz modernleşme çerçevesindeki sosyal eleştiriler, dünya edebiyatında Franz Kafka, Türk edebiyatında Oğuz Atay, Vüsat O. Bener gibi kara mizah ve absürt öğelerini başarıyla kullanan yazarlara ilham vermiştir.

Ancak, daha önce değinilen nedenlerden ötürü, Dostoyevski'nin edebiyat anlayışında fazla yer tutmayan mizah unsurunun ağır bastığı bu öykü, gerek içeriği gerek tarzıyla Dostoyevski'yi en iyi bildiği psikolojik derinliğin dışına atmış, böylelikle de kısa sürede yazarının kontrolünden çıkmıştır. Dostoyevski, Gogol'ün "Burun" öyküsüne benzer fantastik, gerçeküstü ve absürt bir öykü yazmak için çıktığını dile getirdiği yolda, öykünün ana harcını oluşturan mizah unsurunun ele avuca sığmaz, sıvaşık ve gayri ciddi yapısından hoşnut kalmamış gibidir. Bu nedenle, Dostoyevski yarım bir cümlede terk ettiği metnini, daha önce de belirtildiği gibi, "bir gün yüzde yüz bitireceğim" (Dostoyevski 1975, s. 46) dediği halde, hiçbir zaman bitirmemiştir. Dünya edebiyatını takip eden edebiyatseverler, böylece, sosyal eleştirinin incelikli bir kara alayla kotarıldığı bir yüksek edebiyat eserinden mahrum kalmışlardır.

Neyse ki, onun bu yarım kalmış hazinesinin özünü oluşturan hiciv ve komediye fazlasıyla aşına bir yazar olan Haldun Taner, en azından Türk okurlar için bu eseri tamamlamıştır ve böylece Türk mizahının en usta yazarlarından biri olan Haldun Taner'in kaleminde "Timsah" öyküsü, muhtemelen Dostoyevski'nin aklından bile geçmediği bir mizahi seviyeye ulaşmıştır. Metnin edebî analizine geçmeden olay örgüsünü Dostoyevski'nin bıraktığı yerden kısaca özetlememiz yerinde olacaktır:

Dureşka, timsahın sahiplerinin kendi aralarındaki konuşmaya kulak misafiri olur. Karı koca, başlarına iş açılmasından korktukları için ülkeden kaçmaya karar verirler. Dureşka öğrendiklerini Aleksey'le paylaşır. Elini çabuk tutması gerektiğini bilen Aleksey, akıllıca bir plan yapar. Askeri makamlara başvurarak Alman çiftin casusluk yaptığını ve timsahın içine koydukları bir Rus vatandaşını kaçırmak üzere olduğunu ihbar eder. Harekete geçen ordu yetkilileri, derhal timsaha el koyarak karnını yardırır. İvan timsahın karnından çıktığına sevinemez.

Hatta bu nedenle Aleksey'e öfkelidir. Kendisini, hep aradığı üne ve ilgiye kavuşmuşken tekrar önemsiz bir memura döndürdüğü için Aleksey'e kızar. İki dost böylece düşman olur. Aleksey ise İvan'ı alaya alan bir oyun yazmaya başladığını ilan ederek oyunu bitirir.

Taner, Dostoyevski'nin bıraktığı yerden devam ettirdiği anlatının çok-düzeyle mesajını tek mesaja indirgeyerek kurguladığı final sahnesinde 27 Mayıs darbesinin bütün ülkede estirdiği yalan ihbarlar ve jurnalcilik olaylarının eğlenceli bir parodisini yapar. Yönetime el koyan ordu mensupları, doğruluğuna, daha doğrusu akla uygunluğuna bakmadan her türlü ihbarı değerlendirerek 147'lerin de aralarında olduğu yüzlerce insanı türlü şekillerde cezalandırmıştır. Adil yargılanma hakkı ve masumiyet karinesi başta olmak üzere her türlü hukuksal normun askıya alındığı bu anti-demokratik ortamda kişilerin hak arayışlarının beyhudeliği ortadadır. Bu durumu rafine bir mizah duygusuyla eleştiren Taner, darbe yönetiminin yarattığı hukuksuz ortamın garabetlerini teşhir ederek 147'lerin hak arayışına önemli bir destek vermiştir. Taner'in adaletin yerini bulması adına büyük bir cesaret örneği sergileyerek ortaya koyduğu bu uyarlama, 147'lerin o günlerde yegâne moral kaynağı olmuş, onların birkaç yıl içinde görevlerine iadelerine giden hukuk mücadelelerine kamuoyunun ilgisini çekmiştir. Taner'in darbe günlerinde kaleme aldığı bu uyarlama, tam olarak Said'in sözünü ettiği aydının çoğunluğa uyum göstermek ve milli çıkarları gözetmek gibi tuzaklardan uzak durma niteliğini ortaya koymasından edebiyat-siyaset ilişkisinde önemli bir yere sahiptir.

Oyunun sonunda, İvan'ın kendisini timsahın karnından çıkararak Aleksey'e kızıp darılmasının gerçek hayatta bir karşılığı olup olmadığını tespit edememekle birlikte, Taner'in henüz o tarihte oyundakine benzer bir vefasızlığa uğramayı beklediğini ima ettiği anlaşılmaktadır. Bu da, Taner'in, 147'li mağdurların hak arayışında ne pahasına olursa olsun adaletin yerini bulması için cesurca ve fedakârca hareket ettiğini düşündüren ince bir detaydır.

Sonuç

Taner, adalet ve vicdan duygusunun ayaklar altına alındığı 147'ler olayına kamuoyunun dikkatini çekmek, sorumluları eleştirmek ve mağdurları desteklemek için Dostoyevski'nin yarım kalan "Timsah" öyküsüne yaptığı bazı değişiklik ve ilavelerle tiyatro / radyo oyununa uyarlamıştır. Bu uyarlamanın özünü, her iki eserde de otoriteyi temsil eden "timsah" simgesi oluşturmaktır. Dostoyevski'nin Çarlık Rusyası'nın geleneksel toplum yapısında gördüğü birtakım aksaklıkları alaya almak için kaleme aldığı öykünün merkezinde yer alan "timsah", daha geniş bir ifadeyle "canavar" simgesi, mitolojiden destanlara, efsanelerden edebiyatın en eski ve en önemli metinlerine kadar toplumsal çöküşü, baskıyı ve adaletsizliği, otoritenin yozlaşmasını anlatmak için kullanılmıştır. Canavar simgesinin bu evrensel niteliği, Taner'i Dostoyevski'nin öyküsünü tamamlamaya ve kalemini daha rahat geçirdiği tiyatro türüne uyarlayıp sosyal bir eleştiri eseri ortaya çıkarmaya iten en önemli etken olmalıdır. Taner'in bir dizi ilaveler ve değişikliklerle ortaya çıkardığı bu uyarlama, Dostoyevski'nin pek çok farklı konuda eleştirilerini ifade etmesine imkân veren çok-katmanlı anlatısını tek mesaja indirgemiş, dolayısıyla estetik bakımdan zayıflatmıştır. Bu durum, kuşkusuz, Dostoyevski'nin daha geniş ölçekli öyküsünün tersine, oyunun doğrudan 147'ler olarak bilinen öğretim görevlilerin haksız biçimde görevlerinden uzaklaştırılmaları gibi aktüaliteye dair özel bir olayı odağa almasından kaynaklanmaktadır.

Ancak, oyunun bir başarısı olarak, metnin kuyusunu kazdığı bürokrasi eleştirisi nispeten genişletilerek ortaya darbe karşıtı ve anti-militarist bir söylem çıkartılmıştır. Bu bakımdan, Taner'in, Dostoyevski'nin öyküsünün estetik bakımdan aşağı çektiği, ancak metnin çoklu anlam düzeylerinden/mesajlarından birini alarak genişlettiği ileri sürülebilir. Sonuç ne olursa olsun, Taner'in Dostoyevski'ye ait öyküdeki mizah yönünü ve bürokrasi eleştirisini büyük Rus yazarından daha belirgin hale getirdiği ortadadır. Dostoyevski için çok tanıdık olmayan bu alan, Taner'in en rahat yürüdüğü edebî zemindir.

Haldun Taner, 147'lerin hukuk mücadelesine kamuoyunun dikkatinin yönelmesini sağlayan ve böylelikle davanın seyrini değiştiren bu oyunuyla mizahın ve eleştirinin gücünü göstermiş; esinini borçlu olduğu

Dostoyevski'nin yaklaşık yüz yıl ardından edebiyatın adalet ve vicdan gibi evrensel meselelerini bir kez daha ortaya koymuştur.

Kaynakça

- Borges, J. L. (2016). *Düşsel Varlıklar Kitabı*. Çev. C. Üster. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çelik, T. S. (2016). "Edebiyatta Grotesk Kavramı." *Grotesk*. Yay. haz. Şebnem Pala Güzel. Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Dell, C. (2014). *Canavarlar Garip Yaratıklar Kitabı*. Çev. N. Elhüseyni. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dostoyevski, A. (2004). *Fyodor Dostoyevski*. Çev. M. T. Yalım. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Dostoyevski, F. M. (1975). *Bir Yazarın Günlüğü-1873*. Çev. E. Altay. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Dostoyevski, F. M. (2002). *Timsah*. Çev. D. Canefe ve D. Yardımlı. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Enginün, İ. ve Kerman, Z. (Haz.) (2015). *Günlüklerin Işığında Tanrımar'la Başbaşa*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Erez, S. ve Taner, D. (2008). *Haldun Taner'in Timsahı*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Ewers, H. H. (2018). "Çocuklara mı Yetişkinlere mi? Geçmişte ve Günümüzde Çocuk Edebiyatının Birden Çok Kitleye Hitap Etmesi." *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*. Çev. Ş. Ş. Yiğitler. C. 3, S. 6. Temmuz-Aralık 2018, ss. 15-21.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan-Veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti*. Çev. Semih Lim. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kayalı, K. (2012). *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kearney, R. (2012). *Yabancılar, Tanrılar ve Canavarlar-Ötekiliği Yorumlamak*. Çev. B. Özkul. İstanbul: Metis Yayınları.
- Korkmaz, E. (2010). *Simgeler Sözlüğü*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Said, E. W. (2009). *Entelektüel-Sürgün, Marjinal, Yabancı*. Çev. T. Birkan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Urgan, M. (2015). *Bir Dinozorun Anıları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Osmanlı'da Bir Konargöçer Problematığı: Yerleşikler ve Vergi Eminleri Meselesine Dair

Şeyda Büyükcan Sayılır¹

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Türk, Türkmen ve yörük kimliklerine bakışı ve bu hususun politikalarına olumlu yada olumsuz yansımaları farklı dönemlerde değişik uygulamalarla karşımıza çıkmaktadır. Çoğunlukla bu uygulamalar, arşiv belgelerini gören araştırmacının, Devlet'in yörük ve Türkmenler üzerinde ya dini açıdan yada etnik açıdan bir baskı oluşturduğu ve dolayısıyla konargöçer ve yerleşik reaya arasında bir ayırım yapıldığı yanılığine düşmesine sebep olur. Oysaki eldeki verileri dönemin konjunktürel gelişmeleri ışığında değerlendirmek ve bu kapsamda geçici/kalıcı politikalar ve uygulamaların izini sürmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu çerçevede kalmak üzere, çalışmada konargöçerler üzerinde, özellikle Devlet'in kontrolünü yitirmeye başladığı son dönemlerde oluşan baskı ve bu baskının yerleşikler bazında manevi; vergi eminleri, mültezimler ve voyvodalar özelinde de maddi yani ekonomik olarak baskı ve kontrolsüz/ illegal uygulamaları incelenmeye çalışılacaktır.

Konargöçerlerin devlet tarafından etkin olarak kullanımı aslında, 11 nci yüzyıldan itibaren Selçuklu Sultanları tarafından 24 Oğuz boyuna mensup kalabalık göçer Türkmen kitlelerinin Türkistan, Horasan ve Azerbaycan'dan Anadolu'ya sevk edilerek onlara burada yurtlar verilmek suretiyle yerleştirilmeleriyle, Anadolu'da Türk nüfusun yerli halka oranla süratle çoğalması ve dolayısıyla hakim duruma geçmesiyle başlamıştır. Anadolu'ya sevk edilerek kendi sınırları içerisinde yerleşik düzene vermiş oldukları zarar ve ziyana bertaraf etmeyi de hedefleyen Selçuklu yöneticilerinin Türkmenlere bakışını Nizamülmülk şu sözlerle dile getirmiştir: *"Her ne kadar sayıları çok olan Türkmenlerden üzüntü husule gelmişse de, onların Devlet üzerinde çok hakları olmuştur. Zira Devlet'in başlangıcında hizmet etmişler ve sıkıntı çekmişlerdir."* (Nizamülmülk, 2015, s. 176) Bu yurt tutma ilk yıllarda o kadar kuvvetli olmuştur ki 1085 tarihlerinde Avrupa'da Anadolu'ya Turguie denildiği görülmektedir. Anadolu'ya yerleşen Oğuz (Türkmen) kitleleri aile başbuğlarının veya yurt tuttıkları bölge, yöre ve oymak adlarına göre isim almış ve yeni boy ve oymaklar meydana getirmişlerdir. Daha sonra bu Türkmen zümreleri, zaman zaman birleşmek suretiyle, çeşitli adlar altında, büyüklü-küçüklü birçok devlet kurup o devir siyasi tarihinde önemli roller oynamışlardır (Sakin, 2010, s. 52; bkz. Sümer ve Sevim, 1971).

Türkmenlerle Osmanlı Beyliği'nin ilişkisi ise, Oğuz neslinden ve Kayı boyuna mensup olan Osmanlı Devleti'nin atası olarak kabul edilen Süleyman Şah'ın, konar-göçer Türkmen aşireti ile birlikte Anadolu'ya göç etmesiyle başlamıştır. Söz konusu bu aşiretler, devletin kuruluş aşamasında çok büyük vazifeler almışlardır. Özellikle Bizans sınırını kendilerine yurt tutmuş ve buradan gelecek tehlikelere karşı siper olmuşlardır. Bu dönemde kefereye yapılan pek çok cihattan sonra aşiret düzeninden devlet düzenine geçilmiştir. Dönemin kaynaklarında, vakanüvisler tarafından hem padişahın hem de askerlerin Türklüğü sıklıkla vurgulanır. (Gündüz, 1998, s. 86) Bunun yanı sıra akılları karıştıran ve bu konunun sorgulanmasına asıl sebep olan mevzu, bazı kaynaklarda Anadolu'ya yapılan akınlar sonucunda tutsak alınan Rum ve Ermeni asıllı genç çocuklardan askerliğe elverişli olanların eğitilerek hassa ordusuna alındıklarına dair ifadelerdir. Zamanla bunların sayısının *"Türklerin kıskançlığını"* çekecek derecede çoğaldığı ve hatta Melikşah devrinde ordudan kovulmalarına sebep olduğu yönündeki ifadeler, henüz Osmanlı'dan da önce kurucu ana unsur olan Türklerin, yönetimde geri plana atılmaya

---

¹ Şeyda Büyükcan Sayılır, Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, sbuyukcan@ogu.edu.tr

mı çalışılıyor şüphelerinin oluşmasına sebep olmuştur. Sözkonusu bu Rum ve Ermeni asıllı kölelere, Türk terbiyesinin verildiğinden ve Türkçe adlar konulduğundan da ayrıca bu kaynaklarda tafsilatlı olarak bahsedilmektedir.²

Osmanlı döneminde ise Türkmen ve yörüklerle devlet arasında ilk çatırdamalar, Osmanlı'nın Anadolu'ya yönelmesi dolayısıyla diğer Türk beyliklerinin Anadolu'da sahip oldukları toprakların daralması veya ellerinden çıkma korkusu yaşamalarıyla başlamıştır. Karamanoğlu İbrahim Bey'in I. Murad'a söylediği, "*Leşkerüm leşkeriince vardır. Eğer barışsın barışırım. Uruşursın uruşurum. Derdine derd merkine merk veririn.*" sözleri o dönemde "*fitne ve fesad çıkarın topluluğun Osmanlılarla boy ölçüşebilecek kadar küstablaşması*" olarak yorumlanır. Aslında bu yaklaşım bundan sonraki her türlü Türkmen ayaklanması için geçerli olacaktır. Bundan böyle Türkmenler, "*Kötü zanlı, eşkezya, bi-had Türkmen, bir bed-fül barami Türkmen, bi-asl Türkmen, etrak-i bi-idrak, ayak takımı, andında durmaz...*" gibi sıfatlarla anılmaya başlayacaktır. Burada Gündüz'ün tespiti, Devlet'in 14 ve 18 nci yüzyıllardaki politikasına bakıldığında, henüz o dönemde etnik milliyetçilik Türkler arasında yayılmadığından hanedan taassubu ve topraklara sahip olma güdüsünün daha baskın olduğu yönündedir. O dönem Anadolu'da Osmanlılara karşı direnecek yegâne güç, bu toprakların mutlak hakimi durumuna gelmiş olan Türk beylikleri olduğuna göre, Osmanlı Devleti için de o halde "düşman", bu Türkmenlerdir. Devlet'in aşiret geleneklerini terk ederek hızla merkezileşmesi ve bunu gerçekleştirirken gayr-i Türk unsurlardan (Müslüman olup Türk'e özgü bir hayat tarzı benimseseler dahi) istifade ederek kendisine "mutlak sadakat" esasına göre hizmet edecek bir "kullar sınıfı" meydana getirmesi (Gündüz, 1998, s. 90), Devlet'in reaya ve dolayısıyla "şekavetle maruf" Türkmenlerle ilişkilerinde ve bakış açısında belirleyici olmuştur. Dolayısıyla Devlet'in bu tavrından belki de "cesaret alan" reaya ve devlet görevlileri, konargöçer toplumun sosyal ve ekonomik yaşamını olumsuz anlamda etkilemiş, baskı ve şikayetlerini arttırmış; sonunda da bu durum konargöçerlerin Devlet'in dışında en büyük ikinci problemini oluşturmuştur.

16 ncı yüzyılda Anadolu birliğini sağlayıncaya kadar, kendilerine rakip ve savaş halinde oldukları Türkmen devletlerinin konargöçer tebaalarından ayırmak için aynı dil, din ve sosyal yaşamı sürdüren ve "*isyancı olmayan, yerleştirilmeye itiraz etmeyen, kendilerine bağlı*" olan konargöçerlere yörük demişlerdir. Bu yüzyılda daha ziyade Türkmen kelimesi ile vasıflandırılan yerler, 16 ncı yüzyıl öncesi sınırları dışında kalan Halep Türkmenleri, Diyarbakır (Bozulus³), Dulkadirli ile Bozok'taki göçerlerdir. Daha sonra bu isim, Halep Türkmenleri ile Bozulus'a münhasır kalmıştır. Bu nedenle her iki gruptan 18 nci yüzyıldan itibaren Orta ve Batı Anadolu'ya gelenler dahi, Türkmen olarak anılmaya devam etmiştir. Hatta bu adlandırma, köylerde ve kasabalarda yerleştikten sonra da devam etmiştir.

Orta ve Batı Anadolu'da bazı yerlerde Türk olarak adlandırılan köyler, 15-16 ncı yüzyıldan önce yaşayan ve yerleşen yörüklerin kurduğu köylerdir. Türkmen köyleri ise 17 nci yüzyıldan itibaren Orta ve sonra Batı Anadolu ile Marmara bölgesine göç etmiş ve son asırlarda oralarda yerleşmiş Bozulus, Halep Türkmenleri ve Yeni-il'e mensup konargöçerler tarafından kurulmuş olanlardır. Osmanlı yönetiminin konargöçerleri yerleştirme için gösterdiği çabalar, daha çok Türkmenler üzerinde etkili olmuştur (Sakin, 2010, s. 39, 40; bkz. Orhonlu, 1987).

Devletteki çözülme ve bozulmanın bir etkisi olarak, miri toprak sisteminde yapılan değişiklikler ve devamındaki baskıların, sadece konargöçerler üzerinde değil aynı zamanda tüm raiyyet üzerinde de hissedildiği

² 14 ncü yüzyıl Memlük devri müverrihlerinden biri olan İbnü'd-Devâdâr'da, Hamdullah-ı Kazvî'nin Tarih-i Güzide'sinde ve diğer bazı Farsça metinlerde bu ifadelerin geçtiğinden bahsedilmektedir. **Bkz.** F. Sümer-Ali Sevim, **a.g.e.**, s. XVI.

³ Akkoyunlu Türkmen Devleti'nin çekirdeğini Bozulus adlı bu göçer gruba mensup cemaatlerin önemli bir kısmı, Halep Türkmenleri ve Dulkadirli Türkmenlerinden oluştuğu bilinmektedir. Bunlar, Diyarbakır merkez olmak üzere kuzeyde Erzurum ve Gürcistan'a, güneyde ise Mardin'in güneyindeki Deyr-i Zor'a kadarki geniş bir sahaya yayılmışlardı. 16 ncı yüzyıl sonlarına doğru, Orta ve Batı Anadolu'ya yayılan Bozulus Türkmenlerinin, Diyarbakır'da yaşayanları, Kanuni döneminde "padişah hasası" reayası statüsünde idiler. Ayrıntılı bilgi için **bkz.** İlhan Şahin, **Osmanlı Döneminde Konar-göçerler**, Eren Yayınları, İstanbul 2006, s. 191.

görölmüştür. 17 nci yüzyıl sonlarında başlayan uzun, sık ve büyük çoğunluğu yenilgiyle sonuçlanan savaşların 18 nci yüzyıl boyunca devam etmesi Osmanlı maliyesi üzerinde bir yük oluşturmaya başlamıştır. Ortaya çıkan bu mali bunalım, tımar sisteminin çözölmelerini, vergi toplama usulünün iltizama dönüşmesini ve nihayetinde varlıklı yerel güçlerin mali, siyasi ve askeri alanda etkin olmalarına zemin hazırlamıştır. Rüşvet, yaygınlaşmış, hak sahipleri haklarını alamamış, liyakati olmayanlar önemli görevlere getirilmiştir. Dönemin vakanüvisleri ve kaynakları da aynı gelişmelerden rahatsızlıklarını ve bunların toplumla devlet arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirdiğini sıklıkla vurgulamışlardır. Padişahların ve devlet yetkililerin adalete uygun davranmaları ve fukarayı zor durumda bırakmamaları gerekliliğinden bahsedilerek, kanun-ı kadime uygun hareket edilmesi gerekliliğinin altı çizilmiş; eskiye özlem, bu eserlerin ana nasihat konuları arasında yer almıştır. Bu eserlerde genel olarak, “*dindar ve dürüst casuslar tutup devlet memurlarını teftiş etmek*” de, “*faiż yiyene, alana ve verene hakıyla ceza kesmek*” de bulunan çözümler arasındadır.⁴

Kanuni Sultan Süleyman devri Vezir-i Azamı İbrahim Paşa'ya ithaf edilen ve 1529 yılında bir Osmanlı Kadısı olan Hüseyin b. Hasan es-Semerkandi'nin kaleme aldığı “*Letâifü'l-Efkar ve Kâşifü'l-Esrar*” adlı eserinde de defalarca “*zulme mani olup vergileri düşük tutmak*”tan bahsedilmiş; “*emr-i bi'l-ma'rıf ve nehy-i ani'l-münker prensibine dikekat etmek*” ile “*dindar, salih amel işleyen ve takva sahibi*” olmayı yüceltmıştır (Kavak, 2012, s. 104).

Osmanlılar 16 ncı yüzyılda Anadolu birliğini sağlayıncaya kadar, kendilerine rakip ve savaş halinde oldukları Türkmen devletlerinin konargöçer tebaalarından ayırmak için aynı dil, din ve sosyal yaşamı sürdüren kendilerine bağlı konargöçerlere *yörük* demişlerdir. Bu yüzyılda daha ziyade *Türkmen* kelimesi ile vasıflandırılan yerler, 16 ncı yüzyıl öncesi sınırları dışında kalan Halep Türkmenleri, Diyarbakır (Bozulus), Dulkadırlılar ile Bozok'taki göçerlerdir. Daha sonra bu isim, Halep Türkmenleri ile Bozulus'a münhasır kalmıştır. Bu nedenle her iki gruptan 18 nci yüzyıldan itibaren Orta ve Batı Anadolu'ya gelenler dahi, Türkmen olarak anılmaya devam etmiştir. Hatta bu adlandırma, köylerde ve kasabalarda yerleştikten sonra da devam etmiştir. Orta ve Batı Anadolu'da bazı yerlerde Türk olarak adlandırılan köyler, 15-16 ncı yüzyıldan önce yaşayan ve yerleşen yörüklerin kurduğu köylerdir. Türkmen köyleri ise 17 nci yüzyıldan itibaren Orta ve sonra Batı Anadolu ile Marmara bölgesine göç etmiş ve son asırlarda oralarda yerleşmiş Bozulus, Halep Türkmenleri ve Yeni-il'e mensup konargöçerler tarafından kurulmuş olanlardır. Osmanlı yönetiminin konargöçerleri yerleştirme için gösterdiği çabalar, daha çok Türkmenler üzerinde etkili olmuştur (Sakin 2010, s. 39, 40.) Yerleştirme öncesi ve sonrası Osmanlı Devleti'nde konargöçer teşekküller, sınırları belirlenmiş bir sahada idari ve mali bir hüviyete sahip olarak yaylak ve kışlak hayatı sürdürmekteydiler. Bu teşekküllere, iktisadi durum ve nüfusları ile üzerinde konup göçtüğü vilayetin durumuna göre; sancak veya kaza statüsü verilerek, Osmanlı yönetim düzeni içinde idari bir birim olarak yer almaktaydı. Oğuzlarda (Türkmenler) il'i meydana getiren teşekküllerin her birine boy ve bu boyların başlarında bulunanlara da boybeyi adı verilmekteydi. Boylar da kendi aralarında kabile, tir, cemaat, oba gibi daha alt birimlere ayrılmaktaydı. Cemaat mensupları nereye giderse gitsin statüsünü değıştirmiyor ve böylece konargöçerlerin dağılması önlenmiş oluyordu. Bu yapı içinde kendilerini yöneten ve bir anlamda geleceklerinin garantisi olarak gördükleri beylerine ve/veya dini reislerine sarsılmaz bir bağla bağlı kalıyorlardı. Konargöçerler, sıkı bir gelenek, adet ve örf ağı içinde yaşıyorlardı. Bu açıdan özellikle vergi verirken devlete karşı sorumlu olan ve kendilerine bir anlamda “referans” olan kethüda ve boybeylerine karşı son derece bağlı idiler.

Osmanlı Devleti'nde vergi mükellefi reaya sınıfına mensup olan konargöçerler, yaşam tarzlarına uygun olarak başta adet-i ağnam olmak üzere, resm-i yaylak, resm-i kışlak, resm-i ağıl, bâd-ı hevâ ve diğere bazı vergiler

⁴ Osmanlı'da çözölmeyi görüp alınması gereken önlemleri kendi hayat görüşlerine göre sunan yazarlar ve eserleri kısaca şunlardır: Gelibolulu Mustafa Ali'nin Nushatı's-Selatin, Hırzü'l-Mülük (III. Murad dönemine ait-yazarı bilinmiyor), Hasan Kafi'nin Nizam-ı Alem, Veysi'nin Habnâme, Kitab-ı Müstetâb, Koçi Bey Risalesi, Veliyüddin Telhisleri, Kanunnâme-i Sultanî, Kitab-ı Mesalihi'l-Müslimin, Düstüru'l-Amel, Telhisü'l-Beyan fi Kavanini Âli Osman, Nesayihü'l-Vüzera vel Ümera. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Öz, **Kanun-ı Kadimin Peşinde, Osmanlı'da “Çözölmeye” ve Gelenekçi Yorumcuları**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015.

öderlerdi. Sürülerini miri yaylaklarda veya tımar sahibinin arazisinde otlatan konargöçerler resm-i yaylak veya resm-i otlak adıyla bir vergi öderlerdi. Yaylak resmi, yılda bir defaya mahsus olmak üzere bazı yerlerde sürü başına, bazı yerlerde ise koyun başına alınmaktaydı (bkz. Genç, 2000; bkz. Gücer, 1964). Bu resmin tahsili aslında yolsuzluklara oldukça açıktır. Şöyleki, normalde sürü sahibi göçerlerden alınan bu resm, yolsuzlukların ayyuka çıktığı zamanlarda, sürüsü olmayan yörüklerden de alınmıştır. Hatta bazılarında iki defa veya daha fazla alınmış olması sebebiyle de, özellikle Doğu Anadolu'da 15.000 haneden fazla bir kalabalık teşkil eden Bozulus gibi göçerlerden, Murat suyundan yaylaya geçerken toptan alınmak suretiyle bu yolsuzluklar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.⁵

Bir sipahinin tımarında daimi olarak oturan sürü sahiplerinden yaylak resmi alınmaz, bu resim ancak başka tımarlara gelip bir tımar da hayvanlarını yaylatıp otlatan sürü sahiplerinden alınmaktadır. Diğer tımarlardan veya sancaklardan gelip geçen sürülerden alınmaz; ancak bu sürüler, geçerken 3 günden fazla kalırlarsa, o zaman yaylak resmi alınmaktadır. (Barkan, 1943, s. 133, 134) Bu kapsamdaki bir kanunun da konargöçerlere yönelik yerleşik yaşamı özendirici ve hatta teşvik edici kanunlardan biri olduğu akla gelmektedir. Dolayısıyla da aynı zamanda da yerleşiklerle konargöçerler veya sipahiler arasındaki sorunlarda, sözkonusu bağ, bahçe veya tarlada kaç gün kalındığına bakılan ve bu yönüyle sıklıkla başvurulmuş kanunlardan biri olduğu şüphesizdir.

Konar-göçerler ictimâ'î malî sistem içerisinde tımarlı reaya statüsünde idiler. Bunlar yaylak ve kışlaklarının dahil bulunduğu tımar veya vakıf arazisinde tıpkı tımarlı reaya gibi üretimlerinden toprak sahiplerine vergi ödüyorlardı. Bunlar kanûnlarında gösterilen âdet-i ağnâm, ağıl resmi, yaylak ve kışlak resmi, otlak resmi, çift resmi, dönüm resmi, 'arûs resmi, yava (kaçkun) akçesi, bâd-ı hevâ gibi vergilerdi. Bir aşiret bazen müstakil bir vergi birimi teşkil ediyor ve hâsıl olan vergileri voyvodalık şeklinde toplanıyordu.⁶ Örneğin, Fatih Kanunnamesinde çift resmi ile ilgili olarak belirlenen miktar 22 akçedir. Bu miktar, 16 ncı yüzyılda asgari 22 azami 70 olarak belirlenmiştir. Yörükler ve diğer göçerler, dağdan veya hâlî araziden bir çiftlik yer ihya ederse, daha az, aynı yeri köylü yani yerleşik ihya ederse, daha fazla resm alınmaktadır. Konargöçerler, reaya ait bir yer ziraat ederlerse defterde daha önce yazılı resmi neyse onu verir, eksik vermezler. Buradan anlaşıldığı üzere ödenmesi gereken vergiler kanunlarla sabit olup konargöçerlere boş arazilerin, yerleşik köylülere göre daha düşük bir vergiyle ziraat hakkının verilmesi, Devlet'in onları yerleştirme gayretleri çerçevesinde değerlendirilmelidir. Vergi toplayıcılarla konargöçerler arasındaki sorunlar daha ziyade, buldukları yeri terk edip gittikten sonra yeni yerlerinde oluşan vergi meselelerinin çözümünde ortaya çıkmaktadır. Mesela Kocacık Yörükleri Kanunnamesi (Barkan, 1943, s. 262-264) ve Silistre Livası Kanunnamelerinde (Barkan, 1943, s. 272-277) yörüklerle ilgili olarak, çifti olmayan evli yörükler oturdukları köyün sipahisine tımar sınırında bir müddet oturup ziraat ettikten sonra göçüp, bir başka yere giderlerse, tımar sahibi bunları yerine getiremez veya çiftbozan resmi isteyemez (Barkan, 1943, s. 278-289). Çünkü yörüklerin ellerinde özel beratları bulunmaktadır. Bunlar her nereye giderlerse gitsinler, oraya, gittikleri yeni yere, öşr ve resmlerini verirler. Oradan göçüp başka yere gitmek istediklerinde sipahi kendilerine mani olamaz. Şayet ellerinde temessük yoksa âdet ve resmlerini daha önceki sipahi almalıdır (Barkan, 1943, s. 264).

⁵ Fırat Nehri'nin bir kolu olan Murat suyu, konargöçer grupların önünde hat şeklinde bulunuyordu. Konargöçer kalabalık grupların buradan geçişleri esnasında, görsel bir şölen yaşanıyor. Bozulus aşiretlerinin kışlağı, Diyarbakır, Mardin ve Urfa üçgeninde olup Berriye adı verilen bölgede; yaylakları ise daha kuzeyde Doğu Anadolu'nun yukarı bölümlerindeydi. 1583 tarihli söz konusu Yeni il Vilayet Kanunnamesi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, **XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları Kanunlar I**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1943, s. 75-86.

⁶ Ağnam resmi, yerliden, yörükten, eşkinciden ve yüzdeciden alınan olmak üzere, birkaç cinstir ve her birinden farklı miktarlarda alınır. Bazen, yörükle yerliden aynı miktarda alınır. Kütahya Kanunnamesinde yerli bir yörükün koyunlarından alınan ağnam resmi olarak aynı miktar ve iki koyuna 1 akçe alındığı zikredilmektedir. yalnız yörüklerin hayat ve maişetleri sürü ile kaim olduğundan, koyun ve keçileri kırılıp 24 veya daha az kalırsa bu duruma düşen yörükler "kara" olarak adlandırılır ve koyun bacı alınmaz. Bu şekilde sürüsü azalıp, fakir düşen yörükler bir sipahiden arazi tapulayıp yer ziraat ederlerse, o sipahiye yılda 12 akçe boyunduruk resmi verirler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Neşet Çağatay, "*Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resmler*", **DTCFD**, S. V, Ankara 1947, ss. 483-511.

Osmanlı'daki konargöçer aşiretlerin yönetim kademelerinde kadı (Ortaylı, 2016, s. 81), voyvoda/Türkmen ağası boybeyi, kethüda ve oymakbaşı unvanlarını taşıyan resmi statüde görevliler bulunmaktaydı. Hem aşiret hem de Devlet ile ilişkisi olan ve dolayısıyla her iki taraf arasında bir köprü vazifesi gören bu görevliler, özellikle Devlet'in reayadan gelen istek ve şikayetleri üzerine yapılan değişikliklerle⁷ veya devlet görevlilerinin yaptıkları haksız uygulama ve baskılar sebebiyle konargöçerler açısından sıkıntı yaratan durumların oluşmasına sebep olmuşlardır. Örneğin, voyvoda veya nam-ı diğer Türkmen ağası, vergi gelirlerinin idaresi yönünden padişah haslarına dahil olup mukataaya verilmek suretiyle idare edilen teşekküllerin vergi gelirlerinin tahsili ve idaresi için tayin edilen görevlilerdir. Asli görevleri aslında, aşiret kethüdaları tarafından tahsil olunan vergileri hazineye ulaştırmak ise de bazen kendilerinin de bu vergiyi tahsil ettikleri görülmekteydi (Gündüz, 1997, s. 110). Ayrıca voyvodalar, aşiretlerin bulunduğu bölgeye yakın bir merkezde oturur; ve tahsil edilen vergiden “ağalık” veya “voyvodalık” adlarıyla %25 oranında hisse alırlardı. Kethüdalar ise cemaatlerin her birinin başında bulunan sorumlu şahıslardır. Bunlar, boybeylerinden farklı olarak sadece kendilerine bağlı olan cemaatin sorumluluğunu üstlenmişlerdir. Kethüdaların görevi, vergi toplamak, uhdelerinde bulunan aşiretlerin nizamını sağlamak, tahrir yapılacağı zaman eminlere yardımcı olmaktır. Kethüdalar, kendilerine bağlı grubun yaylak ve kışlaklar arasındaki seyahatleri esnasında, çevreye zarar vermemeleri hususunda onlara kefil olmaktaydı. Bu kefalet, yüksek miktarda ceza ödemeyi gerekli kılıyordu (Sakin, 2010, s. 54, 55). Bu anlamda kethüdalar karşı konargöçerlerin, Devlet'e karşı da kethüdaların sorumluluğu büyüktü. Kethüdaların bu büyük sorumluluğu elbette Devlet tarafından karşılıksız kalmayacak ve belirli bir oranda vergi muafiyetinden yararlanacaktı. Bu vergi muafiyetiyle ilgili olarak Bozulus Türkmenlerinin boy beyleri ve kethüdalarının 300 koyun kadar olduğu fakat daha sonra bu muafiyetin aynı zamanda sefere iştirak bedeli de olan 150 koyuna kadar düştüğü görülmektedir. Bununla birlikte bu vergi muafiyeti meselesiyle ilgili olarak Devlet'e sıklıkla başvurulduğu da görülmektedir. Üstelik bu kişiler, “*torunluk, askerilik, imamet, hitabet vazifeleri*” gibi türlü bahane ve gerekçelerle başvuran boybeyi ve kethüdaların akrabalarından başkası değildir (Gündüz, 1997, s. 125). Kethüdaların Devlet'e konargöçerler için kefil olma meselesiyle ilgili olarak, 1639 tarihli bir vesikada, göçer taifesinden Çini Cemaati yörüklerinin Ilıca, Manisa civarından geçerken ekinlere zarar verdikleri takdirde bunu tazmin edeceklerine dair buldukları taahhüt, durumun anlaşılabilirliğini pekiştiren önemli bir belgedir (BOA, AE, SMHD.I., K. 171, G. 13129). Osmanlı idari ve hukuki düzeninde muhtelif konu ve durumlarda kişilerin kefillerinin şer'îye sicillerine kaydedilmesi yaygın bir uygulama olup reaya “kefalet-i müteselsile” ile birbirine adeta bağlanmışlardır (Saydam, 1997, s. 4-12). Devlet işlerinde çok sık kullanılan bu kefillik sistemi, kamu hizmetlerinin yürütülmesinde ortaya çıkabilecek muhtemel olumsuzlukları bertaraf etmek, kamunun zarara uğramasını önlemek ve toplumsal düzeni bozabilecek durumlara fırsat vermemek için kullanılmaktaydı. Alışlagelen bir uygulamanın dışında olarak, yani kethüdanın konargöçer için kefil olması hususunun haricinde, yerliden reyanın da konargöçerlere kefil olmasıyla ilgili olarak da belgeler mevcuttur. Bu belgelerden bir tanesi, konumuz açısından son derece önemlidir. Bu belgeyi önemli kılan aslında, yerleşiklerin konargöçerlerden rahatsızlığı konusundaki şikayeti üzerine içlerinden birkaç yerleşik konargöçerlere sahip çıkması ve onlara kefil olmalarıdır. 1674 tarihli bu belgede, Süleymanlı kazasına tabi Büyüklü köyü sakinleri Türkmen taifesinden Kadılı cemaatine mensup kişilerin kendi köyleri yakınlarına gelip çadır kurmaları üzerine bu durumdan rahatsız olduklarını mahkemeye bildirmişlerdir. Bunun üzerine aynı köyde yaşayan İbrahim bin Han, Mahmut Ramazan bin Ramazan ve bazı kişiler, konargöçerlerin köye bir zarar verdikleri takdirde kendilerinin bunu tazmin edeceklerine dair kefil olmuşlardır (Selçuk, 2008, s. 31).

⁷ Bazı sancakların sarp ve dağlık olması ve dolayısıyla buralara uygun yerleşim yerlerinin yapılamaması, ziraatin meşakkatli olması gibi sebeplerle Kanun-ı Osmanî'ye uygun olmayan hususlar için reayadan gelen istek ve şikayetleri de dikkate almak suretiyle birtakım değişikliklere gidiyordu. Bu kapsamda resm-i çift vergisi düşük olan yerler yükseltilmiş, yüksek olan yerler düşürülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, a.g.e., s. LXIV-LXVIII.; Ayrıca bkz. Osman Gümüşçü- Emine Erdoğan Özünlü, “Osmanlı Devleti'nin “Resm-i Çift” Uygulamalarını Yeniden Düşünmek”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXI/1, İzmir 2016, s. 199, 200. (ss. 177-217.)

Konargöçerlerin sıkıntısı her anlamda büyüktü. Bir yanda sorumlu olduğu boybeyi, diğer yanda kendilerine kefil olan Türkmen ağası/kethüdasını zor durumda bırakmama zorunluluğu, beri yanda kanun-ı kadime aykırı hareket ederek kendi nam ve hesabına çalışan bazı vergi toplayıcıları ve son olarak da yerleşik reayanın kendileriyle kimi zaman haklı kimi zaman da haksız olarak bitmek bilmez şikayetleri... Yerleşiklerle ilgili olarak, Danişmendli ve Bozulus Türkmenlerinin, Karahisar-i Sahip livasına bağlı kazalardaki reayanın kullandığı Komalar Yaylası'nı "zaptettiklerine" dair şikayetleri ve bu şikayetin incelenmek üzere bölgeye müfettiş gönderilmesi ile ilgili bir belge, (BOA, AE. SMMD. IV., K. 3, G. 285) yaşanan bu gerginliği gösteren güzel bir örnektir. 1752 yılına ait bir başka belgede ise, vergi toplayıcılarının suiistimal ve aşırılıklarından bahisle, konar göçer taifesinden olan Teke yörükleri mukataası reyası, ziraatçı değiller diye, voyvodalarına mal-ı mirilerini verdikleri halde dolaştıkları yerlerde "toprak bastı parası", "ayak teri parası", "geçit akçesi", "yaylak ve kıslak resmleri" istenerek kendilerine baskı yapıldığına dair bir şikayet olmuş ve devletin konargöçerlerin serbestilerine dokunulmaması hakkındaki hükmü de cevaben verilmiştir (BOA, C. ML., K. 260, G. 10671). Konargöçerlerin en çok yakındıkları hususun, hem haslar kalemine dahil oldukları zamanlarda, hem de malikane suretiyle idare edildikleri zamanlarda, özellikle tahsildarların tayin edilenden fazla vergi talep etmesi konusu olduğu görülmektedir.

Her ne kadar devlet elden geldiğinde bunları engellemek için mevcut kanunların teyid, teşvik, gizli teftiş ve hatta tehdit yoluyla (uzun ve şiddetli bedenen cezalandırma) kanuna muhalif hareket edilemeyeceğine dair defaatle adaletnameler yayınlansa da son dönemlerde uygulanmasında zorluklar yaşandığı görülmektedir. Bu zorluklara rağmen Devlet, "Mansıbımız alınmağla konulmayub eşedd-i azabb ile siyaset olunursuz", "Kadılar, dibekte döğülüüp belak olub ve beylerbeyiler subaşuları ve ümenâ ve ummâl ve sair zabıtlıdır, salb ve siyaset olunmak mukarrerdir.", "Mazhar-ı eşedd-i ikâb ve sezâ-yi hakaret ve itâb olursuz", "Kendüye amân ve zaman vermeyüb tığ-i hakaret ve seyfi siyaset ile hakından gelinmek mukarrerdir." gibi ifadelerle bu konudaki sert tutum ve tavrını açıkça ortaya koymuştur. Hatta suiistimal eden devlet görevlilerine karşı mallarının müsaderesi, asılma, küreğe konma gibi şiddetli cezaların da konulduğu görülmektedir (İnalçık, 1967, s. 88) Özellikle 18 nci yüzyıl boyunca iktisadi sıkıntılar ve devlet görevlilerinin usulsüz uygulamalarının şiddeti o derece artmıştı ki, göç edenler, göç etme sebebi olarak kadı, vali, cizyedâr ve diğer devlet görevlilerinin "mezalimlerinden" kurtulmak için göç ettiklerini ifade ediyorlardı (Özkaya, 1994, s. 81).

Anlaşıldığı üzere, konargöçerlerle ilgili olarak, ortada yekpâre ve tek başına bir "eşkıyalık ve şekavet hareketi" yoktu. Kaldı ki özellikle 17 nci yüzyılda Anadolu'nun belirli bölgelerinde, konargöçerlerle ilgili olarak yapılan bir çalışmada, onlar hakkında isnat edilen gasp, adam öldürme, yaralama ve eşkıyalık gibi suçların çok fazla görülmediği aksine yerleşiklerin konargöçerlerin mallarını yağmalama, gasp ve adam öldürme gibi suçlardan yargılandığı noktasında, kadı mahkemelerindeki sicillere yansıyan olaylar sıralanmıştır. 1600-1700 tarihleri arasındaki Türkmen cemaatlerinin alacak-verecek ve gasp meseleleri ile ilgili belgelerin bulunduğu bu çalışma, mevcut durumu açık bir şekilde ortaya koymakta ve 17 nci yüzyılda, özellikle Kayseri civarında, kısa süreliğine gelip yaylak olarak kullandıkları yerlerde konargöçerlerin yerleşik halkla iyi ilişkiler kurulduğu da yapılan diğer tespitler arasında görülmektedir (Selçuk, 2008, s. 48-64).

Devletin esas gayesi, genel olarak "zulm ve teaddi"nin her nereden gelirse gelsin sonlanmasıdır. Dönemine göre bu ibre, konargöçerlere kaymakta, zaman zaman da yerleşikleri göstermektedir. Çalışmamıza konu olduğu üzere, ibrenin konargöçerlerde olduğu dönemlerde Devlet'in bu sert tutumunun sebebi, konargöçerlerin sert geleneksel yapıları dolayısıyla onları gerek yerleşik hayata geçirmeye gerekse bir zapt u rapt altına almaya çalışan bütün merkezi yönetimlere ve kendilerine hor bakan yerleşiklere karşı kolay kolay uzlaşmaz bir psikoloji içinde olmalarında aranmalıdır. Çünkü konargöçer zümreler, sıkı ve sert tabiat şartlarıyla boğuşmak zorunda kalınan bir hayat sürdürdükleri, yağmaların dışında, genellikle geçimlerinin ana kaynağını, besledikleri at, deve ve koyun sürülerinin oluşturduğu, bu sebeple de bu sürüleri çok iyi bir şekilde doyurmak için ellerinden gelen her şeyi yapmaya hazır oldukları bilinmektedir. Nitekim Ahmet Refik'in eserinde de konargöçerlerle devlet

arasında, devletin istediği hizmetleri ağırdan almaları yada hiç yapmamaları, savaş zamanı çağrıldıklarında seferlere katılmayıp kaçmaları, hatta başka boylara saldırmaları, merkezi yönetimin düzene sokmaya çalıştığı anda uyguladığı baskı karşısında ayaklanmaları hakkında belgelerde birtakım sıkıntılardan bahsedilmiştir (Ahmet Refik, 1989) Dolayısıyla Devlet zaten geleneksel olarak yerleşiklerin yanında yer almak durumunda (Tabakoğlu, 1999, s. 17-31) ve varlığını göstermek zorundadır.

Sonuç olarak;

Osmanlı toplumsal ve ekonomik yaşamında, reaya içinde, yerleşik-yerleşik olmayan arasındaki mücadeleyi ve devlet yöneticileriyle konargöçerler arasındaki ilişkileri belirleyen ana unsurların başında kanun-ı Osmanî'ye uyulmaması, ekonominin bozulması, devlet nazarında dönemin konjunktürel travması, hariç-ez-defter uygulama ve zorlamaların ortaya çıkması, rüşvet, görevin suiistimali ve göç olgusunun kontrolsüz bir hale gelmesi gibi etkenlerin yaşanması, merkezi otoritenin sarsıldığını ve Devlet'in hızla çöküşe doğru bir sürece geçtiğini gösteren önemli belirtilerdir. Devlet'in konargöçerlere karşı belki de istemsiz olarak "*dikkat edilmesi ve kontrol altına alınması gereken bir unsur*" şeklinde oluşturduğu algının temelinde de geçmişteki isyan ve ayaklanmaların olduğu görülmektedir. Özellikle Selçuklu yönetimi ile pek çok problemi olan konargöçer Türkmenlerin Baba İlyas-ı Horasanî önderliğinde giriştiği Babailer İsyanı'nın⁸ geçmişte yarattığı duygusal tahribat, Devlet'teki "*zapt u rapt altına alınması gereken konargöçer aşiretleri*" algısının psikolojik alt zeminini oluşturan etmenlerden biriydi. Devlet'in bu gibi kişilere karşı, her ne olursa olsun etnik kimliğine bakmaksızın, ekonomik olarak kanunlarla belirlenmiş kurallara uyulmadığı ve vergi tahsili yapılmadığı/yapılmadığı takdirde, vereceği cezalar da son derece net ve şedid olacağı malumdu. Tabi burada merkezi otoritenin sarsılmaya başladığı, her kasaba ve karyeden düzenli haber alınmadığı yada takiplerin düzenli yapılmadığı dönemlerde, devlet görevlilerinin, konargöçerler kurallara uysalar dahi, onlara baskı yaptığı ve vergi muafiyeti de olsa, çeşitli suiistimallerde buldukları görülmektedir.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

BOA, AE, SMHD.I., K. 171, G. 13129

BOA, AE. SMMD. IV., K. 3, G. 285.

BOA, C. ML., K. 260, G. 10671.

KİTAPLAR

Barkan, Ö. L. (1943), *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları Kanunlar I*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Genç, M. (2000), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Güçer, L. (1964), *XVI-XVII.[ie On altıncı-on yedinci] Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, No. 152. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Gündüz, T. (1997), *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri, Bozulmuş Türkmenleri (1540-1640)*, Ankara: Bilge Yayınları.

Nizamülmülk, (2015), *Siyasetname* (Çev: Mehmet Kanar), İstanbul: Say Yayınları.

---

⁸, Babailer İsyanı'ndan yola çıkılarak, isyan öncesi ve sonrası heterodoks İslam algısı yorumlanmış olup "*köylü şebre yürüdü*" değil "*konargöçer şebre yürüdü*" algısının tafsilatlı bir değerlendirilmesi ve bu eksende Osmanlı Devleti'nin de konargöçerlere/Türkmenlere bakış açısı için bkz Ahmet Yaşar Ocak, **Babailer İsyanı, Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü**, Dergah Yayınları, İstanbul 2014. Söz konusu bu eserde, ortaçağ Selçuklu Devleti ile Türkmenler arasında dini ve etnik değil kısmen "İranlaşmış" merkezi iktidar ve şehirli kesimle, zor ekonomik şartlar altında yaşayan yarı-göçebe Türkmen kesimi arasındaki ekonomik ve sosyal çatışma olduğu kanaati ağır basmaktadır.

Ocak, A. Y. (2014), *Babailer İsyanı, Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, İstanbul: Dergah Yayınları.

Orhonlu, C. (1987), *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İsyanı*, İstanbul: Eren Yayınları.

Ortaylı, İ. (2016), *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, İstanbul: Kronik Yayınları.

Öz, M. (2015), *Kanun-ı Kadimin Peşinde, Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Özkaya, Y. (1994), *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, Ankara: TTK.

Sakin, O. (2010), *16. Yüzyıl Osmanlı Arşiv Kayıtlarına Göre Anadolu'da Türkmenler ve Yörükler, (Boylar-Kabileler-Cemaatler)*, İstanbul: Ekim Yayınları.

Sümer, F. ve Sevim, A. (1971), *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çevirileri)*, Ankara: TTK.

Şahin, İ. (2006), *Osmanlı Döneminde Konar-göçerler*, İstanbul: Eren Yayınları.

Refik, A. (1989), *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, İstanbul: Enderun Basımevi.

MAKALELER

Çağatay, N. (1947), Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resmler, *DTCFD*, (V), Ankara, 483-511.

Gündüz, T. (1998), Osmanlı Tarih Yazıcılığında Türk-Türkmen İmajı, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Araştırma Dergisi*, (7), İstanbul, 85-92

Gümüüşçü, O. ve Özünlü, E. E. (2016), Osmanlı Devleti'nin Resm-ı Çift Uygulamalarını Yeniden Düşünmek, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXI(I), İzmir, 177-217.

İnalcık, H. (1967) Adaletnâmeler, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, II(3-4), Ankara, ss. 49-142.

Kavak, Ö. (2012), Bir Osmanlı Kadısının Gözüyle Siyaset: Letâifü'l-Efkâr ve Kâşifü'l-Esrâr Yahut Osmanlı Saltanatını Fıkıh Diliyle Temellendirmek, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42(1), İstanbul, 95-120.

Saydam, A. (1997), Kamu Hizmeti Yaptırma ve Suçu Önleme Yöntemi Olarak Osmanlılarda Kefalet Usulü, *Tarih ve Toplum*, (164), 4-12.

Selçuk, H. (2008) Kayseri ve Çevresinde Bulunan Türkmen Oymaklarının Yerleşik Halkla Münasebetleri, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Yörükler ve Türkmenler*, (ed. Hayati Beşirli-İbrahim Erdal) Ankara, 27-69.

Tabakoğlu, A., (1999), Osmanlı İçtima Yapısının Ana Hatları, *Osmanlı*, İstanbul, 17-31.

Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Ailelerinin Okuma Yazmaya Hazırlığa İlişkin Uygulamaları

Şeyda Kılıç¹

H. Gözde Ertürk Kara²

Giriş

Literatürde erken okuryazarlık olarak da adlandırılan okuma yazmaya hazırlık, çocukların ilkokula başlamadan önce kazanmaları beklenen okuma ve yazma becerisine ilişkin ön bilgi, beceri ve tutumları içermektedir. Alan yazın incelendiğinde birçok araştırmada okuma yazmaya hazırlık becerilerinin ilk okuma yazma gelişimini etkilediği (Phelps, 2003; Lonigan, Burgess ve Anthony, 2000; Hurford, Schauf ve Bunce, 1994; Catts, 1991; Badian, McAnulty ve Duffy, 1990) ve çocuğun eğitimin ilerleyen kademelerindeki başarısını öngördüğü belirlenmiştir (Spira vd., 2005; Dickinson ve McCabe, 2001; Stevenson ve Fredman, 1990). Okuma yazmaya hazırlık becerileri; sözel dil becerisi, fonolojik farkındalık, yazı farkındalığı, alfabe bilgisi ve yazı öncesi yapılan yazı yazma deneyimlerini içermektedir (Coe, 2009; Griffith vd., 2008; Whitehurst ve Lonigan, 2001). Söz konusu bu beceriler, çocukların temel eğitimde okuma ve yazmayı öğrenmesine yardımcı olmaktadır. Okul öncesi dönemde yapılan görsel algı, işitsel algı, dikkat ve hafıza, tahmin etme, fonolojik farkındalık, kavramlara yönelik etkinlikler, el becerisi gerektiren uygulamalar, problem çözme ve kalem kullanma okuma yazmaya hazırlık becerilerini geliştirmeye yönelik çalışmalardır (MEB, 2013).

Okul öncesi eğitim kurumlarında çocuklarla gerçekleştirilen okuma yazmaya hazırlık etkinlikleriyle birlikte ailenin günlük hayatta çocuğa sunduğu fırsatlar da önemlidir (Özen Altınkaynak, 2014). Çocukların ilk öğretmenleri olarak tanımlanan aileler aynı zamanda çocuklarının en etkili okuma yazmaya hazırlık kaynaklarıdır. Aile bireylerinin erken çocukluk döneminde bulunan çocuk için iyi birer örnek olması çocuğun bu davranışları edinmesinde önemli derecede etkilidir (Oktay ve Polat Unutkan, 2003). Ailenin okuma yazmaya hazırlık becerilerini destekleme ile ilgili görüşleri çocuğun bu becerileri edinmesindeki bir başka önemli faktördür. Okuma yazmaya hazırlık etkinliklerine önem veren ve okul ile yakın işbirliği içinde olan ailelerin çocuklarının, okuma başarılarının da yüksek olduğu bilinmektedir (Çelenk, 2003). Okul öncesi dönemde çocuklarına kitap okuyan, hikaye kitapları alan, çocuklarıyla kütüphaneleri ziyaret eden, kafiyeli sözcük oyunları oynanan, birlikte tekerlemeler söyleyen, çocuklarına masal/öykü anlatan ailelerin çocukları kitap okumaya istekli olmakta ve okuma yazma konusunda yüksek başarı göstermektedir (Cassel, 2011; Hartas, 2011; Rodriguez vd, 2009; Perry, Kay ve Brown, 2008; Weigel, Martin ve Bennett, 2006; Son, 2006; Saracho ve Shirakawa, 2004; Baker ve Scher, 2002).

Ulusal alan yazın incelendiğinde, ailelerin çocuklarına okuma yazmaya hazırlığa ilişkin sundukları desteği inceleyen sınırlı sayıda çalışmaya rastlanmıştır (Keleş Ertürk, 2017; Arman, 2014; Altıparmak, 2010; Aydoğdu, 2017; Coşkun, 2016; Özen Altınkaynak, 2014; Büyüктаşkapu, 2012). Bu araştırmada okul öncesi dönemdeki çocukların ailelerinin okuma yazmaya hazırlığa ilişkin uygulamalarının incelenmesi amaçlanmıştır. Bununla beraber, çocuğa ve aileye ilişkin çeşitli özelliklerin ailenin okuma yazmaya hazırlığa ilişkin gerçekleştirdiği uygulamaların sıklığında anlamlı bir farklılık yaratıp yaratmadığı da incelenmiştir. Araştırmada ele alınan araştırma soruları şu şekildedir: 1. Okul öncesi dönemdeki çocukların aileleri okuma yazmaya hazırlığa ilişkin uygulamalara

---

¹ Şeyda Kılıç, Uzman, Milli Eğitim Bakanlığı, Okul Öncesi Eğitimi, seydakilic8989@hotmail.com

² H. Gözde Ertürk Kara, Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Okul Öncesi Eğitimi, gozdeerturk@aksaray.edu.tr

verdikleri önem ne düzeydedir? 2. Okul öncesi dönemdeki çocukların ailelerinin okuma yazmaya hazırlığa ilişkin uygulamaları gerçekleştirme sıklıkları ne düzeydedir? 3. Ailelerin okuma yazmaya hazırlığa ilişkin uygulamaları gerçekleştirme sıklıkları çocuğun cinsiyetine, yaşına, daha önce okul öncesi eğitim alıp almamasına, okul öncesi eğitimi alma süresine ve doğum sırasına göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir? 4. Ailelerin okuma yazmaya hazırlığa ilişkin uygulamaları gerçekleştirme sıklıkları anne ve babanın öğrenim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Yöntem

Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini için Aksaray İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden gerekli yasal izin alınmış ve merkez ile merkeze bağlı köylerde yer alan okul öncesi eğitim kurumları arasından basit seçkisiz örnekleme yöntemiyle altı bağımsız anaokulu ve beş ilkokula bağlı anasınıfı belirlenmiştir. Araştırmanın örneklemini bu okullara devam eden 224 çocuk ve aileleri oluşturmuştur.

Araştırma verilerinin elde edilmesinde; okul öncesi dönemdeki çocukların ailelerinin okuma-yazmaya hazırlık etkinliklerine verdikleri önem ve bu etkinlikleri uygulama sıklıklarını değerlendirmek için Nebrig (2007) tarafından geliştirilen ve Altıparmak (2010) tarafından Türkçe'ye uyarlanan Okuma Yazmaya Hazırlık Anketi, demografik özellikleri belirlemek amacıyla araştırmacılar tarafından geliştirilen Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Nebrig (2007) tarafından geliştirilen ve Altıparmak (2010) tarafından Türkçe'ye uyarlanan Okuma Yazmaya Hazırlık Anketi dördümlük likert tipi sorulardan olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Ailelerin ankette yer alan okuma-yazmaya hazırlık etkinliklerini ne kadar önemli buldukları (A Bölümü) ve evde okuma yazmaya hazırlık etkinliklerini ne sıklıkla gerçekleştirdikleri (B Bölümü) değerlendirilmektedir. Her iki bölüm de iki alt boyuttan oluşmaktadır; Yapılandırılmış Etkinlikler alt boyutu genellikle çocuğa okuma veya hikâyeye hakkında soru sorma gibi günlük bir rutinde aile ile çocuğun arasında gerçekleşen 22 okuma yazma etkinliğinden oluşmaktadır. Yapılandırılmamış Etkinlikler alt boyutu ise genellikle okulda yapılan etkinliklere benzer ek materyaller gerektiren 23 okuma yazma etkinliğinden oluşmaktadır. A Bölümünde aileler 45 okuma yazmaya hazırlık etkinliği için (1) Çok önemli değil, (2) Biraz önemli, (3) Çok önemli ama kesinlikle gerekli değil ve (4) Kesinlikle önemli ve gerekli seçenekleri arasından; B Bölümünde ise bu etkinlikleri gerçekleştirme sıklıklarını (0) Nadiren veya hiçbir zaman, (1) Ayda bir veya iki kere, (2) Haftada bir veya iki kere, (3) Haftada üç veya daha fazla kere seçenekleri arasından seçerek yanıtlamışlardır. Altıparmak'ın (2010) çalışmasında Okuma Yazmaya Hazırlık Anketi iç tutarlılık katsayısı, Yapılandırılmamış Etkinlikler alt boyutu (Faktör 1) için $\alpha = .90$, Yapılandırılmış Etkinlikler alt boyutu (Faktör 2) için $\alpha = .88$ anketin tamamına için ise $.97$ olarak verilmiştir. Bu çalışmada ise Okuma Yazmaya Hazırlık Anketi Yapılandırılmamış Etkinlikler alt boyutu (Faktör 1) için $\alpha = .93$ ve Yapılandırılmış Etkinlikler alt boyutu (Faktör 2) için $\alpha = .93$, ölçeğin tamamı için $\alpha = .96$ olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada ise ölçeğin iki ayrı bölümüne ilişkin iç tutarlılık katsayıları şu şekildedir: Okuma Yazmaya Hazırlık Anketi A Bölümü (önem) tüm ölçek için $\alpha = .94$, Yapılandırılmamış Etkinlikler alt boyutu için $\alpha = .91$, Yapılandırılmış Etkinlikler alt boyutu için ise $\alpha = .90$ olarak hesaplanmıştır. B Bölümü (sıklık) tüm ölçek için $\alpha = .95$, Yapılandırılmamış Etkinlikler alt boyutu için $\alpha = .92$, Yapılandırılmış Etkinlikler alt boyutu için ise $\alpha = .91$ olarak hesaplanmıştır.

Okuma Yazmaya Hazırlık Anketi A Bölümü için ortalama, standart sapma ve yüzde değerleri hesaplanmıştır. Okuma Yazmaya Hazırlık Anketi B Bölümünde veriler üzerinde betimsel analiz (ortalama, standart sapma, en düşük ve en yüksek değer), bağımsız değişkenlerin etkisini incelemek için ise normallik şartı sağlandığından bağımsız örneklem için t testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) gerçekleştirilmiştir.

Bulgular ve Tartışma

Bu bölümde çalışmaya katılan çocuklara ve ailelere ilişkin demografik bilgilere; ailelerin okuma yazmaya hazırlığa verdikleri öneme ilişkin bulgulara; ailelerin okuma yazmaya hazırlığa ilişkin uygulamaları

gerçekleştirme sıklıklarına ait bulgulara; çocuğa ve aileye ilişkin çeşitli özelliklerin ailelerin okuma yazmaya hazırlığa ilişkin uygulamaları gerçekleştirme sıklıklarında farklılık yaratıp yaratmadığına dair bulgulara ve tartışmaya yer verilmiştir.

Araştırmaya Katılan Çocuklara ve Ailelerine İlişkin Demografik Bilgiler

Tablo 1. Çocuğa İlişkin Demografik Bilgiler

Cinsiyeti	f	%
Kız	120	53.6
Erkek	104	46.4
Yaşı		
60-72 ay	133	59.4
72-84 ay	91	40.6
O.Ö.Eğitimi alma durumu		
O.Ö.Eğitimi alan	103	46.0
O.Ö.Eğitimi almayan	121	54.0
O.Ö.Eğitimi alma süresi		
Eğitim almayan	121	54.0
1 yıl	56	25.0
2 yıl	33	14.7
3 yıl	14	6.3
Kaçıncı çocuk		
Tek çocuk	24	10.7
En küçük	112	50.0
Ortanca	27	12.1
En büyük	61	27.2
Toplam	224	100.0

Araştırmaya katılan çocukların cinsiyetine ilişkin bilgiler incelendiğinde kız çocukların oranının % 53.6 erkek çocukların oranının ise % 45.4 olduğu görülmektedir. 60-72 aylık çocukların oranı % 59.4, 72-84 aylık çocukların oranı % 40.6' dır. Daha önce okul öncesi eğitimi almayan çocuklar örneklemin % 54' ünü, eğitim alan çocuklar ise % 46' sını oluşturmaktadır. Daha önce okul öncesi eğitim alan çocukların okul öncesi eğitim alma süreleri incelendiğinde ise; çocukların % 25' inin bir yıl eğitim aldığı, % 14.7' sinin iki yıl, % 6.3' ünün üç yıl eğitim aldığı belirlenmiştir. Evdeki en küçük çocukların oranının % 50, en büyük çocuk olanların % 27.2, ortanca olanların % 12.1, tek çocuk olanların % 10.7 olduğu saptanmıştır

Tablo 2. Çocuğun Ailesine İlişkin Demografik Bilgiler

Anne öğrenim durumu		
İlkokul	53	23.7
Ortaokul	48	21.4
Lise	57	25.4
Yükseköğretim	66	29.5
Baba öğrenim durumu		
İlkokul	45	20.1
Ortaokul	30	13.4
Lise	57	25.4
Yükseköğretim	92	41.1
Toplam	224	100.0

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan annelerin %29.5, babaların ise %41.1 oranında yükseköğretim mezunu oldukları görülmektedir.

Okuma Yazmaya Hazırlık Anketine İlişkin Bulgular

Okuma Yazmaya Hazırlık Anketi A Bölümü (Önem) Maddelerine İlişkin Bulgular

Ailelerin Okuma Yazmaya Hazırlık Anketi A Bölümü (önem) maddelerine ortalama 2.55 ile 3.65 arasında yanıt verdiklerini göstermektedir. Önem maddelerinin ortalaması 3.15' dir. Ailelerin 45 okuma yazmaya hazırlık etkinliğinden 33'ünü 3.0' den yüksek (çok önemli olduğu halde kesinlikle gerekli olmadığı) bulduğu belirlenmiştir. Okuma Yazmaya Hazırlık Anketine ait iki alt boyut puan ortalamaları karşılaştırıldığında; ailelerin yapılandırılmamış etkinliklere verdikleri önemin ($\bar{x} = 3.07$) yapılandırılmış etkinliklere verdikleri önemden ($\bar{x} = 3.23$) düşük olduğu belirlenmiştir. Aileler, evde çocuklarıyla birlikte hikaye okuyup, hikayede geçenler hakkında konuşmak, çocuk resim yaparken değişik malzemeler kullanmasına teşvik etmek gibi okulda yapılan etkinliklere benzer şekilde materyal gerektiren yapılandırılmış etkinlikleri gerçekleştirmeyi tekerlemeler söylemek, legolarla oynamak gibi genellikle ailenin günlük rutinlerinde yer alabilecek yapılandırılmamış etkinlikleri gerçekleştirmekten daha önemli bulmaktadır. Altıparmak (2010) çalışmasında bu bulguyla paralel olarak ailelerin evde çocuklarıyla birlikte yapılandırılmış etkinlikleri gerçekleştirmeyi yapılandırılmamış etkinlikleri gerçekleştirmekten daha önemli bulduklarını ortaya koymuştur.

Ailelerin önem maddelerine verdiği yanıtlara ilişkin daha net bir fikre sahip olmak için; her bir etkinliğin aile için "kesinlikle gerekli ve önemli olma" yüzdeleri hesaplanmıştır. En yüksek orana sahip ilk altı madde incelendiğinde bu maddelerin madde 10. *hikâye okurken veya okuduktan sonra çocuğu hikâye hakkında konuşmaya teşvik etmek* (% 74.6) , madde 2. *hikâye okurken çocuğu sorular sormak* (%73.7), madde 15. *çocuğunuz okurken bilinmedik kelimelerle karşılaştığında durup bunları anlatmak veya tanımlamak* (%73.7), madde 20. *çocuğu kendi adını yazmasına teşvik etmek* (%70.5), madde 39. *el kaslarını güçlendirmek için kil, lego veya blok gibi oyuncaklarla beraber oynamak* (%69.6) ve madde 25. *bir hikâye okuduktan sonra ilk başta, sonra ve en sonda neler olduğunu sormak* (%68.3) olduğu görülmüştür. En düşük oranda "kesinlikle gerekli ve önemli" görülen maddelerin ise; madde 6. *kaşiyeli çocuk şarkaları söylemek* (% 31.7), madde 27. *tekerlemeli oyunlar oynamak* (% 31.7), madde 4. *kaşiyeli kitaplar okumak* (% 31.3), madde 21. *çocuğa bir kelimenin veya bir ismin ilk sesini değiştirmesini istemek* (% 26.8), madde 31. *iki kelime söyleyip bunların kaşiyeli olup olmadığını sormak* (% 24.6), madde 32. *dil sürçmeli tekerlemeler söylemek* (% 21) ve madde 16. *televizyonda, radyoda veya sokakta duyduğunuz kaşiyeli şarkaları söylemek* (% 18.8) olduğu belirlenmiştir. Ailelerin okuma yazmaya hazırlık etkinlikleri arasından daha çok hikaye kitapları ile ilgili olan etkinlikleri önemli buldukları görülmektedir. Aileler bu etkinlikler yoluyla çocuklarla iletişim kurmakta, sözcük dağarcıklarını geliştirerek dil gelişimini desteklemektedir. Alan yazında pek çok araştırma, çocukların hikaye kitapları aracılığıyla ailesiyle kurduğu sözlü iletişim ile okuma yazma başarısı arasında ilişki olduğunu ortaya koymuştur (DeTemple, 2001, Walker ve ark., 1994, Rush, 1999, Senechal ve LeFevre, 2002, Lefebvre, Tredeau ve Sutton, 2011). Bu çalışmada ailelerin hikâye kitaplarına önem verdiğinin ve çocuklarıyla kitap okurken etkileşim kurarak onları konuşmaya teşvik ettiğinin ortaya konması bu açıdan önemli bir bulgu olarak görülmektedir.

Okuma Yazmaya Hazırlık Anketi B Bölümü (Sıklık) Maddelerine İlişkin Bulgular

Ailelerin okuma yazmaya hazırlık etkinliklerini evde çocuklarıyla birlikte gerçekleştirme sıklıkları, alt boyutlar bazında değerlendirildiğinde ise yapılandırılmamış etkinlikleri gerçekleştirme sıklıklarının ($\bar{x}=30.06$), yapılandırılmış etkinlikleri gerçekleştirme sıklıklarından ($\bar{x}=38.89$) düşük olduğu bulunmuştur. Lynch, Anderson, Anderson ve Shapiro (2006) sadece beceri kazanımına odaklanan ailelerin, çocuklara doğrudan kâğıt kalem, çalışma sayfaları vb. yoluyla okuma yazmaya hazırlama eğiliminde olduklarını, bütüncül bir bakış açısına sahip ailelerin ise okuma yazmaya hazırlık sürecinde çeşitli yöntemler tercih ettiklerini belirtmektedir. Okuma yazmaya hazırlık etkinlikleri yalnızca kâğıt, kalemle yapılan ya da okulda gerçekleştirilen çalışmalara benzer

çalışmalar olarak düşünülmemelidir. Çocukların el-göz koordinasyonu kurmaları gereken masa oyunları (jenga gibi), hafıza oyunları, problem çözme ve tahmin oyunları gibi etkinlikler de çocuğun okuma yazmaya hazırlık becerilerini destekleyen etkinliklerdendir (MEB, 2013). Wood (2002) araştırmasında anne/baba ve çocuğun etkileşim kurarak gerçekleştirdiği yapılandırılmamış etkinliklerin çocukların ileride okuma başarısı, kelime dağarcığı, akılda tutma ve fonolojik farkındalık becerileri üzerinde olumlu etkisi olduğunu saptamıştır. Ailelerin genellikle materyal gerektiren yapılandırılmış etkinlikleri gerçekleştirmelerine neden olarak öğretmenlerin bu konudaki uygulamaları gösterilebilir. Aileler, bu konuda öğretmenin uygulamalarından etkileniyor olabilir. Alan yazında, öğretmenlerin okuma yazmaya hazırlık çalışmaları kapsamında genellikle kitap kalem gibi materyaller gerektiren çalışmalar yaptıklarını ortaya koyan araştırmalara rastlanmaktadır (Aktaş Arnas vd., 2003; Akbaba-Altun, Şimşek-Çetin ve Bay, 2014; Dönmezler, 2016; Ertürk, Gönen ve Pianta, 2017). Dönmezler (2016) okul öncesi dönemde uygulanan okuma yazmaya hazırlık çalışmalarını incelediği araştırmasında öğretmenlerin materyal gerektiren çizgi çalışması, kitap çalışması ve fotokopi kağıdı gibi yapılandırılmış etkinlikleri sıklıkla yaptığını ortaya koymuştur. Ertürk, Gönen ve Pianta'da (2017) çalışmalarında öğretmen tarafından uygulanan okuma yazmaya hazırlık etkinliklerini gözlemlemiştir. Bu etkinliklerin çoğunlukla harf yazımı, çalışma kitabı ya da çalışma sayfası kullanarak gerçekleştirildiği saptanmıştır.

Ailelerin Okuma Yazmaya Hazırlığa İlişkin Uygulamaları Gerçekleştirme Sıklıkları Üzerinde Bağımsız Değişkenlerin Etkisine Dair Bulgular

Cinsiyet

Ailelerin evde okuma yazmaya hazırlık etkinliklerini gerçekleştirme sıklıklarının toplam puan ($t_{222}=1.694$, $p>.05$) ve alt boyutlar bazında (yapılandırılmamış etkinlikler alt boyutu için $t_{222}=1.901$, $p>.05$; yapılandırılmış etkinlikler alt boyutu için $t_{222}=1.316$, $p>.05$) çocuğun cinsiyetine bağlı olarak değişmediği bulunmuştur. Bu bulguya neden olarak ailelerin okuma yazmaya hazırlık etkinliklerini belirli bir cinsiyet için daha uygun bulmaması ve günümüzde cinsiyete bakılmaksızın çocuklara benzer tutumun sergilenmesi konusunda toplumsal bilincin gelişmiş olması gösterilebilir. Cinsiyetin çocuğa evde sunulan destek üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı bulgusu çeşitli araştırmalarla da desteklenmektedir (Yavuz Konokman ve Yokuş, 2016; Simsıkı ve Şendil, 2014; Paulson, Dauber ve Leiferman, 2010).

Yaş

Ailelerin evde okuma yazmaya hazırlık etkinliklerini gerçekleştirme sıklıklarının toplam puan ($t_{222}=.805$, $p>.05$) ve alt boyutlar bazında (yapılandırılmamış etkinlikler alt boyutu için $t_{222}=.805$, $p>.05$; yapılandırılmış etkinlikler alt boyutu için $t_{222}=.561$, $p>.05$) çocuğun yaşına bağlı olarak değişmediği belirlenmiştir. Bu bulgunun çocukların bebeklik döneminden itibaren ev ortamında eğitsel olarak desteklenmeye başlamasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Çelenk (2003), çalışmasında çocukların okuma yazma öğrenme sürecinin aslında henüz okula başlamadan evde sunulan destek ile başladığını belirtmekte, okuma yazmaya hazırlık deneyimleri sunan ailelerin okuma yazma öğrenmenin önkoşullarını edinmesi için çocuklarını desteklediklerinin altını çizmektedir. Altıparmak'ın (2010) araştırması elde edilen bulguyu destekler niteliktedir. Araştırmacı, çalışma grubuna 37-84 aylık çocukların yanında 1 -36 ay yaş grubunu da dahil etmiştir. Analizler sonucunda, ailelerin çocukla evde gerçekleştirdiği okuma yazmaya hazırlık etkinliklerinin yaş grubuna göre farklılaşmadığı ortaya konmuştur.

Okul Öncesi Eğitimi Alma Durumu

Ailelerin evde çocuklarıyla birlikte okuma yazmaya hazırlık etkinliklerini gerçekleştirme sıklıkları toplam ($t_{222}=1.353$, $p>.05$) ve yapılandırılmamış etkinlikler alt boyutu puanlarının ($t_{222}=.238$, $p>.05$) çocukların daha önce okul öncesi eğitim alıp almamasına göre farklılaşmadığı belirlenmiştir. Yapılandırılmış etkinlikler alt boyutu

puanlarının ise, daha önce okul öncesi eğitimi alan çocuklar lehine olduğu görülmüştür ($t_{222}=2.413$, $p<.05$). Daha önce okul öncesi eğitim alan çocukların Yapılandırılmış Etkinlikler alt boyutu puanları ($\bar{x}=41.16$), okul öncesi eğitim almayan çocuklara ($\bar{x}=36.95$) göre istatistiksel olarak anlamlı derecede yüksektir.

Okul Öncesi Eğitimi Alma Süresi

Analiz sonuçları, toplam puan ($F_{220}=1.675$ $p>.05$) ve Yapılandırılmamış Etkinlikler alt boyutu puanlarında ($F_{220}=.569$ $p>.05$) okul öncesi eğitimi alma süresine göre anlamlı bir farklılık olmadığını göstermektedir. Çocukların Yapılandırılmış Etkinlikler alt boyutu puanlarında daha önce aldığı okul öncesi eğitimi süresine göre anlamlı bir fark olduğu görülmüştür ($F_{220}=3.410$ $p<.05$). Buna göre daha önce okul öncesi eğitim almayan çocukların Yapılandırılmış Etkinlikler alt boyutu puanlarının ($\bar{x}=36.75$), daha önce bir yıl okul öncesi eğitim almış çocukların ($\bar{x}=41.14$) ve daha önce üç yıl eğitim almış çocukların puanlarından ($\bar{x}=46.71$) düşük olduğu belirlenmiştir.

Çocukların okul öncesi eğitimi alma süresi arttıkça, evde yapılandırılmış etkinliklerin gerçekleştirilme sıklığı da artmaktadır. Bu bulgu, ailelerin öğretmenden/ okulda gerçekleştirilen etkinliklerden etkileniyor olmaları düşüncesini destekler niteliktedir. Öğretmen, ailelere sınıfta gerçekleştirilen okuma yazmaya hazırlık etkinliklerine ilişkin bilgi veriyor ve bu etkinliklere benzer etkinlikler ile çocuklarını evde desteklemeleri konusunda onları yönlendiriyor olabilir. Kaya ve Bacanlı'ya göre, (2006) öğretmenin yönlendirmesi söz konusu olduğunda aileler evde okulu destekleyici daha çok etkinlik gerçekleştirmektedir. Çocukların gelişimlerini destekleme sürecinde öğretmenin aileyi bilgilendirmesi ve çocuğun eğitim sürecine katarak evde okulu destekleme sorumluluğunun olduğunu hissettirmesi nitelikli bir okul öncesi eğitimin önemli bir bileşenidir. Nokali, Bachman ve Votruba-Drzal (2010) araştırmalarında, ailenin eğitime katılımını okul ve aile arasındaki etkileşimin bir ürünü olarak nitelendirmekte ve ailelerin öğretmenin sınıfta gerçekleştirdiklerinden haberdar olmalarının evde sunulan desteği arttıracaklarını belirtmektedir. Yılmaz Bolat ve Dal (2017) araştırmalarında, çalışma grubundaki öğretmenlerin büyük bir bölümünün okuma yazmaya hazırlık etkinliklerinde aile katılımı çalışmalarının gerekli olduğunu düşündüklerini saptamıştır. Öğretmenler en çok okuldaki okuma yazmaya hazırlık uygulamaları pekiştirmek amacıyla aile katılımını tercih ettiklerini belirtmiştir. Öğretmenlerin evde yapılmasını istedikleri çalışmalar arasında sayı ve işlem kavramı ile çizgi çalışmaları ilk sırada yer almaktadır.

Doğum Sırası

Analiz sonuçları, çocukların toplam ($F_{220}=1.032$, $p>.05$), yapılandırılmamış etkinlikler alt boyutu ($F_{220}=.654$, $p>.05$) ve yapılandırılmış etkinlikler alt boyutu puanlarında ($F_{220}=1.412$, $p>.05$) çocuğun evde kaçınıcı çocuk olduğuna göre anlamlı bir farklılık olmadığını göstermektedir. Alan yazında ailedeki çocuk sayısı/ çocuğun kaçınıcı çocuk olduğu gibi değişkenlerine ilişkin çok çeşitli sonuçlara rastlanmaktadır. Örneğin; Özbek Ayaz, Güleç ve Şahin (2017) evin en küçüğü olan çocukların ailelerinde okuma yazmaya hazırlık etkinliklerinin daha sık yapıldığını, çocukların annelerinin yanında ağabey/ablalarının da çocukları evde sıklıkla desteklediklerini belirlemiştir. Evde büyük kardeşin çocuğa kitap okumasının okumayı model alma, yazılı uyaranlarla karşılaşma ve sözel dil becerilerini geliştirme açısından etkili olduğu belirtilmektedir (Dickinson ve Tabors, 1991; Snow, 1991; Morrow vd., 1990). Şaban (2011) ise ailelerin sahip olduğu çocuk sayısı arttıkça çocuklarının eğitimine evde destek verme oranlarının azaldığını belirtmiştir. Sımsıkı ve Şendil (2014)'in bulgusu Şaban (2011) ile paralellik göstermektedir. Araştırmacılar, evde tek çocuk olan çocukların babalarının eğitime destek verme durumlarının ablası/kardeşi olan çocukların babalarının verdikleri desteğe göre daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur.

Anne Öğrenim Durumu

Analiz sonuçları çocukların toplam puanlarında anne öğrenim durumuna göre anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir, ($F_{220}=3.325$, $p<.05$). Buna göre, annesi yükseköğretim mezunu olan çocukların toplam puanlarının ($\bar{x}=76.85$), annesi ilkokul mezunu olan çocukların ($\bar{x}=65.50$), annesi ortaokul mezunu olan çocukların ($\bar{x}=65.00$) ve annesi lise mezunu olan çocukların puanlarından ($\bar{x}=67.28$) yüksek olduğu belirlenmiştir. Yapılandırılmamış Etkinlikler alt boyutu puanları annelerin öğrenim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($F_{220}=.482$, $p>.05$). Yapılandırılmış etkinlikler alt boyutu puanlarının anne öğrenim durumuna göre farklılaştığı belirlenmiştir ($F_{220}=8.958$, $p<.05$). Annesi yükseköğretim mezunu olan çocukların Yapılandırılmış Etkinlikler alt boyutu puanlarının ($\bar{x}=45.40$), annesi ilkokul mezunu ($\bar{x}=35.24$), annesi ortaokul mezunu ($\bar{x}=35.33$) ve annesi lise mezunu olan çocukların puanlarından ($\bar{x}=37.73$) yüksek olduğu belirlenmiştir. Annenin öğrenim durumu yükseldikçe, çocuk gelişimi ve eğitiminin önemi konusundaki farkındalığının da arttığı buna bağlı olarak evde okuma yazmaya hazırlık etkinliklerini gerçekleştirme durumunun da daha fazla olduğu düşünülebilir. Çağdaş, Özel ve Konca (2016) ve Altıparmak (2010) araştırmalarında benzer şekilde öğrenim durumunun yükselmesine paralel olarak evde eğitime katılımın arttığını, evde gerçekleştirilen okuma yazmaya hazırlık etkinliklerinin sıklığında da artış olduğunu ortaya koymuştur. Altun (2013) ise annenin öğrenim durumunun evdeki okuma yazmaya hazırlık ortamı üzerinde etkili olduğunu, annenin öğrenim durumu yükseldikçe destekleyici ortama ilişkin göstergelerin arttığını belirlemiştir.

Baba Öğrenim Durumu

Çocukların toplam puanlarında baba öğrenim durumuna göre anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür, ($F_{220}=2.949$, $p<.05$). Buna göre babası yükseköğretim mezunu olan çocukların toplam puanlarının ($\bar{x}=74.68$), babası ilkokul mezunu olan çocukların ($\bar{x}=62.88$) ve babası ortaokul mezunu olan çocukların puanlarından ($\bar{x}=63.63$) yüksek olduğu belirlenmiştir. Analiz sonuçları Yapılandırılmamış Etkinlikler alt boyutu puanlarında baba öğrenim durumuna göre anlamlı bir farklılık olmadığını göstermektedir ($F_{220}=.477$, $p>.05$). Çocukların Yapılandırılmış Etkinlikler alt boyutu puanlarının ise baba öğrenim durumuna göre anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmüştür ($F_{220}=7.695$, $p<.05$). Buna göre babası yükseköğretim mezunu olan çocukların Yapılandırılmış Etkinlikler alt boyut puanlarının ($\bar{x}=43.54$), babası ilkokul mezunu ($\bar{x}=33.80$), babası ortaokul mezunu ($\bar{x}=35.60$) ve babası lise mezunu olan çocukların puanlarından ($\bar{x}=37.14$) yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu bulguya neden olarak, öğrenim durumu yüksek olan babaların okul öncesi eğitime ve okulda yapılan etkinliklere benzer etkinliklere daha fazla önem vermesi gösterilebilir. Işıkoğlu Erdoğan (2016) ve Özbek Ayaz, Güleç ve Şahin (2017) araştırmalarında benzer şekilde evde gerçekleştirilen okuma etkinliklerinin ve okuma yazmaya hazırlık çalışmalarının babanın öğrenim durumu yükseldikçe arttığını belirlemiştir. Altun (2013) ise babanın öğrenim durumunun evdeki okuma yazmaya hazırlık ortamı üzerinde etkili olduğunu, babanın öğrenim durumu yükseldikçe destekleyici ortama ilişkin göstergelerin de arttığını belirlemiştir. Vellymalay (2010) ise bu bulgudan farklı olarak anne babanın öğrenim durumunun evde sunulan destek üzerinde anlamlı bir farklılık yaratmadığını tespit etmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Ailelerin okuma yazmaya hazırlık etkinlikleri arasından daha çok hikaye kitapları ile ilgili olan etkinlikleri önemli buldukları, en az önem verdikleri etkinliklerin ses ve uyakla ilgili etkinlikler olduğu belirlenmiştir. Ailelerin ses farkındalığına önem vermelerini, okuma yazmanın sadece hikaye okumak, kalem kağıt etkinliklerinden oluşmadığını algılamalarını sağlamak amacıyla öğretmenlerin ses farkındalığına yönelik etkinlikler yaparak ailelerin dikkatini çekmeleri, araştırmacıların ise aileleri bu konuda bilinçlendirecek çalışmalar gerçekleştirmeleri önerilmektedir.

Ailelerin yapılandırılmış etkinlikleri yapılandırılmamış etkinliklere kıyasla daha önemli buldukları ve daha sıklıkla bu etkinlikleri çocuklarıyla birlikte uyguladıkları sonucuna varılmıştır. Ailelerin yapılandırılmamış okuma yazmaya hazırlık etkinliklerinin okuma yazmaya hazırlıkta yapılandırılmış etkinlikler kadar katkı sağladığını fark etmeleri amacıyla bu konuda daha fazla araştırma yapılarak sonuçları ailelere somut şekilde sunulmalı, öğretmenler aileleri yapılandırılmamış etkinlikler gerçekleştirmeleri için teşvik etmelidir.

Ailelerin evde okuma yazmaya hazırlık etkinliklerini gerçekleştirme sıklıklarının çocuğun cinsiyetine, yaşına ve evde kaçınıcı çocuk olduğuna bağlı olarak değişmediği görülmüştür. Bu bulgunun nedeninin ortaya koyulması için farklı ölçme araçları ve araştırma yöntemleri kullanılarak derinlemesine incelenmesi önerilmektedir.

Çocuğu daha önce okul öncesi eğitimi almış ailelerin, diğer ailelere kıyasla evde çocuklarıyla daha çok yapılandırılmış etkinlik gerçekleştirdiği belirlenmiştir. Çocukların okul öncesi eğitimi alma süresi arttıkça, evde yapılandırılmış etkinliklerin gerçekleştirilme sıklığının da arttığı saptanmıştır. Annenin/babanın öğrenim durumu yükseldikçe evde çocuğuyla birlikte okuma yazmaya hazırlık etkinliklerini gerçekleştirme sıklığı arttığı görülmüştür (yapılandırılmış ve toplam puan). Okul öncesi eğitimi almayan, anne-babası yükseköğrenim seviyesine sahip olmayan çocuklar için fırsat eşitsizliğini en aza indirmek amacıyla ailelere okuma yazmaya hazırlık etkinliklerini tanıtıcı-açıklayıcı broşürler, reklamlar, seminerler, toplantılar aracılığıyla eğitimler verilmesi önerilmektedir.

Kaynaklar

- Akbaba Altun, S., Şimşek Çetin, Ö. & Bay, D. N. (2014). Okuma yazmaya hazırlık çalışmalarına yönelik öğretmen görüşleri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 244-263.
- Aktaş Arnas, Y., Erden, Ş., Aslan, D., & Cömertpay, B. (2003). Okul öncesi öğretmenlerin günlük programda yer verdikleri etkinlikler ve bu etkinliklerde kullandıkları yöntemler. G., Haktanır (Ed.) *OMEF Dünya Konsey Toplantısı ve Konferansı Bildiri Kitabı* (ss. 435– 450) İstanbul: Ya-pa.
- Altıparmak, S. (2010). *Erken çocukluk döneminde ailelerin okuma-yazmaya hazırlık konusundaki görüşleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Altun, D. (2013). *Okul öncesi dönem çocuklarının okumaya karşı tutumları ile ev içi okuryazarlık ortamının ilişkisinin araştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Arman, F. (2014). *Zihinsel yetersizliği olan ve normal gelişim gösteren çocukların erken okuryazarlık becerilerine ve uygulamalarına ilişkin anne görüşleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Aydoğdu, E. (2017). *Evdeki okuma-yazma çevresinin, okuduğunu anlama becerisi gelişimi üzerindeki rolü: bir aracılık modeli*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Koç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Badian, N. A., McAnulty, G.B. & Duffy, F.H. (1990). Prediction of dyslexia in kindergarten boys. *Annals of Dyslexia*, 40, 152-169.
- Baker, L. & Scher, D. (2002). Beginning readers' motivation for reading in relation to parental beliefs and home reading experiences. *Reading Psychology*, 2(4), 239-269.
- Büyüктаşkapu, S. (2012). Okul öncesi eğitimi sürecinde çocuklara uygulanan aile destekli okumaya hazırlık programının ilkokuldaki okuma başarılarına etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(1), 301-316.
- Cassel, R. (2011). *Home literacy factors affecting emergent literacy skills*. Unpublished doctoral dissertation, Nova Southeastern University, Florida, USA.

- Catts, H. W. (1991). Early identification of dyslexia: Evidence from a follow-up study of speech-language impaired children. *Annals of Dyslexia*, 41, 163-177.
- Coe, G. (2009). *Tools of the mind-literacy activities for young children*. Uluslararası Çocuk, Aile ve Okul Bağlamında Okul Öncesi Eğitim Kongresi. Trabzon.
- Coşkun, L. (2016). *Evde uygulanan okuma yazmaya hazırlık çalışması etkinliklerinin anaokuluna devam eden 48-60 aylık çocukların okuma yazmaya hazırlık becerilerine etkisinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çağdaş, A., Özel, E. & Konca, A.S. (2016). Okul öncesi dönemi çocuklarının okumaya karşı tutumları ile ev içi okuryazarlık ortamının ilişkisinin araştırılması. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 12(4), 891-908
- Çelenk, S. (2003). İlkokuma-yazma öğretiminde kuluçka dönemi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 36 (1-2), 75-80.
- Detemple, J. M. (2001). *Parents and children reading books together*. In D. K. Dickinson & P. O. Patton (Eds.), *Beginning literacy with language: young children learning at home and school* (Pp. 31-51). Baltimore: Brookes
- Dickinson, D. K., & McCabe, A. (2001). Bringing it all together: The multiple origins, skills and environmental supports of early literacy. *Learning Disabilities Research and Practice*, 16(4), 186-202.
- Dickinson, D. K., & Tabors, P. O. (1991). Early literacy: Linkages between home, school, and literacy achievement at age five. *Journal of Research in Childhood Education*, 6 (1), 30-46.
- Dönmezler, E. (2016). Okul öncesi dönemde uygulanan okuma yazmaya hazırlık çalışmalarının öğretmen görüşlerine göre incelenmesi. *Turkish Journal of Primary Education*, 1, 42-53.
- Ertürk Kara, H. G., Gönen, M.S. & Pianta, R. (2017). Öğretmen çocuk etkileşiminin niteliği ile çocukların öz düzenleme becerisi arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 32(4), 880-895.
- Griffith, P.L., Beach, S.A., Ruan, J. & Dunn L.(2008). *Literacy for young children*. London: Corwn Press.
- Hartas, D. (2011). Families' social backgrounds matter: Socio-economic factors, home learning and young children's language, literacy and social outcomes. *British Educational Research Journal*, 37(6), 893-914.
- Hurford, D. P., Schauf, M. & Bunce, L. (1994). Early identification of children at risk for reading disabilities. *Journal of Learning Disabilities*, 30(2),113-118.
- Işıkoğlu Erdoğan, N. (2016). Erken Çocukluk Döneminde Çocuk-Aile Birlikte Okuma Etkinliklerinin İncelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(3), 1071-1086.
- Kaya, Ö. & Bacanlı, H. (2016). Eğitim yaşantısına aile katılım algısını açıklamaya yönelik bir model geliştirme. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 31(2), 410-423.
- Keleş Ertürk, C. (2017). *5-6 Yaş grubu çocukların okula hazırlık becerilerinin çocuğa, ailelere ve ev ortamına yönelik değişkenler açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Lefebvre, P., Trudeau, N. & Sutton, A. (2011). Enhancing vocabulary, print awareness and phonological awareness through shared storybook reading with low-income preschoolers. *Journal Of Early Childhood Literacy*, 11(4), 453-479, 2011.
- Lomax, R. G. & Mcgee, L. M. (1987). Young children's concepts about printand reading toward a model of word reading acquisition. *Reading Research Quarterly*, 22(2), 237-256.

- Lonigan, C. J., Burgess, S. R. & Anthony, J. L. (2000). Development of emergent literacy and early reading skills in preschool children: evidence from a latent variable longitudinal study. *Developmental Psychology*, 36(5), 596-613.
- Lynch, J., Anderson, J., Anderson, A. & Shapiro, J. (2006). Parents' beliefs about young children's literacy development and parents' literacy behaviors. *Reading Psychology*, 27, 1-20.
- MEB, (2013). *Okul öncesi eğitim programı*. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Temel Eğitim Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Morrow, L. M., O'Connor, E. M., & Smith, J. K. (1990). Effects of a story reading program on the literacy development of at-risk kindergarten children. *Journal of Reading Behavior*, 22(3), 255-275.
- Nebrig, M. R. (2007). *Parent and teacher perceptions of home activities to encourage emergent literacy*. (Doctoral dissertation, Lehigh University, 2007).
- Nokali, N., Bachman, H. ve Votruba-Drzal, E. (2010). Parent involvement and children's academic and social development in elementary school. *Child Development*, 81(3), 988-1005.
- Oktay, A. ve Polat Unutkan, Ö. (2003). *İlköğretime hazır oluş ve okul öncesi eğitimle ilköğretimin karşılaştırılması*. (Editör: Müzeyyen Sevinç). Erken çocuklukta gelişim ve eğitimde yeni yaklaşımlar. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Özbek Ayaz, C., Güleç, H. & Şahin, Ç. (2017). Ailelerin, çocuklarıyla birlikte gerçekleştirdikleri okuma aktivitelerinin düzeyini belirleme. *Abi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 18(1), 1-19.
- Özen Altınkaynak, Ş.(2014). *Aile temelli okuma yazmaya hazırlık programının çocukların okuma yazmaya hazırlık becerilerine etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Paulson, J. F., Dauber, S. E. & Leiferman, J. A. (2010). Parental depression, relationship quality and nonresident father involvement with their infants. *Journal of Family Issues* 20 (10), 1-22.
- Perry, N.J., Kay, S.M. & Brown, A. (2008). Continuity and change in home literacy practices of hispanic families with preschool children. *Early Child Development and Care*, 178(1), 99-113.
- Phelps, S. (2003). Phonological awareness training in a preschool classroom of typically developing children. *The Faculty of the Department of Communicative Disorders East Tennessee State University*, 18(24), 40-42.
- Rodriguez, E.T., Tamis-Lemonda, C.S., Spellmann, M.E., Pan, B.A., Raikes, H., Lugo-Gil, J. & Luze, G. (2009). The formative role of home literacy experiences across the first three years of life in children from low-income families. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 30(6), 677-694.
- Rush, K. L. (1999). Caregiver-child interactions and early literacy development of preschool children from low-income environments. *Topics In Early Child Special Education*, 19, 3-14.
- Saracho, O.N. & Shirakawa, Y. (2004). A comparison of the literacy development context of United States and Japanese families. *Early Childhood Education Journal*, 31(4), 261-266.
- Senechal, M. & LeFevre, J. (2002). Parental involvement in the development of children's reading skill: A 5-year longitudinal study. *Child Development*, 73(2), 445-460.
- Sımsıkı, H. & Şendil, G. (2014). Baba katılım ölçeği'nin (BAKÖ) geliştirilmesi. *Electronic Journal of Social Sciences*, 13 (49), 104-123.
- Snow, C. E. (1991). The theoretical basis for relationships between language and literacy in development. *Journal of Research in Childhood Education*, 6 (1), 5-10.

- Son, S.H. (2006). *Getting children ready for kindergarten: The nature and impact of changes in the home learning environment on the growth of early literacy and language skills*. Unpublished master's thesis, University of Michigan, Michigan, USA.
- Spira, E. G., Bracken, S. S. & Fischel, E. J. (2005). Predicting improvement after first-grade reading difficulties: The effects of oral language, emergent literacy, and behavior skills. *Developmental Psychology*, 41(1), 225-234.
- Stevenson, J. & Fredman, G. (1990). The social environmental correlates of reading ability. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 31(5), 681-698.
- Şaban., C., (2011). *İlköğretim okullarında velilerin eğitime katılım düzeyleri ve tercih ettikleri katılım türleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Vellymalay, S.K. (2010). Parental involvement in children's education: Does parents' education level really matters? *European Journal of Social Sciences*, 16, 439-448.
- Walker, D., Greenwood, C., Hart, B. & Carta, J. (1994). Predictions of school outcomes based on early language production and socioeconomic factors. *Child Development*, 65, 606–621.
- Weigel, D.J., Martin, S.S. & Bennett, K.K. (2006). Contributions of the home literacy environment to preschool-aged children's emerging literacy and language skills. *Early Child Development and Care*, 176 (3-4), 357-378.
- Whitehurst, G. J., & Lonigan, C. (2001). Emergent literacy: Development from prereaders to readers. In S. Neuman & D. Dickinson (Eds.), *Handbook of early literacy research* (11-30). New York: Guilford.
- Wood, C.(2002). Parent-child preschool activities can affect the development of literacy skills. *Journal of Research Reading*, 25 (3), 241-258.
- Yavuz Konokman, G. & Yokuş, G.(2016). Ailelerin okul öncesi eğitime katılım düzeylerine ilişkin algıları, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13(35), 176-193.
- Yılmaz Bolat, E. & Dal, S. (2017). Okul öncesi eğitimde okuma yazmaya hazırlık çalışmalarında aile katılımına ilişkin öğretmen görüşleri. *Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi*, 5(2), 42-62.

Enformasyon Yönetimi ve Siber İletişimin Ekonomi-Politiği Üzerine Bir İnceleme

Tolga Tellan¹

Giriş: Amaç ve Yöntem Üzerine

Çağımızda iletişim teknolojilerinin günlük yaşamımız üzerindeki en önemli etkisi, içinde gömülü haline gelmeye başladığımız sayısal ağlar aracılığıyla düşünce ve davranış kalıplarımızın yakınsamasıdır. Enformasyon akışının hızı ve yoğunluğu kültürlerin global ölçekte benzeşmesine, yaşamsal alışkanlıkların tektipleşmesine ve ilişki arayışlarımızın göstergesellik temelinde örgütlenmesine neden olmaktadır. Bireylerin etkileşim kurdukları ve yürüttükleri pek çok aracılanmış ortamdan biri olan internet, hızla egemen ve diğer ilişki koşullarından izole sosyal bir fenomene dönüşmektedir. Bu eğilimden kaçamayan salt insanlar olmamakta; sosyal organizasyonlar, kurumlar, devletler ve uluslararası örgütler de bu tarihsel ve politik akışa –isteyerek ya da kaçınılmaz biçimde– kendilerini kaptırmaktadırlar.

Mevcut duruma tarihsel süreç içerisinde bakıldığında, 1980'lerin sonu ile 1990'ların başında yaşanan bir dizi olay –ilk akla gelenler Berlin Duvarı'nın yıkılışı, Doğu Avrupa ülkelerinin çoğulcu siyasal yaşama geçmeleri, Çin yönetiminin 1989 yılındaki Tiananmen Olayları sonrası yurttaşlarına yönelik politik stratejisini değiştirmesi ve katı planlamacı ekonomisini esnetmesi, SSCB'nin parçalanması ve komünizmin Batı dünyası için askeri tehdit olmaktan çıkarak Soğuk Savaş'ın sona ermesidir– XX. yüzyılda sonuçlanmamış ideolojik ve kültürel meselelerin biçim değiştirerek yeni döneme taşındığının açık bir göstergesi olmuştur. Küreselleşme, çevre sorunları, kültürel melezleşme ve farklı toplumsal grupların artan sosyal ya da hukuki talepleri enformasyon ile boğuşulacak yeni dönemin habercisi olmuştur. “Dünyasallaşma/küreselleşme, günümüz kültürünün bileşenlerinden olsa da gezegenin geleceğini belirleyecek tek mantık değildir. Finansal küreselleşme ve kültürel standartlaşma öğretilerinin ortaya atıldığı 80'li yıllarda, yeni bir düşünce hareketi ortaya çıkmıştır. Bu düşünce hareketi, tecim ve kültürel çoğulculuk mantığının merkezci ve birleştirici güçleri arasındaki uyumsuzluğu vurgulamakta, bölümlenmeyi ve küreselleşmeyi toplumsal ve kültürel kimliklerin ayrılma/yeniden kurulmanın etkin olduğu gergin bir ikili olarak görmektedir. Yeni sorular sorulmaya başlanmıştır: Evrensel ağlara bağlanmak farklı topluluklar için ne gibi bir anlam taşır? Buna nasıl karşı koyarlar, nasıl uyum sağlarlar ve nasıl boyun eğerler?” (Mattelart, 2016:123-124). Siyasetin globalleştiği ve sınır ötesi özellikler kazandığı 2000'li yıllarda ise – 11 Eylül 2001 ve müteakip terör saldırılarının da etkisiyle– dünya genelinde terörizmle mücadelenin hakim olduğu yeni bir enformasyon yönetim süreci devreye girmiştir. Artık devletler açısından, kritik enformasyona sahip olmak ile egemenliği korumak ve meşrulaştırmak eş anlamlı olarak kabul edilmektedir.

Bireylerin iletişim aracılığıyla doğal ve sosyal yaşamlarını kurması, beşeri süreçlerin ve bununla bağlantılı tüm toplumsal pratiklerin örgütlenmesinin, yapılandırılmasının ve teknikleştirilmesinin/ teknolojikleştirilmesinin enformasyon üzerinden anlamlandırılmasıyla mümkündür. Gündelik yaşamın enformasyon akışı üzerinden inşa edilmesi, kişilerarası diyaloglardan global iletişime değin uzanan bir yelpazede verilerin somutlaşmasıyla çerçevelenmektedir. Üretilen içerik, paylaşılan yargılar, geliştirilen tutumlar ağlar aracılığıyla paylaşılan ve farklı anlamlandırmalarla ideolojikleşmemiş konumda olan verinin (*data*), zaman-mekan bağlamında bilişsel ve psiko-kültürel süreçlerden geçirilerek anlamlandırılması sonrasında enformasyon (*information*) açığa çıkmaktadır. Enformasyonun somutluk kazanmasıyla birlikte ise sahipliği, erişilebilirliği, erişim tekniklerinin kısıtlılığı ile erişim kanallarının sınırlılığı gibi unsurlar gündeme gelmektedir. Enformasyonun mülkiyetine yönelik bu

---

¹ Tolga Tellan, Bilgisayar İşletmeni, Sağlık Bakanlığı, ttellan@gmail.com

soruların yanıtı, aynı zamanda ‘neyin bilgi olduğu’ konusunu da tartışmaya açmaktadır. Bilgi (*knowledge*), en genel –ve de en verimsiz ifadesiyle– ‘metalaşmış enformasyondur’. Bilgiyi enformasyonun ötesine taşıyan esas öge ise, yeni bir örgütlenme dizgesi içinde bulunması ve bu örgütlenme dizgesinin çerçevesinin de sahiplik ilişkileri ile sınırlandırılmış olmasıdır. Bilgi, mantık süzgecinden geçerek ispat edilebilen yargılardan ya da deneysel gözlemlerle belli koşullar altında sonuçları gösterilen olgulardan müteşekkil enformasyonu, diğerlerine iletme sürecinin açığa çıkardığı ve sahipliği ile erişim için katlanılacak bedelinin bilindiği dizgeler/ifadeler bütünüdür. Bilgi ile enformasyonun kişisel yorumlama ve değer atfetme sürecinin ötesine geçilerek; sosyal gerçekler olarak kabullere ve belirli koşullar altında sahip olmanın gücüne odaklanılmaktadır. Hangi enformasyonun, ne zaman, nerede, nasıl ve kimlerce bilgiye dönüştürüleceği ile bilgi olarak anlam kazananın neden sınırlı bir sosyal grubun –ki bu grup toplumsal elitler, zenginler, akademisyenler ya da bürokratlar olabileceği gibi alt gruplar, egemen düzen karşıtları, etnik azınlıklar ya da dar bir sosyo-kültürel kesitteki de olabilmektedir– kontrolünde olduğu soruları, dikkatleri enformasyonun bilgiye dönüşümündeki ‘şeyleşmeye’ yöneltilmektedir. Bu türden bir ‘şeyleşme’, enformasyonun metalaşması, ticarileşmesi ve bedeli ödemek koşuluyla paylaşılarak toplumsallaşması süreci şeklinde günlük yaşamda karşılık bulmaktadır (Tellan, 2017:124).

Veriden bilgiye uzanan yolun kavranması ve enformasyonun teknoloji tabanlı bir yaklaşımla mı yoksa sosyo-kültürel pratiklerle bağlantılı bir yorumla mı değerlendirileceği konusu ise iletişim alanındaki yöntem tartışmalarına müdahil olmayı kaçınılmaz biçimde karşımıza çıkarmaktadır. İletişim çalışmalarının disiplinlerarası bir araştırma sahasında gelişim göstermesi, farklı bilim dalları ile çalışma disiplinlerinin kullandıkları yöntemlere başvurulmasını zorunlu kılmıştır. İletişim çalışmaları sahasının özgün bir yöntem geliştirememesi –ki bu durum zaten bir bilim dalı olarak kabul görmesinin önündeki temel engeldir– diğer bilim dallarına ait yöntemlerin iletişim alanında kullanılması sonucunu doğurmaktadır. “Medyayı bilimsel anlama işi araştırmalardan geçerek yapılır ve temel olarak birkaç ana tema üzerinde durur. Bunlardan birincisi medyanın siyasal ekonomisini içeren kapsamlı örgütlü yapı, üretim, üretim ilişkileri, dağıtım ve faydaların bölüşümü üzerinde duran araştırmalardan, Amerikan ana akım sosyolojisine dayanan yapısal-işlevselci araştırmalara kadar büyük çeşitlilik gösterir. İkincisi medya ürün içeriklerinin üzerine eğilen ve sosyolojide (ve göstergebilimde) var olan kuramsal yaklaşımların belli bir kısmına dayanan incelemelerdir... Üçüncüsü ise, izleyici/okuyucu/dinleyici üzerine eğilen ve hemen hepsi izleyici tercihleriyle ilgili dağılımlar ve değişkenler arası ilişkiler (correlations) üzerinde duran araştırmalardır. Bu izleyici araştırmalarının önemli bir kısmı ise ‘etki’ üzerinde dururlar” (Erdoğan, 2018:19). Bu tarz bir sınıflandırma enformasyonun konu edinildiği bu çalışma ve benzer çalışmalarda ekonomi-politik yönetime başvurmayı zarurileştirmektedir. Enformasyon olgusunun tarihsel, bütüncül ve mülkiyet-güç ilişkileri ile bağlantılı incelenmesi gerekliliği ekonomi-politik yöntemin eleştirel bir kavrayışla bütünleştirilerek analizlerde kullanılmasının önünü açmıştır: “Eleştirel ekonomi politik anaakım ekonomi biliminden başlıca dört bakımdan farklılık gösterir. İlki, bütüncüldür (*holistic*). İkincisi, tarihseldir. Üçüncüsü, merkezi olarak kapitalist teşebbüs ile devlet müdahalesi (*public intervention*) arasındaki dengeyle ilgilenir. Sonuncusu ve belki de hepsinden önemlisi, adalet, eşitlik ve kamu yararı gibi temel ahlaki sorunlarla ilgilenebilmek için verimlilik (*efficiency*) gibi teknik konuların ötesine gider” (Golding ve Murdock, 1997:53-54). Enformasyon yönetimi olgusu yönetim bilişim sistemleri, iletişim, sosyoloji, enformatik mühendisliği gibi çalışma sahaslarının tekeline bırakılamayacak ve ekonomi, siyasetbilim, psikoloji, tarih gibi bilimlerde kendine gelişim yolu açacak disiplinleraltı bir çalışma konusudur. Takip eden satırlarda yürütülecek vaka analizi yöntem seçimindeki isabetliliği ortaya koymakta ve ilerleyen süreçteki ekonomi-politik yönetime sahip çıkacak çalışmalar için başlangıç adımlarını atmaya hedeflemektedir. Çalışma ile amaçlanan siber iletişim dünyasının gelişimine koşut enformasyon yönetimi alanında ortaya çıkan farklı sorunları –bu araştırma örneğinde Cambridge Analytica Skandalını– ekonomi-politik yöntemle analiz etmektedir.

Vaka Analizi: Cambridge Analytica ve Özgür Tercihlerin Kontrolü

Enformasyon ağlarının global ölçekte özelleştirme (*privatization*) ve yeniden düzenleme (*deregulation*) sürecine girmesiyle birlikte iletişim ve telekomünikasyon hizmetleri piyasa koşullarına terk edilmiş durumdadır. Günümüzde kamu, enformasyon yönetimi konusunda, girişimlere hukuki zemin hazırlama ve yasal kontrolün dışında bir rol üstlenmekten kaçınmaktadır. Kapitalist ülkelerin endüstriyel üretimin mülkiyetine ve kontrolüne nüfuz edebildikleri ölçüde küresel medya teknolojilerinin yaygınlaşmasına ve içerik üretimine de yön verdikleri görülmektedir. Bu kapsamda hızla yeni içeriklerin, yeni sosyal paylaşım ağlarının ortaya çıktığı ve kullanıcı sayısının da katlanarak arttığı ifade edilebilecektir. Sosyal medya dünyası olarak da nitelenen dijital iletişim platformları bireyler hakkında kapsamlı bir veri yığınına sahip olmalarının ötesinde bu verileri enformasyona dönüştürme becerisindeki şirketler olup, bireylerin mahremiyet olarak algıladığı içeriklerin serbestçe paylaşılmasını ve ticarileşmesini sağlamaktadırlar.

2013 yılında Londra merkezli olarak hizmet vermeye başlayan Cambridge Analytica da sosyal medyanın ürettiği enformasyonu ticarileştiren şirketlerden biri. Tüketici, takipçi, seçmen davranışlarını analiz ederek organizasyonların (işletmeler, siyasi partiler, kamu kurumları, sivil toplum örgütleri vd.) hedef kitesini belirleme konusunda faaliyet göstereceğini ilan eden şirket, Channel 4 News'in yaşanan skandala ilişkin gerçeklerin ifşa edildiği program kapsamında yapılan gizli çekim görüntülerde amacını "bilgiyi sadece internetin dolaşım sistemine bırakıyoruz ve sonra büyümesini izliyoruz, arada biraz iterek... Bir kumanda gibi. Bunu birisinin 'Bu propaganda' demeyecek şekilde gerçekleştirmesi gerekiyor. Çünkü 'bu propaganda' diye düşünürsen bir sonraki soru; 'bunu kim yaydı?' olur. Birçok müşterimiz yabancı şirketlerle çalışırken görülmek istemiyor. Bu yüzden sıklıkla sahte kimlik ve internet sitesi oluşturuyoruz. Üniversiteye bağlı araştırma projesi yapan öğrenciler olabiliriz, turist olabiliriz. Değerlendirebileceğimiz ve insanları inandıracığımız çok fazla seçenek var" şeklinde itiraf etmiştir. Şirketin kurucusu olan Alexander Nix, bir finansal analiz uzmanı ve 25 yılı aşkın süredir hükümetler ve askeri kurumlar için veri, iletişim, analiz ve değerlendirme işi yapan Strategic Communication Laboratories (SCL) Group bünyesindeki SCL Elections Ltd.'de de 2003 yılından itibaren CEO olarak görev yapmıştır. 2014 yılında SCL Group bünyesinde kurulan Cambridge Analytica, ABD'de Cumhuriyetçi Parti ve taraftarlarının enformasyon yönetimi ve siyasi strateji belirleme konularında geri planda kaldıklarını tespit ederek bu alanı kendi çalışma sahası olarak belirlemiştir. 2000'li yılların başında yaşanan 'dot.com' balonu ve ardından gelen sosyal paylaşım platformu patlaması –kuruluş sırasına göre LinkedIn 2002, Facebook 2004, Flickr 2004, YouTube 2005, Twitter 2006, Forsquare 2009– enformasyon yönetimini başta ABD olmak üzere Batı dünyasının gündeminde üst sıralara çıkarmıştır. ABD'de özellikle Demokrat Parti'ye yakın iş çevrelerince desteklenen 'Silikon Vadisi' ortamı bilişim dünyasının günümüzde siyasetle bağlantılı gelişim yönünü de göstermektedir. 2017 yılı itibarıyla çalışanlarının % 80'inden fazlasının veri analizi işiyle uğraştığı uluslararası şirketlerden ilk 20'sinin 10'u (ThoughtSpot, Wavefront, Kyvos Insights, Looker, Sisense, Domo, Salesforce, Microsoft, Gainsight, Sumo Logic) çalışma konusunu İş Analitiği, 8'i (SAP, Qubole, Paxata, MemSQL, MongoDB, MarkLogic, Couchbase, Zafoni) Veri Yönetimi ve Uyumlandırma, 2'si de (Google, Cloudera) Büyük Veri Platformu şeklinde ifade etmektedir.

Cambridge Analytica'nın faaliyetleri temelde iki farklı araştırma kanalının buluşmasına dayanmaktadır. Bunlardan ilki Cambridge Üniversitesi Psikometri Merkezi'nin davranışbilim analistleri Michal Kosinski ve David Stillwell'in 2008 yılından beri sürdürdükleri bir dizi çalışmanın sonucudur. 1980'li yıllarda, psikologlar, insan davranışlarını beş kişilik özelliğine dayanarak açıklamaya çalışan "Beş Büyük (*Big Five*)" modelini geliştirmişlerdir. Bu 5 temel kişilik özelliği, açıklık (yeni deneyimlere ne kadar açkınsın?), sorumluluk (ne kadar mükemmeliyetçisin?), dışadönüklük (ne kadar girişkensin?), uyumluluk/uzlaşmacılık (ne kadar saygılı ve işbirlikçisin?) ve duygusal denge/kırılabilirlik (kolayca üzülüyor musun?) şeklinde sıralanmıştır. Çeşitli sorularla, OCEAN (açıklık, sorumluluk, dışadönüklük, uyumluluk ve duygusal denge/*openness, conscientiousness, extroversion, agreeableness, neuroticism*) olarak da bilinen özelliklere dayalı analizler ile karşımızdaki kişinin nasıl biri olduğuna dair görece isabetli değerlendirmeler yapılabilmektedir. Bu analiz, bireylerin ihtiyaçlarını, korkularını ve nasıl davranacaklarını çözümlenmeye çalışmakta ve zamanla psikometrinin standart tekniklerinden biri haline gelmiştir. Uzunca bir dönem analize ilişkin veri toplamada sorunlar yaşanmışsa da 2000'li yıllarda internetin gelişmesiyle birlikte veri toplama kolaylaşmaya başlamıştır. Kosinski ve Stillwell, Facebook üzerinden yöneltilen sorularla teoriyi test etmek için 'MyPersonality' adını verdikleri bir uygulama geliştirmiş ve bu kişilik testini gönüllü deneklere uygulamaya başlamışlardır. Psikometrik anket sorularına yanıt veren kullanıcıların sonuçları değerlendirilerek Facebook verileri üzerinden bir kişilik profili oluşturulmaya başlamıştır. Kosinski ve Stillwell,

başlangıçta anketi birkaç yüz üniversite öğrencisinin doldurmasını beklerken binlerce, yüzbinlerce kişinin iç dünyalarını anketlerde açıkladıklarını gözlemlediler. İki analist aniden psikometrik sonuçları Facebook profilleriyle bir araya getiren bir büyük veri kümesine sahip oldular. Kosinski ve Stillwell'in takip eden birkaç yıl içinde geliştirdikleri yaklaşım aslında oldukça basit bir işleyişe sahipti. Önce sosyal medyada çevrimiçi (online) olduğunda deneklere anket formları gönderiliyordu. Alınan geri dönüşlerle psikologlar, ankete katılanların kişisel 'Büyük Beş' değerlerini hesaplıyorlardı. Kosinski ve ekibi, Facebook 'beğenilerini' (like), kişinin paylaştığı ya da yayınladığı konuları veya diğer cinsiyet, yaş ve ikamet yerleri gibi her türlü çevrimiçi (online) veriyi anket sonuçlarıyla karşılaştırıyordu. Böylelikle beğenilerle veriler arasında korelasyonlar oluşturuldu. Sonuçta basit çevrimiçi (online) eylemlerden dikkat çekici şekilde güvenilir sonuçlar ortaya çıkartılabildi. Örneğin; kozmetik markası olan MAC'ı 'beğenen' erkekler genellikle eşcinselken, heteroseksüel erkekler için en iyi gösterge 'beğeni'lerinde Wu-Tang Clan'ın olmasıydı. Lady Gaga takipçileri genellikle dışadönükken, felsefi eğilimleri 'beğenenler' içedönük idi. Bu tür bilgilerin her biri güvenilir bir tahmin üretmek için çok zayıf olsalar da, binlerce bireysel veri noktası birleştirildiğinde ortaya çıkan önermelerin isabetliliği oldukça yükseliyordu. 2012 yılına gelindiğinde Kosinski, bir kullanıcının 68 Facebook beğenisi ile ten rengini (% 95 doğruluk payı ile), cinsel yönelimlerini (% 88 doğruluk payı ile) ve Demokrat Parti ya da Cumhuriyetçi Parti destekçisi olduğunu (% 85 doğruluk payı ile) belirleyebiliyordu. Daha da ötesinde bir Facebook kullanıcısının davranışsal özelliklerini 70 beğeni ile arkadaşından, 150 beğeni ile ailesinden, 300 beğeni ile eşinden bile daha isabetli tanımlayabileceklerini açığa çıkarmışlardır.

Skandalı tetikleyen ikinci araştırma ise London School of Economics'de doktora öğrencisi olan Christopher Wylie, 2013 yılında SCL Elections CEO'su Alexander Nix'e 'MyPersonality' benzeri bir uygulamayı siyasal kampanyalar için yürütebileceğini ifade etmesiyle başlar. Wylie sosyal medya verileriyle seçmen davranışlarını belirlemek amacıyla Alexander Nix ile birlikte Cambridge Analytica (UK)'yı faaliyete geçirirlerken öte yandan da ABD'li Hedge fonları yöneticisi Robert Mercer'in desteği ve Steve Bannon'un yönlendirmesiyle ABD Delaware'de Cambridge Analytica LLC (US) şirketi kurulur. 2014 yılından itibaren ise Cambridge Üniversitesi akademisyenlerinden Dr. Alexander Kogan'ın şirketi Global Science Research aracılığıyla Facebook üzerinden 'thisisyourdigitallife' isimli yeni bir kişilik testi uygulamaya başlarlar. Testi cevaplayanlar 1-2 ABD Doları ödeme ile ödüllendirilirken kullanıcıların Facebook'da neleri takip ettikleri, neleri yorumladıkları, neleri beğendikleri, hangi haberi okudukları, hangi müzikleri dinlediklerine ilişkin veriler toplanmıştır. 270.000 kişinin katıldığı test ile katılımcıların gerek kendi gerekse bağlantılı olduğu arkadaşlarının Facebook üzerindeki verileri truva atı mantığıyla derlenerek 68.436.680 kullanıcının bilgisine izinsiz olarak erişildiği tahmin edilmektedir. Şirket CEO'su Alexander Nix, elde ettiği verileri ABD Başkanlık Seçimleri, İngiltere'nin AB üyeliğinin oylandığı BREXIT Referandumu, Nijerya, Kenya, Hindistan ve Arjantin seçimlerinde kampanya yöneticilerine yüksek bedellerle satarak verilerden bir politik karar havuzu oluşturmalarını sağlamıştır. Özellikle Breitbart internet sitesinin kurucusu ve Başkan Trump'ın kampanya stratejisti olan Steve Bannon, 2014-2016 yılları arasında Cambridge Analytica yönetim kuruluna girerek projenin gelişiminde doğrudan yönlendirici olmuştur.

Gelişmeler doğası gereği eleştirilerle karşılaşmış, ancak bilişim dünyasının eğilimi sorunları görmezden gelme şeklinde olmuştur. 2014 ABD Kongre araseçimleri öncesinde avukat Laurence Levy, Cambridge Analytica'nın ABD seçimlerinde yabancı katılımı ile ilgili seçim yasalarını ihlal ettiği konusunda açıkça uyarılmış; The Guardian gazetesi Kasım 2015 tarihli haberinde Cambridge Analytica'nın araseçim adayları ve Cumhuriyetçi Parti Başkan adayı Ted Cruz için izinsiz bir şekilde Facebook verilerini topladığını kaleme almış –ki bu habere Facebook'un yanıtı 'Durumu dikkatle incelemekteyiz' olmuştur–; Ağustos 2016'da Facebook'un hukuk danışmanları Cambridge Analytica'ya toplanan verilerin silinmesi taleplerine ilişkin bir mektup göndermiş ve Facebook kullanıcılarının 'arkadaşlarının profil bilgilerini 3. parti uygulamalarla paylaşma' özelliğini kapatmışsa da kişisel veriler hızla şirketlerce kullanılmaya başlamıştır. Facebook, bilgileri paylaşılmış olan kullanıcılarına hiçbir uyarı mesajı göndermediği gibi –teknik olarak– kullanıcı sözleşmelerinde bu dolaylı paylaşım hakkının kabul edildiğini iddia etmiştir.

Her iki araştırma kanalının bulunduğu zirve nokta ise 2016 ABD Başkanlık Seçimleri olmuştur. Cumhuriyetçi Parti Başkan adayı Donald Trump, farklı sosyal medya platformlarından elde ettiği verileri harmanlayarak ve gündelik yaşamın gerçekliğine ait kişisel bilgileri satın alarak çok kapsamlı bir seçmen modeli oluşturmuş ve hedef kitlesinin analizi için yukarıda özetlemeye çalıştığımız yöntemlere başvurulmuştur. Seçim sürecinde yaptıklarını "milyonlarca veriyi analiz ettik. En çok ikna edilebilecek seçmeni tespit edip, ilgilendikleri meseleleri belirledik ve kişiyi hedef alan mesajlarla harekete geçirdik" şeklinde ifade eden Cambridge Analytica

ekibi, Trump'ın tüm konuşma ve kamuoyu mesajlarını ellerindeki veri setinde yer alan kişilik profillerine göre hazırlamışlardır. Kampanya süresince veri havuzu ile;

- Politik mesajlar test edildi. “İslam'ın bu ülkede yeri yok” gibi radikal söylemler haberleştirilip kamuoyu tepkisi ölçüldü.
- Yalan ve yanlış enformasyon yayarak hedef kitle yönlendirildi: “Göçmenlerin ülkemize maliyeti askeri harcamalarımızın üzerinde”.
- 17 eyalette her gün Facebook üzerinden ellerindeki profillerin kişiliklerine göre şekillendirilerek sadece o kişiye iletilen Trump yanlısı paylaşımlar yapıldı.
- Trump'a asla oy vermeyeceği düşünülen belli toplumsal gruplara (Miami'deki siyahlar, California'daki LGBT savunucuları gibi) onları sandığa gitmekten alıkoyacak haber ve içerikler gönderildi.
- Miting konuşmaları her seçmen grubunun (liberaler, aşırı sağcılar, iş dünyası temsilcileri, genç kadınlar, işsizler) beklentilerine göre kişisel e-postalara ve sosyal medya platformlarına ayrı ayrı servis edildi.
- Eldeki verilere bakılarak kararsız olduğu düşünülen seçmenlere yönelik yoğun bir reklam kampanyası yapıldı.

880 kişilik bir ekibin çalıştığı, 44 milyon Doları reklam harcaması olmak üzere toplamda 285 milyon ABD Doları tutarı büyüklüğünde bir kampanyayı yürüten Trump'ın süreçten zaferle ayrılması hiç de şaşırtıcı olmamıştır. Soysa medya platformlarına yönelik kampanya ile birlikte 85 milyon ABD Dolarının Trump'ın enformasyon yönetim stratejisinin ekonomik büyüklüğü olduğu öne sürülmektedir.

Gelişmeler Donald Trump'a Başkanlık koltuğuna kazandırmışsa da Ocak 2017'ye gelindiğinde skandal patlak vermiş ve yaşananlarla ilgili gerçekler dile getirilmeye başlamıştır. Christopher Wylie'nin The Guardian'ın yan kuruluşlarından Observer gazetesine yaptığı “Milyonlarca insanın profillerini toplamak için Facebook'tan faydalandık ve onlar hakkında ne bildiğimizi kendi çıkarımız için kullanmak üzere, düşüncelerini hedef alacak modeller inşa ettik. Tüm şirketin üzerine kurulu olduğu temel buydu” açıklaması ve Channel 4 News muhabirinin haber amaçlı gizli kamera kayıtlarında Cambridge Analytica CEO'su Alexander Nix'in seçimlerde karşı tarafın adayına ilişkin nasıl malzeme toplandığı sorusuna “adayın evine birkaç kız gönderebiliriz ve Ukraynalı kızlar çok güzeller ve işe yarıyorlar”; karşı tarafın adayının nasıl pasifize edileceği sorusuna ise “belli çıkarlar karşısında adaya kampanyasını finanse edebileceği yüklü miktarda para öneriyoruz. Bu sırada her şeyi kaydediyoruz, sonra adayın yüzünü silip internete koyuyoruz. Size neler yapılabileceği ve daha önce neler yapıldığıyla ilgili örnekler veriyorum” yanıtlarını vermesi karanlık yöntemlerinin itirafı olarak değerlendirilmelidir. İngiltere Parlamentosu Dijital, Kültür, Medya ve Spor Komitesi'ne ifade veren Wylie'nin, Cambridge Analytica'nın paravan şirketlerinden Aggregate IQ'nun Nijerya seçimlerinde seçmenleri korkutarak adaylardan biri lehine kamuoyu oluşturmak için “boğazları kesilmiş, ölüme terk edilmiş ya da diri diri yakılmış insan görüntülerini sosyal medyadan yaydığını ve hacklenerek elde edilen materyallerin kullanılmasını içeren projeler üzerine çalıştığını” itiraf etmesi ve Kenya'da öldürülen Cambridge Analytica çalışanının “bir anlaşma üzerine çalışırken işlerin ters gitmesi üzerine zehirlenerek öldürüldüğünü ve polise cinayeti örtbas etmek için kendisinin rüşvet verdiğini” ileri sürmesi skandalın uluslararası boyutlarını açıkça ortaya koymaktadır. Skandalın patlak vermesinin ardından ABD Senatosu Adalet Komitesi ile Ticaret, Bilim ve Ulaşım Komitesi'nin ortak düzenlediği ‘Facebook, Sosyal Medya Gizliliği ve Veri Kullanımı ve Suistimali’ konulu oturumda ifade veren Facebook'un kurucu ortağı Mark Zuckerberg, yaşananların büyük bir hata olduğunu ve sorumluluğun kendisinde olduğunu ifade ettikten sonra “bu araçların zarar verme amaçlı da kullanılabilmesine engel olmak için yeterince çaba göstermediğimiz açık. Bu yalan haber, seçimlere dış müdahale, nefret söylemi ve program geliştiricileri ile veri gizliliği için de geçerli” sözleriyle şirket olarak eksikliklerini kamuoyuna duyurmuştur. #deletefacebook kampanyası ile bir kısım takipçisini kaybeden ve skandalın patlak vermesinin ardından 1 hafta içerisinde % 5 değer kaybıyla hisselerinin borsa değeri 50 milyar ABD Doları azalan Facebook –2018 yılına 181,42 \$ hisse değeri ile başlayan şirketin 1 Kasım 2018 itibarıyla hisse değeri 151,75 \$'a düşmüştür–, kapsamlı bir iç soruşturma süreci başlattığı bilgisini kamuoyuna duyurmuştur.

Tüm gelişmeleri teorik düzleme yerleştirdiğimizde en basit anlamıyla yaşananların veri güvenliği ihlali en kapsamlı çerçevede ise enformasyon yönetimi ile tercihlerin kontrolü olduğu ortaya çıkmaktadır. İngiliz Sosyolog Frank Webster, *Theories of Information Society* (Enformasyon Toplumu Teorileri) başlıklı eserinde farklı iletişim teorisyenlerinin yaklaşımlarını ele almakta ve enformasyonda niceliksel çokluğun ya da nitel dönüşümün toplumu açıklamakta tek başına anlam ifade etmeyeceğini belirterek asıl belirleyici olanın “Ne tür bir

enformasyon çoğalmaktadır? Bu tür bir enformasyonu kim ve hangi amaçlar için oluşturmuştur? Bu enformasyonun kullanımından ne tür sonuçlar ortaya çıkar?” sorularına verilecek yanıtlar olduğunu ileri sürer (Webster, 2006:263-273). Bu sorular günümüzde sosyal medya platformlarına da uygulandıkça siber iletişimin ekonomi-politik dünyasını kavramak kolaylaşacak ve kurumsallaşmış güç ilişkilerinin bireylere özgür tercih alanı bırakmayan kontrol toplumuna dönüştüğü belirginleşecektir.

Sonuç Yerine: Başlangıç

Günümüz siber iletişim dünyasını salt bilişim teknolojileri donanımların varlığı ve aralarındaki ilişkiler (M2M) olarak algılamamızın yetersizliği açıktır. Bu durumdan çok daha önemli ve kapsayıcı olan, veri işleme süreçlerinin, mal ve hizmetlerin üretim, dağıtım ve tüketim pratiklerinde yol açtığı temel değişiklikler ile mevcut toplumsal örgütlenme ve güç ilişkileri nezdinde doğurduğu sonuçlardır. Enformasyon teknolojileri mevcut ilişkiler ağında her ne kadar mutlak bir sonuçmuş gibi dursa da, tarih içerisinde nedenselliklerden bağımsız bir pozisyon edinmeleri olanaksızdır. Gerek siber iletişimin taşıyıcısı konumundaki somut teknolojiler gerekse de bu teknolojilerle üretilen içerikler hem neden, hem sonuç oldukları karmaşık bir etkileşim modelinin parçalarıdır. Her toplum kendi ürettiği teknoloji ile görece bir gerçeklik sunmakta ve teknoloji büyüyüp karmaşıklaştıkça belirli bir momentum yakalayarak topluma şekil verme eğilimi göstermeye başlamaktadırlar – böylelikle kendilerini üreten toplumdaki uzaklaşarak ‘şeyleşmekte’ ve içinde oldukları sosyal ilişkiler düzeni tarafından daha az şekillendirilip global kapitalist piyasa koşullarına eklenmektedirler-. Bilişim dünyasında enformasyon metalaştıkça şeyleşmekte ve şeyleştikçe de kendisinden bağımsız egemen global kontrol düzeninin parçası haline gelmektedir. İşte tam bu noktada ‘dijital tahakküm’ olarak niteleyebileceğimiz, yani bireyin gerçekliği algılayıp yorumlama ve 'kendi için' yeni bir gerçeklik inşa etme çabasında, sayısal olarak kodlanmış ve aktarılmış olan verileri esas alan fiziksel, bilişsel ve kültürel deneyimlerin egemenliği açığa çıkmaktadır. Artık sayısal olarak kodlanamamış (dijitalleştirilememiş) veriler mevcut toplumsal ilişkiler ağında değersiz olarak algılanırken, egemen yapının ürettiği ve kodladığı veri yığınları ‘kendiliğinden’ gerçeklik olarak tanımlanmaktadır. İçinde bulunduğumuz durumu açık biçimde özetleyen şu satırlar önümüzdeki süreçte karşımıza çıkacak olan tartışma gündeminin de habercisi olmaktadır: “Dijital dezenformasyon ve bilişimsel propaganda artık bir daha uzun süre gündemden çıkmayacak şekilde bir siyasal ve sosyal sorun haline gelmiştir. Sürecin şu anki evrimi, net bir siyasal çözümü imkansız kılmaktadır. Bu siyasal çözümsüzlük, devletlerin de bu alanda devlet dışı aktörler gibi manipülasyon ve yanıltma taktiklerine başvurmasına, dijital enformasyon sisteminin daha da karmaşık hale gelmesine yol açmaktadır. Bu da özellikle seçimler ve referandumlar gibi kritik demokratik süreçlere dönük birincil tehdit haline gelmiştir” (Ünver, 2018:15). Mevcut durum, siber iletişim dünyasında demokrasi ve özgürlük taleplerinin ancak gerçek dünyada alınacak enformasyon yönetimine ilişkin stratejik kararlarla karşılanabileceğini göstermektedir.

Yararlanılan Kaynaklar

- Erdoğan, İ. (2018). *Diktatörlüğün Medyası*. Ankara: Erk.
- Golding, P. ve Murdock, G. (1997). “Kültür, İletişim ve Ekonomi Politik”. (çev.) B. Kejanlıoğlu s. 49-76. içinde *Medya Kültür Siyaset*. (Der.) S. İrvan. Ankara: Bilim Sanat Yayınları.
- Mattelart, A. (2016). *İletişimin Dünyasallaşması*. (çev.) H. Yücel. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tellan, T. (2017). “Estonya Siber Savaşı Örneğinde Enformasyon Yönetimi-Siber Güvenlik İlişisini Sorgulamak”. s. 121-134 içinde *Bilgi Sistemleri ve Bilişim Yönetimi: Beklentiler ve Yeni Yaklaşımlar*. (Ed.) F. Özdemirci ve Z. Akdoğan. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Ünver, H. A. (2018). “Dijital Siyasal Dezenformasyon ve Algoritmik Propaganda”. *Birikim*. Sayı: 355. s. 6-15.
- Webster, F. (2006). *Theories of the Information Society*. London: Routledge.

A.S. Puşkin'in Şiirlerinde Prenses Mariya Nikolayevna (Rayevskaya) Volkonskaya

Tuğba GÜNÖR¹

Giriş

14 Aralık 1825 Rus tarihinde çok önemli bir yer tutar. Neredeyse kendisinden bir asır sonra yaşanacak olan Ekim Devrimi'nin (1917) temellerinin atıldığı bu tarih çar hükümetinin yıkılışının ilk çatırtısı olur. 1820'li yıllarda Rusya'da çarlığın otoriter baskısından ve halkın yaşamaya mecbur bırakıldığı sıkıntılardan rahatsız olan, sanatçı ve askerlerden oluşan soylu bir grup ortaya çıkar ve mensupları Avrupa'ya yaptıkları geziler sırasında, edindikleri özgürlükçü fikirlerle ülkelerine dönerler. Bu fikirler, ülkelerinde hâkim olan baskı karşısında onları gizlice toplanma ve hâkim olan bu baskıdan kurtulup örgütlenmeye yönlendirir. Maddi güce, iyi bir eğitime sahip olan ve çoğunlukla genç subaylardan oluşan bu grup mensupları halka inmeyi başaramamaları ve acemiliklerinin neticesinde de hedefledikleri sonuca ulaşamazlar. Çar, elebaşı olarak değerlendirilen beş kişiyi halkın gözü önünde asar. Diğer subayları da ömür boyu Sibiry'a sürgün ederek cezalandırır. Dünya tarihine gerçekleştiği ayın adını alarak 'Dekabrist' (Aralıkçı) olarak anılan bu kişiler, cezalarını çekmek üzere hemen sürgün yerlerine gönderilir. Çarlığa yakınlığı, soylu oluşları hatta vatana karşı üstün başarılarına rağmen bu kişilerin böyle bir ayaklanma girişiminde bulunmaları Rus sosyetesinde şok etkisi yaratır. Yüz yirmi üst düzey Rus soylusu Sibiry'a sürgüne gönderilir.(Çukovskaya, 1951:5-17)

Dekabrist ayaklanması Çar'ın öfkesiyle sert bir şekilde bastırıldıktan sonra sürgüne gönderilen asilzadelerin eşleri, kocalarının bir daha asla yanlarına dönemeyeceklerinin farkına varırlar. Bu farkına varış, onları da gönüllü olarak sürgüne götürür. Elbette bütün Dekabrist eşleri, kocalarının ardından sürgüne gitmeye cesaret edemez. Kocalarının ardında sürgüne giden Rus kadınlarından bazıları şu önemli isimlerdir: E.İ.Trubetskaya, M.N.Volkonskaya, A.G.Muravyeva, E.P.Narişkina, N.D.Fonvizina, A.V.Rozen, P.N.Anenkova (Nekrasov, 1982:577). Bu kadınlar, Rusya tarihinde büyük bir saygınlık kazanmıştır. Doğup büyüdüğü sosyete ve şehir yaşamını, bütün gösteriş ve konforu bir kenara bırakıp eşlerinin peşinden giderek soğuk ve yoksulluğu tercih etmişler, yaklaşık olarak otuz yıl eşleriyle sürgünde yaşamışlardır. Çar tarafından eşlerinin peşinden sürgüne giden bu kadınlar da eşleriyle aynı kaderi paylaşmış, onlarda vatan haini olarak değerlendirilmiş, ellerinden bütün hakları alınmış, hukuksal olarak sürgün mahkûmlarıyla, köle köylülerle aynı haklara mahkûm edilmiştir. Bütün maddi güçleri ve unvanlarını yitirmişlerdir. (Şçyogolev, 1987:182)

Çalışmamızda bu cesur kadınlardan, sosyete yaşamının en gözde isimlerinden biri olan, Prenses unvanını almış Mariya Nikolayevna (Rayevskaya) Volkonskaya'dan söz edeceğiz. Mariya Nikolayevna Volkonskaya, Rusya için çok önemli, başarılarıyla büyük bir vatansever olarak adlandırılan General Nikolay Nikolayeviç Rayevskiy'nin kızı ve aynı zamanda Rusya'nın önde gelen başka bir ailesinin ferdi olan, Dekabrist ayaklanmasının elebaşlarından General Sergey Grigoryeviç Volkonskiy'nin eşidir. Mariya Nikolayevna cesur bir şekilde eşi General Sergey Volkonskiy'nin peşinden, her türlü ayrıcalıklarını geride bırakarak Sibiry'ya gider. Bu cesareti ve kararlılığıyla da Rusya tarihine ismini tıpkı babası ve eşi gibi yazdırmayı başarır. Ancak Mariya Nikolayevna'nın babası ve eşi çok farklı çizgilerdedir. Prenses da kocasının peşinden gitmeyi tercih ederek eşi gibi babasının karşısında yer almıştır. Genç kadının hayata dair dönemindeki hem cinslerinden daha farklı beklentiler vardır. Bu yönüyle de çağının çok dışında bir kadın olmayı başarmış, sadece tarih kitaplarında değil Rus edebiyatında da kendisine ayrı bir yer

---

¹ Tuğba GÜNÖR, Arş. Gör. Dr. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, tugbakaragozlu@gmail.com.

bulmuştur. Rus edebiyatçıları bu gözü kara kadına eserlerinde yer vermiş, onun ölümsüzlüğüne ölümsüzlük katmışlardır. Özellikle ünlü Rus şairi Aleksandr Sergeyeviç Puşkin, Mariya Nikolayevna'ya sanatında ayrı bir yer vermiştir.

Mariya Nikolayevna, 1806 yılında Ukrayna'da Rusya için çok tanınmış ve değerli bir ailede dünyaya gelir. Prensesin babası Rusya Ordusunun '*Vatanseverlik Savaşı*'nın önde gelen generali Nikolay Nikolayeviç Rayevskiy'dir. Annesi Sofya Alekseyevna Rayevskaya ise XIX. yy.ın önde gelen yazar ve bilim adamı olan, M.V. Lomonosov'un (1711-1765) torunudur. (Pakrovskiy, 1906:21) Mariya Nikolayevna, babasının vesilesiyle ileride eşi olacak general ve I. Aleksandr'ın yaveri Sergey Grigoryeviç Volkonskiy'le tanışır. Volkonskiy'nin ailesi, Rusya'nın hem en eski, hem de çarlığa en yakın ailesidir, Rusya büyüdükçe bu aile de büyümüş ve zenginleşmiştir. (Figes, 2002:104-105) Volkonskiy'le Mariya Nikolayevna'yı General Rayevskiy bir baloda tanıştırtır. Mariya Nikolayevna ve eşi aralarında on yedi yaş fark olmasına rağmen, tanıştıktan iki hafta sonra, 1823 yılında evlenmeye karar verirler. (Pakrovskiy, 1906:22) Bay ve Bayan Volkonskiy birbirlerini her ne kadar az görmüş olsalar da birbirlerine âşık olurlar. Özellikle Mariya Nikolayevna eşine hem çok âşık hem de çok hayran olur. Genç çift, evlenir evlenmez eşinin görevi gereği Odessa'ya yerleşir. Bu mutlu yaşamları 14 Aralık 1825 yılına kadar çok güzel ve büyüleyici bir şekilde geçer. Burada ilk çocukları Nikolay dünyaya gelir. Ancak daha bebek iki haftalıkken o uğursuz gün yaşanır. Dekabristler çara karşı başarısız bir suikast girişiminde bulunur. O günden sonra hiçbir şey eskisi gibi olmaz. Volkonskiy için tutuklanma kararı çıkartılır. Çar askerleri her yerde onu ve diğer Dekabristleri aramaya başlar. (Pakrovskiy, 1906:23) Mariya Volkonskaya'nın hayatı bu olaydan sonra daha zor geçecektir. Eşi tarafından babasının evine bırakılan Prenses çok büyük bir bunalıma girer. Baba evinde artık hiç bir şey aynı değildir. Sürekli mutsuz ve karamsardır. Akli fikri ortadan kaybolan eşindedir. Bütün ülke eşini hain ilan etmişken, Mariya Nikolayevna eşini desteklemiş, onun savunduğu davasını anlamış ve onun yanında yer almış, özgürlüğe, eşitliğe ve adalete hayran bir kadındır. Eşine karşı takınılan bu tutum onurunu çok kırar. Rayevskiylere de damatları Volkonskiy'e karşı çok sert bir tavır takınırlar. Volkonskiy'i onlar da vatan haini olarak görmektedirler. General Rayevskiy kızının evliliğinin iptal edilmesini çardan özel olarak ister. (Figes, 2002:125)

Rayevskiy, çok sevdiği ve düşkün olduğu kızı Mariya Nikolayevna'ya hâlâ eşini düşündüğü için çok kırgındır. Vatan âşık bir adamın kızı olarak Mariya'nın da eşine sırtını dönmesini bekler ve en büyük korkusu, kızının eşinin peşinden Sibiry'a gitmeyi istemesidir. Ancak bu korku gerçek olur. General, kızının bu kararını eşine duyduğu sevgi için değil sadece kahramanlık arzusuna âşık olduğundan eşinin peşi sıra gitmek istediğini düşünür. Bir edebiyat düşkünü olan Mariya'nın bu arzusunun, ünlü Rus şairi ve aktif bir Dekabrist olan K.F. Rilev'in, 1730 yılında İmparatoriçe Anna tarafından sürgüne gönderilen Prens İvan Dolgoruki'nin peşinden sürgüne giden, Rusya'nın en köklü ailelerinden biri olan Mareşal Boris Şeremetyov'un küçük kızı Natalya'nın kahramanlık hikâyesini anlattığı '*Nataliya Dolgorukaya*' (1821-1823) adlı eserinin etkisi olduğunu ileri sürer. (Figes, 2002:127) Prensesin sürgün yaşamı göz önünde bulundurulursa, babasının bu düşüncesi doğruymuş gibi gözükecektir. Sürgünde, Mariya Nikolayevna ilk yıllarında eşiyile mutlu bir şekilde yaşarken, son yıllarında evlerini ayırmış ve neredeyse hiç görüşmemişlerdir. Çarın 1856 yılında yayımladığı, affedildiklerinin bildirildiği manifestoyla çift Peterburg'a beraber dönmüştür. Ancak aralarındaki soğukluk burada da devam etmiştir. Sürgün yıllarında her ikisi de farklı alanlara ilgi duymaya başlamıştır. Sergey Volkonskiy, köylülerin yaşamlarına merak sarmış, çift sürmeye, odun kesmeye başlarken, Mariya Volkonskaya, bölge valisinin eşiyile yakınlaşıp, sürgünde bile asilzadeliği ikinci plana itememiştir. Ancak bu prensesin çocukluğundan beri alışık olduğu yaşam şartlarının eseridir. O aslında sürgünde oluşuyla, Dekabristlerin yanında olduğunu, onların savundukları şeylerin hepsinin yerinde ve doğru bulunduğunu ispatlamıştır. Onun düşünceleri birçok çağdaşından çok farklı ve saygıya daha layıktır.

Mariya Nikolayevna'nın yaşam hikâyesi bu şekildeyken, cesareti, güzelliği, becerikliliği ve asaletiyle Rusya'ya ün salarak birçok kişinin de yaşamını derinden etkilemeyi başarır. Dekabristler üzerinde yaptığı çalışmalarla adını duyurmayı başaran Dekabrist yazar Kont A. E. Rozen (1899-1938), '*Bir Dekabristin Notları*'

(*Zapiski Dekabrista*) isimli kitabında Mariya Nikolayevna'yi şu şekilde tasvir eder: 'Prenses genç, uyumlu, orta boya göre uzun, ateş gibi gözleriyle, burnunun ucu birazcık kalkık, gururlu bir esmerdi, fakat ritimli yürürdü, bizden 'Ganjın Kızı' (la fille du Gange) lakabını almıştı...' (Bityugova, 1956:240) diye yazar. Rozen'in kullandığı bu 'Ganjın Kızı' lakabını aslında Mariya Nikolayevna'ya ünlü Rus şairi Puşkin vermiştir. 'Ganj' Hinduizm'de çok önemli bir Tanrıcadır ve üç büyük Tanrının eşinin adıdır.

Puşkin, Çar tarafından sürgün edildiği Kafkasya'dayken Mariya Nikolayevna'yla tanışır. Orada uzun bir zamanı beraber geçirme fırsatı bulurlar. Yaptıkları uzun sohbetler ve Mariya Nikolayevna'nın ilk başta insanın dikkatini çeken güzelliği birleşince Puşkin genç kadından çok etkilenir. O yıllarda yeni yeni ateşlenmeye başlayan Dekabristlerin düşünceleri bu iki özgürlük aşığını daha da yakınlaştırır. Dekabristleri desteklediğini ve sürgünde olmasa aktif olarak bu ayaklanmaya katılacağını bildiren şair, genç kadında kendi düşüncelerini, arzularını ve heyecanını görür. Bu da ona karşı beslediği ilgiyi daha da alevlendirir. Ancak Puşkin'in duyguları karşılıksızdır. Ünlü şair hiçbir zaman Mariya Nikolayevna'ya açıkça duygularından söz etmez. Bu ilgi şairin sanatından yola çıkarak gözler önüne serilir. Puşkin hem güzeller güzeli bir kadına hem de etrafındaki kadınlardan çok farklı olan bir devrimciye karşı hayranlık beslemektedir.

Puşkin, kendi ailesi gibi Rusya için önemli bir yeri olan Rayevskiyle çok yakındır ve sık bir araya gelir. Puşkin 1814-1822 yılları arasında kaleme aldığı, Dekabrist şair ve subay olan Vasiliy Lvoviç Davidov'a yazdığı '*V.L.Davidov*' adlı şiirinde '*Benim Rayevskiilerim*' (Rayevskiye moi) diyerek bu aileyle ne denli yakın olduklarını açıkça dile getirir.

Genç şair, Rayevskiy ailesiyle asıl samimiyetini 1820 yılında Kafkasya'ya sürgün edildiği yıllarda kurma fırsatı bulur. Rayevskiy küçük oğlu Nikolay ve kızları Sofya ve Mariya'yı Puşkin'in yanına kaplıcalara gönderir. Puşkin'in düşünceleri ve güzelliğiyle Mariya Nikolayevna ilk olarak burada dikkatini çeker. 24 Ekim 1820 yılında şair, kardeşine yazdığı mektubundan Rayevskiiler hakkında şunları der: '*Kardeşim, saygıdeğer Rayevskiy ailesiyle beraber hayatımın en güzel anlarını yaşıyorum... Rayevskiy'nin kızları çok çekici. Büyük olanı olağanüstü...*' (Anenkov, 2016:97) Bu itiraf çapkın bir adam olan Puşkin'in Mariya Nikolayevna'ya karşı beslediği ilginin açıkça beyanıdır.

Bu dönemde Puşkin Rayevskiy'nin kızlarıyla Kafkasya'yı beraber gezme şansına erişir. Bu geziler şairinde yukarıda kardeşine yazdığı satırlar gibi, hayatının en mutlu anlarıdır. Sanatçı ve Rayveskiler Kafkasya gezisi sırasında birçok önemli tarihi yer gezer ve birçok ilgi çekici efsaneler dinleme fırsatı bulurlar. Bu günlerin eseri olarak şair, 1820-1821 yılları arasında '*Kafkas Esiri*' (*Kafkazskiy plennik*) ve 1822 yılında '*Bahçesaray Çeşmesi*' (*Bahçesarayskiy fontan*) adlı poemalarını kaleme alır. Edebiyat otoriteleri tarafından, bu iki eserdeki masum, güzel kadın modelinde Mariya Nikolayevna'dan esinlendiği ileri sürülür. (Figes, 2002:120-121)

Şair '*Bahçesaray Çeşmesi*' adlı poemasında XVI.yy.da hükümdarlık yapmış olan, ünlü Tatar hanı Giray Han'ın gönlünü kapırdığı güzeller güzeli Mariya'nın hikâyesini kaleme alır. Mariya, Han'ın haremde masum bir esirken, beyinin gönlünü çalmayı başarır. Ancak Han'ın eski gözdesi Zarema kıskançlıkla bu masum kadını öldürür. Şair, şiir romanında Mariya'nın yokluğunu şu mısralarla dile getirir.

Ah dostlar, kimin gölgesini gördüm ben?

Söyleyin bana, kimin zarif sureti

O zaman peşimden gelirdi.

Tarif edilmez, kaçınılmazdır.

Mariya'nın temiz rubu mu?

Görüldü bana ya da Zarema mı

Kıskançlık içinde koşuyordun

Boş haremde ortasında?

Böylesi tatlı bir bakışı anımsıyorum

Ve hala dünyevi olan güzelliği,

*Gönlümün tüm düşünceleri ona doğru uçuyor,
Sürgünde onu özliyorum...* (Puşkin, 1969, Tom III.:51)

Bu alıntının son mısraları üstü kapalı bir şekilde bize Mariya Nikolayevna'yı hatırlatmaktadır. Anlatıcının anımsadığı 'o tatlı bakış' güzeller güzeli Mariya Nikolayevna'ya aittir. Sürgün yıllarında olan şairde son mısrayla genç kadına verdiği değeri de açıkça gözler önüne sermeyi başarır. Mariya Nikolayevna Peterburg'a döndükten sonra Puşkin Kafkasya'da çok sıkılmaya başlar.

'Kafkas Esiri' adlı poemada ise bu tarz itiraflar içeren mısralar bulunmamaktadır. Eserin sırrı ise karalamalarında yatmaktadır. Şairin eserlerini kaleme alırken karalama kâğıtlarına çizdiği resimler, ruh halini ve aklından geçenleri anlamak adına cevher niteliğindedir. 'Kafkas Esiri' adlı poemanın karalamalarına bakıldığında ne demek istediğimiz anlaşılacaktır. Puşkin eserini kaleme alırken, notlarının yanına iki kadın resmi çizmiştir, bu kadınlar Rayevskiy'nin kızları Mariya ve Sofya Nikolayevna'yı neredeyse bire bir andırmaktadır. (Dubinina, 2018)(Bknz. Resim 1.)

(Resim 1.)

1822 yılında Puşkin kaleme aldığı 'Tavrida' adlı şiirinin ikinci kısmıyla da dikkatleri Mariya Nikolayevna'ya çevirir. Şiirin adı okuruna eserdeki gizemi ortaya koyar. 'Tavrida' Kırım'ın XIIX. yy.daki ismidir. Çarlık Rusya'sına bağlanınca ismi değişmiştir. Bu bölge Mariya Nikolayevna'nın doğup büyüdüğü topraklardır.

*Arkasından dağlar yamacından,
Meçbul bir yolda yürüdüm,
Ve güzel ayağının izlerini,
Ürkek bakışım fark ediyordu.
Onun izlerine yakıcı gözyaşlarımı serpip,
Ateşli dudaklarla dokunmaya
Neden cesaret edemedim...* (Puşkin, 1969, Tom II.:192)

Puşkin'in bu iç sorgulaması 1824 yılının son baharında kaleme aldığı 'Yevgeni Onegin' adlı şiir romanının XXXIII. kısmında daha yüksek sesle duyulacaktır. Şair, esin perisinin kendisine fısıldadığı kadına şu mısralarla seslenir:

*Fırtına öncesinde bir deniz anımsıyorum,
Hızlı diziler halinde koşan dalgaları, nasıl da kiskanırdım
Dalgalarla beraber nasıl isterdim
Sevgili ayaklarına dudaklarımla dokunmak.* (Puşkin, 1969. Tom IV.:19)

Bu mısralar şairin Mariya Nikolayevna'ya beslediği ilginin itirafıdır. O dönemler on beş yaşında olan Mariya Nikolayevna'nın anılarını okuyan herkes bu mısraların anlamını çözecektir. Puşkin ve Mariya

Nikolayevna Kafkasya'da buldukları sıra aynı arabada seyahat ederken, şair ve Rayevskiiler bir çılgınlık yaparlar ve kendilerini Karadeniz'in hareketli sularına bırakırlar. Çok büyük keyif aldıkları bu anları genç kadın anılarında şu şekilde kaleme alır: 'Denizi gördük, arabacıya durmasını emrettik ve arabadan indik. Cümbür cemaat kendimizi denize attık. Deniz dalgaydı, gizlice şair bizim üzerimize doğru geldi, ben dalgalardan kaçarak çok eğlenirdim, dalga benim üzerime gelirdi, ben yeniden dalgadan kaçardım...' (Çulakov, 2018:71) Bu anı ve şiir birleşince çapkın şairin bu deniz macerasında kalbinin ne denli hızlı çarptığı anlaşılacaktır.

Puşkin çapkınlığıyla Rus sosyetesinde birçok kadının dikkatini çekmeyi başarmasına rağmen, Mariya Nikolayevna'nın gönlü onun için hiçbir zaman atmaz. Şair, genç kadın için iyi bir ahabap, başarılı bir sanatçı ve flörtöz bir Rus asilzadesidir. Onun gönlü başka bir adamdadır. Babasının onayıyla Mariya Nikolayevna başka bir asilzadeyle evlenir. Bu evlilikle şairin ondan artık bir beklentisi kalmamıştır. Ancak Puşkin elde edemediği bu kadının hayatından gidişinden çok etkilenir. İlham perisi ona bu güzeller güzeli ve özgürlük aşığı kadını 1828 yılında 'Poltava' adlı poemada hüznü bir şekilde kulağına fısıldar. Poemada, anlatıcı eserin kadın kahramanı olan sevdiği kadın Mariya'nın güzelliğini şu mısralarla dile getirir;

*Poltava'da gerçekten de
Yoktur Mariya kadar güzeli,
Meşe ağacının gölgesinde yetişmiş
İlkbahar çiçeği gibi taze,
Kiev tepelerinin kavağı gibi,
Düzgündür fizyği. Hareketleri,
Bir kuğunun ıssız suda süzülüşünü batırlar,
Hızlı adımları ise bir ceylanı.
Köpük gibi beyazdır göğsü,
Yüksek alınının etrafında
Bulut gibidir siyah saçları.
Gözlerinde yıldızlar parlar.
Gül gibi parlar al dudakları.* (Puşkin, 1969. Tom III.: 88)

Bu mısralar, yukarıda kaleme aldığımız Kont A. E. Rozen'in Mariya Nikolayevna tasvirini bire bir karşılamaktadır. İlham perisi hayalinde canlanan kadının böyle bir tablosunu çizerken, şairin şiirlerinde Mariya Nikolayevna'nın sadece fiziksel güzelliğinden söz edildiğini fark ederiz. Puşkin, bu güzeller güzeli kadına gene aynı eserinde anlatıcı aracılığıyla yeniden seslenir;

*Sana yazıyorum ama
Karanlık perinin sesi kulağına ulaşır mı?
Mütevazı ruhunla
Kalbimdeki arzuyu anlar mısın?
Yoksa şairin yazdıkları
Vaktiyle aşkı gibi
Cevapsız ve kabul görmeden
Önüden bir kere daha geçip gidecek mi?* (Puşkin, 1969. Tom III.: 87)

Aralarındaki ilişki için bu mısralar kilit vazifesi görür. Şairin aşkı 'cevapsız ve kabul görmemiş'tir. Belki de istediği her kadını bu güne kadar elde etmeyi başaran şairi Mariya Nikolayevna'ya doğru çeken şeylerden biri de reddedilişidir.

Şair, gizli aşkını son defa sürgün yolunda görür. Prenses eşinin yanına sürgüne giderken ilk durak yeri Moskova'da bulunan akrabaları ve şair Zinaida Aleksandrovna Volkonskaya'nın evi olur. Zinaida Volkonskaya

dönemin çok tanınmış kadın şairlerindendir. Rusya için alanında bir otorite olarak değerlendirilen Puşkin, Zinaida Volkonskaya'yı da 'Sanat Çariçesi' diye adlandırmıştır. Zinaida Volkonskaya evinde büyük bir balo vermektedir. V.F. Odoyevski, P.A. Vyazemski ve Puşkin gibi sosyetenin ve sanat dünyasının neredeyse bütün önemli isimleri bu balodadır. (Figes, 2002:128) Bu balo Mariya Nikolayevna için son eğlence, Puşkin için ise vedadır. Bu vedalaşma şairin içinde beslediği ilgiyi yeniden alevlendirir. Bir kadın düşünün ki birçok erkeğin göze alamayacağı bir cesaretle her şeyini geride bırakıp, eşinin yanına gitmektedir. Geride bıraktığı şeyler ise o dönemler, hatta günümüzde bile elde etmesi zor şeylerdir. Genç kadın, statüsünü, mal varlığını, ailesini, asaletini kısacası sahip olduğu bütün ayrıcalıkları bir kenara atar. Bu tavrı Puşkin'i derinden etkiler ve şair bu coşkuyla 1827 yılında 'Sibirya Madenlerinin Derinliklerinde' (*Vo glubine sibirskih rud*) adlı şiirini kaleme alır. (Figes,2002:128)

*Sibirya madenlerinin derinliklerinde
Gururlu sabrınızı koruyunuz,
Acılı çabamızı ziyana olmayacak
Ve düşüncenizin yüce arzusu.*

*Bahtsızların sadık kız kardeşi
Umut, neşe ve morali uyandıracak
Karanlık zindanınızda,
Arzu edilen o an gelecek;*

*Size karşı beslenen sevgi ve dostluk
Karanlık sürgülerin arasında sızıp,
Benim özgür sesim nasıl ulaştıysa,
Sürgün hücrelerinize öyle ulaşacak... (Puşkin, 1969. Tom I.: 94)*

Şairin özgür sesi bu cesur kadına ve davasını savunduğu eski dostlarına ulaşmıştır. Ancak bu mısralar Puşkin'in, genç kadına son sesleniş olmayacaktır. Bu şiirden bir yıl sonra, 1828 yılında ilham perisi bir kere daha sanatçıya Mariya Nikolayevna'yı fısıldar. 'Güzel kız, Yanımda Şarkı Söyleme' (*Ne poy, krasavitsa, pri mne*) adlı şiiri şu şekildedir.

*Güzel kız, yanımda şarkı söyleme,
Kederli Gürcistan'ın şarkılarını,
Bana onlar hatırlatır
Uzak kıyını, başka yaşamı.*

*Ne yazık ki! Senin acımasız melodin
Hem bozkırı hem geceyi ve ay ışığında
Zavallı bir genç kızın suretini
Anımsatıyor bana.*

*Tatlı ve felakete sürükleyen hayali
Seni gördüğümde unutuyorum;
Fakat sen şarkı söyleyince
Yeniden canlanıyor karşımda. (Puşkin, 1969. Tom I.:288)*

Genç kadının söylediği şarkının anımsattığı kişi eski aşkın ta kendisidir. Bu kadının tatlı hayali şairi ürkütmektedir. Ünlü besteci Mihail Glinka'da en az Puşkin kadar bu mısralardan etkilenir ve 1831 yılında bu şiiri

besteler ve eser çok başarılı bir romans olarak bestelendiği dönem çok ses getirir. Tıpkı mısralara esin kaynağı olmayı başaran Mariya Nikolayevna gibi.

1829 yılında ise Puşkin, cesur kadına son kez seslenecektir. '*Gece Karanlığı Kaplamış Gürcistan'ın Tepelerini*' (*Na bolmah Gruzji lejıt noç na yamgla*) adlı şiirinde şairin karamsarlığı açık bir şekilde görülür.

*Gece Karanlığı Kaplamış Gürcistan'ın Tepelerini,
Aragva karşısında uğulduyor.
Kederliyim hem de hafifim; kederim aydınlık
Kederim seninle dolu,
Seninle, sadece seninle... Hiçbir şey
Istırabımı ve endişemi bozmuyor,
Ve yürek yeniden yanıyor ve seviyor
Sevmemek mümkün olmadığında.*(Puşkin, 1969. Tom I.: 303-304)

Şair, bu mısraları kaleme aldıktan çok kısa bir süre sonra 1831 yılında aradığı aşkı bulacağıının farkında değildir. Puşkin gibi Mariya Nikolayevna da kendisi için yazılmış bu mısraların farkında değildir. Onun o yıllarda daha önemli sorunları vardır. Genç kadın eşinin yanına sürgüne gitmeden önce Çar'dan eşini affetmesini rica ettiği bir mektup yazar. Ancak bu mektuba gelen cevap içler acısıdır. Çar asla eşini affetmeyeceğini yazarken, eğer eşinin peşinden giderse onu da asla affetmeyeceğini ve sürgüne giderken yanında oğlu Nikolay'ı götürmeyeceğini bildirir. Mariya Nikolayevna kararludur ve küçük oğlunu eşi uğruna geride bırakarak sürgüne gider. Mariya Nikolayevna gittikten bir yıl sonra (1828), iki yaşındaki küçük Nikolay ölür. Ancak annesi evladının ölüm haberini neredeyse bir yıl sonra, Puşkin'in yazdığı '*Küçük Volkonskiy'nin Ölümü Üzerine*' (*Na smert mladentsa Volkonskiy*) başlıklı mısralarından öğrenir. Puşkin'in bu epitafi '*Küçük Volkonskiy'nin mezar taşında yazmaktadır.*' (Puşkin, 1829). Bu dizeler şairin hoşlandığı bu kadına son vazifesi ve dostluğuna karşı bir vefa borcudur.

*Nurlar içinde buzurla yat,
Ebedi yaratıcının tabtında,
Gülümseyerek bakıyor sürgün yerine,
Annesini kutsayarak, babası için dua ediyor.* (Puşkin, A.S.,1829).

Mariya Volkonskaya'nın hem bir hanım olarak güzelliği ve zarafeti hem de siyasi düşünceleriyle tam bir özgürlük aşığı olan şair için ayrı bir anlam kazanmayı başarır ve ilham perisi sanatçının kulağına o dönemler bu cesur kadının adını fısıldar. Puşkin'in özellikle 1820 yılından sonra kaleme aldığı birçok eserinde Mariya Nikolayevna Volkonskaya net bir şekilde karşımıza çıkar. Şair bu asil kadının hem fiziksel özelliklerini hem de ruhsal olarak yüceliğinin etkisi altında bizlere nadir olarak açık bir şekilde, çoğu zaman ise üstü kapalı olarak duygularını aktarır. Bu mısralarda güçlü, güzel ve gururlu kadın imgesi olarak karşımıza çıkan Mariya Nikolayevna Volkonskaya'nın, çağının çok ötesine geçmeyi bir kere daha başarmış olduğunu gösterir. Bu gözü kara kadının övgüye değer tavrı, devrimci demokratlar başta olmak üzere başka sanatçılarında dikkatini en az Puşkin kadar çekmeyi başarır. 1829 yılında, Puşkin'in Volkonskiy'lerin ölen oğulları için yazdığı epitaftan etkilenen, gene bir Dekabrist olan şair A.İ. Odoyevskiy (1802-1839) ve 1873 yılında ünlü halk şairi Nikolay Nekrasov (1821-1877) gibi daha birçok sanatçı sanatında Mariya Nikolayevna Volkonskaya'ya özel bir yer ayırır.

KAYNAKÇA

- Anenkov, P.V. (2016), A.S. Puşkin: Materialıdlya ego biografii i otsenkiproisvedeniy, Moskva: Direkt- Media.
Bityugova, İ.A. (1956), Poema Nekrasova 'Knyaginya Trubetskaya', Nekrasovkiy sbornik. No: II., Leningrad: Puşkinskiy dom. Nauka.
Çukovskaya, L. (1951), Dekabristi islodevateli Sibiri, Moskva: Gosudarstvennoye İzd.

Çulkov, G.İ. (2018), Jizn Puşkina, Moskva: Yurayt.

Dubinina, Ye. (2018), M. N. Rayevskaya (Volkonskaya) v tvorçestve A.S. Puşkina. 4 Ağustos 2018 tarihinde <http://sl2000.narod.ru/rabota.htm> adresinden alınmıştır.

Figes, O. (2002), Nataşa'nın Dansı: Rusya'nın Kültürel Tarihi, İstanbul: İnkılâp Kitap Evi.

Nekrasov, N.A. (1982), Polnoye sobraniye soçineniy i pisem v pyatnadsatı tomah, Tom V. Leningrad: İzd. Nauka.

Pakrovskiy, V.İ. (1906), 'Jemı Dekabristov' tipografiya G. Jissnera i D. Sobko, Moskva. İzd. Nauka.

Puşkin, A.S. (1829), 'Epitafiya mladentsu' 22 Ağustos 2018 tarihinde Web: <http://www.stihi-xix-xx-vekov.ru/pushkin724.html> adresinden alınmıştır.

Puşkin, A.S. (1969), Sobraniye soçineniye v şeşti tomah. Tom I. Moskova: İzd. 'Pravda'.

Puşkin, A.S. (1969), Sobraniye soçineniye v şeşti tomah. Tom II. Moskova: İzd. 'Pravda'.

Puşkin, A.S. (1969), Sobraniye soçineniye v şeşti tomah. Tom III. Moskova: İzd. 'Pravda'.

Puşkin, A.S. (1969), Sobraniye soçineniye v şeşti tomah. Tom IV. Moskova: İzd. 'Pravda'.

Şçyogolev, P.E. (1987), Perventsı russkoy svobodi, Moskva: Sovremennik.

Modern İnsan Üzerine Arendtçi Bir Yaklaşımla Kafka Okumaları

Tuğba YAZICI¹

Giriş

Alman asıllı Yahudi bir düşünür olan Hannah Arendt ile Çek asıllı Yahudi bir yazar olan Franz Kafka'nın yaşadıkları dönemde olup biteni anlamlandırmak üzere yazdıklarından yola çıktığımız bu çalışmada asıl amaç her iki yazarda da kendini hissettiren modern toplumun yalnızlaşmış bireyleri üzerinde durmak.

Hannah Arendt iki dünya savaşına ve Nazi Almanyası'na şahit olmuş bir düşünür olarak onu anlamaya iten asıl olgunun totaliter sistem olduğunu çalışmalarından çıkarabilmek mümkündür. Özellikle totaliter sistemlerin bürokrasi vasıtasıyla yürüttükleri politikalar sonucu gerçeklikle ilişkisi kesilmiş ve yalnızlaşmış bireylerden oluştuğunu söylediği kitle toplumu eleştirisi Arendt'in çalışmalarında sıkça yer verdiği bir konudur. Arendt modern çağ toplumlarını kitle toplumu olarak tanımlamakta ve bu nedenle de modern dönem insanlık durumuna yönelik kaygılarını dile getirmektedir. Arendt'te kamusal alanın kaybıyla birlikte ortaya çıktığını gördüğümüz modern toplum, Kafka'da sanayileşme ve kapitalizmle birlikte değişen sosyal ve toplumsal ilişkilerde nitelik kazanır. Türkçe'ye Dönüşüm olarak çevrilen eserinde Kafka'nın tüm karakterleri modern toplumun birer bireyi olarak karşımıza çıkarken modern toplum eleştirisi ile birlikte bireyin yalnızlaşması ve çevresine yabancılaşması süreci aile içerisinde verilmektedir.

Modernizmin yabancılaşma üzerindeki etkisinin, çok sistemli bir şekilde olmasa da en kapsamlı eleştirisini bulabileceğimiz Arendt'in İnsanlık Durumu adlı eseri bu çalışmada teorik zemin olarak kullanılacaktır. Böylelikle modern kapitalist ve emperyalist totaliter sistemlerin aşama aşama insani etkinlikleri ve kapasiteleri nasıl değiştirmeye-dönüştürmeye çalıştıklarını; onları eylemlerine, kendilerine ve çevrelerine nasıl yabancılaştırdıkları ve nasıl *kitle toplumu* haline getirdikleri açıklığa kavuşturulacaktır. Daha sonra Arendt'in modern insanlık durumuna dair analizleri, Kafka'nın Dönüşüm eserindeki baş karakter, Gregor Samsa ve ailesi üzerinden tahlil edilecektir. İçerdiği metaforlar itibarıyla günümüz insan problemine dair güncel okumalar yapabileceğimiz bu çalışma halihazırdaki insanlık durumunun zeminini hazırlayan unsurlar bakımından aydınlatıcı olacaktır.

Gregor Samsa'nın hikayesi, endüstri toplumunun sistematik yapısı içerisine sıkışmış modern bireyin tragedyası olarak yorumlanmaktadır. Gregor Samsa karakterinin, Arendt'in modern toplum ve totaliter bürokrasinin yarattığı yabancılaşma ve dehumanizasyon -gayri insanileşme/insanlıktan uzaklaşma- un vücut bulmuş halini yansıması ise bu çalışmanın temel iddiasıdır. İnsanın araçsallığa, metalaşmaya doğru nasıl evrildiğini ve Kafka'nın hikayesindeki böcek metaforu üzerinden modern bireyin dönüşümünü, Arendt'in insanlık durumuna ilişkin çıkarımları üzerinden irdeleyelim.

Gregor Samsa ve İnsanlık Durumu

Kafka hikayesine, "Gregor Samsa bir sabah bunalımcı düşlerden uyandığında, kendini yatağında dev bir böceğe dönüşmüş olarak buldu."² cümlesiyle başlayarak modern bireyin içerisinde bulunduğu yabancılaşma problemine, insanın bir başka varlık türüne dönüşmesi ya da böcek metaforu ile dikkat çekmektedir. Arendt ise

---

¹ Tuğba YAZICI, Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Felsefe, tugba.yazici@atauni.edu.tr

² Kafka, Dönüşüm, çev. Ahmet Cemal, İstanbul: Can Yayınları, s.19.

İnsanlık Durumu adlı çalışmasına ilk olarak insanın yeryüzüne yabancılaştığının en belirgin göstergesi olan ilk uydunun uzaya gönderilişi, otomasyonun ortaya çıkışı ve genetik bilimindeki ilerlemelerden başlayarak, bunları insanlığın halihazırdaki durumundan kurtulma çabaları olarak yorumlamaktadır.³ Modern bilim, yeryüzüne yabancılaşan insanın kudretini, doğayı aşarak insanın yeni şeylere başlayabilme yetisini kanıtlarken, modern kapitalist totaliter sistem ise insanların doğa kanunları ile yönetilen, belli koşullarda belli eylemlere aynı tepkileri verebilen, -Pavlov'un köpeği misali⁴- otonom varlıklar olduğu önkabulü ile işlemektedir. Arendt'e göre modern insanın yabancılaşmasının biri "yeryüzünden evrene, diğeri dünyadan (kişinin) kendine doğru iki yanlı kaçıışı"⁵ dir. Yani insanın hem kendisine (özüne) hem de yeryüzüne yabancılaşması durumu söz konusudur. Bu bağlamda Gregor modern kapitalist toplumun kendine yabancılaşmış bir bireyini temsil eder. Bundan sonra böceğe dönüşen Gregor'un, diğer yabancılaşma türü olan bireyin yaşadığı dünyaya, çevresine yabancılaşması sürecinin ilk olarak ailede başladığı ve sosyal hayatta da bu durumun -sanayi devrimi ile birlikte süreçlerin makineleşmesi dolayısıyla- devam ettiği görülmektedir.

"Aman Tanrım, diye düşündü, ne kadar da yorucu bir uğraş seçmişim meğer! Günlerim hep yolculuk etmekle geçiyor. İşin bu yanı, mağazadaki asıl masabaşı işine oranla çok daha yıpratıcı, üstelik yolculuğun benim için bir de aktarma trenlerin peşinden koşmak, düzensiz ve kötü yemeklere yargılı olmak, insanlarla sürekli değişen, asla süreklilik kazanamayan, hep içtenlikten uzak ilişkiler kurmak zorunluluğu gibi sıkıntıları da var. Şeytan alsın bütün bunları!"⁶ Burada Kafka anlamsızlığı vurgulamaktadır. Mekanik bir şekilde işleyen sistem içerisinde bireyin yalnızlaşması, anlamdan uzak ilişkiler ve süreklilik gösteren eylemlerden oluşan yapay bir dünyanın içerisinde kaybolması problemine işaret etmektedir. Bu konuya Arendt'in yaklaşımı ise şöyledir: "Modern çağ bununla birlikte çalışmaya teorik bir methiye de getirdi ve aslında toplumun bütün olarak bir çalışanlar toplumuna dönüşmesine neden oldu. [...] İnsanları çalışma yoluyla bir araya getirdiği için eşitlikçi olan bu toplumda ne sınıf kalmıştır, ne de insanın öteki melekelerinin ihyasının kendinde yeni bir başlangıç bulabileceği -ne siyasi ne de tinsel doğadan- bir aristokrasi kalmıştır. Hatta başkanlar, krallar ve başbakanlar bile resmi görevlerini toplumun yaşaması için zorunlu birer iş gibi düşünmektedirler; entelektüeller arasında da yaptıklarını yaşamlarını kazanma araçları değil, eser olarak gören az sayıda insan kalmıştır. Emeksiz, yani geriye yapacak hiçbir şeyi kalmamış bir çalışanlar toplumu manzarası ile karşı karşıyayız. Elbette hiçbir şey bundan daha kötü olamaz."⁷ Otomasyonun keşfi ile başlayan bu süreç Arendt'e göre yine mekanik bir sistemle işleyen iş dünyası insana, sürekli yinelegelen ve doğal dünyadan tamamen farklı "yapay" bir şeyler dünyası oluşturur. Arendt'e göre, çalışanlar toplumunda "insanların çalışmak için mi yaşadıkları ve çalışacak güce sahip olmak için mi tükettikleri"⁸ sorunu ya da bir diğer ifade ile modern bireyin amaçlar ile araçları açık ve seçik bir biçimde ayırt etme yeteneğini yitirmesi problemi doğmuştur. Bizzat çalışmanın kendisinin bütünleştirici bir güç oluşturduğu bu toplumlardaki bireyler "aletlerin hareketinin bedensel hareketlerce belirleniyor olmasının yerini, makinenin hareketinin beden hareketlerini pekiştirdiği bir boyuta varıncaya kadar, bu ritmin içine çekilirler. Hiçbir şey, kendisi de aynı şekilde yaşam sürecinin ve onun doğal mekanizmasının otomatik olarak tekrarlı ritmine karşılık

³ Hannah Arendt, İnsanlık Durumu, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 27-41.

⁴ "Totaliter hareketler, sadece belirli bir anlamda özgürlüğü değil, özgürlüğün kaynağını yok etmişlerdir. İnsanın çoğulluğunu tahrip eden ve çokluktan doğanın bir parçasıymış gibi kusursuz davranan bir Birlik'i çıkaran bir sistem içerisinde hareket ederler. Söz konusu Birlik ise, birbirinden çok farklı insanları sabit bir tepki ve refleksler koleksiyonuna indirgeyen böylelikle hayvanlardan bile daha alt mertebede (Pavlov'un, doğası saptırılmış köpeği gibi) bir şeye; *homo sapiens* türünün birbirinden hiçbir şekilde ayırt edilemeyen ve tamamlanamayan bir numunesi haline doğru evrilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tuğba Yazıcı, "Hannah Arendt'te Totalitarizmin Neliği", Kaygı Dergisi S:30, s. 203.

⁵ Arendt, age, 34.

⁶ Kafka, age, 20.

⁷ Arendt, age, 32.

⁸ Age, 217.

gelen emek sürecinin ritminden daha kolay ve daha az yapay olarak makineleştiremez.”⁹ Çünkü “en ilkel makine bile bedenini çalışmasına yön verir ve nihayet onun yerini alır.”¹⁰ Bu durumun içinde bulunan bireyler için Arendt: “Tam bir yalnızlık halinde çalışan bir varlık, insan değil, kelimenin en kesin anlamıyla bir *animal laborans*”¹¹, yani sadece yaşamın sürekliliği için çalışan bir hayvan olarak nitelendirilmektedir. Bunun yanı sıra, otomasyonun ortaya çıkışıyla birlikte, “insanlar tarafından yapılan izleme ve denetleme görevleri (artık) makineler tarafından yapılacaktır.”¹²

Animal laborans bu iş dünyasına sıkışıp kalır ve çalışamaz hale geldiğinde onu insan kılan niteliğini kaybetmişcesine kendini işe yaramaz, varlığını anlamsız bulur. Zira Kafka'nın baş kahramanı Gregor Samsa da bir böceğe dönüşmekten ziyade, işe yetişemeyeceği, bu nedenle de kovulabileceği ve ilereleyen hikayenin bölümlerinde artık çalışmadığı için çok fazla üzüldüğünü görmek mümkün. “Aman Tanrım! diye düşündü. Saat altı buçuktu ve akreple yelkovanın ilerleyişi sürmekteydi, saat buçuğu bile geçmiş, yediye çeyrek kalaya yaklaşmıştı. [...] Peki şimdi ne yapacaktı? Bundan sonraki tren saat yedide kalkıyordu; o trene yetişebilmek için deli gibi acele etmesi gerekirdi, üstelik kumaş örnekleri de daha sarılmamıştı ve Gregor Samsa kendini hiç de çok dinlenmiş, çok canlı duyumsamıyordu. Trene yetişse bile, patronun bir öfke nöbetine yakalanmasını önleyemezdi [...] Peki, hasta olduğunu söyleyip işe gitmese? Böylesi, çok nahoş ve kuşku uyandırıcı bir davranış olurdu, çünkü Gregor beş yıllık hizmeti boyunca bir kez bile hastalanmamıştı.”¹³ Gregor bunları düşünürken, neden işe gelmediğini sorgulamak üzere evine gelen Müdür Bey'e, odasının kapılarını açarak şunları söyler: “Şimdi, hemen giyineceğim, kumaş örneklerini toplayıp yola çıkacağım. İstiyor musunuz, izin verecek misiniz gitmeme? Gördüğünüz gibi, Müdür Bey, ben inatçı falan değilim ve çalışmayı da seviyorum; [...] Öte yandan annemle babamdan ve kız kardeşimden de ben sorumluyum. Güç bir durumdayım ama yine düzlüğe çıkacağım. Siz de lütfen durumumu olduğundan güçleştirmeyin. Firmada benden yana olun.” Fakat Müdür Bey, böcek Gregor'a, konuşmaya başlar başlamaz arkasını döner ve daha cümlelerini tamamlamasına izin vermeden, orayı terk eder.

Bundan sonra Samsa ailesinin endişeleri devreye girecektir. Artık ailesi Gregor'u ötekileştirmiştir ve onu bir odaya kapatarak görmek istememektedirler. Gregor onlar için bir yabancı ve ailenin geçimini sağlayamayacak, 'işgörmez' bir adamdır. Tıpkı Gregor gibi, aileyi de endişelendiren, onun değişiminden ziyade, artık çalışmayacak durumda olmasıdır. Bu da, Kant'ta en değerli varlık olması bakımından temel amaç olan insanın, modern toplumla birlikte araçsallaştığının ve birtakım 'daha yüce' amaçlar için meta olarak kullanıldığının en temel göstergesidir.

Çalışma toplumunda insan aile açısından bir geçim aracı, rejim açısından ise sistemin bir uygulayıcısıdır yalnızca. Bundan dolayı da sisteme hizmet edemedikleri veya işgörmez hale geldikleri zaman, yalnızca çalıştıkları iş bakımından var olan sosyal ve toplumsal bağları kopar, ötekileştirilir ve hatta varlıkları bile gereksiz görülebilmektedir. Bu durumda varlığı bile katlanılmaz olur, O iş göremez olduğu için artık insan olma özelliğini yitirmiştir ve kurtulması gereken bir sorunmuş gibi hareket edilir. Nitekim Gregor da bir süre sonra artık aileden biri gibi değil de kurtulması gereken bir böcek gibi görülmeye başlanır. Kız kardeşi bir gün aileye Gregor'dan kurtulmaları gerektiğini önerir. Zaten varlığını bir sorun ve yük olarak gören babası da bu fikre katılır. Ancak yine de bunu nasıl yapabilecekleri konusunda endişelidirler. Buna karşılık kız kardeş Grete şöyle söyler: “Buradan gitmeli, tek çare bu baba. Ama onun Gregor olduğu düşüncesini kafandan atman gerek. Bizim asıl felaketimiz, bunca zaman bu düşünceye inanmış olmamız. Fakat o nasıl Gregor olabilir ki? Gregor olsaydı

⁹ Age, 219.

¹⁰ Age, 220.

¹¹ Age, 58.

¹² Freidmann'dan aktaran Hannah Arendt, İnsanlık Durumu, s. 222.

¹³ Age, 21-22.

eğer, insanların böyle bir hayvanla birlikte yaşamalarının olanaksızlığını çoktan anlar ve kendiliğinden çıkıp giderdi. O zaman bir erkek kardeşimiz ve oğlumuz olmazdı; ama yaşamayı sürdürür, onun da anısını onurla korurduk. Şimdi ise bu hayvan peşimizi bırakmıyor.”¹⁴ Burada Grete ve onun abisinden kurtulmaları gerektiğine dair katı mantık ilkeleri içerisinde öne sürdüğü gerekçeleri, Arendt’in düşünce sisteminde, totaliter rejimler içerisinde işleyen bürokrasiyi; sistemi aksatan ve sistemin kendi ideolojileri doğrultusunda dönüştüremediği bireyleri önce varolması bakımından gereksizleştiren, daha sonra da bu gereksiz görülen gruplara ve kitlelere karşı uygulanan terörü ve imha politikalarını haklılaştıran propagandayı temsil etmektedir.

Çalışma toplumunda insanların araç olarak kullanılmasının sonuçlarından biri de her bir insanın biricik olma özelliğini ortadan kaldırmasıdır. Çünkü totaliter sistemlerde, yalnızca sistemin kendisi amaç, geriye kalan her şey araçtır ve sözgelimi “daha büyük amaçlar” uğruna insanlar katledilebilir ya da kurban edilebilir. Her bir birey büyük bir çarkın yalnızca bir dişlisi olarak iş görür. Eğer birisi artık iş görmüyorsa bir diğeri rahatlıkla o kişinin yerini alabilir. Önemli olan tek tek bireyler değil sistemin kendisidir. Kafka da modern sistemlerin insana bu şekilde yaklaşmasının eleştirisini Gregor’un ailesi üzerinden şu şekilde işlemektedir. Gregor artık “işgöremez” hale geldiği için, Samsa ailesi, yeni geçim aracı olarak onun yerine kızları Grete’yi koyarlar ve bu defa onun üzerinden geleceğe yönelik planlar yaparlar. Kafka bu durumu şu satırlarla çok güzel ifade etmektedir: “Bay ve Bayan Samsa, ikisi de hemen hemen aynı anda olmak üzere, Grete’nin son zamanlarda ne kadar güzel ve dolgun vücutlu bir kıza dönüşmüş olduğuna dikkat ettiler. Daha sessizleşerek ve neredeyse farkına varmaksızın bakışlarıyla anlaşarak, kızları için artık uygun bir koca aramanın zamanının da geldiğini düşündüler. Ve yolculuklarının sonunda aralarından ilk olarak kızları ayağa kalkıp da dipdiri bedeniyle gerindiğinde, bu onlara yeni düşlerinin ve iyi niyetlerinin bir tür onaylanışı gibi geldi.”¹⁵

Aristoteles kölelerin insan olmaya yetenekli olmadıklarını, özellikle bazı durumlar için, söylemiştir. Bunlardan biri müzakere etmek ve karar vermek, diğeri ise öngörmek ve seçimde bulunabilmektir.¹⁶ Bugün dönüp baktığımızda makineleşen ve içinde buldukları sistemin bir kölesi gibi hareket eden insanlık durumu bu yetilerden mahrumdur. Müzakere etme yetimizi çevremize yabancılaşma olgusunda yitirirken, bağımsız yargıda bulunma ve karar verme yetimizi sistemlerin eline gönüllü olarak verdik. Diğer yandan sistemin, yalnızca belli komutlar verildiğinde onları yerine getiren, otonom varlıkları haline gelerek, hem düşünme hem de öngörme yetimizden olduk. Modern sistemlerin elinde birer meta olan insanlık, bundan böyle Pavlov’un köpeğinde olduğu gibi sisteme koşullu *animal laborans* oldukları için seçme haklarını da kaybetmiş durumdadır. Şimdi Aristoteles, Kafka ve Arendt açısından bakıldığında modern çağın her bir bireyi, modern birer köle haline getirildikleri için, insan olmaktan çıkarılmış; bazen devletlerin elinde birer rakam, bazen bürokrasinin elinde birer evrak, çoğu zaman öteki olarak, çeşitli ideolojilere ve sistemlere kolaylıkla kurban edilmektedir. Bu noktada Arendt’in önerisi ise “en yeni deneyimlerimizi ve yakın dönem korkularımızı çıkış noktası olarak insanlık durumunu yeniden düşünmektir.”¹⁷

KAYNAKÇA

- ARENDR, Hannah (2013). *İnsanlık Durumu*, 7. Basım, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- ARENDR, Hannah (2014). *Totalitarizmin Kaynakları / 1 Antisemitizm*, 5. Basım, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- ARENDR, Hannah (2012). *Totalitarizmin Kaynakları / 2 Emperyalizm*, 3. Basım, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayıncılık.

---

¹⁴ Kafka, age, 77.

¹⁵ Age, 84.

¹⁶ Aristoteles’ten aktaran Hannah Arendt, age, 138.

¹⁷ Arendt, age, 33.

- ARENDDT, Hannah (2014). *Totalitarizmin Kaynakları / 3 Totalitarizm*, 1. Basım, çev. İsmail Serin, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- ARENDDT, Hannah (2014). *Geçmişle Gelecek Arasında*, 1. Basım, çev. Bahadır Sina Şener- Onur Eylül Kara, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ARENDDT, Hannah (2012). *Kötülüğün Sıradanlığı Adolf Eichmann Kudüs'te*, 2. Basım, çev. Özge Çelik, İstanbul: Metis Yayıncılık.
- ARENDDT, Hannah (2014). *Formasyon, Sürgün, Totalitarizm Anlama Denemeleri 1930-1954*, 1. Basım, çev. İbrahim Yıldız, Ankara: Dipnot Yayınları.
- ARENDDT, Hannah. "Altogether Elsewhere", ed. by Marc Robinson, London: Faber and Faber.
- ARENDDT, Hannah (1971). "Thinking and Moral Considerations: A Lecture", *Social Research*, 38 (3): 417-446.
- KAFKA, Franz (2013). *Dönüşüm*, 37. Basım, çev. Ahmet Cemal, İstanbul: Can Yayınları.
- YAZICI, Tuğba (2018). "Hannah Arendt'te Totalitarizmin Neliği", *Kaygı Dergisi*, 30, 191-207.
- YAZICI, Tuğba (2018). Hannah Arendt'te Radikal Kötülük Problemi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Psychometric Qualities of Medical Outcomes Study Social Support Survey (MOS-SSS) in Turkish Culture

Tuğba Yılmaz¹

Özlem Bozo Özen²

1. Introduction

1.1. Conceptualization of Social Support

Social support has been conceptualized in different ways. First, structure of social support was investigated where structure refers to the presence and quantity of social interactions (Giangrasso & Casale, 2014). To study this concept, researchers found ways to measure it. The first attempt was Berkman and Syme's (1979) social network index. They included four different types of structural social interactions and suggested that marital status, the number of relatives and friends, church participation, and participation in other organizations can be used to measure the social network. This type of measurement was also found to be related with several health behaviors, such as cancer screening behaviors (Suarez, Llyord, Weiss, Rainbolt, & Pulley, 1994; Kang, Bloom, & Romano, 1994; Seow, Huang, & Straughan, 2000; Suarez et al., 2000).

However, other researchers claimed that the assessment of the social network is not able to assess social support properly since the large number of social ties does not necessitate high level of social interactions and social support or vice versa (Fleishman, Sherbourne, & Crystal, 2000; Kahn & Antonucci, 1980; Seeman & Berkman, 1988; Sherbourne & Stewart, 1991). Upon this discussion, Langford, Bowsher, Maloney, and Lillis (1997) suggested that the structure of social interaction is social network, whereas the function of this interaction refers to social support. They underlined the distinction between these two concepts by proposing that social network, and social embeddedness are the antecedents of social support.

Researchers also claimed that the availability of functional support, i.e., the extent to which relationships among people serve for functions, mainly refers to social support functions (Sherbourne & Stewart, 1991; Uchino, Uno, & Holt-Unstad, 1999; Seeman & Berkman, 1988). As Giangrasso and Casale, (2014) pointed out, functional social support is the behavioral manifestation of social support given by other people in the social network. So, types of resources that are provided by social network means functional social support and a person can assess how available these kinds of resources to himself.

To measure functional social support researchers determined these functions. As a first step, House (1981) described five functions of social support, namely emotional support, instrumental support/tangible support, informational support, appraisal support, and social companionship. Sherbourne and Stewart (1991), however, suggested four dimensions of functional social support, namely emotional/ informational support, tangible support, affectionate support, and positive interactions in a study they conducted with chronically disturbed patients.

1.2. Social Support and Health Behaviors

Concerning social support and health behaviors relationship, several studies concluded different findings. First group of researchers supported that social support has direct effects of health behaviors. Uchino

---

¹ Tuğba Yılmaz, Doktor Öğretim Üyesi, İzmir Bakırçay Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Mail: tugba.yilmaz@bakircay.edu.tr
Adres:

² Özlem Bozo Özen, Profesör Doktor, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Psikoloji Bölümü.

et al. (1999) suggested that social support promotes motivation for health behaviors. Similarly, Hernández et al. (2007) showed that social support has direct effects on the frequency of visits to doctor and self-medication. Second type of researchers suggested that social support has an indirect effect on health behaviors. For instance, DiMatteo (2004) indicated that social support can buffer the stress of being ill and decrease depression because it increases optimism and self-esteem. Likewise, Cohen and Wills (1985) suggested that social support indirectly protects people from negative effects of stressors and thereby leads people to become healthier. Bozo et al. (2014) showed the indirect effect of social support by suggesting that it is moderating the negative effects of type C personality on quality of life of breast cancer patients.

Since social support affects health behaviors favorably, there has been an increase in the studies searching for the link between social support and health related issues, such as mortality (House, Landis, & Umberson, 1988), maintaining healthy diet, adherence to medical routines and exercise (Jackson, 2006), diabetes (DiMatteo, 2004; Miller & DiMatteo, 2013), and cancer screening (Andrade et al., 2005; Kang, Bloom, & Romano, 1994; Katapodi, et al., 2002; Messina et al., 2004; Seow, Huang, & Straughan, 2000; Straughan & Seow, 2000; Suarez et al., 1994; Suarez et al., 2000).

To understand which dimension of social support is affecting health behaviors, researchers studied the effectiveness of its functions. Informational support may increase personal effectiveness in dealing with an overwhelming experience by providing guiding and recommendation (Helgeson & Cohen, 1996). Emotional support means exchanging caring and concern in interpersonal relationships, thereby so it can decrease the stress a person goes through by the help of improving social interactions (Giangrasso & Casale, 2014). Emotional support was found to be improve mental and physical health (Strine et al., 2008), and may reduce mortality (Reblin & Uchino, 2009).

1.3. Medical Outcomes Study Social Support Survey (MOS-SSS)

Sherbourne and Stewart (1991) designed a social support survey to broaden the concept of social support. They developed a multidimensional social support survey including items to assess both structural and functional support. They stressed that perceived social support refers to a person's perception of the availability of different resources of social support. Medical Outcomes Study-social support survey (MOS-SSS) was originally developed and validated in the United States in English (1991). Since the items of the survey are short and can be understood easily, the survey was suggested to be appropriate for assessing social support of chronically ill patients. The scale is particularly advantageous since its items were further arranged to address the social needs of the chronically ill patients. The scale was a product of a large-scale health research project named the Medical Outcomes Research (the MOS).

MOS-SSS was adapted to several languages. It was also translated to Chinese with people living with HIV/AIDS (Yu et al., 2004), to Brazilian Portuguese with Hodgkin's lymphoma survivors (Soares, 2012), Chinese Mandarin with patients of coronary heart disease (Wang et al., 2013), and Malay with postpartum mothers (Norhayati et al., 2015).

The survey was adapted to French Canadian (Anderson et al., 2005) with general population of students. Similarly, Giangrasso and Casale, (2014) validated Italian version of the scale with a general population of undergraduate students. Likewise, the main objective of the current study is to adapt the MOS-SSS to Turkish culture with a general population of undergraduate students and test the psychometric properties of the Turkish version of it.

2. Method

2.1. Participants

A total of 241 Turkish university students (189 females and 52 males) were recruited for the Time 1 condition (mean age = 25.84, SD = 5.437, range = 18-60). They were selected with convenience sampling method. For the Time 2, out of 241 time 1 participants, 99 participants (41.08 %, 71 females and 28 males) were volunteered to participate (mean age = 24.76, SD = 4.52, range = 19-42). The demographic characteristics of the participants can be seen in Table 1.

Table 1. Demographic Characteristics of the Sample

	Pre-test Group		Post-test Group	
	N	%	N	%
Gender				
Male	52	21.6	28	28.3
Female	189	78.4	71	71.1
Marital Status				
Single	103	42.7	47	47.5
Engaged	102	42.3	37	37.4
Married	36	15	15	15.2
Education Level				
High school	68	28.2	46	46.5
University	110	45.6	33	33.3
Master's	56	23.2	18	18.2
Doctorate	7	2.9	2	2

The participants who were present at Time 1 and who were present at Time 2 are compared on study variables. As independent samples t-test analysis suggested, these two groups were not significantly different in terms of received social support, perceived social support, loneliness, and psychopathology (see Table 2).

Table 2. Descriptive Statistics and t-test Results for Time 1 and Time 2 Participants

		<i>n</i>	<i>m</i>	<i>sd</i>	<i>t</i> (239)	<i>p</i>
UCLA	Time 1	241	35.97	11.18	.345	
	Time 2	99	35.45	11.47	.345	.73
ISSB	Time 1	241	104.33	31.56	.099	
	Time 2	99	103.91	32.81	.099	.92
MSPSS	Time 1	241	66.65	15.39	.662	
	Time 2	99	65.34	14.75	.662	.80
SCL-90-R	Time 1	241	163.72	48.18	-.833	
	Time 2	99	169.38	56.98	-.833	.41
MOS	Time 1	241	78.50	13.04	.248	
	Time 2	99	78.07	14.05	.248	.81

Note. UCLA: University of California Los Angeles Loneliness Scale, ISSB: Inventory of Socially Supportive Behaviors, MSPSS: Multidimensional Scale of Perceived Social Support, SCL-90-R: Symptom Checklist 90 Revised, MOS: MOS Social Support Survey.

2.2. Measures

2.2.1. Demographic Information Form. This form included questions about gender, age, marital status, and education level. Moreover, participants were asked to give their e-mail addresses for the post-test condition.

2.2.2. MOS-SSS. The MOS-SSS was developed by Sherbourne and Stewart (1991). The first item of it assesses the number of the close relatives and friends (structural social support). The remaining 19 items of the test are answered on a 5-point Likert type scale ranging from 1 (none of the time) to 5 (all of the time). The test includes four subscales, namely emotional-informational support (8 items), positive interaction (3 items), affectionate support (4 items), and tangible support (3 items). The internal consistency reliability estimated by Cronbach's alpha was .97 for the total scale, .96, .94, .91, and .92 for emotional/informational support, positive interaction, affectionate support, and tangible support, respectively. The test-retest reliability with a 1-year interval was .78 for the total scale, .72, .72, .76, and .74 for emotional/informational support, positive interaction, affectionate support, and tangible support, respectively. The validity of the scale was tested by conducting Pearson Moment correlations between health status measures like physical health, mental health, both physical and mental health, and social support. The MOS-SSS had higher correlations with social support and lower correlations with physical health measures which indicated construct validity of the survey.

2.2.3. University of California Los Angeles (UCLA) Loneliness Scale. UCLA Loneliness Scale was employed for testing divergent validity of MOS-SSS. The scale was developed by Russell, Peplau, and Ferguson (1978) and revised by Russell, Peplau, and Cutrona (1980). Turkish adaptation of the test was conducted by Demir (1989). This scale has 20 items and half of them were reversed. It is scored on a 4-point Likert type scale ranging between 1 (I never felt this way) and 4 (I often feel this way). Higher scores on this scale correspond to higher levels of loneliness. The reliability of the Turkish version was .96 and the test-retest reliability was conducted with a 5-week interval was .94 (Demir, 1989). The correlations between UCLA Loneliness Scale, Beck Depression Inventory, and Social Introversion subscale of Multidimensional Depression Inventory were positive and significant (.77 and .82, respectively). Thus, the Turkish version of the scale was found as reliable and valid. In the current study, the internal consistency reliability of the scale was .93.

2.2.4. Symptom Check List 90 Revised (SCL-90-R). SCL- 90-R is a self-administered inventory and it consists of 90 items, all of which are answered on a 5-point Likert scale ranging from 0 (never) to 4 (always). The inventory assesses the level of general psychopathological symptoms. Originally, the scale was developed by Derogatis (1977) and it was adapted to Turkish by Dağ (1991). It has 9 subscales, which are somatization, obsession and compulsion, interpersonal sensitivity, depression, anxiety, hostility, phobic anxiety, paranoid ideation, and psychoticism. The total score and the global severity index (GSI) were considered as measures of overall psychopathology. The internal consistency reliability of the test was .97. Test-retest reliability of GSI was .90 and it ranged for the subscales between .65 and .87. SCL-90-R and its all subscales were positively and significantly correlated with Beck Depression Inventory (Beck, Steer, & Brown, 1996) and Minnesota Multiphasic Personality Inventory subscales except lie, masculinity-femininity, and hypomania (Butcher, Dahlstrom, Graham, Tellegen, & Kaemmer, 1989). These findings suggested that SCL-90-R has satisfactory psychometric qualities in Turkish culture. In the present study, the internal consistency of the scale was .97.

2.2.5. Multidimensional Scale of Perceived Social Support (MSPSS). MSPSS consists of 12 items questioning the source and the level of social support provided by a significant other, family, and friends (Zimet et al., 1988). It is a 7-point Likert-type scale ranging from 1 (very strongly disagree) to 7 (very strongly agree). Higher scores on this scale indicate higher levels of social support perceived by respondents. The internal consistency reliability of the Turkish MSPSS ranged between .80 and .95 (Eker, Arkar, & Yıldız, 2001). The

correlation analyses between MSPSS, Beck Depression Inventory (Hisli, 1989), and State Trait Anxiety Inventory (Önder & Le Compte, 1985) revealed that MSPSS is significantly and negatively correlated with BDI and State Trait Anxiety Scale, suggesting that MSPSS is a valid scale (Eker & Arkar, 1995). In the present study, the internal consistency of the scale was found as .90.

2.2.6. Inventory of Socially Supportive Behaviors (ISSB). ISSB is composed of 40 items and it measures the amount of the received social support. The scale was originally developed by Barrera et al. (1981) and adapted to Turkish by Erol and Bozo (2012). The scale has three subscales, guidance, emotional support, and tangible assistance. According to reliability analyses, Cronbach's alpha of the total inventory was .95 and the test-retest reliability was .69. For the subscales, guidance, emotional support, and tangible assistance test-retest reliability coefficients were .95, .95, and .81, respectively. ISSB and its all subscales were positively and significantly correlated with MSPSS. In the current study, the internal consistency of the scale was .96.

2.3. Procedure

2.3.1. Adaptation of MOS-SSS

The MOS-SSS was linguistically adapted to Turkish by translation and back-translation process (Brislin et al., 1973). Three bilingual independent translators translated the original scale to Turkish. A bilingual psychologist who is competent both in English and Turkish decided on the best translated items that represented the original correspondents. After the comparison of the translated items with the original ones, the scale turned out to its final version.

2.3.2. Ethical considerations

After the study was approved by the Review Board of the Middle East Technical University, the questionnaire booklet was prepared and uploaded to an online data collection website (www.surveeey.com) and the link for the study was delivered to the volunteer students enrolled to psychology classes. They were given extra credit for their participation. An inform consent form as well as a debriefing form were provided to all participants. The pre-test condition was completed with the online data gathering process. After a month, participants were contacted again by their e-mail addresses and they were requested to take the post-test survey. Ninety-nine out of 241 participants volunteered to take the test again.

2.4. Data Analyses

For time 1 measurement, MOS-SSS, UCLA Loneliness scale, SCL-90-R, MSPSS, and ISSB were administered to an initial of 241 participants. Exploratory factor analyses of 19 items of MOS-SSS were computed by SPSS (version 18.0) to understand the factor structure of it. The best resolution with the highest explained variance revealed the factor structure. For test-retest reliability, at time 2, ninety-nine participants (71 females and 28 males) filled out MOS-SSS, which was subjected to correlation analysis with time 1 MOS-SSS scores. Internal consistency reliability was computed with Chronbach's alpha. Construct validity of MOS-SSS was investigated by Person correlation with UCLA Loneliness scale, SCL-90-R, MSPSS, and ISSB at Time 1 measurements.

3. Results

3.1. Factor structure of Turkish MOS-SSS

For the first step, 19 items of the MOS-SSS (answered on 5-point Likert type scale) measuring the level of functional support were analyzed by varimax rotation. Factor analysis revealed 3 factors with eigenvalues higher than 1 that were generated by using Kaiser Criteria. They explained 73.84 % of the total variance. However, since the first factor included more than half of the items in the scale, which was not compatible with

Yılmaz, Tuğba; Özen, Bozo, Özlem; Psychometric Qualities of Medical Outcomes Study Social Support Survey (MOS-SSS) in Turkish Culture

the original scale, factor analysis was tried with a 4-factor solution. Thereby, the item distribution of the Turkish MOS-SSS became comparable with the original one. The 4-factor solution explained more variance than the 3-factor solution (77.75 % of the total variance). The item values, factor loadings, eigenvalues, and the explained variance of MOS-SSS can be seen in Table 3.

Insert Table 3 here

The first factor, emotional/informational support, had a cutoff point of .52. It had 8 items and explained 56.52 % of the total variance. The second factor, positive interaction, had 4 items and it explained 9.88 % of the total variance. The cutoff point of the second subscale was .75. The third factor was named as affectionate support and it included 3 items. It explained 7.43 % of the total variance, and its cutoff point was .64. The last factor was tangible support. It consisted of 4 items and explained 3.92 % of the total variance. Its cutoff point was .74. According to the results of this factor analysis, it can be suggested that Turkish MOS-SSS has construct validity.

Table 3. Factor Loadings for The MOS Social Support Survey

Item	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Factor 4
4. Someone to give you good advice about a crisis	.86	.15	.08	.27
17. Someone to turn to for suggestions about how to deal with a personal problem	.77	.29	.32	.24
13. Someone whose advice you really want	.75	.24	.32	.24
3. Someone you can count on to listen to you when you need to talk	.65	.33	.35	.24
8. Someone to give you information to help you understand a situation	.62	.26	.60	.10
19. Someone who understands your problems	.57	.37	.52	.11
9. Someone to confide in or talk to about yourself or your problems	.59	.29	.60	.12
16. Someone to share your most private worries and fears with	.52	.25	.60	.22
14. Someone to do things with to help you get your mind off the things	.88	.06	.20	.26
18. Someone to do something enjoyable with	.21	.86	.25	.17
11. Someone to get together for relaxation	.26	.78	.35	.19
7. Someone to have a good time with	.26	.75	.41	.08
6. Someone who shows you love and affection	.22	.25	.66	.50
20. Someone to love and make you feel wanted	.83	.41	.65	.30
10. Someone who hugs you	.29	.27	.64	.39
5. Someone to take you to the doctor if you needed it	.27	.03	.15	.81
12. Someone to prepare your meals if you were unable to do it yourself	.11	.20	.18	.80
2. Someone to help you if you were confined to bed	.18	.07	.08	.77
15. Someone to help with daily chores if you were sick	.14	.27	.25	.74
Eigenvalue	10.74	1.88	1.41	.74
Explained variance (%)	56.20	9.88	7.43	3.92
Cronbach's <i>a</i>	.95	.94	.88	.86

Yılmaz, Tuğba; Özen, Bozo, Özlem; Psychometric Qualities of Medical Outcomes Study Social Support Survey (MOS-SSS) in Turkish Culture

Note. Factor 1: Emotional/Informational Support, Factor 2: Positive Interaction, Factor 3: Affectionate Support, Factor 4: Tangible Support

The internal consistency reliability of the MOS-SSS estimated by Cronbach's alpha was found as .96. Table 4 presents the summary of reliability analysis and Table 6 shows the factor structure and the internal consistency reliabilities of the subscales.

3.2. Reliability of Turkish MOS-SSS

The test-retest reliability of the scale was examined by the re-application of the scale to 99 participants (41.08 %) from the test group with one-month interval ($r = .727, p < .01$). The test-retest reliability values for the subscales were as follows: emotional/ informational support ($r = .73, p < .001$), positive interaction ($r = .65, p < .001$), affectionate support ($r = .67, p < 0.001$), and tangible support ($r = .58, p < .001$).

3.3. Validity of Turkish MOS-SSS

MOS-SSS was correlated with UCLA Loneliness scale and SCL-90-Revised. MOS-SSS was negatively correlated with UCLA Loneliness Scale ($r = -.65, p < .01$) and SCL-90-Revised ($r = -.276, p < .01$). These results suggested that high functional support is associated with lower levels of loneliness and psychopathology.

Table 4. Reliability Analysis for The MOS Social Support Survey

Item Number	Item Mean	SD	α if item deleted	Item-Total r
2	4.28	.84	.956	.48
3	4.34	.81	.952	.77
4	4.26	.87	.953	.68
5	4.29	.96	.955	.57
6	4.34	.84	.952	.78
7	4.31	.83	.953	.72
8	4.12	.94	.952	.79
9	4.16	.93	.951	.79
10	4.11	1.09	.952	.76
11	4.18	.92	.952	.76
12	4.02	1.04	.955	.57
13	3.90	1.0	.952	.75
14	4.04	.93	.953	.65
15	3.93	1.04	.954	.63
16	3.67	1.23	.952	.78
17	4.02	.96	.951	.81
18	4.17	.88	.953	.70
19	4.01	.93	.952	.78
20	4.17	.95	.952	.79
Total scale	78.33	13.43		

Note. Internal consistency reliability as calculated by Cronbach's α is .96

Table 5. Reliability Analysis of the Subscales of the MOS Social Support Survey.

Yılmaz, Tuğba; Özen, Bozo, Özlem; Psychometric Qualities of Medical Outcomes Study Social Support Survey (MOS-SSS) in Turkish Culture

Item Number	Mean	SD	<i>a</i> if item deleted	Item-Total <i>r</i>
Emotional/Informational Support*				
4	4.26	.87	.94	.74
17	4.02	.96	.93	.86
13	3.90	.99	.94	.79
3	4.34	.81	.94	.78
8	4.12	.94	.93	.85
19	4.01	.93	.95	.80
9	4.16	.94	.93	.84
16	3.67	1.22	.94	.80
Total subscale	32.49	6.58		
Positive Interaction**				
14	4.04	.93	.92	.84
18	4.17	.88	.90	.88
11	4.18	.92	.91	.85
7	4.31	.83	.92	.82
Total subscale	10.55	3.25		
Affectionate Support***				
6	4.34	.84	.81	.79
20	4.17	.95	.82	.76
10	4.11	1.1	.85	.74
Total subscale	12.62	6.68		
Tangible Support****				
5	4.29	.96	.81	.71
12	4.02	1.0	.80	.73
2	4.28	.84	.84	.63
15	3.93	1.0	.80	.74
Total subscale	16.52	10.56		

Note. * Internal consistency reliability as measured by Cronbach alpha is .95, ** Internal consistency reliability as measured by Cronbach alpha is .93, *** Internal consistency reliability as measured by Cronbach alpha is .88, **** Internal consistency reliability as measured by Cronbach alpha is .86

MOS-SSS was correlated with MSPSS ($r = 0.657, p < 0.01$) and ISSB ($r = 0.404, p < 0.01$). In other words, higher scores on Turkish MOS-SSS was associated with higher perceived and received social support. These results suggested that Turkish MOS-SSS has satisfactory validity (see Table 5).

The validity analyses were repeated for the first question of MOS-SSS measuring structural support (the number of close relatives and friends). The results yielded that this single item was significantly and positively correlated with 19 items of the MOS-SSS ($r = .42, p < .01$). Moreover, the number of close relatives and friends was significantly and negatively correlated with U.C.L.A Loneliness Scale ($r = -.48, p < .01$) and SCL-90-Revised ($r = -.15, p < .05$). Hence, large number of close relatives and friends was correlated with less loneliness and psychopathology. Similar to the original scale, it was also significantly and positively correlated with MSPSS ($r = .36, p < .01$) and ISSB ($r = .16, p < .05$). Higher structural support was positively correlated with functional

Yılmaz, Tuğba; Özen, Bozo, Özlem; Psychometric Qualities of Medical Outcomes Study Social Support Survey (MOS-SSS) in Turkish Culture

support, perceived, and received social support. Table 6 presents correlation coefficients among the measures used in the current study.

Table 6. *Correlation Coefficients of the Measures Used in Assessing Divergent and Convergent Validities*

4. Discussion

	StSS	MOS	UCLA	MSPSS	SCL	ISSB
StSS	---					
MOS	.42**	(.95)				
UCLA	-.42**	-.65**	(.93)			
MSPSS	.36**	.66**	-.71**	(.91)		
SCL	-.15*	-.28**	.48**	-.36**	(.97)	
ISSB	.16*	.40**	-.28**	.34**	.03	(.96)

Note 1. * $p < .05$, ** $p < .01$

Note 2. StSS: Structural social support item, MOS: The MOS social support survey, UCLA: UCLA loneliness scale, MSPSS: Multidimensional scale of perceived social support, SCL: Symptom checklist 90 revised, ISSB: Inventory of socially supportive behaviors.

Note 3. Values in parentheses indicate the internal consistency reliability of the related scales

This study was conducted to adapt the MOS-SSS developed originally in English (Sherbourne & Stewart, 1991) to Turkish culture and examine the psychometric properties of the adapted version. Results of the analyses indicated that the Turkish version of the MOS-SSS had satisfactory reliability and validity values. The results of this study were largely consistent with the reliability and validity study of the original study (Sherbourne & Stewart, 1991). The authors excluded the positive interaction item, item 14 (someone to do things with to help you get your mind off things), since it did not discriminate its subscale well. However, for the Turkish version of the scale, 14th item was not excluded since in the factor analysis it loaded under the positive interaction subscale well (Table 4).

The other difference between the original scale and its Turkish version was related to the 1st item of the scale. Sherbourne and Stewart (1991) found that this single item measuring structural support by questioning the number of close friends and relatives showed low correlations with functional support items. Hence, they argued that structural support was different from functional support, which was parallel to previous findings (Kahn & Antonucci, 1980; Seeman, & Berkman, 1988; Sherbourne & Stewart, 1991; Fleishman, Sherbourne, & Crystal, 2000). However, as it could be seen from Table 7, in our analysis this item correlated significantly with the remaining items of the MOS-SSS and with the other scales used to assess validity. It correlated positively with MOS-SSS items, MSPSS, and ISSB; and negatively with UCLA and SCL-90-R. Thus, the present findings can be supportive of the Langford et al.'s (1997) argument. These researchers proposed that social network is different from social support; it is an antecedent of social support. Having large number of close friends and relatives was related with less loneliness, less psychopathology, and with high received and perceived social support. Having large number of friends and relatives could mean having many alternative sources of social support, such as family, friends, relatives, neighbors, coworkers, the significant other, children, hospital staff, visitors etc.

The difference between the findings of the current study and the original study regarding the first item might be due to sample difference; Sherbourne and Stewart (1991) studied with chronic patients. Since chronic patients could be confined to hospitals or houses, they may have less available time for friends. Moreover, since

they may focus more on themselves and the management of their conditions, their social network may shrink and thereby their structural social support decreases. In the present study, however, the sample was composed of general population of undergraduate students.

Age might be another reason of the difference between the findings of the original and current studies. In the original study the age range was 18-98 and the mean age was 55; however, in the current study the age range was 18-60 and the mean age was 25.84. This means that the average person in the original study was in his/her middle adulthood; however, the one in the current study was in his/her young adulthood. While young adulthood is characterized by increases in network through such as marriage and having a job; middle adulthood is closely related with shrinkage in network through such as retirement and divorce (Specht, Egloff, & Schmugle, 2011). In addition, a person in the middle adulthood is expected to have established emotional and social development; however, an emerging adult is still developing emotional and social bonds, and thereby, the number of close friends and relatives tend to increase.

The average age difference between the studies might also explain loading of the item 14 (someone to do things with to help you get your mind off things) on the positive interaction subscale in the present study. An individual in his/her middle adult and having a chronic condition may lack an accompanier to get his mind off things but s/he still may have positive interactions with people nearby. However, an emerging adult is more available to both having friends to get his mind off things and forming positive interactions with them. The present study is not without its limitations. This study was conducted with non-clinical participants rather than patients with chronic conditions. Future studies are suggested to include participants with chronic conditions and make a comparison between disease-free participants and participants with chronic conditions in terms of functional and structural social support.

Due to its easy-to-read and short items, the MOS-SSS is a user-friendly instrument to assess social support of individuals with low educational level, inpatients, and patients with advanced chronic diseases. Health researchers, as well as psychologists working in health care facilities, could administer this survey to assess the level of structural and functional social support in Turkish patients.

References

- Anderson, D., Bilodeau, B., Deshaies, G., Gilbert, M., & Jobin, J. (2005). French Canadian validation of the MOS social support survey. *Canadian Journal of Cardiology*, 21(10), 861-873.
- Andrade, C. R., Chor, D., Faerstein, E., Griep, R.H., Lopes, C. S., & Fonseca, M. J. M. (2005). Social support and breast self-examination in the Pró-Saúde study. *Reports in Public Health*, 21(2), 379–386.
- Barrera, M. (1986). Distinction between social support concepts, measures and models. *American Journal of Community Psychology*, 14(4), 413–445.
- Beck, A. T., Steer, R. A., & Brown, G. K. (1996). *Manual for the Beck Depression Inventory* (2nd ed). San Antonio TX: Psychological Corporation.
- Berkman, L. F., & Syme, S. L. (1979). Social networks, host resistance and mortality: a nine year follow up study of Alameda County residents. *American Journal of Epidemiology*, 109, 186–204.
- Brislin, R. W., Lonner, W. J., & Thorndike, R. M. (1973). *Cross-Cultural Research Methods*. New York, Wiley.
- Butcher, J. N., Dahlstrom, W. G., Graham, J. R., Tellegen, A., & Kaemmer, B. (1989). *The Minnesota Multiphasic Personality Inventory-2 (MMPI-2): Manual for administration and scoring*. Minneapolis MN: University of Minnesota Press.
- Bozo, Ö., Tathan, E., & Yılmaz, T. (2014). Does perceived social support buffer the negative effects of type c personality on quality of life of breast cancer patients? *Social Indicators Research*, 119(2), 791-801.
- Cohen, S., & Wills, T. A. (1985). Stress, social support and the buffering hypothesis, *Psychological Bulletin*, 98, 310–357.

Yılmaz, Tuğba; Özen, Bozo, Özlem; Psychometric Qualities of Medical Outcomes Study Social Support Survey (MOS-SSS) in Turkish Culture

---

- Dağ, İ. (1991). Symptom checklist (SCL-90-R): A reliability and validity study. *Turkish Journal of Psychiatry*, 2(1), 5–12.
- Demir, A. (1989). Reliability and validity of U.C.L.A. loneliness scale. *Turkish Journal of Psychology*, 7(23), 14–18.
- Derogatis, L. R. (1977). SCL-90: Administration, scoring and procedure manual I for the revised version. Baltimore MD: John Hopkins University School of Medicine, Clinical Psychometrics Unit.
- DiMatteo, M. R. (2004). Social support and patient adherence to medical treatment: A meta-analysis. *Health Psychology*, 23, 207–218.
- Eker, D., & Arkar, H. (1995). Perceived social support: Psychometric properties of the MSPSS in normal and pathological groups in a developing country. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 30, 121–126.
- Eker, D., Arkar, H., & Yaldız, H. (2001). The factor structure, reliability, and validity of revised multidimensional perceived social support scale. *Turkish Journal of Psychiatry*, 12(1), 17–25.
- Erol, R. Y., & Bozo, Ö. (2012). Adaptation, reliability and validity study of the Inventory of Socially Supportive Behaviors. *Anatolian Journal of Psychiatry*, 13, 210–215.
- Fleishman, J. A., Sherbourne, C. D., & Crystal, S. (2000). Coping, conflictual social interactions, social support, and mood among HI- infected persons. *American Journal of Community Psychology*, 28, 421–453.
- Giangrasso, B., & Casale, S. (2014). Psychometric properties of medical outcomes study social support survey with a general population sample of undergraduate students. *Social Indicators Research*, 116, 185-197.
- Hernández, S. O., Parga, M. X. F., & Azgar, C. M. (2007). Illness behavior: Prediction by symptoms, the Grossarth-Maticek and Eysenck personality types, neuroticism, life events, coping, health locus of control, social support, and attribution style. *The Spanish Journal of Psychology*, 10(2), 388–398.
- Helgeson, V. S., & Cohen, S. (1996). Social support and adjustment to cancer: Reconciling descriptive, correlational, and intervention research. *Health Psychology*, 15(2), 135–148
- Hisli, N. (1989). Validity and reliability study of Beck Depression Inventory for university students. *Turkish Journal of Psychology*, 23(7), 3–13.
- House, J. S., Landis, K. R., & Umberson, D. (1988). Social relationships and health. *Science*, 241, 540–545.
- Jackson, T. (2006). Relationships between perceived close social support and health practices within community samples of American women and men. *The Journal of Psychology*, 140(3), 229–246.
- Kahn, R. L., & Antonucci T. C. (1980). Convoys over the life course: Attachment, roles and social support. In P. B. Baltes and O. Brim (Eds). *Life Span Development and Behavior* (pp. 253–286). New York, NY: Academic Press.
- Kang, S. H., Bloom, J. R., & Romano, P. S. (1994). Cancer screening among African- American women: their use of tests and social support. *American Journal of Public Health*, 8(1), 101–103.
- Katapodi, M. C., Facione, N. C., Miaskowski, C., Dodd, M. J., & Waters, C. (2002). The influence of social support on breast cancer screening in a multicultural community sample. *Oncology Nursing Forum*, 29(5), 845–852.
- Langford, C. P. H., Bowsher, J., Maloney, J. P., & Lillis, P. P. (1997). Social support: a conceptual analysis. *Journal of Advanced Nursing*, 25, 95–100.
- Messina, C. R., Lane, D. S., West, D. S., Frishman, W., Glanz, K., Taylor, W., & Powell, L. (2004). Relationship of social support and social burden to repeated breast cancer screening in the women's health initiative. *Health Psychology*, 23(6), 582–594.
- Miller, T. A., & DiMatteo, M. R. (2013). Importance of family/social support and impact on adherence to diabetic therapy. *Diabetes, Metabolic Syndrome and Obesity: Targets and Therapy*, 6, 421–426..

Yılmaz, Tuğba; Özen, Bozo, Özlem; Psychometric Qualities of Medical Outcomes Study Social Support Survey (MOS-SSS) in Turkish Culture

---

- Norhayati, M. N., Aniza, A. A., Hazlina, N. H. N., & Azman, M. Y. (2015). Psychometric properties of the revised malay version medical outcome study social support survey using confirmatory factor analysis among postpartum mothers. *Asia-Pacific Psychiatry*, 7(4), 398-405.
- Önder, N., & Le Compte, A. (1985). *Durumluk-Sürekli Kaygı Envanteri El Kitabı (İkinci baskı)* [Handbook of State-Trait Anxiety Inventory]. Istanbul: Boğaziçi Press.
- Reblin, M., & Uchino, B. N. (2009). Social and emotional support and its implication for health. *Current Opinions in Psychiatry*, 21(2), 201-205.
- Russell, D., Peplau, L. A., & Ferguson, M. L. (1978). Developing a measure of loneliness. *Journal of Personality Assessment*, 42, 290-294.
- Seeman, T. E., & Berkman, L. F. (1988). Structural characteristics of social networks and their relationship with social support in the elderly: who provides support? *Social Science & Medicine*, 26, 737-749.
- Seow, A., Huang, J., & Straughan, P. T. (2000). Effects of social support, regular physician and health related attitudes on cervical cancer screening in an Asian population. *Cancer Causes and Control*, 11, 223-230.
- Sherbourne, C. D., & Steward, A. L. (1991). The MOS social support survey. *Social Science & Medicine*, 32(6), 705-714.
- Soares, A., Biasoli, I., Scheliga, A., Baptista, R. L., Brabo, E. P., Morais, J. C.,...Spector, N. (2012). Supportive Care in Cancer, 20(8), 1895-1900.
- Specht, J., Egloff, B., & Schmugle, S. C. (2011). Stability and change in personality across the lifecourse: The impact of age and major life events on mean-level and rank-order stability of the Big-Five. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101, 862-882.
- Straughan, P. T., & Seow, A. (2000). Attitudes as barriers in breast screening: a prospective study among Singapore women. *Social Science & Medicine*, 51, 1695-1703.
- Strine, T. W., Chapman, D. P., Balluz, L., & Mokdad, A. H. (2008). Health related quality of life and health behaviors by emotional and social support. Their relevance of psychiatry and medicine. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 43(2), 151-159.
- Suarez, L., Llyord, L., Weiss, N., Rainbolt, T., & Pulley, L. (1994). Effect on social networks on cancer screening behavior of older Mexican American women. *Journal of National Cancer Institute*, 86(10), 775-779.
- Suarez, L., Ramirez, A. G., Villarreal, R., Marti, J., McAlister, A., Talavera, G. A., Trapido, E., & Perez-Stable, E. J. (2000). Social networks and cancer screening in four US hispanic groups. *American Journal of Preventive Medicine*, 19(1), 47-52.
- Wang, W., Zheng, X., He, H-G, Thompson, D. R. (2013). Psychometric testing of the chinese mandarin version of the medical outcomes study social support survey in patients with coronary heart disease in mainland china. *Quality of Life Research*, 22(8), 1965-1971.
- Uchino, B. N., Uno, D., & Holt-Unstad, J. (1999). Social support, physiological processes, and health. *Current Directions in Psychological Science*, 8(5), 145-148.
- Yu, D. S. F., Lee, D. T. F., & Woo, J. (2004). Psychometric testing of the Chinese version of the medical outcomes study social support survey (MOS-SSS-C). *Research in Nursing & Health*, 27, 135-143.
- Zimet, G. D., Dahlem, N. W., Zimet, S. G., & Farley, G. K. (1988). The Multidimensional Scale of Perceived Social Support. *Journal of Personality Assessment*, 52, 30-41.

Marguerite Duras'nın Pasifik'e Karşı Bir Bent'inde Kadın İmgesi

Ümran Türkyılmaz¹

Yirminci yüzyılın Fransız yazarlarından Marguerite Duras, *Pasifik'e Karşı Bir Bent* adlı yapıtında paranın tüm değerlere baskın çıktığı Çinhindi'nin sömürge dünyasında acı, özlem, bekleyiş ve azimle yoğrulan bir yaşamdan kesitler sunar. Duras'nın çocukluğunu ve gençliğindeki olayları eksen alan otobiyografik yapıt, egzotizmin ardındaki güçlükleri ve tarihin tüm dönemlerinde varlık gösteren sömürge yaşamına karşı başkaldırıcı öne çıkarır.

Marie-Thérèse Ligot, *Un barrage contre le Pacifique de Marguerite Duras* adlı yapıtında yazarın çoğu zaman çaresizlik, üzüntü ve korku içinde yaşadığı travmatik geçmişini ve bu döneme ilişkin anılarını *Pasifik'e Karşı Bir Bent*'te satırlara döktüğünü ve kendi efsanesini oluşturduğunu ifade etmektedir (Ligot, 1992: 122-123).

Güneydoğu Asya'daki Fransız sömürgesinin bir parçası olan Çinhindi'ndeki çocukluk anılarını ve gençlik yıllarının deneyimlerini öznel bir bakış açısı çerçevesinde gerçeğe yakın çizgilerle aktaran ve derin duygularla yoğuran yazar, kolonilerin mistik atmosferini ve bu uzamın yaşam veren enerjisini etkin bir biçimde yansıtmaktadır. Okur, *Pasifik'e Karşı Bir Bent*'te, evliliğinin hemen ardından asimilasyon politikasının yürütüldüğü sömürgelerdeki eğitim kadrolarına kocası ile birlikte öğretmen olarak atanan genç kadının birkaç yıl süren geçici mutluluklarına tanık olur:

“Belediyede, sömürge propagandası yapan afişlerin önünde hayale dalıyordu. “Sömürge ordusuna katılın”, “Gençler, sömürgelere gidin, servet sizi orada bekliyor”. Meyvelerin ağırlığıyla bükülmüş bir muz ağacının gölgesinde, beyazlar giymiş bir sömürgeci çift, sallanan koltuklarda sallanıyor, çevrelerinde de gülümseyen yerliler koşuşturup duruyorlardı. Kendisi gibi bir öğretmenle evlendi. Sömürgelerdeki eğitim kadrolarına başvurularını yaptılar ve o zamanlar Fransız Çin Hindi diye adlandırılan bu büyük sömürgeye atandılar. Suzanne ve Joseph sömürgeye gelişlerinin ilk iki yılı doğmuştu (...) O yıllar yaşamının tartışmasız en mutlu yılları, mutluluk yılları oldu. En azından anne böyle diyordu. O dönemi sanki uzak ve düşsel bir kara parçasını, bir adayı anımsar gibi düşünürdü” (Duras, 1996 :18).

Sömürülenlerin özgürleşmesinin tutkulu savunucularından olan kadın kahraman, eşinin ani ölümünden sonra olumsuz koşulların egemen olduğu bu düşsel kara parçasında, yalnızlık ve yok olma duygularını derinden hisseden Joseph ve Suzanne adlı iki küçük çocuğu ile baş başa kalır. Başlangıçta kendisini belirgin bir özne olarak ortaya koyamayan kadın, edilgin, yabancılaşmış ve yitlik bir duruma düşer. Ancak “dönem değişmiştir, kıyıda durma dönemi kapanmıştır” (Collin & Kaufer, 2016: 17). Bu noktada genç kadın, kendi duyarlılığını ifade etme deneyiminden hareket ederek, sömürü düzeni üzerine eleştirilerini açıkça ortaya koyar. Bu yapıyı yıkarak, tüm zamanlarda ve tüm uzamlarda varolan bir değişmezi insanlık onuru adına değiştirebilmeyi ister. Dolayısıyla kendi ereklerini belirleyip, yolunu özgürce seçer ve böylece “tam anlamıyla yüklenilen bir yaşamın yaratacağı bunalım ve gerilimden kurtulmuş olur” (Soysal, 2016: 15). Bu suretle sabır ve dirençle kendisi olma ve kendisini ortaya koyma dürtüsü ile yaşamını devam ettirme yolunda ilerlemeye başlar. Boyun eğdiren, aşağılayan, haklarından yoksun bıraktıran sömürge imgesinin farkında olan genç kadın, Çinhindi'nin ücra bir yerinde ekime elverişsiz olan çeltik tarlasını genel validen satın almayı başarır. Yalnızca tarıma açıldığı zaman, kullanıcısının mülküne geçebilen tarlalar ve yıllık ödemeler karşılığında alınabilen imtiyazlar, Duras'nın altını çizerek yorumladığı izlekler

---

¹ Ümran Türkyılmaz, Doç. Dr. , Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
uturkyilmaz@gazi.edu.tr

arasında yerini alır. Bu bağlamda her adımda kendisini düşünen sömürgecilerin, her yönden kuşattığı sömürge topraklarındaki başat sorunlar, üzerinde birleşilen ortak nirengi noktasını oluşturur. Kadın özne, sömürülenler tarafından tanımlanmış olan bir dünyayı, her iki taraf tarafından tanımlanan bir dünyaya dönüştürmeyi arzular. Hedefi, Çinhindi'ye özellikle eşitlik ilişkilerini getirmektir ancak “on yılın sonunda, sömürgecinin Tapu Genel Müdürlüğüne bir arazi için başvuracak kadar parayı biriktirebilmiştir. Dul oluşu, eskiden eğitim kadrosunda yer almış olması ve iki çocuğun bakımı ona devletten böyle bir arazi istemek için öncelikli bir hak tanıyordu. Yine de araziye sahip olmak için iki yıl beklemek zorunda kalacaktı” (Duras, 1996:19).

Söz konusu olan kadın özne, Fransızların sözde karma dünyalarında sömürülenleri dışlayan hareketlere tahammül edemez. Herkes için özgürlükçü olduğunu iddia eden Fransızlar, yerli halkı suskunluğa iterler. Özgürlüğü ve insanca bir yaşamı sürdürmeyi talep eden yerli halk, temel ilkesiyle çarpıcı bir biçimde çelişen Fransızların egemenliklerini devam ettirdiklerini görür. Hiç şüphesiz ki, insanlık tarihinde derin izler bırakan Çinhindi'nde yaşananlar ve insanı büyüleyen bu topraklardaki egzotizm, yazarın kişiliğinin oluşmasında son derece önemlidir ve romanın art alanında varlık alanı kazanır. Acımasız, baskıcı ve zalimce edimlerde bulunan sömürgeciler, az gelişmişliklerinden çıkar sağladıkları yerli halkı ve medeniyetlerini adeta yok ederler. Bu sömürge uzamında, kısa sürede hızla yayılan salgın hastalık, aşırı sıcak, yetersiz beslenme, hijyen yoksunluğu ve kötü sağlık koşullarına maruz kalan kurbanların çoğunun çocuk olduğu keskinleşir. Çok sayıda ölümlerin yaşanmasına neden olan koşullar, insanların sürekli olarak tehdit altında yaşamaya yazgılı oluşlarını açık bir biçimde ortaya koyar.

“Yaklaşık bir yaşına kadar çocuklar, karına ve omuzlara bağlanmış pamukludan bir torbanın içinde, annelerine bağlı yaşarlardı. On iki yaşına kadar, kafalarından bitlerini kendileri ayıklayacak yaşa gelene kadar çocukların kafaları kazınırdı ve yaklaşık bu yaşa kadar neredeyse çıplak gezerlerdi. Sonra pamukludan bir peştamal örtünürlerdi. Bir yaşında çocuğu, anne kendinden uzağa bırakır, daha büyük çocuklara emanet ederdi ve önceden çiğnediği pirinci ağzından ağzına vererek ancak çocuğu beslemek için yanına alırdı. Aslında daha çok aralarından bazılarını ölümden kurtarmaya çalışmak için. Çünkü öyle çok sayıda ölüyorlardı ki, susuzluklarının sırtında şarkı söyleyecek zamanı bulmuş çocuklardan çok daha fazla ölü çocuk ovanın çamurunda yatıyordu. Öyle çok ölüyorlardı ki, artık onlar içi ağlanmıyordu ve uzun zamandır onlara mezar yapılmıyordu. Yalnızca baba işten dönerken kulübenin önünde küçük bir çukur açıyor ve ölmüş çocuğunu içine yatırıyordu. Özellikle yeşil mangonun neden olduğu koleradan ölüyorlardı ve kimsenin bundan haberi yok gibiydi (...) Yine de ova pirinç, balık, mango, orman ise mısır, yabandomuzu, biber gibi ne yetişiyorsa onu veriyordu. Ve çocukların pembe ağızları açıklıktan açılmış, sayıları artan ağızları hep” (Duras, 1996: 86-87).

Çinhindi'nde yeryüzü ve gökyüzü arasında sıkışıp kalan yığın insanı ya da kolektif insan, küçük bir azınlık için var olan çoğunluğu ifade eder. Yıllardır süregelen zulmü iliklerine kadar hisseden, emeği temsil eden ve ezilen yerliler, kuraklığa, dalgalara, bentlere, yoksulluğa ve sermayeyi temsil eden sömürge yöneticilerine karşı savaşım vermelerine karşın haksız yazgılarını ve acılarını bir türlü dindirmeyi başaramazlar. Bu noktada sömürülenlerin payına yine açlık, talan, zulüm, felaket, kan, gözyaşı, bekleyiş ve ölüm düşer.

*Pasifik'e Karşı Bir Bent'*te suların sürekli olarak yükselip alçalması sonucunda ekilen tarım ürünleri zarar görür, tıpkı kadın öznenin sönen umutları ve yıkılan hayalleri gibi. Bu noktada arazisinin yarısını eken kadın, “ilk ürünün bungalov için yaptığı masrafların büyük bölümünü karşılayacağını umuyordu. Ancak temmuzda denizin yükselmesiyle ova baskına uğradı ve ürün sular altında kaldı (...) Bir sonraki yıl anne yeniden işe koyuldu. Deniz yeniden yükseldi. O zaman gerçeği görmek zorunda kaldı: Arazisi ekilemez bir alandı. Her yıl denizin altında kalıyordu (...) On yıldır bir kenara koyduğu parayı Pasifik'in dalgalarına savurmuştu. Bu on yıllık tünelden girdiği gibi çıkmıştı: Saf, tek başına, kötü güçlerle her tür ilişkiden uzak, kendisini durmadan kuşatan sömürgecilere özgü kan emiciliğin umutsuzca farkında olmaksızın” (Duras, 1996: 18-19).

Dalgaların istilası altında kalan tuzlu alüvyon topraklarda çok az çeltik elde edebilen kadın, roman boyunca sömürgecilerin yürüttüğü ve giderek içselleştirdiği haksız uygulamalara, kuraklığa, salgın hastalıklara, yoksulluğa ve açlığa karşı başkaldırır.

Jacqueline Godfrind'in *Comment la féminité vient aux femmes* adlı yapıtında, duyarlılıkla ortaya koyduğu biçimiyle annenin "boyun eğmeden eğilmesinden başka yapabileceği bir şeyin bulunmadığı" (Godfrind, 2001: 67) belirtir. Yerli halkla işbirliğini sürdüren annenin artan yoksulluğu, çektiği acıları, haklı öfkesi ve gösterdiği çabası romana damgasını şöyle vurur:

"Anne tüm bunları biraz geç anladığında, ovadaki arazi parsellerinin bağlı olduğu Kam Tapu Müdürlüğü'nün memurlarını görmeye gitmişti. Onlara hakaret edip, daha yüksek bir makama şikayette bulunmayı akıl edemeyecek denli saf davranmıştı. Bu yanlışlıkta hiçbir payları olmadıklarını söylemişlerdi ona. Kurtuluşu onu tehdit etmekte buldular. Kurbanlarını susturmak için ellerindeki en etkili silah buydu. Çünkü her zaman bu insanlar hiçbir şeye sahip olmamaktansa kandırmaca araziye bile yeğ tutarlardı. Araziler birtakım koşullara bağlı olarak verilirde ancak. Eğer belli bir süre sonra toprağın tümü ekilmemişse tapu idaresi araziye geri alabilirdi. Kam ovasındaki on beş kadar araziye belki de yüzlerce aileyi yerleştirmişler, zarara uğratmışlar, kovmuşlar, yeniden yerleştirmişler ve yeniden zarara uğratmışlar ve yeniden kovmuşlardı" (Duras, 1996: 20-21).

Tehlikelerin odağındaki yerlilerle aynı kısıtlanmış zor yaşamı paylaşan annenin, bentlerin yıkılmasının ardından yinelenen bitkinliği ve sorgulamaları belirgin bir hal alır. Godfrind'in bu konudaki düşüncesine koşut olarak "kadının bu sorgulamaları, kendini ortaya koyma biçimleri ile ve bir kadınsı kimliğin dışavurumuyla" (Godfrind, 2001: 20-21) yakından ilintili olarak değerlendirilmelidir. Zira sınır bölgelerde fakirlik içinde var olmaya çalışan köylülerle ortak olarak denize karşı bentler kurmayı tasarlayan annenin bakış açısına göre bentler herkesin yararına olacaktır.

"Pasifik okyanusu boyunca uzanacak ve ırmağın temmuz taşkınlarının olduğu yörelerine kadar gidecekti. Çok şaşırın köylülere bu tasarı biraz ütöpik geldi, ancak karşı çıkmadılar. Binlerce yıllık uykularından ansızın ve çılgınca bir umutla sonunda uyandırılmış yüzlerce ova köylüsünün sevgiyle yükselttikleri bu bentleri gördükten sonra bunların ansızın iskambil kağıdından kuleler gibi, Pasifik dalgalarının o basit ve acımasız baskınıyla bir gecede, yalnızca bir gecede bir düğ gibi silinip gittiğini göre hangi insan büyük bir öfkeye ve büyük bir nefrete kapılıp tüm bunların etkilenmezdi?" (Duras, 1996: 22-23).

Yaşamını anlamlı kılacak bir yol bularak içinde bulunduğu durumdan çıkmayı isteyen annenin asıl katlanamadığı; sömürge uzamında sürdürdükleri yaşamı kanıksamalarıdır. Zira bu bitimsiz savaş, kadın kahraman için son derece açılmalıdır. Varoluşun boşluğundan kurtulmayı isteyen kadın özne, kendi isteği ve seçimleriyle çocuklarına, topluma ve dünyaya faydalı olmayı arzular. Peşinden koştuğu amacından başka bir amacı bulunmayan anne için bu durum hayallerindeki mutluluğun önemli bir parçası olur. Anne, adeta kendini parçalayarak ve sabır alıştırmaları yaparak tıpkı tanrıları kandırdığı ve sinirlendirdiği için sonsuz bir cezaya çarptırılan Sisifos'un ıstırabına benzer bir üzüntü yaşar. Bu bağlamda anne de tıpkı Sisifos gibi "isyan etmiş bir köledir. Bir an bile son vermez köleliğine; ancak küçümseme duygusuyla, biteviye yuvarlanan kayasını dağın tepesine çıkarmakla kurtulabilir ondan; sınırlı durumunu kabul edip benimsemekten başka çıkar yol yoktur" (Gürsel, 1957: 20).

Yukarıdaki değerlendirmelerin ışığında yerlilerle birlikte Pasifik'e karşı bir bent kurmak için yıllarını harcayan kadın, yükselen suların bentleri yıkılmasının ardından geleceğinin yitip gittiğini görür. Ürkütücü olan şudur ki, tüm denemelerinin sular altında kaybolduğunu anlayan anne, çocuklarının kendisini terk etmesi düşüncesinden dolayı çok korkar. Bedenindeki çöküşe ve yüzünde okunan bezginliğe tanık olduğumuz annenin yaşadığı hazin bir yazgıdır ve bu yazgıya öfkeyle boyun eğmek zorunda kalır çünkü her şeye yeniden başlayacak gücü yoktur.

Pasifik'e Karşı Bir Bent'te sömürgelerde yürütülen adaletsizliğe ve eşitsizlik sarmalına karşı annenin, güçlü bir şekilde tepkisini ortaya koyduğunu ve sömürgecilik karşıtı bir söylemi gündeme getirdiğini görürüz. Gerçekten de Çinhindi'ndeki toprak parçasını verimli kılmak için çaba harcayan başarıya odaklı kadın özne, kendi dışındaki iktidar kurumunun arazisini elinden alabileceği yönündeki gittikçe ağırlaşacak olan baskısına maruz kalmasının ardından hiç bir ilerleme göremez ve yazar, bu durum karşısında kadının tüm yaşadıklarına itiraz ettiği bir yazının altını çizmek ister.

“Bana öyle geliyor ki durumumu iyice bilseydiniz tümüyle ilgisiz kalmayabilirdiniz. Yıllarca korkunç mesleğinizi sürdürdükten sonra eğer birazcık kalbiniz kalsaydı, azıcık bile olsa, durumunu dikkate alırdınız. Sizden ricam, biliyorsunuz, çok az bir şey: Bungalovumu çevreleyen beş hektarın kesin olarak üzerime devredilmesi. Bunlar, sizin de çok iyi bildiğiniz gibi tümüyle kullanılamaz olan elimdeki arazinin sınırındadır. Lütfen bu küçük iyiliği bana yapın. Bu beş hektar benim olsun, şimdi sizden tek istediğim bu. Sonra bunları ipotek altına alabilir ve son bir kez daha bentlerimin bir bölümünü yapmaya girişebilirim (...) Hiç alışamayacağım sizin şu adiliğinize ve yaşadıkça, son nefesimi verene kadar hep size bundan söz edeceğim. Bana yaptıklarınızı ayrıntılarıyla hep size anlatacağım, her gün benden başkalarına yaptıklarınızı da (...) On beş yıl boyunca çalıştım ve on beş yıl boyunca hükümetin bu arazisini almak için en küçük zevkime varıncaya kadar her şeyi feda ettim. Ve yaşamımın, gençliğimin on beş yılı boyunca her gün yapılmış tasarruflara karşı siz bana ne verdiniz? Bir tuz ve su çözü. Yedi yıl önce bir sabah bu parayı size bir zarf içinde getirdim, bağlılıkla size onu getirdim. Elimde olanın hepsi buydu. O sabah elimde ne varsa hepsini size verdim, hepsini, sanki kendi bedenimi size kurban verirdesine, sanki kurban edilmiş bedenimden çocuklarım için tüm bir gelecek filizlenecekti. Ve bu parayı siz aldınız. İçinde tüm tasarrufumun, tüm umudumun, yaşama nedenimin bulunduğu zarfı aldınız (...) Yaşamımın on beş yılı karşılığında siz bana ne verdiniz? Hiçbir şey, rüzgar, su. Beni dolandırdınız” (Duras, 1996: 212-213).

Anlaşıldığı üzere sömürge uzamında bitmeyen bir biçimde yeniden doğan bir düşmandır Pasifik'in dalgaları. Her yıl, kendini yenileyen ve üst üste yükselen sular, kalıcılık ve süreklilik evreni oluşturmaya çalışan annenin emeklerini altüst eder ve bu durum yapıt boyunca çokça sorgulanır. Daha fazla sonuçsuz işin habercisi olmaktan öteye gidemez çünkü suların yükselmesi ile birlikte özenle yapılan ve sağlam kalması istenen tüm bentler yerle bir olur. Tarım ürünleri yetiştirmek isteyen anne, plantasyonu için tüm parasını harcar. Hiç bir değeri olmayan tuzlu topraklardan yalnızca birkaç çuval çeltik elde edebilen anne, tamamen iflas eder. Seçimleri ve seçenekleri kırılmalara uğrayan ve bu noktada kalıcı bir çözüm bulamayan kadın öznenin yaşama sevincini kaybettiği görülür.

“Kaç kere kendi lehime alçaklığınızdan vazgeçmenizi rica ettim? Gelip beni artık teftiş etmememizi de, çünkü gereksiz bu, çünkü yeryüzünde hiç kimse denizin, tuzun içinde ne olursa olsun, hiçbir şey yetiştiremez. Çünkü yalnızca bana bir hiçlik vermekle kalmıyorsunuz bir de bu hiçliği düzenli olarak teftiş etmeye geliyorsunuz. Şöyle diyorsunuz: “Bu sene yine hiçbir şey yapmadınız mı? Yönetmeliği biliyorsunuz, v.s.” ve işinizi olarak gidiyorsunuz, karşılığında her ay bir maaş aldığınız şu işi. Ve ben bentler yapmaya kalkıştığında korktunuz, bu çölde bir şeyler yetiştirmeyi başarmamdan korktunuz (...) Arazimde ne olursa olsun bir şeyler yetiştirmemi istemek, benden ayı gökten indirmemi istemek gibi bir şeydir ve siz bunu iyi biliyorsunuz, öyle ki teftişleriniz, arabanızın motorunu durdurmanıza gerek bile kalmadan on beş dakikalık ziyaretlerle sınırlı kalıyordu. Ah, çok aceleniz var. Çünkü arazi sayısı sınırlı ve başkaları bekliyor, benim beklediğim gibi. Ve siz ektiğiniz talihsizliklerin semeresini toplayamamaktan korkuyorsunuz, korkuyorsunuz yeterince çabuk buradan çekip gitmemden ya da yeterince çabuk ölmemenden, size para veremeyecek zavallılara ekilebilir arazi vermek zorunda kalmaktan korkuyorsunuz” (Duras, 1996: 213-214).

Dev gibi olması gereken bentlerin tekrar yapımı ile yeniden işe başlamak zorunda kalan anne, cesaretini asla kırmaz, aksine bentler onu sınırsız bir coşkuya sürükler. Sömürge topraklarının sınırları çoğu kez ona dar gelip, özveriyle ayakta kalan anneyi zaman zaman bunaltsa da, yıllardır yapılamayan işleri yapmayı sürdürür. Bu durum, sanki onun tüm doyurulmamış arzularını diriltmektedir. Dalgaları yönetmek için bir çıkış yolu bulamayan

kadın, sulara, zamana, yaşama, var olan toplum düzenine, sömürgecilere, eşitsizliğe, haksızlığa, ölümlere, salgın hastalıklara, toza, toprağa ve yaşamın içinde olan her şeye karşı olabildiği kadar başkaldırır.

Çok açıktır ki dalgaları boyunduruğu altına alma istenci, yalnızlığı ve çaresizliğinden kurtulabilmenin yolunu sunmuş ve her an savunma halinde olan kadının gücünü deneyimlemesini sağlamıştır. Yeniden bentleri onarmak için enerji toplamayı, yaptığı bentlerin sağlam temelleri olduğunu ve hiç bir zayıflık taşımadığını düşünmek ister. Gelecekte bir umut söz konusuysa, bu durum bentleri onaran insanların var olabilmeleri sayesinde. Ancak sular yükseldiğinde batağa saplanan yengeç sürüleri de bentleri kemirir ve ertesi yıllarda yengeçlerin tahrip ettiği yumuşak topraktaki bentler sırayla çöker. Bir kez daha çeltik hasadı kaybedilir. Anlaşıldığı gibi, anne olumlu bir durumu ele geçirme duygusunu hiçbir zaman elde edemez.

Sonuçlandırırken *Pasifik'e Karşı Bir Bent*'te yaşamını anlamlı kılmak ve beklentilerini gerçekleştirebilmek için ailesine, topluma ve insanlığa yararlı olmayı arzulayan kadın özne bu doğrultuda irade gösterir. Çin hindi'nde yaşayan yerlilerin varoluşlarını anlamlandırmaya çalışan anne, yapılar ve zihinlerde kök salan ama henüz aşılmaktan çok uzak olan sorunlardan dolayı oldukça yorgun düşer ve artık özveri ile savaşıma gücünü kendinde bulamaz

"Belki de yol almak, o henüz olmayana doğru gitme arzusunun en doğru şekilde"(Collin & Kaufer, 2016:19) ortaya koyan Duras için, anne ile özdeşleşen bentler, gerçekleşemeyen bir özlem olarak kalır. Çevrimsel yapısıyla dikkati çeken romanda, bentleri oluşturabilmek için alınan riskler ve tüm uğraşlar olduğu yerde kalır. Gelgitlere karşı oluşturulmaya çalışılan bentlerin yapımı gerçekleşemediği için annenin bu noktadaki direnişinin başarıya ulaşamadığını belirtebiliriz.

Pasifik'e Karşı Bir Bent, cehalet ve sefalet içinde haklarından yoksun bırakılan ve yalnızca toprak ve ekmek isteyen Çin hindi'ndeki yerlilerinin her şeyi sinesine çekmesini yadsıyan kadın özneyi ele alması açısından son derece önemlidir. Metnin odağına gittikçe derinleşen insanlık dramını yerleştiren Duras, günümüzün başat sorunlarına ışık tutabilecek olan kimi noktalarına da böylelikle işaret eder.

KAYNAKÇA

- Deniz Soysal, "Beauvoir Dersleri "Evli Kadın" ve "Anne" Üzerine Bir Deneme, Belge Yayınları, İstanbul, 2016.
- Françoise Collin & Irène Kaufer, Feminist Güzergah, Çev. Gülnur Acar Savran, Dipnot Yayınları, Ankara, 2016.
- Jacqueline Godfrind, Comment la féminité vient aux femmes, Presses Universitaires de France, Paris, 2001.
- Marguerite Duras, Pasifik'e Karşı Bir Bent, Çev. Nedret Tanyolaç Öztokat, Can Yayınları, İstanbul, 1996.
- Marie-Thérèse Ligot, Un barrage contre le Pacifique de Marguerite Duras, Editions Gallimard, Paris, 1992.
- René-Marill Albérès, "Edebî Portreler: Albert Camus", Varlık, sayı: 457, çev. (Orhan Gürsel), İstanbul, 1957.

Devlet Güvenliğinin Sağlanmasında İstihbarat Servislerinin Yeri ve Önemi

Ünal ACAR¹

Giriş

İstihbarat, devletin genel güvenliğini korumak ve geliştirmek için ihtiyaç duyduğu her türlü bilgiyi, her türlü imkân ve vasıtalarla, gizlilik, tarafsızlık, doğruluk, süreklilik ve sürat ilkelerini uygulayarak toplaması, toplanan bu bilgilerin tasnif edilerek kıymetlendirilmesi, kıyaslanması ve yorumlanarak muhtemel tehdit ve tehlikelerin öngörülmesi, stratejik planların hazırlanmasına katkı sağlayacak bilgilerin üretilmesidir.

Tehlikeleri önceden öngörebilmek, olayları olmadan önleyebilmek, siyasetten ekonomiye, uluslararası ilişkilerden enerjiye, savaşlardan barışın sürdürülebilir olmasına kadar her alanda bilgi toplamak, istihbarat servislerinin görevidir. İstihbarat her konuda bilgi toplanması gereğinden başka, tarihin akışını izlemek ve geleceği yorumlayabilmektir (Sun Tzu, 1996, s.107).

Hangi ülkenin dost, hangi ülkenin düşman olduğunun anlaşılmadığı günümüzde, güçlü devletlerin enerji bölgelerini ele geçirmek üzere yürüttükleri mücadelenin silahlı işgallere dönüşmesi, milyonlarca sivilin ölmesi, yeni güç merkezlerinin oluşması, küresel terör örgütlerinin birçok ülkede taraftar bulması, uyuşturucu ve insan kaçakçılığının yaygınlaşması bütün ülkeleri geleceği daha iyi okuyabilme mecburiyetinde bıraktı. İnsan ve uyuşturucu kaçakçılığından elde edilen yüksek gelir de terör eylemlerinde kullanılmaktadır (Yıldız, 2017, s.30). Suçun çeşidinin ve etkisinin artması istihbarat servislerini de ulusal gücün en önemli unsuru haline getirdi.

Gelişmiş ülkelerin birçoğu, istihbarat servislerini daha etkin bir konuma getirebilmek, tehditleri karşılayacak şekilde yeniden yapılandırabilmek için sadece teknolojik cihazlara değil, insan kaynaklarının gelişimine de yatırım yaptılar. Geleneksel istihbarat anlayışının dışına çıkarak elektrik, elektronik, bilgisayar, tarih, psikoloji, sosyoloji vb. alanlarda gerek kamuda gerekse özel sektörde çalışan, olaylara değişik açılardan bakabilecek bilgi ve tecrübeye sahip kişilerle bilgi paylaşımı gerçekleştirerek istihbarat hizmetlerinde değerlendirdiler.

Bu nedenle bir ülkede okuyan, araştıran, sorgulayan, düşünen, eğitimli insanların sayısının fazla olması, istihbarat servisinin başarısı açısından da son derece önemlidir. Düşünen ve bilinç seviyesi yüksek insanların çoğunlukta olduğu ülkenin kamu ve özel kuruluşlarında ve özellikle istihbarat servislerinde çalışan personelin de nitelikli olması, yapacakları analizlerin doğruluk oranını yükseltecektir. Ülkedeki düşünen, araştıran sorgulayan insanların sayısının fazla olması, yabancı istihbarat servislerinin, hedef ülkede kendi çıkarları doğrultusunda kamuoyu oluşturmak amacıyla gerçekleştirdiği propaganda ve psikolojik harekât çalışmalarının başarıya ulaşmasını zorlaştıracaktır.

Günümüzde iyi bir vatandaş olmak sadece kanun sınırları içinde kalmak anlamına gelmemelidir. Ülkenin yaşadığı sosyal, politik, ekonomik vb. sorunlara çözüm üretebilme bilgi ve yeteneğimizi geliştirmeli, bize sunulan olayları sunulduğu şekliyle kabul etmek yerine araştırmalı, sorgulamalı ve ondan sonra karar vermeliyiz.

Tarihin her döneminde, devletlerin güç ve egemenlik mücadelesinde istihbarat önemli bir yer tutmaktadır. Bilgi; güç, iktidar, hâkimiyet, para, başarı getiriyorsa, bilgiyi elde etmek ve ülke çıkarları doğrultusunda kullanmak için psikolojik harekâtlar, örtülü operasyonlar dâhil olmak üzere her türlü yöntem uygulanmaktadır. Ancak istihbarat çalışmaları yalnız örtülü operasyonlardan, aksiyonlardan oluşmaz. Günümüzde aksiyon ve operasyonlar büyük oranda masa başında, belgeler ve bilgiler arasında sürüyor demek daha doğru olur (Acar, 2011:71).

---

¹ Ünal Acar, Dr. İçişleri Bakanlığı, uacar1@hotmail.com

Devlet Güvenliğinin Sağlanmasında İstihbaratın Neden Önemlidir ?

İnsanoğlu geleceği öğrenmek ve planlamak için tarihi süreç içerisinde çeşitli yöntemler geliştirmiştir. Bu yöntemlerin en bilineni, falcılık ve kehanet, insanlık tarihi kadar eskidir. Falcılık ile başlayan geleceği öğrenme merakı devlet güvenliği söz konusu olunca istihbarat servisleri ile devam etmiştir. Tarihin ilk dönemlerinde, istihbarat anlayışı daha çok askeri konularda bilgi toplama ve değerlendirme olarak anlaşılıyordu. Orta ve Yeni Çağ'da da ülkeler arası ilişkiler günümüzdeki gibi karmaşık olmadığı için savaş süresince düşman hakkında bilgi toplamak ülke güvenliğinin sağlanması için yeterli olabiliyordu. Savaşlarda düşmanın zayıf ve güçlü yönlerini öğrenmek üzere askeri amaçlarla kullanılan istihbarat çalışmalarının, Rönesans döneminde çeşitlendiğini, zenginleştiğini, profesyonelleştiğini, ekonomi ve diplomasi alanında da istihbaratın yoğun bir şekilde kullanıldığını görüyoruz. Bu dönemde elçiler ile ajanlar arasında belirgin bir fark olmadığına inanılırdı. 19. yüzyılın ortalarına kadar diplomatik çantalar, haberciler, posta güvercinleri başlıca haberleşme araçlarıydı. 19. yüzyılın sonlarına doğru iletişim alanında önemli gelişmeler yaşandı. 1840'ta telgraf kullanılmaya başlandı. 1876'da Alexander Graham Bell, telefonu icat etti. Telefon ve telgrafın icadı, istihbarat örgütlerinin hedefi konumunda bulunan kişi ve grupların yeni teknolojiyi kullanmalarına, istihbaratçıların da haber toplama kaynaklarının ve tekniklerinin çeşitlenmesine, teknik araçların istihbarat hizmetlerinde kullanılmasına neden oldu. 1903 yılında Marconi ve Wright kardeşlerin uçuş denemeleri, istihbarat dünyasının teknolojik olanakları kullanarak daha fazla bilgiye daha çabuk ulaşmasına, suç örgütlerinin de teknolojiyi kullanarak daha geniş alanlarda faaliyette bulunmalarına olanak sağladı. Telgraf ve telefonun icadı, teknolojik alanda yaşanan diğer gelişmeler sonucu 19. yy 'da teknoloji ile birleşen bilgi birikimi, teknolojik istihbarat dönemini başlattı diyebiliriz. Bu dönemde, bilgiye teknolojik olanaklar kullanılarak daha hızlı ve daha az tehlikeli yollardan ulaşmak mümkün oluyordu.

I. Dünya Savaşı döneminde askeri istihbarat doğal olarak yeniden büyük önem kazandı. Günümüzde birçok ülkenin istihbarat servislerinin yapılması, I. Dünya Savaşı döneminde başladı. Örneğin MİT bu dönemde kurulan "Teşkilat-ı Mahsusa"nın devamıdır. Bu dönemde kurulan Türk istihbarat servisleri savaş süresince önemli başarılar elde ettiler.

İngilizlerin I. Dünya savaşı döneminde oluşturduğu "Propaganda Bakanlığı"nın savaş süresince yaptığı yayınların ve çalışmaların, Almanlara karşı kazanılan zaferde önemli bir paya sahip olması, psikolojik istihbaratın önemini artırmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyada önemli değişiklikler yaşandı. Avrupa ideolojik olarak ikiye bölündü. Afrika ile Asya'daki birçok sömürge, bağımsızlıklarını kazandı. Komünist ve anti-komünist blok ülkeleri oluştu ve soğuk savaş dönemi başladı. ABD ve İngiltere'nin öncülüğünde Batı, SSCB'nin önderliğinde Doğu bloğu oluştu. II. Dünya Savaşı ve soğuk savaş döneminde ABD'nin uluslararası alanda üstlendiği görevler, devlet ve toplum hayatında yeni düzenlemeleri gündeme getirdi. Başta ordu ve istihbarat servisleri olmak üzere devlet kurumlarının eşgüdümüyle ilgili birçok yeni daire ve kuruluşlar oluşturuldu (Cihan, 1989, s. 82). Klasik istihbarat anlayışında büyük ölçüde değişimler yaşandı. Sadece askeri konularda değil her konuda bilgi toplamanın gerekliliği anlaşıldı. Bu durum istihbarat servislerinin konumlarının değişmesine, ulusal ve uluslararası politikaların belirlenmesinde önemli rol oynamalarına neden oldu (Pehlivanlı, 1998, s.178).

Batılı ülkelerde sosyo-ekonomik alanda yaşanan gelişmeler, suç çeşidinin artması, polisin siyasi amaçlı veya uyuşturucu, kara para aklama, insan ticareti vb. organize suç örgütleriyle mücadele etmesini zorunlu hale getirdi. Bu durum polisin, milli güvenliğin sağlanması ile ilgili görevinin artmasına ve bu konularda istihbarat çalışması yapmasına neden olmuştur.

Bunun sonucunda, İngiltere ve Fransa başta olmak üzere birçok ülkenin istihbarat servislerini iç istihbarat ve dış istihbarat olarak yapılandığı, polise istihbarat toplama görevi verdiğini görüyoruz. Örneğin İngiltere, 1952 yılında iç istihbarat servisinin çalışması ve iç istihbarat genel müdürünün sorumluluğunu bir yönetmelikle belirlemiştir.

Blok ülkeleri arasındaki çıkar çatışmaları, espionaj anlayışında da önemli gelişmeler yaşanmasına neden oldu. Soğuk savaş döneminde sadece parasal nedenlerden dolayı ülkesine ihanet eden insanlara ilave olarak, ideolojik yakınlık nedeni ile ülkesine ihanet eden çift taraflı (double agent) ajanlara da rastlıyoruz. Aslında soğuk savaş dönemi casusluk felsefesinin temelleri 18. yüzyılda atılmıştı. 18. ve 19. yüzyıl felsefi akımlarının öncülüğünü yapan Alman felsefecilerden Hegel'in etkilediği Marx'ın, diyalektik ve tarihsel materyalizmini benimseyen ve Lenin'in Rusya'da gerçekleştirdiği Bolşevik devrime hayran olan kişiler, bu ideolojik bağlılıklarından ötürü Rusya'ya, Marksist ideolojiye karşı olduğu için de ABD'ye hizmet eden ajanların sayısı hiç de az değildi. Soğuk savaş dönemi ağırlıklı olarak, bu felsefelerden etkilenen casusların dünya tarihine yön verdiği bir dönem olarak anıldı. Soğuk savaş döneminin casusları ve köstebekleri, günümüz casusluk anlayışının oluşumunda da önemli rol oynadılar. 1940 yılında İngiliz gizli servisi MI6'da işe başlayan ve üst düzey görevlerde bulunan, gerçek adı Harold Adrian Russell Philby olan Kim Philby, 1963 yılına kadar eski SSCB'nin gizli servisi KGB için çalıştı. Soğuk savaş döneminde iki blok arasında yaşanan ideolojik, teknolojik gelişmeler ve yenilikler özellikle Batı Avrupa'da demokratik kitle örgütlerinin, insan haklarının önem kazandığı, düşünen, sorgulayan bilgili insanların öne çıktığı bir toplum modeli yarattı. Artık bilgi, her dönemden daha fazla güç ve iktidar demektir. İstihbarat servisleri de bu dönemde bilgi toplama ve değerlendirmelerinde bilimsel yöntemleri kullanmıştır. Başta ABD olmak üzere batılı devletlerin birçoğu, stratejik istihbarat bilgilerinin elde edilmesinde, istihbarat servislerinin yetersiz kaldığını görerek, devletin diğer kurumlarını ve özel kuruluşları da devreye sokarak stratejik istihbarat üretimini gerçekleştirmişlerdir (Paul ve Bloch, 2006, s. 267). Bu işbirliği, stratejik istihbaratı gerçek bir bilimsel disiplin, stratejik analizciyi de bir sosyal bilimci konumuna getirmiştir (Özdağ, 2009, s. 47).

Bilginin, güç ve istenileni elde etmenin en önemli unsuru olduğunu keşfeden insanoğlu, tarihi boyunca açık ve/ya gizli her türlü bilgiyi elde edebilmenin, öğrenmenin yollarını aramıştır. Bu nedenle bilginin elde edilmesi ve gizlinin öğrenilmesini amaçlayan istihbarat ve haber alma çalışmaları, dünyanın en eski mesleklerinden birisi olmuştur.

Casusluk denen gizliyi öğrenme çalışmaları, önceleri bireyseldir. Ancak kapitalizmin gelişmesi ve ulus devletlerinin ortaya çıkması, bireysel istihbarat anlayışını kurumsallaştırmıştır. Çağdaş anlamda, 1530'lu yıllarda kurulan "*İngiliz Kraliyet Gizli Servisi*" kurumsal olarak bilinen ilk istihbarat servisedir. Fransızlar 18. yy' da, Almanlar ve diğer Batı ülkeleri daha sonraki yıllarda istihbarat teşkilatlarını oluşturmuşlardır. Osmanlılar ise, 19. yy ortalarına kadar kurumsal anlamda bir haber alma örgütüne sahip olmamıştır.

1950 ve 1960'lı yıllarda ABD, Japonya, Almanya, İngiltere, Fransa gibi ülkelerde bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, tarım, sanayi, iletişim, eğitim, sağlık ve hizmet sektörleri gibi hayatın her alanında önemli gelişmelere ve yeni sorunlara neden olmuştur (Aktan ve Tunç, 1998,s.127).

Bilgiye Dayalı İstihbarat

Bilgi ve istihbarat işin doğası gereği birliktedir. İstihbaratın olduğu her alanda bilgi çok önemlidir. Bilgiye dayanmayan istihbarat dedikodudur. İstihbarat servisleri vizyonlarını, istihbarat metot ve tekniklerini bilimsel yöntemlerle geliştirmek zorundadır. İstihbarat servisleri için önemli, önemsiz bilgi yoktur. Hangi bilginin nerede, ne zaman, nasıl faydalı olacağı belli olmaz (Barzun ve Graff, 2004, s.11). Bilgi hangi kurum veya şahıs tarafından üretilirse üretilsin istihbarat servislerinin başarısı için hiç beklenmedik bir durumda gerekli olabilir. Bilgi sahibi olmak belirli bir durumu analiz edebilme, sorunlara çözüm bulabilme ve sağlıklı karar alabilme yeteneğine sahip olmak demektir. Bilgi sahibi olmak bilinmezliklerin giderilmesine, bilinmezliklerin giderilmesi, doğal olarak doğru seçimlere, doğru seçimler daha iyi kararlara yol açar. İyi kararlar ise bir kurumun veya bir ülkenin kaderini tayin etmede önemli rol oynar (Özdemirci, 1996,s.30). Bilgiye dayanmayan yüzeysel değerlendirmeler, toplumları kurumları ve devletleri zor duruma düşürür. Niteliği ne olursa olsun, değişik kurum veya şahıs tarafından üretilen bilgiler, istihbarat faaliyetlerinin başarıya ulaşması için her aşamada gerekli olabilir. Gereksiz gibi görünen bir bilgi, diğer bilgilerle birleştiğinde çok önemli anlamlar ifade edebilir.

İstihbarat örgütleri, bilgilere erişmek, elde ettiği bilgileri korumak, bu bilgilerle hedef kitleleri etkilemek, yönlendirmek, yanıltmak, gerçekleri gizlemek, dikkatleri başka yönler çevirmek için birçok yöntem uygulamaktadır. Bu işlemleri yerine getiren istihbarat servislerinin deneyimleri, teknik donanımları, bilgi birikimleri ve kamuoyu destekleri önemlidir. Gerek insan kaynaklarından gerekse her türlü teknolojik araç ve gereçlerden elde edilen bilgilerin, ülkenin istihbarat gereksinimlerine cevap verecek şekilde uygulamaya sokulması, başarının ana koşuludur. İstihbarat servislerinin ulusal güvenliği sağlamak, suç ve suçlu ile mücadele etmek, yabancı istihbarat servislerinin ülkedeki çalışmalarını deşifre etmek için ihtiyaç duyduğu bilgilere zamanında ulaşabilmesi ulusal bilgi yönetim sistemi ile mümkündür. Ülkemizdeki her kurum ve kuruluş, günlük çalışmaları süresince devamlı bilgi üretirler. Bilgiye doğru zamanda ve hızlı erişilebilen bir bilgi yönetim sisteminin kurulması, boşa harcanan zaman ve bilgi israfını önleneceği için elde edilen sonuç ülkeye doğrudan güç olarak yansır. Milyonlarca insanı yurt dışında yaşayan ülkemiz için yurt dışındaki bilgilerin de ulusal bilgi yönetim sistemi içerisine değerlendirilmesi gerekir. Bu bilgilerin nasıl kullanılacağı konusunda bir organizasyonun olmaması, bilgilerin kullanımını ve değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır. Kamu ve özel sektör işbirliği ile bu potansiyelin kullanılmasının yolları açılmalıdır. Ülkemizin eriştiği teknolojik gelişme ve ARGE çalışmalarının istihbarat hizmetlerinde kullanılması için gerekli düşünsel ve yasal düzenlemelerin yapılması gerekir.

İstihbarat servisinin ulusal bilgi yönetim sistemi içerisinde her türlü bilgiye erişmesi, özel hayatın gizliliğine ve insan haklarına aykırı görülüp eleştiri alabilir. Ancak günümüzde hackerler, uyuşturucu kaçakçıları, kara para aklayıcıları, terör örgütleri, kişi hak ve özgürlüklerini tehdit eder bir boyuta ulaşmıştır. İnternette hizmet veren arama motorları başta olmak üzere bazı siteler, kişinin elektronik ortamdaki gezintilerini kaydedip analiz ederek, insanları tüketim alışkanlıklarından, hobilerine, okudukları kitaplara, gittikleri yerlere, katıldıkları etkinliklere kadar uzanan geniş bir izleme ağı içerisinde bilgi toplayabilmektedir. Ayrıca cep telefonu veya kredi kartı ile ilgili çok küçük bir işlemde bile annemizin kızlık soyadından, gelir durumumuza kadar birçok özel bilgiyi hiçbir kontrol mekanizmasını kullanmadan verdiğimizizi de unutmamak gerekiyor (Coşkun, 2000, s. 26). Bu nedenle istihbarat örgütlerinin bilgiye erişimi hukuki ilkeler dikkate alınarak yapıldığında ve etkin denetlendiğinde hem temel hak ve özgürlükleri korumak hem de güvenliği sağlamak mümkün olacaktır.

Ulusal düzeyde bilgi ve belge yönetimini kurarak, bilgi ve belgesini yönetmeyi başarabilmiş istihbarat örgütleri, güçlü bir donanım ve modern bir yönetime de sahip olur. Bilgiyi sadece yönetmek değil, korumakta son derece önemlidir. Ürettiği bilgiyi yöneten ve koruyan ülkeler küreselleşen dünyadaki güç mücadelesinde öne geçebilir. Güçlü devletler, bir başka ülkeye ait bilgileri ele geçirip, ülkesine götürmeye ve çıkarları yönünde kullanmaya çalışırlar. Çünkü bir ülkenin bilgi altyapısının çözümlenmesi o ülke ile ilgili yapılacak istihbarat çalışmalarının başarılı olacağı anlamına gelir (Sağsan, 2002, s. 213-231). Bu nedenle gelişmiş ülkelerin geleneğinde kontrol altına alınan ülkelerin arşiv bilgilerini ele geçirmek çok eski dönemlerden itibaren vardır.

ABD çok fazla bilgiye sahip olmasına karşın, Irak'ı işgal ettiği zaman öncelikli hedefi, Irak devlet arşivindeki bilgileri ele geçirmek olmuştur. Berlin Duvarı yıkılıp Doğu Almanya çözüldüğü zaman da ABD, Doğu Alman gizli servisi STASİ'nin çok gizli belgelerini ve dosyalarını ele geçirerek ABD'ye götürmüştür (Ersanel, 2001, s.17). Benzer bir olayı Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizler Osmanlı Devleti'ne karşı yürütmüşler ve İstanbul'u işgal ettikten sonra birçok belgeyi İngiltere'ye götürmüştür.

Günümüzde bilgi yönetiminin sadece barış döneminde değil savaşlarda da çok önemli olduğunu, klasik savaş devrinin sona erdiğini ve bilgiye dayalı yeni bir savaş anlayışı ve uygulaması döneminin başladığını biliyoruz. Bilgi yoğunluklu savaş uygulamalarının yapıldığı Körfez Savaşı sırasında gerçekleştirilen hava saldırılarında uygulanan sistem entegrasyonu faaliyetleri, 21. yüzyılda yapılacak gerçek bilgi savaşlarının niteliği hakkında önemli ipuçları vermektedir. Günümüzde bilişim teknolojisi, yoğun ve etkin bir şekilde kullanıldığında, güç dengesi bu imkânları kullandıktan yana önemli derecede kaymaktadır.

Teknolojik Gelişmelerin İstihbarat Servislerine Yansımaları

Aristo'dan başlayarak Durkheim ile devam eden süreçte birçok düşünür, toplumsal değişimin ortaya çıkmasında, teknolojik gelişmelerin etkisini kabul etmekte. (Kongar, 1979, s. 23-45) Teknolojik gelişmenin yansımaları, sadece teknolojik alanda değil ekonomik, sosyal, kültürel vb. alanda da dengeleri değiştirebilmektedir. Orta Çağ'ın sonlarına doğru değişimin toplum üzerindeki etkileri hissedilmeye başlandı. Özellikle 18. yüzyılda İngiltere'de başlayan sanayi devriminden sonra değişimin sürekli ivme kazandığı bilinmektedir. Örneğin buhar ve demir, kent yaşamını geliştirmenin temel güçleriydi. Silah gücü, feodalizmin gerilemesine ve yok olmasına katkıda bulundu. Ulaşım araçları metropollerin oluşmasına neden oldu. Sanayinin gelişmesi, sendika ve sosyal güvenlik alanındaki gelişmelerde etkili oldu. Baskı makineleri, daha çok kitabın basılmasına, daha çok kitabın basılması, insanları okuma-yazma öğrenmeye teşvik etti. Daha çok insanın okuma-yazma öğrenmesi ise, kitap alıcı sayısının artmasını ve daha çok kitabın basılmasını mümkün kıldı. Daha çok kitabın basılması sonucu bilginin yayılması, artan bilgi birikimi ve bilimsel araştırmalar, daha ileri teknolojik gelişmelerin önünü açtı. 19. yüzyılda tren yolları, telgraf, telefon, gibi küreselleşmenin ilk işaretleri görüldü.

Bütün değişimler bu örnekte olduğu gibi olumlu sonuç vermiyor. İnsanların yararına olduğu düşünülen bir icat, insanların zararına da kullanılıyor. Örneğin İsveçli kimyager Alfred Nobel tarafından 1866'da keşfedilen dinamit, insanlığın yararına olduğu gibi zararına da kullanılıyor. Önemli olan buluşların insanlığın yararına kullanılması ama bilindiği gibi bu her zaman mümkün olmuyor. Kısaca her şey çok hızlı bir biçimde değişiyor. Bir alanda yaşanan değişim, birçok alanı etkiliyor. Değişim kendi kendini besliyor ve her değişim başka değişimlere yol açıyor. Bu nedenle günümüz dünyasında gelişmeleri önceden görmek ve planlamak oldukça zor. Zamanında dikkate almadığımız çok küçük sorunlar, bir süre sonra ülkenin en önemli sorunu haline gelebiliyor. Gelecekle ilgili çalışmalar yapan istihbarat servislerinin, değişik alanlarda uzmanlaşmış kişilerle birlikte çalışmalarının zorunlu hale gelmesinin en önemli nedeni, bir alanda yaşanan değişimin birçok alanı etkilemesi ve değişimin artan ivmesidir.

Yaşadığımız çağa bilgi çağı, internet çağı vb. birçok isim verildiğini biliyoruz. Gelecekte, yaşadığımız çağa ne ad verileceği tahmin bile edilemiyor. Yaşanan bu dönüşüm aynı zamanda birçok sorunu da beraberinde getiriyor. Teknolojik gelişmeler, insanların yararından daha çok zararına kullanılması, büyük küresel sorunlara neden oldu. Genetik kopyalamanın ve biyolojik çeşitliliğin yok edilmesinin yol açtığı çok büyük sorunlar yaşandı.

Bilim adamları ve araştırmacıların, teknolojik gelişmelerin neden olduğu sosyal değişimi ve bu değişimin yarattığı sorunları çözebilecek önerileri yeterli olmuyor. Çünkü öncelik, teknik gelişmelerde elde edilen başarı ve para. Bu nedenle sosyal ve kültürel yapıyı olumsuz etkileyebilecek teknik gelişmeleri sınırlayan önlemler dikkate alınmıyor veya uygulanmıyor. Cep telefonu gibi teknolojik cihazların, insan sağlığını tehdit ettiğinin bilinmesine karşın çocuklar tarafından da kullanılması engellenemiyor aksine teşvik ediliyor. Hiç kimse değişimin ne kadar süreceğini bilmiyor. Bilginin daha fazla öne çıkacağı önümüzdeki 10 yılda, bilişim teknolojisinde yaşanan gelişmeler ve bunun sosyoekonomik, sosyokültürel vb. alanlara yansımaları, geçtiğimiz 10 yıldan daha hızlı, daha kapsamlı ve daha karmaşık olacağı değerlendiriliyor. Önümüzdeki yıllarda değişim, geçmişe göre daha çok değişkene dayalı bir nitelik kazansa da değişim sürecine kararlı, kapsamlı ve planlı bir şekilde yön vererek geleceği şekillendirme olanağı da eskiye oranla artmaktadır.

Değişimin yaratacağı dönüşüm için hazırlık yapanların sağlayacağı kazanç ne kadar büyük olursa, bu hazırlığı yapamayanların göreceği zarar da o derece büyük olacaktır. Bu yüzden yüksek teknolojik değişim oranının ne olacağını, bu değişimin sosyal, kültürel, ekonomik vb. alanları nasıl etkileyeceğini araştırmak için istihbarat servisleri yeni yapılanmalar gerçekleştiriyor. İstihbarat servisleri "gelecek bilim" uzmanları gibi çalışıyor. İstihbarat servislerinin temel görevi geleceği öngörmektir. Bu nedenle istihbarat bir bilim konumuna gelmiştir. Gelişmiş ülkelerin birçoğunda istihbarat akademik bir bilim dalı olarak hizmet vermektedir.

Gelecek çoğumuz için belirsiz gözüktüğüne göre, geleceğe dair düşünmek ve doğru kararlar alabilmek için gelecekle ilgili alternatifler sunabilecek güçlü istihbarat servislerine ihtiyacımız vardır. Bugünün krizlerinin

birçoğu, geleceği planlayamamaktan kaynaklanmıştır. Bir sorunun kriz aşamasına gelmeden, tespit edilerek çözüm bulunması durumunda, bu sorunların birçoğu krize değil, fırsata dönüşebilir. Zamanında önlem alınmadığı takdirde, başlangıçta küçük olan sorunların, birkaç yıl sonra ülkenin genel güvenliğini tehdit eder bir konuma geldiğini görüyoruz. Günümüzde yeni bir teknolojik gelişmenin, insanlar üzerindeki muhtemel etkilerini anlama konusunda, daha çok veriye sahibiz. Uydulardan küresel düzeyde ısı değişimlerini dâhil, her türlü iletişimi tespit edebiliyoruz. Geniş çaplı ekonomik ölçülere, istatistik veriye ve bu verileri kolayca analiz edebilecek bilgisayar programlarına ve bunları geliştirebilen insanlara sahibiz. Gelecek üzerindeki gücümüzü ve sorumluluğumuzu kabul ettiğimizde, geleceğine başkalarının karar verdiği ülke değil, kendi geleceğini planlamaya muktedir ülke haline gelebiliriz.

Toplum hayatında küçük değişikliklerin büyük ve öngörülemez olumlu ya da olumsuz sonuçlar doğurduğu bir gerçektir. Bilim adamları 1963 yılında, New York'taki bir kelebeğin kanat çırpışlarının, Pekin'de bir kasırgaya neden olabileceğini söylemişler ve bu teoriye "*kelebek etkisi*" adını vermişlerdir. Kelebek etkisi parametrelerden birinde meydana gelen çok küçük bir değişikliğin, sistemin bütününe etki edebileceği konusunda bizi uyarıyor. Örneğin, her terör örgütü kuruluş aşamasında bildiri dağıtma sürecini yaşar. Eğer bu dönemde gerekli önlemler alınmazsa, çok kısa sayılabilecek bir süre sonunda toplumsal olayları sevk ve idare aşamasına gelebilir. Bu örnekte olduğu gibi terör örgütü bildiri dağıtma aşamasında iken gerekli tedbirler alınabilse, terör örgütünün ülke güvenliğini tehdit eder konuma gelmesi engellenecektir. Bu sonuçlar kesin olmasa da yaşanan gelişmeler ve eğilimler geleceğin tehdit ve tehlikeleri hakkında bize fikirler verir. Bu fikirleri, hem geleceğe hazırlanmak hem de olayları kendi lehimize dönüştürmek için kullanmamız mümkündür.

Özetle "*bir şey*" yaptığımız zaman, aslında "*tek bir şey*" yapmış olmayız. Çünkü tek bir eylem, her şeyi etkileyebilir Geleceği şekillendirmek için imkân ve gücümüz vardır. Eğilimler üzerinde çalışarak geleceği planlayabiliriz. Eğilimleri belirlemek, nerede olduğumuzu görmemize yardımcı olmasının yanında, gelecekte hangi muhtemel noktada olacağımız hakkında da bize fikir verir. Daha iyi bir geleceğe ulaşmak için kendi konumumuzu ve çevremizde yaşanan değişimleri anlayarak, gelecek hakkında düşünebiliriz.

İstihbarat Servislerinin Görevi

Temelinde bilginin elde edilmesinin amaçlandığı istihbarat faaliyetlerinin, çağın gelişmelerine paralel olarak yeniden yapılandırılması ve yeni roller üslenmesini zorunlu kılmaktadır. 21. yüzyılda artan küresel ekonomik rekabet koşulları, değişen dünya dengeleri istihbarat servislerinin birçok alanda faaliyet göstermesine neden olmuştur. Günümüzde güvenlik kavramı sadece askeri anlamda değil yaşamın her alanı için söz konusudur (Zedner, 2015, s.13). Dünyadaki gelişmelere paralel olarak ülkelerin ulusal istihbarat servislerinin çalışma alanları da çeşitlenmeye başlamış, askeri, siyasal, sosyal, güvenlik, ekonomik, bilimsel ve teknolojik konular başta olmak üzere, bilgiye ihtiyaç duyulan her alan istihbaratın kapsamı içerisinde yer almıştır.

İstihbarat servislerinin amacı ülkenin milli menfaatlerini korumak ve genel güvenliğini sağlamaktır. Milli menfaat ise; bir milletin kendi güvenliği, refah ve mutluluğu için gerekli olduğuna inandığı hususlardır (Yüksel, 1976,s.5). Milli menfaatlerin neler olabileceği, gerçekçi ve akılcı bir yöntemle, milletin genel istek ve yararı göz önünde bulundurularak, çağdaş ölçülere, milletin değerlerine ve beklentilerine uygun olarak, saptanır. Milli menfaatlerin, gizli olan yönleri de vardır. Bu gizlilik, onların devlet sırrı olarak gereken titizlikle korunmasını gerektirir.

Milli menfaat, milli politikanın temelini oluşturur. Milli menfaatlerin önceliklerinin belirlenmesinde, koşullar değiştikçe hangi tedbirlerin hangi makam ve/ya kişi tarafından alınacağını tespitinde, istihbarat servislerinin çalışmaları önemlidir. İstihbarat servislerinin öncelikli amacı da milli menfaatleri gerçekleştirecek politikaların belirlenmesine katkı sağlamak ve korumaktır (Aklar, 2007, s. 48.). İstihbarat servislerinin görevi ülkenin milli menfaatleri doğrultusunda, hedef kişi, örgüt ve devletlerin demografik, ekonomik, mali, siyasal, kültürel ve askeri güçleri başta olmak üzere, her türlü imkân ve yetenekleri hakkında değişik ve güvenilir

kaynaklardan bilgi toplamak ve gelişmeleri izlemektir. İstihbari çalışmalarda dikkatlerden kaçabilecek çok küçük bir bilgi, olayı doğru analiz etmemizi ve istihbari çalışmadan beklenen başarıyı engeller.

İstihbarat, hedef ülkelerin niyetleri ve bu niyetlerini gerçekleştirebilme güçleri ile bizim uygulamayı düşündüğümüz planlarımıza karşı alabilecekleri muhtemel önlemleri de tahmin etmemize yardımcı olan bir çalışmadır. İstihbarat, ülkenin karşı karşıya olduğu fırsatları ve tehditleri öngörmede en önemli faktördür (Moles, 2001, s. 24). İstihbaratın hedefi herkeştir ve her şeydir. İstihbarat mantığına göre dost yoktur. Düşman ve düşman olması muhtemel hedefler vardır. Yine istihbarat anlayışına göre, bu hedefler hakkında bilgi toplarken, her türlü imkân ve vasıtalar kullanılır. Toplanacak bilgilerde sınır yoktur. İhtiyaç duyulan her konuda, istihbarat örgütleri bilgi toplamak durumundadır. Yapılan istihbari çalışmalar sonucunda:

- Devletin genel güvenliği ile ilgili alanlarda yaşanabilecek tehdit ve tehlikeler önceden tespit edilerek önlemler alınır.
- Ülkenin ve dünyanın yaşayabileceği muhtemel krizler konusunda elde ettiği bilgileri karar vericilere sunarak, önlem alınmasına yardımcı olunur.

İstihbarat servislerinin temel görevi bu olmakla birlikte her zaman gelecek için kesin doğru analizler üretilmesi mümkün değildir. Ancak gelecek ile ilgili genel çerçeveler çizerek ve alternatif senaryolar üreterek geleceğin mutlak belirsizliğini ortadan kaldırıp, geleceği daha kolay anlaşılır hâle getirecek analizler üretir. Ülkelerin sosyolojik yapısından, teknolojik gelişmelere, askeri gücünden, moral gücüne kadar her konuda bilgi toplamak istihbarat servislerinin görevidir. Bu nedenle güvenlik kavramı farklı perspektiflerden değerlendirilmelidir (Tirab, 2016, s.102). İstihbarat, diplomasinin, askerî gücün, propagandanın, psikolojik savaşın, örtülü operasyonların, ekonominin, teknolojik gelişmelerin yönünü belirler. Günümüzde devletlerin ekonomik, teknolojik, askeri başarı kazanmasında istihbarat çok önemli bir konuma gelmiştir. Türkiye’de ise istihbarat örgütlerinin terörle mücadele ana fikri üzerine yapılandığını ve çalıştığını, terör örgütlerinin faaliyetleri dışındaki konularla ilgilenmediğini görüyoruz. İşin ilginç ve üzücü tarafı, birçok istihbaratçının, terörizm dışındaki konuları, istihbarat servislerinin görev alanı dışında görmeleridir.

Sonuç

Ülkenin varlığına, bütünlüğüne, bağımsızlığına, güvenliğine ve milli gücünü meydana getiren bütün unsurlarına karşı içten ve dıştan yöneltilen faaliyetler hakkında, milli güvenlik istihbaratını ülke genelinde oluşturmak, milli politikaların belirlenmesine, ülkenin çıkarlarının korunmasına, geliştirilmesine ve uygulanmasına katkı sağlayacak istihbaratın toplanmasıdır. Milli istihbarat, belirlenen amaçlara ulaşmak için ülkenin sahip olduğu bütün imkânları sonuna kadar kullanarak, uzun dönemli plan yapmaktır. Kaynakları en iyi şekilde kullanarak, devlete içeriden ve dışarıdan gelebilecek tehdit ve tehlikelerin önlenmesini amaçlar. Ülkenin zararına olabilecek gelişmelerin zamanında farkına varılarak giderilmesine olanak verir. Ekonomik olarak güçlü ve çok uluslu şirketlere sahip ülkelerin, dış istihbarat servislerine önem verdiğini görüyoruz. Gelişmekte olan ülkelerde ise istihbarat çalışmalarının önemli bir kısmının ülkede yaşanan sorunların da etkisiyle, kendi vatandaşlarına yönelik olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla istihbarat üretme ile ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, rejimleri, düşman algılamaları, güvenlik ve stratejik hedefleri arasında sıkı bir ilişki vardır. Küresel rekabette, ülkeler geçmişte olduğu gibi sadece askeri gücüyle değil, stratejik kaynaklara yaptıkları ekonomik yatırımla öne geçebiliyor. Dış istihbarat servisleri, çok uluslu şirketlerinin küresel ihalelerde veya yatırımlarda desteklenmesi için bugün her zamankinden daha sık kullanılıyor. Bu nedenle çok uluslu şirketlere sahip gelişmiş ülkelerin dış istihbarat servisleri, ekonomik istihbarat birimleri oluşturarak, değişik ülkelerdeki stratejik ihaleleri seçiyor, bilgi topluyor, analizler gerçekleştiriyor ve gerekli yerlere dağıtımını sağlıyor.

Ekonomik rekabette bilginin stratejik önem kazanması, ekonomik hedeflerle siyasî amacın paralellik göstermesi, ekonomik espionajı önemli bir konuma getirmiştir. Artık biliniyor ki ekonomik espionaj, ekonomi ile ilgili bir bilginin öğrenilmesinden ziyade hedef ülkenin milli gücüne, doğrudan yönelik bir saldırı biçimidir.

Küresel ekonomide, gelişmiş ülkelerin şirketleri, bir ülkeye yatırım yapmak istediğinde, başvurduğu ilk kurum, ülkesinde ekonomik istihbarat hizmeti veren özel ya da kamusal istihbarat kurumlardır. ABD’de 1947 tarihli Ulusal Güvenlik Yasasının yürürlüğe girmesiyle birlikte, CIA bünyesinde üniversitelerden, think-tank kuruluşlarından ve ekonomi uzmanlarından oluşan ekonomik istihbarat birimi kurulmuştur. O dönemde Amerikan hükümetinin bütün departmanlarında çalışan ekonomi profesörü sayısından daha fazla akademisyenin CIA’nin ekonomik istihbarat biriminde çalıştığı söylenmektedir. 1975 yılında İngiltere’de yapılan bir çalışmada gelecekte istihbarat servislerinin en çok, piyasalar hakkında doğru bilgilerin elde edilmesine ihtiyaç duyacakları belirtilmiştir. 1992 yılında IBM firması Amerikan Kongresine verdiği bir raporda şirket bilgilerinin çalınmasından dolayı milyarlarca dolar zarar ettiğini bildirmiştir. Amerikan Endüstriyel Güvenlik Topluluğu (ASIS) da 1992-1996 yılları arasında ekonomik casusluk faaliyetlerinin % 323 oranında arttığını duyurmuştur. ASIS’in yaptığı diğer bir araştırmada, ilk 1000 Amerikan şirketinin ekonomik casusluk faaliyetlerinden dolayı 1999 yılında 45 milyar dolar zarar ettiğini açıklamıştır. Günümüzdeki ekonomik casusluk sayısını tespit etmek mümkün olmamaktadır. Bu nedenle “ekonomik istihbarata” duyulan ihtiyaç her geçen gün artmaktadır.

Ülkemizde işadamlarımıza hizmet veren özel ya da kamu istihbarat servisi olmadığı için Irak’ta öldürülen Türk işadama sayısı, ülkeyi işgal eden ABD’lilerden sonra ikinci sırada gelmektedir. Bu noktada önemli husus, ekonomik espionaj faaliyetlerinin bireysel girişimler olmadığı, uluslararası rakiplerin, bayilerin, danışmanların, basın, sendikaların ve devlet kurumlarının oluşturduğu bir ağ şeklinde işlediğinin farkında olmaktır. Fuar ve katalogların taranması, web sitelerinin takibi, düzenleyici kuruluşlara verilen raporlar, özellikle uçakla yapılan iş seyahatleri esnasında havaalanı ve uçaklardaki dinlemeler, ofis ve üretim binalarının fotoğraflanması, casus yazılımlarla veri tabanlarından bilgi elde edilmesi (data-mining), gölge ekiplerin oluşturulup ön bilgi edinilmesi, laptopların çalınması, casus yazılımların yüklenmesi, bilgisayar ekranlarının doğrudan gözlemlenmesi, atıkların incelenmesi, firma ile sorunu olan çalışanlar üzerine sosyal mühendislik faaliyetleri, internet sohbetleri ve arkadaşlık siteleri üzerinden bilgi edinilmesi, günümüzde sıkça kullanılmakta olunan ekonomik istihbarat teknikleridir. Küresel rekabette, ülkeler geçmişte olduğu gibi sadece askeri gücüyle değil, stratejik kaynaklara yaptıkları ekonomik yatırımla öne geçebiliyor. Dış istihbarat servisleri, çok uluslu şirketlerinin küresel ihalelerde veya yatırımlarda desteklenmesi için bugün her zamankinden daha sık kullanılıyor. Bu nedenle çok uluslu şirketlere sahip gelişmiş ülkelerin dış istihbarat servisleri, ekonomik istihbarat birimleri oluşturarak, değişik ülkelerdeki stratejik ihaleleri seçiyor, bilgi topluyor, analizler gerçekleştiriyor ve gerekli yerlere dağıtımını sağlıyor.

Ülkemizdeki istihbarat servisleri de küresel sistemin kurallarına uygun olarak stratejilerini geliştirirken hedef devletlerin imkân ve yeteneklerini dikkate almanın yanında, küresel sistemin ekonomik, mali, kültürel, ekolojik, sosyal ve siyasal tüm dinamiklerini ve aktörlerini de değerlendirmek ve buna uygun yapılmak zorundadır. İstihbarat servislerinin ekonomik istihbarat çalışmaları sonucu, karar vericiler ekonomik gelişmelerden zamanında haberdar olabilecek ve tedbirleri uygulayabilecektir.

Kaynakça

- Acar, Ünal. (2011). İstihbarat. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Aklar, Yılmaz. (2007). Milli Güvenlik Siyasetinin Oluşturulması. Stratejik Analiz, sayı 88, Ankara: Asam Yayınları.
- Aktan Coşkun Can ve Tunç Mehtap. (1998). Bilgi Toplumu ve Türkiye. Yeni Türkiye Dergisi, Ocak-Şubat 1998.s.118-134.
- Barzun J. ve Graff H. F.; Barzun, J. ve Graff, H. F.(2004). Modern Araştırmacı. Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Cihan, A.Faik. (1989). Dostlar ve Düşmanlar. İstanbul: Amaç Yayınları.
- Coşkun, Enis. (2000). Küresel Gözaltı. Ankara:Ümit Yayınları.
- Ersanel, Nedret. (2001). Siber İstihbarat. Ankara: ASAM Yayınları.
- Kongar Emre. (1979). Toplumsal Değişme. Ankara:Remzi Kitabevi.

- Moles, Abraham.(2001). Belirsizliğin Bilimleri - İnsan Bilimleri İçin Yeni Bir Epistemoloji. (Çev. N. Bilgin). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özdağ, Ümit. (2009). Devlet ve İstihbarat. İstanbul: Beykent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Dergisi, S: 441 (3), İstanbul s. 47.
- Özdemirci, Fahrettin(1996). Kurum ve Kuruluşlarda Belge Üretiminin Denetlenmesi ve Belge Yönetimi. Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi Yayınları.
- Pehlivanlı, Hamit.(1998). Atatürk Dönemi Milli Emniyet Hizmetleri, Teşkilatı, İstihbarat Raporlarında Hatay Meselesi. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 40, Cilt: XIV, Ankara, Mart 1998. S.159-205.
- Sağsan, Mustafa. (2002). Bilgi Savaşı: Siperlerden Klavyelere Taşınan Bir Harekâtın Anatomisi. Avrasya Dosyası İstihbarat Özel Sayısı, Ankara. s. 213-231.
- Tirab Abbkar Tirab. (2016). Çokkültürlülük ve Güvenlik: Sudan Örneği. Ankara: Sonçağ Yayınları.
- Todd, Paul ve Jonathan Bloch. (2006). Küresel İstihbarat. (Çev. E. Günsel).İstanbul:Truva Yayınları.
- Tzu,Sun. (1996). Savaş Sanatı. İstanbul:Anahtar Kitaplar.
- Yıldız, Seda, Öz. (2017). Makarenko'nun "Kara Delik Sendromu" Teorisi ve Terörizm Finansmanında Sınır aşan Organize Suçlar. Güvenlik Stratejileri Dergisi. Yıl: 13,Sayı: 25 ss.27-64.
- Yüksel, Süreyya. (1976). Strateji Kavramı ve Milli Stratejinin Tayin, Harp Akademileri Komutanlığı (HAK) Yayını, İstanbul: HAK Basımevi.
- Zedner, Lucia. (2015). Güvenlik. (Çev. D. Orhun). İstanbul: Optimist Yayın Grubu.

The Interrelationship Between the East and the West in E.M.Forster's A Passage to India and H.E.Adivar's Sinekli Bakkal

Victoria Bilge Yılmaz¹

Introduction

The interrelationship between the east and the west has been an attractive subject for many critics and writers. Edward Said's *Orientalism* has been accepted as a fundamental work that brings forth a systematic and precise study of the relationship between the west and the east. As regards writers, Edward Morgan Forster (1879-1970), for instance, was a writer who wanted to believe in a peaceful integration of different cultures, but he understood that this integration seems to be impossible. He expresses these ideas in *A Passage to India* (1924). Contrary to Forster, Halide Edip Adivar (1884-1964) had a positive attitude towards people's tendency to merge despite their cultural differences. Her famous novel *Sinekli Bakkal* (1936), or *The Clown and His Daughter*, convey Adivar's disposition with reference to cultural differences. This study scrutinises these two novels in terms of their analysis of the interrelationship between different cultures and bases this scrutiny on Edward Said's seminal work.

Edward Said's *Orientalism* is an especially prominent book in the field of the relationship between the west and the east. Or, to put it in a more correct way, it is a study of how the west sees the east. As Said claims, orientalism is the west's "way of coming to terms with the Orient" (1979, p. 2), or the east. Orientalism becomes clearer when Said states that it is "a Western style for dominating, restructuring, and having authority over the Orient" (1979, p. 3). Orientalism is not only a study; it is a complex system of organising a continent. The Europeans do not simply observe the other continent and declare their conclusions; they produce that continent and their culture. In other words, they try to categorise the culture of the Orient according to their concept of culture. In relation to this Said says that "Orientalism expresses and represents that part culturally and even ideologically as a mode of discourse with supporting institutions, vocabulary, scholarship, imagery, doctrines, even colonial bureaucracies and colonial styles" (1979, p. 3). What is more, Orientalism has a reflexive nature as it helps the Europeans analyse themselves as well; but they analyse themselves as the opposite of the east. Because of this, Said claims that "the Orient has helped to define Europe (or the West) as its contrasting image, idea, personality, experience" (1979, p. 1-2).

A significant point that Said maintains is the east's creating of a possibility to be "orientalised" by the west. The critic gives an example from Flaubert's encounter with an Oriental woman: "[S]he never spoke of herself, she never represented her emotions, presence, or history. *He* spoke for and represented her" (1979, p. 6). Lack of communication from the eastern part makes it possible for the western people to define them as they want. Said says that an Orientalist "makes the Orient speak, describes the Orient, renders its mysteries plain for and to the West" (1979, p. 21). This verbalisation of the silent east by the west enhances the chances of the latter to educate the former. The west, which is commonly thought of as "rational, virtuous, mature, 'normal'", "disciplines" the east, which is regarded as "irrational, depraved, childlike, 'different'" (1979, p. 40). In this way the west "impose[s] corrections upon raw reality, changing it from free-floating objects into units of knowledge" (1979, p. 67). Thus, the east becomes open to be analysed and categorised.

A Passage to India

A Passage to India is divided into three sections: Mosque, Caves and Temple. Each section stands for the representation of a religion, a culture, or a nation; Mosque represents the Moslem world, Caves stands for the Europeans, who came to India to govern the natives, and Temple stands for the Hindus. Forster wants to create

---

¹ Victoria Bilge Yılmaz, Öğretim Görevlisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, vikelay@gmail.com

Yilmaz, Bilge, Victoria; The Interrelationship Between the East and the West in E.M.Forster's A Passage to India and H.E.Adivar's Sinekli Bakkal

---

an illusion of a possibility of creating a coherent world in which people from these cultures come together. However, at the same time the writer tends to erase that illusion by effacing the bridge of understanding and genuine intentions between the representatives of the eastern and western cultures. As McConkey states, in this novel Forster shows that he is aware of the division between two cultures and that "earth no longer supplies a link between man and the transcended unity" (1971, p. 80). Levine says that "[t]he predicament facing the characters in the novel can be summed up as their desire for connection, for union in a world where separation and dissolution are ever present and rarely understood" (1971, p. 166). Obviously, as several critics agree, there is a tone of pessimism in relation to the idea of a healthy establishment of coherence between the east and the west. What is more, as Messenger states, the title of the novel refers to Walt Whitman's poem called "Passage to India" in which Whitman is optimistic in relation to the happy communication between the west and the east (1991, p. 142). The critic goes on by saying that "Forster's sadder, twentieth-century novel, seems to cast a shadow on such hopes, to show the impossibility of connection between people of different cultures and creeds in a hopelessly divided world" (Messenger, 1991, p. 142).

The characters in the novel may be divided into two, despite the fact that the division is quite tentative. There are people who support the idea that it is not so easy to bridge the gap between the two sides. To illustrate, the English officials – Turton, Burton, McBryde, Major Callendar and their women – in India, particularly in Chandrapore, are remote from the local population whom they simply belittle. As Colmer states, "it is precisely human diversity, the difference of colour, race, and creed, that threatens personal relations" (1975, p. 157). Nevertheless, the other English people, Mrs Moore and Fielding, try to understand India and feel the urge to be close to its people. In short, as McDowell claims, in this novel Forster "explores the relationship between the English administrators of empire and the Indian people they control" (1969, p. 99). The novel is interwoven with these disconnected ways of observing the same culture.

The novel is Forster's expression of the idea that if one wants to achieve a combination of Eastern and Western cultures, he should be able to have the "double vision". McDowell clearly outlines Forster's intentions in the novel related to the discrepancy between people guided only by intellect and people guided by genuine feelings: "For the superficial individual, guided only by his intellect, the possibility of attaining unity will not occur, or it will seem unimportant. Only an individual with developed powers of intuition can grasp the polarities of experience and see them in their true relationships" (1969, p. 102). So as the novel makes it obvious, the east and the west can attain a happy union only when people unearth their inner attributes which can be open for the acceptance of the other people's inner feelings.

The English who work and live in India display various attitudes towards the Indians and through this issue, as through many others, the novelist weaves the concept of east-west relationship in the novel. Some of the English look down on the people of India. And this signifies Forster's belief in the impossibility of a healthy mixture of cultures. "The bridge party", ironically signifying the bridging of the gaps between people, just deepens that gap. Mrs Turton, for example, becomes frustrated when she has to meet Indian women: "Mrs Turton got up awkwardly. 'What do you want me to do? Oh, those purdah women! I never thought any would come. Oh dear!'" (Forster, 1979, p. 33) Obviously, Mrs Turton is not able to accommodate herself in the same environment with these women:

'Do kindly tell us who these ladies are,' asked Mrs Moore.

'You're superior to them, anyway. Don't forget that. You're superior to everyone in India except one or two of the ranis, and they're on an equality.' (Forster, 1979, p. 33)

The context that is being conveyed through Mrs Turton's words is closely related to what Said states with reference to Islam. As Said states, according to the Western world view, Islam is just a repetition of Christianity, a distortion of it (2010, 75). In other words, for Europeans people who are not from their culture are just their shadows and should be overlooked. McDowell concludes that Forster's views with reference to this "bridge party" are ironic and satiric since he presents the obvious incongruities between the racial groups by trying to bring them together (1969, p. 100). The qualities of people from both sides become evident when the parts are juxtaposed.

Yılmaz, Bilge, Victoria; The Interrelationship Between the East and the West in E.M.Forster's A Passage to India and H.E.Adivar's Sinekli Bakkal

---

Another example might be the English people's tendency to ignore individual qualities of the people from India, just as it happens with Aziz, whose name is not even remembered by the English. The English, according to Coşkunoglu Bear, "cannot think of the natives as individuals, and cannot establish friendly relations with them" (1985, p. 55). Adela Quested's case – accusing Aziz for trying to rape a woman – provides a chance to Police Commissioner McBryde to prove his theory that people in hot countries are promiscuous. But, although he is a married man, he has an affair with Miss Derek and, as McDowell puts it, "is guilty of a transgression similar to the one for which he is prosecuting an innocent man" (1969, p. 100). The English do not even give Aziz a chance to prove his innocence and in the part related to the trial he is portrayed as a silent and subordinate person. Moreover, during the trial, the English are so free and sure of themselves that they choose an upper part of the court to sit although everybody in the court is equal and should sit in the below section. And when they are asked to come down and sit with the others they become angry. Thus, what Forster wants to depict is the lack of correspondence between what the Western people expect from the Eastern people and what they do themselves.

As the nation that strives for coherence and order everywhere, the English cannot help being frustrated because of the Indian unpredictability. Although they always try to label everything in India, they fail to comprehend the country. Because of this, Colmer states that "India offered Forster an unconscious parody of the achievements of Western rationalism in its English rulers" (1975, p. 157). The novel parodies English people's hard but futile attempts to stabilise flexibility. Hinduism, for example, is one of the major aspects that cannot be categorised by the Western mind:

Some hundreds of miles westward of the Marabar Hills, and two years later in time, Professor Narayan Godbole stands in the presence of God. God is not born yet – that will occur at midnight – but He has also been born centuries ago, nor can He ever be born, because He is the Lord of the Universe, who transcends human processes. He is, was not, is not, was. (Forster, 1979, p. 253)

The impossibility of categorising Hindu religion for the English is quite apparent here as the Hindu god resists being fixed. Similarly, Adela Quested cannot express what she experienced in the caves. Thomson says that "[h]er rationalist mind will never permit her to understand her experience and she will never have another like it" (1967, p. 208). When Fielding gives a small party where Aziz, Mrs Moore, Adela Quested and Godbole meet, the latter sings a song and explains it. A very short discussion of it reveals the Western frustration related to the lack of certainty in India:

'I will explain in detail. It was a religious song. I placed myself in the position of a milkmaid. I say to Shri Krishna: "Come! Come to me only." The God refuses to come. I grow humble and say: "Do not come to me only. Multiply yourself into a hundred Krishnas, and let one go to each of my hundred companions, but one, O Lord of the Universe, come to me." He refuses to come. This is repeated several times. The song is composed in a raga appropriate to the present hour, which is the evening.'

'But He comes in some other song, I hope?' said Mrs Moore gently.

'Oh no, He refuses to come,' repeated Godbole, perhaps not understanding her question. 'I say to Him, Come, come, come, come, come, come. He neglects to come.' (Forster, 1979, p. 68)

Mrs Moore quickly wants to assert some certainty on Hindu god in order to comprehend the culture but she fails. She confronts the unpredictability and uncertainty of the Indians who insist on inviting their God who does not come. The Europeans' tendency here is to fix everything they see in India according to their background and epistemology. As Said underlines, they want to categorise everything in an alphabetic order to make everything seem as they want; in that way, the truth about the east is what the Europeans demonstrate rather than the real, authentic phenomenon of the east (2010, 76).

The Western people also try to label the Indian nature which is as evasive as the Indian people. When Ronny and Adela converse about their relationship they see a bird:

'Do you know what the name of that green bird up above us is?' she asked, putting her shoulder rather nearer to his.

'Bee-eater.'

'Oh no, Ronny, it has red bars on its wings.'

'Parrot,' he hazarded.

'Good gracious, no.'

The bird in question dived into the dome of the tree. It was of no importance, yet they would have liked to identify it, it would somehow have solaced their hearts. But nothing in India is identifiable, the mere asking of a question causes it to disappear or to merge in something else. (Forster, 1979, p. 73)

Messenger says that "Adela and Ronny are typical Western rationalists in their attempt to 'name', 'label' and so control their experiences and their world" (1991, p. 148). However, he goes on, [t]he elusive green bird exposes the futility of this endeavour in the complex, multiform experience of India" (Messenger, 1991, p. 148). The Anglo-Indians cannot accept the country as it is, with its variety and flux; they want to standardise it according to their Western norms. As Said states, India has never been a threat to the Europeans because India became a part of the European world (2010, 85). Yet, the environment of India presents its versatility in its deepest hue by estranging itself from the new comers.

There is a paradox in relation to the English desire to label everything. For example, although Adela always wants to categorise and stabilise everything, she does not want to be labelled herself. She expresses this after the crash when she and Ronny re-unite: "Unlike the green bird or the hairy animal, she was labelled now. She felt humiliated again, for she deprecated labels" (Forster, 1979, p. 81). So it shows the fact that the English do not want to be dominated since when something is labelled it loses its authority. Similarly, Adela wants to stay in uncertainty and escape Ronny's authority over her. Moreover, Adela and Ronny's relationship reveals instability and uncertainty. And Forster underscores the idea that nothing is certain when Adela and Ronny re-unite: "And the night that encircled them, absolute as it seemed, was itself only a spurious unity, being modified by the gleams of day that leaked up round the edges of the earth, and by the stars" (Forster, 1979, p. 75). So the darkness itself is not absolute because it depends on the sun and its movements.

The strangeness of India makes English people be close to each other because they feel alienated. After Adela and Ronny decide to disengage they find themselves among the wild nature of the country where they cannot even identify a bird. This mystery of the environment makes the pair be together again because they need each other to depend on. Messenger states that "[d]espite their differences, they seek to maintain their shared cultural identity in a landscape that they suddenly sense is alien to them and the values that they share" (1991, p. 147). In addition, India becomes a vast mass that swallows people and their tiny rational mind. Despite the strenuous effort of the English people to put everything in order in this country, it is obvious that it is a forlorn action. They are just specks of dust in the wind. Forster underlines this when Adela and Fielding part: "A friendliness, as of dwarfs shaking hands, was in the air" (Forster, 1979, p. 234). In relation to this Messenger writes:

It seems clear by this stage in the text that India has become a kind of metaphor for the universe itself, where Man – certainly Western Christian man – is no longer felt to have a privileged place in the world with the ability to confirm meaning, like Adam in the Genesis story who named God's creation. (1991, p. 155)

Apparently, Forster is ironic in his novel because he pinpoints the littleness of the English, smallness of the people who endeavour hard to display their superiority and power in front of the Indian population. In fact, Forster says: "I tried to indicate the human predicament in a universe which is not, so far, comprehensible to our minds" (qtd. in Levine, 1971, p. 166). Thus, India is a symbol of the alien universe for the English. And related to this, Coşkunoglu Bear claims that "Forster's India, in the novel, is more like the hostile or indifferent

Yılmaz, Bilge, Victoria; The Interrelationship Between the East and the West in E.M.Forster's A Passage to India and H.E.Adivar's Sinekli Bakkal

---

universe where man found himself in those years” because the novel was published after the First and before the Second World Wars (1985, p. 54).

The Anglo-Indians desire to label everything in India makes Mrs Moore experience nihilism in Marabar Caves. The echo in the caves degrades everything to zero, to the same sound:

The echo in a Marabar cave is not like these, it is entirely devoid of distinction. Whatever is said, the same monotonous noise replies, and quivers up and down the walls until it is absorbed into the roof. ‘Boum’ is the sound as far as the human alphabet can express it, or ‘bou-oum’, or ‘ou-boum’ – utterly dull. Hope, politeness, the blowing of a nose, the squeak of a boot, all produce ‘boum’. Even the striking of a match starts a little worm coiling, which is too small to complete a circle, but is eternally watchful. And if several people talk at once an overlapping howling noise begins, echoes generate echoes, and the cave is stuffed with a snake composed of small snakes, which writhe independently. (Forster, 1979, p. 131)

McDowell claims that “[i]n the caves, Mrs Moore is, unwittingly, the victim of simplified notions” (1969, p. 102). It means that for her Christianity – she is a devoted Christian woman and categorises everything according to her moral views – is a frame that is stable and enables one to label everything, even spirituality. “She is immobilised because she finds God in his absent aspect when she had been too eager for God in his present aspect” (McDowell, 1969, p. 102). Obviously, the caves reduce and even annihilate the possibility of labelling everything. Messenger accepts these ideas and maintains that “the echo represents a challenge to language for it is through language that we make meanings, and the echo undermines those distinctions upon which meaning depends” (1991, p. 166). So India degrades language – one of the strongest weapons of Western rational thought – and brings meaning to nothing.

India is a great muddle for the Western mind. There are a lot of mysteries and one can reach those mysteries only through recognition of this muddle. India is a chaos for those who approach the country with their surface feelings. However, India is a country which should be experienced by means of genuine aspects of a human being. Therefore, the Western people cannot understand the rituals taking place in the last part of the novel. As McDowell says, for the people who are devoid of intuition “India seems vast and amorphous, a country where life abounds but where discernible purpose is absent.” But, critic goes on, for the people who feel it from inside, the country “purveys certain truths” (1969, p. 114). As regards the Indian perspective, the natives accept chaos as the only suitable order of life. Thus, what they experience in their routine life is not something extraordinary as it seems from the Western point of view. McDowell claims:

For the Eastern sensibility, vitality is surely more important than beauty. The Eastern mentality senses that the disorder of the universe presupposes an ultimate order: a conventional Western moralist or religionist would impose his own order upon the universe instead of responding to the strong chaotic currents within it which go beyond mere negation or mere affirmation. (1969, p. 116)

Apparently, there is a great gap between two perspectives. As a result, the impossibility of changing a particular attitude appears which paves the way for the inability for both sides to come together and create a fusion of ideas and existence.

Because India is unpredictable and because it is a muddle which is difficult to overcome, the Western mind cannot accommodate beauty in it. For them even the festival of Gokul Ashtami lacks beauty because there is no coherence and logic. Messenger states that although the Hindu Temple “is another architectural image of human worship like ‘Mosque’” – the symbol of order, it is marked by “benign chaos” which stands in contrast to Moslem and Christian private praying (1991, p. 168). Apparently, the beauty of harmony is annihilated by a vast integration of everything in one place. Thomson argues that this Indian muddle depicted in the novel makes the English characters miss even European architecture which is marked by “harmony and reasonable form” (1967, p. 204).

The Western mentality tends to behave through logic and reason. And because of this limited life view the English fail in India; they cannot succeed in anything they want to accomplish and it is vividly seen in

Yılmaz, Bilge, Victoria; The Interrelationship Between the East and the West in E.M.Forster's A Passage to India and H.E.Adivar's Sinekli Bakkal

---

Forster's novel. Adela plans getting married; but because she plans it and lacks any kind of love relationship she fails. She also wants to see "the real India" instead of just trying to acknowledge the presence of Indian people around. As a result she experiences disaster in the caves. The "bridge party" designed to bridge two sides is a failure because of the English who endeavour to show off in front of the Indians. Fielding's tea party is aborted by Ronny. The journey to the Marabar Caves ends with an unhappy event. Adela and Ronny give up their engagement because Adela experiences a "double vision" during the trial and admits her mistake in accusing Aziz. So, her becoming close to the Indians and remote from the belittling and authoritative English attitude make Ronny abandon her. Aziz and Fielding cannot go on with their friendship in India because the country cannot accommodate the integration between two cultures. And Messenger says that the only relationship that promises a small closeness is that between Aziz and Mrs Moore. However, "this seems an odd, rather unlikely bond between two people divided by age and race; based on one brief encounter early in the novel, it remains idealised, untested and incapable of any practical development" (Messenger, 1991, p. 142).

Forster's novel encompasses aspects that provide a possibility of integrating the west and the east; and there are glimpses of the destruction of the surface structure that hinder human beings from experiencing and understanding the Unseen in India. And Mrs Moore is one of these aspects because she emphasises emotion rather than reason when she approaches an individual. When Mrs Moore and Aziz see each other for the first time in the mosque, the emotion is stressed. Coşkunoğlu Bear finds this scene significant because it is a part of "a novel where Western forms of reasoning and logic are continually being defeated by the emotionalism and mysticism of the East" (1985, p. 56).

Although Mrs Moore is a representative of a Western mentality, she does not lack the capacity to accommodate the ability to acknowledge the mystery and Unseen. Her encounter with a wasp is a justification of her ability to accept the country as it is:

Going to hang up her cloak, she found that the tip of the peg was occupied by a small wasp. She had known this wasp or his relatives by day; they were not as English wasps, but had long yellow legs which hung down behind when they flew. Perhaps he mistook the peg for a branch – no Indian animal has any sense of an interior. Bats, rats, birds, insects will as soon nest inside a house as out; it is to them a normal growth of the eternal jungle, which alternately produces houses trees, houses trees. There he clung, asleep, while jackals in the plain bayed their desires and mingled with the percussion of drums.

'Pretty dear,' said Mrs Moore to the Wasp. He did not wake, but her voice floated out, to swell the night's uneasiness. (Forster, 1979, p. 27)

Mrs Moore does not try to name or label the wasp although she perfectly knows that it is quite different from the ones she has seen in her own country. Interestingly enough, she does not even try to hang her cloak there after she encounters the wasp because she respects it.

After Mrs Moore's death in the sea, she is remembered during Aziz's trial. Her spirit makes Adela Quested see the "double vision" by means of which Adela can view herself entering the cave alone:

A new and unknown sensation protected her, like magnificent armour. She didn't think what had happened, or even remember in the ordinary way of memory, but she returned to the Marabar Hills, and spoke from them across a sort of darkness to Mr McBryde. The fatal day recurred, in every detail, but now she was of it and not of it at the same time, and this double relation gave it indescribable splendour. . . . Her vision was of several caves. She saw herself in one, and she was also outside it, watching its entrance, for Aziz to pass it. She failed to locate him. It was the doubt that had often visited her, but solid and attractive, like the hills. (Forster, 1979, p. 201-202, 203)

By admitting that Aziz is innocent Adela reveals that she is influenced by Mrs Moore's positive ideas about Aziz that were expressed before the trial and before Mrs Moore's departure. Thomson argues that Adela's ego is shaken and she experiences a moment of truth, which becomes a vision understandable neither for Adela herself nor for Fielding (1967, p. 210). Seemingly, Adela lapses into the state of genuine feeling and becomes close to

Yılmaz, Bilge, Victoria; The Interrelationship Between the East and the West in E.M.Forster's A Passage to India and H.E.Adıvar's Sinekli Bakkal

---

Mrs Moore. Therefore, she stands on the same level with the unpredictable and mysterious Indians because her compatriot Fielding cannot comprehend her state. He misunderstands her condition and regards her as an ill person.

Moreover, by saying that Aziz is innocent Adela makes herself close to the Indians because she shows that she is not the one who may easily and without any ground accuse a native. Coşkunoğlu Bear states that by drawing the portrait of Adela during her recantation "Forster hints at the significant demands that India makes upon affection, calling for its being indefatigable in its attempts to bridge the gap between race and race, man and man" (1985, p. 61). Thus, as McDowell says, Mrs Moore is a bridge between the west and the east not only when her spirit visits Adela during the trial but also when Aziz and Godbole think of her only in good terms and when her personality filled with affection is seen in her children, Ralph and Stella (1969, p. 104). Fielding is another Anglo-Indian who believes in personal relationships more than he does in the rational division between human beings.

To sum up, Forster's *A Passage to India*, is a novel about the impossibility of bridging the gap between the East and the West. The reasons behind this problem are the Western stress on intellect, and therefore, their incapacity to grasp the unpredictability of India. Nonetheless, Forster emphasises love as the end of the novel is about the birth of God; and God is Love.

Sinekli Bakkal

Sinekli Bakkal is a novel about Rabia, who was brought up in a strict religious atmosphere and married a Western man, Peregrini. Thus, the novel can be analysed in terms of the relationship between the east and the west. Actually, as Selim İleri states, the problem of west and east has always taken its place in Halide Edip Adıvar's works and *Sinekli Bakkal* might be the only work where this problem is solved through synthesis (2007, p. 417).

Rabia is a symbol of a new woman of the east because of her choice of her husband and her way of life. As Bahriye Çeri states, Rabia is certainly one of us, that is, one of the Eastern people (1996, p. 84). Rabia's strong individuality helps her to overcome all her problems, such as being away from her father, the strict and rigid rules of her grandfather and her mother, and being married to a Western man. Moreover, Çeri states, Rabia finds a solution to the dilemma that the Turkish people have at the time when they cannot choose which life to have, Western or Eastern. The critic goes on to underline the fact that Rabia is quite open to changes although she grew up in a strict religious environment (1996, p. 85). However, what Rabia wants to pinpoint in her relationship with her husband is the idea that the west cannot be superior to the east. Enginün states that Adıvar's idea in relation to the superiority of the Turkish culture over the Western one stems from the fact that the author was away from Turkey when she was writing the novel (1978, p. 245).

Because of the Turkish religious traditions Rabia was taught Kuran when she was a child. And as a result of her beautiful voice, she becomes hafız when she is 11. She is a typical Turkish girl due to her abilities:

Rabia, zamanındaki bütün akranları gibi, beş yaşında tabla dökmeye, kahve fincanı yıkamaya başladı. Yedi yaşında adamakıllı ev işi gören bir kızdı. Hele büyükbabasının hizmetine hep o bakardı. Bunlar Sinekli Bakkal'da her kız çocuğu için o zaman tabii olan şeylerdi. (Adıvar, 2007, p. 25)

Rabia is a daughter of two clashing people: Emine, her mother, is a rigid religious woman, and Tevfik – the father – is an art man. Rabia's grandfather's and mother's concept of religion is remote from affection and love. Rather, it is an idea of death and the difference between heaven and hell. So, up until Rabia mixes with the family of Selim Paşa and meets her father, she bears this fear of sin. Rabia meets variations of her culture during her life. Her grandfather's view of life is inflexible and religious. Selim Paşa and his wife Sabiha hanım present a life which can healthily integrate traditional Turkish culture, religion and Western life style. Rabia's father represents a group of people who are quite away from religion, close to art and spiritual freedom, and at the same time are very respectful of the Turkish traditions and the religion. Vehbi Dede, who teaches Rabia Arab and Persian languages and music, is the representative of another group of people who are inside the religion but are away from the dark side of it and full of affection and love. Although Rabia takes something from all

these people, she never experiences a conflict between these ideas. On the contrary, the discrepancies between these ideas make her acquire her strength and the ability to view the life from various points of view.

Rabia comes to Selim Paşa's mansion and learns not only traditional Turkish music but also finds herself interested in the Western music. Rabia is always evaluated by her own people and because of this Peregrini's ideas about her bear a seminal aspect. People respect Rabia because of her religious background and talents. But what about the Western people who are alien to Turkish culture? Peregrini, and of course Adivar, display the possibility of the mutual happiness between two cultures. Peregrini likes Rabia and marries her. And according to Çeri, art bridges the gap between two different cultures (1996, p. 92). Kantarcioğlu also supports the idea that Adivar wanted to bring two cultures together and states that *Sinekli Bakkal* is a great work that synthesises Turkish-Ottoman and Western cultures (2007, p. 74).

Despite the fact that Rabia lives in Sinekli Bakkal street, a place where the traditions are blindly followed, she sometimes behaves very freely. She insists on working in the shop, wearing clothes that do not prevent her from free movement, and not closing her face outside. She does not listen to anybody who tries to discourage her from working in the shop. She is not dependant on anybody financially as it would be possible with a religious woman. Similarly, her mother Emine, despite her attachment to the dictates of Islam, works in the shop during her abortive marriage. So, what Adivar wants to underscore is the fact that Turkish women are not remote from the idea of being free. Even though they are entrapped in the strong ropes of religion, they try to manifest their own individual rules. Rabia becomes a challenge to the patriarchal society: "Kız Sinekli Bakkal'ın erkek dünyasına meydan okuyan bir bayrak gibiydi" (Adivar, 2007, p. 123). What is interesting, the population of Sinekli Bakkal do not come against Rabia's wish to work. On the contrary, they respect her ideas. For example, Sabit Beyağabey, a representative of the people who endeavour to hold on to the traditions, supports Rabia: "Bu mahallede Rabia Abla'nın pabucunu silmeye layık erkek yok, diye başladı, kim ona yan bakarsa kemiklerini kırar, anasını ağlatırım, diye bitirdi" (Adivar, 2007, p. 126).

Although Rabia always prays as a typical Moslem girl, she does not forget to serve her father with great admiration when he drinks alcohol: "İmam'ın vaktiyle nasıl aptes suyunu dökerse Tefvik'in rakı tepisini öyle hazırlıyor, her gün aynı saatte önüne getiriyor. Fakat o 'memnu ve günah' içkiyi Tefvik'in önüne getirdikten sonar 'aman geçmesin' diye koşup akşam namazını kılmayı da tabii buluyor" (Adivar, 2007, p. 104). So, Rabia is able to integrate two different points of view with love and respect.

In her marriage Rabia always wants to defend her culture. And maybe because of this she is afraid that Peregrini will some day leave her: "İçtimai fark, hars farkı, din farkı vardı. Peregrini'nin yeni hayatında geçmiş tesirler tekrar uyanabilir. Belki piyanistin mazisi bir gün aralarında bir uçurum alabilir" (Adivar, 2007, p. 289). Rabia feels the inevitable power of her husband's past and Western culture. And in order to manifest Rabia's self-confidence Adivar makes her protagonist say: "Beni isteyen, benimle, benim gibi yaşar" (Adivar, 2007, p. 290). She wants Peregrini to become a Moslem before the marriage and makes him change his name. She decides to live in her father's house after marriage and mainly stays at home when she has nothing to do. She prefers a Turkish life style at home although Peregrini is quite rich to afford a comfortable life:

Bütün bu hazırlıklar esnasında Rabia, bir şey olmuyormuş gibi derslerine devam etti. Babasına sürgünde gene o bakacak, evin masrafını tamamen gormese bile, Penbe'ye, Rakım'a o bakacak. Osman'a zengin diye varmıyor. Onurunu, vakarını, benliğini ancak çalışmak sayesinde muhafaza edebilir. (Adivar, 2007, p. 302)

Yet, in order not to abuse Peregrini's affection for her, Rabia accepts some superficial changes such as sleeping on a bed and eating food on a table. Next, when Peregrini wants to hold her hand on the street, she declines it and underlines its impossibility. When Peregrini wants to buy her expensive presents and brilliants, Rabia rejects it. Moreover, Rabia criticises women who copy the Western way of talking and behaviour. When Peregrini makes Rabia accept his invitation to spend the summer in Boğaz, he makes it clear that Rabia's individuality is unveiled: "Osman kendi kendine: 'Boğaziçi ve ben, nihayet Rabia'ya etten kandan halkedilmiş olduğunu öğrettik' diyerek seviniyordu" (Adivar, 2007, p. 339). However, Rabia does not accept this idea because for her, paying attention to flesh is sinful. Moreover, she was taught to think about the others:

Yılmaz, Bilge, Victoria; The Interrelationship Between the East and the West in E.M.Forster's A Passage to India and H.E.Adıvar's Sinekli Bakkal

---

Hafızasında salan eski sevgililer, eski şeyler dirilmiş, ona sitem ediyorlardı. Etrafını sevmek, etrafını düşünmek, bu Dede'nin bilerek, Tevfik'in bilmeyerek ona öğrettiği biricik hakikat. . . Biricik, insana sükun veren, haz veren şey. Halbuki o, tam bir aydır hep kendisiyle, kendi saadetleriyle meşguldü. (Adıvar, 2007, p. 341)

Çeri also maintains that for an Eastern person it is impossible to stress the individuality of a human being and it is a difference between the Eastern and the Western cultures (1996, p. 95).

When Selim Paşa decides to sell everything in his mansion and give the house for rent, Peregrini wants to rent it but Rabia rejects it. This occasion leads to a serious quarrel between Peregrini and Rabia. Çeri maintains that a decision to have a luxurious house to live in is a Western man's wish which reveals great attention to materialism (1996, p. 96). Rabia feels that Peregrini is much more a stranger to her after this event:

Rabia burnunu cana yapıştırdı. Osman'ın teklifini düşündü. Onu tanıdı tanıyalı bu kadar yabancı hissetmemişti. Selim Paşa'nın hakkı vardı. Avrupalı demek maddi şeylere bağlı olmak demek. . . O zamanda Paşa'nın selamlığını kiralamanın nasıl saygısızlık olacağını düşünemiyormuydu? Güya bir de memleketinde asil bir ailenin evladı imiş. (Adıvar, 2007, p. 364)

Seemingly, Rabia and Peregrini think differently because their mentality works in different directions. The former tries to cling to the respectful side of the matter so that Selim Paşa will not find her outrageous and the latter thinks about his own comfort and happiness. The couple also quarrel when Rabia decides to move to her grandfather's house after the latter's death. Rabia asks Peregrini to decorate the house as she likes which reveals her tendency to follow Turkish life style and reaction against the Western one. And Çeri states in relation to this that the quarrel between Rabia and Peregrini is the symbol of the infinite struggle between the east and the west (1996, p. 98). What Adıvar does to solve this problem is to put forth the idea that a woman is always the main factor in the family and in a society. She is the one who makes the culture live and develop. Therefore, mainly Rabia's decisions are taken into consideration during the decoration of the new house.

Moreover, Adıvar pinpoints Turkish women's desire to work. And working for them is not only to meet the needs. Rabia goes on working even after her marriage despite the fact that her husband is quite rich. She wants to be autonomous and look after her father in exile herself. What is more, Rabia's mother instincts are also underlined. A Turkish woman's feelings towards her child are so strong that Rabia risks her life during pregnancy: "Yaşamak için rahmindeki yeni hayatı öldürmek lazım. . . Fakat onu bu defa öldürürse bir daha ana olmak ona nasip olmayacak. Ve kendi eliyle, kendini ebediyete götüreceğ olan biricik köprüyü yıkmış olacak" (Adıvar, 2007, p. 385). Peregrini, being a Western man, who stresses his own being, finds Rabia's decision to give birth to a baby despite the risks very strange: "Kadının kafası bir kabile kadını kadar iptidai" (Adıvar, 2007, p. 390).

Although Rabia tries to manifest the superiority of Turkish culture, there are nuances of the Western culture that she likes. For example, she listens to her husband's playing the piano in the evenings. Also, she likes organ music when she hears it from Robert College in Boğaz:

Rabia, ilk defa org sesi işitiyordu. Ve bu ses içini kavradı. Şimdiye kadar dinlediği, hatta en çok sevdiği Garp musikisinde bile ekseri o staccato, o birbirinden ayrılan sesleri azıcık yadırgardı. Halbuki bunda, bir perdenin ötekine geçişi hissedilmiyor. Birbirine örülmüş gibi bağlanan mütemadi sesler. . . Kendi Kuran okuyuşunu hatırlatıyor. (Adıvar, 2007, p. 336)

In this way, Adıvar does not totally condemn Western culture and the people who like some parts of it. In fact, İleri maintains that Rabia is fascinated by the Western music, especially through Peregrini (2007, p. 418).

As regards Peregrini, who becomes Osman after marriage, he accepts the superiority of the east because of Rabia and of course because of many other aspects that he experienced prior to Rabia. Kantarcıoğlu maintains that Peregrini is a representative of a nation who chose science instead of God and because of this is heavily rational (2007, p. 76). Turkey becomes a sanctuary for Peregrini because it offers him a relief from the strict doctrines of intellect. Adıvar's weaving of the scenes in the novel depicts Peregrini's troubles due to the fact

Yılmaz, Bilge, Victoria; The Interrelationship Between the East and the West in E.M.Forster's A Passage to India and H.E.Adivar's Sinekli Bakkal

---

that he is a Western man trying to live in Eastern country. When Peregrini sees Rabia for the first time, Rabia kisses his hand, as the young usually do when they see somebody who is older:

-Bu bizim çocuk artist olacak, dedi ve elini Rabia'ya uzattı.

Kız – belki her uzatılan eli öpmeye alışık olmasından, belki el sıkılmak adetini bilmemesinden, belki de Peregrini'nin pürüzsüz Türkçe'sinden onu Müslüman sanmasından – sanatkarın elini öptü, başına koydu. (Adivar, 2007, p. 67)

Although Hilmi and his friends become embarrassed in such a situation, Peregrini contrasts Rabia's positive tendency to cling to her traditions with the funny condition of the other young Turkish girls who want to be liked by Peregrini and thus, copy Western code of behaviour:

Üç genç elleriyle ağızlarını örtterek pufladılar. Fakat Peregrini memnun görünüyordu. Çocuk onun zihninde ders verdiği alafranga, zengin kız çocuklarıyla derhal bir mukayese uyandırmıştı. Onların hepsi Avrupa çocuklarının saman kağıdı kopyası gibi idiler; halbuki bu kız arkasındaki üç sıkı kumral örgüsüyle, açık yüzüyle nohudi yemenisiyle İstanbul şehrinin medeniyetinin, harsının asırlar süren tekamülünün vücuda getirdiği yerli bir örnek! (Adivar, 2007, p. 67)

And as Çeri states, Peregrini finds Rabia superior to those girls. The critic also adds that even at an early age Rabia carries all the characteristics of her nation and because of this she can make a Western man be filled with admiration (1996, p. 88). Rabia bears the characteristics of her people and not only a Western man notices it, but also Bilal, a young man from Rabia's culture, acknowledges the fact that Rabia is a symbol of her traditions: "Rabia, ona göre, hem nefret edip, hem bayıldığı, olgun ve erişmiş bir şehrin bir nevi sembolü idi" (Adivar, 2007, p. 141). Prince Nejat Efendi also accepts Rabia's ability to integrate all the features of Turkish people.

Peregrini obeys and likes the traditional rules that Rabia imposes on him. The Italian musician feels the transcendental power of Rabia's environment:

Peregrini'nin içini kapalı ve gizli bir kıta keşfetmişlerin sevinci bürümüşü. Sevimli, hususi, teklifsiz ve insani bir kıta! Bu dünyayı en evvel Rabia'nın Kuran okuyuşundan sezmişti. O dakika bu dükkânın ve sokağın haricindeki her şey sun'idir, yabancıdır. Ona öyle geldi ki bu dar sokak sakinleri için dünyada bir tek maddi kıymet yoktur, onlar yalnız kalbe ve manevî servetlere, güzelliklere kıymet verirler! (Adivar, 2007, p. 97-98)

Additionally, he accepts the religious code of behaviour on the street and does not hold Rabia's hand in front of everybody. Peregrini accepts the codes of clothes in Sinekli Bakkal and says it to Rakım, Tevfik's close friend: "Ben şapkasız giderim. Evde bir fesim var. Hem bir daha bu mahalleye şapkalı gelmeyeceğim. Ben dini hislere çok hürmet ederim" (Adivar, 2007, p. 98). He visits the street's "kahve" every evening and this makes Rabia happy. Moreover, even before marrying Rabia, Peregrini accepts the idea that he feels himself close to Islam and expresses his thoughts to Rakım: "Hiçbir dine mensup değilim. Fakat eğer bir din edinmek istersem mutlak Müslüman olurum. İslam'ın yarattığı cemaatteki ferdi kendime daha yakın buluyorum" (Adivar, 2007, p. 99).

There are places in the text when Peregrini criticises Eastern culture. And Çeri maintains that the only problem that raises questions in the couple's mind is the difference between the cultures (1996, p. 94). Although Sinekli Bakkal street is nice in the other seasons, it is unbearable in summer because of the heat and flies. Peregrini cannot stand the stinking street anymore and criticises it. Then, when Rabia rejects renting Selim Paşa's house and reacts furiously, Peregrini feels hatred towards her and towards the Eastern characteristics that she bears:

Osman'ın teklifinde bu kadar kızıcak ne vardı? Bu Rabia ne zaman Osman'ı anlayacak? Ne kadar bir sürü eski şeylere bağlı bir mahluk! Kendi kendini ebediyen tekrar eden, fakat mütemadiyen uzaklaşan bir şark melodisi! Bir tek ses, bir tek arzu. . . Halbuki Osman Garb'ın en muğlak bir senfonisi. . . Bin bir arzu, bin bir emel! (Adivar, 2007, p. 364)

Yılmaz, Bilge, Victoria; The Interrelationship Between the East and the West in E.M.Forster's A Passage to India and H.E.Adıvar's Sinekli Bakkal

---

Now Peregrini cannot stand being under the pressure of Rabia's attachment to her traditions. He is bored of the same things and contrasts his own country and its colours with the bleak and grey Eastern country. Peregrini cannot stand walking to give lessons to his students who live in different parts of the city. As Rabia forbids Peregrini using vehicles in the street, he has to pretend as if he walks. And for him walking from the place where he can have a vehicle to his house is a very troublesome activity because of the heat. He also cannot understand Rabia's ability to hide her genuine feelings:

Adeta kızın ruhunun iç perdesi sallanıyor gibi, ucunu kaldırıp içini görmek istiyor. Osman Garb'ın çocuğu. Ulemasının canlı mahlukatın içini yarıp hayat sırlarını öğrenmeye çalıştıkları toprakların mahsulü. Osman, bir insan ruhunun sırlarını öğrenebilmek için diri bir göğsü yarıp açmaya razı olacak kadar fikri teccüsün esiri. (Adıvar, 2007, p. 329)

Osman, being a representative of the Western lifestyle, wants to conquer his wife from within in order to define her. It is very similar to what Said claims in his book with reference to the west's desire to stabilise the east; Western mentality has always wanted to put the Eastern world into particular shapes in order to define it (2010, 95). Although Osman and Rabia are married and in love with each other, there is always that barrier of the discrepancy between the east and the west.

The author beautifully portrays Turkish people who tend to escape their own traditions and religious dictates. Selim Paşa's son Hilmi is against his own traditions and religion and of course adores the west. Because of this, Adıvar portrays him as a weak man because he lacks the roots that can feed him. Although Hilmi is against Turkish traditions, he likes Rabia's art and he criticises the traditions that might ban a girl from being in one room with men: "Rabia Abla'nın aramızda olmayacağı günü düşünmek bile istemiyorum. Ne fena adetlerimiz var" (Adıvar, 2007, p. 130). So Adıvar wants to underline the fact that it is impossible for a man to escape his own background. As Kantarcıoğlu claims Hilmi knows neither his own culture nor the Western culture which in fact he wants to follow. The critic goes on saying that Adıvar wanted to underline the fact that a society cannot live without a religion (Kantarcıoğlu, 2007, p. 76) and she shows it by Hilmi's weakness. Hilmi's wife Dürnev is similar to her husband because she pretends to leave a Western life. Sabiha hanım gets angry with her when Dürnev wants to rehearse a play in her room during the religious celebration of Mevlit: "Amm da tuhaf. . . İşiten senin Müslüman kızı olduğuna inanmayacak. . . Kandili unuttun mu? Bütün komşular davetli, kız hafız Kuran okuyacak" (Adıvar, 2007, p. 42). Enginün calls Dürnev a rootless, embellished girl who imitates the west (1978, p. 255). In this sense, a person from European background would be happy to see these people because as Said claims, a European person, or an Orientalist would be happy to see that he or she could save a barbarian from darkness and ignorance (2010, 131). However, from an objective point of view, such people like Dürnev seem lost in life because they belong neither to one world nor to the other. Dürnev rejects any kind of tendency towards traditions and religion and Adıvar punishes her and her husband at the end of the novel by condemning them to leave a simple life.

Rakım can be analysed as a man who is on the opposite of Peregrini. When the two people talk, their dialogue reveals their attitudes towards Turkish traditions:

-Şimdi ben bir şeye inanmam. Fakat, din bir illet gibi insanın kanına bir defa girerse bir daha çıkmıyor. Dindar adamları çok severim, din lakırdısı etmeye bayılırım. Camiler, kiliseler, bütün dua edilen yerlerin etrafında dolaşırım. Sen de dindar mısın, dostum?

-Elhamdülillah Müslümanım. Fakat din lakırdısını hiç sevmem. Kiliselerden ürkerim, camide içim sıkılır. Vaaz dinlersem uyurum. Sofu adamlardan umacı gibi korkarım. Hiç namaz kılmadım. Rabia'nın babası da öyle... (Adıvar, 2007, p. 99)

Although Rakım and Tevfik cannot stand religion, they respect Rabia and her desire to be pious. Therefore, they pretend as if they try to obey the most important rules of Islam such as fasting. Seemingly, Adıvar wanted to show that Turkish people have two kinds of people: those who blindly follow Western way of life and those who still cling to Turkish traditions but have no relation to Islam.

The novelist also depicts some glimpses of criticism when she describes a house of a man – Zati Bey – who wants to show himself as a Western man:

Bu, Gelibolu'daki tangır tangır boş, eğreti eşyalı evden çok başka bir evdi. Her yer sarı yıldızlı endam aynaları, konsollar ve masalarla dolu. Döşemeler münasebetli, münasebetsiz birbirinin tepesine çıkar gibi tıklım tıklım doldurulmuş. Herif adeta Beyoğlu'nun dükkanlarını evine nakletmiş. Hele duvarlarda üniformalı, üniformasız, boyalı boyasız bir Zati Bey serisi. O zamanın alafrangalığa özenen yeni zengin evi. . . Nerede Selim Paşa'nın sadeliğe, genişliğe, ışığa istinat eden dürüst, zevkli evi! Hatta Zati Bey'in "Eski Türk odası" diye özenip, bezenip döşediği oda bile, antikacı Hayım'ın dükkanının bir köşesine benziyor. (Adıvar, 2007, p. 163)

As always in the novel, Adıvar wanted to unearth the wide, bright and happy condition of the genuine Turkish soul. The author presents Tevfik's reaction to such a Western type of house: "Bir musikişinasın kulakları, acemi bir orkestranın yaptığı falsolardan nasıl muazzep olursa, Tevfik'in dürüst, yerli zevki de bu özentili insan ve eşya ahengindeki falsolardan öyle ıstırap duydu" (Adıvar, 2007, p. 164). Thus, Adıvar does not hesitate to give the opinion of a Turkish man in relation to the imitation of the Western culture.

In conclusion, both E.M.Forster and Halide Edip Adıvar were interested in the problem of east-west relationship. Although each of them approaches this problem from a different perspective, it is inevitable to notice the vulnerability of an integration of two different cultures. The novels by these authors can easily be based on Edward Said's *Orientalism*; however, the outcome seems to be different. Although both authors stress the presence of problematic relationship between the east and the west, they think differently about the conclusions. While Forster becomes pessimistic about a possibility of a healthy integration of two worlds, Adıvar seems to be quite optimistic about it. Rabia and Osman's new born baby is a symbol of a possibility of an integration of two opposing cultures.

WORKS CITED

1. Adıvar, Halide Edip. (2007). *Sinekli Bakkal*. İstanbul: Can.
2. Colmer, John. (1975). *A Passage to India*. In *E.M.Forster: The Personal Voice* (pp. 155-171). London: Routledge and Kegan Paul.
3. Coşkunoğlu Bear, Ayten. (1985). *The Conflict of Values in the Novels of E.M.Forster*. Ankara: METU.
4. Çeri, Bahriye. (1996). *Sinekli Bakkal*. In *Türk Romanında Kadın* (pp. 81-110). İstanbul: Simurg.
5. Enginün, İnci. (1978). *Sinekli Bakkal*. In *Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi* (pp. 244-294). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası.
6. Forster, E.M. (1979). *A Passage to India*. London: Penguin.
7. İleri, Selim. (2007). *Sinekli Bakkal'a Son Satırlar*. In *Sinekli Bakkal* (pp. 417-418). İstanbul: Can.
8. Kantarcıoğlu, Sevim. (2007). *Sinekli Bakkal*. In *Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm* (pp. 71-78). İstanbul: Paradigma.
9. McConkey, James. (1971). The Prophetic Novel: *A Passage to India*. In *The Novels of E.M.Forster* (pp. 80-93). Hamden: Archon Books.
10. McDowell, Frederick P.W. (1969). 'A Universe ... not ... Comprehensible to Our Minds': *A Passage to India*. In *E.M.Forster* (pp. 99-124). New York: Twayne Publishers.
11. Messenger, Nigel. (1991). The Indian Novel: *A Passage to India*. In *How to Study an E.M.Forster Novel* (pp. 139-171). London: Macmillan.
12. Levine, June Perry. (1971). *A Passage to India: An Interpretation*. In *Creation and Criticism: A Passage to India* (pp. 165-190). Lincoln: University of Nebraska Press.
13. Said, Edward. (1979). *Orientalism*. New York: Vintage Books.
14. Said, Edward. (2010). *Şarkiyatçılık*. İstanbul: Metis.
15. Thomson, George H. (1967). Novel as Archetype: *A Passage to India*. In *The Fiction of E.M.Forster* (pp. 201-250). Detroit: Wayne State University Press.

Öğretmen Adaylarının Öğrenen Tarafından Üretilen Örnekler İçeren Ders Planları Hakkındaki Görüşleri

Yasemin Sağlam Kaya¹

Giriş

Öğretmenlerin temel sorumluluklarından biri de ders planlarını hazırlarken öğretmek istedikleri kavrama ilişkin uygun örnekleri seçmek ve bunları doğru yerde ve zamanda kullanmaktır. Ancak yapılan çalışmalar incelendiğinde özellikle göreve yeni başlayan öğretmenlerin uygun örnek seçmekte doğru karar veremediklerini (örn. Rowland, 2008) ve öğretmen yetiştirme programları da öğretmen adaylarının bu alanda deneyim kazanması için yeterince yardımcı olmadıklarını (Zodik & Zaslavsky, 2008) göstermektedir. Örneklerin sınıf içinde olağan kullanımları çoğunlukla öğretmen tarafından sunulmasıdır. Öğretmen bir kavramı öğrencilere sunduktan sonra bu kavramın daha iyi anlaşılması için bir veya birkaç örneği ilgili kavramın arkasından verir. Bunun dışında örneklerin bir diğer kullanımı da öğrenciler tarafından üretilmesidir. Öğrenen tarafından üretilen örnekler adını alan bu örnekler, matematiksel anlamda daha geniş bir bakış açısı sağlamak, matematiksel bir tanımın sınırları hakkında bilgi sahibi olmak gibi farklı pedagojik faydalar sağlamakta (Watson & Mason, 2005) ve son yıllarda matematik eğitimi araştırmalarında değişik bakış açılarıyla (kanıt öğrenimine katkısı, örnek üretirken öğrencilerin kullandıkları stratejiler gibi) (Sandefur, Mason, Stylianides, & Watson, 2013; Sağlam & Dost, 2016; Lew & Zazkis, 2018) incelenmektedir. Bu çalışmanın amacı ise örnek üretme aktiviteleri içeren ders planlarının öğretmen adayları tarafından incelenmesi sağlamak ve örnek üretme aktivitelerinin özelliklerine yönelik öğretmen adaylarının anlamlarının gelişmesine yönelik tasarım temelli bir araştırma gerçekleştirmektir.

Matematik eğitiminde örnek üretmenin, öğrencilerin öğrenmeleri üzerine katkıları şimdiye kadar farklı boyutlarda incelenmiştir. Son yıllarda özellikle kanıt öğretimi ve kanıt yapmanın farklı aşamalarındaki (argüman üretme, genelleme, argümanları doğrulama gibi) etkileri üzerinde durulsa da örnek üretme aktiviteleri anlamayı geliştirme, örnek uzayını genişletme gibi daha genel pedagojik yararları ile de ön plana çıkmaktadır. Örnek üretme aktiviteleriyle karşılaşan öğrenciler ise her ne kadar bu tür aktiviteleri zor ve dikkat gerektirici bulsalar da kavramsal anlamayı desteklediği ve bağımsız düşünme alışkanlığını geliştirdiği yönünde görüşler belirtmişlerdir (Breen, O'Shea, & Pfeiffer, 2016; Sağlam & Dost, 2016). Örnek üretme aktivitelerinin benzer pedagojik yararları araştırmalarla ortaya konmuş olmasına rağmen bu tür örneklerin sınıfta nasıl kullanılabileceğine yönelik çok fazla araştırma bulunmamaktadır. Iannone ve diğerleri (2011) örnek üretmenin pratikte kullanımına yönelik çok fazla çalışma olamamasından yola çıkarak yaptıkları çalışmada örnek üretmenin kanıt yapma başarısına etkilerini araştırmışlardır. Örnek üretmenin kullanılan diğer yöntemle (çözümlü örnekler üzerinde çalışma) oranla daha başarılı olmadığı sonucuna ulaşan araştırmacılar bu durumu, örnek üretmenin pedagojik bir yöntem olarak uygulanmasına ilişkin daha detaylı incelenmesi gerektiğiyle ve daha çok deneysel araştırmaya ihtiyaç duyulmasıyla açıklamaktadır. Yine araştırmacılar bu sonucun olası nedenlerine yönelik yaptıkları değerlendirmede, örnek üretmenin henüz yeterince iyi anlaşılmamış olabileceği ve eğitimcilerin bu örnekleri kullanmak için daha iyi yönlendirmelere ihtiyaçları olabileceğini belirtmişlerdir. Örnek üretmenin sınıf ortamında kullanıldığı başka bir çalışmada Watson ve Shipman (2008) yeni kavramların keşfedilmesinde oldukça yapıcı bir rolü olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ancak kullanılan örnek üretme aktivitelerinin matematiksel nesnelere yerinde süreçlere dayalı olarak gerçekleştirildiğini belirterek sonraki çalışmalar ve pedagojik faydalarına yönelik sonuçlar açısından sınırlıkların belirtilmesinin önemini vurgulamıştır. Yine bu çalışmada öğrencilerin daha önceden fikir sahibi olmadıkları matematiksel nesnelere örnek üretmekle oluşturmalarını istemenin anlamsız olacağı ancak yeni fikirler sunmak için uygun bir yol olabileceği ifade edilmiştir. Örnek üretmenin sınıf ortamında nasıl kullanılabileceğine yönelik bir diğer çalışma da Zaslavsky ve Zodik (2014) tarafından gerçekleştirilmiştir. Örnek üretmeye ve üretilen örneklerin

---

¹ Yasemin Sağlam Kaya, Dr. Öğret. Üyesi, Hacettepe Üniversitesi, Matematik Eğitimi Anabilim Dalı, ysaglam@hacettepe.edu.tr

Hakkındaki Görüşleri

verilen özellikleri sağlayıp sağlamadığının doğrulanmasına yönelik olarak gerçekleştirilen sınıf aktivitesinde katılımcılardan (matematik öğretmenleri) bir kavrama (irrasyonel sayı ve periyodik fonksiyon) ilişkin örnekler vermeleri ve verilen her örneğin bir öncekinden farklı özellikleri olması istenmiştir. Yapılan bu etkinlik sonunda katılımcıların kavramlara ilişkin örnek uzaylarının genişlediği ve geliştiği, örnek uzayları içinde yanlış yere yerleşmiş örnekler ile ilgili hataların ortaya çıktığı gözlenmiştir. Bunun yanında böyle bir ortamda öğretmenin rolünün nasıl olması gerektiğine yönelik çıkarımlarda da bulunmuşlardır. Örnek üretme aktiviteleriyle öğrenenlerin örnek uzaylarının desteklendiği bu ortamda öğretmenin yeni örnekler verilmesinde teşvik edici bir rol üstlendiği, öğrenenler çıkmaza girdiğinde ya da bir ayrıntıyı fark etmediklerinde orijinal hatırlatmalarda bulunduğu ve mümkün olduğu kadar tartışma ortamını bölmediği bir tasarım gerçekleştirilmiştir. Daha geniş bir çalışmanın bir bölümü olan bu araştırmanın amacı ise örnek üretme aktivitelerinin yer aldığı ders planları hakkında öğretmen adaylarının görüşlerini almak ve sonrasında gerçekleştirilecek tasarım temelli bir araştırma için veri toplamaktır.

Yöntem

Mevcut çalışma, tasarım temelli bir araştırmanın ilk aşamasını oluşturmaktadır. Örnek üretme aktivitelerine dayalı gerçekleştirilecek öğretimin, öğrencilerin öğrenmeleri üzerindeki etkisini gözlemlemeden önce uygulamaya dönük hazırlanmış ders planları üzerinden örnek üretme aktivitelerinin pedagojik yararları hakkında öğretmen adaylarının görüşlerini almak ve bu görüşlerden yararlanarak ders planlarında düzenlemeler yapmaktır.

Katılımcılar

Çalışmanın katılımcılarını bir devlet üniversitesinde öğrenim görmekte olan 23 son sınıf matematik öğretmen adayı oluşturmaktadır. Katılımcılar uygun örnekleme yoluyla seçilmişlerdir. Çalışma, katılımcıların öğretim programlarında yer alan derslerden biri olan Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı dersinin bir bölümünde gerçekleştirilmiştir. Bu dersin seçilmesindeki amaç örnek üretme aktivitelerini içeren ders planlarının bir kısmının dinamik geometri yazılımlarının da kullanıldığı etkinlikler içermesi ve bu derste bu yazılıma yer verilmesidir.

Veri Toplama Araçları ve Verilerin Analizi

Çalışmanın temel verilerini öğretmen adayları ile yapılan ve ses kaydı alınan odak grup görüşmeleri oluşturmaktadır. Bu görüşmeler araştırmacı tarafından hazırlanan ve içinde örnek üretme aktiviteleri bulunduran ders planlarına yönelik gerçekleştirilmiştir. Ders planlarında yer alan örnek üretme aktivitelerinden bazıları aşağıda verilmiştir.

1. “Birbirine eşit kökleri olan ikinci dereceden denklem örnekleri veriniz. Bu denklemlerin ortak özellikleri nedir?” (ipucu: grafiklerini geogebra ortamında çizdirip inceleyebilecekleri söylenir) (*Belirtilen kısıtlamaları sağlayan tüm örnekleri karakterize etmek*)
2. Daha sonra öğrencilerden aşağıdaki örnekleri oluşturmaları istenir.
  - x-eksenini kesmeyen bir parabol örneği veriniz
  - x-eksenini iki noktada kesen bir parabol örneği veriniz.
  - x-eksenine teğet olan bir parabol örneği veriniz (*kısıtlamalarla örnek oluşturma*)
3. Daha sonra geogebra ortamında grafiği verilmiş bir parabolün denklemini bulmaları istenir. (*tersine çevirme*)

Örneklerin sonunda italik olarak verilen örnek üretme stratejileri daha önce Watson ve Mason (2005) tarafından listelenen ve çalışmalarına katılan öğretmenlerin sınıflarında kullandıkları öğrenen tarafından üretilen örnek üretme stratejilerinin isimleridir. Çalışmada kullanılan ders planlarında, bu listede yer alan

- Öğrencilerden örnek oluşturmalarını istemek,
- Kısıtlamalarla örnek oluşturmalarını istemek
- Tersine çevirmek,
- Bulmak ifadesini içeren örnekler,
- Öğrencilerden benzer örnek oluşturmalarını istemek,
- Belirtilen kısıtlamaları sağlayan tüm örnekleri karakterize etmek

Kaya, Sağlam, Yasemin; Öğretmen Adaylarının Öğrenen Tarafından Üretilen Örnekler İçeren Ders Planları Hakkındaki Görüşleri

stratejiler kullanılmıştır.

Odak grup görüşmelerinde öğretmen adaylarına kullanılan stratejilerle ilgili olarak

1. Uygulama kapsamında gördüğünüz örnek üretme stratejilerinin etkili matematik öğretimi yapmaya katkıları neler olabilir?
2. Bu aktivitelerin sınıf içinde,
  - a) Kullanışlılığı,
  - b) Değerlendirme sürecinde kullanılabilirliği hakkında ne düşünüyorsunuz?

Ders planları incelemesi sırasında, ders planlarında yer alan soruların matematiksel olarak hangi kazanımlara yönelik olduğunu analiz etmeleri istenmiştir.

Elde edilen ses kayıtları yazılı metne çevrilmiş ve betimsel analize tabi tutulmuştur. Çalışmanın yan çıktısı olarak bu tür planları incelemenin öğretmen adaylarının matematik öğretimine yönelik öz yeterlik inançları üzerindeki etkisini incelemek amacıyla “Matematik öğretimine yönelik öz yeterlik inançları” ölçeği tek grup ön-test son-test araştırma deseni içinde kullanılmış, araştırma öncesinde ve sonrasında öğretmen adaylarına uygulanmıştır. Ölçekten elde edilen veriler t-testi kullanılarak analiz edilmiştir.

Bulgular

Öğretmen adaylarının ders planı içinde inceledikleri öğrenen tarafından üretilen örneklerin matematik öğretimine katkıları, kullanılan örnek türüne bağlı olarak farklı başlıklar altında incelenebilir. Ders planlarında kullanılan kısıtlamalarla örnek oluşturma başlığı altında öğretmen adayları, bu tür örneklerin düşünmeyi ve hatırlamayı kolaylaştıracağını, kalıcılığı arttıracığını, anlamlı öğrenmeye katkı sağlayacağını ve motivasyonu arttıracığını düşünmektedirler.

A: Kısıtlamaları sırayla eklemek? Matematik öğretimi açısından bunun nasıl bir faydası vardır sizce?

“Düşünmesini kolaylaştırır bence. Özellikleri sırayla eklediğinizde daha kolay düşünecektir.”

“Anlamlı öğrenmelerini artırır diye düşünüyorum. Anlamlı öğrenme var olan bilginin üzerine yenisini ekler ve kalıcılığı artırır. Burada da adım adım gidiyor. Hem ona yarar diye düşünüyorum. Hem de analitik düşünmesini de geliştirir.”

“Öğrencilerin daha çok güdülenmesini sağlayabilir. Başlangıçta biraz afallayabilirler ama sonrasında alıştıktan sonra bu soru şekline daha çok güdülenebilirler. Onun dışında geri çağırma da hızlandırabilir.”

“Örnekler aslında zihnimizdeki şemaları doğru düzenleyebilmemiz için gerekli. Bu nedenle arkadaşımın dediği gibi geri çağırma kolaylaşır. Çünkü nerede olduğunu iyi bilir.”

Benzer ve benzer olmayan örnek başlıkları altında öğretmen adayları, kavram yanlışlarının ortaya çıkarılması ve örnek ve örnek olmayan durumları ayırt etme becerilerine değinmişlerdir. Bunun yanında öğretmen için de bir değerlendirme aracı olabileceği ifade edilmiştir.

“Aslında biz öğrencilerin her adımda doğru cevap verdiğini düşünüyoruz. Öğrenci yanlış da cevap verebilir. Böylece kavram hataları ya da kavram yanlışlarını görüp onlar üzerine de gidebiliriz.”

“Öğrencinin örnek ve örnek olmayan durumu ayırt etmesini ya da yanlış örneklerle doğru örnek arasındaki farkı görmesini sağlayabilir.”

“Öğrenci ters örnek verebiliyorsa konuyu anlamış demektir. Veremiyorsa anlamamış demektir.”

Öğretmen adayları, öğrencilerden örnek istemenin ve öğrencilere, içinde bulmak ifadesi geçen örnek oluşturma soruları sormanın öğrencilerin örnek uzaylarını genişleteceğini ifade etmişlerdir.

“Bir kavrama ilişkin örneklerin çeşitliliği artar. Mesela paralel kenar dediğimiz zaman sadece bildiğimiz paralel kenar şeklini düşünen öğrenci kare, dikdörtgeni de düşünmeye başlar. Bunları fark etmesini sağlar.”

Hakkındaki Görüşleri

“Aklında şemalar kurmasına yardımcı olur. Mesela periyodik fonksiyon şeması oluşturabilir aklında. Periyodik fonksiyonlar şemasının içine başka (*trigonometrik fonksiyonlardan başka*) fonksiyonlar da ekleyebilir.”

Tersine çevirme sorularının, formüllerin ezberlenmesi yerine aşamalarının nasıl oluştuğunun anlaşılmasını sağlayacağı ifade edilmiştir.

“Formül ezberlemek yerine, formülü oluşturma davranışı gelişir. Onun dışında aşama aşama yapılan her aşamayı görür. Ve bilinenler verip formül kullanarak sonucu bulurken fark etmediği şeyleri tersten giderken fark edebilir.”

“Konuyu parça parça değil de daha bütün olarak kavrar.”

“Öğrenciye sağlama yapmayı da öğretebilir. Mesela ilkokulda bölmenin sağlama yaptırıldığında ben şok olmuştum. Sanki yeni bir şey keşfetmiş gibi hissetmişim.”

Bunların dışında öğretmen adayları bu tür örnekler üretmenin, genel anlamda matematik öğretimine katkılarını farklı bakış açıları ve genelleme yapabilme becerisi kazandırma şeklinde sıralanmıştır. Öğretmen adaylarının bu konudaki düşüncelerine ilişkin alıntılar aşağıda verilmiştir.

“Öğrenciyi yönlendiriyorsunuz aslında. Mesela bilmediği bir kavram var. O konuyla ilgili araştırma yapmak istiyor. Bunun için ona bir yaklaşım sunuyorsunuz. Bu yaklaşımı başka yerde de kullanabilir.”

“Bir konuya farklı açılardan bakabilme becerisi gelişecektir. Mevcut sistemde sadece soru çözmeye odaklı oldukları için o soru tipini ezberlemeye meyilliler. Ama yaptığımız iş onların analiz etme becerisini geliştiriyor. Farklı yönden bakması lazım.”

“Çıkarım yapmayı öğrenecek. Elinde bir takım sonuçlar oluşacak böyle örnekler bulduktan sonra. Bunlardan çıkarım yapacak.”

“Mesela ben farklı bir algıyla belli tür örnekler verirken başka biri başka türlü örnekler verebilir. Bu durum benim daha çok gelişmemi sağlar. Daha geniş düşünmeme yardım eder”

Çalışmanın yan çıktısı olarak öğretmen adaylarının matematik öğretimine yönelik öz yeterlik inançları incelenmiştir. Bunun için çalışmanın öncesinde ve sonrasında öğretmen adaylarına “Matematik öğretimine yönelik öz yeterlik inançları” ölçeği uygulanmıştır. Tablo 1’de öğretmen adaylarının ön test ve son test puanlarının ortalamaları yer almaktadır. Öğretmen adaylarının ön test puan ortalamaları 3.160, son test puan ortalamaları ise 3.162 olarak ölçülmüştür.

Tablo 1. Öğretmen adaylarının matematik öğretimine yönelik öz yeterlik inançları puan ortalamaları

	$\bar{X}$	N	S
Ön_test	3.1602	23	0.17053
Son_test	3.1625	23	0.27936

Tablo 2’de ön test ve son test puanlarına ait t-testi sonuçları yer almaktadır. T-testi sonuçlarına göre öğretmen adaylarının ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p=0.967>0.05$).

Tablo 2 . Öğretmen adaylarının matematik öğretimine yönelik öz yeterlik inançlarına ilişkin t-testi sonuçları

	N	$\bar{X}$	S	Sd	t	p
Ön Test	23	3.1602	0.17053	22	0.041	0.967
Son Test	23	3.1625	0.27936			

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmanın amacı örnek üretme aktivitelerine dayalı gerçekleştirilecek öğretimin, öğrencilerin öğrenmeleri üzerindeki etkisini gözlemlemeden önce uygulamaya dönük hazırlanmış ders planları üzerinden örnek üretme aktivitelerinin pedagojik yararları hakkında öğretmen adaylarının görüşlerini almaktır.

Öğretmen adayları, öğrenen tarafından üretilen örneklerin kavram yanlışları ve hatalarının tespit edilmesini sağlayacağı; öğrenilenlerin kalıcılığını arttıracığı, hatırlamayı kolaylaştıracağı; öğrencilerin kavramlar

arası ilişki kurmalarına, örnek uzaylarının genişlemesine, genelleme yapabilme becerilerinin gelişmesine, anlamaları hakkında fikir edinmeye yardımcı olacağı; öğrencileri ezberden uzaklaştıracağı; öğrenmenin gerçekleşip gerçekleşmediğinin belirlenmesini sağlayacağı yönünde görüşler bildirilmişlerdir. Bu görüşler, daha önce literatürde belirtilen çalışmalarla da desteklenmektedir. Örneğin Zaslavsky ve Zodik (2014), öğrenenlerden benzer örnek oluşturmalarını istemenin örnek uzaylarının gelişmesine yardımcı olduğunu; Dahlberg ve Housman (1997), yeni konuların öğretiminde bir öğretim yöntemi olarak kullanılabilirliğini; Watson ve Shipman (2008) ise bu tür örneklerin yeni kavramların keşfedilmesinde etkili olabileceğini belirtmişlerdir.

Öğrenen tarafından üretilen örneklerin bir ders planı içinde nasıl kullanılabilirliğini aşama aşama inceleyen öğretmen adayları, bu örnek türlerini tek tek incelemek yerine ders planı içinde nasıl kullanabileceklerini de gözlemlemişler ve matematiksel olarak elde edilebilecek kazanımlara yönelik fikirlerini paylaşmışlardır. Paylaşılan fikirler, bu örneklerin literatürle desteklenen kazanımları ile de paralellik göstermektedir. Dolayısıyla uygulamaya dönük hazırlanan bu planlar, örneklerin bu şekilde kullanılmasıyla oluşan pedagojik yararlarını ve matematiksel kazanımlarını daha görünür hale getirmiştir. Tüm bu nedenlerle, öğrenen tarafından üretilen örneklerin kullanımına bağlı uygulamaya dönük derslerin oluşturulması, öğretmen eğitim programlarında teoriyi uygulamaya dönüştürme ve öğretilen yöntem ve tekniklerin uygulanmasının sağlanması konularında oldukça yararlı olabileceği düşünülmektedir. Matematiksel bir konu bağlamında iyi örneklerin aşamalı olarak üretimi, bu tür görevlerin pedagojik faydalarını ortaya çıkarmada da yardımcı olacaktır.

Çalışmada, öğretmen adaylarının çok fazla aşına olmadıkları bu soru türünü, öğretimin bir parçası olarak kullanabilmeleri için öğrenen tarafından üretilen örnekleri içeren ders planlarını incelemeleri sağlanmıştır. Bu durumun öğretmen adaylarının matematik öğretimine yönelik öz yeterlik inançları üzerindeki etkisini incelemek amacıyla çalışma öncesinde ve sonrasında “Matematik öğretimine yönelik öz yeterlik inançları” ölçeği uygulanmıştır. Çalışma sonunda öğretmenlerin öz yeterlik inanç ortalamalarında küçük bir artış görülse de bu artış istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Artış oranının az olmasının nedeninin çalışma süresinin kısa olması ve bu sürenin değişimin anlamlı olmasına yetecek uzunlukta olmaması olabilir. Daha uzun sürede gerçekleştirilecek çalışmada anlamlı sonuçlar elde edilebilir.

Not: Bu çalışma Hacettepe Üniversitesi, Bilimsel Araştırmalar Koordinasyon Birimi, Uluslararası Bilimsel İşbirliği Geliştirme Projesi kapsamında desteklenmiştir.

Kaynaklar

- Breen, S., O’Shea, A., & Pfeiffer, K. (2016). Students’ views of example generation tasks. *Teaching Mathematics and Its Applications*, 35(1), 27–40. <https://doi.org/10.1093/teamat/hrv017>
- Dahlberg, R. P., & Housman, D. L. (1997). Facilitating learning events through example generation. *Educational Studies in Mathematics*, 33(3), 283–299. Retrieved from https://www.jstor.org/stable/3482917?origin=JSTOR-pdf&seq=1#metadata_info_tab_contents
- Lew, K., & Zazkis, D. (2018). Undergraduate mathematics students’ at-home exploration of a prove-or-disprove task. *The Journal of Mathematical Behavior*. <https://doi.org/10.1016/j.jmathb.2018.09.003>
- Rowland, T. (2008). The purpose, design and use of examples in the teaching of elementary mathematics. *Educational Studies in Mathematics*, 69(2), 149–163. <https://doi.org/10.1007/s10649-008-9148-y>
- Sağlam, Y., & Dost, Ş. (2016). A Qualitative Research on Example Generation Capabilities of University Students. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 14(5), 979–996. <https://doi.org/10.1007/s10763-015-9624-7>
- Watson, A., & Mason, J. (2005). *Mathematics as a Constructive Activity: Learners Generating Examples*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Watson, A., & Shipman, S. (2008). Using learner generated examples to introduce new concepts. *Educational Studies in Mathematics*, 69(2), 91–109. <https://doi.org/10.1007/s10649-008-9142-4>
- Zaslavsky, O., & Zodik, I. (2014). Example-generation as indicator and catalyst of mathematical and pedagogical understandings. In Y. Li, E. A. Silver, & S. Li (Eds.), *Transforming Mathematics Instruction* (pp. 525–546). Cham: Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-04993-9>
- Zodik, I., & Zaslavsky, O. (2008). Characteristics of teachers’ choice of examples in and for the mathematics classroom. *Educational Studies in Mathematics*, 69(2), 165–182. <https://doi.org/10.1007/s10649-008-9140-6>

Kanguru Bakımı ve Yararları

Zehra Çoktay¹

Rukiye Türk²

Giriş

1.Kanguru Bakımı

Kanguru bakımı; ebeveynlerden birinin giyinik halde, bebeğini sadece alt bezi ve bazen bir başlık ile kucaklaması, göğsü arasına yerleştirilmesi işlemidir. Bebek term, preterm, sağlıklı veya sağlık problemi olan bir bebek olabilir. Yalnız ebeveyn sağlıklı olmak zorundadır (Koç, 2015; Peker, 2015).

Kanguru bakımı, bebeğin yüzünün anneye dönük bir şekilde, ten-tene temaslarını sağlayan bir yöntemdir. Kanguru bakımına baba da katılabilir. Hangi ebeveyn bakıma katılırsa katılsın, uygulama yöntemi aynıdır (Koç, 2015).

İlk kanguru bakımı, 1979 yılında Edgar Rey Sanabria ve Hector Martinez tarafından Kolombiya'da, Bogota Anne ve Çocuk Enstitüsü'nde uygulandı. Bu metot, kangurulardaki keseli bakıma benzerliğinden dolayı, kanguru bakımı olarak adlandırılmıştır (Sarparast, Farhadi, Sarparast ve Sfahai, 2015).

Ten-tene temasın yenidoğan üzerindeki fizyolojik etkilerini değerlendiren bir çalışmada, yenidoğanın solunum ve kalp hızının stabilize olduğu, vücut sıcaklığının korunduğu, oksijene olan ihtiyacın azaldığı, kilo alımının arttığı, uyku süresinin uzadığı, hastanede kalış süresinin kıaldığı, daha kolay emdiği ve hızlı büyüme-gelişmenin sağlandığı saptanmıştır (Yılmaz Kurt ve Aytekin, 2015)

1.1.Kanguru Bakımı Uygulanma Kriterleri

Bütün sağlıklı term ve prematüre yenidoğanlara gerekli bakım standartları uygulandıktan sonra ten-tene temas uygulanabilir. Ciddi hastalık ya da özel tedavi/bakım gerekliliği gibi bazı durumlarda, yeni doğanların kanguru bakımı almadan önce stabil hale gelmelerini beklemek gerekebilir.(WHO, 2003; Thukral, Chawla, Agarwal, Deorari, Paul, 2008; Moore, Anderson, Bergman, Dowswell, 2012).

Ebeveynlerin kanguru bakımı verebilmesi için öncelikle istekli, sağlıklı ve hijyenine özen gösteren bireyler olmaları gerekmektedir. Kanguru bakımı öncesi ebeveynlere ten-tene temasın ne anlama geldiği ve yararları hakkında bilgi verilir, soru sormaları konusunda cesaretlendirilir. Annede gestasyonel bir hastalık mevcutsa veya kronik bir hastalığı varsa ten-tene temasın başlatılması önerilmez. Sigara içen ebeveynlere, bu davranışının bebek için ne kadar zararlı olduğu anlatılır ve kanguru bakımı sırasında sigara içmesine kesinlikle izin verilmez (WHO, 2003; Thukral vd., 2008).

Gestasyonel yaş 30-34 hafta, 1800 gr ve üzeri ağırlıktaki yeni doğanlara kanguru bakımı genellikle doğumdan kısa bir süre sonra başlanabilir (WHO, 2003; Thukral vd., 2008; Moore vd., 2012).

28-32 gestasyonel yaşa sahip, 1200-1799 gr ağırlıktaki yenidoğanlarda prematürelikle ilgili komplikasyonlar oldukça sık görülür ve ten-tene temas için bir ya da daha fazla hafta beklemek gerekebilir (WHO, 2003; Thukral vd., 2008; Moore vd., 2012). Bununla birlikte, gestasyonel yaşı 28 haftanın altında olan 1200 gr'ın altındaki yenidoğanlarda ciddi komplikasyonlar mevcuttur ve kanguru bakımı haftalar sonraya ertelenebilir (WHO, 2003; Thukral vd., 2008; Moore vd. 2012).

Durumu stabil olmayan ve ventilatörde bulunan bebeklerin kanguru bakımı alabilmesi için ebe\hemşire desteği alması ve bebeğin ağırlığının 600 gr'dan fazla olması, 24 saatten fazla ventilasyonda kalması, solunum oksijen fraksiyonu (FIO2) değerinin %50'den fazla olması, yaşam belirtilerinin stabil olması, göğüs tüpünün olmaması, göbük kateterinin emniyetli olması ve neonatolog tarafından bebeğin stabil kabul edilmesi gibi kriterlere sahip olmaları gerekir (Yıldırım, 2009).

¹ Zehra Çoktay, Uzm. Ebe, Kafkas Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ebelik Bölümü, zehracoktay@gmail.com

² Rukiye Türk, Dr. Öğretim Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, rahsantur@gmail.com

1.2.Kanguru Bakımının Çeşitleri

Kanguru bakımı uygulamaya başlanma zamanına göre, geç, orta, erken, çok erken ve doğum kanguru bakımı olmak üzere beş grupta incelenir (Anderson, 1999).

Yenidoğanın yoğun bakım dönemini tamamladıktan sonra başlanan ten tene temas, **geç kanguru bakımı** olarak incelenir (Anderson, 1999).

Yenidoğanın genellikle ventilatörde olduğu, doğum sonu yedi gün içinde başlayan bakıma, **orta kanguru bakımı** denir (Anderson, 1999).

Küvözde bulunan yenidoğana lüzum halinde oksijen başlanan ve intravenöz besleme sağlanan, stabil olan bebekler için doğum sonu 1. ve 24. saatlerde başlanan bakıma **erken kanguru bakımı** denir (Anderson, 1999). Anneler ve onların sağlıklı yenidoğanlarıyla ten teması üzerine çalışan Moore ve arkadaşlarına göre; erken kanguru bakımı, doğumda veya doğumdan sonraki ilk 24 saat içinde herhangi bir zamanda başlatılabilir (Moore vd., 2012).

Doğum sonu 30.-40. dakikalarda, doğum odasında başlanan ten-tene temasa **çok erken kanguru bakımı** denir (Anderson, 1999).

Doğum kanguru bakımında ten-tene temas, doğum sonu ilk dakikadan itibaren başlar. Hipotermiyi önlemek için, bebeğin başına bir şapka giydirilir, üzeri kuru bir örtü ile örtülür. Bu sırada ilk emzirme gerçekleştirilebilir. K vitamini, aşı uygulaması gibi müdahaleler, doğum sonu dönemde bir saat kadar ertelenebilir (Anderson, 1999; Moore vd., 2012).

Ten-tene temas uygulama süresi açısından ikiye ayrılır (Nyqvist vd., 2010; Peker, 2015):

Haftanın yedi günü ve günün yirmi dört saati sürekli olarak uygulanan ve günde yirmi saatten fazla olacak şekilde uzun süreli olan, ebeveyn-bebek ten-tene temasına **sürekli kanguru bakımı** denir. Düşük gelirli ortamlarda uygulanan orijinal kanguru bakımı modelidir. Gelişmekte olan ülkelerde, pahalı olan küvöz bakımının maliyetini azaltmak amacıyla kullanılabilir (Nyqvist vd., 2010; Peker, 2015).

Gelir düzeyi yüksek ortamlarda uygulanan bir\bir kaç saatlik kanguru bakımı uygulamasına **aralıklı kanguru bakımı** denir. Bu sınırlı kanguru bakımı oturumları, sıcaklık, emzirme, sevgi gösterme gibi bileşenleri içerir. Yaygın olarak term bebeklerde uygulanır. Her gün yapıma zorunluluğu yoktur, bununla birlikte günlük uygulama süresi değişebilir. Ortalama 65 dakika sürdürülmesi önerilir. Kanguru bakımı oturumları sırasında ebeveynler bebek bakımına aktif olarak katılmaları konusunda desteklenmelidir (Nyqvist vd., 2010; WHO, 2003).

Aralıklı kanguru bakımının kontrendike olduğu durumlar; stabil olmayan ve akut hastalık için mekanik ventilasyon tedavisi ve vazopresör ilaç tedavisi alan, torasik veya abdominal drenajı, juguler veya femoral venöz kateteri olan ve göbek arter kateteri olan yenidoğanlardır (Davanzo vd., 2013).

İkiz bebeklerde kanguru bakımı üç farklı şekilde uygulanabilir (WHO, 2003):

1.Ayrık kanguru bakımı: Anne ve babanın aynı anda bebeklere kanguru bakımı uygulamasıdır.

2.Ardışık kanguru bakımı: Ebeveynlerden birinin, bebeklere sırayla ard arda kanguru bakımı uygulamasıdır.

3.Paylaşımış kanguru bakımı: Ebeveynlerden birinin ikiz bebeklere aynı anda ten-tene temas uygulamasıdır (WHO, 2003).

Şekil.1. Ayrık Kanguru Bakımı (WHO, Geneva 2003 s.14

1.3.Kanguru Bakımının Uygulama Aşamaları

1.3.1. Ebeveynlere eğitim verme, bilgilendirme

Kanguru bakımının etkili bir şekilde uygulanabilmesi için, ailenin bilgilendirilmesi ve onamlarının alınması gerekir. Kanguru bakımı öncesinde, bakımın ne anlama geldiği, yararları, uygulama şekli, sıklığı gibi konularda ebeveynlere ayrıntılı bilgi verilir. Ebeveynlere kuvözde bulunan yenidoğanlara kanguru bakımı uygulandığında, kuvözden alım ve tekrar yerleştirilme aşamalarında, yenidoğanın fizyolojik uyum için zamana ihtiyacı olduğu konusunda eğitim verilir. Kanguru bakım sürecinin en az ortalama altmış beş dakika boyunca süreceği ebeveynlere söylenir ve ebeveynler hazır olduğunda ten-tene temas başlatılır (Davanoz vd., 2013;WHO, 2003).

1.3.2. Kanguru bakımına hazırlanma

Yenidoğan yoğun bakım ünitesinde verilecek olan kanguru bakımında, yoğun bakım ünitesinin ortamı ten-tene temas için uygun olmalıdır. Ebeveynlerin mahremiyeti korunmalı, mümkünse ebeveyn dinlenme yatağı, banyosu bulunan tek kişilik bir oda organize edilmelidir. Yatağın başında acil durumlar için hemşire çağırma zili bulunmalıdır. Kanguru bakımı sandalyede verilecekse, destekleyici bir sandalyenin seçilmesi, ebeveynin uykularken bile bebeğini güvenle kucağında tutmasını ve kanguru bakımını sürdürmesini sağlar (Nyqvist vd., 2010; Conde-Agudelo, Belizan, Diaz-Rossello, 2011; Davanzo vd., 2013).

Ebeveynlerin kanguru bakımı verilen ortamda konforları sağlanmalıdır. Bunun için odada yemek yeme, banyo, telefon, diğer ebeveynlerle iletişim kurma, ziyaretçi kabul etme gibi imkanlar sağlanmalıdır. Bakım sırasında ebeveynlere destek personeli bulunmalı, bu personel lüzum halinde bebeğin bakımı, transferi gibi konularda, ebeveynlere yardımcı olmalıdır. Ancak bebeğe birincil bakım verenlerin ebeveynler olduğu unutulmamalı, destek personeli ebeveynlerin rollerini üstlenmemelidir (Nyqvist vd., 2010; Peker, 2015; WHO, 2003; Davanzo vd., 2013).

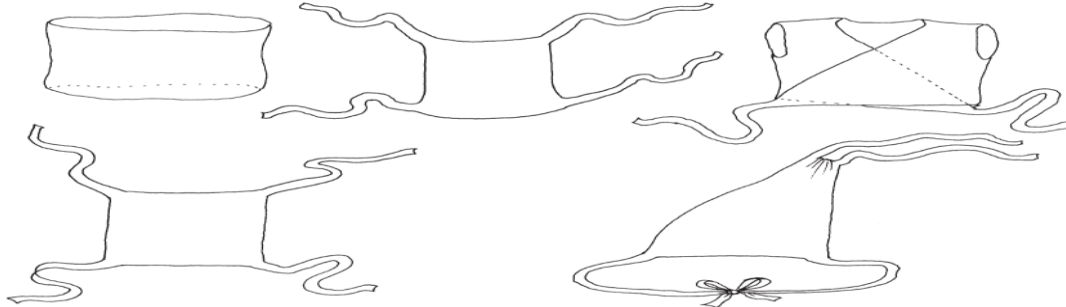
Kanguru bakımı verilecek ortam; sessiz, sakin, loş ışıklı olmalıdır. Cihaz alarmları mümkün olan en düşük seviyede tutulmalıdır. Personel trafiği kısıtlanmalıdır. Ortamın ısısı optimal derecede ayarlanmalıdır (Peker, 2015; Nyqvist vd., 2010; Davanzo vd., 2013).

Ortam ısısı 22-24 C civarında olduğunda bebek sadece alt bezi ve şapkasıyla bakım alabilir. 22 C'nin altındaki oda sıcaklıklarında ten-tene teması önlemeyecek şekilde bebeğe, pamuklu, kolsuz, önü açık bir giysi ve çorap giydirilebilir. Hipotermiyi önlemek için bebeğin sırtına bir battaniye/örtü örtülerek, kanguru bakımının devamlılığı sağlanabilir (WHO, 2003; Thukral vd., 2008; Davanzo vd., 2013; Peker, 2015).

Şekil 2. Kanguru Bakımı İçin Bebek Kıyafetleri (WHO, Geneva 2003 s. 15)

Anne/ebeveyn kanguru bakımı sırasında vücut sıcaklığını koruyan, rahat herhangi bir kıyafet giyebilir. Aşırı sıkı olmadığı müddetçe kanguru bakımı için özel bir kıyafete ihtiyaç yoktur. Bununla birlikte göğsü kolay bir şekilde açılan pamuklu bluz/gömlek giyilmesi, uygulamayı kolaylaştıracaktır. Bakım sırasında ebeveynin rahat hareket etmesini ve her iki elini de kullanmasını sağlayan, çeşitli destekleyici bağlar mevcuttur(WHO,2003 .

Şekil 3. Kanguru Bakımı İçin Destekleyici Bağ Çeşitleri (WHO, Geneva 2003, s. 15)

Kanguru bakımı verilirken anne, önü açık bir bluz, gömlek veya hastane önlüğünü ters olarak giyebilir. Ten teması sağlamak için bebek, başı açıkta kalacak şekilde elbisenin içine yerleştirilir. Annenin ne giydiği, bebeği

nasıl sıcak tuttuğu ve bebeğin sırtından ne yerleştirdiği değişebilir. Ten temasında asıl önemli olan şey, anne ve bebeğin direkt karın karına teması ve bebeğin sıcak tutulmasıdır (Moore vd., 2012).

1.3.3. Ten-tene temasın uygulanması

Ebevenlere eğitim verilip, kanguru bakımı için ortamın hazırlıkları tamamlandığında, yenidoğan için de uygun bir zaman olduğunda kanguru bakımına başlanır. Anne isterse, kendisini rahatlatıp destekleyecek bir refakatçisini yanında getirebilir (WHO, 2003).

Kanguru bakımı verilirken bebeğin pozisyonu çok önemlidir. Yenidoğan annenin iki göğsü arasında dik pozisyonda tutulur. Bebeğin göğsü annenin göğsü üzerinde, bebeğin başı herhangi bir yöne dönük (sağ/sol), başı hafif ekstansiyonda olmalıdır. Bebeğin karnı, annenin epigastrik seviyesinde olmalıdır. Bu pozisyon annenin solunum hareketlerinin bebeği uyarmasını ve bebekte apne oluşumunu önlemeye yarayacaktır. Ayrıca bebeğin annenin göğsü üzerindeki dik pozisyonu, bebeğin rahat nefes almasını sağlar. Bu pozisyonda bebek ekstremitelerini amaçsızca hareket ettiremez, bu da bebeğin oksijen ve kalori kullanımını azaltacaktır (WHO, 2003; Thukral vd., 2008; Smith, 2007; Yıldırım, 2009; Peker, 2015).

Şekil 4. Kanguru Bakımında Bebeğin Pozisyonu (WHO, Geneva 2003, s. 21)

Kanguru bakımına ilk seanslar altmış dakikadan kısa sürecek şekilde başlanılır. Seanslar devam ettikçe ten-tene temasın süresi artırılabilir. Küvöz eksikliği gibi imkanların kısıtlı olduğu durumlarda kanguru bakımı devamlı olarak da verilebilir. Kanguru bakımına ara verildiğinde veya sonlandırıldığında, bebeğin hipotermiye girmesini önleyecek önlemler alınmalıdır. Kanguru bakımına ara verildiğinde diğer ebeveyn bakımın sürdürülmesine yardımcı olabilir. Ten-tene temas her gün bebek stabilitesini koruduğu müddetçe devam ettirilmeli, bebeğin derin uyku durumuna geçmesi için en az altmış dakika boyunca sürdürülmelidir. Böylece uykunun bir tam döngüsü sağlanmış olacaktır. Kanguru bakımı oturumunun süresi için bir üst sınır yoktur, önemli olan annenin bu deneyimin tadını çıkarması ve bebeğin stabilitesinin korunmasıdır. Kanguru bakımı sayesinde anneler yetersizlik duygularından kurtulmakta, bebeğe birincil bakım veren pozisyona bürünmekte ve annelik rollerini sağlık ekibinden geri almaktadırlar (WHO, 2003; Davanzo vd., 2013; Ludington-Hoe, 2003; Peker, 2015).

1.3.4. Bakım esnasında bebeğin izlenmesi

Kanguru bakımı için fiziksel koşullar ne kadar yeterlilikte hazırlanırsa hazırlansın, yine de bebeğin fizyolojik özelliklerinde bozulmalar gözlemlenebilir. Bakım sırasında bebeğin genel durumu, vücut ısısı, solunumu izlenmelidir. Bebeğin genel durumunun bozulduğu durumlarda kanguru bakımı kesilir (Davanzo vd., 2013)

Optimal ortam ısısının sağlandığı durumlarda sağlıklı bebeklerde genel olarak hipotermi görülmez. Bununla birlikte hipotermi görülme ihtimali de vardır. Çok sık olmamakla birlikte bebeğin vücut ısısı aralıklarla ölçülmeli, hipotermi riski yönünden gözlemlenmelidir. Bu ısı takibi, kanguru bakımı sonlandırılıp, bebek kuvüze konulduğunda da devam ettirilmelidir (Yıldırım, 2009; Davanzo vd., 2013).

1.3.5. Kanguru bakımının sonlandırılması, taburculuk ve evde bakım

Bebek uygun şekilde beslenmesini sürdürdüğünde, kilo alımı normale döndüğünde, kanguru bakımı sırasında hipotermiye nadir rastlanmaya başlandığında, anne ve bebek kanguru bakımına uyum sağladığında, anne ve bebeğin taburculuğa hazır oldukları düşünülebilir (WHO, 2003; Peker, 2015; Yıldırım, 2009; Hall ve Kirsten, 2008).

Taburculuk sonrası evde kanguru bakımının devam etmesi için aileye eğitim verilir, desteklenir. Prematüre bebeklerin taburculuğu söz konusu olduğunda, sağlık ekibi üyelerinin evde düzenli takibi gereklidir. Prematüre bebeğin takibi başlangıçta günlük, daha sonra haftalık ve aylık olarak yapılır. Normal sağlıklı bir

bebeğin taburculuğu sonrası en az bir kez ev ziyareti yapılmalıdır (WHO, 2003; Peker, 2015; Yıldırım, 2009; Hall ve Kirsten, 2008).

2.Kanguru Bakımının Yararları

Koç (2015)'un yaptığı bir çalışmada, term bebeklere doğumda kanguru bakımı uygulanan ve uygulanmayan gruplar karşılaştırılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre; doğumda kanguru bakımının bebeğin emzirme davranışlarında başarıyı artırdığı, fizyolojik parametrelerinde (kalp atımı, vücut sıcaklığı, solunum, kan şekeri) olumlu yönde iyileşme sağladığı bulunmuştur. Ayrıca kanguru bakımı uygulanmayan gruptaki annelerin durumluk kaygı düzeyi daha yüksek bulunmuştur (Koç, 2015).

Sarıcan (2014) 'ın prematüre bebekler üzerinde yaptığı bir çalışmaya göre, kanguru bakımı alan ve almayan gruplar karşılaştırıldığında, kanguru bakımı alan grupta, bakım verilmeyen gruba göre, boy uzunlukları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur. Bununla birlikte büyüme gelişme açısından, vücut ağırlığı ve baş çevreleri arasında bir fark bulunamamıştır. Annelerin emzirme öz-yeterlilikleri arasında istatistiksel açıdan bir fark bulunamamıştır (Sarıcan, 2014).

Veolz (2015) 'un Portekiz Porto Alegre Üniversitesi'nde prematüre bebekler üzerinde yaptığı bir çalışmaya göre, ortalama gestasyonel yaşları 33 hafta olan yenidoğanlara ortalama sekiz gün kanguru bakımı verilmiştir. Ortalama doğum ağırlığı 1758 gr olan prematüre bebeklerin kanguru bakımı sonrası taburculuk kiloları ortalama 2405 gr olarak bulunmuştur (Veolz, 2015).

Tazegül (2014)'ün prematüre bebeklere uygulanan kanguru bakımının, bebekler üzerindeki ağrı düzeyine etkisinin araştırıldığı bir çalışmada, kanguru bakımının topuktan kan alma sırasında ağrıyı azaltma etkisi araştırılmış ve kanguru bakımının invaziv girişimlerde prematüre bebeklerde ağrıyı azaltmada etkili bir yöntem olduğu sonucuna varılmıştır (Tazegül, 2014).

Moore ve arkadaşlarının anneler ve onların sağlıklı yenidoğanları üzerine yaptıkları bir çalışmada, erken ten temasının emzirme oranlarını artırdığı, yenidoğanın kalp-solunum hızlarını dengelediği ve yenidoğanların ağlamalarında azalış olduğu bulundu. Yine bu çalışmaya göre, kanguru bakımının kısa ve uzun dönemde negatif etkilerine rastlanılmamıştır (Moore vd., 2012).

Şimşek ve arkadaşlarının (2017) yaptığı bir çalışmada, doğumda ten temasının anne bebek üzerine etkileri araştırılmıştır. Bu çalışmaya göre, çalışma ve kontrol grupları arasında ilk emzirmeye başlama zamanı, doğumdan sonra anne sütünün gelmesi, emzirmede sorun yaşama durumu, bebeğe anne sütü dışında yiyecek içecek verilmesi, emzirme sıklığı gibi değişkenler açısından anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Şimşek ve arkadaşları bu çalışmada, doğumda ten temasının emzirme üzerine olumlu sonuçları olduğu bulgusuna ulaşmışlardır (Şimşek ve Karahan, 2017).

Todil 'in (2017) doğum salonunda, invaziv girişimler yapılan yenidoğanlara kanguru bakımı uyguladıkları çalışmasında, kanguru bakımı alan grubun kanguru bakımı almayan gruba göre konfor düzeyinin daha yüksek olduğu ve bebeklerin ağlama sürelerinin azaldığı bulunmuştur (Todil, 2017).

Özdel'in (2017) prematürelere beslenme sırasında uygulanan kanguru bakımı ve prone pozisyonunun rezidü miktarı, yaşam bulguları ve konfora etkisinin belirlenmesi amacıyla yaptığı çalışmasında; beslenmeden 30 dakika sonra uygulanan kanguru bakımının saturasyon ve solunum hızını olumlu etkilediği görülmüş; kalp tepe atımı ve vücut ısısında farklılık bulunamamıştır. Kanguru bakımı ve prone pozisyonu 30 dakika ve 3 saat sonraki konfor puanları arasında anlamlı düzeyde farklılık bulunmuştur (Özdel, 2017).

Korkut'un (2017) doğum sonu erken dönemde sağlıklı yenidoğanlara uygulanan kanguru bakımının emzirmeye etkisini araştırdığı çalışmasında, deney ve kontrol grubundaki toplam 112 sağlıklı yenidoğanın ilk emmeye başlama zamanları, ilk 24 saat içindeki emzirilme sayıları, emzirilme süreleri ve emme becerileri değerlendirilmiştir. Deney grubundaki yenidoğanların daha kısa sürede emmeye başladıkları, toplam emme sürelerinin ve emme sayılarının kontrol grubundan anlamlı düzeyde yüksek olduğu saptanmıştır. Ayrıca 24. saatteki emme becerilerinin, deney grubundaki yenidoğanlarda daha iyi olduğu belirlenmiştir (Korkut, 2017).

Yücel (2018) kanguru bakımını topuk kanı alma işlemi sırasında uygulayarak, 2.-7. günlük yenidoğanlarda deney ve kontrol grubu üzerinde, ağrı puanlarını incelemiştir. Orta riskli hiperbilirubinemi tanısıyla yatan ve miadında olan bu yenidoğanlara işlem öncesi oral yoldan 1-2 ml %25'lik Dekstroz çözeltisi verilmiştir. İlk kan alma işlemi sırasında iki gruba da kb uygulanmamış ve ağrı puanları arasında farklılık saptanmamıştır. İkinci kan alma işlemi öncesinde deney grubu yenidoğanlara 30 dakika boyunca anneleriyle ten teması uygulanmış ve ardından topuk kanı alınmıştır. İkinci kan alma işlemi sırasında kanguru bakımı verilen yenidoğanların ağrı puan ortalaması, kontrol grubuna göre anlamlı derecede düşük çıkmıştır (Yücel, 2018).

Kanguru bakımı uygulaması, hiçbir komplikasyonu olmayan, anne ve bebek bağlılığını güçlendiren ve bebek üzerine sayısız fayda sağlayan bir uygulamadır. Bu uygulamanın yaygınlaştırılması için, gebelik döneminde verilen eğitimlere 'kanguru bakımı uygulaması ve yararları' konusu da eklenmeli, doğum sonrası uygun olan en erken dönemde başlatılması için tüm sağlık kuruluşlarınca desteklenmesi, evde de devam ettirilmesi için taburculuk eğitimlerinin planlanması gerekmektedir.

3.Kaynakça

1. Anderson, G.C.(1999). Kangaroo care of the premature infant. E. Goldson (Ed.), *Nurturing the premature infant: Developmental interventions in the neonatal intensive care nursery* içinde (s.131-160). New York: Oxford University.
2. Conde-Agudelo, A., Belizán, J.M., Diaz-Rossello, J. (2011). Kangaroo mother care to reduce morbidity and mortality in low birthweight infants, *Cochrane Database Syst Rev.* 2011; 16(3), www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/21412879, (Erişim Tarihi: 21.06.2016)
3. Davanzo, R., Brovedani, P., Travan, L., Kennedy, J., Crocetta, A., Sanesi, C., Strajn, T., De Cunto, A.: Intermittent Kangaroo Mother Care: a NICU Protocol, US National Library of Medicine National Institutes of Health, *Journal of Human Lactation*, 29(3) :332-338, 2013.
4. Hall, D., Kirsten, G.(2008): Kangaroo Mother Care- A Review, *Transfus Med.*, 18 (2): 77-82.
5. Koç, S.(2015). Doğumda Kanguru Bakımının Yenidoğanın Emzirme Davranışlarına ve Annenin Konfor Düzeyine Etkisi. İstanbul Medipol Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ulusal Tez Merkezi, (tez nu:409465) <https://tez.yok.gov.tr/> , (Erişim Tarihi:15.06.2016).
6. Korkut, S.(2017). Doğum Sonu Erken Dönemde Sağlıklı Yenidoğanlara Uygulanan Kanguru Bakımının Emzirmeye Etkisi. İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ebelik Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ulusal Tez Merkezi, (tez nu:464306) <https://tez.yok.gov.tr/> , (Erişim Tarihi 10.11.2017).
7. Ludington-Hoe, S.M., Ferreira, C., Swinth, J., Ceccardi, J.J.(2003). Safe Criteria and Procedure for Kangaroo Care with Intubated Preterm Infants. *JOGNN*, 32:579-588.
8. Moore, E.R., Anderson, G.C., Bergman, G., Dowswell, T.(2012). Early Skin-to-Skin Contact for Mothers and Their Healthy Newborn Infants, *Cochrane Database Syst Rev.* 2012;(3)16. www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/22592691 (Erişim Tarihi: 19.06.2016)
9. Nyqvist, K.H., Anderson, G.C., Bergman, N., Cattaneo, A., Charpak, N., Davanzo, R.(2010): State of the Art and Recommendations. Kangaroo Mother Care: Application in a High-tech Environment. *Acta Paediatr*, 99:812-9.
10. Özdel, D.(2017). Prematürelere Beslenme Sırasında Uygulanan Kanguru Bakımı ve Prone Pozisyonunun Rezidü Miktarı, Yaşam Bulguları ve Konfora Etkisi. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelik Anabilim Dalı, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, Ulusal Tez Merkezi, (tez nu:470763) <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/sistemGiris.jsp> ,(Erişim Tarihi:05.11.2017).
11. Peker, N.(2015). Prematüre Yenidoğanlarda Kanguru Bakımının Bebeğin Büyümesi ve Anne-Bebek İlişisine Etkisi. Adnan Menderes Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, (tez nu:414991), Ulusal Tez Merkezi, <https://tez.yok.gov.tr/> (Erişim Tarihi:15.06.2016).
12. Sarıcan, E.S.(2014). Prematür Bebeklerde Kanguru Bakımının Annenin Emzirme Durumuna ve Bebeğin Büyüme-Gelişmesi Üzerine Etkisi. Ege Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ebelik Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ulusal Tez Merkezi, (Tez nu:398971), <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>, (Erişim Tarihi:01.02.2018).
13. Sarparast, L., Farhadi, R., Sarparast, M., Sfhahai, S.(2015). The Effect of Kangaroo Mother Care on Neonatal Outcomes in Iranian Hospitals: A Review, *Journal of Pediatrics Review*, jpediatricsreview.com/en/articles/195.html. (Erişim Tarihi:18.06.2016)
14. Smith, K.M.(2007). Sleep and kangaroo care: clinical practice in the newborn intensive care unit: where the baby sleeps. *J Perinat Neonatal Nurs*, 21(2), (S. 151-157), www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/17505236, (Erişim Tarihi: 21.06.2016)
15. Şimşek, S., Karahan, N.(2017): Doğumda Anne-Bebek Ten Temasının Emzirme Üzerine Etkileri. Karabük Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Ebelik Bölümü, *Konuralp Tıp Dergisi*, 9 (1):70-77.
16. Tazegül, S.(2014). Yenidoğan Yoğun Bakım Ünitesindeki Bebeklere uygulanan Kanguru Bakımının Bebeklerin Ağrı Düzeyine Etkisi. Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelik Anabilim Dalı,

- Yüksek Lisans Tezi, Ulusal Tez Merkezi, (tez nu:386600), <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>, (Erişim Tarihi:01.02.2018).
- 17.Thukral, A., Chawla, D., Agarwal, R., Deorari, A.K., Paul, V.K.(2008).: Kangaroo mother care--an alternative to conventional care. *Indian J Pediatr.* May; 75(5):497-50.
- 18.Todil, T.(2017). Doğum Salonunda Yenidoğanlara Uygulanan Erken Kanguru Bakımının İnvaziv Girişimlerde Yenidoğan Konfor Ölçeği ile İncelenmesi. Çukurova Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelik Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ulusal Tez Merkezi, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>, (tez nu:461149), (Erişim Tarihi 01.02.2018).
- 19.Veolz, M.M.(2015). Perfil dos recém-nascidos prematuros assistidos com o Método Canguru em um hospital universitário de Porto Alegre, MM Veolz - 2015 - lume.ufrgs.br, (Erişim Tarihi:21.06.2016).
- 20.WHO, (2003).: Kangaroo Mother Care:A Practical Guide. The World Health Report 2003-Shaping The Future. Department of Reproductive Health and *World Health Organization Geneva*, www.who.int/whr/2003/en/whr03_en.pdf (Erişim Tarihi:01.02.2018).
- 21.Yıldırım, G.(2009). Kanguru Bakımının Düşük Doğum Tartılı Preterm Yenidoğanların Beslenme ve Gelişimine Etkisi. Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ulusal Tez Merkezi, (tez nu: 236758), <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> (Erişim Tarihi:01.02.2018)
- 22.Yılmaz Kurt, F., Aytakin, A.(2015). Hemşirelik ve Ebelik Öğrencilerinin Kanguru Bakımı ile İlgili Bilgi ve Tutumlarının Değerlendirilmesi, *Balikesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, Cilt:4 Sayı:1 Nisan 2015 (s.5-9) www.journalagent.com/.../BSBD-25743-RESEARCH_ARTICLE-YILMAZ_KURT.pd... (Erişim Tarihi: 18.06.2016)
- 23.Yücel, G.(2018). Topuk Kanı Alma Sırasında Uygulanan Kanguru Bakımının Yenidoğanın Ağrı Puanına Etkisi. Ulusal Tez Merkezi, (Tez Nu:507639), (Erişim Tarihi:19.10.18)

The Problematic Sides of Credit Rating Agencies

Zeynep Karaş¹

Introduction

The origin of CRAs is mainly related to the construction of large railroads in the United States in the 1850s. The railroad companies' need for huge amount of capital for financing the projects resulted in a big bond market. This bond market became a financial innovation which was later spread to the rest of the world. In 1909, an American financial analyst, businessman and investor John Moody published the first ratings about railroad bonds. The Poor Company specialized in financial press entered into the bond-rating sector in 1916, and in 1941 the Poor Company merged with Standard Statistics, another company that was in the rating sector, to create the Standard & Poor's (S&P) company. Fitch Ratings, the third biggest rating agency, was established in 1924 (Fernandez & Vila, 2015, p.4).

A credit rating is an independent opinion that indicates the capability and willingness of a financial institution to repay its debts, in other words, its financial strength or creditworthiness. Credit ratings are issued by CRAs which take into account a range of financial measures when assessing an organization's financial strength, as well as external industry-related issues and the quality of management and internal processes. Investors are given an indication of a financial institution's relative strength, the likelihood that it will default and fail to repay investors. Credit ratings can be seen as useful indicators of risk for investors, but they should not be perceived as a single guide and having no limitations. The impact of ratings lies in their availability, their ability to convey a simple measure of risk, and the way they enable investors to easily compare alternative opportunities (RBNZ, 2008, p.1-2).

CRAs are companies that offer determinations about the creditworthiness of bonds, specifically, the likelihood of default of bonds that have been issued by different kinds of entities, such as governments, corporations, and securitizers of mortgages and other debt obligations. The lenders in credit markets, including investors in bonds, always desire to discover the creditworthiness of borrowers. CRAs can be considered as one potential source of such information for bond investors (Richardson & White, 2009, p.101-102).

CRAs play a crucial role for financial markets by producing credit risk information and sharing this information with market participants. Issuers, investors and regulators use this type of information in their decision-making. Sovereigns need ratings so that they can attract foreign investors. Credit ratings are also important for the regulation of financial markets. For instance, some financial institutions can use credit ratings when determining their capital requirements. In general, CRAs provide two services. First, they provide information services that decrease the cost of information, attract potential borrowers and promote liquid markets by offering an independent assessment whether issuers will be able to meet their debt obligations. Second, they offer some kind of monitoring services through which they influence issuers to take constructive actions to avoid downgrades by means of watch procedures (de Haan, 2011, p.1). CRAs have become very important actors in financial markets due to growth in capital and credit derivative markets and the globalization of capital markets. CRAs actually impact both the suppliers and buyers of credit (Ryan, 2012, p.5). The main role of CRAs can be considered as a contribution to help close the information gap between investors/lenders and borrowers by providing independent "opinions" of creditworthiness (Miricescu, 2015, p.210).

---

¹ Zeynep Karaş, Düzce University, School of Business Administration, zeynepkaras@duzce.edu.tr

Any error or failure in the credit rating process has an immediate and significant impact on buyers and sellers of credit. The failure or inability of CRAs also affects the overall performance of the financial markets. Although CRAs have great influence on supplying credit to large companies and nations, they are not held accountable for their actions. This has resulted in the debate of the accountability gap of CRAs which includes issues such as corporate failures, conflict of interest, lack of transparency and issuers' influence (Ryan, 2012, p.5). Especially after any recent financial crisis or defaults of some particular companies and sovereigns, CRAs are heavily criticized by the stakeholders of the subject. The main reason for this is that CRAs' failure to do their job, in other words, to identify the risks and to signal the risks in a timely manner (Host, Cvecic & Zaninovic, 2012, p.639).

The Possible Problems with CRAs

CRAs take into consideration some quantitative and qualitative information including economic and political ones when making their assessments. In this scope, CRAs, in general, examine the debt and economic indicators, foreign trade outlook, monetary environment, domestic and external political dynamics for their credit rating process. As can be seen from the parameters and information used in the rating process, it is not possible to use any specific formula to calculate rating. This being the case, CRAs should be very experienced, highly capable, unquestionably unbiased, and totally free from external pressures (especially from political ones) to do their job properly. In real world, unfortunately this is not the case. CRAs may make mistakes due to their incapacity, insensitivity, overconfidence, lack of accountability and competition, stress caused by issuer-pays model, financial regulatory structure and irresistible political pressures.

Rating market is dominated by two CRAs, namely S&P and Moody's. Fitch is considered to be the third leading rating agency. According to "2017 Annual Report on Nationally Recognized Statistical Rating Organizations" released by the U.S. Securities and Exchange Commission (SEC) on December 2017, those CRAs have more than 96% market share in the U.S. (S&P: 48.9%, Moody's: 34.2% and Fitch: 13.3% (SEC, 2017, p.9). According to "CRA Market Share Calculation Report" released by European Securities and Markets Authority (ESMA) on December 2017, the three CRAs have more than 93% market share in EU countries (S&P: 46.26%, Moody's: 31.27% and Fitch: 15.65%) (ESMA, 2017, p.5). The similar figures are also valid for most of the rest of the countries.

The lack of competition is one of the important complaints frequently voiced in the rating industry. Investors in this business usually prefer two ratings to make their decisions. Since two officially designated agencies, S&P and Moody's, dominate the rating market, it is highly likely that those two CRAs get the rating job. Laing (2007) asserts that S&P and Moody's don't have to compete vigorously against each other since they are almost sure that they will get the assignment and also the Big Three often seem to operate in a universe of harmonic convergence, and they seemingly seek safety in numbers. It would not be wrong to say that this type of operation and approach cause lack of competition in the credit-rating industry. Laing (2007) also stresses that new agencies might bring competition and create a healthy diversity of opinion, on the other hand the SEC worries that entrance of new CRAs might lead to an industry race to the bottom by offering inflated ratings to issuers. This situation can be considered as a double-edged sword.

CRAs typically implement two different business models: the investor-pays model and the issuer-pays model. They receive payment for their services either from the issuer that requests the rating or from subscribers that wish to receive the published ratings and related credit reports (SP, 2018, p.8). Due to the high demand from issuers and revenue concerns of CRAs, issuer-pays model has been highly preferred over investor-pays model. But the issuer-pays model raise concerns about CRAs decisions that may be subject to conflict of interest. Since an issuer pays fees to a CRA for rating, rating may be biased upwards (inflated) so as to hold the issuer satisfied and thereby gain or keep its business (Ryan, 2012, p.4-5). Since the one that asks for the rating is the same as the one that pays for it, the issuer could choose to be rated by another CRA, creating incentives to rate

upward the bond to meet the issuer's expectations and to avoid losing costumers (Fernandez & Vila, 2015, p.7). According to Bongaerts, issuer-paid CRAs should be banned or very tightly regulated due to possible inflated ratings and the main drivers behind rating inflation are the private benefits of issuers and investors (Bongaerts, 2014, p.31-32).

CRAs have also been criticized for being slow and inaccurate in their ratings. CRAs have been blamed for late identification of sovereign default disasters in Southeast Asia in 1997, the U.S. in 2001-2002, and Europe in 2002-2003, furthermore CRAs failed to identify company-specific defaults such as the Enron, WorldCom, and Parmalat collapses in the period 2002-2003 (Engvall, 2015, p.2). In addition, ratings were not immediately downgraded once the problems in the sub-prime market were accepted, also the day before Lehman Brothers filed for bankruptcy, the major CRAs assigned the bank still investment grade ratings. Moreover, there has been increasing criticism concerning CRAs poor communication with the users of credit ratings, affecting market participants' confidence in the performance of CRAs and the reliability of their ratings (de Haan, 2011, p.2). Zelmer, like de Haan, criticized CRAs for being late in downgrading the ratings. The downgrading of an unprecedented amount of asset-backed securities and collateralized debt obligations in July 2007 also raised concerns about the proficiency of CRAs to rate the credit quality of these instruments. Although the affected securities were a small share of these markets, the investors were surprised by this action and forced to question why ratings had not been downgraded earlier, since the problems in the U.S. subprime-mortgage market had been pronounced for some time (Zelmer, 2007, p.51).

Regulatory dependence on credit ratings also seems problematic. The two decisions taken by the U.S. Securities and Exchange Commission (SEC) in 1973 are considered to change the rating industry fundamentally; the first securities rule that recognized the validity of credit ratings was promulgated and certain CRAs were approved as "Nationally Recognized Statistical Rating Organizations (NRSRO)". Although entering the rating industry has become more and more difficult, CRAs that granted regulatory licenses gradually have increased their importance since then. More than three decades later, it was seen that this regulatory dependence undermined the foundations of the global economy (Engvall, 2015, p.3). Before SEC decisions, the credit rating business was small and considerably unprofitable. But, regulatory reliance on CRAs started increasing during the mid-1970s particularly for the two major rating agencies, Moody's and S&P, furthermore as the regulatory licenses have proliferated, NRSROs have become both more profitable and less informative (Partnoy, 2017, p.1410).

That CRAs are not being held accountable for the rating decisions is another reason why CRAs are under criticism. CRAs assert that they cannot be held accountable for their ratings since what they do is nothing other than issuing opinions. CRAs that claim protection under the First Amendment as a matter of free speech and freedom of the press are practically immune from lawsuits regardless of the accuracy and inconsistency of their ratings (Engvall, 2015, p.3). In her work, Nagy discusses that the First Amendment should not protect CRAs from legal liability for their indefensible inaccurate ratings that caused huge losses especially during 2008 subprime mortgage crisis (Nagy, 2009, p.142).

As stated before, the Big Three have been exposed to scrutiny immediately after the global financial crisis. They have been accused of intensifying the financial crisis and misguiding investors by offering excessively favorable evaluations of insolvent financial institutions and approving extremely risky mortgage-related securities. Critics also alleged that CRAs composed complex but unreliable models to calculate the probability of default for individual mortgages as well for the securitized products created by bundling these mortgages. Critics continued to argue that CRAs failed to consider the potential for a decline in housing prices and its effect on loan defaults. CRAs' inflated ratings also failed to account for the greater systemic risks associated with structured products, and they were blamed for sacrificing quality ratings to win a bigger share of the lucrative sector (CFR, 2015).

The failure of CRAs in predicting the recent financial crisis caused further controversy in the US and Europe. Both the US and Europe had to take steps to regulate the three big agencies and ensure more

transparency and competitiveness. The “2010 Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act” and the European Securities and Markets Authority (ESMA), created in 2011, both sought to hold agencies accountable and protect investors (CFR, 2015). Dodd-Frank Act was enacted by the Senate and House of Representatives of the US to *promote the financial stability of the United States by improving accountability and transparency in the financial system, to end “too big to fail”, to protect the American taxpayer by ending bailouts, to protect consumers from abusive financial services practices, and for other purposes* (GPO, 2010). ESMA was established according to Regulation No 1095/2010 of the European Parliament and the Council of the European Union, effective as of January 1, 2011 (OJEU, 2010). ESMA was founded as an independent EU authority whose purpose is to improve investor protection and promote stable, orderly financial markets. ESMA is the single direct supervisor of CRAs within the EU.

CRAs also faced intense legal scrutiny of their business practices that resulted in unprecedented losses during the recent financial crisis. The Department of Justice (DOJ) announced on January 13, 2017 that the DOJ, 21 states, and the District of Columbia reached a nearly \$864 million settlement agreement with Moody’s Investors Service Inc., Moody’s Analytics Inc., and Moody’s Corporation. The settlement resolved allegations arising from Moody’s role in providing credit ratings for Residential Mortgage-Backed Securities (RMBS) and Collateralized Debt Obligations (CDOs), contributing to the worst financial crisis since the 1929 Great Depression. The agreement resolved pending state court lawsuits in Connecticut, Mississippi, and South Carolina, as well as potential claims by the DOJ, 18 states and the District of Columbia. Settlement involves significant commitment by Moody’s to improve business practices (DOJa, 2018). Attorney General announced on February 3, 2015 that the DOJ and 19 states and the District of Columbia entered into a \$1.375 billion settlement agreement with Standard & Poor’s Financial Services LLC, along with its parent company McGraw Hill Financial Inc., to resolve allegations that S&P had engaged in a scheme to defraud investors in structured financial products known as RMBS and CDOs. S&P agreed to pay the DOJ \$687.5 million, and the 19 states plus the District of Columbia an additional \$687.5 million, a total of \$1.375 billion, all within 30 days (DOJb, 2018).

It is possible to assert that some credit rating processes done by the Big Three may have become politicized since the U.S. government that provides protection for licensed CRAs has the power to remove the protection if the government interests are not met. While even the issuers have substantial influence on CRAs due to issuer-pays model, the U.S. government must naturally have greater influence over CRAs. If the devil's advocate point of view is adopted, it is possible to say that CRAs would be forced to assign unfair/unexpected ratings to a sovereign or a company at critical times if the U.S. and its entities had a serious conflict with the sovereign country or company.

Conclusion

In this work, rating agency actions and their possible negative consequences were taken into consideration and the problematic sides of CRAs were tried to be explained particularly considering 2008 financial crisis. Some major findings are given below:

In the rating market, investors usually prefer two ratings which are usually assigned by the two major rating agencies (S&P and Moody’s), which are both U.S. companies having regulatory licenses. The dominance of S&P and Moody’s in the market and the lack of rival companies of the same power lead to the lack of competition, one of the important complaints frequently voiced in the rating industry.

Another problematic side of CRAs is the regulatory dependence seen on credit ratings. Although entering the rating market has become more difficult due to SEC regulations, the license granted CRAs have increased their importance and have become privileged. As a result, specifically S&P and Moody’s have created duopoly which left no room for other companies and CRAs have become more profitable but less informative.

Due to being slow and inaccurate in their ratings, CRAs have been exposed to extreme pressure. They were specifically blamed for the late identification of sovereign default disasters and for the misidentification of company-specific defaults occurred in the near past.

Another concern about CRAs decisions may be subject to conflict of interest thanks to issuer-pays business model. This business model has a fundamental problem resulted from the fact that both the one that asks for the rating and the one that pays for it are the same. CRAs that don't want to lose their customers and keep the market share at a certain level are likely to be influenced by the issuers.

CRAs are also under criticism since they are not being held accountable for their rating decisions whether the ratings are inaccurate, inconsistent or deliberately altered. CRAs claim that they only issue opinions, and they cannot be held responsible for their actions according to the First Amendment which emphasizes the free speech and freedom of the press.

Another complaint about CRAs is the models that they use to compute the likelihood of default. Critics alleged that CRAs composed complex but unreliable models to calculate the probability of default for individual mortgages as well for the securitized products created by bundling these mortgages in the lead up to the recent financial crisis.

There is a considerable possibility that some credit rating processes done by the Big Three may have become politicized. It would not be unfair to assert that the rating agencies protected by a system controlled by government had better get along well with Government and its entities to keep their business in the rating industry.

Important problems with CRAs and rating processes are attempted to be covered above. As can be seen from the findings made, complaints and dissatisfactions about CRAs have come to such a point that many countries feel obliged to take measures. Therefore, calls have been made to create new credit rating agencies by EU and BRICS (Brazil, Russia, India, China and South Africa) member countries and the subject has been under serious discussion (Scheinert, 2016 and BCRICS, 2018).

“Lack of transparency and accountability emanated mostly from S&P and Moody's sweeping dominance in the rating industry”, “ethical sides of issuer-pays model” and “political influence” are considered to be the major problems in credit rating process and it is strongly believed that those problems should be addressed to have a better rating industry.

References

- Bongaerts, D. (2014). Alternatives for issuer-paid credit rating agencies, *European Central Bank*, Working Paper Series No.1703, August 2014.
- BRICS (2018). BRICS setting up its own credit rating agency, <http://www.brics2018.org.za/brics-setting-its-own-credit-rating-agency>, June 12, 2018, Access Date: November 13, 2018.
- de Haan, J. & Amtenbrink, F. (2011). Credit rating agencies, *De Nederlandsche Bank*, Working Paper No.278, January 2011.
- CFR (2015). Credit rating controversy, *Council on Foreign Relations (CFR)*, February 19, 2015, <https://www.cfr.org/background/credit-rating-controversy>, Access Date: November 12, 2018.
- DOJa (2018). Justice department and state partners secure nearly \$864 million settlement with Moody's arising from conduct in the lead up to the financial crisis, *Department of Justice Office of Public Affairs*, <https://www.justice.gov/opa/pr/justice-department-and-state-partners-secure-nearly-864-million-settlement-moody-s-arising>, Access Date: November 11, 2018.
- DOJb (2018). Justice department and state partners secure \$1.375 billion settlement with S&P for

- defrauding investors in the lead up to the financial crisis, *Department of Justice Office of Public Affairs*, <https://www.justice.gov/opa/pr/justice-department-and-state-partners-secure-1375-billion-settlement-sp-defrauding-investors>, Access Date: November 11, 2018.
- Engvall, J. (2015). Credit rating methodology. Lifting the lid to the black box: assessing the need of industry-specific models that can replicate credit ratings assigned by Moody's, *Master Thesis*, Department of Finance, Copenhagen Business School.
- ESMA (2017). Report on CRA market share calculation, *European Securities and Markets Authority (ESMA)*, 20 December 2017.
- Fernández, J.L. & Vila, R.S. (2015). The credit rating agencies, institutional strengths and methodological weaknesses: the banks' ratings case, *Master Thesis*, Universitat Autònoma de Barcelona.
- GPO (2010). Dodd-Frank Wall Street reform and consumer protection act, *Government Publishing Office (GPO)*, Public Law 111–203, July 21, 2010, <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-111publ203/pdf/PLAW-111publ203.pdf>, Access Date: November 12, 2018.
- Host, A., Cvevic, I. & Zaninovic V. (2012). Credit rating agencies and their impact on spreading the financial crisis on the Eurozone, *Ekonomiska Misao Praksa* (2)(pp.639-662).
- Laing, J.R. (2007). Failing grade, *Article from Barron's*, December 24, 2007, <https://www.barrons.com/articles/SB119809206941640049>, Access Date: December 10, 2018.
- Miricescu, E. (2015). The role of rating agencies in international financial market, *Theoretical and Applied Economics Volume XXII*, No. 1(602)(pp.209-214).
- Nagy, T. (2009). Credit rating agencies and the first amendment: applying constitutional journalistic protections to subprime mortgage litigation, *Minnesota Law Review* No. 94 (pp.140-167).
- OJEU (2010). Regulation (EU) No 1095/2010 of the European Parliament and of the council of 24 November 2010 establishing a European Supervisory Authority (European Securities and Markets Authority), *Official Journal of the European Union (OJEU)*, L 331/84, 15 December 2010, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010R1095&from=EN>, Access Date: November 12, 2018.
- Partnoy, F. (2017). What's (still) wrong with credit ratings, *University of San Diego School of Law, Legal Studies Research Paper Series*, Research Paper No. 17-285 (pp.1407-1492).
- RBNZ (2008). Explaining credit ratings, *Reserve Bank of New Zealand (RBNZ)*, November 2008, Access Date: November 11, 2018.
- Richardson, M. & White, L.J. (2009) The rating agencies: is regulation the answer? in Restoring Financial Stability: How To Repair A Failed System (Viral V. Acharya and Matthew Richardson, eds.), *John Wiley & Sons Inc.* (pp.101-115).
- Ryan, J. (2012). The negative impact of credit rating agencies and proposals for better regulation, *Stiftung Wissenschaft und Politik*, Working Paper FG 1, 2012, No.01, January 2012, Berlin.
- Scheinert, C. (2016). The case for a European public credit rating agency, *European Parliamentary Research Service*, Briefing, October 2016.
- SEC (2017). Annual report on nationally recognized statistical rating organizations, *Securities and Exchange Commission*, December 2017.
- SP (2018). Guide to credit rating essentials. What are credit ratings and how do they work?, *Standard & Poor's (SP) Rating Services*, McGraw Hill Financial. https://www.spratings.com/documents/20184/760102/SPRS_Understanding-Ratings_GRE.pdf, Access Date: November 08, 2018.

Zelmer, M. (2007). Reforming the credit-rating process, *Financial System Review* (pp.51-57),
December 2007.

Öğrencilerin Çevresel Sürdürülebilirlik ve Yeşil Sağlık Konusundaki Görüşleri

Zülfiye Bıkmaz¹

Seda Ağbaba²

Giriş

İnsan varlığını sürdürme çabası içerisinde öncelikle avcı-toplayıcı yapısından tarım ve yerleşik hayata daha sonra ise sanayileşmenin getirmiş olduğu yeni yaşam biçimine uyum sağlayarak bir dönüşüm yaşamıştır. Yeni ürünler üretilmesi ve daha önce gereksinim olarak tanımlanmadığı birçok ihtiyaç kaleminden oluşan yeni bir yaşam tarzı benimsenmiş durumdadır. Bu süreç içerisinde ciddi bir kaynak tüketimi söz konusudur. Bu ekonomik faaliyetler, gereksiniminin üzerinde bir tüketim ve çoğalan insan nüfusunun etkisi ile üretim sürecinde kullanılan kaynakların doğru yönetilebilir olmasını zorunlu kılmıştır. Sınırlı olarak nitelenebilecek kaynaklardan, reklam ve benzeri birçok faaliyetin etkisi ile oluşan sınırsız ihtiyaçların giderilmesine çalışılmaktadır. Bu süreç kaynakların tükenmesi ile sonuçlanabilecektir.

İngilizce “sustainability” İngilizce “sustainability” “sustain” “sürdürmek” ve “ability” “yetenek” kavramlarından köken almaktadır (www.dictionary.com/browse/sustainability). Sürdürülebilirlik, kavram olarak üzerinde farklı mesleklerden insanların farklı bakış açıları getirdiği ve son yıllarda üzerinde çalışmaların sürdürüldüğü bir kavramdır (Morelli, 2011). Callicott ve Mumford (1997) sürdürülebilirliği, ekolojik sürdürülebilirlik olarak kavramlaştırmakta ve ekosistemlerin sağlığından ödün vermeden insan ihtiyaçlarının karşılanması olarak tanımlamaktadırlar.

Sürdürülebilirlik; çevre, ekonomi ve toplumdaki ilişki içerisinde olduğu ekosistemlerle arasındaki ikili bir ilişki içerisinde ele alındığında en azından temiz hava, temiz su, temiz ve verimli topraklardan sorumlu bir sosyoekonomik sistemin temelidir (Morelli, 2011). Üretim faaliyetlerinde, maliyetleri düşürmek adına genelde doğal kaynakların geri dönüşsüz tahribat edilmektedir. Bu süreçte elde edilen kar, sonuçları açısından değerlendirilmemektedir. Çevreye verilen zararın etkisinin hemen görülüyor olması da bu konudaki hassasiyetin sadece belirli çevrelerce gösterilmesine sebebiyet vermektedir. Tek bir dünya olması ve kaynaklarının geri dönüşsüz olarak tahrip edilmesinin bir sonucu olacaktır. Bu sonucu fiilen yaşayacak grup ise bir sonraki nesillerdir.

Çevresel sürdürülebilirlik, fiziki ortamdaki değerlerin niteliklerini muhafaza edebilme yeteneğidir (Sutton, 2004). İnsanlar kendi gereksinimlerini karşılamak için ekosistemin kaynaklarının sınırını aşmaksızın ve kendini yenileyebilme hızı göz önüne alarak çevreyi kaynak olarak kullanabilmesi ve karşılıklı bir denge, esneklik ve bağlılık durumu olarak açıklanabilir (Murolli,2011).

Çevresel olarak sürdürülebilir bir sağlık sistemi, sağlığı iyileştirir, korur veya onarıken, çevre üzerindeki olumsuz etkileri en aza indirir ve mevcut ve gelecek nesiller için sağlık ve esenliğin yararına, yenileşme ve iyileştirme fırsatlarından yararlanır (WHO, 2017).

Çevresel sürdürülebilirlik özel ve kamu sektörünün örgütsel yapısı düşünüldüğünde bu sistemlerde uygulanabilirliği daha mümkün olmakla birlikte sağlık sistemlerinin mevcut kurumsal yapıları, temel görevleri ve kaynak kısıtlamaları altında bunu nasıl gerçekleştirecekleri gerçek bir problem niteliğindedir (WHO,2017). Çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşılmasında sağlık sisteminin yönetiminde, hizmet sunumunda, temel

---

¹Zülfiye Bıkmaz, Dr.Öğr.Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Sağlık Yüksekokulu, Sağlık Yönetimi Bölümü, zbkmaz@gmail.com

²Seda Ağbaba, Öğrenci, Kırklareli Üniversitesi, Sağlık Yüksekokulu, Sağlık Yönetimi Bölümü, seda_agbaba@hotmail.com

sağlık sistemleri işlevlerini yerin getirmek için gerekli kaynakların üretimi ve finansmanın sürdürülebilirliği önemlidir.

Sağlık sisteminin temel çevresel etkileri, enerji ve kaynak tüketiminden, sera gazı emisyonlarının üretilmesinden, zehirli kimyasalların kullanımından ve atılmasından ve atık ve atık su üretiminden kaynaklanır (WHO, 2017). Sağlık hizmetlerinin üretimi sürecinde çeşitli toksik maddeler, ağır metaller, endokrin bozucu kimyasallar, direkt ve dolaylı olarak ciddi boyutlarda su ve enerji tüketilerek (UNEP, WHO, 2006; Amaral, 2014; Rustaghi, & Singh, 2010; WHO, 2005; USEIA, 2012) çevresel, ekonomik ve toplumsal etkileri oluşmaktadır.

Sağlık kuruluşlarında genel olarak doğru yönetilebilirse atık akışının çoğu geri dönüştürülebilir. Sağlık bakım atıklarının kötü yönetimi sonucunda; sağlık çalışanları, atık işleyicileri ve toplumu, enfeksiyonlara, toksik etkilere, yaralanmalara, zehirlenmelere, yakma esnasında ortaya çıkabilecek civa ve dioksin gibi zehirli maddelerin açığa çıkması söz konusu olacaktır (Chartier, ve ark., 2014).

Sağlık hizmetlerinin üretimi sürecinde ortaya çıkan bu sorunların çözümü için öneriler arasında yeşil ve sürdürülebilir bir sağlık sistemidir. Yeşil ve sağlıklı bir hastane, çevreye olan etkisini sürekli azaltarak halk sağlığını desteklemektedir. Yerel ihtiyaçları çevresel eylemlerle birleştirici ve toplumun çevre sağlığını, sağlık hakkını ve yeşil ekonomiyi teşvik etme çabalarına aktif olarak katılarak birincil önleme uygulamalarını uygular (Karlier, & Guenther, 2011).

Sağlık sisteminin doğaya etkisi ve değişen çevrenin sağlık sistemine etkileri söz konusudur. İklim değişikliği ve etkilerinin günden güne daha fazla hissedilmeye başlandığı günümüzde insan hem bu sürecin yaratıcısı hem de sonucunun yaşayanıdır. Gelecek nesillerin daha yaşanabilir bir dünya bırakabilmek için bireysel ve sektörel olarak yapılması gerekenler mevcuttur. Harekete geçilebilmesi için sosyal, politik ve ekonomik birçok engeller söz konusudur. Engellerle mücadele edilmesi için bu sistemlerin en küçük birimi olan bireyin konu hakkında duyarlılaştırılması gerekmektedir. Bu çalışmayla, Sağlık Yönetimi bölümü öğrencilerinin konu hakkındaki görüşlerinin belirlenmesi hedeflenmiştir.

YÖNTEM

Çalışma tanımlayıcı ve kesitsel tiptedir. Çalışma Eylül-Ekim 2018 tarihleri arasında yürütülmüştür. Çalışma grubu Sağlık Yönetimi bölümünde okuyan 2.,3. ve 4. Sınıf öğrencilerden oluşmaktadır. Örneklemeye ulaşmak için kartopu tekniği kullanılmıştır. Veriler Google Form aracılığıyla toplanılmıştır. Araştırma formu; sosyo-demografik özellikler ve çevresel sürdürülebilirlik, yeşil ve yeşil sağlık kavramlarına yönelik literatür desteği ile hazırlanmış sorulardan oluşturulmuştur (Asuamah, Felix, & Darkwa, 2012; Practice Greenhealth, 2009). Çalışmaya 74 öğrenci katılmıştır. Veri toplanması sürecinde gönüllülük esas alınmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde; istatistiksel analizler için SPSS bilgisayar paket programı kullanılarak tanımlayıcı istatistikler, iki ve çoklu gruplar arasındaki farkın anlamlılık testleri kullanılmıştır.

BULGULAR

Çalışmaya katılanların yaş ortalaması $20,93 \pm 1,47$ (min:18, max:26) olarak bulunmuştur. %77,0'ı (n:57) kadın ve %23,0'ı (n:17) erkektir. Öğrencilerin %55,4'ü çalışmacıların bulunduğu üniversite ve %44,6'sı diğer üniversitelerin Sağlık Yönetimi öğrencilerinden oluşmaktadır. Öğrencilerin %39,2'si 4. Sınıf, %36,5'i 3. Sınıf ve %24,3'ü 2. Sınıf ta okumaktadır. Aylık ortalama gelir düzeyi $2958,86 \pm 2121,32$ TL (min:500, max:10000)'dir. Hane halkı ortalaması $5,04 \pm 1,75$ (min:2, max:12)'tür. Genel Akademik Not Ortalamaları (GANO) $2,63 \pm 0,51$ (min:1,48, max:3,72)'dir. %55,4'ünün anne ve %44,6'sının babası ilköğretim mezunudur. Anne mesleği %77,0'ının ev hanımıdır. Baba mesleği; %24,3'ü işçi, %28,4'ü serbest meslek, %24,3'ü emekli olduğu bulunmuştur.

Tablo 1: Öğrencilerin iklim değişikliklerine ilişkin görüşleri

İklim değişikliğine ilişkin önermeler	n	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
		%	%	%	%	%
Kutup buzullarının erimesi, kıyı ve adalarda su baskınlarına neden olabilir.	n 1	2	4	40	27	
	% 1,4	2,7	5,4	54,1	36,5	
Yakılan fosil yakıtlar atmosfere salınan karbondioksit üretiminden sorumludur.	n 1	2	9	35	27	
	% 1,4	2,7	12,2	47,3	36,5	
Tüm yaşayan canlılar karşılıklı olarak birbirine bağlıdır.	n 1	1	1	24	47	
	% 1,4	1,4	1,4	32,4	63,5	
Ağır metaller, yeraltı sularının aracılığı ile besin zincirine dahil olurlar.	n 12	1	24	37	-	
	% 16,2	1,4	32,4	50,0	-	
Ozon'un yeryüzüne yakın olması solunum problemine neden olur	n 2	3	33	24	12	
	% 2,7	4,1	44,6	32,4	16,2	
Sera etkisi, atmosfere daha fazla karbondioksit salınmasından kaynaklanır.	n 1	3	28	33	9	
	% 1,4	4,1	37,8	44,6	12,2	
Ağır metaller toprakta kalır.	n 2	11	27	28	6	
	% 2,7	14,9	36,5	37,8	8,1	
Karbondioksit atmosfere büyük miktarlarda yayılmaya devam ederse, iklim üzerinde büyük ölçüde değişimlere yol açacaktır	n 1	-	5	25	43	
	% 1,4	-	6,9	33,8	58,1	
Bir türün azalması, müteakip eden türü etkileyerek besin zincirini kesintiye uğratabilir	n -	1	3	27	43	
	% -	1,4	4,1	36,5	58,1	
Sera etkisi kutuplardaki buzulların erimesine etki etmez	n 22	29	16	6	1	
	% 29,7	39,2	21,6	8,1	1,4	
İnsan doğayı yok eder	n 1	1	3	23	46	
	% 1,4	1,4	4,1	31,1	62,2	
Doğa kendi kendine yenileyebilir	n 1	5	23	31	14	
	% 1,4	6,8	31,1	41,9	18,9	
Ekonomik gelişme için ekonomik büyüme gereklidir	n 3	-	12	41	18	
	% 4,1	-	16,2	55,4	24,3	
İnsanlık çevreyi suiistimal eder	n 1	1	4	32	36	
	% 1,4	1,4	5,4	43,2	48,6	
Çevre kirliliği beni etkilemiyor	n 54	18	-	2	-	
	% 73,0	24,3	-	2,7	-	
Mümkün olduğunca enerji tasarrufu yapmalıyım	n 1	-	-	30	43	
	% 1,4	-	-	40,5	58,1	
Enerjinin tükenebilir bir kaynak olduğunu düşünmüyorum	n 22	28	13	5	6	
	% 29,7	37,8	17,6	6,8	8,1	
Gelecek için kaynakları korumalıyım	n 2	-	-	23	49	
	% 2,7	-	-	31,1	66,2	
	n 35	28	7	4	-	

Dünyanın %75-80'ini sularla kaplıdır. Bu nedenle içme suyunun tükeneyeceğine inanmıyorum	%	47,3	37,8	9,5	5,4	-
--	---	------	------	-----	-----	---

Yukarıda Tablo 1’de verilen önermelerden “doğa kendi kendini yenileyebilir” önermesi cinsiyetler açısından erkeklerin sıra ortalamalarının kadınlara göre daha yüksek olduğu bulunmuştur (U=339,500, z=-1,976, p=0,048). “Doğa kendi kendini yenileyebilir” önermesine katılım düzeylerinin GANO’su 2,64 ve üzeri olanlardan kaynaklı olarak sıra ortalamalarının anlamlı düzeyde yüksek olduğu belirlenmiştir (U=886,000, z=2,336, p=0,019).

Öğrencilerin baba eğitim düzeyi orta öğretim ve üzeri olan grubun “insanlık çevreyi suüstimal eder” önermesine katılım düzeylerinin anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulunmuştur (U=859,000, z=2,131, p=0,033). Öğrencilerin anne eğitim seviyesi ilkököl ve altı olan grubun “dünyanın %75-80’ini sularla kaplıdır. Bu nedenle içme suyunun tükeneyeceğine inanmıyorum” önermesine katılım düzeylerinin anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulunmuştur (U=388,000, z=-2,020, p=0,043).

Öğrencilerin küresel ısınma ve iklim değişikliğinin sebepleri konusundaki bilgi düzeyleri verilen önermelerle sorgulanmıştır. Küresel ısınma ve iklim değişikliği arasındaki ilişkiye ilişkin “evet” olarak yanıtladıkları değişkenlerin yüzdelikleri şöyledir. Enerji kullanımı ve güç kaynakları %82,4, tarımsal üretim %16,2, endüstriyel faaliyetler/fabrikalar %94,6, çöp yakma vb. faaliyetlerle atmosferi kirletme %93,2, trafik/motorlu taşıtlar %97,3, ağaçları kesmek sureti ile ormansızlaşma %95,9, karbondioksit %89,2 ve metan %73,0 olarak bulunmuştur.

Öğrencilerin küresel ısınma ve iklim değişikliğinin sebepleri arasında karbondioksit düzeyinin etkilerine ilişkin olarak GANO’su 2,63 ve altında olanların sıra ortalamalarının istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulunmuştur (U=542,500, z=-2,816, p=0,005).

Öğrencilerin %18,9’u ülkemizde ve %12,2’si ise sağlık sektöründe, iklim değişikliği konusunda herhangi bir şey yapıldığını düşünmektedir. %55,4’ü iklim değişikliği ile ilişkili olarak sağlık sektörünün riski hakkında “biraz bilgiye” sahip oldukları belirlenmiştir. %62,2’sinin doğal afetlerle ilişkili olarak sağlık sektörünün riski hakkında “biraz bilgi” sahibi olduğu bulunmuştur. %17,6’sı daha önce “akıllı iklim” binalarla ilgili bir şeyler duyduğu bulunmuştur.

Tablo 2: Öğrencilerin bazı olayların veya tehlikelerin sağlık sektörünü etkileme düzeyine ilişkin görüşlerinin dağılımı

	Olası değil		Emin değilim		Olası	
	n	%	n	%	n	%
Yağışlardaki artışlar	1	1,4	11	14,9	62	83,8
Daha fazla kuraklık	2	2,7	8	10,8	64	86,5
Daha yoğun fırtına/kasırgalar	1	1,4	6	8,1	67	90,5
Yükselen gel-gitler/denizler	1	1,4	23	31,1	50	67,6
Sıcaklıktaki artış/azalışlar	1	1,4	5	6,8	68	91,9
Daha fazla toprak kayması	4	5,4	14	18,9	56	75,7
Daha fazla sel	3	4,1	9	12,2	62	83,8
Böcek ve haşerelerde artış	2	2,7	5	6,8	67	90,5
Salgınlar	-	-	-	-	74	100,0
Sivrisineklerde artış	1	1,4	6	8,1	67	90,5
Depremler	2	2,7	5	6,8	67	90,5
Güçlü rüzgarlar	4	5,4	14	18,9	56	75,7

Öğrenciler yukarıdaki tabloda sıralanan olayların son on yıldaki etkisini %83,8 oranında yaşamlarında hissettiklerini fark ettiklerini belirtmişlerdir. Bu olaylar arasında hastaneleri, poliklinik ve sağlık merkezleri için en büyük risk faktörleri arasında %41,9 oranında salgınlar olduğunu belirtmiştir.

Tablo 3: Öğrencilerin aşırı bir tehlike veya felaket durumunda sağlık tesisinde en çok etki yaratacağını düşündüğü faktörlere ilişkin görüşlerinin dağılımı

	Olası değil		Emin değilim		Olası	
	n	%	n	%	n	%
Elektrik kesintisi	8	8,1	3	4,1	65	87,8
Su kesintisi	6	8,1	7	9,5	61	82,4
Su baskını	3	4,1	2	2,7	69	93,2
Çatı hasarı	12	16,2	10	13,5	52	70,3
Hastane binasının çökmesi	2	2,7	5	6,8	67	90,5
Patlama veya yangınlar	1	1,4	3	4,1	70	94,6
Hastanenin kapanması	6	8,1	9	12,2	59	79,7

Öğrencilerin %21,6'sı bulunduğu yerdeki sağlık tesislerini olası tehlikelerden korunduğunu düşünmektedir. %21,6'sı bir fırtına ve kasırga anından bu tesislerde kendilerini rahat hissedebileceklerini düşünmektedir. İklim değişiklikleri ile sağlık tesislerine etkileri için %48,6'sı bu iki durumu "çok ilgili" olarak görüş beyan etmişlerdir.

Tablo 4: Öğrencilerin sağlık tesislerinin mevcut veya artan afet riskleriyle başa çıkmasına yardımcı olabilecek faktörlere ilişkin görüşlerinin dağılımı

	n	Önemli değil	Orta derecede önemli	Çok önemli	Bilmiyorum
		%	%	%	%
Enerji kullanımının azaltılması	5	6,8	23,0	51,4	18,9
Enerjinin verimli kullanımına yönelik önlemler	-	-	16,2	75,7	8,1
Jeneratörler	2	2,7	17,6	74,3	5,4
Artan kamu bilinci	1	1,4	6,8	85,1	6,8
Zararlı haşerelerle mücadele	2	2,7	13,5	78,4	5,4
Artan gözetim/denetimler	2	2,7	9,5	83,8	4,1
Erken uyarı sistemleri	1	1,4	5,4	90,5	2,7
Su hasadı	2	2,7	16,2	73,0	8,1

Halkın eğitimi	n	-	3	69	2
	%	-	4,1	93,2	2,7
Geliştirilmiş depolama	n	-	4	65	5
	%	-	5,4	87,8	6,8
Fırtına esnasında çatının uçmasını engellemeye yönelik tertibat kullanımı	n	1	11	60	2
	%	1,4	14,9	81,1	2,7
Finansal kaynaklar	n	-	10	58	6
	%	-	13,5	78,4	8,1
Sigortalama	n	2	10	58	4
	%	2,7	13,5	78,4	5,4
Afet yönetimi	n	1	6	66	1
	%	1,4	8,1	89,2	1,4

Tablo 5: Öğrencilerin iklim değişikliklerinin sağlık tesisleriyle ilişkisi yönünde verilen önermelere katılım düzeyleri

		Kesinlikle katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	Tarafızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
Sağlık tesisleri tehlikelerin etkisine dayanması için acilen daha güvenli hale getirilmesi gerekmektedir	n	-	-	4	16	54
	%	-	-	5,4	21,6	73,0
Daha güvenli ve daha yeşil sağlık tesislerini desteklemek için biraz daha fazla ödeme yapmaya hazırım	n	5	6	16	25	22
	%	6,8	8,1	21,6	33,8	29,7
İklim değişikliği ya da felaketler hakkında yapabileceğimiz hiçbir şey yoktur, çünkü bu Allah'ın takdiridir.	n	39	16	12	1	6
	%	52,7	21,6	16,2	1,4	8,1
Sağlık tesislerinin daha güvenli hale getirmek için yapabileceğimiz hiçbir şey yok	n	61	8	2	1	2
	%	82,4	10,8	2,7	1,4	2,7

Öğrencilerin “İklim değişikliği ya da felaketler hakkında yapabileceğimiz hiçbir şey yoktur, çünkü bu Allah'ın takdiridir.” önermesine verdikleri cevaplar açısından GANO'su 2,63 ve altında olanların sıra ortalamalarının istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde yüksek olduğu belirlenmiştir ($U=459,000$, $z=-2,642$, $p=0,008$).

Öğrencilere göre sağlık tesislerini daha güvenli ve daha yeşil yapmak için sorumlu olarak gördükleri kurumların dağılımı; Devlet %27,0, İşletmeler/sanayi %2,7, Özel sektör %2,7, Endüstrileşmiş ülkeler %2,7, Bağışçılar %0,0 ve bu sıralananların tümünün ortak sorumluluğu %60,8 olarak görüş belirtmişlerdir.

Sağlık tesislerinin daha güvenli ve daha yeşil olmasını sağlamak için yapılması gerekenler konusundaki görüşleri; Bilgilendirme %91,9, yetkililerden daha fazla taahhüt/ilgi %91,9 dış yardımlarda artış %73,0 ve halkın daha fazla desteklemesi %93,2 şeklinde görüşlere sahip oldukları bulunmuştur.

Tablo 6: Öğrencilerin sağlık tesislerinde kullanılabilir enerji, su ve iklime yönelik uygulamalara ilişkin görüşleri

	Katılmıyorum		Fikrim yok		Katılıyorum	
	n	%	n	%	n	%
Enerji tasarruflu lambalar kullanılmalı	1	1,4	4	5,4	69	93,2
Uygun alanlarda enerji kullanımını azaltmak için sensörler veya zamanlayıcılar kullanılmalı	1	1,4	3	4,1	70	94,6
Binanın enerji tasarrufu sağlayacak şekilde izolasyonunu sağlanmalı	1	1,4	3	4,1	70	94,6
Bilgi teknolojileri kullanılarak enerji kullanımını azaltmaya yönelik uygun yazılımlar kullanılmalı	1	1,4	4	5,4	69	93,2
Soğutma sistemlerinin performansının optimize edilmeli	1	1,4	9	12,2	64	86,5
Yerinde yenilenebilir enerji üretimi sağlanmalı	2	2,7	6	8,1	66	89,2
Saha dışı yenilenebilir enerji kaynakları satın alınmalı (rüzgar, güneş, biyoyakıt, vb)	1	1,4	14	18,9	59	79,7
Sızıntı, damlama ve gereksiz su kullanımına yönelik önlemler alınmalı	1	1,4	4	5,4	69	93,2
Tuvalet, musluk ve pisuarlar gibi uygun alanlarda düşük akışlı armatürler kullanılmalı	2	2,7	8	10,8	64	86,5
Peyzaj sulama için yağmur suyu ya da gri su kullanılmalı veya sulama gereksinimi az olan doğal bitki örtüsü kullanılmalı	1	1,4	10	13,5	63	85,1

Öğrencilerin yaşadıkları yerlerde, %94,6'sı kullanmadıkları cihazların fişini çektikleri/kapattıkları, %33,8'i atıklarını ayrıştırdığı, %51,4'ünün geri dönüştürülebilir ürünler tükettiği, %95,9'unun toplu taşımayı tercih ettiği, %93,2'sinin enerji tasarruflu ampüller kullandığı, %71,6'sının düşük enerji tüketimli cihazlar kullandığı, %9,5'inin su hasadı yaptığı, %36,5'inin çatının uçmasını önlemeye yönelik destek sistem kullandığı, %52,7'sinin güneş enerjili su ısıtıcısı/güneş paneli kullandığı, %25,7'sinin aile afet planına sahip olduğu ve %35,1'inin yangın söndürücü sistem kullandığı belirlenmiştir.

%32,4'ü Türkiye'de bir felaketten sonra sağlık tesisleri üzerinde oluşabilecek hasardan korunmak veya azaltmaya yönelik işlem yapıldığını düşünmektedir.

%58,1'inin ara sıra yeşil veya afet güvenliği ya da iklim değişikliğine ilişkin bir bilgi okuyor, izliyor veya dinlediği belirlenmiştir. %50,0'ı daha güvenli sağlık tesisleriyle ilgili bilgi okuyor, dinliyor veya izliyor olduğu bulunmuştur. Bu bilgileri %44,6'sı web siteleri/internette ve %21,6'sı sosyal medyadan ulaşırken %18,9'u web siteleri/internette edindiği bu bilgilere güvenmektedir.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu çalışma ile öğrencilerin çevresel sürdürülebilirlik, yeşil ve yeşil sağlık konusunda görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır. İklim değişikliğine etki edebilecek etmenler, alınması gereken önlemler, olası afet durumunda sağlık tesisinin altında olduğu riskler hakkındaki görüşleri sorgulanmıştır.

Öğrencilerin iklim değişikliklerine ilişkin görüşleri incelendiğinde kutuplardaki buzulların erimesinin kıyı ve adalara su basmasına neden olacağı görüşüne %54,1'i katılmıştır. Asuamah ve ark. (2012) çalışmasında bu oran %52,8'dir. Ağır metallerin toprakta kaldığına %37,8 oranında katılmıştır. Rahman ve ark (2012) çalışmasında öğrencilerin %49,1'i ağır metallerin toprakta kalma fikrine karşı görüş belirtmiştir. Asuamah ve ark (2012) üniversite öğrencileri üzerindeki yaptıkları çalışmada fosil yakıtlar, karbondioksit ve sera etkisi konusunda bilgi düzeylerinin örneklememizden daha iyi düzeyde olduğu görülmüştür. Öğrencilerin %16,2'sinin tarımsal

faaliyetlerin iklim değişikliği ve küresel ısınmaya etki edebileceği görüşüne sahiptir. Bu durum öğrencilerde tarımsal faaliyetlerin sürdürülmesinde kullanılan fosil yakıtlar, gübre, insektisit ve diğer pestisitler, bilinçsiz sulama ve enerji tüketiminin çevreye etkileri konusunda yeterli bilinç oluşmadığını düşündürmektedir.

Çalışmamızda öğrencilerin %62,2'si insanın doğayı yok ettiğini ve %48,6'sı ise insanlığın çevreyi suüstimal ettiği görüşüne kesinlikle katıldığı bulunmuştur. Rahman ve ark (2012) çalışmasında %54'ünün doğayı yok etme görüşünü kabul ederken suüstimal konusunda aynı oranda tersi görüş belirttikleri bulunmuştur. Asuamah ve ark (2012) çalışmasında ise bu iki duruma ilişkin öğrenci görüşleri sırasıyla %88,4 ve %83 olarak belirtilmiştir.

Çalışmamızda öğrencilerin %58,1 oranında mümkün olduğunca enerji tasarrufu yapmaları gerektiği yönünde fikir belirtmişlerdir. Rahman ve ark. (2012) çalışmasında bu görüş %62 oranında kabul görürken, Asuamah ve ark. (2012) çalışmasında %90,4 oranında oldukça yüksek bir onay aldığı belirtilmektedir.

Öğrencilerin cinsiyeti, anne eğitim düzeyi ve baba eğitim düzeyi ve GANO'larının bazı değişkenler yönelik görüşleri için anlamlı fark oluşturduğu belirlenmiştir. Doğanın kendi kendini yenileyebileceğine katılım düzeyi erkeklerin kızlara göre anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur ($p<0,05$). Kahyaoğlu, Daban ve Yangın (2008), Du Plessis ve ark. (2012) ve Asuamah ve ark. (2012) çalışmalarında kadınların erkeklere göre çevresel sorunlara yönelik yüksek düzeyde tutum gösterdikleri belirtilmektedir.

Öğrencilerin, çevresel sürdürülebilirlik ve yeşil sağlık konusunda bilgi düzeyleri incelendiğinde, bazı olumlu görüşlere sahip oldukları ancak tarımsal üretimin çevresel riskleri konusundaki görüşleri göz önüne alındığında, öğrencilerinin görüşlerinin neden-sonuç ilişkisinden bağımsız geliştirilen genellemelere dayandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu açıdan öğrencilere yönelik çevresel sürdürülebilirlik, çevresel riskler ve yeşil sağlık konusunda bilinçlendirme çalışmalarının yürütülmesi gerektiği düşünülmektedir. Sağlık hizmetlerinin üretimi süreçlerinin iyi anlaşılması ve çevresel sürdürülebilirlik için alınması gereken önlemler konusunda ayrıca bilgilendirilmeleri gerekmektedir. Bilgi alma eğiliminde olanların ağırlıklı olarak web/internet kullanımı olması sebebi ile bu mecralarda konuya dikkat çekebileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Amaral M (2014). Non-toxic healthcare: alternatives to phthalates and bisphenol A in medical devices. Brussels: Health Care Without Harm Europe. <https://noharm-europe.org/sites/default/files/documents-files/3192/HCWH%20Europe%20report%20-%20Non-Toxic%20Healthcare.pdf>. ET:01.11.2018.
- Asuamah, S.Y., Felix, A-T, & Darkwa, B. (2012). What is the perception of students towards environmental sustainability? *Journal of Natural Sciences Research*, 2(10):114-122.
- Callicott, J.B., & Mumford, K. (1997). Ecological sustainability as a conservation concept. *Conservation Biology*, 11(1):32-40.
- Chartier, Y., Emmanuel, J., Pieper, U., Pruss, A., Rushbrook, P., Stringer, R., Townend, W., Wilbum, S., & Zghondi, R. (2014). Safe management of wastes from health-care activities. Second Edition. Geneva: World Health Organization http://www.searo.who.int/srilanka/documents/safe_management_of_wastes_from_healthcare_activities.pdf?ua=1. ET. 01.11.2018.
- Du Plessis, A., J., Nel, P. S., & Al-Shamaa, S. (2012). The Perceptions of Tertiary Students towards Environmental Sustainability: Some Empirical Evidence from A Longitudinal Study. *World Review of Business Research*, 2(3), 43 – 61.
- Kahyaoğlu, M., Daban, Ş., & Yangın, S. (2008). İlköğretim öğretmen adaylarının çevreye yönelik tutumları. *D.Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11:42-52.

- Karlier, J., & Guenther, R. (2011). A comprehensive environmental health agenda for hospitals and health systems around the World. Globaly Green and Healthy Hospital. Health Care Without Harm. www.noharm.org.
- Morelli, J. (2011). Environmental sustainability: A definition for environmental professionals. Journal of Environmental Sustainability, 1(1):1-9.
- Online Etymology Dictionary (2010) <https://www.dictionary.com/browse/sustainability> ET:30.10.2018.
- Practice Greenhealth (2009). Practice greenhealth Eco-checklist for operation. www.practicegreenhealth.org ET:28.08.2018
- Rahman, N., Chen, J., & Toh, W. (2012). Environmental Sustainability: Perceptions Of International Students In New Zealand. *Asia Pacific Journal of Business and Management*, 3(1), 1-11.
- Rustagi, N., & Singh, R. (2010). Mercury and health care. *Indian J Occup Environ Med*. 14(2):45–48. doi:10.4103/0019-5278.72240.
- Sutton, P. (2004). A perspective on environmental sustainable? Strategy of Green Innovations: A paper for the Victorian Commissioner for Environmental Sustainability.
- UNEP, WHO (2006). Strategic approach to international chemicals management. Geneva: United Nations Environment Programme https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/SAICM_publication_ENG.pdf. ET:01.11.2018.
- USEIA (2012). Commercial Buildings Energy Consumption Survey (CBECS): Energy characteristics and energy consumed in large hospitals in the United States in 2007 [website]. Washington, DC: United States Energy Information Association. <https://www.eia.gov/consumption/commercial/reports/2007/large-hospital.php>. ET: 01.11.2018.
- World Health Organization (2005). Mercury in health care. Policy Paper. Geneva: World Health Organization http://www.who.int/water_sanitation_health/medicalwaste/mercurypolpap230506.pdf. ET:01.11.2018.
- World Health Organization (2017). Environmentally sustainable health systems: a strategic document. The Regional Office for Europe of the World Helath Organization.
- Yanarella, E.J., Levine R.S., & Lancaster, R.W. (2009). Green versus sustainability: From semantics to enlightenment . *Sustainability*, 2(5):296-302. DOI: 10.1089/SUS.2009.9838.

Sağlık Çalışanlarının Çevresel Sürdürülebilirlik ve Yeşil Sağlık Konusundaki Görüşleri

Zülfiye Bıkmaz¹

Berna Toktaş²

Giriş

İnsan yeryüzünde var olduğundan itibaren sürekli bir tüketim halindedir. İhtiyaçlarını karşılamak için doğayı kullanmış ve bu kaynağı sınırsız olarak atfetmiştir. Verilen tahribatın etkileri iklimsel değişiklikler olarak kendisini göstermektedir. Bu konudaki farkındalıklarla hem maliyetleri azaltan aynı zamanda akılcıca planlanmış kaynak kullanımının önemi konusunda başta ekonomi olmak üzere çevre ve toplumsal sürdürülebilirlik kavramının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

İngilizce “sustainability” “sustain” “sürdürmek” ve “ability” “yetenek” kavramlarından köken almaktadır (www.dictionary.com/browse/sustainability). Sürdürülebilirlik, farklı mesleklerden insanların farklı bakış açıları getirdiği bir kavramdır (Morelli, 2011). Bu bakış açıları arasında ekonomi ve toplum ilişkisinden (Toman, 1992) yararlananlar söz konusu olduğu gibi insan toplumu ve doğa arasındaki ilişki üzerinden ele alanlar mevcuttur (Robinson, 2004). Sürdürülebilirlik denildiğinde genelde çevrecilik anlaşılma eğilimi olmakla birlikte sosyal eşitlik ve ekonomik kalkınma da kavramın kapsamındadır.

Callicott ve Mumford (1997) sürdürülebilirliği, ekolojik sürdürülebilirlik olarak kavramlaştırmakta ve ekosistemlerin sağlığından ödün vermeden insan ihtiyaçlarının karşılanması olarak tanımlamada bulunmaktadır. Daha çok ekolojik, tarım ve ekonomik sürdürülebilirlik gibi daha spesifik alanlar için sürdürülebilirlik kavramlaşmakta ve bu açıdan daha çok işlevselleşmektedir (Morelli, 2011).

Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun (World Commission on Environment and Development (WCED)) hazırladığı raporda sürdürülebilirliği, mevcut teknoloji ve sosyal organizasyonun çevresel kaynaklara ve biyosferin insan faaliyetlerinin etkilerini absorbe etme kabiliyetinin dayattığı sınırlamalar olarak nitelendirmektedir (WCED, 1987).

Sürdürülebilirlik tüm insanların ortak bir değeri olmalı ve tüm çalışma kollarının kendi üzerine düşen hassasiyeti göstermesi gereken bir durumdur. 1993 yılında UIA/AIA Dünya Mimarlar Kongresi'nde bu konuya ilişkin yayınladıkları deklarasyonda; sürdürülebilir bir toplumun, bugünün ve geleceğin yararı için doğayı ve kültürleri koruması ve geliştirmesi gerektiğinin altını çizmişlerdir. Doğal çevreye ekolojik olarak bağımlı olduğunu ve insanlığın bağımlılığının sadece çevre ile değil sosyal, kültürel ve ekonomik olarak etkileşmektedir. Sürdürülebilirlik, bu karşılıklı bağımlılık çerçevesinde ele alındığında tüm taraflar açısından ortaklık, eşitlik ve denge gerektirmektedir (UIA/AIA World Congress of Architects , 1993).

Bir kaynak temeli sağlamak için sürdürülebilir üretken bir ortam olmadan, sürdürülebilir bir topluma sahip olmayı hayal etmek zor veya imkansızdır. Sürdürülebilir ekonomi ise sürdürülebilir bir maddi, enerji ve çevresel kaynak akışına bağlıdır (Morelli, 2011). Üretim faaliyetlerinde, maliyetleri düşürmek adına genelde doğal kaynakların geri dönüşsüz tahribat edilmektedir. Sonuçları açısından doğru değerlendirilmeyen bu süreçten elde edilen kâra yüklenen pozitif değer sebebi ile çevreci uygulamalara yönelmeyi engellemektedir. Tek bir dünya

---

¹Zülfiye Bıkmaz, Dr.Öğr.Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Sağlık Yüksekokulu, Sağlık Yönetimi Bölümü, zbkmaz@gmail.com

²Seda Ağbaba, Öğrenci, Kırklareli Üniversitesi, Sağlık Yüksekokulu, Sağlık Yönetimi Bölümü, seda_agbaba@hotmail.com

Bıkmaz, Zülfiye; Toktaş, Berna; Sağlık Çalışanlarının Çevresel Sürdürülebilirlik ve Yeşil Sağlık Konusundaki Görüşleri

---

olması ve kaynaklarının geri dönüşsüz olarak tahrip edilmesinin bir sonucu olacaktır. Bu sonucu fiilen yaşayacak grup ise gelecek nesillerdir. Buna rağmen sürdürülebilir bir çevrenin, topluma veya ekonomiye bağlı olmaksızın sürdürülebilir bir sistem olarak ayakta tek başına durabilir (Morelli, 2011). Çevresel sürdürülebilirlik, fiziki ortamdaki değerlerin niteliklerini muhafaza edebilme yeteneğidir (Sutton, 2004).

Çevresel olarak sürdürülebilir bir sağlık sistemi; sağlığı iyileştirir, korur veya onarıken, çevre üzerindeki olumsuz etkileri en aza indirir ve mevcut ve gelecek nesiller için sağlık ve esenliğin yararına, yenileşme ve iyileştirme fırsatlarından yararlanır (WHO, 2017). Çevresel sürdürülebilirlik için alınacak önlemlerin birçok yararları arasında; yapılacak birkaç çevresel sürdürülebilirlik müdahaleleri sağlığın üst düzey belirleyicilerinin ele alınmasını destekleyebilir, hastalara, sağlık hizmeti sunucularına, sağlık işgücüne ve sağlık sistemlerinin temel işlevlerine fayda sağlayabilir ve ayrıca çevre sağlığı risklerini azaltabilir. Bunun yanında maliyetlerin azaltılmasına ve sağlık sistemlerinin esnekliğinin artırılmasına yardımcı olabilir (WHO, 2017).

Sağlık sisteminin hizmet sunumunda, yönetiminde ve temel sağlık sistemleri işlevlerini yerin getirmek için gerekli kaynakların üretimi ve finansmanın sürdürülebilirliği önemlidir. Dünya Sağlık Örgütü'nün (2017), üye devletler için bazı önerileri bulunmaktadır. Bu öneriler; atık ve tehlikeli kimyasalları en aza indirmek ve uygun şekilde yönetmek; verimli bir kaynak yönetimini teşvik etmek; sürdürülebilir tedarikin teşvik edilmesi; sağlık sistemlerinin sera gazı emisyonlarını ve hava kirleticilerini azaltma; hastalık önleme, sağlığı geliştirme ve halk sağlığı hizmetlerini önceliklendirme; sağlık işgücünü bir sürdürülebilirlik aracı olarak görevlendirme; toplumun esnekliğin artırılması ve yerel varlıkların teşvik edilmesi; değişim için teşvikler yaratmak ve yenilikçi bakım modellerini teşvik etmek (WHO, 2017).

Sağlık sisteminin temel çevresel etkileri, enerji ve kaynak tüketiminden, sera gazı emisyonlarının üretilmesinden, zehirli kimyasalların kullanımından ve atılmasından ve atık ve atık su üretiminden kaynaklanır. Bu etkilerin çoğu sağlık sistemiyle ilişkili olsa da büyük bir kısmı tedarik edilen mal ve hizmetler ile bağlantılıdır (WHO, 2017). Sağlık sistemleri en çok atık üreten sektörler arasındadır ve üretilen atıkların %75 ile %90'ı bileşimi açısından evsel atıklarla eşdeğerlik gösterir. Kalan “tehlikeli sağlık atığı” ise geniş çaplı çevresel ve sağlık riski oluşturabilir (Chartier et al., 2014).

Atıkların artışının disposable malzeme kullanımındaki artışlar etkilidir. Bertarafta en az zarar veren yöntem yakma işlemi olmakla birlikte bazı Avrupa ülkelerinde diğer kirletici maddelerin değişken seviyeleriyle birlikte, yüksek seviyede ağır metal açığa çıkardığı bildirilmektedir (WHO, 2017). Kanıtlar sağlık sisteminin önemli bir sera gazı yayıcısı olduğunu göstermektedir. Bu üretim, tedarik edilen mallardaki gömülü emisyonlardan, sağlık tesislerinde doğrudan enerji kullanımından ve hasta ve personel taşımacılığından kaynaklanmaktadır. Chung ve Meltzer, (2009) çalışmasında sağlık sisteminin geniş bir karbon ayak izine sahip olduğu fikrini desteklemektedir.

Bir diğer atık kalemi atık sudur. İçeriğinde farmasötik ürünler, mikroorganizmalar, ağır metaller, temizlik ürünleri ve organik halojenler veya serbest klor gibi diğer kimyasallar bulunmaktadır. Buradaki sorun atık suyun sağlık sisteminden uygun şekilde temizlenmeden kanalizasyon şebekesine karışmasındadır. Geleneksel arıtma tesisleri genel olarak atık su içerisindeki bulunan birçok farmasötik bileşiği (potansiyel etkileri de mevcuttur) çıkaramadığı için özellikle araştırılması gereken bir alandır (WHO, 2017).

Toksik kimyasallar çevre ve sağlık üzerine ciddi etkileri olduğu bilinenler de dahi olmak üzere sağlık endüstrisi kimyasalların büyük bir tüketicisidir. Tehlikeli kimyasallar arasında civa, polivinil klorür, ftalatlar ve uçucu organik kimyasallar gibi maddeler yer almaktadır. Kimyasallar ürünlerin yaşam döngüsü (imalat, kullanımı ve bertarafı sırasında) boyunca meydana gelir. Etki altında kalan popülasyon arasında; hastalar, rutin olarak çalışan sağlık çalışanları, sağlık bakım ürünlerinin üretiminde çalışan fabrika çalışanları, atık bertaraf tesislerinde çalışanlar ve üretim tesisleri ya da bertaraf tesisine yakın alanlarda yaşayan inşalardır (UNEP, WHO, 2006).

Sağlık sistemi içerisinde endişe verici kimyasallar arasında, endokrin bozucu kimyasallar ve ağır metaller yer almaktadır. Endokrin bozucu kimyasalların güvenli maruz kalım seviyesi konusunda literatür ortak bir noktada buluşamadığı için bazı ülkeler, yenidoğan, çocuk ve anne bakım ünitelerinde kullanılan ürünlerde

Bıkmaz, Zülfiye; Toktaş, Berna; Sağlık Çalışanlarının Çevresel Sürdürülebilirlik ve Yeşil Sağlık Konusundaki Görüşleri

---

endokrin bozucu madde kullanım dışı bırakılması yönünde önlemler almışlardır (Amaral, 2014). Ağır metallerin insan sağlığına etkileri bilinmektedir. Tahminler, bazı ülkelerde sağlık sistemlerinin tüm civa hava salınımlarının %10'unu ve atık sularındaki civa emisyonlarının 1/3'ünü oluşturduğunu göstermektedir (Rustaghi, & Singh, 2010; WHO, 2005). Kalıcı organik kirleticilere yönelik olarak Stockholm sözleşmesi (UNEP, 2001) ve civa için Minamata Sözleşmesi (UNEP, 2013) ile uluslararası bazda bazı önlemler alınmaya çalışılmaktadır (WHO, 2017). Sağlık sistemi ayrıca hem dolaysız hem de dolaylı açıdan oldukça yoğun enerji tüketmektedir (USEIA, 2012).

Sağlık kuruluşlarında genel olarak doğru yönetilebilirse atık akışının çoğu geri dönüştürülebilir. Sağlık bakım atıkları arasında; evsel atıklar, patolojik atık gibi bulaşıcı atıkları, batıcı delici atıkları, kimyasalları, ilaçları, genotoksik atıkları, radyoaktif atıkları ve civa termometre kırıklarında olduğu gibi ağır metalleri içerir (WHO, 2015; Guarddino Solá, 2011). Sağlık bakım atıklarının kötü yönetimi sonucunda; sağlık çalışanları, atık işleyicileri ve toplumu, enfeksiyonlara, toksik etkilere, yaralanmalara, zehirlenmelere, yakma esnasında ortaya çıkabilecek civa ve dioksin gibi zehirli maddelerin açığa çıkması söz konusu olacaktır (Chartier, et al., 2014). Temizleyiciler, dezenfektanlar, elektronik ve bazı tıbbi cihazlar vb. sağlık sisteminde kullanılan bir dizi ürün sağlık çalışanları için mesleki risk oluşturmakla birlikte yetersiz bertarafı sonucu toplum sağlığı için risk oluşturabilecek tehlikeli kimyasallar içermektedir (WHO, 2017).

Sağlık sistemlerinde çevresel sürdürülebilirliğin desteklenmesiyle sağlığın korunması ve yükseltilmesi, mali tasarruf ve verimliliğin iyileştirilmesi, artan toplumsal esneklik ve sosyal sermaye ve azaltılmış çevresel riskler açısından ölçülebilir fırsatlar ve faydalar sağlayabilir. Sağlık sistemlerinde çevresel sürdürülebilirliğin uygulanmalarının benimsenmesinde çeşitli faktörler, kolaylaştırıcılar ve engeller söz konusudur. Bunlar arasında; bireysel düzeyde bilgi ya da farkındalık düzeyindeki eksiklikleri yer almaktadır. Kurumsal ya da organizasyonel görüşler ve çevresel sürdürülebilirlik uygulamaları gibi kurumsal düzeyde ve yönetmelikler, uyumluluk ve yönetim gibi sistem düzeyinde faktörlerdir (WHO, 2017).

Yeşil ve sağlıklı bir hastane, çevreye olan etkisini sürekli azaltarak ve sonuçta hastalık yüküne katkısını ortadan kaldırarak halk sağlığını desteklemektedir. Yerel ihtiyaçları çevresel eylemlerle birleştirici ve toplumun çevre sağlığını, sağlık hakkını ve yeşil ekonomiyi teşvik etme çabalarına aktif olarak katılarak birincil önleme uygulamalarını uygular (Karliner, & Guenther, 2011). Yeşil ve sağlıklı bir hastane için ideal bir model olmamakla birlikte, dünya çapında birçok hastane ve sağlık sistemi çevresel ayak izlerini azaltmak, halk sağlığına katkıda bulunmak ve paradan tasarruf etmek için adımlar atmaktadır. Örnekleri arasında; Tayland'daki uygulanan "Yeşil ve Temiz Hastaneler Programı", Endonezya'da uygulanan çevresel performans derecelendirme programı (PROPER) ve İngiltere'deki Ulusal Sağlık Servisi, yeşil hastaneler için "Rota Haritası" oluşturdu. Dünya Sağlık Örgütü'nün desteğiyle Avrupa menşeli olan "Sağlığı Teşvik Eden Hastaneler Ağı" bir dizi sürdürülebilirlik kriteri geliştirmiştir. DSÖ'nün sağlık bakım sisteminin iklim ayak izini azaltmaya yönelik "Yeşil ekonomide Sağlık" girişimini desteklemektedir (Karliner, & Guenther, 2011).

Yeşil ve sürdürülebilirliğin arasında bazı farklar bulunmaktadır. Bunlar arasında; yeşil, çevresel iyileştirmeleri içeren tek ayaklı yapıya sahip iken, sürdürülebilirlik; çevre sağlığı, ekonomik canlılık ve sosyal adaletten oluşan metaforik açıdan tripota benzeyen bir yapı oluşturmaktadır. Odaklandığı konular açısından; yeşil bireysel bileşenlere, sürdürülebilirlik ise bireysel bileşenlerin ve tüm sistemin etkileşimidir. Yeşil, artan iyileştirmelerin sonsuz ilerlemesini bir başarı olarak tanımlamaktadır. Sürdürülebilirlik başarıyı, bir kent bölgesinde ekolojik ayak izini adil dünya paylaşımı düzeyine indirgenmesi olarak almaktadır (Yanarella, et al. 2009).

Sağlık sektörü, giderek çevresel sorunları, hastanelerin toplum sağlığı, personel katılımı, güvenlik ve hasta deneyimi gibi öncelikli sonuçlarına bağlayan sağlık ve sürdürülebilirlik için bütünsel bir bakış açısı benimseme yolundadır. Yeşil sağlık, çevre dostu uygulamaların sağlık hizmeti sunumuna dahil edilmesidir. Yeşil sağlık hizmetleri tarafından desteklenen değişiklikler, tesisin karbon ayak izini en aza indirmeye odaklanmıştır (Albrecht, & Petrin, 2010). Sektör çevresel uygulamaların, hastanelerin "ilk olarak, zarar vermeme" misyonunun

bir parçası olduğunu ve bilimin insan sağlığı ve refahı için yapı ortamını, hava kalitesini ve iklim koşullarını giderek daha fazla ilişkilendirmektedir. Sektörde sosyal sorumluluğu önceliklendiren hastaneler, malzemelerin azaltılması, tekrar kullanılabilir ve dönüştürülebilir ve çevreye göre tercih edilen tedarik teknikleri kullanılarak atık ve kimyasal kullanımını azaltmaya yönelik önleyici bir yaklaşım benimsemektedir (Practice Greenhealth, 2016). Sağlık endüstrisinin üzerindeki ciddi baskı yaratan önemli faktör aşırı işletme maliyetleri ve maliyetleri düşürmek için sürdürülebilir kılmak için yeni operasyonlara yönelme konusundaki endişelerdir. Bu açıdan benimsenecek olan yeşil teknolojilerle maliyetlerin azaltılmasının sağlanması aynı zamanda da tanınırlığı artırılması sağlanabilecektir.

Sağlık sisteminin yeşil ve sürdürülebilir olması direkt ve dolaylı olarak hastalıkların önlenmesi ve esenliğin artırılması ve hastalık halinde iyileşme sürelerinin kısalması ve daha esnek bir sağlık sistemi için geçerlidir. Bu açıdan sağlık çalışanlarının konu hakkındaki duyarlılıkları, kurumsal ve ülke boyutunda atılacak adımların şekillenmesinde ve sürdürülmesinde kilit rol oynayacaktır. Duyarlılığın sağlanabilmesi ve bir bilinç oluşturulması için sağlık çalışanlarının konu hakkındaki görüşlerinin belirlenmesi önemlidir. Bu çalışma sağlık çalışanlarının çevresel sürdürülebilirlik, yeşil ve yeşil sağlık konularındaki bilgi ve görüşlerinin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir.

YÖNTEM

Çalışma tanımlayıcı ve kesitsel tiptedir. Çalışma Eylül-Ekim 2018 tarihleri arasında yürütülmüştür. Çalışma grubunu sağlık çalışanları oluşturmuştur. Örnekleme ulaşmak için kartopu tekniği kullanılmıştır. Veriler Google Form aracılığıyla toplanılmıştır. Araştırma formu; sosyo-demografik özellikler ve çevresel sürdürülebilirlik, yeşil ve yeşil sağlık kavramlarına yönelik literatür desteği ile hazırlanmış sorulardan oluşmaktadır (Asuamah, Felix, & Darkwa, 2012; Practice Greenhealth, 2009).. Çalışmaya 96 sağlık çalışanı katılmıştır. Veri toplanması sürecinde gönüllülük esas alınmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde; istatistiksel analizler için SPSS bilgisayar paket programı kullanılarak tanımlayıcı istatistikler, iki ve çoklu gruplar arasındaki farkın anlamlılık testleri kullanılmıştır.

BULGULAR

Çalışmaya katılanların yaş ortalaması $30,19 \pm 9,55$ (min:19, max:58) olarak bulunmuştur. %82,3'ü (n:79) kadın ve %17,7'si (n:17) erkektir. %57,3'ü evlidir. Aylık ortalama gelir düzeyi $5444,79 \pm 2678,96$ TL (min:1600, max:15000)'dir. Hane halkı ortalaması $3,46 \pm 1,22$ (min:1, max:7)'tür. Çalışmaya katılanların %47,9'u (n:46) hemşire olarak çalışmaktadır. Çalışmaya katılanların %40,6'sı (n:39) ön lisans ve %34,4'ü (n:33) lisans mezunudur. %42,7'si devlet hastanesi ve %36,5'i özel hastanede çalışmaktadır. %80,2'si sağlık hizmetleri ve %19,8'i destek hizmetlerde yer almaktadır. Ortalama çalışma süreleri $10,26 \pm 10,03$ (min:1, max:36) yıldır.

Tablo 1 : Sağlık çalışanlarının iklim değişikliğine yönelik görüşleri

	Kesinlikle katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Katılıyorum Kesinlikle
Kutup buzullarının erimesi, kıyı ve adalarda su baskınlarına neden olabilir	n 2	5	3	45	41
	% 2,1	5,2	3,1	46,9	42,7
Yakılan fosil yakıtlar atmosfere salınan karbondioksit üretiminden sorumludur	n 1	6	11	48	30
	% 1,0	6,3	11,5	50,0	31,3
	n 1	1	1	27	66

Bıkmaz, Zülfiye; Toktaş, Berna; Sağlık Çalışanlarının Çevresel Sürdürülebilirlik ve Yeşil Sağlık Konusundaki Görüşleri

Tüm yaşayan canlılar karşılıklı olarak birbirine bağlıdır	%	1,0	1,0	1,0	28,1	68,8
Ağır metaller, yeraltı sularının aracılığı ile besin zincirine dahil olurlar	n	28	2	14	52	-
Ozon'un yeryüzüne yakın olması solunum problemine neden olur	%	29,2	2,1	14,6	54,2	-
Sera etkisi atmosfere daha fazla karbondioksit salınmasından kaynaklanır.	n	3	5	27	40	21
Ağır metaller toprakta kalır	%	3,1	5,2	28,1	41,7	21,9
Karbondioksit atmosferde büyük miktarlarda yayılmaya devam ederse, iklim üzerinde büyük ölçüde değişimlere yol açacaktır	n	3	9	16	43	25
Bir türün azalması, müteakip eden türü etkileyerek besin zincirini kesintiye uğratabilir	%	3,1	9,4	16,7	44,8	26,0
Sera etkisi kutuplardaki buzulların erimesine etki etmez	n	3	15	32	26	20
İnsan doğayı yok eder	%	3,1	15,6	33,3	27,1	20,8
Doğa kendi kendine yenileyebilir	n	2	2	2	33	57
Ekonomik gelişme için ekonomik büyüme gereklidir	%	2,1	2,1	2,1	34,4	59,4
İnsanlık çevreyi suiistimal eder	n	2	1	2	33	58
Çevre kirliliği beni etkilemiyor	%	2,1	1,0	2,1	34,4	60,4
Mümkün olduğunca enerji tasarrufu yapmalıyım	n	35	37	17	5	2
Enerjinin tükenebilir bir kaynak olduğunu düşünmüyorum	%	36,5	38,5	17,7	5,2	2,1
Gelecek için kaynakları korumalıyım	n	3	3	8	29	53
Dünyanın %75-80'ini sularla kaplıdır. Bu nedenle içme suyunun tükeneceğine inanmıyorum	%	3,1	3,1	8,3	30,2	55,2
	n	4	16	9	46	21
	%	4,2	16,7	9,4	47,9	21,9
	n	2	11	10	44	29
	%	2,1	11,5	10,4	45,8	30,2
	n	4	3	6	35	48
	%	4,2	3,1	6,3	36,5	50,0
	n	86	6	1	1	2
	%	89,6	6,3	1,0	1,0	2,1
	n	4	1	2	18	71
	%	4,2	1,0	2,1	18,8	74,0
	n	52	28	5	6	5
	%	54,2	29,2	5,2	6,3	5,2
	n	3	-	1	17	75
	%	3,1	-	1,0	17,7	78,1
	n	65	21	7	3	-
	%	67,7	21,9	7,3	3,1	-

Beş yıl ve altı süredir çalışanların “tüm yaşayan canlılar karşılıklı olarak birbirine bağlıdır” önermesine katılım düzeyi sıra ortalamalarının diğer gruba göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulunmuştur (U=928,000, z=-2,027, p=0,043).

Sağlık hizmetlerinin sürdürülmesinde görevli çalışanların “Sera etkisi atmosfere daha fazla karbondioksit salınmasından kaynaklanır” önermesine katılım düzeylerine ilişkin sıra ortalamalarının diğer hizmetlerde görev alanlara göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu belirlenmiştir (U=518,500, z=-2,080, p=0,038).

Sağlık çalışanlarının verilen bazı faktörlerin küresel ısınma ve iklim değişikliklerine sebep olup olmadığı yönündeki görüşleri şöyledir. %97,6 enerji kullanımı ve güç kaynaklarının kullanımı, %22,9 tarımsal faaliyetler, %94,8 endüstriyel faaliyetler/fabrikalar, %93,8 çöp yakmak ve benzeri faaliyetlerle atmosferi kirliletmek, %95,8

Bıkmaz, Zülfiye; Toktaş, Berna; Sağlık Çalışanlarının Çevresel Sürdürülebilirlik ve Yeşil Sağlık Konusundaki Görüşleri

trafik/motorlu taşıtlar, %93,8 ormansızlaşma, %90,6 karbondioksit ve %81,3 oranında metanın sebepler arasında yer aldığını düşündükleri bulunmuştur.

Sağlık çalışanlarının %14,6'sının ülkemizde %13,5'inin sağlık sektörü içerisinde iklim değişikliğine yönelik bir şeyler yapıldığını düşünmektedir. %55,2'sinin iklim değişikliği ile ilişkili sağlık sektörünün altında olduğu risk düzeyi ile ilgili biraz bilgiye sahip olduğu bulunmuştur. Sağlık çalışanlarının %61,5'inin doğal afetlerle ilişkili olarak sağlık sektörünün riski konusunda biraz bilgiye sahip oldukları bulunmuştur. Çalışanların %30,2'si "akıllı iklim" binalarla ilgili daha önce bir şeyler duyduğu belirlenmiştir.

Sağlık çalışanlarına göre sağlık sektörünü etkileyebilecek olaylar ve tehlikelere ilişkin olarak olası olarak gördükleri durumların dağılımı şu şekildedir. %87,5 yağışlar, %91,7 daha fazla kuraklık, %95,8 daha yoğun fırtına/kasırgalar, %75,0 yükselene gel-git/denizler, %94,8 sıcaklıklardaki artış/azalışlar, %88,5 toprak kayması, %96,9 daha fazla sel olayı, %95,8 böcek ve haşerelerde artış, %95,8 salgınlar, %96,9 sivrisineklerde artış, %91,7 depremler ve 591,7 güçlü rüzgârların olduğu yönünde sonuca ulaşılmıştır. Son on yıl içerisinde bu sayılan nedenlerin etkisini %84,4 çoğunlukla hayatlarında hissettiklerini belirlenmiştir. Bu faktörlerden hastane, poliklinik ve sağlık merkezlerini tehdit eden olaylar arasında birinci sırada salgınlar (%44,8) olduğu düşünülmektedirler.

Aşırı bir tehlike olduğunda sağlık tesisinde yaşanabilecek tehlikelerin olasılığı hakkındaki görüşleri şöyledir. %95,8 elektrik kesintisi, %91,7 su kesintisi, %90,6 su baskını, %81,3 çatı hasarı, %89,6 hastane binasının çökmesi, %95,8 patlama veya yangınlar ve %78,1 hastanenin kapanmasıdır. %29,2'si bulunduğu yerdeki sağlık tesislerinin tehlikelerden korunduğunu düşünmektedir. %21,9'u bir fırtına veya kasırga anında kendisini bu sağlık tesislerinde rahat hissedeceğini belirtmiştir. %55,2'si iklim değişikliklerinin sağlık tesisleri üzerinde etkili olacağını düşünmektedir.

Sağlık çalışanlarının sağlık tesisleri için mevcut veya artan afet riskleriyle başa çıkmak için alınması gereken önlemlere ilişkin yüzdeler dağılımları şöyledir. Çok önemli olarak değerlendirdikleri bu değişkenler arasında; %66,7 enerji kullanımının azaltılması, %83,3 enerjinin verimli kullanımına yönelik önlemler alınması, %81,3 jeneratör kullanımı, %92,7 artan kamu bilinci, %79,2 zararlı haşerelerle mücadele, %86,5 artan denetimler, %94,8 erken uyarı sistemleri, %84,4 su hasadı, %97,9 halkın eğitimi, %87,5 geliştirilmiş depolama, %90,6 fırtına esnasında çatının uçmasına yönelik tertibat kullanımı, %83,3 finansal kaynak ayrılması, %78,1 sigortalama ve %94,8 afet yönetimi olarak belirtmişlerdir.

Tablo 2: Sağlık çalışanlarının aşağıda verilen önermelere ilişkin görüşlerinin dağılımı

		Kesinlikle katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	Tarafsızım	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
Sağlık tesisleri tehlikelerin etkisine dayanması için acilen daha güvenli hale getirilmesi gerekmektedir	n	2	1	-	16	77	
	%	2,1	1,0	-	16,7	80,2	
Daha güvenli ve daha yeşil sağlık tesislerini desteklemek için biraz daha fazla ödeme yapmaya hazırım	n	9	8	19	25	35	
	%	9,4	8,3	19,8	26,0	36,5	
İklim değişikliği ya da felaketler hakkında yapabileceğimiz hiçbir şey yoktur, çünkü bu Allah'ın takdiridir.	n	69	14	7	3	3	
	%	71,9	14,5	7,3	3,1	3,1	
	n	84	4	2	3	3	

Bıkmaz, Zülfiye; Toktaş, Berna; Sağlık Çalışanlarının Çevresel Sürdürülebilirlik ve Yeşil Sağlık Konusundaki Görüşleri

Sağlık tesislerinin daha güvenli hale getirmek için yapabileceğimiz hiçbir şey yok	%	87,5	4,2	2,1	3,1	3,1
--	---	-------------	-----	-----	-----	-----

Çalışanlardan 27 yaş ve altı olanların “sağlık tesislerini daha güvenli hale getirmek için yapabileceğimiz hiçbir şey yok” önermesine katılım düzeyi sıra ortalamalarının diğer gruba göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulunmuştur (U=973,500, z=-2,183, p=0,029).

Sağlık çalışanlarına göre sağlık tesislerini daha yeşil ve daha güvenli yapmaktan sorumlulara ilişkin görüşleri şöyle dağılım göstermektedir. %44,8 devlet, %1,0 işletmeler/sanayi, %1,0 özel sektör, %2,1 endüstrilemiş ülkeler ve %51,0’ı bu durum için sıralanan bu kurumların hepsinin ortak sorumluluğu olduğunda görüş belirtmişlerdir.

Sağlık çalışanlarının %37,5’i ülkemizde bir felaketten sonra sağlık tesisleri üzerinde oluşabilecek hasarlardan korunmak, riskleri önlemek veya azaltmak için işlemler yapıldığını düşünmektedir.

Sağlık çalışanlarının %37,5’i ara sıra yeşil veya afet güvenliği ya da iklim değişikliklerine ilişkin bir bilgi okuyor, izliyor veya dinlediği bulunmuştur. %39,6’sı ise ara sıra daha güvenli sağlık tesisleriyle ilişkili bir bilgi okuyor, dinliyor veya izlediği belirlenmiştir. 546,92’unun bilgi kaynağı web siteleri/internet oluştururken, %26,0’ının dikkate aldığı bilgi kaynağı web siteleri/internet olduğu bulunmuştur.

Tablo 3: Sağlık çalışanlarının hastanelerde daha çevreci uygulamalara yönelik görüşleri

	Katılmıyor		Fikrim yok		Katılıyorum	
	n	%	n	%	n	%
Hastanelerde, düşük karbonlu teknolojiler kullanılmalı	-	-	19	19,8	77	80,2
Hastanelerde kullanılan ürünlerin “yeşil kimya” adı verilen insan sağlığı ve çevre için daha güvenli kimyasallardan üretilenlerin kullanılması	2	2,1	9	9,4	85	88,5
Geleneksel fosil yakıt enerjisinin değiştirilmeli ya da azaltılmalı	2	2,1	17	17,7	77	80,2
Hastaneler enerji verimliliği sağlanmış binalar haline getirilmeli	1	1,0	5	5,2	90	93,8
Karbon emisyonlarını azaltılmasına yönelik tekniklerin kullanılmalı	1	1,0	15	15,6	80	83,3
Karbondioksit yakalama ve depolama teknikleri kullanılmalı	2	2,1	16	16,7	78	81,3

Tablo 3: Sağlık çalışanlarının sağlık tesisleri için daha çevreci satın alma tercihlerine ilişkin önermelere katılım dağılımları

	Katılmıyor		Fikrim yok		Katılıyorum	
	n	%	n	%	n	%
PVC’siz ve DEHP (di-2-ethylhexyl phthalate)’siz İntravenöz uygulama setleri satın alınmalı	3	3,1	34	35,4	59	61,5
Klorsuz işlenmiş kağıt ve kağıt ürünleri satın alınmalı	-	-	22	22,9	74	77,1

Bıkmaz, Zülfiye; Toktaş, Berna; Sağlık Çalışanlarının Çevresel Sürdürülebilirlik ve Yeşil Sağlık Konusundaki Görüşleri

EPEAT (The Electronic Product Environmental Assessment Tool) onaylı bilgisayar, monitör ve dizüstü bilgisayar satın alınmalı	2	2,1	36	37,5	58	60,4
Satın alınmadan önce ürünlerin enerji verimliliği değerlendirilmeli	3	3,1	4	4,2	89	92,7
Satın alınmadan önce ürünlerin su verimliliği değerlendirilmeli	1	2,1	6	6,3	88	91,7
Yeni ürün ve ekipmanlar için geri dönüştürülebilirliği, yeniden kullanılabilirliği ve geri dönüştürülmüş içerik için ambalaj ve kullanım ömrü sona erme gereksinimleri değerlendirilmeli	-	-	6	6,3	90	93,8
Belge yönetimi ekipmanı (fotokopi cihazları, yazıcılar, vb.) için satın alma /kiralama fırsatları değerlendirilmeli	2	2,1	7	7,3	87	90,6
Tüm materyaller için kapsamlı bir atık yönetim planı/atık akışı geliştirilmeli	1	1,0	5	5,2	90	93,8

Sağlık çalışanlarının yeşil hastane kavramında yer alan sağlıklı ve sürdürülebilir gıda kullanımı, kimyasal atıkların azaltılması ve farmasötiklere ilişkin görüşlerine başvurulmuştur. “Hastanenin temizliği için, GreenSeal ya da EcoLogo sertifikalı temizlik ürünleri kullanılmalı” önermesine %74,0 oranında katılmışlardır. %89,6’sı haşerelerle mücadelede toksik pestisitler yerine daha doğal ürünler kullanılması gerektiğini düşünmektedir. %76,0’ı hastane kampüsünde sigara içilmesinin yasaklanması gerektiği önermesine katılmıştır. %95,8’i hasta yemekleri ve kafeterya için yerel/bölgesel, mevsimsel ve/veya organik gıda ürünleri satın alınması gerektiği ve %75,0’ı hasta yemekleri ve kafeterya için rBGH içermeyen süt ve süt ürünleri satın alınması gerektiğini düşünmektedir. %82,3’ü kimyasal atıkları azaltmak için mikro ölçek kimya kullanılması yönünde görüş belirtmiştir.

Sağlık çalışanlarının cinsiyetinin Likert tipi ölçüm gerçekleştirilen değişkenler puan düzeyinde anlamlı bir değişim yaratmadığı bulunmuştur ($p>0,05$).

SONUÇ

Çalışmaya katılanların çevrenin korunmasına yönelik görüş sahibi oldukları bulunmuştur. Çevresel sorunların önüne geçilmesi noktasında, kurumsal ve bireysel olarak alınması gereken önlemler açısından bilgi sahibi olunmakla birlikte, sürecin maliyetlerinin katlanılması gerekliliği konusunda yeterince gönüllülük oluşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Sağlık hizmetlerinin daha yeşil hale getirilmesine yönelik bazı önermelerde yeterli katılım çoğunluğuna ulaşılamamasının konu hakkında yeterli bilincin sağlanmamasının, önerilerin maddi boyutunun ve ülke koşullarının etkili olduğu düşünülmektedir. Çalışanlar açısından çevre duyarlılığı ve yeşil hastaneler konusunda bilinçlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Ülke düzeyinde sağlık politika düzenleyicilerinin ve kural koyucularının yeşil sağlık hizmetleri konusuna ilgi göstermeleri ve bu konuda düzenlemelere gitmesi hem verilen hizmetin kalitesini arttıracaktır hem de sağlık turizmi açısından bir çekim noktası oluşturarak bu pazardan daha fazla pay alınabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Albrecht, S. ve Petrin, B. 2010. Establishing a sustainable vision for healthcare, An Interactive Qualifying Project Report, Worcester Polytechnic Institute.
- Amaral, M. (2014). Non-toxic healthcare: alternatives to phthalates and bisphenol A in medical devices. Brussels: Health Care Without Harm Europe. <https://noharm-europe.org/sites/default/files/documents-files/3192/HCWH%20Europe%20report%20-%20Non-Toxic%20Healthcare.pdf>. ET:01.11.2018.

- Asuamah, S.Y., Felix, A-T, & Darkwa, B. (2012). What is the perception of students towards environmental sustainability? *Journal of Natural Sciences Research*, 2(10):114-122.
- Callicott, J.B., & Mumford, K. (1997). Ecological sustainability as a conservation concept. *Conservation Biology*, 11(1):32-40.
- Chartier, Y., Emmanuel, J., Pieper, U., Pruss, A., Rushbrook, P., Stringer, R., Townend, W., Wilbum, S., & Zghondi, R. (2014). *Safe management of wastes from health-care activities*. Second Edition. Geneva: World Health Organization
http://www.searo.who.int/srilanka/documents/safe_management_of_wastes_from_healthcare_activities.pdf?ua=1. ET: 01.11.2018.
- Chung, J.W., & Meltzer, D.O. (2009). Estimate of the carbon footprint of the US health care sector. *JAMA*, 302(18):1970–2. doi:10.1001/jama.2009.1610.
- ET:01 11 2018.
- Guardino Solá X (2011). Waste anaesthetic gases. In: *Encyclopedia of occupational health and safety*. Geneva: International Labour Organization. <http://www.iloencyclopaedia.org/part-xviii-65263/health-care-facilities-and-services/165-chemicals-in-the-health-care-environment/waste-anaesthetic-gases>. ET:01.11.2018.
- Morelli, J. (2011). Environmental sustainability: A definition for environmental professionals. *Journal of Environmental Sustainability*, 1(1):1-9.
- Online Etymology Dictionary (2010) <https://www.dictionary.com/browse/sustainability>
ET:30.10.2018.
- Practice Greenhealth (2009). Practice greenhealth Eco-checklist for operation. www.practicegreenhealth.org ET:28.08.2018
- Practice Greenhealth (2016). 2016 sustainability benchmark report. A Practice Greenhealth Member Benefit. www.PracticeGreenhealth.org.
- Robinson, J. (2004). Squaring the circle? Some thoughts on the idea of sustainable development. *Ecological Economics*, 48:369-384.
- Rustagi, N., & Singh, R. (2010). Mercury and health care. *Indian J Occup Environ Med*. 14(2):45–48. doi:10.4103/0019-5278.72240.
- Sutton, P. (2004). A perspective on environmental sustainability? *Strategy of Green Innovations: A paper for the Victorian Commissioner for Environmental Sustainability*.
- Toman, M. A. (1992). “The Difficulty in Defining Sustainability.” *Resources – Resources for the Future* 106:1-6.
- UIA/AIA World Congress of Architects (1993). Declaration of interdependence for a sustainable future. Chicago, http://arqsustentavel.weebly.com/uploads/2/9/2/3/2923945/declaration_uia-aia.pdf. ET: 01.11.2018
- UNEP (2001). *Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants*. Nairobi: United Nations Environment Programme http://www.wipo.int/edocs/trtdocs/en/unep-pop/trt_unep_pop_2.pdf.
- UNEP (2013). *Minamata Convention on Mercury*. Nairobi: United Nations Environment Programme <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2013/10/20131010%2011-16%20AM/CTC-XXVII-17.pdf>. ET:01.11.2018.
- UNEP, WHO (2006). *Strategic approach to international chemicals management*. Geneva: United Nations Environment Programme

https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/SAICM_publication_ENG.pdf.

ET:01.11.2018.

- USEIA (2012). Commercial Buildings Energy Consumption Survey (CBECS): Energy characteristics and energy consumed in large hospitals in the United States in 2007 [website]. Washington, DC: United States Energy Information Association.
<https://www.eia.gov/consumption/commercial/reports/2007/large-hospital.php>. ET: 01.11.2018.
- World Health Organization (2005). Mercury in health care. Policy Paper. Geneva: World Health Organization
http://www.who.int/water_sanitation_health/medicalwaste/mercurypolpap230506.pdf.
ET:01.11.2018.
- World Commission on Environment and Development (1987). Our common future. Oxford, Oxford University Press.
- World Health Organization (2015). Health-care waste. Fact sheet No. 253 [website]. Geneva: World Health Organization. <http://www.who.int/en/news-room/fact-sheets/detail/health-care-waste>.
ET:01.011.2018.
- World Health Organization (2017). Environmentally sustainable health systems: a strategic document. The Regional Office for Europe of the World Health Organization.
- Yanarella, E.J., Levine R.S., & Lancaster, R.W. (2009). Green versus sustainability: From semantics to enlightenment . Sustainability, 2(5):296-302. DOI: 10.1089/SUS.2009.9838.